

ఉప వేదాలు

ఆరోగ్యం

చరక సంహిత - చికిత్సా స్థానము

సదాశివ సమారంభం

గురు దక్షిణామూర్తి

గురు వేదవ్యాస మహర్షి

గురు కృష్ణ మహర్షి

గురు నారద మహర్షి

గురు వాల్మీకి మహర్షి

గురు శిక్షవృక్ష

శంకరాచార్య మధ్యమాం

గురు దత్తాత్రేయ

గురు బాలాఠి

గురు గోరక్ష ముద్గ

గురు ఆదిశంకరాచార్య

గురు రామానుజాచార్యులు

గురు జ్ఞానేశ్వర్

గురు రవిదాస్

గురు కబీర్ దాస్

గురు చైతన్య మహా ప్రభువు

గురు నానక్

గురు రాఘవేంద్ర స్వామి

గురు పీఠలక్ష్మణ్ద స్వామి

యోగి పరమహంస

అస్మదాచార్య పర్యంతం

గురు శ్రీరామ్ స్వామి

గురు లాహిరి మహాశయి

గురు రామకృష్ణ పరమహంస, అమ్మ శారదాదేవి

గురు వివేకానంద

గురు సాయి బాబా

గురు ఆరబింద్

గురు రమణ మహర్షి

గురు యోగానంద

గురు చక్రవర్తి ప్రభుపాద

గురు మళయాళస్వామి

గురు విద్యాప్రకాశానందగిరి

గురు చంద్రకేశవర పరమార్య

వందే గురుపరంపరాం...

నన్ను “నేను” తెలుసుకోవటానికి

నన్ను “నేను” మార్చుకోవటానికి

నన్ను “నేను” చేరుకోవటానికి

మరియు అత్యుత్తమ జీవన విధానానికి

కావలసిన భక్తి,జ్ఞాన,కర్మ,ధర్మ సమాచారం ఒకేచోట తెలుగులో ఉచితంగా!

సాధారణంగా వేదాంతం తెలుసుకోవాలనే కోరిక వుంటుంది, కాని గ్రంథాలు అందుబాటులో లేవు. ఇంకొకరి దగ్గర గ్రంథాలు వుంటాయి, కాని జిజ్ఞాసువులకి ఎక్కడ ఉన్నవో తెలియదు. అలాగే కొన్ని లైబ్రరీ లో కొన్ని రకాల పుస్తకాలు మాత్రమే లభ్యం అవుతున్నాయి, అంతేగాక విలువైన గ్రంథాలు సరైన సంరక్షణ లేక కనుమరుగైపోతున్నాయి, కనుక మన అందరి కోసం భారత ప్రభుత్వం పురాతన ఆధ్యాత్మిక గ్రంథాలను సంరక్షించే నిమిత్తం ఎంతో శ్రమతో కంప్యూటరీకరణ ద్వారా ఒక చోట చేర్చుతూ ఆన్ లైన్ చేయటం జరిగింది. ఇటువంటి విలువైన జ్ఞాన సంపదను మరింత సులభంగా అందుబాటులోకి తీసుకురావటానికి సాయి రామ్ సేవక బృందం ఉడతా భక్తి గా ఇప్పటివరకే దాదాపు 5000 పుస్తకాలను వివిధ వర్గాలుగా విభజించి PDF(eBOOK) రూపంలో ఆన్ లైన్ లో ఉచితంగా అందించటం జరిగింది. కనుక ప్రతి ఒక్కరు ఈ సదవకాశాన్ని సద్వినియోగం చేసుకోగలరు. ఇందుకు సహాయం అందించిన భారత ప్రభుత్వపు వెబ్ సైట్(డిజిటల్ లైబ్రరీ అఫ్ ఇండియా <http://www.new.dli.ernet.in>), ఆర్కైవ్ వెబ్ సైట్(<https://archive.org>), గూగుల్ వెబ్ సైట్(<https://www.google.co.in>), మైక్రోసాఫ్ట్ వెబ్ సైట్(<http://www.microsoft.com>) కు మేము ఋణపడివున్నాము.అలాగే ఇటువంటి బృహత్తర కార్యక్రమానికి పెద్ద మొత్తం లో గ్రంథాలను అందించిన తిరుమల తిరుపతి దేవస్థానమునకు కూడా మనం ఋణపడివున్నాము. సాయి రామ్ సేవక బృందం కోరుకొనేది ఒక్కటి, ప్రతి ఇల్లు ఆధ్యాత్మిక జ్ఞాన గ్రంథాలతో నిండిపోవాలన్నదే మా కోరిక.

ఈ గ్రంథాలను ఉచితంగా ఆన్ లైన్ లో చదువుటకు, దిగుమతి(డౌన్లోడ్) చేసుకొనుటకు గల మార్గాలు:

- 1) భారత ప్రభుత్వపు వెబ్ సైట్: <http://www.new.dli.ernet.in> లేక <http://www.dli.ernet.in>
- 2) సాయి రామ్ వెబ్ సైట్: <http://www.sairealattitudemanagement.org>
- 3) సాయి రామ్ గూగుల్ సైట్: <https://sites.google.com/site/sairealattitudemanagement>
- 4) ఆర్కైవ్ వెబ్ సైట్: <https://archive.org/details/SaiRealAttitudeManagement>

ఈ జ్ఞాన యజ్ఞం పై గల సలహాలు,సూచనలకు సేవక బృందాన్ని సంప్రదించుటకు: sairealattitudemgt@gmail.com

సాయి రామ్ భక్తి,జ్ఞాన సమాచారం: <https://www.facebook.com/SaiRealAttitudeManagement>

సాయి రామ్ భక్తి,జ్ఞాన సంబంధ వీడియోలు: <https://www.youtube.com/user/sairealattitudemgt>

ఈ జ్ఞాన యజ్ఞంలో ప్రతి ఒక్కరు పాల్గొని, ఈ అవకాశాన్ని సద్వినియోగం చేసుకొని,మీరు సంతృప్తులైతే మరొక సాధకునికి, జిజ్ఞాసువులకు మార్గం చూపించగలరని ఆశిస్తున్నాము. మీరు చదువుకోవటంలో ఏమైనా ఇబ్బంది కలిగితే సేవక బృందంను సంప్రదించగలరు. ఒకవేళ మా సేవలో ఏమైన పొరపాటు వస్తే మన్నించగలరు.

ఈ గ్రంథపు భారత ప్రభుత్వ డిజిటల్ లైబ్రరీ గుర్తింపు సంఖ్య: 2990100028458

గమనిక: భక్తి,జ్ఞాన ప్రచారార్థం ఉచితంగా eBook రూపంలో భారత ప్రభుత్వపు సహాయంతో ఇవ్వడం జరిగింది. ఈ గ్రంథముపై వ్యాపార,ముద్రణ హక్కులు రచయిత,పబ్లిషర్స్ కి గలవు, కనుక వారిని సంప్రదించగలరని మనవి చేసుకొంటున్నాము.

SaiRealAttitudeManagement(SAI RAM) - సాయి నిజ వ్యక్తిత్వ నిర్వహణ(సాయి రామ్)

* సర్వం శ్రీ సాయినాథ పాద సమర్పణమస్తు *

భారత ప్రభుత్వపు వెబ్ సైట్ - డిజిటల్ లైబ్రరీ అఫ్ ఇండియా

<http://www.new.dli.ernet.in>

Digital Library of India: Inc. X

www.new.dli.ernet.in

Digital Library of India

Hosted by: Indian Institute of Science, Bangalore in co-operation with
CMU, IIT-H, NSF, ERNET and MCIT for the Govt. of India and 21 major participating centres.

Home Vision Mission Goals Benefits Content Selection Current Status People Funding Copyright Policy FAQ RFP

Books Journals
Newspapers
Palm-Leaves (Manuscripts)

Title:

Author:

Year: to

Subject: Any Subject

Language:

Scanning Centre: Any Centre

[Presentations and Report](#)
[Statistics Report](#)
[Status Report](#)
[Feedback](#) | [Suggestions](#) |
[Problems](#) | [Missing links or](#)
[Books](#)

Click [here](#) for PDF collection
DLI MIRROR at IUCAA Data Center PUNE

For the first time in history, the Digital Library of India is digitizing all the significant works of Mankind.

[Click Here to know More about DLI](#) ^{New!}

Books	Journals	Newspapers	Manuscripts
<ul style="list-style-type: none"> Rashtrapati Bhavan CMU-Books Sanskrit TTD Tirupathi Kerala Sahitya Akademi	<ul style="list-style-type: none"> INSA	<ul style="list-style-type: none"> Times of India Indian Express The Hindu Deccan Herald Eenadu Vaartha	<ul style="list-style-type: none"> Tamil Heritage Foundation AnnaUniversity ^{New!}

Title Beginning with.

A	B	C	D	E	F	G	H	I	J	K	L	M	N	O	P	Q	R	S	T	U	V	W	X	Y	Z					
Author's Last Name																														
A	B	C	D	E	F	G	H	I	J	K	L	M	N	O	P	Q	R	S	T	U	V	W	X	Y	Z					
Year																														
1850-1900					1901-1910					1911-1920					1921-1930					1931-1940					1941-1950					1951-
Subject																														
Astrophysics	Biology	Chemistry	Education	Law	Mathematics	Mythology	Religion	For more subjects...																						
Language																														
Sanskrit	English	Bengali	Hindi	Kannada	Marathi	Tamil	Telugu	Urdu																						

అతి విశిష్టం ఈ దానం!

స్వామి వివేకానంద

“దానాలలోకెల్లా ఆధ్యాత్మిక విద్యాదానం చాలా శ్రేష్టమైంది! దాని తరువాతిది లౌకిక జ్ఞానదానం, ప్రాణదానం, అన్నదానం” అని వ్యాసమహర్షి చెప్పారు.

మన ఆధ్యాత్మిక జ్ఞానం భారతదేశ హద్దులలో నిలిచి పోకూడదు. లోకమంతటినీ ఆవరించాలి! ఇలా లోకవ్యాప్తమైన ధర్మప్రచారాన్ని మన పూర్వులు చేశారు. హైందవ వేదాంతం ఎన్నడూ ఈ దేశం దాటి పోలేదని చెప్పేవారూ, మతప్రచారార్థం తొలిసారిగా, పరదేశాలకు వెళ్ళిన సన్యాసిని నేనే అని చెప్పేవారూ, తమ జాతిచరిత్ర నెరుగని వారే! ఇలాంటి సంఘటనలు ఎన్నోసార్లు జరిగాయి. అవసరమైనప్పుడల్లా, భారతీయ ఆధ్యాత్మిక జ్ఞానప్రవాహం వెల్లువలా లోకాన్ని ముంచెత్తుతూ వచ్చింది.

రాజకీయ ప్రచారాన్ని రణగొణధ్వనులతో, యోధులతో సాగించవచ్చు. అగ్నిని కురిపించి, కత్తిని జళిపించి, లౌకిక జ్ఞానాన్నీ సంఘనిర్మాణ విజ్ఞానాన్నీ విరివిగా ప్రచారం చేయవచ్చు. కానీ ఆధ్యాత్మిక జ్ఞానదానం కళ్ళకు కనిపించకుండా, చెవులకు వినిపించకుండా కురుస్తూ, రోజూ పువ్వుల రాసుల్ని వికసింపజేసే మంచులాగా నిశ్శబ్దంగా జరగవలసి ఉంది. భారతదేశం నిరాడంబరంగా, లోకానికి మళ్ళీ మళ్ళీ చేస్తూ వచ్చిన దానమిదే!

మిత్రులారా! నేను అవలంబించే విధానాన్ని తెలియజేస్తాను వినండి. భారతదేశంలోనూ, ఇతర దేశాల్లోనూ మన పారమార్థిక ధర్మాలను బోధించడానికి తగినవారుగా మన యువకుల్ని తయారు చేయడానికై భారతదేశంలో కొన్ని సంస్థలను నెలకొల్పాలి! ఇప్పుడు మనకు కావలసింది బలిష్ఠులు, జవసంపన్నులు, ఋజువర్తనులు, ఆత్మ విశ్వాసపరులు అయిన యువకులు. అలాంటి వారు నూరుమంది దొరికినా, ప్రపంచం పూర్తిగా పరివర్తన చెందగలుగుతుంది!!

ఇచ్చాశక్తి తక్కిన శక్తులన్నీ కన్నా బలవత్తరమైంది. అది సాక్షాత్తూ భగవంతుని దగ్గరి నుండి వచ్చేదే కాబట్టి దాని ముందు తక్కినదంతా లొంగిపోవలసిందే. నిర్మలం, బలిష్ఠం అయిన ‘ఇచ్చ’ (సంకల్పం) సర్వశక్తిమంతమైంది. దానిలో మీకు విశ్వాసం లేదా? ఉంటే మీ మతంలోని మహోన్నత ధర్మాలను ప్రపంచానికి బోధించడానికై కంకణం కట్టుకోండి. ప్రపంచం ఆ ధర్మాల కోసమై ఎదురుచూస్తోంది. అనేక శతాబ్దాలుగా ప్రజలకు క్షుద్రసిద్ధాంతాలు నేర్పడం జరిగింది. వారు వ్యర్థులని ప్రపంచమంతటా బోధలు జరిగాయి. ఎన్నో శతాబ్దాల నుండి వారు ఈ బోధనల వల్ల భయభ్రాంతులై, పశుప్రాయులైపోతున్నారు. తాము ఆత్మస్వరూపులమనే మాటను వినడానికైనా వారెన్నడూ నోచుకోలేదు. “నీచాతినీచుడిలో కూడా ఆత్మ ఉంది. అది అమృతం, పరమ పవిత్రం, సర్వశక్తిమంతం, సర్వవ్యాపకమైనది” అని వారికి ఆత్మను గురించి చెప్పండి. వారికి ఆత్మవిశ్వాసాన్ని ప్రసాదించండి. ❖

మూలం: శ్రీ రామకృష్ణ ప్రభ - ఫిబ్రవరి 2014

శ్రీ రస్తు.

చరకసంహిత

అగ్ని వే శ మ హ ర్షి కృ త ము

చరక ప్రతిసంస్కృతము

చికిత్సాస్థానము

బ్రహ్మశ్రీ పణ్డిత నుదురుపాటి విశ్వనాథశాస్త్రి

ప్రణీతాంధ్ర వ్యాఖ్యానమలంకృతము.

చెన్న పురి:

రావిళ్ల రామస్వామిశాస్త్రిలు అండ్ సన్స్ వారిచే

ప్రకటితము.

1939.

All Rights Reserved.

19750

PLACED ON THE SHELF

Date

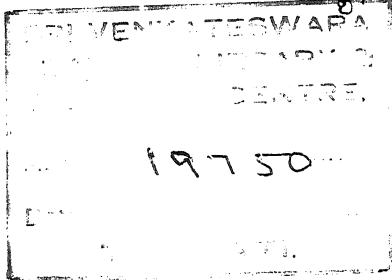
25-2-95

శ్రీ పండిత

సుదురుపాటి విశ్వనాథశాస్త్రిలు

వ్యాఖ్యానకర్త.

ఉ పో ధ్వా త ము

చరాచరాత్మకమైన సకలప్రపంచమునకు సృష్టికర్తయైన యాది దేవుడగు బ్రహ్మకు మనోమాత్రగోచరములైన స్వయంప్రకాశములైన వేదములు వెలయుచుండునని ఆర్యులసిద్ధాంతము. అట్టివేదముల కుప వేదములలో చేరిన యాయుర్వేదంబును బ్రహ్మయందే తొలుదొలుత లీనమై యుండెను. అట్టి వేదసారాంశమైన యాయుర్వేదమును బ్రహ్మ లోకహితార్థమై వెల్లడింపగోరి లక్షశ్లోకసమ్మితమైన అష్టాంగవిశిష్టాయు ర్వేదసంహిత నొకదానిని తనవేర ప్రకాశింపజేసెను. అదియే బ్రహ్మ సంహిత యనుపేరుతో వెలయుచుండెను. అట్టి సంహితను సకలక్రియా దత్తుడును, అసదృశ ప్రజ్ఞావంతుడును నగుదత్త ప్రజాపతికి తొలుత నుప దేశించెను. పదంపడి యాదత్త ప్రజాపతివలన నశ్వినీదేవత లుపదేశము నంది దేవతలకు వలసినచికిత్సావిధానము చేయుచుండిరి. పిమ్మట ఇంద్రుడు అశ్వినీదేవతలవలన సాంగముగ నాయుర్వేదమును గ్రహించియుండెను. పై జెప్పిన పరంపరాగతమైన యాయుర్వేదము కేవలము స్వర్గమునందే ప్రచారము కల్గియుండెను.

ఇట్లుండ ఒకసమయమున అంగిరసుడు, జమదగ్ని, వసీష్ఠుడు మున్నగుదేవ బ్రహ్మఋషివర్యులు, ఒకసభచేరి చతుర్విధపురుషార్థములకు సాధనమైన యారోగ్యమును కాపాడికొనుటకు సాధన మెద్దియని యోచించుచు నట్టిసాధనము ఆయుర్వేదమనియు నయ్యది యింద్రుని వద్ద నున్నదనియు జ్ఞానదృష్టిచే నెరింగి, యాయుర్వేదమును గ్రహించి లోకమున కుపకరించుటకై సహస్రాక్షునిచెంతకు భరద్వాజుని పంపుట యును, నాశతక్రతువు భరద్వాజుని ప్రతిభావిశేషమునకు తగునట్లు హేతు - లక్షణ - ఔషధ - స్కంధత్రయాత్మకమైన యాయుర్వేదము పూర్తిగ నుపదేశించెను. ఆభరద్వాజునివలన అంగిరసుడు మున్నగు ఋషివర్యులు నష్టాంగవిశిష్టమైన యాయుర్వేదమును సమర్థకముగ

గ్రహించి యారోగ్యవంతులై తపస్సున కంతరాయములు లేక దీర్ఘాయువు నొందియుండిరి.

అట్టియెడ వారిలో తపోధనుడైన యాత్రేయుడు భూలోకమున నాయుర్వేదప్రచారమును పూర్తిగ వ్యాపింపచేయదలంచి అగ్ని వేశుడు, భేలుడు, జతుకర్ణుడు, పరాశరుడు, హరీతుడు, ఔరపాణి యను నార్దురు శిష్యులకు సాంగముగ నుపదేశించెను. వారార్దురును వారి వారిపేర పేరుపేరుగ తంత్రముల రచించిరి. వారిలో నగ్ని వేశుడు తొలుతనే తనపేర నగ్ని వేశతంత్రమును నాయుర్వేదతంత్రమును రచించెను. అయ్యది నూటయిరువది యథ్యాయములపరిమితమనియు, లోకహితార్థమై యగ్ని వేశునిచే విరచితంబనియు నీతంత్రాంతరమున నిట్లు చెప్పబడినది:—“ఇత్యథ్యథ్యాయశతం వింశం ఆత్రేయమునివాఙ్మయమ్, హితార్థం ప్రాణినాం ప్రోక్తం అగ్ని వేశేన ధీమతా” (సి. అ. ౧.౨.)

ఈ యాయుర్వేదావతరణక్రమమును ఈతంత్రమున:—“విఘ్న భూతా యదా రోగాః” అని యుపక్రమించి, “ఆథ మైత్రీపరః పుణ్యమాయుర్వేదం పునర్వసుః, శిష్యేభ్యో దత్తవాః షడ్భ్యః సర్వభూతానుకమ్పయా. అగ్ని వేశశ్చ భేలశ్చ జతుకర్ణః పరాశరః, హరీతః ఔరపాణిశ్చ జగృహః తన్తునేర్వచః. బుద్ధేర్విశేషస్తత్రాసీత్ ఉపదేశాస్తరం మునేః, తస్తస్య కర్తా ప్రథమం అగ్ని వేశో యతోభవత్. ఆథ భేలాదయశ్చక్రః స్వం స్వం తస్త్రం కృతాని చ.” (చ.సూ. అ. ౧. శ్లో. ౬-౩౨.) అనుగ్రంథముచే నీతంత్ర కారుడు స్పష్టముగ చెప్పెను.

ఈవిషయమును వాగ్భటాచార్యులు నిట్లు సంగ్రహముగ తెలిపెను.

“బ్రహ్మ స్త్రుత్వా యాషోవేదం ప్రజాపతిషజిగ్రహత్, సోఽశ్వినౌ తౌ సహస్రాక్షం, సోఽత్రిపుత్రాదికా మునీక. తేఽగ్ని వేశాదికాంస్తే తు పృథక్ తన్త్రాణి తేనిరే.” (అ. హ్య. సూ. అ. ౧.)

పై వివరణమునుబట్టి భరద్వాజశిష్యుడైన యాత్రేయునివలన నాయుర్వేదమును అగ్ని వేశులు పూర్తిగ నుపదేశమునొంది గురూపదిష్టమునకు న్యూనాతిరేకము లేకుండునట్లు తనపేర నాయుర్వేదతంత్రమును రచించెనని స్పష్టముగ నేర్పడును.

అట్టి యగ్ని వేశకృతతంత్రము మిక్కిలి విఫలముగ నుండుటంజేసి పాత ప్రవచనాదులకు కష్టముగనుండునని తలంచి చరకుడను మహా నీయుడు సంస్కరించి సంగ్రహరూపముగ రచించి లోకమున కుపకృతి నొనరించెను. అయ్యది సంస్కర్తృనామముచే 'చరకసంహిత' యని ప్రశస్తిగాంచి వెలయుచున్న యది.

అగ్ని వేశకృతతంత్రమును చరకులు ప్రతిసంస్కరించె ననువిషయ మ్హిక్రిందివచనములచే స్ఫుటముగ తెలియుచున్నది:—

“అగ్ని వేశకృతే తన్త్రే చరకప్రతిసంస్కృతే.” (సిద్ధిస్థానాంతము.)

“అస్మిన్ సప్తదశాధ్యాయాః.....అగ్ని వేశస్య, తన్త్రే చరకసంస్కృతే.” (చ. చి. అ. 30. శ్లో. ౨౮౯.)

ప్రతిసంస్కారమన శాస్త్రమునందు అతివిఫలముగ చెప్పబడిన విషయమును క్లుప్తముగ సంగ్రహించియు, అతిసంక్షిప్తముగ చెప్పబడిన దానిని విస్తరించియు, శాస్త్రమును క్రొత్తగ రచించుటయే ప్రతిసంస్కారము. ఈవిషయము సిద్ధిస్థానమున నిట్లు చెప్పబడినది:—

“విస్తారయతి లేశోక్తం సంక్షిప్తత్యతివిస్తరమ్,
సంస్కర్తా కురుతే తన్త్రం పురాణం చ పునర్నవమ్.

అత స్తన్త్రోత్తమమిదం చరకేణాతిబుద్ధినా,
సంస్కృతం.”

(చ. సి. అ. ౧౨.)

పై వాక్యములబట్టి అగ్ని వేశకృతతంత్రమును అతివిస్తృతముగ నున్న స్థలములయందు సంగ్రహించియు, సంకుచితముగ నున్నచోట్ల విస్తరించియు సంస్కరించి, పాతకులకు సుగమముగ నుండునట్లును, క్రొత్తగ నుండునట్లును, చరకులు చేసెనని స్ఫుటముగ తెలియదగియున్నది.

శ్రీమహావిష్ణువునకు పర్యంకముగనుండు సహస్రపదనుడైన యాది శేషుడు భూలోకమునంగల కొన్ని విశేషముల బరికింప నుత్సుకుడై యాదిదేవుని యనుమతినొంది భూలోకమున తానవతరింప ననువైన స్థలము నరయుచుండ నొక్కచో నొకపతివ్రతాశిరోమణి తపంబొనరించు వేళ నర్ఘ్యమును విడచు సమయముం గని యాయంజలిలో (అయోని జన్మముగ) తనయంశమున మనుజుకారుడై జనించెను. అంజలిలోనుండి

యూడిపడినట్లు జనించుటంజేసి పతంజలి యనునన్వర్థనామముచే ప్రశస్తి గాంచెను. అని ప్రాచీనగాథ తెలిసెడి. అట్టి శేషాంశసంభూతు డగుపతంజలిమహర్షి వ్యాకరణమహాభాష్యప్రణేత యనునంశము నిర్వివాదము. ఆపతంజలియే యగ్ని వేశకృతాయుర్వేదమును సంస్కరించెను.

ఈవిషయము క్రిందివాక్యములచే స్ఫుటముగ తెలిసెడి. చరక వ్యాఖ్యాతయగు చక్రపాణివ్యాఖ్యానప్రారంభమున నాందీశ్లోకము నిట్లు చెప్పెను:—

“పాతంజలిమహాభాష్యచరక ప్రతిసంస్కృతైః,
మనోవాక్కాయదోషాణాం హస్తేఽహిపతయే నమః.
సూత్రాణి యోగశాస్త్రే వైద్యకశాస్త్రే చ సంహితామతులాం,
కృత్వా పతంజలిమునిః ప్రచారయామాస జగదిదం సర్వమ్.”
(పతంజలిచరితం సర్గ. ౧.)

ఈవాక్యములనుపట్టి పాతంజలయోగసూత్రములను, వ్యాకరణ మహాభాష్యమును, చరకసంహితయను నాయుర్వేదతంత్రసంస్కారమును జేసినది పతంజలియని స్ఫుటముగ తెలిసెడి.

మరియు నాదిశేషుడు లోకవృత్తము సరయగోరి పై జెప్పినరీతిగ నవతరించునమయమున తనస్వరూపమును విడచి మానుషసామాన్య రూపముతో (ఒకగూఢచారుడు తనస్వరూపమును మరుగుజేసి వేషాంతరమును బూని లోకమున నిగూఢముగ సంచరించురీతి) నవతరించెను. కావున పతంజలికి చరకుడనునామాంతరము నన్వర్థముగ కలెను. ఈవిషయము భావప్రకాశమున నిట్లు చెప్పబడినది:—

“యదా మత్స్యీవతారేణ హరిణా వేద ఉద్భృతః,

... ..

అనన్తశ్చిన్తయామాస రోగోపశమకారణమ్,

సంచింత్య స స్వయం తత్ర మునేః పుత్రో బభూవ హ.

ప్రసిద్ధస్య విశుద్ధస్య వేదవేదాఙ్గవేదినః,

యతశ్చర ఇవాయాతో న జ్ఞాతః కేనచిద్యతః.

తస్మాచ్ఛరకనామ్నాఽసౌ ఖ్యాతశ్చ షీతిమణ్డలే,

స భాతి చరకాచార్యో దేవాచార్యో యథా దివి.

ఆత్రేయస్య మునేశ్విష్యాః అగ్ని వేశాదయోఽభవత్,
 మునయో బహవస్తైశ్చ కృతం తన్త్రం స్వకం స్వకమ్.
 తేహం తంత్రాణి సంస్కృత్య సమాహృత్య వివశ్చితా,
 చరకేణాత్మనో నామ్నా గ్రన్థోఽయం చరకః కృతః”

(భావప్రకాశము. ౧-వ ప్రకరణము.)

ఈవాక్యములచేత ఆదిశేషుడు గూఢరూపముగ నవతరించుటం జేసి చరకుడని వ్యవహరింపబడెననియు, అట్టి చరకాచార్యుడే ఆత్రేయ శిష్యులగు అగ్ని వేశాదితంత్రముల సంస్కరించి సుగ్రహముగ చరక సంహితయనుతంత్రమును తనపేరుతో నెలకొల్పెననియు దృఢమగు చున్నది.

కొందరు మహాభాష్య - యోగసూత్ర - చరకసంస్కర్తలు వేరు వేరుగ నున్నవారేకాని యేకవ్యక్తిగ నిర్ణయింప వలనుపడదని కొన్ని కారణముల జూపెదరు. కాని వైదికనిచ చక్రపాణివాక్యముచేతను, పతంజలిచరితవాక్యముచేతను, మహాభాష్య-యోగసూత్ర-చరకసంస్కరణముల మూటికిని పతంజలియే కర్తయని స్ఫుటముగ తెలియుచున్నది.

మరియు నాగేశభట్టుడు శబ్దేందుశేఖరమును సిద్ధాంతకాముడి వ్యాఖ్యానమును రచించుతరి ప్రారంభమంగళమున “పాతజ్జాలే మహాభాష్యే కృతభూరిపరిశ్రమః, శివభట్టసుతో ధీనూత్.....నత్యా ఫణిశం నాగేశస్తనుతేర్థప్రకాశకమ్.....లఘుశబ్దేందుశేఖరమ్.” అని చెప్పెను. ఈశేఖరమునకు వ్యాఖ్యాతయగు షైరవమిశ్రుడు ఇట్లు వ్రాసెను:—

“పాతజ్జాల ఇత్యాదినాః—ప్రథమం పాతజ్జాలశబ్దోపాదానం మజ్జభాయ, మహాభాష్యమాత్రోక్తాశారీరకసూత్రభాష్యస్యాపి బోధః స్యాత్. అతః పాతజ్జాలపదమ్. తావన్మాత్రోక్తా చరకే అతివ్యాప్తిః. అతో ‘మహాభాష్యే’ ఇతి.” (శేఖరవ్యాఖ్యచంద్రకల.)

ఇచ్చట ‘పాతజ్జాలే’ అనుపదముచేత పతంజలిప్రోక్తగ్రంథము అని యర్థమగును. అట్టిగ్రంథమున పరిశ్రమము చేసినవాడన్నపుడు పతంజలిప్రోక్తచరకమునందు అనియు నర్థము కావచ్చును. కావున అట్టి

అతివ్యాప్తిని వారించుటకై “పాతంజలే, మహాభాష్యే” అని మహాభాష్యపదము చెప్పబడెనని పై వాక్యమున కర్థము. ఈభైరవమిత్రుని వాక్యమునుబట్టి వీరికాలమున చరకము ప్రచారమున నున్నదనియు, అయ్యది మహాభాష్యప్రణేతయగు పతంజలివిరచితమని భైరవమిత్రునకు తెలిసినవిషయమనియు తేటతెల్లముగ నేర్పడుచున్నది.

మరియు ప్రాచీనగ్రంథములయందు ఆయాగ్రంథకర్తృనామముల పేర్కొనునపుడు యాగికనామాంతరముల గ్రహించుట సంప్రదాయసిద్ధము. భాష్యకారులపేరుకుబదులుగ “గోనర్దయస్తాపా” ఇత్యాది స్థలములయందు యాగికనామాంతరగ్రహణము మహాభాష్యమునందనేకస్థలముల గాననగును. అత్తైరంగుననే పతంజలికి పై జెప్పినరీతిగ చరకపదము యాగికనామాంతరమని చెప్పదగియున్నది. అట్టి చరకుడు తనపేరునే స్వీయతంత్రమునకు చెప్పియుండుటంజేసియే ప్రతియథ్యా యాంతమునను “చరకప్రతిసంస్కృతే” అని తననామమునే నుడిచెను.

పైగనబరచిన ప్రమాణములచే మహాభాష్యకర్తయగు పతంజలియే ఈతంత్రమునకు సంస్కర్తయనియు, పతంజలికే చరకుడను నామాంతరము కలదనియు తేలుచున్నది.

దృఢబలసంస్కారవిషయము.

అగ్ని వేశకృతంబును చరకప్రతిసంస్కృతంబును నగు నీతంత్రము ప్రచారముననుండుతరి కొంతకాలమునకు కారణాంతరములచేత చికిత్సాస్థానమున పదునేడధ్యాయంబులును, కల్ప-సిద్ధిస్థానంబులు పూర్తిగను, ఖలమై దొరకకుండుటయు, అట్టిసమయమున పంచనదపురవాస్తవ్యుడును కపిలబలుడు అనువానిపుత్రుండును నగుదృఢబలుడను నాయుర్వేదవిద్యాకోవిదుడు పై జెప్పిన గ్రంథశేషమును పూర్తిగావించి చరకతంత్రమును పూర్తిగావించెను. ఈవిషయమును దృఢబలుడే చికిత్సాస్థానాంతమునను, సిద్ధిస్థానమునను కంఠోక్తిగా నిట్లుచెప్పెను:—

“అస్మిన్ సప్తదశాధ్యాయాః కల్పసిద్ధయ ఏవ చ,
నాసాద్యంతేఽగ్ని వేశస్య తన్త్రే చరకసంస్కృతే.

తానేతాణ్ కాపిలబలిః శేమాన్ దృఢబలోఽకరోత్,
తత్రస్యాస్య మహార్థస్య పూరణాయ యథాతథమ్.”

(చ. చి. అ. 30 శ్లో. ౧౨౯.)

“అత స్తత్రోత్తమమిదం చరకేణాతిబుద్ధినా,
సంస్కృతం తత్త్వసంపూర్ణం త్రిభాగేనోపలక్షతే.
తచ్ఛుక్తరం భూతపతిం సంప్రసాద్య సమాపయత్,
అఖణ్డార్థం దృఢబలో జాతః పఞ్చనదే పురే.
కృత్వా బహుభ్యః తన్త్రేభ్యః విశేషోఽఞ్చుసితోఽచ్చయమ్,
సప్తదశైషథాధ్యాయసిద్ధికలైః పూరయత్.”

(చ. సి. అ. ౧౨.)

ఈదృఢబలవాక్యముచే చికిత్సితమున పదు నేడధ్యాయములను, కల్పసిద్ధిస్తానములను, తాను పూర్తిగావించెనని తెలియుచున్న యది; కాని చికిత్సాస్తానమున తాను శేషపూరణముగావించిన యధ్యాయము లివి యని యేర్పడియుండలేదు.

చక్రపాణిదత్తవిరచితంబైన యాయుర్వేదదీపికయను నీతంత్ర వ్యాఖ్యానమును పరిశీలించినయెడ చికిత్సాప్రారంభమునుండి రాజయత్న్య చికిత్సాంతమువరకుంగల యెనిమిదియధ్యాయంబులును, అర్కశ్చికిత్సిత మనుపదనాల్గవయధ్యాయంబును, అతిసారచికిత్సిత మనుపదొమ్మిదవ యధ్యాయంబును, విసర్పచికిత్సితమను నిరువదియొకవయధ్యాయంబును, మదాత్యయచికిత్సితమను నిరువదినాల్గవయధ్యాయంబును, ద్వివ్రణీయ చికిత్సితమను నిరువదియైదవయధ్యాయంబును, (ఇవి పంచాధ్యాయ) చేరి పదుమూడధ్యాయంబులును చరక ప్రతిసంస్కృతంబులనియు, ఇవిడక్క తక్కినపదు నేడధ్యాయంబులు దృఢబలునిచే పూర్తిగావింపబడినవనియు నేర్పడినది.

ఎట్లులనః—రాజయత్న్యచికిత్సితమునకుపై నున్నాదచికిత్సా (తొమ్మి దవయధ్యాయము) ప్రారంభమున పూర్వోత్తరాధ్యాయములకు సంబం ధము దెలుపుచు నిట్లు వ్రాసిరి:—

“ఇదానీం ఉపాధ్యక్షతం రాజయత్తచికిత్సితమభిధాయ క్రమ
ప్రాప్తం ఉన్నాచచికిత్సితం బ్రూతే, అయంచ క్రమః చరకప్రతిసంస్కృతాం
సంస్కృతాం అర్శోతీసారవీసర్పమదాత్యయద్వివ్రణీయరూపాం
పరిత్యజ్య జ్ఞేయః.”
(చి ౯ చక్రపాణి.)

ఈయవతారికనుపట్టి అధ్యాయక్రమమున సూచించినవరుస నను
సరించి రాజయత్తచికిత్సితానంతరము ఉన్నాదచికిత్సితము చెప్పబడుననియు,
ఈయధ్యాయక్రమము చరకప్రతిసంస్కృతములైన అర్శస్సు, అతి
సారము, విసర్పము, మదాత్యయము, ద్వివ్రణీయము అను నైదుచికిత్సిత
ములబోధించు నైదధ్యాయముల వరుసక్రమమును వదలి చెప్పబడిన
దనియు తెలిసెడి. అర్శచ్చికిత్సితము మున్నగు పైయధ్యాయములు
ఐదును. చరకప్రతిసంస్కృతాధ్యాయక్రమమునకు జేరియుండక నడుమ
నచ్చుటచ్చుట దృఢబలసంపూరితాధ్యాయములచే వ్యవధికల్గియుండుటం
జేసి ఎనిమిదవయధ్యాయమునకు పైన వరుసగ నుండవీలులేదు కావున
వానిక్రమమును వదలి యున్నాదచికిత్సితాదిక్రమము ననుసరించి చెప్ప
బడునని చక్రపాణియభిప్రాయము.

మరియు—“అస్తిక్ సప్తదశాధ్యాయాః.....పూరణాయ
యథాతథమ్.” (చి. అ. 30 శ్లో. ౧౨౯.) అనుమూలమునకు వ్యాఖ్య
జేయుతరి చక్రపాణి యిట్లు వివరించెను:—

“అస్తిక్ సప్తదశాధ్యాయా ఇతి:—చికిత్సాస్థానే, సప్తదశా
ధ్యాయాః, తే చ యత్తచికిత్సాంతా అప్రావధ్యాయాః, తథా అర్శో
౭తిసారవీసర్పమదాత్యయద్వివ్రణీయోక్తా విహాయ జ్ఞేయః.”
(చక్రపాణి.)

ఈవాక్యముచేతను, రాజయత్తచికిత్సితమువరకుంగల అధ్యాయము
లెనిమిదియు, అర్శో౭తిసారాదిసంస్కృతాధ్యాయముం గలసి పదు
మూడధ్యాయములు చరకసంస్కృతములని స్పష్టముగ దెలియుచున్నది.
చికిత్సాస్థానమున తక్కుంగలపదు నేడధ్యాయంబులును, కల్పసిద్ధిస్థానంబు
లును చరకునిచే సంస్కరింపబడినవి దృఢబలునికాలమున నుపప్లవాదు
లచే ఖిలమై దొరకలేదుకాని యాభాగమును చరకుడు సంస్కరింప

వదలినది కాదని 'నాసాధ్యస్తే' అనుపదముచే నూహింపదగియున్నది. అట్లు ఖలమగునప్పుడు అచ్చటచ్చట కొన్ని యథ్యాయములువదలి నడుమ నడుమ ఖలమగుటంజేసి యథ్యాయక్రమము ననుసరింపక పైకనుపరచిన పజ్ఞాధ్యాయులభించెననియు, అట్లు దొరకీనయథ్యాయములను ఆలాగునే గ్రహించి వానినడుమ నచ్చటచ్చట లోపించినయథ్యాయముల పదునేడింటిని దృఢబలుడు సంస్కరించి యథ్యాయక్రమానుసారముగ చేర్చి చికిత్సాస్థానము పూర్తిగావించెననియు చక్రపాణిదత్తవ్యాఖ్యాను సారముగ తెలిసది. లోకమున తాళవత్రిఖితమైన గ్రంథము చెదలు పురుగులు మున్నగువానిచే శిథిలమైనపుడు వరుసక్రమములేక నడుమ నడుమ శిథిలమగును కదా? అత్రైరంగుననే చరకప్రతిసంస్కృతమున క్రమములేక శిథిలమై దొరకీనదని చెప్పదగియున్నది.

మరియు చక్రపాణి వ్యాఖ్య రచించునప్పుడు ఆధ్యాయప్రారంభమున పూర్వోత్తరాధ్యాయముల సంబంధమును చెప్పియున్నాడు. అట్టి సందర్భమును దెలుపునపుడు సూత్రస్థానమున గనబరచిన చికిత్సాధ్యాయక్రమము ననుసరించియే అన్నియథ్యాయములకు చెప్పిరి. కావున రాజయత్న్యచికిత్సతమునకు చేరినట్లు పజ్ఞాధ్యాయుని వరుసగ చేర్చుట సమంజసము కానేరదు.

పండితులపి. జీవానందవిద్యాసాగరులచే (1896 సంవత్సరము) కలకత్తానగరమున ముద్రింపబడిన చరమాలప్రతీయందు రాజయత్న్యచికిత్సితానంతరము పై గనబరచిన పజ్ఞాధ్యాయుని వరుసగ 9-10-11-12-13 యథ్యాయములుగ చేర్చియున్నది. ఇది చరకసంస్కృతాధ్యాయములు పదుమూడును వరుసగనుండిన బాగుండునని చెసినదికాని చక్రపాణి వ్యాఖ్యాసమృతము కానేరదు. మీదుమిక్కిలి యథ్యాయక్రమము సూచించుశ్లోకములను తదనుసారముగనే మార్పుచేసియున్నది. వ్యాఖ్య ననుసరించి పై నిర్ణయింపబడిన యథ్యాయక్రమమే సమంజసమని నాయభిప్రాయము.

ఈచరకతంత్రము తక్కిన యాయుర్వేదతంత్రముల కన్నిటికిని యాదర్శక మైనదనియు, ఆయుర్వేదమునకు సంబంధించినవిషయము

లన్నియు దీనియందే యిమిడియున్నవనియు, తంత్రాంతమున దృఢ
బలుడు ఇట్లు చెప్పెను:—

“చికిత్సావహ్ని వేశస్య సుస్థాతురహితం ప్రతి,
యదిహాస్తి తదన్యత్ర యన్నేహాస్తి న తత్ క్వచిత్.” (సి.ఆ.౧౨.)

వాగ్భటాచార్యులును చరకసుశ్రుతములరెంటిని యార్షగ్రంథ
ములలో మిక్కిలి ప్రశస్తములని కొనియాడుచు నిట్లు చెప్పెను:—

“ఋషిప్రణితే ప్రీతిశ్చేత్ ముక్త్వా చరకసుశ్రుతౌ,
భేడాద్యాః కిం న పత్యన్తే తస్మాద్ద్రాహ్యం సుభాషితమ్.”

(అ. హృ. ఉత్తరస్థానాంతమున)

వైజెప్పిన వాగ్భటాదీతరతంత్రకారులప్రశంసాపాత్రమై చరక
దృఢబలసంస్కృతమైన యీచరకసంహిత మిక్కిలి గంభీరార్థవిశిష్టం
బగుటంజేసి కేవలము పండితమాత్రవేద్యంబై సామాన్యులకు గోచ
రముగాకయున్నయది. అట్టి యీతంత్రము ఆంధ్రభాషాభిజ్ఞులకు సుగ
మముగ నర్థమగునట్లు సులభశైలితో నాంధ్రవ్యాఖ్య రచించినాడ. ఈ
వ్యాఖ్యరచనయందు చక్రపాణిదత్తవిరచితమైన యాయుర్వేదదీపికయను
వ్యాఖ్యానమును ప్రధానముగ జేసికొని కొన్నిస్థలములయందు సుశ్రుత
వాగ్భటాదీతంత్రములను సాహ్యముగ గైకొని అచ్చటచ్చట విశేషాం
శముల వివరించుచు, చికిత్సాభాగమున తైల - క్షౌఢ - లేహాద్యాషఢ
కల్పనావిధానములకు వలసినపరిభాషల నాయాస్థలముల గనబరచుచు,
నాంధ్రవ్యాఖ్య వ్రాసినాడ.

తంత్రకర్తలకాలము జన్మభూమి మున్నగు చరిత్రాంశముల విమ
ర్శించుభారమును అందు ప్రశస్తిగాంచిన పండితాగ్రగణ్యులపై నిడి,
నాదోచినకొలది కొన్నివిషయములుమాత్రము ఇచ్చట చూపబడినవి.
ఇందు భ్రమప్రమాదములచే దోషము లేవైననున్నచో వానినిదూరం
బుచ్చి గుణలేశమును మాత్రము గ్రహించి నాపరిశ్రమమును సఫలత
నొందింప పండితప్రవరుల వేడెడ.

ఇప్పటి కాలపరిస్థితిలో చిరంతనగ్రంథముల వెల్లడింప బద్ధాదరులై లోకమునకును పండితులకును నుపకృతిచేయుచు భాషోద్ధారకాది బిరుదవిరాజితులైన బ్రహ్మశ్రీ శ్రీయుత వావిళ్ల వేంకటేశ్వరశాస్త్రిలు గారు ఈవ్యాఖ్యరచించుటకు నన్ను ప్రోత్సహపరచి తగుపారితోషికము నొసంగి సంవిధానమును గల్పించుటయేగాక ముద్రణాదివ్యయ ప్రయాసముల సరకుచేయక యీగ్రంథమును ముద్రింపించి లోకోపకారము నొనరించిరి.

ఇత్తైరంగుననే నామమాత్రావశిష్టములై నిగూఢములైన సంస్కృతాంధ్రగ్రంథము లనేకముల మిగుల ప్రయత్నముతో వెలికిందీసి ముద్రింపించి లోకమున ప్రచారమును కల్పించుచున్న శ్రీ వావిళ్ల వేంకటేశ్వరశాస్త్రిలవారికి ఆయురారోగ్యభాగ్యములనొసంగి, యింత కన్న నధికముగ వీరియుద్యమమును నిష్ప్రత్యాహముగ సాగింప పరమ కారుణకుండగు దేవదేవుండు ప్రోత్సహించుగాక ! ఇతి శమ్.

ఇట్లు విద్యద్విధేయుడు,

పణ్డిత నుదురుపాటి విశ్వనాథశాస్త్రి,

వ్యాఖ్యానకర్త.

అధ్యాయానుక్రమణిక.

అధ్యాయ సంఖ్య.	అధ్యాయముల పేర్లు.	పుట సంఖ్య.
* 1	మొదటిపాదము—అభయమలకీయము ...	1
	రెండవపాదము—ప్రాణకామీయము ...	24
	మూడవపాదము—కరప్రచితియము ...	40
	నాలుగవపాదము—ఆయుర్వేదసముత్థానీయము ...	59
* 2	వాజీకరణము ...	78
	మొదటిపాదము—సంయోగశతమూలీయము ...	”
	రెండవపాదము—అసిక్తక్షీరికము ...	90
	మూడవపాదము—మాషపర్ణ్యభృతీయము ...	97
	నాలుగవపాదము—పుమాన్జాతబలీయము ...	104
* 3	జ్వరచికిత్సితము ...	116
* 4	రక్తపిత్తచికిత్సితము ...	227
* 5	గుల్మచికిత్సితము ...	260
* 6	ప్రమేహచికిత్సితము ...	313
* 7	కుష్ఠచికిత్సితము ...	333
* 8	రాజయక్ష్యచికిత్సితము ...	376
9	ఉన్మాదచికిత్స ...	420
10	అపస్మాదచికిత్సితము ...	452
11	క్షతక్షీణచికిత్సితము ...	468
* 12	శ్వాయథుచికిత్సితము ...	492
13	ఉదరచికిత్సితము ...	528

అధ్యాయ సంఖ్య.	అధ్యాయముల పేర్లు.	పుట సంఖ్య.
*14	అర్కశ్చికిత్సితము	578
15	గ్రహణీచికిత్సితము	651
16	పాండురోగచికిత్సితము	722
17	హిక్కాశ్వాసచికిత్సితము	760
18	కాసచికిత్సితము	798
*19	అతిసారచికిత్సితము	846
20	ఛర్దిచికిత్సితము	886
*21	విసర్పచికిత్సితము	903
22	తృష్ణారోగచికిత్సితము	946
23	విషచికిత్సితము	969
*24	మదాత్మయచికిత్సితము	1038
*25	ద్విప్రణీయచికిత్సితము	1091
26	త్రిమర్తీయచికిత్సితము	1122
27	ఊర్వాస్తమ్భచికిత్సితము	1217
28	వాతవ్యాధిచికిత్సితము	1231
29	వాతశోణితచికిత్సితము	1298
30	యోనివ్యాపచ్ఛికిత్సితము	1340

ఈయధ్యాయానుక్రమణిక సూత్రస్థానమునందలి 30 అధ్యాయమున “అభయామలకీయం చ..... త్రింశచ్ఛికిత్సితాన్యక్తాని” శ్లో. 58-63 శ్లోకముల చెప్పబడినది.

* ఈ అధ్యాయములు పదుమూడును చరకసంస్కృతములు. తక్కిన పదునే డాఖ్యాయములును దృఢబలసంస్కృతములు.

విషయ సూచిక.

చికిత్సాస్థానము.

ప్రథమాధ్యాయము,	విషయము.	పుటసంఖ్య.
ప్రథమపాదము.	(5) హరితకీరసాయనయోగము	21
విషయము.	(6) ఆమలకరసాయనము	22
పుటసంఖ్య.	రసాయనసేవనముచే గల్గు గుణములు	23
1 వ్యాఖ్యానప్రారంభము	రసాయన ప్రథమపాదవిషయసంగ్రహము	24
2 చికిత్సాపర్యాయనామములు		
3 భేషజదైవిధ్యము	ప్రథమాధ్యాయము,	
4 ఆభేషజదైవిధ్యము	రెండవపాదము.	
5 ద్వివిధభేషజవివరణము	రసాయనోపయోగకాలమున నుండ	
6 రసాయనమున గల్గు ప్రయోజనము	వలసిన క్రమము	25
7 వాచికరణసేవనఫలము	(1) ఆమలకఘృతము	27
8 చికిత్సితార్థము	ఆమలకఘృతోపయోగగుణవిశేషములు	29
9 ఆభేషజవివరణము	(2) ఆమలకావలేహము	30
10 రసాయన ప్రయోగదైవిధ్యము	(3) ఆమలకచూర్ణము	31
11 కుటీప్రవేశకరసాయనవిధి, అందు కుటీనిర్మాణము	(4) విడంగావలేహము	32
12 కుటీప్రవేశయుక్తకాలము	(5) రెండవ ఆమలకావలేహము	32
13 రసాయనమునకుపూర్వము సంశోధనవిధి	(6) నాగబలారసాయనము	34
14 హరితకీ (కరకకాయల) గుణవిర్యములు	7—24 బహుదస్వరసయోగములు	35
15 ఆమలక (ఉసిరికకాయల) గుణవిర్యము	పదు నెనిమిదియు	37
16 కర్మలు	(25) భల్లాతకక్షీరరసాయనయోగము	37
17 ఓషధిగ్రహణవిధి గ్రాహ్యాషధిలక్షణము	(26) భల్లాతకక్షేద్రరసాయనము	39
(1) బ్రాహ్మరసాయనము	(27) భల్లాతకతైలప్రయోగము	39
(2) ద్విత్వీయబ్రాహ్మరసాయనము	28—37 భల్లాతకయోగవిశేషములు	40
(3) ద్విత్వీయబ్రాహ్మరసాయనగుణములు	భల్లాతకసామాన్యగుణములు	40
(4) చ్యవనప్రాశరసాయనము	రసాయనసేవనప్రాశస్త్యము	40
(5) చ్యవనప్రాశసేవనమునగల్గు విశేషగుణము	ద్విత్వీయపాదవిషయసంగ్రహము	40
(6) ఆమలకరసాయనము		

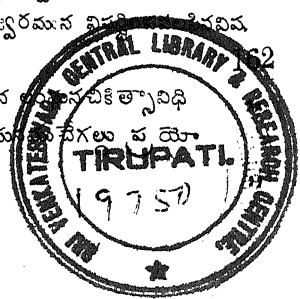
విషయము.	పుటసంఖ్య.	విషయము.	పుటసంఖ్య.
ప్రథమాధ్యాయము, మూడవపాదము.		రూప్యజ-తామ్రజ శిలాజతురూపగుణాది విశేషములు	56
(1) ఆమలకాయసరసాయనము	40	ఇనుము చేగలిన శిలాజతుగుణాదులు	"
ఆమలకాయసరసాయనప్రభావ గుణములు	43	ప్రశస్తమనుట	57
రసాయనసేవనమున సామాన్యనియమ ములు	44	నాల్గుశిలాజతువులకును ప్రత్యేకయోగ విశేషవిధానము	57
(2) కేవలామలకరసాయనము	"	శిలాజతుసేవనమున నిషిద్ధములు	"
(3) లాహరిరసాయనయోగము	46	శిలాజతురసాయనానుపానములు	58
లాహరసాయనప్రయోగగుణములు	47	శిలాజతుప్రాశస్త్యము	"
(4) వింద్రరసాయనయోగము	"	రసాయనమూడవపాదమందలి విషయ సంగ్రహము	59
వింద్రరసాయనసేవచే నివర్తించు వ్యాధులు	48	ప్రథమాధ్యాయము, నాల్గవపాదము.	
5—8 మేధాకరములగు రసాయనములు నాల్గు	49	భృగ్వాదిమహర్షులు రసాయనమునరయు టకై హిమవంతముజేరుట	60
(9) సిప్పలీరసాయనయోగము	"	భృగ్వదుల కింద్రుడు రసాయనయోగ్య కాలము చెప్పట	61
(10) సిప్పలీవర్ధమానరసాయనము	50	ఇంద్రప్రాక్తరసాయనము	62
(11) త్రిఫలారసాయనయోగము	51	బ్రహ్మసువర్చరూపిషిషధివ్యరూపము	63
(12) రెండవ త్రిఫలారసాయనము	52	బ్రహ్మసువర్చరూపిరసాయనయోగము	64
(13) త్రిఫలారసాయనము, మూడవ యోగము	"	ఇంద్రప్రాక్తరసాయనాంతరము	66
14—15 వేదాకత్రిఫలారసాయన యోగములు రెండు	53	వైశిష్ఠీనరసాయనగుణములు	68
శిలాజతుసామాన్యగుణములు	"	కుటీప్రావేశిక వాతాశికిరసాయనయోగ్య పురుషులు	69
శిలాజతుభావనావిధానము	54	రసాయనవిషయపురుషగుణాచారాదులు	"
(16) శిలాజతురసాయనప్రయోగ విధానము, దానిఫలము	"	మనశ్శరీరశుద్ధులకు రసాయనసిద్ధి ఇతరులకు లేదనుట	71
శిలాజతుస్వరూపము, దానియుత్పత్తివిశే షములును, విధానవిశేషములును, ప్రత్యేక గుణాదులును	55	వైద్యుని పూజించుట యావశ్యకమనుట	"
బంగరువలనపుట్టిన శిలాజతురూపగుణా దులు	56	వైద్యునిప్రాశస్త్యము	72
		ప్రాణాచార్యవైద్యగుణములు	74
		వైద్యునికువక్రతిచేయుటయోవశ్యకము	75

విషయము.	పుటసంఖ్య.	విషయము.	పుటసంఖ్య.
రోగివిషయమై వైద్యుడుండవలసినపద్ధతి	76	(6) వృష్యమగుదధిసరప్రయోగము	94
వైద్యునికుండవలసినగుణములు	77	(7) వృష్యమగువృషికౌదనప్రయోగము	95
చతుర్థపాదవిషయసంగ్రహము	77	(8) వృష్యములగుభిక్షయోగములు	96
ద్వితీయాధ్యాయము,		వైశిష్టినవృష్యయోగముల సామాన్య	
ప్రథమపాదము.		ఫలము, వృష్యకరవిహారములు	96
వాజీకరణావశ్యకత	78	ద్వితీయపాదోక్తవిషయసంగ్రహము	96
వాజీకరణయోగములలో స్త్రీ శ్రేష్ఠ		ద్వితీయాధ్యాయము,	
మగుట	80	తృతీయపాదము.	
సంభోగార్హ వృష్యతమస్త్రీలక్షణము	81	1—3 గోక్షీరవాజీకరణయోగములు	97
సంతానము లేనందున గల్గుదోషము	82	4—8 వృష్యక్షీరయోగములు	98
పుత్ర పంతునిప్రాశస్త్యము	83	9 వృష్యక్షీరయోగము	98
సంతతి గల్గుటచే నగుగుణములు	83	10 అపత్యకరక్షీరయోగము	99
వృష్యబృంహణగుడికాయోగము	85	11 శుక్రస్తంభకక్షీరయోగము	100
వాజీకరణఘృతము	85	12 వృష్యపాయసయోగము	101
వాజీకరణసింధరసములు	86	13 వృష్యములగుపూరీలయోగము	102
వృష్యమాహిషరసము	87	14 వృష్యశతావరీఘృతము	103
మరికొన్ని వృష్యరసములు	87	(15) వృష్యమగుమధుకచూర్ణయోగము	104
వృష్యమాంసయోగము	88	కొన్ని వృష్యములగుసాహారాచారవిహారాదులు	105
వృష్యమాషయోగము	88	కామోద్దీపనములు	106
వృష్యకుక్కుటమాంసయోగము	89	గ్రీష్మాదిబురుగుపులలో కామోద్దీపనములు	107
వృష్యములగు అండరసములు	89	వసంతబురుగుపున కామోద్దీపనములు	108
వాజీకరణమునకుముందు శోధనావశ్యకత,		వాజీకరణతృతీయపాదవిషయసంగ్రహము	109
వాజీకరణప్రథమపాదవిషయ		ద్వితీయాధ్యాయము,	
సంగ్రహము	89	చతుర్థపాదము.	
ద్వితీయాధ్యాయము,		వాజీకరణోపయోగావశ్యకత	105
ద్వితీయపాదము.		1—2 శుక్రవర్ధన (వృష్య) మాంస	106
(1) సంతానకవృషికాదిగుటికలు	90	గుటికలు	107
(2) వృష్యపూపలికాదియోగములు	91	(3) వృష్యమగుమహిషమాంసరసము	108
(3) పుత్రోత్పాదకస్వరసము	92	(4) వృష్యమగుమత్స్యయోగము	109
(4) వృష్యక్షీరయోగము	93	(5) రోహితమత్స్యయోగము	110
(5) వృష్యఘృతము	94		

విషయము.	పుటసంఖ్య.	విషయము.	పుటసంఖ్య.
(6-7) రెండువిధములయినపూర్ణము బూరెలయోగములు	108	జ్వరమునకు సన్నిహితప్రవృత్తి (కారణము)	
(8) పృష్ఠమాషాదిపూపలికములు	109	స్వభావరూపమున జ్వరప్రకృతి	
(9) పృష్ఠయోగము	„	జ్వరముయొక్కప్రవృత్తి (ఆద్యుత్పత్తి)	
(10) అపత్యకరశతావర్యానిభృతము	110	జ్వరమునకు రుద్రకోపాత్పత్తి	
(11) పృష్ఠగుటికాయోగము	„	వివరణము	
(12) పృష్ఠములగు ఉత్కారికములు (పూరీలు)	111	జ్వరప్రభావము	
అనుక్తపృష్ఠవాణీకరణసంగ్రహము	112	జ్వరకారణములు	
సంభోగమునకుముందు ఆచరింపదగిన నియమములు	„	జ్వరపూర్వరూపము	
సంభోగానంతరము సేవింపదగిన నియమ ములు	„	జ్వరముయొక్క యధిష్ఠానంబును, బలకాలంబును	
శుక్రవికాసమునకు దృష్టాంతము	„	జ్వరముయొక్క ఆత్మ (స్వరూప)	
అతిబాలవృద్ధులు సంభోగము	„	లక్షణము	
చేయదగదనుట	„	జ్వరముయొక్క విధి (ప్రకార) భేదములు	
కామోద్రేకము కల్గకుండుటకు కారణములు	„	వివరణము	
స్త్రీసంపర్కమున శుక్రము వెడల విధము	113	కారీర-మానసజ్వరస్వరూపలక్షణములు	
ప్రశస్తశుక్రలక్షణము	„	సామ్య-అగ్నేయజ్వరవివరణము	
వాణీకరణశబ్దసియక్తి	„	వాతమునకు యోగ వాహిత్యనిరూపణము	
వాణీకరణ చతుర్థపాదవిషయ సంగ్రహము	„	అంతర్వేగజ్వరలక్షణములు	
తృతీయాధ్యాయము, జ్వరచికిత్సితము.	114	బహిర్వేగజ్వరలక్షణములు	
జ్వరమునుదీశించి యగ్నివేగులు చేయు ప్రశ్నములు	115	ప్రాకృత-వైకృతజ్వరవివరణము	
అగ్నివేగునకాశ్రేయము చెప్పిన యంత్రము	„	ప్రాకృతజ్వరచికిత్సానిధి	
జ్వరపర్యాయ నామములు	116	ప్రాకృతజ్వరనిర్వచనము	
	„	సుఖసాధ్యజ్వరవివరణము	
	„	అసాధ్యజ్వరవివరణము	
	„	వేరొకయసాధ్యత్వలక్షణము	
	„	మరియొకయసాధ్యత్వలక్షణము	
	„	దోషకాలబలాబలములచే నైదువిధము లగు సంతతాది జ్వరములవివరణము	
	„	అందు సంతతజ్వరవివరణము	
	„	సంతతజ్వరచికిత్సానిధి	
	„	సతతకజ్వరనిరూపణము	
	„	అశ్లేష్యమృత-జ్వరవివరణము	

విషయము.	పుటసంఖ్య.	విషయము.	పుటసంఖ్య.
తృతీయక-చతుర్థకజ్వరములవివరణము	139	విరోల్పణసన్నిపాతజ్వరభేదము	150
తృతీయక-చతుర్థకజ్వరములకాల నియమమును, కారణములు	140	త్రిదోషసన్నిపాతజ్వరసామాన్య లక్షణములు	152
తృతీయకాదిజ్వరములయందు దోషము లు, జ్వరవేగమును జూపువిధము	141	సన్నిపాతజ్వరానాధ్యులక్షణములు	153
దోషోద్రేకముచే తృతీయక-చతుర్థక జ్వరములకు గల్గు ప్రభావవిశేషము	141	సంస్కరణసన్నిపాతజ్వరవివరణోపసంహారము	154
చతుర్థకవివరణజ్వరము, దానిభేదములు,	142	అష్టమముగనిదైశింపబడిన యాగంతుజ్వర వివరణము, అందు ఆగంతుజ్వరభేద ములు	155
సాన్నిపాతికజ్వరములయందు వాతికాది భేదములు గలుగుకారణము	142	అభిఘాతజ్వరనిదానము	155
ఋత్యాదిబలనబలముచే నొకజ్వరము వేరొకటిగ మారుట	143	అభిఘాతజ్వరలక్షణము	155
రసరక్తాద్వైతయభేదముచే సప్తవిధములగు జ్వరములవివరణము,	144	అభివంగజ్వరలక్షణము	155
అందు రసగతజ్వరలక్షణము	144	కామాదిజనితాభివంగజ్వరములయందు దోషసంబంధవివరణము	156
రక్తధాతుగతజ్వరలక్షణము	145	మతాంతరమున నభివంగజ్వరకారణ ములు	156
మాంసధాతుగతజ్వరలక్షణము	145	అభిచారానభిశాపజ్వరములు, వాని లక్షణములు	156
మేదోధాతుగతజ్వరలక్షణము	145	అభిచార-అభిశాపజ్వరములు గుర్తించు విధము	157
అస్థిధాతుగతజ్వరలక్షణము	145	కామాదిజ్వరము ప్రత్యేకలక్షణము	157
మజ్జధాతుగతజ్వరలక్షణము	145	కామాదిజ్వరముల బలభేదము	158
శుక్రధాతుగతజ్వరలక్షణము	145	అభిఘాతజ-దోషజ్వరములకు పరస్పర భేదము	159
రసాదిధాత్వాద్వైతయజ్వరములలో సాధ్యనాధ్యులక్షణములు	146	సర్వజ్వరసంప్రాప్తి జ్వరమునచేమటబట్టకుండుటకు కారణము	160
కారణభేదములచే సప్తవిధములగు జ్వరములవివరణము	147	అమజ్వరలక్షణము	160
ద్వాంద్వీకజ్వరములవివరణము, అందు వాతపిత్తజ్వరము	147	పచ్చమానజ్వరలక్షణము	161
వాతకఫజ్వరము	148	నిరామ (జీర్ణ) జ్వరలక్షణము	161
శ్లేష్మపిత్తజ్వరము	148	ఆమ (నవ) జ్వరమున విశేష యములు	162
సన్నిపాతజ్వరవివరణము	149	తరుణజ్వరమున విశేష జ్వరమున లంఘనములు	162
ద్వ్యుల్పణవిరోల్పణసన్నిపాత జ్వరభేదములు పండ్రియందు, అందు ద్వ్యుల్పణములవివరణము	149	జనము	162

విషయము.

పుటసంఖ్య.

తరుణజ్వరమున లంఘనాది పాచనములు 163

ఆయాజ్వరమునకు తగినక్షాంతి, శృతశీతజల

పాననియమము

జ్వరసి పాసాహారము స్తాదిషడంగ పానీ

యము

జ్వరమున వమనౌషధ ప్రయోగార్హ

కాలము

జ్వరమున ఆవస్థాభేదమునుపట్టి వమన

నిషేధము

జ్వరమున యవాగూఢ ప్రయోగము, దాన

గల్గు గుణములు

జ్వరమున తర్పణవిధి

జ్వరితునకు అన్న కాలమునదంతధావనవిధి,,

జ్వరమున కషాయవిధానము

కషాయరసనిషేధము

జ్వరమున యూషరసవిధానము

జ్వరమున ఘృత పానకాలనియమము

జ్వరమునం దవస్థావిశేషమునుపట్టి ఘృత

పాన నిషేధము

జ్వరమున తీరపానయుక్త కాలము

జ్వరితునకు వమన-విరేచనవిధి

జ్వరముచే తీరించినవానికి విరేచననిషే

ధము, ఆట్టివానికి నిరూపావస్థివిధి

విరేచన-వస్తి ప్రయోగములకు విషయ

భేదముచే ప్రయోగవిధి

పురాణజ్వరమున ననువాసనవస్తి ప్రయో

గము

జీర్ణజ్వరమున నస్య ప్రయోగవిషయము 174

జీర్ణజ్వరమున నభ్యంగాదివిధానము

జీర్ణజ్వరమున ధూపనఆంజన ప్రయోగము

జ్వరమునం దుపయోగింపదగినపది

యవాగువులు

విషయము.

పుటసంఖ్య.

జ్వరమునయూషములకుపయోగింపదగిన

పద్ధతినుసులు

జ్వరమున హితకరములగుకాకములు

జ్వరమున మాంసరసోపయోగము

జ్వరితున కుష్ణజలానుపానము

తరుణజ్వరమున పరింపవలసిన యాహా

రాదులు

జ్వరహరకషాయయోగములు

సంతతాది విషమజ్వరపంచకమునకు

కషాయపంచకము

జ్వరమునకు వత్తకాదికషాయము

జ్వరమునకు మధూకాదిశీతకషాయము

జ్వరమునందు దోషానులోమనకషాయ

ములు

అనులోమన త్రిఫలాదికషాయము

నన్ని పాతజ్వరహర బృహత్పాతి

యోగము

నన్ని పాతజ్వరహరశత్రూదివర్గము

నన్ని పాతజ్వరహరబృహత్పాతిగణము

అనుక్తజ్వరహరకషాయ యవాగువుల

సంగ్రహము

జీర్ణజ్వరమున ఘృతపానవిధి

జీర్ణజ్వరమున ఘృతయోగములు

జీర్ణజ్వరహరపిష్పల్యాదిఘృతము

జీర్ణజ్వరమునకు వాసాదిఘృతము

జ్వరహరబలాదిఘృతము

జ్వరితులకు సంశోధన ప్రయోగము

జ్వరితున కుపయోగింపదగిన

వమనయోగములు

జ్వరహరవిరేచనయోగములు

జ్వరితునకు తీరపానవిధి, అందు

పంచమూలసిద్ధతీరము

విషయము.	పుటసంఖ్య.	విషయము.	పుటసంఖ్య.
ఏరండమూలాది సిద్ధతీరపానము	194	శీతజ్వరహరోపచారములు, అన్న	
త్రికంటకాదిసిద్ధతీరపానము	„	పానములు	208
పిపాసాజ్వరహరనాగరాదిసిద్ధ		వాతిక-శ్రమాదిజ్వరములయందు	
తీరపానము	„	శమనవిధి	„
జ్వరహరతీరపానవిధి	195	ఆమజ్వరమునందు లంఘనవిధానమునకు	
జీర్ణజ్వరములన్నింటియందు తీరపానవిధి	„	యుక్తి	209
జ్వరహరములగు వస్త్రవిధానవివరణము	„	వాతికజ్వరమునందును ప్రారంభమున	
పటోలాదినిరూపావస్త్రప్రయోగము,		అతిగురు-స్నిగ్ధభోజననిషేధము	„
దానగల్లు గుణములు	196	వాతికజ్వరప్రారంభమున నభ్యంగాది	
అరగ్యధాదికషాయవస్త్రప్రయోగము	„	విధానము	210
గుడూచ్యాదికషాయనిరూపావస్త్ర	197	కఫాధికజ్వరమునం దవస్థావిశేషమున	
అనువాసన(స్నేహ)వస్త్రము	„	లంఘనాచిక్రమవిధి	„
పటోలాదిస్నేహవస్త్ర	198	వాతికాదిజ్వరముల కవస్థావిశేషమున	
జ్వరహరస్నేహ (అనువాసన)వస్త్ర	„	లంఘనవిధి	211
జ్వరమున శిరోవిశేచనద్రవ్యములు	„	ఏకదోషజ్వరముల సామాన్యచికిత్స	„
అభ్యంగ ప్రదేశాది వివరణము	199	సంస్కృష్ట-సన్నిపాతజ్వరచికిత్స	„
జ్వరితున కభ్యంగనమునకు సహస్ర		సన్నిపాతజ్వరమునం దుపద్రవరూప	
ధాత్యుత-చందనాదితైలనిర్దేశము	200	మయినశోఫ దానిచికిత్స	212
శీతాభిప్రాయములకు అభ్యంగ నాదులకు		రక్తగతజ్వరచికిత్స	213
చందనాదితైలము	„	అనుబంధరూపమయిన జ్వరమునకుచికిత్స	„
జ్వరితునకు ప్రదేశ-పరిషేక-అవగాహన		అనుసరించియుండు జీర్ణజ్వరమునకు	
ములు	202	చికిత్స	„
జ్వరతాపహరమధ్వాదిసేకాఽవ		విషమజ్వరసాధారణచికిత్స	„
గాహములు	„	విషమజ్వరమున చికిత్సాన్త్రమము,	
జ్వరతాపహరవిహారాదులు	„	అందు పానాది నియమములు	214
జ్వరతాపహర శీతస్పర్శములు	203	విషమజ్వరహరవస్త్రమున్నగుచికిత్సలు	215
జ్వరతాపహరవ్యజనములు	„	విషమజ్వరహరనస్యము	216
తాపహర-అవగాహనములు	„	విషమజ్వరహరఅంజనము (కలికము)	„
తాపహరశీతోపచారములు	204	విషమజ్వరహరధూపములు	217
ఉష్ణాభిప్రాయ శీతజ్వరమునందు అభ్యంగ		విషమజ్వరహరమణ్యాది-ధారణము	„
నాదులకు అగుర్వాదితైలము	„	విషమజ్వరమున దైవవ్యపాశ్రయ	
శీతజ్వరమునందు స్వేదధూపములు	207	చికిత్స, అందు శివపూజ	„
		సర్వజ్వరహరవిష్ణ్వాదిదేవపూజ	„

విషయము.

పుటసంఖ్య.

విషయము.

జ్వరహరములగు కొన్నిసత్కర్మములు 218

రసాది ధాతుగతజ్వరములకు చికిత్స ,,

ఆగంతుజ్వరచికిత్స, అందు కాపాది

జ్వరములయందు సామాన్యచికిత్స 219

అభిఘాతజ-అభిచారికజ్వరముల చికిత్స ,,

క్షత-వ్రణములచే గల్గినజ్వరచికిత్స ,,

కాష-శోక-భయజ-జ్వరముల చికిత్స ,,

క్రోధజ్వరచికిత్స 220

కామాదిజ్వరములకు హేతువిపరీత

రూపచికిత్స ,,

జ్వరవేగకాలచింతనచే గల్గు జ్వరమునకు

చికిత్స ,,

జ్వరము విడచునపుడు కల్గు జ్వరవిముక్తి

లక్షణములు 221

జ్వరముక్తిసాధారణలక్షణములు ,,

జ్వరవిముక్తలక్షణములు 222

జ్వరవిముక్తుడు విసర్జింపవలసిన

విషయములు 223

శమించినజ్వరము మరలవచ్చుటకు కార

ణములు, దానగల్గు నుపద్రవములు 224

పునరావర్తకజ్వరచికిత్స 225

కొన్ని కారణవిశేషములచే గల్గిన

పునరావర్తకజ్వరచికిత్స ,,

అనుక్తజ్వరచికిత్సా సంగ్రహము 226

జ్వరచికిత్సావశ్యకత ,,

ఆధ్యాయవిషయసంగ్రహము ,,

చతుర్థాధ్యాయము,

రక్తపిత్తచికిత్సితము.

రక్తపిత్తమునగుర్చి శిష్యకృత

ప్రశ్నము 227

గురువొసంగినయు తరము; రక్తపిత్త

హేతువులు 228

రక్తపిత్తసంప్రాప్తి

రక్తపిత్తమనిపేరుగల్గుటకు కారణ

రక్తపిత్తోత్పత్తిసామము

శైష్వికాదిరక్తపిత్తలక్షణములు

దోషభేదముచే రక్తపిత్తసాధ్య

భేదములు

రక్తపిత్తగతిభేదములు, దానిబట్టి

సాధ్యసాధ్యత్వము

వేగొకగతిభేదము, దానియసా

ధ్యత్వము

కొన్నియసాధ్యరక్తపిత్తములు

రక్తపిత్తయోగ్యలక్షణములు

సాధ్యరక్తపిత్తలక్షణములు

అఘోగత-ఊర్ధ్వగతరక్తపిత్తములు

వేరువేరునిదానము, దోష

సంబంధంబును

రక్తపిత్తప్రారంభమున స్తంభననిపే

రక్తపిత్తప్రారంభదశయందు స్తం

చేసినచో గల్గునుపద్రవములు

రక్తపిత్తమున లంఘన-తర్పణయో

నిర్ణయము

రక్తపిత్తమున దష్పిక్ష్మిభేరాదిక

రక్తపిత్తమున గతిభేదముచే తర్ప

పేయోపయోగము

రక్తపిత్తమున తర్పణోపయోగము

రక్తపిత్తమున భోజనోపయోగ్య

ధాన్యములు

రక్తపిత్తమున యోగ్యములగు

నూపయూషములు

రక్తపిత్తయోగ్య శాకములు

రక్తపిత్తమున నుపయోగింపదగిన

మాంసములు

విషయము.	పుటసంఖ్య.	విషయము.	పుటసంఖ్య.
వైశిష్ట్యసమాంసములసంస్కారవిశేషము	240	ఉశీరానిసాధితశీతజలపానవిధి	250
రక్తపిత్తమున నుపయోగింపదగిన యవాగు		రక్తపిత్తశామకప్రియంగ్వాది	
పులు, వానికల్పనాప్రకారము	"	శీతకషాయము	"
రక్తపిత్తమున కొన్నియవాగుపులు,		కషాయప్రయోగానంతరకృత్యము	"
రసములు	241	వాతాధికరక్తపిత్తచికిత్స	"
రక్తపిత్తమునం దవసాధేదముచే		మూత్రమార్గమునవెడలు రక్తపిత్తమునకు	
మాంసోపయోగక్రమము	"	చికిత్స	251
రక్తపిత్తరోగికి దష్పికల్గినచో		గుదమార్గమున వెడలు రక్తపిత్తచికిత్స	"
పానార్థమైనజలము	242	రక్తపిత్తమునం దాహారాదులు	252
రక్తపిత్తమున జలపానసియమము	"	రక్తపిత్తహరవాశాఘృతము	"
రక్తపిత్తమున నిదానవర్జనము	243	రక్తపిత్తహరఘృతములు	253
రక్తపిత్తమున సంశోధనచికిత్స	"	రక్తపిత్తహరఅభ్యంగయోగాదులు	"
ఊర్ధ్వగతరక్తపిత్తమున నుపయోగింప		కఫానుగతరక్తపిత్తమున	
దగిన విశేషనౌషధములు	244	క్షౌరప్రయోగములు	254
అధోగతరక్తపిత్తమున నుపయోగింప		రక్తపిత్తహరశతావర్యాదిఘృతము	255
దగిన వమనౌషధములు	"	నాసారంధ్రమున వెడలు రక్తపిత్తహర	
రక్తపిత్తమున శుద్ధకోష్ఠనకు జేయదగిన		నస్యప్రయోగములు	256
యాహారక్రమము	"	మరికొన్ని నస్యములు	"
రక్తపిత్తమున సంశమనము చేయవలసిన		రక్తపిత్తహరప్రలేపములు	257
విషయములు	245	రక్తపిత్తహరప్రదేహపరిషేకాదులు	258
రక్తపిత్తమున అటరూపాదిక్వాధము	"	రక్తపిత్తతాపహర శీతగృహాదులు	"
అటరూపక్వాధసేవనమున ప్రకారాంత		రక్తపిత్తతాపహర శీతస్పర్శములు	"
రము	246	రక్తపిత్తహర శీతోపచారములు	259
రక్తపిత్తమున ప్రపాండరీకాది		అధ్యాయవిషయసంగ్రహము	"
ప్రయోగము	"	పంచమూఢ్యాధ్యయము,	
రక్తపిత్తశామకఘ్రిదిరాదిపుష్పచూర్ణము	247	గుల్మచికిత్స	
శృంగాటకాదిచూర్ణయోగము	"	తంత్రకారనిగురుప్రశంస	260
గృధ్రితరక్తపిత్తచికిత్స	"	గుల్మసామాన్యనిదానము, సంప్రాప్తియు	"
రక్తపిత్తమున కుశీరాదిచూర్ణయోగములు	"	గుల్మసామాన్యసంప్రాప్తి	261
వైశిష్ట్యయోగముల విశేషవిధి	248	వాతికగల్పకారణములు	"
రక్తపిత్తమున ముద్గాదిసాధిత		వాతికగల్పలక్షణములు; అనుపశయం	
శీతకషాయప్రయోగము	249	బును	262
వైద్యుర్యాదిభావితశీతజలపానీయము	"	వైతికగుల్మకారణములు	263

విషయము.	పుటసంఖ్య.	విషయము.	పుటసంఖ్య.
వైత్తికగుల్మలక్షణములు	263	రక్తమోక్షణము చేయనిచో గుల్మము	
కఫజ-సన్నిపాతజగుల్మ కారణములు	"	వక్ష్వమగుననుట	271
కఫజగుల్మలక్షణములు	264	వక్ష్వముకానిగుల్మలక్షణములు	"
ద్విదోషజగుల్మ కారణలక్షణములు	"	వచ్యమానగుల్మలక్షణములు	272
సాన్నిపాతికగుల్మలక్షణములు	265	వక్ష్వగుల్మలక్షణములు	"
రక్తగుల్మము జనించుకారణములు	266	వక్ష్వగుల్మమున శస్త్రచికిత్సావిధానము	273
రక్తగుల్మస్వరూపలక్షణములు	"	స్థలభేదముచే వక్ష్వగుల్మలక్షణములు	"
గుల్మరోగచికిత్సావిషయకప్రతిజ్ఞ	267	వక్ష్వగుల్మమునం దాహారాదినియమములు	274
వాతికగుల్మరోగికి చికిత్సాక్రమము	"	కఫజగుల్మమున చికిత్సాక్రమము,	"
అందు స్నేహవిధి	"	అందు లంకణము	"
వాతికగుల్మమున స్వేదనము	"	కఫజగుల్మమున వమనవిధి	"
స్నేహస్వేదములచే గల్గుగుణములు	"	లంఘన-వమనానంతరోపచారములు	275
ఊర్ధ్వాదిసానభేదముచే చికిత్సావిధానము	268	కఫజగుల్మమున స్వేదనము	"
వాతికగుల్మమునందన్న పానములు	"	ఘృతపానము	"
వాతికగుల్మమునందు స్నేహపానము,	"	కఫగుల్మమున శోధనవిధివస్త్రప్రయోగము	"
వస్త్రప్రయోగము	"	కఫజగుల్మమున గుటికాదిప్రయోగము	276
వాతకామకచికిత్సచే కఫ-పిత్త-రక్తములు	"	యుక్తసమయము	"
వృద్ధినిొందిన, వానిచికిత్స	"	కఫగుల్మమున ఔర-అరిష్ట-అగ్నికర్మ	"
వాతగుల్మమున కఫము వృద్ధినిొందినపుడు వమనవిధి	269	యుక్తసమయము	"
వాతకఫోల్బణగుల్మమునకు చికిత్స	"	ఔరప్రయోగవిధి, దానగల్గుగుణము	"
వాతగుల్మమున పిత్తంబధికమైనయెడ విరేచనవిధి	"	కఫగుల్మమున అరిష్టప్రయోగము	277
గుల్మరోగమున రక్తమోక్షణము	270	రూఢమూలమగు కఫగుల్మమునం దగ్నికర్మవిధి	"
పిత్తగుల్మమున నిమిత్తభేదముచే చికిత్సాభేదము	"	ఔరాగ్నికర్మలవిషయము	278
వక్ష్వాశయస్థిత్తగుల్మమున విరేచనవిధి	"	ద్వంద్వజసాన్నిపాతికగుల్మచికిత్సాతిదేశము	"
పాకావస్థనున్నగుల్మమున రక్తమోక్షణము	271	గుల్మహరిసిద్ధయోగములు, అందు వాతగుల్మమునకు త్రూపణాదిఘృతము	279
రక్తమోచనానంతరమున చేయవలసిన యుపచారములు	"	రెండవ త్రూపణాదిఘృతము	"
	"	వాతగుల్మహరిషట్పలఘృతము	"

విషయము.	పుటసంఖ్య.	విషయము.	పుటసంఖ్య.
వాతగుల్మహర హింగుసౌవర్పలాది ఘృతము	280	పిత్తగుల్మమున త్రాయమాణాక్షీరపానము	297
హాపుషాదిఘృతము	281	పిత్తగుల్మమున విరేచనమునకు ద్రాక్షా భయరసపానము	298
వాతగుల్మహరసిద్ధిపూర్ణాదిఘృతము	282	పిత్తగుల్మమున తాపహర-అభ్యంగనము	298
గుల్మహరచూర్ణ-వస్త్రీ-కషాయయోగాలీ దేశము	283	పిత్తగుల్మహరవస్తులు	299
గుల్మహరచూర్ణానుపానములు, ఫలవర్తివిధానము	284	పిత్తగుల్మమునందు అన్నపానములు	300
గుల్మహరహింగాద్విచూర్ణము, గుటికలు	285	పిత్తగుల్మమున యవాగూషయోగము	301
వాతగుల్మహరమాతులుంగాదియోగము	286	జాతరాగ్నిరక్షణావశ్యకత	302
గుల్మదులకు శత్రూదిచూర్ణము, గుటికలును,	287	కఫగుల్మమున వమనవిధి	303
వాతగుల్మహరనాగరాదియుక్తక్షీర పానము	288	పక్షగుల్మమున శస్త్రవిధి	304
వాతగుల్మమున నేరండతైలప్రయోగము	289	కఫగుల్మమున తిలాదిలేపస్వేదము	305
వాతగుల్మహరలతుక్షీరయోగము	290	కఫగుల్మహరదశమూలీఘృతము	306
గుల్మహరతైలాదిపంచకయోగము	291	భల్లాతకఘృతము	307
గుల్మమున శిలాజతుప్రయోగము	292	కఫగుల్మహరక్షీరపట్టలఘృతము	308
వాతగుల్మమున వాట్య (బలామూల) ప్రయోగము	293	మిశ్రకస్త్రీహము	309
గుల్మరోగమున చేయదగిన స్వేదవిధులు	294	కఫగుల్మమునందు విరేచనమునకు నీలిసింధుతోపయోగము	310
గుల్మహరములలో వస్త్రీప్రాశస్త్యము	295	కఫగుల్మమున విరేచనమునకు త్రిఫల చూర్ణోపయోగము	311
గుల్మహరవస్తులు	296	గుల్మహరదంతీహరీతకీ	312
గుల్మహరతైలములు	297	కఫగుల్మమున నిరూహవస్త్రీ-చూర్ణ- గుటిక-తూర-అగ్నికర్మవిధానము	313
నీలిన్యాదిచూర్ణయుక్తఘృతము	298	కఫగుల్మమున నుపయోగింపదగిన యాహారములు, వ్యంజనములును	314
నీలిన్యాదిఘృతము	299	కఫగుల్మమున పానీయములు	315
వాతగుల్మమున అన్నపానాదివిధి	300	అసాధ్యగుల్మము, దానిలక్షణములు	316
పిత్తగుల్మచికిత్స, అందు వైరేచనవిధి ఘృతము	301	రక్తగుల్మచికిత్స, అందు విరేచనవిధి	317
రోహిణ్యాదిఘృతము	302	పలాశతూరతైలము	318
త్రాయమాణాదిఘృతము	303	రక్తగుల్మమున యోనిశోధనవిధి	319
ఆములక్యాదిఘృతము	304	యోనివిరేచనోపధములు	320
ద్రాక్షాదిఘృతము	305	రక్తగుల్మమున నాహారము, పానీయము	321
వాకాదిఘృతము	306	రక్తాతిప్రవృత్తియందు చికిత్స	322

విషయము.	పుటసంఖ్య.	విషయము.	పుటసంఖ్య.
రక్తగుల్మమున రక్తాతియోగోపచారములు	311	ప్ర మేహసామాన్యముగ నుపయోగింపదగిన రెండుకషాయయోగములు	321
ఉక్తవిషయానుసాదము, అందు వాతగుల్మచికిత్సాసంగ్రహము	312	కఫజప్ర మేహములకు పదికషాయయోగములు	322
పిత్తగుల్మచికిత్సాసంగ్రహము	312	కషాయోపయోగవిధియు, వాతానుబంధప్ర మేహచికిత్సయు	323
కఫగుల్మచికిత్సాసంగ్రహము	312	కఫపిత్తప్ర మేహములయందు కంపిల్లకాదిచూర్ణప్రయోగము	324
రక్తగుల్మచికిత్సాసంగ్రహము	312	ప్ర మేహములయందు అనుబంధరూపమయిన వాతచికిత్స	325
ఆధ్యాయవిషయసంగ్రహము	312	దోషసంసర్గజప్ర మేహమున త్రికంటకానిష్ఠేహము	326
షష్ఠాధ్యాయము, ప్ర మేహచికిత్సితము.		త్రి ఫలాదికషాయయోగము	327
ఆత్రేయు డగ్ని వేతను కుపదేశించుక్రమము	313	ప్ర మేహహరమధ్వానవము	328
ప్ర మేహములు జనించుటకు కారణములు,, కఫాదిప్ర మేహములకు వేరువేరుగ సంప్రాప్తి	314	ప్ర కారాంతరముగ మధ్వానవకల్పనము	329
ప్ర మేహముల సాధ్యాసాధ్యవిభాగము	315	ప్ర మేహరోగికి పానీయములు	330
ప్ర మేహసామాన్యముగ దోషనూష్యవిభాగము	315	సంతర్పణము చే గల్గిన ప్ర మేహములకు శమనోపాయములు	331
దశవిధకఫప్ర మేహముల ప్రత్యేకగుణములు	316	ప్ర మేహములు జనించకుండు నుపాయములు	332
షడ్విధపిత్తప్ర మేహప్రత్యేకగుణములు	316	కఫ-పిత్తప్ర మేహములయందు విరూక్షణచికిత్స	333
చతుర్విధవాతకప్ర మేహముల గుణవివరణము	317	ప్ర మేహహర వ్యాయామాద్యుపచారములు	334
ప్ర మేహసామాన్యలక్షణములు	317	ప్ర మేహములయందు దవతర్పణవిధానము	335
ప్ర మేహసామాన్యపూర్వరూపములు	317	ప్ర మేహములయందు నము	336
ప్ర మేహచికిత్సాక్రమము	317	వాతోల్పణప్ర మేహచికిత్స	337
ప్ర మేహరోగికి ఆవతర్పణనిషేధము, దాన గల్గునుపద్రవములు	318	నిదానపరివర్జనము	338
ప్ర మేహమున సంశమనవిధి	318	ప్ర మేహ-రక్తపిత్తముల పరస్పరభేదము	339
ప్ర మేహహరమన్థ-చూర్ణ-లేహాదులు	319	మధుమేహవిశేషనిర్ణయము	340
ప్ర మేహహరసంతర్పణములు	319	అవస్థాభేదముచే ప్ర మేహసాధ్యాసాధ్యనిర్ణయము	341
ప్ర మేహమున సంశోధనాదివిధి	320		

విషయము.	పుటసంఖ్య.	విషయము.	పుటసంఖ్య.
ప్ర మేహములకు బీజదోషముచే నసాధ్యత్వము	332	కుష్ఠములకు దోషబలాబలతారతమ్యముచే చికిత్సావిధానము	340
ప్ర మేహపిటికాచికిత్సాసూచన అధ్యాయవిషయసంగ్రహము	„	కార్యకారణరూపములైనకుష్ఠదోషముల పరస్పరబోధకత్వము	341
సప్తమాధ్యాయము, కుష్ఠచికిత్సితము.	„	కుష్ఠములయందు వాతాదుల చేగల్గు వేరువేరు లక్షణములు	„
కుష్ఠములకు చేరిన హేత్వాదినిర్దేశము	334	కుష్ఠములసాధ్యసాధ్యవిభాగము	342
కుష్ఠములు జనించుటకు కారణములు	„	కుష్ఠములయందు వాతాదిదోషము సారముగ చికిత్సాక్రమము	343
కుష్ఠములకు దోషదూష్యసంగ్రహము	335	కుష్ఠములయందు సిరావ్యధనసంశోధనవిధి,, వమనార్హ కుష్ఠములు-వమనద్రవ్య ములును	„
కుష్ఠపూర్వరూపములు	336	కుష్ఠహరవిరేచనద్రవ్యములు	344
అష్టాదశకుష్ఠనామనిర్దేశము	„	కుష్ఠమునం దాస్థాపనవస్థిద్రవ్యములు	„
(1) సప్తవిధమహాకుష్ఠములు: అందు కపాలకుష్ఠలక్షణము	337	కుష్ఠమున అనువాసనవస్థివిధి	„
(2) కౌదుమ్బరకుష్ఠలక్షణము	„	కుష్ఠములయందు నస్యప్రయోగము	345
(3) మణ్డలకుష్ఠలక్షణములు	„	కుష్ఠములయందు శిరోవిరేచనధూమోవ యోగము	„
(4) ఋశ్యజిహ్వకుష్ఠలక్షణము	„	కుష్ఠములయందు దుష్టరక్తమోక్షణము	„
(5) పుణ్డరీకకుష్ఠలక్షణము	338	రక్తమోక్షణానంకిరము లేపనములు	346
(6) సిద్ధ కుష్ఠలక్షణము	„	కుష్ఠములయందు క్షౌరప్రయోగము	„
(7) కాకణకుష్ఠము	„	కుష్ఠములయందు పట్టువేయవలసిన విధానము	„
(8-9) పదునొకండు క్షౌద్రకుష్ఠములు: అందువికకుష్ఠ-చర్మ కుష్ఠలక్షణములు	338	పితృధికకుష్ఠచికిత్సాక్రమము	347
(10-11) కిటిభ-వైపాదికాకుష్ఠ లక్షణములు	339	కుష్ఠసామన్యచికిత్స	„
(12-13) అలసకద్రుకుష్ఠలక్షణములు,,	„	దార్వాగ్నిలేపము	„
(14) చర్మదలకుష్ఠలక్షణము	„	కుష్ఠాదిహరపటోలాదికషాయము	348
(15-16) పామా-విస్ఫోటకుష్ఠలక్షణ ములు	„	కుష్ఠహరముస్తాదిచూర్ణము	350
(17-18) శతారు-విచర్చికాకుష్ఠలక్షణ ములు	„	సుప్తికుష్ఠహరచూర్ణము	„
వైశిష్ఠికకుష్ఠములయందు వాతాదిదోష విభాగము	340	కుష్ఠరోగములయందు మాక్షికాది ప్రయోగము	351
		కుష్ఠహరమధ్యాసవయోగము	„
		కుష్ఠహరకనకబింద్వరిష్టయోగము	352

విషయము.

పుటసంఖ్య.

విషయము.

పుట.

పైచికిత్సకు దోహదగుణముగవిభాగము 353
 కుష్ఠహర త్రి ఫలనవము ,,
 కుష్ఠములయందు దాహరనియమము 354
 కుష్ఠహర లేపములు, అందు వీలాది లేపము,,
 మణ్డలకుష్ఠములకు చిత్త కాది లేపము ,,
 జటామాంసాది లేపము 355
 మండలకుష్ఠహర లేపములు ,,
 మండలకుష్ఠహరములగు కొన్ని లేపములు ,,
 కుష్ఠస్నానాదులు 356
 కుష్ఠాది లేపములు ,,
 శ్వేతకరవీరాది లేపము ,,
 లాగ్రాది లేపనము 357
 శిరీషాది లేపము ,,
 కుష్ఠహరదార్యాదికహయయోగములు ,,
 కఫసి త్తకుష్ఠములయందు త్రి ఫలాది
 కహయయోగములు 358
 కుష్ఠములకు ఆ లేపనమునకు కుష్ఠాది తైల
 యోగము ,,
 శ్వేతకరవీరాది తైలము 359
 శ్వేతకరవీరపల్లవాది తైలము ,,
 కుష్ఠహరతిక్తాలాబ్వాది తైలము 360
 కనకక్షీర తైలము ,,
 సిద్ధ కుష్ఠహర లేపము 361
 కుష్ఠసామాన్యముగ నుపయోగింపదగిన
 తైలములు 362
 విపాదికాకుష్ఠహరయమక స్నేహ లేపము ,,
 మండలకుష్ఠహర లేపములు 363
 కుష్ఠహర చిత్త కాదియోగములారు ,,
 క్రిమికుష్ఠాదిహర లేపనము 364
 సిద్ధ కుష్ఠహర లేపములు ,,
 స్నాన సామానులకు వాసా త్రి ఫలాది
 కహయయోగములు ,,
 పిత్తకుష్ఠహరప్ర లేపము ,,

పిత్తకుష్ఠహరస్నానసానకహయములు
 కుష్ఠహరములగుకొన్ని లేపములు
 మంటతో కూడిన కుష్ఠములకు ఘృత్త
 లేపములు
 అవస్థా భేదముచే కుష్ఠహర లేపము
 కుష్ఠములయందు ఖదిరాదిఘృతోప
 యోగము
 కుష్ఠములకు త్రి ఫలాదిఘృతము
 కుష్ఠాదులకు తి క్తషట్ఫలకఘృతము
 మహాతి క్తకఘృతము
 కుష్ఠసామాన్యహరోపాయములు
 సానాభ్యక్తాదులకు మహాఖదిరఘృత
 క్రిమికుష్ఠములయందు స్నానాది
 యోగములు
 సానాదులయందువిడంగోపయోగము
 కుష్ఠహరములగు కొన్ని యోగములు
 శ్వేత్ర చికిత్సాక్రమము
 శ్వేత్ర ములయందు కహయసానము
 శ్వేత్రములకు మనశ్శీలాది లేపనము
 శ్వేత్రహరములగు కొన్ని లేపములు
 శ్వేత్రాసాధ్యత్వము
 శ్వేత్ర భేదములు
 శ్వేత్ర సాధ్య-అసాధ్యవిభాగలక్షణము
 శ్వేత్రము జనించుటకు కారణములు
 అధ్యాయవిషయసంగ్రహము
 అష్టమాధ్యాయము,
 రాజయత్న చికిత్సితము
 రాజయత్నస్రాగుత్పత్తి, దానికిసంబ
 ధించిన పురాణకథ
 రాజయత్న కారణములు నాలుగు

విషయము.	పుటసంఖ్య.	విషయము.	పుటసంఖ్య.
సాహసముచే కల్లు రాజయత్నరూపము	379	శిరశ్శూన్యాదిహరప్రలేపములు	395
వేగనిరోధజనితరాజయత్నరూపము	380	రాజయత్నమున అభ్యంగము, పరిషేకము ,,	
ధాతుక్షయజనితరాజయత్నరూపము	381	రాజయత్నమున వమనవిశేషము	396
విషమాశనజనితరాజయత్నము	382	యత్నరోగమున కానశ్వాసాదిహరసిద్ధ	
రాజయత్నసామాన్యపూర్వరూపము	384	యోగములు, అందు నష్టమునకు	
రాజయత్నరూపముల వివరణము,		బలాదిప్రపౌణ్డరీకాది ఘృతములు ,,	
మలరక్షణావశ్యకత	385	రాజయత్నమున దశమూలాదిఘృతప్రయో	
రాజయత్నరూపాత్పత్తిక్రమము	386	గము	397
రాజయత్నమునందలి ఏకాదశ-షడ్గు		కాసాదిహరలేహ-స్నేహములు	398
పములు	387	ఖర్జూరాదిఘృతావలేపము	399
రాజయత్నసాధ్య అసాధ్యవిభాగము	388	దశమూలక్షీరఘృతము	399
ప్రతిశ్యాయస్వరూపము, అన్వర్థత	388	పశ్చిమూలక్షీరఘృతము	400
రాజయత్నపూర్వరూపమగు ప్రతిశ్యాయ		పంచమూలఘృతము	400
లక్షణము	389	నొన్ని లేపములు	400
రాజయత్నరూపమయిన ప్రతిశ్యాయ		క్షయములకు సితోపలావిచూర్ణము	400
వివరణము	389	వాశా-శతావరీఘృతములయొక్క యోగము,,	
రాజయత్నరూపమయిన జ్వరస్వరూపము	389	దురాలభాదిఘృతము	401
స్వరభేదవివరణము	390	రాజయత్న హరజీవంత్యాదిఘృతము	402
రక్తమిశ్రకఫము వాంఠియగుటకు		బలాదిఘృతము	403
వివరణము	390	రాజయత్న జ్వరశమనవిధి	403
రక్తము వాంఠియగుటకు వివరణము	390	శైష్టికరాజయత్నమున వమనవిధి	404
శ్వాసవిచ్ఛేదవివరణము	391	కఫప్రసేవోపచారములు	404
ఆరోచకవివరణము	391	రాజయత్నమునందలి సారచికిత్స	405
ఛర్ది(వాంతి)వివరణము	391	అతిసారహరయ వాగు యోగములు	405
రాజయత్న చికిత్సాక్రమము	392	ఖడయూషములు	406
రాజయత్నమున పీనసాదుల చికిత్స	392	వేతసాది సిద్ధఖడయూషము	406
యత్నరోగమున యూషాదులు	393	వ్యంజనాదులు	407
శిరశ్శూలూదులయందు సంకరాదిస్నేహ		పానీయములు	407
విధులు	393	ఆరోచకమును పోగొట్టు యోగములు	408
యత్నమున గల్గు శిరశ్శూలూదులయందు		ఆరోచకహరములగు యోగములు	408
లేపనములు	394	ముఖశోధనఘృతికాదులు	409
రాజయత్నమున శిరశ్శూలూదులయందు		అరుచ్యాదులకు యానీహాడబహూర్ణము	409
రక్తమోక్షణము	395	కానశ్వాసాదులకు తాళీసాదిచూర్ణము	410

విషయము.	పుటసంఖ్య.	విషయము.	పుట
క్షయరోగికి మాంసోపయోగము	410	ఉన్నాదనిరుక్తి-ఆగస్త్య-నిజభేదములు	
ప్రశస్తములగు మాంసములు	412	వాతజ్వోన్నాదకారణము	
క్షయరోగికి అష్టవిధజంతువులమాంసోపయోగక్రమము	,,	వాతజ్వోన్నాదలక్షణములు	
వాతజ్వోషి కుపయోగింపదగిన మాంసములు	413	పిత్తోన్నాదకారణములు, సంప్రాప్తి	
కఫ-పిత్తజ్వోషి కుపయోగింపదగిన మాంసములు	,,	పైత్తిజ్వోన్నాదలక్షణము	
భుజింపదగిన మాంసగుణములు	,,	కఫోన్నాదహేతువులు, సంప్రాప్తి	
మాంసభక్షణప్రయోజనము	414	కఫోన్నాదలక్షణము	
మాంసభక్షణమున కనుపానములు	,,	సాన్నిపాతిజ్వోన్నాదలక్షణము	
క్షయరోగమున మద్యపానముచే గల్గు ప్రయోజనము	414	ఆగంతూన్నాదనిదానము	
క్షయహరఘృతప్రయోగములు	415	భూతోన్నాదసామాన్యలక్షణము	
విషుల్బాదిఘృతము	,,	దేవాదిగ్రహములు పురుషదేవమున నావహించువిధము	
క్షయగురరాన్నాదిఘృతము	416	భూతోన్నాదసంప్రాప్తిసమయపూర్వ రూపాదినిర్దేశము	
సిద్ధఘృతముల కనుపానములు	,,	దేవగ్రహోన్నాదలక్షణము	
క్షయరోగికి భాహ్యోపచారములు	,,	బుధిగ్రహోన్నాదము	
ఉద్వర్తనమునకు జీవన్మాదిచూర్ణము	417	శిశుగ్రహోన్నాదము	
క్షయరోగికి భోజనవిధి	418	గంధర్వగ్రహోన్నాదలక్షణము	
రాజయత్నరోగికి పథ్యములు	,,	యక్షగ్రహోన్నాదలక్షణము	
రాజయత్నము నివర్తించుట కుపాయములు	419	రాక్షసగ్రహోన్నాదలక్షణము	
రాజయత్నహరమగుయిష్టి	,,	బ్రహ్మరాక్షసగ్రహోన్నాదలక్షణము	
అధ్యాయవిషయసంగ్రహము	420	పిశాచగ్రహోన్నాదలక్షణము	
నవమాధ్యాయము,		దేవగ్రహవేషయోగ్యపురుషకాలములు	
ఉన్నాదచికిత్సితము.		బుధిగ్రహవేషపురుష-కాలములు	
ఉన్నాదచికిత్సాప్రారంభము	421	శిశుగ్రహవేషపురుష-కాలములు	
ఉన్నాదహేతువులు	,,	గంధర్వగ్రహవేషపురుష-కాలములు	
ఉన్నాదసంప్రాప్తి	,,	యక్షగ్రహవేషపురుష-కాలములు	
ఉన్నాదసామాన్యరూపములు	422	బ్రహ్మరాక్షసగ్రహవేషపురుష-కాలములు	
ఉన్నాదస్వరూపము	,,	రాక్షస-పిశాచగ్రహములు	
		యావేశకాలము	
		అనుక్రమాసంగ్రహము	
		అసాధ్యభూతోన్నాదము	

విషయము.	పుటసంఖ్య.	విషయము.	పుటసంఖ్య.
రత్నద్వనకామోస్తాదచికిత్స	433	ఉస్తాదరోగికి మనశ్శాంతికై ధయో	
ఉస్తాదచికిత్సాక్రమము	434	పాయములు	443
వాతోస్తాదచికిత్స-స్తేహపానము	"	ఇష్టద్రవ్యనాశాదిజనితోస్తాదచికిత్స	"
కఫజిత్తజోస్తాదములయందు చికిత్సా		ఉస్తాదచికిత్సాయుక్తి	449
క్రమము	435	దేవాదిగ్రహోస్తాదమున చికిత్సా	
సంశోధనఫలము	"	విధానము	"
ఆపస్తాంబమున సంజనాదిప్రయోగము	"	భూతోస్తాదహరదేవపూజాదివిధి	450
తర్జనాద్యుపాయములు	436	ఉస్తాదము అనుక్తచికిత్సాలిదేశము	451
ఆపస్తాంబమున ప్రదేహదులు	"	ఉస్తాదము జనింపకుండును పాయము	"
ఉస్తాదహరహింగాద్విధిఘృతము	"	విగతోస్తాదలక్షణము	"
కల్యాణఘృతము	437	అధ్యాయవిషయసంగ్రహము	"
మహాకల్యాణఘృతము	439	దశమాధ్యాయము,	
మహావైశాచికఘృతము	440	అపస్తాంబచికిత్సితము.	
లఘునాదిఘృతము	441	ఆపస్తాంబసంజ్ఞావృత్త	452
ద్వితీయలఘునాదిఘృతము	"	అపస్తాంబము సంభవించుపురుషులు	453
కొన్నిఘృతయోగములు	442	ఆపస్తాంబసంప్రాప్తి	"
పురాణఘృతగుణము	443	చతుర్విధాపస్తాంబభేదములు, అందు వాటి	
దశవర్ష, శతవర్షస్థితపురాణఘృతములు,		కాపస్తాంబలక్షణము	454
వానిగుణములు	"	వైత్తికాపస్తాంబలక్షణము	"
ఉస్తాదమునకు ఆంజనాదివిధులు	"	శైష్టికాపస్తాంబలక్షణము	"
ఉస్తాదమున శిరీషాదినస్య-ఆంజనములు	444	సాన్నిపాలికాపస్తాంబము, అపస్తాంబ	
ఉస్తాదమున నస్యాంజనములకు వ్యోషాది		సాధ్య-సాధ్యవిభాగము	455
యోగము	"	ఆపస్తాంబము సంభవించుకాలనియమము	"
ఆపామార్గాదిఆంజనము	"	ఆపస్తాంబచిత్సాక్రమముసామాన్యచికిత్స	456
ఆంజనమునకు మరీచాదియోగము	"	వాతికాద్యపస్తాంబములకు సంశోధనము	"
ఆపస్తాంబదులయందు పానాదులకు		ఆపస్తాంబమునకు సంశయనయోగములు	"
సిద్ధార్థకాదియోగములు	445	పఞ్చగవ్యఘృతము	"
వాత-కఫజోస్తాదమున ధూమపానవిధి	"	మహాపఞ్చగవ్యఘృతము	457
వైత్తికోస్తాదమున తిక్తకాదిఘృతము	446	బ్రహ్మీఘృతము	458
ఉస్తాదమున సిరావ్యధనవిధి	"	సైంధవానిఘృతము	"
ఉస్తాదనివృత్త్యుపాయము	447	వాతశ్లేష్మపస్తాంబమునకు వచాది	
ఉస్తాదనివృత్తినోపాయములు	"	ఘృతము	459

విషయము.	పుటసంఖ్య.	విషయము.	పుటసంఖ్య.
అపస్మారమునకు జీవనీయఘృతము	459	క్షతక్షీణసాధ్యాసాధ్యలక్షణములు	471
వాతపిత్తఅపస్మారములకు కాశ్మర్యఘృతము	,,	క్షతక్షయసామాన్యచికిత్సితము	,,
పిత్తాపస్మారములకు ఘృతయోగములు	,,	క్షతక్షయమున విశేషచికిత్స	472
అపస్మారమున నభ్యంగాదివిధి	460	క్షతక్షయమున లాఠాప్రయోగము	,,
అపస్మారనాశక అభ్యంగనతైలము	,,	క్షతక్షయమున సంధానకక్షీరయోగము	,,
అపస్మారహరప్రదేహము, ధూపము	461	క్షతక్షయమున యవచూర్ణయోగము	473
అపస్మారహరోద్వర్తనము	,,	క్షతక్షయమున మధుకాద్యవలేహము	,,
అపస్మారహరనస్యము	462	క్షతక్షయమున కేలాదివటి	,,
అపస్మారహరనావననస్య-నస్యయోగములు,,	,,	క్షతక్షయహరములగు కొన్నియోగములు	474
అపస్మారహరప్రథమననస్యము	,,	వాతహరయోగములు	,,
అపస్మారహరఅంజనవర్తులు	,,	క్షతక్షయహరలేహము	475
కొన్నివర్త్యంజనములు	463	మాంసరక్తవర్ధకయోగము	,,
అపస్మారమున కొన్ని అంజనధూపప్రయోగములు	,,	శుక్రవృద్ధికరఘృతము	,,
వైశేషిణచికిత్సాస్మక్రమప్రయోజనము	464	ఉరఃక్షతమున యష్ట్యాదిఘృతము	476
అపస్మారమునందు అనుబంధచికిత్స	,,	కోలాదిఘృతము	,,
అగ్నివేశప్రశ్నము	465	అమృతప్రాశఘృతము	,,
అతత్వాభినివేశహేతువులు, సంప్రాప్తి	,,	శ్వదంష్ట్రాదిఘృతము	478
అతత్వాభినివేశచికిత్సాస్మక్రమము	466	మధుకాదిఘృతము	479
అతత్వాభినివేశహరయోగములు	467	ధాత్ర్యాదిఘృతము	480
అపస్మారమున రసాయనప్రయోగము	,,	(1) క్షతక్షీణాదులకు సర్పిర్గుడములు	481
అపస్మారమున జలదులనుండి రక్షణావశ్యకత	,,	(2) బలాదిసర్పిర్గుడయోగము	482
అధ్యాయవిషయసంగ్రహము	468	(3) మూడవసర్పిర్గుడయోగము	484
ఏకాదశాధ్యాయము,		(4) నాల్గవసర్పిర్గుడయోగము	,,
క్షతక్షీణచికిత్సితము.		(5) సర్పిర్బోదకయోగము (బదవది)	485
క్షతక్షీణచికిత్సితాధ్యాయప్రారంభము	469	వ్యవాయశోషి కుచచారము	487
ఉరఃక్షతనిదానము, సంప్రాప్తి	,,	కానజ్వరహరక్షీరపానము	,,
క్షతక్షీణలక్షణములు	470	యూషములు	,,
క్షతక్షయపూర్వరూపము	,,	క్షతక్షీణులకు మంథము	488
క్షతక్షయసామాన్యలక్షణములు	471	క్షతక్షీణులకు వ్యంజనములు	,,
		క్షతక్షీణులకు క్షీరమాంసరసయూషములు	,,
		మందాగ్నులకు దీపనపాచనవిధి	,,

విషయము.	పుటసంఖ్య.	విషయము.	పుటసంఖ్య.
అగ్నిమాంద్యాదులకు నైంధవాది		వాతపిత్తశోఫశమనచికిత్స	502
చూర్ణము	489	కొన్నిశోఫశమనోపాయములు	"
ధాన్యకాడిపాడబచూర్ణము	"	శోఫాదులకు గండిరాద్యరిష్టము	503
నాగబలాకల్పము	490	శోఫాదులకు అష్టశతారిష్టము	504
అనుక్తచికిత్సాసంగ్రహము	491	పునర్నవాద్యరిష్టము	505
క్షతక్షీణచికిత్సితావశ్యకత	"	త్రిఫలాద్యరిష్టము	506
అధ్యాయవిషయసంగ్రహము	"	శోఫనాశకచూర్ణములు	507
ద్వాదశాధ్యాయము,		శోఫాదులకు తూరవటి	"
శ్వయంధుచికిత్సితము.		శోఫాదులకు గుడ్డార్తక్రయోగము	508
శ్వయంధునుగురించి యగ్నివేశుని		ఆర్తక్రమప్రయోగము	509
ప్రశ్నము	492	శిలాజతుప్రయోగము	"
ఆత్రేయులు శోధమును వివరించుట	493	కంసహరితక్రయోగము	510
దోషజశోధజనించుటకు కారణములు	"	శోఫములకు పటోలాదిఘృతము	511
అగంతుశోధకారణములు	494	చిత్తకాదిఘృతము	512
ఆశ్రయభేదముచే శోధభేదములు	"	చిత్తకఘృతము	"
శోఫసామాన్యసంప్రాప్తి	"	చిత్తకఘృతయోగము	513
శోఫవిశేషసంప్రాప్తి	495	శోఫములయందు పయోగ్యములగు	
శోఫపూర్వరూపములు	"	యవగువులు	"
శోఫలకు వాతికాదిభేదనిర్ణయము	"	శోఫరోగికి కులుతయూపాదులు	514
శోధసామాన్యలక్షణములు	496	శోఫములకు అభ్యంజనాదిబాహ్య	
వాతికశోఫలక్షణములు	"	చికిత్సావిధానములు	"
వైత్తికశోఫలక్షణము	"	వాతికశోఫయందు అభ్యంగతైలము	515
తైత్తికశోఫలక్షణము	497	వాతికశోఫయందు స్నానజలము	516
అసాధ్యశోఫలక్షణములు	"	వైత్తికశోఫలకు ప్రదేహాహార్య	
సుఖసాధ్యశోఫలక్షణములు	498	చారములు	"
శోఫసామాన్యచికిత్సావిధి	"	కఫజశోఫయందు ప్రలేపాదులు	"
శోఫచికిత్సాక్రమము	"	శోఫలన్నిటియందును చేయదగిన	
శోఫములయందు వినర్జించవలసిన		లేపములు	517
యవత్థ్యములు	499	శోఫలన్నిటియందును చేయదగినయద్యుత్త	
కఫజశోఫచికిత్స	501	నము	"
వాతికశోఫశమన చికిత్స	"	ఏకాంగాదిశోఫభేదములవివరణము	"
		శిరశ్మోధ (ఉపశీర్షక) లక్షణము	518
		కంఠశాలాకలక్షణము	"

విషయము.	పుటసంఖ్య.	విషయము.	పుటసంఖ్య.
బిడాలిక-వలయలక్షణములు	518	ఉదరసంప్రాప్తి	529
తాలునిద్రుధి-ఉపజిహ్వాక-అధిజిహ్వాకా లక్షణములు	519	ఉదరములగల్గించుకారణములు	530
ఉపశుశ-దంతవిద్రుధిలక్షణములు	„	ఉదరరోగభూర్వరూపములు	531
గలగండ గండమాలాలక్షణములు	„	ఉదరసామాన్యసంప్రాప్తి	532
ప్రజేష్టబడిన శోఫలకు సామాన్యచికిత్స	520	ఉదరరోగ భేదము లెనిమిది	533
గంధిలక్షణము	„	వాతోదరకారణములు; సంప్రాప్తియు	„
గంధిచికిత్స	„	వాతిరోదరలక్షణములు	„
గంధ్యుపద్రవము, చికిత్స	521	ప్రైత్తిరోదరకారణములు	534
అసాధ్యగంధిలక్షణములు	„	ప్రైత్తిరోదరలక్షణములు	„
అర్బుదచికిత్సితాతిదేశము	„	శైష్టిరోదరకారణములు	535
అలజ-అక్షత-విదారికాలక్షణములు, సామాన్యచికిత్స	522	శైష్టిరోదరలక్షణములు	„
అలజి మున్నగుమూటికిని విశేషచికిత్స	523	సాన్ని పాతిరోదరకారణములు	536
విస్ఫోటకాది పిటికాభేదములు, వానిలక్షణములు	„	సాన్ని పాతిరోదరలక్షణములు	537
విస్ఫోటకాదిచికిత్స	„	స్తీహవృద్ధికారణములు	„
బ్రధ్న భేదములు, వానిలక్షణములు	524	స్తీహరోదరసంప్రాప్తి	538
బ్రధ్న చికిత్స	„	స్తీహరోదరలక్షణములు	539
భగందరలక్షణము	525	బద్ధగుదోదరకారణములు	540
భగందరసామాన్యచికిత్స	526	బద్ధగుదోదరలక్షణములు	„
శ్లీషదలక్షణము, చికిత్స	„	ఛిద్రోదరకారణములు, సంప్రాప్తియు	541
జాలగర్దభలక్షణము	„	ఛిద్రోదరలక్షణములు	„
జాలగర్దభచికిత్స	527	జలొదరనిదానము, సంప్రాప్తి	542
అనుక్తశోధపరిత్యాది క్రమవిధి	„	జలొదరలక్షణములు	543
అభిహూతజ-విషజశోఫసంగ్రహము	„	ఉదరములన్నియు జలొదరముగ	„
అధ్యాయవిషయసంగ్రహము	„	మారువిధము	„
త్రయోదశాధ్యాయము, ఉదరచికిత్సితము.	„	జలొదరోపద్రవము	545
ఉదరరోగమునుజ్ఞేషించి యగ్ని వేశుల ప్రశ్నము	528	ఉదరములలో కృచ్ఛ్రసాధ్యతారతమ్య విభాగము	„
		ఉదరమునం దసాధ్యలక్షణములు	546
		ఉదరరోగోపద్రవములు, వానిచే నసాధ్యత్వము	„
		ఉదరసామాన్యముగ కృచ్ఛ్రసాధ్యత్వము	„

విషయము.	పుటసంఖ్య.	విషయము.	పుటసంఖ్య.
అజాతోద్రోహదరలక్షణములు	546	తక్రపాత స్త్రయము	558
ఉదరచికిత్స, అందు వాతోదరచికిత్సా		ఉదరరోగమునందు అవస్థాభేదముచే	
క్రమము	547	నుపయోగింపదగిన తూరములు	,,
వాతోదరమున తీరపానవిధి	548	ఉదరరోగమున లేపనము	,,
ఉదరరోగికి అస్థాపనవస్త్రప్రయోగము	,,	ఉదరరోగమున సేచనము	559
వాతోదరరోగికి అనువాసనవస్త్రవిధి	,,	ఉదరహరఘృతయోగములు	,,
అనువాసనవస్త్ర	549	పంచకోలఘృతము	,,
వాతోదరమున శమనచికిత్స	,,	నాగరాదిఘృతము	560
పిత్తోదరచికిత్సాక్రమము	,,	చిత్తకఘృతము	561
కఫోదరచికిత్సాక్రమము	550	యవకోలాదిఘృతము	,,
సన్నిపాతోదరచికిత్స	,,	ఉదరరోగికి విశేషనవిధి	,,
స్థిహోదరచికిత్స, స్థిహోదరమున		ఉదరముల కన్నిటికిని పటోలాది	
వాతాదిదోషలక్షణములు	,,	చూర్ణము	562
స్థిహోదరచికిత్సాక్రమము	551	గవాక్ష్యుదిచూర్ణము	,,
స్థిహోదరమున పిష్టల్బాదిచూర్ణము	552	సర్పరోగములకు నారాయణచూర్ణము	563
స్థిహోదరహరతూరపానము	,,	నారాయణచూర్ణమునకు వ్యాధ్యను	
స్థిహోదరములకు రోహితకారిప్తము	,,	సారముగ ననుపానములు	,,
స్థిహోదరమునకు రోహితకఘృతము	553	హపుషాదిచూర్ణము	564
స్థిహోదరమునందు దగ్నికర్తాదివిధి	,,	సీలిన్యాదిచూర్ణము	565
యకృదుదరచికిత్సానిరదేశము	554	స్నుహీతీరఘృతము	,,
బద్ధగుదోదరచికిత్సాక్రమము	,,	దధిమండఘృతము	566
చిద్రోదరచికిత్సాక్రమము	555	ఘృతపానానంతరము పేయాదిపానము	,,
అసాధ్యచిద్రోదరలక్షణములు	,,	ఘృతపానక్రమము	567
జలోదరచికిత్స	,,	ఆనాహహరఘృతము	,,
ఉదరములన్నిటికి సామాన్యచికిత్స	556	దోషశేషమున నుపయోగింపదగిన	
ఉదరసామాన్యమున నాహారాది		యోగములు	,,
నియమము	,,	ఉదరరోగహరచిత్తకాదికల్పములు	568
ఉదరసామాన్యమున వర్జింపవలసినవి	,,	ఉదరహరత్రిఫలాదికషాయము	,,
ఉదరరోగమున దోషానుగుణముగ		ఉదరహరములగు కొన్నియుపాయములు	,,
తక్రపానవిధి	557	ఉదరమున సహస్రహరితక్వాద్యుప	
స్థిహోదరమున తక్రపానము	,,	యోగము	569
ఉదక-బద్ధ-చిద్రోదరములయందు		అభ్యంగనాదితైలములు	570
తక్రపానము	,,		

విషయము.	పుటసంఖ్య.	విషయము.	పుటసంఖ్య.
ఉదరములయందు దవసావిశేషమున		అర్శ్యోరోగము జనించుస్థానములు,	
అనవాద్యుపయోగము	570	నూచ్యములును	581
ఉదరరోగమునకు సిద్ధపూర్తితైలము	„	సహజార్శ్యస్థులస్వరూప-వర్ణ భేదములు	582
జలూదరమునకు తైరపటకములు	571	సహజార్శ్యలక్షణములు	„
ఉదరములయందు యవాగ్వాదిఆహారము	„	దోషజార్శ్యనిదానము, సంప్రాప్తియు	584
ఉదరములయందు దుపయోగింపదగిన		అర్శస్సామాన్యలక్షణములు	587
శాకాదులు	572	అర్శ్యవిశేషలక్షణములు; అందు	
బిల్వతైలము	„	వాతికార్శ్యలక్షణములు	588
ఉదరహరతైలములు	„	వాతార్శ్యనిదానము	589
ఉదరములకు ఏరండతైలము	573	వైత్తికార్శ్యలక్షణములు	„
ఉదరరోగము వస్త్రీప్రయోగము	„	వైత్తికార్శ్యనిదానము	590
ఉదరరోగమున విషప్రయోగము	574	శైష్టికార్శ్యలక్షణములు	591
ఉదరములయందు విషోపయోగమున		శైష్టికార్శ్యనిదానము	592
గల్గఫలము	„	ద్వంద్వజ-సాన్ని పాతికార్శ్యనిదాన	
ఉదరమున విషప్రయోగానంతర		లక్షణములు	„
నియమము	575	అర్శ్యోరోగపూర్వరూపములు	593
ఉష్ణక్షీరోపయోగము	„	అర్శ్యోరోగమునకు త్రిదోషజత్వ	
బద్ధ-భిద్రోదరములయందు శస్త్రచికిత్స	„	నిర్ణయము	„
జాతీదక్షోదరములయందు శస్త్ర		అర్శ్యోరోగము బలిష్ఠమనుటకు	
ప్రయోగము	576	కారణము	„
జలూదరమున శస్త్రచికిత్సానంతరము		అసాధ్యారోగ్యభేదములు	595
ఆహారనియమము	577	అసాధ్యములలో యాభ్య-ప్రత్యా	
ఉదరములయందు క్షీరోపయోగ		భేద్యవిభాగము	596
ప్రాశస్త్యము	„	కృచ్ఛసాధ్యార్శ్యములు	„
అధ్యాయవిషయసంగ్రహము	578	సుఖసాధ్యార్శ్యలక్షణములు	„
చతుర్దశాధ్యాయము,		అర్శ్యోరోగములకు శీమ్రచికిత్సా	
అర్శ్యశ్చికిత్సము.		పశ్యకత	597
అర్శ్యోరోగము నుద్దేశించి యగ్నివేశుని		అర్శ్యోరోగ చికిత్సాక్రమము, అందు	
ప్రశ్నము	579	శస్త్ర-తైర-అగ్నికర్మములు	„
అర్శ్యోరోగవిషయవిభాగము	„	శస్త్ర-తైర-అగ్నికర్మలవ్యత్యాసమున	
అర్శ్యోరోగ భేదవివరణము	„	గల్గనుపద్రవములు	„
		అర్శ్యస్థులకు సులభోపాయ చికిత్స	598

విషయము.	పుటసంఖ్య.	విషయము.	పుటసంఖ్య.
అర్చస్సులలో శుష్క-ఆర్ద్రభేదములు	593	యవాన్యాదియు కృతక్ర పానకము	614
శుష్క-అర్చస్సులకు అభ్యంగ-స్వేదన చికిత్సలు	599	అర్శ్యోహర పాతామోగము	"
అర్చస్సులకు అభ్యంగ-అవగాహములు	600	అర్శ్యోరోగమున కరంజపల్లవోప యోగము	"
అర్చస్సులకు ధూపనయోగములు	601	అర్శ్యోరోగమున మదిరాది పానము	"
అర్చస్సులకు ప్ర లేపములు	"	అర్శ్యోరోగమున పిప్పల్యాదిఘృతము	"
అభ్యంగాదిచికిత్స చే గల్గు ప్రయోజనము	602	అర్శ్యోహరపిప్పల్యాదిఘృతము	615
అర్చస్సులయందు రక్తమోక్షణోపాయము	603	కొన్ని ఘృతయోగములు	"
అర్శ్యోహర త్రూప్యణాదిమార్జము	"	అర్శ్యోరోగమున వాతానులోమన చవ్యాదిఘృతము	616
అర్శ్యోరోగమున పాచనోషధములు	604	అర్శ్యోరోగాదులకు చాంగేరీఘృతము	"
అర్శ్యోహరహరితకీ-త్రిపుద్యోగములు	"	అర్శ్యోరోగాదులకు వేరోకపిప్పల్యాది ఘృతము	617
అర్శ్యోహరములగుకొన్ని ప్రయోగములు	"	వాతానులోమనమునకు హరితకీ ప్రయోగము	618
అర్శ్యోహరతక్రారిష్టయోగము	605	పురీష వాతములు బద్ధగించిన యర్శ్యో	
వేరోకతక్రయోగము	607	రోగమున మాంసరసోపయోగము	619
వాత-కఫార్చస్సులయందు తక్రోపయోగప్రాశస్త్యము	"	మలబద్ధకమున శాక్రోపయోగము	"
అర్చస్సులయందు తక్రోపయోగక్రమము	608	అర్శ్యోరోగిశ్శికాకము	"
త్రివిధతక్ర భేదములు, వానియుపయోగము	610	వాతార్చస్సులయందు మాంసరసోపయోగము	620
అర్శ్యోరోగమున తక్ర పానముచే గల్గుగుణము	"	వాతార్చస్సునందు వాతానులోమనాను పానములు	"
తక్ర పానముచే గల్గుగుణవిశేషములు	611	అర్చస్సునందు ఉదావర్తాదుల కనువాసనపస్తీ	"
అర్శ్యోహరపేయ్యప్రయోగము	"	అనువాసనపస్తీవిధానము	621
అర్శ్యోహరఖండయూషాదులు	"	అర్చస్సులు స్త్రాభిచినపుడు స్రావణమునకు లేపము	622
అర్శ్యోహరయవాగూపయోగము	612	అర్శ్యోహరకాఢ్యారీప్తము	623
అర్శ్యోహరయూషములు	"	అర్శ్యోహరదస్త్యరిష్టము	624
అర్శ్యోరోగమున నుపయోగింపందగిన ధాన్యములు	"	అర్శ్యోహరఫలారిష్టము	625
మలబంధముకల యర్శ్యోరోగికి వాతానులోమనచికిత్స	613	అర్శ్యోహరశార్క-రా(దురాలభాఽ)	
మలబంధమునకు నాగరాధిపానకము	"	రిష్టము	627

విషయము.	పుటసంఖ్య.	విషయము.	పుటసంఖ్య.
అర్హ్యోరోగాదులకు కనకారిష్టము	627	మల-రక్తస్రావములయందు పలాండు	
అర్హ్యస్థులయందు శౌచవిధి	630	(నీరుల్లి) ప్రయోగము	639
రక్తార్హస్థిత్పితము	"	రక్తార్హస్థులకు నవనీతాద్యభ్యాస	
రక్తార్హస్థేదములు	"	యోగము	640
వాతానుబంధరక్తార్హస్థలక్షణములు	"	రక్తార్హస్థహారనవనీతాది ప్రయోగము	"
కఫానుబంధరక్తార్హస్థలక్షణములు	631	రక్తార్హస్థులయందు వాతమున	
వాత-కఫానుబంధరక్తార్హస్థ్యాధిచికిత్స	"	కాధిక్యము	"
పిత్తకఫాధికరక్తార్హస్థులచికిత్స	632	రక్త-పిత్తప్రబలార్హస్థులకు శీతక్రియా	
దుష్టరక్తమును నిరోధించుటచే గల్గు	"	విధానము	"
నుపద్రవములు	"	రక్తాతిప్రవృత్తియందు సేకవిధి	641
దుష్టరక్తస్రావము నుపేక్షించుటకు	"	రక్తాధిక్యమున నవగాహనము	"
కాలనియమము	"	ఇత్తురసాద్యవగాహనము	"
రక్తస్రావమున పాచనాదిచికిత్స	633	రక్తార్హస్థహరధారాజలసేవనము	"
వాత-పిత్తదుష్టరక్తస్రావచికిత్స	"	రక్తస్రావమున కదలీదళాదిచాచనము	642
స్నిగ్ధరక్తస్రావమున కుటజత్వగాది	"	దుర్వాఘ్నులతాది ప్రలేపము	"
కషాయములు	"	రక్తార్హస్థులయందు దాహాదికామక	
కఫరక్తస్రావమున కుటజాదికల్మము	634	లేపములు	"
రక్తార్హస్థులకు కుటజాదిరసక్రియ	"	సంతర్పణ-అపవీడనేకములు	643
రక్తార్హస్థులకు నీలొత్పలాదిచూర్ణము	635	వాతాధికరక్తార్హస్థులయందు	
అర్హ్యహరపాఠాదిచూర్ణము	636	అనువాసన-శిచ్చాపస్త్రప్రయోగము	"
రక్తార్హస్థులకు దూర్వాదిఘృతము	"	రక్తార్హస్థహరశిచ్చాపస్త్రవిధానము	644
కుటజాదిఘృతము	"	అనువాసనపస్త్రవిధానము	"
రక్తార్హస్థహరయూవశూకాది	637	అర్హ్యహరశ్రీ బేరాదిఘృతము	645
యోగములు	"	సుసిషణ్ణక-చాంగేరిఘృతము	646
రక్తార్హస్థహరపేయావిధానము	"	అర్హ్యస్థునం దగ్ని సంరక్షణావశ్యకత	647
రక్తార్హస్థహరఖిదయూషములు	638	అర్హ్యోరోగమున పత్థోల్యయోగ	
రక్తార్హస్థహరశాకములు	"	క్రమము	648
రక్తార్హస్థులయందు యూషరస-	"	అర్హ్యోరోగమున నుపయోగింపదగని	
అన్నాహారములు	"	యవధ్యములు	"
అహారమున మాంసోపయోగము	639	అధ్యాయవిషయసంగ్రహము	649
అహారమున మాంసరసోపయోగము	"		
రక్తాతిప్రవృత్తియందు పలాండు	"		
(నీరుల్లి) ప్రయోగము	"		

విషయము.	పుటసంఖ్య.	విషయము.	పుటసంఖ్య.
పశ్చిమశాఖాయము,		(6) శుక్రధాతువు శరీరమున	
గ్రహణీదోషచికిత్సితము.		వ్యాపించువిధము	667
అగ్నిస్వరూపము, కాయాగ్నిచే గల్గు		(7) శరీరమున వ్యాపించిన శుక్రము	
నుపకారము	651	వస్తీయందు చేరువిధము	"
జాతరాగ్ని నశించుటచే గల్గుహాని	652	శరీరమునందేక దేశమున వ్యాధికల్గుటకు	
ధాత్యాదిపోషణమునకు జాతరాగ్ని		కారణము	668
కారణమనుట	653	ఉక్తవిషయసంగ్రహము	669
పాచకాగ్నిచే నాహారపాకక్రమము	"	జాతరాగ్నిప్రాధాన్యము	"
జాతరాగ్నిపాకముచేగల్గు ఆవస్థిక		గ్రహణీదోషమునకు ముఖ్యకారణము	"
త్రివిధవిపాకము	654	జాతరాగ్నిదుష్టికి కారణములు,	
ఆహారముచే శరీరమునందలి పంచభూత		గ్రహణీసంప్రాప్తి	670
గుణములపోషణక్రమము	657	అజీర్ణ సామాన్యలక్షణము	671
పంచవిధభౌతికాగ్నులవ్యాపారము	"	పిత్తదుష్టాజీర్ణలక్షణము	"
పాంచభౌతికగుణపోషణము	658	కఫదుష్టాజీర్ణలక్షణము	672
సప్తవిధధాత్యగ్నులవ్యాపారము	"	వాతదుష్టరసశేషాజీర్ణలక్షణము	"
రసాదిధాతూత్పత్తిపోషణక్రమము	659	విషమ-తీక్ష్ణాగ్నిలక్షణములు	"
ఉపధాతూత్పత్తిపోషణక్రమము	661	సమాగ్నికృత్యము	673
అన్న-ధాతుపాకమున నేర్పడు		మందాగ్నికృత్యము, గ్రహణీరోగ	
కిట్టములవివరణము	662	సంప్రాప్తి	"
వృష్యాదిద్రవ్యపరిణామకాలనియమము	663	గ్రహణీరోగసామాన్యలక్షణము	"
ధాతుపరిణామకాలనియమము	"	గ్రహణీరోగపూర్వరూపము	674
ధాతుపరిణామమునుద్దేశించి		గ్రహణీస్వరూపము	"
కొన్నిప్రశ్నములు	665	గ్రహణీరోగభేదములు	"
(1) రసధాతువు రక్తవర్ణము కల్గి		వాతికగ్రహణీరోగనిదానము	675
రక్తముగ మారుటకు కారణము	666	వాతికగ్రహణీరోగలక్షణములు	"
(2) రక్తము ఘనీభవించి మాంసధాతు		పైతికగ్రహణీరోగనిదానము	676
వగువిధము	"	పైతికగ్రహణీరోగలక్షణము	"
(3) మాంసమువలన మేదస్సు		కఫజగ్రహణీరోగనిదానము	677
కల్గువిధము	"	కఫజగ్రహణీరోగలక్షణములు	"
(4) మృదువైన మేదస్సువలన కఠినమైన		సాన్నిపాతికగ్రహణీరోగలక్షణము	678
యస్థిధాతువు కల్గువిధము	"	గ్రహణీరోగచికిత్సాక్రమము, అందు	
(5) అస్థిమధ్యమున మజ్జకల్గువిధము	667	వమనవిధి	"

విషయము.	పుటసంఖ్య.	విషయము.	పుటసంఖ్య.
గ్రహణీరోగమున విరేచన-పాచన		యవాగూపయోగము	689
లంఘన-పాచన ప్రయోగము	679	గ్రహణీయందు ఆహారమునకు	
శుద్ధకోష్ఠమునకు పేచూద్యుపయోగము	"	పంచకోలాదియూషములు	"
వాతజగ్రహణీ చికిత్స, అందు		తక్రగుణములు, గ్రహణ్యాదులయందు	
సర్పిషానము	"	తక్రకోపయోగప్రాశస్త్యము	"
వాతకగ్రహణీయందు నిరూహపత్తి		గ్రహణీదోషమునకు తక్రార్పితము	690
ప్రయోగము	"	వైత్తికగ్రహణీచికిత్సాస్క్రమము,	
వాతకగ్రహణీయందు విరేచనవిధి	680	అందు పమన-విరేచనక్రమము	691
వాతకగ్రహణీయందు అనువాస పత్తి		వైత్తికగ్రహణీయందు అగ్నిదీపనము	
ప్రయోగము	"	లై నయన్న పానములు	"
వాతకగ్రహణీయందు ఘృతాభ్యాసవిధి	"	వైత్తికగ్రహణీకి చందనాదిఘృతము	692
వాతకగ్రహణీకి దశమూలాదిఘృతము	"	వైత్తికగ్రహణీకి నాగారాదిచూర్ణము	693
వాతక త్ర్యూవణాదిఘృతము	682	వైత్తికగ్రహణీకి భూనింబాది	
వాతకగ్రహణీకి పంచమూలాదిఘృతము	"	చూర్ణము	"
వాతకగ్రహణీయందు అభ్యంజనమునకు		వైత్తికగ్రహణీకి వచాదిచూర్ణము	694
పంచకోలాదితైలము	683	వైత్తికగ్రహణీయందు కిరాతతిక్తాది	
వాతకగ్రహణీకి పంచమూలాది		చూర్ణము	"
చూర్ణము	"	కఫజగ్రహణీరోగచికిత్సాస్క్రమము,	
వక్ష్వ-అవక్ష్వపురీషలక్షణము	684	అందు శోధన-దీపనచికిత్స	695
చిత్త కాదిగుటికలు	685	కఫజగ్రహణీయందు పానీయము	"
గ్రహణీరోగమునం దామపాచన		కఫజగ్రహణీరోగమున యవాగ్వాది	
కషాయాదులు	"	లఘూహారములు	696
గ్రహణీరోగమున ఛర్మ్యాదిహర		కఫజగ్రహణీరోగమున ఆహారాను	
కలింగాదిచూర్ణము	686	పానములు	"
వాతకగ్రహణీయందు అభయోది		మధూకాసవము	"
క్వాథము	"	ప్రకారాంతరముగ మధూకపుష్పానవ	
వాతకగ్రహణీయందు అతివిషాది		కల్పనము	697
క్వాథము	687	కఫజగ్రహణీకి దురాలభాఽరిష్టము	698
గ్రహణీయందు శోష్ణవాతహర		మూలాసవవిధానము	699
పిష్పల్యాదిచూర్ణము	"	పిండాసవము	"
మరీచాదిచూర్ణము	"	కఫజగ్రహణీకి మధ్వరిష్టము	700
గ్రహణీరోగమునందు చతురష్టాది			
చూర్ణోపయోగము	688		

విషయము.	పుటసంఖ్య.	విషయము.	పుటసంఖ్య.
శైష్విక గ్రహణీయందు అగ్ని వర్ధక		ఉపవాసముచే గల్గిన యగ్ని మాంద్య	
సిప్పల్యాదిచూర్ణము	701	చికిత్స	712
సిప్పల్యాదిఘృతము	"	దీర్ఘ కాలముగ ననుసరించిన యగ్ని	
అగ్ని దీప్తికరతొరఘృతము	702	మాంద్య చికిత్స	"
సిప్పల్యాదితొరము	"	అభోజన-అతిభోజనములచే నగ్ని	
కఫజ గ్రహణీహర భల్లాతకాదితొరము	703	మాంద్యము కల్గువిధము	713
గ్రహణీయందు దురాలభాది		అగ్నివృద్ధికి తగునట్లు ఆహారవిధి	"
తొరయోగము	704	జాతరాగ్ని భేదములు, అందు	
గ్రహణీరోగమున నగ్ని వర్ధక		సమలక్షణము	714
భూసింబాదితొరము	"	మంద-తీక్షణ-విషమాగ్ని లక్షణములు	"
అగ్ని వర్ధకహరిద్రాదితొరము	"	అత్యగ్ని యొక్క చికిత్సాక్రమము,	
సుధాకాండాదితొరగుటికలు	705	అందు శమనోపాయములు	"
వత్సకాదితొరము	"	అత్యగ్ని శామకాహారాద్యుపచారములు	715
త్రిఫలాదితొరము	706	అత్యగ్నియందు యవాగూమున్నగు	
సాన్ని పాతిక గ్రహణీదోష చికిత్సా		పానీయములు	716
క్రమము	707	తీక్షణాగ్ని శామక త్రిస్తే హోపయోగము	717
గ్రహణీరోగ చికిత్సాసముచ్చయము	708	తీక్షణాగ్ని శామక స్తనోపయోగము	"
గ్రహణీరోగమునం దవస్థావిశేషముచే		తీక్షణాగ్నియందు పిత్తశామకవిరేచనవిధి	"
దీపనచికిత్స	"	తీక్షణాగ్నికి హితకరమైన విధానము	718
అగ్ని సందీపనములలో ఘృతమునకు		సమాగ్ని గుణములు	"
ప్రాశస్త్యము	709	సమశన-విషమాశన-అధ్యశనముల	
అపక్వపురీష పాచనమునకు ఘృత పానవిధి	710	స్వరూపము	719
మలబంధమునందు పంచలవణఘృతోప		అధ్యాయవిషయసంగ్రహము	721
యోగవిధి	711	పోడ శాధ్యాయము,	
స్తేహాధిక్యమున గల్గిన యగ్ని మాంద్య		పాండురోగచికిత్సితము.	
చికిత్స	"	పాండురోగ భేదములు	723
ఉదావర్తజమందాగ్ని చికిత్స	"	పాండురోగ సామాన్యసంప్రాప్తి	"
దోషవృద్ధిచే గల్గిన యగ్ని మాంద్యము		పాండురోగ సిదానపూర్వక సంప్రాప్తి	724
నకు చికిత్స	"	పాండురోగ పూర్వరూపములు	726
వ్యాధివిశేషమున కల్గిన యగ్ని మాంద్య		పాండురోగ సామాన్యలక్షణములు	"
చికిత్స	712	పాండురోగ విశేషలక్షణములు, అందు	
		పాతిక పాండురోగ లక్షణము	727

విషయము.	పుటసంఖ్య.	విషయము.	పుటసంఖ్య.
వైత్తికపాండురోగనిదాన- లక్షణములు	728	పాండురోగమున తీరపానవిధి	741
కఫజపాండురోగనిదాన-లక్షణములు	729	పాండుశోధహరమాతులుంగాంకుర ఫాంటము	"
సాన్ని పాతికపాండునిదాన- లక్షణములు	730	పాండురోగమున స్వర్ణతీర్వాది యోగము	742
మృజ్జపాండురోగసంప్రాప్తి, లక్షణములు	"	పాండురోగమున హరికణీప్రయోగము	"
పాండురోగఽసాధ్యలక్షణములు	731	పాండురోగమున లోహచూర్ణ యోగము	"
కామలూనిదాన-సంప్రాప్తి-లక్షణములు	732	పాండ్వాదులకు నవాయనచూర్ణము	743
కుంభకామలాలక్షణము	733	పాండురోగికి గుడనాగరాదిగుటికలు	"
అసాధ్యకామలాలక్షణము	"	పాండ్వాదిరోగములకు ముండురవట కములు	"
పాండుకామలారోగసామాన్యచికిత్సా క్రమము, అందు శోధనము	734	పాండువులకు తాప్యాదిచూర్ణము	745
పాండు-కామలారోగములయందు శోధనానంతరము ఆహారము	"	పాండువులకు యోగరాజరసాయనము	"
కామలా-పాండువులయందు స్నేహ నమునకు పంచగవ్యాదిఘృతోప యోగము	735	పాండ్వాదులకు శిలాజతుపటకములు	746
పాండ్వాదులకు దాడిమాదిఘృతము	"	పాండ్వాదులకు పునర్నవమండుర పటకములు	748
కటుకాదిఘృతము	736	కామలా-పాండుహరచూర్ణములు	749
పాండువులకు పథ్యాఘృతము	"	కామలాదిహర ధాత్ర్యవలేహము (ద్రాక్షాదిలేహము)	750
పాండురోగమునకు దంతీఘృతము	737	పాండ్వాదులకు ముండురవటకము	"
ద్రాక్షాఘృతము	738	పాండువులకు గౌడాఽరిష్టము	751
కామలాహరహరిద్రాదిఘృతము	"	గ్రహణీపాండ్వాదులకు బీజకారిష్టము	"
పాండు-కామలాహరఘృతములు	"	కామలాదులకు ధాత్ర్యరిష్టము	752
పాండురోగమున విరేచనవిధి	739	పాండు-కామలారోగములయందు ప్రశస్తపానీయము	753
పాండురోగమున దంతీఫలరసఫాంటము	"	పాండురోగమున దోషభేదముచే చికిత్సాకల్పనవిధానము	"
కామలారోగమునందు విరేచనమునకు ఆరగ్వధాదికల్ప-యోగము	740	మృజ్జపాండురోగమున శోధనచికిత్స	754
పాండురోగాదులకు విశాలాదిఫాంట కషాయము	"	మృజ్జపాండురోగహరవ్యోమిని ఘృతములు	"
పాండురోగమునకు త్రిఫలాది శీతకషాయములు	741	మృద్భక్షణినివర్తనోపాయము	755
		మృజ్జపాండురోగవిశేషచికిత్స	"

విషయము.	పుటసంఖ్య.	విషయము.	పుటసంఖ్య.
శాఖాశ్రయకఫాధిక కామలా		హిక్మరోగసాధ్యసాధ్యలక్షణ	
లక్షణము, చికిత్సితము	756	ములు, విభాగము	770
కఫవాతాధిక కామలారోగము	„	శ్వాససంప్రాప్తి	771
కఫవాతాధిక కామలా చికిత్స	„	మహాశ్వాసలక్షణము	„
శాఖాశ్రయ కామలా చికిత్స		ఊర్ధ్వశ్వాసలక్షణము	772
విశేషము	757	భిన్న శ్వాసలక్షణము	773
హలీమకలక్షణము	758	తమక శ్వాససంప్రాప్తి, లక్షణము	„
హలీమక చికిత్స	„	ప్రతమక-సంతమక శ్వాసలక్షణములు	775
సప్తదశాధ్యాయము,		తుద్ర శ్వాసలక్షణము	„
హిక్మశ్వాసచికిత్సితము.		హిక్మశ్వాసముల చికిత్సావిధానము	776
అగ్ని వేగులు రోగములదారుణత్వము		హిక్మశ్వాసములకు చికిత్సితైక్యము,	
నుద్దేశించి ప్రశ్న చేయుట	760	దానికారణము	777
హిక్మశ్వాసములు మిక్కిలి దారుణ		హిక్మశ్వాసములయందు స్వేదనవిధి	„
ములని నిరూపించి యుత్తరము		స్వేదనముచే గల్గుగుణములు	„
చెప్పట	761	స్వేదనానంతరము భోజనవిధి	„
హిక్మశ్వాసములదోషసంబంధము,		హిక్మశ్వాసములయందు వమనవిధి	778
వానిప్రభావవిశేషము	762	వమనముచే గల్గుగుణములు	„
హిక్మశ్వాసములభేదములు	763	హిక్మశ్వాసములయందు ధూమ	
హిక్మశ్వాసములనిదానము, అందు		పానవిధి	„
హిక్మశ్వాసోత్పాదక వాత		హిక్మశ్వాసములయందు హరిద్రాది	
ప్రకోపకారణములు	„	ధూమపానము	„
హిక్మశ్వాసోత్పాదక కఫప్రకోప		నర్వరక్షణములచే గల్గిన హిక్మ	
కారణములు	764	శ్వాసముల చికిత్స	780
హిక్మశ్వాసముల సాధారణసంప్రాప్తి	765	స్వేదానర్తులు, వారికి మృదుస్వేదవిధి	„
హిక్మశ్వాసముల పూర్వరూపములు	„	ఉత్కారి కావిధి	781
హిక్మసంప్రాప్తి	„	రూక్ష స్వేదవిషయము	„
మహాహిక్మలక్షణము	766	పమనాద్యుపయోగమునందు వాతశమ	
గంభీరహిక్మలక్షణము	767	నోపాయము	„
వ్యపేతహిక్మలక్షణము	768	ఉదాపత్రాదివాతశమనోపాయము	„
తుద్రహిక్మలక్షణము	„	హిక్మశ్వాసములయందు నాల్గు	
అన్నజహిక్మలక్షణము	769	అవస్థాభేదములు	782

విషయము.	పుటసంఖ్య.	విషయము.	పుటసంఖ్య.
హిక్మాత్వాసములయందు అవస్థా		కథపితృనగశ్వాసచికిత్స	788
భేదముచే చికిత్సాభేదము; అందు		హిక్మాత్వాసహారౌషధము	„
కఫాధిక-బలవదవస్థాచికిత్స	782	హిక్మాత్వాసహరములగు కొన్నియొగ	„
రూక్ష-దుర్బలాఽవస్థలయందు చికిత్సా		ములు	„
విధి	„	హిక్మాత్వాసములయందు శోధనో	„
శోధనానర్థులకు శోధనముచేసిన గల్లు		పాయములు	789
వోషము	783	హిక్మాత్వాసకాసములయందు శోధ	
బలిష్ఠునకు శోధనము, బలహీనులకు		నావశ్యకత	790
బ్రంహణము	„	హిక్మాత్వాసములకు శబ్దాదిచూర్ణము	„
హిక్మాత్వాసహరయూషములు, అందు		హిక్మాత్వాసములకు, ముక్తాది	
కులుత్థయూషవిధానము	„	చూర్ణము	791
హిక్మాత్వాసములకు ముద్గయూష		హిక్మాత్వాసములకు శటిపుష్కరాది	
విధానము	784	చూర్ణము	„
ఔరయూషము	„	హిక్మాహరప్రాశము	792
హిక్మాత్వాసముల హరించు కొన్ని		హిక్మానివర్తకనస్యప్రయోగములు	„
యూషములు	785	హిక్మాహరపయకపానము, నస్యము	„
హిక్మాత్వాసములయందు హితకరము		హిక్మాహరఘృతము	„
లగు నన్నములు	„	ఎక్కిళ్లుకు లాజాద్యవలేహము	793
హిక్మాత్వాసహరయ వాగువులు	„	హిక్మానివర్తనోపాయములు	„
దశమూలాదిక్వాథసేద్యవవాగువు	„	హిక్మాత్వాసములయందు నిదాన	
హిక్మాత్వాసరోగికి ఆహారోప		విసర్జనరూపచికిత్స	„
యోగ్యములు	786	హిక్మాత్వాసరోగులకు ఘృతపానవిధి	„
హిక్మాత్వాసములయందు పానీయ		హిక్మాత్వాసహరదశమూలాది	
ములు, అందు దశమూలక్వాథాది		ఘృతము	794
పానీయములు	„	హిక్మాత్వాసాదిహరలేజోషత్యాది	
హిక్మాత్వాసశామకనురామండపానము	„	ఘృతము	„
ఆరనాళ-ఉష్ణాంబుపానీయములు	787	శ్వాసహరమనశ్శిలాదిఘృతము	795
హిక్మాత్వాసహరభక్త్యాది కల్ప		శ్వాసములకు జీవనీయాదిఘృతయోగ	
యుక్త పానీయములు	„	ములు	„
పిత్తానుబంధశ్వాసచికిత్స	„	హిక్మాత్వాసములకు అనుక్తచికిత్సా	
వాతానుబంధ-వాతపిత్తానుబంధశ్వాస		సంగ్రహము	796
చికిత్స	788	హిక్మాత్వాసములయందు శమన-	
		బ్రంహణచికిత్సానియమము	„

విషయము.	పుటసంఖ్య.	విషయము.	పుటసంఖ్య.
అధ్యాయవిషయసంగ్రహము	797	కాసాదిహరఅగస్త్యహారీతకీరసా యనము	812
అష్టాదశాధ్యాయము, కాసచికిత్సితము.		వాతకాసహరసైంధవాదిచూర్ణ యోగములు	814
కాసభేదములు	798	కాసరోగమున ధూమపానము చేయ	
కాసపూర్వరూపములు	799	వలసిన యవస్థాభేదములు	„
కాససంప్రాప్తి	„	కాసమున ధూమపానవిధి, ధూమపాన	
కాసభేదకారణము	800	నాడీపరిమాణము	„
వాతకకాసమునకు కారణములు	„	కాసమున ధూమపానము చే గల్గు	
వాతకకాసలక్షణము	„	గుణములు	815
వైత్రికకాసనిదానము	801	1. కాసహరమనశ్శిలాదిధూమపానము	„
వైత్రికకాసలక్షణము	„	కాసహర ప్రపాణ్డరీకాదిధూమపానము	816
కఫజకాసనిదానము	802	2. కాసహరమనశ్శిలాదిధూమపానము	„
కఫజకాసలక్షణము	„	3, 4. మనశ్శిలాదిధూమపాన	
క్షృతజకాసనిదానము	„	యోగములు రెండు	817
క్షృతజకాసలక్షణములు	803	వాతకకాసరోగమున పథ్యాహారములు	„
క్షయజకాసనిదానము	804	వాతజకాసమున యవాన్యాదిసిద్ధ	
క్షయజకాసలక్షణములు	805	పేయాపానము	„
కాసములసాధ్యులసాధ్యవిభాగము	806	వాతకాసమున దశమూలసిద్ధ	
కాసచికిత్సాక్రమము, అందు వాతకకాససామాన్యచికిత్స	„	పేయాపానము	818
వాతకాసహరకంటకారీఘృతము	807	వాతకాసహరమాంససిద్ధ పేయాపానము	„
శ్వాసకాసాదిహరసిప్ఫల్యాదిఘృతము	„	వాతకాసమున శాకాదులు	„
కాసహరత్ర్యువణాదిఘృతము	808	వైత్రికకాసచికిత్సాక్రమము, అందు వసునవిధి	819
కాసహరరాన్నాదిఘృతము	809	కఫసంబద్ధమైనపిత్తకాసమున విరేచనవిధి	„
కఫముతోగూడి వాతమున కల్గిన కాసమునకు విడంగాదిచూర్ణము	810	విరేకాసంతరము పేయాదిక్రమవిధి	„
వాతకాసహరద్విక్షారాదిచూర్ణము	„	పిత్తకాసహరలేహ్యాయోగము లైదు	820
వాతకాసహరదురాలభాదిచూర్ణము	„	పిత్తకాసమున శర్కరాదిలేహ్యము	„
వాతకాసహరదుస్సర్పరానిచూర్ణము	811	మృద్వి కాడి లేహ్యము	821
కాసాదిహరవిడంగాదిచూర్ణము		కాసహరలేహ్యము	„
రెండవది	„	కాసహరసిప్ఫల్యాది లేహము	„
కాసాదిహరచిత్తకాద్యవలేహము	„	పిత్తకాసహరవిదార్యాదిరసపానము	822
		కఫాధికపిత్తకాసమున నాహారాదులు	„

విషయము.	పుటసంఖ్య.	విషయము.	పుటసంఖ్య.
కఫము స్వల్పముగనుండు పిత్తకాసమున		వాతాద్యనుబంధకాసచికిత్స	831
పథ్యాన్నపానములు	822	వాతక్షేమకాసచికిత్స	„
పిత్తకాసమున కాశోల్బాది సిద్ధమాంస		క్షతజకాసచికిత్స	832
రసాదిపానము	823	క్షతజకాసమునకు పిష్పల్బాదిలేహము	„
పిత్తకాసమున తీరపానవిధి	„	క్షతజకాస సామాన్యచికిత్స	„
పిత్తకాసమున స్థిరాదిసిద్ధతీరపానము	„	క్షయకాసమునం దవస్థానుసారముగ	
పిత్తకాసహరస్పిర్గుడము	824	చికిత్సావిధి	833
పిత్తకాసమున శర్మ-రాదిస్వరస		క్షతజకాసమున కృశశరీరునకు చికిత్స	„
పానము	825	క్షతజకాసమున రక్తస్రావమునకు చికిత్స	„
పిత్తకాసహరఘృతము	„	క్షతజకాసమున ధూమపానవిధి	834
కఫజకాసచికిత్సాస్క్రమము, ఆందు		క్షతజకాసమున మేదాదిధూమపానము	„
శోధనవిధి	„	క్షతజకాసమున మనశ్శిలాదిధూమ	
కఫజకాసమున యూషమములు	826	పానము	„
కఫజకాసమునందు పానీయములు	„	క్షతజకాసమున వటశృంగాదిధూమ	
కఫకాసహరకట్టలాదికషాయము	„	పానము	835
కఫకాసహరపాతాదిస్వరసము	827	క్షతజకాసమున జీవనీయాదిధూమ	
నాగరాదిస్వరసము	„	పానము	„
కఫజకాసహరకుటుత్థకషాయము	„	క్షయజకాసచికిత్సాస్క్రమము	„
కఫజకాసహరకాసమర్దాదిస్వరసము	„	క్షయజకాసమున బృంహణదీపనా	
వాతానుబంధకఫజకాసహరజీవదా		వశ్యకత	836
ర్వాదిలేహ్యయోగములు	828	క్షయజకాసమున మృదుశోధనవిధి	„
కఫజకాసహరపిష్పల్బాదిచూర్ణ		క్షయజకాసమున కర్మట్యాదిఘృతము	„
యోగములు	„	క్షయజకాసమున విదార్యాదిఘృతము	„
వాతకఫకాసహరసౌవర్చలాదిచూర్ణము	„	క్షయజకాసహర ద్విపఞ్చమూలాది	
వాతకఫకాసాదులకు దశమూలాది		ఘృతము	837
ఘృతము	829	గుడూచ్ఛాదిఘృతము	838
సర్వకాసాదులయందును కంటకారీ		కాసమర్దాదిఘృతము	839
ఘృతము	„	క్షయజకాసమునకు కొన్నితీర	
కఫజకాస-హిక్మా-శ్వాసములకు		యోగములు	„
కుటుత్థాదిఘృతము	„	క్షయజకాసమున ఘృతపానముచే	
కఫజకాసమున ధూమపానవిధి	831	గల్లగుణము	840
కఫకాసమున కువద్ధవమైన తమక		శ్వాసకాసహరహరీతకీలేహము	„
శ్వాసచికిత్స	„		

విషయము.	పుటసంఖ్య.	విషయము.	పుటసంఖ్య.
కాసహరచూర్ణ యోగములు	841	అసాధ్యవిశేషలక్షణములు	855
చిత్ర కాదిచూర్ణము	,,	సన్నిపాతాతిసారచికిత్సాకాల	
పద్మ కాదిలేహము	,,	నియమము	856
కాసహరజీవంత్యాదిచూర్ణము	842	ఆగంతుజాతిసారలక్షణములు	857
కాసహరమరిచాదిచూర్ణము	,,	అతిసారచికిత్సాక్రమము, అందా	
క్షయజకాసహరయూషములు	843	వస్థయందు చికిత్సావిధి	858
క్షయజకాసహరయవగువు	,,	మధ్య-అల్పదోషములయందు దీపన-	
కంటకార్యుది సిద్ధయూషము	,,	పాచన-లంఘనములు	859
క్షీరాదులు	844	అతిసారమునకు దోహదసారముగ	
ధూమపానములు	,,	ప్రమథ్య (కషాయ) కల్పనము	,,
క్షయజకాసమున దీపనాద్యపయోగావస్థ	,,	అతిసారమున పానీయజలసంస్కారము	860
కాసములలో బలతారతమ్యములు	,,	అతిసారమునందు హితాన్న సేవనము	,,
కాససామాన్యముగ చికిత్సా		అతిసారమున తక్రాదిపానములు	861
సంగ్రహము	845	అతిసారమున సన్నపానములయందు	
అధ్యాయవిషయసంగ్రహము	,,	క్షేర్పదగినద్రవ్యగణము	,,
ఏకోసవింశాధ్యాయము,		అతిసారమునకు యూష-భేదయూష	
అతిసారచికిత్సితము.		ములు	862
అతిసారము నుద్దేశించి యగ్నివేశుని		ప్రవాహికాహరభేదయూషము	863
ప్రశ్నము	,,	అతిసారరోగికి మలక్షయోదులయందు	
అతిసారమునకు ప్రాగుత్పత్తి		ధాన్యయూషము	,,
నిరూపణము	847	క్షీణములాలిసారరోగికి ఆహార	
చాతికాతిసారనిదాన-సంప్రాప్తులు	849	వ్యంజనములు	,,
వాతికాతిసారరూపములు, అందు		క్షీణములాలిసారరోగికి మాంసరస	
వాతిక-అమాతిసారలక్షణములు	850	యుక్తభోజనము	864
పక్వవాతాతిసారలక్షణములు	,,	అతిసారమున గుదభ్రంశచికిత్స	,,
పితృతిసారనిదానము	851	గుదభ్రంశమునకు చాంగేరీఘృతము	865
పితృతిసారలక్షణములు	,,	గుదభ్రంశమునకు చవ్యాదిఘృతము	,,
శ్లేష్మాతిసారనిదానము	,,	గుదభ్రంశమునకు దనువాసనవిస్త్రీకి	
శ్లేష్మాతిసారలక్షణములు	852	దశమూలాదిన్నేహములు	866
సాన్నిపాతికాతిసారనిదానము	853	గుదభ్రంశమునకు ప్రవేశనిధి	,,
సన్నిపాతాతిసారవిశేషలక్షణములు,		అతిసారమున వాతబంధనాచినివర్తక	
కృచ్ఛ్రసాధ్యత్వము	854	క్షీరపానవిధి	867
		ధారోష్ణక్షీరపానము	,,

విషయము.	పుటసంఖ్య.	విషయము.	పుటసంఖ్య.
పితృతాతిసారచికిత్సాక్రమము, అందు లంఘనపాచనములు	867	రక్తాతిసారహరతిలకల్పపానము	876
పితృతాతిసారమున దస్పికి పానీయ కషాయములు	868	రక్తాతిసారహరవత్సకదీజరసము, చందన కల్పము	877
పితృతాతిసారమున యవాగ్వాద్యహార సంసర్జనము	„	గుడపాకమునందు సేచనము	„
పితృతాతిసారమున యూషాదిపానము	„	అతిసారమునందలి గుడపాకమున లేపాదులు	878
పితృతాతిసారమున దీపనీయాది ప్రయోగము	869	రక్తాతియోగమున గుడసేచనవిధి	„
పితృతాతిసారహరౌషధము	„	రక్తాతిసారమున రక్తాతిప్రవర్తియందు పిచ్చ-అనువాసనపస్తీప్రయోగము	„
పితృతాతిసారహరయోగములు	„	చిరకాలానువృత్తాతిసారమున స్నేహ సేచనావశ్యకత	879
పితృతాతిసారమున ఆహారోపయోగవిధి	870	వాతప్రాబల్యమున వస్తీకర్మప్రాశస్త్యము	„
పితృతాతిసారమున క్షీరప్రయోగము	„	రక్తాతిసారమున శతావరీఘృత- నవనీతోపయోగము	„
పితృతాతిసారమున మృదువిరేచనవిధి	871	„	„
పితృతాతిసారమున అనువాసనపస్తీవిధి	„	రక్తాతిసారమున పిత్తవర్ధకాహార	„
పితృతాతిసారమున పిచ్చావస్థివిధి	872	నిషేధము	880
పిచ్చావస్థిప్రయోగక్రమము	„	కఫాతిసారచికిత్సాక్రమము, అందు లంఘనపాచనవిధి	„
పిచ్చావస్థిప్రయోగమున గల్గుగుణ ములు	873	కఫాతిసారమున లంఘనానంతరము	„
రక్తాతిసారనిదాన-లక్షణములు	„	చికిత్సావిధి	881
రక్తాతిసారమున పేకపాలనుపయో గించుట	„	శ్లేష్మాతిసారమున నాల్గవకషాయయోగ ములు	„
రక్తాతిసారమున భోజనము	874	కఫాతిసారహర అజాణ్యాదిచూర్ణము	„
రక్తాతిసారమున మాంసరసములు	„	రసాంజనాదిచూర్ణము	882
రక్తాతిసారమున యూషాదిపానము	„	కఫాతిసారమున ఖడయుషములు	„
రక్తాతిసారమున ఘృతప్రాశము	875	కఫజాతిసారమున కపిథీసేవనము	„
రక్తాతిసారమున శతావరీకల్పపానము	„	కఫాతిసారమున పిప్పల్యాదిచూర్ణము	883
రక్తాతిసారహరకుటజఘృతము	„	కఫాతిసారమున బాలబిల్వాదిచూర్ణము	„
రక్తాతిసారహరదారుహరిద్రాదిఘృతము	„	కఫాతిసారమున భోజనవిధి	„
రక్తాతిసారమున కృష్ణచుత్తికాదియుత తండులొదక పానీయము	876	కఫాతిసారమున నష్టఘృతోపయోగము	„
రక్తాతిసారమున ప్రియంబగుకల్ప పానము	„	కఫాతిసారమున పిచ్చావస్థివిధానము	884
		కఫ-వాతాతిసారమున కనువాసనపస్తీ విధి	„

విషయము.

పుటసంఖ్య.

సాన్ని పాతికాఽతిసారచికిత్సా
క్రమము

885

వింశాధ్యాయము,

శ్చర్దిచికిత్సితము.

శ్చర్దినుదేశించి యగ్నివేశునిప్రశ్నము
ఆత్మేయప్రతిపచనము

887

శ్చర్దిభేదములు

శ్చర్దిరోగపూర్వరూపములు

888

వాతికశ్చర్దినిదానము, సంప్రాప్తి

వాతికశ్చర్దిలక్షణములు

889

వైత్తికశ్చర్దినిదానము, సంప్రాప్తి

వైత్తికశ్చర్దిలక్షణములు

890

కఫజశ్చర్దినిదానసంప్రాప్తి

కఫజశ్చర్దిలక్షణములు

891

సాన్ని పాతికశ్చర్దినిదానము,
సంప్రాప్తియు

శ్చర్దిఅసాధ్యలక్షణములు

అగంతకశ్చర్దిలక్షణము

అసాధ్యశ్చర్దిలక్షణము

శ్చర్దిచికిత్సాక్రమము, అందు
లంఘనవిధి

శ్చర్దిరోగమున శోధనము, అందు
విశేషము

శ్చర్దిరోగమున బలతారతమ్యముచే
వమన-శమనచికిత్సావిధి

శ్చర్దిరోగమున మాంసరసభక్ష్య
భోజ్యములు

శ్చర్దిరోగమున మాంసరస-యూషములు ,,
వాతికశ్చర్దియందు ఘృతోపయోగము ,,

వైత్తికశ్చర్దిచికిత్సాక్రమము, అందు
సంశోధనము

895

విషయము.

పుటసంఖ్య.

వైత్తికశ్చర్దిరోగికి శోధనానంతరము
ఆహారవిధి

895

సాన్నిశ్చర్దిహరయోగములు

896

వైత్తికశ్చర్దిహరచూర్ణములు

897

వైత్తికశ్చర్దిహరశీతకషాయయోగములు

898

ముద్గాదీసిద్ధశీతకషాయము

899

శ్చష్టా-వమిహరతండులోదకపానీయము

వైత్తికశ్చర్దిహరచందనాదిచూర్ణము

కఫజచికిత్సాక్రమము, అందు

900

వమనవిధి

901

కఫజశ్చర్దియందు భోజనవిధి

902

కఫజశ్చర్దియందు వ్యంజనములు,

పానీయములు

903

కఫజశ్చర్దిహరముద్గాదిచూర్ణ

యోగములు

904

శ్చర్దినిగ్రహణాంబవాదిచూర్ణ

యోగములు

905

శ్చర్దిహరమనశ్శిలాదిచూర్ణయోగములు

సాన్ని పాతిక శ్చర్ది చికిత్సావిధి

ద్విష్టార్థసంబంధముచే గల్గినశ్చర్ది

చికిత్స

ద్విష్టార్థసంబంధముచే నైషధశ్చర్ది

నివర్తకగంధాదులు

ద్విష్టార్థసంబంధరూపమైన చికిత్స

సంగ్రహము

శ్చర్దిరోగమున దుపద్రవములకు

చికిత్స

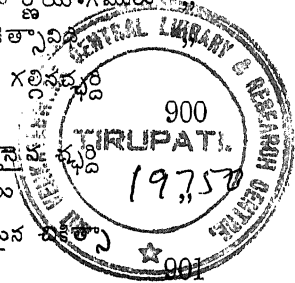
అధ్యాయవిషయసంగ్రహము

ఏకవింశాధ్యాయము,

విసర్పచికిత్సితము.

విసర్పమును కూర్చి ప్రక్కావతరణము

19750

విషయము.	పుటసంఖ్య.	విషయము.	పుటసంఖ్య.
విసర్పమునుకూర్చి యగ్ని వేకుని		కఫసి త్రజవిసర్ప (కర్దమవిసర్ప)	
ప్రశ్నములు	904	లక్షణములు	917
ఆత్మేయ ప్రతిపచనము	905	కఫహతజవిసర్ప (గ్రంథివిసర్ప) నిదాన	
(1-2) విసర్పవ్యాధినామము, అట్టి పేరు		లక్షణములు	918
గల్గుటకు కారణంబును	906	గ్రంథివిసర్పి పద్ధతములు	919
(3) విసర్పరోగ భేదములు	"	ఉపద్రవరోగస్వరూపము	"
(4) విసర్పి త్వత్తికి ప్రారంభక కారణ		నన్ని పాతవిసర్పలక్షణములు	921
ములు	907	విసర్పసాధ్యసాధ్యవిభాగ వివరణము	922
(5) విసర్పసామాన్యనిదానము (హేతు		విసర్ప చికిత్సా ప్రారంభము	923
వులు)	"	విసర్ప చికిత్సా క్రమము, అందు	
(6) విసర్పముల కాశ్రయములు	909	లంఘనాదినంగ్రహము	"
(7) విసర్పమున కాశ్రయములబట్టి		విసర్ప చికిత్సా వివరణము	924
సాధ్యసాధ్యవిభాగము	"	కఫ-పిత్తజవిసర్పమున వమనోపధ	
విసర్పముల కాశ్రయ భేదవివరణము	910	యోగము	"
అస్తరాశ్రయవిసర్పలక్షణము	"	విసర్పమున శమనకహయయోగములు,	
బహిరాశ్రయవిసర్పలక్షణము	"	అందు ముస్తాదియోగములు	
విసర్పసామాన్యముగ నసాధ్యలక్షణ		మూడు	925
ములు	911	విసర్పమున కిరాతతిక్తాదికహయము	"
(8) వాతికవిసర్పనిదానము	"	విసర్పమున ప్రపౌండరీకాదికహయము	"
వాతికవిసర్పలక్షణము	"	విసర్పమున ద్రాక్షాదిశీతకహయము	926
పిత్తవిసర్పనిదానము	912	విసర్పమున పటోలాదిశీతకహయము	"
పిత్తవిసర్పలక్షణములు	913	విసర్పమున పటోలాదిక్వాథకహయము	"
శైష్వికవిసర్పనిదానము	914	విసర్పమున పటోలపత్రాదికహయము	"
శైష్వికవిసర్పలక్షణములు	"	విసర్పహరఘృతములు, అందు మహా	
వాతపిత్తజవిసర్ప (ఆగ్నివిసర్ప)		లిక్తఘృతోపయోగము	927
నిదానము	915	త్రాయమాణాఘృతోపయోగము	"
వాతపిత్తజవిసర్ప (అగ్నివిసర్ప)		విసర్పమున విరేచనవిధి, అందు	
లక్షణములు	"	త్రిప్పచ్చార్ణిపోపయోగము	"
కఫపిత్తజవిసర్ప (కర్దమవిసర్ప)		కొన్ని విరేచనయోగములు	"
నిదానము	916	విసర్పమునం దామలకరసోపయోగము	928
		విసర్పమున రిక్తమోక్షణవిధి	"
		విసర్పమున శరీరమున వెలుపల చేయ	
		దగిన ప్రలేపాదిచికిత్స	929

000000

విషయము.	పుటసంఖ్య.	విషయము.	పుటసంఖ్య.
వాత-సి త్తవిసర్వహరప్ర లేపములు, అందు		విసర్వమున దోహనుసారముగ	
ఉదుంబరత్వగాది ప్ర లేపము	929	చికిత్సావిభాగము	939
న్యగ్రోధపాదాది ప్ర లేపము	„	గ్రంథి (వాతకఫజ) విసర్వచికిత్సా	
కాలీయాది ప్ర లేపము	„	క్రమము	„
శాద్వలాది ప్ర లేపము	930	గ్రంథివిసర్వమున శోధనము	„
సారిబాది ప్ర లేపము	„	గ్రంథివిసర్వశూలహరస్వేదనము	940
నలదాది ప్ర లేపము	„	గ్రంథివిసర్వమున సేచనము	„
యావకాది ప్ర లేపము	„	గ్రంథివిసర్వమున ప్ర లేపనములు	„
బలాది ప్ర లేపము	931	బలాది ప్ర లేపము	941
కొన్ని ప్ర లేపనములు	„	దంత్యాది ప్ర లేపము	„
కొన్ని ప్ర లేపయోగములు	„	గ్రంథివిసర్వాధేదన చికిత్స	„
న్యగ్రోధసత్వాది ప్ర లేపములు	„	గ్రంథివిసర్వమున దాహవిధి	942
న్యగ్రోధాదికల్మ-ప్ర లేపము	932	గ్రంథివిసర్వమున రక్తమోక్షణము	943
దోహనుసారముగ ప్ర లేపవిభాగము	„	విసర్వగ్రంథియందు ప్రణోపచారము	„
కఫజవిసర్వహరప్ర లేపములు, అందు		విసర్వగ్రంథియందు ప్రణమునమాన్యు	
త్రిఫలాది ప్ర లేపము	933	చికిత్స, అందు కంపిల్ల కాది తైలము	„
ఖదిరాది ప్ర లేపము	„	గలగండ-చికిత్సావిధానము	944
ఆరగ్వధాది ప్ర లేపయోగములు	„	విసర్వమునందు రక్తమోక్షణప్రాధా	
ప్ర లేపములయందు దోహనుసారముగ		న్యము	„
విశేషము	934	అధ్యాయవిషయసంగ్రహము	945
అగ్ని విసర్వహరలేప-నేకములు	„	ద్వావింశాధ్యాయము,	
విసర్వప్రణములకు సేచనాదులు	935	తృష్టారోగచికిత్సితము.	
విసర్వములయందు ప్రణరోపణాదులు	„	తృష్టాచికిత్సితప్రారంభము	946
విసర్వమునందు ప్ర లేపనియమములు		తృష్టారోగనిదాన-సంప్రాప్తులు	„
అందు రక్త-సి త్తవిసర్వమున విధి	„	తృష్టారోగపూర్వరూపము, స్వరూప	
కఫజవిసర్వమున ప్ర లేపనవిధి	936	లక్షణము	948
ప్ర లేపనమున కొన్ని నియమములు	„	తృష్టారోగోపద్రవములు	949
విసర్వమునం దన్న పాననియమములు	937	వాతజతృష్టాసంప్రాప్తి	950
విసర్వహరయూహాదికల్పనము	„	వాతజతృష్టాలక్షణములు	„
విసర్వమున నాహారార్థమై యుపయోజ్య		సి త్తజతృష్టాసంప్రాప్తి	„
ధాన్యాదులు	938	సి త్తజతృష్టాలక్షణములు	951
విసర్వమున వర్జనీయములు	„		

విషయము.	పుటసంఖ్య.	విషయము.	పుటసంఖ్య.
అమజతృష్టానంప్రాప్తి	951	అభౌతుక్షయజతృష్టాచికిత్స	964
అమజతృష్టాలక్షణము	952	మద్యపానజశిశిరస్సానజతృష్టాచికిత్స	„
క్షయజతృష్టాలక్షణము	„	ఉపవాసాదులచేగల్గిన తృష్టారోగముల	„
ఉపసర్గజతృష్టాలక్షణము	953	చికిత్స	965
అసాధ్యతృష్టావిభాగము	„	తృష్టారోగమున మంథపానీయము	„
అభౌతుశోషమున గల్గి తృష్టా	„	తృష్టారోగమున తాలుశోషచికిత్స	„
స్వరూపము	„	స్నిగ్ధాన్నజతృష్టాచికిత్స	966
అహారభేదమునగల్గి తృష్టాస్వరూపము	954	ఉపసర్గజతృష్టాచికిత్స, శీత-ఉష్ణజలౌప	„
మద్యజతృష్టాస్వరూపము	„	యోగవిషయములు	„
తృష్టారోగోపశయము	955	తృష్టారోగశమనావశ్యకత	967
శీతోపచారజతృష్టాస్వరూపము	„	అధ్యాయవిషయసంగ్రహము	968
వైశేషీనయభౌతుశోషజాదితృష్టల	„	త్రయోవింశాధ్యాయము,	„
సామాన్యలక్షణములు	„	విషచికిత్సిత్రము.	„
తృష్టారోగసామాన్యచికిత్స; అందు	„	„	„
వింద్రజలపానము	956	విషచికిత్సిత్రవిషయనిర్దేశము	969
తృష్టారోగమున పానీయములు	957	విషముయొక్క ప్రాగుత్పత్తి	„
తృష్టాహర-అన్నపానాదులు	„	విషాధిష్ఠానములు గొండు	970
అభ్యంగ-అపగాహములు	958	విషమునకు కాలవిశేషముచే ప్రకోప-	„
తృష్టాహరపాన-అభ్యంగన-నేక-	„	శములు	971
నస్యములు	„	జంగమవిషాధిష్ఠానములు	„
తృష్టారోగమున తాలుశోషహర	„	స్థావరవిషాధిష్ఠానములు	972
గంధూపములు	959	గరవిషము, దానిలక్షణము	973
తృష్టాహరప్రలేపములు	„	జంగమవిషలక్షణములు	974
తృష్టాహరదాడిమాదిలేపములు	960	స్థావరవిషలక్షణములు	„
తృష్టాహరశీతోపచారములు	„	స్థావర-జంగమవిషములు ఒకదాని	„
తృష్టారోగమున విశేషచికిత్స, అందు	„	నొకటి శమింపజేయుననుట	„
వాతజతృష్టాచికిత్సిత్రము	961	అష్టవిధవిషవేగములు, వానిప్రత్యేక	„
వైత్రికతృష్టయందు జలపానవిధి	„	లక్షణములు	975
వైత్రికతృష్టకు తండులోదకపానీయము	„	పశ్చాదులకు కల్గి విషవేగములు	976
వైత్రికతృష్టయందు పానీయము	962	విషసామాన్యగుణములు	977
పిత్తజతృష్టాహరశీతకషాయములు	963	విషగుణముల ప్రత్యేకకృత్యములు	978
అమజతృష్టాచికిత్స	„	వాతస్థానగతవిషలక్షణములు	979
కఫానుబంధతృష్టయందు పమనవిధి	„	„	„

విషయము.	పుటసంఖ్య.	విషయము.	పుటసంఖ్య.
పితృసానగతవిషలక్షణములు	980	మహాగంధహస్తినీ సిద్ధము చేయుటకు	
కఫసానగత విషలక్షణములు	,,	మంత్రము	998
దూషీవిషలక్షణములు	,,	విషోపద్రవములచికిత్స, అందు శాస్త్రము	
అసాధ్యవిషలక్షణములు	981	జ్వరాదిహార ఋషభకాదిపానము	999
మరీకొన్ని యసాధ్యవిషలక్షణములు	982	హింగాద్విచూర్ణ పానము	,,
విషహరములగు నిరుపదినాల్గు		విషమున గల్గిన నమన-హిక్కులకు	
చికిత్సాభేదములు	,,	లేహ-ధూమ పానములు	1000
దంశవిషచికిత్స, అందు విషమును		విషహరధూపము	,,
నిరోధించుటకై యరిష్టబంధ-		సర్పవిషహరధూమాగదము	,,
నిష్పీడనాదిచికిత్సలు	984	విషహరధూమము	,,
దంశవిషమున రక్తమోక్షణము	985	విషహరక్షౌరాగదపటకములు	1001
సర్పవిషమునకు ప్రతిసారణచికిత్స,		ఆహారాదిపరీక్షావశ్యకత	1002
శీతప్రసేకము	,,	విషము పెట్టిన వానిలక్షణములు	,,
ఛేదనాదిచికిత్సలచే విషము నివర్తించు		విషయుక్తాన్నపరీక్ష, దానిలక్షణము	,,
విధము	986	విషముకలిపిన పానీయమును పరీక్షించు	
విషమునకు ద్వితీయ వేగమునందు చేయ		విధము	1003
దగిన చికిత్స	987	విషయుక్తాన్నపానములచే గల్గు	
విషముయొక్క తృతీయాదివేగములకు		లక్షణములు	,,
చికిత్స	,,	ఆహారయగతవిషదుష్టాన్నపాన	
విషముయొక్క యెనిమిదవ వేగమున		లక్షణములు	1004
మృతసంజీవనయోగములు	989	విషదుష్టాన్నపానములు పక్వాశయమున	
విషహరమృతసంజీవనయోగము	990	జేరుట చే గల్గులక్షణములు	,,
విషమున దోషహరచికిత్స	992	విషదుష్టదంతకాష్ఠము, దాన గల్లు	
వాతాదిస్థానగతవిషచికిత్స	,,	బాధలు	,,
రక్తగతదూషీవిషచికిత్స	993	విషదుష్టాఽజ్ఞానాద్యుపయోగమున గల్గు	
విషహరమగు ఉపధానమునుచికిత్స	,,	నుపద్రవములు	,,
విషమునం దపస్థాభేదముచే నస్యవిధి	994	విషయుక్తస్నానాదులచే గల్గునుపద్రవ	
దేవదారాద్యంజనము	,,	ములు	1005
విషమునకు గంధహస్తీయను		విషదుష్టపూర్ణములు, దానగల్లు	
నగదోషధము	,,	నుపద్రవములు	,,
గంధహస్తీ చే నివర్తించు రోగములు	995	ఆహారయ-చర్మగతవిషచికిత్స	1006
మహాగంధహస్తీయోగము	996	సర్పభేదములు, వాని చే త్రిదోషప్రకోప	
మహాగంధహస్త్యుపయోగక్రమము	997	క్రమము	,,

విషయము.	పుటసంఖ్య.	విషయము.	పుటసంఖ్య.
దర్శికరాది సర్వలక్షణములు	1006	బల్లి, జెట్టి, దోమలు, వీనివిషలక్షణములు	1016
దర్శికరాదివిష ప్రత్యేకలక్షణములు	1007	దోమకాటువిషలక్షణములు	,,
దర్శికరదంశలక్షణము	,,	సానాదివిషముచే సర్పవిషాఽ	,,
మండలిదంశలక్షణము	1008	సాధ్యత్వము	,,
రాజీమంతదంశలక్షణము	,,	సర్పవిషము తీవ్రముగ వృద్ధి నొందు	1017
సర్పములలో స్త్రీ-పురుష-నపుంసక	,,	కారణములు	1018
లక్షణములు	,,	మందవిషసర్పములు	1018
స్త్రీ-పురుష-నపుంసకసర్పదష్టలక్షణములు	,,	కీటాదివిషములకు వాతాదిదోషవ్యవస్థ	,,
గర్భిణి-ప్రసూతసర్పములు కరిచిన	1009	విషమున వాతాదిలింగములబట్టి	1019
విషలక్షణములు	,,	చికిత్సావిధానము	1019
గోధా(ఉడుము)విషలక్షణము	1010	వాత-పిత్త-కఫోల్బణవిషలక్షణములు	,,
దంశభేదములు	,,	వాతోల్బణవిషచికిత్స	1020
సర్పములకు వయోభేదముచే విషతీ	,,	పిత్త-కఫోల్బణవిషచికిత్స	,,
వ్రత్వము	,,	సర్పవిషసామాన్యముగ శీతక్రియావిధి	,,
సర్పములయొక్క కోరలభేదము	,,	వృశ్చికవిషచికిత్స	,,
పాముకోరలభేదముపట్టి విషపరిమాణ	,,	వెట్టికుక్క మున్నగునవి కరిచిన విష	1021
నిర్ణయము	1012	లక్షణము	,,
కీటోత్పత్తికారణము, వానిభేదములు	1013	సవిష-నిర్విషదంశలక్షణములు	,,
దూషివిషకీటదష్టలక్షణములు	,,	అవస్థానుసారముగ విషచికిత్స	,,
ప్రాణహరకీటదష్టలక్షణములు	,,	హృదయవిదాహ, ప్రనేకములయందు	1022
దూషివిషలూతాదష్టవిషలక్షణములు	1013	విషచికిత్స	,,
ప్రాణహరలూతాదష్టవిషలక్షణము	,,	శిరోగత-నేత్రగతవిషచికిత్స	,,
దూషివిషాఖుదష్టలక్షణములు	,,	అమాశయాదిగతవిషచికిత్స	,,
అసాధ్యమూషికాదష్టవిషలక్షణములు	1014	కఫాధికవిషమున సిప్పల్యాదిచూర్ణ	1023
కృకలాసక (లొండలేక ఊసరవిల్లి)	,,	ప్రతిసారణము	1023
యొక్క విషలక్షణము	,,	కొన్ని విషహరసిద్ధయోగములు	1024
లేలుయొక్క విషలక్షణము	,,	సర్పవిషహరయోగము	1024
లేలువిషమయొక్క అసాధ్యలక్షణము	1015	సర్పవిషహరపాన-అంజనములు	,,
కణభద్రదష్టవిషలక్షణము	,,	సర్పవిషహరపానము	,,
ఉచ్చిటింగదష్టవిషలక్షణము	,,	దర్శికరసర్పవిషహరపాన-అంజనములు	1025
మండూకదష్టవిషలక్షణము	,,	మండలిసర్పవిషహరయోగము	1025
మత్స్య-జలకాదష్టవిషలక్షణములు	,,	రాజీమంతసర్పవిషహరయోగము	,,

విషయము.	పుటసంఖ్య.	విషయము.	పుటసంఖ్య.
అన్ని సర్వవిషయములకును పానము	1025	గరవిషమున స్వర్ణభస్మప్రయోగము	1034
కీటవిషహరచికిత్స	"	సర్వవిషహరనాగదంత్యాదిఘృతము	1035
లూతావిషహరచికిత్స	1026	విషాదరోగహర అమృతఘృతము	"
లూతావిషహరపానయోగము	"	సర్వాదినివర్తనోపాయము	1036
కీటలూతావిషమున కర్ణికాపాతన	"	పాము కరచినవెంటనే చేయదగిన	
యోగము	"	చికిత్స	1037
కీటలూతాదంశమునందలి వ్రణహర	"	విషహరమణ్యాదిధారణము	"
చికిత్స	"	అధ్యాయవిషయసంగ్రహము	"
మూషకవిషచికిత్స	1027	చతుర్వింశాధ్యాయము,	
వృశ్చికాదివిషహరాఽగదయోగము	"	మదాత్యయచికిత్సితము.	
వృశ్చికవిషహరాగదము	"	మదాత్యయచికిత్సితప్రారంభము	1038
భేక-మత్స్యవిషహరచికిత్స	1028	మద్యప్రశంస	"
జలగలు మున్నగువాసివిషచికిత్స	"	మద్యసామాన్యలక్షణము	1039
విశ్వంభరాదికీటవిషహరాఽగదము	"	సురాప్రాశస్త్యము	1040
జెఱ్ఱివిషమును హరించుచికిత్స	1029	సురాపానప్రశంస	1041
బల్లివిషమునకు చికిత్స	"	సురాపానవిధి	"
సర్వవిషహరయోగము	"	మద్యపానమున విశేషవిధి	1042
సర్వవిషములకు పంచశిరీషాగదము	1030	మద్యపానపూర్వనియమములు	"
చతుష్పద-ద్విపదజంతువిషహరౌషధము	"	వాతప్రకృతి ననుసరించి	
శంకావిషము, దానకల్లలక్షణములు	"	మద్యపానవిధి	2043
శంకావిషమునకు చికిత్సితము	1031	పిత్తప్రకృత్యనుగుణ మద్యపానవిధి	"
విషపీడితులకు హితకరములైన యన్న	"	కఫప్రకృతియందు మద్యపానవిధి	1044
ములు	"	సామాన్యమైన యువపత్తి కలవారికి	
విషపీడితులకు హితములైన శాకములు	"	మద్యపాననియమము	"
విషపీడితులకు హితములైన యూష	"	వాత-పిత్త-కఫాధికులకు హితకర	
మాంసరసములు	"	మద్యములు	"
విషపీడితులు విసర్జింపవలసినవి	1032	మద్యమున గుణ-దోషములు కలిసి	
వత్సాదులకు కల్గిన దష్టవిషలక్షణములు	"	యుండుటకు కారణము	"
వత్సాదులవిషమునకు చికిత్స	1033	విధ్యుక్తముగ సేవింబడిన మద్యగుణ	
గరవిషప్రయోగము, దాన గల్లలక్షణ	"	ములు, విధినితిక్రమించి సేవింప	
ములు	"	బడినమద్యమున గల్గదోషములు	1045
గరవిషచికిత్స, అందు పమనప్రయో	1034		
గము			

విషయము.	పుటసంఖ్య.	విషయము.	పుటసంఖ్య.
మద్యము చే మదము కల్పవిధము	1045	శీఘ్రముగ మదము నొందువారు	1061
మద్యమునందలి పనికిగుణములు	,,	మదాత్మ్యయనిదాన-లక్షణ-చికిత్సలు	
ఓజస్సునందలి పనికిగుణములు	1046	సంగ్రహము	1062
మద్యగుణములు ఓజోగుణముల		వాతకమదాత్మ్యయనిదానము	,,
జేరచువిధము	,,	వాతకమదాత్మ్యయలక్షణము	1063
మద్య సానాధిక్యము చే మదముకల్పవిధము	,,	వైత్తికమదాత్మ్యయనిదానము	,,
మదము చూడు తెరంగు లగుట		వైత్తికమదాత్మ్యయలక్షణములు	,,
కుపపత్తి	1048	వైత్తికమదాత్మ్యయనిదానము	1064
వైత్తికమద్యమున గుణవిశేషము	,,	వైత్తికమదాత్మ్యయలక్షణములు	,,
మదసామాన్యలక్షణము	,,	మద్యము త్రిదోషముల ప్రకోపింప	
మదత్రైవిధ్యము	1049	జేయుటకు కారణము	,,
ప్రథమమదలక్షణము	,,	మదాత్మ్యయసామాన్యలక్షణములు	
ద్వితీయమదలక్షణము	,,	(సాన్ని పాతకమదాత్మ్యయ	
మద్యము-ఉత్తమమదసంధ్యవస్థ	1050	లక్షణము)	1065
తృతీయమదలక్షణము	,,	మదాత్మ్యయమున దోషాధిక్యమునుబట్టి	
మద్యసామాన్యదోషములు	1052	చికిత్సావిధి	1066
యుక్తియుక్తముగ మద్యమును		సమత్రిదోషప్రకోపమున చికిత్సా	
శేవించినయెడ కల్పగుణములు	1053	క్రమము	1067
యుక్తిస్వరూపము	1056	మదాత్మ్యయమునకు మద్యోపయోగవిధి	,,
యుక్తియుక్తమద్యపానప్రయో		మదాత్మ్యయమున మద్యోపయోగము,	
జనము	1057	దాన గల్పగుణము	1068
మద్యము సాత్వికాది ప్రకృతుల		వాతోల్పణమదాత్మ్యయచికిత్స, అందు	
దెలుపువిధము	,,	మద్యపానగూఢమైన చికిత్స	1070
సాత్విక పానలక్షణము	1058	వాతోల్పణమదాత్మ్యయమున హితములగు	
రాజస పానలక్షణము	1059	మాంసరసాదులు	1071
తామస పానలక్షణము	,,	వాతాధికమదాత్మ్యయమున హితములగు	
మద్యపానమున విడువవలసిన సహచరులు	,,	మాంసాదులు	,,
మద్యపానమునకై చేర్చుకొనదగిన		వాతాధికమదాత్మ్యయమున హితములగు	
స్నేహితులు	1060	పానీయములు	1072
సునహాయుల గూడి మద్యపానము		వాతాధికమదాత్మ్యయమున హితోప	
చేసినయెడ ప్రాశస్త్యము	,,	చారములు	,,
మద్యపానము చే చిరకాలమునకు		పిత్తాధికమదాత్మ్యయచికిత్స, అందు	
మదమునొందువారు	1061		

విషయము.	పుటసంఖ్య.	విషయము.	పుటసంఖ్య.
మద్యపానము	1073	మదాత్యయమున మనస్సు హర్షమును	
పితృధికమదాత్యయమున అన్నపానములు	"	కల్పించునువనరణములు	1086
తృడ్విదాహాయుక్తపితృధికమదాత్యయమున వమనవిధి	1074	మదాత్యయమున మనోహర్షణావశ్యకత	"
పితృధికమదాత్యయమున కాసరక్తనిష్ఠీవాదిచారచికిత్స	1075	మదాత్యయమున క్షీరోపయోగవిధి	"
మదాత్యయమున గల్లిన దప్పికి చికిత్స	"	మదాత్యయమున క్షీరోపయోగముచే	
పితృజమదాత్యయహరశిశిరోపచారములు	1076	గల్ల ప్రయోజనము	1087
మదాత్యయమున కల్లిన తాపమునకు శమనోపాయము	1077	మదాత్యయము నివర్తించినవెంటనే అధికమద్యపాననిషేధము	1088
మదాత్యయమున గల్లు శరీర తాపమునకు ప్రలేపాదులు	1078	ధ్వంసకలక్షణము	"
కఫాధికమదాత్యయచికిత్స	1079	విటౌత్యలక్షణము	"
కఫాధికమదాత్యయమున పాచనపానీయసేవనము	"	ధ్వంసక-విటౌత్యచికిత్స	1089
కఫాధికమదాత్యయమున శార్కరాదిమద్యపానము	1080	యుక్తమద్యసేవనముచే మదాత్యయము కల్గదనుట	"
కఫాధికమదాత్యయమున నాహారవిధి	"	మద్యపాననివృత్తిచే గల్లు నుత్తమగుణము	"
కఫాధికమదాత్యయమున మాంసోపయోగము	1081	అధ్యాయవిషయసంగ్రహము	1090
కఫాధికమదాత్యయమున మాంసోపయోగవిధి	"	పంచవింశాధ్యాయము,	
కఫాధికమదాత్యయమునం దష్టాంగలవణప్రయోగము	1082	ద్విప్రణీయచికిత్సితము.	
ద్రాక్షచే సిద్ధమైన రాగము	"	ద్విప్రణీయము నుద్దేశించి యగ్నివేశుని ప్రశ్నము	1091
కొన్ని రాగకల్పనములు	1083	ఆత్రేయప్రతివచనము	"
కఫాధికమదాత్యయ శామకోపచారములు	"	ప్రణాదైవిధ్యము	1092
సాన్నిపాతికమదాత్యయచికిత్సాకల్పనము	1084	ఆగంతుప్రణనిదానలిక్ష్ణములు	"
		ఆగంతుప్రణచికిత్సాసంగ్రహము	1093
		నిజప్రణసంప్రాప్తి	"
		వాతికప్రణలక్షణము	"
		వాతికప్రణచికిత్సాసంగ్రహము	1094
		వైతికప్రణలక్షణము	"
		వైతికప్రణచికిత్సాసంగ్రహము	"
		కఫజప్రణలక్షణము	"
		కఫజప్రణచికిత్సాసంగ్రహము	1095
		ప్రణాభేద-పరీక్షాదిసంగ్రహము	"

విషయము.	పుటసంఖ్య.	విషయము.	పుటసంఖ్య.
ఇరువది ప్రణాభేదములవివరణము	1095	(4) ఛేదనకర్తౌపయోగము	1106
త్రివిధపరీక్షావిభాగము	1096	5-(6) లేఖన-ప్రచ్ఛనకర్తౌపయోగము	„
పంద్రైండు దుష్టప్రణములవివరణము	1097	(7) సీపనకర్తౌపయోగము	„
ఎనిమిది ప్రణాస్థానముల వివరణము	„	(8) అపవీడనము (ప్రణమునందలి	„
అష్టవిధగంధవిభాగము	„	ద్రవమును వెడలించుచికిత్స)	„
పదునాలుగు ప్రణాస్థానముల		(9) నిర్వాపణ (మంటను శమింప	
వివరణము	1098	జేయు) చికిత్స	1107
పదునారు ప్రణాపద్రవములవివరణము	„	(10) సంధానచికిత్స	„
ప్రణము దుష్టమగుటకు నిరుపదినాల్గు		ఆస్థిభంగ-సంధివిచ్ఛేదములకు సంధాన	
కారణములవివరణము	„	చికిత్స	1108
ప్రణములకృచ్ఛసాధ్యత్వకారణ		ఆస్థిభంగాదులయందు పత్త్యనియమము	„
ములు	1099	ఆస్థిభంగాదులయుపద్రవచికిత్స	1109
సుఖసాధ్యప్రణములు	„	(11) స్వేదరూపమైన ప్రణచికిత్స	„
కృచ్ఛసాధ్య-అసాధ్యప్రణములు	1100	ప్రణములయందు రుద్ధాహాశమన	
ప్రణచికిత్సలలో శోధనచికిత్స,		లేపము	1110
దానిప్రాధాన్యము	„	శూలహరన్నేహాశర్కరలేపము	„
ముప్పదియారు ప్రణచికిత్సాభేదముల		ప్రణములకు పరిషేకస్వేదము	1111
వివరణము	„	(12) ప్రణములకు దాహశూలశమన	
(1) “శోఫఘ్ను” చికిత్సాక్రమము,		లేపము	„
అందు రక్తమోక్షణము	1102	రుద్ధాహాశమన ఉపనాహము	„
ప్రణశోఫములయందు శోధన-లంఘన		(13) విషణకర్త విధి	„
ములు	„	విషణదైవవిధ్యము, దానిప్రత్యేకోప	
శోఫహరపంచవల్గలప్రలేపము	„	యోగము	1112
శోఫహరవిజయాదిప్రదేహము	„	అశుద్ధప్రణములు, వానికి శోధనవిధి	„
శోఫహరప్రదేహము, ఆహారంబును	1103	(14) ప్రణశోధనకమాయము	„
శోఫము పక్వమగుట కుపనాహస్వేదవిధి	„	(15) ప్రణశోధనలేపము	1113
శోధమున కుపనాహము	„	శుద్ధప్రణలక్షణము	„
పచ్యమాన-పక్వశోఫలక్షణములు	1104	(16) ప్రణరోపణకమాయము	„
పక్వమైన ప్రణమును భేదించు నౌషధ		(17) ప్రణరోపణలేపము	„
గణము	„	(18) ప్రణశోధన తైల-ఘృతయోగ	
షడ్విధశస్త్రకర్త వివరణము	„	ములు	1114
(2) పాటనకర్తౌపయోగము	1105	(19) ప్రణరోపణ తైల-ఘృతములు	„
(3) వ్యధనకర్తౌపయోగము	„	ప్రణరోపణతైల-ఘృతము, రెండవపద్ధతి	„

విషయము.	పుటసంఖ్య.	విషయము.	పుటసంఖ్య.
శోధన-రోపణస్థుతోపయోగవిధి	1115	షడ్వింశాధ్యాయము,	
20-21- (22) ప్రణామప్రార్థనపత్రము		త్రిమర్త్యయచికిత్సితము.	
ప్రార్థనప్రార్థనములు రెండును	"	త్రిమర్త్యయాధ్యాయప్రారంభము	1123
23-(24) ద్వివిధబంధనములు	1116	వస్త్రీ-హృదయ-శిరస్సులను మర్తముల	
(25) భోజననియమము, అందు		ప్రధాన్యము	"
వర్ణములు	"	వస్త్రీమర్తమునాశ్రయించి కల్లువ్యాధులలో	
ప్రణీతునకు హితకరాన్నపానములు	"	ఉదావర్తనిదాన-సంప్రాప్తులు	1124
(26) ఉత్పాదన (నిన్ను ప్రణోతాపన)		ఉదావర్తలక్షణము	"
చికిత్స	"	ఉదావర్తమున కల్లురోగములు	1125
(27) అవసాదనము (దుర్మాంసహర		ఉపదావర్త చికిత్సాక్రమము	1126
చికిత్స)	1117	ఉదావర్తమున ఫలవర్తివిధానము	"
28, (29) దాహకర్త, దాహకర్తార్హ		ఫలవర్తిప్రయోగము	1127
ప్రణామములు	"	ఉదావర్తమున నిరూహవస్త్రీప్రయోగము	"
దాహకర్తద్వివిధభేదములు	"	ఉదావర్తమునం దన్నపానవిధి	1128
ద్వివిధదాహకర్తోపయోగము	1118	ఉదావర్తమున విశేషవిధి	"
దాహకర్తార్హవిషయములు	"	ఉదావర్తాదిహరహింగాద్విచూర్ణ	
తూరప్రయోగవిధి	"	పానము	1129
30, (31) ద్వివిధరూపములు	1119	వచాదిచూర్ణము	"
32 ప్రణామకాంతి-మార్దవకరణార్హ		హింగాగ్రాగ్రాంధాదిచూర్ణము	1130
(లేపము)	"	ఉదావర్తమారలఘుపంచమూలాది	
33 ప్రణామార్దవకరణార్హ (లేపము)	"	ఘృతము	"
ప్రణామార్దవకరణార్హ (లేపము)	1120	ఆనాహహరపంచలవణచూర్ణోప	
34 త్వక్జననావచూర్ణము, (ప్రణామలపై		యోగము	"
చర్మమును కల్పించుచూర్ణము)	"	ఆనాహలక్షణము, చికిత్స	1131
ప్రణామలకు చర్మకరచూర్ణలేపము	"	ఉదావర్తగుల్మాయం దేరండ	
(35) సవర్ణకరచూర్ణలేపము	"	త్రైగావక్రమము	1132
సవర్ణకరచూర్ణలేపము, రెండవది	1121	ఏరండతైలము వాతమును హరించువిధము,,	
సవర్ణకరచూర్ణలేపము మూడవది	"	ఏరండతైలమాత్రనియమము	"
(36) లోమముల మొలిపించు	"	వస్త్రీశ్రయరోగములలో మూత్రకృచ్ఛ	
అపచూర్ణనము	"	ములు, వానినిదానము	1133
ప్రణోపద్రవచికిత్సావిధి	"	మూత్రకృచ్ఛసాప్రాప్తి	"
అధ్యాయవిషయసంగ్రహము	1122	(1) వాతకమూత్రకృచ్ఛలక్షణము	"
అధ్యాయసమాప్తి	"		

విషయము.	పుటసంఖ్య.	విషయము.	పుటసంఖ్య.
(2) వైత్తికమూత్రకృచ్ఛ్చలక్షణము	1134	వాతాశ్మరికి పాషాణభేదాదిచూర్ణము,	
(3) కఫజమూత్రకృచ్ఛ్చలక్షణము	„	ఘృతంబును	1144
(4) సాన్నిపాతికమూత్రకృచ్ఛ్చ		వాతాశ్మరికి శ్వదంష్ట్రాదిమూల	
లక్షణము	„	కల్కము	1145
అశ్మరీసంప్రాప్తి భేదములు	„	అశ్మరీశర్మరలకు పునర్నవాదికల్కము	„
అశ్మరీలక్షణము	1135	అశ్మరికి త్రుట్యానిచూర్ణము	1146
(5) అశ్మరీజమూత్రకృచ్ఛ్చలక్షణము	1136	శిగురూలకల్కము	„
(7) శర్మరాస్వరూపము, శర్మరాజ		మూత్రకృచ్ఛ్చములకు యవక్షారోప	
మూత్రకృచ్ఛ్చము	„	యోగము	1147
(8) శుక్రజమూత్రకృచ్ఛ్చసంప్రాప్తి,		అశ్మరీ భేదనోపాయము	„
లక్షణము	1137	శుక్రజమూత్రకృచ్ఛ్చచికిత్స	„
రక్తజమూత్రకృచ్ఛ్చసంప్రాప్తి,		శుక్రజమూత్రకృచ్ఛ్చమున సురాద్యుప	
లక్షణము	1138	యోగము	1148
మూత్రకృచ్ఛ్చచికిత్సము, అందు		రక్తజమూత్రకృచ్ఛ్చమునకు చికిత్స	1149
వాతికమూత్రకృచ్ఛ్చచికిత్స	1139	రక్తజమూత్రకృచ్ఛ్చమున శ్వదంష్ట్రాది	
వాతికమూత్రకృచ్ఛ్చహరద్విషంప		ఘృతము	„
మూలాదిఘృతము	„	రక్తజమూత్రకృచ్ఛ్చమున పక్షి	
వాతికమూత్రకృచ్ఛ్చమున సువసాహ		ప్రయోగము	„
స్వేదము	1140	మూత్రకృచ్ఛ్చమునందు వర్జ్యములు	1150
వైత్తికమూత్రకృచ్ఛ్చచికిత్సము	„	ఘృతయమర్తాశ్రితరోగనిదానము, అందు	
వైత్తికమూత్రకృచ్ఛ్చమున శతావర్యాని		హృద్రోగ కారణములు	„
కషాయము	1141	హృద్రోగసామాన్యలక్షణములు, లేక	
వైత్తికమూత్రకృచ్ఛ్చమున కొన్నికషాయ		ఉపద్రవములు	1151
యోగములు	„	వాతికాదిహృద్రోగముల జేరుజేరు	
పిత్తజమూత్రకృచ్ఛ్చహరవిర్వారు		లక్షణములు	„
బీజాదికల్కము	1142	హృద్రోగచికిత్స	1152
రెండవకల్కము	„	వాతికహృద్రోగహరపునర్నవాది	
కఫజమూత్రకృచ్ఛ్చచికిత్సము	„	త్రైలము	„
కఫజమూత్రకృచ్ఛ్చమున వ్యోషాది		వాతికగుల్మాదిహరహరీతక్యాదిఘృతము	„
చూర్ణపానము	1143	వాతికహృద్రోగమునకు పౌష్కర	
సాన్నిపాతికమూత్రకృచ్ఛ్చచికిత్స	„	మూలాది కావ్యధిపానము	1153
అశ్మరీచికిత్సము	1144		

విషయము.	పుటసంఖ్య.	విషయము.	పుటసంఖ్య.
హృదయకూలాలాదులకు పత్థాదికలక్క		పరిశ్రమలక్షణము	1165
పానము	1154	పూతిసస్యలక్షణము	"
త్ర్యుషణాదిఘృతము	"	ఆపీనసలక్షణము	"
పైత్తికహృదోగచికిత్స	1155	మూత్రపాకలక్షణము	1166
సిత్తజహృదోగమున కల్కాదులు	"	నాసాశ్చయధులక్షణము	"
ద్రాక్షాదిఘృతము	1156	నాసార్బదలక్షణము	"
సిత్తజహృదోగమున కశేరుకాదిఘృత	"	పూయరక్తలక్షణము	"
యోగము	"	ఊరూంషికాదీ ప్తలక్షణములు	1167
హస్తపంచమూలాదిసిద్ధఘృతము	1157	శిరోరోగనిదానము; లక్షణములును	1168
కఫజహృదోగచికిత్సాక్రమము	"	ముఖరోగనిదానము, అందు వాతకముఖ	"
కఫజహృదోగమునం దన్న పానములు	"	రోగలక్షణము	"
కఫజహృదోగమున చూర్ణ యోగములు	"	పైత్తికముఖరోగలక్షణము	1169
కఫజహృదోగహరలేహము	1158	కఫజముఖరోగలక్షణము	"
కఫజహృదోగమున శిలాజతుమున్నగు	"	సాన్నిపాతికముఖరోగలక్షణము	"
రసాయనయోగములు	"	అనుక్తముఖరోగసంగ్రహము	1170
సాన్నిపాతికహృదోగచికిత్సావిధి	1159	ఆరోచకనిదానము	"
సన్నిపాతహృదోగమున దోషాధిక్య	"	వాతాదిదోషజారోచకముల	"
మునుబట్టి చికిత్స	"	లక్షణములు	1171
హృదోగమున దోషాధిక్యమునుబట్టి	"	భయశోకాదిజ-సాన్నిపాలికా	"
విశేషచికిత్స	1160	రోచకలక్షణములు	"
హృదోగమున శోధనావశ్యకత	"	కర్ణరోగనిదానము, అందు వాతక	"
క్రిమిజహృదోగచికిత్స	"	లక్షణము	1172
శిరోమర్దము నాశ్రయించినరోగములు,	"	పైత్తికకర్ణరోగలక్షణము	"
వాని చికిత్సలు	1161	కఫజకర్ణరోగలక్షణము	"
ప్రతిశ్యాయనిదానము	"	సాన్నిపాతికకర్ణరోగలక్షణము	"
వాతకాదిపీనసముల పేరు పేరులక్షణ	"	నేత్రరోగనిదానము, అందు వాతక	"
ములు	1162	నేత్రరోగలక్షణము	1173
దుష్టప్రతిశ్యాయము దాన గల్గు	"	పైత్తికనేత్రరోగలక్షణము	"
రోగములును	1163	కఫజ-సాన్నిపాతికనేత్రరోగలక్షణములు	"
దుష్టపీనసలక్షణములు	"	అనుక్తనేత్రరోగసంగ్రహము	"
క్షుద్రధులక్షణము	1164	ఖాలిత్య-పలితలక్షణములు	1174
నాసాశోషణలక్షణము	"	శిరోమర్దవ్యాధిచికిత్సాక్రమము, అందు	"
ప్రతినాహలక్షణము	"	వాతకపీనసచికిత్స	1176

విషయము.	పుటసంఖ్య.	విషయము.	పుటసంఖ్య.
వాతకపీనసమున నైహికధూమ		వైత్తికశిరోరోగమున శిరోవిరేచన	
పానము	1176	నస్యము	1187
వాతకపీనసమున స్వేదవిధి	1177	ఘృతనస్యయోగము	"
వాతకపీనసమున నస్యచూర్ణము	"	కఫజశిరోరోగ చికిత్స	"
తైలనస్యము	"	శిరోరోగమున దాహారక్తమోక్ష	
ఆణుతైలకల్పనావిధానము	"	ణములు	1188
వాతకపీనసమున నాస్థాపనపత్తివిధి	1178	ధూమపానవిధి	"
వాతకపీనసమునం దాహారవిహారాది		సాన్నిపాతకశిరోరోగ చికిత్స	1189
నియమము	"	క్రిమిజశిరోరోగ చికిత్స	"
వైత్తికపీనసచికిత్స	1179	క్రిమిజరోగహరనస్యాదులు	"
వక్షపీనసమున శిరోవిరేచనతైలనస్యము	"	ముఖరోగ చికిత్సాస్సక్రమసంగ్రహము	1190
పూయరక్తాదిచికిత్స	"	ముఖరోగములయందు పిప్పల్యాది	
పీనసమున విరేచనవిధి	1180	కబలగ్రహము	"
వైత్తికపీనసమునం దాహారనియమము	"	రక్తస్రావహరదంతఘర్షణచూర్ణము	1191
కఫజపీనసచికిత్స	"	కంఠరోగమునందు పంచశోలాది	
అపీనసాది నాసారోగములయందు		గుటికలు	"
శిరోవిరేచనము	"	గలరోగహరకాలకచూర్ణము	"
నాసారోగములయందు తీక్షణశిరో		కంఠరోగములయందు పీతకచూర్ణము	1192
విరేచనము	1181	చృద్వికాదిచూర్ణము	"
కఫజపీనసమున భార్గ్యాదితైలనస్యము	"	పాతాదిచూర్ణము	"
కఫజపీనసమున వసునవిధి	"	కంఠరోగహరక్వాథములు	1193
కఫజపీనసమున నన్నపానములు	1182	ముఖరోగాదులకు దాద్విరసక్రియ	"
దుష్ప్రతిశ్యాయ-నాసార్బుదాదిచికిత్స	"	తాలుశోషమున సర్పిష్ఠానవిధి	"
శిరోరోగచికిత్స, అందు వాతకశిరో		ముఖపాకమున సిరావ్యధనాదిచికిత్స	1194
రోగచికిత్సాస్సక్రమము	"	ఖదిరాదిపటి, తైలంబును	"
వాతకశిరోరోగమునం దుపనాహ		అరోచకచికిత్సాసంగ్రహము	1196
స్వేదము	"	వాతకాద్యరోచకములచికిత్స	"
వాతకశిరోరోగహరనస్యతైలము	1183	అరోచకహరద్రవ్యములు	1197
నస్యమునకు తైలయోగములు	"	అరోచకమున శోధనవిధి	"
ఊర్ధ్వజతురోగములకు మాయూర		కర్ణరోగచికిత్సాసంగ్రహము	1198
ఘృతము	"	కర్ణశూలహరతైలము	"
వైత్తికశిరోరోగచికిత్స	1187	కర్ణశూలహరకర్ణపూరణతైలము	"
వైత్తికశిరోరోగమున లేపపరిషేకములు	"	కర్ణశూలహరతైలము	1199

విషయము.	పుటసంఖ్య.	విషయము.	పుటసంఖ్య.
బాధిర్యాదులకు ఔషధతైలము	1199	పలితాదులకు ప్రతిమర్శనస్యము	1210
అనుక్తకర్ణరోగచికిత్సాసంగ్రహము	1200	పలితహరముఖాలేపము	1211
నేత్రరోగచికిత్స	1201	కేశరంజనప్రలేపము	"
వాలికనేత్రరోగప్రలేపములు	"	కేశరంజనప్రలేపము, చెండవది	"
వైత్తికనేత్రరోగమున ప్రలేపము	"	కేశరంజనప్రలేపము, మూడవది	1212
కఫజసాన్నిపాలికనేత్రరోగములకు	"	అనుక్తచికిత్సాసంగ్రహము	"
ప్రలేపములు	"	స్వరభేదచికిత్స, అందు వాలికస్వరభేద	"
వాలిక-వైత్తికనేత్రరోగములకు	"	చికిత్స	"
అశోషితనము	1202	వైత్తికస్వరభేదచికిత్స	1213
కఫజసాన్నిపాలికనేత్రరోగములయం	"	కఫజస్వరభేదచికిత్స	1214
దాశోషితనము	1203	రక్తజస్వరభేదచికిత్స	"
వాలికనేత్రరోగహరవర్తి	"	సాన్నిపాలికస్వరభేదచికిత్స	1215
వైత్తికనేత్రరోగహరవర్తి	"	ఉక్త-అనుక్తచికిత్సాసంగ్రహము	"
కఫజనేత్రరోగహరవర్తి	"	త్రిదోషములు విరోధము లేకుండుటకు	"
సాన్నిపాలికనేత్రరోగహర అమృతాది	"	కారణము	"
వర్తి	1204	అధ్యాయవిషయసంగ్రహము	1216
సర్వాక్షిరోగహరవర్తి	"	సప్తవింశాధ్యాయము,	
కాచాదిహరచూర్ణాంజనము	"	ఊరు స్తంభచికిత్సితము.	
తిమిరాదిహరచూర్ణాంజనము	1205		
తిమిరాదిహరవర్తి	"	అధ్యాయప్రారంభము	1217
తిమిరాదిహరసుఖావతీవర్తి	"	అగ్నివేశునిప్రశ్నము	"
దృష్టిప్రదవర్తి	1206	ఊరు స్తంభనిదానము, సంప్రాప్తియు	1218
తిమిరహరచూర్ణాంజనము	"	ఊరు స్తంభపూర్వరూపము	1220
సర్వనేత్రరోగహరసక్రియ	1207	ఊరు స్తంభమున స్నేహప్రయోగముచే	
కాచాదిహరసక్రియ	"	గల్గదోషము	"
తిమిరరోగహరసక్రియ	"	ఊరు స్తంభలక్షణము	"
అంధతపటలహరసక్రియ	"	ఊరు స్తంభానసాధ్యలక్షణము	1221
ఖాలిత్యాదిచికిత్స	"	ఊరు స్తంభమున స్నేహనాటికర్	
ఖాలిత్యమునకు నస్యము	1208	నిషేధము	"
పలితహరనస్యము	"	ఊరు స్తంభచికిత్సాక్రమము	1222
పలితహరలేపము	"	ఊరు స్తంభమున చత్వార్యహరములు	"
పలితమునకు నస్యతైలము	1209	ఊరు స్తంభహరఔషధాది ప్రయోగము	1223
పలితమునకు మహానీలతైలము	"		

విషయము.	పుటసంఖ్య.	విషయము.	పుటసంఖ్య.
ఊరు స్తంభహరచూర్ణ యోగములు	1223	ప్రాణవాతస్థానములు, కృత్యములును	1232
ఊరు స్తంభనాశకకల్పయోగములు	„	ఉదానవాతస్థానములు, దానికృత్యములును	„
ఊరు స్తంభహరచూర్ణ యోగములు	1224	ములును	„
మూర్వాదిచూర్ణము	„	సమానవాతస్థానములు, దానికృత్యములు	1233
నర్మరక్షీర్వాదిచూర్ణము	„	ములు	„
ప్రియంగార్వాదిచూర్ణ యోగములు	1225	వ్యానవాతస్థానములు, దానికృత్యములు	„
ఊరు స్తంభమునం దవస్థానుసారముగ చికిత్సావిధి	„	అపానవాతస్థానములు, దానికృత్యములు	1234
ఊరు స్తంభమున వాతమును శమించు చికిత్స	„	విగుణవాతము చేయుకృత్యము	„
ఆవస్థికదోషహరతైలము	„	వాతవ్యాధినిదానము	1235
కుష్మాదితైలము	1226	వాతవ్యాధిపూర్వరూపము	1236
నైంధవాదితైలము	„	వాతవ్యాధిసామాన్యరూపము, ప్రకుశితవాతకృత్యములు	„
అష్టకట్టరతైలము	1227	కోష్ఠగత ప్రకుశితవాతలక్షణము	1237
ఊరు స్తంభమున క్షేష్ణహరప్రలేపాది బాహ్యచికిత్స	„	సర్వాంగకుశితవాతలక్షణము	1238
కఫహరఉత్పాదనము	„	గుదస్థితకుశితవాతలక్షణము	„
కఫనాశకోద్వర్తనము.	„	అమాశయ ప్రకుశితవాతలక్షణము	„
ఊరు స్తంభహరప్రలేపము, సేచనము	1228	పక్వాశయస్థకుశితవాతలక్షణము	„
కొన్ని ప్రలేపములు	„	ఇంద్రియగత-త్వగ్గతవాతలక్షణములు	1239
ఊరు స్తంభహరసేక-ప్రలేపములు	1229	రక్తగతవాతలక్షణము	„
ఊరు స్తంభమును హరించువిహారములు	„	మాంస-మేదోగత ప్రకుశితవాతలక్షణము	„
అనుక్తచికిత్సాసంగ్రహము	1230	నుజ్జ-అస్థికుశితవాతలక్షణము	1240
అధ్యాయవిషయసంగ్రహము	„	శుక్రగతకుశితవాతలక్షణము	„
అష్టవింశాధ్యాయము, వాతవ్యాధిచికిత్సితము	„	స్నాయుగతకుశితవాతలక్షణము	„
అధ్యాయప్రారంభము	1231	సిరాగతకుశితవాతలక్షణము	1241
వాతముయొక్క నైజస్వభావము	„	సంధిగతకుశితవాతలక్షణము	„
వాతము ఆయువునకు హేతువగుటకు కారణము	1232	అర్ధితవాతలక్షణములు	1242
ప్రాణాదివాతభేదములు	„	అంతరాయామలక్షణము	1243
		బాహ్యాయామలక్షణము	1244
		హనుగ్రహవాతలక్షణము	1245
		ఆక్షేపకవాతలక్షణము	„
		దండకవాతలక్షణము	„
		అర్ధితాదివాతములకు వేగనియమము	„

విషయము.	పుటసంఖ్య.	విషయము.	పుటసంఖ్య.
సర్వాంగ-ఏకాంగ వాతలక్షణములు	1246	శుక్రగతవాతచికిత్స	1258
గృధ్రసీవాతలక్షణము	1247	వాతశుష్కగర్భచికిత్స	"
ఖల్లివాతలక్షణము	"	హృదయ-నాభిస్థానముల ప్రకుపితమైన	"
అనుక్తవాతరోగసంగ్రహణము	"	వాతచికిత్స	"
వాతప్రకోపమునకు ముఖ్యకారణ	"	సిరాగతవాతచికిత్స	"
ద్వయము	1248	శిరోగతవాతచికిత్స	1259
పిత్తావృతవాతలక్షణము	1249	అర్ధితవాతచికిత్స	"
కఫావృతవాతలక్షణము	"	పక్షాఘాత (పక్షవధ) గృధ్రసీవాత	"
రక్తావృతవాతలక్షణము	"	చికిత్స	"
మాంసావృతవాతలక్షణము	"	ఖల్లివాతచికిత్స	1260
మేదోవృతవాతలక్షణము	1250	హనుగ్రహవాతచికిత్స	"
అస్థావృతవాతలక్షణము	"	అనుక్తవాతవ్యాధివిశేషచికిత్స	"
మజ్జావృతవాతలక్షణము	"	సంగ్రహము	"
శుక్రావృత-అన్నావృతవాతలక్షణములు	"	వాతవ్యాధిసామాన్యచికిత్స	"
మూత్ర-పురిషావృతవాతలక్షణములు	1251	వాతవ్యాధిహరణలాద్యసామాన్యములు	1261
వాతవ్యాధి సాధ్యైకసాధ్యవిభాగము	"	వాతవ్యాధిహరాపగాహము	1262
వాతవ్యాధిసామాన్యచికిత్స, అందు	"	వాతవ్యాధిహరస్వేదాభ్యంగములు	"
స్నేహస్వేదవిధులు	1252	వాతరోగికుపనాహస్వేదము	"
స్నేహ-స్వేదకర్తలచే గల్గుణములు	1253	వాతరోగమునం దుపనాహవిధి	1263
స్వేదనగుణము	1254	వాతవ్యాధిహరములగు కొన్ని ప్రలేప	"
స్నేహగుణము	"	ములు, ఉపనాహములు	"
స్నేహస్వేదవిధులచే వాతహరత్వము	"	దశమూలాదిఘృతము	1264
వాతవ్యాధియందు విరేచనవిధి	"	వాతరోగహరచిత్తకాదిఘృతము	"
వాతరోగికి మృదువిరేచనమునకు	"	శిరోగతవాతరోగమున నస్యము	1265
స్నేహపానము	1255	వాతవ్యాధిహరదశమూలాదిసిద్ధస్నేహము,,	"
వాతరోగికి వాతానులోమనవిధి	"	వాతవ్యాధిహరనక్రాదిపసాప్రయో	"
వాతరోగికి నిరూపావస్థివిధి	1256	గము	1266
వాతరోగికి శోధనానంతరము స్నేహ	"	సిరా-మజ్జాదిగతవాతవ్యాధికి మహా	"
స్వేదవిధి	"	స్నేహము	"
వాతవ్యాధివిశేషచికిత్స, అందు కోష్ఠగత	"	వాతములకు నిర్ధండాద్యదితైలము	1267
వాతచికిత్స	"	వాతములకు మూలకన్వరసాదితైలము	1268
గుడ-పక్షాఘాతయాదిగతవాతచికిత్స	1257	వాతవ్యాధులకు పంచమూలాదితైలము	"
ర సాదిధాతుగతవాతచికిత్స	"	వాతవ్యాధులకు యవకోలాదితైలము	1269

విషయము.	పుటసంఖ్య.	విషయము.	పుటసంఖ్య.
సర్వవాతములకు తైలయోగములు	1269	వ్యానావృతప్రాణవాతలక్షణము,	
వాతవ్యాధులకు సహచరతైలము	1270	చికిత్స	1285
శ్వదంష్ట్రతైలము	"	ప్రాణావృతసమానవాతలక్షణము, చికిత్స	"
బలాతైలము	"	సమానావృత-అపానవాతలక్షణము,	
అమృతాదితైలము	1273	చికిత్స	"
రాస్నాతైలము	1274	ప్రాణావృత-ఉదానవాతలక్షణము, చికిత్స	"
అశ్వగంధాదితైలములు	1275	ఉదానావృతప్రాణవాతలక్షణము,	
మూలకాదితైలము	"	చికిత్స	1286
వృషమూలాదితైలము	1276	ఉదానావృత-అపానవాతలక్షణము,	
మూలక (రాస్నాది) తైలము	"	చికిత్స	"
యవకోలాది తైలయోగములు	1277	అపానావృత-ఉదానవాతలక్షణము,	
వైశిష్ణబడిన తైలయోగములవిశేష		చికిత్స	"
గుణములు	"	వ్యానావృత-అపానవాతలక్షణము,	
వాతవ్యాధిహరములగునితరతైలయోగ		చికిత్స	1287
ములు	1278	అపానావృతవ్యానవాతలక్షణము, చికిత్స	"
వాతహరౌషధములలో తైలమునకు		సమానావృతవ్యానవాతలక్షణము, చికిత్స	"
ప్రాశస్త్యము	"	ఉదానావృతవ్యానవాతలక్షణము, చికిత్స	"
పిత్తాదిసంస్పృష్టవాతచికిత్స	1279	అనుక్తావరణవాతలక్షణ-చికిత్స	
పిత్తావృతవాతచికిత్స	"	నిర్దేశము	1288
పిత్తావృతవాతమునం దాహారాదులు	"	ఉక్తాను క్తావృతవాతచికిత్స	
కఫావృతవాతచికిత్స	1280	నియమము	1289
కఫపిత్తసంస్పృష్టవాతచికిత్స	"	ప్రకుపితప్రాణాదివాతములను స్వస్థాన	
స్థానవిశేషమునుబట్టి వాతచికిత్సావిధి	"	ముల జేర్చువిధము	"
శ్లేష్మానుబంధవాతచికిత్స	1281	పిత్తావృతప్రాణవాతలక్షణము	1290
శిరోగతవాతచికిత్స	"	కఫావృతప్రాణవాతలక్షణములు	"
రక్తావృతవాతచికిత్స	"	పిత్తావృతఉదానవాతలక్షణము	"
ఆమ-మాంసాద్యావృతవాతచికిత్స	1282	కఫావృతఉదానవాతలక్షణము	1291
స్వస్థానబలానుసారముగ చికిత్సావిధి	"	పిత్తావృతసమానవాతలక్షణము	"
ఉక్తవిషయసంగ్రహము	1283	కఫావృతసమానవాతలక్షణము	"
ప్రాణాదిపంచవాతముల పరస్పరావరణము,		పిత్తావృతవ్యానవాతలక్షణములు	"
ప్రాణావృతవ్యానవాతలక్షణము,		కఫావృతవ్యానవాతలక్షణము	1292
చికిత్స	1284	పిత్తావృతఅపానవాతలక్షణము	"
		కఫావృతఅపానవాతలక్షణము	"

విషయము.	పుటసంఖ్య.	విషయము.	పుటసంఖ్య.
పితృకఫవిశ్రావరణలక్షణములు	1292	కఫాధిక వాతర క్తలక్షణము	1306
ప్రాణ-ఉదాన వాతముల ప్రాధాన్యము	1293	ద్వంద్వజ-సన్ని పాతజ వాతర క్త	
ఆవృత వాతము లసాధ్యము లగుటకు		లక్షణములు	,
కారణములు	,	వాతర క్తసాధ్యాసాధ్యవిభాగము	,
ఆవృత వాతము ను పేక్షించుటచే		వాతరక్తోపద్ర వములు, ఉపద్ర వములబట్టి	
గల్గునుపద్ర వములు	,	సాధ్యాసాధ్యవిభాగము	,
పంచ వాతముల యావరణములయందు		ప్రాణహానికరమైన వాతర క్త	
చికిత్సావిధి	1294	స్వరూపము	1307
అపానావృత వాతచికిత్స	1296	వాతర క్తమున ర క్త మోక్షణవిధి	1308
అనుక్త వాతావరణ చికిత్సాసంగ్రహము	,	వాతర క్తమున రుద్ధాహాదులయందు	
వాతాదిక్షయవృద్ధ్యాదిపరిజ్ఞానావశ్యకత	,	ర క్త మోక్షణవిధి	,
అధ్యాయవిషయసంగ్రహము	1297	ర క్త ప్రావాధిక్యమున కల్గునుపద్ర వములు	,
అధ్యాయసమాప్తి	,	వాతర క్తసామాన్యచికిత్సాక్రమము	1309
ఏకోన త్రింశాధ్యాయము,		వాతర క్తవిశేష చికిత్స	,
వాతర క్తచికిత్సితము.		వాతాధిక వాతర క్తచికిత్సా	
వాతకోణితచికిత్సితాధ్యాయ		సంగ్రహము	1310
ప్రారంభము	1298	పితృధిక వాతర క్తచికిత్స	,
వాతర క్తము నుద్దేశించి యగ్ని వేశుని		కఫాధిక వాతర క్తచికిత్స	,
ప్రశ్నము	,	కఫ వాతాధిక వాతర క్తచికిత్సా	
వాతర క్తనిదానము, సంప్రాప్తియు	,	సంగ్రహము	,
వాతర క్తము శరీరమున వ్యాపించు		వాతర క్తమున వర్ణములు	1311
క్రమము	1300	వాతర క్తమునం దాహారోపయోగ్యములు	,
వాతర క్తపూర్వరూపములు	1301	వాతర క్తమున హితములగు శాకములు,	
వాతర క్తదై వ్యవిధ్యము	1302	క్షీరములు	1312
ఉత్తాన వాతర క్తలక్షణము	,	వాతర క్తహర శ్రావణ్యాదిఘృతము	,
గమ్భీర వాతర క్తలక్షణము	1303	వాతర క్తహర బలాదిఘృతము	1313
ఉభయో శ్రయ వాతర క్తలక్షణము	,	వాతర క్తహర పారూషక ఘృతము	,
వాతాధికాది వాతర క్తవివరణము	1304	పంచమూలాది (జీవసీయ) ఘృతము	1314
వాతాధిక వాతర క్తలక్షణము	1305	వాతర క్తహర ద్రాక్షాఘృతము	1316
రక్తాధిక వాతర క్తలక్షణము	,	జీవకాదిసిద్ధ స్నేహము	,
పితృధిక వాతర క్తలక్షణము	,	త్రిదోషజ వాతర క్తమునకు సిరాది	
		తైలము, ఘృతంబును	1317

విషయము.	పుటసంఖ్య.	విషయము.	పుటసంఖ్య.
వాతరక్తహరపానములు	1318	వాతాధికవాతరక్తమున ఉపనాహ	
వాతరక్తరోగహరక్షీరపానము	"	ప్ర లేపములు	1332
వాతరక్తహరబలాదిసిద్ధక్షీరము	"	స్తంభాదిహరమంసోపనాహము	1333
వాతరక్తమున దోషాధిక్యము ననుసరించి		స్తంభనాదిహరప్ర లేపము	"
విరేచనౌషధయోగములు	1319	శూలహర ఉమాదిసిద్ధ లేపము	1334
విరేచనమున కథయాకషాయాదులు	"	వాతరక్తాదులకు మహాన్నేహము	"
విరేచనమున కాశ్మర్యాదికషాయము	"	కఫాధికవాతరక్తచికిత్స, అందు	
త్రిఫలాధాత్ర్యాదికషాయములు	1320	అభ్యంజనము	1335
అనుక్రమిరేచనయోగములసంగ్రహము	"	కఫాధికవాతరక్తమున నేక-అభ్యంగములకు	
వాతరక్తమున వస్తిప్రయోగప్రాశస్త్యము	"	వద్ద కాదిభృతము	"
వాతరక్తమున నిరూహ-అనువాసన		కఫాధికవాతరక్తమున ఔరోదకాది	
వస్తివిధి	"	పరిషేకము	1336
వాతరక్తమున వస్త్యాదులకు మధు		కఫాధికవాతరక్తమునకు లేపములు	"
యష్టాదితైలము	1321	వాతరక్తహరత్రిఫలాదికల్పము	1337
సుకుమారతైలము	1322	వాతరక్తహరత్రిఫలాదికల్పము	"
అమృతాద్దితైలము	1323	వాతరక్తమున అవస్థానుసారముగ	
మహాపద్మతైలము	1325	చికిత్సావిధి	"
ఖుడ్డాక(లఘు)పద్మకతైలము	1326	అధ్యాయవిషయసంగ్రహము	1339
యష్టిమధుకతైలము	"	అధ్యాయసమాప్తి	1340
శతపాకమధుపర్ణితైలము	1327		
సహస్రపాక-శతపాకబలాతైలము	"	త్రింశాధ్యాయము,	
గుడూచ్ఛాదితైలము	1328	యోనివ్యాపచ్ఛికిత్సితము.	
ఆరనాళతైలము	"		
అండ్తైలము	1329	అధ్యాయప్రారంభము	"
వాతరక్తమున పరిషేకములు	"	అగ్నివేకునిప్రశ్నము	"
వాతాధికవాతరక్తమున పరిషేకములు	1330	ఆత్రేయప్రతివచనము	1341
వాతరక్తమున తాపశమనోపాయములు	"	(1) ఇరువదివిధములైన యోనివ్యాపత్తుల	
దాహశమనకీతోపచారములు	1331	ప్రత్యేకలక్షణములు, అందు వానికి	
పిత్తరక్తాధికవాతరక్తమున దాహాదిశామక		లక్షణము	1342
ప్ర లేపములు	"	(2) వైత్రికీలక్షణము	"
దాహశామకలిలాదిసిద్ధప్ర లేపము	1332	(3) శైష్వికీలక్షణము	1343
దాహాదిశామకప్రపౌండరీకాది		(4) సాన్నిపాతిక యోనివ్యాపత్తు	
ప్ర లేపము	"	లక్షణము	"

విషయము.	పుటసంఖ్య.	విషయము.	పుటసంఖ్య.
(5) రక్తయోనియను యోనివ్యాపత్తు లక్షణము	1343	యోనిరోగమునకు వృషాదికల్మ పానములు	1354
(6) అరజస్కాలక్షణము	1344	యోనిరోగమునందు పరిషేకము	,,
(7) అచరణాలక్షణము	,,	యోనిశూలహరపిచుధారణము	,,
(8) అతిచరణాలక్షణము	,,	యోనిరోగములయందు పిచుధారణమునకు	
(9) ప్రాక్చరణాలక్షణము	1345	గుడూచ్యాదితైలము	1355
(10) ఉపప్లుతాలక్షణము	,,	వాతికయోనిరోగములకు నేకాదివిధి	,,
(11) పరిప్లుతాలక్షణము	,,	వాతాదియోనిరోగములయందు	
(12) ఉదావర్తినీలక్షణము	1346	కల్కోపయోగము	,,
(13) కర్ణికాలక్షణము	,,	పిత్తజయోనిరోగములచికిత్స	
(14) పుత్రస్థీలక్షణము	1347	విధానము	1356
(15) అంతర్భ్రూణీలక్షణము	,,	యోనిరోగాదులకు బృహచ్చతావరీ	
(16) సూచీముఖీలక్షణము	,,	తైలము	,,
(17) శుష్కయోనిలక్షణము	1348	యోనిరోగమునందు జీవనీయక్షీర	
(18) వామినీలక్షణము	,,	ఘృతపానము	1357
(19) పండ్లీలక్షణము	,,	క్షౌష్ణజయోనిరోగచికిత్స, అందు	
(20) మహాయోనిలక్షణము	,,	వర్తిప్రయోగము	1358
యోనివ్యాపత్తులచే గల్గు రోగ		యోనిరోగములకు ఉదంబరాది	
విశేషములు	1349	తైలము	,,
వింశతి యోనివ్యాపత్తులలో వాతాది		యోనిరోగములకు ఉదంబరతైలము,	
దోషవిభాగము	1350	రెండవది	1359
యోనివ్యాపత్తుకు సామాన్యచికిత్స	,,	యోనిరోగములకు ధాతక్యాది	
వ్యత్యస్తమైనయోనిని సరిచేయు		తైలము	1360
నుపాయము	1351	యోనిప్రక్షాలనవిధి	,,
యోనివ్యాపత్తులయందు పంచకర్మోప		యోనిరోగములయందు వస్తి	
యోగవిధి	,,	ప్రయోగము	1361
వాతికయోనివ్యాపచ్ఛికిత్స	1352	సాన్నిపాతికయోనిరోగచికిత్స	,,
వాతికయోనిరోగమునకు బలాదితైలము	,,	రక్తయోని (అస్పృగ్ధర) చికిత్సావిధి	,,
యోనిరోగమునకు కాశ్మర్యాది		వాతికరక్తప్రదరచికిత్స	1362
ఘృతము	1353	నైత్తికరక్తప్రదరచికిత్స	,,
యోనిరోగమున పిప్పల్యాద్యుప		యోనిరోగాదులకు పుష్కాకుగచూర్ణము	,,
యోగము	1354	రక్తప్రదరహరములగు కొన్నియోగ	
		ములు	1364

విషయము.	పుటసంఖ్య.	విషయము.	పుటసంఖ్య.
తైత్తిరక్ర ప్రదరమున విరేచనాది చికిత్స	1364	శుక్రదోషచికిత్సాసంగ్రహము	1371
రక్తయోన్యాదియోనిరోగములకు కాశ్యర్యాదిఘృతవస్తివిధి	1365	శుక్రదోషములనుబట్టినిచ్చి యెన్ని వేకుని ప్రశ్నములు	1372
ఆరజస్కందయోనిరోగమునకు మృగాది రక్తపానము	"	పురుషునిశుక్రము గరోఘ్నత్వత్తికి బీజమనుట	1373
కర్ణిన్యాదియోనిరోగములయందు త్తర వస్తివిధి	"	దుష్టశుక్రము గరోఘ్నత్వాదకసమర్థము కాదనుట	"
అచరణాయోనిరోగమునకు చికిత్స	"	శుక్రము చెడుటకు కారణములు	"
ప్రాప్తరణ-అతిచరణ, అనుయోనిరోగముల చికిత్స	1366	ఎనిమిది శుక్రదోషములు	1374
వామిని-ఉపప్లవయను యోనిరోగముల చికిత్స	"	వాతదుష్టశుక్రలక్షణము	1375
విప్లవయను యోనిరోగమునకు చికిత్స	"	పిత్తదుష్టశుక్రలక్షణము	"
కర్ణినియను యోనిరోగమున కుష్ఠాది వర్ధికారణము	1367	కఫదుష్టశుక్రలక్షణము	"
ఉదావరణాదియోనిరోగముల చికిత్స	"	అభిఘాతజశుక్రదోషము	"
మహాయోనిచికిత్స, అందు స్నేహ పూరణము	"	అవసాదిశుక్రదోషము	"
స్తస్తయోనికి వేసవారబంధనము	1368	నిర్దష్టశుక్రలక్షణము	1376
యోనివ్యాపత్తు లన్నిటియందును వాత శామకచికిత్సావిధి	"	శుక్రదోషసామాన్యచికిత్స	"
రక్తప్రదరరోగమునకు కల్మాదులు	"	వాతాదిదుష్టశుక్రచికిత్సావిధానము	"
రక్తప్రదరమున స్రావమునిలచుటకు చికిత్స	1369	అన్యధాతుసంస్పృష్టశుక్రదోషచికిత్స	1377
యోనితైచ్చిల్యనివర్తక కాసీసాది చూర్ణము	"	శుక్రదోషసామాన్యముగ హితములు	"
ప్రదరమున స్రావమునుబంధించు వలకాది చూర్ణము	1370	కైబ్యసామాన్యవిదానము	1378
కర్మశయోనివృద్ధాకంఠోపాయము	"	కైబ్యసామాన్యలక్షణము	"
యోనిదుర్గంధనివర్తనచికిత్స	"	(1) బీజోపఘాతజైబ్యనిదాన-లక్షణములు	"
నిర్దష్టయోనికి గర్భము కల్గుననుట	"	(2) ధ్వజభంగకైబ్యనిదానము	1379
		ధ్వజభంగజైబ్యలక్షణము	1381
		(3) జరాసంధజైబ్యనిదాన-లక్షణము	1382
		(4) శుక్రక్షయజైబ్యనిదాన-లక్షణములు	1383

విషయము.	పుటసంఖ్య.	విషయము.	పుటసంఖ్య.
బీజదోషజనితశుక్రక్షయజ్వైబ్యలక్షణములు	1385	పితృకృత స్తన్యదోషములు రెండు, అందు	
శుక్రదోషజ్వైబ్యసామాన్యచికిత్స	1386	వైవర్ణ్యదోషయు క్తస్తన్యపానముచే	
జ్వైబ్యవిశేషచికిత్స, అందు బీజోపఘాతజ		గల్గులక్షణము	1397
జ్వైబ్యచికిత్స	1387	దౌర్గంధ్యదోషయు క్తస్తన్యపానముచే	
ధ్వజభంగకృత జ్వైబ్యచికిత్స	1388	గల్గులక్షణము	1398
జరాసంభవక్షయజ్వైబ్యముల చికిత్స	„	కఫజ స్తన్యదోషములు మూడు, అందు	
రక్తప్రదరసామాన్యనిదానము, దాని నిరుక్తి	1389	అతిస్నేహ స్తన్యదోషము	„
రక్తప్రదరవిశేషలక్షణములు	1390	వైచ్చిల్యదోషయు క్తస్తన్యపానముచే	
వాతిక ప్రదరనిదానము, లక్షణంబును	„	గల్గులక్షణము	1399
వైత్తిక ప్రదరనిదానము, లక్షణంబును	1391	గురుత్వదోషయు క్తస్తన్యపానమున	
శైష్టిక రక్తప్రదరనిదానము, లక్షణము	1392	గల్గులక్షణము	„
సాన్నిపాతిక ప్రదరనిదానము, సామాన్య లక్షణము	„	స్తన్యదోషచికిత్స, అందు స్తన్యశోధన	
అపస్థావిశేషముచే సాన్నిపాతిక ప్రదర లక్షణవిశేషములు	„	మునకు ధాత్రి చికిత్సితము	„
శుద్ధార్తవలక్షణము	1393	స్తన్యదోషశోధనమునకు పమనాష	
ప్రదరచికిత్సానిధానము	1394	ధము	1400
స్తన్యదోషాదివివరణము	„	స్తన్యదోషశోధనవిశేషనివేచనవిధి	„
స్తన్యదోషనిదానము	1395	స్తన్యదోషశోధనవిశేషనివేచనోపధము	„
దోషసంబంధముచే గల్గు అష్టవిధ స్తన్య దోషములు	1396	శోధనానంతరమాహారవిధి	„
వాతిక స్తన్యదోషములు మూడు, అందు		స్తన్యశోధనములైన యాహారములు	1401
వైరస్యయు క్తస్తన్యపానమున గల్గు లక్షణము	„	స్తన్యశోధనములయిన మాంసములు,	
ఫేసంసంఘాతదోషయు క్తస్తన్యపానమున	1397	పానీయములు	„
రాక్ష్యదోషయు క్తస్తన్యపానముచే	„	స్తన్యశోధన క్షాభములు	„
గల్గు లక్షణము	„	వాతిక స్తన్యదోషములచికిత్స, అందు	
		వైరస్యదోషచికిత్స	1402
		ఫేసంసంఘాత స్తన్యదోషచికిత్స	„
		ఫేసంసంఘాతమునకు రెండవచికిత్స	1403
		రాక్ష్యస్తన్యదోషచికిత్స	„
		వైత్తిక స్తన్యదోషములచికిత్స, అందు	
		వైవర్ణ్యనాశకయష్టిచుఘకాది	
		కల్పము	„
		వైవర్ణ్య స్తన్యదోషహరద్రాక్షానికల్ప	
		లేపము	1404

విషయము.	పుటసంఖ్య.	విషయము.	పుటసంఖ్య.
దొర్గంధ్యస్తవ్యదోషమునకు విహజికాది కల్పము	1404	ఔషధకాలవిభాగము	1414
దొర్గంధ్యహర ఆభయాదిచూర్ణావ లేపము	„	ఔషధకాలముల కుదాహరణము	1415
దొర్గంధ్యస్తవ్యదోషనాశకప్ర లేపములు	„	రోగమునకు సంబంధించిన యాషధ కాలము	1416
కఫజస్తవ్యదోషచికిత్సితము, అందు స్నిగ్ధ దోషహరకల్పము	1405	జీర్ణకాలలక్షణములబట్టి సమ్యగ్యోగము	„
పిచ్చిలదోషహరకల్పములు	„	ఋతురూపకాలము నపేక్షించిన సమ్యగ్యోగము	1417
స్నేహ-పైచ్చిలదోషహర విదార్యాది లేపము	„	వైశిష్ణికకాలము నపేక్షింపక యుప యోగింపబడిన యాషధము హితము	„
గురుత్వదోషహరకషాయములు	1406	కాదనుట	„
గురుత్వహర పిష్పలీమూలాదికల్పము	„	మతాంతరమున కాలకృతసమ్యగ్యోగ విభాగము	1418
గురుత్వస్తవ్యదోషహరలేపములు	„	ఋతు భేదముచే జనించురోగవిశేషములు	„
బాలరోగచికిత్సాక్రమము	„	వయస్సు మున్నగు కాలవిశేషమునుబట్టి జనించు రోగములు	„
బాలాపయోగ్యాషధవిశేషములు	1407	ప్రమాణకృత సమ్యగ్యోగము	1419
బాలురకు నిర్దిష్టములగు నౌషధాన్న పానములు	„	సాత్త్వమున పేక్షించి సమ్యగ్యోగము	1420
బాలరోగచికిత్సాసంగ్రహము	1408	దేశభేదముచే సాత్త్వవిర్ణయము	„
చికిత్సితస్థానప్రాశస్త్యము	„	సమ్యగ్యోగావశ్యకత	1421
ఈతంత్రమున దృఢబలసంపూరితవిషయ విభాగము	1409	దోషములయవృత్తా భేదమునుబట్టి విరుద్ధాభి మతచికిత్సావిధి	1422
అనుక్తరోగములకు చికిత్సాతిదేశము	1410	విరుద్ధాభిమతచికిత్సోదాహరణము	„
ఉక్తాననుక్తరోగములకు దోషాదివివరీత చికిత్సాతిదేశము	„	చికిత్సావిషయమై దోషౌషధాది పరీక్షావశ్యకత	1424
సమ్యగ్యోగనిరూపణము	1412	వ్యాధి నిశ్చేదముగునందాక చికిత్సాభ్యాసా వశ్యకత	1425
(1) దేశ (శరీర)మునకు సంబంధించి యాషధమునకు సమ్యగ్యోగము, దాని కుదాహరణము	1413	రోగి కింపుగాని యాషధమును రుచింప జేయువిధము	1426
కాలమునకు సంబంధించిన సమ్యగ్యోగము, అందు షడ్విధకాలవిభాగము	„	మనో-తర్కానుకూల్యప్రయోజనము	„
దినాపేక్షితకాలసమ్యగ్యోగము	1414	అధ్యాయవిషయసంగ్రహము	1427
రోగ్యపేక్షాకాలకృతసమ్యగ్యోగము	„	అధ్యాయసమాప్తి	1428
		స్థానసమాప్తి	„

సంస్కృత గ్రంథములు.

వేదాంత గ్రంథములు

ప్రతి 1-కి రూ. అ.

అష్టాక్షరశతోపనిషత్తులు, చక్కనికూర్పు, మూలము	...	6	0
ఉపదేశసాహస్రి, ఆంధ్ర తాత్పర్యవివరణసహితము	...	2	8
కామకలావిలాసము	...	2	0
జ్ఞానవాసిష్ఠము, ఆంధ్ర తాత్పర్యసహితము	...	8	0
జీవన్ముక్తిప్రకాశిక, ఆంధ్ర తాత్పర్యసహితము	...	2	0
వైష్ణవర్యసిద్ధి, సుశేషరాచార్యకృతము, టీకాతాత్పర్యసహితము	...	3	8
పంచదశీప్రకరణము, ఆంధ్ర టీకాతాత్పర్యసహితము	...	5	0
బ్రహ్మసూత్రభాష్యము, (సంస్కృతము) శారీరకమీమాంసాభాష్యముతోడను, శ్రీ గోవిందానంద భగవత్పాదవిరచిత రత్నప్రభాఖ్యవ్యాఖ్యతోడను, శ్రీ సదాశివేంద్రవిరచిత బ్రహ్మతత్వప్రకాశికవృత్తితోడను, గ్రంథాంత మున శ్రీ సుబ్రహ్మణ్యసూరివిరచిత భాష్యార్థరత్నమాలయును చేర్చి ముద్రించి నారము	...	8	0
బ్రహ్మసూత్రార్థచంద్రిక, తెనుగువచనము, శ్రీ శంకరాచార్యులవారిభాష్యము ఆంధరికిని తెలియుట దుర్లభముని తలచి చక్కనిశైలిలో అనేకవృత్తుల ననుసరించి తెనుగువ్యాఖ్యానమును ప్రకటించినారము, 2 సంపుటములు	...	12	0
రామగీతా, సటిక, చిన్ననైజా	...	0	6
వివేకచూడామణి ఆంధ్ర తాత్పర్యసహితము, క్రొత్తకూర్పు	...	0	12
శంకరవిజయము, సవ్యాఖ్యానము	...	2	0
శివగీతా, ఆంధ్ర తాత్పర్యసహితము, చిన్ననైజా	...	0	12
సదాముక్తిసుధార్థము	...	0	8
హతయోగప్రదీపిక	...	2	8

వైద్య గ్రంథములు.

అక్షిణ్ణమంజరి, ఆంధ్ర టీకాసహితము	...	0	4
అనుపానమంజరి, సాంధ్ర తాత్పర్యము	...	0	8
అష్టాంగహృదయము, సూత్రస్థానము	...	6	0
డిటా చికిత్సాకల్పస్థానములు	...	5	0
డిటా శారీరనిదానస్థానములు	...	3	8
డిటా ఉత్తరస్థానము	...	6	0

ఇలాజుల్ గుర్బా, యూనానివైద్యగ్రంథములలో మిక్కిలి యుత్తమమైనది,		
ఉర్దూకు తర్జుమా, కాలిక్తోబైండు	...	3 0
కాలజ్ఞానము, సాంధ్యితాత్పర్యము	...	0 4
కుమారతంత్రము, రావణకృతము	...	0 6
గదనిగ్రహము, సోధలకృతము, సాంధ్యితాత్పర్యము	...	2 8
చక్రదత్త, ఆంధ్యితాత్పర్యము	...	3 12
చరకము, సూత్రస్థానము, తాత్పర్యసహితము	...	6 0
చరకము, నిదాన, విమాన, శారీర, ఇంద్రియస్థానములు	...	5 0
చికిత్సాసారము, ఆంధ్యితాత్పర్యము	...	2 8
ధన్వంతరినిఘంటువు, సాంధ్యితాత్పర్యము	...	2 8
నాడీజ్ఞానము, సాంధ్యితాత్పర్యసహితము	...	0 4
బసవరాజీయము, ఆంధ్యితాత్పర్యసహితము, మేలుప్రతి	...	7 0
భేషజకల్పము, సాంధ్యితాత్పర్యము	...	0 6
మాధవనిదానము, ఆంధ్యివ్యాఖ్యానసహితము	...	3 0
మళూచికము, (Small-pox)	...	0 4
రసప్రదీపిక, పద్యకావ్యము, ఆంధ్యితాత్పర్యసహితము	...	0 12
రాజమార్తాండము, సాంధ్యితాత్పర్యము	...	0 10
లోలంబరాజీయము, (సవైద్యజీవనము)	...	0 8
వస్తుగుణమహోదధి, (తైన్యగుణవచనము)	...	5 0
విషవైద్యచింతామణి, సాంధ్యితాత్పర్యము	...	2 0
మధ్యాశంత్రము	..	0 8
వృక్షాయుర్వేదము	..	0 4
వైద్యశతస్థోతి	..	0 6
శార్ఙ్గధరసంహిత, క్రొత్తకూర్పు	...	3 0
శార్ఙ్గధరత్రిశతి	..	0 8
సుశ్రుతశారీరము	..	2 0
షడ్రసనిఘంటువు, అభిధానరత్నమాల	...	0 12
సహదేవశతవైద్యశాస్త్రము, తాత్పర్యసహితము	...	0 6
సర్వాషఢిగుణకల్పము, సాంధ్యితాత్పర్యము	...	2 8

వావిళ్ల రామస్వామిశాస్త్రులు అండ్ సన్స్,

శ్రీ రస్తు.

చరక సంహిత

ఆంధ్ర వ్యాఖ్యానసహితము.

చికిత్సాస్థానము

ప్రథమాధ్యాయము—ప్రథమపాదము.

మూలము. అథాతోభయామలకీయం రసాయనపాదం

వ్యాఖ్యాస్యామః.

ఇతి హస్తాహ భగవానాశ్రేయః.

—ॐ వ్యాఖ్యానప్రారంభము. ॐ—

1

2

శ్లో. యద్ధ్యానామృతసారం పాయంపాయం రసాయనం మనసా,
 సంస్కలిముక్తాః కృతినో యాస్త్యానన్దం పరం తమాకలయే.
 యోగేన మానసభవం మలినం తథైవ వాచోఽపి శబ్దవితలేరనుశాసనేన,
 శారీరకం త్వమలవైద్యకబోధనేన యోఽపాకరోద్భవి పతజ్జలిమానతస్తమ్.
 బ్రహ్మణం దక్షమహిం బలసూదనమశ్వినౌ భరద్వాజమ్,
 సత్వా చరకచికిత్సా వ్యాక్రియతే భగవతః కృపాలేశాత్.
 స ఏవ పూర్ణాం చరకస్య కాముదీం వ్యాఖ్యాం తనోత్సార్వజనోపయోగినీమ్,
 స విశ్వనాథో లఘుధీరయం స్వయం విమోహమాయాన్తి చ యత్ర యోగినః.
 గైర్వాణ్యా బహుభీరియం వ్యాఖ్యాతా చరకసంహితా పూర్వైః,
 ఆస్థీ కాముద్యాఖ్యా వ్యాఖ్యా క్రియతే మనూ చికిత్సాయాః.

అవతరణికః—పైస్థానమునందు రోగియొక్క యాయుఃపరిమాణమును నిర్ణయించుటకు సాధనములైన రిష్టలక్షణములు వివరింపబడినవి. అట్టి రిష్టలక్షణములు లేని రోగికి ఆయువును నిర్ణయించినపిదప ధర్మమునకును అర్థమునకును యశస్సుకును కారకముగు చికిత్స జేయవలసియుండును; కావున అట్టి చికిత్సావిధానమును చెలుపునట్టి చ.చి—1

చికిత్సాస్థానము చెప్పబడును. అట్టి చికిత్స స్వస్థున కూర్చున్నారంటును, వ్యాధిప్రళయ సంబంధి చెందువిధములు. అందు తాత్కాలికవ్యాధిని వర్తకచికిత్సకన్న శాశ్వతికజరానివర్తకమైన యోజనకర్చికిత్సరూపముగు రసాయనప్రకరణము తొలుత జెప్పబడును.

వ్యా. ఇంద్రియస్థానమును చెప్పినపిదప చికిత్సాస్థానమును జెప్పదలంచి రసాయనాధ్యాయమునందలి అభయములకీయము అనురసాయనపాదము (అభయములకముల ప్రధానముగ జేసిన రసాయనచికిత్సను చెలుపునట్టి ప్రథమాధ్యాయ ప్రథమపాదము) ఆత్రేయు లుపదేశించినదానికి న్యూనాతిరేకము లేకుండునట్లు వివరింపబడునని యర్థము.

— చికిత్సితపర్యాయనామములు. —

మూ. చికిత్సితం వ్యాధిహారం పథ్యం సాధనమకాషధమ్,

ప్రాయశ్చిత్తం ప్రశమనం ప్రకృతిస్థాపనం హితమ్.

3

విద్యాధేషజనామాని

వ్యా. చికిత్సితము, వ్యాధిహారము (రోగములహరించునది), పథ్యము (హితమైనది), సాధనము (ఆరోగ్యమును సంపాదించు సాధనము), ఔషధము, ప్రాయశ్చిత్తము (ధర్మశాస్త్రవిహితప్రాయశ్చిత్తవిధానము అధర్మమును హరించువిధముగ వైద్యశాస్త్రవిహితచికిత్సయు అధర్మజన్యమగురోగమును హరించునుగాన ప్రాయశ్చిత్తశబ్దముచే జెప్పబడును). ప్రశమనము (వ్యాధిని శమించునది), ప్రకృతిస్థాపనము (ఆరోగ్యమును కల్గించునది), హితము, అను నీపదములు భేషజము అనునర్థమునకు పర్యాయవాచకములుగ నుండును.

(చికిత్సాసామాన్యలక్షణము సూత్రస్థానమున నీతంత్రకారు లిట్లు చెప్పిరి:— “చతుర్థాం భిషగాదీనాం శస్త్రానాం ధాతువైకృతే, ప్రవృత్తిర్ధాతుసామ్యార్థా చికిత్సే త్యభిధీయతే” వైద్యుడు, ద్రవ్యములు, పరిచారకుడు, రోగి యనునాల్గును పాదములు. ఈనాల్గిటికిని వేరువేరుగ నాలుగేసి గుణములవంతున వడునారుగుణములు చెప్పబడినవి. అట్టి వడునారుగుణములతోగూడిన వైద్యాదిపాదచతుష్టయంబును విషమస్థితి నుండు ధాతువుల సమస్థితికి దెచ్చుటకై జూపు తమతమ వ్యాపారము చికిత్స యనబడును. అట్టి షోడశగుణవిశిష్టమైన వైద్యాదిపాదచతుష్టయవ్యాపారరూపమైన చికిత్స వైగనబరచిన వ్యాధిహారాదిపర్యాయపదములచే నీతంత్రమున వ్యవహరింపబడునని భావము. అట్టి చికిత్సాంతర్భూతమై యంగమైన స్థావరజంగమరూపద్రవ్యంబును భేషజశబ్దముచే జెప్పబడును.)

— ౧౭ భేషజై వ్యవిధ్యము. ౧౭ —

మూ.

భేషజం ద్వవిధం చ తత్,

స్వస్థస్యోర్జస్కరం కిఞ్చిత్ కిఞ్చిదార్తస్య రోగనుత్.

4

వ్యా. పైజైష్ణవబడిన భేషజము రెండువిధముల నుండును. జ్వరాదిరోగములు లేక స్వస్థతనుండువారికి బలమును కల్పించునది యొకటి. పేరొకటి జ్వరాదిరోగపీడితులకుగల రోగముల హరించునది. (రోగరహితుడుగ గనబడుచుండురోగికి మనుజసామాన్యముగ స్వాభావికముగ సంభవించువ్యాధియైన జర (ముసలితనము) అను స్వాభావికరోగమును హరించియు (ఇది రసాయనము), సంభోగశక్తి క్షీణించినవారి కింద్రియపాటవమును కల్పించియు (ఇది పృష్ఠము వాడీకరణము.) బలమును కల్పించుటంజేసి స్వస్థున తూర్జస్కరము మొదటిచికిత్స యనియు; స్వాభావికములుకాని జ్వరాదిరోగముల నివర్తింప జేయునది రెండవది యనియు భావము.)

— ౧౮ అభేషజై వ్యవిధ్యము. ౧౮ —

మూ. అభేషజం చ ద్వవిధం బాధనం సానుబాధనమ్,

వ్యా. అభేషజము (హితకరముకాని యాషధము. ఇదియే అసత్స్యము) తత్కాలమున మాత్రము బాధించునది బాధనమనియు, శరీరముననే జీర్ణించి దీర్ఘకాల మనున రించియుండు కష్టాదిరోగముల గల్గించునది సానుబాధనమనియు రెండువిధములు.

— ౧౯ ద్వవిధభేషజవివరణము. ౧౯ —

మూ. స్వస్థస్యోర్జస్కరం యత్తు తద్వృష్యం తద్రసాయనమ్.

5

ప్రాయః; ప్రాయేణ రోగాణాం ద్వితీయం ప్రశమే మతమ్,

ప్రాయశ్శబ్దో విశేషార్థో హ్యుభయం హ్యుభయార్థకృత్.

6

వ్యా. పైజైష్ణవబడిన రెండువిధములైన యాషధములతో స్వస్థోర్జస్కరమనునది విశేషముగ వృష్యంబును, రసాయనంబునై యుండును. (అధికముగ వృష్యంబును రసాయనంబునై సామాన్యముగ జ్వరాదిరోగముల శమించునదిగ నుండునని భావము.) వ్యాధిప్రశమనమును రెండవ యాషధము విశేషముగ వ్యాధుల శమించునదియు, సామాన్యముగ రసాయనంబును వృష్యంబునై యుండును. ఇచ్చట “ప్రాయః” అనుపదమునకు విశేషముగ నని యర్థము. ఔషధములన్నియు పైజైష్ణవ ఊర్జస్కర-వ్యాధిప్రశమనరూప కృత్యముల రెండిటిని చేయుచుండును. (అయినను, విశేషముగ పృష్ఠరసాయనకృత్యముల జేయుచు క్యాధిని శమింపజేయునది యూర్జస్కరమనియు, విశేషముగ వ్యాధులు

శమింపజేయుచు సామాన్యముగ వృక్ష-రసాయనము లైనవి వ్యాధిహరమనియు వ్యవహరింపబడునని భావము.)

❧ రసాయనమున గల్గెప్రయోజనము. ❧

మూ. దీర్ఘమాయుః స్మృతిం మేధాం ఆరోగ్యం తరుణం వయః,
ప్రభావర్ణస్వరౌదార్యం దేహేన్ద్రియబలం పరమ్. 7
వాక్సిద్ధిం ప్రణతిం (వృషణాం) కాంతిం లభతే నారసాయనాత్,
లాభోపాయో హి శస్త్రానాం రసాదీనాం రసాయనమ్. 8

వ్యా. ప్రశస్తములగు రసరక్తాదిధాతువులను పొందుటకు సాధనమైన యాషధము రసాయనమునాబరగును. అట్టి రసాయనముల సేవించుటవలన మనుజులకు దీర్ఘ కాలాయుష్యంబును, స్మృతి (జ్ఞాపకశక్తి)యు, మేధయు (బుద్ధిబలంబును), ఆరోగ్యంబును, యౌవనవయస్సును, మంచి శరీరకాంతియు మంచి శరీరవర్ణంబును, మంచి కంఠస్వరంబును, శరీరమునకును ఇంద్రియములకును ప్రశస్తమైన బలంబును, వృద్ధముకాని వాగ్బలంబును, లోకమున పూజ్యతయు (లేక వీర్యపుష్టియు), ఇవి యన్నియు నలవడును.

“రసానాం (ప్రశస్త రక్తాదిధాతునాం) ఆయనం (ప్రాప్తిసాధనం) రసాయనమ్” అనువుత్పత్తిచేత నిర్దుష్టములగు రసాదిధాతువుల గల్గించి పుష్టినొందింప సాధనమైనయాషధము రసాయన మనబడును. అట్టి రసాయనముల సేవించుటచేత ధాతువులు పరిశుద్ధములై పుష్టినొందును. దానంజేసి మనుజులకు నాయుర్వృద్ధి మున్నగు వైశేష్యబడిన గుణములన్నియు స్వయముగనే సిద్ధించును. కావున వైశేష్యన యాయుర్వృద్ధి మున్నగు ప్రశస్తగుణముల కన్నిటికిని రసాయనము కారణమగునని ఫలితార్థము.)

❧ వాఙీకరణసేవనఫలము. ❧

మూ. అపత్యసంతానకరం యత్పద్యః సంప్రహర్షణమ్,
వాఙీవాఽతిబలో యేన యాత్యప్రతిహతః స్త్రియః. 9
భవత్యతిప్రియః స్త్రీణాం యేన యేనోపచీయతే,
జీర్యతోఽప్యక్షయం శుక్రం ఫలవద్యేన దృశ్యతే. 10
ప్రభూతశాఖశ్శాఖీవ యేన చైత్యో యథా మహాకా,
భవత్యరోఽప్య (భవత్యర్థోఽప్య) బహుమతః ప్రజానాం సుబహుప్రజః
సంతానమూలం యేనేహ ప్రేత్య చానస్త్యమశ్నుతే,
యశ్శ్రీయం బలం పుష్టిం వాఙీకరణమేవ తత్. 12

వ్యా. ఏయాషధమును సేవించుటవలన పుత్ర-పౌత్ర-ప్రపౌత్రాదిరూపముగ సంతతి యవిచ్ఛిన్నముగ వృద్ధినందునో, ఏయాషధమువలన సేవించిన వెంటనే సంభోగ విషయక కుతూహలము బోడమునో, ఏయాషధమువలన మిక్కిలి బలవంతుడై గుఱ్ఱము బోలె నిరంకుశముగ స్త్రీలనుబొంద సమర్థుడును, అప్రతిహతసంభోగశక్తి కల్గియుండుటం జేసి స్త్రీలకు ప్రీతిపాత్రుండునునై శరీరము పుష్టినొంది యావనము జీర్ణించినను శుక్రము క్షీణించక ఫలవంతమై (పుత్రోత్పాదనసమర్థమై యుండునో, అయ్యది వాఙీకరణౌషధ మని చెప్పబడును.

మరియు నేయాషధముచేత మానవుడు విశాలములగు ననేక శాఖోప శాఖలు కల్గి దేవాయతనముననుండు గొప్పవృక్షముబోలె ననేకసంతానమును (పుత్ర పౌత్రాదిసంతతిని) బడసి, ప్రజలకు మిక్కిలి పూజ్యత వహించి మిక్కిలి యిష్టుడును; అట్టి సంతానమును కారణముగ జేసి యిహపరలోకములయందు నసంతసుఖమును, కీర్తి సంపదలను శరీరపుష్టిని బుద్ధిబలమును పొందగలవాడు నగునో, అట్టి యౌషధంబు వాఙీ కరణ మనబడును.

ఇచ్చట “భవత్యుప్రీయః స్త్రీణాం” అనుచోట వాఙీకరణసేవనమునం జేసి శుక్రము మిక్కిలి వృద్ధినొంది సంభోగశక్తి నిరాఘాటముగ నుండుటవలన సంభోగ ప్రీయలగు స్త్రీలకు ముఖ్యముగ ప్రీతిపాత్రుడగునని భావము. ఈవిషయము తంత్రాంతర మున సాఖిప్రాయముగ నిట్లు సూచింపబడినది:—“విరూపమసి యోద్ధారం భృత్యమిచ్ఛన్తి పార్థివాః, వ్యవాయ వ్యాయతం మూర్ఖం భృష్టం పతిమివ స్త్రీయః” “అవత్య సంతాన కరమ్” అనుచోట పుత్రపౌత్రాదిపరంపరారూపముగ నవిచ్ఛిన్నసంతతికరమని యర్థము.)

❧ చికిత్సితార్థము. ❧

మూ. స్వస్థసోర్జస్కరం త్వేతత్ ద్వివిధం ప్రోక్తమాషధమ్,
యద్వాఙ్విధినిర్ఘాతకరం వక్ష్యతే తచ్చికిత్సితే. 13

చికిత్సితార్థ ఏతావా వికారాణాం యదౌషధమ్,
రసాయనవిధిశ్చైవ వాఙీకరణమేవ చ. 14

వ్యా. వ్యాధితేక స్వస్థత నుండుదానికి ప్రాశస్త్యమును కల్పించునది ‘స్వస్థస్య ఊర్జ స్కరమ్’ అయ్యది మైని వివరించినరీతిగ రసాయన-వాఙీకరణభేదములచే రెండువిధములని చెప్పబడినది. వ్యాధిహరమగుౌషధము జ్వరచికిత్సితమున వివరింపబడును. చికిత్సితమన వికారముల నుద్దేశించి యే యౌషధము ప్రయోగింపబడునో అది చికిత్సితశబ్దార్థమగును. అందు రసాయనవాఙీకరణవిధానములు తొలుత జేప్పబడును.

ఇచ్చట సీసంగ్రహము సెలంగునది:—పదునారువిధములైన గుణములతోగూడి వైద్యు-ద్రవ్య-పరిచారక-రోగులు ధాతువుల సమస్థితికి చెప్పుటకై ప్రవర్తించుట చికిత్స యనబడును. అదియే చికిత్సితాదిపర్యాయపదములచే ప్యవహరింపబడును. అట్టి సాంశే తితభేషజమునకు స్థావరజంగమరూపములగు ద్రవ్యములును అంగభూతములు కావున నట్టి చికిత్సోపయోగ్యాపదద్రవ్యములును ఔషచారికముగ భేషజశబ్దముచే బిలువం బడును. అట్టి భేషజము స్వస్థోర్జ్వరమనియు, (జ్వరాది)వ్యాధిహరమనియు రెండువిధ ముల నుండును. అందు ఊర్జ్వరము అనుభేషజము పృష్యమనియు రసాయనమనియు రెండువిధములు. (పృష్యమే వాజీకరమనియు జెప్పబడును). అందు ఊర్జ్వరము అను భేషజము (రసాయనవాజీకరములు) ఈక్రింద జెప్పబడును. వ్యాధిహరరూపమైన రెండవభేషజము జ్వరాదిచికిత్సయందు చెప్పబడునని ప్రకరణార్థము.

—ॐ ఆ భేషజవివరణము. ॐ—

మూ. అభేషజమితి జ్ఞేయం విపరీతం యదౌషధాత్ ,
తదనేవ్యం, నిషేవ్యం తు ప్రవక్ష్యామి యదౌషధమ్. 15

వ్యా. భేషజమునకు జెప్పినలక్షణమునకు విరుద్ధమైనది అభేషజ మనబడును. (ధాతువై పరిత్యమున ధాతుసామ్యమునకై ప్రవర్తించునది యౌషధము కావున దానికి విప రీతముగ ధాతువై పరిత్యమును గల్గించునది అభేషజమని భావము.) అట్టి యభేషజమును సేవింపందగదు. ఈక్రింద జెప్పబడు ఔషధమును (విష్యుక్తముగ) సేవింపందగును.

—ॐ రసాయనప్రయోగజైవవిధ్యము. ॐ—

మూ. రసాయనానాం ద్వివిధం ప్రయోగమృషయో విదః,
కుటీప్రావేశికం చైవ వాతాతపికమేవ చ. 16

వ్యా. పలుదెరంగులైన రసాయనౌషధములప్రయోగము కుటీప్రావేశికము వాతా తపికము నను సీరెండుతెఱంగుల నుండునని మునిపరులు తలచెదరు. (కుటీ యన—చిన్న గుడిసె;గుడిసెలో ప్రవేశించి యందు నివసించుచు సేవింపబడిన రసాయనవిధానము కుటీ ప్రావేశికము. గాలిని ఎండను సేపించుచు నాచరింపబడు రసాయనసేవనము వాతాతపిక మునని యెరుంగునది.)

—ॐ కుటీప్రావేశికరసాయనవిధి, అందు కుటీనిర్దానము. ॐ—

మూ. కుటీప్రావేశికస్యాదౌ విధిస్సముపదేశ్యతే,
నృపవైద్యద్విజాతీనాం సాధూనాం పుణ్యకర్తృణామ్. 17

నివాసే నిర్భయే శస్త్రే ప్రాప్యోపకరణే పురే,
 దిశి పూర్వోత్తరస్యాం చ సుభూమౌ కారయేత్కుటీమ్. 18
 విస్తారోత్సేధసమ్పన్నాం త్రిగర్భాం సూక్ష్మలోచనామ్,
 ఘనభిత్తిమృతుసుఖాం సుస్పష్టాం మనసః ప్రియామ్. 19
 శబ్దాదీనామశస్త్రానాం అగమ్యాం స్త్రీవివర్జితామ్,
 ఇష్టోపకరణోపేతాం సజ్జవై దౌష్ఠ్యపథద్విజామ్. 20

వ్యా. ప్రజెప్పిన రెండువిధములైన రసాయనములలో కుటీప్రావేశికవిధానము ఈ క్రింద జెప్పబడును:—ప్రభువులును, వైద్యులును, బ్రాహ్మణులును, సాధువులును, పుణ్య కర్తలజేయువారును నివసించునదియు, నివిధమైన భయమున కవకాశములేనిదియు, ప్రశస్తంబును, రసాయనవిధికి అవశ్యకము లగునుపకరణములు సుఖముగ దొరకునదియు నగుపట్టణమున తూర్పుదిక్కునందైనను ఉత్తరపుదిక్కుననైనను సుఖకరమగు ప్రదేశమున రసాయనోపయోగ్యమైన కుటిని (గుడిసెను) నిర్మించవలెను. వైశాల్యంబును ఎత్తును కల్గి, మూడుగర్భగృహములతో గూడి, సూక్ష్మములగు రంధ్రములుకల్గి, లావై నగోడతో గూడి, తాత్కాలికములునుతగునకు తగినట్లు సుఖకరంబును, సంబాధములేక మనస్సునకు రమ్యంబును, అప్రశస్తములగు శబ్దస్పర్శాదుల ప్రవేశము లేనిదియు, స్త్రీలులేనిదియు, అవసరమైన సామగ్రులన్నియు కల్గినదియు, వైద్యులును చికిత్సోపయుక్తంబు లగునోషధులును బ్రాహ్మణులును సిద్ధముగ నుండునదియు నగునట్లు నిర్మింపవగును.

—౧౭ కుటీప్రవేశయుక్తకాలము. ౧౭—

మూ. అథోదగయనే శుక్లే తిథినక్షత్రపూజితే,
 ముహూర్తకరణోపేతే ప్రశస్తే కృతవాహనః. 21
 ధృతిస్తృతిబలం కృత్వా శ్రద్ధధానః సమాహితః,
 విధూయ మానసాన్ దోషాన్ మైత్రీం భూతేషు చింతయన్. 22
 దేవతాః పూజయిత్వాగ్రే ద్విజాతీంశ్చ ప్రదక్షిణమ్,
 దేవగోబ్రాహ్మణాన్ కృత్వా తతస్తాం ప్రనిశేత్కుటీమ్. 23
 తస్యాం సంశోధనైశ్శుద్ధః సుఖీ జాతబలః పునః,
 రసాయనంప్రయుజ్జీత తత్ర ఎవత్యౌమి(తతో వత్యౌమి) శోధనమ్.

వ్యా. వైజెప్పినరీతిగ కుటీనిర్మాణము జేసినపిదప ఉత్తరాయణమున శుక్ల పక్షమున ప్రశస్తములగు తిథి-నక్షత్ర-ముహూర్త-కరణములతోగూడిన ప్రశస్తదినమునందు, రసా

యనము జేసికొనదలచినమానవుడు తొరమును జేసికొని ధృతిస్థితిబలమును కల్గి, మిక్కిలి శ్రద్ధతో గూడి, మనస్సును ఏకాగ్రముగ నుంచుకొని, కామ-క్రోధ-లోభ-మోహ-మద-మాత్సర్యములను మానసికదోషముల వదలి, సకలప్రాణులయందును మిత్రత్వము జూపుచు, తొలుత దేవతలను పిదప బ్రాహ్మణులను చక్కగ బూజించి, దేవతలకును గౌరవమును బ్రాహ్మణులకును ప్రదక్షిణము చేసి, పిమ్మట వైశేషికులను కుటీరమున బ్రవేశించి పిమ్మట సంశోధనాధములచే పమన-విరేచన-ఆస్థాపన - శిరోవిరేచనరూపశోధనములను కొని దోషనిర్మూలమైన పిదప, సంశోధనముచే గల్గినబలహీనము నానాట తగ్గి బలమును రోగములు లేక సుఖముగ నుండుచునుజూడు వైశేషికు గుడిసెలోనేయుండి రసాయనమును ప్రయోగించవలెను. అట్టి సంశోధనవిధి క్రింద చెప్పబడును.

ఇచ్చట “సంశోధనైశ్శుద్ధః” అనుబహువచనముచేత పమనవిరేచనాది సంశోధనములన్నియు చేయదగునని కొందరు అర్థముచేసెదరు. రసాయనమునందు క్రింద చెప్పబడు హరితక్యాదిసంశోధనమే యాగికముగ నుండును కావున సీసంశోధనము మాత్రమే చేయదగుననియు, నిర్మలముగ శుద్ధుడగునందాక యెన్ని పర్యాయములైనను హరితక సంశోధనమును వలనూ రుపయోగించుటకై ‘సంశోధనైః’ అనుబహువచనము చెప్పబడి యనియు కొందరాచార్యులు చెప్పెదరు.

— రసాయనమునకు పూర్వము సంశోధనవిధి. —

మూ. హరితకీనాం చూర్ణాని సైన్ధవములకే గుడమ్,
నచాం విడజ్జం రజనీం పిప్పలీం విశ్వభేషజమ్.
పిబేషుష్ణామ్బునా జన్తుః స్నేహస్వేదోపపాదితః,
తేన శుద్ధశరీరాయ కృతసంస్పృశాయ చ.
త్రిరాత్రం యావకం దద్యాత్ పశ్చాత్తాపాం వాపి సర్పిషా,
సప్తాహం వా పురాణస్య యావచ్ఛుద్ధేస్తు వర్చసః.
శుద్ధకోష్ఠం తు తం జ్ఞాత్వా రసాయనముపాచరేత్,
వయః ప్రకృతిసాత్త్విజ్ఞో యాగికం యస్య యద్భవేత్.

వ్యా. రసాయనమును సేవించవలసినమనుజుడు తొలుతస్నేహస్వేదవిధులను విధిగా క్రమక్రమముగ నాచరించి పిదప—కరకకాయలు, సైంధవలవణము, ఉసిరికకాయలు, వసు, వాయువిడంగములు, వసుపు, పిప్పళ్లు, శుంఠి వీనినన్నిటిని సమభాగముగ చూర్ణముజేసి యందు బెల్లము కలిపి ఉష్ణాదకమున జేర్చి త్రాగవలెను. అట్టి యా

పానముచే విరేచనమూలముగ శుద్ధమైన శరీరముకలవానికి సంసర్జనవిధిప్రకారము (పేయాదిక్రమముగ) నాహారమును విధ్యుక్తప్రకారము ఆచరింపజేసిన పిదప చక్కగ శుద్ధమైన కోష్ఠముకలవాడై యున్నచో మూడురాత్రులవరకును, మధ్యమముగ శుద్ధమైన కోష్ఠము కల్గియున్నచో నైదురాత్రులవరకును, హీనముగ శుద్ధమైనకోష్ఠము కల్గి యున్నచో నేడురాత్రులవరకును యవాన్నమును ఆహారముగ వానికి నిడవలెను. మరియు పురాణ (ప్రాత్ర) మలము నివర్తించి కోష్ఠము శుద్ధమగునందాక వానికి యవాన్నమునే పెట్టవలెను.

పిమ్మట వైశేషినివిధానముచే పరిశుద్ధమైన కోష్ఠము కల్గినపిదప వానివయస్సును, ప్రకృతిని, సాత్త్వికమును చక్కగ నెరింగి, ఎవనికి ఏరసాయనము యోగికముగ నుండునో అట్టి రసాయనమును నేవంప జేయనగును.

ఇచ్చట “కృతసంసర్జనాయ చ” అన్నచోట వమగవిరేచనములచే శుద్ధకోష్ఠానకు విధించిన “అథైసం సాయాహ్నా ఆపరేఽహ్ని.....సప్తరాత్రేణ ప్రకృతిభోజన మాగచ్ఛేత్” (సూత్రస్థాన. ఆధ్యాయ. ౧గి. సూత్ర. ౨౧--౨౪) ములచే జెప్పబడిన పేయాదిక్రమము నెరుంగునది. ఈపేయాదిక్రమమే సిద్ధిస్థానమునను ఇట్లు తంత్రకారు లుపదేశించిరి:—“పేయాం విలెషీమకృతం కృతం చ యూషం రసం త్రిద్వి రథైశశశ్చ, క్రమేణ సేవేత విశుద్ధకాయః ప్రధానమధ్యావరశుద్ధిశుద్ధః” (సిద్ధి. అ. ౧. ౧౧-౧౨) దీనివివరణ మచ్చటనే చూచునది.

❧ హరితకీ (కరకకాయల) గుణవీర్యాదులు. ❧

- మూ. హరితకీం పశ్చరసాముష్ణామలవణాం శివామ్,
దోషానులోమనీం లఘ్విం విద్యాద్దీపనసాచనీమ్. 29
- ఆయుష్యాం పౌష్టికీం ధన్యాం నయసః స్థాపనీం పరామ్,
సర్వరోగప్రశమనీం బుద్ధిన్ద్రియబలప్రదామ్. 30
- కుష్ఠం గుల్మముదావర్తం శోషం పాణ్డ్యాయం మదమ్,
అర్కాంసి గ్రహణీదోషం పురాణం విషమజ్వరమ్. 31
- హృద్రోగం శిరోరోగం అతీసారమరోచకమ్,
కాసం ప్రమేహమానాహం క్షీహానముదరం నవమ్. 32
- కఫప్రసేకం వైస్వర్యం వైవర్ణ్యం కామలాకృమిక్,
శ్వాసాధుం తమకంఛర్దిం క్షైబ్యమక్షౌవసాదనమ్. 33
- చ.చి—2

స్తోత్రోవిబద్ధా వివిధాః ప్రలేపం హృదయోరసోః,
 స్త్రుతిబుద్ధిప్రమోహం చ జయేచ్ఛిస్తుం హరితకీ.
 (అజీర్ణినో రూక్షభుజః స్త్రీమద్యవిషకన్యితాః,
 నేవేరన్న (న్నా)భయామేతే త్సు త్రస్టోష్ణార్ధితాశ్చ యే.)

వ్యా. కరకకాయలు లవణరస మొక్కటిదక్క తక్కినమధురాదిరసము లై
 గల్గి, ఉష్ణవీర్యంబై వాతాదిదోషముల ననులోమముగ జేయునదియు, ప్ర
 గుణముల గల్గియుండుటంజేసి మంగళకరంబును, లఘుగుణంబును, జఠరాగ్నిని జ్వ
 జేసి యాహారమును పచనము నొందించునదియు నగును. మరియు నిది యా
 వును వృద్ధినందించును, పుష్టిని కల్పించును, మిగుల శ్రేష్ఠమైనది, యావనవయస్సును
 ముగ నిలుపుటకు మిక్కిలి ప్రశస్తమైనది, రోగముల నన్నింటిని కమింపజేయును,
 కిని ఇంద్రియములకును బలమును కల్పించును. కుష్ఠము, గుల్మము, ఉదావర్తము, శోష
 (క్షయ భేదము), పాండురోగము, మదము, ఆర్మోరోగము, గ్రహణిరోగము, గ్ర
 విషమజ్వరము, హృదయరోగము, శిరోరోగము, అతిసారము, అరోచకము, కాన
 ప్రమేహము, ఆనాహము (కడుపుబ్బరము), స్త్రీహవృద్ధిరోగము, నూతనముగను
 మహాదరము, నోటి పెంట కఫమువెడలుట, కంఠస్వరము మారియుండురోగము, కాన
 రోగము, క్రిమిరోగము, వాపు, తమకశ్వాసము, వసునము, నపుంసకత్వము, అవ
 ములనొప్పి, పలుదెరంగులైన స్తోత్రోబంధములు (స్తోత్రోమార్గములు అడ్డుపడియుండు
 హృదయంబును రొమ్మును కఫముచే పూసినట్లుండుట, స్త్రుతియు బుద్ధియు మారి
 డుట, అను నీరోగముల నన్నింటిని కరకకాయలు శీఘ్రముగ హరించును. (మరి
 అజీర్ణరోగము కలవారును, రూక్షములగు నన్నాదుల భుజించువారును, స్త్రీప్రసంగ
 చేతను మద్యపానముచేతను విషసంబంధముచేతను మిక్కిలి కృశించినవారును, ఆకలి
 లచే బీడింపబడినవారును, ఉష్ణపీడితులును కరకకాయల సేవసంపదగదు.)

ఇచ్చట వేయివత్సరంబులును పదివేలవత్సరంబులును ఆయువును వృద్ధినంది
 రసాయనద్రవ్యము లనేకములున్నను సర్వరోగహరణపూర్వకముగ నాయుర్వృద్ధి
 ములు కరకకాయలును ఉసిగికకాయలును అగుటంజేసి రసాయనములలో శ్రేష్ఠము
 తొలుత జెప్పబడినవి. అందును “అమలకం పయస్థాపనానామ్” (సూ. అ. ౨౧-౪)
 అను వాక్యముచేత పయస్థాపనములలో నామలకముశ్రేష్ఠమని అగ్రాధికారమున జెప్పి
 న్నును, రోగహరములలో నామలకమునకన్న హరితకీ యుత్తమమని తొలుత జే
 నంబడినది. మరియు కరక-ఉశిరికలు రెండును ఉత్పత్తికారణములైన మహాభూతస

విశేష ప్రభావమునంజేసి లవణ మొక్కటిదక్క తక్కిన యైదురసముల గల్గియుండునని యెరుంగునది. మరియు నిది స్వాభావికముగ సర్వరోగహరమైనను కృష్ణాదిరోగముల విశేషముగ హరించునని ప్రత్యేకముగ నిర్దేశింపబడినది. ఇయ్యది దోషప్రవర్తకమైనను అతిసారగ్రహణులయందు సంభవించు స్వల్పవిబంధమును శూలమును నివర్తింపజేయుటంజేసి గ్రహణ్యతిసారనివర్తకమని చెప్పబడినది. ఈవిషయ మిట్లు చెప్పబడినది:—“స్తోకం స్తోకం విబంధం వా సశూలం యోఽతిసార్యతే, అభయాపిష్పలీకలైకః సుభోష్ణైస్తం విరేచయేత్”

—ॐ ఆమలక (ఉసిరికకాయల) గుణవీర్యకర్తములు. ॐ—

మూ. తాక గుణాంస్తాని కర్తాణి విద్యాదామలకేష్వపి,
యాన్యకైని హరితక్యాః సీర్యస్య తు విపర్యయః. 36
అతశ్చామృతకలాపిని విద్యాత్కర్తభిరీద్యతైః,
హరితకీనాం శస్యాని భిషగామలకస్య చ. 37

వ్యా. కరకకాయల నుద్దేశించి యేగుణంబులును కర్తంబులును చెప్పబడినవియో అట్టిగుణకర్తములే ఉసిరికకాయలయందును కల్గియుండును. వీర్యముమాత్రము కరకకాయ కన్న వృత్త్యస్తముగ నుండును. (కరకకాయ లుష్ణవీర్యములు కావున దానికి వృత్తిరేకమైన శీతవీర్యము ఉసిరికకాయలయందుండునని భావము.) మరియు విత్తనములు పేరుగ తీయబడిన కరకకాయల బెరడును ఉసిరికకాయల బెరడును పైజెప్పబడిన కర్తములజేయి శక్తి కల్గియుండుటంజేసి యచిరండును అమృతతుల్యములని వైద్యు డెరుంగునది. (ఇచ్చట శస్త్రమున విత్తనముల పేరుగ తీయబడినకాయలని యెరుంగునది.)

—ॐ ఓషధిగ్రహణవిధి గ్రాహ్యేషధిలక్షణములును. ॐ—

మూ. ఓషధీనాం పరా భూమిః హిమవాక్ శైలస్తత్తమః,
తస్మాత్ఫలాని తజ్జాని గ్రాహయేత్కలజాని తు. 38
ఆపూర్ణ రససీర్యాణి కాలే కాలే యథావిధి,
ఆదిత్యపవనచ్ఛాయాసలిలప్రీణితాని చ. 39
యాన్యజ్ఞాన్యపూతీని నిర్వృణాన్యగదాని చ,
తేషాం ప్రయోగం నయ్యేమి ఫలానాం కర్త చోత్తమమ్. 40

వ్యా. పర్వతములలోశ్రేష్ఠమైన హిమాలయము ఓషధులకెల్ల మిగులశ్రేష్ఠమైనస్థలము. కావున నాపర్వతశ్రేష్ఠమునందు సకాలమున బుట్టి పూర్ణమైన రసవీర్యములు కల్గినవియు,

అయాకాలమున ఎండచేతను గాలిచేతను నీడచేతను జలముచేతను చక్కగ నాప్యాయత నొందినవియు, జంతువులచే తినబడక దుర్గంధము లేక ప్రణములు (పుష్పి) లేక యాషధ యోగ్యమై ఫలపరిపాకకాలమున విధ్యుక్తప్రకారము గ్రహింపబడినవియు నగు కరక కాయల ప్రయోగించువిధంబును, వానిప్రయోగమున గల్గు నుత్తమకర్తృంబును, ఈక్రింద వివరింపబడును.

(“హిమపానోషధభూమినాం” (నూ. అ. ౨౧-౪౬) అనుఅగ్రాధికారవాక్యముచే హిమవంతము ఔషధముల కుత్తమభూమియని తెలియుచున్నను ఇచ్చట మరల “ఔషధీనాం పరా భూమిః...సత్తమః” అని చెప్పినది రసాయనోషధములను హిమవంతమున పుట్టినవానినే గ్రహింపనగునని తెలియుటకని యెరుంగునది.)

— ౧. బ్రాహ్మరసాయనము. —

- మూ. పఞ్చానాం పఞ్చమూలాలానాం భాగాన్ దశశలోన్తి తాన్,
హరితకీసహస్రం చ త్రిగుణామలకం నవమ్. 41
- విదారిగంధాం బృహతీం పృశ్నిపర్ణిం నిద్ధికామ్,
విద్యాద్విదారిగంధాద్యం శ్వదంష్ట్రాపఞ్చమం గణమ్. 42
- బిల్వాన్నిమన్థశోనాకం కాశ్లర్యమథ పాటలామ్,
పునర్నవాం శూర్పపర్ణ్యాబలామేరజ్జమేవ చ. 43
- జీవకర్షభకామేదాం జీవస్తీం సశతావరీమ్,
శరేక్షుదర్భకాశానాం శాలీనాం మూలమేవ చ. 44
- ఇత్యేషాం పఞ్చమూలాలానాం పఞ్చానాముపకల్పయేత్,
భాగాన్ యథోక్తాంస్తత్సర్వం సాధ్యం దశగుణేఽమ్భసి. 45
- దశభాగావశేషం తు పూతం తం గ్రాహయేద్ద్రవమ్,
హరితకీశ్చ తాస్సర్వాః సర్వాణ్యామలకాని చ. 46
- తాని సర్వాణ్యనస్థీని ఫలాన్యాపోభ్య కూర్చవైః,
వినీయ తస్మిన్నిర్యాపే చూర్ణానీమాని దాపయేత్. 47
- మఃణ్డాకపర్ణ్యాః పిప్పల్యాః శంఖపుష్పాః ప్లవస్య చ,
ముస్తానాం సవిడక్టానాం చన్దనాగురుణోస్తథా. 48
- మధుకస్య హరిద్రాయాః వచాయాః కనకస్య చ,
భాగాంశ్చతుష్పలాన్ కృత్వా సూక్ష్మైలాయాస్త్యచస్తథా. 49

- సితోపలాసహస్రం చ చూర్ణితం తులయాధికం,
త్రైలస్య ద్వాన్వ్యధకం తత్ర దద్యాత్త్రీణి చ సర్పిషః. 50
- సాధ్యమాదుమ్బరే పాత్రే తత్సర్వం మృదునాగ్నినా,
జ్ఞాత్వా లేహమదగ్ధం చ శీతం ఊద్రేణ సంస్పృశేత్. 51
- ఊద్రప్రమాణం స్నేహార్థం తత్సర్వం ఘృతభాజనై,
తిష్ఠేత్సమూర్చితం తస్య మాత్రాం కాలే ప్రయోజయేత్. 52
- యా నోపరన్ధ్యాదాహారం ఏవం మాత్రా జరాం ప్రతి,
షష్టికః పయసా చాత్ర జీర్ణే భోజనమిష్యతే. 53
- వైఖానసాః వాలఖిల్యాః తథా చాన్యే తపోధనాః,
రసాయనమిదం ప్రాశ్య (ప్ర్య) బభూవురమితాయుషః. 54
- భుక్త్వా జీర్ణం వపుశ్చగ్ర్యం అవాపు స్తరుణాం వయః,
వీతతద్ధాక్లమశ్వాసాః నిరాతజ్కాస్సమాహితాః. 55
- మేధాస్తృతిబలోపేతాః చిరరాత్రం తపోధనాః,
బ్రాహ్మం తపో బ్రహ్మచర్యం చేరుశ్చాత్యస్తనిష్ఠయా. 56
- రసాయనమిదం బ్రాహ్మమాయుష్కామః ప్రయోజయేత్,
దీర్ఘమాయుః వయశ్చగ్ర్యం కామాంశ్చేష్టా సమశ్నుతే. 57
- (ఇతి బ్రాహ్మరసాయనమ్.)

వ్యా. విదువిధములైన పంచమూలముల నైదిటిసి ఒక్కొక్క ద్రవ్యమును వదేసివల
ముల పంతునను, చక్కగ పండి యెండినకరకకాయలు వెయ్యి, మంచి క్రొత్తయుసిరిక
కాయలయు కరక కాయలకు మూడింతలు (మూడువేలు), ఇత్తైరంగున భాగముల గల్పించి
యొకటిగ జేర్చునది.

(పంచమూల పంచకవివరణము) — ముయ్యాకుపొన్న, వాకుడు, కోలపొన్న,
పెద్దములక, పల్లెరు ఇవియైదును చేరినగణము విదారిగంధాదిపంచమూలము. (ఈగణమే
ప్రాస్తపంచమూలమనియు చెప్పబడును.)

మారేడు, కూరనెల్లి, దుండిగపుచెట్టు, పెగ్గమ్మడు, కలిగొట్టు ఈయైదును చేరిన
గణము బిల్వాదిపంచమూలమగును. (ఇదియే మహాపంచమూలములనియు చెప్పబడును.)

గలిజేరు, కూర్పపర్ణిద్వయము (అడవిపెసర, అడవిమినుప), బల (చిట్టాముట్టి), ఆముదపుచెట్టు (ఇవియైదును చేరినగణము బలాదిపంచమూలమనియు, మధ్యమపంచమూలమనియు చెప్పనగును).

జీవకము, బుమభకము, మేద, పాలకూర, పిల్లిపీచర (ఈయైదును చేరినగణము జీవనపంచమూల మనబడును).

కుశదర్భ, చెరకు, దర్భ, రెల్లుదర్భ, పరిపైరు (ఈయైదిటిమూలములు చేరినగణము తృణపంచమూల మనబడును.)

పైజెప్పబడిన ఐదు తెరంగులైన పంచమూలగణములయందలి ద్రవ్యములను, కరక-ఉసిరిక కాయలను పైజెప్పినభాగప్రకారముచేర్చి అట్టి ద్రవ్యమునకు పదింతలు నీళ్లుబోసి, పదియవపాలు మిగులునట్లు కషాయమును విధ్యుక్తప్రకారము కాచి యాకషాయమును వడకట్టియుంచునది. మరియు నాకషాయమున పక్వమైన కరకకాయలను, ఉసిరికకాయలను గ్రహించి, యందలివిత్తనముల వేరుపరచి దూరంబుచ్చి పక్వమైన పైబెరుడును గ్రహించి రాతిపైన మెత్తగ నూరి పైజెప్పబడిన కషాయమున జేర్చనగును.

పిష్టుట:—సరస్వతియాకు, పిప్పళ్లు, శంఖపుష్పి, ప్లవము (తైవర్తముస్తల-తుంగ గడ్డలలో భేదము), వాయువిడంగములు, చందనము, ఆగరు, అతిమధురము, వసుపు, వస, నాగ కేసరములు, పిన్నయేలకులు, లవంగపువట్ట (దాల్చినిచెక్క), ఇవియన్నియు ప్రత్యేకము నాలుగేసి పలములును; పదునొకండుపందలపలములు శీనాకలకండయు నుండునట్లు భాగముల గల్పించి అన్నిటిని చూర్ణముచేసి యాచూర్ణమును, రెండుఆఢకములు నువ్వుల నూనెన, మూడు ఆఢకములు ఆవునెయ్యిని, (వీని నన్నిటిని) పైజెప్పిన (హరీతకీ ఆమలక చూర్ణముతోగూడిన) కషాయమున గూర్చి తామ్రపాత్రములో బోసి సన్నని మంట యందు (లేహపాకవిధి ప్రకారము) పక్వముజేయ నది. ఇత్తెరంగున నాలేహము అడ, గంటకుండునట్లు గమనముతో పక్వముజేసి దించి చల్లారినపిదప పైజెప్పిన నువ్వులనూనె పరిమితిలో సగపాలు (ఒక ఆఢకము) మంచిలేనెను లేహములో జేర్చి, యాలేహమును నేతితో మోగినకుండయందు పదిలముగ నునిచి, చక్కగ మాగుసంతకాలము ధాన్య రాశిలో బెట్టి, యొక్కమైనకాలమున ఆకటికిని వయసునకును తగినట్లు జీర్ణమగునంత మాత్రమున గల్పించి నేవించునగును. లేహప్రమాణము మధ్యాహ్న హారమును అడ్డుదరువక జీర్ణమై యాకలి బుట్టించునట్లు కల్పించునగును. ఆయాషధము జీర్ణమైన పిదప అరువది నాళ్ల సంబావుబియ్యపు అన్నమును ఆవుపాలతో భుజింపవలెను.

మరియు నీరసాయనమును సేవించి వైఖానసులును వాలఖిల్యులును తపోధనులైన యిశ్వరమహర్షులును మితిమీరిన యాయువునొంది మునలిశరీరమును విడచి యోవన పూర్ణమైనవయసు నొంది, తొట్టుబాటును బడలికయు ఆహాసంబును లేక, న్యాధివిముక్తులై, చిత్రైకాగ్రత కలిగి, మేధాశక్తియు జ్ఞాపకశక్తియు కల్గి, బ్రహ్మచర్యము నవలంబించి, మనోబలము కలవారై, చాలకాలము బ్రహ్మనవలంబించిన తపంబాచరించిరి. కావున నిది బ్రాహ్మరసాయన మనబడును. అట్టి యీరసాయనమును దీర్ఘకాలము ఆయువును యోవనమును కోరువారందరును సేవింపనగును.

2. ద్వితీయబ్రాహ్మరసాయనము. ౧౯

మూ. యథోక్తగుణా నామామలకానాం సహస్రం పిష్ట్యాన్వేదనవిధినా పయస ఊష్ణణా సుస్విన్నమనాతపశుష్కం ఆనస్థి చూర్ణయేత్. తదామలకసహస్రస్య రసపరిశీతం—స్థిరా పునర్నవా జీవన్తీ నాగబలా బ్రహ్మసుచర్పలా మణ్డూకపర్ణి శతాపరి శఙ్ఖపుష్పీ పిప్పలీ వచావిడజ్జన్వయఙ్గుస్తామృతా చన్దనాగురుమధుకమధూకపుష్పీ త్వలపద్మమాలతీ యువతీయూధికాచూర్ణాఽష్టభాగసుయుక్తం, పునః నాగబలాసహస్రపలస్వరసపరిశీతమనాతపశుష్కం, ద్విగుణితసర్పిషాక్షౌద్రసర్పిషాక్షుద్రగుడాకృతం కృత్వా, శుచౌ దృఢే ఘృతభావితే కుష్ఠే భస్మరాశేరధఃస్థాపయేత్ అస్తర్భామేః పక్షం కృతరతువిధానం అథర్వవేదవిదా.

పక్షాత్యయే చోద్భృత్య కనకరజతతామ్రప్రవాళకాలాయస చూర్ణాష్టభాగసుయుక్తం, అర్ధకర్షవృద్ధ్యా యథోక్తేన విధినా ప్రాతః ప్రాతః ప్రయుజ్ఞానోఽగ్ని బలమభినమిత్వ; జీర్ణే చ పక్తికం పయసాసర్పిష్కముపసేవమానః యథోక్తా గుణా సమశ్చుత ఇతి.

58

వ్యా. మైని “హరీతకీం పంచరసాం... తా గుణాంస్తాని కర్తాణి విద్యాదామలకీష్యసి యాన్యుక్తాని హరీతక్యాః..... భిషగామలకస్య చ” (ఆ-౩౭) అనుగ్రంథముచే జెప్పబడినగుణములుకల వేయియుసిరిక కాయలను తెచ్చి, యొకపాత్రలో పాలు బోసి గుడ్డమున్నగువానిచే నాపాత్రకు వాసెనగట్టి యాగుడ్డపై యుసిరిక కాయల నునిచి యాకాయలకు తగలకుండునట్లు మూతమూసి పొయిమిద బెట్టి యిడ్డైనమున్నగువాని నుడి

కించువిధముగ నాయావిరిచే నుడికించి చక్కగ నుడికినపిదప వెలికిం దీసి, నీడనే చక్కగ నెండించి, వానివిత్తనముల విడదీసి వైబొబ్బెరను మాత్రము గ్రహించి చూర్ణము చేయు నది. ఆచూర్ణమును వేయియసిరికకాయలస్వరసమున విద్యుక్తప్రకారము ఆరసమంతయు చూర్ణమునం దిముడునట్లు భావనచేయునది.

పిచ్చుట—ముయ్యకుపొన్న, గలిజేరు, పాలకూర (మనుబాలలేక పాలగురుగు), జిబిలిక, బ్రహ్మగువర్చుల (ఆదిత్యభక్తి-ప్రాద్దులిరుగుడుచెట్టు), మండుకపర్ణి (వల్లారి యాకు), పిల్లిపీచర, శంఖపుష్పి, (శంఖమువంటి యాకారము గలపువ్వుల బూయుచెట్టు) పిప్పళ్లు, వస, వాయువిడంగములు, దురదగొండి, తిప్పతీగె, శ్రీచందనము, అగరు, అతి మధురము, ఇష్పుపువ్వులు, కలవలు, తామరపువ్వులు, జాజిపువ్వులు, ప్రేంకణము, అడవి మొల్లపువ్వులు, వీని నన్నింటి నొకటిగ చూర్ణముచేసి, పైజెప్పిన యుసిగలచూర్ణమునకు నెనిమిదవంతు ఉసిరికలచూర్ణమున కలిపి యుంచునది.

పిచ్చుట జిబిలికస్వరసమును వేయిపలములు తీసి యందు పైజెప్పిన చూర్ణమును కలిపి యాస్వరసమంతయు చూర్ణమున నిసుకునంతదనుక (విధిప్రకారము) భావనజేసి నీడ నెండించి యాచూర్ణమునకు రెట్టింత ఆవునెయ్యినైనను, తేనెతో గూడిన నేలి నైనను కలిపి బెల్లపుపాకమువలె జేసి, నేలితోమాగి దృఢమైన పరిశుద్ధమైనమంటిపాత్రలో నుంచి భూమిలో గుంట్రవ్వి యందు బూడిచెను బోసి యందు పైజెప్పిన యాషధ భాండము నుంచి పదిలముగ మూతమూసి గుంటను మూసి పదునైదుదినములవరకును అధర్వణవేదవేత్తలచే రక్షగట్టించి భద్రముగ కాపాడునట్లు చేయునది.

ఒకపక్షము (పదునైదుదినములు) కడచినపిదప నాయాషధభాండమును వెలికిం దీసి యందు బుగరు వెండి తామ్రము పగడము ఉక్కు అనువానిభస్మములను, ఉసిరికల చూర్ణమునకు నెనిమిదవభాగమును కలిపి యాయాషధమును అర్ధకర్ణమువంతున ప్రతిదిన మునను అగ్నిబలానుసారముగ ప్రాతఃకాలమున సేవించునది అట్టికాలమున కుటీప్రవేశక విధి ననుసరింపనగును. మరియు నాయాషధము జీర్ణమైనపిదప అరువదినాళ్లసంభావుల బియ్యపుఅన్నమును పాలతోడను నేతితోడను కలిపి భుజించుచుండవలెను. ఇతైరంగున నీరసాయనమును సేవించినచో పైని బ్రాహ్మరసాయనసేవనమునకు జెప్పినగుణముల నొంద గల్గును.

❧ ధ్వితీయబ్రాహ్మరసాయనగుణములు. ❧

భవంతి చాత్రః—

మూ. ఇదం రసాయనం బ్రాహ్మం మహర్షి గణసేవితమ్,

భవత్యరోగో దీర్ఘాయుః ప్రయుజ్ఞానో మహాబలః.

కాస్తః ప్రజానాం సిద్ధార్థః చంద్రాదిత్యసమద్యుతిః,
శ్రుతం ధారయతే సత్త్వం ఆర్షం చాస్య ప్రవర్తతే. 60

ధరణీధరసారశ్చ వాయునా సమవిక్రమః,
స భవత్యవిషం చాస్య గాత్రే సమృద్ధ్యతే విషమ్. 61

(ఇతి ద్వితీయం బ్రాహ్మరసాయనమ్.)

వ్యా. వైశేష్యబడిన బ్రాహ్మరసాయనము మహర్షి గణముచే నేవించబడినది. దీనిని నేవించుటవలన (వైశేష్యబడిన గుణములు కల్గుటయే కాక) రోగవిముక్తుడై దీర్ఘకాల మాయుష్యమునొంది మిక్కిలి యధికమైనబలము నొంది జనులకందరకును చూడ రమ్య మగు రూపముకల్గి తనమనోబీజముల సిద్ధినిొంది సూర్యచంద్రులతోలే జన్మకల్గి యుండును. తాను ఒకతూరి వినినదానినెల్ల మనస్సున ధరించు ధారణాశక్తి కల్గియుండును. ఋషులతో సమానమైన మనోబలము కల్గియుండును. పర్వతములకు సారభూత మగు ఇసుముతో సమానమైనబలమును వాయువునకు సమమగు నేగంబును కల్గియుండును. అట్టిమనుజునిశరీరమున విషసంబంధము కల్గినను, అయ్యది తనప్రభావము నుడిగి మనిసేయ నేరకుండును. (ఇదియే రెండవ బ్రాహ్మరసాయనము.)

ఇచ్చట “ధరణీధరసారః” అన్నచోట “ధరణీధరస్య సారః-ధరణీధరసారః, ధరణీ ధరసారస్యేవ సారో యస్య” అనువిగ్రహముచేత పర్వతసారమైన లోహమువంటి పటుత్వము కల్గినని భావము.

— ౩. చ్యవనప్రాశరసాయనము. —

మూ. బిల్వోగ్నిమథశ్శోణాకః కాశ్చర్యః పాటలిర్బలా,
శర్ల్యశ్చతస్రః పిప్పల్యః శ్వదంత్రా బ్రహ్మద్యయమ్. 62

శృంగీ తామలకీ ద్రాక్షా జీవస్తీ పుష్కరాగురు,
అభయా చామృతా ఋద్ధిః జీవకర్ష భకా శటీ. 63

ముస్తం పునర్నవా మేదా నైలా చన్దనముత్పలం,
విదారివృషమూలాని కాకోలీ కాకనాసికా. 64

ఏషాం పలోన్మితాకా భాగాకా శతాన్యామలకస్య చ,
పశ్చి దద్యాత్తదైకర్థ్యం జలద్రోణే విపాచయేత్. 65

జ్ఞాత్వా గతరసాన్యేతాన్యాష ధాన్యథ తం రసం,
తచ్ఛామలకముద్ధృత్య నిష్కలం తైలసర్పిషోః. 66

పలద్వాదశకే భృష్టా దత్వా చార్థతులాం భిషక్,
 మత్స్యజ్ఞికాయాః పూతాయాః లోహదర్వా సుసాధయేత్. 67
 పట్టలం మధునశ్చాత్ర సిద్ధశీతే ప్రదాపయేత్,
 చతుష్పలం తుగాక్షీర్యాః పిష్పలీద్విపలం తథా. 68
 పలమేకం నిదధ్యాచ్చ త్వగేలాపత్రకేసరాత్,
 ఇత్యయం చ్యవనప్రాశః పరముక్తో రసాయనః. 69
 కాసశ్వాసహరశ్చైవ విశేషేణోపదిశ్యతే,
 క్షీణక్షతానాం వృద్ధానాం బాలానాం చాజ్వర్ధనః. 70
 స్వరక్షయమురోరోగం హృద్రోగం వాతశోణితం,
 విపాసాం మూత్రశుక్రస్థాన్ దోషాంశ్చాప్యపకర్షతి. 71
 అస్య మాత్రం ప్రయుజ్యతే యోపహృద్ధ్యాన్న భోజనం,
 అస్య ప్రయోగాచ్ఛ్యవనః సువృద్ధోఽభూత్పునర్యవా. 72

వ్యా. మారేడుపేళ్లు, కూరనెల్లిపేళ్లు, పెద్దమ్రనుపేళ్లు, పెద్దమ్మడు, కలిగొట్టుచెట్టు
 పేళ్లు, చిట్టాముట్టిపేళ్లు, పర్ణిచతుష్టయము (శీలపొన్న, ముయ్యాకుపొన్న, అడవి
 మినుము, అడవి పెసర అను నాల్గునచేరి పర్ణిచతుష్టయము), పిప్పళ్లు, పల్లెరుపేళ్లు, బృహతీ
 ద్వయము (ములక, వాకుడు), కర్కాటకశృంగి, సేలయుసిరిక, ద్రాక్షపండు, పాల
 కూర, పుష్కరమూలము, అగరు, కరకకాయలు, లిప్పలీగి, బుద్ధి, జీవకము, ఋషభ
 కము, కనోరములు, తుంగగడ్డలు, గలిజేరు, మేద, ఏలకులు, మంచిగండము, నల్లకలు
 వలు, సేలగుమ్మడు, ఆడ్డసరముపేళ్లు, కాకోళి, కాకిదొండ ఇవి యన్నియు ప్రత్యేక
 మొక్కొకపల ముండునట్లు భాగముల గల్పించి నలియగొట్టి కుండలో నునిచి, అందు
 చక్కగ పండిన ఐదుపందల యుసిరికకాయల జేర్చి, యాకుండలో నొకద్రోణపరిమిత
 మగు జలమును బోసి, కషాయవిధిగ పండవలెను.

సిమ్మట నాయోషధులరసమంతయు కషాయమున జేరి యెనిమిదవపాలు మిగులు
 నట్లు కషాయము కాగినపిదప నాకషాయమునుండి యుసిరికకాయలను వేరుగ దీసి వాని
 యందలివిత్తనముల నూడదీసి కషాయమును ఉసిరికకాయలను వేరువేరుగ నుంచునది.
 పిదప నాయుసిరికపండ్లయొలుపురు బాణలిలో నునిచి యందు పండ్రెండు పలములు
 నువ్వులకాసెను పండ్రెండు పలములు ఆవుసెయ్యిని చేర్చి చక్కగ వేయించి వైజెప్పిన
 కషాయమున జేర్చి అర్ధతులము (నీబదిపలములు) చక్కెరను కలిపి పాకముబట్టి ఇనుప

గరిటెతో కలియబెట్టుచు లేహమువలె నగునట్లు వండునది. పక్వమైనదానిని దింపి చల్లబడిన పిదప నారుపలములు తేనెను, నాలుపలములు వెదురుపప్పును, రెండుపలములు పిప్పళ్లను, ఏలకులు లవంగపుచెక్క లవంగపత్రి నాగకేసరములు అను నాల్గిటిని ఒక్కొక్కపలమును వీని నన్నిటిని చూర్ణము జేసి మైదెత్తిన లేహమున జేర్చి యొక పాత్రలో నుంచునది.

ఈలేహము మిగుల శ్రేష్ఠమైన చ్యవనప్రాశరసాయనమని చెప్పబడును. దీనిని సేవించినచో కాసశ్వాసముల ముఖ్యముగ హరించునని మునులచే జెప్పబడినది. ధాతువులు త్రీణించినవారికిని, ఉరఃక్షతరోగములకవారికిని, వృద్ధులకును, బాలులకును, శరీరమును వృద్ధినందించి పుష్టిని కల్పించును. మరియు కంఠస్వరక్షయమును, రొమ్మనొప్పిని, హృద్రోగమును, వాతరక్తమును, దప్పిని, మూత్రమునకును శుక్రమునకును సంబంధించిన రోగములను, వీనినన్నిటిని హరించును. ఈలేహము ఆకలిని చక్కగ కల్పించి యాహారమును అడగింపకుండునంత పరిమాణమును కల్పించి సేవింపనగును. ఈరసాయనమును సేవించుటవలన ముదుసలియగు చ్యవనమహర్షి మరల యౌవనవంతు డాయెను. కావున నియ్యది చ్యవనప్రాశరసాయనమని యన్వర్థముగ చెప్పబడునని భావము.

ఇచ్చట “జ్ఞాత్వా గతరసాన్యేతాని” అనుచోట గాల్గవంతు కషాయము మిగులునట్లు చుండ కాచినచో రసము కషాయమున జేరునని యీతంత్రకారునియభిప్రాయము. ఈవిషయమునే వాగ్భటాచార్యులు “పాదశేషం రసం తస్మాత్” (ఉత్తర తంత్రము 3౯ అధ్యాయము) అని కంతోక్తిగ నుడివరి. చరకవ్యాఖ్యానమున—“గత రసత్వ మిహ ద్రవ్యాణాం చతుర్భాగస్థితజలే భవతి” అని నుడివరి.

“తైలసర్పిషోః పలద్వాదశశో భృష్టా” అనుచోట సీతంత్రవ్యాఖ్యాత చక్రపాణి—“తైలసర్పిషోరితి సమాసనిర్దేశాత్ ఉభాభ్యామేవ ద్వాదశపలాని, న పృథక్ పృథక్” అని వివరించిరి. వీరిమతమున తైలఘృతములు రెండును జేరి పండ్రెండుపలము అని స్పష్టమగుచున్నది. ‘ఆష్టాశ్లహృదయమున—“తైలఘృతాద్ద్వాదశభిః పలైః” అని యున్నది. దీని సర్వాంగసుందరవ్యాఖ్యానమున—“ప్రత్యేకం ద్వాదశభిః పలైః భర్తయేత్” అని యున్నది. ఈభేదమును విమర్శకులు గమనించెదరుగాత.

❧ చ్యవనప్రాశసేవనమున గల్గు విశేషగుణములు. ❧

మూ. మేధాం స్మృతిం కాంతిమనామయత్నం
ఆయుఃప్రకర్షం బలవీధ్వియాణాం,
స్త్రీషు ప్రహర్షం పరమగ్నివృద్ధిం
వర్ణప్రసాదం పవనానులోమ్యమ్.

రసాయనస్యాస్య నరః ప్రయోగాత్
 లభేత జీర్ణోఽపి కుటీప్రవేశాత్,
 జరాకృతం రూపమపాస్య సర్వం
 బిభర్తి రూపం నవయావనస్య.

74

(ఇతి చ్యవనప్రాశః.)

వ్యా. వైజెష్ఠిన చ్యవనప్రాశరసాయనమును విధిప్రకారము సేవించుచు కుటీప్రవేశవిధి ననుసరించి యున్నచో బుద్ధివృద్ధియు జ్ఞాపకశక్తియు శరీరకాంతియు కల్గి ఆయువు వృద్ధి నొంది జ్వరాదిరోగములు కల్గక ఇంద్రియములు బలిష్ఠములై తమతమ వ్యాపారములయందు నిరంకుశముగ ప్రవర్తించును. స్త్రీవిషయకసంభోగేచ్ఛ యధిక మగును. అగ్ని వృద్ధినందును. శరీరవర్ణము సిర్పలముగ నుండును. వాతము అనులోమముగ సంచరించును. మనుజుడు ముదునలి యైనను ఈకుటీప్రవేశరసాయనమువలన అట్టి జరా భూయిష్ఠమగురూపమును బాసి యౌవనమునకు జేరిన మంచిరూపము నొందును.

— ౭౭ — ౪. ఆమలకరసాయనము. ౭౭ —

మూ. అథామలకహారీతకీనాం, ఆమలకవిభీతకానాం, హరీతకీవిభీతకానాం
 ఆమలక-హరీతకీ-విభీతకానాం వా పలాశత్వగవనద్ధానాం, మృదా
 అవలిప్తానాం, కుకూలస్వీన్నానాం అకులకానాం పలసహస్రము
 లూఖలే సంపాద్య, దధిఘృతమధుపలలతైలశర్కరాసంయుక్తం
 భక్షయేత్ అనన్నభుగ్యతోక్తేన విధినా. తస్మాన్తే యవాగ్వా
 దిభిః ప్రత్యవస్థాపనం, అభ్యజ్ఞోత్సాదనం సర్పిషా యవచూర్ణైశ్చ.
 అయం చ రసాయనప్రయోగప్రకర్షో ద్విస్తావ దగ్నిబలమభి
 సమీక్ష్య, ప్రతిభోజనం యూషేణ పయసా వా పక్షికస్స
 సర్పిష్కః, అతః పరం యథాసుఖవిహారః కామభక్ష్యస్యాత్.
 అనేన ప్రయోగేణ ఋషయః పునర్యునత్యమవాపుః, బభూ
 వుశ్చానేకవర్షశతజీవినో నిర్వికారాః పరం శరీరబుద్ధిన్ద్రియబలసము
 దితాః, చేరుశ్చాత్యంతనిష్ఠయా తపః.

75

(ఇతి చతుర్థమామలకరసాయనం.)

వ్యా. ఉసిరిక కాయలను కరక కాయల నైనను, ఉసిరిక కాయలను తానికాయల
 నైనను, కరక కాయలను తానికాయలనైనను, ఉసిరిక కాయలను కరక కాయలను తాని

కాయలను మూటి నైనను వేయివలములను ఒక్కొక్క యోగముగ జేర్చి మోడుగ చెట్టు పట్టలో నునిచి కట్టి వైసి చీలమన్ను బూసి యెండించి పిడకలపుటమున బెట్టి యుడికిన పిడప ఆకాయలయందలి విత్తుల వెలికిందీసి రోటిలో నునిచి మెత్తగ దంచి చూర్ణముచేసి యాచూర్ణమున పెరుగును నేతిని లేసెను నువ్వుల తెలికపిండిని నువ్వులనూసెను చక్కెరను కలిపి రసాయనవిధ్యుక్త ప్రకారము సేవించుచు అన్నాహారమును వదలి యుండవలెను. ఈయాషధ సేవను వదలిన పిడప య వాగువు మున్నగు ద్రవాహారవిధిక్రమము ననుసరించి (వమనవిరేచన ప్రకరణమున జెప్పబడిన పేయాద్యాహారక్రమానుసారముగ) యాహారము జేయుచు మామూలుగ చేయునాహారస్థితి నధ్యసించి మరల యథాస్థితికి దెచ్చుకొనవలెను. మరియు నేతితో నధ్యంగనము జేసికొని యవలచూర్ణముచే నలుగు పెట్టుకొనవలెను. ఈరసాయనమును అగ్ని బలమును అనుసరించి దినమునకు రెండుపర్యాయములు సేవించవగును. భోజనకాలమున ఆరువది నాళ్ల సంభావుబియ్యపు అన్నమును పెనలకట్టు నైనను పాలనైనను కలిపి నెయ్యి చేర్చి భుజింపవలెను. అలవాటైనపిడప తన కిష్టమువచ్చినరీతిగ భోజనముచేసి యిష్టానుసారముగ విహరింపవగును.

ఈరసాయనమును సేవించుటవలన ఋషిపుంగవుల్ల యావనము నొంది అనేక శతపత్సరములు రోగవర్జితులై శరీరబుద్ధింద్రియబలమునొంది మిక్కిలి నిష్ఠతో తపంబొనరించుచు ననేకశతపత్సరములు జీవించిరి.

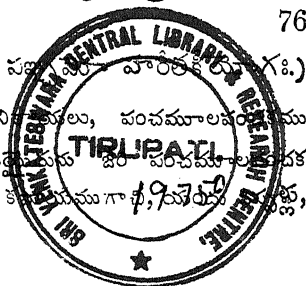
౨౨ ౨. హరితకీరసాయనయోగము.

మూ. హరిత క్యామలకవిభీతకపఞ్చపమ్మలనిర్యూహే, పిప్పలీమధుక మధూక కాకోలీక్షీర కాకోలీఆత్మగుప్తాజీనకర్ష భక షీరశుక్లాకల్మ సంప్రయుక్తేన, విదారీస్వరసేన, షీరాష్టగుణసమ్ప్రయుక్తేన చ సర్పిషః కుమ్భంసాధయిత్వా ప్రయుజ్ఞానోఽగ్ని సమాం మాత్రాం (ప్రయుజ్ఞేతాగ్ని బలం సమవేక్ష్య). జీర్ణే చ షీరసర్పిర్యాస్యం శాలి పష్టికముష్ణోద కానుపాసమశ్నౌ జరావ్యాధిపాపాభిచారవ్యవగత భయః శరీరేద్ద్రియబుద్ధిబలం ఆతులముపలభ్య అప్రతిహతసర్వా రమ్భః, పరమాయురవాప్నుయాత్.

76

(ఇతి సహజా హరితకీరసాయనయోగః.)

వ్యా. కరకకాయలు, ఉసిరికకాయలు, తానిములు, పంచమూలపదార్థము (విదువిధములైన పంచమూలగణద్రవ్యములు ఇరువదిదేవులను జూచుచు మూలములక మనబడును.) వీనినన్నిటిని జేర్చి పరిభాషానుసారముగ తయారుచేయుచు గాఢముగా నువ్వులనెత్త,

ఇప్పుడువులు, అతిమధురము, కాకోలి, తీరకాకోలి, దురదగోండివిత్తులు, జీవకము, ఋషభకము, పాలగుమ్మడి, వీనికల్కమును; నేలగుమ్మడిస్వరసమును, నేలికి, నెనిమిదింతలు ఆవుపాలను జేర్చి, కుంభపరిమితము రెండుద్రోణములు నెయ్యి కలిపి ఘృతపాక విధి ప్రకారము ఘృతమును సిద్ధముచేసి జాతరాన్ని కనురూపముగ పరిమితి గల్పించి నేవించునది. అయ్యది జీర్ణమైనపిదప శాల్యన్నమునైనను అరువదిసార్లుసంభావులయన్నము నైనను పాలను నేలిన కలిపి భుజించుచు వేడినీళ్లను త్రాగనగును. దీని సేవనముచే ముసలితనమును వ్యాధులను పాపకృత్యముచేతను దుష్టప్రయోగాదులచేతను సంభవించెడి యావత్తులను వదలి, శరీరమునకును ఇంద్రియములకును బుద్ధికిని అనదృశమైన యపార బలము నొంది, సకలకృత్యములయందును నిరంకుశప్రవర్తనము కల్గి యపరిమితమైన యాయువు నొంది సుఖముగ నుండగల్గును.

ఇచ్చట నీఘృతపాకమున ఒకభాగము ఘృతంబును, అందుకు సమభాగము మైశే ప్పిన హరితక్యాది కషాయంబును, ఘృతమునకు నెనిమిదింతలు తీరంబును జేర్చి ఘృత పాకవిధి ప్రకారము పాకము చేయనగును. కుంభమన—ద్రోణస్తు ద్విగుణః శూరోపి విజ్ఞేయః కుమ్భ వివ చ.” అను మానపరిభాషచేత రెండుద్రోణములని యెరుంగునది. పంచమూలపంచకవివరణయు మాయాయుర్వేదపరిభాషాగ్రంథమున జూచునది.

— ౧. ఆమలకరసాయనము. —

మూ. హరిత క్యామలకవిభీతక హరిద్రాస్థిరా బలా (వచా) విడక్లామృత వల్లివిశ్వభేషజమధుకపిప్పలీ సోమవల్కసిద్ధేన తీరసర్పిషా మధు శర్కరాభ్యామపి చ సన్నీయామలకస్వరసశతపలపరిపితం ఆమలక చూర్ణం అయశ్చూర్ణ చతుర్భాగసమ్మియుక్తం పాణితలమాత్రం ప్రాతః ప్రాతః ప్రాశ్య యథోక్తేన విధినా సాయం ముద్గయా మేణ పయసా వా ససర్పిష్కం శాలిషష్టికాన్నం అశ్నీయాత్.

త్రివర్షప్రయోగాదస్య వర్షశతమజరం వయస్తిషతి, శ్రుతమవ తిష్ఠతే, సర్వామయాః ప్రశామ్యంతి. విషమవిషం భవతి గాత్రే, గాత్రమశ్శవత్ స్థిరీభవతి, అభృష్యో భూతానాం భవతి. 77

(ఇతి షష్ఠో హరితకీయోగః.)

వ్యా. హరితకి (కరకకాయలు), ఉసిరికకాయలు, తానికాయలు, పసుపు, కోల పొన్ను, పాయువిడంగములు, తిప్పతిగె, శుంకి, అతిమధురము, పిప్పళ్లు, వెలిచండ్ర వీని నన్నిటిని చేర్చి తీరమునుండి తీయబడిన నేలిన ఘృతపాకవిధి ప్రకారము పక్వముజేసి

యాఘ్నతమున తేనెను చక్కెరను కలిసి యుంచుకొని, పిమ్మట నుసిరికకాయల చూర్ణమును నూరుపలముల యుసిరికకాయలనర్ధరసమున భావనజేసి, అందు నాల్గవంతు ఉక్కుచూర్ణమును కలిపి, యాచూర్ణమున పాణితల (అక్ష) మాత్రము మైదేప్పిన ఘృతమున కలిపి ప్రతిదినమునందు నుదయకాలమున సేవించుచు, ప్రతిదినమునందును సాయంకాలమున పెసలకట్టును పాలను నేతిని కలిపిన రాజనపు టన్నము నైనను ఆరుపదిసార్లు సుబావులయన్నమునైనను భుజింపవగును.

ఇత్తైరంగున సీరసాయనమును మూడుసంవత్సరములకాలము సేవించినచో నూరు సంవత్సరములవరకును ముదిమి లేక యావగము నిలచి యుండును. వినబడినవిషయ మంతయు జ్ఞాపకమున నుంచుకొనుశక్తి కల్గియుండును. రోగము లన్నియు శమించును. వానిశరీరమున విషము సోకినను అయ్యది నిర్విర్యమగును. శరీరము రాతివలె స్థిరముగ నుండును. ఇతరులు ఎదిరించినను వారిచే హాని లేక యుండును.

— ౭౭ రసాయనసేవనముచే గల్గుగుణములు. ౭౮ —

భవన్తి చాత్ర:—

మూ. యథామరాణామమృతం యథా భోగవతాం సుధా,

తథాభవన్తహర్షీణాం రసాయనవిధిః పురా. 78

న జరాం న చ దౌర్బల్యం నాతుర్యం నిధనం న చ,

జగ్గుర్వర్షసహస్రాణి రసాయనపరాః పురా. 79

న కేవలం దీర్ఘమిహాయురశ్నుతే

రసాయనం యో విధివన్ని మేవతే,

గతిం స దేవర్షినిమేవితాం శుభాం

ప్రపద్యతే బ్రహ్మ తథేతి చాక్షయమ్. (చాక్షరమ్.) 80

వ్యా. దేవతలకును నాగులకును ఆమృతముబోలె మనుజులకును మహర్షులకు సీరసాయనవిధానము గుఱోత్తర మైయుండును. ఈరసాయనవిధిని విద్యుక్తప్రకారము సేవించువారు ముదిమిని, బలహీనమును, రోగములను, మరణమును ఆనేకసహస్రవత్సరములవరకును నొందక పూర్వకాలమున నుండిరి. మరియు సీరసాయనసేవనముచేత కేవలము దీర్ఘాయుష్యమును మాత్రము నొందుటయె కాక దేవర్షిగణుల పేవితంబగు సుత్రమలాకమును బొంది తుట్టతుద కనశ్వరంబును పునర్జన్మ రహితంబునైన తాత్పర్యముగ మోక్షము చేకూర్చును.

ఇచ్చట రసాయనవిధి సేవించినవారు జరావ్యాధులు లేక దీర్ఘకాల మాయు ర్వృద్ధి నొందుదురు; కావున వారు దానంజేసి చిత్తశుద్ధికలవారై చాలకాలము నిర్విఘ్నముగ తపస్సు నాచరించి యుత్తమమైన లోకములజేరి కడపట బ్రహ్మైక్యరూపమైన ముక్తి బడయగల్గుదురు; కావున రసాయనవిధానము మోక్షమునకు సాధనమని “బ్రహ్మ తథేతి చాక్షరమ్” అనువాక్యముచే జెప్పబడినది.

— రసాయన ప్రథమపాద విషయసంగ్రహము. —

తత్ర స్తోకః—

మూ. అభయామలకీయేఽస్మిన్ పడ్యోగాః పరికీర్తితాః,

రసాయనానాం సిద్ధానాం ఆయుర్యైరనువర్తతే.

81

వ్యా. అభయామలకీయ మనుసీరసాయన పాదమందు సిద్ధములగు నాయుర్వృద్ధి కరములైన రసాయనయోగములు అరును వివరింపబడినవి. (ఇచ్చట బ్రాహ్మీరసాయనము, రెండవబ్రాహ్మీరసాయనము, చ్యవనప్రాశరసాయనము, అమలకరసాయనము, హరితకీ రసాయనము, అరవది యామలకరసాయనమును, ఇవి యన్నియు జేరి యారువిధములైన రసాయనము లగునని యెరుంగునది. ఇట్టి సంఖ్యాపరిగణనమును సందేశానివ ర్తికై చెప్ప బడినది. ప్రజెప్పబడు సంఖ్యాపరిగణనమును గమనించునది.)

ఇత్యగ్ని వేశకృతే తస్త్రే చరక ప్రతిసంస్కృతే చికిత్సాస్థానే

అభయామలకీయోనామ రసాయనపాదః ప్రథమః.

ఇతైరంగున నగ్నివేశకృతంబును చరకమహర్షి చే సంస్కరింపబడినదియు నగు చరకసంహితయను నాఁగుచేర్చదకంత్తమునందలి చికిత్సాస్థానమున ప్రథమాధ్యాయ మునందు అభయామలకీ యను ప్రథమపాదము సంపూర్ణము.

— ప్రథమాధ్యాయము—రెండవపాదము.

అవతరణికః—పూర్వపాదమున అమలకరసాయనయోగములు కొన్ని చెప్పబడి నవి. అట్టి యామలకయోగముల మరి కొన్ని వివరించుటకై ప్రాణకామీయమును రెండవ పాదము చెప్పబడును.

మూ. అథాతః ప్రాణకామీయం రసాయనపాదం వాఖ్యాన్యమః.

1

ఇతి హస్తాహ భగవానాత్త్రేయః,

2

వ్యా. అభయామలకీయమను రసాయనపాదమును చెప్పినపిదప ప్రాణకామీయ మను (ప్రాణకామశబ్దము నధికరించి చెప్పబడు పాదము) రెండవరసాయనపాదము భగ పంతుడగు నాత్మేయమహర్షి చెప్పినదానికన్న హ్యసాతిరేకము లేకుండునట్లు వివరింప బడునని భావము.

❧ రసాయనోపయోగకాలమున నుండవలసిన క్రమము. ❧

మూ. ప్రాణకామాశ్శుశ్రూషధ్వమిదముచ్యమానం అమృతమివాఽపర మదితిసుతహితకరం అచింత్యాద్భుతప్రభావం ఆయుష్యం ఆరోగ్య కరం వయసః స్థాపనం నిద్రాతద్ద్రాశ్రమక్లమాలస్యనౌర్బల్యాప హరమనిలకఫపిత్తసామ్యకరం స్థైర్యకరం అబద్ధమాంసహరం అన్తరగ్ని సన్ధుక్షణం ప్రభావర్ణస్వరోత్తమకరం రసాయనవిధానం. అనేన చ్యవనాదయో మహర్షయః పునర్యుపత్వమాపుః నారీణాం చేష్టతమా బభూవుః, స్థిరసమసుభక్తమాంసాః, సుసంహతస్థిరశరీరాః, సుప్రసన్న బలవర్ణేంద్రియాః సర్వత్ర అప్రతిహతపరాక్రమాః క్లేశసహశ్చ.

సర్వే శరీరదోషా భవంతి గ్రామ్యాహారాత్ అష్టులవణకటుకఘోర శుష్కశాకమాంస(మాష)లపలపిష్టాన్నభోజనాం, విరూఢనవ శూకశమీధాన్యవిరుద్ధాఽసాత్త్వ రూక్షఘోరాభిష్యద్భిభోజనాం, క్షిన్నగురుపూతిపర్యుషితభోజనాం, విషమాధ్యశసప్రాయాణాం దివాస్వప్న స్త్రీమద్యనిత్యానాం, విషమాతిమాత్ర వ్యాయామ సంక్షోభితశరీరాణాం, భయక్రోధశోకలోభమోహాయాసబహు లానాం.

అతో నిమిత్తం హి (నిమిత్తాద్ధి) శిథిలీభవంతి మాంసాని, విము చ్యంతే సస్థయః విదహ్యతే రక్తం, విష్యన్తతే చ అనల్పం మేడః, న సన్ధి యతేఽస్థిషు మజ్జా, శుక్రం న ప్రవర్తతే, క్షయముపైత్వోజః. స ఏవంభూతో ఘ్నాయతి, నీడతి, నిద్రాతద్ద్రాశ్రమస్థసమన్వితో నిరు త్సాహః శ్వసితి, అసమర్థః షేష్టానాం శారీరమానసీనాం, నప్తస్త్రుతి బుద్ధిచ్ఛాయః రోగాణామధిష్ఠానభూతః నస్వప్నమాయురవాప్నోతి.

తస్మాదేతాః దోషాః అవేక్షమాణస్సర్వాః యథోక్తానహితా
నపాస్య ఆహారవిహారాః రసాయనాని ప్రయోక్తుమర్హతీత్యుక్త్వా
భగవాన్ పునర్వసురాత్రేయ ఉవాచ.

వ్యా. అపరిమితమగు నాయుర్బలాదుల గోరునోమహద్బలారా! ఈక్రింద జేప్పం
బడు రసాయనవిధానము నాలకింపును! ఈరసాయనము దేవతలకు రెండవ యమృతమును
బోలె హితకరంబును, మనస్సుచే నూహింపరాని యాశ్చర్యమును కల్గించు ప్రభావము
కల్గినదియు, ఆయువును వృద్ధినిొందించునదియు, ఆరోగ్యకరంబును, యావనవయస్సును
స్థిరముగ నిల్పునదియు, అతినిద్రను కునికిపాటును శ్రమమును బడలికను అలసత్వమును
బలహీనమును పోగొట్టునదియు, వాతపిత్తకఫదోషముల మూటిని న్యూనాధిక్యము నొంద
నీయక ఆయాదోషమునకు నియమితమగు సమస్థితి నుంచునదియు, శరీరమును దృఢ
పరచునదియు, శిథిలమైనమాంసమును శైథిల్యమును పోగొట్టి దృఢముగ జేయునదియు,
శరీరమునందలి కాయాగ్నిని రగ్గులజేయునదియు, ఉత్తమములగు శరీరశాంతిని వర్జ్యమును
కంఠస్వరమును కల్గించునదియు నగును.

మరియు సీక్రింద నిరూపింపబడు రసాయనముల సేవించుటచే చ్యవనడు
మున్నగు మహద్బలు ముదిమిని వదలి యావనము నొందిరి. మరియు ననేకులు స్త్రీలకు
మిక్కిలి ప్రియమైనరూపము నొందిరి. శరీరమునందలి మాంసము దృఢమై సమముగ
నాయాఅవయవవిశేషముల నుండవలసిన స్థితి నుండియుండిరి. వారియవయవములు
ఓండొంట కలిసి దృఢములగు సంభిబంధములు కల్గియుండెను. శరీరబలంబును వర్జ్యంబును
చక్షురాదీంద్రియములును నిర్మలములై యుండెను. వారు సర్వకాలసర్వావస్థలయందును
అడ్డులేని పరాక్రమము కలవారై యెంతటికష్టములనైన నోర్వగలిగియుండిరి.

మరియు శరీరసంబంధములైన రోగము లన్నియు నింద్యములగు నాహారముల
సేవించుటంజేసి సంభవించును:—మరియు పులుపు, ఉష్ణ, చేదు, కారము, అనునీరస
ముల మితిమీరి సేవించుటవలనను, ఎండినకూరగాయలను, మాంసమును, ముడినువ్వులను,
తెలికపిండిని, పిండిపంటకములను విశేషముగ భుజించినను, మొలకలెత్తిన ధాన్యమును
క్రొత్తధాన్యమును శూక (నెమలివరి) ధాన్యమును శమిధాన్యమును ఉడ్డులు పెసలు
మున్నగు కాయధాన్యములను) సేవించుటవలనను, పరస్పరసంయోగాది విరుద్ధములగు
క్షీరమాత్స్యదుల జేర్చి భుజించుటవలనను, సాత్త్వికములకాని (తనకు వాడుకలో
లేమింజేసి శరీరతత్త్వమునకు ఇమడని) పదార్థములనైనను రూక్షంబులును క్షారంబులును
అభివ్యంధకర (నాసానిరంధ్రముల ద్రవమునుబుట్టించు) పదార్థములనైనను భుజిం

చుటవలనను, కుల్లినపదార్థముల నైనను ఘనపదార్థములనైనను దుర్గంధమైనపదార్థముల నైనను, చర్మపిత్త (ముందుదినము వక్రముచేయబడిన) అన్నాదులనైనను భుజించుట వలనను, అకాలమున భుజించినను, భుజించినవెంటనే మరల భుజించినను, ఎడతెగక పగటిపూట నిద్రించినను, మితిమీరి స్త్రీసంభోగముచేసినను, అమితముగ మద్యపానము జేసినను, విషమంబుగను అమితముగను వ్యాయామము చేయుటవలన శరీరక్షోభము కల్గినను, భయము శ్రోధము దుఃఖము లోభము మోహము శరీరప్రయాసము ఇవి యధికముగ కల్గినను, ఈ కారణములవలన మరుజాలకు శరీరవ్యాధులు సంభవించును.

వైశేష్ఠికారణములచే మనుజులకు శరీరమునందలి మాంసములు నడలి శిథిలములగును. కీర్ణ వదలును. రక్తము మిక్కిలి పేడియగును. దానంజేసి పేదస్సు కరగి యధికముగ స్రవించును. అస్థులయందలి గుజ్జ (క్రోవు) చేరదు. శుక్రము వృద్ధి నొంది వ్యాపింపదు. ప్రాణమున కాధారమైన యోజస్సు తీడించును.

ఇట్టిపరిస్థితి నొందినమనుజుడు మిక్కిలి బడలికనొంది కృశతనొందును. నిద్రయు కునికిపాటును సోమరసంబును కల్గి, పనులయం దుత్సాహము లేక నిశ్వాసము విడచుచు శరీరమునకును మనస్సుకును సంబంధించిన చేష్టల జేయుటకును సామర్థ్యము లేక జ్ఞాపక శక్తియు బుద్ధియు శరీరకాంతియు లేక పలు దెరంగులైన జ్వరాదిరోగములకు నెలవై బాధపడుచు తుదకు పూర్ణాయువు లేక మధ్యకాలముననే యంత మొందును.

కావున వైశేష్ఠిబడిన దోషముల నన్నిటిని గమనించి వానికి కారణములైన వైశేష్ఠిబడిన గ్రామ్యహారాది ఆయుక్తాహారవిహరముల నెల్ల దూరంబుచిచ్చి క్రింద జెప్పబడు రసాయనముల బ్రయోగింప దగునని భగవత్స్వరూపుడగు నాశ్రేయులు చెప్పెను. (ఏవిధమగు రసాయనమును సేవించునపుడును శారీరమానసికదోషకారణములైన గ్రామ్యహారాదుల సేవింప దగదని ముఖ్యభావము.)

ఇచ్చట తంద్ర యన—“ఇంద్రియాగ్రేష్ఠ్యసంవిత్తిః గౌరవం జృమ్భణం క్షమః, నిద్రార్తస్త్వేప యస్యేహ తస్య తన్ద్రాం వినిర్దిశేత్.” (సుశ్రుతశాస్త్రం. అ. ౪) అనులక్షణము నెరుంగునది.

— 1. ఆమలకఘృతము. —

మూ. ఆమలకానాం సుభూమిజానాం కాలజానాం అనుపహతగర్భవర్ణ రసానాం ఆపూర్ణరసప్రమాణవీర్యాణాం స్వరసేన, పునర్నవా కల్కపాదసంప్రయుక్తేన, సర్పిషః సాధయేదాధకం, అతః పరం

విదారీస్వరసేన జీవన్తికల్కసంప్రయుక్తేన, అతః పరం చతుర్గుణేన
పయసా బలాతిబలాకషాయేణ శతావరికల్కసంయుక్తేన.

అనేన క్రమేణైకైకం శతపాకం సహస్రపాకం వా శర్కరా
క్షౌద్రచతుర్భాగసంప్రయుక్తం సావర్ణే రాజతే మార్తికే వా
శుచౌ దృఢే ఘృతభావితే కుష్మే స్థాపయేత్.

తద్యథోక్తేన విధినా యథాగ్ని ప్రాతః ప్రాతః ప్రయోజయేత్,
జ్వేదే (తు) చ క్షీరసన్నిర్భాగ్ని శాలిషష్టికమశ్నీయాత్. అస్య
త్రివర్షప్రయోగాత్ వర్షశతం వయః అజరం తిష్ఠతి, శ్రుతమవ
తిష్ఠతే, సర్వామయాః ప్రశామ్యంతి, అప్రతిహతగతిః స్త్రీషు
అపత్యవాః భవతీతి.

4

వ్యా. మంచిభూమియందు పుట్టినవియు, యుక్తముగ నుండుకాలమున బుట్టి,
గంధంబును వర్షంబును రసంబును చెడక పూర్ణమైన రసమును ప్రమాణమును వీర్యమును
కల్గియుండు ఉసిరిక కాయలనుండి స్వరసము దీసి, అస్వరసమునకు నాల్గవపాలు ఆవునేతిని
నేతికి నాల్గవపాలు గలిజేరుపేళ్లకల్కమును కలిపి ఒక అడకపరిమితమైన ఘృతమును
ఘృతపాకవిధి ననుసరించి పక్వముజేయునది. మరల నత్తైరంగుననే ఒక అడకపరిమితమైన
యావునేతిలో నాలుగొడకములు నేలగుమ్మడి స్వరసమును ఘృతమునకునాల్గవపాలు పాల
కూరకల్కమును కలిపి ఘృతపాకవిధి ననుసరించి పక్వముచేయునది. పిమ్మట మరల నా
ఘృతమునందే నాలుగింతలు ఆవుపాలను చిట్టాముట్టి, పేరాముట్టి కషాయమును నాలు
గింతలును ఘృతమునకు నాల్గవపాలు పిల్లిపీచరకల్కమును జేర్చి పక్వము జేయునది.
ఇత్తైరంగున వైజెప్పిన మూడుయోగములలో నొక్కొక్కయోగమునను నూరేసిమారులైనను
పేయిమారులైనను ఒకేఘృతమును పక్వముజేయనగును.

పైజెప్పినరీతిగ మూడువందలమారులైనను మూడుశేలమారులైనను పక్వముచేయ
బడిన యాఘృతమున దానికి చాలగవవంతు పంచదారను తేనెను కలిపి బంగరపాత్ర
యందైనను వెండిపాత్రయందైనను నేతితో మాగి దృఢమైన మంచి మంటిపాత్రయం
దైనను బోసి పదిలముగ నుంచునది.

పిమ్మట సుముహూర్తమున నాఘృతమును రసాయనవిధివిహితముగ కుటీప్రవేశ
విధి ననుసరించి ప్రతిదినంబును ప్రాతఃకాలమున జాతరాగ్నిబలమును (జీర్ణశక్తిని) గమ
నించి తదనుగుణముగ సేవింపనగును. సేవింపబడిన ఆయాషధము జీర్ణమైనవిదప రాజసంపు
టన్నమునైనను ఆరువది నాళ్ల సంబావుబియ్యపుటన్నమునైనను నేతిని పాలను కలిపి

భుజింపవలెను. ఇతైరంగున నాఘృతమును మూడుసంవత్సరములకాలము సేవించినచో వినవిషయముల నెల్ల ధారణచేయు శక్తి కల్గును. రోగము లన్నియు శమించును. స్త్రీలతో అడ్డులేక సంభోగించు శక్తి కల్గును. సంతతి కల్గును.

ఇచ్చట నీకల్పము నెరుంగునది:--“కల్పాచ్చతుర్థణీకృత్య ఘృతం వా తైల మేవ వా, చతుర్థణే ద్రవే సాధ్యం” అను సామాన్యపరిభాషానుసారముగ నిచ్చట నాధకపరిమితమైన ఘృతమున నాలుగాధకములు ఉసిరికకాయలరసమును ఘృతమునకు నాల్గవంతు గలిజేరుకల్పమును జేర్చి ఘృతపాకవిధి ప్రకారము పక్వము చేయవలెను. ఇతైరంగుననే తక్కిన రెండుపాకవిధులయందును ఘృతమునకు నాలుగింత ద్రవమును నాల్గవభాగము కల్పమును జేర్చి పక్వము జేయవలెను. మరియు సౌవర్ణ - రజత - మృణ్మయపాత్రములలో క్రమముగ నొకదానికన్న నొకటి గుణహీనమని యెరుంగునది.

—ॐ ఆమలకఘృతోపయోగగుణవిశేషములు. ॐ—

భవతత్త్వత్ర:—

మూ. బృహచ్చరీరం గిరిసారసారం స్థిరేంద్రియం చాతిబలేంద్రియం చ,
అధృష్యమన్యైః అతికాంతరూపం. ప్రశస్తిపూజాసుఖచిత్తభాక్ష.
బలం మాదద్వర్ణవిశుద్ధిరగ్ర్యా స్వరో ఘనాఘస్తనితానుకారీ,
భవత్యవత్యం విపులం స్థిరం చ సమశ్చ తో యోగమిమం నరస్య.
(ఇత్యామలకఘృతమ్.)

వ్యా. పైజెప్పబడిన యామలకఘృతమును సేవించువారికి శరీరము గొప్పదిగ వృద్ధినిొందును. ఉక్తుతో సమానమగు సత్తువ గల్గును. ఇంద్రియములు మిక్కిలి దార్ఢ్యమునొంది వానివానిపనుల నెరవేర్చుటయందు సామర్థ్యము కల్గియుండును. శత్రువులు మున్నగు నితరులచే ధిక్కరింపనలవికాని బలంబును మిక్కిలి రమ్యమగు రూపంబును, ప్రశంసార్హమైనగుణంబును, సుఖంబును, మనస్సును కల్గియుండును. మిక్కుటమైన శరీరబలంబును, కాంతివిశేషంబును, మేధుగర్జనము ననుకరించు కంఠస్వరంబును, ఆయాము లేక స్థిరమైన యధికసంతానంబును కల్గును.

—ॐ ఆమలకానలేహము. ॐ—

మూ. ఆమలకసహస్రం పిప్పలీసహస్రసంప్రయుక్తం పలాశతరుణతౌరో
దకోత్తరం తిష్ఠేత్, తదనుగతతౌరోదకమనాతపశుష్కం అనన్ధి
చూర్ణీకృతం చతుర్థణాభ్యాం మధుసర్పిర్భాగ్నిం సంనీయ శర్కరా

చూర్ణచతుర్భాగసమ్మియు క్తం ఘృతభాజనస్థం పక్షాసాకా స్థాప
యేత్ అస్తర్భూమేః.

తస్యోత్తరకాలం అగ్ని బలసమాం మాత్రాం ఖాదేత్, పౌర్వా
ష్ణికః ప్రయోగో నాపరాష్ణికః సాత్త్వావేక్షశ్చాహారవిధిః.

అస్య ప్రయోగాద్వర్ష శతం ఆజరం వయస్తిష్ఠతీతి సమానం
పూర్వేణ.

7

(ఇత్యామలకావలేహః.)

వ్యా. వైదేష్ఠినరీతిగ గుణశ్రేష్ఠములైన వేయి యుసిరికపండ్ల వేయి పిప్పళ్లను
(రెంటిరి) ఒకపాత్రలో నునిచి మిక్కిలి లేతదియు ముదిరినదియు గాక నడివయసున
నుండు మోదుగచెట్టు ఆకులచే తొరకల్పనవిధి ప్రకారము తొరోదకమును సిద్ధముచేసి
యాతొరోదకమును వైదేష్ఠిన పాత్రలోనుండు ఉసిరికకాయలను పిప్పళ్లను మునిగి
దానిపైని తొరోదకము నులిచియుండునట్లుంచునది. ఇత్తైరంగున నాతొరోదక మంతయు
నారెంటియందును ఇమిడి యింతునందాక నునిచి పిప్పట నాయుసిరికకాయలను పిప్పళ్లను
వెలికిం దీసి కాయలయందలి గింజలను వేరుగ దీసి వైయెలుపును నీడ నెండించి మెత్తగ
చూర్ణముజేసి యాచూర్ణమునకు నాలుగింతలు లేసెను నేలిని జేర్చి, యాచూర్ణమునకు
నాల్గవంతు చక్కెరను కలిపి, వీసినన్నిటిని నేతితో ముగినకుండఁగా నునిచి పదిలముగ
మూసి యారునూసములవరకును భూమిఁగో స్థాపితముచేసి యుంచనగును.

ఆరుమాసములు గడచినపిదప నాయాషధమును వెలికిం దీసి జలరాగ్నిబలాను
సాగముగ దగిన పరిమాణమును గల్పించి సేవింపనగును. ఇత్తైరంగున ప్రతిదినంబును
ఉదయకాలమున మాత్రము సేవింపనగుగాని సాయంకాలము సేవింపదగదు. తనకు ఆల
వాటుగనుండు మామూలుగ నాహారవిధి చేయదగును. దీనిని సేవిం చుటవలన నూరువత్సర
ములకాలము మునలితనము లేక యౌవనవయస్సు కల్గి సుఖముగ నుండును. ఇంతియకాక
వైదేష్ఠబడిన గుణములు గూడ గల్గును. ఇది యామలకావలేహరసాయన మనబడును.

— ౨౭౩. ఆమలకచూర్ణము. —

మూ. ఆమలకచూర్ణాధకం ఏకవింశతిరాత్రు మామలకస్వరసపరిశీతం
మధుఘృతాధకాభ్యాం ద్వాభ్యా మేకీకృతం అష్టభాగసిఃపిలీకం
శర్కరాచూర్ణచతుర్భాగసమ్మియు క్తం ఘృతభాజనస్థం ప్రావృషి
భస్మరాశౌ నిదధ్యాత్.

తద్వర్షాస్తే సాత్త్వికస్థ్యాశీప్రయోజయేత్. అస్య ప్రయోగా
ద్వర్షశతం అజరమాము స్తిష్ఠతీతి సమానం పూర్వేణ. 8

(ఇత్యామలకచూర్ణమ్.)

వ్యా. ఉసిరికపండ్లచూర్ణమును ఒక ఆధకపరిమితము గ్రహించి యాచూర్ణమును ఉసిరికపండ్లరసమున నిరువదియొకదినము నానబెట్టి రసము నాకర్షించిన యాచూర్ణమున ఆధకపరిమితమగు తేనెను నేతిని కలిపి, అందు చూర్ణమునకు నెనిమిదవవంతు పిప్పలి చూర్ణమును నాల్గవవంతు పంచదారను చేర్చి, నేతితో మూగినకుండలో నునిచి పదిలముగ మూసి వర్షాకాలమున బూడిచెరాళిలో భద్రముగ నుంచునది.

వర్షాకాలము గడచినపెంటనే దాని వెలికిందీసి జాతరాన్నికి దగిన పరిమాణముతో ప్రతిదినంబును సేవించుచు శరీరమున కిమిడినదియు పత్త్యకరంబును నగునాహారమును భుజింపవలెను. ఈరసాయనముచు ప్రయోగించుటవలన నూరువత్సరములు ముదిమి లేకయుండుటయ కాక పైన ఆమలకఘృతమునకు జెప్పిన యుత్తమగుణంబులను కల్గును.

— ౨౭ — విడంగవలేహము. ౨౯ —

మూ విడజ్జతణ్ణులచూర్ణానాం ఆధకం, ఆధకం పిప్పలీతణ్ణులనాం, అధ్య
ర్థాధకం సితోపలాయాః, సర్పిస్తైలమథ్వాధకైః షష్ఠిరేకీకృతం
ఘృతభాజనస్థం ప్రావృషి భస్మరాశావితీ సర్వం సమానం
పూర్వేణ యావదాశీః. 9

(ఇతి విడజ్జావలేహః.)

వ్యా. వాయువిడంగములను బియ్యము (పొట్టిలిచినగింజలు) ఒక ఆధకపరిమితంబును, పిప్పలిగింజలను ఒక ఆధకమును జేర్చి చూర్ణముజేసి అందు ఒకటిన్నర ఆధకము శీనాకల్మండచూర్ణమును, నెయ్యి, నూనె, తేనె, ఇవి మూడును జేరి ప్రత్యేకమొక్క ఆధకంబును కలిపి, వీనినాటి నొకటిగ కలిపి విధ్యుక్తప్రకారము అవలేహవక్రముజేసి నేతితో మూగిన కుండలో నునిచి పదిలముగ మూసి పైజెప్పినరీతిగ వర్షాకాలమున బూడిచెరాళిలో వర్షాకాలమంతయు భద్రముగ నునిచి, వర్షాకాలము గడచిన పిదప దాని వెలికిందీసి జాతరాన్ని కనుగుణముగ మాత్రగల్పించి ప్రతిదినంబును సేవించినచో మొదట నామలకఘృతమునకు జెప్పినగుణము లన్నియు గల్గి చర్మ శతకాలము నుభయముగ యావనవంతుడై నుభించును. (ఇది విడంగవలేహ మనబడును.)

❧ ౧. రెండవ ఆమలకావలేహము. ❧

మూ. యథోక్తగుణానామామలకానాం సహస్రం ఆర్ద్రావలాశద్రోణ్యాం
సపిథానాయాం బాష్పమనుద్యమన్త్యాం ఆరణ్యగోమయాగ్నిభి
రుపస్వేదయేత్. తాని సుస్విన్నశీతాన్యధ్యతకులకాన్యాపోభ్య,
అథకేన విప్పలీచూర్ణానాం, అథకేన చ విడజ్జతణ్డలచూర్ణానాం,
అధ్యర్థేన చాథకేన శర్కరాయాః, ద్వ్యాభ్యాం ద్వ్యాభ్యామాథ
కాభ్యాం తైలస్య మధునః సర్పిషశ్చ సంయోజ్య, శుచౌ దృఢే
ఘృతభావితే కుష్ఠే స్థాపయేదేకవింశతిరాత్రమ్. అతః ఊర్ధ్వం
ప్రయోగః. అస్య ప్రయోగాద్వర్ష శతమజరమాయు స్త్రిష్ఠతీతి
సమానం పూర్వేణ.

10

ఇత్యామలకావలేహోఽవరః.)

వ్యా. “ఆమలకానాం సుభూమిజానాం” అని యుపక్రమించి పైని చెప్పబడిన
గుణములు కల వేయియనుసరికపండ్లను వచ్చి మోదుగచక్కలతో జేయబడిన తొట్టిలో
నుంచి యందుండి యావిరి బైటపోకుండునట్లు పదిలముగ మూతమూసి సందులను
బిగించి అడవియేగుడుపిడకలమూటులో నుడికించవలెను. అతొట్టిలోనుండు నుసరికపం
డ్లన్నియు చక్కగ నుడికి చల్లారినపిడక వానియందలి గింజలను వెలికిం దీసి వానియెలు
వును మాత్రము రోట నుంచి దంచి, అందు ఒక అథకము విప్పలీచూర్ణమును, పొట్టు
తీయబడిన వాయువిడంగములలోని గింజలచూర్ణము నొకయాథకపరిమితంబును, ఒకటి
న్నరయాథకము చక్కెరను, నూనెను తేనెను నేతిని ప్రత్యేకము రెండేసి యాథకము
లను కలిపి, పక్వముజేసి పరిశుద్ధంబును దృఢంబును నేతితో మాగినదియు నగు నొక
కుండలో నుంచి యిరువదియొకదినమువరకును పదిలముగ నుంచవలెను. ఇరువదియొక
దినము గడచినపిడక నారసాయనమును జాతరాగ్ని బలానుసారముగ పరిమాణము
గల్పించి ప్రతిదినంబు నుదయముపూట నేవించినచో పైని యామలకఘృతమునకు
జేప్పిన గుణములన్నియు గల్గి నూరువత్సరములకాలము ముదిమి లేక సుఖముగ జీవించి
యుండును.

❧ ౨. నాగబలారసాయనము. ❧

మూ. ధన్వని కుశాస్తీర్ణే స్నిగ్ధకృష్ణమధురమృత్తికే, సువర్ణవర్ణమృత్తికే
వా వ్యవగతవిషశ్వాదపవనసలిలాగ్నిదోషే కర్షణవల్గీకశ్యశాన

చైత్యోపరావసథవర్జితే దేశే యథార్థసుఖసవసలిలాదిత్య నేనితే
జాతాని అనుపహతాని అనధ్యాయాధాని అబాలాని అజ్ఞేర్జాని
అధిగతవీర్యాణి శీర్ణపురాణవర్జాని అసంజాతాన్యవర్జాని (అసంజాత
ఫలాని) తపసి తపస్యే వా మాసే శుచిః ప్రయతః కృతదేవార్చనః
స్వస్తి వాచయిత్వా ద్విజాతీః చ సుముహూర్తే నాగబలా
మూలాని ఉద్ధరేత్.

తేహం సుప్రతౌళితానాం త్వష్టిష్ణమామ్రమాత్రం అక్షమాత్రం
వా శ్లక్ష్యపిష్టమాలోడ్య పయసా ప్రాతః ప్రయోజయేత్, చూర్ణి
కృతాని వా పిబేత్పయసా, మధుసర్పిర్భ్యం వా సంయోజ్య భక్ష
యేత్. జ్ఞేరే చ క్షీరసర్పిర్భ్యం (పయసా ససర్పిష్కం) శాలిషష్టిక
మశ్నీయాత్. సంవత్సరప్రయోగాదస్య వర్షశతమజరం పయ
స్తివృతీతి సమానం పూర్వేణ.

11

(ఇతి నాగబలారసాయనమ్.)

వ్యా. దర్భలచే నావరింపబడినదియు, నునుపుగల్గిన నల్లమట్టినైనను బంగరువంటి
పసుపురంగు కల మట్టినైనను కల్గినదియు, విషజంతువులయొక్కయు విషపుగాలి
యొక్కయు విషపునీటియొక్కయు విషసంబంధమైన యగ్నియొక్కయు స్పర్శముచే
దుష్టము కానిదియు, దున్నుటచేతను పుట్టలు శ్మశానము చైత్ర్యము జంతువధస్థానము
చౌటిమన్ను ఇండ్లు అనువానిచేతను ఆక్రమింపబడక యుండునదియు, వసంతగ్రీష్మాది
ఋతువులయందు అనుఋతువులకు స్వాభావికధర్మములుగనుండు గాలివాన యెండ
మున్నగువానిచే నుఖసంస్పర్శము కల్గినదియు, పల్లము కాక మెట్టగ నుండునదియు
నగు జాంగల (మెరక) ప్రదేశమున మొలచి, తీవెలు మున్నగువానిచే నాక్రమింప
బడక, ఇతరవృక్షజాలిచే జుట్టబడక, లేతవి ముదిరినవియు గాక మధ్యస్థితి నుండి పూర్ణ
మైన శక్తికల్గి, పాతాకులు రాలి క్రొత్తచిగుళ్లును కాయలును పుట్టక యుండునట్టి
నాగబల (జిబిలికె) యొక్క ప్రేళ్లను; మాఖమాసమునందైనను ఫాల్గునమాసమునం
దైనను సుముహూర్తమున మనుజుడు శుచిస్నాతుడై నియమముతో గూడి దేవపూజ
నొనరించి స్వస్తివాచనము చేసి బ్రాహ్మణుల బూజించి చరలగ్నమున పెకలించి దాని
వేళ్లను వెలికిం దీయనగును.

చ-చి—౩

పిమ్మట నావేళ్లను నీళ్లచేత శుభ్రముగ కడిగి వానిపైపట్ట నొలిచి దానిలో ఆమ్ర (ఒకపలప్రమాణ) మాత్రమైనను కాలుపలమైనను గ్రహించి మెత్తగ నూరి ముద్దజేసి పాలతో గలిపి యుదయకాలమున ప్రతిదినంబును త్రాగవలెను. లేక పైజెప్పిన పరిమాణప్రకారము మెత్తగ చూర్ణము జేసి పాలతో జేర్చియైనను లేనను నేతిసైనను కలిపి యైనను త్రాగవలెను. అయ్యది జీర్ణమైనపిదప సంబావుబియ్యపుటన్నమునైనను ఆరువదినాళ్ల సుబావులబియ్యపుటన్నమునైనను పాలను నేతిని కలిపి భుజింపవగును. పైజెప్పినప్రకారము ఒకసంవత్సరకాలము సేవించినచో పూర్వము జెప్పినగుణములు గల్గి నూరువత్సరములకాలము యావనవయసు స్థిరమై సుఖముగ జీవించును.

— 7-24 బలాదిస్వరసమోగములు పదునెనిమిదియు. —

మూ. బలాఽతిబలా చందనాగురుధవ (తీనిశ) ఖదిర శింశపాఽసనస్వరసాః, పునర్నవాంతాశ్చౌషధయో దశ నాగబలయా వ్యాఖ్యాతాః. స్వరసానామలాభే త్వయం స్వరసవిధిః—చూర్ణానామాఢకమాఢకముదకస్య అహోరాత్రస్థితం మృనితపూతం స్వరసవత్ ప్రయోజ్యమ్.

12

వ్యా. చిట్టాముట్టి, పేరాముట్టి, చందనము, అగరు, చంద్ర, (నెమ్మిచెట్టు), వెలిచంద్ర, ఇరుగుడుచెట్టు, వేగిచెట్టు, అను నీచెట్లవేళ్లను, “అమృతాభయా...పునర్నవాః” (సూత్రస్థానము. ౪ అధ్యాయం) అనుగ్రంథముచేత షడ్విశేషనశతాశ్రితీయాధ్యాయమున జెప్పబడిన తిప్పతీగమొదలు గలిజేరువరకునుంగల వయస్థానుపనములగు పదిచెట్లవేళ్లను ఒక్కొక్కదానిని వేరువేరుగ స్వరసకల్పవిధిప్రకారము స్వరసముజేసి వేరువేరుగ నుపయోగింపవగును. వీనిసేవించుక్రమము పథ్యము మున్నగునవి నాగబలారసాయనక్రమము ననుసరించి యుపయోగించుదగును. కావున పైజెప్పిన నాగబలకల్పమును గమనించునది. పైజెప్పినవాని స్వరసము లభింపనిచో నీక్రింద విధింపబడు ప్రకారాంతరముగ స్వరసమును గల్పించునది:—పైజెప్పిన చెట్లవేళ్లను నాగబలకల్పప్రకారము గ్రహించి మెత్తగ చూర్ణము జేసి యాఢకపరిమితముగు చూర్ణమున నొకయాఢకపరిమిత మగుజలమును బోసి యొక యహోరాత్రకాలము నాననిచ్చి చేతితో చక్కగ పిసికి గుడ్డచే పడగట్టి యారసమును స్వరసమునువలెనే సేవించునది.

ఇచ్చట “పునర్నవాంతాశ్చౌషధయో దశ” అనుచోట “అమృతాభయాధాత్రీ ముక్తాశ్వేతాజీవంత్యిరిరిసామణ్డాకవర్ణిశ్చిరా పునర్నవాః, ఇతి దశేమాని వయస్థానునాని భవన్తి.” (సూత్ర. ౪ అధ్యాయం. 23 సూత్రము) అని షడ్విశేషనశతాశ్రితీయమున

జెప్పబడిన తిప్పతీగ, కరకకాయలు, ఉసిరికకాయలు, సన్నరాష్ట్రము, దుంపరాష్ట్రము, పాలకుర, సిల్లిపీచర, వల్లారియాకు, ముయ్యకుపొన్న, గలిజేరు అనునీపనిటిని గ్రహించ వలెనని తెలియునది.

స్వరసకల్పనము:—“అహతాత్ తత్తణాకృష్టాత్ ద్రవ్యాత్ తుణ్ణాత్ సముద్భవేత్, వస్త్రనిష్పీడితో యశ్చ రసస్వరస ఉచ్యతే” వేరు అకు మున్నగు నోషధిద్రవ్యమును తీసి వచ్చిగ నుండునపుడే మెత్తగ దంచి గుడ్డలో నుంచి వడబెట్టి పిండినచో దాన స్రవించురసము స్వరసము. అట్టిస్వరసమును తీయ వలనుపడనినాడు “మార్ఘానామాధకం...స్వరసవత్” అని పైనిచెప్పబడిన ప్రకారాంతరముగ స్వరసమును గల్పించునది.

— 25 భల్లాతకక్షీరరసాయనయోగము. ౧౯ —

మూ. భల్లాతకాన్యనుపహతాని అనామయాని ఆపూర్ణరసప్రమాణ వీర్యాణి ష్వజామృతప్రకాశాని, శుచౌ శుక్రే వా మాసే సంగృహ్య, యవపల్లే మాషపల్లే వా నిధాపయేత్. తాని చతుర్తాసస్థితాని సహసి సహస్రే వా మాసే ప్రయోక్తుమారభేత శీతస్నిగ్ధమధురోపస్కృతశరీరః.

పూర్వం దశభల్లాతకాన్యాపోభ్య అష్టగుణేనాఽమృతా సాధు సాధయేత్, తేషాం రసమష్టభాగావశేషం పూతం సవయస్కం పిబేత్ సర్పిషాఽస్తర్ముఖ మభ్యజ్య, తాన్యేకైకభల్లాతకోత్కర్షాప కర్షేణ దశ భల్లాతకాన్యా త్రింశతః ప్రయోజ్యాని, నాతఃపరము త్కర్షః. ప్రయోగవిధానేన సహస్రపర ఏవ భల్లాతకప్రయోగః. జీర్ణే చ ససర్పిషా పయసా శాలిషష్టికాశనముపచారః ప్రయోగాస్తే చ ద్విస్తావత్ పయసైవోపయోగః తత్ప్రయోగాద్వర్ష శతమజరం పయస్తివృత్తి సమానం పూర్వేణ.

13

(ఇతి భల్లాతకక్షీరమ్.)

వ్యా. ఎండ గాలి వర్షము మున్నగువాని యధికమైన తాకుడుచే చెడక, జీడ పుష్ప మున్నగువృక్షసామాన్యములైన రోగములచే చెడక, పూర్ణములగు రసగుబును పరిమాణంబును వీర్యంబును గల్గి, చక్కగ వండిన నేరేడుపండ్లవలె నల్లనికాంతి కల్గియుండు

నల్లజీడిగింజలను జ్యేష్ఠమాసమునందైనను ఆషాఢమాసమునందైనను గ్రహించి, యవలరా-
యందైనను, ఉద్బలరాశియందైనను నాల్గమాసములకాల మునిచి పిమ్మట నాగింజలను
వెలికిందీసి యుంచుకొనునది.

పిమ్మట మనుజుడు గుణవీర్యంబులచే శీతంబులును స్నిగ్ధంబులును మధురంబులును
నగుపదార్థముల సేవించుటచే శరీరమును సంస్కరించుకొని వైశిష్ట్యమున జీడిగింజల బ్రయో-
గింప ప్రయత్నము చేయవలెను. అందు తొలుత పదిజీడిగింజలను నలియ దంచి దానిని
సెనిమిదిభాగములు నీళ్లు బోసి యెనిమిదవవంతు మిగులునట్లు కాచి యారసమును వడగట్టి
యందు ఆవుపాలు కలిపి ముందు నోటికి నెయ్యిపూసికొని పిమ్మట పాలతో గూడి
యాజీడిగింజలరసమును మార్గ శీర్ష మాసమునందైనను పుష్యమాసమునందైనను త్రా-
వలెను. ఇది మొదటిదినమున సేవించువిధి.

పిమ్మట రెండవదినము మొదలు ఒక్కొక్కదినమునకు ఒక్కొక్కజీడిగింజవంతున వ-
కన్న అధికముగ జేర్చికొని వైశిష్ట్యనరీతిగ సెనిమిదిపాళ్లు నీళ్లు బోసి యెనిమిదవపాల-
మిగుల కాచి వడగట్టి పాలు కలిపి త్రాగవలెను. ఇత్రైంగున దినమున కొక్కొక్క గిం-
జవంతున హెచ్చించుచు ముప్పదిగింజలగునండాక వైశిష్ట్యనరీతి సేవించునది. గింజలసంఖ్య
ముప్పదియైన మరుసటిదినమునుండి దినమున కొక్కొక్కగింజవంతున తగ్గించుచు ప్ర-
దినంబు వైశిష్ట్యవిధముగ సేవించునది. పనిగింజలవరకు తగ్గించి మరల మునుపటివ-
హెచ్చించునది. ఈతీరున తాను మొదటినుండియు నుపయోగించిన గింజలన్నియు జే-
గింజల మొత్తము సంఖ్య వేయియగునంతవరకును ప్రయోగింపవలెను. వేయిసంఖ్య
పూర్తియగునరీతి మానవలెను.

ఇత్రైంగున సేవించునపుడు ప్రతిదినంబును ఔషధము జీర్ణమై యాకలి క-
నప్పుడు రాజనములయన్నమునైనను అరుచదివాళ్ల సంభావులయన్నమునైనను నేతి-
పాలను కలిపి భుజింపనగును. ఈయాషధసేవన ప్రయోగము పూర్తియైనపిదప దినమ-
నకు రెండుసార్లు పాలను మాత్రము కలిపి భుజింపవలెను. ఈరసాయనము నుపయో-
గించుటవలన యావనము స్థిరముగ నిలిచి వైశిష్ట్యబడిన గుణములన్నియు గల్గి నూరి
వత్సరములకాలము నుభముగ జీవించి యుండును. ఇయ్యది భల్లాతక్షీరసాయన మ-
బడును.

ఇచ్చట వైశిష్ట్య భల్లాతక్షీరమును వైశిష్ట్యవిధిప్రకారము వేయిజీడిగింజల
పూర్తియగునంతలా నేయేప్రకృతికి నెంతకాలము సేవించుట యుక్తముగ నుండునో
అంతవరకు నుపయోగించవలె ననియు వేయిసంఖ్యకు పైన సేవింపదగదనియు పరమావ-
ధరిమాణము నెరుంగునది.

26 భల్లాతకత్తైద్రసాయనము. ౧౭

మూ. భల్లాతకానాం జర్జరీకృతానాం విప్రస్వేదనం పూరయిత్వా
 భూమావాకణ్ఠం నిఖాతస్య స్నేహభావితస్య దృఢస్య ఉపరి
 కుమ్భస్య ఆరోప్య, ఉడువేనా²పిథాయ, కృష్ణమృత్తికావలిప్తం
 గోమయాగ్నిభిరుపస్వేదయేత్. తేషాం యస్సవ్వరసః కుమ్భం
 ప్రపద్యేత, తమష్టభాగమధుసంయుక్తం ద్విగుణఘృతమద్యాత్.
 తత్ప్రయోగాద్వర్షశతమజరం వయస్త్వితీతి సమానం పూర్వేణ.
 (ఇతి భల్లాతకత్తైద్రమ్.)

వ్యా. పైని చెప్పబడినగుణములు కల నల్లని జీడిగింజలను ముక్కలు ముక్కలుగ
 జేసి యాముక్కలను ఇడ్డెనమున్నగు పిండివంటకమును పక్వముజేయు పాత్రవలె నన్నని
 రంధ్రములు కల్గియుండు నొకకుండలో నిండుగ బోసి, నూనె నెయ్యి మున్నగుస్నేహ
 ములచే మార్గి వేరొకకుండను భూమిలో గంటత్రవ్వి యందు కంఠమువరకును భూ
 మిలో నిమిడియుండునట్లు పాలి, దానిపైని జీడిగింజలచే నింపియుండు పాత్రము నునిచి
 నల్లనిబంకమట్టిచే నారెండితీసందును బంధించి, దానిపై నొకమూడు మూసి యేరుడు
 పిడకలచే మూటుబెట్టి యుడికించునది. అట్టియెడ క్రింద పాలియుండు పాత్రలోనికి
 జీడిగింజలనుగడి తైలము జారును. అట్టిజీడిగింజలస్వరసమునకు నెనిమిదిభాగములు తేనెను,
 రెండింతలు నేతిని కలిపి ప్రతిదినమున నుదయముపూట జాతరాన్ని ననుసరించి
 యుపయోగించునది. ఈరసాయనమును బ్రయోగించినయెడ నూరుపత్సరములవరకును
 ముసలితనము లేక ముందు జెప్పబడినగుణము లన్నియు కల్గి సుఖముగ జీవించును. (ఇది
 భల్లాతకత్తైద్రసాయన మనబడును.)

27 భల్లాతకత్తైలప్రయోగము. ౧౮

మూ. భల్లాతకత్తైలపాత్రం సపయస్కుం మధుకేన కల్నేన ఆక్ష
 మాత్రేణ శతపాకం కుర్యాత్. ఇతి సమానం పూర్వేణ. 15
 (ఇతి భల్లాతకత్తైలమ్.)

వ్యా. (పైని “భల్లాతకానాం.....యస్సవ్వరసః కుమ్భం ప్రపద్యేత” అను
 గ్రంథముచే జెప్పబడిన విధిప్రకారము సిద్ధమైన భల్లాతకస్వరసము. ఇదియే భల్లాతకత్తైల
 మనియు చెప్పబడును) అట్టి భల్లాతకత్తైలమును పాలును ఒకపాత్రప్రమాణము(అడకము)

సిద్ధము చేసికొని అందు నమభాగము ఆవుపాలను బోసి అక్ష(కర్ష)ప్రమాణము అతిమ
కల్కమును జేర్చి స్నేహపాకవిధిప్రకారము వత్సము చేయునది. ఇతైరంగున వైజ్ఞ
పాలను అతిమధురకల్కమును మాటిమాటికి జేర్చుచు నూరుపర్యాయములు అజీడివి
తైలమును వత్సము చేయనగు, ఈభల్లాతకతైలమును వైజ్ఞెప్పినభల్లాతకస్వరసమును
సెనిమిదింతలు లేనెను నాల్గవపాలు నేతిని చేర్చి తగినపరిమాణముచే నేవింపనగు
తక్కిన క్రమంబును ఫలంబును వైజ్ఞెప్పినప్రకారమని యెరుంగునది. (ఇది భల్లాతక
ప్రయోగవిధానము).

— 28-37. భల్లాతకయోగవిశేషములు. —

మూ. భల్లాతకసర్పిః, భల్లాతకక్షీరం; భల్లాతకక్షౌద్రం గుడభల్లాత
భల్లాతకయూషః, భల్లాతకతైలం, భల్లాతకపలలం, భల్లాతకసక్త
భల్లాతకలవణం, భల్లాతకతర్పణమితి భల్లాతకవిధాన ము
భవతి.

(ఇతి భల్లాతకవి

వ్యా. మరియు భల్లాతకఘృతము, భల్లాతకక్షీరము, భల్లాతకక్షౌద్రము,
భల్లాతకము, భల్లాతకయూషము, భల్లాతకతైలము, భల్లాతకపలలము (జీడిగింజల
సంస్కరింపబడినమాంసము), భల్లాతకసక్తవు (భల్లాతకముల జేర్చి సంస్కరింపబడిన
పిండి), భల్లాతకలవణము, భల్లాతకతర్పణము నని పదివిధములగు భల్లాతకయోగవి
ధుల నూహించి యథోక్తముగ నుపయోగించునది.

ఇచ్చట నెయ్యి, పాలు, లేనె, జెల్లము, గంజి, తైలము, మాంసము, సత్తు
లవణము, తర్పణము అను నీవదిటిని వేరువేరుగ జీడిగింజల జేర్చి సంస్కారము చేయ
నదియు లేక, చేర్చబడినదియు, వైజ్ఞెప్పబడిన భల్లాతకఘృతము మున్నగు శబ్దము
జెప్పబడును. ఈవిషయము జతూకర్ణతంత్రమున నిట్లు చెప్పబడినది:—“భల్లాతకసంధి
సంస్కృతాని చ ఘృతక్షీరక్షౌద్రగుడయూషతైలపలలసత్తులవణతర్పణాని.”

— భల్లాతకసామాన్యగుణములు. —

భవన్తి చాత్ర:—

మూ. భల్లాతకాని తిష్ఠాని పాకీన్యగ్నిసమాని చ,
భవన్త్యమృతకల్పాని ప్రయుక్తాని యథాపిధి.
ఏతే దశవిధాన్వైషాం ప్రయోగాః పరికీర్తితాః,
రోగప్రకృతిసాత్త్వజ్ఞాః తాన్ ప్రయోగాన్ ప్రకల్పయేత్.

కఫభో న స రోగోఽస్తి న విబద్ధోఽస్తి కశ్చన,
యం న భల్లాతకం హన్యాత్ శీఘ్రం మేధాగ్నివర్ధనమ్. 19

వ్యా. భల్లాతకములు (జీడిగింజలు) మిక్కిలి తీక్ష్ణగుణంబులు కల్గినవియు, పాచ సంబులును, అగ్నినిబోలె మంటను బొబ్బలను కల్గించునవియు నగును. అట్టిగుణములు కల్గియున్నను విధినుసరించి వీని నుపయోగించినచో నివి యమృతతుల్యములై జరావ్యాధుల నివర్తిపరచి యమితాయువును వృద్ధిచేయును. వీని నుపయోగించు ప్రయోగములు వైశేషిక భల్లాతకస్మృతాదిభేదములచే పదివిధములుగ నుండును. అట్టి పదివిధములైన యోగములను రోగములను వాతాదిప్రకృతిభేదములను వారివారిసాత్త్వికమును (అలవాటును) చక్కగ గమనించి, తత్తదనుగుణముగ కల్పించి యుక్తియుక్తముగ నుపయోగించు దగును. మరియు భల్లాతకయోగప్రయోగముచే నివర్తించని కఫరోగంబైనను మలబద్ధకమైనను ఒక్కటైన లేదు. (అన్నివిధములైన కఫరోగములను మలబద్ధకమును భల్లాతకయోగప్రయోగముచే తప్పక హరించునని భావము.) మరియు నీయోగ సేవనముచే బుద్ధికాశలంబును అగ్నిదీప్తియు వృద్ధినిొందును.

— రసాయనసేవనప్రాశస్త్యము. —

మూ. ప్రాణకామాః పురా జీర్ణాః చ్యవనాద్యా మహర్షయః,
రసాయనైశ్చలై రేతైః బభూవురమితాయుషః. 20

(జ్ఞానం) బ్రహ్మం తపో బ్రహ్మచర్యం అధ్యాత్మధ్యానమేవ చ,
దీర్ఘాయుషో యథాకామం సంభృత్య త్రిదివం గతాః. 21

తస్మాదాయుఃప్రకర్షార్థం ప్రాణకామైస్సుఖార్థిభిః,
రసాయనవిధిస్సేవ్యో విధితత్ససమాహితైః. 22

వ్యా. చిరంతనకాలమునందు చ్యవనుడు మున్నగు మహర్షులు ముదిమిచే శిథిలములైన శరీరము కలవారై అట్టిముదిమిని నివర్తిపరచి బలమును ఆయుర్వృద్ధిని చేసికొన దలచి వైశేషికుడైన మంగళకరములగు రసాయనముల సేవించి దానంజేసి యపరిమితాయుష్యము నొంది బ్రహ్మోపాసనరూపమైన తపస్సును బ్రహ్మచర్యమును ఆధ్యాత్మిక పరమార్థవస్తుధ్యానమును చేయుచు, చిరకాలము ఆయుష్యముకలవారై తమకు వలసినంత కాలము పరమార్థసాక్షాత్కారసాధనమగు జ్ఞానమును పూర్తిగ సంపాదించి చిట్టచివరకు బ్రహ్మసాయుజ్యపదవి నొందగల్గిరి. కావున లోకమున ప్రాణకాములును సుఖాభిలాషులును చిరకాలమువర కాయుర్వృద్ధిని ఆభిలషించువారును వైశేషిక రసాయనవిధిని విధ్యుక్తప్రకారము మిక్కిలి జాగరూకులై సేవింపనగును.

—ॐ ద్వితీయపాదవిషయసంగ్రహము. ॐ—

తత్ర శ్లోకః.—

మూ. రసాయనానాం సంయోగాః సిద్ధా భూతహితైషిణా,
నిర్దిష్టాః ప్రాణకామీయై సప్తత్రింశన్తహర్షిణా.

23

వ్యా. ఇతైరంగున ప్రాణకామీయ మను నీరసాయనద్వితీయపాదమున ముప్పది యేడు సిద్ధరసాయనయోగములు ప్రాణులహితమును గోరు అగ్ని వేశమహర్షి యను నీతంత్ర కారులచే నిర్దేశింపబడినవి.

ఇచ్చట 'బలాతిబలాచందన' అనుసూత్రమున చెప్పబడిన యోగములు పదునెని మిదియు, భల్లాతక ఘృతాదియోగములు పదియు, తక్కిన ఆమలకరసాదియోగములు తొమ్మిదియు జేరి ముప్పదియేడురసాయనయోగము లగునని యెరుంగునది.

ఇత్యగ్ని వేశకృతే తత్రై చరకప్రతిసంస్కృతే, చికిత్సాస్థానే
ప్రాణకామీయో నామ రసాయనపాదో ద్వితీయః.

ఇతైరంగున నగ్ని వేశకృతంబును చరకమహర్షి ప్రతిసంస్కృతంబును నగు చరకసంహితయు నాయుర్వేదతంత్రమున చికిత్సాస్థానమున ప్రథమాధ్యాయమున ప్రాణకామీయమనునది ద్వితీయరసాయనపాదము సంపూర్ణము.

ప్రథమాధ్యాయము—మూడవపాదము.

అవతరణికః—ద్వితీయ పాదమునందువలెనే యామలకముల ప్రధానముగ జేసి యుపక్రమింపబడుటంజేసి ఆట్టి కరప్రచిత్తీయమను తృతీయరసాయనపాదము క్రింద నివరింపబడును.

మూ. అథాతః కరప్రచిత్తీయం రసాయనపాదం వ్యాఖ్యాన్యాయః.

1

ఇతి హస్తాహ భగవానాశ్రేయః.

2

వ్యా. ప్రాణకామీయ మనురసాయనపాదమును జెప్పినపిదప కరప్రచిత్తీయమను (కరప్రచితశబ్దము నధికరించి చెప్పబడు) రసాయనపాదము భగవంతుడగునాశ్రేయు డుపదేశించిన దానికన్న న్యూనాతిరేకము గాకుండునట్లు వివరింపబడునని యర్థము.

—ॐ 1. ఆమలకాయసరసాయనము. ॐ—

మూ. కరప్రచితానాం యథోక్తగుణానాం ఆమలకానాం ఉద్భృతాస్థానం
శుష్కచూర్ణితానాం పునః, మాఖే ఫాల్గునే వా మానే త్రిసప్త

కృత్యః స్వరసపరిపీతానాం, పునశ్శుష్కచూర్ణితానాం ఆధకమేకం గ్రాహయేత్.

3

అథ జీవనీయానాం, బృంహణీయానాం, స్తన్యజననానాం, శుక్రజననానాం, వయస్థాపనానాం, షడ్విరేచనశతాశ్రితీయోక్తానాం (షడ్విరేచనశతీయోక్తానాం) ఔషధగణానాం, చందనాగురుధవతినిశఖదిరశింశపాఽససారాణాం చ, అణుశః (ఖణ్డశః) కృత్తానాం అథయావిభీతకపిప్పలీవచాచవ్యచిత్రకవిడజ్జానాం చ సమస్తానామూఢకమేకం దశగుణేనాఽమృతా సాధయేత్.

4

తస్మిన్నాఢకావశేషే రసే సుపూతే తాన్యామలకచూర్ణాని దత్త్వా గోమయాగ్నిభిః వంశవిదశశరతేజనాగ్నిభిర్వా సాధయేద్ద్యావదపనయాద్రసస్య.

5

తమనుపదగ్ధముపహృత్య ఆయసీషు పాత్రేషు ఆస్తీర్య శోషయేత్ సుశుష్కం తతో కృష్ణాజనస్యోపరి దృషది శ్లక్షణపిష్టమయస్థాన్యం నిధాపయేత్సమ్యక్, తచ్ఛూర్ణమయశ్చూర్ణాప్తభాగసంయుక్తం మధుసర్పిర్భ్యం అగ్ని బలమభినమీశ్య ప్రయోజయేదితి.

6

వ్యా. ప్రాణకామీయ రసాయనపాదమున 'అమలకానాం సుభూమిజానాం' అని యుపక్రమించి చెప్పబడిన లక్షణములు కల్గియుండు సుసిరికపండ్లను మాఖిఫాల్లన మాసములయందు చెట్టునుండి (తమంతట రాలనీయక) చేతులతో కోసి గ్రహించి (రోటదంచి) వాని లోపలిగింజలను వేరుగ తీసివేసి యెండించి మెత్తగ చూర్ణముచేసి యాచూర్ణమును ఒక ఆఢకపరిమితమును ఇతరములగు సుసిరిక కాయలస్వరసమున (భావనావిధి ప్రకారము) భావనజేయవలెను. ఇత్తైరంగున నిరుపదియొకమార్లు భావనజేసి యారసమంతయు చూర్ణమున నిమిడినపిదప మరల చెవ్వులేకుండునట్లు చక్కగ నెండించి మెత్తగ చూర్ణముచేసి ఆఢకపరిమితమును గ్రహించి యుంచుకొనునది.

పిప్పట సూత్రస్థానమునందలి షడ్విరేచనశతాశ్రితీయమును నాల్గవయధ్యాయమున జెప్పబడిన జీవనీయములు, బృంహణీయములు, స్తన్యజననములు, శుక్రజననములు, వయస్థాపనములు అను నీకషాయవర్గము లై దిటియందును జెప్పబడిన యౌషధములను; మంచిగంధము, అగరు, వెలిచండ్ర, నెమ్మిచెట్టు, చండ్ర, ఇరుగుడు చెట్టు, పేగిచెట్టు, చంచి—6

అనునీచెట్లయొక్క చేవచెక్కలను; కరకాయలు, తానికాయలు, పిప్పళ్లు, వనస్, చవ్వము, చిత్త్రమూలము, వాయువిడంగములు, అనునీద్రవ్యములను; వీనినిన్నింటిని ముక్కలు ముక్కలుగ ఖండించి ఇవియన్నియు చేరి (సమభాగములుగ జేరిన సముదాయము) యొక ఆఢకపరిమితముగ నుండునట్లు గ్రహించి, అందు పదింతలు (పదియాఢకములు) నీళ్లు బోసి ఒక ఆఢకపరిమితముగ మిగులునట్లు కషాయము కాచవలెను.

పిదప నాకషాయమును పడియకట్టి యందు పైజెప్పినరీతిగ భావనజేసి యుంచబడిన ఒక ఆఢకపరిమితముగు నునిరికాయలచూర్ణమును బోసి కలిపి యొకపాత్రలో నునిచి ఆవుపేడపిడకల నివ్వనందైనను, వెదురుబద్దల నివ్వనందైనను, రెల్లుకాడలనివ్వనందైనను, కామంచిత్రురినివ్వనందైనను, జౌషధమునందలికషాయమంతయు నిగురునందాక పక్వము చేయవలెను.

ఇతైరంగున నాకషాయమంతయు చుండి జౌషధము మాడకయుండుపక్వసమయమును గమనించి యగ్నినుండి వెలికిందీసి యినుపమూకల్యయందు బోసి నెరచి చెమ్మ లేకుండునట్లు ఎండించవలెను. చక్కగ నెండినపిదప నొకకృష్ణాజినమును క్రింద పరిచి దానిపై నొక నూరుడురాతినిబెట్టి అందుపై యౌషధము నునిచి మెత్తగ నూరవలెను. అట్లు నూరబడిన యాచూర్ణమును ఇనుపపాత్రలో నునిచి మూసి పదిలముగ నుంచవలెను.

పిప్పట శుభముహూర్తమునం దాచూర్ణమునకు ఎనిమిదవంతు లోహభస్మమును కలిపి జీర్ణశక్తికి దగిన పరిమాణముగ గ్రహించి అందు లేనెను నేటిని కలిపి పుచ్చుకొననగును.

ఇచ్చట 'కరప్రచితానాం' అని చెప్పటచేత తమంతట వ్రాలిన యునిరికాయలు ఈయౌషధయోగమునకు దగదనియు, "మాఖే ఫాల్గునే చా" అనుటచేత మాఖిఫాల్గున మాసములయందు కాలస్వభావమునంజేసి యామలకములు వీర్యవత్తరములుగ నుండును కావున నట్టికాలముననే గ్రహింపనగుననియు నెరుంగునది. మరియు "స్వరసవరి పీతానాం" అన్నచోట పప్తువిశేషనిర్దేశము లేకున్నను ఆమలకయోగము ప్రకృతమగుట వలన నామలకస్వరసమునే గ్రహింపదగును. "జీవసీయానాం... జౌషధగణానాం" అనుచోట సూత్రస్థానమున నాలవయభ్యాయమున, 'జీవకర్షభకా' (సూ. ౨౪) అను సూత్రముచే జెప్పబడిన జీవసీయగణద్రవ్యములు పదియును, "క్షీరిణీ రాజశ్చవక" (సూ. ౨౫) అనుసూత్రమున జెప్పబడిన బృంహణీయగణద్రవ్యములు పదియును, "వీరణకాలిషష్టికేక్షు" (సూ. ౪౦) అనుసూత్రమున జెప్పబడిన బృంహణీయగణద్రవ్యములు

ములు పదియను, “జీవకర్ష భకకాశోలీ” (సూ. ౪౨) అనుసూత్రమున జెప్పబడిన బృంహణీయగణద్రవ్యములు పదియను, “అమృతాభయాధాత్రీ” (సూ. 23) అను సూత్రమున జెప్పబడిన పయస్థావనగణద్రవ్యములు పదియను గ్రహింపనగును. భావనయన రాత్రియంతయు స్వరసమున చూర్ణము మునిగి తడియనట్లు నానబెట్టి పగలు ఎండ నెండింపనగును. ఈవిషయమున పరిభాషయిట్లున్నది. — “ద్రవేణ యావతా సమ్యక్ చూర్ణం సర్వం ప్లుతం భవేత్, భావనాయాః ప్రమాణస్తు చూర్ణే ప్రోక్తం భిషగ్వైరైః, దివాదివాతపే శుష్కం రాత్రే రాత్రే నివాసయేత్.”

మరియు గోమయాగ్ని మున్నగు నుపకరణవిశేషముల నిర్దేశించుటచే అట్టివస్తు విశేష సంయోగముచే ప్రభావమునంజేసి గుణోత్తేజనము కలుగని తెలిసెడి. ఈవిషయ మున నార్ద్రమునకు ప్రమాణము అట్టిప్రభావము కేవలము బుుషివరైకవేద్యమని “బుుష యస్తేవ జానంతి యోగసంయోగజం ఫలమ్” అనువచనాంతరము తెలుపుచున్నది.

మరియు కషాయమునకు జెప్పిన జీవనీయగణాదిద్రవ్యములకు పేరుపేర భాగములు చెప్పకుండుటచే “భాగైఃపృథక్ సమమేవ దేయం” అనుసామాన్యపరిభాషచే నాద్రవ్యములు సమభాగములుగ నుండవలెననియు, ‘సమస్తానామాధకమేకం’ అని చెప్పటచేత అట్లు సమభాగములుగ జేరిన కషాయద్రవ్యము లన్నియు కలిసి యొక యాధక (అరుపది నాల్గుపలములు) పరిమితమై యుండవలెననియు నెరుంగునది. కృష్ణా జినముపై రాతినుంచి దానిలో నౌషధము సూరపలెననుట వేదసిద్ధమైన ప్రాచీనశ్రోత సంప్రదాయానుసారమని తెలియనగును.

❧ ఆమలకాయసరసాయనప్రభావగుణములు. ❧

భవంతి చాత్రః—

మూ. ఏతద్రసాయనం పూర్వం వసిష్ఠః కశ్యపోఽఙ్గిరః,

జమదగ్నిర్భరద్వాజః భృగురన్యే చ తద్విధాః.

7

ప్రయుజ్య ప్రయతా ముక్తాః శ్రమవ్యాధిజరాభయాత్,

యావదై చ్ఛంస్తుపస్తేఘః తత్ప్రభావాన్తహాబలాః.

8

ఇదం రసాయనం చక్రే బ్రహ్మ వార్షసహస్రికం,

జరావ్యాధిప్రశమనం బుద్ధిద్రియబలప్రదమ్.

9

(ఇత్యామలకాయసం బ్రాహ్మరసాయనమ్.)

వ్యా. వైదేర్కొనబడినరసాయనమును పూర్వకాలమున పసిష్ఠుడు, కశ్యపుడు, అంగిరసుడు, జమదగ్ని, భరద్వాజులు, భృగువును, వీనికి సమానులగు ఇతరదేవర్షి బ్రహ్మ

లును విధ్యుక్తప్రకారము నియమవంతులై నేవించి శ్రమము వ్యాధులు ముసలితనము అనువానిచే బయమించుకేనియు లేక, వారి కిచ్చవచ్చినంత కాలము తపస్సుచేసి దీనిప్రభావమునంజేసి బలాధికులై కడపట పరమపురుషార్థమగు ముక్తిని బడసిరి.

మరియు వర్ష సహస్రములవరకును జరావ్యాధుల రానీయక శమింపజేయునదియు, బుద్ధికిని ఇంద్రియములకును బలమును గల్గించునదియు నగు నీరసాయనమును సృష్టికర్త యగు బ్రహ్మ తొలుత జేసెను. (కావున నీరసాయనము బ్రహ్మ మనియు చెప్పబడును).

❧ రసాయనసేవనమున సామాన్యనియమములు. ❧

మూ. తపసా బ్రహ్మచర్యేణ ధ్యానేన ప్రశమేన చ,
రసాయనవిధానేన కాలయుక్తేన చాయుషా. 10

స్థితా మహర్షయః పూర్వం, న హి కింశ్చిద్రసాయనం,
గ్రామ్యాణామన్య కార్యాణాం సిద్ధ్యత్యప్రయతాత్మనామ్. 11

వ్యా. పురాతనకాలమున రసాయనవిధానమును సహాయముగ జేసికొని అనియత కాలమగు నాయుష్యమునొంది, తపస్సును బ్రహ్మచర్యమును పరంబ్రహ్మధ్యానమును ఇంద్రియప్రశమమును బొందియుండిరి. అటుగాక కేవలము నీచములగు నైహికకార్యముల జేయుచు నింద్రియనిగ్రహము లేనిమానవులకు రసాయనము కొంచెమైనను పనిసేయ నేరదు. (తపస్సు బ్రహ్మచర్యము ధ్యానము మున్నగుపనులను ఇంద్రియనిగ్రహపూర్వకముగ జేయువారికి మాత్రమే యీరసాయనవిధానము ఫలవంతమగును కాని కేవలము ఐహికమగునీచఫలము నపేక్షించి యింద్రియసరవశుడై ఐహికకృత్యముల మాత్రము చేయువానికి రసాయనము ఫలవంతము కానోపదని భానము.)

❧ 2. కేవలామలకరసాయనము. ❧

మూ. సంవత్సరం పయోవృత్తిః గవాం మధ్యే వసేత్సదా,
సావిత్రిం మనసా ధ్యాయన్ బ్రహ్మచారి యత్సేద్దీయః. 12

సంవత్సరాస్తే పౌషీం వా మాఖిం వా ఫాల్గునీం తిథిం,
త్ర్యహోపవాసీ శుద్ధశ్చ (శుక్లస్య) ప్రవిశ్యామలకీవనమ్. 13

బృహత్ఫలాఢ్యమారుహ్యా ద్రుమం శాఖాగతం ఫలం,
గృహీత్వా పాణినా తిష్ఠేత్ జవన్ బ్రహ్మమృతాగమాత్. 14

తదా హ్యవశ్యమమృతం వసత్యామలకే త్షణం,
శర్కరామధుకల్పాని స్నేహావన్తి మృదూని చ. 15

భవస్త్వమృతసంయోగాత్ తాని యావన్తి భక్షయేత్,

జీవేద్వర్షసహస్రాణి తావన్త్యాగతయావనః.

16

సాహిత్యమేషాం గత్వా తు భవత్సమరసన్నిభః,

స్వయం చాస్యోపతిష్ఠన్తే శ్రీర్వేదాః వాక్స రూపిణీ.

17

(ఇతి కేవలామలకరసాయనమ్.)

వ్యా. రసాయనమును నేవింప దలచినమానవుడు ఒకసంవత్సరకాలము ఆహారము నకు ఆవుపాలను మాత్రము త్రాగుచు బ్రహ్మచర్యము నవలంబించి చక్షురాదీంద్రియముల నిగ్రహించి స్వవశమున నుంచుకొని గాయత్రీమంత్రమును మనస్సునందే ధ్యానము చేయుచు వత్సరకాలము పూర్తియగునంతవరకును ఆవులగుంపునడుమనుండవలెను. సంవత్సరకాలము పూర్తియైనపిదప పుష్య-మాఖ-ఫాల్గునమాసములలో పచ్చుపూర్ణిమతిథులలో నొకపూర్ణిమకు ముందు మూడుదినము లుపవాసముచేసి పరిశుద్ధుడై యుసిరికచెట్లపనములో ప్రవేశించి గొప్పపండ్లతో నిండియుండు నొకయుసిరికచెట్టుపై నెక్కి యాచెట్టుకొమ్మనుండు పండ్లను చేతబట్టుకొని బ్రహ్మమృతము ఆపండ్లయందు నచ్చువరకును వరంబ్రహ్మరూపమైన ప్రణవమును (ఓంకారమును) జపమునేయుచు నుండవలెను. అట్టి సమయమున నాయుసిరికపండునందు అమృతము ఒకక్షణకాలము అవశ్యముగ నావహించి యుండును. అప్పు డట్టియమృతసంబంధమునంజేసి యాయుసిరికపండ్లు చక్కెరతోను తేనెతోను సమములై స్నిగ్ధంబులును మృదుమధురంబులు నై యుండును.

ఇతైరంగున నాపండ్ల నభిమంత్రించి తినవలెను. ఇతైరంగున నెన్ని యుసిరికపండ్లను తినునో అన్ని పేల సంవత్సరములు బరావ్యాధులబాధలేక నిత్యయావనవంతుడై జీవించియుండును. మరియు నీతైరంగున కడుపుసిండుగ (తాను మామూలుగ నాహారము చేయుపరిమితముగ) తినినచో దేవతలతోసమానమైన రూపములు కల్గి జరామరణ రహితుడై సుఖముగ నుండును. లక్ష్మీయు వేదంబులును వాక్కు కథిష్ఠాన దేవతయగు సరస్వతీయు స్వస్వరూపముతో వానిచెంబ జేరి యుండును.

ఇచ్చట పైశెష్విని నియమప్రతాచరణప్రభావమునంజేసి యుసిరికపండ్లయందమృతసాన్నిధ్యము కల్గనని యెరుంగునది. “సంవత్సరాన్తే పాషీం హి” అనుచోట తాను వ్రతమును బూనుచినముమొదలు పుష్యమాఖఫాల్గునమాసములయందలి పూర్ణిమలలో నొకతిథికి సంవత్సరకాలము పూర్తికావలెను. పూర్తియైననాటిదినమే పైశెష్విని రీతిగ యుసిరికపండ్ల గ్రహించి నేవింపగునని తెలియునది. (ఇయ్యది వస్త్రస్వంతర సంయోగము లేక యుసిరికపండ్లచేతనే చేయదగిన రసాయనవిధి.)

— ౩. లాహరిసాయనయోగము. —

- మూ. త్రిఫలాయా రనే మూత్రే గవాం తూరే చ లావణే,
క్రమేణ చేజ్ఞుదీతూరే కింశుకతూర ఏవ చ. 18
- తీక్ష్ణాయసస్య పత్రాణి వహ్ని వర్ణాని సాధయేత్ (వాపయేత్),
చతురజ్ఞుశదీర్ఘాణి తిలోత్సేధతనూని చ (సమాని చ). 19
- జ్ఞాత్వా తాన్యజ్ఞనాభాని సూక్ష్మచూర్ణాని కారయేత్,
తాని చూర్ణాని మధునా రనేనామలకస్య చ. 20
- యుక్తాని లేహవత్కుష్ఠే స్థితాని ఘృతభావిణే,
సంవత్సరం విధేయాని యవపల్లే తతైవ చ. 21
- దద్యాదాలోడనం మానే సర్వత్రాలోడయః బుధః,
సంవత్సరాత్యయే తస్య ప్ర యోగో మధుసర్పిషా. 22
- ప్రాతఃప్రాతః బలాపేక్షే సాత్త్వం జీర్ణే చ భోజనం,
ఏష ఏవ చ లాహరినాం ప్రయోగస్సంప్రకీర్తితః. 23
- అనేనైవ విధానేన హేమ్నశ్చ రజతస్య చ,
ఆయుః ప్రకర్షకృత్సద్ధః ప్రయోగస్సర్వరోగనుత్. 24

వ్యా. ఉష్ణలోహమును నాలుగంగుళములనిడివియు నువ్వుగింజంత ఘనంబు నుండునట్లు రేకులుకొట్టించి వానిని నిప్పులలో నెఱ్ఱగకాల్చి త్రిఫలాకషాయమున ముంచ వలెను. మరల నారేకుల నెఱ్ఱగ కాల్చి గోమూత్రమున ముంచవలెను. ఇత్తైరంగున జ్యోతిష్పతి (మూల్యంగిని) తూరోదకమునందును, గారచెట్టుతికులతూరజలమునందును, మోదుగాకులతూరజలమునందును పరుసగ నిప్పున కాల్చుచు ముంచవలెను. (ఒకతూరమున ముంచి మరల నెఱ్ఱనగుదాక కాల్చి పేరొకతూరమున ముంచుచు క్రమముగ పై జెప్పినతూరములలో ముంచవలెనని భావము.) ఇత్తైరంగున ద్రవములలో ముంచునప్పుడు ఇనుపరేకులు కాటుకవలె నల్లబడినప్పుడు ఆరేకుల నన్నిటిని మెత్తగ చూర్ణము చేసి సేతితో నుగిన యొకపండులో నునిచి అందు తేసెను ఉళిరికకాయలరసమును కలిపి లేహమువలె నుండునట్లు చక్కగ కలియబెట్టి పిండిముగ మూసి యవధాన్యపురాళిలో నొకసంవత్సరకాలము భద్రముగ నుంచవలెను. మరియు నాయాషధమును హసమన కొకతూరి వెలికిం దీసి యాషధమును చక్కగ కలియం ద్రిప్పి మరల మునుపటివలెనే ధాన్యరాళిలో నుంచుచుండవలెను. ఇత్తైరంగున చేయుచు సంవత్సరకాలము పూర్తియైన

పిదప నాలేహమును బైటదీసి యందు లేసెను నేతిని కల్పి జీర్ణ శక్తికి దగినవరిమాణముచే ప్రతిదినంబు నుదయకాలమున నేవింపదగును. ఔషధము జీర్ణమైనపిమ్మట తనకలవాటు ననుసరించి యాహారము జేయనగును. తక్కిన అహముల నన్నిటిని పైజెప్పిన విధి ప్రకారము రసాయనయోగముజేసి యుపయోగించనగును. మరియు పెండిని బంగారును కూడ పైజెప్పినవిధి ననుసరించి రసాయనముజేసి యుపయోగించనగును. దీనివలన సర్వరోగములును నశించి ఆయుష్య మధికమగును.

ఇచ్చట మార్కంగిని మున్నగువాని ఊరోదకపరికల్పనము నీక్రింద జెప్పెడు విధముగ గల్పించుకొనవలెను. ఊరముగ జేయవలసిన ఆకులు మున్నగువానిని నిప్పులో బూడిదెవలె కాల్చి యాబూడిదను నాల్గింతలనీళ్లలో కలిపి చక్కగ కాచి లేరబెట్టి యానీటిని యుపయోగించవలెను.

మరియు “ఏష ఏవ చ తాహానాం ప్రయోగః సుప్రకీర్తితః” అని చెప్పుట చేతనే స్వర్ణ - రజతములకును ప్రయోగ మేర్పడుచున్నను ప్రత్యేకముగ చెప్పుటచేత నీరెండు ప్రయోగములును ప్రధానములనియు ఫలాధికములనియు తెలియదగియున్నది.

❧ తాహరసాయనప్రయోగగుణములు. ❧

మూ. నాభిఘాతైర్న చాతజ్జైః జరయా న చ మృత్యునా,

స ధృవ్యస్సాన్యద్దజప్రాణః సదా చాతిబలేద్దీయః. 25

ధీమాన్ యశస్వీ వాక్సిద్ధః (వాక్సి చ) శ్రుతధారీ మహాధనః (బలః)

భవేత్సమాం ప్రయుంజానో సరో తాహరసాయనమ్. 26

(ఇతి తాహరసాయనమ్.)

వ్యా. పైజెప్పిన తాహరసాయనము నొకసంవత్సరకాల ముపయోగించినచో అభిఘాతమునకును వ్యాధులకును ముసలితనమునకును మరణమునకును అట్టిదక ఏనుగుతో సమానమైన బలముకల్గి ఎల్లప్పుడును ఇంద్రియబలము కలవాడై ప్రశస్తమైన బుద్ధియు యశస్సును వాక్పటుత్వంబును కల్గి జ్ఞాపకశక్తిబలముచే భారణశక్తి కల్గి మిక్కిలి ధనవంతు డగును.

ఇచ్చట రసాయనప్రయోగప్రభావమునంజేసియే ధనవంతుడు నగునని యెరుంగునది.

❧ 4. వింద్రరసాయనయోగము. ❧

మూ. విద్ధీ మత్స్యాత్కరో బ్రాహ్మీ వచా బ్రహ్మసురచ్ఛలా,

పిప్పలోఽలవణం హేమ శబ్ధపుష్పీ విషం ఘృతమ్.

ఏషాం త్రియవర్కా భాగా హేమసర్పిర్విషైర్విసా,
ద్వా యవౌ తత్ర హేమ్నస్తు తిలం దద్వాద్విషస్య చ. 28

సర్పిషశ్చ పలం దద్వాత్తదైకధ్యం ప్రయోజయేత్,
ఘృతప్రభూతం సత్కౌద్రం జ్ఞేర్థే చాన్నం ప్రశస్యతే. 29

జరావ్యాధిప్రశమనం స్మృతిమేధాకరం పరం,
ఆయుష్యం పౌష్టికం ధన్యం స్వరవర్ణప్రసాదనమ్. 30

పరమోజస్కరం చైతత్సిద్ధమేతద్ద్రసాయనం,
నైనం ప్రసహతే కృత్యా నాఽలక్ష్మీః న విషం న రుక్. 31

వ్యా. చేదుపుచ్చకాయ, పొన్నగంటియాకు, సరస్వతి (వల్లారి) యాకు, వస, బ్రహ్మసువర్చల (ప్రాద్దుతిరుగుడాకు), పిప్పళ్లు, సైంధవలవణము, బంగరు, శంఖపుష్పి (దింటెన), వసనాభి, నెయ్యి ఈ ద్రవ్యములలో బంగరు వసనాభి నెయ్యి దక్క తక్కిన ద్రవ్యములను దినుసుకొకటికి మూడుయవలప్రమాణంబును, బంగరు రెండుయవలప్రమాణంబును, వసనాభి ఒకనూగింజప్రమాణంబును, నెయ్యి యొకవలంబును జేర్చి, వీని నన్నింటిని నేతిలో నొకటిగ కలిపి (ప్రతిదినంబు నుదయకాలమున) సేవింపనగును. ఆయ్యది జీర్ణమైన పిదప అన్నమునందు అధికముగ నేతిని తేనెను కలిపి భుజించుట చాల ప్రశస్తము. ఈరసాయనము జరావ్యాధుల శమింపజేయును. జ్ఞాపకశక్తిని బుద్ధిని యధికముగ వృద్ధింపించును. ఆయువు నధికముగ జేయును. శరీరపుష్టిని కల్పించి ధనమును సమృద్ధిగ కల్పించును. కంఠస్వరమును శరీరవర్ణమును నిర్మలముగ జేయును. ఈసిద్ధరసాయనమును సేవించువానిని ఆభిచారకప్రయోగంబులును, అలక్ష్మీయు, స్థావరజంగమరూపమగు విషంబును బాధింపనేరవు.

❧ వింద్రరసాయనసేవచే నివర్తించువ్యాధులు. ❧

మూ. శ్విత్రం సకుష్ఠం జఠరాణి గుల్తాః

స్థీహా పురాణో విషమజ్వరశ్చ,

మేధాస్మృతిజ్ఞానహరాశ్చ రోగాః

శామ్మ్యన్యనేనాతిబలాశ్చ వాతాః. 32

(ఇతి విద్యరసాయనమ్.)

వ్యా. మరియు సీయైంద్రరసాయనమును సేవించుటచే జరావ్యాధ్యాదులు జేరక యాయుష్యము వృద్ధిపందుటయ కాక శ్విత్రము (తెల్లని కుష్ఠము), క్షుద్రమహాకుష్ఠములు, మహోదరములు, గుల్మములు, స్థీహాభివృద్ధి, చిరకాలమునుండి అనుసరించియుండు

విషమజ్వరములు, బుద్ధిని జ్ఞాపకశక్తిని జ్ఞానమును హరించు మానసికరోగములు, ప్రబలములగు వాతవ్యాధులు ఇవి యన్నియు శమించును. ఇయ్యది యైంద్రరసాయన మన బడును.

— ౮ — 8. మేధాకరములగురసాయనములు నాల్గును. —

మూ. మణ్డూకపద్మ్యాః స్వరసః ప్రయోజ్యః

క్షీరేణ యష్టిమధుకస్య చూర్ణం,

రసో గుడూచ్ఛ్యాస్తు సమూలపుష్ప్యాః

కల్కః ప్రయోజ్యః ఖలు శభ్రపుష్ప్యాః.

33

ఆయుఃప్రదాన్యామయనాశనాని

బలాగ్నివర్ణస్వరవర్ధనాని,

మేధ్యాని చైతాని రసాయనాని

మేధ్యా విశేషేణ చ శభ్రపుష్పి.

34

(ఇతి మేధ్యరసాయనచతుష్టయమ్.)

వ్యా. వల్లారియాకు స్వరసమునైనను, అతిమధురముయొక్క చూర్ణమునైనను, తిప్పతీగరసమునైనను, శంఖపుష్పి (కడిలచెట్టును) కేళ్లుపువ్వులు మున్నగుసమష్టితో గూడినదానికల్కము నైనను, ఆపుపాలతో కలిపి సేవించవలెను.

ఈరసాయనయోగములు నాల్గును అయివును వృద్ధినిందించును. రోగముల నన్నిటిని శమింపజేయును. బలమును జలరాగ్నిని శరీరవర్ణమును కంఠస్వరమును వృద్ధినిందించును. బుద్ధికి మిక్కిలి హితకరములు. అందును శంఖపుష్పియోగము మిక్కిలి మేధాశక్తిని కల్పించును.

— 9. పిప్పలీరసాయనయోగము. —

మూ. పఞ్చాష్టౌ సప్తదశ వా పిప్పలీర్తధుసర్పిషా,

రసాయనగుణాన్వేషీ సమామేకాం ప్రయోజయేత్.

35

తిస్త్రస్త్రీస్త్రస్తు పూర్వాష్టౌ భక్త్వాగ్రే భోజనస్య చ,

పిప్పల్యః కింశుకయోరభావితాః ఘృతభర్జితాః.

36

ప్రయోజ్యాః మధుసంక్లిశ్తాః రసాయనగుణైషిణా,

జేతుం కాసం క్షయం శోషం శ్వాసం హిక్కాం గలామయాన్.

చ-చి—7

అర్ఘాంసి గ్రహణీదోషం పాణ్డతాం విషమజ్వరం,
వైస్వర్యం పీనసం శోఘం గుల్మం వాతబలాశకమ్.

(ఇతి విష్ణులీరసాయనమ్)

వ్యా. పిష్పశ్లను మోదుగతారముచే సిద్ధమైన త్కారోదకమున విధిప్రకార భావనజేసి, పిదప నేతిలో వేయించి, రసాయనమునకు జెప్పిన జరావ్యాధినివృత్తిని ఆ తాయవు మున్నగుగుణముల గోరుమరుజూడు ప్రతిదినంబును దినమున కైదుమంత నైనను, ఎనిమిదేసియైనను, ఏడేసియైనను, ఐదేసియైనను తేనెను నేతిని కలిపి సేవింపనగును. మరియు పైజెప్పినరీతి సంస్కరింపబడిన పిష్పశ్లను పూర్వాష్టామున (ఉదాకాలమున) మూడును, భోజనమునకు ముందు మూడును, భుజించినపిదప మూడును తేనెలో కలిపి సేవింపనగును.

ఇత్రైరంగున పిష్పశ్లను ప్రతిదినంబును ఒకసంవత్సరకాలము సేవించినచో కాశము, జ్వరము, క్షయంబును, శ్వాసంబును, ఎక్కిళ్లును, కంఠమునకు సంబంధించినరోగంబులు, ఆర్శోరోగంబును, గ్రహణీరోగంబును, పాండురోగంబును, విషమజ్వరంబును, కంఠస్వరభేదంబును, పీనసంబును, శోఘంబు (నంజు)ను, గుల్మంబును, వాతబలాశకంబును నివర్తించును. (ఇవి నివర్తించుటయే గాక రసాయనమునకు జెప్పినగుణములును కల్గిన భావము).

ఇచ్చట “త్రీణి ద్రవ్యాణి నాత్యుపయుజ్జీత-పిష్పలీ, త్కారో, లవణం” (విమా. అ. ౧) అని పిష్పశ్ల నధికముగ నుపయోగించుట నిషిద్ధమైనను దాని కపవాదము నిచ్చుట మరల విధించుటచే రసాయనప్రయోగమున పిష్పశ్ల నభ్యాసయోగముగ నుపయోగించుట విరుద్ధము కాదని యెరుంగునది.

—ॐ పిష్పలీవర్ధమానరసాయనము. ౨—

మూ. క్రమవృద్ధ్యా దశాహాని దశవిష్పలికం దినం,
వర్ధయేత్పయసా సార్ధం తత్రై వాఽపసయేత్పునః.
జీర్ణే జీర్ణే చ భుజ్జీత ప్షప్తికం క్షీరసర్పిషా,
పిష్పలీనాం సహస్రస్య ప్రయోగోఽయం సమాయనమ్.
పిష్టాస్తాః బలిభిస్సేవ్యాః శ్రుతా మధ్యబలైర్నరైః,
చూర్ణీకృతాః(శీతీకృతాః)ప్రాస్వబలైః యోజ్యాదోషమయాన్వృతాః,
దశపైష్పలికః శ్రేష్ఠః మధ్యమష్టప్రకీర్తితః,
ప్రయోగో యస్త్రిపర్యంతః స కనీయాః స చాబలైః.

బృంహణం స్వర్యమాయుష్యం స్త్రీహోదరవినాశనం,

వయసః స్థాపనం మేధ్యం పిప్పలీనాం రసాయనమ్.

43

(ఇతి పిప్పలీవర్ధమానం రసాయనమ్) (వర్ధమానపిప్పలీ)

వ్యా. రసాయనసేవనము నభిలషించుచునుజుడు తొలుత నొకగినుమున పదిపిప్ప
ళ్లను పాలతో కలిపి పుచ్చుకొనవలెను. రెండవదినమున నిరుపదిపిప్పళ్లను పాలతో జేర్చి
సేవింపనగును. ఇత్తైరంగున తొలుత పదిపిప్పళ్లనుండి మొదలిడి దినమునకు పదేసిపిప్పళ్ల
వంతున నభిక్రమించుచు సేవింపనగును. ఇత్తైరంగున పదిదినములు సేవించి, పదునొకండవ
దినము మొదలుజేసి (పదియవనా డేర్పడు మొత్తమునుండి) దినమునకు పదేసివంతున
తగ్గించుచు క్రమముగ సేవించునది. ఇత్తైరంగున సేవించునపుడు ఆయ్యది జీర్ణమైనపెంట నే
యరువదినాళ్లసంబావుల బియ్యపుఅన్నమును పాలను నేతిని కలిపి భుజింపనగును. ఇత్తై
రంగున పిప్పళ్లమొత్తము వేయియంగునంతదనుక సేవింపవలెను.

మరియు పైజెప్పినరీతిగ సేవించునపుడు బలిష్ఠులుగ నుండువారు పిప్పళ్లను
పచ్చివే నూరి పాలతో గలిపి సేవింపనగును. మధ్యనుబలముకలవారు పాలతో జేర్చి
యుడికించి యుపయోగింపవలెను. స్వల్పబలముకలవారు చూర్ణముజేసి యుపయోగింప
నగును. ఇత్తైరంగున నాచూదోషములును రోగములును హరించునిమిత్త ముపయోగించ
వలెను.

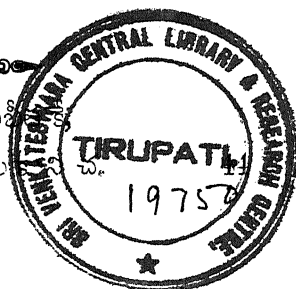
మరియు నిత్తైరంగున పదినుండి యారంభించి దినమునకు పదేసివంతున ఆరోహావ
రోహణక్రమము ననుసరించి కడపట పదియగునందాక సేవించుట మిగుల శ్రేష్ఠము. లేక
ఆరుమొదలుగ నుపక్రమించి యారేసివంతున పృథ్విహ్రస్రక్రమముగ సేవించుట మధ్య
మము లేక దినమునకు మూడేసివంతున పృథ్విహ్రస్రక్రమముగ సేవించుట అధ
మము. ఈమూడుపక్షములును బలహీనులకు దగియుండును. ఇదియే పిప్పలీవర్ధమానరసా
యనమని చెప్పబడును. (వర్ధమానపిప్పలీ యనియు కొందరు చెప్పెదరు.)

ఈరసాయనయోగమునంజేసి శరీరపుష్టియు, మంచికంతస్వరంబును ఆయుర్వృద్ధి
యు కల్గును. స్త్రీహోదరము నశించును. యౌవనవయస్సు నిల్కడగ స్థిరపడును. మంచి
బుద్ధి పుట్టినందును.

11. త్రిఫలరసాయనయోగము.

మూ. జరణా నైభయామేకాం ప్రాగ్భుక్తే ద్వే విశేషా

భుక్త్వా తు మధుసర్పిరస్థిం చక్షూర్యమల

ప్రయోజయక్, సమామేకాం త్రిఫలాయా రసాయనం,
జీవేద్వర్షశతం పూర్ణం అజరోఽవ్యాధిరేవ చ.

(ఇతి త్రిఫలారసాయన

వ్యా. మనుజుడు భుజించిన యాహారము జీర్ణమైనపుడు ఒక కరకకార
భుజించుటకుమునుమున్ను రెండుతానికాయలను, భుజించినపింటనే నాలుగు ఉ
పండ్లను తేనెతోను నేతితోను కలిపి వరుసగ సేవించవలెను. ఇత్తైరంగున నొకసంవ
కాలము ఈ త్రిఫలారసాయనమును ప్రయోగింపవగును. దీని సేవించుటవలన నూరువ
ములకాలము జరావ్యాధులును లేక సుఖముగ జీవించియుండును. (ఇది త్రిఫలారసా
యోగమనబడును.)

❧ 12. రెండవ త్రిఫలారసాయనము. ❧

మూ. త్రైఫలేనాయసీం పాత్రీం కల్కేనాలేపయేన్నవాం,
తమహారాత్రికం లేపం పిబేత్ ఊద్రోదకాప్లుతమ్.
ప్రభూతస్నేహమశనం జీర్ణే తత్ర ప్రశస్యతే,
అజరోఽరుక్ సమాభ్యాసాత్ జీవేచ్ఛైవ సమాశ్మతమ్.

(ఇతి త్రిఫలారసాయనమవర

వ్యా. త్రిఫల (కరక-తాని-ఉసిరికకాయలను) కల్కము చేసి యాకల్క
క్రొత్తయినపపాత్రకు బూసి యొకరేయింబవలనిచి పిచ్చుట నాకల్కమును తేనెతో
నీళ్లతోను కలిపి సేవించవలెను. అయ్యది జీర్ణమైనపిదప సేవించి విశేషముగ జీర్ణ
భుజింపవలెను. దీనిని ఒకసంవత్సరకాల మభ్యాసముచేసినచో నూరువత్సరములకా
జరావ్యాధులు లేక జీవించును. (ఇది రెండవ త్రిఫలారసాయనయోగము.)

❧ 13. త్రిఫలారసాయనము, మూడవయోగము. ❧

మూ. మధుకేన తుగాక్షీర్యా పిష్పల్ల్యా ఊద్రసర్పిషా,
త్రిఫలా సితయా చాపి యుక్తా సిద్ధం రసాయనమ్.

(ఇతి త్రిఫలారసాయనమవర

వ్యా. అతిమధురము, పెరురుష్ట, పిష్పల్లు, తేనె, నెయ్యి వీనితో దేనితోనైన
దానితో త్రిఫలాచూర్ణమును కలిపి సేవించినచో నిది త్రిఫలారసాయనమును సిద్ధం
మగును. (ఇచ్చట, అతిమధురము మున్నగువానితో నెద్దానితో జీర్చినను సేవించి తే
అనుపానముగ జీర్చవలెను.)

— 14-15. వేదాకత్రిఫలారసాయనయోగములు రెండు —

మూ. సర్వతాహైః సువల్లేన వచయా మధుసర్పిషా,

విదజ్జపిష్పలీభ్యాం చ త్రిఫలాలవణేన చ.

49

సంవత్సరప్రయోగేణ మేఘాస్తృతిబలప్రదా,

భవత్యాయుఃప్రదా ధన్యా జరారోగనిబర్హిణీ.

50

(ఇతి త్రిఫలారసాయనమవరం.)

వ్యా. త్రిఫలచూర్ణమును ఉక్కు మొదలగు లోహములభస్మము, సువర్ణభస్మముతో నైనను; వాయువిదంగములు పిష్పళ్ల నైంధనలవణముతో నైనను చేర్చి అంబు లేసెన నేతిని (అనుపానముగ) కలిపి యొకసంవత్సరకాలము సేవించినచో బుద్ధియు జ్ఞాపక శక్తియు కల్గును. ఆయువు వృద్ధియగును. ధనసంపత్తు కల్గును. జరారోగముల నివర్తింప జేయును. (ఇది యొకవిధమైన త్రిఫలారసాయన యోగము.)

(ఇచ్చట “సర్వతాహైః” అనునది యొకయోగము “విదంగపిష్పలీభ్యాం చ” అనునది మరియొకయోగమునని యెరుంగునది).

— శిలాజతుసామాన్యగుణములు. —

మూ. అనన్లుం చ కషాయం చ కటు పాకే శిలాజతు,

నాత్యుష్ణశీతం ధాతుభ్యః చతుర్భ్యస్తస్య సమ్భవః.

51

హేమ్నుశ్చ రజతాత్తామ్రాత్ వరాత్కృష్టాయసాదపి.

రసాయనం తద్విద్ధిభిః తద్వృష్యం తచ్చ రోగనుత్.

52

వ్యా. శిలాజతువు అన్లు (పులుపు) రసము లేక, వగరురసము కల్గినదియు, కటు విపాకము కల్గినదియు, మిక్కిలి యుష్ణంబును శీతంబును గాక సమశీతోష్ణమయినదియు నగును. అయ్యది బంగరు, వెండి, రాగి, ఉక్కు ఆరు నాల్గుధాతువులవలన (వానిసారముగ) పుట్టును. అయ్యది ఆయావిధానము ననుసరించి యుపయోగించినచో రసాయనంబును, వృష్యంబును, రోగహరంబును నగును. మైజెప్పిన నాల్గిటిలో నుక్కువలన బుట్టిన శిలాజతువు మిగుల శ్రేష్ఠము.

వాగ్భటాచార్యులు—“హేమదిష్ఠాతురసం ప్రోచ్యతే తచ్చిలాజతు” (అష్టాంగహృదయ-ఉత్తరశంత్ర-అధ్యాయము-3౯) అనువాక్యముచేత నీసమును తగరమును కూడ చేర్చుకొని ఆరుధాతువులవలనను శిలాజతువు పుట్టునని చెప్పిరి. సుశ్రుతమునను షడ్ధాతుసంభవమనియే చెప్పిరి. అయినను ఇచ్చట రసాయనవిషయమున నాల్గు ధాతువులవలన పుట్టినదియే ప్రధానమని యీతంత్రకారు లుజ్ఞేషించినట్లు తోచెడి.

శిలాజతుభావనావిధానము. ౧౧

మూ. వాతసి త్తకఫఘ్నే శ్చ నిర్యాపై స్తద్విభావితం,
వీర్యోత్కర్షం పరం యాతి, సర్వైరేకైకశోఽపి వా.
ప్రక్షిప్తోద్ధృతమవ్యేతత్ పునస్తత్ప్రక్షిపేద్ర సే,
కోష్ఠే సప్తాహమేతేన విధినా తస్య భావనా.

53

54

వ్యా. మరియు వైశేష్యబడిన గుణాలు కల శిలాజతువును వాత-సి త్త-కఫముల హరించుద్రవ్యములచే సిద్ధమైన కషాయములచే భావనచేసినచో మిక్కిలి యుత్కృష్టమైన వీర్యము గల్గి సకలరోగముల హరించును. వైశేష్యిన వాతాదిహరములగు కషాయములలో నొక్కొక కషాయమునందైనను, అన్ని కషాయములయందైనను, సుభోష్ణముగ నున్నపుడు శిలాజతువునువైచి నాననిచ్చి మరల బైటదీసి మరల కషాయములలో నుంచవలెను. ఇత్తైరంగున నేడుఆహారాశ్రములును భావనజేయవలెను. సుభోష్ణముగ నుండు వాతహరాదిసిద్ధకషాయమున నొకరాత్రి నానబెట్టి వగలు ఎండబెట్టి మరల రాత్రి నానబెట్టవలెను. ఇత్తైరంగున నేడు ఆహారాశ్రములు భావనచేయవలెనని భావము.

మరియు శిలాజతుభావనావిధానమును వాగ్భటాచార్యు లిట్లుచెప్పిరి.—“సమగ్రిజ మష్టగుణితే నిఃక్వాభ్యం భావనాషధం తోయే, తస్మిన్యాహేష్టాంశీ పూతోష్ణేప్రక్షిపేద్దిరిజమ్. తత్పునరసతాం యాతం సంశుష్కం ప్రక్షిపేద్ర సే భూయః. నై వనై వరేపం కావైశ్చై భావ్యం వారాణ్ భవేత్సప్త.” (భావనకషాయకాషధములన్నియు జేరి భావనజేయం దగిన శిలాజతువును సమభాగముగ నుండునట్లు గ్రహించి, ఆకషాయద్రవ్యములకు ఎసిమిదిభాగములు నీళ్లు పోసి యెసిమిదవసాలు మిగులునట్లు కాచి వడియగట్టి వేడిగ నుండునాకషాయమున శిలాజతువును వేయనగును. అయ్యది నానినపిదప చక్కగ నెండించి మరల నాకషాయమున వేయవలెను. ఇత్తైరంగున వాతాదిహరములగు నాయాకషాయములలో నేడేసి పర్యాయములు భావనచేయవలెను.) ఈవాగ్భటవాక్యమున భావనావిధానము స్పష్టముగ జెప్పబడినది.

16. శిలాజతురసాయనప్రయోగవిధానము, దానిఫలము. ౧౨

మూ. పూర్వోక్తేన విధానేన లోహైశ్చార్ధ్రికృతైస్సహ,
తత్ప్రీతం పయసా దద్యాత్ దీర్ఘమాయుస్సుఖాన్వితమ్.
జరావ్యాధిప్రళమనం దేహదార్ద్యకరం పరం,
మేధాస్మృతికరం ధన్యం ఊరాశీ తత్ప్రయోజయేత్.

55

56

ప్రయోగస్సప్త సప్తాహాః త్రయశ్చైకశ్చ సప్తకః,

నిర్దిష్టస్త్రివిధస్తస్య పరో మధ్యోఽపరస్తథా.

57

పలమర్థపలం కర్నో మాత్రా తస్య త్రిధా మతా,

వ్యా. పైని “త్రిఫలాయా రసే...సూక్ష్మచూర్ణాని కారయేత్” (౧౭-౧౯)

అనుగ్రంథముచే జెప్పబడినవిధముగ చూర్ణము చేయబడిన లోహచూర్ణమునకు సమభాగముగ పై జెప్పినరీతిగ భావనజేయబడిన శిలాజతువును కలిపి ఆవుపాలయనుపానముచే ద్రాగినయెడ సుఖముతో గూడి దీర్ఘాయుష్యము కల్గియుండును. జరయును వ్యాధులును నివర్తించును. దేహమునకు దృఢశక్తిని కల్పించును. బుద్ధిని జ్ఞానకశక్తిని కల్పించును. ధనసంపత్తు కల్గును. ఈశిలాజతువు రసాయనమును ప్రయోగించునపుడు పాలను ఆహారముగ జేయనగును. ఇత్తైరంగున నీరసాయనమును ఏడుసప్తాహముల (నలువదిలోమ్మిది దినముల) కాలము వైనను, మూడుసప్తాహముల (ఇరువదియొకదినముల) కాలము వైనను, ఒకసప్తాహ (ఏడుదినముల) కాలమైనను సేవింపనగును. అందు పైజెప్పిన సప్త సప్తాహసేవన ముత్తమము. త్రిసప్తాహసేవనము మధ్యమము. ఏకసప్తాహసేవనము అధమము. మరియు అట్టిశిలాజతు మాత్ర (పరిమాణము) ఒకపలము ఉత్తమము. అర్థపలము మధ్యమము. కర్నము (కాలుపలము) అధమము. (ఇత్తైరంగున ప్రయోగకాల పరిమాణమును బట్టియు, మాత్రాప్రమాణమును బట్టియు ప్రవర మధ్య అపరభేదముల నెరుంగునది).

— { శిలాజతుస్వరూపము, దానియుత్పత్తివిశేషంబులును, విధానవిశేషంబులును, ప్రత్యేకగుణాదులును. } —

మూ జాతేర్విశేషం సవిధిం తస్య వక్ష్యోమ్యతః పరం

58

హేమాద్యాః సూర్యసస్తప్తాః స్రవంతి గిరిధాతనః,

జత్వాభం మృదు మృతస్నిచ్చం యస్తలం తచ్చిలాజతు.

59

వ్యా. పైని “అనష్టం చ కపాయం చ...తృణ్ణాయసాదపి” అనుగ్రంథముచేత

శిలాజతుత్పత్తికి ఉపాదాన కారణంబును వానిగుణాదులును సంక్షిప్తముగ సామాన్యముగ జెప్పబడినది. ఈక్రింద వానియుత్పత్తివిశేషంబులును, ప్రయోగవిధానంబును, గుణాదులును పేరుపేరుగ వివరింపబడును:—బుగరు పెండి మున్నగు లోహములు పుట్టు స్థలమునందలి రాళ్లు సూర్యకిరణముల తీవ్రమైన వేడిచే తపింపబడి వానినుండి యొకవిధమైన ద్రవము (జిగురు) స్రవించును. అట్టిధాతువులము లక్కనుబోలె మృదువును స్నిగ్ధంబును స్వచ్ఛంబును నై యుండును. అయ్యది ‘శిలాజతువు’ అని చెప్పబడును,

(శిలాజతువనః—రాతియందు లక్ష్మనుబోలె పుట్టిన ధాతుమలమని అన్వర్థముగ జే
బడును. మరియు బంగరు వెండి మున్నగుధాతువులనుండి ద్రవము ప్రవిండుట యన
వము కావున “హేమాద్యాః ధాతవః” అనుచోట బంగరుమున్నగునవి పుట్టుటకు న
మైన కొండరాళ్లు అని యర్థము లక్షణచే గ్రహింపబడును. కావున బంగరు మున్న
వాని యుత్పత్తికి స్థానములగు కొండరాళ్లునుండి సూర్యసంతాపమునంజేసి ద్రవరూపమ
ప్రవిండుమలము శిలాజతువని నిష్క్రష్టార్థము).

— బంగరువలన బుట్టినశిలాజతురూపగుణాదులు. —

మూ. మధురశ్చ సతి క్తశ్చ జపాపుష్పనిభశ్చ యః,
కటుర్విపాకే శీతశ్చ స సువర్ణస్య నిస్ససః.

వ్యా. సువర్ణ ధాతువువలన ద్రవరూపముగ ప్రవింఛినశిలాజతువు మధురకటురస
లును, దాసానిపువ్వును బోలె నెఱ్ఱని వర్ణంబును, కటువిపాకంబును, శీతవీర్యంబును
యుండును. (ఇచ్చట తిక్తరసంబంధముచే కటువిపాకము గల్గియుండునని యెరుంగున

— రూప్యజ-తామ్రజశిలాజతురూపగుణాదివిశేషములు. —

మూ. రూప్యస్య కటుకశ్చేవైతః శీతః స్వాదు విపచ్యతే,
తామ్రస్య బర్హి కణ్ఠాభః తిక్తోష్ణః పచ్యతే కటు.

వ్యా. వెండివలన బుట్టినశిలాజతువు కటురసంబును శ్వేతవర్ణంబును శీతవీర్యంబు
కల్గి మధురముగ విపాకము నొందును. రాగివలన బుట్టినశిలాజతువు నెమలికంఠవ
బోలినవర్ణంబును తిక్తరసంబును ఉష్ణవీర్యంబును కటువిపాకంబును కల్గియుండు
(ఇచ్చట “కటుతిక్తకహాయాణాం విపాకః ప్రాయశః కటుః.” (సూత్రస్థాన-ఆధ్యాత్మిక
అనుసామాన్యశాస్త్రముచే కటురసము కల్గిన వెండి శిలాజతువు కటువిపాకము నొందవ
యున్నను, ఈవాక్యవిధానసామర్థ్యముచే కటువిపాకమని యెరుంగునది.)

— ఇసుముచేగల్గినశిలాజతువర్ణగుణాదులు. —

మూ. యస్తు గుగ్గులుకాభాసః తిక్తకో లవణాన్వితః,
కటుర్విపాకే శీతశ్చ సర్వశ్రేష్ఠః స చాయసః.

వ్యా. ఇసుముచే గల్గిన శిలాజతువు గుగ్గులమువంటి రంగును లవణరసము
గూడిన తిక్తరసంబును కటువిపాకంబును, శీతవీర్యంబును కల్గియుండును. ఇయ్యది తక్కి
శిలాజతువులకన్న మిగుల శ్రేష్ఠముగ నుండును,

—ॐ ఆయనశిలాజతువు రసాయనమునకు ప్ర శ స్తమనుట. ॐ—

మూ. గోమూత్రగంధయస్స ర్వే సర్వకర్తసు యాగికాః,

రసాయనప్రయోగేషు పశ్చిమస్తు విశిష్యతే.

63

వ్యా. వైని వివరింపబడిన నాల్గువిధములగు శిలాజతువులును గోమూత్రగంధము వంటి వాసన కల్గినవియు, సర్వచికిత్సలయందును ప్రయోగింపదగినవియునగును. రసాయన చికిత్సయందు కడపటి లోహజశిలాజతువు మిక్కిలి గుణోత్తర మైయుండును.

ఇచ్చట నీవిషయము నెరుంగునది:—శిలాజతు సామాన్యగుణాదుల జెప్పనపుడు “అనన్లుం చ...నాత్యుష్ణశీతం ధాతుభ్యః చతుర్భ్యస్తస్య సంభవః” అని సమశీతోష్ణముగ జెప్పబడినది. ఇచ్చట విశేషగుణముల నిర్దేశించునపుడు స్వర్ణ-రూప్య-లోహసంభవములగుశిలాజతువులు “శీతః” (శీతవీర్యము) అనియు, తామ్రభవము ‘తిక్తోష్ణః’ అనియు చెప్పబడినది. ఇది యెట్లు సంగతమన్నచో వీనికి ప్రత్యేకముగ ఉష్ణశీతవీర్యములు చెప్పబడినను, అయ్యవి యుత్కృటముగాక తక్కినవీర్యంబును జేరియుండి మొత్తమున నన్నియు సమశీతోష్ణములుగ నుండుననియు, అందును వానివానికి విహితమగువీర్యము ప్రధానముగ నుండుననియు తంత్రకారునియాశయము.

—ॐ నాల్గుశిలాజతువులకును ప్రత్యేకప్రయోగవిశేషవిధానము. ॐ—

మూ. యథాక్రమం వాతపితై శ్లేష్మపితై కఫే త్రిషు,

విశేషతః ప్రశస్యన్తే; మలా హేమాదిధాతుజాః.

64

వ్యా. వైశిష్ట్యనిరీలిగ వాతాది దోషసామాన్యముగ శిలాజతువును ప్రయోగించుట యాగికమైనను, హేమజశిలాజతువు వాతపితృముల సంసర్గమునందును, రూప్యజశిలాజతువు కఫపితృసంసర్గమునందును, తామ్రభవశిలాజతువు కేవల కఫమునందును, ఆయనశిలాజతువు త్రిదోషనన్ని పాతమునందును ప్రయోగించుట చాల ప్రశస్తము.

—ॐ శిలాజతుసేవనమున నిషిద్ధములు. ॐ—

మూ. శిలాజతుప్రయోగేషు విదాహీని గురూణి చ,

వర్జయేత్సర్వకాలం తు కులుష్ఠాః పరివర్జయేత్.

65

తేహ్యత్యస్త విరుద్ధత్వాత్ ఆశ్శనో భేదనాః పరం,

లోకే దృష్టాః తతస్తేషాం ప్రయోగః ప్రతిషిధ్యతే.

66

వ్యా. శిలాజతువు నువయోగించునపుడు విదాహకరములగు (మంట బుట్టించు) నన్న పానంబులును, గురుగుణము కల (అజీర్ణకరములగు) అన్న పానములును వర్జించవగును.

(వానిని తినకూడదనుట). మరియు ఉలవలను ఎల్లప్పుడు నువయోగింపం జనదు
రాతినికూడ పగులజేయునవి యని లోకమున చాల ప్రసిద్ధి జేందినవి కావున
శిలాజతువునకు మిక్కిలి విరుద్ధము లైనవి. కావున ఉలవలను రసాయనగు
పూర్తిగ శరీరమున వ్యాపించనంతకాల మువయోగింపం జనదని భావము.

సుశ్రుతాచార్యులు—‘తద్భావితః కపోతాంశ్చ కులుతాంశ్చ వివర్జ్య
అనువాక్యముచేత రసాయనసేవనముచే భావికమైన శరీరము కల మనుజుడు ఉ
కపోతమాంసమును బొత్తుగ విడువవలెనని తెలిసిరి. ఈవచనముచేత రసాయనమున
చినవారు ఉలవలను యావజ్జీవితకాలమున నువయోగింపంజనదని తెలిసెడి.

❧ శిలాజతురసాయనానుపానములు. ❧

మూ. పయాంసి తక్రాణి (శుక్రాని) రసాస్పయూషాః
తోయం సమూత్రా వివిధాః కషాయాః,
ఆలోడనార్థం గిరిజస్య శస్త్రాః
తే తే ప్రయోజ్యాః ప్రసమీక్ష్య కార్యమ్.

వ్యా. పాలు, మజ్జిగ, మాంసరసములు, యూషములు, ఉదకము, గోమూ
మున్నగు మూత్రములు, పలుచెరంగులైన కషాయములు అను నీద్రవములలో
ఆయాకార్యమును గమనించి తత్తదనుకూలముగ శిలాజతువును సేవించుట కనుపా
కలుపునవలెను. (ఇచ్చట పాలు గురువదార్థమగుటచే నిషిద్ధమైనను మరల విధి
జేసి యుపయోగార్హమని యెరుంగునది).

❧ శిలాజతుసాశస్త్రము. ❧

మూ. న సోఽస్తి రోగో భువి సాధ్యరూపః
శిలాహ్వయం యం న సహేత్ ప్రసహ్య,
తత్కాలయోగైః విధిభిః ప్రయుక్తం
స్వస్థస్య చోర్జాం విపులం దదాతి. (ఇతి శిలాజతురసాయనము)

వ్యా. శిలాజతువు శమింపజేయ నేరని రోగము ఇతరౌషధములచే సాధింప
లోకమున నొకటియైన నుండదు. (శిలాజతువు అసాధ్యస్థితి నున్నరోగమునైన
నోవును. అట్టిశిలాజతువునకు శమింపరాని రోగము ఇతరౌషధములచే సాధింప
డును వలనుపడదనుట) మరియు తత్కాలలోచితములగుయోగములచే విధిప్రకా
శిలాజతువు నువయోగించినచో స్వస్థత నుండువానికి అధికమైన బలమును కల్గి

(శిలాజతువును ప్రయోగించుటవలన క్రూరస్థితినుండువ్యాధులును శమించుననియు, స్వస్థత నుండువారికి అధికమైనబలము కల్గుననియు ముఖ్యభావము).

—ॐ రసాయనమూడవపాదమునందలివిషయసంగ్రహము. ॐ—

తత్ర శ్లోకః—

మూ. కరప్రచితికే పాదే దశ పట్న మహర్షిణా,

రసాయనానాం సిద్ధానాం సంయోగాస్సముదాహృతాః. 69

వ్యా. కరప్రచితీయమను నీమూడవరసాయనపాదమునందు సిద్ధరసాయనయోగములు పదునారు ఋషిపుంగవుడగు నగ్ని కేశులచే వివరింపబడినవి.

ఇత్యగ్ని వేశకృతే తత్రై చరక ప్రతిసంస్కృతే, చిక్త్యాస్థానే
ప్రథమే ధ్యాయే కరప్రచితీయో నామ రసాయనపాద స్తుతీయః.

ఇతైరంగున అగ్ని వేశకృతంబును చరక ప్రతిసంస్కృతంబును నగు చరకసంహిత యను నాయుర్వేదతంత్రమునందలి సూత్రస్థానమున ప్రథమాధ్యాయమున కరప్రచితీయ మను మూడవరసాయనపాదము సంపూర్ణము.

ప్రథమాధ్యాయము - నాలగవపాదము.

అవతరణిక. — కరప్రచితీయరసాయనపాదమును వివరించిన పిదప పరిశిష్టరసాయనముల (పూర్వపాదత్రయమున జెప్పబడని కొన్ని రసాయనముల) వివరించుటకై యాయుర్వేదసముత్థాసీయమను నాల్గవ రసాయనపాదము వివరింపబడును. —

మూ. అథాత ఆయుర్వేదసముత్థాసీయం రసాయనపాదం

వ్యాఖ్యాస్యమః.

1

ఇతి హ స్తాహ భగవానాశ్రేయః.

2

వ్యా. కరప్రచితీయరసాయనపాదమును జెప్పినపిదప నాయుర్వేదసముత్థాసీయమను (ఆయుర్వేదోత్పత్తిప్రచారములుగల) రసాయనపాదమును భగవంతుడగు నాశ్రేయమహర్షి యుపదేశించినదానికన్న న్యూనాతిరేకము లేకుండునట్లు వివరింపబడునని యర్థము.

ఆయుర్వేదసముత్థాసీయమనః—“ఆయుర్వేదస్య సముత్థానం (ఉత్పత్తిప్రచార క్రమం) అస్మిన్నస్తీతి, ఆయుర్వేదసముత్థాసీయం” అనువ్యుత్పత్తిచేత ఆయుర్వేదము

యొక్క యుత్పత్తి ప్రకారమును కల రసాయనపాదమని యర్థము. మత్స్యార్థమున వచ్చు ప్రత్యయముచే నీయర్థము లభించును.

❧ భృగ్వాదిమహర్షులు రసాయనము నరయుటకై హిమవంతము జేరుట. ౧౭

మూ. ఋషయః ఖలు కదాచిత్ శాలీనాః యాయావరాశ్చ గ్రామా
ధ్యాహారాః సంతః సాంపన్నీకాః మద్దచేష్టాః నాతికల్యాణా
బభూవుః. తే సర్వాసామితికర్తవ్యతానాం అసమర్థాస్తంతః గ్రా
వాసకృతమాత్మదోషం మత్వా, పూర్వనివాసమపగతగ్రా
దోషం, శివం, పుణ్యముదారం, మేధ్యమగమ్య మనుకృతి
గజ్జాప్రభవమనురగన్ధర్వకిన్నరానుచరితం, అనేకరత్ననిచయ
అచిన్త్యాద్భుతప్రభావం, బ్రహ్మసిద్ధిచారణానుచరితం, దివ్యతీ
షధిప్రభవం, అతిశరణ్యం, హిమవస్తమమరాధిపతిగుప్తం జ
భృగ్వజ్జీరోఽత్రివసిష్ఠకశ్యపాగస్త్యపులస్త్యవామదేవానితగౌత
ప్రభృతయో మహర్షయః.

వ్యా. శాలీనులును (ఆరణ్యమున ఫలించు నీవారాది (నివ్వరి)ధాన్యము నా
రముచేసి జీవించుఋషులు), యాయావరులును (భిక్షావృత్తిచే జీవించువారును)
కొందరు మహర్షులు ఒకప్పుడు గ్రామ్యములగు (గ్రామములయందు పుట్టిన) ఓషధు
ఆహారమును ఉపయోగించువారై, కృత్యములయందు ఉత్సాహము లేక ఆరోగ్య
దక్కియైండిరి. అట్టియెడ నాఋషివర్యులు ఆవశ్యకకృత్యములయందు దన్నిటియంద
నిర్వర్తించుసామర్థ్యము లేనివారై అట్టి యసమర్థత గ్రామనివాసదోషమునంజేసి న
వించినదని తలంచి, తమకు పూర్వనివాసస్థలంబును, గ్రామ్యదోషము లేనిదియు, మం
కరంబును, పుణ్యవంతంబును, ఫలవంతంబును, పరిశుద్ధంబును, పాపకృత్యముల జే
వారికి పొందరానిదియు, గంగకుత్సత్తిస్థానంబును, దేవగంధర్వకిన్నరులకు సంచార
గ్యంబును, అనేకరత్నముల కునికిపట్టును, మనస్సునకు గోచరపడక యద్భుతమైన ప్రభ
విశేషము కల్గినదియు, బ్రహ్మఋషిసిద్ధిచారణులసంచారము కల్గినదియు, దివ్యనదులక
దివ్యేషధులకును ఉత్పత్తిస్థానంబును, మిక్కిలి యాశ్రయయోగ్యంబును, దేవేంద్రు
రక్షింపబడినదియు నగు హిమవత్పర్వతమునకు, అత్రి, వసిష్ఠుడు, కశ్యపుడు, అగస్త్యు
పులస్త్యుడు, వామదేవుడు, అసితుడు, గౌతముడు మున్నగుమహర్షులును వెళ్లిరి.

— ౨౭ భృగ్యదుల కిందుడు రసాయనయోగ్యకాలము చెప్పట. ౨౭ —

మూ. తానిద్ద్రస్సహస్రదృక్ అమరగురురబ్రవీత్ — స్వాగతం బ్రహ్మ
విదాం జ్ఞానతపోధనానాం బ్రహ్మరీణామ్. అస్తి నను వో గ్లాని
రప్రభావత్వం, వైస్వర్యం, వైవర్ణ్యం చ గ్రామ్యవాసకృతం అనుఖ
మనుఖానుబంధం చ, గ్రామ్యా హి వాసో మూలమశస్తానాం,
తత్కృతః పుణ్యకృద్భిః అనుగ్రహః ప్రజానామ్, స్వశరీర
మవేక్షీతుం కాలః కాలశ్చాయమాయుర్వేదోపదేశస్య బ్రహ్మరీ
ణామ్. ఆత్మనః ప్రజానాం చ అనుగ్రహార్థం ఆయుర్వేదం
అశ్వినౌ మహ్యం ప్రాయచ్చతాం, ప్రజాపతిరశ్వీభ్యాం, ప్రజా
పతయే బ్రహ్మ.

ప్రజానామల్పాయుర్జరావ్యాధిబహుళమనుఖం అనుఖానుబంధ
మల్పత్వాదల్పతపోదమనీయమధ్యానాధ్యయనసంక్లయం మత్వా,
పుణ్యతమమాయుః ప్రకర్షకరం జరావ్యాధిప్రశమనం, ఊర్జ
స్కరం అమృతం శివం శరణ్యముదారం భవంతో మత్తః శ్రోతు
మర్హత, అథోపధారయితుం ప్రకాశయితుం చ ప్రజాను
గ్రహార్థమార్షం బ్రహ్మ చ ప్రతిమైత్రిం కారుణ్యమాత్మనశ్చ
అనుత్తమం పుణ్యముదారం బ్రాహ్మమక్షయం కర్తేతి. 4

తచ్చృత్వా విబుధపతివచనమృషయః సర్వవప అమరవఃసృగ్భిస్తు
ప్తుః, ప్రహృష్టాశ్చ తద్వచనమభిననస్తుశ్చేతి. 5

వ్యా. వైశేషినవిధముగ వచ్చిన ఋషివరులం జూచి యిందు డిట్లు చెప్పం
దొడంగెను:— “బ్రహ్మవేత్తలును జ్ఞానమును తపస్సును ధనముగలవారును బ్రహ్మరులును
నగుమీరాక సుఖకరము. బడలికయు, ప్రభావహీనియు, కంఠస్వర భేదంబును, వివర్ణతయు,
గ్రామవాసమునం జేసి కల్గినయసౌఖ్యంబును, రోగరూపమైన యనుఖముగొంక యను
బంధంబును, మీకున్నట్లు కనబడుచున్నది. గ్రామనివాసం దెప్పటికైనను అప్రశస్తము
లగు పాపకృత్యములకెల్ల మూలకారణమగును. అట్టి దోషభూయిష్టమగు గ్రామ్యవాసము
పుణ్యశీలురును మహర్షి వరులును నగుమీచే మానవులహితమును గోరి (మానవులకు

నాయుర్వేదపద్ధతుల నుపదేశించి సద్ధర్మమునాచరింపజేసి కాపాడుటకై) యంబడినది.

తనుతమ శరీరముల కాపాడుకొనుటకును, బ్రహ్మర్షుల కాయుర్వేదము నుపదేశించుటకును ఇయ్యది మంచి తరుణము. అట్టియాయుర్వేదమును మాకును ప్రజలకును గ్రహమును కల్గి యశ్వినీదేవతలం మా కుపదేశించిరి. ఆశ్వినీదేవతలకు ప్రజాపతి (సృష్టికర్తయగుదక్షప్రజాపతియు), ప్రజాపతికి బ్రహ్మయు ననుగ్రహించి యుండిరి.

మరియు ప్రజలకు ఆల్పాయుష్యమును, జరావ్యాధులు భూయిష్ఠములుగ ఆసౌఖ్యమును, అట్టియసౌఖ్య మనునరించి యెడలేక బాధించుటను గమనించి ఆయుష్యము మిక్కిలి యల్పమగుటకేసి తపంబును దమంబును (ఇంద్రియస్థిబును), నియమంబును (సదాచారంబును), దానంబును, వేదాధ్యయనంబును మనస్కరియకలాపంబు మిగుల స్వల్పమయినదని తలంచెయు; మీరు పుణ్యతప ఆయువును వృద్ధినందించునదియు, జరావ్యాధుల శమింపజేయునదియు, శరీరమున కరంబును, అమృతమును బోలినదియు, మంగళకరంబును, ప్రాణుల కాపాడ నమర్థ సర్వోత్తమంబును నగునాయుర్వేదమును నావలన (మీరు) వినదగుదురు. మన నేనుపదేశించు నాయుర్వేదమును జ్ఞప్తి నుంచుకొనుటకును, ప్రచారము నొనర్చుటకై నాయుర్వేదమును చికిత్సావిధానముచే ప్రజల ననుగ్రహించుటకును, ఋషిమును బ్రహ్మచర్యమును మైత్రినిభూతదయను కూర్చియు, మీకు నిరతిశయమగు మును నాశరహితమైన పరంబ్రహ్మప్రాప్తి సాధనమగు నుత్తమమైన కృత్యమనియు నావలన మీరు పరమప్రాచీనమగు నీయాయుర్వేదమును పొందనగుదురని వైశాఖ్యమున బుష్యులతో సింద్రుడు నెప్పెనని భావము. పైజెప్పిన యింద్రవాక్యమును మహర్షిగారు విని సంతుష్టులై యింద్రుని వేదమంత్రములచే స్తుతించి యింద్రవాక్యమును విందిరి.

❧ ఇంద్రప్రకరసాయనము. ❧

మూ. అథ ఇద్ధిః తదాయుర్వేదామృతం ఋషిభ్యః సంక్రమణివాచః—ఏతత్సర్వమనుష్టేయం. అయం చ శివః కాలః యనానాం, దివ్యాశ్చైషధయో హిమవత్పుభవాః ప్రాప్తవీతద్యథా—విన్దీ, బ్రాహ్మీ, పయస్యా, క్షీరపుష్పీ, శ్రావణీ, శ్రావణీ, శతావరీ, విదారీ, జీవస్తీ, పునర్నవా, నాగబలా,

వచా, ఛత్రా, అతిచ్ఛత్రా, మేదా, మహామేదా, జీవనీయా
 శ్చాన్యాః పయసా ప్రయుక్తాః షణ్ణాసాత్పరం ఆయుర్వయశ్చ
 తరుణం అనామయత్వం చ స్వరవర్ణ సమ్పదముపచయం మేధాం
 స్మృతిముత్తమబలం ఇష్టాంశ్చాపరాభావానావహాన్తి సిద్ధాః. 6
 (ఇతి ఇద్దోక్తం రసాయనమ్.)

వ్యా. పిష్టుట ఇంద్రుడు అమృతమును బోలిన యాయుర్వేదమును తైజస్వి
 భృగువు మున్నగుమహర్షులకు బోధించి తెలిపి యిట్లు చెప్పించాడంటే—నేను చెప్పిన
 యాయుర్వేదపద్ధతి నంతయు మీరలు ఆనుష్ఠింపవలెను. ఇయ్యది రసాయనముల కనుకూల
 మైన కాలము. హిమవంతమున బుట్టిన దివ్యౌషధులన్నియు నిక్కాలమున సంపూర్ణమైన
 యావనము గల్గియున్నవి. అవి యెవ్వియనః—చేదుపుచ్చు, సరస్వతియాకు, పయస్య
 (కాకోళి), తీరపుష్పి (తీరకాకోళి), బోడతరము, తెల్లబోడతరము, పిల్లిపీచర, నేల
 గుమ్మడు, పాలకూర, గలిజీరు, జిబిలిక, ముయ్యాకుపొన్న, చన, సచాప, అతిచ్ఛత్ర
 (గొడుగువంటి యాకారముగల తృణజాతివిశేషము), మేద, మహామేద, ఇవి గాక జీవ
 నీయగణములో జేరిన యితరములగు నోషధులును, వీనిని పాలతో జేర్చి యూరుమాన
 ముల కాలము నేపించినచో నాయుష్షము పూర్ణముగ పృథ్విండును. మరియు యావ
 నంబును, ఆరోగ్యంబును, మంచి కంఠస్వరంబును, మంచి వర్ణంబును, బుద్ధికౌశలంబును,
 జ్ఞాపకశక్తియు, శ్రేష్ఠమైన బలంబును, ఇవియే కాక తమ కిచ్చునచ్చిన యితరగుణంబు
 లన్నియును గల్గి సిద్ధులలో నుత్తములై వెలసియుండురు.

— బ్రహ్మసువర్చనాచిహితవిధిస్వరూపము. ౭ —

మూ. బ్రహ్మసువర్చలానామ ఓషధిః యా హిరణ్యక్షీరా పుష్కరసదృశ
 పత్రా, ఆదిత్యపర్ణీ నామ ఓషధిః యా సూర్యకాన్తేలి విజ్ఞాయతే
 సువర్ణక్షీరా సూర్యమణ్డలాకారపుష్పా చ, నారీనామ ఓషధిః
 అశ్వబలేతి విజ్ఞాయతే యా బల్బజసదృశపత్రా (పునఃజసదృశ
 పత్రా), కాష్ఠగోధానామ ఓషధిః గోధాకారా, సర్పనామాషధిః
 సర్పకారా, సోమో నామాషధిరాజః పశ్చాదశపర్వా (పశ్చాదశ
 పర్ణ) స సోమ ఇవ హీయతే వర్ధతే చ, పద్మా నామాషధిః పద్మా
 కారా పద్మరక్తా పద్మగన్ధా చ, అజా నామాషధిః అజశృంగీతి

విజ్ఞాయతే, నీలానామాషధిస్తు నీలక్షీరా నీలపుష్పా లతాప్ర
తానబహుళేతి. 7

వ్యా. బ్రహ్మసువర్చలయనునోషధి బంగదురంగువంటి రంగుకలపాలు కల్గి తామర
రేకుల బోలిన యాకులతోగూడియుండును. ఆదిత్యపర్ణి యనునోషధి సూర్యకాంతయను
నామాంతరముచే వ్యవహరింపబడును. ఇయ్యది బంగదురంగుగలపాలును సూర్యమండల
మునుబోలె గుండ్రనైన పువ్వులును కల్గియుండును. (దీనినే ఆదిత్యభక్తియనియు, ప్రాస్తు
తిరుగుడుచెట్టనియు లోకమునవాడెదరు.) నారి యనునోషధి అశ్వబలయను నామాంతర
ముచే వ్యవహరింపబడును. ఇయ్యది బోదకనువును బోలిన యాకులుకల్గి యుండును.
కాష్ఠగోధ యనునోషధి యుడుమువంటి యాకారముకల్గి యుండును. సర్పయను నోషధి
సర్పమువంటి యాకారము గల్గియుండును. సోమమును నోషధి రాజము పదునైదు
గణుపులు (పదునైదు ఆకులు) కల్గి చంద్రునిబోలె శుక్లపక్షమున నొక్కొకగణుపువం
తున పృథ్వినిందుచును, కృష్ణపక్షమున నొక్కొకగణుపువంతున క్షీణించుచుండును. పద్మ
యనునోషధి తామరపువ్వువంటి యాకారంబును దానివలెరక్తవర్ణంబును దానిగంధంబును
కల్గియుండును. ఆజయను నోషధి ఆజశృంగి యనునామాంతరముచే జేప్పబడును. (దీనిని
దుష్టుపుత్రీగె యని యాంధ్రమున వాడెదరు.) నీల యనునోషధి నల్లనిపాలును నల్లని
పువ్వులును గల్గి తీవె జొంపములు విశేషముగ గూడియుండును.

❧ బ్రహ్మసువర్చలాది రసాయనయోగము. ❧

మూ. ఆసామోషధీనాం యాం యామేవోపలభేత తస్యాస్తస్యాః
స్వరసస్య సాహిత్యం గత్వా స్నేహభావితాయామార్ద్రపలా
శద్రోణ్యాం సపిథానాయాందిగ్వాసాః శయీతః, తత్రప్రళీయతే
షణ్ణాసేన పునస్సమ్భవతి, తస్యాజం పయః ప్రత్యవస్థాపనమ్,
షణ్ణాసేన దేవతానుకారీ భవతి వయోవర్ణస్వరాకృతిబలప్రభాభిః,
స్వయం చాస్య సర్వవాచోగతాని ప్రాదుర్భవన్తి, దివ్యం చాస్య
చతుః శ్రోత్రం చ భవతి, గతిరోజనసహస్రం, దశవర్షసహ
స్రాన్యాయు అనుపద్రవం చేతి. 8

వ్యా. వైజెప్పిన యోషధులలో నెయ్యది దొరకునో యద్దానినుండి స్వరసము
దీసి దానిని తృప్తిగ పుచ్చుకొని నేటిలో నానిన పచ్చి మోదుగకాయ్యతో జేయబడిన
తోట్టిలో వస్త్రహీనుడై దిగంబరుడుగ పరుండి యుండవలెను. ఇత్తైరంగున నారుమాన

ములవరకును నాద్రోణియందు దాగియున్నచో వాని కప్పటిశరీరము లీనమై క్రొత్త శరీరము సంభవించును. ఈరసాయనమును సేవించునపుడు మేకపాలు ఆహారమునకై యుపయోగింపనగును. ఆరుమాసములు కడచినపిదప దేవతలకు సమాన డైయుండును. ఐయస్సును వర్ణంబును కంఠస్వరంబును ఆకారంబును బలంబును కాంతియు దేవతలకు సమానముగ నుండును. వీనికి సకలవిద్యలును స్వయముగనే తెలియను. వానిసేత్రంబు లును శ్రోత్రంబులును దివ్యమైన యమోఘశక్తి కల్గియుండును. వేయియోజనముల దూరము వాడు నడువజాలును. ఐదివేలవత్సరములవరకును వానికి ఆయువు వృద్ధి నొంది జరావ్యాధులచే నుపద్రవము లేక నుభముగ నుండగల్గును.

భవంతి చాత్రః—

మూ. దివ్యానామోషధీనాం యః ప్రభావః స భవద్విధైః,
శక్యసోఽస్థిమశక్యస్తు స్యాత్ సోఽథుమకృతాత్మభిః. 9
ఓషధీనాం ప్రభావేణ తిష్ఠతాం స్వే చ కర్తృణి,
భవతాం నిఖిలం శ్రేయః సర్వమేవోపపత్స్యతే. 10
వానప్రస్థైః గృహస్థైశ్చ ప్రయతైర్నియతాత్మభిః,
శక్యా ఓషధయో హ్యేతాః సేవితుం విషయాభిజాః. 11

వ్యా. వైశేషబడిన యోషధుల దివ్యప్రభావమును సహించ మీవంటిజితేంద్రి యులకు శక్యమగునుగాని, ఇంద్రియనిగ్రహము లేని సామాన్యజనులకు ఒకప్పుడును సాధ్యము కాజాలదు. మరియు తపోయోగాదికర్తలయందు నియమము గల్గియున్న మీకు ఈయోషధులప్రభావమువలన పలుదెరుగులైన శ్రేయస్సులును చేకూరును. ఇంద్రియనిగ్రహము గల్గి వ్రతపరాయణులగు వానప్రస్థులైనను గృహస్థులైనను ఈ యోషధులను సేవించ సమర్థులుగ నుందురు. అట్టివారును హిమవంతము మున్నగు దివ్య దేశముల జనించిన యోషధులనే సేవించవలెగాని సామాన్యప్రదేశమున బుట్టినవి యల్ప వీర్యములుగ నుండును. కావున అట్టి యోషధుల సేవించ దగదు.

మూ. యాస్తు (తాస్తు) తే త్రగుడైస్తేహం మధ్యమేన చ కర్తృణా,
మృదువీర్యతరాస్తాసాం విధిర్జేయస్స ఏవ తు. 12
పర్యేష్టం తాః ప్రయోక్తుం వా యేనమర్థాస్సుఖార్థినః,
రసాయనవిధిస్తేహం అయమన్యః ప్రశస్యతే. 13

వ్యా. పైజెప్పబడిన బ్రహ్మసవర్చల మున్నగు దివ్యోషధులు హిమవంత
వింధ్యము మున్నగు దివ్యములగు ప్రదేశమున జనించినచో నయ్యవి మిగుల ప్రశస్త
వీర్యము కల్గియుండును. అటుగాక యవి యితరస్థలముల జనించినదై యున్నచో
స్థలవిశేషములకుం గల గుణవిశేషములచేతను వానిసేవనావిధి యథోక్తముగ లేక మ
మముగ నుండుటచేతను మందవీర్యము లగును. ఐనను వాని నుపయోగించునప్పుడు మైన
దేశింపబడిన విధానముగే యనుసరింప దగును.

మరియు పైజెప్పిన దివ్యోషధుల వెదకుటకును వానిని విద్యుక్తప్రకారము సే
చుటకును సామర్థ్యము లేక రసాయనమున గల్గు సుఖమును మాత్రము కోరునట్టి వ
ప్రస్థులు గృహస్థులు మున్నగువా రీక్రింద వివరింపబడు రసాయనవిధానము ప్ర
ముగ నుండును.

❧ ఇంద్రప్రకృతరసాయనాంతరము. ❧

మూ. బల్యానాం జీవనీయానాం బృంహణీయాశ్చ యా దశ,
వయసః స్థాపనానాం చ ఖచిరస్యాఽసనస్య చ.
ఖర్జూరాణాం మధూకానాం ముస్తానాముత్పలస్య చ,
మృద్వీకానాం విడక్టానాం వచాయాశ్చిత్రకస్య చ.
శతావర్యాః పయస్యాయాః పిప్పల్యాః బోజ్జకస్య చ,
బుధ్ధ్యా నాగబలాయాశ్చ ద్వారదాయాః ధవస్య చ.
త్రిఫలాకణ్ఠకార్యోశ్చ విదార్యాశ్చద్దనస్య చ,
ఇక్షూణాం శరమూలనాం శ్రీవర్ణ్యాస్తినీశస్య చ.
రసాః పృథక్పృథగ్గ్రాహ్యాః పలాశఙ్గౌర ఏవ చ,
ఏషాం పలోన్మితా భాగాః పయోగవ్యం చతుర్థణమ్.
ద్వే పాత్రే తిలతైలస్య ద్వే చ గవ్యస్య సర్పిషః,
తత్సాధ్యం సర్వమేకత్ర సునిధం న్నేహముద్ధరేత్.
తత్రామలకచూర్ణానాం ఆఢకం శతభావితమ్,
స్వరసేనైవ దాతవ్యం ఙ్గౌద్రస్యాఽభినవస్య చ.
శర్కరాచూర్ణపాత్రం చ ప్రస్థమేకం ప్రదాపయేత్,
తుగాక్షీర్యాః సపిప్పల్యాః స్థాప్యం సమ్మూర్ఛితం చ తత్.

సుచాక్షే మార్తికే కుమ్భే మాసార్థం ఘృతభావితే,
మాత్రామగ్ని సమాం తస్య తత ఊర్ధ్వం ప్రయోజయేత్. 22

హేమతామ్రప్రవాళానాం ఆయనః స్ఫటికస్య చ,
ముక్తావైడూర్యశృంఖానాం చూర్ణానాం రజతస్య చ. 23

ప్రక్షిప్య పోడశీం మాత్రాం విహాయాయాసమైథునం,
జ్వరే జ్వరే చ భుజ్జీత పప్తికం క్షీరసర్పిషా. 24

వ్యా. సూత్రస్థానమునందలి పండిరేచనశతాశ్రితీయాధ్యాయమున బేర్కొనంబడిన బల్బ(బలకర)ములగు పది ద్రవ్యంబులును, జీవనీయగణమున జెప్పబడిన జీవము మున్నగు పది ద్రవ్యంబులును, బృంహణీయగణమున జెప్పబడిన క్షీరిణి మున్నగు పది ద్రవ్యంబులును, పయఃస్థాపనపద్యమున జెప్పబడిన అమృత మున్నగు పది ద్రవ్యంబులును, (ఈగణములు నాల్గులు జేరి నలుపదిద్రవ్యములును) ఇవి గాక చంద్ర, వేగి, భర్జారము కాయలు, ఇష్టపువ్వులు, తుంగగడ్డలు, కలుషపువ్వులు, ద్రాక్షపండ్లు, వాయువిడంగములు, వన, చిత్రమూలకము, చల్లసిల్లిగడ్డలు, పాలకూర, పిప్పళ్లు, బోంగకము (అగరు), ఋద్ధి, జీబీలిక, ద్వారద (దూలగొండి), వెలిచంద్ర, త్రిఫలములు (కరక-తాని - ఉసిరిక కాయలు), వామడు, నేలగుమ్మడు, నుంచుగంధము, చెరకు, దర్భకేళ్లు, పెద్దగుమ్మడి, నెమ్మి చెట్టు అనునీయోషధులరసమును పేరుపేరుగ గ్రహించునది. ఇవిగాక మోదుగాకులను క్షారముజేసి నూత్నారోదకమును గ్రహించునది. ఇట్లైతరంగు పైనిచెప్పబడినద్రవ్యముల స్వరసమును మోదుగాకులక్షారోదకము ప్రత్యేకముగ నొక్కొకటి యొక్కొకపలము వంతున భాగముల గల్గించి యొకటిగ జేర్చి యానముదాయరసమునకు నాల్గింత యాపు పాలను, రెండుపాత్రములు (అధకములు; నూటయిరువదెనిమిదిపలములు) నువ్వుల నూనెను, రెండు అధకములు ఆపు నేతిని కూడ కలిపి, వీనినన్నిటిని ఒకటిగ గూర్చి స్నేహ పాకవిధి ప్రకారము పక్వము జేసి, యాస్నేహమును (చమురును) గ్రహింపనగు. మరియు నయ్యది పక్వముగునప్పుడు ఉసిరికకాయలరసములో నూరుసారులు భావనజేయబడిన యుసిరికకాయలచూర్ణమును ఒక అధకంబును, ఇండచక్కెర చూర్ణము ఒక అధకంబును, తుగాక్షీరి (వెదురువ్వు) ఒకప్రస్థంబును, పిప్పలిచూర్ణ మొకప్రస్థంబును కలిపి పక్వముజేసి దించుకొని చల్లారినపిదప క్రొత్తలేనె నొక అధకమును కలిపి సిద్ధమైన యారసాయనమును నేతితో మూగినకుండలో నుంచి, పదునైదుదినములవరకును పదిలముగ నుంచవలెను.

పదునైదుదినములు కడచినపిమ్మట నాయాషధమును జఠరాగ్నిబలము ననుసరి
తగినమాత్ర గల్పించి యుపయోగించునది. మరియు నారసాయనము నుపయోగించు
బంగారు, వెండి, పవడము, ఉక్కు, స్ఫటికము, ముత్యములు, వైడూర్యము, శంఖ
వెండి, వీరిధస్తము లన్నియు జేరి వైజెప్పిన యామలకచూర్ణమునకు పదునారవభాగ
ముండునట్లు ఆఘృతమున జేర్చి అగ్ని బలానుగుణముగ సేవించునది. మరియు దీ
సేవించుతరి శరీరమున కాయాసమును గల్గించువనులను స్త్రీసంభోగమును మానవలె
కౌషధము జీర్ణమైనపిదప నరువచినాళ్ల సంభావుబియ్యపు అన్నమున ఆవుపాలను సే
కలిపి భుజించవలెను.

ఇచ్చట సూత్రస్థానమున షడ్విశేషన శతాధ్యాయమున “ఐన్దిబుషభక...
అతిబలా ఇతి దశేమాని బల్యాని భవన్తి” (సూత్ర. ౪. అ. సూత్రము. 30.) అని చెప్పిన
బల్యవర్గమును, “జీవకర్ష భకా.....దశేమాని జీవనీయాని భవన్తి” (సూత్రస్థాన.
౪. సూత్రము. ౨౪.) అని చెప్పిన జీవనీయగణమును, “క్షీరణీ.....దశేమాని బృం
ణీయాని భవన్తి” (సూత్రస్థాన. అ. ౪. సూత్రము. ౨౫.) అని చెప్పిన బృంహణీ
వర్గమును “అమృతాభయా.....దశేమాని వయస్థాపనాని భవన్తి” (సూత్రస్థాన.
౪. సూత్రము. ౨౩.) అని చెప్పిన వయస్థాపనవర్గమును గ్రహించునది.

—ॐ వైజెప్పిన రసాయనగుణములు. ॐ—

మూ. సర్వరోగప్రశమనం వృష్యమాయుష్యము త్తమం,
సత్త్వస్తృతిశరీరాగ్నిబుద్ధిన్ద్రియబలప్రదమ్.
పరమూర్జస్కరం చైవ వర్ణస్వరకరం తథా,
విషాలక్షిప్రశమనం సర్వవాచోగతప్రదమ్.

సీద్ధార్థతాం చాభినవం వయశ్చ ప్రజాప్రియత్వం చ యశశ్చ లో
ప్రయోజ్యమిచ్ఛద్భిరిదం యథావత్ రసాయనం బ్రాహ్మముదారవీర్యమ్
(ఇతి ఇన్ద్రిప్రోక్తరసాయనపరమ్)

వ్యా. వైజెప్పబడిన రసాయనమును యథోక్తముగ సేవించినయెడ రోగ
లన్నియు శమించును. సంభోగమునం దిచ్చ యధికమగును. ఆయువు వృద్ధి నొందు
సత్త్వమును (మనశ్శక్తిని), జ్ఞాపకశక్తిని, కాయాగ్నిని, బుద్ధిని, ఇంద్రియములను
యైక్తములుగ జేయును. శరీరబలమును వర్ణమును కంఠస్వరమును బలపరచును.
మును ఆలక్షిని హరించును. సకలవిద్యలను అప్రయత్నముగ లభింపజేయును. తాగ

మనోరథము లీడేరును. నూత్నమైన యావనము కల్గును. ప్రజలకందరతును వీనియందను రాగము కల్గును. లోకమున మంచికీర్తి కల్గును. కావున వైశేష్ట్యబడిన గుణవిశేషముల గోరువా రందరును ఈవైష్ట్యబడిన బ్రాహ్మరసాయనమును విధ్యుక్తప్రకారముగ నేవించ వలెను. (ఇయ్యది యింద్రప్రోక్తముగు రెండవ బ్రాహ్మరసాయనము.)

❧ కుటీప్రావేశిక-వాతాతపికరసాయనయోగ్యపురుషులు. ❧

మూ. సమర్థానామరోగాణాం ధీమతాం నియతాత్మనాం,
కుటీప్రవేశః క్షణినాం (క్షమిణాం) పరిచ్ఛదవతాం హితః. 28
అతోఽన్యథా తు యే తేషాం సౌర్యమారుతికో విధిః,
తయోశ్శ్చేష్ఠతరః పూర్వః విధిస్స తు సుదుష్కరః. 29
రసాయనవిధిభ్రంశాత్ జాయేరక్ వ్యాధయో యది,
యథా స్వమాషధం తేషాం కార్యం ముక్త్వా రసాయనమ్. 30

వ్యా. సమర్థులును, ఆరోగ్యవంతులును, బుద్ధివంతులును, ఇంద్రియనిగ్రహము కలవారును, హింసకలవారును రసాయనవిధికి కావలసినపస్తుసమృద్ధికలవారును నగువారికి వైశేష్ట్యబడిన కుటీప్రావేశికవిధిప్రకారము రసాయనము నేవించుట మిక్కిలి హితకర మగును. వైశేష్ట్యం లక్షణములు లేక వ్యతిరేకముగ నున్నవారికి వాతాతపికరసాయనవిధి హితమగును. అట్టి కుటీప్రావేశిక - వాతాతపికముల రెంటిలో మొదటిది (కుటీప్రావేశికము) మిగుల శ్రేష్ఠమైనది; కాని అయ్యది మిక్కిలి కష్టముచే జేయందగి యుండును.

మరియు రసాయనము నేవించుతరి దానివ్యత్యాసమునందేసి యేవియైన వ్యాధులు సంభవించునెడ తత్కాలమున రసాయనవిధానమును విడచి, అప్పుడు సంభవించిన ఆయా రోగములకుం దగినచికిత్సల జేయనగును.

❧ రసాయనవిషయపురుషగుణ-ఆచారాదులు. ❧

మూ. సత్యవాదినమక్రోధం నివృత్తం మద్యమైథునాత్,
అహింసకమనాయాసం ప్రశాంతం ప్రియవాదినమ్. 31
జపశౌచపరం ధీరం దాననిత్యం తపస్వినం,
దేవగోబ్రాహ్మణాచార్యగురువృద్ధార్చనే రతమ్. 32
ఆన్యశంస్యపరం నిత్యం నిత్యం కరుణవేదినమ్ (కారుణ్యవేదినమ్),
సమజాగరణస్వప్నం నిత్యం క్షీరఘృతాశినమ్. 33

దేశకాలప్రమాణజ్ఞం యుక్తిజ్ఞమనహంకృతం,
శస్తాచారమసజ్జీర్ణం అధ్యాత్మప్రవణ్డేన్ద్రియమ్. 34

ఉపాసితారం వృద్ధానాం ఆస్తికానాం జితాత్మనాం,
ధర్మశాస్త్రపరం విద్యాన్నరం నిత్యరసాయనమ్. 35

గుణైరేతైస్సముదితైః ప్రయుక్తే యోరసాయనం,
రసాయనగుణాన్ సర్వాన్ యథోక్తాన్ స సమశ్నుతే. 36

వ్యా. ఎల్లపుడును సత్యము బల్కువాడును, కోపము లేనివాడును, మధ్యపానమును స్త్రీసంభోగమును విడచినవాడును, ప్రాణిహింస జేయనివాడును, శరీరమున కాయాసమును కల్పించుపనుల జేయనివాడును, శాంతచిత్తము కలవాడును, ప్రియవాక్యముల బల్కువాడును, మహామంత్రముల జపించుటకును పరిశుద్ధక్రియలయందును ఆసక్తి కలవాడును, ధైర్యము కలవాడును, ఎల్లపుడును దానధర్మముల జేయువాడును, తపస్సంపన్నుండును, దేవతలను గోవులను బ్రాహ్మణులను ఆచార్యుని (షడంగములతో గూడిన వేదములను అర్థముతో గూడ నుపదేశించినగురువును) తండ్రి మొదలగు గురువులను జ్ఞానముచేతను వయస్సుచేతను పెద్దలగువారిని (వీరినందరిని) పూజించుటయం దాసక్తి కలవాడును, ఒకప్పుడును క్రూరకర్మల జేయనివాడును, ప్రాణిసామాన్యముగ కరుణ జూపువాడును, నిడురించుటయందును నిదురమేల్కొంచుటయందును శాస్త్రానుసారముగ వ్యత్యాసము లేక నడచుకొనువాడును, ఎల్లప్పుడును పాలను నేతెని జేర్చి భుజించువాడును, దేశముయొక్కయు కాలముయొక్కయు పరిమాణమును జెలిసి (ఆయాదేశకాలానుగుణముగ) నటించువాడును, యుక్తిమంతుడును, అహంకారము లేనివాడును, ప్రశస్తమైన యాచారసంపత్తి కలవాడును, నశ్శులమున బుట్టినవాడును, అధ్యాత్మజ్ఞానమునందు ఆసక్తములగు నింద్రియవ్యాపారము కలవాడును, పెద్దలసేవించువాడును, ఆస్తికులను ఇంద్రియనిగ్రహముకలవారిని సహవాసము చేయువాడును, ధర్మశాస్త్రములలో విధించిన ప్రకారము నడచుకొనువాడును నగుపురుషుని స్వభావముచేతనే రసాయనగుణములు కలవానిగ నెరుంగునవి.

మరియు వైశిష్ట్యసత్యము మున్నగుగుణవిశేషములు గల పురుషుడు వైశిష్ట్యరసాయనముల సేవించినచో రసాయనవిధికి జిష్టినగుణముల నన్నిటిని పూర్తిగ నొందగలడు. (వైశిష్ట్య గుణసంపత్తి గల్గి రసాయనమును సేవించినచో రసాయనమున జిష్టినగుణములన్నియు పూర్తిగ గల్గిననియు వైశిష్ట్యగుణములు లేనియెడ రసాయనమున జిష్టినగుణములు పూర్తిగ నొంద నేరడనియు ముఖ్యభావము).

మరియు 'అచార్యగురువృద్ధార్పణే రతమ్' అనుచోట "ఉపనీయ తు యః పూర్వం వేదమథ్యాపయేద్ద్విజః, సార్థం చ సరహస్యం చ శమాచార్యం విదుర్బుధాః." అను మనువచనము ననుసరించి ఉపనయనము జేసి రహస్యార్థముతో సాంగములగు వేదమును జదివించినగురువు ఆచార్యుడనియు, తండ్రి మున్నగువారు సామాన్యగురువులనియు భేదము నెరుంగునది.

—౨౭ మనశ్శరీరశుద్ధులకు రసాయనసిద్ధి, ఇతరులకు లేదనుట. ౨౭—

మూ. యథా స్థూలమనిర్వాహ్య దోషాః శారీరమానసాః,
రసాయనగుణైర్జన్తుః యుజ్యతే న కదాచన. 37

యోగా హ్యయుఃప్రకర్షార్థాః జరారోగనిబర్హణాః,
మనశ్శరీరశుద్ధానాం సిద్ధ్యన్తి ప్రయతాత్మనామ్. 38
తదేతన్న భవేద్వాచ్యం సర్వమేవ హతాత్మసు,
అరుజేభ్యో(అరజోభ్యో)ద్విజాతిభ్యః శుశ్రూషా యేషు నాస్తి చ.

వ్యా. శరీరమునకు సంబంధించిన వాతాదిదోషములను మనస్సుకు సంబంధించిన రజస్తమోరూపదోషములను పూర్తిగ నివర్తిపరుచకయే రసాయనముల సేవించినచో రసాయనముల గుణముల నొకప్పుడు నొందజేరడు. మరియు నాయువును వృద్ధినిొందించుటకును జరారోగముల నివర్తిపజేయుటకును ఏర్పడిన యారసాయనయోగములు మనశ్శరీరములు శుద్ధములై యింద్రియములను తమవశమున నుంచుకొనినవానికి తప్పక ఫలవంతము లగును. మరియు నింద్రియనిగ్రహము లేనివారికిని, రజోగుణము లేక యుండు బ్రాహ్మణుల శుశ్రూష లేనివారికిని యారసాయనవిధానములు జెప్పబడదు.

—౨౮ వైద్యుని పూజించుట యావశ్యకమనుట. ౨౮—

మూ. యే రసాయనసంయోగాః వృష్యయోగాశ్చ యే మతాః,
యచ్చౌషధం వికారాణాం సర్వం తద్వైద్యసంశ్రయమ్. 40
ప్రాణాచార్యం బుధస్తస్మాత్ ధీమన్తం వేదపారగం,
అశ్వినావివ దేవేష్వరిః పూజయేదతిశక్తిభిః. 41

వ్యా. రసాయనయోగంబులును, వృష్యయోగంబులును, జ్వరారిరోగముల నుద్దేశించి చెప్పబడిన యాషధంబులును ఇవి యన్నియు వైద్యుని ఆశ్రయించి యుండును. కావున అట్టి ప్రాణాచార్యులు (వైజ్ఞేషిక రసాయనాదిత్రయము నుపయోగించి ప్రాణసంరక్షణము జేయువాడు) ప్రతిభాశాలియు ఆయుర్వేదపారంగతుడు నగు వైద్యు

వరుని అశ్వినీదేవతల నిందుడు పూజించువిధమున తమశక్తికి పంచనసేయక గౌరవ
వలెను. (ఇచ్చట 'ప్రాణాచార్య' అనుచోట 'ప్రాణివర్య' అనుపాఠాంతరము క
రసాయనాదియోగములకెల్ల నాశ్రయమగుటం జేసి మనుజులలో పూజార్హుడై
డని భావము.)

—ॐ వైద్యునిప్రాశస్త్యము. ॐ—

మూ. అశ్వినౌ దేవభిషజౌ యజ్ఞవాహావితి స్తృతౌ,
దక్షస్య హి శిరశ్చిన్నం పునస్తాభ్యాం సమాహితమ్.
ప్రశీర్ణాః దశనాః పూష్ణాః, నేత్రే నప్తే భగస్య చ,
వజ్రణశ్చ భుజస్తమ్భః తాభ్యామేవ చికిత్సితః
చికిత్సితశ్చ శీతాంశుః గృహీతో రాజయత్క్షణా,
సోమాభిషతితశ్చన్ద్రః కృతస్తాభ్యాం పునస్సుఖీ
భార్గవశ్చ్యవనః కామీ వృద్ధస్క వికృతిం గతః,
వీతవర్ణస్వరోపేతః కృతస్తాభ్యాం పునర్యువా.
ఏతైశ్చాచ్యవైశ్చ బహుభిః కర్తృభిర్భిషగుత్తమా,
బభూవతుర్భృతం పూజ్యావిద్వాదీనాం మహాత్మనామ్.
గ్రహాః స్తోత్రాణి మంత్రాణి తథా నానా (న్యాని) హవీంషి చ,
ధూమ్రాశ్చ పశవస్తాభ్యాం ప్రకల్ప్యన్తే ద్విజాతిభిః.
ప్రాతశ్చ సవనే సోమం శక్రోఽశ్వభ్యాం సహాశ్నుతే,
సౌత్రామణ్యాం చ భగవాన్ అశ్వభ్యాం సహ మోదతే.
ఇద్వాగ్ని చాశ్వినౌచైవ స్తూయన్తే ప్రాయశో ద్విజైః,
స్తూయన్తే వేదవాక్యేషు న తథా న్యా హి దేవతాః.
అజరైరమరైస్తావత్ విబుధైస్సాధివైర్ధృవైః,
పూజ్యేతే ప్రయతై రేవం అశ్వినౌ భిషజావితి.
మృత్యువ్యాధిజరావశ్యైః దుఃఖప్రాయైస్సుఖార్థిభిః,
కిం పునర్భిషజో మరైః పూజ్యాస్సుర్నాతిశక్తితః.

వ్యా. అశ్వినీదేవతలు దేవతలకు చికిత్సజేయు వైద్యునియు, యజ్ఞమునకు
విం చిన విఘ్నమును నివర్తింపజేసి నిర్విఘ్నముగ నెరవేర్చినవారనియు పేదములు మును

ప్రమాణగ్రంథములయందు దేర్కొనబడినది. దక్షునియాగమునందు వీరభద్రునిచే ఛేదించబడిన దక్షునిశిరస్సును అశ్వినీదేవతలు మరల మునుపటివలె నలికించి యాగమును నిర్విఘ్నముగ పూర్తిజేయించిరి. పూష అనుపేరుగల సూర్యునికి ఊడి రాలిపోయిన దంతములను మరల యథాస్థితిగ చక్కజేసిరి. భగుడను నామాంతరముకల సూర్యునికి పోయిన కన్నులను మరల నెప్పటివలె నుండునట్లు చక్కజేసిరి. ఇంద్రునకు భుజము స్తంభించి కదలకుండిన, దానికి చికిత్సజేసి చక్కబరచిరి. చంద్రునకు రాజయత్నము (క్షయరోగము) సంభవించినపుడు చికిత్సజేసి యారోగరాజమును మాన్పిరి. చంద్రుడు ఒకసమయమున అధికముగ సోమపానము జేసినందువల్ల కల్గినబాధను కూడ తగుచికిత్స జేసి స్వస్థపరచిరి. భృగువంశజుడగు చ్యవను ముసలితనము సంప్రాప్తించి కంఠస్వరంబును శరీరవర్ణంబును మారి వికృతిబెందియు కామోపభోగములయందు దనురాగము కల్గియున్న తరి వానికి రసాయనవిధిరూపమైనచికిత్స జేసి ముదిమిని పోగొట్టి యావనమును మరల యథాస్థితిగ నిలిపి చెడిన రూపవర్ణ స్వరదులు చక్కగ నుండునట్లు చేసి కామోపభోగముల ననుభవించజేసిరి. (ఈగాథ—“యవం చ్యవానమశ్వినాజరంతం...చక్రభుశ్యచీభిః” అను ఋగ్వేదమునందలి ఋక్కుచే తెలిసెడి). ఇదియేగాక యితరములగు నిట్టి కర్త విశేషములచే కూడ అశ్వినీదేవతలు వైద్యోత్తములనియు దానం జేసి మహనీయులగు నింద్రాదిదేవతలచే మిక్కిలి పూజింపదగి యున్నారు.

మరియు:—అగ్నిష్టోమాది యాగములయందు ‘గ్రహము’ అనుసోమపాత్రములచే నశ్వినీదేవతల నుద్దేశించి “యావాంక శామదుమత్యశ్వినా.....మాధ్వీభ్యాం త్వా” “ప్రాతర్యజౌ...అశ్వీభ్యాం త్వా” (యజుస్సంహిత. కాం-౧. ప్ర. ౪. ఆ. ౬, ౭.) ఇత్యాది మంత్రములచే సోమమును గ్రహిహోమము చేయబడును. అశ్వినీదేవతల నుద్దేశించి సామగానరూపమైన స్తోత్రములచే నుద్దేశలును, అశ్వినీసహస్రము మున్నగు శస్త్రములచే హోతలును, హోమమంత్రములచే నధ్వర్యులును యాగవిశేషములయందు స్తుతియించెదరు.

మరియు అశ్వినీదేవతల నుద్దేశించి పురోడాశము, ఆమిక్ష, చరువు మున్నగు నానావిధములైన హవిస్సులును; ధూమ్రవర్ణములైన యాగపశువులును ఆయాయాగ విశేషములయందు బ్రాహ్మణులచే విధ్యుక్తములుగ గల్పింపబడును. యాగములలో ప్రాత సప్తవనమునందు ఇంద్రుడు అశ్వినీదేవతలతో గూడి సోమపానము జేయును. సౌత్రామణి యను యాగవిశేషమునందు విశ్వరూపపన్నుడైన ఇంద్రుడు అశ్వినీదేవతలం గలిసి సంతుష్టుడై యుండును. అట్టియాగములయందు ఇంద్రుడును, అగ్నియు, అశ్వినీదేవతలును, బ్రాహ్మణులచే విశేషముగ స్తుతియింపబడుదురు. మరియు వేదమంత్రములయందు

అశ్వినీ దేవతల స్తుతించినట్లు ఇతరదేవతల స్తుతించినట్లు కానంబడదు. (ఇట్టికారణములచేత అశ్వినీదేవతలు అందరకును మిక్కిలి వారివారిశక్తికన్న నధికముగ బూజింపదగినవారని ప్రకరణముఖ్యాభిప్రాయము).

మరియు జరామరణములు లేక స్వతంత్ర శక్తి పూర్తిగ కల్గి చలనము లేక స్థిరముగ నుండు దేవతలే మిక్కిలి మనోనియమముతో శ్రద్ధాభక్తియుక్తులై వైద్యవరులగు నశ్వినీదేవతలను మిక్కిలి గౌరవముతో బూజించుచుండ; జరామరణములకు వశులై నానావిధవ్యాధులచే బీడింపబడుచు సుఖము నభిలషించుమానవులు వైద్యులను వారిపారిశక్తికి మిక్కుటముగ భక్తిశ్రద్ధలతో పూజించుట యావశ్యకమని వేరుగ చెప్పనక్కరలేదు. (పూజార్థులని భావము).

—ॐ ప్రాణాచార్యవైద్యగుణములు. ॐ—

మూ. శీలవాక్ మతిమాక్ యుక్తః ద్విజాతిశ్శాస్త్రపారగః,

(త్రిజాతిశ్శాస్త్రపారగః)

ప్రాణిభిర్గురువత్ పూజ్యః ప్రాణాచార్యస్స హి స్తుతః. 52

విద్యాసమాప్తా భిషజః ద్వితీయా (తృతీయా) జాతిరుచ్యతే,

అశ్నుతే వైద్యశబ్దం హి న వైద్యః పూర్వజన్తనా. 53

విద్యాసమాప్తా బ్రాహ్మం వా సత్వమార్ష మథాపి వా,

ద్రువమావిశతి జ్ఞానాత్ తస్మాద్వైద్యః ద్విజః (త్రిజః) స్తుతః. 54

నాభిధ్యాయేత్ స చాక్రోశేత్ అహితం స సమాచరేత్,

ప్రాణాచార్యం బుధః కశ్చిత్ ఇచ్ఛన్నాయురనిర్వరమ్. 55

వ్యా. మంచినన్యభావము బుద్ధియు యోజనాశక్తియు కలిగి యాయుర్యేదమను శాస్త్రమును పూర్తిగ నభ్యసించి త్రిజుడైన వైద్యవరుడు ప్రాణాచార్యుడు (ప్రాణమున కపాయకరములగు నాధివ్యాధుల నివర్తింపజేసి కాపాడు) అనబడును. అట్టివైద్యవరుడు మనుజులచే గురువువలె బూజింపదగును.

మరియు ('జన్తనా జాయతే శూద్రః కర్షణా జాయతే ద్విజః' అనువచనప్రకారము ఉపనయనముచే బ్రాహ్మణుడు ద్విజుడు (రెండుమార్లు పుట్టినవాడు) అనబడును). శిష్యోపనయనీయ విధ్యుక్తప్రకారము ఆయుర్యేదాంగముగ నుపనయనవిధి నాచరించి గురువులచెంత నాయుర్యేదవిద్యను పూర్తిగ నభ్యసించి సమాప్తియైనపిదప నాద్విజునకు మూడవజన్మము (ఆయుర్యేదోపనయనరూప తృతీయజన్మము) కల్గును. (అప్పుడు వాడు

త్రి జశబ్దముచే జెప్పందగియుండును) ఆయుర్వేదాధ్యయనసమాప్తిరూప తృతీయజన్మము నందున త్రిజుడై 'వైద్య' అనుపదముచే జెప్పందగియుండునుగాని కేవలము ద్విజత్వమాత్రముననే వైద్యపదవాచ్యుడు కాజాలడు.

మరియు:—ఉపనయనపూర్వకవిద్యాభ్యాసము పూర్తియైనపిదప బ్రాహ్మ (వేదాసంబంధమైన) జ్ఞానంబును, ఆర్ష (ఋషులచే గమనింపబడిన యాయుర్వేదవిషయకమైనది) జ్ఞానంబును స్థిరముగ వైద్యునకు నిలబడును; అట్టిజ్ఞానముచేత వైద్యవరుడు త్రిజుడ) చెప్పబడును. (వేదాధ్యయనము పూర్తియైనపుడు వేదసంబంధజ్ఞానము స్థిరమగుననియు, ఆయుర్వేదాధ్యయనము పూర్తియైనపుడు ఋషిదృష్టమైన యాయుర్వేదజ్ఞానము దృఢమగుననియు, అట్టి జ్ఞానగరిమనుబట్టి వైద్యుడు త్రిజుడనియు చెప్పబడుననియుభావము)

అట్టి వైద్యవరునకు సంబంధించిన ధనాదుల నపహరింప యత్నింప దగదు. వానిపై నాక్రోశము జూపదగదు. వానికి హితములు కానిపనుల నాచరింపదగదు. ప్రాణాచార్యుడైన యావైద్యవరునకు ఒకప్పుడును శాశ్వతమగునాయువును కోరుమనుజుడు ప్రతికూలము నాచరింపంజనదు.

ఇచ్చట "ద్విజ త్రిజ" అనుపాఠభేదములు కన్పట్టుచున్నవి. అందు 'త్రిజ' పదమునె ప్రధానముగ జేసి వ్యాఖ్యానము చేయబడినది. ద్విజ అనుపదమునకు శాస్త్రాంతరమున నిర్వచనంబును ప్రయోజనంబును జెప్పబడినది. విమానస్థానమునందలి రోగభిషగ్గితి యాధ్యాయమున "తముపస్థితమాజ్ఞాయనమే..." చ. విమాన. ఆ. ౪. సూ. ౧౦-౧౧) అని యుపక్రమించి శిష్యోపనయనవిధి హోమాదిపూర్వకముగ నుపదేశించి, అధ్యయన-అధ్యాపనవిధులను శిష్యాచార్య నియమాదులును విస్తృతముగ జెప్పబడినవి. ఆపద్ధతి నవలంబించి నియమముతో నాయుర్వేదాధ్యయనమును సక్రమముగ జేసి పూర్తియైనవాడు, (వేదాధ్యయనము పూర్తిగావించినమాణవకుడు ద్విజుడని చెప్పబడువిధముగ) త్రిజుడని చెప్పబడుట సమంజసముగ నుండునని యాప్రకరణమున త్రిజశబ్దమునే గ్రహించి నిర్వచనము చేయబడినది. మరియు నట్టివైద్యవరుడు (ఒకగురువు తనశిష్యుని సద్గుణముల నుపదేశించి చక్కదిద్దవిధముగ) ప్రాణమునకు గల్గు సంకటములను చికిత్సావిధానముచే దూరంబుచ్చి కాపాడుటందేసి ఆచార్యసాదృశ్యమునుజూపి "ప్రాణాచార్య" అనుపదముచే బేర్కొనబడియె.

—ॐ వైద్యున కుపకృతిచేయుట యావశ్యకము. ॐ—

మూ. చికిత్సితస్తు సంశ్రుత్య యోవాఽసంశ్రుత్య మానవః,
నోపాకరోతి వైద్యాయ నాస్తి తస్యేహ నిష్క్రూతిః.

వ్యా. వైద్యునివలన తగుచికిత్స నందినమానవుడు వైద్యునకు తాను ముందు యిచ్చెదనని చెప్పియున్నను చెప్పకయున్నను ప్రతిఫలముగ తనశక్తికొలది యుపకరియెవరుందురో అట్టివారికి నిష్క్రూరి యొకప్పుడును కల్గ నేరదు.

—ॐ రోగివిషయమై వైద్యుడుండవలసినపద్ధతి. ॐ—

మూ. భిషగప్యాతురాక్ సర్వాక్ స్వసుతానివ యత్నవాక్,
ఆబాధేభ్యో హి సురత్యేత్ ఇచ్ఛక్ ధర్మమనుత్తమమ్.

వ్యా. వైద్యుడును రోగుల నందరిని తారతమ్యభేదమెన్నక మిక్కిలి ప్రయత్నముతో శ్రద్ధగా తనబిడ్డలనువలె గమనించి వారికి సంభవించిన బాధలనుండి తొలగి కాపాడవలెను. అట్లు చేసినచో వైద్యుడు తాను కోరినప్రకారము ధర్మము సాయపడును.

—ॐ వైద్యునికుండవలసిన గుణములు. ॐ—

మూ. ధర్మార్థచార్థకామార్థం(నార్థకామార్థం) ఆయుర్వేదో మహర్షి
ప్రకాశితో ధర్మపత్రైః ఇచ్ఛద్భిష్టాస్సనమక్షరమ్.
నార్థార్థం (నాత్మార్థం) నాపి కామార్థం అథ భూతదయాం ప్ర
వర్తతే యశ్చికిత్సాయాం స స్వమతివర్తతే.
కుర్వతే యే తు వృత్యర్థం చికిత్సాపణ్యావిక్రయం,
తే హిత్యా కాఞ్చనం రాశిం పాంసురాశిముపాసతే.

వ్యా. ధర్మము, అర్థము, కామము అను నీమూడు పురుషార్థములకుగాను మహర్షి ధర్మమునం దానక్షి కల్గి నాశరహితమైన పరమపదమును కోరి యాచార్యేదమును ప్రకాశింపజేసిరి.

మరియు నేవైద్యుడు కేవలము ద్రవ్యమునైనను కోరికనైనను తలంపక భూతములందును దయగల్గి చికిత్సజేయుచో అట్టివైద్యువరుడు అన్నివిషయములందును అడ్డు లేక సుఖముగ నుండగలడు.

అటు గాక యేవైద్యులు చికిత్సను విక్రయింప దగిన ధనముగ దలచి యుత్తురులై తమ జీవవార్ధము చికిత్సను డబ్బుకు విక్రయించి జీవించెదరో అట్టివైద్యులు బంగారు ప్రావును వదలి మట్టిదిబ్బ నాశ్రయించినవారగుదురు. (ధర్మమును దయకొంచెమైన దలంపక తమపొట్టకూటికై రోగుల బీడించి డబ్బు లాగి చికిత్సజేయువా ధర్మమువలన గల్గు పారత్రికసుఖమునకు దూరులై కేవలము కుక్షింభరు లగువ భావము).

మూ. దారుణైః కృష్యమాణానాం గద్వైర్వైవస్వతక్షయం,
 చిత్వా వై వస్వతాః పాశాః జీవితం యః ప్రయచ్ఛతి. 61
 ధర్మార్థదాతా సదృశ స్తస్య నేహోపలభ్యతే,
 న హి జీవితదానార్థి దానమన్యద్విశిష్యతే. 62
 పరో భూతదయా ధర్మ ఇతి మత్వా చికిత్సయా,
 వర్తతే యస్స సిద్ధార్థః సుఖమత్యస్తమశ్నుతే. 63

వ్యా. యమపాశములబోలె మిక్కిలి క్రూరములగు రోగములచే నాకర్షించబడి
 యమసదనమునకు బోవ సిద్ధముగ నున్నరోగిని యమపాశతుల్యములగు రోగముల
 ద్రెంపి ప్రాణదానము చేసి కాపాడు వైద్యునకన్న ధర్మార్థముల సాధించుమానవుడు
 పేరొక డుండబోడు. లోకమున ప్రాణములు అందరకును మిక్కిలి యభిలషణీయములు
 కావున నట్టిప్రాణదానమునకన్న ప్రశస్తమైనది పేరొండు దానము లేదు. (కావున ప్రాణ
 దానము చేయువైద్యుడు మిగుల జ్ఞానూపాత్ముడని భావము).

మరియు భూతదయారూపమైనధర్మము మిక్కిలి యుత్కృష్టమైనది యని
 తలంచి చికిత్సజేయువైద్యుడు ఇష్టసిద్ధికలవాడై మిక్కిలి సుఖమును పొందగలడు.

— చతుర్థపాదవిషయసంగ్రహము. —

మూ. ఆయుర్వేదసముత్థానం దివ్యౌషధవిధిం శుభం,
 అమృతాలృప్తస్థరగుణం సిద్ధిం రత్నరసాయనమ్. 64
 సిద్ధేభ్యో బ్రహ్మచారిభ్యః యదువాచామరేశ్వరః,
 ఆయుర్వేదసముత్థానే తత్సర్వం సంప్రకాశితమ్. 65

వ్యా. ఆయుర్వేదోత్పత్తిపరంపరా ప్రకారము, కొంచె మించుమించుగ నమృత
 మతో సమానగుణంబులు గల్గి సిద్ధంబులును శ్రేష్ఠంబులు నగురసాయనయోగంబులును,
 ఇందు డు సిద్ధులకును బ్రహ్మచారులకును నుపదేశించిన రసాయనయోగంబులును, ఈ
 యాయుర్వేదసముత్థానీయమును రసాయనపాదమున వివరించబడినవి.

ఇత్యగ్ని వేశకృతే తన్త్రే చరక ప్రతిసంస్కృతే, చికిత్సితస్థానే
 ప్రథమాధ్యాయే ఆయుర్వేదసముత్థానీయో నామ
 రసాయనపాదశ్చతుర్థః.

ఇతైరంగున నగ్నివేశకృతంబును చరకునిచే సంస్కరింపబడినదియు నగు చ సంహితయును నాయుర్వేదపత్రమునందలి చికిత్సాస్థానమున ప్రథమాధ్యాయమున నాయుర్వేదసముత్థానీయమును రసాయనపాదము నాల్గవదియు అధ్యాయంబు సామూర్థము.

ద్వితీయాధ్యాయము—ప్రథమపాదము.

అవతరణిక:—వైయధ్యాయస్మారంభమున—“భేషజం ద్వివిధం చ తత్. స స్వాజస్కరం కిఞ్చిత్ కిఞ్చిదార్తస్య రోగనుత్” అని ఆయాషధమును ద్వివిధము జెప్పి, అందు స్వస్థాజస్కరాషధము వృష్య-రసాయనభేదముచే రెండు తెరంగులని య దేశింపబడినది. ఆరెంటిలో రసాయనము వైయధ్యాయమున విపులముగ నిరూపితము అందు రెండవని యగు వృష్యము ఈయధ్యాయమున వివరింపబడును. వాచీకరణస్వరూపము వైయధ్యాయమున—“అపత్యసంతానకరం.....వాచీకరణమేవ తత్” (చికిత్సా అ. ౧. శ్లోక. ౯-౧౨) అనువాక్యముచే నిరూపింపబడినది.

మూ. అథాతస్మయోగశరమూలీయం వాచీకరణపాదం వ్యాఖ్యానామః.

ఇతి హ స్తాహ భగవానాశ్రేయః.

వ్యా. రసాయనాషధమును జెప్పినపిదప సంప్రయోగశరమూలీయమును వాచీకరణపాదము భగవానుడగు నాశ్రేయు డుపదేశించినదానికన్న న్యూనాలిరేకము గాకుం నట్లు వివరింపబడునని యర్థము.

(సంయోగశరమూలీయమనః—“సంయోగశరమూలానామస్మిన్నస్తీతి-సంయోగశరమూలీయః” అనువృత్త్యుత్తిచేత శరవరి మూలప్రయోగము కలయోగములతోగూడ పాదము సంయోగశరమూలీయమని పాదసంజ్ఞ నెరుంగునది).

❧ వాచీకరణావశ్యకత. ❧

మూ. వాచీకరణమన్విచ్ఛేత్ పురుషో నిత్యమాత్మవాక్,

తదాయతై హి ధర్మార్థా స్త్రీతిశ్చ యశ ఏవ చ.

పుత్రస్థాయితనం హ్యేతత్ గుణాశ్చైతే సుతాశ్రయాః,

వ్యా. (వియాషధమును సేవించుటచే పురుషుడు అధికబలము కల్గి అడ్డు స్త్రీలతో గుఱుమువలె సంభోగము జేయగల్గునో ఆయాషధము వాచీకరణమనబడ

ఈయర్థము “అవాజీ వాజీవ అత్యర్థం మైథునే శక్త్య క్రియతే యేన-తత్ వాజీకరణమ్” అనువిగ్రహముకల చ్చిప్రత్యయంతముచే నిర్ధించును. గుఱ్ఱముకానిమనుజుడు గుఱ్ఱమువలె బలాధినుడై స్త్రీసంభోగమునం దప్రతిహతముగ బ్రవర్తించునట్లుచేయు సౌమధము వాజీకరణమని నిష్కృష్టార్థము. ఈవిషయమునే “వాజీవాతిబలా యేన నూత్యప్రతిహతః స్త్రీయమ్” అని స్థానాంతరమున జూపిరి.

ధర్మంబును, ఆర్థంబును, స్త్రీతియు, యశంబును గల్గుటకు పుత్రుడు ఆశ్రయముగ నుండును. అట్టిపుత్రుడు జనించుటకు వాజీకరణము కారణముగ నుండును; కావున లోకమున వైజేషినిసద్ధర్మము మున్నగుగుణముల శోరి వానికాశ్రయమగు పుత్రోత్పత్తి నభిలషించు యౌవనవంతుడగు నత్పురుషుడు రసాయనసేవనానంతరము వాజీకరణమును ప్రతిదినంబును సేవింప బ్రయత్నింపవలెను.

ఇచ్చట:—‘పురుషః’ అని చెప్పబటలన సంభోగార్హుడగు యౌవనము కలపురుషుడే వాజీకరణమును సేవింపవలెగాని సంభోగనిషిద్ధులగు బాలురును వృద్ధులును సేవింప దగదని సూచితము. బాలవృద్ధులు సంభోగానర్హులని స్థలాంతరమున నిట్లు చెప్పబడినది:— “అతిబాలో హ్యసంపూర్ణసర్వధాతుః స్త్రీయో వ్రజక్, ఉపశప్యేత సహసా తటాక మివ కాజలమ్. శుష్కం రూక్షం యథాకాష్ఠం జన్తుజగ్ధం విజర్జరమ్. స్పృష్టచూశు విశీర్యేత తథా వృద్ధః స్త్రీయో వ్రజక్” మిక్కిలి బాలునకు రసాదిధాతువులు సంపూర్ణములు కాకయుండును. కావున వాడు స్త్రీసంభోగము చేసినచో స్వల్పజలముకల నరస్సు సూర్యనియాతపముచే (ఎండచే) నెండిపోవునట్లు రసాదిధాతువులు శుష్కించి షీణించును. మిక్కిలి ముదుసలియగువాడు స్త్రీసంభోగము చేసినచో (ఎండి నిస్సారమై కీటాదులచే పిప్పిబట్టి రంధ్రములు చేయబడిన కట్టెను తాకినంతమాత్రముననే విరుగునట్లు) చెడును; కావున బాల-వృద్ధులు సంభోగానర్హులని భావము.

మరియు:—రసాయనము జరామరణముల నివర్తిజేసి యనంతాయువును గల్గించుటంజేసి ఫలాధికముగ నుండును. వాజీకరణము కేవలము ఐహికసుఖసాధన మగుటంజేసి స్వల్పఫలదము; కావున రసాయనమును సేవించుటమొదటివని. లేక వాజీకరణమును సేవించుట రెండవపక్షము. అనువిషయమును సూచించుటకై ‘అన్విచ్ఛేత్, (అను-ఇచ్ఛేత్)’ అని చెప్పబడినది. ‘నిత్యం’ అని చెప్పబడేత రసాయనసేవనమువలె నొకసారి మాత్రము కాక వాజీకరణము నిరంతరముగ నుపయోగింపవలెనని తెలిసెడి. ‘అత్తవాక్’ అనువిశేషణముచేత నిందియముల తనవశమున నుంచుకొని నియమముతో గూడిన యుత్తమపురుషుడు ధర్మాదిసాధనభూతమగు పుత్రుని గోరి వాజీకరణమును సేవింపవలెనుగాని, దుర్వృత్తుడై తనకిచ్చవచ్చినట్లు పలంపొకల బోవు దుష్టుడు సేవించినచో నగమ్యాగమనాది

పాపకృత్యముల జేయ సమకట్టునుకావున అట్టిదురాత్ములు వాణీకరణము నేవించదగని యర్థము.

❧ వాణీకరణయోగములలో స్త్రీ శ్రేష్ఠమనుట. ❧

- మూ. వాణీకరణమగ్ర్యం చ ష్టేత్రం స్త్రీ యా ప్రహర్షిణీ. 4
 ఇష్టా హ్యేకైకశోఽవ్యర్థాః పరం ప్రీతికరాః స్మృతాః,
 కిం పునః స్త్రీశరీరే యే సజ్ఞాతేన ప్రతిష్ఠితాః. 5
 స్వాశ్రయో హీన్ద్రియార్థో యః స ప్రీతిజననోఽధికం,
 స్త్రీషు ప్రీతిర్విశేషేణ స్త్రీష్వపత్యం ప్రతిష్ఠితమ్. 6
 ధర్మార్థౌ స్త్రీషు లక్ష్మీశ్చ స్త్రీషు లోకాః ప్రతిష్ఠితాః,
 సురూపా యావనస్థా యా లక్షణైర్యా విభూషితా. 7
 యా వశ్యా శిక్షితా యా చ సా స్త్రీ వృష్యతమా మతా,

వ్యా. పురుషునిమనసున కుల్లాసమును గల్గించు స్త్రీ ష్టేత్రరూపమై ముఖ్యమైన వాణీకరణ మగును. (లోకమున భూరూపమైన ష్టేత్రమున నాటబడిన విక్రమమును మొలుపజేయు విధమున పురుషునిచే విసర్జింపబడిన శుక్రమునకు స్థానమై పుత్రోత్పాదక మగుటంజేసి స్త్రీ ష్టేత్రమని చెప్పబడినది).

మరియు:—మనసుకింపైన యింద్రియార్థములు (శబ్ద-స్పర్శ-రూప-రస-గంధ ములు) ఒక్కొక్కటియు మిక్కిలి ప్రీతిని కల్గించును. అవియన్నియు స్త్రీశరీరమునందు ఒక్కొక్కటి చేరియున్నచో నాస్త్రీ మనసుకుల్లాసమును గల్గించుట యాశ్చర్యమా? స్త్రీని యాశ్రయించియుండునింద్రియార్థసముదయము మిక్కిలి యధికముగ పురుషునకు తప్పక ప్రీతి బుట్టించును. స్త్రీలయందు ప్రీతియు, సంతతియు, ధర్మంబును, అర్థంబును, సంపదయు, లోకములును స్థిరములంగ నిలచియుండును.

కావున మంచిరూపవతియు, యౌషనవతియు, కళాశాస్త్రమున జెప్పబడిన వద్ది న్యాదిలక్షణములతో గూడినదియు, తనకు వశ్యురాలును, గీతవాద్యనృత్యాదికళలయందు శిక్షితురాలును నగుస్త్రీ శ్రేష్ఠమైన వృష్యమగును. (అట్టిస్త్రీ కామోద్రేకమును గల్గించుటం జేసి ప్రధానముగ వృష్యమగునని భావము).

ఇచ్చట సకలధర్మములయందును భార్యతో గూడియున్నపుడే అధికారి యగును కావున ధర్మమును, అనురాగపతియగుస్త్రీ యర్థమును రక్షించుటంజేసి యర్థంబును,

స్త్రీలయం దాశ్రయించియుండునుకావున 'ధర్మాత్మా స్త్రీః' అని చెప్పబడినది. స్త్రీల యందు లక్ష్మీ యావహించియుండునపుడు సంపత్తు కల్గునుకావున "లక్ష్మీశ్చ స్త్రీః" అని చెప్పబడినది.

— సంభోగార్హవృష్యతమస్త్రీలక్షణములు. —

మూ. నానాభక్త్యా తు లోకస్య దైవయోగాచ్చ యోషితామ్. 8

తం తం ప్రాప్య వివర్ధస్తే నరం రూపాదయో గుణాః,
నయోరూపవచోహవైః యా యస్య పరమాజ్ఞనా. 9

ప్రవిశత్వాశు హృదయం దైవాద్వా కర్తృణోఽపి హ,
హృదయోత్సనరూపా యా యా సమానమనశ్శయా. 10

సమానసత్వా యా వశ్యా యా యస్య ప్రీయతే ప్రియైః,
యా పాశభూతా సర్వేషాం ఇద్వియాణాం పరైర్లుణైః. 11

యయా వియుక్తో నస్త్రీకం అరతిర్తస్యతే జగత్,
యస్యా ఋతే శరీరం నా ధత్తే శూన్యమివేద్వియైః. 12

శోకోద్వేగాఽరతిభయైః యాం దృష్ట్వా నాభిభూయతే,
యాతి యాం ప్రాప్య విప్రవృం దృష్ట్వా హృష్యత్యతీవయామ్.

అపూర్వామివ యాం యాతి నిత్యం హర్షాతివేగతః,
గత్వా గత్వాపి బహుశో యాం తృప్తిం వైవ గచ్ఛతి. 14

సా స్త్రీ వృష్యతమా తస్య; నానాభావా హి మానవాః,
అతుల్యగోత్రాం వృష్యాం చ ప్రహృష్టాం నిరుపద్రవామ్. 15

శుద్ధస్నాతాం వ్రజేన్నారీం అపత్యాధీ నిరామయః,

వ్యా. లోకము పలుచెరంగులైన యభిప్రాయములు కల్గియుండుటంజేసి, పూర్వ జన్మసంచితముగు కర్మసంబంధమువలనను, మైవి వివరింపబడిన స్త్రీలయొక్క రూపాదిగుణములు (తత్తత్కర్మానుగుణముగ) ఆయాపురుషుల జేరి వృద్ధినిొందును. కావున నేస్త్రీ పయస్సుచేతను రూపవిశేషముచేతను వాకాచ్చతుర్యముచేతను హావభావాదిశృంగారచేష్టల చేతను పూర్వజన్మకృతకర్మవాసనావశముననైనను ఈజన్మమున జేయబడిన పశికరణకర్మ విశేషములవలననైనను ఏమనుజాని మనస్సున శీఘ్రముగ ప్రవేశించి (నచ్చి)యుండునో; ఆస్త్రీ యాపురుషునకు వృష్యతమ యైయుండును. మరియు,—ఏస్త్రీ యేపురుషునకు చ-చి—11

మనస్సు కుల్లాసమును గల్గించునదియు, వానికి సమముగ మదనావేశము కల్గినదియు, సమానముగ మనోఽభిప్రాయము కల్గినదియు, వశ్యురాలై యనుకూలముగ నుండునదియు, ప్రియవచనాదులచే ప్రీతిబుట్టించునదియు, చక్షురాదీంద్రియములకెల్ల శ్రేష్ఠములగు తనగుణవిశేషములచేత పాశమున గట్టినవిధముగ వశముగ జేసికొనునదియు నగునో; ఏస్త్రీని జూచినప్పుడు భయంబును ఉద్వేగంబును శోకంబును విరక్తియు పురుషునకు కల్గకుండునో, ఏస్త్రీని విడనాడినపుడు పురుషుడు జగత్తున స్త్రీజాతియే లేదని తలచి విరక్తుడగునో, ఏస్త్రీ తనచెంత లేనిసమయమున తనకు చక్షురాదీంద్రియములు బొత్తుగ లేనట్లు తలంచి శరీరమాత్రమును ధరించి యుండునో, ఏస్త్రీ కనబడినపుడు జంకుకొంతును లేక మనస్సున మిక్కిలి యుల్లాసము నొందునో, ఏస్త్రీని పొందినపుడు కామోద్రేక మతిశయించి పలు ఘరు పొందినను తనివిదీరక అప్పటప్పటికిని క్రొత్తక్రొత్తగా భావించుచుండునో, అట్టిస్త్రీ యాపురుషునకు వృష్యతమముగ నుండును.

అట్టి వృష్యతమముగ నుండి సమానగోత్రము కాక భిన్నగోత్రము కల్గినదియు, ప్రహృష్టాంతరంగయు, ఉపద్రవములు లేనిదియు ఋతుస్నానము, జేసినదియు నగుస్త్రీని రోగములు లేనిపురుషుడు సంతానముగోరి సంభోగము జేయనగును.

❧ సంతానము లేనందున గల్గుదోషము. ❧

మూ అచ్చాయశ్చైకశ్శాఖశ్చ నిష్ఫలశ్చ యథా ద్రుమః. 16

అనిష్టగన్ధశ్చైకశ్చ నిరపత్యస్తథా సరః,

చిత్రదీపస్సరశ్శృష్కం అథాతుర్ధాతుసన్నిభః. 17

నిష్ప్రజస్తృణపూలీలి మస్తవ్యః పురుషాకృతిః,

అప్రతిష్ఠశ్చ నగ్నశ్చ శూన్యశ్చైకేంద్రియశ్చ నా. 18

మస్తవ్యో నిష్క్రియశ్చైవ యస్యాఽపత్యం న విద్యతే,

వ్యా. లోకమున సంతతి లేనిమనుజుడు ఒక్కటే కొమ్మ కల్గి నీడయు పండ్లును ఇష్టగంధము కల పువ్వులును లేని వృక్షము బోలె ప్రయోజనము లేక యుండును. మరియు చిత్రహీనుడు చిత్రమున వ్రాయబడిన దీపమును, నీరుఎండినసరస్సును, బంగారు లేక కేవలము లక్కతో బంగారుగాజువలె చేయబడిన లక్కగాజులను బోలె ప్రయోజన శూన్యుడై గడ్డిచేత పురుషాకారముగ చేయబడిన బొమ్మవలె క్రియారహితుడని తలంపబడును. మరియు సంతతి లేనిపురుషుడు ప్రతిష్ఠలేనివాడును, వస్త్రహీనుడును, దిక్కులేని వాడును, ఒకటే యింద్రియము కలవాడును, క్రియాశూన్యుడును నగువానివలె నిష్ప్రయోజను డగును.

—౧౭ పుత్రపంతునిప్రాశస్త్యము. ౧౭—

మూ. బహుమూర్తిర్బహుసుఖో బహువ్యూహా బహుక్రియః. 19

బహుచతుర్బహుజ్ఞానో బహ్వత్కా చ బహుప్రజః,
మజ్జభోగ్యైర్యం ప్రశస్యైర్యం ధన్యైర్యం వీర్యవానయమ్.
బహుశాఖోర్యమితి చ స్తూయతే నా బహుప్రజః,

వ్యా. విశేషసంతానముకలపురుషుడు అనేకరూపములు కలవాడుగను, పలుదెరంగులైన సుఖములు కలవాడుగను, బంధుసమూహము కలవాడుగను, అనేకవ్యాపారములు కలవాడుగను, అనేకనేత్రములు కలవాడుగను, అనేకవిజ్ఞానములు కలవాడుగను, అనేకాత్మలు కలవాడుగను, లోకమున నెంచబడును. మరియు బహుసంతానము కలపురుషుని కల్యాణపంతుడనియు, కొనియాడదగినవాడనియు, ధన్యుడనియు, వీర్యపంతుడనియు, అనేకశాఖలు కలవాడనియు, లోపలు స్తుతియించెదరు.

—౧౮ సంతతి గల్గుటచే నగుగుణములు. ౧౮—

మూ. ప్రీతిర్బలం సుఖం వృత్తిః విస్తారో విపులం (విభవం) కులమ్. 21

యశో లోకాః సుఖోదరాః తుష్టిశ్చాప్సత్యసంశ్రితాః,

తస్మాదపత్యమన్విచ్ఛక్ గుణాంశ్చాప్సత్యసంశ్రితాః. 22

వాజీకరణనిత్యస్సాన్యత్ ఇచ్ఛక్ కామసుఖాని చ,

ఉపభోగసుఖాన్ సిద్ధాన్ వీర్యాన్సత్యవివర్ధనాన్. 23

వాజీకరణసయోగాగ్ ప్రవత్యోమ్యత ఉత్తరం,

వ్యా. ప్రీతియు, బలంబును, సుఖంబును, బీషనంబును, వ్యాప్తియు, వంశవృద్ధియు, యశంబును, ఉత్తరకాలమున గల్గునున్న సుఖముతో గూడిన యుత్తమలొకంబులును, సంతోషంబును పుత్రుని యాశ్రయించి యుండును. కావున నట్టిగుణముల కాశ్రయమైన సంతతిని, తత్సంబంధములగు (వైజేష్ణబడిన)గుణములను, కామోపభోగసుఖములను కొరుపురుషుడు నిత్యంబును వాజీకరణమును నేవించవలెను. అట్టి కామోపభోగసుఖకరంబులును, సిద్ధఫలంబులును, శుక్రరూపమైన వీర్యమును సంతతిని వృద్ధినించుచునవియునగు వాజీకరణసయోగవిధానములు ఈక్రింద వివరింపబడును.

—౧౯ వృష్యబృంహణగుడికాయోగము. ౧౯—

మూ. శరమూలేక్షుమూలాని కాణ్డేక్షుః సేక్షు బాలికా. 24

శతావరీ పయస్యా చ విదారి కణ్ఠకారి కా,

జీవన్తీ జీవకో మేదా వీరా చర్మభకో బలాః. 25

బుద్ధిర్గోతురకం రాస్నా సాత్తగుప్తా పునర్నవా,
ఏహం త్రిపలికా భాగా మామానామాధకం నవమ్. 26

విపాచయేజ్జలద్రోణే చతుర్భాగం చ శేషయేత్,
తత్ర పేష్యాణి మధుకం ద్రాక్షాఫల్లూని పిప్పలీ. 27

ఆత్మగుప్తా మధూకాని ఖర్జూరాణి శతావరీ,
విదార్యామలకేతూణాం రసస్య చ పృథక్ పృథక్. 28

సర్పిషశ్చాధకం దద్యాత్ క్షీరద్రోణం చ తద్భిషక్,
సాధయేద్ధృతశేషం చ, సుపూతం యోజయేత్ పునః. 29

శర్కరాయాస్తుగాక్షీర్యాః చూర్ణైః ప్రస్థోన్తితైః పృథక్,
పలై శ్చతుర్భిర్భాగభ్యాః పలేన మరిచస్య చ. 30

త్వగేలాకేసరాణాం చ చూర్ణైర్ధృతపలోన్తితైః,
మధునః కుడవాభ్యాం చ ద్వ్యాభ్యాం తత్కూరయేత్ భిషక్. 31

పలికాగులికాః స్త్యానాః (కృత్వా) తాః యథాగ్నిప్రయోజయేత్,
ఏష వృష్యః పరం యోగో బృంహణో బలవర్ధనః. 32

అనేనాఽశ్వ ఇవోదీర్ణో బలీ లిజ్జం సమర్పయేత్, (లిజ్జమర్పయతే
స్త్రియామ్) (ఇతి బృంహణీగుడికా.)

వ్యా. కాకిరెల్లువేళ్లు, చెఱకువేళ్లు, చెడ్డచెఱకువేళ్లు, కాకిచెఱకువేళ్లు, పిల్లిపీచర,
తెల్లపాలగుమ్మడు, నేలగుమ్మడు, నాకుడు, పాలకూర, జీవకము, మేద, క్షీరకాకోలి,
బుషభకము, చిట్టాముట్టి, బుద్ధి, పల్లెరు, సన్నరాష్ట్రము, దూలగొండివిత్తులు, నేలగులి
మిడి, వీనిని ప్రత్యేకము మూడేసి పలములవంతునను ఒక ఆధకము (అరువది నాల్గుపల
ములు) క్రొత్తమినుములను (వీనినన్నిటినికాటిగ) జేర్చి యందు ఒకద్రోణపరిమిశము
(256 పలములు) నీళ్లుపోసి నాల్గుపపాలం మిగులునట్లు కాచి పడగట్టి యుంచునది. పిదప
అతిమధురము, ద్రాక్షపండు, కుక్కమేడి, పిప్పళ్లు, దూలగొండివిత్తులు, ఇప్పపువ్వులు,
ఖర్జూరము, పిల్లిపీచర, వీనిని వైశిష్ట్యబడిన కషాయమున కల్కద్రవ్యములుగ జేర్చి,
అందు నేలగుమ్మడురసము, ఉసిరిక కాయలరసము, చెఱకురసము, ఈరసములను నేటిని
ప్రత్యేకము ఒక్కొక్కఆధకము (64 పలములు) వంతునను, ఒకద్రోణము (256 పల

ములు) ఆవుపాలను జేర్చి నెయ్యిమాత్రము మిగులనట్లు కాచి వడబోసి యందు ఒక ప్రస్థము (16 పలములు) పంచదారను, ఒక ప్రస్థము వెదురువ్వును, నాల్గవలములు పిప్పళ్లును, ఒకపలము మిరియాలను, దాల్చినీచెక్క విలతులు నాగకేసములు, వీనిని ప్ర త్యేక మర్ధపలమువంతునను, రెండుకుడవములు (8 పలములు) లేసెను, వైజెప్పినరీతిగ సిద్ధమైన ఘృతమున) జేర్చి పదిలముగ నంచునది.

అయ్యది ఘనీభవించినపిదప ఒకపల ప్రమాణముగ గుళికజేసి హరివారి జాతరాన్ని (జీర్ణ శక్తి) బలూనుసారముగ సేవించవగును. ఇయ్యది మిగుల శ్రేష్ఠమైన వృష్యయోగము. దీనిని సేవించుటవలన శరీరమును బలమును వృద్ధిపఱచించును. కామోద్రేకము అధికమై గుఱ్ఱమునుబోలె సంభోగశక్తి యపారముగ గల్గును.

—౧౮ వాజీకరణఘృతము. ౧౮—

మూ. మాషాణామాత్తగుప్తాయాః బీజానామాధకం సవమ్. 33

జీవకర్ష భకౌ పీరాం మేధామృద్ధిం శతావరిం,
మధుకం చాశ్వగన్ధాం చ సాధయేత్కుడవోన్దితామ్. 34

రసే తస్తిక్ ఘృతప్రస్థం గన్ధం దశగుణం పయః,
విదారణాం రసప్రస్థం ప్రస్థమితురసస్య చ. 35

దత్వా మృద్వగ్నినా సాధ్యం సిద్ధం సర్పిర్నిధావయేత్,
శర్కరాయాస్తుగాక్షీర్యాః తౌద్రస్య చ పృథక్పృథక్. 36

భాగాంశ్చతుష్పలాంస్తత్ర పిప్పల్యాశ్చావవేత్ పలం,
పలం పూర్వమతో లీడ్వా తతోఽన్నముపయోజయేత్. 37

య ఇచ్ఛేదక్షయం శుక్రం శేఫసశ్చైత్తమం బలమ్,

(ఇతి వాజీకరణం ఘృతమ్.)

వ్యా. క్రొత్తవియగు మినుములును దూలగొండివిత్తులును ప్రత్యేక మొక్కక అధము (6 పలములు), జీవకము, ఋషభకము, తీరకాకోళి, మేద, పృద్ధి, పిల్లిపిచర, అలిమధురము, పెన్నేరుగడ్డ, ఇవి ప్రత్యేక మొక్కకుడవము, ఇత్తైరంగున వీసినన్నింటిని చేర్చి ఈసముదాయమునకు నాల్గభాగములు సిగ్గుబోసి నాల్గవలము మిగులనట్లు కషాయముకాచి, యాకషాయమున నొక ప్రస్థము నెయ్యిని, వది ప్రస్థములు ఆవుపాలను, ప్రత్యేక మొక్క ప్రస్థము నేలగుమ్మడురసమును చెఱుకురసమును కలిపి సన్ననిమంటచే ఘృతపాకవిధిగ (ఘృతముమాత్రము మిగుల) దక్ష్వము చేయునది. సిద్ధమైన యాఘృతమున

పంచదార, వెదురుపప్పు, తేనె ఈమూటిని ప్రత్యేకము నాలుగేసి పలములవంతునను, పిప్పళ్లచూర్ణము నొకపలమును కలిపి, పవలముగ నుంచుకొని, ప్రతిదినంబును పూటకొక పలమువంతున (అగ్నిబలమున కనుగుణముగ) తొలుత సేసింది పిమ్మట (ఔషధము జీర్ణమైనపిదప) అన్నమును భుజింపవలెను. ఇయ్యది వాజీకరణస్ఫుతము. ఈస్ఫుతమును సేవించినచో శుక్రము మిక్కుటముగ వృద్ధినంది మేధ్రమునకు బలము కల్గి దృఢముగ నుండును.

— ౨౭ వాజీకరణసిండరసములు. ౨౭ —

మూ. శర్కరా మాషనిదలాః తు గాక్షీరీ పయో స్ఫుతమ్. 33

గోధూమచూర్ణపప్తాని సర్పిష్యత్కారికాం పచేత్,
తాం నాతిపక్వాం మృదితాం కౌక్కుటే మధురే రసే. 39

సుగంధే ప్రక్షిపేత్ ఉష్ణే యథా సాన్ద్రిభవేద్రసః,
ఏష పిష్టరసో వృష్యః పాప్తికో బలవర్ధనః. 40

అనేనాశ్వ ఇవోద్దీర్ణో బలీ లిక్లం సమర్పయేత్,
శిఖితి త్తిరిహంసానాం ఏవం పిష్టరసో మతః. 41

బలవర్ణస్వరకరః పుమాంస్తేన పృషాయతే,

(ఇతి వాజీకరణపిష్టరసాః)

వ్యా. చక్కెర, ఉద్దిపప్పు, వెదురుపప్పు, ఆవుపాలు, నెయ్యి, గోధూమపిండి ఈ యాటిని ఒకటిగ జేర్చి సేతితో భక్ష్యములుగ వండవలెను. అయ్యది మిక్కిలి కఠినంబులును మిక్కిలి మృదువులును గాకుండునట్లు పక్షము చేయవలెను. ఆభక్ష్యములను మర్దము చేసి యాపిండమును మధురద్రవ్యములతోడను సుగంధద్రవ్యములతోడను కొడిమాంసరసమును పక్షముజేసి యయ్యది వేడిగనుండునట్లు (వై జేషినభక్ష్యములపిండమును) మాంసరసము ముద్దయగునంతవరమాణము కలుపవలెను. ఇయ్యది సిండరసమని చెప్పుబడును. దీనిని అగ్నిబలానుసారముగ సేవించినచో శరీరపుష్టియు, బలంబును వృద్ధిజేంది, కామోద్రేక మధికమై గుఱ్ఱమువలె స్త్రీలతో గూడును. ఇతరంగుననే నెనులియొక్కయు, తీతువుపిట్టయొక్కయు హంసయొక్కయు మాంసరసములను సిద్ధముచేసి యుపయోగించినను వైజేషినగుణములు కల్గును.

— ౨౮ వృష్యమాహిషరసము. ౨౮ —

మూ. స్ఫుతం మాషా సప్తాన్తా సాధయేన్తాహిషే రసే. 42
భర్జయేత్తం రసం పూతం ఫలాఘ్నం నవనర్పిషి,

ఈషత్సలనణం యుక్తం ధాన్యజీవకనాగరైః 43

ఏష పృష్యశ్చ బల్యశ్చ బృహణశ్చ రసోత్తమః,
(ఇతి పృష్యమాహిషరసః.)

వ్యా. కారెనుబోతుమొక్క మాంసరసమున మేహాండములను మినుములను జేర్చి నేతిని కూడ కలిపి పక్వముచేసి యారసమును వడగట్టి యొకపాత్రమున త్రొత్తనేతిని బోసి, అందు వడగట్టబడిన మాంసరసమును బోసి యందు మాదీఫలములు నిమ్మపండ్లు దానిమ్మ మున్నగువానితో నొకదానిపులుపురసమును కూడ కలిపి నైంధవలవణమును దని యాలు జీలకర శుంఠి వీరిని పొడిజేసి కలిపి పక్వముచేయునది. ఈమాంసరసమును సేవిం చినచో బలంబును శరీరంబును మిక్కిలి వృద్ధి నొంది కామోద్దీపన మధికమగును. ఇది యుత్తమమైన పృష్యరసము.

❧ మరికొన్ని పృష్యరసములు. ❧

మూ. చటకాం స్తిత్తిగిరనే తిత్తిరాకౌ కౌక్కుటే రనే. 44

కుక్కుటాకౌ బార్హిణరనే హంసే బార్హిణమే చ,
నవసర్పిషి సంతప్తాకౌ ఫలాఘ్నాకౌ కారయేద్రసాకౌ. 45
మధురాన్వాయథాసాత్త్యం గఢాధ్యాకౌ బలవర్ధనాకౌ,
(ఇత్యేనౌ పృష్యరసాః.)

వ్యా. ఊరపిచ్చుకలమాంసమును తీతువుపిట్టమాంసరసమున జేర్చి నిమ్మపండ్లు మొదలగు పులుపురసమునైనను మధురద్రవ్యములనైనను వారివారి యలవాటుననుసరించి కలిపి సుగంధద్రవ్యములను జేర్చి త్రొత్తనేతిలో పక్వముజేసి సేవించునది. ఇత్తైరంగుననే తీతువుపిట్టమాంసమును కోడిమాంసరసమునందును, కోడిమాంసమును నెమలిమాంసరసము నందును, నెమలిమాంసమును హంసలమాంసరసమునందును కలిపి, పైజెప్పినరీతిగనే పులుపు రసమునైనను మధురద్రవ్యములనైనను కలిపి సుగంధద్రవ్యమును కలిపి త్రొత్తనేతిలో పక్వముజేయునది. ఈమాంసరసములలో సెద్దాని సేవించినను బలము వృద్ధి నొంది పృష్య మగును.

❧ పృష్యమాంసయోగము. ❧

మూ. తృప్తిం చటకమాంసానాం గత్వా యోఽనుపిబేత్ప్రయః. 46

న తస్య లిఙ్గశ్చైథిల్యం స్యాన్న శుక్రక్షయో నిశి,
(ఇతి పృష్యమాంసమ్.)

వ్యా. ఊరపిచ్చుకలహంసమును రాత్రి నేళ తృప్తిగ భుజించి వెంటనే య
పాలను త్రాగువానికి శుక్రము తీగించక లింగము దృఢముగ నుండును.

—౧౭ వృష్యమాషయోగము. ౧౭—

మూ. మాషయూషేణ యో భుక్త్వా ఘృతాధ్యం పక్షికౌదనమ్.
పయః పిబతి రాత్రిం స కృత్స్నం జాగర్తి వేగవాక్,
(ఇతి వృష్యమాషయోగః)

వ్యా. అరుసనినాళ్లసంబావుబియ్యపుఆన్నమును మినుప కట్టుతో కలిపి, అధిక
సెయ్యి చేర్చి తృప్తిగ భుజించి, పాలుద్రాగినయెడ నారాత్రి యంతయు, కానువేగ
కల్గి నిదుర లేక యుండగలడు.

—౧౮ వృష్యకుక్కుటహంసయోగము. ౧౮—

మూ. స నా స్వపితి రాత్రీషా నిత్యస్తభేన (నిస్తభేన చ) శేఫసా.
తృప్తః కుక్కుటమాంసానాం భృష్టానాం నక్ర రేతసి,
(ఇతి వృష్యః కుక్కుటమాంసప్రయోగః)

వ్యా. కోడిహంసమును మొసలిశుక్రమునజేర్చి యుడికించి తృప్తిగ తినిన
నామనుజుడు లింగము స్తంభించి రాత్రులయందు నిదురలేక యుండగలడు.

—౧౯ వృష్యములగు ఆండరసములు. ౧౯—

మూ. నిస్సాన్యమత్స్యాన్జ్వరసం భృష్టం సగ్నిషి భక్షయేత్.
హంసబర్హిణదక్షాణామేవమద్ధాని భక్షయేత్.
(ఇతి వృష్యాన్జ్వరసః)

వ్యా. మత్స్యముల గ్రుడ్డరసమును వెలికిం దీసి నేతితో వేయించి నేవించిన
హంస గ్రుడ్డను సెమలి గ్రుడ్డను కోడి గ్రుడ్డను నేతితో పక్వముజేసి యైనను తినిన
వైజెప్పిన రీతిగ శుక్రము వృద్ధియగును. (ఇచ్చట మత్స్యాండరస మొకటియు, 'హ
బర్హిణ-దక్ష' అనునవి మూడునుకలిసి వేరొకయోగంబును నగును. కావున సంగ్రహ
'పంచదశి' అనుసాఖ్య సంగ్రహము)

—౨౦ వాఙీకరణమునకుముందు శోధనావశ్యకత. ౨౦—

భవతశ్చాత్రః—

మూ. స్తోతస్సు శుద్ధేష్వమలే శరీరే
వృష్యం యథా నా (యదాయం) మితమత్తి కాలే,
వృషాయతే తేన పరం మనుష్యః
తద్భృహణం వైవ బలప్రదం చ.

తస్మాత్పురా శోధనమేవ కార్యం
బలానురూపం నహి వృష్యయోగాః,
సిద్ధ్యన్తి దేహే మలినే ప్రయుక్తాః
క్లిష్టే యథా వాససి రాగయోగాః.

51

వ్యా. తొలుత విశేషనాది శోధనకర్మలచే నాయాస్రాతస్సులును శరీరంబును శుద్ధముగ జేసికొని పైజెప్పిన వృష్యయోగములను యుక్తమైనకాలమున సాత్త్వికుల కనుగుణముగ అగ్నిబలమునకు దగిన మితమైన పరిమాణమును గల్పించి మనుజుడు సేవించినచో దానివలన శరీరము బలిష్ఠమై యింద్రియపాటవము గల్గి స్త్రీలతో సంభోగించు శక్తి మిక్కుట మైయుండును.

శోధనముల నాచరింపక శరీరము మలినముగ నుండునపుడు వృష్యయోగముల సేవించినచో నయ్యవి మలినమైన ప్రాతపస్త్రమున నుపయోగింపబడిన రంగులు చక్కగ పట్టనిరీతిగ మలినశరీరమున ఫలవంతములు కానేరవు; కావున మనుజుడు తొలుత శోధన విధులచే శరీరమును శుద్ధముగ జేసికొని పిమ్మట వృష్యయోగములను బలానుసారముగ నుపయోగించినచో యథోక్తఫలమును గల్గించునని భావము.

❀ వాజీకరణప్రథమపాదవిషయసంగ్రహము. ❀

తత్ర శ్లోకాః—

మూ. వాజీకరణసామర్థ్యం తే త్రం స్త్రీ యస్య చైవ యః,

యే దోషా నిరపత్యానాం గుణాః పుత్రవతాం చ యే.

52

దశ పఞ్చ చ సంయోగాః వీర్యాఽపత్యవివర్ధనాః,

ఉక్తాస్తే శరమూలీయే పాదే పుష్టిబలప్రదాః.

53

వ్యా. వాజీకరణప్రభావంబును, వాజీకరణార్హతేత్రంబును, వృష్యకరస్త్రీలక్షణంబులును, సంతతి లేనందున గల్గు దోషంబులును, పుత్రవంతులగుణంబులును, శుక్రమును సంతానమును బలమును వృద్ధిపందించు పదునైదువృష్యయోగములును, ఈవిషయములన్నియు శరమూలీయమును వాజీకరణప్రథమపాదమున వివరింపబడినవి.

ఇత్యగ్నివేశకృతే తన్త్రే చరకప్రతిసంస్కృతే,

చికిత్సాస్థానే ద్వితీయేఽధ్యాయే

సంయోగశరమూలీయో నామ ప్రథమః పాదః.

ఇతైరంగున నగ్నివేశకృతంబును చరకప్రతిసంస్కృతంబును నగు చరకసంహిత యగు నాయుర్వేదతంత్రమునందలి ద్వితీయాధ్యాయమున సంయోగశరమూలీయమున నది వాజీకరణప్రథమపాదము సంపూర్ణము.

ద్వితీయాధ్యాయము—ద్వితీయపాదము.

అవతరణిక:—సంయోగశరమూలీయపాదమును జెప్పినపిదప వృష్యసామ్యము బట్టి ఆసిక్తక్షీరికమును రెండవవాణీకరణపాదము వివరింపబడును.

మూ. అథాత ఆసిక్తక్షీరికం వాణీకరణపాదం వ్యాఖ్యాన్యాయః.
ఇతి హ స్తాహ భగవానాశ్రేయః.

వ్యా. సంయోగశరమూలీయమును వాణీకరణపాదమును జెప్పినపిదప ఆసిక్తక్షీరికము (ఆసిక్తక్షీరశబ్దము ప్రారంభమునగల) వాణీకరణపాదము భగవానుడగు నాశ్రేయ్యుడు పడేశించినదానికన్న న్యూనాతిరేకము గాకుండునట్లు వివరింపబడునని యర్థము. (“ఆసిక్తక్షీరమితి పదం, అస్తిన్నస్తి=ఇతి, ఆసిక్తక్షీరికం” (స్వార్థమున కప్రత్యయము అనువిగ్రహముచేత నిష్పన్నము.)

— 1. సంతానకరషష్టికాదిగుటికలు. ౧ —

మూ. ఆసిక్తక్షీరమాపూర్ణం అశుష్కం శుద్ధషష్టికం,
ఉదాఖలే సమాపోథ్య వీడయేత్ క్షీరమర్దితమ్
(తుణ్ణం విమర్దితం క్షీరే వీడయేత్ సుసమాహితః,
గృహీత్వా తం రసం పూతం గవ్యేన పయసా సహ,
బీజానామాత్తగుప్తాయాః ధాన్యమాషరసేన చ.
బలాయాశ్శూర్పప్రోశ్య శ్చ జీవన్త్యా జీవకస్య చ,
(ఋషభస్య చ కాకోలీమధుకానాం రసేన చ)
ఋద్ధ్యర్థ భక కాకోలీ శ్వదంత్రా మధుకస్య చ.
శతావర్యా విదార్యాశ్చ ద్రాక్షౌఖరూరయోరపి,
సంయుక్తం మాత్రయా వైద్యః సాధయేత్తత్ర చావపేత్.
తుగాక్షీర్యాసుమామాణాం శాలీనాం షష్టికస్య చ,
గోధూమానాం చ చూర్ణాని ధౌస్య సాన్ద్రిభవేద్రసః.
సాన్ద్రిభూతం చ కుర్యాత్తు ప్రభూతమధుశర్కరం,
గుళికా బదరైస్తుల్యాః తాశ్చ సర్పిషి భర్జయేత్.
తాః యథాగ్నిప్రయుజ్ఞానః క్షీరమాంసరసాశనః,
పశ్యత్యపత్యం విపులం వృద్ధోఽప్యాత్త జమక్షయమ్.

(ఇత్యపత్యకరీ షష్టికాదిగుటిక

వ్యా. పాలను బోసి పెంచబడి చక్కగ పండి యెండక పచ్చిగనుండు శుద్ధ పక్షిక (అరువది నాల్గవ ఫలించు ఎఱ్ఱనివరి) ధాన్యమును రోటిలో బోసి పాలుబోసి మెత్తగ దంచి యావుపాలు బోసి నూరి దానిరసమును పిండి గ్రహించి వడగట్టియుంచు నది. పిదప ఆవుపాలు, దూలగొండివిత్తులరసము, దనియాలరసము, ఉడ్డులరసము, చిట్టా ముట్టిరసము, అడవిమినుములరసము, అడవి పెసలరసము, పాలకూరరసము, జీవకము యొక్కరసము, బుద్ధియొక్క రసము, బుష్పభకరసము, కాకోలీరసము, పల్లెరురసము, అతిమధురరసము, పిల్లిపీచరసము, నేలగుమ్మడురసము, ద్రాక్షరసము, ఖర్జూరపువండ్ల రసము వీనిని ప్రత్యేకము సమభాగమువంతున వైశేష్యబడిన శుద్ధపక్షిక ధాన్యరసమున జేర్చి పక్వముజేయునది. అందు వెదురుపప్పు, మినుములు, ఎఱ్ఱవరిబియ్యము, గోధుమలు వీని నన్నింటిని సమభాగములుగ జేర్చి మెత్తనిపిండి చేసి, యాచూర్ణమును వైశేష్యింప రస సముదాయము చిక్కినగునంతపరిమితము చేర్చి ఘనీభవించి ముద్దయగునట్లు పాకము చేయునది. అట్టిపాకసమయమున నాయాషధనముదాయము మిక్కిలి తీసిగల్గునంతపరి మితితో చక్కెరను తేనెను చేర్చి పక్వముచేయనగును. మరియు నాయాషధనమును రేగుపండంటేసి యుండలు చేసి యాయుండలను నేలిలో వేయించి యగ్నిబలానుసార ముగ సేవించుచు ఆవుపాలను మాంసరసమును ఆహారముచేసినయెడ వానికి సంతానము తప్పక కల్గును. పృథ్వులు నేవించినచో వీర్యము ప్రబలముగ పృథ్విగనుండును. ఇది షష్టి కాదిగుటికలను పృష్యయోగము.

(ఇచ్చట రసముల నన్నిటిని సమభాగముగను, అనాపచూర్ణమును రసము ఘనీభవించునంతపరిమితముగను, తీసి చక్కగనుండునంతపరిమాణము తేనెను చక్కెరను కలుపవలెను.)

❧ 2. పృష్యపూపలికాదియోగములు. ❧

- మూ. చటకానాం సహంసానాం దక్షౌణాం శిఖినాం తథా,
 శిశుమారస్య నక్రస్య భిషక్ శుక్రాః సహరేత్. 10
- గవ్యం సర్పిర్వరాహస్య కులిజస్య వసామపి,
 షష్టికానాం చ చూర్ణాని చూర్ణం గోధూమకస్య చ. 11
- ఏభిః పూపలికా కారాః శమ్కులోఽపి వర్తికాస్తథా,
 పూపాః థానాశ్చ వివిధాః భక్ష్యాశ్చాన్యే పృథగ్విధాః. 12

ప్రతిదినంబును నేవించి అరువదినాళ్లసంబావుబియ్యపు అన్నమును భుజించినయెడ ముసలి వాడును బలహీనుడును కూడ యౌవనవంతునివలె విస్తారముగ సంతతినిొంది మనస్సంతోషమును కామోద్దీపనమును బొందును.

౨౨ ౪. వృష్యక్షీరయోగము. ౨౨

మూ. ఖర్జూరీమస్తకం మాషాన్ పయస్యాం చ శతావరీమ్. 18

ఖర్జూరాణి మధూకాని మృద్వీకామజడాఫలం,
పలోన్తితాని మతిమాన్ (సర్వాణి) సాధయేత్సలిలాధకే,
తేన పాదావశేషేణ క్షీరప్రస్థం విపాచయేత్. 19

క్షీరశేషేణ తేనాద్యాత్ ఘృతాధ్యం షష్టికౌదనం,
సశర్కరేణ సంయోగః ఏష వృష్యః పరం స్మృతః. 20

(ఇతి వృష్యక్షీరమ్.)

వ్యా. ఖర్జూరపుచెట్టుకొననుండు మోపు, ఉద్దులు, పాలకూర, పిల్లిపీచర, ఖర్జూరపుకాయలు, ఇప్పపువ్వులు, ద్రాక్షపండు, దూలగొండి విత్తులు, వీనినన్నిటిని ప్రత్యేకము ఒక్కొక్కవలమువంతున గూర్చి అందొక అంశకపరిమితము జలమును బోసి నాల్గవవంతు మిగులునట్లు కాచి యాకషాయమున నొక ప్రస్థము ఆవుపాలు బోసి, పాలు మాత్రము మిగులునట్లు (క్షీరపాకవిధి ప్రకారము) పక్వముజేసి, యాక్షీరమును అరువదినాళ్లసంబావు బియ్యపు అన్నముతో కలిపి నెయ్యిని చక్కెరను విశేషముగ జేర్చి భుజించును. ఇయ్యది మిక్కిలి వృష్యమైనయోగము.

౨౨ ౫. వృష్యఘృతము. ౨౨

మూ. జీవకర్ష భకౌ మేదాం జీవస్తీం శ్రావణీద్వయం,
ఖర్జూరం మధుకం ద్రాక్షం పిప్పలీం విశ్వభేషజమ్. 21

శృణ్గౌటకం విదారీం చ నసం సర్పిః పయో జలం,
సిద్ధం ఘృతావశేషం తత్ శర్కరాక్షౌద్రపాదికమ్. 22

షష్టికాన్నేన సంయుక్తం ఉపయోజ్యం యథాబలమ్,
వృష్యం బల్యం చ వర్ణ్యం చ కణ్ఠ్యం బృంహణముత్తమమ్ 23

(ఇతి వృష్యఘృతమ్.)

వ్యా. జీవకము, ఋషభకము, మేద, పాలకూర, బోడతరము, తెల్లబోడతరము, ఖర్జూరపుకాయలు, అలిమధురము, ద్రాక్షపండు, పిప్పళ్లు, శుంఠి, నమ్మదుంపలు, నేల

గుప్తుడు వీని నన్నిటిని సమభాగములుగ జేర్చి కల్కముజేసి, ఈసముదాయకల్కమునకు నాల్గపాళ్లు నెయ్యి బోసి, నేలికి నాల్గింతలు పాలును, అంలియ నీళ్లును కలిపి నెయ్యి మాత్రము మిగులునట్లు (ఘృతపాకవిధిప్రకారము) పక్వముజేసి, యాఘృతమునకు నాల్గవ వంతు చక్కెరను లేసెను కలిపి, యాఘృతమును అరువదినాళ్లసంబావుబియ్యపుటన్న మున గలిపి, యగ్ని బలానుసారముగ నుపయోగించునెడ, శరీరబలంబును వర్ణంబును కంఠ స్వరంబును చక్కబడి, శరీరము పుష్టిజెంది సంభోగశక్తి యధికమగును. ఇది యుత్తమ మైన వృష్యఘృతము.

❧ 6. వృష్యమగుదధిసరప్రయోగము. ❧

మూ. దధ్నస్వరం శరచ్చన్ద్రీసన్నిభం దోషవర్జితం,
 శర్కరాక్షౌద్రమరిచైః తుగ్ధాక్షిర్యా చ బుద్ధిమాన్. 24
 యుక్త్యా యుక్తం ససూక్ష్మైలం నవే కుష్ఠే (కుణ్డే) శుచౌ పటే,
 మార్జితం ప్రక్షిపేచ్ఛితే ఘృతాఢ్యే షష్టికౌదనే. 25
 (పిబేన్నాత్రాం రసాలాయాః తం భుక్త్వా షష్టికౌదనం,
 తమద్యాదుపరిష్టాచ్చ రసాలాం మాత్రయా పిబేత్,
 వర్ణస్వరబలోపేతః పుమాన్స్తేన వృషాయతే. 26

(ఇతి దధిసరప్రయోగః.)

వ్యా. శరత్కాలచంద్రునిబోలె స్వచ్ఛమై దోషరహితమైన పెరుగువైసుండు మీగడతో చక్కెర, లేసె, మిరియాలు, పెదురువ్వు వీనివన్నిటిని ఉష్ణకారము మున్నగు రసములు మీరక యుక్తియుక్తముగ నుండునట్లు జేర్చి, అందు పిన్నయేలకులను గూడ జేర్చి, శుభ్రమైన క్రొత్తకుండమూతికి పరిశుద్ధమగు బట్టను గట్టి వైజెప్పిన మీగడను పిసికి మర్దనముజేసి పడగట్టి యాతేటను చల్లగనుండు అరువదినాళ్లసంబావుబియ్యపుటన్న మున బోసి కలిపి యాయన్నమును భుజించి, పెంటనే వైజెప్పినరసాలను (పెరుగురస మును) తగిన మాత్రతో త్రాగవలెను. ఇటులు సేవించినచో మంచినర్థము కల్గును. కంఠ స్వరము మంచది యగును. శరీరబలము వృద్ధిగొందును. మరియు నీయోగమువలన పురుషునికి సంభోగశక్తి యధికముగ నగును.

రసాలలక్షణము తంత్రాంతరమున నిట్లు చెప్పబడినది:—“సచాతుర్జాతకాఽఞ్జాజీ సగుడార్ద్రీకనాగరమ్, రసాలా స్యాచ్ఛిఖిణీ సుఖృష్టం ససరం దధి” (మీగడతో గూడిన పెరుగున చాతుర్జాతము (దాల్చినచెక్క, ఏలకులు, లవంగపత్రి, నాగకేసరము

లును, జీలకరను, బెల్లమును, అల్లమును, శుంఠినిచేర్చి మద్దనముచేసిన నాపెరుగు రసము రసాల యనియు శిఖరిణి యనియు, చెప్పబడును). ఈలక్షణము ననుసరించి వైజెప్పిన రీతిగ సంస్కరించి యుపదేశించునది.

❧ 7 వృష్యమగుషష్టికౌదనప్రయోగము. ❧

మూ. చంద్రాంశుకల్పం పయసా ఘృతాధ్యం షష్టికౌదనం,
శర్కరామధుసంయుక్తం ప్రయుజ్ఞానో వృషాయతే. 27
(ఇతి వృష్యషష్టికౌదనప్రయోగః.)

వ్యా. చంద్ర కాంతినిబోలె న్వచ్చమైన అరువదినాళ్లసంబావుబియ్యపు అన్నమున విశేషముగ నేతిని కలిపి పాలును జేర్చి చక్కెరను తేనెను కలిపి ప్రతిదినంబును భుజించి నచో శుక్రము వృద్ధియై సంభోగశక్తి యినుమడించును.

❧ 8. వృష్యములగుభక్ష్యయోగములు. ❧

మూ. తప్తే సర్పిషి నక్రాణ్డం తామ్రచూడాణ్డమిశ్రితం,
యుక్తం షష్టికచూర్ణేన సర్పిషాభినవేన చ 28
పక్వా పూపలికాః ఖాదేత్ వారుణీమణ్డాపా నరః,
య ఇచ్ఛేదశ్వవద్గర్భం ప్రసేక్తుం గజవచ్చయః. 29
(ఇతి వృష్యపూపలికాః.)

వ్యా. ఏమనుజుడు గుఱ్ఱమువలె యథేచ్ఛగ స్త్రీలలో రమించి యేనుగువలె నధికముగ శుక్రమును విసర్జింప దలంచునో అమనుజుడు అరువదినాళ్లసంబావుబియ్యపు పిండిలో కొత్తనేతిని మొసలిగుడ్డరసమును కొడిగుడ్డరసమును కలిపి మద్దనముచేసి చక్కగకాగుచున్న నేతిలో కల్పబడినభక్ష్యములను సేవించి వారుణీయను మద్యము యొక్క తేటను త్రాగవలెను. (వైజెప్పబడిన భక్ష్యముల సేవించి వారుణీమండమును త్రాగినవాడు ఏనుగువలె శుక్రము వృద్ధిపంది,గుఱ్ఱమువలె సంభోగశక్తి యధికమైయుండు నని భావము).

❧ వైజెప్పినవృష్యయోగములసామాన్యఫలము, వృష్యకరవిహారములు. ❧

భవతత్త్వత్రః—

మూ. ఏతైః ప్రయోగైర్విధివద్వల్పష్టాః
న్నేహోపసన్నో (వీర్యోపసన్నో) బలసర్జయుక్తః,
హర్షాన్నితో వాజినదప్తవర్షో
భవేత్సమర్థశ్చ వరాజ్ఞనాను. 30

యద్యచ్చ కిఞ్చిన్న ససః ప్రియం స్యాత్
 రమ్యా వనాంతాః పులినాని శైలాః,
 ఇష్టాః స్త్రియో భూషణగన్ధమాల్యం
 ప్రియా వయస్యాశ్చ తదత్ర యోగ్యః(జ్యం.)

31

వ్యా. ఈ పాదమున వైశేష్యబడినవృష్యయోగములను విధ్యుక్తప్రకారము ప్రయోగించినమానవుడు శరీరపాటవంబును, కాంతియు, స్త్రీలయెడ పరమప్రీతియు, శరీరబలంబును, వర్ణంబును, కామోద్రేకంబును మిక్కుటముగ గల్గి, ఎనిమిదిసంవత్సరములు వయస్సుకల గుఱ్ఱమువలె స్త్రీలతో సంభోగముచేయు సామర్థ్యము కల్గియుండును. మరియు: మనస్సుకింపైన వస్తుజాలంబును రమ్యములగు వస్త్రదేశంబులును, ఇసుకదిబ్బలును, పర్వతప్రదేశంబులును, మనస్సున కిష్టముగనుండు స్త్రీలును, కటకమకుటాది భూషణంబులు, సుగంధద్రవ్యంబులును, పరిమళముకల పుష్పమాలికలును, మనస్సుకు ప్రీయులై (యంత రంగులగు) స్నేహితులును, ఇవియన్నియు వాణీకరణయోగ్యము లై యుండును.

—ॐ ద్వితీయపాదోక్తవిషయసంగ్రహము. ॐ—

తత్ర స్లోకః—

మూ. ఆసిక్తక్షీరికే పాదే యే యోగాః పరికీర్తితాః,

అష్టావపత్య కామైస్తే ప్రయోజ్యాః పారుషార్థిభిః.

32

వ్యా. ఆసిక్తక్షీరికమను నీవృష్య రెండవపాదమున షష్టికాదిగుటికమున్నగు సెనిమిదియోగములు వివరింపబడినవి. ఈయోగములు సంతరిసి శుక్రవృద్ధిని గోరుపురుషులచే నుపయోగింపందగును.

ఇత్యగ్నివేశకృతే తన్తే చరకప్రతి సంస్కృతే
 చికిత్సితస్థానే వాణీకరణాధ్యాయే ఆసిక్తక్షీరికో నామ
 వాణీకరణపాదో ద్వితీయః.

ఇతైరంగున నగ్నివేశకృతంబును చరకప్రతిసంస్కృతంబును నగు చరకసంహిత యను నాయుర్వేదతంత్రమునందలి చికిత్సాస్థానమున ద్వితీయాధ్యాయమునందు ఆసిక్తక్షీరికమను వాణీకరణద్వితీయపాదము సంపూర్ణము.

ద్వితీయాధ్యాయము—తృతీయపాదము.

మూ. అథాతో మాషపర్ణభృతీయం వాజీకరణపాదం వ్యాఖ్యాస్యామః.

ఇతి హ స్తాహ భగవానాశ్రేయః.

2

వ్యా. అసిక్తక్షీరికమును వాజీకరణపాదమును జెప్పినపిదప మాషపర్ణభృతీయ (మాషపర్ణభృతశబ్దముప్రారంభమునగల)మును వాజీకరణపాదమును భగవానుడగునాశ్రేయ మహర్షి యుపదేశించినదానికన్న న్యూనాతిరేకము లేనట్లు వివరించెదనని యర్థము.

— 1-3 గోక్షీరవాజీకరణయోగములు. —

మూ. మాషపర్ణభృతాం ధేనుం గృష్టిం పుష్టాం చతుస్తస్సనీం,

సమానవర్ణవత్సాం చ జీవద్వత్సాం చ బుద్ధిమాన్.

3

రోహిణీమథ వా కృష్ణాం ఊర్ధ్వశృజ్జీమదారుణాం,

ఇత్వాదామర్జునాదాం వా సాన్ద్వీక్షీరాం చ ధారయేత్.

4

కేవలం తు పయస్తస్యాః శృతం వాశృతమేవ వా,

శర్కరాక్షౌద్రసర్పిర్భిః యుక్తం తద్వృష్యము త్తమమ్.

5

వ్యా. మంచితరీరపుష్టియు, నాల్గుస్తనంబులును, తల్లికిసమానమైనరంగుకల్గి జీవించి యుండుదూడయు కల్గి, మొదటియాతనిని నల్లనిరంగైనను ఎఱునిరంగైనను కల్గినదియు, నిలువుకొమ్మలుకల్గి సాధువైన యావును మినుప ఆకునైనను చెఱుకుదంటునైన మద్దియాకు నైనను ఆహారముగ బెట్టి సాకి కాపాడి, ఆయాహారముచే పుష్టినొంది చిక్కనిపాలుకల ఆయావును పాలు పిలికి, ఆపాలను పచ్చిగనైనను, కాచియైనను, చక్కెరను లేసెను నేరిని కల్పియైనను ఉపయోగించినచో నయ్యది యుక్తమమైన వృష్యమగును.

ఇచ్చట వైజెప్పిన గుణములు కల్గిన యావుయొక్క పాలను కేవలము పాలను మాత్రమే పచ్చిగ నుపయోగించునది యొకయోగము. ఆపాలనే కాచి యుపయోగించు నది రెండవయోగము, ఆపాలలోనే చక్కెరను లేసెను నేరిని కలిపి యుపయోగించునది మూడవయోగము. ఇతైరంగున నీక్షీరయోగములు మూడు వృష్యయోగములని యెరుంగునది.

— 4-8 వృష్యక్షీరయోగములు. —

మూ. శుక్రలైర్జీవనీయైశ్చ బృంహణైర్బలవర్ధనైః,

క్షీరసంజననైశ్చైవ పయస్సిద్ధం పృథక్ పృథక్.

6

యుక్తం గోధూమచూర్ణేన సఘృతఙ్గౌద్ర శర్కరం,
పర్యాయేణ ప్రయోక్తవ్యం ఇచ్ఛతా శుక్రమక్షయమ్. 7

వ్యా. శుక్రం (శుక్రమును కల్పించు) బగుగణమున జెప్పబడిన ద్రవ్యములగుర్చియైనను, జీవనీయగణద్రవ్యముల గుర్చియైనను, బృంహణీయగణమున జెప్పబడిన ద్రవ్యముల గుర్చియైనను, బలవర్ధక (బుభృ) గణమున జెప్పబడిన ద్రవ్యముల గుర్చియైనను, తీరసంజనన (స్తన్యజనన) వర్ధమున జెప్పబడిన ద్రవ్యముల గుర్చియైనను, ఆవుపాలను వేరువేరుగ తీరపాకవిధిప్రకారము పక్వముజేసి, అందు గోధూమచూర్ణమును (పిండిని) నేలిన తేనెను చక్కెరను జేర్చి యీయైదుయోగములను వేరువేరుగ (ఓక్కొక్కదానిని) ప్రయోగించినచో మిక్కుటముగ శుక్రము వృద్ధినందును.

ఇచ్ఛతా సూత్రస్థానమున:—“జీవకర్ష భకా...జీవనీయానిభవన్తి” (సూత్రస్థాన. అ. ౪. సూ. ౨౪); జీవకర్ష భక...శుక్రజననానిభవన్తి” (సూత్ర. అ. ౪. సూ. ౪౨); “తీరిణీ...బృంహణీయానిభవన్తి” (సూత్ర. అ. ౪. సూ. ౨౫); “ఐస్త్రియువభి...బల్యాని భవన్తి” (సూత్ర. అ. ౪. సూ. ౩౦); “వీరణకాలి...స్తన్యజననానిభవన్తి” (సూత్ర. అ. ౪. సూ. ౩౯); అని చెప్పబడిన శుక్రజననాదిగణముల నైదిటి నెరుంగునది. ఆయైదుగణములలో నాయోగమునకు వేరువేరుగ జెప్పబడిన పదేసి ద్రవ్యములను పాలలో జేర్చి వేరువేరుగ తీరపాకవిధిచే పక్వము చేయనగును. దానంజేసి ఈవృష్య తీరయోగములు ఐదని యెరుంగునది.

౨౯ ౨. వృష్యతీరయోగము. ౧౯

మూ. మేదాం పయస్యాం జీవన్తి విదారీం కట్టకారికాం,
శ్వదంష్ట్రాం తీరికాం మాషాణాం గోధూమాణాం శాలిషష్టికాణాం. 8
పయస్యర్థోదకే పక్త్వా (సిద్ధాణాం) కార్షి కానాథకోన్తి తే,
వివర్జయేత్పయశ్శేషం తత్పూతం ఙ్గౌద్రసర్పిషా. 9
యుక్తం సశర్కరం వీత్వా వృద్ధస్పృతికోఽపి వా,
విపులం లభతేఽపత్యం యువేచ చ సహృష్యతి. 10

వ్యా. మేద, తీరకాళి, పాలకూర, నేలగుమ్మడు, వాకుడు, మినుములు, పల్లెరు, పాలపండ్లు, గోధూమలు, వరిబియ్యము, అరువదినాళ్లనంబావులబియ్యము, వీనిని ప్రత్యేక మొక్కొక్క కర్షమువంతున భాగములుగ జేర్చి, సగము నీళ్లును సగము పాలునుకలిసి యొక అడకపరిమితద్రవమున పైజెప్పబడిన ద్రవ్యముల సముదాయమును కల్కము జేసి కలిసి,

పాలు మాత్రము మిగులునట్లు కాచి, అందు పిప్పిని(కల్కమును) దూరంబుచి పాలను మాత్రము వడగట్టి, అందు తేనెను నేతిని చక్కెరను కలిపి త్రాగినచో, డెబ్బదివత్సరములు వయసుచెల్లినముసలివాడును మిక్కుటమైన శుక్రవృద్ధి కల్గి యావనవంతునివలె కామోద్రేకము కల్గియుండును.

❧ 10. అపత్యకరక్షీరయోగము. ❧

మూ. మజ్జలైర్జ్వాతరూపస్య తస్యా ఏవ పయశ్శృతం,

అపత్యజననం సిద్ధం సఘృతక్షౌద్రశర్కరమ్.

11

వ్యా. మైని మూడవశ్లోకమున జెప్పినరీతిగ మినుపాకు ఆహారము మున్నగు లక్షణములం గూడిన అపుపాలలలో పలుచని బంగారు రేకులనుచేర్చి కాచి, అందు నేతిని తేనెను చక్కెరను కలిపి త్రాగినచో శుక్రము వృద్ధిచేసి సంతానము కల్గును.

❧ 11. శుక్రస్తంభకక్షీరయోగము. ❧

మూ. త్రింశత్ సుపిష్టాః పిష్పిల్యః ప్రకుక్షేపై తైలసర్పిషాః,

భృష్టాస్సశర్కరాక్షౌద్రాః క్షీరథారానదోహితాః.

12

వీత్వా యథాబలం చోర్ధ్వం పక్ష్టికం క్షీరసర్పిషా,

భుక్త్వా న రాత్రిమస్తద్ధం లిప్తం పశ్యతి నాతరత్.

13

వ్యా. ముప్పదిపిష్పిలను నూనె నెయ్యి ఈరెండును కలిపి యొకపలమున కలిపి పక్వముగ వేయించి అందు చక్కెరను తేనెను కలిపి, ఈనముదాయమున అపుపాలను ధారగ పిండి యాపాలను అగ్నిబలానుసారముగ త్రాగి పిష్టుట అరుచినిశాల్వసంబావు బియ్యపు అన్నమును పాలను నేతిని కలిపి భుజించినయెడ నారాత్రియంతయు శుక్రము స్రవించక స్తంభించియుండును. (ఇచ్చట పిష్పిళ్ల త్రాగుటను యుక్తముగ నుండునంత పరిమితమగు పాలను పితకవలెనని యెరుంగువది).

❧ 12. వృష్యపాయసయోగము. ❧

మూ. శ్వదంష్ట్రాయాః విడార్యాశ్చ సే క్షీరచతుర్ధశే,

ఘృతాఢ్యస్సాధితో వృష్యః మాషపక్షికపాయసః

14

(ఇతి వృష్యపాయసయోగః).

వ్యా. పల్లెరురసమును నేలగుమ్మడురసమును జేర్చి, ఆరసమునకు నాల్గింతపాలు కలిపి, అందు ఉద్దిపపన్నును అరుచినిశాల్వసంబావు బియ్యమును కలిపి, ఆధికముగ నెయ్యి కలిపి పాయసము చేసి యుపయోగించినచో నయ్యది వృష్యమగును.

— ౧౩. వృష్యములగుపూరిలయోగము. —

- మూ. ఫలానాం జీవనీయానాం స్నిగ్ధానాం రుచికారిణాం,
 కుడవశుచ్చర్మితానాం స్యాత్ స్వయంగుప్తాఫలస్య చ. 15
- కుడవశ్చైవ మాషాణాం ద్వో ద్వో చ తిలముద్గయోః,
 గోధూమశాలిచూర్ణానాం కుడవః కుడవో భవేత్. 16
- సర్పిషః కుడవశ్చైచకః తత్సర్వం క్షీరమద్ధితం,
 (సర్పిషః కుడవశ్చైవ క్షీరేణ మృదితం చ తత్),
 పక్త్వా పూపలికాః ఖాదేత్ బహ్వస్సుర్యస్య యోషితః. 17
- (ఇతి వృష్యపూపలికాః.)

వ్యా. జీవనీయగణమున జెప్పబడిన జీవకము ఋషభకము మున్నగు పదిచెట్ల యొక్కయు, స్నేహోపగమగణమున జెప్పబడిన ద్రాక్ష అతిమధురము మున్నగుపదిచెట్ల యొక్కయు, హృద్యగణమున జెప్పబడిన (రుచికరములగు) మామిడి, కొండమామిడి మున్నగు పదిచెట్లయొక్కయు పండ్లను అన్నియు చేరి యొకకుడవము అగునట్లు చేర్చి యీముప్పదిదినుసులపండ్లచూర్ణ మొకకుడవము; దూలగొండివిత్తులచూర్ణ మొకకుడవము, ఉద్దులు ఒకకుడవము, సువ్వులు పెసలు ఈమూటియొక్క చూర్ణము ప్రత్యేకము రెండేసికుడవములు, గోధూసులయొక్కయు బియ్యముయొక్కయు పిండి ప్రత్యేక మొక్కొక కుడవము, నెయ్యి ఒకకుడవము, ఈభాగములప్రకారము వైజిషినవాని నన్నిటి నొకటిగ జేర్చి పాలు బోసి చక్కగ మర్దించి యాపిండిచేత పూరిలు నేతిలో కాల్చి, యుపయోగించినచో శుక్రము వృద్ధి నొంది, యనేకస్త్రీలతో క్రిడించుకత్తి పూర్తిగ కలుగును.

(జీవనీయ-స్నేహోపగమ-హృద్య (రుచికర) గణములు మూడును సూత్రస్థానమునందలి నాల్గవయధ్యాయమున నిట్లు చెప్పబడియున్నవి:—“జీవకర్షభకా.....దశేమాని జీవనీయాని భవన్తి” (సూత్రస్థాన-అ. ౪. సూ. ౨౪); “మృద్వికా, మధుకమధుపక్ష్టి...దశేమాని స్నేహోపగమాని భవన్తి” (సూత్ర. అ. ౪. సూ. ౪౪); “ఆమ్రామ్రతక, ...దశేమాని హృద్యాని భవన్తి” (సూత్ర. అ. ౪. సూత్రము. ౩౩); ఈగణములలో నొక్కొకగణమున జెప్పబడిన పదేసి చెట్లయొక్క పండ్లను (అన్నిటిమొత్తము ముప్పదిని) అన్నిటిని జేర్చి యొకకుడవము చూర్ణమును జేర్చునది).

❧ 14. వృష్యశతావరీఘ్నతమ. ❧

మూ. ఘృతం శతావరీగర్భం క్షీరే దశగుణే పచేత్,
శర్కరాపిప్పలీక్షౌద్రయుక్తం తద్వృష్యము త్రమమ్. 18
(ఇతి వృష్యం శతావరీఘ్నతమ్.)

వ్యా. ఒకకుడవపరిమితమగు ఘృతమున దానికి నాల్గవవంతు పిల్లిపీచర కల్కమును ఘృతమునకు పదింతలు పాలను, చక్కెర పిప్పళ్లు తేనె వీనిని నాల్గవవంతును జేర్చి ఘృతపాకవిధిప్రకారము పక్వముజేసి యాఘృతమును సేవించినచో నయ్యది వృష్యమగును.

❧ 15. వృష్యమగుమధుకచూర్ణయోగము. ❧

మూ. కర్షం మధుకచూర్ణస్య ఘృతక్షౌద్రసమాంశకం, (సమన్వితమ్.)
ప్రయుజ్జేయః పయశ్చాను (పయోఽనుపానం యో
లిహ్యత్) నిత్యవేగస్స నా భవేత్. 19
(ఇతి వృష్యమధుకప్రయోగః.)

వ్యా. ఒకకర్ష పరిమితమగు అతిమధురచూర్ణమున నేతిని తేనెను సమభాగముగ కలిపి తిని అవుపాలను వెంటనే త్రాగినయెడ ఎల్లప్పుడు సంభోగశక్తి కల్గియుండును. ("మాషపర్ణభృతాం" అని యుపక్రమించి యింతదనుక జెప్పబడిన వాణీకరణయోగములు పడునైదు).

❧ కొన్ని వృష్యకారణములగు నాహారాచారవిహారాదులు. ❧

మూ. ఘృతక్షీరాశనో నిర్ఘ్నిః నిర్వాన్యధిర్నిత్యగో యువా,
సజ్కుల్పప్రవణో నిత్యం నరః స్త్రీషు వృషాయతే 20

వ్యా. నేతిని పాలను విశేషముగ జేర్చి భుజించుచు, భయంబును వ్యాధియు లేక యౌవనవంతుడై సంభోగమునకు సంబంధించిన విషయముల సంకల్పముచేసి మనసున దలపోయుచు నున్నపురుషుడు స్త్రీలతో నెల్లపునును రమింపగల్గును.

మూ. కృతైకకృత్యాః సిద్ధార్థాః యే చాన్యోఽన్యానువర్తినః,
కలాసు కుశలాః తుల్యాః సత్వేన వయసా చ యే. 21

కులమూహోత్త్యదాక్షిణ్యశీలశౌచసమన్వితాః,
యే కామనిత్యాః యే హృష్టాః యే విశోకాః గతవ్యథాః. 22

యే తుల్యశీలాః యే భక్తా యే ప్రియా యే ప్రియంవదాః,
తైర్నరస్సహా విస్త్రభ్యః సువయన్వై శ్చర్యపాయతే. 23

వ్యా. ఒకచనియందు పురుషు లిద్దరును కలిసి నెరవేర్చినవారును, తాము బూసిన కార్యమును నెరవేర్చినవారును, (కార్యసిద్ధి యగుటంజేసి మనస్సున వ్యాపారాంతరచింత లేకుండుటచే నిదియు వృష్యకారణమగును). మనసు ఏకమై పరస్పర మనువర్తించి యుండువారును, నృత్యగీతాదివిద్యలయందు సమర్థులును, బలముచేతను పయనుచేతను సమానులును, ఉత్తమము లగుతులంబును ప్రభావంబును దాక్షిణ్యంబును సత్స్వభావంబును శౌచంబును కలవారును, ఎల్లపుడును స్త్రీభోగేచ్ఛ కలవారును, మనఃఖేదము లేక సంతృప్తచిత్తులును, మనసున వ్యాకులము లేనివారును సమానమైన స్వభావము కలవారును భక్తియు ప్రీతియు గల్గి ప్రియముగ మాటలాడువారును నగు మంచిన్నేహితులతో నంత రంగము కలిసి యుల్లాసముగ నల్లాపముజేయు చేరియుండువాడును కామోద్రేకము గల్గి యధికమైన సంభోగశక్తి కలియుండును.

—౨౨ కామోద్దీపనములు. ౨౨—

మూ. అభ్యజ్ఞోత్సాదనస్నానగంధమాల్యవిభూషణైః,

గృహశయ్యాసనసుఖైః వాసోభిరహతైః ప్రియైః. 24

విహాన్తానాం రుతైరిత్యైః స్త్రీణాం చాభరణస్వనైః,

సంవాహనైర్వరస్త్రీణాం ఇష్టానాం చ వృషాయతే. 25

వ్యా. అభ్యంగనము, ఉత్సాదనము (నలుగు పెట్టికొనుట), స్నానము, సుగంధ ద్రవ్యములు, పుష్పమాలికలు, ఆభరణములు, రమ్యములగుగృహములు, మంచములు పర పులు మున్నగుశయ్యలు, సుఖకరములైన యాసనములు మనసుకు రమ్యములై స్వచ్ఛములైన వస్త్రములు, పీనులకించిన చిలుకలు శోపిలలు గోరువంకలు మున్నగు పక్షులధ్వనులు, స్త్రీలయొక్క ఆభరణముల ధ్వనులు యశావనపక్షులును రూపవతులును నగుస్త్రీలచేత శరీరమును పిసికించుకొనుట ఇవి యన్నియు పీర్మమును బలపరచి కామోద్దీపనమును కల్పించును.

—౨౩ గ్రీష్టాదిబుతువులలో కామోద్దీపనములు. ౨౩—

మూ. మత్తద్విరేఫాచరితాః సవద్దాః సలిలాశయాః,

జాత్యుత్పలసుగంధీని శీతగచ్ఛగృహాణి చ. 26

నద్యః ఘోనోత్తరీయాశ్చ గిరయో నీలసానవః,

ఉన్న తిర్నీల మేఘానాం; రమ్యచన్ద్రోదయా నిశాః. 27

వాయవస్సుఖసంస్పర్శాః కుముదాకరగన్ధినః;

రతిభోగక్షమా రాత్ర్యః (నార్యః) సజ్జోచాగురువల్లభాః. 28

వ్యా. మకరందపానముచే మత్తెక్కిన తుమ్మెదలచే నొప్పుచున్న కమలములు గల కొలంకులు, జాజిపువ్వులచేతను నల్లకలువలచేతను పరిమళించుచున్న చల్లని గర్భగృహము లును (ఇవి గ్రీష్మఋతువున నేవింపదగిన కామోద్దీపనములు). ఉత్తరీయముబోలె పైన గ్రమ్మియుండు నురుగుసముదయముకలనదులు నల్లనిచరులుకల పర్వతములును, నల్లని మేఘములయొక్క సముదయంబును (ఇవి వర్షఋతుయోగ్యమైన కామోద్దీపనములు), చంద్రోదయముచే రమ్యములగు రాత్రులు, కలువలతో గూడిన సరసులనుండి పరిమళయుక్తంబై స్ఫుర్ణమునకు సుఖముగ వీచు మందమారుతంబులును; (ఇవి శరత్కాలయోగ్య కామోద్దీపనములు); రతిసుఖము ననుభవింప ననుపై కుంకుమపువ్వును అగరుచందనమును ఉపయోగింప నర్హములగు రాత్రులు (లేక కామినులు)ను; ఇవి హేమంతశిశిరముల యందు యోగ్యములగు కామోద్దీపనములు), ఇవి యన్నియు వాడీకరణము లగును. (ఇచ్చట వైశిష్ట్యవన్నియు ఋతుభేదముచే మూలమున వివరింపకున్నను ఆయాఋతుచర్యవిధానమునబట్టి గ్రీష్మాదిఋతువుల ననుసరించి విభజింపబడినవని యెరుంగునది).

— వసంతఋతువున కామోద్దీపనములు. —

మూ. సుఖాస్పహాయాః పరపుష్పఘృష్టాః ఫుల్లావనాన్తాః విశదాన్న పానాః,

గాఢర్వశబ్దాశ్చ సుగంధయోగాః సత్త్వం విశాలం నిరుపద్రవం చ.

సిద్ధార్థతా చాభినవశ్చ కామః స్త్రీ చాయుధం సర్వమిహాత్మజస్య,

వయో నవం జాతమదశ్చకాలః హర్షస్య యోనిఃపరమానరాణామ్.

వ్యా. మనస్సుకనుకూలలగు చెలికాండ్రును, కోకిలారావములతో గూడి వికసించిన పుష్పములచే నిబిడితములగు నుద్యానవనప్రదేశంబులును, మధురప్రాయములగు నన్న పానంబులును, సంగీతధ్వనివిశేషంబులును, పరిమళయుక్తములగు సుగంధద్రవ్యంబులును, శోకాద్యుపద్రవములు లేక నిరంకుశముగ వ్యాపించునట్టి మనస్సును, మనసున నేవిధమైన కొరంతయు లేక కామాసక్తి కల్గియుండుట, రూపయావనాలంకారాదిగుణయుక్తమైన స్త్రీ, ఇవి యన్నియు మన్తధునకు ఆయుధములై కామోద్దీపనము లగును. మరియు నూతనముగ జనించు యౌవనంబును, వసంతకాలంబును, మనుజులకు సామాన్యముగ కామోద్దీపనమునకు ముఖ్యకారణము లగును. (ఈరెండుశ్లోకముల జెప్పబడిన కామో

ద్వీపములు సామాన్యముగ ఋతుసాధారణముగ యోగ్యములైనను ప్రధానముగ వసంత ఋతువు నుద్దేశించి కామోద్దీపనములుగ జెప్పబడినవి యని యెరుంగునది.

❧ వాజీకరణ తృతీయపాదవిషయసంగ్రహము. ❧

తత్ర స్తోకః—

మూ. ప్రహర్షయోనయో యోగాః వ్యాఖ్యాతాదశ పశ్చ చ, మాష
పర్ణభృతీయేఽస్తి పాదే శుక్రబలప్రదాః (పుష్టిబలప్రదాః). 31

వ్యా. ఇతైరంగున కామోద్దేకము కల్గుటకు కారణంబులును శుక్రమునకును శరీరమునకును బలమును గల్గించునవియు నగు వాజీకరణయోగములు పదునైదును మాష పర్ణభృతీయమును సీతృతీయవాజీకరణపాదమున వివరింపబడినవి.

ఇత్యగ్ని వేశకృతే తత్రే చరకప్రతినంస్కృతే, చికిత్సాస్థానే
ద్వితీయాధ్యాయే మాషపర్ణభృతీయో నామ
వాజీకరణపాదస్తృతీయః.

ఇతైరంగున నగ్ని వేశకృతంబును చరకప్రతినంస్కృతంబును నగు చరకసంహితయను నాయుర్వేదతంత్రమునందలి చికిత్సాస్థానము రెండవయధ్యాయమున మాషపర్ణభృతీయ మను వాజీకరణపాదము మూడవది సమాప్తము.

ద్వితీయాధ్యాయము—చతుర్థపాదము.

మూ. అథాతః పుమాన్ జాతబలాదికం వాజీకరణపాదం

వ్యాఖ్యాస్యామః.

1

ఇతి హ స్తాహ భగవానాశ్రేయః.

2

వ్యా. మాషపర్ణభృతీయమును వాజీకరణపాదమును జెప్పినపిదప పుమాన్ జాత బలాదికమును వాజీకరణపాదమును ఆశ్రేయు లుపదేశించినదానికన్న న్యూనాతిరేకము గాకుండునట్లు వివరించెదనని భావము.

(“పుమాన్, జాతబలాదయః శబ్దాః అస్తి (పాదే) విద్యుస్తే-ఇతిపుమాన్ జాత బలాదికః” అనువిగ్రహముచేత పుమాన్, జాతబల ఇవి మున్నగుశబ్దములు ప్రారంభమునగల పాదము పుమాన్ జాతబలాదికమని పాదగంజ్ఞయగును. ‘పుమాన్ జాతబలాది’ అనుశబ్దము నకు పైన స్వార్థమున క ప్రత్యయము వచ్చి ‘పుమాన్ జాతబలాదిక’ యని యగును).

—ॐ వాడీకరణోపయోగావశ్యకత. ॐ—

- మూ. పుమాన్ యథా జాతబలో యవదిచ్ఛన్ స్త్రీయో వ్రజేత్,
 యథా చాపత్యవాక్ సద్యః భవేత్తదుపదేక్ష్యతే. 3
- న హి జాతబలాస్సర్వే నరాశ్చపత్యభాగినః,
 బ్రహ్మచ్ఛరీరా బలినః సన్తి నారీషు దుర్బలాః. 4
- సన్తి చాల్పశ్రయాః (చాల్యబలాః) స్త్రీషు బలవన్తో బహుప్రజాః,
 ప్రకృత్యా చాపబలాస్సన్తి సన్తి చామయదుర్బలాః. 5
- నరాః చటకవత్కేచిత్ వ్రజన్తి బహుశః స్త్రీయం,
 గజవచ్ఛ ప్రసిష్ఠన్తి కేచిన్న బహుగామినః. 6
- కాలయోగబలాః కేచిత్ కేచిదభ్యసనధుః,
 కేచిత్ప్రియతైః యజ్యన్తే (వాహ్యన్తే) నృపాః కేచిత్ స్వభావతః.
 తస్మాత్ప్రియోగాత్ వాయోమో దుర్బలానాం బలప్రదాత్,
 సుఖోపభోగాత్ బలినాం భూయశ్చ బలవర్ధనాన్. 8
- పూర్వం శుద్ధశరీరాణాం నిరూహైస్సానువాసనైః (నిరూహా
 సానువాసనాః),
 బలాపేక్షీ ప్రయుజ్జీత శుక్రావత్యవివర్ధనాన్. 9
- ఘృతతైలరసక్షీరశర్కరామధుసంయుతః,
 వస్తయః సంవిధాతవ్యాః క్షీరమాంసరసాశినామ్. 10

వ్యా. పురుషుడు ఎట్లు అధికమైన బలము కలవాడై తనకిచ్చవచ్చినంతకాలము స్త్రీలతో రమించగలడో, వెంటనే యెట్లు సంతానము కలవాడగునో అవధత్తు స్త్రీకింద వివరింపబడును.

మరియు:—లోకమున పురుషులందరును పూర్తిగ దృఢమైన బలముకలవారుగ నుండబోరు. అందరును సంతానము కల్గియు నుండబోరు. లోకమున గొప్పశరీరమును ప్రశస్తమైన బలంబును కల్గియుండియు, స్త్రీలవిషయకమైన సంభోగకృత్యమున దుర్బలులైయుందురు. కొందరు స్వల్పబలము కలవారయ్యును స్త్రీసంభోగవిషయమునం దపార శక్తి కల్గి యధికసంతానమును బడసి యుందురు. మరియు కొందరు స్వభావముచేతనే బలహీనులైయుందురు. కొందరు వ్యాధిబాధలచే బలహీనులుగనుందురు. కొందరు పురు

షులు (స్వభావముచేతనే) పిచ్చుకవలె ననేకవర్షాయములు స్త్రీలతో రమించుకత్తి కల్గి యేనుగువలె శుక్రమునధికముగ విశిష్టంబుగల్గియుండురు. కొందరు (బలవర్ధకముగు) హేమం తాదికాలబలమునంజేసి బలయుక్తులగుదురు. కొందరు నిరంతరముగ స్త్రీసంభోగాభ్యాస వశమునంజేసి సంభోగశక్తి కల్గియుండురు. కొందరు శుక్రవృద్ధికరములగు సౌషధాది ప్రయోగమువలన సంభోగసమర్థు లగుదురు. కొందరు స్వభావముచేతనే మత్తవృషభముం బోలె యెల్లప్పుడును సంభోగశక్తి కల్గియుండురు. కావున వైశిష్టినవానిలో నేకారణ ముచే నైనను శుక్రము బలవత్తరము గాక సంభోగశక్తి లేనివారికి, అట్టిసంభోగవిషయ మైన బలమును పూర్తిగ గలుగంజేయు ప్రయోగముల నీక్రింద వివరించెదము. మరియు నాయోగములు స్వభావముచేనైనను వ్యాధిమున్నగు నితరకారణములచేనైన శుక్ర బలము తీరబడినది సంభోగశక్తి యుండిగినవారికి అట్టి శుక్రమును సంభోగశక్తిని వృద్ధి నందించునవియు, బలవంతులుగ నున్నవారికి మరింత బలమును వృద్ధిజేసి సుఖోపభోగముల ననుభవింప ననువుగను నుండును.

మరియు బలము నపేక్షించు పురుషుడు తొలుత నిరూహానువాసనాదిశోధనకర్త లచే శరీరమును శుద్ధముగ జేసికొని పిమ్మట శుక్రమును సంతానమును వృద్ధినందించు యోగముల బ్రయోగింపవగును. మరియు ఘృతము, తైలము, మాంసరసము, తీరము, చక్కెర, తేనె అనునీద్రవ్యములచే సిద్ధముచేయబడిన వస్తువులను తీరము మాంసము మాంసరసము వీనిని ఆహారముచేయుచును ప్రయోగింపవలెను.

❖ 1-2. శుక్రవర్ధన(వృద్ధి)మాంసగుటికలు. ❖

- మూ. పిష్ట్యా వరాహమాంసాని దత్వా మరిచసైన్ధవే,
 కోలవద్దుటికాః కృత్వా తప్తే సర్పిషి వర్తయేత్ (భర్జయేత్),
 వర్తన (భర్జన) స్తమ్భితాస్తాశ్చ ప్రక్షేప్యాః కాక్కులే రనే,
 ఘృతాఢ్యే గర్ధపిశునే దధిదాడిమసారికే. 12
- యథా న చిద్యాత్ గుళికాః తథా తం సాధయేద్ద్రవం,
 తం బిబ్బ భక్షయంతాశ్చ లభతే శుక్రమక్షయమ్ 13
- మాంసానామేవమన్యేషాం మేధ్యానాం కారయేద్భిషక్,
 గులికాస్సరసాస్తాసాం ప్రయోగశ్శుక్రవర్ధనః. 14
- (ఇతి వృద్ధిమాంసగుటికాః.)

వ్యా. పందిమాంసమును మెత్తగ పిష్టమువలె నూరి అందు మితముగ మిరియాల పొడిని సైంధవలవణమును కలిసి రేగుపండేసి యుండలు చేసి యాయుండలను చక్కగ కాగిన నేలిలో గట్టిపడునట్లు కాల్చి పేల్చి, పిదప వానిని కోడిమాంసరసమున (సూపున) వేసి, అందు నెయ్యి అధికముగ పోసి సుగంధద్రవ్యములను పెరుగుమిడిమిగాడను దానివ్వువిత్తులరసమును బోసి, అందుండు మాంసపు ఉండలు చిట్టి పగులక యుండునట్లు పక్వముచేసి యుంచుకొనునది. పిమ్మట (వైజెస్వి నరీతిగ నిరూహానువాసనవస్తులచే శుద్ధ శరీరుడగుపురుషుడు) అందలిమాంసపు ఉండలను (అగ్నిబలానుసారముగ) తిని యామాంస రసమునే త్రాగినచో శుక్ర మొకప్పుడును ఊణించక వృద్ధినందును.

మరియు నితైరంగున నే మేధ్యములగు (కండగల) తక్కిన జంతువుల మాంసముల గూడ గుళికల జేసి కోడిమాంసరసమున పక్వము జేసి యాగుళికలను మాంసరసమును ఉపయోగించినచో శుక్రము వృద్ధినందును. (ఇచ్చట వరాహమాంసయోగము ఒక టియు, ఇతరమాంసయోగ మొకటియు జేరి రెండుయోగము లగును).

— ౩. వృష్యమగుమాహిషమాంసరసము. —

మూ. మాషానజుక్కురితాఽ శుద్ధాఽ వితుషాఽ సాజడాఫలాఽ,
ఘృతాఢ్యే మాహిషరసే దధిదాడిమసారికే. 15

ప్రక్షిపేన్ద్రాత్రయా యుక్తాఽ థాన్యజీరకనాగరైః,
భుక్తః పీతశ్చ స రసః కురుతే శుక్రమక్షయమ్. 16

(ఇతి నృష్యో మాహిషరసః.)

వ్యా. పొట్టు లేక శుభ్రమైన మొలకలెత్తిన మినువబేడలను దూలగొండివిత్తుల పప్పులను మెత్తగ చూర్ణముచేసి నెయ్యి పెరుగు దానివ్వుపండ్లరసమును గూర్చిన ఎను బోతు మాంసరసమున బోసి పక్వముచేసి, అందు దనియాలు జీలకర శుంఠి పీనిని మిత ముగ తిరుగబోతబెట్టి, అందు ఘనముగనుండుభాగమును భుజించి, ద్రవ (మాంసరస) మును (వైయోగమున జెప్పినరీతిగ) త్రాగినచో నవిచ్ఛిన్నముగ శుక్రము వృద్ధినందును.

— 4. వృష్యమగుమత్స్యయోగము. —

మూ. ఆర్ద్రాణి మత్స్యమాంసాని శఫరీర్వా సుభర్జితాః,
తప్తే సర్పిషి యః భాదేత్ స గచ్ఛేత్ స్త్రీషు స క్షయమ్. 17

వ్యా. పచ్చివిగ నుండు మత్స్యములమొక్క మాంసములను, లేక శఫరియను మత్స్యవిశేషముల వైనను నేలిని చక్కగ కాచి అందు వైచి భక్ష్యము చేసి సంస్కరించి తినినయెడ శుక్లము ఊణించక స్త్రీలతో రమింపగలడు.

(ఇచ్చట మత్స్యమాంసాని అనుపదముచేత రోహిత) ఎఱ్ఱనిరంగుకలమత్స్యవిశేషంబులును, శఫరీ అనుపదముచేత సిత్తమును వృద్ధిచేయు శఫరీనామకమత్స్యములును గ్రహింపనగును).

— ౨౨ 5. రోహితమత్స్యయోగము. —

మూ. ఘృతభృష్టా రనేచ్ఛాగే రోహితా ఫలసారికే,
అనువీతరసా స్నిగ్ధా అపత్యాగ్ధి ప్రయోజయేత్. 18
(ఇతి వృష్యమత్స్యమాంసాని.)

వ్యా. రోహితకములను మత్స్యములయొక్క మాంసమును, నేతిలో వేయించి మేకపోతుమాంసరసమున జేర్చి, యందు దానిమ్మపొద్దు, ఊసికపండ్లు మున్నగువానిరసమును యథోచితముగ జేర్చి, నేతితో తిరుగబోత మొదలగు సంస్కారముల జేసి సంతానమును కోరుమనుజుడు ఆమాంసమును తిని దానితో పక్వమైన యామాంసరసమును త్రాగవలెను. (ఈ ప్రయోగముచేత శుక్రము వృద్ధిజేంది సంతానము కల్గనని భావము).

— ౨౩ 6-7. రెండువిధములైన పూర్ణముబూరెయోగములు. —

మూ. కుట్టకం (కుట్టితం) మత్స్యమాంసానాం హింజునైస్థవధాన్యకైః,
యుక్తం గోధూమచూర్ణైస ఘృతే పూపలికాః పచేత్. 19
మాహిషేచరసే మత్స్యా స్నిగ్ధాష్టులవణాః పచేత్,
రసే చాసుగతే మాంసం పోథయేత్తత్ర చావపేత్. 20
మరిచం జీరకం ధాన్యమల్పం హింజు నవం ఘృతం,
మాషపూపలికానాం తత్ గర్భార్థముపకల్పయేత్. 21
ఏతౌ పూపలికాయోగౌ బృంహణౌ బలవర్ధనౌ,
హర్షసౌభాగ్యదౌ పుత్ర్యౌ పరం శుక్రాభివర్ధనౌ. 22
(ఇతి వృష్యే పూపలికాయోగౌ.)

వ్యా. మత్స్యమాంసములను మెత్తగ కొండి అందు ఇంగువను నైంధవలవణమును దనియాలను మిఠముగ జేర్చి ఈమాంసపిష్టిమును గోధూమపిండిలో పూర్ణముగ జేర్చి (పూర్ణముబూరెలు) నేతిలో కాలవనగును.

మరియు మత్స్యములను ఎనుబోతుమాంసరసమున జేర్చి యందు నెయ్యిని దానిమ్మపండ్లపులుపును నైంధవలవణమును (మిఠముగ) జేర్చి మాంసరసమంతయు చేప

లతో నిమిడి యిగురునట్లు పండి పిమ్మట నాచేపలను మెత్తగ దంచి, అందు మిరియాలు జీలకర దనియాలు కొద్దిగ ఇంగువ వీని నన్నిటిని కొత్తగ వెన్నకాచిన నేతిలో జేర్చి పేయించి (వైజెప్పిన పక్షమత్స్యమాంసమున) తిరుగబోత బెట్టునది. పిమ్మట మినుప పిండిని కలుపుకొని యాపిండిలో వైజెప్పిన మత్స్యమాంసమును (పూర్ణముగ) పొదిగి నేతిలో పక్వముగ కాలిచ్చునది. (ఈరెండువిధములైన భక్ష్యములను పూర్ణముఃఖూరెని లోకమున వాడెదరు).

వైజెప్పిన రెండువిధములైన భక్ష్యయోగములను శరీరమును బలియజేయును. బలమును పృథ్విసంపించును. కామోద్రేకమును గల్గించి సంభోగశక్తిని శుక్రమును పృథ్వి నందించి పుత్రోత్పత్తికరము లై యుండును.

— ౪. పృష్యమాపాదిపూపలికములు. —

మూ. మాపాత్తగుప్తా గోధూమశాలిషష్టికపైష్టికం,
శర్కరాయా విదార్యాశ్చ చూర్ణమిక్షురకస్య చ. 23
సంయోజ్య మస్మణే క్షీరే ఘృతే పూపలికాః పచేత్,
పయోఽనుపానాస్తాశ్శీఘ్రం కుర్వన్తి పృషతాం పరమ్. 24
(ఇతి పృష్యామాపాదిపూపలికాః.)

న్యాయ. మినుములు, దూలగొండివిత్తులు, గోధూమలు, ఎఱ్ఱపరిబియ్యము, అరువది నాళ్లసంబావుల బియ్యము, చక్కెర, నేలగుమ్మడి, నీరుగొబ్బివిత్తులు, వీని నన్నిటిని చూర్ణముచేసి మిగడతో కూడ చిక్కగనుండు ఆవుపాలతో కలిపి ముద్దగ చేర్చి కలుపుకొని యాపిండిచేత ఆవునేతిలో పూరీలు కాల్చి ప్రతిదినము అగ్నిబలానుసార ముగ తిని, వెంటనే ఆవుపాలను త్రాగినయెడ మిక్కిలి శుక్రము పృథ్విసండును. (ఇచ్చట భాగములను ప్రత్యేకముగ జెప్పలేదు కావున సామాన్యపరిభాషచే వైజెప్పిన ద్రవ్యముల నన్నిటిని సమభాగములుగ జేర్చుకొనవగును).

— ౫. పృష్యయోగము. —

మూ. శర్కరాయాస్తులై కా స్యాత్ ఏకా గవ్యస్య సర్పిషః,
ప్రస్థో విదార్యాశ్చూర్ణస్య, పిష్పిల్లాః ప్రస్థ ఏవ చ. 25
అర్థాఢకం తుగాక్షీర్యాః, డ్రస్యాఽభివసస్య చ,
తత్సర్వం మూర్ఛితం తిష్ఠేత్ మూర్తికే ఘృతభాజనే. 26

మాత్రామగ్ని సమం తస్య ప్రాతః ప్రాతః ప్రయోజయేత్,
 ఏష వృషభ్యః పరం యోగో బల్యో బృంహణ ఏవ చ. 27
 (ఇతి వృక్ష్యయోగః.)

వ్యా. చక్రైర నూరుపలములు, నూరుపలములు ఆవు నెయ్యి, నేలగుమ్మడిగడ్డ ఒక ప్రస్థము (పదునూరుపలములు), పిప్పళ్లు ఒక ప్రస్థము, వెదురుప్పు అర్ధాఢకము (ముప్పదిరెండుపలములు), మంచి కొత్తలేనె అర్ధాఢకము వీనినన్నిటిని ఒకటిగ కలిపి నేతితో మోగినకుండలో నునిచి ధాన్యపుటమున బెట్టి అయ్యది చక్కగ మోగి యేకరస ముగ కలిసిన పిదప అగ్ని బలమునకు దగిన మాత్రను (పరిమాణమును) గల్పించి ప్రతిదినం బును ప్రాతఃకాలమున సేవించినచో నపారబలంబును పుష్టియు కల్గి శుక్రము పృథ్వి యగును. ఇయ్యది ప్రశస్తమైన వృషభయోగము.

— 10. అవత్యకరశతావర్యాదిఘృతము. —

మూ. శతావర్యా విదార్యాశ్చ తథా మాషాత్తగుప్తయోః,
 శ్వదంష్ట్రయాశ్చ నిష్కాఢాః జలేషు చ పృథకపృథక్. 28
 సాధయత్వా ఘృతప్రస్థం పయస్యష్టగుణే పునః,
 శర్కరామధుయుక్తం తత్ అవత్యార్థి ప్రయోజయేత్. 29
 (ఇత్యవత్యకరం ఘృతం.)

వ్యా. పిల్లిపీచరగడ్డలు, నేలగుమ్మడిగడ్డలు, ఉద్దులు, దూలగొండివిత్తులు, పల్లెరు విత్తులు ఈదినునులను ప్రత్యేక మొక్కక ప్రస్థమువంతున చేర్చి, ఒక్కొక్కదానికి నాల్గింతలు (నాల్గేసి ప్రస్థముల) వంతున నీళ్లు బోసి వేరువేరుగ నాల్గవవంతు మిగులు నట్లు కషాయములు కాచి వేరువేరుగ నుంచునది. పిదప ఒక ప్రస్థమాత్రము ఆవు నేలిని మైదెప్పిన కషాయములలో వేరువేరుగ కలుపుచు వేరువేరుగ (ఘృతపాకవిధి ప్రకారము) పక్వముచేసి యాఘృతమున నెనిమిదింతలు ఆవుపాలు కలిపి పక్వముగ కాచునది. ఇత్తెరంగున పక్వమైన యాఘృతమున చక్రైరను లేనెను (నాల్గవపాలు) కలిపి యగ్ని బలానుసారముగ సేవించినచో సంతానము కల్గును. శుక్రము పృథ్వి నందును. (ఇచ్చట ప్రత్యేకస్వాయము ననుసరించి లేనెను చక్రైరను ఘృతమునకు నాల్గవవంతు చేర్ప నగును.)

— 11. వృషభగటికాయోగము. —

మూ. ఘృతపాత్రం శతగుణే విదారీష్వరసే పచేత్,
 సిద్ధం పునశ్శతగుణే గవ్యే వయసి సాధయేత్. 30

శర్కరాయాస్తుగాక్షిర్యాః త్కౌద్ర స్యేతురసస్య చ,
 పిష్పల్యాః సాజడాయాశ్చ భాగైః పాదాంశితైర్ద్యుతమ్ 31
 గులికాః కారయేద్వైద్యః యథాస్థూలముదుమ్భరం,
 తాసాం ప్రయోగాత్పురః కులిజ్ఞ ఇవ హృష్యతి 32
 (ఇతి వృష్యగుటికాః)

వ్యా. ఒకపాత్ర=అధక (అరువదినాల్గుపలముల) పరిమితమగు ఆవునేతితో నేల
 గుమ్మడి స్వరసమును నూరు అధకములు చేర్చి తోలుత (ఘృతముమాత్రము మిగులునట్లు)
 పక్వముచేసి పిష్పట నాఘృతముననే నూరు అధకములు ఆవుపాలు బోసి మరల ఘృతశీష
 ముగ పక్వముచేయునది. మరియు నాఘృతమున చక్కెర, వెనురుచ్చ, లేసె, చెరకు
 రసము, పిష్పల్లచూర్ణము, దూలగొండివిత్తులచూర్ణము వీనిని ఒక్కొక్కదానిని ఘృతమునకు
 నాల్గవంతు (వదునారుపలములవంతు)న కలుపుకుని చక్కన కలియబెట్టి పెద్దమేడిపం
 డంత యుండలు చేసి యగ్నిబలానుసారముగ నేపించినయెడ సిచ్చుకవలె సంభోగేచ్ఛ
 కల్గి శుక్రము వృద్ధిజేందియుండును.

— 12. వృష్యములగు ఉత్కారికములు (పూరీలు). —

మూ. సితోపలాపలశతం తదర్థం నవసర్పిషః,
 త్కౌద్రపాదేన సంయుక్తం సాధయేజ్వలపాదికమ్. 33
 సాన్ద్రం గోధూమచూర్ణానాం పాదం స్తీర్ణే శిలాతలే,
 శుచౌ శ్లక్ష్యే సముత్కిర్య మద్దనేనోపపాదయేత్. 34
 శుద్ధా ఉత్కారికాః కార్యాః చన్ద్రమణ్డలసన్నిభాః,
 తాసాం ప్రయోగాద్దజవత్ నారీస్సన్తర్పయేన్నరః 35
 (ఇతి వృష్యా ఉత్కారికా)

వ్యా. సితోపలములు (శీనాకల్పండ) నూరుపలములు పొడిచేసి అంసు సగ
 పాలు (ఏబైపలములు) అప్పుడు వెన్నకాచిన నేతిని నాల్గవంతు (ఇరువదియైదుపల
 ములు) లేసెను కల్పి నాల్గవంతు నీళ్లు బోసి పాకముబట్టి యాపాకమున నాల్గవంతు
 గోధూమసిండిని కలిపి కలియబెట్టి దానిని పరిశుద్ధమై సునుపుకల్గిన యొకబండ (సన్నికల్లు)
 పై పలుచగ నెఱసి 'మెత్తగమద్దనముచేసి యాపాకపు సిండిచేత చంద్రమండలమువలె
 గుండ్రముగ తెల్లగనుండునట్లు పూరీలు తట్టి మరల నేతితో కాల్చి యుంచుకొనునది.
 ఆపూరీల నుపయోగించినచో నేనుగువలె స్త్రీలకు సంభోషము కల్గనట్లు రమించగల్గును.
 ఇది యుత్తమమైన వృష్యయోగము.

అతిబాలవృద్ధులు సంభోగము చేయదగదనుట.

మూ. నరై వై శోడశాద్వర్షాత్ సప్తత్యైః పరతో న చ,
అయుష్కామో నరః స్త్రీభిః సంయోగం కర్తుమర్హతి. 40

అతిబాలో హ్యసంపూర్ణసర్వథాతుః స్త్రియం వ్రజక్,
ఉపశుష్యేత సహసా తటాకమివ కాజలమ్. 41

శుష్కం రూక్షం యథా కాష్ఠం జన్తుజగ్ధం విజర్జితం,
స్పృష్టమాశు విశీర్యేత తథా వృద్ధః స్త్రియో వ్రజక్. 42

వ్యా. పదునారు సంవత్సరములు నిండనివయసు కలబాలుడును, డెబ్బదివత్సరములవయసు దాటిన వృద్ధుడును స్త్రీసంభోగము చేయరాదు. అటుగాక అట్టి నియమిత కాలము నతిక్రమించి సంభోగము చేసినచో నాయువు క్షీణించును. మరియు అతి బాల్యమున సంభోగము చేసినచో వానికి రసాదిధాతువులు పూర్ణముగ పుష్టినందకయుండుటంజేసి కొంచెముగ నీళ్లకల సరస్సు ఎండతాకుడుచే నెండిపోవువిధముగ నానాట రసాదిధాతువులు కృశించి బలముచెడును. డెబ్బదివత్సరములవయసు దాటిన ముసలివాడు సంభోగము చేసినచో ఎండి తెలముచచ్చి పురుగులచే పుష్పిదగిలి రంధ్రములు పడియున్న కొయ్య తాకినంతమాత్రమున విరిగి చెడిపోవువిధముగ చెడును. (కావున పైజెప్పినవయోనియమము ననుసరించి భోగింపవలెనని భావము).

(ఇచ్చట తటాకసాదృశ్యముచేత బాలునకు కఫప్రాధాన్యమునంజేసి శుక్రము వృద్ధినొందనున్నను తత్కాలమున శుక్రము అల్పముగ నుండుననియు, వృద్ధునకు శుష్క-రూక్ష-జంతుజగ్ధాదిగుణవిశిష్ట కాష్ఠదృష్టాంతముచేత నష్టమైనశుక్రము మరల వృద్ధినొందక పూర్తిగ నశించుననియు తెలిసెడి.)

కామోదైకము గల్గకుండుటకు కారణములు.

మూ. జరయా చిన్తయా శుక్రం వ్యాధిభిః కర్తకర్షణాత్,
క్షయం గచ్ఛత్యనశనాత్ స్త్రీణాం చాతినిషేవణాత్. 43

క్షయాత్ భయాదవిస్రమ్భాత్ శోకాత్ స్త్రీదోషదర్శనాత్,
నారీణామరస్జ్జత్వాత్ అవిచారాదనేవనాత్. 44

తృప్తస్యాపి స్త్రియో గన్తుం న శక్తిరుపజాయతే,
దేహసత్వబలాపేక్షీ హర్షః శక్తిశ్చ హర్షజా. 45

వ్యా. ముసలితనము, చింత, వ్యాధులు, శరీరమునకు శ్రమమును కల్పించువనులచే శరీరము కృశించుట, ఆన్నమును భుజించకుండుట, తనబలమునకు మీరి సంభోగము చేయుట, ఈకారణములచేత శుక్రము నశించును.

మరియు ఆట్టికారణములచే శుక్రము తీణించుటచేతను, భయము, పరస్పరము ప్రీతి లేకపోవుట, దుఃఖము, స్త్రీలయందు దోషము నూహించుట, తాపలచినస్త్రీలు రసజ్ఞత లేకుండుట, సంభోగవిషయక గంకల్పమును చేయకుండుట, బొత్తుగ సంభోగము చేయక (చాలకాలము) విరమించుట, ఈకారణములచేతను, మనుజుడు సంతృప్తిజెంది యున్నను వానికి సంభోగశక్తి కల్గక నశించును.

మఱియు మనుజుడు ఆహారసౌష్ఠవాదులచే తృప్తిజెందియున్నను కామోద్రేకము వానిదేహముయొక్కయు మనస్సుయొక్కయు బలము నపేక్షించియుండును. ఆట్టి హర్షము (కామోద్రేకము)వలన సంభోగశక్తి కల్గును. (కావున వైశేష్యబడినక్షయము భయము మున్నగు కారణములచే మనశ్శరీరబలం బుడుగును. కావున బలముచే నగు హర్షంబును, దాన గల్గు సంభోగశక్తియు సంభవింపనేరదని భావము).

—● స్త్రీసంపర్కమున శుక్రము వెడలువిధము. —●

మూ. రస ఇథో యథా దగ్ని సర్పిః తైలం తిలే యథా,
సర్వత్రానుగతం దేహే శుక్రం సంస్పర్శనే తథా. 46
తత్ స్త్రీపురుషసంయోగే చేష్టాసంకల్పపీడనాత్,
శుక్రం ప్రచ్యవతే స్థానాత్ జలమార్ద్రాత్పటాదివ. 47
హర్షాత్తద్దాత్ సతత్వాచ్చ వైచ్ఛిల్యాద్దారవాదపి,
అణుప్రవణభావాచ్చ ద్రుతత్వాన్తారుతస్య చ. 48
అష్టాభ్య ఏభ్యో హేతుభ్యః శుక్రం దేహాత్ప్రసీచ్యతే,

వ్యా. చెఱకునందు చెఱకురసమువలెను, పెరుగునందు నేతివలెను, నువ్వులయందు నూనెవలెను స్పర్శేంద్రియపరిజ్ఞానము కలపురుషునిశరీరమునం దెల్ల వ్యాపించియుండును. (ఇచ్చట 'సంస్పర్శనే' అని చెప్పుటచేత స్పర్శము నెరుంగని వెండ్రుకలు నఖములు మున్నగునవి శరీరసంబద్ధములైనను వానియందు శుక్రవ్యాప్తి లేదని తెలిసెడి).

శరీరమునం దెల్ల వ్యాపించియున్న యాశుక్రము స్త్రీపురుషులు పరస్పరముకలయు సమయమున సంభోగరూపమైన చేష్టవలనను స్త్రీరూపవిశేషాదిసంబంధమైన యనురాగాలిశయముచేతను పరస్పరసమర్థముచేతను తడసియుండు గుడ్డనుండి సంపీడనముచే నీళ్లు

స్రవించువిధముగ స్వస్థానమునుండి (శుక్రము) స్రవించును. మరియు కామోద్రేకము వలనను, అనురాగాతిశయమువలనను, స్రవించుస్వభావము కల్గియుండుటచేతను, పిచ్చిల గుణము కల్గియుండుటచేతను, గురుత్వము (బరువు) కల్గియుండుటవలనను, అణురూపమై క్రిందికిజారుస్వభావము కల్గియుండుటవలనను, శుక్రమును వెడలించువాతమునకు వేగ స్వభావము కల్గియుండుటవలనను, శుక్రము దేహమునుండి క్రిందికి జారును. వైజెప్పిన సంకల్పవీడనాది విశిష్టసంభోగచేష్టావిశేషము కామోద్రేకము మున్నగు సెనిమిదికారణములచేత శుక్రము శరీరమునుండి స్రవించును.

౨౭ ప్రశస్త శుక్రలక్షణము. ౨౭

మూ. చరతో విశ్వరూపస్య రూపద్రవ్యం యదుచ్యతే. 49

బహులం మధురం స్నిగ్ధం అవిస్రం గురు పిచ్చిలం,
శుక్లం బహు చ యచ్ఛక్రం బలవ త్తదసంశయమ్. 50

వ్యా. నానారూపములగు మానుషవత్సాదిజాతులయందు సంచరించు స్వభావము కలజీవాత్మయొక్క మూర్తికి (స్థూలశరీరమునకు) కారణభూతద్రవ్యమైనది శుక్రము. అయ్యది చిక్కనై మధురంబును, స్నిగ్ధంబును, దుర్లంధరహితంబును, బరువు కల్గి జిగురుగ నుండునదియు, మిక్కిలి తెల్లని రంగుకల్గినదియు నై యుండినచో మిగుల బలవత్తరమని నిస్సంశయముగ జెప్పవచ్చును. (ఇచ్చట శుక్రముననది యుపలక్షణము కావున ఆర్తవము కూడ శుక్రమువలెనే జీవాత్మకు శరీరస్రాప్తిరూపజన్మాంతరకారణమగునని యెరుంగునది).

౨౮ వాజీకరణశబ్దనిర్వచి. ౨౮

మూ. యేన నారీషు సామర్థ్యం వాజీవ లభతే నరః,
ప్రజేచ్ఛాభ్యధికం యేన వాజీకరణమేవ తత్. 51

వ్యా. పురుషుడు దేనిచేత గుఱ్ఱమువలె స్త్రీలతో రమించుసామర్థ్యము కల్గి యుండునో, దేనిచేత పలుమారు స్త్రీలతో రమింపగల్గునో, అనియెల్ల వాజీకరణమని యెరుంగునది.

ఇచ్చట నీవిషయమునెరుంగునది:—శుక్రవృద్ధికరము (శుక్రమును వృద్ధినందించు నది, అయ్యది ఉద్ధలు మున్నగునది); శుక్రప్రతికరము (శుక్రమును స్రవించుచేయు నది, అయ్యది సంకల్పము మున్నగునది); శుక్రప్రతివృద్ధికరము (శుక్రమును వృద్ధిపరచి స్రవించజేయునది, అయ్యది క్షీరము మాంసరసము మున్నగునది); అని పృష్యము మూడు విధములు. ఈవివరణము స్థూలంతరమున నిట్లు చెప్పబడినది:—“శుక్రప్రతికరం కిణ్ఘిత్”,

వ్యా. మునలితనము, చింత, వ్యాధులు, శరీరమునకు శ్రమమును కల్గించువనులచే శరీరము కృశించుట, ఆన్మమును భుజించకుండుట, తనబలమునకు మీరి సంభోగము చేయుట, ఈకారణములచేత శుక్రము నశించును.

మరియు ఆట్టికారణములచే శుక్రము క్షీణించుటచేతను, భయము, వరస్పరము స్త్రీతి లేకపోవుట, దుఃఖము, స్త్రీలయందు దోషము నూహించుట, తాపలచినస్త్రీలు రసజ్ఞత లేకుండుట, సంభోగవిషయక గంకల్పమును చేయకుండుట, బొత్తుగ సంభోగము చేయక (చాలకాలము) విరమించుట, ఈకారణములచేతను, మనుజుడు సంతృప్తిజేంది యున్నను వానికి సంభోగశక్తి కల్గక నశించును.

మఱియు మనుజుడు ఆహారసౌష్ఠవాదులచే తృప్తిజేదియున్నను కామోద్రేకము వానిదేహముయొక్కయు మనస్సుయొక్కయు బలము నపేక్షించియుండును. ఆట్టి హర్షము (కామోద్రేకము)వలన సంభోగశక్తి కల్గును. (కావున వైజెప్పబడినక్షయము భయము మున్నగు కారణములచే మనశ్శరీరబలం బుడుగును. కావున బలముచే నగు హర్షంబును, దాన గల్గు సంభోగశక్తియు సంభవింపనేరదని భావము).

—ॐ స్త్రీసంవర్కమున శుక్రము వెడలువిధము. —

మూ. రస ఇత్యో యథా దధ్ని సర్పిః త్రైలం తిలే యథా,
సర్వత్రానుగతం దేహే శుక్రం సంస్పర్శనే తథా. 46

తత్ స్త్రీపురుషసంయోగే చేష్టాసంకల్పపీడనాత్,
శుక్రం ప్రచ్యవతే స్థానాత్ జలమార్ద్రాత్ప్రటాదివ. 47

హర్షాత్తర్షాత్ సత్యాచ్చ వైచ్ఛిల్యాద్ధౌరవాదపి,
అణుప్రవణభావాచ్చ ద్రుతత్వాన్తారతస్య చ. 48

అప్రాభ్య ఏభ్యో హేతుభ్యః శుక్రం దేహాత్ప్రసీచ్యతే,

వ్యా. చెఱకునందు చెఱకురసమువలెను, పెరుగునందు నేలివలెను, నువ్వులయందు నూనెవలెను స్పర్శేంద్రియపరిజ్ఞానము కలపురుషునిశరీరమునం దెల్ల వ్యాపించియుండును. (ఇచ్చట 'సంస్పర్శనే' అని చెప్పటచేత స్పర్శము నెరుంగని వెండ్రుకలు నఖములు మున్నగునవి శరీరసంబద్ధములైనను వానియందు శుక్రవ్యాప్తి లేదని తెలిసిడి).

శరీరమునందెల్ల వ్యాపించియున్న యాశుక్రము స్త్రీపురుషులు వరస్పరముకలయు సమయమున సంభోగరూపమైన చేష్టవలనను స్త్రీరూపవిశేషాదిసంబంధమైన యసురా గాతిశయముచేతను వరస్పరసమృద్ధముచేతను తడసియుండు గుడ్డనుండి సంపీడనముచే నీళ్లు

స్రవించువిధముగ స్వస్థానమునుండి (శుక్రము) స్రవించును. మరియు కామోద్రేకము వలనను, అనురాగాతిశయమువలనను, స్రవించుస్వభావము కల్గియుండుటచేతను, పిచ్చిల గుణము కల్గియుండుటచేతను, గురుత్వము (బరువు) కల్గియుండుటవలనను, అణురూపమై క్రిందికిజారుస్వభావము కల్గియుండుటవలనను, శుక్రమును వెడలించుచాతమునకు వేగ స్వభావము కల్గియుండుటవలనను, శుక్రము దేహమునుండి క్రిందికి జారును. వైశిష్ట్య సంతకల్పపీడనాది విశిష్టసంభోగచేష్టావిశేషము కామోద్రేకము మున్నగు సైనిమిదికారణములచేత శుక్రము శరీరమునుండి స్రవించును.

—౨౨ ప్రశస్త శుక్రలక్షణము. ౨౨—

మూ. చరతో విశ్వరూపస్య రూపద్రవ్యం యదుచ్యతే. 49

బహులం మధురం స్నిగ్ధం అవిస్రం గురు పిచ్చిలం,
శుక్లం బహు చ యచ్చుక్రం బలవ త్తదసంశయమ్. 50

వ్యా. నానారూపములగు మానుషపశ్చాదిజాతులయందు సంచరించు స్వభావము కలజీవాత్మయొక్క మూర్తికి (స్థూలశరీరమునకు) కారణభూతద్రవ్యమైనది శుక్రము. అయ్యది చిక్కనై మధురంబును, స్నిగ్ధంబును, దుర్గంధరహితంబును, బరువు కల్గి జిగటగ నుండునదియు, మిక్కిలి తెల్లని రంగుకల్గినదియు నై యుండినచో మిగుల బలవత్తరమని నిస్సంశయముగ జెప్పనగును. (ఇచ్చట శుక్రముననునది యుపలక్షణము కావున ఆర్తవము కూడ శుక్రమువలెనే జీవాత్మకు శరీరస్థాపిరూపజన్మాంతరకారణమగునని యెరుంగునది).

—౨౩ వాడీకరణశబ్దనిర్ణయము. ౨౩—

మూ. యేన నారీషు సామర్థ్యం వాజీవ లభతే నరః,
వ్రజేచ్ఛాభ్యధికం యేన వాడీకరణమేవ తతే. 51

వ్యా. పురుషుడు దేనిచేత గుఱ్ఱమువలె స్త్రీలతో రమించుసామర్థ్యము కల్గి యుండునో, దేనిచేత పలుమారు స్త్రీలతో రమింపగల్గునో, అవియెల్ల వాడీకరణమని యెరుంగునది.

ఇచ్చట నివిషయము సెరుంగునది:—శుక్రవృద్ధికరము (శుక్రమును వృద్ధిపఱచునది, అయ్యది ఉద్ధులు మున్నగునది), శుక్రస్మృతికరము (శుక్రమును స్రవించుచేయునది, అయ్యది సంకల్పము మున్నగునది), శుక్రస్మృతివృద్ధికరము (శుక్రమును వృద్ధిపరచి స్రవించజేయునది, అయ్యది తీరము మాంసరసము మున్నగునది), అని వృష్యము మూడు విధములు. ఈవివరణము స్థలాంతరమున నిట్లు చెప్పబడినది:—“శుక్రస్మృతికరం క్షిప్తే,

కిష్కిన్ధ్యక వివర్ధనమ్, స్రుతివృద్ధికరం కిష్కిన్ త్రివిధం వృష్యముచ్యతే.” ఈ త్రివిధ శుక్ర లక్షణమును “యేన నారీషు... మేవ తత్” అనుశ్లోకముచే నీతంత్రకారుడు సంగ్రహముగ జెప్పెను.

❦ వాడీకరణచతుర్థపాదవిషయసంగ్రహము. ❦

తత్ర శ్లోకాః—

మూ. హేతుర్యోగోపదేశస్య యోగాః ద్వాదశ చోత్తమాః,
యత్పూర్వం మైథునాత్ సేవ్యం, సేవ్యం యన్తైథునాదను. 52
యదా న సేవ్యాః ప్రమదాః కృతస్స శుక్రవినిశ్చయః,
నిరుక్తం చేహ నిర్దిష్టం పుమాన్ జాతబలాదికే. 53

వ్యా. వాడీకరణయోగముల నుపదేశించుటకు ప్రయోజనము, ఉత్తమములగు పండ్రెండు వాడీకరణయోగములు, సంగమకాలమునకు పూర్వము సేవింపదగినవియు, సంభోగానంతరము సేవింపదగిన, స్నానపానాదినీయమములును, స్త్రీసంభోగము చేయ దగనికాలము (వయస్సు), శుక్రముయొక్క స్వభావగుణాదులు, వాడీకరణశబ్దనిర్వచనము, ఈవిషయము లన్నియు నీపుమాన్ జాతబలాదికమను వాడీకరణపాదమున వివరింపబడినవి.

ఇత్యగ్ని వేశకృతే తన్త్రే చరక ప్రతిసంస్కృతే, చికిత్సాస్థానే
ద్వితీయాధ్యాయే పుమాన్ జాతబలాదికో నామ
వాడీకరణపాదశ్చతుర్థః.

ఇతైరంగున నగ్ని వేశకృతంబును చరక ప్రతిసంస్కృతంబును నగు చరకసంహిత యను నాయు ర్వేదతంత్రమునందలి ద్వితీయాధ్యాయమున పుమాన్ జాతబలాదికమను వాడీకరణపాదము నాల్గవదియు అధ్యాయంబును సమాప్తము.

తృతీయాధ్యాయము—జ్వరచికిత్సితము.

అపతరణికః—చికిత్సితప్రారంభమున “భేషజం ద్వివిధం చ తత్. స్వస్థస్యోర్జస్కరం కించిత్ కిష్కిదార్ద్రస్య రోగనుత్” (చి-అ. ౧. శ్లో. ౪) అనువాక్యముచే చికిత్స రెండువిధములుగ ర్షేషధము నిర్దేశింపబడినది. అందు స్వస్థోర్జస్కరార్షేషధము పైయధ్యాయముల రెండిటియందును సవిస్తరముగ నిరూపింపబడినది. పిమ్మట క్రమప్రాప్త

మైన రోగహరౌషధమును వివరింపం దలంచి, అందు రోగములలో రుద్రరోగసంభవ త్యాదికారణములచే జ్వరము ప్రధానమగుటంజేసి తొలుత నీయధ్యాయమున జ్వరచికి త్పితము వివరింపబడును. (జ్వరము రుద్రరోగసంభవమని యీక్రిందనే తంత్రకారునిచే వివరింపబడును). ప్రాధాన్యమును “దేహేంద్రియమనస్తాపీ సర్వరోగగ్రజో బలీ, జ్వరః ప్రధానో రోగాణాం” అని క్రింద చెప్పబడును.

మూ. అథాతో జ్వరచికిత్సితం వ్యాఖ్యాస్యామః.

1

ఇతి హ స్తాహ భగవానాశ్రేయః.

2

వ్యా. వాచీకరణాధ్యాయమును వివరించినపిదప జ్వరచికిత్సితమును (జ్వరచికిత్సను బోధించునట్టి) అధ్యాయమును భగవత్పర్వరూపుడగు నాశ్రేయు లుపదేశించినదానికన్న న్యూనాతిరేకము గాకుండునట్లు వివరించెదనని యర్థము.

జ్వరచికిత్సిత మనుచోట అభిధేయాభిధానముల కభేదము నంగీకరించి జ్వరచికి త్సను బోధించు అధ్యాయము జ్వరచికిత్సితమని యధ్యాయసంజ్ఞ నెరుంగునది. ఇతైరంగుననే “రక్తపిత్తచికిత్సితం, గుల్మచికిత్సితం” ఇత్యాదిస్థలములయందెల్ల నధ్యాయసంజ్ఞ నెరుంగునది.

మూ. విజ్వరం జ్వరసద్దేహం పర్యపుచ్ఛత్ పునర్వసుం,

వివిక్తే శాస్త్రమాసీనం అగ్ని వేశః కృతాజ్ఞలిః.

3

వ్యా. అగ్ని వేశులు రోగనిర్దుష్టుడగు విజనస్థలమున శాంతచిత్తుడై సుఖముగ కూర్చొనియున్న పునర్వసువు (ఆశ్రేయుల)ను జ్వరవిషయమై నిదానస్థానమును వినుటచే తాదెలిసికొన్న వానికన్న నితరములగు కొన్ని సందేహవిషయములను కృతాంజలియై యీక్రింద జెప్పబడువిధముగ నడిగెను.

ఇచ్చట ‘వివిక్తే శాస్త్రమాసీనం’ అను గురువిశేషణముచే గురువు సమాహితచిత్తుడై యుండుటంబట్టి తనసందేహముల దీర్పదగినవయముమనియు, గురువును శిష్యుడడుగుటకు అట్టిసమయమును గమనించుట సద్ధర్మమనియు చెలినెడి.

— జ్వరమునుద్దేశించి యగ్ని వేశులు జేయు ప్రశ్నములు. —

మూ. దేహేంద్రియమనస్తాపీ సర్వరోగగ్రజో బలీ,

జ్వరః ప్రధానో రోగాణాం ఉక్తో భగవతా పురా.

4

తస్య ప్రాణిపత్నస్య ధృవస్య ప్రలయోదయే,

ప్రకృతిం చ ప్రవృత్తిం చ ప్రభావం కారణాని చ.

5

కిచ్చిచ్చుక వివర్ధనమ్, సులివృద్ధికరం కిచ్చిత్ త్రివిధం వృష్యముచ్యతే.” ఈ త్రివిధ శుక్రలక్షణమును “యేన నారీషు... మేవ తత్” అనుశ్లోకముచే సీతంత్రకారుడు సంగ్రహముగ జెప్పెను.

—ॐ వాజీకరణచతుర్థపాదవిషయసంగ్రహము. ॐ—

తత్ర శ్లోకాః—

మూ. హేతుర్యోగోపదేశస్య యోగాః ద్వాదశ చోత్తమాః,
యత్పూర్వం మైథునాత్ సేవ్యం, సేవ్యం యన్మైథునాదను. 52
యదా న సేవ్యాః ప్రమదాః కృత్స్న శుక్ర వినిశ్చయః,
నిరుక్తం చేహ నిర్దిష్టం పుమాన్ జాతబలాదికే. 53

వ్యా. వాజీకరణయోగముల నుపదేశించుటకు ప్రయోజనము, ఈ త్రయములగు వంద్రైండు వాజీకరణయోగములు, సంగమకాలమునకు పూర్వము సేవింపదగినవియు, సంభోగానంతరము సేవింపదగిన, స్నానపానాదినియమములును, స్త్రీసంభోగము చేయ దగనికాలము (వయస్సు), శుక్రముయొక్క స్వభావగుణాదులు, వాజీకరణశబ్దనిర్వచనము, ఈవిషయము లన్నియు సీపుమాన్ జాతబలాదికమను వాజీకరణపాదమున వివరింపబడినవి.

ఇత్యగ్ని వేశకృతే తన్త్రే చరకప్రతిసంస్కృతే, చికిత్సాస్థానే
ద్వితీయాధ్యాయే పుమాన్ జాతబలాదికో నామ
వాజీకరణపాదశ్చతుర్థః.

ఇతైరంగున నగ్నివేశకృతంబును చరకప్రతిసంస్కృతంబును నగు చరకసంహిత యను నాయు ర్దేవతంత్రమునందలి ద్వితీయాధ్యాయమున పుమాన్ జాతబలాదికమను వాజీకరణపాదము నాల్గవదియు అధ్యాయంబును సమాప్తము.

తృతీయాధ్యాయము—జ్వరచికిత్సితము.

అపతరణికః—చికిత్సితప్రారంభమున “భేషజం ద్వివిధం చ తత్. స్వస్థస్సోర్జస్కరం కించిత్ కిచ్చిదార్తస్య రోగనుత్” (చి-అ. ౧. శ్లో. ౪) అనువాక్యముచే చికిత్స రెండువిధములుగ భేషజము నిర్దేశింపబడినది. అందు స్వస్థోర్జస్కరౌషధము పైయధ్యాయముల రెండిటియందును నవిస్తరముగ నిరూపింపబడినది. పిమ్మట క్రమప్రాప్త

మైన రోగహరౌషధమును వివరింపం దలంచి, అందు రోగములలో రుద్రకోపసంభవ త్వాదికారణములచే జ్వరము ప్రధానమగుటంజేసి తొలుత నీయధ్యాయమున జ్వరచికి త్సితము వివరింపబడును. (జ్వరము రుద్రకోపసంభవమని యీక్రిందనే తంత్రకారునిచే వివరింపబడును). ప్రాధాన్యమును “దేహేంద్రియమనస్తాపీ సర్వరోగాగ్రజో బలీ, జ్వరః ప్రధానో రోగాణాం” అని క్రింద చెప్పబడును.

మూ. అథాత్ జ్వరచికిత్సితం వ్యాఖ్యాన్యమామః.

1

ఇతి హ స్తాహ భగవాన్తాత్రేయః.

2

వ్యా. వాడీకరణాధ్యాయమును వివరించినపిదప జ్వరచికిత్సితమున (జ్వరచికిత్సను బోధించునట్టి) అధ్యాయమును భగవత్స్వరూపుడగు నాత్రేయు లుపదేశించినదానికన్న న్యూనాతిరేకము గాకుండునట్లు వివరించెదనని యర్థము.

జ్వరచికిత్సిత మనుచోట అభిధేయాభిధానముల కభేదము నంగీకరించి జ్వరచికి త్సను బోధించు అధ్యాయము జ్వరచికిత్సితమని యధ్యాయసంజ్ఞ నెరుంగునది. ఇతైరం గుననే “రక్తపిత్తచికిత్సితం, గుల్మచికిత్సితం” ఇత్యాదిస్థలములయందెల్ల నధ్యాయసంజ్ఞ నెరుంగునది.

మూ. విజ్వరం జ్వరసద్దేహం పర్యపుచ్చత్ పునర్వసుం,

వివిక్తే శాన్తమాసీనం అగ్ని వేశః కృతాజ్ఞలిః.

3

వ్యా. అగ్ని వేశులు రోగనిర్దుష్టుడగు విజనస్థలమున శాంతచిత్తుడై సుఖముగ కూర్చొనియున్న పునర్వసువు (ఆత్రేయుల)ను జ్వరవిషయమై నిదానస్థానమును వినుటచే తాచెలిసిొన్నవానికన్న నితరములగు కొన్ని సందేహవిషయములను కృతాంజలియై యీక్రింద జెప్పబడువిధముగ నడిగెను.

ఇచ్చట ‘వివిక్తే శాన్తమాసీనం’అను గురువిశేషణముచే గురువు సమాహితచిత్తుడై యుండుటంబట్టి తనసందేహముల దీర్పదగినసమయమనియు, గురువును శిష్యుడడుగుటకు అట్టిసమయమును గమనించుట సద్ధర్మ మనియు చెప్పినది.

— జ్వరమునుద్దేశించి యగ్ని వేశులు జేయు ప్రశ్నములు. —

మూ. దేహేంద్రియమనస్తాపీ సర్వరోగాగ్రజో బలీ,

జ్వరః ప్రధానో రోగాణాం ఉక్తో భగవతా పురా.

4

తస్య ప్రాణిపత్నస్య ధృవస్య ప్రలయోదయే,

ప్రకృతిం చ ప్రవృత్తిం చ ప్రభావం కారణాని చ.

5

పూర్వరూపమధిష్ఠానం బలకాలాత్తలక్షణం,
 వ్యాసతో విధిభేదాచ్చ (భేదం చ) పృథగ్భిన్నస్య చాకృతిమ్. 6
 లిజ్జమామస్య జీర్ణస్య సౌషధం చ క్రియాక్రమం,
 విముఞ్చతః ప్రశాంతస్య చిహ్నం యచ్చ పృథక్పృథక్. 7
 జ్వరావస్థా రక్ష్యశ్చ యావత్కాలం యతో యతః,
 ప్రశాంతః కారణైర్యైశ్చ పునరావర్తతే జ్వరః. 8
 యాశ్చాపి పునరావృత్తం క్రియాః ప్రశమయన్తి తం,
 జగద్ధితార్థం తత్సర్వం భగవన్! వత్తుమర్హసి. 9

వ్యా. జ్వరము సునుజాలశరీరమును చక్షురాదీంద్రియములను మనస్సును తపింప జేయునది. శరీరమునకు సంబంధించిన తక్కినరోగములకంటె తొలుత వుట్టినది. ఈకారణములచేత జ్వరము తక్కినరోగములకంటె ప్రబలమైనదనియు ప్రధానంబనియు మునుపు మీచే జెప్పబడినది. మృతికరంబగుటం జేసి సకలప్రాణులకు శత్రువును, బన్ధాదియందును మరణకాలమునందును తమోరూపముగ నవశ్యము వ్యాపించునదియు సగు వైజెప్పబడిన జ్వరముయొక్క ప్రకృతిని, ప్రవృత్తిని, ప్రభావమును, కారణములను, పూర్వరూపమును, అధిష్ఠానమును, బలమును, కాలమును స్వరూపముయొక్క లక్షణమును వీనినన్నిటిని; విఫలముగ విధిభేదము ననుసరించి వేరువేరుగను నెలవిండు. మరియు నట్టి విధిభేదములు కల జ్వరముయొక్క యాకృతిని (స్వరూపలక్షణమును), ఆమజ్వరముయొక్క లక్షణమును, జీర్ణజ్వరముయొక్క లక్షణమును, అట్టి ఆమ-జీర్ణజ్వరముల రెండిటిచికిత్సలను, వాని చికిత్సాక్రమమును, విడచుచున్న (వచ్యమాన) జ్వరముయొక్క లక్షణము, జ్వరము నివర్తించినపిదప కల్లు (జ్వరవిముక్త) లక్షణములను, వీనిని వేరువేరుగ వివరించి చెప్పవలెను.

మరియు జ్వరవిముక్తుడగు మానవుని ఎంతకాలము ఏయేనియమములతో కాపాడవలెను? అట్టినియమమును ఎందుకు ఆశ్రయించవలెను? శమించినజ్వరము ఏకారణములచే మరల వ్యాపించును? అట్టి పునరావృత్తజ్వరమును శమింపజేయుక్రియావిధానము లెవ్వి? భగవత్స్వరూపుడగు నోగురువర్యా! వైజెప్పిన విషయముల నన్నిటిని లోకమునకు హితమును కోరి విఫలముగ నానలించు; (అని అగ్ని వేశులు తనకు గురువగు నాశ్రేయమహర్షిని కృతాంజలియై యడిగెనని వైవాక్యముతో సంబంధము).

ఇచ్చట 'దేహేంద్రియమనస్తాపీ' అను హేతుగర్భితవిశేషముచేత శరీరమునకును చక్షురాదీంద్రియములకును మనస్సుకును నేకకాలమున సంతాపమును కల్గించునది యగు

టంజేసి జ్వరము ప్రధానమని చెప్పట సహేతుకమని తెలిసెడి. అర్బుదము మొదలగు కొన్నిరోగములు శరీరమాత్రమునే తపింపజేయును. తిమిరము మున్నగు కొన్నిరోగములు చక్షురాదీంద్రియముల మాత్రమే తపింపజేయును. అతత్త్వాభినివేశము మున్నగునవి మనస్సునుమాత్రము తపింపజేయును. జ్వరము వైష్వాధులవలెగాక శరీర-ఇంద్రియ మనస్సుల నొక్కప్పుడి తపింపజేయును కావున తక్కినవ్యాధులకన్న ప్రధానమని భావము. ఈవిషయమునే 'జ్వరేణావిశతా భూతం నహి కిందిన్న తవ్యతే' అని స్థలాంతరమున నీక్రింద తంత్రకారు లుపదేశించిరి.

—ॐ అగ్ని వేశున కాత్రేయులు చెప్పినయు త్తరము. ॐ—

మూ. తదగ్ని వేశస్య వచో నిశమ్య గురురబ్రవీత్,
జ్వరాధికారే యద్వాచ్యం తత్సామ్య! నిఖిలం శ్రుణు. 10

వ్యా. వైజెషినరీతిగ నగ్ని వేశులు ప్రశ్న సేయగ గురువగు వాత్రేయులు—
జ్వరాధికారమున నెంత జెప్పవలసి యుండునో ఆవిషయము నంత విశదముగ చెప్పెద
వినుమని యీక్రిందివిధముగ జెప్పందొడంగెను.

—ॐ జ్వరపర్యాయనామములు. ॐ—

మూ. జ్వరో వికారో రోగశ్చ వ్యాధిరాతజ్ఞు ఏవ చ,
ఏకోఽర్థో నామ పర్యాయైః వివిధై రభిధీయతే. 11

వ్యా. జ్వరము, వికారము, రోగము, వ్యాధి, ఆతంకము, అనునట్టి యనేక
పర్యాయపదములచేత జ్వరరూపమైన రోగము చెప్పబడును. (ఒకటే యర్థమును భేదించు
పదము లనేకములు పర్యాయపదము లనబడును. అట్టి పర్యాయపదములైన జ్వరాదిశబ్ద
ములచే జ్వరరూపమైనరోగము వ్యవహరింపబడునని భావము).

—ॐ జ్వరమునకు సన్నిహితప్రకృతి(కారణము). ॐ—

మూ. తస్య ప్రకృతిరుద్దిష్టా దోషాశ్శారీరమానసాః,
దేహినం న హి నిర్దోషం జ్వరస్సముపనేవతే. 12

వ్యా. లోకమున దోషరహితుడగు శరీరధారియైన ప్రాణిని జ్వరము బాధింపదు;
కావున జ్వరమునకు శరీరనబంధములగు వాత-పిత్త-కఫరూపదోషంబులును, రజస్తమో
రూపములగు మానసికదోషంబులును ప్రకృతి యగునని సంక్షేపముగ జెప్పబడును.
(దేహిని కారణముగ జేసికొని యేకార్యము ప్రవర్తించునో అయ్యది ఆకార్యమునకు
ప్రకృతి యనియు స్వభావమనియు చెప్పబడును. శారీరమానసికదోషములను కారణముగ

జేసి జ్వరము ప్రవర్తించును; కావున జ్వరమునకు శారీరమానసికదోషములు ప్రకృతి యని చెప్పబడును) ఇది జ్వరమునకు సన్నిహితకారణమగును.

— స్వభావరూపమైన జ్వరప్రకృతి. —

మూ. త్షయస్తమో జ్వరః పాష్టా మృత్యుశోఽప్తైః యమాత్తకాః,

(మృత్యుశోఽప్తైః యమాత్తజః.)

పశ్చాత్స్వప్రత్యయాన్నహాణాం క్లిశ్యతాం స్వేన కర్తణా. 13

ఇత్యస్య ప్రకృతిః ప్రోక్తా

వ్యా. మరియు జ్వరము శరీరమును తీగింపజేయుటం జేసి త్షయమనియు, అజ్ఞానమును పూర్వజన్మజ్ఞానాభావమును కల్పించుటంజేసి తమమనియు, పాపముచే గల్గుటంజేసి పాప యనియు, మరణమునకు హేతువగుటవలన మృత్యువనియు, యమునిబోలె ప్రాణాంతక మగుటంజేసి యమస్వరూపమనియు చెప్పబడును. ఏలయనః—వారివారి కర్మ పరిపాకమునంజేసి కష్టపడుచుండు మానవులప్రాణహానికి యముడెట్లు కారణమగునో అవిధంబుగనే వైజెప్పిన త్షయాదులకు హేతువైన జ్వరము మృతినొందించును; కావున ‘యమాత్తకాః’ అని చెప్పబడినది. ఇచ్చట జ్వరమునకుం గల త్షయకర్తృత్వాధర్మ బాహుళ్యమునుబట్టి బహువచనము నిర్దేశింపబడినది. (వైజెప్పబడిన త్షయకర్తృత్వాదులు జ్వరమునకు స్వాభావికధర్మములు కావున నియ్యది స్వభావరూపమైన జ్వరప్రకృతి యని యెరుంగునది).

— జ్వరముయొక్క ప్రవృత్తి (అద్యుత్పత్తి). —

మూ. ప్రవృత్తిస్తు పరిగ్రహాత్,

నిదానే పూర్వముద్విష్టో రుద్రకోపాచ్చ దారుణాత్. 14

వ్యా. ప్రవృత్తి యన—జ్వరాదిరోగములయొక్క ప్రాథమికావిర్భావము(రోగములతోల్లింటిపుట్టుక), అట్టి ప్రవృత్తి జ్వరమునకు జనపదోద్వంసనియమున వివరింపబడిన పరిగ్రహమువలనను నిదానస్థానమున సంగ్రహరూపముగ నిర్దేశింపబడిన త్రూరమగు రుద్రకోపమువలనను సంభవించును.

ఇచ్చట నీవివరణము నెరుంగునదిః—ప్రకృతి యన—దేనిని కారణముగ జేసి కొని కార్యరూపముగ పరిణమించునో అయ్యది ప్రకృతి. ఇచ్చట జ్వరమునకు వాత-పిత్త-కఫములు కారణములై జ్వరరూపకార్యముగ పరిణమించి జ్వరమున సంబంధించియే యుండును కావున అయ్యది జ్వరమునకు ప్రకృతి యగును. (ఇదియే సమవాయకార

ణము). అట్టి త్రి దోషములు జ్వరమునకు సన్నిహితకారణము లగును. ఈ ప్రకృతియే “తస్య ప్రకృతిరుద్దిష్టా...సముపసేవతే” అను శ్లోకమున జెప్పబడినది. ఇది సన్నికృష్ట కారణరూపమైన ప్రకృతి. రెండవది స్వభావరూపమైన ప్రకృతి—ఇయ్యది అగ్నికి ఉష్ణ గుణము స్యాభావికధర్మ మగునట్లు రోగములకు స్యాభావికధర్మ మైయుండును. అయ్యది జ్వరమునకు క్షయాదిక ర్మ్యత్వము స్యాభావికధర్మము; కావున స్వభావరూప ప్రకృతి యగును. ఇయ్యది “క్షయస్తమోజ్వరః...ప్రకృతిః ప్రోక్తా” అను వాక్యముచే వివరింపబడి నది. ఈ రెండువిధములైన ప్రకృతిశబ్దవాచ్యములను జ్వరమునకు సన్నికృష్టకారణములే యగును. ఇది ప్రకృతివివరణము.

ప్రవృత్తి యన రోగములకు ప్రాథమికోత్పత్తి. జ్వరముయొక్క ప్రాథమికోత్పత్తికి రుద్రకోపరూపమైన కారణ మొకటి. అయ్యది నిదానస్థానమున ‘జ్వరస్తు ఖలు మాహేశ్వరకోపప్రభావః...తేనాభిభూతాః ప్రాగ్దైహికం దేహినః కర్మ కింశ్చిదపి నన్త రన్తి, సర్వప్రాణభృతాం జ్వర ఏవ అనే ప్రాణానాదత్తే’ (నిదాన అ. ౧. సూత్ర. 3౮) అను వాక్యముచే సంగ్రహముగ నిర్దేశింపబడినది. ఆ రుద్రకోపప్రభావమే యీక్రింద “ద్వితీయే హి యుగే” అని యుపక్రమించి వివరింపబడును. ఇది జ్వరముయొక్క ప్రాథమికోత్పత్తి కొక కారణము. రెండవకారణము ధర్మపరిగ్రహము. ఈ కారణము “తస్య మూల మధర్మః” అని యుపక్రమించి “భృశ్యతి చ కృతయుగే కేహించిదత్యా దానాత్ సామృన్నికానాం శరీరగౌరవమాసీత్...సత్త్వానాం గౌరవాత్ శ్రమః, శ్రమాదాలస్యం, ఆలస్యాత్ సంచయః, సంచయోత్పరిగ్రహః, పరిగ్రహోల్లాభః ప్రాదు ర్భూతః కృతే.” (విహాన అ. 3. సూత్ర. ౨౯) ఇత్యాది వాక్యములచే నవిస్తరముగ వివరింపబడినది. (జ్వరముయొక్క ప్రాథమికోత్పత్తికి రుద్రకోపంబును అధర్మాచరణంబును కారణము లగునని ముఖ్యభావము) వైజ్ఞేయకారణములు రెండును జ్వరమునకు ఆద్యు త్పత్తికారణములు కావున నవి విప్రకృష్ట కారణములనియు చెప్పబడును.

—జ్వరమునకు రుద్రకోపోత్పత్తివివరణము. —

మా. ద్వితీయే హి యుగే శర్వమక్రోధవ్రతవశాస్థితం,
 దిన్యం సహస్రం వర్షాణాం అసురా అభిహింస్రువుః. 15
 తపోవిఘ్నాశనాః కర్తం తపోవిఘ్నం మహాత్మనః,
 పశ్యన్ సమర్థశ్చివేత్తాం చక్రే దక్షః ప్రజాపతిః. 16
 పునర్దాహేశ్వరం భాగం ధృవం దక్షః ప్రజాపతిః,
 యజ్ఞేన కల్పయామాస ప్రోచ్యమాన్సురైరపి. 17

- ఋచః పశుపతేర్భాష్య శైవ్య ఆహుతయశ్చ యాః,
 యజ్ఞసిద్ధిప్రదాః తాభిర్హీనం చైవ స ఇష్టవాః. 18
 అథోత్తీర్ణవ్రతో దేవో బుద్ధ్యా దక్షవ్యతిక్రమం,
 రుద్రో రాద్రం పురస్కృత్య భావమాత్మవిదాత్తనః. 19
 స్పృష్ట్యా (స్పృష్ట్యా) లలాటే చక్షుర్వైదగ్ధ్యా తానసురాః ప్రభుః,
 బాలం క్రోధాగ్నిసంతప్తం అస్పృజత్ సత్రనాశనమ్. 20
 తతో యజ్ఞస్స విధ్వస్తో వ్యథితాశ్చ దివాకశః,
 దాహవ్యథాపరీతాశ్చ భ్రాంతా భూతగణా దిశః. 21
 అథేశ్వరం దేవగణః సహ సప్తర్షి భిర్విభుం,
 తమృగ్భిరస్తువక్ యానత్ శైవే భావే శివః స్థితః. 22
 శివం శివాయ భూతానాం స్థితం జ్ఞాత్వా కృతాజ్ఞావిః,
 భియా భస్తప్రహరణః త్రిశిరాః నవలోచనః. 23
 జ్వాలామాలాకులో రాద్రో హస్తజఙ్ఘోదరః క్రమాత్,
 క్రోధాగ్నిరుక్తవాక్ దేవం అహం కిం కరవాణి తే. 24
 తమువాచేశ్వరః క్రోధం జ్వరో లోకే భవిష్యసి,
 జన్తాదౌ నిధనే చ తస్య అపచారాస్తరేషు చ. 25

వ్యా. (జ్వరముయొక్క ఆద్యుత్పత్తికి పరిగ్రహంబును (అధర్వాచరణంబును) రుద్రకోపంబును కారణములని చెప్పి; అందు అధర్వాచరణమువలన జ్వరము సంభవించిన క్రమము విమానస్థానమున విఫలముగ జెప్పబడినది. రుద్రకోపముచే జ్వరము కల్గినవిషయము నిదానమున సంక్షేపముగ జెప్పబడినది; అట్టిరుద్రకోపాత్పత్తివిషయము విస్తరించి యుచ్చట జెప్పబడును).

పూర్వకాలమున యుగములలో రెండవదియగు త్రేతాయుగమున పరమేశ్వరుడు క్రోధమును వదలి యాచరింపదగిన యొకవ్రతమును బూని అనేక (వేయి) దివ్యసంవత్సరములు తపము నాచరింప బూనియుండ, మహనీయుల తపస్సును విఘ్నమొనరించుటయే జీవనముగాగల రాక్షసులు కొందరు మహాత్ముడగు పరమేశ్వరుడు చేయువ్రతమునకు విఘ్నమాచరింప బూని వారిచెంతకు జేరిరి. అట్టియెడ దక్షప్రజాపతి యారాక్షసుల వారింపజాలియుండియు నుపేక్షించి వారింపకుండె, ఇంతియకాక దక్షప్రజాపతి

తానొక గొప్పయాగముజేయుచు అందు ఈశ్వరునకు యాగమునం దవశ్యముగ నియ్యవలసిన హవిర్భాగమును ఇయ్యక దేవతలు నివారించుచున్నను సరకుసేయక యాగము సేయుచుండెను. యజ్ఞసిద్ధికరములగు నీశ్వరసంబంధమైన ఋక్సూల నుచ్చరింపక, ఈశ్వర దేవతాకములగు నాహుతుల హోమముసేయకవదలి యాగమును జేయుచుండెను. పదంబడి యీశ్వరుండును తాబూనినవ్రతము పూర్తిజేసికొని దక్షుడు తనవై జూపిన ధిక్కారమును అనాదరమును, తెలిసికొని తనరాద్రభావమును పురస్కరించుకొని తననుదుటనుండు ఆగ్నేయమైన మూడవకంటిని కోపోద్దీపితుడై స్పృశింప నందుండి దివ్యంబగునాగ్నేయతేజంబు వెలుపడి యారక్కసులమూక నుక్కడంచి, యాక్రోధానలమునుండి యొక్కబాలుని దక్షయాగమును ధ్వంసముచేయుటకై సృజించెను. ఆక్రోధాగ్నిసంభూతుడగు బాలుండు యజ్ఞమును ధ్వంసముచేయుచు యాగమున హవిర్భాగముల నందికొనవచ్చిన దేవతలందరును భయభ్రాంతులై నలుదెసలకు పరువిడసాగిరి. భూతగణములెల్ల అగ్ని జ్వాలాపరితులై దిక్కుతెలియక పరిభ్రమించిరి.

పిదప దేవతలందరును సప్తర్షిగణసమేతులై యీశ్వరస్తుతిరూపములగు (రుద్రము మున్నగు) పేదమంత్రములచేత నాపరమశివుడు లోకమునకు మంగళప్రదుడగునందాకస్తుతియింపసాగిరి. పిదప పరమకారుణికుండగు నాపరమశివుడు దేవతలస్తోత్రములచే నెంతయు ప్రసన్నుడై లోకమునకు మంగళకరముగు శాంతస్వభావము నందెను.

అంత భస్మము నాయుధంబుగను, మూడుతలలును, తొమ్మిది కన్నులును, జ్వాలాకారంబును, కురుచలగుకాట్లను, ఉదరంబుచు కల యారుద్రకోపాగ్నిసంభూతపురుషుడు ఆపరమశివుని లోకహితార్థమై శాంతచిత్తునిగ నెరింగి, కేలు మోడ్చి నే సేయదగినవని యేమని యడిగెను. అప్పుడు పరమశివుడు ఆక్రోధాగ్నిరూపమైన దివ్యపురుషునింగాంచి “నీవు లోకమున ప్రాణులజన్మప్రారంభమునను; అవసానకాలమునందును, జ్వరమునకు కారణములైన ఆధర్మచరణము మున్నగు కారణములును మిథ్యాహారవిహారాదుల సేవించుటయు సంభవించినపుడు, అట్టికారణముల నవకాశముగ జేసికొని జ్వరరూపమును దాల్చి ప్రాణుల పీడించునది” యని యానతిచ్చెను.

(ఇతైరంగున ప్రశ్నక్రమమున ‘ప్రకృతిం చ ప్రవృత్తిం చ’ అను ప్రశ్నముల రెంటికి ప్రైగంధముచే నవిస్తరముగ నుత్తరము చెప్పబడినది).

— జ్వరప్రభావము. —

మూ. సంతాపస్సౌరుచి స్తృష్టా సాజ్ఞమర్దో హృది వ్యథా,
జ్వరప్రభావో జన్మాదౌ నిధనే చ మహాత్తమః.
ప్రకృతిశ్చ ప్రవృత్తిశ్చ ప్రభావశ్చ ప్రదర్శితః,

వ్యా. సంతాపము, అరుచి, దాస్య, ఒడలి నొప్పులు, హృదయమున బాధ, జన్మాది యందును, అవసానకాలమునకు కల్గు ప్రబలమైనయజ్ఞానము, ఇవి యన్నియు జ్వరము యొక్క ప్రభావము. ఇతైవంగున జ్వరముయొక్క ప్రకృతియు, ప్రవృత్తియు, ప్రభావమును ప్రశ్నక్రమానుసారముగ వివరించి చూపబడినవి. (ప్రభావమునః—గుర్తింప నలవికాని శక్తివిశేషము. జ్వరస్వస్థమైనశక్తి (కారణముచే గుర్తింపనలవికానిశక్తి) సంతాపాదిరూపమైనది (అదియే ప్రభావము). మరియు జన్మాదియందును అవసానమందును అజ్ఞానరూపముగ నుండుశక్తియు జ్వరప్రభావమగును. వాతకఫజ్వరమున నష్టము వ్యాపించకయే సంతాపము కల్గుటయు జ్వరప్రభావకృతమగును.)

❖ జ్వరకారణములు. ❖

మూ. నిదానే కారణాన్యస్తౌ పూర్వోక్తాని వి (పూర్వముక్తాని) భాగశః.

వ్యా. వాతకాదిభేదములచే నెనిమిదివిధములైన జ్వరములు సంప్రాప్తిచుటకు కారణములు ఎనిమిదివిధములుగ వేరువేర విభజించి యింతకుమున్న నిదానస్థానముననే వివరముగ జెప్పబడినవి.

వివరణము:—“నిదానస్థానమున రూక్షలఘుశీత... వాయుః ప్రకోపమాపద్యతే” (ని. అ. 1. సూ. ౨౧) అనువాక్యముచేత రూక్షలఘుశీతాహారాదులచేత వాతము ప్రకోపమనొంది వాతజ్వరమును కల్గించుననియు; “ఉష్ణాప్లబణితౌ... పిత్తం ప్రకోప మాపద్యతే” (ని. అ. సూ. త్ర. ౨౪) అనువాక్యముచేత ఉష్ణ-అప్ల-లవణ-తౌ-రాహారాదులచే పిత్తము ప్రకుపితమై పైత్తికజ్వరమును కల్గించుననియు; “స్నిగ్ధ-గురు-మధుర... శ్లేష్మప్రకోపమాపద్యతే” (ని. అ. ౧. సూ. ౨౭) అనువాక్యముచేత స్నిగ్ధమధురాద్యా హారాదులచేత కఫము ప్రకుపితమై శ్లేష్మికజ్వరమును కల్గించుననియు; “యథోక్తానాం చ హేతూనాం మిశ్రీభావాత్ యథా నిదానం ద్వన్ద్వానాం ఆన్యతమః, సర్వే వా త్రయో దోషాః ప్రకోపమాపద్యంతే” (ని. అ. ౧. సూ. 3౦.) అను వాక్యముచేత వైని వాతాదుల ప్రకోపమునకు వేర్వేరుగ జెప్పిన కారణములలో రెండేసి కారణముల సంసర్గమునంజేసి రెండేసి దోషములు ప్రకుపితములై సంసర్గజములైన వాతపిత్త-వాతకఫ-పిత్తకఫజ్వరములను పరుగగ కల్గించుననియు, మూడుదోషముల ప్రకోపింపజేయుకారణముల సేవించుటచే త్రిదోషములును సగుకాలమున ప్రకుపితములై సన్నిపాతజ్వరమును కల్గించుననియు; “అభిఘాతాభిషక్లాభిచారాభికాపేభ్యః ఆగన్తుర్ని వ్యథాపూర్వః అప్త మోధవతి” (ని. అ. ౧. సూ. 3౧) అనువాక్యముచేత అభిఘాతాదులచే నాగంతు జ్వరము సంభవించుననియు, నెనిమిదివిధములైన జ్వరములకును కారణములు ఎనిమిదివిధ

ముల వేరువేర విభజించి చెప్పబడినవి. అట్టి రూక్షాదికారణము లెనిమిదియు నిచ్చట 'నిదానే కారణాన్యస్తా పూర్వోక్తాని విభాగశః' అనువాక్యముచే మరల ననువాద రూపముగ జెప్పబడినవి.

ఇచ్చట కొందరు—“అథ భల్వష్టాభ్యః కారణేభ్యః జ్వరస్సజ్ఞాయ తే మనుష్యా శాం—వాతాత్, పిత్తాత్, కఫాత్, వాతపిత్తాభ్యాం, వాతశ్లేష్మభ్యాం, పిత్తశ్లేష్మభ్యాం, వాతపిత్తశ్లేష్మభ్యః, ఆగ్నోర్వృథమాత్ కారణాత్.” (ని. ఆ. ౧ సూ. ౧౯) అని చెప్పబడిన వాతాదు లెనిమిదియు నిచ్చట “కారణాన్యస్తా పూర్వోక్తాని” అనువాక్యముచే మరల జ్వరకారణములుగ ననువదించబడునని చెప్పెదరు. మరియు మైవివరింపబడిన రూక్షాదులు అట్టి వాతాదిదోషప్రకోపకారణములగునకాని జ్వరమునకు కారణములు కానోపపనియు చెప్పెదరు. సిద్ధాంతమున జ్వరాదిరోగములకన్నిటికిని కారణములు సన్నికృష్టము లనినగు, విప్రకృష్టము లనియు రెండు తెరుగుల నుండును. సన్నిహితము లగునవి సన్నికృష్టము, కొంచెము వ్యవధానము కల్గినకారణములు విప్రకృష్టములు. అందు వాతాదిదోషముల ప్రకోపములై సంప్రాప్తియందు కూడ చేరియుండి వాతాదిదోషములు జ్వరాదిరోగముల గల్గించునుగాన నవి సన్నికృష్టకారణము లగును. అట్టి సన్నిహితకారణములైన దోషముల ప్రకోపింపజేయు రూక్షాదులు స్వయముగ జ్వరమునకు కారణములు కాకున్నను దోషప్రకోపమూలమున జ్వరకారణము లగును. కావున నవి విప్రకృష్ట (వ్యవహిత) కారణములగును. ఈతంత్రకారుడు జ్వరరూపముగ సంప్రాప్తియందు కలిసి యుండు సన్నిహితకారణములగు వాతాదులు “తస్య ప్రకృతి రుద్దిష్టా దోషాః శారీరమానసాః” అని చెప్పిన ప్రకారము ప్రకృతిశబ్దవాచ్యము లనియు, వానిని ప్రకోపింపజేయు వ్యవహితకారణములైన రూక్షాదులు ఇచ్చట “కారణాన్యస్తా” అను వాక్యమున గ్రహింపదగుననియు నభిప్రాయపడి వేరువేరుగ జెప్పెననుట సమంజసముగ నుండును.

— జ్వరపూర్వరూపము. —

మూ. ఆలస్యం నయనే సాస్త్రే జృమ్భణం గౌరవం క్లమః,

జ్వలనాతపవాయ్విమ్బుభక్తిద్వేషావనిశ్చితా.

28

అవిసాకాస్యవైరస్య హానిశ్చ బలవత్ యోః,

శీలవైకృతమల్పం చ జ్వరలక్షణమగ్రజమ్

29

వ్యా. ఆలస్యము (చతురయందు ప్రాలుమాలిక), కన్నుల నీరుగ్రమ్ముట, ఆవలింతలను ఒడలి విరుపులును కల్లుట, శరీరము బరువుగ నుండుట, బడలిక, నిష్పనెగ ఎండ

గాలి నీళ్లు వీనియందు ఒకప్పుడు శ్రద్ధయు, ఒకప్పుడు ద్వేషంబును నిల్కడ లేక మారిమారి కల్గుట, ఆహారము జీర్ణము గాకుండుట, నోట రుచి చెలియకయుండుట, బలంబును శరీర వర్ణంబును హీనమగుట, స్వభావము వికృతిజేంది కొంచెము మారియుండుట, ఇవియన్నియు జ్వరమునకు మునుమున్ను గల్గు పూర్వరూపములు. (ఈపూర్వరూపములు నిదానస్థానమున జెప్పబడియెన్నను మరల నిచ్చట ప్రకరణానుసారముగ వానిలో ప్రాయశముగ సంభవించు ఆలస్యము మున్నగునవి మాత్రము నిర్దేశింపబడినవి).

— జ్వరముయొక్క యధిష్ఠానంబును, బలకాలంబును. —

మూ. కేవలం సమనస్కం చ జ్వరాధిష్ఠానముచ్యతే,

శరీరం; బలకాలస్తు నిదానే సమ్ప్రదర్శితః.

30

వ్యా. బాహ్యోద్రియములతో కూడిన కేవలశరీరము జ్వరమునకు అధిష్ఠానము (జ్వరము వ్యాపించుటకు స్థానము). ఇది శారీరజ్వరమున కధిష్ఠానము. మనస్సుతో కూడిన శరీరము మానసికజ్వరమున కధిష్ఠానము అగును. జ్వరము వ్యాపించుటకును బలవత్తరమగుటకును కాలవిశేషము వాతాదిదోషభేదముచే వేరువేరుగ నిదానస్థానమున ఆయా జ్వరలక్షణములయందు చెప్పబడినది.

వాతికాదిజ్వరములకు బలకాలనియమము నిదానమున నిట్లు చెప్పబడినది:—

“జరణాస్తే, దివసాస్తే, నిశాస్తే, ఘర్తాస్తే, జ్వరాభ్యాగమః, అభివృద్ధిర్వా జ్వరస్య విశేషేణ” (ని. అ. ౧. సూ. ౨౩) అని వాతజ్వరమునకు;

“భుక్తస్య విదాహకాలే, మధ్యస్థి నే, అర్ధరాత్రే శరది వా, విశేషేణ” (ని. అ. ౧. సూ. ౨౬) అని పిత్తజ్వరమునకును;

“భుక్తమాత్రే, పూర్వాహ్నా, పూర్వరాత్రే, వసంతకాలే వా విశేషేణ” (ని. అ. ౧. సూ. ౨౯) అని కఫజ్వరమునకును బలకాలనిర్ణయము చెప్పబడినది. అదియే యిచ్చట ననువాదరూపముగ నుదహరింపబడినది. ఇత్తైరంగున జ్వరమున కధిష్ఠానంబును బలకాలంబును ప్రశ్నానుసారముగ చెప్పబడినవి.

— జ్వరముయొక్క ఆత్మ(స్వరూప)లక్షణము. —

మూ. జ్వరప్రత్యాత్మికం లిజ్గం సంతాపో దేహమానసః,

జ్వరేణావిశతా భూతం న హి కిఞ్చిన్న తస్యతే.

31

వ్యా. దేహమునందును మనస్సునందును కల్గు సంతాపము జ్వరమునకు ఆత్మలక్షణము (స్వరూపలక్షణము) అగును. లోకమునం దేప్రాణియైనను జ్వరము ఆవహించు

నపుడు మనశ్శరీరములయందు సంతాపము కల్గకుండుట లేదు (అవశ్యముగ సంతాపము కల్గియే యుండురనుట). కావున జ్వరమునకు దానివ్యాప్తి కధిష్ఠానముగు మనశ్శరీరముల యందు కల్గు సంతాపము జ్వరమునకు స్వరూపలక్షణమని భావము.

వివరణము:—ఆత్మ లింగమన—అగ్నికి ఉష్ణరూపమైన గుణము సర్వకాలసర్వావస్థలయందును హాని లేక నిరంతరముగ సహజసిద్ధమై యుండునో ఆయ్యది (ఉష్ణము) అగ్నికి ఆత్మలక్షణమగును. అత్తైరంగున నే జ్వరము వ్యాపించునపుడు మనశ్శరీరములయందు తప్పక సంతాపము కల్గును. అట్టిసంతాపము లేక జ్వరము వ్యాపించుటలేదు, కావున జ్వరమునకు సహజసిద్ధమై యొకప్పుడు నెడబాయకుండు సంతాపము ఆత్మ (స్వరూప) లక్షణమగును. మరియు జ్వరమునకు కేవలము సంతాపమాత్రము స్వరూపలక్షణము. “సప్తావసారుచిః” అనువాక్యమున జెప్పినరీతిగ ఆరుచి తృష్ణ మున్నగువానితో కూడిన సంతాపము జ్వరమునకు ప్రభావము. అలక్షణమునకును స్వరూపలక్షణమునకును ఇరియే భేదము. ఇచ్చట భూతశబ్దముచేత సకలప్రాణిసామాన్యముగ గ్రహింపబడుచు; కావున ఏనుగులు మున్నగుప్రాణులకు సంభవించు పాకలాదిరూపమైన జ్వరమునందును అంతర్దాహ వేదనారూపసంతాపము తప్పక కల్గునని యెరుంగునది.

—జ్వరముయొక్క విధి (ప్రకార) భేదములవివరణము. —

- మూ. ద్వివిధో విధిభేదేన జ్వరశ్శరీరమానసః,
 పునశ్చ ద్వివిధో దృప్తః సౌమ్యశ్చాగ్నేయ ఏవ వా. 32
- అస్తర్వేగో బహిర్వేగః ద్వివిధః పునరుచ్యతే,
 ప్రాకృతో వై కృతశ్చైవ సాధ్యశ్చాసాధ్య ఏవ చ. 33
- పునః పశ్చాద్విధో దృప్తః దోషకాలబలాబలాత్,
 సస్తతస్సతతోఽన్యేద్యుః తృతీయకచతుర్థకా. 34
- పునరాశ్రయభేదేన ధాతునాం సప్తథా మతః,
 భిన్నః కారణభేదేన పునరష్టవిధో జ్వరః. 35

వ్యా. జ్వరము శారీరము (లొలుత శరీరమున పుట్టునది), మానసము (మనస్సున పుట్టునది), అని విధిభేదముచే రెండు తెరంగుల నుండును. మరల (శీతగుణముకలకారణముచే కల్గుటంజేసి) సౌమ్యము (సోమదేవతాకము) అనియు, ఉష్ణగుణముకలకారణముచే కల్గుటంజేసి) ఆగ్నేయము (అగ్నిదేవతాకము) అనియు విధిభేదముచే రెండు తెరంగు లగును. మరల నంతర్వేగమనియు, బహిర్వేగమనియు రెండు తెరంగులు. మరల

ప్రాకృతము, వైకృతముననియు; సాధ్యము, అసాధ్యముననియు రెండేసి భేదములు
యొందును. మరియు ప్రకృతితములగు వాతాదిదోషములకు సంబంధించిన ఆయాజ
కాలముయొక్క బలాబలములబట్టి సంతతము, సతతము, అన్యేద్యుష్కము, తృప్తి
కము, చతుర్థకమునని యొదు భేదములు కల్గియుండును. మరియు రసరక్తాదిధాతువులయ
ములగు నాశ్రయములభేదమునుబట్టి జ్వరము విడువిధముల నుండును. మరియు వా
పిత్త-కఫ-వాతపిత్త-వాతకఫ-పిత్తకఫ - త్రిదోష-ఆగంతువులను నెనిమిదికారణముల
ముచే నెనిమిదివిధము లగును. (ఇత్తైరంగున విధిప్రకార)భేదముచే జ్వరభేదమ
నెరుంగునది. ఈ భేదములవివరణమంతయు క్రింద స్ఫుటముగ జెప్పబడును).

— శారీర-మానసజ్వరస్వరూపలక్షణములు. —

మూ. శారీరో జాయతే పూర్వం దేహే, మనసి మానసః,
వైచిత్త్యమరత్తిగ్లానిః మనసస్తాపలక్షణమ్.

ఇద్వియాణాం చ వైకృత్యం జ్ఞేయం సస్తాపలక్షణమ్.
(దేహసస్తాపలక్షణమ్.)

వ్యా. శారీరజ్వరము (సంతాపరూపముగ) తొలుత శరీరమున వ్యాపించును
(కావున నియ్యది శారీరము (శరీరమునపుట్టునది)అని యన్వర్థముగ జెప్పబడును). మా
మనుజ్వరము తొలుత మనస్సున పుట్టును. ఇచ్చట 'పూర్వంజాయతే' అని చెప్పట
శారీరజ్వరము శరీరసంబంధదోషప్రాబల్యమునంజేసి తొలుత శరీరమునపుట్టి పిమ్మట మన
నందును వ్యాపించుననియు, మానసజ్వరము మనస్సంబంధమైన దోషప్రాబల్య
తొలుత మనస్సుననే పుట్టి పిమ్మట శరీరమునందును వ్యాపించుననియు నర్థమగును. ఈ
యముచే జ్వరముల కన్నింటికిని మనసును శరీరమును కలిసి యధిష్ఠానమగునని నిష్
ప్తార్థ మేర్పడును. అయినను శారీరదోషప్రాబల్యముచే జనించిన శారీరజ్వరమునకు శా
దోషశామకచికిత్సను ప్రధానముగ జేయవలెననియు, మానసజ్వరమునకు మానస
శామకచికిత్సను ప్రధానముగ జేయవలెననియు చికిత్సానిధానమును బోధించు
శారీరమానసవిభాగము చెప్పబడియెనని యెరుంగునది).

మరియు:—వైచిత్త్యము (చిత్తము యథాస్థితి నుండక మారియుండుట),
(దేనియందును అసక్తి లేకుండుట), గ్లాని (మైకము), ఇవి మనస్సుకు సంబంధించిన
మనబడును. (ఇవియే మానసజ్వరమునకు స్వరూపలక్షణము). ఈలక్షణములు జ్వరప్రా
మున తొలుత కల్గినచో నయ్యది మానసికమని యెరుంగునగును) చక్షురాదీంద్రియము

వానివానివిషయముల గ్రహింపనేరకుండుట శరీరమునకు సంబంధించిన తాపమగును. (జ్వరప్రారంభముననే తొలుత ఇంద్రియవికృతి కల్గి వ్యాపించిన, నయ్యది శారీరమని యెరుంగునది. ఇది శారీరజ్వరమునకు స్వరూపలక్షణము).

ఈలక్షణములచేత శరీరమును ఇంద్రియములను మనస్సును బాధించునది జ్వరమని నిశ్చితమగును. కావుననే జ్వరప్రాశస్త్యమును చెప్పునపుడు “దేహేన్ద్రియమనస్తాపీ” అని చెప్పినది సంగతమగును. ఇతైరంగున “పుణ్యస్మిన్య చాకృతిమ్” అను ప్రశ్నమునకు త్తరము చెప్పబడినది.

— సౌమ్య-ఆగ్నేయజ్వరవివరణము. —

మూ. వాతపిత్తాత్తకః శీతముష్ణం వాతకఫాత్తకః,

ఇచ్ఛత్సృభయమేతత్తు జ్వరో వ్యామిశ్రలక్షణః.

37

వ్యా. వాతపిత్తముల రెంటిని కారణములుగ జేసి జనించిన సంస్కరజ్వరము (ఉష్ణస్వభావముగలవాతపిత్తములచే జనించుటంజేసి ఆగ్నేయమగునుకావున అట్టిజ్వరము కలమనుజుడు) చలవకోరును. (ఇచ్ఛట కేవలవాతముచే జనించినజ్వరంబును, కఫముచే జనించినజ్వరంబును శీతప్రాయమగు కారణముచే జనించుటంజేసి సౌమ్యములే యగును; కావున అట్టిజ్వరములచే పీడింపబడినవారు వేడినే కోరుదురని యెరుంగునది.)

మరియు వాతకఫముల సంస్కరముచే జనించినజ్వరము శీతస్వభావకారణజన్యమగుటంజేసి సౌమ్యమగును. దానంజేసి అట్టిజ్వరముచే పీడింపబడినమనుజుడు ఉష్ణమును కోరును. అట్టివాతపిత్త-వాతకఫ-జ్వరములకన్న నితరమైన పిత్తకఫములచేజనించిన సంస్కరజ్వరము ఉష్ణశీతగుణములు రెండును కల్గియుండుటంజేసి సౌమ్యాగ్నేయసంస్కృప్తమగును కావున అట్టిజ్వరముకలవాడు శీతోష్ణముల రెంటిని కోరుచుండును. సన్నిపాతజ్వరము కలవాడును అట్టిసంస్కరమునంజేసి శీతోష్ణముల రెంటిని కోరుచుండును.

వివరణము:—వాతము శీతగుణప్రధానము; కఫము శీతగుణప్రాయము. కావున నట్టివాతముచే ప్రారంభమైన జ్వరంబును, కఫముచే ప్రారంభమైన జ్వరంబును సౌమ్యము. కావున అట్టివాత-కఫజ్వరములు వ్యాపించిన నపుడు మనుజుడు నిదానమునకు విరుద్ధమైన ఉష్ణమునం దభిలాష కల్గియుండును. పిత్తము ఉష్ణగుణము కల్గినది. అట్టిపిత్తమును కారణముగజేసి ప్రారంభమైన పైత్తికజ్వరము ఆగ్నేయము. అట్టిజ్వరముచే బాధితుడు నిదానవిరుద్ధమగు శీతమునం దభిలాష కల్గియుండును. సౌమ్య-ఆగ్నేయగుణములగు వాత-పిత్తముల రెండింటినసంస్కరమున నారంభింపబడిన ద్వంద్వజ్వరమునందును దేవితమునందేయభిలాష కల్గియుండును. వాతము శీతగుణము కల్గియున్నను పిత్తసంబంధమహిమంజేసి పిత్తమును

బోలె నుష్టకార్యకారియే యగును. కావున అట్టి వాతపిత్తజ్వరము కలవాడును శీతాభిలాష కల్గియుండునని “వాతపిత్తాశకశ్శీత” మని చెప్పబడినది. మరియు వాతకఫములు రెండును శీతగుణములు కావున నారెంటిని కారణముగ జేసి ప్రారంభమైన జ్వరము కలవాడు ఉష్ణమునం దభిలాష కల్గియుండును. ఈవిషయము “ఉష్ణం వాతకఫాత్తకః” అని చెప్పబడినది.

మరియు వైశేషిని వాతపిత్త-వాతకఫజ్వరములకన్న మూడవదియైన కఫపిత్తసంగర్గమున జనించిన జ్వరమునందును, సన్నిపాతజ్వరమునందును సౌమ్యగ్నీయముల రెండిటి లక్షణములు మిశ్రములుగ నుండును కావున శీతోష్ణగుణముల రెంటియందును అభిలాష కల్గియుండును. వాతము ఏవస్తువుతో జేరిన నావస్తునిష్ఠగుణములు తనకు కల్గి యావస్తువు చేయువనినే తానును చేయును. కావున పిత్తముతో జేరినపుడు పిత్తముతో నమానగుణమై పిత్తకృత్యముల జేయును. కఫముతో జేరినపుడును ఇతైరంగునె యూహించునది. ఇదియే వాతమునకు యోగవాహిత్యగుణము. ఇదియే క్రిందటి శ్లోకమున వివరింపబడును. (వైవిధరణముచేత పిత్తజ్వరంబును, వాతపిత్తజ్వరంబును, ఆగ్నీయములనియు; కఫజ్వరంబును, వాతకఫజ్వరంబును సౌమ్యములనియు, పిత్తకఫ-సన్నిపాతజ్వరములు భయాత్తకములనియు నిర్ణయ ఘేర్చుదును).

❦ వాతమునకు యోగవాహిత్యనిరూపణము. ❧

మూ. యోగవాహః పరం వాయుః సంయోగాదుభయార్థకృత్,

దాహకృత్తేజసా యుక్తః శీతకృత్ సోమసంశ్రయాత్. 38

వ్యా. వాతము యోగవాహము, (వేరొండు వస్తువుతో సంబంధము కల్గినప్పుడు ఆవస్తువునకు సంబంధించిన శీత-ఉష్ణాదిగుణములు కల్గియుండు స్వభావముకలది) ఈవిషయము “యోగేన (యోగిగుణం) వహతి, ఇతి యోగవాహః” అనువ్యుత్పత్తిచే సిద్ధమగును. కావున వస్త్రస్వంతరసంబంధమువలన రెండువిధములగు ప్రయోజనములను (ఉష్ణద్రవ్యముతో కూడినపుడు ఉష్ణకార్యమును, శీతగుణద్రవ్యముతో గూడినపుడు శీతకార్యమును) జేయును. కావున అట్టివాతము లేజన్మతో (ఉష్ణగుణద్రవ్యముతో) కూడినపుడు తాపమును, శీతగుణద్రవ్యముతో గూడినపుడు శీతకృత్యమును జేయును. లోకమునందును బాహ్యవాతముగూడ అన్ని ఆతపము మున్నగు నుష్ణద్రవ్యసంబంధము కల్గినపుడు వేడిగనుండును. జలముమున్నగు శీతసంబంధము కల్గినపుడు చల్లనిస్పర్శము కల్గియుండును. ఇట్టి లోకానుభవమును నూచించుటకై ‘పిత్తేన’ అనిచెప్పక ‘లేజసా’ అని తంత్ర కారులు

చెప్పిరి. మరియు శీతగుణము నైజముగగలవాతకఫముల రెంటిచే గల్లుటంజేసి వాతకఫజ్వరమున వాతపిత్తజ్వరమున ఉష్ణాభిలాష యధికముగ నుండునని యెరుంగునది.

— అంతర్వేగజ్వరలక్షణములు. —

మూ. అస్తద్దాహోఽధికస్తృష్ణా ప్రలాః శ్వసనం భ్రమః,
సస్థస్థిసూలమన్వేదః దోషవరోఽపినిగ్రహః,
అస్తర్వేగస్య లిక్లాని జ్వరస్యైతాని లక్షయేత్.

40

వ్యా. (శరీరమునందలి యంతర్భాగములయందుండు హృదయాద్యవయవముల యందు వేగమున జూపునట్టి జ్వరము అంతర్వేగము) అంతర్వేగజ్వరమున అంతరవయవములయందు తాపం బధికమగును. దప్పి మిక్కిలి తీవ్రమగును. అసంబద్ధముగ మాటలాడును. శ్వాస మధికమగును. మతిభ్రమము కల్గును. కీళ్లయందును ఆస్థులయందును నొప్పి కల్గును. శరీరముపై చెమట యించుకేనియం బొడమను. వాతాదిదోషంబులును మలంబును సరళముగ వెడలక బద్ధగించును. ఈలక్షణములబట్టి యంతర్వేగజ్వరమని గమనించునది.

— బహిర్వేగజ్వరలక్షణములు. —

మూ. సస్తాపోఽభ్యధికో బాహ్యః తృష్ణాదీనాం చ మార్దవం,
బహిర్వేగస్య లిక్లాని సుఖసాధ్యత్వమేవ చ.

41

వ్యా. (శరీరమున త్వగింద్రియముపై వ్యాపించుజ్వరము బహిర్వేగము) ఈజ్వరమునం దధికముగ నొడలి వైభాగమున (చర్మమున) వేడియు సంతాపంబును కల్గును. పైజెప్పిన దప్పి శ్వాసము ప్రలాభము మొదలగునవి తీవ్రముగాక స్వల్పముగ నుండును. ఈలక్షణములబట్టి బహిర్వేగజ్వరమని యెరుంగునది. మరియు నిది సుఖసాధ్యముగ నుండును.

— ప్రాకృత-పైకృతజ్వరవివరణము. —

ప్రాకృతస్సుఖసాధ్యస్తు వసంతశరదృద్భవః,
ఉష్ణముష్ణేన సంవృద్ధం పిత్తం శరది కువ్యతి.

42

చితశీతే కఫశ్చైవం వసంతే సముదీర్యతే,

వర్షాస్వప్లువిపాకాభిః అద్భిరోషధిభిస్తథా.

43

సశ్చిత్తం పిత్తముద్రిక్తం (ముల్లికృష్టం) శరద్యాదిత్యతేజసా,

జ్వరం సజ్జనయత్యాశు తేస్య జానుబలః కఫః.

44

ప్రకృత్యైవ విసర్గస్య తత్ర నానశనాద్భయం,

అద్భిరోపధిభిశ్చైవ మధుగాభిశ్చితః కఫః.

45

హేమస్తే సూర్యసప్తప్రసవస్తే ప్రకుప్యతి,

వసస్తే శ్లేష్మణా తస్మాత్ జ్వరస్సముపజాయతే.

46

ఆదానమధ్యే తస్యాపి వాతపిత్తం భవేదను,

వ్యా. వసంతఋతువునందును శరదృతువునందును పుట్టిన సుఖసాధ్యజ్వరము ప్రాకృతమునబడును. ఎట్టులనః ఉష్ణగుణముగు పిత్తము ఉష్ణకాలముచేత వృద్ధి నొంది శరత్కాలమున ప్రకోపమునొందును. శీతకాలమున చయాషణ నొందినకఫము వసంతకాలమున ప్రకోపమువొందును. మరియు వర్షకాలమునందు అమృతిపాకముగల జలముచేతను ఓషధులచేతను చయాషణ నొందిన పిత్తము శరత్కాలమునందు సూర్యుని లేజన్పుచేత ప్రకోపమునొంది నెంటునో జ్వరమును కల్పించును. అట్టిపిత్తమునకు కఫము నహాయబలకారిగ నుండును. విసర్గకాలస్వభావముచేత నాసమయమున లంఘనము చేయుచుటవలన భయ మించుకొనియు నుండెను.

(విసర్గకాలము సౌమ్యంబును స్నిగ్ధగుణంబును నగును. కావున పురుషు లట్టికాలమున బలిష్ఠులుగ నుందురు. కఫపిత్తములు రెండును లంఘనార్హములు. ఈకారణములవలన విసర్గకాలమున కఫపిత్తములచేగల్గిన జ్వరమున లంఘనము చేసినను భయము లేదని భావము.)

మరియు హేమంతఋతువున మధురవిపాకములగు జలముచేతను ఓషధులచేతను చయాషణ నొందినకఫము వసంతకాలమున సూర్యతాపముచే తపింపబడి ప్రకోపమునొందును. దానందేని అట్టికఫముచే వసంతకాలమున జ్వరము సంభవించును. అట్టియాదాన మధ్యకాలమున నాజ్వరకరమగు కఫమునకు వాతపిత్తములు అనుబంధములుగ నుండును. (వైశిష్ణివరీతిగ శరత్కాలమున పిత్తప్రకోపముచేతను కఫసంబంధముచేతను గల్గినజ్వరంబును, వసంతకాలమున కఫప్రకోపముచేతను పిత్తసంబంధముచేతను గల్గిన జ్వరంబును ప్రాకృతజ్వరము లనబడును. ఇయ్యది సుఖసాధ్యము.)

—ॐ ప్రాకృతజ్వరచిక్త్యావిధి. ॐ—

మూ. ఆదావస్తే చ మధ్యే చ బుద్ధ్యా దోషబలాబలమ్.

47

శరద్వసప్తయోర్చిద్వాక్ జ్వరస్య ప్రతికారయేత్,

వ్యా. వైశిష్ణివరీతిగ శరద్వసంతకాలముల యాదియందును మధ్యమందును అంతమందును వాతాదిదోషములయొక్క బలాబలములను జక్కగ గమనించి జ్వరమునకు

తత్త్వదుచితముగ చికిత్స జేయనగును. (అట్టిచికిత్సావిధానమునకే వైశేషికప్రాకృతజ్వర వివరణము నిరూపింపబడినదియని భావము.)

❧ ప్రాకృతజ్వరనిర్వచనము. ❧

మూ. కాలప్రకృతిముద్దిశ్య నిర్దిష్టః ప్రాకృతో జ్వరః. 48

ప్రాయేణాఽనిలబో దుఃఖః కాలేష్వన్యేషు వైకృతః,

హేతవో వివిధాస్తస్య నిదానే సంప్రకాశితాః 49

వ్యా. కాలముయొక్క ప్రకృతిని (స్వభావమును) ఉద్దేశించి (కాలస్వభావముతో సమానగుణమైన దోషసంబంధమును కారణముగ జేసి) ప్రాకృతజ్వరము నిర్దేశింపబడినది. (కాలముయొక్క శీత-ఉష్ణస్వభావమునకు సమానమైనదోషముచే గల్గిన జ్వరము ప్రాకృతమని ప్రాకృతశబ్దనిర్వచనము. అట్టిదోషకాలసంబంధముచే జనించి సుఖసాధ్యమైనజ్వరము ప్రాకృతమని నిష్కృష్టలక్షణము).

మరియు వాతజ్వరము ప్రాయీకముగ కృచ్ఛ్రసాధ్యము; కావున వాతమునకు సమాన ప్రకృతికాలముగు వర్షాకాలమున బుట్టినను వాతజ్వరంబును, వైశేషిక వసంత శరత్కాలములకన్న నితరములగు కాలముల బుట్టిన కఫజ-వైత్తికజ్వరంబులును వైకృతములనబడును. అట్టి వైకృతజ్వరము సంభవించుటకు కారణములు నిదానస్థానమున విపులముగ జెప్పబడినవి.

ఇచ్చట నీవిషయసంగ్రహము నెరుంగునది;—ప్రాకృతజ్వరమన ఋతుధర్మముచే సంభవించు శీతోష్ణములకు సమానమగుగుణముకల దోషముచే గల్గినజ్వరము ప్రాకృతము. అందు వర్షర్తునందు వాతంబును, శరదృతువున పిత్తంబును, వసంతఋతువున కఫంబును ప్రకోపమునొందుట సహజము. అట్టి వర్షాశరద్వసంతములయందు వాత-పిత్త-కఫములు మూడును వరుసగ వర్షాశరద్వసంతములతో సమానగుణములు కల్గియుండును. కావున వర్షాకాలమున వాతప్రకోపమున గల్గుజ్వరంబును, శరత్కాలమున పిత్తప్రకోపమున గల్గినజ్వరంబును, వసంతకాలమున కఫప్రకోపమున గల్గుజ్వరంబును ప్రాకృతజ్వరము లనబడును. అటుగాక గ్రీష్మ-శిశిర-హేమంతఋతువులలో కల్గిన జ్వరంబును, వర్షా-శరత్-వసంతఋతువులయందు వైశేషిక దోషనియమమునకు వ్యత్యయముగ (ఋతుప్రకృతికి విరుద్ధములగు దోషములచే) సంభవించిన జ్వరంబును వైకృతములు. అందు ప్రాకృతజ్వరము ఋతుధర్మముతో సమానములగు దోషములచే గల్గుటంజేసి సుఖసాధ్యంబును, వైకృతజ్వరము ఋతువిరుద్ధధర్మములగు దోషములచేగల్గుటంజేసి కృచ్ఛ్రసాధ్యంబునగును. అందును వాతజ్వరము ప్రాకృతమైనను విరుద్ధోపక్రమం బగుటంజేసి కృచ్ఛ్ర

సాధ్యము. ఈవిషయమంతయు వాగ్భటాచార్యులచే నిట్లు చెప్పబడినది:—“వర్షాశర
ద్వసస్తేషు వాతాద్యైః ప్రాకృతః క్రమాత్, జైకృతోఽన్యః సదుస్సాధ్యః ప్రాయశ్చ
ప్రాకృతోఽనిలాత్.”

బుతువుతో సమానగుణము గల దోషముచే గల్గినజ్వరము సుఖసాధ్యమని
తంత్రాంతరమున “జ్వరే తుల్యుద్దోషత్వం ప్ర మేహేతుల్యదూష్యతా, రక్తగుల్మే పురాణ
త్వం సుఖసాధ్యస్య లక్షణమ్” అనువాక్యముచే జెప్పబడినది. ఈతంత్రకారుడు ప్రాకృత
లక్షణమును జెప్పనపుడే “ప్రాకృతస్సుఖసాధ్యస్తు వసన్తశరదుద్భవః” అని చెప్పెను.
వసంతశరత్కాలముల బుట్టిన సుఖసాధ్యజ్వరము ప్రాకృతమని యర్థము. జ్వరము అమాశ
యమున బుట్టుటవలన నామాశయదోషహరణమునకై లంఘనచికిత్స ముఖ్యముగ
జేయుట హితకరము. “జ్వరే లంఘనమేవాదౌ ఉపదిప్తమృతే జ్వరాత్, త్వయాఽనిల
భయక్రోధ...ద్భవాత్” అనువాక్యముచేత వాతజ్వరమునమాత్రము లంఘనము నిషే
ధింపబడినది. కావున వాతజ్వరము విరుద్ధోపక్రమము. దానంజేసి వాతజ్వరము స్వభా
వముచేతనే కృచ్ఛ్రసాధ్యమని యందరకును సిద్ధాంతము.

—ॐ సుఖసాధ్యజ్వరవివరణము. ॐ—

మూ. బలవత్స్వల్పదోషేషు జ్వరస్సాధ్యోఽనుపద్రవః,

వ్యా. జ్వరమునకు కారణములైన వాతాదిదోషములు బలివృత్తులుగాక అల్పబల
ములై శరీరబలము చక్కగ నుండువారికి సంభవించిన జ్వరము ఉపద్రవములు లేకుం
డినయెడ నయ్యది సుఖసాధ్యమగును. (ఔషధముచే సుఖముగ సాధింపదగి యుండును.)

ఉపద్రవమన—ఒకరోగము జనించినపిదప దానిని అనుబంధరూపముగ నాశ్ర
యించిన స్వల్పరోగమైనను ప్రబలరోగమైనను అయ్యది యుపద్రవ మనబడును.
“ఉప(వశ్చాత్)ద్రవతి (ఆనుసృత్య వర్తతే) ఇతి ఉపద్రవః” అనువ్యుత్పత్తిచేత నస్వ
ర్థముగ జెప్పబడును.

ఈవిషయమును తంత్రకారులు ధృఢాంతరమున నిట్లుపదేశించిరి:—“ఉపద్ర
వస్తు ఖలు రోగోత్తరకాలజ్ఞో రోగాశ్రయో రోగ విష స్థూలాఽణుర్వా, రోగాత్ప్ర
శ్చాత్ జాయత ఇత్యుపద్రవః” (చికిత్స. అ. ౨౦.) జ్వరోపద్రవంబులును తంత్రాంతర
మున నిట్లు చెప్పబడినవి:—“హిక్మాశ్వాసకాసత్పిష్టాచ్ఛర్ద్యతీసారమూర్ఛాజ్వరభేదా
రోచకః, కృచ్ఛ్రవిటక్రూతా చేతి దశోపద్రవాః జ్వరముపద్రవన్తి” ఎక్కిళ్లు, శ్వాసము,
దగ్గు, దప్పి, నాంతి, అతిసారము, మూర్ఛ, ఓడలినొప్పలు, అరుచి, మలబద్ధకము ఇవి
వదియు జ్వరమున గల్గునుపద్రవములు.

అసాధ్యజ్వరవివరణము. ౧౭

మూ. హేతుభిర్బహుభిర్హృతః బలిభిర్బహులక్షణః.

50

జ్వరః ప్రాణాంతకృద్యశ్చ శీఘ్రమిన్ద్రియతాపనః,

వ్యా. పలుచెరంగులైన మిథ్యాహారవిహారాదికారణములచే మిక్కిలి యంత్రుట ముగ ప్రకోపమునొంది, రసాదిధాతువులలో ననేకముల నాశ్రయించిన వాతాదిదోషములచే నారంభింపబడి, ఆయాజ్వరమునకు జెప్పిన లక్షణము లన్నియు పూర్తిగ కల్గి, చక్షురాదీన్ద్రియముల పదింటిని మనస్సును వానివాని కృత్యములయందు ప్రవర్తింప నీయక జ్వరము కల్గినంతమాత్రముననే శీఘ్రముగ నశింపజేయుచుండుజ్వరము మిక్కిలి క్రూరమై రోగిని చంపజూచును.

ఇచ్చట బలివృత్తులగు అనేకకారణములచే జనించినరోగమున ననేకలక్షణములే కల్గియుండును. అట్టియెడ 'బహులక్షణః' అని మరల నేల జెప్పవలెనన? పురుషుని యగ్నిబలాదివిశేషములంజేసి దోషహేతువు లనేకములుగ నున్నను బహులక్షణమగు వ్యాధిని కల్గింపనేరవు. కావున 'బహులక్షణః' అని ప్రత్యేకముగ జెప్పబడినవి.

వేరొక యసాధ్యత్వలక్షణము. ౧౮

మూ. సప్తాహాద్వాదశహాద్వాద్వాదశాహత్తదైవచ.

51

సప్రలాపభ్రమశ్వాసస్తీక్ష్ణో హన్యాత్ జ్వరో నరమ్,

వ్యా. మరియు ప్రలాపము భ్రమము శ్వాసము ఇవి మిక్కిలి తీక్షణములుగ కల్గి యుండు జ్వరము (వాత మధికముగ ప్రకోపము నొందినదైనచో) నేడుదినములకు చంపును. అట్టి ప్రలాపాదివిశిష్టజ్వరము (వైత్తికమైనచో) పదిదినములకు లోపల చంపును. అట్టిలక్షణములు కలజ్వరము (కఫజ మైనచో) పండ్రెండుదినములకు చంపును. (ఇచ్చట వాత-పిత్త - కఫముల శీఘ్రకారిత్యమున తరతమభేదము ననుసరించి సప్తాహాది కాలనియమమును తంత్రకారు లుపదేశించిరి. కొందరు ప్రలాపవిశిష్టజ్వరము ఏడుదినములకును, భ్రమవిశిష్టజ్వరము పదిదినములకును, శ్వాసవిశిష్టజ్వరము పండ్రెండుదినములకును చంపునని యథాసంఖ్యము ననుసరించి వ్యాఖ్యానము చేసెదరు).

మరియొక యసాధ్యత్వలక్షణము. ౧౯

మూ. జ్వరః క్షీణస్య శూనస్య గమ్భీరో దైర్ఘ్యరాత్రికః.

52

అసాధ్యో బలవాక్ యశ్చ కేశసీమస్తకజ్వరః,

వ్యా. శరీరము ఊజించి వాపు కల్గినవానికి సంభవించిన జ్వరంబును వాతాదిదోష లక్షణములు వైకి స్ఫుటముగ గానరాక లోపలనే యణగి యంతస్తాపమును కల్గించు జ్వరంబును, చాలకాలముగ వ్యాపించి బాధించు జ్వరంబును, బలిష్ఠమై వెండ్రుకలలో పాపట దీసినవిధముగ రేఖల గల్గించు జ్వరంబును అసాధ్యమగును. (విధిభేదమున “సాధ్యశ్చాసాధ్య ఏవ చ” అని నిర్దేశించిన ద్వివిధభేదవివరణము).

— { దోషకాలబలాబలములచే నైదువిధములగు సంతతాదిజ్వరముల వివరణము, అందు సంతత జ్వరవివరణము. } —

మూ. స్తోత్రోభిర్విస్మృతా దోషాః గురవో రసవాహిభిః. 53
 సర్వదేహీనుగాస్తస్థాః జ్వరం కుర్వంతి సంతతం,
 దశాహం ద్వాదశాహం వా సప్తాహం వా సుదుస్సహః. 54
 స శీఘ్రం శీఘ్రకారిత్యాత్ ప్రశమం యాతి హంతి వా,
 కాలదూష్యప్రకృతిభిః దోషస్తుల్యో హి సంతతమ్. 55
 నిష్ప్రత్యనీకః కురుతే తస్మాత్ జ్ఞేయః సుదుస్సహః,
 యథా థాతుక తథా మూత్రం పురీషం చానిలాదయః. 56
 యుగపచ్ఛానుపద్యంతే నియమాత్ సంతతే జ్వరే,
 సశుద్ధ్యా వాఽప్యశుద్ధ్యా వా రసాదీనామశేషతః. 57
 సప్తాహాదిషు కాలేషు ప్రశమం యాతి హంతి వా,
 యదా తు నాతిశుద్ధ్యంతి న వా శుద్ధ్యంతి సర్వశః 58
 ద్వాదశై తే సముద్దిష్టాః సంతతస్యాశ్రయాస్తథా,
 విసర్గం ద్వాదశే కృత్వా దివసేఽప్యక్షలక్షణమ్. 59
 దుర్లభోపశమః కాలం దీర్ఘమప్యనువర్తతే,

వ్యా. వాతాదిదోషములు మూడును మిక్కిలి వృద్ధి నొంది శరీరమునందలి రస వాహినులగు స్తోత్రస్ఫులయందు తొలుత వ్యాపించి వానిమూలముగ శరీరమునందంతట వ్యాపించి స్తంభించి సంతతజ్వరమును కల్గించును. అట్టిసంతతజ్వరము పదిదినములైనను పండ్రెండుదినములైనను ఏడుదినములైన ఎడలేక చాల శ్రూరముగ వ్యాపించి యుండి అయ్యది శీఘ్రకారి (శీఘ్రముగ పనిచేయు స్వభావముకలది యగుటచేత) శీఘ్రముగ (పైజెప్పిన దశాహాది నియతకాలము కడచినవెంటనే) శాంతి నొందును, లేక చంపును. (ఈసంతతజ్వరము పైజెప్పినరీతిగ త్రిదోషప్రకోపమున జనించును కావున సన్నిపాతభేద

ములలో చేరినది. అందు పిత్తము తక్కినవాతకఫములకన్న మిక్కుటముగ వృద్ధిపొంది యుండునెడ పదిదినములవరకును తీవ్రముగ నెడలేక వ్యాపించి, పిమ్మట వెంటనే శాంతి నొందును; లేక చంపును. కఫమధికముగ వృద్ధిపొందినచో పండ్రెండుదినములును, వాతము వృద్ధిపొందినచో నేడుదినములును ఎడలేక వ్యాపించి వెంటనే శాంతినిొందును. లేక రోగిని చంపును. ఇతైరంగగుట శాంతినిొందుటకైనను చంపుటకైనను దశాహాదికాలనియ మము పిత్త-కఫ-వాతవృద్ధికారణమని వరుసగ నెరుంగునది. ఈవిషయము తంత్రాంతరమున నిట్లు చెప్పబడినది:—“పిత్త-కఫానిలవృద్ధ్యా దశదివసద్వాదకాహనస్తాహాత్, హన్తి విముఞ్చతి వాశు త్రిదోషజో ధాతుమలపాకాత్” “దశద్వాదశసప్తాహైః పిత్త జ్ఞేష్ఠానిలాధికః, దగ్ధోష్ణక్షణా (దేహోష్ణక్షణా) ధాతుమలాక్ హన్తి ముఞ్చతి వా జ్వరః” ఈవాక్యముచేత దేహమునందు వ్యాపించిన జ్వరముయొక్క తీవ్రతచే ధాతువులు పక్వములైనపుడు వైజెప్పిన కాలనియతిప్రకారము చంపుననియు, మలములు పరిభక్వము లైనపుడు విడచుననియు ‘ధాతుమలాక్’ అనుపదముచే దెలిసెడి.)

మరియు వర్షాదికాలంబునకును, రసాదిదూష్యములకును, జ్ఞేష్ఠ ప్రకృతి మున్నగు శరీర ప్రకృతికిని సమానమగుదోషము మిక్కిలి బలవత్తరమై అడ్డులేక సంతతజ్వరమును కల్పించును; కావున నాజ్వరము (బలవత్తరదోషముచే కల్గుటంజేసి) మిక్కిలి యోరువ శక్యము గాకుండును. శీఘ్ర కారయు నగును.

మరియు సంతతజ్వరమున వాతపిత్తకఫములు మూడును ఎత్తైరంగున (గురుత స్థభి త్యాదిగుణయుక్తములుగ) రసాదిధాతువుల నేకకాలమున వ్యాపించునో, అత్తైరంగుననే మూత్రమునను పురీషమునను ఏకకాలమున వ్యాపించి యుండును. (వాతాదిదోషములు మూడును ప్రకోపమునొంది రసరక్తాది సప్తధాతువులయందును మూత్రపురీషముల యందును ఏకకాలముననే వ్యాపించి యుండునని భావము; సంతతజ్వరమునకు వాతాది దోషములు మూడును, రసరక్తాదిధాతువు లేడును, మూత్రపురీషములు జేరి యీ పండ్రెండును ఆశ్రయములని ఫలితార్థము).

అట్టియెడ వైజెప్పిన దశదివసాదికాలమునకు వైజెప్పిన సంతతజ్వరమున కాశ్రయములైన దోషదూష్యములములు పండ్రెండును దోషహితములై ఇంచుకేనియు దుష్టములుగాక పరిశుద్ధములుగ నుండునెడ, అట్టి దశదివసాదికాలనియతి ప్రకారము శాంతి నొందును. అటుగాక యది పండ్రెండును కొంచెమైనను విశుద్ధములు గాకుండునేని అట్టి నియత దశదివసాదికాలమున తప్పక రోగిని చంపును.

మరియు ఒకవేళ దశదివసాదిని యతకాలమున ఆశ్రయములు పండ్రెండును పూర్తిగ శుద్ధినిొందక కొంచెము దుష్టములుగ నున్నను ఆపండ్రెండు ఆశ్రయములలో చ.చి—18

కొన్ని మాత్రము విశుద్ధి నొంది కొన్ని విశుద్ధములు కాకున్నను, సంతతజ్వరములక్షణములు పైకి కానరాక లీనముగ నణగియుండి (నివర్తించినట్లులు కానబడి) చికిత్సచే నివర్తించక శ్రూరమై చాలకాలమువరకును అనుసరించి వ్యాపించియుండును. (జ్వరముయొక్క లక్షణములు పైకి స్ఫుటముగ కానరాక దశదివసాది నియతకాలమున నివర్తించినవిధముగ కనబడి యేకాదశాదినిములనుండి దీర్ఘ కాలంబును వ్యాపించి బాధించుచుండుననియు, దానంజేసి చికిత్సచే దుస్సాధముగ నుండుననియు భావము; ఇట్లు చెప్పటచేత అట్టి నియతకాలమున నివర్తించినవిధముగ జ్వరము లీనముగ నుండునుగాని పూర్తిగ నివర్తించుట లేదని 'అప్యక్తలక్షణం' అనుపదముచే చెల్లినది).

ఇచ్చట నీవిమర్శనము నెరుంగునది:—సంతతజ్వరము వైశిష్ట్యవరీతిగ దోషదూష్య మలముల పండ్రెండింటి నాశ్రయించి జనించి దశదివసాది కాలనియతిప్రకారము శాంతి-శ్రూరత్వము కల్గియుండును. కావున వాతకాదిజ్వరములకన్న భిన్నమైనదని స్ఫుటముగ నేర్పడును. తంత్రాంతరమున—“తథానస్తత ఏవాన్యః స్వల్పదుర్బలకారణః, ఏకదోషో ద్విదోషో వా స్వల్పాపద్రవలక్షణః. అతుల్యదూష్యప్రకృతిః” అని చెప్పిన సంతతజ్వరము దీనికన్న విలక్షణమైనదని విజ్ఞు లూహించెదరు గాత!

— సంతతజ్వరచికిత్సాక్రమము. —

మూ. ఇతి బుద్ధ్యా జ్వరం వైద్యః ఉపక్రామేత్తు సస్తతమ్ 60
క్రియాక్రమవిధౌ యుక్తః ప్రాయః ప్రాగపతర్పణైః,

వ్యా. సంతతజ్వరము నుద్దేశించి వైశిష్ట్యన దోషదూష్యకాలాదివిభాగముల జక్కుగ నెరింగి వైద్యుడు చికిత్సాకాలమున యుక్తియుక్తముగ తొలత లంకణము మున్నగు సపతర్పణా దిక్రియాక్రమము ననుసరించి యుచితచికిత్స జేయ నుపక్రమింప వలెను.

— సంతతజ్వరనిరూపణము. —

మూ. రక్తథాత్మాశ్రయః ప్రాయః దోషస్సతతకం జ్వరమ్. 61
సప్రత్యనీకః కురుతే కాలవృద్ధిక్షయాత్తకం,
అహోరాత్రే సతతకో ద్వా కాలావనువర్తతే. 62

వ్యా. వాతాదిదోషములలో నొకటి యేదైనను ప్రాయశముగ రక్తథాతువు నాశ్రయించి సంతతకమను జ్వరమును కల్గించును. అట్టిదోషము దానికి విరుద్ధమగు కాలాదులగుణములతో గూడి జ్వరమును కల్గించును. మరియు నాజ్వరము జ్వరవృద్ధికుచితమైన

కాలమున వృద్ధి నొందియు, ఊణించుట కనుగుణమైన కాలమున ఊణించుచు నుండును. ఇతైరంగున సతతకజ్వరము అహోరాత్రి కాలములలో రెండుకాలములయందును వర్తించి వ్యాపించును. (ఇచ్చట “ప్రాయః రక్త ధాత్వాశ్రయః” అని చెప్పుటచేత నొకసమయమున మాంసాదిధాతువుల నాశ్రయించియు దోషము ఈజ్వరమును కల్గించునని తెలిసెడి.)

— ౭౭ అన్యేద్యుష్కజ్వరవివరణము. ౭౭ —

మూ. కాలప్రకృతిదూష్యాణాం ప్రాప్త్యైవాన్యతమాద్భులమ్,
అన్యేద్యుష్కం జ్వరం దోషః రుద్ధ్వా మేదోవహాస్సిరాః. 63
స ప్రత్యనీకో జనయత్యేక కాలమహర్నిశి,

వ్యా. పర్వాదికాలము, కఫాదిప్రకృతి, రసాదిదూష్యములు వీనిలో నొకదాని పలన దోషము బలమునొంది, శరీరమునందలి మేదస్సును పపించు సిరల నడ్డగించి మేదస్సును దుష్టముగ జేసి) అన్యేద్యుష్కమును జ్వరమును కల్గించును. అట్టిదోషము తనకు విరుద్ధగుణమైన కాలాదులతో గూడి జ్వరమును కల్గించును. ఈజ్వరము ఒకయహోరాత్రమున నొకకాలమున వ్యాపించును.

ఇచ్చట మేదోవహానాడులను దోషము అడ్డగించిన మాత్రమున నయ్యది (మేదస్సు) స్వస్థానముననే యుండి స్వమార్గముననే సంచరించుచున్నను దుష్టమగును. ఈవిషయము విమానస్థానమున నిట్లు చెప్పబడినది:—“లేహం ప్రోతసాం రోధాత్ స్థానస్థానైవ మార్గ గాశ్చ ధాతవః ప్రకోపమాపద్యతే” (విమాన. అ. 5).

— ౭౮ తృతీయక-చతుర్థకజ్వరములవివరణము. ౭౮ —

మూ. దోషోన్మిమజ్జగః కుర్యాత్ తృతీయకచతుర్థకౌ. 64

గతిః ద్వ్యేకాన్తరాన్యేద్యుః దోషస్యోక్తాన్యథావరైః,
అన్యేద్యుష్కం జ్వరం కుర్యాత్ అపి సుశ్రిత్య శోణితమ్. 65

మాంసప్రోతాన్యనుగతో జనయేత్తు తృతీయకం,
సుశ్రితో మేదసో మార్గం దోషశ్చాపి చతుర్థకమ్. 66

అన్యేద్యుష్కః ప్రతిదినం దినం హిత్యా తృతీయకః,
దినద్వయం యో విశ్రమ్య ప్రత్యేతి స చతుర్థకః. 67

వ్యా. దోషము అగ్నిమజ్జల రెండిటి నాశ్రయించి తృతీయక చతుర్థకజ్వరముల కల్గించును. ఈజ్వరములయందు దోషమునకు గమనము రెండుదినములైనను ఒకదినము

నను అవకాశము కల్గియైనను లేక ప్రతిదినమున నైనను వ్యాప్తి కల్గియుండునని కొందఱాచార్యులు చెప్పెదరు. మరియు దోషము రక్తము నాశ్రయించి అన్యేద్యుష్కజ్వరమును కల్గించుననియు కొందరిమతము.

మాంసముయొక్క ప్రోతస్సుల నాశ్రయించి తృతీయకజ్వరమును కల్గించును. దోషము మేదోమార్గము నాశ్రయించి చతుర్థకజ్వరమును కల్గించును. మరియు అన్యేద్యుష్కజ్వరము ప్రతిదినమును విడచి వ్యాపించును. తృతీయకజ్వరము జ్వరము వ్యాపించిన మరునాడు జ్వరవ్యాప్తి లేకుండి, యామరుసటిదినమున (మూడవనాడు) మరల వ్యాపించును. చతుర్థకజ్వరము వ్యాపించినదినముననే వ్యాప్తి తగ్గి విప్పట రెండుదినములు వ్యాప్తిలేకయే యణిగి యుండి నాల్గవనాడు మరల వ్యాపించుచుండును.

—౧౭ తృతీయక-చతుర్థకజ్వరముల కాలనియమమును, కారణములు. ౧౭—

మూ. అధిశేలే యథా భూమిం బీజం కాలే చ రోహతి,

అధిశేలే తథా ధాతుం దోషః కాలే చ కుప్యతి. 68

స వృద్ధిం బలకాలం చ ప్రాప్య దోషస్తృతీయకం,

చతుర్థకం చ కురుతే ప్రత్యనీకబలక్షయాత్. 69

వ్యా. లోకమున భూమిలో నుండువిత్తనము కాలాదినంపత్తి లేనికాలమున భూమియందే యణిగి యుండి అంకురించు కాలాదినంబంధము కల్గినప్పుడు ఎట్లు మొలక రెత్తి వ్యాపించునో, అత్తైరంగున నే వాతాదిదోషములును సతతకాదిజ్వరములకు ఆశ్రయ మగు రక్తాదిధాతువులయందే ఆణిగి యుండి, ఆయాదోషమునకు బలకరమైన ఆయా కాలమున వృద్ధిపొంది, తృతీయకచతుర్థకజ్వరములను ఆయానియతకాలమున తనకు విరుద్ధమైన గుణముకలకాలాదులను బలము తీగించినపుడు (తానే బలమునొంది) మరల జ్వరమును వ్యాపింపజేయుచుండును. ఈకారణముచేతనే తృతీయకాదిజ్వరమునకు కాల వ్యవధి యేర్పడునని భావము. (ఈజ్వరములవిషయమైన కాలాదివ్యవధానము దూప్య సంబంధము మున్నగువిషయములలో గల్గు మతాంతరములు మున్నగునవి యెల్ల మాచే విరచితమగు ఆహ్లాంకహృదయనిదానవ్యాఖ్యానమున “అనన్యవిప్రతాన్యత్వాత్..... విపర్యయాత్” (ఆహ్లాంక. అ. ౨. శ్లో. ౬౭—౬౮) అనుశ్లోకములవ్యాఖ్యానమునను, మాధవనిదానమునందలి జ్వరనిదానవ్యాఖ్యానమునను విపులముగ చర్చింపబడినవి. విస్తరభితిచే నిట నావివరణమును విరమించితి.)

—౧౮ తృతీయకాదిజ్వరములయందు దోషములు జ్వరవేగమునుజూపువిధము. ౧౮—

మూ. కృత్వా వేగం గతబలాః స్వే స్వే స్థానే వ్యవస్థితాః,

పునర్విప్రథ్వాః స్వే కాలే జ్వరయన్తి నరం మలాః. 70

వ్యా. వైశిష్ట్యనరీతిగ దోషములు తృతీయకాదిజ్వరములయందు తమవేగమును పూర్తిగ జూపి బలమును వదలి వానివానికి స్థానములైన రక్తాదిధాతువులయందే ఆణి యుండును. మరల తమకు వృద్ధికరమగు కాలమున వృద్ధినంది మనుజునకు జ్వరమును వ్యాపింపజేయును.

❧ దోషోద్రేకముచే తృతీయక-చతుర్థకజ్వరములకు గల్గు ప్రభావవిశేషము. ❧

మూ. కఫపిత్తాత్మికగ్రాహీ పృష్ఠాద్వాతకఫాత్మకః,
వాతపిత్తాచ్ఛిరోగ్రాహీ త్రివిధస్సన్యత్తృతీయకః. 71
చతుర్థకో దర్శయతి ప్రభావం ద్వివిధం జ్వరః,
జఙ్ఘభ్యాం శ్లైష్మికః పూర్వం శిరస్తోనిలసమ్భవః. 72

వ్యా. తృతీయకజ్వరము నన్ని పాతముచే జనించును. అందు కఫపిత్తములు ప్రబలములుగ నుండినచో త్రిక (వెన్నెముకకు క్రింది సంధిభాగమున) స్థానమున తొలుత వేదనాదిరూపముగ వ్యాపించి యారంభమగును. వాతకఫము లధికములుగ నున్నచో తొలుత వీపున నారంభించి శరీరమునందెల్ల వ్యాపించును. వాతపిత్తములు అధికములుగ నుండునెడ తొలుత శిరంబున బుట్టి శరీరమునందెల్ల వ్యాపించును. ఇత్తైరంగున తృతీయక జ్వరము మూడువిధముల ప్రభావము కల్గియుండును.

చతుర్థకజ్వరమున కఫం బధికముగనుండు నన్ని పాతమున జనించినచో పిక్కల యందు తొలుత నారంభించి శరీరమునందెల్ల వ్యాపించును. వాతాధికనన్ని పాతమున జనించినచో తొలుత శిరస్సున వ్యాపించి, పిదప శరీరమున వ్యాపించును. ఇత్తైరంగున చతుర్థకజ్వరము రెండువిధములైన ప్రభావమును జూపును.

❧ చతుర్థకవిపర్యయజ్వరము, దాని భేదములును. ❧

మూ. విషమజ్వర ఏవాన్యః చతుర్థకవిపర్యయః,
త్రివిధో ధాతురేకైకః ద్విధాతుస్థః కరోతి యమ్. 73

వ్యా. వాతాది మూడుదోషములలో నొకటొకటి ఆస్థిమజ్జలను రెండుధాతువుల నాశ్రయించి చతుర్థకవిపర్యయమును వేరొక విషమజ్వరమును కల్గించును. (ఈచతుర్థకవిపర్యయజ్వరంబును నన్ని పాతమున జనించినను త్రిదోషములలో వాతము ప్రబలముగ నుండి యస్థిమజ్జల రెంటియందును వ్యాపించి జ్వరమును కల్గించినచో వాతకమనియు, పిత్తమధికముగనుండి జనించినయెడ వైత్తికమనియు, కఫమధికముగనుండి కల్గిన

యెడ నైష్ఠికమనియు చెప్పబడును. ఇట్టి భేదములచే చతుర్థకవివర్ణయము మూడు తెరంగుల నుండునని భావము.)

మరియు చతుర్థక వివర్ణయలక్షణము తంత్రాంతరమున నిట్లు కానంబడియెడు:—
 “అస్థిమజ్జాభయగతే చతుర్థకవివర్ణయః, త్ర్యహత్ ద్వ్యహం జ్వరయతి హ్యదావస్తే చ ముఖ్యతే.” దోషము అస్థిమజ్జల రెంటియందును చేరి చతుర్థకవివర్ణయమను విషమ జ్వరము కల్గును. ఈజ్వరము రెండుదినములు వ్యాపించి మరునటిదినమున లేకుండి మరల రెండుదినములు వ్యాపించును. ఇతరెంగున జ్వరము వ్యాపించునాటికి ముందుదినమునను జ్వరము నివర్తించిననాటికి మరునటిదినంబునను జ్వరము లేకుండి నడుమ రెండుదినములు ఎడలేక వ్యాపించుచుండును. జ్వరము విడచినది మొదలు రెండుదినములు వ్యాప్తి లేకుండి నాల్గవనాడు మరలవ్యాపించునది చతుర్థకము. దానికి వ్యతిరేకముగ నడుమ రెండుదినములు వ్యాపించి అందుకు ముందుదినంబును, ఆదినమునకు నాల్గవదినంబును జ్వరము లేకుండుటం జేసి చతుర్థకవివర్ణయమని యన్వర్థముగ జెప్పబడినది.

❖ సాన్నిపాతికజ్వరములయందు వాతికాది భేదములు గలుగుకారణము. ❖

మూ. ప్రాయశస్సన్నిపాతేన దృప్తః పశ్చినిధో జ్వరః,

సన్నిపాతే తు యో భూయాన్ స దోషః పరికీర్తితః.

74

వ్యా. వైశేష్యబడిన సతతక-అన్యేద్యుష్క-తృతీయక-చతుర్థక-చతుర్థకవివర్ణయ జ్వరము లైదును ప్రాయశముగ త్రిదోషముల సన్నిపాతముచేత జనించును. మరియు నాత్రిదోషములలో నేది యుక్తముగ నుండునో అట్టిదోషమును ప్రధానముగ జేసి వైశేష్యజ్వరములయందును వాతికాది భేదములచే వ్యవహరింపబడును. (ఇచ్చట “ప్రాయశః” అనుటచేత సతతకాదిజ్వరములు ద్విదోషములచే గూడ జనించునని తెలిసెడి.)

ఇచ్చట నీవివరణము నెరుంగునది:—కొన్నిజ్వరములు ప్రారంభించునపుడు తొలుత శిరస్సున ప్రారంభమగును. కొన్ని వీపునను, మరికొన్ని సిక్కలయందును తొలుత ప్రారంభించును. ఇది విషమారంభము. కొన్నిజ్వరములు ఒకనమయమున చలియు ఇంకొకనమయమున తాపంబు కల్గియుండును. ఇది పనులచే విషమమగును. ఒకజ్వరము పూర్వాహ్లాము నందును, పేరొకటి మధ్యాహ్నకాలమునను, ఇంకొకటి సాయంకాలమునను, లేక అర్ధరాత్రియందును వ్యాపించును. వైశేష్యసర్వీతిగ వ్యాపించి జ్వరము విడచి మరల మాటి మాటికిని అనుబంధముగ అయాకాలమున వ్యాపించుచుండును. ఈలక్షణములు కలజ్వరము

లన్నియు విషమజ్వరములని యెరుంగునది. ఈవిషయమునే వాగ్భటాచార్యు లిట్లు చెప్పెను:—“విషమో విషమారంభ క్రియాకాః—ఽనుషంగ వాక్.” విషమములగు నారంభంబును కాలంబును క్రియలును కల్గి ముక్తానుబంధముగ నుండుజ్వరము విషమజ్వరమని విషమజ్వరలక్షణము.

ఈలక్షణమునుబట్టి పైజెప్పబడిన సతతకాదిజ్వరము లైదును విషమజ్వరముతో చేరునని కొందరు చెప్పిరి. సంతతజ్వరమునందును జ్వరప్రారంభవినమునకు ఎనిమిది పదు నొకండు పదుమూడు దినములలో మరల వ్యాప్తికలదని ముక్తానుబంధిత్యరూపలక్షణము కల్గియుండును కావున నదియు విషమజ్వరాంతర్యూతమనియే కొందరు చెప్పిరి. ఖర నాదుడు సంతతాదిజ్వరముల నైదిటిని చెప్పి “జ్వరాః పఞ్చ మయోక్తా యే పూర్వం సంతతకాదయః, చత్వారస్సంతతం హిత్యా జ్ఞేయాస్తే విషమజ్వరాః.” అనువాక్యముచేత సంతతజ్వరమును విడచి తక్కిన సతతక-అన్యేద్యుష్క-తృతీయక-చతుర్థకజ్వరములు నాల్గును విషమజ్వరములని చెప్పెను. ఇత్తైరంగున విషమజ్వరభేదములలో నాయా యాచార్యులమత భేదములు కానంబడుచున్నవి. ఈతంత్రకారుడు మాత్రము సంతత జ్వరము దక్క తక్కిన సతతకాదిజ్వరములు నాల్గును, చతుర్థకవివర్ణయజ్వరంబును విషమ జ్వరములని చెప్పినట్లు తోచెడి.

—ॐ ఋత్వాదిబలాబలముచే నొకజ్వరము వేరొకటిగ మారుట. ॐ

మూ. ఋత్వహోరాత్రదోషాణాం మనసశ్చ బలాబలాత్,

కాలమర్థవశాచైవన జ్వరః తం తం ప్రపద్యతే.

75

వ్యా. వసంతాది ఋతువులయొక్కయు, అహోరాత్రములయొక్కయు, వాతాదిదోషములయొక్కయు, మనస్సుయొక్కయు బలాబలమునుబట్టి పైజెప్పిన సతతకాదిజ్వరములు ఆయాజ్వరమునకు నియతమగుకాలమును వదలి వేరొండుజ్వరము యొక్క కాలమును పొంది మారియుండును. కర్తవ్యమున గూడ సిట్టిమార్పు కల్గును. (సతతకజ్వరము పైజెప్పిన ఋత్వాదుల బలాబలములచేత తనకు నియతమైనకాలమును వదలి సంతతముగ నైనను అన్యేద్యుష్కముగనైన మారి ఆయాజ్వరములకు నియతమగు కాలమున వ్యాపించును. అన్యేద్యుష్కములును సతతకాదిరూపముగ పరిణమించును. అట్టిమార్పుకు ఋతు-అహోరాత్ర-దోష-మనస్సులబలాబల మే కారణము. ఇత్తైరంగుననే పైజెప్పినకారణములచే విషమజ్వరములు మారుచుండునని భావము.)

ఇత్తైరంగున దోషకాలాది బలాబలములచే సంతతాది పంచవిధజ్వరభేదములు విస్తరముగ వివరించబడినది. చతుర్థకవివర్ణయము చతుర్థకజ్వరమునకు విరుద్ధలక్షణము

కావున చతుర్థ కసంజ్ఞ చేతనే సంగృహీతమని వంచవిధమనియే యుద్దేశమున చెబునది.

❧ { రసరక్తాద్యాశ్రయ భేదముచే నప్తవిధములగు జ్వరములవివరణము, } ❧
అందు రసగతజ్వరలక్షణము.

మూ. గురుత్వం దైన్యముద్వేగః సదనం చ్ఛుద్ధ్యరోచకా,
రసస్థితే బహిస్తాపః సాజ్ఞచుద్ధో విజృమ్భణమ్.

వ్యా. దోషములు ప్రకుశితములై రసధాతువున జేరి జ్వరమును కల్పించిన నాజ్వరమున శరీరము బరువుగ నుండును. మనస్సు చంచలమై దీనముగ నుండును. ఉద్వేగము కల్గును. శరీరము కృశించును. వాంతి యగును. అరోచకము సంభించును. శరీరమున బాహ్యాప్రదేశమున జ్వరసంతాపము కల్గును. శరీరమునందెల్ల నొప్పు కల్గును. ఒడలిపిరుపులును ఆవలింతలును కల్గును. (ఈలక్షణములబట్టి జ్వరము రసధాతువున కల్గినదని యెరింగి అట్టి రసధాతువునకు హానిని కల్గనియక యుక్తియుక్తముగ చికిత్స చేయవలెను. ఇతైరంగుననే రక్తాదిగతజ్వరములయందును చికిత్సావిధానము నెరుగవది.)

❧ రక్తధాతుగతజ్వరము. ❧

మూ. రక్తోష్ణాః పిడకాః తృష్ణా సరక్తం స్థీననం ముహూః,
దాహారాగభ్రమమదప్రలాపాః రక్తసంస్థితే.

వ్యా. దోషములు ప్రకోపమునొంది రక్తధాతువున జేరి జ్వరమును కల్పించిన రక్తవర్ణంబులును ఉష్ణంబులు నైన పొక్కులు శరీరముపై గల్గును. డప్పి యధికమగు రక్తమును పలుమారుమియును. శరీరముపై మంటలును రక్తవర్ణంబును కల్గును. ఒడలు గున ట్లుండును. లెక్కయెత్తిన ట్లుండును. అసంబద్ధముగ వదరును. (ఈలక్షణములను జ్వరము రక్తధాతువున జనించినది యని యెరుంగునది.)

❧ మాంసధాతుగతజ్వరము. ❧

మూ. అన్తర్దాహాః సత్పణ్ణోహాః సగ్గానిః సృష్టవిట్కుతా,
దౌర్గన్ధ్యం గాత్రవిక్షేపః జ్వరే మాంసస్థితే భవేత్.

వ్యా. శరీరము లోభాగమున మిక్కిలి సంతాపము, డప్పి, మూర్ఛ, బడమలమూత్రములు అప్పుడప్పుడును పలుమారు వెడలుట, శరీరమున దుర్గంధము, తచేతులు మున్నగునవయవములను పలుచెరంగుల కదలించుట, ఇవి యన్నియు మాంసజ్వరమున గల్గులక్షణములు.

—ॐ మేదోధాతుగతజ్వరము. ७८—

మూ. న్వేదస్త్రీవ్రాపిపాసా చ ప్రలాపో వమ్యభీష్టశః,
స్వగన్ధస్యాఽసహత్వం చ మేదస్థేన్ద్రాన్యరోచకా. 79

వ్యా. మేదస్సు నాశ్రయించి కల్గినజ్వరమునందు శరీరముపై చెమట యధికముగ బొడమును. తీవ్రమైన దప్పి కల్గును. అసంబద్ధముగ మాటలాడును. పలుమారు వాంతి యగును. తనశరీరమున బుట్టిన దుర్గంధమును తానే సహించనేరకుండును. బడలికయు అరోచకమును కల్గును.

—ॐ అస్థిధాతుగతజ్వరము. ७९—

మూ. విరేకవమనే చోభే సాస్థిభేదం ప్రకూజనం,
విక్షేపణం చ గాత్రాణాం శ్వాసశ్చాఽస్థిగతే జ్వరే. 80

వ్యా. అస్థిగతమైన జ్వరము కల్గినపుడు పలుమారు వమనవిరేచనము లగుచుండును. ఆస్థులలో విరుగగొట్టినట్లు నొప్పి పుట్టును. మూల్గుచుండును. కరచరణాద్యవయవములను పలు దెరంగుల విదలించుచుండును. శ్వాసమధికముగ కల్గును.

—ॐ మజ్జాధాతుగతజ్వరము. ౮౦—

మూ. హిక్మా శ్వాసస్తథా కాసః తమసశ్చాతిదర్శనం,
మర్కచ్చేదో వమిశ్చైత్యం దాహోన్తశ్చైవ మజ్జగే. 81

వ్యా. మజ్జా ధాతువునాశ్రయించి జ్వరము కల్గినపుడు ఎక్కిళ్లును శ్వాసంబును కాసంబును కల్గును. చీకటిలో నున్న విధముగ కన్నులు కానరాక మైగ్రస్తును. మర్క స్థానములయందు పగులగొట్టినవిధముగ నొప్పి పుట్టును. వాంతి యగును. శరీరముపై చల్లగనుండి శరీరాంతరాగమున తాపమధికమగును. (లేక శరీరమున చలిపుట్టును.)

—ॐ శుక్రధాతుగతజ్వరము. ౮౧—

మూ. శుక్రస్థానగతశ్శుక్రమోక్షం కృత్వా వినాశ్య చ,
ప్రాణం వాయ్వగ్నిసోమైశ్చ సాధం గచ్ఛత్యపా విభుః. 82

వ్యా. సర్వశరీరమున వ్యాపించియుండు శుక్రధాతువున వాతాదిదోషములు చేరి జ్వరమును కల్గించినయెడ రోగి అట్టిశుక్రమును నిష్కారణముగనే పూర్తిగ వెడలించి నాశమునొందును. శరీరమునందలి వాయు-అగ్ని-సోమభాగములతో గూడ ప్రాణమును విడచి మృతినొందును.

ఇచ్చట నీవిషయము నెరుంగునది:— శుక్రము శరీరమం దంతటను వ్యాపించి యుండును. పాలయందు లీనముగ నెల్లప్పు వ్యాపించియుండువిధముగను, బెల్లము చేరకు రసమున వ్యాపించియుండురీతిని శుక్రము మనుజులశరీరమునం దెల్ల వ్యాపించి లీనముగ నుండి సుఖోగకాలమున హర్షోద్రేకమునంజేసి వెడలును. కావున సర్వధాతుసారభూతమై ప్రాణమునకు ముఖ్యాధారమగును. ఈవిషయము తంత్రాంతరమున నిట్లు చెప్పబడినది:— “యథా పయసి సర్విస్తు గుడశ్చేక్షురసే యథా, శరీరేషు తథా న్యూణాం శుక్రం విద్యా ద్భిషగ్వరః.” అట్టి జీవాధారమైన శుక్రధాతువున వాతాదిప్రకోపమున జ్వరము సంభవించినపుడు అయ్యది శరీరమునందలి వాయు-అగ్ని-సోమాంశములతో గూడి పూర్తిగ కారణము లేకయే బైటవెడలును. దానంజేసి దాని నాధారముగ జేసికొని యుండు జీవకళయు బైటవెడలి, మనుజుడు ప్రాణమును గోల్పోయి మృతిజెందునని సింహితార్థము.

మరియు వాతాదిదోషములు ఆయాదోషమును ప్రకోపింపజేయు మిథ్యాహార విహారాదికారణములచే ప్రకోపమునొంది జ్వరమున కాశ్రయభూతమగు సప్తధా త్వాత్మక శరీరమున జేరి జ్వరమును కల్పించును; అట్టియెడ రసరక్తాదిధాతువుల పేరుపేర నాశ్రయించి జ్వరమును కల్పించునపుడు వైజెప్పినవిధముగ పేరుపేరు లక్షణములు కల్గి యుండును. అందును వాతికాదిజ్వరములకు ఆయాదోషానుసారముగ జెప్పినలక్షణంబులును, రసాదిధాతువులకు పేరుపేర జెప్పినలక్షణంబులును కల్గియుండునని యెరుంగునది.

ఇతైరంగున “పునరాశ్రయభేదేన ధాతునాం సప్తధా మతః” అని యుద్దేశించి చెప్పిన ధాత్వాశ్రయభేదముచే నేడువిధములైన జ్వరంబులును వివరింపబడినవి.

— రసాదిధాత్వాశ్రయజ్వరములలో సాధ్యాసాధ్యలక్షణములు. —

మూ. రసరక్తాశ్రయసాధ్యః మేదోమాంసగతశ్చ యః,

అస్థిమజ్జగతః కృచ్ఛ్రః శుక్రస్థో నైవ సిద్ధతి.

83

వ్యా. రసధాతువునైనను రక్తధాతువునైనను ఆశ్రయించిన జ్వరము సాధ్యముగ నుండును. మేదస్సును, మాంసమును ఆశ్రయించినదియు సాధ్యముగ నే యుండును. అస్థులను మజ్జను ఆశ్రయించినజ్వరము కృచ్ఛ్రము. శుక్రము నాశ్రయించి జనించిన జ్వర మొకప్పుడు సాధ్యము కానేరదు.

— కారణభేదములచే నష్టవిధములగుజ్వరముల వివరణము. —

మూ. హేతుభిర్లక్షణైశ్చోక్తః పూర్వమప్తవిధో జ్వరః,

సమాసేనోపదిష్టస్య వ్యాసతశ్శృణు లక్షణమ్.

84

వ్యా. పూర్వము (నిదానస్థానమున) జ్వరములు వాత-పిత్త-కఫ-ద్వంద్వ-సన్నిపాత-ఆగ్రస్తు భేదములచే నెనిమిదివిధములుగ జెప్పి, అట్టి వాతాదిజ్వరములకు కారణములును, వానిలక్షణములును పేరుపేరుగ జెప్పబడినవి. అందు నిదానస్థానమున విస్తరముగ వివరించి చెప్పిన వాతాదిజ్వరములను మాత్రము విడచి, సంగ్రహరూపముగ నిర్దేశింపబడిన ద్వంద్వ-సన్నిపాత-ఆగ్రస్తుజ్వరములు మాత్రము ఇచ్చట స్వరూపలక్షణాదులతో విస్తరముగ వివరించి చెప్పబడును.

(నిదానస్థానమున “ఆప్తాభ్యః కారణేభ్యః జ్వరస్సజ్ఞాయతే.....అప్తమాత్కారణాత్” నిదాన - అ. ౨. సూ. ౧౯) అని వాతాదికారణభేదములచే జ్వరము ఎనిమిదివిధములని చెప్పి, “తస్య నిదానపూర్వరూప-లిజ్జ-ఉపశయ-విశేషాననువ్యాఖ్యాన్యముః” (నిదాన- అ. ౨. సూ. ౨౦) అని యుపక్రమించి ఏకదోషజములగు వాత-పిత్త-కఫ-జ్వరములు మూడు నిదానాదుల వివరణపూర్వకముగ విస్తరించి పేరుపేరు చెప్పబడినవి. తక్కిన ద్వాంద్వక జ్వరములు మూడును, సన్నిపాతజ్వరంబును “తత్ర యథోక్తానాం జ్వరలిక్ష్ణానాం మిశ్రిభావవిశేషదర్శనాత్ ద్వాంద్వక మన్యతమం జ్వరం, సాన్నిపాతికంచ విద్యాత్.” అనువాక్యముచేత సంగ్రహరూపముగ నిర్దేశింపబడినవి. “అభిఘాతాభిషక్తా.....వృథాపూర్వోఽప్తమో భవతి” (నిదా. అ. ౨. సూ. 3౨) అనువాక్యముచేత నాగంతుజ్వరంబును సంక్షేపముగ నిర్దేశింపబడినవి. కావున అందు విస్తరముగ జెప్పబడిన ఏకదోషజ్వరముల మరలవివరించుట యనవసరమని మాని, సంగ్రహరూపముగ జెప్పబడిన వాతిపిత్తాదిద్వాంద్వక-సాన్నిపాతిక-అభిఘాతజ్వరములు మాత్రము వాని యుపాంతరభేదములచే సవిస్తరముగ నిట వివరింపబడునని భావము.

❧ ద్వాంద్వకజ్వరముల వివరణము—అందు వాతపిత్తజ్వరము. ❧

మూ. శిరోరుక్ పర్వణాం భేదః దాహో రోష్ణాం ప్రహర్షణం,
కణ్ఠాస్యశోషో మమఘ్నః తృష్ణా మూర్ఛా భ్రమోఽరుచిః. ౧౪
స్వప్న సాశోఽతివాక్ జృమ్భా వాతపిత్తజ్వరాకృతిః,

వ్యా. తలనొప్పి, ప్రేళ్లు కొంకరపట్టి లాగుట, శరీరముపై మంట, రోమములు జలబరించుట (గగుర్పాటు), మత్తుకయు నోరును ద్రవములేక యెండుట, వాంతి యగుట, డప్పి, మూర్ఛ, భ్రమము (తిరుగుచున్నదక్రమమున నున్నవానివలె నొడలుతిరుగుట, లేక మతిభ్రమచే నొకవస్తువును వేరొండువస్తువుగ తలచుట), అరోచకము, నిదురబట్టకుండుట, అధికముగ తనకిచ్చవచ్చినట్లు మాటలాడుట, ఒడలివిరుపులు (ఆవలితలు), ఈలక్షణములన్నియు వాతపిత్తములు రెండును ప్రకోపించి కల్గిన ద్వంద్వజ్వరమున కల్గును.

—ॐ వాతకఫజ్వరము. ॐ—

మూ. శీతకో గౌరవం తద్దా) స్తైమిత్వం పర్వణాం చ రుక్. 86

శిరోగ్రహః ప్రతిశ్శాయః కాసః స్వేదాఽప్రవర్తనం,
సంతాపో మధ్యవేగశ్చ వాతశ్లేష్మజ్వరాకృతిః. 87

వ్యా. చలి, శరీరము మొద్దుబారియుండుట, శరీరము మంచున నుండునప్పుటివలె మొద్దుబారియుండుట, క్షీణ్యంను నొప్పులు, తలనొప్పి, వడిసెము, దగ్గు, ఒడలిపై చెమటబట్టుకుండుట, జ్వరసంతాపము తీవ్రముగాక మధ్యవేగముగ నుండుట ఇవియన్నియు వాతకఫములచే గల్గినజ్వరమున కల్గులక్షణములు.

—ॐ శ్లేష్మపిత్తజ్వరము. ॐ—

మూ. ముహుర్దాహో ముహుశ్శీతం స్వేదస్తమోఽహ ముహుర్దుహః,
మోహః కాసోఽరుచిస్తప్తా శ్లేష్మపిత్తప్రవర్తనమ్. 88

లిప్తప్రతిక్రాస్యతా తద్దా) శ్లేష్మపిత్తజ్వరాకృతిః,

వ్యా. జ్వరసంతాపంబును చలియు మాటిమాటికి మార్చిమార్చి వ్యాపించుట మాటి మాటికిని చెమట వెడలుచును చెమట వెడలక స్తంభించుచు నుండుట మూర్ఛగ్రమ్మట, దగ్గు, అరోచకము, దస్సి, కఫంబును పిత్తవసరును నోట వెడలుట, నోరు జిగటగను చేదుగ నుండుట, మైకము గ్రమ్మట, ఇవి యన్నియు కఫపిత్తప్రకోపమున గల్గిన జ్వర లక్షణములు.

—ॐ సన్నిపాత జ్వరవివరణము. ॐ—

మూ. ఇత్యేతే ద్వద్వజాః ప్రోక్తాః సన్నిపాతజ ఉచ్యతే. 89

సన్నిపాతజ్వరస్యోర్ధ్వం త్రయోదశవిధస్య హి,
ప్రాక్సత్రితస్య వత్సోమి లక్షణం వై పృథక్ పృథక్. 90

వ్యా. ఇతైరంగున ద్వంద్వజ (త్రిదోషములలో రెండేసి దోషముల సంస్కరముచే బుట్టిన) జ్వరభేదములు మూడును వివరింపబడినవి; పిమ్మట సన్నిపాతమున (త్రిదోష ప్రకోపమున) బుట్టిన సన్నిపాతజ్వరము వివరింపబడును. అందును సన్నిపాతభేదములలో ద్వ్యల్పణ-వికోల్పణభేదములను తొలుత వేరువేరుగ వానిలక్షణములతో జెప్పి, పిమ్మట త్రిదోషములు సమముగ ప్రకోపమునొందుచే సంభవించు సన్నిపాతజ్వరమును చెప్పెదను. ఇతైరంగున సూత్రప్రాయముగ “భిన్నః కారణభేదేన పునరష్టవిధో జ్వరః” అని

నిర్దేశింపబడి అవాంతర భేదములచే పదుమూడువిధముల నుండు సన్ని పాతజ్వరముయొక్క లక్షణములు పేరుపేర నివరింపబడును.

(“భిన్నః కారణభేదేన పునరప్యవిరో జ్వరః” అని కారణభేదములచే జ్వరము ఎనిమిదివిధము లగునని సూత్రాత్త కముగ నిర్దేశింపబడినది. దానిని వివరణముగ తొలుత జాతితాచిజ్వరములు మూడును, పిదప సంసర్గజ్వరములు మూడును వివరింపబడినవి. పిమ్మట నేడవది యగు సన్ని పాత జ్వరముయొక్క వివరణము క్రమప్రాప్తము. సన్ని పాత జ్వరము ద్వ్యుల్బణ విరోల్బణాదిభేదములచే పదుమూడువిధముల నుండును. అందు ద్వ్యుల్బణ-విరోల్బణాదిభేదముల పండ్రెంటిని తొలుత నిరూపించి పిదప సమప్రకృతి త్రిదోషజనితసన్ని పాత జ్వరమును వివరించెదనని ఫలితార్థము.)

❧ { ద్వ్యుల్బణ విరోల్బణ సన్ని పాతజ్వర భేదములు పండ్రెండు } ❧
అందు ద్వ్యుల్బణములవివరణము.

మూ. భ్రమః పిపాసా దాహశ్చ గౌరవం శిరసిఽతిరక్తః,

వాతప్లిష్టోల్బణే విద్యాత్ బిజ్జం మృద్ధకః జ్వరే.

91

వ్యా. (త్రిదోషములును ప్రకృతిములై సన్ని పాతజ్వరమును కల్పించును. అట్టి త్రిదోషముల నొకదోష ముత్కృటముగ ప్రకోపమునొంది తక్కినదోషములు రెండును దానికన్న కొంచెము తక్కువగ ప్రకాశించి యున్నచో నయ్యది యీరోల్బణసన్ని పాత మనియు, రెండుదోషములును సమములుగ ప్రకోపమునొంది యొకదోషము మాత్రము అరంటికంటె కొంచెము తక్కువగ ప్రకోపమునొంది యున్నయెడ నయ్యది ద్వ్యుల్బణ సన్ని పాతమనియు చెప్పబడును. అట్టి ప్రకోపతారతమ్యమునకు దాని ప్రకోపమునకు కారణములైన మిథ్యాహారివిహారిదుల తారతమ్యమే కారణమగును. అట్టిదోషసంసర్గ తారతమ్యముచే గల్గిన సన్ని పాతము పండ్రెండువిధములుగ నుండును.)

అంత వాతపిత్తములు రెండును అధికముగ ప్రకోపమునొంది కఫము వానిరంటి కన్న తక్కువగ ప్రకోపమునొంది కల్గిన సన్ని పాతమున భ్రమము తిరుగుచుండు చక్రముపై నున్నవానివలె నొడలు తిరుగుచుండును, పష్టియు తాపంబును కల్గును. శరీరము బరువుగ నుండును. తలనొప్పి తీవ్రముగ నుండును.

మూ. శైత్యం కాసోఽరుచిస్తద్దా పిపాసా దాహరుగ్వ్యథా,

వాతశ్లేష్మోల్బణే వ్యాధౌ లింగం పిత్రావరే విదుః.

92

వ్యా. వాతశ్లేష్మములు రెండు నధికమై పిత్తము తక్కువగ నుండుజ్వరమున చలి, దగ్గు, అరోచకము, కునికీబాటు (మైకము), అధికమైనదప్పి, సంతాపము, ఒడలిసొప్పులు, వేదన ఈలక్షణములు కల్గును.

మూ. ఛర్దిః శైత్యం ముహూర్దాహః తృష్ణా మోహోఽస్థివేదనా,
మందవాతే వ్యవస్యన్తి లిజ్గం పిత్తకఫోల్బణే. 93

వ్యా. పిత్తకఫములు రెండును అధికముగను వాతము తక్కువగను నుండుజ్వరమున వాంతియగును. చలియు, జ్వరమును వలుమారు మార్చిమార్చి వచ్చుచుండును. దప్పి యధికమగును. మూర్ఛ గ్రమ్మును. అస్థులయందు నొప్పిపుట్టును.

❧ వికోల్బణసన్నిపాతజ్వరభేదము. ❧

మూ. సస్యస్థిశిరసశ్శూలప్రలాహో గౌరవం భ్రమః,
వాతోల్బణే స్యాద్వ్యనుగే తృష్ణే కంఠాస్యశుష్కతా. 94

వ్యా. వాత మధికమై పిత్తకఫములు రెండును తక్కువగ నుండుజ్వరమున శిరస్సు నందును, అస్థిసంధులయందును పోటు బుట్టును. సంభంధము లేక మాటలాడును. శరీరము బరువుగనుండును. ఒడలు తిరుగునట్లుండును.

మూ. రక్తవిణ్ణాత్రతా దాహః స్వేదస్త్రుత్ బలసంక్షయః,
మూర్ఛాచేతి త్రిదోషే స్యాత్ లింగం పితై గరియసి. 95

వ్యా. పిత్తము మిక్కిటముగ ప్రకోపించి దానికన్న తక్కువగ వాతకఫము లుండి కల్గిన సన్నిపాతజ్వరమున మలమూత్రములు రక్తవర్ణముగ వెడలుట, తాపము, చెమట బట్టుట, దప్పి, శరీరబలము నశించుట, మూర్ఛ, ఈలక్షణములు కల్గును.

మూ. ఆలస్యారుచిహ్యల్లాసదాహవమ్యరతిభ్రమైః,
కఫోల్బణం సన్నిపాతం తంద్రాకానేన చాదిశేత్. 96

వ్యా. కఫమధికమై వాతపిత్తములు రెండును తగ్గియుండు సన్నిపాతజ్వరమున అలసత, అరుచి, హికిరింతలు, సంతాపము, వాంతి, అన్నివిషయములయందు నిచ్చలేకుండుట, మైగ్రమ్ముట, కునికీపాటు, కాసము, ఈలక్షణములు కల్గును.

మూ. ప్రతిశ్యా ఛర్దిరాలస్యం తద్ద్రావ్యగ్నిమార్దవం,
హీనవాతే పిత్తమధ్యే లిజ్గం శ్లేష్మాధికే మతమ్. 97

వ్యా. వాతము హీనమై, పిత్తము మధ్యమమై, కఫ ముత్కృటముగ ప్రకౌపించి యుండు సన్నిపాతజ్వరమున పడినెముపట్టును. వాంతి యగును. పనులయం దుత్సాహము లేకుండును. మైకము గ్రమ్మును. అరుచి పుట్టును. జఠరాగ్ని మిక్కిలి మందగించును.

మూ. హరిద్రమూత్రనేత్రత్వం దాహస్తృష్ణా భ్రమోఽరుచిః,
హీనవాతే మధ్యకఫే లిజం పితాధికే మతమ్. 98

వ్యా. వాతము హీనముగను, కఫము మధ్యమముగను, పిత్తము అధికముగను, ప్రకౌపించి కల్గిన సన్నిపాతజ్వరమునందు మూత్రము, కన్నులు పచ్చగ నుండును. అధికసంతాపము, దప్పి, చిత్తభ్రమమును కల్గును. ఆరోచకము పుట్టును.

మూ. శిరోరుగ్వేషః శ్వాసః ప్రలాపశ్చర్ద్యరోచకా,
హీనపిత్తే మధ్యకఫే లిజం స్యాన్తారుతాధికే 99

వ్యా. పిత్తము హీనముగను, కఫము మధ్యమముగను వాతమధికముగను ప్రకౌపించి యుండు సన్నిపాతజ్వరమున తలనొప్పి, వడకు, శ్వాసము, అసంబద్ధప్రలాపము, వాంతి, ఆరోచకము ఈలక్షణములు కల్గును.

మూ. శీతకో గౌరవం తద్ద్రా ప్రలాహోఽస్థిశిరోఽలిరుక్,
హీనపిత్తే వాతమధ్యే లిజం శ్లేష్మాధికే విదుః. 100

వ్యా. పిత్తము హీనముగను, వాతము మధ్యమముగను, శ్లేష్మం బధికంబుగను ప్రకోపమునొందిన సన్నిపాతజ్వరమునందు చలిపుట్టును, శరీరము బరువుగ నుండును. మైకము గ్రమ్మును, అసంబద్ధముగ మాటలాడును. అస్థులయందును, శిరస్సునందును, అధికముగ నొప్పి బుట్టును.

మూ. శ్వాసః కాసః ప్రతిశ్వాయో ముఖశోషోఽతిపార్శ్వరుక్,
కఫహీనే పిత్తమధ్యే లిజం వాతాధికే మతమ్. 101

వ్యా. కఫము హీనముగను, పిత్తము మధ్యమముగను, వాతము అధికముగను, ప్రకోపమునొందిన సన్నిపాతజ్వరమున శ్వాసము, కాసము, పీనసము పుట్టును. నోరు తడి లేక యెండును. ఇరుప్రక్కలయందు తీవ్రమైన నొప్పి పుట్టును.

మూ. వరోఽపి (వర్ష) భేదోఽగ్నిదౌర్బల్యం తృష్ణా దాహోరుచిచ్ఛ్చిమః,
కఫహీనే వాతమధ్యే లిజం పితాధికే విదుః. 102

వ్యా. కఫము హీనముగను, వాతము మధ్యమముగను, పిత్తము అధికముగను ప్రకౌపించిన సన్నిపాతజ్వరమునందు మలము ద్రవము లేక ఉండలుండలుగ వెడలును.

జతరాగ్ని బలహీనమగును. దస్పియు, అరుచియు, భ్రమంబును కల్గును. (ఇతైరంగన ద్వ్యల్పణ-వికోల్పణ) నన్ని పాత జ్వరభేదములు పగడైండు (12)ను వివరింపబడినవి.

— త్రిదోషసన్ని పాతజ్వర సామాన్యలక్షణములు. —

- మూ. సన్నిపాతజ్వరస్యోర్ధ్వమతో వత్సోమి లక్షణం,
క్షణే దాహః క్షణే శీత మస్థిసన్ని శిరోరుజా. 103
- సాస్త్రావే కలుషే రక్తే నిఘ్నగ్నే చాపి దర్శనే,
సస్వనా సరుజౌ కర్ణౌ కణ్ఠశ్శూకైరివావృతః. 104
- తద్దా మోహః ప్రలాపశ్చ కాసః శ్వాసోఽరుచిర్భ్రమః,
పరిదగ్ధా ఖరస్పర్శా జిహ్వ స్రస్తాజ్ఞతా పరమ్. 105
- క్షీవనం రక్తపిత్తస్య కఫేనోన్మిత్రస్య చ,
శిరసో లోతనం తృష్ణా నిద్రానాశో హృది వ్యథా. 106
- స్వేదమూత్రపురీషాణాం చిరాద్ధర్షనమల్పశః,
కృశత్వం నాతిగాత్రాణాం ప్రతతం కణ్ఠకూజనమ్. 107
- కోతానాం శ్వామరక్తానాం మణ్డలానాం చ దర్శనమ్,
మూకత్వం స్తోతసాం పాకః గురుత్వముదరస్య చ. 108
- చిరాత్పాకశ్చ దోషాణాం సన్నిపాతజ్వరాకృతిః,

వ్యా. ఇతైరంగన వికోల్పణద్వ్యల్పణసన్ని పాతభేదముల చెప్పినదిప త్రిదోష ముల సమముగ ప్రకోపమునొందుటచే కల్గిన సన్ని పాతజ్వరలక్షణము ఈ క్రింద చెప్ప బడును.

అట్టి సన్నిపాతజ్వరమున త్షణకాలము జ్వరతాపంబును, త్షణకాలము చలియు, కల్గును మాటిమాటి కొకటి మార్చి యింకొకటి గల్గుచుండును. ఎముకలయందును, కీళ్ల యందును, శిరస్సునందును నొప్పి కల్గును. కన్నులు కలకపారి యెఱ్ఱనై చొటచొట నీళ్లు కారుచు చూపు వక్రముగ నుండును. చెవులయందు అపూర్వమైన ధ్వని గల్గి పోటు బుట్టును. కుత్తుకయందు ముండ్లు గ్రుచినట్లు ససనసలాడుచుండును. కునికిబాటును, చిత్త భ్రమయును, కల్గి తనకిచ్చవచ్చినట్లు అసంబద్ధముగ మాటలాడును. దగ్ధ, శ్వాసము, అరుచియు, కల్గును. చక్రముపై నుండువానివలె నొడలు తిరిగినట్లుండును. కాలినవిధ ముగ నల్లనై చెమ్మలేక పశ్వాదులనాలుకవలె తాకినచో గరగరలాడుచుండును. అవయ వము లన్నియు సడలి బిగిచెడి జారినట్లుండును. కఫముతో కూడిన రక్తమునైనను,

పిత్తపసరునైనను, నోట నుమియుచుండును. పరుండియున్నను శిరస్సును పలుతెరంగుల త్రిప్పచుండును. నీళ్లు త్రాగుచున్నను దప్పి యణగక అంతకంతకు వృద్ధింందుచుండును. ఇంచుకేనియు నిదుర పట్టదు. రొమ్ములో చెప్పనలవికాని నొప్పి పుట్టును. చెమటయు, మూత్రపురీషంబులును, బైట వెడలవు. ఒకవేళ వెడలినచో చాలకాలమునకు కొంచెము కొంచెముగ వెడలును. శరీరమంతయు కొంచెము కృశించును. కంఠములో బిగ్గరగ మూల్గులు పుట్టును. కొంచెము నల్లనై రక్తవర్ణములైన దద్దురులు శరీరముపై పుట్టును. అట్టిరంగులపొక్కులు కల్గును. మాట హీనస్వరమై మిక్కిలి మెల్లగ మాట్లాడును. లేక మాటలే యుడుగును. వాసారంధ్రములు, చెవులు, నోరు, కన్నులు మున్నగుస్థానములు పుండగును. కడుపు మిక్కిలి స్థూలమై బరువుగ నుండును. దోషములు చిరకాలమునకు పరిపాకమునొందును. ఈలక్షణము లన్నియు కల్గినచే నన్ని పాతజ్వరమని యెరుంగునది.

ఈజ్వరమున దోషము లన్నియు పూర్ణముగ శరీరమున నిండియుండుటవలన మిక్కుటముగ కార్యము కల్గనేరదుకావున “కృశత్వం నాతిగాత్రాణాం” అని చెప్పబడినది. మరియు కోఠలక్షణము భాలుకితంత్రమున ఇట్లున్నది:—“పరటీనప్తసంకాశః కణ్డూమాక్షో లోహితో న్రకప సిత్రాత్,క్షణికోత్పాదవినాశః కోఠఇతి నిగద్యతే తద్దక్షైః” రక్తకఫపిత్తములవలన కణ్డూమాక్షిగతుడైన దద్దురువంటి యాకారము గల్గి ఎఱ్ఱనై దురదకల్గి లక్షణకాలమున పుట్టి మరల నశించునన్వభావముగల పొక్కులు కోఠమని యర్థము.

—●●● సన్ని పాతజ్వరోఽసాధ్యలక్షణములు. ●●●—

మూ. దోషే విబద్ధే నష్టేఽగ్నౌ సర్వసంపూర్ణలక్షణః.

109

సన్ని పాతజ్వరోఽసాధ్యః కృచ్ఛ్రసాధ్యస్త్వతోఽన్యథా,

వ్యా. వాతము బద్ధగించి మలమూత్రములు బయట వెడలక జఠరాన్ని బొత్తుగ నశించి వైశిష్ట్యబడిన సన్ని పాతజ్వరలక్షణము లన్నియు బలిష్టములై కానవచ్చినచో నట్టిసన్ని పాతజ్వరము సాధ్యము కానేరదు. అటుగాక వైశిష్ట్య దానికి వ్యతిరేకముగ వాతము సంచరించి మలమూత్రములు నియమితకాలమున సరళముగ వెడలుచు జాఠరాన్ని నశించక వైశిష్ట్య లక్షణములలో కొన్నిమాత్రము కల్గినచో నయ్యది కృచ్ఛ్రసాధ్య మగును. (మిక్కిలి పూనికతో యుక్తముగ చికిత్స జేసినయెడ నొకవేళ సాధింప దగియుండునని భావము.)

వైశిష్ట్యరీతిగ సన్ని పాతజ్వరము అసాధ్యముగను లేక కృచ్ఛ్రసాధ్యముగను అగునుగాని నొకప్పుడును సుఖసాధ్యము కానేరదని యేర్పడును. ఈవిషయమున “సన్ని

పాతో దుశ్చికిత్సానాం” అని సూత్రస్థానమున ఈతంత్రకారు లుపదేశించి యున్నారు. మరియు భాలుకితంత్రమున గూడ నిట్లుచెప్పబడినది:—“మృత్యునా సహ యోధవ్యం సన్నిపాతం చికిత్సతా” సన్నిపాతమునకు చికిత్సజేయువైద్యుడు మృత్యు వుతో పోట్లాడగలడు. అని యర్థము.

— సంసర్గ-సన్నిపాతజ్వర వివరణోపసంహారము. —

మూ. నిదానే త్రివిధా ప్రోక్తా యా పృథగ్జ్వరాకృతిః. 110
సంసర్గసన్నిపాతానాం తయా (తథా) చోక్తం స్వలక్షణం,

వ్యా. నిదానస్థానమున సంసర్గసన్నిపాతలక్షణములు పాతాదిజ్వరములకు వేరు వేరుగ జేప్పబడిన లక్షణములలో రెండేసి దోషముల లక్షణములు మిశ్రములుగ నున్నచో సంసర్గజ్వరములనియు, మూడుదోషముల లక్షణములును మిశ్రములై యున్నచో సన్నిపాతజ్వరమనియు సంసర్గ - సన్నిపాతలక్షణములు “తత్ర యథోక్తానాం.....సన్నిపాతం వా విద్యోత్” అనువాక్యముచేత సంగ్రహముగ నిర్దేశింప బడినవి. అలక్షణములే యిచ్చట ప్రకరణవశముగ మరల వివరింపబడినవి. (ఇతైరంగున త్రయోదశసన్నిపాతభేదములును వివరింపబడినవి.)

— { అష్టమముగ నిర్దేశింపబడిన యాగంతు జ్వరవివరణము } —
అందు ఆగంతుజ్వరభేదములు.

మూ. ఆగన్తురప్తమో యస్తు స నిర్దిష్టశ్చతుర్విధః. 111
అభిఘాతాభిషక్టాభ్యాం అభిచారాభిశాపతః,

వ్యా. (“నిదానస్థానమున” “అభిఘాతాభిషక్టాభిచారాభిశాపేభ్యః ఆగన్తుర్ని వ్యధాపూర్వోఽప్తమో భవతి” (నిదాన-అ. ౨. సూ. 3.౨) అని సంక్షిప్తముగ నాగంతుజ్వరము నాల్గువిధములుగ నిర్దేశింపబడినది. అట్టి నిర్దేశము ననువదించి యానాల్గిటిలక్షణములును ఈక్రింద వివరింపబడును.) అయ్యది అభిఘాతము (కఱ్ఱలు మున్నగువానిచే దెబ్బలు తగులుట), కామక్రోధాదు లావహించుట యభిషంగము, అధర్వవేదవిధానము ననుసరించి చేయబడిన ప్రయోగాదులు అభిచారము, గురుసిద్ధాదులు కోపముచే నొసంగిన శాపము అభిశాపము. ఈనాల్గుకారణములచే జనించుటం జేసి యాగంతుజ్వరము నాల్గువిధముల నుండును.

— అభిఘాతజ్వరనిదానము. —

మూ. శస్త్రలోప్తకళాకాష్టముప్యర్తి తలద్విజైః. 112
తద్విధైశ్చ హతే గాత్రే జ్వరస్సాన్యదభిఘాతజః,

వ్యా. ఆయుధములు, రాళ్లు, జాటి (గుట్టము మొదలగువానిని తోలుటకై న సాధనము), కట్టలు, ముష్టి (పిడికిలి), చెయ్యి, అరచెయ్యి, దంతములు మున్నగువానిచే శరీరముపై దెబ్బలు తగులుటవలన కల్గినజ్వరము అభిఘాతజ మనబడును. (శరీరమునకు మనస్సుకు సంబంధించని బాహ్యకారణములచే జనించినది యభిఘాతజము.)

—ॐ అభిఘాతజ్వరలక్షణము. ౧౦—

మూ. తత్రాభిఘాతజే వాయుః ప్రాయో రక్తం ప్రదూషయన్. 113

సవ్యథాశోషవైవర్ణ్యం కరోతి సరుజం జ్వరం,

వ్యా. అట్టి యభిఘాతముచే గల్గినజ్వరమున ప్రాయశముగ వాతము ప్రకోపించి రక్తమును చెరిచి నొప్పి పోటు మున్నగుబాధను శోఢమును వివర్ణత్వమును కల్గించుచు నొప్పితో కూడ జ్వరమును కల్గించును.

—ॐ అభిషక్తజ్వరలక్షణము. ౧౧—

మూ. కామశోకభయక్రోధైః అభిషక్తస్య యో జ్వరః. 114

సోఽభిషక్తాత్ జ్వరో జ్ఞేయః యశ్చ భూతాభిషక్తజః,

వ్యా. కామము (స్త్రీవిషయకమైన యభిలాష), శోకము (ప్రితిపాత్రమగుభంధ మిత్రాదులకైనను ధనాదులకైనను హానికల్గటచే సంభవించు మనోవికారము), భయము, క్రోధము వీనితో సంబంధముకలవానికి సంభవించినజ్వరంబును దేవాదిభూతవిశేషముల సంబంధముచే కల్గినజ్వరంబును అభిషక్తజ్వర మగును.

—ॐ కామాదిజనితాభిషంగజ్వరములయందు దోషసంబంధవివరణము. ౧౨—

మూ. కామశోకభయాద్వాయుః, క్రోధాత్పిత్తం త్రయో మలాః. 115

భూతాభిషక్తాత్ కుప్యన్తి భూతసామాన్యలక్షణాః,

భూతాధికారే వ్యాఖ్యాతం తదష్టవిధలక్షణమ్. 116

వ్యా. పైజెప్పినకారణములలో కామ-శోక-భయములను కారణములచే కల్గిన యభిషంగజ్వరముల మూటియందును వాతము ప్రకోపము నొందును. క్రోధమువలన కల్గినజ్వరమున పిత్తము ప్రకోపము నొందును. భూతావేశమున గల్గినజ్వరమున ఆయా భూతమునకు సామాన్యములైన లక్షణములు కల్గును. భూతాధికారప్రకరణమున దేవాది భేదములచే నెనిమిదివిధములైన భూతము లావేశించినపుడు కల్లలక్షణములు వేరువేరుగ వివరింపబడినవి. అట్టి భూతములలో నేది యావహించి జ్వరము కల్గునో ఆభూతమునకు జెప్పినలక్షణములును త్రిదోషలక్షణంబులును కల్గునని భావము.

(ఉన్నాదచికిత్సితమున భూతోన్నాదమును వివరించునపుడు దేవ-ముషి-పితృ-ధర్వ-యక్ష-రాక్షస-బ్రహ్మరాక్షస-పిశాచములనిగ్రహముల నెనిమిది భేదములుగ జెప్పెను అవి మనుజు నావహించునపుడు కల్లలక్షణములు “సౌమ్యదృష్టిం గమ్యారమధృష్టం. పిశాచోన్మత్తం విద్యాత్” (చి. అ. ౯. సూ. ౨౦—౨౭) అనుగ్రంథముచే నెవ్వరగ వివరింపబడినవి. అట్టి దేవాదిగ్రహములలో నేగ్రహ మావహించి జ్వరముకల్లు అజ్వరమున నాగ్రహమునకు జెప్పినలక్షణములతోగూడ వాతాదిత్రిదోషలక్షణంబుల కల్లునని “త్రయో మలాః భూతాభిషంగాత్కుప్యన్తి భూతసామాన్యలక్షణాః.” అచాక్యముచే జెప్పబడినది.)

—౨౭ మతాంతరమున నభిషజ్జ్వరకారణములు. —౨౮

మూ. విషవృక్షౌనిలస్పృశ్యాత్ తథావైర్విషసమ్భవైః,
అభిషక్తస్య చాప్యాహుః జ్వరమేకేభిషజ్జమ్.
చికిత్సయా విషఘ్నైవ సశమం లభతే నరః,

వ్యా. విషవృక్షములయొక్కయు విషపుగాలియొక్కయు స్పర్శమువలనను, ఇములగు విషచస్తువులసంబంధమువలనను కల్గినజ్వరముకూడ అభిషంగజ్వరమగుననిపించుచున్నది. అట్టి జ్వరము విషహరములగు చికిత్సలచేతనే శమించును.

—౨౯ అభిచారాభిశాపజ్వరములు, వానిలక్షణములు. —౩౦

మూ. అభిచారాభిశాపాభ్యాం సిద్ధానాం యః ప్రవర్తతే.
సన్నిపాతజ్వరో ఘోరః స విజ్ఞేయస్సుదుస్సహః,
సన్నిపాతజ్వరస్యోక్తం లిజ్గం య త్తస్య తత్ స్మృతమ్.

వ్యా. మంత్ర-ఔషధ-తపస్సులచేతను శమదమాదిగుణవిశేషములచేతను సిద్ధులగుననుహనీయులచే నొసగబడిన యభిచార (హింసారథముగ నధర్వపేదమున చెప్పబడిన హోమాదిధులచే నైనజ్వరము అభిచారికజ్వరము. అట్టి మహనీయులచే నొసగబడిన కాపమువలన గల్గినజ్వరము అభిశాపజ్వరము. ఈకారణములచే గల్గినజ్వరమున త్రిదోషములును ప్రకోపమునొంది సన్నిపాతజ్వరమునకు జెప్పినలక్షణములు కల్గి మిక్కిలీ క్రూరమై యారువరాకుండును.

—౩౧ అభిచార-అభిశాపజ్వరముల గుర్తించువిధము. —౩౨

మూ. చిత్తేంద్రియశరీరాణాం అర్తయోఽన్యాశ్చ నైకశః,
ప్రయోగం త్వభిచారస్య దృష్ట్యా శాపస్య చైవ హి.

స్వయం శ్రుత్వానుమానేన లక్ష్యతే (లక్షయేత్) ప్రశమేన వా,
 వైవిధ్యాదభిచారస్య శాపస్య చ తదాత్మకే. 121
 యథా కర్తవ్యప్రయోగేణ లక్షణం స్యాత్ పృథగ్విధం,

వ్యా. మరియు మైరెండుజ్వరములయందును మనస్సుకును, చక్షురాదీంద్రియములకును, శరీరమునకును పలుచెరుగులైన బాధలు కలుగును. మరియు అభిచారము యొక్కయు శాపముయొక్కయు ప్రయోగమును తాను స్వయముగ చూచియైనను ప్రామాణికుల వాక్యముల వినియైనను, విరుద్ధచికిత్సాదులచే శాంతిబొందుటచే ననుమానించి యూహించియైనను గమనించవలెను. అట్టి యభిచార-అభిశాపములు పలుచెరుగులైయుండును కావున వానివలన గల్గినజ్వరములయందు ఆయాప్రయోగమునకు దగిన ప్రత్యేకములగు కార్యములును లక్షణములును వేరువేరుగ నుండును. (కావున అట్టి లక్షణాదులబట్టి ప్రయోగశాపవిశేషముల స్వరూపమును నిర్ణయింపవలెనని భావము.)

—౯ కామాదిజ్వరముల ప్రత్యేకలక్షణములు. ౧౯—

మూ. ధ్యాననిశ్శ్వాసబహుళం లింగం కామజ్వరే స్త్యుతమ్. 122

శోకజే బాష్పబహుళం; త్రాసప్రాయం భయజ్వరే,
 క్రోధజే బహుసంరమ్భం; భూతావేశే త్వమానుషమ్. 123

మూర్ఛామోహమదగ్ధానిభూయిష్ఠం విషసమ్భవే,
 కేషాఞ్చిదేషాం లిక్తానాం సంతాపో జాయతే పురః. 124

పశ్చాత్తుల్యం తు కేషాఞ్చిత్ ఏషు కామజ్వరాదిషు,
 కామాదిజానాం ఉద్దిష్టం జ్వరాణాం యద్విశేషణమ్. 125

కామాదిజానాం రోగాణాం అన్యేషామపి తత్ స్త్యుతం,

వ్యా. కామముచే గల్గిన జ్వరమునందు తనకు దేనివిషయమై కామము కల్గెనో దానినే నిరంతరముగ మనస్సున తలచుచు తలపోయుచుండును. అధికముగ నిట్టూర్పు నిగుడించును. శోకముచే గల్గినజ్వరమునం దధికముగ కన్నీళ్లు కార్చుచుండును. భయముచే గల్గినజ్వరమున కంపము మున్నగు భయలక్షణములు పెండుగ నుండును. కోపముచే గల్గినజ్వరమునం దౌద్ధత్య మధికముగ నుండును. భూతావేశముచే గల్గినజ్వరమున మనుష్యుల కలవికానికార్యముల జేయుచుండును. విషానుషంగజ్వరమున మూర్ఛయు, మైకంబును, మత్తును, బడలికయు విశేషముగ నుండును. మరియు మైజేషిన కామాది

జ్వరములకు జెప్పిన లక్షణములలో కొన్నిటికి మునుపు జ్వరసంతాపము కల్గును. పిమ్మట తక్కిన లక్షణములు కలుగును.

మరియు పైజెప్పిన కామాదిజ్వరములకు జెప్పిన ఆయా లక్షణములు అట్టి కామాదులచే గల్గిన తక్కిన రోగములయందును విశేషముగ గన్పట్టును.

(ఇచ్చట కామాదిజ్వరములకు వేరువేరుగ జెప్పిన వాతాదిదోషముల లక్షణములే కాక యిచ్చట వేరువేరుగ జెప్పబడిన విశేషలక్షణములు ప్రధానముగ నుండునని యెరుంగునది)

— ౧౭ కామాదిజ్వరముల బలభేదము. ౧౭ —

మూ. మనస్యభిహతే పూర్వం కామాద్యైర్న తథా బలమ్. 126

జ్వరం ప్రాప్నోతి వాతాద్యైః దేహో యావన్న దుష్యతి,

దేహే చాభిహతే పూర్వం వాతాద్యైర్న తథా బలమ్. 127

జ్వరః ప్రాప్నోతి కామాద్యైః మనో యావన్న దుష్యతి,

వ్యా. పైజెప్పబడిన కామాదిజ్వరముల మనస్సంబంధములగు కామక్రోధాదులచే మనస్సునం దభిఘాతము తొలుత కల్గినయెడ శారీరదోషములగు వాతాదులచే శరీరము దుష్టము కాకమునుపు జ్వరము బలవత్తరము కానోపదు. వాతాదిశారీరదోషములచే తొలుత శరీరమునందు వ్యాప్తి కల్గినచో కామాదులచే మనసునం దభిఘాతము కల్గునంత వరకును జ్వరము బలవత్తరము కానోపదు. (ఈశ్లోకములు కొన్ని పాతప్రతులలో కానరావు).

— ౧౮ అభిఘాతజ-దోషజ జ్వరములకు పరస్పరభేదము. ౧౮ —

మూ. తే పూర్వం కేవలాః పశ్యాన్నిజైః వ్యామిశ్రలక్షణాః. 128

హేత్వా షడవిశిష్టాశ్చ భవన్త్యాగస్తవో జ్వరాః,

వ్యా. అట్టి యాగంతుజ్వరములయందు తొలుత కామాది (అభిఘాత) కారణములచే గల్గుజ్వరములకు వేరువేర జెప్పినలక్షణములు మాత్రము కల్గియుండి పిదప వాతాదిసంబంధమునం జేసి యట్టి వాతాదిదోషలక్షణములతో గూడియుండును. మరియు నాగంతుజ్వరములు దోషజజ్వరములకన్న నితరములైన యభిఘాతాదికారణములచే జనించుటచేతను, వానికి చికిత్సలు పరిషేకము మంత్రములు మున్నగునవి వేరుగ నుండుట చేతను దోషజములకన్న నభిఘాతజములు భిన్నములని యెరుంగునది. (ఇత్తెరుంగున “వ్యాసతో విధిభేదాచ్చ పృథగ్భిన్నస్య చాకృతిమ్” అని అథ్యాయప్రారంభమున చెప్పిన

ప్రశ్నమునకు విధిభేదవివరణమున 'ద్వివిధో విధిభేదేన.....అష్టవిధో జ్వరః' అని నిర్దేశింపబడిన జ్వరము తెనిమిదియు వివరింపబడినవి).

— సర్వజ్వరసంప్రాప్తి. —

మూ. సంస్కృష్టాస్సన్నిపతీతాః పృథగ్వా కుపితా మలాః. 129

రసాఖ్యం ధాతుమన్వేత్య పక్తిం స్థానాత్ (ప్రక్తిస్థానాత్) నిరస్య చ,
స్వేన తేనోష్ణణా చైవ కృత్వా దేహోష్ణణో బలమ్. 130

స్రోతాని రుద్ధ్వా సమ్రూప్తాః కేవలం దేహముల్బణాః,
సంతాపమధికం దేహే జనయన్తి సరస్తదా. 131

భవత్యత్కుష్టసర్వాణ్జో జ్వరితస్తేన చోచ్యతే,

వ్యా. వాతాదిదోషములు రెండేసి కలిసియైనను మూడునొక్కటిగ జేరియైనను ఒక్కొక్కదోషము వేరువేరుగ నైన వానివానికిజెప్పిన ప్రకోపకారణములగు మిథ్యాహార విహారాదులచే ప్రకోపమునొంది, రసధాతువున జేరి, గ్రహణిస్థానమున నున్నపాచకాన్నిని స్వస్థానమునుండి బైటవెడలించి, అట్టివాతాదిదోషములకు సహజమగు (దోహాన్ని సంబంధమైన వేడిచేతను, పాచకాన్ని జేరిన వేడిచేతను, శరీరమున స్వాభావికమైన వేడికి మిక్కిలిబలము కల్గించి (వృద్ధినందించి), శరీరమునందలి మూత్రపురీషస్వేదాదులు వెడలు స్రోతోమార్గముల నడ్డగించి, శరీరమునందెల్ల నుత్కటముగ వ్యాపించి, శరీరమునందు మిక్కుటముగ సంతాపమును (వేడిని) కల్గించును. దానంజేసి జ్వరపీడితుడు సర్వాంగములయందును మిక్కిలి యధికమైన వేడి కల్గియుండును. (ఇది సర్వజ్వరసాధారణమైన సంప్రాప్తిస్వరూపము).

ఇచ్చట పక్షిజ్వరముచేత ఆహారమును పాకమునొందించు జాతర పాచకాన్ని గ్రహింపబడును.

— జ్వరమున చెమటబట్టకుండుటకు కారణము. —

మూ. స్రోతసాం సన్నిరుద్ధత్వాత్ స్వేదం నానాధిగచ్ఛతి. 132

స్వస్థానాత్ ప్రచ్యుతే చాగ్నౌ ప్రాయశస్త్యుణే జ్వరే,

వ్యా. వైజెప్పినరీతిగ వాతాదిదోషములు శరీరమునందలి స్రోతోరంధ్రముల నన్నిటి నడ్డగించి యుండుటంబట్టియు జాతరాన్ని స్వస్థానమునుండి చలించియుండుట చేతను ప్రాయశముగ జ్వరము వ్యాపించినపుడు తరుణజ్వరమున మనుజునకు చెమటబట్టకుండును. (పాచకాన్నియు బైటవెడలుటం జేసియు ఆహారము జీర్ణము కాకుండును.)

వైజేష్ణబడిన జ్వరసంప్రాప్తి అధ్యాయప్రారంభమున సూత్రాత్మకము నిర్దేశించు కున్నను క్రమప్రాప్త సామజ్వరనిరూపణమున అరుచి అవిపాకము మున్నగు లక్షణముల జెప్పటకై సంప్రాప్తి చెప్పబడినదని యెరుంగునది. (ఇచ్చట “ప్రాయశః” అని చెప్పట చేత కొన్ని జ్వరములయందు విశేషముగ చెమట వేడలుననియు నెరుంగునది.)

— ఆమజ్వరలక్షణము. —

మూ. అరుచిశ్చౌఽవిపాకశ్చ గురుత్వముదరస్య చ. 133

హృదయస్యాఽవిశుద్ధిశ్చ తద్దా చాలస్యమేవ చ,
జ్వరోఽవిసర్గీ బలవాన్ దోషాణామప్రవర్తనమ్. 134

లాలాప్రసేకో హృల్లాసః క్షుణ్ణాశో విరసం (విశదం) ముఖం,
స్తబ్ధసుప్తగురుత్వం చ గాత్రాణాం బహుమూత్రతా. 135
న విత్ జీర్ణా న చ గ్లానిః జ్వరస్యామస్య లక్షణం,

వ్యా. (అధ్యాయప్రారంభమునందలి నిర్దేశక్రమమున “వ్యాసతో విధిభేదా చ్చ... లిక్లమామస్య జీర్ణస్య” అని విధిభేదానంతరము నిర్దేశించబడిన ఆమజ్వరలక్షణము నిరూపించబడును) — అరుచి, అవిపాకము (అహారము జీర్ణము గాకుండుట), ఉదరము బరువుగ నుండుట, హృదయమున పసరు మున్నగుదోషముల జేరి శుద్ధముగా కుండుట, కునికిపాటు, అలసట, జ్వరమువిడుదల లేక నిరంతరముగ ననుసరించి బలిష్ఠమై యుండుట, మలసంబంధములగుదోషములు వెడలకుండుట, నోట జొల్లు కారుట, ఓకరింతలు వచ్చుట, ఆకలి లేకుండుట, నోటికి మధురాదిరసములు తెలియకయైనను లేక ఒకరసము వేరొకటిగ నైన నుండుట, అనయవములు స్తంభించి స్పర్శము చెలియక బరువుగ నుండుట, మూత్రము అధికముగ పలుమారు వెడలుట, పురీషము, పక్వము గాకుండుట, శరీరమున మాంసము శుష్కించకుండుట, ఇవి యన్నియు ఆమజ్వరలక్షణములు. (శరీరమునందలి రసాదిధాతుగత మలములును వాతాదిదోషంబులును పక్వములు కాకుండునంతవరకును జ్వరము ఆమమనబడును. అయ్యవి పక్వములైనపిదప పక్వ (నిరామ) జ్వరమనియు జెప్పబడును.)

— పచ్యమానజ్వరలక్షణము. —

మూ. జ్వరవేగోఽధికస్తృష్ణా ప్రలాపః శ్వసనం భ్రమః. 136

మలప్రవృత్తిరుక్లేశః పచ్యమానస్య లక్షణం,

వ్యా. దోషములును మలములును పరిపాకావస్థ నొందుచుండుజ్వరము పచ్యమానజ్వర మనబడును. అట్టి పరిపాకావస్థనుండు జ్వరమున జ్వరవేగం బధికముగ నుండును. డష్టియు, ఆసంబద్ధప్రలాపంబును, శ్వాసంబును, కలుగును. ఒడలు తిరుగునట్లుండును. మలమూత్ర స్వేదాదులు వెడలును. ఓకరింత లధికమగును. (ఇవి పచ్యమాన జ్వరలక్షణములు).

—౧౧ నిరామ (జీర్ణ) జ్వరలక్షణము. —

మూ. తుత్ తామతా లఘుత్వం చ గ్నాతాణాం జ్వరమార్దవమ్. 137

దోషప్రవృత్తిరప్రాహా నిరామజ్వరలక్షణం,

వ్యా. దోషములును మలములును పక్వమై నిరామావస్థ నుండుజ్వరమున ఆకలి కల్గి శరీరము బడలి అవయవములు తేలికగా నుండును. తలనొప్పి మున్నగుబాధలుడిగి జ్వరము తీవ్రతనుడిగి స్వల్పముగ నుండును. మలమూత్రాదులు సకాలమున సరళముగ వెడలును. ఇది నిరామజ్వరలక్షణము. మరియు త్సూదాదిలక్షణములు కల్గకున్నను జ్వర ప్రారంభదినమునుండి యెనిమిది దినములు కడచిన జ్వరంబును నిరామజ్వరమనియే చెప్పబడును. త్సూదాదిలక్షణయుక్తమై యెనిమిది దినములు కడచినజ్వరంబును నిరామమే యగును. (ఇతైరంగున నిరామజ్వరలక్షణములు మూడుతెరంగుల నుండును.)

ఇచ్చట సీవిషయము నెరుంగునది:—ఆకలి మున్నగు నిరామలక్షణములు ఎనిమిదిదినములకుముందే కల్గియున్నచో నది నిరామజ్వరమగును. కావున నట్టిసమయమున శమనరూపచికిత్స జేయ నర్హముగనుండును. ఏడుదినములును కడచినజ్వరము ఎనిమిదవ దినము మొదలుజేసి ఆకలిమున్నగు నిరామలక్షణములు కనబడక ఆమలక్షణములు అనువర్తించి యున్నను అదియే నిరామమే యగును. కావున అట్టియవస్థయందును చికిత్స జేయనగును. అందును అష్టాహప్రభృతికాలమున ఆకలిమున్నగులక్షణములు లేనియెడ దోషములు పక్వములగుటకై పాచనరూపకషాయమును త్రాగించవలెను. నిరామావస్థ నున్నచో శమనరూపకషాయమును త్రాగించవలెను. ఈయభిప్రాయముచేతనే “పాచనం శమనీయం వా కషాయం పాయయేత్తు తమ్” అని అష్టాహప్రభృతికాలమున కూడ పాచనశమనరూపచికిత్సలు వికల్పముగ విధింపబడినది. ఈవివరణమునే ఖరనాదు డిట్లు చెప్పెను:—“న చ నిస్సప్తతైకా నిరామజ్వరలక్షణమ్, చిరాదసి హి పచ్యంతే సన్నిపాత జ్వరే మలాః, సప్తరాత్రాతివృత్తిం చ త్సామతాది చ లక్షణమ్, తస్మాదేతద్వ్యయం(బుద్ధావ) దృష్ట్వా నిరామం జ్వరమాదిశేత్.”

సుశ్రుతాచార్యుడును ఎనిమిదిదినములకు ముందును నిరామలక్షణములు కానవచ్చినయెడ చికిత్సజేయదగునని యిట్లు చెప్పెను:— “అర్వాగపి చ దేయం స్యాత్

భేషజం దోషపాకతః” మరియు నేడుదినములు గడచి నిరామలక్షణములును గానవచ్చి నచో నిశ్చయముగ చికిత్సజేయవచ్చును. (ఇతైరంగున “లిక్ష్మమామస్య జీర్ణస్య” అని నిర్దేశింపబడిన ఆమ-జీర్ణ జ్వరలక్షణములు చెప్పబడినవి.)

—ॐ ఆమ (నవ) జ్వరమున వివర్జింపవలసినవిషయములు. ॐ—

మూ. నవజ్వరే దివాస్వప్నస్నానాభ్యజ్ఞాన్మైథునమ్. 138

క్రోధప్రవాతవ్యాయామకషాయాంశ్చ వివర్జయేత్,

వ్యా. వైశేష్యబడిన ఆమ (నవ) జ్వరమున (జ్వరము ఆమావస్థ నుండునపుడు) పగటినిద్రయు, స్నానంబును, అభ్యంగనంబును, గురువగు నాహారమును చేయుటయు, స్త్రీసంగమంబును, క్రోధంబును, ప్రబలమైనగాలిని సేవించుటయు, శరీరపరిశ్రమమును జేయుటయు, కషాయంబును వీనినన్నిటిని వదలవలెను.

“సౌషధం చ క్రియాక్రమమ్” అని నిర్దేశింపబడినక్రమము ననుసరించి ఆమ జ్వరచికిత్సాది విధానము వైగ్రంథముచే చెప్పబడును. అందు నిర్దేశక్రమమున తొలుత ఔషధము నిర్దేశింపబడినను ‘సౌషధ’ మనునది ‘క్రియాక్రమ’మునకు విశేషణమగుట వలన నప్రధానమని తలంచి ప్రధానముగ నిర్దేశింపబడిన క్రియాక్రమము చెప్పబడును. అందును హితము కానిదానిని వివర్జించుట ప్రధానంబని త్యజించవలసిన దివాస్వప్నములు తొలుత చెప్పబడినవి.

ఇచ్చట అన్నశబ్దముచేత గుర్వన్నమని యర్థము. కావుననే హారితమున నిట్లు చెప్పబడినది:—“నవజ్వరే వ్యవాయాదిప్రత్యేకం దోషకోపనమ్, గుర్వన్నభోజనాచ్ఛాపి విష్టమౌఘో దోషకోపనమ్.”

—ॐ తరుణజ్వరమున లంఘనచికిత్సావిధి. ॐ—

మూ. జ్వరే లఙ్ఘనమేవాదావుపదిష్టం, ఋతే జ్వరాత్. 139

క్షయోఽనిలభయక్రోధకామశోకభ్రమోద్భవాత్,

వ్యా. క్షయము (ధాతుక్షయము, లేక రాజయక్షయము)న కల్గినజ్వరమును, వాతము భయము క్రోధము కామము శోకము భ్రమము అను నీకారణములచే గల్గిన జ్వరంబును దక్క తక్కినజ్వరములయందు ఆమావస్థయందు తొలుత అంకణమునే చేయించవలెను.

—ॐ జ్వరమున లంఘనముచే గల్గుప్రయోజనము. ॐ—

మూ. లఙ్ఘనేన క్షయం నీతే దోషే సద్దుక్షితేఽనలే. 140

విజ్వరత్నం లఘుత్వం చ తుచ్చైవాస్యోపజాయతే,

(లాఘవం చ శరీరస్య తుచ్చైవాస్యోపజాయతే)

ప్రాణాఽవిరోధినా వై సం లఙ్ఘనేనోపపాదయేత్.

141

బలాధిష్ఠానసూరోగ్యం యదర్థోఽయం క్రియాక్రమః,

వ్యా. లంఘనముచే దోషములు తీరించి మందగించియుండు జాతరాగ్ని రగులు కొని యున్నపుడు జ్వరము తగ్గి శరీరము చుల్కనై యాకలి పుట్టును. మరియు జ్వర వీడితునకు లంకణము చేయించునపుడు దానివలన శరీరమునందలి బలము తగ్గకయుండ నలెను. చికిత్స ఆరోగ్యమునుద్దేశించి చేయబడును. అట్టిశరీరారోగ్యము బలము నాధార ముగ జేసికొని యుండును. (కావున శరీరబలమును తగ్గనియక జ్వరితునకు లంఘనరూప మగు చికిత్స జేయవలెననుట.)

— తరుణజ్వరమున లంఘనాదిపాచనములు. —

మూ. లఙ్ఘనం న్వేదనం కాలః యవాగ్వస్తిక్తకో రసః.

142

పాచనాన్యవిపక్వానాం దోషాణాం తరుణే జ్వరే,

వ్యా. లంకణముచేయించుట, చెమట బుట్టించుట, అష్టాహ కాలనియకుము (ఎనిమిదిదినముల కాలము నిరీక్షించి యుండుట), యవాగువులు, చేదురసము, ఇవి యన్నియు తరుణజ్వరమున వక్ష్యములుగాక యామావస్థ నుండుదోషములను పాచము జేయును.

— ఆయాజ్వరమునకు దగిన ఉష్ణ-శృతశీతజలపానసయము. —

మూ. తృప్యతే సలిలం చోష్ణం దద్యాద్వాతకఫాత్తజే (కే).

143

మద్యోన్మత్తే వై త్తికే చాథ శీతలం తిక్తకైశ్శృతం,

దీపనం పాచనం చైవ జ్వరఘ్నముభయం హి తత్.

144

స్తోతసాం శోథనం బల్యం రుచిన్వేదకరం శివం,

వ్యా. వాతజ్వరమునందును, కఫజ్వరమునందును, వాతకఫజ్వరమునందును దప్పి కలిగినయెడ వేడిగనుండుజలమును త్రాగించవలెను. మద్యపానమున గల్గినజ్వరమునందును, పిత్తప్రకోపమున గల్గినజ్వరమునందును దప్పికి క్రింద చెప్పబడు ముస్తాపర్పటాదుల జేర్చి కాచబడినజలమును చల్లగ చల్లార్చి త్రాగించవలెను. వైశేష్యుని ఉష్ణజలంబును ముస్తాపర్ప టాదుల జేర్చి కాచి చల్లార్చిన శీతజలంబును అన్నిని దీపింపజేయును. ఆహారమును నచింపజేయును. జ్వరమును హరించును. స్తోత్రోరంధ్రముల శుద్ధములుగ జేయును.

బలమును కల్గించును. రుచిని బుట్టించి చెమట పుట్టించును. కావున వైశిష్టినజ్వరముల యందు దప్పి కల్గినప్పుడు అట్టిజలమును త్రాగించుట చాల మంచిది.

ఇచ్చట కఫసి త్తజ్వరమునకును త్రిదోష (సన్నిపాత) జ్వరమునకును పానీయము విశేషవిధిగ చెప్పియుండలేదు. అయినను విమానస్థానముగ “కిన్ను ఖలు జ్వరితేభ్యః పానీయముష్ణం ప్రయచ్ఛన్తి” (విహాన. ఆ. ౧౩) అని యుపక్రమించి-జ్వరితస్య... పాచనార్థం పానీయముష్ణం ప్రయచ్ఛన్తి భిషజః” అని సామాన్యముగ విధింపబడిన ఉష్ణజలపానీయము నుపయోగించవలెనని యెరుంగునది.

—ॐ జ్వర-సిపాసాహరముస్తాదిషడక్ష పానీయము. ॐ—

మూ. ముస్తపర్పటకోశీరచంద్రనోదీచ్యనాగరైః.

145

శృతశీతం జలం దద్యాత్ పిపాసాజ్వరశాస్తయే,

వ్యా. తుంగగడ్డలు, పర్పటకము, వట్టిపేరు, శ్రీగంధము, వీలకులు, శుంఠి ఈయూరిటిని సమభాగములుగ జేర్చి (పానీయసాధనపరిభాషానుసారముగ) కాచి చల్లార్చిన జలమును దప్పికి త్రాగించినయెడ దప్పియు జ్వరంబును శమించును.

పానీయజలసంస్కారపరిభాష నిట్లెరుంగునది:—“యదపు శృతశీతాను షడక్షాది ప్రయుజ్యతే, కర్షమాత్రం తతో దత్వా సాధయేత్వాస్థికోఽన్యసి, అర్థశృతం ప్రయోక్తవ్యం పానే పేయావినవిధౌ.” పానార్థమైన శృతశీతజలసంస్కారమున షడంగాది ద్రవ్యము నుపయోగించునపుడు అట్టి షడంగాదిద్రవ్యములను ఒకప్రస్థజలమున కర్షమాత్రమును జేర్చి అర్థభాగము మిగుల కాచి షడగట్టి చల్లార్చి త్రాగించునది. ఈపరిభాష వృద్ధాచారసమృతమైనది.

—ॐ జ్వరమున పమనౌషధ ప్రయోగార్హకాలము. ॐ—

మూ. కఫప్రధానానుల్లిప్తాకో దోషానామాశయస్థితాః.

146

బుద్ధ్యా జ్వరకరాణ్ కాలే వమ్యానాం వమనైర్వారేత్,

వ్యా. కఫమును ప్రధానముగ గల్గినవియు, హి కళింతలు మున్నగువానితో గూడి గమనోన్ముఖములుగ నుండునవియునై; ఆమాశయమున నుండు దోషములను వైశిష్టిన లక్షణములచే జ్వరకరములుగ చక్కగ నెరింగి యుక్తమైనకాలమున వమనకర్తకు నిషేధింపబడిన గర్భిణులు మున్నగువారు గాక తక్కిన వమనార్హులకు వారివారి ప్రకృత్యాదులకు దగిన ఆయావమనద్రవ్యముల జేర్చిన యౌషధముచే వమనము జేయించవగును. (ఇచ్చట “ఉల్లిప్తాకో” అని చెప్పినందువలన దోషములు స్వయముగనే గమనోన్ముఖ

ములుగ నున్నపుడే వమనము విధింపబడినది కావున ఈవమనవిధికిముందు దోషాత్మే-
శనమునకై జెప్పబడిన స్నేహస్నేదవిధు లనవసరములని యెరుంగునది.)

—౧౭ జ్వరమున అవస్థాభేదమునుబట్టి వమననిషేధము. ౧౭—

మూ. అనువస్థితదోషాణాం వమనం తరుణే జ్వరే. 147

హృద్రోగం శ్వాసమానాహం మోహం చ జనయేద్భృశమ్,
(కాసం చ కురుతే భృశమ్)

సర్వదేహానుగాస్సామాః ధాతుస్థా అసునిర్వరాః. (దుఃఖనిర్వరాః.)

దోషాః ఫలానామామానాం (ఫలేభ్య ఆమేభ్యః) స్వరసా ఇవ సాత్యయాః,

వ్యా. వైజెప్పబడిన “కఫప్రధానాః.....స్థితాః” అనువాక్యముచేత దోష-
ములు అనుప్రధానములై యామాశయముననేజేరి గమనోన్ముఖములై యున్నపుడు వమ-
నముచే వెడలించునగునని చెప్పబడినది. అటుగాక దోషములు గమనోన్ముఖములు గాకున్న
పుడు తరుణజ్వరమున వమనము జేయించుటకై యాషధమును ప్రయోగించినయెడ
హృద్రోగంబును శ్వాసంబును కడుపుబ్బరంబును మూర్ఛయు కలుగును. విలయన—
సామములైన దోషములు శరీరమునందెల్ల రసాదిధాతువులలో వ్యాపించి యున్నపుడు,
చక్కములు గాకుండుఫలములనుండి స్వరసమును దీయుటకు కష్టముగనుండువిధముగ సర్వ
శరీరమున వ్యాపించి యామావస్థ నున్నదోషంబుల వెడలించుట కష్టసాధ్యముగ నుండును.
(కావున అట్టియవస్థయందు వమనౌషధమును ప్రయోగింప దగదని భావము.)

—౧౮ జ్వరమున యవాగూప్రయోగము, దాన గల్గుగుణములు. ౧౮—

మూ. వమితం లఙ్ఘితం కాలే యవాగూభిరుపాచరేత్. 149

యథా స్వాషధసిద్ధాభిః మణ్డపూర్వాభిరాదితః,

యావజ్జ్వరమృదూభావాత్ పడహం వా విచక్షణః. 150

తస్యాఽగ్నిర్దీప్యతే తాభిః సమిద్భిరపావకః,

తాశ్చ భేషజసంయోగాత్ లఘుత్వాచ్చాఽగ్నిదీపనాః. 151

వాతమూత్రప్రసేషాణాం దోషాణాం చానులోమనాః,

స్నేదనాయ ద్రవోష్ణత్వాత్ ద్రవత్వాత్ ప్రాప్తౌశాంతయే. 152

అహారభావాత్ ప్రాణాయాసరత్వాల్లాఘవాయ చ,

జ్వరఘ్నోజ్వరసాత్త్వత్వాత్ తస్మాత్ పేయాభిరాదితః. 153

జ్వరానుపచరేద్ధిమాన్ బుతే మధ్యసముత్థితాత్,

మదాత్యయే మద్యనిత్యే గ్రీష్మే పిత్తకఫాధికే.

154

ఊర్ధ్వగే రక్తపిత్తే చ యవాగూర్న హితా జ్వరే,

వ్యా. జ్వరపీడితునకు వైశిష్ట్యవిధి ననుసరించి (తత్తదవస్థానుసారముగ) వమనమును లంకణమును లేక రెంటిని చేయించినపిదప నేయేజ్వరమున నేయే యాషధము పాచనమగునో అట్టియాషధముల జేర్చి ఐక్యముచేయబడిన యవాగువులను ఆహారమునకు యుక్తమైనకాలమున నాహారమునకు బదులుగ నుపయోగింపవలెను. అప్పుడును తొలుత మండము నుపయోగించి పిమ్మట యవాగువుల నుపయోగింపవలెను. మరియు నట్టియవాగువులను జ్వరము తీవ్రత తగ్గి మృదుత్వము నొందువరకు నుపయోగింపవలెను. ఒకవేళ మృదుత్వమును జేందకున్నను అరుదినములవరకును తప్పక యవాగు నుపయోగింపవలెను. అట్టి యవాగువు నుపయోగించుటవలన జ్వరితునకు జఠరాగ్ని చిదుగుల నుంచుటచే నగ్ని వృద్ధి నొందువిధముగ కొంచెము కొంచెముగ వృద్ధి నందును.

మరియు యవాగువులు ఔషధముల జెర్చుటవలనను స్వయముగ లేలికగా జీర్ణమగునస్వభావము కల్గియుండుటవలనను జాతరాగ్నిని దీపింపజేయును. వాతమూత్ర పురీషములను దోషములను అనులోమముగ నుండునట్లు చేయును. ద్రవంబును ఉష్ణగుణంబు నగుటవలన శరీరమున చెమట పుట్టించును. ద్రవముగ నుండుటచే దహ్నినణచును. ఆహారరూపం బగుటచే శరీరమునకు బలము కల్గించును. సరగుణము (వ్యాపించు స్వభావము) కల్గియుండుటచే లేలికగ జీర్ణమగును. జ్వరమునకు సాత్త్వికమగుటచే జ్వర హరమగును. ఇట్టిగుణములు కల్గియుండుటంజేసి తరుణజ్వరమున యవాగువు చాల హితముగ నుండును. కాని మద్యపానముచే గల్గిన జ్వరమునందు మాత్రము హితము కాదు కావున నుపయోగింపంజనదు.

మరియు మదాత్యయమునందును, మద్యమును నిత్యము పానముచేయునలవాటు కల్గినవారికిని, గ్రీష్మకాలమునందును, పిత్తకఫాదికజ్వరమునందును, ఊర్ధ్వగతరక్తపిత్తము నందును సంభవించిన జ్వరమునందు యవాగు నుపయోగింపం జనదు.

ఇచ్చట సీవిషయము నెరుంగునది:—జ్వరమున తొలుత వమనము చేయించినను దోషము చక్కగ నివర్తించక యుండునెడ నాడిదినము లంకణమును జేయించవలసి యుండును. అట్టి సందర్భమున వమన-లంఘనముల రెంటిని చేసినపిదప యవాగువు నుపయోగింప దగియుండును. కావున “వమితం లఙ్ఘితం” అనుచోట వమనమునైనను లంఘనమునైనను రెంటినైనను జేసినపిదప నాహారకాలమున యవాగువు నుపయోగించుట

శమని యర్థము. 'కాలే' అనుదానికి అన్నకాలమున నని యర్థము. ఈయర్థము ప్రకారమున "అన్నకాలే హితా పేయా యథాస్వం పాచస్తైః కృతా" అని చెప్పబడినది.

—ॐ జ్వరమున తర్పణవిధి. ౧౬—

వా. తత్ర తర్పణమేవాగ్రే ప్రయోజ్యం (ప్రదేయం) లాజసక్తుభిః. 155
జ్వరాపహ్నైః ఫలరసైః యుక్తం సమధుశర్కరం,

వ్యా. వైశెష్ణబడిన మదాత్యయాదులచే గల్గిన జ్వరమునందు తొలుత వరి పిలాలసత్తుసిండియందు జ్వరహరములగు ద్రాక్షపండు దానిమ్మపండు మున్నగు ఫలముల సమును కలిపి అందు తేనెను చక్కెరను జేర్చి తృప్తిని (ఆపాదయతను) కల్పించు మి త్ర ముపయోగించవలెను. జ్వరహరములగుఫలములు తంత్రాంతరమున నిట్లు చెప్పబడి యివి:—“ద్రాక్షాదాడిమఖర్జూర శ్రియాల్లైః సపరూషకైః, తర్పణార్హైః కర్తవ్యం తర్పణం జ్వరనాశనమ్.” ద్రాక్షపండు దానిమ్మపండ్లు, ఖర్జూరపుపండ్లు, మొరళిపండ్లు, తీర్తిపండ్లు, ఈపండ్లను తర్పణముచేయవలసిన జ్వరములయందు పయోగించినచో జ్వర హరములుగ నుండునని యర్థము.

వా. తతస్సాత్త్వబలాపేక్షీ భోజయేజ్జీర్ణతర్పణమ్. 156

తనునా ముద్గయూషేణ జాఙ్గలానాం రసేన వా,

వ్యా. వైశెష్ఠిరీతిగ తర్పణరూపమైన లఘూహారము జీర్ణమైనపిదప పలుచనైన ముద్గయూషమునైనను జాంగలజంతువుల మూంసరసమునైనను కలిపి రోగియొక్క బలమును సాత్త్వమును గమనించి తత్తదనుసారముగ భుజింపజేయనగును. (జ్వరమున రోగి బలహీనస్థితి నున్నతరి వానికి జలరాగ్నియు బలము నుడిగియుండునుకావున నట్టిబలహీనులకు తేలికయైన ముద్గయూషమును (పెనలకట్టును) కూర్చి యాహారమిడవలెను. రోగి కొంచెము బలము కల్గియుండునెడ జాతరాగ్నియు నట్టిద యైయుండునుకావున త్తరి కొంచెము గురువదార్థమగు జాంగలమూంసరసమును జేర్చి యాహారమిడవలెను. త్తరియు రోగి కలవాటు వైశెష్ఠిన రెంటిలో దేనియందుండునో అద్దానిని కూర్చి యాహారమిడవలెను. ఈవిషయమునే “సాత్త్వ-బలాపేక్షీ భోజయేత్” అని తంత్రము లుపదేశించిరి).

—ॐ జ్వరితునకు అన్నకాలమున దంతభావనవిధి. ౧౭—

వా. అన్నకాలేషు చాప్యస్తై విధేయం దంతభావనమ్. 157

యోఽస్య వక్త్రరసస్తస్మాత్ విపరీతం ప్రియం చ యత్,

తదస్య ముఖవై శేద్యం ప్రకాంతౌ చాఽన్న పానయోః. 158

ధత్తే రసవిశేషాణాం అభిజ్ఞత్వం కరోతి యత్,
విశోధ్య ద్రుమశాఖాన్తైః ఆస్యం ప్రత్యుశ్య చాసకృత్. 159
మస్తీ వృక్షురసమద్యాద్యైః యథాహారమవాప్నుయాత్,

వ్యా. మరియు రోగికి ఆహారము నిచ్చుచేళకు మునుపు దంతభావనము చేయించవలెను. అయ్యది రోగినోట తత్కాలమున చేదుతీసి మున్నగు రసములతో (జ్వరస్వభావమునం జేసి) ఏరసముకల్గియుండునో దానికి విరుద్ధగుణము కల్గినరసముతో గూడినదియు, రోగికిష్టమైనదియు, నోటియందలి మలినము శుభ్రపరచి యన్న పానములయం దభిలాష పుట్టించునదియు, నోటికి మధురాదిరసముల స్వాభావికమైనరుచిని తెలుపునదియు నగు అత్తి చంద్ర మున్నగు దంతభావనసాధనములగు చెట్లపుడకలలో దేనినైన నొకదానిచే దంతభావనము చేయించవలెను. పిమ్మట సుఖోష్ణమైన నీళ్ళచే నోటిని శుభ్రముగ పలు మారు కడిగి పుక్కిలించి యుమియవలెను. పిదప మీగడ, చెఱుకురసము, మద్యము మున్నగువానిలో నొకదానిని నోటికి రుచిపుట్టి యాహారమునం దభిలాష కలుటకై తినవలెను.

— జ్వరమున కహాయవిధానము. —

మూ. పాచనం శమనీయం వా కషాయం పాయయేచ్ఛిషక్. 160

జ్వరితం షడహేఽతీతే లఘున్న ప్రతిభోజితం,

వ్యా. జ్వరము ప్రారంభించినదినము మొదలుజేసి యారవదినము కడచినపిదప ఏడవదినమున లేలికయైన సుఖముగ జీర్ణముకాగలయన్నమును మిక్కిలి తక్కువయైన పరిమాణముతో నాహారముచేసిన రోగికి పాచనంబును, (అమావస్థనుండుదోషముల పచింపజేయు), లేక శమనీయంబును (పక్వములైన దోషముల శమింపజేయు) నగు కషాయరసమును ఎనిమిదవదినమున త్రాగింపవలెను.

ఇచ్చట నీనిర్ణయము నెరుంగునది:—దోషములు పక్వములైనను కాకున్నను ఏడుదినములవరకును తరుణజ్వర మనబడును. ఈనియమును “దోషప్రవృత్తి రష్టాహో నిరామజ్వరలక్షణమ్” అనుచోట వ్యాఖ్యానమున చెప్పబడినది. అట్టి తరుణజ్వరమున దోషములు పక్వములగుటకై లంఘనము స్వేదనము మున్నగునవి విధింపబడినవి. వమన లంఘనవిధులకు పిమ్మట నాహారార్థముగ యవాగూప్ర యోగము విధింపబడినది. వీని నన్ని టిని తరుణజ్వరమున విధ్యుక్తప్రకారము తత్తదవస్థావిశేషములంబట్టి యథోచితముగ

నుచుచరించినచో నారుదినములకు పిమ్మట దోషములు పక్షములైనయెడ నేడవదినమున
లఘ్వాహారము నిష్పించి యెనిమిదవదినమున పక్షములైనదోషములు శమించుటకై శమన
ద్రవ్యములచే సిద్ధమైన కషాయమును త్రాగింపవలెను. అట్టికాలమున దోషములు
పక్షముగాకుండునెడ పాచసౌషధములచే సిద్ధమైన కషాయమును త్రాగింపవలెను. ఈ
యభిప్రాయమునే తంత్రకారులు “పాచనం శమనీయం వా” అని రెండుపక్షములుగ
నుపదేశించిరి.

—౧౭ కషాయరసనిషేధము. —

మూ. స్తభ్యస్తే న విపచ్యస్తే (న చ్యవస్తే చ) కుర్వన్తి విషమజ్వరమ్.
దోషా బద్ధాః కషాయేణ స్తమ్భిత్యాత్తరుణే జ్వరే
న తు కల్పనముద్దిశ్య కషాయః ప్రతిషిద్ధతే. 162
యః కషాయ(యః)కషాయస్యాత్ స వర్జ్యస్తరుణే జ్వరే,

వ్యా. కషాయరసము దోషముల చలించనియక స్తంభింపజేయు స్వభావము కల్గి
నది. (ఈవిషయము “కషాయః స్తమ్భనశీలః” (సూ.త్ర. అ-౨౬ శ్లో. ౮౧) అను
వాక్యముచే నుపదేశింపబడినది). కావున తరుణజ్వరమునం దట్టి స్తంభనస్వభావముకల
కషాయరసము నుపయోగించినచో ప్రకోపము నొందిన దోషములు స్తంభింపబడి అయా
స్థానములయందే నిరోధింపబడి (చలంపక) నిలచి పాకమునొందక యుండును. విషమ
జ్వరమును కల్పించును. కావున తరుణజ్వరమున కషాయరసము నుపయోగింపంజనదు.
(ఈవిషయమును హరీతమున నిట్లుపదేశించిరి:—“న కషాయం ప్రశంసన్తి నరాణాం
తరుణే జ్వరే, కషాయేణాకులీభూతాః దోషాః జేతుం నునుస్సుహాః”).

మరియు వైజిష్యిన కషాయనిషేధము కల్పనాభేదముచే స్వరస-కల్క-శృత-శీత-
ఫాంటములని చెప్పబడిన సాంకేతితమగు కషాయము నుద్దేశించి చెప్పినది కాదు. ‘రసా
లవణవర్జితాః’ అని లవణరస మొక్కటి దక్క తక్కిన మధురాదిరసము లై దిటిచే వేరు
వేర చేయబడిన మధుర-అమృత-తిక్త-కటు-కషాయభేదముచే వేరువేర నేర్పడిన మధుర
కషాయ-అమృతకషాయాదిభేదములచే నైదువిధములైన కషాయములలో కషాయకషాయము
(కషాయరసద్రవ్యములచే చేయబడిన స్వరసాదికషాయము) తరుణజ్వరమున నిషేధింప
బడినది.

ఇచ్చట నీవివరణము సెందుగునది:—కషాయము పక్షసములు లవణ-మొక్కటి
దక్క తక్కిన యైదురసములు గలద్రవ్యములచే వేరువేరుగ కల్పనచేయుటవలన
మధురకషాయము, అమృతకషాయము, కటుకషాయము, తిక్తకషాయము, కషాయకషాయము
చ-చి—22

నని కహాయము ఆయారసముసుబట్టి యైదువిధముల నుండును. ఈవిషయము సూత్రస్థానమున “కహాయయోనయః పఞ్చ—మధురకహాయః, అమృతకహాయః, కటుకహాయః, తిక్తకహాయః, కహాయకహాయశ్చేతి తస్తే సంజ్ఞా” (సూత్ర. అ. ౪ సూ. ౧) అనువాక్యముచే చెప్పబడినది. అట్టి పంచవిధకహాయములు ఒక్కొక్కటియు స్వరసము, కల్పము, శృతము, శీతము, పాంటము, కహాయము ననియు కల్పనాభేదముచే నైదేసి భేదములు కల్గియుండును. ఈవిషయము “పఞ్చవిధం కహాయకల్పనమ్, ఇతి, తద్యథా—స్వరసః, కల్పః, శృతః, శీతః, పాణ్డః, కహాయశ్చేతి” (సూత్ర. అ. ౪ సూ. ౨) వీనివివరణమంతయు విశదముగ నచ్చటనే చెప్పబడినది.

ఇచ్చట ప్రకృతమున తరుణజ్వరమున కహాయనిషేధవచనమున కహాయశబ్దముచే సామాన్యకహాయమును గ్రహింపనగునా? లేక కల్పనాభేదమున జేరినకహాయము నిషిద్ధమా? అని సందేహము. అందు కల్పనావిశేషమున జేరినకహాయము నిషిద్ధమన్నచో షడంగపానీయము విహితమైనను అనిధానశాస్త్రమునకు విరోధించును కావున మధురాదిభేదములతో జేరిన కహాయకహాయము (కహాయరసద్రవ్యములచే సిద్ధమైన కహాయము) నిషేధింపబడినదికాని కహాయకల్పనాభేదములతో జేరిన కహాయము నిషిద్ధముకాదు. అందును మధురాదికహాయములు పూర్వపూర్వము గురుత్వము కల్గియుండునది. “లేహం యథాపూర్వం బలాధిక్యమ్” అను వాక్యముచే నుపదేశింపబడినది. “భేషజం హామిదోషస్య భూయో జ్వలయతి జ్వరమ్” అను సుశ్రుతవాక్యముచే తరుణజ్వరమున భేషజరూపమైన కహాయము నిషిద్ధము. ఈవాక్యములబట్టి కహాయరసముకలద్రవ్యములచే సిద్ధమైనస్వరసకల్పాదులు నిషిద్ధములు. తిక్తరససిద్ధమగు షడంగపానీయము తరుణజ్వరమున విధింపబడినది విరుద్ధము కానేరదు.

❧ జ్వరమున యూషరసవిధానము. ❧

మూ. యూషైః రసైరనమైర్వా జాఙ్గలైర్వా రసైర్హితైః. 163

దశాహం యావదశ్చీయాత్ లఘున్నం జ్వరశాస్తయే,

వ్యా. దానిష్ఠురసము మున్నగు నష్టురసముల జేర్చి యైనను చేర్చక యైనను సిద్ధముచేయబడిన యూషము (కట్టు)లతో నైనను, జాంగలజంతువులమాంసరసములతో నైనను చేర్చబడిన లఘుగుణముకల యన్నమును పదియవదినమువరకును మితమైన ప్రమాణముతో జ్వరము శమించుటకై తినవలెను. (ఇచ్చట జాతరాన్ని బలిష్ఠముగ నున్నపుడును, కఫము ప్రబలముగ నున్నపుడును యూషరసమును జేర్చి భుజింపవలె ననియు, వాతము ప్రబలముగ నున్నపుడును, బలహీనముగ నున్నపుడును మాంసరసమును

జేర్చి భుజింపవలెననియు అవస్థాభేదమునుబట్టి విధింపబడినది. రోగియొక్క సాత్త్వికమును జాతరాగ్నిబలమునుబట్టి అష్ట-అనష్టభేదము చెప్పబడినది. మరియు “లఘున్నం” అను చోట యెఱ్ఱవరిబియ్యము మున్నగునవి తేలికగ జీర్ణమగునుకావున వానిచే సిద్ధమైన యన్నమును మాత్రచే లఘువుగా భుజింపవలెనని భావము. ఆరవదినమువరకును “షడహం వా విచక్షణః” యవాగువు ఆహారముగ విధింపబడినది కావున సప్తమదినము మొదలు పదియవదినమువరకును లఘున్నభోజనము విహితమని యెరుంగునది.

❧ జ్వరమున ఘృతపానకాలము. ❧

మూ. అత ఊర్ధ్వం కఫే మద్ధే వాతపిత్తోత్తరే జ్వరే. 164

పరిపక్వేషు దోషేషు సర్విష్టానం యథామృతం,

వ్యా. పదిదినములకు పిమ్మట కఫము మందముగను వాతపిత్తము అధికముగ నుండు జ్వరమున దోషములు పూర్తిగ పక్వములై యున్నపుడు ఘృతపానము అమృతమును బోలె మిక్కిలి హితముగ నుండును. (సకల జ్వరములయందు కాలమహిమంజేసి పది దినములకు పిమ్మట ప్రాయశముగ కఫము మందముగను వాతపిత్తములు అధికముగను ఉండును. కావున అట్టియవస్థయందు దోషములు పక్వములై యుండునెడ ఘృతపానము అమృతతుల్యమని యిచ్చట విధింపబడినది.)

❧ జ్వరమునం దవస్థాపితేషమునుబట్టి ఘృతపాననిషేధము. ❧

మూ. నిర్దశాహమపి జ్ఞాత్వా కఫోత్తరములజ్ఞే తమ్. 165

న సర్విః పాయయేద్వైద్యః కషాయైస్తముపాచరేత్,

(శమనైస్తముపాచరేత్.)

యావల్లఘుత్వాదశశనం దద్యాన్తాంసరసేన చ. 166

బలం హ్యలం నిగ్రహాయ దోషాణాం బలకృచ్ఛ తత్,

(బలం హ్యలం దోషహరం పరం తచ్చ బలప్రదం)

వ్యా. జ్వరమున పదిదినములు కడచినపిమ్మట కూడ కఫము బలవత్తరమై లంఘిత లక్షణములు కానరాకున్నయెడ మైజెప్పిన ఘృతపానము చేయదగదు. అట్టియెడ శమన కషాయములచే రోగికి జ్వరము తీవ్రత యుడుగువరకు నుపచరించవలెను. మాంసరసమును గూర్చి యాహారము నిడవలెను. అట్టిసమయమున శరీరబలము దోషముల హరించ సమర్థ మగును. మాంసరసము శరీరబలమును కల్గించును (కావున శరీరబలకరమగు మాంసరస ముతో నాహారమిడినయెడ శరీరమునకు బలము కల్గి, దానివలన దోషములు హరించునని భావము.)

—ॐ జ్వరమున తీరపానయు క్తకాలము. ॐ—

మూ. దాహతృష్ణాపరితస్య వాతపిత్తోత్తరం జ్వరమ్.

167

బద్ధప్రచ్యుతదోషం వా నిరామం పయసా జయేత్,

వ్యా. తామబును దప్పియు కల్గినవానికి వాతశీతము లధికముగను మలము బద్ధ కముగ నైనను, లేక కొంచెముగ వెడలుచునైన నుండిన నిరామజ్వరమునందు ఆవుపాలు త్రాగించవలెను. (పురీషము బద్ధగించియుండునెడ పాలు అట్టి బద్ధకమును విడదీయును. మలము బద్ధకముగ కొంచెముగ వెడలుచున్నను సరళముగ వెడలించును. కావున అట్టి యవస్థయందు తీరపానము మిగుల హితకరము. కావుననే తీరగ్రణముల వివరించుతరి యాతంత్రకారు లిట్లు చెప్పిరి:—‘అతీసారే జ్వరే దాహే...పురీషే గ్రథితే పత్థ్యం వాతపిత్తవికారిణామ్’ (సూత్ర. అ. ౧) అన్ని దీపనాదిగణములు కల్గియుండుటం జేసియు మిక్కిలి హితకరమని యెరుంగునది.)

—ॐ జ్వరితునకు పమనవిరేచనవిధి. ॐ—

మూ. క్రియాభిరాభిః ప్రశమం న ప్రయాతి యదా జ్వరః.

168

అక్షిణబలహంసాగ్నేః శమయేత్తం విరేచనైః,

వ్యా. వైజెప్పిన క్రియాక్రమము జేసినను జ్వరము బలివృద్ధిమై శమించకున్న నాడు జ్వరితునకు బలంబును మాంసపుష్టియు జతరాగ్నిబలంబును తీజించకుండునెడ నట్టి జ్వరితునకు పమనవిరేచనములచే నాజ్వరమును శమించజేయవగును.

పమనవిరేచనములు క్రూరము లగుటంజేసి వైజెప్పిన క్రియాక్రమముచే జ్వరము శమించకుండునెడ అట్టియవస్థయందు పమనవిరేచనముల ప్రయోగించవలెగాని తొలు తనే ప్రయోగింపవగదని తంత్రకారుల యభిప్రాయము. మరియు నిచ్చట విరేచనశబ్ద ముచే పమనవిరేచనములు రెండును గ్రహింపబడును. ఈవిషయమును కల్పస్థానమున నిట్లుబడేశించిరి:—“ఉభయం వా శరీరమలవిరేచనాత్ విరేచనసంజ్ఞాం లభతే” (కల్ప. అ. ౧. సూ. ౪.) పమనవిరేచనములు రెండును శరీరమునందలి దోషములను మలములను వెడలించునవి కావున విరేచనశబ్దవాచ్యము లగునని యర్థము.

—ॐ { జ్వరముచే తీజించినవానికి విరేచననిషేధము, } ॐ—
అట్టివానికి నిరూహపస్తవిధానము.

మూ. జ్వరక్షీణస్య న హితం పమనం న విరేచనమ్.

169

కామం తు పయసా తస్య నిరూహైర్వా హరేన్తలూకా,

నిరూహాః బలమగ్నిం చ విజ్వరత్వం ముదం రుచిమ్. 170

పరిపక్వేషు దోషేషు ప్రయుక్తః శీఘ్రమావహేత్,

వ్యా. జ్వరముచే ఊణించినవానికి వమనంబును విరేచనంబును హితములు కానో పవు. వానికి పాలను త్రాగించి యైనను నిరూహవస్తిప్రయోగముచే నైనను మలములను వెడలించనగును, నిరూహవస్తి శరీరమును అగ్నిని వృద్ధినిొందించును; జ్వరము నివర్తించునట్లేయును; సంశయమును రుచిని పుట్టించును. కావున దోషములు పూర్తిగ పక్వములైన పుడు అట్టి నిరూహవస్తిని ప్రయోగించినచో శీఘ్రముగ వైశిష్ట్యగుణముల గల్గించును అని భావము.

ఇచ్చట జ్వరముచే బలము మాంసము అగ్నియు ఊణించక యుండువానికి వమన విరేచనముల చేయించవలెనని “అక్షీణబలమాంసాగ్నిః శమయేత్తం విరేచనైః” అను వాక్యముచే విధింపబడినది. జ్వరముచే ఊణించియున్న వానికి విరేచనములు తగవనియు, ఊరపానంబును నిరూహవస్తియు విధింపబడినవి. అందు ఊరపానగుణములు మున్ను చెప్పబడినది కావున నిచ్చట నిరూహగుణములు వేరుగ చెప్పబడినవి.

❧ విరేచన-వస్తిప్రయోగములకు విషయభేదము చే ప్రయోగవిధి. ❧

మూ. పిత్తం వా కఫపిత్తం వా పిత్తాశయగతం హరేత్. 171

స్రంసనం త్రిక మలాక వస్తిః హరేత్ పక్వాశయస్థితం,

వ్యా. పిత్తాశయమున జేరిన పిత్తము నైనను కఫపిత్తములనైనను విరేచనము వెడలించజేయును. పక్వాశయమున జేరిన వాతపిత్తకఫముల మూడిటిని వస్తి హరించును. (ఆమాశయగత కఫమును వమనము హరించునని “కఫప్రధానాకా” అని యుపక్రమించి స్థలాంతరమున జెప్పబడినది. ఇత్తైరంగున స్థానభేదముచేతను దోషభేదముచేతను విరేచన-వస్తికర్త విధానము చెప్పబడినది).

❧ పురాణజ్వరమున ననువాసనవస్తిప్రయోగము. ❧

మూ. జ్వరే పురాణే సంక్షీణే కఫపిత్తే దృఢాగ్నయే. 172

రూక్షబద్ధపురీషాయ ప్రదద్యాదనువాసనం,

వ్యా. (పండ్రొండుదినములు కడచినజ్వరము పురాణజ్వరము.) పురాణజ్వరమున కఫపిత్తములు ఊణించి జాతరాగ్ని దృఢముగ నున్నపుడు పురీషము రూక్షముగను బద్ధముగను ఉన్నయెడ అనువాసనవస్తిని ప్రయోగింపదగును.

—ॐ జీర్ణజ్వరమున నస్యప్రయోగవిషయము. ॐ—

మూ. గౌరవే శిరసశ్శూలే విభధ్దేష్విన్ద్రియేషు చ.

173

జీర్ణజ్వరే రుచికరం కుర్యాన్తార్థవిరేచనం,

వ్యా. జీర్ణజ్వరమున తల బరువుగను నొప్పి కలియు, చక్షురాదీంద్రియములు తమతమ వ్యాపారములయందు చక్కగ ప్రవర్తింపక బద్ధగించియు నున్నయెడ హితమైన శిరోవిరేచనమును (నస్యమును) ప్రయోగింపవలెను.

—ॐ జీర్ణజ్వరమున నభ్యంగాదివిధానము. ॐ—

మూ. అభ్యక్తాంశ్చ ప్రదేహంశ్చ పరిషేకావగాహనే.

174

విభజ్య శీతోష్ణకృతం కుర్యాజ్జీరే జ్వరే భిషక్,

తైరాశు ప్రశమం యాలి బహిర్వార్తగతో జ్వరః.

175

లభస్తే సుఖమక్తాని బలం వర్ణశ్చ వర్ణతే,

వ్యా. జీర్ణజ్వరమునందు జ్వరము శీతకృతమా? లేక ఉష్ణకృతమా? అనువిషయమును చక్కగ గమనించి, తత్తదనుగుణముగ విభజించి యభ్యంగనములను, ప్రదేహములను (నలుగుసిండితో నలుగుపెట్టికొనడమును), పరిషేకములను (నీళ్లచే శరీరమును తడుపుట), అవగాహనమును జ్వరితునకు చేయించవలెను. (శీతకృతమైన జ్వరమునందుష్ణాభిప్రాయము కల్గును. ఉష్ణకృతమైనజ్వరమునందు శీతస్పర్శాదులయందు డభిలాష కల్గును. ఈవిషయము “వాతశ్చిత్తాత్త కశ్శీతం ఉష్ణం వాతకఫాత్త కః, ఇచ్ఛత్సుభయ మే తత్తు జ్వరో వ్యామిశ్రలక్షణః” అనుశ్లోకమున సామ్యగ్నేయ భేదవివరణమున బెప్పబడినది. అట్టియెడ శీతకృతమైన ఉష్ణాభిప్రాయము కల్గియుండునుకావున తపసుగుణముగ శీతగుణాదులు కల అభ్యంగ ప్రదేహముల జేయవలెననియు, ఉష్ణకృతజ్వరమున శీతాభిప్రాయము కల్గియుండును కావున శీతస్పర్శాదివిషయములగు నభ్యంగ ప్రదేహముల జేయవలెననియు నుద్దేశించి ‘విభజ్య శీతోష్ణకృతం’ అని చెప్పబడినది.)

అట్టి యభ్యంగములవలన బహిర్వార్తమున జేరిన జ్వరము శమించును. అవయవములకు సుఖము కల్గును. శరీరబలంబును వర్ధంబును వృద్ధిందును. (నస్యప్రయోగమువరకు జెప్పిన క్రియాక్రమము అంతఃపరిమార్జనరూపము. వైజెప్పబడిన అభ్యంగ ప్రదేహములు బహిఃపరిమార్జనము).

—ॐ జీర్ణజ్వరమున ధూపన-అజ్ఞాన ప్రయోగము. ॐ—

మూ. ధూపనాజ్ఞానయోగైశ్చ యాన్తి జీర్ణజ్వరాశ్శమమ్.

176

త్వజ్ఞాత్ర శేషా యేషాం చ భవత్యాగన్తురన్వయః,

వ్యా. ఆంగతుకారణమున జనించి రక్తాదిధాతువుల వదలి త్వక్కును (చర్మమును) మాత్రము శేషించియుండు జీర్ణజ్వరములు ధూపనము (పొగబట్టుట), ఆంజనము, ఈ రెండుప్రయోగములచేత శమించును.

మూ. ఇతి క్రియాక్రమస్సిద్ధో జ్వరఘ్నస్సమ్ప్రకాశితః. 177

యేహం త్వేష క్రమస్తాని ద్రవ్యాణ్యార్థవృంతః శ్రుణు,

వ్యా. ఇతైరంగున జ్వరహరంబును సిద్ధంబును (ఫలవంతమును) నగు క్రియాక్రమము (చికిత్సాప్రణాళిక) చక్కగ వివరించి చెప్పబడినది. వైశేషిక క్రియాక్రమమునకు యవాగువు యూషమున్నగువాని కుపయోగింపదగిన ద్రవ్యముల నీక్రింద వివరించెద వినుము.

మూ. రక్తశాల్యాదయః శస్తాః పురాణాష్టష్టికైస్సహ. 178

(రక్తశాల్యాదయశ్శస్తాః శాలయష్టష్టికైస్సహ)

యవాగోదనలాజార్థే జ్వరితానాం జ్వరాపహః,

వ్యా. జ్వరపీడితులకు వైశేషిక క్రమమున యవాగువు, అన్నము, పేలాలు, ఈమూవిధములగు నాహారముల సిద్ధము జేయుటకై ఎట్టిపరిధాన్యంబును ఆరువది నాళ్ల సంబావులు మున్నగునవియు ప్రాతవిగనుండునవి జ్వరహరంబులై చాల ప్రశస్తములుగ నుండును. (సూత్రస్థానమున “శుకధాన్యం శమీధాన్యం సమాతీతం ప్రశస్యతే” (సూ. ఆ. ౨౭) అని చెప్పియుండుటచే ప్రాతవియే ప్రశస్తములని తెలియుచున్నవి. అయినను పొరబాటుచేసినను క్రొత్తవి యుపయోగింప దగదని నిర్ణయించుటకై యిచ్చట “పురాణాః” అని మరల నియమింపబడినది.)

— జ్వరమునం దుపయోగింపదగిన పది యవాగువులు. —

మూ. లాజపేయాం సుఖిజరాం పిస్సలీనాగరైః శృతామ్. 179

పిబేజ్జ్వరీ జ్వరహరాం తుద్వానల్పాగ్నిరాదితః,

అమ్లాభిలాషీ తామేవ దాడిమామ్లాం సనాగరామ్ 180

సృష్టవిత్ వై త్తికో వాథ శీతాం మధుయుతాం పిబేత్,

పేయాం వా రక్తశాలీనాం పార్శ్వపస్తిశిరోరుజి. 181

శ్వదంష్ట్రాకణ్ఠకారిభ్యాం సిద్ధాం జ్వరహరాం పిబేత్,

జ్వరాతిసారీ పేయాం వా పిబేత్సామ్లాం శృతాం నరః. 182

పుష్పి పర్ణి బలాబిల్వనాగరోత్పలధాన్యకైః,
శృతాం విదారిగన్ధాద్యైః దీపనీం స్వేదనీం నరః. 183

కానీ శ్వానీ చ హిక్మీ చ యవాగూం జ్వరితః పిబేత్,
విబద్ధవర్చస్సయవాం పిష్పల్యామలకైః శృతామ్. 184

సర్పిష్టతీం పిబేత్సేయాం జ్వరి దోషానులోమనీం,
కోష్ఠే విబద్ధే సరుజి పిబేత్సేయాం శృతాం జ్వరి. 185

మృద్వీకాపిష్పలీమూలచవ్యామలకనాగరైః,
పిబేత్సబిల్వాం పేయాం వాజ్వరే సపరిక్తిర్రికే. 186

బలావృక్షాన్లుకోలాన్లుకలశీధావనీశృతాం,
అస్వేదనిద్రః తృష్ణార్తః పిబేత్సేయాం సశర్కరామ్. 187

నాగరామలకైస్సిద్ధాం ఘృతభృష్టాం జ్వరాపహం,

వ్యా. 1. పేలాలను, పిష్పశ్లను, శుంఠిని చేర్చి కాచబడిన పేయమును జావను జ్వరపీడితుడు ఆకలి కల్గి అగ్ని మందగించి యున్నచో తొలుత త్రాగవలెను.

2. జ్వరితుడు పురీషము వెడలుచుండి పులుపునం దభిలాష కల్గియున్నచో మైశిష్యుని లాజపేయమును జావను దానిమృపండ్లరసమును శుంఠిని కూడ చేర్చి పక్వము చేసి త్రాగించవలెను.

3. పిత్తము అధికముగనున్నచో అట్టి లాజపేయనే చల్లార్చి యందు తేనె చేర్చి త్రాగవలెను.

4. జ్వరితునకు ఇరుప్రక్కలయందును వస్త్రయందును శిరస్సునందును పోటు కల్గి యుండు నెడ ఎఱువరిబియ్యము ములకవ్రేళ్లను వాకుడువ్రేళ్లను చేర్చి సిద్ధముచేయబడిన పేయ (జావ)ను త్రాగవలెను.

5. జ్వరముచే నలిసారము కల్గిన జ్వరితునకు కోలపొన్న, చిట్టాముట్టి, బిల్వపట్ట, శుంఠి, నల్లకలువలు, దనియాలు వీనిని చేర్చి దానిమృరసము కలిపి కాచబడిన పేయము త్రాగించవలెను.

6. జ్వరితునకు కాసశ్వాసములు, ఎక్కిళ్ల కల్గియున్నయెడ విదారిగంధాది ప్రాస్వపంచమూలములను (ముయ్యాకుపొన్న, కోలపొన్న, ములక, వాకుడు, వల్లేరు వీనివ్రేళ్లు) చేర్చి కాచబడిన యవాగువును త్రాగించవలెను. ఈయవాగువు అగ్నిని దీపింప జేసి చెమట పట్టించును.

7. జ్వరితుడు మలబద్ధము కల్గియుండునెడ యవలు, సిప్పళ్లు, ఉసిరికకాయలు, వీనిని చేర్చి కాచబడిన యవాగువును నెయ్యి చేర్చి త్రాగవలెను. ఇయ్యది దోషములను అనులోమముగ నెడలించును.

8. కోష్ఠము బద్ధకమై నొప్పికల్గియుండు జ్వరితునకు ద్రాక్షపండు, సిప్పలీమూలము (మోడి), చవ్వము, ఉసిరికకాయలు, శుంఠి, వీనిని చేర్చి కాచబడిన పేయను త్రాగించవలెను.

9. జ్వరమునందు వత్సాశయములో కత్తిరింపబడినవిధముగ బాధకల్గియున్నయెడ బిచ్చపట్ట, చిట్టాముట్టి, వృక్షామ్లము (చింతపండు), కేగుపండు, పులుపు, కోలపొన్న, వాపడు, వీనిని చేర్చి కాచబడిన పేయను త్రాగించవలెను.

10. జ్వరితునకు చెమటయు నిద్రయు బట్టక దప్పిచే బాధపడుచున్నపుడు శుంఠి, ఉసిరికకాయలు, వీనిని చేర్చి కాచబడిన పేయను చక్కెరచేర్చి నేతితో తిరుగ బోతపెట్టి త్రాగవలెను. (ఇత్తైరంగున పదివిధములుగ జెప్పబడిన యవాగూ భేదములను జ్వరమునందు యుక్తియుక్తముగ నాహారమునకై యుపయోగింపనగును.)

యవాగూపరికల్పనవిధానము:—మండమనియు, పేయయనియు, విలేషియనియు యవాగువు మూడువిధములు. అందు మెతుకులు లేకుండ కాచబడినగంజి మండము. కొంచెము మెతుకు లుండునట్లు కాచబడినది పేయ. మెతుకు లధికముగ నుండునట్లు కాచబడినది యవాగువు. పలుచగ మెతుకులుండునట్లు కాచబడినది విలేషి. ఈవివరణము తంత్రాంతరమున నిట్లున్నది.—“యవాగూ స్త్రీవిధా మండః పేయా చాపి విలేష్యసి, సిక్థకైః రహితో మణ్డః పేయా సిక్థసమన్వితా. యవాగూర్వహుసిక్థా స్యాత్ విలేషీ విరళద్రవా.” మరియు నీనాల్గవిధములగు యవాగూర్వదులును క్వాథము చేర్చి పక్వము చేయుటచేతను, కల్కము చేర్చి పక్వముచేయుటచేతను వేరువేర రెండేసిభేదములు కల్గి యుండును. ఈవిషయము:—“దిష్టివిధం క్వాథకల్కాభ్యాం యవాగ్వాదేస్తు సాధనమ్.” అని తంత్రాంతరమున జెప్పబడినది.

మరియు క్వాథకల్కములచే యవాగూసాధన మిట్లు తంత్రాంతరమున చెప్పబడినది:—“క్వాథ్యద్రవ్యాజ్ఞాలిం ట్టుణ్ణం శ్రవయత్వా జలాధకే, పాదశేషేణ తేనాథ యవాగూరుపకల్పయేత్. కర్పూరం వా కణా శుణ్ఠ్యోః కల్కద్రవ్యస్య వా పలమ్, వినీయం పాచయేద్యుక్త్యా వారిప్రస్థేన చాఽవరామ్.” ఒక అంజలి (నాల్గవలముల) పరిమితమగు క్వాథ్యద్రవ్యమున నొక ఆధకము (అరువదినాల్గవలముల) పరిమితమైన జలము పోసి నాల్గవపాలు మిగులకాచి యాక్వాథముచేత యవాగువును పక్వముచేయు చుచి—23

నది. ఇది క్వాథసిద్ధయవాగూవిధానము. మరియు ఒకప్రస్థపరిమిత జలమున పిప్పలిని శుంఠిని అర్ధకర్షమును కల్కముగ జేర్చి, ఇతర కల్కద్రవ్యమును ఒకపలమును జేర్చి కల్కసాధ్యయవాగువును కాచవలెను. (ఇచ్చట శుంఠియు పిప్పలియు కల్కముగ జేర్చ వలెననియు ఇతరకల్కద్రవ్యముల నొకపలము జేర్చవలెననియు నెరుంగునది.)

❖ జ్వరమున యూషముల కుపయోగింపదగిన వస్తుదినములు. ❖

మూ. ముద్గాక మసూరాంశ్చణకాక కులుత్థాక సమకుష్ఠకాక. 188

యూషార్థే సూపసాత్త్వానాం జ్వరితానాం ప్రదాపయేత్,

వ్యా. పెసలు, చిరునెనగలు, నెనగలు, ఉలవలు, అడవిపెసలు, ఈవప్పలను వప్పు అలవాటుగ నుండువారికి కట్టల (పెనరగంజి మున్నగునవి) జేయుటకై యూష యోగింపనగును. (ఇవియే యూషము లనబడును. జ్వరపీడితులై వప్పునుపయోగించు అలవాటుకలవారి కివి చాల ప్రశస్తములు.) యూషకల్పనమును యవాగువులకు జెప్పిన పరిభాషవిధి ప్రకారము నెరుంగునది.

❖ జ్వరమున హితకరములగు శాకములు. ❖

మూ. పటోలపత్రం సఫలం కులకం పాపచేలికమ్. 189

కర్కొటకం కటిల్లం చ విద్యాచ్ఛాకం జ్వరే హితం,

వ్యా. పొట్ట ఆకు, పొట్టకాయ, చేదుపొట్ట, చిరుబొడ్డి, ఆకాకరకాయ, ఎఱ్ఱ గలిజేరు, ఇవి యన్నియు కూరలజేయుట జ్వరమున మిక్కిలి హితముగ నుండును.

❖ జ్వరమున మాంసరసోపయోగము. ❖

మూ. లావాక కపిష్ఠాలానేణాక చకోరాక ఉపచక్రకాక. 190

కుర్రాక కాలపుచ్చాంశ్చ హరిణాక పృషతాక శశాక,

ప్రదద్యాన్తాంససాత్త్వాయ జ్వరితాయ జ్వరాఽపహాక. 191

ఈషదమ్లూననమ్లూన్వా రసాక కాలే విచక్షణః,

కుక్కుటాంశ్చ మయూరాంశ్చ తిత్తిరి క్రౌఞ్చవర్తకాక. 192

గురూష్ణత్వాన్న శంసన్తి జ్వరే కేచిచ్చికిత్సకాః,

లఙ్ఘనేనాఽనిలబలం జ్వరే యద్యధికం భవేత్. 193

భిషజ్శత్రా వికల్పజ్ఞో దద్యాత్తానపి కాలవితే,

వ్యా. బావుకకట్టలు, కపింజలము, ఇఱ్ఱి, చకోరపక్షి, చక్రవాకము, లేడి, కాల పుచ్చము (నల్లని తోకకల జింక), ఎఱ్ఱనిజింక, పొడలదుప్పి, కుందేలు, కోడి నెమిలి,

తీతుకపిట్ట, క్రాంచపక్షి, వెలిచెపిట్ట, వీనిమాంసరసములను కొంచెముగ పులుపు చేర్చియై నను చేర్చకయైనను మాంస మలవాటును నున్నజ్వరితున కుపయోగింపవలెను. మరియు వీనిమాంసరసములు గురుత్వంబును ఉష్ణవీర్యంబును కల్గినవి యగుటంజేసి జ్వరమునందు వాని నుపయోగించుట ప్రశస్తము కాదని కొందరు చికిత్సకులు చెప్పిరి. మరియు లంఘన ముచే జ్వరమున వాతము ప్రబలముగ నున్నచో మూత్రావిభాగమును కాలోచితముగ గల్పింప జ్ఞానముకలవైద్యుడు అగ్నిబలానుసారముగ తగుపరిమాణము కల్పించి కాలాను గుణముగ నుపయోగింపనగును.

— జ్వరితున కుష్ణజలను పానము. —

మూ. ఘృతామ్బు చాఽనుపానార్థం తృప్తితాయ ప్రదాపయేత్. 194
మద్యం వా మద్యసాత్త్వాయ యథాదోషం యథాబలం,

వ్యా. ఆహారమును భుజించునపుడు జ్వరితునకు దప్పి కల్గినచో అనుపానమునకై కొంచెము వేడిగ నున్నజలము సియ్యవలెను. మద్యపాన మలవాటుకలవానికి మద్యమును రోగియొక్క బలమును దోషమును చక్కగ గమనించి తదనుగుణముగ పానమునకై యుపయోగింపనగును. (ఈవిషయమునే తంత్రాంతరమున నిట్లు చెప్పిరి:—“జ్వరే పిబే దనుష్టామ్బు మద్యసాత్త్వస్తు యో భవేత్, తస్మై దోషబలం దృష్ట్వా యుక్తాయ మద్యం విధీయతే.”)

— తరుణజ్వరమున వర్జింపవలసిన యాహారాదులు. —

మూ. గురూష్ణస్నిగ్ధమధురాఙ్ కషాయాంశ్చ నవజ్వరే. 195
ఆహారాఙ్ దోషపక్ష్యర్థం ప్రాయశః పరివర్జయేత్,
అన్నపానక్రమస్సిద్ధో జ్వరఘ్నస్సంప్రకాశితః. 196

వ్యా. గురుత్వంబును ఉష్ణంబును కల్గినవియు, స్నిగ్ధంబులును, మధురంబులును నగు కషాయములను ఆహారములను తరుణజ్వరమున నుపయోగింపం జనదు. అట్టి నవజ్వరమున దోషములు ఆహారపథ నుండును కావున గురూష్ణాది కషాయాహారములు ఆమదోషముల మరియు దుష్టములుగ జేయును. కావున అట్టిదోషములు పక్ష్యములగుటకై వానిని వర్జించవలెనని భావము. ఇతైరంగున జ్వరహరమగు నన్నపానక్రమము విశదముగ జెప్పబడినది.

— జ్వరహరకషాయయోగములు. —

మూ. అత ఊర్ధ్వం ప్రవక్ష్యన్తే కషాయాః జ్వరనాశనాః,
పాక్యం శీతకషాయం వా ముస్తపర్పటకం పిబేత్. 197

సనాగరం వర్పటకం పిబేద్వా సదురాలభం,

కిరాతతి క్తకం ముస్తం గుడూచీం విశ్వ భేషజమ్.

198

పాతాముశీరం సోదీచ్యం పిబేద్వా జ్వరశాంతయే,

జ్వరఘ్నః దీపనాశ్చైతే కషాయాః దోషపాచనాః.

199

తృష్ణాఽరుచిప్రశమనాః ముఖవైరస్యనాశనాః,

వ్యా. ఇంతదనుక ఫలపతమగు నన్న పానక్రమము చెప్పబడినది. పిప్పట సీక్రింద జ్వరహరములగు కషాయములు వివరింపబడును. —

తుంగగడ్డలను పర్పాటకమును చేర్చి క్వాథమునైనను శీతకషాయమునైనను విద్యుత్ క్ర ప్రకారము సిద్ధముచేసి జ్వరమునందు త్రాగవలెను. అదేవిధముగ శుంఠిని పర్పాటకమును చేర్చియైనను; దూలగొండిని చేర్చియైనను; నేలవేమును, తుంగగడ్డలను, తిప్పతీగెను, శుంఠిని చేర్చియైనను, చిరుబొడ్డిని, వట్టివేరును, కురువేరును చేర్చియైనను వైశేషినిరీతిగ క్వాథమునైనను శీతకషాయమునైనను సిద్ధముచేసి త్రాగినచో జ్వరమును హరించును. వైశేషినికషాయయోగము లైదును జ్వరమును హరించును. అన్నిని దీసింపజేయును. ఆనుములుగ నుండుదోషముల వత్సము జేయును. దప్పిని అరుచిని పోగొట్టి నోటికి కల్గిన వైరస్యమును (మధురాదిరసముల నెనుంగకుండుటను) హరించును.

ఇచ్చట నేలవేము మున్నగునవి యేడును చేసిన కషాయయోగము ఒకటిగ జేసి కఫపిత్తజ్వరమున నుపయోగింప దగునని జలూకర్ణతంత్రమున సిట్లు చెప్పబడినది:—
“భూనిమ్మఘనగుడూచీ శుణ్ఠ్యచీచ్యోశీరాహ్వాయ పాతాః.”

మరియు క్వాథకల్పనమున జలాదిపరిమాణమును పరిభాషానుసారముగ నిర్ణయించునది. పరిభాష యెద్దియగు:—“పానీయం షోడశగుణం షుణ్ఠే ద్రవ్యపలం షీపేత్, మృత్యాతే క్వాథయేత్ గ్రాహ్య మష్టపాంశావశేషితమ్. కర్షాదౌ తు పలం యావత్ దద్యాత్ షోడశికం జలమ్, తతస్తు కుడవం యావత్ తోయమష్టగుణం షీపేత్. చతుర్గుణమతశోచ్ఛర్థం యావత్ ప్రస్థాదికం జలమ్, తజ్జలం పాయయేద్ధిమాకోకోష్ఠం మృద్వన్ని సాధితమ్.” కషాయమునకు జేర్చవలసిన ద్రవ్య మొకపలమును చక్కగ నలియకొట్టి మంకితుండలో వైచి యాద్రవ్యమునకు పదునారింతలు నీళ్లు పోసి యెనిమిదవపాలు మిగులునట్లు మృద్వన్నిచే కాచినచో నయ్యది క్వాథమనబడును. మరియు కర్షప్రమాణము మొదలు పలప్రమాణమువరకును క్వాథ్యద్రవ్యమును జేర్చునెడ నాద్రవ్యమునకు పదునారింతలు నీళ్లు చేర్చునగును. పలము మొదలు జేసి కుడవమువరకుంగల

పరిమితముగ క్వాశ్యద్రవ్యమును జేర్చునెడ నెనిమిదింతల నీళ్లు పోయనగును. తదవము మొదలు ప్రస్థమునకు లోనగు పరిమితిగల క్వాశ్యమును జేర్చునెడ దానికి నాల్గింతల నీళ్లు చేర్చనగును. ఇత్తైరంగున క్వాశ్యమును జలమును జేర్చి సూక్ష్మాగ్నిచే పక్వముజేసి యాకషాయమును సుభోష్ణముగ నుండునపుడు త్రాగవలెను. అని యర్థము.

శీతకషాయకల్పనాపరిభాష సూత్రస్థానమున నిట్లు చెప్పబడినది:—“ద్రవ్యా దాపొధితాత్తోయే ప్రతప్తే నిశి సంస్థితాత్, యః కషాయోఽభినిర్యాతి స శీతః సముదా హృతః” (సూత్ర. అ. ౪) కషాయమున జేర్చదగిన ద్రవ్యమును నలియఁగొట్టి సలసల కాగిన వేడినీళ్లలో వేసి రాత్రియంతయు ఊరినచో దానినుండి వెడలురసము శీత కషాయ మనబడును. మరియు ద్రవ్యజలపరిమాణము తంత్రాంతరమున నిట్లున్నది:—“షడ్భిః పతై శ్చతుర్భిర్వా సలిలాత్ శీతఃపాణ్డయోః, ఆప్లుతం భేషజసలం రసాఖ్యాయాం పలద్వయమ్.” ఒకపలముపరిమాణముకల కషాయద్రవ్యమును నలియఁగొట్టి అందు ఆరు పలములనీళ్లు బోసిన శీతకషాయమగును. నాల్గుపలముల నీళ్లు స్థాంటమున జేర్చనగునని భావము. ఈవిషయమే పరిభాషయందు దిట్లు చెప్పబడినది:—“క్షుణ్ణం ద్రవ్యపలం సమ్యక్ షడ్భిః సీరపతైః ప్లుతమ్, నిశోషితం హిమ స్సస్యాత్ తథా శీతకషాయకః. తస్య మానం మతం పానే పలద్వయమితం బుధైః” ఈశీతకషాయము రెండుపలములు త్రాగ నగునని పానపరిమాణము చెప్పబడినది.

మరియు కషాయపానపరిమాణ మిట్లు చెప్పబడినది:—“మాత్రోత్తమా పలేన స్యాత్ త్రిభిరక్షైస్తు మధ్యమా, జఘన్యా తు పలాధేన స్నేహక్వాథోషధేషు చ.” కషాయమును త్రాగుటకు ఒకపల ముత్తమమాత్ర యనియు, ముక్కాల్గుపలము మధ్యమ మాత్ర యనియు, కాలుపలము అధమమాత్ర యనియు నర్థము. మరియు క్వాశ్య ద్రవ్యముల మృదుకాతిన్యాదిభేదములను బట్టి జలపరిమాణము పరిభాషయందు విపుల ముగ జెప్పబడినది. నిస్తరభీతిచే నిట వివరింపబడదయ్యె. వైజెప్పిన కషాయకల్పనాపద్ధ తిని విశేషవిధిలేని కషాయయోగసామాన్యముగ నెరుంగునది.

— సంకతాది విషమజ్వరపంచకమునకు కషాయపంచకము. —

మూ. కలిజ్జకాః పటోలస్య పత్రం కటుకరోహిణీ. 200

పటోలః సారిబా ముస్తం పాతా కటుకరోహిణీ,

నిమ్బః పటోలః త్రిఫలా మృద్వీకా ముస్తపత్నకా. 201

కిరాతతేక్తమమృతా చందనం విశ్వభేషజం,

గుడూఛ్యామలకం ముస్తం అర్ధశ్లోకసమాపనాః. 202

కషాయాశ్శమయన్త్యాశు పశ్చుపశ్చువిధాన్ జ్వరన్,
సంతతం సతతాన్వేద్యస్త్రోతీయకచతుర్థకాన్.

203

వ్యా. 1. ఏటిపుచ్చకాయ, చేదుపొట్ట ఆకు, కటుకరోహిణి ఈమూడిటి కషాయము సంతతజ్వరమును శీఘ్రముగ శమింపజేయును.

2. చేదుపొట్ట, నుగంధపాలవేరు, తుంగగడ్డలు, చిరుబొద్ది, కటుకరోహిణి, ఈయైదిటిని చేర్చి సిద్ధముచేయబడిన కషాయము సతతకజ్వరమును శమింపజేయును.

3. వేపపట్ట, చేదుపొట్ట, త్రిఫలములు (కరక-తాడి-ఉసిరికలు), ద్రాక్షపండు, తుంగగడ్డలు, కొడిసెపాల, ఈయారిటి చేర్చి కాచబడినకషాయము అన్వేద్యష్కజ్వరమును హరించును.

4. నేలవేము, తిప్పలీగ, శ్రీచందనము, శుంఠి, ఈనాల్గిటిని చేర్చి కాచబడిన కషాయము తృతీయకజ్వరమును హరించును.

5. తిప్పలీగ, ఉసిరికవరుగు, తుంగగడ్డలు ఈమూడిటిని చేర్చి కాచబడిన కషాయము చతుర్థకజ్వరమును హరించును.

పైజెప్పినరీతిగ నైదు ఆర్థశ్లోకములతో జెప్పబడిన విదుకషాయయోగములును వరుసగ సంతక-సతతక-అన్వేద్యష్క-తృతీయక-చతుర్థకములను విషమజ్వరముల నైదిటి యథాసంఖ్యముగ నలిశీఘ్రములో హరించునని యర్థము.

ఇచ్చట కొందరు వ్యాఖ్యాతలు కషాయయోగముల కైదిటికిని సంతతాదివిషమ జ్వరములకైదిటికిని యథాసంఖ్యము నంగీకరింపక యీకషాయయోగములైదును సంతతాదిజ్వరములలో నెద్దానికైన యకాగ్రములుగనే యుంచునని చెప్పెదరు. యథాసంఖ్యము నవలంబించి సంతతాదిజ్వరములకు వేరువేర నాయాకషాయయోగముల చెప్పుటయే యుక్తమని శివదాససేనవ్యాఖ్యానము.

— జ్వరమునకు వత్సకాదికషాయము. —

మూ. వత్సకారగ్వథోపాతాం షడ్గ్రీవాం కటురోహిణీమ్,

మూర్వాం సాతివిహం నిమ్బం పటోలం ధన్వయానకమ్. 204

వచాం ముస్తముశీరం చ మధుకం త్రిఫలాం బలామ్,

పాక్యం శీతకషాయం వా పిబేత్ జ్వరహరమ్ సరః. 205

వ్యా. కొడిసెపాలగింజలు, రేలగిబరు, చిరుబొద్ది, నల్లజీలకర, కటుకరోహిణి, చాగ, అతివన, వేపపట్ట, చేదుపొట్ట, దూలకోవల, వన, తుంగగడ్డలు, వట్టివేళ్లు, అతి

మధురము, త్రిఫలములు, చిట్టాముట్టి వీనినన్నిటిని చేర్చి కషాయము కాచి యైనను లేక శీతకషాయము చేసియైనను త్రాగినచో జ్వరము హరించును. (ఇచ్చట ప్రజ్ఞెప్పిన మూడు పాదములలోని ద్రవ్యములను మూడుగ విభజించి మూడు కషాయయోగములుగ కొందరు చెప్పెదరు. అట్టివిభాగమును జ్వరముయొక్క స్వభావమునుబట్టి యుక్తియుక్తముగ చికిత్సకు లుపయోగించునది).

❖ జ్వరమునకు మధూకాదిశీతకషాయము. ❖

మూ. మధూకము స్తమృద్వీకాకాశ్శర్యాణి పరూషకం,
త్రాయమాణాముశీరం చ త్రిఫలాం కటురోహిణీమ్. 206
వీత్వా నిశిస్థితం జన్తుః జ్వరాచ్ఛీఘ్రం విముచ్యతే,

వ్యా. ఇన్న, తుంగగడ్డలు, ద్రాక్షపండు, పెద్దమ్మడు, చిట్టిత, కానుగ, వట్టివేళ్లు, త్రిఫలములు, కటుకరోహిణి, వీనినన్నిటిని రోట దంచి శీతకషాయపరిభాషానుసారముగ జలము పోసి రాత్రియంతయు నానబెట్టి ఉదయమున జ్వరితున కిచ్చినచో శీఘ్రముగ జ్వరము నివర్తించును. (ఇచ్చట 'నిశి స్థితమ్' అనగా శీతకషాయవిధిప్రకారము సిద్ధము చేయబడినదని యర్థము.)

❖ జ్వరమునందు లోమానులోమనకషాయములు. ❖

మూ. జాత్యామలకముస్తాని తద్వద్ధన్వయవాసకమ్. 207
విబద్ధదోషో జ్వరితః కషాయం సగుడం విభేత్,

వ్యా. జాజివత్రి, ఉసిరికకాయలబెరడు, తుంగగడ్డలు, తీటకసింద, వీనిని చేర్చి కషాయము కాచి అందు బెల్లమును చేర్చి దోషములు బద్ధగించి యుండు జ్వరము కల వాడు త్రాగవలెను. (ఇచ్చట బెల్లము ప్రత్యేకద్రవ్యముగ జేప్పబడినది కావున క్వాథ్య ద్రవ్యమునకన్న నాల్గవపాలు కషాయమున జేర్చునగును. స్థలంతరమునను ప్రత్యేక ద్రవ్యములకెల్ల నిజే పరిమితి యని యెరుంగునది).

❖ అనులోమన త్రిఫలానికషాయము. ❖

మూ. త్రిఫలాం త్రాయమాణాం చ మృద్వీకాం కటురోహిణీమ్. 208
పిత్తశ్లేష్మహరస్తేషః కషాయో హ్యనులోమికః,
త్రివృతాశర్కరాయుక్తః పిత్తశ్లేష్మజ్వరాపహః. 209

వ్యా. త్రిఫలములు, కానుగ, ద్రాక్షపండ్లు, కటుకరోహిణి, వీనిని చేర్చి కాచ బడిన కషాయము పిత్తశ్లేష్మములను హరించును. దోషముల ననులోమముగ జేయును.

వైజెప్పిన కషాయయోగమున తెగడను కూడ చేర్చి కాచి యందు చక్కెరను చేర్చి త్రాగిన పిత్తశ్లేష్మజ్వరమును హరించును.

❧ సన్నిపాతజ్వరహర బృహత్పాద్యాదియోగము. ౧❧

మూ. బృహత్పాత్యో వత్సకం ముస్తం దేవదారు మహాపాపధం,
కోలవల్లి చ యోగోఽయం సన్నిపాతజ్వరాపహః. 210

వ్యా. వాకుడు, ములక, కొడిసెపాల, తుంగగడ్డల, దేవదారు, తుంకి, కోలవల్లి (చవ్వము), ఇది బృహత్పాద్యాదియోగము. ఇయ్యది సన్నిపాతజ్వరమును హరించును.

❧ సన్నిపాతజ్వరహర శట్పాద్యాదివర్గము. ౧❧

మూ. శటి పుష్కరమూలం చ వ్యాప్తీ శృంగీ దురాలభా,
గుడూచీ నాగరం పాతా కిరాతం కటురోహిణీ. 211

ఏష శట్పాద్యో వర్గః సన్నిపాతజ్వరాపహః,
కాసప్రాగ్గ్రహపార్శ్వారి శ్వాసతద్ద్రాగ్ని శస్యతే. 212

వ్యా. కచోరములు, పుష్కరమూలము, వాకుడు, కర్కాటకశృంగి, దూల కోవెల, తిప్పతీగే, తుంకి, చిరుబొడ్డి, నేలవేము, కటుకరోహిణి, ఇవి యన్నియు చేరి శట్పాద్యవర్గమనబడును. ఇయ్యది సన్నిపాతజ్వరమును హరించును. కాసము, హృగ్గ్రామము, ప్రక్కనొప్పిని, శ్వాసమును, మైకమును పోగొట్టును. (ఈవర్గద్రవ్యములను కషాయము చేసి యుపయోగింపనగును.)

❧ సన్నిపాతజ్వరహరబృహత్పాద్యాదిగణము. ౧❧

మూ. బృహత్పాత్యో పాష్కరం భార్గీ శటి శృంగీ దురాలభా,
వత్సకస్య చ బీజాని పటోలం కటురోహిణీ. 213

బృహత్పాత్యదిర్గణః ప్రోక్తః సన్నిపాతజ్వరాపహః,
కాసాదిషు చ సర్వేషు దద్యాత్సోపద్రవేషు చ. 214

వ్యా. వాకుడు, ములక, పుష్కరమూలము, భారంగి, కచోరములు, కర్కాటక శృంగి, దూలకోవెల, కొడిసెపాలవిత్తులు, చేదుపొట్ల, కటుకరోహిణి, ఇవి యన్నియు చేరి బృహత్పాద్యాదిగణమనబడును. ఇయ్యది సన్నిపాతజ్వరమును హరించును. సన్నిపాత జ్వరమునందు కాసము మున్నగు నుపద్రవములు కల్గినప్పుడును కషాయముగ పక్వము చేసి యుపయోగింపనగును.

—ॐ అను క్తజ్వరహరకషాయయవాగువులసంగ్రహము. ॐ—

మూ. కషాయాశ్చ యవాగ్వశ్చ పిపాసాజ్వరనాశనాః,

నిర్దిష్టా భేషజాధ్యాయే భిషక్తానపి యోజయేత్.

215

వ్యా. వైశేష్యబడిన కషాయములే గాక భేషజచతుష్కమున నిర్దేశింపబడిన జ్వరహరంబులును పిపాసాహరంబులును నగు వర్గములయందలి ద్రవ్యములను చేర్చి సిద్ధములు చేయబడిన కషాయములను, అట్టి జ్వరహర-పిపాసాహరయవాగువులను కూడ తత్తద్దోషాద్యనుసారముగ నుపయోగింపవగును.

ఇచ్చట 'భేషజాధ్యాయే' అనుచోట "భేషజాని అధీయుస్తే అస్మిక్ ఇతి భేషజాధ్యాయః" అనువ్యుత్పత్తిచేత బోషధముల వివరించు ప్రకరణమని యర్థము. అయ్యది భేషజచతుష్కమానుకావున 'భేషజాధ్యాయే' అనుపదమునకు భేషజచతుష్కమునందు అనునర్థము లభించును. అందును పడ్వీరేచనశతాశ్రితీయాధ్యాయమున—“శారిబా శర్కరా పాతా మజ్జిష్ఠా ద్రాక్షా పీలుపరూషకాభయూమలకవిభీతకానీతి దశేమాని జ్వరహరాణి భవన్తి.” (సూత్ర. అ. ౪. సూ. ౬౦.) అని జ్వరహరకషాయద్రవ్యవర్గంబును; “నాగర ధన్వయాశకముస్త పర్పటక చన్దన కిరాతతిక్త గుడూచీ హీబేర ధాన్యక పటోలానీతి దశేమాని తృష్ణానిగ్రహణాని భవన్తి.” (సూత్ర. అ. ౪. సూ. ౫౦.) అని తృష్ణాహరకషాయవర్గంబును చెప్పబడినది.

మరియు నపామార్గతండులీయాధ్యాయమున “గవ్యమాంసరసై స్సాష్టా విషమ జ్వరనాశినీ” (సూ. అ. ౨-సూ. ౩౦.) అని జ్వరహరయవాగువులును, “మృద్వీకా శారిబా లాజా పిప్పలీ మధునాగరైః, పిపాసాఘ్నీ విషఘ్నీ చ సోమరాజీ విపాచితా” (సూత్ర. అ. ౨. సూ. ౨౪) అని పిపాసాహరయవాగువులును చెప్పబడినవి. అట్టిజ్వర-తృష్ణాహరకషాయవర్గముల నిర్దేశింపబడిన ద్రవ్యములచే సిద్ధములగు కషాయములను, యవాగువులను కూడ తత్తదుచితముగ జ్వరములయందు చికిత్సకై యుపయోగింపవగునని “కషాయాశ్చ.....తానపి యోజయేత్” అను పైశ్లోకముచే నతిదేశింపబడినది.

—ॐ జీర్ణ జ్వరమున ఘృతపానవిధి. ॐ—

మూ. జ్వరాః కషాయైర్వమనైః లఙ్ఘనైః లఘుభోజనైః,

రూక్షస్య యే న శామ్యన్తి సర్పిస్తేషాం భిషగ్జితమ్.

216

రూక్షం తేజో జ్వరకరం తేజసా రూక్షితస్య చ,

యస్యాదనుబలో ధాతుః స్నేహవధ్యః (సాధ్యః) స చాఽనిలః.

చ-చి—24

వ్యా. క్రియాక్రమమున “అత డోర్ధ్వం కఢే నున్దే.....సర్విష్టానం యథా మృతం” అని(౧౬౪ శ్లోకమున)ఘృతపానము సూచింపబడినది. అట్టిఘృతయోగము లిచ్చట వివరింపబడును. వైని చెప్పబడిన చికిత్సాక్రమానుసారముగ జేయబడిన పాచనాది కషాయముల నుపయోగించుటచేతను వమనప్రయోగములచేతను లంఘనములచేతను యవగువులు మున్నగు లఘుభోజనములచేతను జ్వరములు శమించక, అట్టి కషాయాది ప్రయోగములంజేసి జ్వరితుడు రూక్షమైనశరీరముకలవాడుగ నున్నయెడ, అట్టి పరిస్థితి నుండు జ్వరములకు ఘృతపానము సిద్ధౌషధముగ నుండును.

రూక్షస్వరూపమైన తేజస్సు (వేడి) జ్వరమును కల్గించును. అట్టి జ్వరకరమైన తేజస్సు (శరీరముపై వ్యాపించిన ఆమాశయగతమైన జాతరాగ్ని వేడియు శరీరమునందు స్వాభావికమైన వేడియు కలిసి) వ్యాపించుటంజేసి రూక్షమైన శరీరము కలవానికి పైజెప్పబడిన లంఘనాదులచే వృద్ధి నొంది రూక్షగుణముకలవాతము శరీరరూక్షతకు సహకారిగ నుండును. కావున అట్టి యవసాధిశేషమున వాతహరంబును బలకరంబును నగు స్నేహముచే (ఘృతము) వాతమును హరింప దగియుండును. కావున ఘృతము చాల ముఖ్యమైన యౌషధముగ నుండును.

ఇచ్చట “రూక్షం తేజో జ్వరకరం తేజసా రూక్షితస్య చ” అనుచోట తేజస్వబ్దమునకు డోషమని యర్థము. అయ్యది స్నిగ్ధగుణమునకు విరుద్ధమైన రూక్ష (స్నేహభావ) గుణము కలది. అట్టి రూక్షస్వరూపమైన యూష్మము (తేజస్సు) జ్వరకరమగును. అయ్యది జ్వరసంప్రాప్తియందు ‘బహిర్నిరస్య కోష్ఠాగ్నిం జ్వరదాస్యన్యః’ అని చెప్పబడిన ప్రకారము ఆమాశయమునుండి వెలువరింపబడిన కాగ్నిసంబంధమైనవేడియు శరీరమున స్వాభావికమైన వేడియు కలిసి జ్వరరూపము నొందును. ఈవిషయము “స్వేన తేనోష్మణా చైవ కృత్వా దేహోష్మణో బలం, సంతాపమధికం దేహే జనయన్తి నరస్తదా. భవత్యత్సృష్ట సర్వాణ్తో జ్వరితస్తేన చోచ్ఛతే” అని జ్వరస్వరూపమున చెప్పబడినది. మరియు “ఊష్ణా పిత్తాదృతే నాస్తి జ్వరో నాస్తూష్మణా వినా” అను వాగ్భటవచనముచేత జ్వరమునందలి ఊష్మము పిత్తమువలన కల్గినదనియు తెలియుచున్నది. పిత్తము ‘సస్నేహముష్ణం చ తీక్ష్ణం చ’ అని చెప్పిన ప్రకారము పిత్తము స్నేహయుక్తమని తెలిసెడి. ఇట్లుండ “రూక్షం తేజో జ్వరకరమ్ తేజసా రూక్షితస్య చ” అని చెప్పినది యెట్లు సంగతమన్నచో:—పిత్తము అవసాదిశేషముచే సస్నేహంబును, నిస్నేహంబును నగును. అందు ద్రవసంబంధముగల పిత్తము సస్నేహము, నిరామమైనది నిస్నేహము. అట్టి నిస్నేహమైన పిత్తముయొక్క ఊష్మము రూక్షము. జ్వరకాలమున అట్టి రూక్షమైన యూష్మము వ్యాపించుటచే రూక్షశరీరుడైన జ్వరితునకు అనుబంధముగ నుండు (రూక్ష

గుణవిశిష్ట) వాతము వైశేష్యబడిన కషాయ-వమన-లంఘనాదులచే మిక్కిలి మరింత వృద్ధినిొంది యుండును. అట్టియవస్థయందు వాతము స్నేహ సాధ్యముకావున ఘృత పానము వాతశామకంబును, జ్వరకరంబగు రూక్షరూపమైన యూష్ణహరంబును నగునని వైమూలవాక్యమునకు నిష్కృష్టార్థము. ఈవిషయముచే వాగ్భటాచార్యు లిట్లు వివరించిరి:—“రూక్షం హి లేజోజ్వరకృత్ లేజసా రూక్షీతస్య చ, వమనస్వేదకాలామ్బు కషాయలఘుభోజనైః, యస్యాస్వదతిబలో ధాతుః సహచారీ సదాగతిః, తస్య సంశయనం సర్విః దీప్తస్యేవామ్బుజేత్సవః” (మరియు రూక్షమైన పిత్తముచే గల్గిన జ్వరమును లోకమున రూక్షయనియు కార్యకారణముల కభేదముగ వాడెదరు.)

మరియు ఖరనాదుడును ఇట్లు చెప్పెను:—“కషాయపానాత్ వమనాత్ లఘునాల్లఘుభోజనాత్, రూక్షీతానాం జ్వరో మోక్షే సర్విః పానముదీక్షితే రూక్షలేజోఽధికే దేహే” కషాయ-వమన-లంఘన-లఘుభోజనములచే రూక్షశరీరులగు జ్వరితులకు రూక్షలేజస్సు శరీరముపై నధికముగ వ్యాపించియుండునపుడు జ్వరము విడచుటకు సర్విః పానమును నిరీక్షించుచుండునని భావము.

మరియు పిత్తము సద్రవము నిర్ద్రవమునని చెండు తెరంగులు. ద్రవవిశిష్టమైన పిత్తము సద్రవము లంఘనాదులచే నార్ద్రభాగము నశించినది రూక్షము. అట్టి నిస్సేపహమై రూక్షమైన పిత్తము ఇచ్చట “రూక్షం లేజోజ్వరకరం” అనుచోట గ్రహింపబడునని కొందరు చెప్పెదరు.

మరియు:—“యస్యాస్వదనుబలో ధాతుః” అనుచోట ధాతుశబ్దముచేత అనుబంధరూపమైన కఫమును గ్రహించి అట్టికఫంబును, రూక్షమైన పిత్తంబును, రూక్షణంబైన వాతంబును స్నేహసాధ్యమగునని కొందరు చెప్పెదరు. “ఘృతం తుల్యగుణం దోషం సంస్కారాత్తు జయేత్కఫమ్” అని నిదానస్థానమున చెప్పినద్ర కారము ఘృతము కఫమునకు తుల్యగుణ మైనను సంస్కారవిశేషమగునట్లేసి కఫహరమని తెలియుచున్నది కావున ఇచ్చట కఫము స్నేహసాధ్యమనునది విరుద్ధము కానోవదు. ఈవ్యాఖ్యానము చేత త్రిదోషంబులును సర్విర్విషయంబు లగునని కొందరు చెప్పెదరు.

వైపత్కంతరములలో “యస్యాస్వదనుబలో ధాతుః స్నేహసాధ్యః స చాఽనిలః” అనుచోట వాతమునే చెప్పట సమంజసమని లోచెడి.

—ॐ జీర్ణజ్వరమున ఘృతయోగములు. ॐ—

మూ. కషాయాస్పర్శ ఏవై తే సర్పిషా సహ యోజితాః,

ప్రయోజ్యాః జ్వరశాస్త్యర్థం అగ్నిసంధుక్షణాశ్చివాః.

వ్యా. వైశేష్యబడిన జ్వరహరములగు నాయాకషాయములగూర్చి ఘృతపాకవిధిగ వక్తవముజేయబడిన ఘృతముల నాయాజ్వరములయందు జ్వరశాంతికొరకు ప్రయోగింప నగును. అట్టిఘృతములు జాతరాన్నిని రగులంజేయుటచే నుభకరములుగ నుండును. (ఇచ్చట జ్వరహరములగు నాయాకషాయములలో నేతిని కలిపి యుపయోగింపవలెనని కొందరు అర్థము జేసెదరు).

— జీర్ణజ్వరహర సిష్టల్యాదిఘృతము. ౨౧ —

మూ. సిష్టల్యశ్చంద్రసం ముస్తం ఉశీరం కటురోహిణీ,
కలిజ్జకాస్తామలకీ సారిబౌతివిషా స్థిరా. 219

ద్రాక్షమలకవిల్వాని త్రాయమాణా నిద్ధికా,
నిద్ధమేతైర్ఘృతం సద్యో జీర్ణజ్వరమపాహతి. 220

క్షయం కాసం శిరశ్శూలం పార్శ్వశూలం హలీమకం,
అంసాభితాపమగ్నిం చ విషమం సంనియచ్ఛతి. 221

వ్యా. సిష్టల్ల, చందనము, తుంగగడ్డలు, వట్టిపల్లె, కటుకరోహిణి, కొడిసెపాల విత్తులు, నేలయునీక, సుగంధపాలపేరు, అతివన, ముయ్యాకుపాన్న, ద్రాక్షపండు, ఉసిరికకాయలబెరడు, బిల్వపేరు, కలుగానుగు, వాకుడు, వీనినన్నిటిని సమభాగములుగ జేర్చి (కల్కము జేసి యాకల్కమునకు నాలుగింతలు ఘృతమును (ఆవునేతిని) చేర్చి, ఘృతమునకు నాల్గింతలు శుద్ధజలమును జేర్చి) ఘృతపాకవిధి ప్రకారము వక్తవముజేసి యాఘృతమును పురాణజ్వరముకలరోగికి (తగుమాత్రతో) నుపయోగించునట. సిష్టముగ జీర్ణజ్వరము పొందించుటయే గాక క్షయము, కాసము, శిరసోష్ణి, ప్రక్కనోష్ణలు, హలీమకము (కామలారోగభేదము), భుజశిరస్సుల(నూపుల)యందు కల్లతాపము, విషమగ్ని, వీని నన్నిటిని కూడ శమింపజేయును.

ఇచ్చట ఘృతసాధనవిధానము పరిభాషానుసారముగ నిట్లెరుంగునది:—సిష్టల్యాది ద్రవ్యములను మాత్రము నిర్దేశించి కల్క-ద్రవములవిభాగమును వివరింపకుండుటవలన వైశేష్యబడిన ద్రవ్యములను కల్కముజేసి, “ద్రవకార్యేవ్యనక్తేషు సర్వత్ర సలిలం స్మృతమ్” (కల్పసానము. అ. ౧౨) అనువిశేషపరిభాషానుసారముగ ద్రవమునకై విశేషమును చెప్పకుండుటవలన జలమును జేర్చుకొనవలెను. అందును కల్క-ద్రవ్యములలో భాగభేదముల జెప్పకుండుటవలన “భాగేవ్యనక్తే సమమేవ దేయమ్” అను సామాన్య పరిభాషానుసారముగ సిష్టలి మున్నగుద్రవ్యములను సమభాగములుగ గ్రహింపనగును. మరియు “కల్పాచ్చతుర్దశీకృత్య ఘృతం వా తైలమేవ వా, చతుర్దశే ద్రవే సాధ్యం”

అను సామాన్యపరిభాషచేత కల్కమునకు నాలుగింతలు ఘృతంబును, ఘృతమునకు నాలుగింతలు జలంబును చేర్చి ఘృతమును సాధింపదగును.

కొంద రిట్లు చెప్పెదరు:—ద్రవ్యములను కల్కముగ జేయ నిర్దేశించి ద్రవమును మాత్రము నిర్దేశించక యేయోగమును చెప్పియుండునో అచ్చట జలమును గ్రహింప వలెను. ఎట్లులన:—“త్ర్యుషణా త్రిఫణకల్పే బిల్వమాత్రే గుడాత్పలే, సప్తిషోఽష్టపలం పక్వా మాత్రాం మద్దానలః పిబేత్” (చికి. ఆ. ౧౫) అని చెప్పబడు ఘృత యోగమున కల్కద్రవ్యమాత్రము నిర్దేశించి ద్రవమును నిర్దేశించి యుండలేదు; కావున నిచ్చట స్నేహచతుర్థణజలమును జేర్వనగును. మరియు ఏయోగమున ద్రవ్యముల మాత్రము నిర్దేశించి కల్కక్వాథభేదవిభాగముల జెప్పకుండునో అచ్చట నా ద్రవ్యములనే కల్పమును క్వాథమును జేర్చి ఘృతమును పక్వముచేయనగును. ఈవిషయమును సుశ్రుతమునందలి “కల్కక్వాథావనిర్దేశే గణాత్తస్తాత్ప్రయోజయేత్.” అను పరిభాష తెలుపుచున్నది. ఈనిర్ణయమునుబట్టి ప్రకృతయోగమున పిప్పలి మున్నగు ద్రవ్యముల మాత్రము నిర్దేశించి కల్క-ద్రవవిభాగముల నిర్దేశించకుండుటంబట్టి వైద్రవ్యములనే కల్కముగను క్వాథముగను జేసి వానిచే ఘృతమును పక్వముచేయనగునని కొందరు వ్యాఖ్యానము చేసెదరు. ఇది సమంజసము కానోపదు. సుశ్రుతమున “గణాత్తస్తాత్” అని చెప్పబడచేత పరిగణనము చేయబడినగణమును గ్రహించి కల్కకషాయముల నిర్దేశించక యెచ్చట స్నేహపరికల్పనము చెప్పబడునో అచ్చట వైజెషిన్ పరిభాష యివయోగించును కాని, కేవలద్రవ్యనిర్దేశకలముల నుపయోగింపజనదు. కావుననే “బలకషాయకల్కాభ్యాం తైలం పీరసమం పచేత్.” (చికిత్స. ఆ. ౨౯) అనుచోట “కషాయ-కల్క” అనునిర్దేశము చరితార్థమగును. బలానిర్దేశముచేతనే సామాన్యపరిభాష ననుసరించి కషాయకల్పములని యర్థమగుచుండ కషాయకల్కజబ్దముల నాచార్యులై నిర్దేశించెదరు? కావున సామాన్యపరిభాషాసారముగ ప్రకృతమున పిప్పళ్ల మున్నగువానికల్కమును నాల్గింతలు నీళ్లను చేర్చి ఘృతమును పక్వముజేయవలెనని సిద్ధాంతము.

మరియు—ఇచ్చట పాకార్థమగు ఘృతమునకు పరిమాణము నిర్దేశింపబడలేదు కావున నిచ్చానుసారముగ ఘృతపరిమితి కల్పించి దానికి నాల్గింతలు జలమును నాల్గవ పాలు కల్కమును జేర్వనగును. ఎచ్చట పాకార్థమగు ఘృతము మున్నగువానికి ప్రస్తాది పరిమాణము నిర్దేశింపబడియుండునో అచ్చట నిర్దిష్టప్రమాణమునే కల్పించి తత్తత్ప్రమాణానుసారముగ ద్రవకల్కముల జేర్వనగును. కాని యైచ్చికముగ పరిమితి గల్పింప దగదు. నిర్దిష్టప్రమాణముగ సిద్ధము చేయబడినవియే ఆయావ్యాధుల హరింప

సమర్థములగునని యాచార్యాభిప్రాయము. కొన్నివ్యాధులయందు దీర్ఘకాలము బాధ ధము నేవించునెడ నిర్దిష్టప్రస్థాది పరిమాణము చాలకున్నచో మరల రెండుమాడుసార్లు ప్రమాణానుసారముగ నావధమును సిద్ధముచేసికొననగును కాని ఒకేయోగమున వలసి నంతపరిమాణమును హెచ్చించినచో నావధము వీర్యవంతము కానోపదు. ఇచ్చట జెప్పబడిన పరిభాషానుసారమైన వివరణము నితరస్థలములయందును ఘృతాదిపాకవిధానముల నెరుంగునది.

❧ జీర్ణజ్వరమునకు వాసాదిఘృతము. ❧

మూ. వాసాం గుడూచీం త్రిఫలాం త్రాయమాణాం యవాసకాం,
పక్వా, తేన కషాయేణ పయసా ద్విగుణేన చ. 222

పిప్పలీముస్తమృద్వీకా చన్దనోత్పలనాగరైః.

కల్మీకృతైశ్చ వివచేత్ ఘృతం జీర్ణజ్వరాపహమ్. 223

వ్యా. అడ్డనరము, తిప్పలీగె, త్రిఫలములు, కలుగానుగు, పెద్దదూలగొండివత్తులు, వీసినన్నిటిని సమభాగములుగ జేర్చి కషాయము కాచి యాకషాయము ఘృతమునకు రెండింతలును, రెండింతలు ఆవుపాలును, పిప్పళ్లు, తుంగగడ్డలు, ద్రాక్షపండు, చందనము, నల్లకలువలు, శుంథి, ఈద్ర వృక్షముల కల్కముజేసి యాకల్కమును (ఘృతమునకు నాల్గవ పాలు) ఘృతమున జేర్చి విఘృతకప్రకారము పక్వముచేసి యాఘృతమును (అగ్నిబలా ద్యనుసారముగ) నేవించినచో జీర్ణ(పురాణ)జ్వరమును హరించును.

ఇచ్చట “స్నేహాత్తోయం చతుర్థణం” అను సామాన్యపరిభాషచే ద్రవము ఘృతమునకు నాల్గితలు జేర్చవలెనని తెలియుచున్నది. కావున కషాయంబును తీరంబును చేరి (ప్రత్యేకము రెండేసి భాగములవంతున) ఘృతమునకు నాల్గితలు జేర్చవలెనని యర్థము లభించుచున్నను ఉత్తమాధమమధ్యమాధికారులగు శిష్యుల గుభిబోధమునకై “పయసా ద్విగుణేన చ” అని చెప్పబడినదిని కొందరియభిప్రాయము.

ఇచ్చట నీవిమర్శనము నెరుంగునది:—“ద్రవాస్తరేణ యోగే తు తీరం స్నేహ సమం విదుః.” అను విశేషపరిభాషచేత వాసాది క్షాధముతో జేర్చి చెప్పబడుతీరము స్నేహసమభాగముగ జేర్చవలసి యుండును. అట్టియెడ కషాయము ఘృతమునకు మూడింతలును, పాలు స్నేహమునకు సమంబును జేర్చినచో ద్రవము ఘృతము నాల్గిత లగునని కల్పింపవలసియుండును. తీరమునకు అట్టి స్నేహసమత్వము గాకుండ ద్వైగుణ్యము విశేష విధిగ తంత్రకారు లుపదేశించిరి. కాని “పయసా ద్విగుణేన చ.” అను ద్వైగుణ్యము సుష్టార్థము కానేరదు.

మరియు స్నేహపాకవిధియందు ఒకద్రవంబైనను రెండైనను మూడుద్రవములైనను ఒకేయోగమున జేప్పబడి యున్నచో అట్టిద్రవములు కలిసి ఘృతమునకు నాల్గుభాగములుగ నుండవలెను. నాల్గుద్రవములు జేరునప్పుడు ఒక్కొక్కటియు స్నేహమునకు సమభాగముగ నుండునెడ నాల్గురు కలిసి స్నేహచతుర్దశము కాగలదు. ఐదుసంఖ్యకు పైగా ద్రవముల జేర్పవలసినప్పుడు ఒక్కొక్కటియు స్నేహసమభాగముగ నుండవలెను. ఈవిషయము—“ద్రవాణి యత్ర స్నేహేషు పశ్యాదీని భవంతి హి, తత్ర స్నేహసమాన్యాహుః యథాభూర్వం చతుర్దశమ్” అను పరిభాషచే చెల్లినెడి.

❧ జ్వరహరబలాదిఘృతము. ౧౯ ❧

మూ. బలాం శ్వేదంస్త్రాం బృహతీం కలశీం ధామసీం స్థిరాం,
నిమ్బం పర్పటకం ముస్తం త్రాయమాణాం దురాలభామ్. 224
కృత్వా కషాయం వేష్యార్థే దద్యాత్తామలకీం శటీం,
ద్రాక్షాం పుష్కరమూలం చ మేదామామలకాని చ. 225
ఘృతం పయశ్చ తత్సద్ధం సర్విర్జ్వరహరం పరం,
క్షయకాసశిరశ్శూలపార్శ్వశూలాం స తాపనుత్. 226

వ్యా. చిట్టాముట్టి, వల్లేరు, పెద్దములక, నక్కతోకపొన్న, కోలపొన్న, ముయ్యాకు పొన్న, వేపపట్ట, పర్పటకము, తుంగగడ్డలు, కానుగు, దూలగొండివిత్తులు, వీనినన్నిటిని చేర్చి కషాయము కాచి యాకషాయమును; నేలయునిరిక, కచూరములు, ద్రాక్షపండు, పుష్కరమూలము, మేద, ఉసిరికపరుగులు, వీనియన్నిటికలమును; ఆవుపాలను ఘృతమును జేర్చి ఘృతపాకవిధిగ పక్వముజేసి యాఘృతమును త్రాగినచో నయ్యది మిక్కిలి జ్వరహరమగును. మరియు క్షయమును, కాసమును, తలనొప్పిని, ప్రక్కనొప్పిని, మూపుల తాపమును హరించును.

(ఈయోగమునందును కషాయక్షీరములు ప్రత్యేకముగ ఘృతమునకన్న రెండేసి భాగములును, పాదాంశము కలమును జేర్చి పరిభాషానుసారముగ సిద్ధము చేయునది.) ఇతైరంగున క్రియాక్రమసూచిత ఘృతపానవివరణము చెప్పబడినది.

❧ జ్వరితులకు సంశోధనప్రయోగము. ౨౦ ❧

మూ. జ్వరిభోగ్య బహుదోషేభ్యః ఊర్ధ్వం చాఽధశ్చ బుద్ధిమాన్,
దద్యాత్సంశోధనం కాలే కల్పే యదుపదేక్ష్యతే. 227

వ్యా. క్రిగూక్రమమున “శమయేత్తం విరేచనైః” అని సూచింపబడి సంశయమున మిక్కిలి వివరింపబడును) మిక్కిలి బలిష్ఠములగు దోషములు కల జ్వరపీడితులకు కల్పస్థానమున జెప్పంబడు వమనవిరేచనములచే యుక్తమైనకాలమున సూర్ధవ్యభోగాగముల దోషముల నెడలించి శోధనమును జేయించవలెను.

ఇచ్చట “బహుదోషేభ్యః” అని చెప్పుటవలన స్వల్పదోషముకలజ్వరితునకు సంశోధనము నిష్పిద్యమని తెలిసెడి. “కాలే” అన వమనవిరేచనయోగ్యజ్వరావస్థయందు అని యర్థము. ఊర్ధ్వగతదోషమున వమనరూపసంశోధనంబును, అగ్రోగతదోషములకు విరేచన రూపసంశోధనంబును ప్రయోగింపవలెనని “ఊర్ధ్వం చాధశ్చ” అనుపదములచే జెప్పబడినది.

—ॐ జ్వరితున కుపయోగింపదగిన వమనయోగములు. ॐ—

మూ. మదనం పిష్పలీభిర్వా కల్మిజైర్నధుకేన వా,

యుక్తముష్ణామ్బునా వేయం వమనం జ్వరశాంతయే. 228

తౌద్రామ్బునా రసేనేక్షోః అథ వా లవణామ్బునా,

జ్వరే ప్రచ్ఛర్దనం శస్త్రం మద్యైర్వా తర్పణేన వా. 229

వా. మ్రంగకాయచూర్ణమును పిష్పశ్లచూర్ణముతో కలిపి వేడినీళ్లతో శేర్చి త్రాగినచో వమనమై జ్వరము శమించును. (ఇది కఫమధికముగ నున్నపు డుపయోగింపదగిన వమనోషధము). లేక మ్రంగకాయచూర్ణమును కొడిసెపాలబిత్తులచూర్ణమును (ఈరెంటిని) వేడినీళ్లతోకలిపి త్రాగినచో వమనమగును. (ఇది పిత్తకఫమున నుపయోగింపనగును). లేక మ్రంగకాయలచూర్ణమును అలిమధురచూర్ణముతో గూర్చి వేడినీళ్లతో గలిపి త్రాగించవలెను. (ఇది తాపాధికమున నుపయోగింపదగినను). లేక వైజెప్పిన వమనోషధమును తేనెతో కలియుటచే మధురమైన నీళ్లతోనైనను, చెఱకురసముతోనైనను, నైంధవలకణము జేర్చి యుష్పగనుండు జలముతోనైనను గూర్చి యుపయోగింపనగును. లేక మద్యములతోనైన ననుతర్పణ (తృప్తికర) యోగములతో శేర్చియైన నుపయోగింపనగును.

ఇచ్చట నీవమనవిరేచనోషధము నుపయోగించునపుడు రోగియొక్క బలమున గమనించి తగుమైన మాత్రను గల్పించి రోగిబలమునకు హాని కల్గినీయక కాపాడును. యుక్తియుక్తముగ నుపయోగింపవలెను. ఈవిషయమును వాగ్భటాచార్యు లిట్లుపదే శించిరి:—“న శామ్యత్యైవమపి చేజ్జ్వరః కుర్వీత శోధనం.....బలినః పాలయన్ భలమ్.”

—ॐ జ్వరహరవిశేషనయోగములు. ॐ—

- మూ. మృద్వీకామలకానాం వా రసం ప్రస్కంధనం విభేత్,
రసమామలకానాం వా ఘృతభృష్టం జ్వరాపహమ్. 230
- లిహ్యద్వా త్రైవృతం చూర్ణం సంయుక్తం మధుసర్పిషా,
పిబేద్వా ఔద్రమావాప్య సఘృతం త్రిఫలారసమ్. 231
- ఆరగ్వధం వా పయసా మృద్వీకానాం రసేన వా,
త్రివృతాం త్రాయమాణాం వా పయసా జ్వరితః విభేత్. 232
- జ్వరాద్విముచ్యతే వీత్వా మృద్వీకాభిస్సహౌధయాం,
పయోఽనుపానముష్ణం వా వీత్వా ద్రాక్షౌరసం నరః. 233

వ్యా. ద్రాక్షపండును ఉసిరికపరుగులను జేర్చి రసము (కషాయము) జేసి విశేష చనమునకై జ్వరితుడు త్రాగవలెను. లేక ఉసిరికకాయల రసమును నేతితో కలిపి చక్కము జేసి (సంస్కరించి) యైన నుపయోగించవగును. తెగడచూర్ణమున లేనను ఘృతమును జేర్చియైనను, త్రిఫలములరసమును లేనను నేతిని కలిపియైన నుపయోగించవగును. రేల కాయలలాని గుజ్జను పాలతోనైనను ద్రాక్షపండ్లసర్పరసముతోనైనను కలిపి త్రాగవగును. లేగడచూర్ణమునైనను కానుగచూర్ణమునైనను పాలతో గలిపి త్రాగవగును. మరియు కరకకాయలచూర్ణమును ద్రాక్షపండ్లరసముతో కలిపి త్రాగినచో జ్వరము శమించును. లేక ద్రాక్షపండ్లరసమును త్రాగి వేడిపాలను వెంటనే త్రాగినచో నుభముగ విశేషములై జ్వరము శమించును. (ఇతైరంగున క్రమసూచిత సంశోధనము వివరింపబడియె.)

—ॐ జ్వరితునకు తీరపానవిధి: అందు పంచమూలసిద్ధతీరము. ॐ—

- మూ. కాసాచ్ఛాప్తసాచ్ఛిరశ్శూలాత్పర్పశ్శూలాచ్ఛిరజ్వరాత్,
ముచ్యతే జ్వరితః వీత్వా పశ్చిమామూలీశృతం పయః. 234

వ్యా. (“జ్వరతీక్షణ్య.....కామంతు పయసా తస్య” అని నిర్దేశింపబడిన తీరపాన మిచ్చట వివరింపబడును) పంచమూలములను చేర్చి (తీరపాకవిధిప్రకారము) పక్వముచేయబడిన తీరమును త్రాగినచో కాసము (దగ్గు), శ్వాసము, తలపోటు, ప్రక్కశాల, పురాణజ్వరము ఇవి యన్నియు నివర్తించును.

తీరపాకవిధానమున పరిభాష యిట్లున్నది:—“ద్రవ్యాదప్తగుణం తీరం తీరాత్మీయం చతుర్గుణమ్, తీరాఽవశేషః కర్తవ్యః తీరపాకే త్వయం విధిః.” తీరమున జేర్పవలసినదిగ జెప్పబడిన ద్రవ్యసముదాయమునకు ఎనిమిదిభాగముల పరిమితకల

పాలతో, పాలకు నాల్గుభాగములు నీళ్లును కలిపి పాలు మాత్రము మిగులునట్లు చుండ కాచవలె నని యర్థము. ఈపరిభాష ననుసరించి ప్రకృతమున పంచమూలసముదాయ ద్రవ్యము ఒకభాగంబును, దానికి నెనిమిదిభాగములు అవుపాలును, పాలకు నాల్గుభాగములు జలంబును చేర్చి పాలు మాత్రము మిగులునట్లు నీరు చుండ కాచి ఔషధద్రవ్యమును దూరంబుచి పాలను త్రాగవలెను.

మరియు “క్షీరమస్త్యైరనాశానాం పాశో నాస్తి వినాఽమృతా, సమ్యక్వాకం న గచ్ఛన్తి తస్మాత్తోయం చతుర్థణమ్.” అను వాక్యము ననుసరించి క్షీరము చక్కగ పాకమునొందుటకై నాల్గుభాగములు నీళ్లు చేర్చవలెనని చెప్పబడినది. స్థలాంతరముల యందు నెల్లెడల క్షీరపాకవిధి నీపరిభాషానుసారముగ ద్రవ్యక్షీర-జలపరిమాణముల నెరుంగునది.

—ॐ ఏరండమూలాదిసిద్ధక్షీరపానము. ॐ—

మూ. ఏరణ్డమూలోత్కృష్ఠితం జ్వరాత్సపరికర్తికాత్,

పయో విముచ్యతే వీత్వా తద్వద్బిల్వశలాటుభిః.

235

వ్యా. చిట్టాముదపువేళ్లనైనను, మారేడుకాయలనైనను పాలతో జేర్చి పైజెప్పిన రీతిగ పాలకు నాల్గితలు నీళ్లు బోసి క్షీరపాకవిధిప్రకారము కాచబడిన క్షీరమును త్రాగినచో పరికర్తిక (గుడస్థానమున కత్తెరతో కత్తిరించినవిధముగ బాధ)తో గూడిన జ్వరము నివర్తించును.

—ॐ త్రికంటకాదిసిద్ధక్షీరపానము. ॐ—

మూ. త్రికణ్డకబలావ్యామీగుడనాగరసాధితమ్,

వరోచీమూత్రవిభస్థస్నుం శోఫజ్వరహారం పయః.

236

వ్యా. త్రికంటకములు (పెద్దములక, చిన్నములక, దూలగొండి), చిట్టాముట్టి, వాకుడు, బెల్లము, శుంఠి, వీని నన్నిటిని చేర్చి పైజెప్పినవిధముగ పక్వముచేయబడిన క్షీరమును త్రాగినచో మలమూత్రబంధమును శోఫను జ్వరమును హరించును.

—ॐ విపాసాజ్వరహర-నాగరాదిసిద్ధక్షీరపానము. ॐ—

మూ. సనాగరం సమృద్ధీకం సఘృతఔద్రశర్కరం,

శృతం పయస్సఖర్జూరం విపాసాజ్వరనాశనమ్.

237

వ్యా. శుంఠి, ద్రాక్షపండు, నెయ్యి, తేనె, చక్కెర, ఖర్జూరపుకాయలు, వీని నన్నిటిని సమభాగములుగ జేర్చి పాలను పైజెప్పినరీతిగ పక్వముజేసి త్రాగిన దప్పితో

కూడిన జ్వరమును హరించును. (ఇచ్చట లేనెను పక్షముచేయదగదు. కావున తీరము పక్షమైనపిదప శుంఠి మున్నగువానితో సరియైనభాగము తీరమున జెర్పవలెనని యెరుంగు నది.)

❧ జ్వరహరతీరపానవిధి. ❧

మూ. చతుర్దశేనామ్భసా వా శృతం జ్వరహరం పయః,
ధారోష్ణం వా పయస్సద్యో వాతపి త్తజ్వరం హరేత్. 238

వ్యా. ఆవుపాలలో నాలుగుభాగములు నీళ్లు బోసి పాలు మాత్రము మిగుల చుండ కాచి త్రాగినచో జ్వరమును హరించును. ధారోష్ణమగు (అప్పుడే సిండి వేడిగ నురుగుతో కూడిన) పాలను త్రాగినను వాతపిత్తజ్వరమును అప్పుడే శమింపజేయును.

❧ జీర్ణజ్వరము లన్నింటియందును తీరపానవిధానము. ❧

మూ. జీర్ణ జ్వరాణాం సర్వేషాం పయః ప్రశమనం వరమ్,
పేయం తద్దుష్టం శీతం వా యథాస్వం భేషజై శ్శృతమ్. 239

వ్యా. జీర్ణజ్వరముల కన్నింటికిని తీరము ప్రధానముగ శామకమగును. కావున నాయాజ్వరములయందు ఆయాదోషముల హరించునౌషధముల చేర్చి తీరపానవిధి ప్రకారము పక్షముచేయబడిన పాలను వేడిగనైనను చల్లగనైనను త్రాగుట చాల మంచిది. (ఇచ్చట వాతము ప్రబలముగ నున్నపుడు వేడిపాలను, పిత్తము బలిష్ఠముగ నున్నపుడు చల్లనిపాలను త్రాగవలెనని యెరుంగునది). ఇది తీరపానవివరణము.

❧ జ్వరహరములగు పస్తీవిధానవివరణము. ❧

మూ. ప్రయోజయేత్ జ్వరహరాన్నిరూహాన్ సానువాసనాన్,
పక్వాశయగలే దోషే వత్సన్తే యే చ సిద్ధిషు. 240

వ్యా. ('నిరూహైర్వా హశేన్తలాన్' అని చూచితమైన పస్తీప్రయోగ మిచ్చట వివరింపబడును) దోషము పక్వాశయమున జేరియున్నపుడు సిద్ధిస్థానమున జెప్పబడు నిరూహానువాసనపస్తలలో జ్వరహరములగు ద్రవ్యములచే కల్పింపబడినవానిని (నిరూహా అనువాసనపస్తలను) ప్రయోగించవలెను. (ఇచ్చట పస్తీకల్పనము ప్రయోగక్రమము మున్నగునవియెల్ల సిద్ధిస్థానమునందలి రెండుమూ డధ్యాయముల విపులముగ జెప్పబడినది కావున దాని నెరుంగునది.)

—ॐ పటోలాదినిరూపావస్థి ప్రయోగము: దాన గల్గుణము. ॐ—

మూ. పటోలాదినిరూపావస్థి సోశీరశ్చతురజ్జులః,

ప్రీతేరం రోహిణీ తిక్తా శ్వదంత్రా మదనాని చ. 241

స్థిరా బలా చ తత్సర్వం పయస్యర్థోదకే శృతం,

క్షీరావశేషం నిరూపాం సంయుక్తం మధుసర్పిషా. 242

కల్కైర్నదనముస్తానాం పిష్పల్యా మధుకస్య చ,

వత్సకస్య చ సంయుక్తం వస్తిం దద్వాజ్జ్వరాపహమ్. 343

శుద్ధే మార్గే హృతే దోషే విప్రసన్నేషు ధాతుషు,

గతాజ్గహలో లఘ్వజ్గః సద్యో భవతి విజ్వరః. 244

వ్యా. చేదుపొట్టాకు, వేపాకు, వట్టివేళ్లు, రేలకాయలొనిగిజరు, కురువేరు, కటుకరోహిణి, నేలవేము, పల్లెరు, మ్రంగకాయ, ముయ్యాకుపొన్న, చిట్టాముట్టి, వీనినన్నిటి నొకటిగ జేర్చి ఈద్రవ్యములను పాలకు సమభాగము నీళ్లను కలిపి పాలతో జేర్చి పాలు మాత్రము మిగులునట్లు కాచి వడగట్టి అందు కొంచెము తేనెను నెయ్యిని కలిపి, మ్రంగకాయ, తుంగగడ్డలు, పిప్పళ్లు, అతిమధురము, కొడిసెపాలగింజలు, వీని నన్నింటిని కల్కముచేసి వైజెప్పినక్షీరమున కలిపి వస్తిప్రయోగమును విధ్యుక్తప్రకారము చేయునది. ఇయ్యని జ్వరమును హరించును. మరియు నీవస్తిప్రయోగమునలన కొష్ఠ మార్గము శుద్ధమై దోషములు హరించి శరీరమునందలి ధాతువులు నిర్మలములై అపయవ ములయందలి నొప్పులు శమించి శరీరము తేలికయైయుండును. వెంటనే జ్వరము నివర్తించును. (ఈనిరూపా వస్తివిధానమున క్వాగ్ధ-కల్క-న్నేహాదిపరిమాణవ్యవస్థను సిద్ధిస్థానమున జూచి నిర్ణయించునది.)

—ॐ ఆరగ్వధాదికహయవస్తిప్రయోగము. ॐ—

మూ. ఆరగ్వధముశీరం చ మదనస్య ఫలం తథా,

చతస్రః పర్ణినీశ్చైవ నిరూపాముపకల్పయేత్. 245

ప్రియఙ్గుర్నదనం ముస్తం శతాహ్వో మధుయష్టికా,

కల్కస్సర్పిర్దుడః క్షౌద్రం జ్వరఘ్నో వస్తిరుత్తమః. 246

వ్యా. రేలపట్ట, వట్టివేళ్లు, మ్రంగకాయ, ముద్గపర్ణి (పిల్ల పెసర), మాషపర్ణి (కారుమినుము), శాలి (సాల) పర్ణి (ముయ్యాకుపొన్న), పృశ్నిపర్ణి (కోలపొన్న), (అనునీనాల్గును చేరి పర్ణి చతుష్టయము) వీని నన్నింటిని సమభాగములుగ జేర్చి యుదకము

పోసి కషాయము కాచి ఆకషాయములో ప్రేంకణము, మ్రంగకాయ, తుంగగడ్డలు, పెద్దసదాపవిత్తులు, అనునీద్రవ్యములకల్కమును కలిపి బెల్లమును నేతిని తేనెను కొంచెముగ జేర్చి, వస్త్రప్రయోగము చేసినచో జ్వరమును హరించును. జ్వరహరవస్తువులలో నిది యుత్తమమైనది.

— ౧౭ గుడూచ్యాదికషాయనిరూపావస్థి. ౧౭ —

మూ. గుడూచీం త్రాయమాణాం చ చన్దనం మధుకం వృషం,
స్థిరాం బలాం పృష్ఠిపర్ణిం మదనం చేతి సాధయేత్. 247

రసం జాఙ్గలమాంసస్య రసేన సహితం భిషక్,
విప్పలీఫలముస్తానాం కల్కేన మధుకస్య చ. 248

ఈషత్సలవణం యుక్త్యా నిరూపాం మధుసర్పిషా,
జ్వరప్రశమనం దద్యాత్ బలస్వేదరుచిప్రదమ్. 249

వ్యా. తిప్పలీగె, కానుగుపట్ట, శ్రీచందనము, అతిమధురము అడ్డసరము, ముయ్యాకుపొన్న, చిట్టాముట్టి, కోలపొన్న, మ్రంగకాయ, వీనినన్నిటిని చేర్చి కషాయము కాచి, అందు జాంగలజతువులమాంసరసమును జేర్చి; అందు పిప్పళ్లు, మ్రంగకాయ, తుంగగడ్డలు, అతిమధురము వీనికల్కమును చేర్చి, సైంధవలవణమును తేనెను నేతిని కొంచెము కొంచెముగ యుక్తియుక్తముగ జేర్చి నిరూపావస్థి నుపయోగించునది. దీనివలన జ్వరము శమించి శరీరముపై చెమటబట్టి నోట రుచి కలుగును. (పైజెప్పిన షటోలాది-ఆరగ్వధాది-గుడూచ్యాది యోగములు మూడును నిరూపావస్థి కుపయోగ్యములు.)

— ౧౮ అనువాసన (స్నేహ) వస్తులు. ౧౮ —

మూ. జీవన్తీం మధుకం మేదాం పిప్పలీం మదనం వచాం,
ఋద్ధిం రాస్నాం బలాం విశ్వం (బిల్వం) శతపుష్పాం శతావరీం,
పిష్ట్యాక్షీరం జలం సర్పిః తైలం చ విపచేద్భిషక్,
ఆనువాసనికం స్నేహమేతం విద్యాత్ జ్వరాపహమ్. 251

వ్యా. మనుబాల, అతిమధురము, మేద, పిప్పలి, మ్రంగకాయ, వస, ఋద్ధి, సన్నరాష్ట్రము, చిట్టాముట్టి, శుంకి, (బిల్వవేరు), సదాపవిత్తులు, పిల్లిపీచర (చల్లపిల్లిగడ్డలు), వీనినన్నిటిని స్నేహమునకు నాల్గవపాలుండునట్లు చేర్చి నీళ్లతో నూది కల్కము చేసి, నువ్వులనూనె యొకభాగమును నెయ్యి నాల్గభాగములును, వీనిరెంటి నొకటిగ గూర్చి, ఈరెంటికి సమభాగము పాలును మూడింతలు నీళ్లను బోసి వైకల్కమును జేర్చి

పక్వము జేసి యనువాసనపత్తిని చేయునది. ఇది స్నేహరూపమైన యనువాసనపత్తి. దీని యుపయోగమున జ్వరము హరించును. (ఇచ్చట యమక (నూనె నెయ్యి) స్నేహమునకు సమభాగము పాలును మూడింతలు సీగ్లను జేర్చినయెడ ద్రవము నాల్గింత లగునని యెరుంగునది.)

— పటోలాదిస్నేహపత్తి. ౨౨ —

మూ. పటోలపిచుమద్దాభ్యాం గుడూచ్యా మధుకేన చ,
మదనైశ్చ శృతస్నేహః జ్వరఘ్న మనువాసనమ్. 252

వ్యా. చేదుపొట్ట, కేవలపట్ట, తిప్పతీగ, అతిమధురము, మ్రంగకాయ, వీని కషాయకల్పములచే వైజెప్పినరీతిగ సిద్ధము చేయబడిన యమకస్నేహము జ్వరహరమైన యనువాసనపత్తి చేయనగును.

— జ్వరహరస్నేహ (అనువాసన) పత్తి. ౨౩ —

మూ. చందనాగురుకాశ్మర్యపటోలమధుకోత్పలైః,
సిద్ధస్నేహో జ్వరహరః స్నేహపత్తిః ప్రశస్తతే. 253

వ్యా. చందనము, అగరు, నేలగుమ్మడు, చేదుపొట్ట, అతిమధురము, నల్లకలువలు, వీనికషాయ-కల్పములచే వైజెప్పినవిధముగ సిద్ధముచేయబడిన యమకస్నేహము అను వాసనపత్తికి మిగుల ప్రశస్తము. జ్వరహరమైనది. (వైజెప్పబడిన జీవస్తి-పటోల-చందనాది యోగములు మూడును స్నేహరూపమైన అనువాసనపత్తి కుపయోగార్హములు. ఇత్తైరుగున “నిరూహైర్వా హరేన్దలాక్” “జ్వరే పురాణే... ప్రదద్యాదనువాసనమ్” అని నిర్దేశింపబడిన నిరూహానువాసనపత్తి వివరింపబడియె.)

— జ్వరమున శిరోవిరేచనద్రవ్యములు. ౨౪ —

మూ. యదుక్తం భేషజాధ్యాయే విమానే రోగభేషజే,
శిరోవిరేచనం కుర్యాత్ యుక్తిజ్ఞస్తజ్జ్వరాపహమ్. 254

యచ్చ నావనికం తైలం యాశ్చ ప్రాథమవర్తయః,
మాత్రాశితీయే నిర్దిష్టాః ప్రయోజ్యాస్తాః జ్వరేష్వపి. 255

వ్యా. భేషజచతుష్కములూ నపామార్గ తండులీయమున “అపామార్గస్య బీజాని.....దద్యాచ్ఛీర్నవిరేచనే” అని చెప్పబడిన శిరోవిరేచనద్రవ్యములచేతను; రోగభిషగ్బీజీయాధ్యాయమున “శిరోవిరేచనద్రవ్యాణి పునః— అపామార్గపిప్పలీ... శిరోవిరేచనార్థమపదిశ్యంతే” (విమాన. అ. ౮ సూ. ౧౯౦) అని యుపదేశింపబడిన

శిరోవిరేచనద్రవ్యములచేతను; యుక్తియుక్తముగ శిరోవిరేచనమును యుక్తమైనకాలమున జేసినచో జ్వరమును హరించును.

మరియు స్వస్థపృథ్వుతపతుష్కమునందలి మాత్రాశీతీయాధ్యాయమున నస్యమునకై “చష్టనాగురుణీ. పత్రం.....దద్యాచేఃఽణుతైలస్య నావనీయస్య సంవిధః” (సూత్ర. అ. ౫ శ్లో. ౬౦-౬౪) అని చెప్పబడిన అణుతైలమును; “హరేణుకాం ప్రియణ్ఘం చ పృథ్వీకాం...పిబేత్ప్యామోగికాం సుఖామ్” (సూత్ర. అ. ౫-౧౯-౨౩) ఇత్యాది గ్రంథమున నిర్దేశించి చెప్పబడిన ధూమపర్వులును నస్యకర్త కుపయోగింపందగును. (వైశేష్యబడిన నస్యద్రవ్యములలో నాయాదోషహరంబులును జ్వరహరంబులును నగుద్రవ్యముల గమనించి విధ్యుక్తప్రకారము శిరోవిరేచనమునకై యుపయోగింపవలెనని యెరుంగునది.

(ఇతైరంగున “గౌరవే శిరసశ్శూలే...కుర్యాన్మూర్ఛవిరేచనమ్.” (చి. ౭౩ శ్లో.) అని నిర్దేశింపబడిన శిరోవిరేచనద్రవ్యములు వివరింపబడినవి)

అభ్యంగ-ప్రచేహాదివివరణము. ౨౬

మూ. అభ్యజ్ఞాంశ్చ ప్రదేహంశ్చ పరిషేకాంశ్చ కారయేత్,
యథాభిలాషం శీతోష్ణం విభజ్య ద్వివిధం జ్వరమ్. 256

వ్యా. (ఇంతదనుక అంతఃపరిమార్జనరూపచికిత్స జెప్పబడినది. ఇక హిమపరిమార్జనరూపములగు అభ్యంగాదులు ఈక్రింద జెప్పబడును. ఇయ్యది క్రియాక్రమనిర్దేశమున “అభ్యంగాంశ్చ...తైరాశు ప్రశమం యాతి బహిర్వార్తగతో జ్వరః” (౧౭౪-౧౭౫) అను శ్లోకముచే నిర్దేశింపబడినది. దానివివరణ మిచ్చట చెప్పబడును).

జ్వరితునకు అభిలషితమైన శీతోష్ణముల గమనించి అభ్యంగనములను, ప్రచేహ (అంగమర్దనమునకైన నలుగుపిండి మున్నగునవి) ములను, పరిషేకములను (స్నానము మున్నగు జలసేవనము) ఆగ్నేయసౌమ్యభేదములచే రెండువిధములైన జ్వరమును విభజించి రోగియభిలాషానుసారముగ జేయనగును.

జ్వరము సౌమ్యము, ఆగ్నేయము, నని రెండుతైరంగుల చెప్పబడినది. అందు సౌమ్యజ్వరమున రోగికి ఉష్ణాభిలాషయు, ఆగ్నేయమున శీతాభిలాషయు కల్గును. అట్టియభిలాషనుబట్టి సౌమ్యాగ్నేయభేదముల విభజించి, ఉష్ణాభిలాషులకు నుష్ణములగు నభ్యంగాదులను, శీతాభిప్రాయులకు శీతములగు నభ్యంగాదులను జేయవలెనని భావము. ఈవిషయము “వాతపితృతృకశ్శీతం.....వ్యామిశ్రలక్షణః” (౩౭ శ్లో.) అను శ్లోకమున జెప్పబడినది.

—ॐ జ్వరితున కభ్యంగనమునకు సహస్ర ధౌతఘృత-చందనాదితైలనిదేశము. ॐ—

మూ. సహస్ర ధౌతం సర్పిర్వా తైలం వా చన్దనాదికమ్,
దాహజ్వరప్రళమనం దద్వాదభ్యజ్జనం భిషక్.

257

వ్యా. సహస్ర ధౌత అనేకపర్యాయములు నీళ్లు మున్నగుద్రవముల జేర్చి చిలికి శుద్ధము చేయబడిన ఘృతమునైనను, చందనాదితైలమునైనను దాహజ్వరపరీతునకు అభ్యంగనమునకై యుపయోగించినచో నట్టితాపజ్వరము శమించును.

—ॐ శీతాభిప్రాయులకు అభ్యంగనాదులకు చందనాదితైలము. ॐ—

మూ. అథ చన్దనాద్యం తైలముపదేయ్యమః —చన్దన భద్రశ్రీకాలాను
సార్యకాలీయకపద్మా పద్మకోశీరసారిబామధుక ప్రపౌణ్డరీకనాగ
పుష్పాదీచ్యవన్యపద్మోత్పలనలినకుముద సౌగంధికపుష్పానీకశతపత్రబిస
మృణాళ శూలూకశైవాల కశేరుకానంతా కుశకాశేతుదర్భశర
నలశాలిమూలజమ్బువేతసవానీరగున్ద్రాకకుభా సనాశ్వకర్ణస్యస్థన
వాతపోథకా(సా)లతాలధవ తినిశఖదిరకదర కదమ్బకాశ్వర్య
ఫలసర్జప్లక్షుపటకపీతనోదుమ్బరాశ్వత్థ స్యగ్రోధధాతకీ దూర్వో
త్కట శృణ్ఖాటకమజ్జిష్ఠాజ్యోతిష్కతీ పుష్కరబీజక్రౌఞ్చాదన
బదరీకోవిదారకదలీసంవర్తకాఽరిష్ట శతపర్వాశీత(శ్వేత)కుమ్భికా
శతావరీశ్రీవర్ణిశ్రావణీ మహాశ్రావణీరోహిణీ శీతపాకోదనపాకీ
కాలాబలాపయస్యా విదారీజీవకర్షభకమేదామహామేదా మధురస
ర్మ్యప్రోక్తాత్మణ శూన్యమోచరసాటరూపక వకుళకుటజపటోల
నిమ్బశాల్మలీనారికేళఖర్జూరమృద్వీకాప్రియాలప్రియఙ్గుధన్వనాత్మ
గుప్తామధు(ధూ)కానాం, అన్యేషాం చ శీతవీర్యాణాం యథా
లాభమాషఢానాం కషాయం కారయేత్.

తేన కషాయేణ ద్విగుణితపయసా తేషామేవ చ కల్మేన కషా
యార్థమాత్రం మృద్వగ్నినా సాధయేత్తైలం, ఏతత్తైలమభ్య
జ్ఞాత్ సద్యో దాహజ్వరమపనయతి.

258

(ఇతి చన్దనాద్యం తైలమ్).

వ్యా. జ్వరమునం దభ్యంగోపయోగ్యమగు చందనాదితైలయోగ మ్రింద వివరింపబడును:—రక్తచందనము, శ్వేతచందనము, రాతిపువ్వు, కాలీయకము, మ్రానిపసుపు, పద్మకాష్ఠము, పద్మకము, పట్టివేరు, సుగంధపాల, ఆతిమధురము, ప్రపాండరీకము (పుండరీకమును సుగంధద్రవ్యము), నాగకేసరములు, కురువేరు, ఆడవితామర, నల్లకలువలు, తామరపువ్వు, తెల్లకలువలు, సౌగంధికము (గొంచెము ఎఱుపును సుగంధంబును కలకలువలు), తెల్లతామర, శతపత్రము (నూరుచేకులుకలతామరపువ్వు), తామరకాడలోని తంతువులు, తామరకాడలు, తామరదుంపలు, నీటిపాచిలీగెలు, నిమ్మదుంపలు, దూలగొండివేళ్లు, కుశదర్భవేళ్లు, రెల్లదర్భవేళ్లు, చెఱకువేళ్లు, దర్భవేళ్లు, కాకిరెల్లవేళ్లు, కిక్కినగెడ్డివేళ్లు, వరివైరువేళ్లు, నేరేడుపట్ట, పేమువేళ్లు, వాసనగలప్రబ్బలివేళ్లు, వాసనలేనిప్రబ్బలివేళ్లు, భద్రముస్తలు, తెల్లమద్ది (ఏరుమద్ది), వేగిచెట్టుపట్ట, మద్దిపట్ట, నెమ్మిచెట్టుపట్ట, మోదుగచెట్టుపట్ట, పెద్దమద్దిచెట్టుపట్ట, తాటివేళ్లు, నారింజపట్ట, తినిశము, ఆశోకపట్ట, చంద్రచేప, వెలిచంద్రచేప, కడిమి, పెగ్గమ్మడుకాయలు, మడ్డిపాలు, జువ్విపట్ట, మఱిపట్ట, దిరిసనపుపట్ట, మేడిచెట్టుపట్ట, రావిపట్ట, మఱ్ఱియూడలపట్ట, ఆరచెట్టుపట్ట, గఱికవేళ్లు, దాల్చినిచెక్క, సింగాడిదుంపలు, మంజిష్ఠి, మాల్యంగుని, తామరగింజలు, క్రాంచాదనము, రేగుపట్ట, ఎఱ్ఱకాంచనము, అరటిగడ్డ, తానికాయలు, కొండవేపచెట్టుపట్ట, వస, తెల్లపాదిరిచెక్క, చల్లసిల్లిగడ్డలు, టేకుమ్రానిచెక్క, పిన్నబోడతరము, పెద్దబోడతరము, కటుకరోహిణి, శీపపాకి (కామంచిపురి), నల్లగోరింట, కార్కోళి, చిట్టాముట్టి, తీరకార్కోళి, పాలగుమ్మడుగడ్డ, జీవకము, ఋషభకము, మేద, మహామేద, చాగపట్ట, నల్లదూలకోవెల, మొగిలిపువ్వులు, బూరుగుబంక, అడ్డసరపాకు, పొగడపూలు, కొడిసెపాలగింజలు, చేదుపొట్ట, వేపపట్ట, బూరుగుబంక, టెంకాయనీళ్లు, ఖద్దూరపుకాయలు, ద్రాక్షపండు, చారపప్పు, ప్రేంకణము, తడచెట్టుచెక్క, పెద్దదూలగొండిపిత్తులు, ఇప్పపువ్వులు, ఈద్రవ్యము లన్నింటినైనను, వీనికి సమానగుణంబులును శీతవీర్యంబులు నగు నితరవస్తువులనైనను, వైశిష్ట్యబడిన ద్రవ్యములతో దొరకినంతవరకైనను జేర్చి కషాయము కాచియుంచునది.

పిమ్మట నాకషాయమునకు సగపాలు నూనెను, నూనెకు రెట్టింతులు ఆవుపాలును కలిపి కషాయద్రవ్యములకల్కమును తైలమునకు నాల్గవంతు కలిపి పొయిమిద బెట్టి సూక్ష్మాగ్నిచే తైలపాకవిధిప్రకారము వక్కముచేయునది. ఈతైలముచే నభ్యంగనము చేయించినచో వెంటనే జీర్ణజ్వరమును, తాపంబును, హరించును. ఇది చందనాదితైలము.

ఇచ్చట కహాయమును పాలును పేరుపేర తైలమునకు రెండేసిభాగములు చేర్చి నచో తైలమునకు నాల్గవంతులు ద్రవమగును. కల్క-పరిమాణము చెప్పనందున 'కల్కశ్చ స్నేహపాదికః' అను సామాన్యపరిభాషచేత తైలమునకు నాల్గవంతు చేర్చునది.

—ॐ జ్వరితునకు ప్రదేహ-పరిషేక-అవగాహనములు. ॐ—

మూ. ఏతైరేవ చౌషధైః సుశ్లక్ష్యపిష్టైః సుశీతైః ప్రదేహం కారయేత్.

ఏతైరేవ చ శృతశీతం సలిమవగాహపరిషేకార్థం ప్రయుజ్యే త.

వ్యా. వైని చందనాదితైలమున జేప్పబడిన చందనాది కహాయద్రవ్యములను మిక్కిలి మెత్తగ కాక కొంచెము నూకగ నుండునట్లు నూరి పిండిచేసి యాపిండిని చల్లగ జేసి శరీరముపై పూసికొని నలుగుపెట్టికొననగును. (ఇదియే ప్రదేహము). మరియు నాద్రవ్యములనే జేర్చి కాచబడిన నీళ్లను చల్లగచేసి శరీరముపై చల్లికొనుటకు శిరస్సైన మునకు నుపయోగింపందగు.

—ॐ జ్వరతాపహరమధ్వాదినేకావగాహములు. ॐ—

మూ. మధ్వారనాశక్షీరదధిస్మృతసలిలనేకావగాహశ్చ సద్యో దాహ జ్వరమపనయన్తి శీతస్పర్శత్వాత్. 260

వ్యా. మరియు మద్యము, గంజి, పాలు, పెరుగు, నెయ్యి, నీళ్లు, ఇవియన్నియు చల్లనైన స్పర్శము కల్గియుండును; కావున వీనిని శరీరముపై తడుపుటకును, స్నానము చేయుటకును, ఉపయోగించినచో నష్టము (వాతపిత్తముల)చే గల్గి శీతస్పర్శాదుల గోరుటచే శీతాభిప్రాయమనుజ్వరమును వెంటనే శమింపజేయును.

—ॐ జ్వరతాపహరములగు విహారాదులు. ॐ—

మూ. భవన్తి చాత్రః—

పాష్కరేషు సుశీతేషు పద్మోత్పలదళేషు చ,

కదలీనాం చ పత్రేషు క్షౌమేషు విమలేషు చ. 261

చంద్రనోదకశీతేషు శీతే ధారాగృహేపి వా,

హిమామ్బుసిక్తే సదనే దాహార్తస్సంవిశేత్సుఖమ్. 262

(సుప్యాద్దాహార్దితస్సుఖమ్.)

వ్యా. మిక్కిలి చల్లగనుండు ఎఱ్ఱతామర తెల్లదామర నల్లకలువల పువ్వుల రేకులనైనను, అరటియాకులనైనను, నిర్మలములై చందనోదకముచే చల్లగనుండు పట్టు

బట్టలనైనను, ఉడకధారలచే (కొళాయిలచే) చల్లనైన గృహమునందును, లేక చల్లని నీళ్లచే దడుపబడిన గృహమునందైనను వరచి, దానిపై తాపజ్వరపీడితుడు సుఖముగ పరుండవలెను.

❧ జ్వరతాపహరశీతస్పర్శములు. ❧

మూ. హేమశంఖప్రవాళానాం మణీనాం మాక్తికస్య చ,

చన్దనోదకశీతానాం సంస్పర్శానురసాన్ స్పృశేత్.

263

వ్యా. బంగారు, శంఖము, పగడములు, చంద్రకాంతాదిమణులు, ముత్యములు వీనిని శ్రీగంధపునీళ్లచే (పలుమారు అప్పుడప్పుడును) తడుపుచును మిక్కిలి చల్లనైన వానిని పలుమారు రొమ్ముపై నుంచుచు స్పృశించుచుండవలెను.

ఇచ్చట వైశిష్టిన హేమశంఖాదులను చాలకాలము శరీరముపై నుంచినచో శరీరతాపమునంజేసి యవియు వేడెక్కునుకావున అప్పుడును చందనోదకముచే చల్లగ జేయుచు స్పృశింపవలెను. ఈవిషయమును “స్పృశేత్” అనుపదముచే నాచార్యులు సూచించిరి.

❧ జ్వరతాపహరవ్యవస్థలు. ❧

మూ. స్రగ్ధర్నిలోత్పలైః పద్మైః వ్యజనైర్వివిధైరపి,

శీతవాతావహైర్వ్యజ్యేత్ చన్దనోదకవర్షభిః.

264

వ్యా. మరియు పుష్పచూలికలచేతను, నల్లకలువలచేతను, చందనోదకమును చిలకరించుచు చల్లనిగాలిని వెడలించు పలుదెరంగులైన పీపనలచేతను జ్వరతాపము శమించుటకై జ్వరితునకు విసరుచుండవలెను. (అట్లు విసరుటచే చందనోదకముయొక్క చల్లని తుంపురులు శరీరమున సోకి జ్వరతాపము శమించును.)

❧ తాపహర-అవగాహనములు. ❧

మూ. నద్యస్తటాకాః పద్మినోఽహ్రదాశ్చ విమలోదకాః,

అవగాహేహ హితా దాహతృష్ణాగ్లానిజ్వరాపహాః.

265

వ్యా. నదులు, తటాకములు, తామరకొలనులు, నిర్మలమైనజలము కలబావులు, ఇవి యన్నియు తాపజ్వరపీడితునకు స్నానముచేయుటకు చాల హితకరములు. వానియందవగాహనము చేయుటవలన డష్టియు, బడలికయు, తాపజ్వరంబును శమించును.

లకపర్ణాసక్షవకఫణిజ్జక భూస్త్రాణ శృజ్జబేరపిప్పలీ సర్వపాఞ్శ్వగన్ధా
రాన్నారహారోహా వచా బలాఽతిబలా గుడూచీ శతపుష్పా శీత
వల్లీ నాకులీ గన్ధనాకులీ శ్వేతా బ్యోతిష్కతీ చిత్ర కాఽధ్యక్షాఽన్లు
చాక్షేరి తిలబదరకులుత్థమాషాణాం ఏవంవిధానాం అన్యేషాం
చోష్ణవీర్యాణాం యథాలాభమాషధానాంకషాయంకారయేత్.

తేన కషాయేణ తేషామేవ చ కల్పేన సురా సౌవీరకతుషోదక
మైరేయ మేదకదధిమన్దాఽఽరనాశకట్వరప్ర తివిసీతేన తైలపాత్రం
విపాచయేత్.

తేన సుఖోష్ణేన తైలేన ఉష్ణాభిప్రాయణం జ్వరితమభ్యజ్ఞాయేత్.
తథా శీతజ్వరశ్శామ్యతి.

ఏతైరేవ చాపధైః శ్లక్షిపిష్టైః సుఖోష్ణైః ప్ర దేహం కార
యేత్. ఏతైరేవ చ శృతం సుఖోష్ణం సలిలం అపగాహనార్థం
పరిషేకార్థం చ ప్రయుజ్యేత శీతజ్వరప్రశమార్థమ్. 268

(ఇత్యగుర్వాద్యం తైలమ్.)

వ్యా. ఉష్ణస్పర్శాదులయం దభిలాషకల జ్వరితులకు దగిన యభ్యంగాదులక్రమము
నీ క్రింద సుపదేశించెదను:—కృష్ణాగరు, చెంగల్యోష్ఠ, గ్రంథితగరము, లవంగపత్రి,
ఆపురుగడ్డి, రాతిపువ్వు, నిమ్మగెడ్డ, రేణుకలు, శ్లోణేయకము (చచ్చాకు, లేక మాచిపత్రి),
కచోరములు, ఏలకులు, లవంగపట్ట, లవంగపుచెక్క, లవంగపత్రి, గుగ్గిలము, కానుగాకు,
కామంచికనపు, రోహిషమునుగంధద్రవ్యము, సరళేమనుచెట్టుచెక్క, అందుగుచెట్టుబంక,
దేవదారుచేప, కూరనెల్లివేళ్లు, మారేడువేళ్లు, పెద్దమానుచెక్క, నేలగుమ్మడివేళ్లు, పాదిరి
చెట్టువేళ్లు, గలిజేరువేళ్లు, చిన్నములకవేళ్లు, వాకుడువేళ్లు, పెద్దములకవేళ్లు, నేలపొన్న,
కోలపొన్న, అడవిమినువవేళ్లు, పిన్న పెసరవేళ్లు, ఏనుగుపల్లెరు, ఆముదపుచెట్టువేరు, మునగ
పట్ట, ఉలిమిరి, జిల్లేడుపట్ట, కానుగవేరు, లూద్దుకుపట్ట, గంధకచోరములు, పుష్కర
మూలము, ఏరువంగవేరు, చిట్టాముదపుచెట్టువేళ్లు, పొన్నగంటి, కారుమునగపట్ట,
పాషాణభేది (కొండపిండిబొద్దిచెట్టు), ఎఱ్ఱమునగపట్ట, మాదీఫలములయొక్కచెక్కలు,
వరగోగువిత్తులు, మూలకపర్ణి (గుగ్గిలము), తిలపర్ణి (రక్తచందనము), పీలుపర్ణి (దొండ
చెట్టు), దుష్టుపుత్రీగె, జటామాంసి, నిమ్మకాయలు, నారింజకాయలు, జీడిగింజలు, అడవి
మల్లె, కాండీర (కాకర), ఆత్మజ(పుత్రజీవి, దానివిత్తులు), ఏకేషిక (తెగడ), కానగు,

దనియూలు, ఓనుము, జీలకర, నుముఖ (తులసి), సురస (తెల్లతులసి), గగ్గర, నల్లగగ్గర, తెల్లగగ్గర, త్వవకము (తులసిలో భేదము). ఫణిజ్జక (మరువము), భూస్త్రుణము (చిప్ప కనవు), అల్లము, పిప్పళ్లు, ఆవాల, పెన్నేరుగడ్డ, నన్నరాష్ట్రము, చెట్టుబదనిక, మాంస రోహిణి, వస, చిట్టాముట్టి, పేరాముట్టి, తిప్పతీగె, నదాపవిత్తులు, శీతవల్లి (స్వనామ ఖ్యాతము), చవ్యము, గంధనాకులి (దుంపరాష్ట్రము), దింటెన, మాల్కింగుని, చిత్ర మూలము, అధ్యుండ (దూలకోవిలవిత్తులు), పులిచింతాకు, నువ్వులు, రేగు, ఉలవలు, మినుములు, ఈయాషధములను వీనికి సమానముగ సుష్టవీర్యములైన యితరద్రవ్యములను దొరికినంతవరకును చేర్చి పరిభాషానుసారముగ కషాయము కాచునది.

ఆకషాయమును ఆయాషధములకల్కమును ఒక ఆధకపరిమితముగు నూనెలో జేర్చి, మద్యము, సోపీరకమును కాంజికము, తుషోదకము, మైరేయమును మద్యవిశేషము, మేదకము, పెరుగుమిగాడ, తేట, గంజి, పెరుగును పిండి తీయబడిననీళ్లు, అను నీయెనిమిది ద్రవములను ప్రత్యేకము తైలమునకు సమభాగముగ జేర్చి తైలపాకవిధి ప్రకారము పక్వము చేయునది.

అట్టితైలము సుఖోష్ణముగ నున్నపుడు దానిచే ఉష్ణాభిప్రాయముకల శీతజ్వరము (వాతకఫములచే గల్గినజ్వరము) కల జ్వరితునకు అధ్యుంగనము చేయించినచో, ఉష్ణాభిప్రాయమైన యాశీతజ్వరము నివర్తించును.

మరియు వైశేష్యబడిన అగురు నున్నగు కషాయద్రవ్యములనే మిక్కిలి మెత్తగ నూరి యాపిష్టముచే నలుగు పెట్టికొని, ఆయాషధముల జేర్చి కాచబడి సుఖోష్ణముగ నుండు పేడినీళ్లును పరిషేక-అవగాహనముల గుపయోగించినయెడ వైశేష్యబడిన శీత జ్వరము నివర్తించును.

ఈతైలయోగమున 'తైలపాత్రం' అని తైలప్రమాణముగు మాత్రము చెప్పి కల్కమునకు పరిమితి చెప్పకుండుటచే "కల్కశ్చ స్నేహపావకః" అను సామాన్యపరిభాషచే తైలమునకు నాల్గవంతు కల్కమును జేర్పవగును. మరియు "పంచప్రభృతి యత్ర స్యూః ద్రవాణి స్నేహసంవిధౌ, తత్ర స్నేహసమాన్యాహుః" అను విశేషపరిభాష చేత నిచ్చట కషాయసురాసోపీరాదిద్రవ్యములు నాల్గకన్న సంఖ్య అధికముగ నుండుటం బట్టి యొక్కొకద్రవ్యమును స్నేహమునకు సమభాగములుగ జేర్పవలెను. ఒకపాత్రము (అరువది నాల్గవలములు) తైలమును, దానికి నాల్గవంతు (పదునాల్గవలములు) కల్కమును, కషాయము మున్నగుద్రవము లొక్కొకటి స్నేహసమముగ (అరువది నాల్గవలములవంతును) జేర్చి తైలపాకవిధిగ పక్వము జేయవలెనని ఫలితార్థము.

మరియు “తుహమ్ముసద్దితం జ్ఞేయం ఆమైర్విదళితైః యవైః, యవైస్తు నిస్తువైః పక్షైః సావీరం సద్దితం భవేత్.” అనువచనముచే తుహమ్ముసావీరవిధానము చెప్పబడినది. (పచ్చియవలను పగులొట్టి పొట్టుతో కూడ నొకపాత్రమున వైచి నీళ్లు బోసి మూసి యొకటి రెండు దినము లూరబెట్టిన నయ్యది తుహాదకమనియు, ఆయవలను పొట్టు లేక జేసి పక్షముజేసి వైజెప్పిన ప్రకార ముంచిన నయ్యది సావీరకమనియు చెప్పబడును.) మరియు—“మైరేయం ధాతకీపుష్పగుడధాన్యామ్ముసంయుతం” అని మైరేయలక్షణము తంత్రాంతరమున జెప్పబడినది. అరపువ్వు, బెల్లము, ధాన్యామ్లుము, వీని జేర్చి సంధానము చేయబడిన మధ్యవిశేషము మైరేయమని యర్థము. మధ్యముచేయుటకు పలు పెరంగులైన ద్రవ్యముల జేర్చి చేయబడిన పిష్టము మేదకము.

మరియు—“శ్లక్ష్యపిష్టఘనో లేపః చందనస్యాఽపి దాహకృత్, త్వగ్గజస్సోష్ణభో రోధాత్, శీతకృత్స్వన్యధాఽగురోః” (చికిత్సితం. అ. 30 శ్లో. 3. 24) అని చికిత్సితమున నీతంత్రకారు లుపదేశించిరి. చందనము శీతవీర్యమైనను దానిని మెత్తగ నూరి దట్టముగ లేపనము చేసినయెడ చర్మమూలముగ బైటవెడలు ఉష్ణమును అడ్డగించును కావున, అట్టిచందనలేపనంబును అంతస్తాపమునే కల్గించును. అగరు మిక్కిలి యష్ణవీర్యమైనను దానిని వైజెప్పినదానికి వ్యతిరేకముగ ముక్కుముక్కులుగ నూరి పలుచగ లేపనముచేసి నచో శీతమును కల్గించును. ఇది కల్పనావిశేషమున గల్గు ఫలవిశేషము. ఈవద్ధతి ననుసరించి ప్రకృతయోగమున జెప్పబడిన అగరు మున్నగునోషధులను మెత్తగ నూరి వైచి లేపనము చేసినచో శీతకారణముచే జనించిన యుష్ణాభిప్రాయజ్వరమున శరీరముపై వ్యాపించినయుష్ణము అంతర్భాగమున జేరి శీతరూపమైన జ్వరకారణమును హరించునని “శ్లక్ష్యపిష్టైస్సృభోష్టైః ప్రదేహం కారయేత్” అని యుపదేశింపబడినది. ఇత్తెరంగుననే చందనాదితైలమున “ఏతైరేవ చౌషధైః అశ్లక్ష్యపిష్టైః సుశీతైః ప్రదేహం కారయేత్.” అనుఫలమునందు చెరుంగునది.

— శీతజ్వరమునందు స్వేద-ధూపములు. —

మూ. భవన్తి చాత్రః—

త్రయోదశవిధః స్వేదః స్వేదాధ్యాయే నిదర్శితః,

మాత్రాకాలవిదా యుక్తః స చ శీతజ్వరాపహః.

269

సా కుటీ తచ్చ శయనం తచ్ఛాఽవచ్ఛాదనం జ్వరం,

శీతం ప్రశమయన్త్యాశు ధూపాశ్చాఽగురుజా ఘనాః.

270

వ్యా. సూత్రస్థానమునందు స్వేదాధ్యాయమున “సంకరః ప్రస్తవో..... ఇత్యేతే స్వేదయన్తి త్రయోదశ” (సూత్ర. అ. ౧౪. శ్లో. ౩౯) అని చెప్పబడిన పదు మూడు స్వేదములను మాత్రాకాలములను చక్కగ నెరింగి యుక్తియుక్తముగ చేసినచో పైజెప్పబడిన (వాతకఫములచే గల్గిన) శీతజ్వరమును హరించును. మరియు స్నేహవిధిలో జెప్పబడిన కుటియు శయనంబును ఆచ్ఛాదనంబును, అగరుచే చేయబడిన ధూపంబులును ఘనంబులగు ప్రదేహంబులను శీతజ్వరమును వెంటనే పూర్తిగ హరించును. (ఇచ్చట జేంతాకస్వేదవిధానమున జెప్పిన కుటిప్రవేశంబును దానికువకరణములుగ జెప్పబడిన శయన-ఆచ్ఛాదనంబులను వేరువేరుగ శీతజ్వరహరము లగునని వేరుగ జెప్పటచే తెలి నెడి.)

❧ శీతజ్వరహరోపచారములు, అన్న పానములు. ❧

మూ. చారూపచిత్రగాత్ర్యశ్చ తరుణ్యో యావనోష్ణణా,
ఆశ్లేపాచ్ఛమయన్త్యాశు ప్రమదాశ్శిశిరజ్వరమ్.

271

స్వేదనాన్యన్న పానాని వాతశ్లేష్మహరాణి చ,
శీతజ్వరం జయన్త్యాశు సంసర్గబలయోజనాత్.

272

వ్యా. మిగుల రమ్యమైన రూపముకలవారును యావనవతులును నగుస్త్రీలు శిశిర జ్వరపీడితుని ఆలింగనము చేసికొనినచో శీతజ్వరము ఆస్త్రీయొక్క యావనమునకు సం బంధించిన ఉష్ణముచే నివర్తించును.

మరియు చెమటబుట్టించు (ఉష్ణవీర్యములగు) అన్న పానములును, వాతకఫనాశ కము లగు నన్న పానంబులును వాతకఫసంసర్గబలముచే సంభవించిన శీతజ్వరమును శీఘ్ర ముగ హరించును. ఇచ్చట “సంసర్గబలయోజనాత్” అన్నచోట సంసర్గపదముచే వాత కఫసంసర్గము గ్రహించబడును.

❧ వాతక-శ్రమజాదిజ్వరములయందు శమనవిధి. ❧

మూ. వాతజే శ్రమజే చైవ పురాణే క్షతజే జ్వరే,
లఙ్ఘనం న హితం విద్యాత్ శమనైస్తానుపాచరేత్.

273

వ్యా. వాతప్రకోపమున జనించిన జ్వరమునందును, శ్రమచే గల్గిన జ్వరము నందును, పురాణజ్వరమునందును, ఉరఃక్షతముచే గల్గిన జ్వరమునందును రోగికి లంకణము వేయదగదు. అట్టిజ్వరితులకు కషాయములు ఘృతములు మున్నగు శమనచికిత్సలచే నుపచారము చేయదగును.

—ॐ అమజ్వరమున లంఘనవిధానమునకు యుక్తి. ॐ—

మూ. విక్షిప్తామాశయోష్టాణం యస్తాద్ధత్వా రసం నృణాం,
జ్వరం కుర్వన్తి దోషాస్తు హీయతేఽగ్నిబలం తతః. 274
యథా ప్రజ్వలితో వహ్నిః స్థాల్యామిన్ధనవానపి,
న పచతోఽదనం సమ్యక్ అనిలప్రేరితో బహిః. 275
పక్షిస్థానాత్తథా దోషైః ఊష్మా షీప్తో బహిర్నృణాం,
నపచత్యభ్యవహృతం కృచ్ఛాత్ప్రచతి వా లఘు. 276
అతోఽగ్నిబలరహేర్థం లజ్జనాదిక్రమో హితః,
సప్తాహేన హి పచ్యంతే సప్త (ర్వ) ధాతుగతా మలాః. 277
నిరామశ్చాత్యతః ప్రోక్తః జ్వరః ప్రాయోఽప్తమేఽహని,

వ్యా. వాతాదిదోషములు మిథ్యాహారాదులచే ప్రకుశితములై యామాశయమున జేరి యందలి జాతరాగ్నిని స్వస్థానమునుండి బైట వెడలించి జ్వరమును కల్పించును; కావున అట్టి సమయమున మనుజునకు జాతరాగ్నిబలము తగ్గును. అట్టియెడ ప్రాయితో నిష్పవేసి కట్టెలను సమృద్ధిగ నునిచి యొకపాత్రలో బియ్యము బోసి ప్రాయితై నునిచిన యెడ గాలి తీవ్రముగ వీచి ప్రాయితో మంటను బైటవెడలించినచో నెగ పూర్తిగ తగలక స్థాలిలో నుండుబియ్యము పచనమునొందనేరదు; లేక కొంచెముగ పక్వమగును. అతైరంగుననే పాకస్థానమునుండి పాచకాగ్నిజ్వాల ప్రకుశితములైన దోషములచే వెడలించబడి భుజింపబడిన యాహారమును పచింపచేయజాలదు. లేక మిక్కిలి కష్టముచే కొద్దిగ పచింపజేయును. కావున జాతరాగ్నిబలమును కాపాడుటకై వైశేష్యబడిన లంఘనాదిక్రమము మిక్కిలి హితకరమగును. అట్లు పక్వముకాక యామావస్థనుండు సప్తధాతుగతములైన మలములు లంఘనాదిక్రమము నాచరించుటచే నేడుదినములకు పాకమునొందును; దానంజేసి ప్రాయికముగ నెసిమిదవదినమున జ్వరము నిరామ మగునని చెప్పబడును.

—ॐ వాతజ్వరమునందును ప్రారంభమున అతిగురుస్పిగ్ధభోజననిషేధము. ॐ—

మూ. ఉదీర్ణదోషస్త్వల్పాగ్నిరశ్శృ గురు విశేషతః. 278
ముచ్యతే సహసా ప్రాణైః చిరం క్లిశ్యతి వా నరః,
ఏతస్తాత్కారణాద్విద్వాన్ వాతికేఽప్యాదితో జ్వరే. 279
నాఽతిగుర్యతి వా స్పిగ్ధం భోజయేత్సహసా నరం,
చ-చి—27

వ్యా. వాతాదిదోషములు ప్రకుశితములై జాతరాగ్ని మిగుల స్వల్పముగ నుండు రోగి గురుపదార్థముల భుజించినను, అధికముగ భుజించినను వెంటనే ప్రాణముల గోలు పోవును. లేక చాలకాలము అజ్వరముచే మానవుడు కష్టపడును. ఈకారణముచేత వాత జ్వరమునందును (లంఘనాదిచికిత్స యనర్హమైనను) ప్రారంభమున మిక్కిలి గురుత్వమును కల్గించునదియు మిక్కిలి స్నిగ్ధంబునుకాని యాహారమును స్వల్పముగ భుజింప జేయవలెను. కాని మిక్కిలి గురుస్నిగ్ధములగు నాహారములను తొందరపడి పెట్టందగు.

❧ వాతకజ్వరప్రారంభమున నభ్యంగాదివిధానము. ❧

మూ. జ్వరే మామతజే త్వాదా అనవేత్యౌపి హి క్రమమ్. 280

కుర్యాన్నిరనుబద్ధానాం అభ్యక్తోదీనుపక్రమాత్,
పాయయిత్వా కషాయం చ భోజయేద్ద్రసభోజనమ్. 281
జీర్ణజ్వరహారం కుర్యాత్ సర్వశశ్చాపుష్పక్రమం,

వ్యా. మరియు కేవల వాతముచే గల్గిన జ్వరమునందు పిత్తకఫదోషములయను బంధము లేనివారికి ప్రారంభముననే లంఘనాదిక్రమమున పేక్షింపక అభ్యంగ ప్రలేపాదుల చేయింపవలెను. కషాయమును త్రాగించి మాంసరసముతో గూడిన యాహారమును భుజింప జేయవలెను. మరియు జీర్ణజ్వరహారములగు పిష్టల్యాదిపుష్పము మున్నగు చికిత్సాక్రమముల నెల్ల నాచరింపవలెను.

❧ కఫాధికజ్వరమునం దవస్థావిశేషమున లంఘనాదిక్రమవిధి. ❧

మూ. శ్లేష్మలానామవాతానాం జ్వరోఽనుష్ఠః కఫాధికః. 282

పరిపాకం నసప్తాహే నాఽపి యాతి మృదూష్టణాం,
తం క్రమేణ యథోక్తేన లఙ్ఘనాఽల్పాశనాదినా. 283
అదశాహముపక్రమ్య కషాయాద్యైరుపాచరేత్,

వ్యా. వాతసంబంధము లేక కేవలము శ్లేష్మము మాత్రము ప్రకోపమునొంది జతరాగ్ని మందగించి యున్నవారికి కఫప్రధానముగ జనించిన అనుష్ఠకఫాధిక జ్వరమున వైశేషిక నిర్ణయ ప్రకారము ఏడుదినములకును దోషములు పరిపాకము నొందనేరవు. అట్టిజ్వరమున వైశేష్ట్యబడిన చికిత్సాక్రమము ననుసరించి లంఘన-అల్పాశనాదిక్రమముగ ఛదిదినములవరకును చికిత్స జేసి సిద్ధప కషాయాదులచే చికిత్స జేయవలెను.

—౧౭ వాతీకాదిజ్వరముల కవస్థావిశేషమున లంఘనవిధి. ౧౭—

మూ. సామా యే యే చ కఫజాః కఫపిత్తజ్వరాశ్చ యే.

284

లఙ్ఘనం లఙ్ఘనీయోక్తం తేషు కార్యం ప్రతి ప్రతి,

వ్యా. సామములైన వాత-పిత్త-కఫములచే వేరువేరుగ జనించిన జ్వరములకును, కఫము నిరామముగ నున్నను దాన జనించిన జ్వరమునకును, కఫముతో కూడిన పిత్తమున జనించిన జ్వరమునకును, లంఘనబృంహణీయాధ్యాయమున జెప్పబడిన లంఘనమున జేయవగును.

ఇచ్చట “సామాః యే” అనుపదముచేత ఆమావస్థనున్న వాతజ్వరజ్వరంబును లంఘనార్హమని చెప్పబడును. కావుననే స్థలాంతరమున “సామే వాతేఽపి లఙ్ఘనమ్” అని చెప్పబడినది “యే చ కఫజాః” అని ప్రత్యేకముగ చెప్పియుండుటవలన కఫజ్వరము ఆమావస్థ నున్నను నిరామావస్థ నున్నను లంఘనార్హమని యెరుంగునది. “కఫపిత్తజ్వరాశ్చ” అనుచోట కఫముతో కూడిన పిత్తజ్వరమున లంఘనము చేయదగునుగాని నిరామావస్థనున్న కేవలపిత్తమున జనించిన జ్వరమున లంఘనము చేయదగదని యెరుంగు నది. ఆమపిత్తమున ఆమము పక్షమగుటకై లంఘనము చేయదగును. ఈవిషయము “సామే పిత్తేఽపి లఙ్ఘనమ్, కుర్యాదేవామపక్ష్యర్థమ్” అనువాక్యములచే స్థలాంతరమున జెప్ప బడినది. “లంఘనీయోక్తం” అనుచోట లంఘనాధ్యాయమున జెప్పబడిన పదివిధము లైన లంఘనములలో ఈయధ్యాయమున జ్వరావస్థావిశేషమున నిషేధింపబడిన పదు నాదులను, సర్వధా నిషిద్ధమైన వ్యాయామమును వదలి తక్కిన లంఘనభేదము లన్నియు చేయదగునని యర్థము.

—౧౮ ఏకదోషజ్వరములసామాన్యచికిత్స. ౧౮—

మూ. వమనైశ్చ విరేణైశ్చ వస్తిభిశ్చ యథాక్రమమ్.

285

జ్వరానుపచరేధీమాన్ కఫపిత్తానిలోద్భవాన్,

వ్యా. కఫ-పిత్త-వాతములచే వేరువేరు జనించిన జ్వరములయందు వరుసగ వమన-విరేచన-వస్తికర్తలచే చికిత్స జేయవలెను. కఫజ్వరమున వమనములచేతను, పైతికజ్వరమున విరేచనములచేతను, వాతకజ్వరమున వస్తికర్తచేతను చికిత్సజేయవలెనని భావము.

—౧౯ సంస్మప్త-సన్నిపాతజ్వరచికిత్స. ౧౯—

మూ. సంస్మప్తా సన్నిపతితా బుద్ధ్యా తరతమై స్సమై.

286

జ్వరా దోషక్రమావేక్షీ యథోక్తై రౌషధైర్జయేత్,

వర్ధనేనై కదోషస్య క్షపణేనోచ్చితస్య వా.

287

కఫస్థానానుపూర్వ్యా వా సన్నిపాతజ్వరం జయేత్,

వ్యా. దోషద్వయసంస్థముచే గల్గిన జ్వరములయందును, మూడుదోషముల ప్రకోపముచే గల్గిన సన్నిపాతజ్వరమునందును అట్టి జ్వరములకు కారణములైన దోషముల రెండుదోషన్యూనాధికభావములను, మూడుదోషములలో వృద్ధ-వృద్ధతర-వృద్ధతమ భేదములను, లేక వానిసమత్వమును (రెండు దోషములయొక్కయు మూడుదోషములయొక్కయు సమస్థితిని) చక్కగ గమనించి, అట్టి దోషక్రమము ననుసరించి ఆయా దోషహరములగు నౌషధములచేత చికిత్సజేయనగును. అందును కొన్నిదోషములు మిక్కిలి వృద్ధినొందియు కొన్ని క్షీణించియు, నుండు సన్నిపాతజ్వరమున వృద్ధినొందినదోషమును క్షీణింపజేయుచును, క్షీణించినదోషమును వృద్ధినొందింపజేయు చికిత్సచేయవలెను. న్యూనాతిరేకములు లేక సమములుగ దోషములు ప్రకోపమునొంది యున్నపుడు తొలుత కఫమునకును పిదప పిత్తమునకును, పిమ్మట వాతమునకు చికిత్సచేయవలెను. లేక తొలుత కఫస్థానమున జేరిన దోషమునకును, పిదప పిత్తస్థానమున నున్నదోషమునకును, అటుపిమ్మట వాతస్థానమున నున్నదోషమునకును వరుసగ చికిత్సజేయుచు సన్నిపాతజ్వరమును శమింపజేయనగును. (ఇచ్చట సన్నిపాతజ్వరచికిత్సాక్రమము అష్టాంగహృదయ చికిత్సాస్థానమున ౧౮౬ శ్లోకవ్యాఖ్యానమున మాచే విపులముగ విమర్శింపబడినదానిని గమనించునది.)

— సన్నిపాతజ్వరమునం దుపద్రవరూపమైన శోఫ, దానిచికిత్స. —

మూ. సన్నిపాతజ్వరస్యాస్తే కర్ణమూలే సుదారుణః.

288

శోధస్సంజాయతే తేన కశ్చిదేవ ప్రముచ్యతే,

రక్తావసేచనైశ్శీఘ్రం సర్పిషానైశ్చ తం జయేత్.

289

ప్రదేహైః కఫపిత్తమైః నావనైః కవలగ్రహైః,

వ్యా. సన్నిపాతజ్వరమునందు కడపట (శమించినపిదప) చెవులమొదటిప్రదేశమున మిక్కిలి క్రూరమైన వాపుజనించును. అయ్యది మిగుల క్రూరమగుటంజేసి యొకానొకడు మాత్రము దానిబారినండి విడువబడును. (ప్రాయశఃకముగ రోగిని చంపును, కావున కృచ్ఛ్ర)సాధ్యమని భావము.)

అట్టివాపు జనించిన వెంటనే రక్తమోక్షణముచేతను, ఘృతపానముచేతను, కఫపిత్తహరములైన ప్రదేహముల (పట్టువేయుట) చేతను, నన్యప్రయోగములచేతను, కబలగ్రహములచేతను చికిత్సచేసి శమింపజేయవలెను. (ఈశోధము జాగుజేసినచో

మిక్కిలి శ్రూరూపము దాల్చి దుస్సాధ్యమగును. కావున త్వరితముగ వైజేష్ఠిన చికిత్స జేయవలెనని “శీఘ్రం” అని యుపదేశించబడెను. మరియు నీశోధమే త్రిశోధీయా ధ్యాయమున “జ్వరాస్తే దుర్ణయోఽస్తాయ శోఫస్తస్యోపజాయతే” అని చెప్పబడినది.)

—ॐ రక్తగతజ్వరచికిత్స. ॐ—

మూ. శీతోష్ణస్నిగ్ధరూక్షాద్యైః జ్వరో యస్య న శామ్యతి. 290
శాఖానుసారి రక్తస్య సోఽవసేకాత్ ప్రశామ్యతి,
(శాఖానుసారి తస్యాశు ముఖ్యేద్బాహ్యోస్సిరాం క్రమాత్)

వ్యా. వాత-పిత్త-శ్లేష్మ-సంసర్గ-సన్నిపాతజ్వరముల శమింపజేయుటకై చెప్పబడిన శీత-ఉష్ణ-స్నిగ్ధ-రూక్షాది చికిత్సలం జేసినను జ్వరము శమింపకుండిన నయ్యది రక్తము నాశ్రయించిన జ్వరమని తెలియునది. అట్టి రక్తగతజ్వరమున రెండుచేతులలో నుండు సిరలను క్రమముగ శీఘ్రముగ వేధించి రక్తమును వెడలించవలెను. (ఇచ్చట తొలుత టడిచేతిసిరను పిమ్మట నెడమచేతి సిరను వేధించి రక్తము ప్రవింపజేయవలెనని ‘క్రమాత్’ అనుపదముచే సూచించబడినది.)

—ॐ అనుబంధరూపమైన జ్వరమునకు చికిత్స. ॐ—

మూ. వీసర్వేణాభిఘాతేన యశ్చ విసోఘ్నకైర్జ్వరః. 291
తత్రాదౌ సర్పిషః పానం కఫపిత్తోత్తరో న చేత్,

వ్యా. విసర్పముచేనైనను ఆభిఘాతముచేనైనను విసోఘ్నకములచే నైనను (వాని కనుబంధముగ) జరించిన జ్వరమునందు అయ్యది కఫ పిత్తాధికము కాకుండునెడ తొలుత ఘృతపానము చేయుట చాల మంచిది.

—ॐ అనుసరించి యుండు జీర్ణజ్వరమునకు చికిత్స. ॐ—

మూ. దౌర్బల్యాద్దేహాధాతునాం జ్వరో జీర్ణోఽనువర్తతే. 292
బల్యైస్సంబ్రంహణైస్తస్మాదాహారైస్తముపాచరేత్,

వ్యా. దేహమునందలి రసరక్తాదిధాతువులు మిక్కిలి బలహీనములై యుండుట వలన జీర్ణమైనజ్వరము మరల ననువర్తించి యుండును. అట్టిజ్వరమునందు బలకరంబులును ధాతుపుష్టికరంబులును నగు నాహారములచే నట్టివానికి చికిత్సజేయవలెను.

—ॐ విషమజ్వర సాధారణచికిత్స. ॐ—

మూ. కర్త సాధారణం జహ్యత్ తృతీయకచతుర్థకౌ. 293
(కుర్యాత్తృతీయకచతుర్థకే.)

- ఆగస్త్యురనుబద్ధో హి ప్రాయశో విషమజ్వరే,
 వాతప్రధానం సర్పిర్భిః వస్త్రీభిస్సానువాసనైః. 294
- స్నిగ్ధోష్ణైరన్నపానైశ్చ శమయేద్విషమజ్వరం,
 విరేచనేన పయసా సర్పిషా సంస్కృతేన చ. 295
- విషమం తిక్తశీతైశ్చ జ్వరం పిత్తోత్తరం జయేత్,
 వమనం పాచనం రూక్షం అన్నపానం విలఙ్ఘనమ్. 296
- కషాయోష్ణం చ విషమే జ్వరే శస్తంకఘోతరే,

వ్యా. తృతీయకచతుర్థకములను విషమజ్వరములయందు ప్రాయశముగ భూతసంబంధరూపమైన యాగంతువు అనుబంధముగ జేరి చూడుదురు. కావున ఆట్టి విషమజ్వరములయందు భూతానుబంధమునకు సాధారణమైన బలిమున్నగు దైవవృషాశ్రయరూపమైనచికిత్సను, దోషహరములగు యుక్తివృషాశ్రయములైన ఆయాదోషహరవస్తువులచే సిద్ధములగు కషాయపానాదిరూప చికిత్సలును చేయదగును.

మరియు నట్టి విషమజ్వరమున వాతము ప్రధానముగ నుండునెడ వాతహరసిద్ధఘృతములను, నిరూహానువాసనవస్తులను, స్నిగ్ధోష్ణములగు నన్నపానములను ప్రయోగించి శమింపజేయనగును. పిత్తం బధికముగనుండు విషమజ్వరమున విరేచనముచేతను తిక్తరసంబులును శీతవీర్యంబులనగు ద్రవ్యములచే సంస్కరింపబడిన ఊరముచేతను శమింపజేయనగును. కఫం బధికముగనుండు విషమజ్వరమును పమనము పాచనము రూక్షములగు నన్నపానములు లంఘనము కషాయరసంబును ఉష్ణవీర్యంబునైన యాషధంబును హరించును.

❖ విషమజ్వరమున చికిత్సాక్రమము, అందు పానాది నియమములు. ❖

- మూ. యోగాః పరాః ప్రవక్ష్యంతే విషమజ్వరనాశనాః. 297
- ప్రయోక్తవ్యామలిమతా దోషాదీన్ ప్రవిభజ్య తే,
 సురా సమష్టా పానార్థే భక్ష్యార్థే చరణాయుధాః. 298
- తిత్తిరిశ్చ మయూరశ్చ ప్రయోజ్యా విషమజ్వరే,
 పిబేద్వా పట్టలం సర్పిః అభయాం వా ప్రయోజయేత్. 299
- త్రిఫలాయాః కషాయం వా గుడూచ్యా రసమేవ వా,
 నీలినీమజగన్ధాం వా త్రివృతాం కటురోహిణీమ్. 300

పిజేజ్వరాగమే యుక్త్యా స్నేహస్వేదోపపాదితః,
 సర్పిః మహతీం మాత్రాం పీత్వా వా చ్ఛర్దయేత్పునః. 301
 ఉపయుజ్యాఽన్న సానం వా ప్రభూతం పునరుల్లిఖేత్,
 సాన్నం మద్యం ప్రభూతం వా పీత్వా స్వప్యాత్ జ్వరాగమే.

వ్యా. పిష్టట విషమజ్వరహరములగు యోగము లీక్రింద వివరింపబడును:—
 చికిత్సావిధానజ్ఞుడగువైద్యుడు ఆట్టియోగములను దోషము శీతోష్ణాదికాలము జాంగ
 లాదిదేశము వారాదిప్రకృతి రోగియొక్క బలము మున్నగువాని పరిస్థితిని చక్కగ
 గమనించి తత్తదనుకూలములగు యోగముల విభజించి ఆయాయోగముల నుపయో
 గించునది.

విషమజ్వరపీడితు డగు రోగికి సురయనుమద్యము యొక్క లేటను పానమున
 తును, కోర్లు తీతువుపిట్ట నెమలి అనునీజంతువులమాంసమును తినుటకును, ఉపయోగింప
 వలెను. మరియు గుల్మచికిత్సితమున జెప్పబడు షట్పలఘృతమునైనను, కరకకాయలచే
 సిద్ధమైన ఘృతమునైన నుపయోగింపనగును.

మరియు జ్వరము పైకి వ్యాపించు వరుసదినమున తొలుత స్నేహస్వేదవిధులజేసి
 విదప త్రిఫలాకషాయమునైనను, తిప్పతీగెరసమునైనను, నటించిలెన ఓసుము తెగడ
 కటుకరోహిణి వీనికషాయమునైనను యుక్తియుక్తముగ విరేచనమునకై యుపయోగింప
 నగును. (ఇచ్చట పైజెప్పినప్రకారము జ్వరము వచ్చువరుసదినమున విరేచనము చేయించి
 నచో ఔషధప్రభావమునంజేసి విషమజ్వరము నివర్తించునని యెరుంగునది.) లేక ఒక
 యహారాత్రమునకు జీర్ణమగునంతటి పరిమాణముకల నేతిని త్రాగి వాంతిచేయవలెను.
 లేక అన్నమునైనను పానీయమునైన మిక్కిలి యధికముగ నుపయోగించి వాంతి చేసి
 కొనవలెను. లేక మిక్కుటముగ నన్నమును తిని మద్యమును త్రాగి జ్వరము వ్యాపించు
 నమయమునకు సరిగ నిద్రపోయినను జ్వరము రాకుండును.

—ॐ విషమజ్వరహరవస్తి మున్నగుచికిత్సలు. ॐ—

మూ. ఆస్థాపనం యావనం వా కారయేద్విషమజ్వరే,
 పయసా పృషదంశస్య శక్పద్వా తదహః పిజేత్. 303
 (శక్పద్వేగాగమే పిజేత్.)

వృషస్య దధిమణ్డేన సురయా సహ నైర్ధపం,
 పిష్పల్యాస్త్రిఫలాయాశ్చ దధ్నస్తక్రస్య సర్పిషః. 304

పశ్చిమవ్యస్య పయసః ప్రయోగో విషమజ్వరే,
రసోనస్య సతైలస్య ప్రాగ్భక్షముపనేవనమ్.

305

మేఘానాముష్ణవీర్యాణాం ఆమిషాణాం చ భక్షణం,

వ్యా. మరియు విషమజ్వరమునందు ఆస్థాపనప సునైనను, కల్పస్థానమున “ముస్తా శీరబలారగ్దధ,” అని యుపక్రమించి చెప్పబడిన యాపనప సునైనను చేయవలెను. లేక పిల్లియొక్క మలము అవుపాలలో కలిపి యైనను, ఎద్దుయొక్క పేడను పెరుగుమీది లేటతో నైనను మద్యముతో నైనను కలిపి, అందు కొద్దిగ సైంధవలవణముజేర్చి యైనను త్రాగించవలెను. మరియు పిప్పలిచూర్ణము నైనను, త్రిఫలచూర్ణమునైనను, పెరుగు మజ్జిగ నెయ్యి వీనిలో నొకదానితో కలిపియైనను త్రాగవలెను పంచగవ్యము (పెరుగు పాలు నెయ్యి పేడ మూత్రము ఈయైనను జేరిన కూటమి)నైనను, పాలనైనను ఉపయోగించవలెను. మరియు వెల్లులిపాయలను నూనెతో కలిపి నూరి అన్నమును భుజించుటకు మునుమున్ను సేవించవలెను. మేదస్సును వృద్ధినించునవియు ఉష్ణవీర్యంబు లును నగు మాంసములను తినుట విషమజ్వరమున హితకరమగును.

ఇచ్చట యాపనప సుయనః—“ముస్తాశీరబలారగ్దధరాన్నా మజ్జిష్ఠా కటురో హిణీ.....సుభోష్ణపస్తే శుక్రమాంసాగ్నిజననః.....విషమజ్వర.....వ్యాధిహరః సద్యోబలజననో రసాయనశ్చేతి” (చరక-సిద్ధి. అ. ౧౧.) అని సిద్ధిస్థానమున చెప్పబడు దాని నెరుంగునది.

❖ విషమజ్వరహరనస్యము. ౧౦ ❖

మూ. హిజ్జుతుల్యా తు వైయామీ వసా నస్యం సనైథవా. 306

పురాణసర్పిస్సింహస్య వసా తద్వత్ సనైథవా,

వ్యా. పెద్దపులిక్రొవ్వు (మూలగ)ను ఇంగువను సుమభాగములుగ కలిపి కొంచెము సైంధవలవణమును చేర్చి విషమజ్వరమున నస్యము చేయవలెను. అత్తైరంగుననే సింహము యొక్క మూలగను ప్రాతనేతితో కలిపి సైంధవలవణమును జేర్చి నస్యము చేయవలెను.

❖ విషమజ్వరహరఅంజనము (కలికము). ౧౧ ❖

మూ. సైన్ధవం పిప్పలీనాం చ తణ్డులాస్సమనశ్శిలాః. 307

నేత్రాజ్ఞానం తైలపిష్టం శస్యతే విషమజ్వరే,

వ్యా. సైంధవలవణము, పిప్పలిబియ్యము, మణిశిల, వీనిని సువ్వులనూనెతో కలిపి నూరి కన్నుల కంజనము బెట్టుట విషమజ్వరమున చాల మంచిది.

— విషమజ్వరహరధూపములు. —

మూ. పలజ్కషా నిమ్బపత్రం వచా కుష్ఠం హరితకీ. 308

సర్వపాస్పయవాః సర్పిః ధూపనం జ్వరనాశనమ్,

యే ధూమాః ధూపనం యచ్ఛ నావనం చాజ్ఞానం చ యత్. 309

మనోవికారే నిర్దిష్టం కార్యం తద్విషమజ్వరే,

వ్యా. పల్లెరు, వేపాకు, వస, చెంగలువోళ్లు, కరకకాయ, ఆవాలు, యవలు, వీని నన్నిటిని నలియగొట్టి నేతిని కలిపి ధూపము చేసినచో విషమజ్వరమును హరించును. మరియు మనోవికారములగు నుత్తాదావస్తారముల చికిత్సలలో నిర్దేశించబడిన ధూపములును, ధూపద్రవ్యములును, నశ్యములును, అంజనంబులును, ఇవి యన్నియు విషమజ్వరములయందును ప్రయోగింపనగును.

— విషమజ్వరహరమణ్యాదిధారణము. —

మూ. మణీనామోషధీనాం చ మజ్జశ్శ్యానాం విషస్య చ. 310

ధారణాదగదానాం చ సేవనాన్న భవేజ్వరః,

వ్యా. మరియు మంగళకరములగు మణులను, మూలికావిశేషములను, విషములను ధరించుటవలనను, యుక్తమైన యోషధముల సేవించుటవలనను, విషమజ్వరములు రాకుండును.

— విషమజ్వరమున దైవవ్యపాశ్రయచికిత్స, అందు శివపూజ. —

మూ. సోమం సానుచరం దేవం సమాతృగణమిశ్వరమ్. 311

పూజయక్ ప్రయతశ్శీఘ్రం ముచ్యతే విషమజ్వరాత్,

వ్యా. (ఇంతదనుక యుక్తివ్యపాశ్రయరూపమగు దోషహరౌషధకషాయాది రూపమైన చికిత్సావిధానము చెప్పబడినది. ఇక దేవపూజాదిరూపమైన దైవవ్యపాశ్రయ రూప చికిత్సావిధాన మిక్రింద చెప్పబడును.)

సార్వత్రికేవితోడను నందీశాది అనుచరవర్గముతోడను మాతృకాది దేవీబృందము తోడను కూడిన పరమశివుని నిర్మలమైన మనస్సుతో విధ్యుక్తప్రకారము పూజించిన యెడ విషమజ్వరము శీఘ్రముగ నివర్తించును.

— సర్వజ్వరహరవిష్ణ్వాదిదేవపూజ. —

మూ. విష్ణుం సహస్రమూర్ధానం చరాచరపతిం విభుమ్. 312

స్తువన్నామసహస్రేణ జ్వరాన్ సర్వానపోహతి,

చ-చి— 28

బ్రహ్మణమశ్వినావిష్ణుం హుతభక్షం హిమాచలమ్.

313

గక్తాం మరుద్గణాం శ్చేష్ట్యా పూజయన్ జయతి జ్వరాన్,

వ్యా. “సహస్రశీర్షా పురుషః” ఇత్యాది పురుషసూక్త వేదవాక్యములచే బేర్కొనిన ప్రకారము అనేకశిరస్సులును పాదాదులును కల్గి సృష్టికి లోనగు చరాచరజంతు జాలములకెల్ల నధిపతియు వ్యాపకుడు నైన విష్ణుదేవుని పూజించి విష్ణుసహస్రనామములను పారాయణముచేయుచు నాజగదేకకారణుని స్తుతియించినచో జ్వరము లన్నియు నివర్తించును. మరియు బ్రహ్మ, అశ్వినీదేవతలు, ఇంద్రుడు, అగ్నిదేవుడు, హిమాచలము, గంగాదేవి, ఇతరములగు దేవగణములు, వీనినుద్దేశించి యాగముల జేయుచు పూజించినయెడ జ్వరము లన్నియు శీఘ్రముగ నివర్తించును.

— జ్వరహరములగు కొన్ని సత్కర్మములు. —

మూ. భక్త్యా మాతుః పితృశ్చైవ గురూణాం పూజనేన చ.

314

బ్రహ్మచర్యేణ తపసా సత్యేన నియమేన చ,

జపహోమప్రదానేన వేదానాం శ్రవణేన చ.

315

జ్వరాద్విముచ్యతే శీఘ్రం సాధూనాం దర్శనేన చ,

వ్యా. తల్లిదండ్రులయందలిభక్తి కల్గియుండుట, గురువుల పూజించుట, బ్రహ్మచర్యవ్రతమును బూనుట, తపోవిష్ణు నుండుట, సత్యవ్రతము బూనుట, మనస్సుకును వాక్కుకును శరీరమునకును సంబంధించిన నియమము నవలంబించుట, జపమును హోమమును దానములను చేయుట, ఋక్-యజుస్సు-సామ-అధర్వవేదములను నియమముతో వినుట, సాధువులైన భాగవతుల దర్శించుట, ఈకృత్యములచేత శీఘ్రముగ జ్వరవిముక్తుడగును.

— రసాదిధాతుగతజ్వరములకు చికిత్స. —

జ్వరే రసస్థే వమనం ఉపవాసం చ కారయేత్.

316

నేకప్రదేహా రక్తస్థే తథా సంశమనాని చ,

విరేచనం సోపవాసం మాంసమేదస్థితే హితమ్.

317

అస్థిమజ్జగతే దేయా నిరూహః సానువాసనాః,

వ్యా. జ్వరము రసధాతువున జేరినయెడ వమనంబును, ఉపవాసంబును (అంకణము) చేయవగును. రక్తధాతుగతజ్వరమున రక్తమోచనంబును ప్రలేపంబును సంశమన చికిత్సయు చేయవగును. మాంసగతజ్వరమునందును షేదోగతజ్వరమునందును విరేచనం

బును లంకణంబును హితకరము. అస్థిగత-మజ్జగతజ్వరములయందు నిరూహానువాసనవస్తులు చేయదగును. (ఇత్తైరంగున రసాదిధాతుగతజ్వరములచికిత్సల నెరుంగునది).

❧ అంగతుజ్వరచికిత్స, అందు శాపాదిజ్వరములయందు సామాన్యచికిత్స. ❧

మూ. శాపాఽభిచారాద్భూతానాం అభిషడ్భాచ్చ యో జ్వరః. 318

దైవవ్యపాశ్రయం తత్ర సర్వమాషధమిష్యతే,

వ్యా. దేవర్షులు మున్నగు మహాసీమలవలన కల్గిన శాపముచే నైనను ఆభిచారిక ప్రయోగాదులచే నైనను భూతములయావాహనముచేతనైనను సంభవించిన జ్వరము నందు దైవవ్యపాశ్రయరూపమైన బలిదానములు మణిమంత్రములు మున్నగు నౌషధములన్నియు చేయదగును.

❧ అభిఘాతజ-ఆభిచారికజ్వరములచికిత్స. ❧

మూ. అభిఘాతజ్వరో నశ్యేత్ పానాభ్యజ్ఞేన సర్విషః. 319

రక్తావసేకైర్వద్యైశ్చ (మేధ్యైశ్చ) సాత్త్వైక్యాంసరసౌదనైః,

సానాహోమద్యసాత్త్వైకాం మదిరాశసభోజనైః. 320

వ్యా. అభిఘాతముచే గల్గినయాగంతుజ్వరము ఘృతపానాభ్యంగనములచేతను, రక్తమోచనముచేతను, మద్యములచేతను, సాత్త్వములగు (అలవాటైయున్న) మాంసరసములతో గూడిన భోజనముచేతను శమించును. అభిచారిక ప్రయోగాదులచే గల్గినజ్వరము మద్యసానములవాటైయున్నవారికి మదిరాశసవముల గూడిన భోజనములచేతను శమించును.

❧ త్షత-ప్రణములచే గల్గిన జ్వరచికిత్స. ❧

మూ. త్షతానాం ప్రణితానాం చ త్షతప్రణచికిత్సయా,

వ్యా. గాయములు తగ్గినవారికిని ప్రణములు కల్గినవారికిని ఉపద్రవరూపముగ గల్గినజ్వరము అట్టిగాయములకును ప్రణములకును జెప్పిన చికిత్సచేతనే శమించును. (ఇచ్చట త్షత-ప్రణముల కుపద్రవరూపముగ సంభవించినజ్వరము ప్రధానమైన త్షత ప్రణములు వారికి చెప్పినచికిత్సల జేయుటచే శమించిన ఉపద్రవరూపమైనజ్వరము తనంతనే శమించునని యెరుంగునది).

❧ కామ-శోక-భయజ్వరములచికిత్స. ❧

మూ. ఆశ్వాసేనేష్టలాభేన వాయోః ప్రశమనేన చ. 321

హర్షణైశ్చ శమం యాన్తి కామ శోక-భయజ్వరాః;

వ్యా. కామముచేతను శోకముచేతను భయముచేతను సంభవించిన జ్వరముల యందు ఊరడించుటయు రోగికిష్టమైనవిషయమును లభింపజేయుటయు వాతమును శమింపజేయుటయు రోగికి సంతోషమును కల్పించువనులజేయుటయు తగిన చికిత్స యగును. (కామాదిజ్వరములయందు వాత మనుబంధముగ నుండునుకావున వాతశమన చికిత్స చెప్పబడినది).

❧ శ్రోధజ్వరచికిత్స. ❧

మూ. కామ్యైరధైర్న నోజ్జైశ్చ పిత్తమైశ్చ శ్చాపుప్యవక్రమైః. 322

సద్వాక్యైశ్చ శమం యాతి జ్వరః శ్రోధసముత్థితః,

వ్యా. శ్రోధముచే సంభవించిన జ్వరము శోరిక కనుగుణమైనవియు మనసు కింపైనవియు నగువస్తువులు లభించుటచేతను, పిత్తహరములగు చికిత్సలచేతను మంచి మాటలచేతను శాంతినిొందును. (శ్రోధము మనః ప్రజ్వలనరూపవికారము. దాన సంభవించినజ్వరము పిత్తప్రధానముగ నుండును. కావున పిత్తశామకచికిత్సలచే శాంతినిొందు నని చెప్పబడినది).

❧ కామాదిజ్వరములకు హేతువిపరీతరూపచికిత్స. ❧

మూ. కామాత్ శ్రోధజ్వరో నాశం శ్రోధాత్ కామసముద్భవః. 323
యాతి తాభ్యాముభాభ్యాం చ భయశోకసముత్థితః,

వ్యా. కామమునకు శ్రోధమునకు పరస్పరవిరోధము కావున కామమువలన శ్రోధజ్వరంబును, శ్రోధమువలన కామజ్వరంబును శమించును. అట్టి కామ శ్రోధముల రెంటికిని భయశోకములు రెండును విరుద్ధధర్మములు; కావున కామశ్రోధములవలన భయశోకజ్వరములు శమించును.

❧ జ్వరవేగకాలచింతనచే గల్గుజ్వరమునకు చికిత్స. ❧

మూ. జ్వరస్య వేగం కాలం చ చిన్తయన్ జ్వర్యతే తు యః. 324
తస్యేష్టైస్తు విచిత్రైశ్చ విషయైర్నాశయేజ్వరం,

వ్యా. జ్వరముయొక్క వేగమును జ్వరము వ్యాపించుకాలమును మనస్సున తలం చుటచేత తప్పక యాజ్వరము చికిత్సజేయుచున్నను విడువక వ్యాపించును. అట్టిజ్వరము రోగియొక్క మనసు కింపైనవియు మనసుకచ్చెరువు పుట్టించునవియు నగువిషయముల జేష్టచు వానికి మనస్సు జ్వరవిషయమున వ్యాపింపనీయక మరపు పుట్టించినచో నా జ్వరము వ్యాపించకుండును.

(ఇచ్చట కామాదిజ్వరములు మనోవికారమున గల్గుజ్వరములు. కావున ప్రజ్ఞాప రాధమున గల్గినవియని యెరుంగునది). ఇతైరంగున “నాషధంచ క్రియాక్రమమ్” అను ప్రశ్నమున కుత్తరముగ జ్వరమునకు సంబంధించిన క్రియాక్రమంబును ఔషధంబు లును వివరణముగ జెప్పబడినది.

—౨౭ జ్వరము విడచునప్పుడు కల్ప(జ్వరవిముక్తి)లక్షణములు. ౨౭—

మూ. జ్వరప్రమోక్షే పురుషః కూజా వమతి చేష్టతే. 325

శ్వసక వివర్ణః స్విన్నాఙ్గః వేపతే లీయతే ముహూః,

ప్రలపత్యుష్ణసర్వాఙ్గః శీతాఙ్గశ్చ భవత్యపి 326

విసంజ్ఞో జ్వరవేగార్తః సక్రోధ ఇవ వీక్ష్యతే (వీక్షతే),

సదోషశబ్దం చ శక్యత్ ద్రవం స్రవతి వేగవత్. 327

లిక్తాన్యేతాని జానీయాత్ జ్వరమోక్షే విచక్షణః,

బహుదోషస్య బలవాన్ (బలినః) ప్రాయేణాభినవో జ్వరః. 328

సత్ (స) క్రియాదోషవక్త్యా చేత్ విముఞ్చతి సుదారుణం,

వా. జ్వరము పూర్తిగ వేగముజూపి విడచునప్పుడు పురుషుడు మిక్కుటముగ మూల్గును. వాంతిచేసికొనుచు అవయవముల చలుచెరంగుల కదలించును. నిట్టూర్పు నిగు డించుచు వివర్ణమై చెమటబట్టిన సర్వాంగములు కల్గి వణకుచు చలుమారు మూర్ఛ నొందును. అసంబద్ధముగ తనకిచ్చపచ్చినట్లు పదరును. శరీరమంతయు మిక్కిలి వేడి కల్గి యైనను చల్లబడి యైన నుండును. శరీరముపై ప్రజ్ఞదస్పియుండును. జ్వరవేగముచే వీడి తుడై మిక్కిలి ఊపముకలవానివలె క్రూరముగ జూచును. పురీషము దోషముతో కూడి శబ్దముచేయుచు మిక్కిలి వేగముతో బైటవెడలును. ఇవియన్నియు జ్వరము విడచు నప్పుడు కల్ప లక్షణములు.

మరియు పైజెప్పినలక్షణము లన్నియు ననేకదోషములతోగూడి మిక్కిలి బల వత్తరమైన (సన్నిపాత)జ్వరము విడచినప్పుడును, సూతనముగ గల్గిన (తరుణ)జ్వరము క్రియాక్రమము ననుసరించి చికిత్సజేయుటవలన దోషములు పరిపక్వములై జ్వరము మిక్కిలి క్రూరముగ విడచునప్పుడును ప్రాయశముగ సంభవించును. (సామాన్యముగ జ్వరము విడచునప్పుడు ఈ క్రూరలక్షణము లన్నియు గల్గవనుట).

—౨౮ జ్వరముక్తిసాధారణలక్షణములు. ౨౮—

మూ. కృత్వా దోషవశాద్వేగం క్రమాదుపరమన్తి యే. 329

తేషామదారుణో మోక్షః జ్వరాణాం చిరకారిణాం,

వ్యా. మరియు వాతాదిదోషములు ప్రశోషమునంజేసి జ్వరవేగమును పూర్తిగ జూపి అట్టిదోషములు క్రమముగ నానాట బలహీనము లైనపుడు విడచునట్టి పురాణ జ్వరములు పైజెప్పిన దారుణమైన జ్వరమోక్షలక్షణముల జూచక స్వల్పలక్షణముల మాత్రము జూపును.

(జ్వరము క్షైలక్షణములు క్రూరములనియు సౌమ్యములనియు రెండు తెగలుగ నుండును. అందు క్రూరము క్షైలక్షణములు “జ్వరప్రమోక్షే పురుషః... విముఖ్యతీ సుదారుణమ్” అని చెప్పబడినది. ఈ క్రూరలక్షణము నన్ని పాతజ్వరము విడచునప్పుడును ప్రబలచికిత్సావశమునంజేసి బలవంతముగ దోషములు వక్ష్యములై తరుణజ్వరము విడచునప్పుడును కల్గును.

పైజెప్పిన లక్షణములలో స్వేదము మున్నగు కొన్ని లక్షణములు మాత్ర మున్న యెడ నయ్యది మృదులక్షణములు. ఇయ్యవి జ్వరవేగమును పూర్తిగ జూపి దోషములు పరివక్ష్యములై జ్వరము విడచునప్పుడు కానంబడును. ఇత్తైరంగున “విముఖ్యతః... లింగం యచ్చ” అను ప్రశ్నమున కుత్తరము చెప్పబడియె).

❧ జ్వరవిముక్తలక్షణములు. ❧

మూ. విగతక్లమసంతాపం అవ్యథం విమలేద్వియమ్. 330

యుక్తం ప్రకృతిన త్రేష్వి న విద్యాత్పురుషమజ్వరం,

వ్యా. బడలికయు సంతాపంబును లేకుండుట శరీరమునం జేవిధమైన బాధయు లేకుండుట, చక్షురాదీంద్రియములు నిర్మలములై తమతమ వ్యాపారములయందు ప్రవర్తించుట, మనసు కేవిధమైన వ్యాకులంబును లేక స్వభావస్థితి నుండుట, ఇట్టి లక్షణములు కలపురుషుడు జ్వరవిముక్తుడని యెరుంగునది.

మరియు జ్వరవిముక్తలక్షణములు తంత్రాంతరముల నిట్లున్నవి:—“స్వేదో లఘుత్వంశిరసః కణ్ఠాః పాశో ముఖస్యచ; త్వవధుశ్చాస్తన్నలిపాన చ జ్వరముక్తస్య లక్షణమ్” శరీరమునందెల్ల చెనుట బట్టుట, అవయవము లన్నియు బరువు లేక లేలికగ నుండుట, తలపై దురద కల్గుట, నోరు పుండగుట, తుమ్ము లడ్డులేక ధారాళముగ వెడలుట, ఆకలి కల్గి యన్నము తినుటయం దభిలాష బొడముట, ఇవి యన్నియు జ్వరముక్తలక్షణములని భావము. (ఇత్తైరంగున “ప్రశాంతస్య చిహ్నం యచ్చ పృథక్పృథక్” అను ప్రశ్నమున కుత్తరము చెప్పబడినది).

—ॐ జ్వరవిముక్తుడు విసర్జింపవలసినవిషయములు. ॐ—

మూ. సజ్వరో జ్వరముక్తశ్చ విదాహీని గురూణి చ. 331

అసాత్త్వాన్యన్న పానాని విరుద్ధాని చ వర్జయేత్,
వ్యవాయమతిచేష్టాశ్చ స్నానమత్యశనాని చ. 332

తథా జ్వరశ్శమం యాతి ప్రశాన్తో జాయతే న చ,
వ్యాయామం చ వ్యవాయం చ స్నానం చ జ్వరమణాని చ
జ్వరముక్తో న సేవేత యావన్న బలవాక్ భవేత్,

వ్యా. విదాహకరములును, గురుత్వమును కల్గించునవియు, జ్వరమునకు రోగిని సాత్త్వములు కానివియు నగు నన్న పానంబులును, పరస్పరసంయోగాదులచే విరుద్ధములగు తీరమత్స్యదులును, మైథునంబును, అధికమగు ఆంగికాదిచేష్టలును, (వ్యాయామము) స్నానంబును, అధికభోజనమును వీని నన్నిటిని జ్వరముతో బాధపడుచున్నవాడును, జ్వరముచే విడువబడినవాడును బొత్తుగ మానవలెను. వీనిని మానుటవలన జ్వర పీడితునకు జ్వరము శాంతినిొందును. జ్వరవిముక్తునకు జ్వరము మరల రాకుండును.

మరియు వ్యాయామమును, మైథునమును, స్నానమును, విశేషముగ సంచారమును, వీని నన్నిటిని జ్వరవిముక్తుడు తనకు బలము చక్కగ గల్గునంతవరకును ఆచరింపదగదు.

ఇచ్చట “స్నానమూర్ఛాబలప్రదమ్” అను ప్రమాణాంతరముచేత స్నానము బలకరమైనను ప్రభావమునంజేసి జ్వరవిముక్తునకు మరల జ్వరమునుకల్గించునని యుద్దేశించి నిషేధింపబడినది. ఈవిషయము స్థలాంతరమున నిట్లున్నది:—“స్నానమాశు జ్వరం కుర్యాత్ జ్వరముక్తస్య దేహినః; తస్మాన్మక్తజ్వరస్సాన్నినం విషవత్ప్రతివర్జయేత్.”

(ఇతైరంగున “జ్వరావస్థాప్తో రత్యశ్చ యావత్కాలం యతో యతః” అను ప్రశ్నమునకు కుత్తర మొసంగబడెను. ప్రశ్నము—జ్వరావస్థాప్తః యతః రత్యః? జ్వరవిముక్తుడు ఏయేవిషయములనుండి కాపాడదగినవాడు (ఏయేవిషయములను విడచి యుండవలెనని ప్రశ్నము), యతః రత్యః? అట్టి నిషిద్ధవిషయముల నెందును విడువవలెను. (దాన గల్గుఫలమేమి? యని రెండవప్రశ్నము), అట్టి నిషిద్ధవిషయముల నెంతకాలము విడువవలెనని యావత్ కాలం? అని మూడవప్రశ్నము. అందు “సజ్వరో జ్వర.....శనాని చ” అని మొదటిప్రశ్నమునకు కుత్తరముగ వర్ణములు నిర్దేశింపబడినవి. “తథా జ్వరశ్శమం యాతి ప్రశాన్తో జాయతే న చ” అని రెండవప్రశ్న

మున కు త్తరముగ నిషిద్ధముల విడుచుటచే గల్గుఫలము నిర్దేశింపబడినది. “వ్యాయామం చ వ్యవా.....యావన్న బలవాక్ భవేత్” అని మూడవప్రశ్నమున కు త్తరముగ వ్యాయామాదుల వర్జింపదగినకాలనియమము నిర్దేశింపబడినది.)

— శమించినజ్వరము మరల వచ్చుటకు కారణములు. దాన గల్గు నుపద్రవములు. —

మూ. అసంజాతబలో యస్తు జ్వరముక్తో నిషేవతే. 334

వర్జ్యమేతన్న రస్తస్య పునరావర్తతే జ్వరః,
దుర్హృతేషు చ దోషేషు యస్య వా వినివర్తతే. 335

స్వల్పేనావ్యపచారేణ తస్య వ్యావర్తతే పునః,
చిరకాలపరిక్లిప్తం దుర్బలం హీనచేతనమ్. 336

అచిరేణైవ కాలేన స హన్తి పునరాగతః,
అథ వాపి పరిపాకం ధాతుష్వేప క్రమాన్తలాః. 337

యాన్తి జ్వరమకుర్వంతః తే తథాఽప్యపకుర్వతే,
దీనతాం శ్వయంధుం గ్లానిం పాణ్డుతాం నాన్న కామతామ్. 338

కణ్ఠాయతోఽపిటకాః కుర్వన్త్యగ్నిం చ తే మృదుమ్,
ఏవమన్యేఽస్మి చ గదాః వ్యావర్తన్తే పునర్గతాః. 339

అనిష్ఠాతేన దోషాణాం అల్పైరప్యహితైర్నృణాం,

వ్యా. జ్వరము నివర్తించినవెంటనే శరీరమునకు బలము కల్గక మునుపే పైని నిషేధింపబడిన వ్యవాయాదులను చేసినను నివర్తించినజ్వరము మరల వచ్చును. మరియు దోషములను చక్కగ హరింపజేయక జ్వరమును మాత్రము హరింపజేసిన నట్టిజ్వరము నివర్తించియు స్వల్పముగ నవత్థ్యము చేసినను జ్వరము మరల వ్యాపించును. ఇంతకు మునుపే చాలకాలము జ్వరముచే బాధింపబడి మిగుల క్లేశమునొంది శరీరబలము నశించి మనస్సు హీనబలముగ నున్నవానికి మరల జ్వరము వెంటనే వచ్చునెడ వాని నతిశ్రీఘ్రముగ చంపును.

లేక వైజ్ఞేషినరీతిగ జ్వరమును మరల కల్పించకున్నను మలములు ధాతువులయందే లీనములై పరిపాకము క్రమముగ జెందుచున్నను, స్వల్పావచారము జేసిన రోగికి ఆపకారమునే చేయును. దీనత్వమును, వాపును, గ్లానిని, పాండురోగమును, అన్నద్వేషమును, దురదను, దేహముపైని దద్దురులును, షిటికలను, అగ్నిమాంద్యమును కల్పించును.

ఇతైరంగుననే తక్కినరోగములయందును దోషములు పూర్తిగ హరించక రోగములు మాత్రము నివర్తించినపుడు స్వల్పమాత్రమైన యవత్థ్యమును సేవించినను మరల తిరగబడి వ్యాపించి బాధింప దొడంగును. (ఇతైరంగున “ప్రశాంతః కారణైరైశ్చ పునరావర్తతే జ్వరః” అను ప్రశ్నమున వత్తరము చెప్పబడియె.

— ౧౭ పునరావర్తకజ్వరచికిత్స. ౧౮ —

మూ. నివృత్తేఽపి(నిర్వృత్తేఽపి)జ్వరే తస్మాత్ యథావస్థం యథాబలమ్.
యథాప్రాణం హరేద్దోషం ప్రయోగైర్వా శమం నయేత్,
మృదుభిశ్శోధనైశ్శుద్ధిః యాపనావస్తయో హితాః. 341

హితాశ్చ లఘువో యూషాః జాజ్జలామిషజా రసాః,
అభ్యజ్ఞోద్వర్తనస్నానధూపనాన్యజ్ఞానాని చ. 342
హితాని పునరావృత్తే జ్వరే తిక్తఘృతాని చ,

వ్యా. శమించినజ్వరము వైజేషినకారణములచే మరల వ్యాపించిన జ్వరమునందు దానియవస్థావిశేషములను, జ్వరముయొక్కయు రోగియొక్కయు బలాబలములను, చక్కగ గమనించి అట్టి యవస్థాదివిశేషములకు దగినట్టులు దోషముల హరింపజేయవలెను. లేక చికిత్సాప్రయోగములచే శమింపజేయనగును. అట్టి జ్వరమున మృదువులైన శోధనోషధములచే నవస్థాద్యనుగుణముగ శోధనము జేయుటయు, యాపనావస్తవుల బ్రయోగించుటయు, మిక్కిలి తేలికయై (శీఘ్రముగ జీర్ణము కాగల) యూషములను, జాంగలజంతువుల మాంసరసములను నాహారమునకై యుపయోగించుటయు, అభ్యంగనంబును, ఉద్వర్తనంబును, స్నానంబును ధూపమువేయుటయు, అంజనంబులును, చాల హితకరములు. తిక్తరసోషధములచే సిద్ధమైన తిక్త-పంచతిక్తకఘృతము మున్నగునవియు హితకరములు.

— ౧౯ కొన్ని కారణవిశేషములచే గల్గిన పునరావర్తకజ్వరచికిత్స. ౨౦ —

మూ. గుర్వభిష్యద్వ్యసాత్త్యానాం భోజనాత్పునరాగతే. 343
లఙ్ఘనోష్ణోపచారాదిః క్రమః కార్యశ్చ పూర్వవత్,
కిరాతతిక్తకం తిక్తా ముస్తౌ పర్వటకోఽమృతా. 344
ఘ్నన్తి పీతాని చాభ్యాసాత్ పునరావర్తకం జ్వరం,

వ్యా. మరియు గురువదార్థములను అభివ్యందివదార్థములను అసాత్మ్యములగు పదార్థములను భుజించుటచేత మరల వచ్చిన జ్వరమునందు లంఘనము ఉష్ణోపచారములు చ-చి—29

మున్నగు చికిత్సాక్రమము ననుసరించి యుపచరింపవగును. మరియు నేలవేము, వేము, తుంగగడ్డలు, పర్వాటకము, తిప్పతీగె, వీనికషాయమును అప్పుడప్పుడును త్రాగుచున్న యెడ పునరావర్తకజ్వరమును హరించును. (అభివ్యస్థి యనః—పిచ్చిబంబును గురుత్వంబును కల్గియుండుటచేత రసవహంబులగు సిరల నడ్డగించి గురుత్వమును కల్గించునది యభివ్యస్థి నాబడును.) ఇతైరంగన “యాశ్వాసి పునరావృత్తం క్రియాః ప్రశమయన్తి తమ్.” అనుప్రశ్నమున కుత్తరమొనగబడెను.

❧ అను క్తజ్వరచికిత్సాసంగ్రహము. ❧

మూ. తస్యాం తస్యామవస్థాయాం జ్వరితానాం విచక్షణః. 345

జ్వరక్రియాక్రమాపేక్షీ కుర్యాత్తత్తచ్చికిత్సితం,

వ్యా. జ్వరముల నుద్దేశించి చెప్పబడిన సామ-నిరామాద్యవస్థావిశేషముల జక్కగ గమనించి, ఆయావస్థానుసారముగ నచ్చటచ్చట జెప్పబడిన చికిత్సాక్రమము ననుసరించి ఆయాచికిత్సలను జ్వరితులకు జేయవగును. (వై వివరింపబడిన చికిత్సలే కాక జ్వరముయొక్క అవస్థావిశేషాదుల గమనించి దేశకాలబలాదుల విమర్శించి క్రియాక్రమానుసారముగ తత్తదుచితచికిత్సల గల్పించి జ్వరితులకు చికిత్సజేయవలెనని భావము.)

❧ జ్వరచికిత్సావశ్యకత. ❧

మూ. రోగరాట్ సర్వభూతానాం అస్తకృద్దారుణో జ్వరః. 346

తస్మాద్విశేషతస్తస్య యతేత ప్రశమే భిషక్,

వ్యా. జ్వరము రోగముల కన్నిటికినిరాజై సర్వప్రాణులను హింసించుకత్తి కల్గినది కావున మిక్కిలి క్రూరమైనది. కావున నట్టి క్రూరమైన జ్వరమునకు చికిత్సజేయువిషయమున వైద్యుడు మిగుల శ్రద్ధవహించి చికిత్సజేయుట ప్రధానకృత్యము.

❧ అధ్యాయవిషయసంగ్రహము. ❧

మూ. యథాక్రమం యథాప్రశ్నం ఉక్తం జ్వరచికిత్సితమ్. 347

ఆత్రేయేణాగ్ని వేశాయ భూతానాం హితమిచ్ఛతా,

వ్యా. జ్వరచికిత్సనుగురించి యగ్ని వేశు లడిగినప్రశ్నములవరుస ననుసరించి ప్రశ్నక్రమానుసారముగ జ్వరచికిత్సితమును సకలభూతములకును హితముగోరు నాత్రేయ మహర్షి యగ్ని వేశుల కుపదేశించెను.

ఇత్యగ్ని వేశకృతే తన్త్రే చరక ప్రతిసంస్కృతే, చికిత్సాస్థానే

జ్వరచికిత్సితం నామ తృతీయోఽధ్యాయః.

ఇతైరంగున నగ్ని వేశకృతంబును చరకమహర్షి చే సంస్కరింపబడినదియు నగు చరకసంహితయను నాయుర్వేదతంత్రమునందలి చికిత్సాస్థానమున జ్వరచికిత్సితమనునది తృతీయాధ్యాయము సమాప్తము.

చతుర్థాధ్యాయము.

ఆవతరణిక:—రక్తపిత్తము జ్వరసంతాపమువలన కల్లునని “జ్వరసంతాపాద్రక్త పిత్తముదిర్యతే.” అనువాక్యముచే జెప్పబడినది. కావున జ్వరచికిత్సను జెప్పినదివ రక్త పిత్తచికిత్స చెప్పబడును:—

మూ. అథాతో రక్తపిత్తచికిత్సితం వ్యాఖ్యాస్యామః. 1

ఇతి హ స్తాహ భగవానాశ్రేయః. 2

వ్యా. జ్వరచికిత్సితమును జెప్పినదివ రక్తపిత్తచికిత్సితమును భగవత్స్వరూపుడగు నాశ్రేయు డుపదేశించినదానికన్న న్యూనాతిరేకము గాకుండునట్లు వివరించి చెప్పెదనని యర్థము. (రక్తపిత్తచికిత్సితాభిధాయ కాధ్యాయము జ్వరచికిత్సితము అని అధ్యాయసంజ్ఞ. అభిధానాభిధేయముల కభేదము నవలంబించి రక్తపిత్తచికిత్సాబోధకాధ్యాయము రక్త పిత్తచికిత్సితమని చెప్పబడును).

—౩ రక్తపిత్తమునుగూర్చి శిష్యకృతప్రశ్నము. —

మూ. విహరంతం జితాత్తానం పశ్చగ్ధే పునర్వసుం,

ప్రణమోవాచ నిర్తోహం అగ్ని వేశోఽగ్ని వర్చసమ్. 3

భగవన్! రక్తపిత్తస్య హేతురుక్తః సలక్షణః,

వక్తవ్యం యత్పరం తస్య వక్తుమర్హసి తత్ గురో! 4

వ్యా. పంచగంగమను మహాపుణ్యక్షేత్రమున సంచరించువాడును, ఇంద్రియముల స్వవశమున నుంచుకొనినవాడును, మోహనిర్మక్తుడును, అగ్నితో సమానమైన పర్వస్స కలవాడును నగు పునర్వసువును, అగ్ని వేశు లీక్రింద చెప్పబడువిధముగ ప్రశ్నము జేసెను:—

ఓమహాత్మా! గురువర్యా! రక్తపిత్తరోగము నుద్దేశించి యుత్పత్తికారణములును, దానిలక్షణంబులును విస్తరముగ జెప్పబడినవి. ఇక రక్తపిత్తమునుగూర్చి చెప్పవలసిన పరిశిష్టాంశమును (చికిత్సను) ఆనతీయవలెను. (అని యగ్ని వేశులు ప్రశ్నముజేసెను).

— ౧౭ గురువాసంగినయ్య త్తరము; ర క్తపి త్తహేతువులు. ౧౬ —

మూ. గురురువాచః—

మహాగదం మహావేగమగ్నివత్ శీఘ్రకారి చ,
హేతులక్షణవిచ్ఛిన్నం ర క్తపి త్తముపాచరేత్. 5

తస్యోష్ణం తీక్ష్ణమప్లం చ కటూని లవణాని చ,
ఘర్షశ్చాన్నవిదాహశ్చ హేతుః పూర్వం నిదర్శితః. 6

వ్యా. ర క్తపి త్తము రోగములలో చాల గొప్పదియు, మిక్కిలి వేగము కల్గినదియు, అగ్నినిబోలె మిక్కిలి శీఘ్రముగ పనిచేయునదియు నగును. కావున అట్టి ర క్తపి త్తముయొక్క కారణములను లక్షణములను చక్కగ దెలిసినవైద్యువరుడు శీఘ్రముగనే చికిత్సజేయవలెను. (ఇయ్యది మిగుల శీఘ్రకారియై ప్రారముగ నుండును కావున హేతులక్షణములచే శీఘ్రముగ గమనించి “క్రియాకాలం న హావయేత్” అని చెప్పిన ప్రకారము వెంటనే చికిత్సజేయవలెనని భావము).

అట్టి ర క్తపి త్తమునకు ఉష్ణంబును, తీక్షణంబును, అప్లంబును, కటురసంబును, లవణరసంబులును నగు నన్న పానంబులును, ఆతపంబును, విదాహకరములగు నన్న పానంబులును కారణములగును. ఈ కారణములే నిదానస్థానమున “యదా జన్తుకి యవశోద్ధాలక... లో హితం చ స్వప్రమాణమతివర్తతే” అను గ్రంథముచే విపులముగ వివరింపబడినది. మరియు హేతులక్షణములు ర క్తపి త్తనిదానమున విపులముగ జెప్పబడినను చికిత్సాప్రకరణవశము నంజేసి శీఘ్రోష్ణతిక్త మరల ననుపదించబడినది. “అన్నవిదాశ్చ” అన—విదాహకరము లగువస్తువుల సంబంధముచేనైనను, ప్రకుపితమైన పి త్తముచే నన్నవహస్రోతస్సు దుష్టమగుటవలనను విదగ్ధమగునన్నము ర క్తపి త్తకారణమని యర్థము. ఈవిషయము స్థలాంతరమున నిట్లు చెప్పబడినది:—“స్రోతస్సన్నవహే పి త్తం షక్తా వా యస్య తివ్యతి, యదాహి భుక్తమన్యద్వా తస్యాప్యన్నం విదహ్యతే.”

— ౧౮ ర క్తపి త్తసంప్రాప్తి. ౧౭ —

మూ. తైర్హేతుభిస్సముత్క్లిష్టం పి త్తం ర క్తం ప్రపద్యతే,
తద్యోన్యిత్యాత్ ప్రపన్నం చ వర్ధతే తత్ ప్రదూషయేత్. 7

తస్యోష్ణణా ద్రవో ధాతుః ధాతోద్ధాతోః ప్రసిచ్యతే,
స్విద్యత తేన సంవృద్ధిం భూయస్తదధిగచ్ఛతి. 8

వ్యా. వైశేష్యబడిన ఉష్ణ తీక్షణాదినేవనము మున్నగుకారణములచేత పిత్తము ప్రకు పితమై రక్తమును (రక్తమునకు స్థానమైన స్త్రీహ, యకృత్తుల) జేరును. అట్టి పిత్తమునకు రక్తమును కారణముగజేసి కల్లనదికావున రక్తస్థానమున జేరిన (ద్రవరూపమైన) పిత్తము (రక్తసంబంధమువలన) వృద్ధినొంది యారక్తమును చెరచును. అట్టి పిత్తముయొక్క ఊష్ణముచేత (అవిరిరూపమైన ద్రవముచేత) మాంసాదిధాతువులయొక్క ద్రవాంశము అధికముగ స్రవించును. పిత్తోష్ణముచేత స్రవించుచున్న మాంసాదిధాతుద్రవాంశముచేత వైశేష్యనిరీతిగ పిత్తముతో గూడిన రక్తము మరింత మిక్కిలి వృద్ధిసందును.

ఇచ్చట “పిత్తం స్వేదో రసో లసీకా రుధిరమామాశయశ్చ పిత్తస్థానాని, తత్రా ప్యామాశయో విశేషేణ పిత్తస్థానమ్” (సూ. 20. అ.) అనువాక్యముచేత పిత్తమునకు రక్తము స్థానమని తెలియుచున్నది; అయినను సంప్రాప్తిచుహిమంజేసి పిత్తము ప్రధాన స్థానమైన యామాశయమును వదిలి రక్తమున జేరునని తెలియుటకై మరల నిచట “రక్తం ప్రవద్యతే” అని చెప్పబడినది. మరియు “అస్పృశి పిత్తమ్” అనువాక్యప్రకారము రక్తమువలన పిత్తద్రవము పుట్టునని తెలియుచున్నది. కావున నిచట “తద్వోనిత్వాత్” అని చెప్పబడినది. అట్టి రక్తపిత్తములు రెండును కలిసినప్పుడు పిత్త ముత్కటముగ వృద్ధి నొందుట సాజము.

❧ రక్తపిత్తమని పేరుకల్గుటకు కారణము. ❧

మూ. సంయోగాద్దూషణాత్తత్తు సామాన్యాదృగ్ధవర్ణయోః,

రక్తస్య పిత్తమాఖ్యాతం రక్తపిత్తం మనీషిభిః.

9

వ్యా. పిత్తము వైశేష్యనిరీతిగ రక్తముతో కలియుటవలనను, రక్తమును చెరచుటం జేసియు, గంధవర్ణములచే రక్తముతో సమానముగ నుండుటచేతను పిత్తము రక్తపిత్తమని చెప్పబడును.

❧ రక్తపిత్తోత్పత్తిస్థానము. ❧

మూ. స్త్రీహానం చ యకృచ్చైవ తదధిష్ఠాయ వర్ధతే,

స్తోతాంసి రక్తవాహీని తన్మూలాని హి దేహినామ్.

10

వ్యా. రక్తమును శరీరమున వ్యాపింపజేయు స్తోతస్సులు యకృత్తీవహముల నాధారముగ జేసికొని యుండును; (కావున రక్తమునకు యకృత్తును స్త్రీహములును ముఖ్యస్థానములుగ నుండును). కావున అట్టి రక్తసంయోగముచే జనించు రక్తపిత్తంబును యకృత్తీవహములనే యాధారముగ జేసికొని శరీరమునం దూర్ధ్వమార్గముగను అభో

మార్గముగను వ్యాపించి బైటవెడలును. (ఈవిషయమునే వాగ్భటాచార్యులు “ప్రభ వత్సృజస్థానాత్ స్త్రీహతో యకృతశ్చ తత్” అని క్లప్తముగ జెప్పిరి. మరియు “తద ధిష్ఠాయ వర్ధతే” అనుపాఠాంతరమున యకృత్స్త్రీహములయందలి రక్తముతో గలిసి మిక్కిలి వృద్ధినిొందునని యర్థము.)

— శైష్వికాదిరక్తపిత్తలక్షణములు. ౧౭ —

మూ. సాష్ట్రం సపాణ్డు సన్నేహం పిచ్ఛిలం చ కఫాన్వితం,
శ్వావారుణం సఫేనం చ తను రూక్షం చ హతికమ్. 11

రక్తపిత్తం కషాయాభం కృష్ణం గోమూత్రసన్నిభం,
మేచకాగాగధూమాభం అజ్ఞానాభం చ వైత్తికమ్. 12

సంస్కృప్తలిక్లం సంసర్గాత్ త్రిలిక్లం సాన్నిపాతికం,

వ్యా. కఫప్రకోపమున గల్గిన రక్తపిత్తమున చిక్కనై పాండువర్ణంబును, జిడ్డు కల్గినదియు, జీగురుగ నుండునదియు నగు రక్తము వెడలును. వాతప్రకోపమున జనించిన రక్తపిత్తమున శ్వావ - అరుణవర్ణంబును, నురుగుతో గూడినదియు, పలుచనైనదియు, రూక్షంబును (జిడ్డులేనిదియు) నగురక్తము వెడలును. కేవల పిత్తప్రకోపమున జనించిన రక్తపిత్తమున కాషాయవర్ణంబైనను (పాదిరిపువ్వువలె తెలుపును ఎరుపును కలిసిన మిశ్ర వర్ణము), నల్లని రంగైనను, గోమూత్రమువంటి రంగైనను, మేచక (ఆకుపచ్చయు నలు పును కలిసిన) వర్ణంబైనను, కరదూపపురంగైనను, కాటుకరంగైనను కల్గిన రక్తము వెడలును. రెండేసిదోషముల సంసర్గమున గల్గిన రక్తపిత్తమున నాదోషములకు పేరుపేర జెప్పిన లక్షణములు మిశ్రములుగ నుండును. త్రిదోషముల సన్నిపాతముచే గల్గిన రక్త పిత్తమున త్రిదోషలక్షణములును మిశ్రములుగ నుండును.

ఇచ్చట నీవివరణము నెరుంగునది:—రక్తపిత్తసంప్రాప్తియందు “తైర్హే తుభి సృముత్క్లిష్టం పిత్తం రక్తం ప్రవద్యతే.....భూయస్తదభిగచ్ఛతి” అనుగ్రంథముచేత ఉష్ణతీక్షణాదిసేవనచే ప్రకోపమునొందిన పిత్తము రక్తముతో గూడి దానిని చెరిచి రక్త పిత్తరూపము నొందునని చెప్పబడినది. ఈసంప్రాప్తిస్వరూపమునుబట్టి యీవ్యాధియందు పిత్తమే ప్రధానముగ నుండునని తెలిసెడి. ఇట్లుండ రక్తపిత్తమున వాతికశైష్వికభేదము లేట్లు సంభవించునని ప్రశ్నచేసినచో రక్తపిత్తసామాన్యముగ పిత్తము ప్రధానమై యున్నను, కఫము స్వకారణములచే నుత్కటముగ వృద్ధినిొంది ప్రకుశితమై పైజెప్పినరీతిగ సాంద్ర-పాండుత్వాదిస్వలక్షణముల జూపినచో నయ్యది కఫజమనియు,

అత్తైరంగుననే వాతము ప్రకుశితమై శ్యావారుణాది స్వలక్షణముల జూపినచో నయ్యది వాతికమనియు, పిత్తము మాత్రము ప్రకుశితమై కషాయాది స్వలక్షణముల జూపినయెడ ప్రైత్తికరక్తపిత్తమనియు వ్యవహరింపబడును. ఇత్తైరంగుననే జ్వరసామాన్యముగ పిత్తము ప్రధానముగనున్నను, గుల్మసామాన్యముగ వాతము ప్రధానముగ నున్నను స్తైష్ఠికవాతి కాదిభేదములును ఆయాదోషముల యాత్మకమునుబట్టి వ్యవహరింపబడునని యెరుంగునది.

❧ దోషభేదముచే రక్తపిత్తసాధ్యసాధ్యభేదములు. ❧

మూ. ఏకదోషానుగం సాధ్యం ద్విదోషం యాప్యముచ్యతే. 13

యత్ప్రిదోషమసాధ్యం తత్ మన్దాగ్నిరతివేగవత్,
వ్యాధిభిః క్షీణదేహస్య వృద్ధస్యానశ్చ తత్ యత్. 14

వ్యా. ప్రైశ్ఠేప్పబడిన రక్తపిత్తభేదములలో నేకదోషలక్షణయు క్తమైనది సాధ్యము. రెండుదోషములయొక్క లక్షణములతో గూడినది యాప్యము, ప్రిదోషలక్షణములతో గూడినది యసాధ్యము. మరియు నితరవ్యాధులచే శరీరము క్షీణించి వానికి సంభవించినదియు, వృద్ధనకు సంభవించినదియు, అహారమును భుజించినవానికి సంభవించినదియు జఠరాగ్ని మందగించినవానికి మిక్కిలి వేగముతో కూడిన రక్తపిత్తంబును అసాధ్యము.

❧ రక్తపిత్తగతిభేదములు, దానింబట్టి సాధ్యసాధ్యత్వము. ❧

మూ. గతిరూర్ధ్వమధశ్చైవ రక్తపిత్తస్య దర్శితా,

ఊర్ధ్వ సప్తవిధద్వారా ద్వద్వారా త్వధరా గతిః. 15

సప్తద్వారాణి శిరసి ద్వే చాధః; సాధ్యమూర్ధ్వగం,
యాప్యం త్వథోగం మార్గా తు ద్వావసాధ్యం ప్రపద్యతే. 16

వ్యా. రక్తపిత్తము వెడలుమార్గము ఊర్ధ్వ - అనోభేదములచే రెండుతైరంగులగును. ఆం దూర్ధ్వమార్గము ఏడువిధములైనద్వారములు కల్గియుండును. అనోగతి రూపమైనది రెండుద్వారములు కల్గియుండును. అందు ఊర్ధ్వగతికి సంబంధించిన రంధ్రము లేడును శిరస్సున జేరియుండును. (ముక్కులు కన్నులు చెవులును రెండేసియు, నోరును చేరి యేడురంధ్రములును శిరస్సున నుండునవి. అట్టి రంధ్రముల మార్గముగ జేసికొని రక్తపిత్తము వెడలుటంజేసి యయ్యవి రక్తపిత్తమార్గము లనియు; ఆమార్గముల వెడలు రక్తపిత్తము ఊర్ధ్వగతమనియు చెప్పబడును). రక్తపిత్తమువెడలు అనోమార్గము రెండుద్వారములు కల్గియుండును. (శరీరమునం దనోభాగమున నుండు గుద - మేఘ్రరంధ్ర

ముల నాశ్రయించినమార్గము అభోగతి యని చెప్పబడును. అట్టి యభోభాగమున గల రంధ్రముల రెంటినుండి వెడలు రక్తపిత్తము అభోగత రక్తపిత్త మనబడును).

అందు ఊర్ధ్వగతరక్తపిత్తము సాధ్యము. అభోగతరక్తపిత్తము యావ్యము. అట్టి యూర్ధ్వాభోమార్గముల రెంటియందును (సమకాలమున) వెడలు రక్తపిత్తము అసాధ్యము.

❧ వేరొకగతిభేదము, దానియసాధ్యత్వము. ❧

మూ. యదా తు సర్వచ్ఛిద్రేభ్యః రోమకూపేభ్య ఏవ చ,

వర్తతే తామసంభ్యేయాం గతిం తస్యాహురాన్తికీమ్. 17

వ్యా. మరియు వైశిష్ట్యసరితీగ శరీరమునందలి యూర్ధ్వాభోభాగముల రెంటియందులి తొమ్మిదిపార్శ్వరములనుండియు శరీరమునందలి రోమరంధ్రముల నన్నిటినుండియు రక్తపిత్తము ఎప్పుడు వెడలునో అట్టి మార్గము సంఖ్యాతీతముగ నుండును. అట్టి సంఖ్యాతీతములగు రంధ్రముల నాశ్రయించి వెడలు రక్తపిత్తము మిక్కిలి అసాధ్యమై ప్రాణాంతకర మగును.

ఇచ్చట నీవివరణము నెరుంగునది:—రక్తపిత్తము గతిభేదముచే మూడువిధములు. అందు శరీరమునందలి కంఠమునకు మైభాగముననుండు నోరు నాసారంధ్రములు కన్నులు చెవులు అనునీ యేడురంధ్రముల మార్గముగ జేసి వెడలునది యూర్ధ్వగతరక్తపిత్తము. శరీరమునం దభోభాగమున నుండు గుడ-మేధ్రరంధ్రముల మార్గముగ జేసికొని వెడలు రక్తపిత్తము అభోగతము. (స్త్రీలకు యోనిరంధ్రము కూడ మార్గమగును). అట్టి యూర్ధ్వాభోమార్గములగు తొమ్మిది రంధ్రములనుండి వెడలునది యుభయగతరక్తపిత్తము. ఈ యుభయగతరక్తపిత్తమును ఈశంశ్రకారుడు ప్రత్యేకముగ జెప్పకున్నను “మాగ్నో తు ద్వాపసాధ్యం ప్రపద్యతే” అని చెప్పటచేత అర్థవశమున లభించును. మరియు నీమూడు మార్గములు కాక యూర్ధ్వాభోరంధ్రముల తొమ్మిదినుండియు రోమరంధ్రము లన్నిటి నుండియు నేకకాలమున రక్తపిత్తము స్రవించు నెడ నీగతిభేదము సంఖ్యాతీతమగుననియు, నియ్యది మిక్కిలి యసాధ్యమనియు నాల్గవమార్గ మొక్కటి “యదా తు సర్వ..... గతిం తస్యాహురాన్తికీమ్” అనువాక్యముచే జెప్పబడినది. ఈశంశ్రకారునియాశయము ఊర్ధ్వాభోరంధ్రముల నేకకాలమున వెడలునది యుభయగతమనియు, అట్టి నవరంధ్రములనుండియు రోమకూపములనుండియు నేకకాలమున (సర్వశరీరమునుండియు) వెడలి నచో నిది యొక గతిభేదమని తోచుచున్నది.

వాగ్భటాచార్యులును రక్తపిత్తభేదము నిట్లు నెప్పిరి:—“ఊర్ధ్వం నాసాక్షి కర్ణాన్వైః మేధ్రయోనిగుడైరధః, కుపితం రోమకూపైశ్చ సమస్తైస్తత్ప్రవర్తతే.” ఈ వాక్యముచేత సూర్యార్థోరంధ్రములనుండియు రోమకూపములనుండియు వెడలునది యుభయగతరక్తపిత్తమని వీరియభిప్రాయముగ దోచెడిని.

— ౧౦ కొన్ని యసాధ్యరక్తపిత్తలక్షణములు. ౧౦ —

మూ. యచ్ఛోభయాభ్యాం మార్గాభ్యాం అతిమాత్రం ప్రవర్తతే,
తుల్యం కుణపగధేన రక్తం కృష్ణమతీవ చ. 18

సంస్పృష్టం కఫవాతాభ్యాం కణ్ఠే సజ్జతి చాపి యత్,
యచ్ఛాపుసద్రవైస్సర్వైః యథోక్తైస్సమభిద్రుతమ్. 19
హరిద్రనీలహరితామైర్వర్ణైరుపద్రుతం,

క్షీణస్య కాసమానస్య యచ్ఛ తచ్ఛ న సిద్ధతి. 20

వ్యా. ఊర్ధ్వమార్గమునుండియైనను అధోమార్గమునుండియైనను అధికముగ వెడలు రక్తపిత్తంబును, శవమునుబోలె దుర్గంధము కల్గినదియు, మిక్కిలి నల్లనైనదియు, కఫ వాతము లనుబంధముగ గల్గినదియు, బైట వెడలక కుత్తుకయందే చేరియుండునదియు, నిదానమున జెప్పిన దౌర్బల్యము అరోచకము మున్నగునుపద్రవములతో కూడినదియు, పసుపు నీలవర్ణము పచ్చనిరంగు తామ్రవర్ణము అనునీరంగులలో నేదైన నొకవర్ణము కల్గినదియు నగు రక్తపిత్తంబును అసాధ్యము. మరి శరీరము కృశించి దగ్గుకల్గినవానికిం గల రక్తపిత్తంబును అసాధ్యమగును.

(“మార్గా తు ద్వాపసాధ్యం ప్రవర్తతే” అను వాక్యముచేత ఊర్ధ్వార్థోమార్గముల రెంటిని ఏకకాలమున నాశ్రయించి వెడలు రక్తపిత్తము అసాధ్యమని చెప్పబడినది; కావున నిచ్చట “యచ్ఛోభయాభ్యాం మార్గాభ్యాం అతిమాత్రం ప్రవర్తతే” అను వాక్యమునకు ఊర్ధ్వార్థోమార్గముల వేరువేరుగ నధికముగ వెడలు రక్తపిత్తము యావ్యమని యర్థము).

మరియు రక్తపిత్తోపద్రవములు నిదానస్థానమున నిట్లు చెప్పబడినవి:—“ఉపద్రవాస్తు భలు దౌర్బల్యారోచకాఽవిపాకశ్వాసకానజ్వరాతీసారశోషపాణ్డురోగాః స్వరభేదశ్చ” అట్టి ద్రవములతో కూడిన రక్తపిత్తము అసాధ్యమని “యచ్ఛాపుసద్రవైస్సర్వైః... ముపద్రుతమ్.” అను వాక్యముచే చెప్పబడినది.

❖ ర క్తపి త్తయాప్యలక్షణములు. ❖

మూ. యద్ద్విదోహనుగం యద్వా శాస్తం శాస్తం ప్రకుప్యతి,
మార్గాన్తార్గం చరేద్యద్వా యాప్యం పిత్తమస్పృక్చ యత్. 21

వ్యా. అనుబంధరూపముగనుండు రెండు దోషములసంబంధమున కల్గిన రక్తపిత్తంబును, శాంతినొంది మరల మరల ప్రకోపించుచుండు రక్తపిత్తంబును, ఊర్ధ్వగతరక్తపిత్తము దానికి నిర్దీప్తములగు నాసారంధ్రాదిమార్గములలో నొకరంధ్రమునుండి వేరొండు రంధ్రమునకు సంచరించుచు వెడలు రక్తపిత్తంబును, యాప్యమగును. (“ద్విదోషం యాప్యమచ్యతే” అనుచోట అనుబంధ్య (ప్రధాన) రూపములగు రెండుదోషములచే గల్గిన రక్తపిత్తము యాప్యమని యర్థము. ఇచ్చట “యద్ద్విదోహనుగం” అనువాక్యమునకు అనుబంధ(అప్రధాన)రూపములగు రెండుదోషములసంబంధమున గల్గినది యాప్యమని యర్థము కావున పునరుక్తము కాదని యెరుంగునది. మరియు, “మార్గాన్తార్గం చరేద్యద్వా” అనుచోట ఊర్ధ్వగతరక్తపిత్తమార్గములలో నొకమార్గమునుండి వేరొకమార్గమున సంచరించు రక్తపిత్తము యాప్యమని యర్థము. ఊర్ధ్వాధోమార్గములలో నొకదానినుండి యింకొకదానియందు సంచరించునని యర్థము చెప్పినచో ననోగతరక్తపిత్తము స్వభావముచేతనే యాప్యము కావున మరల చెప్ప నవసరముండదు కావున యసంగతమగును).

❖ సాధ్యరక్తపి త్తలక్షణములు. ❖

మూ. ఏకమార్గం బలవతో నాతివేగం నవోత్థితం,
రక్తపిత్తం సుఖే కాలే సాధ్యం స్యాన్నిరుపద్రవమ్ 22

వ్యా. మిక్కిలి బలముకలవానికి సుఖమైన (హేమంతశిశిర)కాలమున మిక్కిలి వేగము లేక ఒకమార్గమును ఊర్ధ్వమార్గమును మాత్ర మనుసరించి నూతనముగ బుట్టి దౌర్బల్యము మున్నగు నుపద్రవములు లేక సంభవించిన రక్తపిత్తము సాధ్యమగును.

ఇచ్చట అనోగతరక్తపిత్తము గుహమేధ్రములలో నేమార్గమునైన నొకమార్గము ననుసరించి వెడలినను “యాప్యం త్వనోగం” అను వచనముచేత అనోగతసామాన్యముగ యాప్యత్వము నుపదేశింపబడినది కావున యాప్యమేయగును. “ఏకమార్గం” అనుపదముచేత సాధ్యోత్థితో చేరిన యూర్ధ్వగత రక్తపిత్తము దానికి సంబంధించిన ముఖసాసాది మార్గములలో నొకమార్గమును మాత్ర మనుసరించి వెడలు రక్తపిత్తము సాధ్యమని చెప్పబడినది.

మరియు, రక్తపిత్తముయొక్క సాధ్య - యాప్య - అసాధ్యత్వ భేదములు వాతాది దోషముల బట్టియు, ఊర్ధ్వాదిమార్గములబట్టియు, వ్యాధికింగలలక్షణములబట్టియు మూడువిధములుగ నుండును. అయ్యవి “ఏకదోషానుగం సాధ్యం” అని యుష్కమించి వైశ్లోకమువరకును గల గ్రంథముచే విస్తరముగ వివరింపబడినవి.

మరియు వైశేషిని లక్షణములలో సాధ్యలక్షణంబులును యాప్యలక్షణంబులును మిశ్రములుగ గల్గియున్న రక్తపిత్తము యాప్యమే యగును. యాప్యలక్షణంబులును అసాధ్యలక్షణంబులును మిశ్రములుగ నున్న రక్తపిత్తము అసాధ్యమే యగును. ఎట్లు లనః— ఏకదోషప్రకోపముచే నగ్గోమార్గమున నెడలు రక్తపిత్తము ఏకదోషమున గల్గినది గాన సాధ్యలక్షణంబును, అగ్గోమార్గమున నెడలుటంజేసి యాప్యలక్షణంబును కలిసి యుండును. ఈలక్షణములు “సాధ్యమూర్ధ్వగతం” “యాప్యం త్వధోగం” అని వైని చెప్పబడినది. ఇట్టి సాధ్యయాప్యలక్షణములుగల రక్తపిత్తము సాధ్యమా? లేక యాప్య మగునా? యని నందిగ్ధమున నయ్యది యాప్యమగునే కాని సాధ్యము కానేరదని నిర్ణయించునది. ఇత్తెరంగుననే త్రిదోషప్రకోపముచే నగ్గోమార్గముగ నెడలు రక్తపిత్తము అగ్గోమార్గగత మగుటచే యాప్యంబును, సాన్నిపాతిక మగుటచే నసాధ్యంబును కావలసి యుండును. ఈలక్షణములు “యాప్యం త్వధోగం” “యత్త్రిదోషమసాధ్యం తత్” అని యుపదేశింపబడినవి. ఇట్టి మిశ్రలక్షణములయందు రక్తపిత్తము అసాధ్యమగునే గాని యాప్యము కానేరదు. ఈవిషయము “నాసాధ్యస్సాధ్యతాం యాతి సాధ్యో యాతి త్వసాధ్యతాం” “సాధ్యా యాప్యత్వమాయాన్తి యాస్యాశ్చాసాధ్యతాం తథా” అని నిదానమున జెప్పబడినది.

అగ్గోగతః ఊర్ధ్వగతరక్తపిత్తములను పేరుపేరు నిదానము దోషసంబంధంబును.

మూ. స్నిగ్ధోష్ణముష్ణరూక్షం చ రక్తపిత్తస్య కారణం,

అగ్గోగస్యోత్తరం ప్రాయః పూర్వం స్యాదూర్ధ్వగస్య తు 23

ఊర్ధ్వగం కఫసంస్పృష్టం అగ్గోగం మారుతానుగం,

ద్విమార్గం కఫవాతాభ్యాం ఉభాభ్యామనుబధ్యతే. 24

వ్యా. స్నిగ్ధగుణంబును ఉష్ణవీర్యంబును గలపస్తువులు ఊర్ధ్వగతరక్తపిత్తమునకు ప్రాయశముగ కారణము లగును. ఉష్ణవీర్యంబును రూక్షగుణంబును కలద్రవ్యములు అగ్గోగతరక్తపిత్తమునకు ప్రాయశముగ కారణములగును.

మరియు ఊర్ధ్వగతరక్తపిత్తము ప్రాయశముగ కఫముతో కలిసియుండును. అగ్గోగతరక్తపిత్తము ప్రాయశముగ వాతముతో కలిసియుండును. ఊర్ధ్వాగ్గోమార్గముల రెండిట గల్గిన రక్తపిత్తము కఫవాతముల రెంటి ననుసరించి ప్రాయశముగ నుండును.

ఇచ్చట “ప్రాయః” అనుటచేత నొకసమయమున అధోగతరక్తపిత్తమునకు స్నిగ్ధోష్ణంబులును, ఊర్ధ్వగతరక్తపిత్తమున కుష్ణరూక్షంబులును నిదానము లగుననియు నెరుంగునది.

❧ రక్తపిత్తప్రాసారంభమున స్తంభననిషేధము. ❧

మూ. అక్షీణబలమాంసస్య రక్తపిత్తం యదశ్చ తః,

తద్దోషదుష్టముల్లిక్ష్వం నాదౌ స్తమ్భనమర్హతి. 25

వ్యా. శరీరమునందలి బలంబును మాంసంబును క్షీణించకయు తృప్తిగ భుజించుచు నున్నవానికి దోషప్రకోకవమున దుష్టమైనరక్తపిత్తము బైటవెడల సిద్ధముగ నున్నచో నట్టి సంతర్పణజనితరక్తపిత్తమును తొలుతనే స్తంభనాపధముచే వెడలనీయక నిరోధించుట యుచితము కాదు.

❧ రక్తపిత్తప్రాసారంభదశయందు స్తంభనము చేసినచో గల్లులుపడ్రవములు. ❧

మూ. గలగ్రహం పూతినస్యం మూర్ఛాయమరుచిం జ్వరం,

గుల్మం స్టీహానమానాహం కిలాసం కృచ్ఛ్రమూత్రతామ్. 26

కుష్ఠాన్యర్ఛాసి వీసర్పం వర్ణనాశం భగన్దరం,

బుద్ధిన్ద్రియోపరోధం చ కుర్యాత్ స్తమ్భితమాదితః. 27

తస్తాదుపేక్ష్యం బలినోబలదోషవిచారిణా(బలదోషాప్రపశ్యతా).

రక్తపిత్తం ప్రథమతః ప్రవృద్ధం (ప్రవృత్తం) సిద్ధిమిచ్ఛతా. 28

వ్యా. రక్తపిత్తము సంతర్పణమున జనించి బైటవెడల నున్నపుడు వైశేష్యనియమము నుల్లంఘించి స్తంభనాపధముచే బైట వెడలనీయక నిరోధించినచో గలగ్రహము (కుత్తుకపట్టినట్లుండు వ్యాధివిశేషము), పూతినస్యము (ముక్కున దుర్గంధము), మూర్ఛ, అరోచకము, జ్వరము, గుల్మము, స్టీహారోగము, ఆనాహము (కడుపుబ్బరము), కిలాసము (శ్వేతకుష్ఠభేదము, సిద్ధిమము) మూత్రకృచ్ఛ్రము, ఇతరకుష్ఠములు అర్శోరోగము(మూల వ్యాధి), వినర్పము, వర్ణనాశము (శరీరవర్ణము చెడుట), భగందరము, ఈరోగములు కల్గును. మరియు బుద్ధియొక్కయు ఇంద్రియములయొక్కయు శక్తి తగ్గును. కావున రోగినివృత్తిరూపమైన కార్యసిద్ధిని కోరు వైద్యవరుడు రోగి బలశాలిగ నున్నపుడు వానికి రక్తపిత్తము జనించి బైట వెడల నున్నప్రాసారంభదశయందు రోగిబలమును దోషసంబంధ

మును చక్కగ గమనించి రక్తపిత్తము వృద్ధి నొంది ప్రాథమికావస్థనున్నపుడు స్తంభనముచే దానిని వెడలనీయక నిరోధింపక ధారాళముగ వెడలనీయవలెను.

ఇచ్చట “బలదోషవిచారిణా” అనుటచేత రోగియొక్క శరీరబలమును దోష ప్రాబల్యమును చక్కగ గమనించి అవి రెండును పీనబలము లైనపుడు స్తంభనమును చేయవలెనని సూచించబడినది.

❧ రక్తపిత్తమున లంఘన-తర్పణయోగ్యనిర్ణయము. ❧

మూ. ప్రాయేణ హి సముల్లిక్లప్తం ఆమదోషాచ్ఛరీరిణాం,
వృద్ధిం ప్రయాతి పిత్తాశ్రక్ తస్మాత్తలఙ్ఘ్యమాదితః. 29

మార్గా దోషానుబంధం చ నిదానం ప్రసమీక్ష్య చ,
లఙ్ఘనం రక్తపిత్తాదౌ తర్పణం వా ప్రయోజయేత్. 30

వ్యా. మానవులకు జనించిన రక్తపిత్తము ప్రాయశముగ ఆమదోషమువలన వృద్ధి నంది బైటవెడల నారంభించును. కావున నట్టి ప్రారంభావస్థయందు లంఘనరూపమైన చికిత్స జేయుట యుక్తము. మరియు ఊర్ధ్వాశోరూపములగు మార్గములను, వాతాది దోషసంబంధమును, స్నిగ్ధోష్ణాది నిదానభేదములను చక్కగ గమనించి రక్తపిత్తప్రారంభ మున లంఘనమునైనను, భోజనరూపమైన తర్పణమునైనను తత్తదుచితముగ నుపయోగింపవగును.

ఇచ్చట రక్తపిత్తము ఊర్ధ్వమార్గము నాశ్రయించి పిత్తము ఆమమై కఫజోష సంబంధము కల్గి స్నిగ్ధోష్ణపదార్థసేవనముచే జనించినయెడ నయ్యది లంఘనయోగ్యమనియు; దీనికి వ్యతిరేకముగ అశోమార్గము నాశ్రయించి పిత్తము పక్షమై వాతసంబంధము కల్గి ఉష్ణరూక్షపదార్థములచే జనించిన రక్తపిత్తమున సంతర్పణ(భోజన)ము యోగ్యమనియు నెరుగునది. ఈవిషయము “మార్గాదోషానుబంధం చ.....లఙ్ఘనం రక్తపిత్తాదౌ తర్పణం వా ప్రయోజయేత్.” అనువాక్యముచే నిర్దేశింపబడినది. మరియు “తర్పణయతీతి-తర్పణమ్” అనువ్యుత్పత్తిచేత తర్పణమన అశనము అనునర్థము గ్రహింపవగును.

❧ రక్తపిత్తమున దష్పికి ప్రీతేరాదికషాయము. ❧

మూ. ప్రీతేరచస్తనోశీరముస్తాపర్పటకై శ్శృతం,
కేవలం శృతశీతం వా దద్యాత్తోయం పిపాసవే. 31

వ్యా. కురువేరు, చందనము, వట్టివేరు, తుంగగడ్డలు, పర్పటకము, వీనిని గూర్చి కాచబడిన కషాయమునైనను, ఈ ద్రవ్యముల జేర్పకయే కాచబడిన జలమును మాత్రము

నైనను చల్లగనుండునట్లు చల్లాల్పి రక్తపిత్తరోగికి దష్పియై తినపుడు త్రాగుట కియ్యవలెను.

ఇచ్చట “యచ్చతుర్వింశతివలం జలం ద్రవ్యపలాన్వితమ్, కషాయః పానసంజ్ఞో ఽయమష్టమాంశావశేషతః.” అను పరిభాష ననుసరించి తురువేరు మున్నగు వస్తుసముదాయమునకు ఇరువదినాల్గుభాగములు జలము చేర్చి యెనిమిదవపాలు మిగులునట్లు కషాయము కాచి త్రాగ నుపయోగింపవలెను.

❧ రక్తపిత్తమున గతిభేదముచే తర్పణ-పేయోపయోగము. ❧

మూ. ఊర్ధ్వగే తర్పణం పూర్వం పేయాం పూర్వమథోగతే,
కాలసాత్త్వాఽనుబన్ధజ్ఞో దద్యాత్ప్రకృతికల్పవిత్. 32

వ్యా. కాలము, సాత్త్వికము, దోషానుబంధము, ప్రకృతి (ద్రవ్యముల గురులఱుగు వాని స్వభావము), ఔషధకల్పనాపద్ధతి, వీనిని చక్కగ నిరింగిన వైద్యవరుడు ఊర్ధ్వగతరక్తపిత్తరోగమునందు పైజెప్పిన కాల-సాత్త్వికద్యునుసారముగ తర్పణమును కల్పించి తొలుత నుపయోగింపనగును. అథోగతరక్తపిత్తమున నత్తైరంగుననే పేయను సిద్ధముచేసి తొలుత నుపయోగింపవలెను.

❧ రక్తపిత్తమున తర్పణోపయోగము. ❧

మూ. జలం ఖర్జూరమృద్వీకామధూకైస్సపరూషకైః,
శృతశీతం ప్రయోక్తవ్యం తర్పణార్థే సశర్కరమ్. 33

తర్పణం సఘృతక్షౌద్రం బాజాచూర్ణైః ప్రదాపయేత్,
ఊర్ధ్వగం రక్తపిత్తం తత్ శీతం కాలే వ్యపాహతి. 34

మన్దాగ్నేర్ఘ్నసాత్త్వాయ తత్సాష్ణుమపి కల్పయేత్,
దాడిమామలకైర్విద్వాత్ అఘ్నార్థం చానుదాపయేత్. 35

వ్యా. ఖర్జూరము, ద్రాక్షపండు, అలిమధురము, ఓట్టితపండు వీనిని జలమున జేర్చి కాచబడినకషాయమును చల్లాల్పి యందు చక్కెరను మితముగ జేర్చి రక్తపిత్తమున తర్పణమునకై (తృప్తినిందించుటకు) యుపయోగింపనగును. మరియు పేలాలసిండియందు నేనిని లేనను చేర్చి తర్పణమున నుపయోగింపనగును. పైజెప్పిన రెండుతర్పణయోగములను ఊర్ధ్వగతరక్తపిత్తమున యుక్తకాలమున నుపయోగించినచో రక్తపిత్తము శమించును,

మరియు అగ్ని మందగించినవానికిని పులుపు అలవాటై యున్నవానికిని దానిష్టు పండ్లరసమునైనను ఉసిరికకాయలరసమునైనను చేర్చి యుపయోగింపనగును. లేక పై జెప్పిన తర్జునోషధము నుపయోగించినవెంటనే యథోచితముగ నుపయోగింపవలెను.

—ॐ రక్తపిత్తమున భోజనోపయోగ్యధాన్యములు. ॐ—

మూ. శాలిషష్టికనీవారకోరదూషప్రశాన్తికాః,

శ్యామాకశ్చ ప్రియఙ్గుశ్చ భోజనం రక్తపిత్తినామ్. 36

వ్యా. రాజనములు, ఆరువదినాళ్లసంబావులు, నీవారము (నివ్వరివడ్లు), ఆరు కలు, శాంతికములు (జలమధ్యమున ఫలించు ధాన్యవిశేషము), చాహలు, కొఱ్ఱలు, ఇది యన్నియు రక్తరోగికి భోజనమునకై యుపయోగింపనగును. (ఆరుకలు ఉద్దివప్ప మున్నగువానితో జేసినపుడు రక్తపిత్తమును కల్పించును. ఇతరవస్తుసంసర్గములేని ఆరుకలు కషాయమధురరసంబులును ఖమ్మగుంజంబును కల్గియుండుటంజేసి రక్తపిత్తమును హరించు నని యెఱుంగునది.)

—ॐ రక్తపిత్తమున యోగ్యములగు సూపయాషమములు. ॐ—

మూ. ముద్గా మసూగాశ్చణకాః సమకుష్ఠాఢకీఫలాః,

ప్రశస్తాస్సూపయాషాఢై కల్పితా రక్తపిత్తినామ్. 37

వ్యా. పెసలు, చిరునెనగలు, నెనగలు, అడవిపెసలు, కందులు, ఈవప్పులు పప్పుగ వండి రక్తపిత్తమున నుపయోగించుటకును, యూషము (కట్టుగ) కాచి యుపయోగించుటకును చాల ప్రశస్తములు.

—ॐ రక్తపిత్తయోగ్యశాకములు. ॐ—

మూ. షటోలనిమ్మవేత్రాగ్రస్థక్షవేతసపల్లవాః,

కిరాతతిక్తకం శాకం గణ్డీరస్సకటిల్లకః. 38

కోవిదారస్య పుష్పాణి కాశ్శర్యసాభిశాల్మలేః,

అన్నపానవిధౌ శాకం యచ్చాన్యద్రక్తపిత్తనుత్. 39

శాకార్థం శాకసాత్త్వానాం తచ్చస్తం రక్తపిత్తినాం,

స్విన్నం వా సర్పిషా భృష్టం యూషవద్వా విపాచితమ్. 40

వ్యా. పొట్ట, వేప, వెదురుమోపు, జువ్వి, ప్రబ్బలి, వీనియొక్కచిగుళ్లును; నేల వేముకూరయు, ఏరువంగకాయలును, కాకరకాయలును, దేవకాంచనపుష్పములును,

పెగ్గవ్వుడుపువ్వులును, బూరుగపువ్వులును, ఇవిగాక అన్నపానవిధియందు చెప్పబడిన శాకములలో రక్తపిత్తహరముగ నుండుశాకంబును వీనిని యుడికించి నేతిలో వేయించి యైన లేక కట్టువలె ద్రవరూపముగ వండి యైనను కూరలతో భుజించు అలవాటుకల రక్తపిత్తరోగులకు కూరలకై యుపయోగించుట చాల ప్రశస్తము.

❧ రక్తపిత్తమున నుపయోగింపదగిన మాంసములు. ❧

మూ. పారావతాఁ కహితాంశ్చ లావాఁ రక్తాక్షవర్తకాఁ,
శశాఁ కపింజలానేణాఁ హరిణాఁ కాలపుచ్చకాఁ. 41
రక్తపిత్తే హితాఁ విద్యాత్ రసాంస్తేషాం ప్రయోజయేత్,

వ్యా. గువ్వపిట్ట, పావురము, లావుకపిట్ట, రక్తాక్షియను పక్షివిశేషము, వెలిచె పిట్ట, కుందేలు, కపింజలము (పిచ్చుక), నల్లనిజింక, చారలజింక, కాలపుచ్చము (నల్లని తోకకలయిట్టి), ఇవి యన్నియు రక్తపిత్తమున హితకరములు. కావున వానిమాంసరసముల నుపయోగింప నగును.

❧ వైజిప్సిన మాంసములసంస్కారవిశేషము. ❧

మూ. ఈషదమ్లూననమ్లూన్వా ఘృతభృష్టాఁ సశర్కరాఁ. 42
కఫానుగే యూషశాకం దద్యాద్వాతానుగే రసం,

వ్యా. వైజిర్కొనబడిన పారావతము మున్నగుజంతువులమాంసమును కొంచెము పులుపు చేర్చియైనను బొత్తుగ జేర్చకయైనను నేతితో వేయించి యూషముగ నైనను కూరగ నైనను పక్వముజేసి కొద్దిగ పంచదార చేర్చి కఫసంబంధముకల రక్తపిత్తమున నుపయోగించునది. వాతసంబంధము కల రక్తపిత్తమున వైజిప్సినజంతువులమాంసరసమును కొంచెము పులుపు చేర్చి యైనను చేర్చకయైనను పక్వముజేసి పంచదార కలిపి యాహార ముతో జేర్చి యుపయోగించునది.

❧ రక్తపిత్తమున నుపయోగింపదగిన యవాగువులు, వానికల్పనాప్రకారము. ❧

మూ. రక్తపిత్తే యవాగూనామతః కల్పః ప్రచక్ష్యతే. 43
పద్మోత్పలానాం కిష్కల్కః పృశ్నిపర్ణిప్రియఙ్గుకాః,
జలే సాధ్యాః రసే తస్మిన్ పేయా స్యాద్రక్తపిత్తినామ్. 44

వ్యా. పిమ్మట రక్తపిత్తరోగి నుపయోగింప యవాగువుల కల్పనాప్రకారము ఈక్రింద వివరింపబడును:—తామరపువ్వులయొక్కయు కలువలయొక్కయు కేసర

ములను కోలపొన్నను ప్రేంకణమును జలమున జేర్చి కాచి యాజలమున పేయాకల్ప ప్రకారముగ గంజి కాచి యుపయోగింపనగును.

❖ రక్తపిత్తమున కొన్నియవాగువులు, రసములు. ❖

మూ. చంద్రనోశీరలోధాశాం రసే తద్వత్సనాగరే,
కిరాతతి క్తకోశీరముస్తానాం తద్వదేవ చ. 45

థాతకీధన్వయాసామ్ముబిల్వానాం వా రసే శృతా,
మసూరపృశ్నిపర్ణోర్వా, స్థిరాముద్గరనేఽథవా. 46

రసే హరేణుకానాం వా సభృతే సబలారసే,
సిద్ధాః పారావతాదీనాం రసే వా స్యుః పృథక్పృథక్. 47

ఇత్యుక్తాః రక్తపిత్తస్మ్యుః శీతాస్సమధుశర్కరాః,
యవాగ్వః కల్పనా చైషా కార్యా మాంసరసేష్వపి. 48

స్వా. మంచిగంధము, పట్టివేళ్లు, లొద్దుగు వీనిని జలమున జేర్చి కాచబడిన కషాయమున శుంఠిని చేర్చి యారసమునదైనను; నేలవేము, పట్టివేళ్లు, తుంగగడ్డలు వీనిని జేర్చి కాచబడిన కషాయమునందైనను; ఆరెపువ్వు, దూలగండి, బిల్వము వీని కషాయమునందైనను; చిరుసెనగలు, కోలపొన్న వీనిని చేర్చి కాచబడిన జలమునందైనను; నేలపొన్న, పెసలు వీనిని జేర్చి కాచబడిన జలమునందైనను; రేణుకలు, చిట్టాముట్టి ఈ రెంటిని చేర్చి కాచబడిన నెయ్యి చేర్చిన యాద్రవమునందైనను; వైజేప్పబడిన పారావతము మున్నగు జంతువులమాంసరసమునందైనను యవాగువులను వేరువేరుగ విధ్యుక్త ప్రకారము సిద్ధముచేసి రక్తపిత్తమున నాహారమునకై యుపయోగింపనగును.

మరియు వైజేష్ఠిన యవాగువులను తత్తదనుకూలముగ వేరువేర సిద్ధముచేసి చల్లగ నున్నపిదప నందు తేనెను చక్కెరను యథోచితముగ జేర్చి యుపయోగించునది. మరియు వైజేష్ఠిన యవాగుకల్పనావిధి ప్రకారము మాంసరసములయందును సిద్ధముచేసి యుక్తియుక్తముగ నుపయోగించునది.

❖ రక్తపిత్తమునం దవస్థాభేదముచే మాంసోపయోగక్రమము. ❖

మూ. శశస్సవాస్తుకశ్శస్తో విబద్ధే రక్తపిత్తినాం,
వాతోల్బణే తిత్తిరిస్సాస్యత్ ఉదుమ్బరరసే శృతః. 49

మయూరః ప్లక్షునిర్యాహే న్యగ్రోధస్య చ కుక్కుటః,
రసే బిల్వో (బిసో) త్వలాదీనాం వర్తకక్రకరా హితా. 50

వ్యా. రక్తపిత్తరోగము కలవారికి మలము వెడలక బద్ధగించి యున్నచో కుండేటి మాంసమును చక్రవర్తికూరతో కలిపి పక్వముజేసి యుపయోగించవలెను. వాతమధికముగ నున్నపుడు తీతుకపిట్టమాంసమును అత్తిపట్టకషాయమును చేర్చి పక్వముజేసి యుపయోగించవలెను. మరియు నెమలిమాంసమును జువ్విపట్టకషాయమునను, కోడిమాంసమును అత్తి రావిపట్టకషాయమునను, తీతుకపిట్టమాంసమును కొక్కెరమాంసమును బిల్వము నల్లకలు పలు మొదలగు వానిరసమునను పక్వముజేసి రక్తపిత్తరోగికి ఆహారమునకై యుపయోగించవలెను.

ఇచ్చట నీవిషయము నెరుంగునది:—కుండేటిమాంసము కషాయరసము కల్రియుండుటచే రక్తపిత్తహరంబును, చక్రవర్తికూరను చేర్చి పక్వముచేయునెడ సంయోగవిశేష ప్రభావమునం జేసి మలబద్ధకమును హరించునదియు నగును. మరియు తీతుకపిట్ట నెమలి మున్నగువానిమాంసములు ఉష్ణవీర్యము లగుటచే వాతహరంబులైనను రక్తపిత్తమున హితములు కానోపవు; అయినను వానిని అత్తి మున్నగువానితో జేర్చి పక్వముజేసినపుడు సంస్కారవిశేషమునంజేసి రక్తపిత్తహరములని యుపదేశించబడినవి. అయ్యవి ఉష్ణవీర్యముచే వాతహరంబులును సంస్కారవిశేషముచే రక్తపిత్తహరంబు లగునని సిద్ధాంతము. ఇతైరంగుననే స్థలాంతరములయందు కొన్ని ద్రవ్యములు సంయోగప్రభావముచేతను సంస్కారవిశేషమునంజేసియు వానికి నైజమైన కార్యమునకన్న విరుద్ధమగు కార్యాంతరమును జేయునని యెరుంగునది. పురీషము బద్ధమైనపుడు కుండేటిమాంసమును చక్రవర్తి కూరయందు పక్వముజేసి యుపయోగించవలెనని స్థలాంతరమున గూడ నిట్లు చెప్పబడినది:—“విషచేత్తు వాస్తుకరనే శశం విబణ్ణే పురీషస్య”

— రక్తపిత్తరోగికి దప్పి కల్గినచో పానార్హమైనజలము. —

మూ. తృప్యతే తిక్తకైస్సిద్ధం తృష్ణాఘ్నం వా ఫలోదకం,
సిద్ధం విదారిగన్ధాద్యైః అథ వా శృతశీతలమ్.

51

వ్యా. రక్తపిత్తరోగికి దప్పి యధికముగ కల్గిన నప్పుడు తృష్ణాఘ్నగణమున జెప్పబడిన తిక్తరసప్రధానములైన ద్రవ్యముల జేర్చి కాచబడిన నీళ్లనైనను, ద్రాక్ష మొదలగుపండ్లను జేర్చి కాచబడిన నీళ్లనైనను, లేక పండ్లరసమునైనను, విదారిగంధాదిగణమున జెప్పిన నేలపొన్న మొదలగు ద్రవ్యముల జేర్చి కాచబడిన జలమునైనను చల్లగ జేసి త్రాగించవలెను.

— రక్తపిత్తమున జలపాననియమము. —

మూ. జ్ఞాత్వా దోషావనుబరౌ బలమాహారమేవ చ,
జలం పిపాసవే దద్యాత్ విసర్గాదల్పశోఽపి వా.

52

వ్యా. రక్తపిత్తమున పిత్తము ప్రధానముగ నుండును కావున వానికి సహకారులై యనుబంధములుగ నుండు వాతకఫములను, రోగియొక్క జాతరాగ్నిబలమును రోగిశరీర బలమును ఆహారమును వీనియొక్క పరిస్థితిని చక్కగ గమనించి ప్రైజెప్షినరీతిగ పానార్హమైన జలమును తృప్తిగ దప్పి నివర్తించునంతపరిమితముగ నైనను, లేక కొంచెము కొంచెముగ నైనను రోగికిత్రాగించవలెను. (రోగి శరీరము బలిష్ఠమై జతరాగ్ని బలవత్తరముగ నున్నయెడ జలమును తృప్తిగ దప్పి యణగునంత త్రాగించవలెననియు, బలమతక్కువగ నున్నపుడు కొంచెము కొంచెముగ త్రాగించవలె ననియు “విసర్గాదల్పశోఽజివా” అని సూచింపబడినది.)

—ॐ రక్తపిత్తమున నిదానవర్జనము. ॐ—

మూ. నిదానం రక్తపిత్తస్య యల్పిశ్చిత్సంప్రకాశితం,

జీవితారోగ్యకామైస్తన్న నేవ్యం రక్తపిత్తిభిః.

53

వ్యా. రక్తపిత్తరోగము కలవారు జీవితమును ఆరోగ్యమును కోరినచో రక్తపిత్తమునకు కారణములుగ జెప్పినవాని నన్నింటిని బొత్తుగ మానవలెను.

—ॐ రక్తపిత్తమున సంశోధనచికిత్స. ॐ—

మూ. ఇత్యన్నపానం నిర్దిష్టం క్రమశో రక్తపిత్తనుత్,

వత్స్యతే బహుదోషాణాం కార్యం బలవతాం చ యత్.

54

అక్షీణబలమాంసస్య యస్య సస్తర్పణోత్థితం,

బహుదోషం బలవతో రక్తపిత్తం శరీరాః.

55

కాలే సంశోధనార్హస్య తద్ధరేన్నిరుపద్రవం,

విరేచనేనోర్ధ్వభాగం అధోగం వమనేన చ.

56

వ్యా. ఇతైరంగున రక్తపిత్తరోగికి హితకరములను రక్తపిత్తహరంబులు నగునన్న పానములు క్రమముగ నుపదేశింపబడినవి. ఇక ప్రబలమైన దోషముల కలవారును స్వాభావికమైన శరీరబలము కలవారు నగు రక్తపిత్తరోగులకు చేయవలసిన క్రియాక్రమము ఈ క్రింద వివరింపబడును:—

శరీరమునందలి మాంసము కృశించక పుష్టిగ నుండి శరీరబలము పూర్తిగ నున్న వానికి కాలకృతబలము కల్గియుండునపుడును సంతర్పణముచే బలవత్తరమైనదోషము కల రక్తపిత్తము జనించినచో వాడు సంశోధనచికిత్సకు అర్హుడైయున్నచో నుపద్రవముల కెడమాయక వానికి వమనవిరేచనరూఘసంశోధనముచే దోషమును హరింపజేయవలెను

అందు ఊర్ధ్వగతరక్తపిత్తమున విరేచనముచేతను, అధోగతరక్తపిత్తమున వమనముచేతను దోషమును వెడలించజేయనగును. (ఇచ్చట “ప్రతిహార్దం చ హరణం రక్తపిత్తే విధీయతే” అని నిదానస్థానమున జెప్పినప్రకారము పైని వమనవిరేచనచికిత్స విధింపబడినది.)

—ॐ ఊర్ధ్వగతరక్తపిత్తమున నుపయోగింపదగిన విరేచనౌషధములు. ॐ—

మూ. త్రివృతామభయాం ప్రాజ్ఞః ఫలాన్యారగ్వధస్య వా,
త్రాయమాణాం గవాక్ష్యో వా మూలమామలకాని వా. 57
విరేచనం ప్రయుజ్జీత ప్రభూతమధుశర్కరం,
రసః ప్రశస్యతే తేషాం రక్తపిత్తే విశేషతః. 58

వ్యా. తెగడ, కరకకాయలు, రేలకాయలొనుండు జిగురు, కానుగు, పిన్నపాపర (బుడమ)వేళ్లు, ఊసిరికకాయలు, ఈ ద్రవ్యములను చూర్ణకల్పాదిరూపముగ నౌషధము చేసి అందు తేనెను పంచదారను విశేషముగ జేర్చి (ఊర్ధ్వగత) రక్తపిత్తరోగమున విరేచనమునకై యుపయోగింపనగును. అందును పైజెప్పిన ద్రవ్యములరసము (కషాయము) రక్తపిత్తరోగమున విశేషముగ నుపయోగించుట చాల ప్రశస్తము.

—ॐ అధోగతరక్తపిత్తమున నుపయోగింపదగిన వమనౌషధములు. ॐ—

మూ. వమనం మదనోన్మిశ్రః మన్థస్సత్తో ద్రశర్కరః,
సశర్కరం వా నలిలం ఖిత్తూణాం రస ఏన వా. 59
వత్సకస్య ఫలం ముస్తం మదనం మధుకం మధు,
అధోవహే రక్తపిత్తే వమనం పరముచ్యతే. 60

వ్యా. మ్రంగకాయలను చేర్చి చేయబడిన మంథమున తేనెను పంచదారను కలిపి యైనను మ్రంగకాయలను నీళ్లలో కలిపి చక్కెర జేర్చియైనను, చెరకురసమున మ్రంగకాయను చేర్చియైనను, కొడిసెపాలవిత్తులు తుంగగడ్డలు మ్రంగకాయ అతిమధురము వీని కల్పమున తేనెను కలిపియైనను అధోగతరక్తపిత్తమున వమనములకై యుపయోగించుట చాల శ్రేష్ఠమైనది.

—ॐ రక్తపిత్తమున శుద్ధకోష్ఠనకు జేయదగిన యాహారక్రమము. ॐ—

మూ. ఊర్ధ్వగే శుద్ధకోష్ఠస్య తర్పణాది క్రమో హితః,
అధోగతే యవాగ్వాడిః న చేత్స్యిన్ద్రుతో బలీ. 61

వ్యా. ఊర్ధ్వగతరక్తపిత్తమున విరేచనముచే శుద్ధమైన శోష్ణముకలవానికి తర్పణాదిక్రమము నాచరించుట చాల హితకరము. ఆధోగతరక్తపిత్తమున వమనముచే శుద్ధమైన శోష్ణముకలవానికి వాతం బుత్కృటముగ లేక సమముగ నున్నచో పేయాదిక్రమము ననుసరించి యుపచరించుట చాల ప్రశస్తము.

— ౭ రక్తపిత్తమున సంశమనము చేయవలసినవిషయములు. ౭ —

మూ. బలమాంసపగిక్షీణం శోకభారాధ్వకచ్ఛితం,
జ్వలనాదిత్యసంతప్తం అన్యైర్వాక్షీణమామయైః. 62
గర్భిణీం స్థవిరం బాలం రూక్షల్పప్రమితాశనం,
అవమ్యమవిరేచ్యం వా యం పశ్యేద్ద్రక్తపిత్తినమ్. 63
శోషేణ సానుబంధం వా తస్య సుశమనీ క్రియా,
శస్యతే రక్తపిత్తస్య పరం సాథ ప్రవక్ష్యతే. 64

వ్యా. శరీరమున బలంబును మాంసంబును క్షీణించినవాడును, శోకముచేతను భారమును మోయుటచేతను త్రోవనడచుటచేతను శరీరము కృశించినవాడును, నిష్పసెగచే నైనను ఎండతాకుడుచే నైనను తాపమునొందినవాడును, ఇతరరోగములచే క్షీణించినవాడును, గర్భిణీస్త్రీయును, ముసలివాడును, బాలుడును, రూక్షహారమును తినువాడును, అల్పహారము చేయువాడును, కొద్దిగ భుజించువాడును, వమనవిరేచనముల జేయనర్హుడును, రాజయత్న పీడితుడును నగువారికి రక్తపిత్తము సంభవించినచో ఆరక్తపిత్తమునకు శోధనరూపచికిత్సను మాని సుశమనరూపచికిత్సను జేయనగును. ఆట్టి సంశమనౌషధ మిక్రింద వివరింపబడును.

— ౭ రక్తపిత్తమున అటరూషాదిక్వాధము. ౭ —

మూ. అటరూషకమృద్వీకాపత్త్యాక్వాధస్సశర్కరః,
మధుమిశ్రః శ్వాసకాసరక్తపిత్తనిబర్హణః. 65

వ్యా. అడ్డసరము, గ్రాక్షపండు, కరకకాయలు, వీసిని చేర్చి కషాయము కాచి అందు పంచదారను తేనెను కలిపి త్రాగినచో శ్వాసకాసంబులును రక్తపిత్తంబును హరించును.

ఇచ్చట క్వాధపరికల్పనమున “పానీయం షోడశగుణం క్షుణ్ణే ద్రవ్యపలేక్షిపేత్, మృత్వాత్రే క్వాధయేద్ధ్రావ్యాం అప్తమాంశావశేషితమ్.” అను సామాన్యపరిభాషచేత అడ్డసరము మున్నగు ద్రవ్యములను పలుపరిమితమును చక్కగ దంచి పదురారుభాగముల

నీళ్లు పోసి మంటిపాత్రమున నునిచి యెనిమిదవపాలు మిగుల చుండకాచి వడగట్టి యుపయోగించునది. విశేషవిధి లేనిచోట ఈపరిభాష ననుసరించియే కషాయకల్పనము చేయదగును.

—౨౭ అటరూషక్వాథసేవనమున ప్రకారాంతరము. ౨౭—

మూ. అటరూషకనిర్యూహే ప్రియఙ్గుం మృత్తికాఙ్గానే,
వినీయ లోధ్రం ఔద్రం చ రక్తపిత్తహరం పిబేత్. 66

పద్మకం పద్మకీఙ్గాల్కం దూర్వాం వాస్తుకముత్పలం,
నాగపుష్పం చ లోధ్రం చ తేనైవ విధినా పిబేత్. 67

వ్యా. అడ్డసరమును వైజెప్పినరీతి కషాయము కాచి, అందు ప్రేంకణము, నల్ల (తువరి)మన్ను, రసాంజనము, లొద్దుగు, ఈ ద్రవ్యములచూర్ణమును తేనెను కలిపి త్రాగిన రక్తపిత్తము శమించును. మరియు ఆకషాయముననే పద్మకము, తామరపువ్వుకేసరములు, గఱిక, చక్రవర్తియాకు, కలుపపువ్వులచేకులు, నాగకేసరములు, లొద్దుగుపువ్వులు, వీని చూర్ణమును కలిపి వైజెప్పినరీతిగ త్రాగినచో రక్తపిత్తము శమించును.

ఇచ్చట “కర్షం చూర్ణస్య కల్కస్య గుడికాసాం చ సర్వశః, మాత్రా ఔద్ర ఘృతాదీనాం క్వాథస్నేహేషు శస్యతే.” అనుపరిభాష ననుసరించి ప్రేంకణము మున్నగు ద్రవ్యములసముదాయచూర్ణమును కర్ష పరిమితంబును తేనె కర్ష పరిమితంబును కషాయమున జేర్చి త్రాగవలెనని యెరుంగునది.

—౨౮ రక్తపిత్తమున ప్రపాండరీకాదిప్రయోగము. ౨౮—

మూ. ప్రపాండరీకం మధుకం మధు చాశ్వశకృద్రసే,
యవాసభృజరజసాః మూలం వా గోశకృద్రసే. 68

వినీయ రక్తపిత్తఘ్నం వేయం స్యాత్తణ్డూలామ్బునా,
యుక్తం వా మధుసర్పిర్భ్యాం లిహ్యేత్ గోశ్వశకృద్రసమ్. 69

వ్యా. పుండరీకమనుగ్రంధ్యమును, అతిమధురమును, తేనెను ఈమూటిని చూర్ణము చేసి గుఱ్ఱపుపేడరసమున కలిపి యీసముదాయమును బియ్యపుకడుగునీటిలో జేర్చి యైనను; దూలగొండివేరును గుంటకలగరవేరును చూర్ణముజేసి ఆవుపేడయొక్కయు గుఱ్ఱపుపేడయొక్కయు రసమున కలిపి బియ్యపుకడుగునీటిలో జేర్చియైనను త్రాగినచో రక్తపిత్తము శమించును. మరియు ఆవుపేడయొక్కయు గుఱ్ఱపుపేడయొక్కయు రసమున తేనెను నేలిని కలిపి సేవించినచో రక్తపిత్తము శమించును.

— ౭౭ ర క్తపి త్తకామక ఖదిరాదిపుష్పచూర్ణము. ౭౭ —

మూ. ఖదిరస్య ప్రియజ్ఞాణాం కోవిదారస్య శాల్మలేః,
పుష్పచూర్ణాని మధునా లిహ్యత్ నా రక్తపిత్తికః. 70

వ్యా. చంద్రపుష్పలు, ప్రేంకణపుష్పలు, ఎఱ్ఱకాంచనపుష్పలు, బూరుగ
పుష్పలు, వీని నన్నిటిని సమభాగములుగ గూర్చి చూర్ణముచేసి తేనెతో కలిపి సేవించిన
రక్తపిత్తము శమించును.

— ౭౮ శృంగాటకాదిచూర్ణయోగము. ౭౮ —

మూ. శృంగాటకానాం లాజానాం ముస్తఖద్ధూరయోరపి,
లిహ్యచ్ఛూర్ణాని మధునా పద్మానాం కేశరస్య చ. 71

వ్యా. సింగాడిదుంపలు, పరిపేలాలు, తుంగగడ్డలు, ఖద్ధూరపుకాయలు, పద్మ
కేశరములు, వీనిని చూర్ణముచేసి తేనెతో కలిపి సేవించిన రక్తపిత్తము శమించును.

— ౭౯ గ్రథితరక్తపిత్తచికిత్స. ౭౯ —

మూ. ధన్వజానామస్పృక్ లిహ్యత్ మధునా మృగపక్షిణాం,
సక్షౌద్రం గ్రథితే రక్తే లిహ్యత్పిరావతం శకృత్. 72

వ్యా. రక్తపిత్తమున రక్తము గడ్డకట్టినయెడ జాంగలదేశమునందలి మృగముల
యొక్కయు పక్షులయొక్కయు రక్తమునై నను, పావురములనులమునైన తేనెతో
కలిపి సేవించవలెను.

— ౮౦ రక్తపిత్తమున ఖశీరాదిచూర్ణయోగములు. ౮౦ —

మూ. ఉశీర కాల్మిషక-లోధ్ర-పద్మక-ప్రియజ్ఞాకా-కట్ఫల-శబ్ద - గైరికాః,
పుథకృష్ణక చన్దనతుల్యభాగి కాః సశర్కరాః తేజ్జులధావనాప్లుతాః
రక్తం సపిత్తం సకఫం, పిపాసాం, దాహం చ పీతాశ్మమయన్తి
సద్యః, కిరాతతిక్తం, క్రముకం, సముస్తం, ప్రపాణ్డరీకం, కమ
లోత్పలే చ. 74

ప్రీ జేరమూలాని, పటాలపత్రం, దురాలభా, పర్పటకో, మృణా
శం, ధనన్జాయోదుమ్బరవేతసత్వక్ న్యగ్రోధశాలేయ యవాస
కత్వక్.

తుగాలతా వేతసతద్బలీయం ససారిబం మోచరసః సమజ్ఞా,
పృథక్పృథక్ చన్దనయోజితాని తేనైవ కల్పేన హితాని తత్ర.

వ్యా. పట్టిపేళ్లు, కాలీయకము (నల్లనిగంధద్రవ్యవిశేషము), లొద్దుగు, పద్మక
మనుగంధద్రవ్యము, ప్రేంకణము, కాయఫలము, శంఖచూర్ణము; కైరికము(కావీరాయి)
అనుధాతువిశేషము, వీసినొక్కొకదానిని చందనముతో సమభాగముగ చేర్చి చూర్ణముచేసి
యాచూర్ణమును బియ్యపుకడుగునీళ్లలో కలిపి, అందు చూర్ణమునకు సమభాగము పంచ
దార కలిపి త్రాగినచో కఫముతో కూడిన రక్తపిత్తంబును, దష్పియు, తాపంబును, శమిం
చును. (ఇచ్చట 'పృథక్ పృథక్' అని ద్వితీయముగ చెప్పబడవలన వైజెప్పబడిన ఉశీరాది
ద్రవ్యముల నెనిమిదింటి పేరుపేరుగ చందనమున సమభాగముగ జేర్చి యెనిమిదియోగ
ములుగ గల్పింపవలెనని తెలిసిడి. అన్నియోగములయందును ప్రధానముగ చందనమును
జేర్చినగును. మరియు:—“మాషికం హి ఙ్గు, సిన్ధూథలవణాద్భిన్నై కాణికాః, సింహిపూ
గుడక్షౌరాః సమా, ఏషా ప్రకల్పనా.” అను నన్ని వేశమతపరిభాష ననుసరించి చక్రేరసు
చూర్ణమునకు సమభాగముగ గూర్చినగును).

మరియు నేలవేము, క్రముకము (ఎఱ్ఱలొద్దుగు), తుంగగడ్డలు, పుండరీకమును
గ్రంధ్యము, తామరపువ్వులు, కలువపువ్వులు, పురువేరు, చేనుపొట్లాకు, దూలగొండి,
పర్వాటకము, తామరకాడలు, మద్దిచెక్క, అత్తిపట్ట, ప్రబ్బలిపట్ట మణ్డిపట్ట, నదావ
పట్ట, పెద్దదూలగొండివేరుపట్ట, పెదురుప్ప, నాగశేచరములు, ప్రబ్బలిపేరు, చిట్టిపేళ్లు,
సుగంధపాలపట్ట, మోచరసము (బూరుగబొక), మంజిష్ఠి, వీసిన ప్రత్యేకప్రత్యేకముగ
చందనమునకు సమభాగముగ జేర్చి పేరు పేరు యోగములుగ గల్పించి వైజెప్పిన
కల్పనాప్రకారము చూర్ణమునకు సమభాగము పంచదార కలిపి బియ్యపుకడుగునీటితో
కలిపి త్రాగుట రక్తపిత్తమునకు మిక్కిలి హితకరము.

❧ వైజెప్పినయోగములవిశేషవిధి. ❧

మూ. నిశిస్థితా వా స్వరసీకృతా వా కల్పీ(పాణ్డ్రీ)కృతా వా మృదితాః
శృతా వా, ఏతే సమస్తాః గణశః పృథగ్ద్వార క్తం సపిత్తం శమ
యన్తి యోగాః. (శమయన్త్యదీర్ఘమ్.) 77

వ్యా. (వైజెప్పబడిన ద్రవ్యములు ఉశీరాదిద్రవ్యము లెనమండును చేరి యొక
గణము. “కిరాతలిక్త.....యవానకత్వక్” అని చెప్పిన ద్రవ్యములు వేరొండు
గణము. “తుగాలతా.....చన్దనయోజితాని” అని చెప్పినది మూడవ గణము.) అట్టి

గణములమూటిలో నొక్కొక గణమును పేరుపేరుగనైనను, ఒక్కొక ద్రవ్యమునైనను చందనమునకు సమభాగముగ గూర్చి శీతకషాయకల్పసాప్రకారము ద్రవ్యముల నలియ గొట్టి నీళ్లలో వేసి రాత్రికాలమున పూర్తిగ నానబెట్టి యెనను, నీళ్ల బోసి నూరి స్వరస కల్పనవిధిగ చేసియెనను, కల్పముగ చేసియెనను, దంచి నీళ్ల బోసి కషాయముగ (క్వాథముగ) కాచియెనను త్రాగించినచో రక్తపిత్తమును హరించును.

ఇచ్చట వైయోగములయందు “సృగకృష్ణగ్ధం చందనతుల్యభాగికాః” అని యొక్కొక ద్రవ్యమును చందనమునకు సమభాగము జేర్చవలెనని యుపదేశించబడినది. ఈన్యాయము ననుసరించి గణములుగ జేర్చునపుడును, ఆయాగణముదాయద్రవ్యములకు అన్నిటికి సమభాగముగ చందనమును జేర్చవలెనని సంప్రదాయసిద్ధార్థము నెరుంగునది.

—● రక్తపిత్తమున ముద్గాదిసాధితశీతకషాయప్రయోగము. ●—

మూ. ముద్గాస్ఫలాజాః సయవాస్సకృష్ణాః సోశీరముస్తాః సహ చందనేన,
బలాజలే పర్యుషితాః కషాయాః రక్తంసపిత్తం శమయన్తు్యదీర్ఘమ్.

వ్యా. చిట్టాముట్టిన దంచి జలమున వైచి శీతకషాయవిధిప్రకారము సిద్ధముచేసిన యాజలమున పెసలు, పేలాలు, యవలు, పిప్పళ్లు, వట్టిపేళ్లు, తుంగగడ్డలు, చందనము వీని నన్నిటినీ నలియగొట్టి చేర్చి రాత్రియంతయు నానబెట్టి త్రాగిన మిక్కిలి తీవ్రమైసి రక్తపిత్తమును శమింపజేయును. (ఇచ్చట “పర్యుషితాః కషాయాః” అని బహువచననిర్దేశముచేత ముద్గాదిద్రవ్యముల పేరుపేరు నొక్కొకదానిని బలకషాయమున జేర్చి యుపయోగింపవలెనని తంత్రకారాభిప్రాయముగ తోచెడి.)

—● వైడూర్యదిభావితశీతజలపానీయము. ●—

మూ. వైడూర్యముక్తామణిగైరికాణాం
మృచ్ఛఙ్గాహేమామలకోదకానాం,
మధూదకన్యేతురసస్య చైవ
పానాచ్ఛమం గచ్ఛతి రక్తపిత్తమ్.

79

వ్యా. వైడూర్యపువణి, మంచముత్యములు, గైరికము (కావీరాయి), నల్లని యిసుక, శంఖము, బంగర, ఉసిరికకాయలు వీనిని జలమున నునిచి నానబెట్టి యాశీత జలము నయినను, తేనెతో కూడిన జలమునైనను, చెరకురసమునయినను త్రాగినచో రక్తపిత్తము శమించును.

❖ ఉశీరాదిసాధితశీతజలపానవిధి. ❖

మూ. ఉశీరపద్మోత్పలచందనానాం పక్వస్య లోప్తస్య చ యః ప్రసాదః,
సశర్కరః ష్టాద్రయుతస్సుశీతః రక్తాతియోగప్రశమాయ దేయః

వ్యా. పట్టిపేళ్లు, తామరపువ్వులు, నల్లకలువలు, చందనము ఈద్రవ్యములను జేర్చి నానబెట్టబడిన చల్లని తేటనీళ్లయందైనను, మట్టిపేళ్లను నిప్పుతో నెఱ్ఱగ కాల్చి చల్లని నీళ్లలో నునిచి యానీళ్లు చల్లనై యున్నపుడు వైని తేటనీళ్లను గ్రహించి యందైనను చక్కెరను తేనెను కలిపి త్రాగినచో అధికముగ రక్తమువెడలు రక్తపిత్తము శమించును.

❖ రక్తపిత్తశామకప్రియంగాద్విదీశికషాయము. ❖

మూ. ప్రియఙ్గుకా చందనలోద్రసారిబా
మధూకముస్తాభయథాతకీజలం,
సమృత్ప్రసాదం సహ యష్టికా (పష్టికా)మ్బునా
సశర్కరం రక్తనిబర్హణం పరమ్.

వ్యా. ప్రేంకణము, చందనము, లాద్దుగు, సుగంధపాల, అతిమధురము, తుంగగడ్డలు, కరకకాయలు, ఆరెపువ్వు, వీనిని చేర్చి సిద్ధముచేయబడిన శీతకషాయమున మట్టి నీటితేటను అతిమధురజలమును మంచదారను చేర్చి త్రాగినచో రక్తపిత్తము శమించును.

❖ కషాయప్రయోగానంతరకృత్యము. ❖

మూ. కషాయయోగైర్వివిధైర్యథోక్తైః దీప్తేనలే శ్లేష్మణి నిర్జితే చ,
యద్రక్తపిత్తం ప్రశమనయాతి తత్రానిలస్వాదనుతత్ర కార్యమ్

వ్యా. మైశేష్టబడిన పలుదెరంగులైన కషాయయోగముల ప్రయోగించుట నజరరాగ్నిదీప్తి కల్గి కఫము హరించియున్నను రక్తపిత్తము మాత్రము శమించకున్నచో నట్టియెడ వాతము బలిష్ఠముగ నున్నదని యెరింగి యప్పుడు వాతశామకచికిత్సను క్రింది చెప్పబడువిధముగ చేయవగును.

❖ వాతాధికరక్తపిత్తచికిత్స. ❖

మూ. ఛాగం పయః స్యాత్పరమం ప్రయోగే
గవ్యం శృతం పశ్చుగుణే జలే వా,

సశర్కరం మాక్షికసంప్రయుక్తం

విదారిగన్ధాదిగణైశ్శృతం వా.

83

ద్రాక్షాశృతం నాగరకైశ్శృతం వా

బలాశృతం గోక్షురకైశ్శృతం వా,

సజీరకం సర్వ భకం ససర్పిః

పయః ప్రయోజ్యం సితయా శృతం వా.

84

వ్యా. మేకపాలను విదుభాగములు నీళ్లు చేర్చి కాచియైనను, ఆవుపాలలో నైదింతలు నీళ్లైనను ముయ్యాకుపొన్న మొదలగు పంచమూలముల కహాయమునైనను చేర్చి కాచియైనను సిద్ధముచేసి అందు చక్కెరను తేనెను కలిపి త్రాగించవలెను. లేక ఆవుపాలలో ద్రాక్షపండును వైచి కాచియైనను, శుంఠిని చేర్చి కాచియైనను, చిట్టా ముట్టిని చేర్చి కాచియైనను, పల్లెరువేళ్లను చేర్చి కాచియైనను సిద్ధముచేసి త్రాగవలెను. లేక ఆవుపాలలో జీలకర్రనైనను ఋషభకమునైనను చేర్చి కాచి అందు నేతిని చక్కెరను కలిపి త్రాగవలెను.

— మూత్రమార్గమున వెడలు రక్తపిత్తమున చికిత్స. —

మూ. శతావరీగోక్షురకైశ్శృతం వా శృతం పయోవాప్యభ పర్ణినీభిః,
రక్తం నిహన్త్యాశు విశేషతస్తు యన్తూత్రమార్గాత్సరుజం ప్రయాలి.

వ్యా. చల్లపిల్లి గడ్డలును, పల్లెరును చేర్చి కాచబడిన ఆవుపాలనైన, నేలపొన్న కోలపొన్న అడవి వెనర అడవిమినుము అను వర్ణచరుప్తయమును చేర్చి కాచబడిన ఆవు పాలనైనను త్రాగినచో రక్తపిత్తము వెంటనే శమించును. మరియు నీయోగములు రెండును మూత్రమార్గమునుండి బాధతోగూడి వెడలు రక్తమును విశేషముగ శమింప జేయును.

— గుదమార్గమున వెడలు రక్తపిత్తచికిత్స. —

మూ. విశేషతో విట్యభసమ్ప్రివృత్తే పయో మతం మోచరసేన సిద్ధం,
వటాఽవరోహైర్వటశుజ్జకై ర్వాప్రీజేరసీలోత్పలనాగరైర్వా.

వ్యా. రక్తపిత్తము గుదమార్గమునుండి వెడలునెడ మోచరసమును (బూరుగ బంకను) చేర్చి, కాచబడిన ఆవుపాలను త్రాగుట చాలమంచిది. లేక మట్టియూడలనైనను మట్టిచిగుళ్లనైనను కురువేరు నల్లకలువలు శుంఠి ఈమూటినైనను చేర్చి కాచబడిన యావుపాలను త్రాగించవలెను.

— ర క్తపిత్తమునందాహారాదులు. —

మూ. కషాయయోగార్థ పయసా పురా వా
 పీత్యాను చాద్యాత్ పయనైవ శాలీక,
 కషాయయోగైరథ వా విపక్యం
 ఏతైః పిబేత్ సర్పిరతిప్రవేచ.

87

వ్యా. మైని రక్తపిత్తహరములుగ జెప్పబడిన కషాయయోగములను సిద్ధముచేసి
 యాకషాయములను పాలతో కలిపియైనను త్రాగి పిష్టుట వరివియ్యపు అన్నమును పాల
 తోనే కలిపి భుజింపవలెను. లేక వైజెష్ఠిన కషాయయోగములచే సిద్ధమైన ఆయాకషా
 యములగుర్చి (ఘృతపాకవిధి ప్రకారము) వేరువేరుగ పక్వముజేయబడినఘృతములనైన
 త్రాగినచో నధికముగ వెడలు రక్తపిత్తము నివర్తించును.

— ర క్తపిత్తహరవాశాఘృతము. —

మూ. వాసాం సశౌఖాం సవలాశమాలాం
 కృత్వా కషాయం కుసుమాని చాస్యాః,
 ప్రదాయ కల్కం విపచేత్ ఘృతం తత్
 సత్కౌద్రమాశ్లేప నిమాన్ది రక్తమ్.

88

వ్యా. అడ్డనరము నమూలముగ వేరు ఆకులు కాయలు పువ్వులతో కూడ పచ్చిగ
 గ్రహించి కషాయము కాచి యాకషాయమునకు నాల్గవవంతు అవునేలని, నేలికి నాల్గవ
 వంతు అడ్డనరపు పువ్వుల కల్కమును జేర్చి ఘృతపాకపరిభాషాప్రకారము సిద్ధముచేయ
 బడిన ఘృతమునకు నాల్గవవంతు లేనెను చేర్చి సేవించినచో రక్తపిత్తము అతిశీఘ్రముగ
 నివర్తించును.

ఇచ్చట స్నేహపాకవిధి ననుసరించి పుష్పకల్కమును జేర్చి కాచబడు నీఘృత
 మున ఘృతమునకు నాల్గితలం కషాయమును జేర్చవలెను. ఈవిషయమున “పుష్ప
 కల్కస్తు యస్నేహః తత్ర తోయం చతుర్థణమ్.” అని పరిభాష యున్నది. మరియు
 “జలస్నేహశాషధానాం చ ప్రమాణం యత్ర నేరితమ్, తత్ర స్యాదౌషధాత్ స్నేహః
 స్నేహతోయం చతుర్థణమ్.” అను సామాన్యపరిభాషచేత కల్కమునకు నాల్గితలం
 ఘృతమును ఘృతమునకు నాల్గితలం కషాయమును జేర్చవలెనని తెలిసిడి. మరియు
 “స్నేహపాదః స్పృతః కల్కః కల్కవన్తఘృతకర్మరే” అనుపరిభాషాప్రకారము ఇచ్చట
 “సత్కౌద్రమ్” అనుచోట కల్కమువలెనే ఘృతమునకు నాల్గవవంతు లేనెను కలుపవలె
 నని యెరుంగునది.

❧ ర క్తపి త్తహరఘృతములు. ❧

మూ. పలాశవృష్టస్వరసేన సిద్ధం
తస్యైవ కల్కేన మధుద్రవేణ,
లిహ్యత్ ఘృతం వత్సకకల్కసిద్ధం
తద్వత్సమజ్ఞోత్పలలోధ్రసిద్ధమ్.
స్యాత్త్రాయమాణా విధిరేష ఏవ
సోదుష్భరే చైవ పటోలపత్రే,
సర్పింషి పి త్తజ్వరనాశనాని
సర్వాణి శస్తాని చ ర క్తపి త్తే.

89

90

వ్యా. మోదుగపువ్వులకాడలను జలములతో నునిచి పాదావశేషముగ కషాయము కాచి అందు కషాయమునకు నాల్గవవంతు నేతిని, నేతికి నాల్గవవంతు మోదుగపువ్వుల కాడలకల్కమును జేర్చి ఘృతపాకవిధిప్రకారము వక్రముచేసి కల్కమునకు సమభాగము లేన చొప్పు త్రాగినచో ర క్తపి త్తము శమించును. మరియు నితైరంగుననే కొడిసెపాలను గాని, మంజిష్ఠిని, నల్లకలువలను, లొద్దుగునుకాని, కలుగ్రానుగునుగాని, అత్తియాకులను చేదుపొట్టాకులనుగాని కషాయకల్కములుగ జేసి వక్రముచేయబడిన ఘృతములను ర క్త పి త్తమునందు ప్రయోగింపందగును.

మరియు పి త్తజ్వరనాశకములుగ జెప్పబడిన ఘృతయోగము లన్నియు ర క్తపి త్త మున నేవించందగును. (ఇచ్చట జీర్ణజ్వరహరములుగ జెప్పబడిన ఘృతయోగము లన్నియు పి త్తజ్వరనాశకములు కావున అట్టి ఘృతయోగములు “పి త్తజ్వరనాశనాని” అని యతి చేశింపబడినవి.)

❧ ర క్తపి త్తహర ఆభ్యంగయోగాదులు. ❧

మూ. అభ్యజ్ఞయోగాః పరిమేచనాని
నేకావగాహః శయనాని వేశ్మ,
శీతో విధిః వ స్తివిధానమగ్ర్యం
పి త్తజ్వరే యత్ప్రశమాయ దిష్టమ్.
తద్ర క్తపి త్తే నిఖిలేన కార్యం
కాలం చ మాత్రాం చ పురా సమీక్ష్య,
సర్పిర్గుడా యే చ హితాః క్షతేభ్యః
తే ర క్తపి త్తం శమయన్తి సద్యః.

91

92

వ్యా. పితృజ్వరహరములుగను తాపహరములుగను చెప్పబడిన అభ్యంగయోగంబులును, పరిషేకంబులును, స్నానంబులును, అవగాహనంబులును, పరుండుటకై చెప్పబడిన శయనములును, నివసించుటకు నియమింపబడిన గృహములును, శీతోపచారంబులును, శ్రేష్ఠముగ జెప్పబడిన వస్త్రకర్తంబును అవి యన్నియు రక్తపిత్తమున పూర్తిగ నుపయోగింపం దగును. అట్టివిధానమున శీతోష్ణరూపముగు కాలపరిస్థితిని తొలుత చక్కగ గమనించి రోగియొక్క బలాద్యనుసారముగ తగిన ప్రమాణమును గల్పించి తత్తదుచితముగ నుపయోగింప దగును.

మరియు నురశ్శతరోగులకు హితములుగ నుపదేశింపబడిన ఘృతములును గుడములును కూడ రక్తపిత్తమును శీఘ్రముగ శమింపగల్గును. (కావున నవియు నుపయోగింప దగి యుండును.)

— కఫానుగతరక్తపిత్తమున ఔరప్రయోగములు. —

మూ. కఫానుబద్ధనే రుధిరే సపిత్తే
కణ్ఠాగతే స్యాత్ గ్రధితే ప్రయోగః,
యుక్తస్య యుక్త్యా మధుసర్పిషోశ్చ
ఔరస్య చైవోత్పలనాశజస్య.
మృణాశపద్మోత్పలకేసరాణాం
తథా పలాశస్య తథా ప్రియజ్ఞోః,
తథా మధూకస్య తథాఽసనస్య
ఔరాః ప్రయోజ్యాః విధివై వ తేన.

93

94

వ్యా. రక్తపిత్తము కఫముతో గూడి కంఠమున జేరి కుత్తుకయందు గ్రంథివలె కట్టుకొని యుండునెడ నల్లకలువలకాడలను ఔరపాకవిధిప్రకారము ఔరము సిద్ధముజేసి యాఔరోదకమున లేచెను నేలిన చేర్చి రోగముయొక్క పరిస్థితికి దగినపరిమాణముతో త్రాగిన చాల మేలుచేయును. మరియు తామరకాడలు, తామరపువ్వులు, కలువపువ్వులు, వానికేసరములు, మోదుగాకులు, ప్రేంకణము, ఇప్ప, వేగిన వీనిని పేరుపేరుగ ఔరములు చేసి వైజెప్పినవిధముగ ప్రయోగింప నగును.

ఇచ్చట నీవిషయము నెరుంగునది:—ఔరసామాన్య ముష్టగుణప్రధానమైన వైజెప్పబడిన ఉత్పలనాశాదిఔరములు స్వాభావిక శీతగుణముచే రక్తపిత్తహరంబును, ఔరరూపసంస్కారవిశేషమునం జేసి రక్తపిత్తమున కనుబంధముగ కంఠమున ఘనీభ

వించిన కళమును కలుగజేయునదియు నగునని తొరప్రయోగమిచ్చట నుపదేశింపబడినది. అందును వైశేష్యబడిన ఉత్పలనాళాదితొరములనే దక్క తక్కిన తొరముల నుపయోగింపం జనదని వైనియమముచే నేర్పడును.

తొరకల్పనావరిభాష యిట్లు చెప్పబడినది:—“తొరవృక్షస్య కాష్టాని శుష్కాణ్యుగ్నా ప్రదీపయేత్. సీత్యా తద్భస్మ మృత్యాస్త్రే క్షిప్త్వా సీరే చతుర్థణే, విమర్ద్య ధారయేద్రాత్రో ప్రాతరచ్ఛజలం పిబేత్” తొరము చేయదలచిన చెట్టుయొక్క కట్టెలు ఆకులు మున్నగువానిని చక్కగ నెండించి కాల్చి బూడిదచేసి యాబూడిదను మెత్తగ నూరి నాలుగింతల నీటిలో కలిపి యొకకుండలో బోసి రాత్రియంతయు నూరబెట్టి మరునాడుదయమునం దాతేటనీటిని గ్రహించి యుపయోగింపవలెనని యర్థము. ఈ కల్పనావిధిప్రకారము వైశేష్యుని తొరొదకమును సిద్ధముచేసి అందు లేనను నేతని చేర్చి యుపయోగింపవలెనని యెరుంగునది.

—ॐ రక్తపిత్తహరశతావర్యాదిఘృతము. —

మూ. శతావరీదాడిమతి న్నిడీకం

కాళోలిమేదే మధుకం విదారీం,

పిష్ట్యా చ మూలం ఫలపూరకస్య

ఘృతం పచేత్ క్షీరచతుర్థణం జ్ఞః.

95

కాసజ్వరానాహవిబంధశూలం

తద్రక్తపిత్తం చ ఘృతం నిహన్యాత్,

యత్పిష్టమూలైరథ పిష్టభిర్వా

సిద్ధం ఘృతం తచ్చ తదర్థకారి.

96

(ఇతి శతావర్యాదిఘృతమ్.)

వ్యా. పిల్లిపీచరగడ్డలు, దానిమ్మ, చింతవేళ్లు, కాళోళి, మేద, అతిమధురము, నేలగుమ్మడిగడ్డ, వీని నన్నిటిని చేర్చి కషాయము కాచి అందు మాదీఫలపుచెట్టువేళ్లను చేర్చి నూరి కల్కముచేసి, కల్కమునకు నాల్గింతలు ఘృతమును జేర్చి ఘృతమునకు నాల్గింతలు ఆవుపాలు కలిపి ఘృతపాకవిధిప్రకారము షడ్వముజేసి యుపయోగించినచో కాసము, జ్వరము, కడుపుబ్బరము, మలబద్ధకము, శూలనొప్పి, రక్తపిత్తము, ఈవ్యాధులను హరించును.

ఇత్రైరంగుననే ఐదువిధములగ జేప్పబడిన పంచమూలగణము లైదిటిచే వేరు వేరుగ సిద్ధముచేయబడిన ఘృతముల నుపయోగించినను శతావర్యాదిఘృతమును బోలె కాసజ్వరాదులను రక్తపిత్తమును హరించును.

❧ నాసారంధ్రమున వెడలు రక్తపిత్తహర నన్యప్రయోగములు. ❧

మూ. కషాయయోగాయ ఇహోపదిష్టాః

తే చాఽనవీడే భిషజా ప్రయోజ్యాః

ఘ్రాణాత్పృష్ఠం రుధిరం సపిత్తం

యదా భవేన్నీస్సృతదుష్టదోషమ్.

97

రక్తే ప్రదుష్టే హ్యనవీడబధే

దుష్టప్రతిశ్ఛాయశిరోవికారాః,

రక్తం సపూయం కుణపశ్చ గన్ధః (కుణపైస్సగన్ధం)

స్వాత్ ఘ్రాణానాశః కృమయశ్చ దుష్టాః.

98

వ్యా. ముక్కులనుండి రక్తపిత్తము వెడలుచున్నయెడ అట్టి రక్తపిత్తమున కను బంధములైన వాతకఫదోషములచే దుష్టమైన యారక్తమంతయు బైట ప్రవించి నిర్దుష్టముగ వెడలునప్పుడు “ఉశీరకాలీయక” అని యుచక్రమించి చెప్పబడిన కషాయయోగములయందలి ద్రవ్యములను అవవీడమను నన్యమును చేయవలెను. అటుగాక రక్తము దోషముల దుష్టమై యున్నపుడు నన్యము నుపయోగించి రక్తమును వెడలనియక నిరోధించినయెడ దోషయుక్తమైన సీనసమును పలుచెరంగులైన శిరోరోగంబులును కల్గును. ముక్కులనుండియు దుర్గంధయుక్తమైన రక్తమును చీమును వెడలును ముక్కున పీనుగ కంపు వెడలును. గంధము నాఘ్రాణించు శక్తి నశించును. ముక్కున దుష్టములైన పురుగులు పుట్టును. (కావున అట్టి దుష్టరక్తము పూర్తిగ వెడలిన పిదప వైశిష్ట్యవంతిగ ఉశీరాది (వట్టిపేళ్లు మున్నగు) కషాయగణద్రవ్యములను అవవీడమను నన్యముగ నుపయోగింపవలెనని భావము.)

అవవీడమనః—ద్రవ్యముల మెత్తగ నలియకొట్టి దానిస్వరసమును నాసారంధ్రములనుండి ప్రయోగించబడిన నన్యము. ఈయర్థము “అవవీడ్య దీయతే-ఇత్యవవీడమ్” అను వ్యుత్పత్తిచేత సిద్ధించును. ఇది పరిభాషయందు “కల్కా-దైర్వరవవీడస్తు” అని చెప్పబడినది.

❧ మరి కొన్ని నన్యములు. ❧

మూ. నీలోత్పలం గైరికశఙ్ఖయుక్తం సచన్దనం స్వాత్తు సీతాజలేన,

నన్యం తథామ్రాస్థిరసః సమక్షా సథాతకీ మోచరసస్సలోధ్రః.

99

ద్రాక్షారసస్యేక్షురసస్య నన్యం క్షీరస్య దూర్వాస్వరసస్య చైవ,

యవాసమాలాని పలాణ్డుమూలంనన్యం, తథాదాడిమపుష్పతోయమ్..

ప్రియాలత్రైలంమధుకంపయశ్చ సిద్ధంఘృతంమాహిషమాజికంవా,
ఆమ్రాస్థిపూర్వైఃపయసాచనస్యంససారిభై స్సాన్యత్కమలోత్పలైశ్చ.

వ్యా. నల్లకలువలు, గైరికము (కావిరాయి), శంఖచూర్ణము, ఈద్రవ్యములను కల్కముజేసి పంచదార నీళ్లు కలిపి నస్యముచేయవలెను. మరియు మామిడిపప్పులరసము, మంజిష్ఠి, ఆరెపువ్వులు, బూరుగబంక, లాద్దుగుపట్ట, వీనిని కల్కముచేర్చి ద్రాక్షపండ్ల రసమునైనను, చెరకురసమునైన ద్రవముగ జేర్చి నస్యముచేయదగును. మరియు పిన్నదూల గొండి వేళ్లును ఎఱ్ఱగడ్డలను చేర్చి కల్కముచేసి పాలను గఱికరసస్వరసమును ద్రవముగ జేర్చి యైనను నస్యము చేయదగును. ఆతిమధురమును కల్కముచేసి అందు దానిమ్మ పువ్వులరసమును చారపప్పులనూనెను పాలను, లేక ఎనపనేతినైనను మేకనేతినైనను కలిపి నస్యముచేయునది. వైజెప్పిన నల్లకలువలుమొదలు ఆమ్రాస్థివరకు చెప్పిన ద్రవ్యములను కల్కముచేసి ఆపుపాలను ద్రవముగ జేర్చి నస్యముచేయనగును. సుగంధపాలవేరును తామరపువ్వులను కలువపువ్వులను కల్కముచేసి పాలను ద్రవముగ జేర్చి నస్యము చేయవలెను. (ఈనస్యయోగము లన్నియు నాసారంధ్రములనుండి రక్తపిత్తము వెడలు నప్పుడు వైజెప్పినరీతిగ నిర్దుష్టముగ నుండుతరి నస్యముగ ప్రయోగింపవలెనని యెరుంగునది.)

— రక్తపిత్తహరప్రలేపములు. —

మూ. భద్రశ్రియం లోహితచన్దనం చ ప్రపాణ్డారికం కమలోత్పలే చ,
ఉశీరవానీరజలం మృణాళం సహస్రవీర్యా మధుకం పయస్యా. 102
శాలీక్షుమూలాలానియవాసగున్ద్రామూలంసలానాంకుశకాశయోశ్చ,
కుచన్దనం శైవలమప్యనన్తా కాలాసుసాగ్ర్యా తృణమూలమృద్ధిః. 103
మూలాలాని పుష్పాణి చ వారిజానాం ప్రలేపనం పుష్కరిణీమృదశ్చ,
ఉదుమ్బరాశ్వత్థమధుకలోఢాః కషాయవృక్షాశ్శిశిరాశ్చ సర్వే.

వ్యా. శ్వేతచందనము, రక్తచందనము, పుండరీకమును గంధద్రవ్యము, తామర పువ్వులు, కలువపువ్వులు, పట్టివేళ్లు, నీరుప్రబ్బలి, తామరకాడలు, పిల్లిపీచరగడ్డలు, ఆతి మధురము, ఊరకాళీశి, వరిపైరువేళ్లు, చెరకువేళ్లు, దూలగొండివేళ్లు, ప్రేంకణపువ్వు, కిక్కినగడ్డివేళ్లు, కుశదర్భవేళ్లు, చెల్లుదర్భవేళ్లు, పీతచందనము, పాచితీగెలు, సుగంధపాల వేళ్లు, రాతిపువ్వు, తృణపంచమూలములు, బుద్ధి, ఇవి యన్నియును, నీళ్లలో పుట్టునట్టి తామర కలువ అల్లి మున్నగువానిదుంపలును పువ్వుములును, తామరపువ్వులు కల తటా

కమునందలి మంటిబురుదయు, జువ్వి, రావి, ఇప్ప, లొద్దుగు, మున్నగు కషాయ(వగరు) రసముకల వృక్షంబులును, ఇవి గాక యితరములగు శీతవీర్యములైనవియు రక్తపిత్తమునందు ప్రలేపము (పట్టు) చేయుటకు చాల ప్రశస్తములు.

❧ రక్తపిత్తహరప్రదేహపరిషేకాదులు. ❧

మూ. ప్రదేహకల్పే పరిషేచనే చ తథావగాహే ఘృతతైలసిద్ధౌ,
రక్తస్య పిత్తస్య చ శాన్తిమిచ్ఛకథ ద్రక్రియాదీనిభిషక్ ప్రయుజ్ఞ్యాత్.

వ్యా. మరియు ప్రలేపనమునకై వైజెప్పబడిన శ్వేతచందనము మున్నగు ద్రవ్యములు ప్రదేహమున (దట్టముగ పట్టువేయుట) కును, పరిషేచనమున (తడుపుట) కును, అవగాహ (స్నాన) మునకును, ఘృతములను తైలములను సిద్ధముచేయుటకును రక్తపిత్తము శమించుటకై యుపయోగించవగును.

❧ రక్తపిత్తతాపహరశీతగృహాదులు. ❧

మూ. ధారాగృహంభూమిగృహం సుశీతం వనం చ రమ్యంజలవాతశీతం,
వైడూర్యముక్తామణిభాజనానాం స్పర్శాశ్చ దాహే శిశిరామ్బుశీతాః.
పత్రాణి పుష్పాణి చ వారిజానాం తౌమం చ శీతం కదళీదళాని,
ప్రచ్ఛాదనార్థం శయనాసనానాం పద్మోత్పలానాం చ దళాః ప్రశస్తాః.

వ్యా. ధారాగృహము (ఉడక ధారలతో కూడినయిల్లు), చల్లగనుండు భూమి గృహము (భూమిలో కందకముల నేర్పరుపబడినయిల్లు), జలముచేతను గాలి వీచుట చేతను చల్లనైనవనంబును రక్తపిత్తరోగికి తాపము కల్గినప్పుడు నివసించుటకు చాల ప్రశస్తము. మరియు పన్నీరు మంచునీళ్లు మున్నగువానిచే తడువబడి చల్లనైన వైడూర్య మణులను, ముత్యములను అట్టిసీళ్ల చే నిండిన వెండి మున్నగుపాత్రంబులును, స్పృశించుట వైజెప్పినరీతిగ తాపముతో గూడిన రక్తపిత్తమున మిగుల ప్రశస్తము.

మరియు తామరపువ్వులును ఆకులును చల్లనైయుండు పట్టుబట్టలును అరటి యాకులును తామరపువ్వులయొక్కయు కలువలయొక్కయు రేకులును రక్తపిత్తరోగి కుపయోగించు శయనాసనములపై గప్పటకు చాల ప్రశస్తములు.

❧ రక్తపిత్తతాపహరస్పర్శములు. ❧

మూ. ప్రియఙ్గుకాచన్దనరూపితానాంస్పర్శాః ప్రియాణాంచవరాజ్ఞనానాం,
దాహే ప్రశస్తాస్సజలాస్సుశీతాః పద్మోత్పలానాంచకలాపవాతాః

వ్యా. మరియు నట్టితాపమునందు ప్రేంకణమును చందనమును బూసికొనిన
యశావనపతలగు ప్రియురాండ్ర నాలింగనము చేసికొనుట చాల మంచిది. తామర
పువ్వులను కలువలను వీవనలుగ కట్టి నీళ్లతో దడిసి చల్లనిగాలి తగుల విసరుట చాల
ప్రశస్తము.

❧ రక్తపిత్తహరశీతోపచారములు. ❧

మూ. సరిద్ద్రీదానాం హిమవద్దరీణాం చన్ద్రోదయానాం కమలాకరాణాం,
మనోనుకూలాశ్శిశిరాశ్చ సర్వాః కథాస్సగ్రక్తం శమయన్తి పిత్తమ్.

వ్యా. నదులు, మడుగులు, మంచుతో గూడిన గుహలు, వెన్నెల, వీనికి సంబం
ధించినవియు, మనస్సుకింపై చల్లదనమును కల్పించునవియు నగు కథలును రక్తపిత్తమును
శమింపజేయును.

❧ అధ్యాయవిషయసంగ్రహము. ❧

మూ. హేతుం వృద్ధిం సంజ్ఞాం స్థానం లింగం పృథక్పృథుప్తస్య,
మార్దౌ సాధ్యమసాధ్యం కార్యం కార్యక్రమం చైవ. 110

పానాన్నమిష్టమేవ చ వర్జ్యం సంశోధనం చ శమనం చ,
గురురుక్తవాక్ యథావత్ చికిత్సితే రక్తపిత్తస్య. 111

వ్యా. రక్తపిత్తముయొక్క కారణములు, అది వృద్ధినిొందువిధము, దాని కన్వర్త
సంజ్ఞ, స్థానము, వాలాదిదోషానుబంధముచే గల్గు వేరువేరు లక్షణములు. ఊర్ధ్వాధో
భేదములచే నది వెడలుమార్గములు, సాధ్యాసాధ్యలక్షణములు, దానిచికిత్స, చికిత్సా
క్రమము, రక్తపిత్తమున నుపయోగార్హములైన యన్నపానములు, ఈరోగమున విస
ర్జింపవలసినవిషయములు, సంశోధనము, సంశమనము, అనునీవిషయముల నన్నిటిని రక్త
పిత్తచికిత్సితమను నీయధ్యాయమున గురువగు నాశ్రేయు లుపదేశించినవిధముగ నన్ని
వేళులు వివరించి చెప్పెను.

ఇత్యగ్నివేశకృతే తన్త్రే చరకప్రతిసంస్కృతే, చికిత్సితస్థానే
రక్తపిత్తచికిత్సితం నామ చతుర్థోఽధ్యాయః.

ఇతైరంగున నగ్నివేశకృతంబును చరకప్రతిసంస్కృతంబును నగుచరకసంహితయను
నాయుర్వేదతంత్రమున చికిత్సాస్థానమున రక్తపిత్త చికిత్సితమనునది చతుర్థాధ్యాయము
సంపూర్ణము.

సము కానోపదు. వ్యాధిప్రభావమే చికిత్సాకాలనియమమునకు కారణము. ఈవిషయమే “రక్తగుల్మే పురాణత్వం సుఖసాధ్యస్య లక్షణమ్” అని స్థలాంతరమున చెప్పబడినది. మరియు సీరక్తగుల్మవిషయమున చర్మసీయాంశములు మాచేత రచింపబడిన మాధవనిదానాంధ్ర వ్యాఖ్యానమున విస్తరముగ చూడవచ్చును.)

—౧౧ గుల్మరోగచికిత్సావిషయకప్రతిజ్ఞ. ౧౧—

మూ. క్రియాక్రమమతస్సిద్ధం గుల్మినాం గుల్మనాశనం,
ప్రవత్యోమ్యత ఊర్ధ్వం చ యోగ్యా గుల్మనిబర్హణాత్. 20

వ్యా. గుల్మలక్షణముల జెప్పిన పిదప గుల్మరోగులకు గుల్మముల హరింపదగిన స్నేహ స్వేదాది చికిత్సాక్రమమును తొలుత జెప్పి పిదప గుల్మహరములగు సావధయోగములు వివరింపబడును.

—౧౨ వాతకగుల్మరోగికి చికిత్సాక్రమము, అందు స్నేహవిధి. ౧౨—

మూ. రూక్షవ్యాయామజం గుల్మం వాతకం తీవ్రవేదనం,
బద్ధవిక్షారతం స్నేహైః ఆదితస్సముపాచరేత్. 21

వ్యా. రూక్షవదార్థముల సేవించుటచేతను వ్యాయామము నధికముగ చేయుట చేతను కల్గిన వాతగుల్మమున తీవ్రమైన వేదనయు వాతపురిషములబంధంబును కల్గియున్నపుడు అట్టి గుల్మరోగిని తొలుత నెయ్యి పసమజ్జ తైలము అనునీనాల్గువిధములైన స్నేహములచే నుపచరించవలెను.

—౧౩ వాతకగుల్మమున స్వేదనము. ౧౩—

మూ. భోజనాభ్యజ్ఞానైః పానైః, నిరూహాస్సానువాసనైః,
స్నిగ్ధస్య భిషజా స్వేదః కర్తవ్యో గుల్మశాంతయే. 22

వ్యా. భోజనము, అభ్యంజనము, పానము, నిరూహపస్తీ, అనువాసనపస్తీ, అనునీయైదువిధానముల నుపయోగించినపిదప స్నిగ్ధమైన శరీరము కలవానిగ నెరింగి గుల్మము శమించుటకై స్వేదవిధిప్రకారము రోగికి చెమట పుట్టించవచ్చును.

—౧౪ స్నేహ-స్వేదములచే గల్గుగుణములు. ౧౪—

మూ. ప్రోతసాం మార్దవం కృత్వా జిత్వా మారుతముల్బణం,
భిత్వా విబద్ధం స్నిగ్ధస్య స్వేదో గుల్మమపోహతి. 23

వ్యా. వైజెప్పినరీతిగ భోజన-అభ్యంజనాదిమూలమున ప్రోతోమార్దములు మృదుత్వమునొంది ఉత్కటముగ నుండు వాతము శమించి వాతపురిషబంధములు నడలి

స్నిగ్ధడగును. అట్టి స్నిగ్ధడగు రోగికి స్వేదవిధిప్రకారము చెమట పుట్టించినయెడ గుల్మమును హరించును.

— ౨౭ ఉక్థాద్విధిస్నానభేదముచే చికిత్సావిధానము. ౨౭ —

మూ. స్నేహపానం హితం గుల్మే విశేషేణోర్ధ్వనాభిజే,
పక్వాశయగతే వస్తిరుభయం జతరాశ్రయే.

24

వ్యా. గుల్మరోగసామాన్యముగ స్నేహపానము హితకరము. అందును సాభిహర్ష్య భాగమున జనించిన గుల్మమున స్నేహపానము చేయుట చాల ముఖ్యము. పక్వాశయమున (సాభికి క్రిందిభాగమున) జనించిన గుల్మమునందు వస్తిని ప్రయోగింపవలెను. జతరమున (సాభిస్థానమున) జనించిన గుల్మమునందు స్నేహపానంబును వస్తియు ప్రయోగింపనగును.

— ౨౮ వాతకగుల్మమునం దన్న పానములు. ౨౮ —

మూ. దీప్తేఽగ్నౌ వాతకే గుల్మే విబధ్నేఽనిలవర్చసోః,
బృంహణాన్యన్న పానాని స్నిగ్ధోష్ణాని ప్రయోజయేత్.

25

వ్యా. వాతగుల్మమున జాతరాగ్ని చక్కగ జ్వలించి వాతంబును పురీషంబును బంధింపబడి యున్నచో బృంహణంబులును స్నిగ్ధంబులును ఉష్ణంబులునైన యన్నపానములును ప్రయోగింపనగును.

— ౨౯ వాతకగుల్మమునందు స్నేహపానము, వస్తిప్రయోగము. ౨౯ —

మూ. పునఃపునః స్నేహపానం నిరూహోస్నానువాసనాః,
ప్రయోజ్యాః వాతగుల్మేషు కఫపిత్తానురక్షణా.

26

వ్యా. వాతము ప్రధానములుగ గల గుల్మము లన్నిటియందును స్నేహపానమును నిరూహ-అనువాసనవస్తులను వాతము శమించుటకై పలుమారు ప్రయోగింపనగును. అట్టియెడ కఫపిత్తముల వృద్ధినందనియక యథోచితముగ నారెంటిని చేయనగును. (వాతశామకమైనది కఫపిత్తముల వృద్ధినందించును కావున వానికి అనుగుణముగ స్నేహపానవస్తుల జేయవలెనని భావము. ఈవిషయమునే “గుల్మినామనిలశాన్తిరుపాయైః” అని నిదానమున తంత్రకారులే యుపదేశించిరి.)

— ౩౦ వాతశామకచికిత్సచే కఫ-పిత్త-రక్తములు వృద్ధి నొందిన, వానిచికిత్స. ౩౦ —

మూ. కఫో వాతే జితప్రాప్తే పిత్తం శోణితమేవ వా,
యది కుప్యతి వా తస్య క్రియమాణే చికిత్సితే.

27

యథోల్బణస్య దోషస్య తత్ర కార్యం భిషగ్జితం,
ఆదావస్తే చ మధ్యే చ మారుతం పరిరక్షతా.

23

వ్యా. గుల్మరోగమున వాతహరచికిత్స జేయుతరి వాతము శమించి యుండు నపుడు ఒకవేళ కఫంబైనను పిత్తం బైనను రక్తమైనను (వాతహరచికిత్సచేత) ప్రకోపము నొందినయెడ వానిలో నీ కారణముచే నేదోషము ప్రకోపమునొందునో అట్టిహేతువు నకు దగిన చికిత్స జేయుట యుక్తము. మరియు నట్టి కఫాదులకు చికిత్స జేయునపుడును అంతకు ముందు శమించినవాతము మరల వృద్ధినందకుండునట్లు ఆదియందును అంతము నందును మధ్యమునందును వాతమును కాపాడుచు మిక్కిలి మెలకువతో చికిత్స చేయ వలెను.

— వాతగుల్మమున కఫము వృద్ధినొందినపుడు వమనవిధి. —

మూ. వాతగుల్మే కఫో వృద్ధో హత్వాగ్ని మరుచిం యది,
హృల్లాసం గౌరవం తద్ద్వాగ్రిం జనయేదుల్లి ఖేత్తు తమ్.

29

వ్యా. వాతమున జనించిన గుల్మమునందు కఫము వృద్ధినందినయెడ జతరాగ్నిని చెరిచి ఆరుచిని హృల్లాసమును (ఓకళింతలను) శరీరభారమును కుసికిపాటును కల్పించును. అట్టియెడ కఫమును బైటవెడలించుటకై వమనము చేయించవలెను. (గుల్మమున వమనము నిషిద్ధము; అయినను అవస్థావిశేషమునుబట్టి వమనము విశేషముగ విధింపబడినదని యెరుంగునది.)

— వాతకఫోల్బణగుల్మమునకు చికిత్స. —

మూ. శూలాలానాహవిబద్ధేషు గుల్మే వాతకఫోల్బణే,
వర్తయో గుటికాశ్శూర్ణం కఫవాతహరం హితమ్.

30

వ్యా. వాతకఫములు రెండును వృద్ధినొందిన గుల్మమునందు శూలయు కడుపుబ్బ రంబును వాతపురీషబంధంబును కల్గును. అట్టియెడ కఫవాతహరములగు ఫలవర్తులును, గుటికలును, చూర్ణంబును హితముగ నుండును.

— వాతగుల్మమున పిత్తంబధికమైనయెడ విరేచనవిధి. —

మూ. పిత్తం వా యది సంవృద్ధం సంతాపం వాతగుల్మినః,
కుర్యాత్, విరేచ్యస్య భవేత్ సన్నహైరానులోమికైః.

31

వ్యా. వాతగుల్మరోగికి పిత్తము వృద్ధినొంది యుండునెడ సంతాపంబును కల్గి

చును; అట్టియెడ వాతమును అనులోమముగ సంధరింపజేయునవియు స్నేహాయుక్తంబులును నగువానిచే విరేచనమును చేయింపనగును.

— ౨౭ గుల్మరోగమున రక్తమోక్షణము. ౨౭ —

మూ. గుల్మో యద్యనిలాదీనాం కృతే సమ్యక్ భిషగ్జితే,
న ప్రశామ్యతి రక్తస్య సోఽవసేకాత్ ప్రశామ్యతి. 32

వ్యా. వైజెప్పబడిన చికిత్సాక్రమము ననుసరించి వాతాదిదోషములకు చికిత్సను యుక్తియుక్తముగ నిధ్యుక్తప్రకారము చేసినను వాతాది గుల్మములు శమించుకొండు నెడ గుల్మము జనించుస్థానమున రక్తస్రావమును గొట్టము మొదలగువానిచే చేయవలెను. అట్లుచేసినచో గుల్మము శమించును. (గుల్మము రక్తమునాధారముగ జేసికొనియుండును కావున గుల్మప్రదేశమునందలి దుష్టరక్తమును గొట్టము మొదలగువానిచే వెడలించినచో గుల్మము శమించునని భావము.)

— ౨౮ పిత్తగుల్మమున నిమిత్తభేదముచే చికిత్సాభేదము. ౨౮ —

మూ. స్నిగ్ధోష్ణేనోదితే గుల్మే వైత్తికే స్రంసనం హితం,
రూక్షోష్ణేన తు సమ్భాతే సర్విః ప్రశమనం పరమ్. 33

వ్యా. స్నిగ్ధోష్ణహారాదులచే జనించిన పిత్తగుల్మమున స్రంసనోషధమును. (మలాదుల పక్వముచేసి యగ్ధోమార్గమున వెడలించునది) మిగుల హితము. రూక్షోష్ణములగు నాహారాదులచే సంభవించిన పిత్తగుల్మమున ఘృతమును పానముచేయుట మిగుల ప్రశస్తమగు శమనచికిత్స యగును.

— ౨౯ పక్వాశయస్థపిత్తగుల్మమున విరేచనవిధి. ౨౯ —

మూ. పిత్తం వా పిత్తగుల్మం వా జ్ఞాత్వా పక్వాశయస్థితం,
కాలవిన్నిర్వారేత్సద్యః సతిక్తైః క్షీరవస్తిభిః. 34
పయసా వా సుఖోష్ణేన సతిక్తేన విరేచయేత్,
భిషగ్ని బలాపేక్షీ సర్విషా తైల్వకేన వా. 35

వ్యా. పిత్తమైనను పిత్తగుల్మమైనను పక్వాశయమున చేరి యున్నచో కాలపరిస్థితిని చక్కగ తెలిసిన వైద్యవరుడు తిక్తరసములతో గూడిన క్షీరవస్తువులచేత పెంబునే హరింపజేయవలెను. లేక తిక్తరసద్రవ్యముల జేర్చి కాచబడినపాలను సుఖోష్ణముగ జేసి త్రాగించి విరేచనము చేయించవలెను. రోగియొక్క జాతరాగ్నిబలము ననుసరించి తిల్వకఘృతము నుపయోగించి విరేచనము చేయించవలెను. (ఇచ్చట ఉదరరోగచికిత్స యందు చెప్పబడు తిల్వకఘృతయోగము నెరుంగునది).

—ॐ పాకావస్థనున్న గుల్తమున రక్తమోక్షణము. ॐ—

మూ. తృష్ణాజ్వరపరీదాహశూలన్వేదాగ్నిమార్దవే,
గుల్తి నామరుచౌ చాపి రక్తమేవావసేచయేత్. 36

భిన్నమూలా విదహ్యాన్తే న, గుల్తా యాన్తి చ క్షయం,
రక్తం హి వ్యష్ణుతాం యాతి, తచ్చ నాస్తి, న చాతిరుక్. 37

వ్యా. గుల్తము విదగ్ధమగునెడ (పాకావస్థనొందునపుడు) దస్పి, జ్వరము, మంట, నొప్పి, చెమటయు కల్గి యగ్ని మగదగించును. అరుచి పుట్టును. అట్టియెడ రక్తమోచనమునే చేయనగును రక్తమోచనము చేసినచో గుల్తములకు ఆశ్రయమైన రక్తము వెడలుటంజేసి పాకావస్థనొందక గుల్తములు నశించును. విదాహావస్థ నొందునది రక్తము. అట్టిరక్తమును వెడలించినచో చెడురక్తము లేక నశించును, దాన గల్గు బాధయు నశించును. అట్టిరక్తము నాధారముగ జేసికొని యుండు గుల్తములును వేరు తెగ గొట్టబడినచెట్లవలె సమూలముగ హరించునని భావము.

—ॐ రక్తమోచనానంతరమున చేయవలసిన యుపచారములు. ॐ—

మూ. హృతదోషం పరిష్కూనం జాఙ్గలై స్తర్పితం రసైః,
సమాశ్వాస్తం సశేషార్తిం సర్పిరభ్యాసయేత్పునః. 38

వ్యా. వైజెప్పిన రక్తమోక్షణముచే దుష్టరక్తము వెడలి శరీరము బడలియున్న వానికి జాంగలజంతువుల మాంసరసముచే నాప్యాయశ్చ నందించి వానికి కొంచెము బడలిక తీరి బాధమాత్రము సశేషముగ నున్నయెడ మరల వానికి ఘృతమును పలుమారు అప్పుడప్పుడు అభ్యాసముగ నుపయోగించవలెను.

—ॐ రక్తమోక్షణము చేయనిచో గుల్తము పక్వమగుననుట. ॐ—

మూ. రక్తపితృతివృద్ధత్వాత్ క్రియామనుపలభ్య చ,
యది గుల్తో విదహ్యేత శస్త్రం తత్ర భిషగ్జితమ్. 39

వ్యా. పాకావస్థప్రారంభముననే వైజెప్పినరీతిగ రక్తమోక్షణరూప చికిత్సను చేయనిచో రక్తంబును పిత్తంబును మిక్కిలి వృద్ధి నొంది గుల్తగ్రంథి పక్వమగును. అట్టియెడ శస్త్రచికిత్సనే చేయవలసి యుండును.

—ॐ పక్వముకాని గుల్తలక్షణము. ॐ—

మూ. గురుః కఠినసంస్థానః గూఢమాసాస్తరాశ్రయః,
అవివర్ణః స్థిరశ్చైవ హృషకోవ్ గుల్త ఉచ్యతే. 40

వ్యా. బరువును కఠినమైన యాకారము కల్గి శరీరమునందలి మాంసమున గూఢమై శరీరాంతర్భాగమునందలి యాశయముల నాశ్రయించి వివర్ణము లేక చలనము లేక స్థిరముగ నుండుగుల్మము పక్ష్యముకానిది యని యెరుంగునది.

— పక్ష్యమానగుల్మ లక్షణములు. —

మూ. దాహశూలా ర్తిసంక్షోభస్వప్న నాశారతిష్ఠ్యైః,
విదహ్యామానం జానీయాత్ గుల్మం తముపనాహయేత్. 41

వ్యా. గుల్మము, మంట, నొప్పి, పొటును కల్గి చలించుచుండి, నిదురబట్టక ఏ పనులయందును ఇచ్చలేక జ్వరము వ్యాపించి యున్నచో గుల్మము పాకావస్థ నొందు చున్నదని యెరుంగునది. అట్టి గుల్మమును శీఘ్రముగ పక్ష్యమగుటకై యష్టద్రవ్యములను లేవనము (పట్టు) వేసి చెమట బుట్టునట్లు (ఉపనాహ స్వేదమును) చేయవలెను.

— పక్ష్యగుల్మ లక్షణములు. —

మూ. విదాహలక్షణే గుల్మే బహిస్తుజ్జే సమున్నతే,
శ్వావే సరక్తవర్ణస్తే సంస్పర్శే వస్తిసన్నిభే. 42
నీవీడితోన్నతేస్తభే సుప్తే తత్సాంస్కర్షిపీడనాత్,
తత్రైవ విణ్ణితే శూలే సమ్పక్ష్వం గుల్మమాదిశేత్. 43

వ్యా. గుల్మగ్రంథి పక్ష్యమైనపుడు ఎత్తు కల్గి వెలుపలికి నున్నతముగ కనబడును. నడుమ శ్యామవర్ణంబును చుట్టు రక్తవర్ణంబును కల్గి చేత తాకినయెడ గాలిచే నిండి యుండునున్నతోలుతిత్తివలె వైకుంఠికి యుండును. చేతితో నదిమినప్పుడు (గుంటబడినను వెంటనే) వైకుంఠకును. దానిపార్శ్వమున పిసికినచో పర్తులముగ (గుండ్రనై) నుండి బాధ లేక పిండాకారముగ దానిచోటనే యుండును. ఈలక్షణములు కల్గిన గుల్మము పక్ష్యమైనదని యెరుంగునది.

ఇచ్చట నీవిషయము నెరుంగునది:—గుల్మము కేవలము దోషనముదాయమునే ఆశ్రయించి యుండును కాని రక్తమాంసాదిభాతువుల నాశ్రయించుట లేదు. అట్టి యెడ దీనికి పాకావస్థ యెట్లు కలుగు? కల్గుట కవకాశము లేదు. ఈవిషయమునే సుశ్రుతాచార్యు లిట్లుపదేశించిరి:—“న యస్తాదాత్త సచయం గచ్ఛత్యుస్త్రివ బుద్బుదః, అన్తస్సరసి యస్తాచ్చ న పాకముపయోజ్యతః.” ఈగుల్మము నీటిలో నీటిబుడగ పుట్టి యుండే యెట్లులేలుచుండునో, అత్తైరంగుననే వాతాదిదోషవై గుణ్యమున గుల్మముజనించి

వానినే యాశ్రయించి యుండును కావున నిది యితరప్రణములవలె రక్తమాంసాది దూష్యసంబంధము లేకుండుటవలన పక్షము కానేరదని యర్థము. ఇట్లుండ ఇచ్చట గుల్మమునకు పాకావస్థ నిరూపించుట యెట్లు సంగతము అన్నచో పైనిరూపింపబడిన గుల్మము రసరక్తాది దూష్యముల నొకవేళ నాశ్రయించి జనించినయెడ నయ్యది పాకావస్థ నొందును. దూష్యసంబంధము లేక దోషములనే యాశ్రయించి జనించిన గుల్మము పాకము నొందుటయే లేదని యీతంత్ర కారులయభిప్రాయము. గుల్మము దూష్యసంబంధమున గల్గినచో నయ్యది విద్రధియని నామాంతరముచే జెప్పబడును. ఈభావమునే సూచించుచు సుశ్రుతాచార్యులును గుల్మవిద్రదిభేదముల నిట్లు వివరించిరి:— “న విబధ్నోఽస్తి గుల్మస్య విద్రధిస్సనిబధ్ననః, గుల్మస్థివృత్తి దోషే స్వే విద్రధిర్నాసశోణితే. విద్రధిః పచ్యతే తస్మాత్ గుల్మః క్వాపి న పచ్యతే” కేవలము దోషములనే యాశ్రయించి గ్రంథిరూపముగ నుండునది గుల్మము. ఇది పక్షము కాదు. రక్తమాంసముల నాశ్రయించి యుండు గ్రంథి విద్రధి ఇయ్యది పక్షమగును. అని ఫలితార్థము. మరియు సీవిషయము స్థలాంతరమున మాచే వివరింపబడినది.

—౨౭ పక్షగుల్మమున శస్త్రచికిత్సావిధానము. ౨౭—

మూ. తత్ర ధాన్వస్తరీయాణామధికారః క్రియావిధౌ,
వైద్యానాం కృతయోగ్యానాం వ్యధశోధనరోపణే. 44

వ్యా. వై జెప్పినరీతిగ గుల్మము పక్షమై యున్నపుడు కేవలము శస్త్రచికిత్సనే చేయవలెను. కావున ధన్వంతర్యవతారమునొందిన సుశ్రుతాచార్యప్రాక్త శల్యతంత్రమును చక్కగ జదివి వ్యధన-శోధన-రోపణములయం దారితేరి అట్టి శస్త్రచికిత్సయందు అభ్యాసపశముచే నైపుణము నొందిన వైద్యులకు అధికారము కల్గియుండును. (భేదన భేదనాది శస్త్రకర్మలయందు సమర్థులగువైద్యులు ప్రణచికిత్సావిధానము నవలంబించి పక్షగుల్మములకు చికిత్సజేయ నర్హులకాని కేవలము కాయచికిత్సానిపుణులు చికిత్స చేయజాలరని యభిప్రాయము.)

—౨౮ స్థలభేదముచే పక్షగుల్మలక్షణములు. ౨౮—

మూ. అస్తర్భాగస్య చాప్యేతత్ పచ్యమానస్య లక్షణం,
హృత్క్రిడశూనతాస్తథే (హృత్క్రిడశూలమస్తథే)
బహిష్టే పార్శ్వనిర్గతిః. 45

వ్యా. అట్టి గుల్మము శరీరాంతర్భాగమున (కోష్ఠమధ్యమున) పక్షమైనచో
చ-చి-35

హృదయమునను రోమునను వాపు (నొప్పి) కల్గును. బాహ్యభాగమున పక్వమైనయెడ ప్రక్కలయందు పైకి కనబడును.

— ౭౭ పక్వగుల్మమునం దాహారాది నియమములు. ౭౭ —

మూ. పక్వస్రోతాంసి సంక్లేద్య వ్రజత్యూర్ధ్వచుఢోఽపి వా,
స్వయం ప్రవృత్తం తం దోషం ఉపేక్షేత హితాశనైః (శినిః). 46
దశాహం ద్వాదశాహం వా రక్ష భిషగుపద్రవాణ్,
అత ఊర్ధ్వం హితం పానం సర్పిషస్సవిశోధనమ్. 47
శుద్ధస్య తిక్తం సత్కౌద్రం ప్రయోగే సర్పిరిష్యతే,

వ్యా. పైజెప్పినరీతిగ లోపలనే పక్వమైన గుల్మమున స్రోతోమార్గములలో ద్రవమును కల్పించి యూర్ధ్వమార్గమున నైనను అభోమార్గమున నైనను దోషము బైట వెడలును. అతైరంగున దోషము తనంతనే వెడలునప్పుడు పదిదినములైనను పండ్రెండు దినములైనను రోగికి జ్వరము మున్నగు నుపద్రవముల గల్గినీయక యుపచరించుచు క్రిందజెప్పబడు హితాహారముల జేయుచు చికిత్స జేయక యుపేక్షించి యుండవలెను. పిమ్మట శోధనద్రవ్యములతో గూడినఘృతమును పానముచేయించవలెను. శుద్ధ కోష్ఠము కల్గినవానికి తిక్తరసద్రవ్యముల జేర్చి సిద్ధముచేయబడిన ఘృతము నుపయోగింప నగును. (ఇంతదనుక 33 వ శ్లోకముమొదలు చెప్పబడినది పిత్తగుల్మచికిత్సాస్క్రమము.)

— ౭౮ కఫజగుల్మమున చికిత్సాస్క్రమము, అందు లంకణము. ౭౮ —

మూ. శీతలైర్గురుభిస్సన్నిధైః గుల్మై జాతే కఫాత్తకే. 48
అవమ్యస్యాల్పకాయాగ్నేః కుర్యాల్లఘ్ననమాదితే,

వ్యా. శీతపీర్వంబులును గురుస్నిగ్ధగుణంబులు నగు నాహారాదులచే జనించిన కఫగుల్మమునందు వమనము చేయింప నర్హుడు కాక కాయాగ్ని మందముగ నున్న గుల్మ రోగికి తొలుత లంకణము చేయనగును.

— ౭౯ కఫజగుల్మమున వమనవిధి. ౭౯ —

మూ. మన్రోఽగ్నిః వేదనామన్దా గురు స్తిమితకోష్ఠతా. 49
సోక్లేశా చారుచిర్యస్య స గుల్మీ వమనోపగః,

వ్యా. కఫజగుల్మరోగము కలవానికి అగ్ని మాంద్యము, స్వల్పముగ వేదన, కోష్ఠము బరువుగను స్తిమితముగ నుండుట, వాంతి యగునట్లుండుట, అరుచి, ఈగుణములు కల్గి యుండునెడ, అట్టివానికి వమనము చేయించవగును.

—౧౭ లంఘన-వమనానంతరోపచారములు. ౧౭—

మూ. ఉష్ణై రేవోపచర్యశ్చ కృతే వమనలఙ్ఘనే. 50

యోజ్యశ్చాహారసంసర్గః భేషజైః కటుతి క్షకైః,

వ్యా. వైజెష్ఠినరీతిగ తొలుత లంకణము చేసి, వమనార్థునకు వమనముచేసిన పిదప ఉష్ణములగు నుపచారములనే వానికి చేయవలగును. ఆహారపదార్థములలో కటుతి క్త రసములు గలయాషధప్రవృత్తుల జేర్చి సంస్కరించి యుపయోగింపవలెను.

—౧౮ కఫగుల్మమున స్వేదనము. ౧౮—

మూ. సానాహం సవిబద్ధం చ గుల్మం కఠినమున్న తమ్. 51

దృష్ట్వాదౌ స్వేదయేద్యుక్త్యా స్విన్నం చ విలయేద్భిషక్,

వ్యా. కడుపుబ్బి మలము బద్ధగించి గుల్మము కఠినముగను ఉన్నతముగను ఉన్నచో యుక్తియుక్తముగ చెమట పుట్టింది గుల్మమును కరిగింపజేయవలెను.

—౧౯ ఘృతపానము. ౧౯—

మూ. లఙ్ఘనోల్లేఖనే స్వేదే కృతేఽగ్నౌ సంప్రధుక్షితే. 52

కఫగుల్మై పిబేత్కాలే సత్కారకటుకం ఘృతమ్,

వ్యా. వైజెష్ఠినవిధముగ లంకణమును, వమనమును స్వేదవిధిని ఆయాకర్తమున కర్తులగు కఫగుల్మరోగులకు విధ్యుక్తప్రకారము చేసినపిదప దానివలన జఠరాగ్ని దీప్తి కల్గినప్పుడు తౌరములతోడను కటురసప్రవృత్తులతోడను సిద్ధముచేయబడిన ఘృతమును ఉచితకాలమున త్రాగింపవలెను.

—౨౦ కఫగుల్మమున శోధనవిధి వస్తిప్రయోగము. ౨౦—

మూ. స్థానాదపస్పృతం జ్ఞాత్వా కఫగుల్మం విరేచనైః. 53

సన్నేహార్వస్తిభిర్వాపి శోధయేద్దాశమూలకైః,

వ్యా. వైజెష్ఠిన క్రియావిధానముచే కఫగుల్మము స్వస్థానమునుండి చలించి నట్లు కనబడినచో స్నేహమూలతోను దశమూలకషాయములతోను కూడిన వస్తువుల ప్రయోగించి శోధనము చేయవలెను. (దశమూల వస్తివిధానము వస్తివిధ్యధ్యాయమున చూడ దగినది.)

— ౧౭ కఫగుల్మమున గుడికాదిప్రయోగయుక్తసమయము. ౧౭ —

మూ. మద్దేఽగ్నావనిలే మూఢే జ్ఞాత్వా సన్నేహమాశయమ్. 54

గుడికాచూర్ణనిర్యాహః ప్రయోజ్యః కఫగుల్మినాం,

వ్యా. కఫగుల్మము కలవారికి అగ్ని మందగించి వాతము వ్యాపించి గుల్మస్థానమైన యాశయము స్నిగ్ధముగ నున్నచో దానిని గమనించి క్రిందజెప్పబడు గుడికలను చూర్ణములను కషాయములను ప్రయోగించవలెను.

— ౧౮ కఫగుల్మమున ఊర-అరిష్ట-అగ్నికర్మయుక్తసమయము. ౧౮ —

మూ. కృతమూలం మహావాస్తుం కఠినం స్తిమితం గురుమ్. 55

జయేత్కఫకృతం గుల్మం ఊరాఠిష్టాగ్నికర్మభిః,

వ్యా. కఫగుల్మము అంశర్థాతువులయందు దృఢముగ పాదుకుని శోష్ణమునందు బలముగ వ్యాపించి కఠినమై మొద్దుబారి బరువుగ నున్నచో క్రిందజెప్పబడు ఊరములను అరిష్టములను అగ్నికర్మను విధ్యుక్తప్రకారముగ బ్రయోగించి శమింపజేయవలెను. (ఊరప్రయోగవిధానము శల్యతంత్రమునకు సంబంధించినది కావున నచ్చట విస్తరముగ జెప్పబడినది. ఇచ్చట నూచనామాత్రముగ నుండును. గ్రహణ్యధ్యయమున గూడ జెప్పబడును. అగ్నికర్మ మాత్రము ఇచ్చట సంక్షేపముగ జెప్పబడును.)

— ౧౯ ఊరప్రయోగవిధి, దాన గల్గుగుణము. ౧౯ —

మూ. దోషప్రకృతిగుల్మర్తు యోగం బుధ్వా కఫోల్బణే. 56

బలదోషప్రమాణజ్ఞః ఊరం గుల్మే ప్రయోజయేత్,

ఏకాస్తరం ద్వ్యస్తరం వా త్ర్యహం విశ్రమ్య వా పునః. 57

శరీరబలదోషాణాం వృద్ధిక్షపణకోవిదః,

శ్లేష్మాణం మధురం స్నిగ్ధం మాంసక్షీరఘృతాశినః. 58

ఛిత్వా చ్ఛిత్వాశయాత్ ఊరః క్షరత్వాత్ ఊరయత్యధః,

వ్యా. కఫరూపమైన దోషమును, శరీరప్రకృతిని, గుల్మముయొక్క పరిస్థితిని, హేమంత శిశిరరూపమైన ఋతువును (శీతకాలమును), ఔషధయోగమును, వీని నన్నిటిని చక్కగ తెలిసికొని తైద్యవరుడు కఫప్రకోపమున జనించిన గుల్మమున ఊరమును ఉపయోగించవలెను. మరియు శరీరబలము మున్నగువాని పరిస్థితినిబట్టి తత్తదనుగుణముగ ఒకదినమునైన రెండుదినములనైనను లేక మూడుదినములనైనను నడుమ విక్రంతినిచ్చి

శరీరబలమును వృద్ధినిొందించుటకును దోషముల హరింపజేయుటకును పలుమారు ట్తారమును ఇయ్యనగును.

మరియు వైశేష్ఠినవిధముగ ట్తారము నుపయోగించునపుడు మధురంబును స్నిగ్ధంబును సగునాహారమును మాంసమును నేలిని అపు పాలను విశేషముగ భుజించుచున్నయెడ శరీరబలము తగ్గక కఫమును ఛేదించి కఫాశయము గుల్మస్థానమునుండి ట్తారము వెలుపలకు ద్రోయును. దోషమును ద్రవంపజేసి వెలికిం దోయున్వభావము కల్గియుండుట చేత నే నీయది ట్తారమని యన్వర్థముగ జెప్పబడును.

ఇచ్చట “దోషప్రకృతిగుల్మర్తుయోగం బుధ్వా” అనుచోట కఫగుల్మమునందు కఫరూపదోషమును కఫప్రకృతిని కఠినరూపమైనగుల్మమును కఫహరమైనయాషధయోగమును చక్కగ గమనించి అట్టి పరిస్థితి నుండు గుల్మమున శీతస్వభావమైన హేమంత శిశిరముతువులలో నొకసమయమున ట్తారమును ప్రయోగింపవలెనని భావము నెరుంగునది.

మరియు “వృద్ధిక్షవణికోవిద్య” అనుటవలన ట్తారము మిగుల తీవ్రమైన యాషధమగుటచే నొకసమయమున శరీరబలమునకు హానిచేయజూచును. కావున శరీరబలమునకు హాని లేదనియు దోషము హరించుచున్నదనియు చక్కగ గమనించి, మధురస్నిగ్ధాద్యా హారములచే బలమును వృద్ధినిందించుచు ట్తారము నుపయోగింపవలెనని భావము.

❖ కఫగుల్మమున అరిష్టప్రయోగము. ❖

మూ. మద్ధేఽగ్నావరుచౌ సాత్త్యే మద్యే సన్నేహమశ్నతామ్. 59

ప్రయోజ్యః మార్గశుద్ధ్యర్థం అరిష్టాః కఫగుల్మినాం,

వ్యా. కఫగుల్మరోగము కలవారికి జఠరాగ్ని మందగించి యరుచి కల్గియున్నయెడ మద్యపానము అలవాటుగ నున్నవారికిని స్నిగ్ధమైన యాహారమును భుజించువారికిని స్రోతోమార్గము శుద్ధమగుటకై యరిష్టములను ప్రయోగింపవలెను.

❖ రూఢమూలమగు కఫగుల్మమునం దగ్నికర్షవిధి. ❖

మూ. లఙ్ఘనోల్లేఖనై స్సేవ్యదైః సర్పిః పానై ర్విరేచనైః. 60

పస్తిభిః గుడికాచూర్ణతౌరారిష్టగణై రపి,

తైష్ఠికః కృతమూలత్వాత్ యస్య గుల్మో న శామ్యతి. 61

తస్య దాహో హృతే రక్తే శరలోహాదిభిర్నితః,

ఔష్ణ్యాత్ తైష్ఠ్యాచ్చ శమయే దగ్నిర్గుల్మే కఫానితా. 62

తయోశ్శమాచ్చ సంఘాతః గుల్మస్య వినివర్తతే,

వ్యా. రాజయత్నరోగమున చెప్పబడిన షట్పలఘృతమునైన పానముచేసినచో గుల్మములు శమించును. ఆఘృతయోగమున పంచమూలములను యవతౌరమును ప్రత్యేక మొక్కక పలమువంతున (అన్నియు చేరి యారుపలములు) ప్రథమరిమితముగు ఘృతమున జేర్చి, అందు సమభాగము పాలనైనను, ప్రసన్నమును మధ్యవిశేషమునైనను (మధ్యముపైలేట), సురామధ్యమునైనను, దానిష్టుపండ్లరసమునైనను, పెరుగుమీది లేటనీటి నైనను, పాలకు బదులుగ ఘృతమునకు సమభాగము గూర్చి పక్వముజేసి యాషట్పల ఘృతమును పానముచేయనగును. (షట్పలఘృతయోగమును వాగ్భటాచార్యులు యత్న చికిత్సితమున నిట్లుచెప్పిరి:—“పంచకోలయవతౌర షట్పలేన పచేత్ ఘృతమ్, ప్రస్థోన్లితం తుల్యపయః స్తోతసాం తద్విశోధనమ్. గుల్మజ్వరోదరష్టిహగ్రహణీషాణ్ణపీనసాన్, శ్వాసకాసాగ్నిసదనశ్వయధూర్ధ్వానిలాజ్ బయేత్” పంచకోలములన (పిప్పళ్లు, మోడి, చవ్వము, చిత్రమూలము, శుంఠి) ఈయైదును యవతౌరమును ప్రత్యేక మొక్కపలము వంతున ఆరుపలము లగును. కావున సీఘృతము షట్పలఘృతమని చెప్పబడెను. ఈయోగముననే పాలకు బదులు పైజెప్పబడిన ప్రసన్నము మున్నగు ద్రవములలో దేనినైనను చేర్చి పక్వముచేయుట యిచ్చట విశేషవిధి.)

ఈతంత్రకారులును షట్పలఘృతయోగమును రాజయత్నచికిత్సితమున నిట్లు చెప్పిరి:—“పిప్పలీషిప్పలీమూలచవ్యచిత్రకనాగరైః, సయావళూకైస్సక్షీరైః స్తోతసాం శోధనం ఘృతమ్” (చికిత్స-ఆ. ౯, శ్లోక. ౧౬౯) ఇచ్చట కల్కద్రవ్యములకును ఘృతమునకును పరిమితి మాత్రము చెప్పియుండలేదు.

❧ వాతగుల్మహరహింగుసౌవర్చలాదిఘృతము. ❧

మూ. హింజ్లుసౌవర్చలాఽజాజీబిడదాడిమదీప్యకైః,
పుష్కరవ్యోషధాన్యాకవేతసతౌరచిత్రకైః. 69
శటీవచాఽజగన్దైలా సురనైశ్చ విపాచితమ్.

శూలానాహహరం సర్పిః దధ్వా చాఽనిలగుల్మనుత్. 70
(ఇతి హింజ్లుసౌవర్చలాద్యం ఘృతమ్.)

వ్యా. ఇంగువ, సౌవర్చలలవణము, జీలకర, బిడాలవణము, దానిష్టుకాయబెరడు, ఓనుము, మెట్టదామర, త్రికటుకములు (శుంఠి పిప్పలి మిరియాలు), దనియాలు, అష్టవేతసము, యవతౌరము, చిత్రమూలము, కచోరములు, వస, వాయంట, ఏలకులు, తులసి, వీని నన్నిటిని సమభాగములంగ కల్కముచేసి కల్కసముదాయమునకు నాల్గింతలు

ఘృతమున జేర్చి అందు ఘృతమునకు నాల్గింతలు పెరుగు చేర్చి ఘృతపాకవిధి ప్రకారము పక్వముచేసి సేవించినచో వాతగుల్మమును హరించును. శూలను కడుపుబ్బరమును శమింప జేయును.

ఇచ్చట నీవిమర్శనము నెరుంగునది:—పైజెప్పిన యోగమున చరకవ్యాఖ్యానమున “దధిచతుర్థణం ద్రవత్వాత్” అని చక్రపాణి చెప్పియుండుటంబట్టి తదనుసారముగ ఘృతమునకు పెరుగు నాల్గింత లుండవలెనని పైని వివరించితిమి. అష్టాంగహృదయ వ్యాఖ్యాత యాయోగముననే “హింగుసౌవర్చలవ్యోష.....దధిసంయుతైః.” (అష్టాంగ. చి. అ. ౧౪. శ్లో. ౧౦.) అనుచోట “ద్రవ్యేభ్యస్సమం ఘృతమ్, ఘృతసమం దధి, ఘృతాచ్చతుర్థణం జలమితి అత్ర పాకక్రమః.” అని సర్వాంగసుందరవ్యాఖ్యలా చెప్పియున్నారు. ఈవ్యాఖ్యప్రకారము ఘృతమునకు సమము దధియు, ఘృతచతుర్థణము జలంబును చేర్చవలెనని తెలిసెడిది. మరియు “స్వరసక్షీరమాంగలైః పాశో యత్రేరితః క్వచిత్, జలం చతుర్థణం తత్ర పీర్వాధానార్థమావపేత్.” అను విశేషపరిభాషయు సర్వాంగసుందరవ్యాఖ్యనే అనువదించుచున్నది. ఏది యెట్లున్నను ఔషధగుణము ఘృతమున సంక్రమించుటకై చతుర్థణజలమును చేర్చుట సమంజసమని తోచెడిది.

మరియు “దుగ్ధే దధ్ని రసే తక్రే కల్కా దేయోఽష్టమాంశికః, కల్కస్య సమ్యక్పార్థం తోయమత్ర చతుర్థణమ్.” అనుపరిభాషావచనముచేత పెరుగు చేర్చి సిద్ధముచేయబడు ఈఘృతయోగమున ఘృతమునకు ఎనిమిదవపాలు కల్కమును జేర్చి కల్కము చక్కగ పక్వమగుటకై ఘృతమునకు నాల్గింతలు జలమును చేర్చవలెనని తెలిసెడిది. ఈయోగమునకు సజాతీయములగు ఘృతతైలయోగములయందెల్ల నీకల్పనావధితి నెరుంగునది.

❦ హపుషాదిఘృతము. ❦

మూ. హపుషావ్యోషపృథ్వీకా చవ్యచిత్రకనైఋతైః,

సాఽజాజిపిప్లవీమూలదీప్యకై ర్విపచ్ఛేద్భృతమ్.

71

సకోలమూలకరసం సక్షీరదధిదాడిమం,

తత్పరం వాతగుల్మఘ్నం శూలాఽఽనాహవిమోక్షణమ్.

72

యోన్యర్శోగ్రహణీదోషశ్వాసకాసాఽరుచిజ్వరాః,

వస్తిహృత్పార్శ్వశూలం చ ఘృతమేతద్వ్యపోహతి.

73

(ఇతి హపుషాద్యం ఘృతమ్.)

వ్యా. కఫజగుల్మము రూఢమూలమై బలిష్ఠముగ నుండుటవలన వైని “శీతలైః గురుభిస్సన్నిధైః.....లఙ్ఘనమాదితః” (౪౮.) అని యుపక్రమించి యంతదనుక చికిత్సాక్రమమున జెప్పబడిన లంఘనము ఉల్లేఖనము (వమనము), స్వేదవిధి, ఘృత పానము, విశేచనము, వస్త్రప్రయోగము, గుడికలు, చూర్ణములు, ఔరములు, అరిష్టములు, అనునచికిత్సావిధానములచేతను కూడ శమించుకొనబడెడి ఆట్టి గుల్మమును తొలుత దుష్టరక్తమును వెడలించి శరలోహము మున్నగువానిచేత గుల్మస్థలమున రక్షబెట్టవలెను. (ఆట్టి లోహశలాకను నిప్పున కాల్చి గుల్మముండుస్థలమున విఘ్నక్రమము కాల్చు వలెను.)

అతైరంగున కాల్చినచో నన్ని ఉష్ణతీక్షణస్వభావములు కల్గియుండుటవలన శీత ప్రధానములైన కఫవాతములను శమింపజేయును. కఫవాతములు రెండును శమించుట వలన దాన గల్గిన గుల్మసంఘాతము తనంతనే శమించును.

—ॐ ఔరాగ్నికర్మలవిషయము. ॐ—

మూ. దాహే ధాన్వస్తరియాణాం అత్రాపి భిషజాం బలమ్. 63

ఔరప్రయోగే భిషజాం ఔరతస్త్రవిదాం బలం,

వ్యా. అగ్నికర్మ చేయుటకును శల్యతంత్రవేత్తలును ధన్వంతరమతావలంబులు నగువైద్యులకే యధికారము, ఔరప్రయోగంబును ప్రత్యేకవిధానమగుటవలన ఔర విధానమును దెలుపునట్టి తంత్రమునందు ప్రతిభాకాలులగు వైద్యులే చేయనగును, (కావున శస్త్రకర్మను బోలె ఔరాగ్నికర్మలును ప్రత్యేక తంత్రజ్ఞేయము లగుటంజేసి కాయచికిత్సాప్రధానమగు నీతంత్రమున వివరింపబడవని యభిప్రాయము). ఇతైరంగున వాతిక-పైత్తిక-శైష్వికగుల్మముల మూటికిని చికిత్సాక్రమము స్రుతిజ్ఞానుసారముగ వివరింప బడెను.)

—ॐ ద్వంద్వజ-సాన్నిపాతికగుల్మచికిత్సానిదేశము. ॐ—

మూ. వ్యామిశ్రదోషే వ్యామిశ్ర ఏష ఏవ విధిక్రమః. 64

వ్యా. మరియు దోషద్వయ సంస్కరమున జనించిన వాతపిత్త-వాతకఫ-పిత్తకఫ గుల్మములయందును లక్షణద్వయసంస్కరముచే గమనించి వైని వేరువేరుగ నాయా దోషములకు చెప్పిన చికిత్సాద్వయమును మేళనము చేసి చికిత్సచేయనగును. త్రిదోష ప్రకోపమున జనించిన సాన్నిపాతిక గుల్మమునకును చికిత్సాసంస్కరరూపముగ చికిత్స చేయనగును.

—౧౧ గుల్మహరసిద్ధయోగములు, అందు వాతగుల్మమునకు త్రూషణాధిఘృతము. ౧౧—

మూ. సిద్ధానతః ప్రవత్యోమి యోగా౯ గుల్మనిబర్హణా౯,

త్రూషణత్రిఫలాధాన్యవిడజ్జచవ్యచిత్రకైః.

65

కల్మీకృతైర్ఘృతం సిద్ధం సక్షీరం వాతగుల్మనుత్,

(ఇతి త్రూషణాధిఘృతమ్.)

వ్యా. చికిత్సాక్రమమును జెప్పినపిదప ప్రతిజ్ఞానుసారముగ ఘృతములు మున్నగు సిద్ధయోగములు చెప్పబడును:— త్రికటుకములు, (శుంఠి-పిప్పలి-మిరియాలు), త్రిఫలములు (కరక-తాని-ఉసిరికకాయలు), వాయువిడంగములు, చెవ్యము, చిత్రమూలము, ఈయాషధములను సమభాగములుగ చేర్చి కల్కముచేసి కల్కమునకు నాల్గింతలు ఘృతమును, ఘృతమునకు నాల్గింతలు ఆవుపాలును చేర్చి ఘృతపాకవిధిప్రకారము పక్వముజేసి సేవించినచో వాతగుల్మమును హరించును.

ఇచ్చట క్షీరమొక్కటియే ద్రవము నిర్దేశింపబడినది. కావున— “స్నేహపాక విధాయత్ర క్షీరమేకస్తు కథ్యతే, తోయాదీనామనిర్దేశే క్షీరమేవ చతుర్థణమ్.” అను విశేషపరిభాషచేత ఘృతమునకు నాల్గింతలు క్షీరమును జేర్చవలెను. ఇట్టిస్థలములయం దెల్ల నీపరిభాషనే యనుసరించునది.

—౧౨ రెండవ త్రూషణాధిఘృతము. ౧౨—

మూ. ఏత ఏవ చ కల్కాస్మయ్యః కషాయః షష్ఠామూలికః.

66

ద్విషష్ఠామూలికో వాపి తత్ ఘృతం గుల్మనుత్పరమ్,

(ఇతి త్రూషణాధిఘృతమపరమ్.)

వ్యా. వైజెప్పబడిన త్రికటుకములు మున్నగు ద్రవ్యముల కల్కముగ జేర్చి పంచమూలకషాయమునైనను ద్విషపంచమూలకషాయమునైనను ద్రవముగ జేర్చి పక్వము చేయబడినఘృతము గుల్మముల హరించుటకు మిగుల నుత్తమముగ నుండును. (ఇచ్చట “స్నేహాత్తోయం చతుర్థణం” అనుసామాన్యపరిభాషచేత ఘృతమునకు నాల్గింతలు పంచమూలకషాయమును, నాల్గవపాలు త్రికటుకాది కల్కమును జేర్చి పక్వము చేయునది.)

—౧౩ వాతగుల్మహరషట్పలఘృతము. ౧౩—

మూ. షట్పలం వా పిబేత్సర్పిః యదుక్తం రాజయత్క్షణి.

67

ప్రసన్నయా వా క్షీరార్థం (క్షీరోత్థం) సురయా దాడిమేన వా,

దధ్నస్సరేణ వా కార్యం ఘృతం మాచుతగుల్మనుత్.

68

వ్యా. విత్తుబోధతరము, త్రికటుకములు, పెద్దయేలకులు, చవ్వము, చిత్రమూలము, నైంధవలవణము, జీలకర, పిప్పళ్లుమూలము (మోడి), ఓమము వీని నన్నిటిని సమభాగముగ జేర్చి కల్కము జేసి దీనికి నాల్గింతలు ఘృతమును (ఆవు నేటిని) జేర్చి, అందు రేగుపండ్లరసమును, ముల్లంగిరసమును, ఆవుపెరుగును, ఆవుపాలను, పుల్లదానిమ్మపండ్లరసమును ఈద్రవముల నొక్కొకటి ఘృతమునకు సమభాగముగ నుండునట్లు చేర్చి ఘృతపాకవిధిప్రకారము పక్వముచేయవలెను. ఈఘృతము వాతగుల్మమును హరించుటకు మిగుల ప్రశస్తము. మరియు శూలను కడుపుబ్బరమును పోగొట్టును. యోనిదోషములను ఆరోగ్యోగమును, గ్రహణిరోగమును, శ్వాస-కాసములను, ఆరుచిని, జ్వరమును, వస్త్రీ (మూత్రపులిత్తి)యందును హృదయమునందును పార్శ్వములయందును కల్మశూలను హరించును.

ఇచ్చట “ద్రవాణి యత్ర స్నేహేషు పఞ్చాదీని భవంతి హి, తత్ర స్నేహ సమాన్యాహుః యథాపూర్వం చతుర్థణమ్.” అనుపరిభాష ననుసరించి రేగుపండ్లరసమున్నగు నైదుద్రవములు చేరుటవలన నొక్కొకద్రవమును ఘృతమునకు సమభాగముగ నుండునట్లు చేర్చవలెను. “సక్షీరదాడిమమ్” అనుచోట ద్రవమధ్యమున పరింపబడిన దాడిమశబ్దముచేత దానివర్ధనమునే గ్రహించు టుచితము. తంత్రాంతరమున నీవిషయము ఇట్లు స్పష్టముగ జెప్పబడినది:—“పుణ్యీకాజీరకవ్యోష హపుషాజాజీనైన్దవైః, సచవ్య పిప్పలీమూలైః పహ్నిదీప్యకసంయుతైః. మూలదాడిమకోలానాం రసే, దధ్ని పయస్యసి, సిద్ధం ఘృతం జయేద్ధల్తం పహ్నిసస్థిపనం పరమ్.”

❧ వాతగుల్మహరపిప్పల్యాదిఘృతము. ❧

మూ. పిప్పల్యాః పిచురధ్యర్థో దాడిమూద్విపలం, పలం,
థాన్యాత్, పఞ్చఘృతాత్, శుణ్ఠ్యాః కర్షః, క్షీరం చతుర్థణమ్. 74
సిద్ధమేతైః ఘృతం సద్యః వాతగుల్మం వ్యపోహతి,
యోనిశూలం శిరశ్శూలం అర్ఙ్గాసి విషమజ్వరమ్. 75
(ఇతి పిప్పల్యాద్యం ఘృతం.)

వ్యా. పిప్పళ్లు ఒకటిన్నరకర్షము, దానిమ్మబెరడు రెండుపలములు, దనియాలు ఒక పలము, ఆవు నెయ్యి ఏడుపలములు, శుంఠి ఒకకర్షము, ఆవుపాలు ఘృతమునకు నాల్గింతలు (ఇరుపదిపలములు), వీని నన్నిటిగ నొకటిగ గూర్చి ఘృతపాకవిధిప్రకారము పక్వము జేయునది. ఈఘృతము నుపయోగించినచో వాతగుల్మమును శీఘ్రముగ శమింపజేయును.

పరియు దీనివలన యోనికూలంబును, తలపోటును; అర్కస్సులు (గుదాంతురములు)ను, ఎవనుజ్వరంబును హరించును.

ఇచ్చట పిప్పళ్లు మున్నగు కల్కద్రవ్యములు అన్నియు చేరి మూడున్నరవరకవలచుగును. ఘృతము విదుపలములు కావున కల్కము సామాన్యపరిభాషాక్తమునకన్న నెక్కువ యగును. అయినను విశేషవిధానముచే దోషావహము కాదని యెరుంగునది. ఈవిషయము గ్రంథాంతరమున నిట్లు అదేశింపబడినది:—“నిర్దేశః శ్రూయతే నూనం ద్రవ్యాణాం యత్ర యాదృశః, తస్మిన్ న సంవిదాతవ్యః శబ్దాభావే ప్రసిద్ధితః.” ఏయోగమునందు ద్రవ్యములపరిమాణము మున్నగువిషయములయం దెట్లు నిర్దేశింపబడి యుండునో అచ్చట నదేవిధముగ పరిమాణమును గ్రహింపదగును. అట్టివిశేషవిధినిర్దేశము లేనిచోట సామాన్యవిధినిర్దేశ ప్రకారము ద్రవ్యపరిమాణమును గ్రహింపనగునని యర్థము. ఈయభిప్రాయమునే పరిభాషయందును ఇట్లు చెప్పబడినది:—“జలస్నేహాషధానాం చ ప్రమాణం యత్ర నేరితమ్, తత్ర స్యాదౌషధాత్ స్నేహః స్నేహోత్తోయం చతుర్థణమ్” ఇచ్చట ‘ప్రమాణం యత్ర నేరితమ్’ అని చెప్పుటచేత కల్కాదులకు పరిమాణము కంతతః చెప్పనిచోటనే యీపరిభాష ననుసరించి ద్రవ్యాదిప్రమాణమును కల్గింపవలెనని స్ఫుటముగ నేర్పడును.

—ॐ గుల్మహరచూర్ణ-వస్త్రీ-కషాయయోగాతిదేశము. ॐ—

మూ. ఘృతానామౌషధగణాః య ఏతే పరికీర్తితాః,

తే చూర్ణయోగాః వర్త్యంతాః కషాయాస్తే చ గుల్మినామ్. 76

వ్యా. ఈప్రకరణమున ఘృతయోగములకు చెప్పబడిన త్రూషణాది ద్రవ్యగణములను చూర్ణయోగములకును, ఫలవర్తియోగములకును, కషాయయోగములకు జేర్చి చూర్ణాదుల సిద్ధముచేసి గుల్మరోగుల కుపయోగింపవలెను.

—ॐ గుల్మహరచూర్ణానుపానములు, ఫలవర్తివిధానము. ॐ—

మూ. కోలదాడిమఘృత్తామృసురామణ్డామ్లకాశ్జితైః,

శూలానాహహారి వేయా బీజపూరరసేన వా. 77

చూర్ణాని మాతులుజ్గస్య భావితాని రసేన వా,

కుర్యాద్వర్తిస్సగుటికాః గుల్మనాహౌర్తిశాస్తయే. 78

వ్యా. వైశేష్యబడిన రీతిగ చేయబడిన చూర్ణయోగములను రేగుపండ్లరసము, దానిమృపండ్లరసము, వేడినీళ్లు, సురయను మద్యమువైతేట, పుల్లనిగంజి (పుల్లనీళ్లు), మాదీ

ఫలములరసము, అనునీద్రవములలో నొకదాని ననుపానముగ జేసి సేవించిన గుల్మమును శూలను కడుపుబ్బరమును హరించును.

మరియు ఆచూర్ణములను మాదీఫలరసమున భావనచేసి ఫలవర్తులుగను, గుటికలు గను సిద్ధముచేసి విధ్యుక్తప్రకారముగ నుపయోగించినచో గుల్మమును కడుపుబ్బరమును పోటును శమించును. ఇచ్చట కషాయములకు మాత్రము విశేషవిధి లేదు కావున కషాయ కల్పసామాన్యవిధిప్రకారము సిద్ధముచేసి యుపయోగింపదగును.

ఫలవర్తివిధి తంత్రాంతరమున నిట్లున్నది:—“ఘృతాభ్యక్తే గుదే క్షీప్తా శ్లక్షణాస్యా జ్ఞాప్తసన్నిభా, మలప్రవర్తినీ వర్తిః ఫలవర్తిశ్చ సా స్త్యుతా.”

— ౭౭ గుల్మహరహింశ్వాదిచూర్ణము, గుటికలును. —

మూ. హింజ్లు త్రికటుకం పాఠాం హపుషామభయాం శఠీం,
అజమోదాఽజగన్ధే చ తిన్దిడికాఽన్లువేతసా. 79
దాడిమం పుష్కరం ధాన్యం అజాజీం చిత్రకం వచాం,
ద్వాక్షారాలవణే ద్వే చ చవ్యం చైకత్ర చూర్ణయేత్. 80
చూర్ణమేతత్ ప్రయోక్తవ్యం అన్నపానేష్యనత్యయం,
ప్రాగ్భక్తమథవా వేయం మద్యేనోష్ణోదకేన వా. 81
పార్శ్వహృద్వస్తీశూలేషు గుల్మే వాతకఫాత్మకే,
ఆనాహే మూత్రకృచ్ఛేచ శూలే చ గుదయోనిజే. 82
గ్రహణ్యరోవికారేషు స్తీప్నిపాణ్డ్యామయేఽరుచౌ,
ఉరోవిబన్ధే హిక్మాయాం కానే శ్వాసే గలగ్రహే. 83
భావితం మాతులుజ్గస్య చూర్ణమేతద్రసేన వా,
బహుశో గుళికాః కార్యాః కార్తుకాస్సుయః తతోఽధికమ్. 84
(ఇతి హింశ్వాదిచూర్ణం గుటికా చ.)

వ్యా. ఇంగువ, త్రికటుకములు (శుంఠి-పిప్పలి-మిరియాలు), చిరుబొద్ది, బోడ తరము, కరకకాయలు, కచూరములు, ఓమము, కుక్కవాయింట, చింతపండు, అల్లువేత సము (పుల్లప్రబ్బలి), దానిమ్మ, పెట్టదామర, దనియాలు, జీలకర, చిత్రమూలము, వసు, సర్జక్షారము, యవక్షారము, సైంధవలవణము, సౌవర్చలవణము, చవ్యము వీని నన్నిటినీ సమభాగములుగ గూర్చి చూర్ణముచేసి అన్నపానములతో జేర్చి తొలుత పరగడుపున సేవించవలెను. లేక మద్యముతో నైనను ఉష్ణోదకముతో నైనను అనుపానముగ జేర్చి

భుజించుటకు మునుమున్ను త్రాగవలెను. ఇత్తెరంగున పార్శ్వశూలయందును, హృదయ శూలయందును, వస్త్రీశూలయందును, వాతకఫగుల్మములయందును, కడుపుబ్బరమునందును, మూత్రకృచ్ఛమునందును, గుదమునందును యోనియందును కల్లు శూలయందును, గ్రహణిరోగమునందును, అర్శోరోగమునందును, స్త్రీహృద్ధియందును, పాండురోగము నందును, అరుచియందును, రొమ్ముపట్టునందును, ఎక్కిళ్లయందును, శ్వాసకాసముల యందును ఉపయోగించవగును. (అష్టవేతనమును పుల్లప్రబ్బలి, పుల్లబచ్చలి, చుక్కూర, అని నామాంతరములచే లోకమున చెప్పెదరు.)

మరియు నీచూర్ణమును మాదీఫలములరసమున పలుమారు భావనచేసి గుటికలు (మాత్రలు)గా చేసి యుపయోగించినచో మిక్కిలి ఫలవంతము లగును. (ఇచ్చట “కార్దుకాః స్వూతి, తతోఽధికమ్” అనగ చూర్ణమునకన్న గుటికలు “కార్దుకాః” కార్య సమర్థములు అగునని యర్థము. సర్వాంగసుందరవ్యాఖ్యానమున “మరీచికార్దుకతరాణ్” అనుచోట “కార్దుకతరాణ్-కార్యకరణసమర్థాణ్” అని వ్యాఖ్యానము చేసియున్నది).

❧ వాతగుల్మహరమాతులుంగాదియోగము. ❧

మూ. మాతులుజ్వరసో హి జ్ఞు దాడిమం విడనై న్ధవే,
సురామణ్డేన పాతవ్యం వాతగుల్మరుజాపహమ్. 85

వ్యా. మాతులుంగరసము, ఇంగువ, దానిమ్మపండు, బిడాలపండు, నైంధవలప ణము వీనిని సురయను మద్యముయొక్క లేటలో కలిపి త్రాగినయెడ వాతగుల్మమును హరించును.

❧ గుల్మదులకు శత్యాది చూర్ణము, గుటికలును. ❧

మూ. శతీపుష్కరహిజ్జిష్ణువేతసత్కారచిత్ర కాణ్,
థాన్యాకం చ యవానీం చ విడగ్లం నైన్ధవం వచామ్. 86
సచవ్యపిప్పలీమూలమజగన్ధాం సదాడిమాం,
అజాజీం చాఽజమోదాం చ చూర్ణం కృత్వా ప్రయోజయేత్.
రసేన మాతులుజ్వర మధుశుక్తేన (యుక్తేన) వా పునః,
భావితం గుటికాం కృత్వా సుపిష్టాం కోలసస్థితామ్. 88
గుల్మం స్త్రీహాసమానాహం శ్వాసం కాసమరోచకం,
హిక్మాం హృద్రోగమర్శాంసీ వివిధాం శిరసో రుజమ్. 89

సాక్ష్యామయం కఫోత్క్లేశం సర్వజాం చ ప్రవాహికాం,

సార్వప్రౌద్వస్తిశూలం చ గుటికైషా వ్యపోహతి.

90

(ఇతి శత్యాదిచూర్ణం, గుటికా చ.)

వ్యా. కచోరములు, మెట్టదామర, ఇంగువ, అష్టవేతనము, యవతొరము, చిత్రమూలము, దనియాలు, కురాసానియోమము, వాయువిడంగములు, సైంధవలవణము, వన, చవ్వము, కోడి, కుక్కవాయంట, దానిష్టబెరడు, జీలకర, పెద్దఓమము వీని నన్నిటిని సమభాగములుగ జేర్చి చూర్ణము చేసి యుక్తమైన యనుపానముతో నుపయోగించునది.

మరియు పైజెప్పిన చూర్ణమును మాదీఫలరసమునందును తేనెయందును భావన చేసి యారెంటిని కలిపి చక్కగ నూరి రేగుపండంటేసి గుటికలు చేసియైన నుపయోగింప నగును. దీనిని సేవించుటచేత గుల్మము, క్షీహవృద్ధి, కడుపుబ్బరము, తావనకాసములు, అరోచకము, ఎక్కిళ్లు, హృద్రోగము, అర్శోరోగము, పలుచెరంగులైన శిరోబాధలు, పాండురోగము, నోట కఫము నాంతియగుట, నన్నిహితమున కల్గిన ప్రవాహిక, సార్వశూల, హృదయశూల, వస్త్రశూల వీని నన్నింటిని హరింపజేయును.

❧ వాతగుల్మహరనాగరాదియుక్తక్షీరపానము. ❧

మూ. నాగరార్థపలం పిష్టా ద్వే పలే లుఖ్వితస్య చ,

లిలస్యైకం గుడపలం క్షీరేణోష్ణేన వా పిబేత్.

91

వాతగుల్మముదావర్తం యోనిశూలం చ నాశయేత్,

వ్యా. శుంఠి అరపలము, పొట్టొలిచిన నువ్వులు రెండుపలములు, జెల్లము ఒక పలము ఈమూడిటి నొకటిగ గూర్చి నూరి యుండలుచేసి వేడితవుపాలతో కలిపి త్రాగినచో వాతగుల్మమును ఉదావర్తమును యోనిశూలము హరించును. (ఈయోగము వ్యాధి యొక్క ప్రభావముచే పైజెప్పిన గుణము కల్గియుండునని యెరుంగునది.)

❧ వాతగుల్మమున సేరండతైలప్రయోగము. ❧

మూ. సిబేదేర్ణజం తైలం వారుణీమణ్ణమి శ్రితమ్.

92

తదేవ తైలం పయసా వాతగుల్మే పిబేన్నరః,

శ్లేష్మణ్యనుబలే పూర్వం హితం పిత్తానుగే పరమ్.

93

వ్యా. వాతగుల్మము కలవాడు అట్టివాతమునకు కఘము అనుబలముగ (సహకారిగ) నున్నపుడు అముదమును వారుణి యను మద్యముయొక్క తేటను కలిపి త్రాగుట

చాల మంచిది. అట్టివాతమునకు పితృము సహకారిగ నుండునెడ ఆవుపాలలో నాముదమును కలిపి త్రాగుట యుక్తము.

—ॐ వాతగుల్మహరలశునక్షీరయోగము. १౦—

మూ. సాధయేచ్ఛుద్ధశుష్కస్య లశునస్య చతుష్పలం,
క్షీరోదకేఽష్టగుణితే (క్షీరే జలాష్టగుణితే) క్షీరశేషంచనావిజేత్.
వాతగుల్మముదావర్తం గృద్ధ్రసీం విషమజ్వరం,
హృద్రోగం విద్రధిం శోథం సాధయత్యాశు తత్ప్రయః. 95
(ఇతి లశునక్షీరమ్.)

వ్యా. పొట్టు విడలీసి చక్కగ నెండిపబడిన వెల్లులి పాయల నాల్గుపలములను జలమును పాలును చేరి యుల్లిపాయలకు ఎనిమిదిభాగములు (ముప్పదిరెండుపలములు)గ నుండునట్లు గూర్చి, పాలు మాత్రము మిగులునట్లు చుండ కాచి యాపాలను త్రాగినచో వాతగుల్మమును, ఉదావర్తమును, గృద్ధ్రసీవాతమును, విషమజ్వరమును, హృద్రోగమును, విద్రధిని శోథ(నంజు)ను నశింపజేయును.

ఇచ్చట నాల్గుపలములు వెల్లులి పాయలు నీళ్లును పాలును కలిపి ఉల్లిపాయలకు ఎనిమిదింశలు చెప్పబడినది. అందును పాలకును నీళ్లకును పరిమితి ప్రత్యేకముగ జెప్పి యుండలేదు. కావున “భాగేఽష్టగుణితే సమమేవ దేయమ్” అను సామాన్యపరిభాషచేత నీళ్లును పాలును సమభాగములుగ నుండవలెను. అట్టియెడ పదునారుపలములు పాలును, పదునారుపలములు నీళ్లును కలిపినచో నీరెండును చేరి ఉల్లిపాయలకు ఎనిమిదింశలగును. పైజెప్పినరీతిని నీళ్లును పాలును కలిపి ముప్పదిరెండుపలములుగ గూర్చి అందు నాల్గుపలములు ఉల్లిపాయల జేర్చి క్షీరపాకము చేయవలెనని ఫలితార్థము.

మరియు తెల్లపాయలును క్షీరంబును నొకటిగ చేరిన విరుద్ధగుణముగట స్వభావమయినను ఇచ్చట వ్యాధిమహిమవలన అట్టి విరుద్ధగుణమును జూపకయే వ్యాధినివర్తకమగునని త్రికాలవేత్తలగు మహర్షులు గమనించి యిట్టియోగముల నుపదేశించిరని యెరుంగునది.

—ॐ గుల్మహరతైలాదిపంచకయోగము. ౧౧—

మూ. తైలం ప్రసన్నాం గోమూత్రమారనాశం యవాగ్రజం,
గుల్మం జఠరమానాహం పీతమేకత్ర సాధయేత్. 96
(ఇతి తైలపఞ్చకమ్.)

వ్యా. తైలము (ఆముదము), మధ్యముపైతేట, గోమూత్రము, ఆరనాళము (గంజి), యవతొరము ఈయైదిటి నొకటిగ జేర్చి త్రాగినయెడ గుల్తుంబును, జతరంబు (మహోదరము)ను శమించును. కడుపుబ్బరము నివర్తించును. (వాతప్రధానమైనది గుల్తుముగాన తైలశబ్దముచేత వాతహరమగు ఏరండతైలమే గ్రహింపవగును.)

ఇచ్చట ఆరనాళవిధానము నిట్లెరుంగునది:—“తులామితం పష్టికతండులం చ ప్రగృహ్య చాన్నం నిధివద్విధాయ, ద్రోణేఽమృసి క్షిప్త మథ త్రియామూ తత్సప్త రక్షేత్ పిహితం ప్రయత్నాత్ తతస్తు కల్కం సకలం నిరస్యేత్ తత్కాష్ఠికం కఢ్యత ఆరనాళమ్.” ఆరుపదినాళ్ల సంబావులవియ్యము నూరుపలములను అన్నముగజేసి యాయన్నమున నొకద్రోణపరిమితజలమును బోసి వండఁగా నునిచి మూతి బిగించి యెడు రాత్రులు గడచునందాక పదిలముగ నునిచి పిప్పట వెలికిం దీసి వడగట్టి పిప్పిని పారవైచిన యారసము కాంజీమనియు ఆరనాళమనియు చెప్పబడును. (పులిసినగంజియని ముఖ్యభావము.)

— ౯౭ గుల్తుమున శిలాజతుప్రయోగము. ౯౭ —

మూ. పఞ్చమూలీకపాయేణ సత్తో(క్షీ)రేణ శిలాజతు,

పిబేత్తస్య ప్రయోగేణ వాతగుల్తాత్ప్రముచ్యతే.

97

(ఇతి శిలాజతుప్రయోగః.)

వ్యా. శిలాజతువును పంచమూలహయము నైనను యవతొరొదకమునైనను (క్షీరమునైనను) అనుపానముగ జేసి త్రాగినచో వాతగుల్తుమును హరించును. (ఇచ్చట “సాలపర్ణి పృశ్నిపర్ణి బృహతీద్వయగోతురమ్” అనునట్టి హ్రస్వపంచమూలమును గ్రహించవలెనని చక్రపాణివ్యాఖ్యఁగా నున్నది.)

— ౯౮ వాతగుల్తుమున వాట్య(బలామూల)ప్రయోగము. ౯౮ —

మూ. వాట్యం యూషేణ పిప్పల్యాః మూలకానాం రసేన చ,

భుక్త్వా స్నిగ్ధముదావర్తాత్ వాతగుల్తాద్విముచ్యతే.

98

వ్యా. పిప్పలివియ్యముచే సిద్ధముచేయబడిన యూషమునందైనను, ముల్లంగిగడ్డల రసమునందైనను బలామూలమును కలిపి సేవించి స్నిగ్ధమైన యాహారమును భుజించినచో నుదావర్తంబును వాతగుల్తుంబును నివర్తించును. (ఇచ్చట వాట్యమున బలామూలము లేక పుష్కరమూలము అని యెరుంగునది.)

— ౯౯ గుల్తురోగమున చేయదగిన స్వేదవిధులు. ౯౯ —

మూ. శూలూనాహవిబద్ధార్థం స్వేదయేద్వాతగుల్తిసం,

స్వేదై స్వేదవిధాపుక్తైః నాడీప్రస్తరసజ్కురైః.

99

వ్యా. వాతగుల్మరోగికి శూలము, కడుపుబ్బరము, మలబంధము అను సీయవ
ద్రవములు కల్గినయెడ, స్వేదవిధ్యధ్యాయమున జెప్పబడిన స్వేదవిధులతో నాడీస్వేద
మును ప్రస్తరస్వేదమును సంకరస్వేదమును చేయవలెను. (ఈపరిగణనముచేత గుల్మరోగికి
ఈమూడుస్వేదములు దక్క తక్కిన స్నేహముల జేయం జనదని యెరుంగునది.)

— ౧౭ గుల్మహరములలో వస్త్రప్రాశస్త్యము. ౧౬ —

మూ. వస్త్రీకర్త పరం విద్యాత్ గుల్మఘ్నం తద్ధి మారుతం,
స్వే స్థానే ప్రథమం జిత్వా సద్యో గుల్మమసోహతి. 100

వ్యా. గుల్మహరములగు చికిత్సలలో వస్త్రీకర్తము చాల ప్రధానమైనది:—వస్త్రీ
విధానము వాతమును తొలుత స్వస్థానముననే జయించి వెంటనే గుల్మమును పోనడ
చును; కావున గుల్మమునకు వస్త్రీకర్త శ్రేష్ఠమైనది.

— ౧౮ గుల్మహరవస్తులు. ౧౭ —

మూ. తస్మాదభీష్ణశో గుల్మాః నిరూహైస్సానువాసనైః,
ప్రయుజ్యమానైః శామ్యంతి వాత-పిత్త-కఫాత్త కాః. 101
గుల్మఘ్నాః వివిధాః దిప్తాః సిద్ధాః సిద్ధిఘ్న వస్త్రయః,

వ్యా. వైజేష్ఠినవిధముగ గుల్మమునందు వస్త్రీకర్త చాల ప్రశస్తము కావున
నిరూహ-అనువాసనవస్తులను విధ్యుక్తప్రకారము పలుమారు ప్రయోగించినచో వాత-
పిత్త-కఫాత్తకములగు గుల్మము లన్నియు శమించును. అట్టి గుల్మహరములగు వస్తులు
సిద్ధిస్థానమున దృష్టఫలము లైనవి యనేకములు నిర్దేశింపబడినవి.

— ౧౯ గుల్మహరతైలములు. ౧౮ —

మూ. గుల్మఘ్నాని చ తైలాని వక్ష్యంతే వాతరోగికే. 102

తాని మారుతజే గుల్మే పానాభ్యక్తానువాసనైః,
ప్రయుక్తాన్యాశు సిద్ధ్యంతి తైలం హ్యనిలజిత్పరమ్. 103

నీలినీచూర్ణ సంయుక్తం పూర్వోక్తం ఘృతమేవ వా,
సమలాయ ప్రదాతవ్యం శోధనం వాతగుల్మినే. 104

వ్యా. వాతవ్యాధిచికిత్సమునందు గుల్మహరతైలములను అనేకము చెప్పబడును.
అట్టి తైలములను వాతగుల్మమున క్రింద చెప్పబడు నీలినీచూర్ణముతో జేర్చి యుప
యోగించినచో తైలము వాతహరములలో నుత్తమమైనది కావున శీఘ్రముగ వాత
గుల్మమును హరించును. లేక ముందు చెప్పబడిన త్ర్యుషణాదిఘృతములయందైనను

క్రింద చెప్పబడు నలిన్యాదిచూర్ణమును కలిపి వాతగుల్మమున శోధనమునకై యుపయోగింపవగును. అట్లు ప్రయోగించినచో వాతగుల్మము శీఘ్రముగ శమించును.

❧ నీలిన్యాదిచూర్ణయుక్తఘృతము. ౧౯ ❧

మూ. నీలినీలి త్రివృతాదస్తీపత్థ్యాకవిప్పల్లకై స్సహ,

శోధనార్థం ఘృతం దేయం సబిడతౌరనాగరమ్.

105

వ్యా. పెద్దనీలి, తెగడ, దంతి, కరకకాయలు, కంపిల్లకము, బిడాలపణము, యవతౌరము, శుంఠి, వీనిని చూర్ణముచేసి నేతితో కలిపి ప్రబలమైనదోషము కలగుల్మమున శోధనమునకై యుపయోగింపవలెను.

❧ నీలిన్యాదిఘృతము. ౨౦ ❧

మూ. నీలినీలి త్రిఫలాం రాస్నాం బలాం కటుకరోహిణీం,

పచేద్విడజం వ్యామ్రి చ పలికాని జలాధకే.

106

తేన పాదాపశేషేణ ఘృతప్రస్థం విపాచయేత్,

దధ్నః ప్రథేన సంయోజ్య సుధాక్షీరపలేన చ.

107

తతో ఘృతపలం దద్యాత్ యవాగూమ్జామిశ్రితం,

జీర్ణే సమ్యగ్విరిక్తం చ భోజయేద్దసభోజనం.

108

గుల్మకుష్ఠోదరవ్యజ్జశోఫపాణ్డామయజ్వరాః,

శ్విత్రం స్తీహానమున్తాదం ఘృతమేతద్వ్యపాహతి.

109

(ఇతి నీలిన్యాద్యం ఘృతమ్.)

వ్యా. పెద్దనీలి, త్రిఫలములు, సన్నరాష్ట్రము, చిట్టాముట్టి, కటుకరోహిణి, వాయువిడంగములు, వాకుడు, వీనిని ప్రత్యేక మొక్కక పలమువంతున జేర్చి యొక ఆధకప్రమాణ (అరువది నాల్గవలముల) జలములో వైచి యెనిమిదవపాలు (పదునారు పలములు) మిగులునట్లు కషాయము కాచి, అందు ఆవునెయ్యి ఒకప్రస్థంబును (పదునారు పలములు), ఆవుపెరుగు ఒకప్రస్థంబును, శేముడుపాలు ఒకపలంబును జేర్చి ఘృత పాకవిధిప్రకారము పక్వముచేసి యుంచునది. (ఇదియే నీలినిఘృతము) ఈఘృతము నొకపలపరిమితిని యవాగూమ్జగంజి లేటనీటితో కలిపి త్రాగించునది. ఔషధము చక్కగ జీర్ణమై విరేచనములు సరళముగ నైనపిదప మాంసరసముతో గూడిన యాహారమును భుజింపవగును. దీనివలన గుల్మము, కుష్ఠము, ఉదరము, వ్యంగము (ముఖముపైని కల్గుమంగు), శోఫ (నంజు), పాండురోగము, జ్వరము, శ్విత్రము,

,హము, ఉన్నాదము, ఈరోగముల నన్నిటిని యాఘృతము నిర్మూలము చేయనోపును. ఇచ్చట కషాయంబును పెరుగును వేరువేరుగ ఘృతమునకు సమానభాగము లగును.)

ఇచ్చట నీవిషయము నెరుంగునది:—తైలమునైనను ఘృతమునైనను పక్షము కీయవలె నన్నచో కల్కంబును కషాయాదిద్రవమును ఘృతతైలాదులలో చేర్చి పాకము కీయుట సంప్రదాయసిద్ధము; కాస్త్రసమృతంబును. అట్టియెడ కల్కద్రవతైలాదులకు గోషవిధిగ పరిమాణము చెప్పక యున్నచో నాస్థలములయందెల్ల స్నేహద్రవ్యమునకు నాల్గవవంతు కల్కంబును, నాలుగింతల ద్రవమును చేర్చి పక్షముచేయవలెనని పరిగ్రాహలు నియమించుచున్నవి. అట్టి తైలాదులపాకము మృదు-మధ్య-భరభేదములచే యూడువిధముల నుండుననియు, అట్టి పాకభేదము స్నేహమున జేర్పబడు కల్కము మొక్క పరిస్థితినిబట్టి తెలియందగుననియు “స్నేహపాకో భవేత్కల్కే మృదురజ్జులి లేపితే, న గృష్ణాత్పృష్ణాశిం మధ్యః, శీర్షమాణే భరస్తన్పితః” ఇత్యాదిపరిభాషావచనము లచే జెప్పబడినది. అట్టి త్రివిధపాకములకును వేరువేరుగ నుపయోగంబును జూపబడినది. కల్కమును జేర్పనిచో వైజెప్పిన త్రివిధపాకభేదములను గుర్తింప వలనుపడదు; కావున నెచ్చట స్నేహపాకవిధియందు స్నేహ-కషాయముల రెండిని మాత్రము నిర్దేశించి కల్కమును జెప్పకున్నచో నచ్చట కషాయమునకు జెప్పిన ద్రవ్యములననుదాయమునే కల్కముగ జేసి స్నేహమునకు నాల్గవవంతు జేర్చుకొనవలెను. ఈవిషయము “క్వాథేన కేవలేనైవ పాకో యత్రేలితః క్వచిత్, క్వాఢ్య ద్రవ్యస్య కల్కోఽపి తత్ర స్నేహే ప్రయుజ్యతే.” అను పరిభాషచే నిధింపబడినది. కల్కము వాచనికముగ లేనిస్థలములయందెల్ల నీపద్ధతినే యవలంబించుట వృద్ధవైద్యసమ్మతముగను కన్పట్టుచున్నది.

వైజెప్పబడిన నీలిన్యాదిఘృతయోగమున నీలిని మున్నగు క్వాఢ్యద్రవ్యముల మాత్రము నిర్దేశించి, వానిచే సిద్ధమైన క్వాఢ్యమును పెరుగును కూడ ద్రవముగ జూపి, కల్కద్రవ్యముల వేరుగ జెప్పకయే యోగము పూర్తిగావింపబడినది; కావున వైజెప్పబడిన పరిభాషను వృద్ధసంప్రదాయమును అనుసరించి క్వాఢ్యద్రవ్యములైన నీలిన్యాది ద్రవ్యములనే కల్కముజేసి ప్రస్థపరిమితమైన ఘృతమునకు నాల్గవపాలు (నాల్గవలములు) కలిపి పక్షముచేయుట సమంజసము.

ఇట్లుండ చక్రపాణిదత్త వ్యాఖ్యానమున వైపద్ధతిని నిరసించి ఘృతాదిసాధనశక్తి విచిత్రముగ నుండును కావున తంత్రకారులు చెప్పినదానికన్న న్యూనాతిరేకముగ గల్పించుట సయ్యుక్తికము కాదనియు, కల్కహీనముగ నున్నను పాకజ్ఞానమును గమనింప వలనుపడవచ్చుననియు చెప్పుచు తంత్రకారులు చెప్పినప్రకారమే కల్కరహితముగ కేవలద్రవములచేతనే యిచ్చట ఘృతపాకము చేయవలెననియు సిద్ధాంతము చేసి

కంతోక్తిగ చెప్పియున్నారు. ఈవిషయమున సర్వాంగసుందరమును అష్టాంగహృదయ వ్యాఖ్యానమున నేమియు వ్రాసియుండలేదు. విజ్ఞులు దీనిని చక్కగ గమనించెదరు గాక!

—౧౩ వాతగుల్మమున ఆన్న పానాదీః ధి. ౧౩—

మూ. కుక్కుటాశ్చ మయూరాశ్చ తిత్తిరి-క్రౌచ్చ-చర్తకాః,

శాలయో మదిరా సర్పిః వాతగుల్మభిషగ్జితమ్. 110

హితముష్ణం ద్రవం స్నిగ్ధం భోజనం వాతగుల్మినాం,
సమణ్డవారుణీపానం పక్వం వా ధాన్యకైర్జలమ్. 111

మద్దేగ్నో వర్ధతే గుల్మః దీప్తే చాగ్నో ప్రశామ్యతి,
తస్మాన్నానాతిసౌహిత్యం కుర్యాన్నాతివిలఙ్ఘనమ్. 112

సర్వత్ర గుల్మే ప్రథమం స్నేహస్వేదోపపాదితే,
యాక్రియాక్రియతే సిద్ధిం సా యాతి న విరూషితే. 113

వ్యా. కోడి, నెమలి, తీతుకపిట్ట, క్రౌచ్చపక్షి (కొంగజాతిలో చేరిన పక్షి), చర్తకపక్షి (మీనవల్లంకియనుపిట్ట), ఈజంతువులమాంసంబును, రాజనములబియ్యంబును, మదిరయనుమద్యంబును, నెయ్యియు, ఇవి వాతగుల్మరోగికి అహారాదుల కుపయోగించుట చాల మంచిది. మరియు ఉష్ణంబును స్నిగ్ధంబును ద్రవంబునైనయాహారమును భుజించుట వాతగుల్మరోగికి చాల హితముగ నుండును. మరియు తేటనైన వారుణీమద్యంబును, దనియాలను చేర్చి కాచబడిన నీళ్లును త్రాగుట చాల మంచిది.

మరియు అగ్ని మందగించి యున్నపుడు గుల్మము వృద్ధి నొందును. జాతరాగ్ని జ్వలించుచున్నపుడు శమించును. కావున గుల్మరోగము కలమనుజుడు మిక్కిలి తృప్తిగ (మిక్కుటముగ)ను భుజింప జనదు. పూర్తిగ లంకణముచేయుటయు యుక్తము కాదు. మరియు గుల్మము లన్నిటియందును తొలత స్నేహ స్వేదవిధుల నాచరించి దోషములను మృదువుగ జేసికొని పిమ్మట చేయబడిన చికిత్స శీఘ్రముగ ఫలవంతమగును. అటుగాక శరీరము రూక్షముగ నున్నచో నప్పుడు చేయబడిన చికిత్స ఫలవంతము కానోపదు. (మరియు “సాభోజనేన కాయాగ్నిః దీప్యతే నాతిభోజనాత్.” (చి. ఆ. ౧౫) అని చెప్పినప్రకారము అభోజన-అతిభోజనములచేత కాయాగ్నికి భంగము కల్గును కావున గుల్మమునందు ఈరెంటిని వదలి మితాశనము చేసినచో కాయాగ్ని దీపించి సులభసాధ్య మగునని యెరుంగునది.)

—ॐ పిత్తగుల్మ చికిత్స, అందు వై రేచనికఘృతము. ॐ—

మూ. భిషగాత్యయికం బుధ్వా పిత్తగుల్మముపాచరేత్,
వై రేచనికసిద్ధేన సర్పిషా తిక్తకేన వా (సర్పిషా పయసాపి వా.) 114

వ్యా. (ఇంతదనుక వాతగుల్మచికిత్స పూర్తిగ చెప్పబడినది. ఇక పిత్తగుల్మమునకు చికిత్స యాక్రింద వివరింపబడును.) పిత్తగుల్మమునందు వైద్యుడు వ్యాధిబలమును చక్కగ గమనించి విరేచనగణమున జెప్పబడిన ద్రవ్యములలో యథాభాగముగ ద్రవ్యముల జేర్చి ఘృతపాకవిధి ప్రకారము సిద్ధముచేయబడిన ఘృతముచే నైనను, తిక్తకఘృతముచే నైనను రోగికి చికిత్స చేయవలెను.

—ॐ రోహిణ్యాదిఘృతము. ॐ—

మూ. రోహిణీ కటుకా నిమ్బా మధుక త్రిఫలత్వచః,
కర్ణాంశః త్రాయమాణా చ, పటోలత్రివృతోః పలే. 115

దేవీ పలే చ మసూరాణాం, సాధ్యమష్టగుణేఽమ్భసి,
శృతాచ్ఛేషం ఘృతసమం, సర్పిషశ్చ చతుష్పలమ్. 116

పిబేత్సంమూర్ఛితం తేన గుల్మశ్శామ్యతి పైత్తికః,
జ్వరస్తృష్ణా చ శూలం చ భ్రమో మూర్ఛాఽరుచిస్తథా. 117
(ఇతి రోహిణ్యాద్యం ఘృతమ్).

వ్యా. కటుకరోహిణి, వేపపట్ట, అతిమధురము, త్రిఫలముల (కరక - తాని-ఉసిరికకాయల) బెరడు, కానుగపట్ట, ఇవి ప్రత్యేక మొక్కకర్షము (కాలుపలము), చేదుపొట్ల ఒకపలము, తెగడ ఒకపలము, చిరుసెనగలు రెండుపలములు, ఈద్రవ్యముల నన్నిటిని చేర్చి, ఘృతమునకు ఎనిమిదింతులు (నుప్పదిరెండుపలములు) నీళ్లు పోసి, ఎనిమిదపాలు (నాల్గుపలములు) మిగులునట్లు కషాయము కాచి, వడగట్టి యంచు కొని, ఆకషాయమునకు సమభాగముగ నాల్గుపలములు ఆవునెయ్యి చేర్చి కషాయమున బాగుగ కలియునట్లు చేసి యాకషాయసహితమైన ఘృతమును (రెండును చేరి యెనిమిదిపలముల పరిమితమును) త్రాగినచో పిత్తగుల్మము శమించును. మరియు (నుపద్రవ రూపములైన) జ్వరంబును, దష్టియు, శూలంబును, భ్రమంబును, మూర్ఛయు, అరుచియు శమించును.

ఇచ్చట గుల్మరోగమునందు ఈయోగమున కషాయము నాల్గుపలములు అందుకు సమానముగ నాల్గుపలములు ఘృతంబును చేరి యెనిమిదిపలములు ఔషధమాత్ర

యగును. ఈవిషయము—“గుల్మినిః సర్వదష్టాశ్చ విసర్వోపహతాశ్చ యే, తేహం మాత్రా పలాన్యష్టా విసిర్దిష్టా విశేషతః.” అని పేరొకచోట చెప్పబడినది. (తక్కిన వ్యాధులకన్న నీచెప్పబడిన గుల్మాదివ్యాధులయందు ఉత్తమమాత్ర యెనిమిదిపలములని విశేషవిధిగ చెప్పబడినది.)

—౧౦ త్రాయమాణాది ఘృతము. ౧౦—

మూ. జలే దశగుణే సాధ్యం త్రాయమాణాచతుష్పలం,
 పశ్చాభాగస్థితం పూతం కల్లైస్సంయోజ్య కార్షికైః 118
 రోహిణీ కటుకా ముస్తా త్రాయమాణా దురాలభా,
 కల్లైస్తామలకీవీరాజీవ స్తీచన్దనోత్పలైః. 119
 రసప్యామలకానాం చ క్షీరస్య చ ఘృతస్య చ,
 పలాని పృథగష్టాష్టా దత్వా సమ్యగ్విపాచయేత్. 120
 పిత్తరక్తభవం గుల్మం వీసర్పం వై త్తికం జ్వరం,
 హృద్రోగం కామలాం కుష్ఠం హన్యాదేతత్ ఘృతోత్తమమ్.
 (ఇతి త్రాయమాణాద్యం ఘృతమ్.)

వ్యా. నాల్గుపలములు కానుగప్రేక్ష్యను పదింతల (నలువదిపలముల) నీళ్లలో పేసి విదవపాలు (ఎనిమిదిపలములు) మిగులనట్లు కషాయము కాచి వడగట్టి యుంచుకొనునది; పిదప కటుకరోహిణి, తుంగగడ్డలు, కానుగవేరు, దూలగొండి, నేలఉసిరిక, కాళోళి, మనుబాల, చందనము, నల్లకలువలు, వీనిని ప్రత్యేకము ఒక్కొక్క కర్ష (కాలుపలము) పరిమాణమువంతున జేర్చి (వైజెప్పిన కషాయముతో నూరి) కల్కముచేసి అందు, ఉసిరిక కాయలరసము, పాలు, ఆవునెయ్యి వీని నొక్కొక్కటి యెనిమిదేసి పలములవంతున జేర్చి ఘృతపాకవిధి ప్రకారము చక్కగ పక్వముచేసిన నియ్యది త్రాయమాణాదిఘృత మనబర గును. ఈఘృతమును (అగ్నిబలానుసారముగ యుక్తియుక్తముగ) సేవించినచో పిత్తరక్తములచే కల్గిన గుల్మమును, విసర్పమును, పిత్తజ్వరమును, హృద్రోగమును, కామలారోగమును, కుష్ఠమును, ఇవియన్నియు వూర్తిగ హరించును.

ఇచ్చట ఆవునెయ్యి యెనిమిదిపలములు, నాల్గుపలములు కానుగ వేరును పదింతలు నీళ్లలో విదవపాలు మిగుల కాచబడిన కషాయము ఎనిమిదిపలములు, ఉసిరికకాయల రసము ఎనిమిదిపలములు, ఆవుపాలు ఎనిమిదిపలములును చేర్చి, అందు కటుకరోహిణి మున్నగు తొమ్మిదిద్రవ్యములును ఒక్కొక్క కర్షమువంతున కల్కము చేసి కలిపి ఘృత

పాకవిధిగ పక్షముచేయవలెను. (ద్రవములు మూడును ఘృతమునకు సమానభాగము లగును. కల్కద్రవ్యములు తొమ్మిదియు చేరి ఘృతమునకు నాల్గవవంతుకంటె కొంచె మధికమగును. వాగ్భటాచార్యులు—“కుడవం త్రాయమాణాయాః సాధ్యమప్యగుణేఽ మ్భసి, కుడవం తద్రసాత్” అని యీయోగమున క్వాథసాధనమున నష్టగుణజలమును, పాదావశేషమును చెప్పియున్నారు.

అమలక్యాదిఘృతము. ౧౦

మూ. రనేనాఽఽమలకేతూణాం ఘృతపాదం (ప్రస్థం) విపాచయేత్,
పథ్యాపాదం పిబేత్సర్పిః తత్పిద్యం పిత్తగుల్మనుత్. 122
(ఇత్యామలక్యాద్యం ఘృతమ్.)

వ్యా. ఉసిరికకాయలరసము, చెరకురసము, ఈరెంటికిని నాల్గవవంతు ఆవునెయ్యిని చేర్చి, అందు కరకకాయల బెరడును ఘృతమునకు నాల్గవవంతు నూరి కల్కముచేసి కలిపి, ఘృతపాకవిధి ప్రకారము పక్షముచేసి త్రాగినచో, పిత్తగుల్మమును హరించును. (ఇది అమలక్యాదిఘృతము.)

ఇచ్చట కరకకాయలు గురుపదార్థ మగుటచే పాదశబ్దమునకు ఎనిమిదవవంతు అని యర్థముచేసి ఘృతమునకు ఎనిమిదవవంతు కల్కముగ కరకకాయలను జేర్చునగునని కొందరిమతము.

ద్రాక్షాదిఘృతము. ౧౧

మూ. ద్రాక్షాం మధూకం ఖర్జూరం విదారీం సశతావరీం,
పరూష కాణి త్రిఫలాం సాధయేత్పలసప్తితమ్. 123
జలాధకే పాదశేషే రసమామలకస్య చ,
ఘృతమిక్షురసం క్షీరం అభయాకల్కపాదికమ్. 124
సాధయేత్తద్భ్రతం సిద్ధం శర్కరాక్షౌద్ర పాదికం,
ప్రయోగాత్పిత్తగుల్మఘ్నం సర్వపిత్తవికారనుత్. 125
(ఇతి ద్రాక్షాద్యం ఘృతమ్.)

వ్యా. ద్రాక్షపండు, అతిమధురము, ఖర్జూరపుకాయలు, నేలగుమ్మడి, పిలిపీచర గడ్డలు, చిట్టిత, త్రిఫలములు, వీనిని ప్రత్యేక మొక్కపలముచేతున నొక అధక (అరువది నాల్గవరిమిత) జలమున చేర్చి నాల్గవవంతు (పదునారు చలములు) మిగులనట్లు కషాయము సిద్ధముచేసి వడకట్టి యుంచుకొని ఉసిరికకాయల రసమును ఆవు నేలేర్చి, చెరకు

రసమును, ఆవుపాలును వైకహాయమునకు ప్రత్యేకము సమభాగములుగ నుండునట్లు కలిసి, ఘృతమునకు నాల్గవపాలు (నాల్గవలములు) కరకకాయలబెరడు కల్కమును జేర్చి, ఘృతపాకవిధిప్రకారము పక్వముచేసి, సిద్ధమైన యాఘృతమునకు చక్కెరయు తేనెయు కలిసి నాల్గవవంతుండునట్లు కలిపి సేవించినచో, పిత్తగుల్మమును నానావిధములగు పిత్త రోగములను హరించును. (ఈయోగమున ద్రాక్షాదిద్రవ్యముల జేర్చి పాదశేషముగ కాచబడిన క్వాథము అధకమున నాల్గవవంతు ఒక ప్రస్థపరిమిత మగును. తక్కిన ఆమలక రసము ఆవుపాలును ఆవునెయ్యియు నొక్కొకటి వైజెషిన్ కహాయమునకు సమభాగము లుగ నొక్కొక ప్రస్థపరిమితముగ నుండవలెను. కరకకాయలకల్కము సామాన్యపరిభాషా ప్రకారము ఘృతమునకు నాల్గవవంతు (నాల్గవలములు) ఉండవలెను. ఇట్లు కూర్చి సిద్ధముచేయబడిన ఘృతమున తేనెయు చక్కెరయు కలిసి ఘృతమునకు నాల్గవవంతు (నాల్గవలములు) యుండునట్లు చేర్చి యుపయోగించవగును. “ఘృతమిత్యురసం క్షీర” మనుచోట “క్షౌద్రమ్” అను లేనిపాతము నాశ్రయించి ఘృతమునకు సమభాగముగ తేనె కలిపి పక్వముచేయవలెనని కొందరు నవీనులు వ్యాఖ్య చేసియున్నారు. ఇది వాగ్భటాదివిరుద్ధపాతము కావున సమంజసము కానోపదు.)

—ॐ వాశాదిఘృతము. ॐ—

మూ. వృషం సమూలమాపోఢ్య పచేదప్యగుణే జలే,

శేషేష్టభాగే తస్యైవ పుష్పకల్కం ప్రదాపయేత్. 126

తేన సిద్ధం ఘృతం శీతం సక్షౌద్రం పిత్తగుల్మనుత్,

రక్తపిత్తజ్వరశ్వాసకాసహృద్రోగనాశనమ్. 127

(ఇతి వాసాఘృతమ్.)

వ్యా. అడ్డసరమును సమూలముగ గ్రహించి నలియగొట్టి దాని కెనిమిదివంతులు నీళ్లు పోసి యెనిమిదవవంతు మిగుల కహాయము కాచి, యాశహాయమునకు నాల్గవవంతు ఆవునెయ్యి, నేటికీ ఎనిమిదవవంతు అడ్డసరపు పువ్వుల కల్కమును జేర్చి ఘృతపాకవిధిగ పక్వముచేసి అయ్యది చల్లారిన పిదప ఘృతమునకు నాల్గవవంతు తేనె కలిపి యుపయోగించినయెడ పిత్తగుల్మమును, రక్తపిత్తమును, జ్వరమును, శ్వాసకాసములును, హృద్రోగమును హరించును.

ఇచ్చట క్వాథ్యద్రవ్యముగు నడ్డసరమును సమూలముగ నలగ త్రొక్కి యెనిమిది వంతుల నీళ్లలో క్వాథము చేసి యెనిమిదవపాలు మిగుల క్వాథము సిద్ధముచేయునది. “స్నేహాత్తోయం చతుర్థణమ్” అను సామాన్యపరిభాషచేత కహాయమునకు నాల్గవవంతు

అవు నేరిని చేర్చవలెను. “న్నేహే న్నేహోష్ఠమాంశశ్చ పుష్టకల్మషః ప్రయుజ్యతే.” అను విశేష పరిభాషచేత ఘృతమున కెనిమిదవవంతు అడ్డసరపు పువ్వులకల్మషము చేర్చి పాకము చేయవలెను.

మరియు రక్తపిత్తచికిత్సయందును “వాసాం సశాఖాం సపలాశమూలాం..... నిహన్తి రక్తమ్” (చి. అ. ౪. శ్లో. ౮౮.) అను శ్లోకముచే నీయోగమే చెప్పబడినది. అయినను అచ్చట క్వాథజలపరిమాణమును చెప్పలేదు కావున “నిక్షిప్య క్వాథయే త్రోయం క్వాథ్య ద్రవ్యాచ్చతుర్గుణమ్, పాదశిష్టం గృహీత్వాతు న్నేహస్తేనైవ సాధయేత్.” అను సామాన్యపరిభాషచేత క్వాథ్యద్రవ్యమునకన్న నాల్గువంతులజలమును చేర్చి, చతుర్థభాగశిష్టముగ క్వాథముచేసి ఘృతమును పక్వముచేయవలెను. ఇచ్చట “పచేదష్టగుణే జలే” అని విశేషనిర్దేశముచేత అష్టగుణ జలమున క్వాథము సిద్ధముచేయవలెను. కావున నీర్ధేదమునకై యిచ్చట నీయోగము మరల చెప్పబడినదని యెరుంగునది. మరియు రక్తపిత్తచికిత్సయందలి వాశాఘృతయోగవ్యాఖ్యానమున చక్రపాణి “ప్రథీ ఘృతే చతుష్పలం పుష్పకల్మషం వదన్తి.” అని వ్రాసి వదలియున్నారు. ప్రాజ్ఞులు విమర్శించెదరు గాక.

—ॐ పిత్తగుల్మమున త్రాయమాణాక్షీరపానము. ॐ—

మూ. ద్విపలం త్రాయమాణాయాః జలద్విప్రస్థసాధితమ్,
అష్టభాగస్థితం పూతం కోష్ణం క్షీరసమం పిబేత్. 128
పిబేదుపరి తస్యోష్ణం క్షీరమేవ యథాబలం,
తేన నిర్హృతదోషస్య గుల్మశ్శామ్యతి వై త్తికః. 129

వ్యా. రెండుప్రస్థములు కలుక్రానుగును రెండుప్రస్థముల (ముప్పదిరెండుపలముల) నీళ్లతో చేర్చి యెనిమిదవవంతు (నాల్గుపలములు) మిగుల కాచి వడకట్టి సుఖోష్ణముగ నుండు నాకషాయమునకు సమభాగము ఆవుపాలను చేర్చి శరీరకోష్ఠబలానుసారముగ నధికముగ విరేచనములు కాకుండునట్లు త్రాగి, వెంటనే ఆవుపాలను మాత్రము మరల త్రాగినచో దోషములు బైటవెడలి పిత్తగుల్మము శమించును.

—ॐ పిత్తగుల్మమున విరేచనమునకు ద్రాక్షాభయారసపానము. ॐ—

మీ. ద్రాక్షాభయారసం గుల్మే వై త్తికే సగుడం పిబేత్,
లిహ్యోత్కమిల్లకం వాపి విరేకార్థం మధుద్రవమ్. 130

వ్యా. పిత్తగుల్మమునందు ద్రాక్షపండ్లను కరకకాయలబెరడును సమభాగములుగ చేర్చి కషాయము కాచి అందు మితముగ బెల్లమును జేర్చి విరేచనమునకై త్రాగునది.
చ-చి—పిరి

లేక కంపిల్లకమును లేనెతో ద్రవముచేసి లేహమువలె నుపయోగించినను పిత్తగుల్మము హరించును.

❧ పిత్తగుల్మమున తాపహర-అభ్యంగము. ❧

మూ. దాహప్రశమనోఽభ్యజ్ఞః సర్పిషా పిత్తగుల్మనుత్,
చన్దనాద్యేన తై లేన తై లేన మధుకస్య వా.

131

వ్యా. నేతితో నభ్యంగనము చేసికొనినయెడ పిత్తగుల్మమున కల్గిన తాపము శమించును. లేక చందనాది తైలముచేసినను, అతిమధురమును చేర్చి కాచబడిన తైలముచేసిన నభ్యంగనము చేసినను తాపము శమించును.

❧ పిత్తగుల్మహరవస్తులు. ❧

మూ. యే చ పిత్తజ్వరహారాః (పిత్తజ్వగార్తానాం) సతిక్తాః క్షీరవస్తయః,
హితాస్తే పిత్తగుల్మిభ్యః వక్ష్యన్తే యే చ సిద్ధిషు.

132

వ్యా. పిత్తజ్వరహరములును తిక్తద్రవ్యముల జేర్చి సిద్ధముచేయబడినవియునగు క్షీరవస్తులును, సిద్ధిస్థానమున జెప్పబడిన పిత్తహరములుగ జెప్పబడిన వస్తులును పిత్తగుల్మరోగుల కుపయోగించుట చాల హితకరము.

❧ పిత్తగుల్మమునం దన్న-పానములు. ❧

మూ. శాలయో జాగ్గలం మాంసం గవ్యాజే పయసీ ఘృతం,
ఖర్జూరామలకం ద్రాక్షం దాడిమం సపరూషకమ్.
ఆహారార్థం ప్రయోక్తవ్యం; పానార్థం సలిలం శృతం,
బలాదిగారిగన్ధాద్యైః పిత్తగుల్మచికిత్సితమ్.

133

134

వ్యా. రాజనములబియ్యము, జాంగలజంతువులమాంసము, ఆవుపాలు, మేకపాలు, ఆవునెయ్యి, మేకనెయ్యి, ఖర్జూరపువండు, ఉసిరికకాయలు, ద్రాక్షపండు, దానిమ్మపండ్లు, ఈతపండ్లు, వీనిని పిత్తగుల్మరోగికి ఆహారమునకై యుపయోగింపవలెను. బలాదిగణమునందును విదారిగంధాదిగణమునందును చెప్పబడిన ద్రవ్యములను (యథోచితముగ)జేర్చి కాచబడిన నీళ్లను త్రాగుటకై యుపయోగింపవలెను. ఈయన్న పానములు చిత్తగుల్మమునకు చికిత్సితముగ నుండును.

❧ పిత్తగుల్మమున యవాగూషయోగము. ❧

మూ. ఆమాన్వయే పిత్తగుల్మే సామే వా కఫవాతీకే,
యవాగూభిః ఖడైర్యూషైః సంధుక్ష్యోఽగ్నిః విలజ్ఞీతే.

135

వ్యా. ఆమమతో గూడిన పితృగుల్మమునందును, కఫవాతములచే కల్గిన గుల్మములయందును తొలుత లంకణము పేసి పిదప యవగావులను ఖడయాషములను ఆహారముగ జేసి జఠరాగ్ని దీపించునట్లు చేయవలెను.

(ఇచ్చట “యవగూర్బహుసిక్థా స్యాత్” అని యుపక్రమించి చెప్పబడిన మండ-పేయ-విలేపీ భేదములచే మూడు తెరంగులగు యవగూర్బదములను విధ్యుక్తప్రకారము అగ్నిదీప్తికై యుపయోగింపవలెను. మరియు ఖడయాషవిధానము తంత్రాంతరమున నిట్లు చెప్పబడినది:—“తక్రః కపిత్థచాక్లేరీ మరిచాఽజాజిచిత్రతైః, నువక్వం ఖడయాషోఽయః... యోగే దీపనపాచనే” మణిగలో వెలగపండును పులిచింతాకును మిరియములను జీలకరను చిత్రమూలమును చేర్చి కాచిన నయ్యది ఖడయాషము. ఇది అగ్నిని దీపింపజేసి యాహారమును జీర్ణముచేయును.) వైజేష్ఠిన ఆమయుక్తపితృగుల్మాదుల యందు లంకణముపేసినతోడనే ఘనమైన యాహారమును చేసినచో జఠరాగ్ని బొత్తుగ నశించును. కావున వైజేష్ఠబడిన యవగూర్బ-ఖడయాషముల నుపయోగించినచో స్వల్పముగనుండు జాఠరాగ్ని దీపించి యాకలి పుట్టునని యెరుంగునది.

❧ జాఠరాగ్నిరక్షణావశ్యకత. ❧

మూ. శమప్రకోపా దోషాణాం సర్వేషామగ్నిసంశ్రితా,
తస్మాద్గ్నిం సదా రక్షేత్ నిదానాని చ వర్జయేత్. 136

వ్యా. వాతాదిదోషములయొక్క శమంబును ప్రకోపంబును జాఠరాగ్ని నాశ్రయించి యుండును; కావున జాఠరాగ్నిని వ్యుత్పన్నముగ జేయునిదానముల వర్జించి యగ్నిని సర్వకాలంబును మిక్కిలి శ్రద్ధతో న్యూనాతిరేకము కానీయక సమస్థితి నుండునట్లు కాపాడవలెను. (“భిషగవ్యయికం బుద్ధ్యా పితృగుల్మ ముపాచరేత్.” అని యుపక్రమించి యింతదనుక పితృగుల్మచికిత్స పూర్తిగ చెప్పబడినది).

❧ కఫగుల్మమున వచనవిధి. ❧

మూ. వచనం వచనార్థాయ ప్రదద్యాత్ కఫగుల్మినే,

వ్యా. “మన్దోఽగ్నిః వేదనా మన్దా... నగుర్తీ వచనోఽపగః” (శ్లో. ౪. ౯) అని కఫగుల్మచికిత్సాక్రమమున నిర్దేశింపబడిన ప్రకారము వచనమున కర్ణుడగు కఫగుల్మ రోగికి స్నేహస్వేదములచే శోష్ణము మృదువైనపిదప నిధ్యుక్తప్రకారము వచనము చేయించవలెను.

❧ పక్వగుల్మమున శస్త్రవిధి. ❧

మూ. స్నిగ్ధస్విన్నశరీరాయ గుల్మే శైథిల్యమాగతే.

పరివేష్ట్య ప్రదీప్తాంస్తు బల్బజానకవా కుశాన్,
 భిషక్కుమ్మే సమావాప్య గుల్మం ఘటముఖే న్యనేత్. 138
 సంగృహీతో యదా గుల్మః తదా ఘటమథోద్ధరేత్,
 వస్త్రాంతరం తతః కృత్వా భిద్వాఽభిద్వాఽ ధ్వల్మం ప్రమాణవిత్.
 విమార్గాఽజపదాఽదదైక్యః, యథాలాభం ప్రవీడయేత్,
 మృద్నీయాధ్వల్మ మేవైకం న త్వన్త్ర(నత్యన్త్ర)హృదయం స్పృశేత్.

వ్యా. స్నేహస్వేదవిఫలచే స్నిగ్ధంబును స్విన్నంబు నైనశరీరము కల్గినరోగికి
 గుల్మము న్వస్థానమునుండి పట్టు వదలి నడలి వక్షమై యున్నపుడు శస్త్రచికిత్సాకుశల
 డగు వైద్యువరుడు బోదకసపునైనను దర్భలనైనను చుట్టచుట్టి కాల్చి మండునమయమున
 నొక(సన్నమూలికల) కుండలో (ఘటియంత్రమున) వైచి (ఆనుత్త కొంచెము వేడిగ
 నావిరిగాలి వెడలుచు నున్నపుడు కుండమూతని గుల్మపుగడ్డపై బోరగిల నుంచునది. అట్టి
 యెడ నాయావిరిగాలిచే నాకుండ గుల్మసానమున నంటికొని గుల్మమును లోపలికాక
 ర్పించును. దాని గుర్తించి వెంటనే యాకుండను వైకెత్తి గుల్మము నొక సన్ననిగుడ్డతో
 చుట్టి పట్టుకొని శస్త్రవిధానజ్ఞుడగు వైద్యుడు విమార్గము, అజపదము, ఆదర్శము, అను
 మూడుశస్త్రములలో దేనితోనైన గుల్మమును చ్చేదించవలెను. అట్టి సమయమున గుల్మ
 మును చేతబట్టి మర్దనము చేయవలెను. అట్టియెడ అంత్రముల(ప్రేవుల)కును హృదయము
 నకును తాకకుండునట్లు దోషమంతయు వెడలునట్లు గుల్మమును మాత్రము మర్దన
 చేయుచు మిక్కిలి మెలకువతో శస్త్రమును ప్రయోగింపవగును.

ఇచ్చట కుంభమన ఘటియంత్రమని యర్థము. ఘటియంత్రలక్షణమును వాగ్భ
 టాచార్యు లిట్లు చెప్పిరి:—“స్వాద్వాదశాజ్ఞులొలూబుః నాహే త్వష్టాదశాజ్ఞుళే,
 చతుస్త్రిజుళవృత్తాన్యుః దీప్తోఽన్తశ్చేషరక్తనుత్. తద్వద్భ్రటి హితా గుల్మ విలయోన్న
 వనే చ సా.” అలాబు యంత్రమునుబోలె పండ్రెండంగుళములనిడుపును పదునెనిమిది
 యంగుళముల వెడలువును కల్లి, నాల్గు-లేక మూడంగుళములు గుండ్రముగ నుండు ముఖ
 ద్వారము కలకుండ ఘటియంత్రమని యర్థము. ఈయంత్రమున తృణాదుల నుంచి
 మంటచేసి యది చల్లారిసెదవ గుల్మముపై బోరగిలనుంచినచో గుల్మమును లోపలికి
 ఆవిరిచే గుల్మమును ఆకర్పించును. వెంటనే ఆయంత్రమును వైకెత్తినచో కుండలోనాక
 ర్పింపబడిన గుల్మము వైకునికి యుండును. అప్పుడు గుల్మమును గుడ్డతో పట్టుకొని విమార్
 గము (కొయ్యలో కత్తివలెచేయబడిన సాధనవిశేషము) చేసినను, అజపదము (మేకగిట్ట
 వంటివాదరకల శస్త్రవిశేషము)చేసినను, ఆదర్శము అద్దపుపెంకుచే సైనను గుల్మమును

ప్రేవులకును హృదయమునకును గాయము తగలకుండ మెల్లగ ఛేదించి పిసికి దోషమును వెలిబుచ్చవలెను.

ఈశ స్త్రకర్త “ర క్తపితౌతివృద్ధత్వాత్.....శ స్త్రం త త్ర భిష్ణగతమ్.” (స్లో-3౯) అని చెప్పిన ప్రకారము గుల్మము పక్షమైనపుడు చేయదగును. మరియు “విదాహ లక్షణేగుల్మే...సమృక్వం గుల్మమాదిశేత్” అని చెప్పిన ప్రకారము గుల్మము పక్షా వస్థను చక్కగ గమనించి శ స్త్రవిధి నుపక్రమించవలెనని యెరుంగునది.

—౧౧ కఫగుల్మమున తిలాది లేపనోద్దము. ౧౧—

మూ. తిలై రణ్ణాతసీబీజసర్వపైః పరిలిప్య చ,

శ్లేష్మగుల్మమయః పాత్రైః సుఖోష్ణైః స్వేదయేద్భిషక్. 341

వ్యా. నువ్వులు, చిట్టాముదపుగింజలు, అగసివిత్తులు, ఆవాలు, ఈనాల్గిటిని మెత్తగ నూరి గుల్మముపై పట్టుచేసి యొకపాత్రను నిప్పున కాచి అయ్యది సుఖోష్ణముగ నున్న పుడు అపాత్ర చే కాపడముబెట్టి గుల్మమునకు చెమట బుట్టించవలెను.

—౧౨ కఫగుల్మహర దశమూలీఘృతము. ౧౨—

మూ. సవ్యోషఠౌరలవణం దశమూలీశృతం ఘృతం,

కఫగుల్మం జయత్యాశు సహిజ్ఞుబిడదాడిమమ్. 342

(ఇతి దశమూలీఘృతమ్.)

వ్యా. దశమూలములను (మారేడు, మారనెల్లి, దుండిగము, పెద్దమ్మడు, కలిగొట్టు, చిట్టాముట్టి, తెల్లగలిజేరు, ఆముదపువేరు, పిల్లిపీచర, అడవిపెనర) సమభాగములుగ గ్రహించి నాల్గింతలు నీళ్లు బోసి నాల్గవపాలు మిగుల కషాయముకాచి అందుకు నాల్గవ పాలు ఆవునెయ్యిని చేర్చి; త్రికటుకములు, యవతౌరము, సైంధవలవణము, ఇంగువ, బిడాలవణము, దానిమ్మ, పీనిని సమభాగముల జేర్చి కల్కముచేసి యాకల్కమును ఘృతమునకు నాల్గవవంతు చేర్చి ఘృతపాకవిధిగ పక్వముచేసి యాఘృతమును సేవించి నచో కఫగుల్మము శీఘ్రముగ నశించును. (ఇచ్చట పరిమాణము చెప్పలేదు కావున సామాన్యపరిభాషానుసారము కల్పనము చెప్పబడినది.)

—౧౩ భల్లాతకఘృతము. ౧౩—

మూ. భల్లాతకానాం ద్విపలం పశ్చిమూలం పలోన్మితం,

సాధ్యం విదారిగద్ధాద్యం, అపొథ్య సలిలాథకే.

పాదశేషే రనే తస్మిన్ విప్పలీం నాగరం వచామ్,
విడజ్జం నై స్థవం హిజ్జు యావశూకం బిడం శతీమ్. 144

చిత్రకం మధుకం రాన్నాం పిష్ట్యా కర్ష సమం భిషక్,
ప్రస్థం చ పయసో దత్త్యా ఘృతప్రస్థం విపాచయేత్. 145

ఏతద్భల్లాతకఘృతం కఫగుల్మహరం పరం,
స్లీహపాణ్డ్యామయశ్వాసగ్రహణీరోగకాసనుత్. 146

(ఇతి భల్లాతకాద్యం ఘృతమ్.)

వ్యా. శుద్ధిచేయబడిన జీడిగింజలు రెండుపలములు, ప్రాన్వపంచమూలములు విదునొక్కపలము, (ముయ్యాకుపొన్న, కోలపొన్న, వాకుడు, పెద్దములక, పల్లేరు, ఈయైదును విదారిగంధాది(ప్రాన్వ)పంచమూలములు) వీని నన్నిటిని నలియగొట్టి అధక పరిమిత(అరువది నాల్గుపలములు)జలమున జేర్చి నాల్గవ పాలు మిగుల కషాయము కాచి వడగట్టి, వాయువిడంగములు, నైంధవలవణము, ఇంగున, యవతొరము, బిడాలవణము, కచోరములు, చిత్రమూలము, అతిమధురము, సన్నరాష్ట్రము, పీనిని ఒక్కొక్క కర్షము (కాలుపలము)వంతున చేర్చి కల్కముగ నూరి కలిపి ఒక ప్రస్థము ఆవుపాలును, ఒక ప్రస్థము (పదునారుపలములు) ఆవునెయ్యి కలిపి ఘృతపాకవిధి ప్రకారము పక్వము చేసిన నియ్యది భల్లాతకఘృతమని చెప్పవగును.

దీనిని అన్ని బలనుసారముగ సేవిం చినచో కఫగుల్మమును, స్లీహవృద్ధిని, పాండురోగమును, శ్వాసకాసములను, గ్రహణీరోగమును పూర్తిగ హరించును.

—ॐ కఫగుల్మహరక్షీరషట్పలఘృతము. ॐ—

మూ. విప్పలీవిప్పలీమూలచవ్యచిత్రకనాగరైః,
పల్లికై స్సయవత్సరైః ఘృతప్రస్థం విపాచయేత్. 147

క్షీరప్రస్థం చ, తత్సర్పిః హన్తి గుల్మం కఫాత్తకం,
గ్రహణీపాణ్డ్యరోగఘ్నం స్లీహకాసజ్వరాఽహమ్. 148

(ఇతి క్షీరషట్పలకఘృతమ్.)

వ్యా. విప్పళ్లు, పిప్పలీమూలము(మోడి), చవ్యము, చిత్రమూలము, శుంతి, యవతొరము, ఈయారుదినుసులును ప్రత్యేక మొక్కకపలమువంతున జేర్చి మెత్తగ నూరి కల్కముచేసి ఒక ప్రస్థపరిమితముగ (పదునారుపలములు) ఆవు నేతితో కలిపి ఒక ప్రస్థము ఆవుపాలును కూడ చేర్చి ఘృతపాకవిధిగ పక్వముచేసి సేవిం చినచో కఫగుల్మ

మును, గ్రహణీరోగమును, పాండురోగమును, క్షీహవృద్ధిని, కాసమును, జ్వరమును హరించును. (ఇది ఆరుపలములకల్కముతో సిద్ధమగునది కావున షట్పలఘృతమని చెప్పబడును. వాతగుల్మచికిత్సాప్రకరణమున “షట్పలం వా పిబేత్సస్పిడి...ప్రసన్నయాతీరార్థం సురయాదాడిమేన వా దధ్నస్సరేణ వా కార్ధ్యం ఘృతం మారుతగుల్మనుత్.” అని చెప్పబడిన షట్పలఘృతయోగమున పాలకు బదులు ప్రసన్న-సురా-దాడిమ-దధిసరములు ద్రవార్థము చెప్పబడినది. ఇచ్చట కేవలము తీరము చేతనే పాకము చెప్పబడినదియని భేదము నెరుంగునది. రాజయత్నమునందలి షట్పలఘృతమునకును దీనికిని భేదము కానరాదు).

ఇచ్చట:—“స్వరస-తీర-మాజ్జల్యైః పాణో యత్రేరితః క్వచిత్, జలం చతుర్ధణం తత్ర వీర్యాధానార్థమపేత్.” అను పరిభాష ననుసరించి ఘృతమునకు సమాన భాగమైన ఘృతమున నాల్గింశలు జలమును కూడ జేర్చి పక్ష్యముచేయవలెను. సర్వాక్ష్య సుందరవ్యాఖ్యానమున “అత్ర చానుక్తమపి జలం స్నేహాచ్చతుర్ధణం త్రిగుణం వా దేయం.” అని చతుర్ధణ-త్రిగుణముల వికల్పముగ జెప్పిరి. “త్రిగుణం జలం దేయ”మని చక్రపాణి వ్యాఖ్యానమున జెప్పిరి. స్థలాంతరమునందును కేవలతీరముతోనే స్నేహ పాకము చెప్పినయెడ నీకల్పమునే యెరుంగునది.

❖ మిశ్రకన్నేహము. ❖

మూ. త్రివృతాం త్రిఫలాం దస్తీం దశమూలం షలోన్మితం,
జలే చతుర్ధణే పక్త్వా చతుర్భాగస్థితం రసమ్. 149
సర్పిరేరణ్డాజం తైలం తీరం చైకత్ర సాధయేత్,
స సిద్ధో మిశ్రకన్నేహః సజ్జోద్రః కఫగుల్మనుత్. 150
కఫవాతవిబధ్ధేషు కుష్ఠస్థిహోదరేషు చ,
ప్రయోజ్యో మిశ్రకన్నేహః యోనిశూలేషు చాధికమ్. 151
(ఇతి మిశ్రకన్నేహః.)

వ్యా. తెగడ, త్రిఫలములు, (కరక-తాని-ఉసిరిక కాయలు), దశమూలములు (మారెడు, దుండిగము, గుమ్మడి, కలిగొట్టు, చక్కెర, ముయ్యాళుకుపాన్న, కోలపాన్న, వాకుడు, పెద్దములక, పల్లెరు, ఈపదింటివేళ్లు చేరిన కూటమి దశమూలములు), ఈపదు వైదు ద్రవ్యములను ప్రత్యేక మొక్కొకపలము వంతున జేర్చి (పదునైదుపలములను) ఈసముదాయమునకు నాల్గింశల (ఆరుపదిపలముల)నీళ్లు బోసి, నాల్గవంతు (పదునైదు

పలములు) మిగుల కషాయమును చుండ కాచి, యాకషాయమునకు సమభాగము (పదునైదుపలములు) ఆవుపాలును, నెయ్యియు ఆముదమును చేరి ఈరెండుద్రవములకును నాల్గవవంతు (ఏడున్నరపలము) ఉండునట్లు జేర్చి ఘృతపాకవిధిప్రకారము పక్వము చేయునది. ఇయ్యది (రెండున్నేహములు కలిసి యుండుటంబట్టి) మిశ్రకన్నేహమని చెప్పబడును. ఈఘృతము సిద్ధమై చల్లారినపిదప నాల్గవవంతు లేనెను చేర్చునది.

ఈమిశ్రకన్నేహమును అగ్నిబలానుసారముగ నేవించినచో కఫగుల్మమును హరించును. మరియు కఫవాతప్రకోపము, మలబద్ధకము, శుష్కము, స్త్రీహము, ఉదరము, యోనిశూలక, ఆసునీవ్యాధులయందు విశేషముగ నీఘృతము నుపయోగించనగును.

ఇచ్చట క్వాథ్యద్రవ్యములకును క్వాథజలమునకు పరిమాణము చెప్పబడినది.న్నేహములకును తీరమునకు పరిమితిని చెప్పియుండలేదు; కావున క్వాథసాహచర్యమునం జేసి దానికి సమభాగము తీరంబును, సామాన్యపరిభాషచే రెండుద్రవములకు నాల్గవవంతున్నేహద్వయంబును కల్పించనగును. ఈయోగమున కల్కద్రవ్యములు చెప్పియుండలేదు. పరిభాషానుసారముగ కల్కమును జేర్చకయే పక్వముచేయవలెనని చక్రపాణిదత్తమతము నీలిన్యాదిఘృతవ్యాఖ్యతో మాచే వ్రాయబడినది.

వాగ్భటాచార్యులు మిశ్రకన్నేహమును ఇట్లు చెప్పెను:—“పిష్టల్యుమలకద్రాక్షాశ్యామాదైః పాలిక్తైః పచేత్, ఏరణ్డతైలహవిషాః ప్రస్థౌ పయసి షడ్భుజే. సిద్ధోఽయం మిశ్రకన్నేహః.” ఇచ్చట పిష్టలిమున్నగుద్రవ్యముల కల్కముజేసి ఆవునెయ్యి నొకప్రస్థమును అముదమునొకప్రస్థమును గూర్చి, ఈన్నేహమునకు ఆరింతలు ఆవుపాలు చేర్చి పక్వముచేయవలెనని స్పష్టముగ తెలుపబడినది. ఇందు క్వాథ్యములను కషాయమును జేర్చక కల్కద్రవ్యములు మాత్రము చెప్పబడినది. ఇట్టి కల్పనాభేదమునకు త్రికాలవేత్తలగు మునిపుంగవులు స్వతంత్రులుకాన మనము విమర్శింప సాధ్యముకాదని నాయభిప్రాయము.

— ౨౭ కఫగుల్మమునందు విరేచనమునకు నీలినీఘృతోపయోగము. —

మూ. యదుక్తం వాతగుల్మఘ్నం స్రంసనం నీలినీఘృతం,

ద్విగుణం తద్విరేకార్థం ప్రయోజ్యం కఫగుల్మినామ్. 152

వ్యా. వైని వాతగుల్మహర నీలినీఘృతయోగము “నీలినీ త్రిపుతా దస్తీ... తతో ఘృతపలం దద్యాత్” ౧౦౫-౧౦౮ శ్లోక) అని విరేచనమునకు చెప్పబడినది. అనీలినీఘృతమును ద్విగుణముగ (రెండుపలములపరిమాణము) కఫగుల్మరోగులకు విరేచనిరేచనార్థముపయోగించనగును.

—౧౦ కఫగుల్మమున విరేచనమునకు త్రిపుచ్చూర్ణోపయోగము. —౧౧

మూ. సుభాక్షీరద్రవే చూర్ణం త్రిపుతాయాః సుభావితం,
కార్షికం మధుసర్పిర్భ్యం లీడ్వా సాధు విరిచ్యతే. 153
(లీడం సాధు విరేచయేత్.)

వ్యా. తెగడచూర్ణమును జేముడుపాలలో చక్కగ భావనజేసి యొకకర్ష మాత్రమును లేనెఘ్రుతమున కల్పి లేహమువలె కలిపి నేపించినచో కఫగుల్మమున చక్కగవిరేచనము లగును.

—౧౦ గుల్మహరదస్తీహరీతకీ. —౧౧

మూ. జలద్రోణే విపక్తవ్యాః వింశతిః పశ్చా చాభయాః,
దన్త్యాః పలాని తావన్తి చిత్రకస్య తథైవ చ. 154

అష్టభాగావశేషం తు రసం పూతమధిక్షిపేత్,
దస్తీసమం గుడం పూతం షీవేత్తత్రాభయాశ్చ తాః. 155

తైలార్థకుడవం చైవ త్రిపుతాయాశ్చతుష్పలం,
చూర్ణితం పలమేకం తు పిప్పలీవిశ్వభేషజమ్. 156

తత్సాధ్యం లేహవత్, శీతే తస్మిన్ తైలసమం మధు,
షీవేచ్ఛూర్ణపలం చైకం త్వగేలాపత్ర కేసరాత్. 157

తతో లేహపలం లీడ్వా జగ్ధ్వా చైకాం హరీతకీం,
సుఖం విరిచ్యతే సద్యః దోషప్రస్థమనామయమ్. 158

గుల్మం శ్వయంభుమర్కాంసి పాణ్డూరోగమరోచకం,
హృద్రోగం గ్రహణీదోషం కామలాం విషమజ్వరమ్. 159

కుష్ఠం స్తీహానమానాహం ఏషా హస్త్యుపనేవితా,
నిరత్యయః క్రమశ్చాస్యాః ద్రవో మాంసరసౌదనః. 160

(ఇతి దస్తీహరీతకీ.)

వ్యా. ఒకద్రోణ (నాల్గు అడకములు=౨౫౬ పలముల) పరిమితజలమున ఇరువది యైదుకరకకాయలను, దంతివేళ్లను ఇరువదియైదుపలములను, చిత్రమూలము ఇరువది యైదుపలములనువై చి, ఎనిమిదవపాలు మిగులునట్లు కాచి, యాకషాయమును వడగట్టి, అందు దంతివేళ్లకు సమముగ (ఇరువదియైదుపలములు) బెల్లమును శుద్ధిచేసి వై చి, వైకషా

యమున పక్వముచేయబడిన కరకకాయలను కూడ వైచి, అర్థకుడవము (రెండుపలములు) నూనె, తెగడచూర్ణము నాల్గుపలములు, పిప్పళ్లును శుంఠియుచేరి ఒకపలము చూర్ణము, వీనినన్నిటి నొకటిగ చేర్చి లేహపాకవిధిప్రకారము పక్వముచేసి, ఆలేహము చల్లనైన పిమ్మట అందు దాలిచినెక్క, వీలకులు, లవంగపత్రి, నాగకేసరములు, ఈనాల్గును చేరి యొకపలము పరిమాణమును చూర్ణముచేసి కలిపి లేహమును సిద్ధముగజేయునది.

ఆలేహమున నొకపలమును తిని, అందుండు కరకకాయనొకదానిని నమలి తిన్న యెడ నొకప్రస్థపరిమితమగు దోషము (మలము) బాధలేవియు లేక సుఖముగ విరేచన మగును. దీనివలన గుల్మంబును, వాపును, అర్శస్సులు (గుదాంకురములు)ను, పాండురోగంబును, అరోచకంబును, హృద్రోగంబును, గ్రహణీరోగంబును, కామలయు, విషమజ్వరంబును, కుష్ఠంబును, స్త్రీహాభివృద్ధియు, కడుపుబ్బరంబును, ఇవి యన్నియు నీదనిహితీకీ యోగమును సేవించుటచే నిశ్శేషముగ శమించును. మరియు దీనిని సేవించినపుడు మాంస రసోదనక్రమమున నాహారమును చేయనగును. ద్రవరూపమైన యాహారము యుక్తముగ నుండును.

ఇచ్చట “దోషప్రస్థం” అనుచోట ప్రస్థమన పదుమూడున్నరపలముల పరిమితప్రస్థమని యెరుంగునది. ఈవిషయమును భోజాం డిట్లు చెప్పెను:—“వమనే చ విరేకే చ తథా శోణితమోక్షణే, సార్థత్రయోదశపలం ప్రథమాహుర్తసిషిణః.” వమన-విరేచన-రక్తమోక్షణవిషయమై చెప్పబడిన ప్రస్థపరిమితిని పదుమూడున్నరపలముగ గ్రహింప నగునని ముఖ్యభావము.

❖ కఫగుల్మమున నిరూహవస్త్రీ-చూర్ణ-గుటిక-తూర-అగ్నికర్మవిధానము. ❖

మూ. సిద్ధాస్సిద్ధిః పక్ష్యస్తే నిరూహః కఫగుల్మినాం,
అరిష్టయోగాస్సిద్ధాశ్చ గ్రహణ్యర్శశ్చిత్తితే. 161

యచ్ఛూర్ణం గుటికాయాశ్చ విహితా వాతగుల్మినాం,
ద్విగుణతూరపింజ్లప్లువేతసాస్తాః కఫే హితాః. 162

య ఏవ గ్రహణీదోషే తూరాస్తే కఫగుల్మినాం,
సిద్ధా నిరత్యయాః శస్తాః దాహస్త్యస్తే ప్రశస్యతే. 163

వా. (“స్థానాదవసృతం జ్ఞాత్వా.....సన్నేహైర్వశ్చిభిర్వాసి శోధయేద్దశ మూలికైః” (గిర. ణ్ణో.) అనుశ్లోకముచేత కఫగుల్మచికిత్సాక్రమమున వస్త్రీకర్మ నిర్దేశంబ బడినది.) అట్టి వస్త్రీప్రయోగయోగ్యపరిస్థితియందు కఫగుల్మహరములుగ సిద్ధిసానమున జెప్పబడిన వస్తుల నుపయోగించునది.

గ్రహణిరోగచికిత్సయందును అర్శోరోగచికిత్సయందును నిర్దేశింపబడిన అరిష్ట యోగములలో గుల్మహరములగువానిని యుక్తియుక్తముగ నుపయోగింపదగును. మరియు వాతగుల్మచిత్సయందు “హిజ్జు త్రికటుకాం పాఠాం” అని యుపక్రమించి చెప్పబడిన చూర్ణంబులను గుటికలును, ఆయోగమున చెప్పబడిన యింగువను తొరములను అష్టవేత యమును ఈమూడుద్రవ్యములను మాత్రము ఆయోగమున జెప్పినదానికన్న ద్విగుణము గను తక్కినద్రవ్యములను యథోక్తముగను చేర్చి వాతగుల్మరోగి కుపయోగించునది. (ఈచూర్ణ-గుటికలను చికిత్సాక్రమమున “మద్దేఽగ్నా అనిలే మూఢే.....గుటికా శూర్ణనిర్యాహః ప్రయోజ్యాః కఫగుల్మినామ్.” అని నిర్దేశింపబడిన పరిస్థితియందుపయోగింపదగును.)

మరియు “కృతమూలం మహావాస్తం.....జయేత్కృతం గుల్మం తౌరాఽ రిష్టాగ్నికర్తభిః” (శ్లో. ౧౧౧) అని చికిత్సాక్రమమున నిర్దేశింపబడిన పరిస్థితియందు కఫ గుల్మమున తొరవిధి ననుసరించి చికిత్సచేయనగును. పైజెప్పబడిన చికిత్సాక్రమముచేత కూడ కఫగుల్మము శమింపకుండునెడ “దోషప్రకృతిగుల్మర్తు.....శ్లేష్మిక కృతమూల త్వాత్...తస్య దాహో హృతే రక్తే శరలాహావిభిర్హితః.” అని చెప్పబడినరీతిగ ఆగ్ని కర్మ చేయదగును.

❧ కఫగుల్మమున నుపయోగింపదగిన యాహారములు, వ్యంజనంబులును. ❧

మూ. ప్రపురాణాని ధాన్యాని జాఙ్గలా మృగపక్షిణిః,
కౌలుత్థో ముద్గయాషశ్చ పిప్పల్యా నాగరస్య చ. 164
శుష్కమూలకయాషశ్చ బిల్వస్య వరుణస్య చ (తరుణస్యచ),
చిరిబిల్వాఙ్కురాణాఞ్చ యవాన్యాశ్చిత్రకస్య చ. 165
బీజపూరకపిష్టాన్మవేతసతొరదాడిమైః,
తక్రేణ తైలసర్పిర్భాస్యం వ్యజ్జనాన్యపకల్పయేత్. 166

న్యాయ. మిక్కిలి ప్రాశవియగు రాజనములు మున్నగుధాన్యములు అన్నమున కుపయోగింపనగును. జాంగలదేశమునందలి మృగములయొక్కయు పక్షులయొక్కయు మాంసములు, పిప్పళ్లను శుంతిని చేర్చి సిద్ధముచేయబడిన ఉలపకట్టు, పెసరకట్టు, ఎండిన ముల్లంగిని చేర్చి చేయబడిన కట్టు, లేత మారేడుసింజెలు, ఉలిమిరి, కానుగ, ఈరెంటి చిగుళ్లు, ఓమము, చిత్రమూలము, మాదీఫలరసము, పుల్లప్రబ్బలి, యవతొరము, దానిమ్మ పండ్లరసము, మజ్జిగ, నూనె, నెయ్యి, వీనిచే సంస్కరింపబడిన వ్యంజనంబులును.

—ॐ కఫగుల్మమున పానీయములు. १—

మూ. పఞ్చమూలీశృతం తోయం పురాణం వారుణీరసం,
కఫగుల్మీ పిబేత్కాలే జీర్ణం మాధ్వీకమేవ వా. 167

యవానీచూర్ణితం తక్రం విడేన లవణీకృతం,
పిబేత్సన్ద్విసం వాతకఫమూత్రానులోమనమ్. 168

(మూత్రవర్షోఽనులోమనమ్.)

వ్యా. పంచమూలముల చేర్చి కాచబడిన జలమును ప్రాతది యగువారుణీయను మధ్యరసమును, మిక్కిలి ప్రాతదియగు మాధ్వీకమున, మధ్యమును దప్పియై త్తినకాలమున (సాత్త్వికముసారముగ) త్రాగవలెను.

మరియు మజ్జిగలో ఓమమును చూర్ణము జేసి వైచి ఉప్పుకు బదులు బిడాలవణి మును చేర్చి త్రాగినచో అగ్నిని దీపింపజేసి వాతకఫమూత్రపురీషములను అనులోమముగ సంపరింపజేయును.

—ॐ అసాధ్యగుల్మము, దానిలక్షణములు. १—

మూ. సఞ్చితః క్రమశో గుల్మః మహావాస్తుపరిగ్రహః,
కృతమూలస్సిరానధో యదా కూర్త ఇవోన్నతః 169

దౌర్బల్యాఽరుచిహృల్లాసకాసవమ్యరతిజ్వరైః,
తృష్ణా తద్దాప్రతిశ్యాయైః యుజ్యతే న స సిద్ధతి. 170

గృహీత్వా సజ్వరశ్వాసం వమ్యతీసారపీడితం,
హృన్నాభిహస్తపాదేషు శోఫః కర్షతి గుల్మినమ్. 171

వ్యా. గుల్మమును చికిత్సజేయక యుపేక్షించినచో నానాట క్రమక్రమముగ పృథ్వి నొంది ఉదరమంతట పూర్తిగ వ్యాపించి బలిష్ఠముగ నాటుకొని సీరచే వ్యాప్తమై తాబేలువలె నున్నతమై యగుపడునపుడు, బలహీనము, అరుచి, హృల్లాసము, హిశింతలు, దగ్ధ, వాంతి, పనులందు ఇచ్చలేకుండుట, జ్వరము, దప్పి, కునికిపాటు (మైకము), ప్రతి శ్వాసయము (జలుబు), అనుసీయుపద్రవముల కూడి యుండును. అయ్యది సాధ్యము కానేరదు.

మరియు జ్వరము, శ్వాసము, వాంతి, అతిసారము, ఈలక్షణములతో కూడి యున్నను, హృదయమునందును నాభిస్థానమునను హస్తములయందును పాదములయందును వాపు కల్గియున్నను గుల్మము రోగిని చంపును. (“వమనం వమనార్హస్య” (౧౩౭)

ని యుపక్రమించి ఇంతదనుక చెప్పబడిన చికిత్స, కఫగుల్మమునకు చికిత్సాక్రమమున ద్వైశంపబడిన క్రమానుసారముగ చెప్పబడినదని యెరుంగునది).

— ౧౭ రక్తగుల్మచికిత్స, అందు విరేచనవిధి. ౧౭ —

మూ. రౌధిరస్య తు గుల్మస్య గర్భకాలవ్యతిక్రమే,
స్నిగ్ధస్విన్నశరీరాయై దద్యాత్ స్నేహవిరేచనమ్. 172

వ్యా. స్త్రీలకు సంభవించిన రక్తగుల్మమున ("మాసే వ్యతీతే దశమే చికిత్సః." అని చెప్పిన ప్రకారము) గర్భధారణమునకు నియతమైన (ప్రసవకాలముగు) పదిమాసములకాలము గడచినపిమ్మట విప్రుక్తప్రకారము స్నేహస్వేదవిధులచే స్నిగ్ధస్విన్నశరీరముల స్త్రీకి స్నేహద్రవ్యములచే విరేచనమున కియ్యవలెను.

— ౧౮ పలాశక్షారతైలము. ౧౮ —

మూ. పలాశక్షారపాత్రే ద్వే ద్వే పాత్రే తైలసర్పిషోః,
గుల్మశైథిల్యజననీం పక్వా మాత్రాం ప్రయోజయేత్. 173

వ్యా. మోదుగాకులను క్షారము కాల్చి బూడిచె చేసి సిద్ధముచేయబడిన క్షారోదకము రెండు పాత్రములు (రెండు అంశములును నూటయిరువదియెనిమిదివలములు), తైలం మిను అచ్చనెయ్యియు ప్రత్యేకము అంశమువంతున (క్షారోదకమునకు సమముగ) రెండు అంశములును చేర్చి స్నేహపాకవిధిప్రకారము పక్వముచేసియు క్తమైన పరిమాణముతో నుపయోగించిన గుల్మము శిథిలముగ నడలును.

ఇచ్చట క్షారపాకవిధిప్రకారము మోదుగములు మున్నగువానినికాల్చి బూడిచె చేసి యాబూడిచెకు నాల్గింశల నీళ్లు పోసి నూరి యొకరాత్రియంతయు తేరనిచ్చి యా తేటనీటిని ఉదయమున గ్రహింపనగును. అట్టి క్షారోదకమును స్నేహద్రవ్యమునకు సమముగ జేర్చి పక్వముచేయవలెను.

— ౧౯ రక్తగుల్మమున యోనిశోధనవిధి. ౧౯ —

మూ. ప్రభిద్యోత న యద్యోవం దద్యాద్యోనివిశోధనం, (విరేచనం),
వ్యా. వైజెప్పిన ప్రకారము చికిత్సజేసినను రక్తగుల్మము పగులకుండునెడ యోని విశోధనౌషధము నుపయోగింపనగును.

— ౨౦ యోనివిరేచనౌషధములు. ౨౦ —

మూ. యౌరేణ యుక్తం పలలం సుధాక్షరేణ వా పునః, 174
అభ్యాం వా భావితాః దద్యాత్ యోనౌ కటుకమత్స్యకాః,

వరాహమత్యస్యపితౄభాగ్యం ల(న)క్తకాన్వా సుభావితాః. 175

అథోహరై శ్చోర్ధ్వహరైః భావితాః వా సమాక్షికైః,
కింవా వా సగుడతూరం దద్యాద్యోనివిశోధనమ్. 176

రక్తపిత్తహరం తూరం లేహయేన్ద్రుసన్నిపా,
లశునం మదిరాం తీక్షణం మత్స్యంశ్చాప్తైః ప్రయోజయేత్. 177

వస్త్రం సత్తీరగోమూత్రం సత్తూరం దాశమూలికం,
అదృశ్యమానే రుధిరే దద్యాద్ధల్లప్ర భేదనమ్. 178

వ్యా. నువ్వులను వేయించి పొడిచేసి యవత్తారమును చేర్చియైనను, ఆనువ్వుల పొడిని బొంతజెముడుపాలలో కలిపి యైనను, మోడుగత్తారమునందును బొంతజెముడు పాలయందును భావనచేయబడిన కటుమత్స్యములనైనను, పందియొక్కయు చేపయొక్కయు పిత్తములలో భావనచేయబడిన కటుమత్స్యములనైనను, అగ్గోదోషహరము లగు విరేచనద్రవ్యములయందైనను ఊర్ధ్వదోషహరవసునద్రవ్యములయందైనను, భావన చేయబడి తేనెతో గూడిన గుడ్డములనైనను యోనివిశోధనమునకై యోనిలో నుంచ వలెను. లేక నురానీజమును బెల్లమును సర్జత్తారమును ఒకటిగ గూర్చి యోనియందుంచ వలెను.

మరియు రక్తపిత్తహరముగ జెప్పబడిన తూరమును తేనెతోను నేతితోను కలిపి లేహముగ జేసి నాకించవలెను. వెల్లుల్లిపాయలను తీక్షణమైన మద్యమును మత్స్యము లను రక్తపిత్తరోగి కియ్యవలెను. అంతటను రక్తము వెడలనిచో దశమూలపస్త్యాషడము లలో పాలను గోమూత్రమును సర్జత్తారమును కలిపి ఉత్తరవస్త్రం గుల్తమును భేదించు టకై ప్రయోగించవలెను.

❖ రక్తగుల్మమున నాహారము, పానీయము. ❖

మూ. ప్రవర్తమానే రుధిరే దద్యాన్తాంసరసాదనం,
ఘృతతైలేన చాభ్యజ్ఞం పానార్థం తరుణీం సురామ్. 179

వ్యా. వైజిప్సిన విధానముచే రక్తము బైటవెడలుచున్నయెడ మాంసరసముతో గూడిన యన్నమును బెట్టవలెను. పిష్టుట నేతిచేతను తైలముచేతను అభ్యంగనము చేయించి, త్రాగుటకు వారుణీయను మద్యము నియ్యవలెను.

❖ రక్తాతిప్రవృత్తియందు చికిత్స. ❖

మూ. రుధిరేఽతిప్రవృత్తే తు రక్తపిత్తహరీః క్రియాః,
కార్యాః, వాతరుగార్తాయాః సర్వాః వాతహరీః పునః. 180

వ్యా. వైశిష్టిన క్రియాక్రమముచేత రక్తగుల్మము భిన్నమై రక్త మధికముగ వెడలుచున్నయెడ రక్తసిక్తహరములగు చికిత్సలు చేయవగును. వాతమున బాధలు కల్గు 3డ వాతవ్యాధిహరములగు చికిత్సలన్నియు చేయవగును.

— ౧౭ రక్తగుల్మమున రక్తాతియోగోపచారములు. ౧౭ —

సూ. ఘృతతైలావసేకాంశ్చ తిత్తిరీంశ్చరణాయుధాన్,
సురాం సమన్దాం పూర్వం చ పానమష్టుస్య సర్పిషః. 181
ప్రయోజయేదుత్తరం వా జీవనీయేన సర్పిషా,
అతిప్రవృత్తే రుధిరే సతి క్షేణానువాసనమ్. 182

వ్యా. రక్తగుల్మమున రక్తం బధికముగ వెడలునెడ భుజించుటకుముందు ఘృతము ను తైలములను అవసేకము (స్నానము)లను తీతుకపిట్టహాంసమును కోడిహాంసమును సరామండమును ఉపయోగింపవగును. అష్టరసములచే సిద్ధముచేయబడిన ఘృతమును హాసముచేయవగును. భుజించిన పిమ్మట వాతరక్తచికిత్సితమున జెప్పబడిన జీవనీయ ఘృతము నుపయోగింపవగును. (లేక జీవనీయఘృతముచే నుత్తరవస్తి చేయవలెను) తిక్త సద్రవ్యముల గూర్చి సిద్ధముచేయబడిన ఘృతముచే ననువాసనవస్తి చేయవగును.

— ౧౮ ఉక్తవిషయానుపాదము, అందు వాతగుల్మచికిత్సాసంగ్రహము. ౧౮ —

శత్రు శ్లోకాః.—

సూ. స్నేహస్వేదస్సర్పిః వస్తిశ్చూర్ణాని బృంహణం గుటికాః,
వమనవిరేకౌ మోక్షః శ్మితజస్య చ వాతగుల్మఘ్నమ్. 183

వ్యా. స్నేహస్వేదవిధులు, ఘృతము, వస్తివిధి, చూర్ణములు, బృంహణ (బలకర) వికిత్స, గుటికలు, వమనవిరేచనయోగములు, రక్తమోక్షణము, అను నీ చికిత్సలు వాత పల్లహరములైనవి వైని వరుసగ జెప్పబడినవి.

— ౧౯ పిత్తగుల్మచికిత్సాసంగ్రహము. ౧౯ —

సూ. సర్పిస్సతి క్తసిద్ధం క్షీరం ప్రస్తంసనం నిరూహాశ్చ,
రక్తస్య చావసేచనమాశ్వాసనసంశమనయోగాః. 184
ఉపనాహసం సశస్త్రం పక్వస్యాభ్యంతరప్రభిన్నస్య,
సంశోధనసంశమనే పిత్తప్రభవస్య గుల్మస్య. 185

వ్యా. పిత్తముచే గల్గిన గుల్మమునకు జెప్పిన చికిత్సాప్రకరణమున తిక్తకఘ్నము, దోషమును వెడలించుతొరము, నిరూహవస్తులు, రక్తమోక్షణము, రక్తమోక్షణముచే గల్గిన బలహీనమున శమనోపాయములు అట్టియోగములు, ఉపనాహసము, పక్వ

మైనగుల్లమునకు శస్త్రవిధానము, లోపలనే భిన్నమైన గుల్లమునకు సుశోధనము, శమనము, ఇవియన్నియు పైని క్రమముగ వివరింపబడినవి.

— ౭౭ కఫగుల్ల చికిత్సాసంగ్రహము. ౭౭ —

మూ. స్నేహస్వేదో భేదః లఙ్ఘనముల్లేఖనం విరేకశ్చ,
సర్విర్వస్తీర్ణటికాః చూర్ణమరిష్టాశ్చ సక్షౌరాః. 186
గుల్తస్యాఽస్తే దాహః కఫజస్యాఽగ్రైః సనీతరక్తస్య,

వ్యా. కఫజగుల్ల చికిత్సాప్రకరణమున స్నేహస్వేదవిధులు, భేదనము, లంఘనము, వమనవిరేచనములు, ఘృతయోగములు, వస్తీకర్మ, గుటికలు, చూర్ణములు, అరిష్టములు, కారములు, రక్తవిమోక్షణపూర్వకదాహవిధి, ఇవియన్నియు వరుసగ జెప్పబడినవి.

— ౭౮ రక్తగుల్ల చికిత్సాక్రమము. ౭౮ —

మూ. గుల్తస్య రౌధిరస్య క్రియాక్రమః స్త్రీభవస్యోక్తః. 187
పత్థ్యైఽన్నపానసేవా హేతునాం వర్జనం యథాస్వచ,
నిత్యం చాగ్నిసమాధిః స్నిగ్ధస్య చ సర్వకర్మాణి. 188

వ్యా. రక్తగుల్లమునకు సంబంధించిన క్రియాక్రమంబును రక్తగుల్ల చికిత్సితమున పైని చెప్పబడినది. మరియు అయాగుల్లములకు సంబంధించిన పత్థ్యములగు నన్నపానముల సేవించువిధంబును, గుల్తముల గల్గించు హేతువుల వరివర్జనంబును, ఎల్లప్పుడును జాతరాగ్నిని సంరక్షించుచు స్నిగ్ధశరీరునకు చికిత్సల జేయవలెననియు పైని చెప్పబడినది.

— ౭౯ అధ్యాయవిషయసంగ్రహము. ౭౯ —

తత్ర శ్లోకః.—

మూ. హేతుర్నిజ్ఞం సిద్ధిః క్రియాక్రమః సాధ్యతాన, యోగాశ్చ,
గుల్తచికిత్సితసంగ్రహ ఏతావాన్ వ్యాప్యతోఽగ్నివేశస్య. 189

వ్యా. గుల్తములు జనించుటకు కారణములు, అయాగుల్తములకు వేరువేరు లక్షణములు, అయాగుల్తముల క్రియాక్రమము, అసాధ్యత్వము, యోగములు, ఇవి యన్నియు సిగుల్త చికిత్సితాధ్యాయమున నగ్నివేశునిచే వివరింపబడినవి.

ఇత్యగ్నివేశకృతే తత్రై చరకప్రతిసంస్కృతే, చికిత్సితస్థానే
గుల్తచికిత్సితం నామ పఞ్చమోఽధ్యాయః.

ఇతైరంగున నగ్నివేశకృతంబును చరకప్రతిసంస్కృతంబును నగు చరకసంహిత యను నాయుర్వేదతంత్రమున చికిత్సితస్థానమున గుల్తచికిత్సితమనునది పంచమాధ్యాయము సమాప్తము.

షష్ఠాధ్యాయము.

అవతరణిక—దక్షాధ్వరప్రస్తావము ననుసరించి రోగములకు విప్రకృష్టనిదాన మను నిరూపించుతరి “హవిః ప్రాశాత్ మేహకుష్ఠానాం.” (ని. అ. ౮) అనువాక్యము కేత గుల్మనిదానానంతరము ప్రమేహనిదానము చెప్పబడినది. అట్టి నిదానక్రమము నను రించి గుల్మచికిత్సితమును చెప్పినపిదప ప్రమేహచికిత్సితము చెప్పబడును.—

సూ. అథాతః ప్రమేహచికిత్సితం వ్యాఖ్యాస్యామః. 1

ఇతి హ స్తాహ భగవానాశ్రేయః. 2

వ్యా. గుల్మచికిత్సితము చెప్పినపిదప క్రమాగతమైన ప్రమేహచికిత్సితమును త్రి కాలవేత్తయగు నాశ్రేయు లుపదేశించెను. దానికన్న న్యూనాతిరేకము లేకుండునట్లు పరిచెదనని యర్థము.

—ॐ ఆశ్రేయు డగ్ని వేళుని కుపదేశించుక్రమము. ॐ—

మూ. నిర్తోహమానానుశయో నిగాశః పునర్వసురానతపోవిశాలః,

కాలేఽగ్ని వేశాయ సహేతులిజ్ఞానువాచమేహాన్యమనంచలేషామ్.

వ్యా. కామ-శ్రోధ, లోభ, మోహదులును, రాగద్వేషదులును, లేని వాడును, మహత్తరమైన జ్ఞానంబును, తపోబలంబును గల యాశ్రేయులు అగ్ని వేళునకు ప్రమేహ మునకు సంబంధించిన హేతులక్షణములను, శమనోపాయమైన చికిత్సను యుక్తమైన కాలమున నిత్తెరంగున నుపదేశించెను. (ఇచ్చట హేతులక్షణములు, నిదానస్థానముననే వివరింపబడినను శిష్యసుఖస్ఫూర్తికై ఇచ్చట మరల పేర్కొనబడియె.)

—ॐ ప్రమేహములు జనించుటకు కారణములు. ॐ—

మూ. ఆస్యాసుఖం స్వన్నసుఖం దధీని గ్రామ్యాదకానూపరసః పయాంసి,
నవాన్నపానంగుడవైకృతఞ్చ ప్రమేహహేతుః కఫకృచ్ఛసర్వమ్.

వ్యా. సుఖముగ కూర్చునియుండుట, శరీరమునకు సుఖస్పర్శముగ నుండి శయ్యపై పరుండి నిదురించుట, పెరుగును, గ్రామములయందు సంచరించు జంతువులయొక్కయు, ఉడకప్రాంతముననుండు జంతువులయొక్కయు మాంసరసములను, పాలను త్రాగుట; నూతనధాన్యము, (క్రోత్తబియ్యము) వలన సిద్ధమైన యన్నమును భుజించుట, క్రొత్తనీళ్లను త్రాగుట, తెల్లమును చేర్చి చేయబడిన భక్ష్యముల తినుట, ఇవియన్నియు ప్రమేహము జనించుటకు కారణములు. మరియు కఫము వృద్ధినొందించు అహారవిహారము లెవ్వియైనను యవియన్నియు, ప్రమేహమును కలిగించును. (ఇచ్చట “ఆస్యాసుఖం, స్వన్నసుఖం.”

అని చెప్పటచేత శరీరమునకు సుఖకరముగ కూర్చుండుటయు, పరుండి నిదురించుటయు, ప్రమేహమునకు కారణములు అగుగాని, శరీరమునకు కష్టమును గలిగించు కఠినాస్తరణములపై కూర్చున్నను, కర్మశములగు శయ్యలపై పరుండినను, అవి శరీరమునకు సుఖకరములు గావు కావున ప్రమేహకారణములు గావని యెరుంగునది.)

❧ కఫాదిప్రమేహములకు వేరువేరుగ సంప్రాప్తి. ❧

మూ. మేదశ్చ మాంసం చ శరీరజం చ క్లేదం కఫో వస్తిగతః ప్రదూష్య, కరోతి మేహాన్ సముద్దిర్ఘముష్ణైస్తానేవపి త్తంపరిదూష్య చాపి.

క్షీణేషు దోషేష్వవకృష్యవస్తాథాతూప్రమేహాననిలః కరోతి, [మే.

దోషోహివస్తింసమువేత్యమూత్రం సందూష్యమేహాజ్ఞానయేద్యథాస్వ

వ్యా. కఫము ప్రకోపమునొంది వస్తి(మూత్రాశయము)యందు చేరి శరీరమందలి మేదస్సును మాంసమును ద్రవపదార్థములను జేరచి కఫప్రమేహముల గలిగించును. ఉష్ణవీర్యములయిన పదార్థముల సేవించుటచే పిత్తము ప్రకుశితమై పైజెప్పిన మేదస్సు మొదలగువానిని చెరచి మూత్రాశయమునజేరి, పిత్తప్రమేహముల గలిగించును. పిత్తకఫములు రెండును క్షీణించియున్నపుడు వాతము వస్తియందు జేరి ప్రకోపమునొంది భాతువులను చెరచి వాతప్రమేహముల కలిగించును. మరియు దోషము ప్రకోపమునొంది వస్తియందు జేరి యందలి మూత్రమును జేరచి ఆయాదోషానుగుణముగ పైజెప్పిన కఫాదిప్రమేహముల గలిగించును.

❧ ప్రమేహముల సాధ్యాసాధ్యవిభాగము. ❧

మూ. సాధ్యాః కఫోత్థాః దశ, పిత్తజాః షట్

యాప్యాః, న సాధ్యాః పవనాచ్చతుష్కః,

సమక్రియత్వాత్ విషమక్రియత్వాత్

మహాత్యయత్వాచ్చ యథాక్రమం తే.

7

వ్యా. కఫప్రకోపమున గల్గి ప్రమేహములు పదియు, కఫరూపమైన దోషమునకును మేదస్సు మున్నగు దూష్యములకును, సమానమైన కటుతిక్తాద్యైషధప్రయోగము చేయుటకు తగియుండుటవలన అయ్యవి సాధ్యము లగును.

పిత్తమున జనించిన ప్రమేహము లారును పిత్తరూపమైన దోషమునకును, దూష్యములకును, పరస్పరవిరుద్ధమైన చికిత్స జేయవలసి యుండుటంజేసి, అయ్యవి యాప్యము లగును.

వాతముచే జనించిన నాల్గు ప్రమేహములును గంభీరములగు మజ్జాదిభాతువులను మిక్కిలి చెరిచి కష్టమును కలిగించునవి కావున అయ్యవి యసాధ్యములు.

— ౧౦ ప్రమేహసామాన్యముగ దోషదూష్యవిభాగము. ౧౧ —

మూ. కఫస్పటిత్తః పవనశ్చ దోషాః, మేదోఽస్రశుక్రామ్బువసాలసీకాః, మజ్జారసాజఃపిత్తంచదూష్యాః (దూష్యం) ప్రమేహిణావినశతి రేవమేహాః.

వ్యా. కఫము, సిత్తము, వాతము, ఈమూడును ప్రమేహముగల రోగులకు దోషములగును. మేదస్సు, రక్తము, శుక్రము, జలము, వస, లసీక, మజ్జ, రసము, ఓజస్సు, మాంసము, అనునీపదియు దూష్యము లగును. మరియు నట్టిదోషదూష్యములసంబంధమున గల్గు ప్రమేహములు ఇరుపదివిధములుగ నుండును.

— ౧౧ దశవిధకఫప్రమేహములప్రత్యేకగుణములు. ౧౨ —

మూ. జలోపమం చెక్షురసోపమం వాఘునం ఘనం చోపరి విప్రసన్నమ్, శుక్లం సశుక్రం శిశిరం శనై ర్వా లాలేప వావాలుకయా యుతం వా. విద్యాత్ ప్రమేహాన్ కఫజాన్ దశై తాన్

వ్యా. ఉదకమును బోలియైనను, చెరకురసమునకు సమానముగ నైనను, మెడ్డుగ నైనను, మూత్రము నొకపాత్రలో పట్టి కొంతకాల ముంచినచో, నడుగున ఘనీభవించి వైభాగమున తేటగ నైనను, తెల్లనిరంగు కల్గియైనను శుక్రముతో కూడియైనను, చల్లగ నైనను, మెల్లమెల్లగ నైనను, జొల్లుతో సమానమై తంపిపతలైనను, ఇసుకవంటి కఫఖండములతో కూడియైనను, మూత్రము వెడలినచో నీపదివిధములైన కఫగుణములు కల ప్రమేహములు పదియు కఫప్రకోపమున జనించినవని యెరుంగునది.

(పైజెప్పిన గుణములు పదియును కఫమునకు సంబంధించినవి కావున వానిలో నొక్కొకగుణము కల్గియైనను, లేక కొన్ని కలిసియైనను జనించిన ప్రమేహములు పదియును కఫమున సంభవించినవి. వీనికొక్కటికిని ఆయాగుణభేదమునుబట్టి పరుసగ ఉదక-ఇక్షు-సాంద్ర, సాంద్రప్రసాద-శుక్ల-శుక్ర-శీత-సికతా-శస్తైః - లాలామేహము లని పేరుపేరు నామభేదములచే వ్యవహరింపబడును. ఈవిషయము నిదానస్థానమున “తత్ర శరీరక్షేదస్తు... శైష్టికై రేభిర్దశభిర్బలైరుపసృజ్యతే..... శ్వేత-శీత-మూర్త-పిచ్చిల అచ్చ-స్నిగ్ధ-గురు-ప్రసాద-మధుర-సాప్త”మనైః... తత్సమాఖ్యం గౌణం నామ విశేషం ప్రాప్నోతి.” (ని. అ. ౪-వాక్యము ౧౦) అనువాక్యముచేతను; “తే ఖల్విమే దశప్రమేహా నామ విశేషేణ భవన్తి తద్యథా—ఉదకమేహశ్చ... లాలామేహశ్చేతి.” (ని. అ. ౪.

వా. ౧౧) అనువాక్యము చేతను వివరింపబడినది. మరియు వీనిప్రత్యేకలక్షణంబులును నిదానస్థానమున విస్తృతముగ జెప్పబడినవి కావున నచ్చట చూచునది.)

—ॐ షడ్విధసిత్తప్రమేహప్రత్యేకగుణములు. ॐ—

మూ. డ్యారోపమం కాలమథాపి నీలం,

హారిద్రమాశ్జిష్ఠమథాపిరక్తం ఏతాన్ ప్రమేహాన్షడత్యంతిపితౄత్.

వ్యా. సిత్తప్రకోపమున జనించిన ప్రమేహము లారును వేరువేరుగ డ్యారమును బోలిన రగంధాదులు కల్గియైనను, మనీతో సమానముగ నల్లనిరంగు కల్గియైనను, నీల వర్ణము కల్గియైనను, పసుపురంగు కల్గియైనను, మంజిష్ఠినిబోలినరంగు కల్గియైనను, రక్తము వంటి యెరుపురంగు కల్గియైనను వెడలును.

ఇవి సిత్తమునకుంగల డ్యారాదిగుణము లారును కల్గియుండుటం జేసి వరుసగ-డ్యార-కాల-నీల-హారిద్ర-మంజిష్ఠ-రక్త ప్రమేహములని వరుసగ జేర్చినంబడును. వీనివివరణ మంతయు నిదానస్థానమున “లేహమపి చ సిత్తగుణవిశేషణ... పూర్వవద్యుక్తా భవంతి.” అని యుపక్రమించి చెప్పబడినది.

—ॐ చతుర్విధవాతికప్రమేహములగుణవివరణము. ॐ—

మూ. మజ్జౌజసా వా వసయాన్వితం వా లనీకయా వా సతతం విబద్ధం,

చతుర్విధంమూత్రయతీహ వాతాత్ శేషేషు ధాతుష్వపకర్షితేషు.

వ్యా. శరీరమునందలి మజ్జతోనైనను, మధురస్వభావముకలయోజస్సుతోనైనను, వస(మాంసన్నేహము)తోనైనను, లనీక (త్వష్టాంసముల రెంటికినడుమ నుండుద్రవము)తోనైనను కూడి మూత్రము వెడలినయెడ నీనాల్గులు వాతజప్రమేహములు. (ఈనాల్గిటితో మజ్జతో కూడినది మజ్జా ప్రమేహమనియు, ఓజస్సుతో కూడినది మధు ప్రమేహమనియు, వసతో కూడినది వసా ప్రమేహమనియు, లనీకతో కూడినది హస్తీ ప్రమేహమనియు చెప్పబడును. ఈనాల్గు వాతికప్రమేహముల వివరమంతయు నిదానస్థానమున నాల్గవయధ్యాయమున తంత్రకారులచే విస్తరింపబడినది.)

మరియు పైజెప్పిన వసాదిప్రమేహములలో తక్కిన రక్తాదిధాతువులు వాతప్రకోపమునం జేసి శుష్కించినపుడు పై వివరించిన క్రమమున సంభవించును. లనీకా లక్షణమును “యస్తాంసత్వగన్తరే ఉదకం, తల్లసీకాశబ్దం లభతే,” అని తంత్రకారులు చెప్పియున్నారు.

—ॐ ప్ర మేహసామాన్యలక్షణములు. ॐ—

మూ. వర్ణంరసంస్పర్శమథాపిగన్ధం యథా స్వదోషం భజతే ప్ర మేహః,
శ్యావారుణో వాతకృతఃసశూలఃమజ్జాదిసాద్గుణ్యముపై త్యసాధ్యః. 12

వ్యా. వైశిష్టిన కఫజాదిప్ర మేహముల వర్ణంబును, రసంబును, గంధంబును ఆయాదోషమునకు అనుగుణముగ కలిగియుండును. వాతమువలన కలిగిన ప్ర మేహము నందు శ్యామవర్ణంబైనను, రక్తవర్ణంబైనను కలిగి, పోటు మున్నగు బాధలతో కూడి మజ్జ పసాదులకు సమానమైన గుణముతో కూడియుండును. ఇయ్యది మిక్కిలి యసాధ్యము.

—ॐ ప్ర మేహసామాన్యపూర్వరూపములు. ॐ—

మూ. స్వేదోఽజ్గకన్ధః శిథిలాజ్గతా చ శయ్యాసనస్వప్న సుఖే రతిశ్చ,
హృన్నేత్రజిహ్వశ్రవణోపదేహః ఘనాజ్గతా కేశసఖాతివృద్ధిః.
శీతప్రియత్వం గలతాలుశోషః మాధుర్యమాస్యే కరపాదదాహః,
భవిష్యతో మేహగదస్య రూపం మూత్రేఽభిధావ న్తిపిపీలికాశ్చ.

వ్యా. శరీరముపై చెమట పట్టుట, ఒడలిపై దుర్గంధము, అవయవములు శిథిల ములై (సడలి) యుండుట, పరుండియుండుటయందును కూర్చొనియుండుటయందును నిదురించుటయందును కల్లునుఖమును గోరుట, హృదయమునందును కన్నులయందును నాలుకయందును చెవులయందును మురికి చేరి యుబ్బినట్లుండుట, అవయవములు బలిసి యుండుట, వెండ్రుకలును గోళ్లును మిక్కిలి వృద్ధి నొందుట, చలువనుగోరుట, కంఠంబును తాలువులును శోషించుట, నోరు తీసికల్గి యుండుట, అరకాళ్లయందును అరచేతులయందును మంట పుట్టుట, మూత్రమున చీమలు మూగియుండుట, ఇవి యన్నియు ప్ర మేహము కల్గుటకుముందు కల్గు పూర్వరూపములు.

—ॐ ప్ర మేహచికిత్సాక్రమము. ॐ—

మూ. స్థూలః ప్ర మేహో బలవానిష్టైకః కృశస్తతైకః పరిదుర్బలశ్చ,
సంబృంహణం త్వత్రకృశస్య కార్యం సంశోధనందోషబలాధికశ్చ.
స్నిగ్ధస్యయోగావివిధాఃప్రయోజ్యాః కలోపదిష్టామలశోధనాయ,
ఊర్ధ్వం తథాధశ్చ మలేఽపనీతే మేహేషు సన్తర్పణమేవ కార్యమ్.

వ్యా. ప్ర మేహరోగము గలవనుజాడు నొకడు, శరీరము స్థూలమై దోషములును, శరీరంబున బలివంబు లైయుండును. వేరొకడు శరీరము చాల కృశించి మిక్కిలి

బలహీనుడైయుండు. అట్టియెడ కృశించియుండువానికి బృంహణ (శరీరపుష్టికరమైన) చికిత్స చేయనగును. దోషబలాధికునకు తొలుత స్థిగ్ధునిగ జేసి కల్పస్థానమున చెప్పిన మలశోధనయోగముల ప్రయోగించి వమనవిరేచనమూలమున ఊర్ధ్వాగోమార్గముల నుండి మలమును వెడలించజేయనగును. ఇత్తైరంగున విద్యుక్తప్రకారము మలమును వెడలించినపిదప అట్టిరోగికి సంతర్పణము జేయుటయే మంచిది.

— ౧౭ ప్ర మేహరోగికి అపతర్పణనిషేధము, దాన గల్లు నుపద్రవములు. —

మూ గుల్మః క్షయోమేహనవస్తిశూలంమూత్రగ్రహశ్చాప్యపతర్పణేన,
ప్రమేహిణఃస్యఃపరితర్పణానికార్యాణితస్తాత్ ప్రసమీక్ష్యవహ్నిమ్.

వ్యా. ప్రమేహరోగము గలవానికి అపతర్పణరూపమైన చికిత్స చేసినయెడ గుల్మము, క్షయము, మేధ్రమునందును వస్తీయందును, పోటు, మూత్రబంధము, అను నీయుపద్రవములు కలుగును. కావున ప్రమేహరోగికి సంతర్పణచికిత్సనే జేయవలయునుగాని అపతర్పణము ఒకప్పుడును చేయంజనదు. అట్టి సంతర్పణమును గూడ జాతరాగ్నిబలమును గమనించి తదనుగుణముగ జేయనగును.

— ౧౮ ప్రమేహమున సంశమనవిధి. —

మూ. సంశోధనంనార్హతియఃప్రమేహీతస్యక్రియాసంశమనీప్రయోజ్యా,

వ్యా. సంశోధనమునకు అర్హుడు కాని ప్రమేహరోగికి సంశమనరూపచికిత్సను ప్రయోగించవలయును.

— ౧౯ ప్రమేహహరమన్ద-చూర్ణ-లేహదులు. —

మూ. మన్థాః కషాయాః యవచూర్ణలేహాః

ప్రమేహశాన్త్యై లఘువశ్చ భక్ష్యాః.

18

యే విష్కీరా యే ప్రతుదా విహజ్జా

స్తేషాం రసైర్జాంగలజైర్తన్మోక్షైః,

యవోదనం రూక్షమథాపి వాట్య

మద్యాత్ (మద్యాక్) ససూక్తానపి చాప్యపూపాన్.

19

ముద్గాదియూషైరథ తిక్తశాకైః

పురాణశాల్యోదనమాదదీత,

దస్తీజ్ఞుదీతైలయుతం ప్రమేహీ

తథాతనీసర్వపతైలయుక్తమ్.

20

సపష్టికం స్యాత్త్రణధాన్యమన్నం
యవప్రధానస్తు భవేత్ప్రమేహీ,
యవస్య భక్ష్యాన్వివిధాంస్తథాద్యా
త్కఫప్రమేహీ మధుసమ్ప్రయుక్తాన్.

21

వ్యా. మంథములు, కషాయములు, యవచూర్ణములు, లేహములు, లఘుగుణము
గి తేలికగ జీర్ణమగు భక్ష్యములు, వీనిని ప్రమేహశాంతికారకు ఉపయోగించవగు.
జీయు అట్టి లఘుగుణములు గలవిష్కిరముల (కాళ్లతో భూమిని చిమ్మి ఆహారమును
కి తిను కోడి మున్నగువాని) యొక్కయు, ప్రతుడముల (ముక్కుతో పొడిచి
ంసాదులను కుత్తుక తిను పక్షివిశేషముల) యొక్కయు, మాంసరసములచేతను
ంగల (మెట్టప్రదేశములనుండు.) జంతువుల మనోజ్ఞమైన మాంసరసములతోడను,
వాన్నమును కలిపి భుజించవలయును. లేక యవలచే సిద్ధమయిన సత్తుపిండిని అపూర్వ
లనైనను భుజించవలయును. మరియు ప్రాతవియగు రాజనముల బియ్యముచే సిద్ధ
న యన్నమును, పెసలపప్పు మున్నగువానికట్టుచేతను, చేదుగల ఆకుకూరతోడను
పి భుజించవలయును. అరువదివాళ్ల సంభావుబియ్యపు అన్నమును దంఢీతైలము గార
యనూనె అగసిహూనె, అవనూనె అను నీతైలములతో కలిపి భుజించవలయును.
ణధాన్యములగు నీవారములు మున్నగువానియన్నమునైనను, పైజెప్పిన తైలములతో
ర్చి భుజించవగును. ప్రమేహరోగి ఆహారమునకై యవలచే ముఖ్యముగ నుపయో
పవలయును. మరియు యవలచే జేయబడిన పలుచెరంగులైన భక్ష్యములను తేనెలొ
రికి కఫప్రమేహము గలరోగి తినవలయును.

—ॐ ప్రమేహహర సంతర్పణములు. ॐ—

నా. నిశిస్థితానాం త్రిఫలాకషాయే
స్యస్తర్పణాః తౌద్రయతా యవానాం,
తాన్మీఘ్రయుక్తాన్ప్రేషితేప్రమేహీ
ప్రాయోగికాన్తేహవధార్థమేవ.

22

యే శ్లేష్మమేహే విహితాః కషాయాః

తైర్భావితానాం చ పృథగ్యవానామ్,

సక్తానపూపాన్సగుడాన్సథానా

స్థత్యైంస్తథాన్యాన్వివిధాంశ్చ ఖాదేత్.

23

ఖరాశ్వగోహంసప్రపద్యతానాం (గోధేనుకసంభృతానాం)

తథా యవానాం వివిధాశ్చ భక్ష్యాః

దేయాస్తథా వేణుయవా యవానాం

కల్పేన గోధూమమయాశ్చ భక్ష్యాః.

24

వ్యా. యవలను త్రిఫలాకషాయమున నొకరాత్రి యూరబెట్టి వానితో సిద్ధము చేయబడిన సత్తుపిండి మున్నగువానిని తేనెతో గలిపి యైనను శీఘ్రవను మద్యముతో గూర్చి యైనను సంతర్పణమునకై ప్రమేహరోగి యుపయోగించవలెను. ఇతైరంగున కొంతకాల మలవాలు చేసి యుపయోగించినచో మేహము శమించును.

మరియు:—యవలను “హరీతకీకట్టల.....మధుసంప్రయుక్తాః” అని చెప్పబడు కఫప్రమేహహరకషాయములయందు వేరువేరుగ భావనజేసి ఆయవలచే సిద్ధము చేయబడిన సత్తుపిండిని, అపూపముల(రొట్టెల)ను, బెల్లముతో గూడి వేపుడుబియ్యమును, ఇతరములగు పలుదెరంగులైన భక్ష్యములను తినవలెను.

మరియు:—గాడిదెలు, గుఱ్ఱములు, ఎద్దులు, హంసలు, పొడలయిట్టి(ఆవులు) అనునీజంతువులకు యవలను మేతగా బెట్టి యాజంతువులు దానిని తిని పేడవేసినచో అందుండు యవలను గ్రహించి దానిపిండిచే చేయబడిన రొట్టెలు మున్నగు భక్ష్యములను ప్రమేహరోగి యుపయోగించవలెను. మరియు వెదురుబియ్యమును గోధుమలను కూడ పైని యవలకు జెప్పిన కల్పనాప్రకారము భక్ష్యముల జేసి యుపయోగించవలెను. (ఇచ్చట “గోధేనుకసంభృతానామ్” అనుపాఠమే సమంజసముగ నున్నది).

—ॐ ప్రమేహమున సంశోధనాదివిధి. ॐ—

మూ. సంశోధనోల్లేఖనలఙ్ఘనాని కాలే ప్రయుక్తాని కఫప్రమేహాః,

జయన్తి; పిత్తప్రభవాః విరేకః సంతర్పణస్సంశమనో విధిశ్చ. 25

వ్యా. సంశోధనము (మలాదులనూర్ధ్వోమార్గములనుండి వెడలించునది), ఉల్లేఖనము (వమనము చేయించునది), లంఘనము, అనునీమూడు తెరంగులైన చికిత్సలను యుక్తకాలమున చేసినచో కఫప్రమేహములను హరించును. విరేచనము, సంతర్పణము, సంశమనము, అనువానిని యుక్తకాలమున చేసినచో పిత్తప్రమేహముల శమింపజేయును. (ఇచ్చట సంశోధనశబ్దముచేతనే వమనముకూడ బోధింపబడినను కఫప్రమేహమున వమనమునకు ప్రాశస్త్యమును జూపుటకై మరల ఉల్లేఖనశబ్దముచే జెప్పబడెను. పిత్తప్రమేహములు సామాన్యముగ యాప్యము లైనను పిత్తహరమని యుద్దేశించి “జయన్తి” అని నిర్దేశింపబడినది. లేక “సాధ్యాస్తు మేదో యది న ప్రదృష్టమ్” అనువాక్యముచేత పిత్తప్రమేహములు కూడ మేదస్సు దుష్టము కానియెడ సాధ్యములగునని చెప్పబడినదికావున అట్టి సాధ్యకోటిహి చేరిన పిత్తప్రమేహముల నుద్దేశించి “జయన్తి” అని చెప్పబడినదని యొరుంగునది.

—ॐ ప్రమేహసామాన్యముగ నుపయోగింపవలసిన రెండు కషాయయోగములు. ॐ—

మూ. దార్ద్రం సురాహ్వం త్రిఫలం సముస్తాం
కషాయముత్కృష్ట్య పిబేత్ప్రమేహీ,
తౌ ద్రేణ యుక్తామథవా హరిద్రాం
పిబేద్దనేనామలకీఫలానామ్.

26

వ్యా. మ్రానివసుపు, దేవదారు, త్రిఫలములు, తుంగగడ్డలు, ఈదినుసులను సమ భాగముగ గూర్చి విధ్యుక్త ప్రకారము కషాయము కాచి అందు తేనె చేర్చి ప్రమే హము కలవారు త్రాగవలెను. లేక మ్రానివసుపును ఉసిరికకాయలరసమున కలిపియెనను త్రాగవలెను. (ఈరెండు యోగములును ప్రమేహసామాన్యముగ నుపయోగింపదగ్గును.)

—ॐ కఫజప్రమేహములకు పదికషాయయోగములు. ॐ—

మూ. హరీతకీకట్ఫలము స్తలోద్ధ్రం; పాతావిడంగార్జునధన్వనాశ్చ;
ఉభే హరిద్రే తగరం విటంగం; కదంబసాలార్జునదీప్యకాశ్చ. 27
దార్ద్రవిడంగం ఖదిరో ధనశ్చ సురాహ్వకుప్తాగురుచన్దనాని;
దార్ద్ర్యగ్నిమథౌత్రిఫలాసాతా; పాతాచమూర్వాచతథాశ్వదంష్ట్రా.
యవాన్యశీరాణ్యభయా గుడూచీ; చన్యాభయాచిత్రకసప్తపర్ణాః,
పాదైః కషాయాః కఫమేహినాస్తే దశోపదిష్టా మధుసంప్రయుక్తాః.

వ్యా. 1. కరక్కాయలు, కాయఫలము, తుంగగడ్డలు, లార్ద్రగువట్ట, వీనికషాయమునైనను; 2. చిరుబొద్ది, వాయువిడంగములు, మద్దిపట్ట, చంద్రచెక్క వీనికషాయమునైనను; 3. పసుపు, మ్రానివసుపు, గ్రంథితగరము, వాయువిడంగములు, వీనికషాయమునైనను; 4. కడిమిపట్ట, యేషిచొక్క, మద్దిపట్ట, ఓమము, వీనికషాయమునైనను; 5. మ్రానివసుపు, వాయువిడంగములు, చంద్రచెక్క, వెలిచంద్రచెక్క, వీనికషాయమునైనను; 6. దేవదారుచెక్క, చెంగలవ్వికోష్ఠ, అగరు, శ్రీగంధముచెక్క, వీనికషాయమునైనను; 7. పసుపు, కూరనెల్లి, త్రిఫలములు, చిరుబొద్ది, వీనికషాయమునైనను; 8. చిరుబొద్ది, చాగపట్ట, పల్లెరు, వీనికషాయమునైనను; 9. ఓమము, పట్టివేళ్లు, కరక్కాయలు, తిప్పలీగ, వీనికషాయమునైనను; 10. చవ్యయు, కరక్కాయలు, చిత్రమూలము, కానుగపట్ట, వీనికషాయమునైనను; (పైజెప్పిన పదివిధములైన కషాయములలో నెద్దాని నైనను.) తేనె కలిపి కఫజప్రమేహములయందు త్రాగింపవలయును. (పైజ్ఞోకములలో

ఒక్కొక్కపాదశ్లోకముచే చెప్పబడిన ద్రవ్యములు ఒక్కొక్కకహయయోగముగ నుపయోగించినచో పదికహయయోగము లగునని యెరుంగునది.)

❧ పిత్తప్ర మేహహరకహయయోగములు. ❧

మూ. ఉశీరలోధ్రాక్షాన (ర్జున) చందనానాం

ఉశీరముస్తామల కాభయానాం;

పటోలనిమ్బామల కామృతానాం;

ముస్తాభయాపద్మకవృక్ష కాణామ్.

30

లోధ్రాగ్రంబు కాలీయక ధాతకీనాం; నిమ్బార్జునామ్రాతనిశోత్పలానాం;

శిరీషసర్జాద్దనకేశరాణాం; ప్రియంగుపద్మోత్పలకింశుకానామ్.

31

అశ్వత్థపాతా(యాసా)ససవేతసానాం, కటంక తేర్థ్యుత్పలముస్తకానాం;

పై త్తైషుమేహేషుదశ ప్రదిష్టాః, పాదైఃకహయామధుసంప్రయుక్తాః.

వ్యా. 1. పట్టికేళ్లు, లొడ్డుగుచెక్క, మద్దిపట్ట, శ్రీగంధము, వీనికహయమునైనను; 2. పట్టికేళ్లు, తుంగగడ్డలు; ఉసిరిక కాయవోలుపు, కరక్కాయలు, వీనికహయమునైనను; 3. చేదుపొట్ట, వేపపట్ట, ఉసిరికకాయలు, తిప్పలీగ, వీనికహయమునైనను; 4. తుంగగడ్డలు, కరక్కాయలు, పద్మకము, హడిశపాలగింజలు వీనికహయమునైనను; 5. లొడ్డుగుచెక్క, కురువేరు, మ్రానిపనుపు, ఆరెపువ్వు వీనికహయమునైనను; 6. వేపపట్ట, మద్దిపట్ట, కొండనూమిడిపట్ట, పసుపుకలువగడ్డలు, వీనికహయమునైనను; 7. దిరిసెనపుపట్ట, అందుగుపట్ట, మద్దిపట్ట, నాగకేసరములు వీనికహయమునైనను; 8. ప్రేంకణపుచెక్క, యెఱ్ఱతామర, నల్లకలువదుంప, మోసుగుపూలు వీనికహయమునైనను; 9. రావిపట్ట, చిరుబొద్ది, వేగిపట్ట, ప్రబులి వీనికహయమునైనను; 10. మ్రానిపనుపు, నల్లకలువగడ్డలు, తుంగగడ్డలు వీనికహయమునైనను; (పై జెప్పబడిన పదికహయయోగములలో నెద్దానినైనను) తేనె గూర్చి పిత్తప్రకోపమున గలిగిన ప్రమేహములయందు త్రాగింపనగును. (ఇచ్చట గూడ వైశ్ణోకములలో నొక్కొక్కపాదముచే చెప్పబడిన ద్రవ్యములు ఒక్కొక్కకహయయోగముని యెరుంగునది.)

❧ కహయోపయోగవిధియు, వాతానుబంధ ప్రమేహచికిత్సయు. ❧

మూ. సర్వేషు మేహేషు మతౌ తు పూర్వా

కహయయోనౌ, విహితాస్తు సర్వే,

మన్థస్య పానే యవభావనాయాం

స్యూర్భిజనే పానవిధౌ పృథక్.

33

సిద్ధాని తైలాని ఘృతాని చైవ
దేయాని (యోజ్యాని) మేహేష్వనిలాత్త కేఘ,
మేదః కఫశ్చైవ కషాయయోగైః
స్నేహైశ్చ వాయుః శమమేతి తేషామ్.

34

వ్యా. వైశేషిని కషాయయోగములలో మొదట “దార్ద్ర్యం సురాహ్వ.....
అథ వా హరిద్రాం పిబేద్ర సేనామలకీఫలానాం.” అని చెప్పబడిన కషాయయోగములు
రెండును ప్ర మేహములయం దన్నిటియందును నుపయోగింపదగును. కఫపిత్తముల నుద్దే
శించి పేరుపేరుగ జెప్పబడిన పదేసికషాయయోగములును కఫ పిత్తములకు పేరుపేరుగ
నుపయోగింపదగును. మరియు నాకషాయయోగములు, మంఢపానమునకును, యవలను
భావన చేయుటకును, ఆన్న పానములను సంస్కరించుటకును, పేరుపేరుగ కఫపిత్తప్ర మే
హములకు నుపయోగింపదగును.

మరియు వైశేషిని కషాయముల జేర్చి పక్వముజేయబడిన తైలములను, ఘృతము
లను, వాతమును అనుబంధము గల కఫప్ర మేహములయందును, పిత్తప్ర మేహముల
యందును నుపయోగింపదగును. అట్లు జేసినచో కషాయయోగములచేత కఫమేదస్సు
లును, స్నేహములచేత వాతంబును శమించును.

(ప్ర మేహములు జనించునపుడే వాతమును ప్ర ధానముగ జేసి జనించిన ప్ర మేహ
ములు అసాధ్యములు గాన వానికి ప్ర త్యేకచికిత్స లేదు. కావున ఇచ్చట “అసిలాత్త
కేఘ” అను స్థశమున ఉత్పత్త్యంతరము వాతము అనుబంధముగా గల కఫపిత్తప్ర మేహ
ముల నుద్దేశించి “సిద్ధాని తైలాని” అని తైలఘృతయోగములు చెప్పబడెనని
యెరుంగునది.)

❖ కఫపిత్తప్ర మేహములయందు కంఠిల్లకాని చూర్ణప్ర యోగము. ❖

మూ. కంఠిల్లసప్తచ్ఛదశాలజాని వై భీతరాహీతకకౌటజాని,
కపిత్థప్రప్పాణి చ చూర్ణితాని త్వా ద్రేణ లిహ్యత్కఠఫపిత్తమేహీ.
పిబేద్ర సేనామలకస్య వాపి కక్రీకృతాన్యక్షసమాని కాలే,
జ్ఞేదై చ భుజ్జీత పురాణమన్నం మేహీ రసై ర్ద్వాంగలజైర్త్వనోజ్జైః పిరి

వ్యా. కంఠిల్లకము, యేడాకులపొన్న, గుగ్గిలము, తాండ్ర కాయలు, ములుమోదుగ
పట్ట, కొడిశపాలివొత్తులు, వెలగపువ్వులు వీని నన్నిటిని సమభాగముగ జేర్చి చూర్ణము

చేసి తేనెలో కలిపి కఫప్ర మేహము గలవారును, పిత్తప్ర మేహము గలవారును ఉపయోగింపవగును. లేక వైజెప్పిన ద్రవ్యములను కల్కముచేసి ఉసిరికకాయలరసమున అక్షప్రమాణమును కలిపి యుక్తమైనకాలమున త్రాగవలయును. ఆయాషధము జీర్ణమైనపిదప ప్రాతబియ్యపుటన్నమును మనోహరములైన జాంగలజంతువులయొక్క మాంసరసముతో జేర్చి భుజించవలయును.

— ౨౭ ప్ర మేహములయందు అనుబంధరూపమైన వాతచికిత్స. —

మూ. దృష్ట్వానుబంధం పవనాత్కఘస్య పిత్తస్య వా స్నేహవిధిర్వికల్ప్యః, తైలం కఫస్యాత్స్వకషాయసిద్ధంపిత్తేఘృతంపిత్తహరైః కషాయైః.

వ్యా. ప్ర మేహములయందు వాతమునకు కఫముతోనైనను అనుబంధము కలిగినపుడు స్నేహకల్పనమును వేర్వేరుగ చేయవగును. ఆందు కఫప్ర మేహము వాత మనుబంధముగ నున్నయెడ వైజెప్పబడిన కఫప్ర మేహహరద్రవ్యకషాయములగూర్చి సిద్ధము చేయబడిన తైలము నుపయోగింపవలయును. పిత్తప్ర మేహములయందు వాతము అనుబంధముగా నున్నపుడు పిత్తహరద్రవ్యకషాయముతో కూర్చి సిద్ధముచేయబడిన ఘృతమును ప్రయోగింపవలయును.

— ౨౮ దోషసంస్కరణప్ర మేహమున త్రికంటకాదిస్నేహము. —

మూ. త్రికంటకాశ్శంతకనోమవల్లైః భల్లాతకైః సాతివిషైః సలోద్భైః, వచాపటోలాద్ధుననిమ్బమునైః హరిద్రయా పద్మ కదీప్యకైశ్చ. ౩8
మంజిష్ఠయా చాగురచన్దనైశ్చ సర్వైశ్చ సునైః కఫవాతజేషు,
మేహేషు తైలంవిపచేత్, ఘృతంతు వై తేషు, మిశ్రం త్రిషులక్షణేషు.

వ్యా. పల్లెరు, పాషాణభేడి, (సిండిబొద్దిచెట్టు,) తెల్లచంద్ర, నల్లజీడిగింజలు, ఆలివన, లాద్దుగు, వన, చేమపొట్ట, మద్ది, వేపపట్ట, తుంగగడ్డలు, పసుపు, పద్మకము, ఓమము, మంజిష్ఠి, ఆగరు, చందనము వీనినన్నిటిని కషాయకల్కములచేసి తైలమును విధ్యుక్తప్రకారము పక్వముచేసి కఫవాతములచే కల్గిన ప్ర మేహములయందు ఉపయోగింపవగును. మరియు నాద్రవ్యములు గూర్చి సిద్ధముచేయబడిన ఘృతమును పిత్తానుబంధమైన ప్ర మేహములయందు నుపయోగింపవగును. త్రిదోషలక్షణములు గల ప్ర మేహములయందు ఘృతతైలముల రెంటిని గలిపి వైజెప్పిన ద్రవ్యముల గూర్చి సిద్ధముచేసి యుపయోగించుచుది.

—ॐ త్రిఫలాదికషాయయోగము. ॐ—

మూ. ఫల త్రికందారునిశాంవిశాలాంముస్తాంచనిః క్వాభ్యనిశాంసకల్కాం,
పిబేత్కషాయంమధుసంప్రయుక్తంసర్వప్రమేహేషు సముద్ధతేషు.

వ్యా. త్రిఫలములు, మ్రానివసువు, పెద్దపావర, తుంగగడ్డలు, పసువు వీని నన్ని
టిని సమభాగములంగ కూర్చి కషాయము కాచి అందు తేనె చేర్చి మిక్కిలి తీవ్రముగ
నుండు ప్రమేహము లన్నిటియందును త్రాగవలయును.

—ॐ ప్రమేహహరమధ్వాసవము. ॐ—

మూ. లోద్ధంశటీంపుష్కరమూలమేలాం మూర్వా విడంగంత్రిఫలాం
యవానీం, చవ్యం ప్రియంగుం క్రముకం విశాలాం కిరాతతిక్తం
కటురోహిణీం చ. 41

భార్జీనతంచిత్రకపిప్పలీనాం మూలం సప్తస్థాతివిషం సపాతం,
కళింగకాక కేశరమిన్ద్రసాహ్వం నఖం సపత్రం మరిచం ప్లవం చ.
ద్రోణేంభసః కర్ష సమాని పక్త్వా పూతే చతుర్భాగజలావశేషే,
రసేర్ధభాగం మధునః ప్రదాయ పక్షం నిధేయో ఘృతభాజనస్తః.
మధ్వాసవోఽయం (లోధాసవోఽయం) కఫపిత్తమేహాక్షీప్రం
నిహన్యాత్ ద్విపలప్రయోగాత్, పాణ్డ్యామయార్యాంస్యరుచిం
గ్రహణ్యా దోషం కిలాసం వివిధం చ కుప్తమ్. 44

(ఇతి మధ్వాసవః.)

వ్యా. లాద్దుగు, కచోరములు, పుష్కరమూలము, ఏలకులు, చాగపట్ట, వాయు
విడంగములు, త్రిఫలములు, ఓనుము, చవ్యము, ప్రేంకణము, పోకచెక్కలు, పెద్దపావర,
నేలవేము, కటుకరోహిణి, బారంగి, గ్రంథితగరము, చిత్రమూలమువేరు, పిప్పలీ
మూలము, (మోడి) చెంగల్వోష్ట, అతివన, చిరుబొద్ది, కొడిశపాలవెత్తులు, నాగకేసర
ములు, పావరబొడమ, నఖముచిప్పలు, లవంగపత్రి, మిరియాలు, తుంగగడ్డలు వీని
నన్నిటిని ఒకొక్కర్వప్రమాణమువంతున చేర్చి ద్రోణపరిమితమైన (250) పలములపరి
మితియైన) నీళ్లలోచేర్చి, నాలుగవంతు (ఒకఆడకము)మిగులుగట్లు చుండకషాయము కాచి
వడగట్టి యాకషాయమునకు అర్ధభాగము తేనె కలిపి నేతితో మూగిన యొకకుండలో
పోసి వాసెనకట్టి (15) పదునైదుదినములవరకు ఘృతాపితముచేసి యుంచునది. ఇయ్యది

మధ్వానవమనబడును. దీనిని పూటకు రెండుపలములవంతున నేమించినచో కఫములను, పిత్తమేహములను హరించును. మరియు దీనిని నేమించుటవలన పాండురోగములు, అర్శోరోగములు, అరోచకము, గ్రహణీరోగము, పొడలు, పలుతెరంగులైన కుష్ఠములు, ఇవి యన్నియు శీఘ్రముగ హరించును.

❧ ప్రకారాంతరముగ మధ్వానవకల్పనము. ❧

మూ. క్వాభః సవవాఽప్తపలేచదన్త్యాభల్లాతకానాంచచతుష్పలంస్యాత్,
సిత్తోపలా త్వష్టపలావిశేషః ఔద్రం చ తావత్స్పృథగాసవౌ తే.

వ్యా. వైయోగమున చెప్పబడిన లొద్దుగు మున్నగు ద్రవ్యములను కర్షప్రమాణమువంతున జేర్చి (౮) ఎనిమిదిపలములు దంతివేళ్లను మాడ కలిపి ద్రోణవరిమితజలమును పోసి వైజెష్ఠిన రీతిగ నాల్గవవంతు మిగులునట్లు (౮) ఎనిమిదిపలములు శీనాకల్కండును, (౮) ఎనిమిదిపలముల తేనెను, కలిపి వైజెష్ఠినరీతిగ నుంచినచో నిది యొక యానవయోగము. ఆదంతీకషాయయోగముననే (౫) నాలుగుపలములు బీడిగింజముక్కులను వైచి శీనాకల్కండును, తేనెను, (౮) ఎనిమిదేసిపలములవంతున చేర్చి యుంచినచో నిదియు రెండవ ఆనవయోగము అగును. ఈరెండు ఆనవములును వైజెష్ఠిన మధ్వానవమువలెనే ప్రమేహముల నన్నిటిని నిర్మూలముచేయ సమర్థములగును.

❧ ప్రమేహరోగికి పానీయములు. ❧

మూ. సారోదకం వాథ కుశోదకం వా మధూదకం వా త్రిఫలారసం వా,
శీధుంపిబేద్వానిగదంప్రమేహీమాధ్వీకమగ్ర్యం చిరసంస్థితం వా.

వ్యా. (చంద్ర విపే మున్నగు సార(చేప)ప్రధానవృక్షములసారము (చేపను చేర్చి జలపాకవిధిగ వర్షము చేయబడిన జలము సారోదకము.) ఆట్టి సారోదకంబును, కుశోదకంబును (కుశదర్భలను చేర్చి కాచబడిన జలము), తేనెను జేర్చి తీసి కల్గించబడిన జలంబును, త్రిఫలముల జేర్చి కాచబడినజలంబును, శీధుమద్యంబును, మాధ్వీకమనెడు ప్రాతమద్యంబును, ఈపానీయములు ప్రమేహరోగము కలమనుజునకు పానార్హములు.

❧ సంతర్పణముచే గల్గిన ప్రమేహములకు శమనోపాయములు. ❧

మూ. మాంసాని శూల్యాని మృగద్విజానాం ఖాదేద్యవానాం వివి
ధాంశ్చ భక్ష్యాణ్, సంశోధనాఽరిప్తకషాయలేహైః సస్తర్పణో
త్థాన్ శమయేత్ప్రమేహాన్.

వ్యా. శాంగల ప్రదేశమునందలి మృగములయొక్కయు పక్షులయొక్కయు మాంసములను కూలముల గ్రుచ్చి నివ్వన కాల్చి యామాంసమును యవలచే సిద్ధము చేయబడిన భక్ష్యములను ప్రమేహరోగి తినవలెను.

మరియు సంతర్పణముచే కల్గిన ప్రమేహములను సంశోధనములచేతను ఆరిష్ట-కషాయ-లేహముల ప్రయోగించుటచేతను శమింపజేయవలెను.

— ౧౭ ప్రమేహములు జనించకుండు నుపాయములు. ౧౭ —

మూ. భృష్టా యవాః భక్షయతః ప్రయోగాత్, శుష్కాంశ్చ సక్తాన్ భవన్తి మేహః, శ్విత్రం చ కృచ్ఛ్రిం కఫజం చ కుష్ఠం, తదైవ ముద్గామలకప్రయోగాత్. 48

వ్యా. యవలచే సిద్ధముచేయబడిన వేపుడుబియ్యమునైనను, అటుకులనైనను, బొరుగులనైనను సత్తుపిండినైనను నిరంతరముగ నలవాటుచేసి తినుచుండిన ప్రమేహములు సంభవింపవు. మరియు పెసలను ఉసిరికకాయలను ప్రతిదినము తినుచుండిన ప్రమేహంబును శ్విత్రంబును మూత్రకృచ్ఛ్రింబును కఫముచే గల్గిన కుష్ఠంబును సంభవింపదు.

— ౧౮ కఫ-పిత్తప్రమేహములయందు విరూక్షణచికిత్స. ౧౮ —

మూ. సస్తర్పణోత్తేషు గదేషు యోగాః, మేదస్వి నాం యే చ మయో పదిష్టాః, విరూక్షణార్థం కఫపిత్తజేషు, సిద్ధాః ప్రమేహాష్వపి తే ప్రయోజ్యాః. 49

వ్యా. మేదస్సు వృద్ధి నొందియుండువారలకు సంతర్పణాధిక్యముచే గల్గు రోగములు హరించుటకై సూత్రస్థానమున నుపదేశింపబడిన సిద్ధయోగము లన్నియు కఫపిత్తములచే గల్గు ప్రమేహములయందును విరూక్షణమునకై యుపయోగింపదగును. (ఇచ్చట సూత్రస్థానమున నిరుపదిమూడవ యధ్యాయమున “త్రిఫలరగ్వధాం పాతాం సప్త పర్ణిం...సస్తర్పణకృతైః దోషైః స్థాల్వం ముక్త్యా విముచ్యతే.” (సూ. అ. ౨౩. శ్లో ౧౦-౨౧) అనుగ్రంథముచే జెప్పబడిన సిద్ధయోగముల గ్రహించునది.)

— ౧౯ ప్రమేహహర వ్యాయూమాద్యుపచారములు. ౧౯ —

మూ. వ్యాయామయోగైః వివిధైః ప్రగాఢైః, ఉద్వర్తనైః స్నాన జలావనేకైః, నేవ్యత్వగేలాగురుచన్దనాద్యైః, విలేపనైశ్చాశు న సన్తి మేహః. 50

వ్యా. శరీరమునకు చక్కగ శ్రమమును కల్పించు వలుచెరంగులైన వ్యాయామములచేతను, శరీరమును నలుగురిండి మున్నగువానిచే చక్కగ నలుగుపెట్టి రుద్దుటచేతను, స్నానముచేతను, నీళ్లను కాచి శరీరముపై పోయిటచేతను, వట్టిపేరు, దాల్చినెక్క, వీలకులు, అగరు, శ్రీగంధము, ఇవి మున్నగువానిని శరీరమునకు బూసికొనుటచేతను ప్రమేహములు శీఘ్రముగ శమించును.

— ౧౭ ప్రమేహములయందు పతతర్పణవిధానము. —

మూ. క్లేదశ్చ మేదశ్చ కఫశ్చ వృద్ధః ప్రమేహహేతుః ప్రసమీక్ష్య తస్మాత్, వైద్యేన పూర్వం కఫపిత్తజేషు మేహేషు కార్యాణ్యప తర్పణాని. 51

వ్యా. శరీరమునందలి క్లేదము (త్వష్టాంశములకు నడుమ నుండునీరు), మేదస్సు, కఫము, ఈమూడును వృద్ధినిొందుట ప్రమేహములు జనించుటకు కారణముగను. కావున వైద్యుడు అట్టి కారణమును గమనించి కఫపిత్తప్రమేహములయందు అట్టిక్లేద-మేదః-కఫములు వృద్ధినిొందక యుండుటకై యపతర్పణముల లోలుత జేయవలెను.

ఇచ్చట నీవిషయము చెరుంగునది:—“గుల్మః క్షయో మేహనవస్తిశూలం..... తస్మాత్ప్రసమీక్ష్య వహ్నిమ్.” (౧౭-శ్లో) అను శ్లోకముచే ప్రమేహమున నపతర్పణము చేసినచో గుల్మాదిరోగములు సంభవించుననియు, దానం జేసి సంశయమే చేయదగునుగాని యపతర్పణము జేయంజనదనియు చెప్పబడినది. అయినను క్లేదాదులు మిక్కిలి వృద్ధి నొందినపుడు ప్రమేహసంప్రాప్తి పూర్ణము కాకముందుగనే గుల్మాదులు కలుగ నవకాశ మొసంగక యుక్తియుక్తముగ నపతర్పణము చేయవలెనని ప్రకృతమూలమునకు భావము.

— ౧౮ వాతోల్బణప్రమేహచికిత్స. —

మూ. యా వాతమేహోక్త ప్రతి పూర్వముక్తా, వాతోల్బణానాం విహితా క్రియా సా, వాయుర్హి మేహేష్వతికర్షితానాం కుష్మత్స్య సాధ్యోక్త ప్రతి నాస్తి చింతా. 52

వ్యా. వైని చెప్పబడిన చికిత్సాక్రమమున వాతమేహముల నుద్దేశించి “సిద్ధాని తైలాని ఘృతాని చైవ దేయాని మేహేష్వనిలాత్త కేషు, మేహః కఫశ్చైవ..... శమ మేతి లేహమ్.” (శ్లో. ౩౪.) అనుశ్లోకముచే చికిత్స చెప్పబడినది. అచికిత్స అపతర్పణముచే మిక్కిలి కృశించినవారికి కల్గిన కఫపిత్తప్రమేహములయందును వాత ముత్కటముగ ప్రకోపము నొందియుండునుకావున అట్టివాతము శమించుటకై యపయోగింపవలెను; కేవలము వాతప్రకోపముచేతనే కల్గిన ప్రమేహములు వ్యాధిస్వభావమునంజేసి యసాధ్య

ములు కావున వానికై ప్రత్యేక చికిత్స చెప్పనవసరమే యుండదు. (కావున వాలోల్బు ణములైన కథసిత్తప్రమేహములయందు వాతశమనమునకై 'సిద్ధాని తైలాని' అని చెప్పిన సిద్ధక్రియల నుపయోగింపవలెనని భావము.)

—ॐ నిదానపరివర్జనము. ౧౦—

మూ. యైర్వేతుభిర్యే ప్రభవన్తి మేహః తేషు ప్రమేహేషు న తే నిషేవ్యాః, హేతో రనేవా విహితా యతైవ జాతస్య రోగస్య భవేచ్ఛికిత్సా. 53

వ్యా. ప్రమేహనిదానమున నేయే ప్రమేహములు జనించుటకు ఏయేకారణములు చెప్పబడినవో ఆయాప్రమేహములయందు ఆయాకారణముల వివరించుట ఆయాప్రమేహములకు ముఖ్యమైన చికిత్సయగు. ("సంక్షేపతః క్రియాయోగో నిదానపరివర్జనమ్" అను సామాన్యవిధిచేతనే నిదానపర్జనము నిర్ణీతమైనను ప్రమేహములలో నిదానపర్జనము నకు ప్రాముఖ్యమును చెలుపుటకై యిచ్చుట మరల చెప్పబడినదని యెరుంగునది.)

—ॐ ప్రమేహ-రక్తపిత్తముల పరస్పరభేదము. ౧౧—

మూ. హేరిద్రవర్ణం రుధిరం చ మూత్రం వినా ప్రమేహస్య హి పూర్వ రూపైః, యో మూత్రయేత్తం న వదేత్ప్రమేహం రక్తస్య పిత్తస్య హి స ప్రకొపః. 54

వ్యా. ప్రమేహమునకు జెప్పిన రూపములు కనుపించక మూత్రము మూత్రము పనుపురంగును రక్తవర్ణంబును కల్గి పెడలుచున్నయెడ నయ్యది రక్తపిత్తప్రకోపమగును కాని ప్రమేహము కానేరదు. (అట్టియెడ ప్రమేహమని భ్రమసి ప్రమేహచికిత్సితము జేయం జనదని తెలియుటకై యిచ్చుట నీరెంటికిని భేదము చెప్పబడినది.)

—ॐ మధుమేహవిశేషనిర్ణయము. ౧౨—

మూ. దృష్ట్వా ప్రమేహం మధురం సపిచ్ఛం మధూపమం స్యాత్ ద్వివిధో విచారః, ఊణేషు దోషేష్వనిలాత్తకస్యాత్ సస్తర్పణాద్వా కథసమ్భవస్యాత్. 55

వ్యా. ప్రమేహమునందు మధురంబును పిచ్చిలంబును తేనెతో సమానమైన వర్ణంబును కల్గిన మూత్రము పెడలునెడ నియ్యది వాతముచే గల్గినదియా? లేక కఫ సంభవమా? యని రెండువిధములంగ విచారించవలసి యుండును. అట్టియెడ కఫము

మేదస్సు మున్నగుదోషదూష్యములు తీరించి యుండునపుడు వాతప్రకోపమున జనించిన మధుమేహమని నిశ్చయించి దానికి దగిన చికిత్సజేయందగును. (వాతము వృద్ధినించి యున్నపుడు కఫపిత్తముల వృద్ధినించించుకారణములు లేమింజేసి కఫంబును దానికి సంబంధించిన మేదస్సు మున్నగునవియు తీరించును. అట్టి పరిస్థితియందు వాతకమని నిర్ణయించి తదనుగుణమైన చికిత్స జేయవలెనని భావము).

మరియు:—సంతర్పణముచేత కఫము వృద్ధినించి యున్నదని తెలిసినయెడ నయ్యది కఫసంభవమనియు, వాతవర్ధకమగు కారణము లేమింజేసి వాతకము కాదనియు నిర్ణయించి తదనుసారముగ చికిత్సజేయనగును. (అపతర్పణముచే వాతము ప్రకోపించును గాని సంతర్పణముచే వృద్ధినిందదు. కావున సంతర్పణమున కఫము ప్రకోపించునెడ ఇయ్యది కఫప్రకోపజనితమని నిర్ణయింప నగునని భావము.)

ఇచ్చట నీవిషయము నెరుంగునది:—మధుమేహమునందు మధురపిచ్చిలాదిలక్షణములబట్టి వాతకస్తైషికసందేహము కల్గిననాడు “గూఢలింగం వ్యాధిం ఉపశయాఽపశయాభ్యాం పరీక్షేత” అనున్యాయము ననుసరించి హేత్వాదివిపరీతచికిత్సచే పరీక్షించ వలసియుండును. కావున వాతహరములగు నుపచారముల జేసినపుడు కఫపిత్తములును మేదస్సు మున్నగునవియు తీరించునెడ నియ్యది వాతకమనియు, కఫమును వృద్ధినించించు సంతర్పణము చేసినపుడు కఫము వృద్ధినించునెడ నియ్యది కఫజనితమనియు నిర్ణయించవలెనని ముఖ్యభావము. అట్లు నిర్ణయించి తదనుసారముగ చికిత్సజేయవలెను.

— అపస్థాభేదముచే ప్రమేహసాధ్యసాధ్యనిర్ణయము. —

మూ. సపూర్వరూపాకంఠపిత్తమేహఃక్రమేణ యేవాతకృతాశ్చమేహః, సాధ్యాః న తే; పిత్తకృతాస్తు యాప్యాః సాధ్యాస్తు మేదోయది న ప్రదుష్టమ్. 56

వ్యా. (సామాన్యముగ కఫప్రమేహములు సాధ్యములనియు, పిత్తప్రమేహములు యాప్యము లనియు, వాతకప్రమేహములు ప్రత్యాఖ్యేయములనియు “సాధ్యాః కఫోత్థాః దశ; పిత్తజాష్టత్ యాప్యాః; న సాధ్యాః పవనాచ్చతుష్కః.” (శ్లో. 2) అనుశ్లోకముచే పైని చెప్పబడినది. అందు అపస్థాభేదమునుబట్టి కల్గు సాధ్యాదిభేదముల మార్పు వైశ్లోకముచే వివరింపబడినది.)

స్తేదోఽక్లగంధః.....భవిష్యతో మేహగదస్య రూపం.....పిపీలికాశ్చ” (శ్లో. ౧౩-౧౪) అనువాక్యముచే ప్రమేహసామాన్యముగ పూర్వరూపములు నిర్దేశింపబడినవి; సాధ్యములని చెప్పబడిన కఫజప్రమేహములును జనించిన పిదప వైశిష్ట్య

స్వేదాదిపూర్వరూపములు అనువర్తించి ప్ర మేహములతో కూడ వ్యాపించి యున్నచో నయ్యవి యసాధ్యములగును. మరియు యాఘ్యములని నిర్దేశింపబడిన వైత్తికప్ర మేహములు వైశిష్ట్యమున పూర్వరూపములతో గూడి యుండునెడ నవియు నసాధ్యములు (ప్ర త్యాఖ్యేయములు) అగును.

మరియు నిదానక్రమమున “రూక్షకటుకషాయ.....వాయుః ప్ర కోపమాప ద్యతే” (నిదాన-అ. ౪. సూ. 3౬) అని చెప్పబడిన కారణములచే ప్ర కుషితమై వాతమువలన సంప్రాప్తములగు మేహములును సాధ్యములు కానేరవు. వాతము స్వకారణము లచే ప్ర కోపమునొంది ప్ర మేహప్రారంభకారణము గాక కఫపిత్తప్ర మేహములు జనించిన పీడప వాని కనుబంధముగ వాతము సంబంధించి యున్నయెడ అట్టి వాతానుబంధప్ర మేహములు సాధ్యములుగ నైనను, లేక యాఘ్యములుగ నైన నగుననియు, వాతము స్వతంత్రముగ స్వనిదానముచే ప్ర కోపింపబడి క్రమముగ నారంభింపబడిన వాతకప్ర మేహములు అసాధ్యము లగుననియు భావము.)

మరియు స్వేదాదిపూర్వరూపానుబంధము లేక యాప్యావస్థ నున్న వైత్తికప్ర మేహములును మేదస్సు మిక్కిలి కాక యున్నయెడ అట్టి వైత్తికప్ర మేహములు సాధ్యములగును.

ఇచ్చట నీవిషయము నెరుంగునది—ఇంద్రియస్థానమున “అన్యస్యాపి చ రోగస్య పూర్వరూపాణి యన్నరమ్, విశస్త్యనేన కల్పేన తస్యాపి మరణం ధ్నీవమ్” (ఇంద్రియ అ. ౧.) అని చెప్పబడినది. ఈవాక్యముచేత ఏరోగమునందైనను పూర్వరూపములు అనుసరించి అనున్యూతములుగ నున్నచో నయ్యది యసాధ్యమని రోగసామాన్యముగ తెలియుచున్నది. అట్లుండ నిచ్చట మరల విశేషముగ చెప్పటవలన నీనిర్ణయము నెరుంగ దగును. పూర్వరూపము లన్నియు ననుసరించి యుండువ్యాధులు అసాధ్యములని అరిష్టలక్షణముగ నింద్రియస్థానమున చెప్పబడినది. ఇచ్చట స్వేదాదిపూర్వరూపములలో కొన్ని యనుసరించి యున్నను నసాధ్యము లగునని ప్ర మేహముల నుద్దేశించి చెప్పబడినదని యెరుంగునది.

ఇందు ఫలితార్థము:—కఫప్ర మేహము సాధ్యములుగ సామాన్యముగ నున్నను, అయ్యవి స్వేదము అంగసాదము మున్నగు పూర్వరూపములతో గూడ మిశ్రములై బాధించుచున్న నసాధ్యములగును. యాఘ్యములుగ జెప్పబడిన వైత్తికప్ర మేహములు స్వేదాదిపూర్వరూపములతో గూడి యున్నయెడ నవియు నసాధ్యములగును. వాతము స్వకారణములచే ప్ర కోపమునంది ప్ర మేహమునకు ప్రధానకారణమై యున్నపుడు

దాన సంభవించిన వాతిక ప్ర మేహములు అసాధ్యములు. అటుగాక వైత్తికశైష్టిక ప్ర మేహములకు వాతమనుబంధముగ నున్నపుడు అట్టి ప్ర మేహములు సాధ్యములును, లేక యాప్యములు నగును. వాని నుద్దేశించియే “సిద్ధాని తైలాని ఘృతాని చైవ దేయాని మేహేష్వనిలాత్త కేషు” అని చికిత్స విధింపబడినది. పూర్వరూపానుబంధము లేక సామాన్యముగ యాప్యములగు వైత్తిక ప్ర మేహములు మేదస్సు దుష్టము కాకుండునెడ నవియు సాధ్యములగును.

❧ ప్ర మేహములకు బీజదోషముచే నసాధ్యత్వము. ❧

మూ. జాతః ప్ర మేహీ మధుమేహీనో వా న సాధ్య ఉక్తః స హి బీజదోహత్, యే చాపి కేచిత్ కులజా వికారాః భవంతి తాంశ్చ ప్రవదన్తసాధ్యౌక్.

57

వ్యా. ప్ర మేహరోగము కలవానికైనను మధుమేహరోగము కలవానికైనను పుట్టినవారికిని ప్ర మేహములు సంభవించినచో నయ్యది వానిపుట్టుకకు కారణమైన తండ్రియొక్క బీజమునకు సంబంధించిన దోషమునం జేసి యసాధ్యమగును. మరియు ప్ర మేహములే కాక యితరములగు వ్యాధు లెవ్వయినను తండ్రితాతల కులక్రమముగ సంభవించుచున్నచో నవి యన్నియు బీజదోషమునంజేసి యసాధ్యములే యగును.

❧ ప్ర మేహపిటికాచికిత్సానుచన. ❧

మూ. ప్ర మేహీణాం యాః పిడ కా మయోక్తాః రోగాధికారే పృథ గేవ తాశ్శల్కలవిద్భిః కుశలైశ్చికిత్సాన్యః శస్త్రేణ సంశోధనరోపణైశ్చ.[సప్త

వ్యా. కియంతశిరసీయాధ్యాయమున ప్ర మేహరోగులకు సంభవించు ప్ర మేహ పిటికలు ఏడువిధములుగ జెప్పబడినవి; అయ్యవి కేవలము శస్త్రైకసాధ్యములు కావున శల్కలతంత్రకుశలులగు వైద్యవరులచే చికిత్సజేయ దగియుండును. కావున ష్ఠేదనభేదనాది శస్త్రకర్మలచేతను, శోధనములచేతను, రోపణములచేతను చికిత్స జేయనగును. (కాయ చికిత్సాప్రధానమగు నీతంత్రమున తచ్చికిత్సావిధానము దెలుపుట యప్రస్తుతమని వివరింపబడదయ్యె.)

❧ అధ్యాయవిషయసంగ్రహము. ❧

మూ. భవంతి చాత్రః—

హేతుర్దోషో దూష్యం మేహానాం సాధ్యతానురూపశ్చ,
మేహీ ద్వివిధస్త్రివిధం భిషగ్జితమతితపణదోషః.

59

ఆద్యాః యవాన్నవికృతిః మథా మేహాపహః కషాయాశ్చ,
తైలఘృతలేహయోగాః భక్ష్యాః ప్రవరాసవాస్సిద్ధాః. 60
వ్యాయామవిధిర్వివిధః స్నానాన్యుద్వర్తనాని గఢ్యాశ్చ,
మేహానాం ప్రశమార్థం చికిత్సితే దిప్తమేతావత్. 61

వ్యా. ప్రమేహములకు సంబంధించిన కారణములు దోషములు, దూష్యములు, వానిసాధ్యసాధ్యత్వములు, పూర్వరూపములు, స్థూలకృశభేదములచే ప్రమేహరోగి ద్వివిధభేదములు, సంశోధన-సూశమన-నిదానపరివర్తనరూపత్రినిధచికిత్సాభేదములు, వాని లక్షణములు, భక్షణార్హములగు భక్ష్యదులు, యవాన్న భేదములు, యవలను సంస్కారాదు లచే జేయదగి మంథములు మున్నగునవి, ప్రమేహహరకషాయములు, తైలఘృతయోగ ములు, లేహయోగములు, భక్ష్యభేదములు, ఆసవములు, సిద్ధయోగములు, పలుదెరంగు లైన వ్యాయామములు, స్నానములు, ఉద్వర్తనములు, గంధాద్యనులేపములు, ఇవి యన్నియు ప్రమేహాశమనమునకై యీ ప్రమేహచికిత్సితమనునధ్యాయమున నన్ని వేళు లచే వివరింపబడినవి.

ఇత్యగ్ని వేశకృతే తన్త్రే చరక ప్రతిసంస్కృతే, చికిత్సితస్థానే
ప్రమేహచికిత్సితం నామ షష్ఠోఽధ్యాయః.

వ్యా. ఇతైరంగున నగ్నివేశకృతంబును చరక ప్రతిసంస్కృతంబును నగు చరక సంహితయను నాయుర్వేదతంత్రమునందలి చికిత్సాస్థానమున ప్రమేహచికిత్సితమనునది షష్ఠాధ్యాయము సమాప్తము.

సప్తమాధ్యాయము.

అషఠరణిక. — ప్రాథమికోత్పత్తిక్రమమున “హవిష్షా శాస్తే హకుష్ఠానాం” (ని. అ. ౮-సూ-౧౧) అని ప్రమేహానంతరము కృష్ణము సిద్ధిజింపబడినది. కావున ఆయుర్వేదత్తి క్రమము ననుసరించి ప్రమేహచికిత్సితమును జెప్పినపిదప కృష్ణచికిత్సితము చెప్పబడును. —
మూ. అథాతః కృష్ణచికిత్సితం వ్యాఖ్యాస్యామః. 1

ఇతి హ స్తాహ భగవానాత్మేయః. 2

వ్యా. ప్రాథమికోత్పత్తిక్రమము ననుసరించి ప్రమేహచికిత్సితమును జెప్పి పిదప కృష్ణచికిత్సితము ఆశ్రేయ్యు లుపదేశించినదానికన్న న్యూనాతిరేకము గాకుండ వివ రింపబడునని యర్థము.

—౧౭ కుష్ఠములకు చేరిన హేత్వాదినిర్దేశము. ౧౭—

మూ. హేతుం ద్రవ్యం లిజ్జం కుష్ఠానామాశ్రయం ప్రశమనం చ,
శ్రుణ్వగ్నివేశ సమ్యక్ విశేషతః స్ఫుర్భనఘ్నా నామ్. 3

వ్యా. స్ఫుర్భనంద్రియమును బొత్తుగ చెరచునట్టి స్వభావముకల పదునెనిమిది కుష్ఠములకు సంబంధించిన ఉత్పత్తి కారణములను, (సంప్రాప్తిని), కుష్ఠముల కల్గించు దోషదూష్యరూపద్రవ్యములను, వానిలక్షణములను, (పూర్వరూపములను), కుష్ఠములు జనించుట కధిష్ఠానములను, వానిని శమింపజేయు నుపాయములను, చక్కగ వివరించి చెప్పెద వినుచుని యగ్ని వేశునితో నాత్రేయు లిట్లు వాని నెల్ల వివరింపదొడంగెను.

ఇచ్చట “ప్రశమనం చ” అను చకారమువలన అనుక్తములగు పూర్వరూపంబును సంప్రాప్తియు సంగ్రహింపబడును. హేతులింగాదులు నిదానస్థానమున చెప్పబడినను ఇచ్చట చికిత్సాసౌలభ్యముగ స్ఫురించుటకై వాని విశేషములు కొన్ని సూచింపబడును. వ్యంగము మున్నగు కుష్ఠములును స్ఫుర్భనమును చెరచునవి యైనను అందు విశేషముగ స్ఫుర్భనమును జెరచునట్టి యష్టాదశమహాకుష్ఠములు వివరింపబడునని “విశేషతః స్ఫుర్భనఘ్నా నామ్” అనువాక్యముచే సూచింపబడినది.

—౧౮ కుష్ఠములు జనించుటకు కారణములు. ౧౮—

మూ. విరోధీన్యన్న పానాని ద్రవస్నిగ్ధగురూణి చ,
భజతామ్, ఆగతాంచుర్ధిం వేగాంశ్చాన్యాయాన్ ప్రతిఘ్నతామ్. 4
వాయామామమతినంతాపం అతిభక్తో వ్యసేవినాం,
శీతోష్ణలఙ్ఘనాహారాన్ క్రమం ముక్త్వానిషేవిణామ్. 5
ఘర్తశ్రమభయార్తానాం ద్రుతం శీతామ్బుసేవినాం,
అజీర్ణాధ్యశినాం చైవ షణ్చక్రర్తాపచారిణామ్. 6
నవాన్నదధిమత్స్యైతీలవణామ్లనిషేవిణాం,
మాషమూలకపిష్టాన్న తిలక్షీరగుడాశినామ్. 7
వ్యవాయం చాప్యజీర్ణేన్నే నిద్రాం చ భజతాం దివా,
విప్రాన్ గురూన్ ధర్షయతాం పాపం కర్త చ కుర్వతామ్. 8

వ్యా. ఆత్రేయభద్రకావ్యయాధ్యాయమున “న మత్స్యాన్ పయసా సహౌ భ్యహారేత్” అని యుపక్రమించి “తదేవం విధమన్నం స్యాత్ విరుద్ధముపయోజితమ్” (నూత్రస్థానము, అ. ౨౬. శ్లో. ౧౧౨-౧౧౩) అనుగ్రంథముచే నిర్దేశింపబడినగుణసం

యోగ-సంస్కారాదులచే విరుద్ధములగు నన్న పానముల సేవించుట, ద్రవంబులును స్నిగ్ధంబులును గురుత్వవిశిష్టంబులు నగు ద్రవ్యముల విశేషముగ సేవించుట, వాంతిగానున్నపుడు దానిని రాసీయక నిరోధించుట, మలమూత్రాది వేగముల నిరోధించుట, మిక్కుటముగ భుజించి దేహమునకు శ్రమమును పుట్టించుపనుల చేయుట, మిక్కుటముగ భుజించి సంతాపకరసుగు పనుల చేయుట, శీతమును ఉష్ణమును లంకణమును ఆహారమును వానివిధి ననుసరింపక శ్రమము తప్పి సేవించుట (శీతోపయోగమునకు ఉష్ణోపయోగము, లంకణమును చేయవలసినపుడు ఆహారమును భుజించుట, ఇతైరంగున శ్రమముతప్పి శీతోష్ణాదుల సేవించుట యని యర్థము), ఎండచేతనైనను శ్రమముచే నైనను భయముచే నైనను పీడితులై కొంతసేపైనను విశ్రమించక వెంటనే చల్లనినీళ్లలో మునుగుట, జీర్ణములు కాని పదార్థముల భుజించుట, భుజింపబడిన యాహారము జీర్ణము కాక మునుపే మరల భుజించుట, వమనవిరేచనాది పంచకర్మములను విఘ్నక్రమమునకు వ్యత్యస్తముగ నాచరించుట, లేక పంచకర్మలయందు ఆపత్థ్యముల నాచరించుట, క్రొత్తదియ్యపు అన్నము నైనను పెరుగునైనను మత్స్యములనైనను తినుట, ఉష్ణులు పులుపులు విశేషముగ సేవించుట, ఉద్దిపప్వను ముల్లంగిని పిండివంటకమును నువ్వులను పాలను దెల్లమును మితిమీరి తినుట, భుజింపబడినయాహారము జీర్ణము కాకుండునపుడు సంభోగించుట, లేక చగటి పూట నిదురించుట, బ్రాహ్మణులను గురువులను ధిక్కరించి తిరస్కారపూర్వకముగ నిందావాక్యముల దూలనాడుట, ఇతరములగు పాపకృత్యముల నాచరించుట, ఇట్టి కారణములచే కుష్ఠములు సంభవించును.

— ౯ కుష్ఠములకు దోషదూష్యసంగ్రహము. ౧౯ —

మూ. వాతాదయస్త్రయో దుష్టాః త్వగ్రక్తం మాంసమమ్బుచ,

దూషయన్తి సకుష్ఠానాం సప్తకో ద్రవ్యసజ్జిహః.

9

అతః కుష్ఠాని జాయంతే సప్త చైకాదశైవచ,

న చైకదోషజు కిచ్చిత్ కుష్ఠం సముపలభ్యతే.

10

వ్యా. వాతపిత్తకఫములు మూడును వైజెష్ఠిన కారణములచేతను నిదానస్థానమున నైదవయధ్యాయమున జెప్పిన హేతువులచేతను ప్రకోపమునొంది శరీరమునందలి త్వక్కు, రక్తము, మాంసము, లసీక, అనుధాతువులను చెరచును. వాతాదిదోషములు మూడును త్వగాదిధాతువులు (దూష్యములు)ను జేరి యేడును కుష్ఠముల నారంభించు ద్రవ్యములు (కారణములు) అగును. ఇది కుష్ఠోత్పాదకద్రవ్యసంగ్రహము. అట్టి దోషదూష్యములవలన కపాలకుష్ఠాది మహాకుష్ఠము లేడును, ఏకకుష్ఠాది క్షుద్రకుష్ఠములు వదు

నొకండును జనించును. కుష్టము లన్నియు త్రిదోషములు ప్రకోపించుటచే కల్గును కాని ఒకటియైనను ఒకదోషముచేతనే కల్గును.

ఇచ్చట “వాతాదయః” అనుటచేతనే మూడుదోషములని యర్థమగుచున్నను, మరల “త్రయః” అని నిర్దేశించుటచేత కుష్టములయందు మూడు దోషములును ప్రకోపమునొందునని యర్థమగును. నిర్దేశముచేతనే దోషదూష్యములేడు అని యర్థమగుచున్నను కుష్టము లన్నిటియందును దోషదూష్యము లీయేడును ఉత్పాదకములని తెలియ నగు. క్షుద్రకుష్టములు నిదానస్థానమున చెప్పకున్నను చికిత్స బెలుపుటకై యిచ్చట వివరింపబడినవి.

❀ కుష్టపూర్వరూపము. ❀

మూ. సుర్వాజ్ఞత్వమతినేవదః, న వా, వై నర్ణ్య, మున్న తిః,
 కోతానాం లోమహర్షశ్చ కణ్ఠాస్తోదః శ్రమః క్లమః, 11
 ప్రణానామధికం శూలం శీఘ్రోత్పత్తిశ్చిరస్థితిః,
 దాహస్సుప్తాజ్ఞతా చేతి కుష్టలక్షణమగ్రజమ్. 12

వ్యా. శరీరమువై స్పర్శము తెలియకుండుట, చెమట అధికముగ బట్టుట లేక బొత్తుగ చెమట బట్టకుండుట; శరీరము షర్ణము మారియుండుట, దద్దులున్నతములై జనించుట, రోమహర్షము, దురద, సూదుల గ్రుచ్చినవిధముగ సురసురమని యుండుట, శ్రమము, బడలిక, ప్రణమలలో పోటు అధికముగ నుండును. ప్రణమలు శీఘ్రముగనే బొడమి చాలకాలము మానకుండుట, మంట పుట్టుట, శరీరము మొద్దుబారియుండుట, ఇవి యన్నియు కుష్టములు కల్గుటకు మున్న సంభవించు పూర్వరూపములు.

❀ అష్టాదశకుష్టనామనిర్దేశము. ❀

మూ. అత ఊర్ధ్వమష్టాదశానాం కుష్ఠానాం కపాలోదుష్కర మణ్డల
 ఋశ్యజిహ్వ పుణ్డరీక సిద్ధ కాకణకైకకుష్ట చర్తాఖ్య కిటిభావిపా
 దికాఽలసక దద్రుచర్తదళపామావిసోఘటక శతారుర్విచర్చికానాం
 లక్షణాన్యపదేత్యోమః. 13

వ్యా. కపాలకుష్టము, ఉదంబరకుష్టము, మండలకుష్టము, ఋశ్యజిహ్వకుష్టము, పుండరీకకుష్టము, సిద్ధకుష్టము, కాకణ(కాకణంతిక)కుష్టము, (ఈయేడును మహాకుష్టములు) ఏకకుష్టము, చర్తకుష్టము, కిటిభ(మ)కుష్టము, విపాదికాకుష్టము, అలసకకుష్టము, దద్రుకుష్టము, చర్తదలకుష్టము, పామాకుష్టము, విసోఘటకుష్టము, శతారుకుష్టము, విచ

ర్చికాకుష్ఠము, (ఈపదునొకండును ఋద్రకుష్ఠములు) అను నీపదునెనిమిదికుష్ఠలక్షణములు పేరుపేర నీక్రింద వివరింపబడును.

— 1. సప్తవిధమహాకుష్ఠములు: అందు కపాలకుష్ఠలక్షణము. —

మూ. కృష్ణారణకపాలాభం యద్రూక్షం పరుషం తను,

కాపాలం తోదబహుళం తత్కుష్ఠం విషమం స్మృతమ్. 14

వ్యా. నల్లని రంగైనను అరుణవర్ణంబైనను కల్లి కుండపెంకువలె మిగుల కర్కశం బై కరకుబారి సూక్ష్మరూపమై సూదులతో బొడిచినవిధముగ పోటు కల్లి యొక ప్రక్క యెత్తుగను పేరొకప్రక్క పల్లముగ నుండునది కపాలకుష్ఠమని యెరుంగునది.

— 2. ఔదుంబరకుష్ఠలక్షణము. —

మూ. దాహకణ్డూరుజారాగపరీతం లోమపిష్ఠారం,

ఉదుమ్బరఫలాభాసం కుష్ఠమౌదుమ్బరం విదుః. 15

వ్యా. మంటయు దురదయు నొప్పియు రక్తవర్ణంబును కల్లి విశేషముగ రోమములు కల్లి మేడిపండును బోలిన యాకారము కల్లియుండునది ఔదుంబరకుష్ఠము.

— 3. మండలకుష్ఠలక్షణములు. —

మూ. శ్వేతం రక్తం స్థిరం ప్రాప్తం స్నిగ్ధముత్పన్నమణ్డలం,

కృచ్ఛ్రమనోన్యనసంసక్తం కుష్ఠం మణ్డలముచ్యతే. 16

వ్యా. తెలుపురంగైనను ఎరుపురంగైనను కల్లి కఠినంబై నీరుకారుచు నునుపు కల్లి ఉన్నతమైన మండలాకారము కల్లిన పొడలు మండలకుష్ఠ మనబడును. ఈపొడలు శరీరముపై జనించి యొండొంట కలియును. అట్టి పరిస్థితి నున్నపుడు మిక్కిలి కష్టసాధ్య మగును.

— 4. ఋశ్యజిహ్వకుష్ఠలక్షణము. —

మూ. కర్కశం రక్తపర్యవృత్తం అస్తశ్శ్వాసం సవేదనం,

యదృశ్యజిహ్వసంస్థానం ఋశ్యజిహ్వం తదుచ్యతే. 17

వ్యా. కఠినమై చుట్టున రక్తవర్ణంబును నడుమ శ్వాసవర్ణంబును కల్లి పోటు మున్నగుబాధ కల్లి మనుబోతునాలుకవంటి యాకారము కల్లినది. ఋశ్యజిహ్వకుష్ఠ మనబడును. వాగ్బూటార్కులు దీనిని “ఋక్షజిహ్వప్రతిమం” అని చెప్పిరి. ఎలుగుబంటి నాలుకవలె నుండునది యని యర్థము.

— ౫. పుండరీకమృతము. —

మూ. సశ్వేతం రక్తపర్యవ్రతం పుండరీకదళోపమం,
సోత్సేధం చ సదాహం చ పుండరీకం తదుచ్యతే.

18

వ్యా. నడుమ తెల్లనై చుట్టును ఎఱ్ఱగ నుండి తామరాకువలె చారలతో గూడి గుండ్రనై శరీరముపై నున్నతముగ నుండి మంట పుట్టించు పొడలు పుండరీకమృత మన బడును.

— 6. సిద్ధమృతము. —

మూ. శ్వేతం తామ్రం తను చ యత్ రజోఘృష్టం విముఞ్చతి,
అలాటూపుష్పవర్ణం తత్సిద్ధం ప్రాయేణ చోరసి.

19

వ్యా. సిద్ధమృతము శ్వేతవర్ణంబైనను తామ్రవర్ణం బైనను కల్గి చేత రుద్దినచో పాముకుబుసమువంటి పలుచని ధూలి రాలుచు సారపువ్వుల బోలిన యాకారము కల్గి చుక్కలు చుక్కలుగ నుండును. ఈమృతము తరచుగ రొమ్ముపై బొడమును.

— 7. కాకణమృతము. —

మూ. యత్కాకణాన్తికావర్ణం అపాకం తీవ్రవేదనం,
త్రిదోషలిఙ్గం తత్కుష్ఠం కాకణం నైవ సిధ్యతి.

20

(ఇతి సప్తమహాకుష్ఠాని.)

వ్యా. గురిగింజవలె నెఱ్ఱనిరంగురు ఆకారంబును కల్గి పరిపక్వము గాక తీవ్రమైన వేదనతో గూడియుండునది కాకణమృతము. ఇయ్యది త్రిదోషలక్షణములును కల్గి యుండును; కావున సాధ్యము కానేరదు. (ఈచెప్పబడిన యేడుమృతములును మహామృతములు.)

— ౮. పదునొకండు ఘృతమృతములు: అందు ఏకమృత-చర్మమృతములు. —

మూ. అన్వేదనం మహావాస్తు యన్తత్యైశికలోపమం,
తదేకమృతం; చర్మాఖ్యం బహులం హస్తీచర్మవత్.

21

వ్యా. చెమటబట్టక విశాలమైనస్థలము నాక్రమించి చేపతునకవంటి యాకారము కల్గియుండునది యేకమృత మనబడును. వినుగచర్మమువలె తాకినచో కఠినంబును ఘనంబును నైయుండునది చర్మమృతము.

— 10. 11. కిటిభ-వై పాదికాకుష్టలక్షణములు. —

మూ. శ్యావం కిణఖరస్పర్శం పరుషం కిటిభం స్మృతం,
వై పాదికం పాణిపాదస్ఫుటనం తీవ్ర వేదనమ్.

22

వ్యా. శ్యామవర్ణంబై చేత తాకినచో కురుపునుచ్చవలె కఠినంబై కరకరలాడుచు నుండునది కిటిభకుష్టమనబడును. అరచేతులును అరకాళ్లును పగిలి తీవ్రమైన మంటయు పోటును కల్గియుండునది వై పాదికకుష్టమని చెప్పబడును.

— 12. 13. అలసక-దద్రుకుష్టలక్షణములు. —

మూ. కణ్డూమద్భిస్సరాగైశ్చ గణ్డైరలసకం చితం,
సకణ్డూరాగపిటకం దద్రుమణ్డలముద్గతమ్.

23

వ్యా. దురద కల్గి యెఱ్ఱగనుండు బొబ్బలతో కూడినది యలసక కుష్టము. ఎఱ్ఱగా నుండి సన్ననిబొబ్బలతో కూడి గుండ్రని దద్దులువలె వైకుఠికి యుండునది దద్రు కుష్టము.

— 14. చర్మదలకుష్టలక్షణము. —

మూ. రక్తం సకణ్డూ ససోఫీటం సరుద్గలతి చాపి యత్,
తచ్చర్మదలమాఖ్యాతం సంస్పర్శానసహముచ్యతే.

24

వ్యా. రక్తవర్ణమై దురదయు బొబ్బలును నొప్పియు కల్గి చేత స్పృశించినచో నోరువరాకుండి పగులునది చర్మదలకుష్టమని చెప్పబడును.

— 15-16. పామా-విసోఫీటకుష్టలక్షణములు. —

మూ. పామాః శ్వేతారుణాః శ్యావాః కంఠాలాః పిటకా భృశం,
సోఫీటాః శ్వేతారుణాభాసో విసోఫీటాః స్యుః తనుత్వచః.

25

వ్యా. శ్వేత అరుణ శ్యావవర్ణంబులును, దురదయు, కల్గిన బొబ్బలు పామాకుష్ట మనబడును. శ్వేతారుణవర్ణములు కల్గిన బొబ్బలు విసోఫీటకుష్ట మనబడును. ఇయ్యది పలుచని చర్మము కల్గియుండును.

— 17-18. శతాబవిచర్మికాకుష్టములు. —

మూ. రక్తశ్యావం సదాహం ర్ని శతారుః స్యాద్భృహుప్రణం,
సకణ్డూః పిటకా శ్యావా బహుస్రావా చిచర్మికా.

26

(ఇత్యేకాదశకుష్టాని.)

వ్యా. రక్తవర్ణంబైనను శ్యామవర్ణంబైనను గలిగి మంటతోడను నొప్పితోడను కూడిన అనేక వ్రణములు నొక్కటిగ చేరియుండిన నయ్యది శతారుకుష్ఠ మనబడును. దురదతో కూడి శ్యామవర్ణంబై చీము రక్తము అధికముగ స్రవించు బొబ్బ విచర్చికా కుష్ఠ మనబడును. ఇత్తెరంగున నుద్దేశక్రమానుసారముగ పదునొకండు త్కుద్రకపథలక్షణములు చెప్పబడినవి.

—ॐ వైశిష్ట్యేన కుష్ఠములయందు వాతాది దోషవిభాగము. ॐ—

మూ. వాతేఽధికతరే కుష్ఠం కాపాలం, మణ్డలం కఫే,
 పిత్తే త్వౌదుంబరం విద్యాత్ కాకణం తు త్రిదోషజమ్. 27
 వాతపిత్తే, శ్లేష్మపిత్తే, వాతశ్లేష్మణి, చాధికే,
 ఋష్యజిహ్వం, పుణ్డరీకం సిద్ధ కుష్ఠం చ జాయతే. 28
 చర్మాఖ్యమేకకుష్ఠం చ కీటిభం సవిపాదికమ్,
 కుష్ఠం చాలసకం జ్ఞేయం ప్రాయో వాతకఫాధికమ్. 29
 పామాశతారుర్విసోఘటం దద్రుశ్చర్మదళం తథా,
 పిత్తశ్లేష్మాధికం ప్రాయః, కఫప్రాయా విచర్చికా. 30

వ్యా. కుష్ఠములన్నియు త్రిదోషప్రకోపమువలననే జనించును. అందు త్రిదోషములలో వాత మధికముగ నుండి కపాలకుష్ఠంబును, కఫంబధికమైనపుడు మండలకుష్ఠంబును, పిత్తము అధికమగుటవలన ఔదుంబరకుష్ఠంబును, మూడుదోషంబులును సమముగ ప్రకోపమునొంది కాకణకుష్ఠంబును జనించును.

మరియు వాతపిత్తములు అధికములై ఋష్యజిహ్వకుష్ఠంబును, శ్లేష్మపిత్తము లధికంబు లగునెడ పుండరీకకుష్ఠంబును, వాతశ్లేష్మము లధికములై నచో సిద్ధకుష్ఠంబును జనించును.

మరియు చర్మకుష్ఠము, ఏకకుష్ఠము, కీటిభకుష్ఠము, విపాధికకుష్ఠము, అలసకకుష్ఠము, అనునవి ప్రాయకముగ వాతకఫాధిక్యముచే కల్గును. పామా, శతారు, విసోఘటకము, దద్రు, చర్మదల అను నీకుష్ఠములు పిత్తశ్లేష్మము లధికముగ ప్రకోపించుటచే కల్గును. విచర్చికాకుష్ఠము కఫాధిక్యముచే కల్గును. (ఇచ్చట త్రిదోషతారతమ్యము కుష్ఠములకు చికిత్సాసౌకర్యమునకై వివరింపబడినది.)

—ॐ కుష్ఠములకు దోషబలాబలతారతమ్యముచే చికిత్సావిధానము. ॐ—

మూ. సర్వం త్రిదోషజం కుష్ఠం దోషాణాం చ బలాబలం,
 యథావైర్లక్షణైర్బద్ధాన్ కుష్ఠానాం క్రియతే క్రియా. 31

దోషస్య యస్య పశ్యేత్కు-ష్టేషు విశేషలిక్షణము ద్రిక్తమ్,
తస్యైవ శమం కుర్యాత్తతః పరం చానుబంధస్య.

32

వా. కుష్టములన్నియు మూడుదోషముల ప్రకోపముచేతనే సంభవించును. వినను నాత్రిదోషములలో వానిబలాబలమును ఆయాదోషముయొక్క లక్షణములచే తార తమ్యమును గుర్తించి చికిత్స చేయనగును. అట్టియెడ కుష్టములయందు త్రిదోషములలో నేదోషముయొక్క చిహ్నములు విశేషముగ గనబడునో ఆదోషము ప్రధానమై యుండును. దానిని తొలగి తగమించి మొట్ట మొదట దానిని శమింపజేసి పిమ్మట ఆను బంధముగ నున్నదోషములకు తగిన చికిత్స జేయనగును.

—౧౧ కార్యకారణరూపములైన కుష్ట-దోషములకు పరస్పరబోధకత్వము. ౧౧—

మూ. కుష్టవిశేషైర్దోషాః దోషవిశేషైః పునశ్చ కుష్టాని,
జ్ఞాయంతే తైర్హైతూః హేతుస్తాంశ్చ ప్రకాశయతి.

33

వా. పైజెప్పబడిన కపాలాదికుష్టవిశేషలక్షణములచే నాయాకుష్టములకు పైని చెప్పబడిన నిర్ణయప్రకారము ఆయాదోషములును, క్రింద జెప్పబడు దోషలక్షణముల బట్టి ఆయాకుష్టవిశేషములును నిర్ణయముగ తెలియదగి యుండును. ఇత్తైరంగున కపాలాది కుష్టములువానికి నిర్ణీతములగు దోషరూపహేతువులను, కుష్టోత్పాదకహేతువుల కుష్ట విశేషములను స్ఫుటముగ తెలుపును. (లోకమున కార్యమునుబట్టి కారణమును కారణ మునుబట్టి కార్యమును నిర్ణయించుట సహజము. అత్తైరంగుననే కార్యరూపమైన కపాల కుష్టమునకు జెప్పిన లక్షణములబట్టి యియ్యది కపాలకుష్టమనియు, కపాలకుష్టమునకు నాతాధిక్యము చెప్పియున్నదికావున అట్టి వాతాధికలక్షణములబట్టి యియ్యది కపాల కుష్టమనియు నిర్ణయించదగియుండును. రోగములకును రోగములకు కారణములైన వాతాదిదోషములకును గల లక్షణములబట్టి పరస్పరసంబంధమును చక్కగ గమనించి సిద్ధాంతము చేయవలెనని భావము. ఇత్తైరంగుననే తక్కిన కుష్టములకును కార్యకారణ సంబంధముల నూహించునది.)

—౧౨ కుష్టములయందు వాతాదులచే గల్గు వేరువేరులక్షణములు. ౧౨—

మూ. రాక్ష్యం శోషస్తోదః శూలం సజ్జో-చనం తథాయామః,
పాచుష్యం ఖరభావో హర్షశ్చావారుణత్వం చ.
కుష్టేషు వాతలిక్షణం, దాహో రాగః పరిశ్రవః పాకః,
విస్త్రోగః క్లేదః తథాజ్వరతనం చ పితృకృతమ్.

34

35

శైవ్యత్వం శైవ్యం కణ్డూః స్థైర్యం చోత్సేధగౌరవన్నేహః,

కుష్మేషు తు కఫలిజ్జం జన్తుభిరభిభక్షణం క్లేదః.

36

వ్యా. శరీరమున రూక్షత్వము (జిడ్డు లేక కరకుబారి యుండుట), శుష్కించుట, నూదుల గ్రుచ్చినవిధముగ పోటు, నొప్పి, చర్మము ముడుచుకొనుట, లాగినట్లుండుట, కాఠిన్యముచేత తాకినచో కర్మశముగ నుండుట, రోమహర్షము, శావ-అరుణవర్ణములు కల్గియుండుట, ఇవి యన్నియు కుష్టములలో కల్లు వాతలక్షణములు. (ఈలక్షణములు కుష్టములలో కాన్పించినయెడ వాతోత్తరకుష్టమని యూహింపనగునని భావము.)

మంట, ఎరుపురంగు, పూయాదిద్రవములు స్రవించుట, పుండగుట, దుర్గంధము, చెప్తు కల్గియుండుట, అవయవములు శిథిలములగుట, ఇవి యన్నియు కుష్టములలో పిత్తముచే గల్గులక్షణములు.

తెలుపురంగు, చల్లదనము, దురద, స్థిరత్వము, ఎత్తు, బరువుగనుండుట, స్నిగ్ధత్వము (జిడ్డు), క్రిములు కల్గి శరీరావయవముల దినుట, ఇవి యన్నియు కుష్టములయందు కఫమున గల్గు లక్షణములు. (కుష్టములకు పేరుపేరుగ జెప్పబడిన లక్షణములబట్టియు, వాని యందు గల్గు వాతాది లక్షణముల బట్టియు ఆయాకుష్టములను వాతాదిసంబంధమును నిర్ణయించి, ఆయాదోషమును శమింపదగిన చికిత్స జేయనగును.)

— ౩౭ కుష్టములసాధ్యాసాధ్యవిభాగము. —

మూ. సర్వైర్నిజైర్ముక్తం మతిమాణౌ వైద్యో వివర్జయేదబలం,

తృష్ణాదాహపరీతం శాంతాగ్నిం జన్తుభిర్రగమ్.

37

వాతకఫప్రబలం యత్ యదేకదోషోల్బణం న తత్ కృచ్ఛ్మిం,

కఫసి త్తవాతసి త్తప్రబలాని తు కృచ్ఛ్మిసాధ్యాని.

38

వ్యా. వాతాదులకు ప్రత్యేకముగ జెప్పబడిన లక్షణము లన్నియు కల్గిన కుష్టము అసాధ్యము కావున బుద్ధిమంతుడగు వైద్యుడు దానికి చికిత్స చేయంజనదు. మరియు నట్టి త్రిదోషలక్షణములు కల కుష్టమునందు రోగి బలహీనుడై దప్పియు మంటయు కల్గి జతరాగ్ని మందగించి పురుగులు పట్టిగొనున్నచో నయ్యది మిక్కిలి యసాధ్యము కావున ప్రత్యాఖ్యేయము. వాతకఫములు ప్రబలముగ నుండుకుష్టములు ఏకదోషముచే కల్గిన కుష్టములను కృచ్ఛ్మిసాధ్యములు కావు. (సాధ్యములనుట). కఫసి త్తంబులును, వాతసి త్తంబులును ప్రబలముగ నుండుకుష్టములు కష్టసాధ్యములు.

—౧౭ కృష్ణములయందు వాతాదిదోషానుసారముగ చికిత్సాక్రమము. ౧౭—

మూ. వాతోత్తరేషు సర్పిః వనునం శ్లేష్మోత్తరేషు కృష్ణేషు,
పిత్తోత్తరేషు మోక్షః రక్తస్య విరేచనం చాగ్రే. 39
వమనవిరేచనయోగాః కల్పోక్తాః కృష్ణినాం ప్రయోక్తవ్యాః,

వ్యా. వాతము ప్రధానముగ నున్న కృష్ణములయందు తొలుత ఘృతపానమును, శ్లేష్మప్రధానముగా గల కృష్ణములయందు తొలుదొలుత వమనమును, పిత్తము ప్రధానముగల కృష్ణములయందు తొలుత రక్తమోక్షణము చేయించి పిదప వారివారికి విహితములగు చికిత్సలను జేయవగు. మరియు కృష్ణరోగులకు కల్పస్థానమున చెప్పబడిన వమన విరేచనయోగములను శోధనములకై యుపయోగింపవగును.

—౧౮ కృష్ణములయందు సిరావ్యధన సంశోధనవిధి. ౧౮—

మూ. ప్రచ్ఛనమల్పే కృష్ణే మహతి చ శస్త్రం సిరావ్యధనమ్. 40
బహుదోషః సంశోధ్యః కృష్ణీ బహుశోఽనురక్షతా స్రాణాన్,
దోషే హ్యతిమాత్రహృతే వాయుర్హన్యాదబలమాశు 41
స్నేహస్య పానమిష్టం శుద్ధే కోష్ఠే ప్రవాహితే రక్తే,
వాయుర్హి శుద్ధకోష్ఠం కృష్ణినమబలం విశతి శీఘ్రమ్. 42

వ్యా. తుద్రకృష్ణములయందు శలాకాదులచే నల్పముగ కుట్టియు, మహాకృష్ణములయందు సిరావ్యధనముచేతను రక్తమోక్షణమును చేయించవగును. దోషములు ప్రబలముగనుండు కృష్ణరోగికి శరీరబలమును, హానికల్గినయక కొద్దికొద్దిగ చలుమారు శోధనము చేయించవలయును. అటు గాక ఒక్కతొరియే దోషముల నధికముగ వెడలింపజేసినచో వాతము ప్రకోపించి బలహీనుడగు రోగిని చంప జూచును. కావున కొంచెము కొంచెముగ దోషముల వెడలించుట మంచిది. మరియు, వైజెష్ఠినరీతిగ శోధనముచే శుద్ధమైన కోష్ఠము గల కృష్ణరోగికి వెంటనే వాతము ప్రకోపమునొందును. కావున కోష్ఠము శుద్ధమునొందినవెంటనే రక్తమోక్షణము చేసినతోడనే వాతము ప్రకోపము నొందకుండుటకై స్నేహపానము జేయించుట చాల మంచిది.

—౧౯ వసునార్హకృష్ణములు, వమనద్రవ్యములను. ౧౯—

మూ. దోషోత్క్లిష్టే హృదయే వామ్యుః కృష్ణేషు చోర్ధ్వభాగేషు,
కుటజఫలమదనమధుకైః సుటోలై ర్నింబరసయుక్తైః. 43
శీతరసః పక్వరసో మధూని మధుకం చ వమనాని,

వ్యా. కుష్ఠరోగములయందు దోషము హృదయస్థానమునుండి పైకి వెడల నున్న పుడును శరీరమునం దూర్ధ్వభాగమున జనించిన కుష్ఠరోగములయందును, వమనము చేయించవలయును. కొడిశ పాలవిత్తులు, మ్రంగకాయ, అతిమధురము, చేదుపొట్ట, వేప, ఇప్ప, వీటిరసముచేసైనను, లేక శీతకషాయముచే నైనను, శృతకషాయముచే నైనను, లేనె కూర్చి వమనమునకై యుపయోగించి దోషమును వెడలించవలయును.

— ౧౭ కుష్ఠహరవిరేచనద్రవ్యములు. ౧౭ —

మూ. కుష్ఠేషు త్రివృతా దస్తీ త్రిఫలా చ విరేచనే శస్తా. 44

సౌవీరకం తుషోదకమాలోడనమాసవాశ్చ శీధూని,

శంసన్త్యథో హరాణాం యథావిరేకంక్రమశ్చేష్టః. 45

వ్యా. తెగడ, నేపాళపుగింజలు, త్రిఫలములు, ఇవి కుష్ఠరోగములయందు విరేచనముల జేయించుటకు చాల ప్రశస్తములు. సౌవీరకము నైనను, తుషోదకమునైనను, ఆసవములైనను, మధ్యములైనను, విరేచనఙ్గోషధములతో అనుపానముగ నుపయోగించవగును. విరేచనానంతరము ప్రధాన-మధ్య-అవర-శుద్ధిభేదములను గమనించి తత్తదనుసారముగ పేయాది క్రమప్రకారము ఆహారమును చేయించవగును.

— ౧౮ కుష్ఠమునం దాస్థాపనవస్థిద్రవ్యములు. ౧౮ —

మూ. దార్పిబృహతీనేవ్యైః ఓటోలపిచుమర్దమదనకృతమాలైః,

సన్నే హైరాస్థాప్యైః కుష్ఠీ సకలిజయవమునైః. 46

వ్యా. మ్రానిపసుపు, వాకుడు, వట్టివేరు, చేదుపొట్ట, వేప, మ్రంగకాయ, కానుగ, చేదుపుచ్చకాయలు, యవలు, తుంగగడ్డలు ఈద్రవ్యములు కషాయములయందును, స్నేహములను జేర్చి కుష్ఠరోగులకు ఆస్థాపనవస్థి చేయవగును.

— ౧౯ కుష్ఠమున అనువాసనవస్థివిధి. ౧౯ —

మూ. వాతోల్బణం విరిక్తిం నిరూఢమనువాసనార్హమాలక్ష్య,

ఫలమధుకనిమ్మకుటజైః సపటోలైః, సాధయేత్సేహమ్. 47

వ్యా. వాతము బలిష్ఠముగానుండు కుష్ఠరోగికి నిరూహవస్థిని చేయించిన పిదప అనువాసనమునకు అర్హుడుగా నెరిగి పిమ్మట మ్రంగకాయ, అతిమధురము, వేపపట్ట, కొడిసెపాల, చేదుపొట్ట, వీనిని చేర్చి పక్వము చేయబడిన స్నేహద్రవ్యముతో అనువాసనవస్థిని ప్రయోగించవలయును.

—౧౭ కుష్ఠములయందు నస్యప్రయోగము. ౧౭—

మూ. నైన్ధవదస్త్రీమరిచం ఫణిజ్జకః విప్పలీకరజ్జఫలం,

నస్యం స్యాత్సవిడంగం క్రిమికుష్ఠకఫప్రకోపఘ్నమ్.

48

వ్యా. నైంధవలవణము, నేపాళములు, మిరియాలు, మరువము, పిప్పలి, కానుగ
కాయలు, వాయువిడంగములు, పీనినన్నిటిని చూర్ణము చేసి నస్యముగ నుపయోగించిన
క్రిములును, కుష్ఠంబును, కఫముయొక్క ప్రకోపంబును హరించును.

—౧౮ కుష్ఠములయందు శిరోవిరేచనధూమోపయోగము. ౧౮—

మూ. వైరేచనికైర్ధూమైః శ్లోకస్థానేరితైః ప్రశామ్యన్తి,

క్రిమయః కుష్ఠకిలాసాః ప్రయోజితైరుత్తమాజ్ఞస్థాః.

49

వ్యా. సూత్రస్థానమునందు చెప్పబడిన శిరోవిరేచనధూమద్రవ్యములచే ఔష
ధము కల్పించి దానిపొగను నాసారంద్రములనుండి పీల్చినచో శిరస్సునందలి క్రిము
లును, కుష్ఠంబును, కిలాసంబును శమించును. (సూత్రస్థానమున వైరేచనికధూమయోగము
ఒక్కటే చెప్పబడినను నాగణమునందలి ద్రవ్యములను వ్యస్తనను సమములగ విభజించి
యుపయోగించినయెడ అనేకయోగములగును గావున ఇచ్చట “ధూమైః” అని బహు
వచనముచే నిరేశించెను.)

—౧౯ కుష్ఠములయందు దుష్టరక్తమోక్షణము. ౧౯—

మూ. స్థిరకఠినమణ్డలానాం స్విన్నానాం ప్రస్తరప్రణాదీభిః,

కూరైర్పర్విఘట్టితానాం రక్తోక్లేశోఽపనేతవ్యః.

50

ఆనూపవారిజానాం మాంసానాం పోటలైః సుఖోష్ణైశ్చ,

స్విన్నోత్సన్నం విలిఖేత్కుష్ఠం తీక్ష్ణేన శస్త్రేణ.

51

రుధిరాగమార్దం, అథవా శృంగాలాబూని యోజయేత్ కుష్ఠే,

(శృంగాలబూభిరాహరేద్రుధిరం).

ప్రచ్ఛితమల్పం కుష్ఠం విరేచయేద్వా జలౌకోభిః.

52

వ్యా. స్థిరముగను, కఠినముగను, నుండు పొడలుగల కుష్ఠములయందు స్వేదా
ధ్యాయమున చెప్పబడిన విధిప్రకారము ప్రస్తరస్వేదము నాడీస్వేదములచేత శరీరముపై
చెమట బుట్టించి యాపొడలు గలస్థలములయందు చక్కగనొత్తిడిచేసి కూర్చును శస్త్ర
ముచే కాటుబెట్టి దుష్టరక్తమును వెడలించవలయును. లేక ఆనూపదేశమందలి జంతువుల

యొక్కయు నీటపుట్టిన జంతువులయొక్కయు, మాంసమును పొట్లము గట్టి వెచ్చజేసి
సుఖోష్ణముగ నున్నపుడు కుష్టప్రదేశమున కావడమును బెట్టి చెమటబుట్టించి మృదువైన
పిదప తీక్షణముగ శస్త్రముచే లేఖనముచేసి రక్తమును వెడలించవలయును. లేక చిమ్మన
గ్రోవులచే నైనను, సారకాయబుట్టుచేనైనను, రక్తమును ఆకర్షించి వెడలించవలయును.
లేక కుష్టప్రదేశమున కొంచెముగ కాటుబెట్టి జలగల గరిపించి దుష్టరక్తము అజలగలు
పీల్చునట్లు జేసి వెడలించవలయును.

❧ రక్తమోక్షణానంతరము లేవనములు. ❧

మూ. యే లేపాః కుష్ఠానాం యుజ్యన్తే నిర్మూతాస్తదోషాణాం,
సంశోధితాశయానాం సద్యః సిద్ధిర్భవేత్తేషామ్. 53

వ్యా. పైజెప్పినరీతిగ కుష్ఠరోగులకు వమనవిరేచన నన్యప్రయోగాదులచే సంశో
ధనములును చేసి కుష్ఠకోష్ఠులైనపిదప రక్తమోక్షణము జేసి పిమ్మట నీక్రింద “యేలా
కుష్ఠం దాగ్నీ” అని యుపక్రమించి చెప్పబడు కుష్ఠహరలేవనములను జేసినచో శీఘ్ర
ముగ హరించును.

❧ కుష్ఠములయందు ఔరప్రయోగము. ❧

మూ. యేషు న శస్త్రం క్రమతే స్ఫుర్యేద్దీయనాశనాని యాని స్యుః,
లేషు నిపాత్యః ఔరో రక్తం దోషఞ్చ విస్తావ్య. 54

వ్యా. యేకుష్ఠములు శస్త్రప్రయోగమునకు అర్హములు కాకయుండునో స్ఫుర్యం
ద్రియమును చెరచునవి యేకుష్ఠములూ అట్టికుష్ఠములయందు ఔరముల ప్రయోగించి
దుష్టమైన రక్తమును వెడలించవలయును.

❧ కుష్ఠములయందు పట్టువేయవలసినవిధానము. ❧

మూ. పాపాణకఠినపరుషే సుప్తే కుష్ఠే స్థిరే పురాణే చ,
వీతాగదస్య కారోఽవైః ప్రదేహోఽగదైశ్చాను. 55

స్తబ్ధాని సుప్తసుప్తాన్యస్తేదనకణ్డాలాని కుష్ఠాని,
కూరైర్చర్దంతీత్రివృతాకరవీరకరజ్జుకుటజానామ్. 56

జాత్యర్కనిమ్బజైర్వా పత్రైః శస్త్రైః సముద్రఫేనైర్వా,
ఘృష్టాని గోమయైర్వా తతః ప్రదేహైః ప్రదేహ్యాని. 57

వ్యా. రాయివలె కఠినముగను, గరుకులుగలిగియు, స్పర్శజ్ఞానము లేకయు, చిర
కాలమునుండి స్థిరముగను, నుండుకుష్ఠములయందు తొలుత నౌషధము నిప్పించి విష

ద్రవ్యములచే వైచిత్ర్యమును పొందుటకు పట్టువేయవలయును. మఱియు మొద్దుబారి, స్పర్శజ్ఞానము నొకంతయు నెరుగక, చెనుటబట్టక, దురద బుట్టకయుండు కుష్ఠములును కూర్చును శస్త్రముచే నైనను, గన్నేరు, కానుగ, వేప, కొడిశపాల, వీని యొక్క ఆకులచేనైనను, జాజి, జిల్లేడు, వేప, వీనియాకులసముదాయముచేనైనను, శస్త్రములచే నైనను, సముద్రపురుగుచే నైనను, విరుడుపిడకలచే నైనను, కుష్ఠప్రదేశములయందు బాగుగ రుద్ది పట్టువేయుటకు చెప్పినద్రవ్యములచే పట్టువేయవలయును.

❧ పితృధికకుష్ఠచికిత్సాక్రమము. ❧

మూ. మారుతకఫకుష్ఠఘ్నం కర్హోక్తం పితృకుష్ఠినా కార్యం,
కఫపిత్తరక్తహరణం తిక్తకషాయైః ప్రశమనం చ. 53
సర్పింషి తిక్తకాని చ యచ్చాన్యద్రక్తపిత్తనుత్కర్ష,
బాహ్యభ్యంతరమగ్ర్యం తత్కార్యం పితృకుష్ఠేషు. 59

వా. వాతకఫకుష్ఠములు హరింపజేయుటకు చికిత్సాక్రమము పితృకుష్ఠముల యందును జేయవలయును. మరియు కఫపిత్తరక్తములను వమనవిరేచనరక్తమోక్షణములచే తొలుత చేయించి తిక్తద్రవ్యములచే సిద్ధమయిన కషాయములచేత శమనచికిత్సజేయవలయును. పిష్ఠట తిక్తషట్ఫలాదిఘృతపానము చేయించి రక్తపిత్తచికిత్సయందు చెప్పబడిన బాహ్యభ్యంతరదోషహరణములగు చికిత్సల నన్నిటిని పితృకుష్ఠములయందును ప్రయోగింపవలయును.

❧ కుష్ఠసామాన్యచికిత్స. ❧

మూ. దోషాధిక్యవిభాగాదిత్యేతత్కర్ష కుష్ఠనుత్ ప్రోక్తం,
వత్సోమి కుష్ఠశమనం ప్రాయస్త్యగ్దోషసామాన్యైః. 60

వా. ఇంతదనుక కుష్ఠములయందు దోషాధిక్యవిభాగము ననుసరించి కుష్ఠహరణమైన చికిత్స చెప్పబడినది. ఈక్రింద చర్మదోషసామాన్యమును హరించునట్టి చికిత్సావిధానము చెప్పబడును.

❧ దాహ్యవిధిలేవము. ❧

మూ. దార్ద్ర్యం రసాజ్ఞానం వా గోమూత్రేణ ప్రబాధితే కుష్ఠం,
అభయా ప్రయోజితా వా మాసం సవ్యోషగుడతైలాః. 61

వా. మ్రూనివసువునైనను, రసాంజనమునైనను గోమూత్రముతో నూరి పూసినను, కరక్కాయ, త్రికటుకములు, బెల్లము, నువ్వులనూనె వీటితో నూరి ఉపయోగించుట.

గించినచో నొకసెలరోజులలో కువ్వములు మానును. (ఇచ్చట రసాంజనమనగా మ్రాని పసుపు కషాయమును చుండ కాచి గట్టిగ చేసిన దానికి రసాంజనమని పేరు.)

❀ కుష్మాదిహరపటోలాదికషాయము. ❀

మూ. మూలం పటోలస్య తథా గవాక్ష్యైః పృథక్పలాంశం త్రిఫలా త్వచశ్చ, స్యాత్త్రాయమాణా కటురోహిణీ చ భాగార్థికానాగర పాదయుక్తా. 62

పలం తదైషాం సహచూర్ణితానాం జలే శృతం దోషహరం పిబేన్నా, జీర్ణే రనైర్ధన్వమృగద్విజానాం పురాణశాలోద్వదన మాదదీత. 63

కుష్మాని శోఫం గ్రహణీప్రదోషమర్శాసి కృచ్ఛాణి హలీ మకం చ, షడ్రాత్రయోగేన నిహన్తి చైష హృద్వస్తిశూలం విషమజ్వరం చ. 64

వ్యా. చేనుపొట్టవేరు ఒకపలము, ఏటిపుచ్చవేరు ఒకపలము, కరక కాయ బెరడు ఒకపలము, తాండ్ర కాయ బెరడు ఒకపలము, ఉసిరిక కాయ బెరడు ఒకపలము, కలుక్రానుగ ఆరు (6) ఆరుశాణములు (12. పాతికాపరకపలము) కటుకరోహిణి (6) ఆరుశాణములును [(12, పాతికాపరకపలము), పలములో నాల్గవంతు(నాల్గుశాణములు)శుంఠియు, (ఈమూడును జేరి ఒకపలము) పైజెప్పబడిన యెనిమిదిదనుసులును చేరిన మొత్తము (6) ఆరుపలములగును.] ఈద్రవ్యముల నన్నిటిని నొకటిగ జేర్చి నలియగొట్టి చూర్ణముచేసి యీసముదాయములో నొకపలము చూర్ణమును గ్రహించి జలమున జేర్చి నాలుగవ వంతు మిగులునట్లు కషాయము కాచి త్రాగునది. ఈకషాయము జీర్ణమైన పిదప మెట్ట భూముల సంచరించు మృగములయొక్కయు పక్షులయొక్కయు మాంసరసముతో ప్రాత బియ్యపు అన్నమును భుజింపవగును. ఇతైరంగున ఆరురాత్రులు వైజేష్ఠిన కషాయమును సేవించినయెడ, కుష్టంబులును, శోఫలును, గ్రహణీరోగములును, అర్శోరోగములు(గుదాంకురములు)ను, మూత్రకృచ్ఛములును, హలీమకంబును, తొమ్ముపొత్తికడుపు వీటిలో బుట్టెడుకూలలును, విషమజ్వరములును, ఇవి యన్నియు హరించును. (ఆరుపలముల పరిమితిగల వైచూర్ణ సముదాయములో ఒక్కొక్క దినమునకు ఒక్కపలముపంతున గ్రహించి విధిప్రకారము కషాయము కాచి ఉపయోగించుచు ఆరుదినములకు ఆరుపలములు పూర్తిజేయునది.)

ఇచ్చట నీవివరణము నెరుంగునది:—వైశేషికమున మూలమున “స్వాత్ త్రాయ మాణా కటురోహిణీ చ భాగార్థికా నాగరపాదయుక్తా” అనుచోట ‘భాగార్థికా’ ‘నాగరపాదయుక్తా’ అనుపదములు రెండును ‘త్రాయమాణా’ ‘కటురోహిణీ’ అనుపదములతో ఒక్కొక్కదానికిని విశేషణములై యన్వయించును. అప్పుడు ‘త్రాయమాణా’ నాగరపాదయుక్తా, ‘భాగార్థికా’ “కటురోహిణీ చ, నాగరపాదయుక్తా, “భాగార్థికా” అని అన్వయము. కలుగ్రాసుక అర్థపలములూ నాల్గవవంతు (పరకపలము,) (కర్ష మున సగము= రెండు శాణములు) శుంతితో గూడి యర్థపలంబును, కటుకరోహిణీయు అర్థపలములూ నాల్గవవంతు (రెండుశాణములు) శుంతితో గూడి యర్థపలంబును నుండవలెనని యర్థము. అట్లైనచో కానుగయు, కటుకరోహిణీయు, శుంతియు చేరి యొకపలమగును. ఎట్టలన పలమునకు పదునారుశాణములు, అర్థపలమునకు ఎనిమిదిశాణములు, అందు నాల్గవవంతు రెండుశాణములు. ఇత్తైరంగున శుంతి రెండుశాణములును, కానుగ ఆరుశాణములును చేరి అర్థపలము పూర్తి యగును. కటుకరోహిణీయు నిత్తైరంగుననే అర్థపలము పూర్తి యగును కావున కానుగ కటుకరోహిణీ వేరువేరుగ నారేసిశాణములును, శుంతి నాల్గుశాణములును చేరిన నీమూడును చేరి యొక పలమగును. తక్కిన చేదుపొట్టవేరును చేదుపుచ్చ కాయవేరును త్రిఫలములు మూడును వేరువేరుగ నొక్కొక్కపలమువంతున నైదుపలములును, కానుగకటుకరోహిణీ శుంతియును చేరి వైవివరించినభాగప్రకారము ఒకపలమును చేరి సముదాయము (ఎనిమిదిద్రవ్యములును) ఆరుపలములగును. ఈసముదాయమును నలియగొట్టి అందొక్కొక నాటి కొక్కొక్కపలమువంతున గ్రహించి విధ్యుక్తప్రకారము కషాయము కాచి యొక్కొక దినమువంతున నారుదినము లుపయోగించినచో కుష్ఠములు మున్నగురోగములు శమించునని నిష్కృష్టార్థము.

వైవివరణమును తంత్రాంతరవచనము లిట్లు తెలుపుచున్నది:—“పటోలమూలం త్రిఫలావిశాలా చ పటాన్తి తా, పలాధ్ధా త్రాయమాణా చ తథా కటుకరోహిణీ కర్షార్థా నాగరం దత్వా, పటలన్యవమార్ణయేత్, జలే శృతం పిథేగ్గ్రష్టం చూర్ణస్యాత్ర పలం పలమ్” అని అగ్నివేశితం త్రమున చెప్పబడినది. ఇచ్చట “కర్షార్థా నాగరం దత్వా పలాధ్ధా, త్రాయమాణా కటురోహిణీ చ” అను అన్వయముచే వైయర్థము లభించును.

మరియు “పటోలమూలం త్రిఫలా విశాలా చ, పలాంశికా, కటుకా త్రాయ మాణా చ పలాధ్ధా పాదనాగరా, తస్మాత్ పఙ్కాగముత్పాద్వశ్య జలే దోషహరం పిథేత్” అని తంత్రాంతరమున చెప్పబడినది.

వైవివరణమంతయు చక్రపాణిదత్తవ్యాఖ్యాన సమృతమైనది. కొందరు నవీన వ్యాఖ్యాతలు ఈయోగమున భాగముల జైష్ఠవప్పడు వ్యాఖ్యానము ననుసరించక స్వతంత్ర

త్రముగ వ్రాసిరి. వ్యాఖ్యాతలయభిప్రాయమును గమనించుట సమంజసమని తదనుసారముగ వివరించి నాడు.

❧ కృష్ణహరముస్తాదిచూర్ణము. ౧౬ ❧

మూ. ముస్తం వ్యోషం త్రిఫలా మజ్జిష్ఠా దాహ షణ్ముమాల్యో ద్వే,
సప్తచ్ఛదనిమృత్యక్ సవిశాలశ్చిత్రకో మూర్వా. 65

చూర్ణం తర్పణభాగైః సవభిస్సంయోజితం సమధాన్వజ్యం,
సిద్ధం కృష్ణనిబర్హణమేతత్ ప్రాయోగికం భక్ష్యమ్. 66

శ్వేయథుం సపాణ్డారోగం శ్విత్రం గ్రహణీప్రదోషమర్శాసి,
బ్రథ్నభగద్దరపిటకాకణ్డారోథాంశ్చ వినిహన్తి. 67

(ఇతి ముస్తాదిచూర్ణమ్.)

వ్యా. తుంగగడ్డలు, త్రికటుకములు (శుంతి, పిప్పలి, మిరియాలు), త్రిఫలములు (కరక-తాని-ఉసిరికకాయలు), మంజిష్ఠి, మ్రానిపసుపు, లఘుపంచమూలములు, మహాపంచమూలములు, సప్తచ్ఛద (ఏడావలపొన్న, వేపపట్ట, ఏటిపుచ్చకాయలు, చిత్రమూలము, చాగపట్ట, వీనినన్నిటిని సమభాగములుగ గూర్చి చూర్ణముచేసి యాచూర్ణమునకు తొమ్మిదింతలు సత్తుపిండిని కలిపి, అందు తేనెను నేతిని కలిపి ప్రతిదినంబు నుపయోగించుచున్నచో కృష్ణములనెల్ల హరించును. మరియు వాపు, పాండురోగము, శ్విత్రము, గ్రహణిరోగము, అర్శోరోగము, అండవృద్ధి, భగందరము, ప్రమేహపిటికలు, దురద, కోశములు, పొడలు, ఇనియన్నియు వైచూర్ణమును సేవించుటవలన నివర్తించును.

❧ సుప్తి కృష్ణహరచూర్ణము. ౧౭ ❧

మూ. త్రిఫలాతివిషాకటుకానిమ్మకిలింగకవచాపటోలానాం,
మాగధికారజసీద్వయపద్మకమూర్వావిశాలానామ్. 68

భూనిమ్మపలాశానాం దద్యాద్ద్విపలం తతస్త్రివృద్ధిగుణా,
తస్యాశ్చ పునర్బాష్టి తచ్ఛూర్ణం సుప్తిసత్పరమమ్. 69

వ్యా. త్రిఫలములు, అతివస, కటుకరోహిణి, వేపపట్ట, కొడిశపాలవత్తులు, వస, చేదుపొట్ట, పిప్పళ్లు, పసుపు, మ్రానిపసుపు, పద్మకము, చాగపట్ట, చేదుపుచ్చ, నేలవేము, మోదుగపట్ట, వీనిని ప్రత్యేకము రెండేసి పలములును, తెగడ నాల్గుపలములును, సరస్వతి

యాకు (రి) ఎనిమిదిపలములును, నొకటిగ జేర్చి చూర్ణముచేసి సేవించినచో సుప్తి (త్వగింద్రియమును) చెరచునట్టి 7 కుష్ఠముల హరించును.

❧ కుష్ఠరోగములయందు మాక్షికాదిప్రయోగము. ❧

మూ. లేలీతక(నవనీతక)ప్రయోగో రసేన జాత్యాః సమాక్షికః పరమః,
స ప్తదశకుష్ఠఘాతీ, మాక్షికధాతుశ్చ మూత్రేణ. 70

శ్రేష్ఠం గన్ధకయోగాత్ సువర్ణమాక్షికప్రయోగాద్వా,
సర్వవ్యాధినిబర్హణమద్యాత్కుష్ఠీ రసం చ నిగృహీతమ్. 71

వజ్రశిలాజతుసహితం సహితం వా యోగ రాజేన,
సర్వవ్యాధిప్రశమనమద్యాత్కుష్ఠీ నిగృహ్య నిత్యం చ. 72

వ్యా. లేలీతకము (పాహణభేదము)ను, ఉసిక కాాయలరసముతోను, లేసెలోడను, కలిసి సేవించినచో కాకణకుష్ఠముదిక్కిటి దక్కిన తక్కిన పదునేడు కుష్ఠములును హరించును. మాక్షికధాతువును గోమూత్రముతో కలిసి సేవించినను, లేక మాక్షికమును గంధకముతో వైనను, స్వర్ణమాక్షికముతో వైనను చేర్చి గోమూత్రముతో సేవించినను, కుష్ఠముల నన్నిటిని హరించును. మరియు కట్టబడినరసమును వజ్రధస్తముతోను, గోమూత్ర శిలాజతుతోను, యోగరాజగుల్లతోడను, గూర్చి కుష్ఠరోగి సేవించినచో కుష్ఠములు మున్నగు గొప్పవ్యాధు లన్నియు నివర్తించును. ఈయోగములను ఇంద్రియముల నిగ్రహించి కుష్ఠరోగి ప్రతిదినమును సేవింపనగును.

ఇచ్చట లేలీతకము అనునది ఉత్తరదేశమున (హిమాలయప్రాంతమున) పాహణ భేదమని ప్రసిద్ధమైనది. దీనినిగూర్చి నిఘంటువునం దిట్లు చెప్పబడినవి:—“ఆసీదైత్యో మహాబాహుః లేలీహనో మహాసురః, యోజనానాం త్రయః త్రింశత్ కాయేనాచ్ఛద్యతిష్ఠతి. విష్ణుచక్రేణ సంభిన్నోపచాత ధరణీతలే. వసాత్సస్య సమాఖ్యాతా లేలీహ(త)ఇతి క్షితౌ” పూర్వముకాలమున లేలీహనుడను గొప్పరాక్షసుడు నిడుబులైన చేతులు కలవా డొకడుండెను. వాడు తన శరీరముచే పదుమూడు యోజనముల దూరము నాక్రమించి యుండెను. వాడు విష్ణుచక్రముచే బ్రద్దలుగ జేల్పబడి భూమిపై బడెను. వాని శరీరమునుండి వెడలిన క్రొవ్వు భూమిపై వ్యాపించి లేలీతకము అనుపేరుగల పాహణ రూపముతో వ్యవహరించబడుచుండును అని యర్థము.

❧ కుష్ఠహరమధానప్రయోగము. ❧

మూ. ఖదిరసురదారుసారం శ్రవయిత్వా తద్రసేన తోయాధః,
క్షౌద్రప్రస్థే కార్యః కార్యే తే చాష్టపలికే చ. 73

తత్రాయశ్శూర్ధానామష్టపలం ప్రక్షిపేత్తథామూని,
 త్రిఫలైలే త్వజ్జరిచం పత్రం కనకం చ కర్నాంశమ్. 74
 మత్స్యండికా మధుసమా తన్తాసం జాతమాయసే భాండే,
 మధ్వాసవమాచరతః కుష్ఠకిలాసే శమం యాతః. 75
 (ఇతి మధ్వాసవః.)

వ్యా. చంద్రచేవ, దేవదారుచేవ, ఈరెంటిని యెనిమిదేసి పలములవంతున గ్రహించి నాల్గపాళ్లు నీళ్లుపోసి నాల్గవపాలు మిగులునట్లు కషాయము కాచి యీకషాయమును ద్రవమునకై యుంచుకొని అందు 2 ప్రస్థములు తేనెనుచేర్చి ఉక్కురాపొడి చూర్ణమును ఎనిమిదిపలములు కలిపి యొకటిగ చేర్చి యుంచునది. అందు త్రిఫలములు, ఏలకులు, దాల్చిన చెక్క, మిరియాలు, లవంగపత్ర, నాగకేసరములు, నీనిని ఒక్కొక్క కర్ణమువంతున చూర్ణముచేసి కలిపి యీసముదాయమును తేనెకు నమభాగమైన (ఒక ప్రస్థము) చక్కెరపాకములతో (జీరాలతో) కలిపి యొక యినుపపాత్రలో పోసి నెలదినములు పదిలముగ భూస్థాపితము చేసి యుంచిన నయ్యది మధ్వాసవమనబడును. దీనిని సేవించినచో కుష్ఠంబులును, కిలాసకుష్ఠంబులు శమించు.

—ॐ కుష్ఠహరకనకబిష్టవర్షియోగము. ॐ—

మూ. ఖనిరకషాయద్రోణం కుంభే ఘృతభావితే సమావాప్య,
 ద్రవ్యాణి చూర్ణితాని చ షట్పలికాన్యత్ర దేయాని. 76
 త్రిఫలావ్యోషవిడజ్జకరజనీముస్తాటరూషక్నేయవాః,
 సావర్ణీ చ తథా త్వక్కిన్నరుహా చేతి తన్తాసమ్. 77
 నిదధిత ధాన్యమధ్యే ప్రాతః ప్రాతః పిబేత్తతో యుక్త్యా,
 మాసేన మహాకుష్ఠం హస్త్యేవాల్పస్తు పక్షేణ. 78
 అర్ఘ్య శ్వాసభగన్దరకానకిలాసప్రమేహశోషాంశ్చ
 నాభవతి కనకవర్ణః పీత్వారిష్టం కనకబిష్టం. 79
 (ఇతి కనకబిష్టవర్షియోగం)

వ్యా. నాల్గద్రోణముల నీళ్లకు నాల్గవవంతు చంద్రచేవను చేవను నాల్గవపాదము (ప్రాణపరిమితి) మిగులునట్లు కషాయము కాచునది ఆ ద్రోణపరిమితమైన చంద్రకషాయమును సేవితో మూగి యొకకుండలో పోసి అందు ఈక్రింద చెప్పబడు ద్రవ్యముల

చూర్ణమును చేర్చునది. త్రిఫలములు, త్రికటుకములు, వాయువిడంగములు, పసుపు, తుంగగడ్డలు, అడ్డసరము, కొడిశపాలగింజలు, మ్రానిపసుపుచెక్క, తిప్పతీగె, ఈద్రవ్యములను ప్రత్యేకము ఆరేసిపలములవంతున చేర్చి చూర్ణముచేసి వైశేష్యము కషాయములతో జేర్చి మూత మూసి మట్టి లేఖనము జేసి వడ్లధాన్యములతో నొకమాస ముంచునది. పిమ్మట ఈరసమును ప్రతిదినము నుదయముపూట బలానుసారముగ యుక్తియుక్తముగ సేవించునది. ఇత్తైరంగున నొకమాసము సేవించినచో మహాకుష్ఠంబులును, పదునైదుదినములు సేవించినచో త్సుద్రకుష్ఠంబులును శమించును. మరియు అర్శోరోగము, శ్వాసము, భగందరము, కాసము, కిలాసము, ప్రమేహములు, క్షయములు, ఇదియన్ని దీనిని సేవించుటచే హరించును. మనుజుడు బంగరును బోలిన చ్ఛాయ కల్గియుండును. ఇదియే కనకబింద్యరిష్ట మనబడును.

ఇప్పుట లేనెయు, శర్మరయు లేక ఆసవాదిష్టకల్పన మండదు గావున ఈ యోగమున చెప్పకున్నను మధ్వానవయోగమున చెప్పబడినరీతిగ లేనెను చక్కెరను ఒక్కొక్క ప్రస్థపరిమితము జేర్చుకొనవలయునని యెరుంగునది.

❀ వైచిత్త్యకు దోహదుగుణముగ విభాగము. ❀

మూ. కుష్ఠేష్వనిలకఫకృతేష్వేవం వేయాస్తథాపి వైత్రేష్టు,
కృతమాలక్యాధశ్చాప్యేష విశేషాత్కృతేషు.

80

వ్యా. వైశేష్యమున యాషధయోగములను వాతకఫకుష్ఠములయందును పితృదికుష్ఠములయందును పానముచేయందగును. మరియు కఫకుష్ఠములయందు రేలకషాయమువిశేషముగ నుపయోగింపనగును.

❀ కుష్ఠహరత్రిఫలసవము. ❀

మూ. త్రిఫలాసవశ్చ గౌడః సచిత్రకః కుష్ఠరోగవినిహంతా,
క్రముకదశమూలదన్తీ వరాంగమధుయోగసంయుక్తః.

81

వ్యా. త్రిఫలములను, చిత్రమూలమును చేర్చి కషాయము గాచి యీకషాయమున పోకచెక్కలు, దశమూలములు, దంతిషేళ్లు, దాల్చినచెక్క యీద్రవ్యములచూర్ణమును కలిపి అందు చక్కెరపాకమునకు బదులు గుడపాకమును లేనెయు కలిపి విఘ్నక్త ప్రకారము ఆసవమును కల్పించునది. ఇదియే త్రిఫలాసవ మనబడును. (ఈయోగము త్రిఫలాది ద్రవ్యములకు భాగవిశేషము చెప్పకున్నను వైశేష్యబడినయోగముల ప్రకారము భాగముల గల్పించునది) ఈత్రిఫలాసవంబును కుష్ఠరోగముల నన్నిటిని హరించును.

—ॐ కృష్ణములయం దాహారనియమము. ॐ—

మూ. లఘూని చాన్నాని హితాని విద్యాత్ కృష్ణేషు శాకాని చ త్రిక్త
కాని, భల్లాతకైస్సత్రిఫలైస్సనిమ్బైః యుక్తాని చాన్నాని
ఘృతాని చైవ. 32

పురాణధాన్యాన్యథ జాజ్జలాని మాంసాని ముద్గాశ్చ పటోల
యుక్తాః, శస్తాః; న గుర్వప్లుపయోదధీని నానూపమత్యాః న
గుడస్తీలాశ్చ. 83

వ్యా. చులకనగ జీర్ణములగు అరువదినాళ్లసంబావులబియ్యపు అన్నము మున్నగు
నవియు, చేదుగనుండు శాకంబులును, జీడిగింజలచేతను త్రిఫలములచేతను వేముచేతను
సంస్కరింపబడిన యన్నంబులును ఘృతంబులును కృష్ణములయందు చాల హితకరములు.
మరియు ప్రాతధాన్యంబులును జాంగలదేశమున బుట్టిన జంతువులమాంసంబులును, పెస
లును, చేదుపొట్టయు కృష్ణరోగులకు చాల ప్రశస్తములు.

గురుత్వమును గల్గించునవియు, ఆవురసద్రవ్యంబులును, పాలును, పెరుగును,
జలప్రాంతమునందలి జంతువులమాంసంబులును, మత్స్యములును, బెల్లంబును, నువ్వులును
హితములు కానేరవు.

—ॐ కృష్ణహరలేపములు, అందు ఏలాదిలేపము. ॐ—

మూ. ఏలా కృష్ణం దార్వీ శతపుష్పా చిత్రకో విడజ్జశ్చ,
కుష్ఠాలేపనమిష్టం రసాజ్జనం చాభయా చైవ. 84

వ్యా. ఏలకులు, చెంగలవ్వికోష్ఠు, మ్రునివసువు, సదాపవిత్తులు, చిత్రమూలము,
వాయువిడంగములు, రసాంజనము, కరకకాయలు, వీనినన్నింటిని మెత్తగ నూరి కువ్వ
ముఱపై పూయుట చాల మంచిది.

—ॐ మండలకృష్ణములకు చిత్రకాదిలేపము. ॐ—

మూ. చిత్రకమేలాం బిమ్బిం (నిమ్బం) వృషకం త్రివృదర్కనాగరకం,
చూర్ణీకృతమష్టాహం భావయితవ్యం పలాశస్య. 85

క్షౌరేణ గవాం మూత్రస్మతేన తేనాస్య మణ్డలాన్యాశు,
భిద్యంతే విలయంతి చ లిప్తాన్యర్కాభితప్తాని. 86

వ్యా. చిత్రమూలము, ఏలకులు, దొండవేరు, (వేపబట్ట) అడ్డసరము, తెగడ
వేళ్లు, జిల్లేడువేరు, శుంఠి, వీని నన్నింటిని మెత్తగ చూర్ణముచేసి మోదుగావలతోదకము

నను గోమూత్రమునను ఎనిమిదిదినములు భావనచేసి సూర్యపుటమున బాగుగ కాగబెట్టి పూతబూసినచో కుష్ఠము లన్నియు భేదించి మానును. పొడలును మానును.

— ౭౭ జటామాంసాద్దిలేపము. ౭౭ —

మూ. మాంసీ మరిచం లవణం రజనీ తగరం సుధా గృహధ్యూమః,
మూత్రం పిత్తం ఔరః పాలాశః కుష్ఠహా లేపః. 87

వ్యా. జటామాంసి, మిరినూలు, సైంధవలవణము, వసుపు, గ్రంథితగరము, జేముడుపాలు, కరిదూపము, గోమూత్రము, పిత్తద్రవము, మోదుగఔరము, వీనిని నూరి పైని పూసినచో కుష్ఠములు నశించును.

— ౭౮ మండలకుష్ఠహరలేపములు. ౭౮ —

మూ. త్రపునీసమయశ్చూర్ణం మణ్డలనుత్ ఫల్ల చిత్రకౌ బృహతీ,
గోధారసస్పలవణో దారు చ మూత్రం చ మణ్డలనుత్. 88

వ్యా. తగరము, సీసము, ఇనువరాపొడి, కుక్కత్తిపట్ట, చిత్రమూలము, వాకుడు పేరు, వీనిని నూరి పూసినచో మండలకుష్ఠము మానును. మరియు ఉడుమురసము, సైంధ వలవణము, మ్రానివసుపు, గోమూత్రము, వీనిని గూర్చి లేపనముచేసినను మండలకుష్ఠ ములు మానును.

— ౭౯ మండలకుష్ఠహరిములగు కొన్ని లేపములు. ౭౯ —

మూ. కదళీపలాశపాటలి నిచుళతౌరామ్భనా ప్రసన్నేన,
మాంసేషు తోయకార్యం కార్యం పిష్టే చ కిణ్వే (క్లిన్నే) చ. 89
తైర్దేదకస్సుజాతః క్షిణ్వైర్జనితం ప్ర లేపనం శస్త్రం,
మణ్డలకుష్ఠవినాశనమాతపసంస్థం కృమిఘ్నం చ. 90

వ్యా. అరటిపట్ట, మోదుగాకులు, కలిగొట్టు ఆకు, నీరుప్రబ్బలియాకు, వీనిని కాల్చి బూడిద చేసి యాబూడిదను నీళ్లలో బోసి ఔరపాకవిధిప్రకారము ఔరో దకమును సిద్ధముచేయునది. మాంసముల కడుగుటకును పిండిని సిద్ధము చేయుటకును కిణ్వమును (సురాబీజమును) సిద్ధముచేయుటకు నీటితో చేయవలసిన కడుగుట పండుట మున్నగుకార్యములకెల్ల వైశిష్ట్యమున ఔరోదకము తేటనే యుపయోగించునది. మాంసమును పిండిని కలిపి వైశిష్ట్యచరితిగ ఔరోదకమునే ప్రత్యాశనాదికార్యముల కుపయోగించుచు విధిప్రకారము సంధానముచేసి, దానిచే మేదకమును సురాబీజమును కల్పించి సిద్ధము చేయునది. అట్టి సురాబీజము కుష్ఠములపై పూయుటకు చాల ప్రశస్తముగ నుండును.

అట్టి కిణ్వాము(సురాబీజము)ను ఎండలో బెట్టి మండలకువ్వములకు పూసినచో నవి మానును. అందలి క్రిములు నశించును.

(సురయందు అడుగున గట్టిగనుండు ఘనపదార్థము పేదకమనియు, ఆపేదక మును వక్రముచేసి సారము తీసినపిదప మిగిలిన పిప్పి కిణ్వాము సురాబీజమనియు నెరుంగు నది. పై జెప్పిన రీతిగ మాంసమును పిండిని కలిపి విఘ్నకృప్రకారము సురాసంధానము చేసి దానకల్గిన కిణ్వామును పూసినచో మండలకువ్వములు నివర్తించునని నముదితార్థము).

— ౯౮ కువ్వస్నానాదులు. ౯౮ —

మూ. ముస్తం మదనం త్రిఫలా కరజ్జా ఆరగ్వధకలిజ్జయవాః,

దార్వీ ససప్తపర్ణా స్నానం సిద్ధార్థకం నామ.

91

ఏష కషాయో వమనం విరేచనం వర్ణకస్తథోద్ధర్షః,

త్వగ్దోషకుష్ఠశోఫప్రబాధనః పాణ్డూరోగఘ్నః.

92

వ్యా. తుంగగడ్డలు, మ్రంగకాయ, త్రిఫలములు, కానుగ, రేల, కొడిసెపాల గింజలు, యవలు, మ్రాసిపసుపు, ఏడాకులపొన్న, తెల్లావాలు, వీని నన్నిటిని చేర్చి కాచబడిన నీళ్లలో స్నానము చేసినను; పైని చెప్పబడిన ద్రవ్యముల జేర్చి కాచబడిన కషాయముచే వమన-విరేచనములు చేయించినను, ఆద్రవ్యములను చేర్చి చూర్ణము (నలుగుపిండి) చేసి శరీరముపై రుద్ది స్నానముచేసినను కిలాసము మంగు మున్నగు చర్మ దోషంబులును కుష్ఠంబులును, నంజులును, పాండురోగంబులును శమించును.

— ౯౯ కుష్ఠాదిలేపములు. ౯౯ —

మూ. కుష్ఠం కరజ్జబీజాన్యేడగజః కుష్ఠసూదనో లేపః,

ప్రపున్నాడబీజవైన్ధవరసాంజనకపిత్థలోఢాశ్శు.

93

వ్యా. చెంగలవ్వికోష్ఠ, కానుగవిత్తులు, తగిరనగింజలు, వీనిని నీళ్లతో నూరి లేప నముచేసినచో కుష్ఠముల హరించు. మరియు తగిరనగింజలు, వైంధవలవణము, రసాంజ నము, వెలగపట్ట, లొద్దుగుపట్ట వీనినన్నిటిని నీళ్లతో నూరి లేపనము చేసినను కుష్ఠముల హరించును.

— ౧౦ శ్వేతకరవీరాదిలేపము. ౧౦ —

మూ. శ్వేతకరవీరమూలం కుటుజకరంజయోః ఫలం త్వచో దార్వాశ్చ,

సుమనః ప్రవాళయుక్తో లేపః కుష్ఠాపహః సిద్ధః.

94

వ్యా. తెల్లగన్నెరువేరు, కొడిశపాలవిత్తులు, కానుగువిత్తులు, మ్రానిపసుపుచెక్క, జాజిచిగుట్ల, వీని నొక్కటిగ చేర్చి నూరి పూసినచో కుష్ఠము హరించును.

— ౭౭ లోధాదిలేపము. ౭౭ —

మూ. లోధస్య థాతకీనాం వత్సకబీజస్య న క్తమాలస్య,
కల్కశ్చ మాలతీనాం కుష్ఠేషూన్దరదనాలేపా. 95

వ్యా. లోధగుపట్ట, ఆరెపూలు, కొడిశపాలవిత్తులు, కానుగువిత్తులు, జాజిచిగుట్ల, వీని నన్నిటిని కల్కముగ నూరి శరీరముపై నలుగు పెట్టుకొనినను, పూసినచు, కుష్ఠముల హరించును.

— ౭౮ శిరీషాదిలేపము. ౭౮ —

మూ. శైరీషీ త్వక్, పుష్పం కార్పాస్యాః, రాజవృక్షపత్రాణి,
పిష్ట్యా చ కాకమాచీ, చతుర్విధః కుష్ఠనుల్లేపః. 96

(ఇతి లేపాః.)

వ్యా. దిరిసెనపుపట్టనైనను, వైడిప్రత్తిపువ్వులనైనను, రేలచిగుళ్లనైనను, కాచి యాకునైనను, మెత్తగ నూరి పూసిన కుష్ఠములు హరించును. ఇది నాలుగువిధములైన ప్రలేపములు. ఇచ్చట “చతుర్విధలేపః” అని చెప్పటచేత వైజెప్పిన దిరిసెనము మున్నగు నాల్గు ద్రవ్యములును, నాల్గు యోగములని యర్థమగుచున్నది. కొందరు ఈనాల్గిటిని యొకటిగ జేర్చి అపచూర్ణనము, ఉద్వర్తనము, జలపిష్టిలేపనము, రసక్రియాలేపనము, అని నాల్గు తెరంగులైన లేపభేదములను గల్పించి యుపయోగించవలయునని చెప్పెదరు.

— ౭౯ కుష్ఠహరదాఢ్యార్వాది కషాయయోగములు. ౭౯ —

మూ. దాఢ్యార్వ రసాంజనస్య చ నిమ్బపటోలస్య ఖదిరసారస్య,
ఆరగ్వధవృక్షకయోస్త్రిఫలాయాః సప్తపర్ణస్య. 97

ఇతి షట్కషాయయోగాః కుష్ఠఘ్నాః సప్తమశ్చ తినిశస్య,
న్నానే పానే చ హితాః తథాప్తమశ్చాశ్వమారస్య. 98

ఆలేపనం ప్రఘర్షణమవచూర్ణనమేత ఏవ చ కషాయాః,
తైలఘృతపాకయోగే చేష్యంతే కుష్ఠశాస్త్ర్యర్థమ్. 99

వ్యా. మ్రానిపసుపుచే సిద్ధమయిన రసాంజనము ఈరెంటియొక్క కషాయంబును; వేప, చేమపొట్ట, ఈరెంటియొక్క కషాయంబును; చండ్రచేపయొక్క కషాయంబును; రేలపట్ట, కొడిశపాల ఈరెంటి కషాయంబును, త్రిఫలములు, ఏడాకులపొన్న ఈరెంటి

కషాయంబును, నెద్దివట్టకషాయంబును, గన్నేరువేళ్లకషాయంబును, ఈయెనిమిది కషాయయోగంబులును, కుష్ఠహరములు. ఈయోగములను స్నానమునకును, పానము నకు, ఆలేపనమునకును, ఉద్వర్తనమునకును, నలుగుటెట్టుకొనుటకును, తైలములను, ఘృతములను పక్వముజేయుట కుపయోగించినచో కుష్ఠహరములగును.

—ॐ కఫసిత్తకుష్ఠములయందు త్రిఫలాదికషాయయోగములు. ॐ—

మూ. త్రిఫలానిమ్బపటోలం మంజిష్ఠా రోహిణీ వచా రజసి,
ఏష కషాయోఽభ్యస్తో నిహన్తి కఫసిత్తజం కుష్ఠమ్. 100
ఏతైరేవ చ సర్పిః సిద్ధం వాతోల్బణం జయతి కుష్ఠం,
ఏష చ కల్పో దిప్తః ఖదిరాసనదారునింబానామ్. 101

వ్యా. త్రిఫలములు, వేపపట్ట, చేదుపొట్టవేరు, మంజిష్ఠి, కటుకరోహిణి, వన, పసుపు, ఈ ద్రవ్యములను చేర్చి కషాయము సిద్ధముచేసి యీ కషాయమును ప్రతిదినమును పానాదుల కుపయోగించినచో కఫసిత్తములచే కల్గిన కుష్ఠములు హరించును. మరియు నీవస్తువులచే సిద్ధమైన ఘృతమును నుపయోగించినయెడ వాతాధిక్యముగల కుష్ఠముల హరించును. ఈకల్పమునే యనుసరించి చంద్రచేపను, వేగినపట్టను, దేవదారుపట్టను, వేపపట్టను, కషాయయోగములుగ గల్పించి యుపయోగించినచో కుష్ఠముల హరించు.

—ॐ కుష్ఠములకు ఆలేపనమునకు కుష్ఠాదితైలయోగము. ॐ—

మూ. కుష్ఠార్కతుత్థకట్ఫలమూలకబీజాని రోహిణీ కటుకా,
కుటజఫలోత్పలముస్తం బృహతీకరవీరకాసీసమ్. 102
ఏడగజనిమ్బపాతా దురాలభా చిత్రకో విడంగశ్చ,
తిక్తాలాబుకబీజం కమ్పిల్లకసర్వపం వచా దార్వీ. 103
ఏతైస్తైలం సిద్ధం కుష్ఠఘ్నం యోగ ఏష చాలేపః,
ఉద్వర్తనం ప్రఘర్షణమపచూర్ణన మేష ఏవేప్యః. 104

వ్యా. చెంగల్యకోస్తు, జిల్లేడువేరు, మైలతుత్తము, కాయఫలము, ముల్లంగిదిత్తులు, కటుకరోహిణి, కొడిశపాలగింజలు, నల్లకలువగడ్డ, తుంగగడ్డలు, వాకుడు, గన్నేరుపట్ట, అన్నభేది, తగిరనగింజలు, వేపపట్ట, చిరుబొద్ది, దూలగొండిపేళ్లు, చిత్రమూలము, వాయువిడంగములు, చేదుసొరగింజలు, కంపిల్లకము, తెల్లవాలు, వన, మ్రానిపసుపు, ఈ ద్రవ్యములనున్నిటిని సమభాగములుగ చేర్చి కల్కముచేసి యీ కల్కమునందు నాల్గిం తలు నువ్వులనూనెలో చేర్చి. తైలపాకవిధిప్రకారము తైలమును పక్వముచేయునది.

ఈతైలమును పూసినయెడల కుష్ఠములన్నియు హరించును. మరియు వైచెప్పిన ద్రవ్యములను చూర్ణముచేసి ఉద్వర్తనమునకును, శరీరముపై రుద్దుటకును అవచూర్ణనమునకు (అద్దుటకు)ను నుపయోగించినచో కుష్ఠములు హరించును.

ఇచ్చట తైలశబ్దముచేత ప్రధానమగు నువ్వులనూనెనే గ్రహించనగును. కొందరు కుష్ఠములయందు దాతేవనములకు అవనూనె ముఖ్యము గావున తైలశబ్దముచేత అవనూనెనే గ్రహించ నగునని చెప్పెదరు. కొన్నిచోట్ల పానతైలయోగములయందు విశేషనిర్దేశము లేనిచో నువ్వులనూనెయే గ్రహించ తగియుండును. మరియు ఇచ్చట ద్రవమును చెప్ప లేదుగాన “ద్రవేష్యమక్షే జలమేవ దేయం” యను సామాన్యపరిభాషచేత కల్కద్రవ్యములు పక్వమగుటకై తైలమునకు నాలుగింతలు జలమును చేర్చి చెంగలవ్వకోప్పు మున్నగు ద్రవ్యములకల్కమును తైలమునకు నాల్గవంతు చేర్చి తైలపాకవిధిగ పక్వము చేయవలయునని యెరుంగునది.

శ్వేతకరవీరాదితైలము. ౧౦

మూ. శ్వేతకరవీరకరసో గోమూత్రం చిత్రకో విడంగశ్చ,

కుష్ఠేషు తైలయోగః సిద్ధోఽయం సమృతో భిషజామ్. 105

(ఇతి శ్వేతకరవీరాద్యై తైలం.)

వ్యా. తెల్లగన్నేరురసము, అవుపంచితము, ఈరెంటిని ద్రవములగా చేర్చి చిత్రమూలము, వాయువిడంగములు, ఈరెంటిని కల్కము చేసి తైలమును పరిభాషానుసారముగ పక్వము చేసి వైపూత కుష్ఠములయందు నుపయోగించునది.

శ్వేతకరవీరపల్లవాదితైలము. ౧౧

మూ. శ్వేతకరవీరపల్లవమూలత్వగ్వత్సకో విడంగశ్చ,

కుష్ఠార్కమూలసర్వపశిగుత్వగ్రోహిణీ కటుకా. 106

ఏతైస్తైలం సిద్ధం కల్లైః పాదాంశికైర్గవాం మూత్రం,

దత్వా తైలచతుర్గుణమభ్యంగాత్ కుష్ఠకంఢూఘ్నమ్. 107

(ఇతి శ్వేతకరవీరపల్లవాద్యై తైలం.)

వ్యా. తెల్లగన్నేరుయొక్క చిగుట్లు, దానివేరు, పట్ట, కొడిశపాలిత్తులు, వాయువిడంగములు, కోప్పు, తెల్లజిల్లేడువేరు, తెల్లవాలు, మునగపట్ట, కటుకరోహిణి వీని నన్నిటిని సమభాగములుగ కల్కముచేసి యాకల్కమునకు నాల్గింతలు నువ్వులనూనెయు, నూనెకు నాల్గింతలు గోమూత్రమును నొకటిగ జేర్చి తైలపాకవిధి ప్రకారము పక్వము జేసి యాతైలము నభ్యంగనముచేసినయెడ కుష్ఠమును, దురదయు మానును.

—౧౭ కుష్మహరతిక్తాలాబ్ధాదితైలము. ౧౭—

మూ. తిక్తాలాబుకబీజం ద్వే తుత్థే రోచనా హరిద్రే ద్వే,
 బృహతీఫలమేరణ్ణః సవిశాలశ్చిత్రకో మూర్వా. 108
 కాసీసహింగుశి గ్రుత్త్రాక్షణసురదారుతుంబురువిడంగం,
 లాంగలకం కుటజత్వక్ కుటుకాఖ్యా రోహిణీ చైవ. 109
 సర్వపత్రైలం కల్మైరేత్తైర్మాత్రే చతుర్గుణే సాధ్యం,
 కణ్డూకుష్మవినిశానమభ్యంగాన్తారకఫహస్తృ. 110
 (ఇతి తిక్తేయోక్వాదితైలం.)

వ్యా. చేదుసారవిత్తులు, మైలతుత్తము, పాలతుత్తము, గోరోచనము, పసుపు, మానిపసుపు, వాకుడుగింజలు, ఆముదపువిత్తులు, చేదుపుచ్చపేరు, చిత్రమూలము, చాగ పట్ట, అన్నభేది, ఇంగువ, మునగపట్ట, త్రికటుకములు, దేవదారుచెక్క, దనియాలు, వాయువిడంగములు, నాగేటిచాలుగడ్డ (పొత్తిదుంప) కొడిశపాలపట్ట, కటుకరోహిణి, వీనినన్నిటిని సమభాగములంగ కల్కము చేసి యాకల్కములకు నాల్గింతలు ఆవనూనెను కలిపి నూనెకు నాల్గింతలు గోమూత్రమును కలిపి తైలపాకముగ సిద్ధముచేయబడిన తైలము అభ్యంగనము చేసికొనినయెడల వాతకఫములచే కల్గినకుష్మములను, దురదను హరించును.

—౧౮ కనకక్షీరతైలము. ౧౮—

మూ. కనకక్షీరీ శైలా భార్గి దన్త్యాః ఫలాని మూలం చ,
 జాతీప్రవాళసర్వఫలశునవిడంగం కరంజత్వక్. 111
 సప్తచ్ఛదార్కవల్లవమూలత్వజ్జీమ్బుచిత్రకాసోఢితాః,
 గుంజైరండం బృహతీ మూలకసురసార్జకఫలాని. 112
 కుష్మం పాతాముస్తం తుంబురుమూర్వావచాః సషడ్గ్రీవాః,
 (కుష్మం తుంబురుపాతా మూర్వాముస్తం వచాథ షడ్గ్రీవాః.)
 ఏడగజకుటజశి గ్రుత్త్రాక్షణభల్లాతకక్షవకాః. 113
 హరితాలమవాక్సుప్పీతుత్థం కమ్పిల్లకోఽమృతాసంజ్ఞః,
 సౌరాష్ట్రీ కాసీసం దార్వీత్వక్పర్జికాలవణమ్. 114

కల్పైరేతైస్తైలం కరవీరకమూలపల్లవ కషాయే,
 సార్వపమథ వా తైలం గోమూత్రచతుర్గణం సాధ్యమ్. 115
 స్థాప్యం కటుకాలాబుని తత్ప్రిధం తేన మణ్డలాన్యాశు,
 భిన్ద్యాద్భిషగభ్యంగాత్క్రిమింశ్చ కంఢూం చ వినిహన్యాత్. 116
 (ఇతి కనకక్షీరీతైలమ్.)

వ్యా. కంకుష్ఠము, రాతిపువ్వు, గంటుబొరంగి, వెట్టిమూముదపుగింజలు, దానివేరు, జాజికాయ, జాజియాకు, తెల్లవాలు, వెల్లుల్లిపాయలు, వాయువిడంగములు, కానుగ పట్ట, ఏడాకులపొన్న, జిల్లేడాకులు, వేరు, పట్ట, వేపపట్ట, చిత్రమూలము, తెల్లదింబెన, గురిగింజలు, ఆముదపుగింజలు, వాకుడుగింజలు, ముల్లంగిగింజలు, నల్లతుళిసి, తెల్లతుళిసి, మ్రంగకాయలు, చెంగల్వకోష్ఠ, చిరుబొద్ది, తుంగగడ్డలు, దనియాలు, చాగపట్టలు, వస, కచోరములు, తగిరశగింజలు, కొడిశపాలపట్ట, మునగపట్ట, త్రికటుకములు, జీడిగింజలు, దుప్తుపాకు, హరిదళము, ఉత్తరేణి, మైలుతుత్తము, కంపిల్లకము, తిప్పతీగ, తువ్వరి మన్ను, అన్నభేది, మ్రానిపసుపుపట్ట, సర్జత్కారము, సైంధవలవణము, వీని నన్నిటిని సమ భాగములుగ జేర్చి, కల్కము జేసి, కల్కమునకు నాల్గింజలు నువ్వులనూనె నైనను, ఆవనూనెనైనను జేర్చి, అందు గన్నేరాకులు, గన్నేరుపేళ్లు ఈరెంటిచే సిద్ధమయిన కషాయమును తైలమునకు సమభాగముగను నాల్గింజలు గోమూత్రము చేర్చి తైలపక్వ ముగ సిద్ధముజేసి యీతైలమును చేదుసొరకాయబుజ్జిలో పదిలముగ నుంచునది. ఈతైల మును శరీరమున కభ్యంగనము చేసినచో మండలకష్టములును, క్రిములును, దురదను, నతిశీఘ్రముగ హరించును.

— సిద్ధకుష్ఠహరలేపము. —

మూ. కుష్ఠం తమూలపత్రం మరిచం సమనశ్శిలం సకాసీసం,
 తైలేన యుక్తముషితం సప్తాహం భాజనే తామ్రే. 117
 తేనాలిప్తం సిద్ధం సప్తాహాద్వ్యతి తిష్ఠతో ఘర్షే,
 మాసాన్నవం కిలాసం స్నానం ముక్త్యా విశుద్ధతనోః. 118
 (ఇతి సిద్ధలేపః.)

వ్యా. చెంగల్వకోష్ఠ, కానుగఆకులు, మిరియాలు, మణిశిల, అన్నభేది, వీనిని సమభాగములుగ చేర్చి చూర్ణముచేసి యాచూర్ణమున నువ్వులనూనెలో కలిపి యొక రాగిపాత్రలో నేడుదినము లుంచి రోగి తొలుత వసునవిరేచనములచే శోధనము చేసి

కొని యాత్రైలుమును శరీరమునకు బూసికొని యెండలానుండునది. ఇతైరంగున నేడుదినములు చేసినచో సిద్ధ కుష్టంబును, మానముదినములు చేసికొనినచో నూతనముగ పుట్టిన కిలాసంబు (తెల్లపొడలు)ను నివర్తించును. దీని నుపయోగించునప్పుడు స్నానమును విడువవలెను.

— ౧౩ కుష్టసామాన్యముగ నుపయోగింపదగిన త్రైలుములు. —

మూ. సర్వపకరజ్ఞుకోశాతకీనాం త్రైలాన్యభేద్యదీనాం చ,

కుష్ఠేషు హితాన్యాహుః త్రైలం యచ్ఛాపి ఖదిరసారస్య. 119

వ్యా. ఆవనూనె, కానుగనూనె, చేదుబీరగింజలనూనె, గారకాయనూనె, చంద్రగింజలనూనె, ఈయైదు త్రైలుములును కుష్టము లన్నిటికిని చాల హితములుగ నుండును. (వైచెప్పినత్రైలుములైనను కుష్టములయందు ఆహారపదార్థముల సంస్కరించుటకును, త్రైలయోగములయందు విశేషనిర్దేశము లేనిస్థలములయందును గ్రహించవగునని భావము).

— ౧౪ విపాదికాకుష్టహరయమకన్నేహలేపము. —

మూ. జీవన్తి మజ్జిష్ఠా దార్ద్రీ కమ్పిల్లకః పయస్తుత్థం,

ఏష ఘృతత్రైలపాకః సిద్ధస్సిద్ధే చ సర్జరసః. 120

దేయస్సమధూచ్ఛిప్తః విపాదికా, తేన శామ్యతేభ్యక్తా,

చర్వైకకుష్టకీటిభం (మం) కుష్టం శామ్యత్యలసకం చ. 121

(ఇతి విపాదికాహరఘృతత్రైలే)

వ్యా. మనుబొల, మంజిష్ఠి, మ్రానివసుపు, కంపిల్లకము, జీల్లేడుపాలు, మైలుతుత్తము, వీనిని కల్కముగ నూరి కలిపి నెయ్యి నూనె ఈరెంటియందునుకలిపి పక్వము చేసి పక్వమైనపిదప అందు సర్జరసము, మైనము, కలిపి పూసినయెడల యరికాళ్లు పగులు నట్టి విపాదికయను కుష్టము, శీఘ్రముగ నివర్తించును. మరియు దీనివలన చర్మకుష్టము, కిటిభకుష్టము, అలసకము, అనునవియు గూడ శమించును.

ఇచ్చట జీవన్తి మున్నగుకల్కద్రవ్యములు త్రైలుమునకు నాల్గవవంతు జేర్పవగును. త్రైలుము సిద్ధమయినపిమ్మట జేర్పదగిన సర్జరసంబును మైనమును జేరి సాహచర్యమునుబట్టి కల్కమునకు సమానభాగముగ నుండవలయును. “ఘృతత్రైలపాక” అనుచోట ఘృతత్రైలుముల రెంటియొక్క పాకమని యర్థము. ఘృతమును త్రైలుమును సమభాగములుగ నొకటిగ జేర్చి అందు వైజేప్పిన కల్కమును చేర్చి పక్వముచేయవలయునని భావము. త్రైలఘృతములు రెండు నొకటిగ చేరుటవలన ఇది యవకన్నేహ మనబడును. “పయః తుత్థం”

యనుచోట యాగికమైన జీల్లేడుపాలను గ్రహించదగును. ఈవిషయమును అష్టాంగహృదయమున (19) పందొమ్మిదవ యధ్యాయమునందు ఇదే యోగమును చెప్పియున్నది. అచ్చట సర్వాంగసందర్వాఖ్యానమున “క్షీరమత్ర ఆర్కం గ్రాహ్యం యాగికత్వాత్ పృథ్వైద్యవ్యవహారాచ్చ.” (అష్టాంగ. అధ్య. (19) శ్లో. 77-78.) యని వివరించియున్నది.

—ॐ మణ్డలకృష్ణహరలేపములు. ॐ—

మూ. కిణ్వం వరాహరుధిరం పృథ్వీకా నైన్దవం చ లేపః స్వాత్,
లేపో యోజ్యః కుస్తుంబురూణి కుప్తం చ మణ్డలనుత్. 122

పూతీకదారుజటిలా పక్వసురా త్సౌద్రముద్గపర్ణ్యా చ,
లేపః సకాకనాసో మణ్డలకుష్మాపహః సిద్ధః. 123

వ్యా. సురాబీజము, అడవిపందిరక్తము, నల్లజీలకర్ర, సైంధవలవణము, దని యాలు, చెంగల్యకోష్ఠ, వీని నన్నిటిని నొకటిగ జేర్చి నూరి పూసినచో మండలకృష్ణము నివర్తించును.

మరియు కానుగ, దేవదారుచెక్క, జటామాంసి, అన్నముచే సిద్ధము చేయబడిన సురయనుమద్యము, లేనె, అడవిపెసలు, కాకిదొండగడ్డ, వీని నన్నిటిని నూరి పూసిన యెడ మణ్డలకృష్ణములు హరించును. (ఇచ్చట పక్వసుర యనగా పక్వాన్నసంధానముచే సిద్ధమయిన సురయని యర్థము. అనగా కలసిట్లు.)

—ॐ కృష్ణహరచిత్ర కాదియోగములారు. ॐ—

మూ. చిత్రకశోభాంజనకౌ గుడూచ్యపామార్గదేవదారూణి,
ఖదిరో ధవశ్చ లేపః, శ్యామా దస్తీ ద్రవస్తీ చ. 124

లాతూరసాంజనైలాః పునర్నవా చేతి కుష్ఠీనో లేపః,
దధిమణ్డయుతాః సర్వే దేయాః షణ్తారుతకఫకుప్తఘ్నాః. 125

వ్యా. చిత్రమూలము, మనగపట్ట (ఈరెండును యొకయోగము); తిప్పతీగ, ఉత్తరేణి, దేవదారు చెక్క (ఈమూడును చేరి యొకయోగము); చంద్ర, వెలిచంద్ర, (ఈరెండు చేరి యొకయోగము); నల్ల తెగడ, దంతిపేట్లు, ప్రబృలిపేట్లు, (ఈమూడును చేరి యొక యోగము); లక్క, రసాంజనము, యేలకులు, (ఈమూడుచేరి యొకయోగము); తెల్లగలిజేరు (ఇది యొకటే యొకయోగము); ఈయారుయోగములను వేరువేరుగ నూరి పెరుగుమిది తేటనీటితో పులియబెట్టి పూసినచో వాతకఫకుప్తములు హరించును.

❧ క్రిమికుష్ఠాదిహారలేపనము. ❧

మూ. ఏడగజకుష్ఠనైస్థవసావీరకసర్వపైః క్రిమిఘ్నే శ్చ,

క్రిమికుష్ఠమణ్డలాఖ్యం దద్రూకుష్ఠం చ శమముపైతి. 126

వ్యా. తగిరిశగింజలు, చెంగల్వకోష్ఠ, నైఠ్యవలవణము, రేగుపట్ట, ఆవాలు, వాయువిడంగములు, వీని నన్నిటిని నూరి లేపనము చేసినచో క్రిములతోచేరిన కుష్ఠములు, మండలకుష్ఠము, దద్రుకుష్ఠము, ఇవి శమించును.

❧ సిద్ధ కుష్ఠహారలేపములు. ❧

మూ. ఏడగజః సర్వరసో మూలకబీజం చ సిద్ధకుష్ఠానాం,

కాంజీయుక్తం తు పృథక్ మతమిదముద్వర్తనం లేపాః. 127

వ్యా. తగిరిశవిత్తులు, సర్వరసము (తెల్లగుగ్గిలము), ముల్లంగివిత్తులు, వీనిని వేర్వేరుగ నూరి పుల్లనిగంజిలో కలిపి యుద్వర్తనము చేసినను, పూతపూసినను సిద్ధ కుష్ఠములు నశించును.

❧ స్నానపానాదులకు వాసాత్రిఫలాదికషాయయోగములు. ❧

మూ. వాసాత్రిఫలా పానే స్నానే చోద్వర్తనే ప్రలేపే చ,

బృహతీనేవ్యపటోలాః ససారిబా రోహిణీ చైవ. 128

ఖదిరాశ్వపూతకకుభః రోహితకలోధ కుటజధవనిమ్బాః,

సప్తచ్ఛదకరవీరాః శస్యన్తే స్నానపానేషు. 129

వ్యా. అడ్డనరమును, త్రిఫలములను కషాయముచేసి త్రాగుటకును; స్నానముచేయుటకును; ఉద్వర్తనమునకును, పూయుటకును కుష్ఠములయందు పయోగింప నగును. మరియు వాకుడు, పట్టివేరు, చేదుపొట్ట, సుగంధపాల, కటుకరోహిణి, చంద్ర, కొండగోగు, ఏరుమద్ది, ములుమోడుగపట్ట, లొద్దుగుపట్ట, కొడిశపట్ట, వెలిచంద్రపట్ట, వేపపట్ట, విడాకులపొన్నపట్ట, గన్నేరుపట్ట, ఈద్రవ్యముల ప్రత్యేకకషాయములు, స్నానమునకును, పానమునకును నుపయోగింపదగును.

❧ పిత్తకుష్ఠహరప్రలేపము. ❧

మూ. జలవాప్యలోహకేసరపత్రప్లవచందనం మృణాళాని,

భాగోత్తరాణి సిద్ధం ప్రలేపనం పిత్తకఫకుష్మే. 130

వ్యా. కురువేరు, చెంగల్వకోష్ఠ, ఆగరుచెక్క, నాగకేసరములు, లవంగపత్రి, కైవర్తముస్తలు, శ్రీగంధము, తామరతూండ్లు ఈ ఎనిమిదిద్రవ్యములను ఒకదానికన్న

నొకటి ఒక్కొక్క భాగ మధికముగ నుండునట్లు చేర్చి నూరి పూసినచో పిత్తకఫకుష్ఠములు హరించును.

— ౧౩౧ కుష్ఠహరస్నానపానకషాయములు. —

మూ. యష్ట్యాహ్వలోధ్రపద్మకపటోలపిచుమర్ద (పిచుమర్ద) చందనరసాశ్శు, స్నానే సానే చ హితాః సుశీతలాః పిత్తకుష్ఠిభ్యః. 131

వ్యా. అతిమధురము, లాద్దుగువట్ట, పద్మకము, చేదుపొట్ట, వేపవట్ట, చందనము, వీనిని వేరువేరుగ కషాయములు కాచి స్నానపానములకు పిత్తకుష్ఠరోగుల కుపయోగింపవలెను.

— ౧౩౨ కుష్ఠహరములగుకొన్ని లేపములు. —

మూ. ఆలేపనం ప్రియజ్ఞః హరేణుకా వత్సకస్య చ ఫలాని, సాతివిషా చ ససేవ్యా సచందనా రోహిణీ కటుకా. 132

వ్యా. ప్రేంకణము, రేణుకలు, కొడిసెపాలగింజలు, అతివన, పట్టివేళ్లు, చందనము, కటుకరోహిణి, వీనిని నూరి పూసినచో కుష్ఠములు హరించును.

— ౧౩౩ మంటతో కూడిన కుష్ఠములకు ఘృతతైలలేపములు. —

మూ. తిక్తఘృతైర్ధాతఘృతైః అభ్యజ్ఞో దహ్యామానకుష్ఠేషు, తైలైశ్చందనమధుకప్రపాణ్డారీకోత్పలయ్యుతైశ్చ. 133

వ్యా. మంటతో కూడిన కుష్ఠములయందు తిక్తఘృత (తిక్తద్రవ్యముల చేర్చి, సిద్ధము చేయబడిన ఘృత)ములచేతను, శతధౌత-సహస్రధౌతఘృతములచేతను అభ్యంగనము చేయుట చాల మంచిది. మరియు చందనము, అతిమధురము, పుండరీకనును గంధిద్రవ్యము, నల్లకలువగడ్డలు, వీనిని ననుభాగముగ చేర్చి సిద్ధముచేయబడిన తైలములచే నభ్యంగనము చేసినను కుష్ఠములలో కల్లు మంట శమించును.

— ౧౩౪ అవస్థాభేదముచే కుష్ఠహరలేపము. —

మూ. క్లేదే ప్రవతతి చాక్లే దాహే విస్ఫోటకే సచర్మదలే, శీతాః ప్రదేహసేకాః వ్యథో విరేకః ఘృతం తిక్తమ్. 134

వ్యా. కుష్ఠములయందు నీరుగారుచు అవయవము లూడిపడుచున్నను, సర్వాంగములయందు మంటయు పిటికలును కల్గినను, చర్మము పగులుచున్నను, అట్టి కుష్ఠములయందు స్పర్శ-వీర్యముచే చల్లగనుండు ద్రవ్యముచే పట్టువేయుటయు, అట్టి ద్రవ్యము

లచే సిద్ధమైన కషాయాదులచే తడుపుటయు, సిరావ్యధనముచేసి రక్తమును వెడలించుటయు, విరేచనంబును, తిక్తస్పృతము నుపయోగించుటయు చాల మంచిది.

— ౧౩౬ కుష్ఠములయందు ఖదిరాదిఘృతోపయోగము. ౧౩౬ —

మూ. ఖదిరఘృతం నిమ్బఘృతం దార్ద్రఘృతము తైమం పటోలఘృతం,
కుష్ఠేషు రక్తపిత్తప్రబలేషు భిషగ్జితం సిద్ధమ్. 135

వ్యా. చంద్రచేవచే సిద్ధము చేయబడిన ఘృతంబును, వేపపట్టచే సిద్ధముచేయబడిన ఘృతంబును, మూనిపసుపుచే సిద్ధము చేయబడిన ఘృతంబును, చేదుపొట్లఆకుచే చేయబడిన ఘృతంబును, రక్తపిత్తములయందును, ప్రబలములుగా నుండు కుష్ఠములయందును మిగుల ప్రశస్తము లైయుండును. (ఇచ్చట “సారస్వాత్థదిరాదీనాం నిమ్బాదీనాం త్వచస్తభా, ఫలం తు దాడిమాదీనాం పటోలాదేః దళం తథా.” అను వచనాంతరమునుబట్టి చంద్రుండి చేవయు, వేపచెక్కయు, పొట్లచెట్టునుండి ఆకును, గ్రహింపవలయునని తెలియునది.)

— ౧౩౭ కుష్ఠములకు త్రిఫలాదిఘృతము. ౧౩౭ —

మూ. త్రిఫలాత్వచోఽర్ధవలికాః పటోలపత్రాశ్చ, కార్షికాః శేషాః,
కటురోహిణీ సనిమ్బా యష్ట్యాహ్వ త్రాయమాణా చ. 136

ఏష కషాయః సాధ్యో దత్వా ద్విపలం మసూరవిదళానాం,
సలిలాఢకేఽష్టభాగే శేషే పూతో రసో గ్రాహ్యః. 137

తే (తత్ర) కషాయేఽష్టపలే చతుష్పలం సర్పిషశ్చ పక్తవ్యం,
యావత్స్వాదప్తపలం శేషం, వేయం తతః కోష్ణమ్. 138

తద్వాతపిత్తకుష్ఠం వీసర్పం వాతశోణితం ప్రబలం,
జ్వరదాహగుల్మవిద్రధివిశ్రమవిసోఫితకాకా హంతి. 139

వ్యా. త్రిఫలముల (కరక-తాడి-ఉసిరికాయల) బెరడు ప్రత్యేకము అర్థపలము, చేదుపొట్లకు అర్థపలము; కటుకరోహిణి, వేపపట్ట, అతిమధురము, కలుక్రానుగ, ఇవి ప్రత్యేకము కర్షప్రమాణము, చిరునెనగపప్పు రెండుపలములు వీని నన్నిటిని సలియగొట్టి ఒక అఢకపరిమితమైన (అరుపదినాల్గుపలముల) నీళ్లలో చేర్చి యెనిమిదవపాలు (ఎనిమిదిపలములు) మిగుల కషాయము కాచి వడగట్టి ఆయెనిమిదిపలముల కషాయములూ నాల్గుపలములు ఆవునెయ్యి కలిపి యెనిమిదిపలములు మిగులనట్లు పక్వముచేసి యాఘృతమును సుఖోష్ణముగ నున్నపుడు త్రాగవలెను.

ఇయ్యది:—వాత-పిత్తకుష్ఠములను, విసర్పమును, వాతరక్తమును, జ్వరము, తాపమును, గుల్మములను, విద్రధిని, భ్రమమును, విస్ఫోటములను హరించును.

(వైజేష్ఠిన కల్పనము గంగాధరసమ్మతమైనది. ఎట్టులన:—ఏష సలిహాధకే, అష్టశరావే ద్వైగుణ్యాభావవివక్షాతస్సాధ్యః. అష్టభాగే అష్టపలే శేషే, పూతః వస్త్రపూతం కృత్వా, రసో గ్రాహ్యః. తత్ర-శరావమితే కహాయే, చతుష్పలం ఘృతస్య చతుష్పలం, పక్తవ్యం, శేషం తు అష్టపలం కార్యమ్.” అని గంగాధరవ్యాఖ్య యున్నది. ఈవ్యాఖ్యానము ప్రకృతమునకు యథాశ్రుతమైన యర్థమును బోధించుచున్నది. ఈవ్యాఖ్యానము “తత్ర కహాయేఽష్టపలే” అనుపాఠము ననుసరించి యున్నది. “యా వత్స్యా దష్టపలం శేషం, పేయం తతః కోష్ఠం” అష్టపలశేషమును చెప్పటచేత ఎనిమిదిపలములను కహాయమును నాల్గుపలములను చేర్చి పక్వముచేయునప్పుడు నాల్గుపలములు కహాయముతో చేరిన ఘృతము అష్టపలశిష్టముగ నుండవలెనని తెలిసెడిది.

చక్రపాణిదత్తవ్యాఖ్యానమున:—ఆధకమునకు “ప్రస్థాదిమానమారభ్య ద్విగుణం తు ద్రవార్ద్యయోః.” అను పరిభాషానుసారముగ ద్వైగుణ్యమును కల్పించి ఆధకద్వయ పరిమిత (నూటయిరువదియెనిమిదిపలముల) జలమున కహాయము సిద్ధముచేసి, అష్టభాగ శిష్టమైన (పదునారుపలముల)కహాయమున నాల్గుపలములు ఘృతమును చేర్చి అష్టపలా వశిష్టముగ పక్వము చేయవలెనని చెప్పబడినది. ఈవ్యాఖ్యానమున “లే చ కహయాష్టపలే శేషే” అనుచోట ద్వివచనాంతముగ జేసి రెండు కహయాష్టపలములను, (ఎనిమిది పలములు) నాల్గుపలములు ఘృతము చేర్చి అష్టపలశిష్టమగునట్లు కాచవలెనని యర్థము. ఈద్వైగుణ్యకల్పమునకన్న యథాశ్రుతకల్పమే సమంజసమని తోచెడిది. మరియు కుష్ఠములు మిగుల క్రూరము లగుటంజేసి మాత్రాధికసాధ్యములు కావున నీఘృతవిధానము ఉత్తమమాత్రగ చతుష్పలసమ్మితముగ చెప్పబడినది).

—౧౭ కుష్ఠాదులకు తి క్తషట్సులకఘృతము. ౧౭—

మూ. నిమ్బపటోలం దార్ద్రం దురాలభాం తి క్తరోహిణీం త్రిఫలాం,
కుర్యాదర్థ (పలాంశాం) డళాంకం పర్పటకం త్రాయమాణాశ్చ.
సలిహాధకసిద్ధానాం రసేఽష్టభాగస్థితే షీపేత్పూతే,
చన్దనకిరాతతి క్తకమాగధికాః త్రాయమాణాం చ.

141

ముస్తం వత్సకబీజం కల్కీకృత్యార్థకార్షి కాణ భాగాణ,
నవసర్పిషశ్చ షట్పలమేతత్సిద్ధం (మేతత్తి క్తం) ఘృతం పేయమ్.

కుష్టజ్వరగుల్మారోగగ్రహణీపాణ్డ్యామయశ్వయధుహారి,
సామావినర్పపిటకాకంఢూమదగజ్జనుత్సిద్ధమ్.

143

(ఇతి తిక్తషట్పులకఘృతమ్.)

వ్యా. వేపపట్ట, చేదుపొట్లఆకు, మ్రానిపసుపు, దూలగొండివేరు, కటుకరోహిణి, త్రిఫలములబెరడు, పర్పాటకము, కలుక్రాసుగ, వీని ఒక్కొక్కటి యర్ధపలమువంతున చేర్చి ఒక అధకపరిమితమైన (6½ పలముల) నీళ్లలో వైచి (8) ఎనిమిదవపాలు మిగులు నట్లు కషాయము కాచి వడగట్టి అందులో శ్రీగంధము, సేలవేము, పిప్పళ్లు, కలుక్రాసుగ, తుంగగడ్డలు, కొడిశగింజలు, వీనిని ఒక్కొక్కటి అర్ధకర్షము వంతున గ్రహించి నూరి కల్కముచేసి పైకషాయమున జేర్చి, అందు క్రొత్తనేతిని ఆరుపలములు చేర్చి ఘృతపాకవిధిప్రకారము వక్షముచేసి యుంచునది. ఇది తిక్తషట్పులకఘృత మనబడును. దీనిని సేవించినయెడల కుష్టములు, జ్వరములు, గుల్మములు, అర్శోరోగములు, గ్రహణీరోగములు, పాండురోగము, వాపులు, పామా(గజ్జి) కుష్టము, వినర్పరోగము, పిటికలు, దురద, మదము, గండమాలలు వీని నన్నిటిని హరించును.

ఇచ్చట “సర్పిశ్చాప్యనవం హితం” అను సామాన్యవచనముచేత ప్రాతనెయ్యి గ్రహించుట యుక్తమని తెలిసినను, యోగప్రభావముచే నీయోగమున క్రొత్తనెయ్యిని గ్రహించుట యుక్తమని ఈతంత్రకారులు “నవసర్పిషశ్చ” యని క్రొత్తనేతిని విశేష విధిగ నిర్దేశించిరి.

—ॐ మహాతిక్తకఘృతము. ॐ—

మూ. సప్తచ్ఛదం ప్రతివిషాం శమ్యాకం తిక్తరోహిణీపాతాం,
ముస్తముశీరం త్రిఫలాం పటోలపిచుమర్దపర్పటకమ్.

144

ధన్వీయవాసం చందనముపకుల్యాం పద్మకం హరిద్రే ద్వే,
షడ్ద్ధానాం సవిశాలాం శతావరిం ఛారిజే చోభే

145

వత్సకబీజం యా(వా)సాం మూర్వామమృతం కిరాతతిక్తఞ్చ,
కల్కాన్కుర్యాన్మతిమాన్యప్త్యాహ్వాం త్రాయమాణాఞ్చ.

146

కల్కశ్చాతుర్భాగో జలమష్టగుణం రసోఽమృతబలానాం,
ద్విగుణోఽఘృతాత్ప్రదేయస్తత్సర్పిః పాయయేత్సిద్ధమ్.

147

కుష్మాని రక్తపిత్తప్రబలాన్యర్కాంసి రక్తవాహీని,

వీనర్పమన్లుపిత్తం (రక్తపిత్తం) వాతాస్పకాండురోగఞ్చ.

148

విస్ఫోటకా సపామా ఉన్మాదం కామలాం జ్వరం కణ్ఠాం,
హృద్రోగగుల్మపిడకాః అస్పృశ్యరం గణ్ఠమాలాఞ్చ. 149

హన్యాదేతత్సర్విః పీతం కాలే యథా బలం సద్యః,
యోగశత్రైరప్యజితా న్మహావికారాన్మహాతిక్తమ్. 150

(ఇతి మహాతిక్తంఘృతం.)

వ్యా. ఏడాకులపొన్న, అలివన, రేలపట్ట లేక గుఱ్ఱు, కటుకరోహిణి, వివబొద్ది, తుంగగడ్డలు, వట్టిపేరు, కరక-తాని-ఉసిరికకాయలు, చేదుపొట్ట, ఆకు, వేపపట్ట, వర్షాట కము, పిన్నదూలగొండి, చందనము, పిప్పళ్లు, పద్మకము, పసుపు, మ్రానిపసుపు, గంట్లకచోర ములు, పెర్రిశ్రుచ్చపేరు, చల్లగడ్డలు, నుగంధపాల, పెద్దనుగంధపాల, కొడిశపాలవిత్తులు, (అడ్డసరము,) పెద్దదూలగొండి, చాగపట్టలు, తిప్పటీగ, నేలవేము, ఆతిమధురము, కలు క్రానుగ, వీని నన్నిటిని సమభాగములుగ జేర్చి కల్కముచేసి కల్కమునకు నాల్గింతలు ఆవునెయ్యి, నేతికెనిమిదింతలు నీళ్లు, నేతికి రెండింతలు ఉసిరికకాయలరసమును, వీని నన్ని నొకటిగ జేర్చి ఘృతపాకవిధిప్రకారము సిద్ధముచేయునది. ఇది మహాతిక్తకఘృత మనబడును. ఈఘృతమును యుక్తమైనకాలమున రోగియొక్క శరీరముయొక్కయు జతరాగ్నియొక్కయు బలమును అనుసరించి నేవించినచో రక్తపిత్తముల యాధిక్యముగల కుష్ఠములు, రక్తమువెడలుచుండు అర్శోరోగములు, విసర్పరోగము, అప్లుపిత్తము, (రక్త పిత్తము) వాతరక్తము, పాండురోగము, విస్ఫోటకము, పామాకుష్ఠము, ఉన్మాదము, కామల, జ్వరము, దురద, హృద్రోగము, గుల్మములు, ప్రమేహపిటికలు, రక్తప్రదరము, గండమాల అను నీగొప్ప రోగము లన్నియు ఇతరములగు ననేకావధయోగములవలన నివర్తించుకున్నను ఈఘృతము తప్పక శమింపజేయును.

—ॐ కుష్ఠసామాన్యహరోపాయములు. ॐ—

మూ. దోషే హృత్తేఽపనీతే రక్తే బాహ్యస్తరే కృతే శమనే (వమనే),
స్నేహేచ కాలయుక్తే న కుష్ఠమను(అతి)వర్తతే సాధ్యమ్. 151

వ్యా. వమనవిరోచనమూలముగ దోషములు వెడలించుట, రక్తమోక్షణము, శరీరమునందలి బాహ్యభ్యంతరములకు సంబంధించిన శమనచికిత్స, స్నేహసానము ఈచికిత్సలను ఆయాకాలములయందు విధ్యుక్తప్రకారము చేసినయెడ సాధ్యకోటిలో జేరిన కుష్ఠము తప్పక శమించును.

—ॐ పానాభ్యంగాదులకు మహాఖదిరస్యకము. ॐ—

మూ. ఖదిరస్య తులః షడ్భు శింశపానసనయోస్తులే,

చ-చి—47

తుల్యార్థాః సర్వ ఏవై తే కరజ్ఞారిష్టవేతసాః. 152

పర్వటః కుటజశ్చైవ వృషః క్రిమిహరస్తథా,
హరిద్రే కృతమాలశ్చ గుడూచీ త్రిఫలా త్రివృత్. 153

సప్తపర్ణశ్చ సంకుణ్ణో దశద్రోణేషు వారిణాః,
అష్టభాగావశేషన్తు కషాయమవతారయేత్. 154

థాత్రీరసం చ తుల్యంశం సర్పిషశ్చాథకం పచేత్,
మహాతిక్తకల్కైస్తు యథోక్తైః పలసమ్మితైః. 155

నిహన్తి సర్పకుష్మాని పానాభ్యజ్ఞనిషేవణాత్,
మహాఖదిరమిత్యేతత్ పరం కుష్ఠం వికారనుత్. 156

(ఇతి మహాఖదిరం ఘృతమ్.)

వ్యా. చంద్ర చేప విదుతులములు, (విదువందలపలములు), ఇరుగుడుచెట్టుపట్ట
నొకతులము (నూరుపలములు), వేగినపట్టనొకతులము (నూరుపలములు), కానుగపట్ట, వేప
పట్ట, ప్రబ్బలి, పర్వాటకము, కొడికపాలపట్ట, అడ్డనరము, వాయువిడంగములు, పసుపు,
మ్రానిపసుపు, రేలపట్ట, తిప్పటిగ, (త్రిఫలములు, తెగడ, ఏడాకులపొన్న, ఇది ఒక్కొక్కటి $(\frac{1}{2})$ అర్థతులము లేక ((50) ఏబిదేసి పలములు), వీని నన్నిటిని నొకటిగ జేర్చి
నలియగొట్టి (10) పదిద్రోణముల (30) మూడుపేలయెనిమిదివందలనలువదిపత్తిముల
నీటిలో వేసి ఎనిమిదవపాలు (విదు అధకములు) మిగులునట్లు కషాయముకాచి యాకషా
యమును దించి వడియగట్టి ఆకషాయమునకు సమభాగములుగ ఉసిరికకాయలరసమును
కలిపి అందు ఒక అధకపరిమితమైన ఆపునేటిని కలిపి మహాతిక్తకఘృతమున చెప్పిన ఏడా
కులపొన్న మొదలగు కల్కద్రవ్యములను ప్రత్యేకము నొక్కొకపలమువఱకున జేర్చి
కల్కము చేసి పైఘృతములో గలిపి ఘృతపాకవిధిప్రకారము పక్వముచేసినచో నియ్యది
మహాఖదిరఘృతమని చెప్పబడును. దీనిని పానమునకును అభ్యంగనమునకు నుపయోగించుట
వలన కుష్ఠముల నన్నిటిని శీఘ్రముగ హరించును. (ఈఘృతయోగము అనార్హమని
కొందరిమతము.)

❧ క్రిమికుష్ఠములయందు స్నానాదియోగములు. ❧

మూ. ప్రపతత్సు లసీకాప్రస్నతేషు గాత్రేషు జన్తుజగ్ధేషు,
మూత్రం నిమ్బనిడగ్ధే స్నానం పానం ప్రదేహశ్చ. 157

వృషకుటజసప్తపర్ణాః కరవీరకరజ్ఞానిమ్బఖదిరాశ్చ,
స్నానే పానే లేపే క్రిమికుష్ఠనుదః సగోమూత్రాః. 158

వ్యా. కుష్ఠములయందు శరీరావయవములు శిథిలములై పురుగులచే తినబడి యూడి పడుచున్నపుడును, చర్మదోషమువలన అందలి నీరు గారుచున్నను, గోమూత్రమును, వేపపట్టను, వాయువిడంగములను స్నానమునకును పానమునకును పట్టువేయుట కును నుపయోగించనగును.

మరియు అడ్డసరము, కొడిసెపాల, విడాకులపొన్న, గన్నేరు, కానుగుపట్ట, వేప, చండ్రపట్ట, వీనిని వ్యస్తములుగ నైనను సమస్తములుగ నైనను స్నాన-పాన-ప్రలేపముల కుపయోగించినయెడ క్రిమికుష్ఠముల హరించును.

❧ పానాదులయందు విడంగోపయోగము. ❧

మూ. పానాహారవిధానే ప్రనేచనే ధూపనే ప్రదేహే చ,

క్రిమినాశనం విడజ్గం, విశిష్యతే కుష్ఠహా ఖదిరః. 159

వ్యా. వాయువిడంగములు పానములకును, ఆహారపదార్థము సంస్కారములయందును స్నానోదకమునందును, పొగవేయుటకును, పట్టువేయుటకును ఉపయోగించినచో కుష్ఠములలో సంభవించు క్రిముల హరించును. మరియు కుష్ఠహరద్రవ్యములలో చండ్రమిక్కిలి ప్రశస్తముగ నుండును.

❧ కుష్ఠహరములగు కొన్నియోగములు. ❧

మూ. ఏడగజస్పవిడజః మూలాన్యారగ్వధస్య కుష్ఠానాం,

ఉద్దాలనం శ్వదంతా గోశ్వవరాహోష్ట్రదంతాశ్చ. 160

ఏడగజః సవిడజః రజనీద్వయరాజవృక్షమూలం చ,

కుష్ఠోద్దాలనమగ్ర్యం సపిప్పలీపాకలం యోజ్యమ్. 161

వ్యా. తగిరిశగింజలు, వాయువిడంగములు, రేలవేరుపట్ట, కుక్కగోవు గుఱ్ఱము పంది ఒంటె వీనిదంతములు, వీనిని ప్రలేపాదుల కుపయోగించినచో కుష్ఠహరము లగును. మరియు తగిరిశగింజలు, వాయువిడంగములు, పసుపు, మ్రానిపసుపు, రేలవేరుపట్ట, పిప్పళ్లు, చెంగలవోష్ట్ర, వీని నన్నిటిని చేర్చి కుష్ఠములయందు లేపాదుల కుపయోగించిన కుష్ఠములు హరించును. (ఇంతదనుక కుష్ఠచికిత్సము చెప్పబడినది.)

ఇంతదనుక కుష్ఠచికిత్సను చెప్పి కుష్ఠములబోలె త్వగ్దోషరూపమైన శ్విత్రచికిత్సితమీ క్రింద చెప్పబడును:—

❧ శ్విత్రచికిత్సాక్రమము. ❧

మూ. శ్విత్రాణాంసవిశేషం (ప్రశమార్థం) యోక్తవ్యంసర్వతోవిశుద్ధానాం,

శ్విత్రే స్రంసనమగ్ర్యం మలపూరస ఇష్యతే సగుడః. 162

తం పీత్వా సుస్నిగ్ధః యథాబలం సూర్యపాదసంతాపం,
సంసేవేత విరిక్తాః త్ర్యహం పిపాసుః విబేత్ పేయామ్ 163

వ్యా. శ్విత్రము కలవారికి తొలుత వమనవిరేచనములచే శోధనము చేయించి పిమ్మట పూర్తిగ శుద్ధలక్షణముల గమనించి కుష్ఠములకు జెప్పిన చికిత్సాక్రమమును శ్విత్రములయందును గాఢముగ చేయనగును.

మరియు శ్విత్రమున తొలుత స్నేహనము చేయించి కుక్కత్తికాయలరసమున బెల్లమును కలిపి విరేచనములకై యిప్పించవలెను. ఇది శ్విత్రములయందు శ్రేష్ఠమైన విరేచనయోగము, అరసము త్రాగి బలానుసారముగ ఎండలో నుండవలెను. విరేచనము లైనపిదప దప్పి కల్గినప్పుడు పేయయను గంజిని త్రాగవలెను.

(ఈచికిత్సాప్రకరణమున నాయారోగముల నిధానలక్షణాదుల సంగ్రహముగ తొలుత చెప్పి పిమ్మట చికిత్సను వరుసగ జెప్పబడుచున్నది. ఈశ్విత్రమునకు మాత్రము తొలుత చికిత్సను జెప్పి పిమ్మట నిధానము చెప్పటకు కారణమేమనః— కుష్ఠమునకు జెప్పిన చికిత్సాక్రమమే శ్విత్రమునకు ప్రాయికముగ నతిదేశింపబడును. కావున కుష్ఠ చికిత్సానంతరమే శ్విత్రచికిత్సను చెప్పిరచో శీఘ్రస్ఫూర్తి యగును. నడుమ నిధానమును చెప్పినయెడ వ్యవహితమగు కావున తొలుత చికిత్సయే చెప్పబడెను.)

శ్విత్రములయందు కషాయపానము. ౧౬౪

మూ శ్విత్రేక్షేయే సోఫీటాః జాయంతే కట్టకేన తాకా భిద్యాత్,
సోఫీటేషు విస్రుతేషు ప్రాతః ప్రాతః పిబేత్పక్షమ్. 164

మలపూమసంసంప్రియజ్ఞుం శతపుష్పాం చామ్బుసా సముత్కృప్య,
పాలాశం వా ఘౌరం యథాబలం ఫాణితో వేతమ్. 165

యచ్చాన్యత్కుష్ఠఘ్నుం శ్విత్రాణాం సర్వమేవ తచ్ఛస్తం,
ఖదిరోదకసంయుక్తం ఖదిరోదకపానమగ్ర్యం వా 166

వ్యా. శ్విత్రరోగికి శరీరమునందు బొబ్బ గల్గినచో వానినెల్ల ముండ్లచే భేదించి యందలి ద్రవమెల్ల స్రవించినపిదప, కుక్కత్తికాయలు, వేగిన, ప్రేంకణము, సదాప విత్తులు, వీనిని నలియగొట్టి నీళ్లు పోసి కషాయము కాచి ప్రతిదినంబును ఉదయము పూట త్రాగవలెను. లేక మోదుగాకులఘౌరమును ఘౌరపాకవిధిప్రకారము ఘౌరము చేసి యాఘౌరమును చక్కెరపాకమున (జీరాల్) కలిపి యైన త్రాగవలెను. ఇతైరంగున పదు నైదుదినములు క్రమముగ చేయవలెను.

మరియు కుష్ఠహరములగు నితరకషాయాదులలో దేనినైనను, నేవించిన చాల మంచిది. చండ్రకషాయమున కుష్ఠహరములలో దేనినైన చేర్చి నేవించుట చాల ప్రశస్తము.

శ్విత్రములకు మనశ్శిలాదిలేవనము. ౧౬౬

మూ. సమనశ్శిలం విడజ్గం కాసీసం రోచనాం కనకపుష్పం,
శ్విత్రాణాం ప్రశమార్థం ససైన్ధవం లేవనం దద్యాత్. 167

వ్యా. మణిశిల, వాయువిడంగములు, ఆన్న భేది, గోరోచనము, కేలపట్ట, సైంధవ లవణము, వీని నన్నిటిని నూరి లేవనముచేసినచో శ్విత్రములు శమించును.

శ్విత్రహరములగు కొన్ని లేవములు. ౧౬౭

మూ. కదళీక్షౌరయుతం వా ఖరాస్థిదగ్ధం గవాం రుధిరయుక్తం,
హస్తీమదాధ్యుషితం వా మాలత్యాః కోరకక్షౌరమ్. 168

నీలోత్పలం సకుష్ఠం ససైన్ధవం హస్తీమూత్రపిష్ఠం వా,
మూలకబీజావల్లజలేపః పిష్టో గవాం మూత్రే. 169

కాకోదుంబరికావాసావల్లజచిత్రకా గవాం మూత్రే,
పిష్టా మనఃశిలా వా సంయుక్తా బర్హిపిత్తే చ. 170

లేపః కిలాసహస్తా బీజాన్యావల్లజాని లాక్షౌ చ,
గోపిత్తమంజనే ద్వే పిష్పల్యః కాలలోహరజః. 171

వ్యా. గాడిదయెముకను కాల్చి బూడిదజేసి అందు అరటియాకులక్షౌరమును కలిపి ఆవునెత్తురు పోసి నూరి పూసినను; జాబీ మొగ్గలను కాల్చి క్షౌరముచేసి ఏనుగ మదమునందు నానబెట్టి పూసినను; నల్లకలువలు, చెంగలవ్వికోష్ఠ, సైంధవలవణము వీనిని ఏనుగమూత్రమును పోసి నూరి పూసినను; ముల్లంగివిత్తులు, బాపంచివిత్తులు, ఈరెంటిని ఆవుపంచితముతో నూరి పూసినను; కుక్కత్తి, బాపంచివిత్తులు, చిత్రమాలము, వీనిని ఆవుపంచితముతో నూరి పూసినను; మణిశిలను; నెమలిపిత్తద్రవమును నూరిపూసి నను; బాపంచివిత్తులు, కొయ్యలక్క; గోరోచనము, సౌవీరాంజనము, రసాంజనము, పిష్పళ్లు, ఉక్కురాపొడి, వీని గోరోచనద్రవమున నూరి పూసినను శ్విత్రకుష్ఠములు మానును.

❖ శ్విత్రాసాధ్యత్వము. ❖

మూ. శుద్ధ్యా శోణితమోక్షైః విరూక్షణైః భక్షణైశ్చ సక్తానాం,
శ్విత్రం కస్యచిదేవ ప్రశామ్యతి ఊణపాపస్య. 172

వ్యా. పమనవిరేచనాదిశోధనములు, రక్తమోక్షణము, రూక్షణము ప్రధానముగాగలపదార్థముల సేవించుట, సత్తుపిండి తినుట, ఇట్టి చికిత్సలచేత జన్మాంతరకృతంబగు శ్విత్రములను గల్గించు కర్మశేషము నశించిన యొకానొకనికి మాత్రము శ్విత్రము శమించును. (శ్విత్రము జన్మాంతరమున జేసిన పాపఫలములచే సంభవించు క్రూరమయిన కర్మవ్యాధి కావున అట్టి పాపశేషము నశించియున్నవానికి పైజెప్పినచికిత్సలచేత శ్విత్రము శమించునుగాని కర్మశేషము నశించకయున్నయెడ ఎన్నిచికిత్సలు చేసినను శమించదని భావము.)

❖ శ్విత్ర భేదములు. ❖

మూ. దారుణం చారుణం శ్విత్రం కిలాసం నామభిస్త్రిభిః,
విజ్ఞేయం త్రివిధం తచ్చ త్రిదోషం ప్రాయశశ్చ తత్. 173

దోషే రక్తశ్రితే రక్తం తామ్రం మాంససమాశ్రితే,
శ్వేతం మేదశ్శ్రితే శ్విత్రం గురు తచ్ఛ్చోత్తరోత్తరమ్. 174

వ్యా. దారుణము, ఆరుణము, కిలాసము, అనుపేర్లచే శ్విత్రము మూడువిధములుగ జెప్పబడును. ఈమూడు శ్విత్రములును ప్రాయశముగ త్రిదోషప్రకోపముచేతనే సంభవించును. మరియు దోషములు రక్తము నాశ్రయించి జనించిన శ్విత్రము రక్తవర్ణముగను, మాంసమునాశ్రయించి యున్నపుడు తామ్రవర్ణముగను, మేదస్సు నాశ్రయించి సంభవించినపుడు తెల్లని రంగుకల్గియు నుండును. ఈచెప్పబడిన రక్తతామ్రశ్వేతవర్ణములచే మూడువిధములయిన శ్విత్రములలో నొకదానికన్న నొకటి క్రూరమై యుండును.

❖ శ్విత్ర సాధ్య-అసాధ్యవిభాగలక్షణములు. ❖

మూ. యత్పరస్పరతోఽభిన్నం బహు యద్రక్తలోమవత్,
యచ్చ వర్షగణోత్పన్నం తత్ శ్విత్రం నైవ సిద్ధ్యతి. 175

అరక్తలోమాతను యత్ పాణ్డూనాతి చిరోత్థితం,
మథ్యావకాశే చోచ్ఛానం శ్విత్రం తత్సాధ్యముచ్యతే. 176

వ్యా. శ్విత్రములయందలి మచ్చలు ఒండొంట కలిసియున్నను శరీరమునందు విశేషముగ మచ్చలు వ్యాపించి యున్నను, మచ్చలయందలి వెంట్రుకలు, యెఱ్ఱగనున్నను,

శ్వేత్రము జనించి అనేకసంవత్సరములు గడచియున్నను, అట్టి శ్వేత్రములు మిక్కిలి యసాధ్యములు.

మరియు శ్వేత్రమునందలి రోమములు ఎఱ్ఱబడకున్నను, మచ్చలు సూక్ష్మముగ నున్నను, పాండుపర్వమైనను, స్వల్పకాలమున జనించిన దైనను, మచ్చలొండొంట గలియక దూరదూరముగనున్నను, మచ్చలలో గుంట బడక నున్నతముగనున్నను, అట్టి శ్వేత్రములు సాధ్యమగును. (శ్వేత్రములు నై సర్గికముననే ఆసాధ్యములు గావున కృచ్ఛ) సాధ్య మగునని యర్థము.)

మరియు వాగ్భటాచార్యులు “గుహ్యపాణితలాష్టేషు జాతమప్యచిరంతనం” అని ఆసాధ్యలక్షణములను చెప్పిరి. గుహ్యస్థలమునందు, అరచేతులయందును, పెదవుల యందు, పుట్టిన శ్వేత్రము కొద్దిరోజులుగ నున్నను ఆదియు నసాధ్యమే యగునని యర్థము.

— శ్వేత్రము జనించుటకు కారణములు. ౭ —

మూ. వచాంస్యపథ్యాని కృతఘ్నభావో నిద్ధా సురాణాం (గురూణాః) గురుధర్షణం చ, పాపక్రియా పూర్వకృతం చ కర్తృ హేతుః కిలా సస్య విరోధి చాన్నమ్.

వ్యా. అసత్యములును, ఇతరులకు అప్రియములును, నగుమాటలు పలుకుట, ఇతరులు చేసినపేలు మరచి వారికి మరల నపకారముచేయుట, దేవతలను గురువులను నిందచేయుట, లేక తిరస్కరించి పలుకుట, ధర్మమునకు విరుద్ధములయిన పాపకృత్యముల జేయుట, (ఇవి యన్నియు ఈజన్మమున చేయబడిన కృత్యములు.) పూర్వజన్మమున చేసిన పాపకర్తృములు, పరస్పరవిరుద్ధములగు క్షీరమత్యాదుల నొకటిగ జేర్చి భుజించుట, ఇవి యన్నియు శ్వేత్రములు జనించుటకు కారణములు. మరియు కుష్ఠాదిరోగములు సంభవించుకారణములు కొన్ని తంత్రాంతరమున నిట్లు చెప్పబడినది:—“గురుతల్పగదోహచ్చ గవిమైథునదోషతః దుశ్చర్మా స్వాత్, అసౌ కుర్యాత్ గురుతల్పాతిదేశితః చాన్ద్రాయణం త్రయం కుర్యాత్ తతో దోహత్ ప్రముచ్యతే” గురుభార్యలతోను, గోవులతోను, సంభోగించినచో కుష్ఠము, శ్వేత్రము మున్నగు చర్మమును చెరచునట్టి వ్యాధులు సంభవించును. అట్టిదోషము నివర్తించుటకు మూడు చాన్ద్రాయణవ్రతములును గురుభార్య గమనప్రాయశ్చిత్తమును చేసినవలయును.

— అధ్యాయవిషయసంగ్రహము. ౭ —

తత్ర శ్లోకాః.—

మూ. హేతుర్ద్వైవ్యం లిక్లం వివిధం యే యేషు చాధికా దోషాః, కుష్ఠేషు దోషలిక్లం సమాసతో దోషనిర్దేశః.

సాధ్యమసాధ్యం కృచ్ఛం కుష్టం కుష్టాపహాశ్చ యే యోగాః,
 సిద్ధాః, కిలాసహేతుర్నింగం గురులాఘవం తథా శాన్తిః. 179
 ఇతి సంగ్రహః ప్రణీతో మహర్షిణా కుష్టనాశనేఽధ్యాయే,
 స్త్రుతిబుద్ధివర్ధనార్థం శిష్యాయ హుతాశవేశాయ. 180

వ్యా. కుష్టములకు సంబంధించిన హేతువులు, ద్రవ్యము, లక్షణములు, ఆయా కుష్టములయందు అధికముగ నుండు దోషములవివరణము, కుష్టములయందు గల్గు దోష లక్షణములు, సంగ్రహముగ దోషనిర్ణయము, సాధ్య-అసాధ్య-కృచ్ఛసాధ్య కుష్టభేదములు, కుష్టముల హరించు సిద్ధయోగములు, కిలాస (శీత్ర)ము జనించుటకు కారణములు, వాని లక్షణములు, వాని గురులాఘవము, శీత్రచికిత్స, వీని నన్నిటిని మహర్షియగునాత్రేయులు తన శిష్యుడైన అగ్నివేశునకు జ్ఞాపకశక్తియు, బుద్ధియు వృద్ధినిొందుటకై కుష్ట చికిత్సితమను నీయధ్యాయమును సంగ్రహముగ నుపదేశించెను.

ఇత్యగ్ని వేశకృతే తన్త్రే చరక ప్రతిసంస్కృతే, చికిత్సితస్థానే
 కుష్టచికిత్సితం నామ సప్తమోఽధ్యాయః.

వ్యా. ఇత్యేతరంగున నగ్నివేశకృతంబును చరక ప్రతిసంస్కృతంబును నగు చరక సంహితయను నాయుర్వేదతంత్రమునందలి చికిత్సాస్థానమున కుష్టచికిత్సిత మనునది యేడవ యధ్యాయము సమాప్తము.

అష్టమాధ్యాయము

అవతరణికః—కుష్టమును బోలె రాజయత్నంబును త్రిదోషజన్యము కావున కుష్టచికిత్సానంతరము రాజయత్ననిదానము చెప్పబడును:—

మూ. అథాతో రాజయత్నచికిత్సితం వ్యాఖ్యాన్యాయః. 1

ఇతి హ స్తాహ భగవానాత్రేయః. 2

వ్యా. కుష్టచికిత్సితమును జెప్పినపిదప కుష్టమును బోలె త్రిదోషములచే గల్గినట్టి రాజయత్నమునకు చేరిన చికిత్సితమును భగవత్స్వరూపుడగు నాత్రేయు లుపదేశించిన దానికన్న న్యూనాతిరేకము కాకుండునట్లు వివరించెదనని యర్థము.

— రాజయత్నప్రాగుత్పత్తి, దానికి సంబంధించిన పురాణకథ. —

మూ. దివౌకసాం కథయతామృషిభిర్వైశ్రుతాకథా,
 కామవ్యసనసంయుక్తా పౌరాణీ శశినం ప్రతి.

- రోహిణ్యామతిస క్తస్య శరీరం నానురక్షతః,
 ఆజగామాల్పతామిన్దోః దేహః స్నేహపరిక్షయాత్. 4
- దుహిత్యాణామసంయోగాత్ శేషాణాం చ ప్రజాపతేః,
 క్రోధో నిశ్శ్వాసరూక్షేణ మూర్తిమూఢ నిస్సృతో ముఖాత్. 5
- ప్రజాపతేర్హి దుహిత్యా రష్ట్రావింశతిమంశుమూఢ,
 భార్యార్థం ప్రతిజగ్రాహ న చ సర్వాస్వన ర్తత. 6
- గురుణా తమవధ్యాతం భార్యాస్వసమవర్తినం,
 రజః పరితమబలం యత్త్వా శశినమావిశత్. 7
- సోఽభిభూతోఽతిమహతా(గురుణా)గురుక్రోధేన నిష్ప్రభః,
 దేవదేవర్షిసహితో జగామ శరణం గురుమ్. 8
- అథ చన్ద్రమసశ్శుద్ధాం మతిం బుద్ధ్యా ప్రజాపతిః,
 ప్రసాదం కృతవాన్; సోమః తతోఽశ్విభ్యాం చికిత్సితః. 9
- స విముక్తగ్రహశ్చన్ద్రో విరరాజ విశేషతః,
 ఓజసా(తేజసా) వర్ధితోఽశ్విభ్యాం శుద్ధం సత్వమవాప చ 10
- క్రోధో యత్త్వా జ్వరః రోగ ఏకార్థో దుఃఖసంజ్ఞకం,
 యస్తాత్ సరాజ్ఞః ప్రాగాసీత్ రాజయత్త్వా తతో మతః. 11
- స యత్త్వా హుజ్మృతోఽశ్విభ్యాం మానుషం లోకహాగతః,
 లభ్యా చతుర్విధం హేతుం సమావిశతి మానవాన్. 12

వా. మున్నొకకాలమున స్త్రీపురుషకామవ్యసనమునకు సంబంధించిన కథనొక దానిని చంద్రునకు సంబంధించి దేవతలు చెప్పికొనుచుండ నాకథ ఋషివర్యులచే జెప్ప బడిన పురాణమూలముగ నిట్లు వినబడుచున్నది:—చంద్రుడు తన శరీరబలమును కాపాడక తనభార్యయైన రోహిణియం దధికమైనకామము కల్గి అత్యానక్తిచే తనశక్తికి మిరి సంభోగించుటవలన శరీరమునందలి స్నేహరూపమైన శుక్రంబును ఓజస్సును నానాట ట్లీచించెను. దానంజేసి (శరీరప్రధానధాతువులు ట్లీచించుటవలన) శరీరము నానాట కృశించెను.

మరియు దక్షప్రజాపతికి కూతుండుగానుండు అశ్విన్యాది నక్షత్రములు (అభి జిత్తుతోకూడి) ఇరువదెనిమిదియు చంద్రునకు భార్యలుగా నుండిరి. చంద్రుడును అట్టి చ-చి—48

భార్యలందరియందును అనురాగము సమముగ నుంచక కేవలము ఒక్కరోహిణియందే కామాంధపురితుడై విచ్చలవిడిగా తక్కినభార్యల సనాదరముచేసి రోహిణితో క్రిడా సంభోగముల నల్పుచునుండ తనకూతుండ్రుకుల్లిన పరాభవమునందేసి దక్షప్రజాపతికి మితి మీరిన కోపావేశము కలిగెను. అకోపము దక్షునిముఖమునుండి నిశ్శ్వాసరూపమున బైలువెడలి రూపవంతమై దక్షప్రజాపతికోపమునకు పాత్రుడును, భార్యలందరియందు నొక్కతీరున నుండక యొక్కతెయందే యనురాగాతిశయముతో వర్తించువాడును, అతి సంభోగముచే కృశించి బలహీనుడును నగుచుండునియందు ప్రవేశించెను.

పిమ్మట చంద్రుడును గురుక్రోధముచే తనశరీరకాంతియు బొత్తుగ గోలు పోయి తనయవశ్చ తచే తనకు సంభవించిన దుఃస్థితి నెరింగి పశ్చాత్తాపము నొంది దేవతల తోడను ఋషివర్యులతోడను గూడి దక్షుని చెంత జేరి శరణమువేడెను. పిమ్మట ప్రజాపతియు తన తప్పిదము నెరింగి పరితపించు చంద్రుని జూచి విశుద్ధమతి యని యెరింగి వానియందనుగ్రహము కల్గియుండెను.

పిదప చంద్రుడు అశ్వినీదేవతలచే చికిత్స జేయబడి ప్రజాపతిక్రోధరూపయత్న రోగముచే విడువబడి మనుషటికన్న నధికముగ ప్రకాశించెను. అశ్వినీదేవతలచికిత్సచేత నోజస్సును లేజస్సును వృద్ధి నొంది శుద్ధమైన మనస్సు బలమును బొందెను

మరియు క్రోధము, యత్నము, జ్వరము, రోగము, దుఃఖము, అనుపదములు సమాసార్థకములై రోగసామాన్యమును బోధించును. (రాజు అన చంద్రుడు) ప్రజాపతి క్రోధరూపమైన యత్నరోగము తొలుదొలుత చంద్రునకు సంభవించుటందేసి “రాజయత్న”మని లోకమున (నాయుర్వేదమున) వ్యవహరింపబడును. ఆరాజయత్నము అశ్వినీ దేవతలచే హుంకారారవములముగ ధిక్కరింపబడి చంద్రుని బాసి మనుష్యలోక (భూలోక)మున వ్యాపించెను. అయ్యది క్రింద చెప్పబడు నాల్గుకారణములను అవకాశముగ జేసికొని మానవుల నావహించి బాధింపసాగెను.

(ఇచ్చట స్నేహశబ్దముచేత శరీరమున సారభూతమైన యోజస్సును శుక్రంబును గ్రహింపబడును. మరియు నీప్రాగుత్పత్తి సూచకమైన యీకథాప్రస్తావముచే ధాతుక్షయము రాజయత్నకు ప్రధానకారణంబనియు, భార్యలయందు ధర్మవిరుద్ధముగ నటించెనను కారణమును జెప్పియుండుటవలన, అధర్మము కూడ చెండవ కారణమనియు తెలిసెడిది).

— రాజయత్నకారణములు నాల్గు. ౨౯ —

మూ. అయథాబలమారమ్భం వేగసన్ధారణం క్షయం,

యత్క్షణః కారణం విద్యాత్ చతుర్థం విషమాశనమ్.

వ్యా. తనబలమును మీరినపనులజేయుట, మలమూత్రాదివేగముల నిరోధించుట, శరీరమునందలి శుక్రము ఓజస్సు అను ప్రధానధాతువులు తీగించుట, విషమాశనము (అకాలమునందైనను, తానుభుజించవలసిన పరిమితికి న్యూనాధికముగ నైనను భుజించుట), ఈనాల్గును రాజయత్నమునకు కారణములు. (పైజెప్పినకారణములలో తొల్లింటిది మూడును విహారరూపములు, నాల్గవది యాహారమునకు సంబంధించినది, కావున నాల్గవది ప్రత్యేకముగ జెప్పబడినది.

మరియు కారణముల నిర్దేశించుటచేతనే నాల్గుకారణములని తెలియుచున్నను “చతుర్థం” అని నిర్దేశించినది సాహసాదియవాంతరభేదములచే కారణము లనేకములుగ నున్నను పైజెప్పిన నాల్గుభేదములలోనే యంతర్భూతములని తెలియుట కని యెరుంగు నది).

— సాహసముచే కల్గు రాజయత్నరూపము. —

- మూ. యుద్ధాధ్యయనభౌరాధ్వలఙ్ఘనప్లవనాదిభిః,
పతనైరభిఘాతైర్వా సాహసైర్వా తథాఽపరైః. 14
- అయథాబలమారమ్యైః జన్తోరురసి విక్షతే,
వాయుః ప్రకుపితో దోషా ఉదీర్యోభౌ ప్రధావతి. 15
- స శిరస్థః శిరశ్శూలం కరోతి గలమాశ్రితః,
కణ్ఠోద్ధ్వంసం చ కాసం చ స్వరభేదమరోచకమ్. 16
- పార్శ్వశూలం చ పార్శ్వస్థో, వరోచ్చభేదం గుడే స్థితః,
జృమ్భాం జ్వరం చ సద్ధిస్థః, ఉరస్థశ్చోరసో రుజమ్. 17
- క్షణనాదురసః కాసాత్ కఫం స్థివేత్సశోణితం,
జర్జరేణోరసా కృచ్ఛ్చిమురశ్శూలాతిషీడితః. 18
- (క్షణనాచోరసో రక్తం కాసమాసః కఫానుగం,
జర్జరేణోరసా కృచ్ఛ్చిం ఉరశ్శూలీ నిరస్యతి)
ఇతి సాహసికో యత్నో రూపైః ఏతైః ప్రపద్యతే,
ఏకాదశభిరాత్తజ్ఞో భజేత్తస్మాన్న సాహసమ్. 19

వ్యా. బలవంతులతో బాహుయుద్ధము (కుస్త్రీ)చేయుట, ఆమితముగ చదువుట, అధికమైన భారమును మోచుట, కాలుప మున్నగుదానిని దుమికి దాటుట, నీటిలో నీడుట, ఇవి మున్నగు కారణములచేతను; క్రిందపడుటచేతను, దెబ్బ తగులుటచేతను,

తనబలమును గుర్తింపక బలమును మీరి చేయబడిన యితరములగు వ్యాయామాది సాహస కృత్యములచేతను ఊరధ్వజమునం దభిఘాతముకలిగి, వాతము మిక్కిలి ప్రకోపమునొంది, పిత్తకఫముల రెంటిని రేపెట్టి ప్రకోపింపజేసి వానితో కూడ కలిసి శరీరమునందెల్ల నల్లడల వ్యాపించును.

మరియు:—పైజెప్పినరీతిగ ప్రకోపించి వాతము శిరస్సున జేరి తలనొప్పిని, కంఠమున జేరి, గొంతురావు దగ్గు కంఠస్వరభేదము అరోచకము అను నీకంఠము వాశ్రయించిన రూపములను, ఇరుప్రక్కలజేరి పార్శ్వశూలమును, గుదస్థానమున జేరి మలభేదమును (మలమున ద్రవము శుష్కించి యుండలై వెడలుట), కీళ్లయందు జేరి జృంభ (ఒడలివిరుపులు ఆవలింతలు) జ్వరము అనురూపములను, రొమ్మున జేరి రొమ్మునొప్పిని, రొమ్మునం దభిఘాతము కల్గి దగ్గు కల్గుటవలన రొమ్ము పగులదీయునట్లు బాధ కల్గి రక్తముతో కూడిన కఫమును కష్టముచే వెడలించుచు రొమ్మునొప్పిని కల్గించును. ఇత్తైరంగున సాహసకృత్యముల జేయుటచే పైజెప్పిన పదునొకండురూపములుకల రాజయత్నరోగము సంభవించును కావున, మానవుడు మనస్సును తనయధీనమున నుంచుకొని తనబలమున కనురూపములగుపనుల జేయ గడంగవలెనుగాని బలమునకు మీరిన కృత్యముల నొకప్పుడు జేయంజనదు. (ఇచ్చట తలనొప్పి, గొంతురావు, దగ్గు, స్వరభేదము, అరోచకము, పార్శ్వశూలము, మలభేదము, జృంభ, జ్వరము, రొమ్మునొప్పి, కఫస్రావము, అనునవి సాహసమున గల్గినరాజయత్నమునందు కల్గు పదునొకండు రూపములు. వీని వివరణమేపైని వివరింపబడినది యని యెరుంగునది.) ఇది సాహసముచే గల్గిన రాజయత్నము.

—ॐ వేగనిరోధజనితరాజయత్నరూపము. ౨౦—

మూ. ప్రీమత్వాద్వా ఘృణితాద్వా భయాద్వా వేగమాగతం,
వాతమూత్రపురిషాణాం నిగృహ్ణాతి యదా నరః. 20
తదా వేగప్రతిఘాతాత్ కఫపిత్తే సమీరయన్,
ఊర్ధ్వం తిర్యగధశ్చైవ వికారాన్ కురుతేఽనిలః. 21
ప్రతిశ్ఛాయం చ కాసం చ స్వరభేదమరోచకం,
పార్శ్వశూలం శిరశ్శూలం జ్వరమంసావమర్దనమ్. 22
అజమర్దం ముహూర్షర్దిం వరోచ్ఛభేదం త్రిలక్షణం,
రూపాణ్యేకాదశైతాని యత్తాయై రుచ్యతే మహాన్. 23

వ్యా. వాతమూత్రపురిషములు, వెడలనున్నప్పుడు వానివేగమును సిగ్గుచేనైనను, ఇతరులకు బాధకల్గు ననేకారణముచేనైనను, భయముచేనైనను, వెడలనీయక నిరో

ధించినయెడల అట్టివాతాదుల నిరోధించుటవలన వాతము మిగుల ప్రకోపమునొంది కఫ-పిత్తములరెంటిని రేపెట్టి ప్రకోపింపజేసి వానితో గూడి శరీరమునందు ఊర్ధ్వము గాను, అడ్డముగను, క్రిందుగను వ్యాపించి ఈక్రింద చెప్పబడు పదునొకండురూపముల కల్గించును.

ప్రతిశ్వాసము (పీనసము), దగ్గు, స్వరభేదము, ఆరుచి, పార్శ్వశూలము, శిరః శూలము (తలనొప్పి), జ్వరము, మూపులయందు నొప్పి, ఒడలునొప్పి, పలుమారు వాంతి యగుట, త్రిదోషలక్షణములతో కూడిన పురీష భేదము అను నీపదునొకండు రూపము లతో కూడిన రాజయత్నమును కల్గించును. ఇది వేగనిరోధజనిత రాజయత్నము.

— ౨౭ ధాతుక్షయజనితరాజయత్నరూపము. ౨౭ —

మూ. ఈర్ష్యోత్కంఠాభయ త్రాసక్రోధశోకాతికర్మనాత్,
అతివ్యవాయానశనాత్ శుక్రమోజశ్చ పీయతే. 24

తతః స్నేహక్షయాద్వాయురవృద్ధో దోషాపుదీరయన్,
ప్రతిశ్వాసం జ్వరం కాసం అజమర్దం శిరోరుజమ్. 25

శ్వాసం విచ్ఛేదమరుచిం పార్శ్వశూలం స్వరక్షయం,
కరోతి చాంససంతాపమేకాదశగదా నిమూన్. 26

లిక్తాన్యవేదయన్వైతాన్వైకాదశమహాగదాన్,
సమ్ప్రీప్తం రాజయత్నాణాం క్షయాత్ప్రాణక్షయప్రదమ్. 27

వ్యా. ఈర్ష్య (సోకోర్షమి), ఉత్కంఠము (తొందరబాటు, భయము, ఉచిక పాటు, క్రోధము, దుఃఖము, కారణాంతరములచే శరీరమును కృశింపజేయుట, అధిక ముగ స్త్రీసంభోగముజేయుట, ఆహారము చేయకుండుట, ఈకారణములచేత శరీరము నందలి, శుక్రంబును, సారరూపమయిన ఓజస్సును తీజించును. స్నేహరూపమయిన శుక్ర ఓజస్సులు రెండును తీజించుటవలన వాతము మిక్కిలి వృద్ధి నొంది ప్రకుపితమై కఫపిత్త ములరెంటిని ప్రకోపింపజేసి వానితో గూడి శరీరమున వ్యాపించి రాజయత్నమును కల్గించును.

ఈరోగమునందు పీనస, జ్వరము, కాసము, అంగమర్దము, తలనొప్పి, శ్వాసము, పురీష భేదము, ఆరుచి, పార్శ్వశూలము, స్వరభేదము, మూపులయందు మంట, అను నీ పదునొకండు రూపములు గల్గును. ఈపదునొకండు లక్షణములును ప్రాణమును నశింప జేయునదియు, రోగములలో గొప్పదియు నగుధాతుక్షయమున గల్గిన రాజయత్నరోగ మును సూచించును. ఇది ధాతుక్షయమున గల్గిన రాజయత్నము.

— విషమాశనజనితరాజయత్నము. —

మూ వివిధాన్యన్నపానాని వైషమ్యేణ సమశ్చతః,
జనయన్త్యామయాన్ ఘోరాన్విషమాన్తారుతాదయః. 28

స్తోతాంసి రుధిరాదీనాం వైషమ్యాద్విషమం గతాః,
రుధ్వా రోగాయ కల్పన్తే పుష్యన్తి చ న ధాతవః. 29

ప్రతిశ్శాయం ప్రసేకం కౌశం ఛర్దిమరోచకం,
జ్వరమంసాభితాపం చర్దనం రుధిరస్య చ. 30

పార్శ్వశూలం శిరఃశూలం స్వరభేదమథాపి చ,
కఫపిత్తానిలకృతం లిఙ్గం విద్యాద్యథాక్రమమ్. 31

వ్యా. చలుతెరంగులైన యన్నపానములను వానికి చెప్పియున్న విధి ననుసరింపక భుజించినయెడ వాతపిత్తకఫములు మూడును ప్రకోపమునొంది విషమముగ సంచరించుచు రసరక్తాదిధాతువులు వ్యాపించుట స్తోతస్సులను అడ్డగించి అట్టి స్తోతోనిరోధమువలన విషమంబులును, శూరంబులు నగురోగముల గల్గించుచు రాజయత్నరోగమును గల్గించును. అట్టియెడ రక్తాదిస్తోతస్సులు అడ్డగింపబడి యుండుటవలన ధాతువులు పుష్టి నొందక షీణించును. ఈరాజయత్నమునందు పీనసము, నోట కఫమువెడలుట, దగ్గు, వాంతి, అరోచకము, జ్వరము, మూపులయందు మంట, రక్తము వాంతియగుట, పార్శ్వశూలము, తలనొప్పి, స్వరభేదము, అను నీవదునొకండు లక్షణములును కఫపిత్తవాతములచే క్రమముగ గల్గును. (ఇచ్చట ప్రతిశ్శాయము (పీనస), ప్రసేకము (నోట కఫము వెడలుట), కాసము (దగ్గు), ఛర్ది (వాంతి), అరోచకము, అనునవి కఫముచే కల్గు లక్షణములు. పార్శ్వశూలము, శిరఃశూలము, స్వరభేదము అనునవి వాతముచే గల్గులక్షణములు. జ్వరము, అంసతాపము, రక్తవమనము అనునవి పిత్తమున గల్గు లక్షణములు.) ఇది విషమాశనమున గల్గురాజయత్నము.

మూ. ఇతి వ్యాధిసమూహస్య రోగరాజస్య హేతుజం,
రూపమేకాదశవిధం హేతుశ్చోక్తశ్చతుర్విధః. 32

వ్యా. ఇతైరంగున అనేకరోగములతో గూడినదియు, రోగములక్లె ప్రధానమైనదియు నగు రాజయత్నరోగమునకు ఆయాకారణములచే జనించిన ఏకాదశరూప భేదములును, నాలుగువిధములయిన కారణములును పేరుపేరుగ ఆయాకారణభేదములను బట్టి నాల్గుతెరంగుల విభజించి వివరింపబడినవి.

ఇచ్చట నీవిషయము నెరుంగునది:— రాజయత్తోత్పత్తికి సాహసము, వేగనిరోధము, ధాతుక్షయము, విషమాశనము అనునవి నాల్గును ముఖ్యకారణములని నిర్దేశించి ఆయాకారణములచే జనించిన రాజయత్నములకు వేరువేరుగ పదునొకండు రూపభేదములను ఒక్కొక్కదానికి చెప్పబడినది. ఇట్లు చెప్పటచేత ఒక్కొక్క కారణముచే జనించిన రాజయత్నమునకును ఏకాదశరూపము లన్నియు పూర్తిగ నున్నచో నయ్యది సంపూర్ణలక్షణ మగునుగాని అందు కొన్ని మాత్ర మున్నచో సంపూర్ణలక్షణము గానేరదని తెలిసెడిది. మరియు నీక్రింద “కాసో సతాపా వైస్వర్ణం” అని యువక్రమించి “యత్క్షిణః పడిమాణివ” యని రాజయత్నమునకు అరురూపములను “అంసపార్శ్వభితావశ్చ... రాజయత్నః” అని మూడులక్షణములను, రాజయత్నము నుద్దేశించి చెప్పబడినవి. ఐనను అయ్యని అసంపూర్ణరాజయత్నలక్షణములుగాని సంపూర్ణము కానోపదని యెరుంగునది.

రాజయత్నములకు సాహసాది నాలుగు కారణములచే నాల్గుతెరంగుల విభజించి ప్రత్యేకముగ పదునొకండు రూపభేదములు నిర్ణయింపబడినవి. ఈపదునొకండును నాల్గువిధములయిన రాజయత్నములయందును ప్రాయికముగ నొకేవిధముగ కానంబడుచున్నది. అట్లుండి వేరువేరు కారణముల చెప్పట యుక్తియుక్తము గాదు. ఈపక్షమునే యవలంబించి సుశ్రుతాచార్యులును ఇట్లుచెప్పెను:—“ఏకాదశానాం ఏకత్ర సాన్నిధ్యతస్త్రయ్యుక్తిః, క్రియాణాం చావిభాగేను ప్రాగేతోత్పాదనేనచ. ఏకఏవ మతః శోషః సన్నిపాతాత్తతో గదః.” (సు. ఉ. అ. 41) అని యొక్కటిగ నే చెప్పిరి. అట్లుండ కారణభేదముచే నాల్గు తెరంగుల గల్పించి ఏకాదశరూపత్వమును వేరువేరు చెప్పట అనవసరమని కొందరు చెప్పెదరు. కాని ఈయాక్షేపణము సమంజసము కానేరదు. ఏలనన:— రాజయత్నమునకు హేతువులును ఆహేతువులకు సంబంధించిన లక్షణములును, చికిత్సలును, నాల్గిటికిని వేరువేరుగ పరస్పరభిన్నములై కన్పట్టుచున్నవి. అందు సాహసాదిహేతువులకు నాల్గిటికిని వేరువేరుగ వివరణము వైని చూపబడినవి. లక్షణములును సాహసజయత్నమున కంతోధ్వంసము, రొమ్మనొప్పి, జ్వంభ, ఈమూడును; వేగనిరోధజయత్నమున అంగమర్దము మాటిమాటికి వాంతియగుట, త్రిదోషలక్షణములతో గూడిన పురీషభేదము, ఈమూడును; క్షయజమున శ్వాసము, పార్శ్వకూలము, అంసతాపము అనునవిమూడును; విషమాశనజయత్నమున రక్తవమనమును చెప్పబడినవి. ఈలక్షణములు పరస్పరభిన్నములుగ నున్నవియేగాని యేకరూపముల గావు. మరియు సాహసజయత్నమున ప్రతిశ్ఛాయము చెప్పబడలేదు. తక్కిన మూటియందు ప్రతిశ్ఛాయము చెప్పబడియున్నది. కావున ఈనాల్గిటియందు పరస్పరలక్షణభేదములు కాననగును. చికిత్సయు ఆయాకారణముల బట్టి పరస్పరభిన్నములుగ నే కల్పింపవలసియుండును. కావున! రాజ

యత్త రోగమునందు హేతులక్షణములను వేరువేరుగ రూపించుట సమంజసమగును. మరియు వాగ్భటులు మున్నగు కొందరాచార్యులు “వీనసశ్వాసకాసాంస.....రూపాణ్యేకాదశైతాని జాయంతే రాజయత్తణః.” ఇవి మున్నగు పచనములచేత పరస్పరభేదముల జెప్పక యేకరూపముగ నే చెప్పిరిగాని ఆయ్యది ఘోలదృష్టిచే వారు చెప్పిరి. ఇచ్చట సూక్ష్మదృష్టిచే వేరువేరుగ యేకాదశరూపత్వమును ఈతంత్రకారు డుపదేశించెను. మరియు యత్త సామాన్యముగ ఏకాదశరూపత్వము “కాసోద్గతాపః.....రూపాణ్యేకాదశైతాని.” అని ఘోలదృష్టిచేతను నిర్దేశించిరిని యెరుంగునది.

—●● రాజయత్తసామాన్యపూర్వరూపము. ●●—

మూ. పూర్వరూపం ప్రతిశ్వాయో దౌర్బల్యం దోషదర్శనం,
అదోషేష్వపి భావేషు కాయే బీభత్సదర్శనమ్. 33

ఘృణిత్యమశ్న తశ్చాపి బలమాంసపరిక్షయః,
స్త్రీమద్యమాంసప్రియతా ప్రియతా చావన్యనే. 34

మక్షికాఘృణకేశానాం తృణానాం పతనాని చ,
ప్రాయోఽన్నపానే, కేశానాం నఖానాం చాపి వర్ధనమ్ 35

పతత్రిభిః పతజ్జైశ్చ శ్వాపదై శ్చాభిధర్షణం,
స్వప్నే కేశాస్థిరాశీనాం భస్తనశ్చాధిరోహణమ్. 36

జలాశయానాం శైలానాం వనానాం జ్యోతిషానపి,
శుష్కతాం క్షీయమాణానాం పతతాం యచ్చ దర్శనమ్. 37

ప్రాగ్రూపం బహురూపస్య తత్ జ్ఞేయం రాజయత్తణః,

వ్యా. రాజయత్తరోగము జనించుటకు ముందు ఈక్రింద జెప్పబడు పూర్వ రూపములు కానింబడును. తొలుదొలుత పడెనెము బట్టును. శరీరము బలహీనముగ నుండును. దోషములు లేని విషయములయందెల్ల దోషములు కనబడును. శరీరమునందు ఏవిధమయిన వికృతము లేకున్నను వికృతరూపమునే కానబడును. దీనత్వమునొందును. పూర్తిగ భుజించుచున్నను శరీరమునందలి బలమును మాంసమును నానాట క్షీణించును. స్త్రీలయందును, మద్యమాంసములయందును వాంఛ కలుగును. తలపై గుడ్డమొదలగు వానిచే ముసుగు వేసుకొనుటయందు అభిలాష పొడమును. అన్నపానపదార్థములయందు

ఈగలు, సాలెపురుగులు, వెండ్రుకలు, తృణములు, ఇవి పడియుండిన ట్లగపడును. గోట్లను, వెండ్రుకలును అధికముగ పెరుగును. స్వప్నమునందు పక్షులు, పురుగులు, వ్యాఘ్రాది మృగములు మున్నగువానిచే బెడరింపబడును. వెండ్రుకలు, అస్థుల యొక్కయు, భస్మముయొక్కయు రాసులవై నెక్కినట్లు స్వప్నము గాంచును. జలముచే నిండియుండు గుంటలును, నీళ్లలేక ఎండినట్లుండును. పర్వతములు త్రీణించినట్లును, వనము లెండినట్లును, నక్షత్రములు క్రిందపడునట్లును స్వప్నములలో చూచును. ఇవి యన్నియు బహురూపమైన రాజయత్త్యరోగమునకు పూర్వరూపములు గావున నివి కానవచ్చినచో రాజయత్త్యము రానున్నదని యెరుంగునది.

(ఇచ్చట ప్రతిశ్ఛాయము పూర్వరూపముగను రూపముగను చెప్పబడినది. అందు ఇతరపూర్వరూపములతో గూడియున్నప్పుడు పూర్వరూపమనియు, ఇతరరూపములతో గూడియున్నపుడు రూపమనియు నెరుంగునది. రోగసంప్రాప్తియనంతరము పూర్వరూపము లన్నియు గానవచ్చినయెడ నయ్యది యరిష్టలక్షణమని “పూర్వరూపాణి సర్వాణి” (ఇంద్రియ-అ-గి) ఇంద్రియస్థానమున జెప్పబడినది. ఇచ్చట ప్రతిశ్ఛాయ మొక్కటియే వ్యాధిరూపములతో కలసియున్నను అట్టి యరిష్టలక్షణమున కవకాశము లేదని యెరుంగునది).

— రాజయత్త్యరూపములవివరణము, మలరక్షణావశ్యకత. —

మూ. రూపం త్వస్య యథోద్దేశం నిర్దేయ్యమి (పరంశ్రుణు) సభేషజమ్.

యథా స్వేనోష్ణణా పాకం శారీరా యాన్ని ధాతవః,
స్తోతసాం చ యథా స్వేన ధాతుః పుష్యతి ధాతుతః. 39

స్తోతసాం సన్నిరోధాచ్చ రక్తాదీనాం చ సంక్షయాత్,
ధాతుష్టణాం చాపచయాద్రాజయత్నో ప్రవర్తతే. 40

తస్మిన్నాలే పచత్యగ్నిః యదన్నం కోష్ఠసంశ్రితం,
మలీభవతి తత్రాయః కల్పతే కిఞ్చిదోజనే. 41

తస్మాత్పురీషం సంరక్ష్యం విశేషాద్రాజయత్నేణః,
సర్వధాతుక్షయార్తస్య బలం తస్య హి విడ్భలమ్. 42

వ్యా. పిష్టుల పైననిర్దేశింపబడిన రాజయత్త్య రూపము లన్నియు వరుసగ వివరించి సిద్ధపవానిచిత్తెప్పయును నీక్రింద వివరింపబడును:—శరీరమునందలి రసాదిధాతువు ఆయా ధాతువునకు సంబంధించిన ఆవిరిచే (ధాత్వగ్ని చే) పాకమునొందును. పిష్టుల ఆయాధాతు

వులకు సంబంధించిన స్తోత్రోపార్గమున వ్యాపించుచుండును. అత్తరి నొకధాతువుచే వేరొండుధాతువు పుట్టినొందును. (మనుజుడు భుజించు పక్షసవిశిష్టమయిన యాహార పదార్థములు కాయాన్నిచే పాకమునొంది యందలిసారము తొలుత రసరూపము నొందును. అదియే రసధాతువు. ఈరసధాతువు తనయందలి వేడిమిచే పక్షమై రక్తరూపముగ పరిణమించును. ఇత్తైరంగున రసము, రక్తము, మాంసము, మేదస్సు, ఆస్థి, హేజ్జ, శుక్రము, అను సప్తధాతువులును ఒకదానిచే నొకటి యేర్పడును. పిమ్మట అట్టిక్రమము ననుసరించియే రసాదిక్రమముగ నొకధాతువువలన వేరొండుధాతువు పోషింపబడుచుండును).

అట్టియొడ ప్రకాశమునొందిన వాతాదిదోషములచే ధాతువుల స్తోత్రోపార్గములు అడ్డగింపబడుటవలనను, దానంజేసి ధాత్వగ్నులు తీణించుటవలనను, వైశిష్ట్య రీతిగ రసాదిధాతువులు వేరొండుధాతువులను వ్యాపించి పుట్టినొందించ జాలకుండును. కావున రక్తాదిధాతువులు నానాట తీణదశనొందును. వానివలన రాజయత్నరోగము సంభవించును.

మరియు నక్కాలమున యత్నరోగి భుజించు 'నాహారపదార్థములను శోష్టము నందే పాచకాన్ని పచింప జేసినను అయ్యది ప్రాయశముగ మలముగ నేర్పడునే గాని రసాదిధాతురూపముగ నొందజాలదు. ఐనను శ్రొత్తకుండలా నీరు నింపినయెడ కొంచె కొంచెముగ నీరును చెరుప్పుభంగి యాహారరసము ధాతువుల వ్యాపించి పోషింపకున్నను సూక్ష్మముగనైన దాని చెప్పచే ధాతువులు స్వల్పముగనైన నుండనోవును. దానివలన శరీరమునందలి యోజస్సు సూక్ష్మరూపముగనై యెండ గల్గును.

కావున అట్టి పరిస్థితియందు రక్తాదిధాతువులు తీణించుటచే చాల బలహీనుడైన రోగికి ఏరోగమునందైనను మలము బలకరమై యుండును. అందును యత్నరోగికి కేవలము మలమునే నాధారముగ జేసికొని ప్రాణముల నిలచి యుండును. కావున యత్న రోగికి మలమును కాపాడుట ప్రధానకృత్యము.

— రాజయత్నరూపోత్పత్తిక్రమము. —

మూ. రసః స్తోత్రః సు రుద్ధేషు స్వస్థానస్థో విపర్ధతే (విదహ్యతే),

స డార్ధ్వం కాసవేగేన బహురూపః ప్రవర్తతే.

43

జాయతే వ్యాధయః చాతః షడేకాదశ వా పునః,

యేషాం సంఘాతయోగేన రాజయత్నేతి కథ్యతే.

44

వ్యా. వైశేషిసరీతిగ రక్తాదిభాతువుల స్తోతోహర్గములు ప్రతోపము నొందిన వాతాది దోషములచే అడ్డగింపబడినప్పుడు ఆహారసారరూపమయిన రసము వెడల తెరువు లేక తనకు స్థానమైన హృదయమునందే జేరి వృద్ధినింది దగ్ధయొక్క వేగముచే వైకినెగొట్టబడి శిరస్సు మున్నగు స్థానములయందు వ్యాపించి రాజయత్నమునకు జెప్ప బడిన పీనసము మున్నగు పదునొకండు రూపములైన వ్యాధులనైనను, అందారిట్లైనను గల్గించును. అట్టి పదునొకండు వ్యాధుల రాశిరూపమైనది రాజయత్న మని పేర్కొన బడును.

—ॐ రాజయత్నమునందలి ఏకాదశ-షడ్రూపములు. ॐ—

మూ. కాసోఽంసతాపో వైస్వర్యం జ్వరః పార్శ్వశిరోరుజా,
 ఛర్దనం రక్తకఫయోః శ్వాసవర్షోగదోఽరుచిః. 45
 రూపాణ్యేకాదశైతాని; యత్క్షీణః పడిమాని వా,
 కాసో జ్వరః పార్శ్వశూలం సర్వవర్షోగదోఽరుచిః. 46

వ్యా. కాసము, అంసతాపము, స్వరభేదము, జ్వరము, పార్శ్వశూలము, తల నొప్పి రక్తమును వాంతియగుట, కఫము వాంతియగుట, శ్వాసము, మలబద్ధకము, అరుచి, ఈపదునొకండును యత్సర్వోగమునకు సంబంధించిన రూపములగును. లేక కాసము, జ్వరము, పార్శ్వశూల, స్వరభేదము, మలబద్ధకము, అరుచి, అనునీయారును రాజయత్నమునకు రూపములగును.

—ॐ రాజయత్నసాధ్య అసాధ్యవిభాగము. ॐ—

మూ. సర్వైర్ధైన్యైస్త్రిభిర్వాపి లిజ్జైత్తాంసబలక్షయే,
 యుక్తో వర్జ్యః; చికిత్సస్త్వ సర్వరూపోఽప్యతోఽన్యథా. 47

వ్యా. వైశేషిస రాజయత్నోగమునందు రోగికి శరీరమునందలి మాంసంబును, బలంబును, క్షీణించియున్నయెడ రాజయత్నము వైశేషిస పదకొండులక్షణములతో కూడియున్నను, అరులక్షణములతో కూడియున్నను, తుదకు మూడులక్షణములతో కూడి యున్నను అసాధ్యమగును గావున చికిత్సజేయక విడువందగును. అటుగాక రోగికి శరీరము మాంస-బలములను క్షీణించక యున్నయెడ తుదకు పదునొకండులక్షణములతో కూడి పూర్ణలక్షణమైన రాజయత్నోగంబు సాధ్యముగనుండును. కావున అట్టిపరిస్థితి యందు చికిత్సజేయందగును. (ఇచ్చట “త్రిభిః” అనుచోట వైశేషిస పదకొండులక్ష

ణములలో నేమూడు లక్షణములైన యున్నను అనియర్థము. కొందరు క్రిందజెప్పబడు “అంసపార్వ్యాభిలాపశ్చ” అనేదిలక్షణములు మూడును గ్రహింపదగునని చెప్పెదరు.)

— ౭౭ ప్రతిశ్ఛాయస్వరూపము, అన్వర్థత. ౭౭ —

మూ. ప్రాణమూలే స్థితశ్చైష్టా రుధిరం పిత్తమేవ వా,
మారుతాద్ధాతశిరసః మారుతం శ్చాయతే ప్రతి.

48

ప్రతిశ్ఛాయస్తతో ఘోరో జాయతే దేహకర్షణః,

వ్యా. వాతముచే పూరితమగు శిరస్సుకలవానికి ముక్కు మొదటనుండు శ్లేష్మం బైనను రక్తంబైనను శిరస్సుననుండు వాతమున కెదురుగ పైకిపోవును. దానివలన నియ్యది ప్రతిశ్ఛాయమని యన్వర్థముగ జెప్పబడును. ఇయ్యది మిక్కిలి క్రూరమై శరీరమును కృశింపజేయునది యగును.

— ౭౮ రాజయత్త్వపూర్వరూపముగ ప్రతిశ్ఛాయలక్షణము. ౭౮ —

మూ. తస్య రూపం శిరశ్శూలం గౌరవం ఘ్రాణవిప్లవః.

49

జ్వరః కాసః కఫోక్లేశః స్వరభేదోఽరుచిః క్లమః,

ఇద్వియాణామసామర్థ్యం యత్తా చాతః ప్రజాయతే.

50

వ్యా. తలనొప్పి, తలబరువుగనుండుట, గంధమును గ్రహించు ప్రాణేంద్రియ శక్తి నశించుట, జ్వరము, దగ్గు, నోట కఫమువెడలుట, స్వరభేదము, అరుచి, బడలిక, చక్షురాదీంద్రియములకు వానివాని పనులయందు సామర్థ్యము లేకుండుట, ఈలక్షణములు ప్రతిశ్ఛాయమునకు స్వరూపలక్షణములు. అట్టి ప్రతిశ్ఛాయమువలన యత్త్వ రోగము సంభవించును. (ఇయ్యది రాజయత్త్వమునకు పూర్వరూపముగ జెప్పబడిన ప్రతిశ్ఛాయలక్షణము. ఇట్టి రూపములతో గూడిన ప్రతిశ్ఛాయమువలన రాజయత్త్వము జనించునని భావము).

— ౭౯ రాజయత్త్వమునకు రూపమైన ప్రతిశ్ఛాయవివరణము. ౭౯ —

మూ. పిచ్ఛిలం బహులం విస్రం హరితం శ్వేతపీతకం,

కాసమానో రసం యత్క్షీ నిష్ఠీనతి కఫాఽనుగమ్.

51

వ్యా. యత్క్షీరోగముకలవాడు దగ్గునపుడు జిగటగను అధిక దుర్గంధముగను పసుపురంగు కల్గినదియు, లేక శ్వేతపర్ణంబైనను పచ్చని రంగునను కల్గినదియు నగు కఫమును రసధాతువులో గూడి నోట వెడలును. (ఘటింపబడినయాహారము పాచకాగ్నిచే పక్వమై దాన కల్గు నాహారసారరూపమైన రసము నిరుద్ధములగు ధాతుమార్గముల వెడలు

తెరవు లేక హృదయమునందు నిలచి కాసవేగముచే పైకి నెట్టబడి కఘరూపమైన నోటి నుండి వైజెప్పిన రంగులుకల్గి వెడలునని భావము.) ఇయ్యది “స ఊర్ధ్వం కాసవేగేన బహురూపః ప్రవర్తతే” అని నిర్దేశించిన రాజయత్త్వరూపమునకు వివరణము.

—●● రాజయత్త్వరూపమైన జ్వరస్వరూపము. ●●—

మూ. అంసపార్శ్వభితాపశ్చ సంతాపః కరపాదయోః,

జ్వరస్పర్శజగశ్చేతి లక్షణం రాజయత్త్వణః.

52

వ్యా. అంసముల (మూపుల) యందును ఇరుప్రక్కలయందును హస్తపాదముల యందును మంటతో శరీరమునందెల్ల వ్యాపించియుండు జ్వరము రాజయత్త్వరోగమునకు లక్షణమైయుండును. (రాజయత్త్వరూపముగ జెప్పబడినజ్వరము ఈలక్షణములు కల్గి యుండునని భావము.) కొందరు వైజెప్పిన అంసపార్శ్వభితాపము మున్నగు మూడు లక్షణములును రాజయత్త్వమునకు జెందినదని చెప్పెదరు. ఇది చక్రపాణిదత్తవ్యాఖ్యాన సప్తతము కాదు.

—●● స్వరభేదవివరణము. ●●—

మూ. వాతాత్పిత్తాత్కఫాద్రక్తాత్ కాసవేగాత్సవీనసాత్,

స్వరభేదో భవేత్; వాతాద్రూఢః టామశ్చలః ఖరః,

53

తాలుకణ్ఠపరిస్థోషః పిత్తాద్వక్తుమసూయతే,

కఫాద్భేదో విబన్ధశ్చ స్వరః ఖురఖురాయతే.

54

సన్నో రక్తవిబన్ధత్వాత్ స్వరః కృచ్ఛాచ్ఛ్రివర్తతే,

కాసాతియోగాత్ కషణః (కరుణః), వీనసాత్ కఫవాతికః

55

పార్శ్వశూలం త్వనియతం సజ్జోచాయాసలక్షణం,

శిరశ్శూలం ససంతాపం యక్షిణస్యాత్ సగౌరవమ్.

56

వ్యా. వాతము, పిత్తము, కఫము, రక్తము, కాసవేగము, వీనసము, అనునీకారణములచే స్వరభేదము సంభవించును. అందు వాతముచే జనించిన స్వరభేదమున కంఠస్వరము కటువుగను హీనముగను చంచలముగను (వణకుకల్గియు), కఠినముగను ఉండును. పిత్తమున జనించిన స్వరభేదమున తాలువులయందును కంఠమునందును తాపము కల్గి మాట్లాడుటకును ఇచ్చు లేకుండును. కఫమున జనించిన స్వరభేదమున కంఠస్వరము అడ్డపడి మంద్రముగ కంఠమున గురుగురయనుశబ్దము కల్గి వెడలును. రక్తముచే జనించిన స్వరభేదమున రక్తము అడ్డగించబడియుండుటవలన కంఠస్వరము మిక్కిలి కష్టముచే వెడ

లును. కానవేగమున కల్గినస్వరభేదమున మిక్కిలి దీనస్వరముగ నుండును. వీనసమున బుట్టిన స్వరభేదమున వైశేష్యబడిన కఫవాతలక్షణములు కల్గియుండును. నియమము లేక ప్రక్కలయం దొకప్పుడు ముడుచుకొనినట్లును ఒకప్పుడు లాగబడినట్లు నుండును. మరియు రాజయత్నము త్రిదోషజము కావున వాతముచే తలనొప్పియు పిత్తముచే సంతాపంబును, కఫముచే భారముగను ఉండును.

— ౧౭ రక్తమిశ్రకఫము వాంతియగుటకు వివరణము. ౧౭ —

మూ. అభినన్నే (అతిఖిన్నే) శరీరే తు యత్క్లిణో విషమాశనాత్,
కణ్ఠాత్ప్రసృతతే రక్తంశ్లేష్మో చోత్థిక్ష్మప్తసంశ్చితః. 57
వ్యా. యత్ప్రసృతతే విషమాశనము (భోజనవిధియందు జెప్పిన నియమము నతిక్రమించి భుజించుట)వలన శరీరము మిక్కిలి కృశించి యున్నపుడు కఫము సంచితమై పైకి వెడల నున్నపుడు రక్తముతో కూడ మిశ్రమై నోటినుండి వెడలును. (ఇది “సరక్తం కఫమన్యతి” అనులక్షణమునకు వివరణము.)

— ౧౮ రక్తము వాంతియగుటకు వివరణము. ౧౮ —

మూ. రక్తం విబద్ధమార్గత్వాత్ మాంసాదీన్నానుపద్యతే(న్నోపపద్యతే)
ఆమాశయస్థముట్క్లిష్టం బహుత్వాత్కణ్ఠమేతి చ. 58
వ్యా. శరీరమునందలి రక్తము మాంసాదిధాతువులయందు రక్తము ప్రవేశించు మార్గములు వాతకఫములచే నడ్డగింపబడుటవలన వెడలుతెరవు గానక ఆమాశయముననే యుండి వృద్ధినింది మిక్కిలుటమై యుండుటంజేసి పైకి ఎగదట్టి కంఠమున జేరి పమన రూపముగ బైటవెడలును.

— ౧౯ శ్వాసవిడ్డేదవివరణము. ౧౯ —

మూ. వాతశ్లేష్మవిబద్ధత్వాదురసః శ్వాసమృచ్ఛతి,
దోషైరుపహతే చాగ్నో సపిచ్ఛమతిసార్యతే. 59
వ్యా. వాతకఫములు రొమ్మనజేరి శ్వాసము వెడలుమార్గము నడ్డగించి యుండుట వలన తీవ్రముగ శ్వాసము వెడలును. దోషములచే జాతరాగ్ని ప్రతిహతమై మందగించియుండుటవలన ఆహారము చక్కగ జీర్ణించక జిగురుగ నుండుమలము అధికముగ వెడలును.

— ౨౦ అరోచకవివరణము. ౨౦ —

మూ. పృథగ్దోషైః సమస్తైర్వా జిహ్వోహృదయసంక్రితైః,
జాయతేరుచిరాహారే ద్విష్టైరర్థైశ్చ మానసైః. 60

కషాయతి క్తమధురై ర్విద్యాన్ముఖరసైః క్రమాత్,

వాతాద్వైరరుచిం జాతాం మానసీం దోషదర్శనాత్. 61

వ్యా. వాతాదిదోషములు వేరువేరుగ నైనను, కలసియైనను, ప్రకోపమునొంది నాలుకయందును, హృదయమునందును చేరి అరోచకమును కల్పించును. మరియు మనస్సుకు విరుద్ధమై యింపుగాని యాహారములచే గూడ అరుచి కల్గును. అందు వాతముచే కల్గిన అరుచియందు నోరు వగరుకల్గియు, పిత్తారుచియందు చేదుగను కఫారుచియందు తీసి కల్గియు నుండును. మనస్సునంబంధమైన అరోచకమున ఆహారపదార్థములయందు మనస్సుకు ద్వేషము పుట్టును. (ఇచ్చట వాతపిత్తకఫములచే వేరువేరుగ జనించుటచేతను, త్రిదోషనన్ని సాతముచే జనించుటచేతను అరోచకము నాల్గు తెరంగు లుండును. ఈ నాల్గిటియందును మనస్సుకింపుగాని యాహారపదార్థములను నేనించుట అరోచకమునకు కారణములగును. చికిత్సాప్రకరణమున ఈతంత్రకారుడును “చాతురో రోచకాన్ హన్యుః వాతాద్యైకజనర్కజాన్” అనువాక్యముచే ఏకదోషసాన్ని సాలికభేదముచే నాల్గు విధములుగనే చెప్పిరి.)

—ॐ ఛర్ది (వాంతి) వివరణము. ॐ—

మూ. అరోచకాత్కాసవేగాద్దోషోజ్జ్వేల శాద్భయాదపి,

ఛర్దిర్యా సా వికారాణామన్యేషామప్యుపద్రవః. 62

వ్యా. అరోచకమువలనను, దగ్గుయొక్క వేగమువలనను, దోషోజ్జ్వలమువలనను భయమువలనను, కల్గిన ఛర్ది(వాంతి)రాజయత్క్షరోగమున కొక్కదానికే గాక యితరము లగు వెక్కిళ్లు మున్నగు రోగములకుకూడ నుపద్రవముగ నేర్పడును.

—ॐ రాజయత్క్షచికిత్సాక్రమము. ॐ—

మూ. సర్వస్త్రిదోషజో యత్క్షా దోషాణాం తు బలాబలం,

పరీక్ష్యావస్థితం వైద్యః శోషిణం సముపాచరేత్. 63

ప్రతిశ్శాయే శిరఃశూలే కాసే శ్వాసే స్వరక్షయే,

పార్శ్వశూలే చ వివిధాః క్రియాః సాధారణీః శ్రుణు. 64

వ్యా. రాజయత్క్షము లన్నియు త్రిదోషప్రకోపముననే గల్గును. అందు వాతాది దోషములయొక్క తారతమ్యముచే బలాబలమును నిర్ణయించి రోగియొక్క అవస్థాభేదమునుపట్టి చికిత్సజేయవగును. అందప్రతిశ్శాయము, శిరఃశూలము, కాసము, శ్వాసము, స్వరక్షయము, పార్శ్వశూల, అనునీయుపద్రవములయందు చేయదగిన వేరువేరు చికిత్స

లును, సాధారణచికిత్సలును, ఈక్రింద వివరింపబడును. ఇచ్చట ప్రతిశ్వాసాయాదుల నారింటికి వేరువేరు చికిత్సలును అన్నిటికి చేరిన చికిత్సలును, ఈక్రింద వివరింపబడునని “వివిధా క్రియా సాధారణీ” అనుపదములచే సూచింపబడినవి.

❧ రాజయత్నమున పీనసాదుల చికిత్స. ❧

మూ. పీనసే స్వేదమభ్యజ్ఞం ధూమచూలేపనాని చ,
పరిషేకావగాహంశ్చ యావకం (సానకం) వాట్యమేవ చ. 65
లవణాఘ్నకటూష్ణాంశ్చ రసాన్ స్నేహోపబృంహితాన్,
లావతిత్తిరిదతుణాం వర్తకానాం చ కల్పయేత్. 66
సపిప్పలీకం సయవం సకులత్థం సనాగరం,
దాడిమామలకోవేతం స్నిగ్ధమాజం రసం పిబేత్. 67
తేన షడ్వినివర్తంతే వికారాః పీనసాదయః,

వ్యా. రాజయత్నరోగమునందు పీనసము శమించుటకు స్వేదమును అభ్యంగనము, ధూమపానము, లేపనములు, స్నానము, అవగాహస్నానము, యవాన్నము వీనిని సేవించుట ఉత్తమము. మరియు లవణాఘ్నకటూరసములను, ఉష్ణవీర్యపదార్థములను, లావుకపిట్ట, తీతు కపిట్ట, కోడి, వెలిచపిట్ట, అనునీజంతువులమాంసములను, నెయ్యి మున్నగు స్నేహద్రవ్యములచే సంస్కరించి ఆహారమున కుపయోగింపబడును.

మరియు పిప్పళ్లు, యవలు, ఉలవలు, శొంఠి, దానివృరసము, ఉసిరికకాయలు, వీనిచే స్నేహద్రవ్యములతో సంస్కరించబడిన మేకమాంసరసమును సేవించవలయును. వీనివలన పీనసము, శిరఃశాలము మున్నగురాజయత్నోవద్రవము లారును శమించును.

❧ యత్నరోగమున యూషాదులు. ❧

మూ. మూలకానాంకులత్థానాంయూషైర్వా సూపకల్పితైః(సంస్కృతైః)
యవగోధూమశాల్యనైః యథాసాత్వ్యముపాచరేత్,
పిబేత్ప్రసాదం వారుణ్యా జలం వా పాంచమూలికమ్. 69
ధాన్యనాగరసిద్ధం వా తామలక్యాథ వా శృతం,
పర్ణినీభి శ్చతస్పృభిస్తేన చాన్నాని కల్పయేత్. 70

వ్యా. ముల్లంగి, ఉలవలు, వీనియూషములను విధ్యుక్తప్రకారము సంస్కరించి సిద్ధముచేసి, యవాన్నమునైనను గోధూమాన్నమునైనను ఎఱ్ఱవరిబియ్యపు అన్నము

నైనను నైజెప్పిన యూషములతో జేర్చి రోగియొక్క సాత్త్వమునకు తగినట్లు భుజింప జేసి యుపచరింపవలెను. మరియు వారుణియను మధ్యమయొక్క లేటనైనను, పంచ మూలకషాయమునైనను త్రాగవలెను.

మరియు దనిమూలు, శుంఠి, ఈరెండిటి కషాయముచేనైనను, నేలఉసిరిక కషాయముచేనైనను, ప్లిసీచతుష్టయమును (నేలపొన్న, కోలపొన్న, కారుపెసర, కారు మినుప) చేర్చి సిద్ధము చేయబడిన కషాయముచేనైనను సిద్ధము చేయబడిన యన్నమును యక్షరోగికి పెట్టవగును.

❀ శిరశ్శూలాదులయందు సంకరాదిస్వేదవిధులు. ❀

- మూ. కృసరోత్కూరి కామాషకులుత్థయవపాయనైః,
సజ్కరస్వేదవిధినా కణ్ఠం పార్శ్వమురశ్మిరః. 71
- స్వేదయేత్ పత్రభజ్జేన శిరశ్చ పరిషేచయేత్,
బలాగుడూచీమధుకశృత్తైర్వా వారిభిస్సుఖైః. 72
- బస్తమత్యశిరోభిర్వా నాడీస్వేదం ప్రయోజయేత్,
కణ్ఠే శిరసి పార్శ్వే చ పయోభిర్వా సవాతికైః. 73
- ఔదకానూపమాంసాని సలిలం పాఞ్చమూలికమ్,
సన్నేహమారనాశం వా నాడీస్వేదే ప్రయోజయేత్. 74
- జీవంత్యాః శతపుష్పాయాః బలాయా మధుకస్య చ,
వచాయా వేసవారస్య విదార్యా మూలకస్య చ. 75
- ఔదకానూపమాంసానాముపనాహః సుసంస్కృతాః,
శస్యంతే సచతుస్సేహాః శిరఃపార్శ్వంసహులినామ్. 76

వ్యా. కృసరము (నువ్వులు బియ్యము ఉద్దివప్స ఈమూడిటిని చేర్చి చేయబడిన ఫులగము), రొట్టెలు, ఉద్దివప్స, యవలు, పాయసము, వాతహరములగు తిగుట్లు, వీని చేత సంకరస్వేదవిధి ప్రకారము కంఠ ప్రదేశమునను ప్రక్కలయందును రొమ్ముపైని శిరస్సు నందును చెమట పుట్టించవలెను.

మరియు చిట్టాముట్టి, తిప్పతీగ, అతిమధురము (ఇష్టపట్ట), వీనికషాయముచే నుభోష్ణముగ శిరస్సుపై తడవవలెను. మేకపాతుకలనైనను చేపలతలలనైనను నీళ్లుబోసి కాచి యానీటిచే విధ్యుక్తప్రకారము నాడీస్వేదము చేసి, గొంతు శిరస్సు పార్శ్వములు ఈశలములయందు ఆచి బట్టించి చెమట పుట్టించవలెను. మరియు జలజంతువులమాంస

మును, అనూవజంతువులమాంసములను, పంచమూలకహాయమును, స్నేహముతో గూడిన గంజిని, వీనిలో దేనినైనను నాడిస్వేదమున కుపయోగించవలెను. మరియు—పాలకూర, సదాప, చిట్టాముట్టి, అతిమధురము, (లేక ఇప్ప), వస, వేసవారము, నేలగుమ్మడి, ముల్లంగి, వీనిలో దేనినైన కహాయము కాచి నాడిస్వేదమున కుపయోగించవలెను. జల జంతువులమాంసమును అనూవజంతువులమాంసములను విధ్యుక్తప్రకారము సంస్కరించి యువనాహస్వేదమున కుపయోగించవలెను. మరియు నువనాహమునకు నెయ్యి నూనె జన (మూలగ) నుజ్జ అనునీ స్నేహచతుష్టయముచేత శిరస్సు పార్శ్వములు భుజశిరస్సులు ఈయవయవములయందు శూలకలవారికి ఉపనాహము చేయుటకు చాల ప్రశస్తము.

—యత్తమున కల్గు శిరశ్శూలాదులయందు లేవనములు. —

మూ. శతపుష్పా సమధుకం కుప్థం తగరచంద్రనే,
అలేపనం స్యాత్ సఘృతం శిరఃపార్శ్వస్సశూలనుత్. 77

బలా రాన్నా తిలాః సర్పిః మధుకం నీలముత్పలం,
పలజ్జమా దేవదారు చంద్రనం కేసరం ఘృతమ్ 78

వీరా బలా విదారి చ కృష్ణగఢా పునర్నవా,
శతావరీ పయస్యా చ కత్త్రణం మధుకం ఘృతమ్. 79

చత్వార ఏతే శ్లోకాః ప్రదేహః పరికీర్తితాః,

శస్తాస్సంస్మృప్తదోషాణాం శిరః పాగ్భాస్సంసశూలినామ్. 80

వ్యా. సదాప, అతిమధురము, చెంగలవొడ్డు, గ్రంథితగరము, చందనము, వీని నన్నిటిని నూరి నేలిలో కలిపి పట్టువేసినచో రాజయత్తమున కల్గిన శిరశ్శూలంబును పార్శ్వశూలంబును అంసశూలంబును నివర్తించును.

మరియు—చిట్టాముట్టి, సన్నరాష్ట్రము, నువ్వులు, అతిమధురము, నల్లకలువలు, వీనినన్నిటిని నూరి నేలిలో కలిపి పట్టుబెట్టినను;

పల్లెరు, దేవదారు, చందనము, నాగకేసరములు, వీనిని నూరి నేలిలో కలిపి పట్టు వేసినను; తీరకాకోళి, చిట్టాముట్టి, నేలగుమ్మడిగడ్డ, మునగపట్ట, వీనిని నూరి నేలిని గలిపి పట్టువేసినను; పిల్లిపీచర, తీరకాకోళి, కామంచిగడ్డి, అతిమధురము, వీనిని నూరి నేలితో కలిపి పట్టువేసినను, శిరశ్శూలము పార్శ్వశూలము, అంసశూలములు హరించును. మరియు వైని నొక్కొక యర్థశ్లోకముచే జెప్పబడిన నాల్గుయోగములును దోషనంస్కరముచే గల్గిన శిరశ్శూలాదులయందును పట్టువేయుటకు చాల ప్రశస్తములు.

— రాజయత్స్య మున శిరశ్శూలాదులయందు రక్తమోక్షణము. —

మూ. శృంగాలాబుజతాకోభిః ప్రదుష్టం వ్యధనేన వా,
శిరఃపార్శ్వంసశూలేషు రుధిరం తస్య నిర్హరేత్. 81

వ్యా. శిరస్సునందును పార్శ్వములయందును అంశప్రదేశమునను తీవ్రమైన శూల (నొప్పి) కల్గినప్పుడు ఆ ప్రదేశమునందు విధ్యుక్తప్రకారము సిరావ్యధనము చేసి (కాటు బెట్టి) దుష్టరక్తమును కొమ్ములచేనైనను, సారకాయబుట్టులచేనైనను, జెలగలచే నైనను వెడలించవలెను.

ఇచ్చట శరీరమునందలి రక్తము పిత్తముచే దుష్టమైనయెడ జెలగల గరిపించియు, కఫముచే దుష్టమైనరక్తమును సారకాయబుట్టుచేతను, వాతముచే దుష్టమైనరక్తమును కొమ్ముచేతను పీల్చి విధ్యుక్తప్రకారము వెడలించవలెనని యెరుంగునది. ఈవిషయము స్థలాంతరమున నిట్లు చెప్పబడినది:—“పిత్తాన్వితం జతాకోభిః, అలాబ్దా తు కఫాన్వితమ్, శోణితం వాతదుష్టం తు విహణేనాశు నిర్హరేత్.”

— శిరశ్శూలాదిహరప్రలేపములు. —

మూ. ప్రదేహస్పృశ్యతశ్చేష్టః పద్మకోశీరచన్దనైః,
దూర్వామధుకమజ్జిష్ఠా కేసరైర్వాఘృతాప్లుతైః. 82
ప్రపాణ్డరీకనిర్దణ్డీ పద్మ కేసరముత్పలం,
(ప్రపాణ్డరీకం పద్మస్య కేసరం నీలముత్పలం)
కశేరుకాః పయస్యా చ ససర్పిష్కం ప్రలేపనమ్. 83

వ్యా. పద్మకము, పట్టివేళ్లు, చందనము, వీనిని మెత్తగ నూరి అవునేతిలో కలిపి పూయుట మిగుల శ్రేష్ఠము. మరియు తెల్లనిగరిక, అతిమధురము, మంజిష్ఠి, నాగకేసరములు, వీనిని నూరి నేతిలో కలిపి యైనను పట్టువేయవలెను. పుండరీకమగు గంధద్రవ్యము; నల్లవావీలి, తామరపువ్వులయందలి కేసరములు, నల్లకలువలు, నమ్మదుంప (దీనిని నిమ్మటాయి యని సామాన్యులు చెప్పెదరు), తీరకాశి, వీనిని నూరి నేతిలో కలిపి పూయవలెను. (ఇచ్చట దట్టముగ పట్టువేసిన ప్రదేహమనియు; కొంచెము వలచగ పట్టుబెట్టిన ప్రలేపమనియు భేదము నెరుంగునది.)

— రాజయత్స్య మున అభ్యంగము, పరిషేకము. —

మూ. చన్దనాద్యేన తైలేన శతధాతేన సర్పిషా,
అభ్యజ్ఞః పయసా నేకః శస్త్రశ్చ మధుకామ్బునా. 84

మూహేంద్రేణ సుశీలేన చన్దనాదిఘృతేన వా,
పరిషేకః ప్రయోక్తవ్యః ఇతి సంశమనీ క్రియా.

85

వ్యా. చందనాదితైలముచేసినను శతధౌతఘృతముచేసినను శరీరమున కభ్యంగ నముచేయనగును. మరియు అతిమధురమునుచేర్చి శీతకషాయముగ జేసి పాలతో గూర్చి పరిషేకముచేయుట చాల మంచిది. లేక చల్లగనుండు మూహేంద్రజలము(వర్షోదకము)చే సినను, చందనాదిఘృతముచేసినను, పరిషేకము చేయనగును. (పరిషేకమన జలాదు లచే శరీరమును తడుపుట యని యర్థము) ఇంతదనుక చెప్పబడినది సంశమనరూపచికిత్స.

❧ రాజయజ్ఞమున వమనవిరేచనవిధి. ❧

మూ. దోషాఽధికానాం వమనం శస్యతే సవిరేచనం,
స్నేహస్నేదోపపన్నానాం సస్నేహం యన్నకర్శనమ్.

86

శోషీ ముఞ్చతి గాత్రాణి పురిషస్రంసనాదపి,
అబలావేక్షణీం మాత్రం కిం పునః యో విరిచ్యతే.

87

వ్యా. రాజయజ్ఞమునందు దోషములు మిక్కిలి ప్రబలములై వైశిష్ట్యమున శమన ములచే శమించకున్నయెడ వానికి విధ్యుక్తప్రకారము తొలుత స్నేహస్నేదముల జేయించి శరీరమును కృశింపజేయక చెడగొట్టకయుండు వమనవిరేచనౌషధములతో దోషానుగూఢ ముగ స్నేహాద్రవ్యములను చేర్చి యట్టి మృదువగు నౌషధముచే వమనవిరేచనముల చేయించవలెను.

క్షయరోగపీడితుడు సాధారణముగ పురిషము కొంచెమధికముగ వెడలినను ఓరువ జాలక శరీరమును పదలి మృతినందును. అట్లుండ శరీరబలమునకన్న నధికముగ విరేచనము లైనచో వానిపరిస్థితి నేమని చెప్పనగును; కావున రోగియొక్క శరీరమునకు హానిని కల్గినీయక మృదు వీర్యములగు నౌషధములచేత యక్షరోగికి దోషము లుత్కృటములుగ నున్నపుడు యుక్తియుక్తముగ వమనమునైనను విరేచనమునైనను చేయించవలెనని భావము.

❧ { యజ్ఞరోగమున కానశ్వాసాదిహరసిద్ధయోగములు, } ❧
{ అందు నస్యమునకు బలాది-ప్రపాణ్డరీకాదిఘృతములు. }

మూ. యోగ్యాస్సంశుద్ధకోషానాం కానే శ్వాసే స్వరక్షయే,
శిరఃపార్శ్వాన్వంసశూలేషు సిద్ధానేతాః ప్రయోజయేత్.

88

బలావిదారిగన్ధాద్యైః విదార్యా మధుకేన వా,
సిద్ధం సలవణం సర్పిః నస్యం స్యాత్సర్వము త్తమమ్. 89

ప్రపౌణ్డరీకం మధుకం పిప్పలీ బృహతీ బలా,
క్షీరం సర్పిశ్చ తత్సిద్ధం స్వర్యం స్యాన్నావనం పరమ్. 90

శిరఃపార్శ్వంసశూలఘ్నం కాసశ్వాసనిబర్హణమ్,
ప్రయుజ్యమానం బహుశో ఘృతం చోత్తరభక్తికమ్. 91

వ్యా. పైజెప్పిన వమనవిరేచనాదియోగములవలన పరిశుద్ధమయిన కోష్ఠముగల రాజయత్నరోగముగలవారికి కానము, శ్వాసము, స్వరక్షయము, శిరఃశూలము, పార్శ్వశూలము, అంశశూలము, అనునీయుపద్రవములయందు నీక్రింద జెప్పబడు సిద్ధయోగములను ప్రయోగించునది:—చిట్టాముట్టి,విదారిగంధాదిగణమున చెప్పబడిన పళ్ళములములను చేర్చియైనను; నేలగుమ్మడి, అతిమధురము, వీనిని చేర్చియైనను; సిద్ధము చేయబడిన ఘృతమున నైంధవలవణము కొద్దిగ జేర్చి నశ్యము జేసినచో స్వరభేదము హరించి కంఠ స్వరమును చక్కబరచును.

మరియు పుండరీకమును గంధద్రవ్యము, అతిమధురము, పిప్పళ్లు, వాకుడువేరు, చిట్టాముట్టి, వీనినిన్నిటిని కల్కముచేసి పాలును జేర్చి సిద్ధముచేయబడిన ఘృతమును నశ్యము చేసినయెడ శిరశ్శూలము, పార్శ్వశూలము, కాన-శ్వాసములు, వీనిని హరించును. మరియు, పైజెప్పిన ఘృతమును భోజనానంతరము వలుమారు నేవించినచో శిరఃశూలాదిరోగములు నశించును.

—ॐ రాజయత్నమున దశమూలాదిఘృతప్రయోగము. ॐ—

మూ. దశమూలేన పయసా సిద్ధం మాంసరసేన చ,
బలాగర్భం ఘృతం సద్యో రోగానేతాన్ప్రబాధతే. 92

భక్తసోఽపరి మధ్యే వా యథాగ్న్యభ్యవచారితం,
రాన్నాఘృతం వా సక్షీరం సక్షీరం వా బలాఘృతమ్. 93

వ్యా. దశమూలకషాయమును ఆవుపాలను మాంసరసమును బలాకల్కమును చేర్చి ఘృతపాకవిధిప్రకారము వక్ష్యము చేయబడిన ఘృతమును భోజనోత్తరకాలమునందైనను భోజనమధ్యకాలమునందైనను జాతరాగ్నికనుగుణముగ మాత్రను కల్పించి త్రాగినచో రాజయత్నమున కల్గిన శిరశ్శూలాదులు అప్పుడే శీఘ్రముగ నివర్తించును. (ఇచ్చట దశమూలకషాయంబును పాలును మాంసరసంబును చేరి ఘృతమునకు నాల్గింత

లును, బలాకల్పము ఘృతమునకు నాల్గవపాలు నుండునట్లు చేర్చి ఘృతపాకవిధి ప్రకారము సిద్ధముచేయనగును. లేక “దశమూలేన పయసా” అని విశేషణముగ జేర్చునెడ దశమూలముల జేర్చి కాచబడిన పాలును, మాంసరసంబును ద్రవముగ జేర్చవలెనని యర్థము. ఈరెండుద్రవములును సమభాగములుగ జేరి ఘృతమునకు నాలుగింతలుగ నుండవలెను.)

మరియు కాసచికిత్సితమున చెప్పబడు రాస్నాఘృతమునైనను, రాస్నాక్షీరమునైనను, వాతరక్తచికిత్సితమున జెప్పబడు బలాఘృతమునైనను బలాక్షీరమునైనను వైశిష్ణిని విధముగ భోజనానంతర, భోజనమధ్యకాలములయందు అన్నిబలానుసారముగ నేవించినను పైజెప్పబడిన శిరశ్శూలాదులు నివర్తించును.

(ఇచ్చట కాసచికిత్సితమున “ద్రోణేఽపాం సాధయేద్రాస్నాం.....సప్తిహోర్థా నిలాఙ్ జయేత్.” (చర-చి-అ-గ-౧-శ్లో ౪౩-౪౬) అని చెప్పబడు రాస్నాదిఘృతక్షీరయోగములను; వాతరక్తచికిత్సితమున “బలా శతావరీ రాస్నా... వాతార్తిఘ్నం శృతం పయః.” (చి-అ-౨౯-శ్లో-౧౧) అని చెప్పబడిన బలాక్షీరమును; “బలామలిబలాం మేదాం.....కామలాజ్వరనాశనమ్.” (చి-అ-౨౯-శ్లో-గీ-౧౦) అని చెప్పబడు బలాఘృతయోగమును “రాస్నాఘృతం వా.....బలాఘృతం” అను వాక్యముచే గ్రహింపనగును. లేక వైశిష్ణిని రాస్నాఘృతమును ఊరముతో జేర్చియైనను, బలాఘృతమును ఊరముతో జేర్చియైన నుపయోగింపవలెనని యర్థము.)

—౧౭ కాసాదిహరలేహ-స్వేదములు. ౧౭—

మూ. లేహాఙ్ కాసాపహాఙ్ స్వర్ణాన్యాన్యసహిక్కానిబర్హిణాఙ్,
శిరఃపార్శ్వనిసకూలఘ్నాన్ స్నేహంశ్చాతః పరం శృణు. 94

వ్యా. కాసము, స్వరభేదము, ఎక్కిళ్లు, శిరశ్శూలము, పార్శ్వశూలము, అంశశూలము, ఈయేడిటిని శమింపజేయు లేహములును, తైలఘృతాదిస్నేహములును ఈ క్రిందజెప్పబడును.

—౧౮ ఖర్జూరాదిఘృతావలేహము. ౧౮—

మూ. ఘృతం ఖర్జూరమృద్ధ్వీకాశర్కరాక్షౌద్రసంయుతం,
సపిప్పలీకం వైస్వర్యకాసశ్వాసజ్వరాపహమ్. 95

వ్యా. ఖర్జూరపుకాయలు, ద్రాక్షపండు, శర్కర, ఈమూటిని ఘృతమున జేర్చి అందు తేనెను, పిప్పలిచూర్ణమును చేర్చి నేవించినచో స్వరభేదమును దగ్గును, శ్వాసమును హరించును.

—౧౭ దశమూలక్షీరఘృతము. ౧౬—

మూ. దశమూలశృతాత్మీ రాత్ సర్పిర్యదుదియాన్నవం,

సపిప్పలీకం సత్కౌద్రం తత్పరం స్వరబోధనమ్.

96

వ్యా. దశమూలములను చేర్చి ఆవుపాలను కాచి దానినుండి వెన్నయైత్తి కాచి ఆత్మనేతియందు పిప్పలిచూర్ణమును, లేనను కలిపి సేవించినచో, గొంతురాపును, శిరస్సుల, పార్శ్వశూల, అంసశూలములను, కాసశ్వాసములను జ్వరమును హరించును.

—౧౮ పంచమూలక్షీరఘృతము. ౧౭—

మూ. శిరఃపార్శ్వంసశూలఘ్నం కాసశ్వాసజ్వరాపహం,

పఞ్చభిః పఞ్చమూలై ర్వా శృతాద్యదుదియాద్ఘృతమ్.

97

వ్యా. ఐదువిధములగు పంచమూలముల గణద్రవ్యముల జేర్చి పాలను కాచి యాపాలను చిలికి వెన్న తీసి నెయ్యిచేసి, అందు వైజెప్పినరీతిగ లేనను పిప్పలిచూర్ణమును కలిపి సేవించినచో వైజెప్పబడిన స్వరభేదాదులారను శమించును.

—౧౯ పంచమూలఘృతము. ౧౮—

మూ. పఞ్చనాం పఞ్చమూలాలానాం రనే క్షీరచతుర్ధశై,

సిద్ధం సర్పిర్యయత్యేతద్యత్క్షణః సప్తకం బలమ్.

98

వ్యా. మరియు వైజెప్పబడిన పంచమూలఘనచకము చేర్చి కాచబడిన పాలనుండి తీయబడిన నేతిని ఐదువిధములైన పంచమూలములను కషాయము కాచి యాకషాయమును మూడుపాళ్లును ఒకపాలు క్షీరమును (ఈద్రవమునకు నాల్గవవంతు వైజెప్పినఘృతమును) చేర్చి ఘృతపాకవిధి ప్రకారము పక్వముచేసి యాఘృతమును అగ్నిబలానుసారము సేవించినయెడ రాజయత్క్షమున కల్లలక్షణము లేడును శమించును. (ఇచ్చట ఘృతమునకు సమభాగము పాలును క్వాథము మూడుభాగములును చేరి ఘృతమునకు ద్రవము చతుర్థణ మగునని యెరుంగునది. ఈవిషయము తంత్రాంతరమున నిట్లున్నది:—“దశమూల శృతాత్ క్షీరాజ్జాతం సర్పిర్యవం పిప్పలీమధుఘృతం యత్, పఞ్చపఞ్చమూలకక్వధి తాదుత్థితం యత్ త్రిభాగక్వధితతుల్యపయస్కం పక్వమ్.” మరియు ఎక్కిళ్లు రాజయత్క్షరూపముల జేరకున్నను నుపద్రవరూపమని యిచ్చట చేర్చబడినది.)

—౨౦ కొన్ని లేహములు. ౧౯—

మూ. ఖర్జూరం పిప్పలీ ద్రాక్షా పథ్యా శృణ్గీ దురాలభా,

త్రిఫలా పిప్పలీ ముస్తం శృణ్గాటగుడశర్కరాః.

99

వీరా శతీ పుష్కరాఖ్యం సురసశ్శర్కరా గుడః,

నాగరం చిత్రకో లాజాః పిష్పల్యామలకం గుడః.

100

శ్లోకార్థైర్విహితానేతాన్ లిహ్యన్నా మధుసర్విషా,

కాసశ్వాసాపహాన్ స్వర్యాన్ పార్శ్వశూలాపహంస్తథా. 101

వ్యా. ఖర్జూరపుకాయలు, పిష్పళ్లు, ద్రాక్షపండు, కరకకాయలు, కర్కాటకశృంగి; ఇవి చేరి యొకయోగము; దూలగొండి, త్రిఫలములు, పిష్పళ్లు, తుంగగడ్డలు, పొత్తిగడ్డ, బెల్లము, చక్కెర ఇవి యన్నియు చేరి యొకయోగము; క్షీరకాశీళి, కచోరములు, పుష్కరమాలము, నల్లతులసి, చక్కెర, బెల్లము, ఇవి యొకయోగము; శుంఠి, చిత్రమూలము, పరిపేలాలు, పిష్పళ్లు, ఉసిరికకాయలు, బెల్లము, ఇవి చేరి యొకయోగము; ఇత్తైరంగున నొక్కొక శ్లోకార్థముచే జెప్పబడిన యైదుయోగములను వేరువేరుగ చూర్ణముచేసి తేనెను నేతిని కలిపి నేవించినచో నొక్కొకటియు కాస-శ్వాస-పార్శ్వ శూలముల హరించును. గొంతురాపు మాని కంఠస్వరము చక్కబడును.

—ॐ ఉయములకు సితోపలాదిచూర్ణము. ॐ—

మూ. సితోపలాం తుగాక్షీరీం పిష్పలీం బహులాం త్వచం,

అన్త్యాదూర్ధ్వం ద్విగుణితం లేహయేన్మధుసర్విషా.

102

చూర్ణితం ప్రాశయేత్ వా తత్ శ్వాసకాసకఫాతురం,

(శ్వాసకాసజ్వరాపహమ్.)

సుప్తజిహ్వైరోచకినం అల్పాగ్నిం పార్శ్వశూలినమ్.

103

వ్యా. శీనాకల్పండ, తపక్షీరి (వెదురువ్వు), పిష్పళ్లు, ఏలకులు, దాల్చినీచెక్క, వీనిని కడవనుండు దాల్చినీచెక్కనుండి పైకి యొక్కొకదానిని విలూమముగ రెండింతలు చేర్చి చూర్ణము చేసి అందు నేతిని తేనెను కలిపి నేవించినచో శ్వాసకాసములు, కఫము, నాలుక మొద్దుబారియుండుట, ఆరోచకము, అగ్నిమాంద్యము, ప్రక్కనొప్పి, ఇవి యన్నియు నిష్క్రమించును. (ఇచ్చట దాల్చినీచెక్క యొకభాగంబును, రెండుభాగములు ఏలకులును, నాల్గుభాగములు పిష్పళ్లును, వెదురువ్వు ఎనిమిదిభాగములు, శీనాకల్పండ పదునారుభాగములును చేర్చవలెను.)

—ॐ వాశా-శతావరీఘ్నములయొకయోగము. ॐ—

మూ. హస్తపాదాబ్జదాహేషు జ్వరే రక్తే తథోర్ధ్వగే,

వాశాఘ్నతం శతావర్యా సిద్ధం వా పరమం హితమ్.

104

వ్యా. హస్తములయందును పాదములయందు తాపము కల్గినను, జ్వరమునందును, నోట రక్తము వెడలుచున్నను, రక్తపిత్తచికిత్సితమున జేప్పబడిన వాసాఘృతమునైనను, యోనివ్యాపచ్ఛికిత్సితమున చెప్పబడు శతావరీఘృతమునైనను సేవించుట చాల హితకరము.

రక్తపిత్తచికిత్సితమున “వాసాం సశాఖాం...ఆశ్వేప నిహన్తి రక్తమ్” (చి. అ. ౪. శ్లో. ౮౮) అని వాతాఘృతంబును; యోనివ్యాపచ్ఛికిత్సితమున “శతావరీమూలతుల్యాః .....వాతపిత్తాత్తకాః జయేత్.” (చి. అ. ౩౦. శ్లో. ౬౩-౬౪. అని శతావరీఘృతంబును చెప్పబడినది.)

—౧౧ దురాలభాదిఘృతము. ౧౧—

మూ. దురాలభాం శ్వదంష్ట్రాం చ చతస్రః పర్ణినీర్బలాం,
భాగాన్ పలోన్తి తాన్ కృత్వా, పలం పర్పటకస్య చ. 105

పచేద్దశగుణే తోయే దశభాగావశేషితే,
రసే సుపూతే ద్రవ్యాణాం ఏషాం కల్కాన్ సమావశేత్. 106

శట్యాః పుష్కరమూలస్య పిప్పలీత్రాయమాణయోః,
తామలక్యాః కిరాతానాం తిక్తస్య కుటజస్య చ. 107

ఫలానాం సారిబాయాశ్చ సుషిప్తాన్ కర్ణసన్నితాన్,
తతస్తేన ఘృతప్రస్థం క్షీరద్విగుణితం పచేత్. 108

జ్వరం దాహం భ్రమం కాసం అంసపార్శ్వశిరోరుజం,
తృష్ణాం చ్ఛర్దిమతీసారం ఏతత్పర్పిర్వ్యపోహతి. 109

వ్యా. దూలగొండి, పల్లేరు, పర్ణిచతుష్టయము (నేలపొన్న, కోలపొన్న, అడవి పెసర, కారుమినుము ఇవి పర్ణిచతుష్కము), చిట్టాముట్టి, పర్నాటకము, వీనిని ఒక్కొక్కటి నొక్కొకపలమువంతున జేర్చి అందు ఘృతమునకు పదింతలు నీళ్లుపోసి పదియవపాలు మిగులునట్లు కషాయముకాచి పడగట్టి యుంచుకొని అందు ఈక్రింద చెప్పబడు ద్రవ్యములను కల్కము చేసి చేర్చునది:—కచోరములు, పుష్కరమూలము, పిప్పళ్లు, కలు కానుగ, నేలఉళిరిక, నేలవేము, కొడినెపాలవిత్తులు, సుగంధపాల, వీనిని ప్రత్యేకము కర్ణమువంతున చేర్చి చక్కగ నూరి కషాయమున కలిపి అందు ప్రస్థపరిమితఘృతమును చేర్చి నేటికి రెండింతలు (రెండుప్రస్థములు) ఆవుపాలు కలిపి ఘృతపాకవిధి ప్రకారము వక్ష్వముచేసి యగ్నిబలానుసారముగ సేవించునది. దీనివలన జ్వరము, తాపము, భ్రమము,

కానము, అంసములయందును పార్శ్వములయందును శిరస్సునందును కల్గుకూలము, దప్పి, వాంతి, అతిసారము, ఇవి యన్నియు నివర్తించును.

ఇచ్చట:—“దశగుణే తోయే దశభాగావశేషితే” అనుచోట ఘృతము ప్రథమమితము కావున ఘృతమునకు పదింతలు (పదిప్రస్థములు) నీళ్లు బోసి పదియవపాలు (ఒకప్రస్థము) మిగుల కషాయము కాచవలెనని యర్థము. అట్లైనచో కషాయము ఘృతమునకు సమానముగ నుండును. అటుగాక క్వాథద్రవ్యములకు పదింతలని యర్థముచేసి నచో ద్రవ్యములన్నియు చేరి యెనిమిదిపలములు కావున దానికి పదింతలు నీళ్లుబోసి పదియవపంతు మిగులునరికి క్వాథము ఎనిమిదిపలములే యగును. అప్పుడు కషాయము ఘృతమునకు అర్థభాగమే యేర్పడును. కావున ఘృతమునకు దశగుణము జలమునుటయే సమంజసము. కషాయమును ద్విగుణితక్షీరమును జేరి ఘృతమునకు మూడింతలగును. ఇచ్చట విశేషవిధిచేత కల్కద్రవ్యద్రవభాగనిర్ణయ మేర్పడినది. జతూకర్ణతంత్రమునను ఈవిధాగమే సిద్ధాంతితము.

❧ రాజయత్తహరజీవంత్యాదిఘృతము. ❧

మూ. జీవంతీ మధుకం ద్రాక్షం ఫలాని కుటజస్య చ,
శటీం పుష్కరమూలం చ వ్యాఘ్రీం గోక్షురకం బలామ్. 110
నీలోత్పలం తామలకీం త్రాయమాణాం దురాలభాం,
పిప్పలీం చ సమం పిష్ట్యా ఘృతం వైద్యో విపాచయేత్. 111
ఏతద్వ్యాధిసమూహస్య రోగేశస్య సముత్థితం,
రూపమేకాదశవిధం సర్పిరగ్ర్యం వ్యపాహతి. 112

వ్యా. మనుబాల, అతిమధురము, ద్రాక్షపండు, కొడిసెపాలవిత్తులు, కచోరములు, పుష్కరమూలము, వాకుడు, పల్లెరు, చిట్టాముట్టి, నల్లకలువలు, నేలఉసిరిక, కలుగానుగ, దూలగొండి, పిప్పళ్లు, వీని నన్నిటిని సమభాగములుగ చేర్చి కల్కము చేసి కల్కమునకు నాల్గింతలపరిమితికల ఘృతమున జేర్చి ఘృతమునకు నాల్గింతలు జలమును జేర్చి ఘృతపాక విధిప్రకారము పక్వముచేసి యన్ని బలానుసారముగ సేవించినచో పదునొండురూపము లతో గూడి రోగసమూహరూపంబును రోగరాజంబును నగు రాజయత్తమును శమింప జేయును. ఇది మిక్కిలి శ్రేష్ఠమైన ఘృతము. (ఇచ్చట కల్కాదిపరిమాణము చెప్పలేదు. కావున సామాన్యపరిభాష ననుసరించి కల్కమునకు చతుర్థాణము ఘృతంబును, ద్రవము నిర్దేశించినందున “ద్రవేష్యుక్తే జలమేవ దేయమ్” అను సామాన్యపరిభాషచేత నాల్గి

తలు జలంబును జేర్చుట నమంజనము. కొంద రాచార్యులు కల్కద్రవ్యములక్వాళమును తీరమును రెంటిని వైయోగమువలెనే ద్రవముగ జేర్చవలెనని చెప్పెదరు. ప్రాచీన వ్యాఖ్యాతలు జలమును జేర్చవలెననియే చెప్పిరి.)

❧ బలాదిఘృతము. ❧

మూ. బలాం స్థిరాం పృశ్నిపర్ణీం బృహతీం సనిదిగ్ధికాం,
సాధయిత్యా, రనే తస్తిక్ పయో గవ్యం సనాగరమ్. 113

ద్రాక్షాఖర్జూరసర్పిర్భిః పిప్పల్యా చ శృతం సహ,
సత్కౌద్రం జ్వర కాసఘ్నం స్వర్యం చైతత్ ప్రయోజయేత్. 114

ఆజస్య పయసశ్చైవం ప్రయోగః; జాజ్జలా రసాః,
యూషార్థే చణకాః ముద్గాః మకుష్ఠాశ్చోషకల్పితాః. 115

వ్యా. చిట్టాముట్టి, కోలపొన్న, ముయ్యాళుకుపొన్న, ములక, వాకుడు, వీనిని సమ భాగములుగ చేర్చి కషాయము కాచి వడగట్టి యుంచునది. శుంఠి, ద్రాక్షవండు, ఖర్జూరపుకాయలు, పిప్పళ్లు, వీనిని కల్కముచేసి వైజెప్పిన క్వాళమున గలిపి ఆవుపాలను ఆవు నేతిని చేర్చి ఘృతపాకవిధి ప్రకారము వక్ష్వముచేసి అందు తేనె జేర్చి నేపించినచో రాజయత్తమునందలి జ్వరంబును కాసంబును స్వరభేదంబును నశించును.

మరియు వైజెప్పిన ఘృతయోగముననే ఆవుపాలకు బదులు మేకపాలను చేర్చి ఘృతమును సిద్ధముచేసియు నుపయోగింపవచ్చును. (ఈఘృతయోగమున క్వాళంబును పాలును సమభాగముగ కలిసి ఘృతమునకు నాల్గింకలును శుంఠ్యాదిద్రవ్యములకల్కము ఘృతమునకు ఎనిమిదవంతును జేర్చునగును.) మరియు జాంగలజంతువులమాంసరసంబులును, యూషమును సిద్ధముచేయుటకు నెనగలు పెసలు ఆడవిగోధుమలును ఉపయోగింపవలెను.

❧ రాజయత్త జ్వరశమనవిధి. ❧

మూ. జ్వరాణాం శమనీయో యః పూర్వము క్తః క్రియావిధిః,
యత్క్రిణాం జ్వరదాహేషు ససర్పిష్కః ప్రశస్యతే. 116

వ్యా. యత్తరోగులకు జ్వరసంతాపములు కల్గినపుడు జ్వరచికిత్సితమున జెప్పబడిన శమనచికిత్సాక్రమమును ఘృతమును జేర్చి యుపయోగించుట చాల ప్రశస్తము.

—౧౭ శ్లోపి కరాజయత్తమున వమనవిధి. ౧౭—

- మూ. కఫప్రసేకే బలవాన్ శ్లోపికః ఛర్దయేన్నరః,
 పయసా ఫలయుక్తేన మధురేణ (మాధుకేన) రసేన వా. 117
- సర్పిష్టతా యవాగ్వా వా వామనీయోపసిద్ధయా,
 వాస్తోఽన్నకాలే లఘున్నం ఆదదీత సదీపనమ్. 118
- యవగోధూమమాధ్వీకసింధ్వరిష్టసురాసవాన్,
 జాఙ్గలాని చ శూల్యాని సేవమానః కఫం జయేత్. 119

వ్యా. రాజయత్తమునందు నోట కఫము అధికముగ పెడలునెడ అట్టి శ్లేష్మ రోగము కలవాడు శరీరబలము కల్గియుండినయెడ మ్రంగకాయలను నూరి పాలతో కలిపియైనను, మధురరసద్రవ్యములతో మ్రంగకాయను కలిపియైనను, అట్టి వమనద్రవ్యముల చేర్చి యవాగ్వును సిద్ధముచేసి, అందు నెయ్యికలిపి యైనను త్రాగించి వమనము చేయించవలెను. వాంతియైనపిమ్మట అన్నములనుకాలమున దీపనములగు శుంఠి మున్నగు ద్రవ్యములచే సంస్కరింపబడినదియు శీఘ్రముగ జీర్ణము కాగలదియు నగునన్నమును లఘువుగ భుజించవలెను. మరియు యవలు, గోధుమలు, మాధ్వీకమునుమద్యము, శీఘ్రమద్యము, అరిష్టములు, సురామద్యము, ఆనవములు శూలములకు గ్రుచ్చి నిష్పాన వక్త్రముచేయబడిన జాంగలజంతుహంసములు, వీనిని సేవించినచో కఫము హరించును.

—౧౮ కఫప్రసేకోపచారములు. ౧౮—

- మూ. శ్లేష్మణోఽరిప్రసేకేన వాయుః శ్లేష్మాణామస్యతి,
 కఫప్రసేకం తం విద్వాన్ స్నిగ్ధోష్ణేనైవ నిర్జయేత్. 120
- క్రియా కఫప్రసేకే యా వమ్యాం పైవ ప్రశస్యతే,
 హృద్యాని చాన్నపానాని వాతఘ్నాని లఘూని చ. 121

వ్యా. కఫము అధికముగ నోట పెడలియెడ వాతము శ్లేష్మముతో గలిసి కఫమును వాంతిచేయును. అట్టి వాతసంబంధము కల్గిన కఫప్రసేకమును స్నిగ్ధంబును ఉష్ణ వీర్యంబును నగు సౌఖ్యధాతులచే శమింపజేయనగును. మరియు కఫప్రసేకమునకు జెప్పిన చికిత్సనే వమనమునందును చేయుట ప్రశస్తము. వమస్సుకు రమ్యంబులును వాతహరంబులును తేలికగ జీర్ణము లగునవియు నగు నన్నపానముల నుపయోగించుట మంచిది.

ఇచ్చట నీవిషయము నెరుంగునది:—యత్త్రోగమున రసరక్తవహాది ప్రాతస్సులూ అర్ధగింపబడి యుండుటచేత ఆహారసారభూతమైన రసము రక్తాదుల కలియుటకు

తెరపులేక ఆశయమునందే సంచితమై అయ్యది కఫ(గల్ల)రూపముగ మారి నిలచి యుండును. అయ్యది శ్వాసకాసవేగమునజేసి యూర్ధ్వముఖముగ వెడలి కంఠమున జేరి నోటినుండి (ఉమ్మిరూపముగ) బైట వెడలును. ఇది కఫప్రసేక మనబడును. దీనిలక్షణమే “అతిశిన్నే శరీరేతు—శ్లేష్మి చోట్స్కిప్తసంచితః” అని వైని వివరింపబడినది. అట్టి సంచితమైన కఫము(గల్ల) అరోచకము కాసవేగము మున్నగుకారణములచే వాంతి యైన నయ్యది వమనమనబడును. దీనిలక్షణము “అరోచకాత్ కాసవేగాత్...ధర్మిర్యాసా...ఉపద్రవః” అని వైని చెప్పబడినది. అట్టి కఫప్రసేకము కేవలము కఫమును ప్రధానముగజేసి జనించుటచేతను వాతమును ప్రధానముగజేసి జనించుటచేతను (అప్రధానమును) రెండు తెరంగుల నుండును. అందు శ్లేష్మప్రధానమైనదానికి వమనాదిచికిత్స యుచితము. ఈచికిత్సయే “కఫప్రసేకే బలవాక్...కఫం జయేత్” అని వైని చెప్పబడినది. వాతప్రధానమైన కఫప్రసేకమునకు స్నిగ్ధోష్ణేదాచికిత్సచే శమింపజేయనగును. ఇది “శ్లేష్మణోఽతిప్రసేకేన...స్నిగ్ధోష్ణేనైవ నిర్జయేత్” అని చెప్పబడినది.

మరియు వైశేష్ఠిన వమనంబును కఫ-వాత-ప్రధానభేదములచే రెండుతెరంగులగును. అట్టి వమనభేదముల రెంటికిని కఫప్రసేకములకు జేప్పిన చికిత్సలనే దోషప్రాధాన్యమునుబట్టి చేయవలెనని “క్రియాకఫప్రసేకే యా వమ్యాం...లఘూని చ” అనువాక్యముచే సతిదేశింపబడినది.

❧ రాజయత్తమునందలి సారచికిత్స. ❧

మూ. ప్రాయేణోపహతాగ్నిత్వాత్ సపిచ్ఛమతిసార్యతే,

ప్రాప్నోతి చాస్యవైరస్యం న చాన్నమభినద్ధతి.

122

తస్యాగ్నిదీపనాన్యోగానతిసారనిబర్హణా,

వక్త్రశుద్ధికరాన్కు-ర్యాదరుచిప్రతిబాధకా.

123

వ్యా. రాజయత్తరోగికి ప్రాయీకముగ జాతరాగ్ని మందగించియుండును కావున మలము జిగురుగ అనేకపర్యాయములు వెడలుచుండును. అందువలననే నోరు రుచితప్పి అన్నమునందు యిచ్ఛపాడమకుండును. అట్టియెడ జాతరాగ్నిదీపింపజేయునదియు, అతిసారమును పోగొట్టనవియు, నోటిని శుభ్రపరచునవియు, అరోచకమును నివర్తింపజేయునవియు నగు ఔషధాదియొగములను ప్రయోగింపవలయును.

❧ అతిసారహరయఃవాగుయొగములు. ❧

మూ. సనాగరానిస్త్రియవాక్ పాయయే త్తండులాంబునా,

సిద్ధాం యవాగూం జీర్ణే చ ఛాం గేరితక్రదాడిమైః.

124

పాతాం బిల్వం యవానీం చ పాతవ్యం తక్రసంయుతం,
దురాలభాశ్యంగిభేరం పాతా చ సురయా సహ. 125

జంబ్వామ్రమధ్యం బిల్వం చ సకపిత్థం సనాగరం,
వేయామణ్డేన పాతవ్యం అతీసారనివృత్తయే. 126

వ్యా. శుంఠి, కొడిసెపాలవిత్తులు, ఈరెంటిని చూర్ణముచేసి బియ్యపుకడుగునీటిలో కలిపి అతీసారరోగికి త్రాగించవలయును. అయ్యది జీర్ణమైనపిదప పులిచింతాకు మజ్జిగ పుల్లదానివ్వువిత్తులు, వీనిని చేర్చి సిద్ధముచేసిన యవాగువును త్రాగించవలయును. చిరు బొడ్డి, బిల్వము, ఓమము, వీనిని చూర్ణముచేసి మజ్జిగలో కలిపి త్రాగవలయును. దూల గొండి, అల్లము, చిరుబొడ్డి, ఈమూటిని నూరి సురామధ్యమును కలిపి త్రాగించవలయును. నేరేడుపప్పు, మామిడిపప్పు, మారేడుపేరు, వెలగపండు, శొంఠి వీనిని జేర్చి పేయను, మండమును సిద్ధముచేసి త్రాగినచో అతీసారము నివర్తించును.

❧ ఖడయూషములు. ❧

మూ. ఏతానేవ చ యోగాం స్త్రీకపాతాదీక కారయేత్ ఖడాక్, స
సూప్యథాన్యక్ (సచుక్రథాన్యక్) సన్నేహక్ సామ్లాక్ సజ్జి
హణాన్సరమ్. 127

వ్యా. వైశేష్ట్యబడిన పాతాది మూడుయోగములందును చెప్పబడిన ద్రవ్యములను వేరువేరుగ జేర్చి పెసలు మున్నగు పప్పుధాన్యములను, నేలిని, పులుపును గూడ వైయోగముల మూటియందు వేరువేరుగ జేర్చి మూడుఖడయూషములుగ చేర్చి త్రాగినచో విరేచనములను నిలుపును. ఇచ్చట ఖడయూషమన మజ్జిగ, పులిచింతాకు, మిరియాలు, జీలకర, చిత్తమూలము, దీనిని ఆచూయోగములయందు జెప్పబడిన ద్రవ్యములనుకూడ కలిపి పక్వముచేయబడిన గంజియని యెరుంగునది.

❧ వేతసాదిసిద్ధకడయూషము. ❧

మూ. వేతసార్జునజంబూనాం మృణాలీకృష్ణగన్ధయోః,
శ్రీసర్ణ్యా మదయన్త్యాశ్చ యూధికాయాశ్చ పల్లవాక్. 128
మాతులుజ్జస్య థాతక్యా దాడిమస్య చ కారయేత్,
న్నేహామ్లవణోవేతాక్ ఖడాక్ సాంగ్రాహికాక్ పరమ్. 129
చాంగేర్యాశ్చక్రికాయాశ్చ దుగ్ధికాయాశ్చ కారయేత్,
ఖడాక్ దధిసరోవేతాక్ ససర్పిష్కాక్ సదాఢిమాక్. 130

వ్యా. ప్రబ్బలి, మద్ది, నేరుడు, తామరతూండ్లు, మునగ, అడవిగుమ్మడు, మల్లె, మొల్ల, మాతులుంగము, ఆరెచెట్టు, దానివ్వు ఈచెప్పబడిన చెట్లయొక్క చిగుళ్లను చేర్చి స్నేహద్రవ్యములను, పులుపును, ఉప్పును, చేర్చి ఖడయూషములను సిద్ధముచేయునది. ఈ ఖడయూషములు అతిసారము నిలుపుటకు చాల ప్రశస్తములు.

మరియు పులిచింతాకు, చుక్కూర, పాలకూర, వీనిని చేర్చి పెరుగుమీది తేటను, నేతిని, దానివ్వుపులుసును కలిపి ఖడయూషముగ సిద్ధముచేసి సేవించినను, అతి సారముల నిలుపును.

—౨౭ వ్యంజనాదులు. ౨౭—

మూ. మాంసానాం లఘుపాకానాం రసాః సాంగ్రాహికైర్ద్యుతాః,

వ్యజ్జనార్థం ప్రశస్యంతే భోజ్యార్థం రక్తశాలయః.

131

వ్యా. శీఘ్రముగ జీర్ణమగు గుణము గల మాంసములను మలమును నిరోధించు ద్రవ్యముల జేర్చి సంస్కరింపబడిన మాంసరసములు, వ్యంజనములకును ఎఱ్ఱవరిధాన్యపు బియ్యము భోజనమునకును నతిసారరోగికి నుపయోగింపనగును.

—౨౮ పానీయములు. ౨౮—

మూ. స్థిరాదిపఞ్చమూలేన పానే శస్తం శృతం జలం,

తక్రం సురా సచుక్రీకా దాడిమస్యాథ వా రసః.

132

ఇత్యుక్తం భిన్నశక్రతాం దీపనం గ్రాహి భేషజం,

వ్యా. (ముయ్యాకుపాన్న, కోలపాన్న, వాకుడు, వెద్దములక, పల్లేరు అనునవి స్థిరాది పఞ్చమూలములు. ఇవియే హస్తపఞ్చమూలములు) ఈ హస్తపఞ్చమూలములను జేర్చి పానీయవిధిప్రకారము గాచబడిన జలమును, మజ్జిగయు, సురయనుమద్యము, చుక్కూకు, దానివ్వురసము వీనిని జేర్చి సిద్ధముచేయబడిన మాంసరసమును అతిసార రోగులకు త్రాగుట కుపయోగించునది. ఇతరంగున రాజయక్షురోగమున గల్గు అతిసారమునకు దీపన, పాచన, సంగ్రహకయోగములు వివరింపబడినవి.

యూషాదిభేదములు తంత్రాంతరమున నిట్లు చెప్పబడినవి:—“పిశిలేన రసస్తత్ర, యూషో ధాన్యైః, ఖలః ఫలైః, మూలైశ్చ తిలకల్కామ్లప్రాయః కామ్బులికః స్పృతః” మాంసము చేర్చి సిద్ధము చేయబడినది రసము. పెసరపప్పు మున్నగు పవ్వుడినుసులు చేర్చి చేయబడినది యూషము. పండ్లరసమును చేర్చి చేయబడినది ఖడము. ముల్లంగి, తెలిక పిండి, పులుపు వీని చేర్చి చేయబడినది కాంబలికము.

—ॐ ఆరోచకమును పోగొట్టుయోగములు. १—

మూ. పరం ముఖస్య వైరస్యనాశనం రోచనం శృణు. 133

ద్వా కాలౌ దస్తపవనం భక్షయేన్ముఖధావనమ్,
తద్వత్ప్రత్యక్షయేదాస్యం ధారయేత్కబలగ్రహాః. 134

పిబేద్ధామం తతో మృప్తమద్యాద్దీపనపాచనం,
భేషజం పానమన్నం చ హితమిష్టోపకల్పితమ్. 135

వ్యా. పిమ్మట నోటియరుచిని పోనడచి రుచిపుట్టించు చికిత్సావిధాన మిక్రింద జెప్పబడును:—ప్రతిదినమునందును ఉదయసాయంకాలములయందు దంతములయందలి మలమును శుభ్రపరచు కానుగమున్నగు పుల్లలచే నమలి దంతధావనము చేసికొని తిక్త కటురసములు గల ద్రవ్యముల చేర్చబడిన జలముచేత నోరు శుభ్రముగ కడుగుకొనవలయును. పిమ్మట కబలగ్రహరూపమైన గండ్మాషములను చేసి విధిప్రకారము ధూమపానముచేయవలయును. పిమ్మట అగ్నిని దీపింపజేసి ఆహారమును పచింపజేయునట్టి ఔషధమును సేవించి తనమనస్సు కింపైన పదార్థములచే గల్పింపబడిన యన్న పానములను సేవింపవలయును.

—ॐ ఆరోచకహరములగు యోగములు. २—

మూ. త్వజ్ఞుస్తమేలాథాన్యాని ముస్తమామలకం త్వచం,
దార్శ్వీ త్వచో యవానీ చ తేజోహ్యో విప్పలీ తథా. 136

యవానీ తింతిడీకం చ పక్షౌ తే ముఖధావనాః,
శ్లోకపాదేష్వభిహితా రోచనాః ముఖశోధనాః. 137

వ్యా. దాల్చినచెక్క, తుంగగడ్డలు, ఏలకులు, దనియాలు, ఈనాల్గునుచేరి యొక యోగము; తుంగగడ్డలు, ఉసిరికయిలుపు, దాల్చినచెక్క ఇవి చేరి యొకయోగము మ్రానిపనుపు, దాల్చినచెక్క, ఓసుము ఇవి చేరి యొకయోగము; పిప్పళ్లు, చవ్వము, ఇవి చేరి యొకయోగము; ఓసుము, చింతపండు ఇవి ఒకయొకయోగము, ఇత్తైరంగు నొక్కొక్క పాదముచే చెప్పబడిన యోగముల నైదిటిలో ఒక్కొక్కటియు రుచిని కల్పించునదియు, నోటిని శుభ్రపరచునదియు నగును.

—ॐ ముఖశోధనఘటికాదులు. ३—

మూ. గుళి (టి) కాం ధారయేదాస్యే చూర్ణైర్వా శోధయేన్ముఖం
ఏషామూలోడితానాం వా ధారయేత్ కబలగ్రహాః. 138

సురామాధ్వీకశీధూనాం తైలస్య మధుసర్పిషోః,
కబళాః ధారయేదిష్టాః క్షీరస్యేతురసస్య చ.

139

వ్యా. వైశిష్టిన విదుయోగములను గురికలుగా చేసి నోటియం దుంచుకొనవలయును. లేక చూర్ణముచేసి యాచూర్ణముచే నోటిని శుభ్రముచేయనగును. లేక సురామద్యము, మాధ్వీకము, శీధునుద్యము, తైలము, తేనె, నెయ్యి, పాలు, చెఱుకురసము, వీనిలో తనకిష్టమైన ద్రవమునందు వైశిష్టిన యోగముల చూర్ణమును గలిపి కబలగ్రహముగా చేయవలయును. ఈయోగములవలన ఆరోచకము మానును.

—ॐ అరుచ్యాదులకు యవానీషాడబచూర్ణము. ॐ—

మూ. యమానీం లింతిడీకం చ నాగరం సాష్లువేతసం,

దాడిమం బదరం చాష్లుం కార్షికం చోపకల్పయేత్.

140

ధాన్యసౌవర్చలాజాజీవరాంగం చార్ధకార్షికం,

పిప్పలీనాం శతం పైకం ద్వే శతే మరిచస్య చ.

141

శర్కరాయాశ్చ చత్వారి పలాన్యేకత్ర చూర్ణయేత్,

జిహ్వవిశోధనం హృద్యం తచ్ఛూర్ణం భక్తరోచనమ్.

142

హృత్ప్రిహపార్శ్వశరాలఘ్నం విబధ్ధానాహనాశనం,

కాసశ్వాసహరం గ్రాహి గ్రహణ్యిరోగికారనుత్.

143

(ఇతి యవానీషాడబచూర్ణం.)

వ్యా. ఓమము, చింతాకు, శుంథి, అష్టవేతసము (పుల్లప్రబ్బలి), దానిమ్మబెరడు, పుల్లరేగుపండు, ఇవి ప్రత్యేకమొక్కొక్కర్నము (కాలుపలము), దనియాలు, సౌవర్చలవణము, జీలకర, లవంగవట్ట, ఇవి దినుసుకు అర్ధకర్నము, పిప్పళ్లు నూరు, మిరియాలు రెండువందలు, చక్కెర నాలుగవలములు, వీనినన్నిటి నొకటిగ చేర్చి చూర్ణముచేసి సేవించినయెడ ఈచూర్ణము నాలుకను దోషము పోగొట్టి శుభ్రపరచును. మనస్సుకింపుగ నుండును. అన్నమునందు రుచిపుట్టించును. మరియు, రొమ్మునొప్పి, పార్శ్వశరాలము, మలబద్ధకము, కాసశ్వాసములు, గ్రహణీదోషము, ఆర్శిరోగము, వీని నన్నిటిని పోగొట్టును, విరోచనముల నిలుపును. ఇది యవానీషాడబచూర్ణ మనబడును.

—ॐ కాసశ్వాసాదులకు తాళిసాదిచూర్ణము. ॐ—

మూ. తాళిశపత్రం మరిచం నాగరం పిప్పలీ శుభా,

యథోత్తరం భాగవృద్ధ్యా త్వగేలే చార్ధభాగికే.

144

పిష్పల్యప్తగుణా చాత్ర ప్రదేయా సితశర్కరా,
కాసశ్వాసారుచిహరం తచ్చూర్ణం దీపనం పరమ్. 145

హృత్పాణ్డుగ్రహణీదోషశోషశ్లేహజ్వరాపహం,
వమ్యతీసారశూలఘ్న మూఢవాతానులోమనమ్. 146

కల్పయేద్దుటికాం చైతత్ చూర్ణం పక్త్వా సితోపలైః,
గుటికా హ్యగ్నిసంయోగాచ్చార్ణాల్లఘ్నతరాః స్మృతాః. 147
(ఇతి తాలీసాదిచూర్ణం గుటికాశ్చ)

వ్యా. తాళిసపత్రి-ఒకభాగము, మిరియాలు రెండుభాగములు, శుంఠి మూడుభాగములు, మంచిపిప్పళ్లు నాలుగుభాగములు, దాల్చినచెక్క అర్ధభాగము, ఏలకులు అర్ధభాగము, శీనాకల్కండ్ల పిప్పళ్ల కంటే నెనిమిదింతలు ((32) ముప్పదిరెండుభాగములు) వీని నన్నిటినిచేర్చి విధ్యుక్తప్రకారము చూర్ణముచేసి సేవించునది. ఈచూర్ణమువలన కాసశ్వాసములు, అరోచకము, హృద్రోగము, పాండురోగములు, గ్రహణీరోగములు, వాపు, శ్లేహవృద్ధి, జ్వరము, వాంతి, అతిసారము, శూలము ఈరోగముల నన్నిటిని హరించును. మూఢవాతమును అనులోమముగ సంచరింపజేయును. అగ్నిని దీపింపజేయుటకు ఇది యుత్తమమైనది. మరియు సీచూర్ణము వైశేష్యన. కండశర్కరను చూర్ణముచేసి చూర్ణమునకు సమానముగ నీళ్లు కలిపి పాకముపట్టి చూర్ణమును కలిపి మాత్రలుగను చేయవచ్చును. ఈగుటికలు అగ్నియందు పక్వమగుటవలన మిక్కిలి లఘుత్వముకల్గి యుండును. (ఈయోగము శార్దూలసంహితయందు “తాళీసం మరియు శుంఠి పిప్పలీ వంశలోచనా” అని యున్నది. దీనిననుసరించి వెదురువ్వును కొందరు చేర్చెదరు. హరిత జాతూకర్ణాద్వార్షగ్రంథములయందు దీపాతము కానరాదు).

—ॐ ఉయరోగికి మాంసోపయోగము. ౧—

మూ. శుష్కృతాం ఊణమాంసానాం కల్పితాని విధానవిత్ర,
దద్యాన్తాంసాదమాంసాని బృంహణాని విశేషతః. 148

శోషణే బార్హిణం దద్యాత్, బర్హిశబ్దేన చాపరాణ,
గృధ్రానులూకాంశ్చాపాంశ్చ విధిసత్సూపకల్పితాణ్. 149

కాకాంస్తిత్తిరిశబ్దేన, వర్హిశబ్దేన చోరగాణ్,
భృష్టాన్తాన్ శస్త్రశబ్దేన దద్యాత్ గణ్డూపదానపి. 150

లోపాకాం స్థూలనకులాన్ బిడాలాంశ్చోపకల్మితాన్,
సృగాలశాబాంశ్చ భిషక్ శశశబ్దేన దాపయేత్. 151

సింహాన్మతౌం స్తరక్షూంశ్చ వ్యాఘ్రా నేపం విథాంస్తథా,
మాంసాదాన్ మృగశబ్దేన దద్యాన్మాంసాభివృద్ధయే. 152

గజఖడ్గితురక్షాణాం వేసవారీకృతం భిషక్,
దద్యాన్మహిషశబ్దేన మాంసం మాంసాభివృద్ధయే. 153

మాంసేనోపచితాక్షాణాం మాంసం మాంసకరం పరం,
తీక్ష్ణోష్ణలాఘవాచ్చస్తం విశేషాన్మృగపక్షిణామ్. 154

మాంసాని యాన్యనభ్యాసాత్ అనిష్టాని ప్రయోజయేత్,
తేషూపదా; సుఖం భోక్తం తథా శక్యాని తాని హి. 155

జానన్ జాగుప్సన్నేవాఽద్యాత్, జగ్ధం వా పునరుల్లిఖేత్,
తస్మాచ్ఛద్దోపసిద్ధాని మాంసాన్యేతాని దాపయేత్. 156

వ్యా. శరీరమునందలి మాంసము నానాట ఊడించి మిక్కిలి కృశించుచుండు రాజయత్క్షరోగులకు మాంసమును తినునట్టి మృగములయొక్కయు పక్షులయొక్కయు మాంసములను శరీరమున మాంసమును బలియజేయునవి కావున అట్టి జంతువులమాంసములను చక్కగ సంస్కరించి రోగిని తినిపించవలెను. అందును శరీరమునకు కండపుష్టిని కల్గించు మాంసములను వైద్యుడు గమనించి తినిపించవలెను. (మరియు నట్టి బృంహణము లగు మాంసములలో కొన్ని భక్షణార్హములు కాకుండును; అట్టి మాంసములను కూడ భక్షింపదగిన జంతువులపేరు రోగికి క్రింద వివరించువిధముగచెప్పి పెట్టవలెను.)

క్షయరోగికి నెమలిమాంసమును తినిపించవలెను. ఇతరములగు గడ్డలు గుడ్డ గూబలు, భాసవక్షి, అనుపక్షులమాంసములను కూడ చక్కగ సంస్కరించి ఇది నెమలి మాంసమని రోగికి చెప్పి తినిపించవలెను. ఇతైరంగుననే కాకిమాంసమును తిత్తిరమాంసమనియు, సర్పమాంసమును వర్తి (ములుగుచేప) మాంసమనియు, (వర్తి యచునది సర్పాకారముగ నుండు మత్స్యవిశేషము. ములుగు అని లోకమున దీసిసి చెప్పెదరు). ఎఱ్ఱలను వేయించి ఇవి మత్స్యముల ప్రేవులనియు, చెప్పి తినిపించవలెను.

మరియు లోపాకము (మెంట్రివ), పెద్దముంగిసలు, పిల్లలు, నక్కలు, వీనిమాంసములను చక్కగ సంస్కరించి కుంఠేటిమాంసమని చెప్పి తినిపించవలెను. సింహములు, ఎలుగుబంటులు, సివంగులు, పెద్దపులులు, ఇవిమున్నగుమాంసముల దినునట్టి మృగముల

మాంసములను జీంకలమాంసమని చెప్పి రోగికి మాంసము వృద్ధి నొందుటకై తినిపించవలెను. ఏనుగు, బిడ్డవృగము, గుట్టము, వీనిమాంసమును చక్కగ వేసవారము చేసి సంస్కరించి ఎనుబోతుమాంసమని చెప్పి ఊయరోగికి తినిపించవలెను. ఏనుగు మున్నగుజంతువుల మాంసమును తినునవి కాకున్నను వానిమాంసము మాంసవర్ధకము కావున ఊయరోగికి తినిపించవలెను.

మరియు మాంశమును తినుటవలన పుష్టి నొందినజంతువులమాంసము మనుజుల మాంశమును మిక్కిలి వృద్ధి నొందించును. కావున మాంసాదమాంశములు ఊయరోగికి మిగుల ప్రశస్తములు. మృగములయొక్కయు పక్షులయొక్కయు మాంసములు తీక్షణ-ఉష్ణ-లఘుగుణములు కల్గియుండును. (కావున చాలకనగ జీర్ణమై బలమును కల్గించును) కావున ఊయరోగికి మిగుల ప్రశస్తములు. ఏజంతువులమాంసము తినుటకలవాటు లేకుండుటచే మనసుకు ఇంపు. కాకుండునో అట్టి జంతువులమాంసమును అభ్యాసముననుండు నెమలి మున్నగువానిపేరును చెప్పి వాస్తవము రోగికి తెలుపక తినిపించినచో రోగి తినుట కిష్టముగ నుండును. అటుగాక ఆజంతువుల వాస్తవ్యమైన పేరు తెలిసినచో రోగి తినుట కిష్టపడడు. ఒకవేళ బలవంతముగ నేవగించుచు తిన్నను వెంటనే యింపుగాక వాంతియు నగును. కావున పైజెప్పినరీతిగ మారుచెప్పి మాంసములను చక్కగ సంస్కరించి యత్న రోగికి తినిపింపగును.

ఇచ్చట వేసవారికృతమన—ఎముకలు లేకుండు మాంసమును మెత్తగ నూరి తిరిచే నుడికించి బెల్లమును పిప్పలిచూర్ణమును మిరియాల పొడిని కలిపి తిరుగబోత పెట్టబడినదని యర్థము. ఈవిషయము తంత్రాంతరమున నిట్లు చెప్పబడినది:—“నిరస్థిశిశితం కిష్టం స్విన్నం గుడనహన్నితం, కృష్ణామరిచసంయుక్తం వేసవార ఇతి స్మృతః.” ‘ఉబధ’ యన నొకదాని నింకొకటిగ మార్చి చెప్పట యని యర్థము.

—౧౭ ప్రశస్తములగు మాంసములు. ౧౭—

మకా. బర్హితి త్రిదిక్షాణాం హంసానాం సూకరోష్ఠ్రియోః,
ఖరగోమహిషాణాం చ మాంసం మాంసకరం పరమ్. 157

వ్యా. శేమలి, తీతుకపిట్ట, కోడి, హంస, పంది, ఒంటె, గాడిద, పృషధము, ఎనుబోతు, ఈజంతువులమాంసము మాంసమును వృద్ధి నొందించుటకు తక్కిన జంతువుల మాంశములకన్న మిగుల శ్రేష్ఠము.

—౧౮ ఊయరోగికి ఆవ్యవిధజంతువులమాంసోపయోగక్రమము. ౧౮—

మూ. యోనిరష్టవిధా ప్రోక్తా మాంసానామన్న పానికే,
తాం పరిత్యజ్య భిషగ్విద్వాక్ దద్యాన్తాంసాని శోషణే. 158

వ్యా. సూత్రస్థానమునందలి యన్న పానవిధ్యధ్యాయమున మాంసములకు ప్రధానముగ నుత్పత్తికారణమైన జంతుసముదాయమును ప్రసహము మున్నగు భేదములచే నెనిమిదివిధముల విభజించి వానిగుణాదులు వేరువేరుగ వివరింపబడినది. అట్టి భేదములు కల జంతు భేదములను పండితుడగు వైద్యవరుడు చక్కగ గుణాదుల బరీక్షించి త్షయరోగికి తత్తదనుగుణముగ నుపయోగింపవలెను.

(అన్న పానవిధ్యధ్యాయమున మాంసవర్గమున మాంసమునకు కారణములైన జంతువులను, ప్రసహములు, భూమిశయములు, ఆనూపములు, వారిశయములు, వారిచరములు, జాంగలములు, విష్కిరములు, ప్రతుదములు నని యెనిమిదివిధములుగ విభజించి వాని వానికి ప్రత్యేకగుణాదులు నిరూపింపబడినవి. ఆవిషయమంతయు సూత్రస్థానమునందలి యిరువదియేడవ యధ్యాయమున ౩౫-౮౬ శ్లోకములచే వివరింపబడినది. అచ్చట చూచునది.)

❧ వాతశోషితుపయోగింపదగినమాంసములు. ❧

మూ. ప్రసహః భూశయానూపవారిజాః వారిచారిణః,
ఆహారార్థం ప్రదాతవ్యాః మాత్రయా వాతశోషిణే. 159

వ్యా. వైశిష్టిన యెనిమిదివిధములగు మృగపక్షిజాతులలో ప్రసహములు, భూశయములు, ఆనూపములు, వారిజములు, జలచరములు, అనుజంతువులమాంసములను వాతాధికక్షయరోగికి ఆహారమునకై ఇప్పింపనగును.

❧ కఫ-పిత్తశోషి తుపయోగింపదగినమాంసములు. ❧

మూ. ప్రతుదా విష్కిరాశ్చైవ ధన్వజాశ్చ మృగద్విజాః,
కఫపిత్తపరీతానాం ప్రయోజ్యాః శోషరోగిణామ్. 160

వ్యా. ప్రతుదములు, విష్కిరములు, జాంగలజములు, అనుపక్షులయొక్కయు మృగములయొక్కయు మాంసములను కఫ-పిత్తము లధికముగగల త్షయరోగులకు ఆహారముగ నియ్యనగును.

❧ భుజింపదగిన మాంసగుణములు. ❧

మూ. విధివత్సూచసిద్ధాని మనోజ్ఞాని మృదూని చ,
రసవన్తి సుగన్ధీని మాంసాన్యేతాని భక్షయేత్. 161

వ్యా. విధ్యుక్తప్రకారము సంస్కరింపబడినవియు, మనసు కింవైనవియు, మెత్తనైనవియు, రసశంతములును, మంచిపరిమళము కల్గినవియు నగునట్లు వైశిష్ట్యబడిన మాంసములను షక్వముజేసి (ఘరరాగ్ని బలానుసారముగ) త్షయరోగి తినవలెను.

నని వైనిచెప్పబడినది. మధ్యము లీక్షాదిగుణముల గల్గియుండుటవలన అట్టిగుణవిశేషము లచే నిరోధింపబడిన స్తోతోమార్గముల దెరచును. పిదప నాహారరసము రసాది స్తోతోమార్గముల క్రమముగ వ్యాపింప పీలుండును. దానంజేసి రసాదిధాతువులు క్రమముగ వృద్ధినంది త్తయరోగము నివర్తింతునని భావము).

—ॐ త్తయహరఘృతప్రయోగములు. ॐ—

మూ. మాంసాదమాంసస్వరసే సిద్ధాం సర్విః ప్రయోజయేత్. 166

సత్తోద్రం పయసా సిద్ధం సర్విర్దశగుణేన వా,

సిద్ధం మధురకైర్ద్రవ్యైః దశమూలకమాయతైః. 167

క్షీరమాంసరసోవేతైః ఘృతం శోషహరం పరం,

వ్యా. మాంసమును తినునట్టి జంతువుల మాంసస్వరసమును చేర్చి పక్ష్యముచేయ బడిన ఘృతమును లేనెకలిపి త్తయరోగి కుపయోగింపవగును. లేక ఘృతమునకు పదింతలు ఆవుపాలును చేర్చి సిద్ధముచేయబడిన ఘృతమునైన నుపయోగింపవలెను. మరియు మధుర రసముకల ద్రవ్యముల కల్కమును దశమూలముల కషాయద్రవమును పాలును మాంసరస మును చేర్చి కాచబడిన ఘృతము త్తయముల హరించుటకు మిగుల శ్రేష్ఠమైనది.

ఇచ్చట మధురద్రవ్యములకల్కమును ఘృతమునకు నాల్గవపాలును, దశమూల కషాయమును ఘృతమునకు నాల్గింతలును, క్షీరమును ఘృతమునకు . సమభాగంబును మాంసరసంబును సమభాగంబును జేర్చి ఘృతమును పక్ష్యముచేయవగును. “ద్రవాంతరేణ యోగేతు క్షీరంస్నేహసమంవిదుః” అనువిశేషపరిభాషచేత ద్రవాంతరసంబంధ ముండుటం బట్టి క్షీరము ఘృతసమమని యెరుంగవచ్చును.

—ॐ పిష్పల్యాదిఘృతము. ॐ—

మూ. పిష్పలీపిష్పలీమూలచవ్యచిత్త్రకనాగరైః. 168

సయావశూతైః సక్షీరైః స్తోతసాం శోధనం ఘృతం,

వ్యా. పిష్పళ్లు, మోడి, చవ్యము, చిత్త్రమూలము, శుంఠి, యవతొరము, పాలు, పీనిచీర్చి సిద్ధముచేయబడిన ఘృతము రసరక్తాదిధాతువుల నిరోధమును నివర్తింపజేయును. (ఇచ్చట కల్కాదిపరిమాణమును చెప్పలేదుకావున సామాన్యపరిభాషచేత పిష్పల్యాది ద్రవ్యములకల్కము ఘృతమునకు నాల్గవపాలును, ఘృతమునకు నాల్గింతలు క్షీరమును, జేర్చవలెను. మరియు కల్కగుణము ఘృతమునజేరుటకై జలమునుగూడ ఘృతమునకు నాల్గింతలు చేర్చవలెను. ఈవిషయము—“స్నేహపాకవిధా యత్ర క్షీరమేకస్తు

కథ్యతే, తోయాదీనా మనిద్దేశే తీరమేవ చతుర్థణమ్” “దుగ్ధే దధ్ని రసే...కల్కస్య సమ్యక్సాకారం తోయమత్ర చతుర్థణమ్” అనుపరిభాషలచే జెప్పబడినది. పాలను మాత్రము ద్రవముగ జెప్పిన స్నేహపాకములయందెల్ల నీపరిభాష నెరుంగునది.

—౧౩ త్షయహరరాస్నాదిఘృతము. ౧౨—

మూ. రాస్నా బలాగోతురక స్థిరావర్షాభుసాధితమ్. 169

జీవస్తీపిప్లవీగర్భం సక్షీరం శోషనుత్ ఘృతం,

వ్యా. సన్నరాష్ట్రము, చిట్టాముట్టి, పల్లేరు, ముయ్యాకుపాన్న, గలిజేరు వీనికషాయమును, మనుబాల, పిప్పళ్లు వీనికల్కమును పాలను చేర్చి సిద్ధముచేయబడిన ఘృతము త్షయముల హరించును.

ఇచ్చట రాస్నాదికషాయము నాల్గింతలును, పాలు ఘృతసమంబును కల్కము ఘృతమునకు నాల్గవంతును జేర్చవలెను.

—౧౪ సిద్ధఘృతముల కనుపానములు. ౧౩—

మూ. యవాగ్వా వా విజేన్తాత్రాం, లిహ్యద్వా మధునా సహ. 170

సిద్ధానాం సర్పిషామేషాం అద్యాదన్నేన వా సహ,

శుష్యతామేష నిర్దిష్టో విధిరాభ్యవహారికః. 171

వ్యా. వైజేప్పబడినఘృతములను జఠరాన్ని బలానుసారముగ పరిమాణముగల్పించి యవాగువుతోనైనను, తేనెతోనైనను, ఆన్నముతోనైనను, జేర్చి సేవింపనగును. త్షయ రోగపీడితులకు ఆహారవిధి యితైరంగున నిర్దేశింపబడినది.

—౧౫ త్షయరోగికి బాహ్యోపచారములు. ౧౪—

మూ. బహిస్సృష్ణనమాశ్రిత్య వక్ష్యతేఽతఃపరం విధిః,

స్నేహక్షీరామ్బుకోష్ఠేషు స్వభ్యక్తమవగాహయేత్. 172

స్త్రోతోవిబద్ధమోక్షార్థం బలపుష్కర్థమేవ చ,

ఉత్తీర్ణం మిశ్రకై స్సేన్నిపైః పునరాక్తైః సుఖైః కరైః. 173

మృద్నీయాత్సుఖిమాసీనం సుఖం చోత్సాదయేన్నరం,

వ్యా. చికిత్స అంతఃపరిమార్జనమనియు బహిఃపరిమార్జనమనియు రెండువిధములు. అందు ఔషధసేవనము మున్నగు నంతఃపరిమార్జనము ఇంతదనుక చెప్పబడినది. ఇక బహిఃపరిమార్జనస్పృశ్యాదిరూపమైన అవగాహనంవాహనాది చికిత్సావిధి యీక్రింద చెప్పబడును.—

క్షయరోగికి తైలములచే నభ్యంగనము చేయించి యొకతొట్టిలో న్నేహములను పాలను జలమును బోసి నింపి యాజలమునం దవగాహనము చేయించవలెను. అట్లుచేసి నచో రసాదిస్తోతోహర్దములబంధమువలన శరీరమునకు పుష్టి కల్గును. తొట్టిలో నవ గాహనముచేసి లేచినపిపద అరచేతులకు మిశ్రకన్నేహమునుబూసికొని యొకసేవకుడు సుఖ ముగ కూర్చొనియుండు యత్నరోగియొక్క శరీరమును సుఖస్పర్శముగ పిసికి శరీరముపై నుండు మలినమును రుద్ది వదలించవలెను. ఇతైరంగున పలుమారు మిశ్రకన్నేహమును పూసికొనుచు మద్దనముచేయవలెను.

—ॐ ఉద్వర్తనమునకు జీవన్త్యానిచార్హము. ॐ—

మూ. జీవన్తిం శతవీర్యాం చ వికసాం సపునర్నవామ్. 174

అశ్వగన్ధామసామార్దం తర్కారీం మధుకం బలాం,
విదారీం సర్వపం కుప్తం తద్బులానతసీఫలమ్. 175

మాషాం స్త్రీలాంశ్చ కిణ్వం చ సర్వమేకత్ర చూర్ణయేత్,
యవచూర్ణం ద్వి(త్రి)గుణితం దధ్నా యుక్తం సమాక్షికమ్. 176

ఏతదుత్పాదనం కార్యం పుష్టివర్ణబలప్రదం,
గౌరసర్వపకల్నేన కల్మేశ్చాపి సుగన్ధిభిః. 177

స్నాయాదృతుసుఖైస్తోస్యైః జీవనీయాషధైః శృతైః,

వ్యా. పాలకూర, తెల్లగరిక, మంజిష్ఠి, గలిజేరు, పెన్నేరుగడ్డ, ఉత్తరేణి, తక్కులి, అలిమధురము, చిట్టాముట్టి, నేలగుమ్మడు, ఆవాల, చెంగలవ్వికోవ్వు, వరిబియ్యము, అవిసెగింజలు, ఉడ్డులు, నువ్వులు, సురాబీజము వీనినన్నిటినీ నమభాగముగ జేర్చి మెత్తగ చూర్ణముచేసినయెడల చూర్ణమును పైచూర్ణమునకు రెండు(మూడు)భాగములుగ జేర్చి అందు పెరుగును కొంచెముగ తేనెను కలిపి దీనిచేత పైజెప్పినరీతిగ తొట్టిన్నానముచేసి యంగమర్దనముచేసిన రోగికి నలుగు పెట్టినయెడల శరీరపుష్టియు బలంబును కల్గును. మరియు తెల్లవాలకల్మముచేనైనను సుగంధద్రవ్యముల చూర్ణముచేనైనను నలుగు పెట్టి ఆయాబుతువున శీతోష్ణసితి కనుగుణముగ జీవనీయగద్రవ్యముల చేర్చి కాచబడిన సీళ్లచేత స్నానము చేయవలెను.

ఇచ్చట పాలకూర, కాశోళి, క్షీరకాశోళి, మేద, మహామేద, అడవిపెనర, కారుమినుము, జీవకము, బుష్పభకము, యష్టిమధుకము, ఇవి జీవనీయములని యెరుంగు నది. మరియు శరీరమునకు బలకరములగు ద్రవ్యములన్నియు జీవనీయములని చెప్ప బడును.

—ॐ త్తయరోగికి భోజనవిధి. ॐ—

మూ. గద్దెస్సమాలైయైః వాసోభిః భూషణైశ్చ విభూషితః. 178

స్పృశ్యాన్ సంస్పృశ్య సంపూజ్య దేవతాస్సభిషద్విజాః,
ఇష్టవర్ణరసస్పృశ్యగన్ధవత్ పానభేషజమ్. 179

ఇష్టమిష్టైరుపహితం సుఖమద్యాత్ సుఖప్రదం,

వ్యా. వైశిష్టినరీతిగ స్నానముచేసి పరిశుద్ధుడైన త్తయరోగి శరీరమున చంద నము పూసికొని పుష్పమాలికలను ధరించి నిర్మలమైన బట్టలగట్టి ఆభరణములను ధరించి స్పృశింపదగిన మంగళకర్తృత్వములను స్పృశించి ఇష్టదేవతలను, వైద్యులను, బ్రాహ్మణులను, యథోచితముగ పూజించి తనమనస్సు కిష్టమైనవర్ణంబును, రసంబును, స్పృశ్యంబును, పరిమళంబునుగల్గి శరీరమునకు ఆరోగ్యరూపమైన, సుఖమునుకల్పించునదియు తనకిష్టమైన వారిచే వడ్డింపబడినదియు, నగుపానభోజనములను సుఖముగ భుజింపవలయును.

ఇచ్చట రోగియొక్క మనస్సు కనుకూలమైన ప్రవర్తనము యత్తయరోగమును దోషమును హరించును. గావున చేష్టలన్నిటియందును తనమనస్సు కనుకూలముగ నుండ వలయునని వైవాక్యముచే విధింపబడినది. మరియు “సమ్పూజ్య దేవతాః సభిషద్విజాః” అని చెప్పబడెనచేత దైవవ్యపాశ్రయరూపమైనచికిత్సయు చెప్పబడినది.

—ॐ రాజయత్తయరోగికి పథ్యములు. ॐ—

మూ. సమాతీతాని ధాన్యాని కల్పనీయాని శుష్కతామ్. 180

లఘూన్యహీనవీర్యాణి స్వాదూని గన్ధవన్తి చ,
యాని ప్రహర్ష కారీణి తాని పథ్యతమాని హి. 181

యచ్ఛోషదేక్ష్యతే పథ్యం (కించిత్) త్తతక్షీణచికిత్సితే,
యక్షీణస్తత్ప్రయోక్తవ్యం బలమాంసాభివృద్ధయే. 182

వ్యా. సంవత్సరము దాటి పాతవియగు ధాన్యములను, లఘుగుణము గలిగి తేలి కగ జీర్ణమగునవియు, వీర్యము చెడకయుండునవియు నగుపదార్థములను త్తయరోగులకు ఆహారమునకై యుపయోగింపదగును. మిక్కిలి పథ్యములైనవియు, హితకరములగును. మరియు త్తతక్షీణచికిత్సితమున “యద్యత్సంతర్పణం శీతం.....వ్యాధిం సాత్త్వ్యబలం తథా. (చి. అ. 11. శ్లో. 93, 94) అని యుపక్రమించి చెప్పబడిన త్తతక్షీణులకు పథ్యములన్నియు యత్తయరోగులకు పథ్యములై యుండును. అట్టి పథ్యాసేవనమువలన శరీరబలంబును మాంసంబును వృద్ధి నొందును.

—౧౮ రాజయత్నము నివర్తించుట నపాయములు. ౧౮—

మూ. అభ్యజ్ఞోత్సాదనైశ్చైవ వాసోభరహతైః ప్రియైః,
యథర్తువిహితైః స్నానైః అవగాహైః విమార్జనైః. 183

వస్త్రీభిః క్షీరసర్పిర్భిః; మాంసైర్మాంసరసోదనైః,
ఇష్టైర్వద్యైర్నోజ్ఞానాం గంధానాముపసేవనైః. 184

సుహృదాం రమణీయానాం ప్రమదానాం చ దర్శనైః,
గీతవాదిత్రశబ్దైశ్చ ప్రియశ్రుతిభిరేవ చ. 185

హర్షణాశ్వాసనైర్నిత్యం గురూణాం సముపాసనైః,
బ్రహ్మచర్యేణ దానేన తపసా దేవతార్చనైః. 186

సత్యేనాచారయోగేన మంగల్యైరప్యహింసయా,
వైద్యవిప్రార్చనాచ్చైవ రోగరాజో నివర్తతే. 187

వ్యా. అభ్యంగనములు, ఉద్వర్తనములు, వస్త్రములు, ఆచూఋతువునకు విధింపబడిన స్నానములు, అవగాహనములు, అంతఃపరిమార్జన-బహిఃపరిమార్జనములు, వస్త్రీకర్త, వీనినాచరించుట, క్షీరములను, ఘృతములను మాంసములను, మాంసరసములను, అన్నములు వీనినపయోగించుట, మనస్సు కింపైనమద్యములు, మనోహరములగు సుగంధములు వీనిని సేవించుట; స్నేహితులను, చక్కనిరూపవతులగు స్త్రీలను చూచుట, సంగీతమును, వాద్యములను, ప్రియమైనవాక్యములను వినుట, మనస్సునకు హర్షమును గలిగించు పనులుజేయుట, ఊరడింపుమాటల విచుట, గురువుల సేవజేయుట, ఇంద్రియముల నిగ్రహించి బ్రహ్మచర్యము నవలంబించుట, వీడానివృత్తికరమైన దానములజేయుట, తపస్సుజేయుట, ఇష్టదేవతల పూజించుట, సత్యములు బట్కట, సదాచారము నవలంబించుట, మంగళకరమైన కృత్యములజేయుట, హింసను మానుట, వైద్యులను బ్రాహ్మణులను పూజించుట, వీనియన్నింటిచే రోగరాజమైన యత్నరోగము నివర్తించును.

—౧౯ రాజయత్నహరమగుయిష్టి. ౧౯—

మూ. యయా ప్రయుక్తయా చేష్ట్యా రాజయత్నో పురాజితః,
తాం వేదవిహితాం ఇష్టిం ఆరోగ్యాధీ ప్రయోజయేత్. 188

వ్యా. మరియు వేదమునందు కామ్యములగు ఇష్టులలో చెప్పబడిన రాజయత్నము నివర్తించజేయు ఇష్టిని విధ్యైక్తప్రకారము చేసినచో రాజయత్నము పూర్తిగ నివర్తిం

చును. ఇచ్చట “గన్తై సమావైళి” అని యుపక్రమించి ఇంతదనుక చెప్పబడినది దైవవ్యపాశ్రయరూపమైన చికిత్సయని యెరుంగునది.

— అధ్యాయవిషయసంగ్రహము. —

తత్ర శ్లోకాః—

మూ. ప్రాగుత్పత్తిర్నిమిత్తాని ప్రాగ్రూపం రూపసంగ్రహః,
సమాసాత్ వ్యాసతశ్చోక్తం భేషజం రాజయత్క్షణః. 189

నామహేతురసాధ్యత్వం సాధ్యత్వం కృచ్ఛసాధ్యతా,
ఇత్యుక్తసంగ్రహః కృతోన్మీ రాజయత్క్షచికిత్సితే. 190

వ్యా. రాజయత్క్షరోగమునకు సంబంధించిన ప్రాగుత్పత్తి, హేతువులు, పూర్వ రూపము, ఏకాదశరూపములసంగ్రహము, సంగ్రహవిస్తరరూపమైన చికిత్సలు, రాజయత్క్ష మను పేరుగల్గుటకు కారణము. సాధ్యసాధ్యకృచ్ఛసాధ్యభేదములు, ఇది యన్నియు రాజయత్క్షచికిత్సితమను నీయధ్యాయమున సంగ్రహరూపముగ చెప్పబడినది.

ఇత్యగ్ని వేశకృతే తన్త్రే చరకప్రతిసంస్కృతే, చికిత్సాస్థానే
రాజయత్క్షచికిత్సితం నామ అష్టమోఽధ్యాయః.

ఇతైరంగున అగ్నివేశవిరచితంబును చరకప్రతిసంస్కృతంబును నగు చరక సంహితయను నాయుర్వేదతంత్రమున చికిత్సాస్థానమునందలి రాజయత్క్షచికిత్సితమను నది అష్టమోఽధ్యాయము సమాప్తము.

సవమాధ్యాయము.

అవతరణికః—రోగముల ప్రాగుత్పత్తిక్రమమున “హవిష్మాగ్నీశాత్ మేహ కుష్ఠానాం, భయోత్తాసశోకైః ఉన్మాదానాం, వివిధాశుచిసంస్పర్శాత్ అపస్తా రాణాం” అని ప్రమేహకుష్ఠములను జెప్పినపిదప సున్వాదము చెప్పబడినది. అందును ఉన్మాదము మనోభిఘాతకారణమున జనించునది కావున దానిని వదలి కుష్ఠానంతరము కుష్ఠములబోలె త్రిదోషజన్యత్వసాజాత్యమునంజేసి రాజయత్క్షచికిత్సితము చెప్పబడినది. పిదప ప్రాగుత్పత్తిక్రమానుసారముగ సున్వాదచికిత్సితము వివరింపబడును:—(ఇచ్చట అధ్యాయములవరుసలో ప్రాచీనముద్రితప్రతిలో భిన్నముగ నున్నది. అది వ్యాఖ్యాన విరుద్ధమని సూత్రస్థానముననే చెప్పబడినది).

మూ. అథాత ఉన్మాదచికిత్సితం వ్యాఖ్యాస్యమః.

1

ఇతి హ స్తాహ భగవానాశ్రేయః.

2

వ్యా. రాజయత్త్వచికిత్సితమును జెప్పినపిదప నున్మాదచికిత్సితమును భగవత్స్వ రూపుడగు నాశ్రేయు లుపదేశించినదానికన్న న్యూనాతిరేకము లేకుండునట్లు వివరించెద నని యర్థము.

ఉన్మాదచికిత్సప్రారంభము. ౧౯

మూ. బుద్ధిస్తృతిజ్ఞానలపానీవాసః పునర్వసుః ప్రాణభృతాం శరణ్యః,

ఉన్మాదహేత్యావృత్తిభేషజానికాలేఽగ్నివేశాయ శశంస పృష్టః. 3

వ్యా. బుద్ధి, జ్ఞాపకశక్తి, జ్ఞానము, తపస్సు, వీనికన్నిటికిని ఉనికిపట్టిన ప్రాణుల కందరకును రక్షకుడగు పునర్వసు వనునామాంతరముగల యాశ్రేయులు ఉన్మాదమునకు సంబంధించినకారణములు, వానిలక్షణములు, వానిని శమింపజేయునౌషధములు, వీని నన్నిటిని చెప్పుమన తనశిష్యుడయిన యగ్నివేశులచే అడుగబడి సకాలము పరుసగ వాని నెల్ల నిట్లు చెప్పందొడంగెను.

ఉన్మాదహేతువులు. ౨౦

మూ. విరుద్ధదుష్టాశుచిభోజనాని ప్రధర్షణం దేవగురుద్విజానాం,

ఉన్మాదహేతుర్భయహర్ష పూర్వో మనోఽభిఘాతోవిషమాశ్చ చేష్టాః.

వ్యా. పరస్పరవిరుద్ధములగు తీరమత్యాదులనైనను, విషాదిదూషితమగునన్నము నైనను, మిక్కిలి దోషములను వృద్ధినిొందించు నాహారములనైనను భుజించినను; అపరి శుద్ధమైన అన్నమును భుజించినను; దేవతలను, పూజ్యులగుగురువు మొదలైన పెద్దలను, బ్రాహ్మణులను ధిఖరించినను; భయముచేసెనను, అధికసంతోషముచేసెనను, మనస్సు నకు అభిఘాతము కల్గినను; విషమము అంగికాదిచేష్టలచేసినను ఉన్మాదము సంభవించును. ఇచ్చట భయహర్ష శబ్దములచే శ్రోధము ద్వేషము మున్నగు మనోవ్యాపారములన్నియు గ్రహింపబడును. శ్రోధము మున్నగు మనోవృత్తి వ్యాపారములచే మనస్సున కభిఘా తము కల్గినప్పుడు భయము హర్షము మున్నగు జేసికొని ఉన్మాదము సంభవించునని యై నను అర్థము చేయవగును. విరుద్ధాశనము మున్నగునవి యథాసంభవముగ ఉన్మాదకార ణము లగును.

ఉన్మాదసంప్రాప్తి. ౨౧

మూ. తైరల్పసత్వస్య మలాః ప్రదుష్టాః బుద్ధేర్నివాసం హృదయం

ప్రదూష్య, ప్రోతాంస్యధిష్ఠాయ మనోవహాని ప్రమోహ
యన్త్యాశు నరస్య చేతః.

వ్యా. వైశేషికకారణములచేత ప్రకోపమునొందిన వాతాదిదోషములు స్వయం
మైన సత్వగుణముగల మనుజునియొక్క బుద్ధికి శానికిపట్టిన హృదయమును దుష్టము
జేసి ఆహృదయస్థానమునందలి మనస్సును వ్యాపింపజేయుట ట్టిభమనులయొక్క ప్రోతన
లను చేరచి మనుజునియొక్క మనస్సును మోహింపజేయును. (చిత్త భ్రమను గ
గించును.)

—ॐ ఉన్మాదసామాన్యరూపములు. ॐ—

మూ. ధీవిభ్రమః సత్వపరిప్లవశ్చ పర్యాకులా దృష్టిరధీరతా చ,

అబద్ధవాక్త్వంహృదయంచశూన్యంసామాన్యమున్మాదగదస్యలింగైశ్చ

వ్యా. చిత్తభ్రమము, సత్వగుణము, వ్యుత్పన్నముగ మారుట, చూపు నిల్కడలే
నలుదెసల వ్యాపించుట, ధైర్యము లేకుండుట, మాట నిల్కడలేక ఆసంబద్ధముగ మా
లాడుట, హృదయస్థానమునందు ఏమియు దెలియక శూన్యముగనుండుట ఇదియన్నియు
నున్మాదసామాన్యమున గల్గులక్షణములు. (ఇచ్చట కొందరు ధీవిభ్రమాదులు ఉన్మా
మునకు సామాన్యముగ పూర్వరూపములనియు కొందరు సామాన్యలక్షణములనియు
వ్యాఖ్యానము చేసినారు.)

—ॐ ఉన్మాదస్వరూపము. ॐ—

మూ. స మూఢచేతా న సుఖం న దుఃఖం నాచారధర్మై కుత ఏవ శాన్తి

విస్తత్యపాస్తస్త్వైబుద్ధిసంజ్ఞో భ్రమత్యయం చేత ఇతస్తతశ్చ.

వ్యా. అట్టి యున్మాదముగలవాడు చంచలమైనమనస్సుగలవాడై సుఖమునైనను
దుఃఖమునైనను, సదాచారమునైనను, ధర్మమునైనను, కొంచెమైన తెలిసికొనజాలడు
అట్టివానికి మనశ్శాంతి ఎట్లు కల్గును? (ఒకప్పుడును కల్గదనుట.) మరియు వాడు జ్ఞాన
శక్తియు, బుద్ధి, ఊహ, అను నీమనోవృత్తిజ్ఞానములను బొత్తుగ లేనివాడై తనమనస్సు
సారథి గుఱ్ఱములను బలుతెరంగుల త్రిప్పభంగి నిల్కడలేక పలుపాకల పోనిచ్చి త్రి
చుండును.

—ॐ ఉన్మాదనిర్మక్తి, ఆగస్త-నిజభేదములు. ॐ—

మూ. సముద్భ్రమం బుద్ధిమనః స్మృతీనాం ఉన్మాదమాగాస్తానిజో
మాహుః, తస్యోద్భవం పశ్చాద్విధం పృథక్ తు వత్సోమి లిక్టా
చికిత్సితం చ.

వ్యా. బుద్ధి, మనస్సు, స్మృతి, అనువానియొక్క నిల్పడలేనిపరిస్థితి ఉన్నాదమనబడును. ఈయన్నాదము ఆగంతుకము, నైజము (వాతాదిదోషజన్యము), అనుభేదముచే నైదువిధములుగనుండును. అట్టి యైదువిధములగు నున్నాదములకు వేరువేరులక్షణములును, చికిత్సలును, ఈక్రింద వివరింపబడును. (ఇచ్చట వాత-పిత్త-కఫ-సన్నిపాత భేదములచే నాల్గువిధములుగను ఆగంతుకకారణములచే జనించినది విదవదియు చేరి యున్నాదములు ఐదు తెరంగు లగును. ఈయైదింటిలో సాన్నిపాతికము అసాధ్యమగుటచే చికిత్సానర్హమైనను ఛత్రన్యాయము ననుసరించి “పశ్చాద్విధం.....చికిత్సితం చ” అని చెప్పబడినది.)

❖ వాతజోన్నాదకారణము. ❖

మూ. రూక్షౌల్బశీతాన్న విరేకధాతు ఊయోపవాసైరనిలోఽతివృద్ధః,
చింతాదిజు(తు)ష్టం హృదయం ప్రదూష్య బుద్ధిం స్మృతిం చాప్యప
హత్య శీఘ్రమ్. 9

వ్యా. జిడ్డులేక రూక్షముగనున్న అన్నమును తినుట, తాను భుజించుపరిమితి కన్నను స్వల్పముగ భుజించుట, చల్లనియన్నమును తినుట, విరేచనములగు ధాతు ఊయము, ఉపవాసము ఈకారణములచేత వాతము మిక్కిలి వృద్ధినింది ప్రకుశితమై చింత మున్నగు కారణములచే దుష్టమైన హృదయమును చెరచి, బుద్ధిని, స్మృతిని, అతి శీఘ్రము నశింపజేయును.

❖ వాతజోన్నాదలక్షణములు. ❖

మూ. అస్థానహాసస్తి తన్మత్యగీతవాగజ్జవిక్షేపణరోదనాని,
పారుష్యకా ర్శ్యాగ్రుణవర్ణ తాశ్చ జీర్ణే బలం చానిలజస్యరూపమ్.

వ్యా. వాతోన్నాదముగలవాడు కారణములేకయే కటికనవ్వు నవ్వుచుండును. తనలో తానే చిరునవ్వు నవ్వుచుండును. నాట్యమాడును, సంగీతముపాడును, నోరును వికారముగ త్రిప్పుచుండును. హస్తపాదాద్యవయవములను వలు తెరంగుల వికృతములుగ త్రిప్పుచుండును. ఒకప్పుడు కారణములేకయే యెడ్చును. వానిశరీరము కర్కశమై గరగరలాడుచు కృశించి అరుణవర్ణము గల్గియుండును. అట్టి యున్నాదము ఆహారము జీర్ణమగునప్పుడు ప్రబలముగ నుండును. ఇది వాతజోన్నాదలక్షణము.

❖ పిత్తోన్నాదకారణములు, సంప్రాప్తి. ❖

మూ. అజీర్ణకట్వప్లువిదాహ్యశీతైః భోజైః చితం పిత్తముద్గీర్ణ వేగం,
ఉన్నాదమత్యుగ్రమనాత్మకస్య హృదిశ్రితం పూర్వపదాశుకుర్యాత్.

వ్యా. అజీర్ణపదార్థములను కారము పులుపు గలపదార్థములను విదాహ(మ
పుట్టించు) పదార్థములను, మిక్కిలి వేడిగనుండుపదార్థములను భుజించుటవలన పిత్త
స్వస్థానముననే మిక్కిలి వృద్ధిసొంది ప్రకుశితమై ఇంద్రియముల జయింపజాలని వ
జానియొక్క చింతాదిదూషితమైన హృదయమును జేరి వాతోన్మాదమువలె శీఘ్రము
బుద్ధిని స్మృతిని జ్ఞానమును చెరచి వ్యత్యస్తముగ జేయును.

—౧౭ వైత్తికోన్మాదలక్షణము. ౧౭—

మూ. అమర్ష సంరంభవినగ్నభావాః సన్తర్జనాభిద్రవణౌష్ణ్యరోషాః,
ప్రచ్ఛాయశీతాన్నజలాభిలాషః పీతా చ భాః పిత్తకృతస్య లిజ్జా

వ్యా. ఓర్పులేపండుట, ఆర్భాటముచేయుట, గుడ్డగోచి లేక దిగంబరుడై న
రించుట, ఒకరిని బెదరించుట, విధినియమములేక నలుదెసల పరుగెత్తుట, శరీరము వే
నుండుట, కారణములేకయే, కోపమువచ్చుట, నీడను చల్లనియన్నమును చల్లనినీళ్లకోర
శరీరము పచ్చగనుండుట ఇనియన్నియు పిత్తోన్మాదలక్షణములు. (ఈయున్మాదము క్రు
మైనది.)

—౧౮ కఫోన్మాదహేతువులు, సంప్రాప్తి. ౧౮—

మూ. సంపూర్ణైర్వంద విచ్ఛేష్టితస్య సోష్ఠా కఫో మర్షణి సంప్రవృద్ధః, బు
స్మృతిం చాప్యపహత్య చిత్తం ప్రమోహయన్సంజనయే
కారమ్.

వ్యా. మిక్కిలి తృప్తికరముగ భుజించుట విశేషముగ పనులజేయకుండుట
కారణముచేత కఫము ప్రకోపముతో తనయందలి యావిరితో కూడి మిక్కిలి బలిష్ఠ
హృదయస్థానమునజేరి బుద్ధిని స్మృతినిజేరచి మనస్సును పలు తెరంగుల భ్రమింపజేయు
నున్మాదమును కల్గించును.

—౧౯ కఫోన్మాదలక్షణము. ౧౯—

మూ. వాక్ష్పేష్టితం మందమరోచకశ్చ నారీ వివిక్తప్రియతాతి నిద్రా,
ఛర్దిశ్చ లాలా చ బలం చ భుజ్జే- నఖాచశౌక్ల్యం చ కఫాత్తకన

వ్యా. కఫజోన్మాదముకలవాడు మాట్లాడుటయందును, పనులజేయుటయందు
మందుడై యుండును. ఆరోచకము కల్గను. స్త్రీలయందును, జనములేని ప్రదేశము
నుండుటకును శోభకకల్గి యుండును. ఎల్లప్పుడును నిద్రయం దాసక్తి కల్గియుండు
వానిజేయుచుండును. నోట జొల్లుకారుచుండును. భుజించినవెంటనే రోగము వ
నొందును, గోట్లు, చర్మము, మున్నగునవి తెల్లబడియుండును. ఇది కఫజోన్మా
దలక్షణము.

—౧౭ సాన్నిపాతికోన్వాదలక్షణము. ౧౭—

మూ. యస్సన్నిపాతప్రభవోఽతిఘోరః సర్వైస్సమస్తైస్స చ హేతుభి
స్సాన్యైః, సర్వాణి రూపాణి బిభర్తి తాదృక్ విరుద్ధభైషజ్య
విధిర్వివర్జ్యః. 15

వ్యా. సన్నిపాతజోన్వాదమువైని వాతాదుల వేరువేరుగ జెప్పబడిన ప్రకోప
కారణములచే వాతాదులు మూడు నొక్కమై డి ప్రకోపమునందుటచే కల్గును. కావున
ఆయున్వాదమున వాతికాద్యున్వాదములకు వేరువేరుగ జెప్పబడిన లక్షణములన్నియు కల్గి
యుండును కావున కూర్చుండి. దానికి పరస్పరవిరుద్ధమగు చికిత్సజేయవలసియుండును.
అట్టి చికిత్స పొసగదుకావున సాన్నిపాతికోన్వాదమును చికిత్సజేయక విడువదగును.

—౧౮ ఆగంతూన్వాదనిదానము. ౧౮—

మూ. దేవర్షిగర్భర్షపిశాచయక్షరక్షః పితృణాం అభిధర్షణాని,
ఆగన్తుహేతుః నియమప్రతాదినిత్యాకృతం కర్త చ పూర్వదేహే.

వ్యా. దేవతలు, ఋషులు, గంధర్వులు, పిశాచములు, బ్రహ్మరాక్షసులు,
యక్షులు, రాక్షసులు, పితృదేవతలు అను నీగ్రహములచే భయపెట్టబడి అట్టిగ్రహము
లావేళించుట, నియమములను వ్రతములను విధి ననుసరించక వ్యత్యస్తముగ నాచరించుట,
పూర్వజన్మమునందు చేయబడినకర్తవ్యము ఇవియన్నియు నాగంతుక ఉన్వాదమునకు
కారణములగును.

—౧౯ భూతోన్వాదసామాన్యలక్షణము. ౧౯—

మూ. అమర్త్యవాగ్విక్రమవీర్యచేష్టః జ్ఞానాదివిజ్ఞానబలాదిభిర్యః,
ఉన్వాదకాలోఽనియతశ్చ యస్య భూతోత్థమున్వాదముదాహరేత్తమ్.

వ్యా. మనుజులకు వైజెప్పబడిన దేవాదిగ్రహములయూహేశముచే గల్గినయున్వాద
ములయందు మాటలును, బలంబును, శౌర్యంబును, అంగికాదిచేష్టలును మనుజులకు
సాధారణముగ నుండునట్లుండక భిన్నముగ గన్పట్టును. తత్త్వజ్ఞానంబును శిల్పజ్ఞానంబును
తనకు పూర్వములేకున్నను అట్టిజ్ఞానవిజ్ఞానములు కల్గియుండును. ఉన్వాదము జనించు
కాలము నియమము లేకయుండును. ఈలక్షణములబట్టి భూతోన్వాదమని యెరుంగుచి.

—౨౦ దేవాదిగ్రహములు పురుషదేహమున నావహించువిధము. ౨౦—

మూ. అదూషయంతః పురుషస్య దేహం దేవాదయః సైవస్తుగుణ
ప్రభావైః, విశన్త్యదృశ్యాః తరసా యదైవ చాఘయాతపౌ
దర్పణసూర్యకాంతౌ. 13

వ్యా. దేవాదిగ్రహములు మనుజులశరీరమును విశేషముగ జేరువక తమకు స్వభావసిద్ధములగుగుణములచేతను ప్రభావముచేతను ఇతరుల కగవడకయే అద్దమున ప్రతి బింబంబును సూర్యకాంతపునుణియందు సూర్యకిరణంబులును ప్రవేశించుభంగి పురుషుని శరీరమున తటాలున శీఘ్రముగ ప్రవేశించి యావహించెదరు. (ఇచ్చట “అదూషయంత్ర” అనుచోట నజ్ఞ కొంచెము అనునర్థమును చెప్పెను. అనగ విశేషముగ మనుజునిశరీరమును జేరువక యిండుక చెరువునని యర్థము.)

— ౧౭ భూలోన్మాదస్తాప్తీనమయపూర్వరూపాదినీర్దేశము. —

మూ. ఆఘాత కాలో హి సపూర్వరూపః ప్రోక్తో నిదానేఽథసురాదిభిశ్చ, ఉన్మాదరూపాణిపుత్రజ్ఞీ బోధకాలం చ గమ్యాకృపురుషాంశ్చ తేషామ్.

వ్యా. వైజెష్ఠబడిన దేవాదిభూతము లావహించునమయంబును పూర్వరూపము లును, నిదానస్థానమునం దేదవయధ్యాయమున జెప్పబడినవి. మరియు దేవాదిగ్రహముల యున్మాదమున గల్గులక్షణములు, అవి యావహించుతిథి మున్నగుకాలవిశేషములు, అట్టి గ్రహము లావహించుపురుషులు ఈవిశేషములన్నియు సీక్రింద సవిస్తరముగ వివరించి చెప్పబడును. వానివిశేషములనెల్ల చక్కగ గమనించి వినుమని శిష్యునబోధనము. (భూతము లావహించునమయము “ఉన్మాదయిష్యతామపి ఖలు దేవర్షి ..... ఇత్యా ఘాతకాలా వ్యాఖ్యాతా భవంతి.” (ని. అ. ౭. సూ. ౧౬.) అనియు; “తత్ర దేవాది ప్రకోప..... ఉన్మాదాభినిర్వృత్తిః” అని పూర్వరూపంబులును వివరింపబడినవి.)

— ౧౮ దేవగ్రహోన్మాదలక్షణము. —

మూ. తద్యథాః—సౌమ్యదృష్టిం గమ్భీరమప్రథ్యష్ట (ష్య) మకోపనం అస్వప్న భోజనాభిలాషిణం, అల్పస్వేదమూత్రపురీషవాచం (వాతం) శుభగన్ధం పుల్లపద్మపదనమితి దేవోన్మత్తం విద్యాత్. 20

వ్యా. దేవగ్రహ మావహించియున్న మనుజుడు శాంతమైన దృష్టికల్గి యుండును. గంభీరమైన స్వభావంబును, ధైర్యంబును కల్గియుండును. కోపంబును నిద్రాభోజనములయం దభిలాషయు లేకయుండును. చెమటయు మూత్రపురీషంబులును వాతంబును స్వల్పముగ వెడలును. మంచి పరిమళము కల్గియుండును. వానిముఖము వికసించిన కమలమును బోలి యుండును. ఈలక్షణములబట్టి దేవగ్రహ వేషముచే గల్గినయున్మాదమని యెరుంగునది.

ఇచ్చట నీవిషయము నెరుంగునది:—దేవత లొకప్పుడును మనుష్యులతోకూడ నుండరు. మాటలాడరు. మనుష్యశరీరమును స్పృశింపరు. కావున నొకప్పుడును మనుష్యు

శరీరమును స్పృశించి యావహించుట యసంభవము. కావున ఆదేవతలే మనుజుల నావహించి బాధించెదరని చెప్పువారికి భూతవిద్య బొత్తుగ తెలియదు. మరియు వాస్తవ్యమైనట్టి దేవతలనన్నిధిలో రక్తమాంసవసాదుల నాహారముగ జేసికొనుచు రాత్రులలో సంచరించుచు గ్రహరూపము నొందియుండు పరిచారకులు సంఖ్యాతీతముగ నుందురు. అట్టి శ్రూరగ్రహములు బలి పూజాసత్కారాదుల నభిలషించి నిదానముల జేప్పిన కారణాది సంవిధానము తటస్థపడిననచయమున నాయాగ్రహమునకు విహితమైనకాలమున మనుజులపై నావహించి పీడింపదొడంగును. అంతమాత్రముననే అట్టిగ్రహము లావహించినపుడు దేవాదిలక్షణములు కానవచ్చినపుడు దేవానిగ్రహములని బోకమున జేప్పటయే కాని వాస్తవ్యముగ దేవాదులు మనుజుల నావహించుట యసంభవము. ఈవిషయమును సుశ్రుతాచార్యు లిట్లుపదేశించిరి:—“న లే మనుష్యైస్సహ సంవిశన్తి, న వా మనుష్యాః క్వచిదావిశన్తి, యే త్వావిశన్తితి వదన్తి మోహాత్ లే భూతవిద్యావిషయాదపోహ్యః. తేషాం గ్రహాణాం పరిచారకా యే కోటిసహస్రాయుతపద్మసంఖ్యాః, ఆస్యగ్వాసామాంసభుజః సుభీమాః నిశావిహారాశ్చ తమావిశన్తి.”

—ॐ ఋషిగ్రహోన్మాదము. ౧—

మూ. గురువృద్ధసిద్ధిరీతాం అభిశాపాభిచారాభిధ్యానానురూప
చేష్టాహరవ్యాహారం తైరున్మత్తం విద్యాత్. 21

వ్యా. గురువులు, వృద్ధులు, సిద్ధులు, ఋషులు వీరిని తిరస్కరించుటవలన వారు కోపించి శాపముబెట్టుటచేనైనను అభిచారతంత్రములచేనైనను ధ్యానించుటచేనైనను సంభవించినయున్మాదమునందు ఆయాశాపాదులు ఏయేరూపముగ నుండునో వాని కనురూపములగు ఆహారంబును చేష్టలును కల్గియుండును. ఆయాహారచేష్టాదులబట్టి గుణవృద్ధాదికృతశాపాదులచే సంభవించిన యున్మాదమలని యెరుంగునది.

—ॐ షిత్సగ్రహోన్మాదము. ౨—

మూ. అప్రసన్నదృష్టిమహశ్యంతం నిద్రాశీలం ప్రతిహతవాచం అనన్నా
భిలాషం అరోచకావిపాకపరీతం చ షిత్సభిరున్మత్తం విద్యాత్. 22

వ్యా. షిత్సగ్రహముచే నావహించినపుడును కోపముతోకూడిన దృష్టి కల్గియుండును. బాగుగ చూడకుండును. ఎల్లప్పుడు నిద్రబోవుచుండును. తడబడి మాట్లాడును. అన్నమునం దిచ్చలేకుండును. ఆరోచకంబును కల్గియుండును. భుజింపబడిన యాహారము జీర్ణము కాకుండును. ఈలక్షణములబట్టి షిత్సగ్రహమాపేశించుటచే గల్గిన

యున్నాడమని యెరుంగునది. (ఇచ్చట అన్నము నోటికి రుచిగల్గియున్నను తిన నిచ్చలే కుండుట అనన్నాభిలాషము (అన్న ద్వేషము) అన్నము తినుట కిచ్చకల్గియున్నను నోటికి రుచితప్పి యింపుగాకుండుట ఆరోచకమునని యీరెంటికిని భేదము నెరుంగునది.)

— ౧౭ గంధర్వగ్రహోన్మాదలక్షణము. —

మూ. (చణ్డం సాహసికం తీక్ష్ణం గమ్భీరమప్రభృష్యం)ముఖవాద్యనృత్య గీతౌఽన్న పానస్నానమాల్యధూపగన్ధరతిం, రక్తవస్త్రబలికర్తృహాస్య కథానుయోగప్రియం, శుభగన్ధం చ గన్ధరోన్మత్తం విద్యాత్.

వ్యా. హింసాస్వభావము, సాహసము, తీవ్రత, గంభీరస్వభావము, ఇతరులచే భయమునొందకుండుట, నోటివాద్యము గానము నృత్యము అన్న పానములు స్నానము పుష్పమాలికలు ధూపములు గంధము అనువానియందు మిక్కిలి ప్రీతికల్గియుండుట, రక్తవస్త్రముల ధరించుటయందును పూజావిధుల నాచరించుటయందును హాస్యము నందును కథలమాట్లాడుటయందును మిక్కిలి ప్రీతికల్గియుండుట, శరీరమున మంచుపరి మళము కల్గియుండుట ఈలక్షణము లున్నది గంధర్వగ్రహోన్మాదమని యెరుంగునది.

— ౧౮ యక్షగ్రహోన్మాదలక్షణము. —

మూ. అనశృత్ స్వప్నరోదనహాస్యం (హాసినం)నృత్యగీతవాద్యకథాఽన్న పానమాల్యధూపగన్ధరతిం, రక్తవిప్లుతాడం, ద్విజాతివైద్యపరి వాదినం, రహస్యభాషిణం చ రక్షోన్మత్తం విద్యాత్. 24

వ్యా. రాక్షసగ్రహవేశముచే నున్నాడము కల్గినవాడు పలుమారు నిద్రబోవుచు ఏడుచు నవ్వుచు నుండును. నృత్యము గీతము అన్న పానములు పుష్పమాలికలు ధూపము గంధము వీనియందు దధికముగ నాన క్తికల్గియుండును. కన్నులెఱ్ఱినై కలకబారినట్లుండును. బ్రాహ్మణులతోడను వైద్యులతోడను కలహించును. రహస్యముగ మాట్లాడును. ఈలక్షణ ములబట్టి యక్షగ్రహోన్మాదమని యెరుంగునది.

— ౧౯ రాక్షసగ్రహోన్మాదలక్షణము. —

మూ. నష్టనిద్రం, అన్నపానద్వేషిణం, అనాహారమప్యతిబలినం, శస్త్ర- శోణిత-మాంస - రక్తమాల్యాఽభిలాషిణం, సంతర్జకం చ గాక్ష సోన్మత్తం విద్యాత్. 25

వ్యా. నిదురబట్టకుండుట, అన్న పానములయందు ద్వేషముకల్గుట, ఆహారములేకు న్నును ఆధికమైన బలము కల్గియుండుట, ఆయుధములయందును మాంసమునందును ఎఱ్ఱసి

పుష్పమాలికయందును అభిలాషకల్గియుండుట, ఇతరుల బెదరించుట ఈలక్షణములు కల్గినది రాక్షసగ్రహోన్మాదమని యెరుంగునది.

❧ బ్రహ్మరాక్షసగ్రహోన్మాదలక్షణము. ❧

మూ. ప్రహాస-నృత్యప్రధానం దేవవిప్రవైద్యద్వేషాఽవజ్ఞాభిః స్తుతి
వేదమస్త్రశాస్త్రోదాహరణైః కాష్ఠాదిభిః ఆత్మషీడనేన చ బ్రహ్మ
రాక్షసోన్మాదంతం విద్యాత్. 26

వ్యా. బ్రహ్మరాక్షసగ్రహము ఆవేశించినమనుజుడు బిగ్గరగ (కారణము లేకయే) నవ్వును, నృత్యముచేయును. దేవతలయందును బ్రాహ్మణులయందును వైద్యులయందును ద్వేషబుద్ధి కలిగినవారిని (వాదోపవాదములచే) అవమానము చేయుచుండును. స్తోత్ర పాఠములను వేదములను మహామంత్రములను వ్యాకరణాదిశాస్త్రములను పలుమారు నుదహరించి యుచ్చరించును. కఱ్ఱలు మొదలగువానిచే శరీరమును బాచుకొనును. ఉపవాసాదులచే నాత్మకు బాధకల్గించుకొనును. ఈలక్షణములబట్టి బ్రహ్మరాక్షసగ్రహముచే గల్గిన యున్మాదమని యెరుంగునది.

❧ విశాచగ్రహోన్మాదలక్షణము. ❧

మూ. అన్వస్థచిత్తం, స్థానమలభమానం, నృత్యగీతహాసినం, బద్ధాఽబద్ధ
ప్రలాపినం, సజ్జరకూటమలినరథ్యాచేల తృణాఽశ్చ కాష్ఠాధి
రోహణంతి, భిన్నరూక్షస్వరం, (భిన్నరూక్షవర్ణస్వరం) నగ్నం,
విధానస్తం, నైకత్రతిష్ఠస్తం, దుఃఖాన్యవేదయస్తం, నష్టస్మృతిం
చ విశాచోన్మాదంతం విద్యాత్. 27

వ్యా. విశాచగ్రహ మువేశించినవాడు చిత్తము స్వాధీనమున లేకుండును. తన కొకస్థానములేదని చెప్పును. నృత్యముచేయును, సంగీతముపాడును, కారణము లేకయే నవ్వును. ఒకప్పుడు సంబంధముకలమాటలను మరియొకప్పుడు సంబంధములేనిమాటలను మాట్లాడును. ఒకప్పుడు ఆర్థములేనిమాటల వదరును. కుప్పబిబ్బలమీదను, మలినమైన మెట్టమీదను, త్రోవయందును, గుడ్డపేలికలమీదను, రాలిగుట్టమీదను, కొయ్యలగుట్టమీదను ఎక్కుటయం దిచ్చగల్గియుండును. పగిలిన కంచుగంటవలె రూక్షమైన (కఠినమైన) కంఠస్వరము కల్గియుండును. ఒకచోటనైన నిలుకడలేక నలుప్రక్కల దిరుగుచుండును. దుఃఖిభక్రములగు విషయముల చెలుపుచుండును. గతించినవిషయములజ్ఞప్తి లేకుండును. ఈలక్షణములబట్టి విశాచగ్రహోన్మాదమని యెరుంగునది.

—ॐ దేవతాగ్రహవేషపురుష-కాలములు. ॐ—

మూ. తత్ర చౌత్తాచారం (శౌచాచారం) తపస్సాన్విధ్యానకోవిదం,
నరం ప్రాయః శుక్లప్రతిపది త్రయోదశ్యాం చచ్ఛిద్రమవేత్య
అభిధర్షయన్తి దేవాః. 28

వ్యా. పైశ్చైవ్యబడిన దేవాదిగ్రహములలో దేవతాగ్రహములు పరిశుద్ధమైన
యాచారమును తపస్సంపన్నుండును వేదాధ్యయనమును చక్కగ నెరిగినవాడు నగు
పురుషుని, శుక్లపాడ్యమినాడైనను త్రయోదశినాడైనను ప్రాయశ్చముగ సమయము
నెరిగి యావేశించును. (ఇచ్చట శౌచాచారాదిసంపన్నుడు భూతావేశమునకు పాత్రు
డగుట యుక్తముగాకున్నను పూర్వజన్మకృతకర్మపరిపాకవశమునంజేసి పాత్రుడగునని
యెరుంగునది. మరియు శౌచాచారాదులు భూతావేశమున కర్హ పురుషలక్షణములనియు,
శుక్లప్రతిపదాదికాలము భూతావేశకాలమనియు నెరుంగునది. ఇతైరంగుననే క్రింద
వివరణములయందును పురుష-కాలముల నెరుంగునది. “చౌత్తాచారం” అనుచోట
“చౌత్తః-శుచిః, ఆచారో-యస్య-సచౌత్తాచారః” అని చక్రపాణిచ్యాఖ్యాన మున్నది.)
ఇచ్చట ‘ప్రాయః’ అనుటవలన ఇతరకాలమునందును ఆవహించవచ్చునని యర్థము. ఇతై
రంగుననే తక్కినస్థలములయందు నూహించునది.

—ॐ ఋషిగ్రహవేషపురుష-కాలములు. ॐ—

మూ. స్నానశుచివివిక్తనేవినం, ధర్మశాస్త్రశ్రుతివాక్యకుశలం ప్రాయః,
షష్ఠ్యాం నవమ్యాం చ ఋషయః; (ధర్షయన్తి.) 89

వ్యా. స్నానమునందును పరిశుద్ధమందును ఏకాంతనివాసమునందును ఆసక్తికలిగి
ధర్మశాస్త్రములను వేదములను చక్కగ నెరిగినవానిని షష్ఠినాడైనను నవమినాడైనను
ఋషులు ప్రాయశ్చముగ ఆవహించెదరు.

—ॐ సిత్యగ్రహవేషపురుష-కాలములు. ॐ—

మూ. మాతృ-పితృ-గురు-వృద్ధ-సిద్ధ-ఆచార్యోపనేవినం, ప్రాయో
దశమ్యామమావాస్యాయాం చ పితరః; (ధర్షయన్తి.) 30

వ్యా. తలిదండ్రులను, గురువులను, పెద్దలను, సిద్ధులను, మంత్రములను విద్యను
ఉపదేశించిన యాచార్యులను, సేవజేయువారిని, ప్రాయశ్చముగ దశమినాడైనను అమా
వాస్యినాడైనను సిత్యగ్రహము లావేశించును.

— ౧౭ గంధర్వగ్రహవేశపురుష-కాలములు. ౧౭ —

మూ. గంధర్వాః స్తుతి-గీత-వాదిత్ర-రతిం, పరదారగంధమాల్యప్రియం,
చౌతూచారం, ప్రాయో ద్వాదశ్యాం చతుర్దశ్యాం చ,
(ధర్మయన్తి.) 31

వ్యా. స్తోత్ర పాఠములయందును సంగీతమునందును వాద్యమునందును ఆసక్తికల
వానిని పరస్త్రీలయందును గంధమాల్వములయందును స్త్రీ తికలవానిని సదాచారముకల
వానిని ప్రాయికముగ ద్వాదశినాడైనను చతుర్దశినాడైనను గంధర్వగ్రహము లావ
హించును.

— ౧౮ యక్షగ్రహవేశపురుష-కాలములు. ౧౮ —

మూ. సత్వ బల రూప గర్వ శౌర్యయుక్తం, మాల్వ్యాఽనులేపనహాస్య
ప్రియం, అతివాక్ప్రసాదం, ప్రాయశ్శుక్తై కాదశ్యాం సప్తమ్యాం
చ యత్యేః; (ధర్మయన్తి.) 32

వ్యా. సత్వగుణము, శరీరబలము, సౌందర్యము, గర్వము, శౌర్యము, ఈగుణ
ములు కల్గినవానిని, పుష్పమాలికలయందును గంధాద్యనులేపనములయందును పరిహాసము
నందును స్త్రీ తికలవానిని, అధికముగ మాటలాడువానిని యక్షగ్రహములు ప్రాయికముగ
శుక్తై కాదశినాడైనను సప్తమినాడైనను యక్షగ్రహము లావహించును.

— ౧౯ బ్రహ్మరాక్షసగ్రహవేశపురుష-కాలము. ౧౯ —

మూ. స్వాధ్యాయతపోనియమోపవాస బ్రహ్మచర్యదేవయతిగురుభూ
జాఽరతిం, భ్రష్టశౌచం, బ్రాహ్మణమబ్రాహ్మణం వా బ్రహ్మ
వాదినం, కూరమానినం, దేవాగారసలిక్రీడనరతిం ప్రాయః శుక్ల
పక్షమ్యాం పూర్ణచంద్రిదర్శనే చ బ్రహ్మరాక్షసాః; (ధర్మయన్తి.)

వ్యా. వేదాధ్యయనము, తపశ్చరణము, నియమము, ఉపవాసవ్రతము, బ్రహ్మ
చర్యము, దేవ-యతి-గురు-పూజ వీనియందు మిక్కిలి యాసక్తికల్గియు శౌచాచారము
లేకుండు బ్రాహ్మణునైనను తత్పవిత్రము చేయనబ్రాహ్మణునైనను, తాను శూరుడని
యభిమానము కల్గినవానినైనను ప్రాయికముగ శుక్లచంద్రునితో
గూడిన పూర్ణిమనాడైనను బ్రహ్మరాక్షసగ్రహము లావేశించును. మరియు దేవాలయ
ములయందును జలమునందును క్రీడింప నాసక్తికలవానిని కూడ బ్రహ్మరాక్షసగ్రహము
లావేశింపజూచును.

—ॐ రాక్షసశిశుచాగ్రహముల యావేశ కాలములు. ॐ—

మూ. రాక్షసశిశుచాగ్రహముల పీనసత్వం విశునం (స్త్రైణం) (స్త్రేనం) లుబ్ధం శత
ప్రామోద్వితీయాతృతీయాఽష్టమీషు; (ప్రాయః చ్చిద్రమవేత్సీ
అభిధర్షయన్తి ద్వితీయాతృతీయాఽష్టమీషు).

వ్యా. సత్వగుణము లేకుండుట, కలహముల బెట్టుట, స్త్రీలోలుడగుట, (బంగ
దొంగలించుట), లబ్ధిత్వము, శతత్వము, ఈగుణములు కలవానిని ద్వితీయ, తృతీయ
అష్టమి, ఈదినములయందు ప్రాయశ్చముగ సమయముజూచి రాక్షసగ్రహంబులును పితృ
గ్రహంబులును ఆవేశించును. (“చ్చిద్రమవేత్సీ” అనుచోట ఉచ్చిష్టాదిస్థలములయ
ందుండుట మున్నగునపరిశుద్ధరూపములగు నపచారముల జూచి అట్టి అపకాశములయందు
గ్రహము లావేశించునని యర్థము. ఈయర్థము వైవాక్యము లన్నిటియందును సమ
యించి యర్థము చేయునది.)

—ॐ అనుక్షగ్రహసంగ్రహము. ॐ—

మూ. ఇత్యపరిసంభ్యేయానాం గ్రహాణామావిష్కృతతమాః, హ్యన్యై
వేతే వ్యాఖ్యాతాః.

వ్యా. ఉన్నాదములకు కారణభూతములగు గ్రహములు లెక్కిడ నలవిగాక ల
మున గలవు; వానిలో ముఖ్యముగ స్ఫుటముగ గమనింపదగిన గ్రహముల నెనిమిదిమా
మిచ్చట భూతవిద్యాప్రస్తావమున వివరింపబడినవి.

—ॐ అసాధ్యభూతోన్మాదము. ॐ—

మూ. సర్వేష్వపి తు ఖల్వేషు యో హస్తావద్యమ్య రోషసంరమ్భా
నిశ్శబ్దం అన్యేష్వాత్మని వా నిపాతయేత్, స హ్యసాధోన్యజ్ఞే
తథా యస్సాశునేత్రః, మేఢప్రవృత్తరక్తః, క్షతజహ
ప్రస్తుతనాసికః, చిద్యమానచర్మా, అప్రతిహన్యమానపా(వా)
సతతం వికూఙ్క, దుర్వర్తస్తృషార్తః పూతిగన్ధశ్చ హింసా
స్తత్తో జ్ఞేయః, తం పరిత్యజేత్.

వ్యా. వైజేష్ఠ్యబడి భూతోన్మాదము లన్నిటియందును ఎవడు తనచేతుల రె
వైకెత్తి శోపావేశముచేత భయ మించుకేనియు లేక యితరులపైనైనను పడవైచ
అట్టివానియున్మాదము సాధ్యము కానేరదు. మరియు కన్నుల నీరుగారుట, మేఢ

నుండి రక్తముకారుట, నాలుక కొరికికొనుట, (లేక పుండగుట), ముక్కున ద్రవము స్రవించుట, ఒడలిపై చర్మమును తానే పగులదీసికొనుట, నోటి కడ్డులేక తనకిచ్చవచ్చినట్లు వదరుట, ఎల్లప్పుడును కూకలిడుట, శరీరవర్ణము చెడి మారుట, దప్పి యధికమగుట, శరీరముపై దుర్గంధముపుట్టుట, ఇట్టి లక్షణములుగల యున్నాదరోగి హింసింపగోరి యావ హించినభూతముచే నా క్రమింపబడినవాడు కావున అట్టి యున్నాదము ఆసాధ్యము, వానికి చికిత్స జేయంజనదు.

ఇచ్చట నీవివరణము నెరుంగునది.—పైజెప్పినరీతిగ భూతములు మనుజుల నావహించి యున్నాదమును కల్గించుటకు ఆభూతములయుద్దేశములు మూడువిధములు. మనుజుని హింసింపజూచుట, సంభోగసుఖముల ననుభవించుట, పూజాబలి మున్నగు వానియందభిలాష, ఈమూటిలో చంపుచుద్దేశముతో నావహించినభూతముచే గల్గిన యున్నాదమునందు రోగిని ఆభూతము తప్పక చంపును. కావున నది యసాధ్యము. ఆయున్నాదమే యిచ్చట “హింసాద్ధ్యస్తత్త” అని నిర్దేశింపబడినది. హింసాభిలాషచే నావహించినభూతమువలన సంభవించినయున్నాదరోగి యనియర్థము. అట్టి యున్నాదరోగ మున పైజెప్పబడిన లక్షణములు కనబడును. ఇవియేకాక రోగినిచంపుటకు కావలసిన హ్రరకృత్యముల నన్నిటినీ ఆభూతము నెరవేర్చి తుదకు రోగిని సమాప్తిచేయజూచును. దీనికి చికిత్సజేసియు లాభములేదు.

తక్కిన రెండువిధములఫలమును కోరి యావహించిన భూతోన్నాదములయందు ఆభూతముల యుద్దేశము నెరింగి క్రీడానుభవమును, పూజాదిసత్క్రియల నాచరించి నచో నాభూతములు తృప్తినంది తొలంగును. అప్పుడే యున్నాదము నివర్తించి మనుజుడు సుఖించును. కావున అవిరెండును సాధ్యములు.

ఈవిషయమంతయు నిదానస్థానమున “త్రివిధం తున్నాదకరాణం భూతానా మున్నాదనే ప్రయోజనం. తద్యథా—హింసా, రతికి, అభ్యర్చనం చేతి, ... తమసాధ్యం విద్యాత్, సాధ్యావితరా” (నిదాన-అ. ౭. సూ. ౧౭) అని వివరముగ జెప్పబడినది. అవిషయమే యీక్రిందను చెప్పబడును.

❧ రత్యర్చనాకామోన్నాదచికిత్స. ❧

మూ రత్యర్చనాకామోన్నాదినో తు భిషగభిప్రాయాచారాభ్యాం బుద్ధ్యా తదజ్ఞోపహారబలిమిశ్రేణ, మస్త్రభైషజ్యనిధినోపక్రమేత్. ౪7

వ్యా. సంభోగాదిక్రీడావిశేషములగోరుభూతము ఆవహించుటచే గల్గినయున్నాదము కలవాడు రతికామోన్నాది. బలిపూజాదిసత్కారములగోరుభూతము ఆవహించు చ-చి—౪5

టచే గల్గినయున్నాదముకలవాడు అర్చనాకామోన్నాది. అట్టి యున్నాదములు కల వైద్యుడు ఆవహించియుండు భూతముయొక్క అభిప్రాయముచేతను ఆచారాదిచేష్టావిశేషములచేతను ఆభూతముయొక్క అభిలాష నెరింగి, ఆయభిలాషానుగుణముగ వర్తించుట చేతను పూజాదివిధుల నిర్వహించుటచేతను భూతముయొక్క అభిలషితమును నెరవేర్చి, పిమ్మట తత్తదనుకూలముగ జౌషధములచేతను మంత్రవిధులచేతను చికిత్సజేయ నుపక్రమించవలెను.

❖ ఉన్నాదచికిత్సాక్రమము. ❖

మూ. తత్తద్వయోరపి నిజాగన్తునిమిత్తయోః ఉన్నాదయోః,
సమాసవిస్తరాభ్యాం భేషజవిధిమనువ్యాఖ్యాస్యామః. 38

వ్యా. అందు నిజాగంతు భేదములచే రెండు తెరంగులైన యున్నాదరోగములకు సంగ్రహముగను విస్తృతముగను చికిత్సావిధాన మొక్కింద వివరింపబడును.

❖ వాతోన్నాదచికిత్స, స్నేహపానము. ❖

మూ. ఉన్నాదే వాతజే పూర్వం స్నేహపానం విశేషవిత్,
కుర్యాదావృతమార్గేతు సస్నేహం మృదుశోధనమ్. 39

వ్యా. వాతప్రకోపమునకల్గిన యున్నాదమునందు వాతవిశేషలక్షణముల నెరింగిన వైద్యుడు రోగికి తొలుత స్నేహపానము చేయించవలెను. వాతముయొక్క ప్రాతొమార్గము అడ్డగించబడియుండునెడ స్నేహద్రవ్యముతోగూడిన మృదువైన జౌషధముచే శోధనము చేయించవలెను.

ఇచ్చట వాతము మేదఃకఫములచేత నావరింపబడకుండునపుడు స్నేహపాన ముచి తము. అటుగాక వాతము ఆవృతమై యున్నపుడు స్నేహపానముచేసినచో శూలమును అంగనుష్ఠిని వాపును వృద్ధిచేయును. కావున వైద్యుడు వాతముఆవృతమా? అనావృతమా? అని గమనించి ఆవృతము కాకుండునపుడు స్నేహపానమును, కఫమేధస్సులచే వాత మార్గము నిరోధింపబడినపుడు స్నేహయుక్తమైన మృదుశోధనమును చేయవలెనని వైశ్ణోకమున రెండువిధములుగ చికిత్స నిర్దేశింపబడినది. ఈయర్థమును సూచించుటకే “విశేషవిత్” అని వైద్యవిశేషణము చెప్పబడినది. నిరుద్ధ వాతమున స్నేహపాననిషేధము సిద్ధిపానమున నిట్లు చెప్పబడినది:—“మేదః కఫాభ్యామనిలో నిరుద్ధః శూలాక్లమస్తి శ్వయంధూక్ కరోతి, స్నేహం నియజ్ఞాన్నబుధస్తు తస్య సంవర్ధయత్యేవ హితాక్ వికారాక్” (సిద్ధి. అ. ౧.)

❧ కఫజ-పిత్తజోన్మాదములయందు చికిత్సాక్రమము. ❧

మూ. కఫపిత్తోద్భవేఽప్యాదౌ వమనం సవిరేచనం,
స్నిగ్ధస్విన్నస్య కర్తవ్యం; శుద్ధే సంసర్జనక్రమః. 40
నిరూహం స్నేహవస్తిం చ శిరసశ్చ విరేచనం,
తతః కుర్యాద్యథాదోషం తేషాం భూయస్త్యమాచరేత్. 41

వ్యా. కఫముచేకల్గిన యున్మాదమున తొలుత స్నేహస్వేదవిధుల జేసి పిదప వమనంబును, పిత్తముచేకల్గిన యున్మాదమున స్నిగ్ధస్విన్నశరీరము కలవానికి తొలుత విరేచనంబును చేయించవలెను. శుద్ధకోష్ఠనకు పేయాదిసంసర్జనక్రమము ననుసరించి యాహార విధి చేయనగును. పిష్టుట నిరూహవస్తిని స్నేహవస్తిని శిరోవిరేచనము దోషబలము సారముగ చేయించవలెను. మరియు దోషము ప్రబలముగ నున్నచో నిరూహాదివస్తులను మాటిమాటికిని దోషములు శమించువరకును చేయనగును.

❧ సంశోధనఫలము. ❧

మూ. హృదిన్ద్రియశిరఃకోఠే సంశుద్ధే వమనాదిభిః,
మనఃప్రసాదమాప్నోతి స్మృతిం సంజ్ఞాం చ విస్తరి. 42

వ్యా. హృదయంబును చక్షురాదీన్ద్రియంబులును శిరస్సును శోష్టంబును వైశిష్ట్యవమన-విరేచన-శిరోవిరేచన-నిరూహ అనువాసనములను పంచకర్తములచే శుద్ధమైనయెడ మనస్సును నిర్మలమగును. దానంజేసి జ్ఞాపకశక్తియు జ్ఞానంబును కల్గును. (ఇచ్చట సంశోధనముచే శరీరమునందలి మనస్సుకు స్థానమైన హృదయము శుద్ధమైనపుడు మనస్సును శుద్ధమగునని యెరుంగునది.)

❧ అపస్తారమున సంజనాదిప్రయోగము. ❧

మూ. శుద్ధస్యాచారవిభ్రంశే తీక్ష్ణం నావరమజ్ఞానం,
తాడనం చ మనోబుద్ధిదేహసంవేజనం (దేహసంతర్జనం) హితమ్.
యస్సక్తోఽవినయే పట్టైః సంయమ్య సుదృఢైస్సుతైః,
అపేతలోహకాష్ఠాద్యైః సంరోధ్యశ్చ తమోగృహే. 44

వ్యా. వైశిష్ట్య శోధనచికిత్సచే నున్మాదము శమించక ఆచారమున భ్రంశముకల్గి యున్మాదమునువర్తించి యున్నయెడ తీక్ష్ణమైన నన్యంబును అంజనంబును ప్రయోగింపందగును. మరియు కొట్టుటయు, మనస్సుకును బుద్ధికిని శరీరమునకు ఊద్యేగము కల్గించుటయు, (బెదరించి భయపెట్టుటయు) హితకరము. అంతటను శమించక ఇతరులను కొట్టుట

మంనుగు క్రూరకృత్యముల జేయుచున్నయెడ వానిని గట్టినిఱు సుఖస్పర్శంబులును నగు చర్మవట్టములచేత కాళ్లును చేతులను గట్టిగ కట్టి ఇనుపకమ్ములు కఱ్ఱలు మున్నగునవి లేని చీకటింటిలో నున్నాడరోగినిచేర్చి బైటరానియక తలుపుమూసి యుంచవలెను.

❧ తర్జనాన్యుపాయములు. ౪౫ ❧

మూ. తర్జనం త్రాసనం దానం హర్షణం సాన్త్వనం భయం,
విస్మయో విస్మృతేర్హేతోః నయన్తి ప్రకృతిం మనః. 45

వ్యా. బెదరించుట, ఉలికిపడునట్లుచేయుట, వాడు కోరినదానినిచ్చుట, సంతోషముకల్గించుట, వానిమనసు కాశ్చర్యముకల్గువనులజేయుట, మంచిమాటలచెప్పి యనునయించుట, భయపెట్టుట, ఇవియన్నియు బుద్ధిభ్రంశమును తొలగించి మనస్సును స్వభావస్థితికి దెచ్చును.

❧ అపస్తారమున ప్రదేహోదులు. ౪౬ ❧

మూ. ప్రదేహోత్పాదనాభ్యజ్ఞధూమాః (పాః) పానం చ సర్పిషః,
ప్రయోక్తవ్యం మనోబుద్ధిస్తృతిసంజ్ఞాప్రబోధనమ్. 46
సర్పిఃపానాదిరాగవ్రోః మస్త్రాదిశ్చేష్యతే విధిః,
అతస్సిద్ధతమాన్ యోగాన్ శృణూన్తాదవినాశనాన్. 47

వ్యా. ప్రలేపములు, ఉద్వర్తనములు, అభ్యంగము, పొగవేయుట, (లేక పొగ పీల్చుట, ఘృతపానము, ఇవియన్నియు మనశ్శాంతిని బుద్ధిని జ్ఞాపకశక్తిని జ్ఞానమును కల్గించును. మరియు నాగస్త్రాన్తాదమున ఘృతపానాదివిధులును మంత్రతంత్రాదివిధానంబులును చేయనగును. ఇంతదనుక చికిత్సాక్రమము చెప్పబడినది. పిమ్మట ఉన్తాదహరములగు ఘృతాదిసిద్ధయోగములు ఈక్రింద వివరింపబడును.

❧ ఉన్తాదహరహింగాదిఘృతము. ౪౭ ❧

మూ. హింజుసౌవర్చలవ్యోమైః ద్విపలాంశైః ఘృతాధకం,
చతుర్థణే గవాం మూత్రే సిద్ధమున్తాదనాశనమ్. 48

వ్యా. ఇంగువ, సౌవర్చలవణము, త్రికటుకములు (శుంఠి పిప్పలి మిరియాలు), వీనిని రెండేసిపలములగు గూర్చి నూరి కల్కముచేసి కల్కమునకు నాల్గితలు ఘృతమును ఘృతమునకు నాల్గితలు గోమూత్రమును కలిపి ఘృతపాక విధిప్రకారము పక్వముచేసి యుపయోగించినయెడ నున్తాదమును హరించును.

కల్యాణఘృతము.

- మూ. విశాలా త్రిఫలా కాంతీ (కాంతా) దేవదారేల్లలవాలుకం,
స్థిరా నతం రజన్యో ద్వే సారిజే ద్వే ప్రియఙ్గుకా. 49
- నీలోత్పలైలామఞ్జిష్ఠా దన్తీదాడిమకేసరం,
తాలీసపత్రం బృహతీ మాలత్యాః కుసుమం నవమ్. 50
- విడజ్జం పృశ్నివర్ణీం చ కుఙ్కుం చన్దనపద్మకా,
అష్టావింశతిభిశ్చలైః ఏతైరక్షసమన్వితైః. 51
- చతుర్ధణే జలే సమ్యక్ ఘృతప్రస్థం విపాచయేత్,
అపస్తారే జ్వరే కానే శోషే మద్దేనలే త్షయే. 52
- వాతరక్తే ప్రతిశ్చాయే తృతీయకచతుర్థకే,
ఛర్ద్యర్శోమూత్రకృచ్ఛ్మేషు విసర్పిషహతేషు చ. 53
- కణ్డూపాణ్డ్యామయోన్మాదవిషమేహగదేషు చ,
భూతోపహతచిత్తానాం గద్గదానామచేతసామ్. 54
- శస్త్రం స్త్రీణాం చ వన్ధ్యానాం ధన్యమాయుర్బలప్రదం,
అలక్ష్మీపాపరక్షోఘ్నం సర్వగ్రహవిनाశనమ్. 55
- కల్యాణకమిదం సర్విః శ్రేష్ఠం పుంసవనేషు చ.

(ఇతి కల్యాణకం ఘృతమ్.)

వ్యా. పెద్దపావర, త్రిఫలము (కరక తాని ఉసిరికకాయలు), రేణుకలు, దేవదారు, కూతురుబుడమ (నూగుడోస), ముయ్యాకుపొన్న, పిన్నయేలకులు, పసుపు, మ్రాని పసుపు, సుగంధపాల, నల్లసుగంధపాల, ప్రేంకణము, నల్లకలువలు, పెద్దయేలకులు, మంజిష్ఠి, దంతిషేర్లు, దానిమ్మచెరడు, నాగకేసరములు, తాళిసపత్రి, వాకుడు, జాబి మొగ్గలు, వాయువిడంగములు, నక్కతోకపొన్న, చెంగలవ్వికోష్ఠ, చందనము, పద్మకము, ఈయిరువదెనిమిదిటిని ప్రత్యేక మొక్కకకర్షప్రమాణము (కాలుపలము) వంతున చేర్చి కల్కముచేసి యాకల్కమును ఒకప్రస్థపరిమితమైన(పదునారుపలములు)ఘృతమున జేర్చి ఘృతమునకు నాల్గింతలు(నాల్గుప్రస్థములు) జలమును జేర్చి ఘృతపాకవిధిప్రకారము పక్వముచేయునది. ఇది కల్యాణఘృతమని చెప్పబడును.

దీనిని అపస్తారము, జ్వరము, కాసము, శోఘము(నంజు), అగ్నిమాంద్యము, క్షయము, వాతరక్తము, పీనసము, తృతీయ-చతుర్థకవిషమజ్వరములు, వాంతి, ఆర్శో

రోగము, మూత్రకృచ్ఛము, విసర్పము, దురద, పాండురోగము, ఉన్నాదము, విషములు, మేహరోగములు, ఆను నీవ్యాధులయందు పయోగింపవలయును. మరియు భూతావేశముచే చిత్తభ్రమముకలవారికిని, గద్గదమైన కంఠస్వరముకలవారికిని, శరీరముపై స్రజ్జతప్పి మూర్ఛనొందినవారికిని, సంతతిలేక గొడ్డుబోతులుగ నుండు స్త్రీలకును, ఈఘృతము చాల ప్రశస్తముగ నుండును. మరియు నీఘృతము అయువును శరీరబలమును వృద్ధి నొందించును. అలక్ష్మిని పాపము రక్షింపగ్రహబాధను తొలగించును. పలుదెరుంగలైన గ్రహముల నన్నింటిని నాశమొందించును. సంతానము కల్గనివారికి పురుషసంతతిని కల్పించుట కిది మిగుల శ్రేష్ఠమైనది.

(ఇచ్చట త్రిఫలములు మూడును. ఒక్కొక్కటి కర్షప్రమాణముగ గ్రహింపవలయును. కరక, తాని, ఉసిరిక ఈమూటికిని చేర్చి త్రిఫలములు అని సంజ్ఞ యేర్పడినది. ఈవిషయమును సుశృతమునందు “హరీతక్యామలకవిభీతకాని త్రిఫలా” (సు. సూ. అ. 38.) అని త్రిఫలములన హరీతకీ, ఆమలకము, విభీతకము ఈమూటికిని సంజ్ఞయని పరిభాషాసూత్రమును చెప్పియున్నారు. మరియు నీతంత్రకారుడును “జరణాస్తేవేభయా మేకాం ప్రాగ్భక్తే ద్వీ విభీతకే, భుక్త్వా తు మధుసన్నిర్భ్యుః చత్వార్యమలకాని చ. ప్రయోజయేత్ సమామేకాం త్రిఫలాయా రసాయనమ్” (చి. అ. ౧) అనువాక్యము చేత కరక-తాని-ఉసిరికల మూటికి త్రిఫలమును సంజ్ఞను కంఠతః చెప్పియున్నారు. కావున నెచ్చటనైనను త్రిఫలశబ్దముచేత ఈమూటినముదాయమే గ్రహింపబడును. ఇతైరుంగుననే దశమూలశబ్దముచేతను, పంచమూలశబ్దముచేతను ఆయాసాంకేతితమైన ద్రవ్యసముదాయమే గ్రహింపబడును.

వైజిప్సినిరీతిగ సాంకేతితమైన త్రిఫలాదిశబ్దములను నిర్దేశించిన యోగములయందు పరిమాణమును అట్టి సాంకేతితద్రవ్యములలో ప్రత్యేకముగ నిర్ణయింపదగునా? లేక వేరువేరుద్రవ్యములకు నిర్ణయింపదగునా? యన్నచో భాగనిర్ణయ మిట్టెరుంగునది:— ఏకమునందు ద్రవ్యమును ప్రధానముగ జేసి నిర్ణయింపబడునో అచ్చట భాగము ఒక్కొక్క ద్రవ్యమునకును వేరువేరుగను గ్రహింపదగును. అట్లుగాక ప్రమాణమును ప్రధానముగ జేసి నిర్దేశించినస్థలములందు త్రిఫలాదిశబ్దములచేత ద్రవ్యసముదాయమునకే పరిమాణమును గ్రహింపవలయును. ఎట్లులన:—గుల్మచికిత్సితమున “నీలినీ త్రిఫలాం రాస్మాం.....పలికాని జలాధకే” (చి. అ. గీ. శ్లో. ౧౦౬) అనుచోట నీలిన్యాదిద్రవ్యములు ప్రధానముగ నిర్దేశింపబడినవి. కావున త్రిఫలపదముచే బోధింపబడిన మూడుద్రవ్యములును తక్కినీలినిరాస్మాదులవోలె వేరువేరుగ నొక్కొక్కపలమును గ్రహింపవలయును.

మరియు “త్రిఫలాయాః త్రయోభాగాః త్రయః త్రికటుకస్య చ” (చి. ఆ. ౧౬.) “త్యూప్రణా త్రిఫలాకల్పబిల్వమాత్రం” ఇవి మున్నగుస్థలములయందు భాగములు ప్రధానముగ నిర్దేశింపబడినవిగాని ద్రవ్యములు ప్రధానముగ నిర్దేశింపబడలేదు. కావున అచ్చట త్రిఫలాసముదాయముచేరి మూడుభాగములనియు త్రికటుకసముదాయము చేరి మూడుభాగములనియు ఆర్థము చేయవలయును. “త్రిఫలాయాః” యని వక్త్రీనిర్దేశముచేత “రాజ్యః పురుషః” ఇత్యాదిస్థలములవలె ద్రవ్యవాచకమైన త్రిఫలాశబ్దము అప్రధానము కావున ఇచ్చట సముదాయమునకు భాగనిర్ణయ మేర్పడును. ఇతైరంగుననే దశమూల, పశ్చిమూలాది సాంకేతికశబ్దములను ప్రయోగించినస్థలములయందును ప్రాధాన్యమునుబట్టి భాగనిర్ణయము అచ్చటచ్చట చేయవలయును.)

— మహాకల్యాణఘృతము. —

మూ. ఏభ్య ఏవ స్థిరాదీని జలే పక్వైకవింశతిమ్. 56
రసే తస్మిన్పచేత్ సర్పిః గృష్టిక్షీరే చతుర్గుణే,
వీరాద్విమాష కాకోలీ స్వయంగుప్తర్షభధిభిః. 57
మేదయా చ సమైః కల్లైః తత్సాత్కల్యాణకం మహత్,
బృంహణీయవిశేషేణ సన్నిపాతహరం పరమ్. 58
(ఇతి మహాకల్యాణకం ఘృతమ్.)

వ్యా. పైజెప్పబడిన కల్యాణయోగమునందు “స్థిరానతం” అనునది మొదలు “చన్దనపద్మకా” అనునంతవరకు చెప్పబడిన ద్రవ్యముల నిరువదియొక్కటి మాత్రము చేర్చి కషాయమును సిద్ధముచేసి పడగట్టి యాకషాయము నాల్గుపాళ్లును, తొలియొక యాసిన ఆవుయొక్కపాలు నాలుగుపాళ్లును ఘృతము నొక్కపాలును చేర్చి అందు క్షీరకాకోలి, మినుము, అడవిమినుము, కాకోలి, దూలగొండి, ఋషభకము, రుద్ధి, మేద వీనినిన్నిటిని సమభాగములుగ జేర్చి కల్పముచేసి ఘృతమున కలిపి ఘృతపాకవిధి ననుసరించి వర్ణముచేయునది. ఇది మహాకల్యాణఘృత మనబడును. ఈఘృతము పైజెప్పిన గుణములు గల్గుటయేకాక విశేషముగ శరీరపుష్టిని కల్పించును. సన్నిపాతముల నన్నిటిని హరించును.

కల్పనావిధి:—పైయోగమునచెప్పబడిన ఇరువదియొనిమిదికల్పద్రవ్యములలో తొలుత నేడుద్రవ్యములను వదలి “స్థిరానతం” అని చెప్పబడిన ముయాళ్ళకుపొన్న మొదలగు నిరువదియొకద్రవ్యములను చేర్చి పదునారుప్రస్తముల నీళ్లుపోసి నాల్గవపాలు

(4) నాల్గు ప్రస్తమలు) మిగులునట్లు కషాయముకాచి వడగట్టి యుంచుకొనునది. ఊరకాళి మున్నగు ద్రవ్యము తెనిమిదియు చేరి నాల్గుపలము లుండునట్లు ఒక్కొక్కదానిని రెండేసి కర్షములవంతు చేర్చి కల్కముచేసినచో ప్రస్థపరిమితమైన ఘృతమునకు నాల్గవంతు కల్కముగును. ఈకల్కమును పైజెప్పినకషాయమును, (కషాయమునకు సమభాగమైన) అవుపాలను వీనినన్నిటి నొకటిగ చేర్చి ఘృతపాకవిధి ప్రకారము పక్వముచేయవలయును. ఇట్లు కల్పించినచో ఘృతమునకు నాల్గవపాలు కల్కంబును, నాలుగింకలు కషాయంబును, కషాయమునకు సమభాగము ఊరంబును వీర్పడును. మరియు నిచ్చట కషాయమునకు భాగనిర్ణయము చెప్పకున్నను ఊరసాహచర్యముచే ఊరమునువోలె ఘృతమునకు చతుర్ధా మని తెలియునది.

— మహావైశాచికఘృతము. —

మూ. జటిలాం పూతనాం కేశీం చారటిం మర్కటిం వచాం,
త్రాయమాణాం జయాం వీరాం చోరకం కటురోహిణీమ్. 59
కాయస్థాం సూకరీం ఛత్రామతిఛత్రాం పలజ్కపాం,
మహాపురుషదంతాం చ వయఃస్థాం నాకులీద్వయమ్. 60
కటమ్బరాం వృశ్చికాలీం స్థిరాం చాహృత్య తైర్ఘృతం,
సిద్ధం చాతుర్థకోన్తాదగ్రహాస్తారనాశనమ్. 61
మహావైశాచికం నామ ఘృతమేతద్వథామృతం,
బుద్ధిస్తృతికరం వైవ బాలానాం చాజ్వవర్ధనమ్. 62
(ఇతి మహావైశాచికం ఘృతమ్.)

వ్యా. జటామాంసి, కరక్కాయలు, గంధమాంసి, మునుగుదామర, దూలగొండి, పస, కలుక్రానుగ, చిరునెల్లి, ఊరకాళి, కనోరములు, కటుకరోహిణి, తిప్పతీగ, నేలతాడిగడ్డలు, దనియాలు, సదాపవిత్రులు, గుగ్గలము, పిల్లిపీచర, ఉసిరికకాయలు లేక (పిన్నయేలకులు), సన్నరాష్ట్రము, దుంపరాష్ట్రము, గొంతెమగోరు, తెలుమణిచెట్టు, ముయ్యావపొన్న, వీనినన్నిటిని సమభాగములుగ జేర్చి కల్కముచేసి కల్కమునకు నాల్గు భాగములు ఘృతమును, ఘృతమునకు నాల్గితల బలమును జేర్చి పక్వముజేయునది. ఇది మహావైశాచికఘృత మనబడును. అమృతమునుబోలి యుత్తమమైనది. దీనిని నేవించినచో చాతుర్థికజ్వరములును, ఉన్తాదములును, గ్రహములును, అవస్థారములును నశించును. బుద్ధియు, జ్ఞాపకశక్తియు కల్గును. పసిబాలులకు శరీరమును పెంచును.

❧ లశునాదిఘృతము. ❧

మూ. లశునానాం శతం త్రింశదభయా త్ర్యాషణాత్ఫలం,
గవాం చర్తమసీప్రస్థో ద్వాన్విధకం క్షీరమూత్రయోః. 63
పురాణసర్పిషః ప్రస్థః ఏభిస్సీధం ప్రయోజయేత్,
హిజ్జుచూర్ణపలం శీతే దత్వా చ మధుమానికామ్. 64
తద్దోషాగస్తుసంభూతానున్తాదాన్విషమజ్వరాన్,
అపస్తారాంశ్చ హస్త్యాశు పానాభ్యజ్ఞాననావనైః. 65
(ఇతి లశునాద్యం ఘృతమ్.)

వ్యా. వెట్టల్లిగడ్డలు (100) మారు, కరక్కాయలు (30) ముప్పది, త్రికటుక ములు (శుంఠి, పిప్పలి, మిరియాల), చేరి ఒకపలము, ఆవులచర్తముయొక్క మసీయొక ప్రస్థము, క్షీరము, మూత్రమును చేరి రెండాధకములు, ప్రాతనెయ్యి యొకప్రస్థము, పీనినన్నిటిని చేర్చి ఘృతపాకవిధిగ వత్సముచేసి అందు ఇంగువచూర్ణమును ఒకపలమును చేర్చి చల్లారినపిదప ఒక్కమాసిక (యెనిమిదిపలములు) తేనెను కలిపి యుంచునది. ఇది లశునాద్యఘృతమని చెప్పబడును. దీనిని సేరించినచో త్రిదోషములచేతను, అగంతుక కారణములచేతను కల్గినయున్తాదములును, విషమజ్వరములును, అపస్తారములును, శీఘ్రముగ హరించును. ఈఘృతమును పానమునకును, అభ్యంగనమునకును, నస్యమునకు నుపయోగించునది. ఇచ్చట “త్ర్యాషణాత్ఫలం” అనుచో త్ర్యాషణాద్రవ్యములు అప్రధానములుగ నిర్దేశింపబడినవిగాన త్రికటుకసముదాయము చేరి ఒకపలమని యర్థము చేయవలయును.

❧ ద్వివీర్యలశునాదిఘృతము. ❧

మూ. లశునస్యావినష్టస్య తులార్థం నిస్తుషీకృతం,
తదర్థం దశమూలస్య ద్వాన్విధకేఽపాం విపాచయేత్. 66
పాదశేషే ఘృతప్రస్థం లశునస్య రసం తథా,
కోలమూలకవృక్షాంశ్చనాతులుక్లాద్ధౌక్తైరపైః. 67
దాడిమాంబుసు రామస్తుకాఞ్జికామ్నేస్తదర్థికైః,
సాధయేత్త్రిఫలాదారులవణవోషదీప్యకైః. 68
యమానీచవ్యహిజ్జ్వల్లువేతసైశ్చ పలార్థికైః,
సిద్ధమేతత్ప్రిజేత్, శూలగుల్తారోజితరావహమ్. 69
చ-చి-56

బ్రహ్మపాణ్డ్యామయస్థీహయోనిదోషజ్వరక్రిమిః,
వాతశ్లేష్మామయాస్పర్వానున్తాదాంశ్చాపకర్షతి.

70

(ఇత్యవరం లశునాద్యం ఘృతమ్.)

వ్యా. చెడక రసవంతముగనుండు వెల్లుల్లి పాయలను పొట్టొలిచి యేబదిపలములును దశమాలములనముదాయము ఇరుపదియైదుపలములును, రెండు ఆఢకముల (128 పలములు) నీళ్లలో వేసి నాల్గవపాలు (32 పలములు) మిగులునట్లు కషాయము కాచి వడకట్టి యుంచునది. ఒకప్రస్థము (16 పలములు) ఘృతమును చేర్చి, అందు వెల్లుల్లి పాయలరసము, రేగుపండ్లరసము, ముల్లంగిరసము, చింతపండురసము, మాదీఫలరసము, అల్లపురసము, దానివృషండ్లరసము, సురామధ్యముయొక్కవైతేట, పులిగంజి వీనిని ఒక్కొక్కదానిని కషాయమునకు అర్థభాగముగ (ఒక్కొక్కప్రస్థము) వంతున వైజెప్పిన ఘృతమున జేర్చి; అందు త్రిఫలములు, దేవదారుచెక్క, నైంధశలవణము, త్రికటుకములు, ఓమము, కురాసానియోమము, చవ్యము, ఇంగువ, అష్టవేతనము వీనిని ప్రత్యేకము అర్థపలమువంతు కల్కము చేసి చేర్చి ఘృతపాకవిధిప్రకారము పక్వముచేయునది. ఇది యును లశునాదిఘృత మనబడును. దీనిని అగ్నిబలానుసారముగ నేపించినయెడ శూలము, గుల్మము, అర్శోరోగము, ఉదరరోగము (మహాదరము), బ్రధ్నము (అండవృద్ధి), పాండురోగము, స్తీహవృద్ధి, యోనిదోషము, జ్వరములు, క్రిమిరోగములు, వాతశ్లేష్మ రోగములు, ఉష్ణాదము వీనినన్నిటిని హరించును.

❧ కొన్నిఘృతయోగములు. ❧

మూ. హింజునా హింజుపర్ణా చ, సకాయస్థపయస్థయా,

సిద్ధం సర్పిర్హితం, తద్వద్వయస్థాహింజురోచకైః.

71

కేవలం సిద్ధమేభిర్వా పురాణం పాయయేద్ధృతం,

పాయయిల్వోత్తమాం మాత్రం శ్వభే, రుద్ధ్యాద్యౌహృపి వా.

వ్యా. ఇంగువను, ఇంగువచెట్టుయొక్క ఆకులను చేర్చియైనను; సన్నయేలకులను, సరస్వతియాకును చేర్చియైనను; సన్నయేలకులను, ఇంగువను, సౌపర్ష్యలవణమును చేర్చి యైనను పక్వముచేయబడిన ఘృతమును పానముచేసినచో నున్తాదములు హరించును. మరియు వైజెప్పినరీతిగ ద్రవ్యములను చేర్చి కాచబడిన ప్రాతనేతిసైనను, లేక కేవలము ప్రాతనేతినిమాత్రమునైనను ఉత్తమమాత్రగ త్రాగించి (త్రాగి) గోరియందైనను చీకటి యింటియందైనను ఉష్ణాదరోగి నుంచవలెను.

—ॐ పురాణఘృతగుణము. ॐ—

మూ. విశేషతః పురాణం చ ఘృతం తం పాయయేద్భిషక్,
త్రిదోషఘ్నం పవిత్రత్వాత్ విశేషాద్ద్రహణాశనమ్. 72

వ్యా. మరియు నున్నాదరోగికి మిక్కిలి ప్రాతదియగుఘృతమును పలుమారు
త్రాగించవలెను. అయ్యది మిక్కిలి పరిశుద్ధమగుటంజేసి వాతాదిత్రిదోషములను హరిం
చును. విశేషముగ గ్రహముల పారందోలును.

—ॐ దశవర్ష-శతవర్షస్థితపురాణఘృతములు, వానిగుణములు. ॐ—

మూ. గుణకర్తాధికం పానాత్ ఆస్వాదాత్ కటుతిక్తకం,
ఉగ్రగంధం పురాణం స్యాత్ దశవర్షస్థితం ఘృతమ్. 73

లాక్ష్యరసనిధం శీతం తద్ధి సర్వగ్రహోపహం,
మేధ్యం విరేచనేష్వగ్ర్యం ప్రపురాణమతః పరమ్. 74

నాఽసాధ్యం నామ తస్యాస్తి యత్యస్యద్వర్షశతస్థితం,
దృష్టం స్పృష్టమథామ్రాతం తద్ధి సర్వగ్రహోపహమ్. 75

అపస్తారగ్రహోన్మాదవతాం శస్త్రం విశేషతః,

వ్యా. పదిసంవత్సరములకాలము ప్రాతబడినఘృతము ఆస్వాదించినచో కటుతిక్త
ములుకల్గి తీవ్రమైన వాసనకల్గియుండును. దీనిని త్రాగినయెడ మిక్కిలి గుణవత్తరమై
చక్కగ పనిచేయును. దీనిని చూచుటకు లక్కద్రవమునుబోలె రంగుకల్గి శీతపిర్మము
కల్గి సర్వగ్రహముల పారందోలుప్రభావముతో కూడియుండును. ఇదియే పురాణ
ఘృతము.

అంతకుపై నూరుసంవత్సరములకాలము గడచినఘృతము ప్రపురాణఘృత మన
బడును. ఇది మేధను (బుద్ధిని) దృఢపరుచును. విరేచనద్రవ్యములలో నుత్తమము. ఈ
ఘృతమునకు సాధింపరాని దెద్దియు నుండదు. దీనిని చూచినను తాకినను మూర్ఛినినను
సర్వగ్రహముల పారందోలును. కావున నిది అపస్తారము, గ్రహములు, ఉన్మాదము
మున్నగు మానసికరోగములు కలవారికి చాల ప్రశస్తముగ నుండును.

—ॐ ఉన్మాదమున కంజనాదివిధులు. ॐ—

మూ. ఏతానౌషధయోగాన్వా విధేయత్వమగచ్ఛతి.
అజ్ఞానోత్పాదనాలేపనావనాదిషు యోజయేత్, 76

వ్యా. వైశేష్యబడిన చికిత్సలచే నున్నాదము లొంగక నివర్తించకుండునెడ సీక్రింద చెప్పబడు నౌషధయోగములను అంజనమునకును, ఉద్వర్తనమునకును, ఆలేపనమునకును, నస్యము మున్నగువానిని చేయుట కుపయోగింపనగును.

—ॐ ఉన్నాదమున శిరీషాదినస్య-అంజనములు. ७८—

మూ. శిరీషో మధుకం హింజ్వు లశునం తగరం వచా. 77

కుష్ఠం చ బస్తమూత్రేణ పిష్టం స్యాన్నావనాఽఞ్జనం,

వ్యా. దిరిసెనపువిత్తు, అతిమధురము, ఉల్లిపాయలు, గ్రంథితగరము, వస, చెంగల్వ కోప్పు, వీనిని మేకపంచితమునుబోసి నూరి యున్నాదరోగికి నస్యమును అంజనమును చేయవలెను.

—ॐ ఉన్నాదమున నస్యాంజనములను వోషాదియోగము. ७९—

మూ. తద్వద్వోష్ఠ్యం హరిద్రే ద్వే మజ్జిస్తాహింజుసర్వ పాః. 78

శిరీషబీజం చోన్నాదగ్రహంపస్తారనాశనమ్,

వ్యా. త్రికటుకములు, పసుపు, మానిపసుపు, మంజిష్ఠి, ఇంగువ, తెల్లవాలు, దిరిసెనపువిత్తు, వీనినన్నిటిని చేర్చి వైశేష్యవిధముగ మేకపంచితమున నూరి కళికలుచేసి నస్య-అంజనములు చేసినయెడ నున్నాదంబును, గ్రహంబులును, అపస్తారంబును నివర్తించును.

—ॐ అపామార్గాదిఅంజనము. ८०—

మూ. పిష్ట్యా తుల్యమపామార్గం హింజ్వులం హింజ్వుపత్రి కామ్. 79

వర్తిస్సాస్యత్ మరిచార్ధాంశా పితౄభ్యాం గోస్థుగాలయోః,

తయాఽఞ్జయేదపస్తారభూతోన్నాదజ్వరాద్దితాన్. 80

భూతార్తానమరార్తాంశ్చ నరాంశ్చైచ దృగామయే,

వ్యా. ఉత్తరేణి, ఇంగువ, హరిదశము, హింగువత్రి, వీనిని సమభాగములుగను గ్రహించి, వీనిసముదాయమున కర్థభాగము మిరినూలును జేర్చి గోవుయొక్కయు నక్కయొక్కయు పిత్తద్రవముల జేర్చి నూరి వర్తి(కళిక) చేసి నీడ నెండించి కండ్లకు కలికముచేసినయెడ అపస్తారము భూతోన్నాదములు జ్వరములును నశించును. మరియు భూతావేశముకలవారును దేవగ్రహపీడితులు కంటిరోగములయందును వైశేష్యయంజనము నుపయోగించునది.

—ॐ అంజనమునకు మరిచయోగము. ८१—

మూ. మరిచం చాతపే మాసం సపిత్రం స్థితమఞ్జనమ్. 81

వైకృతం పశ్యతః కార్యం దోషభూతహృత్స్యతే,

వ్యా. మిరియాలను గోపిత్తద్రవమున నానబెట్టి యొకమానము ఎండబో (సూర్య పుటమున) బెట్టి కండ్ల కలికముబెట్టినయెడ వాతాదిదోషప్రకోపముచేసినను భూతావేశ ముచేసినను స్మృతితప్పి యొడరెరుంగక యుండుట నివర్తించును. వికృతముగ వెఱ్ఱి చూపు చూచువారి కిది చాల మంచిది.

—ॐ అపస్తారాదులయందు పానాదులకు సిద్ధార్థకాదియోగము. ॐ—

మూ. సిద్ధార్థకో వచా హిక్తు కరజ్ఞో దేవదారు చ. 82

మజ్జిష్ఠా త్రిఫలా త్వేతా కటభీత్వక్ కటుత్రికం,
సమాంశాని ప్రియఙ్గుశ్చ శిరీషో రజనీద్వయమ్. 83

బస్తమూత్రేణ పిష్టోఽయ మగదః పానమజ్జనం,
నస్యమాలేపనం చైవ స్నానముద్వర్తనం తథా. 84

అపస్తారవిషోన్మాదకృత్యాల్లక్షీజ్వరాపహః,
భూతేభ్యశ్చ భయం హన్తి రాజద్వారే చ శస్యతే. 85
సర్పిరేతేన సిద్ధం వా సగోమూత్రం తదర్థకృత్,

వ్యా. తెల్లవాలు, వస, ఇంగువ, కానుగవిత్తులు, దేవదారుచెక్క, మంజిష్ఠి, త్రిఫలములు, తెల్లదింబెన, బ్యోతిష్కతి (మెరపుతీగె-మూలగుని) పట్ట, త్రికటుక ములు, ప్రేంకణము, కానుగగింజలు, వసుపు, మ్రానివసుపు, వీనినన్నిటిని సమభాగములుగ గూర్చి మేకపంచితమున నూరియుంచునది. ఇయ్యది విషహరమగు శావధము. ఈయశావ ధమును పానమునకును, అంజనమునకును, నస్యమునకును, ఆలేపనమునకును, స్నానోదక మున జేర్చుటకును, ఉద్వర్తన (నలుగు పెట్టుట) మునకును, ఉపయోగించినయెడ, అపస్తా రము, విషము, ఉన్మాదము, అభిచారికప్రయోగములు, అల్లక్షి, జ్వరము, భూతావేశము, వీని నన్నిటిని హరించును. దీనిని అంజనముగ నుపయోగించి రాజస్థానమునకు బోయినచో రాజు తనకు వశ్యుడై యుండి కార్యములన్నియు జయించకలడు.

మరియు పైజెప్పినద్రవ్యములను కల్క-ముగజేర్చి ఘృతమునకు నాల్గింతలు గోమూత్రమును కలిపి పానాంజనాదుల కుపయోగించినను పైజెప్పిన యపస్తారాదుల హరించును.

—ॐ వాత-కఫజోన్మాదమున ధూమపానవిధి. ॐ—

మూ. ప్రనేకే పీననే గన్ధైః ధూమవర్తిం కృతాం పిబేత్. 86

వై రేచనికధూమోక్తైః శ్వేతాద్యైర్వా సహింగుభిః,

శల్లకోలూకమాద్ధారజమ్బూకవృకబ స్తజైః.

87

మూత్రపిత్తశక్యల్లోమనఖైః చర్మభిరేవ చ,

సేకాజ్జనం ప్రథమనం నస్యం ధూమం చ కారయేత్.

88

వాతశ్లేష్మాత్త కే ప్రాయః;

వ్యా. ఉన్నాదరోగమునందు నోట జొల్లుకారుచున్నను, పీనసమునందును, సూత్ర స్థానమున “గడ్డాశ్చాగరుపత్రాద్యైః” అని యుపక్రమించి చెప్పబడిన అగరు మున్నగు గంధద్రవ్యములచేసినను, “శ్వేతాజ్జ్యోతిష్ తీచై వ..... ధూమశ్శీర్న విరేచనః” (సూ. అ. 5. శ్లో. 25) అని చెప్పబడినది. తెల్లదింటెన, మాల్గుంగుని, మున్నగు శిరోవిరేచన ద్రవ్యములచేసినను; ఇంగువనుకూడ చేర్చి విధ్యుక్తప్రకారము ధూమవర్తిని సిద్ధముచేసి పొగపీల్చవలయును. మరియు ముండ్లవంది, గుడ్లగూబ, పిల్లి, నక్క, తోడేలు, గొట్టె, ఈజంతువులయొక్క మూత్రము, పిత్తము, పురీషము (పేద), రోమములు, గోళ్లు, చర్మము వీనిలొ యథాసంభవముగ గ్రహించి సేకమునకును, అంజనమునకును, ధమననస్యమునకును పొగవేయుటకును నుపయోగింపవలెను. ఈధూమపానయోగమును ప్రాయశ్చముగ వాత శ్లేష్మములచే గల్గినయున్నాదముల కుపయోగించునది.

❧ వై త్తికోన్నాదమున తిక్తకాదిఘృతము. ❧

మూ.

వై త్తికే తు ప్రశస్యతే.

89

తిక్తకం జీవనీయం చ సర్పిః స్నేహశ్చ మిశ్రకః,

శీతాని చాన్నపానాని మధురాణి మృదూని చ (లఘూని చ). 90

వ్యా. పిత్తోన్నాదమునందు మహాతిక్తఘృతమునైనను, వాతరక్తచికిత్సితమున చెప్పబడిన జీవనీయఘృతమునైనను, గుల్మచికిత్సితమున చెప్పిన మిశ్రకస్నేహమునైనను, పానాదుల కుపయోగించునది. మరియు గుణవీర్యస్వర్ణములచే శీతములగు మధురములైన యన్నపానములను, మృదువుగనుండు తేలికగ జీర్ణములగు నన్నపానాదుల నుపయోగింపదగ్గును.

❧ ఉన్నాదమున సిరావ్యధనవిధి. ❧

మూ. శ్ఛక్తేశాంతసంధౌ వా మోక్షయేత్ జ్ఞో భిషక్సిరాం,

ఉన్నాదే విషమే చైవ జ్వరేఽపస్తార ఏవ చ.

91

వ్యా. కణతలకును, తలవెంట్రుకలకును, సంధియందుండు సిరలు వ్యధనముచేసి రక్తమును విఘ్నకృతప్రకారము వెడలించవలయును. ఈసిరావ్యధనమును ఉన్నాదము నందును, విషమజ్వరమునందును, అవస్థారమునందును చేయదగను. (ఇచ్చట సుశ్రుత మున చెప్పబడినవిధిప్రకారము సిరావ్యధనము చేయదగును.)

❧ ఉన్నాదనివృత్త్యపాయము. ❧

మూ. ఘృతమాంసవిత్పత్తం వా నిహితే స్థాపయేత్సుఖం,

త్యక్త్వా మత్స్యైతిభ్రంశం సంజ్ఞాం లభ్యా ప్రముచ్య(బుద్ధ్య)తే.

వ్యా. మరియు నున్నాదరోగికి ఘృతముతోకూడిన మాంసమును తృప్తిగబెట్టి గాలి లేకుండ నొకగదిలో సుఖముగ నుంచవలయును. అట్లు చేసినచో బుద్ధిభ్రంశమును, చిత్త భ్రమము, పూర్తిగ వదలి మంచిజ్ఞానముకలిగి యున్నాదముచే విడువబడును.

ఇచ్చట “నివృత్తవిషమద్యోయః.....సత్సవాన్ న స యుజ్యతే” అను శ్లోకముచేత నున్నాదరోగికి మాంసభక్షణమును నిషేధించి యున్నది. అట్లు “ఘృతమాంస విత్పత్తం” అని మాంసభక్షణము విధించుట యెట్లు సంగతమగును? అన్నచో ఉన్నాద రోగమునందు అవస్థాభేదమునుబట్టి యొకసమయమున మాంసభక్షణ మొకకమగునని ఇచ్చట విధింపబడినది. భయహర్షాదులు ఉన్నాదమునకు హేతువులుగనున్నను చికిత్సా ప్రస్తావమున “సాత్త్వసం వార్షణం భయం” అని భయాదులును అవస్థాభేదములచే వైజ్ఞేషికస్వభావము ననుసరించి యున్నాదనివృత్తములగును కావున ఇచ్చట మాంసభక్షణ విధి విరుద్ధముకాదని యెరుంగునది.

❧ ఉన్నాదనివృత్తినోపాయములు. ❧

మూ. ఆశ్వాసయేత్సుహృద్వాతం వాక్యైః ధర్మార్థసంహితైః,

బ్రూయాదిష్టవినాశం వా దర్శయేదద్భుతాని వా.

93

బద్ధం సర్వపత్రైలాక్తం న్యనేద్యోత్తానమాతపే,

కపికచ్చాప్సభ వా తప్తైః లోహతైలజలైః స్పృశేత్.

94

కళాభిస్తాడయిత్వా వా సుబద్ధం విజనే గృహే,

రుద్ధ్యాచ్చేతో హి విభ్రాంతం ప్రజత్యస్య తథా శపమ్.

95

వ్యా. మిక్కిలి స్నేహితుడైన యావుడు ధర్మార్థములతోకూడిన ప్రియవాక్యము లచే నున్నాదరోగిని యూరడించవలెను. లేక వానికి చాల ప్రియమైనజనులైనను, వస్తువు లైనను, పోయినవని వానికి చెప్పవలయును. మనస్సున కాశ్చర్యమును కల్గించువిషయ

ములనైన జూపవలయును. లేక అవనూనెను వానిశరీరమునకెల్ల పూసి కాలు కదలకుండ గట్టిగ కట్టి కటికియిండలూ వెలికిల పరుండబెట్టవలయును. లేక దురదయాకును శరీరముపై పూయవలయును. లేక ఇనపఖడ్జీలనైనను, తైలమునైనను, నైనను, మిక్కిలి వేడియగునట్లు నిప్పునకాచి వానిశరీరముపై తాకించవలయును. లేనియింటియందు గుంజకు విరగకట్టి కొరడాలతో కొట్టవలయును. ఇట్టి యములు జేసినయెడ నున్నాదరోగికి చెదరిపోయినమనస్సు మరల శాంతినిొంది యథానుండును.

❧ యున్నాదరోగికి మనశ్శాంతివై భయోపాయములు. ❧

మూ. సర్వేణోద్ధృతదంష్ట్రేణ, దన్తైః సింహైర్గజైశ్చ తం,
త్రాసయేచ్ఛప్తహస్తైర్వా తస్మైః శత్రుభిస్తథా.
అథ వా రాజపురుషా బహిర్న్యత్యా సుసంయతా,
త్రాసయేయుర్వధేనై నం తర్జయంతో నృపాజ్ఞయా
దేహదుఃఖభయేభ్యో హి పరం ప్రాణభయం స్మృతం,
తేన యాతి శమం తస్య సర్వతో విప్లుతం మనః.

వ్యా. మరియు పాములను వానితోరల నూడబెరికి చూపియైనను; సింహము విరుగలను, చూపియైనను; కత్తి మున్నగునాయుధముల చూపియైనను; దొంగలను పుల చూపియైనను; ఇదిగో నిన్ను చంపెదము అని యున్నాదరోగిని భయపెట్టవలయు. లేక యున్నాదరోగిని నిర్జనప్రదేశమునకు తీసికొనిపోయి గట్టిగ కట్టి రాజభటులు ముగారియాజ్ఞచొప్పున నిన్ను చంపెద మని భయపెట్టవలయును. ఇట్టి యుపాయము యున్నాదరోగము శమించును.

లోకమున శరీరమునకు బాధకలిగించుపనులకంటె ప్రాణముల కపాయకల్గించుభయము మిక్కిలి గొప్పదిగావున అట్టి ప్రాణాపాయకరములగు నుపాయములు భయపెట్టినయెడ మనస్సు చంచలమై నిరంకుశముగ వ్యాపించుచున్నది మరల నతమై శాంతినిొందును. కావున వైద్యశాస్త్రమున ప్రాణభయమును చూపవలయునని భా

❧ ఇష్టద్రవ్యనిశాశాత్తు మనో యస్యోపహాస్యతే. ❧

మూ. ఇష్టద్రవ్యనిశాశాత్తు మనో యస్యోపహాస్యతే,
తస్య తత్సదృశప్రాప్తిసాన్వాత్వానైః శమం నయేత్.
కామశోకభయక్రోధహర్షాల్లోభసంభవాన్,
పరస్పరప్రతిద్వంద్వరేభిరేవ శమం నయేత్.

వ్యా. తనకిష్టమైనవస్తువు నశించుటచే కల్గినయున్నాదమునందు వాస్తవముగ నాద్రవ్యమును మరల సంపాదించి తరముగాకున్నను దానికి సమానమైన వేరొందు దానిని వానికిచ్చి ఓర్పుచెప్పి సమదాయించినచో నయ్యది శమించును. మరియు, కామము, శోకము, భయము, క్రోధము, సంతోషము, ఈర్ష్య (ఓర్వలేనితనము), లోభము, అను నీ కారణములచేకల్గిన యున్నాదమును ఈకారణములలో నాయాదానికి విరుద్ధమైన వేరొందు కారణముచేతనే శమింపజేయనగును. (కామముచే కల్గినయున్నాదమును శోకమును కల్గించియు, భయముచే కల్గినయున్నాదమున క్రోధమును చూపియు ఇత్రైరంగున పరస్పరవిరుద్ధములైన మనోవ్యాపారముల గల్గించి మనశ్శాంతిని పొందింపవలయునని భావము. మరియు నున్నాదములు వాత-పితృ-కఫ-సన్నిపాత-అగంతురూపములగు కారణములచే నైదువిధములని చెప్పబడినది. ఇచ్చట కామశోకాదికారణములచే మరికొన్ని యున్నాదముల జూపి చికిత్స విధింపబడుట యెట్టులనః—ఉన్నాదసామాన్యమున “భయహర్ష పూర్వో మనోభిఘాతః” అని భయాదులచే మనోభిఘాతము గల్గుట యున్నాదకారణమని చెప్పబడినది కావున అట్టి భయశోకాదులచే జనించు నున్నాదములకూడ సంగ్రహ సూత్రమున నిర్దేశింపబడినవి. మరియు అట్టి భయశోకాదులు వాతప్రకోపములకు కారణములగుటంజేసి వానిచే గల్గు నున్నాదములన్నియు వాతోన్నాదముననే యంతర్భూతము లగును. కావున విదున్నాదములను నియమమునకు భంగములేదని యెరుంగునది.)

—ॐ ఉన్నాదచికిత్సాయుక్తి. ॐ—

మూ. బుద్ధ్యా దేశం వయః సాత్త్వ్యం దోషం కాలం బలాబలే,
చికిత్సితమిదం కుర్యాదున్నాదే భూతదోషజే.

101

వ్యా. దేవాదిగ్రహములచేతను, వాతాదిదోషములచేతను సంభవించినయున్నాదములయందు జాంగలాదిదేశభేదమును, బాల్యాదివయోభేదమును, సాత్త్వ్యమును, సితోష్ణకాలభేదమును, రోగియొక్క బలాబలమును వీనినన్నిటని చక్కగ గమనించి వైజ్ఞేషికచికిత్సలలో తత్తదుచితమైన చికిత్సను చేయందగును.

—ॐ దేవాదిగ్రహోన్నాదమున చికిత్సావిధానము. ॐ—

మూ. దేవర్షిపితృగన్ధర్వైః ఉన్మత్తస్య తు బుద్ధిమాణ,
వర్జయేదంజనాదీని తీక్ష్ణాని క్రూరకర్త చ.
సర్పిష్ఠానాది తస్యేహ మృదుభైః పజ్యమాచరేత్,
పూజాం బలు్యపహోరాంశ్చ మస్త్రాజ్ఞానవిధిం స్తథా.

102

103

శాన్తికర్తేష్టిహోమాంశ్చ జపస్వస్త్వయనాని చ,
వేదోక్తా నియమాంశ్చాపి ప్రాయశ్చిత్తాని చాచరేత్. 104

భూతానామధిపం దేవమీశ్వరం జగతః ప్రభం,
పూజయత్ ప్రయతో నిత్యం జయత్యున్మాదజం భయమ్. 105

వ్యా. మరియు దేవతలు, ఋషులు, పితృదేవతలు, గంధర్వులు, అను సీగ్రహ భేదములచే గల్గినయున్మాదములయందు బుద్ధిమంతుడగువైద్యుడు తీక్షణమైన అంజనములు మున్నగువానిని తాడనము మొదలగు శ్రూరమయినపనులను చేయంజనదు. అట్టి గ్రహ ములయందు ఘృతపానము మున్నగు వృద్ధులైనయోషధములును; పూజ, బల్యపహారములు; మంత్రతంత్రవిధి, మృదులైన అంజనములు, శాంతికర్తలు, ఇష్టిహోమాదులు, జపతపములు, స్వప్తివాచనములు, వేదనిహితములగు నియమములు, ప్రాయశ్చిత్తములు మున్నగువానిని నాచరింపదగును.

మరియు సకలభూతముల కధిపతియు ప్రపంచములకెల్ల శుభమునొనగూర్చి కాపాడువాడును అగునరమేశ్వరుని నిశ్చలచిత్తముతో పూజించినయెడ వానియున్మాదముచే నొకప్పుడు భయము కలుగ నేరదు.

—ॐ భూతోన్మాదహరదేవపూజాదివిధి. —

మూ. రుద్రస్య ప్రమథా నామ గణా లోకే చరన్తి యే,
తేషాం పూజాం చ కుర్వాణ ఉన్మాదేభ్యః ప్రముచ్యతే. 106

బలిభిర్మంగలైర్హోమైరోషధ్యగదధారణైః,
సత్యాచారతపోజ్ఞానప్రదాననియమవ్రతైః. 107

దేవగోబ్రాహ్మణానాశ్చ గురూణాం పూజనేన చ,
ఆగంతుః ప్రశమం యాతి సిద్ధైర్నైషధైస్తథా. 108

వ్యా. మరియు రుద్రసంబంధమైన ప్రమథగణములు, లోకమున సంచరించుచుండురు. అట్టి గణదేవతలను పూజించినయెడ నున్మాదమును నివర్తించును. మరియు బలులు, మంగళకరమైనకృత్యములు, హోమములు వీనిచేయుట, ఓషధులను, గ్రహముల నివర్తింపజేయుటోషధములను ధరించుట, సత్యము, ఆచారము, తపస్సు, పారమార్థిక జ్ఞానము, దానము, నియమవ్రతములు, వీని నాచరించుట, దేవతలు, గోవులు, బ్రాహ్మణులు, గురువులు, వీరిని పూజించుట వీనిచేతనుకూడ ఆగంతూన్మాదము శమించును.

మరియు సిద్ధాపథములచేతను, మంత్రములచేతనుగూడ నివర్తించును. (ఇచ్చట 'శాన్తికల్పేష్టిహోమాంశ్చ' అని యుపక్రమించి చెప్పబడినది దైవవ్యపాశ్రయరూపమయిన చికిత్సయని యెరుంగునది.)

—ॐ ఉన్మాదము అను క్తచికిత్సాలిదేశము. ॐ—

మూ. యచ్చోపదేక్ష్యతే కిశ్చిదపస్తారచికిత్సితే,
ఉన్మాదే తచ్చ కర్తవ్యం సామాన్యార్థేతుదూష్యయోః. 109

వ్యా. ఉన్మాదములకు హేతువులు, మనోభిఘాతము మున్నగునవి. దూష్యము హృదయము అపస్తారమునందును హేతుదూష్యము లివియే యగును. కావున అపస్తారము నుద్దేశించి క్రిందచెప్పబడుచికిత్సయు నున్మాదమునందును చేయదగియుండును.

—ॐ ఉన్మాదము జనింపకుండు నుపాయము. ॐ—

మూ. నివృత్తామిషమద్యో యో హితాశీ ప్రయతః శుచిః,
నిజాగన్తుభిరున్మాదైః సత్సర్వా న స యుజ్యతే. 110

వ్యా. మద్యమాంసముల వదలి వఙ్మములేని యాహారముల జేయుచు ఇంద్రియముల నిగ్రహించి పరిశుద్ధఆచారములు గల్గి మనస్సును సత్వప్రధానముగ నుంచుకొని యుండువానిని నిజాగన్తున్మాదములు నొకప్పుడును చెందనేరవు.

—ॐ విగతోన్మాదలక్షణము. ॐ—

మూ. ప్రసాదశ్చేన్ద్రియార్థానాం బుద్ధ్యాత్తమనసాం తథా,
థాతూనాం ప్రకృతిస్థత్త్వం విగతోన్మాదలక్షణమ్. 111

వ్యా. ఇంద్రియార్థములైన శబ్ద-స్పర్శ-రూప-రస-గంధములును, బుద్ధి-అత్త-మనస్సులును, నిర్మలముగనుండి (వికృతిజైదకయుండి) రసాదిథాతువులును, వాతాదిదోషములును, సమస్థితినున్నయెడ యున్మాదముచే విడువబడినవాడని యెరుంగునది.

—ॐ అధ్యాయవిషయసంగ్రహము. ॐ—

తత్ర శ్లోకః.—

మూ. ఉన్మాదానాం సముత్థానం లక్షణం సచికిత్సితం,
నిజాగన్తునిమిత్తానాముక్తవా భిషగుత్తమః. 112

వ్యా. నిజాగన్తుభేదములచే రెండు తెరంగులైన యున్మాదములయొక్క పేరుపేరు

కారణములును, వానిలక్షణములును, చికిత్సలును, వైద్యశ్రేష్ఠుడైన అగ్ని వేకుండు ఉన్నాద చికిత్సితమను నీయధ్యాయమునందు విపులముగ జెప్పెను.

ఇత్యగ్ని వేశకృతే తన్తే చరక ప్రతిసంస్కృతే, చికిత్సాస్థానే
ఉన్నాదచికిత్సితం నామ నవమోఽధ్యాయః.

ఇతైరంగున అగ్ని వేశకృతంబును, చరక ప్రతిసంస్కృతంబును నగు చరకసంహిత యను నాయుర్వేదతంత్రమునందలి చికిత్సాస్థానమున ఉన్నాదచికిత్సితమనునది నవమాధ్యాయము సమాప్తము.

దశమాధ్యాయము

అవతరణికః—రోగములయాద్యోత్పత్తిక్రమమున “భయోత్తాసశోకైః ఉన్నాదానాం, వివిధాశుచినంస్పర్శాత్ అపస్తారాణామ్” (ని. అ. ౮) అని యున్నాదమును చెప్పినపిదప అపస్తారము చెప్పబడినది.

మరియు నున్నాదమునుబోలె నపస్తారంబును మానసికరోగము. కావున నీరెండు సంబంధములచే నున్నాదానంతరము అపస్తారచికిత్సితము చెప్పబడును.

మూ. అథాఽతోఽపస్తారచికిత్సితం వ్యాఖ్యాస్యామః.

1

ఇతి హ స్తాహ భగవానాత్రేయః.

2

వ్యా. ఉన్నాదచికిత్సితమును జెప్పినపిదప నపస్తారచికిత్సితము భగవత్స్వరూపుడగు నాత్రేయు డుపదేశించినదానికన్న న్యూనాతిరేకము లేకుండునట్లు వివరింపబడును.

అపస్తారసంక్షాప్త్యుత్పత్తి. ౧౭

మూ. స్మృతేరపగమం ప్రాచురపస్తారం భిషగ్విదః,

తమః ప్ర వేశం బీభత్సచేష్టం ధీసత్త్వసంప్లవమ్.

3

వ్యా. బుద్ధియు సత్త్వగుణంబును నశించుటవలన తమోగుణం బధికమై బీభత్సానున్న వానివలె నేమియు నెరుంగక నోట నురుగువెడలుట, అవయవవిక్షేపము మున్నగు బీభత్సచేష్టలతో గూడి శరీరముపై స్మృతిలేకుండు నపస్తావిక్షేపము అపస్తార మనబడును. (అంగవిక్షేపాదిబీభత్సచేష్టలతోగూడి శరీరముపై స్మృతితప్పి యొడలెరుంగకుండుట అపస్తారస్వరూపమని భావము. స్మృతియొక్క ఆపాయము అపస్తారము అని యన్వర్థ సంజ్ఞ.) వాగ్భటాచార్యులును “స్మృత్యపాయో హ్యపస్తారః” అని యాయర్థమునే చెప్పిరి.

సుశ్రుతాచార్యు లిట్లు అన్వర్థతను చెప్పెను:—“స్మృతిర్భూతార్థవిజ్ఞానమవస్తత్పరివర్జనే, అపస్తార ఇతి ప్రోక్తః తతోఽయం వ్యాధిరస్తకృత్.” కడచినవిషయముల దలంచు మనశ్శక్తిని పోగొట్టునది యపస్తారమని ఫలితార్థము.

—౨౭ అపస్తారము సంభవించుపురుషులు. ౨౭—

మూ. విభ్రాన్తబహుదోషాణాం అహితాఽశుచిభోజినామ్ (జనాత్),
రజస్తమోభ్యాం విహతే సత్త్వే దోషావృతే హృది. 4

చింతాకామభయక్రోధశోకోద్వేగాదిభిస్తథా,
మనస్సభిహతే శ్మాణాం అపస్తారః ప్రవర్తతే. 5

వ్యా. ఉన్మాదమున వ్యాపించు అనేకదోషములు కల్గినవారును అపక్త్యంబులును అపరిశుద్ధంబులును నగు నాహారముల భుజించువారును నగుమనుజులకు, రజస్తమోగుణములచేత సత్త్వగుణము అభిహతమై, వాతాదిదోషములచే హృదయము వ్యాపింపబడి, చింత, కామము, భయము, క్రోధము, శోకము, ఉద్వేగము మున్నగువానిచే మనస్సు అభిఘాతము నొందియున్నపుడు వైవివరింపబడిన యపస్తారము సంభవించును.

—౨౮ అపస్తారసంప్రాప్తి. ౨౮—

మూ. ధమనీభిః శ్రితా దోషాః హృదయం వీడయన్తి హి,
సమ్పిడ్యమానో వ్యథతే మూఢో భ్రాన్తేన చేతసా. 6

పశ్యత్యసన్తి రూపాణి పతతి ప్రస్ఫురత్యపి,
జిహ్వక్షీట్రాః స్రవల్లాః హస్తా పాదా చ విక్షిప్తా. 7
దోషవేగే చ విహతే సుప్తవత్ ప్రతిబుద్ధతే,

వ్యా. హృదయస్థానమునందలి సంజ్ఞావహములగు ధమనులతోగూడి వాతాది దోషములు హృదయమును బాధించును. దానందజేసి మనుజుడు చాల బాధనొంది చంచలమైన మనస్సుకలవాడై యేమియు నెరుంగక లేనివికృతరూపముల జూచుచు కాళ్లుచేతుల విదిర్చుచు క్రిందపడును. అనమయమున నోటనుండి జొల్లుకార్చుచు నాలుకను కన్నులను కనుబొమలను వికృతముగ గదలించుచు హస్తపాదములను పలుదెరంగుల గదలించుచు నుండును. దోషములవేగము శమించినపుడు నిదురమేల్కొంచి లేచినవానివలె తెలివినచ్చి తటాలున లేచును.

ఇచ్చట వాతాదిదోషముల ప్రకోపకారణము లున్మాదమునకు జెప్పినవియే యగును. కావున వేరువేరుగ జెప్పలేదు. ఈవిషయము తొమ్మిదవయధ్యాయాంతమున

“యచ్చోపదేక్ష్యతే కిచ్చిత్.....సామాన్యాధ్యేతు దూష్యయోః.” అనువాక్యముచే తంత్రకారులు సూచించిరి.

వాగ్భటాచార్యులు:—“ఉన్నాదవత్ ప్రకుపితైః చిత్తదేహగతైః మతైః” అని ముక్తకంఠముగ నుడివిరి. మరియు నున్నాదమునకన్న విశేషములగు హేతువులు “అహితా శుచిభోజనాత్” అని రెండుకారణములు పైని నిర్దేశింపబడినవి.

❧ చతుర్విశాపస్తారభేదములు, అందు వాతీకాపస్తారలక్షణము. ❧

మూ పృథగ్దోషైస్సమస్తైశ్చ వక్ష్యతే స చతుర్విధః. 8

కమ్పితే ప్రదశేద్దంతాః ఫేనోద్ద్యామీ శ్వసిత్యపి,
పరుషారుణకృష్ణాని పశ్యేన్రూపాణి చానిలాత్. 9

వ్యా. వాత-పిత్త - కఫములచే వేరువేరుగను, మూడిటి(సన్నిపాతము)నముదాయముచేతను జనించుటంజేసి యపస్తారము నాల్గుతెరంగులగును. అందు వాతాపస్తారమున శరీరము వణకును. పెటపెట పండ్లుకొరకును. నోట నురుగు వాంతి యగును. శ్వాసము తీవ్రముగ వెడలును. అగపడువస్తువులన్నియు పరుషంబులుగను, అరుణవర్ణంబులుగను, కృష్ణవర్ణంబులుగను కనబడును. (స్మృతితప్పి మైదురచునప్పుడు వైశిష్టికలక్షణములు కల్గి తటాలున క్రిందపడునని యర్థము.)

❧ వైత్తికాపస్తారలక్షణము. ❧

మూ. వీతఫేనాజ్గవక్త్రాః పీతాస్పృగ్రూపదర్శనః,
సత్పిష్టోష్ఠా (ప్రా) నలవ్యాప్తలోకదర్శి చ వైత్తికః. 10

వ్యా. పిత్తాపస్తారమున స్మృతిశుష్కసమయమున నోట పచ్చనినురుగు వెడలును. శరీరంబును ముఖంబును కన్నులును పచ్చగ నుండును. కంటికిగపడునవియన్నియు రక్తవర్ణముకలిసిన పసుపురంగు కల్గియున్న ట్లగపడును. దప్పియు శరీరము అవిరివెడలునట్లు నుండును. లోకమెల్ల నిప్పుచే నాకర్షింపబడిన ట్లగపడును. (ఈలక్షణములబట్టి పిత్తాపస్తారమని యెరుంగునది.)

❧ శ్లేష్మికాపస్తారలక్షణము. ❧

మూ. శుక్లఫేనాజ్గవక్త్రాః శీతో హృష్టాష్టాజ్జో గురుః,
పశ్యత్ శుక్లాని రూపాణి శ్లేష్మికో ముచ్యతే చిరాత్. 11

వ్యా. కఫాపస్తారమున నోట తెల్లనినురుగు వెడలును, శరీరంబును ముఖంబును కన్నులును తెల్లనై, శరీరము చల్లబడి గగుర్పాటుతోగూడి బరువై వస్తువులనున్నిటిని

తెల్లనివిగ చూచుచు, స్మృతితప్పను. ఇది శ్లేష్మమున గల్గినయపస్సారము. ఈయపస్సారమున చాలకాలము శరీరము తెలియక పడియుండును. (ఇచ్చట “వైశ్వికో ముచ్యతే చిరాత్” అని విశేషవిధిగ నిర్దేశించుటవలన వాత-పిత్తాపస్సారములయందు శీఘ్రముగ నొడతెరుంగునని తెలిసెడి).

అం సాన్నిపాతికాపస్సారము, అపస్సారసాధ్యుఁసాధ్యవిభాగము. ౧౦

మూ. సర్వైరేతైస్సమస్తైస్తు లిక్తైః జ్ఞేయస్త్రిదోషజః,

అపస్సారస్సచాఽసాధ్యః యః క్షీణస్యాఽనవశ్య యః.

12

వ్యా. వాతాదులకు వేరువేరుగ వైశిష్ట్యబడినలక్షణములన్నియు కల్గినది త్రిదోష (సన్నిపాత) ప్రకోపమున గల్గినయపస్సారమని యెరుంగునది. ఇయ్యది యసాధ్యము. మరియు ధాతువులు క్షీణించినవానికి సంభవించినదియు, చాలకాలమునుండి యనువర్తించి బాధించునదియు పైజెప్పిన నాల్గుభేదములలో నేయపస్సారమైనను అవి యన్నియు నసాధ్యములగును.

అం అపస్సారము సంభవించుకాలనియమము. ౧౧

మూ. పక్షౌద్వా ద్వాదశాహాద్వా మాసాద్వా కుపితా మలాః,

అపస్సారాయ కుర్వన్తి వేగం కిఞ్చిదథాన్తరమ్.

13

వ్యా. ఆయాకారణములచే ప్రకోపమునొందినదోషములు పదునైదుదినముల కొకతూరియైనను, పండ్రెండుదినముల కొకతూరియైనను ఒకనెల కొకతూరియైనను వాని వానివేగమును జూపి యపస్సారమును కల్గించును. ఒకవేళ పైజెప్పినకాలమునకు కొంచెము వెనుకముందుకూడ వేగమును జూపి యపస్సారమును కల్గించుటయు కలదు.

ఇచ్చట సీవిషయము నెరుంగునది:—వాతాదిదోషములు వానివాని ప్రకోపమునకు జెప్పియున్న కారణములచే ప్రకోపమునొందినను అప్పుడే వానివేగమునుజూపక, (భూమి యందు విత్తనము లణిగియున్నను వర్షముకురిసినను అంకురోత్పత్తికి నియతమైన శరత్ ఋతుకాలమును ప్రతీక్షించి నియతకాలముననే మొలకలెత్తుభంగి) యణిగియుండి నియమితమగు పక్ష-ద్వాదశాహ-మాసకాలమువరకును ప్రతీక్షించియుండి ఆకాలమున వేగమును జూపి యపస్సారమును కల్గించును. అట్టి కాలనియమము వ్యాధిప్రభావమునంజేసి కల్గినది. మరియు నొకపక్షమునకు పిత్తంబును, పండ్రెండుదినములకు వాతంబును, నెలదినములకు కఫంబును వేగమును జూపునని కొందరు తంత్రకారులు కాలనియమము చెప్పిరి. పైజెప్పినవిషయము తంత్రాంతరమున నిట్లున్నది:—“దేవే వర్షత్యసి యథా

భూమా బీజాని కానిచిత్, శరది ప్రతిరోహంతి తథావ్యాధిసముచ్చయాః.” ఈతంత్ర
కారులును విషమజ్వరప్రస్తావమున నిట్లు చెప్పిరి:—“అధిశేతే యథా భూమిం బీజం
కాలే చ రోహతి, అధిశేతే తథా ధాతుం దోషః కాలే చ కుప్యతి.” (చి. అ. 3.
శ్లోక. ౬౮).

—అపస్తారచికిత్సాక్రమము, సామాన్యచికిత్స. —

మూ. త్రైరావృతానాం హృత్ప్రేక్షితో మనసాం సంప్రబోధనం,
తీక్ష్ణైరాదౌ భీషక్ కుర్యాత్కర్తృభిర్వమనాదిభిః. 14

వ్యా. అపస్తారరోగమునందు ప్రకుశితమైన దోషములచే నావరింపబడిన హృద
యముయొక్కయు, మనస్సుయొక్కయు, ప్రోతస్సులను (మనస్సు వ్యాపించుమార్గ
ములు) దోషసంబంధములేక వానివ్యాపారములయందు చక్కగ ప్రవర్తింపజేయుటకై
తీక్షణములైన వమనవిరేచనాదులతోధనములచే తొలుత చికిత్సచేయవలెను.

—వాతికాద్యపస్తారములకు సంశోధనము. —

మూ. వాతికం వస్త్రీభూయిష్టైః పైత్తం ప్రాయో విరేచనైః,
శైష్టికం వమన ప్రాయైరపస్తారముపాచరేత్. 15

వ్యా. అందు వాతికాపస్తారమును వస్త్రీని ప్రధానముగా పలుచికిత్సలచేతను;
పైత్తికాపస్తారమును విరేచనప్రధానమైనచికిత్సలచేతను, శైష్టికాపస్తారమును వమన
ప్రధానచికిత్సలచేతను, తొలుత నుపచరించవలెను.

—అపస్తారమునకు సంశమనయోగములు. —

మూ. సర్వతః సువిశుద్ధస్య సమ్యగ్వాసితస్య చ,
అపస్తారవిమోక్షార్థం యోగాన్సంశమనాఞ్ఞుః. 16

వ్యా. పైజెప్పినరీతిగ ఆయాదోషము ననుసరించి చేయబడిన సంశోధనములచే
పూర్తిగ శుద్ధమయినతోషముగల అపస్తారలోగిరి సేదదీరినపిదప అట్టి యపస్తారము నివ
ర్తించుటకై సంశమనయోగములు నీక్రింద జెప్పబడును.

—పఞ్చగవ్యఘృతము. —

మూ. గోశక్పద్రసదధ్యన్లుతీరమూత్రైః సమైర్ఘృతం,
సిద్ధం పిబేదపస్తార కామలాజ్వరనాశనమ్. 17

(ఇతి పఞ్చగవ్యం ఘృతమ్.)

అందు ఒక ప్రస్థపరిమితమైన ఆవునేతిని చేర్చి, ఆవు పేడరసము, ఆవు పెరుగు (పుల్లనివి), ఆవు పాలు, ఆవు పంచితము, వీనిని ఒక్కొక్కదాని ఘృతమునకు సమభాగముగ జేర్చి ఘృతపాకవిధి ప్రకారము పక్వము చేయునది.

ఇది మహావంచగవ్యఘృత మనబడును. దీనిని ప్రతిదినమునందును సేవించినయెడ అమృతమునుబోలె అపస్తారము, ఉస్తాదము, వాపు, మహోదరము, గుల్మము, అరోగము, పాండురోగము, కామల, హలీమకము, అలక్షీ, గ్రహవేళము, చాతుర్థిక జ్వరము వీనినన్నిటిని హరించును. (ఇచ్చట హలీమక మనునది పాండురోగ ధేనము. “దేవే పశ్చిమూల్యా త్రిఫలాం” అనుచోట ద్రవ్యప్రధానముగ నిర్దేశింపబడినది కావున దశమూలములను, త్రిఫలములను ఒక్కొక్కద్రవ్యమును వేరువేరుగ కర్షప్రమాణము గ్రహించునది.)

❧ బ్రాహ్మీఘృతము. ❧

మూ. బ్రాహ్మీరసచామ్యశజ్జఘృష్టిభిరేవ చ,
పురాణం ఘృతమున్తాదాలక్ష్మ్యపస్తారపాపనుత్. 25

వ్యా. మిక్కిలి ప్రాతదియయిన ఆవు నేతిలో నరనవ్వియాకు (పల్లారియాకు రసము, వన, చెంగల్వోష్ఠ, శంఖపుష్పి, వీనిని చేర్చి పక్వము చేసినయెడ ఈఘృతము ఉస్తాదమును, అలక్షీని, అపస్తారమును హరించును. (ఇచ్చట ద్రవకల్పములకు పరిమాణము చెప్పి యుండలేదు కావున ఘృతమునకు నాల్గితలు బ్రాహ్మీరసమును, వన మున్నగు కల్ప ద్రవ్యములు ఘృతమునకు నాల్గవపాలును చేర్చి ఘృతపాకవిధి ప్రకారము చేయవలయును.)

❧ నైంధవాదిఘృతము. ❧

మూ. ఘృతం నైన్దవహిజ్ఞుభ్యాం వార్దే బాస్తే చతుర్దశే,
మూత్రే సిద్ధమపస్తారహృద్గ్రహమయనాశనమ్. 26

వ్యా. ప్రాత ఆవు నెయ్యియందు నైంధవలవణము, ఇంగువ ఈరెంటిని, కల్పము గను, ఒకసంవత్సరము పయసుగల మేకపోతుయొక్క మూత్రమును ఘృతమునకు నాల్గితలుగను, చేర్చి తైలపాకవిధిగ పక్వము చేసి యుపయోగించినచో అపస్తారమును, హృద్రోగమును హరించును. (ఇచ్చట “స్త్రీణాం శీర్ష్ణం గవాం మూత్రం న తు పుంసాం తథావిధం, పితౄణాం శిశ్నోయో యస్తాత్ సౌమ్యస్త పురుషాః స్త్రీతాః” అనుపారిభాషికవాక్యము ననుసరించి మూత్రము స్త్రీజాతిది గ్రహించవలసియున్నను ప్రకృతమున యోగికమని యుద్దేశించి తంత్రకారులు “బాస్తే” అని పులింగమును నిర్దేశించెను కావున మేకపోతుయొక్క మూత్రమును ఈయోగమున గ్రహింపదగును.

❧ వాతశ్లేష్మపస్తానమునకు పచాదిఘృతము. ౨౭

మూ. పచాశమ్పాకకైడర్యవయఃస్థాహింగురోచక్తైః,
సిద్ధం పలంకషాయుక్తైర్వాతశ్లేష్మాత్త కే ఘృతమ్. 27

వ్యా. వస, రేల, టేకు మ్రానిచెక్క, కాశోళి, ఇంగువ, సావర్చలవణము, గుగ్గిలము వీనిని కల్కముచేసి కల్కమునకు నాల్గింతలు జలమును కలిపి మైకల్కమును ఘృతమునకు నాల్గవంతు జేర్చి పక్వముచేసి సేవిం చినచో వాతమును శ్లేష్మమును అధికంబుగాగల అపస్తానము నివర్తించును.

❧ అపస్తానమునకు జీవనీయఘృతము. ౨౮

మూ. తైలప్రస్థం ఘృతప్రస్థం జీవనీయైః ఘోర్నితైః,
క్షీరద్రోణే పచేత్సిద్ధమపస్తానవిनाశకమ్. 28

వ్యా. ఒకప్రస్థము నువ్వులనూనె, ఒకప్రస్థము అవునెయ్యి, జీవనీయగణమున జెప్పబడిన ద్రవ్యములు ప్రత్యేక మొక్కకకపలమువంతు చేర్చి చేయబడినకల్కము ద్రోణపరిమితమైన అవుపాలు, వీనినన్నిటిని నొకటిగ జేర్చి ఘృతపాకవిధిప్రకారము పక్వముచేసి సేవిం చినయెడల అపస్తానము నివర్తించును.

❧ వాత-పిత్తఅపస్తానములకు కాశ్చర్యఘృతము. ౨౯

మూ. కంసే క్షీరేక్షురసయోః కాశ్చర్యైష్టగుణే రసే,
కార్షికైః జీవనీయైశ్చ ఘృతప్రస్థం విపాచయోత్.
వాతపిత్తోద్భవం క్షీప్రం అపస్తానం నియచ్ఛతి, 29

వ్యా. చెరకురసము ఒకకంసము (ఆఢకము), అవుపాలు ఒక ఆఢకము, నేల గుమ్మడురసము ఘృతమునకు ఎనిమిదింజలు (ఎనిమిదిప్రస్థములు) అవునెయ్యి ఒకప్రస్థము వీనినన్నిటిని నొకటిగ జేర్చి జీవనీయగణద్రవ్యములను ప్రత్యేక మొక్కకకపలము వంతున గ్రహించి కల్కముచేసి ఘృతమునకు నాల్గవంతు కలిపి ఘృతపాకవిధిప్రకారము పక్వముచేసి పానముచేసినచో వాతిక-వైత్తిక అపస్తానములను అతిశీఘ్రముగ హరించును.

❧ పిత్తాపస్తానములకు ఘృతయోగములు. ౩౦

మూ. తద్వత్కాశవిదారీక్షుకుశక్వాథశృతం ఘృతమ్.
మధుకద్విపలే కల్కే ద్రోణే చామలకే రసాత్,
తద్వత్సిద్ధో ఘృతప్రస్థః పిత్తాపస్తానభేషజమ్. 30

వ్యా. పల్లెరు, పస, కరక్కాయలు, తేలుమణిచెట్టు, జిల్లేడువేరు, ఆవాలు, జటామాంసి, తెల్లగరిక, సర్పాక్షి, ఇంగువ, కచోరములు, వెల్లుల్లిపాయలు, దుంప రాష్ట్రము, పిన్నపాపర, చెంగల్వకోష్ఠ, మాంసమునుతిన పక్షులయొక్కమలము వీనినన్నిటిని, కల్కముచేసి తైలమునకు నాల్గవవంతు చేర్చి, మేకపంచితమును తైలమునకు నాలుగుపాళ్లుచేర్చి తైలపాకవిధిగ వక్ష్యముచేసియుంచునది. ఈతైలమును అభ్యంగనమును చేసికొనినయెడ అపస్మారము నివర్తించును.

మరియు, వైచెప్పినద్రవ్యములను చూర్ణముచేసి ధూపమునకు ప్రలేపమునకును నుపయోగించనగును.

◀౧౧ అపస్మారహరప్రదేహము, ధూపము. ౧౧▶

మూ. పిప్పలీం లవణం శిగ్రుం హిజ్జు హిజ్జుశివాటికాం,
కాకోలీం సర్వపాన్ కాకనాసాం కైడర్యచర్దనే 37
శునఃస్కుంధాస్థినఖరాన్పద్మకాంశ్చేతి పేషయేత్,
బస్తూత్రేణ పుష్కరే ప్రదేహః స్యాత్సధూపనః. 33

వ్యా. పిప్పళ్లు, నైంధవలవణము, మునగపట్ట, ఇంగువ, ఇంగూపత్రి, కాకోలి, ఆవాలు, కాకిదొండ, టేకుమానిచెక్క, చందనము, కుక్కయొక్కపిండయందలియెముకలు, గోళ్లు, ప్రక్కటెముకలు వీనినన్నిటిని సమభాగములుగ జేర్చి పుష్కమినుక్షత్రము నాడు నూరి శరీరముపైనుపూసినను, లేక ధూపమువేసినను అపస్మారము నివర్తించును.

◀౧౨ అపస్మారహరోద్వర్తనము. ౧౨▶

మూ. అపేతరాక్షసీకుప్తపూతనాకేశిచోరకైః,
ఉత్సాదనం మూత్రపిష్టైర్హూతైరేవావసేచనమ్. 39
జలౌకశృకృతాతద్వద్ధగైర్వా బస్తలోమభిః,
ఖరాస్థిభిర్హస్తినైస్తథా గోపుచ్ఛలోమభిః. 40

వ్యా. అపేతరాక్షసి (తులసి), చెంగల్వకోష్ఠ, పస, కచోరములు, వీనిని గోమూత్రమున నూరి శరీరమున కుద్వర్తనముచేసి గోమూత్రమున స్నానముచేయునది.

మరియు జలగలయొక్క మలము నైనను, మేకవెంట్రుకలు బూడిదచేసియైనను, గాడిదయెముకలు పొడియైనను, యేనుగగోళ్లనైనను, ఆవుతోకయందలి వెంట్రుకలు కాల్చియైనను శరీరమున కుద్వర్తనముచేసినయెడ అపస్మారము శమించును.

—ॐ అపస్తారహరనస్యము. ॐ—

మూ. కపిలానాం గవాం మూత్రం (పిత్తం) నావనం పరమం హితం,
శ్వస్యగాలబిడాలానాం సింహాదీనాం చ శస్యతే. 41

వ్యా. కపిలవర్ణముగల ఆవుయొక్క మూత్రమునైనను, కుక్క, నక్క, పిల్లి, సింహము మున్నగు వానియొక్క మూత్రమునైనను అపస్తారరోగికి నస్యముచేయుట చాల ప్రశస్తము.

—ॐ అపస్తారహరనావనస్యనస్యయోగములు ॐ—

మూ. భార్గీ వచా నాగదన్తీ శ్వేతా శ్వేతా (శత) విషాణికా,
బ్యోతిష్వతీ నాగదన్తీ పాదోక్తా మూత్రపేషితాః. 42

యోగాస్త్రయోగతః షడ్విధాః పశ్య వా నావయేద్భిషక్,
త్రిఫలావ్యోషపీతద్రుయవక్షౌరఫణిజ్జకైః. 43

శ్యామాపామార్గకారజ్జఫలైర్దూత్రేఽథ బస్తజే,
సాధితం నావనం తైలం అపస్తారవినాశనమ్. 44

వ్యా. భారంగి, వన, కలిగొట్టువేరు, ఈమూటినైనను; తెల్లదొండెన, పిల్లిపీచర ఈరెంటినైనను; మాల్మంగుని, కలిగొట్టు, ఈరెంటినైనను; గోమూత్రమున నూరి అపస్తారరోగికి అయిదారుబిందువులు, ముక్కులో నస్యముచేయునది.

త్రిఫలములు, త్రికటుకములు, దేవదారు, యవక్షౌరము, మరువము, నల్లతెగడ, ఉత్తరేణివిత్తులు, కాసుగవిత్తులు, వీనిని కల్కముచేసి ఈకల్కము నాల్గవంతును, తైలమును, నాల్గభాగములు మేకపంచితమును, వీనినన్నిటిని నొకటిగ జేర్చి తైలపక్వముచేసి నావననస్యముచేసినయెడ నపస్తారము నశించును.

—ॐ అపస్తారహరప్రథమననస్యము. ॐ—

మూ. పిప్పలీ వృశ్చికాలీ చ కుష్ఠం చ లవణాని చ,
భార్గీ చ చూర్ణితం నస్తః కార్యం ప్రథమనం పరమ్. 45

వ్యా. పిప్పళ్లు, తేలుమణిచెట్టు, చెంగల్వకోష్ఠ, పంచలవణములు, భారంగి వీని నన్నిటిని చూర్ణముచేసి అపస్తారరోగమున నాసారంద్రములనుండి పీల్చుట చాల ప్రశస్తము. ఇది ప్రథమననస్యము.

—ॐ అపస్తారహరఅంజనవర్తులు. ॐ—

మూ. కాయస్థాం శౌరదాక్ష ముద్గాక్ష ముస్తోశీరయవాంస్తథా,
సవ్యోషాశ్చస్తమూత్రేణ పిష్ట్యా వర్తిః ప్రకల్పయేత్. 46

అపస్తారే తథోన్మాదే సర్పదష్టే గర్దారితే,
విషవీలే జలమృతే చైతాః స్యుః అమృతోపమాః.

47

వా. కరక్కాయలు, పచ్చపెసలు, తుంగగడ్డలు, వట్టివేళ్లు, యవలు, త్రికటు
కములు వీనిని మేకపంచితమున నూరి కణికలుగచేసి నీడలో పెండించి యుంచునది.
అపస్తారము, ఉన్నాదము, పామువిషము, కృత్రిమవిషము, వీనియందును, విషపానము
చేసినను, జలముచే చచ్చినను, వీనియన్నిటియందు వైశిష్ట్యవర్తనము, చాది కలికముపేసి
నచో అమృతమునువోలె తీవ్రమగువనిజేయును.

❧ కొన్నివర్తకములు. ❧

మూ. ముస్తం వయస్థాం త్రిఫలాం కాయస్థాం హింజు శాద్యలం,
వ్యోషం మాషాన్యవాన్త్రైః బాస్తమైషార్షభైస్త్రిభిః 48
పిష్ట్యా కృత్వా చ తాం వర్తిం అపస్తారే ప్రయోజయేత్,
కిలానే చ తథోన్మాదే జ్వరేషు విషమేషు చ. 49

వా. తుంగగడ్డలు, తిప్పటీగ, త్రిఫలములు, ఉసిరికకాయలు, కాకోలి, ఇంగువ,
గరిక, త్రికటుకములు, మినుములు, యవలు, వీనినన్నిటిని సమభాగములుగ జేర్చి
మేక, గొట్టె, వృషభము, ఈమూటియొక్కమూత్రములచేత నూరి వర్తిజేసి నీడన
యెండించి యీవర్తిని అపస్తారము, కిలాసకుష్ఠము, ఉన్నాదము, విషమజ్వరములు వీని
యందు అంజనమునకై యుపయోగింపనగును.

❧ అపస్తారమున కొన్ని అంజన-ధూపప్రయోగములు. ❧

మూ. పుష్కృద్భ్రతం శునఃపిత్తం అపస్తారఘ్నమజ్జనం,
తదేవ సర్పిషా యుక్తం ధూపనం పరమం మతమ్. 50
నకులోలూకమార్జ్వరగృధ్రకీటాహి కాకజైః,
తుణ్డైః (చూర్ణైః) పక్షైః పురీమైశ్చ ధూపనం కారయేచ్ఛిషక్. 51

వా. పుష్కరనక్షత్రమునాడు తుక్కయొక్క పిత్తమును గ్రహించి కన్నులకు
కలికమిడినచో నపస్తారము హరించును. మరియు అట్టి తుక్కపిత్తమును నేతితో గలిపి
అపస్తారరోగికి ధూపమువేయుటయు చాల ప్రశస్తము. మరియు ముంగిన, గుడ్డగూబ,
పిల్లి, గడ్డ, లేలు మున్నగుకీటములు, పాము, కాకి, వీనిముక్కులను, లేక రెక్కలను,
పురీషమును గ్రహించి యపస్తారరోగికి ధూపమువేయుట చాల మంచిది.

❖ వైశేషిక చికిత్సాక్రమప్రయోజనము. ❖

మూ. ఆభిః క్రియాభిసీద్ధాభిః హృదయం సమ్ప్రీబుధ్యతే,
స్తోతాంసి చాపి శుధ్యంతి తతః సంజ్ఞాం స విందతి. 52

వ్యా. వైశేషికబడిన ఘృతప్రయోగాదిసిద్ధక్రియలచే నపస్తారరోగికి హృదయము తెలివినది అందుండు సంజ్ఞావహస్తోతస్సులు పరిశుద్ధములగును. అంతట వాడు యథాస్థితిగ తెలివికల్గి యుండును.

❖ అపస్తారమునందు అనుబంధచికిత్స. ❖

మూ. యస్యాఽనుబంధస్త్వాగస్త్యః దోషలిక్ష్ణాధికాకృతిః,
దృశ్యతే తస్య కార్యం స్యాత్ ఆగస్తూన్వాదభేదజమ్. 53

వ్యా. దోషములచేగల్గిన యపస్తారములందు ఆగంతుకారణములగు భూతావేశాదికారణములు అనుబంధములై యుండి వాతాదిదోషలక్షణములకన్న ఆగమరూపమైన భూతములలక్షణము లధికముగ కానవచ్చినచో, అట్టి యపస్తారమునకు ఆగంతూన్వాదమునకువైశేషిక చికిత్సల జేయనగును.

ఇచ్చట సీవివరణము నెరుంగునది:—అపస్తారము వాత-పిత్త-కఫ-సన్నిపాత భేదములచే నాల్గువిధములు. ఈవిభాగమే “పుషగ్లోమైః సమస్తైశ్చ వత్స్యతే స చతుర్దిగభః” (శ్లో. ౮) అని చికిత్సోపక్రమమున జెప్పబడినది. అష్టోదరీయాధ్యాయమునను రోగవిభాగములపరిగణనము జేయుతరి:—“చత్వారోఽపస్తారాః” “చత్వారోఽపస్తారా ఇతి వాత-పిత్త-కఫ-సన్నిపాతనిమిత్తజాః” (సూ-అ-౧౯. వాక్యము. 3, ౨౫.) అని నాల్గువిధములుగనే వివరింపబడినది. కావున అపస్తారము దోషజమేకాని ఆగంతుజము కానేరదు. ఈవిషయమునే “అపస్తారో మహావ్యాధిః సస్యాద్దోషత ఏవతు” అని తంత్రాంతరమున దోషజత్వమే రూఢిగస్థిరపరచబడినది. ఇత్రైరంగున సపస్తారము కేవల దోషజమైనను, దానికి అనుబంధముగ భూతావేశరూపమైన యాగంతుకారణముగూడ నొక ప్పాదు సంభవించును. కాని యున్వాదమునబోలె ప్రధానముగ సంబంధములేదు. (తొలుత దోషప్రకోపముచే వ్యాధిసంభవించి పిదప భూతసంబంధము కల్గి దానిలక్షణముల జూపును.) ఈవిషయమునే నిదానమున—“లేషా మాగస్తరనుబన్ధో ధవల్బ్యేవ, కదాచిత్,.....తస్య విశేషవిజ్ఞానం యథోక్తలిజైః లిక్ష్ణాధిక్యం ఆదోషలిక్ష్ణానురూపం కించిత్.” (నిదాన. అ. ౮. సూ. ౧౩.) అని యనుబదీశించి మరియు ఆగంతురోగము దోషజమును, దోషమును ఆగంతువును పరస్పరము త్తరకాల మనుబంధముగ సంబంధించుటయు వ్యాధి సామాన్యమున కలదు. ఈవిషయమును, “ఆగస్తరన్వేతి నిజం వికారం

నిజస్తథాగస్తు మపి ప్రవృద్ధః.....కర్తృసమార భేత" (సూ. అ. ౧౯. శ్లో. ౩౯.) అని యువదేశించిరి.

పైవివరణముచేత అవస్థారమున దోషజముననే అనుబంధ(అప్రధాన)రూపముగ ఆగంతులక్షణము లుండునుకాని ప్రధానముగ నున్నాదమునుబోలె ఆగంతువునే ప్రధాన ముగజేసి యవస్థారము జనించుటలేదని సిద్ధాంతితము. అట్టియెడ దోషలక్షణములకన్న నాగంతులక్షణములే యధికముగ గానవచ్చిననాడు అట్టి యాగంతువునకు ఆగంతూ న్నాదమునకు జెప్పినచికిత్సలనే చేసి శమింపజేయవలెనని యీశ్లోకమున జెప్పబడినది. ఇతైరంగుననే యేవ్యాధియందైనను అనుబంధరూపముగ నున్నను ప్రబలక్షణములతో కూడియుండునెడ ప్రధానవ్యాధికి విరోధములేకుండ అప్రధానమునకును చికిత్స చేయ వలెను. ఈవిషయము "ప్రధానమవిరోధయక్" అని తంత్రాంతరమున జెప్పబడినది.

—౨౭ అగ్నివేశప్రశ్నము. ౨౭—

మూ. అనంతరమువాచేదమగ్ని వేశః కృతాంజలిః,

భగవత్ ప్రాక్సముద్దిప్తః శ్లోకస్థానే మహాగదః.

54

అతత్వాభినివేశో యః తద్ధేత్వా కృతిభేషజం,

తత్ర నోక్తమతః శ్రోతుం ఇచ్ఛామి తదిహోచ్యతామ్.

55

శుశ్రూషవే వచః శృత్వా శిష్యాయాహ పునర్వసుః,

మహాగదం సౌమ్య శృణు సహేత్వాకృతిభేషజమ్.

56

వ్యా. పైజెప్పినరీతిగ నుపదేశించిన గురువుతో అగ్నివేశుడు అంజలిబద్ధుడై ఇట్లడిగెను:—“ఓగురువర్యా! ఇంతకుమున్ను సూత్రస్థానమున రోగముల నిర్దేశించుతరి అతత్వాభినివేశము అనునట్టి మహాగదము నిర్దేశింపబడినది. (“ఏకో మహాగదః అతత్వాభి నివేశః.” (సూ. అ. ౧౯. శ్లో. ౨౯.) అని చెప్పబడినది.) దానికి సంబంధించిన హేతువు లను, లక్షణములను, చికిత్సయు చెప్పబడలేదు. వానినెల్ల నినవలచెద నా కానతిండు” అని అడిగిన శిష్యునివాక్యము విని పునర్వసు మహాగదమును హేతు - లక్షణ - ఔషధ పూర్వకముగ వివరించి చెప్పెద వినుమని శిష్యునితో నిట్లు చెప్పందొడంగెను.

—౨౭ అతత్వాభినివేశహేతువులు, సంప్రాప్తి. ౨౭—

మూ. మలినాహారశీలస్య వేగాన్ప్రాప్తాన్నిగృహ్లాతః,

శీతోష్ణస్నిగ్ధరూక్షాదై ర్హ్రేతుభిశ్చాతిసేవితైః.

57

హృదయం సముపాశ్రిత్య మనోబుద్ధివహః సిరాః,

చ-చి—59

దోషాః సందూష్య తిష్ఠంతి రజోమోహావృతాత్తనః. 58

రజస్తమోభ్యాం వృద్ధాభ్యాం బుద్ధౌ మనసి చావృతే,
హృదయే వ్యాకులే దోషైరథ మూఢోఽల్పచేతసః. 59

విషమాం కురుతే బుద్ధిం నిత్యానిత్యే హితాహితే,
అతత్వాభినివేశం తమాహురాస్తా మహాగదమ్. 60

వ్యా. అపరిశుద్ధములైన ఆహారాదుల సేవించు న్నభావముకలవాడును, మల మూత్రాదివేగముల నిరోధించువాడును, నగువానికి శీతంబును, ఉష్ణంబును, రూక్షంబు నగు ఆహారాదుల విశేషముగ సేవించుటవలన చాతాదిదోషములు ప్రకోపమునొంది హృదయస్థానమున జేరి యచ్చటనుండు మనోబుద్ధి వహంబులగుసిరలను చెరచి రజస్తమో గుణము లధికముగా నున్నపుడు బుద్ధిరసందును మనస్సునందును దోషములు వ్యాపించి వానిమార్గముల నిరోధించును. అట్టియొక హృదయము కలతనొందును. దానంజేసి మను జాడు అల్పజ్ఞానముకలవాడై నిత్యానిత్యవస్తువులవిషయమునను, హితాహితములవిషయము నను, వృత్త్యస్తమైన బుద్ధికలవాడై నిత్యమును అనిత్యంబుగను, అనిత్యంబును నిత్యముగను, హితమును అహితముగను, అహితమును హితముగను, వృత్త్యస్తముగ తలచుచుండును. ఇయ్యది అతత్వాభినివేశము అనుగొప్పవ్యాధి. (ఈవ్యాధియును ఉన్మాదావస్థారములబోలె రజస్తమోగుణప్రాబల్యముచేత కల్గి మానసికరోగము.)

— ౬౦ అతత్వాభినివేశచికిత్సాక్రమము. ౬౦ —

మూ. స్నేహస్వేదోపవన్నం తం సంశోధ్య వమనాదిభిః,
కృతసంసర్జనం మేధ్యైరన్నపానైరుపాచరేత్. 61

బ్రాహ్మీస్వరసయుక్తం యత్ పంచగవ్యముదాహృతం,
తత్సేవ్యం శబ్ధపుష్పి చ యచ్చ మేధ్యం రసాయనమ్. 62

సుహృదశ్చానుకూలాస్త్రాస్వాప్తాః ధర్మార్థవాదినః,
సంయోజయేయ్యుర్విజ్ఞానధైర్యస్తృతిసమాధిభిః. 63

వ్యా. వైశేష్యేన మహాగదపీడితునకు తొలుత స్నేహస్వేదవిధులను విధ్యుక్తచ్రకారముచేసి పిమ్మట నాయాబోహనుసారముగ వమనవిరేచనాదులచే సంశోధనమునుచేసి సంసర్జనక్రమము ననుసరించి ఆహారవిధుల నిర్వర్తించవలయును. పిమ్మట పరిశుద్ధంబులు బుద్ధి నిర్మలముగ జేయునవియు, నగు అన్నపానాదులచే నుపచరించవలయును. బ్రాహ్మీ ఘృతమును మైయధ్యాయమున జెప్పబడిన పంచగవ్యస్మృతమును సేవింపనగును. శౌఖ్యపుష్పి మున్నగుబుద్ధిని పృథ్వి నొందించు రసాయనముల సేవించవలయును.

మరియు వాని కనుకూలులును ఆవులు నగుమిత్రులు ధర్మార్థముల బోధించుచు విజ్ఞానమును, ధైర్యమును, స్వృతిని మనస్సున కేకాగ్రతను, వానికి కల్గించుచు మనస్సునకు కల్గిన వ్యత్యస్తజ్ఞానమును తొలగించి వాస్తవ్యజ్ఞానమును కల్గించవలయును. (అత త్వాభినివేశమున వస్తువులయొక్క వాస్తవ్యమైన జ్ఞానమును వదలి విరుద్ధములైన జ్ఞానము నందు మనస్సు ప్రవేశించుట యని యర్థము. ఇచ్చట ఈమహాగదము నుద్దేశించి చెప్పబడిన గ్రంథము. సింధు కాశ్మీరాదిదేశములయందు వాడుకలో నున్నది. ఈ గ్రంథము అనార్దమని కొందరివ్యాఖ్యాతల యభిప్రాయము. ఈతంత్రకారులు వ్యాధినిర్దేశమున “ఏకో మహాగదః అతత్వాభినివేశః.” అని నిర్దేశించిన ప్రకారము దానిలక్షణరూపచికిత్స ముల నిరూపించుటయు నవసరము. కావున ఉన్మాదావస్థారములబోలె మానసికమునుబోలె నియ్యది మానసికరోగమగుటంజేసి వానిచికిత్స జెప్పినవెంటనే దీనిచికిత్స వివరించుటయు సంగతమని మాయభిప్రాయము.)

అతత్వాభినివేశహరయోగములు. ౭౦

మూ. ప్రయుంజ్యాత్ తైలలశునం పయసా వా శతావరీమ్,
బ్రాహ్మీరసం కుష్ఠరసం సచాం వా మధుసంయుతామ్. 64

వ్యా. మరియు వెల్లులిపాయలతోకూడిన తైలమునైనను, పిల్లిపీచరసముతో కూడిన పాలనైనను, సరస్వతియాకురసమును, చెంగల్వకోష్ఠరసమును, పేరుపేరుగ పాలతో కలిపియైనను; వనసు లేనతో కూర్చియైనను, వైజేష్ఠిన మహావ్యాధియందు సేవింపవలయును. ఇచ్చట వైజేష్ఠినవి ఐదుయోగములని యెరుంగునది.

అవస్థారమున రసాయన ప్రయోగము. ౭౧

మూ. దుశ్శికితోస్యే హ్యపస్థారశ్చిరకారీ కృతాస్పదః,
తస్మాద్దసాయనై రేనం ప్రాయశః సముపాచరేత్. 65

వ్యా. అవస్థారము నుపేక్షించినచో చాలకాలమువరకు రూఢములమై బాధించుస్వభావముగలది. కావున కష్టముచే చికిత్సచేయవలసియుండును. అట్టిపరిస్థితి యందు రసాయనయోగములచే తరచుగ నుపచరింపవలయును.

అవస్థారమున జలాదులనుండి రక్షణావశ్యకత. ౭౨

మూ. జలాగ్నిద్రుమశై లేభ్యో విషమేభ్యశ్చ తం సదా,
రక్షేదున్మాదినం చైవ సద్యః ప్రాణహరా హి తే. 66

వ్యా. జలము, అగ్ని, వృక్షములు, పర్వతములు ఇతరములగు నిమోన్నతప్రదేశములు, ఇవియన్నియు తత్కాలముననే ప్రాణముల కఫాయము గల్గించునది కావున

ఉన్నాదాపస్తారములు కలరోగిని యెల్లప్పుడును వైశెష్ఠినజలాదులచెంత పోనీయక యెల్లప్పుడును కాపాడునది. (వైశెష్ఠిన వ్యాధులయందు స్వాధీనము తప్పియు, వ్యాధి ప్రకోపించుననుయము ఇయ్యది యని తెలియకుండుటయు నైజము. కావున అట్టిరోగులను తటాకము మున్నగు ప్రదేశములకు పోనిచ్చినచో అట్టిసమయము వ్యాధి ప్రకోపించి అపాయముగల్గించును కావున వానిని జలాదులచెంత చేరనీయక మెలకువతో గమనించవలయునని ముఖ్యాభిప్రాయము.)

— అధ్యాయవిషయసంగ్రహము. ౧ —

తత్ర శ్లోకాః—

మూ. హేతుం కుర్వన్త్యపస్తారం దోహః ప్రకుపితా యథా,

సామాన్యతః పృథక్త్వాచ్చ లిజ్గం తేమాళ్ళు భేషజమ్ 67

మహాగదసముత్థానం లిజ్గం చోవాచ సౌషధం,

మునిర్వాససమాసాభ్యామపస్తారచికిత్సితే. 68

వ్యా. అపస్తారము జనించుకారణములు, ప్రకుపితములగు దోషములు, అపస్తారములగల్గించువిధము (సూప్రాప్తి), అపస్తారములకు సామాన్యవిశేషలక్షణములు, వాని సామాన్యవిశేషచికిత్సలు, మహాగదము జనించుటకు కారణములు, లక్షణములు, చికిత్స వీని నన్నిటిని వ్యాససమాసరూపముగ అపస్తారచికిత్సితమను నీయధ్యాయమున అన్ని వేళులు చెప్పెను.

ఇత్యగ్ని వేశకృతే తన్త్రే చరక ప్రతిసంస్కృతే, చికిత్సాస్థానే

అపస్తారచికిత్సితం నామ దశమోఽధ్యాయః.

ఇతైరంగున అగ్ని వేశకృతంబును, చరక ప్రతిసంస్కృతంబును నగు చరకసంహిత యను ఆయుర్వేదతంత్రమునందలి చికిత్సాస్థానమున అపస్తారచికిత్సితమనునది దశమోధ్యాయము సంపూర్ణము.

ఏకాదశాధ్యాయము.

అవతరణికః—అపస్తారవేగము చే నిమోన్నతప్రదేశములనుండి పడుటవలనను ఉరఃక్షతము కల్గవచ్చును. దానివలన క్షతక్షీణము సంభవింపవచ్చును. అట్టిసంబంధమును బట్టి యపస్తారమును చెప్పినపిదప క్షతక్షీణచికిత్సితము చెప్పబడును:—

మూ. అథాతః క్షతక్షీణచికిత్సితం వ్యాఖ్యాస్యామః.

1

ఇతి హ స్తాహ భగవాన్సత్రేయః.

2

వ్యా. అపస్తారచికిత్సితమును జెప్పినపిదప ఊతక్షీణచికిత్సితము భగవానుడగు నాశ్రేయ లుపదేశించినదానికన్న న్యూనాతిరేకము లేకుండునట్లు వివరింపబడును.

— ౧౭ ఊతక్షీణచికిత్సితా ధ్యాయస్థారంభము. ౧౭ —

మూ. ఉదారకీర్తిః బ్రహ్మర్షిః ఆత్రేయః పరమార్థవిత్,
 ఊతక్షీణచికిత్సార్థమిదమాహ చికిత్సితమ్. 3

వ్యా. అధికమైన కీర్తికలవాడును, బ్రహ్మర్షియు, పరమార్థమును తెలిసినవాడు నగు నాశ్రేయమహర్షి ఊతక్షీణులచికిత్సను తెలుపుటకై అట్టి చికిత్సితమును తెలుపునట్టి యధ్యాయమును చెప్పందొడంగెను.

— ౧౮ ఉరఃక్షతనిదానము, సంప్రాప్తి. ౧౮ —

మూ. ధనుషాఽఽయస్యతోఽత్యర్థం భారముద్వహతో గురుమ్,
 పతతో విషమోచ్ఛేభ్యో బలిభిస్సహ యుధ్యతః. 4

వృషం హయం వా ధావస్తం దమ్యం వాస్యం నిగృహ్యతః,
 శిలాకాష్ఠాశ్చనిర్ఘాతాన్ ఊషతో నిఘ్నతః పరాన్. 5

అధీయానస్య వాత్యుచ్చైః దూరం వా వ్రజతో ద్రుతం,
 మహానదీం వా తరతః హయైర్వా సహ ధావతః. 6

సహసోత్పతతో దూరం తూర్ణం చాతిప్రసృత్యతః,
 తథావైః కర్షభిః క్రూరైః భృశమభ్యాహతస్య చ. 7

విక్షతే వక్షసి వ్యాధిః బలవాన్ సముదీర్యతే,
 స్త్రీషు చాతిప్రసక్తస్య రూఘోఽల్పప్రమితాశినః. 8

వ్యా. బలవంతముగ ధనుస్సును లాగి మితిమిరి బాణప్రయోగము చేయుట మిక్కిలి యధికమైన భారమును మోయుట, మిట్టపల్లములుగా నుండుప్రదేశముల యందుపడుట, తనకన్న బలాధికులుగ నున్నవారితో మల్లయుద్ధముచేయుట, పరువిడుచున్న పృశభమునైనను, గుఱ్ఱమునైనను, ఇతరజంతువులనైనను, అడ్డగించి బలాత్కారముగపట్టుట, మిక్కిలి మదించినయేనుగు మున్నగుబలవత్తరములైన జంతువుల నెదిరించి పోట్లాడుట; రాళ్లను, కట్టెలను ఒడిసెలరాళ్లను విసరుట; శత్రువులను కొట్టుట, మిక్కిలి బిగ్గరగ వేదము మున్నగువానిని జడువుట, మిక్కిలి వేగముతో చాలదూరము పరువిడుట, గొప్పనదులను ప్రవాహమునందు చేతులతో నీదికొనుచు దాటుట, వేగముగ పరు

విడుచుండుట, గుఱ్ఱములతోడ తానును పరువిడుట, శీఘ్రముగ నెగురుచు గంతులిడుట, లేక నాట్యమాడుట, ఇవి మున్నగు పూర్వములగుపనులచేత నభిఘాతము కలిగినవానికి వక్షోస్థలమున అభిఘాతము తగిలి కలుగును. అట్టి యభిఘాతముచేతను, స్త్రీసంచార మధికముగ నుండుటవలనను, రూక్షమయిన యాహారము భుజించుటచేతను, తాను భుజించువరి మితికన్న న్నల్పముగ భుజించుటచేతను, కాలము నతిక్రమించి భుజించినను, లేక ఒక్కటేరసమును భుజించుటచేతను; బలవత్తరమైన ఈక్రిందచెప్పబడు త్తతక్షయమను నీవ్యాధి కల్గును.

— ౨౭ త్తక్షీణలక్షణములు. ౨౭ —

మూ. ఉరో విరుజ్యతే తస్య భిద్యతేఽథ విభజ్యతే,
ప్రవీడ్యతే తతః పార్శ్వే శుష్యత్యణం ప్రవేపతే. 9
క్రమాద్విర్యం బలం వర్ణో రుచిరగ్నిశ్చ హీయతే,
జ్వరో వ్యథా మనోదైన్యం విడ్భేదోఽగ్నివథాదపి. 10
దుష్టః శ్వాహః సుదుర్లభః పీతో విగ్రధితో బహుః,
కాసమానస్య చ క్లేష్టా సరక్తః సంప్రవర్తతే. 11
స త్తతః క్షీయతేఽత్యర్థం తథా శుక్రాజసోః క్షయాత్,

వ్యా. వైశిష్ట్యేన ఉరోత్తతమునందు రొమ్మనపగులదీయనట్లు నొప్పిపుట్టును. చీల్చు విధముగ బాధకల్గును. ఇరుప్రక్కలయందును గట్టిగ నొత్తిపట్టిన విధముగ బాధ కల్గును. శరీరము కృశించును, వణకును. శరీరమునందలి పీర్యము, బలము, శరీరబలము, వర్ణము, కాంతి, జతరాగ్ని, ఇవియన్నియు పరుసగ నానాట బలముచెడి క్షీణించును. జ్వరము, మనస్సునందు వ్యధ, దీనభావము, ఇవి కల్గును. మలము జతరాగ్ని మందగించియున్నను వ్యాధిస్వభావంబునంజేసి పలుమారు వెడలుచుండును. దగ్గినపుడు వాతాదులచే దుష్టంబును, శ్వామవర్ణంబును, లేక పీతవర్ణంబును, దుర్గంధంబును కల్గి చిక్కనైనకఫము రక్తముతోకూడి నోట వెడలుచుండును. ఇవి ఉరోత్తతలక్షణములు. ఈరోగముగలరోగి శుక్రంబును, ఓజస్సును, క్షీణించుటవలన నానాట క్షీణించుచుండును.

— ౨౮ త్తక్షయపూర్వరూపము. ౨౮ —

మూ. అవ్యక్తం లక్షణం తస్య పూర్వరూపమితి స్మృతమ్. 12

వ్యా. వైశిష్ట్యేన లక్షణములన్నియు సంపూర్ణముగాక సూక్ష్మముగ గానవచ్చినచో నవియే పూర్వరూప మనభిదను.

—౧౭ ఉతతమసామాన్యలక్షణములు. ౧౭—

మూ. ఉరోరుక్ శోణితచ్చర్మిః కాసో వై శేషికః త్తే,

క్షీణే సరక్తమూత్రత్వం పార్శ్వపుష్టకటిగ్రహః.

13

వ్యా. ఉరఃక్షతమునందు రొమ్మనొప్పితోకూడి రక్తము వాంతి యగును. దగ్గు విశేషముగ గల్గును. క్షీణమునందు రక్తముతోకూడిన మూత్రము వెడలను. ఇరు ప్రక్కలయందును, నడుమునందును బిగపట్టినట్లు నొప్పికల్గును.

ఇచ్చట నీవిషయము నెరుంగునది:—ఉరఃక్షతమనియు, ఉతక్షీణమనియు నిచ్చట వ్యాధులు రెండువిధములు. అందు ఉరఃక్షతకారణంబు “ధనుషాయస్యతోఽత్యర్థం” అని చెప్పబడినది. అట్టి ఉరఃక్షతమును కారణముగ చేసి దానికి తోడుగ రూక్షాల్పాశవాది కారణములు గూడ కలసి ఉతక్షతయము అనువ్యాధి యేర్పడును. ఈవ్యాధిలక్షణము “ఉరో విరుజ్యతే” అని యుపక్రమించి పూర్తిగ జెప్పబడినది. మరియు కొందరు ఈ వ్యాధిని ప్రత్యేకముగ ఉతమ ఉయము అని రెండువిధములుగ విభజించి అందు “ఉరోరుక్.....త్తే” అనువాక్యముచేత ఉతలక్షణంబును, “క్షీణే సరక్తమూత్రత్వమ్.” అనువాక్యముచేత క్షీణలక్షణములగునని పేరుపేరుగ చెప్పిరి. మొత్తమున తొలుత నురఃక్షతము కల్గి దానంజేసి శుక్రంబున ఓజస్సును క్షీణించుటవలన శరీరధాతువులు క్షీణించినపుడు అదియే ఉతక్షతయమని చెప్పట నమంజనముగ నుండును.

—౧౮ ఉతక్షీణసాధ్యసాధ్యలక్షణములు. ౧౮—

మూ. అల్పలిజ్గస్య దీప్తాగ్నేః సాధ్యో బలవతో నవః,

పరిసంవత్సరో యావ్యః సర్వలిజ్గస్తు వర్జయేత్.

14

వ్యా. జతరాగ్నిదీప్తిగలిగి శరీరబలము చక్కగనుండి వైశిష్ట్యవలక్షణములన్నియు గల్గక కొన్నిమాత్రము గల్గి నూతనముగ జనించిన ఉతక్షతయము సాధ్యమైయుండును. అటుగాక ఒకసంవత్సరకాలము గడచి ఈవ్యాధికి చెప్పినలక్షణములన్నియు పూర్తిగ కల్గి జనించినఉతక్షతయము సాధ్యముకానేరదు కావున విడువందగును.

—౧౯ ఉతక్షతయసామాన్యచికిత్సము. ౧౯—

మూ. ఉరో మత్స్వా త్తతం లాఘౌం పయసా మధుసంయుతాం,

సద్య ఏవ పిబేజ్జీర్ణే పయసాఽద్యాత్సశర్కరమ్.

15

వ్యా. ఉరఃక్షతముకల్గినవెంటనే లక్కును లేనెతోను పాలతోను గలిపి త్రాగవలయును. అది జీర్ణమైనదివలన పాలను చక్కెరను కలిపి ఆహారమును భుజించవలయును.

—ॐ తుతక్షయమున విశేషచికిత్స. ॐ—

మూ. పార్శ్వవస్తిరుజీ చాల్పపితాగ్నిస్తాం సురాయుతాం,
భిన్నవిట్కుః సముస్తాతివిషా పాతాం సవత్సకామ్. 16

వ్యా. తుతక్షయరోగమున ఇరుప్రక్కలయందును, వస్తియందును, నొప్పికల్గి పిత్తంబును జఠరాగ్నియు స్వల్పముగ నున్నపుడు పైజెప్పిన లక్కను సురామద్యముతో కలిపి త్రాగవలయును. మరియు మలము అధికముగ వెడలుచున్నపుడు లక్కతో కూడ తుంగగడ్డలు, అతివన, చిరుబొద్ది, కొడిశపాలవత్తులు వీనినన్నిటిని సమభాగములుగ జేర్చి సేవింపవగును.

ఇచ్చట “సవత్సకా” మనుచోట “ద్వివత్సకా”మని కొందరు పఠించెదరు. అట్టి యొడ కొడిశపాలను రెండుభాగములుగ చేర్చుకొనవలయునని యర్థము. కొందరు కొడిశ పాలలో స్త్రీపురుషభేదములచే రెండుభేదములు కల్గియున్నదనియు, అందు తెల్లనిపువ్వులు కల్గినది పురుషజాతియనియు ఎఱునిపువ్వులుగల్గి శ్యామకర్ణంబై మిక్కిలి చిన్నవియగు పువ్వులును కాయలును గల్గినది స్త్రీజాతియనియు అవిరెండును ‘ద్వివత్సకా’ అనుపదముచే గ్రహింపబడునని చెప్పెదరు. వత్సకభేదము ఈశంత్రకారులు కల్పస్థానమున ఇట్లు చెప్పిరి:—“బృహత్ఫలః శ్వేతపుష్పః స్నిగ్ధపత్రః పుమాన్ భవేత్, శ్యామా చారుణ పుష్పా స్త్రీ ఫలపుష్పైస్తథాణుభిః.” (క. అ. గి.)

—ॐ తుతక్షయమున లాఘప్రయోగము. ॐ—

మూ. లాఘౌ సర్పిర్మధూచ్ఛిష్టం జీవనీయగణం సితాం,
త్వక్క్షీరీం సమతాం క్షీరే పక్వా దీప్తానలః పిబేత్. 17

వ్యా. లక్క, తేనె, మైనము, జీవనీయగణద్రవ్యములు, చక్కెర, తవక్షీరి వీనిని నేతిలో కలిపి పాలను కూడ చేర్చి ఘృతపాకవిధిగ పక్వముచేసి అగ్నిదీప్తి కల్గియుండు నపుడు తుతక్షయరోగి త్రాగవలయును.

—ॐ తుతక్షయమున సంధానక్షీరయోగము. ॐ—

మూ. ఇత్యౌలికావినగ్రన్థిపద్ధ కేసరచంద్రనైః,
శృతం పయో మధుయుతం సంధానార్థం పిబేత్ తుతీ. 18

వ్యా. రెల్లు, తామరకాడలు, గ్రంథితగరము, పద్మకేసరములు (తామరపువ్వు లానికేసరములు) చందనము, వీనినన్నిటిని సమభాగములుగ జేర్చి పాలలో గలిపి క్షీర పాకవిధిగ పక్వముచేసి అందు తేనె కలిపి త్రాగినచో అభిఘాతముచే రొమ్ము పగిలి యున్నయెడ దానిని చక్కపరచును.

—౧౧ శ్మతక్షయమున యపచూర్ణ యోగము. ౧౧—

మూ. యవానాం చూర్ణమాదాయ క్షీరసిద్ధం ఘృతప్లుతం,
జ్వరే దాహే సితాక్షౌద్ర సక్తాన్వా పయసా పిబేత్. 19

వ్యా. శ్మతక్షయమున జ్వరంబును రొమ్మునుటయు కల్గినప్పుడు యపలయొక్క చూర్ణమును పాలలో కలిపి పక్వముచేసి అందు ఘృతమును చేర్చియైనను, సత్తుపిండిని పాలలో గలిపి అందు చక్కెరను, లేనను కలిపియైనను త్రాగవలయును.

—౧౨ శ్మతక్షయమున మధుకాద్యవలేహము. ౧౨—

మూ. మధుకమధుకద్రాక్షౌత్వక్ క్షీరీపిప్పలీబలాః,
కాసీ పార్శ్వస్తిశూలీ చ లిహ్యోత్సఘృతమాక్షికాః. 20

వ్యా. ఇప్పపువ్వులు, అతిమధురము, ద్రాక్షపండు, తపక్షీరి (వెదురుప్ప), పిప్పళ్లు, చిట్టాముట్టి, వీనినన్నిటిని సమభాగములుగ చేర్చి కాసము, శ్వాసము, పార్శ్వశూల, అస్థిశూల, ఈయుపద్రవములతో కూడిన శ్మతక్షయమునందు వైశేషిన్ చూర్ణమున నెయ్యి లేన కలిపి సేవించునది.

—౧౩ శ్మత-క్షయమున కేలాదిపటి. ౧౩—

మూ. ఏలాపత్రత్వచోఽర్థాక్షౌః పిప్పల్యర్థపలం తథా,
సితామధుకఖర్జూరమృద్వీకాశ్చ పలోన్దితాః. 21

సంచూర్ణ్య మధునా యుక్త్యా గుడికాస్సంప్రయోజయేత్,
అక్షమాత్రాం తతశ్చైకాం భక్షయేన్నాదినే దినే. 22

కాసం శ్వాసం జ్వరం హిక్మాం చ్చర్దిం మూర్ఛాం మదం భ్రమం,
రక్తనిష్ఠీవనం తృష్ణాం పార్శ్వశూలమరోచకమ్. 23

శోషస్థ్లిహాఢ్యమాత్రాంశ్చ స్వరభేదం శ్మతం శ్మయం,
గుటికా తర్పణీ వృష్యా రక్తపిత్తం చ నాశయేత్. 24

(ఇతి ఏలాదిగుటికా.)

వ్యా. ఏలకులు, లవంగపత్రి, లవంగపట్ట ఇవి ప్రత్యేకము అర్థకర్షము; పిప్పళ్లు అరపలము; చక్కెర, అతిమధురము, ఖర్జూరపుకాయలు, ద్రాక్షపండు ఇవి ప్రత్యేక మొక్కకపలము; ఇత్తెరంగున వీనినన్నిటి నొకటిగ జేర్చి చూర్ణముచేసి, కర్షప్రమాణము మాత్రలుగ లేన కలిపి చేసి ప్రతిదినంబును పూటకు ఒక్కొక్కమాత్రవంతున సేవించునది.

దీనివలన కానము, శాసనము, జ్వరము, ఎక్కిళ్లు, వాంతి, మూర్ఛ, మదము (తిక్కియై త్తినట్లుండుట), శ్రమము (ఒడలు తిరుగునట్లుండుట), నోట రక్తము నుమియుట, దప్పి, ప్రక్కనోప్పి, ఆరోచకము, ధాతుక్షయము, స్త్రీహాళివృద్ధి, అధ్యవాతము (ఊరు స్తంభవాతము), స్వరధేదము, ఉరఃక్షయము, క్షయము (క్షతక్షయము), ఇవి యన్నియు నశించును. మరియు నీగుటిక తర్పణము (అప్యాయతనొందించునవియు), వృష్యము నగును. (ఇచ్చట అధ్యవాతమును ధానికి వాగ్భటాచార్యులు—“తమూరు స్తంభమిత్యాహుః అధ్యవాత మదాపరే” (అష్టాంగ. ని. అ. ౧౫. శ్లో. ౫౧.) అని యూరు స్తంభమునకు అధ్యవాత మనునది పర్యాయపదముగ జెప్పిరి. మాధవనిదానాదుల యందు నిట్లే యున్నది.) “మధునా యుక్త్యా” అని చెప్పటవలన నెంత లేన చేర్చి నచో మాత్రులుగ చేయుటకు సౌకర్యముగ నుండునో అంత లేనె చేర్చవలెనని తెలిసెడి.

—ॐ క్షతక్షయహరములగు కొన్ని యోగములు. ॐ—

మూ. రక్తైతివృత్తే దక్షాఽర్జుం యూషైస్తోయేన వా పిబేత్,
చట కాణ్డారసం వాపి రక్తం వా చ్చాగజాజ్గలమ్. 25

చూర్ణం పానర్న వం రక్తశాలితజ్జ్వలశర్కరం,
రక్తక్షీనీ పిబేత్సిద్ధం ద్రాక్షారసపయోఘృతైః. 26

వ్యా. క్షతక్షయమున రక్త మధికముగ నెడలునెడ కొడిగ్రుడ్డులొని రసమును యూషములతో కలిపి త్రాగవలెను. లేక ఊరపిచ్చుకగుడ్డు రసమునైనను, మేక నెత్తురునైనను, బింక మున్నగు జాంగలజంతువుల రక్తమునైనను యూషములతో కలిపి త్రాగవలెను.

మరియు తెల్లగలిశేరువేళ్లు ఎఱ్ఱవరిపడ్డబియ్యము ఈరెంటిని చూర్ణముచేసి ద్రాక్షారసమును అవుపాలను నెయ్యిని చేర్చి పక్వముచేసి నేవించవలెను. (ఇచ్చట పునర్నవ-రక్త శాలితండులచూర్ణమును, చక్కెరను ద్రాక్షారసము పాలు ఈరెంటితో కలిపి పాకము పట్టి అందు (వైచూర్ణమును) కలిపి నెయ్యిచేర్చి అవలేహపాకముగ పక్వముచేసి నేవించు నది. ఈవిధానమునే జతూకర్ణతంత్ర మున నిట్లుచెప్పిరి:—“పునర్నవా రక్తశాలీ ద్రాక్షా సితాచూర్ణం పయోఘృతయతం సిద్ధం.”)

—ॐ వాతహరయోగములు. ॐ—

మూ. మధూకమధుకక్షీరసిద్ధం వా తజ్జ్వలీయకం,
మూఢవాత స్త్వజామేదః సురాభృష్టం సస్రైస్థవమ్. 27

హృదయః క్షీణః క్షతోరస్కన్తస్త్వనిద్రః సబలేనిలే,
శృతక్షీరసరేణాద్యాత్ సత్కౌద్రఘృతశర్కరమ్.

28

వ్యా. ఇష్టపుష్పలు, అతిమధురము, చిట్టివేళ్ల పీనిని చూర్ణముచేసి పాలతో చేర్చి కాచి క్షతక్షయమున త్రాగవలెను. మూఢవాతమున మేకమేదస్సును సురామద్యమును చేర్చి వేయించి అందు వైంధవలవణమును చేర్చి సేవించవలెను. మరియు శరీరము కృశించి ధాతువులు క్షీణించి ఉరకనలమున నభిఘాతముచేత క్షతమైయున్నపుడు నిద్రపట్టక బాధపడుచున్నయెడ పాలుకాచి దానిమీగడలో లేనెను ఘృతమును చక్కెరను చేర్చి వైని పక్వముచేయబడిన మేకమాంసమును తినవలెను.

క్షతక్షయహరలేహము. ౨౯

మూ. శర్కరాం యవగోధూమా జీవకర్షభకౌ మధు,
శృతక్షీరానుపానం వా లిహ్యేత్ క్షీణః క్షతీ కృశః.

29

వ్యా. యవలు, గోధుమలు, జీవకము, ఋషభకము పీనిని చూర్ణముచేసి అందు చక్కెరను లేనెను కలిపి తిని కాగినపాలను అనుపానముగ త్రాగవలెను. క్షతక్షయమును కృశత్వమును హరించును.

మాంసరక్తవర్ధకయోగము. ౩౦

మూ. క్రవ్యాదమాంసనిర్మాహం ఘృతభృష్టం పిబేచ్ఛ సః,
పిష్పలీక్షౌ ద్రసంఘృక్తం మాంసశోణితవర్ధనమ్.

30

వ్యా. మాంసమును తినునట్టి పక్షిమృగాదులమాంసరసమును నేతితో పక్వముచేసి అందు పిష్పలిచూర్ణమును లేనెను కలిపి సేవించినచో క్షతక్షీణులకు కృశించినమాంసరక్తములు వృద్ధిచెందును.

శుక్రవృద్ధికరఘృతము. ౩౧

మూ. న్యగ్రోధోదుమ్బరాశ్వశ్లేష్మక్షౌశాలప్రియఙ్గుభిః,
తాలమస్తకజమ్బూత్పక్ ప్రియాలైశ్చ సపద్మకైః.
సాశ్వకర్ణైః శృతాత్ క్షీరాత్ దద్యాజ్జాలేన సర్పినా,
శాల్యోదనం క్షతోరస్కః క్షీణశుక్రశ్చ మానవః.

31

32

వ్యా. మఱిపట్ట, అత్తిపట్ట, రావిపట్ట, జువ్విపట్ట, ఏసిపట్ట, ప్రేంకణము, తాటి చెట్టుకొనయందు లేతమోపు, నేరేడుపట్ట, చారపప్పు, పద్మకము, మద్దిపట్ట పీనినన్నిటిని

- శృంగాటకం తామలకీం పయస్యాం పిప్పలీం బలాం,
బదరాక్షోటఖర్జూరవాతామాభిషుకాణ్యసి. 37
- పలాని చైవమాదీని కల్కాన్ కుర్వీత కార్ని కాన్,
థాత్రిరసవిదారీడుఛాగమాంసరసం పయః. 38
- కుర్యాత్ప్రస్థోద్ధితం తేన ఘృతప్రస్థం విపాచయేత్,
ప్రస్థార్థం మధునః శీతే శర్కరార్థతులాం తథా. 39
- ద్వికార్నికాణి పత్రైలాహేమత్వజ్జరిచాని చ,
(పలార్థకం చ మరిచత్వగేలాప్రత్ర కేసరాన్)
వినీయ చూర్ణితం తస్మాత్ లిహ్యన్తాత్రాం సదా నరః; 40
- అమృతప్రాశమిత్యేతన్న రాణామమృతం ఘృతం,
సుథామృతరసం ప్రాశ్యం క్షీరమాంసరసాశినా. 41
- నష్టశుక్రక్షతక్షీణదుర్బలవ్యాధికర్ని తాన్,
స్త్రీప్రసక్తాన్ కృశాన్ వర్ణస్వరహీనాంశ్చ బృంహయేత్. 42
- కాసహిక్కా జ్వరశ్వాసదాహతృష్ణాప్రసితృసుత్,
పుత్రదం వమిమూర్ఛాహృద్యోనిమూత్రామయాపహమ్. 43
- (ఇత్యమృతప్రాశఘృతమ్.)

న్యూ. జీవకము, ఋషభకము, పెద్దమ్మడు, మనుబొల, శుంఠి, కచోరాలు, క్షీరచతుష్టయము (కోలపొన్న, మున్యాకుపొన్న, నక్కతోకపొన్న, అడవిమినుము), పద, మహామేద, కాణోలి, క్షీరకాణోలి, పెద్దవాకుడు, చిన్నవాకుడు, గలిజేరు, యెఱ్ఱిరిజేరు, అతిమధురము, పెద్దదూలగొండి, పిల్లిపీచరగడ్డ, ఋద్ధి, చిట్టిత్త, గంటుబారంగి, శ్మశుపండు, ములక (ములుపంగ), నమ్మదుంప (నిమ్మటాయలు), నేలయుసిరిక, నేలమ్మడు, పిప్పళ్లు, చిట్టాముట్టి, రేగుపండ్లు, అల్లోడుపండు, ఖర్జూరపుపండు, బాదంపు, భిషక (పిస్తోపప్పు) ఈపండ్లను సమానగుణములైన (మధురస్నిగ్ధాదిగుణములుగల), కరములగుపండ్లను వైశిష్ట్యవైచల్యములను దినుసును ఒక్కొక్కక్కమువంతున చేర్చి గ్రాముచేయునది. మరియు, ఈసిరికకాయలరసము, నేలగుమ్మడురసము, చెరకురసము, కచోరుమాంసరసము, పాలు ఈద్రవములను ఒక్కొక్కప్రస్థమువంతున జేర్చి అందు ప్రసరిమితమైన అపు నేలిని వైశిష్ట్యవైచల్యమును ఘృతమునకు నాల్గవంతును చేర్చి ఘృతపాకవిధిప్రకారము పక్షముచేసి యుంచునది. ఈఘృతము చల్లారినపిదప అర్ధప్రస్థము

(8 పలములు) లేనె, అర్థతులము (50 పలములు) పంచదారను కలిపి అందు లవంగ పత్రి, వీలకులు, జాపత్రి, మిరియాలు, లేక (మిరియాలు, లవంగపట్ట, వీలకులు, లవంగ పత్రి, నాగకేసరములు) వీనిని ఒక్కొక్కటి రెండేసికర్ణముల (అర్థపలము) వంతున చూర్ణముచేసి కలిపి సిద్ధముచేయునది. ఇయ్యది అమృతప్రాశఘృత మనబడును. దేవతలకు అమృతము ఎట్టిదో మనుజులకు ఈఘృతము అట్టిది. దీనిని ప్రతిదినమును తగుమైన ప్రమాణముతో సేవించుచు తీరమును, మాంసమును చేరినయాహారమును భుజించ వలయును.

ఇయ్యది శుక్రము తీగించినవారు, త్వితక్షీణులు, బలహీనులు, వ్యాధిచే కృశించినవారు, స్త్రీప్రచారముచే కృశించినవారు, శరీరవర్ణంబును, కంఠస్వరంబును చెడిన వారును, కానము, ఎక్కిళ్లు, జ్వరము, శ్వాసము, తాపము, దప్పి, రక్తపిత్తము, వాంతి, మూర్ఛ, హృద్రోగము, యోనిరోగములు, మూత్రరోగులు అను నీవ్యాధులచే పీడింప బడినవారును, వీరికందరకును అమృతమునుబోలె శరీరమును పుష్టిని కాంతిని గలిగించి పై జెప్పిన కాన హిక్కాదిరోగముల నన్నిటిని హరించును. సంతానములేనివారికి శుక్ర ఆర్తవదోషములను హరించి సంతానము కలిగించును.

ఇచ్చట ద్రవములు అనేకములుగ నుండుటచేత “పశ్చాత్తప్రకృతి యత్ర స్మృః ద్రవాణి స్నేహసంవిధౌ, తత్ర స్నేహసమాన్యాహుః.” అనుపరిభాష ననుసరించి ఒక్కొక్కరసమును ప్రథమమితమైన ఘృతమునకు సమానముగ చేర్చినగును. ఈయర్థము పరిభాషాసిద్ధమయినను, ఆట్టిపరిభాషను దృఢపరచుటకై మరల “కుర్యాత్ప్రస్థాంతం” అని వాచనికముగ చెప్పబడినది. మరియు “ద్విక్వాణి కాణి.....మరిచాని చ.” అనుచోట లవంగపత్రి మున్నగునవి చేరి సముదాయము అర్థపలముగ నుండవలయునని కొందరును, ప్రత్యేకము అర్థపలమువంతున జేర్చవలయునని కొందరు చెప్పెదరు.

❧ శ్వదంష్ట్రాదిఘృతము. ❧

మూ. శ్వదంష్ట్రాశీరవఃశ్చిష్టాబలాకాశ్చ ర్యక త్తృణం,
దర్భమూలం పృథకపర్ణిం పలాశర్షభకౌ స్థిరామ్. 44

పలికం సాధయేత్తేషాం రసే తీరచతుర్థణే,
కల్మః స్వగుప్తాజీవ స్తిమేదర్ష భకజీవకైః. 45

శతాచర్యృద్ధిమృద్వీకాశర్కరాశ్రావణీబిసైః,
ప్రస్థస్థిధోఘృతాద్వాతపి త్తహృద్ధివ(హృద్భవ)శూలనుత్. 46

మూత్రకృచ్ఛప్రమేహఃకాసశోషక్షయపహః,
ధనుస్త్రీసమద్యభారాధ్వఖన్నానాం బలమాంసదః.

47

(ఇతి శ్వదంష్ట్రాదిఘృతమ్.)

వ్యా. పల్లెరు, పట్టివేరు, మంజిష్ఠి, చిట్టాముట్టి, గుమ్మడు, కామంచిగడ్డి, దర్భ
వేళ్లు, కోలపొన్న, మోడుగ, ఋషభకము, నేలపొన్న (మయ్యాకుపొన్న) వీనిని
ప్రత్యేక మొక్కకవలములుంతున గూర్చి క్వాథపరిభాషానుసారము నాలుగింతలు సీళ్లు
పోసి నాల్గవపాలు మిగులునట్లు కషాయము సిద్ధముచేసి యాకషాయము ఆవుపాలు
ఘృతమునకు నాల్గుభాగములు, ఒక ప్రస్థము ఆవునెయ్యి వీనినన్నిటిని నొకటిగ కలిపి అందు
దూలగొండి, పాలకూర, మేద, ఋషభకము, జీవకము, సిల్లిపీచరగడ్డలు, ఋద్ధి, ద్రాక్ష
పండు, చక్కెర, బోడతరము, తామరకాడలు వీనినన్నిటిని సమభాగములుగ గూర్చి
కల్కముచేసి యీకల్కమును ఘృతమునకు నాల్గవంతు కలిపి ఘృతపాకవిధిప్రకారము
వక్షముచేసి నేవించినయెడ వాతపిత్తములచే గల్గినహృద్రోగమును శూలను హరించును.
మరియు మూత్రకృచ్ఛము, ప్రమేహము, అర్బోరోగము, కాసము, శోఫ, క్షయము
వీనినన్నిటిని హరించును. ధనుస్సు నాకర్షించుటచేతను, స్త్రీసంభోగముచేతను, మద్యము
నధికముగ త్రాగుటచేతను, త్రోవనడచుటచేతను, భారమును మోచుటచేతను, శరీరము
మిక్కిలి కృశించినవారికి శరీరబలంబును మాంసంబును వృద్ధినిొందును.

ఇచ్చట “నిక్షిప్య క్వాథయేత్”యం క్వాథ్యద్రవ్యాచ్చతుర్గుణం, పాదశిష్టం
గృహీత్వాతు స్నేహస్తే నైవ సాధయేత్.” అను క్వాథపరిభాష ననుసరించి వైజెష్విని
శ్వదంష్ట్రాదిక్వాథ్యద్రవ్యములన్నియు చేరి పదునొకండుపలము లగునుకావున అందు
నాల్గింతలు (నలువది నాల్గుపలములు) పలములు జలమును చేర్చి నాల్గవపాలు మిగుల
కాచి అందు ప్రస్థపరిమితఘృతమును నాల్గుప్రస్థములు పాలును, నాల్గవంతు కల్కమును
చేర్చునగును.

— మధుకాదిఘృతము. —

మూ. మధుకాష్ట(మధూ కాష్ట)పలద్రాక్షాప్రస్థక్వాథే ఘృతం పచేత్,
పిష్పల్యష్టపలే కల్లే ప్రస్థం, సిద్ధే చ శీతలే.

48

పృథగష్టపలం డౌద్రశర్కరాభ్యాం విమిశ్రయేత్,
సమం సక్తు క్షతక్షీణే రక్తగుల్లే చ తద్ధితమ్.

49

వ్యా. అతిమధురము ఎనిమిదిపలములును, ద్రాక్షపండు ఒక ప్రస్థము (పదునారు
పలములును) చేర్చి అందు నాల్గింతలు సీళ్లుబోసి నాల్గవంతు మిగుల కషాయముకాచి

యాకహాయమున ప్రస్థపరిమితమైన నెయ్యి చేర్చి, అందు పిప్పళ్లకల్కమును ఎనిమిదిపలములు కలిపి ఘృతపాకవిధి ప్రకారము పక్వముచేసియుంచి చల్లబడినపిదప ఎనిమిదిపలములు తేనెను ఎనిమిదిపలములు చక్కెరను కలిపి ఘృతమునకు సమభాగముగ సత్తుసిండిని చేర్చి షుశ్రూణమునందును రక్తగుల్మమునందును సేవించుట చాల హితకరము.

ఇచ్చట అతిసుఖరంబును ద్రాక్షపండును చేరి క్వాథ్యద్రవ్యములు ఒకటిన్నర ప్రస్థము (ఇరుచిది నాలుగలములు) ఆగును. అందు క్వాథ్యపరిభాషానుసారముగ నాల్గిం తలు (అరు ప్రస్థములు) జలముచేర్చి పాదావశిష్టముగ కాచినకహాయము ఒకటిన్నర ప్రస్థ మగును. అందు ప్రస్థపరిమితఘృతమును, పిప్పలీకల్కమును ఎనిమిదిపలములును చేర్చి సిద్ధముచేసి చల్లనైనపిదప తేనెను చక్కెరను వేరువేరుగ నెనిమిదేసిపలములును, సత్తు పిండి ఘృతమునకు సమంబుగను చేర్చి సేవించవలెనని యెరుంగునది.

❀ ధాత్ర్యాదిఘృతము. ❀

మూ. ధాత్రీ ఫలవిదారిక్షుజీరనీయరనైర్ఘృతం,
అజాగోపయసోశైచ సప్తప్రస్థా పచేద్భిషక్. 50

సిద్ధశీతే సితాక్షౌద్రద్విప్రస్థం వినయేచ్చ తత్,
యత్క్షౌఽపస్తాపిత్తాస్యక్వాసమేహాక్షయాపహమ్. 51

వయస్సృపనమాయుష్యం మాంసశుక్రబలప్రదం,
ఘృతం తు పితౌభ్యధికే లిహ్యత్, వాతేభ్యధికే పిబేత్. 52

లీళం నిర్వాపయేత్పితం అల్పత్వాద్ధన్తి నాఽనలం,
ఆక్రామత్యనిలం వీతం ఊష్ణాణం నిరుణధి చ. 53

వ్యా. ఉసిని¹ పండ్లరసము, నేలగువ్వుడుగడ్డరసము, చెరకురసము, జీనీయగణ ద్రవ్యములరసము (కహాయము), అవు నెయ్యి, మేకపాలు, అవుపాలు ఈయేడిటిని వేరు వేరు ఒక్కొక్క ప్రస్థముచుతున చేర్చి యేడుప్రస్థముల పరిమితిగల నముదాయమును ఘృతపాకవిధి ప్రకారము పక్వముచేసి చల్లారినపిదప అందు చక్కెర వదునారువలంబులును, తేనెను పదవిగారువలంబులును కలిపి సేవించినయెడ రాజయత్నమును, అపస్తారములును, రక్తపిత్తమును, కాశమును, ప్రమేహమును, షుయములను హరించును. వయస్సును సిద్ధిముగ నిలుపును. ఆయువును వృద్ధినందించును. మాంసమును పుష్టినందించి శుక్రమును శరీరబలమును కల్పించును.

పైజెప్పబడిన ఘృతములను పిత్త మధికముగ నున్నపుడు చాకుటకు యోగ్యముగ పేరి యుండునపుడు మితపరిమాణము కల్పించి నాలుకతో గాకవలెను. అట్లు సేవించిన యెడ పిత్తమును శమింపజేసి పరిమాణము స్వల్పముగ నుండుటవలన జాతరాగ్నిని చల్లా ర్పకుండును.

మరియు వాత ముత్కటముగ నుండునెడ ఘృతమును కరిగించి త్రాగుటకు యుక్తముగ నున్నపుడు అధికపరిమాణముతో త్రాగవలెను. అట్టి పానమువలన వాతమును శమింపజేసి వాతసంబంధముచే తీవ్రముగ జ్వలించుచుండు జాతరాగ్నిని సమస్థితికి దెచ్చును. ఇదియే ఘృతపానవిధి సామాన్యముగ నెరుంగునది.

(లేక యీవిధముగ నర్థముచేయునది:—పైజెప్పబడిన అమృతప్రాశనాదిఘృతములు లేహయోగ్యములు (నాలుకతో నాకిన చప్పరించతగినవి.) పానయోగ్యములు (త్రాగుటకు యుక్తముగ ద్రవరూపములు)గని రెండువిధములు. అందు శర్కర, సత్తువు, తేనె, మున్నగువాని జేర్చుచుని చెప్పినవి లేహయోగ్యములు. వీనిని పితృధికమున నుపయోగింపందగును. చక్కెర మున్నగువానిని చెప్పనిఘృతములు ద్రవరూపములగుటచే పానయోగ్యములుగ నుండును. వీనిని వాతప్రకోపమున నుపయోగించినచో వాతమును శమింపజేసి జాతరాగ్నిని సమస్థితి నుంచును. అనియర్థము.)

❧ 1. తృతీయాశ్వాసాదులకు సర్పిర్గుడములు. ❧

మూ. తృతీయాశ్వాసాదులకు ఏతాన్యేషు ఘృతాని తు,
త్వక్ తీరీశర్కరా(పిప్పలీ)లాజాచూర్ణైః స్త్యానాని యోజయేత్.
సర్పిర్గుడా శ సమధ్వంశా, జగ్ధ్వా చాసు పయః పిబేత్,
రేతో వీర్యం బలం పుష్టిం తై రాశుతరమాప్నుయాత్. 55

వ్యా. పైజెప్పిన ఘృతయోగములయందు తపతీరి, చక్కెర, పేలాలు వీనిచూర్ణమును ఘృతము ముద్రయగునంత పరిమితముగ జేర్చి తపతీరి మున్నగు చూర్ణములకు సమభాగముగ తేనెను కూడ కలిపి యుండలుచేసిన నయ్యది సర్పిర్గుడ మనబడును. దీనిని శరీరము బడలియున్నపుడును, కృశించినపుడును, సేవింపనగును. వీనిని సేవించినవెంటనే అపువాలను త్రాగవలెను. దీనివలన రేతస్సును వీర్యంబును బలంబును పెంటపే వృద్ధియగును. శరీరము శీఘ్రముగ పుష్టింపదును. (ఇచ్చట గుడమన పటికావర్యాయ నామము. “తన్నామ పటికా పటీ, మోదకో పటికాపిణ్డీ గుడోపర్తి తథోచ్యతే.” అని పరిభాష.)

అసముదాయ మొక్కటిగ కలిసి పేరి ముద్దయైనదివ భుజపత్రి అకుతో కట్టి యుంచు నది.

ఆయాషధము నొక్కపలము ఒకఁజూడవంతున ఁడలుజేసి పూట కొకటివంతున సేవించవలెను. ఆవుపాలనైనను మధ్యమునైనను ఔషధమును తినినవెంటనే త్రాగవలెను. ఇతైరంగున శోషము, కానము, ఉరఃతీతము, త్వయము, శ్రమముచేనైనను స్త్రీసంవర్కముచేనైనను భారము నధికముగ మోయుటచేనైనను శరీరము కృశించుట, రక్తము నుమియుట, తాపము, పీనసము, రొమ్ముపడినెము, ప్రక్కశూల, తలనొప్పి, స్వరభేదము, వర్ణ భేదము, అనునీ వ్యాధులయందెల్ల సేవించుట చాల ప్రశస్తము.

ఇచ్చట జీవనీయగణమున:—మనుబాల, కాళోళి, తీరకాళోళి, మేద, మహామేద, పిల్ల పెసర, కారుమినుము, జీవకము, ఋషభకము, అతిమధురము, ఇనియన్నియు చేరినగణము. తీరిపంచకము:—“ఉదుమ్బరోవయోఽశ్వత్థో మధూకః ప్లక్ష ఏవచ, పక్షౌచితే తీరిణో వృక్షాః” అని చెప్పబడినది.

ఘృతకల్పనావిధి:—ఇచ్చట ఘృతపాకమున ‘చతుర్థజే ద్రవే సాధ్యం’ అను సామాన్యపరిభాషానుసారముగ కషాయాదిద్రవములుచేరి ఘృతమునకు నాల్గింత లుండవలెను. అందు ప్రధానమైనఘృతము ఆధకపరిమితమని చెప్పబడినది. కావ్యధము తీరద్వయము విదారి-మాంసరసములును చేరినద్రవము ఆధకఘృతమునకు నాల్గింతలు (నాల్గాధకములు)ఁజూడవలెను. చిట్టాముట్టి మున్నగు కావ్యధద్రవ్యములసముదాయము పదునూడు పలము లగును. అష్టమాంజలపరిభాషానుసారముగ కావ్యధద్రవ్యములయందు ఎనిమిదింతలు జలము (నూటయిరువదిపలములు) పోసి ఘృతమునకు నమముగ నుండునట్లు (ఆధకము మిగులునట్లు) కషాయముకాచవలెను. ఆవుపాలును మేకపాలును ఒక్కొక్కటి ఘృతసమాన భాగములుగ నుండవలెను. విదారీరసంబును లేక మాంసరసంబునుజేరి ఘృతసమముగ నుండవలెను. ఇట్లు కూర్చినచో ఘృతమునకు చతుర్థజము ద్రవమగును. అందు జీవనీయద్రవ్యముల నొక్కొక్కర్వమువంతున కల్పముచేసి చేర్చునది. “కల్కైర్మక్షమాత్రైః” అని కల్పపరిమాణము చెప్పబడినది. కావున పరిభాష యనఁజనరము. ఇది సిద్ధాంతము. మరియు కావ్యధకల్పనమున పత్తోంతరముల వ్యాఖ్యాతలు కనబరచియున్నారు. విస్తరభీతిచే నిట సిద్ధాంతమును మాత్రము జూపి యంతట విరమించినాడ. మరియు నిచ్చట సిద్ధమైన యాషధమును భూర్జపత్రమున జుట్టినచో వీర్యాధికమగునని “భూర్జపత్రేణ పేష్టయేత్” అని తంత్రకారు లుపదేశించిరి.

❧ 3. మూడవసర్పిర్గుడయోగము. ❧

మూ. త్వక్ ఊరీ శ్రావణీద్రాక్షామూర్వార్ష భకజీవతైః,
వీరర్థీర కాకోలీబృహతీకపికచ్చుభిః. 62

ఖర్జూరఫలమేదాభిః క్షీరపిష్టైః పలోన్మితైః,
ధాత్రీవిదారీక్షురసప్రస్థైః ప్రస్థం ఘృతాత్పచేత్. 63

శర్కరార్ధతులాం శీతే డ్రాధ్రార్ధప్రస్థమేవ చ,
దత్వా సర్పిర్గుడాక్ వుర్యాత్ కాసహిక్కాజ్వరాపహాక్. 64

యత్క్రాణం తమకం శ్వాసం రక్తపిత్తం హలీమకం,
శుక్రనిద్రాక్షయం తృష్ణాం హన్యుః కార్మ్యం సకామలమ్. 65
(ఇతి తృతీయాః సర్పిర్గుటికాః.)

వ్యా. తవక్షీరి, బోడతరము, ద్రాక్షపండు, చాగ, ఋషభకము, జీవకము, నేల గుమ్మడిగడ్డ, ఋద్ధి, క్షీరకాకోలి, పెద్దములక, దూలకోవిలవెత్తులు, ఖర్జూరపువండు, మేద, వీనిని ప్రత్యేకము పలమువంతున గ్రహించి ఒకప్రస్థము ఆవుపాలతో నూరి కల్కముజేసి, ఈకల్కమును ఉసిరిక కాయలరసము ఒకప్రస్థంబును, నేలగుమ్మడిగడ్డ రసము ఒకప్రస్థమును, చెరకురసము ఒకప్రస్థమును, ఒకప్రస్థము ఆవునేలిని ఒకటిగ కలిసి ఘృతపాకవిధి ప్రకారము వక్షముచేసి వడకట్టి చల్లారినపిదప అర్ధతులము (ఏబదిపలములు) చక్కెరను, అర్ధప్రస్థము (ఏనిమిదిపలములు) తేనెను వైఘృతమున కలిసి (అన్నియు నొకటిగ కలియునట్లు కవ్వముతో కలియబెట్టి) వైజెషిగవిధముగ సర్పిర్గుడముల చేయ నగును.

దీనిని నేవించినచో కాసము, ఎక్కిళ్లు, జ్వరము, రాజయత్నము, తమకము, శ్వాసము, రక్తపిత్తము, హలీమకమును పొందుభేదము, శుక్రక్షయము, నిద్రానాశము, దష్టి, శరీరకార్మ్యము, కామల, అనునీవ్యాధుల నన్నింటిని హరించును.

❧ 4. నాల్గవసర్పిర్గుడయోగము. ❧

మూ. నవమూమలకం ద్రాక్షామూత్తగుప్తాం పునర్నవాం,
శతావరిం విదారిం చ సమక్షాం పిప్పలీం తథా. 66

పృథగ్దశపలాక్ భాగాక్ పలాన్యష్టౌ చ నాగరాత్,
యష్ట్యాహ్వసౌవర్చులయోః ద్విపలం మరిచస్య చ. 67

క్షీరతైలఘృతానాం చ త్రాస్థాకే శర్కరాశతే,
 క్వథితే; తాని చూర్ణాని దత్వా బిల్వసమాఙ్ గుడాఙ్. 63
 కుర్యాత్; తాఙ్ భక్షయేత్ క్షీణః క్షతః శుష్కశ్చ మానవః,
 తేన సద్యో రసాదీనాం వృద్ధ్యా పుష్టిం స విస్తతి. 69
 (ఇతి చతుర్థసర్పిర్గుడాఙ్.)

వ్యా. క్రొత్తక్షీరికవండ్లు, ద్రాక్షవండు, దూలగొండిబుట్టులు, గలిజేరు, పిల్లికీచర
 క్షులు, నేలగుమ్మడిగడ్డ, మంజిష్ఠి, పిప్పళ్లు, ఇవి ప్రత్యేకము పదేసిపలములు, శుంఠి
 యనిమిదిపలములు, అతిమధురము, సౌవర్చలలవణము ఈరెండును ఒక్కొక్కపలమువంతున
 రి రెండుపలములు, మిరియాలు ఒకపలము, (ఈభాగములప్రకారము వీనినన్నిటిని
 గార్చి యెండించి చూర్ణముచేసి వస్త్రగలితముచేసి యుంచుకొనునది); పాలు ఒకఅథ
 ము (అరువది నాల్గుపలములు)ను, నువ్వులనూనె యొకఅథకమును, ఆవునెయ్యి ఒకఅథ
 కమును చేరి మూడుఅథకముల పరిమితమునందు నూరుపలములు చక్కెరచేర్చి చక్కగ
 క్వమై క్షీరభాగమంతయు చుండినపిదప వైజెస్సినచూర్ణమును కలిపి పక్వముచేసి దించి
 ల్లారినపిదప బిల్వ(ఒకపలము)పరిమితములుగ నుండలు చేసి పచిలముగ నుంచునది.

ఈసర్పిర్గుడములను క్షతక్షీణులును శరీరము శుష్కించినవారును అగ్నిబలాను
 శరముగ ప్రతిదినంబును పూటకొకటివంతున తిన్నయెడ శరీరమునందలి రసాదిభాతువు
 వృద్ధి పుట్టినది పుష్టిని పొందును. (ఇది నాల్గవసర్పిర్గుడయోగము).

ఇచ్చట “యష్ట్యాహ్వసౌవర్చలయోః ద్వీపలం” అన్నచోట యష్టి-సౌవర్చల
 లు రెండును చేరి రెండుపలములని యర్థము. ఈవిషయము జతూకర్ణతంత్రమునః—
 సృతతైలపయస్త్రాస్థాకే సితాంచ తులాం ప్రపాచ్య, గ్రాక్షావిదారివృశ్చీవశతావరీ
 స్థాశుణ్ణీబలాఢాత్రీశ్చ దశపలికాః ప్రపాచయేత్ యష్ట్యాహ్వం రుచకంచ పలికమ్”
 నువాక్యముచే తెలిసెడిది. మరియు “క్వథితే తాని చూర్ణాని దత్వా” అని చెప్పబడవలస
 లభాగము పూర్తిగ నిగిరి చక్కెర యుక్తమైన పాకమువచ్చినపిదప చూర్ణమును
 బువవలెనని తెలిసెడిది. “బిల్వసమాఙ్” అనుచోట బిల్వమున నొకపలపరిమాణమని
 యర్థము. “బిల్వం పలమేవాత్ర కీర్త్యతే” అని పలపర్యాయముగ పరిభాష చెప్పి
 యున్నది.

— ౨౨ ౩. సర్పిర్కోదకయోగము (విదవది). —

వ్యా. గోక్షీరాఽర్ధాధకం సర్పిః ప్రస్థ, మితురసాధకం,
 విదారాః స్వరసాత్ ప్రస్థం, రసాత్ప్రస్థం చ తైత్తిరాత్. 70

దద్యాత్; సిద్ధ్యతి తస్మింస్తు పిష్టానిశురనై రిమాన్,
మధూకపుష్పం కుడవం, ప్రియాలకుడవం తథా. 71

కుడవార్ధం తుగాక్షీర్యాః, ఖర్జూరాణాం చ వింశతిం,
పృథగ్విభీతకానాం చ పిష్పల్యాశ్చ చతుర్థికామ్. 72

త్రింశత్పలాని ఖణ్డాచ్చ మధూకాత్ కర్ష మేవ చ,
తథాఽర్ధపలికాన్యత్ర జీవనీయాని దాపయేత్. 73

సిద్ధేఽస్త్రి కుడవం తౌద్రం శీతే షీప్త్యాఽథ మోదకాన్,
కారయేన్న రిచాఽజాజీవలచూర్ణాఽవచూర్ణితాన్. 74

వాతాసృష్టితరోగేషు క్షతకాసక్షయేషు చ,
శుష్కతాం క్షీణశుక్రాణాం రక్తే చోరసి సంస్థితే. 75

కృశదుర్బలవృద్ధానాం పుష్టివర్ణ బలార్థినాం,
యోనిదోష-కృతస్రావహతానాం చాఽపి యోషితామ్. 76

గర్భార్థినీనాం, గర్భశ్చ స్రవేద్యాసాం, మ్రియేత వా,
ధన్యా బల్యా హితా స్తాభ్యః శుక్రశోణితవర్ధనాః. 77

(ఇతి సర్పిర్దోషకః.)

వ్యా. ఆవుపాలు ఆర్ధాఢకము (రెండుప్రస్థములు = ముప్పదిరెండుపలములు), ఆవుసెయ్యి యొక ప్రస్థము (పదునారుపలములు), చెరకురసము ఒకఆఢకము (ఆరువది నాల్గుపలములు = నాల్గుప్రస్థములు), నల్ల నేలగుమ్మడిగడ్డస్వరసము ఒక ప్రస్థము, తిత్తిరి (తీతువుపిట్ట) మాంసరసము ఒక ప్రస్థము, ఇత్తెరంగున ద్రవములతోకూడిన ఘృతమును వక్రముచేయుచు పాకము ప్రారంభమున నీక్రింద చెప్పబడుద్రవ్యముల చూర్ణమును కలుపవలెను.

ఇప్పపువ్వులు ఒకకుడవము (నాల్గుపలములు), చారపప్పు ఒకకుడవము, తవఱీరి ఆర్ధకుడవము (రెండుపలములు), ఖర్జూరపుకాయలు ఇరువది, తానికాయలు ఒకచతుర్థిక (ఒకపలము), పిప్పళ్లు ఒకపలము, కల్కండ ముప్పదిపలములు, అతిమధురము ఒక కర్షము (కాలుపలము), జీవనీయగణమున జెప్పబడినజీవన్తి (మనుబాల) మున్నగుద్రవ్యములు ప్రత్యేకము ఆర్ధపలము, ఈవిభాగప్రకారము అన్నిటిని చేర్చి చూర్ణముచేసి చెరకురసమున మెత్తగ నూరి, పైనిచెప్పినఘృతము వక్రముగునప్పుడు అందు చేర్చి, లేహ పాకవిధిగ వక్రముచేసి దించి చల్లబడినపిదప అందు ఒకకుడవము లేసె కల్పి, మిరి

యూలు జీలకర ఈరెంటిని పలపరిమితమును చూర్ణముచేసి వైయావధమునచ్చల్లి మోదకముల(మాత్రల)చేయవలెను.

ఈమోదకములు వాతరక్తపిత్తరోగములయందు సేవింపదగ్గును. ఉరఃక్షతము కాసము త్వయము ఈవ్యాధులు నశించును. శుక్రము తీజించి శరీరము కృశించువారికి రొమ్మన రక్తము చేరియున్నపుడు విశేషముగ నుపయోగింపదగ్గును. మరియు కృశించిన వారును, బలహీనులును, వృద్ధులును శరీరపుష్టిని బలమును శరీరవర్ణమును కోరువారును యోనిదోషముచేతను గర్భస్రావముచేతను బాధపడిన స్త్రీలును, గర్భధారణమును కోరు స్త్రీలును, పలుమారు గర్భస్రావ మగుచుండు స్త్రీలును, బిడ్డలు బ్రతుకకుండు స్త్రీలును, వీరి కందరకును వైశేష్యబడిన మోదకములు చాల హితకరంబులును ప్రశస్తంబులునై యుండును. పురుషులకు శుక్రమును స్త్రీలకు శోణితమును వృద్ధిసంపించును. (ఇచ్చట జీవసేయద్రవ్యముల వివరణమును రెండవసర్విర్గుడవ్యాఖ్యానమున జూచునది.)

❧ వ్యవాయశోషి కుపచారము. ❧

మూ. వస్తిదేశే, విగుర్వాణే స్త్రీప్రసక్తస్య మారుతే, వాతఘ్నాక్
బృంహణాక్ వృష్యాక్ యోగాంస్తస్య ప్రయోజయేత్. 78

వ్యా. అధికముగ స్త్రీసంభోగముచేయుటచే వాతము ప్రకోపమునొంది వస్తి ప్రదేశమున శూల మున్నగుబాధల గల్గించుచున్నయెడ వాతహరంబులును శరీరపుష్టి కరంబులును వృష్యంబులును నగునౌషధయోగముల నుపయోగించవలెను.

❧ కాసజ్వరహరక్షీరపానము. ❧

మూ. శర్కరాపిప్పలీచూర్ణైః సర్పిషా మాక్షికేణ చ,
సంయుక్తం వా శృతం తీరం పిబేత్కాసజ్వరాపహమ్. 79

వ్యా. ఆవుపాలలో చక్కెర పిప్పలిచూర్ణము తేనె వీనిని జేర్చి తీరపాకవిధి ప్రకారము పక్వముచేసి తాగిన తుతత్వయమున కల్గినకాసంబును జ్వరంబును హరించును.

❧ యూషములు. ❧

మూ. ఫలాఘ్నం సర్పిషా భృష్టం విదారీతురనే శృతం,
స్త్రీషు తీణః పిబేద్ద్యౌషం జీవనం బృంహణం పరమ్. 80

వ్యా. నేలగుమ్మడిగడ్డరసమును చెరకుపాలను చేర్చి పక్వముచేయబడిన యూష

మున దానివృషండ్లు మున్నగువానిపులుపురసమును చేర్చి నేతితో తిరుగబోతపెట్టి త్రాగి నచో స్త్రీసంభోగముచే ట్టిణించినవారికి బలంబును శరీరపుష్టియు కలును.

— ౭౭ ఊతక్షీణులకు మంథము. ౭౭ —

మూ. సక్తానాం వస్త్రపూతానాం మన్థం ఔద్రఘృతాన్వితం, యవాన్న సాత్త్వ్యో(యావన్నసాత్త్వ్యః) దీప్తాగ్నిః ఊతక్షీణః విభేన్నరః.

వ్యా. సత్త్వసిండిని వస్త్రగళితము చేసి మంథమును చేసి అందు లేనెను నేతిని యథోచితముగ చేర్చి యవాన్నము అలవాటుకలవాడును అగ్నిదీప్తికలవాడును నగు ఊతక్షీణురొగి త్రాగవలెను. (మంథమన వేపుడుబియ్యమును సన్ననిపొడిచేసి చల్లనినీళ్లలో మిక్కిలి పలుచనయు ఘనంబును గాకుండునట్లు సిద్ధముచేసినది మంథ మనబడును. ఈ విషయము:—“సక్తవస్త్వస్మిహ యుక్తాః శీతవారిపరిప్లుతాః, అనత్యచ్ఛాఽతిసాద్రోశ్చ మన్థ ఇత్యభిధీయతే.” అని చెప్పబడినది.)

— ౭౮ ఊతక్షీణులకు వ్యంజనములు. ౭౮ —

మూ. జీవనీయోపసిద్ధం వా జాజలం ఘృతభర్జితం,
రసం ప్రయోజయేత్ ఊణే వృష్ణనార్థం సశర్కరమ్. 82

వ్యా. జీవనీయగణద్రవ్యముల జేర్చి జాంగలజంతువులమాంసమును సిద్ధముచేసి నేతితో వేయించి యామాంసమునైనను మాంసరసమునైనను చక్కెరకలిపి, అహారముతో గూడ వ్యంజనముగ చేర్చి ఊతక్షీణు లుపయోగింపవలెను.

— ౭౯ ఊతక్షీణులకు ఊరమాంసరసయూషములు. ౭౯ —

మూ. గోమహిష్యశ్వనాగాజైః ఊరైః మాంసరసైస్తథా, యవాన్నం
(యథాన్నం) భోజయేద్ద్యూమైః ఫలామైః ఘృతసంస్కృతైః 83

వ్యా. ఊతక్షయరోగముకలవారు అవుపాలనైనను, గేదెపాలనైనను, గుఱ్ఱము పాలనైనను, ఏనుగుపాలనైనను, మేకపాలనైనను, మాంసరసములైనను, మాంసరసమును, పుల్లనిపండ్లరసమును చేర్చి నేతితో సంస్కరింపబడిన యూషములైనను యవాన్న ముతో కలిపి భుజింపవలెను.

— ౮౦ మందాగ్నులకు దీపనపాచనవిధి. ౮౦ —

మూ. దీప్తేఽగ్నౌ విధిరేష స్యాత్, మన్థే దీపనపాచనః,
యక్షీణాం విహితో గ్రాహీ భిన్నే శక్యతి చేష్యతే. 84

వ్యా. ష్టతక్షీణులకు జాతరాన్ని దీప్తముగ నున్నచో వైశేష్టబడిన ఘృతము లను ఆహారవిధిని ఆచరింపదగును. అటుగాక జాతరాన్ని మందగించి యున్నయెడ యత్థరోగచికిత్సితమున జెప్పబడిన దీపనపాచనముల సేవింపనగును. మలము పలుమారు వెడలునెడ యత్థరోగమున జెప్పిన గ్రాహి (మలమును నిరోధించు) బౌషధముల సేవింప నగును.

—ॐ అగ్నిమాంద్యాదులకు నైంధవాదిచూర్ణము. ॐ—

మూ. పలికం నైన్ధవం శుణ్ఠీ, ద్వే చ సౌవర్చలాత్పలే,
కుడవాంశాని వృత్రాన్లుం దాడిమం పత్రమర్జకాత్. 85

ఏకైకం మరిచాఽజాజ్యోః, ధాన్యకాద్వే చతుర్థికే,
శర్కరాయాః పలాన్యత్ర దశ ద్వే చ ప్రదాపయేత్. 86

కృత్వా చూర్ణమతో మాత్రాం అన్నపానే ప్రయోజయేత్,
రోచనం దీపనం బల్యం పార్శ్వార్థిశ్వాసకాసనుత్. 87

(ఇతి నైన్ధవాదిచూర్ణమ్.)

వ్యా. నైంధవలవణము ఒకపలము, శుంఠి యొకపలము, సౌవర్చలలవణము రెండు పలములు, చింతపండు, దానిమ్మపండు, తెల్లగగ్గెరఆకు, ఇవి ప్రత్యేక మొక్కొకకుడ వము, మిరియాలు ఒకపలము, జీలకర ఒకపలము, దనియాలు రెండుచతుర్థికము(పల ము)లు, చక్కెర పండ్రెండుపలములు, ఈభాగ ప్రకారము అన్నిటిని చేర్చి చక్కగ చూర్ణముచేసి అగ్నిబలానుసారముగ పరిమాణము గల్పించి యన్న పానములయందు ప్రయోగింపనగును. దీనివలన నోటికి రుచిపుట్టును. అగ్ని దీపించును, శరీరబలము కల్గును పార్శ్వశూలయు శ్వాసంబును నివర్తించును.

—ॐ ధాన్యకాదిషాడబచూర్ణము. ॐ—

మూ. ఏకా షాడశికా ధాన్యాత్, ద్వే ద్వేఽజాజ్యజమోదయోః,
తాభ్యాం దాడిమవృత్రాన్లుం ద్విధిద్విః సౌవర్చలాత్పలమ్ 88

శుణ్ఠ్యాః కర్షం దధిత్యస్య మధ్యాత్ పఞ్చపలాని చ,
తచ్ఛూర్ణం షాడశపలే శర్కరాయాః విమిశ్రయేత్. 89

షాడబోఽయం ప్రదేయస్యాదన్నపానేషు పూర్వవత్,
మద్దానలే శక్యద్ధేదే యత్క్షిణామగ్ని వర్ధనమ్. 90

(ఇతి షాడబః.)

వ్యా. దనియాలు ఒకపలము, జీలకర రెండుపలములు, ఓమము రెండుపలములు, దానిమ్మపండు చింతపండు ఈరెండును ప్రత్యేకము వైశిష్ట్యరెండిటికిని ద్వీగుణము (ఒక్కొకటి నాల్గేసిపలములు), సౌవర్చలపణము ఒకపలము, శుంతి ఒకకర్ణము (కాలు పలము), వెలగపండులోనిగుజ్జా విదుపలములు వీనినన్నిటిని యెండించి చూర్ణముచేసి పసు నారుపలములచక్కెరలో కలిపి యీహాడబచూర్ణమును అన్న పానములయందు చేర్చి యుపయోగించునది. ఇచ్చట “తాభ్యాం దాడిమవృక్షాం ద్వీక్షి ద్వీక్షి” అనుచోట తాభ్యాం-వైశిష్ట్యజీలకర ఓమములకంటె, ‘ద్వీక్షి ద్వీక్షి’ రెండేసిభాగములు, వృక్షాం-దాడిమం-చింతపండును దానిమ్మపండును అని యర్థము. (ఒక్కొకటి నాలుగేసిపలములని ఫలితార్థము.) ఈభాగ భేదమునే జతూకర్ణతంత్రమున నిట్లు చెప్పిరి:—“పలికే ధాన్యకరు చకే, ద్వోజీరకదీప్యకౌ, శుక్త్యాశ్చ పలం, కపిత్థదాడిమవృక్షాం నాం కుడపమ్.”

— ౯౯ నాగబలాకల్పము. ౧౦ —

మూ. పిబేన్నాగబలామూలం అర్ధకర్ణ వివర్ధితం,

పలం క్షీరయుతం మాసం క్షీరవృత్తిరనన్నభుక్.

91

ఏష ప్రయోగః పుష్ట్యాయుర్బలారోగ్యకరః పరః,

మణ్డూకపక్వాన్యః కల్పోపయం శుణ్ఠీమధుకయోస్తథా.

92

వ్యా. జీలికకషేణ్డ ఒకపలము గ్రహించి పాలలో నూరి కలిపి సేవించునది. పిదప దినమునకు అర్ధకర్ణమువంతున హెచ్చించుచు నొకనెలదినములు క్రమముగ పాలతో నూరి కలిపి సేవించునది. దీనిని త్రాగునపుడు అన్నమునువదలి ఆహారమునకు బదులు పాలను మాత్రము త్రాగవలెను. ఈ ప్రయోగమువలన శరీరపుష్టియు, ఆయువును, బలం బును కల్గి ఆరోగ్యము కల్గును. ఆరోగ్యమునకు ఇది చాల యుత్తమము. మరియు నీకల్పము ననుసరించి వల్లారాకును, శుంతిని, అతిమధురమునుకూడ నుపయోగింపనగును.

ఇచ్చట నీవివరణము నెరుంగునది:—వైశిష్ట్యరీతిగ దినమున కర్ధకర్ణము వృద్ధి చేయుచు నొకమాసమగునదికి పరిమాణము మిలిమీరును. కావున సమంజసముగ దోచదు. కావున “అర్ధకర్ణ వివర్ధితం పలం, క్షీరయుతం, మాసం పిబేత్” అని అన్వయించవలెను. దినమున కర్ధకర్ణమువంతున నారంభించి అర్ధకర్ణముచొప్పున ఒకపలపరిమాణము అగు నంతవరకును వృద్ధిచేసి పిమ్మట ప్రతిదినము ఒకపలమువంతున నెలదినములు సేవించవలెనని యర్థము. ఈయర్థమునే సర్వాంగసుందరవ్యాఖ్యాతయు నభిప్రాయమును సూచించుచు నిట్లు చెప్పిరి:—“నాగబలామూలసపలం క్షీరయుతం పిబేత్, కిం భూతం? అర్ధకర్ణాభివర్ధి

తమ్, మానం యావత్ ఇతి కాలక్షత్తః” ఈవ్యాఖ్యానమునుబట్టి పలపరిమాణమే పరమా వధియని తేలినది. ఈపక్షమే యు త్తమము.

జతూకర్ణతంత్రమునను ఇట్లున్నది:—“నాగబలామూలం అర్ధకర్ణవృద్ధ్యా పల మానం, మానం పేయం, క్షీరమాత్రావృత్తినా” అర్ధకర్ణప్రారంభమున దినవృద్ధిచే పల మైన పిదప పలప్రమాణమునే మానదినములు సేవింపవలెనని యభిప్రాయము.

—౧౭ అను క్తచికిత్సానంగ్రహము. ౧౬—

మూ. యద్యత్సంతర్పణం శీతమతిదాహి హితం లఘు,
అన్నపానం నిషేవ్యం తత్ క్షతక్షీణైస్సుఖార్థిభిః. 93
యచ్ఛోక్తం యక్షీణాం పథ్యం కాసినాం రక్తపిత్తినాం,
తచ్చ కుర్యాదవేత్స్యాఽగ్నిం వ్యాధిం సాత్త్వ్యం బలం తథా. 94

వ్యా. సంతర్పణంబులును, శీతవీర్యముచే చల్లదనమును కల్గించునవియు, తాప మును కల్గింపకుండునవియు, లఘుగుణముకల్గి తేలికగ జీర్ణమగునవియు, నగు నన్న పానములన్నియు క్షతక్షీణులకు చాల హితకరములు కావున వానినెల్ల సేవింపనగును.

మరియు యత్సరోగులకును కాసరోగులకును రక్తపిత్తరోగులకును పథ్యములుగ జెప్పిన యన్నపానాదులన్నియు క్షతక్షీణులకును హితములుగ నుండును. వానినన్నిటిని రోగియొక్క జాతరాగ్నిబలమును, వ్యాధిపరిస్థితిని, రోగికి సాత్త్వ్యమును శరీరబలమును, చక్కగ గమనించి త త్తదనుసారముగ నుపయోగింపనగును.

—౧౮ క్షతక్షీణచికిత్సితాపశృకత. ౧౭—

మూ. ఉపేక్షితే భవేత్తస్తికా అనుబద్ధో హి యత్క్షణః,
ప్రాగేవాగమనాత్తస్య తస్మాత్తం త్వరయా జయేత్. 95

వ్యా. ప్రైశేషబడిన క్షతక్షీణరోగము రాజయత్కమున కనుబంధము; కావున దీనికి శీఘ్రముగ చికిత్సజేయక యుపేక్షించినచో యత్క్షరోగము సంప్రాప్తమగును. కావున యత్క్షరోగము వచ్చుట కవకాశమియ్యక అతిశీఘ్రముగనే చికిత్సచేయవలెను.

—౧౯ అధ్యాయవిషయసంగ్రహము. ౧౮—

తత్ర స్లోకాః—

మూ. క్షతక్షయసముజ్ఞానం, సామాన్యపృథగాకృతిం,
అసాధ్య-యాప్య-సాధ్యత్వం, సాధ్యానాం సిద్ధిరేవ చ. 96

ఉక్తవాక్ జ్యేష్ఠశిష్యాయ ఊతక్షీణచికిత్సితే,
తత్త్వార్థవిత్ వీతరజస్తమోదోషః పునర్వసుః.

97

వ్యా. ఊతక్షయముయొక్క నిదానములు, దానిసామాన్యలక్షణములు, వేరువేరుగ (ఉరఃక్షత-క్షయములకు) లక్షణములు, అసాధ్య-యాష్య-సాధ్యలక్షణములు, సాధ్యము లగువానికి దగినచికిత్సలు, వీనినన్నింటిని తత్త్వార్థవేత్తయు, రజస్తమోదోషవినిర్మృతం డును, నగుపునర్వసువు తనజ్యేష్ఠశిష్యుడగు నగ్ని వేశునకు ఊతక్షీణచికిత్సితమను నీయధ్యాయమున వివరముగ జెప్పెను.

ఇత్యగ్ని వేశకృతే తన్త్రే చరకప్రతిసంస్కృతే, చికిత్సాస్థానే
ఊతక్షీణచికిత్సితం నామ ఏకాదశోఽధ్యాయః.

వ్యా. ఇత్తెరింగున నగ్ని వేశకృతంబును చరకప్రతిసంస్కృతంబును నగుచరక సంహితయను నాయు ర్వేదతంత్రమున చికిత్సాస్థానమునందలి ఊతక్షీణచికిత్సితమనునది యేకాదశాధ్యాయము సమాప్తము.

ద్వాదశాధ్యాయము

అవతరణికః—ఊతక్షీణమునకు “భృతమభ్యాహతస్య చ” అని అభిఘాతము కారణముగ జెప్పబడినది. శ్వయంభుకు కూడ మర్త్యోపఘాత మొకకారణముగ జెప్పబడి నది. ఈరెంటికిని హేతువుచే సామ్యముండుటంజేసి ఊతక్షీణచికిత్సితమును జెప్పినపిదప శ్వయంభు(వాపు)చికిత్సితము చెప్పబడును:—

మూ. అథాతశ్వయంభుచికిత్సితం వ్యాఖ్యాస్యామః.

1

ఇతి హ స్తాహ భగవానాశ్రేయః.

2

వ్యా. ఊతక్షీణచికిత్సితమును జెప్పినపిదప శ్వయంభుచికిత్సితమును భగవత్స్వ రూపుడగు నాశ్రేయు లుపదేశించినదానికన్న న్యూనాతిరేకము గాకుండునట్లు వివరించెద నని యర్థము.

— శ్వయంభునుగురించి యగ్ని వేశునిప్రశ్నము. —

మూ. భిషగ్వరిష్ఠం సురసిద్ధజుష్ఠం మునీంద్రిమత్రాత్మజమగ్ని వేశః,
మహాగదస్య శ్వయంభోర్యథావత్ ప్రకోప-రూప-ప్రశమాన
పృచ్ఛత్.

3

వ్యా. వైద్యశ్రేష్ఠుడును, దేవతలచేతను సిద్ధాదులచేతను సేవింపబడినవాడును, అత్రికుమారుడునగు నాశ్రేయమహర్షిని, అగ్నివేశులు శ్వయంభురోగమునకు సంబంధించిన హేతువులను, రూపమును, పూర్వరూపమును, క్రమముగ దాని ప్రశమనోపాయమును చెప్పమని యడిగెను.

❧ ఆశ్రేయులు శోధమును వివరించుట. ❧

మూ. తస్మై జగాదాగదవేదస్థిప్రవర్తనాద్విప్రవరోఽత్రిజస్తాక్, వాతాదిభేదాత్ త్రివిధస్య సమ్యక్ నిజానిజై కాజ్జజసర్వజస్య. 4

వ్యా. ఆయుర్వేదమనుగంగానదిని లోకమున ప్రవర్తింపజేయుటకు హిమాలయమునుబోలిన యాశ్రేయమహర్షి, నిజ-అనిజ (ఆగంతు)-ఏకాంగజ - సర్వాంగజరూపమైనదియు, వాతాదిదోషభేదములచే మూడువిధంబులునైన శోఫరోగమునకు సంబంధించిన వైజేష్ఠ్యబడిన హేతు-రూప-పూర్వరూప-చికిత్సలను అగ్నివేశునకు వివరముగ నిట్లు జెప్పందొడంగెను. ఇచ్చట ఆకాశగంగను భూమియందు వ్యాపింపజేయుటకు హిమాలయము ప్రధానప్రవర్తకుడైనవిధముగ నాయుర్వేదమును శిష్యుపరంపరగ ప్రవర్తింపజేయుటకు ఆశ్రేయులు ప్రవర్తకాచార్యులనియు “వేదస్థిప్రవర్తనాద్విప్రవరోః” అనువిశేషముచే దెలుపబడినది. మరియు ఏకాంగజశబ్దముచేత అర్థాంగజ-ఏకావయవజ శోఫంబును గ్రహింపబడును.

❧ దోషజశోధ జనించుటకు కారణములు. ❧

మూ. శుద్ధ్యామయాఽభక్తకృతాఽబలానాం ఔరాష్టుత్తిష్ఠోష్ణగురూప సేవా, దధ్యామమృచ్ఛాకవిరోధిదుష్టగరోషసృష్టాన్ననిషేవణం చ. అర్ఘాంసృచేష్టా, న చ దేహశుద్ధిఃమర్తోషఘాతః, విషమాప్రసూతిః, మిత్తోఽపచారః ప్రతికర్తృణాం చ, నిజస్య హేతుఃశ్వయంభోః ప్రదిప్టః.

వ్యా. వమనవిరేచనాదిశోధముల నధికముగ జేసికొనుటచేనైనను, జ్వరాదిరోగములచేనైనను, భోజనముజేయక యుపవాసములచేనైనను శరీరము కృశించి బలము నానాట ఊడించినవారికి శోఫ జనించును. మరియు ఔరము (కారము)ను పులుపునుకల ద్రవ్యములను, చిరకాలమునకు జీర్ణించునట్లభావముకల గురుద్రవ్యములను విశేషముగ సేవించుట; పెరుగును, పక్షముకానిపదార్థములను, మట్టిని, ఆకుకూరలను తినుట; మట్టిని తినుట, పరస్పరసంయోగముచే విరుద్ధములగు ఊరమత్స్యముల నొకటిగ జేసి తినుట, కీటాదులచే దుష్టమైన యన్నముపై నను విషదుష్టమైన యన్నముపై నను భుజించుట, అర్శో

రోగము, పనులేమియు లేక నిశ్చలముగ నుండుట, యుక్తమైన కాలమున శరీరమును శోధనముజేయ నుండుట, మర్తస్థులములయందు దభిఘాతము కల్గుట, అకాలమునను ఆశ్రమముగను ప్రవేశించుట పనునాదిపంచకర్మల జేసికొనినప్పుడు వానినియమము ననుసరింపక యపత్యములైన యాహారాదుల సేవించుట ఇవియన్నియు నిజ(దోషజ)శోధము జనించుటకు కారణములగును. (ఇచ్చట మర్తోపఘాతమున దోషములచే మర్తస్థులములయందు దభిఘాతము కల్గుట యని యర్థము. బాహ్యహేతువులచే గల్గుమర్తోపఘాతము ఆగంతు శోభకు కారణమగును.)

❧ ఆగంతుశోధకారణములు. ❧

మూ. బాహ్యస్త్వచో దూషయితాఽభిఘాతః కాష్ఠాశ్శస్త్రాగ్నివిషాయ సాద్యైః, ఆగంతుహేతుః.

వ్యా. కట్టెలు, రాళ్లు, ఆయుధములు, అగ్ని, విషము, ఇనుపమేకులు మున్నగు వానిచే గల్గినయభిఘాతము ఆగంతుశోధకు కారణము; ఇయ్యది శరీరమునందు వైభాగముననుండు త్వక్కును చెరచి శోభమునకు కారణమగును.

❧ ఆశ్రయభేదముచే శోభభేదములు. ❧

మూ. త్రివిధో నిజశ్చ సర్వాఽర్థగాత్రానయవాశ్రితత్వాత్. 7

వ్యా. పైజెప్పినరీతిగ నిజ-ఆగంతుభేదములచే రెండువిధములైన శోభయు సర్వ శరీరము నాశ్రయించినదియు, అర్థశరీరము నాశ్రయించినదియు, అవయవము నాశ్రయించినదియు ననుభేదములచే మూడేసివిధములుగ నుండును. (ఆశ్రయభేదముచే నిజ శోభయు, ఆగంతుశోభయు నొక్కొకటి మూడేసివిధముల నుండునని భావము. 'నిశ్చ' అనుచకారమువలన ఆగంతుశోభయు మూడువిధములని యర్థము.)

❧ శోభసామాన్యసంప్రాప్తి. ❧

మూ. బాహ్యస్మిరాః ప్రాప్త్య యదా కఫాస్మృప్త్యాని సన్ధూషయతీహ వాయుః, తైర్బద్ధమూర్తః స తదా విసర్పక ఉత్సేధలిక్లం శ్వయంధుం కరోతి. 8

వ్యా. పైజెప్పినకారణములచే వాతము ప్రకోపమునొంది వానివానికారణములచే ప్రకుపితములగు కఫ-రక్త-పిత్తములను శరీరబాహ్యస్థలమునందలి సిరిలను జేర్చి అట్టిసిరిలను చెరచి, కఫ-రక్త-పిత్తములచే మార్గ ముడ్డగింపబడుటవలన ఛారాశముగ సంచరింపనేరక చర్మముననే సంచరించుచు ఉత్సేధ (ఎత్తుగనుండుట) చిహ్నముగల శ్వయంధువును

(వాపును) కల్గించును. (ఇచ్చట “ఉత్తేధలింగం” అనునది శోభమునకు నియతలక్షణము. శరీరమున మామూలుపరిస్థితికన్న నున్నతముగ నుండునది శోభముని యర్థము.)

—౧౭ శోభవిశేషసంప్రాప్తి. ౧౭—

మూ. ఉరస్థిస్తైరూర్ధ్వమధశ్చ వాయోః స్థానస్థితైః, మధ్యగతస్తు
మధ్యే, సర్వాణ్ణగ్నస్పర్శగతైః క్వచిత్తైః దోషైః క్వచిత్ స్యాత్

శ్వయంభుస్తదాఖ్యైః.

9

వ్యా. ప్రకాశించినదోషములు రొమ్మునచేరినయెడ రొమ్మునకు వైభాగమునం
దును, వాతమునకు స్థానమైన పక్షావయమున జేరి శరీరమున కర్థభాగమునందును, ఉర
స్థలమునకును పక్షావయమునకు మధ్యమున జేరినపుడు శరీరమధ్యభాగమునందును,
శరీరమునందెల్ల వ్యాపించియుండునపుడు సర్వశరీరమునందును, కంతము తాల్చు
మున్నగు నేకదేశమునచేరి ఆయాస్థలములయందును శోభమును కల్గించును. అట్టియెడ
నాయాస్థలభేదమునుబట్టి ఆయాపేరుచే శోభము వ్యవహరింపబడును. (ఉర్ధ్వగత
శోభము, అధశ్శోభము, మధ్యశోభము, సర్వాంగశోభము, ఏకాంగశోభము అని చెప్ప
బడును.)

—౧౮ శోభపూర్వరూపములు. ౧౮—

మూ. ఉష్మాతథాస్యాద్దవభుస్సిరాణాం ఆయామథ త్యేనచపూర్వరూపం,

వ్యా. వాపు జనించుటకు మునుమున్ను శరీరమున నావిరి వెడలునట్లు పేడిగ
నుండును. కన్నులనుండి పేడిగ నావిరి వెడలును. శోభజనించుస్థలమున సిరలు విశాలముగ
వ్యాపించును. (ఇవియన్నియు శోభమునకు పూర్వరూపములు. దవభులక్షణము తంత్రాం
తరమున “దవభుశ్చక్షురాదిభ్యః తీవ్రమూష్ణప్రవర్తనమ్.” అని చెప్పబడినది.)

—౧౯ శోభలకు వాతికాదిభేదనిర్ణయము. ౧౯—

మూ. సర్వస్త్రిదోషోఽధికదోషల్పితైః తచ్ఛబ్దమభ్యేతి భిషజ్జితం చ. 10

వ్యా. శోభములన్నియు వాతశిత్తకఫముల మూడిటిప్రకాశముననే కల్గును. ఐనను
ఆమూడులలో నెయ్యది మిక్కిలి యధికముగ నుండునో, ఆశబ్దముచేత అట్టిశోభము
వ్యవహరింపబడును. (వాత మధికముగ నుండుశోభము వాతికమనియు, శిత్త మధికముగ
నుండునది పైత్తికమనియు, కఫ మధికముగ నుండునది కైష్ణికమనియు రెండేసిదోషము
లధికముగ నుండునది వాత-శిత్త-వాతకఫ-శిత్తకఫజనితములనియు చెప్పబడునని భావము.)

మరియు నట్టిదోహధిక్యమును బట్టియే ఆయాశోభకు దగినట్టులు చికిత్సయు విధింప బడును. (కావున శోభములను దోహధిక్యమును ఆయాలక్షణములబాహుళ్యమునుబట్టి నిర్ణయించి తత్తదనుగుణముగ చికిత్స చేయవలెనని భావము.)

— ౭౭ శోభసామాన్యలక్షణములు. ౭౭ —

మూ. సగౌరవం స్యాదనవస్థితత్వం సోత్సేధముష్టాథ సిరాతనుత్వం, సలో మహర్వాఽజ్ఞవివర్ణతా చ సామాన్యలిజ్జం శ్వయంధోః ప్రదిప్తమ్. 11

వ్యా. వాపు మిగుల భారమై యున్నతంబై యొక్కచోటైనను నిల్కడలేకుండుట, వేడిగ నుండుట, సిరలు నన్నగిలి వ్యాపించుట, వాపుకల్గినచోట రోమములు నిట్రబొడిచియుండుట, శరీరము పర్ణముమారుట ఇవి వాపులన్నిటియందును సామాన్యములుగ నుండులక్షణములు.

— ౭౮ వాతకశోభలక్షణములు. ౭౮ —

మూ. చలస్తసుత్వక్ పరుషోఽరుణోఽనితః ప్రసుప్తిహర్షార్తియుతోఽనిమిత్తః, ప్రశామ్యతి ప్రాన్నమతి ప్రవీడితో దివా బలీ చ శ్వయంధుస్సమీరణాత్. 12

వ్యా. వాతప్రకోపముగల్గిన శోభము వాపు నిల్కడలేక చంచలముగ నుండును. వాపుకల్గినచోట చర్మము పలుచనై గరుకుబారి ఆరుణవర్ణంబైనను నల్లనిరంగైనను కల్లియుండును. చేతతాకినచో వాపుగల్గినప్పుడు స్పర్శము నెరుంగకుండును. గట్లుగల్లు మను విధముగ బాధకల్గును. వాపు చికిత్సజేయకున్నను ఒకపేళ తనంతనే శమించి పేరొకపేళ ప్రకోపము నొందుచుండును. వాపుకల్గినస్థలమున పేలితో నదిమినయెడ గుంటబడి తనంతనే యుత్తరక్షణముల పైకుబుకును. పగటిపూట బలిష్ఠముగ నుండును. ఈలక్షణములు కలది వాతమున కల్గినశోభమని యెరుంగునది.

ఇచ్చట “హర్షార్తియుతో నిమిత్తః, ప్రశామ్యతి.” అనుపాఠము నవలంబించి వాతహరస్మహోష్ణాదులచే శమించునని యర్థముచేసెదరు. ఈయర్థమును వాగ్భటాచార్యులు “స్నిగ్ధోష్ణమర్దనైశ్చాప్యేత్” అని చెప్పిరి.

— ౭౯ వైత్తికశోభలక్షణము. ౭౯ —

మూ. మృదుస్సగన్ధోఽనితపీతరాగవాక్ భ్రమజ్వరస్వేదతృషామదాన్వితః, య ఉద్యతే స్పర్శరుగక్షీరాగకృత్ సపిత్తశోభః భృశదాహాపాకవాక్. 13

వ్యా. పితృముచే జనించినశోభము మెత్తనై వాసనతో గూడి నల్లనిరంగై నను పచ్చనిరంగై నను, ఎరుపురంగై నను కల్లియుండును. శ్రమము, జ్వరము కల్లును. చెమట బట్టును. దస్పికల్లును. ఉచ్చైత్తకాయతన్నవిధముగ తిక్మయై త్రివట్లుండును. తాకినప్పుడు మంటబుట్టును. నొప్పికల్లును. కన్ను లెఱ్ఱబారియుండును. మిక్కిలి మంటతో గూడి పుండగును. ఈలక్షణములుకల్లినవి పితృశోభముని యెరుంగునది.

— శైష్టికశోభలక్షణము. —

మూ. గురుః స్థిరః పాణ్డురరోచకాన్వితః ప్రనేకనిద్రానమివహ్నిమాన్వ్య కృత్, స కృచ్ఛృజన్తప్రశమో నివీడితో స చోన్నమేద్రాత్రిబలీ కసాన్వితః.

14

వ్యా. కఫముచే జనించుశోభ బరువుగను, గట్టిగను నుండును. పాండువర్ణముగల్గి అరోచకముతో కూడియుండును. నోట జొల్లుకారుచు అధికనిద్రకల్గి యొకనమయమున వాంతి యగుచుండును. అగ్ని మందగించును. శోభము చాలకాలమునకు వ్యాపించి చిర కాలమువరకు శమించక బాధించుచుండును. వాపుకలిగినచోట ప్రేలితో నదిమినయెడ గుంటబడి ఆగుంట పైకియుబకకనే యుండును. రాత్రివేళలయందు వాపు అధికముగ నుండును. ఈలక్షణములుగలది కఫముచే కల్లినదని యెరుంగునది. (రాత్రివేళలయందు స్తోతస్సులు అడ్డగింపబడియుండుటవలనను, చేష్టలదట్టియుండుటవలనను, శరీరమునందలి ద్రవము పృథ్వినిొందును. కావున కసాత్తకమైనశోభ బలిష్ఠముగా నుండును. పగటియందు స్తోతోమార్గమును అడ్డులేకయుండుటచేతను, పనులయం దాసక్తులు గల్గియుండుట చేతను కఫము పృథ్వినిొందకుండును కావున పగటిపూట తక్కువగ నుండును. వాతముచే జనించుశోభము మాత్రము పగటిపూట బలిష్ఠముగ నుండునని యెరుంగునది.)

— అసాధ్యశోభలక్షణములు. —

మూ. కృశస్య రోగైరబలస్య యో భవేత్, ఉపద్రవైర్వా పమి పూర్వకై ర్యతః, స హన్తిమర్తానుగతోఽథ రాజిమాన్ పరి ప్రవేత్ హీనబలస్య సర్వగః.

15

వ్యా. రోగములచే శరీరము కృశించి బలము క్షీణించినవానికి గల్గినశోభంబును, త్రిశోధియాధ్యాయమున జిష్ణుబడినవాంతి మున్నగునుపద్రవములతో గూడినశోభంబును, శరీరమునందలి మర్తసానములుబట్టిన శోభంబును, చేఖలతోకూడినదియు, నీరుకారుచుండు శోభంబును, బలహీనునకు శరీరమునందెల్ల వ్యాపించినశోభంబును రోగిని చంపును. (అసాధ్యమగుట).

శోభోపద్రవములు త్రిశోధీయమున నిట్లు చెప్పబడినవి:—“చృద్విశ్వాసోఽ
రుచిస్తృష్టా జ్వరోఽతీసార ఏవచ, సుప్తిశ్శోషః సదార్పణ్యః శోభోపద్రవసంక్షిప్తః.”
(సూ. అ. ౧౮). వాంతి, శ్వాసము (ఆయాసము), అరుచి, దప్పి, జ్వరము, అతిసారము,
స్పర్శము తెలియకుండుట, శరీరము శుష్కించుట, బలహీనము, ఇలియన్నియు శోభమున
గల్గు నుపద్రవములు అని యర్థము. మరికొన్ని యసాధ్యలక్షణములు స్థలాంతరమున
జూచునది.

— శోభసాధ్యశోభలక్షణములు. —

మూ. ఆహీనహంసస్వయంకదోషజనవోబలస్థస్యసుఖస్ససాధయేత్,

వ్యా. శరీరమునందలి మాంసము కృశించనివానికి జనించినది, ఏకదోషముచేతనే
కల్గినదియు, చాలకాలము గడవక నూతనముగ నుండునదియు, మిక్కిలి బలిష్ఠనకు
జనించినదియు సగుశోభము సుఖసాధ్యమగును. వైశేష్యబడిన సుఖసాధ్యలక్షణములు
పూర్తిగలేనిదిని కృచ్ఛ)సాధ్యమని యెరుంగునది. (త్రిశోధీమాధ్యాయమున నిదానలక్ష
ణాదులు పిఘలముగ జెప్పబడినవి.)

— శోభసామాన్యచిత్సావిధి. —

మూ. నిదానదోషర్తువిపర్యయక్రమైః ఉపాచరేత్తంబలదోషకాలవిత్.

వ్యా. శరీరవ్యాధ్యాదిబలమును వాతాదిదోషముల ఆమనిరామాదిభేదములను,
శిశోష్ణరూపమై (వ్యాధ్యవస్థారూపమైన) కాలవిశేషమును చక్కగ బెరిగినవైద్యవరుడు,
వైశేష్యనరీతిగ సుఖసాధ్యవస్థనుండు శోభముయొక్క నిదానమునకును వాతాదిదోష-
దూష్యములకును బురుగుతునకు విరుద్ధములగులంకణము మున్నగుచిత్సలచే నుపచరించ
నలెను.

— శోభచిత్సాక్రమము. —

మూ. అథాఽఽమజం లఙ్ఘనపాచనక్రమైః, విశోభనై ర్బలదోషమాదితః,
శిరోగతం శీర్షవిరేచనై రథో విరేచనై ర్హర్షహరైస్త
భోర్హగమ్.

17

ఉపాచరేత్; స్నేహాభవం విరూక్షణైః, ప్రకల్పయేత్ స్నేహ
విధిం చ రూక్షజే, విబద్ధవిశ్కేఽనిలజే నిరూహణం ఘృతం తు
పితౄఽనిలజే సప్తిక్తమ్.

18

పయశ్చ మూర్ఖౌరతిదాహతర్షితే విశోధనీయే తు సమూత్ర
విష్యతే, కథోద్ధితం త్కారకటూష్ణసంయుతైః, సమూత్రతక్రాంత
సవయుక్తిభిర్జయేత్. 19

వ్యా. ఆమావస్థనుండుదోషములచే గల్గినశోభమును లంఘన-పాచనరూపములైన చికిత్సల తొలుతజేయవలెను. దోషములు ప్రబలములుగ నుండునెడ వమనవిరేచనాది శోధనములచే నాయాదోషానుసారముగ జేయవలెను. అందు శిరస్సుననుండు శోభమునకు నస్మాదిప్రయోగమువలన శిరోవిరేచనముల జేయనగును. అగోగత(నాభికి క్రిందిభాగము నందలి శోభమునకు విరేచనములచేతను, ఊర్ధ్వగతశోభమునకు వమనములచేతను చికిత్స జేయనగును. మరియు స్నేహద్రవ్యముల నుపయోగించుటచే గల్గినశోభమునకు (దానికి విరుద్ధములగు) విరూక్షణములగు ఔషధాదులచేతను, విరూక్షణజనితముగశోభమునకు స్నేహవిధిచేతను చికిత్సచేయవలెను. (ఇది హేతువివరితచికిత్స).

మరియు మలము బద్ధగించియుండునపుడు శోభము వాతికమైనచో నిరూహణ వస్తియు చేయనగును. వాతపితృముల ద్వంద్వముచే గల్గిన శోభమునకు తిక్తద్రవ్యములగు సింబాదిద్రవ్యములజేర్చి పక్వముచేయబడిన ఘృతము నుపయోగింపవలెను. శోభమున మూర్ఖయు అరతియు తాపంబును దష్ణియు, కల్గియున్నయెడ శోభమునకై గోమూత్ర ముతోకూడి పక్వముచేయబడిన పాల నుపయోగింపవలెను. కఫముచే జనించినశోభము నందు త్కారకటురసంబులును ఉష్ణవీర్యంబును కలద్రవ్యములతోగూడిన మూత్రమును తక్రమును ఆనవములను యుక్తియుక్తముగ నుపయోగించి చికిత్సజేయవలెను.

— శోభములయందు విసర్జించవలసినయవత్కములు. —

మూ. గ్రామ్యాబ్జానూపం పిశితేషుబలం శుష్కశాకం నవాన్నం
గౌడం సిప్తాన్నం దధి తిలకృతం విజ్జలం మద్యమస్తుమ్,
ధానా వల్లారం సమశనమథో గుర్వసాత్త్వం విదాహి,
స్వప్నం చాఽరాతౌ శ్వయంధు గదవా వర్జయేన్తైః కుసం చ. 20

వ్యా. గ్రామములనుండు కోడి మున్నగుజంతువులయొక్కయు జలచరములగు మత్స్యదులయొక్కయు, జలప్రాంతముననుండు జంతువులయొక్కయు మాంసంబులును, ఎండి సత్తబిసినశాకములు, త్రితబియ్యపుఅన్నంబును, బెల్లముతోగూడిన పూర్ణము బూరెలు మున్నగునవియు, పిండితోగూడిన యన్నంబును, పెరుగుఅన్నంబును నువ్వుల సిండియన్నంబును, చవ్వనినీళ్లును, పులిసినమద్యంబును, బోదుగులు (అటుకులు), ఎండిన

మాంసము (ఉప్పాచలు), సమశనము (వత్త్యములను అపత్త్యములను చేర్చి యొకేర్పి భుజించుట), గురుత్వమును కల్గించుపదార్థములు, అసాత్త్యములగు (అలవలేని) పదార్థములు, విదాహిపదార్థములు, వీనిని నేవించుట పగటియందు నిదురింమైఘనము, వీనిని న్నిటిని శోభరోగముకలవాడు వివర్ణింపవగును. (పైజెప్పినవన్నియు మనకు కారణములే యగుటంజేసి వర్జనీయములే యగును; ఐనను వీనిని వివర్ణియవశ్యకృత్యమని సూచించుటకై యిచ్చుట వాచనికముగ జెప్పబడినదని యెరుంగు ఈశ్లోకము కుసుమితలతావేల్లితవృత్తము).

[ఈతంత్రమున ఛందోవిషయమై చర్చించుటయ ప్రస్తుతమైనను పాఠభేదమునర్థభేదము సంభవించుటవలన నించుక యీక్రింద విమర్శింపబడును:—పైకనినవృత్తియను పదునెనిమిదవఛందంబునకు జేరినది. దీనిలక్షణమును “కుసుమితలతావేల్లితా, నౌ, యా, ఇన్ద్రియర్తుస్సరాః” అని పిఙ్గళాచార్యులు చెప్పియున్నారు. లక్షణమునను ఈలక్షణము ననుసరించియే చెప్పబడినది. ఈవృత్తమున మ-త-న-య-య అనుగణములుండవలెను. ప్రకృతమూలమున “గ్రామ్యూబ్జానూపంపి శితమబలం... మైఘనం చ” అనునది పైగనబరచినలక్షణమునకు సరిగ నున్నది. అర్థమును సమంజసమున్నది.

వాగ్భటాచార్యులను ఈశ్లోకమునే అనువదించిరి. కాని ముద్రితశ్లోకములనవపాఠముగ గన్నట్టుచున్నది. ఎట్టులన:—

“గ్రామ్యూనూపం పిశితమబలం శుక్లశాకం తిలాన్నం, గౌడం పిష్టాన్నం దలవణం విజ్జలం మద్యమస్తుమ్, ధానా వల్లారం సమశనమథో గుర్వసాత్త్యం విదాహిస్వప్నం రాత్రై శ్వయభుగదవాకై వర్ణయేన్దైఘనం చ.”

ఇచ్చట మొదటిపాదమున నొకయక్షరము తక్కు-వ. గణములు చెడినది. మూలనాల్గుపాదములను అదేరీతిగ నున్నది. ఇది యాచార్యునిలోపము కానేరదు. అంధవరపరగా గల్గినయనాలోచితపాఠభేదము. సర్వాంగసుందరమునను “కుసుమితలతావేల్లితవృత్తం” అని వ్రాసి లక్షణమునుగూడ గనవరచిరి. అట్లుండ మూలకారుని తప్పుగదలచుట సాహసము. ముద్రాపకులపొరబాటు నుండవచ్చును.

తయవపాదమునవచ్చిన చిక్కునివన:—అన్ని రోగములయందు (విషాదిరోగములయందుదక్క) పగటినిద్రయు రాత్రి జాగరణంబును హితములుగావు. రాత్రి నిద్రానిషేధము ఎచ్చట నుండదు. అట్లుండ ఈపాఠమున “స్వప్నం రాత్రై” అని రాత్రినిద్రానిషేధముచేయుట అప్రశస్తము, అనర్థదాయకము. “స్వప్నం చాఽరాత్రై” అను

ప్రకృతపాఠమున అకారప్రణ్వేషముచేత అరాత్రైరా త్రికంటె భిన్నమైన పగటియందు, అని యర్థమగును. పగటినిద్ర మాత్రము నిషిద్ధమగును. కావున సీయపభ్రంశపాఠమున వదలి యీతంత్ర కారులపాఠము ననుసరించి కోశములనన్నిటిని దిద్దికొనుట చాల ప్రశస్తము. విజ్ఞులు గమనించెదరుగాత!]

—౧౭ కఫశోఫచికిత్స. ౧౭—

మూ. వ్యోషం త్రివృత్తిక్తకరోహిణీ చ సాఽయోరజస్కాత్రిఫలా
రసేన, వీతం కఫాత్థం శమయేత్తు శోఫం; గవ్యేన మూత్రేణ హరీ
తకీ చ. 21

హరితకీనాగరదేవదారు సుఖామ్బుయుక్తం సపునర్నవం వా,
సర్వం విజేత్రిష్వపి మూత్రయుక్తం స్నాతశ్చ జ్వలే పయసాఽన్న
మద్యోత్. 22

వ్యా. త్రికటుకములు, తెగడ, కటుకరోహిణి, వీనిని సమభాగములుగ గూర్చి కల్కముచేసి యాకల్కమును, లోహసిందూరము(భస్మము)ను త్రిఫలములకషాయమును అనుపానముగ జేసి త్రాగినయెడ కఫముచే జనించినశోఫమును శమింపజేయును. లేక కరక కాయలకల్కమును గోమూత్రానుపానముచే త్రాగవలెను. కరకకాయలబెరడు, శుంఠి, దేవదారుచెక్క, గలిజేరు వీని చూర్ణమును సుఖోష్ణముగనుండు నీళ్లతోపైసను త్రాగవలెను. వైజేప్పబడినయోగములు మూటిని గోమూత్రమున కలిపి వాతాదిరోషముల మూటియందునుగూడ సేవింపవగును. అచూషధము జీర్ణమైనపిదప స్నానముచేసి పాలశో కలిపి యన్నమును భుజించవలెను.

—౧౮ చాలికశోఫశమన చికిత్స. ౧౮—

మూ. పునర్న వానాగరముస్తకల్కాః ప్రస్థేన ధీరః పయసాఽక్ష
మాత్రాః, మయూరకం మాగధికాం సమూలాం సనాగరాం
వా ప్రవిజేత్ సవాతే. 23

వ్యా. గలిజేరువేళ్లు, శుంఠి, తుంగగడ్డలు, వీని నొక్కొక కర్ణమువంతున జేర్చి మెత్తగ నూరి కల్కముజేసి యొకప్రస్థపరిమితమగు నావుపాలతో కలిపి సగము మిగులు నట్లు చుండ కాచి చాలికశోఫమున త్రాగవలెను. మరియు ఉత్తరేణివేరు, పిష్పళ్లు, పిష్పలిమూలము(మోడి), శుంఠి వీనిని వైజేష్ఠినరీలిగ నొక్కొకకర్ణమువంతున చేర్చి కల్కముచేసి యొకప్రస్థము అవుపాలతో కలిపి అర్ధశేషముగ కాచి చాలికశోఫమున

త్రాగవలెను. (ఇచ్చట ప్రస్థపరిమితమైన క్షీరము మాత్రాధికమగును కావున అర్ధాంశము మిగులునట్లు కావవలెను.)

—ॐ వాతపిత్తశోఫశమనచికిత్స. ॐ—

మూ. దస్తీత్రినృత్ త్రావ్యషణచిత్రకైర్వా పయశ్శృతం దోషహరం
పిబేన్నా, ద్విప్రస్థమాత్రం తు పలాద్ధికైస్తైః అర్ధావశిష్టం
పవనే సపిత్తే. 24

వ్యా. దంతివేళ్లు, తెగడ, త్రికటుకములు, చిత్రమూలము, వీనిని ప్రత్యేకము అర్ధపలమువంతున జేర్చి కల్కముచేసి రెండుప్రస్థములు అవుపాలతో కలిపి నగము మిగులునట్లు కాచి పిత్తముతో కూడిన వాతముచే గల్గిన శోఫమునం దుపయోగించునది (త్రాగవలెను). ఇచ్చట బౌషధద్రవ్యములకన్న క్షీరము ప్రమాణాధికమగును కావున క్షీరమును మితముగ జేర్చవలెనని కొందరు చెప్పెదరు.

—ॐ కొన్నిశోఫశమనోపాయము. ॐ—

మూ. సశుణ్ణిపీత ద్రురసం ప్రయోజ్యం శ్యామోరబూకోషణసాధితంవా
త్వద్దూరువర్షాభుమహాషధైర్వా గుడూచికానాగరదన్తిభిర్వా. 25
సప్తాహమాస్త్రం త్వథవాపి మాసం పయః పిబేత్ భోజనవారివర్జి
గవ్యం సమాత్రం మహిషీపయోవా క్షీరాశనో మాత్ర
మథో గవాం వా. 26

తక్రం పిబేద్వా గురుభిన్న వర్షాః సవ్యోషసావర్చలమాక్షికం చ,
గుడాభయాం వా గుడనాగరం వా సదోషభిన్నామ
విబద్ధవర్షాః. 27

విద్వాతసంగే పయసా రనైర్వా ప్రాగ్భక్తమద్యాత్ ఉరుబూక
తైలమ్, స్తోతోవిబద్ధేగ్నిరుచిప్రణాశే మద్యాన్యరిష్టాంశ్చ
పిబేత్ సుజాతాన్. 28

వ్యా. శుంఠి, దేవదారుచెక్క, ఈరెంటికహయమునైనను త్రాగవలెను. మరియు నల్లతెగడ, ఆముదపువేళ్లు, పిప్పళ్లు, (మిరియాలు), వీనిని కల్కమును ఒంటెపాలతో చేర్చియైనను; దాల్చినచెక్క (లవంగపువట్ట), దేవదారుచెక్క, గలిజేరువేళ్లు, శుంఠి, వీని చేర్చియైనను; తిప్పతీగ, శుంఠి, దంతివేళ్లు వీని చేర్చియైనను, ఒంటెపాలను పక్షముచేసి

యేడుదినములైనను ఒక నెలదినములైనను ఆహారమునకుబదులు సేవించుచు భోజనమును నీళ్లను విసర్జించియుండవలెను. మరియు ఆవుపాలతో గోమూత్రమును కలిపియైనను, గేదెపాలతో గోమూత్రమును కలిపియైనను, గోమూత్రమునైనను, వైశెప్పినరీతిగ నేడుదినములైనను ఒకమాసముదినములైనను సేవించుచు, పాలనే ఆహారముగ జేయుచు నుండవలెను.

మరియు గురుత్వముకల్గి మలము పలుచనై వెడలుచున్నపుడు త్రికటుకములను సౌవర్చలపణమును వీసిని చూర్ణముచేసి మజ్జితో కలిపి అందు మితముగ లేనెజేర్చి వైశెప్పినరీతిగ త్రాగవలెను. దోషముతోగూడి ఆమమైనమలము బద్ధగించి వెడలుచు న్నపుడు కరకకాయలచూర్ణమునైనను శుంఠిచూర్ణమునైనను బెల్లముతో గలిపి సేవించ వలెను. మలంబును వాతంబును సరళముగ వెడలకుండునపుడు ఆముదమును ఆవుపాలతో నైనను, మాంసరసముతోనైనను చేర్చి భుజించుటకుముందు త్రాగవలెను. మరియు స్త్రోతస్సులు బంధింపబడి అగ్నిమాంద్యంబును ఆరుచియు కల్గినపుడు చక్కగ సిద్ధము చేయబడిన మద్యములను అరిష్టములను త్రాగవలెను.

— శోఘాదులకు గండిరాద్యరిష్టము. —

మూ. గణ్డీరభల్లాతకచిత్రకాంశ్చ వ్యోషం విడగ్లం బృహతీద్వయం చ,
ద్విప్రస్థకం గోమయపావకేన ద్రోణే పఞ్చతూర్చిక (కాంజిక)
మస్తునస్తు. 29

త్రిభాగశేషం చ సుపూతశీతం ద్రోణేన తత్రాప్కృతమస్తు
నా చ, సితోపలాయాశ్చ శతేన యుక్తం లిప్తే ఘటే చిత్రక
విప్పలీనామ్. 30

వైహాయనే స్థాపితమౌదశాహాత్రైవయోజయం స్తద్ద్వినిహన్తి
శోఘాః, భగన్దరాగ్భ్యః క్రిమికుష్ఠమేహాః వైవర్ణ్యకార్యాన్యనిల
హిక్కనశ్చ. 31

(ఇతి గణ్డీరాద్యరిష్టమ్.)

వ్యా. ఏరువంగ లేక(గురిజహార), జీడిగింజలు, చిత్రమూలము, త్రికటుకములు, వాయువిడంగములు, వాకుడు, ములక వీనిని రెండుప్రస్థములు గ్రహించి కూర్చి కయ నెడు తీరవికృతియొక్కద్రవమును ద్రోణపరిమితమున వైశెప్పినద్రవ్యములజేర్చి మూడవ పాలు మిగులునట్లు ఏరుడుపిడకల మూటునపెట్టి చక్కముచేసి చల్లారినపిదప పడగట్టి

అందు సామాన్యమైన పెరుగుమిదిలేటను ఒక ద్రోణపరిమితమును కూడ కలిపి నూరు పలముల కలకండను అందు కలిపి యుంచునది. ఒక క్రొత్తకుండను చిత్రమూలమును పిప్పళ్లను నూరి లోపలపూసి యెండబెట్టి యాకుండలో వైజెప్పినయాషధమును జేర్చి యాకుండను పదిదినములవరకు భూమికి తగలకుండునట్లు ప్రేలాడకట్టి యుంచి పిప్పట నాయరిష్టమును బలానుసారముగ సేవించినయెడ శోఫలు నివర్తించును. మరియు భగంః దరము, అర్శోరోగము, క్రిమిరోగము, కుష్ఠములు, ప్రమేహములు, వైవర్ణ్యము(వర్ణము మారియుండుట)కృశత్వము, వాతముచే కల్గినయెక్కిళ్లు ఇవియన్నియు నశించును.

ఇచ్చట కూర్చికయని పెరుగునైనను, మజ్జిగనైనను, పాలతో సమభాగముగ కలిపి పక్వముచేసినయెడ పాలు విరిగి లేటగ నొకభాగమును ఘనపదార్థంబుగ నొక భాగంబుగను ఏర్పడును. అయ్యది పెరుగుతోజేసినది దధికూర్చికయనియు, మజ్జిగతో చేసినది తక్రకూర్చికయనియు పిలువబడును. దీనిలక్షణము తంత్రాంతరమున నిట్లు చెప్ప బడినది:—“దధ్నా సహచ యత్పక్వం క్షీరం సదధికూర్చికా, తక్రేణ పక్వం యత్ క్షీరం సా భవేత్తక్రకూర్చికా.” ఈయోగమున “కూర్చికపస్తునిక” అనుపదముచేత దధికూర్చికయందలి లేటనీరు అని అర్థమగును. “ప్రాకృతపస్తునా చ” అనుచోట సాధారణమైన పెరుగుమిదిలేట నీరు యని యర్థము.

— శోఫాదులకు అప్టశతారిష్టము. ౧ —

మూ. కాశ్చర్యథా త్రీమరిచాభయాత్ ద్రాక్షోఫలానాం చ సపిప్పలీ నామ్, శతం శతం జీర్ణగుడాత్తులాశ్చ సంత్యద్య కుమ్భే మధునా ప్రలిప్తే

౩2

సప్తాహముష్ణే ద్విగుణం తు శీతే స్థితం జలద్రోణయుతం విబేన్నా, శోథాన్విబద్ధాస్కంఘవాతజంశ్చ నిహన్త్యరిష్టోఽప్ట శతోఽగ్నికృచ్చ.

౩3

(ఇతి అప్టశతారిష్టః.)

వ్యా. నేలగుమ్మడిగడ్డ, ఉసిరికకాయలబెరడు, మిరియాలు, కరకకాయలబెరడు, ద్రాక్షపండు, పిప్పళ్లు, ఈయెడుదినములును ఒక్కొక్కటి నూరేసిపలముల పంతున చేర్చి అందు నూరుపలములు పాతబెల్లమును కలిపి మెత్తనగునట్లు దంచి లేనెపూసినకుండలో నునిచి అందు ఒక ద్రోణము నీళ్లపోసి మూసి వాసనకట్టి యెండకాలమైనచో నేడువిన ములును, శీతకాలమైనచో పదునాలుగుదినములును భద్రముగ నుంచునది. ఈయరిష్టమును

అష్టశతారిష్ట మనబడును. దీనిని అగ్నిబలాద్యనుసారముగ నేవించినయెడ శోభములన్నియు నివర్తించును. మరియు బలాదివిబంధములను, కఫవాతములచే కల్గినరోగములను హరించును. జఠరాగ్నిని దీపింపజేయును.

—౧౭ పునర్న వాద్యరిష్టము. ౧౭—

మూ. పునర్న వే ద్వే చ బలే సపారే ద స్తీం గుడూచీమథ చిత్రకం చ, నిసిగ్ధికాం చ త్రిఫలానిపక్త్వా ద్రోణావశేషే సలిలే తతస్తమ్. 34 పూత్వా రసం ద్వే చ గుడాత్పురాణాత్తులే మధుప్రస్థయుతం సుశీతమ్, మాసం నిదధ్యాక్షుతభాజనస్థం పల్లో యవానాం పరతస్తు మాసాత్. 35

చూర్ణీకృతైరర్థపలాంశికై స్తం పత్రత్వగే లామరిచాంబులోహైః, గంధాన్వితం ఔద్రఘృతప్రదిగ్ధే జీర్ణే పిబేద్వాన్విధిబలం సమీక్ష్య. 36

హృత్పాండురోగం శ్వయంధుం ప్రవృద్ధం క్షీహజ్వరారోచక మేహగుల్తాన్, భగవ్వరం పద్జతరాణి కాసం శ్వాసం గ్రహణ్యా మయకుప్తకణ్డ్యాః. 37

శాఖానిలం బద్ధపురీషతాం చ హిక్మాం కిలాసం చ హలీ మకం చ, ష్టిప్రం జయేద్వర్ణ బలాయురోజస్తేజోన్వితో మాంస రసాన్నభోజి. 38

(ఇతి పునర్న వాద్యరిష్టః.)

వ్యా. తెల్లగలిజేరు, ఎఱ్ఱగలిజేరు, చిట్టాముట్టి, పేరాముట్టి, చిరుబొద్ది, దంతి, తిప్పలేగ, చిత్రమాలము, ములక, వీనిని ప్రత్యేకము రెండేసిపలములవంతున చేర్చి నలియగొట్టి నాల్గుద్రోణములు నీటిలోపేసి ద్రోణమాత్రము మిగులునట్లు కషాయము కాచి వడగట్టియుంచుకొని అందు రెండుతులములు (రెండువందలపలములు) ప్రాతబెల్లమును కలిపి ఒకప్రథము తేనెను చల్లారినపిదప పోసి నేతితో మాగినకుండలో పోసి యవధాన్యములరాశిలో పదిలముగ నొకమాసము నునిచి నెలదినములు గడచినపిదప అందు దాల్చినిచ్చెక్క, ఆకుపత్రి, యేలకులు, మిరియాలు, కురుపేరు, లోహమార్కము, వీనిని ప్రత్యేక మర్దవలముచొప్పన గ్రహించి చూర్ణించి, మైయాపధమున కలిపి నేతిని చ.చి—64

తేనెను పూసిన యొకప్రాంతకుండలో నునిచి రోగియొక్క వ్యాధిబలానుసారముగ నేవించునది.

దీనివలన హృద్రోగము, పాండురోగము, శోఘ, స్త్రీహము, జ్వరము, ఆరోచకము, ప్రమేహములు, గుల్మములు, భగందరము, చిద్రోదరము, జలోదరము, దక్కతక్కిన ఉదరములారు, శ్వాసకాసములు, గ్రహణీరోగము, కుష్ఠము, దురద, హస్తపాదాదులయందుకలిగిన వాతరోగములు, మలబద్ధకము, ఎక్కిళ్లు, కిలాసకుష్ఠము, హలీమకము, ఈరోగముల నన్నిటిని హరించును. శరీరమునకు వర్ణమును కల్పించి బలమును, ఆయువును, ఓజస్సును, తేజస్సును, వృద్ధినొందించును. మరియు దీనిని నేవించునపుడు మాంసరసముతో కూడినయన్నమును భుజింపవలయును. ఇయ్యది పునర్నవాద్యరిష్ట మనబడును.

ఇచ్చట “ద్రోణావశేషే సలితే” అనియుండుటచేత క్వాథము చతుర్థాపశిష్టమయినది ద్రోణపరిమితమని తెలియుచున్నదిగాన నాల్గుద్రోణములు జలమున పునర్నవాదిక్వాథ్యద్రవ్యములను ప్రత్యేకము రెండేసివలములవంతున చేర్చి చతుర్భాగావశేషముగ కషాయమును సిద్ధముచేయవలయును.

❧ త్రిఫలద్యురిష్టము. ❧

మూ. ఫలత్రికం దీప్యకచిత్రకౌచ సపిప్పలీలోహరజూ విడజ్జం, చూర్ణీకృతం కౌడవికం ద్వీరంశం త్నౌద్రం పురాణస్య తులాం గుడస్య. 39
మాసం నిదద్యాత్ ఘృతభాజనస్థం యవేషు తేనైవ నిహన్తి రోగాః, యే చార్చసాం పాణ్డవికారిణాం చ ప్రోక్తా హితాః శోఘిషు తేష్యురిష్టాః 40

(ఇతి త్రిఫలద్యురిష్టః.)

వ్యా. త్రిఫలములు, ఓమము, చిత్రమూలము, పిప్పళ్లు, ఉక్కురాపొడి, వాయువిడంగములు, వీనినన్నిటిని సమభాగములు చేర్చి రెండుప్రస్థములు పరిమితముండునట్లు చూర్ణముచేసి యాచూర్ణమునకు నాల్గింతలు (రి ప్రస్థములు) నీళ్లు పోసి నాలుగవపాలు (రెండుప్రస్థములు) మిగులునట్లు కషాయముకాచి యాకషాయమున రెండుకుడవములు తేనెయు, ప్రాతబెల్లము నూరువలములును, కలిపి వీనినన్నిటిని నొక నేతితోమోగిన కుండలోపోసి పదిలముగ మూతమూసి ధాన్యపురాసిలో నొకనెలరోజులుంచి నేవించినచో వైశిష్టిన హృద్రోగ పాండురోగాదులన్నియు శమించును.

మరియు అర్హోరోగహరములుగను పాండురోగహరంబుగను చెప్పబడిన ఆరిష్టములన్నియు శోఫరోగములయందు చాల. హితకరములై యుండును.

ఇచ్చట త్రిఫలములు మున్నగునవి యెనిమిదిద్రవ్యములను ప్రత్యేక మొక్కలకు కుడపమువంతున ముప్పదిరెండుపలములు (రెండు ప్రస్థములు) అగును. ఈకావ్యశ్యచూర్ణము నకు నాలుగింతలు నీళ్లుపోసి చతుర్థాంశము మిగులకాచినచో రెండు ప్రస్థములు కషాయ మేర్పడును. ఈకషాయమును వడగట్టి అందు నూరుపలములు, ప్రాశబెల్లమును, రెండు కుడపములు లేసెను చేర్చవలయునని యెరుంగునది.

— శోఫసాశకచూర్ణములు. —

మూ. కృష్ణా సపాతాగజపిప్పలీ చ నిద్ధిగికా చిత్రకనాగరే చ,
సపిప్పలీమూలరజన్యజాజీ ముత్తం చ చూర్ణం సుఖితోయవీతమ్.
హన్యాత్రిదోషంచిరజంచశోఫం, కల్కశ్చభూనిమ్బమహాపథస్య,
అయోరజస్త్ర్యాపణయావశూకచూర్ణం చ వీతం త్రిఫలం సేవితమ్. 42

వ్యా. పిప్పళ్లు, చిరుబొద్ది, గజపిప్పళ్లు, ములక, చిత్రమూలము, శుగంధి, పిప్పలీ మూలము (మోడి)వసుపు, జీలకర, తుంగగడ్డలు, వీనినన్నిటిని సమభాగములుగా జేర్చి చూర్ణముచేసి సుఖిోష్ణముగనుండు వేడినీళ్లతో పుచ్చుకొనిన త్రిదోషములొగ్గి చిరకాలమునుండియు బాధించుచుండు శోఫముల హరించును. మరియు నేలవీము, శుగంధి, లోహభస్మము, త్రికటుకములు, యవతూరము, వీనిని చూర్ణముచేసి త్రిఫలకషాయముతో సేవించినను శోఫములు హరించును. (ఇచ్చట 'త్రి దోషజం' అనుచోట నాలోదులతో వేరువేరుగనైనను అన్నిటిచేసినను సంభవించినశోఫము హరించునని యర్థము.)

— శోఫాదులకు తూరపటి. —

మూ. తూరద్వయం స్యాల్లవణాని చత్వార్యయోరబో వ్యోమసత్ప్రకే
చ, సపిప్పలీమూలవిడజ్జసారం ముస్తాజమోదామోదాని
బిల్వమ్. 43

కలిజ్జకాశ్చిత్రకమూలపాతే యష్ట్యాహ్వయం సాంసేవితం
పలాంశమ్, సహిజ్జు కర్షం త్వణుశుష్కచూర్ణం ద్రోణం పథా
మూలకశుణ్ణకానామ్. 44

స్వాద్భస్మనస్తతే సలిలేన సాధ్యమాలోడ్య యావద్భస్మమృతం

గమ్, స్వానం తతః కోలసమాస్తు మాత్రాం కృత్వా సు
హ్నాం విధినోపయుంజ్యత్.

స్లిహాదరశ్విత్రహలీమకార్యః పాణ్డావమయాఽరోచకశోష
పాణ్, విహూచికాగుల్మగరాశ్శరీశ్చ సశ్వాసకాసాః ప్ర
దేత్యనుష్ఠాః.

(ఇతి ఔరగుటికా

వ్యా. సర్జితారము, యవతారము, లవణచతుష్టయము (సౌవర్ణలవణము, సైంధవలవణము, బిడాలవణము, ఔద్భిదలవణము), లోహచూర్ణము, త్రికటుకముల
త్రిఫలములు, మోడి, వాయువిడంగములలోని విత్తనములు, తుంగగడ్డలు, ఓమవ
దేవదారు, బిల్వము, కొడిసెపాలవిత్తులు, చిత్రమూలము, చిరుబొద్ది, అతిమధురవ
అతివస, ఇవి ప్రత్యేక మొక్కకపలము, ఇంగువ ఒకకర్షము, వీనినన్నిటిని మెత్తగను
చూర్ణముచేసి ముల్లంగి శుంతి ఈరెండిటిని భస్మముజేసి యాభస్మమును ఒకద్రోణం
పైజెప్పినచూర్ణమును నాల్గింతలనీళ్లలోకలిపి ప్రాయమిదబెట్టి గరిటెచే కలియదిప్ప
మాడకుండ ముద్దగ నగునంతవరకును వండవలెను. అయాషధము ముద్దగ వక్ష్వమైనపిద
రేగుపండంటేసి మాత్రలజేసి చక్కగ నెండించి యుంచునుది. ఇది ఔరగుటిక య
బడును.

ఈగుటికను పూట కొకటివంతున తిన్నయెడ స్థిహము, ఉదరము, శ్విత్ర కృష్ణము
హలీమకము, అర్శోరోగము, పాండురోగము, అరోచకము, శోషము, శోభము, విష
చిక, గుల్మము, గరమనువిషము, అశ్మరియను మూత్రరోగము, శ్వాసకాసములు, కు
ములు, అను నీరోగముల నన్నింటిని హరించును.

ఇచ్చట లవణచతుష్కమునః—దీర్ఘం జీవితీయాధ్యాయమున “సౌవర్ణలం సై
వంచ బిడమాద్భిదమేవచ సాముద్రేణ సహౌతాని పశ్చాన్మర్దవణాని చ” (సూ. అ.
శ్లో. ౮౮) అని చెప్పబడిన పంచలవణములలో సాముద్ర మొక్కటిదక్క తక్కిననా
లవణములును గ్రహింపబడును. ఈవిషయము “ఏకద్విత్రిచతుః పశ్చులవణాని క్ర
ద్యవేత్” అని తంత్రాంతరమున జెప్పబడినది.

— శోఫాదులకు గుడార్ద్రక ప్రయోగము. —

మూ. ప్రయోజయేదార్ద్రకనాగరం వా తుల్యం గుడేనార్ధపలా
వృద్ధ్యా, మాత్రా పరం పశ్చువలని మాసం జీర్ణే పయోయా
రసాశ్చ భక్తమ్.

గుల్త్రోదరాశ్వుః శ్వయంధుప్రమేహాన్ శ్వాసప్రతిశ్వాఽలసకాఽవి
పాకాన్, సకామలాశోషమనోవికారాన్ కాసం కఫం చైవ జయే
త్ప్రయోగః.

48

(ఇతి గుఢార్ద్రకప్రయోగః.)

వ్యా. పచ్చియల్లమును బెల్లమును సమభాగముగ చేరి అర్ధపలపరిమితముగ చేర్చి
మెత్తగ దంచి మొదటిదినము సేవించునది. రెండవదినము మొదలు (అల్లము బెల్లము చేరి)
దినమున కర్ధపలమువంతున హెచ్చించుచు అయిదుపలము లగువరకును ప్రతిదినము
సేవించునది. పదిదినములకు ఐదుపలములగును. పదునొకండవదినము మొదలు ప్రతిదినము
యైదుపలములే సేవించునది. ఇత్తెరంగున నొకమాసము సేవించునది. దీనిని సేవించునపుడు
మందు జీర్ణమైనపిదప పాలను యూషములను మాంసరసములను చేర్చి యన్నము భుజింప
నగును.

దీనిప్రయోగమువలన గుల్మములు, ఉదరములు, అర్శస్సు, శోష, ప్రమేహములు,
శ్వాసము, పీనసము, అలసకము, అజీర్ణము, కామల, శోషము, మనోవికారములగు నవస్థా
రాదులు, కాసము, కఫము, ఇవియన్నియు నశించును. (ఇచ్చట “పంచపలాని”
అల్లము బెల్లమును చేరి యర్ధపలముగ నుండునట్లు దినాభివృద్ధివంతున ఐదుపలములయిన
యెడ అది పరిమాణమునకు పరమావధియని యర్థము. వేరువేరుగ నర్ధపలమును జేర్చు
నెడ మాత్రాధికమై రెండును చేరి పదిపలములు పరమావధియగును. మాత్రాధిక్యమునంజేసి
యన్ని బొత్తుగ చల్లారును. కావున రెండును చేరి యర్ధపలమనియు పరమావధి రెండును
చేరి యైదుపలమనియు చెప్పట సమంజసము).

— ఆర్ద్రకరసప్రయోగము. —

మూ. రసస్తైత్రే వార్ద్రకనాగరస్య పేయోఽథజ్జీర్ణేపయసాఽన్నమద్యాత్,

వ్యా. మరియు పచ్చియల్లమును రసముదీని యారసమును బెల్లమును అర్ధపలము
వంతున వైజెప్పినరీతిగ దినాభివృద్ధిచేయుచు అదేరీతిగ నొకమాసము సేవించి జీర్ణమైన
పిదప పాలతో నన్నము భుజించినను వైజెప్పినవ్యాధులన్నియు నివర్తించును.

— శిలాజతుప్రయోగము. —

మూ. జత్వశ్శజం (శిలాహ్వయం) చ త్రిఫలారసేన హన్యాత్రిదోషం
శ్వయంధుం ప్రసహ్య.

49

(ఇతి శిలాజతుప్రయోగః.)

వ్యా. శిలాజతువును త్రిఫలాకషాయముతో సేవించినచో త్రిదోషములచే కలిగినశోథము నివర్తించును.

— కంసహరీతకీయోగము. —

మూ. ద్విపశ్చములస్య పచేత్కమాయే కంసేభయానాం చ శతం
గుడస్య, లేహే సుసిద్ధేభ వినియ చూర్ణం వ్యోషం త్రిసౌగంధ్య
ముపాస్థితే చ. 50

ప్రస్థార్థమాత్రం మధునస్సుశీతే కిఞ్చిచ్చ చూర్ణాదపి యావ
శూకాత్, ఏకాభయాం ప్రాశ్య తతశ్చ లేహాత్ శుక్తిం నిహన్తి
శ్వయం ప్రవృద్ధమ్. 51

శ్వాసజ్వరాఽరోచకమేహగుల్మస్థిహత్రిదోషోదరపాణ్డురోగ్గా,
కార్యామవాతాపస్యగంధుపి త్వవైవర్ణ్యమూత్రానిలశుక్రదోషా.
(ఇతి కంసహరీతకీ.)

వ్యా. ద్విపంచములములు (బిల్వపేరు, దుండిగపుపేరు, గుమ్మడిపేరు, కలిగొట్టుపేరు, తక్కెలపేరు, (ఇవి మహాపంచములములు); ముయ్యాకుపొన్నపేరు, కోలపొన్నపేరు, వాకుడుపేరు, పెద్దములకపేరు, వల్లేరుపేరు, (ఇవి హ్రస్వపంచములములు) ఈ రెండుగణములును చేరి ద్విపంచములములు) ఆధకపరిమితమును గ్రహించి అందు నాలుగాధకములు స్థిల్లరాసి నాల్గవవంతు కంస-(అరువది నాల్గవలములు) పరిమితము మిగుల కషాయముకాచి పడగట్టి యాకషాయమున నూరు కరకకాయలను, ఒకటులము (నూరుపలములు) బెల్లమును చేర్చి వండునది. అయ్యది పాకమువచ్చునపుడు త్రికటుకములచూర్ణమును నాల్గవలములును, త్రిసుగంధ (లవంగపుపట్ట, లవంగపుపత్రి, ఏలకులు) చూర్ణమును రెండుపలములును కలిపి, లేహపాకముగ పక్వముచేసి చల్లారినపిదప అందు ఆర్ధప్రస్థము (ఎనిమిదిపలములు) తేనెచేర్చి, రెండుపలములు యవతౌరముచేర్చి పదిలముగ నుంచునది. (ఇది కంసహరీతకీయని చెప్పబడును).

వైజిష్ణిన యోషధములొనుండు నొకకరకకాయను తిని, వెంటనే యాలేహమును నొకకుత్తి(అర్ధపలము) మాత్రమును ప్రతిపూటకు సేవించునది. దీనివలన శోథము నివర్తించును. మరియు శ్వాసము, జ్వరము, ఆరోచకము, ప్రమేహములు, గుల్మములు, స్థిహవృద్ధి, త్రిదోషములచేగల్గిన యుదరములు, పాండురోగములు, కృశత్వము, అమవాతము, వాతరక్తము, (రక్తపిత్తము), అమ్మపిత్తము, విపర్ణత్వము, మూత్రరోగము, వాతరోగములు, శుక్రదోషము పీనినన్నింటిని హరించును.

ఇచ్చట నీకల్పనావిధానము నెరుంగునది:—“కమాయే కంనే” అని సిద్ధమైనకమా మపరిమాణము చెప్పబడినది, కావున సామాన్యపరిభాష ననుసరించి ద్విపంచమూలముల ౩ముదాయము (క్వాథ్యము)ను కంసపరిమాణము (అరువది నాల్గుపలములు) చేర్చి క్వాథ్యము ౪కు నాల్గింతలు (నాల్గుఅడకములు) జలమును చేర్చి చతుర్థభాగావశిష్టముగ క్వాథ్యమును ౩ద్రము చేయవలెను.

ఆక్వాథ్యమున నూరుపలములు బెల్లమును జేర్చి పాకమువచ్చునపుడు త్రికటుక చూర్ణమును త్రిసుగంధచూర్ణమును చేర్చవలయును. ఈచూర్ణములకు పరిమాణమును చెప్పియుండలేదు కావున ఇతరస్థలముల చెప్పియుండున్యాయము ననుసరించి పరిమాణము రిద్దయింపనగును. ఎట్టులన:—అగస్త్యహరితకీయోగమున “పిప్పలీచూర్ణం దద్యాత్ కుడవ మాత్రయా” అని నూరుపలముల గుడపాకముచే సిద్ధమగుయోగమున కటుచూర్ణమును నాల్గుపలములుగ జెప్పబడినది. చ్యవనప్రాశనయోగమున “పిప్పలీ ద్విపలా దేయా” అని ఏబదిపలములపాకముచే సిద్ధమగుయోగమున పిప్పలిచూర్ణమును పరిమాణము రెండుపలములుగ జెప్పబడినవి. కావున నూరుపలమున గుడపాకముచే సిద్ధమగు నీయోగమందును వైన్యాయము ననుసరించి త్రికటుకచూర్ణమును నాల్గుపలములు చేర్చవలయును. మరియు చ్యవనప్రాశనయోగమున పరిమళమునకై జేర్చునట్టి చాతుర్ణాతమునకు పలపరిమాణము జెప్పబడినది. తదనుసారముగ నిచ్చట సుగంధమునకై జేర్పబడు త్రిసుగంధము రెండుపలములపరిమితము జేర్పదగును. ఈన్యాయము ననుసరించి ఇతరస్థలములయందు కటుద్రవ్యములకు పరిమాణము జెప్పకుండునపుడు గుడాది పాకము నూరుపలములకు నాల్గుపలములును సుగంధద్రవ్యములు నూటికి రెండుపలములవంతునను జేర్చవలయును. మరియు యవత్కారమునకు పరిమాణమును జెప్పక “కించిత్” అని చెప్పబడినది. కించిత్పరిమాణము అనగా త్రికటుకచూర్ణములో సగమని అర్థముచేసి చేర్చునగును. కొందరు “కించిత్” అనునది కర్షప్రమాణమునకు పర్యాయమని చెప్పెదరు.

❖ శోధములకు పటోలాదిఘృతము.. ❖

మూ. పటోలమూలామరదారుదస్త్రీ త్రాయన్తిపిప్పల్యభయావిశాలాః,
యష్ట్యాహ్వాయంతి క్తకరోహిణీచ సచన్దనాస్యాన్ని చులాని దార్వి.
కర్షోన్తిలైన్తైః కర్షితః కమాయః ఘృతేన వేయః కుడవేన యుక్తః,
వీసర్పదాహజ్వరసన్ని పాతత్పష్టావిపాణి శ్వయంధుం చ హన్తి. 54

వ్యా. చేదుపొట్టవేరు, దేవదారుచెక్క, దంతివేళ్లు, కలుక్రానుకపట్ట, పిప్పళ్లు, కరకకాయలు, పెద్దపాపర, అతిసుధురము, కటుకరోహిణి, చందనము, నీరుప్రబ్బలి

ఈద్రవ్యములను ప్రత్యేకము కర్షప్రమాణమువంతున చేర్చి యొనిమిదింతలు నీళ్లుపోసి నాల్గవపాలు మిగుల కషాయముకాచి అందు కుడవమాత్రము (నాల్గవలములు) నేతిని కలిపి త్రాగినయెడ వినర్పము, తావము, జ్వరము, సన్నిపాతము, డస్పి, విషములు, శోఫము, వీనినన్నింటిని హరించును.

ఇచ్చట:—“కర్షాదితః పలం యావత్ దద్యాత్ షోడశకం జలమ్, తతశ్చ కుడవం యావత్ తోషనుష్టగుణం భవేత్.” అనుపరిభాషానుసారముగ మూడుపలముల పరిమితమైన పటోలమూలాదికర్షాధ్యస్త్రవమున అష్టగుణజలమును (ఇరువది నాల్గవలములు) చేర్చి నాల్గవపాలు (ఆరుపలములు) మిగుల కషాయము కావవలెను. అందు నాల్గవలములు నేతినిచేర్చి త్రాగవలెను. చేదుపొట్ల మున్నగునవి పండ్రెండును కర్షము వంతునచేరి సముదాయము మూడుపలములు కర్షాధ్యస్త్రవమును.

— చిత్రకాదిఘృతము. ౪౯ —

మూ. సచిత్రకం ధాన్యయవాన్యజాడీ సౌవర్చలం త్ర్యూషణవేతసామ్లం, బిల్వాత్ఫలం దాడిమయావశరౌకౌ సపిప్పలీమూలమథాపి చవ్యమ్. పిష్టాక్షమాత్రాణి జలాథకేన పక్త్వా ఘృతప్రస్థమథ ప్రయుంజ్యాత్! 55
ఆర్కాసి గుల్మం శ్వయంఘం చ కృచ్ఛం నిహన్తి వహ్నించ కరోతి దీప్తిమ్.

వ్యా. చిత్రమాలము, దనియాలు, ఓమము, జీలకర, సౌవర్చలవణము, త్రికటుకములు, అష్టవేతసము, మారేడుపండు, దానిమ్మకాయలు, యవతొరము, పిప్పలిమూలము (మోడి), చవ్యము వీనిని ప్రత్యేకము కర్షమాత్రముగ గ్రహించి నూరి కల్కము చేసి యొకఆడకజలమునచేర్చి నాల్గవవంతు మిగుల కషాయముకాచి అందు ప్రస్థపరిమిత ఘృతమునుచేర్చి ఘృతపాకవిధి ప్రకారము పక్వముచేసి ప్రతిదినము నేవించినచో నర్శ్యరోగంబులును, గుల్మంబును, కష్టసాధ్యమగు శోఫంబును హరించును. జాతరాగ్నిని దీపింప చేయును. (ఇచ్చట “బిల్వాత్ పలమ్” అని పఠించి బిల్వము పలప్రమాణమనియు తక్కినవి ప్రత్యేకము కర్షప్రమాణమనియు భాగభేదమును కొందరు చెప్పెదరు).

— చిత్రకఘృతము. ౫౦ —

మూ. పిబేద్భృతం వాఽష్టగుణామ్బుసిద్ధం సచిత్రకతొరముదారవీర్యం, కల్యాణకం వాఽపి సపశ్చుగవ్యంతి క్తం మహద్వాఽవ్యథతి క్తంవా.

వ్యా. ఘృతమున చిత్రమూలమును యవతౌరమును (ఘృతమునకు నాల్గవవంతు) చేర్చి, ఘృతమునకు ఎనిమిదివంతుల సీక్లప్తోసి ఘృతపాకవిధిగ కాచి సేవించునది. ఇది మిక్కిలి బలిష్ఠమైన వీర్యము కల్గినది. మరియు కల్యాణఘృతమునైనను, పంచగవ్య ఘృతమునైనను, తిక్తకఘృతమునైనను, మహాతిక్తకఘృతమునైనను సేవించినయెడ శోఫమును హరించును.

❧ చిత్రకఘృతయోగము. ౭ ❧

మూ. ఊరం ఘటే చిత్రకకల్కలిప్తే దధ్యాగతం సాధు విమథ్య తేన, తజ్జంఘృతంచిత్రకమూలగర్భం తక్రేణసిద్ధంశ్వయంభుషుమగ్ర్యమ్ అర్ఘ్యోఽతిసారాఽనిలగుల్మమేహంఽచ్చైతన్నిహస్త్యగ్నిబలప్రదంచ, (అర్ఘ్యాని సామానిలగుల్మమేహంఽస్తద్ధన్తిదీప్తంచకరోతివహ్నిం), తక్రేణచాద్యాత్సఘృతేనతేనభోజ్యానిసిద్ధామథవాయవాగూమ్. (ఇతి చిత్రకఘృతమ్.)

వ్యా. చిత్రమూలమువేరును నూరి కల్కముచేసి యాకల్కమును ఒకకుండలో ప్రక్కన పూసి (యెండించి) చక్కగ కాగినపాలను అకుండలో బోసి చేమిరిబెట్టి యుంచునది. అయ్యది చక్కగ పేరినపిదప కవ్వముతో చిటికి పెన్నదీసి కాచి యా నేతిని యామజ్జిగలో జేర్చి నేతికి నాల్గవవంతు చిత్రమూలకల్కమును కలిపి ఘృతపాక విధిగ పక్వముచేసిన నయ్యది చిత్రకఘృతము. ఇయ్యది శోఫమును హరించుటకు చాల శ్రేష్ఠమైనది.

మరియు అర్ఘ్యోరోగంబులును, అతిసారంబును, వాతరోగంబులును, గుల్మంబులును, ప్రమేహంబులును నివర్తించును. అగ్నికి బలమును కల్గించును మరియు దీనిని సేవించునప్పుడు వైశెష్ఠినరీతిగ సిద్ధముచేయబడిన మజ్జిగను జేర్చి భోజ్యముల నన్నిటిని వైశెష్ఠినరీతిగ పక్వముచేయబడిన పెరుగువలన నేర్పడిననేతిని జేర్చి సంస్కరించి ఘృజింపవలెను. లేక అట్టి మజ్జిగను నేతిని చేర్చి సిద్ధముచేయబడిన యవాగువును ఆహారముగ జేయవలెను.

❧ శోఫములయం దుపయోగ్యములగు యవాగువులు. ౮ ❧

మూ. జీవన్త్యజాజీశోటిపుష్కరాహ్వైః సకారవీచిత్రకచిల్వమద్యైః, సయావతూకైః బదరప్రమాణైః వృక్షాప్లుయక్తా ఘృతతైలభృష్టా.

అర్హోఽతిసారాఽనిలగుల్ల శోఘాద్రోగమద్వాగ్ని హితా య
వాగూః, యా పృథ్వికోలైః (పృథ్విమూలైః) విధిన్వై వ తేన
సిద్ధా భవేత్ సాచ సమా తయైవ. 61

వ్యా. మనుబాల, జీలకర, కచోరము, పుష్కరమూలము, నల్లజీలకర, (లేక
ఓమము), చిత్రమూలము, మారేడుకాయలూనిగుఱ్ఱు, యవతౌరము వీనిని ప్రత్యేకము
ఒక్కొక్కదానిని బద్రప్రమాణము (రెండుకాణములు-అర్ధకర్షము) పంతునజేర్చి చింత
పండు పులుపును కలిపి, నేతితోను తైలము (నువ్వులనూనె)తోను తిరుగబోతబెట్టి
పక్వముచేయబడిన యవాగువు నువయోగించినచో నర్హోరోగంబులును, అతిసారంబు
లును, వాతవ్యాధులును, గుల్మంబులును, శోఘములును, హృద్రోగంబును, మందాగ్నియు
హరించును. (పైజెప్పిన యవాగువును అర్హోరోగాదులయందు ఆహారముచేయుటకు
చాల హితకరమని భావము.)

మరియు పంచకోలములను జీవంత్యాదిద్రవ్యములకు బదులుగ జేర్చి పైజెప్పిన
రీతిగ సిద్ధముచేయబడిన యవాగువును పైజెప్పిన గుణముల గల్గియుండును.

— శోఘరోగికి కులుత్థయూషాదులు. —

మూ. కులుత్థయూషశ్చ సపిష్ఠలీకః మాద్యశ్చ సత్ప్రాయానానావశూకః,
రసస్తథా విష్కరబాష్ణలానాం సకూర్మగోధాశిఖిశల్లకానామ్. 62
సువర్చికా గృష్ణానకం పటోలం సవాయసీమూలకవేత్రనిమ్బం,
శాకార్థినాం శాకమితి ప్రశస్తం భోజ్యేపురాణశ్చ యవస్సశాలిః.

వ్యా. పిష్ఠలిచూర్ణముతోకూడిన ఉలవకట్టును, త్రికటుకములతోను యవతౌ
రముతోను కూడిన వెనలకట్టును పైజెప్పినవ్యాధులయందు హితకరములు. మరియు కోడి
మున్నగు విష్కరపక్షులయొక్కయు, జాంగలజంతువులయొక్కయు, తాబేలు, ఉడుము,
నెమలి, ముండ్లపంది అనుజంతువులయొక్కయు మాంసరసంబులును, శోఘరోగికి హితకర
ములు. మరియు ప్రాద్దుతిరుగుడుచెట్టుఆకు, ఉల్లిగడ్డలు, చేదుపొట్టాకు, కాచియాకు,
ముల్లంగి, వేదురు మోపు, వేము ఇవియన్నియు శాకములగోరువారికి శాకములకై యుప
యోగింపదగును. భుజించుటకు ప్రాతవియగు యవలయన్నంబును, రాజనములయన్నంబును
శోఘరోగికి హితకరములు.

— శోఘములకు అభ్యంజనాదిబాహ్యచికిత్సావిధానములు. —

మూ. అభ్యంతరం భేషజముక్తమేతత్ ; బహిర్హితం యచ్ఛృణోతి తద్య

థావత్, స్నేహా ప్రదేహా పరిషేచనాని స్వేదాంశ్చ వాత
ప్రబలస్య కుర్యాత్. 64

వ్యా. ఇంతదనుక పానాదిరూపముగ శరీరాంతర్భాగమున నుపయోగింపదగు నౌషధాదిరూపముగు చికిత్స జేప్పబడినది. ఇంక శరీరమున వైకినుపయోగింపదగు నభ్యంగ నాదివిధు లీక్రింద వివరింపబడును. (చికిత్స అంతఃపరిమార్జన మనియు బహిఃపరిమార్జన మనియు రెండువిధములు. అందు ఔషధములను ఆహారాదులను తత్తదనుగుణముగ నుపయోగించి శరీరము లోభాగము(కోష్ఠము)నందలి దోషములను శుభ్రపరచుట అంతః పరిమార్జనము. అభ్యంగన స్వేదనప్రలేపాదులచే శరీరమున బాహ్యమునందలి (చర్మగత ములగు) దోషముల శమింపజేయుట బహిఃపరిమార్జనము. అందు అంతఃపరిమార్జనరూప మైన చికిత్సావిధానము ఇంతవరకును చెప్పబడినది. ఇంక బహిఃపరిమార్జనరూపమైన అభ్యంజనాదివిధి చెప్పబడునని భావము.)

వాతము ప్రబలముగనుండు శోఫములకు అభ్యంగనాదులకు స్నేహమును ప్రదేహ ములను, పరిషేకములను, స్వేదవిధులను ముఖ్యముగ జేయనగును.

❖ వాతశోఫయందు అభ్యంగతైలము. ౭ ❖

మూ. శైలేయకుష్మాగురుదారుకౌస్తీత్య కృద్ధక్తైలామ్ముపలాశము సైః,
ప్రియజ్ఞుస్థాణేయకహేమమాంసీతాలీనపత్రస్థవపత్రథావైః. 65
శ్రీవేష్టకథ్యామకపిప్పలీభిః స్పృశ్కానతైశ్చైవ యథోపలాభం,
వాతాన్నితేభ్యంగముశ్చి త్రైలం సిద్ధంసుపిష్టైరపిచ ప్రదేహమ్.

వ్యా. రాతిపువ్వు, చెంగల్వకోష్ఠం, అగరు, దేవదారుచెక్క, రేణుకలు (తక్కిలాలు), లవంగపట్ట, పద్మకము, ఏలకులు, కురువేరు, మోదుగ, తుంగగడ్డలు, ప్రేంకణము, స్థాణేయకము (మాచిపత్రి, పచ్చాకు), ఏలకులు, జటామాంసీ, తాలీనపత్రి, నాగముస్తలు, లవంగపత్రి, దనియాలు, మద్దిపాలు, కామంచిగడ్డి, పిప్పళ్లు, స్పృశ్కాయనెడిగంధద్రవ్యము, నఖముచిప్పలు, ఈద్రవ్యములలో దొరికినంతవరకు చేర్చి నీళ్లు పోసి నూరి కల్కముచేసి నువ్వుల నూనెను విఘ్నకృతప్రకారము పక్వముచేసి వాతశోఫయందు అభ్యంగనము చేయదగును. (ఇచ్చట వైశేషి నద్రవ్యములను యథాసంభవముగ గ్రహించి కల్కముచేసి తైలమునకు నాల్గవంతుచేర్చి ద్రవమునకై తైలమునకు నాల్గిం తలునీళ్లుచేర్చి పక్వముచేయనగును. మరియు వైశేషి నద్రవ్యములను నీళ్లుపోసి నూరి పట్టు వేయుటకు నుపయోగింపనగును.)

❖ వాతికశోభయందు స్నానజలము. ❖

మూ. జలైశ్చ వాసార్కకర్జశిగు (జలైస్తథేరణ్ణవృషార్కశిగు)
కాశ్చర్యపత్రార్జకజైశ్చ సిద్ధైః, స్వినో మృదూన్యైరనిత త్తతో
యైః స్నాతశ్చ గన్ధైరనులేపనీయః. 67

వ్యా. అడ్డసరపాకు, జిల్లేడాకు, కానుగాకు, మునగాకు, పెద్దమ్మడియాకు, గగ్గెర;
ఈయాకుదినుసులను ముక్కముక్కగల్గొక్కి జలమునందువైచి యెండలో కాచి వాని
యావిరిచే శరీరమున చెమటబుట్టించి యానీళ్లచే స్నానముచేయనగును. పిమ్మట అగరు
మున్నగు గంధద్రవ్యములనూరి శరీరమున పూసికొనవలయును. (వైశేషికతైలము అభ్యంగ
గనముచేసికొని శరీరమున చెమటబుట్టించి వైశేషికనయాకులనుచేర్చి సిద్ధముచేయబడినజల
ముచే స్నానముచేయవలయునని భావము.)

❖ వైత్తికశోభలకు ప్రదేహాబాహ్యోపచారములు. ❖

మూ. సచేతసాః క్షీరవతాన్ద్రుమాణాంత్యచఃసమాంజిష్ఠలతామృణాలాః,
సచన్దనాః పద్మకవాలకాచపైత్రే ప్రదేహస్తుః సతైలపాకః. 68
ఆత్మస్య తేనామ్బురవిప్రతప్తం సచన్దనం సాభయపద్మకం చ,
స్నానే హితం క్షీరవతాం కషాయః క్షీరోదకం చన్దన లేపనం చ.

వ్యా. నీరుప్రబృలి, (అత్తి, మట్టి, జువ్వి, ఇప్ప, రావి, ఈయైదును క్షీరవృక్ష
ములు). ఈయైదిటియొక్కపట్టలు, మంజిష్టి, తామరకాడలు, చందనము, పద్మకము,
కురువేరు, వీనినన్నిటినిచేర్చి నూరి పిత్తమునజనించిన శోఫలకు పట్టువేయనగును.

మరియు వైశేషికద్రవ్యములనుచేర్చి విధ్యుక్తప్రకారము కషాయముచేసి తైల
మునకు నాల్గింతులను, ఆద్రవ్యములనే కల్కముచేసి తైలమునకు నాల్గవపాలునుచేర్చి
విధ్యుక్తప్రకారము తైలమును పక్వముచేయునది. ఆతైలము నభ్యంగనముచేసికొని చంద
నమును, పట్టివేరు, పద్మకము ఈమూటినిచేర్చి కాచబడినజలముచే నైనను, వైశేషిక
క్షీరివృక్షములకట్టును జేర్చి కాచబడిన కషాయముచేనైనను, పాలతోకూడిన యుదక
ముచేనైనను స్నానముచేయుట చాల హితకరము. పిమ్మట చందనమును పూసికొనుటయు
చాల మంచిది.

❖ కఫజశోభయందు ప్రలేపాదులు. ❖

మూ. కఫే తు కృష్ణాసికతాపురాణపిణ్యాకశిగుత్వగుమాప్రలేపః,
కులత్థశుంఠీజలమూత్రనేకః చణ్డాగురుభ్యామనులేపనశ్చ. 70

వ్యా. పిష్పట్ట, ఇసుక, ప్రాత తెలికపిండి, మునగపట్ట, అవినెవిత్తులు వీనిని చేర్చి నూరి పట్టువేయుటయు; ఊలలు, శుంఠి ఈరెంటినిచేర్చి కాచబడిన జలముచేనైనను; గోమూత్రముచేనైనను; స్నానముచేయుటయు; గన్నేరుచెక్కను, అగరుచెక్కను, గంధముతీసి పూసికొనుటయు; కఫముచేజనించిన శోఫమునందు చాల హితకరములు.

— శోఫలన్నిటియందును చేయదగినలేపములు. —

మూ. విభీతకానాం ఫలమధ్యలేపః సర్వేషు దాహోర్తిహరః ప్రదిప్టః,
యష్ట్యాహ్వాముస్తైః సకపిత్థపత్రైః సచంద్రైః తత్పిడ కానులేపః. 71

వ్యా. అన్నిశోఫలయందును తానికాయవిత్తులలోని పప్పును నూరి పట్టు వేయుట చాల మంచిది. ఈలేపము మంటను నొప్పిని పోగొట్టును. మరియు అతిమధురము, తుంగగడ్డలు, వెలగాకు, చందనము వీనినన్నిటిని నూరి శోఫచేగల్గిన పిటికలకు లేప నము చేయదగును.

— శోఫలన్నిటియందును చేయదగినయుద్వర్తనము. —

మూ. రాస్నావృషార్కత్రిఫలావిడజ్జం శిగ్రుత్వచోమూషికవర్ణి కా చ,
నిమ్బార్జకౌ వ్యాఘ్రనఖసుదూర్వాసువర్చలా తిక్తకరోహిణీచ.
సకాకమాచీ బృహతీ సకుష్ఠా పునర్నవా చిత్రకనాగరే చ,
ఉన్నర్దనం శోఫిషు మూత్రపిప్లం శస్తస్తథా మూలకతోయనేకః.

వ్యా. సన్నరాష్ట్రము, అడ్డసరము, జిల్లేడుపట్ట, త్రిఫలములబెరడు, వాయువిడంగములు, మునగపట్ట, ఎలుకచెవియాకు, వేపపట్ట, గగ్గెర, నఖమనెడి గంధద్రవ్యము, గరిక, ప్రొద్దుతిరుగుడుచెట్టుఆకు, కటుకరోహిణి, కాచియాకు, వాకుడాకు, చెంగల్వ కోఱు, గలిజేరు, చిత్రమూలము, శుంఠి వీనినన్నిటిని గోమూత్రమున నూరి శోఫసామాన్యముగ నలుగుపెట్టి తోమట చాల మంచిది. మరియు ముల్లంగియాకు చేర్చి కాచబడిన సిల్లచే స్నానముచేయుట హితకరము. (ఈయోగములు శోఫసామాన్యముగ నుపయోగింప దగియుండును.)

— ఏకాంగాదిశోఫభేదములవివరణము. —

మూ. శోఫాస్తు గాత్రావయవాశ్రితా యే తే స్థానదూష్యాకృతినామ
భేదాత్, అనేకసంఖ్యాః, కతిచిచ్చ తేషాం నిదర్శనార్థం గదతో
నిబోధ. (శృణు చోచ్యమానాః.)

వ్యా. శరీరమునందలి ఆయాఅవయవముల నాశ్రయించి జనించుశోఫలు కంఠము మున్నగుసానములను, రసాదిధాతువులను, ఆకారమును, కంఠశాలాకాది నామభేదములనుబట్టి పలుతెరంగులై యుండును. అందు కొన్నిటిని మాత్రము ఉదాహరణమునిమిత్తము ఈక్రింద సంగ్రహముగ చూపెద వినుము. (ఇచ్చట వైశేషిన్సానాదిభేదములచే గలుగుశోఫభేదములను, శల్యతంత్రమున విశేషముగ జెప్పియున్నది. అందు కొన్నిటినిమాత్రము ఇచ్చట సంగ్రహించి వానిలక్షణములను చికిత్సయు సంగ్రహముగ తెలుపబడునని భావము.)

— శిరశ్శోఫ (ఉపశీర్షక) లక్షణము. —

మూ. దోషాస్త్రయః సైవః కుపితా నిదానైః కుర్వంతి శోఫం శిరసః సుఘోరమ్,

వ్యా. వాతాదిదోషములు మూడును వానివానికి చెప్పియుండు కారణములచే ప్రకోపమునొంది శిరస్సునందు మిక్కిలి క్రూరమైన శోఫమును గల్గించును. దీనిని శిరశ్శోఫమని యందురు. తంత్రాంతరమున దీనినే ఉపశీర్షకము అని చెప్పిరి.

— కంఠశాలాకలక్షణము. —

మూ. అస్తగ్గలే ఘుఘ్ఘరికాన్వితం చ శాలాకముచ్ఛ్వాసనిరోధకారి. 75

వ్యా. కుత్తుకలోభాగమున గుఱ్ఱగుఱ్ఱముని ధ్వనితోకూడి శ్వాసమును వెడలనీయక నిరోధించునట్టి వాఘ్రకల్లను. దీనిని శాలాకమను శోఫవ్యాధియని చెప్పెదరు.

— బిడాలిక-వలయలక్షణములు. —

మూ. గలస్య సన్ధౌ చిబుకే గలే చ సదాహారాగః శ్వసనాసు చోగ్రః (శ్వసనోఽఘ్నోగ్రః), శోఫో భృశార్తిస్తు బిడాలికా స్యాద్దన్యా ద్గలే చేద్యలయీకృతా సా. 76

వ్యా. కుత్తుకమున నోటికిని సంధియందును, గడ్డమునకు క్రిందిభాగమునందైనను, కంఠమునందైనను, మంటతోకూడి యెఱ్ఱనిరంగుకలిగి ఉచ్ఛ్వాసనిశ్వాసములను అడ్డగించునట్టి క్రూరమైనశోఫము గలుగును. ఇయ్యది శ్వాసమును వెడలించునాడుల నాశ్రయించి త్రిదోషప్రకోపమున గల్గును. మిక్కిలి బాధను కల్గించును. దీనిని బిడాలికయని యందురు. ఇయ్యది కంఠమున వలయాకారముగ (ఉండవలె) నున్నచో రోగిని చంపును. (దీనికి వారలక్షణము సుశ్రుతమునం దిట్లు చెప్పబడినది:—“తం సర్వతైవాప్రతివార్య పీర్యం విసర్జనీయం వలయం వదన్తి.” (సు. ని. అ. ౧౬.) ఇయ్యది త్రిదోషప్రకోపముచే కల్గినను దీనియందు రక్తపిత్తములే యధికముగ నుండును.)

—౧౭ తాలువిద్రధి-ఉపజిహ్విక-అధిజిహ్వికాలక్షణములు. ౧౭—

మూ. స్యాత్తాలువిద్రధ్యపిదాహరాగపాకాన్వితస్తాలుని సాత్రిదోహత్,
జిహ్వోపరిష్టాదుపజిహ్వికా స్యాత్ కఫాదధస్తాదధిజిహ్వికా చ.

వ్యా. తాలువులయందు లోభాగమున మంటయు, ఎఱ్ఱనిరంగును, కల్లి కఫముతో కూడిన శోఫముకలిగి అయ్యది పక్వమై పుండగును. దీనిని త్రిదోషప్రకోపముచే జనించిన తాలువిద్రధియని యందురు. నాలుకకు పైభాగమున కఫప్రకోపముచే శోఫజనించును. ఇయ్యది యుపజిహ్విక యనబడును. అదేరీతిగ నాలుకకు క్రిందిభాగమున పుట్టినశోఫ అధిజిహ్విక మనబడును.

—౧౮ ఉపకుశ-దంతవిద్రధిలక్షణములు. ౧౮—

మూ. యో దస్తమాంసేషు తు రక్తపిత్తాత్ పాకో భవేత్ సోపకుశః
ప్రదిప్టః, స్యాద్దస్తవిద్రధ్యపి దస్తమాంసే శోఫః కఫాచ్ఛోణిత
సంచయోత్థః. 78

వ్యా. దంతమునకు చేరిన మాంసమందు రక్తపిత్తములవలన శోఫకల్లి పుండగును. అయ్యది ఉపకుశ మనబడును. అదంతమాంసములయందే కఫప్రకోపమున శోఫజనించును. ఇయ్యది రక్తము సంచితమై కల్గును. దీనిని దంతవిద్రధి యని చెప్పబడును.

—౧౯ గలగండ గండమాలాలక్షణములు. ౧౯—

మూ. గలస్య పార్శ్వే గలగణ్డ ఏకః స్యాద్గణ్డమాలా బహుభిస్తు గణ్డైః,
సాధ్యాః స్మృతాః; పీనసపార్శ్వశూలకాసజ్వరచ్ఛర్దియుతాస్త్య
సాధ్యాః. 79

వ్యా. కంఠముయొక్క పార్శ్వభాగము గ్రంథిరూపముగ నొకశోఫ జనించును. ఇయ్యది గలగండ మనబడును. అట్టిమాంసగ్రంథులు అనేకములుగ పుట్టిన గండమాల యనబడును. ఈవ్యాధులు చికిత్సకు సాధ్యములై యుండును. మరియు పీనస, పార్శ్వ శూల, కాసము, జ్వరము, వాంతి అను నీయుపద్రవములు కల్గియున్న యసాధ్యము లగును. గలగండలక్షణము తంత్రాంతరమున నిట్లు చెప్పబడినవి:—“నిబద్ధశ్వయథుర్యన్య ముష్కవల్లమృతే గలే, మహాన్వాయది హ్రస్వో గలగణ్డం వా తమాదిశేత్.” కంఠ మునకు క్రిందిభాగమున వాపుకల్లి అండకోశమువలె వ్రేలుచున్నయెడ అయ్యది గలగండ మనబడును. ఇది చిన్నదిగనైనను పెద్దదిగనైనను నుండును అని యర్థము. మరియు దీనిని

వాతాదిదోషములచే వేరువేరుగ తంత్రాంతరమున జెప్పబడినది గ్రంథవిస్తరభీతిచే నిచ్చట వివరింపబడదు. పై జెప్పబడిన సాధ్యాసాధ్యలక్షణముల విభాగము శిరశ్శీఘాదులన్నిటి యందును గమనించునది.

❧ పై జెప్పబడిన శోఫలకు సామాన్యచికిత్స. ౭౯ ❧

మూ. తేషాం శిరాకాయశిరోవిరేకో ధూమః పురాణస్య ఘృతస్య పానం, స్యాల్లజ్ఘనం వక్త్రభవేషు చాపి ప్రఘర్షణం స్యాత్కబల గ్రహశ్చ. 80

వ్యా. పై జెప్పబడిన శోఫలన్నిటియందును సిరావ్యధనము, విరేచనము, శిరోవిరేచనము, ధూమపానము, ప్రాతదియగు ఘృతమును పానముజేయుట, లంకణము, ఇవి యన్నియు చికిత్సార్థము చేయదగును. అందును నోటిలోజనించు ఉపటిహింక మున్నగు శోఫలయందు ఆయాదోషహరములగు చూర్ణాదులచే రుద్దుటయు, కబళగ్రహంబులను హితకరంబు లగును.

❧ గ్రంథిలక్షణము. ౮౦ ❧

మూ. అజ్ఞేకదేశేష్వనిలాదిభిః స్యాత్ స్వరూపధారీ స్ఫురణః శిరాభిః, గ్రన్థిర్మహామాసభవ స్త్వనర్తిః మేదోభవః స్నిగ్ధతమశ్చలశ్చ. 81

వ్యా. శరీరమునందలి అవయవములలో నెచ్చటనైన నొకచోట వాతాదిప్రకోపముచే నాయాదోషలక్షణములతో కూడి గ్రంథిరూపముగ జనించును. ఆయ్యది సిరలతో సంబంధించియుండిన నదరుచుండును, మాంసము నాశ్రయించి జనించినయెడ గొప్పదియై బాధలేకయుండును. మేదస్సుకు సంబంధించియుండిన మిక్కిలి స్నిగ్ధమై కదలుచుండును.

❧ గ్రంథిచికిత్స. ౮౧ ❧

మూ. సంశోధితే న్వేదితమశ్చ క్తామైః సాఙ్గుష్టదణ్డైః విలయేదపక్వం, విపాట్య చోద్ధృత్యభిషక్ సశోశంశస్త్రేణ, దగ్ధావ్రణవచ్చిత్సేత్. అదగ్ధః పక్షాత్పరిశేషితశ్చ ప్రయాలి భూయోఽపి శనైర్వివృద్ధిం, తస్మాదశేషః కుశలైః సమంతాత్ ఛేదోభవ వేదీవ్యశ్చ శరీరదేశాన్.

వ్యా. పై జెప్పిన గ్రంథులయందు రోగికి విధ్యుక్తప్రకారము విరేచనరూపమైన శోధన చికిత్స జేయించి పిచ్చుట స్వేదవిధిప్రకారము గ్రంథిస్థలమున చెనుటబుట్టించి

గ్రంథి పక్షము కాకుండునపుడు రాళ్ల చేతను, కట్టల చేతను, బొటనవేలిచేతను, వేణుదండముచేతను నలిసి కరగునట్లు చేయవలయును. పిమ్మట శస్త్రముచే ఛేదించి దానినుండి దోషమును వెడలించి నిష్ప్రతో విధ్యుక్తప్రకారము కాల్చవలయును. పిమ్మట వ్రణములు సార్పచేయుచికిత్సలను చేయదగును. దానిని ఛేదించునపుడు నిశ్శేషముగ ఛేదించవలయును. అటుగాక నిశ్శేషముగ ఛేదించకున్నను దాహకర్తచే కాల్చుకున్నను అయ్యది మెలమెల్లగ నానాట వృద్ధి నొందును. కావున నేర్పరులగువైద్యులు శరీరపరిస్థితిని దేశకాలాదులను చక్కగ పరిశీలించి గ్రంథిని నిశ్శేషముగ ఛేదించి కాల్చవలయును.

— ౨౭ గ్రంథ్యుపద్రవము, చికిత్స. ౨౭ —

మూ. శేషే కృతే పాకవశేన శీర్ష్యాత్ తతః ఊతోత్థః ప్రసరేద్విసర్పః, ఉపద్రవం తం ప్రవిచార్యతద్జ్ఞః తై ర్భేషజైః పూర్వతలై ర్యథోక్తైః. నివారయేదాదిత ఏవ యత్నాత్ విధానవిత్ స్వస్వవిధిం విధాయ, తతః క్రమేణాస్య యథావిధానం వ్రణం ప్రణజ్ఞస్వరయోచికిత్సేత్.

వ్యా. వైశేషిన ప్రకారము ఛేదనముచేత చికిత్స జేయునపుడు గ్రంథిలో దోషము శేషించియున్నచో నయ్యది పక్షమై అందుండి ద్రవము స్రవించుచుండును. దానంజేసి విసర్పము వ్యాపించును. అట్టియుపద్రవము గల్గినపుడు అవిషయమును దెలిసిన వైద్యుడు చక్కగ గమనించి ఉతజవిసర్పమునకు జెప్పిన ఆయాచికిత్సలచే జాగ్రత్తతో చికిత్సజేయవలయును. అట్టివిసర్పము వ్యాపింపకమునపే దానిని రానీయక తగుయత్నముతో చికిత్సజేయవలయును. మరియు ఛేదనానంతరము విధ్యుక్తప్రకారము వ్రణచికిత్సా విధానము ననుసరించి వ్రణమును త్వరగా (విసర్పమురాకమునపే) మాన్పవలయును.

— ౨౮ అసాధ్యగ్రంథిలక్షణములు. ౨౮ —

మూ. వివర్జయేత్కుక్ష్యుదరాశ్రితం చ తథా గలే మర్షణి సంశ్రితం చ, స్థూలః ఖరశ్చాపి భవేద్వివర్జ్యో యశ్చాపి బాలస్థిరాబలానామ్.

వ్యా. వైశేషిన గ్రంథులు కుక్షీ, ఉదరము, కంఠము, మర్తస్థానము, ఈస్థలము లయం దెచ్చట జనించినను అసాధ్యముకావున చికిత్సజేయక పడవలయును. మరియు మిక్కిలిస్థూలముగను, కఠినముగను, ఉండునదియు అసాధ్యముగను. మరియు బాలులకును, ముసలివారికిని బలహీనులకును జనించిన గ్రంథియు ససాధ్యముకాన విడువదగును.

— ౨౯ అర్బుదచికిత్సితాతిదేశము. ౨౯ —

మూ. గ్రంథ్యర్బుదానాం చ యతోఽవిశేషః ప్రవేశోహేత్వాకృతిదోష చ-చి-66

దూష్యైః, తతశ్చిక్తిన్యేద్భిషగర్బదాని విధానవిధ్యన్ధిచికిత్సితేన. 87

వ్యా. గ్రంథులకును, అర్బుదములకును, అవిజనించుస్థానము, కారణములు, ఆకృతి, దోషములు, దూష్యములనుబట్టి పరస్పరభేదము గనబడదు కావున అర్బుదములకన్నిటికి గ్రంథులకు చెప్పినచికిత్సావిధానము ననుసరించియే చికిత్స జేయనగును. (అర్బుదలక్షణమును సుశ్రుతాచార్యు లిట్లు చెప్పిరి. “గాత్రప్రదేశే క్వచిదేవ దోషాః సంమూర్ఛితాః మాంసమభిప్రదూష్య, పృత్రం శ్శిరం మస్తరుజం మహాస్తమనల్పమూలం చిరవృద్ధ్యపాకమ్, కుర్వన్తి మాంసోచ్ఛ్రాయమత్యగాఢం తదర్బుదమ్ శాస్త్రవిదో వదంతి.” (సు. ని. అ. ౧౧.) అను నీలక్షణమునుబట్టి చూడ అర్బుదమునకు గ్రంథికిని ఈషడ్భేదము గన్పట్టుచున్నను విశేషభేదము లేదని ఈతంత్రకారుని “అవిశేషః” అనుపదముచే సూచించెను.)

— ౮౮ అలజ-అక్షత-విదారికాలక్షణములు, సామాన్యచికిత్స. ౮౮ —

మూ. తామ్రా సహూలా పిటికా భవేద్యా సా చాలజీ నామ పరి
స్రుతాగ్రా, శోఫోఽక్షతశ్చర్మసఖాస్తరే స్యాత్ మాంసాస్త్ర
దూషీ భృశశీఘ్రపాకః. 88

జ్వరాన్నితా వజ్జణకక్షజా యా వర్తిః నిరర్తిః కఠినాయతా చ,
విదారికా సా కఫమారుతాభ్యాం తేషాం యథాదోషముప
క్రమస్స్యాత్. 89

వ్యా. తామ్రవర్ణంబును శూలతో కూడినదియు నగుపిటిక అలజి యనబడును. దానియగ్రమున ద్రవము ప్రవించుచుండును. మరియు చర్మమునకును గోళ్లకును మధ్య భాగములయందు మాంసరక్తములను చెరిచి శీఘ్రముగ పాకమునొందునన్నిభావము కల శోఫము జనించును. ఇయ్యది అక్షతమని చెప్పబడును.

మరియు జ్వరముతోగూడి గజ్జలయందైనను చంకలయందైన మిక్కిలి కఠినమై బాధలేని శోఫము వర్తినబోలె నిడుపుకల్గినది జనించును. ఇయ్యది విదారి (నేలగువ్వుడి గడ్డను) బోలె యుండుటవలన విదారిక. యనబడును. వాతకఫములచే నిది సంభవించును. ఇది మిక్కిలి కఠినమై నిడుపుగ నుండును. (మరియు “విదారికందవతోపృతా కఠినా చ విదారికా” అను తంత్రాంతరపచనముచేత నియ్యది నేలగువ్వుడిగడ్డబోలె గుండ్రనై కఠినముగ నుండునని తెలిసెడి.)

వైదేప్పుబడిన అలజి-అక్షత-విదారికలనుశోఫములకు వానివానికి కారణములైన దోషములనుబట్టి తత్తదనుగుణముగ చికిత్స జేయనగును.

—౧౭ ఆలడి మున్నగుమూటికిని విశేషచికిత్స. ౧౬—

మూ. విస్త్రావణం పిణ్డికయోపనాహః పక్షేషు చైవ ప్రణవచ్చిత్సా,

వ్యా. మరియు వైశేషినశోఫముల మూటియందును సువృషపిండి ఆముదపుగింజల పిండి బియ్యపుపిండి మున్నగువాని నుడికించి కాపుడముబెట్టి కట్టుగట్టి భక్షమైనపిడప ప్రణములకు శేయుచికిత్సల శేయనగును.

—౧౮ విస్ఫోటకాది పిటికాభేదములు, వానిలక్షణములు. ౧౭—

మూ. విస్ఫోటకాః సర్వశరీరగాస్తు స్ఫోటాః సదాహజ్వరకర్షయుక్తాః 90
యజ్ఞోపవీతప్రతిమూః ప్రభూతాః పితృనిలూభ్యాం జనితాస్తు
కక్షాః, యాశ్చాపరాస్యః పిడకాః ప్రకీర్ణాః స్థూలాణుమధ్యా
అపి పిత్తజాస్తాః. 91

తుద్రప్రమాణాః పిడకాశ్శరీరే సర్వాజ్జగాస్సజ్వరదాహతృప్తాః,
కణ్డాయుతాస్సాఽరుచిసప్రసేకాః రోమాన్తికాః పిత్తకఫా
త్పృదిష్టాః యాస్సర్వగాత్రేషు మసూరమాత్రాః మసూరికాః
పిత్తకఫాత్పృదిష్టాః. 92

వ్యా. మంటయు జ్వరంబును దప్పియు కల్గి సర్వశరీరంబునను వ్యాపించిన స్ఫోటములు (బొబ్బలు) కల్గినయెడ నయ్యవి విస్ఫోటము లనబడును. యజ్ఞోపవీతము శరీరముననుండుప్రదేశమున దట్టముగ వ్యాపించియుండు బొబ్బలు కక్షము లనబడును. ఇయ్యవి వాతపిత్తములచే కల్గును.

మరియు శరీరమునందెల్ల పలుచెరంగుల కొన్ని స్థూలములుగ కొన్ని సూక్ష్మరూపములుగ నుండుమధ్యప్రదేశము గలబొబ్బలు కొన్ని జనించును. ఇవి పిత్తముచే గల్గును.

మరియు జ్వరంబును, మంటయు, దప్పియు, దురదయు, ఆరుచియు కల్గి, శరీరమునందెల్ల రోమకూపముల నాశ్రయించి జనించు నన్ననిబొబ్బలు రోమాంతికము లనబడును. ఇయ్యవి పిత్తకఫములచే గల్గును. నీరు స్రవించుచుండును.

అట్టి లక్షణములుకల్గి శరీరమునందెల్ల బటాణీలవంటి యాకారములుకల్గి జనించు బొబ్బలు మసూరిక లనబడును. ఇవియు పిత్తకఫములచే గల్గును.

—౧౯ విస్ఫోటకాదిచికిత్స. ౧౮—

మూ. వీసర్పశాన్త్యై విహితా క్రియా యా తాం తేషు కుష్ఠే చ
హితాం విదద్యాత్. 93

వ్యా. వైశేషిక విసృష్ట-కక్ష-రోమాంతిక-మసూరికలకు విసర్పశమనమునకై జేప్పినచికిత్సయు, కుష్టమునకు జేప్పినచికిత్సయు క్రమముగ జేయందగును.

— బ్రథమ భేదములు, వానిలక్షణములు. —

మూ.. బ్రథో వృద్ధేఽనిలౌద్యైర్వృషణే(స్వల్పైశ్చైరస్త్రం నిరేతి ప్రవిశేన్దు హుశ్చ, మూత్రేణ పూర్ణం మృదుమేదసా చేత్ స్నిగ్ధం చ విద్యాత్కరినం చ శోభమ్ 94

వ్యా. వాతపిత్తకఫములు వానివానికారణములచే ప్రకోపమునొంది కోశమునందుండు అంత్రము (నరము)నుచేరి వాపును కల్గించును. దానిచేత స్థూలమైన యాశోఫము గ్రంథిరూపమై గెజ్జలయందుచేరి యచ్చటనుండి వృషణములకు వ్యాపించును. ఇతైరంగును పలుమారు వృషణములయందు చేరుచుండును. అట్టిగ్రంథిరూపమయిన అంత్రము బ్రథమ నునబడును. ఇయ్యది వాతాదులకు వేరువేరుగ జేప్పినలక్షణములు కల్గియుండును. (అందు వాతలక్షణములు కల్గినది వాతికమనియు, పిత్తలక్షణములుకల్గినది పైత్తికమనియు, కఫలక్షణములు కల్గినది తైష్ఠికమనియు, బ్రథమ దోషభేదములచే మూడు తెరంగులగును.) మరియు ఆబ్రథమ (శోఫ) మూత్రము నిరోధించుటచే కల్గినయెడ పూర్ణమై మెత్తగనుండును. మేదస్సుచే జనించినయెడ ప్రస్నిగ్ధమై (నునుపుగలిగి) కఠినముగ నుండును. (ఇతైరంగున బ్రథమ వాత-పిత్త-కఫ-మూత్ర-మేదస్సులచే వేరువేరుగ వానివానిలక్షణముతో కూడి జనించుటంజేసి యైదువిధములుగను, సుశ్రుతాచార్యులు రక్తజబ్రథమను ఆరవదానినిగ జేప్పెను. ఇచ్చట రక్తజబ్రథమము వైత్తికముననే నంతర్భావముగ నీతంత్రకారుడు చేర్చెను.)

మరియు బ్రథమలక్షణము తంత్రాంతరమున నిట్లు చెప్పబడినది:—“అత్యభిష్యన్తి గుర్వస్య సేవానాన్నిచయం గతః, కరోతి గ్రన్థివచ్ఛోభం దోషా పంక్షణసన్నిభః, జ్వరశూలాఙ్గసాదాత్యం తం బ్రథమితి నిర్దిశేత్” స్రోతస్సులయందు ద్రవమును పుట్టించు పదార్థములను, అజీర్ణకరములగు పదార్థములను విశేషముగ తినుటచేత దోషములు ప్రకోపమునొంది గెజ్జలసంఘలయందు, గ్రంథిబోలె వాపునుకల్గించును. ఇయ్యది బ్రథమని చెప్పబడును. దీనియందు జ్వరము, నొప్పి, శరీరము కృశించుట ఈలక్షణములు కల్గును. యని యర్థము.

— బ్రథమ చికిత్స. —

మూ. విరేచనాభ్యజ్ఞనిరూహాలేపాః పక్షేషు చైవ ప్రణవచ్ఛిత్వా,

స్వాధ్యాయత్రయేకః (స్వాధ్యాయత్రయేదశః) కథజం విపాట్య విశోధ్య
సీవ్యేత్ ప్రణవచ్చ పక్షమ్. 95

వ్యా. తైబ్రధ్నుము పక్షము కాకుండునపుడు విరేచనము, అభ్యంజనము, నిరూహా
వస్త్రీ, పట్టుబేయుట, అను నీచికిత్సలను వరుసగ చేయనగును. అయ్యది పక్షమైనపుడు
ప్రణమలకు చేయువిధముగ చికిత్స చేయవలయును. మరియుమూత్రనిరోధము జనించిన
బ్రధ్నుమును, కథముచే జనించిన బ్రధ్నుమును, శల్యతంత్రోక్తవిధి ప్రకారము శస్త్రముచే
భేదించి యందుండుదోషమును నిశ్చేషముగ వెడలించి శుభ్రపరచి యథాప్రకారముగ
నుండునట్లు కుట్టి పిదప ప్రణమల మాన్పుచికిత్సలను జేయనగును.

— భగందరలక్షణము. ౧౭ —

మూ. క్రిమ్యస్థిసూక్ష్మక్రిమేస్తృణాదిక్షణనవ్యవాయప్రవాహణాన్య
త్రుటకాశ్వపృష్టైః, గుదస్య పార్శ్వే పిడకా భృశార్తిః పక్ష
ప్రభిన్నా తు భగందరః స్వాత్. 96

వ్యా. గుదస్థానమున కీటాదులు కొరకుటచేసెనను అస్థులు ఎముకముక్కలు
మున్నగువాని రాపిడిచేసెనను గాయమగుట, అధికముగ సంభోగముచేయుట, ముక్కుట,
మిక్కిలి యున్నతములగు నాసనములపై గూర్చుండుట, గుట్టములవీపుపై నెక్కి సవారి
చేయుట, ఈకారణములచేత గుదమునకు ప్రక్కన మిక్కిలి బాధతోగూడిన పిటిక
జనించి మిగుల కష్టముచే పక్షమై పగులును. ఇయ్యది భగందర మనబడును.

ఇచ్చట “భగందరయతితి భగందరః” అనువ్యుత్పత్తిచేత భగమును వస్త్రీని గుద
స్థానమును పగులదీసి వాతమూత్రపురిషముల ప్రణమునుండి వెడలించు క్రూరవ్యాధి
భగందరమని యన్వర్థముగ జెప్పబడినది. ఈవిషయమును వాగ్భటాచార్యు లిట్లు
చెప్పెను:—“భగందరః స సర్వశ్చ దారయత్యక్రియావతః, భగవస్తీ గుదాంతేషు దీర్ఘ
మాణేషు భూరిభిః, వాతమూత్రశక్చచ్ఛక్రం బైః సూక్ష్మైః పమలిక్రమాత్” (అష్టాంగ-
ఉత్తర-అ. ౨౮. శ్లో. ౪.) మరియు “దోషైః పృథగ్భూతైస్సర్వైః ఆగస్త్యసోస్థిష్ఠమ
స్తృతః” అని ఏకదోషజ-ద్విదోషజ-సన్నిపాత-ఆగంతుభేదములచే నెనిమిదివిధములుగ
జెప్పిరి. అందును అది పక్షము కాకుండునెడ పిటిక యనియు, పక్షమైనయెడ భగందర
మనియు రెండు తెరంగులగునని “అపక్షం పిటికామాహుః పాకప్రాప్తం భగందరమ్” అను
వాక్యముచే జెప్పిరి. మరియు వీనిభేదము లన్నిటికిని వేరువేరు లక్షణములను అచ్చటనే
జూచునది. విస్తరభీతిచే నిట వివరింపబడవయ్యె.

— ౧౭ భగందరసామాన్యచికిత్స. ౧౭ —

మూ. విరేచనం చైషణపాటనం చ విశుద్ధమార్గస్య చ తైలదాహః,
స్వాత్ ఊరసూత్రేణ సుపాచితేనచ్ఛిన్న స్వచాస్యవ్రణవచ్ఛిత్వా.

వ్యా. వైశేష్యబడిన భగందరమునందు తొలుత విరేచనము శోధనముచేసి శలాకుచే వ్రణముయొక్క వ్యాప్తిని శల్యతంత్రోక్తప్రకారము గమనించి పిమ్మట శస్త్రముచే పగులందీసి వ్రణముయొక్క మార్గమున పూయాదుల వెడలించి శుభ్రపరిచి తైలముచే కాల్చి, పిమ్మట శల్యతంత్రోక్తప్రకారము చక్కగ పక్వముచేయబడిన ఊరసూత్రముచేత (కారపువత్తిని ప్రయోగించుటచేత) వ్రణమునకు చెప్పిన చికిత్సాప్రకారము చికిత్సజేయ నగును. (ఇచ్చట వ్రణచికిత్సావిధానము శల్యతంత్రమున ప్రధానమైనది కావున, కాయచికిత్సా ప్రధానమైన యీతంత్రమున విస్తరముగ జెప్పబడదయ్యె).

— ౧౮ శ్రీ పదలక్షణము, చికిత్స. ౧౮ —

మూ. జఙ్గాసు పిణ్డీప్రపదోపరిష్టాత్ స్వాత్ శ్రీపదం మాంసకఫాస్రదో
మాత్, సిరాకఫఘ్నుశ్చ విధిస్సమగ్రః తత్రేష్యతే. సర్వపలేపనం చ.

వ్యా. మాంసంబును కఫంబును రక్తంబును దుష్టములై పిక్కులయందలి మాంస పిండమును చెరిచి మీగాలి వైభాగమున శోఫమును కల్గించును. ఇయ్యది శ్రీపదమని చెప్పబడును. ఈశోఫమునందు సిరావ్యధనముచే రక్తమోక్షణంబును, కఫహరచికిత్సలన్నియు, అవాలను నూరి పట్టువేయుటయు ప్రశస్తము.

శ్రీపదస్వరూపము తంత్రాంతరమున నిట్లున్నది:—“యస్సర్వజో వజ్జుణజో భృశార్తిః శోఘో నృణాం పాదగతః క్రమేణ, తస్మిన్ శ్రీపదం స్వాత్” త్రిదోషప్రశోపముచే గజ్జలయందు శోఫకల్గి మిక్కిలి బాధతోగూడి క్రమక్రమముగ పాదములకు దిగబారును. ఇయ్యది శ్రీపదమని చెప్పబడును.

— ౧౯ జాలగర్ధభలక్షణము. ౧౯ —

మూ. మద్దాస్తు పిత్తప్రబలాః ప్రదుష్టాః దోషాస్సత్తీవ్రం తనురక్తపాకం,
కుర్వన్తి శోథం జ్వరతర్షయుక్తం విసర్పణం జాలగర్ధభాఖ్యమ్. 99

వ్యా. ప్రబలమైన పిత్తము కలదోషములు మందముగ దుష్టములై శోచెముగ రక్తము పాకముజేంది తీవ్రమైన శోఫమును కల్గించును. ఈశోఫము ఒకచోటినుండి

పేరొందుచోటికి వ్యాపించుస్వభావముకల్గి, జ్వరంబును దప్పియు కల్గించును. దీనిని జాల గర్దభమని చెప్పెదరు.

—౧౧ జాలగర్దభచికిత్స. ౧౧—

మూ. విలజ్ఘనం రక్తవిమోక్షణం చ విరూక్షణం కాయవిశోధనం చ,
థాత్రీప్రయోగాన్ శిశిరాన్ ప్రదేహాన్ కుర్యాత్సదా జాలక
గర్దభస్య. 100

—౧౨ అను క్తశోధిపరీక్షాది క్రమవిధి. ౧౨—

మూ. ఏవంవిధాంశ్చాప్యపరాన్ పరీక్ష్య శోథప్రకారాననిలాదిలిక్ష్ణేః,
శాన్తిం నయేద్దోషహరైర్యథాన్వం ఆలేపనచ్ఛేదనభేదదాహ్నేః.

వ్యా. పైజెప్పబడిన శోధములుగాక వీనికి సమానములైన యితరశోధముల నన్నిటిని వాతాదులకు పేరుపేరుగ చెప్పబడిన లక్షణములచే చక్కగ పరీక్షించి వాతాది దోషసంబంధమును నిర్ణయించి, ఆయాదోషములగు నాలేపనములచేతను శ్చేదనభేదనాది శస్త్రకర్మలచేతను, అగ్నికర్మముచేతను తత్తదుచితముగ చికిత్సజేసి శాంతి నొందించనగును.

—౧౩ అభిఘాతజ-విషజశోధసంగ్రహము. ౧౩—

మూ. ప్రాయోఽభిఘాతాదనిలస్సరక్తః శోథం సరాగం ప్రకరోతి తత్ర,
వీసర్పనుత్ మారుతరక్తనుచ్ఛ, కార్యం విషఘ్నం విషజేచ కర్త.

వ్యా. అభిఘాతమువలన వాతము దుష్టమై రక్తమునజేరి శోధమును కల్గించును. ఆశోధము ప్రాయశముగ నెరుపురంగుకల్గి యుండును. అట్టి యభిఘాతజశోధమునందు వీసర్పహరచికిత్సయు వాతహరచికిత్సయు చేయందగును. విషసంబంధముచే గల్గినశోధమున విషహరచికిత్స చేయనగును.

—౧౪ అధ్యాయవిషయసంగ్రహము. ౧౪—

తత్ర శ్లోకః—

మూ. త్రివిధస్య దోషభేదాత్ సర్వాఽర్థావయవగాత్రభేదాచ్ఛ,
శ్వయథోః ద్వి(వి) విధస్య తథా లిక్ష్ణాని చికిత్సితం చోక్తమ్. 102

వ్యా. వానిదోష భేదములచేతను సర్వాంగ-అర్థాంగ-అవయవభేదములచేతను

మూడేసివిధములైన శోభములయొక్క నానావిధములైన లక్షణంబులును చికిత్సలును ఈశ్వర్యఘచికిత్సితమను నధ్యాయమున వివరింపబడినవి.

ఇత్యగ్ని వేశకృతే తన్త్రే చరకప్రతిసంస్కృతే, చికిత్సాస్థానే
శ్వయంఘచికిత్సితం నామ ద్వాదశోఽధ్యాయః.

ఇతైరంగున నగ్ని వేశకృతంబును చరకప్రతిసంస్కృతంబును నగు చరకసంహిత యను నాయు ర్వేదతంత్రమునందలి చికిత్సాస్థానమున శ్వయంఘచికిత్సిత మనునది ద్వాదశాధ్యాయము నమాప్తము.

త్రయోదశాధ్యాయము.

అవతరణికః—ఉదరరోగము శోభభేదములలో చేరినది. కావున శోభచికిత్సితమును జెప్పినేదివ నుదరచికిత్సితము చెప్పబడును:—

మూ. అథాత ఉదరచికిత్సితం వ్యాఖ్యాస్యమః.

1

ఇతి హ స్తాహ భగవానా త్రేయః.

2

వ్యా. శోభచికిత్సితమును జెప్పినేదివ నుదరచికిత్సితము భగవానుడగు నాత్రేయు లుపదేశించినదానికన్న సూక్ష్మానిరేకము గాకుండునట్లు వివరింపబడును.

—ఉదరరోగమునుజ్ఞేషించి యగ్ని వేశుల ప్రశ్నము.

మూ సిద్ధవిద్యాధరాక్షిర్దే కైలాసే నన్దనోపమే,

తప్యమానం తపస్తీవ్రం సాక్షాద్ధర్మమివ స్థితమ్.

3

ఆయుర్వేదవిదాం శ్రేష్ఠం భిషగ్విద్యాప్రవర్తకం,

పునర్వసుం జితాత్మాసం అగ్ని వేశోఽబ్రవీద్యతః.

4

“భగవః ఉదరైర్దుఃఖైః దృశ్యంతే హ్యర్దితా నరాః,

శుష్కవక్త్రాః కృశైర్గా త్రైరాఘ్నాతోదరకుక్షయః

5

ప్రణష్టాఽగ్ని బలాహారాః సర్వచేష్టాస్వసీశ్వరాః,

దీనాః ప్రతిక్రియాఽభావాత్ జహతోఽసూననాథవత్.

6

తేషామూయతనం సంఖ్యాం ప్రాగ్రూపాకృతిభేషజం,

యథావచ్ఛ్రితుమిచ్ఛామి గురుణా సమ్యగీరితమ్.

7

సర్వభూతహితాయద్విః శిష్యేజ్యైవం ప్రచోధితః,
సర్వభూతహితం వాక్యం వ్యాహర్తుముపపక్రమే.

8

వ్యా. సిద్ధవిద్యాధరగణవ్యాప్తమై నందనవనమునకు సమానమైన కైలాసమున
తీవ్రమైనతపస్సు చేయుచున్నవాడును, ఆకారముతో కూడిన ధర్మముబోలె నున్న
వాడును, వైద్యవిద్య నెరిగినవారిలో నగ్రగణ్యుడును, అట్టి యాయుర్వేదీయవైద్య
విద్యను లోకమున ప్రవర్తింపజేసినవాడును, ఇంద్రియముల నిగ్రహించి స్వాయత్తముగ
నుంచుకొనినవాడును నగు పునర్వసువను నామాంతరముకల యాశ్రేయులను అగ్నివేశు
లిట్లు అడిగెను:—

“భగవత్సర్వరూపుడగు నోగురువర్యా! లోకమున మిక్కిలి కష్టమును కల్గించు
నుదరరోగములచే బీడింపబడిన మానవులు కృశించిన అవయవములును వాడబారి
శుష్కించిన ముఖంబును, మిక్కిలి యుబ్బిన ఉదరంబును కుక్షీయు కల్గినవారును, జాత
రాగ్నియు శరీరబలంబును ఆహారంబును నశించినవారును, నకలవ్యాపారములయందును
చేయ సామర్థ్యముదక్కినవారును, దీనులునై కన్నట్టుచున్నారు. మరియు నీవ్యాధి
పీడితులు కొందరు సమయమున దగినచికిత్స బడయమింజేసి యనదలై తుదకు ప్రాణ
ముల గూడ గోల్పోవుచున్నారు.

అట్టి క్రూరములై ప్రాణాంతకరములగు నుదరరోగములకు సంబంధించిన కారణం
బులును వానిసంఖ్యాభేదంబును, పూర్వరూపంబును, వానిలక్షణంబులును, చికిత్సయు
వీనినన్నిటిని గురువర్యులగు మీరు చక్కగ జెప్పినచో వినగోరెదను.” ఇతైరంగున శిష్యు
నిచే నడుగబడినవాడై ఋషివర్యుడగు నాశ్రేయులు ప్రాణికోటికెల్ల హితమును కోరి
యితైరంగున జెప్పందొడంగెను. (ఇచ్చట శిష్యప్రశ్నమూలముగ నుదరవ్యాధికి ప్రధాన
ముగనుండు కార్య్యాదిన్వరూపలక్షణములు కొన్ని సూచింపబడెను).

—ॐ ఉదరసంప్రాప్తి. ౧ॐ—

మూ. అగ్నిదోషాన్తనుష్యాణాం రోగసఙ్ఖాః పృథగ్విధాః,
మలవృద్ధ్యా ప్రవర్తంతే విశేషేణోదరాణి తు.

9

మద్దేఽగ్నౌ మలినైర్భుక్తైః అపాకాద్దోషసఙ్ఖయః,
ప్రాణాఽగ్న్యపానాన్ సందూష్యమార్గాన్ బద్ధ్వాఽధరోత్తరాన్.
త్వేజ్ఞాంసాన్తరమాగమ్య కుక్షీమాత్తాపయన్ భృశం,
జనయన్న్యూదరం, తస్య హేతుం శృణు సలక్షణమ్.

11

వ్యా. లోకమున మనుజులకు జాతరాన్ని మందగించుటవలన పలు తెరంగులైన రోగములు సంభవించును. మరియు వాతాదిదోషంబులును, పురీషాదిమలంబులును, అన్ని మాంద్యమువలన మిక్కిలి వృద్ధి నొందియు ననేకరోగముల గల్గించును. అందును ఉదర రోగములును ముఖ్యముగ గల్గించును.

జాతరాన్ని మందగించినప్పుడు మలినములైన యాహారములచేత (దోషముల గల్గించి విరుద్ధాద్యాహరముల చేతను, ఆహారము చక్కగ జీర్ణము కాకుండుటచేతను, దోషంబులును మలంబులును మిక్కిలి వృద్ధి నొంది ప్రాణవాతమును, జాతరాన్నిని, అపానవాతమును, బొత్తుగ చెరిచి ఊర్ధ్వాగ్రోమార్గముల రెంటిని అడ్డగించి శరీరమునందలి చర్మమునకును మాంసమునకు నడుమ వ్యాపించి కుక్షిని మిక్కిలి యుబ్బించి ఉదరవ్యాధిని కల్గించును. అట్టి యుదరవ్యాధియుక్త కారణములను, లక్షణములును చెప్పెద వినుము. వాగ్భటాచార్యులు “ఊర్ధ్వాగ్రోధాతవో రుద్వా వాహినీరంబువాహినీ, ప్రాణా గ్న్యూపానాఁ సందూప్య కుర్ముస్తస్వజ్ఞాంసనస్థిగాః ఆద్ధాప్య కుక్షీముదరం” అని యుదర సంప్రాప్తిని చెప్పిరి. వాతాదిదోషములు వానివాని కారణములచే ప్రకోపమునొంది శరీరమునందలి జలమలములను ప్రవహింపజేయు ప్రోతస్సలను క్రిందిభాగమునను పైభాగమునను నడ్డగించి ప్రాణవాతమును, తనంతట మందగించియుండు జతరాన్నిని, అపానవాతమును ఈమూటిని పూర్తిగ చెరిచి చర్మ మాంసముల సంధిలోచేరి కుక్షిని యుబ్బికించునని యర్థము. ఈవాక్యమువలన శరీరమునందలి ద్రవమును వహించునట్టి నాడులమార్గములను కూడ దోషములు నడ్డగించునని తెలిసెడి.

—ॐ ఉదరములగల్గించు కారణములు. ॐ—

మూ. అత్యుష్ణలవణక్షౌరవిదాహ్యాప్లగరాశనాత్,

మిథ్యాసంసర్జనాద్రూక్షవిరుద్ధాశుచిభోజనాత్. 12

స్నేహరోగ్రహణీదోషకర్షణాత్కర్త విభ్రమాత్,

క్లిష్టానామప్రతీకారాత్ రౌక్ష్యద్వేగవిధారణాత్. 13

ప్రోతసాం దూషణాదామాత్సంక్షోభాదతిపూరణాత్,

అర్శోవాలశకృద్రోధాదంత్రస్ఫుటనభేదనాత్. 14

అతిసంచితదోషాణాం పాపం కర్త చ కుర్వతాం,

ఉదరాణ్యుపజాయంతే మందాగ్నీనాం విశేషతః. 15

వ్యా. మిక్కిలి యుష్ణవీర్యంబులును, లవణరసంబులును, విదాహకరంబులును, అప్లరసభూయిష్ఠంబులును నగుసాహరపదార్థముల సేవించుట; గరము అనునట్టివిషము

సంబంధముకల్గుట; వమనవిరేచనాదులచే శోధనముజేసినపిదప సంసర్జనవిధి (పథ్యక్రమమును) విధ్యక్తప్రకారముగాక వ్యతిరేకముగ జేయుట; రూక్షంబును, పరస్పరవిరుద్ధంబును, అపరిశుద్ధంబునైన యన్నాదుల భుజించుట; స్త్రీహము, అర్కస్సు, గ్రహణీదోషము, అను నీవ్యాధులు కల్గినపుడు తగినచికిత్సలేమింజేసి శరీరము కృశించుట; వమనవిరేచనాది కర్తలను విధ్యక్తముగకాక వ్యత్యక్తముగ జేసికొనుట; మిక్కిలి కష్టములకల్గించు శ్రూర వ్యాధులకు తగినచికిత్సజేసికొనక యుపేక్షించుట; శరీరమున రౌక్ష్యగుణము నధికముగ సంబంధించియుండుట; మలమూత్రాదివేగముల నిరోధించుట; శరీరమునందలి స్రోతస్సులు చెడుట; ఆమదోషంబును బంధించియుండుట; శరీరమునకు మిక్కిలి సంచలనము కల్గుట, మిలిమిరి పొట్టకు మిక్కుటముగ నాహారము నిండించుట; అర్కస్సులచేతను, వెండ్రుకలు మొదలగువానిచేతను, పురీషము నడ్డగించబడుట, శరీరమునందలి ప్రేవులు పగులుట, ఈకారణములచేత మిక్కిలి దోషసంచయముగలవారికిని; శ్రూరమైన పాపకర్తములచేయువారికిని ఉదరరోగములు సంభవించును. మరియు అగ్నిమందగించినవారికి విశేషముగ నీవ్యాధి కల్గును. (ఇచ్చట, “పాపం కర్తచ కర్మతామ్” అని చెప్పటచేత జన్మాంతరకృతపాపకర్తము ఈవ్యాధికి కారణమగుటంజేసి ఇయ్యది మిక్కిలి శ్రూరమై దుస్సాధ్యముగ నుండునని తెలిసెడి.

❧ ఉదరరోగపూర్వరూపములు. ❧

- మూ. తున్నా శః స్వాద్వతిస్నిగ్ధగుర్వన్నం పశ్యతే చిరాత్,
 భుక్తం విదహ్యతే సర్వం జీర్ణాజీర్ణం న వేత్తి చ. 16
- సహతే నాతిసౌహిత్యమిషచోఽశ్శపాదయోః,
 శశ్వద్బలక్షయోల్లేపి వ్యాయామే శ్వాసమృచ్ఛతి. 17
- వృద్ధిః పురీషనిచయో రూక్షోదావర్తహేతుకా,
 వస్తినన్ధౌ రుగాత్మానం వర్ధతే పాట్యతేపి చ. 18
- ఆతన్యతే చ జతరమపి లఘ్వల్పభోజనాత్,
 రాజీజన్త వలీనాశ ఇతి లిజ్గం భవిష్యతామ్. 19

వ్యా. ఉదరరోగముకల్గుటకు మునుమున్ను అగ్ని మందగించియుండుటచేత ఆకలి పుట్టదు. మధురంబును, మిక్కిలి స్నిగ్ధంబును, గురుత్వము కల్గినదియునగు నన్నము చిరకాలమునకు జీర్ణమగును. భుజింపబడిన యాహారమంతయు విదగ్ధమగును. (విదగ్ధాజీర్ణమగుననుట.) మరియు నాయాహారము జీర్ణమైనదియు కానిదియు తెలియకుండును.

తాను మామూలుగ భుజించుపరిమాణముకన్న కొంచెమధికమయినను ఓర్వజాలకుండును. మీగాళ్లయందు కొంచెముగ వాపుగల్గును. శరీరబలము నానాట తీగించును. స్వల్పముగ పనిచేసినను రోజుపుట్టును. మలము నానాట వృద్ధి నొంది బయటవెడలక నిలచి యుండును. ఉదావర్తముకల్గి శరీరము రూక్షమగును. పత్తిని నితరావయవములకును సంధియందు నొప్పిపుట్టును. కడుపు నానాట యుబ్బరించును. పొట్ట పగులదీయునట్లుండును. విశాలమగును. మిక్కిలి లఘువుగను కొంచెముగను భుజించినను కడుపు విశాలమగును. పొట్టపై నరములు స్ఫుటముగ కానవచ్చుచు రేఖలవలె నగవడును. మామూలుగ నుండుపొట్ట ముడుకలు మరగును. ఇవియన్నియు ఉదరరోగము గల్గుటకుమున్ను గన్పించు పూర్వరూపములని యెరుంగునది.

❧ ఉదరసామాన్యసంప్రాప్తి. ౧౯ ❧

మూ. రుద్ధ్వా స్వేదాంబువాహీని దోషాః స్రోతాంసి సంచితాః,
ప్రాణాగ్నిపానాన్సందూష్య జనయన్త్యుదరం నృణామ్. 20

వ్యా. “అశృష్టలవణం” అని యుపక్రమించి చెప్పినకారణములచే ప్రకోపము నొందినదోషములు మిక్కిలి వృద్ధి నొంది శరీరమునుదలి చెరుటను ఉదకమును వ్యాపింప జేయునట్టి స్రోతోమార్గములను అడ్డగించి ప్రాణవాతమున జఠరాగ్నిని నపానవాతమును జెరచి యుదరరోగములు కల్గించును. (ఇది యుదరరోగసంప్రాప్తి. ఈసంప్రాప్తియే “మద్దేఽగ్ని.....భృశమ్” అనువాక్యముచే జెప్పబడియున్నను ఇచ్చట “స్వేదాంబువాహీని స్రోతాంసిరుద్ధ్వా” అను విశేషవిషయమును చెప్పటకై మరల చెప్పబడినగాని పునరుక్తము కానేరదు. కొందరు ముందుజెప్పబడినది ఉదరములన్నిటికి జేరిన సంప్రాప్తియనియు, ఇచ్చట చెప్పబడినది దోషజన్యములగునుదరములకు మాత్రము చేరిన సంప్రాప్తియనియు చెప్పెదరు.)

❧ ఉదరరోగలక్షణములు. ౨౦ ❧

మూ. కుక్షేరాధ్తానమాటోషః శోఫః పాదకరస్య చ,
మందోఽగ్నిః శ్లత్తగజ్జాత్వం కార్శ్యం చోదరలక్షణమ్. 21

వ్యా. కడుపుబ్బియుండుట, కడుపులో గడవిడయనుశబ్దము కల్గియుండుట, మీగాళ్లయందును, మీచేతులయందును వాపుగల్గుట, జఠరాగ్ని మందగించుట, చెక్కిల్ల నునుపుకల్గియుండుట, శరీరము కృశించుట ఇవియన్నియు ఉదరరోగసామాన్యలక్షణములు.

—ॐ ఉదరరోగభేదము తెనిమిది. ॐ—

మూ. పృథగ్దోషైః సమస్తైశ్చ స్త్రీహబద్ధతతోద్దకైః,
సంభవస్తుదరాణ్యప్తౌ తేషాం లింగం పృథక్ శృణు. 22

వ్యా. ఉదరవ్యాధి వాతసిక్తకఫములచే వేరువేరుగను, త్రిదోషసన్నిపాతము చేతను, స్త్రీహబద్ధి, బద్ధగుదము, త్తతము, ఉదకము అను నీనాల్గుకారణములచే వేరు వేరుగ జనించుటచేతను ఎనిమిదివిధములగును. ఈయెనిమిదింటికిని వేరువేరులక్షణము లీక్రింద జెప్పబడును.

—ॐ వాతోదరకారణములు; సంప్రాప్తియు. ॐ—

మూ. రూక్షాష్లుభోజనాయాసవేగోదావర్తకర్మనైః,
వాయుః ప్రకుపితః కుక్షిహృద్వస్తిగుదమూర్ధగః. 23
హత్వాగ్నిం కఫముద్ధూయ తేన రుద్ధగతస్తతః,
ఆచిన్తోత్పదరం జన్తోః త్వజ్ఞాంసాస్తరమౌశ్రితః. 24

వ్యా. రూక్షగుణంబును ఆష్లురసంబును కలవదార్థముల భుజించుట, శ్రమమును కల్గించుపనులజేయుట, మలమూత్రాదివేగముల నిరోధించుట, ఉదావర్తము, శరీరమును కృశింపజేయులంకణము మున్నగునవి ఈకారణములచే వాతము ప్రకోపించి, కుక్షియందును హృదయమునందును వస్తియందును గుదమూర్ధమునను జేరి, జాతరాగ్నిని మందగింపజేసి, కఫమును వృద్ధినిొందించి యాకఫముచే నడ్డగింపబడిన మార్గముకలదియై చర్మమునకును మాంసమునకు సంధిలోజేరి యుదరమును వృద్ధినిొందించును. (ఇచ్చట “కఫముద్ధూయ” అనుటచేత వాతము ప్రధానమై కఫము ఆప్రధానముగ నుండునని తెలిసెడి).

—ॐ వాతితోదరలక్షణములు. ॐ—

మూ. తస్య రూపాణిః—కుక్షి-పాణి-పాద-వృషణశ్వయంధుః, ఉదర విపాటనం, అనియతౌ చ వృద్ధిప్రాసౌ, కుక్షిపార్శ్వశూలోదా వర్తాఽ-జ్వమర్ద-పర్వభేద-శుష్క-కాస-కార్య-దౌర్బల్య-అరోచక-అవిపాకాః, అధోగురుత్వం, వాతవర్షిమూత్రసంక్లః, శ్వావాఽరుణత్వం చ నఖనయనవదనత్వజ్ఞాత్రచర్మసామ్, అపి చ ఉదరం తన్వసితరాజీసిరాసస్తతమ్, ఆహతమాత్మాతదృతిశబ్దవద్భవతి. ఏతద్వాతోదరమితి విద్యాత్. 25

వ్యా. వాతోదరమునందు కుక్షి, చేతులు, పాదములు, వృషణములు ఈశ్వరముల యందు శోభకల్గును. జఠరము వృద్ధి నొందుటయు తగ్గుటయు కాలనియమము లేకుండును. ఉదరము పగులునట్లు విఱ్ఱిబిగిసియుండును. కుక్షియందును ఇరుప్రక్కలయందును శూలమున గ్రుచ్చినట్లు పోటుకల్గును, ఉదావర్తంబును, ఒడలి నొప్పులును, వ్రేళ్లగణపుల యందు నొప్పియు, పొడిదగ్గును, శరీరకృశత్వంబును, బలహీనంబును, అరోచకంబును కల్గును. ఆహారము చక్కగ జీర్ణముకాదు. శరీరమునం దగ్ధోభాగమున బరువుగనుండును. అపానవాతంబును మలమూత్రంబులును బంధింపబడును. గోష్ఠ, కన్నులు, ముఖము, చర్మము, మూత్రపురీషములు, ఇవియన్నియు శ్యామవర్ణములుగ నైనను అరుణవర్ణములుగ నైన నుండును. మరియు నుదరము సూక్ష్మములై నల్లనైనరేఖలతోడను సిరలతోడను వ్యాప్తమై, వ్రేలితో తట్టినచో నీళ్లతో నిండియుండు తోలుత్తివలె ఖంఘమునశబ్దము కల్గి విఱ్ఱిబిగిసి యుద్బియిండును. ఈలక్షణములు కల్గినది వాతజనితోదరమని యెరుంగునది.

❖❖ వైత్తికోదరకారణములు. ❖❖

మూ. కటుష్టులవణాత్మ్యస్థితీక్ష్ణాగ్న్యైతవనేవనైః,

విదాహ్యాధ్యశనాజీర్ణైశ్చాశు పిత్తం సమాచితమ్.

26

ప్రాప్యాఽనిలకఫా రుద్ధ్వామార్గమున్నార్గమానితం,

నిహన్త్యామాశయే వహ్నిం జనయన్మృదరం తతః.

27

వ్యా. కటు-అష్టు-లవణరసములు కలపదార్థములను, మిక్కిలి యుష్ణవీర్యంబులును తీక్ష్ణగుణంబులునైన పదార్థములను భుజించుట; నిష్పనెగ నైనను ఎండలోనైన నుండుట, విదాహి(మంటబుట్టించు) ఆవాలు మున్నగువానిని విశేషముగ తినుట, అధ్యశనము (భుజించినతోడనె మరల భుజించుట), అజీర్ణముచేయుపదార్థముల భుజించుట, (లేక భుజింపబడిన యాహారము జీర్ణము గాకుండునపుడు మరల భుజించుట ఈకారణములచే పిత్తము ప్రకోపమునొంది పెంటనే వాతకఫముల జేరి స్తోతోమార్గముల నడ్డగించి మిక్కిలి యుత్కృటమై (స్థలాంతరముల నుండుధాత్వగులచెరచి, పిదప) ఆమాశయమున నుండు పాచకాగ్నిని నశింపజేసి యుదరరోగమును కల్గించును. (ఇచ్చట పిత్తము ప్రధానమై వాతకఫములు పిత్తమున కుపబలములుగ నుండును.)

❖❖ వైత్తికోదరలక్షణములు. ❖❖

మూ. తస్య రూపాణి:—దాహ-జ్వర-తృష్ణా-మూర్ఛాఽతీసార-భ్రమః,
కటుకాస్యత్వం, హరితహారిద్రత్వం చ సఖనయనవదనత్వజ్ఞాత్ర

వర్చసాం; అపి చ ఉదరం సీలవీతహారిద్రహరితతామ్రరాజీసీరా
వనద్ధం, దహ్యతే, దూయతే, ధూప్యతే, ఊప్యతే, స్విద్యతే,
క్లిద్యతే, మృదుస్పర్శం, క్షీప్రపాకం చ భవతి; ఏతత్ప్రితోదరమితి
విద్యాత్. 28

వ్యా. పిత్తప్రకోపమున కల్గినయుదరరోగమున దాహంబును (మంటయు),
జ్వరంబును, దష్పియు, మూర్ఛయు, అతిసారంబును, భ్రమంబును (ఒడలుతిరుగుట),
కల్లును. నోరు చేదుగనుండును. గోళ్లు, కన్నలు, ముఖము, చర్మము, మూత్రపురీష
ములు, ఇవియన్నియు పచ్చసీరంగై నను పసుపురంగై నను కల్గియుండును. మరియు ఉద
రము సీల-వీత-హారిద్ర-(పసుపురంగు) తామ్రవర్ణంబులు కలరేఖలును సిరలును వ్యాపించి
యుండును. తాపము కల్గియుండును. బాధకల్గియుండును. పొగ వెడలునట్లుండును.
ఆనిరి వెడలునట్లుండును. చెమటబట్టును మెత్తగనుండును. తాకినచో మృదువుగ
నుండును. శీఘ్రముగ పక్వమగును. ఈలక్షణములు కల్గినది పిత్తోదరము.

— శైష్టికోదర కారణములు. —

మూ. అవ్యాయామదివాస్వన్నస్వాద్యతస్నిగ్ధపిచ్ఛిలైః,
దధిదుగ్ధౌద కానూపమాంసై శ్చౌఽపృతిసేవితైః. 29
క్రుద్ధేన శ్లేష్మణా స్రోతస్సాన్యవృతేష్వావృతోఽనిలః,
తమేవ వీడయన్ కుర్యాదుదరం బహిరన్తరగః (రస్తరమ్.) 30

వ్యా. వ్యాయామము చేయకుండుట, పగటియందు నిదురించుట, మధురంబులును
మిక్కిలి స్నిగ్ధంబులు నగుపదార్థముల భుజించుట, పెరుగును పాలను జలజంతువుల
యొక్కయు అనూపజంతువులయొక్కయు మాంసములను మితిమీరి యుపయోగించుట,
ఈకారణములచే కఫము ప్రకోపమునొంది స్రోతోహర్షముల నడ్డగించును. దానంతేసి
వాతము వెడల తెరవుగానక అంత్రములకు బాహ్యముగ నుండుప్రదేశమున జేరి కఫముతో
గూడి యుదరమును కల్గించును.

— శైష్టికోదరలక్షణములు. —

మూ. తస్య రూపాణి:—గౌరవాఽరోచకాఽవిపాకాఽజ్గమర్దాః, సుప్తిః,
పాణిపాదముఘోరుశోఘః, ఉల్లేశనిద్రా కాసశ్వాసాః, శుక్లత్వం
చ నఖనయనవదనత్వజ్ఞాత్రవర్చసామ్; అపి చ ఉదరం శుక్ల

రాజీసిరాసస్తతం గురు స్తిమితం స్థిరం కఠినం చ భవతి; ఏతత్
శ్లేష్ఠోదరమితి విద్యాత్. 31

వ్యా. కఫజనితోదరమున శరీరము బరువుగ నుండును. అరోచకము కల్గును. ఆహారము జీర్ణముకాదు. ఒడలంతయు నొప్పికల్గియుండును. స్పర్శము దెలియకుండును. హస్తపాదములయందును పుష్కణములయందును తొడలయందును శోఫ కల్గును-వాంతి యగును. నిద్ర అధికమగును. కానకాస్వసములు కల్గును. గోళ్లును, కన్నులును, ముఖంబును, చర్మంబును, మూత్రపురీషంబులును తెల్లగ నుండును. ఉదరము తెల్లనిరేఖలచేతను సిరల చేతను ఆవరింపబడి బరువుకల్గి గొప్పదియై నిశ్చలమై కఠినముగ నుండును. ఈలక్షణములు కల్గినది శ్లేష్ఠోదరమని యెరుంగునది.

❧ సాన్నిపాతికోదరకారణములు. ❧

మూ. దుర్బలాగ్నేరపత్థ్యామవిరోధిగురుభోజనైః,

స్త్రీదత్తైశ్చ రజోరోమవిష్టాత్రాస్థినఖాదిభిః. 32

విషైశ్చ మద్దైః వాతాద్యాః కుపితాస్సశ్చయం త్రయః,

శనైః కోష్ఠే ప్రకుర్వంతో జనయన్న్యదరం నృణామ్. 33

వ్యా. జఠరాన్ని మిక్కిలి మందగించియున్నపుడు అపథ్యములగు నాహారపదార్థములను పరస్పరవిరుద్ధములగు క్షీరమత్స్యాదిపదార్థములను, గురుపదార్థములను, భుజించుట వలనను; స్త్రీలు వారిసౌభాగ్యమునకై రజస్సు, రోమములు, మలమూత్రములు, అస్థులు, గోళ్లు మున్నగువాని పెట్టుటవలనను; మందవీర్యములగువిషముల (దూషీవిషము) వలనను; వాత-పిత్త-కఫములు మూడును సమకాలమున సమముగ ప్రకోపమునొంది కోష్ఠమున మెలమెల్లగ వ్యాపించునప్రాప్తిలో చెప్పినరీతిగ నుదరమును కలిగించును.

ఇచ్చట లోకమున నాడవారు పురుషులను స్త్రీయంత్రముగ జేసికొని వారివలని సుఖము ననుభవించుటకై ఆర్తవము, రోమములు, మలమూత్రములు మున్నగువానిమూలమున కృత్రిమాషధమును సిద్ధముచేసి పురుషులకు బెట్టుటకలదు. అయ్యది త్రిదోషప్రకోపమునకు కారణమై యుదరమును కలిగించునని “స్త్రీదత్తైశ్చ” అనువాక్యముచే చెప్పబడినది. అట్టియాషధమును ప్రాయశఃకముగ స్త్రీలే యుపయోగపరచెదరు కావున “స్త్రీదత్తైః” అని చెప్పబడినదికాని ఇతరులు యెవ్వరైనను అట్టియాషధమును ప్రయోగించినచో నదియును నుదరరోగకారణమగును. మరియు “విషైశ్చ మద్దైః” యనుచోట విషమునకు స్వాభావికమైన గుణములు మందగించియున్న విషమని యర్థము. అయ్యది దూషీ విష మనబడును. మరియు దూషీవిషలక్షణము తంత్రాంతరమున నిట్లు చెప్పబడినది:—

“జీర్ణం విషహ్నాషధిభిర్హతం వా దావాగ్నివాతాతపశోషితం వా, స్వభావతో వా గుణ విప్రసీనం విషం హి దోషీవిషతాముపైతి.” ఈవాక్యముచేత కారణాంతరములచేనైనను, స్వాభావికముగనైనను, వ్యవాయి మున్నగు తీవ్రగుణములు మందగించియుండునది దూషీ విషమనియర్థము. ఈదూషీవిషముచే నుదరరోగము కల్గునని “కుర్యాత్ప్రప్రతిం జతరస్య చాపి” అని తంత్రాంతరమున చెప్పబడినది. మరియు స్త్రీలు సౌభాగ్యార్థము ప్రయోగించు ఆర్తవాదులవలనను, జతరము కల్గునని - “సౌభాగ్యార్థం స్త్రీయశ్వేదం.....జతరం గ్రహణీ దోషో.....లిజ్ఞాని దర్శయేత్” అని మాధవనిదానమున చెప్పబడినది.

— సాన్నిపాతికోదరలక్షణములు. ౭ —

మూ. తస్య రూపాణి:—సర్వేషామేవ దోషాణాం సమస్తాని లిజ్ఞా న్యుపలభ్యంతే; వర్ణాశ్చ సర్వే సఖాదిషు, ఉదరమపి నానావర్ణ రాజీసిరాసంతతం భవతి. ఏతత్సన్నిపాతోదరమితి విద్యాత్. 34

వ్యా. సన్నిపాతోదరరోగమునందు వాతాదిదోషములచేగల్గిన ఉదరరోగములకు మైవివిరింపబడిన పేరుపేరులక్షణములు అన్నియు కలసియుండును. సఖాదులయందు పేరుపేరుగ జెప్పబడిన శుక్లపీతాదివర్ణములన్నియును కల్గియుండును. ఉదరంబును, శుక్ల పీతాది నానావర్ణములతోకూడిన సిరలచే వ్యాప్తమైయుండును. ఈలక్షణములన్నియు కలది సన్నిపాతముచే కల్గినయుదరమని యెరుంగునది.

— స్త్రీహవృద్ధికారణములు. ౭ —

మూ. అశితస్యాతిసంక్షోభాత్ యానయానాతిచేష్టితైః, అతివ్యవాయభారాధ్వపమనవ్యాధికర్షనైః. 35

వామపార్శ్వశితః స్త్రీహః చ్యుతః స్థానాత్ప్రేవర్తతే, శోణితం వా రసాదిభ్యో వివృద్ధం తం వివర్ధయేత్. 36

వ్యా. (“గర్భస్యయకృత్ప్రీహానా శోణితజ్ఞా.” అను సుశ్రుతవాక్యమునుబట్టి మను షాలకు యకృత్తును, స్త్రీహమును, రక్తధాతువువలన కలుగునని తెలిసెడి. అందు స్త్రీహము శరీరమునందు ఎడమపార్శ్వముననుండు పరశుకాస్థులలో నెనిమిదవయస్థివరకు వ్యాపించి ఆరంగుళములనిడుపును, ఆరంగుళములవిస్తారమును, ఒకటిన్నరయంగుళములపును కల్గియుండును. ఇదియే స్త్రీహముయొక్క స్వరూపము. యకృత్తు కుడిప్రక్క తొమ్మిదవయస్థివరకును వ్యాపించియుండును.)

మనుజుడు మిక్కుటముగ భుజించి గుఱ్ఱము మున్నగువాచానములపై నెక్కి సవారిచేయుట మొదలయిన యాశ్రికచేష్టలచే సంక్షోభమునొందినను, అధికముగ స్త్రీసంభోగమును జేయుట, త్రోవనడచుట, భారమును మోయుట, పమనము నధికముగ జేసి కొనుట, జ్వరాదివ్యాధులచే శరీరము కృశించుట, ఇవి మున్నగుకారణములచేనైనను; శరీరమునందు వామభాగమున నాశ్రయించియుండు (వైవివరింపబడిన) స్త్రీహము స్వస్థానమునుండి తొలగి నానాట వృద్ధి నొందును. (వైజెష్విని ప్రమాణముకన్న నధికము వృద్ధి నొందును.) లేక రసాదిధాతువులచేతను, ఆహారవిహారాదులచేతను, రక్తము స్వప్రమాణమునకన్న నధికముగ వృద్ధి నొంది వైజెష్విబడిన స్త్రీహము స్వస్థానమునుండి తొలగకయున్నను నానాట వృద్ధి నొందించును. ఇది స్త్రీహాభివృద్ధిస్వరూపము.

ఇచ్చట నీవిషయము నెరుంగునది:—స్త్రీహాభివృద్ధికారణములు రెండు. అందు వైజెష్విని సంక్షోభాదికారణములచే స్వస్థానమునుండి స్త్రీహము తొలగుట యొకకారణము. రెండవది రసాదిధాతువులచే నతిమాత్రముగ వృద్ధి నొందిన రక్తము కారణము. అందు సంక్షోభాదికారణములచే స్థానచ్యుతమైన స్త్రీహముయొక్క వృద్ధవాత-పిత్త-కఫసన్నిపాత భేదములచే నాలుగువిధము లుండును. రక్తవృద్ధిచే కల్గినస్త్రీహాభివృద్ధి నొకటియు జేరి స్త్రీహవృద్ధి భేదములు ఏడువిధముల నుండును. ఈ భేదములనే సూత్రస్థానమున “పంచ స్త్రీహదోషాః ఇతి గుల్లే వ్యాఖ్యాతా” (సూ. ఆ ౧౯.) అని చెప్పబడినది. ఈయైదు విధములైన స్త్రీహవృద్ధియును ఉదరరోగకారణమని యెరుంగునది. స్త్రీహవృద్ధికి వాతాదులచే గల్గులక్షణభేదములు వాగ్భటాచార్యునిచే నిట్లు చెప్పబడినది:—“ఉదావర్తరుగా నాహైః, మోహతృట్ దహనజ్వరైః; గౌరవాఽరుచికాశిన్ద్రైః, విద్యాత్తత్ర మూక్త్రమాత్.” వాతజస్త్రీహాభివృద్ధియందు ఉదావర్తము, నొప్పి, కడుపుబ్బరంబును; పిత్తజమున మోహము, డప్పి, మంటయు, జ్వరంబును; కఫజమున గురుత్వము, అరుచి, కాశిన్ద్రంబును కల్గునని యర్థము. ఈలక్షణములన్నియు కల్గినది సాన్నిపాతికము.

❖ స్త్రీహోదరసంప్రాప్తి. ❖

మూ. తస్య స్త్రీహో కఠినోష్ఠీ లేవాదా వర్ధమానః కచ్ఛపసంస్థాన ఉపలభ్యతే, స చోపేక్షితః క్రమేణ కుక్షీం జతరమగ్న్వృద్ధిప్రాసం చ పరిక్షీపన్ ఉదరమభినిర్వర్తయతి.

37

వ్యా. వైజెష్వినివిధముగ వృద్ధి నొందు స్త్రీహము తొలుత నినుపడాకలివలె మిక్కిలి కఠినమై కొంతకాలమునకు తాబేలువలె చేత తాకినపుడు కనబడుచుండును. అట్టి పరిస్థితి యందు స్త్రీహవృద్ధిని చికిత్సచేయక యుపేక్షించినయెడ కుక్షీలో నానాట వృద్ధి నొంది

అగ్నిస్థానమును చెరిచి యుదరమును కల్గించును. (ఈయర్థమునే వాగ్భటాచార్యు లిట్లు చెప్పెను:—“సోఽష్ఠీలే వాతికణిః ప్రాక్, తతః కూర్వపుష్పవత్, క్రమేణ వర్ధమానశ్చ కుతః, ఉదరమావహేత్.” (అ. ని. ఆ. ౧౨. శ్లో. ౨౪.)

— స్త్రీహోదరలక్షణములు. —

మూ. తస్య రూపాణి—దౌర్బల్యాఽరోచకాఽవిపాకవర్షా మూత్ర గ్రహతమఃప్రవేశ పిపాసాఽజమర్ద ఛర్దిమూర్ఛాఽజసాదకాస శ్వాసమృదు జ్వరాఽనాహఽగ్ని నాశ కార్యాఽసృజైరస్య పర్వభేదకోష్ఠ వాతశూలాని; అపి చ—ఉదరమరుణవర్ణం వివర్ణం వా, నీలహరితహరిద్ర రాజమద్భవతి. ఏవమేవ యక్ష్మదపి దక్షిణ పార్శ్వస్థం కుర్యాత్, తుల్యహేతులిజ్జాషధత్వాత్ తస్య స్త్రీహ జతర ఏవాఽవరోధః ఇతి. ఏతల్లిహోదరమితి విద్యాత్. 38

వ్యా. బలహీనము, అరోచకము, ఆహారము జీర్ణముకాకుండుట, మలమూత్రము జడలక బద్ధగించుట, చీకటిలో నున్నవిధముగ నేమియు తెలియకుండుట, దప్పి, ఒడలి నొప్పులు, వాంతియగుట, మూర్ఛగ్రమ్ముట, శరీరము కృశించుట, నోటికి రుచితెలియ కుండుట, ప్రేలిగణుపులలో నొప్పిపుట్టుట, కోష్ఠమునందు వాతముచే శూలముకల్గుట, ఇవి యన్నియు స్త్రీహోదరలక్షణములు, మరియు స్త్రీహోదరమున నుదరము అరుణవర్ణముగ నైనను వివర్ణముగనైన నుండును. నీల-హరిత(పచ్చనిరంగు)-హరిద్ర వర్ణములైన రేఖ లును సిరలును వ్యాపించియుండును.

మరియు శరీరమునందలి కుడిప్రక్కనుండు(వైవివరించిన) యక్ష్మత్తుకూడ స్త్రీహము బోలె వృద్ధినొంది అదేతీరున నుదరమును కల్గించును. ఆయుదరము స్త్రీహోదరమునకు సమా నములైన కారణములును లక్షణములును చికిత్సయు కల్గియుండును; కావున స్త్రీహోదరము నందే యంతర్భూతమగును. కావున యక్ష్మదుదరమును వేరుగ పరిగణనము చేయలేదు. వైజ్ఞేష్ఠ్యబడిన లక్షణములు కల్గినది స్త్రీహోదరమని తెలియందగును.

యక్ష్మదుదరమును వాగ్భటాచార్యు లిట్లు చెప్పిరి:—“స్త్రీహవద్దక్షిణాత్పార్శ్వాత్ కుర్యాద్యక్ష్మదపి చ్యుతమ్.” అనువాక్యమువలన కుడిప్రక్కనుండు యక్ష్మత్తుకూడ స్త్రీహము నకు చెప్పిన సంక్షోభాదికారణములచే స్పృశానమునుండి జారి అదేరీతిగ వృద్ధినంది యుదర మును కల్గించుననియు, ఇయ్యది యక్ష్మత్తు వృద్ధినొంది కల్గుటంజేసి యక్ష్మదుదరమని చెప్ప బడుననియు తెలిసెడిది. దీనినే మాధవనిదానమున “సవ్యాన్యపార్శ్వే యక్ష్మతి ప్రవృద్ధే

జ్ఞేయం యక్ష్మద్బాల్యదరం తదేవ.” అని యక్ష్మద్బాల్యదరమనుపేరున జెప్పిరి. ఈవృద్ధి యందు యక్ష్మత్తు భేదంపబడును. కావున యక్ష్మద్బాల్యదరమని యన్వర్థముగ జెప్పబడును.

—ॐ బద్ధగుదోదరకారణములు. ౨—

మూ. పక్ష్యవాలైః సహాన్నేన భుక్తైః బద్ధాయనే గుదే,
ఉదావర్తైస్తథార్థోభిః అస్త్రసమ్మార్చనేన వా. 39
అపానో మార్గసంరోధాత్ హత్వాఽగ్నిం కుపితోఽనిలః,
వర్చః పితృకఘాత్ దుద్భ్యా జనయత్యుదరం తతః. 40

వ్యా. రెప్పవెండ్రుకలైనను ఇతరములగు వెండ్రుకలైనను, అన్నమును భుజించు నపుడు అన్నముతోగలిసి క్షీలో ప్రవేశించుటచేనైనను, ఉదావర్తము (వాతము ఊర్ధ్వముగ సంచరించుట)చేనైనను, అర్శస్థుల (గుదాంకురముల)చేనైనను మలమును ధరించు ప్రేగు మెలికబడుటచేనైనను, గుదమార్గము అడ్డగింపబడినపుడు అపానవాతము మార్గనిరోధముచే వెడల తెరువుగానక ప్రకోపమునొంది జాతరాగ్నిని ఆణచి, పురీషమును పిత్రమును కఫమును నిరోధించి ఉదరమును కల్పించును.

ఇచ్చట పక్ష్యవతాదులు గుదమార్గనిరోధకారణము లనేకములుగనున్నను అపానవాతప్రకోపమునకు మార్గనిరోధ మొక్కటియే కారణము కావున బద్ధగుదోదర మొక్కటియే యని యెరుంగునది.

—ॐ బద్ధగుదోదరలక్షణములు. ౩—

మూ. తస్య రూపాణి—తృష్ణా-దాహ-జ్వర-ముఖతాలు-శోషోరుసాదకా
సశ్వాసదౌర్బల్యారోచకావిపాకవరోచీ మూత్రసక్లాద్దానచ్ఛర్ది
క్షువధుశిరోహృన్నా భిగుదశూలాని;అపిచ—ఉదరం మూఢవాతం
స్థిరమరుణం నీలరాజిసిరావనద్ధం అరాజికం వా, ప్రాయో
నాభ్యుపరి గోపుచ్ఛవదభినిర్వర్తత ఇతి; ఏతద్బద్ధగుదోదరమితి
విద్యాత్. 41

వ్యా. బద్ధగుదోదరమునందు దప్పియు, తాపమును, జ్వరమును కల్గును. ముఖంబును తాలువులును శుష్కించును. తొడలు కృశించును. కానశ్వాసంబులును, బలహీనంబును, అరోచకంబును, అజీర్ణంబును కల్గును. మలమూత్రములు సరళముగ వెడలక బద్ధగించును. కడుపుబ్బును. వాంతి యగును. తుమ్ములు విశేషముగ వెడలును. శిరస్సునందును

హృదయమునందును నాభిస్థానంబునను గుడంబునను శూల కల్లను. మరియు నుదరము వాతము సంచరించక నిశ్చలమై కఠినంబును అరుణవర్ణంబును, నల్లని సిరలచేతను రేఖల చేతను అవరింపబడి యుండును, లేక రేఖలు లేకుండును. నాభికి మైభాగమున ప్రాయీక ముగ ఆవుతోకవంటి యాకారము కల్గియుండును. దీనిని గుదద్వార మడ్డగించుటచే గల్గుటంజేసి బద్ధగుదోదరమని చెప్పెదరు.

❧ ఛిద్రోదరకారణములు, సంప్రాప్తియు. ❧

మూ. శర్కరాతృణకాష్టాసికట్టకైరన్న సంయుతైః,

భిద్యేతాస్త్రం యదా భుక్తైః జృమ్భయాత్యశనేన వా. 42

పాకం గచ్ఛేద్రసస్తేభ్యః చ్ఛిద్రేభ్యః ప్రసవక్ బహిః,

పూరయక్ గుదమస్త్రం చ జనయత్యుదరం తతః. 43

వ్యా. చిన్నరాళ్లు, గడ్డిపోచలు, కొయ్యముక్కలు, ఎముకముక్కలు, ముండ్లు, ఇవియున్నగునవి యన్నమున జేరియున్నపుడు దానిని గమనింపక, అట్టి శల్యములతో గూడిన యన్నమును భుజించినను, భుజించినతోడనే శరీరమును పెడమట్లగ చేసి నీల్గినను, పొట్టకు మిక్కుటముగ భుజించినను, ఆహారమును కుక్షిలో ప్రవేశించుటకు మార్గమైన పెద్దప్రేగు పగులును. అయ్యది నానాట పుండగును. పిదప రంధ్రములుపడి వానినుండి యాహారరసము (పక్వముగాకయే) వెలుపలికి స్రవించి గుదమును అంత్రమును పూరించి యుదరమును కల్గించును.

ఈఛిద్రోదరసంప్రాప్తిని వాగ్భటాచార్యు లిట్లు చెప్పిరి:—“తచ్ఛిద్రైశ్చ ప్రసవక్ బహిః, ఆమనీష గుదాదేలి తతోఽల్పాల్పం సవిద్రసః, తుల్యః కుణపగ్ధనేన పిచ్ఛిలః పీత లోహితః, శేషశ్చాపూర్వజతరం జతరం ఘోరమాపహేత్.” పెద్దప్రేగురంధ్రములనుండి పక్వముగాని యాహారరసము గుదమార్గమునుండి కొంచెము కొంచెము బైట వెడలుననియు, అట్టిరసము దుర్గంధయుక్తముగ నుండుననియు, వెడలినరసముగాక జతరమున నిలిచినరసము నానాట సంచితమై క్రూరమైనజతరరోగమును కల్గించుననియు వైవాక్యముచే దెలిసెడి.

❧ ఛిద్రోదరలక్షణములు. ❧

మూ. తస్య రూపాణి—తదధోనాభ్యాః ప్రాయోభివర్ధమానముద రోదరం భవతి యథాబలం చ దోషాణాం రూపాణి దర్శయతి. అపి చ—ఆతురః సలోహిత-నీల-లోహిత-పిచ్ఛిల-కుణప గన్ధ్యామవర్చః ఉపవేశతే, హిక్మా-శ్వాస-కాస - తృష్ణా -

ప్ర మేహ-అరోచక-అవిపాక - దౌర్బల్యపరీతశ్చ భవతి. ఏతత్
చిద్ధ్రోదరమితి విద్యాత్. 44

వ్యా. ఈయుదరము ప్రాయశఃకముగ నాభికి క్రిందిభాగమున వృద్ధినొంది జలౌదరమునుబోలె వానిలక్షణములు కల్గియుండును. మరియు వాతశి త్త-కఫములలో నేదోషము ప్రబలముగ నుండునో ఆదోషలక్షణములు అధికముగ నగపడును. ఈవ్యాధిచే బీడింపబడినరోగి ఎరుపు నలుపు వసుపురంగులలో నొకరంగు కల్గినదియు జిగురుకల్గినదియు పీనుగ వంటి దుర్గంధముకల్గినదియు నగువక్త్రముగాని మలమును వలుమారు గుడమునుండి వెడలించును. ఎక్కిళ్లు, శ్వాసకాసములు, దప్పి, ప్రమేహము, అరోచకము, ఆహారము జీర్ణము కాకుండుట, బలహీనము వీనితో కూడియుండును. ఈలక్షణములు కల్గినది చిద్ధ్రోదరమని యెరుంగునది. (వైశేష్ట్యబడిసరీరిగ రాష్ట్ర తృణములు మున్నగునవి గ్రుచ్చుకొనుటంజేసి పెద్దప్రేగున రంధ్రములుపడి దానివలన కల్గినది కావున చిద్ధ్రోదరమని యన్వర్థముగ జెప్పబడును. మరియు వాగ్భటాచార్యులు దీనిని—“చిద్ధ్రోదరమిదం ప్రాహుః పరిస్రాపీతిచాపరే” అని పరిస్రావ్యుదరమనియు చెప్పిరి. మాధవనిదానమున—“ఏతత్పరిస్రావ్యుదరం ప్రదిప్టమ్” అని చెప్పబడినది.)

—ॐ జలౌదరనిదానము, సంప్రాప్తి. ॐ—

మూ. స్నేహపీతస్య మద్దాగ్నేః క్షీణస్యాఽతికృశస్య వా,
అత్యమ్బుపానాన్నప్తేఽగ్నౌ మారుతః క్లోమ్ని సంస్థితః. 45
స్తోతస్సు రుద్ధమాగ్నేషు కఫశ్చోదకమూర్చితః,
వర్జయేతాం తదేవామ్బు స్వస్థానాదుదరాయతే. 46

వ్యా. స్నేహ పానముచేసినవాడును, జఠరాగ్ని మందగించినవాడును, ధాతువులు క్షీణించినవాడును, ఇతర కారణములచే శరీరము కృశించినవాడును చల్లనినీళ్లును విశేషముగ త్రాగినచో జఠరాగ్ని నశించును. దానంజేసి వాతము ప్రకోపించి (హృదయమునకు దక్షిణపార్శ్వముననున్న) క్లోమమును చేరి యచ్చటనుండి యుదకమును వహించు స్తోతోమార్గముల నడ్డగించును. అట్టి జలసంచయముచే కఫంబును వృద్ధినొందును. ప్రకుశితములగు వాతకఫములు రెండును అజలమునే జలమున కుత్సత్తిస్థానమైన క్లోమము నందే వృద్ధినందించును. దానంజేసి యుదరము (జలౌదరము) సంభవించును.

ఇచ్చట క్లోమస్వరూపము సుశ్రుతమున నిట్లున్నది:—“శోణితకఫప్రసాదజం హృదయమ్,.....దక్షిణతో యకృత్ క్లోమ చ.” ఈవాక్యముచేత హృదయమునకు దక్షిణభాగమున క్లోమ ముండునని తెలిసెడిది. మరియు “స్తోతస్సు రుద్ధమాగ్నేషు” అను

చోట సుదకవహస్రోతోమార్గములని యర్థము. అట్టియుదకవహస్రోతస్సులకు క్లోమము మూలస్థానము. అట్టి జలమును వ్యాపింపజేయు స్రోతస్సుల నడ్డగించునదికి జలము వెడల తెరపులేక స్వస్థానముననే వృద్ధిజెందును. అట్టి జలసంచయముచేత సుదరము వృద్ధినంది జలోదరముగ నేర్పడునని భావము. ఉదకవహస్రోతోమూల మిట్లు సుశ్రుతమున చెప్పబడినది:—“ఉదకవహో ద్వే, తయోర్హూలం తాలుక్లోమ చ”

మరియు జలోదరనిదానము తంత్రాంతరమున నిట్లు చెప్పబడినది:—“వాస్తో విరిక్తోఽప్యథవా నిరూఢః సి బేజ్జలం శీతలమాశు తస్య, స్రోతాంసి దూవ్యన్తి హి తదృహాని .....దకోదరం పూర్వపదభ్యువైతి.” ఈవాక్యముచేత వమనాదిపంచకర్తముల జేసికొని యవస్థపడి చల్లనీశీల్యను త్రాగుటవలన స్రోతోమార్గములు చెడి యుదరము కల్గునని తెలిసెడి.

—ॐ జలోదరలక్షణములు. ॐ—

మూ. తస్య రూపాణి:—అనన్న కాంతో, పిపాసా, గుదస్రావ-శూల-శ్వాస-కాస-దౌర్బల్యాని; అపి చ:—ఉదరం నానావర్ణ రాజి సిరాసన్తతం, ఉదకపూర్ణదృతిక్షోభసంస్పర్శం భవతి; ఏతత్ ఉదకోదరమితి విద్యాత్. 47

వ్యా. జలోదరమునందు అన్నమును భుజింప నభిలాష కలుగదు. దప్పి యధిక మగును. గుదమునుండి ద్రవము స్రవించును. శ్వాసకాసంబులును బలహీనంబును కల్గును. మరియు సుదరము నానావర్ణములతోగూడిన రేఖలచేతను సిరలచేతను ఆవరింపబడి జల పూరితమైన తోలుతిత్తివలె నుండును జలము కొంచెము తగ్గియున్నపుడు కళభిశ యను శబ్దముతోకూడి కదలుచుండును. దీనిని జలోదరమని యెరుంగునది.

—ॐ ఉదరములన్నియు జలోదరముగ మారువిధము. ॐ—

మూ. తత్ర అచిరోత్పన్నం అనుపద్రవమ్, అనుదకప్రాప్తముదరం త్వరమాణశ్చికిత్సేత్, ఉపేక్షితానాం హ్యేషాం దోషాః స్రోతాంసి చ ఉపక్లేదయన్తి, స్వేదశ్చ బాహ్యేషు స్రోతస్సు ప్రతిహతగతిః తిర్యగవత్ప్రమానః తదేవోదకమాప్యాయయతి; తత్ర పిచ్ఛోత్పత్తౌ మణ్డలముదరం గురున్తిమితమాకోటితం అశబ్దం మృదుస్పర్శమపగతరాజీకమాక్రాంతం నాభ్యామేవోపసర్పతి. తతోఽనన్తరముదకప్రాదుర్భావః. తస్య రూపాణి:—కుక్షేరతి

మాత్రవృద్ధి, సిరాస్తర్థానగమనం, ఉదకపూర్ణదృతిసంక్షోభ
సంస్కర్మాత్వం చ. 48

వ్యా. వైశేషినియదరములలో చిరకాలము గడవకుండునదియు, ఉపద్రవములు
లేనిదియు, ఉదకములేనిదియు (జలోదరముకానిది), జలోదరరూపము నొందనిదియునగు
నుదరరోగమును శీఘ్రమున చికిత్సజేయవలెను. (ఉపద్రవములు జనించక జలము చేరక
మునుపే ప్రారంభముననే దినములు గడవక శీఘ్రముగ చికిత్సజేయవలెననుట.)

శీఘ్రముగ చికిత్సచేయక యుపేక్షించినయెడ దోషములు పరిపాకవిశేషమునం
జేసి ద్రవముతోకూడి శరీరమునందలి స్తోత్రస్థులకు ద్రవముకలవానినిగ జేయును.
శరీరమున వైశున్న స్వేదరంధ్రములన్నియు మూసికొనియుండుటంజేసి చెమట మామూ
లుగ వెడల తెరవుగానక యడ్డగింపబడి వెనుకకు మరలి శరీరమునం దడ్డముగ వ్యాపించి
కుక్షియందు మునుపే వాతాదిదోషములవలన వృద్ధి నొందియున్న జలమును మరింత వృద్ధి
నొందించును. మరియు నాయుదకమునందు పిచ్చు (అన్నము పక్వమగునపుడు వైభాగ
మున మిగడవలెనుండు స్నిగ్ధఘనపదార్థము, దానినిబోలిన ఘనపదార్థము వైశేషిని జల
మున కల్లనని భావము.) కల్లినపుడు ఉదరము మండలాకారమై గొప్పదియై నిశ్చలమునై
వ్రేలితో తట్టినను ధ్వనిలేక తాకినచో మెత్తగను లేఖలునులేక కుక్షియందెల్ల వ్యాపించి
నాభిస్థానమున చేతితో నొత్తినయెడ జలము పేరొండుచోటికి బోవుచుండును. ఇతై
రంగున జలము వ్యాపించి యుదరమున జలము పుట్టును.

ఈయుదరరోగమున కుక్షి మిక్కిలి వృద్ధి నొందును. పొట్టపై వ్యాపించియుండు
సిరలు కంటి కగవడక మరగను. చేతతాకినయెడ జలపూరితమైన తోలుతిత్తివలె సంక్షో
భము నొందును.

ఇచ్చట నీవిషయము సెరుంగునది:—జలోదరమున దాని నిదానమున చెప్పిన
ప్రకారము తొలుత జలము వృద్ధి నొంది దానంజేసి యుదరము సంప్రాప్తమగును. ఈయు
దరము వాతాదిదోషజనితోదరముల చికిత్సజేయక యుపేక్షించినచో వాతాదిదోషము
పరిపాకవిశేషమునంజేసి జలరూపమునొంది స్వేదనిరోధమునంజేసి యాజలము నానాట
వృద్ధి నొంది వైశేషిని ప్రకారము సంప్రాప్తమగును.—కావున ఈరెంటికిని నిదానసంప్రాప్తు
లలో భేదముకల్గును. (జలోదరము జలమునే ప్రధానముగ జేసి సంప్రాప్తమగును. ఈయు
దరము వాతాదుదరముల చికిత్సజేయక యుపేక్షించినచో వైశేషినిరీతిగ జలోదర
రూపముగ మారినదని భావము.)

ఈయుదరమునే వాగ్భటాచార్యు లిట్లు చెప్పిరి:—“ఉపేక్షయా చ సర్వేషు దోషాః స్వస్థానతః చ్యుతాః, పాకాత్ ద్రవాః ద్రవీకుర్యుః.....సిరాన్తర్ధానము దకజతరోక్తం చ లక్షణమ్.” ఈవాక్యముచేత వైజెప్పిన లక్షణములే గాక జలోదరము నకు జెప్పినలక్షణములు కూడ కల్గియుండునని తెలిసెడి.

—ॐ జలోదరోపద్రవము. ॐ—

మూ. తదా ఆతురముపద్రవాః పృశన్తి:—చర్ద్యతీసారతమకత్పష్టా శ్వాసకాస హిక్కా దౌర్బల్య పార్శ్వశూలాఽరుచి స్వరభేద మూత్రసక్లాదయః; తథావిధమచికిత్స్యం విద్యాత్ ఇతి. 49

వ్యా. వైజెప్పినరీతిగ వాతాద్యుదరములయందు పాకవిశేషమునందేసి జలముపుట్టి నపుడు వాంతి, అతిసారము, తమకశ్వాసము, దప్పి, శ్వాసకాసములు, ఎక్కిళ్లు, బలహీ నము, పార్శ్వములయందు శూల, అరుచి, స్వరభేదము, మూత్ర బంధము మున్నగు నుప ద్రవములు కల్గును. ఈయుపద్రవములతో కూడినయుదరము అసాధ్యము కావున చికి త్సార్హము కాదు. (జాతోదరోదరమున వైయుపద్రవములు సంభవించినయెడ విష ప్రయోగశస్త్రవిధానాదిదారుణచికిత్సలుచేయుట యుక్తముకాని కేవలము ఔషధ ప్రయోగమునకు సాధ్యముకాదని “అచికిత్స్య”మనువాక్యముచే జెప్పబడినది.)

—ॐ ఉదరములలో కృచ్ఛ్రసాధ్యతారతమ్యవిభాగము. ॐ—

భవన్తి చాత్ర:—

మూ. వాతాత్ పిత్తాత్ కఫాత్క్లిష్ణాః సన్నిపాతాత్తథోదకాత్, పరమృరం కృచ్ఛ్రోతరముదరం భిషగాదిశేత్. 50

పక్షౌద్బద్ధగుదం తూర్ధ్వం సర్వం జాతోదకం తథా, ప్రాయో భవత్యభావాయ ఛిద్రాంత్రం చోదరం నృణామ్. 51

వ్యా. వాతోదరము, పిత్తోదరము, కఫోదరము, క్లిష్ణోదరము, సన్నిపాతో దరము, జలోదరము, అను నీయారును క్రమముగ నొకదానికన్ననొకటి బలవత్తరమై కృచ్ఛ్రసాధ్యముగ నుండును. మరియు బద్ధగుదోదరము పదునైదుదినములు గడచిన పిదప నసాధ్యమగును. తక్కిన వాతాద్యుదరములలో నేదియైనను వైజెప్పినరీతిగ జలము కలిగిజలోదరరూపముగ మారినయెడ నదియు ప్రాయుక్తముగ నసాధ్యమగును. ఛిద్రాంత్రో దరము పుట్టుకచేతనే యసాధ్యమగును.

ఇచ్చట “ప్రాయః” అని చెప్పటచేత బద్ధగుడోదరము పక్షముదినములు గడచినను నొకసమయమున కష్టముచే సాధింపదగియు నుండునని యర్థము. ఇద్రోదరంబును, జాతోదకంబును, బద్ధగుదంబును నొకసమయమున వివశస్త్రాదిప్రయోగముచే మిక్కిలి పూసికతో చికిత్సచేసినయెడ నొకసమయమున సాధింపదగియుండునని భావము నెరుంగునది.

— ౭౭ ఉదరమునం దసాధ్యలక్షణములు. ౭౭ —

మూ. శూనాక్షం కుటిలోపస్థముపక్లిన్నతనుత్వచం,
బలశోణితమాంసాగ్నిపరిక్షీణం చ వర్జయేత్. 52

వ్యా. ఉదరరోగమునందు కన్నులుబ్బియున్నను, గుహ్యము వక్రముగనున్నను, చర్మము చెమటబట్టి పలుచనైయున్నను, శరీరమునందలి బలంబును, మాంసంబును, అగ్నియు తీణించియున్నను; అసాధ్యమగును. కావున చికిత్సజేయక విడువందగును. (ఉదరరోగసామాన్యముగ జతరాగ్ని మందగించియుండుట సహజమైనను అయ్యది పూర్తిగ నశించినచో నసాధ్యలక్షణమగునని ఇచ్చట అగ్నిశబ్దము మరల చెప్పబడినది.)

— ౭౮ ఉదరరోగోపద్రవములు, వానిచే నసాధ్యత్వము. ౭౮ —

మూ. శ్వయంభుః సర్వమర్తోత్థః శ్వాసో హిక్మారుచిః సత్పత్,
మూర్ఛాఛ్చర్దిరతీసారో నిహస్త్యుదరిణం నరమ్. 53

వ్యా. మర్తస్థానము లన్నిటియందును వాపుగల్గుట, శ్వాసములు, ఎక్కిళ్లు, అరుచి దప్పి, మూర్ఛ, వాంతి, అతిసారము, (ఇవియన్నియు నుదరరోగమునందుగల్గు నుపద్రవములు) ఈయుపద్రవములు కల్గినయెడ నుదరరోగము మనుజుని చంపును.

— ౭౯ ఉదరసామాన్యముగ కృచ్ఛ్రసాధ్యత్వము. ౭౯ —

మూ. జన్మనైవోదరం సర్వం ప్రాయః కృచ్ఛ్రతమం మతం,
బలినస్తదజాతాంబుయత్నసాధ్యం నవోత్థితమ్. 54

వ్యా. వైశిష్టిన నుదరములన్నియు ప్రాయశముగ స్వభావముచేతనే కృచ్ఛ్ర సాధ్యములగును. మరియు నవి బలిష్ఠులకు సంభవించినను, ఉదకము జనించుటకు ముందును, ప్రోక్తగ సంభవించినదియు, ప్రయత్నపూర్వకముగ చికిత్సజేసినయెడ సాధింపదగియుండును.

— ౮౦ అజాతోదరోదరలక్షణములు. ౮౦ —

మూ. అజాతశోథమరుణం సశబ్దం నాతిభారికం,

సదా గుడగుడా యచ్చ శిరాజాలగవాక్షితమ్. 55

నాభిం విష్టభ్య పాయశా తు వేగం కృత్వా ప్రణశ్యతి,
హృన్నాభివజ్ఞాణకటీగుదప్రత్యేకశూలినః. 56

కర్కశం సృజతో వాతం నాతిమద్దే చ పావకే,
లోలస్యావిరసే(లాలయావిరసే)చాన్యేమూత్రే^ఽ ల్పేసంహతే విషః.
అజాతోదకమిత్యేతైర్నిశ్చైర్విజ్ఞాయ తత్వతః,

ఉపాక్రమేద్భిషగ్దోషబలకాలవిశేషవిత్. 58

వ్యా. వాపులేకుండుట, యెఱ్ఱనిరంగుకలిగియుండుట, చేత తట్టినయెడ భంగను శబ్దము కలిగియుండుట, మిక్కిలి భారములేకుండుట యెల్లప్పుడును కుక్షిలో గుడగుడ యనుశబ్దము కల్గియుండుట, పొట్టపై సిరలు స్ఫుటముగ గానవచ్చుట, నాభిస్థానమున స్తంభింపజేసి గుదమున అపానవేగము జూపి మించుట, హృదయము, నాభిస్థానము, గెజ్జలు, నడుము, గుదప్రదేశము, ఈస్థలములయందు నొప్పికలుట, అపానవాతము ద్రవములేక కర్కశముగ వెడలుట, జఠరాగ్ని బొత్తుగ నశింపక కొంచెముగ మందగించి యుండుట, నోట జొల్లుకారుచు ఆరోచకము లేకుండుట, మూత్రము స్వల్పముగ వెడలుట, మలము ద్రవములేక కొంచెముగ వెడలుట, ఈలక్షణములన్నియు సుదరరోగమున జలము పుట్టకుండునప్పుడు కానవచ్చును. కావున ఈలక్షణములబట్టి ఉదరరోగమున జలము కలగలేదని చక్కగ నెరింగి బలముయొక్కయు, కాలముయొక్కయు విశేషముల జక్కగ నెరింగి తత్తదనుగుణముగ వైద్యుడు చికిత్సజేయనగును.

— ఉదరచికిత్స, అందు వాతోదరచికిత్సాక్రమము. —

మూ. వాతోదరం బలవతః పూర్వం స్నేహైరుపాచరేత్,
స్నిగ్ధాయ స్వేదితాశ్చాయ దద్యాత్స్నేహవిరేచనమ్. 59

హృతే దోషే పరిష్కూనం వేష్టయేద్వాససోదరం,
తథాస్యానవకాశత్వాద్వాయుర్నాథ్వాపయేత్పునః. 60

దోషాతిమాత్రోపచయాత్ స్రోతసాం సన్నిరోధనాత్,
సమ్భవత్త్వదరం తస్మాత్ నిత్యమేవ విరేచయేత్. 61

వ్యా. వాతోదరమునందు బలివృద్ధిగలరోగికి తొలుత స్నేహవిధ్యుక్తప్రకారము స్నేహద్రవ్యములచే నుపచరించవలయును. స్నిగ్ధదైవవెనుక చెమటబుట్టించి పిదప స్నేహ

రవ్యములచే విరేచనము చేయించవలయును. అట్టి విరేచనముచేత దోషము వెడలినపిదప శరీరము (జీతరము) కొంచెము వాడియున్నపుడు గుడ్డచేత నుదరమును చుట్టవలయును. గుడ్డచే గట్టుటవలన వాతము పొట్టను మరల నుబికించుటకు నవకాశము గల్గకుండును. (కావున బట్టచే నుదరమును బిగగట్టవలయును.) కుక్షీయందు దోషములు మిక్కిలి సంచితములగుటవలనను, స్తోమోమార్గము లడ్డగింపబడుటవలనను, ఉదరరోగము సంభవించును; కావున అట్టిదోషములు వెడలి స్తోమోమార్గములు అడ్డులేకుండుటకై తొలుత నుదరరోగికి తప్పక విరేచనము చేయించుట ముఖ్యము.

❧ వాతోదరమునక్షీరపానవిధి. ❧

మూ. శుద్ధం సంసృజ్య చ క్షీరం బలార్థం పాయయేత్తు తం,
ప్రాగుల్లేశాన్నివర్త్యం చ బలే లభే క్రమాత్ప్రయః. 62

వ్యా. వైజిషినరీతిగ విరేచనముచే కోష్ఠము శుద్ధమయినవెనుక పేయాదిక్రమముచే నాహారవిధిజేసి రోగికి బలము కల్గుటకై పాలను త్రాగించవలయును. త్రాగించునపుడు శరీరమునకు బలము కలిగి యోకరింత వచ్చునంతలో పాలను త్రాగుట మానవలయును.

❧ ఉదరరోగికి ఆస్థాపనపస్తీప్రయోగము. ❧

మూ. యూమైరనై ర్వా మన్దామ్లవణై రేధితానలం,
సోదావర్తం పునః స్నిగ్ధం స్విన్నమాస్తాపయేన్నరమ్. 63

వ్యా. పిమ్మట కొంచెముగ ఉప్పును, పులుపును చేర్చి పక్వము చేయబడిన యూషములను, మాంసరసములను ఉపయోగించి జాతరాన్ని వృద్ధిచేసి వాతము ఉద్ధర్వముగ వెడలుచున్నపుడు మరల స్నేహస్వేదములచేసి పిమ్మట విధ్యుక్తప్రకారము ఆస్థాపనపస్తీప్రయోగించవలయును.

❧ వాతోదరరోగికి అనువాసనపస్తీవిధి. ❧

మూ. సుఫరణా తేపసన్ధ్యస్థిపార్శ్వపుష్కత్రికార్తిషు,
దీప్తాగ్నిం బద్ధవిడ్వాతం రూక్షమప్యనువాసయేత్. 64

వ్యా. అవయవములు అదరుచు వణకుచున్నను, సంధులయందును, అస్థులయందును, పార్శ్వములయందును, వీపునందును, త్రికప్రదేశమునందును బాధకల్గియున్నపుడు అగ్నిదీప్తి కల్గి వాతపురీషములు బద్ధగించి రూక్షముగనున్నను, అనువాసనపస్తీని ప్రయోగింపవలయును.

—ॐ అనువాసనవ స్తి. ॐ—

మా. తీర్ణాధోభాగయుక్తోస్య నిరూహో దాశమూలికః,

వాతఘ్నాఘ్నశృతైరణ్డతిలతైలానువాసనః (మృ). 65

వ్యా. రోగికి శరీరమునం దశోభాగమున తీర్ణమైనబాధ కల్గినపుడు దశమూల
హయముచే నిరూహవస్తి చేయవలయును. సింపుట వాతహరములైన ద్రవ్యములచేతను,
అష్టరసములచేతను, అముదముచేతను, నూనెచేతను అనువాసనవస్తిని చేయవలయును.

—ॐ వాతోదరమున శమనచికిత్స. ॐ—

మా. అవిరేచ్యన్తు యం విద్యాత్ దుర్బలం స్థవిరం శిశుం,

సుకుమారం ప్రకృత్యాల్పదోషం వాఽధోల్బణానిలమ్. 66

తం భిషక్ శమనైః సర్పిర్యాషమాంసరసాదనైః,

వస్త్యభ్యంగానుపానైశ్చ క్షీరైశ్చోపాచరేద్బుధః. 67

వ్యా. విరేచనముల జేయనర్హుడుకాని బలహీనుడును, ముసలివాడును, శిశువును,
సుకుమారుడును, నగు నుదరరోగిని, వ్యాధిస్వభావముచేతనే స్వల్పదోషముకలరోగిని
తాతము ప్రకోపించియున్నపుడు దోషశామకములైన ఘృతములచేతను, యూషముల
చేతను, మాంసరసములచేతను, అన్నములచేతను, వస్తి-అభ్యంగ-అనువాసనములచేతను,
క్షీరములచేతను నుపచరించి రోగికి వాతశమనము చేయించవలయును.

—ॐ పిత్తోదరచికిత్సాక్రమము. ॐ—

మా. పిత్తోదరే తు బలినం పూర్వమేవ విరేచయేత్,

దుర్బలం త్వనువాస్యాదౌ శోధయేత్ క్షీరవస్తినా, 68

సంజాతబలకాయాగ్నిం పునఃస్నిగ్ధం విరేచయేత్,

పయసా సత్రివృత్తల్లే నోరుబూకశృతేన వా. 69

సాతలాత్రాయమాణాభ్యాం శృతేనారగ్వధేన వా,

సకఢే వా సమూత్రేణ సహితే తిక్తసర్పిషా. 70

పునః క్షీరప్రయోగం చ వస్తికర్తృ విరేచనం,

క్రమేణ ధృవమాతిష్ఠన్యుక్తః పిత్తోదరం జయేత్. 71

వ్యా. పిత్తోదరమునందు మిక్కిలి బలశాలి యగురోగికి తొలుతనే విరేచనమున
స్పృంఛవలయును, తేక రోగి బలహీనుడుగనున్నచో తొలుతనే అనువాసనవస్తి ప్రయో

గించి తీరవస్తి ప్రయోగముచే దోషముల శోధించవలయును. తీరవస్తి ప్రయోగము వలన శరీరబలంబును, కాయాగ్నిబలంబున కల్గినవెనుక మరల స్నేహవిధిజేసి తెగడకల్గుముతో కూడినపాలచేసెనను అముదమువేళ్లతో కూడి కాచబడిన పాలచేసెనను, సంబరేణు, కానుగ ఈరెంటితోచేర్చి కాచబడిన పాలచేసెనను, రేలజిగురును కాచబడిన పాలచేసెనను విరేచనము చేయించవలయును.

పిత్తోదరమున కఫము పిత్తముతో చేరియున్నయెడ గోమూత్రము పాలతో కలిపి పక్వముచేసి యాపాలచే విరేచనము చేయించవలయును. పిత్తోదరమున వాతము కలిసియున్నచో తెగడ మున్నగువానిని తిక్తద్రవ్యములను చేర్చి కాచబడిన పాలచేత విరేచనము చేయించవలయును. ఇత్తెరంగున తొలుత తీరప్రయోగవస్తికర్చ, విరేచనము అను నీక్రమమున వరుసగ చికిత్స నాచరించినచో పిత్తోదరము శాంతి నొందును.

❧ కఫోదరచికిత్సాక్రమము. ❧

మూ. స్నిగ్ధం స్వీన్నం విశుద్ధం తు కఫోదరణమాతురం,
సంసర్జయేత్కటుక్షౌరయు కైరనైః కఫాపహైః. 72

గోమూత్రారిష్టపానైశ్చ చూర్ణాయస్కృతిభిస్తథా,
సత్కారైస్తైలపానైశ్చ శమయేత్తు కఫోదరమ్. 73

వ్యా. కఫోదరమున తొలుత రోగికి స్నేహపానమును, స్వేదవిధిని చేసి పిష్టట వమనముదక్క తక్కిన శోధనచికిత్సజేసి సంసర్జనవిధిప్రకారము కారముతోను నుప్పుతోను చేరి కఫహరములైన యన్నాద్యాహరములను చేయించవలయును. సిదప గోమూత్రమును, అరిష్టములను త్రాగించి; చూర్ణములు, అయస్కృతులు, క్షౌరములతోకూడిన తైలము వీనిని త్రాగించి కఫోదరమును శమింపచేయదగును.

❧ సన్నిపాతోదరచికిత్స. ❧

మూ. సన్నిపాతోదరే సర్వా యథోక్తాః కారయేత్క్రియాః,
సోపద్రవన్తు నిర్వృత్తం ప్రత్యాభ్యేయం విజానతా. 74

వ్యా. సన్నిపాతముచే జనించిన యుదరమునందు వాతాద్యుదరములకు వేరు వేరుగ జెప్పబడిన చికిత్సల నన్నిటిని వరుసగ జేయవలయును. మరియు నీయుదరవ్యాధి యుపద్రవములతోకూడి వుట్టినయెడ తెలివిగలవైద్యుడు చికిత్సజేయక విడువనగును.

❧ ప్లీహోదరచికిత్స, ప్లీహోదరమున వాతాదిదోషలక్షణములు. ❧

మూ. ఉదావర్తరుజాన్తాహైః దాహమోహాతృషాజ్వరైః,

గౌరవారుచికాఠినైశ్చిశ్చానిలాదీన్యథాక్రమమ్.

75

లిక్తైః స్థీహ్నైశ్చిశ్చానిలాదీన్యథాక్రమమ్ చాపి స్వలక్షణైః,

(లిక్తైః స్థీహ్నైశ్చిశ్చానిలాదీన్యథాక్రమమ్ చాపి స్వలక్షణైః,

విద్యాత్సమస్తైః సర్వైస్తు సన్నిపాతం తథా భిషక్.)

చీత్సానం సంప్రకుర్వీత యథాదోషం యథాబలమ్.

76

వ్యా. ఉదావర్తము, నోషి, ఆనాహము, ఈమూటిచేత స్థీహ్నోదరమున వాత సంబంధము కల్గినదని యెరుంగునది. తాపము, మోహము, దష్పి, జ్వరము ఈలక్షణములు కల్గియున్న స్థీహ్నోదరమున పిత్తసంబంధము కల్గినదని యెరుంగునది. భారము, ఆరుచి, కాఠిన్యము ఈలక్షణములు కల్గినస్థీహ్నోదరము కఫ మధికముగ నున్నదని యెరుంగునది. మరియు విధిశోణితీయాధ్యాయమున రక్తమునకు చెప్పిన విదాహము, దష్పి, వైరస్యము, శరీరగౌరవము, మూర్ఛ మున్నగురక్తలక్షణములు గన్పించిన స్థీహ్నోదరము రక్తాధికముచే కల్గినదని యెరుంగునది. ఇతైరంగున స్థీహ్నోదరమున వాతాదులకుచెప్పిన ఆయా లక్షణములనుబట్టి వాత-పిత్త-కఫ-సన్నిపాత-రక్తసంబంధమును చక్కగ నెరింగి ఆయా దోషానుగుణముగ వైద్యుడు చిత్స చేయవలయును. (ఇచ్చట అధికపాతమునచెప్పిన “విద్యాత్సమస్తైః సర్వైస్తు సన్నిపాతం తథా భిషక్” అనువాక్యముచే వాతాదిదోషము లన్నియు కలిసినయెడ సాన్నిపాతికస్థీహ్నోదరమనియు నెరుంగునది. మరియు రక్తలక్షణముల తంత్రాంతరమున నిట్లుచెప్పబడినది:—“విదాహం తృష్ణం వైరస్యం గాత్రగౌరవం మూర్ఛం”).

— స్థీహ్నోదరచీత్సాక్రమము. —

మూ. స్నేహం స్వేదం విరేకం చ నిరూహమనువాసనమ్,

సమీక్ష్య కారయేద్బాహు వామే వా వ్యధయేత్సిరామ్. 77

షట్పులం పా యయేత్సర్పిః పిప్పలీర్వా ప్రయోజయేత్,

సగుడామభయాం వాపి త్సౌరారిష్టగణాంతథా. 78

ఏష క్రియాక్రమః ప్రోక్తో యోగాన్సంశమనాన్ శృణు,

వ్యా. స్నేహము, స్వేదము, విరేచనము, నిరూహపస్తి, అనువాసనపస్తి, అను నీ చికిత్సలను ఆయాదోషానుసారముగ స్థీహ్నోదరమున చేయనగును. మరియు రక్తాధిక స్థీహ్నోదరమునందు ఎడమ ప్రక్క బాహువునందు సిరావ్యధనముచేసి రక్తమోక్షణము చేయనగును. షట్పులఘృతమును పానము చేయనగును. రసాయనప్రకరణమున జెప్పిన

వర్ధమానపిప్పలీయోగము ననుసరించి పిప్పళ్లకు ప్రయోగింపవగును. బెల్లముతోకూడిన కరక్కాయచూర్ణమునైనను, క్రిందజేప్పబడు ఊరములను ఆరిష్టములనైనను, యథా యోగ్యముగ నుపయోగింపదగును. ఇత్తెరంగున స్త్రీహోదరమున చేయదగిన చికిత్సా క్రమము చెప్పబడినది. పిప్పట సుశమనయోగములు నీక్రింద జేప్పబడును.

ఇచ్చట 'ఊరారిష్టగణాం స్తథా' అనుచోట గ్రహణ్యర్థోరోగచికిత్సముల జేప్పబడు ఊరారిష్టగణంబులును, ఈక్రింద 'విడజ్ఞం చిత్తకం' అని యుపక్రమించి చెప్పబడు ఊరయోగములును, 'రోహితక' యని చెప్పబడునరిష్టంబులు గ్రహింపబడును.

—ॐ స్త్రీహోదరమున పిప్పల్యాదిచూర్ణము. ౭౯—

మూ. పిప్పలీ నాగరం దస్త్రీ చిత్తకం ద్విగుణా౭భయమ్. 79

విడజ్ఞాంశయుతం చూర్ణం ఏతదుష్ణామ్బునా పిబేత్,

వ్యా. పిప్పళ్లు, శుంఠి, దంతిపేళ్లు, చిత్తమూలము ఇవి ప్రత్యేక మొక్కక భాగము, కరకకాయలు రెండుభాగములు, వాయువిడంగములు ఒకభాగము, వీనినన్ని టిని చూర్ణముజేసి పేడినీళ్ల ననుపానముగజేసి స్త్రీహోదరమున త్రాగవలెను.

—ॐ స్త్రీహోదరహరఊరపానము. ౮౦—

మూ. విడజ్ఞం చిత్తకం శుణ్ఠీం సఘృతాం సైన్ధవం వచామ్. 80

దద్ధ్వా కపాలే పయసా గుల్మస్త్రీహాపహం పిబేత్,

వ్యా. వాయువిడంగములు, చిత్తమూలము, శుంఠి, సెయ్యి, సైంధవలవణము, వస, వీనినన్నిటిని కుండవెంకులో నునిచి కాల్చి ఊరముచేసి పాలతో కలిపి త్రాగినచో గుల్మంబులును స్త్రీహృద్ధియు నశించును.

—ॐ స్త్రీహోదరములకు రోహితకారిష్టము. ౮౧—

మూ. రోహితకలతానాం తు కాణ్డకానభయాజలే. 81

మూత్రే వా సునుయాత్తచ్చ సప్తరాత్రస్థితం పిబేత్,

కామలాగుల్మమేహార్ఘ్యః స్త్రీహసర్వోదరక్రిమిః. 82

స హస్యాత్ జాఙ్గలరసైః జీర్ణే న్యాచ్చాత్ర భోజనమ్,

వ్యా. ములు మోదుగతీగెలను చిన్నచిన్నముక్కలుగ నరికి కరకకాయల కషాయ మునైనను గోమూత్రమునైనను ఏడురాత్రులవరకు నానబెట్టి యారసమును త్రాగి నచో కామలారోగము, గుల్మము, ప్రమేహము, అర్భుస్సు, స్త్రీహృద్ధి, అన్నియుదర

ములు, క్రిములు, వీనినన్నిటిని హరించును. ఔషధము జీర్ణమైనపిదప జాంగలజంతు మాంసరసములతో నన్నమును భుజింపవలెను. (ఈయరిష్టసంధానము పరిభాషానుసారముగ జేయునది.)

—ॐ స్త్రీహోదరమునకు రోహితకఘృతము. ౭—

మూ. రోహితకత్వచః కృత్వా పలానాం పఞ్చవింశతిమ్. 83

రోలద్విప్రస్థసంయుక్తం కషాయముపకల్పయేత్,
పలికైః పఞ్చకోలైస్తు తైస్సర్వైశ్చాపి తుల్యయా. 84

రోహితకత్వచా పిష్టైః ఘృతప్రస్థం విపాచయేత్,
స్త్రీహోతివృద్ధిం శమయత్యేతదాశు ప్రయోజితమ్. 85

తథా గుల్తోదరశ్వాసక్రిమిపాణ్డుత్వకామలాః,

వ్యా. ములుమోదుగవట్ట యిరువదియైదుపలములు, రేగుపండ్లు రెండుప్రస్థములు (ముప్పదిరెండుపలములు), ఈరెంటిని ఎనిమిదింతలనీళ్లలో జేర్చి నాల్గవపాలు మిగుల కషాయముకాచి పడగట్టి, అందు పంచకోలములు ప్రత్యేక మొక్కపలమును ఈయైది టికి నమభాగము(ఐదుపలములు)ములు మోదుగవట్టను నూరి కల్కముచేసి కలిపి; ఒక ప్రస్థము (పదునారుపలములు) ఘృతమును చేర్చి (అన్నింటి నొకటిగఘర్చి) ఘృతపాక విధిప్రకారము పక్వముచేసి యాఘృతము నుపయోగించినయెడ నధికమైన స్త్రీహవృద్ధిని శీఘ్రముగ హరించును.

మరియు వైనచెప్పబడిన ఘృతమువలన గుల్తము, ఉదరములు, శ్వాసము, క్రిమి రోగము, పాండురోగము, కామల, ఇవియన్నియు శమించును.

(ఇచ్చట క్వాథ్యర్థవ్రత్యము ములుమోదుగ రేగును చేరి ఏబదియైదుపలములు. అందు అష్టగుణపరిభాష ననుసరించి నాల్గవందలు ఏబదియారుపలముల నీళ్లబోసి క్వాథముచేయునది. చతుర్థావశిష్టకషాయము నూటపదునాల్గుపలములగును. అందు పంచ కోలరోహితకకల్కమును పదిపలములును, ఒకప్రస్థము అవునేతిని కలిపి ఘృతపాకము చేయునది. ఈవివరణము చక్రపాణిదత్తవ్యాఖ్యలో నున్నది.)

—ॐ స్త్రీహోదరమునం దగ్నికర్పాదివిధి. ౭—

మూ. అగ్నికర్ప చ కుర్వీత భిషగ్వాతకఫోల్బజే. 86

వైత్తికే జీవనీయాని సర్పింషి ఔరవస్తయః;

రక్తావసేకః సంశుద్ధిః క్షీరపానం చ శశ్యతే.

87

యూషైర్ధాంసరసై శ్చాపి దీపనీయసమాయుతైః,

వ్యా. స్థిహోదరమున వాత-కఫములు అధికములుగ నున్నయెడ విధ్యుక్తప్రకారము అగ్నికర్త చేయనగును. పిత్త మధికముగ నున్నచో జీవనీయగణద్రవ్యముల జేర్చి సిద్ధములు చేయబడినప్పుడంబులును, ఔరముతోగూడిన వస్తువుల ప్రయోగించుటయు, రక్తమోక్షణముచేయుటయు, శోధనంబును, క్షీరపానంబును మిగుల ప్రశస్తము. మరియు అగ్నిని దీపింపజేయుద్రవ్యముల జేర్చి పక్వము చేయబడిన యూషములను మాంసరసములను జేర్చి హితముగ నాహారమును చేయనగును.

—ॐ యకృదుదరచికిత్సాంతిదేశము. ॐ—

మూ. యకృతి స్థిహావత్సర్వం తుల్యత్వాద్భేషజం మతమ్.

88

లఘూన్యన్నాని సంస్పృజ్య దద్యాత్ స్థిహోదరే భిషక్,

వ్యా. యకృదుదరము స్థిహోదరమునకు సమానముగ నుండునుకావున స్థిహోదరమునకు చెప్పిన చికిత్సాదులన్నియు యకృదుదరమున హితకరములు.

మరియు మిక్కిలి తేలికగ జీర్ణములగు నన్నపానములను విధ్యుక్తప్రకారము సిద్ధముచేసి స్థిహోదరరోగికి యథోచితముగ నుపయోగించవలెను.

—ॐ బద్ధగుదోదరచికిత్సాక్రమము. ॐ—

మూ. స్విన్నాయ బద్ధోదరణే మూత్రతీక్ష్ణోషధాన్వితమ్.

89

సతైలలవణం దద్యాత్ నిరూహం సానువాసనమ్,

పరిస్రంసీని చాన్నాని తీక్ష్ణం చైవ విరేచనమ్.

90

ఉదావర్తహరం కర్త కార్యం వాతఘ్నమేవ చ,

వ్యా. బద్ధగుదోదరరోగముగలవానికి తొలత విధ్యుక్తప్రకారము స్వేదనవిధిచేసి (శరీరమున చెమటబుట్టించి,) మూత్రములను, తీక్ష్ణోషధములను, తైలలవణములను, కూర్చినయోషధముచే నిరూహనువాసనవస్తులను విధ్యుక్తప్రకారము చేయనగును. మరియు వాతము ననులోమముగ జేయునాహారములను, తీక్ష్ణములైన విరేచనోషధములను నుపయోగించవలయును. మరియు ఉదావర్తహరంబును, వాతహరంబును నగుచికిత్సను చేయించవలయును.

ఇచ్చట నిరూహపస్త్రోషధమునందు తైలలవణములు చేర్చుట నియతమైనను మరల నిచ్చట “సతైలలవణం దద్యాత్” అని చెప్పటవలన తైలలవణములను నధికము

జేర్పవలయునని యెరుంగునది. మరియు “అనాస్థాప్యా.....బద్ధభిద్రోదరీ” అని (అ. సూ. అ. 19. క్లో. 5.) బద్ధభిద్రోదరములయందు నిరూహవస్తి నిషేధింపబడినది. ఐనను కేవలము నిరూహసాధ్యవస్థయందున్నపుడు ఈవ్యాధులయందును నిరూహవస్తి చేయక తప్పదు. కావున నిచ్చట విధింపబడినది.

❧ భిద్రోదరచికిత్సాక్రమము. ❧

మూ. భిద్రోదరమృతే స్వేదాత్ శ్లేష్మోదరవదాచరేత్. 91

జాతం జాతం జలం స్రావ్యం ఏవం తద్యాపయేద్భిషక్,

వ్యా. భిద్రోదరమునందు స్వేదవిధి నొక్కదానినివిడచి తక్కిన శ్లేష్మోదరచికిత్సల నన్నిటిని చేయనగును, మరియు ఉదరమున అప్పుడప్పుడు మాటిమాటికి పుట్టుచున్నజలమును స్రవించజేయుచు కాలము గడుపవలయును.

❧ అసాధ్యభిద్రోదరలక్షణములు. ❧

మూ. తృష్ణాకానజ్వరార్తం తు క్షీణమాంసాగ్నిభోజనమ్. 92

వర్జయేత్ శ్వాసినం తద్వచ్చాలినం దుర్బల్యేన్ద్రియం,

వ్యా. భిద్రోదరమునందు దష్టి, కానము, జ్వరము, మాంసక్షయము, అగ్ని నాశము, అన్నము హితములేకపోవుట, శ్వాసము, శూల, ఇంద్రియపాటవముచేడుట ఈలక్షణములు కల్గియున్నయెడ అట్టిరోగిని చికిత్సజేయక విడువదగగును.

❧ జలోదరచికిత్స. ❧

మూ. అపాందోషహరాణ్యాదౌ ప్రదద్యాదుదకోదరే. 93

మూత్రయుక్తాని తీక్ష్ణాని వివిధతైరవన్తి చ,

దీపనీయైః కఫఘ్నైశ్చ తమాహరై రుపాచరేత్. 94

ద్రవేభ్యశోచకాదిభ్యో నియచ్ఛేదనుపూర్వశః,

వ్యా. జలోదరమునందు తొలుత జలదోషము హరించునట్టి మూత్రములతో కూడిన తీక్ష్ణషధములను, పలు తెరంగులైన తైరములతోకూడిన యౌషధములను నుపయోగింపదగును. అట్టిరోగి అగ్నిదీపనము కల్గించునవియు, కఫహరంబులును, నగుద్రవ్యముల చేర్చి సంస్కరించబడిన యాహరములచే నుపచరింపవలయును. మరియు ఉదకము మున్నగు ద్రవపదార్థములను నుపయోగింపనీయక ఆయలవాటునుండి నానాట మరలించవలయును.

—ॐ ఉదరములన్నిటికి సామాన్యచికిత్స. ॐ—

మూ. సర్వమేవోదరం ప్రాయో దోషసజ్ఘాతజం మతమ్. 95

తస్తాత్ త్రిదోషశమనీం క్రియాం సర్వత్ర కారయేత్,
దోషైః కుక్షౌ హి సమ్మాల్లే వహ్ని ర్నస్తత్వమృచ్ఛతి. 96

తస్తాద్యోజ్యాని భోజ్యాని దీపనాని లఘూని చ,

వ్యా. ఉదరములన్నియు ప్రాయశముగ త్రిదోషసంఘాతముచేతనే సంభవించును; కావున నుదరము లన్నిటియందును త్రిదోషముల శమింపజేయు క్రియోవిధానమునే చేయవలెను. మరియు త్రిదోషములు ప్రకోపమునొంది కుక్షిని నిండించుటవలన జాత రాగ్ని మందగించును. కావున మందాగ్నిచేగల్గిన యుదరములయందును అగ్నిని దీపింప జేయునవియు లేలికగ జీర్ణమగునవియు నగుసౌషధములను భోజనపదార్థములను ఉపయోగింపందగును.

—ॐ ఉదరసామాన్యమున నాహారాదినియమము. ॐ—

మూ. రక్తశాలీయవాన్తుద్ధాజాజ్జలాంశ్చ మృగద్విజాత్. 97

పయోమూత్రాసవారిష్టా మధు శీఘ్రం తథా సురాం,
యవాగూమోదనం వాపి యూషైరద్యాద్రనైరపి. 98

మద్గాష్ట్రస్నేహకటుభిః పశ్చాత్సూలోపసాధితైః,

వ్యా. ఎఱ్ఱవరిధాన్యము, యవలు, పెసలు, జాంగల దేశమునందలి మృగములయొక్కయు పక్షులయొక్కయు మాంసములు, పాలు, గోమూత్రము, ఆసవములు, అరిష్టములు, మధుమద్యము, శీఘ్రమద్యము, సురామద్యము, ఇవియన్నియు నుదరములన్నిటియందును నుపయోగింపనగును. మరియు కొంచెముగ పులుపును, ఉప్పును జేర్చి స్నేహద్రవ్యమును, కారమును కొంచెముగ జేర్చి పంచమూలద్రవ్యములజేర్చి సిద్ధముచేయబడిన యూషముల తోడను మాంసరసములతోడను, యవాగువునైనను, అన్నమునైనను, కలిపి భుజించ నగును.

—ॐ ఉదరసామాన్యమున వర్జింపవలసినవి. ॐ—

మూ. ఔదకానూపజం మాంసం శాకం పిష్టకృతం తిలాన్. 99

వ్యాయామాధ్వదివాస్వప్నం యానయానశ్చ వర్జయేత్,
తథోష్ణలవణామ్లూని విదాహీని గురూణి చ. 100

నాద్యాదన్నాని జతరీ తోయపానం చ వర్జయేత్,

ందును, ఆనూపదేశమునందును, పుట్టిన జంతువులమాంసంబును, రలు), పిండితో చేయబడిన భక్ష్యదులును, నువ్వులు, వ్యాయామము, పగటినిద్ర గుఱ్ఱము మొదలగు వాహనములపై నెక్కి నవారి ఉదరరోగి విసర్జించవలయును. మరియు ఉష్ణవీర్యంబును, లవణ-పుట్టించునవియు, గురుత్వము గల్గినదియు, నగు నాహారములను యును. జలమును విశేషముగ త్రాగగూడదు.

సరరోగమున దోషానుగుణముగ తక్ర పానవిధి. ౧౦

౦ హితం పానే స్వాదుతక్రమపేలవమ్. 101

సరలవదై ర్యుక్తం తు నిచయోదరీ,
పిబేత్తక్రం పిప్పలీలవణాన్వితమ్. 102

ధుకోవేతం స్వాదుపిత్తోదరీ పిబేత్,
సైన్ధవాజాజీ వ్యోషయుక్తం కఫోదరీ. 103

చికిత్స వెన్నయై త్తి మధురమై మిక్కిలి చిక్కన లేక ద్రవముగ రోగమున పానమునకు హితముగ నుండును. మరియు సన్నిపాతోములను, కారమును, ఉప్పును, శేర్పిన మజ్జిగను పానముచేయుట కలవారు పిప్పళ్లను, లవణమును చేర్చిన మజ్జిగను త్రాగవలయును. చక్కెరను, అతిమధురచూర్ణమును చేర్చి తియ్యగనుండు మజ్జి కఫోదరము కలవారు ఓమము, సైంధవలవణము, జీలకర, త్రికటుంస్కరింపబడిన మజ్జిగను త్రాగవలయును.

౧౧ స్థిహోదరమున తక్ర పానము. ౧౧

సుతం తక్రం వ్యక్తాన్లుం నాతివేశలం,
సచాశుంఠీతాహ్వాకుష్టసైన్ధవైః. 104

స్థిహోదరీ

౧) పురుగును, కొంచెము జిడ్డును కల్లియుండు మజ్జిగయందు లేనెను, సదాపను, చెంగల్వతోష్ట, సైంధవలవణము వీనిని శేర్పి సంస్కరింపబడు త్రాగవలయును.

౧౨ బద్ధ-భిద్రోదరములయందు తక్ర పానము. ౧౨

జాతం సవ్యోషం తూదకోదరీ,

బద్ధోదరీ తు హపుషాయమాన్యజాజినైస్థవైః.

105

పిబేచ్ఛిద్రోదరీ తక్రం పిప్పలీక్షౌద్ర సంయుతం,

వ్యా. జఙ్గోదరము కలవాడు చక్కగ చిలికి త్రికటుకచూర్ణముతో మాడినమజ్జి గను త్రాగవలయును. బోడతరము, ఓమము, జీలకర, సైంధవలవణము, వీనిచూర్ణమును జేర్చి సంస్కరించబడిన మజ్జిగను బద్ధగుదోదరము కలవాడు త్రాగవలయును. పిప్పలి చూర్ణమును, తేనెను, ఈరెంటిని చేర్చిన మజ్జిగను, ఛిద్రోదరరోగము కలవాడు త్రాగ వలయును.

❧ తక్రప్రాశస్త్యము. ❧

మూ. గౌరవారోచకార్తానాం సమద్వాగ్న్యతిసారిణామ్.

106

తక్రం వాతకఫార్తానాం అమృతత్వాయ కల్పతే,

వ్యా. శరీరము బరువుగనుండుట, ఆరోచకము, అగ్నిహింద్యము, అతిసారము, వాతకఫరోగములు, ఇవి కలవారికి మజ్జిగ అమృతమును బోలె మిక్కిలి హితకరమై యుండును.

❧ ఉదరరోగమునందు అవస్థాభేదముచే నుపయోగింపదగిన ఔరములు. ❧

మూ శోఘానాహర్తిత్వబ్ధిర్భాషాపీడితే కారభం పయః.

107

శుద్ధానాం ఔమదేహానాం గవ్యం ఛాగం సమాహిషం,

వ్యా. శోఘము (వాపు), ఆనాహము (కడుపుబ్బరము), దప్పి, మూర్ఛ, ఈయుప ద్రవములుగలవారికి ఒంటెపాల నియ్యవలయును.

శోధనములజేసికొనినవారికిని, కృశించినశరీరముకలవారికిని, అవుపాలను, మేక పాలను, బట్టెపాలను ఇయ్యవలయును.

❧ ఉదరరోగమున లేపనము. ❧

మూ. దేవదారుపలాశార్కహస్తీపిప్పలిశిగ్రుకైః.

108

సాశ్వగ్దస్తైః సగోమూత్రైః ప్రదిహ్యదుదరం సమైః,

వ్యా. దేవదారు, మోదుగ, జిల్లేడు, గజపిప్పళ్లు, మునగపట్ట, పెన్నేరుగడ్డ, వీని నన్నిటిని సమభాగములుగ జేర్చి గోమూత్రమున నూరి ఉదరరోగముకలవారికి పొట్ట మీద పట్టువేయవలయును.

—ॐ ఉదరరోగమున సేచనము. ౧౮—

యా. వృశ్చికాలిం నచాం కుష్ఠం పశ్చిమూలీం పునర్నవామ్. 109

భూతీకం నాగరం థాన్యం జలే పక్త్యావసేచయేత్,

పలాశం కత్త్యణం రాస్నాం తద్వత్పక్త్యావసేచయేత్. 110

మూత్రాణ్యష్టాపుదరిణాం సేకే పానే చ యోజయేత్,

వ్యా. తేలుమణిచెట్టు, వన, చెంగల్వొళ్ళు, పంచమూలములు, గలిజేరు, కామంచి గడ్డి, శుంతి, దనినూలు, వీని నన్నిటిని సమభాగములుగ జేర్చి నలియొట్టి నీళ్లలో వేసి కాచి యానీళ్ల చే పొట్టను తడుపవలయును. లేక స్నానముచేయవలయును. మరియు మోదుగ, ఆవురుగడ్డి, నన్నరాష్ట్రము, వీనిని చేర్చి కాచబడిన జలముచే స్నానముచేయవలయును. మరియు సెనిమిదివిధములయిన మూత్రములును ఉదరరోగముకలగారి ఉదరముపై తడుపుటకును, స్నానముచేయుటకును పానమునకును, విశేషముగ నుపయోగింపవలయును.

ఇచ్చట అష్టమూత్రములని:—“అవిమూత్ర మజామూత్రం గోమూత్రం మాహిషమూత్రం, హస్తీమూత్ర మథోష్ఠ్యస్య హయస్య చ ఖరస్య చ. ఇతి ప్రోక్తాని మూత్రాణి సుధాసామర్థ్యయోగతః.” గొట్టె-మేక, ఆవు, బట్టె, ఏనుగు, ఒంటె, గుట్టము, గాడిద ఈయెనిమిదిజంతువులమూత్రమును చేరి అష్టమూత్రము లనబడును.

—ॐ ఉదరహరిఘృతయోగములు. ౧౯—

యా. రూక్షాణాం బహువాతానాం తథా సంశోధనార్థినామ్. 111

దీపనీయాని సర్పింషి జఠరఘ్నాని చక్షుషే,

వ్యా. మిక్కిలిరూక్షగుణంబును, అధికమైనవాతంబును, సంశోధనమునకు అర్హులగు నగునుదరరోగుల కుపయోగింపతగిన అగ్నిదీపనంబులును, ఉదరహారంబులును అగు ఘృతయోగము లీక్రింద జెప్పబడును.

—ॐ పంచశోలఘృతము. ౨౦—

యా. పిప్పలీపిప్పలీమూలచవ్యచిత్రకనాగరైః. 112

సత్కారై రర్ధపలికైః ద్విప్రస్థం సర్పిషః పచేత్,

కల్లైర్ద్విపంచమూలస్య తులార్ధస్వరసేన చ. 113

దధిమంథాఢకోపేతం తత్సర్పిర్జఠరాపహం,

శ్వయంధుం వాతవిష్టమ్భం గుల్కార్కాంసి చ నాశయేత్. 114

వ్యా. పిష్పట్ల, మోడి, చవ్వము, చిత్రమూలము, శుంఠి, యవతౌరము, ఇవి ప్రత్యేకము (ఒక్కొక్కటి) అర్థపలమువంతున కల్కముచేసి యాకల్కమును రెండు ప్రస్థముల నేతిలో చేర్చి ఘృతపాకమును చేయవలయును. ఎట్టులనః—దశమూలములను స్వరసముచేసి యాస్వరసమును యేబదిపలములు, పెరుగుమీద లేట ఒక ఆఢకము, ఒక ప్రస్థము ఆవునేతిని వైజెప్పిన పంచకోలకల్కమున మూడుపలములు వీనినన్నిటి నొకటిగ జేర్చి ఘృతపాకవిధి ప్రకారము పక్వముచేయనగును. ఈఘృతమును అగ్నిబలానుసారముగ నేవించినయెడ జతరంబులును, వాపు, వాతముచే కల్గినమలబద్ధకము, గుల్మములు, అర్శోరోగము ఇవియన్నియు నశించును.

ఇచ్చట “సత్తారైరర్థపలికైః ద్విః ప్రస్థసర్పిషః పచేత్” అని పాఠాంతరమున్నది. ఈపాఠము “ద్విః” అనుపదము “అర్థపలికైః” అనుపదముతో చేర్చి వైజెప్పిన యారుద్రవ్యములును ద్విగుణితమైన యర్థ పలమువంతున (అనగా నొక్కొక్కపలము వంతున) జేర్చిన కల్కము ఆరుపలముల పరిమితమగును. ద్విశబ్దమును ప్రస్థశబ్దముతో కలిపిన రెండు ప్రస్థములఘృతమని యర్థమగును. రెండు ప్రస్థములఘృతము ఆరుపలములు పరిమితకల పంచకోలాదికల్క సముదాయమును చేర్చి వైజెప్పినరీతిగ దశమూలక్వాథమును దధిమండమును కూడ చేర్చి ఘృతమును పక్వముచేయవలయునని సముదితార్థమేర్పడును. ఈపక్షము నవలంబించి కాశ్చీరదేశమున “పలికైః పిష్పలీక్షారైః ద్విప్రస్థం సర్పిషః పచేత్” అనియే పఠించెదరు. జతూకర్ణ తంత్రమునందును ఇట్లున్నది:—“దశ మూలతులార్ధరసే సత్తారైః పఞ్చకోలైస్తస్పర్ధం ఘృతార్ధప్రస్థ సదధివస్తాద్ధకఉదరఘృమ్” వీరిపక్షమున ఘృతము అర్ధప్రస్థమని చెప్పబడినది. ఈకల్పనావిధానమున కల్ల భేదములు, వ్యాధ్యాదులు బలాబలమును చూచి నిర్ణయింపనగునని మాయభిమతము.

—ॐ నాగరాదిఘృతము. ॐ—

మూ. నాగరోత్రిఫలాప్రస్థం ఘృతతైలా (నాగరం త్రిపలం ప్రస్థం ఘృతతైలాత్) త్తథాధకం, మస్తునః, సాధయితైవ్రతత్ పిబే త్సర్వోదరాపహమ్.

115

కఫమారుతముమ్భాతే గుల్మే చైతత్ ప్రశస్యతే,

వ్యా. శుంఠి మూడుపలములు, (ఇది కల్కద్రవ్యము), ఘృతమును తైలమును కలిసి యొక ప్రస్థము, పెరుగుమీద లేట యొక ఆఢకము, వీనినన్నిటి నొకటిగ జేర్చి ఘృత పాకవిధి ప్రకారము పక్వముచేసి పానముచేసినచో నుదరముల నన్నిటిని హరించును. మరియు సీఘృతము కఫవాతములచే కల్గినగుల్మమునందు నుపయోగించుటయు చాల ప్రశస్తము.

ఇచ్చట ‘నాగరత్రిఫలాప్రస్థం’ అని పాఠమున్నది. వాగ్భటాచార్యులు “నాగరం త్రిఫలం, ప్రస్థం ఘృతతైలాత్, తథాఢకమ్, మస్తునః సాధయితై వ్వితత్” అని చెప్పియున్నారు. దీనివ్యాఖ్యానమున సర్వాంగసుందరమున—“శుంఠ్యాః పలత్రయం, ప్రస్థం ఘృతతైలాత్, మస్తునః ఆఢకమ్, ఏతత్సాధయిత్వా” అని చెప్పిరి. ఈపాఠమునే యనుసరించి ప్రకృతమూలమునకు వ్యాఖ్య వ్రాయబడినది.

❧ చి త్ర క ఘృ త ము. ౧ ❧

మూ. చతుర్థణే జలే మూత్రే ద్విగుణే చి త్ర కా త్వ లే. 116

కల్లే సిద్ధం ఘృతప్రస్థం సత్కారం జతరీ విభేత్,

వ్యా. నాల్గవప్రస్థములు జలము, గోమూత్రము రెండుప్రస్థములు, చిత్త్రమూలము ఒకపలము, యవత్కార మొకపలము ఈరెండును కల్కము, ఆవునెయ్యి యొకప్రస్థము వీనినన్నిటి నొకటిగ జేర్చి ఘృతపాకవిధిప్రకారము పక్వముచేసి యుదరరోగముకలవారు పానముచేయదగును.

❧ యవకోలాదిఘృతము. ౧ ❧

మూ. యవకోలకులుత్థానాం పఞ్చమూలరసేన చ. 117

సురాసౌవీరకాభ్యాం చ సిద్ధం వాపి విభేత్ ఘృతమ్,

వ్యా. యవలు, రేగుపండు, ఊలవలు, పంచమూలములు, వీనికషాయము; సురా మద్యము, సౌవీరకమును కాంజికము వీనిని చేర్చి పక్వముచేయబడిన ఘృతమును ఉదర రోగి పానముచేయవలెను.

(ఈఘృతయోగమున కల్కమును చెప్పియుండలేదు. కావున—“కల్కహీనస్తు యః స్నేహః తత్ర తోయం చతుర్థణం.” అనుపరిభాషాప్రకారము వైజెష్ఠినద్రవములు మూడును చేరి ఘృతమునకు నాల్గింతలుండునట్లు కల్పించవగును.)

❧ ఉదరరోగికి విరేచనవిధి. ౧ ❧

మూ. ఏభిః స్నిగ్ధాయ సంజాలే బలే, శాస్త్రే చ మారుతే. 118

స్త్రస్తే దోషాశయే దద్యాత్ కల్పదిప్తం విరేచనం,

వ్యా. వైజెష్ఠినఘృతముల నుపయోగించుటచే కోష్ఠము స్నిగ్ధమై రోగికి బలము కల్గి వాతము శమించి పక్వాశయము బద్ధకములేక సడలియున్నపుడు కల్పస్థానమున చెప్పిన విధిప్రకారము విరేచనోపధమును ఇప్పించవలెను.

—ॐ ఉదరముల కన్నిటికిని పటోలాదిచూర్ణము. ॐ—

- మో. పటోలమూలం రజసిం విడల్గం త్రిఫలత్వచమ్. 119
 కమ్పిల్లకం నీలినిం చ త్రివృతాం చేతి చూర్ణయేత్,
 షడాద్యాక్ కార్షి కానన్యాక్ త్రింశ్చ ద్విత్రిచతుర్గుణాక్ 120
 కృత్వా చూర్ణమతో ముష్టిం గవాం మూత్రేణ నా పిబేత్,
 విరక్తో మృదు భుజ్జీత భోజనం జాజ్జలై రనైః. 121
 మజ్జం పేయాం చ పీత్వా వా సవ్యోషం షడహం పయః,
 శృతం పిబేత్, తతః చూర్ణం పిబేదేవం పునః పునః. 122
 హస్తీ సర్వోదరాణ్యేతత్ చూర్ణం జాతోద కాన్యసి,
 కామలాం పాణ్డూరోగం చ శ్వయంఘం చాఽవకర్షతి. 123
 పటోలాద్యమిదం చూర్ణం ఉదరేషు ప్రపూజితం,

వ్యా. చేదుపొట్టవేరు, వసుపు, వాయువిడంగములు, త్రిఫలముల (కరక-తాని-
 ఉసిరికకాయల) బెరడు, ఈయారును ప్రత్యేక మొక్కకకర్షము; కంపిల్లకము రెండు
 కర్షములు, నీలివేరు మూడుకర్షములు, తెగడ నాల్గుకర్షములు, ఈభాగముల ప్రకారము
 పైద్రవ్యముల నన్నిటిని చేర్చి చూర్ణముచేసి అందొకపలపరిమితమును గోమూత్రానుపాన
 ముతో త్రాగవలెను. చక్కగ విరేచనమైనపిదప మండము పేయ విలేపి అనుయవాగువు
 లలో దేనినైన నొకదానిని త్రాగి యది జీర్ణమైనపిదప జాంగలమాంసరసమును జేర్చి
 సంబావుబియ్యపుటన్నము మున్నగుదానిని లఘువుగ భుజించవలెను. పిమ్మట నారుదిన
 ములు త్రికటుకచూర్ణముచేర్చి కాచబడినపాలను మాత్రము త్రాగవలెను. ఇత్తైరంగున
 నారుదినములు గడపి మరుసటిదినమున మరల పైజెప్పినరీతిగ పటోలాదిచూర్ణమును ఆపు
 పంచితముతో జేర్చి త్రాగి నాటిదినమున మునుపటివలెనే మండపేయాదిపానముచేసి
 మాంసరసముతో నన్నమును భుజించి మరుసటిదినమునుండి యారుదినములు మునుపటి
 వలెనే త్రికటుకచూర్ణముతో గూడినపాలను త్రాగవలెను. ఇత్తైరంగున పలమారు
 త్రిప్పుచు వైచూర్ణమును సేవించినచో ఉదరరోగములు జలము ముట్టినవియైనను వాని
 నన్నిటిని శమింపజేయును. మరియు కామల, పాండురోగము, శోఫము, ఈవ్యాధులను
 కూడ హరించును. ఈపటోలాదిచూర్ణము ఉదరరోగములన్నిటియందును చాల
 ప్రశస్తము.

—ॐ గవాక్షిదిచూర్ణము. ॐ—

- మూ. గవాక్షిం శబ్ధినిం దస్తీం తిల్వకస్య త్వచం వచామ్. 124

పిబేత్ ద్రాక్షామ్బుగోమూత్రకోలకర్కశ్శుశీధుభిః,

వ్యా. పెద్దపావర, కడిల, దంతి, తెల్లలొద్దుగుపట్ట, వస, వీనినన్నిటిని సమభాగములుగగూర్చి చూర్ణముచేసి ద్రాక్షారసముతోనైనను, గోమూత్రముతోనైనను, రేగుపండ్లు, పెద్దరేగు వీనిరసముతోనైనను, శీఘ్రమద్యముతోనైనను గూర్చి త్రాగినచో నుదరములన్నియు నివర్తించును.

—౧౭ సర్వరోగములకు నారాయణచూర్ణము. ౧౭—

మూ. యవానీ హపుషా థాన్యం త్రిఫలా చోపకుఞ్చికాః. 125

కారవీ పిప్పలీమూలం అజగన్ధా శటీ వచా,
శతాహ్వ జీరకం వ్యోషం స్వర్ణక్షీరీ సచిత్రకాః. 126

ద్వాక్షారా పాష్కరం మూలం కుష్ఠం లవణపఞ్చకం,
విడజ్జం చ సమాంశాని దన్త్యాః భాగత్రయం తథా. 127

త్రివృద్విశాలే ద్విగుణే సాతలా స్యాచ్చతుర్దశా,
ఏతన్నారాయణం నామ చూర్ణం రోగగణాపహమ్. 128

నైతత్రాప్యోతివర్తన్తే రోగాః విష్ణుమివానురాః,

(ఇతి నారాయణచూర్ణః.)

వ్యా. ఓమము, బోడతరము, దనియాలు, త్రిఫలములు, పెద్దజీలకర్ర, నల్లజీలకర్ర, మోడి, వాయంట, కచోరములు, వస, సదాప, సన్నజీలకర్ర, త్రికటుకములు, స్వర్ణక్షీరీ, చిత్రమూలము, యవక్షారము, సర్వక్షారము, పుష్కరమూలము, చెంగల్వకోష్ఠ, పంచలవణములు, వాయువిడంగములు, వీనినన్నిటిని సమభాగములుగను; దంతివేళ్లు, మూడుభాగములుగను; తెల్లతెగడ, పెద్దపావర, ఈరెంటిని ప్రత్యేకము రెండేసిభాగములవంతునను, సంబరేణ నాలుగుభాగములుగను; వీనినన్నిటిని కలిపి చూర్ణముచేయునది. ఈచూర్ణమును ఆయారోగానుసారముగ ననుపానములచే నుపయోగించినయెడ రోగముల నన్నిటిని హరించును. ఇయ్యది విష్ణుదేవునిచెంత చేరినరాక్షసులబోలె రోగములనన్నిటిని హరించునది కావున నారాయణచూర్ణ మనబడును.

—౧౮ నారాయణచూర్ణమునకు వ్యాధ్యనుసారముగ ననుపానములు. ౧౮—

మూ. తక్రేణోదరిభిః పేయం గుల్మిభిర్బదరాంబునా. 129

ఆనద్ధవాతే సురయా వాతరోగే ప్రసన్నయా,

దధిమద్దేన విట్సంగే దాడిమామ్బుభిరర్కనైః. 130

పరికర్తే సప్తతామ్ర ముష్ణాంబుభిరజ్జీర్ణకే,
 భగందరే పాండురోగే శ్వాసే కాసే గలగ్రహే.
 హృద్రోగే గ్రహణీదోషే కుష్ఠే మద్దేనలే జ్వరే,
 దంష్ట్రావిషే మూలవిషే సగరే కృత్రిమే విషే.
 యథార్హం స్నిగ్ధకోష్ఠేన పేయమేతద్విరేచనం,

వ్యా. మరియు వైశిష్టినచూర్ణమును ఉదరరోగమునందు మజ్జిగను, గుల్మమున రేగుపండ్లరసమును, ఆనాహవాతమున (కడుపుబ్బరమున) సురానుద్యముతో వాతరోగమున ప్రసన్నయనుచుద్యమును, మలబద్ధమున పెరుగుమిది లేటను, ఆరోగమున దానిష్టుపండ్లరసమును, పరికర్తరోగమున చింతపండును, అనుపానముగ జేసి నగును. మరియు అజీర్ణరోగము, భగందరము, పాండురోగము, శ్వాసకాసములు గ్రహము, హృద్రోగము, గ్రహణీరోగము, కుష్ఠము; అగ్నిమాంద్యము, జ్వరము, సమున్నగువాని (జంగమ) విషము, మూలవిషమువేళ్లు మున్నగు స్థావరద్రవ్యములచే విషము, గరము (దూషీవిషము), కృత్రిమ (పెట్టుడుమందు మున్నగువాని) విషములు ఈవ్యాధు లన్నిటియందును వేడినీళ్ల లో కలిపి సేవించునది. మరియు దీనినిసేవించుముందు స్నేహపానముచే కోష్ఠమును స్నిగ్ధముగజేసికొని వైశిష్టినచూర్ణమును విరేచనకై సేవించినచో వైశిష్టినరోగముల నన్నిటిని విష్టువు రాక్షసుల చెండాడుభంగిలము చేయును.

— హృషిపాదిచూర్ణము. ౭౭ —

మూ. హృషిపాం కాశ్చునక్షీరీం త్రిఫలాం కటురోహిణీమ్.

నీలినీం త్రాయమాణాం చ సాతలాం త్రివృతాం వచాం,
 వైన్దవం కాలలవణం పిప్పలీం చేతి చూర్ణయేత్.

దాడిమ త్రిఫలామాంసరసమూత్రసుఖోదకైః,

పేయోఽయం సర్గుగుల్లేషు స్థిహ్ని సరోష్టదరేషు చ.

శ్విత్రే కుష్ఠే సరుజకే సవాతే విషమాగ్నిషు,

శోథార్కః పాండురోగేషు కామిలాయాం హలీమకే.

వాతం పిత్తం కఫం చాశు విరేకాత్సంప్రసాదయేత్,

(ఇతి హృషిపాదిచూర్ణము.)

వ్యా. బోడతరము, కాంచనక్షీరీ (చిరుపాల లేక కంకుష్ఠము) త్రిఫలములు, కటురోహిణి, నీలవిత్తులు, కానుగ, సంబరేణు, తెల్ల తెగడ, వస, వైంధవలవణము, బిడ

ఇము, (నల్లనిఉప్పు), పిప్పళ్లు, వీనినన్నిటిని సమభాగములుగ జేర్చి చూర్ణముచేసి; దానిమీదసము, త్రిఫలకషాయము, మాంసరసము, గోమూత్రము, సుఖోష్ణమైనవేడి నీళ్లు, వీనియనుపానములచే త్రాగినయెడ సర్వగుల్మములును, క్షీహవృద్ధి, అన్నియుదరములు, శిష్టసృష్టము, సామాన్య బాధతో కూడినకుష్టము, వాతముతోకూడిన విషమాన్ని, శోఫము, అర్శోరోగము, పాండురోగము, కామల, హలీమకము, ఈవ్యాధులన్నిటి యందును నేవించినయెడ ఇదియన్నియు శమించును. మరియు ఈచూర్ణమువలన విరేచనములై వాతపిత్తకఫములు మూడు శీఘ్రముగ శమించును.

❧ నీలిన్యాదిచూర్ణము. ❧

మూ. నీలినీం నిచులం వ్యోషం ద్వౌ తౌరౌ లవణాని చ. 137

చిత్రకం చ పిబేచ్ఛూర్ణం సర్పిషోదరగుల్మనుత్,

(ఇతి నీలిన్యాదిచూర్ణం.)

వ్యా. నీలిగింజలు, నీరుప్రబ్బలి, త్రికటుకములు, సర్వతౌరము, యవతౌరము, కంచలవణములు, చిత్రమూలము, వీనినన్నిటిని సమభాగములుగ గూర్చి చూర్ణముచేసి నేతిలో కలిపి త్రాగినయెడ ఉదరములన్నియు గుల్మములును నివర్తించును.

❧ స్నహీక్షీరఘృతము. ❧

మూ. క్షీరద్రోణం సుధాక్షీరప్రస్థార్థసహితం దధి, 138

జాతం విమథ్య తద్యుక్త్యా త్రివృత్తిద్ధం పిబేష్టుతం,

తథా సిద్ధం ఘృతప్రస్థం పయస్యప్తగుణే పిబేత్. 139

స్నుక్క్షీరపలకల్యేన త్రివృతా షట్పలేన చ,

గుల్తానాం గరదోషాణాం ఉదరాణాం చ శాస్తయే. 140

(ఇతి స్నహీక్షీరఘృతమ్)

వ్యా. ఒకద్రోణపరిమితమైన ఆవుపాలలో జేముడుపాలను అర్ధప్రస్థము (ఎనిమిది పలములు) చేర్చి కాచి తోడుబెట్టి అది పేరినపిదప నాచెరుగును కవ్వముతో చిలికి వెన్నతీసి యావెన్నను కాచిన నేతియందు తెల్లతెగడను ఘృతమునకు నాల్గవంతు కల్కముచేసి చేర్చి ఘృతపాకవిధిప్రకారము పక్వముచేసి యాఘృతమును పానము చేయవలయును. (ఈఘృతయోగమున ద్రవద్రవ్యము చెప్పలేదు కావున “ద్రవేద్రవ్య సుక్తే జలమేవ దేయం” అను సామాన్యపరిభాషచే ఘృతమునకు నాల్గవంతు జలమునుజేర్చి

వక్రము చేయునది. లేక పైజెప్పినరీతిగ వెన్నును తీసినపిదప మిగిలియుండు మజ్జిగనైనను, ద్రవమునకు చేర్చుకొననగును.)

లేక పైజెప్పినరీతిగ వెన్ను తీసి కాచబడినఘృతమునందు యెనిమిదింతలుపాలుచేర్చి, అందు జెముడుపాలు ఒకపలమును, తెల్లతెగడకల్కమును ఆరుపలములును, చేర్చి క్షీరపాక విధిగ వక్రముచేయబడిన ఘృతమును పానముచేయునది. ఇచ్చట పైజెప్పబడినప్రకారము జెముడుపాలుజేర్చి కాచబడినపాలనుండి యేర్పడినఘృతమును ఒకప్రస్థమును ఎనిమిదిప్రస్థములు అవుపాలను ఒకపలము జెముడుపాలను తెగడకల్కమును ఆరుపలములను చేర్చి ఘృతమును సిద్ధముచేయునది.

ఈఘృతపానమువలన గుల్మంబులును గర (పెట్టుడుమందు) దోషంబులును, ఉదరంబులును శమించును.

❧ దధిమండఘృతము. ౧౯ ❧

మూ. దధిమండాఢకే సిద్ధాత్ స్నుక్ క్షీరపలకల్కితాత్,

ఘృతప్రస్థం విబేన్ద్రాత్రాం తద్వజ్జతరశాన్తయే.

141

వ్యా. ప్రస్థపరిమితమైన ఘృతమునందు పెరుగు లేటసీటిని అధకపరిమితమును, జెముడుపాలు ఒకపలమును, కల్కముగ జేర్చుకొని ఘృతశాకవిధిగ వక్రముచేసి మితముగ త్రాగినచో నుదరరోగము శమించును. ఇచ్చట స్నుహిక్షీరము కల్కముగ జెప్పబడినది.

❧ ఘృతపానానంతరము పేయాదిపానము. ౧౯ ❧

మూ. ఏపాం చానుసివేత్తేయాం పయో వా స్వాదు వా రసం,

ఘృతే జీర్ణే విరిక్తస్తు కోష్ఠం నాగరకైః శృతమ్.

142

సిబేదంబు తతః పేయాం యూషం కౌలత్థకం తతః,

వ్యా. పైజెప్పిన ఘృతములను ఉదరరోగి త్రాగినవెంటనే పేయమను గంజినైనను, పాలనైనను, మధురముగ నుండుమాంసరసమునైనను, అనుపానముగ త్రాగవలయును. పిదప ఘృతము దీర్ఘమై విరేచనముచేత దోషము వెడలినవెనుక శుంఠిని జేర్చి కాచబడి గోరువెచ్చగనుండు నీళ్లను త్రాగవలయును. పిమ్మట పేయమనుగంజినైనను, ఉలవలను చేర్చి సిద్ధముచేయబడినయూషము (కట్టు) నైనను, త్రాగవలయును. (ఇచ్చట ఘృత పానము చేసినవెంటనే కఫమునందు పేయమును, పిత్తమునందు పాలను, వాతమునందు మాంసరసమును ఆహారమున కనుపానముగ ప్రకృతిని యగ్నిని యనుసరించి త్రాగవలయునని కొందరియభిప్రాయము.)

—౧౭ ఘృతపానక్రమము. ౧—

మూ. పిబేద్రూక్షః త్ర్యహం త్వేహం పయోను ప్రతిభోజితః. 143

(భూయో వా ప్రతిభోజితః)

పునః పునః పిబేత్సర్పిః ఆనుపూర్వాన్య తతైవ చ,
కృతాన్యేతాని సిద్ధాని విదధ్యాత్ కుశలో భిషక్. 144

గుల్తానాం గరదోషాణాం ఉదరాణాం చ శాస్తయే,

వ్యా. స్నిగ్ధముగాక మిక్కిలి రూక్షమైన శరీరముగలవాడు వైజ్ఞెస్వినరీతిగ వైవివరింపబడిన ఘృతయోగములను ఉపయోగించుచు వైజ్ఞెస్విన ఆనుపూర్వి ననుసరించి మాంసరసాదులను మాత్రము పానము చేయించవలయును. (అనగా మూడుదినములు ఘృత పానము చేసి పిదప మూడుదినములవరకు మాంసరసాదులను త్రాగవలయును. మరల ఘృత పానమును రసపానమును చేసినచో ఉదరరోగములు శాంతి నొందును.)

ఇత్తైరంగున వైజ్ఞెస్విన ఘృతయోగములను గుల్తమునకును, దూషీవిషములకును, ఉదరరోగములకును, శాంతిహారకు పలుమా రుపయోగించునది. ఇచ్చట “రూక్షః” అని చెప్పటచేత కేవలము రూక్షకోష్ఠలకే ఈఘృతయోగము నుపయోగింపదగునుగాని స్నిగ్ధ కోష్ఠలకు అర్హముకాదని తెలిసెడి.

—౧౮ ఆనాహహరఘృతము. ౧—

మూ. పీలుకల్కోపసిద్ధం వా ఘృతమానాహభేదనమ్. 145

గుల్తఘ్నం నీలినీసర్పిః స్నేహం వా మిశ్రకం విభేత్,

వ్యా. మరియు గోగువిత్తులను కల్కముచేసి సిద్ధముచేయబడిన ఘృతము నుపయోగించినను కడుపుబ్బరమును హరించును. (ఈయోగమున ద్రవమును చెప్పియుండలేదు, కావున ఘృతమునకు నాల్గింతలు జలమును, పీలుకల్కము నాల్గవపాలును గూర్చి ఘృతమును సిద్ధముచేయునది.)

మరియు గుల్తచికిత్సితమున చెప్పబడిన గుల్తహర నీలినీఘృతంబునైనను, మిశ్రక స్నేహమునైనను సేవించినచో ఉదరరోగికి కడుపుబ్బరము శాంతి నొందును.

—౧౯ దోషశేషమున నుపయోగింపదగిన యోగములు. ౧—

మూ. క్రమాన్నిర్హృతదోషాణాం జాగ్ధలప్రతిభోజినామ్. 146

దోషశేషనివృత్త్యర్థం యోగాన్వత్యైష్యతః పరం,

వ్యా. వైజేష్ఠ్యబడిన ఘృతాదిప్రయోగములచే క్రమముగ దోషములు బైట వెడలి జాంగలమాంసాదులు భుజించి కొంచెముగ శరీరమునకును, అగ్నికిని, బలముకలవారికి విరేచనములచే దోషము పూర్తిగ వెడలక, కొంచెము నిలిచియున్నయెడ అట్టిదోషశేషము నిశ్చరించుటకై తగినయోగములు ఈక్రింద వివరింపబడును.

— ఉదరరోగహరచిత్రకాదికల్పములు. —

మూ. చిత్రకామరదారుభ్యాం కల్కం క్షీరేణ నా విజేత్. 147

మాంసంయుక్తస్తథా హస్తపిప్పలీవిశ్వభేషజం,
విడంగం చిత్రకం దస్తీ చవ్యం వ్యోషం చ తైః పయః. 148

కల్కైః కోలసమైః పీత్వా ప్రవృద్ధముదరం జయేత్,

వ్యా. చిత్రమూలము, దేవదారుచెక్క, ఈరెంటిని కల్కముచేసి యావుపాలలో కలిపి యొకమాసము త్రాగవలయును. మరియు గజపిప్పళ్లు, శుంథి ఈరెంటిని కల్కము చేసి పాలతో త్రాగవలెను. వాయువిడంగములు, చిత్రమూలము, దంతి, చవ్యము, త్రికటుకములు, వీనిని ప్రత్యేక మొక్కకదానిని కోలము (అర్థకర్షము) పరిమాణము పంతున చేర్చి కల్కముచేసి ఆకల్కమును, నాలుగుపలములపాలలోచేర్చి, నాల్గితలు నీళ్లుపోసి క్షీరపాకవిధిగ పక్వముచేసి త్రాగినచో మిక్కిలి వృద్ధి నొందిన యుదరము లన్నియు శమించును.

— ఉదరహర త్రిఫలాదికహయము. —

మూ. పిబేత్కషాయం త్రిఫలాదస్తీరోహితకైశ్శృతమ్. 149

వ్యోషతౌరయుతం జీర్ణే రనైరద్యాత్తు జాఙ్గలైః,

వ్యా. త్రిఫలములు, దంతిపేళ్లు, ములుమోడుగ, వీనిని సమభాగములుగ జేర్చి విద్యుక్తప్రకారముగ కషాయముకాచి, అందు త్రికటుకచూర్ణమును యవతౌరమును చేర్చి త్రాగి, జీర్ణమైనపిదప జాంగలమాంసరసమును జేర్చి యాహారమును భుజింపవలెను.

— ఉదరహరములగు కొన్నియుపాయములు. —

మూ. మాంసం వా భోజనం భోజ్యం సుథాక్షీరఘృతాన్వితమ్. 150

క్షీరానుపానం గోమూత్రేణాభయాం వా ప్రయోజయేత్,

వ్యా. జెముడుపాలను జేర్చి పైజెప్పినవిధముగ క్షీరమును పక్వముచేసి యందుండి సిద్ధముచేయబడిన ఘృతమును మాంసమునందును అన్నాద్యాహారమునందును జేర్చి ప్రతి

దినంబును భుజించునది. లేక కరక కాయలచూర్ణమును గోమూత్రమున కలిపి త్రాగి ఆవు పాలను వెంటనే త్రాగవలెను.

మూ. సప్తాహం మాహిషం మూత్రం క్షీరం చాఽనన్మ భుక్ష్విభేత్. 151

మాసమాష్ట్రం, పయశ్చాగం, త్రిక్ మాసా వ్యోషసంయుతం,

వ్యా. ఏడుదినములు అన్నమును వర్జించి గేదెమూత్రమును గేదెపాలను త్రాగ వలెను. లేక నెలదినములు అన్నమును వర్జించి యెంటెపాలను త్రాగుచు అజీ ఆహార ముతో నుండవలెను. లేక మేకపాలతో త్రి కటుకచూర్ణమును కలిపి త్రాగుచు అన్న మును వదలి మూడుమాసములవరకు నుండవలెను.

—ॐ ఉదరమున సహస్రహరీతక్యాద్యుపయోగము. ॐ—

మూ. హరీతకీసహస్రం వా, క్షీరాశీ వా శిలాజతు. 152

శిలాజతువిధానేన గుగ్గులుం వా ప్రయోజయేత్,

శృజ్జీబేర్దార్ద్రకరసః పానే క్షీరసమో హితః. 153

తైలం రసేన తేనైవ సిద్ధం దశగుణేన వా,

దస్తీద్రవస్తీఫలజం తైలం దూప్యోదరే హితమ్. 154

శూలానాహవిబద్ధేషు మస్తుయూషరసాదిభిః,

వ్యా. వేయికరక కాయలను (గోమూత్రమున భావన జేసి ఆవుపాలను అనుపాన ముగ జేసికొని యుదరరోగి సేవించవలయును. లేక శుద్ధిచేయబడిన శిలాజీతువును సేవించుచు పాలను త్రాగుచుండవలయును. శుద్ధిచేయబడిన గుగ్గులము శిలాజీతు విధానము నను సరించి క్షీరపానముజేయుచు నుపయోగింపవలయును. ఆల్లముయొక్కయు శుంతియొక్క నర్దరసమును క్షీరమునకు సమభాగముగజేర్చి త్రాగినను నుదరరోగమున హితకరము. లేక తైలమునందు ఆల్లపురసమును పదింతలుచేర్చి పక్వముచేసియైనను, దూప్యోదరమున నుపయోగించనగును. మరియు నేపాళపుగింజలను, యెలుక చెవియాకును చేర్చి తైలమును సిద్ధముచేసి దూప్యోదరమున నుపయోగించుట యుక్తముగనుండును. (ఇచ్చట హరీతకీయోగమున వాగ్భటాచార్యులు “హరీతకీసహస్రం వా గోమూత్రేణ వయోనుపః” అని చెప్పి యుండుటచేత కరక కాయలను గోమూత్రమున భావనచేసి యుపయోగించవలయునని భావము.) ఇచ్చట దూప్యోదరము అని నన్ని పాఠోదరమని యర్థము. మరియు వైజెష్ఠిన తైలము శూలము, అనాహము, మలబద్ధకము, నీరోగములయందు పెరుగుమిది ణేట, యూషము, మాంసరసము మున్నగువానితో గూర్చి నుపయోగించునది.

—ॐ అభ్యంగనాదితైలములు. ॐ—

మూ. సరలామధుశిగ్రాణాం బీజేభ్యో మూలకస్య చ. 155

తైలాన్యభ్యజ్ఞపానార్థం శూలఘ్నాన్యనిలోదరే,

వ్యా. సరళదేవదారుయొక్కయు, యెఱ్ఱమునగయొక్కయు, ముల్లంగియొక్కయు, విత్తులనుండి తీయబడిన తైలములను వాతోదరమునందు అభ్యంగనమునకును, పానము నకును నుపయోగించినచో వాతహరముగ నుండును.

—ॐ ఉదరములయం దవస్థావిశేషమున ఆసవాద్యుపయోగము. ॐ—

మూ. సైమిత్యాయుచిహృల్లానే మద్దేగ్నై మద్యపాయ చ. 156

అరిష్టాద్దాపయేత్ త్సారా కఫస్త్యానస్థిరోదరే,

(శ్లేష్మణో విలయార్థం తు దోషం వీక్ష్య భిషగ్వరః). 157

వ్యా. ఉదరము చలింపకుండుట, అరుచి, హృల్లాసము, అగ్నిమాంద్యము ఇవి కలవారును; మద్యపానముచేయు నలవాటుకలవారును; అరిష్టములను నుపయోగించుకొన వలయును. మరియు కఫము ఘనీభవించి యుదరము కఠినముగ నున్నపుడు అట్టికఫము కరగి పలుచనగుటకు రోగియొక్కబలమును గమనించి తైలముల నుపయోగించనగును.

—ॐ ఉదరరోగమునకు పిప్పల్యాదితైలము. ॐ—

మూ. పిప్పలీం తిల్వకం హిజ్ఘా నాగరం హస్తిపిప్పలీం,
భల్లాతకం శిగుఢలం త్రిఫలాకటురోహిణీమ్. 158

దేవదారు హరిద్రే ద్వే సరలాతివిషే వచామ్ (స్థిరామ్),

కుఠం ముస్తా తథా పఞ్చులవణాని ప్రకల్ప్య చ. 159

దధిసర్పిర్వసామజ్జతైలయుక్తాని దాహయేత్,

అన్నాదూర్ధ్వమతః త్సారాత్ బిడాలపదకం పితేత్. 160

మదిరాదధిమణ్డోష్ణజలారిష్టసురాసవైః,

హృద్రోగం శ్వయంభుం గుల్మం స్త్రీహార్యోజతరాణి చ. 161

విఘ్నాచి కాముదావర్తం వాతాష్ఠీలాఞ్చ నాశయేత్,

వ్యా. పిప్పళ్లు, లొడ్డుగువట్ట, ఇంగువ, శుంతి, గజపిప్పళ్లు, జీడిగింజలు, మునగ విత్తులు, త్రిఫలములు, కటుకరోహిణి, దేవదారుచెక్క, వసుపు, మ్రానివసుపు, సరళదేవ దారువట్ట, అతివన, వన, చెంగల్వకోష్ఠ, తుంగగడ్డలు, పంచలవణములు వీనినన్నిటిని సమ

భాగములుగ కూర్చి అందు పెరుగు, నెయ్యి, వన, మజ్జ, నువ్వులనూనె వీనినన్నిటిని పై జెప్పినయాషధముల కల్గము ముద్ద యగునంతపరిమాణమున చేర్చి యొకకుండలో బోసి పైన మూతమూసి బిగించి ప్రాయ్యమిద నునిచి కారమగునట్లు మంటపేయునది. పక్షమైన యాక్షరమును అన్నమును భుజించినపిదప కర్షప్రమాణము ఈక్రిందచెప్పిన యనుపానములతో సేవించునది. మద్యము, పెరుగుమీది తేట, వేడినీళ్లు, అరిష్టములు, ఆనవములు వీనిలో నొకదానితో వైక్షరమును కూర్చి అగ్నిబలాద్యనుసారముగ త్రాగు నది. దీనివలన హృద్రోగము, శోఫ, గుల్మము, స్త్రీహము, అర్శోరోగము, ఉదరరోగము, విఘాచి, ఉదావర్తము, వాతాష్టిల అను నీరోగముల నన్నిటిని హరించును.

❧ జలోదరమునకు ఔరవటకములు. ❧

మూ. ఔరం చాజకరీమాణాం సుతం మూత్రైర్విపాచయేత్. 162

కార్షికం పిప్పలీమూలం పక్షౌచల వణాని చ,
పిప్పలీ చిత్రకం శుంఠీం త్రిఫలాం త్రివృతాం వచామ్. 163

ద్వా ఔరా సాతలాం దస్తీం స్వర్ణక్షీరీం విషాణికాం,
కోలప్రమాణాం వటికాం పిబేత్సవీరసంయుతామ్. 164

శ్వయథావవిపాకే చ ప్రవృద్ధే చ దకోదరే,

వ్యా. మేకపిండికలను కాల్చి ఔరముచేసి యాక్షరమును, గోమూత్రమున కలిపి తేటద్రవమును తీసికొని ఈద్రవమునందు మోడి, పంచలవణములు, పిప్పళ్లు, చిత్రమూలము, శుంఠి, త్రిఫలములు, తెగడ, వన, సర్జక్షరము, యవక్షరము, సంబరేణి, సేపాశపువిత్తులు, స్వర్ణక్షీరి (కంకుష్ఠము) ఒడ్ది వీనినన్నిటిని ప్రత్యేకము ఒక్కొక్కర్నము వంతున చేర్చి చూర్ణముచేసి ఈచూర్ణమును పైచెప్పిన గోమూత్రక్షరమున కలిపి ముద్ద యగునట్లు పక్షముచేయునది. ఆయాషధమును రేగుపండంత మాత్రలనుచేసి సావీరకమును అనుపానముగ జేసి పూటకొకటివంతున సేవించినయెడ శోఫము, అజీర్ణము హరించి మిక్కిలి వృద్ధిజేందినజలోదరము శాంతినిొందును.

❧ ఉదరములయందు యవాగ్వాదిఆహారము. ❧

మూ. భావితానాం గవాం మూత్రే పష్టికానాం తు తండులైః. 165

యవాగూం పయసా సిద్ధాం ప్రకామం భోజయేన్నరం,
పిబేదిక్షురసం చాను జతరాణాం నివృత్తయే. 166

స్వం స్వం స్థానం వ్రజన్త్యేవం తథా పిత్తకఫానిలాః,

వ్యా. అరువదినాళ్లసంబావుబియ్యమును గోమూత్రమున భావనచేసి యెండ నెండించి అయాబియ్యమును పాలతోచేర్చి యవాగువును పక్వముచేసి తృప్తిగ త్రాగి వలసినచో చెరకురసమును అనుపానముగ త్రాగినయెడ ఉదరవ్యాధులు నివర్తించి ప్రకోపము నొందియున్న వాతకఫసిత్తము వానివానిస్థానములయందు జేరును.

—ॐ ఉదరములయం దుపయోగించదగిన శాకాదులు. ॐ—

మూ. శబ్దినీ స్నుక్ త్రివృద్ధస్తీచిరిబిల్వాదిపల్లవైః 167

శాకం గాఢపురీషాయ ప్రాగ్భుక్తం దాపయేద్భిషక్,

(త్రివృతాశంకినీదస్తీసుధాపూతీకపల్లవైః,

శాకం పక్వాప్రయుంజిత ప్రాగ్భుక్తం గాఢవర్చసీ.)

తతోఽస్తై శిథిలీభూతవర్షదోషాయ శాస్త్రవితే. 168

దద్యాన్మాత్రయుతం క్షీరం (క్షౌరం) దోషశేషహరం శివం,

వ్యా. కడిల, జెముడు, తెగడ, దంతి, కానుగ వీనియొక్క లేతచిగుళ్లను శాకముగ పక్వముచేసి ఉదరరోగికి పురీషము పిష్టముకట్టియుండినయెడ ఆహారమును భుజించుటకుమునుపు తినిపించవలయును. అది జీర్ణమై వలము నడలినపిదప మూత్రముతోకూడిన పాలనైనను, పైజెప్పబడిన క్షౌరమునైనను, త్రాగించినచో ఉదరరోగమునందలి దోషశేషము పూర్తిగ హరించును.

—ॐ బిల్వక్షౌరతైలము. ॐ—

మూ. పార్శ్వశూలముపస్తంభం హృద్గ్రహం చాపి మారుతం,
జనయేద్యస్య తం తైలం బిల్వక్షౌరేణ పాయయేత్. 169

వ్యా. ఉదరరోగికి వాతము ప్రకోపించి ప్రక్కనొప్పిని, స్తబ్ధత్వము, హృదయము పట్టుకొనినట్లుండుట, ఈయుపద్రవములు కల్గించినయెడ బిల్వకాయలను కాల్చి క్షౌరముచేసి యాక్షౌరదకమున తైలమునకు నాల్గింకలు చేర్చి పక్వముచేసి యాతైలమును త్రాగించవలయును.

—ॐ ఉదరహరక్షౌరతైలములు. ॐ—

మూ. తథాగ్నిమథశోణాకపలాశతిలనాలజైః. 170

బలాకదల్యపామార్గక్షౌరైః ప్రత్యేకశః సుతైః,

తైలం పక్వాభిషద్దద్యాత్ ఉదరాణాం ప్రశాన్తయే. 171

నివర్తతే చోదరిణాం హృద్గ్రహశ్చానిలోద్భవః,

వ్యా. కూరనెల్లి, దుండిగము, మోదుగ, నువ్వుచెట్టుకాడలు, చిట్టాముట్టి, అరటి, ఉత్తరేణి నీనిని పేరుపేరుగ తూరముచేసి యాతూరోదకమును జేర్చి తైలమును పక్వము చేసి యాతూరతైలమును, ఉదరములు శమించుటకై త్రాగవలయును. ఈతైలపానము వాతముచే కల్గిన రొమ్ముపట్టువదలి యుదరము శాంతమగును.

ఇచ్చట తూరపాకవిధి యిట్లెరుంగునది:—తూరముచేయవలసి ఉత్తరేణి మున్నగు వానిని నిప్పున కాల్చి బూడిదచేసి యాభస్మమునకు నాల్గింశలు నీళ్లుపోసి నూరి యొక పాత్రమున నైచి యొకరాత్రి యంత మూసియునిచి మరునాడుదయమున వైలేటనీటిని గ్రహించునది. ఇదియే తూరకల్పనము. ప్రకృతమున తూరముచేయతలచిన కూరనెల్లి మొదలగువానిని వైశిష్ఠినవిధముగ తూరోదకమును సిద్ధముచేసికొని తైలమునకు నాల్గింశలు చేర్చి విధ్యుక్తప్రకారము చేయునది.

— ఉదరములకు విరంజితైలము. ౧౭—

మూ. కఫే వాతేన పిత్తేన తాభ్యాం వాఽప్యాయితేనీలే. 172

బలినః స్వాషధయుతం తైలమైర్జ్జజం హితం,

వ్యా. ఉదరరోగికి కఫము వాతముచేనైనను, పిత్తముచేనైనను, ఆవరింపబడి యున్నను లేక పిత్త-కఫములచే వాతము అడ్డగింపబడినను బలశాలియగునట్టిరోగి ఆయా దోషములను హరించునౌషధములతో కూడినయాముదము నుపయోగించుట చాల హితము.

— ఉదరరోగము పశ్చిప్రయోగము. ౧౮—

మూ. సువిరిక్తో నరో యస్తు పునరాధ్వాపితో భవేత్. 173

సున్నిగైరష్టులవడైః నిరూహైస్తముపాచరేత్,

సోపస్తమోబ్ధపి వా వాయురాధ్వాపయతి యం నరమ్. 174

తీక్ష్ణైః సతూరగోమూత్రైర్వస్థిభిస్తముపాచరేత్,

వ్యా. ఉదరరోగి విరేచనమునకై యౌషధము నుపయోగించినపుడు చక్కగ విరేచనమైనను, మరల కడుపు మునుపటివలె యుబ్బురించియున్నయెడ స్నేహద్రవ్యముల తోడను, అష్టులవణములతోడను కూడిన నిరూహవస్తులచే వాని నుపచరించవలయును.

మరియు కఫముచే నిరోధింపబడినవాతము ఉదరమును మరల నువికించినచో తూరముతోడను గోమూత్రముతోడను కూడిన తీక్ష్ణమైన వస్తులచే రోగి నుపచరించవలయును.

—ॐ ఉదరరోగమున విషప్రయోగము. ॐ—

మూ. క్రియాంతివృత్తే జతరే త్రిదోషే చాప్రశామ్యతి. 175
 జ్వరీణ ససుహృదోదారాణ్ బ్రాహ్మణాణ్ నృపతీణ్ గురూణ్,
 అనుజ్ఞాప్య భిషక్కర్తృ విదధ్యాత్సంశయం బ్రువణ్. 176
 అక్రియాయాం ధృవోమృత్యుః క్రియాయాంసంశయోభవేత్,
 ఏవమాఖ్యాయ తస్యేదమనుజ్ఞాతః సుహృద్గణైః. 177
 పానభోజనసంయుక్తం విషమస్తై ప్రయోజయేత్,

వ్యా. ఉదరవ్యాధి కుక్షీయందు జలము పుట్టుటవలన సామాన్యోషధములకు అసాధ్యముగనున్నను, సన్నిపాతోదరము అసాధ్యస్థితి నున్నపుడును, వైద్యుడు రోగికి సంబంధించినజ్ఞాతులను, బంధువులను, స్నేహితులను, భార్య మున్నగువారిని, బ్రాహ్మణులను, ప్రభువులను, గురువులను వీరి నందరినిచేర్చి వారితో రోగి సంశయావస్థను నిట్లు చెప్పవలయును:—“ఈరోగికి ఇట్టి యవస్థయందు క్రూరమైనచికిత్స చేయకున్నచో చావు తప్పదు. విషప్రయోగము మున్నగు క్రూరచికిత్సను నాచరించినచో నొకవేళ బ్రతుకవచ్చును. కావున మరణము సంశయమాను అని” వారికందరకును నచ్చుచెప్పి వారియనుమతి వడసి రోగికి అన్నపానముల సంతృప్తిగ జేసి ఈక్రింద జెప్పబడినవిధముగ విషమును ప్రయోగింపవలయును. (ఇచ్చట జ్ఞాతులు మున్నగువారి నడిగి యనుమతివడయుటచే నొకవేళ రోగి మృతిజేందినను వైద్యునకు నపయశస్సు తప్పిపోవును. రాజానుమతి వడయుటవలన రాజదండనయు తప్పిపోవునని తెలియునది.)

—ॐ ఉదరములయందు విషోపయోగమున గల్గఁఫలము. ॐ—

మూ. యస్తి న్వా కుపితస్సరోపి విసృజేద్ధి ఫలే విషమ్. 178
 భోజయే త్తదుదరిణం ప్రవిచార్య భిషగ్వరః,
 తేనాస్య దోషసంఘాతః స్థిరో లీనో విమూర్తగః. 179
 విషేణాశు ప్రమాధిత్యాత్ ఆశు భిన్నః ప్రవర్తతే,

వ్యా. సర్పము మిక్కిలి కోపముకల్గి దేనినై నను నొకపండును కొరికి దానియందు విషమును విడచినచో వైద్యుడు దానిని గమనించి చక్కగ విచారించి ఆపండును గోసి రోగికి తినిపించవలయును. అవిషముచేత రోగికి ఉదరమునందు స్థిరముగ పాదుకొని లీనమై విషమమూర్తములచేరి యుండుదోషసంచయము విషము మిక్కిలి ప్రమాధిగుణము కల్గినదికావున అట్టివిషముచే ఛేదించబడి వెడలును. (ఇచ్చట “సర్పః ప్రకుషితః” అని

చెప్పుటవలన సర్వమునకు రోషముగలిగినప్పుడే విషము తీవ్రముగ నుండునని తెలియదగినది. మరియు ఇట్టి క్రూరవ్యాధులయందు సర్వము మున్నగువానితోరలకు సంబంధించిన వంష్ట్రావిషమునె యుపయోగింపదగియుండును. ఈవిషబలము తంత్రాంతరమున నిట్లు చెప్పబడియున్నది:—“దూష్యోదరే బద్ధగుడే ఊతాస్త్రేచ జలౌదరే, అపి దంష్ట్రావిషస్త్రివ ప్రయోగోపై విశోధినే.”)

—ॐ ఉదరమున విషప్రయోగానంతరనియమము. ॐ—

మూ. వివేణ హృతదోషస్తం శీతామ్బు పరిషేచితమ్. 180

పాయయేత భిషద్బుద్ధం యవాగూం వా యథాబలం,

త్రివృత్తజ్ఞాకపర్ణోశ్చ శాకం సయవవాస్తుకమ్. 181

భక్షయేత్కాలశాకం వా స్వ(సు)రసోదకసాదితం,

నిరష్టులవణస్నేహం స్విన్నాస్విన్న మనన్న భుక్. 182

వ్యా. వైశిష్ట్యనరీతిగ విషయోగముచేత రోగికి దోషము హరించినపిదప రోగికి చల్లనినీళ్లచే శరీరమునంతయు తడియునట్లు స్నానముచేయించి పాలనైనను, యవాగువు నైనను, రోగియొక్క యగ్నిబలానుసారముగ త్రాగించవలయును. పిమ్మట తేగడ, వల్లారియాకు, యవశాకము, చక్రవర్తికూర, కరివేపాకు, అను నీశాకములను వానిస్వరసమును, జలమును కూడ చేర్చి వండి పులుపు, ఉప్పు, చమురు, వీనిని చేర్చక పక్షముచేసి ఒక్కనెలవరకు అన్నమును వదలి ఈయాకుకూరను తినవలయును.

—ॐ ఉష్ణక్షీరోపయోగము. ॐ—

మూ. మాసమేకం తతశ్చైవ తృషితః స్వరసం పిబేత్,
ఏవం వినిర్హృతే దోషే శాకైర్దాసాత్పరం తతః. 183

దుర్బలాయ ప్రయుంజిత. ప్రాణభృత్కారభం పయః.

వ్యా. వైశిష్ట్యనరీతిగ నొకమాసము శాకాహారము జేయుచు దప్పియైనపుడెల్ల వైశిష్ట్యన శాకముల స్వరసమునే త్రాగుచు కాలము గడువవలయును. అట్టి యాహారము వలన దోషము హరించినపిదప రోగి బలహీనుడై యున్నయెడ బలకరమైన యెంటె పాలను నుపయోగింపవలయును.

—ॐ బద్ధ-భిద్రోదరములయందు శస్త్రచికిత్స. ॐ—

మూ. ఇదస్తు శల్యహర్తృణాం కర్తృ స్యాద్దృష్టకర్తృణామ్. 184

వామం కుక్షీం మాపయిత్వా నాభ్యధశ్చతురङ्గులం,
మాత్రాయుక్తేన శస్త్రేణ పాటయేన్న తిమాన్భిషక్. 185

విపాట్యాస్త్రం తతః పశ్చాద్విక్ష్య బద్ధక్షతాస్త్రయోః,
సర్పిపాఽభ్యజ్య కేశాదీనవమృజ్య విమోక్షయేత్. 186

మూర్ఛనాద్యచ్చ సంమూఢమస్త్రం తచ్చ విమోక్షయేత్,
ఛిద్రాణ్యస్త్రస్య తు స్థూలైః దంశయిత్వా పిపిలికైః. 187

బహుశః సంగృహీతాని జ్ఞాత్వా ఛిత్వా పిపిలికాః,
ప్రతియోగైః ప్రవేశ్యాస్త్రం ప్రయైః సీవ్యేద్వణం తతః. 188

వ్యా. శస్త్రచికిత్సలయందు ఆరితేరి చక్కనియనుభవముగల శల్యతంత్రజ్ఞులు ఈక్రింద జెప్పబడు చికిత్సను చేయ నర్హులు. అట్టి కుశలులగువైద్యులు బద్ధగుదోదరము నందును, ఛిద్రోదరమునందును, రోగియొక్కచాభికి క్రిందిభాగమున నాలుగంగుళముల చోటు వదలి అంతకు క్రిందకుక్షీయందు నెడమప్రక్క మిక్కిలి వాడిగల శస్త్రముచేత చీల్చవలయును. చీల్చినపిదప అంత్రములను చక్కగ గమనించి బద్ధముగను (శల్యములచే నడ్డువరుపబడినది), క్షతముగను (శల్యాదులచే రంధ్రములు పడియుండునది), నుండు ప్రేవును గమనించి నేతితో తడిసి పెంట్టుకలు మున్నగువానినందుండి మెలమెల్లగ విడ దీయవలయును. ప్రేవులనునవరించి క్రిందుమీదుగ లేక యథాస్థితముగ నుండునట్లు పదిల ముగ నుంచవలయును. మరియు రంధ్రములు పడియున్న ప్రేవులను గమనించి యారంధ్రములనుమీదమున గండుచీమలను విడచి యారంధ్రములుగలచోట కరిపించవలయును. పిదప చీమలు రంధ్రములను మూసికొనునట్లు గట్టిగ కరచికొనినపిదప చీమతలలను మాత్రము త్రుంచి ప్రేగును మునుపటివలె నుండునట్లునిచి సన్ననిసూదులచే తాను ఛేదించినగాయమును ఎప్పటివలె నుండునట్లు కుట్టవలయును.

—ॐ జాతోదకోదరములయందు శస్త్రప్రయోగము. ॐ—

మూ. యథా జాతోదకం సర్వం ఉదరం వ్యధయేద్భిషక్,
వామపార్శ్వే త్వఢో నాభేః నాడిం దత్వా చ గాలయేత్. 189

విస్తాప్య చ విమృశ్యైతత్ వేష్టయేద్వాససోదరమ్,
తథా వస్తివిరేకాద్యైః స్థూనం సర్వం చ వేష్టయేత్. 190

వ్యా. మరియు వాతాద్యుదరములయందును ఉపేక్షించుటచే నుదకము జనించి నపుడును వైజెప్పినరీతిగ నాభికి నాల్గంగుళములకు క్రిందిభాగమున కుక్షీయందు వామ

భాగమున చీల్చి యాద్యారమునుండి నాడీయంత్రమును కుక్షిలోనికి ప్రవేశింపజేసి కుక్షిలో చేరియుండుజలమును స్రవించజేసి, శుభ్రముగ తుడిచి యందరమును నన్నని గుడ్డచే జుట్టవలెను. మరియు నేయందరమందైనను వస్త్రప్రయోగము విరేచనము మున్నగు చికిత్సల జేసింపబడును ఉదరము వాడితగ్గి యున్నపుడును ఇదేతీరున గుడ్డచే నుదరమును జుట్టవలెను. (అట్లుచేసినచో మరల నుదరము పైకి నుబ్బకుండునని భావము).

— జలోదరమున శస్త్రచికిత్సానంతరము ఆహారనియమము. —

మూ. నిస్సృతే లఙ్ఘితః పేయామన్నే హాలవణాం విబేత్,
అతః పరస్తు షణ్ణాసాః క్షీరవృత్తిర్భవేన్నరః. 191

త్రీన్తాసాః పయసా పేయాం విబేత్, త్రీంశ్చాపి భోజయేత్,
శ్యామాకం కోరదూషం వా క్షీరేణాఽలవణం లఘు. 192
నరస్సంవత్సరేణైవం జయేత్ ప్రాప్తం జలోదరం,

వ్యా. వైశేషినిరీతిగ శస్త్రప్రయోగమువలన జలోదరమునందలి జలమంతయు నిశ్శేషముగ బైలువెడలిన పిదప రోగికి లంకణముచేయించి, స్నేహలవణముల కొంచెముగ జేర్చి వర్షముజేయబడిన పేయను త్రాగించవలెను. పిమ్మట నారుమాసములవరకును అన్నమును వర్జించి కేవలము ఆవుపాలను మాత్రము నాహారము చేయుచుండవలెను. పిమ్మట మూడుమాసములు ఆవుపాలను చేర్చి కాచబడిన పేయ యనుగంజిని త్రాగు చుండవలెను. అట్లుపిమ్మట మూడుమాసములు (ప్రాతవియగు) చామలనైనను కొఱ్ఱలనైనను కొంచెముగ నుప్పును స్నేహమును చేర్చి సిద్ధముచేయబడిన యన్నమును ఆవుపాలతో జేర్చి లఘువుగ భుజించవలెను. ఇతరెంగున నొకసంవత్సరకాలము వైశేషినిరీతిగ వర్ష్యాహారము జేయుచున్నయెడ జలోదరము నివర్తించును.

— ఉదరములయందు క్షీరోపయోగప్రాశస్త్యము. —

మూ. ప్రయోగాణాం చ సర్వేషాం అనుక్షీరం ప్రయోజయేత్. 193
దోషానుబంధరత్నార్థం బలస్థైర్యాఽర్థమేవ చ.

ప్రయోగాఽపచితాఙ్గానాం హితం హ్యుదరిణాం పయః. 194
సర్వథాతుక్షయార్తానాం దేవానామమృతం యథా,

వ్యా. ఏవిధములైన చికిత్సల జేసినను అన్ని ప్రయోగములయందును చికిత్సజేసిన పెంటనే ఆవుపాలను రోగి కుపయోగింపనగును. క్షీరోపయోగమువలన శమించిన దోష

ములు మరల ననువర్తించకుండును. శరీరమునందలి బలము స్థిరముగ నేర్పడును. ఆయాచికిత్సాప్రయోగములచే శరీరమునందలి రక్తమాంసములు శుష్కించి ధాతువు లన్నియు బలముడిగి ఊజించియున్నపుడు రోగులకు పాలు దేవతల కమృతమునుబోలె బలకరమై యుండును. కావున ముఖ్యముగ నుదరరోగముచే బాధితులకు ఊరోప యోగము చాల ప్రశస్తమని భావము.

—ॐ అధ్యాయవిషయసంగ్రహము. ॐ—

తత్త్వోక్తాః—

మూ. హేతుం ప్రాగ్రూపమష్టానాం లిప్తం వ్యాససమాసతః,
ఉపద్రవాః గరియస్త్యం సాధ్యాఽసాధ్యత్వమేవ చ. 195
జాతాఽజాతామ్బులిజ్ఞాని చికిత్సాం చోక్తవాన్యపిః,
సమాసవ్యాసనిర్దేశైః ఉదరాణాం చికిత్సితే. 196

వ్యా. ఎనిమిదివిధములైన యుదరములకారణములును, పూర్వరూపములును సంగ్రహవిస్తరరూపముగను, వాని ఉపద్రవములు, వానిబలత్వతారతమ్యము, సాధ్యాఽసాధ్యభాగము, జాతోదక-అజాతోదక లక్షణములు, వానిచికిత్స ఇవి యన్నియు సంగ్రహ-విస్తరనిర్దేశరూపముగ నీయుదరచికిత్సాధ్యాయమున ఋషివర్యులగు నగ్ని వేతులచే వివరింపబడినది.

ఇత్యగ్ని వేశకృతే తన్త్రే చరకప్రతిసంస్కృతే, చికిత్సాస్థానే
ఉదరచికిత్సితం నామ త్రయోదశోఽధ్యాయః.

ఇత్యైరంగున నగ్ని వేశకృతంబును చరకప్రతిసంస్కృతంబును నగుచరకసంహితయను నాయుర్వేదదత్తత్రమునందలి చికిత్సాస్థానమున నుదరచికిత్సితమనునది త్రయోదశాధ్యాయము సమాప్తము.

చతుర్దశాధ్యాయము.

అవతరణికః—అర్యోరోగము ఉదరరోగమునుబోలె త్రిదోషజన్యము. మరియు బద్ధగుదోదరసిదానమున “ఉదావర్తైస్తథాఽర్యోభిః.....జనయన్తుర్విదరం తతః.” (అధ్యాయము. ౧౩. శ్లో. ౩౯.) అని అర్యస్సు బద్ధగుదోదరమునకు నిదానముగ జెప్పబడినది. కావున అట్టిసంబంధమునుబట్టి యుదరరోగచికిత్సానంతరము అర్యశ్చికిత్సితము చెప్పబడును:—(ఈయధ్యాయము చరకప్రతిసంస్కృతము.)

మూ. అథాఽతోఽర్హశ్చికిత్సితం వ్యాఖ్యాస్యామః.

1

ఇతి హ స్తాహ భగవానాశ్రేయః.

2

వ్యా. ఉదరరోగచికిత్సితమును భగవానుడగు నాశ్రేయ దుఃఖదేశించినదానికన్న న్యూనాతిరేకము గాకుండ వివరించి చెప్పెదనని యర్థము.

—ॐ అరోగ్యోగము నుద్దేశించి యగ్ని వేశుని ప్రశ్నము. ॐ—

మూ. ఆసీనం మునిమవ్యగ్రం కృతజాప్యం కృతక్షణం,

పృష్టవానర్హసాం యుక్తం (ముక్తం) అగ్ని వేశః పునర్వసుః. 3

వ్యా. ఇతరకార్యాసక్తిలేక జపతపంబుల దీర్చికొని యుక్తమైన సమయమున సుఖ ముగగూర్చునియున్న మునివర్యుడైన యాశ్రేయులను పునర్వసువను నామాంతరముకల యగ్ని వేశులు అరోగ్యోగములకు సంబంధించిన ప్రకోపకారణము మున్నగువిషయముల నరయుటకై వివరించి చెప్పవని యడిగెను.

—ॐ అరోగ్యోగవిషయవిభాగము. ॐ—

మూ. ప్రకోపహేతుం సంఖ్యానం స్థానం లిజ్జం చికిత్సితం,

సాధ్యాఽసాధ్యవిభాగం చ తస్యై తన్తునిరబ్రవీత్. 4

వ్యా. అర్హస్సులయొక్క యుత్పత్తికారణములు, సంఖ్య, స్వరూపము, లక్షణములు, చికిత్స, సాధ్య-అసాధ్యవిభాగము అను నీవిషయములను అగ్ని వేశునకు ఆశ్రేయ మహర్షి యిట్లు చెప్పెను.

—ॐ అరోగ్యోగ భేదవివరణము. ॐ—

మూ. ఇహ ఖల్వగ్ని వేశ! ద్వివిధాన్యర్థాంసీ—కానిచిత్ సహజాని, కానిచిజ్ఞాతస్యోత్తరకాలజాని. తత్ర బీజం గుడవలీబీజోపతప్త మాయతనమర్హసామ్ సహజానామ్. తత్ర ద్వివిధో బీజోపతప్త హేతుః—మాతాపిత్రోరపచారః, పూర్వకృతం చ కర్త; తథాఽన్యేషామపి సహజానాం వికారాణామ్. తత్ర సహజాని సహజాతాని శరీరేణ, అర్హాన్సీత్యధిమాంసవికారాః. 5

వ్యా. ఓయగ్ని వేశా! అర్హస్సులు కొన్ని సహజములును (పుట్టుకతో కూడ జనించినవి), కొన్ని మనుజుడు పుట్టినవెనుక కొంతకాలమునకు మిథ్యాహారవిహారదులవలన ప్రకోపమునొందిన వాతాదిదోషములచే కల్గినవియునై చెండు తెరంగుల నుండును. (అర్హ

స్థులు సహజములనియు, దోషజములనియు రెండువిధములని యర్థము.) అందు శరీరోత్పత్తికి కారణమైన (తల్లిదండ్రుల) శుక్రాద్దవరూపమైన బీజమునందలి గుదవలీప్తారంభక బీజభాగము తల్లిదండ్రుల మిథ్యాహారవిహారాదులచే ప్రకుషితములైన వాతాదిదోషములచే దుష్టమైయుండినయెడ అట్టిబీజభాగముతోగూడిన శుక్రాద్దవరూపమైన బీజములు సహజార్కస్థులకు కారణమగును. అట్టి గుదవలీబీజభాగము దుష్టమగుటకు తల్లిదండ్రులు మిథ్యాహారవిహారరూపమైన యవచారముచేయుటయు, జన్మము నెత్తునట్టి యూపురు షుడు ముందటిజన్మమున జేసిన (సహజార్కోనిర్వర్తకమైన) కర్మవిశేషంబును కారణమగును.) అందు జన్మాంతరకృతకర్మ విశేషము అల్పబలముగ నున్నచో తల్లిదండ్రులయవచారము నపేక్షించి అట్టియవచారమువలన బలిష్ఠమై, వశులను గల్గించు బీజభాగమును చెరచుటకు సమర్థమగును. అటుగాక జన్మాంతరకర్మము మిక్కిలి బలిష్ఠముగ నుండునెడ తల్లిదండ్రులయవచారము నపేక్షింపకయే స్వతంత్రముగ కారణమగును.)

మరియు వైశేషిక బీజభాగదుష్టికారణములైన తల్లిదండ్రులయవచారంబును జన్మాంతరకృతకర్మ విశేషంబును కేవలము అర్కస్థులకే కాక యితర సహజరోగములకును కారణములగును. అట్టిరోగము లెవ్వయినను వైశేషికనితీగ బీజదోషమునందేని జన్మకాలముననే శరీరమున 'సంక్రమించి శరీరముతో గూడ పుట్టుటందేని సహజములని చెప్పబడును. అందు అధిమాంసరూపమై గుదవశులయందు మామూలుగ నుండవలసిన దానికన్న సధికముగ మాంసము పెరిగియుండునది అర్కస్థులనబడును. (మాంసాంశురము లనుట.)

ఇచ్చట నీవివరణము నెరుంగునది:—లోకమున గర్భోత్పత్తికి తల్లిదండ్రులశుక్రాద్దవము ప్రధాన (ఉపాదాన) కారణమగును. అట్టి శుక్రశోణితములు భుజింపబడు మధురాదిషడ్రసభూయిష్ఠమైన యాహారముచే రసరక్తాదిధాతుక్రమముగ సంభవించును. ఈ విషయమునే వాగ్భటాచార్యు లిట్లుపదేశించిరి:—“సారస్తు సప్తభిర్భూయో యథాస్వం పచ్యతేఽగ్నిభిః, రసాద్రక్తం తతో మాంసం మాంసాన్నేదస్తతోఽస్థి చ, అస్థోమజ్జా తతశ్శుక్రం శుక్రాద్గర్భః ప్రజాయతే.” (అ. హృ. శా. అ. 3.) అట్టి గర్భోత్పాదకబీజమగు శుక్రశోణితసముదాయమునందు శరీరమునందలి యంగప్రత్యంగములలో నాయాయవయవవిశేషములగల్గించు సుసూక్ష్మాంశములు చేరియుండును. అట్టి బీజములో నేయవయవమును గల్గించు సూక్ష్మభాగము తల్లిదండ్రుల మిథ్యాహారవిహారములందేని ప్రకుషితములైన వాతాదిదోషములచే దుష్టమగునో అట్టి సూక్ష్మభాగముతోగూడిన బీజముచే గల్గినశిశువుకు ఆయంగమునకు సంబంధించినరోగము పుట్టుకతోడనే

తప్పక సంభవించును. ఈవిషయము శారీరమున నిట్లు చెప్పబడినది:—“యస్య యస్య హ్యవయవస్య బీజే బీజభాగే వా దోషాః ప్రకోపమావద్యస్తే తం తమవయవం వికృతి రావిశతి.” (చరక. శా. ఆ. ౪. సూ. ౪౫.) మరియు జనించు ప్రాణిపూర్వజన్తమున నేవ్యాధిజనించుటకు కారణభూతమగుకర్తమును జేసియుండునో అట్టి కర్తపరిపాకవశ మునంజేసియు మనుజులకు పుట్టుకతోడనే ఆయారోగములు సంభవించును.

వైశిష్టినరీతిగ బీజదోషంబును పూర్వజన్తకృతకర్తంబును సహజదోషముల కన్నిం టికిని కారణములగును. ప్రకృతమున గుదవశ్యారంభకబీజభాగము వాతాదిదోషదుష్ట మగుటచేతను కర్తపరిపాకవశమునంజేసియు పుట్టుకతో గూడ నర్యోరోగము జనించి నచో నయ్యది సహజార్యోరోగమని పేర్కొనబడును. అర్యోరోగహేతువగు కర్త విశేష మిట్లు తంత్రాంతరమున జెప్పబడినది:—“దత్వాతు వేతనం యోఽధ్యేత్యాదా యాపిచ వేతనమ్, అధ్యాపయేచ్చ జుహూయాత్ జపేద్వార్షీయుతో భవేత్.” జీత మిచ్చి వేదాధ్యయనముచేసినను, అధ్యయనము పాఠముచెప్పినను, కూలికి హోమముచేసి నను అర్యోరోగము సంభవించునని భావము. ఇతైరంగున సహజార్యోరోగమునకు తలదండ్రుల బీజదోషంబును జన్తాంతరకృతకర్త విశేషంబును కారణములని నిరూపింప బడినది.

—● అర్యోరోగము జనించుస్థానములు, దూష్యములును. ౭—

మూ. సర్వేషాం చ అర్శసాం తే త్రం—గుదస్యాఽర్ధపశ్చునూజ్జుళావ కాశే త్రిభాగాస్తరాస్తిసో గుదవళయః (తే త్రమితి దేశః), కేచిత్తు భూయాంసమేవ దేశముపదిశ స్త్యర్శసామ్— శిశ్న మపత్యపథం గళతాలుముఖనాసికాకర్ణాఽక్షివర్త్తాని త్వక్చ. తద స్త్యధిమాంసదేశతయా, గుదవలీజానాం (ని) త్వర్శాంసీతి సంజ్ఞా తస్త్రేఽస్తిక. సర్వేషాం చ అర్శసాం అధిష్ఠానం— మేదో మాంసం త్వక్చ.

6

వ్యా. నాల్గున్నర ఆంగుళము పరిమాణముకల గుదస్థానమునందలి యట్టి గుదపరి మాణములో మూడవవంతు (ఒకటిన్నరఆంగుళము) పరిమాణము మధ్యభాగము (ఒక్కొక దానికి) కలవళిలు (ముడతలు) మూడును, వైశిష్టిన (నిజ-ఆంగుతు) అర్శస్సులు జనించు టకు స్థానముగ నుండును. కొందరాచార్యులు శిశ్నంబును, ప్రసూతిమార్గంబును, కుత్తు కయు, తాలువులును, నోరును, నాసికయు, చెవులును, కనురెప్పలును, శరీరమునందలి

త్వక్కును అర్చస్సులు జనించుటకు స్థానములగునని యనేకస్థానముల జేపెదరు. ఆపత్య మార్గాదిస్థానముల బుట్టినవి కేవలము అధిమాంసములు (మాంసపుమొలకలు) అనియు, గుదస్థానమునందలి వశులమూటిలో బుట్టినమాంసాంకురములకు అర్చస్సులనియు నీతంత్ర మున సంజ్ఞ. ఆట్టి యర్చస్సుల కన్నిటికిని మేదస్సును మాంసంబును చర్మంబును అధిష్ఠా నము (దూష్యములు) అగును.

— సహజార్చస్సులస్వరూప-వర్ణ భేదములు. —

మూ. తత్ర సహజాన్యర్యాంసి కానిచిదణూని, కానిచిన్తహాన్తి, కాని చిద్ధిర్హణి, కానిచిద్ధిస్వాని, కానిచిద్విత్రాని, కానిచిద్విషమవిస్మ తాని, కానిచిదన్తఃకుటిలాని, కానిచిద్బహిఃకుటిలాని, కానిచి జ్జటిలాని, కానిచిదన్తర్ముఖాని; (తాని) యథాస్వం దోషాను బద్ధవర్ణాని. 7

వ్యా. ఆయర్చస్సులలో సహజార్చస్సులు కొన్ని చిన్నవిగను, కొన్ని పెద్దవిగను, కొన్ని నిడుడులుగను, మరికొన్ని పొట్టివిగను, కొన్ని గుండ్రముగను, కొన్ని వంకరటింక రగ వ్యాపించినవిగను, కొన్ని లోపలికి వంకరగ వంగినవియు, కొన్ని వెలుపలికి వంకరగ వంగినవియు, కొన్ని గరికవలె ననేకములుగ జేర్లుబారి వ్యాపించినవియు, కొన్ని లోప లికి వ్యాపించినముఖములు (కొసలు) కల్గినవియు నైయుండును. మరియు నయ్యవి వాతాదిదోషములలో నేయేదోషమున కల్గియుండునో ఆయాదోషమునకు స్వభావసిద్ధ మైన సీలవీతాదివర్ణములు కల్గియుండును.

— సహజార్చ్యోలక్షణములు. —

మూ. తైరుపహతః జన్మప్రభృతి భవత్యతికృతః వివర్ణః తౌమో, దీనః, ప్రచురవిబద్ధవాతమూత్రపురీషః, శర్మరాశ్చరీమాన్; తథానియ తవిబద్ధముక్తపక్వామశుష్కభిన్నవర్చః, అన్తరాన్తరాశ్వేతపాణ్డు హరితవీరక్తౌరుణతనుసాన్ద్రపిచ్చిలకుణపగన్ధ్యామ పురీషోపవేశీ, నాభివస్త్రివంక్షణోద్దేశే ప్రచురపరికర్తికాన్వితః, సగుదశూల ప్రవాహికాపరిహర్షప్రమేహప్రసక్తవిష్టమ్భస్తకూజోదావర్త హృదయేద్రియోపలేపః, ప్రచురవిబద్ధతిక్తామోద్ధారః, సుదు ర్బలః, సుదుర్బలాగ్నిః, అల్పశుక్రః, క్రోధనో, దుగిభోపచారశీలః, కాసశ్వాసతమక తృష్ణాహృల్లాసచ్ఛర్ద్ధరోచకావిపాకపీనసః

క్షవధుపరితః, తైమిరికః, శిరశ్శూలీ, తామభిన్నసన్నసక్తజర్జరస్వరః, కర్ణరోగీ, శూనపాణిపాదపదనాఽక్షికూటః, సజ్వరః, సాజ్గమర్దః, సర్వపర్వాస్థిశూలీ చ, అస్తరాస్తరాపార్శ్వకుక్షిపస్త్రీహృదయపుష్పత్రికగ్రహోపతప్తః, ప్రధ్యానపరః, పరమాలసశ్చేతి.

జన్మప్రభృత్యస్య గుదజై రావృతః మార్గోపరోధాత్ (గుద మార్గోపరోధాత్) వాయురపానః ప్రత్యాగోహా సమానవ్యాసప్రాణోదానాః పిత్తశ్లేష్మాణౌ చ ప్రకోసయతి. ఏతే సర్వ ఏవ ప్రకుపితాః పశ్చు వాయవః పిత్తశ్లేష్మాణౌ చ అర్కసమభిద్రవంతః ఏతాన్వికారానుపజనయన్తి. ఇత్యుక్తాని సహజాన్య ర్శాన్తి.

వ్యా. వైజెష్ఠిన సహజార్కస్సులచే పీడింపబడిన మనుజుడు పుట్టిననాటంగోలె శరీరము మిక్కిలి కృశించి వర్ణము మారి మిక్కిలి బడలికజేరి మనస్సు దీనమై యుండును. అపానవాతంబును మూత్రపురీషంబులును మిక్కిలి వృద్ధినిొంది బద్దగింపబడి యుండును. మూత్రమున శర్కరయు అశ్చరియు కల్లియుండును. మలము ఒకవిధమైన నియమములేక యొకప్పుడు బద్దగించియు, ఒకప్పుడు వెడలుచు నుండును. ఒకప్పుడు పక్షముగను వేరొకప్పుడు పక్షముకాకయు, ఒకప్పుడు ఎండియు మరియొకప్పుడు భిన్నముగను వెడలును. మరియు తెలుపు, పాండువర్ణము, ఆకుపచ్చనిరంగు, పసుపురంగు, రక్తవర్ణము, ఆరుణవర్ణము, అను సీవర్ణములు అప్పుడప్పుడును నియమములేక మారుచు, ఒకప్పుడు పలుచనయ్యును, ఒకప్పుడు చిక్కినయ్యును, ఒకప్పుడు బేగటగును, శవగంధము కల్లియు, పక్షముకాని మలము అప్పుడప్పుడును వెడలును. నాభియందును వస్త్రీయందును గెజ్జలయందును కత్తెరతో కత్తిరించువిధముగ బాధ యధికముగ కల్గును. గుదస్థానమున శూలంబును, ప్రవాహికయును, రోగంబును, గగురుపాటును, ప్రమేహంబును, మలమూత్రబంధమును, ప్రేవులలోకూతలును, ఊదావర్తంబును, హృదయస్థానంబునను ఇంద్రియస్థానములయందును ఉపలేపంబును కల్లియుండును. మరియు చేదును పులుపును కలత్రేనుపులు విశేషముగ వెడలును. శరీరబలంబును అగ్నిబలంబును నశించును. శుక్రము క్షీణించును. క్రోధ మధికమగును. కష్టమును కల్పించు నుపచారములకు కారణమగును. కానము, శ్వాసము, తమకశ్వాసము, దష్ఠి, హిశింతలు, వాంతి, అరోచకము, అజీర్ణము, పడిసెము, తుమ్ములు అను సీవ్యాధులు యథాసంధవముగ గల్గును. చీకటిలో నున్నట్లు కన్నులు కానరాకుండును. తలనొప్పి కల్గును. కంఠస్వరము హీనంబును పగిలిన

కంచు మ్రోగినవిధంబును, అడ్డుతగిలినదియు, మిగులసూక్ష్మంబునునై డగ్గుత్తికతో వెడలును. చెవిలో కర్ణనాదము మొదలగు కర్ణరోగములు కల్గును. హస్తపాదములయందును మొగమునందును కన్ఠోనలయందును వాపుకల్గును. జ్వరంబును సర్వావయవములయందు నొప్పియు, సంధిబంధము లన్నిటియందును, అస్థుజ్వరంబును పోటును పుట్టును. ఇరుప్రక్కలయందును, కుక్షీయందును, పస్తియందును, హృదయమునందును, వీపు నందును, త్రిక (వెన్నెముకకును పృష్ఠభాగమునకును సంధిప్రదేశ)మునందును, బిగదీసి నట్టు లప్పుడప్పుడును నొప్పికల్గును. మనస్సున నేదో చింతింపుచు సామాన్యవిషయముల యందు వ్యాపించకయుండును. పనులయందు మిక్కిలి మందుడై యుండును. (ఈలక్షణములన్నియు సహజారోగ్యరోగమున గల్గును).

మరియు:—ఈరోగికి పుట్టుక మొదలుజేసి గుప్తస్థానము మాంసాంకురములచే నావరింపబడియుండును; అట్లు గుడమార్గము అడ్డగింపబడుటవలన సహనవాతము బైట వెడలక వెనుకకు మరలి తక్కిన సమాన-వ్యాన-ప్రాణ-ఉదానవాతముల నాల్గిటిని, సిత్త-కఫములచెంటిని ప్రకోపము నందించును. ఇత్తెరంగున ప్రాణాదిభేదములచే నైదు తెరంగులైన వాతంబును సిత్తకఫంబులును ప్రకుశితములై వైజేష్టబడిన యువద్రవముల గల్గించును. ఈరీతిగ సహజారోగ్యరోగలక్షణములు విస్తరముగ వివరింపబడినవి. (వైజేష్ఠిన రీతిగ ప్రాణాదిపంచవాతంబులును ప్రకోపించుటంజేసి వాతరోగంబులును, సిత్త-కఫ ప్రకోపమువలన సిత్తకఫరోగంబులును సమకాలమున వ్యాపించి ఆరోగ్యరోగము కల వానిని బాధించునని వైవివరణముచే నేర్పడును.)

❖ దోషజారోగ్యనిదానము, సంప్రాప్తియు. ❖

మూ. అత డార్ధ్వం జాతస్యోత్తరకాలజాని వ్యాఖ్యాస్యామః.—గురు మధురశీతాఽభిష్యుద్ధి విదాహి విరుద్ధాఽజ్జీర్ణ ప్రమితాఽశనాఽ సాత్త్వ్యభోజనాత్, గవ్యమాత్స్యవారాహమాహిషాఽజాఽవిక పిశితభక్షణాత్, కృశశుష్కపూతిమాంసవైష్టికపరమాన్నక్షీర (మోదక) దధిమజ్జతిలగుడవికృతిసేవనాత్, మాషయాషేతు రసపిణ్యాక పిణ్డాలుకశుష్క శాకశుక్తలశున కిలాటతక్రపిణ్డకబిస మృణాళశాలూక క్రౌఞ్చాదనక శేరుకశృణ్గాటక తరూటవిరూఢ నవశూకశిమ్బాధాన్యామమూలకోపయోగాత్, గురుఫలశాకరా గహరితకమర్దకవసాశిరస్పద పర్యుషితపూతిశీతసజ్జీర్ణాఽన్నాఽ

భ్యవహారాత్, మన్దకాతిక్రాస్తమద్యపానాత్, వ్యావన్నగురు
సలిలపానాత్, అతిన్నేహపానాత్, అసంశోధనాత్, వస్త్రీకర్త
విభ్రమాత్, అవ్యాయామాత్, అవ్యవాయాత్, దివాస్వ
పాత్, సుఖశయనాసనస్థోపసేవనాచ్చ ఉపహతాగ్నేః మలో
పచయో భవత్యతిమాత్రమ్;

తథోత్కటుకవిషమకఠినాసనసేవనాత్, ఉద్భ్రాస్తయానోష్ట్రయా
నాత్, అతివ్యవాయాత్, వస్త్రీనేత్రాఽసమ్యక్ప్రణిధానాత్,
గుదక్షణనాత్, అభీక్ష్యం శీతామ్బుసంస్పర్శాత్, చేలలోష్టతృణాది
ఘర్షణాత్, ప్రతతాఽతినిర్వాహణాత్, వాతమూత్రపురీషవేగోదీ
రణాత్, సముదీర్ణచేగవినిగ్రహాత్, స్త్రీణాం చామగర్భభ్రంశాత్,
గర్భోత్పిడనాత్, విషమప్రసూతిభిశ్చ ప్రకుపితో వాయు
రపానః, తం మలముపచితం అథోగమమాసాద్య గుదవలిష్ట్యా
ధత్తే; తతస్తాస్వర్కాంసి ప్రాదుర్భవన్తి. 9

వ్యా. మనుజుడు జనించినపిదప దోషప్రకోపముచే గల్లునర్శోరోగము లీక్రింద
విషరింపబడును:—గురుత్వము గల్గించునవియు మధురరసంబును, శీతవీర్యంబును: గల్గి
నవియు; అభివ్యండియు (రససహంబులగు స్రోతస్సుల నడ్లగించి శరీరమున గురుత్వము
గల్గించునవి.) విదాహియు (మంటబుట్టించు ఆవాలు మున్నగునవి) నగునాహారపదార్థముల
భుజించుట; పరస్పరసంయోగాదివిరుద్ధములగు క్షీరమత్యైదుల నొకటిగ జేర్చి భుజిం
చుట, జీర్ణము కాకుండునపుడు భుజించుట, తనకు కావలసిన పరిమితకన్న కొంచెముగ
భుజించుట, తన కలవాటులేని పదార్థముల భుజించుట; గోవులు, మత్స్యములు, పందులు,
ఎనుబోతులు, గొఱ్ఱెలు, పొట్టేళ్లు, అనునీజంతువులమాంసములను తినుట; కృశించిన జంతు
వులమాంసమునైనను ఎండినమాంసమునైనను, దుర్గంధముకలమాంసమునైనను తినుట;
పిండితోచేయబడినభక్ష్యములను, పాయసమును, పాలను మోదకముల (కుడుముల)ను,
పెరుగుమీగడను, నువ్వులనైనను, బెల్లమునైనను, జేర్చి చేయబడిన భక్ష్యములను సేవిం
చుట; ఉద్దివప్షయూషము (కట్టు)ను, చెరకురసమును, తెలికపిండిని, పెండలపుగడ్డను,
ఎండిన యాకుకూరలను, శుక్తమును (పులిగించిని), ఉల్లిపాయలను, కిలాటమును (పాలలో
పెరుగునుకలిపి చక్కము జేసిన నందేర్పడు ఘనభాగము కిలాటమనంబరగు), తక్రపిండము
(పైజెప్పినవిధముగ పాలలో మజ్జిగను కలిపి చక్కముజేసినచో నేర్పడు ఘనభాగము)ను;

తామరకాడలను, తామరమొదలగు వాని దుంపలను, క్రౌంచాదనమును, స్వనామప్రసిద్ధము), కశేరుకమును (నవ్వుదుంప=నిమ్మటాయి), శృంగాటకమును (సింగాణిదుంపలు), తరూటమును (స్వనామప్రసిద్ధము), మొలకలెత్తిన ధాన్యమును, క్రొత్తధాన్యమును, శూక ధాన్యమును, పెసలు, సెనగలు, మొదలగుకాయధాన్యములను; పచ్చిముల్లంగిని, వీనినెల్ల విశేషముగ సేవింపుట; గురుగుణము కలపండ్లను, శాకములను, వ్యంజనములను, రాగములను (చక్కెర మున్నగు మధురద్రవ్యముల జేర్చి సంస్కరింపబడి ద్రవరూపమైన ద్రాక్ష దానిమృతముల గూర్చినద్రవరూపమైన పానకవిశేషము రాగమనబడును.) ఆకుకూరను, మర్దకమును శాకవిశేషమును, వస(మాంసస్నేహము)ను, జంతువులశిరస్సు, పాదముల యందలి మాంసమును, వర్మ్యుషి తాన్నమును (చలిదియన్నమును), దుర్లంధముతో గూడిన యన్నమును చల్లనియన్నమును, సంకీర్ణాన్నమును (విరుద్ధమాంసాదులతో గూడినయన్నము సంకీర్ణము), వీనిని విశేషముగ భుజించుట; మందీభూతములగు గుణాదుల గల్గి ప్రాతదియగుమద్యమును, చెడినదియు, గురుగుణము కల్గినదియు, నగు జలమును త్రాగుట; స్నేహద్రవ్యములను అధికముగ పానముచేయుట, వమన విరేచనాదిశోధనముల నవసరమైన పుడు ఆచరించక యుండుట, వస్త్రీకర్తమును శాస్త్రవిధికి వ్యత్యస్తముగ జేసికొనుట, విధిప్రకారము శరీరవ్యాయామమును జేయకుండుట, యుక్తకాలమున స్త్రీసంభోగము జేయకుండుట, పగలు నిదురించుట, శరీరమునకు వివిధమైనవ్యాపారమును లేక శయ్యపై పరుండియైనను ఆసనములపై కూర్చొనియుండియైనను సుఖముగ నుండుట; ఈకారణములచే జఠరాగ్ని మందగించి మలము విశేషముగ పృథ్వినిొందును. (వైశిష్ఠికకారణములచే మలము పృథ్విని నానాటిమలముబైట పూర్తిగ వెడలక ప్రాతములము సంచితమగునని భావము.)

మరియు:—మిక్కిలి యున్నతంబును, నిష్పాన్నతంబును, కఠినంబును నైన పీట మున్నగునాసనములపై కూర్చొని యుండుట; సవారిచేయునపుడు పైకి నెగరవేయు గుఱ్ఱము మొదలగువానిపై నెక్కియైనను వెనుకకుముందుకు పలువిధముల కదలించు స్వభావముకల యుండిలపై నెక్కియైనను సవారిచేయుట, అధికముగ స్త్రీసంభోగముచేయుట, వస్త్రీకర్తమును జేసికొనునపుడు వస్త్రీయంత్రపుగొట్టమును విధ్యుక్తప్రకారము గాక వ్యత్యస్తముగ గుదమున ప్రవేశింపజేయుట, గుదస్థానమున నొరసిడి కల్లుట, గుదస్థానమున చల్లనినీళ్లతో స్పర్శమధికముగ కల్లుట, బట్టలు, మట్టిపెళ్లలు, గడ్డి పోచలు మున్నగువానిచే గుదస్థానమున రాపిడి కల్లుట; మలమును విసర్జించునపుడు అధికముగను, మిక్కిలి దీర్ఘకాలముగను, బలాత్కారముగ ముక్కుట, అపానవాత - మూత్ర-పుష్పములు వెడలనున్నపుడు వానిని వెడలనియ్యక పేగమును నిరోధించుట,

అయ్యవి వెడలుటకు వేగము జూపకున్నపుడు బలవంతముగ వాతమూత్రపురీషముల వెడలింపజూచుట, స్త్రీలకు గర్భము నవమాసములు పూర్తికాకుండునపుడే గర్భము జారి పడిపోవుట, గర్భమునకు సంఘర్షణము కల్గుట, ప్రసవకాలమున గర్భము క్రమముగ వెడలక క్రమము దప్పి విషమముగ ప్రసవమగుట, అనునీ కారణములచేత నపానవాతము ప్రకోపముజేంది వైశిష్టినరీతిగ సంచితమైన మలమును అఘోహర్గమున మరలించి గుద స్థానమునందలి వశరలలో ముడతలతో జేర్చును. పిమ్మట దానంజేసి యాగుదపశులయందు ఆర్శస్సులు (గుదాంకురములు) కల్గును.

ఇచ్చట “స్త్రీణాం చామగర్భ.....ప్రసూతిభిశ్చ” అని చెప్పిన కారణములు స్త్రీలకు మాత్రము సంబంధించినవనియు, తక్కిన ఉత్పాటుకాసనాది కారణము లన్నియు స్త్రీపురుషసామాన్యముగ జేప్పబడినవనియు నెరుంగునది. మరియు “రాగహరితక” అను చోట రాగలక్షణము తంత్రాంతరమునందలి యీవాక్యముచే దెలిసెడి:— “సితామధ్వాది మధురో ద్రాక్షాదాడిమజో రసః, విరళశ్చేత్సృతో రాగః; సాష్ట్రీశ్చేత్ హిడబప్సన్తి తః.” ద్రాక్షపండ్లరసమునందును, దానిమ్మపండ్లరసమునందును, చక్కెర లేనె మున్నగువానిని జేర్చి ద్రవరూపముగ జేయబడిన పానకము రాగమనియు, దానినే ముద్దయగునట్లు పక్షము చేసిన నయ్యది లేహరూపమై హిడబ మనబడుననియు నర్థము. రాగహిడబ పదముల ప్రసక్తి కల్గిన స్థలములయందెల్ల నీలక్షణము నెరుంగునది.

— అర్శస్సామాన్యలక్షణములు. —

మూ. సర్వ పమసూరమాషముద్గమకుష్ఠకయవక లాయపిణ్డిటిణ్డికేరకేబుక తిన్దకకర్కస్థుకాకణన్తికా చిమ్పిబదరకరీరోదుమ్మర ఖర్జూర జామ్బవగోస్తనాజ్ఞుష్ఠకశేరు శృణ్గాటక శృజ్జీదక్షశిఖశుకతుణ్డ జిహ్వోపద్గముకుళకర్ణి కాసంస్థానాని, సామాన్యాద్వాత-పిత్త-కఫ ప్రబలాని.

10

వ్యా. వాత-పిత్త-కఫములు ప్రబలములుగ నుండి సంభవించిన గుదాంకురములు ఆవాలు, చిరునెనగలు, ఉడ్డులు, పెసలు, అడవిగోధుమలు, యవలు, ఖటానులు, బటానులజాతిలో జేరిన పిండియనుధాన్యపుగింజలు, టింటికేర-వేణుతురుకాయలు, కెబుకము, తుమికికాయలు, రేగుకాయలు, గురిగింజలు, దొండపండు, పెద్దరేగుకాయలు, పెదురు మోవులు, మేడిపండ్లు, ఖర్జూరపుకాయలు, నేరేడుపండ్లు, ద్రాక్షపండ్లు, బొటనవ్రేలు, నమ్మదుంప (నిమ్మటాయి), నాగేటిచాలుండుప, వీనిని బోలినయాకారము కల్గియైనను; దుస్పియొక్కయు కోడియొక్కయు నెమలియొక్కయు చిలుకయొక్కయు ముఖము

లను నాలుకలను బోలియైన నుండును. ఇయ్యవి వాత-పిత్త-కఫములు ప్రబలములుగ నుండి జనించిన యర్కస్సులకు సామాన్యములుగ నుండు ఆకృతిభేదములు.

❧ అర్క్యవిశేషలక్షణములు; అందు వాతకార్యోలక్షణములు. ❧

మూ. తేషామయం విశేషః—శుష్క-ష్ణానకతినపరుషరూక్షశ్వావాని, తీక్ష్ణాగ్రాణి, స్ఫుటితముఖాని, విషమవిస్మతాని, శూలాక్షేప తోదస్ఫురణచిమిచిమా సంహర్షపరితాని, స్నిగ్ధోష్ణోపశయాని, ప్రవాహికాధ్వాన శిశ్నవృషణవస్తి వక్షణహృద్గ్రహేఽజ్జమద్ద హృదయద్రవప్రబలాని, ప్రతతవిబద్ధవాతమూత్రవర్షాని, ఊరుకటివృష్టత్రికపార్శ్వకుక్షివస్తిశూల శిరోఽభితాపక్షవధూ ధారప్రతిశ్వాయ కాసోదావర్తాయామశోష శోథమూర్ఖాఽరోచకముఖవైరస్యత్రైమిర్యకణ్డూనాసాకర్ణశబ్దణ శూలస్వరోప ఘాతకరాణి, శ్వావారుణపరుషనఖనయనవదన త్వజ్జూత్రపురీషస్య వాతోల్బణాన్యర్షాన్సీతి విద్యాత్.

11

వ్యా. వైసూత్రముచేత అర్కస్సులకు త్రిదోషసామాన్యముగ నుండు లక్షణములు చెప్పబడినవి. ఇక వానికి సంబంధించి వాతాదులచే వేరువేరుగ గల్గు లక్షణనిదానము లీక్రింద ప్రత్యేకముగ వివరింపబడును:—అందు వాతాధిక్యముచే గల్గిన యర్కస్సులు ఎండినవిగను వాడినవిగను కఠినములుగను కర్కశములుగను రూక్షములుగను శ్వామవర్ణములుగను వాడిగలకొనలు గల్గినవియు వంకరటింకరగను చిట్టినముఖములు కల్గినవిగను వృత్త్యస్తముగ వ్యాపించినవిగను నుండును. మరియు నవి పోటును కంపమును సూదుల గుచ్చినరీతిగ బాధయు కల్గి అదరుచు చినుచినులాడుచు అదరు పాటు గల్గియుండును. స్నిగ్ధంబులును ఉష్ణంబులును నగు ద్రవ్యముల యుపయోగముచే కొంచెము కుభముగ నుండును. ప్రవాహికాయనరోగము (బంకవిశేచనములను), కడుపుబ్బరమును, మేధ్రమునందును వృషణములయందును వస్తి (మూత్రకోశము) యందును గెజ్జలయందును హృదయమునందును వట్టినట్టులు బాధను, ఒడలి నొప్పలను, హృదయమున ద్రవమును, వీని నన్నింటిని ప్రబలముగ గల్గించును. అపానవాతమును మూత్రపురీషములను మిక్కిలి బద్ధగించును. తొడలు నడుము పీపు త్రికము (వెన్నెముకకును నడుముకును సంధిభాగము) ఇరుప్రక్కలు కుక్షిమూత్రాశయము పొత్తికడుపు ఈస్థలముల యందు శూలమును కల్గించును. శిరస్సున సంతాపము, తుమ్ములు, త్రేనువులు, పడిశము,

వస్త్ర, ఉదావర్తము, ఆయామ (ఈడుపు) వాతము, ధాతుక్షయము, వాపు, మూర్ఛ, ఆరోచకము, నోటికి రుచి మారియుండుట, తిమిరమను నేత్ర రోగము, దురద, ముక్కుచందును చెవులయందును గజ్జలయందును శూలము, స్వరభంగము, ఆను నీబాధల గల్గించును.

మరియు నీవాతారోగ్యోగము కలవానికి గోళ్లు, కన్నులు, ముఖము (నోరు), చర్మము, మూత్రము, పురీషము, ఇవియన్నియు శ్యావారుణవర్ణంబులును కర్మశంబులు నైయుండును. పైజెప్పిన లక్షణముల నన్నిటినిబట్టి వాతము ప్రబలముగ ప్రకోపము నొందుటచే గల్గిన యర్హస్సులని యెరుంగునది.

❖❖ వాతారోగ్యానిదానము. ❖❖

భవతశ్చాత్రః—

మూ. కషాయకటుతిక్తాని రూక్షశీతలఘూని చ,

ప్రమితా ల్పాశ్రయం తీక్ష్ణమద్యమైఘనసేవనమ్. 12

లఙ్ఘనం దేశకాలౌ చ శితౌ వ్యాయామకర్త చ,

శోకో వాతాతపస్పర్శః హేతుర్వాతార్చసాం మతః. 13

వ్యా. కషాయ-కటు-తిక్తరసములు కలపదార్థములను రూక్షంబులును శీతవీర్యంబులు నగుపదార్థములను భుజించుట, లఘుగుణము కల పదార్థముల దినుట, మిక్కిలి స్వల్పముగ భుజించుట, మిక్కిలి తీక్ష్ణమైన మద్యమును త్రాగుట, స్త్రీసంభోగము నధికముగ జేయుట, లంకణముండుట, ఈకారణములచేతను, స్వభావముచేతనే మిక్కిలి శీతముకల దేశకాలములయందును, దేహపరిశ్రమమును అధికముగ చేయుట, దుఃఖము గాలియు ఎండయు నధికముగ శరీరమునకు సోకుట, ఈకారణములచేతను వాతము ప్రకోపము నొంది యరోగ్యోగమును కల్గించును.

ఇచ్చట ఆతపము (ఎండ) “ఆతపః కటుకో రూక్షః” అనువాక్యముచే రూక్షగుణము కల్గియుండునని తెలియుచున్నది. కావున అట్టిరూక్షగుణముచే వాతమును ప్రకోపింపజేసి యర్హస్సులకు హేతువగునని యెరుంగునది.

❖❖ వైత్తికారోగ్యలక్షణములు. ❖❖

మూ. తత్ర యాని మృదుశిథిలసుకుమారాణి, అస్పర్శసహాని, రక్త-పీత-నీలకృష్ణాని, స్వేదోపక్లేదబహుళాని, విస్రగస్థిని తనుపీతరక్తస్రావీణి, రుధిరవహాని, దాహ - కణూ - శూల-నిస్తోద - పాకవస్త్రి,

శీతోపశయాని సంభిన్న పీతహరితవర్షాని, పీత-విస్రగధిప్రచుర
విష్ణాత్రాణి, విపాసా-జ్వర-తమక-సమ్మోహ-భోజనద్వేషకరాణి,
పీతనఖ నయన త్వజ్ఞాత్ర పురీషస్య పిత్రోల్బణాన్యర్షాన్సీతి
విద్యాత్.

14

వ్యా. పిత్రం బధికముగ ప్రకోపించి జనించిన యర్కస్సులు మెత్తనై శిథిలములై
కోమలములుగ నుండును. స్పర్శము నోరువజాలకుండును. రక్తవర్ణంబైనను పచ్చని
రంగైనను నీలవర్ణంబైనను నల్లనిరంగైనను కల్గియుండును. చెమటయు ద్రవంబును అధిక
ముగ నుండును. ఆమగంధము కల్గియుండును. మిగుల సూక్ష్మాకారములై పచ్చనిరంగుతో
నైనను ఎరుపుతోనైనను కూడిన ద్రవమును స్రవించును. లేక ఒకప్పుడు రక్తమును
స్రవించుచుండును. మంటయు దురదయు పోటును శూలనొప్పియు కల్గి పక్షములై
పుండగును. శీతస్పర్శముచే కొంచెము శమించునన్యభావము కల్గియుండును. ద్రవీభూతమై
పచ్చనిరంగైనను ఆకుపచ్చని రంగైనను కల మలమును వెడలించును. మలమూత్రములు
పీతవర్ణంబుతోకూడిన ఆమగంధంబును విశేషముగ కల్గియుండును. అట్టి యర్కస్సులచే
పీడింపబడిన మనుజునకు దప్పియు జ్వరంబును కల్గును. చీకటిలోనున్నవిధముగ కన్నులు
బూచులు గ్రమ్మును. మూర్ఛయు ఆహారముపై ద్వేషంబును కల్గును. వానిగోళ్లును కన్ను
లును చర్మంబును మూత్రపురీషంబులును పచ్చగ నుండును. ఈలక్షణములతో గూడినవి
పిత్రాధిక్యముచే సంభవించిన యర్కస్సులని యెరుంగునది. (ఇచ్చట 'తమపీతరక్త స్రావీణి'
అనుచోట రక్తశబ్దమునకు ఎరుపురంగుకల ద్రవము అని యర్థము. 'రుధిరవహాని' అను
చోట కేవల రక్తమే స్రవించునని యని యర్థము.)

— ౧౭ వైత్తికార్యోనిదానము. —

భవతత్పత్రః:—

మూ. కట్యవృక్షలవణక్షౌరవ్యాయామాగ్న్యైతప్రభాః,
దేశకాలావశిశిరా క్రోధో మద్యమసూయనమ్.

15

విదాహి తీక్ష్ణముష్ణం చ సర్వం పానాన్న భేషజం,
పిత్రోల్బణానాం విజ్ఞేయః ప్రకోపే హేతురర్శసామ్.

16

వ్యా. చేదు పులుపు లవణము కారము అను నీరసముల సేవించుట, దేహపరి
శ్రమముచేయుట, నిష్పను ఎండను మిక్కిలి తీవ్రమైనకాంతిని సేవించుట, దేశంబును
కాలంబును మిక్కిలి యుష్ణముగ నుండుట, కోపపడుట, మద్యపానముచేయుట, అసూయ

డుట, విదాహకరంబును తీక్షణంబులును ఉష్ణవీర్యంబులునైన అన్నపానబోషధంబుల పీవించుట ఇవియన్నియు సిత్రాధిక్యమునగల్గు అర్హస్సులకు కారణములగును.

— శైష్టి కార్యోత్పాదములు. —

మూ. తత్ర యాని ప్రమాణవన్ముపచితాని, శ్లష్ణాని, స్పర్శసహాని (స్పర్శసుఖాని), స్నిగ్ధశ్వేతపాణ్డుపిచ్చిలాని, స్తబ్ధాని గురూణి, స్తిమితాని, సుప్తసుప్తాని, స్థిరశ్వయధూని, కణ్డూబహులాని, బహుప్రతతపిజ్జర శ్వేతరక్తపిచ్చాసావీణి, గురుపిచ్చిలశ్వేత మూత్రపురీపాణి, రూక్షోష్ణోపశయాని, ప్రవాహికాతిమాత్రోత్థానవజ్జుణానాహవన్తి, పరికర్తికాహృల్లాసనిష్ఠీవికాకాసారోచక ప్రతిశ్చాయగౌరవచ్చుద్దిమాత్రకృచ్ఛశోషశోధపాణ్డురోగ శీత జ్వరాశ్చ రీశర్కరాహృదయేన్ద్రియోపలేపాస్యమాధుర్యప్రమేహ కరాణి, దీర్ఘకాలానుబద్ధిని (దీర్ఘకాలానుశయాని), అతిమాత్ర మగ్నిమార్దవమై బ్యకరాణి, ఆమవికారప్రబలాని, శుక్లనఖనయన వదనతప్తజ్ఞాత్రపురీషస్య శ్లేష్మోబ్బణాన్యర్యాసీతి విద్యాత్. 17

వ్యా. కథం బధికముగ ప్రకోపించి కల్లినయర్హస్సులు మిక్కిలి యధికప్రమాణముకల్గి వృద్ధినొంది నునుపుకల్గి స్పర్శమునుగోరుచు స్పర్శముచే నుఖకరములై స్నిగ్ధంబులును శ్వేతపాండువర్ణంబులును పిచ్చిలంబులునై యుండును. మరియు నవి స్తంభింబి స్థూలములై తడిబట్ట గప్పినవిధముగ జలములై శీతోష్ణాదిస్పర్శము నెరుంగక మొద్దుబారి కఠినమైనవాపును ప్రబలమైన దురదయకల్గి, పింజర (తామ్రహరిత) వర్ణంబును శ్వేత రక్తవర్ణంబునై జిగటకల్గినద్రవమును అధికముగ నెడలేక స్రవించుచుండును. ఈవ్యాధి కలవానిమాత్రపురీషములు భారముకల్గి పిచ్చిలమై (జిగటతోగూడి గంజివలె నుండు ద్రవము శ్వేతవర్ణముతోగూడి వెడలును. రూక్షంబులును ఉష్ణస్పర్శంబునైన యుపచారాదులచే నవి ప్రకోపముదక్కి కొంచెము శాంతినొందును. మలప్రవృత్తియగునపుడు మిక్కిలి బలవంతముగ నుక్కుటచే గజ్జలయందు ఉద్బియుండును. మరియు నీవ్యాధి యందు గుదము మున్నగుస్థానములయందు కత్తెరచే కత్తిరించినవిధముగ బాధ, హృల్లాసము (ఓకళింతలు), నోటద్రవము స్రవించుట, దగ్గు, ఆరోచకము, పడిసెము, శరీరము బరువుగనుండుట, వాంతి, మూత్రకృచ్ఛము, ధాతుక్షయము, వాపు, పాండురోగము, చలిజ్వరము, అశ్మరి యనుమాత్రవ్యాధి, శర్కర (మాత్రమునందు కల్లకల్లు), హృద

యమునందును ఇంద్రియములయందును జిగటకల్లియుండుట, నోట తీసి, ప్రమేహము
అను నీయుపద్రవములు వైజెప్పినయర్హస్సులచే గల్గును. మరియు నవి చిరకాలమువ
కును అనుసరించియుండి జాతరాన్నిని నానాట మందగింపజేసి పుంస్త్యమును చెడ
గొట్టును. అజీర్ణరోగములను ప్రబలముగ జేయును. ఈరోగముకలవానికి గోష్ఠ
కన్నులు ముఖంబును చర్మంబును మూత్రపురీషంబులును తెల్లగనుండును. ఈలక్షణము
బట్టి కఫప్రకోపమున జనించినయర్హస్సులని యెరుంగునది.

— శైష్టికారోగీనిదానము. —

భవతశ్చాత్ర:—

మూ. మధురస్నిగ్ధశీతాని లవణామ్లుగురూణి చ,

అవ్యాయామో దివాస్వప్నః శయ్యాసనసుఖే రతిః.

ప్రాగ్వాతసేవా శీతౌ చ దేశకాలావచిస్తనం,

శైష్టికాణాం సముద్దిప్తం ఏతత్కారణమర్చసామ్.

వ్యా. మధురరసంబును స్నిగ్ధగుణంబును శీతపీర్వంబును కలవదార్థములను భుజి
చుట, లవణ-అమ్లరసంబులును గురుగుణంబును కలవదార్థములభుజించుట, దేహపరిశ్రవ
మును బొత్తుగ జేయకుండుట, పగలు నిదురించుట, పరుండుటయందును కూర్చొన్
యుండుటయందును సుఖము మరిగియుండుట, తూర్పుగాలిని సేవించుట, స్వభావము
చేతనే దేశకాలములు శీతలముగ నుండుట, మనస్సు చింతనావ్యాపారము బొత్తుగ
లేకుండుట ఇనియన్నియు కఫప్రకోపమునగల్గు అర్హస్సులకు కారణములగును.

— ద్వంద్వజ-సాన్నిపాతికారోగీనిదానలక్షణములు. —

మూ. హేతులక్షణసంసర్గాత్ విద్యాత్ ద్వంద్వోల్బుణాని చ,

సర్వో హేతుస్త్రిదోషాణాం సహజైర్లక్షణైస్సమమ్.

వ్యా. వాతాదిదోషములలో రెండేసిదోషములు మిక్కుటముగ ప్రకోపించి
జనించిన ద్విదోషజ (వాతపిత్త-వాతకఫ-పిత్తకఫజ) అర్హారోగములయందు ఆయా
రెండేసిదోషములకు వేరువేరజెప్పిన కారణములసంసర్గమును, ఆరెండిటికి వేరువేరుగ జెప్పిన
లక్షణముల సంసర్గమును గమనించి ద్వంద్వజార్యస్సుల నిర్ణయించునది. మరియు నమముగ
ప్రకుపితములగు త్రిదోషములచే గల్గినయర్హారోగమున వాతాద్యర్హారోగ ప్రకోపము
నకు వేరువేరజెప్పిన కారణములన్నియు కలిసి హేతువులై యుండును. అట్టి సన్ని
పాతారోగమునందు సహజారోగమునకు జెప్పినలక్షణములు కల్గియుండును.

ఇచ్చట “ద్వద్వోల్పణాని చ” అని చెప్పటచేత ద్విదోషజములయందు రెండేసి దోషములు మిక్కుటముగ ప్రకాశముజేందుననియు, తక్కినదోషము వానికన్న కొంచెము తగ్గియున్నను వ్యాధికి నదియు కారణమగుననియు తెలియదగియున్నది.

— ౧౭ ఆర్యోరోగపూర్వరూపములు. ౧౭ —

మూ. విప్లవోఽన్నస్య దౌర్బల్యం కుక్షీరాటోప ఏవ చ,
కార్యముద్ధారబాహుల్యం సక్తిసాదోల్పవిట్కుతా. 21

గ్రహణీదోషపాఙ్చైర్దైః ఆశజ్కా చోదరస్య చ,
పూర్వరూపాణి నిర్దిష్టాన్యర్కసామభివృద్ధయే 22

వ్యా. భుజింపబడిన యాహారము ఆహారమున జేరి కదలకుండుట, బలహీనము, కుక్షీలో గుడగుడయనుశబ్దముకల్గుట, శరీరము కృశించుట, అధికముగ శ్రేనువులు వెడలుట, తోడలయందు నొప్పికల్గి కృశించుట, మలము కొంచెముగ వెడలుట, గ్రహణీ రోగము, పాండురోగంబును ఉదరరోగంబును కల్గునేమో యని సందేహించుట కవకాశముకల్గుట ఇవియన్నియు నర్యోరోగముకల్గి వృద్ధినొందుటకు పూర్వరూపములు.

— ౧౮ ఆర్యోరోగమునకు త్రిదోషజత్వనిర్ణయము. ౧౮ —

మూ. అర్కాంసీ ఖలు జాయస్తే నాఽసన్నిపత్తితైస్త్రిభిః,
దోషైః; దోషవిశేషాత్తు విశేషః కల్ప్యతేఽర్కసామ్. 23

వ్యా. వైశిష్ట్యవతికాద్యర్యోరోగములన్నియు వాతాదిత్రిదోషముల నన్ని పాతములేక యొక్కటైనను జనించుటలేదు. ఆయినను ఆదోషత్రయములో నేదోషము ప్రబలతరమైయుండునో ఆదోషవిశేషమునుబట్టి ఇయ్యది వాతికము, వైత్తికము, శైష్వికము నని వ్యవహరింపబడును. (అర్కస్య లన్నిటియంతును త్రిదోషసంబంధము కల్గియే యుండును. అం దేదోషలక్షణము లుత్కృటముగ గాన్పించునో అయ్యది యాదోషముచే జనించినదని యూహింపవలెనని భావము. మరియు ద్వంద్వజములయందు రెండేసిదోషములు ప్రబలముగ నుండుననియు, సాన్నిపాతికమున మూడుదోషములును సమములుగ ప్రకాశించుననియు నెరుంగునది.)

— ౧౯ ఆర్యోరోగము బలిష్ఠమనుటకు కారణము. ౧౯ —

మూ. పఞ్చాత్తా మారుతః పిత్తం కఫో గుదవళిత్రయం,
సర్వ ఏవ ప్రకుప్యంతి గుదజానాం సముద్భవే. 24

తస్మాదర్కాంసి దుగ్ధాని బహువ్యాధికరాణి చ,
సర్వదేహోపతాపీనిప్రాయః కృచ్ఛ్రతమాని చ.

25

వ్యా. ప్రాణాదిభేదములచే నైదువిధములైన వాతంబును, ఆలోచకాదిభేదములచే నైదువిధములైన పిత్తంబును, అవలంబకాదిభేదములచే నైదు తెరంగులైన కఫంబును మిథ్యాహారవిహారాదులచే సమకాలమున ప్రకోపమునొంది వానివానికి నియమితములైన స్థానముల విడచి గుదస్థానమునందలి వశిష్టయమును (మూడుముడతలను) జేరి గుదస్థానమున వైజెప్పినలక్షణములతోగూడిన యంకురముల గల్గించును. అవియే యర్కస్ఫులని చెప్పబడును. అతైరంగున త్రిదోషములచే సంభవించుటంజేసి అర్కస్ఫులు శరీరమునందలి సర్వాంగములయందును వైజెప్పినరీతిగ చలుచెరంగులైన వ్యాధులగల్గించి సర్వశరీరమును బాధించుచు మిక్కిలి కష్టమును కల్గించును. కావుననే యియ్యవి ప్రాయశఃకముగ మిక్కిలి కృచ్ఛ్రసాధ్యములై యుండును.

ఇచ్చట నీవివరణము నెరుంగునది:—వాతము ప్రాణ-అపాన-సమాన-ఉదాన - వ్యానభేదములచే నైదు తెరంగులు. పిత్తము ఆలోచక-రంజక-సాధక-పాచక-భ్రాజక భేదములచే నైదువిధములు. కఫంబును అవలంబక-క్లేదక-బోధక-తర్పక-శ్లేష్మ కభేదములచే నైదు తెరంగులు. ఇట్టి త్రిదోషభేదములు వానివానిస్థానములును వానివానికృత్యములును మున్నగువిషయములను వాగ్భటాచార్యులు దోషభేదీయమగు పదిరెండవయధ్యాయమున విపులముగ జెప్పబడినవి. ఇతైరంగున నైదేసిభేదములుకల వాతపిత్తకఫములు మూడును ఆయాదోషమును ప్రకోపింపజేయు మిథ్యాహారవిహారాదులచే నొక్కపెట్ట ప్రకోపమునంది వానివానిస్థానములవదలి గుదస్థానమునందలి మూడుపళ్లెలలో వ్యాపించి యర్కోరోగముల గల్గించును. కావున సీరోగము శరీరమునందెల్ల నానావిధములగు పేదనల గల్గించి మిక్కిలి కష్టసాధ్యస్థితి నుండును. మరియు నీదోషములు ఏకదేశమైన గుదస్థానమున జేరి యీరోగమును కల్గించినను సర్వశరీరవ్యాప్తములగు నైదేసిభేదములుకల త్రిదోషములచే నారంభించబడినది కావున శరీరమునందెల్ల నానావిధబాధల గల్గింప సమర్థమైయుండును. కావుననే నీవ్యాధిస్వభావముచేతనే కృచ్ఛ్రతమమని చెప్పబడినది. కావుననే వాగ్భటాచార్యులును ఇయ్యది శత్రువుబోలె ప్రాణముల హింసించునని అర్కశ్శబ్దమునకు అన్వయసంజ్ఞను ఇట్లు చెప్పెను:—“అవిసత్ప్రాణినో మాంసకీలకాః విశ సన్తి యతో, ఆర్కాంసి తస్మా దుచ్యన్తే గుదమార్గనిరోధతః”

మరియు వాతపిత్తకఫములబోలె రక్తముకూడ సర్వోరోగమునకు కారణమగునని వాగ్భటాచార్యులు రక్తజారోల్లక్షణము నీరీతి చెప్పెను:—“రక్తోల్బణాః గుడే కీలాః

ఽత్తాకృతిసమన్వితాః. వటప్రరోహసమృతాః గుఙ్గావిద్రుమసన్నిభాః, తేఽత్యర్థం దుష్టముష్టం చ గాఢవిట్రుతిపీడితాః, స్రవంతి సమాసారక్తం తస్య చాతి ప్రవృత్తితః, భేకాభః పీడ్యతే దుఃఖైః శోణితక్షయసంభవైః, హీనవర్ణబలౌత్సాహః మాతౌజాః కలుషేన్ద్రియః.” (అ. హృ. ని. అ. ౨. శ్లో. ౪౩. ౪౪.)

“దోషయన్తి ధాతూ నితి దోషాః” అనువ్యుత్పత్తిచేత వాతాదిదోషములబోలె రక్తంబును తక్కినదూష్యమును చెరచునుగాన రక్తమునకును దోషసంజ్ఞ యోగసిద్ధము; కావున నదియు రోగముల నన్నిటికిని కారణమగును. అయినను రక్తము పిత్తమునకు సమానగుణమగుటచేసి అయావ్యాధులయందు పిత్తలక్షణములతోనే చరితార్థమగునని అయారోగనిదానములయందు రక్తజలక్షణము ప్రత్యేకముగ జెప్పబలేదు. వాగ్భటాచార్యులు మాత్రము రక్తజార్యస్సన కొంచెము లక్షణభేదము ననుసరించి ప్రత్యేకముగ లక్షణమును చెప్పెను. సుశ్రుతులుమాత్రము రక్తమును వాతాదిత్రిదోషములతో సమానముగ లెక్కజేసి ద్వంద్వజములయందును వాతరక్త-పిత్తరక్త-కఫరక్తభేదముల మూటిని జేర్చి ద్వంద్వజార్యస్సలు ఆరువిధములగునని యిట్లు చెప్పెను:—“ఆర్యస్సు దృశ్యతే రూపం యదా వై దోషయోర్ద్వయోః, సంసర్గం తం విజానీయాత్ సంసర్గష్టద్విధ స్సన్పితః” చరకమున మాత్రము పిత్తజలక్షణములతోనే రక్తజము కూడ సమానమని తలంచి రక్తజార్యోలక్షణమును ప్రత్యేకముగ నుపదేశింపక ‘రుధిరవహాని’ అని సామాన్యముగ జెప్పి వాత-కఫానుబంధముకల రక్తార్యోలక్షణములను “తత్రానుబద్ధో ద్వివిధః శ్లేష్మణో మారుతస్య చ” (చి. ౧౭౦. శ్లో.) అని యుపక్రమించి లక్షణములను చికిత్సను పేరుపేరుగ జెప్పెను. వాగ్భటులు మాత్రము—“రక్తోల్బణాః.....ఽత్తాకృతిసమన్వితాః” అని ప్రత్యేకలక్షణమును కూడ చెప్పెను.

—అసాధ్యైర్వోభేదములు. —

మూ. హస్తే పాదే ముఖే నాభ్యాం గుదే వృషణయోస్తథా,

శోఢో, హృత్పార్శ్వశూలం చ యస్యాసాధ్యైర్వృషోహి సః 26

వ్యా. ఆర్యోరోగము కలవానికి హస్తములయందును పాదములయందును ముఖము నందును నాభిస్థానమునందును వృషణములయందును నాపు కల్గి, హృదయమునందును ఇరుప్రక్కలయందును శూలనొప్పి కల్గినయెడ నారోగము అసాధ్యమగును.

మూ. హృత్పార్శ్వశూలం సమైహాః ఛర్దిరగ్లస్య రుక్ జ్వరః,

తృష్ణా గుదస్య పాకశ్చ నిహన్యుర్గదజాతురమ్.

వ్యా. మరియు హృదయమునందును ఇరుప్రక్కలను శూలనొప్పియు, వాంతియు, సర్వాంగమునందు నొప్పియు, జ్వరంబును, దప్పియు కల్గి గుదస్థానమున పుండ్రై నచో నాయర్హోరోగిని తప్పక చంపును. (అసాధ్యమునుట.)

మూ. సహజాని త్రిదోషాణి యాని చాభ్యంతరాం వలిం,

జాయ నైఽర్హంసి సంశ్రిత్య తాన్యసాధ్యాని నిర్దిశేత్. 28

వ్యా. వైశిష్ట్యేన యర్హో భేదములలో సహజార్హస్సులును, త్రిదోషసన్నిపాతమున గల్గినవియు, గుదమునందు లోభాగమున నుండువళి నాశ్రయించి పుట్టినయర్హస్సులును, అసాధ్యములగును.

—ॐ అసాధ్యములలో యావ్య-ప్రత్యాఖ్యేయవిభాగము. ॐ—

మూ. శేషత్వాదాయుషస్తాని చతుష్పదసమన్వితే,

యావ్యస్తే దీప్తకాయాగ్నేః ప్రత్యాఖ్యేయాన్యతోఽన్యథా.

వ్యా. వైశిష్ట్యబడిన యసాధ్యార్హస్సులలో రోగికి జతరాగ్ని మందగించక దీప్తమై వైద్యుడు, ఔషధద్రవ్యములు, పరిచారకులు, రోగి అనునాల్గుపాదములకును శిష్టియున్న సంపత్తు చక్కగా నుండి, రోగికి ఆయుశ్యేష మున్నచో నయ్యవి యావ్యములు (ఆయుశ్యేష మున్నంతవరకును తగునుపచారములచే కాలము గడువగల్గినని) యగును. అటుగాక జాతరాగ్ని మందగించి పాదచతుష్టయసంపత్తి లేనియెడ నవి ప్రత్యాఖ్యేయము లగును. (చికిత్స జేయజనదనుట).

—ॐ కృచ్ఛ్రసాధ్యార్హస్సులు. ॐ—

మూ. ద్వంద్వజాని ద్వితీయాయాం వలౌ యాన్యాశ్రితాని చ,

కృచ్ఛ్రసాధ్యాని తాన్యావళిః పరిసంవత్సరాణి చ. 30

వ్యా. దోషద్వయసంసర్గమున జనించినయర్హస్సులును, గుదమునందలి రెండవవళి యందు పుట్టినయర్హస్సులును, కృచ్ఛ్రసాధ్యములు. మరియు సాధ్యలక్షణములు కల్గి యున్నను సంవత్సరకాలము అతిక్రమించి యనుసరించుండు అర్హస్సులును కృచ్ఛ్ర సాధ్యములగును.

—ॐ సుఖసాధ్యార్హోలక్షణములు. ॐ—

మూ. బాహ్యయాన్తు వలౌ జాతాన్యేకదోషోల్బణాని చ,

అర్హంసి సుఖసాధ్యాని నచిరోత్ఫుతాని చ.

వ్యా. గుదమునందలి బైటనుండు మూడవవరియందు పుట్టినయర్కస్సులును, ఒక దోషముమాత్రము అధికముగ ప్రకాశించిన యర్కస్సులును, శీఘ్రకాలముననే జనించిన యర్కస్సులును సుఖసాధ్యములుగ నుండును.

❧ అర్కరోగములకు శీఘ్రచికిత్సావశ్యకత. ❧

మూ. తేషాం ప్రశమనే యత్నం ఆశు కుర్యాద్విచక్షణః,
తాన్యాశు హి గుదం బద్ధ్వా కుర్యుర్బద్ధగుదోదరమ్. 32

వ్యా. వైజెష్ఠిన యర్కరోగములకు దగినచికిత్స జేయక యుపేక్షించినచో నానాట వృద్ధి నొంది గుదమును అడ్డుగించును. దానంజేసి బద్ధగుదోదరము సంభవించును; కావున నర్కరోగములు సాధ్యావస్థ నున్నపుడే యుపేక్షింపక శీఘ్రముగ తగుచికిత్స చేయవలెను.

❧ అర్కరోగచికిత్సాక్రమము, అందు శస్త్ర-త్రా-అగ్నికర్మలు. ❧

మూ. తత్రాహురేకే శస్త్రేణ కర్తనం హితమర్చనాం,
దాహం ధూరేణ చాప్యేకే, దాహమేకే తథాగ్నినా. 33
అన్యే(న్యే)తత్ భూరితస్త్రేణ ధీమతా దృష్టకర్తణా,
క్రియతే త్రివిధం కర్మ, భంశస్తత్ర సుదారుణః. 34

వ్యా. వైజెష్ఠబడిన యర్కస్సులను (శల్యతంత్రోక్తవిధిప్రకారము) శస్త్రముచే ఛేదించుట మిక్కిలి హితకరమని కొందరాచార్యులు చెప్పెదరు. మరికొందరు (త్రా విధ్యుక్తప్రకారము) త్రాప్రయోగముచే కాల్చుట యుచితమనియు, ఇంక కొందరు (విధ్యుక్తముగ) అగ్నిచే కాల్చుట యుక్తమనియు శాసించిరి. అట్టి శస్త్రవిధానంబును, త్రాకర్మయు, అగ్నికర్మయు ననేకచికిత్సాతంత్రముల జక్కగ నేర్చి, అట్టిచికిత్సలయం దారిలేరి ప్రత్యక్షముగ ఫలమును గాంచి మిక్కిలి కుశలమయియుగవానిచే చేయదగి యుండును. ఈ త్రివిధకర్మములయందును కొంచెమైన పొరబాటు కల్గినచో మిక్కిలి ప్రమాదము సంభవించును. (కావున శాస్త్రపరిజ్ఞానంబును క్రియాకౌశలంబును అనుభవంబును కల్గినవైద్యవరుడు అట్టి చికిత్సను జేసినచో నుపయుక్తముగ నుండునని భావము).

❧ శస్త్ర-త్రా-అగ్నికర్మలవ్యత్యాసమున గల్గునుపద్రవములు. ❧

మూ. పుంస్తోషఘాతః, శ్వయథుః గుదే, వేగవినిగ్రహః,
ఆత్థానం, దారుణం శూలం, వ్యథా, రక్తాతివర్తనమ్. 35

పునర్విరోహో రూఢానాం, క్లేదో భ్రంశో గుదస్య చ,
మరణం వా భవేచ్ఛీమ్రం శస్త్రక్షౌరాగ్నివిభ్రమాత్.

36

వ్యా. వైజెషిన్ శస్త్రక్షౌరాగ్నికర్తృల జేయుటలో పొడబాటుపడి వ్యతిరేకముగ జేసినచో దానంజేసి పుంస్త్యము (శుక్రపాటవము) చెడును. గుదస్థానమున వాపు కల్గును. వాతమూత్రపురీషములు వెడలక యడ్డుపడును. కడు పుబ్బరించును. కడుపులో శ్రూరమైనశూల కల్గును. బాధ యధికమగును. రక్తము అధికముగ వెడలును. అర్యస్సులు శమించినను మరల మొలకలెత్తి వ్యాపించును. అవి జనించుప్థలమున వుట్లును. గుదము స్వస్థానమునుండియు సడలిపోవును. ఒకసమయమున మరణము కూడ సంభవించును. (కావున మిగుల జాగరూకుడై శస్త్రక్షౌరాగ్నికర్తృల చేయవలెనని భావము.)

— అర్యస్సులకు సులభోపాయచికిత్స. —

మూ. యత్తు కర్త సుభోపాయం అల్పభ్రంశమదారుణం,
తదర్శసాం ప్రవక్ష్యామి సమాలానాం నివృత్తయే.

37

వ్యా. అర్యస్సులకు సంబంధించినసులభోపాయముచే జేయదగినదియు భ్రంశమును కల్గించనదియు, శ్రూరముకాక సౌమ్యమైనదియు నగుచికిత్సను అయ్యవి మొదలంట నశించి మరల పొడసూపకుండుటకై తగినదిగ చెప్పెదనని భావము. (వైజెషిన్ శస్త్రక్షౌరాగ్నికర్తచే చికిత్సావిధానము కేవలము శ్రూరమై శల్యతంత్రవైద్యము పై యుండును. ఈతంత్రము కేవలము కాయచికిత్సాప్రధానము కావున శస్త్రాదిచికిత్సా విధానమును విడచి సులభోపాయముగ నిర్వహింపదగిన చికిత్సాప్రణాళిక నీ క్రింద వివరించెదనని తంత్రకారుని ప్రతిజ్ఞ.)

— అర్యస్సులలో శుష్క-ఆర్ద్రభేదములు. —

మూ. వాతశ్లేష్మేర్బుణాన్యాహుః, శుష్కాన్యాన్యాంసి తద్విదః,
ప్రస్రావీణి తథార్ద్రాణి రక్తపిత్తోర్బుణాని చ.

38

వ్యా. వాత-కఫము లుత్కటములై జనించినయర్యస్సులు తడిలేక యెండి యుండును. రక్తంబును పిత్తంబును అధికములుగనుండి సంభవించిన యర్యస్సులు తడికల్గి రక్తాదుల స్రవించుచుండును. (కఫజార్యస్సులను పిచ్చిలమైన ద్రవమును స్రవించునని చెప్పబడినది. అయినను పిత్రార్యస్సులు కేవల రక్తభూయిష్ఠమై రక్తమునే విశేషముగ స్రవించును. కావున ఆర్ద్రమని చెప్పబడినది. కఫజములు రక్తస్రావములేమింజేసి శుష్కములని చెప్పబడినది).

— శుష్కార్కస్ఫులకు అభ్యంగ-స్వేదనచికిత్సలు. —

- మూ. తత్ర శుష్కార్కసాం పూర్వం ప్రవక్ష్యామి చికిత్సితం,
స్తబ్ధానీ స్వేదయేత్పూర్వం శోఫశూలాన్వితాని చ. 39
- చిత్రకఠూరబిల్వానాం తైలేనాభ్యజ్య బుద్ధిమాణ్,
యవమాషకులుఢ్థానాం పులకాకానాం చ పోటలైః. 40
- గోఖరాశ్వశకృత్ప్వీణైః తిలకలైః స్తుమైస్తథా,
వచాశతాహ్వపిఢ్డైర్వా సుఖోష్ణైః స్నేహసంయుతైః. 41
- సక్తానాం పిఢ్డికాభిర్వా స్నిగ్ధానాం తైలసర్పిషా,
శుష్కమూలకపిఢ్డైర్వా పిఢ్డైర్వా కార్ణగన్ధికైః. 42
- రాస్నాపిఢ్డైః సుఖోష్ణైర్వా సన్నేహార్థాపుషైరపి,
ఇష్టకస్య ఖరాహ్వయాః శాకైః గృజ్జానకస్య వా. 43
- అభ్యజ్య కుష్మతైలేన స్వేదయేత్పొటలీకృతైః,

వ్యా. వైశేషినిరీతిగ ఆర్ద్ర-శుష్క భేదములలో శుష్కార్కస్ఫులకు తొలుత
నీక్రింద చికిత్సాక్రమము చెప్పబడును.—

స్తంభించి వాపును పోటును కల్గియుండు అర్కస్ఫులకు చిత్రమూలము, యవ
ఠూరము, మారేడు, ఈమూడిటి చేర్చి విశ్రుక్తప్రకారము సిద్ధముచేయబడిన తైలమును
తొలుత బూసి యీక్రింద జెప్పబడువిధముగ స్వేదనము (ఆవిరిబట్టుట)ను చేయవలెను.
ఎట్టులనః—యవలయొక్కయు ఈడ్వలయొక్కయు ఉలసలయొక్కయు పొట్టునైనను,
ఆవులయొక్కయు గాడిదయొక్కయు గఱ్ఱముయొక్కయు పేడనైనను, తెలికపిండినైనను,
వరిగోధుమలపొట్టునైనను, వనసు సదాపవిత్తులను పిండిజేసిన పిష్టమునైనను, వాతహర
స్నేహద్రవ్యమును జేర్చి నివ్వనెగను వెచ్చజేసి సుఖోష్ణముగ నున్నపుడు పట్టలో పొట్టు
ముగ మూటగట్టి దానిచే గుదాంకురములపై కాపడము పెట్టి స్వేదనము చేయవలెను.
లేక సత్తుపిండిని తైలము (నూనె)చేనైనను నేతిచేనైనను స్నిగ్ధముగ (జిడ్డుగలదానిగ)
జేసియైనను వెచ్చజేసి పొట్టుముకట్టి సుఖోష్ణముగ కాపడము పెట్టవలెను. లేక ఎండిన
ముల్లంగిని నూరి ముద్దజేసియైనను, మునగపట్టును నూరి ముద్దజేసియైనను, సన్నరాష్ట్రమును
నూరి ముద్దజేసి యైనను, బోడతరమును నూరి ముద్దజేసియైనను; తైలము మున్నగువానిచే

స్నిగ్ధముగ జేసి వెచ్చజేసి సుఖోష్ణముగ నున్నపుడు కావడము పెట్టవలెను. లేక ఆవురు గడ్డినైనను, ఓమపు ఆకునైనను, ఉల్లిపాయల ఆకునైనను నూరి యుడికించి ముద్దజేసి సుఖోష్ణముగ నుండునపుడు చెంగల్వకోష్ఠును జేర్చి కాచబడిన తైలమును ఆర్యస్ఫులవై బూసి వైజెప్పిన పిష్టమును పొట్లముకట్టి కావడము పెట్టవలెను.

—ॐ అర్యస్ఫులకు అభ్యంగ-అవగాహములు. ॐ—

మూ. వృషారైర్జ్వరణ్ణబిల్వానాం పత్రోత్కాష్ఠైశ్చ నేచయేత్. 44

మూలక త్రిఫలార్కాణాం వేణూనాం వరుణస్య చ,
అగ్నిమద్దస్య శిగ్రోశ్చ పత్రాణ్యశ్చ స్తకస్య చ. 45

జలేనోత్కాష్ఠ్యభ్య శూలార్తం స్వభ్యక్తమవగాహయేత్,
కోలోత్కాష్ఠేఽథవా కోష్ఠేఽసౌవీరకతుషోదకే. 46

బిల్వకాష్ఠేఽథవా తక్రే దధిమణ్డాన్లుకాజ్జీకే,
గోమూత్రే వా సుఖోష్ణే తం స్వభ్యక్తమవగాహయేత్. 47

(శూలార్తముపవేశయేత్)

వ్యా. అడ్డసరపాకునైనను, జీల్లేడాకునైనను, ఆముదపాకునైనను, మారేడాకునైనను చేర్చి కషాయము కాచి యాకషాయము చేత ఆర్యస్ఫులను తడుపుచుండవలెను. మరియు ముల్లంగియాకును, త్రిఫలముల కరక-తాని-ఉసిరికలయాకులను, వెదురాకును, ఉలిమిరియాకును, కూరనెల్లియాకును, మునగాకును, ఆరెచెట్టుఆకు, ఈయాకులను యథాసంభవముగ నీళ్లలోజేర్చి కాచి యానీళ్లచే నభ్యంగస్నానమును జేయనగును. దీనిచేత నర్యస్ఫులన కల్గినశూల(పోటు)నివ్వుళించును. లేక రేగాకును చేర్చి కాచబడిన గోరువెచ్చని కషాయమునందైనను, సౌవీరకము, తుషోదకము అనుకాంజికములయందైనను, బిల్వ(మారేడాకు)కషాయమునందైనను, మజ్జిగయందైనను, పెరుగుమీది లేట నీటియందైనను పులిగంజి నీళ్లయందైనను, గోమూత్రమునందైనను శూలపిడితుడగు నర్మోరోగికి నభ్యంజనముచేసి అవగాహనమును జేయనగును. (ఇచ్చట శూలనొప్పితో కూడిన యర్మోరోగికి గుదాంకురములకును గుదస్థానమునను పొత్తికడుపునందును తైలాదులనభ్యంగనమును (తైలముపూసి మర్దనమును)చేసి, వైజెప్పబడిన కషాయాదిద్రవములను ఒకతొట్టిలో బోసి యార్ద్రవము సుఖోష్ణముగ నుండునపుడు రోగిని నడుమువరకును మునిగియుండునటుల వైజెప్పిన కషాయాదిద్రవముచే నిండియున్న తొట్టిలో నుంచవలెను. ఇదియే అవగాహనమగును. దీనినే కటిస్నానమనియు చెప్పదురు. ఈయర్థమును వాగ్భటాచార్యులు “స్వభ్యక్తపాయుజ్ఘనమవగాహే నిధావయేత్” అనువాక్య

ముచే స్ఫుటముగ జెప్పిరి. ఈమూలమునను “స్వభ్యక్తమవగాహయేత్” అనువాక్యమునకు వైజెప్పినదియే సమంజసమైన యర్థము. “శూలార్త ముపవేశయేత్” అనుపాఠమున వైజెప్పినయర్థము స్ఫుటముగనే యేర్పడును.)

—ॐ అర్హస్సులకు ధూపనయోగములు. ॐ—

- మూ. కృష్ణసర్పవరాహోష్ఠ జతుకాపుషదంశజాం,
వసామభ్యజ్ఞనే దద్యాత్; ధూపనం చార్ఘసాం హితమ్. 48
- సృకేశాః సర్పనిర్హోకో పుషదంశస్య చర్క చ,
అర్కమూలం శమీపత్రం అర్శోభ్యో ధూపనం హితమ్. 49
- తుమ్బురూణి విడక్లాని దేవదార్వక్ష.తాః ఘృతం,
బృహతీ చాశ్వగన్ధా చ పిప్పల్యః సురసా ఘృతమ్. 50
- వరాహవృషనిట్ చైవ ధూపనం సక్తవో ఘృతం;
కుంజరస్య పురిషం తు ఘృతం సర్జరసస్తథా. 51

వ్యా. నాగుపాము, పంది, ఒంటె, చీకరాయిపిట్ట, పిల్లి ఈజంతువులవనను (మాంసమునందలి చమురును) అర్హస్సులకు అభ్యంజనమునకై యుపయోగించుట మంచిని ఈవసనే ధూపమువేయుటకును (పొగబట్టుటకును) ఉపయోగించుట చాల మంచిని. మరియు మనుజుని తలవెండ్రుకలు, నాగుపాము కుబుసము, పిల్లిచర్మము, జిల్లేడుపేరు, జమ్మియాకు వీని నొకటిగ జేర్చి ధూపమువేయుట మంచిది. తుంబురులు, వాయువిడంగములు, దేవదారుచెక్క, యవాక్షతలు, వీనిని చూర్ణముజేసి నేతితో కలిపి ధూపమువేయుట ప్రశస్తము. వాకుడునిత్తులు, పెన్నేరుగడ్డ, విప్పళ్లు, తులసి, వీనిని మెత్తగ నూరి నేతితో కలిపి ధూపమువేయవలెను. పందికులము, ఎద్దుపేడ, సత్తుపిండి వీనిని నేతితో గూర్చి నూరి ధూపమువేయవలెను. పినుగుపురిషమును, మద్దిచెట్టుకెగురును నేతితో కలిపి ధూపము వేయవలెను.

—ॐ అర్హస్సులకు ప్ర లేపములు. ॐ—

- మూ. హరిద్రాచూర్ణ సంయుక్తం సుధాక్షీరం ప్ర లేపనం,
గోపి త్తపిష్టాః పిప్పల్యః సహరిద్రాః ప్ర లేపనమ్. 52
- శిరీషబీజం కుష్ఠం చ పిప్పల్యః సైన్ధవం గుడః,
అర్కక్షీరం సుధాక్షీరం త్రిఫలా చ ప్ర లేపనమ్. 53

పిప్పల్యః చిత్రకశ్శ్యామా కిణ్వం మదనతణ్డులాః,
ప్ర లేపః కుక్కుటశకృత్ హరిద్రాగుడసంయుతః. 54

దఃనీ శ్యామామృతాసజ్జః పారావతశకృద్ధుడః,
ప్ర లేపస్నాన్యత్; గజాస్థీని నిమ్బా భల్లాతకాని చ 55

ప్ర లేపస్నాన్యత్; అలం కోష్ఠం వాసన్తకవనాయుతం,
శూలశ్వయధుహృత్ యుక్తం చులూకీవసయాథవా. 56

అర్కం పయ(పత్రం)స్స ధాకాణ్డం కటుకాఽలూబువల్లవాః,
కరజ్జో బస్తమూత్రం చ లేపనం శ్రేష్ఠమగ్రసామ్. 57

వ్యా. పసుపుపొడిని జెముడుపాలలతో కలిపియైనను, గోరొచనమును పిప్పళ్లను పసుపును ఒకటిగ జేర్చి నూరి జెముడు పాలలతో కలిపియైనను అర్కస్సులకు పట్టువేయవలెను. లేక దిరిసనపువీత్తనములు, శృంగల్వకోష్ఠ, పిప్పళ్లు, నైంధవలవణము, బెల్లము, జీల్లేడు పాలు, జెముడు పాలు, త్రిఫలములు (కరక-తాని-ఉసిరికకాయలు), వీని నన్నింటి నొకటిగ జేర్చి నూరి యర్కస్సులకు పూసి పట్టువేయవలెను. పిప్పళ్లు, చిత్రమూలము, నల్ల తెగడ, సురావీజము, శృంగకాయలలోనిగింజలు, కోడిమలము, పసుపు, బెల్లము, వీని నన్నింటి నొకటిగ జేర్చి నూరి యర్కస్సులకు పూసి పట్టువేయవలెను. మరియు, దస్తీ (నేర్వాళపుగింజలు), నల్ల తెగడ, తిప్పతీగె, పాపురములమలము, బెల్లము, వీని నొకటిగ గూర్చి నూరి పట్టువేయవలెను. ఏనుగు అస్థులు, వేపగింజలు, బీడిగింజలు, వీని నొకటిగ గూర్చి నూరి పట్టువేయవలెను. హరిదశమును ఒంటెహంసపు చమురుతోనైనను, చులూకీ యనెడుమత్స్యముయొక్క చమురుతోనైనను కూర్చి వెచ్చజేసి సుఖోష్ణముగ నున్నపుడు పూసి పట్టువేసినచో నర్కస్సులలో గల్గినశోఫంబును పోటును హరించును. మరియు జీల్లేడుపాలు, జెముడుకాడలు, చేనుసారచిగుళ్లు, కానుగపట్ట, గొరియల మూత్రము వీనినన్నింటిని ఒకటిగ నూరి పూసి యర్కస్సులకు పట్టువేయుట చాల శ్రేష్ఠము.

అథ్యంగాదిచికిత్సలచే గల్గు ప్రయోజనము.

మూ. అభ్యక్తాద్యాః ప్రదేహాంతాః య ఏతే పరికీర్తితాః,
స్తమ్భశ్వయధుకణ్డైర్వి శమనాస్తేఽర్హసాం మతాః. 58

ప్రదేహానైరుపక్రాంతాన్యర్హాసి ప్రస్తవన్తి హి,
సశ్చితం దుష్టరుధిరం, తతస్సమ్మద్యతే సుఖీ. 59

వ్యా. ప్రైజేప్పబడిన అభ్యంగము మొదలుజేసి ప్ర దేహమువరకుంగల చికిత్సా విధానములు స్తంభించి వాపుతోడను జిలతోడను బాధతోడను గూడిన యర్హస్సులను శమింపజేయును. (అర్హస్సులకుం గల స్తంభనమును వాపును దురదను పోటును శమింప జేయునని భావము). మరియు నట్టి యభ్యంగాదిచికిత్సల జేయుటచేత అర్హస్సులలో నానాట సంచితముగ జేరియున్న దుష్టరక్తమును ప్ర వించును. దానంజేసి రోగికినుఖము కల్గును.

❧ అర్హస్సులయందు రక్తమోక్షణోపాయము. ❧

మూ. శీతోష్ణస్నిగ్ధరూక్షైర్హి న వ్యాధిరుపశామ్యతి,
రక్తే దుష్టే, భిషక్ తస్మాత్ రక్తమేవావసేచయేత్. 60

జలౌఛోభిః తథా శస్త్రైః సూచీభిర్వా పునః పునః,
ఆవర్తమానం రుధిరం రక్తార్శోభ్యః ప్రవాహయేత్. 61

వ్యా. అర్శోరోగమునందు గుదాంకురములలో రక్తము సంచితముగ జేరియుండు నపుడు శీతంబులును, ఉష్ణంబులును, రూక్షంబులును నగుచికిత్సలచే వ్యాధి శమింప నేరదు. కావున రక్తము చెడియున్నపుడు జలగల కరిపించియైనను, శస్త్రప్రయోగముచే నైనను, సూదులగుచ్చియైనను రక్తపూరితములైన యర్హస్సులనుండి రక్తమును పలు మారు వెడలింపజేయవలెను. (ప్రైజేప్పబడిన యభ్యంగాదిచికిత్సావిధానముచే నర్హస్సుల నుండి దుష్టరక్తము వెడలకుండునెడ జలగలను, శస్త్రకర్తను, సూదులను ప్రయోగించి దానిమూలమున రక్తమును మాటిమాటికి వెడలింపవలెనని భావము).

❧ అర్శోహరత్రూషణాదిచూర్ణము. ❧

మూ. గుదశ్చయథుశాలార్తం మద్దాగ్నిం పాయయేత్తు తం,
త్రూషణం పిప్పలీమూలం పాతాం హింజు సచిత్రకమ్. 62

సౌవర్చలం పుష్కరాఖ్యం అజాజీం బిల్వపేషి (శి) కాం,
బిడం యవానీం హపుషాం విడజ్గం సైన్ధవం వచామ్. 63

తిన్దికం చ మణ్డేన మద్యేనోష్ణోదకేన వా,
తథార్శోగ్రహణీదోష శాలానాహోద్విముచ్యతే 64

వ్యా. అర్శోరోగమునందు గుదస్థానమున వాపును, పోటును కల్గి అగ్ని మంద గించియున్నచో సీక్రిందచెప్పబడు త్రూషణాదిచూర్ణమును త్రాగించవలెను:—తి కటు కములు, పిప్పలీమూలము (మోడి), చిరుబొడ్డివేరు, ఇంగువ, చిత్రమూలము, సౌవర్చల

లవణము, పుష్కరమూలము (మెట్టదామర), జీలకర, మారేడుకాయపైబెరడు, బిడాలవణము, ఓమము, బోడతరము, వాయువిడంగములు, సైంధవలవణము, వస, చింతపండు వీనినన్నిటిని సమభాగములగుగూర్చి చూర్ణముచేసి యాచూర్ణమును పెరుగుమీది లేటనీటితోనైనను, మద్యముతోనైనను, వేడినీళ్లతోనైనను కలిపి త్రాగినచో అర్కస్ఫులును, గ్రహణీరోగంబును, శూలయు, కడుపుబ్బరంబును నివర్తించును.

—ॐ అర్శోరోగమున పాచనౌషధములు. ॐ—

మూ. పాచనం పాయయేద్వా తత్ యదుక్తం హ్యతిసారిణే,
(యద్వత్సౌమ్యతిసారిణే)

వ్యా. మరియు పైజెప్పినరీతిగ నర్శోరోగమున జతరాన్ని మందగించియున్న పుడు అతిసారచికిత్సాధ్యాయమున జెప్పబడుపాచనౌషధములను త్రాగించవలెను. (ఇచ్చట పందొమ్మిదవయధ్యాయమున నతిసారచికిత్సావిధానమున “పిప్పలీ నాగరం ధాన్యం” అని యుపక్రమించి “వాత్సేష్టహరో హ్యేషః గణో దీపనపాచనః.” (చి. అ. ౧౯) అని చెప్పబడు దీపనపాచనయోగముల నెరుంగునది) ఇచ్చట “యద్వత్సౌమ్యతిసారిణే” అనుపాతమే సమంజసము.

—ॐ అర్శోహరహరీతకీ-త్రిపుద్యోగములు. ॐ—

మూ. సగుడామథయాం వాపి పాయయేత్సౌర్వభక్తికిమ్. 65
పాయయేద్వా త్రిపుచ్చూర్ణం త్రిఫలారససంయుతమ్,
హృతే గుదాశ్రయే దోషే గచ్ఛన్త్యర్థాసి గుదజా
యాన్తి సంక్షయమ్. 66

వ్యా. లేక కరకకాయలచూర్ణము బెల్లముతో గూర్చి ఉష్ణోదకము మున్నగుద్రవముల యనుపానముతో అన్నమును భుజించుటకుముందు (పరగడుపున) త్రాగించవలెను. లేక తెగడచూర్ణమును త్రిఫలములకషాయమున కలిపి త్రాగించవలెను. ఈపానముచేత గుదము నాశ్రయించియుండు (మలసంచయరూప)దోషము బైటవెడలి యర్కస్ఫులు నశించును.

—ॐ అర్శోహరములగు కొన్ని ప్రయోగములు. ॐ—

మూ. గోమూత్రాధ్యక్షితాం దద్యాత్ సగుడాం వా హరీతకీం,
హరీతకీం తక్రయుతాం, త్రిఫలాం వా ప్రయోజయేత్. 67

సనాగరం చిత్రకం వాశీధుయుక్తం ప్రయోజయేత్,
దాపయేచ్చవ్యయుక్తం వా శీధుం సాఽజాజిచిత్రకమ్. 68

సురాం సహపుషా పాతాం దద్యాత్ సౌవర్చలూన్వితాం;
దధిత్థబిల్వసంయుక్తం, యుక్తం వా చవ్యచిత్రకైః. 69

భల్లాతకయుతం వాపి ప్రదద్యాత్తక్రతర్పణం,
బిల్వనాగరయుక్తం వా, యవాన్యా చిత్రకేణ చ. 70

చిత్రకం హపుషాం హింజ్ఞం దద్యాద్వా తక్రసంయుతం,
పశ్చ్యుకోలయుతం వాపి తక్రమస్తై ప్రదాపయేత్. 71

వ్యా. కరకకాయలను గోమూత్రమున నొకరాత్రి యంతయు నూరబెట్టి మరు నాడుతీసి బెల్లముతోగూర్చి నూరి సేవింపనగును. మరియు కరకకాయలచూర్ణమునైనను, త్రిఫలములచూర్ణమునైనను మజ్జిగతోగూర్చి త్రాగవలెను. శుంఠిని చిత్రమూలమును చూర్ణముజేసి శీధుమద్యమున జేర్చి త్రాగవలెను. చవ్యము, జీలకర, చిత్రమూలము, ఈ మూడిటిని చూర్ణముజేసి శీధుమద్యమున కలిపి పానము జేయనగును. బోడతరము, చిరుబొద్ది, సౌవర్చలవణము, ఈమూడిటిని చూర్ణముచేసి సుర యనుమద్యమున జేర్చి పానముజేయదగును. వెలగపండుగిజరును, బిల్వపండుగిజరును కూర్చియైనను, చవ్యమును చిత్రమూలమును చూర్ణముచేసి కూర్చియైనను, జీడిగింజల చూర్ణమును కూర్చియైనను మజ్జిగను తర్పణమునకై త్రాగించవలెను. మరియు బిల్వకాయ గిజరును శుంఠిని చూర్ణము జేసియైనను, ఓరుమును చిత్రమూలమును చూర్ణముచేసియైనను, మజ్జిగలో కలిపి త్రాగించవలెను. చిత్రమూలము, బోడతరము, ఇంగువ, ఈమూటిని చూర్ణముజేసి మజ్జిగలో కలిపి త్రాగించవలెను. లేక పంచకోలములచూర్ణమును మజ్జిగలో కలిపి త్రాగించవలెను.

ఇచ్చట ‘పంచకోలయుతం’ అనుచోట పిప్పళ్లు, మోడి, చవ్యము, చిత్రమూలము, శుంఠి, అను నీయైదును పంచకోలశబ్దముచే గ్రహింపనగును. “పిప్పలీపిప్పలీమూలం చవ్యం చిత్రకనాగరమ్, పశ్చ్యుకోలమిదం ప్రానః” అని పరిభాష.

—ॐ అరోహతక్రారిష్టయోగము. ॐ—

మూ. హపుషాం కుఞ్చికాం ధాన్యం అజాజీం కారవీం శటీమ్,
పిప్పలీం పిప్పలీమూలం చిత్రకం హస్తిపిప్పలీమ్. 72

యవానీం చాఽజమోదాం చ చూర్ణితం తక్రసంయుతమ్,

మద్దాన్లుకటుకం విద్వాన్ స్థాపయేద్ధృతభాజనే.
 వ్యక్తాన్లుకటుకం జాతం తక్రారిప్తం ముఖప్రియం,
 ప్రపిన్నాత్రయా కాలేష్యన్నస్య తృషితప్రియ.
 దీపనం రోచనం వర్ణ్యం కఫవాతానులోమనం,
 గుదశ్చయథుకజ్జ్వరినాశనం బలవర్ధనమ్.

73

74

75

(ఇతి తక్రారిప్తః.)

వ్యా. బోడతరము, నల్లజీలకర, దనియాలు, జీలకర, సదాప, కచోరములు, పిప్పళ్లు, మోడి, చిత్రమాలము, ఏనుగుపిప్పళ్లు, ఓచుము, కురాసానియోమము, వీని నన్నిటిని సమభాగములుగ గూర్చి చూర్ణముచేసి యాచూర్ణమును ఘోటమజ్జిగలో కలిపిన నయ్యది కొంచెముప్పును కారమును కల్దియించును. పిప్పట దానిని నేతితో మాగిన కుండలో బోసి మూతమూసి చీలమన్ను జేసి, అయ్యది బాగుగ పులుపెక్కి కారముగ నుండునందాక పదిలముగ నుంచునది. ఇయ్యది తక్రారిప్తమని చెప్పవలెను. ఈతక్రారిప్తమును అన్నమును భుజించునమయమున మూడుకాలములయందు (భోజనమునకు మును ముందును, భోజనమధ్యకాలమునను, భోజనాంతమునను జేరి మూడుకాలములయందును) దప్పికల్గినపుడు మితమైన పరిమాణముతో త్రాగినచో నోటికి రుచిగ నుండును. అన్ని దీపింపజేసి యాకలికల్గించును. అరోచకమును పొగొట్టును. శరీరమునకు మంచివర్ణమును కల్గించును. కఫమును వాతమును అనులోమముగ వ్యాపింపజేయును. అర్శ్యరోగమున గల్గినగుదస్థానమునందలి వాపును దురదను నొప్పి మున్నగుబాధలను హరించును. శరీరబలమును వృద్ధిపరిచును.

ఇచ్చట నీ ప్రక్రియావిధానము నెరుంగునది:—ఈయోగమున ఆవాప్యద్రవ్యములగు బోడతరము మున్నగువానిచూర్ణమునకును ద్రవరూపమైన మజ్జిగకును పరిమాణము చెప్పబడలేదు. అయినను దీనికి క్రిందియధ్యాయమున గ్రహణీచికిత్సలో తక్రారిప్తయోగమున జెప్పినరీతిగ వానిపరిమాణమును కల్పింపవలెను. ఎట్టులన:—“యవాన్యామలకే వత్థ్యా మరిచం త్రిపలాంశికమ్. లవణాని పలాంశాని పంచ చైకత్ర చూర్ణయేత్. తక్రకంసానుతం జాతం తక్రారిప్తం పిబేన్నరః.” (చి. అ. ౧గి. శ్లో. ౧౨౦) ఇచ్చట తక్రము ఆధక (అరువది నాల్గవలముల) పరిమాణంబును, ఆవాప్యద్రవ్యములు పదు నేడవలములపరిమాణంబును చెప్పబడినది. ఈప్రమాణము ననుసరించి ప్రకృతతక్రారిప్తమును బోడతరము మున్నగు పండ్రెండుద్రవ్యములును సమభాగములుగ జేరి పదు నేడవలములుగ గల్పించి, తక్రమును అరువది నాల్గవలముల గల్పింపవలెను. ఈనిర్ణయము చక్రపాణిదత్త వ్యాఖ్యలో జెప్పబడినది.

మరియు వాగ్భటాచార్యులను ఆర్కశ్చికిత్సితాధ్యాయమున “ధాన్యోపకుంచి త్...తక్రారిష్టం పిబేజ్జాతం వ్యక్తామ్లకటుకా మతః” (అ. హృ. చి. అ. ర. శ్లో. ౪౫. ౪౬.) అని తక్రారిష్టయోగమును జెప్పిరి. ఈమూలమునందును తక్రమునకును ఆవాప్యమునకును పరిమాణమును జెప్పియుండలేదు; కాని సర్వాష్ట్రసుందరమున దీనివివరించుతరి “అత్ర చ తక్రే పలశతమాత్రే ధాన్యకాదీని పాలికాని దేయాసీతి వృద్ధవైద్య వ్యవహారః” అని స్పష్టముగ జెప్పిరి. దీనినిబట్టి నూరుపలములు తక్రమును, ఆవాప్య ద్రవ్యములు పండ్రెండును ప్రత్యేకము పలమువంతున జేరినసముదాయము పండ్రెండు పలములు ఆవాప్యచూర్ణంబును నుండవలెనని తెలియునది. ఈపరిమాణకల్పనమే సమంజసమని తోచెడి. విజ్ఞాన గమనించెదరుగాక.

❧ కేరీకతక్రయోగము. ❧

మూ. త్వచం చిత్తకమూలస్య పిష్ట్యా కుమ్భం ప్ర లేపయేత్,
తక్రం వా దధి వా తత్ర జాతమర్శోహరం పిబేత్. 76

వ్యా. చిత్తమూలమువేళ్ల వైబెరెడును మెత్తగ నూరి కుండ లోభాగమున బూసి యెండనిచ్చి యందు మజ్జిగనైనను పెరుగునైనను బోసి మూతమూసి యుంచునది. అయ్యది చక్కగ పులిసినపిదప దానిని అన్నిబలానుసారముగ త్రాగినచో నర్కస్ఫులను హరించును.

❧ వాత-కఫార్కస్ఫులయందు తక్రోపయోగప్రాశస్త్యము. ❧

మూ. వాతశ్లేష్మార్కసాం తక్రాత్ పరం నాస్తీహ భేషజం,
తత్ప్రయోజ్యం యథాదోషం సన్నేహం రూక్షమేవ వా. 77
సప్తాహం వా దళాహం వా పక్షం మాసమథాపి వా,
బలకాలవిశేషజ్ఞః భిషక్ తక్రం ప్రయోజయేత్. 78

వ్యా. వాతమువలన కల్గినయర్కస్ఫులకును, శ్లేష్మమున కల్గిన యర్కస్ఫులకును తక్రమునకన్న మించినయోషధము వేరొండులేదు. కావున అట్టి తక్రమును దోహనుసారముగ స్నేహముతోకూడిన (జిడ్డుకల)మజ్జిగనైనను, రూక్షమైన (జిడ్డులేని) మజ్జిగనైనను రోగికి నుపయోగించవలెను. (వాతార్కస్ఫులయందు వెన్నతోకూడి జిడ్డుకలమజ్జిగను, కఫార్కస్ఫులయందు (వెన్నను పేరుపరిచి జిడ్డులేనిమజ్జిగను ఉపయోగించవలెనని “యథాదోషం” అనుటచే నెరుంగునది).

మరియు రోగియొక్క శరీరబలమును అగ్నిబలమును కాలవిశేషమును చక్కగ నెరింగినవైద్యుడు తత్తదనుగుణముగ నేడుదినములకాలమైనను, పదిదినములైనను, పదునైదుదినములైనను, ఒకమాసమైనను వైద్యునిదోషానుగుణమైన స్నిగ్ధరూక్షతక్రమునుపయోగింపవలెను.

❖ అర్కస్ఫులయందు తక్రవయోగక్రమము. ❖

- మూ. అత్యర్థమృదుకాయాగ్నేః తక్రమేవావచారయేత్,
సాయం వా లాజసత్తానాం దద్యాత్తక్రావలేహికామ్. 79
- జీర్ణే తక్రే ప్రదద్యాద్వా తక్రవేయాం ససైస్థవాం,
తక్రానుసానం సన్నేహం తక్రాదనమతః పరమ్. 80
- యోమైర్థాంసరపైర్వాపి భోజయేత్తక్రసంయుతైః,
(యూషైః రసేన వాఽపూర్వార్థ్యం తక్రసిద్ధేన భోజయేత్). 81
- కాలక్రమజ్ఞస్సహసా న చ తక్రం వివర్తయేత్,
తక్రప్రయోగో మాసాంతః క్రమేణోపరమో హితః 82
- అపకర్షో యథోక్తర్షః న త్వన్నాదవకృష్యతే,
శక్త్యాగమనరక్షార్థం దార్థ్యార్థమనలస్య చ 83
- బలోపచయనార్థం ఏష నిర్దిశ్యతే క్రమః,

వ్యా. వాతశఫములచే గల్గినయర్కస్ఫులయందు వరుసగ స్నిగ్ధ(పెన్నతోగూడిన), రూక్ష(పెన్న నెత్తి జిడ్డులేకుండు) తక్రము సుసయోగింపవలెనని పైని నిర్దేశింపబడినది; అట్టియొక అర్కరోగికి ఇతరాగ్ని మిక్కిలి మండుగించియుండునపుడు (పూర్వాష్ణము నందును, సాయంకాలమునందును అహారమునకు బదులుగ) మజ్జిగనే యుపయోగింప వలెను. అట్టి యుపయోగమువలన కొంచెముగ నగ్నిదీప్తి కల్గినయెడ ఉదయకాలమున మజ్జిగను మాత్రము అహారమునకు బదులుగ నుపయోగించి, సాయంకాలమున బోరుగుల పిండిని మజ్జిగలో కలిపి యగ్నిబలానుసారముగ తినిపించవలెను. ఇంకను కొంచెము కాయాగ్నిబలముకల్గినప్పుడు ప్రాతఃకాలమున మజ్జిగను మాత్రముపయోగించి, సాయంకాలమున మజ్జిగతో సిద్ధముచేయబడిన (విరళద్రవముగ కాచబడిన) పేయ యను గంజిని పైంధవలబమునుచేర్చి త్రాగించవలెను. ఇట్టి యుపయోగముచే నగ్ని పృథ్విసంధియెడ మజ్జిగను జేర్చి పక్వముజేయబడినయన్నమును (అగ్నిబలానుసారముగ) బెట్టి, మజ్జిగను పానముజేయించవలెను. పిమ్మట మజ్జిగను జేర్చి పక్వముజేయబడిన యన్నమును

పెసలకట్టు మాంసరసము మున్నగుద్రవములయందు మజ్జిగను కలిపి అట్టి ద్రవములతో గూడ భుజింపవలెను. (అగ్నిబలము ననుసరించి యెంత ఆహారము నియ్యదగియుండునో అట్టిపరిమితిలో కొంత తక్ర సిద్ధమైన యన్నమును, తక్కినభాగమునకు మజ్జిగతోకూడిన యూషములపై నను మాంసరసములపై నను ఉపయోగింపవలెనని భావము.)

మరియు వైశిష్ఠినరీతిగ నుపయోగించునపుడు ఆహారకాలక్రమమును వైద్యుడు చక్కగ గమనించి నానాట అన్నమును కొంచెకొంచెముగ వృద్ధిచేయుచు మజ్జిగను నానాట తగ్గించవలెనుకాని తటాలున మజ్జిగను పదలి యన్నమును మాత్ర ముపయోగింపంజనదు. ఇతైరంగున క్రమక్రమముగ నానాట మజ్జిగను వృద్ధిపందించుచు మరల నానాట తగ్గించుచు నొకమాసమునకు మజ్జిగను పూర్తిగ పదలి యన్నము నుపయోగించవలెను. మరియు ఆహారసమయమున మజ్జిగను వీరిధముగ నెచ్చించుచుండెనో ఆక్రమము గనే మజ్జిగను తగ్గించవలెనుకాని తటాలున తగ్గింపరాదు. అట్టియెడ మజ్జిగను తగ్గించు నపుడు ఆహారపరిమితిలో నెంతపరిమాణమును మజ్జిగను తగ్గించునో ఆపరిమాణమునకు బదులుగ నన్నపరిమాణమును వృద్ధిజేయుచు నుండవలెను, కాని ఆహారసమదాయపరిమితిని తగ్గించకూడదు. ఇట్టి తక్రప్రయోగక్రమము అగ్నికి బలముకల్గుటకును అట్టిశక్తిని కాపాడుటకును, అగ్ని మరల తగ్గక దృఢముగ నుండుటకును; శరీరమునకు బలముకల్గి నానాట వృద్ధిపంది వర్ణోత్కర్ష ము కల్గుటకును నిర్ణయింపబడినది.

ఇచ్చట సీసంగ్రహము నెరుంగునది:—అర్హోరోగపీడితునకు జాతరాగ్ని మిక్కిలి హీనబలముగ నుండునెడ ఉదయకాలమునను సాయంకాలమునను అన్నమునకు బదులుగ మజ్జిగనే త్రాగించవలెను. ఈవిషయము “అత్యర్థమృదుకాయాగ్నేః తక్రమేవావచారయేత్” అని యుపదేశింపబడినది. అట్టి య్ఘోషయోగమువలన కొంచెము అగ్నిదీప్తి కల్గి నపుడు ప్రాతఃకాలమున మజ్జిగను మాత్రము ఆహారముగ త్రాగించి సాయంకాలము నందది బీర్ణించినపిదప మజ్జిగలో బొరుగులుపిండికలిపి లేహముగ జేసి యాహారముగ నియ్యవలెను. దీనివలన నింకను కొంచెము అగ్నిదీప్తి వృద్ధిపందినపుడు ప్రాతఃకాలమున మజ్జిగను మాత్రము త్రాగించి సాయంకాలము అది బీర్ణమైనపిదప మజ్జిగనుజేర్చి మెతుకులు కొంచెముగ నుండునట్లు పక్వముచేయబడిన పేయ యనుగంజిలో పైంధవలణముజేర్చి యాహారముగ నియ్యవలెను. ఇతైరంగున నానాట అగ్నిదీప్తి వృద్ధిపందుకొలది తక్రమును జేర్చి పక్వముజేయబడిన యన్నమున నేలిని కలిపి మజ్జిగనే యనుపానముగ జేసి సాయంకాలమున నాహార మియ్యవలెను. పిమ్మట మజ్జిగలోకూడిన యూషమునుజేర్చిన తక్రసిద్ధాన్నమును, అటుపిమ్మట మజ్జిగతోకూడిన మాంసరసమును జేర్చినయన్నమును, వరుసగ సగ్ని వృద్ధియగుకొలది సాయంకాలమున భోజనమునకు బెట్టవలెను. అప్పుడు ప్రాతఃకాలమున

మాత్రము మజ్జిగనే త్రాగింపవలెను. ఇతైరంగున నానాట నుపయోగించుచు అగ్నివృద్ధి యగుకొలది పేయ-యూష-మాంసరసములను మజ్జిగతో గూర్చి యనుపానముగ నుపయోగించుచు మజ్జిగలో వక్షమైనయన్నమును ఆహారమునకు నుపయోగింపవలెను. కాని తటాలున మజ్జిగను నిలిపి యన్నమును మాత్ర ముపయోగింపజనదు. ఇట్టి తక్రోపయోగ క్రమము నొకమాసమువరకును చేసి పిమ్మట మామూలుగ నాహారమును జేయవలెను. ఇట్టి క్రమాభ్యాసమున నానాట జాతరాగ్ని వృద్ధినంది దృఢశక్తి కలిగి శరీరబలంబును వర్ణోత్కర్షణంబును కల్గినని భావము.

❧ త్రివిధతక్ర భేదములు, వానియుపయోగము. ❧

మూ. రూక్షమర్థోద్ధృతస్తే హం యతశ్చానుద్ధృతం ఘృతమ్. 84
తక్రం దోషాగ్ని బలవిత్ త్రివిధం తత్ప్రయోజయేత్,

వ్యా. పెరుగును కవ్వముచేత చక్కగ చిలికి యందుండువెన్నను పూర్తిగ తీసిన యెడ అట్టిమజ్జిగ రూక్షము (జిడ్డులేనిది) అనబడును. పెరుగును చిలికి యందలి వెన్నను నగపాలు వెలికిందిసిన నయ్యది అర్థోద్ధృత మనబడును. పెరుగులో నీళ్లను కలపక చిలికి వెన్నను మాత్రము వెలిపరచకుండు చిక్కనిమజ్జిగ స్నిగ్ధ మనబడును. ఈమూడువిధములైన మజ్జిగలమూడిటిని వాతాదిదోషములను అగ్నిబలమును శరీరబలమును గమనించి తత్తదనుసారముగ నుపయోగించవలెను. (అందు కఫప్రకోపమునందును అగ్ని చాల మందగించియున్నపుడు బలము మిక్కిలి హీనముగ నుండునపుడును రూక్షమగుమజ్జిగ నుపయోగించవలెను. పిత్తమునందును అగ్ని మధ్యమముగ నున్నపుడును మధ్యమబలము నందును అర్థోద్ధృతమగు మజ్జిగ నుపయోగించవలెను. వాతమునందును అగ్ని బలవత్తరముగ నుండునపుడు పూర్ణమగుబలము కల్గియున్నపుడు స్నిగ్ధమైన మజ్జిగ నుపయోగింపవలెనని భావము).

❧ ఆరోగ్యోగమున తక్ర పానముచే గల్గుగణము. ❧

మూ. హతాని న విరోహన్తి తక్రేణ గుదజాని తు. 85
భూమావపి నిషిక్తం తత్ దహేత్తక్రం తృణోలుపం,
కిం పునర్ద్విప్తకాయాగ్నేః శుష్కాణ్యర్థ్యాంసి దేహినః. 86

వ్యా. మజ్జిగను భూమిపై పోసినయెడ నచోచ్చలనుండు గడ్డిపోచలు పచ్చిక మున్నగునవియు మాడి మరల మొలవదు; కావున మజ్జిగ నుపయోగించినచో ఆరోగ్యైక్కురములును మాడి మరల మొలవకుండును. అందును అగ్నిదీప్తమై అర్కస్సులు శుష్కించుచుండునపుడు అర్కస్సులు పూర్తిగ నశించుటకు నందియమే యుండదు.

—ॐ తక్ర పానముచే గల్గుగుణవిశేషములు. ౭౭—

మూ. స్తోత్రస్సు తక్ర శుద్ధేషు రసస్సమ్యగువైతి యః,
తేన పుష్టిః బలం వర్ణః ప్రహర్ష శోభజాయతే. 87
వాతశ్లేష్మవికారాణాం శతం చాపి నివర్తతే,
నాస్తి తక్రాత్పరం కిఞ్చిత్ దౌషధం కఫవాతజే. 88

వ్యా. మరియు మజ్జిగను త్రాగుటవలన వాతశ్లేష్మములచే నడ్డగింపబడిన రసాది సంఘాతస్తోమార్గములు శుద్ధములై యడ్డుచేయకుండును. దానంజేసి యాహారరస సారము స్తోమార్గముల మూలమున శరీరమునందెల్ల చక్కగ వ్యాపించును. దానివలన శరీరమునకు పుష్టియు, బలంబును, వర్ణంబును, మనస్సుకు సంతసంబును కల్గును. కావున మజ్జిగను త్రాగుటవలన ఎనుబదివాతరోగంబులును, ఇరువదికఫరోగంబులును పూర్తిగ నశించును. కావున కఫవాతజాన్మోరోగములయందును, ఇతరరోగములయందును మజ్జి గకుమీరిన దౌషధము వేరొందులేదు.

—ॐ అరోహరపేయాప్రయోగము. ౭౮—

మూ. పిష్పలీం పిష్పలీమూలం చిత్రకం హస్తిపిష్పలీం,
శృంగబేరమజాజీం చ కారవీం ధాన్యత్రుమ్బురుమ్. 89
బిల్వం కర్కటకం పాతాం పిష్ట్యా పేయాం విపాచయేత్,
ఫలాష్టాం యమకైర్భృష్టాం తాం దద్యాత్ గుడజాపహమ్. 90

వ్యా. పిష్పళ్లు, మోడి, చిత్రమూలము, వినుగుపిష్పళ్లు, శుంఠి, జీలకర, నల్లజీల కర, దనియాలు, తుంబురులు (కొతిమిరియాకు), లేతమారెడుపిండెలు, కర్కటకశృంగి, చిరుబొద్ది, వీనినన్నిటిని మెత్తగ నూరి కల్కముచేసి యీకల్కమును బియ్యమును జేర్చి విధ్యుక్తప్రకారము పేయ యగుగంజిని కాచి, అందు దానివ్వువండు మున్నగువానిరస మును పులుపుకు జేర్చి, యమకన్నేహముచే (నూనె నెయ్యియు కలిసి యమకము) తిరుగ బోత మొదలగుసంస్కారమునుచేసి పానముచేసినచో గుదాంకురములు నశించును.

(ఇచ్చట “పేయా సిక్థ సమన్వితా.” అనుపరిభాషానుసారముగ కొద్దిగ మెతుకు లుండునట్లు కాచబడినగంజి పేయ యని యెరుంగునది.)

—ॐ అరోహరఖడయాషాదులు. ౭౯—

మూ. ఏతైశ్చైవ ఖడాక్ కుర్యాత్ ఏతైశ్చ వివచేజ్జలం,
ఏతైశ్చైవ ఘృతం సాధ్యం అర్కసాం వినివృత్తయే. 91

వ్యా. మరియు పైజేప్పబడిన సిప్పళ్లు మున్నగు ద్రవ్యములను కల్కముజేసి చేర్చి ఖడయూషములనైనను, వానినిచేర్చి కాచబడిన జలమునైనను, ఈకల్కమును జేర్చి విధ్యుక్తప్రకారము పక్వముజేయబడిన స్పృతమునైనను ఆర్శ్యోరోగి కుపయోగించినచో నవి నివర్తించును.

(సిప్పళ్లు మున్నగు ద్రవ్యములను కల్కముగ జేసి మజ్జిగలోకలిపి దానిమ్మ మున్నగు పండ్లరసమును పులుపుకు జేర్చి సిద్ధముచేసినది ఖడయూషము.)

— అర్శ్యహరయవగూపయోగము. ౭ —

మూ. శటీపలాశసిద్ధం వా సిప్పల్ల్యా నాగరేణ వా,

దద్యాద్యవగూం తక్రాష్ట్రాం మరిచైరవచూర్ణితామ్. 92

వ్యా. కచోరములను మోదుగను చేర్చియైనను, సిప్పళ్లను శూరిసి చేర్చియైనను, చేర్చి యవాగువును సిద్ధమును ఆందు పులుపుకై పులిమజ్జిగను జేర్చి, మిరియాపాడిని కలిపి యుపయోగించినచో నర్కస్ఫులు హరించును. (మెతుకులు అధికముగ నుండునట్లు కాచబడినగంజి యవాగువు. “యవగూర్భహు సిక్థాస్యాత్” అని పరిభాష.)

— అర్శ్యహరయూషములు. ౮ —

మూ. శృష్కమూలకయూషం వా యూషం కౌలుత్థమేవ వా,

దధిత్థబిల్వయూషం వా సకులుత్థమకుష్ఠకమ్. 93

ఛాగలం వా రసం (ఘృతం) దద్యాత్ యూషైరేతైర్విమిశ్రితం,

లావాదీనాం ఫలాష్టుం వా సతక్రం గ్రాహిభిర్యతమ్. 94

వ్యా. మరియు ఎండినముల్లంగినిచేర్చి పక్వముచేయబడిన యూషము (కట్టు) నైనను, ఉలవకట్టునైనను, వెలగపండును బిల్వకాయనుచేర్చి పక్వముచేయబడిన కట్టు నైనను, ఉలవలను అడవిపెనలను చేర్చి కాచబడిన కట్టునైనను ఉపయోగింపనగును. మరియు పైజేప్పినయూషములలో మేకపోతు మాంసరసమునైనను (నేలినైనను) కలిపి సేవింపనగును. మరియు లావుకపిట్ట మున్నగుపక్షులమాంసరసమున దానిమ్మ మొదలగుపండ్ల పులునును, పుల్లనిమజ్జిగను, నులమును నిరోధించుగుణముకల ద్రవ్యములను చేర్చి యుపయోగింపనగును.

— అర్శ్యోరోగమున నుపయోగింపందగిన ధాన్యములు. ౯ —

మూ. రక్తశాలిః మహాశాలిః కలమో లాజ్జలస్పితః,

శారదః పప్తికశ్చైవ స్యాదన్నవిధిరర్శసామ్. 95

ఇత్యుక్తో భిన్నశక్యతాం అర్హసాం చ క్రియాక్రమః,

వ్యా. ఎఱ్ఱవరి, పెద్దసంబావులు, సంబావులు, లాంగలములు (నూగలివలె వంకరగ నుండుగింజలు కలసంబావులు, దీనినే వంకసంబావులని లోకమున జెప్పెదరు.) తెల్లని రాజనములు, శారదము (శరత్కాలమున ఫలించు పరిధాన్యవిశేషము), అరువదినాళ్ల సంబావులు, ఈ ధాన్యములదీయ్యమును అర్హ్యోర్హముకలవారికి అన్నాదులకై యుపయోగించదగును. వైవిధ్యముచిన క్రియాక్రమమంతయు మలము ద్రవీభూతమై ధారాళముగ వెడలుచుండు నర్హ్యోర్హి నుద్దేశించి చెప్పబడినది.

— ౯౭ మలబంధముకల యర్హ్యోర్హికి వాతానులోమనచికిత్స. ౯౭ —

మూ. యేఽత్యర్థం గాఢశక్యతః తేహం వత్స్యామి భేషజమ్. 96

సన్నేహైః సక్తుభిర్యుక్తాం ప్రసన్నాం లవణీకృతామ్,

దద్యాత్ మత్స్యజ్జికాం పూర్వం భక్షయిత్వా సనాగరామ్. 97

వ్యా. అర్హ్యోర్హమున మలము మిక్కిలి గట్టిపడి వెడలక బద్ధగించియుండు నపుడు వాతము అనులోమగతికల్గి మలమును సరళముగ వెడలుటకు దగినచికిత్స లీక్రింద వివరింపబడును:—

అట్టివానికి తొలుత మత్స్యజ్జిక (చక్కెరపాకవిశేషము)లో శుంఠిచూర్ణమును కలిపి తొలుత తినిపించి పిమ్మట నెయ్యి మొదలగున్నేహములను చేర్చి వక్రముచేయుబడిన సత్తుసిండిని మిశ్రముగ లవణమును చేర్చబడిన ప్రసన్నయను (వారుణి) మద్యమును త్రాగించవలెను. (వాగ్భటాచార్యులు “సన్నేహాద్యైస్సక్తుభిర్యుక్తాం లవణాం వారుణీం పిబేత్.” (అ. హృ. చి. అ. ౮.) అని చెప్పెను. కావున ప్రసన్నయనుపదమునకు తేటగ నుండు వారుణీమద్యమని యర్థము.)

— ౯౮ మలబంధమునకు నాగరాది పానకము. ౯౮ —

మూ. గుడం సనాగరం పాతాం ఫలాష్టం పాయయేచ్ఛతం,

గుడం ఘృతయవత్సారయుక్తం వాపి ప్రయోజయేత్. 98

వ్యా. మరియు మలబంధముకల యర్హ్యోర్హికి బెల్లమును పానకముచేసి యందు శుంఠిని చిరుబొద్దిని చూర్ణముచేసి కలిపి దానిమ్మపండ్లు మున్నగువానిరసమును పులుపుకై చేర్చి త్రాగించవలెను. లేక బెల్లమున నేతిని యవత్సారమును కలిపి యుపయోగించవలెను.

—ॐ యవాన్యాదియక్తత్రపానకము. ॐ—

మూ. యవానీం నాగరం పాతాం దాడిమస్య రసం గుడం,
సత్రక్రలవణం దద్యాత్ వాతవర్షోఽనులోమనమ్. 99

వ్యా. దనియాలు, శుంథి, చిరుబొద్ది ఈమూడిటిని చూర్ణముచేసి బెల్లములొకలిపి యందు దానిమ్మరసమును కూడ చేర్చి మట్టిగను బోసి మితముగ లవణమును జేర్చి పానకముచేసి త్రాగినచో వాతమును పురీషమును అనులోమముగ వెడలించును.

—ॐ ఆరోగ్యహరపాతాయోగము. ॐ—

మూ. దుస్పర్శకేన బిల్వేన యవాన్యా నాగరేణ వా,
ఏకైకేనాపి సంయుక్తా పాతా హస్త్యర్శసాం రుజమ్. 100

వ్యా. చిరు(విష)బొద్దిని దురదగొండితోనైనను, మారేడుకాయ గుజ్జతోనైనను, ఓమముతోనైనను, శుంథితోనైనను జేర్చి (ప్రతిదినము) సేవించినచో నరోగము నివర్తించును.

—ॐ ఆరోగ్యరోగమున కరంజపల్లవోపయోగము. ॐ—

మూ. ప్రాగ్భక్తం (ప్రాగ్భక్తా) యమకే భృష్టా సక్తుభిశ్చాప
చూర్ణితా, కరంజపల్లవా దద్యాత్ వాతవర్షోఽను
లోమనాత్. 101

వ్యా. కానుగుచిగుళ్లను యమకేన్నేహమును జేర్చి వాడ్చి సత్తుపిండిని కలిపి అన్నమును భుజించుటకు మునుముందు తిన్నచో అపానవాతమును అనులోమముగ జేసి మలమును వెడలించును.

—ॐ ఆరోగ్యరోగమున మదిరాదిపానము. ॐ—

మూ. మదిరాం వా సలవణాం, శీఘ్రం సోవీరకం తథా,
గుడ (ఘృతం) నాగరసంయుక్తం పిబేద్వా పౌర్వభక్తికమ్. 102

వ్యా. లవణముతోగూడిన మదిర యనుమద్యమునైనను, శుంథిని బెల్లమును జేర్చి బడిన శీఘ్రమద్యమునైనను సోవీరకమద్యమునైనను భుజించుటకుముందు త్రాగినచో వాతమును అనులోమమై మలప్రవృత్తియగును.

—ॐ ఆరోగ్యరోగమున పిష్పల్యాదిఘృతము. ॐ—

మూ. పిష్పలీనాగరయౌరకారవీధాన్యజీరకైః,

పాణితేన చ సంయోజ్య ఫలాష్టుం దాపయేద్ధృతమ్. 103

వ్యా. పిష్పళ్లు, శుంఠి, యవతొరము, నల్లజీలకర, దనియాలు, జీలకర వీనికల్కమును ఘృతమున అవు నేతిలాజేర్చి, అందు చక్కెరపాకమును, దానివ్వు మొదలగుపండ్ల సమును జేర్చి ఘృతపాకవిధిగ పక్వముచేసి సేవించినచో మలబంధకము నివర్తించును.

ఈయోగమును వాగ్భటాచార్యులు—“పిప్పలీ.....దధ్నా చ సాధితం వాత కృన్తుత్ర విదధకృత్” (అ. హృ. చి. అ. ౮.) అని చెప్పెను. దీనిననుసరించి ప్రకృత యున పిప్పలీ మున్నగువానిని కల్కముగజేసి పెరుగును పండ్లరసమును పరిభాషానుసారముగ జేర్చి చక్కెరపాకమున ఘృతము సిద్ధముచేయుట మంచిది. చక్రపాణిదత్త శ్వాఖ్యానమున—“పిప్పలీ నాగరేత్యాదౌ ఆపక్వమేవ కేచిత్ ఘృతమిచ్ఛన్తి” అని క్షిరి. ఈపక్షమున పిప్పల్యాదిచూర్ణమును ఘృతమున కలిపి సేవించవలెనని యెరుంగునది.

—ॐ ఆరోహరపిప్పల్యాదిఘృతము. ॐ—

మూ. పిప్పలీపిప్పలీమూలం చిత్రకో హస్తీపిప్పలీ,
శృంగేభేరయవతౌరౌ తైస్సిద్ధం వా పిబేత్ ఘృతమ్. 104

వ్యా. పిష్పళ్లు, మోడి, చిత్రమూలము, వీనుగుపిష్పళ్లు, శుంఠి, యవతొరము, వీనిని కల్కముజేసి ఘృతపాకవిధి ప్రకారము పక్వముచేయబడిన ఘృతమును పానము చేయునది. (ఇచ్చట పిప్పలీ మున్నగుద్రవ్యములను కల్కముచేసి పెరుగును ద్రవమునకై చేర్చి పరిభాషానుసారముగ ఘృతమును పక్వము చేయవగును. క్రిందచెప్పబడు యోగము లలో దధిని చెప్పియున్నది కావున తత్సన్నియోగశిష్టమగుటచే నీయోగమున పెరుగును చేర్చుట సమంజసము.)

—ॐ కొన్నిఘృతయోగములు. ॐ—

మూ. చవ్యచిత్రకసిద్ధం వా గుడతౌరసమన్వితం,
పిప్పలీమూలసిద్ధం వా సగుడతౌరనాగరమ్.
(గుడతౌరసమన్వితమ్.) 105

పిప్పలీ పిప్పలీమూల దధిదాడిమథాన్యకైః,
(దధినాగరథాన్యకైః)

సిద్ధం సర్పిర్విధాతవ్యం వాతవర్షోవిబంధనుత్. 106

వ్యా. చవ్యము, చిత్రమూలము ఈరెంటిని కల్కముగచేర్చి పెరుగును ద్రవము నకుజేర్చి సిద్ధముచేయబడిన ఘృతమున బెల్లమును యవతొరమును (ప్రత్యేకవన్యాయాను

సారముగ) సిద్ధఘృతమునజేర్చి సేవించునది. మరియు మోడినిమాత్రము కల్కముగజేర్చి పెరుగును కలిపి సిద్ధముచేయబడిన ఘృతమునందు బెల్లమును యవతొరమును శుంఠి చూర్ణమును (ప్రత్యేకముగ) కలిపియైనను సేవించదగును. లేక పిప్పళ్లు, మోడి శుంఠి ఈమూటిని కల్కముగగూర్చి పెరుగును దానివృష్ణపండ్లరసమును ద్రవమునకుజేర్చి (విద్యుత్ ప్రకారము) సిద్ధముచేయబడిన ఘృతము నుపయోగించునది. ఈఘృతముల నుపయోగించుటచేత వాతమును పురీషమును బద్ధకమును మాని సరళముగ వెడలును.

❧ ఆరోగ్యోగమున వాతానులోమనచవ్యాధిఘృతము. ❧

మూ. చవ్యం త్రికటుకం పాతాం తౌరం కుస్తుమ్బురూణి చ,
యవానీం పిప్పలీమూలం ఉభే చ బిడనైస్థవే. 107
చిత్రకం బిల్వమభయాం పిష్ట్యా సర్పిర్విపాచయేత్,
శకృద్వాతానులోమ్యార్థం జాతే దధ్ని చతుర్ధణే. 108
ప్రవాహికాం గుదభ్రంశం మూత్రకృచ్ఛ్రం పరిశ్రవం,
గుదవంక్షణశూలం చ ఘృతమేతద్వ్యహాహతి. 109

వ్యా. చవ్యము, త్రికటుకములు, విషబొడ్డి, యవతొరము, దనియాలు, ఓమము, మోడి, బిడాలవణము, నైంధవలవణము, చిత్రమూలము, బిల్వకాయ, కరకకాయలు, వీనినన్నింటిని నూరి కల్కముగగూర్చి, చక్కగపేరి పుల్లగనుండు పెరుగును ఘృతమునకు నాల్గింతలు జేర్చి (ఘృతపాకవిధిగ) వక్ష్యముచేయునది. ఈఘృతమును ప్రయోగించిన యెడ పురీషమును అపానవాతమును అనులోమముగ వెడలించజేయును. ప్రహితమును బంకవిరేచనమును, గుదభ్రంశమును, మూత్రకృచ్ఛ్రమును, రక్తస్రావమును, గుదస్థానము నందును గెజ్జయందును కల్గినొప్పిని హరించును. (ఇచ్చట ద్రవమును మాత్రము 'దధ్ని చతుర్ధణే' అని సిద్ధేశించియున్నది. కల్కమును సామాన్యపరిభాషచే ఘృతమునకు నాల్గవవంతు జేర్చవలెనని యెరుంగునది.)

❧ ఆరోగ్యోగదులకు చాంగేరీఘృతము. ❧

మూ. నాగరం పిప్పలీమూలం చిత్రకో హస్తీపిప్పలీ,
శ్వదంష్ట్రా పిప్పలీ థాన్యం బిల్వం పాతా యవానికా. 110
చాక్లేరీస్వరసే సర్పిః కల్మైరేతైర్విపాచయేత్,
చతుర్ధణేన దధ్నా చ తత్ ఘృతం కఫవాతనుత్. 111

అర్థాని గ్రహణీదోషం మూత్రకృచ్ఛ్యం ప్రవాహికాం,
గుదభ్రంశార్తిమానాహం ఘృతమేతత్ వ్యపోహతి. 112

వ్యా. శుంఠి, పిప్పలీమూలము (మోడి), చిత్రమూలము, ఏనుగుపిప్పళ్లు, పల్లేరు, పిప్పళ్లు, దనియాలు, బిల్వఫలము, విషబొద్ది, ఓమము, వీనినన్నిటిని సమభాగములుగ జేర్చి కల్కముజేసి యాకల్కమునకు నాల్గింతలఘృతమును జేర్చి ఘృతమునకు నాల్గింతలు పులిచింతాకురసమును, నాల్గింతలు పెరుగును జేర్చి ఘృతపాకకఙ్గిప్రకారము పకవము జేయునది. ఈఘృతము కఫమును వాతమును హరించును. మరియు నీఘృతమును సేవించి స-చో అర్ఘ్యులను, గ్రహణీదోషమును, మూత్రకృచ్ఛ్యమును, ప్రవాహికను (బంక విరేచనములను), గుదభ్రంశమును, గుదస్థానమునందలిబాధను, కడుపుబ్బరమును పోనడచును. (ఇచ్చట “చతుర్థజేన దధ్నాచ” అను చకారమువలన చాంగేరీస్వరసంబును దధియు ప్రత్యేకము ఘృతమునకు నాల్గింత లుండవలెనని తెలిసిడి).

— అర్థోర్థోగాదులకు వేరొకపిప్పల్యాదిఘృతము. —

మూ. పిప్పలీం నాగరం పాతాం శ్వదంష్ట్రాం చ పృథక్ పృథక్,
భాగాత్ త్రిపలికాత్ కృత్వా కషాయముపకల్పయేత్. 113

గణ్డీరం పిప్పలీమూలం వ్యోషం చవ్యం చ చిత్రకమ్,
పిప్త్వా కషాయేవినయేత్ పూతే ద్విపలికం(పూతేఽర్ధపలికం)భిషక్.
పలాని సర్పిషస్తస్త్రిక చత్వారింశత్ ప్రదాపయేత్,
చాంగేరీస్వరసం తుల్యం సర్పిషా దధి షడ్గుణమ్. 115

మృద్వగ్ని నా తతస్సాధ్యం సిద్ధం సర్పిర్ని థాపయేత్,
తదాహారే విధాతవ్యం పానే ప్రాయోగికే విధా. 116

గ్రహణ్యరోవికారఘ్నం గుల్మహృద్రోగనాశనం,
శోథస్థిహోదరానాహమూత్రకృచ్ఛ్యజ్వరాపహమ్. 117

కాసహిక్కాఽరుచిశ్వాససూదనం పార్శ్వశూలనుత్,
బలపుష్టికరం వర్ణ్యం అగ్నిసంస్థపనం పరమ్. 118

వ్యా. పిప్పళ్లు, శుంఠి, విషబొద్ది, పల్లేరుపేళ్లు ఈనాల్గిటిని ఒక్కొక్కదానిని మూడేసిపలములవంతున (కషాయచూర్ణమును)గూర్చి నలయకొట్టి అందు (నాల్గప్రస్థములు (అరువదినాల్గపలములు) నీళ్లుబోసి (నలువదిపలములు మిగులునట్లు) కషాయమును సిద్ధముచేయునది. పిప్పట ఏరువంగ, మోడి, త్రికటుకములు, చవ్వము, చిత్రమూలము,

పీనిని ప్రత్యేకము రెండేసిపలములవంతున గూర్చి వైశేషికహయమును వడగట్టుకొని యాకహయమునజేర్చి నూరి కల్కముచేయునది. అందు నలువదిపలములు ఆవునెయ్యి చేర్చి, నేటికి సమభాగముగ (నలువదిపలములు) పులిచింతాకు స్వరసంబును, నేటికి ఆరింతలు (ఇన్నుటయిరువదిపలములు) పెరుగును గూర్చి యన్నిటి నొకటిగ కలియ గూర్చి మృద్వగ్నిచే (ఘృతపాకవిధి ప్రకారము) వక్షిముచేసి యుంచుకొనునది.

ఈఘృతమును ఆహారములయందును, త్రాగుటకును, ఆయాచికిత్సాప్రయోగముల యందును (కాలబలాద్యనుసారముగ) నుపయోగింపవలెను. ఈఘృతము గ్రహణిదోషము, అర్కస్పృలు, గుల్మములు, హృద్రోగము, శోఫము, స్తీహాభివృద్ధి, ఉదరము, కడుపుబ్బ రము, మూత్రకృచ్ఛ్రము, జ్వరము, కాసము, ఎక్కిళ్లు, అరుచి, శ్వాసము, పార్శ్వ శూలము ఈరోగముల నన్నింటిని హరించును. శరీరమున బలమును పుష్టిని కల్గించును. శరీరకాంతిని కల్గించును. జఠరాగ్నిని చక్కగ దీపింపజేయును.

ఇచ్చట క్వాథచూర్ణమునకు మాత్రము పరిమితి చెప్పి కహయపరిమాణము చెప్పి యుండలేదు. అయినను ఈఘృతము బహుద్రవ్యసాధ్యముగ నుండుటంబట్టి ఘృతమునకు సమానముగ నుండునట్లు కహయమును కల్పింపవలెను. కావున పిప్పళ్లు మొదలగు క్వాథ్య ద్రవ్యములు నాల్గున ప్రత్యేకముగ మూడేసిపలములవంతున పండ్రెండుపలములనుగూర్చి, అందు మూడుప్రస్థములు జలమునుబోసి ఘృతమునకు సమభాగముగ నలువదిపలములు మిగులునట్లు కల్పింపవలెను. ఆకహయమున గండేరాదికల్కద్రవ్యములను రెండేసిపలముల వంతున నూరి కల్కముజేసి కలిపి నలువదిపలములు ఘృతమును, ఘృతసమముగ చాంగేరి స్వరసమును, ఘృతమున కారంతలు పెరుగును కల్పి యన్నింటి నొకటిగగూర్చి ఘృత వక్షిముచేయునది.

❖ వాతానులోమనమునకు హరీతకీప్రయోగము. ❖

మూ. సగుడాం పిప్పలీయుక్తాం ఘృతభృష్టాం హరీతకీం,
 త్రివృద్ధస్తీయుతాం వాపి భక్షయేదానులోమికామ్. 119
 విద్వాత్కథపితౄనాం అనులోమ్యేకథ నిర్వృతే,
 గుడేఽర్కాంసి ప్రశామ్యన్తి పావకశ్చాభివర్ధతే. 120

వ్యా. కరకకాయలను నేతిలో నేయించి, అందు పిప్పళ్లను చూర్ణముచేసి కలిపి బెల్లముతోగూర్చి తినవలెను. లేక అట్టి కరకకాయలను తెగడను నేపాళమును కలిపి చూర్ణముజేసి బెల్లముతోగూర్చియైనను నేనింపగును. దీనియుపయోగమువలన పురీషము,

వాతపితృకఫములును అనులోమగతినింది మలములు పెడలును. దానివలన గుదస్థానము నందలి యర్శస్సలు శాంతినిొందును. జాతరాన్ని దీపించి వృద్ధినిొందును.

—౧౭ పురీషవాతములు బద్ధగించిన యర్శోరోగమున మాంసరసోపయోగము. ౧౭—

మూ. బర్హి త్తి త్తిరిలావానాం రసానస్థ్లాన్ సుసంస్కృతాన్,
దక్షౌణాం వర్తకానాం చ దద్యాద్విద్వాతసంగ్రహే. 121

వ్యా. నెమలి, తీతువుపిట్ట, లావుకపిట్ట, కోడి, వెలిచెపిట్ట, ఈపళ్ళులమాంసరసము లను దానిమ్మపులుసు మున్నగువానిగూర్చి విధిప్రకారము సంస్కరించి అర్శోరోగముల యందు మలంబును వాతంబును బద్ధగించియన్నపు డుపయోగించునది.

—౧౮ మలబద్ధకమున శాకోపయోగము. ౧౮—

మూ. త్రివృద్ధస్తీపలాశానాం చాశ్లేర్యాశ్చిత్రకస్య చ,
యమకే భర్జితం (సుభృష్టయమకే)దద్యాత్ శాకం దధిసమన్వితమ్.

వ్యా. తెగడ ఆకు, నేపాళపుఆకు, పులిచింతాకు, చిత్రమూలపుఆకు, ఈయాకు కూరలను పెరుగునుగూర్చి నేతియందును నూనెయందును చక్కగ వాడిచి పక్వముజేసి యర్శోరోగికి మలము బద్ధగించియన్నపుడు ఉపయోగించవగును.

—౧౯ అర్శోరోగిశాకము. ౧౯—

మూ. ఉపాదికాం తణ్డూలీయం వీరాం వాస్తుకపల్లవాన్,
సువర్చలాం సలోణీకాం యవశాకమవల్లజమ్. 123

కాకమాచీం రుహాపత్రం మహాపత్రీం తథామ్లికాం,
జీవస్తీం శటిశాకం చ శాకం గృజ్జానకస్య చ. 124

దధిదాడిమసిద్ధాని యమకే భర్జితాని చ,
థాన్యనాగరయుక్తాని శాకాన్యేతాని దాపయేత్. 125

వ్యా. బచ్చలియాకు, చిట్టియాకు, ఏరుమద్దియాకు, చక్రవర్తికూర, ప్రొద్దుతిరు గుడుచెట్టుఆకు, పులిచింతాకు (లేక పావలాకు) యవశాకము, బావంచియాకు, కాచి యాకు, గరిక, ముయ్యాకుపొన్న, చుక్కకూర, పాలకూర, కచోరపుఆకు, నీరుల్లి యాకు, ఈయాకులలో దేనినైన నొకటిని పెరుగును దానిమ్మపులుసు కలిపి యుడికించి, యమకన్నేహమును (నెయ్యి నూనె) గూర్చి వాడిచి, దనియాలను శుంఠిని చూర్ణము చేసి తిరుగబోతబెట్టి కలిపి యీకూరలను అర్శోరోగమున భోజనముతో నేవించవగును.

❧ వాతార్యస్సనయందు మాంసరసోపయోగము. ❧

మూ. గోథాలోపాకమాఙ్ఘారశ్వావి దుష్ట్రగవామపి,
కూర్తశల్లకయోశ్చైచ సాధయేచ్ఛాకవద్రసాః. 126
రక్తశాల్యోదనం దద్యాత్ రసైస్తైర్వాతశాస్త్రయే,

వ్యా. మరియు ఉడుము, లోపాకమును జంతువిశేషము, పిల్లి, ముండ్లపంది, ఒంటె, ఎద్దు, తాబేలు, అడవిపంది, ఈజంతువులమాంసరసమును వైశిష్ట్యశాకములవలెనే పక్వముజేసి సంస్కరించి ఎఱ్ఱవరిబియ్యపుఅన్నమున వైశిష్ట్యశాకములను ఈమాంసరసములను భుజించినచో నర్మోరోగమున వాతము శమించును.

❧ వాతార్యస్సనందు వాతానులోమనానుపానములు. ❧

మూ. జ్ఞాత్వా వాతోల్బణం రూక్షం మద్దాగ్నిం గుదజాతురమ్. 127
మదిరాం శార్కరం జాతం శీధుం తక్రం తుషోదకం,
అరిష్టం దధిమణ్డం వా, శృతం వా శిశిరం జలమ్. 128
కణ్ఠకార్యా శృతం వాపి, శృతం నాగరథాన్యకైః,
అనుపానం భిషగ్దద్యాత్ వాతవర్చోనులోమనమ్. 129

వ్యా. అర్మోరోగపీడితునకు వాతము మిక్కిలి ప్రకోపించి కోష్ఠము రూక్షమై యగ్ని మందగించియుండునపుడు అట్టి లక్షణములను చక్కగ గమనించి మదిర యను మద్యమునైనను, చక్కెరతో సిద్ధముచేయబడిన శీధుమద్యమునైనను, మజ్జిగ (సిద్ధమైన) నైనను, తుషోదకమునైనను, క్రిందవివరింపబడు అరిష్టమునైనను, పెరుగుమిది లేట నీటి నైనను, కాగి చల్లారినజలమునైనను, వాకుడు చేరును చేర్చి కాచబడినజలమునైనను, శుంథిని దనియాలనుచేర్చి కాచబడిన జలమునైనను, అహారాదినమయములయందు అనుపానముగ త్రాగింపవలెను. ఈయనుపానములచేత వాతమును పురీషమును అనులోమముగ జేసి వెడలించును.

❧ అర్మస్సనందు ఉదావర్తాదుల కనువాసస్తవస్తి. ❧

మూ. ఉదావర్తపరితా యే యే చాత్యర్థం విరూక్షితాః,
విలోమవాతాః శూలార్తాః తేష్విష్టమనువాసనమ్ 130

వ్యా. అర్మోరోగమున వాతము ప్రతిలోమముగ వైకి సంచరించుచున్నను, కోష్ఠము శరీరమును మిక్కిలి రూక్షముగనున్నను, వాతము విలోమగతినిొంది కుడి

శూలచే వీడింపబడియున్నను అట్టి పరిస్థితియందు అనువాసనవస్తిని ఈక్రింద చెప్పబడు నాషధముచే ననువాసనవస్తిని చేయుట చాల మంచిది.

—ॐ అనువాసనవస్తివిధానము. ॐ—

మూ. విష్ణులీల మదనం బిల్వం శతాహ్వం మధుకం వచాం,
 కుష్ఠం శతీం పుష్కరాఖ్యం చిత్రకం దేవదారుచ. 131
 విష్ణ్వైతైలంవిప క్తవ్యంపయసాద్విగుణేనచ(ద్విగుణాక్షీరసంయుతం.)
 అర్చసాం మూఢవాతానాం తచ్ఛ్రేష్ఠమనువాసనమ్. 152
 గుదనిస్సరణం శూలం మూత్రకృచ్ఛం ప్రవాహికాం,
 కట్యూరుపుష్టదౌర్బల్యం ఆనాహం వంశాశ్రయమ్ 133
 పిచ్చాస్రావం గుదే శోఘం వాతవర్షోవినిగ్రహం,
 ఉత్థానం బహుశో యచ్చ జయేత్తచ్ఛానువాసనమ్. 134

వ్యా. విష్ణుః, మ్రుంగకాయ, మారేడుకాయగుంజు, సదాపవిత్రులు, అతిమధురము, వన, చెంగల్వకోష్ఠ, కచోరములు, పుష్కరమూలము (మెట్టదామర), చిత్రమూలము, దేవదారుచెక్క వీనినన్నిటిని సమభాగముగ గూర్చినసముదాయము తైలమునకు నాల్గవపాలుండునట్లు కల్పమునకుగాను సిద్ధముచేసి, తైలమునకు రెండింతలు పాలలో నూరి కలిపి తైలమునజేర్చి (తైలపాకవిధిప్రకారము) వక్ష్వముజేసి, యాతైలముచేత వాతాధిక్యమునగల్గిన యర్శ్యోరోగముకలవానికి (విధ్యుక్తప్రకారము) అనువాసనవస్తిని చేయుట మిగుల శ్రేష్ఠము.

మరియు సీవస్తిప్రయోగమువలన గుదభ్రంశంబును, శూలంబును, మూత్రకృచ్ఛంబును, ప్రవాహికయు (బంకవిరేచనములు), కటిప్రదేశమునను తొడలయందును వీపునందును కల్గుబలహీనమును, గైజలలోకల్గు ఆనాహమును, గుదస్థానమున గంజివలెగల్గు స్రావంబును, గుదస్థానమునందలి శోఘమును, వాతపురిష్కములబంధమును, పలుమారు మొలచుచుండు అర్శ్యోంకురములను వీనినన్నింటిని హరించును.

ఇచ్చట:—“యః స్నేహైర్దీయతే సన్యాదనువాసనామతః” అనువచనప్రకారము స్నేహద్రవ్యముచేజేయబడు వస్తికర్తము అనువాసనవస్తి యని యెరుంగునది. అనువాసనవస్తి ప్రయోగవిధానమును వాగ్భటాచార్యులు పస్తవిధ్యధ్యాయమున “అస్థాప్యం స్నేహితం సిద్ధం.....సకృదేవ ప్రయోజయత్” (అ. పృ. అ. ౧౯. శ్లో. ౨౦-౨౧) అనుగ్రంథముచే నివరించి చెప్పిరి. ఆవిధానము నిచ్చట నతిదేశించుకొనునది.

మరియు వాగ్భటులను ఈయోగమును ఇచ్చే యానుభూతి ననువదించిరి. సర్వాంగసుందరవ్యాఖ్యానమున “స్నేహసత్తీరమాంగత్రయైః పాశో యత్రేరితః క్వచిత్, జలం చతుర్థణం తత్ర బీజాదావార్థమావపేత్” అనుప్రమాణము ననుసరించి పాలతో గూడ స్నేహమునకు నాల్గింతలజలము చేర్చి పక్వముచేయవలెనని చెప్పిరి.

అర్చస్సులు స్తంభించినపుడు స్రావణమునకు లేపము. ౧౭

మూ. ఆనువాసనికైః పిష్టైః సుఖోష్ణైః స్నేహసంయుతైః,

దార్శనైః స్తబ్ధశూలాని గుదజాని ప్రలేపయేత్. 135

దిగ్ధానైః ప్రసవన్త్యాశు శ్లేష్మపిచ్ఛాం సశోణితాం,

కణ్డూః స్తమ్భః సరుక్ శోఘః స్రుతానాం వినివర్తతే. 136

వ్యా. మరియు వైని ఆనువాసనపత్తియోగమున జెప్పబడిన పిప్పలిమొదలు చేప దారువరకు ద్రవ్యములను వైజెప్పినరీతిగ పాలతోజేర్చి నూరి మెత్తగనుండు యాపిష్టమును అర్యోజుగ్రములనుండి ద్రవము బైటవెడల స్తంభించి పోటుకల్గియుండునపుడు వానిపై బూసినయెడ కఫముతోకూడిన బిగువలె నుండుద్రవమును రక్తమును స్రవింప జేయును. అట్టిద్రవము స్రవించినపిదప దురదయు, స్తబ్ధత్వంబును, నొప్పియు, శోఘంబును నివర్తించును.

ఇచ్చట షడ్విరేచనశతాశ్రితీయాధ్యాయమున “రాస్నామరదారు.....అను వాసనోపగాని భవన్తి” (సూ. అ. ర. సూత్రము. ౪౯) అని నిర్దేశింపబడిన ఆనువాసన క్వాథద్రవ్యగణమును గ్రహింపక ఇచ్చట “పిప్పలీ...చేపదారు చ” అని వైనినిర్దేశింపబడిన పిప్పల్యాదిద్రవ్యముల గ్రహింపవలెనని సూచించుటకై “దార్శనైః” అని చెప్పబడినది. కావున వైజెప్పినద్రవ్యములనే గ్రహించునది.

మూ. నిరూహం వా ప్రయుజ్జీత సత్తీరం దాశమూలికం,

సమూత్ర స్నేహాలవణం కల్మైర్మ్యక్తం ఫలాదిభిః. 137

వ్యా. దశమూలముల జేర్చి కషాయము కాచి యాకషాయమును పాలలో కలిపి అందు గోమూత్రమును, స్నేహద్రవ్యమును మ్రంగకాయ మున్నగు (ఆస్థాపనయోగికములగు) వానికల్మషమును నైంధ్రవలపణమును విధ్యుక్తప్రకారముజేర్చి నిరూహవస్థిని ప్రయోగింపనగును.

ఇచ్చట “కషాయత్తీరతైర్మ్యో నిరూహస్స నిగద్యతే” అనువచనప్రకారము కషాయమును పాలను తైలములను ఒకటిగ గూర్చి చేయబడినది నిరూహవస్థి యని

మెరుంగునది. మరియు నిరూపావస్థికల్పనమును వాగ్భటాచార్యు లిట్లు చెప్పెను:—
 'కావ్యభయేత్ వింశతిపలం ద్రవ్యస్యా ప్తా పలానిచ, తతః కావ్యభాచ్చతుర్థాంశం స్నేహం
 రాతే ప్రకల్పయేత్'. (ఆ. హృ. సూ. ఆ. ౧౯. శ్లో. ౩౮) నిరూపావస్థికై చెప్ప
 ఎడిన కావ్యభ్యద్రవ్యసముదాయము ఇరువదిపలములను మ్రంగకాయల నెనిమిదిచేర్చి
 ఈద్రవ్యమునకు పదునారుభాగములు నీళ్లు భోసి నాల్గవపాలు మిగులునట్లు కషాయము
 కాచవలెను. ఆకషాయమున నాల్గవవంతు స్నేహద్రవ్యమును జేర్చి పస్తీప్రయోగము
 చేయవలెను. ఈప్రమాణమునుబట్టి ప్రకృతయోగమున దశమూలములు పదియు చేరిన
 సముదాయద్రవ్యము ఇరువదిపలములను, మ్రంగకాయల నెనిమిదిటిని గూర్చి అందు
 ద్రవ్యసముదాయమునకు నారువంతులు నీళ్లుభోసి నాల్గవపాలు మిగులునట్లు కషాయము
 కాచి అందును ఊరమును గోమూత్రమును నైంధవలపణమును యథోచితముగను,
 కషాయమునకు నాల్గవవంతు స్నేహమును చేర్చి నిరూపహస్తిని విధ్యుక్తప్రకారము
 ప్రయోగింపవలెనని భావము.

— అర్ఘ్యనాశకాభయారిష్టము. —

- మూ. హరితకీనాం ప్రస్థార్థం ప్రస్థమామలకస్య చ,
 స్యాత్కృష్ణిత్వాద్దశపలం తతోఽర్థా చ్చేన్ద్రీవారుణీ. 138
- విడజ్జం పిప్పలీ లోధ్రం మరిచం సైలవాలుకం,
 ద్విపలాంశం, జలనైత్రతత్ చతుర్థోణే విపాచయేత్. 139
- ద్రోణశేషే రసే తస్మిన్ పూతే శీతే సమావవేత్,
 గుడస్య ద్విశతం తిష్ఠేత్ తత్పక్షం ఘృతభాజనే. 140
- పతౌదూర్ధ్వం భవేత్పేయా తతో మాత్రా యథాజలం,
 అస్యాఽభ్యాసాదరిష్టస్య గుడజా యాన్తి సంక్షయమ్. 141
- గ్రహణీపాణ్డూహృద్రోగస్తీహగుల్తోదరాపహః,
 కుష్ఠశోఘాఽరుచిహరః బలవర్ణాఽగ్నిచర్ధనః. 142
- సిద్ధోఽయమభయారిష్టః కామలాశ్విత్తనాశనః,
 కృమిగ్రన్థ్యర్బుదవృజ్జరాజయక్ష్యజ్వరాన్తకృత్. 143

(ఇత్యభయారిష్టః.)

వ్యా. కరకకాయలబెరడు అర్ధప్రస్థము (ఎనిమిదిపలములు), ఉసిరికకాయల
 బెరడు ఒకప్రస్థము, (పదునారుపలములు), వెలగకాయగుజ్జా పదిపలములు, పెద్దపాపర

విదుపలములు, వాయువిడంగములు, పిప్పళ్లు, లొడ్డుగుపట్ట, మిరియాలు, కూతురుబుడమ (నూగుదోన) ఇవి ప్రత్యేకము రెండేసిపలములు; వీనినన్నింటిని మైనిచెప్పిన భాగప్రకారము కూర్చి నలియగొట్టి, నాల్గుద్రోణముల (పదునారుఅడకముల-౧౦.౨౪ పలముల) జలములతో చేర్చి, ఒకద్రోణము (నాల్గుపవంతు) మిగులునట్టులు చుండ కషాయముకాచి, చల్లారినసిదప వడగట్టి, అందు రెండువందలపలములు ప్రాతజెల్లమును జేర్చి, నేతితోమాగిన కుండలోబోసి (వాసెనగట్టి చీలచున్న లేపనముజేసి) పదునైదుదినము లుంచునది. ఇది యభయారిష్టమని చెప్పబడును.

దీనిని పదునైదుదినములు కడచినపిమ్మట అగ్నిబలానుసారముగ తగుపరిమాణముచే సేవించుచున్నయెడ ఆర్శ్యంకురములు నశించును. మరియు గ్రహణీదోషము, పాండురోగము, హృదయరోగము, స్త్రీహృద్వి, గుల్మములు, మహోదరము, కుష్ఠములు, శోషములు, అరోచకము, ఈరోగములు హరించును. శరీరబలమును వర్ణమును జాతరాగ్నిని నానాట వృద్ధినందించును. కామలారోగమును శ్విత్రమును నశింపజేయును. క్రిమిరోగమును గ్రంథులను అర్బుదమును వ్యంగము (మంగు)ను, రాజయక్షమును, జ్వరమును హరించును. ఇదియే యభయారిష్టమని చెప్పబడును. (ఇచ్చట కరకకాయలను ఉసిరికకాయలను లోపలిగింజలనువిడచిసి బెరడునుమాత్రము అర్ధప్రస్థాదినియతప్రమాణముగ జేర్చునగును). వాగ్భటాచార్యులు ఈయభయారిష్టయోగమును చెప్పునపుడును “పాదశేషే గుడాత్తులే, దత్వా ప్రథం చ ధాతక్యైః స్థాపయేద్భృతభాజనే” (అ. పృ. చి. అ. ౮; శ్లో. ౬౬) అని చెప్పెను. ఇందు “ప్రథంతు ధాతక్యైః” అని యధికముగ జెప్పబడినది. తక్కిన ప్రక్రియయంతయు ప్రకృతగ్రంథమునకన్న భేదము కానరాదు. దీనినిబట్టి జెల్లమును జేర్చునపుడు పదునారుపలములు ఆరపువ్వును కూడ చేర్చవలెనని తెలిసిడి.

అర్శ్యహరదస్త్యరిష్టము. ౧౭

- మూ. దస్తీచిత్రకమూలానాం ఉభయోః పశ్చిమూలయోః,
భాగాః పలాంశానాపోభ్య జలద్రోణే విపాచయేత్. 144
- త్రవలం త్రిఫలాయాశ్చ దలానాం తత్ర దాపయేత్,
రనే చతుర్థశేషే తు పూతే శీతే సమాపవేత్. 145
- తులాం గుడస్య; తత్త్రిష్టేత్ మాసార్థం ఘృతభాజనే,
తన్తాత్రయా పిబేన్నిత్యం అర్శ్యోభ్యో విప్రముచ్యతే. 146

గ్రహణీపాణ్డూరోగఘ్నం వాతవర్చోఽనులోమనం,
దీపనం చారుచిఘ్నం చ దస్త్యరిష్టమిదం విదుః.

147

(ఇతి దస్త్యరిష్టః.)

వ్యా. దంతిశ్లేష్ఠ, చిత్తమూలము, దశమూలములు, (కోలపాన్న, సక్కతోక పాన్న, వాకుడు, ములకపల్లెరు, మారేడు, కూరసెల్లి, దుండిగము, పాదర, గుమ్మడి, ఈరెండుపంచమూలములును చేరి దశమూలములు) ఈద్రవ్యములను 'ప్రత్యేక మొక్కొక పలమువంతున జేర్చి నలియగొట్టి యొకద్రోణపరిమితమైన (ఇన్నుట యేబదియారుపల ముల) జలమునజేర్చి, అందు త్రిఫలముల (కరక-తాని-ఉసిరికకాయల) బెరడును మూడును చేరి మూడుపలములనుకూడ జేర్చి, నాల్గవపాలు (ఒక అధకము-౬౪ పలములు) మిగులు నట్లు చుండ కషాయముకాచి, చల్లారినపిదప పడగట్టి నేలితోమాగిన కుండలో బోసి, అందు నూరుపలములు పాతబెల్లమును కలిపి మూసి వాసెనగట్టి యొకపక్షమువరకును పచిలముగ నునిచి, పిదప నీయరిష్టమును అగ్నిబలానుసారముగ మాత్రగల్పించి ప్రతిదినం బును (ఆభయారిష్టమునువలె) నేవించుచున్నయెడ నర్చస్పలు నివర్తించును. మరియు గ్రహణీదోషమును పాండురోగమును హరించును. వాతమును పురీషమును అనులోమ ముగ వెడలించును. అగ్నిని దీపింపజేసి యరుచిని పోగొట్టును. ఇది దంత్యరిష్ట మన బడును.

ఇచ్చట దశమూలముల పదిటిని, త్రిఫలముల మూటిని యొక్కొకదానిని యొక్కొక పలమువంతున గూర్చునగును. కావున "త్రిఫలాయా దశాసాం చ ప్రక్షిప్య త్రిఫలం" అనుచోట త్రిఫలములు మూడును జేరిన సముదాయము మూడుపలములని యర్థము. ఈయభిప్రాయముచేతనే వాగ్భటాచార్యులు—“జలద్రోణే పచేద్దస్తీ దశమూలవరా౭ గ్నికా౯, పాలికా౯” (అ. హృ; చి. అ. ర. స్తో. ౬౮.) అని నిర్దేశించిరి. మాన ప్రధానముగ నిర్దేశింపబడినది కావున త్రిఫలపరిమాణమును ప్రత్యేకముగ నొక్కొక పలము వంతున జేరినసముదాయము మూడుపలములగును.

—ॐ అర్యోహరఫలారిష్టము. —

మూ. హరితకీఫలం ప్రస్థం ప్రస్థమామలకస్య చ,

విశాలాయా దధిత్తస్య పాఠాచిత్రకమూలయోః.

148

ద్వే ద్వే పలే సమాపొథ్య ద్విద్రోణే సాధయేదపాం,

పాదాపశేషే పూతే చ రసే తస్మిన్ ప్రదాపయేత్.

149

గుడస్యైకాం తులాం వైద్యః తత్ స్థాప్యం ఘృతభాజనే,

చ-చి—79

పక్షస్థితం పిబేదేనం గ్రహణ్యరోవికారనుత్ . 150

హృత్పాణ్డ్యరోగం స్త్రీహానం కామలాం విషమజ్వరం,
వర్చిమూత్రానిలకృతా విబద్ధానగ్ని మార్దవమ్ . 151

కాసం గుల్మముదావర్తం ఫలాఽరిష్టో వ్యసోహతి,
అగ్నిసద్దీపనో హ్యేషః కృష్ణాత్రేయేణ భాషితః . 152

(ఇతి ఫలారిష్టః.)

వ్యా. చక్కగ ముదిరి పండైన కరకకాయలబెరడు ఒకప్రస్థము (పదునారుపలములు), ఉసిరికకాయలబెరడు ఒకప్రస్థము, పెద్దపాపరీ, వెలగపండుగుజ్జు, విషబొడ్డి వేరు, చిత్రమూలమువేరు, ఇవి ప్రత్యేకము రెండేసిపలములు, వీనినన్నింటిని నలియగొట్టి రెండుద్రోణముల (ఎనిమిదియాధకముల) నీటిలో జేర్చి, నాల్గవంతు మిగులునట్లు కషాయము కాచి చల్లారినపిదప వడగట్టి యందు నూరుపలములు ప్రాతబెల్లమును కలిపి నేతితో ముగినకుండలో బోసి, పదునైదుదినములవరకును వానెనగట్టి పదిలముగ నునిచి పిమ్మట అగ్నిబలాద్యనుసారముగ ప్రతిదినమును సేవించినయెడ గ్రహణిరోగంబులును అర్కస్ఫులును నివర్తించును. మరియు హృద్రోగంబును, పాండురోగంబును, స్త్రీహృద్వియము, కామలారోగంబును, విషమజ్వరంబును, వాత-మూత్ర-పురిషబంధంబును, అగ్నిమాంద్యంబును, కాసంబును, గుల్మంబులును, ఉదావర్తంబును, ఈయరిష్టమును సేవించుటవలన నివర్తించును. మందగించిన జాతరాగ్నిని దీపింపజేయును. ఇయ్యది ఫలారిష్టమని చెప్పబడును. కృష్ణాత్రేయనిచే జెప్పబడినది.

ఇచ్చట వ్యాఖ్యానమున “హరీతకీత్యాదౌ ఫలశద్దేన నిరస్థి హరీతకీం గ్రాహయతి” తేన నిరస్థి హరీతకీ ప్రసార్థం” అని చక్కపాణిదత్తుడు నివరించెను. దీనిప్రకారము కరకకాయలబెరడు అర్ధప్రస్థమని తేలినది; కాని మూలమున వాచనికముగు పరిమాణమును తగ్గించుటకు తగినప్రమాణము కనుబడలేదు. మరియు జతూకర్ణతంత్రమున “హరీతకీ ఫలప్రస్థః, ద్విగుణాహ్యమలక-కపిత్థ-పాతా-ఇంద్రాః సచిత్రకాః గుడస్యచ శతద్వయమ్.” అని యున్నది. దీనిప్రకారము కరకకాయలబెరడు మాత్రము ఒకప్రస్థమనియు, తక్కిన ఉసిరిక మున్నగుద్రవ్యములు ద్విగుణముగ రెండేసిప్రస్థములనియు, గుడము రెండుపండుల పలములనియు పరిమాణము ఏర్పడుచున్నది. ఈతంత్రము ననుసరించి ప్రథపరిమితమైన హరీతకీఫలములకు తక్కినద్రవ్యములకు ద్విగుణంబును, గుడశతద్విగుణింబును కల్పించ వలసియున్నది. ప్రకృతమూలమున ఆమలకాదిద్రవ్యములకు జతూకర్ణతంత్రమున జెప్పిన పరిమాణమునకన్న అర్ధభాగము వాచనికముగ నున్నది. ఆపద్ధతిననుసరించి హరీతకీ యర్ధ

స్థమని చెప్ప యుక్తియుక్తముగ నున్నదిగాని “హరితకీఫలప్రస్థం” అనువాచనికమును
 యంచుట నమంజనముగ కనబడదు. విజ్ఞులు గమనించెదరుగాక!

—౨౭ ఆరోహరశార్కరా(దురాలభా౭)రిష్టము. ౨౭—

- నా. దురాలభాయాః ప్రస్థస్యాత్ చిత్రకస్య వృషస్య చ,
 పథ్యా౭౭మలకయోజ్జైవ పాతాయా నాగరస్య చ. 153
- దన్త్యాశ్చ ద్విపలాః భాగాః జలద్రోణే విపాచయేత్,
 పాదావశేషే పూతే చ సుశీతే శర్కరాశశమ్. 154
- ప్రక్షిప్య స్థాపయేత్కుమ్భే మాసార్థం ఘృతభావితే,
 ప్రలిప్తే పిప్పలీ చవ్యప్రియక్లుక్షౌద్రసర్పిషా. 155
- తస్య మాత్రం పిఠేత్కాలే శార్కరస్య యథాబలం,
 అర్శాంసి గ్రహణీదోషం ఉదావర్తమరోచకమ్. 156
- శక్యస్తూత్రానిలోద్ధారవిబద్ధానగ్నిమార్దనం,
 హృద్రోగం పాణ్డూరోగం చ సర్వమేతేన సాధయేత్. 157
- (ఇతి శార్కర (దురాలభ) అరిష్టః.)

వ్యా. దూలగొండి ఒకప్రస్థము, చిత్రమూలము, అడ్డసరము, కరకకాయలబెరడు
 ఊసిరికబెరడు, విషబొద్ది, శుంథి, దంతివేళ్లు, ఇవి ప్రత్యేకము రెండేసిపలములు, వీనినన్ని
 టిని నలియగొట్టి యొకద్రోణపరిమితగుగు జలమున జేర్చి నాల్గవపాలు మిగులునట్లు
 కషాయముకాచి వడగట్టి యుంచునది. పిదప పిప్పళ్లు, చవ్యము, ప్రేంకణము, వీనిని లేనె
 కలిపి నూరి నేతినికూడ కలిపి యీషిష్టమును నేతిలోమాగిన కుండకు లోభాగమున బూసి
 యెండించి వైజెప్పినకషాయము చల్లారినపిదప నీకుండలోబోసి అందు నూరుపలములు
 చక్కెరకలిపి వానెనగట్టి మూసి వదునై దుదినములు పదిలముగ నుంచునది. పిదప శర్క
 రచే సిద్ధమైన యరిష్టమును అగ్నిబలానుసారముగ ప్రతిదినమునుసేవించినచో అర్శస్సలు,
 గ్రహణీరోగము, ఉదావర్తము, అరోచకము, మఱిమాత్రవాతములయొక్కయు త్రేసు
 ఫులయొక్కయు బంధము, అగ్నిమాంద్యము, హృద్రోగము, పాండురోగము, అను
 నీరోగముల నన్నింటిని హరించును. ఇది శార్కరారిష్టమనియు, దురాలభారిష్టమనియు
 చెప్పబడును.

—౨౮ ఆరోగ్యోగాదులకు కనకారిష్టము. ౨౮—

మూ. నవస్యామలకస్యైకాం కుర్యాజ్జర్జరితాం తులాం,

కుడవాంశాశ్చ పిప్పలోఽపి విడజ్జం మరిచం తథా. 158

పాతాం చ (యవానః) పిప్పలీమూలం క్రముకం చవ్యచిత్రకా,
మజ్జిశ్చైల్వాలుకం లోధ్రం పలికానుపకల్పయేత్. 159

కుష్ఠం దారుహరిద్రాం చ సురాహ్వం సారిబాద్వయం;
ఇద్ధాహ్వం భద్రముస్తం చ కుర్యాదర్థపలోన్నితమ్. 160

చత్వారి నాగపుష్పస్య పలాన్యభినవస్య చ,
ద్రోణాభ్యామమ్భసో ద్వాభ్యాం సాధయిత్వాఽవతారయేత్. 161
పాదావశేషే పూతే చ శీతే తస్మిన్ ప్రదాపయేత్,

మృద్వీకాద్వ్యాధకరసం శీతం నిరూహసమ్మితమ్. 162

శర్కరాయాశ్చ భిన్నాయాః దద్వాద్విగుణితాం తులాం,
కుసుమస్య రసవైక్యం అర్థప్రస్థం నవస్య చ. 163

త్వగేలాప్లవపత్రామ్బునేవ్యక్రముకకేసరాన్,
చూర్ణయిత్వా తు మతిమాన్ కార్షి కానత్ర దాపయేత్. 164

తత్సర్వం స్థాపయేత్పక్షం సుచాక్షే ఘృతభాజనే,
ప్రలిప్తే సర్పిషా కించిత్ శర్కరాగురుభూషితే. 165

పక్షాదూర్ధ్వమరిష్టోఽయం కనకో నామ విశ్రుతః,
పేయస్సాన్విదురసో హృద్యః ప్రయోగాద్భక్తరోచనః. 166

అర్ఘాంసి గ్రహణీదోషం ఆనాహముదరం జ్వరం,
హృద్రోగం పాణ్డుతాం శోథం గుల్మం వరోఽపినిగ్రహమ్. 167

కాసం శ్లేష్మామయాంశోఽగ్రాన్ సర్వానేవాఽవకర్షతి,
వలీపలితఖాలిత్యం దోషజం చ వ్యపాహతి. 168

(ఇతి కనకారిష్టః.)

వ్యా. చక్కగపండి క్రొత్తవియగు నుసిరికకాయలను దంచి విత్తనములను తీసిన
యాముక్కలు నూరుపలములు; పిప్పళ్లు, వాయువిడంగములు, మిరియాలు, (ఇవి
ప్రత్యేక మొక్కొకకుడవము నాలుగేసిపలములు); విషబొద్ది, (లేక దురదగొండి),
పిప్పలీమూలము (మోడి), పోకచెక్కలు, (పచ్చివి), చవ్యము, చిత్రమూలము,

ంజిష్టి, నూగుదోస, లొద్దుగు, ఇవి ప్రత్యేక మొక్కకలము; చెంగల్వకోష్ఠ, మ్రాని నుపు, దేవదారుచెక్క, సుగంధపాల, గూడపాల, పెద్దపావర, భద్రముస్తలు ఇవి ప్రత్యేకము అర్థపలము; క్రొత్తవిలవంగములు నాలుగుపలములు; ఈభాగముల ప్రకారము నినన్నింటి నొకటిగజేర్చి దంచి కుండలోబోసి అందు రెండుద్రోణములు (ఎనిమిదిఅడకలు) నీళ్లుబోసి, నాల్గవంతు (రెండు అడకములు) మిగులునట్లు కషాయము కాచి దంచి చల్లారినపిదప వడగట్టి యుంచునది.

పిదప రెండుఅడకముల పరిమితమైన ద్రాక్షపండ్లను రెండుద్రోణముల జలమును బోసి వాల్లవపాలు (రెండుఅడకములు) మిగులునట్లు కషాయముకాచి, పైజెప్పినకషాయమునకు సమానభాగమైన యీద్రాక్షకషాయమును వైకషాయముతోకూడ కలిపి, ౨౦దు రెండుపందలపలములు చక్కెరను, అర్థప్రస్థము (ఎనిమిదిపలములు) క్రొత్తలేసెను లిపి; లవంగపుపట్ట, ఏలకులు, నాగముస్తలు, లవంగపత్రి, కురువేరు, వట్టివేరు, పోక రెక్కలు, నాగకేసరములు, వీనిని ప్రత్యేకము కర్షము (కాలుపలము) వంతున చేర్చి మార్జముచేసి పైజెప్పినయాషధమున కలిపి; నేలితో మాగినకుండను శుభ్రముగ కడిగి యించెముగ చక్కెరను నేలిని కలిపి కుండలోభాగమున పూసి అగరుధూపమువేసి పైజెప్పిన యాషధసముదాయమును ఈకుండలోచేర్చి వాసెనగట్టి మూసి పదిలముగ పదునైదుదినము లుంచునది.

ఒకపక్షము గడిచినపిదప నీయది కనకారిప్తమని చెప్పబడును. ఇయ్యది మధుర రసముకల్గి మనోహరంబును హృదయమునకు బలకరంబు నగును. దీనిని ప్రతిదినంబును నీవించినయెడ అన్నమునందు అభిరుచి చక్కగ కల్గును. దీనివలన అర్బుస్సులు, గ్రహణీ వోషము, కడుపుబ్బరము, ఉదరము, జ్వరము, హృద్రోగము, పాండురోగము, ధాతుక్షయము చేగల్గిన శరీరము కృశత్వము, గుల్మము, మలబద్ధకము, కాసము, కఫము చేగల్గిన క్రూరవ్యాధులు, వీనినన్నింటిని హరించును. మరియు వయోభేదముచే గల్గినశరీరము రందరి ముడతలను, వెండ్రుకలు నెరియుటను, వెండ్రుకలూడి తల బట్టకట్టుటను కూడ మాన్పును.

ఇచ్చట “మృద్వీకా ద్వ్యాధకరసం శీతం నిర్యూహసమితం” అనుచోట ద్రాక్షకషాయము సిద్ధమైనది రెండాధకములపరిమితమై పైజెప్పబడిన ఆమలకాది ిషాయసమానభాగముగ నుండవలెనని యర్థము. ఆమలకాదికషాయంబును అధకద్వయ పరిమితము కావున ద్రాక్షకషాయము సిద్ధమైనదియు రెండాధకములుగ నుండవలెను. ఈద్రాక్షకషాయకల్పనమునకు క్వాథ్యైద్రవములపరిమాణముల నిర్దేశించక సిద్ధక్వాథము

మాత్రము రెండాఢకములని చెప్పబడినది. కావున సామాన్యపరిభాషానుసారముగ క్వాన్య ద్రవ్యమైన ద్రాక్షపండ్లు రెండుఅఢకములును, దానికి నాల్గభాగములు (ఎనిమిదిఅఢకములు) జలంబును కూర్చి, నాల్గవంతు మిగుల కషాయము సిద్ధముచేసినచో సిద్ధమైన కషాయము రెండుఅఢకములై వైజేశ్విన ఆమలకాదికషాయమునకు సమభాగముగ నేర్పడును.

—ॐ ఆర్యస్సలయందు శౌచవిధి. ॐ—

మూ. పత్రభజ్జోదకై శ్శౌచం కుర్యాదుష్ణేన వామ్మసా,

వ్యా. మరియు వాతాదులచే సంభవించిన యర్శ్యోరోగములయందు ఆయా దోషములహరించు గుణాదులుకల ఆకులనుజేర్చి కాచబడిన నీళ్లచేనైనను, కేవలము పేడి నీళ్లచేనైనను శౌచవిధి (గుదప్రక్షాళనమును) చేయనగును.

—ॐ రక్తార్శశ్చికిత్సితము. ॐ—

మూ. ఇతి శుష్కార్శసాం సిద్ధముక్తమేతచ్చికిత్సితమ్.

169

చికిత్సితమిదం సిద్ధం స్రావిణాం శృణ్వతః పరం,

వ్యా. ఇతైరంగున “తత్ర శుష్కార్శసాం పూర్వం ప్రవక్ష్యామి చికిత్సితమ్.” అని యుపక్రమించి శుష్కార్శస్సలకు తగినచికిత్సావిభానము చెప్పబడినది. పిమ్మట నీక్రింద ఆర్ద్రభేదముచే జెప్పబడిన రక్తోల్బణములగు నర్యస్సలకు దగినచికిత్స వివరింపబడును. (ఇచ్చట పిత্তజార్శస్సలువలెనే రక్తజార్శస్సలును దుష్టమైనరక్తమును స్రవించుచుండును, కావున రక్తజార్శస్సలు ‘స్రావిణాం’ అనుపదముచే గ్రహింపబడునని యెరుంగునది.)

—ॐ రక్తార్శోభేదములు. ॐ—

మూ. తత్రానుబంధో ద్వివిధః శ్లేష్మణో మారుతస్య చ.

170

వ్యా. అట్టి రక్తార్శస్సలయందు శ్లేష్మంబైనను వాతంబైనను అనుబంధముగ నుండును. (అట్టి యనుబంధముచే రక్తార్శస్సలు రెండుభేదములు కల్గియుండునని భావము.)

—ॐ వాతానుబంధరక్తార్శోల్బణములు. ॐ—

మూ. విత్ శ్యావం కఠినం రూక్షం చాథో వాయుర్న వర్తతే,

తను చారుణవర్ణం చ ఫేనిలం చాస్యగర్భసామ్.

171

కట్యూరుగుదశూలం చ దౌర్బల్యం యది చాధికం,
తత్రానుబద్ధో వాతస్య హేతుర్యది చ రూక్షణమ్ 172

వ్యా. వాతమునుబంధముగగల రక్తార్కస్సులయందు మలము క్యాచవర్ణంబును కఠినంబును రూక్షంబునైయుండును. అపానవాతము వెడలదు. పలుచనై యరుణవర్ణంబును నురుగుతోకూడినదియు నగరక్తము అర్కస్సులనుండి వెడలును. నడుమునందును గుదస్థానంబునను శూలము కల్గును. అధికముగ బలహీనము కల్గును. అర్కస్సులు సంభవించినపుడు రూక్షతనుకల్గించు నాహారవిహారాదికారణములు తటస్థించినయెడ వాతము అనుబంధమై వైశిష్ట్యసలక్షణముల గల్గించును.

—ॐ కఫానుబంధరక్తార్కోలక్షణములు. ౧౭—

మూ. శిథిలం శ్వేతపీతం చ విత్ స్నిగ్ధం గురు శీతలం,
యద్యర్కసాం ఘనం చాస్పృక్ తస్తుమత్ పాణ్డు పిచ్ఛిలమ్. 173
గుదం సపిచ్ఛం స్తిమితం గురు స్నిగ్ధం చ కారణం,
శ్లేష్మానుబద్ధో విజ్ఞేయః తత్ర రక్తార్కసాం బుధైః. 174

వ్యా. రక్తార్కస్సులయందు శ్లేష్మ మనుబంధముగ నున్నపుడు మలము శిథిలమై తెల్లనిరంగైనను పచ్చనిరంగైనను కల్గి స్నిగ్ధమై భారముకల్గి చల్లగనుండును. రక్తము ఘనీభవించి చిక్కనై తీగలుసాగుచు పాండువర్ణంబై జీగటకల్గియుండును. గుదము పిచ్ఛిలమై జిడ్డుకల్గి స్తిమితమై (తడిగుడ్డగట్టినవిధముగ మొద్దుబారి) యుండును. అట్టి శ్లేష్మానుబంధమునకు గురుపదార్థంబులును స్నిగ్ధపదార్థంబులును కారణములగును. (వైశిష్ట్యసలక్షణములబట్టి రక్తార్కస్సులయందు కఫము అనుబంధముగ నున్నదని యెరుంగునది).

—ॐ వాత-కఫానుబంధరక్తార్కోవ్యాధిచికిత్స. ౧౮—

మూ. స్నిగ్ధశీతం హితం వాతే రూక్షశీతం కఫానుగే,
చికిత్సితమిదం తస్మాత్ సమ్ప్రధార్య ప్రయోజయేత్. 175

వ్యా. అందు వాతము అనుబంధముగ నున్నరక్తార్కస్సునందు స్నిగ్ధంబును శీత వీర్యంబును నగుచికిత్స హితముగ నుండును. కఫము అనుబంధముగ నుండురక్తార్కస్సునకు రూక్షగుణంబును శీతవీర్యంబు నైనచికిత్స యుక్తముగ నుండును. కావున అనుబంధమును చక్కగ గమనించి తత్తదుచితమైన చికిత్సను నిర్ణయించి యథోచితముగ చికిత్సజేయ నగును.

—ॐ పితృకఫాధికరక్తార్కస్సులచికిత్స. ౧౬—

మూ. పితృశ్లేష్టాధికం మత్వా శోధనేనోపపాదయేత్,

స్రవణం చాప్యపేక్షేత, లఙ్ఘనైర్వా సమాచరేత్. 176

వ్యా. రక్తార్కస్సులయందు పితృశ్లేష్టము లధికములుగ నున్నచో వాని గమనించి శోధనములచే చికిత్సజేయనగును. రక్తము స్రవించుచున్నచో దాని నాపుచేయక యుపేక్షించి తనంతట వెడలనీయవలెను. లేక లంఘనచికిత్సలనైన చేయవలెను.

—ॐ దుష్టరక్తమును నిరోధించుటచే గల్గునుపద్రవములు. ౧౭—

మూ. ప్రవృత్తమాదావరోఢ్యోభ్యో యో నిగృహ్యోత్యబుద్ధిమూఁ,
శోణితం దోషమనిలం తద్రోగాఁ జనయేద్బుహూఁ. 177

రక్తపిత్తం జ్వరం తృష్ణాం అగ్నిసాదమరోచకం,
కామలాం శ్వయం శూలం గుదవంక్షణసంశ్రయమ్. 178

కణ్డ్యరుః కోతపిడకాః కుష్ఠం పాణ్డ్యాహ్వయం గదం,
వాతమూత్రపురీషాణాం విబంధం శిరసో దుజమ్. 179

సైమిత్యం గురుగాత్రత్వం తథాన్యై రక్తజాఁ గదాఁ,
తస్మాత్ సుతే దుష్టరక్తే రక్తసంగ్రహణం హితమ్. 180

వ్యా. (రక్తార్కస్సులయందు వాతాదిదోషములచే దుష్టమైనరక్తము స్రవించు చున్నచో వానిని ఆపుచేయక ధారాశముగ వెడలనియ్యవలెను.) అట్లు వెడలనీయక తొలుతనే యడ్డగించినచో ఆయాదోషమునకు సంబంధించిన యీక్రింద వివరింపబడు ననేకరోగములు సంభవించును. రక్తపిత్తము, జ్వరము, దప్పి, అగ్నిహింసము, ఆరోచకము, కామల, వాపు, గుదమునను గెజ్జలయందును శూలము, దురద, వ్రణము, దద్దులు, బొబ్బలు, కుష్ఠము, పాండురోగము, వాత-మూత్ర-పురీషములబంధము, తలనొప్పి, స్తబ్ధత్వము, ఒడలిభారము ఈవ్యాధులను, ఇవిగాక రక్తప్రకోపమునగల్గి నితరవ్యాధులను, ఆనేకము గల్గించును. కావున దుష్టమైనరక్తము పూర్తిగ నర్కస్సులనుండి తనంతట వెడలినపిదప అట్టిరక్తస్రావమును బంధించుచికిత్స చేయవలెను.

—ॐ దుష్టరక్తస్రావము నుపేక్షించుటకు కాలనియమము. ౧౮—

మూ. హేతులక్షణకాలజ్ఞో బలశోణితవర్ణవిత్,

కాలం తావదుపేక్షేత యావన్నాత్యయమాపుయాత్. 181

వ్యా. మరియు హేతువులను, లక్షణములను, వర్ణాదికాలవిశేషమును, దోష-
ోగి-అగ్నిబలమును, రక్తముయొక్క వర్ణవిశేషమును, వీనినిన్నింటిని చక్కగ
చెరిగినవైద్యుండు వానినిన్నింటిని బాగుగ గమనించి, రోగికి అర్హస్సులనుండి శుద్ధరక్తము
నెడలునంతదనుక దుష్టరక్తస్రావము నుపేక్షించవలెను. (అట్టిదుష్టరక్తముచే వైజెప్పిన
రోగములు గల్గినీయక దోషము పూర్తిగ నివర్తించునందాక రక్తమును ఆవక ఉపే-
క్షించవలెననుట).

❖ రక్తస్రావమున పాచనాదిచికిత్స. ❖

మూ. అగ్నిసద్దీపనార్థం చ రక్తసంగ్రహణాయ చ,

దోషాణాం పాచనార్థం చ పరం తిక్తైరుపాచరేత్. 182

వ్యా. దుష్టరక్తమంతయు పూర్తిగ వెడలినపిదప జఠరాగ్ని దీపించుటకును, రక్త
స్రావము నిలుచుటకును, దోషములు పరివర్తములగుటకును, తిక్తరసముకల ద్రవ్యములచే
నుపచరించవలెను.

❖ వాత-పిత్తదుష్టరక్తస్రావచికిత్స. ❖

మూ. యత్తు ప్రక్షీణదోషస్య రక్తం వాతోల్బణస్య చ,

వర్తతే స్నేహసాధ్యం తత్ పానాభ్యజ్ఞాననవాసనైః. 183

యత్తు పిత్తోల్బణం రక్తం ఘర్షకాలే ప్రవర్తతే,

స్తమ్భనీయం తదేకాంతాత్ న చేద్వాతకఘానుగమ్. 184

వ్యా. ఆనుదోషము పూర్తిగ హరించినవానికైనను, వాతాధిక్యము కలవాని
కైనను అర్హస్సులనుండి రక్తము స్రవించుచున్నచో నయ్యది స్నేహరూపమైన చికిత్సచే
సాధింపదగియుండును; కావున ఘృతము మున్నగుస్నేహములను పానమునకును, అభ్యం-
గనమునకును, అనువాసనవస్తికిని యుపయోగించి చికిత్సచేయనగును. మరియు పిత్తాధిక
మైనరక్తము వాతకఘానుబంధము లేక గ్రీష్మకాలమున స్రవించినచో (దానినుపేక్షించి
నచో నపామముకల్గును కావున) దానిని స్తంభనచికిత్సలచే నవశ్యము నిరోధించవలెను.
(వాతకఘసంబంధము కల్గియున్నచో గ్రీష్మకాలమునందును లంఘనాదిచికిత్సలజేయనగు-
గాని స్తంభనము జేయదగదని భావము).

❖ స్నిగ్ధరక్తస్రావమున కుటజత్వగాదికషాయములు. ❖

మూ. కుటజత్వజ్ఞిర్యూహః సనాగరః, స్నిగ్ధరక్తసంక్లిహణః,

త్వక్దాడిమస్య తద్వత్; సనాగరశ్చన్దనరసశ్చ. 185

చ-చి—80

వ్యా. కొడిసెపాలపట్టను శుంఠిని సమభాగముగ జేర్చి కషాయముకాచి వడగట్టి త్రాగినచో స్నిగ్ధముగ స్రవించురక్తమును బంధించును. మరియు దానిమ్మబెరడును చందనమును సమముగ జేర్చి కషాయముబెట్టి త్రాగినచో స్నిగ్ధమైన రక్తస్రావమును నిలుపును. లేక చందనమును శుంఠినిచేర్చి కషాయముబెట్టి త్రాగినను స్నిగ్ధరక్తస్రావము నివర్తించును.

ఇచ్చట—“పానీయం షోడశగుడం త్సుజ్జే ద్రవ్యపలేక్షిపేత్, మృత్యావ్రేక్వాథయేత్, గ్రాహ్యమష్టమాంశావశేషితమ్.” అను సామాన్యపరిభాషచేత కొడిసెపాలపట్ట మున్నగువాని నొకపలమును నలియగొట్టి పదునారితలలు స్నీఘ్ణోసి యెనిమిదవపాలు (రెండుపలములు) మిగులునట్లు కషాయముకాచి యగ్నిబలానుసారముగ పరిమాణముగల్పించి త్రాగవలెను. కల్కద్రవాది పరిమాణమున నిర్దేశించని క్వాథకల్పనములయందు దెల్ల సీసామాన్యపరిభాషచేతనే కల్పించునది. (కొడిసెపాలపట్ట, దానిమ్మబెరడు, చందనము, ఈమూడిటి పేరుపేరుగ చందనమును సమభాగముగ కల్పి మూడు కషాయయోగములుగ జేయునది.)

మూ. చన్దనకిరాతతి క్తకథన్వయవాసాః సనాగరాః క్వధితాః,

రక్తార్కసాం ప్రశమనాః దార్విత్వగుశీరనిమ్బాశ్చ.

186

వ్యా. రక్తచందనము, నేలవేము, దూలగొండి, శుంఠి వీనిని సమభాగములుగ చేర్చి కాచబడిన కషాయమునైనను; మ్రానివసుపుపట్ట, వట్టిపేరు, వేపపట్ట, వీనిని సమములుగ జేర్చి కాచబడినకషాయమునైనను త్రాగినచో రక్తార్కస్సు నివర్తించును.

—ॐ కఫరక్తస్రావమునకుటజాదికల్కము. ॐ—

మూ. సాతివిషా కుటజత్వక్ ఫలం చ సరసాజ్ఞనం మధుయుతాని,

రక్తాపహాని దద్యాత్, విపాసవే తణ్ణులజలేన.

187

వ్యా. అతివస, కొడిసెపాలపట్ట, కొడిసెపాలవిత్తులు, రసాంజనము, వీనిని సమభాగములుగ నూరి తేనెతోకలిపి సేవించిన రక్తార్కస్సు నివర్తించును. మరియు రక్తార్కస్సులయందు దప్పి యధికముగ నున్నయెడ వైజెప్పినవానిని బియ్యపుకడుగునీటిలో నూరి కల్కముజేసి త్రాగిన దప్పిమానును.

—ॐ రక్తార్కస్సులకు కుటజాదిరసక్రియ. ॐ—

మూ. కుటజత్వచోవిపాచ్యం పలశతమార్ద్రం మహేష్ఠ్రిసలిలేన,

యావత్స్యద్గతరసం తత్ ద్రవ్యం పూతో రసస్తతోగ్రాహ్యః.

మోచరసస్ససమజ్ఞః ఫలినీ చ సమాంశకైః (పలాంశికైః) త్రిభిస్తైశ్చ,

వత్సకబీజం తుల్యం చూర్ణితమత్ర ప్రదాతవ్యమ్.

189

పూతోత్క్వధితః సాన్ద్రః స రసో దార్శీప్ర లేపనో గ్రాహ్యః,
మాత్రా కాలోపహితా రసక్రియైషా జయత్సుస్సక్రాన్తమ్. 190
ఛాగలిపయసా పీతా పేయా మద్దేన వా యథాగ్ని బలం,
జీర్ణాషధశ్చ శాలీక్ పయసా ఛాగేన భుంజీత. 191

రక్తార్కాన్యతీసారం రక్తం, సాస్మక్ రుజో నిహన్త్యాశు,
బలవచ్చ రక్తపిత్తం రసక్రియైషా జయత్సుభయభాగమ్. 192

(ఇతి కుటజాదిరసక్రియా)

వ్యా. పచ్చిగనుండు కొడిసెపాలపట్టను నూరుపలములు నలియగొట్టి (యొక ద్రోణపరిమితమైన) వర్షధారాజలమునజేర్చి (ఎనిమిదవపాలు మిగులునట్లు) ఆద్రవ్యము పండి సారము పూర్తిగ కషాయమున చేరునంతదనుక కాచి యాకషాయమును వడగట్టి గ్రహించునది. పిదప బూరుగుబంక, మంజిష్ఠి, ప్రేకణము, ఈమూటిని సమభాగములుగ ఒక్కొక్కపలమువంతును, ఈమూడిటికిని సమభాగముగ (మూడుపలములు) కొడిసె పాలపిత్తులను మెత్తగ పొడిచేసి పైజెప్పిన కషాయమునజేర్చి, అయ్యది గరిటె కంటుకొని ఏక్కునగునందాక పాకముచేసి యుంచునది.

ఈరసక్రియను (లేహపక్వమైన యాషధమును) కాల-అగ్ని-బలాద్యనుసారముగ క్షుద్రపరిమాణము గల్పించి మేకపాలనైనను పెరుగుమిదిలేటనైనను అనుపానముగ పీవించినచో రక్తార్కస్ఫులయందలి రక్తస్రావమును శమింపజేయును. ఈయాషధము జీర్ణమైన పిదప రాజనపుబియ్యపుటన్నమును మేకపాలతో భుజింపవలెను. మరియు నీయాషధమును సేవించుటవలన రక్తార్కస్ఫులును, రక్తాతిసారంబును, రక్తముతోకూడిన యితర వ్యాధులును, బలిష్ఠమైన యూర్ధ్వగతరక్తపిత్తంబును, అధోగతరక్తంబును నివర్తించును.

ఇచ్చట కుటజకషాయమున జలపరిమాణము చెప్పకున్నను “ద్రోణేఽన్యసః పల శతం కుటజత్వచోఽష్టభాగశేషమ్” అనుతంత్రాంతరప్రమాణము ననుసరించి నూరుపలములు కొడిసెపాలపట్టను ద్రోణపరిమితజలమునజేర్చి యష్టమాంశము మిగుల కాచవలెనని తెలిసెడిది. ‘సమాంశితైః’ అనుచోట ‘పలాంశితైః’ అనుపాఠము వాగ్భటసమ్మతము. ‘ముష్యంశకాః’ అని వాగ్భటులు స్పష్టముగ జెప్పెను.

— రక్తార్కస్ఫులకు నీలోత్పలాదిచూర్ణము. —

మూ. నీలోత్పలం సమజ్ఞా మోచరసశ్చస్తనం తిలా లోధ్రమ్,
పీత్వా ఛగలిపయసా భోజ్యం పయనైవ శాల్యన్నమ్. 193

ఛాగలిపయః ప్రయుక్తం నిహంతి రక్తం సవాస్తుకరసం చ,
ధన్వవిహజ్జమృగాణాం రసో నిరన్లుః కదన్లుః వాః.

194

వ్యా. నల్లకలువలు, మంజిష్ఠి, బూరుగబంక, చందనము, నువ్వులు, లొడ్డుగు, వీసినన్నిటిని సమభాగములుగ గూర్చి చూర్ణముచేసి మేకపాలతో కలిపి త్రాగి, మేక పాలతో సంతాపబియ్యపు అన్నమును భుజించినయెడ రక్తార్శస్సులు నివర్తించును. మరియు చక్రవర్తికూరరసమున మేకపాలు కలిపి త్రాగినను, మరుభూమి నివసించు పక్షులయొక్కయు మృగములయొక్కయు మాంసరసమున కొంచెము పులుపుచేర్చియై నను, పులుపు చేర్చవలెనను త్రాగినచో రక్తస్రావము నివర్తించును.

— అర్శోహరపాతాదిచూర్ణము. ౧౯ —

మూ. పాతా వత్సకబీజం రసాజ్జనం నాగరం యవాన్యశ్చ,
బిల్వమితి చార్కనై శ్చూర్ణితాని వేయాని శూలేషు.

195

వ్యా. విషబొద్ది, కొడిసెపాలవిత్తులు, రసాంజనము, శుంఠి, ఓనుము, మారేడు పండు, వీసినన్నింటిని సమభాగములుగ చేర్చి చూర్ణముచేసి జలమున కలిపి త్రాగినచో నర్శోరోగములు నివర్తించును.

— రక్తార్శస్సులను దార్శాస్థినిఘృతము. ౧౯ —

మూ. దార్శ్విం కిరాతతిక్తం ముస్తం దుస్పర్శకశ్చ రుధిరఘ్నం,
రక్తేతివ ర్తమానే శూలే చ ఘృతం విధాతవ్యమ్.

196

వ్యా. మ్రానివసుపు, సేలవేము, తుంగగడ్డలు, దురదగొండి వీనిని కల్కముగ జేర్చి పక్వముచేయబడిన ఘృతమును, రక్తార్శోరోగమున రక్తం బధికముగ వెడలునప్పు డును, పోటుకల్గినప్పుడు నువ్వులయొగించినచో నవి నివర్తించును.

— కుటజాదిఘృతము. ౧౯ —

మూ. కుటజఫలవల్క కేసరనీలోత్పలలోధ్ర ధాతకీకలైః,
సిద్ధం ఘృతం విధేయం శూలే రక్తార్శసాం భిషజా.

197

వ్యా. కొడిసెపాలవిత్తులు, కొడిసెపాలపట్ట, నాగకేసరములు, నల్లకలువలు, లొడ్డుగుపట్ట, ఆరెపువ్వు, వీనిని సమభాగములుగ జేర్చి కల్కముచేసి పక్వము చేయబడిన ఘృతమును శూలముతోగూడిన రక్తార్శస్సులయం దువయోగించునది.

ఇచ్చట సీఘృతయోగముల రెంటియందును కల్కముమాత్రము నిర్దేశింపబడినది కాని ద్రవమును జెప్పియుండలేదు. కావున “స్నేహసిద్ధా ద్రవేనైవై నర్శతామృ

శ్చతుర్థుణ్” అనుసామాన్యపరిభాష చేత కల్కమునకు నాల్గింతలు ఘృతమును, ఘృతము నకు నాల్గింతలు జలమును చేర్చి ఘృతపాకవిధి ప్రకారము సిద్ధము చేయనగును.

❧ రక్తారోహరయూవశూకాదియోగములు. ❧

మూ. సర్విస్సదాడిమరసం సయావశూకం శృతం జయత్యాశు,
రక్తం సశూల మథవా నిదిగ్ధి కా దుగ్ధి కాసిద్ధమ్. 198

వ్యా. ఆవు నేటిలో యవతైరమును ఘృతమునకు నాల్గవపాలును, దానివ్వుపండ్ల రసమును ఘృతమునకు నాలుగింతలును కలిపి పక్వము చేయబడిన ఘృతము నైనను; లేక వాకుడును పిన్న పాలను కల్కము చేసి ఘృతమున కలిపి నాలుగింతలు నీళ్లు చేర్చి పక్వము చేయబడిన ఘృతమునైనను ఉపయోగించినయెడ శూలతోకూడిన రక్తార్కస్సులు నివర్తించును.

❧ రక్తారోహరపేయావిధానము. ❧

మూ. లాజాపేయా పీతా సచుక్రికా, కేసరోత్పలైస్సిద్ధా,
హస్త్యాశ్వస్రస్రావం; తథా బలాప్యశ్చి పర్ణి భ్యామ్. 199

ప్రీ జేరబిల్వనాగరనిరూపా సాధితాం సనవనీతాం,
వృక్షాష్లుదాడిమాష్లుమష్లుికాష్లుం సకోలాష్లుమ్. 200

వ్యా. పులిచింతాకును నాగకేసరములను నల్లకలువలను పరిపేలాలను చేర్చి పేయావిధానక్రమముగ పక్వము చేయబడిన లాజపేయ యనుగంజిని త్రాగినచో రక్తార్కస్సులు నివర్తించును. మరియు చిట్టాముట్టిని కోలపొన్నను చేర్చి సిద్ధము చేయబడిన లాజపేయమునైనను, కురువేరు, బిల్వఫలము, శుంతి, వీనికషాయమును కలిపి చింతపండు నైనను, దానివ్వురసమునైనను, పులిచింతాకునైనను, రేగుపండ్లనైనను పులుపుకు చేర్చి వెన్నను కలిపి సిద్ధము చేయబడిన లాజపేయమును త్రాగినను రక్తార్కస్సులు హరించును.

మూ. గృజ్జనకసురాసిద్ధాం దద్వాద్యమకేన భర్జితాం పేయాం,
రక్తాతిసారశూల ప్రవాహికాశోధనిగ్రహిణీమ్. 201

వ్యా. మరియు నీరుల్లిని సుర యనుమద్యమును చేర్చి సిద్ధము చేయబడిన పేయ యనుగంజిలో యమక స్నేహమును చేర్చి తిరుగబోతపెట్టి యుపయోగించినచో రక్తాతి సారమును, శూలమును, ప్రవాహిక (బంకవిరేచనముల)ను, శోఫమును హరించును. (ఇచ్చట జెప్పబడిన పేయలన్నియు రక్తారోగోగమున కల్గిన రక్తస్రావ-శూలాదులను హరించునని భావము).

— ౧౭ రక్తార్యోహరఖడయుషములు. ౧౭ —

మూ. కాశ్మర్యామలకానాం సకర్షదారాః ఫలాన్లుంశ్చ,
గృజ్జనకళాల్లలీనాం క్షీరిణ్యాశ్చక్రికాయాశ్చ. 202
న్యగ్రోధశుజ్జకానాం ఖడాంస్తథా కోవిదారపుష్పాణాం,
దధ్నస్సరేణ సిద్ధాః దద్యాద్రక్తే ప్రవృత్తేతి. 203

వ్యా. పెద్దగుమ్మడి, ఉసిరికకాయలు, దేవకాంచనము, దానిమ్మపండ్లు, వీనినిగూర్చి
యైనను; నీరుల్లిగడ్డలు, బూరుగుచిగుళ్లు, పాలకూర, పులిచింతాకు, వీనిని గూర్చియైనను;
మఱియూడలు, ఎఱ్ఱకాంచనపుపువ్వులు, వీనినిగూర్చియైనను పెరుగుమీది లేటతో పక్వము
చేయబడిన ఖడయుషములను, రక్తము అధికముగ వెడలునప్పుడు రక్తార్యస్ఫులయం
దుపయోగింపవలెను.

ఇచ్చట “ఖడాంశ్చ” అనుచోట ఖడయుషములు అని యర్థము. “ఖండాంశ్చ”
అనునది యపవారము. ఖడయుషవిధానము పరిభాషయం దిట్లు చెప్పబడినది:—
“తక్రః కపిత్థచాక్లేరీ మురిచాజాజీచిత్రకైః, సువక్ష్వం ఖడయుషాయం” ఇచ్చట
మజ్జిగకు బదులు పెరుగుమీది లేటను జేర్చి వైజెప్పిన కాశ్మరి మున్నగువాని నాయా
యోగములను జేర్చి పక్వముజేసి జీలకర్ర మున్నగువానిని తిరుగబోతనిడి సిద్ధము చేయ
నగును.

— ౧౮ రక్తార్యోహరశాకములు. ౧౮ —

మూ. సిద్ధం పలాన్లుశాకం తక్రేణోపోదికాం సబదరాన్లుం,
రుధిరస్రవే ప్రదద్యాత్ మసూరసూపం చ తక్రాన్లుమ్. 204

వ్యా. నీరుల్లియాకుకూరను మజ్జిగలో పక్వముజేసియైనను, పచ్చలికూరను శేగ
పండ్లరసమును జేర్చి పక్వముచేసియైనను, చిరుసెనగపప్పును మజ్జిగజేర్చి పక్వముచేయ
బడిన సూపమునైనను, రక్తార్యస్ఫులయందు రక్తము వెడలునప్పుడు ఆహారమున జేర్చి
యుపయోగింపవగును.

— ౧౯ రక్తార్యస్ఫులయందు యూషరసాన్నాహారములు. ౧౯ —

మూ. పయసా శృతేన యూషైః మసూర(సతీన)ముద్గాఢకీమకుష్ఠానాం,
భోజనమద్యాదమైః శాలిశ్యామాకకోద్రవజమ్. 205

వ్యా. చిరుసెనగపప్పు, (లంకలు), పెసలపప్పు, కందిపప్పు, అడవి పెసలపప్పు,
ఈపప్పులలో దేనినైనను పాలుచేర్చి, దానిమ్మ మున్నగుపండ్లపులుపు రసమును కలిపి

క్వముచేయబడిన యూషరసములను (పవ్వుకట్టులను), రాజనపుబియ్యముచేసైనను గామలబియ్యముచేసైనను వరిగల బియ్యముచేసైనను సిద్ధముచేయబడిన యన్నమున కిర్పి భుజించినచో రక్తార్హస్సులు శమించును.

—ॐ ఆహారమున మాంసోపయోగము. ౧౯—

మూ. శశహరిణాలావమాంసైః కపిష్ఠాలైః ణీయకైః సుస్థిదైశ్చ,

భోజనమద్యాదమైః మధురై రీషత్సమరిచై ర్వా 206

వ్యా. కుండేలు, జింక, లావుకపిట్ట, కపింజలము, నల్లనిజింక, అను నీజంతువుల మాంసములను విఘ్నకృప్రకారము చక్కగ పక్వముజేసి, అందు పులుపురసమును తీపును, అంచెము మిరియాలను యథోచితముగ జేర్చి యన్నముతోకూడ కలిపి భుజించునది.

—ॐ ఆహారమున మాంసరసోపయోగము. ౨౦—

మూ. దక్షశిఖతి త్తిరిరసైః ద్వికకుదలోపాకజైశ్చ మధురామైః,

అద్యాద్రసై రతివహేష్వర్చస్వనిలోల్బభాశరీరః. 207

వ్యా. కోడి, నెమిలి, తీతువుపిట్ట, ద్వికదము (ఓంటె), తోడేలు, అను నీజంతువుల మాంసరసమును మధుర-అమృతరసములను జేర్చి పక్వముజేసి, వాతాధిక్యముచే గల్గినయర్హ స్ఫులయందు అధికముగ రక్తము స్రవించుచున్నయెడ వైజేష్ఠినమాంసరసమును జేర్చి యన్నమును భుజించునది. (మాంసరసమును 'సూపు' అని లోకమున వ్యవహరించెదరు.)

—ॐ రక్తాతిప్రవృత్తియందు పలాండు (నీరుల్లి) ప్రయోగము. ౨౧—

మూ. రసఖడయూష (శాక) యవాగూసంయోగతః కేవలోఽథవా

జయతి, రక్తమతివర్తమానం వాతం చ పలాణ్ణురుపయుక్తః. 208

వ్యా. నీరుల్లిగడ్డలను వైజేష్ఠ్యబడిన మాంసరసములయందును, ఖడయూషముల యందును, (శాకములయందును), యవాగువులయందును చేర్చియొనను, లేక ప్రత్యేక ముగనైనను ఉపయోగించినయెడ అధికముగ వెడలురక్తమును వాతమును హరించును.

—ॐ మల-రక్తసావములయందు పలాండు (నీరుల్లి) ప్రయోగక్రమము. ౨౨—

మూ. ఛాగాస్తరాధితరుణాం సరుధిరముపసాధితం బహుపలాణ్ణు,

వ్యత్యాసాస్తధురాష్టుం విట్ శోణితసంక్షయే దేయమ్. 209

వ్యా. మేకపిల్లయొక్క శరీరమధ్యభాగముననుండు మాంసమును రక్తమును కలిపి అందు నీరుల్లిగడ్డలను అధికముగ చేర్చి మధురరసమును కలిపి యొకభాగమును, అమృతరస

మునుజేర్చి యొకభాగమును రెండువిధములుగ పక్షముచేయునది. అందు మలము అధికముగ వెడలునెడ తొలుత మధురపక్షమును, పిమ్మట అష్టుపక్షమును భుజించునది. రక్తము అధికముగ స్రవించి తీణించుచున్నయెడ తొలుత నష్టుపక్షమును, పిదప మధురపక్షమును భుజింపనగును. (ఇతైరంగున వ్యత్యాసముగ నుపయోగించినచో శమించును.)

❧ రక్తార్కస్ఫులకు నవనీతాద్యభ్యాసయోగము. ❧

మూ. నవనీతలిలాభ్యాసాత్, కేసరనవనీతశర్మరాభ్యాసాత్,
దధిసరమథితాభ్యాసాత్, అర్కాంస్యపయాన్తి రక్తాని. 210

వ్యా. వెన్నును నువ్వుల జేర్చియైనను; నాగకేసరములు, వెన్ను, చక్కెర ఈ మూడిటిని కలిపియైనను, పెరుగుమీడిమీగడను నీళ్లను జేర్చక చిలికి యామజ్జినైనను పలుమారు నానాట నభ్యాసముగ నుపయోగించుచున్నచో రక్తజార్కస్ఫులు నివర్తించును.

❧ రక్తార్కోహరనవనీతాదిప్రయోగము. ❧

మూ. నవనీతఘృతం ఛాగం మాంసం చ, సప్తప్లికః, శాలిః,
తరుణశ్చ సురామణ్ణః, తరుణీ చ సురా, నిహన్త్యసమ్. 211

వా. అప్పుడు వెన్నుకరగ పెట్టిన కొత్తనెయ్యి, మేకపోతుమాంసము, అరువది నాళ్ల సంబావుబియ్యము, రాజనములబియ్యము, కొత్తదియగు సురామండము, కొత్తదియగు సురామద్యము, ఇవియన్నియు రక్తార్కస్ఫులకు హరించును.

❧ రక్తార్కస్ఫులయందు వాతమున కాధిక్యము. ❧

మూ. ప్రాయేణ వాతబహుళాన్యగ్భాంసి భవన్త్యతిస్రుతే రక్తే,
దుష్టేఽపి చ కఫపితౌ తస్మాదనిలోఽధికో జ్ఞేయః. 212

వ్యా. అర్కస్ఫులయందు రక్తము అధికముగ స్రవించినయెడ నవి ప్రాయికము వాతాధికము లగును. కఫపిత్తములు దుష్టములైనను వానికన్న వాత మధికముగనుండును. కావున రక్తార్కస్ఫులయందు వాత మధికమని యెరుంగునది.

❧ రక్త-పిత్తప్రబలార్కస్ఫులకు శీతక్రియావిధానము. ❧

మూ. దృష్ట్వా తు రక్తపిత్తం ప్రబలం కఫవాతలిప్తమల్పం చ,
శీతాః క్రియాః ప్రయోజ్యా యథేరితా వత్సృతే చా(యా)న్యా.

వ్యా. అర్హోర్హోగమునందు రక్తసిత్తలక్షణములు మిక్కిలి బలిష్ఠములుగను, కఫ-
వాతలక్షణములు స్వల్పముగను కనిపించినయెడ అట్టిపరిస్థితిని చక్కగ గమనించి పై
జెప్పబడినవియు, నీక్రింద చెప్పబడునవియు నగుశీత ప్రధానములగు పరిషేకాద్యుపచార
క్రియల నుపయోగింపవలెను.

❧ రక్తాతిప్రవృత్తియందు సేకవిధి. ❧

మూ. మధుకం సపశ్చువల్గుం బదరీత్వగుదుమ్భరం ధనపటోలం,
పరిషేచనే విదధ్యాత్ వృషకకుభయవాసనిమ్బాంశ్చ. 214

వ్యా. అతిమధురము, పంచవల్గుములు, (మారేడు, మండిగము, గుమ్మడి, కలి
గొట్టు, తక్కిల ఆను నీపంచమూలములపట్టలు), రేగుచెట్టుపట్ట, అత్తిపట్ట, చేదుపొట్ట,
అడ్డనరము, మద్దిపట్ట, దురదగొండి, వేపపట్ట, వీనిని యథాసంభవముగ గ్రహించి కషా
యము కాచి సుభోష్ణముగ నుండునపుడు ఆర్యశులను దడువవలెను.

❧ రక్తాధిక్యమున నవగాహనము. ❧

మూ. రక్తేతివ ర్తమానే దాహే క్లేదేన గాహయేచ్ఛాపి,
మధుకమృణాళపద్మకచన్దనకుశ కాశనిః క్వాథే. 215

వ్యా. రక్త మధికముగ ప్రవించు నర్హోవ్యాధియందును, మంట యధికముగ
నున్నప్పుడును, గుదప్రదేశద్రవము కల్గియున్నను, అతిమధురము, తామరకాడలు, పద్మ
కము, చందనము, కుశదర్భవేళ్లు, రెల్లందర్భవేళ్లు, వీనినన్నిటిని చేర్చి కాచబడిన కషాయ
మున నవగాహనము (కటివర్మంతము నీటిలో నుండునట్లు స్నానము) చేయించవలెను.

❧ ఇత్తురసాద్యవగాహనము. ❧

మూ. ఇత్తురసమధుకవేతస నిరూహే, శీతలే పయసి వా, తం,
అవగాహయేత్, ప్రదిగ్ధం పూర్వం శిశిరేణ తైలేన. 216

వ్యా. పైజెప్పిన యుపద్రవములయందు శీతవీర్యములనుజేర్చి సిద్ధము చేయబడిన
తైలమును గుదస్థానమునను పొత్తికడుపుమీదను చక్కగ బూసి యిత్తురసము (చెరకు
రసము) నంచైనను, అతిమధురమును నీరుప్రబృలిని చేర్చి కాచబడిన కషాయమునందై
నను, కొంచెము చల్లనైయుండు నీళ్లయందైనను పైజెప్పినరీతిగ నవగాహనమును
చేయించునది.

❧ రక్తార్హోహరధారాజలసేవనము. ❧

మూ. దత్వాఘృతం సశర్కరముపస్థదేశే గుదే త్రికదేశే చ,

శిశిరజలస్పర్శసుఖా ధారా ప్రస్తమ్భినీ యోజ్యః.

217

వ్యా. గుహ్యప్రదేశమునందును గుదస్థానమునను త్రిక (నడుముకు క్రిందినంధి స్థానము) మునందును చక్కెరను కలిపిన నేతిని పూసి, చల్లని నీళ్లధారను సుఖస్పర్శముగ నుండునట్లు ప్రయోగించిన తీవ్రముగ వెడలుచుండు రక్తమును నిలుపును. (ఇచ్చట 'స్పర్శసుఖా' అనుటచేత నీటిధార యోరువకూడనంత చల్లదనములేక స్పర్శసుఖముగ నుండునంత చల్లగ నుండవలెనని యర్థము.)

— రక్తస్రావమున కదలీదళాదిచ్చావనము. —

మూ. కదలీదళై రభినవైః పుష్కరపత్రైశ్చ శీతజలసిక్తైః,

ప్రచ్ఛాదనం ముహుర్దుహురిష్టం పద్మోత్పలదళైశ్చ.

218

వ్యా. మిక్కిలి లేతవియగు అరటియాకులనైనను, తామరాకులనైనను, తామర-కలువపువ్వులకేకులనైనను చల్లని నీళ్లలో తడిపి వైజెప్పిన గుహ్య-గుద-త్రికస్థలములయందు పలుమారు కప్పియుంచినయెడ రక్తార్శస్సనందు రక్తస్రావంబును మంటయు నివర్తించును.

— దూర్వాఘృతాదిప్రలేపము. —

మూ. దూర్వాఘృతప్రదేహః శతథౌత సహస్రథౌతమపి సర్పిః,

వ్యజనపవనః సుశీతః రక్తస్రావం జయత్యౌశు.

219

వ్యా. గరికనుచేర్చి కాచబడిన ఘృతమునైనను, శతథౌతఘృతమునైనను, సహస్రథౌతఘృతమునైనను, గుదాదిస్థానములయందు పూసినను; నీళ్లచే తడుపబడి చల్లగ నుండు వీపనచే విసరి చల్లనిగాలి తగులునట్లుచేసినను రక్తస్రావమును మంటలు మున్నగు బాధలును నివర్తించును. (నేతిని నీళ్లయందైనను శీతవీర్యములగు కషాయద్రవములయందైనను చేర్చి నూరుమాల్లు చిలికిన నయ్యది శతథౌతఘృతమనియు, వేయిపర్యాయములు చిలికిన నయ్యది సహస్రథౌతఘృతమనియు నెరుంగునది.)

— రక్తార్శస్సులయందు దాహాదికామకలేపములు. —

మూ. సమక్షౌమధుకాభ్యాం, తిలమధుకాభ్యాం, రసాజ్ఞానఘృతాభ్యాం,
సర్జరసఘృతాభ్యాంవా, నిమ్బఘృతాభ్యాం, మధుఘృతాభ్యాం చ.
దార్శిత్వక్ సర్పిర్భ్యాం, సచన్దనాభ్యాం అఘోత్పలఘృతాభ్యాం,
దాహే క్లేదే చ గుదభ్రంశే గుదజాః ప్రతిసారణీయాస్సుః 221

వ్యా. మంజిష్ఠి, అతిమధురము, ఈరెంటిచేర్చి నూరియైనను, నువ్వులను అతిమధురమునుచేర్చి నూరియైనను అర్శస్సులకు పూసినయెడ మంటయు, ద్రవంబును, గుదభ్రం

శంబును నివృత్తింతును. మరియు రసాంజనము, వేపపట్ట, లేనె, మ్రానిపసుపుపట్ట, వీనిలొ
జేనినైన కొకదానిని నేతిలొ కలిపియైనను, చందనమును నల్లకలువలను నేతిలొ కలిపి
యైనను అర్చస్సుకు పూసి ప్రతిసారణముజేసినయెడ వైజేష్ఠినమంట మున్నగునుపద్రవ
ములు మానును. (వైజేష్ఠినయాషధములను పూసి రుద్దినయెడ నయ్యది ప్రతిసారణ మన
బడును. “లవణైః కటుమార్జైశ్చ ఘృత్యులే యద్వ్యం బుడైః, ప్రతిసారః తతః ప్రోక్షః”
అని చరిభాష.)

— సంతర్పణ-అవపీడనేకములు. ౨ —

మూ. ఆభిః క్రియాభిరథవా శీతాభిర్యస్య తిష్ఠతి న ర క్తం,
తం కాలే స్నిగ్ధోష్ణైః మాంసరసై స్తర్పయేత్ మతిమాన్. 222
అవపీడకసర్పిర్భిః కోష్ణైః ఘృతతై లిక్తైః తథాభ్యజైః,
క్షీరఘృతతై లస్తైః కోష్ణై స్తముపాచరేదాశు. 223

వ్యా. వైజేష్ఠబడిన ప్రతిసారణక్రియలచేతను, శీతోపచారములచేతను రక్త
స్రావము నిలవనియెడ, వానికి స్నిగ్ధంబులును కొంచెముగ నుష్ణంబులైన మాంసరసముల
నిడి తృప్తినిొందించవలెను. ఘృతముచేత నవపీడనము చేయనగును. (భుజించుటకు
ముందును ఆహారము జీర్ణమగునప్పడును ఘృతపానముచేసిన నయ్యది అవపీడకఘృత మన
బడును.) మరియు కొంచెము వేడిగనుండు ఘృతములచేతను తైలములచేతను అర్చస్సులకు
అభ్యంగనము చేయించనగును. కొంచెము వేడిగనుండు క్షీరముచేతను ఘృతముచేతను
తైలముచేతను అర్చస్సులను తడుపుచుండవలెను. ఇట్టి యుపచారములచే రోగిని శీఘ్ర
ముగ నుపచరించవలెను. (ఇచ్చట అవపీడనమన—“మూత్రజేషుద పానేచ ప్రాగ్నక్తం
శస్యతే ఘృతమ్, జీర్ణానికం చోత్తమయా మాత్రయా యోజనాద్ధ్వయమ్, అవపీడక
మేతచ్చ సంజితమ్” అని చెప్పబడిన లక్షణము నెరుంగునది.)

— వాతాధికరక్తార్చస్సులయందు అనువాసన-పిచ్చావస్థిప్రయోగము. ౩ —

మూ. కోష్ణేన వాతప్రబలే ఘృతమణ్డేనానువాసయేచ్ఛిఘ్రం,
పిచ్చావస్థిం దద్యాత్ వస్థిం కాలే తస్యాఽథవా సిద్ధమ్. 224

వ్యా. అర్చస్సులయందు వాతము బలిష్ఠముగ నున్నపుడు తోడనే కొంచెము
వేడిగనుండు ఘృతముచేనైనను, పెరుగుమీది లేటనీటిచేనైనను అనువాసనవస్థి
ప్రయోగమును (విద్యుక్తప్రకారము) చేయవలెను. లేక యథోక్తకాలమున క్రిందచెప్ప
బడఁబడిన సిద్ధముచేయబడిన పిచ్చావస్థిని ప్రయోగింపనగును.

—ॐ రక్తాస్ఫోహరపిచ్ఛావస్తివిధానము. ॐ—

- మూ. యవాసకుశకాశానాం మూలం పుష్పం చ శాల్మలం,
 న్యగ్రోధోదుమ్బరాశ్వత్థశుక్లాశ్చ ద్విపలోన్మితాః. 225
- త్రిప్రస్థం సలిలస్థైర్వీతత్ క్షీరప్రస్థం చ సాధయేత్,
 క్షీరశేషం కషాయం చ పూతం కల్మైర్విమిశ్రయేత్. 226
- కల్మాః శాల్మలినిర్యాససమక్షాచన్దనోత్పలం,
 వత్సకస్య చ బీజాని ప్రియభూః పద్మకేసరమ్. 227
- పిచ్ఛావస్తిరయం సిద్ధః సఘృతఙ్గౌద్రశశర్కరః,
 ప్రవాహికాగుదభ్రంశరక్తస్రావజ్వరాపహః 228

వ్యా. దురదగొండివేళ్లు, దర్భగడ్డివేళ్లు, రెల్లుదర్భవేళ్లు, బూరుగపువ్వులు, మట్టి
 యూడలు, అత్తియూడలు, రావియూడలు, ఇవి ప్రత్యేకము రెండేసిపలములవంతున
 గ్రహించి, అందు మూడు ప్రస్థములు జలమును, ఒక ప్రస్థము ఆపుపాలును బోసి, పాలు
 మాత్రము మిగులునట్లు కషాయముకాచి వడగట్టి, అందు బూరుగబంక, మంజిష్ఠి, శ్రీగం
 ధము, నల్లకలువలు, కొడిసెపాలవిత్తులు, ప్రేంకణము, తామరపువ్వులొని కేసరములు వీనిని
 ప్రత్యేకము కర్నప్రమాణమువంతునచేర్చి కల్కముచేసి కలిపి, సిద్ధము చేయనగును.
 పిమ్మట నెయ్యి, తేనె, చక్కెర, వీనిని వైశిష్ట్యనిద్రవమునజేర్చి విద్యుక్తప్రకారము వస్తి
 ప్రయోగము చేయవలెను. ఇయ్యది పిచ్ఛావస్తి యని చెప్పబడును. ఈవస్తిప్రయోగము
 వలన ప్రవాహిక, గుదభ్రంశము, రక్తస్రావము, జ్వరము వీనినన్నిటిని హరించును.
 (ఇచ్చట నిరూహవస్తికి చెప్పిన ఔషధపరిమాణమునకన్న తక్కువపరిమాణముతో
 జేయబడినది పిచ్ఛావస్తి యనబడును. ఇది నిరూహవస్తిలో భేదము.)

—ॐ అనువాసవస్తివిధానము. ॐ—

- ప్రపౌణ్డరీకం మధుకం పిచ్ఛా(వేష్యా) వస్త్రో యథేరితాః,
 పిష్ట్యానువాసనం స్నేహం క్షీరద్విగుణితం వచేత్. 229

వ్యా. ప్రపౌణ్డరీకము, (పుండిరీకమును గంధద్రవ్యము), అతిమధురము, పిచ్ఛా
 వస్తియందు చెప్పబడిన (బూరుగబంక, మంజిష్ఠి, చందనము, నల్లకలువలు, కొడిసెపాల
 విత్తులు, ప్రేంకణము, పద్మకేసరములు, అను నీ) కల్కద్రవ్యములు. వీనిని సమభాగములుగ
 గ్రహించి కల్కముచేసి కల్కమునకు నాల్గింశలు తైలమును, తైలమునకు రెండింశలు

ఆవుపాలను కలిపి పక్వముచేసి యాత్మైలముచే రక్తార్యోరోగికి అనువాసనవస్తి చేయవలెను.

❧ అర్శోహరస్త్రీ బేరాదిఘృతము. ❧

- మూ. ప్రీ బేరముత్పలం లోధ్రం సమశ్లాచవ్యచన్దనం,
పాతా సాఽతివిషా బిల్వం ధాతకీ దేవదారు చ. 230
- దార్వీత్వక్ నాగరం మాంసీ ముస్తం ట్రోరో యవగ్రజః,
చిత్రకశ్చేతి వేష్యాణి చాక్షేరిస్వరసే ఘృతమ్. 231
- వికధ్యం సాధయేత్ సర్వం తత్సర్విః పరమాషధం,
అర్శోఽతిసారగ్రహణీపాణ్డూరోగజ్వరేఽరుచా. 232
- మూత్రకృచ్ఛ్చి గుదభ్రంశే వస్త్రానాహే ప్రవాహణే,
పిచ్ఛాస్రావేఽర్శసాం శూలే యోజ్యమేతత్ త్రిదోషనుత్. 233
- (ఇతి ప్రీ బేరాదిఘృతమ్.)

వ్యా. కురువేద, నల్లకలువలు, లోద్దుగుపట్ట, నుంజీష్టి, చవ్యము, చందనము, విషబొద్ది, అతివన, మారేడుపట్ట, ఆరెపువ్వు, దేవదారుచెక్క, మానిపసుపుపట్ట, శుంఠి, జటామాంసి, తుంగగడ్డలు, యవత్రోరము, చిత్రమూలము, వీనినన్నిటిని సమభాగములుగ గ్రహించి కల్కముచేసి నూరి చాంగేరీస్వరసమున (పులిచింతాకురసమున) కలిపి స్వరసమునకు నాల్గవపాలు ఆవు నేతిని చేర్చి, అన్నింటి నొకటిగగూర్చి ఘృతపాకవిధిప్రకారము పక్వముచేసియుంచునది. ఈఘృతమును అర్శోరోగము, అతిసారము, గ్రహణిరోగము, పాండురోగము, జ్వరము, ఆరుచి, మూత్రకృచ్ఛిము, గుదభ్రంశము, వస్త్రీయందుకల్గిన ఉబ్బరము, ప్రవాహిక (బంకవిరేచనములు), పిచ్ఛాస్రావము (గంజివలె జిగురుగనుండు ద్రవము స్రవించుట), అర్శస్ఫులయందు కలిగినపోటు, అను నీరోగములన్నిటియందును సేవింపదగును. ఇయ్యది త్రిదోషహరమై యర్శస్ఫులకు శ్రేష్ఠమైన యాషధము.

ఇచ్చట ఘృతకల్పనమునకు ద్రవాదులకు పరిమితి విశేషవిధిగ జెప్పియుండలేదు కావున—“జలస్నేహశాషధానాంచ ప్రమాణం యత్ర నేరితమ్, తత్ర స్యాదౌషధాత్ స్నేహః, స్నేహతోయం చతుర్థణమ్” అనుసామ్మాన్యపరిభాషానుసారముగ ప్రపాండరి కాదికల్కద్రవ్యములను సమభాగములుగ కల్కముజేసి, కల్కమునకు నాలుగింతఘృతమును, ఘృతమునకు నాలుగింతలు పులిచింతాకురసమునుగూర్చి ఘృతమును పక్వముజేయునది,

— సునిషణ్ణక-చాం గేరీఘృతము. —

- మూ. అవాక్కుప్పీ బలా దార్వీ పృశ్ని ప్తే త్రికంటకః,
 న్యగ్రోధోదుమ్భరాశ్వత్థశుక్లాశ్వ ద్విపలోన్తి తాః. 234
 కషాయ ఏషాం; వేష్యాస్తు జీవన్తీ కటురోహిణీ,
 పిప్పలీ పిప్పలీమూలం నాగరం సురదారు చ. 235
 కలిక్లాః శాల్మలం పుష్పం వీరాచన్దనముత్పలమ్ (చన్దనమజ్జనం),
 కట్ఫలం చిత్రకో ముస్తం ప్రియక్లవతివిషా స్థిరాః. 236
 పద్మోత్పలానాం కిష్కల్కః సమక్లా సనిద్ధికా,
 బిల్వం మోచరసః పాతా భాగాః కర్ష సమన్వితాః. 237
 చతుఃప్రథనే ఘృతప్రస్థం కషాయమవతారయేత్,
 త్రింశత్పలాని ప్రస్థోఽత్ర విజ్ఞేయో ద్విపలాధికః. 238
 సునిషణ్ణకచాక్లేరోః ప్రథో ద్వౌ స్వరసస్య చ,
 సర్వైరేతై ర్యథోద్దిష్టైః ఘృతప్రస్థం విపాచయేత్. 239
 ఏతదర్శస్వతీసారే రక్తస్రావే త్రిదోషజే,
 ప్రవాహణే గుదభ్రంశే పిచ్చాసు వివిధాసు చ. 240
 ఉత్థానే చాతిబహుళః శోథశూలే గుదాశ్రయే,
 మూత్రగ్రహే మూఢవాతే మన్దేఽగ్నా వరుచావపి. 241
 ప్రయోజ్యం విధివత్సర్పిః బలవన్దాఽగ్నివర్ధనమ్,
 వివిధేష్వన్నపానేషు కేవలం వా నిరత్యయమ్. 242

(ఇతి సునిషణ్ణకచాక్లేరీఘృతమ్)

వ్యా. పెద్దనదాప, చిట్టాముట్టి, మ్రానివసుపు, కోలపొన్న, పల్లెరు, మట్టిచిగుళ్లు, అత్తిచిగుళ్లు, రావిచిగుళ్లు, వీనిని ప్రత్యేకము రెండేసిపలములపంతున నాలుగుప్రస్థములు జలమునచేర్చి, నాల్గవపాలు మిగులునట్లు కషాయముకాచి యుంచునది; పాలకూర, కటు కరోహిణి, పిప్పళ్లు, మోడి, శుంఠి, దేవదారు, కొడినెపాలవిత్తులు, బూరుగపువ్వులు, క్షీరకాకోళి, చందనము, కలువలు, కట్ఫలము (లేకుమ్రానిచెక్క), చిత్రమూలము, తుంగగడ్డలు, ప్రేంకణము, అతివస, ముయ్యాకుపొన్న, తామరపువ్వులయొక్కయు నల్ల కలువలయొక్కయు కేసరములు, మంజిష్ఠి, వాకుడు, మారేడుపట్ల, బూరుగఖంక, విష

వాద్ది వీనిని ప్రత్యేకము కర్షప్రమాణమువంతునజేర్చి నూరి కల్కముచేసి పైజెప్పబడిన ప్రస్థమితమైన అవాక్కుష్పి మున్నగుకావ్యధ్వద్రవ్యమున నాల్గుప్రస్థముల జలముజేర్చి నాల్గవపాలు (ఒకప్రస్థము మిగులనట్లు కాచబడిన) కషాయమునజేర్చి అందు ఒక ప్రస్థము ఆవునేతిని, చెంచలిహూరయొక్కయు పులిచింతాకుయొక్కయు స్వరసమును రెండుప్రస్థములునుచేర్చి (వీనినన్నిటి నొకటిగ కలిపి) ఘృతపాకవిధి ప్రకారము ప్రస్థపరి మితమైన ఘృతమును పక్షము చేయనగును. (ఇచ్చట ప్రస్థమన ముప్పదిరెండుపలములని యెరుంగునది.)

ఈఘృతమును—అర్శోరోగము, అతిసారము, దోషత్రయముచే గల్గినరక్త స్రావము, ప్రవాహిక, గుదబ్రంశము, గంజినీళ్లవలె చిక్కినిద్రవము స్రవించునర్కస్సులు, పలుదెరంగులైన యర్కస్సులు, మాటిమాటికిని పలుదెరంగుల మొలచునట్టియర్కస్సులు, గుదస్థానమునకల్గిన వాపు, పోటు, మూత్రబంధము, వాతము నిశ్చలముగ బద్ధించుట. ఆగ్నిమాంద్యము, అరోచకము, అను నీవ్యాధులయందెల్ల విధ్యుక్తప్రకారము సేవింపదగును. దీనివలన బలంబును జాతరాగ్నియు శరీరవర్ణంబును వృద్ధి నందును. మరియు పలు దెరంగులైన యన్నపానములయందు చేర్చియైనను, కేవలము ఘృతమునైనను నిరాతంకముగ నుపయోగింపందగును. (ఇయ్యది సునిష్ఠాకచాంగేరీఘృతమని చెప్పబడును.)

భవంతి చాత్రః—

మూ. వ్యత్యాసాన్తధురామ్లాని శీతోష్ణాని చ యోజయేత్,

నిత్యమగ్ని బలాపేక్షా జయత్యర్కః కృతాః గదాః.

243

వ్యా. జాతరాగ్నిబలమునుతోరు అర్శోరోగికి మధుర-అష్టద్రవ్యములను, శీత-ఉష్ణద్రవ్యములను వ్యత్యాసముగ మార్చిమార్చి ప్రతిదినంబు నుపయోగించినచో నానాట జాతరదీప్తి కల్గి యర్శోరోగములు హరించును.

(‘వ్యత్యాసాత్’ అనః—తొలుత మధురరసమును పిమ్మట నష్టరసమును, తొలుత నష్టరసమును పిమ్మట మధురరసమును; తొలుత శీతద్రవ్యములను పిమ్మట నుష్ణద్రవ్యములను, తొలుత నుష్ణద్రవ్యములను పిమ్మట శీతద్రవ్యములను; మార్చిమార్చి యుపయోగించవలె నని భావము.)

— ఆర్యస్సనం దగ్ని సంతక్షణావశ్యకత. —

మూ. త్రయో వికారాః ప్రాయేణ యే పరస్పరహేతవః,

అర్ఘాని చాతిసారశ్చ గ్రహణీదోష ఏవ చ.

244

ఏమామగ్ని బలే హీనే వృద్ధిః వృద్ధే పరిక్షయః,
తస్మాదగ్ని బలం రక్ష్యం ఏషు త్రిషు విశేషతః.

వ్యా. అర్శ్యోరోగము, అతిసారము, గ్రహణీదోషము అను నీమూడురోగములు ఒకదానికొకటి కారణములై యుండును. పరస్పర హేతుభూతములగు నీమూడు వ్యాధులను జాతరాగ్ని బలహీనమైనపుడు వృద్ధి నందును. జాతరాగ్ని బలిష్ఠమున్నచో నశించును. కావున నీమూడు వ్యాధులయందును విశేషముగ (ముఖ్యము) నగ్ని బలమును కాపాడవలెను. (ఇచ్చట 'ఏషు త్రిషు విశేషతః' అని చెప్పబడవలసిన తక్కిన వ్యాధులన్నింటియందును అగ్ని బలమును కాపాడుటయు ముఖ్యమని తెలిసెడి.)

—ॐ అర్శ్యోరోగమున పత్థ్యోపయోగక్రమము. ॐ—

మూ. భృష్టైశ్శ్వాకైః య వాగూభిః యూషైర్మాంసరసైః ఖిదైః,
క్షీరతక్రప్రయోగైశ్చ వివిధైర్గుదజాః జయేత్.
యద్వాయోరానులోమ్యాయ యదగ్ని బలవృద్ధయే,
అన్న పానౌషధద్రవ్యం తత్సేవ్యం నిత్యమర్శ్యైః.

వ్యా. ఈయధ్యాయమున నర్మస్సులకు హితముగ నుపదేశింపబడినరీతిగ పక్షుల, చేయబడిన శాకములను, యవాగువులను, యూషములను, మాంసములను, మాంసరసములను, ఖిదయుూషములను క్షీరములను, తక్రములను, పలువిధములుగ నుపయోగించు యెడ నర్మస్సులను సులభముగ జయింపనగును. మరియు, వాతములను అనులోమము జేయునవియు, జాతరాగ్ని బలమును వృద్ధి నందించునవియు నగు పైని దేశింపబడిన యపాన-పాన-ౌషధద్రవ్యములను అర్శ్యోరోగముకలవారు నియతముగ నుపయోగింపవలెను.

—ॐ అర్శ్యోరోగమున నుపయోగింపదగని యపథ్యములు. ॐ—

మూ. యదతో విపరీతం స్యాత్ నిదానే యచ్చ దర్శితం,
గుదజాభిపరీతేన తత్సేవ్యం న కదాచన.

వ్యా. పై జెప్పినదానికి విరుద్ధముగ వాతమును ప్రతిలోమముగ జేయునవిం అగ్ని నాశకంబులను, అర్శ్యోరోగనిదానమున అర్శ్యోరోగోత్పత్తికి కారణములుగ పోషించునవియు, నగు అన్న-పాన-ౌషధద్రవ్యములను ఒకప్పుడును అర్శ్యోరోగికి నుపయోగింపంజనదు.

అథాభ్యయవిషయసంగ్రహము. ౧౭

తత్ర శ్లోకాః—

- మూ. అర్చసాం ద్వివిధం జన్త పృథగాయతనాని చ,
స్థానసంస్థానలిక్ష్ణాని, సాధ్యాసాధ్యవినిశ్చయః. 249
- అభ్యజ్ఞాః, స్వేదనం, ధూమాః, సావగాహాః ప్రలేపనాః,
శోణితస్యావసేకశ్చ యోగాః దీపనపాచనాః. 250
- పానాన్నవిధిరగ్ర్యశ్చ వాతవర్షోన్మలోమనః,
యోగాః సంశమనీయాశ్చ సర్పింషి వివిధాని చ. 251
- వస్తయః, తక్రయోగాశ్చ వరారిష్టాః, సశర్కరాః,
శుష్కాణామర్చసాం శస్తాః, (శుష్కార్చసాం ప్రశమనాం)
స్రావిణాం లక్షణాని చ. 252
- ద్వివిధం సానుబద్ధానాం తేషాం చేష్టం యదౌషధం,
రక్తసంగ్రహణాః క్వాథాః, పేష్యాశ్చ (పేయాశ్చ) వివిధాత్మకాః
స్నేహాహారవిధిశ్చాగ్ర్యో యోగాశ్చ ప్రతిసారణాః,
ప్రక్షాలనావగాహాశ్చ ప్రదేహాః సేచనాని చ. 254
- ఆతివృత్తస్య రక్తస్య విధాతవ్యం యదౌషధం,
తత్సర్వమిహ నిర్దిష్టం గుదజానాం చికిత్సితే. 255

వ్యా. అర్చస్సలకు సంబంధించిన రెండువిధములయిన పుట్టుకలు, వాని పేరుపేరు స్థానములు, పేరుపేరుస్వరూపములు, లక్షణములు, సాధ్యాసాధ్యనిర్ణయము, అభ్యంగములు, స్వేదనము, ధూమములు, ఆవగాహములు, ప్రలేపములు, రక్తావసేకము, దీపనపాచనయోగములు, వాతమును మలమును అనులోమముగ జేయు ఆన్నపానవిధులు, శమనయోగములు, పలు తెరంగులైన ఘృతయోగములు, పక్షులు, తక్రయోగములు, శ్రేష్ఠములగు అరిష్టములు, శర్కరారిష్టము, శుష్కార్చస్సలకు శమనోపాయములు, రక్తారోహితక్షణములు, వాతాద్యనుబంధములచే రెండువిధములయిన రక్తార్చస్సలు, వాని కనుకూలములగు రక్తస్రావమును నిలుపుకావలయును, పలు తెరంగులైన పేయావిధానములు, స్నేహావగాహవిధులు, ప్రతిసారణములు, ప్రక్షాలనవిధి, ఆవగాహనము, ప్రదేహములు, సేచనములు, రక్త మధికముగ స్రవించునపుడు చేయదగిన యౌషధ

ములు, ఈవిషయములన్నియు అర్కశిషిత్వమును సీయధ్యాయమున వివరించి చెప్పబడినవి.

ఇత్యగ్ని వేశకృతే తస్త్రే చరక ప్రతినంస్కృతే, (దృఢబలసంపూరితే)
చికిత్సాస్థానే అర్కశిషిత్వితం నామ చతుర్దశోఽధ్యాయః.

వ్యా. ఇతైరంగున అగ్ని వేశకృతంబును, చరక ప్రతినంస్కృతంబును నగు చరక సంహితయందలి చికిత్సాస్థానమున దృఢబలసంపూరితభాగమునందలి అర్కశిషిత్వమునునది పదునాలుగవ అధ్యాయము సమాప్తము.

[ఈచికిత్సాస్థానమున పదుమూడధ్యాయములుమాత్రము చరకునిచే సంస్కరింపబడినవి. తక్కుంగల పదునేడధ్యాయములును, కల్ప, సిద్ధిస్థానములు పూర్తిగను దృఢబలనిచే సంస్కరింపబడినది. ఈవిషయమును చికిత్సాస్థానాంతమున దృఢబలు డిట్లు చెప్పెను:—“అస్మిన్ సప్తదశాధ్యాయాః, కల్పాః, సిద్ధయవివచ, నాసాద్యస్తేఽగ్ని వేశస్య తస్త్రే చరకసంస్కృతే, తానేతాన్ కాపిలబలిః శేషాన్ దృఢబలోఽకరోత్. తస్త్రస్యాస్య మహార్థస్య పూరణార్థం యథాతథమ్.” (చి. అ. 30 శ్లో. ౨౯౦) మరియు సీమూలవ్యాఖ్యానమున చక్రపాణిదత్తు డిట్లు వివరించెను:—“చికిత్సాస్థానే సప్తదశాధ్యాయాః, తే చ చరకసంస్కృతాన్ యత్తచికిత్సితాన్తాన్ ఆప్టేవిధ్యా యాన్, తథా అర్కో-తీసార-విసర్ప-ద్వివ్రణీయ-మదాత్యయోక్తాన్ విహాయజ్ఞేయాః.” ఈవివరణమునుబట్టి చికిత్సాస్థానమున మొదటినుండి రాజయత్తచికిత్సితాధ్యాయాంతము వరకుంగల యెనిమిదియధ్యాయంబులును, తక్కినభాగములో అర్కశిషిత్వము (౧౪), అతిసారచికిత్సము (౧౯), విసర్పచికిత్సము (౨౧), ద్వివ్రణీయచికిత్సము (౨౪), మదాత్యయచికిత్సము (౨౫), అను సీయధ్యాయము లైదునుజేరి పదుమూడధ్యాయములును చరకునిచే సంస్కరింపబడినవనియు; ఇవిదక్క తక్కిన పదునేడధ్యాయములును, కల్పసిద్ధిస్థానములు పూర్తిగను దృఢబలుడు సంస్కరించి, అగ్ని వేశకృతమై చరక ప్రతి సంస్కృతమైన తంత్రమునందలి లుప్తమైన (దొరకని) భాగమును శేషపూరణముజేసెననియు నేర్పడినది. దీనివివరణమంతయు స్థలాంతరమున విస్తరింపబడును. ఇదియే సిద్ధాంతము. ఈసిద్ధాంతమునుబట్టి యీయధ్యాయము చరక ప్రతినంస్కృతము.]

పశ్చిమశాఖాయము.

అవతరణిక:—వైయధ్యాయాంతమున “త్రయో వికారాః ప్రాయేణయే పరస్పర హేతవః, అర్హాసి చాతిసారశ్చ గ్రహణీదోష ఏవ చ.” అనుశ్లోకముచేత అర్హస్సులు గ్రహణీదోషమునకు కారణములగునని చెప్పబడినదిగాన అర్హశ్చికిత్సను చెప్పినప్పటికి గ్రహణీదోషమునకు సంబంధించిన చికిత్స చెప్పబడును.

మూ. అథాతో గ్రహణీదోషచికిత్సితం వ్యాఖ్యాస్యామః.

1

ఇతి హ స్తాహ భగవానా త్రేయః.

2

వ్యా. అర్హశ్చికిత్సితమును జెప్పినపిదప గ్రహణీదోషచికిత్సితమును సభ్యాయ మును భగవానుడగు నాత్రేయు లుపదేశించినదానికన్న న్యూనాతిరేకము గాకుండునట్లు వివరించెదనని యర్థము.

(ఇచ్చట గ్రహణీశబ్దముచేత గ్రహణిని (పెద్దప్రేగును) ఆశ్రయించిన యగ్ని కూడ గ్రహింపబడును. గ్రహణి నాశ్రయించియుండు జాతరాగ్నికి సంబంధించిన దోషమునకు దగినచికిత్సితమును చెప్పెదనని యర్థము. ఈయర్థము ఆశ్రయమైనగ్రహణి కిని, దాని నాశ్రయించినయగ్నికిని అభేదప్రతిపత్తిచే సిద్ధించును.)

—అగ్నిస్వరూపము, కాయాగ్నిచే గల్గునుపకారము.

మూ. ఆయుర్వర్ణో బలం స్వాస్థ్యం ఉత్సాహోపచయా ప్రభా,

ఓజస్తేజోఽగ్నయః ప్రాణాశ్చోక్తాః దేహాగ్ని హేతుకాః

3

వ్యా. మనుజులకు (చేతనాధాతువునకు నశరీరమునకు సంబంధరూపమైన) ఆయు వునకును, గౌరాదిశరీరవర్ణవిశేషమునకును, ఆరోగ్యరూపమైన స్వస్థతకును, ఉత్సాహము (కష్టసాధ్యములగు కార్యములయందును కల్గినయభినివేశము)నకును, ఉపచయము (శరీర పుష్టి)నకు, శరీర కాంతికిని, సర్వధాతుసారరూపమై హృదయమున ప్రాణమునకు ముఖ్యాధారముగ నుండు ఓజస్సుకును, లేజోరూపమైన శుక్రమునకును, పృథివ్యాది పంచభూతములకు సంబంధించిన యైదుభూతాగ్నులకును, రసరక్తాదిసత్తధాతువులకు సంబంధించిన సత్తవిధభూతాగ్నులకును, ప్రాణవాతమునకును వీరికన్నిటికిని గ్రహణి నాశ్రయించియుండు కాయాగ్ని ముఖ్యకారణమై యుండును. (వైజెప్పిన యాయువు మున్నగునవియన్నియు కాయాగ్నిని కారణముగ జేసికొని నిలిచియుండునని భావము.)

ఇచ్చట—“దృష్టిస్తేజోమయా ప్రోక్తా, శుక్రం లేజశ్చ కేవలమ్, తస్తాద్దృష్టి బలాపేక్షీ లేజోవృద్ధిం సమాచరేత్.” అను శాలాక్యతంత్రవాక్యమునుబట్టి లేజశ్శబ్ద

మునకు శుక్రమని యర్థము. “అగ్నయః” అనుచోట పంచభూతాత్మకమైన శరీరము నందలి పంచభూతములకు సంబంధించిన యూష్ణరూపముగు పంచభూతాగ్నులును, ధ్వజాదిభాతువులయందలి యూష్ణరూపమైన సప్తభాత్వగ్నులును జేరి పండ్రెండు విధములైన యగ్నులును గ్రహింపబడును. “ప్రాణాః” అనునది నిత్యబహువచనము, లేక ప్రాణాపానాదిపంచవాయువులని యర్థము జెప్పినను సమంజసము.

మరియు నీయధ్యాయమున గ్రహణీదోషశబ్దవాచ్యమయిన కాయాగ్నిదోషము నకు సంబంధించిన చికిత్సజెప్పటకై కాయాగ్నిదోషములు మాత్రము వివరింపవలసి యున్నను, వికృతిజేందని స్వరూపము దెలిసినగాని వికృతరూపమును దెలిసికొన వలను పడదు; కావున తొలుత అవికృతమైన యగ్నిస్వరూపము చెప్పబడినది.

— జాతరాగ్ని నశించుటచే గల్గుహాని. ౪ —

మూ. శాస్త్రైగ్నో మ్రియతే, యుక్తే చిరం జీవత్యనామయః,

రోగీ స్వాద్వికృతే, మూలమగ్నిస్తస్మాన్నిరుచ్యతే.

4

వ్యా. కాయాగ్నిదీప్తి లేక పూర్తిగ చల్లారినయెడ మనుజుడు (ఆక్షణముననే) మృతిజేందును. వికృతిజేందక సమస్థితి నున్నచో రోగములు లేక చాలకాలము జీవించి యుండును. అటుగాక వికృతిజేందిన(మంద - విషమ - తీక్షణరూపములనొందిన)యెడ జ్వరాదిరోగములచే బాధింపబడును; కావున వైశేషిక యాయుష్యము మున్నగువాని కన్నిటికిని కాయాగ్ని మూలకారణమని చెప్పబడినది.

ఇచ్చట నీవిషయము నెరుంగునది:—జాతరాగ్ని విషమము, తీక్షణము, మందము, సమము సని నాల్గుతెరంగుల నుండును. అందు జాత మధికముగ నున్నపుడు అగ్ని విషమ మగును. (ఆహారమును సమస్థితిగ వర్ణముజేయక న్యూనముగ నొకప్పుడును, అధికముగ నొకప్పుడు వచింపజేయును. ఇదియే విషమాగ్ని). నిత్య మధికముగ నున్నపుడు మిగుల తీక్షణముగ నుండును. కఫ మధికముగ నుండునెడ మందగించును. వాతాదిదోషములు మూడును విషమములుగాక సమస్థితి నున్నపుడు అగ్నియు వైశేషిక వికృతిజేందక సమ స్థితినుండి యాహారమును విధ్యుక్తప్రకారము వచింపజేయును. ఇదియే సమాగ్ని యన బడును. అగ్ని విషమస్థితి నందుటకు దోషవైషమ్యమే కారణము. ఈవిషయమునే వాగ్భటాచార్యులు “తైర్భవేద్విషమస్తీక్షణః మన్దశ్చాగ్నిః సమైస్సయః.” (అ. హృ. సూ. అ. ౧) అని క్లష్టముగ జెప్పెను. ఈవివరణమునంతయు నీతంత్రకారు డీక్రింద వివరించి చెప్పెను.

—ॐ ధాత్వాదిపోషణమునకు జాతరాగ్ని కారణమనుట. ॐ—

మూ. యదన్నం దేహధాత్వోబో బలవల్లాదిపోషకం,

తత్తాగ్నిర్వైతు, రాహోరాత్ న హ్యపక్యాద్రసాదయః.

5

వ్యా. దేహమునందలి రసాదిధాతువులను, ప్రాణమున కాధారమై ధాతు సారాంశమైన యోజస్సును, శరీరబలము వర్ణము మున్నగువానిని నానాట వృద్ధినందించి పోషించునట్టి యేయాహారముకలదో అట్టి యాహారమునకు వైశేష్యశక్తి కల్గుటకు జాత రాగ్నియే కారణము. భుజింపబడినయన్నము మున్నగునాహారము జాతరాగ్ని చే పక్వము గానియెడ అట్టి యాహారమువలన రసరక్తాదిధాతువులు పుట్టినేరవు; కావున జాతరాగ్ని ధాతువులు మున్నగువాని పోషించుటకు కారణమగును. (ప్రతిదినమున భుజింపబడు నాహారరసమువలన శరీరమునందలి రసరక్తాదిధాతువులు పుట్టి జెందును. ఆయాహారము జాతరాగ్ని చే పక్వముగానియెడ నాహారరసము జనించనేరదు. కావున జాతరానలము ధాత్వాదిపోషకమని భావము.)

—ॐ పాచకాగ్నిచే నాహారపాక క్రమము. ॐ—

మూ. అన్నమాదానకర్తా తు ప్రాణః కోష్ఠం ప్రకర్షతి,

తద్ద్రవైర్భిన్నసంఘాతం, స్నేహేన మృదుతాం గతమ్.

6

సమానేనాఽవధూతోఽగ్నిః ఉదర్యఃపవనోద్వహః (ఉదీర్ఘఃపవనేన తు)

కాలే భుక్తం సమం సమ్యక్ పచత్యాయుర్వివృద్ధయే.

7

ఏవం రసమలాయాన్నం ఆశయస్థమధస్థితః,

పచత్యగ్నిః, యథా స్థాల్యాం ఓదనాయామ్బుతేజ్జులమ్.

8

వ్యా. ఆహారమును గ్రహించువ్యాపారముకల ప్రాణవాతము నోటనుంచుకొన బడిన యన్నము కోష్ఠమునకు నాక్రించి కోష్ఠమున (ఆహారమున) జేర్చును. అట్టి భుజింపబడిన యన్నము జలము ద్రవరూపములగు వ్యంజనములు మున్నగు ద్రవపదార్థములచే (ఘనీభూతమైనయన్నము) విడివిడిగ నుండునట్లు చేయబడును. విదప స్నేహ పదార్థ (నెయ్యి మున్నగువాని) సంబంధమునంజేసి మెత్తవడును. ఆకలి జనించినకాలమున పరిమాణమును ప్రకృతి మున్నగువానిని గమనించి యుక్తముగ భుజింపబడి, వైశేష్యనీతిగ ప్రాణవాతముచే కోష్ఠమున జేర్పబడి ద్రవసంబంధముచే శిథిలమై స్నేహసంబంధముచేత మృదువై యాహారముననుండు అన్నమును, పాచకాగ్నికి సమీపముననుండు సమానవాతముచే జ్వలింపజేయబడిన జాతర (పాచక) అగ్ని క్రింద నుండియే మనుజునియాయువు వృద్ధినందుటకు చక్కగ పక్వముచేయును.

ఇత్తైరంగున ఆహారసారరూపమైన రసంబును మలంబును ఏర్పడుటకై, లోకమున నొకపాత్రములో జలముతోకూడ జేర్చియుంచబడిన బియ్యమును ప్రాయోగమునందు బాహ్యున్ని బాహ్యునుగ గాలిసంబంధముచే నానాట రగిలి మండి (వైనుంచబడినదానిని) యన్న గూఢమునొందునట్లు పచింపజేయువిధముగ, ఆహారమున జలాదిద్రవసంబంధము కల్గియుండు నాహారమును, దానికి క్రిందనుండు పాచకాన్ని పచింపజేసి దాని సార మేర్పడునట్లు చేయునని సముచితార్థము. ఈవాక్యముచేత నాహారపరిణామము జేందించుటకు వాతంబును, ద్రవంబును, స్నేహంబును, కాలంబును, పాచకాన్నికి సహాయకరములై యుండునని తెలుపబడినది. ఈవిషయమునే శారీరస్థానమున— “ఆహారపరిణామకరాస్త్యిమే భావాభవన్తి తద్యథా:—డోష్టా, వాయుః, క్లేదః, స్నేహః, కాలః, సమయోగశ్చేతి.” (శా. అ. ౬) అనువాక్యముచే నీతంత్రకారుడు స్ఫుటముగ జెప్పెను. (మరియు లోకమునందగ్నికి పైకివ్యాపించుస్వభావము నైజము కావున ఆహారముననుండు ఆహారమును, దానిక్రిందనుండు పాచకాన్ని పచించునని తెలియుటకై “అశయస్థమథస్థిన్తః” అని చెప్పబడినది).

—౧౦ జాతరాన్ని పాకముచేగల్గు ఆపస్థిక త్రివిధవిపాకము. ౧౦—

మూ. అన్నస్య భుక్తమాత్రస్య షడ్రసస్య ప్రపాకతః, మధురాద్యాత్
(మధురాత్ప్రాక్) కఫోభావాత్ ఫేనభూత (భావ) ఉదీర్యతే. 9
పరం తు పచ్యమానస్య విదగ్ధస్యాఽమృతభావతః,
అశయాచ్యవమానస్య పిత్తమచ్ఛముదీర్యతే. 10
పక్వాశయం తు ప్రాప్తస్య శోష్యమాణస్య వహ్నినా,
పరిపిణ్డితపక్వస్య వాయుస్సాన్యత్ కటుభావతః. 11

వ్యా. మధుర-అమృత-లవణ-తిక్త-కటు-కషాయములను నారురసములతో గూడిన యాహారమును భుజించినవెంటనే అయ్యది ఆహారముననుండియే పాచకాన్నిసంబంధమువలన పచింపబడి తొలుదొలుత మధురముగ పాకముజేందును. అట్టి యాహారము యొక్క తొల్లింటి మధుర విపాకమువలన నురుగువలె ఘనీభవించిన పదార్థము పుట్టును. అదియే కఫము. (అకఫము ఆహారమును ప్రధానస్థానముగ జేసికొని యుండును. ఇది ఆహారపాకమునకు ప్రారంభావస్థ. ఈప్రారంభపాకమువలననే ఫేనరూపమైన యాహారరసము ఘనమై కఫరూపముగ పరిణమించి యాహారమున నుండునని భావము).

ఇత్తైరంగున నాహారమున లొల్లింటి పాకావస్థనొందిన యాహారము ఆహారమునుండి వాతప్రేరణముచేత (క్రిందికి) జారుచు విదగ్ధమై (జాతరాన్నిసంబంధముచే

పక్ష-అపక్షరూపమునంది) అష్టరూపముగ నగును. అట్టి యష్టభావమువలన ద్రవరూపమై లేటనైన సిత్తము జనించును. (తొలుత పాక ప్రారంభదశనొందిన యాహారము వాత ప్రేరేతమై యామాశయమునుండి క్రిందికి (సిత్తస్థానమునకు) జేర్పబడి, పాచకాగ్నిచే మరల పచింపబడి అష్టభావము నొందును. అట్టి యష్టత్వము ఆహారము పక్షము అయ్యి కాకయుండు అవస్థయందు కల్గును. ఆయవస్థయందు ఆహారమునుండి యష్టరూపమైన ద్రవము జనించును. ఇదియే సిత్తద్రవము. అయ్యది పితృశయమును ప్రధానముగ జేసి కొని యుండును. ఇదియే యాహారమునకు పచ్చమానావస్థ. ఇది యష్టవిపాకస్వరూపము).

ఇతైరంగున పచ్చమానావస్థనొందిన యాహారము పితృశయమునుండి (వాతము చేత) పక్వాశయమున జేర్పబడి పాచకాగ్నిచే మరల పచింపబడి ద్రవములేక శోషింపబడును. అట్టి పరిపాకమువలన ఆహారము చక్కగ పరిపక్వమై పిండాకారమై (సారము నంతయు వదలి) మలరూపమగును. అట్టి పక్వావస్థయందు అందుండి కటుస్వరూపమైన వాతము జనించును. (ఇదియే యాహారమునకు పక్వావస్థ. ఈయవస్థయందే ఆహారము కటువిపాకము జెందును. అట్టి కటువిపాకమున జనించిన వాతము పక్వాశయమును ప్రధానముగ జేసికొని యుండును).

వివరణము:—పైజేప్పబడినది మూలమునకు సమంజసమైన యర్థము. ఆహారము పక్వాశయమున జేరినపుడు పాచకాగ్ని పక్వాశయమునకు వైభాగమున నుండుటజేసి యథోభాగముననుండు నాహారమును ఎట్లు పచింపజేయును? అన్నికే వైకివ్యాపించు శక్తియేకాని క్రిందికి వ్యాపించుస్వభావము లేదుకదా! అట్టియెడ “పక్వాశయం తు ప్రాప్తస్య శోష్యమాణస్య వహ్నినా” అని చెప్పినది యెట్లు సంగతము? అన్నచో— లోకమున పక్షముచేయబడినయన్నమున ద్రవము కొంచెముగ శేషించి చక్కగ పక్షము కాకుండునపుడు సిద్ధిరేకున నిప్పు నునిచి, యన్నముపాత్రపై నునిచినచో నాద్రవము నంతయు పీల్చి చక్కగ పక్షముచేయును. అతైరంగుననే పక్షమైన యాహారము పక్వాశయమున జేరినపుడు పైనున్న పాచకాగ్ని పక్షమైన యాహారమునందలి ద్రవమును పీల్చును. దానివలన నాహారము చక్కగ పక్షమై సారమునంతటిని వదలి నిస్సారమైన మలరూపము నొందును. ఈభావమునే ‘శోష్యమాణస్య వహ్నినా, పరిపిణ్డిపక్వస్య’ అని తుత్రకారు లుపదేశించిరి.

మరియు భుజింపబడు వృద్ధసవిశిష్టమైన యాహారమునకు జాతరాగ్నిసంబంధముచే పాకము నొందునపుడు పాకావస్థ, పచ్చమానావస్థ, పక్వావస్థ, యని మూడు అవస్థాభేదములు కల్గును. అందు ఆహారము ఆమాశయమున జేరినవెంటనే కల్లుపాక

ప్రారంభదశ తొల్లింటిది. ఈయవస్థయందు వైశేష్యనరీతిగ తొలుత మధురముగ నాహారము వక్ష్వమగును. ఇదియే యాహారమునకు మధురవిపాకము. దీనివలన కఫము కల్లును. (అభివృద్ధమగును) అట్టి యాహారము సిత్తస్థానమున జేరి పాచకాగ్నిచే పరివక్ష్వమగును. ఇదియే పచ్యమానావస్థ. ఈయవస్థయందు ఆహారము అమృతాపముగ పరిణమించి సిత్తమును కల్పించును. ఇదియే అమృతవిపాకము. పిమ్మట వైశేష్యనరీతిగ వక్ష్వమైన యాహారము వక్ష్వాశయమున జేరి యగ్నియొక్క వేడిమిచే రసమునంతటిని పీలువబడి మలరూపమగును. ఇది వక్ష్వావస్థ. ఈయవస్థయందు ఆహారమునుండి కటువదార్థము వెడలి వాతమును వృద్ధిపందించును. ఇదియే కటువిపాకము. ఈచెప్పబడిన మధుర-అమృత-కటువిపాకములు మూడును వైనివివరించినరీతిగ నాహారపాకావస్థనుబట్టి కల్పనవికావున ఆవస్థికవిపాకములని చెప్పబడు. అందు ఆహారపాకప్రారంభమున కల్ల మధురవిపాకముచే నాతంబును, మధ్యవిపాకమైన యమృతవిపాకముచే సిత్తంబును, కడపటికియగు కటువిపాకముచే వాతంబును క్రమముగ కల్లనని తంత్రకారులు చెప్పిరి. ఈవిషయముచే వాగ్భటాది తంత్రకారులందరును—“పయోహోరాత్రిభుక్తానాం లేఽస్త-మధ్య - ఆదిగాః క్రమాత్” ఇత్యాదివాక్యములచే నాహారముయొక్క పాకావస్థయందు అంతమున వాతంబును, మధ్యమున సిత్తంబును, ఆదియందు కఫంబును వృద్ధిపొందునని చెప్పిరి. ఇది ఆవస్థికవిపాకవివరణము. ఈవివరణముచే మధురాదిషడ్రసవిశిష్టఆహారసముదాయముయొక్క పాక-పచ్యమాన-వక్ష్వావస్థలయందు క్రమముగ మధురాదివిపాకము కల్లనని లేలినది.

మరియు మధురాదిషడ్రసములయొక్క పరిపాకాంతమున ఆహారసారము క్లిష్టముగను వేరువేరుగ నేర్పడుననుయమున విపాక మేర్పడునని చెప్పబడినది. అదియెట్లులన:—“కటుతిక్తకషాయాణాం విపాకః ప్రాయశః కటుః, అమైష్ఠం పచ్యతే స్వాదుః మధురం లవణస్తథా” చ. సూ. ఆ. ౨౬ శ్లో. ౮౮ కటుతిక్తకషాయరసములు ప్రాయుకముగ కటువిపాకము జేందుననియు అమృతరసము అమృతముగానే విపాకము నొందుననియు మధురలవణరసములు తరచుగ మధురముగ నే విపాకము జేందుననియు యర్థము. దీనిచేత ఆయారసములనుబట్టి జీర్ణాంతరము మధురాదివిపాకములు విభజింపబడును. ఈవిపాకము రసముల నాశ్రయించి నియతముగ సంభవించు నిష్టావిపాకమని యెరుంగునది. ఈనిష్టావిపాకము పాకానంతరము రస-మల-విభాగ మేర్పడుననుకూలమున సంభవించునది. ఆవస్థికవిపాకము పాకప్రారంభాద్యవస్థాకాలమున సంభవించునది. కావున ఈరెంటికిని కాలభేదమునుబట్టి భేదము నెరుంగదగియున్నది. ఇచ్చట ఈవిపాక భేదవిషయమున వక్తవ్యాంశము విశేషముగ నుండును. విస్తరభీతిచే నింతట ప్రాయ విరమించితిని.

—౧౭ ఆహారముచే శరీరమునందలి పంచభూతగుణములపోషణక్రమము. —

మూ. అన్నమిష్టం హ్యుపహి(కృ)తం ఇష్టైర్గన్ధాదిభిః పృథక్,
దేహే హి ప్రీణాతి గన్ధాదీన్ ప్రాణాదీ(ప్రాణాదీ)నీన్ద్రియాణి చ.

వ్యా. మనసుకు ఇంపై హితకరంబును, ప్రీయంబులును హితంబులును నగు గంధ-
రస-రూప-స్పర్శ-శబ్దములతో కూడినదియు నగునన్నమును భుజించినచో పాంచభౌతిక
శరీరమునందలి పృథివ్యాది పంచభూతాంశములైన గంధరస-రూప-స్పర్శశబ్దములను,
వరుసగ వేరువేర పోషించును. మరియు ఘ్రాణము, రసనము, దర్శనము, స్పర్శనము,
శ్రోత్రము, అను నింద్రియములను కూడ వరుసగ తృప్తినందించి పోషించును.

(పృథివి, జలము, లేజస్సు, వాయువు, ఆకాశము, అను పంచభూతాంశములచే
శరీరము ఏర్పడినది. కావుననే పాంచభౌతిక మైనది. అట్టియెడ మనస్సుకు ఇంపై హిత
మైనదియు, ఇంపై హితమైన గంధరసాదులతో కూడినదియు నగు నాహారమును భుజిం
చినచో శరీరమునందలి ఆయాభూతమునకు సంబంధించిన గంధాదులను, వానినిసంబం
ధించిన ప్రాణాదీన్ద్రియములను, పోషించి తృప్తినందించునని భావము.)

—౧౮ పంచవిధభౌతికాగ్నులవ్యాపారము. —

మూ. భౌమాఽఽప్యాఽఽగ్నేయవాయవ్యాః పఞ్చోచ్చిష్టాణః సనాభసాః,
పఞ్చాహారగుణాన్ స్వాన్ స్వాన్ పాథివాదీన్ పచన్తి హి. 13

వ్యా. (పృథివి, అప్య (జలము), లేజస్సు, వాయువు, ఆకాశము, అనుసంపంచభూత
ములయొక్క ఆయాభాగములు సమష్టిగ జేరి శరీరమేర్పడునని పైనజెప్పబడినది. అట్టి
పంచభూతములకు సంబంధించిన యగ్నిగుణము వేరువేరుగ ఆయాభూతాంశములకు
జేరియుండును. వానిలో భూమికి సంబంధించినది భౌమమనియు, జలమునకు సంబంధించి
నది అప్యమనియు, అగ్నికి సంబంధించినది ఆగ్నేయమనియు, వాయువునకు సంబంధించి
నది వాయువీయము (వాయవ్యము) అనియు, ఆకాశమునకు సంబంధించినది సాధన
మనియు చెప్పబడును. పాంచభౌతికశరీరమునందు ఆయాభూతమునకు సంబంధించిన
ఈపంచాగ్నులును శరీరమునందలి ఆయాభూతభాగముతో కూడ చేరియే యుండును.
మనుజులచే భుజింపబడు నాహారపదార్థములును పంచభూతవికారములయి యుండును.)

అట్టి పాఞ్చభౌతికశరీరమునందలి భౌమ-అప్య-ఆగ్నేయ-వాయవ్య-సాధనము
లను పఞ్చభూతాగ్నులును మనుజులచే భుజింపబడిన పఞ్చభూతవికారమయిన యాహా
రమునందలి ఆయాభూతమునకు సంబంధించిన పఞ్చభూతగుణములను వరుసగ పచింప
జేయును. (భుజింపబడిన యాహారమునందలి పృథివీసంబంధమయిన గుణమును పాథివా

గ్నియు, అగ్నిసంబంధమయిన గుణమును ఆగ్నేయాగ్నియు, ఇతైరంగున ఆయాభూత గుణమును ఆయాభూతాగ్ని క్రమముగ పచింపజేయునని భావము. ఈభూతాగ్నులు జాతరాగ్ని పాకానంతరము అట్టి యాహారమునే మరల దానియందలి భూతగుణములను వైశిష్ట్యక్రమముగ పచింపజేయును.)

— సాంచభౌతికగుణపోషణము. ౧౭ —

మూ. యథా స్వం స్వం చ పుష్ట్యాతి దేహే ద్రవ్యగుణాన్ పృథక్,
పార్థివాః పార్థివానేవ శేషాః శేషాంశ్చ కృత్స్నశః. 14

వ్యా. వైశిష్ట్యనరీతిగ తొలుత పాచకాగ్ని చే పచింపబడిన యాహారమునందలి పంచమహాభూతసంబంధమయిన గుణములను ఆయాభూతాగ్నులు యథాక్రమముగ పచింపజేసి ఆయాభూతమునకు చేరినగుణమును ఆయాభూతమునకు చేరిన భూతాగ్ని వృద్ధి నందించి పోషించుచుండును. ఎట్టులనః—భుజింపబడినయాహారమునందలి పృథివికి సంబంధించిన గంధాదిగుణములను పృథివికి సంబంధించిన భూతాగ్ని వైశిష్ట్యనరీతిగ పాకమునొందించి పోషించును. జలమునకు సంబంధించిన స్నేహగుణమును జలమునకు సంబంధించిన భూతాగ్నియు, అగ్నికి సంబంధించిన యుష్ణగుణమును ఆగ్నేయభూతాగ్నియు, ఇతైరంగుననే తక్కిన భూతాగ్నులును పోషించును.

— సప్తవిధధాత్వగుణవ్యాపారము. ౧౮ —

మూ. సప్తభిర్దేహధాతారో ధాతవో ద్వివిధం పునః,
యథాస్వమగ్ని భిః పాకం యాన్తి క్లిప్తప్రసాదవత్ (తః). 15

వ్యా. వైశిష్ట్యనరీతిగ జాతరాగ్ని చేతను, పంచభూతాగ్నుల చేతను, పచింపబడిన యాహారము, సారరూపముగను క్లిప్తరూపముగను ఏర్పడును. అట్టియూహారసారము శరీరమునందలి రసరక్తాదిసప్తధాతువులకు సంబంధించిన ధాత్వగుణుల చేత (ఆయాధాతుభాగముల) పచింపబడి ఆయాధాతువులకు సంబంధించినసారముగను, క్లిప్తముగను, పేరుపేరుగ నేర్పడి శరీరమును ధరించుచు నుండును.

ఇచ్చట నీవివరము నెరుంగునది:—వైశిష్ట్యనరీతిగ భుజింపబడిన యాహారము జాతరాగ్ని చేతను, భూతాగ్నుల చేతను, పచింపబడి; సారముగను, క్లిప్తముగను నేర్పడును. అట్టి యాహారసారము శరీరమునందలి రస-రక్త-మాంస-మేదః-అస్థి-మజ్జ-శుక్రము లను సప్తధాతువులకును జాతరాగ్ని పాకక్రమముచే సంక్రమించిన ధాత్వగుణులచే పేరుపేరుగ పచింపబడుచు, ఆహారసారము రసధాతువునందలి యగ్ని చే పచింపబడి రసధాతువుగ

పరిణమించును. అట్టి రసధాతువునందలి రక్తధాతువునకు మూలమయిన సారము శరీరము నందలి రక్తధాతునిష్ఠమయిన యగ్నిచే పక్వమగును. ఇత్తైరంగున నాయాధాతునిష్ఠమయిన యగ్నిచే నాయాధాతువు పక్వమై రూపాంతరమునొంది మాంసాదిరూపముగ మారుచుండును. ఇదియే ధాత్వగ్ని పాకక్రమము.

— రసాదిధాతుత్వత్తిసోషణక్రమము. —

మూ. రసాద్రక్తం తతో మాంసం మాంసాన్నేదః, తతోఽస్థి చ,

అస్థో మజ్జా, తతశ్శుక్రం శుక్రాద్దర్భః ప్రసాదజః.

16

వ్యా. (వైశేషినిరీతిగ నాహారము పాచకాగ్నిచేతను పంచమహాభూతాగ్నుల చేతను తొలుత పచింపబడినప్పుడు ఆహారసారంబును క్షిప్తంబును వేరువేరుగ నేర్పడును.) అట్టియాహారసారము శరీరమునందలి రసధాతువు నాశ్రయించిన ధాత్వగ్నిచే పచింపబడి రక్తములకు మూలకారణమైన రసధాతువుగ పరిణమించును. ఇట్టి పరిణామక్రమముగ రసధాతు ప్రసాదమువలన రక్తంబుగను, రక్తధాతు ప్రసాదమువలన మాంసంబుగను, మాంసధాతు ప్రసాదమువలన మేదస్సును, మేదః ప్రసాదమువలన నస్థియు, అస్థిధాతు ప్రసాదమువలన మజ్జయు, మజ్జధాతు ప్రసాదమువలన శుక్రధాతువును పరుచగ జనించును.

వివరణము:—పాచకభూతాగ్నులచే పచింపబడినయాహారమువలన ద్రవరూపమైన యాహారసారంబును, నీరసరూపమైన క్షిప్తంబును నేర్పడును. ఈయాహారసారరూపమైన ద్రవమే రసాదిధాతువుల కన్నిటికిని ఉత్పాదకమైన మూలకారణము. అట్టి యాహారసారము శరీరమునందలి రసధాతువున జేరి రసధాతువునందలి యూష్ణరూపమైన ధాత్వగ్నిచే పచింపబడి రక్తధాతువున శుశ్పత్తికారణమైన సారముగ పరిణమించి శరీరమునందలి రసధాతువును పోషించును. ఇదియే రసధాతువు. అట్టి రక్తధాతుమూలకారణమైన రసధాతువు శరీరమునందలి రక్తము నాశ్రయించి యుండు ధాత్వగ్నిచే పచింపబడి మాంసధాతువునకు మూలకారణమైన రక్తధాతువుగ పరిణమించి రక్తముతో కూడ కలిసి దానిని పోషించుచుండును. ఇదియే రసధాతుసారపరిణామరూపమైన రక్తధాతువు. అట్టి రక్తధాతువు మాంసధాతునిష్ఠమైన భూతాగ్నిచే పచింపబడి మేదోధాతువునకు మూలకారణమైన సారముగ పరిణమించును. ఇది శరీరమునందలి మాంసముతో కూడ కలిసి దానిని పోషించుచుండును. ఇట్టి ధాతుపాకక్రమము ననుసరించి యేర్పడిన మేదస్సారమువలన నస్థులును, దానిసారమువలన మజ్జయు, దానిసారమువలన శుక్రంబును పరుచగ జనించి ఆయాధాతువుతో నేకీభవించి, ఆయాధాతువును పోషించి వృద్ధి

నందించుచుండును. అందుమజ్జఘాతుసారూపమైన శుక్ర ధాతువు శరీరమునందలి శుక్ర ధాతునిష్ఠమైన ధాత్వస్థిచే పచింపబడి దానిసారూపమైన గర్భరూపముగ పరిణమించును. గర్భోత్పత్తివివరణము స్థలాంతరమున జూచునది. ఇదియ సప్తధాతుత్పత్తి క్రమము.

వైశేషిక ధాతుత్పత్తివివరణమునే నన్నిచిత్తను తంత్రకారు డిట్లు చెప్పెను:—
 “తత్రాహారాత్సారపూర్వం రసధాతుర్వివర్ధతే, రక్తం ధాతురసాచ్చైవ రక్తాభ్యాన్మాంస మేవ చ, మేదోధాతుస్తతో మాంసాత్ అస్థ్యాభ్యాం మేదసస్తథా. మజ్జాధాతుస్తతో ఽస్థ్యాభ్యాత్ మజ్జశ్శుక్రస్య సంభవః, శుక్రాత్పరం చ గర్భస్య సమ్యవః పరికీర్తితః.”
 ఈవాక్యములవలన ఆహారసారరూపమైన రసము రసాదిధాతువుల కన్నిటికిని మూల కారణమగు రసధాతువుగ పరిణమించి శరీరమునందలి రసధాతువుతో జేరి దానివృద్ధి నందించు ననియు, ఇట్టి పరిణామక్రమమున రసరక్తాదిధాతువులు క్రమముగ ధాత్వంతర రూపముగ పరిణమించుచు శరీరమునందలి తనకు సజాతీయమైన ఆయాధాతువున గలిసి దానిదానిని పోషించుచు వృద్ధినందించుననియు, కడపటి శుక్ర ధాతువువలన గర్భము కల్గుననియు నిష్కృష్టముగ నేర్పడినది.

మరియు పంచభూతాగ్నులచేతను పాచకాగ్ని చేతను పచింపబడిన యాహారము వలన ప్రసాదరూపమైన యాహారసారంబును నీరస(షిప్పి)రూపమైన కిట్టంబును (పురీషంబును) ఏర్పడినట్లు, రసాదిధాతువులును ఆయాధాత్వగులచే వైశేషికరీతిగ పచింపబడి సారముగను కిట్టముగను ఏర్పడును. అట్టిసారమే ప్రసాదమనిచెప్పబడును. అట్టిప్రసాదము వైశేషికక్రమముగ ధాత్వంతరరూపముగ పరిణమించును. ఈయభిప్రాయమునే ప్రసాద జః” అని తంత్రమున జెప్పబడియె. ఆయాధాతువుల కిట్టరూపమైనభాగము మలరూపములగును. వీనివివరము “కిట్టమన్నస్య” అని యుపక్రమించి క్రింద వివరింపబడును. అందును శుక్రము నిర్మలమైన ధాతువుకాన ధాత్వస్థిచే పచింపబడి ప్రసాదముగనే యేర్పడును గాని కిట్టభాగ మగుటలేదు. అట్టి శుక్రప్రసాదమువలననే గర్భము జనించును. ఈవిషయమే “శుక్రాద్గర్భః ప్రసాదజః” అని చెప్పబడినది. మరియు ధాత్వస్థి పక్వమైనశుక్రముయొక్క కిట్టాంశమున శ్తశ్రువులు (ఘ్నాసములు) జనించునని కొందరు చెప్పెదరు. ఈపక్షమున స్త్రీలకు గూడ శుక్రముండును కావున స్త్రీలకును శుక్రములము వలన మిసము లుండవలసి వచ్చును. కావున నిది సమంజసము కానేరదు. స్త్రీలకును శుక్రముండును కాని అది పురుషులకు బోలె గర్భోత్పాదనసమర్థము కానోపదు. ఈ విషయము స్థలాంతరమున నిరూపితము.

మరియు శుక్రశోణితసంయోగమువలన గర్భమేర్పడునపుడు శుక్రశోణితముల
చుందు రసరక్తాదిన ప్తధాతువుల సుసూక్ష్మంశువులు (వటబీజమునందు వృక్షభావంబును,
కాలయందు ఘృతాదిభావంబులును లీనమైయుండునట్లు) చేరియుండును. అయ్యది
వైజిప్సిన రసరక్తాది పరిణామక్రమముచే నేర్పడుధాతువులవలన నానాట సృష్టినొంది
పోషింపబడును. కావున ఇచ్చట “ప్ర సాదజః” అనుచోట పోషింపబడును అని అర్థము
గాని అపూర్వోత్పత్తియనియర్థము కాదు. ఈవిషయమంతయు వివిధాశితపీతీయాధ్యాయ
మున “పుష్కన్తి హ్యహారరసాత్ రసబిధిరమాంస మేదోస్థిమజ్జశ్శ్రోణాంసి” (సూ. అ.
28. సూ. 5) అనుచోట వివరింపబడినది. ఇచ్చట వివరింపబడిన విషయము లన్నియు
అష్టాక్షహృదయశారీరస్థానమునందలి 3 వ యధ్యాయమున “అన్నస్యపక్తా పిత్తస్తు పాచ
కాఖ్యం పురేరీతమ్.” (అ. హృ. శా 3 శ్లో 49.) మొదలుచేసి చెప్పబడిన గ్రంథమున
వ్యాఖ్యానావసరమునందు నాచే వివరింపబడినది. కావున నిచ్చట విరమించడమైనది.

— ఉపధాతుత్పత్తిపోషణక్రమము. ౧౭ —

మూ. రసాత్ స్తన్యం తతో (స్త్రీయాః) రక్తం, అస్సృజః కణ్డారాః సిరాః,
మాంసాత్ వసా త్వచః పట్న, మేదసః స్నాయుసమ్భవః. 17

వ్యా. వైజిప్సినరీతిగ ధాత్వన్నిచే పచింపబడిన రసధాతుప్రసాదమునందలి యొక
భాగమువలన స్త్రీలకు స్తన్యము (చనుబాలు) జనించును. జనించి రసధాతువుచేతనే
పోషింపబడును. మఱియు నారసధాతుప్రసాదభాగమువలననే రజోరూపమయిన రక్తం
బును జనించును. రక్తధాతువుప్రసాదభాగమువలన కండరములును, సిరలును జనించును;
జనించి పోషింపబడిన మాంసధాతువువలన వసయు (మాంసస్నేహము), ఆరుత్వక్కులును
జనించి పోషింపబడును. మేదోధాతువువలన స్నాయువులు (సన్ననిరములు.) జనించి
పోషింపబడును. ఇది యుపధాతుత్పత్తిక్రమము.

ఇచ్చట నీవిషయము నెరుంగునది:—ధాతువులనియు, సుపధాతువులనియు, శరీ
రమునందలి ధాతువులు రెండువిధములు. అందు రసరక్తాదులేడును ఒకదానినొకటి
వైజిప్సిన రీతిగపోషించుచు, శరీరమును ధరించునుకావున ధాతుశబ్దముచే చెప్పబడును.
ఇచ్చట జెప్పబడిన స్తన్యము మొదలగునవి నితరధాతువులను పోషించు వ్యాపారము
లేకయే శరీరమును పోషించును కావున ఉపధాతుశబ్దముచే వ్యవహరింపబడును. ఈవిష
యమునే భోజుం డీరీతిని చెప్పెను:—“సిరాస్నాయురజః స్తన్యత్వచోగతివివర్జితాః,
ధాతుభ్యశ్చోపజాయంతే తస్మాత్త ఉపధాతవః.” వేరొండుధాతువును కల్గించి పోషించు
స్వభావముగల రసరక్తాదులు ధాతువులనియు ఇతరధాతువులను పోషించువ్యాపారము

లేక కేవలము శరీరమును మాత్రము పోషించునవి ఉపధాతువనియు భోజనవాక్యముచే నేర్పడినది. శుక్రము ఓజోరూపమయిన ధాతువును కల్పించుటంజేసి ధాతువులలో పరిగణనము చేయబడినది.

ఇచ్చట “తత్తో రక్తం” అనుచోట స్త్రీలకు ప్రతిహాసమున వెడలు ఋతుశోణితము రసధాతు ప్రసాదమువలన గల్గునని యర్థము. అయ్యది మిగుల మాత్సరూప మగుటంజేసి ఒక్క మాసమున నేర్పడును. ఈవిషయమునే సుశ్రుతాచార్యులు “ఏవం మాసేన రసః శుక్రీభవతి స్త్రీణాం చార్తవమ్” (సు. సూ. అ. ౧౪) అని చెప్పిరి.

— ౧౭ అన్న-ధాతుపాకమున నేర్పడు కిట్టములవివరణము. —

మూ కిట్టమన్నస్య విజ్ఞాత్రం, రసస్య తు కఘోఽస్పృజః,
పిత్తం మాంసస్య ఖమలా మలః స్వేదస్త్వ మేదసః. 18

స్యాత్కిట్టం కేశలోమాస్థో మజ్జః స్నేహోఽక్షీవిట్ట వ్యాచాం,
ప్రపాదకిట్టే ధాతునాం పాకాదేవం విధర్పతః. 19

పరస్పరోపసంస్తంభా ధాతుస్నేహపరమృతాః,
(పరస్పరోపసంస్తంభాత్ తత్తో దేహే పరస్పరమ్.)

వ్యా. వైశిష్టినరీలిక పాంచభౌతికాసోరము పాచాకాన్నిభూతాగ్నులచే పచింపబడి దానిసారము రసధాతువుగను, నీరసమైనది కిట్టముగను, నేర్పడును. అందు కిట్టభాగము పురీషముగను, మూత్రముగను, నేర్పడును. మరియు ధాత్వన్నిచే పచింపబడిన యాహారరసము రసధాతువుగను, కిట్టభాగము కఫముగను నేర్పడును. ఇత్తైరంగుననే రక్తధాతువు పచింపబడి కిట్టము పిత్తముగ నేర్పడును. మాంసధాతువునకు కన్నులు, చెవులు, నాసారంధ్రములు మున్నగు మలభాగములుగ నేర్పడును. మేదస్సవలన స్వేదము (చెమట), కిట్టముగ నేర్పడును. అస్థులవలన వెండ్రుకలును, రోమములును కిట్టభాగములుగ నేర్పడును. మజ్జధాతువునుండి యేర్పడుకిట్టము కన్నులయొక్కయు, పురీషముయొక్కయు, చర్మముయొక్కస్నేహముగ (జిడ్డుగ) నుండును. ఇత్తైరంగున ధాతువులయొక్క పాకమువలన ప్రసాదరూపమయినది ధాతురూపముగను, నీరసమైనభాగము మలరూపముగను రెండువిధములుగ నేర్పడును. (మరియు నీరెండును పాకవిశేషమున కల్గిన పరస్పరసంబంధమునంజేసి స్నేహముయొక్క పరంపర కల్గియుండును. రసధాతువు పక్వమయినపుడు దానిసారము (పాలయందు మీగడ కల్లువిధముగ) స్నేహరూపమయిన రక్తముకల్గును. రక్తము పక్వమై (మీగడనుండి వెన్న కల్లువిధముగ) అంతకన్న స్నిగ్ధమైనమాంసమగును. ఇత్తైరంగున ధాత్వన్ని పాకమునంజేసి స్నేహపరంపర కల్గియుండు

ధాతువువంతున పరిణామమునొందుచు, రక్తధాతుపరిణామాహారాత్తమునకు నాటవ యహారాత్తమున శుక్రధాతువుగ రసధాతువు పరిణమించునని కొందరాచార్యులు చెప్పెదరు.

ధాత్వస్థి పాకకాలమునందు భోజ్యరూపములైన ధాతువులు ధాత్వంతరరూప ముగ పరిణమించువ్యాపారము అవిచ్ఛిన్నముగ చక్రభ్రమణముబోలె జరుగుచుండును గాని యొకప్పుడును అట్టి పరిణామవ్యాపారమునకు విశ్రాంతి యుండదు. (కావున రస ధాతువు రక్తముగను, అయ్యది మాంసముగను, ఇత్తైరంగున నెడలేక పరిణామము నొందు చునే యుండును కాని దీనికి కాలనియమము లేదని యీతంత్రకారుని సిద్ధాంతము.)

ఇచ్చట సీవిషయము నెరుంగునది:—పాచకాగ్ని భూతాగ్నులచే తొలుత పచింపబడిన యాహారమునుండి సారమేర్పడును. అయ్యది శరీరమునందలి రసధాత్వస్థి చే పచింపబడి రసధాతురూపముగ పరిణమించును, రసధాతువు రక్తధాత్వస్థిచే పచింపబడి రక్తధాతురూపముగను. ఇత్తైరంగుననే రూపాంతరముగ పరిణమించునప్పుడు పచ్యమాన ధాతువు ఇంకొకధాతువునకు భోజ్యముగ నుండును. అట్టి భోజ్యధాతువులు పరిణామ క్రమముగ శుక్రముగ మారుటకు కాలనియమమును కొందరాచార్యులు పలుచెరంగుల చెప్పిరి. అందు పరాశరు లిట్లు చెప్పిరి:—“ఆహారోఽద్యతనో యశ్చ శోష్వ రసత్వం స గచ్ఛతి, శోణితత్వం తృతీయేఽహ్ని చతుర్థే మాంసతామపి, మేదస్త్వం పఞ్చమే షష్ఠే త్వస్థిత్వం సప్తమే ప్రజేత్, మజ్జత్వం శుక్రతామేతి దివసే త్వష్టమే నృణాం” వీరి మతమున ఆహారసారము ఏర్పడినదినము మొదలుజేసి ఒక్కొకదినమున కొక్కొకధాతువు వంతున పరిణమించుచు నెనిమిదవదినమునకు ఆహారరసము శుక్రముగ పరిణమించునని తేలినది. రక్తధాతుపరిణామదినము మొదలు పరిణామక్రమమును వివక్షించినచో ‘షడ్విశేచిత్’ అనుసత్యమునకును ఈసిద్ధాంతమునకును భేదము కన్పట్టదు.

ఈపక్షముల కన్నిటికిని సమరసముగ సీతంత్రకారుడు “సప్తత్యా భోజ్య ధాతూనాం పరివృత్తిస్తు చక్రవత్” అని కాలనియతని జెప్పక పరివర్తనము మాత్రము అవిచ్ఛిన్నముగ జరుగుచునే యుండునని చెప్పిరి. అగ్న్యదిసౌష్ఠ్యవము బాగున్నప్పుడు ధాతుపరిణామక్రమము శీఘ్రముగ జరుగుచుండుననియు, అట్టి సౌష్ఠ్యవము వ్యర్థస్తముగ మందప్రవృత్తమై యుండునపుడు కొంచెము మందప్రవృత్తిగ సాగుచుండుననియు, ఇత్తై రంగున కాలనియతి లేక విశ్రాంతినొందక ధాతుపరిణామము సాగుచునే యుండుననియు వీరిసిద్ధాంతము.

—ॐ ధాతుపరిణామమునుద్దేశించి కొన్ని ప్రశ్నములు. ॐ—

- మూ. ఇత్యుక్తవస్తమాచార్యం శిష్యస్త్విదమచోదయత్,
రసాద్రక్తం విసదృశాత్ కథం దేహేభిజాయతే? 22
- రసస్య చ న రాగోఽస్తి స కథం యాతి రక్తతాం?
ద్రవాద్రక్తాత్ స్థిరం మాంసం కథం తజ్జాయతే నృణామ్? 23
- ద్రవధాతోః స్థిరాంతాంసాత్ మేదసస్సమ్భవః కథం?
శ్లక్షణభ్యాం మాంసమేదోభ్యాం ఖరత్వం కథమస్థిషు? 24
- ఖరేష్వస్థిషు మజ్జా చ కేన స్నిగ్ధో మృదుస్తథా?
మజ్జశ్చ పరిణామేన యది శుక్రం ప్రవర్తతే. 25
- సర్వదేహగతం శుక్రం ప్రవదన్తి మనీషిణః,
తథాస్థిమధ్యమజ్జశ్చ శుక్రం భవతి దేహినామ్. 26
- భిద్రం న దృశ్యతేఽస్థాన్ చ తన్ని స్సరతి వా కథమ్?
ఏవముక్తస్తు శిష్యేణ గురుః ప్రాహేదముత్తరమ్. 27

వ్యా. ఇత్తైరంగున ధాతుపరిణామక్రమము నుపదేశించిన గురువును (ఆశ్రేయుని) శిష్యుడైన యగ్నివేశు లిట్లు ప్రశ్నజేసెను.—

రసధాతువు తెల్లగ నుండును కదా, దానికి విరుద్ధమై యెఱ్ఱనిరంగుకల రక్తధాతు వెట్లు సంభవించును? 1. ద్రవరూపమై (చలనస్వభావముకల) రక్తమువలన ఘనరూపమై నిశ్చలముగ నుండు మాంస మెట్లు కల్గును? 2. ద్రవరూపమైన రక్తమునుండియు, ఘనీభవించినమాంసమునుండియు, మేదస్సు ఎట్లు జనించును? 3. మృదువుగ నుండు మాంస-మేదస్సులవలన కఠినమైన అస్థిధాతు వెట్లు పుట్టును? 4. కఠినములుగ నుండు అస్థులనుండి స్నిగ్ధంబును మృదువును నైన మజ్జ (మూలగ) యెట్లు కల్గును? 5. మజ్జధాతు శుక్రముగ పరిణమించునని చెప్పబడినది; అట్టి శుక్రము శరీరమునం దంతట వ్యాపించియుండునని యాచార్యు లందరును చెప్పెదరు; అస్థిమధ్యమున నుండు మజ్జచే సంభవించిన శుక్రము రంధ్రములులేని యస్థులనుండి యెట్లు బైలువెడలి శరీరమునందెల్ల వ్యాపించును? 6. మరియు నాశుక్రము వస్త్రీయం దెట్లు ప్రవించి చేరును? 7. ఇత్తైరంగున నడిగినశిష్యునకు ఆశ్రేయు లీక్రిందివిధముగ నుత్తరముల జెప్పెను.

(ఇచ్చట “ఇత్యుక్తవస్తం” అని యుపక్రమించి “స్థలాన్నిమ్నమివోదకమ్” అనుసంతకవరకును ప్రశ్నోత్తరరూపముగ జెప్పబడిన పదునాల్గుశ్లోకములకును చక్రపాణి

దత్తవ్యాఖ్యాన మించుకేనియు కానరాదు; కావున నీభాగము ప్రక్షిప్తముగ ననార్థముగ నుండునని తోచెడి.)

❧ 1. రసధాతువు రక్తవర్ణము కల్గి రక్తముగ మారుటకు కారణము. ❧

మూ. తేజో రసానాం సర్వేషాం మనుజానాం యదుచ్యతే,

పిత్రోష్టణస్య రాగేణ రసో రక్తత్వమృచ్ఛతి

28

వ్యా. మనుజులచే భుజింపబడిన మధురాది వృక్షసవిశిష్టమైన యాహారమునందలి సారరూపమైన రసము పక్వమగునపుడు పిత్తము (రంజకపిత్తము)నందలి యూషసంబంధమున కల్గిన రక్తవర్ణముచేత ఎఱ్ఱనిరంగు కల్గి రక్తవర్ణముగ మారును. (కావున రసధాతువు నకు రక్తత్వము సంభవించును.)

❧ 2. రక్తము ఘనీభవించి మాంసధాతువగువిధము. ❧

మూ. (శోణితం స్వాగ్ని నా పక్వం వాయునా చ ఘనీకృతం,

తదేవ మాంసం జానీయాత్ స్థిరం భవతి దేహినామ్.)

వాయుమ్మృతేజసా రక్తం ఊష్ణణా చాపి సంయుతమ్,

స్థిరతాం ప్రాప్య మాంసం స్యాత్

వ్యా. రక్తము శరీరమునందలి రక్తధాతునిష్ఠమైన ధాత్వగ్నిచే పక్వమై వాయువు యొక్కయు జలముయొక్కయు తేజోభాగముతోడను పిత్తముయొక్క యూష్ణముతోడను కూడి రక్తవర్ణమును స్థిరత్వమును (ఘనీభావము) నొందును. పిత్తముయొక్క యూష్ణముచేతను వాయువుయొక్కయు జలముయొక్కయు తేజస్సుచేతను రక్తము నందలి ద్రవభాగము కొంత శుష్కించి ఘనమైనమాంసముగ నగునని భావము.)

❧ 3 మాంసమువలన మేదస్సు కల్గువిధము. ❧

సోష్ణణా పక్వమేవ తత్.

29

మూ. స్వతేజోఽమ్బుగుణస్నిగ్ధోద్ధృక్తం మేదోఽభిజాయతే,

వ్యా. మాంసము శరీరమునందలి మాంసధాత్వగ్నిచే పక్వమై తనయందలి తేజస్సుకును జలభాగమునకును సంబంధించిన స్నిగ్ధగుణము అధికముగ కల్గి మేదస్సుగ పరిణమించును.

❧ 4. మృదువైన మేదస్సువలన కఠినమైన యస్థిధాతువు కల్గువిధము. ❧

మూ. పృథివ్యగ్న్యనిలాదీనాం సంఘాతః సోష్ణణా (శ్లేష్మణా) కృతః. 30

ఖరత్వం ప్రకరోత్యస్య, జాయతేఽస్థి. తతో నృణామ్,

వ్యా. మేదస్సు శరీరమునందలి మేదోధాతుగతధాత్వన్నిచే షక్వముచేయబడు నపుడు పృథివి-అగ్ని-వాతము మున్నగు భూతసూక్ష్మాంశము లొకటిగ జేరి సంక్రమించి తనయందలి యూష్ణముచే ఖరత్వమును కల్గియుండును; అట్టి ఖరీభూతమగు మేదస్సు వలన కఠినరూపమైన అస్థులు కల్గును.

— ౫. అస్థిమధ్యమున మజ్జకల్లవిధము. —

మూ. కరోతి తత్ర సౌషిర్యం అస్థాం మధ్యే సమీరణః. 31

మేదసః తాని పూర్వస్తే స్నేహో మజ్జా తతః స్పృతః,

వ్యా. అట్టి కఠినములగు సెముకలమధ్యభాగమున వాతము రంధ్రమును కల్గించును. మేదస్సునందలి స్నేహభాగము ఆరంధ్రములయందు జేరి నిండియుండును. అదియు మజ్జ రూపముగ పరిణమించును. (అట్టిస్నేహభావమువలన మజ్జ మిక్కిలి స్నిగ్ధంబును మృదువు నై యుండును.)

— ౬. శుక్రధాతువు శరీరమున వ్యాపించువిధము. —

మూ. తస్మాన్మజ్జస్తు యః స్నేహః శుక్రం సంజాయతే, తతః. 32

వాయ్వాకాశాదిభిః భావైః సౌషిర్యం జాయతేఽస్థిషు,

తేన ప్రవతి తచ్ఛుక్రం నవాత్ కుమ్భాదివోదకమ్. 33

సోతోభిః స్యద్దతే దేహాత్ సమంతాత్ శుక్రవాహిభిః,

వ్యా. అట్టి మృదుస్నిగ్ధమైన మజ్జధాతువువలన (ధాత్వన్ని పాకవిశేషమునంజేసి) శుక్రము కల్గును. మరియు అస్థులయందు వాయువు ఆకాశము మున్నగు భూతముల యొక్క గుణములచేత ఎముకలయందు మిగుల సూక్ష్మరూపములైన రంధ్రములు కల్గింప బడును. అస్థిమధ్యమున నుండు రంధ్రమున కల్గిన శుక్రము సూక్ష్మరంధ్రములనుండి (క్రొత్తకుండలోనిజలము చెమర్చువిధముగ) ప్రవించును. అట్లు ప్రవించిన శుక్రమును శుక్ర వాహినులగు సిరలు శరీరమునందెల్ల వ్యాపింపజేయును.

— ౭. శరీరమున వ్యాపించిన శుక్రము వస్త్రీయందు చేరువిధము. —

మూ. హర్షేణోదీరితం వేగాత్ సంకల్పాచ్చ మనోభవాత్. 34

విలీనం ఘృతవద్వాయామోష్ణణా స్థానవిచ్యుతం,

వస్త్రా సమఘృత్య నిర్మాతి స్థలాన్ని మ్నమివోదకమ్. 35

వ్యా. వైజేష్ఠినరీతిగ శరీరమునందెల్ల వ్యాపించియుండు శుక్రము స్త్రీసంభోగ విషయమైన మానసికసంకల్పములవలనను, అనురాగముచే గల్గిన హర్షాతిశయమునను

ప్రేరితమై, సంభోగరూపవ్యాయామముపలన నైన యూష్మముచే కరిగి (మెట్టస్థలమున నుండినసిగ్గు పల్లమునకు జేరునట్లు) వస్త్రీయందుజేరి యుండును. (సామాన్యముగ సర్వశరీరమున వ్యాపించియున్న శుక్రము సంభోగకాలమున వైజెస్సినరీతిగ సంకల్పాది ప్రేరితమై వస్త్రీయందు జేరి గర్భోత్పత్తికి కారణమగునని భావము. ఇతైరంగున వైజెస్సిన యేడు ప్రశ్నములకును పరుసగ నుత్తరములు చెప్పబడినవి.)

శరీరమునందేకదేశమున వ్యాధికల్గుటకు కారణము. ౨౭

మూ. వ్యానేన రసధాతుర్హి విక్షేపోచితకర్మణా,
యుగపత్సర్వతోఽజస్రం దేహే విక్షేప్యతే సదా. 36

క్షీప్యమాణః స్వవైగుణ్యాత్ రసస్సజ్జతి యత్ర సః,
కరోతి వికృతిం తత్ర ఖే వర్షమివ తోయదః. 37

(తస్మిన్ వికారాన్ కురుతే వివర్షమివ తోయదః)
దోషాణామపి చైవం స్యాత్ ఏకదోషప్రకోపణమ్,
(తత్ర దేశే ప్రకోపణమ్.)

వ్యా. ఆహారసారప్రసాదరూపమైన రసధాతువు ప్రేరణమీ యుచితమైన వ్యాపారముగగల వ్యానవాతముచే ప్రేరేపించబడి రసవహస్రోతోమూలముగ శరీరమునందెల్ల నేకకాలమున యెడలేక సర్వకాలమునందును వ్యాపింపబడును. అవిధముగ వ్యాపించు నమయమున స్రోతస్సుయొక్క వైపరీత్యముచేత రసధాతువున కడ్డుకల్గి నిరోధింపబడి నప్పుడు ఎచ్చోట నయ్యది (రసధాతువు) చేరునో అచ్చట ద్వాధి సంభవించును. ఎట్లు లన—(అకసమునందెల్ల మేఘము లావరించి యున్నను అందెచ్చట గాలిచే మేఘము నకు సంచలనము కల్గునో అచ్చోటనే ధర్మము కురియును కాని తక్కినస్థలమునందెచ్చటను ధర్మము కురియుటలేదు. అతైరంగుననే రసధాతువు వాతప్రేరితమై శరీరమునందెల్ల యెడలేక వ్యాపించుచున్నను, స్రోతోమార్గనిరోధముచే సెచ్చోట సిలబడియుండునో అచ్చోట మాత్రము వ్యాధి సంభవించును కాని శరీరమునందెల్ల వ్యాధి కల్గ నేరదని భావము.)

మరియు వాతశక్తి కథములును శరీరమునందెల్ల వ్యాపించునపుడు ఎచ్చోట దానికి వైగుణ్యము కల్గి ప్రకుపితము లగునో అచ్చోటనే వ్యాధిని కల్గించును.

ఇచ్చట “రసతీతి రసః” అనువృత్త్యుత్తిచేత ద్రవరూపములగు శరీరమునందలి ధాతువు లన్నియు రసశబ్దముచే గ్రహింపబడును. కావున శరీరమునందలి రసరక్తాదిద్రవ రూపధాతువుల కన్నిటికిని వైజెస్సిన న్యాయము నన్వయించునది.

—ॐ ఉ క్తవిషయసంగ్రహము. ॐ—

మూ. ఇతి భౌతిక-ధాత్వస్థపక్ష్యాణాం కర్తృ భాషితమ్. 38

వ్యా. ఇత్యేరంగన పృథివ్యాది పంచభూతములకు సంబంధించిన భూతాన్ని లై దిటికిని, రసాదిధాతువు లేడిటికిని సంబంధించిన యేడుభూతాన్నిలకును, ఆహారమును పచింపజేయు పాచకాన్నికిని (మొత్తమున పదుమూడు తెరంగులైన యన్నిలకును) సంబంధించిన వ్యాపారములు వేరువేరుగ వివరింపబడినది.

—ॐ జాతరాన్నిప్రాధాన్యము. ॐ—

మూ. అన్నస్య పక్తా సర్వేషాం పక్ష్యాణామధిపా మతః,
తన్మూలాస్తే హి తద్వృద్ధిక్షయవృద్ధిక్షయాత్త కాః 39

తస్మాత్తం విధివద్యుక్తైః అన్నపానేనైవైర్నితైః,
పాలయేత్ ప్రయతస్తస్య స్థితా హ్యాయుర్బలస్థితిః. 40

వ్యా. వైవివరింపబడిన యన్నిలలోపల పాచకాన్ని వృద్ధి నొందినపుడును తక్కిన భౌతిక-ధాత్వస్థులన్నియు వృద్ధి నందియుండును. పాచకాన్ని ఊణించినయెడ తక్కిన యన్నిలన్నియు ఊణించును. కావున తక్కిన యన్నిలన్నియు పాచకాన్నిని ఆధారముగ జేసికొని యుండును. (ఒక వృక్షమునకు వేరు వృద్ధిక్షయములకు హేతువైనవిధముగ) పాచకాన్ని తక్కిన యన్ని భేదముల కన్నిటికిని మూలకారణమై యుండును. దానంజేసి అన్నియన్నిలకన్న పాచకాన్ని ప్రధానమైనది. కావున ప్రధానమైన పాచకాన్నిని అన్నపానవిధియందు చెప్పబడినరీతిగ హితకరములగు నన్నపానములనే సమిధల చేత మిక్కిలి బాగరూఢుడై కాపాడవలెను. ఆజాతరాన్ని యుక్తమైన పరిస్థితియందున్నచో నాయువును శరీరబలంబును చక్కనిస్థితి నుండును. (కావున శరీరవర్ణాదులును దానినే యాధారముగ జేసికొని పఱిచును.)

—ॐ గ్రహణీదోషమునకు ముఖ్యకారణము. ॐ—

మూ. యో హి భుక్త్యై విధిం త్యక్త్వా గ్రహణీదోషజాగదాన్,
స లౌల్యల్లభతే శీఘ్రం; వత్స్యన్తేఽతః పరస్తు తే. 41

వ్యా. అన్నపానవిధియందు చెప్పబడినవిధి ననుసరింపక బుద్ధిచాపల్యముచే తన కిచ్చపచ్చినవిధముగ నెవడు భుజించునో, అట్టివాడు శీఘ్రకాలముననే గ్రహణీదోషముచే గల్గు రోగములను తప్పక నొందును. అట్టి గ్రహణీదోషమున గల్గురోగము లీ క్రింద వివరింపబడును.

ఇప్పుట గ్రహణియను స్థూలాంత్రము నాశ్రయించిన దోషమున గల్గిన నాల్గు విధములైన రోగములు “గ్రహణీదోషజాఁ గదాఁ” అను వాక్యముచే గ్రహించబడును. అగ్నిమాంద్యము, అజీర్ణము మున్నగురోగంబులును గ్రహణి నాశ్రయించియే సంభవించును. అయినను గ్రహణీరూపమైన నాడియొక్క వైపరీత్యముచే గల్గు క్రింద జెప్పబడు నాల్గువిధములైన రోగములు మాత్రము ముఖ్యముగ నిచ్చట గ్రహించబడును. కావుననే గ్రహణికి సంబంధించిన స్వాభావికవ్యాపారంబును, దాని దుష్ట-అదుష్టస్వరూపంబును, దుష్టిచే గల్గు నాల్గువిధములైన రోగలక్షణంబులును ఈక్రింద చెప్పబడును.

—ॐ జాతరాగ్నిదుష్టికి కారణములు, గ్రహణీసంప్రాప్తి. ॐ—

మూ. అభోజనాదజీర్ణాఽతిభోజనాద్విషమాశనాత్,

అసాత్మ్యగురుశీతాతిరూక్షసద్దుష్టభోజనాత్.

42

విరేకవమనస్నేహవిభ్రమాత్ వ్యాధికర్మనాత్,

దేశకాలర్తువైషమ్యాత్ వేగానాం చ విధారణాత్.

43

దుష్కృత్యగ్నిః, స దుష్టోఽన్నం న తత్ పచతి లఘ్వసి,

అపచ్యమానం శుక్తత్వం యాత్యన్నం విషరూపతామ్.

44

వ్యా. ఆకలి కల్గినప్పుడు భుజింపకుండుట, భుజించినయాహారము జీర్ణము కాకుండునపుడు మరల భుజించుట, తనకు కావలసిన పరిమితకన్న నధికముగ భుజించుట, కాలనియమము లేక తన కిచ్చవచ్చినపుడు భుజించుట (ఇదియే విషమాశనము). తనకు సాత్మ్యముకాని యాహారమును భుజించుట, గురుగుణములు గల పదార్థముల నైనను కేవలము శీతపీర్ణములగు పదార్థములనైనను రూక్ష (జిడ్డులేని) పదార్థములనైనను దుష్ట పదార్థములనైనను భుజించుట, విరేక-వమన-స్నేహకర్మములను విధ్యుక్తప్రకారము చేయకుండుట, జ్వరాదిరోగములచే శరీరము కృశించుట, దేశంబును కాలంబును ఋతువులును వానివాని ధర్మములకు వ్యత్యస్తముగ నుండుట, వాత-మూత్ర-పురీషాదివేగముల నిరోధించుట, ఈకారణములచేత జాతరాగ్ని చెడును. అయ్యది దుష్టమై అతిశీఘ్రముగ జీర్ణించునస్వభావము కల యాహారపదార్థములను కూడ పచింపనేరదు. పచింపబడని యాహారము పులిసి విషమును బోలె పలుచెరుగులైన రోగముల గల్గించును. (ఇట్లు చెప్పటచేత అజీర్ణ భేదము లన్నియు అగ్నివై పరీత్యముననే గల్గునని చెప్పబడినది. అట్టి యజీర్ణ భేదములు తంత్రాంతరమున నిట్లు పేర్కొనబడినది:—“అమం విదగ్ధం విప్లంభం కఫ-పిత్తాఽనితైః క్రమాత్, అజీర్ణం కేచిదిచ్ఛన్తి చతుర్థం రసశేషతః.” కఫముచే

నామాజీర్ణంబును, పిత్తముచే విదగ్ధాజీర్ణంబును, వాతముచే విష్టంభాజీర్ణంబును, ఆమరస శేషముచే రసశేషాజీర్ణంబును సంభవించునని యర్థము. అట్టి యజీర్ణ భేదములును ఇచ్చట “యాత్యన్నం విషరూపతాప్” అనువాక్యముచే సంగృహీతము. అన్ని దుష్టమై యన్నమును పచించనపుడు అపక్వమైన యాహారము విషమునుబోలె వైశిష్ట్యబడిన అజీర్ణ భేదములగూడ గల్గించునని తాత్పర్యము.

—ॐ ఆజీర్ణసామాన్యలక్షణము. ౧౮—

మూ. తస్య లిజ్జమజీర్ణస్య విష్టమృగ్భస్పదనం తథా,
శిరసో రుక్ చ మూర్ఛా చ భ్రమః పృష్ఠకటిగ్రహః. 45
జృమ్భాఽజ్జమర్దస్త్రస్తా చ జ్వరశ్చర్దిః ప్రవాహణమ్,
అరోచకోఽవిపాకశ్చ;

వ్యా. వైశిష్ట్య రీతిగ నన్నిదోషముచే భుజించబడినయన్నము పక్వము కాని యెడ నయ్యది కోష్ఠముననే చేరి కదలక స్తంభించి యుండును. తలనొప్పియు, మూర్ఛయు, భ్రమంబును (ఒడలు చక్రమువై నున్నవానివలె దిరుగుట), వీపునందును నడుమునందును పటిన్లట్లు నొప్పియు కల్గును. ఆపవంతలను ఒడలివిరుపులును కల్గును. ఒడలి నొప్పలును, దప్పియు, జ్వరంబును కల్గును. ప్రవాహికయు వ్యాధియు కల్గును. అరోచకము కల్గును. విపాకము చక్కగ కానేరదు.

—ॐ పిత్తదుష్టాఽజీర్ణలక్షణము. ౧౯—

మూ. ఘోరమన్నవిషం చ తత్. 46
సంస్మజ్యమానం పి త్తేన దాహం తృష్ణాం ముఖామయాఙ్,
(పి త్తేన సహ సంస్మప్తం తృష్ణాదాహముఖామయాఙ్.)
జనయత్స్థిప్లిపిత్తం చ పి త్తజాంశ్చాపరాఙ్ గదాఙ్. 47

వ్యా. పక్వము గాక మిగుల త్రూరమై విషతుల్యమైన యాహారము పిత్తముతో కలిసినయెడ హృదయము కంఠము మున్నగుస్థలముల మంట బుట్టించును. దప్పిని, ముఖ రోగములను అప్లుపిత్తమును ఇతరములగు పిత్తరోగములను కల్గించును.

అప్లుపిత్తలక్షణము తంత్రాంతరమున నిట్లు చెప్పబడినది:—“అవిపాకక్ల మో త్లేద తిక్తా మ్నైద్రాగారవైః, హృత్కణ్ఠాగూహోరుచిభిక్వాప్లుపిత్తం వినిర్దిశేత్.” విపాకము చక్కగ గాఢండుట, బడలిక, ఓకరింతలు, చేదుగను పుల్లగను త్రేనువులు పెడలుట, శరీరము బరువుగ నుండుట, హృదయమునందును కంఠమునందును మంట బుట్టుట, ఆరుచి, ఈలక్షణములకల్గినది యప్లుపిత్తమని భావము.

— ౧౭ కఫదుష్టజీర్ణలక్షణము. ౧౭ —

మూ. యత్తుపీనసమేహాదీక కఫజాక కఫసజ్జతమ్,

వ్యా. పక్వముకానియన్నము కఫముతో గూడినయెడ రాజయత్తుము, పీనసము, ప్రమేహము మున్నగు కఫరోగముల గల్గించును.

— ౧౮ వాతదుష్టరసశేషజీర్ణలక్షణము. ౧౮ —

మూ కరోతి వాతసంస్పృష్టం వాతజాంశ్చ గదాక బనలూక. 48

మూత్రరోగాంశ్చ మూత్రస్థం కుక్షిరోగాన్మృతమ్,

రసాదిభిశ్చ సంస్పృష్టం కుర్యాద్రోగాక రసాదిజాక. 49

వ్యా. వైశేష్యబడిన పక్వముగానియన్నము వాతసంబంధము కల్గినయెడ వాత సంబంధమయిన యనేకరోగముల కల్గించును. మూత్రముతో కలసినయెడ మూత్రరోగములను, పురీషమున కలసినయెడ కుక్షిరోగమును కల్గించును. మరియు నాపక్వముకాని యన్నరసము రసరక్తాదిధాతువులతో కలసినయెడ ఆయాధాతువునకు చెప్పిన రోగముల కల్గించును.

(ఇచ్చట “మూత్రరోగాంశ్చ” అని యుపక్రమించి చెప్పబడినది రసశేషార్ణలక్షణమని యెరుగునది.)

— ౧౯ విషమ-తీక్ష్ణగ్నిలక్షణములు. ౧౯ —

మూ. విషమో ధాతువైషమ్యం కరోతి విషమం పచక,

తీక్ష్ణో మద్దేనో ధాతుకా విశోషయతి పావకః. 50

వ్యా. (ఇత్రెరంగున అజీర్ణలక్షణములు చెప్పి అగ్నిదోషలక్షణము క్రింద జెప్పబడును. అగ్ని భేదములు “తైర్భవేద్విషమస్తీక్ష్ణః మద్దేశ్చాగ్నిసమస్సమైః” (అ. సూ. అ. ౧.) అని వాగ్భటాచార్యులు విషమ-తీక్ష్ణ-సమ-మందభేదములచే నాల్గుతైరంగుల జెప్పెను.)

అందు విషమాగ్ని యాహారమును వ్యత్యస్థముగ పాకమునొందించుచు, ధాతు వైషమ్యమును కల్గించును. (ఇది వాతముచే కల్గిన యగ్ని భేదము.) తీక్ష్ణమైన యగ్ని దానికి తగినట్టి యాహారము లేనిచో రసాదిధాతువులను శోషింపజేయును. (ఈయగ్ని పితృధిక్యముచే గల్గును.) ఇచ్చట “మద్దేనో” అని చెప్పుటవలన తీక్ష్ణాగ్నికూడ తగిన యాహారమున్నయెడ ధాతువులను శోషింపక పోషించునని తెలిసెడిది.

—౧౭ సమాగ్నికృత్యము. ౧౭—

మూ యుక్తం భుక్తవతో యుక్తో ధాతుసామ్యం సమం పచక,

వ్యా. సమాగ్ని భుజింపబడిన యాహారమును వైషమ్యము లేక సమముగ పచనముచేసి ధాతువులను విషమస్థితి నొందనియక సమస్థితి నుంచును. (ఈయన్ని వాత-సిత్త-కఫములు మూడును సమస్థితి నుండునపుడు గల్గును గాన సమాగ్ని యనబడును.)

—౧౮ మందాగ్నికృత్యము గ్రహణీరోగసంప్రాప్తి. ౧౮—

మూ. దుర్బలో విదహత్యన్నం తద్యాత్యూర్ధ్వం అథోఽపి వా. 51

అథస్తు పక్వమామం వా ప్రవృత్తం గ్రహణీగదః,

ఉచ్యతే సర్వమేవాన్నం ప్రాయో హ్యస్య విదహ్యతే. 52

అతిస్పృష్టం విబద్ధం వా ద్రవం తదుపవేశ్యతే,

వ్యా. మందమయినయన్ని చాల బలహీనమగుటవలన భుజింపబడిన యాహారమును కొంచెముగ పాకమునొందించును. ఇది కఫాధిక్యమున గల్గునన్ని భేదము. అట్టి సగము పక్వముగను, సగము పక్వము గాకయు నుండునాహారము ఊర్ధ్వముగ నైనను, అథోమార్గముగనైనను వెడలును. అందు పక్వాపక్వావస్థముగ నుండునది యథోమార్గమున వెడలినచో నయ్యది గ్రహణీరోగమని చెప్పబడును. వైజ్ఞేషిన్ మందాగ్ని భేద భుజింపబడిన యాహారము ప్రాయికముగ విదగ్ధమగును. (పక్వాపక్వావస్థయందునుని భావము.) మరియు వయ్యది స్వస్థానమునుండి బయలువెడలినను, యచ్చటనే బద్ధముగనుండినను, ద్రవరూపమై విదగ్ధావస్థనే యుండును. కావున నథోమార్గమున ద్రవరూపముగ వెడలునప్పుడును విదగ్ధముగనే యుండునని భావము. (గ్రహణీరోగమునందన్నమంతయు ప్రాయికముగ విదగ్ధమై ద్రవరూపముగ వెడలునని ఫలితార్థము.)

—౧౯ గ్రహణీరోగసామాన్యలక్షణము. ౧౯—

మూ. తృష్ణారోచకవైరస్యప్రసేకతమకాన్వితః. 53

శూనపాదకరః సాస్థిపర్వరుక్ చ్ఛర్దనం జ్వరః,

లోహమగన్ధిస్తిక్తాన్లు ఉద్ధారశ్చాస్య జాయతే. 54

వ్యా. గ్రహణీరోగమునందు దప్పి, ఆరోచకము, నోటికి రుచితేలియకుండుట, నోట నీరువెడలుట ఈలక్షణములు కల్గును. చీకటిలోనున్న క్లోమియు తెలియకుండును. హస్తములయందును పాదములయందును వాపుకల్గును. అస్థులయందును కీళ్లయందును నొప్పి కల్గును. వాంతియు జ్వరంబును కల్గును. లోహముయొక్కయు ఆమరసముయొక్కయు గంధముతో కూడి చేదుగను పుల్లగను త్రేసువులు వెడలును.

— ౧౭ గ్రహణీరోగపూర్వరూపము. ౧౭ —

మూ. పూర్వరూపస్తు తస్యేదం తృష్ణాలస్యం బలక్షయః,
విదాహోఽన్నస్య పాకశ్చ చిరాత్ కాయస్య గౌరవమ్. 55

వ్యా. అట్టి గ్రహణీరోగము కల్గుటకుముందు దప్పి కల్గును. పనులయందు ప్రాలు
మాలిక కల్గును. శరీరబలము క్షీణించును. ఆహారము చిరకాలమున విదగ్ధముగ పాకము
జేందును. శరీరము బరువుగ నుండును (ఇవి యన్నియు గ్రహణీరోగము కల్గుటకు
ముందు సంభవించు పూర్వరూపములు.)

— ౧౮ గ్రహణీస్వరూపము. ౧౮ —

మూ. అగ్న్యధిష్ఠానమన్నస్య గ్రహణాద్గ్రహణీ మతా,
నాభేరుపరి సా హ్యగ్ని బలోపస్తమ్భబృంహితా. 56
అపక్వం ధారయత్యన్నం పక్వం సృజతి పార్శ్వతః,
దుర్బలాగ్ని బలా (త్) దుష్టా త్వమమేవ విముఞ్చతి. 57

వ్యా. జాతరాగ్నికి ఆశ్రయమై భుజింపబడిన యాహారమును గ్రహించి ధరించు
నాడి గ్రహణీయనబడును. (ఆహారమును ధరించుటంజేసియే యిది గ్రహణీ యని
యన్వర్థముగ జెప్పబడునని భావము). అయ్యది నాభికి వైభాగమున నుండి యగ్ని
బలము నాధారముగ జేసికొని బలము కల్గియుండును. అయ్యది పక్వముకాని యాహార
మును ధరించును. పక్వమైన యాహారమును గుడముండువామపార్శ్వమునకు వినష్టించు
చుండును. (ఇదియే గ్రహణీకి స్వాభావికమైన వ్యాపారము). ఇయ్యది బలహీనమైన
యగ్నిబలము కల్గినదై దుష్టమగును. (అగ్నిబలము తగ్గినపుడు గ్రహణీయు బలహీనమై
చెడును. దీనిశక్తియు వ్యాపారంబును జాతరాగ్నివై నాధారపడియుండునని భావము.)
దుష్టమైనపుడు పక్వముకానియాహారమునే వినష్టించును. (ఈగ్రహణీ పూర్వరూపావస్థ
యందు పక్వాఽపక్వరూపముగ నుండు అన్నమును వినష్టించునని ముందు చెప్పబడినది.
వ్యాధిరూపావస్థయందు అపక్వమునే వినష్టించునని యిచ్చట చెప్పబడినదని యెరుంగు
నది.)

— ౧౯ గ్రహణీరోగభేదములు. ౧౯ —

మూ. వాతాత్పితృత్వసాచ్చ స్యాత్ తద్రోగస్త్రిభ్య ఏవ చ,
హేతుం లిజ్గం చికిత్సాం చ శృణు తస్య పృథక్ పృథక్. 58

వ్యా. వైశేష్యబడిన గ్రహణీరోగము నాతమువలనను, పిత్తమువలనను కఫము వలనను, త్రిదోషసన్నిపాతమువలనను జనించును. అట్టి నాల్గభేదములకు వేరువేరుగ చాతాదిప్రకోపకారణములను, లక్షణములను, ప్రత్యేకచికిత్సలను వేరువేరు నిచ్చుట చెప్పెద వినుము.

—ॐ వాతికగ్రహణీరోగనిదానము. ౧—

మూ. కటుతి క్తకహాయాతిరూక్షశీతలభోజనైః,

ప్రమితానశనాత్యధ్యవేగనిగ్రహమైఖునైః.

59

కరోతి కుపితో మద్దమగ్నిం సంఛాద్య మారుతః,

(మారుతః కుపితో వహ్నిం సంఛాద్య కురుతే గదాకా)

వ్యా. కటు-తి క్త-కహాయరసములు కల యాహారమును భుజించుట, మిక్కిలి రూక్షంబును శీతలంబు నైన యన్నమును భుజించుట, అధికముగ భుజించుట, మిక్కిలి తక్కువగభుజించుట, లేక బొత్తుగ నాహారము తినకుండుట, అధికముగ త్రోవనడచుట, వాత-మూత్ర-పురీహదివేగముల నిరోధించుట, అధికముగ స్త్రీసంభోగము చేయుట ఈకారణములచే వాతము ప్రకోపమునొంది జాతరాగ్ని నావరించి కష్టి మందగింప జేయును.

—ॐ వాతికగ్రహణీరోగలక్షణములు. ౨—

మూ. తస్యాన్నం పచ్యతే దుగ్ధిఖం శుక్తపాకం, ఖరాజ్లతా.

60

కణ్ఠాస్యశోషః, తుత్తృష్ణా తిమిరం కర్ణ యోస్పవనః,

పార్శ్వోర్వరుపజ్జగ్రీవారుబోఽభీక్ష్యం విఘాచికా.

61

హృత్పీడా, కార్శ్యదౌర్బల్యం, వైరస్యం, పరికర్తికా,

గృధ్ధిః సర్వరసానాం చ మనసస్పదనం తథా.

62

జీర్ణే జీర్యతి చాద్ధానం భుక్తే స్వాస్థ్యముపైతి చ,

సవాతగుల్మహృద్రోగస్థిహాశజ్జీ చ మానవః

63

చిరాద్దుగ్ధిఖం ద్రవం శుష్కం తన్వామం శబ్దఘనవత్,

పునః పునస్సృజేద్వర్చః, కాసశ్వాసార్ధితోఽనిలాత్.

64

వ్యా. వైశేష్యనరీతిగ వాతప్రకోపమున జాతరాగ్ని మందగించినవానికి భుజింప బడిన యన్నము మిగుల కష్టముచే పులుపుగ పాకమునొందును, శరీరము జిడ్డు లేక కర

కరలాడుచుండును. కంఠంబును నోరును ద్రవము లేక యెండును. ఆకలియు డప్పియు నధికమగును. కన్నులు చీకటి గ్రమ్మినట్లుంటును. చెవులలో ధ్వని పుట్టును. ఇరుప్రక్కల యందును తొడలయందును గ్రజ్జలయందును కంఠంబున (మెడయందు)ను అధికముగ నొప్పిపుట్టును. శరీరముపై సూదులచే బొడిచినవిధముగ బాధకల్గును. హృదయమున పట్టి నట్లు బాధ కల్గును. శరీరము కృశించి బలహీనమగును. నోటికి మధురాదిరసములు తెలియదు. రంజముతో కోసినవిధముగ కడుపులో నారాటముగ నుండును. మధురాదిరసము లన్నిటియందును ఆసబాడమును, మనస్సు శక్తిలేక విసుకుజెంది యుండును. భుజింపబడిన నూహారము జీర్ణమయినప్పుడును జీర్ణమగుసమయమునను కడుపుబ్బరించును. అట్టినమయమున భుజించినచో కడుపుబ్బరము తగ్గి స్వస్థముగ నుండును. అట్టియెడ వాతరోగంబును గుల్మంబును హృద్రోగంబును స్త్రీహంబును కల్గునేమో యని సందేహము కల్గును. ద్రవముగ నైనను శుష్కముగ నైన నుండి శబ్దముతోడను నురుగుతోడను కూడి పక్వము కానివలమును చిరకాలమునకు మిక్కిలి కష్టముతో కొంచెము కొంచెముగ మాటిమాటి కిని వెడలును. కాసత్వాసములు వానిని బాధించుచుండును. ఈలక్షణములు కల్గినది వాతముచే గల్గిన గ్రహణీరోగమని యెరుంగునది.

❧ వైత్తికగ్రహణీరోగనిదానము. ౭౫ ❧

మూ. కట్వజీర్ణ విదాహ్యమ్మతౌరాద్యైః పిత్తముల్బణం,
అగ్ని మాస్లావయద్ధన్తి జలం తప్తమివానలమ్.

65

వ్యా. కటురసద్రవ్యమును, అజీర్ణకరద్రవ్యములను, విదాహి (మంటబుట్టించు ఆవాలు మున్నగునవి) ద్రవ్యములను, అమృరసము కలద్రవ్యములను, తౌరములు మున్నగు ద్రవ్యములను విశేషముగ భుజించినచో పిత్తము ప్రకోపమునొంది జాతరాగ్నిని (జ్వలించుచుండు బాహ్యగ్నిని జలము చల్లార్చువిధముగ) తడిసి చల్లార్చును. (ఇచ్చట పిత్తము అగ్నికి సమానగుణమైనను తనయందలి ద్రవభాగముచే నగ్నిని తడిసి బలహీనముగ జేయునని యెరుంగునది.)

❧ వైత్తికగ్రహణీరోగలక్షణము. ౭౬ ❧

మూ. సోఽజీర్ణం నీలవీతాభం వీతాభః సార్యతే ద్రవమ్,
పూత్యన్యోద్ధారహృత్కణ్డదాహోరుచితృద్ధిత్తః.

66

వ్యా. అట్టియగ్నివై గుణ్యమువలన జీర్ణముకానిదియు నీలవర్ణంబైనను వీతవర్ణంబైనను కల్గి ద్రవరూపమైన మలము వెడలును. అట్టియెడ దుర్గంధముతో కూడి పుల్లని

త్రేనుపులు వెడలును. హృదయమునందును కుత్తుకయందును మంట పుట్టును. ఆరుచియు, డప్పియు కల్గును.

—౧౭ కఫజగ్రహణీరోగనిదానము. ౧౭—

మూ. గుర్వతిస్త్రిగ్ధశీతాదిభోజనాదతిభోజనాత్,
భుక్తమాత్రస్య చ స్వప్నాత్ హస్త్యాగ్నిం కుపితః కఫః. 67

వ్యా. గురువదార్థములు, మిక్కిలి స్త్రిగ్ధవదార్థములు శీతవీర్యము గలవదార్థములు మున్నగువానిని భుజించినను, పరిమితకన్న నధికముగ భుజించినను, భుజించినవెంటనే నిదురబోయినను కఫము కుపితంబై జాతరాగ్నిని చల్లార్చును.

—౧౮ కఫజగ్రహణీరోగలక్షణములు. ౧౮—

మూ. తస్యాఽన్నం పచ్యతే దుగ్ధం హృల్లాసచ్ఛర్ద్యరోచకాః,
ఆస్యోపదేహమాధుర్య కానష్ఠీనసవీనసాః 68

హృదయం మన్యతే స్త్యానం ఉదరం స్తిమితం గురు,
దుష్టో మధుర ఉద్ధారః సదనం స్తీష్ణహర్షణమ్. 69

భిన్నామశ్లేష్మసంస్పృష్టగురువర్చః ప్రవర్తనం,
అకృశస్యాపి దౌర్బల్యం ఆలస్యం చ కఫాత్తకే. 70

వ్యా. వానికి అన్నము మిక్కిలి కష్టముచే పచింపబడును. మరియు హృల్లాసము (ఓకళింతలు), వాంతియు ఆరోచకంబును కల్గును నోరు బంధనకల్గి తీసిగనుండును. కానము కల్గును. నోట కఫము నుమియును. పడినెముపట్టును. హృదయముపై తడిగుడ్డ గప్పినవిధముగ దోచును. ఉదరము నిశ్చలమై బరువుగ నుండును. దుష్టమై తీసికల్గిన త్రేనుపులు వెడలును. శరీరము కృశించును. స్త్రీసంభోగమునం దిచ్చబొడమదు. మలము ద్రవమై పక్ష్యముగాక శ్లేష్మముతో గూడి భారము కల్గి వెడలును. శరీరము కృశించక యున్నను బలము చాల హీనముగ నుండును. పనులయందు ప్రాలుమాలిక కల్గును. (ఈ లక్షణములు కల్గినది కఫముచే జనించిన గ్రహణీరోగమని యెరుంగునది.)

మూ. యశ్చాగ్నిః పూర్వముద్దిప్తః రోగానీకే చతుర్విధః,
తం చాపి గ్రహణీదోషం సమవర్జం ప్రచక్షుహే. 71

వ్యా. విమూకస్థానమునందలి రోగానీకాధ్యాయమున జాతరాగ్ని విషమ-తీక్షణ-మంద-సమభేదములచే నాల్గు తెరంగులని చెప్పబడినది; అట్టి యగ్ని భేదంబులలో సమాగ్ని యొకటి దక్క తక్కిన మూడువిధములగు నగ్ని భేదంబులును గ్రహణీదోషముగ నే చెప్పబడును అని యర్థము.

విమానస్థానమునందలి రోగానీకాధ్యాయమున “అగ్నిఘృత తు శారీరేఘృత చతుర్విధో విశేషో బలభేదేన భవతి. తద్యథా:—తీక్ష్ణో మన్దః సమా విషమశ్చేతి.” (చ. వి. అ. ౬. సూ. ౧౩.) అని యుపక్రమించి చతుర్విధాగ్నిభేదములు వివరింపబడినవి. అందు సమాగ్నిదక్క తక్కిన మూడుభేదములును గ్రహణీదోహంతర్భూతములని యిచ్చటను అతిదేశింపబడినవి. గ్రహణిని ప్రధానముగ జేసి చెప్పనట్టి యాప్రకరణమున వాని యంతర్భూతము సమంజసము కాదు కావున నీశ్లోకము అనార్థమని కొందరి యభిప్రాయము. వాగ్భటాచార్యులును ఈశ్లోకార్థమునే “విభాగేఽన్యస్య యే చోక్తాః విషమాద్యాః త్రయోఽగ్నయః, తేఽపి స్యుః గ్రహణీదోహః సమస్త స్వాస్థ్యకారణమ్.” (అ. హృ. ని. అ. ౮. శ్లో. ౩౦.) అనుశ్లోకముచే నిరూపించిరి. కావున నిది యనార్థమని చెప్పట యుక్తముగ దోషదు.

❧ సాన్నిపాతికగ్రహణీరోగలక్షణము. ౭ ❧

మూ. పృథగ్వాతాదినిర్దిష్టహేతులిజ్జసమాగమే,
త్రిదోషం నిర్దిశేత్తైషాం భేషజం శ్రుణ్వతః పరమ్. 72

వ్యా. వాతాదిగ్రహణీరోగములకు వేరువేరుగ జెప్పబడిన హేతువులు లక్షణములును కలిసి యున్నయెడ నట్టి గ్రహణీరోగము సన్నిపాతమున గల్గినదనియెరుంగునది. వైజిప్పబడిన గ్రహణీదోషములకు వేరువేరుగ నీక్రింద చికిత్సితము జెప్పబడును.

❧ గ్రహణీరోగచికిత్సాక్రమము, అందు సమనవిధి. ౭ ❧

మూ. గ్రహణీమాశ్రితం దోషం విదగ్ధాహారమూర్ఛితం,
సనిప్తమ్భప్రనేకార్తివిదాహారచిగౌరవైః. 73
అమలిక్ఠాన్నితం దృష్ట్వా సుఖోష్ణేనామ్బునోద్ధరేత్,
ఫలనాం వా కషాయేణ పిప్పలీసర్వపైస్తథా. 74

వ్యా. గ్రహణి నాశ్రయించినదోషము విదగ్ధముగ పాకముచెందిన యాహారముతోకూడి అట్టి యపక్వాహారము ఆహారముననే స్తంభించి బూనిపలన నోట ద్రవము వెడలుచు మంట పుట్టి అరుచి కల్గి గురుత్వముగ నున్నప్పుడు అట్టిదోషము అమలక్షణములతో కూడియున్నదని తెలిసికొని సుఖోష్ణజలముచేత ఆహారమునుండి వమనముచేయించి బయలువెడలించవలయును. లేక మ్రంగకాయకరాయముచేనైనను, పిప్పళ్లను, ఆపాలను స్వరసముచేసి దానియొపయోగముచే నైనను వమనము చేయించి దోషమును వెడలించవలయును.

—౧౧ గ్రహణీరోగమున విరేచన-పాచనలంఘన-పాచన స్రయోగము. ౧౧—

మూ. లీనం పక్వాశయస్థం వా ప్యామం ప్రావ్యం సదీపనైః,

శరీరానుగతే సామే రనే లఙ్ఘనపాచనమ్.

75

వ్యా. అట్టి యామదోషము పక్వాశయసమీపమున చిక్కియున్నయెడ దానిని అగ్నినిదీపింపజేయు ఓమము మొదలగు ద్రవ్యములతో కూడిన విరేచన ఔషధములచే విరేచనరూపముగ వెడలించవలయును. మరియు నట్టి యామరసము శరీరమునందు వ్యాపించి యున్నచో నుపవాసరూపమైన లంఘనమును పాచనములను చేయించవలయును.

—౧౨ శుద్ధకోష్ఠనకు పేయాద్యుపయోగము. ౧౨—

మూ. నిశుద్ధామౌళయాం నై వఙ్మకోలాదిభిః శృతం,

దద్యాత్ప్రేయాది లఘ్వస్థం పునర్యోగాంశ్చ దీపనాత్.

76

వ్యా. వైజిష్ఠిన క్రియావిధానములచే ఆమాశయము శుద్ధముగ నున్నప్పుడు అట్టిరోగికి పంచకోలాదులను చేర్చి పక్వముచేయబడిన పేయ మున్నగు ద్రవరూప మయిన యాహారమును బెట్టి మరల యగ్నిని దీపింపజేయు యోగములచే నుపచరించ వలయును.

—౧౩ వాతజగ్రహణీచికిత్స, అందు సర్పిష్ఠానము. ౧౩—

మూ. జ్ఞాత్వా తు పరిపక్వామం మారుతగ్రహణీగదం,

దీపనీయయుతం సర్పిః పాయయేతౌల్పశో భిషక్.

77

వ్యా. వైజిష్ఠిన చికిత్సాక్రమముచేత వాతజగ్రహణీరోగమున ఆమదోషము పరిపక్వమైనదని లక్షణములచే గమనించి దీపనీయగణమున చెప్పబడిన యగ్నిసందిగ్ధన ములగు పిప్పలి మున్నగుద్రవ్యచూర్ణముతో కూడిన నేతిని స్వల్పమాత్రచే త్రాగించవలయును. ఇచ్చట షడ్విరేచనశతాశ్రితీయమున చెప్పబడిన “పిప్పలీ పిప్పలీమూల చవ్య చిత్రకశృంగ భేరౌష్ఠ వేతసమరిచాజ మోదభల్లాతకాస్థిహిజ్జునిర్యాసా ఇతి దశేమాని దీపనీయాని భవంతి.” అను దీపనీయగణద్రవ్యము నెరుంగునది.

—౧౪ వాతకగ్రహణీయందు నిరూహప స్తిప్రయోగము. ౧౪—

మూ. కిఞ్చిత్సంధుక్షితే త్వగ్నౌ సక్తవిఞ్ఞాత్రమారుతం,

ద్వ్యహం త్ర్యహం వా సంస్నేహ్య స్విన్నా భ్యక్తం నిరూహయేత్.

వ్యా. వైశిష్టిన దీపనీయఘృతపానముచేత జాతరాగ్ని కొంచెము దీపించియున్న పుడు మల-మాత్ర - వాతములు సరళముగ వెడలక నిలచియున్నయెడ వానికి స్నేహ ద్రవ్యములచే రెండుమూడుదినములు విధ్యుత్ప్రకారము స్నేహనముచేసి పిదప వస్తి విధానమును ముందు స్నేహభ్యంజనముల చేయించి పిదప నిరూహవస్తిని ప్రయోగించి మలమును వెడలించవలయును.

— వాతికగ్రహణియందు విరేచనవిధి. ౭౯ —

మూ. తత ఏరణ్డతై లేన సర్పిషా తై ల్పకేన వా,

సత్కారేణానిలే శాస్తే స్రస్తదోషం విరేచయేత్.

79

వ్యా. నిరూహవస్తి ప్రయోగానంతరము వాతము కొంచెము శాంతినిొందియుండగా ఆముదముచేసై నను, తైల్యకఘృతముచేసై నను, సర్జితారమును చేర్చి యుపయోగించి విరేచనము చేయించవలయును.

— వాతికగ్రహణియందు అనువాసనవస్తి ప్రయోగము. ౮౦ —

మూ. శుద్ధం రూక్షాశయం బద్ధవర్చసం చానువాసయేత్,

దీపనీయాప్లువాతఘ్నసిద్ధతై లేన మాత్రయా.

80

వ్యా. వైశిష్టినశోధనముచే శోష్ణము శుద్ధమయి రూక్షముగ నుండుటవలన మరల మలబద్ధకము కల్గియున్నచో శుంతి మొదలగు దీపనీయాప్లములును, అమృద్రవ్యములను, సన్నరాష్ట్రము మున్నగు వాతహరద్రవ్యములను సమభాగములుగ జేర్చి పక్వముజేయబడిన తైలముచేత అనువాసనవస్తిని ప్రయోగించవలయును.

— వాతికగ్రహణియందు ఘృతాభ్యాసవిధి. ౮౧ —

మూ. నిరూఢం చ విరిక్తం చ సమ్యక్తై వాను వాసితమ్,

లఘ్వస్నప్రతిసంభుక్తం సర్పిరభ్యాసయేత్పునః.

81

వ్యా. వైశిష్టినరీతిగ నిరూహవస్తి నుపయోగించి పిదప విరేచనము చేయించి మరల ననువాసనవస్తిని ప్రయోగించి వానికి లఘ్వస్నంబాహారంబుగ నిడి పిదప నీక్రింద చెప్పబడుఘృతమును పానము చేయించవలయును.

— వాతికగ్రహణికి దశమూలాదిఘృతము. ౮౨ —

మూ. ద్వే పఞ్చమూలే సరలం దేవదారు సనాగరం,

పిప్పలీం పిప్పలీమూలం చిత్రకం హస్తీపిప్పలీం.

82

శణబీజం యవాన్మోలానుక్కులత్థాన్సుషవీం (రభీం) తథా,
పాచయేదారనాలేన దథ్నా సోవీరకేన వా. 83

చతుర్భాగావశేషేణ పచేత్తేన ఘృతాథకం,
స్వర్జికాయావశూకాఖ్యా త్సారో దత్వా చ యుక్తితః. 84

నైర్ధవౌద్భిదసాముద్ర బిడానాం రోమకస్య చ,
ససౌవర్చలపాక్యానాం భాగాద్ద్విపలికాన్పుథక్. 85

వినీయ చూర్ణితాన్తస్తాత్ పాయయేత్ ప్రస్తృతం బుధః,
కరోత్యగ్నిం(గ్ని)బలం వర్జం వాతఘ్నం భుక్తపాచనమ్. 86

(ఇతి దశమూలాద్యం ఘృతమ్.)

వ్యా. రెండుపంచమూలములు(దశమూలములు), సరళవృక్షముయొక్క వేరు, దేవ దారుచెక్క, శుంఠి, పిప్పళ్లు, మోడి, చిత్రమూలము, యేనుగపిప్పళ్లు, జనుపవిత్రనములు, యవలు, రేగులు, ఉలవలు, నల్లజీలకఱ్ఱ వీనినన్నిటిని సమభాగములుగ చేర్చి నలియకొట్టి అరినాళమునందైనను, పెరుగునందైనను, సోవీరకమునందైననుచేర్చి నాల్గవంతు మిగులు నట్లు కాచి యాద్ర వమును ఒకఆధకపరిమితమైన ఘృతమున కూర్చి అందు స్వర్జితౌరము, యవత్తౌరము ఈరెండుత్తౌరములను యథోచితముగ చేర్చునది. మరియు నైంధవలవణము, ఔద్భిదలవణము, సాముద్రలవణము, బిడాలవణము, సౌవర్చలవణము, పాక్యలవణము అను నీయేడులవణములను వేరువేరుగ రెండేసిపలములవంతున చూర్ణముచేసి వైచేష్ఠిన రీతిగ పక్వముచేయబడిన ఘృతమున కలిపి యాఘృతమును ప్రతిదినంబును పూటకు రెండేసిపలములవంతున పానముచేసినచో జాతరాగ్నికి బలమును కల్గించును. శరీరంబు నకు బలంబును, రంగును కల్గించును. వాతమును హరించును. భుజింపబడిన యాహారమును చక్కగ పచింపజేయును.

కల్పనాక్రమము.—ఇచ్చట ఘృతము ఆధకము(అరువదినాలుగుపలములు) చేప్ప బడినది. దీనికి ద్రవము సామాన్యపరిభాషచేత నాల్గింతులు చేర్చవలయునుగాని క్వాథ్య ద్రవ్యములయిన దశమూలాదిద్రవ్యములు సమభాగముగ చేరి నాలుగాధకములపరిమితమున రెండుద్రోణముల పరిమితమైన వైజేష్ఠబడిన అరినాళము మున్నగు ద్రవమున కలిపి నాలుగవంతు (నాలుగాధకములు) మిగులునట్లు కాచి ఆధకపరిమితమైన ఘృతమున చేర్చి ఘృతపాకవిధి ననుసరించి పక్వముచేయునది. ఇత్తైరంగున సిద్ధమైనఘృతమును దిండునపుడు వైజేష్ఠినలవణములను రెండేసిపలములవంతున చూర్ణముచేసి కలుపునది. తౌరములరెంటినిమాత్రము స్వల్పపరిమాణముగ చేర్చునది. ఈవిషయమును “త్సారో

దత్వాచ యుక్తితః” అని మూలముననే చెప్పబడినది. జతూకర్ణతంత్రమున ఈయోగమును నిట్లు చెప్పియున్నది.—“దశమూలం పశ్చికోలం కులుత్థం సురభిం యవం, దేవదారుం చ సరళం శణ్వీజంచ సాధయేత్, దధ్నా సావీరకేణైవ తేన పక్షే ఘృతాథకే, ద్వౌ తౌరౌ సప్తలవణాన్యావపేత్ ద్వివలూనితు.” ఇచ్చట “పక్షే ఘృతాథకే ద్వౌ తౌరౌ సప్తలవణాన్యావపేత్.” అని చెప్పటవలన పక్షమయిన ఘృతమునందు తౌరలవణముల జేర్చవలయునని తెలిసెడి.

దశమూలములను—మారేడు, దుండిగము, గుమ్మడి, కలిగొట్టు, తక్కిల, ముయ్యకుపొన్న, కోలపొన్న, వాకుడు, పెద్దములక, పల్లెరు అను నీపదియునుచేర దశమూలము లనబడును.

❧ వాతికత్ర్యుషణాదిఘృతము. ❧

మూ. త్ర్యుషణత్రిఫలాకల్కే బిల్వమాత్రే గుడాత్పలే,
సర్పిషోఽష్టపలం పక్వా మాత్రాం మద్దానలః పిబేత్. 87
(ఇతి త్ర్యుషణాద్యం ఘృతమ్.)

వ్యా. త్ర్యుషణము, (శుంఠి-సిప్పలి-మిరియాలు), త్రిఫలములు (కరక-తాని-ఉసిరిక-కాయలు), వీనిని సమభాగముల చేర్చి యొకపలమగునట్లు కల్కముచేసి అందు నొకపలము బెల్లమును, ఎనిమిదిపలములు అవునేలని కలిపి పక్షముచేసి తగుమైనపరిమితితో సేవించినయెడ మందాన్ని దీప్తి కలిగియుండును.

❧ వాతికగ్రహణికి పంచమూలాదిఘృతము. ❧

మూ. పశ్చిమూలాభయావ్యోపసిప్పలీమూలసైన్ధవైః,
రాన్నా తౌరద్యయాఽజాజీవిడజ్జశటిభిర్ఘృతమ్. 88
శుక్తేన మాతులుజ్జస్య స్వరసేనార్ద్రకస్య చ,
శుష్కమూలకకోలామ్బుచక్రీ కాదాడిమస్య చ. 89
తక్రమస్తుసురామణ్ణసావీరకతుషోదకైః,
కాఞ్జీకేన చ, తత్పక్వం అగ్ని దీప్తికరం వరమ్. 90
శూలగుల్తోదరశ్వాసకాసాఽనిలకఫాపహం,
సబీజపూరకరసం సిద్ధం వా పాయయేత్ ఘృతమ్. 91
(ఇతి పశ్చిమూలాద్యం ఘృతమ్.)

వ్యా. మహాపంచమూలము (మారేడుపేరు, దుండిగపుపేరు, గుమ్మడిపేరు, కలిగొట్టుపేరు, తక్కిలపేరు ఇవి మహాపంచమూలము), కరకకాయలు, త్రికటుకములు, మోడి, సైంధవలవణము, సన్నరాష్ట్రము, సర్జక్షారము, యవక్షారము, జీలకర, వాయువిడంగములు, కచోరములు వీనినన్నిటిని సమభాగములజేర్చి ఘృతమునకు నాల్గవం తగునట్లు చూర్ణముచేసి ఘృతమున కల్కముగగూర్చి, అందు శుక్తము (పులిగంజి), మాదీఫలరసము, అల్లపురసము, ఎండినముల్లంగిస్వరసము, రేగుపండ్లస్వరసము, పులిచింతాకురసము, దానిమ్మ పండ్లరసము, మజ్జిగ, పెరుగుమిడిమిగడ, సుర మనుమద్ద్యముమిడితేట, సోపీరకము (పులిసిన కడుగునీట్లు), తుషోదకము (కడుగునీట్లు), కాంజికము, ఆసు నీపదుమూడుద్రవములను ఒక్కొక్కటి ఘృతమునకు సమభాగముగ నుండునట్లు చేర్చి, ఘృతపాకవిధిప్రకారము పక్వముజేయునది. దీనిని సేవించినచో జాతరాగ్నిని మిక్కిలి వృద్ధినందించును. శూలమును, గుల్మములను, ఉదరములను, శ్వాసకాసములను, వాతమును హరించును. లేక వైశిష్ణిపంచమూలాలికల్కమును మాదీఫలరసమునుమాత్రము చేర్చి ఘృతమును పక్వము చేసియైన నుపయోగించనగును. లేక వైశిష్ణి సద్ధఘృతమునే మాదీఫలస్వరసానుపానమున సేవింపవలెను. (ఇచ్చట శుక్తమన—ఒక మంటికుండలో తేనెను బెల్లమును కలిపి ఒకటిగ జేర్చి వాసెనగట్టి మూడుదినములు ధాన్యపుటమున నుంచిన పులిగంజి.)

ఈఘృతయోగమున ద్రవద్రవ్యములు పదుమూడుగ నున్నవి గనుక “ద్రవాణి యత్ర స్నేహేషు పశ్యాదీని భవన్తి హి, ...తత్ర స్నేహసమాన్యాహుః” అను విశేష పరిభాషచేత ఘృతసమభాగములుగ నొక్కొకదానిని జేర్చి, సామాన్యపరిభాషానుసారము ఘృతమునకు నాల్గవంతు కల్కమునుజేర్చి పక్వము చేయనగును. మాదీఫలరసమును మాత్రముచేర్చు రెండవయోగమున రసము ఘృతమునకు నాల్గితలు చేర్చనగును.

❧ వాతికగ్రహణియందు అభ్యంజనమునకు పంచకోలాదితైలము. ❧

మూ. సిద్ధమభ్యజ్ఞనార్థం చ తైలమేతైః ప్రయోజయేత్,

వ్యా. మరియు వైశిష్ణబజిన పంచమూలాలికల్కమును, శుక్తాదిద్రవములను జేర్చి తైలమును తైలపాకవిధిగ పక్వముచేసి యభ్యంజనమునకై వాతజగ్రహణియందుపయోగించునది.

❧ వాతికగ్రహణికి పంచమూలాలిచూర్ణము. ❧

మూ. ఏతేషామౌషధానాం వాపిబేచూర్ణం సుఖామ్బునా.

92

వాతే శ్లేష్మాన్యతే, సామే కఫే వా నాయునోద్ధతే,
(దద్యాచూర్ణం పాచనార్థం అగ్నిసద్దీపనం పరమ్).

(ఇతి పంచమూలాలిద్యం చూర్ణం.)

వ్యా. గ్రహణీరోగమున వాతము కఫముచే నావరింపబడినప్పుడును, గ్రహణీరోగము ఆమముగనున్నను, గ్రహణీరోగమున కఫము వాతముతో కూడియున్నను, వైశేష్యబడిన మహాపంచమూలాదిద్రవ్యములను సమభాగములుగ గూర్చి చూర్ణముచేసి సుభోష్ణముగనుండు వేడినీళ్లతో నేవించనగును. (ఈచూర్ణోపయోగమున అగ్నిదీప్తి కల్గి యాహారమును పచింపజేయును.)

ఆమభేదములను తంత్రాంతరమున నిట్లు వివరించిరి:—“ఆమమన్నరసం కేచిత్ కేచిత్తు మలసశ్చయం, ప్రథమాం దోషదుష్టిం చ కేచిదామం ప్రచక్షలే.” పక్షము కాని యన్నరసము ఆమమని కొందరును, ఆమాశయమునం దగ్నిదౌర్బల్యముచే పక్షము గానియెడ చేరినమలసంచయము ఆమమని మరికొందరును, దోషములచే తొలుతకల్గిన దుష్టి ఆమమని కొందరును చెప్పెదరని యర్థము. మరియు భోజు లిట్లు చెప్పిరి:—“ఆమాశయస్థః కాయాగ్నేః దౌర్బల్యాదవిపాచితః, ఆద్యఅపారధాతుర్భ్యః న ఆమశ్చిసంజ్ఞితః” జాతరాగ్ని బలహీనతచేత చక్కగ పక్షముకాని యాహారరసము ఆమాశయమున జేరియున్న నయ్యది యామమని యర్థము. ఈశ్వరసేను డిట్లుచెప్పెను—“ఏవమామాశయేఽవ్యన్నం బహుసమ్యక్ నజీర్వతి, చీయమానం తదేవాన్నం కాలేనామత్వమాప్నుయాత్” ఆమాశయమున జేరినయన్నము అధికముగనున్నచో నయ్యది చక్కగ జీర్ణముకాక ఆమాశయమునందే సంచితమై యామత్వము నొందునని యర్థము. ఇచ్చట గ్రహణీరోగము నందు ‘సామే’ అనుచోట నీయామభేదములన్నియు సంగ్రహింపబడును.

—ॐ పక్ష-అపక్షపురీషలక్షణము. ॐ—

మూ. మజ్జత్వామా గురుత్వాత్ విత్ పక్వా తూల్లవతే జలే. 93
విసాఽతిద్రవసంఘాతశ్చై త్యశ్లేష్ఠప్రదూషణాత్,
పరీత్యైవం పురా సామం నిరామం చామదోషిణమ్. 94
విధినోపాచరేత్సమ్యక్ పాచనేనేతరేణ వా,

వ్యా. గ్రహణీరోగికి పురీషము ఆమముగ నున్నచో నీటిలోనుంచిన నయ్యది ఆమదోషమున సంక్రమించినభారము కల్గియుండుటచే నీట మునుగును. పక్షము నొందినచో లేలికయై యుండుటంజేసి నీట లేలును. అట్టి పురీషము అతిద్రవంబును, అతిఘనంబును, అతిశీతంబును, కఫదుష్టంబును కానియెడ నీట నుంచినపుడు ఆమమైనచో మునుగును, పక్షమైనచో లేలును. (పురీషము మిక్కిలి ద్రవముగ నున్నచో పక్షము కాకున్నను నీళ్లలో లేలును. మిక్కిలి ఘనీభవించియున్నచో పక్షమైనదియుకూడ జలమున మునుగును. శైత్యమచేతను శ్లేష్మముచేతను దూషితమైనమలము భారముచేత

పక్వమై యున్నను మునుగును; కావున మిక్కిలి ద్రవంబును ఘనంబునుకాని పురీషమును నీటిలో నునిచి పరీక్షించినయెడ వైశిష్టినరీతిగ పక్వాఽపక్వభేదములు తెలియునని భావము.)

ఇతైరంగున గ్రహణీదోషమున తొలుత పురీషమును పరీక్షించి ఆమనిరామభేదముల గనిపట్టి యామదోషమున్నచో విధ్యుక్తప్రకారము పాచనముచేనైనను, గ్రహణీదోషమునకు జెప్పబడిన యకాషధములచేనైనను చక్కగ చికిత్సజేయనగును.

❧ చిత్తకాదిగుటికలు. ❧

మూ. చిత్తకం విప్పలీమూలం ద్వా తౌరా లవణాని చ. 95

వ్యోషం హిల్ల వ్విజమోదాం చ చవ్యం చైకత్ర చూర్ణితం,

గుడికా మాతులుక్లస్య దాడిమస్య రసేన వా. 96

కృతా విపాచయత్యోషం దీపయత్యశు చానలం,

(ఇతి చిత్తకాద్యా గుటికా.)

వ్యా. చిత్తమూలము, మోడి, సర్వతౌరము, యవతౌరము, పంచలవణములు, త్రికటుకము (శుంథి, పిప్పల్ల, మిరియాలు), ఇంగువ, ఓమము, చవ్యము వీనినన్నిటిని సమభాగములుగ జేర్చి చూర్ణముచేసి మాదీఫలరసముచేనైనను పుల్లదానిమృరసముచేనైనను మెత్తగ మర్దనముచేసి గుటికలుగ చేసి యుపయోగించినచో నామమును పచింపజేయును. జాతరాన్నిని శీఘ్రముగ దీపింపజేయును.

(ఇచ్చట “లవణాని చ” అనుపదముచేత సౌవర్చలవణము, సైంధవలవణము, బిడాలవణము, ఔద్భిదలవణము, సాముద్రలవణము అను పంచలవణములను గ్రహించునది.)

❧ గ్రహణీరోగమునం దామపాచనకహయాదులు. ❧

మూ. నాగరాతివిషా ముస్తకావధః స్యాదామపాచనః. 97

ముస్తాస్తకల్కః పథ్యా వా నాగరం చోష్ణవారిణా,

దేవదారువచాముస్తనాగరాతివిషాభయాః. 98

వారుణ్యామాసుతాస్తోయే కోష్ఠే వాలవణాః పిబేత్,

వర్చస్యామే సశూలే చ పిబేద్వా దాడిమామ్బునా. 99

వ్యా. శుంథి, ఆతివస, తుంగగడ్డలు ఈమూడిటి చేర్చి కహాయము కాచి త్రాగినయెడ ఆమమలాదులను పచింపజేయును. లేక వైశిష్టినమూడిటి కల్కచూర్ణమునైనను,

కరకకాయలబెరడును శుంఠిని కల్కముజేసియైనను సుఖోష్ణమైనజలముతో ననుపానముగ పుచ్చుకొనినను ఆమమును పచింపజేయును.

మరియు దేవదారుచెక్క, వస, తుంగగడ్డలు, శుంఠి, అతివస, కరకకాయబెరడు వీనిచూర్ణమును వారుణీమద్యమును జేర్చి యూరబెట్టి ఉష్ణ చేర్చక వేడినీళ్లలో కలిపి త్రాగినచో ఆమములము పక్వమగును. శూల నివర్తించును. లేక పైజెప్పినచూర్ణమును దానిమ్మపండ్లరసమును కలిపి త్రాగనగును.

మూ. బిడేన లవణం పిష్టం బిల్వం చిత్రకనాగరం,

సామే వా సక ఘే వాలే కోష్ఠశూలకరే విజేత్.

100

వ్యా. గ్రహణీరోగికి పురీషము పక్వముగాకున్నను, వాతకఫములతోకూడి కోష్ఠమున శూలబాధ కల్గియున్నను, బిడాలవణమును, మారేడుపేరును, చిత్రమూలమును, శొంఠిని వీనినన్నిటిని నూరి పైజెప్పినరీతిగ పుల్లదానిమ్మరసమును కలిపి త్రాగవలయును.

(ఇచ్చట “బిడేన లవణమ్” అనుచోట “బిడేన ఉపలక్షితం లవణం = బిడాలవణం” అని సర్వాంగసుందరవ్యాఖ్యానమున నున్నదికావున బిడాలవణమని యర్థము.)

— గ్రహణీరోగమున ఛర్ద్యాదిహరకలింగాదిచూర్ణము. —

మూ. కలిజ్జహిజ్వలివిషావచాసౌవర్చలాభయాః,

చద్య్రోగ్నిగ్రానికూలేషు విజేదుష్ణేన వారిణా.

101

పథ్యాసౌవర్చలాజాజీచూర్ణం మరిచసంయుతం,

వ్యా. గ్రహణీరోగికి వాంతి, పురీషము, ఆర్శస్పృలతోకూడి శూల కల్గియున్న పుడు కొడిశపాలవిత్తులు, ఇంగువ, అతివస, వస, సౌవర్చలవణము, కరక్కాయబెరడు వీనిని సమభాగముగ చేర్చి చూర్ణముచేసి వేడినీళ్లలో కలిపి మిరియాలచూర్ణము చేర్చి పానముచేయించనగును. మరియు కరక్కాయబెరడు, సౌవర్చలవణము, జీలకర వీనిని సమభాగములుగ చేర్చి చూర్ణముచేసి వేడినీళ్లలో కలిపి అందు కొంచెము మిరియాలచూర్ణము కలిపి త్రాగించవలయును.

— వాతికగ్రహణీయందు అభయాదిక్వాథము. —

మూ. అభయాం పిప్పలీమూలం వచాం కటుకరోహిణీమ్.

102

పాఠాం వత్సకబీజాని చిత్రకం విశ్వభేషజం,

విజేన్నిష్కాభిభూతాయాం గ్రహణ్యాం శూలనుద్ధితం,

103

వ్యా. కరక్కాయబెరడు, మోడి, వస, కటుకరోహిణి, విషబొద్ది, కొడిశపాల విత్తులు, చిత్రమూలము. శుంఠి వీనినన్నిటిని సమభాగములుగ చేర్చి కషాయముకాచి గ్రహణీరోగమున పిత్తశ్లేష్మములు ప్రబలముగ నుండునప్పుడు త్రాగవలయును. లేక పై జెప్పిన ద్రవ్యములను చూర్ణముచేసి సుభోష్ణమయిన నీళ్లలో కలిపి త్రాగించినచో గ్రహణీయందు కల్గినశూల నివర్తించును.

❧ వాతకగ్రహణీయందు అతివిషాదికావ్యధము. ❧

మూ. సామే సాతివిషం వ్యోషం లవణతౌరహిణ్ణు చ. 104

నిఃక్వాధ్య పాయయేచ్ఛార్ణం కృత్వా వా కోష్ఠవారిణా,

వ్యా. పురీషము ఆమముగ నున్నచో అతివస, త్రికటుకములు (శుంఠి, పిప్పలి, మిరియాలు), సైంధవలవణము, యవతౌరము, ఇంగువ వీనినన్నిటిని సమభాగములుగ కషాయముకాచి త్రాగించవలయును. లేక వీనినన్నిటిని చూర్ణముచేసి సుభోష్ణముగనుండు జలమున కలిపి త్రాగించవలయును.

(ఇచ్చట లవణమును మాత్రసిద్ధికషాయమున చేర్చునది.)

❧ గ్రహణీయందు కోష్ఠవాతహరపిప్పల్యాదిచూర్ణము. ❧

మూ. పిప్పలీం నాగరం పాఠాం సారిబాం బృహతీద్వయమ్. 105

చిత్రకం కౌటజం బీజం లవణాన్యథ పశ్చు చ,

తచ్ఛార్ణం సయవతౌరం దధ్యుష్టాంబుసురాదిభిః. 106

పిబేదగ్ని వివృధ్యర్థం కోష్ఠవాతహరం నరః,

వ్యా. పిప్పళ్లు, శుంఠి, విషబొద్ది, సుగంధపాల, వాకుడు, ములక, చిత్రమూలము, కొడిసపాలవిత్తులు, పంచలవణములు వీనినన్నిటిని సమభాగములుగ చేర్చి చూర్ణముచేసి అందు యవతౌరమును కలిపి పెరుగు, వేడినీళ్లు, సుర యనుమధ్యము, కాంజీకము (పులి గంజి), మొదలగువానిలో దేనియందైనను కలిపి త్రాగినచో జాతరాన్ని వృద్ధి నొందించి కోష్ఠమునందలి వాతమును హరించును.

❧ మరిచాదిచూర్ణము. ❧

మూ. మరిచం కుచ్చికామృష్టావృతౌష్ణాః కుడవాః పృథక్. 107

పలాని దశ చాష్టస్య వేతసస్య పలాద్వికం,

(దశాష్టవేతసపలానిమాంశ్చాపి పలాంశికాః)

సౌవర్చలం బిడం పాత్యం యవతౌరః ససైన్దవః. 108

శటీపుష్కరమూలాని హింజుహింజుశివాటికా,
తత్సర్వమేకతః సూక్ష్మం చూర్ణం కృత్వా ప్రయోజయేత్. 109
హితం వాతాభిభూతాయాం గ్రహణ్యామరుచౌ తథా,

వ్యా. మిరియాలు, నల్లజీలకర, (జీలకర), విషబొడ్డి, చింతపండు ఇవి ప్రత్యేకము ఒక్కొక్క కుడవము (నాలుగేసి పలములు); అష్టవేతనము పదిపలములు; సౌవర్చలవణము, బిడాలవణము, పాక్యలవణము (అట్టువ్వు), యవక్షారము, నైంధవలవణము, కచోరములు, పుష్కరమూలము, ఇంగువ, హింగుపత్రి ఇవి ప్రత్యేకము అర్ధపలము పై జెప్పినభాగమువంతున వీనినన్నిటిని నొకటిగ జేర్చి మెత్తనిచూర్ణముగ చేసి యుపయోగించునది. ఈచూర్ణమును వాతకగ్రహణియందును, అరుచియందును ఉపయోగించినచో చాల హితకరముగ నుండును.

❧ గ్రహణీరోగమునందు చతురష్టాదిచూర్ణోపయోగము. ❧

మూ. చతుర్ణాం ప్రస్థమష్టానాం త్ర్యుషణాచ్చ పలత్రయం. 110

లవణానాం చ చత్వారి శర్కరాయాః పలాష్టకం,
సంచూర్ణ్య శాకసూపాన్న రాగాదిష్వవచారయేత్. 111

కాసాజీర్ణాదుచిత్వాసహృత్వాత్వామయగుల్మనుత్,

వ్యా. చింతపండు, అష్టవేతనము, దానిమ్మ, రేగు అను నీనాలుగు అష్టద్రవ్యములు ఒక్కొక్కటి నాల్గేసి పలములవంతున చేరి నముదాయము ఒకప్రస్థము (పదునారుపలములు), త్రికటుకములు (శుంఠి, పిప్పలి, మిరియాలు) ప్రత్యేక మొక్కొక్క పలమువంతున చేరి మూడుపలములు, పంచలవణములును చేరి నాలుగుపలములు. (లేక సౌవర్చలవణము, నైంధవలవణము, బిడాలవణము, ఔద్భిదలవణము అను నాల్గులవణములును నొక్కొక్కపలమువంతున చేరి నాల్గుపలములు.) చక్కెర ఎనిమిదిపలములు వీనినన్నిటిని నొకటిగ చేర్చి చూర్ణముచేసి ఈచూర్ణమును కూరలయందును, సూపములయందును, అన్నములయందును, యూషము, పానకము మొదలగుపానీయములయందు కలిపి యుపయోగించినచో దగ్గు, అజీర్ణము, అరుచి, శ్వాసము, హృద్రోగము, పాండురోగము, శూలరోగము ఇవియన్నియు శమించును.

ఇచ్చట “చతుర్ణాం ప్రస్థమష్టానాం” అనుచోట “వృక్షాష్టమాతులుజ్ఞాష్టబదరాష్ట్రఅష్టవేతనైః, చతురష్టమిదం ప్రోక్తమ్” అని సాంకేతితమైన అష్టచతుష్టయమును గ్రహించవలెనని కొందరు చెప్పెదరు. ఆపక్షమున దానిమ్మకు మాదీఫలములను చేర్చనగును. ఇంతియే భేదము.

—౧౧౧ యవాగూపయోగము. ౧౧౧—

మూ. చవ్యం త్వక్ష్విషులీమూలథాతకీవ్యోషచిత్ర కాక్. 112

కపిత్థం బిల్వమమ్బుష్టాం శాల్మలం హస్తిషిష్పలీం,
శిలోద్భేదం తథాజాజీం పిష్ట్యా బదరసమ్మితమ్ (భాగికమ్). 113

పరిభర్జ్య ఘృతే, దథ్నా యవాగూం సాధయేద్భిషక్,
రసైః కపిత్థచుక్రీ కా వృక్షౌమ్మైద్దాడిమస్య చ. 114

సర్వాతిసారగ్రహణీగుల్మార్శః స్త్రీహనాశనీ,

వ్యా. చవ్యము, లవంగపుపట్ట, పిష్పలీమూలము (మోడి), ఆరెపువ్వు, త్రికటుక ములు, చిత్రమూలము, వెలగపండు, మారేడుపండు, విషబొద్ది, బూరుగబంక, వీనుగ పిష్పట్ల, పాషాణభేది (రాతిపువ్వు), జీలకర ఇవి ప్రత్యేకముగ ఒక్కొక్కదానిని పరక పలమువంతున చేర్చి చూర్ణముచేసి నేతిలో వేయించి కల్కముచేసి యాకల్కమును పెరుగునుచేర్చి గంజికాచి ఆగంజియందు వెలగపండు, పులిచింతాకు, చింతపండు, దానిమ్మపండు వీనిరసములను కలిపి పక్వముచేసి నేపించినచో పలు తెరంగులైన అతిసార ములును, గ్రహణీరోగములును, గుల్మంబులును, అర్శోరోగము, స్త్రీహావృద్ధి వీనినన్నిటిని హరించును.

—౧౧౨ గ్రహణీయందు ఆహారమునకు పంచకోలాదియూషములు. ౧౧౨—

మూ. పశ్చాకోలకయూషశ్చ మూలకానాం చ సోషణః. 115

స్నిగ్ధో దాడిమతక్రాశ్లా జాగ్ధలః సంస్కృతో రసః,
క్రవాద్దసర్వరసః శస్త్రో భోజనార్థే సదీపనః. 116

వ్యా. పంచకోలములచే సిద్ధమయినయూషమునందును, ముల్లంగిచే సిద్ధమయిన యూషమునందును, మిరియాలచూర్ణమును కలిపి నేతినిచేర్చి దానిమ్మరసమును, మజ్జిగను, పులుపుకుబదులు చేర్చియైనను; జాంగలజంతువులమాంసరసమును సంస్కరించియైనను; మాంసమును తిశునట్టి జంతువులమాంసరసమునునైనను; భోజనమునకై యుపయోగించి నచో శాతరాగ్నిని దీపింపజేయును. మజ్జిగనైనను, పుల్లనిగంజియైనను, మధ్యమునైనను, అరిష్టములనైనను, పానమునకై యుపయోగింపదగును.

—౧౧౩ తక్రగుణములు, గ్రహణ్యాదులయందు తక్రపయోగప్రాశస్త్యము. ౧౧౩—

మూ. తక్రస్తు గ్రహణీదోషే దీపనగ్రాహిలాఘవాత్. 117

శ్రేష్ఠం మధురపాకిత్వాత్ న చ పితృం ప్రకోపయేత్,
కషాయోష్ణవికాసిత్వాత్ రాక్ష్యాచ్చైవ కఫే హితమ్. 118

వాతే స్వాద్వష్ణుసాష్ఠ్రత్వాత్ సద్యస్సుమవిదాహి తత్,
తస్తాత్తక్రప్రయోగా యే జాతరాణాం తథాఽర్హసామ్. 119
విహితా గ్రహణీదోషే సర్వశస్త్రా ప్రయోజయేత్,

వ్యా. మణ్డిగ లఘుగుణము కల్రియుండుటవలన జాతరాన్ని దీపింపజేసి మల ప్రవృత్తిని నిలుపును; కావున గ్రహణీరోగమున నుపయోగించుటకు మిగుల శ్రేష్ఠముగ నుండును. మరియు మణ్డిగ అష్టరసముకల్రియును మధురవిపాకము నొందుటవలన పిత్తమును ప్రకోపింపజేయదు. (ప్రకోపించియున్నపుడు శమింపజేయనేరదు). వగరు రసంబును, ఉష్ణవీర్యంబును, వికాసి (శరీరమునంతట వ్యాపించు) గుణంబును, రూక్షగుణంబును కల్రియుండుటవలన కఫహరమై యుండును; కావున కఫమున హితకరముగ నుండును. అప్పుడే చిలకబడినతక్రము కొంచెము తీసియు పులుపునుకల్రి చిక్కనై యుండుటవలన పచ్చమానావస్థయందు విదాహవిపాకము నొందదు; కావున వాతమునందును మిక్కిలి హితముగ నుండును. ఇతైరంగున త్రిదోషహరంబును పాచనదీపనంబును నగుతక్రమునకు సంబంధించిన ప్రయోగములు ఉదరరోగములయందును అర్శిరోగములయందును విశేషముగ నేవి చెప్పబడినవియో ఆయోగముల నన్నిటిని గ్రహణీరోగములయందును విశేషముగ నుపయోగింపనగును. (అప్పుడు చిలకబడినమణ్డిగ స్వాదు-అష్ట-సాంద్రగుణములు కల్రియుండుటంజేసి పచ్చమానావస్థయందు విదగ్ధముగ పాకమునొందదని “అవిదాహితత్” అని నిర్దేశింపబడినది.)

❧ గ్రహణీదోషమునకు తక్రారిప్తము. ❧

మూ. యవాన్యామలకే పథ్యా మరిచం త్రిపలాంశకమ్. 120

లవణాని పలాంశాని పశ్చు చైకత్ర చూర్ణయేత్,
తక్రకంసాసుతం (తక్రే తదాసుతం) జాతం తక్రారిప్తం పిబేన్నరః.
దీపనం శోథగుల్తార్ఘ్యః క్రిమిమేహోదరాపహం,
(ఇతి తక్రారిప్తః.)

వ్యా. ఓమము, ఉసిరికకాయలయొలుపు, కరకకాయలబెరడు, మిరియాలు, ఇవి ప్రత్యేక మొక్కకపలము పంచలవణములును ప్రత్యేక మొక్కకపలము వీనినన్నిటి నొకటిగ గూర్చి చూర్ణముచేసి, ఒకకాస (అథక)పరిమితమగుమణ్డిగలో జేర్చి యొకకుండలో

బోసి మూసి వాసెనగట్టి పదిలముగ నుంచునది. ఆయ్యది చక్కగ పులిసినయెడ తక్రారిష్ట మనబడును. దీనిని త్రాగినచో జాతరాన్ని దీపింపజేయును. శోథముల (నంజాల)ను, గుల్మములను, అర్శస్పృలను, క్రిములను, ప్రమేహములను, ఉదరములను హరించును. (ఇంతదనుక వాతిక గ్రహణీచికిత్స చెప్పబడినది.)

❖ వైత్తిక గ్రహణీచికిత్సాస్థానము, అందు పమన-విరేచన క్రమము. ❖

మూ. స్వస్థానగతముల్క్లిష్టం అగ్ని నిర్వాపకం భిషక్. 122

పిత్తం జ్ఞాత్వా విరేకేణ నిర్హరేత్ పమనేన వా,

వ్యా. పిత్తము స్వస్థానమున గ్రహణీయందుండి యుద్రేకము జేంది, గ్రహణీ నాశ్రయించియుండుజాతరాన్ని (తనయందలి ద్రవభాగముచేత) చల్లార్చును. అట్టి యవస్థను వైద్యుడు గమనించి పమనవిరేచనములచే బైట వెడలించవలెను. (పచ్చమానా వస్థయందు ఏర్పడు పిత్తద్రవము జాతరాన్ని చల్లార్చ జూచును; కావున నయ్యది యూర్ధ్వభాగమున నున్నచో పమనముచేయించియు, అధోభాగమున నున్నచో విరేచనముచేయించియు దానిని బైటవెడలించవలెనని భావము.)

❖ వైత్తిక గ్రహణీయందు అగ్ని దీపనములైనయన్న పానములు. ❖

మూ. అవిదాహిభిరన్నైశ్చ లఘుభిస్తీక్తసంయుతైః,

జాఙ్గలానాం రసైర్యూషైః ముద్గాదీనాం ఖణ్డైరపి. 123

దాడిమామ్మైస్ససర్పిష్టైః దీపనగ్రాహిసంయుతైః,

తస్యాగ్నిం దీపయేచ్ఛాన్తైః సర్పిర్భిక్షాపి తిక్తకైః. 124

వ్యా. వైశేషిసరీరిగ పిత్తమును వెడలించినపిదప విదాహావస్థ నొందించకయుండు నవియు, తేలికగ జీర్ణమగుస్వభావము కల్గినవియు నగునన్నములతో తిక్తరసమును కలిపి వానిచేతను, దానివర్ధనమును నేతిని జేర్చి వక్రము చేయబడిన జాంగలజంతుమాంసరసములచేతను, పెసలు మున్నగువానిచే సిద్ధముజేయబడిన ఖడయాషములను అగ్నిదీపనము మలనిరోధముచేయు ద్రవ్యములచే సంస్కరించి వానియుపయోగముచేతను, అగ్నిని దీపింపజేయవలెను. మరియు నగ్నిని దీపింపజేయు చూర్ణములను తిక్తకాదిసిద్ధఘృతములను ఉపయోగించి యగ్నిని దీపింపజేయవలెను. (ఇచ్చట “సర్పిర్భిక్షాపి తిక్తకైః” అనుచోట వృద్ధచికిత్సలో చెప్పబడిన తిక్తకఘృతములు రెండును, తిక్తద్రవ్యముల చేర్చి యథోచితముగ సిద్ధముచేయబడిన యితరఘృతములును గ్రహింపబడును.)

—ॐ వైత్తిక గ్రహణికి చందనాదిఘృతము. ॐ—

- మూ. చంద్రనం పద్మకోశీరం పాతాం మూర్వాం కుటంనటం,
పద్మగ్రాశారివాసస్థితాసప్తపర్ణాటయాషకాః. 125
- పటోలోదుమ్బరాశ్వత్థపటస్థితకపీతనాః,
కటుకాం రోహిణీం ముస్తం నిమ్బుఞ్చ ద్విపలాంశికమ్ (కాఁ). 126
- ద్రోణేఽపాం సాధయేత్; పాదశేషే ప్రస్థం ఘృతాత్పచేత్,
కిరాతతి క్షేస్త్రీయవవీరామాగధికోత్పలైః. 127
- కల్కైరక్షసమైః పేయం తత్ప్రిత్యగ్రహణీ గదే,
తిక్తకం యద్భృతం చోక్తం కాష్ఠికే తచ్చ దాపయేత్. 128
- (ఇతి చంద్రనాద్యం ఘృతమ్.)

వ్యా. శ్రీగంధము, పద్మకము, పట్టివేరు, వివబొద్ది, చాగ, దుండిగపు (పెద్ద) మ్రానిచెక్క, వస, సుగంధపాల, అడవిమల్లె, యేడాకులపొన్న, అడ్డసరపాక, చేదు పొట్ట, అత్తిమ్రానిచెక్క, రావిచెక్క, మట్టిచెక్క, జువ్విచెక్క, కలజువ్విచెక్క, కటుక రోహిణి, తుంగగడ్డలు, వేపచెక్క ఇవి ఒక్కొక్కటి రెండేసిపటములు వీనినన్నిటిని నలియగొట్టి ద్రోణ (నాలుగు అధకములు) పరిమితమైన జలమునచేర్చి నాల్గవపాతం (ఒకఅధకము) మిగులునట్లు కషాయముకాచి యాకషాయమున ఒకప్రస్థము (పదునారు పలములు) ఘృతమును చేర్చి అందు నేలవేము, కొడిశపాలవిత్తులు, కాకోలి, పిప్పళ్లు, నల్ల కల్లువలు వీనిని ఒక్కొక్కదానిని ఒక్కొక్క కర్షప్రమాణమువంతునచేర్చి నూరి కల్కముగచేసి కల్పి ఘృతపాకవిధిప్రకారము పక్వముచేయునది. ఈఘృతమును అన్నిబలానుసారము పిత్తగ్రహణియందు పానము చేయదగును. మరియు కుష్ఠచికిత్సితమున “నిమ్బ పటోలం.....కుష్ఠజ్వరగుల్మారోగ్యగ్రహణీపాక్షాన్వయశ్వయధుహరీ” (చ. చి. అధ్యాయము. 7. శ్లో. 140) అని చెప్పబడిన తిక్తకఘృతమునైనను, పానముచేయతగును.

ఘృతకల్పనము:—ఇచ్చట చందనాదిక్వాఢ్యద్రవ్యములను ఒక్కొక్క పలమువంతున చేర్చి ప్రాణ (నాలుగధకములు) పరిమితమైనజలమున చేర్చి నాల్గవవంతు మిగులునట్లు కషాయము కాచినచో కషాయము ఒకఅధక మేర్పడును. దానిని పడకట్టి అందు ఒక ప్రస్థము (పదునారుపలములు ఘృతమును చేర్చినయెడ క్వాఢ్యమునకు నాలుగవవంతు ఘృత మేర్పడును. అందు నేలవేము మున్నగునవి ప్రత్యేక మొక్కొక్కకర్షము (కాలు పలము) వంతున కల్కమును చేర్చి ఘృతపాకవిధిప్రకారము పక్వముచేయనగును. ఇది ప్రైమూలము ననుసరించియు పరిభాషానుసారముగను నేర్పడిన కల్పనావిధానము.

మరియు వాగ్భటాచార్యులు గ్రహణీచికిత్సమున నీయోగమును ఈయాను పూర్వినే పఠించెను కాని “ప్రథస్ఫుతాత్ పచేత్” అని ఇచ్చట చెప్పబడిన ఘృతమాన మును మాత్రము చెప్పియుండలేదు. సర్వాంగసుందరవ్యాఖ్యానమున “అత్ర సర్విః ప్రమాణం క్వాథాపేక్షయా ద్వాత్రింశత్పలాని కల్పన్యసి” (అ. హృ. వ్యా. చి. అ. 10. శ్లో. 41) అని ఘృతపరిమాణము ముప్పదిరెండుపలములని చెప్పిరి. ఈపక్షమున పాదావశిష్టమయిన క్వాథము ఘృతమునకు ద్విగుణితమగును. ఈతంత్రప్రకారము ప్రథ పరిమితఘృతమునకు క్వాథము నాలుగింత లేర్పడును. ఇదియే భేదము.

—ॐ వైత్తికగ్రహణికి నాగారాదిచూర్ణము. ॐ—

మూ. నాగరాదివిషే ముస్తం థాతకీం చ రసాఞ్జనం,
వత్సకత్వక్ఫలం బిల్వం పాతాం కటుకరోహిణీమ్. 129
పిబేత్సమాంశం తచ్ఛూర్ణం సత్కౌత్రం తణ్డూలామ్బునా,
వైత్తికే గ్రహణీదోషే రక్తం యచ్ఛోషవేశ్యతే. 130
అర్భాంసి చ గుడే శూలం జయేప్యైవ ప్రవాహికాం,
నాగరాద్యమిదం చూర్ణం కృష్ణాత్రేయేణ పూజితమ్. 131
(ఇతి నాగరాద్యం చూర్ణమ్.)

వ్యా. శుంఠి, ఆతివన, తుంగగడ్డలు, ఆరెపువ్వు, రసాంజనము, కొడిశపాలపట్ట, కొడిశపాలబిత్తులు, మారేడుపట్ట, విషబొద్ది, కటుకరోహిణి వీనినన్నిటిని సమభాగములుగ చేర్చి మెత్తనిచూర్ణముగ చేసి బియ్యపుకడుగునీటిలో కలిపి అందు లేనెను చేర్చి పిత్త ముచే కల్గిన గ్రహణీరోగమునందును, రక్తవిచేచనమునందును, అర్శోరోగమునందును, త్రాగవలయును. మరియు దీనివలన గుడస్థానమున కల్గినశూలంబును, ప్రవాహికయు, హరించును. ఈనాగరాదిచూర్ణము కృష్ణాత్రేయులచే సాఖ్యముగ కొనియాడబడినది. (ఇచ్చట కృష్ణాత్రేయులన అగ్నివేశునకు గురువగు నాత్రేయులనియే యర్థము.)

—ॐ వైత్తికగ్రహణికి భూనిబాదిచూర్ణము. ॐ—

మూ. భూనిమ్బకటుకావ్యోషముస్తకేంద్రీయవాన్సమూఁ,
ద్వాచిత్రకాద్వత్సకత్వగ్భాగాఁ పోడశ చూర్ణయేత్. 132
గుడశీతామ్బునా పీతం గ్రహణీదోషగుల్మనుత్,
కామలాజ్వరపాణ్డుత్వమేహాదుచ్యతిసారనుత్. 133
(ఇతి భూనిమ్బాదిచూర్ణం.)

వ్యా. నేలవేము, కటుకరోహిణి, శుంఠి, పిప్పలి, మిరియాలు, తుంగగడ్డలు, కొడిసెపాలవత్తులు, ఇవియన్నియు నొక్కొకభాగమువంతున సమభాగములు. చిత్తములు రెండుభాగములు, కొడిసెపాలపట్ట పడునారుభాగములు ఈభాగములవంతున వైశిష్ట్యవచని నన్నిటిని నొకటిగ చేర్చి చక్కగ చూర్ణముచేసి చల్లనినీటిలోకలిపి అందు కొంచెము బెల్లమున కలిపి త్రాగినచో గ్రహణీదోషములను, గుల్మములను, కామలను, జ్వరమును, పాండురోగమును, ప్రమేహములను, అరుచిని, అతిసారమును హరించును. (ఇచ్చట బెల్లమును పానకమువలె మితమైన తీపుకల్లనంత పరిమాణము చేర్చునది.)

❧ వైత్తిక గ్రహణికి వచాదిచూర్ణము. ❧

మూ. వచామతివిపాం పాతాం సప్తపర్ణం రసాజ్ఞానం,
శోణాకోదీచ్యకట్వజ్జవత్సకత్వద్గురాలభాః. 134
దార్ద్ర్యం పర్పటకం పాతాం (మూర్వాం) యవానీం మధుశిగు్రకం,
పటోలపత్రం సిద్ధార్థాన్యూధికాం జాతిపల్లవాః. 135
జమ్బూవృప్రబిల్వమథ్యాని నిమ్బశాఖఫలాని చ,
తద్రోగశమమన్విచ్ఛక్ భూనిమ్బాద్యేన యోజయేత్. 136
(ఇతి వచాద్యం చూర్ణం.)

వ్యా. వన, అతివన, విషబొడ్డి, ఏడాకులపొన్న, రసాంజనము, పెద్దగింజలుగల దుండిగము, కురుపేరు, చిన్నగింజలుగల దుండిగము, కొడికపాలపట్ట, దురదగొండి, మ్రానివసుపు, పర్పటకము, చాగపట్ట, ఓమము, యెఱ్ఱమునగపట్ట, చేదుపొట్లాకు, తెల్లావాలు, ఆడవిమల్లె, జాజిచిగుళ్లు, నేరేడుపప్పు, మామిడిపప్పు, మారేడుగుజ్జా, పేప చిగుళ్లు, పేపకాయలు, వీని నన్నిటిని సమభాగములుగ చేర్చి చూర్ణముగ చేసి పైని భూనింబాదిచూర్ణమునకు చెప్పినరీతిగ బియ్యపుకడుగునీళ్లలో చేర్చి బెల్లమును కలిపి త్రాగినయెడ భూనింబాదిచూర్ణమున చెప్పినరీతిగ గ్రహిణిగుల్మములు మొదలగురోగము లన్నియు శమించును.

❧ వైత్తిక గ్రహణియందు కిరాతతిక్తాదిచూర్ణము. ❧

మూ. కిరాతతిక్తః పద్మగ్రాత్రాయమాణా కటుమ్రికం,
చన్దనం పద్మకోశీరం దార్ద్ర్యత్వక్ కటురోహిణీ. 137
కుటజత్వక్ఫలం ముస్తం యవానీ దేవదారు చ,
పటోలనిమ్బపత్రైలాసౌరాష్ట్ర్యితివిషాత్వచః. 138

మధుశ్రీగ్రోశ్చ బీజాని మూర్వాపర్పటకస్తథా,
తచ్ఛూర్ణం మధునా లేహ్యం వేయం మద్యైర్జలేన వా. 139

హృత్పాష్ణుగ్రహణీరోగగుల్మశూలారుచిజ్వరాః,
కామలాం సన్నిపాతం చ ముఖరోగాంశ్చ నాశయేత్. 140

(ఇతి కిరాతతిక్తాద్యం చూర్ణం.)

వ్యా. నేలవేము, వస, కలుక్రానుగ, త్రికటుకములు, చందనము, పద్మకము, వట్టి
వేళ్లు, మ్రానివసపుచెక్క, కటుకరోహిణి, కొడిశపాలపట్ట, కొడిశపాలవిత్తులు, తుంగ
గడ్డలు, ఓమము, దేవదారుచెక్క, చేదుపొట్ట, వేప, లవంగపత్రి, ఏలగులు, తువరి
మన్ను, అతివస, లవంగపట్ట, ఎఱ్ఱమునగవిత్తులు, చాగపట్ట, పర్వాటకము; వీని నన్నిటిని
సమభాగములుగ చేర్చి చూర్ణముచేసి తేనెలో కలిపి నేవించునది లేక మద్యములతో
నైనను, నీళ్లతోనైనను కలిపి త్రాగునది. దీనివలన హృద్రోగము పాండురోగము,
గ్రహణీరోగము, గుల్మములు, శూల, ఆరుచి, జ్వరము, కామల, త్రిదోషములనన్ని
పాతము, ముఖరోగములు, ఇవియన్నియు హరించును. (ఇంతదనుక వైత్తికగ్రహణి
చికిత్స చెప్పబడినది.)

❧ కఫజగ్రహణీరోగచికిత్సాక్రమము, అందు శోధన-దీపనచికిత్స. ❧

మూ. గ్రహణ్యాం శ్లేష్మదుష్టాయాం వమితస్య యథావిధి,
కట్విష్టులవణతారైః తిక్తైశ్చాచ్చిం వివర్ధయేత్. 141

వ్యా. కఫముచే దుష్టమైన గ్రహణీయందు విఘ్నకృతప్రకారము రోగికి తొలుత
వమనముచేయించి, పిదప కారము, పులుపు, ఉప్పు, తైరము, అనుసీరసములు కలద్రవ్య
ముల నుపయోగించి క్రమముగ జాతరాన్ని పృథ్వింబంబవలెను.

❧ కఫజగ్రహణీయందు పానీయము. ❧

మూ. పలాశం చిత్రకం చవ్యం మాతులుజ్ఞం హరితకీం,
పిప్పలీం పిప్పలీమూలం పాతాం నాగరథాన్యకమ్. 142
కార్షి కాణ్యుదకప్రథే పక్త్వా పాదానశేషితమ్,
పానీయార్థం ప్రయుజ్జీత;

వ్యా. మోదుగ, చిత్రమూలము, చవ్యము, మాదీఫలములు, కరకకాయలబెరడు,
పిప్పళ్లు, మోడి, చిరుబొద్ది, శుంఠి, దనియాలు, వీనిని ప్రత్యేక మొక్కక కర్షము

వంతున జేర్చి నలియకొట్టి ఒక ప్రస్థపరిమితమైన జలమున చేర్చి నాల్గవంతు మిగులు నట్లు కాచి యాకాషాయమును త్రాగుటకు నీళ్లకు బదులుగ నుపయోగించవలెను.

—ॐ కఫజగ్రహణిరోగమున యవాగ్వాది లఘ్వాహారములు. ॐ—

మూ. యవాగూం తైశ్చ సాధయేత్. 143

శుష్కమూలకయుాషేణ కౌలుత్థేనాథ వా పునః,
కట్వప్లుతౌరపటునా లఘూన్యన్నా ని భోజయేత్. 144

వ్యా. వైజెప్పబడిన పలాకాదిద్రవ్యముల జేర్చి సిద్ధముచేయబడిన యవాగువును శైష్టికగ్రహణిరోగి కాహారముగ నియ్యవలెను.

మరియు:—ఎండిన ముల్లంగిచే సిద్ధము చేయబడిన యూషమునైనను, ఉలవల జేర్చి సిద్ధముచేయబడిన యూషమునైనను, కటు-అమ్మ-తౌరముల జేర్చి సిద్ధమై యింద్రియోత్తేజకములును చులకనగ జీర్ణములగునవియు నైన యాహారములయందు చేర్చి భుజింపజేయనగును. (ఇచ్చట-“కట్వప్లుతౌరపటునా” అనుచోట కారము పులుపు ఉప్పును కలియుటచేత ఇంద్రియముల తేటపరచుటకు సమర్థములగు నాహారములని యర్థము. “కట్వాదియోగాత్, పటునా ఇంద్రియోత్తేజకేన” అని చక్రపాణిదత్త వ్యాఖ్యానమున నున్నది.)

—ॐ కఫజగ్రహణిరోగమున ఆహారానుపానములు. ॐ—

మూ అమ్మం చాఽనుపిబేత్తక్రం తక్రారిష్టమథాపి వా,
మదిరాం మధ్వరిష్టం వా నిగదం శీధుమేవ వా. 145

వ్యా. వైజెప్పిన రీతిగ లేలీకడైన యాహారమును చేసినపిదప చక్కగ పులిసిన మజ్జిగను పానముచేయవలెను. లేక తక్రారిష్టమునైనను, మదిర యనుమద్యమునైనను, మధ్వరిష్టమునైనను, నిర్దోషమైన శీధుమద్యమునైనను అనుపానముగ త్రాగవలెను.

—ॐ మధూకానవము. ॐ—

మూ. ద్రోణం మధూకపుష్పాణాం, విడక్లానాం తతోఽర్ధతః,
చిత్రకస్య తతోఽర్ధం స్యాత్, తథా భల్లాతకాథకమ్. 146

మజ్జిష్ఠాఽష్టపలం చైవ, త్రిదోణేఽపాం విపాచయేత్,
ద్రోణశేషం తు తచ్ఛీతం మధ్వర్ధాథకసంయుతమ్. 147

ఏలామృణాళాఽగురుభిః చస్తనేన చ రూషితే,

కుష్మే మానస్థితం జాతం ఆనవం తం ప్రయోజయేత్. 148

గ్రహణీ దీపయత్యేషః బృంహణః కఫపి త్తజిత్,

(బృంహణోఽనిలరోగజిత్.)

శోథం కుష్ఠం కిలాసం చ ప్రమేహంశ్చ ప్రణాశయేత్. 149

(ఇతి మధూ కాసవః.)

వ్యా. ఒకద్రోణము (నాలుగొకములు) ఇప్పపువ్వులు, అర్థద్రోణము (రెండు ఒకములు) వాయునిదంగములు, దానికి సగము (ఒక అధకము) చిత్రమూలము, జీడింజలు ఒక అధకము, మంజిష్ఠి యెనిమిదిపలములు, ఈభాగప్రకారము వీని నన్నింటిని సూర్పి నలియగొట్టి, మూడుద్రోణముల పరిమితమైన జలమున జేర్చి, ఒకద్రోణము మిగులునట్లు కషాయముకాచి, అదిచల్లారినపిదప నందు అర్థాధకము (రెండుప్రథములు-ముప్పదిరెండుపలములు) తేనె కలిపి యుంచునది. పిమ్మట ఏలకులు, తామరతూండ్లు, అగరు, శ్రీగంధపువ్వు, వీనిని సమభాగములుగ జేర్చి నూరి యొక క్రొత్తకుండలో భాగమున పూసి నీడ నెండించి యీకుండలో పైసిద్ధముచేయబడిన కషాయము బోసి వానెనగట్టి యొకమాసమువరకును పదిలముగ నుంచునది. అయ్యది పులుపెక్కినపిదప నాయాసవము నుపయోగింపవలెను. ఈయాసవము గ్రహణిని దీపింపజేయును. శరీరమును పుష్టిగజేయును. కఫపిత్తముల హరించును. శోథము, కుష్ఠము, కిలాసమును తుద్రకుష్ఠము, ప్రమేహములు, అను నీరోగముల నన్నింటిని నశింపజేయును. (ఇది మధూ కాసవమనబడును.)

— ప్రకారాంతరముగ మధూకపుష్పాసవకల్పనము. —

మూ. మధూకపుష్పస్వరసం శృతమర్థక్షయ్యాకృతం,

క్షౌద్రపాదయుతం శీతం పూర్వవత్సన్ని ధాపయేత్. 150

తం పిబక్ గ్రహణీదోషాన్ జయేత్సర్వాన్ హితాశనః,

తద్వత్ ద్రాక్షేత్సుఖిర్హార(కాశ్శర్మ)స్వరసాన్ ఆసుతాన్ పిబేత్.

వ్యా. ఇప్పపువ్వుల స్వరసమును కాచి సగము మిగిలియుండగ దించి చల్లారిన పిదప దానికి నాల్గవంతు తేనెను కలిపి, పైయోగమునజెప్పినరీతిగ ఏలకులు, చందనము, తామరకాడలు, అగరు, వీని సమభాగములుగ నూరి పూసి యెండింపబడిన క్రొత్తకుండలో బోసి యొకమాసమువరకును వానెనగట్టి పదిలముగ నుంచి పులిసిన యాసవమును త్రాగి వాతాహారమును నేమించినచో గ్రహణీదోషముల నన్నింటిని జయించును.

మరియు ఈకల్పము ననుసరించి ద్రాక్షారసమును చెరకురసమును ఖడ్జూరపుపండ్లస్వరసమును ఆసవసంధానము చేసి సేవించినయెడ గ్రహణీరోగము లన్నియు నివర్తించును.

❀❀ కఫజగ్రహణికి దురాలభాఽరిష్టము. ❀❀

మూ. ప్రస్థా దురాలభాయాః ద్వౌ, ప్రస్థమామలకస్య చ,
ముష్టి చిత్రక-దన్తోద్యే, ప్రత్యగ్రం చాఽభయాశతమ్. 152
చతుర్దోణేఽమృసః పక్త్వా శీతం ద్రోణావశేషితం,
సగుడద్విశతం పూతం మధునః కుడవాయుతమ్. 153
తద్వత్రియశ్లోః పిప్పల్యాః విడజ్ఞానాం చ చూర్ణితైః,
కుడవైః, ఘృతకుమ్భస్థం పక్షాజ్ఞాతం తతః పితేత్. 154
గ్రహణీపాణ్డూరోగార్కః కుప్తవీసర్పమేహనుత్,
స్వరవర్ణకరశ్చైషః రక్తపిత్తకఘాఽపహః. 155

(ఇతి దురాలభాసహః.)

వ్యా. దురదగొండి రెండు ప్రస్థములు (ముప్పదిరెండుపలములు), ఉసిరికకాయల బెరడు ఒక ప్రస్థము, చిత్రమూలము దంతిశేఖను (ఒక్కొకపలమువంతున చేరి) రెండు పలములు, నూరు త్రొత్తకరకకాయలబెరడు, ఈభాగముల ప్రకారము అన్నిటిని చేర్చి దంచి నాల్గుద్రోణముల నీళ్లతో చేర్చి, యొకద్రోణపరిమితకషాయము మిగులనట్లు చుండకాచి, వడగట్టి అందు రెండువందలపలములు బెల్లమును, ఒక కుడవము నాల్గుపలములు) తేనెను కలిపి, పైజెప్పిన రీతిగ విలకులు మున్నగువానిసిప్తమును బూని యెండి, చిన నేతితో మోగిన కుండలో బోసి, అందు ప్రేంకణము, పిప్పళ్లు, పాఠులవిడంగములు, వీనిని ప్రత్యేకము ఒక్కొక్కకుడవము (నాలుగేసిపలముల) వంతున చూర్ణము చేసి కలిపి, మూసి వాసెనగట్టి యొకపక్షమువరకును వదిలముగ నుండునట్లునిచి, పులుపైన పిదప త్రాగవలెను.

దీనిని సేవించినయెడ గ్రహణీదోషంబులను, పాండురోగములను, అర్శోరోగమును, కుష్ఠములను, విసర్పములను, ప్రమేహములను హరించును. కంఠస్వరమును బాగు చేయును. మంచినర్జునును కల్గించును. రక్తపిత్తమును కఫమును హరించును. ఇయ్యది దురాలభాసవనుని చెప్పబడును.

—ॐ మూలాసవవిధానము. ॐ—

మా. హరిద్రా పశ్చిమూలే ద్వే వీరర్షభకజీవకమ్,
 ఏషాం పశ్చి(పుథక్)పలాక్ భాగాక్ చతుర్ద్రిశేఽమృతః పచేత్.
 ద్రోణశేషే రసే పూతే గుడస్య ద్విశతం భిషక్,
 చూర్ణితాక్ కుడవాఽర్థాంశాక్ ప్రక్షిపేచ్చ సమాక్షికాన్. 157
 ప్రియజ్ఞముస్తమజ్ఞోష్ఠావిడజ్గమధుకప్లవాక్,
 లోఽర్థం శాబరకం చైవ మాసార్థస్థం పిబేత్తు తత్. 158
 ఏష మూలాసవస్సిద్ధః దీపనో రక్తపిత్తజిత్,
 ఆనాహకఫహృద్రోగపాణ్డురోగౌజ్జనాదనుత్. 159

(ఇతి మూలాసవః.)

వ్యా. వసువు, రెండువిధములైన పంచమూలములు (దశమూలములు), తీర
 కాకోళి, ఋషభకము, జీవకము, వీనిని ప్రత్యేకము విడచిపలములవంతున జేర్చి దంచి
 నాల్గుద్రోణముల పరిమితమగు నీళ్లలో జేర్చి ద్రోణపరిమితము కషాయము మిగులు
 నట్లు కషాయముకాచి వడగట్టి, అందు రెండువందలపలములు బెల్లమును కలిపి; ప్రేంక
 ణము, తుంగగడ్డలు, మంజిష్ఠి, వాయువిడంగములు, అతిమధురము, నాగముస్తలు,
 లొడ్డుకువట్ట, తెల్లలొడ్డుకువట్ట, వీని నన్నిటిని ప్రత్యేకము అర్థకుడవము (రెండేసిపల
 ముల)వంతున చూర్ణముచేసి కలిపి, రెండుపలములు తేనెను కూడ జేర్చి, వైశ్యజ్ఞనరీతిగ
 ఏలకులు మున్నగువాని పిష్టమును బూసి యెండించిన నేతితోమోగిన కుండలో బోసి
 మూసి వానెనగట్టి పదునైదుదినములకాలము పదిలముగ నుంచి, పిమ్మట సేవించునది.
 ఇయ్యది మూలాసవమని చెప్పబడును.

దీనిని త్రాగినయెడ నగ్నిని దీపింపజేయును, రక్తపిత్తమును హరించును. మరియు
 కడుపుబ్బరము, కఫము, హృద్రోగము, పాండురోగము, శరీరకార్యము, అనునీవ్యాధు
 లను హరించును.

—ॐ సిండాసవము. ॐ—

మూ. ప్రాస్థికం పిప్పలీం సిష్టా గుడం మధ్యం విభీతకాత్,
 ఉదకప్రస్థసంయుక్తం యవపల్లే నిధాపయేత్. 160
 తస్మాత్ పలం సుజాతాత్తు సలిలాశ్చలిసంయుతమ్,
 పిబేత్ సిన్ధాసవో హ్యేషః రోగానీకవినాశనః. 161

స్వస్థోఽప్యేవం విభేన్నాసం నరః స్నిగ్ధరసాశనః,

ఇచ్ఛంస్తేహమనుత్పత్తిం రోగాణాం యేత్ర కీర్తితాః 162

(ఇతి పిష్టాసవః.)

వ్యా. ఒక ప్రస్థపరిమితమైన పిప్పళ్లను తానికాయవిత్తులను చేర్చి నూరి చూర్ణము చేసి బెల్లమును కలిసి నేతితో ముగినకుండలో నునిచి ప్రస్థపరిమితము జలమును చేర్చి వాసనకట్టి చీలమున్ను లేవనము జేసి ధాన్యపురాశిలో నునిచి, అయ్యది చక్కగ పులి సినపిదప నొకపలపరిమితమును అంజలి (నాల్గుపలముల) పరిమితజలమున జేర్చి ప్రతిదినం బును సేవించునది. ఇయ్యది పిండాసవముని చెప్పబడును. ఇది రోగముల నన్నిటిని హరించును. వైజెప్పబడిన రోగము లన్నియు నివర్తించుటయే గాక మరల పాదసూచకుండును. రోగములు లేక స్వస్థత నున్నప్పుడును ఈయాసవమును ప్రతిదినము సేవించుచున్నయెడ గ్రహణి మున్నగు రోగము లెన్నడును కల్గవు.

❦ కఫజగ్రహణికి మధ్వరిష్టము. ❦

మూ. నవే పిప్పలిమధ్వాక్తే కలశేఽగురుధూపితే,

మధ్వాధకం జలసమం చూర్ణానీమాని దాపయేత్. 163

కుడవార్ధం విడక్లానాం పిప్పల్యాః కుడవం తథా,

చతుర్థకాంశాం త్వక్ష్మీ రిం కేసరం మరిచాని చ. 164

త్వగేలాపత్రకశటిక్రముకాఽతివిషాఘనమ్,

హరేణ్వేల్వాలు తేజోహ్విషిప్పలీమూలచిత్ర కాన్. 165

కార్వి కాంస్తాన్ ధితం మాసం అత ఙ్గార్ధ్యం ప్రయోజయేత్,

మద్దం సద్దీపయత్వగ్నిం కరోతి విషమం సమమ్. 166

హృత్పాణ్డ్యగ్రహణిరోగకుష్ఠార్కశ్వయభుజ్వరాన్,

వాతశ్లేష్మమయాంశ్చాన్యన్యై మధ్వరిష్టో వ్యపోహతి. 167

(ఇతి మధ్వరిష్టః)

వ్యా. పిప్పళ్లను లేనె బోసి నూరి యొక క్రొత్తకుండలో పలిభాగమున దట్టముగ పూసి ఆగురుధూపముచే పొగబట్టి అందు అధకపరిమితమగు లేనెను, దానికి సమభాగము జలమును పోయునది. మరియు వాయువిడంగములు ఆర్ధకుడవము (రెండుపలములు), పిప్పళ్ల ఒకకుడవము (నాల్గుపలములు), త్వక్ష్మీరీ (వెదురుప్ప), నాగకేసరములు, మిరియాలు, ఇవి ప్రత్యేకము సతుర్థిక (ఒక్కొక్కపలము); లవంగపు పట్ట, ఏలకులు, లవంగపుపత్రి, కచోరములు, పోకచెక్కలు, అతివస, తుంగగడ్డలు,

రేణకలు, నూగుదోసగింజలు, జ్యోతిష్వతి (మాల్గిరిని), మోడి, చిత్రమూలము, ఇవి ప్రత్యేకముగ నొక్కొక్కర్థము (కాలువలము); వీని నన్నిటిని వైశేష్యబడిన భాగప్రకారము చేర్చి చూర్ణముచేసి, వైశేష్యిన కుండలాని ద్రవముతో కలిపి మూసి వాసెనగట్టి యొకమాసమువరకును ధాన్యరాశిలో నునిది, పిమ్మట నుపయోగించవలెను. ఇది మధ్వరిష్ట మనబడును. దీని నుపయోగించినయెడ మందమైన జాతరాన్ని దీపింపజేయును. విష మాన్ని నమస్థితికి దెచ్చును. మరియు హృద్రోగము, పాండురోగము, గ్రహణీ రోగము, కుష్ఠములు, అర్కస్యలు, వాపు, జ్వరము, ఇతరములగు పలుచెరంగులైన వాత కఫరోగములు, వీనినన్నిటిని హరించును.

❧ శైష్విక గ్రహణీయందు అన్నివర్ధక పిష్పల్యాదిచూర్ణము. ❧

మూ. సమూలాం పిప్పలీం తూరౌ ద్వౌ పఞ్చులవణాని చ,
మాతులుక్తోభయా రాస్నా శతీమరిచనాగరమ్. 168

కృత్వా సమాంశం, తచ్ఛూర్ణం పిబేత్ప్రతస్సఖామ్బునా,
శైష్వికే గ్రహణీదోషే బలవన్తోగ్ని వర్ధనమ్. 169

వ్యా. మోడి, పిప్పళ్లు, సర్జతూరము, యవతూరము, పంచలవణములు (సౌవర్చల లవణము, నైంధవలవణము, బిడాలవణము, ఔద్భిదలవణము, సముద్రలవణము), మాదీపలము, కరకకాయలబెరడు, సన్నరాష్టము, కచోరములు, మిరియాలు, శుంఠి, వీని నన్నిటిని సమభాగములుగ గూర్చి చూర్ణముజేసి, శ్లేష్మముచే కల్గిన గ్రహణీరోగ మున ప్రతిదినంబున నుదయకాలమున నుభోష్ణమైన నీళ్లతో కలిపి సేవించినచో బలమును జాతరాన్ని వృద్ధిపందించును శరీరమునకు వర్ణోత్కర్షమును కల్పించును.

❧ పిష్పల్యాదిఘృతము. ❧

మూ. ఏతై రేవాషధైస్సిద్ధం సర్పిః పేయం సమారుతే,
గౌల్మికే షట్పలం ప్రోక్తం భల్లాతకఘృతం చ యత్. 170

వ్యా. వైశేష్యబడిన మోడి మున్నగు ద్రవ్యములను కల్కముగ జేసి (కల్కము నకు నాల్గింతల ఘృతమును, ఘృతమునకు నాల్గింతల జలమునుచేర్చి) ఘృతపాకవిధిప్రకారము షడ్వముచేయబడిన ఘృతమును సేవించినను వైశేష్యిన గుణములు కల్గియుండును. మరియు—గుల్మచికిత్సయందు చెప్పబడిన షట్పలఘృతమునైనను, భల్లాతకఘృతము నైనను సేవించినచో వైశేష్యిన బల-వర్ధ-అగ్నులు వృద్ధిపందును.

ఇచ్చట గుల్మచికిత్సమున చెప్పబడిన “వట్టులం హి పిదేత్సర్విః.....మారుత
గుల్మినాం” “భల్లాతకానాం ద్విపలం.....గ్రహణీరోగకాసనుత్.” (చి. ఆ. ౩.)
అనియు చెప్పబడిన వట్టుల-భల్లాతకఘృతయోగముల నెరుంగునది.

❧ అగ్నిదీప్తికరక్షారఘృతము. ❧

మూ. బిడం కాలోత్థలవణం సర్జికాయవశ్రూకజమ్,
సప్తలాం కణ్ణికారిం చ చిత్రకం చేతి దాహయేత్.
సప్తకృత్వః స్రుతస్యాఽస్య త్వారస్య ద్వ్యాధకేన తు,
(త్వారస్యాఽర్థాధకేన చ.)

ఆధకం సర్పిషః పక్త్వా పిజేదగ్నివివర్ధనమ్.

(ఇతి త్వారఘృతమ్)

వ్యా. బిడాలవణము, కాల (సౌవర్చల) లవణము (నల్లనియుప్పు), సర్జత్వారము,
యవత్వారము, సంబరేణు, వాకుడు, చిత్రమూలము వీని నన్నిటి నొకటిగ జేర్చి నిప్పులో
కాల్చి బూడిదచేసి యాబూడిదను జలమున కలిపి యేడుపర్యాయములు పడగట్టి యా
త్వారజలమును రెండాధకములను, అవునెయ్యి నొకయాధకమును ఒకటిగ గూర్చి ఘృత
పాకవిధి ప్రకారము పక్వముచేసి పానముచేసిన జాతరాగ్ని వృద్ధినిొందును. ఇది త్వార
ఘృతము.

ఇచ్చట ఘృతము ఆధకపరిమితముగను, ద్రవరూపమైన త్వారోదకము రెండు
ఆధకములుగను పరిమితి చెప్పబడినది. వాగ్భటాచార్యులు “త్వారస్యాఽర్థాధకే వచేత్”
(ఆ. హృ. చి. ఆ. ౧౦.) అని త్వారజలము అర్థాధకమని నిర్దేశించిరి. సర్వాంగసుందర
వ్యాఖ్యానమున “సప్తవారానస్య త్వారస్య స్రుతస్య చార్థాధకే సర్పిషః ఆధకం వచేత్.”
అని వివరింపబడినది. త్వారము సధికముగ జేర్చినయెడ ఘృతమున గుణాధిక్యము కల్గి లీప్ర
ముగ పనిచేయునని యెరుంగునది.

❧ పిప్పల్యాదిత్వారము. ❧

మూ. సమూలాం పిప్పలీం పాథాం చవ్యేష్ఠ్రియవనాగరమ్,
చిత్రకాఽతివిమ్ హింజ్ఞు శ్వదంష్ట్రాం కటురోహిణీమ్.
వచాం చ కార్షికం పశ్చి లవణానాం పలాని చ,
దధ్నుః ప్రస్థద్వయే తైలసర్పిషాః కుడవద్వయే.
చూర్ణీకృతాని (ఖండికృతాని) నిష్కాఢ్యశ్చ శనైరస్తర్గతే రసే,

అస్తర్థూమం తతో దద్ధూ చూర్ణం కృత్వా ఘృతాప్లుతం. 175

విబేత్పాణితలం తస్మిన్ జీర్ణే స్యాన్తధురాశనః,

వాతశ్లేష్మామయాన్ సర్వాన్ హన్యాద్విషగరాంశ్చ సః 176

వ్యా. పిష్పట్ల, మోడి, చిరుబొద్ది, చవ్యము, కొడిసెపాలవిత్తులు, శుంఠి, చిత్ర మూలము, అతివన, ఇంగువ, పల్లేరు, కటుకరోహిణి, వన ఇవి ప్రత్యేకముగ నొక్కొక్క కర్షము (కాలుపలము); లవణము లైదును ఒక్కొక్కపలమువంతున చేరి యైదుపలములు, ఈభాగముల ప్రకారము పైజెప్పినవాని నన్నింటి నొకటిగ చేర్చి చూర్ణముగ జేసియుంచు నది; ఆవుపెరుగు రెండు ప్రస్థములును, నూనె రెండుకుడవములు (నాల్గుపలములు)ను, ఆవునెయ్యి రెండుకుడవములును ఈద్రవముల నన్నిటి నొకటిగ గూర్చి, ఇందు పైజెప్పిన చూర్ణమును కలిపి చక్కగ కాచి యాద్రవమంతయు చూర్ణముననే యిముడునట్లు మృద్వగ్ని చే పక్వము చేయునది.

పిష్పట నాచూర్ణమును వెలికిం దీసి యొకశరావమున (మూకుటిలో)నునిచి పొగ బైటవెడలకుండునట్లు పైన నొక మూకుడు మూసి చీలమన్ను లేపనముచేసి యెండించి నిప్పుమీద బెట్టి పొగ లోపలనే యిమిడి భస్మమగునట్లు పక్వముచేసి చల్లబడినపిదప నా భస్మమును వెలికిం దీసి చక్కగ చూర్ణమగునట్లు నూరి, యాభస్మమును పాణికల (కర్ష) మాత్రము ప్రతిదినంబును సేవించుచు, నయ్యది జీర్ణమైనపిదప మధురరసముతో గూడిన యాహారమును భుజించవలెను. ఇతైరంగున సేవించినచో వాతకఫరోగము లన్నియు, విషము లన్నియు గరవింబును మానును. (ఇచ్చట “చూర్ణీకృతాని” అనుచోట చక్ర పాణిదత్తవ్యాఖ్యయందు “ఖండికృతానీతి—ఖండం ఖండం కృతాని” అని యున్నది. కావున ఖండికృతాని అనుపాఠము వ్యాఖ్యానుగృహీతము.)

❀ కఫజగ్రహణీహర భల్లాతకాదితౌరము. ❀

మూ. భల్లాతకం త్రికటుకం త్రిఫలాం లవణత్రయమ్,

అస్తర్థూమం ద్విపలికం గోపూరిషాగ్నినా దహేత్. 177

సక్షారః సర్పిషా పీతః భోజ్యే వాఽప్యవచూర్ణితః,

హృత్పాణ్డుగ్రహణీదోషగుల్ఫోదావర్తశూలనుత్. 178

వ్యా. జీడిగింజలు, త్రికటుకములు, త్రిఫలములు (కరక-తాని-ఉసిరికకాయల బెరడు), లవణత్రయము (సౌవర్చలవణము, సైంధవలవణము, బిడాలవణము), వీనిని ప్రత్యేకము రెండేసి పలములవంతున జేర్చి పైజెప్పినవిధముగ కాల్చి బూడిదచేసి యా

బూడిదెను బిళ్లచేసి యొకశరావమున నునిచి వేరొకశరావముచే మూసి చీలమన్ను లేప నము చేసి యాపుపేడ పిడకల యగ్నితో పుటముబెట్టి తొరముగ చేయునది. ఆతొర మును నేతిలో కలిపి పానముచేయనగును. లేక భోజనపదార్థములలో జేర్చి యైన తిన వలెను. దీనివలన హృదయరోగంబును, పాండురోగంబును, గ్రహణీదోషంబును, గుల్మం బులును, ఉదావర్తంబును, శూలరోగంబును శమించును.

❧ గ్రహణీయందు దురాలభాదితొరయోగము. ❧

మూ. దురాలభాం కరజ్ఞౌ ద్వౌ సప్తపర్ణం సవత్సకమ్,
షడ్గ్రన్థాం మదనం మూర్వాం పాతామారగ్వధం తథా. 179
గోమూత్రేణ సమాంశాని కృత్వా చూర్ణాని దాహయేత్,
దద్ధ్వా చ తం పిబేత్ తొరం గ్రహణీబలవర్ధనమ్. 180
(ఇతితొరః.)

వ్యా. దురదగొండి, కానుగ, కలుకానుగ, ఏడాకులపొన్న, కొడిసెపాలవిత్తులు, పస, మంగకాయ, చాగపట్ట, చీరుబొద్ది, రేల పీని నన్నిటిని సమభాగములుగ గూర్చి, వీనికన్నిటికి సమభాగముగ గోమూత్రమును కలిపి నూరి నిప్పున కాల్చి తొరముగ జేసి వైయోగమున జెప్పినవిధముగ నేతిలో కలిపి త్రాగినయెడ గ్రహణీయందలి యగ్నికి బల మును వృద్ధిపందించును.

❧ గ్రహణీరోగమున నగ్నివర్ధకభూనింబాదితొరము. ❧

మూ. భూనిమ్బం రోహిణీం తిక్తాం పటోలం నిమ్మపర్పటమ్,
దహేన్తాహిషమూత్రేణ తొర ఏషోఽగ్నివర్ధనః. 181
(ఇతి ద్వివీరీయః తొరః.)

వ్యా. నేలవేము, కటుకరోహిణి, చేదుపొట్ట, వేపపట్ట, పర్పాటకము పీని నన్ని టిని నిప్పున కాల్చి బూడిదె చేసి యాబూడిదెను చూర్ణమునకు సమభాగమైన బట్టెల మూత్రమున కలిపి ద్రవమంతయు చుండి తొరమగునట్లు (తొరపాకవిధిప్రకారము) వక్కముచేసి యాతొరమును నేతితో చేర్చి త్రాగనగును.

❧ అగ్నివర్ధకహరిద్రాదితొరము. ❧

మూ. ద్వే హరిద్రే వచా కుష్ఠం చిత్తకః కటురోహిణీ,
ముస్తం చ బస్తమూత్రేణ దహేత్ తొరోఽగ్నివర్ధనః. 182
(ఇతి తృవీరీయతొరః.)

వ్యా. వసువు, మ్రానివసువు, వస, చెంగల్వకోష్ఠ, చిత్రమూలము, కటుకరోహిణి, తుంగగడ్డలు వీని నన్నిటిని సమభాగములుగ గూర్చి నిష్పన కాల్చి యాబూడిదెను చూర్ణమునకు సమభాగముగ నుండు గొజ్జెలమూత్రమున కలిపి తొరవిధి ప్రకారము తొరమును సిద్ధము చేసి నేతితో సేవించినయెడ నన్ని వృద్ధి నొందును. (ఈతొరయోగముల రెండిటియందు మూత్రము దురాలభాదితొరమునందువలె చూర్ణమునకు సమభాగముగ జేర్చి పక్వముచేయనగును.)

— ౧౭ సుధాకాండాదితొరగుటికలు. ౧౭ —

మూ. చతుష్పలం సుధాకాణ్డాత్, త్రిపలం లవణత్రయాత్,
వార్తాకీకుడవం, చాఽర్కాత్ ఆప్టౌ ద్వే చిత్రకాత్పలే. 183

దద్ధాని, వార్తాకరనే గులికా భోజనోత్తరాః,
భుక్తం భుక్తం పవస్త్యాశు కాసశ్వాసాఽర్కసాం హితాః. 184

విఘాచికాప్రతిశ్వాయహృద్రోగశమనాశ్చ తాః,
ఇత్యేషా తొరగుటికా కృష్ణాత్రేయేణ కీర్తితా. 185

(ఇతి తొరగుటికా.)

వ్యా. బొంతజేముడుకాడలు నాల్గుపలములు, సోవర్పల-నైంధవ-బిడాలపణములు మూడును చేరి మూడుపలములు, చక్కగ పండి యెండిన వంకాయలు ఒక కుడవము (నాల్గుపలములు), జిల్లేడుపట్ట యెనిమిదిపలములు, చిత్రమూలము రెండుపలములు, ఈ భాగముల ప్రకారము వీని నన్నిటిని కూర్చి చూర్ణము చేసి నిష్పన కాల్చి, యాతొరమును వంకాయలరసముతో కలిపి మెత్తగ నూరి గుటికలు చేయునది. ఈగుటికలను భోజనమును చేసినపిదప సేవించినచో భుజింపబడిన యాహారమును అతిశీఘ్రముగ పచింపజేయును. ఈగుటికలు కాసశ్వాసములయందును ఆర్మోరోగమునందును చాల హితకరములు. మరియు నివి విఘాచిని, పీనసమును, హృద్రోగమును శమింపజేయును. ఈతొరగుటికాయోగము కృష్ణాత్రేయలచే చాల ప్రశస్తముగ జెప్పబడినది.

— ౧౮ వత్సకాదితొరము. ౧౮ —

మూ. వత్సకాతివిషే పాథాం దుస్స్పర్శాం హిణ్ణుచిత్రకమ్,
చూర్ణీకృత్య పలాశాగ్రతౌరే మూత్రస్రుతే పచేత్. 186

ఆయనే భాజనే సాన్ద్రాత్ తస్మాతోలం సుఖామ్బునా,
మద్వైర్వా గ్రహణీదోషశో థార్ఘ్యపాణ్డమాకా పితేత్. 187

(ఇతి చతుర్థతొరః.)

వ్యా. కొడిసెపాలవిత్తులు, అతివస, చిరుబొద్ది, దూలగొండి, ఇంగువ, చిత్రమూలము వీని నన్నిటిని సమభాగములుగ చూర్ణముచేసి, మోదుగాకులను కాల్చి యాబూడిదను గోమూత్రమున జేర్చి తొరపాకవిధి ప్రకారము సిద్ధముచేయబడిన యాత్రారోదకమున (వైజిస్సిన చూర్ణమును) కలిపి యొకయినుపపాత్రలో బోసి అయ్యది ఘనీభవించి చిక్కగ నగునందాక పక్షముచేసి, దానినుండి కోలమాత్రము (అర్ధకర్షపరిమితము) గ్రహించి చల్లనినీళ్లలో కలిపి సేవించనగును. లేక మధ్యమునందైన కలిపి సేవించనగును. దీనివలన గ్రహణీదోషంబును, శోఫంబును, అర్శస్సును, పాండురోగంబును శమించును.

❖ త్రిఫలదిక్షారము. ❖

- మూ త్రిఫలం కటభీం చవ్యం బిల్వమధ్యమయోరజః,
రోహిణీం కటు కాం ముస్తం కుష్ఠం పాతాం చ హింజు చ. 188
- మధుకం ముష్కకయవతౌరౌ త్రికటుకం వచాం,
విడజ్జం విప్పలీమూలం స్వర్జికాం నిమ్బచిత్రకౌ. 189
- మూర్వాఽజమోదేన్ద్రీయవాక్ గుడూచీం దేవదారు చ,
కార్వికం, లవణానాశ్చ పశ్చాన్నాం పలికాక్ పృథక్. 190
- భాగాక్; దద్ధి త్రికుడవే ఘృతతైలేన మూర్చితం,
అస్తర్ధూమం శనైర్దద్ధ్వా, తస్తాత్పాణితలం పిబేత్. 191
- సర్పిషా; కఫవాతార్శ్మగ్రహణీపాణ్డురోగవాక్,
స్త్రీహమూత్రగ్రహశ్వాసహిక్ కాసక్రిమిజ్వరాక్. 192
- శోషాఽతిసారౌ శ్వయంధుం ప్రమేహానాహమృద్గ్రహాక్,
హన్యాత్ సర్వవిషం చైవ త్సారోఽగ్నిజననో వరః. 193
- (హన్యాత్ సర్వవిషాణాం చ త్సారోఽయం శమనో వరః)
జీర్ణే రస్యైర్వా మధురైః అశ్వీయాత్ పయసాపి వా,
(ఇతి పశ్చాదుః త్సారః.)

వ్యా. త్రిఫలములు (కరక-తాని-ఉసిరిక కాయల దెరుడు), కటభి (మాల్కింగిని), చవ్యము, మారేడుకాయలోనిగుడ్డు, ఇనుమురాపొడి, కటుకరోహిణి, తుంగగడ్డలు, చెంగలవోడ్డు, చిరుబొద్ది, ఇంగువ, అతిమధురము, మొక్కపుచ్చెట్టుపట్టు, యవతొరము, త్రికటుకము (శుంఠి, పిప్పలి, మిరియాలు), వస, వాయువిడంగములు, మోడి, స్వర్ణ

తొరము, వేపపట్ట, చిత్రమూలము, చాగపట్ట, ఓనుము, కొడిసెపాలవిత్తులు, తిప్పతీగ, దేవదారుచెక్క ఇవి యన్నియు వేరువేరుగ నొక్కొక్కర్నము; వంచలవణములును వేరువేరుగ నొక్కొక్కపలము, ఈభాగములవంతున వైజెప్పినవాని నన్నిటిని చూర్ణముచేసి యుంచునది. పిదప మూడుకుడవముల (పండ్రెండుపలముల)పరిమితముగు పెరుగును, తైలమును, నెయ్యియు (ఈరెండును చేరి మూడుకుడవములు) ఈమూడుద్రవముల నొకటిగ గూర్చి, ఇందు వైజెప్పిన చూర్ణమును కలిపి ద్రవమంతయు చూర్ణమునం దిముడునట్లు భావనచేసి, (పాకముచేసి) పెరుగు మున్నగుద్రవమంతయు చూర్ణమున నిమిడినపిదప నాచూర్ణమును ఒకశరావమున నునిచి పైన వేరొకశరావమును మూసి చీలమంటిని బూసి యెండించి మందాన్నిలో నిడి దానిపొగ వెలికి వ్యాపింపకుండునట్లు చక్కగ వండి తొరముగ (వైజెప్పిన పిప్పల్యాదితొరమును వలె) చేయునది.

అట్టి తొరమును మెత్తగ నూరి దానిని పూటకు పాణితలకర్న (కాలుపలము) ప్రమాణమువంతున నేతిలో కలిపి త్రాగినయెడ కఫ-వాతములచే గల్గిన యర్శస్సలును, గ్రహణిరోగంబును, పాండురోగంబును, స్త్రీహవృద్ధియు, మూత్రబంధంబును, శ్వాసంబును, ఎక్కిళ్లును, కాసంబును, క్రిమిరోగంబును, జ్వరంబును, శోషంబును, అతిసారంబును, వాపును, ప్రమేహంబులును, కడుపుబ్బరంబును, గొమ్ముపట్టును ఇవియన్నియు నశించును. పలుచెరుగులైనవిషముల రూపుమాపును. అన్నిని వృద్ధినిొందించుట కీతొరము మిగుల శ్రేష్ఠమైనది. ఈయాషధమును సేవించి అయ్యది జీర్ణమైనవెంటనే మధురరసమును జేర్చి పక్వము చేయబడిన మాంసరసములతో నైనను, పాలతోనైనను అన్నమును భుజింప వలెను. (ఇంతదనుక కఫజగ్రహణీచికిత్స పూర్తిగ చెప్పబడినది.)

— సాన్నిపాతికగ్రహణీదోషచికిత్సాక్రమము. —

మూ. త్రిదోషే విధివిధై వ్యద్యః పశ్చాత్తాణి కారయేత్. 194

ఘృతతొరాసవారిష్టా దద్యాచ్చాగ్ని వివర్ధనాః,
క్రియా యా చాఽనిలాదీనా నిర్దిష్టా గ్రహణీం ప్రతి. 195

వ్యత్యాసాత్తాం సమస్తాం వా కుర్యాద్దోషవిశేషవిత్,

వ్యా. దోషత్రయప్రకోపమున గల్గిన(సాన్నిపాతిక)గ్రహణీదోషమునందు పమనము, విరేచనము, ఆస్థాపనము, అనువాసనము, నస్యవిధి (శిరోవిరేచనము), అను వంచకర్తములను రోగదేశకాలబలాదుల చక్కగ గమనించి, తత్తదనుగుణముగ విధ్యుక్త ప్రకారము చేయవలెను.

మరియు నన్నివర్ధకములగు పైజెప్పబడిన ఘృతములు, తొరములు, ఆనవములు, అరిష్టములు మున్నగువానిని కాలాద్యనుగుణముగ నుపయోగింపవలెను.

మరియు వాతాదిజనిత గ్రహణీరోగముల నుద్దేశించి వేరువేరుగ జెప్పబడిన క్రియావిధానములను ఆయాదోషవిశేషముల జక్కగ గమనించి తత్తదనుగుణముగ మార్చి మార్చి చేయవలెను. లేక అట్టి క్రియాయోగములను (మూటికి వేరువేరుగ జెప్పినయోగములందలి ద్రవ్యాదులను) ఒకటిగ జేర్చి యైనను యుక్తియుక్తముగ నుపయోగింపనగును.

—ॐ గ్రహణీరోగచికిత్సాసముచ్చయము. ॐ—

మూ. స్నేహనం స్వేదనం శుద్ధిః లంఘనం దీపనం చ యత్. 196

చూర్ణాని లవణతొరమధ్వరిష్టసురాసవాః,

వివిధాస్తక్రయోగాశ్చ దీపనానాం చ సర్విషామ్. 197

గ్రహణీరోగిభిస్సేవ్యాః,

వ్యా. స్నేహనము, స్వేదనము (చెమటబట్టించువిధానము), పమనవిరేచనరూప మైన శోధనము, లంఘనము, అన్నిదీపనము, చూర్ణములు, లవణములు, తొరములు, మధ్వ రిష్టములు, సురామధ్యములు, ఆనవములు, పలుచెరంగులైన తక్రయోగములు, దీపనము లగు ఘృతయోగములు అను వీనినన్నిటిని గ్రహణీరోగి సమయోచితముగ నుపయోగింప వలెను. (ఇది గ్రహణీరోగమున చికిత్సాసామాన్యసంగ్రహము.)

—ॐ గ్రహణీరోగమునందవస్థావిశేషముచే దీపనచికిత్స. ॐ—

మూ. క్రియాం చావస్థీకీం శ్రుణు, 198

స్థీవనం వైష్టికే రూక్షం దీపనం తిక్తసంయుతమ్.

సకృద్దూక్షం సకృత్ స్నిగ్ధం కృశే బహుకఫే హితం, 199

పరీత్యోమం శరీరస్య దీపనం స్నేహసంయుతమ్.

దీపనం బహు పిత్తస్య తిక్తం మధురసంయుతం,

బహువాతస్య తు స్నేహాలవణాఽఘ్నయుతం హితమ్. 200

సస్థుక్షతి తథా వహ్నిః ఏషాం విధివదిత్యైః,

వ్యా. ఇతైరంగున వాత - పిత్త - కఫ - సన్ని వాతభేదములచే నాల్గుతెరంగులైన చికిత్సావిధానములు ఆయాదోషము నుద్దేశించి చెప్పబడినది. ఈ గ్రహణీభేదము లన్నిటి

యందును మందాన్ని ప్రధానముగ నుండును. కావున అన్నిటియందును అన్నిని దీపింప జేయు చికిత్స ముఖ్యకర్తవ్యము. అట్టి చికిత్స ప్రతిపురుషునకును ఆయాదోషములను అవస్థాభేదము ననుసరించి భిన్నభిన్నముగ నుండును. అట్టి యవస్థావిశేషానుసారముగ చేయదగిన చికిత్సావిధానము వైగ్రంథముచే వివరింపబడును:—

అగ్నిమాంద్యము కల గ్రహణీరోగికి శ్లేష్మప్రకోపమువలన నోట కఫము వెడలు చుండునెడ రూక్షగుణంబును తిక్తరసంబును కల్గి యగ్నిని దీపింపజేయునట్టి యౌషధము నుపయోగించి యగ్నిని వృద్ధిపరిచునలెను. (కాని మధుర-అమ్ల-లవణాదిరసములను ఘృతములను ఉపయోగింపం జనదు.) మరియు కఫము మిక్కిలి ప్రకోపించి శరీరము కృశించి యుండు గ్రహణీరోగికి నొకప్పుడు రూక్షంబును ఒకప్పుడు స్నిగ్ధంబును ఉపయోగింప నగును. (కఫ మధికమై శరీరము కృశించియుండు అవస్థయందు కఫమును తగ్గించుటకై రూక్షౌషధమునే యుపయోగించినయెడ శరీరము మరింత కృశించును. బృంహణమునకై స్నిగ్ధమునే యుపయోగించునెడ కఫము విజృంభించును; కావున కఫహరమగు రూక్షౌషధము నుపయోగించి పిదప బృంహణమగు స్నిగ్ధౌషధము నుపయోగించుచు అగ్నిని దీపింపజేయవలెనని భావము.)

మరియు నట్టి కఫాధికకృశావస్థనుండు గ్రహణీరోగికి ఆమదోషమును పరీక్షించి అగ్నిదీపనములగు పంచకోలాది యుక్తమగు ఘృతమును దీపనమునకై యుపయోగింప నగును.

మరియు పిత్త మధికమై యగ్ని మందగించి యుండు గ్రహణీరోగికి మధుర రసంబును తిక్తరసంబును కల దీపనీయౌషధములచే నగ్నిని దీపింపజేయవలెను.

మరియు గ్రహణీరోగమున వాతము మిక్కుటముగ ప్రకోపమునొంది యగ్ని మందగించి యున్నచో స్నేహ-అమ్ల-లవణయుక్తమగు దీపనౌషధమును సిద్ధముచేసి యుపయోగింపవలెను. వైశిష్ఠినరీతిగ నాయాయవస్థాభేదములకు గుర్తించి తత్తదనుగుణముగ సౌషధాహారాదుల నుపయోగించునెడ జాతరాన్ని (యుక్తములగునమిధలచే మందీ భూతమగు బాహ్యన్ని రాజి జ్వలించునట్లు) నానాట క్రమక్రమముగ దీపించి దృఢమగును.

—ॐ అగ్నిసందీపనములలో ఘృతమునకు ప్రాశస్త్యము. ॐ—

మూ. స్నేహమేవ పరం విద్యుత్ దుర్బలానలదీపనమ్.

201.

నానాలం స్నేహసమిధస్య శమాయాన్నం సుగుర్వపి,

వ్యా. మిక్కిలి బలము తీరించియుండు జాతరాన్ని దీపింపజేయుటకు స్నేహమే (ఘృతమే) మిగుల శ్రేష్ఠమైనది. అట్టి ఘృతముచేత జ్వలింపజేయబడిన జాతరాన్ని చల్లార్చుటకు మిక్కిలి గురుత్వముకల యాహారంబును సమర్థము కానోపదు. కావున ఘృతము అన్ని దీపనమునకు మిగుల శ్రేష్ఠమైనది. (లోకమున స్నేహద్రవ్యములచే దార్ధ్యము నొందిన బాహ్యున్ని యెన్ని సమిధలనైనను దహింప సమర్థమగును. అత్తైరంగుననే జాత రాన్నియు ఘృతముచే బలము నొందినయెడ నెట్టి గురువదార్థముల నైన పచింపనోపునని భావము). ఇచ్చట స్నేహశబ్దముచేత ఘృతము మాత్రము ప్రకరణవశముచే గ్రహింపబడును.

—ॐ అపక్వపురిషపాచనమునకు ఘృతపానవిధి. ॐ—

మూ. మద్దాగ్నిరవివక్వం తు పురిషం యోఽతిసార్యతే. 202

దీపనీయాషధైర్మ్యక్తాం ఘృతమాత్రాం విభేత్తు సః,

తయా సమానః పవనః ప్రసన్నో(ప్రశాంతో) మార్గమాశ్రి(స్థి)తః.

అగ్నే సమీపచారిత్వాత్ ఆశు ప్రకురుతే బలం,

వ్యా. గ్రహణీరోగికి అన్ని మందగించి దానంజేసి చక్కగ పక్వముకాని పురిషము అధికముగ (పలుచనై విరేచనరూపమున) వెడలుచున్నయెడ దీపనీయగణమున చెప్పబడిన పిప్పలి మున్నగు అన్నిసందీపనాషధద్రవ్యములతో గూడిన ఘృతమును మితముగ త్రాగవలెను. అట్టి ఘృతపానముచేత అన్నిసమీపమున నుండు సమానవాతము ప్రకోపముడిగి శాంతమై తనమార్గముననే యుండి జాతరాన్ని సమీపమున సంచరించుచుండుటవలన నన్నికి బలమును శీఘ్రముగ గల్గించును.

ఇచ్చట 'అవివక్వం' అనునది పురిషమునకు విశేషణము. అన్ని బలహీనమగుటవలన పక్వముగాక ఆమముగ నుండుపురిషము విరేచనమగునెడ దీపనీయయుక్తమైన ఘృతపానము చేయవలెనని యర్థము. దీపనీయాషధగణములు స్నేహమున సంక్రమించుటంజేసి యన్నిసందీపనంబును, స్నేహభాగముచే సమానవాతశమనంబును కల్గునని భావము. సమానవాతము శాంతమై స్వమార్గముననే సంచరించుచు అన్నిసమీపమున నుండుటంజేసి తనకు స్వభావసిద్ధమైన యన్నిసందీపనవ్యాపారమును చేయగల్గును. అన్నిదీప్తమై పక్వముగాని (అమావస్థనుండు) పురిషమును పాకమునొందించును.

(ఇచ్చట దీపనీయశబ్దముచేత వడ్డిరేచనశతాశ్రితీయమున 'పిప్పలీపిప్పలీమూల ..... "దీపనీయాని భవన్తి" (చ. సూ. అ. ౪. సూ. ౨౯.) అని చెప్పబడిన దీపనీయాషధముల గ్రహించునది.)

—ॐ మలబంధమునందు పంచలవణఘృతోపయోగవిధి. ॐ—

మూ. కాతిన్యాద్యః పురీషం తు కృచ్ఛాన్మృశ్చాతి మానవః. 204

సఘృతం లవణైర్ద్యుక్తం నరోఽన్నాఽవగ్రహం పిబేత్,
రాత్యోన్నతే పిబేత్సర్పిః త్రైలం వా దీపనైర్భుతమ్. 205

వ్యా. మరియు గ్రహణీరోగికి మలము మిగుల కఠినముగ నుండుటవలన మిక్కిలి కష్టముచే వెడలుచున్నయెడ పంచలవణముల జేర్చి పక్వముచేయబడిన ఘృతమును అన్నము మున్నగునాహారమున కూడ చేర్చి భుజింపవగును. (లవణముల జేర్చి పక్వముచేయబడిన ఘృతమును భోజనసమయమున నన్నముతో కూడ చేర్చి భుజింపవలెనని యర్థము.)

మరియు రూక్షగుణసంబంధముచే నన్ని మందగించి యున్నయెడ దీపనీయములగు పిప్పలి శుంఠి మున్నగు ద్రవ్యముల జేర్చి సిద్ధము చేయబడిన ఘృతమునైనను త్రైలము నైనను త్రాగించవలెను.

—ॐ స్నేహాధిక్యమున గల్గిన యగ్నిహంద్యచికిత్స. ॐ—

మూ. అతిస్నేహాత్తు మద్దేఽగ్నౌ చూర్ణాఽరిష్టాసవా హితాః,

వ్యా. మిక్కిలి స్నేహముచే గల్గిన యగ్నిహంద్యమున ఔరాదిచూర్ణములును అరిష్టములును ఆసవములును మిక్కిలి హితకరములగును.

—ॐ ఉదావర్తజమందాగ్నిచికిత్స. ॐ—

మూ. భిన్నే గుదోపలేపాత్తు మలే త్రైలసురాసవాః. 206

ఉదావర్తాత్తు మద్దేఽగ్నౌ నిరూహః స్నేహావస్తయః,

వ్యా. గుదస్థానమున (శౌచము చక్కగ చేయకుండుటవలన) మలము చిక్కి నడలి వెడలుచున్నయెడ త్రైలంబులును సురామద్యంబును ఆసవంబులును హితకరములు. మరియు నుదావర్తముచే నన్ని మందగించి యున్నయెడ నిరూహావస్తలును స్నేహావస్తలును హితకరములు.

—ॐ దోషవృద్ధిచే గల్గిన యగ్నిహంద్యమునకు చికిత్స. ॐ—

మూ. దోషవృద్ధ్యా తు మద్దేఽగ్నౌ శుద్ధో దోషవిధిం చరేత్. 207

వ్యా. వాతాదిదోషములు మిక్కిలి వృద్ధినందుటవలన కల్గిన మందాగ్నియందు ఆయాదోషానుసారముగ వమనవిరేచనాది శోధనములచే గోష్ఠమును శుద్ధముగ జేసి, పిదప నేదోషమువలన నన్ని మందగించినదియో ఆదోషశామకముగ జెప్పబడిన చికిత్సా విధానము చేయవలెను.

—ॐ వ్యాధివిశేషమున కల్గిన యగ్నిమాంద్యచికిత్స. ౧౯—

మూ. వ్యాధియు క్తస్య మద్దేగ్నో (తు) సర్పిరేవాగ్ని దీపనమ్,

వ్యా. ఇతరవ్యాధులచే పీడింపబడునప్పుడు అగ్ని మందగించి యున్నయెడ అగ్ని దీపనమునకు నేతి నే యుపయోగించవలెను. (ఇచ్చట “వ్యాధియు క్తస్య” అనుదానికి బదులు “వ్యాధిము క్తస్య” అని వాగ్భటాచార్యులు చెప్పిరి. జ్వరాదిరోగవిముక్తవశు అగ్నిమాంద్యము కల్గినయెడ ఘృతపానమే యగ్ని దీపనమునకు హితముకాని వేరొండువిధ మగు చికిత్స యుక్తము కాదని యర్థము.)

—ॐ ఉపవాసముచే గల్గిన యగ్నిమాంద్యచికిత్స. ౨౦—

మూ. ఉపవాసాచ్చ మద్దేగ్నో యావాగూభిః పిబేత్ ఘృతమ్. 208

అన్నావపీడితం బల్యం దీపనం బృంహణం చ తత్,

వ్యా. ఉపవాస ముండుటచే జాతరాగ్ని మందగించినయెడ నేతిని యవాగువులతో కలిపి భోజనమధ్యకాలమున త్రాగవలెను. అట్లు భోజనమధ్యమున ఘృతపానము చేసినచో నయ్యది బలకరంబును దీపనంబును బృంహణంబును నగును.

—ॐ దీర్ఘకాలముగ ననుసరించిన యగ్నిమాంద్యచికిత్స. ౨౧—

మూ. దీర్ఘకాలప్రసజ్లాత్తు టౌమక్షీణకృశాన్నరాక్. 209

ప్రసహానాం రసైః సామైః భోజయేత్ పిశితాశినాం,

లఘుత్వీష్ణోష్ణశోధిత్యాత్ దీపయన్త్యాశు తేనలమ్. 210

మాంసోపచితమాంసత్వాత్ తథాశుతరబృంహణం,

వ్యా. అగ్నిమాంద్యము చిరకాలమునుండి యనుసరించి యుండుటవలన (దానం జేసి యాహారరసము జీర్ణమై శరీరమునందు చక్కగ వ్యాపించక) బలహీనంబును కృశత్వంబును ధాతుత్వయంబును కలవారికి మాంసమును బలాత్కరముగ నాహారము చేయు జంతువుల మాంసరసములను (దానిమృతపండ్లు మున్నగువానిరసముచే) పులుపు కల్పించి నంస్కరించి యామాంసరసముతో లేలికగ జీర్ణమగు నాహారమును భుజింపవగును. అట్లు ప్రసహజంతువుల మాంసరసము తీక్షణ-ఉష్ణగుణములను శోధనస్వభావంబును కల్గి యుండుటంజేసి శీఘ్రముగ జాతరాగ్నిని దీపింపజేయును. మాంసాహారముచే వృద్ధి నొందిన మాంసముతో కూడి శరీరము కల్దియిండుటవలన, కృశించినశరీరమును అతిశీఘ్రముగ పుష్టినందించును; (కావున మాంసమును తినుస్వభావముకలజంతువుల మాంసరసమున ఆహారముతో చేర్చి భుజింపవలెనని భావము.)

—ॐ అభోజన-అతిభోజనములచే నగ్నిమాంద్యము కల్గువిధము. ॐ—

మూ. నాఽభోజనేన కాయాగ్నిః దీప్యతే, నాఽతిభోజనాత్. 211

యథా నిరిధ్ధనో వహ్నిః అల్పో వాఽతీర్థనావృతః,

వ్యా. లోకమున బాహ్యగ్ని ప్రబలముగ నున్నను దానిని జ్వలించజేయుటకు కట్టెలు లేకున్నయెడ తనంతటనే చల్లారును. అగ్ని స్వల్పముగ నున్నయెడ దానిపై మితి మీరిన కట్టెల నుంచినయెడ ఆకట్టెలను దహించజాలక బొత్తుగ చల్లారును. అత్తైరంగుననే జాతరాగ్ని బలవత్తరముగ నున్నను దానికి అహారసంబంధము లేక భోజనమును మానినచో చల్లారును. లేక జాతరాగ్ని అల్పబలముగ నున్నతరి అహారమును మిక్కుటముగ జేసినను అట్టి యాహారమును జీర్ణింపనేరక బొత్తుగ నశించును. (ఇత్తైరంగునన భోజనాఽతిభోజనములు అగ్ని నాశమునకు హేతువులగును.)

ఇచ్చట అభోజశబ్దముచేత భోజనము లేకుంటయు స్వల్పభోజనంబును గ్రహింపబడును. కావున అల్పభోజనంబును అగ్నిమాంద్యమునకు కారణమని యెరుంగునది.

—ॐ అగ్నివృద్ధికి తగునట్లు ఆహారవిధి. ॐ—

మూ. స్నేహాన్నవిధిభిశ్చిత్రైః (స్నేహాన్నపానైర్వివిధైః) చూర్ణాఽరిష్ట
సురానవైః. సమ్యక్ప్రయుక్తైః భిషజా బలమగ్నేః ప్రసర్థతే,
యథా హి సారదార్వగ్నిః స్థిరః సంతిష్ఠతే చిరమ్. 213

స్నేహాన్నవిధిభిస్తద్వత్ అస్తరగ్నిర్భపేత్ స్థిరః,
హితం జీర్ణే మితం చాశ్నక చిరమారోగ్యమశ్నుతే. 214
అవైషమ్యేణ ధాతునాం అగ్నివృద్ధౌ యతేత నా,

వ్యా. స్నేహము (నెయ్యి)ను జేర్చి పలుదెరంగుల సంస్కరింపబడిన నానా విధాన్నపానములను చూర్ణములను ఆసవారిష్టములను బలాద్యనుసారముగను యుక్తి యుక్తముగను వైద్యుడుపయోగించినచో జాతరాగ్ని వృత్త్యయము లేక చక్కగ వృద్ధి నందును. లోకమున మంచి చేపగల్గిన చింతకట్టెలు చండ్రకట్టెలు మున్నగుసారవంతములైనవాని నాశ్రయించి జ్వలించుచుండు అగ్ని బలిష్ఠమై కొంచెమున చల్లారక దృఢముగ చాలకాలమువరకు నిలచి కట్టెల నన్నిటిని దహించుచుండును కదా? ఆవిధముగనే నెయ్యిమున్నగు స్నేహద్రవ్యములతో కూడి విధ్యుక్తప్రకారము సంస్కరించి సిద్ధముచేయబడిన యన్నపానాదులును ఆచరించినయెడ కాయాగ్నియు దృఢమై చాలకాలమువరకును ఆహారపదార్థముల పాకమునొందించుచు స్థిరముగ నుండును.

కావున హితంబును యుక్తమైన పరిమితి కల్గినదియు నగునాహారమును భుజించిన యెడ చిరకాలమువరకును ధాతువైషమ్యము లేక (ఆహారసంబంధములగు రోగముల పాల్పడక) ఆరోగ్యము నొందగల్గును. కావున ధాతువైషమ్యము లేక జాతరాన్ని వృద్ధి నందించుటకై మనుజుడు ఎల్లపుడును పూనికతో యత్నపరుడుగ నుండవలెను. (హిత మితాహారసేవనమువలన, ఒకవేళ కాలవై పరీత్యాదివివర్యరోగములు సంభించు నేమో కాని, ఆహారసంబంధవ్యాధులు కల్గవని ముఖ్యభావము.)

❖ జాతరాన్ని భేదములు, అందు సమలక్షణము. ❖

మూ. సమైర్థోఽప్యేస్సమో మధ్యే దేహస్యోష్ణాఽగ్నిసంజ్ఞితః
పచత్యన్నం తదారోగ్యపుష్ట్యా యుర్బలవృద్ధయే.

215

వ్యా. వాతసిత్తకఫములను మూడుదోషములును న్యూనాతిలేకములు లేక వాని వానికి నియతమైన పరిస్థితి నుండునపుడు జాతరాగ్నియు సమస్థితి నుండును. ఇదియే సమాగ్ని. సమస్థితి నున్న యాదోషములచే శరీరమధ్యమున కల్గిన యూష్ణము అగ్ని యని చెప్పబడును. అట్టి సమాగ్ని భుజింపబడిన యాహారమును శరీరారోగ్యమునకును పుష్టికిని ఆయువునకును బలమునకును వృద్ధి కల్గించుటకై పచించును. (సమాగ్నిచే నాహారము సమముగ పక్వమై యట్టియాహారసారము శరీరమున వ్యాపించుటవలన ధాతుసారరూపమైన యారోగ్యంబును, పుష్టి-ఆయుః-బలములకు నానాట వృద్ధియు కల్గునని భావము.)

❖ మంద-తీక్ష-విషమాగ్నిలక్షణములు. ❖

మూ. దోషైర్మందోఽతివృద్ధో వా విషమైర్జ్వలయేద్గదాః.
వాచ్యం మన్దస్య తత్రోక్తం అతివృద్ధస్య వత్సతే,

216

వ్యా. కఫసిత్త-వాతదోషములు విషమములైనయెడ వానిచే మంద-తీక్ష-విష మాగ్నులు వరుసగ నేర్పడును (కఫము విషమమై వృద్ధినందినచో మందాగ్నియు, సిత్త వృద్ధిచే తీక్షాగ్నియు, వాతవృద్ధిచే విషమాగ్నియు కల్గునని భావము.) వైశిష్ట్యము మూడు విధములైన యగ్నులలో మందాగ్ని నుద్దేశించి చెప్పవలసిన చికిత్సావిధానమంతయు చెప్పబడినది. ఇక సీక్రింద తీక్షాగ్ని నుద్దేశించి చికిత్సావిధానము చెప్పబడును.

❖ అత్యగ్నియొక్క చికిత్సాక్రమము. అందు శమనోపాయములు. ❖

మూ. నరే ఊణకఫేపిత్తం కుపితం మారుతాఽనుగమ్.
స్వోష్ణణా పావకస్థానే బలమగ్నేః ప్రయచ్ఛతి,

217

తదా లబ్ధబలో దేహే విరూక్షే సానిలోఽనలః. 218

పరిభూయ పచత్యన్నం తైత్త్వ్యాదాశు ముహుర్ముహుః,
పక్త్వాఽన్నం స తతో ధాతుా శోణితాదీః పచత్యసి. 219

తతో దౌర్బల్యమాతజ్ఞా మృత్యుం చోపనయేన్నరం,
భుక్తేఽన్నే లభతే శాంతిం జీర్ణమాత్రే ప్రతామ్యతి. 220

తృప్తశ్వాసదాహమూర్ఛాద్యాః వ్యాధయోఽత్యగ్ని సమ్భవాః,

వ్యా. మనుజులకు కఫము తీరించి యున్నపుడు పిత్తము ప్రకోపమునొంది జాతరాగ్ని సమీపవర్తియగును. వాతముతో కలిసి తనయందలి వేడిమిచేత జాతరాగ్నికి స్థానమయిన ఆహారమునందలి అగ్నికి (పాచకాగ్నికి) అధికమైన బలమును కల్పించును. అట్టియెడ పిత్తముయొక్క యూష్ణముచేతను సమానవాతప్రేరణచేతను మిక్కిలి బలాధి క్యమునొందిన పాచకాగ్ని రూక్షమయినదేహమునందలి భుజింపబడిన రూహారము కొంచె మైనను లక్ష్యపెట్టక తనయందలి తీక్ష్ణగుణముచేత యెట్టియాహారమునైనను నతిశీఘ్ర ముగ మాటిమాటికి వచింపజేయుచుండును. అట్లు వచింపజేయుచు అంతట నిలువక అన్నము (ఆహారము) వచించిన వెంటనే రక్తాదిధాతువులను కూడ వరుసగ వచించును. అట్టి ధాతుపాకమువలన మనుజుడు చాల బలహీనతనొంది పలుతెరంగులైన (ధాతు ష్టయమునకు సంబంధించిన) రోగములను పొంది తుదకు మృత్యువువాత బడును. అట్టి పరిస్థితియందు భుజించినవెంటనే మనుజుడు కొంచెము శాంతినిొందును. అన్నము జీర్ణించిన వెంటనే మిక్కిలి బడలికనొందును. దానంజేసి దప్పి, శ్వాసము, తాపము, మూర్ఛ, మొదలగువ్యాధులు అట్టి యత్యగ్నివలన సంభవించును. (ఇదియే అత్యగ్ని, తీక్ష్ణాగ్ని, భస్మ కాగ్ని యనియు చెప్పబడును.)

—ॐ అత్యగ్ని శామకాహారాద్యుపచారములు. ॐ—

మూ. తమత్యగ్నిం గురుస్థిగ్ధశీలైర్న ధురవిజ్ఞులైః. 221

అన్నపానైర్నయేచ్ఛాంతిం దిప్తమగ్ని మివాంబుభిః,

వ్యా. లోకమున మిక్కిలి తీవ్రముగ జ్వలించు అగ్నిని నీళ్ల చేత శమింపజేయు నట్లు గురుస్థిగ్ధగుణములును, శీతవీర్యంబులును, మధురరసంబును కల్గి ద్రవరూపములయిన యన్నపానముల నుపయోగించి వైశిష్ట్యవర్తిత్వాన్నిని శాంతినిొందించనగును.

మూ. ముహుర్ముహురజ్జీర్ణేఽపి భోజ్యాన్యస్యాపహారయేత్. 222

నిర్ధనోఽస్తరం లభ్యా యథైనం న విపాదయేత్,

పాయసం కృసరాం స్నిగ్ధం వైష్ణికం గుడవైకృతమ్. 22

అదాత్తథౌదకానూపపిశితాని ఘృతాని చ,

మత్స్యన్విశేషతః శ్లాఙ్ఘాన్ స్థిరతోయచరాస్తథా. 22

ఆవికం చ ఘృతం మాంసమద్యాదత్యగ్ని నాశనమ్ (రాబలం),

వ్యా. వైశేషిణ తీక్ష్ణాగ్ని గలమనుజానకు జాతరాగ్ని ఆహారములేక సమయము వేచియుండి రక్తాదిధాతువులను పాకమునొందించక యుండునట్లు, వానికి భుజించి యాహారము పూర్తిగ జీర్ణము కాకముందే మాటిమాటికి భోజ్యపదార్థములను తినిపించు వలయును. మరియు పాయసము, కృసరము (పెసరపప్పు, నెయ్యి చేర్చి పక్వముచేయబడిన యన్నము.) నేతిలో పక్వముచేయబడిన పిండివంటకము, బెల్లము చేర్చి చేయబడిన భక్ష్యాదులు, చక్కగ బలిసి యుండకమునందును జలప్రాంతమునందును సంఘటించుచుండు జంతువులమాంసములు, మత్స్యములు, నిల్కడగ నిలచియుండు సరస్సులమున్నగువానియందు సంచరించుచు మిక్కిలి కోమలములయిన జలజంతువుమాంసము చక్కగ బలిసిన పొట్టేలుమాంసము వీని నన్నిటిని యథాసంభవముగ అత్యగ్ని తీక్ష్ణ శమించుటకై భుజింపనగును. (అత్యగ్నికలవాడు శరీరమున బలమువచ్చునందాక వైశేషి యాహారాద్యుపచారములను చేసికొనవలయును.) ఇచ్చట నిల్కడగనుండు జలముననుండ జంతువులు నిర్వాహరముగ నుండుటంజేసి మిక్కిలి గురుత్వము కల్గి యుండునని యుద్దేశించి “స్థిరతోయచరాన్” అని చెప్పబడినది.

— ఆత్యగ్నియందు యవాగూమున్నగుపానీయములు. —

మూ. యవాగూం సమధూచ్ఛిష్టాం ఘృతం వా త్సుధితః పిబేత్. 22

గోధూమచూర్ణమంథం వా వ్యధయిత్వా శిరాం పిబేత్,

పయో వా శర్కరా సర్పిర్ద్వివసీయాషధైః శృతమ్. 22

ఫలానాం తైలయోసీనామృత్క్రూంచాశ్చ సశర్కరాః,

మార్దవం జనయన్త్యగ్నేః స్నిగ్ధా మాంసరసాస్తథా. 22

పిబేచ్ఛితాంబునా సర్పిః మధూచ్ఛిష్టేన సంయుతం,

గోధూమచూర్ణం పయసా ససర్పిష్కం పిబేన్నరః. 22

వ్యా. తీక్ష్ణాగ్నికలవానికి ఆకలి తీవ్రముగ నున్నపుడు యవాగువునందు తేనెమైమును కలిపి త్రాగించవలెను. లేక నేలిన త్రాగించవలెను. మరియు వానికి సిరావ్యధనము చేసి గోధూమలను వేయించి పిండిచేసి అందు నెయ్యి కలిపి నీళ్లనుచేర్చి కొంచెము ఫలచు

చేసిన మంథమును త్రాగింపనగును. పాలయందు చక్కెరను నేతిని జీవనీయాషధములను చేర్చి కాచి త్రాగవలెను. మరియు చమురుకలనువ్వులు మినుములు మున్నగువానిని రాతి మీద మెత్తగ నూరి చక్కెరహాడచేర్చి ముద్దలుచేసి పక్వముచేసిన నయ్యచి 'మృత్కుఞ్చ, ఉత్కుఞ్చ' అని చెప్పబడును. అట్టి భిక్షువిశేషముల నుపయోగించినయెడ జాతరాన్ని మార్దవమునొందును. లేక మాంసరసములయందు నేతిని కలిపి త్రాగినను అన్ని మార్దవము నొందును. లేక నేతిలో లేచేమైనమును కలిపి చల్లని నీళ్లతో కలిపి త్రాగవలెను. లేక గోధుమలపిండిని నేతిని పాలలో కలిపి త్రాగవలెను. (పైజెప్పిన యవాగ్నాదులను సాత్త్విక నుసారముగ నుపయోగించినచో అన్ని తీక్షణత నుడిగి సమస్తస్థిరమందునని భావము.)

—ॐ తీక్షణ్నిశామక త్రిస్తేహోపయోగము. ॐ—

మూ. ఆనూపరససిద్ధాత్ వా త్రిస్తేహే తైలవర్జితాత్,
పయసా సమితం చాపి ఘనం త్రిస్తేహసంయుతమ్. 229

వ్యా. ఘృతము, తైలము (నువ్వులనూనె), వస (మాంసస్తేహము), మజ్జ (ఎముకలలోనుండు క్రొవ్వు), ఈనాల్గులను స్నేహపఠుప్తయము, అందు నూనెను వదలి తక్కిన ఘృత-పసా-మజ్జలను మూడుస్తేహములను అనూపఘటతువులమాంసరసమును జేర్చి పక్వముచేసి త్రాగినను తీక్షణ్నివేగము తగ్గును. మరియు పైజెప్పిన స్నేహముల మూటిని పెరుగున జేర్చి అందు పాలనుహాడ కలిపి త్రాగినను తీక్షణ్ని శమించును.

—ॐ తీక్షణ్నిశామక స్తనోపయోగము. ॐ—

మూ. నారీస్తన్యేన సంయుక్తాం విభేదాదుమ్భరీం త్వచం,
తాభ్యాం వా పాయసం సిద్ధం అద్యాదత్యగ్నిశాస్తయే. 230

వ్యా. అత్తిపట్టన చూర్ణము చేసి చనుబాలలో కలిపియైనను, చనుబాలను అత్తి పట్ట చూర్ణమును కలిపి సిద్ధముచేయబడిన పాయసమునైనను త్రాగినయెడ తీక్షణ్ని శమించును. (ఇంతదనుక పైజెప్పినవిధానమంతయు తీక్షణ్నికి శమనచికిత్స యని యెరుంగునది.)

—ॐ తీక్షణ్నియందు పిత్తశామకవిశేషనవిధి. ॐ—

మూ. శ్యామాత్రివృద్ధిపక్వం వా పయో దద్యాద్విశేషసం,
అనకృత్పిత్తశాస్త్యర్థం పాయసప్రతిభోజనమ్. 231

ప్రసమిష్య భిషక్ ప్రాజ్ఞః తస్మై దద్యాత్ విధానవిత్,

వ్యా. నల్లతెగడను తెల్లతెగడను చేర్చి పక్వముచేయబడినపాలను విశేషము న్నడైయిసింది పాయసమును ఆహారముగ నిడినచో తీక్షణ్నియందు పిత్తము శమించును,

ఇట్టివిరేచనమును అప్పుడప్పుడును పరిస్థితిని చక్కగ గమనించి తీక్షణ్ణికలవానికి తత్తదనుగుణముగ యుక్తియుక్తముగ నుపయోగింపదగును.

— ౨౭ తీక్షణ్ణికి హితకరమైన విధానము. ౨౭ —

మూ. యత్కించినన్తధురం మేధ్యం శ్లేష్మలం గురుభోజనమ్. 232

సర్వం తదత్యగ్నిహితం, భుక్త్వా ప్రస్వపనం దివా,

వ్యా. మధురరసంబును, మేదస్సును వృద్ధిపొందించునదియు, కఫమును వృద్ధిపొందించునదియు, గురుత్వము కల్గినదియు, నగు భోజనపదార్థ మెద్దియైనను అవియన్నియు తీక్షణ్ణికలవానికి మిక్కిలి హితకరము. మరియు భుజించిన వెంటనే చగలు నిదురించుటయు చాల హితకరము.

మూ. మేధ్యాన్యన్నాని యోఽత్యగ్నా అప్రతాస్తః (శాస్త్రం) సమశ్నుతే. న తన్నిమిత్తం వ్యసనం; లభతే పుష్టిమేవ చ,

వ్యా. తీక్షణ్ణి కలమనుజుడు తీవ్రమైన బడలిక కలుగకమునుపే మేదస్సుకు హితకరములగు నన్నములను భుజించినయెడ, అట్టివానికి అత్యగ్నికి సంబంధించిన కష్టమును (మరణమును) ఒకప్పుడు పొందజాలడు. మరియు నట్టి మేదోవృద్ధికరములగు నాహారములవలన మిక్కిలి పుష్టినే పొందగలడు. (తీక్షణ్ణియందు ఆహారమును పూర్తిగ జీర్ణింపజేసి అన్ని తన దీప్తిప్రకర్షముచే బడలిక కల్గించకమునుపే మేదోవృద్ధికరములగు నాహారముల భుజించినయెడ, అట్టి తీక్షణ్ణి యవకారమును జేయకుండుటయే కాక మిక్కిలి పుష్టిని కల్గించి యువకారకమే యగుననిభావము.) ఇచ్చట “యోఽత్యగ్నా” అనుచోట “యః, అత్రి, ఆగ్నా” అని విభాగము. “యః, అగ్నా, అప్రతాస్తః, మేధ్యాని అన్నాని, అత్రి; (సః) తన్నిమిత్తం = తీక్షణ్ణినిమిత్తం, వ్యసనం, న అశ్నుతే; పుష్టిమేవ లభతే” అని సమన్వయము నెరుంగునది.

— ౨౮ సమాగ్నిగుణములు. ౨౮ —

మూ. కఫే వృద్ధే జితే పిత్రే మారుతే చాఽనలస్యమః. 234

సమథాతోః పచత్యన్నం పుష్ట్యాయుర్బలవృద్ధయే,

వ్యా. వైశేషిక మేధ్యాద్యాహారమువలన తీగించినకఫము వృద్ధిపొందును, ప్రకుపితమైన పిత్రము తీవ్రతనుడుగును. పిత్రమునకు సహకారియగు వాతంబును సమస్థితి నుండును. ఇతైరంగున వాతపిత్రకఫములు మూడును సమస్థితి నొందినపుడు జాతరాన లంబును తీవ్రత నుడిగి సమస్థితి నందును. అట్టియెడ ధాతువులును సమత్వము నొందును.

అట్టి సమాగ్ని మనుజునకు పుష్టిని ఆయువును బలమును వృద్ధిని నొందించుననిమిత్తము ఆహారమును చక్కగ పచింపజేయును.

— సమశన-విషమాశన-అధ్యశనముల స్వరూపము. —

భవన్తి చాత్రః—

మూ పఠ్యాఽపఠ్యమిహాకత్ర భుక్తం సమశనం మతమ్. 235

విషమం బహు వాల్పం వాఽప్యప్రాప్తాఽతీతకాలయోః,

భుక్తం పూర్వాన్న శేషే తు పునరధ్యశనం మతమ్. 236

త్రీణ్యవ్యతాని మృత్యుం వా ఘోరాఽ వ్యాధీః సృజన్తి వా,

వ్యా. పఠ్యమైన యన్నమును పఠ్యము కాని యన్నమును ఒకటిగ జేర్చి (యేక కాలమున) భుజించిన నయ్యది సమశన మనబడును. (ఎట్లుపరిచియ్యపుటన్నము పఠ్యము, యశకాన్నము అపఠ్యము, ఈరెండిటి నొకటిగ కలిపి భుజించిన నయ్యది సమశనము. ఇతైరంగుననే సమశనోదాహరణముల నెరుంగునది.)

మరియు తనకు వలసిన ప్రమాణమునకన్న నధికముగ నైనను తక్కువగనైనను భుజించినను, భోజనమునకు నియమితకాలమునకు ముందుగనైనను, కాలము నతిక్రమించియైనను (కాలనియతిలేక) భుజించిన నయ్యది విషమాశన మనబడును. ముందు భుజించినయన్నము పూర్తిగ జీర్ణము కాక శేషించి యున్నపుడు మరల భుజించిన నయ్యది అధ్యశన మనబడును. ఈమూడువిధములైన యశనములును మృత్యువు నొందించును, లేక త్రూరములగు నజీర్ణాదిరోగములనైన కల్గించును. (ఇచ్చట “ప్రసృష్టే విజ్ఞాత్రే.....కాలసహితః.” (అ. హృ. సూ. అ. ౮) అని వాగ్భటులు చెప్పిన భోజనకాలము నెరుంగునది.)

మూ. ప్రాతరాశే త్వజ్జీర్ణైఃపి సాయమాశో న దుష్కృతి. 237

దివా ప్రబుధ్యతేఽర్కేణ హృదయం పుణ్డరీకవత్,

తస్మిన్ విబుధ్ధే స్రోతాంసి స్ఫుటత్వం యాన్తి సర్వతః. 238

వ్యాయామాచ్చ విహారాచ్చ విక్షిప్తత్వాచ్చ చేతనః,

న క్లేదముపగచ్ఛన్తి దివా తేనాఽస్య థాతవః. 239

అగ్నిన్నేష్వన్నమాసిక్తం అన్యత్తేషు న దుష్కృతి,

అవిదగ్ధ ఇవ క్షీరే క్షీరమన్యద్విమిశ్రితమ్. 240

నైష దూష్కృతి తేనైవ సమం సమృద్ధ్యతే యథా,

రాత్రౌ తు హృదయే ఘ్నానే సంవృతేష్వయనేషు చ. 2

యాన్తి కోష్ఠే పరిక్లేదం సంవృతే దేహధాతవః,

క్లిన్నేష్వన్యదపక్షేషు తేష్వాసిక్తం ప్రదుష్యతి. 2

విదగ్ధేషు పయస్స్వన్యత్ పయస్తప్తమివార్పితం,

నైశేష్వాహారజాతేషు నావిపక్షేషు బుద్ధిమాన్. 2

తస్మాదన్యత్సమశ్చీయాత్ పాలయిష్యక్ బలాయుషీ,

వ్యా. ఉదయమున భుజింపబడిన యాహారము జీర్ణము గాకున్నను సాయంకాల భోజనముచేయుట దోహదహము కాదు. విలయన:—మనుజులహృదయకమల పగటియందు (తామరకమలము సూర్యరశ్మిచే వికసించి యుండువిధముగ) వికసించు యుండును. హృదయము వికాసము నొందినపుడు దాని నాశ్రయించిన రసహృత్ తన్ను లన్నియు వివృతములై మార్గమున కడ్డులేక శరీరమునందెల్ల ధారాళముగ రసము వ్యాపింపజేయుచుండును. మరియు పగటియందు మనుజులు వారిపనుల నిర్వర్తింప వ్యాయామము కల్గియుండుటవలనను, అంగవిక్షేపహాదివ్యాపారములు కల్గియుండవలనను, మనస్సు తన వృత్తివ్యాపారములయందు వ్యాపించి యుండుటవలనను ధాతువులయందు ద్రవ మధికముగ లేక యుండును. ఆట్టియెడ (పాలు చక్కగ కాగకుం నపుడు వేరుపాలను దానిలో కలిపిన నయ్యది యాపాలతో నేకీభవించి చెడకయుం విధముగ) ధాతువులు వివృతములై యుండుతరి సాయంకాలమున (రాత్రియందు మ భుజించినను ఆట్టి యాహారము ముందటియాహారశేషముతో గూడి జీర్ణము కాగల కావున) చెరుపు లేదు.

మరియు రాత్రియందు హృదయకమలము (తామరపువ్వుబోలె) ముకుళించు యుండును. దానంజేసి స్తోత్రోమార్గములును మూసిగొనియుండును. కోష్ఠంబును సంవృ ముగ నే యుండును. దానంజేసి రసాదిధాతుసంచారమార్గంబులును ముకుళించు యుండును. ఆట్టియపక్వాహారరసముతో కూడిన ధాతువులకు ఇతరాహారసంబంధ కల్గినయెడ, (కొంచెము వెచ్చబడి పూర్తిగ పక్వముకాని పాలయందు వేరుపాల చేర్చినయెడ నయ్యది చెడువిధముగ) జీర్ణము గాక దూషితమగును. కావున రా భుజింపబడిన యాహారము చక్కగ (పూర్తిగ) పక్వము గాకుండునపుడు మరల భుజిం దగదు. కావున అగ్నిబలము ఆయువును కాపాడుకొన దలచిన మానవులు ఈనియ మును గమనించి యాహారమును భుజింపవలెను. (భుజింపబడినయాహారము పక్వ గాకుండునపుడు మరల భుజించుట యధ్యశనమని “భుక్తం పూర్వాన్నశేషే తు పునర

శనం మతమ్” అనువాక్యముచే నధ్యశనస్వరూపమువైనసామాన్యముగ చెప్పబడినది. పగటి యందు భుజింపబడిన యాహారము పూర్తిగ వక్ష్వముగాక శేషించియున్నను రాత్రి భోజనము దోహదహము కాదనియు, రాత్రి భుజింపబడిన యాహారము శేషించి పూర్తిగ జీర్ణముకానియెడ మరల భుజించుట తప్పనియు “ప్రాతరాశ్చేష్యజీర్ణే తు” అని యుపక్రమించి నదృష్టాంతముగ నియమింపబడినదని ఫలితార్థము నెరుంగునది.)

— అథ్యాయవిషయసంగ్రహము. —

తత్తత్త్వోక్తాః. —

- మూ. అస్తరగ్నిగుణా దేహం యథా ధారయతే చ సః. 244
 యథాన్నం పచ్యతే యాంశ్చ యథాహారః కరోత్యపి,
 యేఽగ్నయో, యాంశ్చ పుష్యంతి యావంతో యే పచంతి యా.
 రసాదీనాం క్రమోత్పత్తిః మలానాం తేభ్య ఏవ చ,
 వృష్యాణామాశుకృద్భేతుః ధాతుకాలోద్భవక్రమః. 246
 రోగైకదేశకృద్భేతుః, అస్తరగ్నిర్యథాఽధిః,
 ప్రదుష్యతి యథా, దుష్టః యాఽరోగాఽ జనయత్యపి. 247
 గ్రహణీయా, యథాయచ్చ (సమాసాచ్చ) గ్రహణీదోషలక్షణం,
 పూర్వరూపం, పృథక్తైవ వ్యజ్ఞానం సచికిత్సితమ్. 248
 చతుర్విధస్య నిర్దిష్టం, యథా చావస్థికీ క్రియా,
 జాయతే చ యథాఽత్యగ్నిః, యచ్చ తస్య చికిత్సితమ్. 249
 ఉక్తవానిహ తత్సర్వం గ్రహణీదోషకే మునిః,

వ్యా. జాతరాగ్నిగుణములును జాతరాగ్నిదేహమును ధరించువిధమును, ఆయ్యది యాహారమును పచింపజేయువిధమును, ఆహారము వేనిని యెట్లు కల్పించునదియు, భూతాగ్నిభేదములును, భూతాద్యగ్నులు వేనిని పోషించునదియు, ఆట్టి యగ్నుల సంఖ్యయు, ఏయగ్నులు వేనిని పచించునదియు, రసాదిధాతువులయత్పత్తిక్రమంబును, రసాదులవలనను మలములయత్పత్తిక్రమమును, వృష్యాదిద్రవ్యములు శీఘ్రముగ ధాతుపరిణామమునకు హేతువును, ధాతుపరిణామక్రమకాలనియమమును శరీరమునం దేకదేశమున రోగము జనించుటకు కారణమును, అగ్నిభేదములలో జాతరాగ్నిప్రాధాన్యమును, జాతరాగ్నిదుష్టమగువిధంబును, జాతరాగ్నిదుష్టిచే నేరోగములు జనించునదియు,

గ్రహణీస్వరూపమును, గ్రహణీదోషలక్షణమును, గ్రహణీదోషపూర్వరూపమును, గ్రహణీదోషముల నాల్గుభేదములకును పేరుపేరు లక్షణములును, వానికి పేరుపేరు చికిత్సలును, గ్రహణీదోషమున అవస్థాభేదము ననుసరించి చికిత్సావిధానమును, అత్యగ్ని కల్లవిధమును, అత్యగ్ని చికిత్సాక్రమమును, ఈవిషయము లన్నియు గ్రహణీచికిత్సితమను నీయధ్యాయమున వివరించి చెప్పబడినవి.

ఇత్యగ్ని వేశకృతే తన్త్రే చరక ప్రతిసంస్కృతే, దృఢబలసంపూరితే
చికిత్సాస్థానే గ్రహణీచికిత్సితం నామ పంచదశోఽధ్యాయః.

వ్యా. ఇతైరంగున నగ్ని వేశకృతంబును, చరక ప్రతిసంస్కృతంబును నగుచరక సంకీతయను నాయుర్వేదతంత్రమునందలి చికిత్సాస్థానమున దృఢబలసంపూరితభాగము నందలి గ్రహణీదోష చికిత్సితమనునది పదునైదవ యధ్యాయము సమాప్తము.

పోడశాధ్యాయము.

అవతరిణిక—గ్రహణీదోష చికిత్సితాంతమున తీక్షణగ్నిస్వరూపమును జెప్పనపుడు పితృప్రాధాన్యము చెప్పబడినది. దానిం బోలె పాండురోగంబును పితృప్రధాన మగుటం జేసి గ్రహణీచికిత్సానంతరము పాండురోగ చికిత్సితము చెప్పబడును.—

మూ. అథాతః పాండురోగచికిత్సితం వ్యాఖ్యాస్యామః.

1

ఇతి హ స్తాహ భగవానా త్రేయః.

2

వ్యా. గ్రహణీదోష చికిత్సితమును జెప్పినపిదప పాండురోగ చికిత్సితమును అధికరించిన యధ్యాయము భగవానుడగునాత్రేయు డుపదేశించినదానికన్న న్యూనాతిరేక ముకాకుండునట్లు వివరింపబడును.

ఈవ్యాధియందు హరితాదివర్ణ భేదము లున్నను పాండువర్ణము ప్రధానముగ నుండుటంజేసి పాండురోగ మనబడును. ఈవిషయము సుశ్రుతమున నిట్లుచెప్పబడినది:— “సర్వేషు చైతేషు హి పాండుభావః యతోఽధికోఽతః ఖలు పాండురోగః” (సు. ఉ. అ. ౪౪.) అట్టి పాండురోగ చికిత్సితమును దెల్పునధ్యాయము పాండురోగ చికిత్సితమని యధ్యాయసంఖ్య ఈయధ్యాయమున కామల-హలీమకము మున్నగు రోగముల చికిత్సితంబును చెప్పబడును. అవియును పాండురోగభేదముతోనే చేరినవి యగుటం జేసి పాండురోగశబ్దముచేత సంగృహీతములు. లేక “పాండురోగాదీనాం చికిత్సితం-పాండురోగచికిత్సితం” అను విగ్రహముచే నవియును పాండురోగశబ్దముచేతనే గ్రహింప

నగును. కావున కామలాదిచికిత్సా ప్రతిపాదనముచే ప్రతిజ్ఞాలోపము లేదని యెరుంగునది.

— ౭౭ పాండురోగ భేదములు. ౭౭ —

మూ. పాండురోగాః స్మృతాః పఞ్చ వాతపిత్తకఫైస్త్రయః,
చతుర్థస్సన్ని పాతేన పఞ్చమో భక్షణాన్తదః.

3

వ్యా. పాండురోగము వాత-పిత్త-కఫ-సన్ని పాతములచే వేరువేరుగ జనించుటం జేసి నాల్గుభేదములును, మృతును భక్షించుటచే గల్గునదియు యొకటియు జేరి యైదు భేదముల గల్గియుండును.

సూత్రస్థానమునందలి యష్టాదరీయాధ్యాయమున “పఞ్చ పాండురోగా ఇతి:— వాత-పిత్త-కఫ-సన్ని పాత-మృద్ధక్షణజాః” (సూ. అ. ౧౯. సూ. ౨౩.) అనువాక్యము చేతనే పాండురోగ భేదము లైదని చెప్పబడినది. అయినను సుశ్రుతమున “పాండ్వా మయోఽష్టైర్భేదః ప్రదిప్టః పృథక్ సమ స్తైః యుగపచ్ఛ దోమైః” (సు. ఉ. అ. ౪౪) అని చెప్పబడిన చతుర్విధత్వమును నిరసించి పంచవిధత్వమును సూచించుటకై యిచ్చట మరల పాండురోగ భేదములు పేర్కొనబడినది. సుశ్రుతాచార్యులు మాత్రము మృద్ధక్షణజమును సాన్నిపాతికమున కభిన్నతను దలచి వాచికాదిభేదముల నాల్గితి మాత్రము చెప్పిరి. మరియు మాధవకరాది సంగ్రహగ్రంథకారులును ఈచరకమతానుసారముగనే వివరించిరి.

— ౭౮ పాండురోగసామాన్యసంప్రాప్తి. ౭౮ —

మూ. దోషాః పిత్తప్రధానాస్తు యస్య కుష్మన్తి ధాతుషు,

శైథిల్యం తస్య ధాతునాం గౌరవం చోపజాయతే.

4

తతో వర్ణ బలస్నేహః యే చాన్యేఽప్యౌజసో గుణాః,

ప్రజన్తి క్షయమత్యర్థం దోషదూష్యప్రదూషణాత్.

5

సోఽల్పరక్తోఽల్పమేదస్కః నిస్సాశ్శిథిలేంద్రియః,

వైవర్ణ్యం భజతే

వ్యా. వాత-పిత్తకఫములు పిత్తమును ప్రధానముగ జేసికొని (వానివాని ప్రకోపమునకు జెప్పినకారణములచే) ప్రకోపమునొంది విమనుజునిశరీరమునందలి రసరక్తాది ధాతువులయందు వ్యాపించునో ఆమనుజునకు శరీరమునందలి ధాతువులు శిథిలములై (సారము లేమింజేసి) తొలుత బరువుగ నుండును. పిమ్మట మైజెప్పినరీతిగ దోషములచే

రసాది దూష్కములు (ధాతువులు) మిక్కిలి దూషితములగుటంజేసి శరీరవర్ణంబును బలంబును స్నేహంశంబును హిజస్సుకు సంబంధించిన దశవిధగుణంబులును మిక్కిలి తీజించును. అట్టిమనుజుడు రక్తంబును మేదస్సును మిక్కిలి స్వల్పముగ కలవాడై, ధాతు సారము ఇంచుకేనియు లేనివాడై చక్షురాదీంద్రియములపాటవము దక్కి శరీరమున వైవర్ణ్యము నొందును.

ఇచ్చట 'పిత్తప్రధానా' అనుచోట పిత్తమును ప్రధానముగ జేసికొనిన వాత కఫములని యర్థము. వ్యక్తిగత బహుత్వవివిక్ష చే బహువచనము సంగతము. మరియు సార మనునది మనుజసామాన్యముగ త్వక్కు, రక్తము, మాంసము, మేదస్సు, అస్థి, మజ్జ, శుక్రము, సత్వమునని యెనిమిదివిధముల నుండును. వీనివివరణమంతయు విమానస్థానమున సారాణ్యజ్ఞా పురుషాణాం బలప్రమాణవిశేషజ్ఞానార్థం ఉపదిశ్యంతే. తద్యథా:—త్వగ్రక్త మాంసమేదోఽస్థిమజ్జశుక్రసత్వానీతి" (వి. అ. ౮. సూ. ౧౨౯) అని యుపక్రమించి వివరించబడినవి. 'సస్సారక' అనుపదమునకు వైజెప్పబడిన యెనిమిదివిధములైన ధాతు సారములు బొత్తుగ నశించి యుండునని యర్థము. రక్తంబును పిత్తంబును సమానజాతీయము లగుటవలన రక్తమును వృద్ధినిందించవలసియున్నను రక్తోత్పాదకంబును పోషకంబు నగు రసధాతువున రక్తపోషకాంశము పిత్తముచే తీజింపబడుటవలన రక్తమును వృద్ధి నందించక తీజింపజేయును. మరియు పిత్తము శరీరవర్ణోత్కర్షమును కల్గించవలసి యున్నను అయ్యది వికృతిజెందుటంజేసి వైవర్ణ్యమును కల్గించునని యెరుంగునది.

—౨౨ పాండురోగనిదానపూర్వకసంప్రాప్తి. ౨౨—

- మూ. తస్య హేతుం శ్రుణు సలక్షణమ్. 6
- తౌరాష్ట్రలవణాత్పుష్టవిరుద్ధాఽసాత్మ్యభోజనాత్,
నిష్పావమాషపిణ్యాకతీలత్రైలనిషేవణాత్. 7
- విదగ్ధేఽన్నే దివాస్వపాత్ వ్యాయామాత్ మైథునాత్తథా,
ప్రతికర్తృత్వవైషమ్యాత్ వేగానాం చ విధారణాత్. 8
- కామచింతాభయక్రోధశోకోపహతచేతసః,
సముదీర్ణం యదా పిత్తం హృదయే సమవస్థితమ్. 9
- వాయునా బలినా తీప్తం సమ్రాప్య ధమనీర్దశ,
ప్రపన్నం కేవలం దేహం త్వజ్ఞాంసాస్తరమాశ్రితమ్. 10
- ప్రదూష్య కఫవాతాస్పృక్ త్వజ్ఞాంసాని కరోతి తత్,

పాణ్డుహరిద్రహరితాక్ దీర్ఘాక్ బహువిధాక్ త్వచి.
స పాణ్డురోగ ఇత్యుక్తః

11

వ్యా. పాండురోగమునకు హేతువులును లక్షణమును సీక్రింద వివరింపబడును. త్వర-అష్ట-లవణరసములు గల పదార్థములను మిక్కిలి వేడిగను ఉష్ణపీర్వములుగను ఉండు పదార్థములను భుజించుట, పరస్పరవిరుద్ధములుగ నుండు పదార్థముల భుజించుట, దేశకాలాదులకు సాత్త్వికములు కానిపదార్థముల భుజించుట, అనుములు ఉద్దులు తెలిక పిండి నువ్వులు నూనె పీనిని విశేషముగ నుపయోగించుట, భుజింపబడిన యన్నము విదగ్ధముగ పాకమునొందినపుడు పగటిపూట నిదురించుట, అట్టినమయమున వ్యాయామమునైనను స్త్రీసంభోగమునైనను చేయుట, వసునాచి పంచకర్తములను వానివిధి ననుసరింపక వ్యత్యస్తముగ చేసికొనుట, ఋతుచర్యధ్యాయమున చెప్పబడిన ఆయాఋతువుల నాచరింపవలసినవిధానములకు వ్యత్యాసముగ నడుచుకొనుట, (లేక ఆయాఋతువులకు నియతములైన ఋతుధర్మములు వ్యత్యాసముగ మారియుండుట) వాతమూత్రపురీషాది వేగముల నిరోధించుట, కామము చింత భయము శ్రోధము శోకము అనునీమానసిక వ్యాపారముల చేత మనస్సుకు అభిభూతము కల్గుట, ఈకారణములచేత పిత్రము ప్రశోపము నొంది హృదయస్థానమున జేరి, బలిష్ఠమైన వాతముచే నాకర్షింపబడి హృదయస్థానము నందలి పదిధనుల జేరి వానిమూలమున శరీరమునందెల్ల వ్యాపించి శరీరమునందలి త్వక్కుకును మాంసమునకు మధ్యమున జేరి, కఫమును వాతమును రక్తమును చర్మమును మాంసమును చెరిచి, చర్మమున పాండువర్ణమును పసుపురంగును ఆకుపచ్చనిరంగును మున్నగుననేకవర్ణముల గల్గించును. ఇయ్యది పాండురోగమని చెప్పబడును.

ఇచ్చట పాండుహరిద్రాదివర్ణవిశేషములు ఈ వ్యాధియందు కల్గినను పాండువర్ణము ప్రధానమై యధికముగ నుండుటంజేసి పాండురోగమని చెప్పబడును. ఈవిషయమునే వాగ్భటాచార్యులు “పాణ్డుత్వం తేషు చాధికమ్, యతోతః పాణ్డురిత్యుక్తః సరోగః” (అ. హృ. ని. అ. ౧౩. శ్లో. ౩) అని చెప్పిరి. మరియు పాండురోగమున మూడుదోషములును ప్రశోపముజేందియుండును కావున త్రిదోషజన్యము. అందు పిత్రము మాత్రము మిగుల బలిష్ఠమై తానే స్వాతంత్ర్యమును వహించి యితరదోషముల రెండిటిని కలిసికొని యారోగమును కల్గించును. ఈవిషయమునే తంత్రకారులు “దోషాః పిత్రప్రధానాస్తు యస్య కుప్యన్తి ధాతుషు” అని యుపదేశించిరి. మరియు వాతము మిక్కిలి బలిష్ఠమై యాపిత్తమును హృదయాదిస్థానములయందు దెల్ల వ్యాపింపజేయుట మున్నగు తనవ్యాపారముల మాత్రము పూర్తిగ సాగించుచు దోడ్పడునుగాని పిత్రమును బోలె పాండురోగ

మును గల్గింప పూర్ణమైనశక్తి కల్గియుండదు. కావుననే “వాయునా బలినా క్షీప్రం” అనునది సంగతమగును. ఇతైరంగున నీవ్యాధికి పిత్రము ముఖ్యకారణమైనను దోషహేతు విశేషములబట్టి వాతాదిభేదములు కల్పింపబడినది.

మరియు “హృదయేనమవస్థితమ్. వాయునాబలినాక్షీప్తం సమ్ప్రప్య ధమనీర్దశ” అనుచోట శరీరమునందలి హృదయస్థానమున సర్వధాతుసారరూపమైన యోజస్సును వహించు పదిధమనుల జేరి దానిమూలమున సర్వశరీరమున వ్యాపించి రసాదిధాతువులను చెరచునని యర్థము. అట్టి ధమనులు అర్ధేదశమహామూలీయాధ్యాయమున నీతంత్రకారులచే విస్తరముగ నిట్లు వివరింపబడినవి:—“తేన మూలేన మహతా మహామూలా మలాదశ, ఓజోవహాశ్శరీరేఽస్తి విధమ్యన్తే సమస్తతః.....ధానాధమన్యః స్రవణా త్స్సోతాంసి సరణాన్నిరాః” (సూత్ర. అ. 30. శ్లో. ౮-౧౨) ప్రకుపితమైన పిత్రము అట్టి సర్వధాతువులకు ప్రధానాశ్రయమై ప్రాణాధారమైన పదిధమనులయందును వ్యాపించి పాండురోగమును కల్గించునని ప్రకృతమూలమునకు ముఖ్యభావము.

— పాండురోగపూర్వరూపములు. —

మూ.

తస్య లిజ్గం భవిష్యతి,

హృదయస్పన్ధనం రౌక్ష్యం స్వేదాభావః శ్రమస్తథా. 12

వ్యా. పాండురోగము జనించుటకు ముందు రొమ్ము ఆదరును. చర్మము జిడ్డులేక రూక్షముగ నుండును. చెమటబట్టదు. శ్రమము కల్గును. ఇవి పాండురోగమునకు పూర్వరూపములు. (మరియు—“అరుచిః పీతమాశ్రత్వం స్వేదాభావోఽల్పవహ్నితా, సాదశ్చయః” (అ. హృ. ని. అ. ౧౩) అని వాగ్భటాచార్యులు చెప్పిరి కావున అరుచియు, మాత్రము వచ్చనగుటయు, అగ్నిహంద్యంబును పాండురోగమునకు పూర్వరూపములని యెరుంగునది.)

— పాండురోగసామాన్యలక్షణములు. —

మూ. సమ్భృతేఽస్తి భవేత్సర్వః కర్ణక్షౌణ్డి హితానలః,

దుర్బలస్పదనోఽన్నద్విత్ శ్రమభ్రమనిపీడితః. 13

గాత్రశూలజ్వరశ్వాసగౌరవాఽరుచిమాన్నరః,

మృదితైరివ గాత్రైశ్చ పీడితోన్నధితైరివ. 14

శూనాక్షీకూటో హరితః శీర్షలోమా హతప్రభః,

కోపనశ్శిశిరద్వేషీ నిద్రాభః క్షీణనోఽల్పవాక్. 15

పిట్టికోద్యేష్టకట్యూరుపాదరుక్ సదనాని చ,
భవన్త్యారోహణాయాః (భవన్త్యారోహణాయాః) :
విశేషశ్చాత్ర వక్ష్యతే.

16

వ్యా. వైచేష్ట్యబడిన సప్రాప్తిప్రకారము సంభవించిన యీపాండురోగముకల వానికి చెవులలో ధ్వని కల్గును. జాతరాగ్ని చల్లారును. బలహీనమై శరీరము కృశించును. అన్నము పేరుచెప్పినను సహింపక ద్వేషము పుట్టును. బడలిక కల్గును. చక్రముపై నున్న వానివలె నొడలు తిరుగును. శరీరమునందెల్ల శూలనొప్పి కల్గును. జ్వరము, శ్వాసము కల్గును. శరీరము బరువుగ నుండును. ఒకవేళ నన్నమునం దభిలాష కల్గినను నోటికి రుచింపదు. అవయవము లన్నియు విరుగకొట్టినట్టులును, గట్టిగ బిగపట్టబడినవిధముగను, మెలిబెట్టినరీతిగను బాధ కల్గియుండును. రెండుకన్నులకును సంధిస్థానమున వాపు కల్గును. వచ్చనిరంగు కల్గియుండును. వెండ్రుకలూడును. శరీరకాంతి చెడును. కారణము లేకయే కోపము కల్గును. చల్లనివస్తువులయందును శీతోపచారములయందును ద్వేషము పుట్టును. నిద్ర యధికమగును. నోట జొల్లుకారును. మాటలాడుటకు శక్తి తగ్గును. పిక్కలు మెలి పెట్టినవిధముగ నొచ్చును. నడుమునందును తొడలయందును పాదములయందును నొప్పి కల్గును. ఆయవయవములన్నియు కృశించును. కొంచెము ఎత్తుగనుండు ప్రదేశమున కెక్క వలెనన్న మిగుల నాయాసముగ నుండును. (ఈలక్షణములు పాండురోగము లన్నిటి యందును సామాన్యముగ నుండును.) మరియు వాతాదిపాండువులవిశేషకారణములును లక్షణములును ఈక్రింద చెప్పబడును. మరియు పితృప్రధానమైన యీరోగమున శీతాభిలాష కల్గవలసియున్నను వ్యాధిప్రభావముచే శీతద్వేషము కల్గనని యెరుంగునది).

❖ పాండురోగవిశేషలక్షణములు, అందు నాతిక పాండురోగలక్షణము. ❖

మూ. ఆహారైరుపచారైశ్చ వాతలైః కుపితోఽనిలః,

జనయేత్ కృష్ణపాణ్డుత్వం తథా రూక్షోఽగుణాజ్ఞతామ్.

17

అజ్లమర్థం రుజం తోదం కమ్పం పార్శ్వశిరోరుజం,

వర్చశ్శోషోఽఽస్యవైరస్య శోఫానాహబలక్షయాన్.

18

వ్యా. వాతమును వృద్ధి నందించు నాహారములచేతను ఉపచారములచేతను వాతము ప్రకోపమునొంది పాండురోగమును కల్గించును. అందు శరీరము నలుపుతో కూడిన పాండువర్ణముకల్గి రూక్షంబై యరుణవర్ణము కల్గియుండును. ఒడలు కట్టలతో కొట్టి నట్లు నొప్పియు పోటును కల్గియుండును. వణకును ఇరుప్రక్కలయందును శిరంబునను నొప్పి కల్గును. పురీషము ద్రవము లేక శుష్కించును. నోటికి మధురాపిరసములరుచి

తెలియకుండును. శోభము(నంజు) కల్గును. కడు పుబ్బరించును. శరీరబలము బొత్తుగ
ఊఁగించును. (పాండురోగసామాన్యముగ జెప్పిన కర్ణక్షేదాదిలక్షణములు గాక యీ
లక్షణములు విశేషములుగ నున్నచో నయ్యది వాతప్రకోపమున జనించిన పాండురోగ
మని యెరుంగునది).

❦ వైత్తికపాండురోగనిదాన-లక్షణములు. ❦

మూ. పిత్తలస్యాచితం పిత్తం యథోక్తైః సైవైః ప్రకోపణైః,
దూషయిత్వా తు రక్తాదీన్ పాణ్డురోగాయ కల్పతే. 19

స పీతో హరితాభో వా జ్వరదాహసమన్వితః,
తృష్ణా(ఛర్ది)మూర్ఛాపిపాసార్తః శీతమూత్రశకృన్నరః. 10

స్వేదసః శీతకామశ్చ న చాన్నమభిసద్ధతి,
కటుకాస్యో న చాస్యోష్ణం ఉపశేతేఽన్లుమేవ చ. 21

ఉద్గారోఽన్యో విదాహశ్చ విదగ్ధేఽన్నేఽస్య జాయతే,
దౌర్గన్ధ్యం భిన్నవర్చస్వం దౌర్బల్యం తమ ఏవ చ. 22

వ్యా. పిత్తప్రకృతికలవానికిని పిత్తవర్ధకము లైనకారణములచే పిత్తము మిక్కిలి
ప్రకోపమునొంది రక్తాదిధాతువులను చెడగొట్టి పాండురోగమును కల్గించును. అట్టి పిత్త
పాండువుచే పీడింపబడినమనుజుడు పనుపురంగైనను పచ్చనిరంగైనను కల్లి జ్వరముచే
తాపమునొందును. వానికి దప్పి యధికమై మూర్ఛగ్రమ్మును. వాంతియు దప్పియు నధిక
మగును. వానిమూత్రంబును మలంబును పచ్చగనుండును. చెమట యధికముగ గ్రమ్మును.
శీతోపచారములను శీతస్పర్శమును కోరుచుండును. ఆహారముపై నిచ్చబొడవదు. నోరు
చేదుగనుండును. వీనికి ఉష్ణపదార్థంబులును పులుపుకల పదార్థంబులును సుఖమును కల్గిం
పదు. (ఉష్ణ-ఆప్లుములు పిత్తవర్ధకములు కావున వానిని సేవించినచో పిత్త ముత్కటమై
వ్యాధినినుమడింపజేయునని భావము. ఇది యపశయము). ఆహారము జాతరాగ్నిచే పక్వ
మగునపుడు విదగ్ధముగ పాకము (ఆప్లుపాకము) వొందును. ఆప్లుడు త్రేసుపులు పుల్లగ
వెడలును. కడుపులో మంటపుట్టును. శరీరముపై దుర్గంధము కల్గును. నలము ద్రవముగ
వెడలును, చాల బలహీనము కల్గును, కన్నులకు చీకటి గ్రమ్మిన ట్లుండును.

ఇచ్చట 'కటుకాస్యః' అనుచోట కటుశబ్దమునకు చేదు అని యర్థము. "యశ్చ
నింబం పరశునా యజ్ఞైః చనం మధుసన్నిహి, యజ్ఞైః చనం గన్ధమాల్బ్యాద్యైః సర్వత్ర
కటురేవ సః" ఇది మున్నగు స్థలములయందు కటుశబ్దమునకు తిక్తరసవాచకముగ ప్రయో

గము కవినమయసిద్ధముగ కనబడుచున్నది. కావున అప్రయుక్తము కానేరదు. ఇతైరంగుననే తంత్రకారులును కొన్నిస్థలములయందు తిక్తశబ్దమునకు బదులు కటుశబ్దమును ప్రయోగించియున్నారు.

మరియు:—పాండురోగము లన్నిటియందును ‘పిత్తప్రధానాః’ అని చెప్పి యుండుటచేత పిత్తమే కారణముగ నుండును. అయినను పిత్తము వాతాదిసాహాయ్యమును కోరక స్వవర్ణకములైన హేతువులచే మిక్కుటముగ ప్రకోపమునొంది పిత్తప్రకృతి కలవానికి పాండువును కల్పించును. అట్టియెడ వైశిష్ణిని పిత్తలక్షణములు కానంబడునని విశేషము. కావుననే మూలమున ‘పిత్తలస్యాచితం’ అని చెప్పబడినదికాని, వాతకఫముల నుద్దేశించి ‘వాతలస్య, క్లేష్టలస్య’ అని ప్రత్యేకముగ జెప్పియుండలేదు. పిత్తపాండువునకు పిత్తప్రకృతియు కారణమగును. వాతకఫపాండువులకు వాతకఫప్రకృతులు కారణములు కానేరవని తంత్రకారుల యాశయము.

❧ కఫజపాండురోగనిదాన-లక్షణములు. ❧

మూ. వివృద్ధః శ్లేష్మైశ్చ శ్లేష్మో పాణ్డురోగం స పూర్వవత్,
కరోతి, గౌరవం తద్ద్వాం ఛర్దిం శ్వేతాఽనభాసతామ్. 23

ప్రనేకం లోమహర్షం చ సాదం మూర్ఛాం భ్రమం క్షమం,
శ్వాసం కాసం తథాఽలస్యం అరుచిం వాక్స్వరగ్రహమ్. 24

శుక్లమూత్రాక్షివర్పస్త్వకటురూక్షోష్ణ కామతాం,
శ్వయధుం మధురా(లవణా)స్యత్వం ఇతి పాణ్డ్ర్యామయం కథాత్.

వ్యా. కఫమును వృద్ధిపొందించు సాహారోపచారాదులచేత శ్లేష్మము వృద్ధిపొంది సంప్రాప్తిలో చెప్పినవిధముగ రక్తాది ధాతువులను చెరిచి పాండురోగమును కల్పించును. అందు శరీరము బరువుగ నుండును. కునికిపాటు కల్గును. పమనములగును. చర్మము శ్వేతవర్ణము కల్గియుండును. నోట కఫము వెడలుచుండును. రోమాంచము కల్గును. శరీరము కృశించును. మూర్ఛ గ్రమ్మును. ఒడలు తిరుగును. బడలికయు శ్వాసకాసములునుకల్గును. పనులయందు తానిహము లేక ప్రాలుమాలికగ నుండును. అరుచి కల్గును, మాటలాడునపుడు నోరును కంఠస్వరంబును షట్టిపట్టుండును. మలమూత్రంబులును కన్నులును తెల్లగ నుండును. కారంబును రూక్షగుణంబును ఉష్ణవీర్యంబును కల వదార్థముల కోరును. ఉష్ణస్పర్శమును కోరుచుండును. వాపు కల్గును. నోరు తీసి కల్గియుండును. (లేక ఉప్పుగ నుండును. ఈలక్షణములు కల్గినది కఫమున జనించిన పాండురోగమని యెరుంగునది. (వాగ్భటులు ‘తద్ద్వా’లవణవక్త్రత్వం’ అని చెప్పిరి).

— ౭౭ సాన్ని పాతికపాండునిదాన-లక్షణములు. ౭౭ —

మూ. సర్వాన్న సేవినస్స ర్వే దుష్టాః దోషాః త్రిదోషజం,
త్రిదోషలిజం కుర్వన్తి సాణ్ణు రోగం సుదుస్సహమ్.

వ్యా. వాతాదులకు ప్రత్యేకముగ జెప్పిన అన్నవిహారాది ప్రకారణములను సేవించుటంజేసి వాత-పిత్త-కఫములు మూడు నొక్కువ్వుడి సమముగ ప్రకోపమున త్రిదోషపాండురోగమును కల్పించును. దీనియందు వాతికాది పాండువుల మూడు పేరుపేరుగ జెప్పిన లక్షణములన్నియు నేకకాలమున కల్గియుండును. ఇయ్యది మిక్కిలి యోరువరాక దుస్సాధముగ నుండును.

— ౭౮ మృజ్జపాండురోగసంప్రాప్తి, లక్షణములు. ౭౮ —

మూ. మృత్తి కాదనశీలస్య కుప్యత్యన్యతమో మలః,
కషాయా మారుతం పిత్తమూషరా, మధురా కఫమ్.
కోపయేన్నుద్రసాదీంశ్చ రాత్యౌద్భుక్తం విరూక్షయేత్,
(విరూక్ష్యచ), పూరయత్యవిషక్వైవ స్రోతాంసి నిరుణాద్ధిచ.
ఇద్వియాణాం బలం హత్వా తేజోవీర్యౌజసీ తథా,
పాణ్ణురోగం కరోత్యాశు బలవన్త్యాగ్ని నాశనమ్.
శూనగణ్డాక్షి కూటభూః శూనపాన్నాభిమేహనః,
(శూనగండాక్షి కూటభూ) నాభిపాదాగ్రమేహనః
క్రిమికోష్టోఽతిసార్యేత మలం సాఽసృక్-సాన్నితమ్.

వ్యా. మృత్తికను తినుస్వభావము కలవానికి వాతాదిదోషములలో నే నొకటి ప్రకోపమునొందును; అందు కషాయ(వగరుకల)మృత్తిక వాతమును, కారము చాటిమట్టి పిత్తమును, తీక్ష్ణకలమట్టి కఫమును ప్రకోపింపజేయును. అట్టి మృద్భక్షుల చేత నాయాదోషములు ప్రకోపించి పాండువును కల్పించును. మట్టియందలి రా గుణముచేత రసాదిధాతువులను భుజింపబడిన యాహారమును రూక్షములుగ జేసి, భుజింపబడిన యామృత్తు పక్ష్యముకాకయే ధాతువులు సంచరించుమార్గముల వ్యాపించి మార్గమును నిరోధించును. మరియు చక్షురాదీంద్రియములబలమును తేజస్సును మును ఓజస్సు వీసినన్నిటిని ధ్వంసము చేసి పాండురోగమును కల్పించును. ఈరోగం బలంబును వర్ణంబును జాతరాగ్నియు శీఘ్రముగ నశించును. మరియు నీవ్యాధియు చెక్కిల్లు, కన్నులసంధి, కనుబొమలు, బొడ్డు, మేహనము, ఈఫలములయందు

కల్గును. కోష్ఠమున క్రిములు చేరి రక్తముతోడను కఫముతోడను కూడినవలము పలు మారు వెడలును. ఈలక్షణము కల్గినది మట్టిని తినుటచే గల్గిన పాండురోగమని యెరుంగునది.

ఈపాండురోగమునందును మృత్తిక ఊషరాదిభేదములు కల్గినది. క్రమముగ వాత-పిత్త-కఫములను ప్రశోషింపజేయు కారణముగ నగును. అయినను అట్టి మృత్తికను బట్టియే లక్షణంబులును; చికిత్సయు విలక్షణముగ నేర్పడియుండుటంజేసి మృత్తికయే ఈపాండురోగమునకు ఉత్పాదకముకాని దోషములు కానేరవు. మరియు మృత్తిక ధాత్వాదులను రూక్షములుగజేసి పక్షము కాకయే స్రోతోమార్గముల వ్యాపించి యడ్డ గించి బలవర్ణాదుల నాశనముజేసి శోషానుల కల్గించునని చెప్పబడినది గాని వాతాదులు కారణములని చెప్పియుండలేదు. కావున మృచ్ఛపాండురోగమనుటకు విరోధము లేదు.

❧ పాండురోగాఽసాధ్యలక్షణములు. ❧

మూ. పాణ్డురోగశ్చిరోత్పన్నః ఖరీభూతో న సిద్ధ్యతి,

కాలప్రకర్షాచ్ఛానానాం(చ్ఛానాఙ్గః) యశ్చ పీతాని ఽశ్యతి. ౩1

బద్ధాఽల్పవిట్కుం సకథం హరితం యోఽతిసార్యతే,

దీనశ్వేత్వతాఽతదిగ్ధాఙ్గః ఛర్దిమూర్ఛాత్పమాఽన్వితః 32

స నాస్త్యసృక్క్షయాద్యశ్చ పాణ్డుశ్వేత్వతత్పమాఘ్నయాత్,

ఇతి పఞ్చవిధస్యోక్తం పాణ్డురోగస్య లక్షణమ్. 33

వ్యా. పాండురోగము తగినచికిత్స లేమింజేసి చిరకాలమునుండి యనుసరించి యుండునెడ నయ్యది మిగుల కఠినమై యసాధ్యమగును. మరియు చాలకాలము చికిత్స లేక యుండుటవలన ప్రబలమైన వాపుకల్గి కంటి కగపడు వస్తుజాలమునెల్ల పచ్చనివిగ చూచుచున్నయెడ వానికి పాండురోగము ఆసాధ్యమగును. మరియు పాండురోగపీడితు డగు రోగికి కఫముతో గూడి పచ్చనైన మలము బద్ధగించి కొంచెమొంచెముగ మాటి మాటికి వెడలుచు, మిక్కిలి బలహీనమై శరీరమంతయు మిక్కిలి తెల్లబడి, వాంతియు మూర్ఛయు డప్పియు కల్గినయెడ నారోగి బ్రతుకనేరడు. మరియు రక్తము బొత్తుగ క్షీణించుటవలన శరీరమంతయు తెల్లబడి, కన్నులును దంతమున కాధారముగ నుండు చిగుళ్లు (దంతహ్మాంసములు)ను గోళ్లును మలమూత్రములును కూడ మిక్కిలి తెల్లబడి యుండునెడ, అట్టిరోగి బ్రతుకనేరడు. ఇట్లేరంగున వాతాదిభేదములచే నైదువిధములైన పాండురోగముయొక్క లక్షణములు వివరింపబడినది.

మరియు పాణ్డురోగాసాధ్యలక్షణము తంత్రాంతరమున నిట్లు చెప్పబడినది:—
 “పాణ్డు దస్తనఘో యస్తు పాణ్డునేత్రశ్చ యో భవేత్, పాణ్డుసంఘాతదర్శి చ పాణ్డు
 రోగీ వినశ్యతి” దీనియర్థము వ్యాఖ్యాతము.

❖ కామలానిదాన-సంప్రాప్తి-లక్షణములు. ❖

మూ. పాణ్డురోగీ చ యోఽత్యర్థం పిత్తలాని నిషేవతే,
 తస్య పిత్తమస్పృశ్చాంసం దద్ధ్వా రోగాయ కల్పతే. 34

హరిద్రనేత్రస్స భృశం హరిద్రత్వజ్ఞానానః,
 రక్తపీతశకృన్మాత్రః భేషణ్యో హతేంద్రియః. 35

దాహోఽనిపాక దౌర్బల్యసదనాఽరుచిర్భిత్తః,
 కామలా బహుపి తైషా కోష్ఠశాఖాశ్రయా మతా. 36

వ్యా. పాండురోగము కలమనుజుడు మిక్కుటముగ పిత్తమును వృద్ధినిొందించు
 పదార్థములను అధికముగ సేవించినచో వానికి పిత్తము మిక్కిలి ప్రకోపమునొంది రక్త
 మాంసములను శోషింపజేసి కామలారోగమును కల్పించును. ఈరోగముచే పీడింపబడిన
 వానికన్నులను పసుపువలె పచ్చనై శర్కంబును గోళ్లును ముఖంబును పచ్చగ నుండును.
 మలమూత్రములు రక్తమును బోలె నెఱ్ఱగనైనను పచ్చగనైన నుండును. శరీరమంతయు
 శుష్కించి కప్పవలె నుండును. చక్షురాదీంద్రియము లన్నియు పాటవముడిగి వానివాని
 వ్యాపారముల చేయ సమర్థములు కాకుండును. మరియు తాపంబును, అజీర్ణంబును, బల
 హీనంబును, ఒడలి నొప్పలును, అరుచియు వానిని మిక్కిలి బాధించును. ఈకామలా
 రోగము మిక్కుటమైన పిత్తము కోష్ఠమునందును శాఖల (రక్తాదిధాతువులు త్వక్కుశాఖ
 లనబడును) ను ఆశ్రయించి యుండుటచే గల్గును. (ఈకామలారోగము పాండురోగ
 మున తగిన చికిత్సజేయక పిత్తవర్ధకములగు నపత్థ్యముల సేవించుటచే కల్గును.)

ఇచ్చట నీవివరణము నెరుంగునది:—కామలారోగము రెండువిధములు. అం
 దోకటి పాండురోగమున తగినచికిత్సజేయక యుపేక్షించి పిత్తమును వృద్ధినిొందించు
 పులుపు మున్నగువానిని విశేషముగ సేవించినయెడ పిత్తము ప్రకోపించి కోష్ఠమునందును
 రక్తాదిధాతువులయందును చేరి కల్లింపబడునది. రెండవది పాండురోగము లేకున్నను
 పిత్తము ప్రకోపించి శాఖల (ధాతువుల) మాత్ర మాశ్రయించి జనించునది. ఈవిధాగ
 మునే వాగ్భటాచార్యులు “భవేత్పిత్తోబృణస్యాఽసౌ పాణ్డురోగాదృతేఽపి చ.”
 (అ. హృ. ని. అ. ౧౩.) అనువాక్యముచే జెప్పిరి. కొందరు వ్యాఖ్యాతలు “కామలా

బహుపితైషా కోష్ఠకాభాశ్రయా మతా.” అను వైవాక్యముచేతనే రెండువిధములగు కామలాభేదములును ఈతంత్రకారునిచే సూచింపబడినదని చెప్పెదరు.

హరితసంహితయందు కామల-కుంభకామల-హలీమకములనుకూడ పాండురోగభేదములయందే అంతర్భావము చేసి యిట్లు చెప్పిరి:—“వాతేన పితేన కఫేన చైవ త్రిదోష-మృద్భక్షణసంభవే చ, ద్వే కామలే చైవ హలీమకశ్చ స్మృతోఽప్యథైవం ఖలు పాణ్డురోగః.”

—౧౭ కుంభకామలాలక్షణము. ౧౭—

మూ. కాలాంతరాంతరీభూతా కృచ్ఛాన్య స్యాత్కుమ్భకామలా,

వ్యా. వైశేష్యబడిన కామలారోగమునకు తగినచికిత్స జేయక యుపేక్షించినచో నయ్యది మిగుల క్రూరమై (రూక్షభావమునొంది) కుంభకామల యనబడును. ఇది మిక్కిలి కృచ్ఛసాధ్యము. (కామలావ్యాధియే అవస్థావిశేషమునందేసి కోష్ఠముననే చేరిన నయ్యది కుంభకామల యనబడును. కుంభమన కోష్ఠము, అందు జనించినకామల కుంభ కామల అని యన్వర్థసంజ్ఞ చే నీయర్థము ఏర్పడును.)

మరియు సుశ్రుతమున “భేదస్తు తస్యః ఖలు కుమ్భసాహ్వ్యః కోఘో మహాన్ తత్ర చ పర్వభేదః.” అని చెప్పియున్నది. దీనివలన కుంభకామలయందు విశేషముగ వాపు కల్గియుండునని తెలిసెడి.

—౧౮ అసాధ్యకామలాలక్షణము. ౧౮—

మూ. కృష్ణపీతశకృన్తూత్రః (కృష్ణమూత్రశకృన్నేత్రః) భృశం

శూనశ్చ మానవః.

37

సరక్తాక్షీముఖచ్ఛర్దివిణ్ణాత్రో యశ్చ తామృతి,

దాహోఽరుచితృషానాహతద్వామోహసమన్వితః.

38

నష్టాగ్ని సంజ్ఞః క్షీప్రం హి కామలావాన్ విపద్యతే,

వ్యా. కామలారోగపీడితునకు మలమూత్రములును (కన్నులును) నల్లగనైనను పచ్చగనైన నుండి మిక్కిలి వాపు కల్గినను; కన్నులును ముఖంబును ఎఱ్ఱనై, వాంతియు మలమూత్రంబులును రక్తవర్ణము కల్గి వెడలుచు మూర్ఛ కల్గినను; తాపంబును, అరుచియు, డప్పియు, కడుపుబ్బరంబును, కునికిపాటును, మూర్ఛయు కల్గినను; కాయాగ్ని బొత్తుగ నశించి యొడలెరుంగున్నను, అట్టి కామలారోగి శిశ్రుముగనే మృతినొందును. (హలీమకలక్షణ మియధ్యాయముననే చికిత్సాంతమున జెప్పబడును.)

మరియు తంత్రాంతరమున కుంభకామలాసాధ్యలక్షణము వేరుగ నిట్లు నది:—“చర్మరోచకహృత్సజ్వరక్లమనిపీడితః, నశ్యతి శ్వాసకాసార్తాః కుమ్భకామలీ.” కుంభకామలాపీడితునకు వాంతి, అరోచకము, ఓకలింతలు, బడలిక, శ్వాసకాసములు, విరేచనములు అను నీయుపద్రవములు కల్గినయెడ మని యర్థము.

— పాండుకామలారోగసామాన్యచికిత్సాక్రమము, అందు శోధనము.

మూ. సాధ్యానామితరేషాన్తు ప్రవత్యోమి చికిత్సితమ్.

తత్ర పాడ్వామయీ స్నిగ్ధః తీక్ష్ణేరూర్ధ్వనులోమికైః,

సంశోధ్యో మృదుభిః తిక్తైః కామలీ తు విరేచనైః.

వ్యా. మైనిరేదేశబడిన పాండురోగములలో సాధ్యములకు, కృచ్ఛసామను చికిత్సావిధాన మిక్రింద చెప్పబడును:—పాండురోగపీడితునకు తొలుతః ప్రకారము స్నేహనముచేసి, శోష్ణము స్నిగ్ధమై మృదువైనపిదప పాండురోగమునం దూర్ధ్వభాగమునందలి (అమాశయమునందలి) దోషముల హరించులైన వసునౌషధములచే వమనములను, అనులోమకరములగు తీక్ష్ణములైన విరేచములచే విరేచనములను చేయించవలెను. కామలారోగిని స్నేహనముచేసి స్నిగ్ధమైనపిదప చేదురసముకల్గి మృదువైన విరేచనౌషధములచే విరేచనములను చేయించవలెను.

ఇచ్చట “ఊర్ధ్వనులోమికైః సంశోధ్యః” అనుచోట “ఊర్ధ్వగహరైః-వమనైః”, “అనులోమికైః-వాతానులోమకరైః విరేచనైః” అని యన్వయాలు కావున పాండురోగికి వమనములచేతను విరేచనములచేతనుకూడ శోధనముచేయ యెరుంగునది. గనుక నే కథపాండురోగికి “కథపాండున్తు గోమూత్రక్లిన్నయుక్తాతకిం” అని విరేచనముకూడ క్రింద చెప్పబడును.

— పాండు-కామలారోగములయందు శోధనాంతరము ఆహారము.

మూ. తాభ్యాం సంశుద్ధకోష్ఠాభ్యాం (సంశుద్ధకోష్ఠాయ) పథ్యానన్యదాపయేత్,

శాలీకా సయవగోధూమాః పురాణాః యూషసంహితాః

ముద్గాఢకీమసూరైశ్చ జాఙ్గలైశ్చ రస్నైర్హితైః,

యథాదోషం విశిష్టం చ తయోరైభ్యశ్చజ్యమాచరేత్.

వ్యా. వైశేషినిరీతిగ (వచనవిరేచనములచే) శుద్ధమైన శోధ్యముకల పాండురోగి కిని కామలారోగికిని (శోధనానంతరము) ఈ క్రిందజెప్పబడు పత్త్యములైన యన్నాదుల నాహారముగ నియ్యవలెను. ప్రాతవియగు ఎఱ్ఱపరివడ్డదియ్యము, యవలు, గోధుమలు, వీనిని యన్నమును సప్పకట్టులు గూర్చియైనను, పెసలు, కందిపప్పు, చిరునెసగపప్పు వీనిని గూర్చియైనను, జాంగలజంతువుల మాంసరసములతో గూర్చియైనను ఆహారముగ నియ్య వలెను. (ఇచ్చట “సంశుద్ధోష్ణాభ్యాం, తాభ్యాం-పాండు-కామలారోగిభ్యాం” అని యన్వయము. ‘సంశుద్ధోష్ణాయ’ అనుపాఠమున ‘తాభ్యాం’ వచనవిరేచనములచేత, శుద్ధోష్ణము కలవానికి అని యర్థము.) సిమ్మట ఆయాదోషము ననుసరించి క్రింద జెప్ప బడురీతిగ విశేషచికిత్సను పాండురోగ-కామలారోగములకు చేయనగును. (రోగసామాన్యముగ జేయదగినవిధానము క్లప్తముగ జెప్పబడినది. విశేషచికిత్సితము ఆయాదోషానుసారముగ క్రింద చెప్పబడును. దానిని సక్రమముగ జేయవలెనని భావము.)

❧ { కామలా-పాండువులయందు స్నేహనమునకు పంచగవ్యాధిఘృతోపయోగము. } ❧

మూ. పశ్చిగవ్యం మహాతిక్తం కల్యాణకమథాపి వా,

స్నేహనార్థం ఘృతం దద్యాత్ కామలాపాండురోగిణే. 43

వ్యా. మరియు కామలారోగికిని, పాండురోగికిని పంచగవ్యఘృతమునైనను, మహాతిక్తకఘృతమునైనను, కల్యాణకఘృతమునైనను స్నేహనమునకై తొలుత నుపయోగింపవలెను. (ఇచ్చట పాండురోగములయందు “పిత్తప్రధానాశి” అని నిగానమున చెప్పినప్రకారము పిత్తము ప్రధానముగ నుండును. కావున అట్టి పిత్తమును శమింపజేయుటకై పంచగవ్యాధిఘృతములు తొలుత జెప్పబడినవి.)

❧ పాండాదులకు దాడిమాచిఘృతము. ❧

మూ. దాడిమాత్కుడవో, ధాన్యాత్కుడవార్ధం, పలం పలమ్,

చిత్రకాత్ శృంగజేరాచ్చ పిప్పల్యప్తమి కా తథా. 44

తైః కలైః వింశతిపలం ఘృతస్య సలిలాఢకే,

సిద్ధం హృత్పాండుగుల్మార్కషీహవాతకసాద్రినుత్. 45

దీపనం శ్వాసకాసఘ్నం మూఢవాతే చ శస్యతే,

దుగ్ధప్రసవినీనాం చ వద్ధ్యానాం చైవ గర్భదమ్. 46

(ఇతి దాడిమాద్వ్యం ఘృతమ్).

వ్యా. దానివ్వుపండ్లబెరడు ఒకకుడవము (నాల్గుపలములు), దనియాలు అర్థకుడ వము (రెండుపలములు), చిత్తమూలము ఒకఫలము, శుంఠి యొకపలము, పిప్పళ్లు అష్ట మిక (అర్థపలము), ఈభాగములవంతున వీనినన్నిటిని నూరి కల్కముచేసి ముప్పదిరెండు పలములు ఘృతమును, ఆడకపరిమితము (నాల్గుప్రస్థములు) జలమును అన్నిటి నొకటిగ కూర్చి ఘృతపాకవిధిప్రకారము పక్వముచేసి యీఘృతము సేవించినచో హృద్రోగ మును, పాండురోగమును, గుల్మములను, అర్శోరోగమును, స్త్రీహరోగమును, వాతకఫ రోగములను హరించును. అగ్నిని దీపింపజేయును. శ్వాసకాసముల హరించును. మూఢ (కోవ్యమున నే బద్ధగించియుండు) వాతమును హరించును. కష్టముగ ప్రసవించువారికి మిక్కిలి హితకరము. వంధ్యాస్త్రీలకు గర్భమును కల్గించును. (ఇయ్యది దాడిమాదిఘృత మని చెప్పబడును.)

—ॐ కటుకాదిఘృతము. ॐ—

మూ. కటుకా రోహిణీ ముస్తా హరిద్రే వత్సకాత్ఫలం,
పటోలం చస్తనం మూర్వా త్రాయమాణా దురాలభా. 47
కృష్ణా పర్పటో నిమ్బః భూనిమోబ్బ దేవదారు చ,
తైః కార్షికైః ఘృతప్రస్థః సిద్ధః క్షీరచతుర్ధణః. 48
రక్తపిత্তం జ్వరం దాహం శ్వయంఘం సభగన్దరం,
అర్శాంస్యస్పగ్దరం చైవ హన్తి విసోఘటకాం స్తథా. 49
(ఇతి కటుకాద్యం ఘృతమ్).

వ్యా. కటుకరోహిణి, తుంగగడ్డలు, పసుపు, మ్రునిపసుపు, కొడిసెపాలవిత్తులు, చేదుపొట్ట, చందనము, చాగపట్ట, కలుకానుగ, దురదగొండి, పిప్పళ్లు, పర్పటకము, వేపచెక్క, నేలవేము, దేవదారుచెక్క వీనిని ప్రత్యేకము ఒక్కొక్కర్నమువంతున చేర్చి కల్కముచేసి యొకప్రస్థపరిమితమైన ఘృతమును నాల్గుప్రస్థములు ఆవుపాలను కలిపి అన్నిటి నొకటిగ జేర్చి ఘృతపాకవిధిప్రకారము పక్వముచేసి సేవించినయెడ రక్తపిత্তము, జ్వరము, తాపము, వాపు, భగందరము, అర్శస్యలు, రక్తప్రదరము, విసోఘటకములు ఇవి యన్నియు శమించును.

—ॐ పాండుఫలకు పథ్యాఘృతము. ॐ—

మూ. పథ్యాశతరసే పథ్యావృన్తార్ధశతకల్కవాన్,
ప్రస్థః సిద్ధో ఘృతా త్ప్రేయః సపాణ్డావ్యమయగుల్మనుత్. 50
(ఇతి పథ్యాఘృతమ్).

వ్యా. నూరుకరకకాయలబెరడును జలమునవైచి కషాయము కాచి యాకషాయమున ఏబదికరకకాయలతోడిమలను కల్కముగ నూరి కలిపి, అందొక ప్రస్థము ఆవు నేతిని కలిపి, అన్నిటి నొకటిగ జేర్చి ఘృతపాకవిధిప్రకారము వత్సముచేసి యాఘృతమును తగినమాత్రతో ప్రతిదినంబును త్రాగినయెడ పాండురోగంబులును గుల్మంబులును నివర్తించును.

ఈఘృతయోగమున ఆవునెయ్యి ప్రస్థపరిమితమని చెప్పబడినది. సామాన్యపరిభాషచేత పథ్యాకషాయరూపమైన ద్రవము ఘృతమునకు నాల్గింత (నాల్గుప్రస్థము) లుండవలెను. కావున నూరు కరకకాయల బెరడున ఒకద్రోణపరిమితమైన జలమును బోసి నాల్గవంతు మిగులనట్లు కషాయము కాచినయెడ నాల్గుప్రస్థములు పథ్యాక్వాథము ఘృతచతుర్ధణమగును. కావున ఒకప్రస్థము నెయ్యి, నాల్గుప్రస్థములు పథ్యాకల్కము, ఏబదికరకకాయలతోడిమలకల్కమును కల్పించి ఘృతపాకవిధిప్రకారము వత్సముచేయవలెనని యెరుంగునది.

— పాండురోగమునకు దంతీఘృతము. —

మూ. దన్త్యాశ్చతుష్పలరసే పిష్టైర్దస్తీశ్చలాటుభిః,

తద్వత్ప్రస్థో ఘృతాత్పిష్టః స్తీహపాణ్డ్యైర్విశోఢజితః.

51

(ఇతి దస్తీఘృతమ్.)

వ్యా. నాల్గుపలముల దంతివేళ్ల (నేపాళపువేళ్ల)యందు నాల్గుప్రస్థములు నీళ్లు పోసి నాల్గవంతు (ఒకప్రస్థము) మిగుల కషాయము కాచి అందు ప్రస్థపరిమితఘృతమును, నేపాళపుకాయలకల్కమును ఘృతమునకు నాల్గవంతు (నాల్గుపలములు) చేర్చి ఘృతపాకవిధిప్రకారము వత్సముజేసి యుపయోగించినచో స్తీహవృద్ధియు పాండురోగము, శోఘము పీనినన్నిటిని హరించును.

ఇచ్చట “దన్త్యాశ్చతుష్పలరసే” అనుచోట “దన్త్యాః, చతుష్పలస్య, రసే-క్వాథే” అని యన్వయము. నాల్గుపలముల పరిమితమైన దంతివేళ్లను చేర్చి సిద్ధముచేయబడిన కషాయమని యర్థము. అట్టి క్వాథము ఘృతమునకు సమభాగముగ ప్రస్థపరిమితముగ నుండవలెను. ఘృతమునకు నాల్గవంతు కల్కము (పరిభాషానుసారముగ) చేర్చుట సమంజసము. క్వాథపరిమాణము తంత్రాంతరమున నిట్లు చెప్పబడినది:—“న కుమ్భకుడవ క్వాథే ప్రస్థే, తత్కల్కసంయుతమ్, సర్పిః ప్రస్థం పచేత్, స్తీహకామలాపాణ్డ్యురోగ సత్” ఈవచనము ననుసరించియే వైమూలమునకు వ్యాఖ్య వివరింపబడినది. చక్రప్రాణి దత్తవ్యాఖ్యానమున “దన్త్యాః క్వాథః ఘృతాచ్చతుర్ధణః స్థావృః” అని క్వాథమునకు చ-చి-93

చాతుర్దశ్యమును చెప్పి వైసి చెప్పబడిన తంత్రాంతరవచనప్రకారము ప్రస్థపరిమితము
కార్యమునియు పక్షాంతరముగ జెప్పిరి.

—ॐ ద్రాక్షాఘృతము. ౧—

మూ. పురాణసర్పిషః ప్రస్థో ద్రాక్షార్థప్రస్థసాధితః,

కామలాగుల్పపాణ్డ్యైర్విజ్వరమేహోదరావహః.

52

(ఇతి ద్రాక్షాఘృతమ్.)

వ్యా. ప్రస్థపరిమితమైన ప్రాతనేతిని ద్రాక్షపండ్లు అర్ధప్రస్థము (ఎనిమిదిపలములు)
ఘృతమునకు నాలుగింతలు జలమును చేర్చి ఘృతపాకవిధిప్రకారము పక్వము చేసి త్రాగి
నచో కామల, పాండువు, జ్వరము, మేహము, ఉదరము వీని నన్నిటిని హరించును.
(ఇచ్చట ద్రవమును చెప్పకుండుటచే 'ద్రవేఽప్యనుక్తే జలమేవ దేయం' అను సామాన్య
పరిభాషచేతను ఘృతమునకు నాల్గింతలు జలమును జేర్చనగును.)

—ॐ కామలాహరహరిద్రాదిఘృతము. ౧—

మూ. హరిద్రాత్రిఫలానిమ్బబలామధుకసాధితం,

సక్షీరం మాహిషం సర్పిః కామలాహరము త్తమమ్.

53

(ఇతి హరిద్రాదిఘృతమ్.)

వ్యా. పసుపు, త్రిఫలములు, వేపపట్ట, చిట్టాముట్టి, అతిమధురము వీనిని సమ
భాగములుగ జేర్చి కల్కముచేసి, కల్కమునకు నాల్గింతలు ఎనువనేతిని (ఘృతమునకు
నాల్గింతలు) ఆవుపాలను చేర్చి ఘృతపాకము చేసి యుపయోగించినచో నిది కామలను
హరించుట కుత్తమముగ నుండును.

ఇచ్చట కల్కాదులకు పరిమితి చెప్పియుండలేదు కావున "జలన్నేహపాకా
నాం చ ప్రమాణం యత్ర నోదితం, తత్ర స్యాదౌషధాత్ స్నేహః స్నేహోత్తోయం
చతుర్థణమ్" అను సామాన్యపరిభాషచేత ఘృతమునకు నాల్గవంతు కల్కమును జేర్చ
నగును. మరియు ద్రవాంతరము లేక క్షీరమును మాత్రము నిర్దేశించి యుండుటవలన
"స్నేహపాకవిధౌ యత్ర క్షీరమేకస్తు కథ్యతే, లోయాదీనామనిర్దేశే క్షీరమేవ చతు
ర్థణమ్." అను విశేషపరిభాష ననుసరించి క్షీరమును ఘృతమునకు నాలుగింతలు జేర్చ
నగును.

—ॐ పాండు-కామలాహరఘృతములు. ౧—

మూ. గోమూత్రే ద్విగుణే దార్వాన్యః కల్కాక్షుద్వయ సాధితః,

దార్వాన్యః పశ్యన్తపలక్వాథే కల్మే కాలీయకే పరః. 54

మాహిషాత్ సర్పిషః ప్రస్థః పూర్వః పూర్వే, పరే పరః,

వ్యా. ప్రస్థపరిమితమైన బట్టెనేతిహా నేతికి రెట్టింత (రెండుప్రస్థములు) గోమూత్రమును, రెండుకర్షములపరిమితమైన మ్రానిపసుపు కల్కమును చేర్చి ఘృతపాక విధి ప్రకారము వక్రము చేసి పాండురోగమునం దుపయోగించనగును.

మరియు ఏడుపలములపరిమితమైన మ్రానిపసుపును చేర్చి క్వాథముచేసి నూక్వాథమును (రెండు ప్రస్థములు), మ్రానిపసుపు కల్కమును (రెండుకర్షములు) ఒకప్రస్థము బట్టెనేతిని ఒకటిగ కలిపి ఘృతృవక్రముచేసి కామలారోగమున నుపయోగించునది. (ఇది రెండు ఘృతయోగములు. మొదటిది పాండువునకు, రెండవది కామలకును ఉపయోగించవలెను. రెండవయోగమున మొదటి యోగసాహచర్యమునుబట్టి దాని ప్రకారము ఘృతమునకు ద్విగుణము క్వాథమును, కర్ష ద్వయ కల్కమును చేర్పవలెను. వైశేష్ఠబడిన ఘృతయోగము లన్నియు పాండురోగములయందు స్నేహనమునకై తత్తదనుసారముగ నుపయోగించనగును).

— పాండురోగమున విరేచనవిధి. —

మూ. స్నేహైరేభిరుపక్రమ్య స్నిగ్ధం మత్వా విరేచయేత్. 55

పయసా మూత్రయుక్తేన బహుశః కేవలేన వా,

వ్యా. వై శేష్ఠబడిన ఘృతయోగముల నుపయోగించి పాండురోగికి కోష్ఠము స్నిగ్ధమై యున్న యెడ గమనించి పిదప విరేచనము చేయింపనగును. అందు ఆవుపాలలో గోమూత్రమును కలిపి యైనను, లేక ఆవుపాలమాత్రముచే నైనను పలుమారు విరేచనము చేయించవలెను.

— పాండురోగమున దంతీఫలరసఘంటము. —

మూ. దస్తీఫలరసే కోష్ఠే కాశ్చ ర్వాజ్జలినా శృతమ్. 56

ద్రాక్షాజ్జలిం మృదిత్వా వా దద్యాత్ పాణ్డ్యామయాపహం,

వ్యా. వేడిగనుండు నేపాళపుగింజలకహయమున పెద్దమ్ముడుకాయ చూర్ణమును నాల్గుపలములు చేర్చియైనను, నలియకొట్టబడినద్రాక్షపండ్లు నాల్గుపలముల జేర్చియైనను వడగట్టి పాండురోగికి విరేచనమునకై త్రాగించవలెను (ఇచ్చట వైశేష్ఠిన చూర్ణమును కహయమున జేర్చి ఘంటవిధి ప్రకారము చేయనగును).

మూ. ద్విశర్కరం త్రివృచ్ఛార్ణం పలార్థం వై త్రికః పిబేత్. 57

కఫపాణ్డుస్తుగోమూత్రక్లిన్నయుక్తం(యుక్తాం క్లిన్నాం)హరితి

వ్యా. అర్థపలము త్రివృచ్ఛార్ణమును రెట్టింతల చక్కెరతో కలిపి చల్లని నీటి
చేర్చి పిత్తపాండురోగి విరేచనమునకై త్రాగవలెను. కరకకాయలను గోమూత్ర
దుడకబెట్టి చూర్ణముచేసి గోమూత్రముతో కలిపి కఫజపాండురోగి విరేచన
త్రాగవలెను.

❧ కామలారోగమునందు విరేచనమునకు ఆరగ్వధాదికల్మయోగము. ❧

మూ. ఆరగ్వధం రసేనేక్షోః విదార్యామలకస్య చ.

సత్య్రుషణం బిల్వపత్రం పిబేన్నా కామలాపహమ్,

దస్త్యర్థపలకల్మం వా ద్విగుడం శీతవారిణా.

కామలీత్రివృతాం వాపి త్రిఫలాయా రసైః పిబేత్,

వ్యా. రేలకాయలలోని జిగురు, త్రికటుకములు, మారేడాకు, వీనిని
కల్మముచేసి, చెరకురసముననైనను, ఉసిరికకాయలరసముననైనను కలిపి త్రాగి
కామలారోగమును హరించును. మరియు నేపాళేవుగింజలను అర్థపలము నూరి కల
చేసి చల్లని నీళ్లలో కలిపి చూర్ణమునకు రెండింతలు బెల్లమును కూడ చేర్చి త్రాగిన
కామల నివర్తించును. లేక తెగడను నూరి త్రిఫలకషాయమున కలిపి త్రాగినను
లను హరించును.

❧ పాండురోగాదులకు విశాలాదిఫాంటకషాయము. ❧

మూ. విశాలాత్రిఫలాముస్తకుష్ఠదారుకలిజ్జకాఙ్.

కార్షికానర్ధకర్షాంశాం కుర్యాదతివిషాం తథా,

కర్షో మధురసాయాః ద్వౌ సర్వమేతత్సుఖామ్బునా.

మృదితం తం రసం పూతం పీత్వా లిహ్యోచ్చ మధ్వను,

కాసం శ్వాసం జ్వరం దాహం పాణ్డురోగమరోచకమ్.

గుల్తానాహామవాతాంశ్చ రక్తపిత్తం చ నాశయేత్,

వ్యా. చేపపావర, త్రిఫలములు, తుంగగడ్డలు, చెంగల్యకోష్ఠ, జేపదారుచె
కొడిసెపాలగింజలు, ఇవి ప్రత్యేకమొక్కకర్షప్రమాణము; అతివస అర్ధకర్షము,
పట్ట రెండుకర్షములు, ఈభాగములప్రకారము వీనినిన్నిటిని ఒకటిగ గూర్చి చూ
జేసి సుఖోష్ణముగ నుండునీళ్లలో కలిపి మర్దనచేసి పడగట్టి యారసమును త్రాగి, వె
ళేసెను నాకినయెడ కాసశ్వాసములు, జ్వరము, తాపము, పాండురోగము, అరోచ

గుల్మములు, కడుపుబ్బరము, వాతము, రక్తసిక్తము, అనునీరోగముల నన్నిటిని ధ్వంసము చేయును. (ఇచ్చట ఫాంటకల్పనము నీరితి నెరుంగునది:—“తృణ్ణో ద్రవ్యపలః సమ్యక్ జలముష్ణం వినిక్షిపేత్, మృత్వాత్రే కుడవోన్మానం తతస్తు స్రావయేత్పటాత్, స స్యా చ్చూర్ణద్రవః ఫాణ్ణః తన్తనం ద్విపలాన్నితమ్” ఒకపలప్రమాణము కల్కద్రవ్యమును చక్కగ దంచి చూర్ణముచేసి యొకకుండలో బోసి నాల్గుపలములు వేడినీళ్లను కూడ కలిపి చక్కగ మర్దనము చేసి వడగట్టినయెడ నాచూర్ణమునుండి స్రవించిన రసము ఫాంటమనబడును. దీనిని రెండుపలములు సేవింపదగునని యర్థము. ఈపరిభాష ననుసరించి ప్రకృతమున ఫాంటమును కల్పించునది).

— పాండురోగమునకు త్రిఫలదిశీతకషాయములు. —

మూ. త్రిఫలాయాః గుడూచ్యా వా దార్వాః నిమ్బస్య వా రసమ్. 63
శీతం మధుయుతం ప్రాతః కామలాంతః పిబేన్నరః,

వ్యా. త్రిఫలములనైనను, తిప్పతీగనైనను, మ్రానివసువునైనను, వేపపట్టనైనను (ఒకపలప్రమాణము) గ్రహించి మెత్తగ నలగగొట్టి యొకకుండపాత్రలో నుంచి అందు (ఆరుపలములు) చల్లినీళ్లు పోసి యొకరాత్రి యంతయు నూరబెట్టి, మరునాడునయ మన దాని వడగట్టి యాశీతకషాయమున కొంచెముగ తేనెకలిపి త్రాగవలెను. ఇది పాండు రోగమును హరించును.

(శీతకషాయకల్పనము తంత్రాంతరమున నిట్లుచెప్పబడినది:—“తృణ్ణం ద్రవ్యపలం సమ్యక్ షడ్భిర్నిరవలైః ప్లుతమ్, నిశోషితం హితం సస్యాత్ తథా శీతకషాయకః, తస్య మానం మతం పానే వలద్వయమితం బుధైః.” ఈపరిభాషార్థము మైవ్యాఖ్యానమున జేర్పబడినది).

— పాండురోగమున క్షీరపానవిధి. —

మూ. క్షీరమూత్రం పిబేత్పక్షం గవ్యం మాహిషమేవ వా. 64
పాణ్డురోమూత్రయుక్తం వా సప్తాహం త్రిఫలారసం,

వ్యా. ఆవుయొక్క పాలను మూత్రమునైనను, బట్టెయొక్క పాలను మూత్రము నైనను ప్రతిదినంబును పదునైదుదినములవరకును పాండురోగి త్రాగవలెను. లేక త్రిఫలకషాయమును గోమూత్రమున కలిపి యేడుదినములవరకు ప్రతిదినంబును త్రాగవలెను.

— పాండుశోథహరమాతులుంగాంకురఫాంటము. —

మూ. తరుజాన్ జ్వలితాన్ మూత్రే నిర్వాప్యమృద్యచాఙ్కురాన్. 65

మాతులుజ్ఞస్య, తత్పుత్రం పాణ్డుశోభహరం విభేత్,

వ్యా. మాదీఫలముచెట్టునందలి చిగుళ్లను నిప్పున కాల్చి గోమూత్రమున చల్లార్చి దానియందే చక్కగ సిసికి యారసమును వడగట్టి త్రాగినచో పాండురోగమును శోభ (నంజు)ను హరించును.

—ॐ పాండురోగమున స్వర్ణక్షీర్యాదియోగము. ౭౬—

మూ. స్వర్ణక్షీరీ త్రివృచ్ఛ్యామే భద్రదారు సనాగరమ్. 66

గోమూత్రాజ్ఞాలినా పిష్టం మూత్రే వా క్వధితం విభేత్,

క్షీరమేభిశ్శృతం వాపి విభేద్దోషానులోమనమ్. 67

వ్యా. స్వర్ణక్షీరి(కంకువృమ్), తెల్ల తెగడ, నల్ల తెగడ, దేవదారు, శుంఠి పీనిని సమభాగములుగ జేర్చి, అంజలి (నాల్గుపలముల) పరిమితమైన గోమూత్రమును బోసి నూరి వడగట్టిత్రాగినను; లేక వైజెప్పిన స్వర్ణక్షీరి మున్నగు ద్రవ్యములను గోమూత్ర మును చేర్చి పక్వముచేసి త్రాగినను, లేక వైద్రవ్యములను చేర్చి కాచబడిన ఆవుపాలను త్రాగినను, వాతాదిదోషములను అనులోమముగ సంచరింపజేయును.

—ॐ పాండురోగమున హరితకీప్రయోగము. ౭౭—

మూ. హరితకీం ప్రయోగేణ గోమూత్రేణాఽథ వా విభేత్,

జీర్ణే క్షీరేణ భుజ్జీత రసేన మధురేణ వా 68

వ్యా. కరకకాయలను వైజెప్పిన రీతిగ గోమూత్రాదులలో కలిపి నూరియైనను త్రాగించవలెను. అట్టికషాయాదులను త్రాగి అది జీర్ణమైనవెంటనే పాలతోనైనను, మధుర రస ద్రవ్యముల గూర్చి పక్వముచేయబడిన మాంసరసముతో నైనను అన్నమును భుజింప నగును.

—ॐ పాండురోగమున లోహచూర్ణ యోగము. ౭౮—

మూ. సప్తరాత్రం గవాం మూత్రే భావితం వాఽప్యయోరజః,

పాణ్డురోగప్రశాస్త్యర్థం పయసా పాయయేద్భిషక్. 69

వ్యా. ఉక్కురాపొడిని గోమూత్రమునందు ఏడురాత్రులు భావనచేసిపాలతో కలిపి త్రాగించినచో పాండురోగములు శమించును. (భావనావిధి తంత్రాంతరమున నిట్లు చెప్పబడినది:—“దివా దివాతపే శుష్కం రాత్రే రాత్రే నివాసయేత్, శుష్కం చూర్ణీకృతం ద్రవ్యం సప్తాహం భావనావిధిః” భావనచేయవలసిన ద్రవ్యము రాత్రుల

యందు నియమిత్రవమునందు నానబెట్టి పగటిపూట ప్రతిదినంబును ఎండించవలెను. ఇట్లు ఏడుదినములు చేసిన నయ్యది భావన యనబడును. ఈపరిభాష ననుసరించి భావన చెప్పినస్థలములయందెల్ల నూహించునది).

— పాండ్వాదులకు నవాయసచూర్ణము. ౭౦ —

మూ. త్ర్యూషణ త్రిఫలాముస్తవిడజ్జచిత్ర కాస్సమాః,
నవాయోరజసో భాగాః తచ్ఛూర్ణం తౌద్రసర్పిషా. 70
భక్షయేత్, పాణ్డుహృద్రోగకుష్ఠాఽర్శః కామలూషహం,
నవాయసమిదం చూర్ణం కృష్ణాత్రేయేణ భాషితమ్. 71
(ఇతి నవాయసచూర్ణమ్.)

వ్యా. త్ర్యూషణములు, (శుంఠి, పిప్పళ్లు, మిరియాలు), త్రిఫలములు (కరక-తాని-ఉసిరికకాయలు), వాయువిడంగములు, చిత్రమూలము, ఈలొమ్మిది ద్రవ్యములను సమభాగములుగను, ఉక్కురాపాడిని (వీనికన్నిటికిని సమముగ) తొమ్మిదిభాగములుగను కూర్చి సూక్ష్మచూర్ణముగ జేసి, తేనెను నేతిని కలిపి ప్రతిదినంబును తినవలెను. దీనివలన పాండురోగము, హృద్రోగము, కుష్ఠములు, అర్శోరోగము, కామలారోగము, ఇది యన్నియు శమించును. ఇయ్యది కృష్ణాత్రేయులచే చెప్పబడిన నవాయసచూర్ణము

— పాండురోగికి గుడనాగరాదిగుటికలు. ౭౧ —

మూ. గుడనాగరమణ్డూరతిలాంశాః మానతస్సమాః,
పిప్పలీద్విగుణాం కుర్యాత్ గుటికాం పాణ్డురోగిణే. 72

వ్యా. బెల్లము, శుంఠి, మండురము (ప్రాతయినుపచిట్టెము), నువ్వులు, వీనినన్నిటిని సమభాగములుగను, వీని కన్నిటికిని ద్విగుణితముగ పిప్పళ్లను చేర్చి మెత్తగ నూరి మాత్రలుచేసి పాండురోగికి నిప్పించవగును.

— పాండ్వాదిరోగములకు మండురపటకములు. ౭౨ —

మూ. త్ర్యూషణం త్రిఫలాముస్తం విడజ్జం చవ్యచిత్రకా,
దార్పిత్యజ్ఞాక్షికో థాతుః గ్రన్థికం దేవదారు చ. 73
ఏతాః ద్విపలికాః భాగాః చూర్ణం కుర్యాత్ పృథక్ పృథక్,
మణ్డూరం ద్విగుణం చూర్ణాత్ శుద్ధమజ్జనసన్నిభమ్. 74
గోమూత్రేఽష్టగుణే పక్వా తస్మిం తత్ ప్రక్షిపేత్తతః,

ఉదుమ్బరసమా౯ కృత్వా వటకాంస్తా౯ యథాగ్ని నా. 75

ఉపయుజ్జీత, త క్రేణ సాత్త్వ్యం జీర్ణే చ భోజనం,
మణ్డూరపటకా హ్యేతే ప్రాణదాః పాణ్డురోగిణామ్. 76

కుష్మాన్ధజీర్ణకం శోథం ఊరుస్తమ్భం కఫామయా౯,
అర్కాంసి కామలాం మేహం స్లీహానం శమయన్తి చ. 77

వ్యా. త్రి కటుకములు, త్రి ఫలములు, తుంగగడ్డలు, వాయువిడంగములు, చవ్యము, చిత్రమూలము, మ్రానివసుపుపట్ట, స్వర్ణ మాక్షికము, మోడి, దేవదారుచెక్క, పీనిని ప్రత్యేకము రెండేసి పలములవంతున చేర్చి వేరువేరుగ మెత్తనిచూర్ణముగ జేసి యొకటిగకలిపి యుంచునది. పిమ్మట మండురమును (ప్రాత్రునుపచిటైమును) పైచూర్ణ సముదాయమునకు ద్విగుణము గ్రహించి (విధిప్రకారము శుద్ధిచేసి) కాటుకవలె మెత్తని చూర్ణము చేసి పైజెప్పబడిన చూర్ణసముదాయమున కంతటికిని యెనిమిదింత గోమూత్రమున (మండురచూర్ణమును మాత్రము) కలిపి చక్కగ వండి, (అయ్యది పటకములు చేయుటకు దగినట్టు పాకమగుసయమున) అందు పైజెప్పబడిన త్రి కటుకాదిద్రవ్య చూర్ణమును కలిపి పక్వముచేసి అత్తికాయలంలేసి మాత్రల చేయునది. ఇయ్యది మండురపటకము లనబడును.

ఈపటకములను మనుజుడు జాఠరాగ్నిబలానుసారముగ ప్రతిదినంబును సేవించుచు తనకలవాటుగనుండు ఆహారమును ఆవుమజ్జితో భుజించవలెను. ఈపటకములు పాండు రోగులకు ప్రాణము నిచ్చునవి. మరియు కుష్ఠము, అజీర్ణము, శోఫ(నంజు), ఊరుస్తంభ వాతము, కఫరోగములు, అర్కస్సలు, కామల, ప్రమేహము, ప్లేహవృద్ధి అను నీవ్యాధుల నన్నిటిని శమింపజేయును.

ఇచ్చట త్రి కటుకములును త్రి ఫలములును వేరువేరుగ నొక్కొక ద్రవ్యమును రెండేసి పలములవంతున భాగముల గల్పింపనగును. “మాక్షికో ధాతుకీ” అనుచోట సామాన్యవాచకమైనను “తాప్యం దార్ద్రాస్త్వస్త్వచం” అని వాగ్భటాచార్యులు విశేషముగ జెప్పియుండుటవలన స్వర్ణ మాక్షికము గ్రహింపనగును. మరియు “గోమూత్రే ఽప్తగుణే పక్వా” అనుచోట త్రి కటుకాదిచూర్ణమునకును మండురచూర్ణమునకును చేరి అప్తగుణితము గోమూత్రమని యర్థము. త్రి కటుకాది ద్రవ్యములు పదునాలుగును రెండేసి పలములవంతున ఇరువదియెనిమిదిపలము లగును. దీనికి ద్విగుణిత మండురము ఏబదియారుపలము లగును. త్రి కటుకాది చూర్ణమును మండురచూర్ణమును కలిపి యెనుబది నాల్గుపలములు సముదితచూర్ణ మగును. దీనికి అప్తగుణితము గోమూత్రము ఈ

యర్థమును వాగ్భటాచార్యులు—“సర్వతోఽప్తగుణేఽథ తత్. పృథగ్విపక్వే గో మూత్రే” (ఆ. వృ. చి. ఆ. ౧౬.) అని కంఠోక్తిగ చెప్పిరి. “యథాగ్ని నా” అనుచోట “యథాగ్ని” అనునది క్రియావిశేషణము. “నా” అనునది పృథక్పదము.

—౧౮ పాండువులకు తాప్యాదిచూర్ణము. ౧౮—

మూ. తాప్యాది జతురూప్యాఽయోమలాః పఞ్చపలాః పృథక్,
చిత్రక త్రిఫలావ్యోషవిడజైః పలికైస్సహ. 78

శర్కరాఽప్తపలోన్మిశ్రాః చూర్ణితా మధునాప్లుతాః,
అభ్యస్యాస్త్యక్షమాత్రా హి జీర్ణే నియమితాశినా. 79
కులుత్థ కాకమాచ్యాదికపోతపరిహారిణా,

వ్యా. స్వర్ణమాక్షికము, శిలాజతువు, వెండికిట్టము (తారమాక్షికము), ఇనుప మలము (ఇనుపచిట్టెము), ఇవి ప్రత్యేక మొక్కకటి యైదేసిపలములు; చిత్రమూలము, త్రిఫలములు, త్రికటుకములు, వాయువిడంగములు, ఇవి పేరుపేరుగ నొక్కొక్కపలము, ఈభాగముల వంతున వీనినన్నిటి నొకటిగ చూర్ణముచేసి, అందు చక్కెర యెనిమిదిపల ములు కలిపి కలియ మర్చించి పూటకు కర్షప్రమాణమువంతున తేనెతో కలిపి ప్రతి దినంబును ఆభ్యాసముగ సేవించునది. ఔషధము జీర్ణమైనపిదప హితమైన యాహారమును పత్త్యనియమముగ భుజించినచో వైయోగమున జెప్పిన పాండువు మున్నగు రోగముల హరించును. మరియు ఉలపలు, కాచియాకు మున్నగు ఆకుకూరలు, పావురముల మాంసము వీనిని మానవలెను.

—౧౯ పాండువులకు యోగరాజరసాయనము. ౧౯—

మూ. త్రిఫలాయాస్త్రయో భాగాః, త్రయస్త్రీకటుకస్య చ. 80

భాగాశ్చిత్రకమూలస్య విడజ్ఞానాం తథైవ చ,
పఞ్చాశ్శజతునో భాగాః తథా రూప్యమలస్య చ. 81

మాక్షికస్య చ శుద్ధస్య లాహస్య రజస్తథా,
అష్టా భాగాః సితాయాశ్చ, తత్సర్వం సూక్ష్మచూర్ణితమ్. 82

మాక్షికేణ ప్లుతం స్థాప్యం ఆయనే భాజనే శుభే,
ఉదుమ్బరసమాం మాత్రాం తతః ఖాదేద్యథాగ్నినా. 83

దినే దినే ప్రయుజ్యేత జీర్ణే భోజ్యం యథేషితం,

వర్జయిత్వా కులుత్థాని కాకమాచీం కపోతకమ్.
 యోగరాజ ఇతి ఖ్యాతః యోగోఽయమమృతోపమః,
 రసాయనమిదం శ్రేష్ఠం సర్వరోగహరం శివమ్.
 పాణ్డ్యురోగం విషం కాసం యత్క్షాణం విషమజ్వరం,
 కుష్మాన్యజీర్ణకం మేహం శోషం శ్వాసమరోచకమ్.
 విశేషార్ధస్త్యపస్తారం కామలాం గుదజాని చ,

(ఇతి యోగరాజః)

వ్యా. త్రిఫలము ప్రత్యేకము మూడుభాగములు, త్రికటుకములు ప్రత్యేకము మూడుభాగములు, చిత్రమూలము మూడుభాగములు, వాయువిడంగములు మూడుభాగములు, గోమూత్రశిలాజతువు, రూప్యమల రూపమైన శిలాజతువు, శుద్ధిచేయబడిన స్వర్ణమూక్షికము, ఉక్కురాపొడి, ఈనాల్గును ప్రత్యేకముగ నై దేసి భాగముల చక్కెరయెనిమిదిభాగములు, ఈభాగముల ప్రకారము వీనినన్నిటి నొకటిగ జేర్చి మెచ్చూర్ణముగ జేసి అందు చూర్ణమంతయు తడిసి ముద్దయగునంత లేనె కలిపి యొకయింట పాత్రలో పదిలముగ నుంచి, అందు మేడివండంత మాత్రము పూటకు అన్ని బలానుసారముగ తినవలెను. ప్రతిదినంబు నుపయోగించుచు నయ్యదిజీర్ణమైన పిమ్మట నిచ్చాపత్త్యను నాహారముచేయనగును. ఉలపలను, కాచిహారను, పావురములహంసమును మాత్రంబొత్తుగమానవలెను. ఇయ్యది యనుభుతమైన యోగరాజమును ఔషధము. ఇయ్య సర్వరోగహరంబును శ్రేష్ఠమైనరసాయనంబు నగును. దీనియుపయోగమున పాండువు, విషము, కాసము, రాజయత్నము, విషమజ్వరము, కుష్టములు, అజీర్ణము, ప్రమేహము, శోషము (ధాతుక్షయము), శ్వాసము, అరోచకము, ఈరోగముల నన్నిటిని హరించుమరియు అపస్తారమును, కామలారోగమును, అర్యస్ఫులను విశేషముగ హరించును.

ఇచ్చట:—“తథా రూప్యమలస్య చ” అనుచోట బంగరమున్నగు ధాతువులల పెండిధాతువులన వర్జితశిలలనుండి సారరూపముగ వెడలుకట్టము గ్రహించబడును. శిలాజతుభేదములలో నొకటి. ఈభేదములు రసాయనచికిత్సితమున:—“హేమాద్యనూర్యసంతప్తాః స్రవంతి గిరిధాతవః.....రూప్యస్య కటుకశ్చేవతః శీతస్నాన్విదు విషచక్ర...పశ్చిమస్తువిశిష్యతే” (చి. అ. ౧. పా. ౩) అనివిపులముగ జెప్పబడినది. కాశానచచ్చట వ్యాఖ్యజూచునది.

— పాండ్వాదులకు శిలాజతుపటకములు. —

మూ. కొటజ త్రిఫలానిమ్మపటోలఘననాగరైః.

భావితాని దశాహాని రనైః ద్విత్రిగుణాని వా,

శిలాజతుపలాన్యప్తౌ తావతీ సితశర్కరా.

88

త్వక్షీరీ పిప్పలీ ధాత్రీ కర్కటాఖ్యా పలోన్లితా,

నిదిద్ధ్యాః ఫలమూలాభ్యాం పలం యుక్త్యా త్రిగన్ధకమ్.

89

చూర్ణితం మధునః కుర్యాత్ త్రిపలేనాఽఽక్షికా గుడాః,

దాడిమామ్బుపయః పక్షిరసతోయసురాసవాః.

90

తాః భక్షయిత్వాఽనుపిజేత్, నిరన్నో భుక్త ఏవ వా,

పాణ్డుకుష్ఠజ్వరస్థీహతమకాఽర్శోభగన్ధరాః. [రోదరాః,

పూతిహృచ్చుక్ర (హృద్రోగశుక్ర) మూత్రాఽగ్నిదోషశోషగ

కాసాఽస్పృగ్దపిత్తాఽస్పృక్ శోథగుల్మగలామయాః.

92

తే చ సర్వవ్రణాః హన్యుః, సర్వరోగహరాశ్శివాః,

((ఇతి శిలాజతువటకాః.))

వ్యా. కొడిసెపాలవిత్తులు, త్రి ఫలములు, వేపపట్ట, చేదుపొట్ట, తుంగగడ్డలు, శుంఠి వీనిసమభాగములుగగూర్చి నలియగొట్టి నాలుగింతలునీళ్లుపోసి నాల్గవపాలుమిగుల కషాయముకాచి, అందు ఎనిమిదిపలములు శిలాజతువును పదిదినములవరకైనను, ఇరువది దినములవరకైనను, ముప్పదిదినములవరకైనను భావనచేయునది. భావనచే సంస్కరింప బడిన శిలాజతువునందు దానికి సమభాగములు (ఎనిమిదిపలములు) తెల్లచక్కెరను కలుపునది. మరియు తపతీరి (వెదురువ్వు), పిప్పల్లు, ఉసిరికకాయలుబెరడు, కర్కటక శృంగి వీనిని ఒక్కొక్కపలమువంతునను, వాకుడువేరును చెరియొకపలంబును చేర్చి మెత్తని చూర్ణముచేసి కలిపి, త్రిసుగంధమును (లవంగపుపట్ట, లవంగపత్రి, వీలకులు) ఈమూటిని యుక్తియుక్తముగ (ఎంతపరిమితి చేర్చినచో పరిమళము కల్గునో అంతపరి మాణమును) చూర్ణముచేసి ఈచూర్ణసముదాయమును పైచెప్పిన శిలాజతువున చేర్చి యన్నింటి నొకటిగ మెత్తగ చూర్ణముచేసి, అందు మూడుపలములు మంచితేనె కలిపి కర్షప్రమాణమువంతున మాత్రలు చేయునది. ఈమాత్రలను పూట కొకటివంతున (అగ్నిబలానుసారముగ) భోజనమునకు ముందుగనైనను భుజించియైనను సేవించి వెంటనే పుల్లదానిమృదసమునైనను, ఆవుపాలనైనను, పక్షులహంసరసమునైనను, మంచినీళ్లనైనను, సురామద్యమునైనను, ఆనవమునైనను త్రాగవలెను. ఇట్లు సేవించినచో హృద్రోగము,

శుక్రదోషము, మూత్రరోగములు, అగ్నిదోషము, ధాతుక్షయరోగము, విషములు, ఉదరరోగము, కాసము, రక్తప్రదరము, రక్తపిత్తము, శోఫము, గుల్మము, కంఠరోగము వీనినన్నిటిని హరించును. మరియు నీపటకములు పలుచెరంగులైన వ్రణములను హరించును. రోగముల నన్నిటిని హరించి సౌఖ్యమును కల్పించును.

శిలాజతుభావనావిధానము తంత్రాంతరమున నిట్లు చెప్పబడినది:—“తుల్యం గిరిజేన జలే చతుర్థణే భావనౌషధం క్వాథ్యమ్, తత్త్వాథే పాదాంశే పూతోష్ణే ప్రక్షిపేత్ గిరిజమ్, తత్సమరసతాం యాతం సంశుష్కం ప్రక్షిపేద్రసే భూయః.” భావనమునకుగా నిర్దేశింపబడిన కషాయమునకు జేర్పవలసిన క్వాథ్యధ్రవ్యము దాయమును శిలాజతువునకు సమభాగముగ గూర్చి క్వాథ్యమునకు నాల్గింతలజలమును చేర్చి నాల్గవంతు మిగుల కషాయమును కాచవలెను. దానిని వడగట్టి వేడిగ నుండునపుడు శిలాజతువును కషాయమున నుంచవలెను. రాత్రియంతయు శిలాజతువున క్వాథసారము ఇముడున ట్లూరదెట్టి పగటియందు వెలికిందీసి చక్కగ నెండించవలెను. మరల కషాయమున వైచి రాత్రియం దూరదెట్టునది. ఇత్తెరంగున నియమితకాలమువరకును పలుమారు చేయనగును. ఇదియ భావనానిధి. ఈవిషయమునే యీతంత్రకారుడును ఇట్లు చెప్పెను:—“వీర్యోత్కర్షం వరంయాతి సర్వైరేకైకశోఽపివా, ప్రక్షిప్తాద్ధృతమప్యేతత్ పునస్తత్ప్రీత్యపేద్రసే శోష్ణే.” (చి. ఆ. ౧ పా. ౩ శ్లో. ౧౧).

ఈవిధానము ననుసరించి ప్రకృతయోగమున ఎనిమిదిపలముల శిలాజతువునకు సమానభాగముగ కొడినె పాలవిత్తులు మున్నగు క్వాథ్యధ్రవ్యములు సమభాగములుగ జేరిన సమదాయమును ఎనిమిదిపలములు జేర్చి అందు నాలుగింతలజలమును జేర్చి నాలవవంతు మిగుల క్వాథము జేసి అందు శిలాజతువున పైజెప్పినవిధముగ భావనజేయవలెనని యెరుంగునది. మరియు శిలాజతుత్పత్తిక్రమంబును వాసిభేదములును గుణాదులును, ఆయాదోషానుసారముగ ప్రత్యేకోపయోగంబును ప్రథమాధ్యాయమున రసాయన తృతీయపాదమున జూచునది.

❀ పాండ్వాదులకు పునర్నవామండురపటకములు. ❀

మూ పునర్నవా త్రివృద్ధ్యోపవిడజ్గం దారు చిత్రకమ్. 93

కుష్ఠం హరిద్రే త్రిఫలా దస్తీ చవ్యం కలిజ్జకాః,
సిప్పలీ సిప్పలీమూలం ముస్తం చేతి పలోన్దితమ్. 94
మణ్డూరం ద్విగుణం చూర్ణాత్, గోమూత్రే ద్వావిధకే పచేత్,

కోలవత్ గుటికాః కృత్వా తక్రేణాలోద్య నా పిబేత్. 95

తాః పాండురోగార్థే హేమమర్కాని విషమజ్వరం,
శ్వయం గ్రహణీదోషం హన్యుః కృష్ణం క్రిమింస్తథా. 96
(ఇతి పునర్న వామణ్ణారమ్.)

వ్యా. గలిజేరు, తెగడ, త్రికటుకములు, వాయువిడంగములు, దేవదారు చెక్క, చిత్రమాలము, చెంగలవ్వికోష్ఠ, పసుపు, మ్రానిపసుపు, త్రిఫలములు, నేపాళపు వేళ్లు, చవ్వము, కొడిసెపాలవిత్తులు, సిప్పళ్లు, మోడి, తుంగగడ్డలు, వీనిని ప్రత్యేక మొక్కక పలమువంతున చేర్చి చూర్ణముచేసి, యాచూర్ణసముదాయమునకు ద్విగుణముగ మండూర (పాతయునపచిటైము) చూర్ణమును కలిపి రెండు అంశముల గోమూత్రమును చేర్చి (వటికలజేయుట కనుకూలమగునట్లు) పాకముచేసి రేగుకాయలంలేసి (అర్ధకర్షప్రమాణముగ) మాత్రలుచేసి యుంచునది. ఈమాత్రను మజ్జిగలో కలిపి ప్రతిదినంబును త్రాగునది. దీనివలన పాండురోగములు, ప్లిహవృద్ధి, అర్శస్సలు, విషమజ్వరము, వాపు, గ్రహణీదోషము, కృష్ణము, క్రిమిలు, ఇవియన్నియు నశించును. (ఇచ్చట తొలుక మండూర చూర్ణమును గోమూత్రమున వండుచు పక్వమగునప్పుడు తక్కిన పునర్న వాదిచూర్ణమును కూడ చేర్చి పక్వముచేయనగును).

❦ కామలా-పాండుహరచూర్ణములు. ❦

మూ. దార్దీర్వక్ త్రిఫలా వ్యోషం విడజ్జమయసో రజః,
మధుసర్పిర్యతం లిహ్యత్ కామలాపాండురోగవార్థ. 97
తుల్యా అయోరజః పథ్యా హరిద్రాః ఔద్రసర్పిషా,
చూర్ణితాః కామలీ లిహ్యత్; గుడఔద్రేణ వాఽభయాః. 98

వ్యా. మ్రానిపసుపుపట్ట, త్రిఫలములు, త్రికటుకములు, వాయువిడంగములు, ఉక్కురాపొడి, వీనిని (సమభాగములుగ) గూర్చి చూర్ణముచేసి తేనెను నేతిని కలిపి సేవించినచో కామలారోగమును పాండువును హరించును. మరియు ఉక్కురాపొడిని కరకకాయలబెరడును పసుపును సమభాగములుగ గూర్చి చూర్ణముచేసి తేనెను నేతిని కలిపి సేవించినను, కరకకాయలచూర్ణమును బెల్లముతోడను నేతితోడను కలిపి సేవించినను కామలారోగమును హరించును.

మూ త్రిఫలా ద్వే హరిద్రే చ కటురోహిణ్యయోరజః,
చూర్ణితం ఔద్రసర్పిర్యభ్యం స లేహః కామలాఽసహః. 99

వ్యా. త్రిఫలములు, వసుపు, మ్రానివసుపు, కటుకరోహిణి, ఇనువరాపొడి, వీని నన్నిటిని సమభాగములుగగూర్చి; చూర్ణముచేసి తేనెను నేతిని కలిపి నేవించిన కామలారోగమును హరించును.

—ॐ కామలాదిహర ధాత్ర్యవలేహము (ద్రాక్షాదిలేహము). ॐ—

మూ. ద్విపలాంశాం తుగాక్షీరిం నాగరం మధుయష్టికామ్,

ప్రాస్థికీం పిప్పలీం ద్రాక్షాం, శర్కరాఽర్ధతులాం శుభామ్. 100

ధాత్రీఫలరసద్రోణే చూర్ణితం లేహవత్పచేత్,

శీతం మధుప్రస్థయుతం లిహ్యత్ పాణితలం తతః. 101

హస్త్యేష కామలాం పిత్తం పాండుం కాసం హలీమకం,
(ఇతి ధాత్ర్యవ(ద్రాక్షాది)లేహః)

వ్యా. వెదురువ్వు, శుంఠి, అతిమధురము, ఈమూడును ప్రత్యేకము రెండేసి పలములు, పిప్పళ్లు ఒకప్రస్థము, ద్రాక్షపండ్లు ఒకప్రస్థము, ఈభాగములవంతున వీనినన్ని టిని గూర్చి చూర్ణముచేసి, ద్రోణపరిమితమైన యుసిరికపండ్లరసమునం దేబదిపలముల చక్కెరను పాకముబట్టి, అందు వైజెప్పినచూర్ణమును కలిపి లేహవత్వము చేయునది. అయ్యది చల్లారినపిదప ప్రస్థపరిమితము తేనెను కలిపి అగ్నిబలానుసారముగ కర్షప్రమాణము వంతున నేవించినయెడ కామలారోగమును, పిత్తపాండువును, కాసమును, హలీమకమును హరించును.

ఇచ్చట 'ప్రాస్థికీం' అనుపదము 'పిప్పలీం, ద్రాక్షాం' అనుపదములతో ప్రత్యేకముగ నన్వయించుటవలన పిప్పళ్లను ద్రాక్షపండును ఒక్కొక్కప్రస్థమని యర్థముచేయదగును. ఈవిషయము వాగ్భటాచార్యులు 'ద్రాక్షాప్రస్థం కణాప్రస్థం' (ఆ. హృ. చి. ఆ. ౧౬. శ్లో. 30) అని స్ఫుటముగ జెప్పిరి.

—ॐ పాండ్వాదులకు మండురవటకము. ॐ—

మూ. త్ర్యాషణం త్రిఫలా చవ్యం చిత్రకో దేవదారు చ. 102

విడల్లాన్యథ ముస్తం చ వత్సకం చేతి చూర్ణయేత్,

మణ్డూరతుల్యం తచూర్ణం గోమూత్రేఽష్టగుణే పచేత్. 103

శనైః సిద్ధాస్తథా శీతాః కార్యాః కర్షసమా గుడాః,

యథాగ్ని భక్షణీయాస్తే స్థిహపాణ్డ్యామయాఽపహః. 104

గ్రహణ్యరోగినుదశ్చైవ తక్రవాట్యాశిః స్మృతాః,

(ఇతి మణ్డూరవటకాః)

వ్యా. త్రికటుకములు, త్రిఫలములు, చవ్యము, చిత్రమూలము, దేవదారుపట్ట, వాయువిడంగములు, తుంగగడ్డలు, కొడిసెపాలవిత్తులు, వీనిని సమభాగములుగ చూర్ణము చేయునది. ఈ ద్రవ్యసముదాయచూర్ణమునకు సమభాగముగ శుద్ధిచేయబడిన మండురమును చూర్ణముచేసి దీనికి ఎనిమిదింతలు గోమూత్రమును కలిపి మందాగ్నిలో (కాటుక పలె నుండునట్లు) పక్వముచేయుచు వైజెన్నిన త్రికటుకాదిచూర్ణమును కలిపి పటుకముల జేయుట కనువుగ పక్వముచేసి చల్లారినపిదప కర్ష పరిమితముగ మాత్రల చేయునది. ఈ పటుకములను జాతరాగ్నిబలానుసారముగ ప్రతిదినము భక్షించినయెడ స్త్రీహమును, పాండురోగమును, గ్రహణీదోషమును, అర్యోరోగమును హరించును. దీనిని సేవించు నపుడు వేయించిన దియ్యముచే సిద్ధమైన యన్నమును మజ్జికలో భుజింపనగును.

— పాండువులకు గౌడాఽరిష్టము. ౧౬ —

మూ. మజ్జిష్ఠా రజనీ ద్రాక్షౌ బలామూలాన్యయోరజః. 105

లోధం చైతేషు గౌడస్స్యాత్ అరిష్టః పాండురోగిణాం,

(ఇతి గౌడాఽరిష్టః.)

వ్యా. మంజిష్ఠి, పసుపు, ద్రాక్షపండ్లు, చిట్రాముట్టివేళ్లు, ఇనుపరాపాడి, లాద్దుకు పట్ట, వీనినన్నిటిని చేర్చి కషాయముకాచి, అందు బెల్లమును చేర్చి విధ్యుక్తక్రకారము అరిష్టము సిద్ధముచేసిన నయ్యది గౌడాఽరిష్టమని చెప్పబడును. ఈయరిష్టము పాండు రోగులకు హితకరమై యుండును.

— గ్రహణీపాండ్వాదులకు బీజకారిష్టము. ౧౭ —

మూ. బీజకాత్ పోడశపలం, త్రిఫలాయాశ్చ వింశతిః. 106

ద్రాక్షాయాః పఞ్చ, లాక్షాయాస్సప్త, ద్రోణే జలస్య తత్,

సాధ్యం పాదావశేషే తు, పూతశేషే సమావవేత్. 107

శర్కరాయాస్తులాం, ప్రస్థం మాఝీకస్య చ, కార్షికం,

వ్యోషం వ్యాఘ్రనఖోశీరం క్రముకం సైలవాలుకమ్. 108

మధుకం కుప్థమిత్యేతత్ చూర్ణితం ఘృతభాజనే,

యవేషు దశరాత్రం తత్ గ్రీష్మే, ద్విః శిశిరే స్థితమ్. 109

పిబే తత్, గ్రహణీపాండురోగార్కశ్శోభగుల్మనుత్,

మూత్రకృచ్ఛాశ్శరీమేహకామలాసన్ని పాతజిత్. 110

బీజకారిష్ట ఇత్యేషః ఆత్రేయేణ ప్రకీర్తితః,

(ఇతి బీజకారిష్టః.)

వ్యా. బీజకము పదునారుపలములు, త్రిఫలములు ఇరువదిపలములు, ద్రాక్షపండు విదుపలములు, లక్క యేడుపలములు, వీనినన్నిటిని ద్రోణపరిమితజలమున వైచి నాల్గవ పాలు మిగుల కషాయము కాచి వడగట్టి, నేతితో మోగినకుండలోబోసి అందు నూరుపలములు చక్కెరను, ఒకప్రథమ (పదునారుపలములు) లేనెను కలుపునది. మరియు త్రికటుకములు, నఖము చిప్పలు, వట్టివేళ్లు, పోకచెక్కలు, నూగుదోస, అతిమధురము, చెంగలవ్వికోష్ఠ, వీనిని ప్రత్యేకము ఒక్కొక్కర్థమువంతున గూర్చి చూర్ణముచేసి పై జెప్పినద్రవమున కూడచేర్చి వాసెనగట్టి చీరమన్నుబూసి యవల ధాన్యరాశిలో గ్రీష్మ కాల మైనచో పదిదినములవరకును, శిశిరముతువైనచో నిరువదిదినములవరకును (ధాన్య పుటమున) ఉంచి పిదప నాయోషధమును (అగ్నిబలాద్యనుసారముగ) తగిన పరిమాణముతో సేవించునది. దీనివలన గ్రహణీరోగంబును, పాండురోగంబును, ఆర్యస్ఫులును, గుల్మంబును మూత్రకృచ్ఛంబును, ఆశ్మరియు, ప్రమేహంబులును, కామలారోగంబును, నన్ని సాతంబులు శమించును. ఈబీజకారిష్టము ఆత్రేయమహర్షి చే దెప్పబడినది.

—ॐ కామలాదులకు ధాత్ర్యిరిష్టము. ॐ—

మూ. ధాత్రీఫలసహస్రే ద్వే పీడయిత్వా రసం తు తమ్. 111

తౌద్రాఽష్టాంశేన సంయుక్తం, కృష్ణాఽర్థకుడవేన చ,
శర్మరాఽర్థతులోన్మిశ్రం పక్షం స్నిగ్ధఘృతే స్థితమ్. 112

ప్రపిబేన్నాత్ర యా ప్రాతః జీర్ణే హితమితాఽశనః,
కామలాపాండుహృద్రోగ వాతాఽస్యగ్విషమజ్వరాన్. 113

కాసహిక్కాఽరుచిశ్వాసాంశ్చైపుషోఽరిష్టః ప్రణాశయేత్,

(ఇతి ధాత్ర్యిరిష్టః.)

వ్యా. చక్కగ పండిన పచ్చియుసిరికపండ్లు రెండుపేలను నలుగగట్టి (విత్తనముల దూరంబుచి) గూతోక్కును చక్కగ పిండి స్వరసమును తీయునది. అందు స్వరసమునకు నెనిమిదవవంతు లేనెను, అర్థకుడవము (రెండుపలమును) పిప్పలిచూర్ణమును, అర్థతులము (ఏబదిపలములు) చక్కెరను కలిపి నేతిలో మోగిన కుండలో (పైని చెప్పిన యోషధసముదాయమును) బోసి వాసెనగట్టి పైజెప్పినరీతిగ ధాన్యపుటమున పదునైదు దినములంచి పిమ్మట అగ్నిబలాద్యనుగుణమాత్రతో నుదయకాలమున త్రాగవలెను. ఔష

ధము జీర్ణమైనపిదప పత్త్యమైన యాచారమును మితముగ భుజింపనగును. ఇది ధాత్ర్య రిప్తము. ఇయ్యది కామలారోగము, పాండువులు, హృద్రోగము, వాతరక్తము, విషమ జ్వరము, కాశము, ఎక్కిళ్లు, ఆరుచి, శ్వాసము, అను నీరోగముల నన్నిటిని నాశనము చేయును.

— పాండు-కామలారోగములయందు ప్రశస్తపానీయము. —

మూ. స్థిరాదిభిః శృతం తోయం పానాహారే ప్రశస్యతే. 114
పాణ్డూనాం, కామలార్తానాం మృద్వీకామలకీరసః,

వ్యా. మున్యాకుపొన్న, కోలపొన్న, వాకుడు, పెద్దములక, పల్లేరు, ఈయైదిటిని చేర్చి కాచబడిన జలమును పాండురోగులును; ద్రాక్షపండును, ఉసిరికకాయలను చేర్చి కాచబడిన జలమును కామలారోగులును పానమునకును ఆహారమునకు నుపయోగింప నగును. (లేక పానీయములయందును ఆహారద్రవ్యములయందును వైజెషియ రసముల జేర్చి యుపయోగింపవలెనని యర్థము)

ఇచ్చట “స్థిరాదిభిః” అనుపదముచేత “సాలవర్ణి పృశ్నివర్ణి బృహతీద్వయగోక్షు రమ్, కనీయః పశ్చిమాలం స్యాత్” అని చెప్పబడిన హస్తపంచమాలములు గ్రహింప బడును. వాగ్భటాచార్యులు “కనీయః పశ్చిమాలామ్బు.....మృద్వీకామల కాద్రసః” (ఆ. హృ. చి. ఆ. ౧౬) అని స్ఫుటముగ జెప్పిరి.

— పాండురోగమున దోషభేదముచే చికిత్సాకల్పనవిధానము. —

మూ. పాండురోగప్రశాస్త్యర్థం ఇతి ప్రోక్తం మహర్షిణా. 115

వికల్పమేతద్భిషజా పృథగ్దోషబలం ప్రతి,
వాతికే స్నేహభూయిష్ఠం వైత్తికే తిక్తశీతలమ్. 116

శైష్టికే కటుతిక్తోష్ణం (రూక్షోష్ణం) విమిశ్రం సాన్నిపాతికే,

వ్యా. ఇతైరంగున పాండురోగము శమించుటకు తగినచికిత్సావిధానము మహర్షి యగునాశ్రేయులచే నిర్దేశింపబడినది. శాస్త్రవేత్తయగు వైద్యుడు వాతపిత్తకఫముల బలాబలమును చక్కగ గమనించి ఆయాదోషానుసారము వేరువేరుగ చికిత్సితమును కల్పించి చికిత్సచేయనగును.

ఆందు వాతమున గల్గిన పాండురోగమున ఘృతమును విశేషముగను, పిత్తమున జనించినపాండురోగమునందు తిక్తరసప్రధానమై శీతగుణవీర్యములు కల యౌషధమును, కఫమున జనించిన పాండురోగమున కటుతిక్తరసంబులను (రూక్షగుణంబును) ఉష్ణవీర్యం

బును కలయాపధమును ఉపయోగింపనగును. మరియు సన్నిపాతమున కల్గిన పాండు రోగమున వాతాదులకు వేరువేరుగ జెప్పిన యాపధముల మిశ్రముగ జేసియు నుపయోగింపవలెను.

—ॐ మృజ్జపాండురోగమున శోధనచికిత్స. ॐ—

మూ. నిపాతయేచ్ఛరీరాత్తు మృత్తికాం భక్షితాం భిషక్. 117

యుక్తిజ్ఞః శోధనై స్తీక్ష్ణైః ప్రసమీక్ష్య బలాబలం,

శుద్ధకాయస్య సర్పింషి బలాధానాని యోజయేత్. 118

వ్యా. మృత్తికాభక్షణముచే గల్గిన పాండురోగము కలవానికి తొలుత శరీరమున (కోష్ఠమున) జేరియుండు మట్టిని మిక్కిలి తీక్షణములగు జేముడుపాలు మ్రంగకాయ మున్నగు వమనవిరేచనాపధముల నుపయోగించి కోష్ఠమునుండి బైట వెడలించవలెను. అట్టి శోధనమును రోగి జాతరాన్నిమున్నగువాని బలాబలమును చక్కగ గమనించి యుక్తియుక్తముగ ప్రయోగింపవలెను. అట్టిశోధనముచే శుద్ధమైన కోష్ఠముకల రోగికి బలకరములగు ఘృతముల నిప్పింపనగును.

—ॐ మృజ్జపాండురోగహరవ్యోమాదిఘృతములు. ॐ—

మూ. వ్యోషం బిల్వం హరిద్రే ద్వే త్రిఫలా ద్వే పునర్నవే,
ముస్తాన్యయోరజః పాతా విడజ్గం దేవదారు చ. 119

వృశ్చికాలీ చ భార్గవీ చ సక్షీ(తూ)రైస్తైః సమైర్ఘ్యతం,

సాధయిత్వా పిబేద్యుక్త్యా నరో మృద్ధోపవీడితః. 120

తద్వత్సే సరయస్త్యాహ్వపిప్పలీతూరశాద్యలైః,

వ్యా. త్రికటుకములు, మారేడువేరు, పసుపు, మ్రానిపసుపు, త్రిఫలములు, తెల్ల గలిజేరు, ఎఱ్ఱగలిజేరు, తుంగగడ్డలు, ఇనుపరాపాడి, చిరుబొద్ది, వాయువిడంగములు, దేవదారుపట్ట, తేలుమణి, భారంగి, వీనినన్నిటిని సమభాగములుగ జేర్చి కల్కముచేసి, కల్కమునకు నాలుగింతలు ఘృతమును, ఘృతమునకు సమభాగము ఆవుపాలను (నాల్గింతలు జలమును) చేర్చి ఘృతపాకవిధిప్రకారము పక్వముచేసి, దోష-అగ్నిబలాద్యనుసారముగ నుపయోగించినచో షట్టిని తినుటచే గల్గిన పాండురోగము శమించును.

మరియు నాగకేసరములు, అలిమధురము, సిప్పట్ల, యవతూరము, గరికపేట్ల, వీనిని సమభాగములుగ కల్కము చేసి పైజెప్పినవిధముగ పాలను జలమును కూడ జేర్చి ఘృతమును పక్వముచేసి మృత్తికాభక్షణముచే గల్గిన పాండురోగమున నుపయోగించునది.

ఇచ్చట:—“స్వరసక్షీరమాంగలైః పాశో యత్రేరితః క్వచిత్, జలం చతుర్ధణం తత్ర వీర్యాధానార్థ మావపేత్” అను పరిభాషచేత క్షీరమును మాత్రము ద్రవమును చెప్పియుండుటవలన నాలుగింతలు జలమును చేర్చవలెనని యెరుంగునది. ఈవిషయమునే సర్వాంగసుందరవ్యాఖ్యానమున—“వ్యోషాదిభిః ఘృతాచ్చతుర్థాంతైః శృతం సమేన క్షీరేణ తచ్చతుర్ధణజలేన ఘృతం” (ఆ. హృ. చి. అ. ౧౬. శ్లో. ౩౭. వ్యాఖ్య) అని వివరించిరి.

—౧౭ మృద్భక్షణనివర్తనోపాయము. ౧౭—

మూ. మృద్భక్షణాదాతురస్య లౌల్యాదవినివర్తినిః. 121

ద్వేష్యాఽర్థం భావితాం కామం దద్యాత్తద్దోషనాశనైః,

విడతైలాఽతివిషయా నిమ్బపత్రేణ పాతయా. 122

వార్తాకైః కటురోహిణ్యా కౌటజైర్హర్షయాఽపి వా,

వ్యా. పైజెప్పిన పాండురోగము కలమనుజుని మట్టిని తిననీయక నివర్తి చేయవలెను. దానియందలవాటువలన తినుటనుమానకున్నయెడ మట్టియందు ద్వేషము కల్గుటకై మట్టిదోషములను హరించు వాయువిడంగములు, ఏలకులు, అతివన, వేపాకు, చిరుబొద్ది, ములక, కటుకరోహిణి, కొడిసెపాలవిత్తులు, చాగవట్ట, అనునీ ద్రవ్యములచే దానిస్వాభావికగుణములు మారునట్లు భావనచేసి, అట్టి మృత్తికను వానికిచ్చి తినిపించియైన వానికి ద్వేషమును పుట్టించవలెను.

—౧౮ మృజ్జపాండురోగవిశేషచికిత్స. ౧౮—

మూ. యథాదోషం ప్రకుర్వీత భైషజ్యం పాండురోగిణామ్. 123

క్రియావిశేష ఏహోఽస్య మతో హేతువిశేషతః,

వ్యా. పాండురోగము నుద్దేశించి వాతాదిదోషానుసారముగ వేరువేరుగ జెప్పబడిన ఆయాచికిత్సములనే మృజ్జపాండురోగమునందును ఆయాదోషప్రకోపమును వానిలక్షణములబట్టి చక్కగ గమనించి తత్తదనుసారముగ జేయనగును. ఇదియే మృజ్జపాండురోగమునకు హేతువిశేషములబట్టి చికిత్సావిశేషమని యార్ష సప్తకము.

(మృత్తికాభక్షణజనితపాండురోగమున మొదట కోవ్థమునందలి సంచితమైన మృత్తిక వెడలించుటకై శోధనచికిత్స “నిపాతయేచ్ఛరీరాత్తు...యోజయత్” అని చెప్పబడినది. “వాతికే న్నేహభూయిష్ఠం...సాన్ని పాతికే” అని ఆయాదోషమునకు సామాన్యచికిత్స వేరువేరుగ నిర్దేశించబడినది. అట్టి దోషముల ననుసరించి చేయవలసిన

విశేషచికిత్సితములను పాండురోగమునకు చెప్పినవానినే మృజ్జపాండువందును బలాధ్యను సారముగ జేయనగునని యీవాక్యముచే నతిదేశింపబడినదని సముచితార్థము).

శాఖాశ్రయకఫాధిక కామలాలక్షణము, చికిత్సితము. ౧౯

మూ. తిలపిష్టనిభం యస్తు వర్చస్సృజతి కామలీ. 124

శ్లేష్మణా రుద్ధమార్గం తత్ పిత్తం కఫహరైర్జయేత్,

వ్యా. కోష్ఠముననుండు కఫము ప్రకుశితమై శాఖల నాశ్రయించి వ్యాపించు పిత్తమును నిరోధించినపుడు పిత్తము ప్రకుశితమై కామలారోగమును కల్గించును. అందు తెలికపిండితో సమానమైనపురీషము వెడలును. అట్టి పిత్తమునకు కఫహరంబులగు నౌషధములచే చికిత్సజేయనగును.

కఫవాతాధికకామలారోగము. ౨౦

మూ. చూక్షశీతగురుస్వాదువ్యాయామైః వేగనిగ్రహైః. 125

కఫసమ్మూర్చ్ఛితో వాయుః స్థానాత్పిత్తం క్షీపేద్భ్రమీ,

హరిద్ర నేత్రమూత్రత్వక్ శ్వేతవర్చాస్తదా నరః. 126

భవేత్ సాటోపవిష్టమ్నో గురుణా హృదయేన చ,

దౌర్బల్యాఽల్పాగ్నిపార్శ్వైశ్చిహికాశ్వాసారుచిజ్వరైః. 127

క్రమేణాఽల్పేన సజ్జ్యేత (బధ్యేత) పిత్తే శాఖాసమాశ్రితే,

వ్యా. రూక్షముగను, శీతవీర్యముగను, గురువుగను, మధురముగను నుండు నాహారముల భుజించుట, దేహపరిశ్రమము నధికముగ జేయుట, మలమూత్రాదివేగముల నిరోధించుట, ఇవి మున్నగుకారణములచేత వాతము ప్రకోపమునొంది కఫముతో గూడి బలిష్ఠమై కోష్ఠమునందలి (రంజక) పిత్తమును బైటికి వెడలించును. అట్టియెడ మనుజునకు కన్నులును మూత్రంబును చర్మంబును పచ్చనగును. మలము తెల్లగ వెడలును. కడుపులో గడబిడగ ప్రేవులు కూయును. మలము బద్ధగించును. హృదయమున బరువుగ నుండును. శరీరము బలహీనమగును. జఠరాగ్ని మందగించును. ఇరుప్రక్కల నొప్పియు, ఎక్కిళ్లును, ఆరుచియు, జ్వరంబునుకల్గును. ఈయంపద్రవములు పిత్తము శాఖాశ్రితమై స్వల్పముగ నున్నపుడు క్రమక్రమముగ సుఖించును (ఇచ్చట పిత్తము కోష్ఠమును వదలి శాఖల నాశ్రయించి యుండుటవలన మలమునకు వర్ణవిశేషము కల్గక తెల్లగనుండునని “శ్వేతవర్చాః” అను పదముచే తెలిసెడి).

కఫవాతాధికకామలాచికిత్స. ౨౧

మూ. బర్హితి త్తిరిధక్షాణాం రూక్షామైః కటుకైః రస్యైః. 128

శుష్కమూలకకాల్పతైః యూషైశ్చాన్నాని భోజయేత్,

మాతులుజ్వరసం తౌ ద్రవిష్పలీమరిచాన్వితమ్.

129

సనాగరం పిబేత్పితం తథాస్యైతి స్వమాశయం,

వ్యా. పైజెప్పిన రీతిగ కామలారోగపీడితునకు నెమలి, తీతువుపిట్ట, కోడి, అను నీవత్తులమాంసరసమును రూక్షగుణంబులును పులుపును కారమునుకల ద్రవ్యముల జేర్చి సంస్కరించి యామాంసరసములతో గూర్చి యైనను, ఎండిన ముల్లంగిని చేర్చి పక్వము చేయబడిన ఉలవపప్పుకట్టుతో గూర్చి యైనను అన్నమును పెట్టవలెను. మరియు మాదీ ఫలరసమున తేనెను, పిప్పల్లు, మిరియాలు, శుంఠి, ఈమూడిటి చూర్ణమును కలిపిత్రాగించ వలెను. ఇట్టి చికిత్సవలన వృద్ధిగందిన వాతకఫములుతగ్గి స్వప్రమాణముననుండి, క్షీణించిన పిత్తము వృద్ధిగంది శాఖాదుల వదలి మరల కోష్ఠమునందు చేరును.

ఇచ్చట స్వస్థానమును వదలి రక్తాదిధాతువుల నాశ్రయించియుండు పిత్తమును వృద్ధిగందించుటవలన నయ్యది ధాతువుల వదలి స్వస్థానమైన కోష్ఠమున మరల చేరును. ఈవిషయము సీతంత్ర కారులు సూత్రస్థానమున నిట్లుపదేశించిరి:—“వృద్ధ్యాఽభివృద్ధ నాత్ పాకాత్ స్తోత్రోముఖవిశోధనాత్, శాఖాం ముక్త్వా మలః కోష్ఠం యాన్తి వాయోశ్చ నిగ్రహాత్.” (సూ. అ. ౨౮. శ్లో. ౪౨).

— శాఖాశ్రయకామలాలిచిత్సానిశేషము. —

మూ. కటుతీక్ష్ణోష్ణలవణైః భృశామైశ్చాపుప్రపక్రమః.

130

అపిత్తరాగాచ్చకృతః వాయోశ్చాఽఽప్రశమాద్భవేత్,

స్వస్థానమాగతే పిత్తే పురీషే పిత్తరజ్జితే.

131

నివృత్తోపద్రవస్యాఽస్య పూర్వః కామలికో విధిః,

వ్యా. మరియు అట్టి కామలారోగికి మలము పిత్తసంబంధమైన రంగుకల్గి వాతము శమించువరకును కటు-తీక్ష్ణ-ఉష్ణ-లవణములును మిక్కిలి పులుపునుకల యౌషధములచే చికిత్సచేయవలెను. అట్టి చికిత్సావిధానముచేత వాతము శమించి పిత్తము రక్తాదిధాతువుల వదలి స్వస్థానమైన కోష్ఠమున జేరి, పురీషము పిత్తసంబంధమునంజేసి స్వాభావికమైన రంగుకల్గియున్నపుడు వానికి పైజెప్పుబడిన ప్రేవులరచుట, కడుపుబ్బరము, హృదయ గౌరవము మున్నగు సువద్రవములు నివర్తించును. వానికి కామలారోగమునకు జెప్పిన చికిత్సలను చేయనగును.

ఇచ్చట “లిలపిష్టనిభం” అని యువక్రమించి ‘వాయోశ్చాప్రశమాత్ భవేత్’ అనునంతవరకును గలగ్రంథమున పిత్తము రసరక్తాదిధాతువుల (శాఖల) నాశ్రయించి జనించిన కామలారోగమునకు దగిన చికిత్సావిధానము చెప్పబడినది. అట్టి చికిత్సావిధానమున పిత్తము రక్తాదిధాతువుల వదలి మరల పిత్తము స్వస్థానమైన కోష్ఠమున జేరినపిదప కోష్ఠాశ్రితకామలారోగము నుద్దేశించి వైజేష్ఠినచికిత్సావిధానము చేయనగునని “స్వస్థానమాగతే పిత్తే...పూర్వః కామలికో విధిః” అనువాక్యముచే విధింపబడినదని యెరుంగునది.

—౧౭ హలీమకలక్షణము. ౧—

మూ. యదా తు పాణ్డోర్వర్ణస్యాత్ హరితశ్శ్యావశీతకః. 132

బలోత్సాహక్షయః తద్దా మద్దాగ్నిత్వం మృదుజ్వరః,

స్త్రీష్వహర్షోఽజమర్దశ్చ శ్వాసస్తృష్ణాఽరుచిర్భ్రమః. 133

హలీమకం తదా తస్య విద్యాదనిలపిత్తతః,

వ్యా. పాండురోగము కలవానికి శరీరము పచ్చనిరంగైనను శ్యామపర్ణంబైనను పసుపురంగైనను కల్గి, శరీరబలంబును పనులయం దుత్సాహంబును క్షీణించి, కునికిపాటు, అగ్నిహింధ్యము, స్వల్పమైన జ్వరంబును, స్త్రీసంభోగమునందు నిరుత్సాహంబును, ఒడలు నొప్పలును, శ్వాసంబును, దప్పియు, అరుచియు, భ్రమంబును కల్గినయెడ నయ్యది హలీమకమని చెప్పబడును. ఇయ్యది వాత-పిత్తప్రకోపమున కల్గును.

ఈవ్యాధిని లాఘవకము, అలసకము, అనునామాంతరములచే కొందరు తంత్ర శారులు వ్యవహరించిరి:—సుశ్రుతమున “జ్వరాక్షమర్దభ్రమదాహతద్వాక్షయాన్వితో లాఘవకోఽలసశ్చ, తం వాతపిత్తాత్ హరిశీతసిలం హలీమకంకేచిదుదాహరన్తి.” (సు. ఉ. అ. ౪౪), మరియు వాగ్భటాచార్యులు దీనిలక్షణము నిట్లు చెప్పిరి:—“హరిత శ్శ్యావశీతత్వం...లోఽధరం తం హలీమకమ్, అలసం చేతి శంసన్తి” (అ. హృ. ని. అ. ౧౩. శ్లో. ౧౮) ఈవాక్యమునుబట్టి హలీమకమునకు లోఽధరమును నామాంతరమును ముని పరులు చెప్పినట్లున్నది.

—౧౮ హలీమకచికిత్స. ౧—

మూ. గుడూచీస్వరసక్షీరసాధితం మాహిషం ఘృతమ్ 134

స విజేత్రివృతాం స్నిగ్ధో రసేనామలకస్య తు,

విరిక్తో మధురప్రాయం భజేత్పిత్తాఽనిలాఽహమ్. 135

ద్రాక్షాలేహం చ పూర్వోక్తం సర్పింషి మధురాణి చ,
యాపనాక్ తీరవస్తీంశ్చ శీలయేత్సానువాసనాక్. 136

మార్ద్యకాఽరిష్టయోగాంశ్చ పిబేద్యుక్త్యాఽగ్నివృద్ధయే,
కాసికం చాఽభయా లేహం పిప్పలీం మధుకం బలామ్,
పయసా చ ప్రయుజ్జీత యథాదోషం యథాబలం. 137

వ్యా. హలీమకరోగముచే బాధితుడు తిప్పతీగెస్వరసమును ఆవుపాలను జేర్చి
పక్వముచేయబడిన యెనువనేతిని స్నేహనమునకై (కోష్ఠము స్నిగ్ధమగుటకై) తొలుత
త్రాగవలెను. (ఇచ్చట ఘృతమును ఆవుపాలును సమభాగములుగ గూర్చి గుఢాచీస్వరస
మును ఘృతమునకు నాల్గుభాగములు జేర్చి ఘృతపాకము చేయునది).

అట్టిఘృతపానముచే కోష్ఠము మృదువైనవిదప తెగడచూర్ణమును ఉసిరికపండ్ల
రసములలో కలిపి విరేచనమునకై త్రాగవలెను. విరేచనముచే కోష్ఠము శుద్ధమైనవెంటనే
మధురరసమును అధికముగ జేర్చి పిత్త-వాతముల హరించునాహారముల భుజింపనగును.

పిమ్మట పైని “ద్విపలాంశాం తుగాక్షరీం.....పాండుం కాసం హలీమకమ్”
(శ్లో. ౧౦౦-౧౦౧) అని చెప్పబడిన ద్రాక్షాలేహమును, మధురద్రవ్యములతో
పక్వముచేయబడిన ఘృతములను సేవింపనగును. మరియు తీరమును చేర్చి చేయబడిన
యాపన (బలకరములైన) వస్తులను, అనువాసనవస్తులను పలుమారు అప్పుడప్పుడును
విఘ్నక్తప్రకారము ప్రయోగించవలెను. జాతరాగ్ని వృద్ధినిొందుటకై ద్రాక్షామద్యమును
ఆరిష్టయోగములను యుక్తియుక్తముగ త్రాగవలెను. కాసచికిత్సితమున జెప్పబడు హరీ
తకీ లేహమును సేవించుచు, పిప్పళ్లు, అతిమధురము, చిట్టాముట్టి, ఈమూడిటిచూర్ణమును
ఆవుపాలలో గలిపి శరీరబలదోషాద్యుపసారముగ త్రాగవలెను.

ఇచ్చట ‘కాసికం చాఽభయా లేహం’ అనుచోట కాసచికిత్సితమున “దశ
మూలీ స్వయంగృప్తాం...అగస్త్యవిహితం క్రేష్టం రసాయనమిదం శుభమ్”(అ.౧౮. శ్లో.
౧౨-౬౨) అని చెప్పబడు అగస్త్యహరీతకీరసాయనమునైనను, “హరీతకీయవక్వాథ...
క్వాథకాననత్” (అ. ౧౮. శ్లో. ౧౦౦) అని చెప్పబడు హరీతకీలేహమునైనను
గ్రహింపనగును.

తత్ర శ్లోకాః—

మూ. పాణ్డోః పశ్చువిధస్యోక్తం హేతులక్షణభేషజమ్,

కామలా ద్వివిధా తేహం సాధ్యాఽసాధ్యత్వమేవ చ

తేషాం వికల్పా యశ్చాన్యః మహావ్యాధిర్వల్లీమకః,
తస్య చోక్తం సమానేన వ్యజ్ఞానం సచికిత్సితమ్.

వ్యా. విదువిధములైన పాండురోగముల హేతువులును, లక్షణంబులును, చికిత్సలును, కామల, కుంభకామల యను రెండుభేదములును, అట్టివ్యాధుల సాధ సాధ్యలక్షణంబులును, వానియవస్థాభేదముచే చికిత్సాభేదకల్పనంబును, గొప్పదిం హలీమకముయొక్క లక్షణంబులును, దానిచికిత్సితంబును, ఇది యన్నియు సీపాండురోగ చికిత్సితమున నధ్యాయమున సంగ్రహముగ జెప్పబడినవి.

ఇత్యగ్ని వేశకృతే తన్త్రే, చరకప్రతిసంస్కృతే, దృఢబలసంపూరితే,
చికిత్సాస్థానే, పాండురోగచికిత్సితం నామ షోడశోఽధ్యాయః.

వ్యా. ఇతైరంగున నగ్నివేశకృతంబును, చరకునిచే ప్రతిసంస్కృతంబును చరకసంహితయను నాయుర్వేదతంత్రమునందలి చికిత్సాస్థానమున దృఢబలసంపూర్ణమునందు పాండురోగచికిత్సితమునది పదునారవ యధ్యాయము.

సప్తదశాధ్యాయము.

అవతరణికః—హిక్కాశ్వాసనిదానమును చెప్పుతరి “పాణ్డురోగాత్ ప్రేచ్ఛవ ప్రవర్తేతే గదావిమా” అనువాక్యముచేత పాండురోగము కూడ హిక్కుశ్వాసములకు హేతువుగ చెప్పబడినది; కావున అట్టిసంబంధమును బట్టి పాండురోగ చికిత్సమును చెప్పినపిదప హిక్కాశ్వాసచికిత్సము చెప్పబడును.

మూ. అథాతో హిక్కాశ్వాసచికిత్సితం వ్యాఖ్యాన్యాయః.

ఇతి హ స్తాహ భగవానాత్రేయః.

వ్యా. పాండురోగచికిత్సితమును చెప్పినపిదప (దాని కుపద్రవరూపమ హిక్కాశ్వాసములచికిత్సితము భగవానుడగు నాత్రేయమహర్షి యుపదేశించినద న్యూనాలిరేకము గాకుండునట్లు వివరింపబడును.

ఇచ్చట హిక్కాశ్వాసములు రెండును సమానకారణములచే జనించి సమాన చికిత్సము లైయుండుటండేసి రెండు చికిత్సలు నొకయధ్యాయముననే చెప్పబడి యెరుంగునది.

— అగ్ని వేకులు రోగములదారుణత్వము నుద్దేశించి ప్రశ్న చేయుట. —

మూ. వేదలోకాఽర్థతత్వజ్ఞం ఆత్రేయమృషీసత్తమం,
అపృచ్ఛత్సంశయం ధీమాః అగ్ని వేశః కృతాజ్ఞలిః.

య ఏ తే ద్వివిధాః ప్రోక్తాః త్రిదోషాః త్రిప్రకోపణాః,
రోగా నానాత్మకాన్తేషాం కస్కో భవతి దుర్జయః?

4

వ్యా. వేదములయొక్క వాస్తవ్యార్థమును లోకముయొక్క వస్తుతత్వమును చక్కగ నెరింగి ఋషులలో నుత్తముడగు నాత్రేయమునిపుంగవుని ప్రశస్తజ్ఞానవంతుడగు అగ్ని వేశులు కేలు మోడ్చి యీక్రింద చెప్పబడువిధముగ ప్రశ్న జేసెను.—

మూడుభములైన దోషప్రకోపణకారణములు కల్గినవియు, వాత-పిత్తకఫములను మూడుదోషములచే కల్గినవియు, మృదు-దారుణరూపభేదములచే రెండు తెరంగులునైన జ్వరాదిరోగములు పలుచెరంగులై యుండునని పైని చెప్పబడినది. అట్టిమృదుదారుణాది భేదములు కల నానావిధ రోగములలో నేయేరోగము మిక్కిలి దారుణమై చికిత్సచే సాధింపనలవిగాక (ప్రాణాంతకరముగ) యుండును? (అని యగ్ని వేశులు ఆత్రేయుల నడిగెనని యర్థము.)

వివరణము:—రోగములు సామాన్య-అసామాన్య భేదములచేతను, సాధ్య-అసాధ్య రూప ప్రభావ భేదములచేతను, మృదు-దారుణరూపమైన బలభేదములచేతను, మనస్సు శరీరమును నధిష్ఠాన భేదములచేతను, నిజ-అగతు భేదములచేతను, ఆమాశయ-పక్షాశయములను ఆశ్రయ భేదములచేతను రెండువిధము లగునని రోగానీకాధ్యాయమున నిట్లు చెప్పబడినది.—“ద్యేరోగానీకే భవతః.....పక్షాశయసముత్థం చ” (చి.అ.౬.సూ.౩.) మరియు నట్టిరోగములకు వాతపిత్తకఫములు కారణములనియు, త్రిదోషప్రకోపమునకు ఆసాత్మేంద్రియార్థసంయోగము, ప్రజ్ఞాపరాధము, పరిణామమునను మూడును హేతువులై యుండుననియు నచ్చటనే చెప్పబడినది. ఇతైరంగున త్రివిధకారణములచే ప్రకోపము నొందిన త్రిదోషములచే వేరువేరుగను, అన్నిటిచేతను కల్గినరోగములు మృదు-దారుణ భేదములచే రెండు తెరంగులై జ్వరాదిరూపభేదములచే పలుచెరంగుల నుండునని చెప్పబడినది. అందు దారుణములని చెప్పబడిన శంఖకము అగ్నిరోహిణి మున్నగు క్రూరవ్యాధులలో నేయేరోగము మిక్కిలి దారుణమై యుండుననియగ్ని వేశుల ప్రశ్నాభిప్రాయము.

—౧౭ హిక్కాశ్వాసములు మిక్కిలి దారుణములని నిరూపించియు త్తరముచెప్పట. ౧—

మూ. అగ్ని వేశస్య తద్వాక్యం శ్రుత్వా మతిమతాం వరః,

ఉవాచ పరమప్రీతః పరమార్థవినిశ్చయమ్.

౪

కామం ప్రాణహారా రోగాః బహవో న తు తే తథా,

యథా శ్వాసశ్చ హిక్కా చ ప్రాణానాశు నికృష్టతః.

౫

చ-చి—96

అన్వైరప్యపస్పృష్టస్య రోగైర్జన్తోః పృథగ్విధైః,
అన్తే సజ్జాయతే హిక్మా శ్వాసో వా తీవ్రవేదనః.

వ్యా. వైజెప్పినరీతిగ నడిగిన యగ్ని వేశులవాక్యమును విని జ్ఞానగరిష్ఠుడగు యులు మిక్కిలి సంతోషించిత్తుడై వాస్తవ్యార్థమును నిర్ణయించునట్టి యు. త్తరము నెప్పెను:—రోగములలో ప్రాణములహింసించునవి జ్వరము శంఖకము రోహిణి వ నవి యనేకములు కలవు; కాని అయ్యవి శ్వాసమును హిక్కును (ఎక్కిళ్లను) బో శీఘ్రముగ ప్రాణముల హింసించునేరవు. (రోగము లన్నిటికన్న హిక్మాశ్వాస శీఘ్రముగ హింసించునట), మరియు జ్వరము అతిసారము మున్నగునితరరోగ బాధింపబడుచుండు మానవునకు ప్రాణాంతకాలమున హిక్కుయు శ్వాసంబును వి తీవ్రమైన వేదనతో గూడి యారెంటిలో నొకటియైనను తప్పక యుపద్రవరూ సంభవించును. (కావున సీరోగములు రెండును క్రూరమైనవ్యాధులు మిక్కిలి తమములని భావము).

❖ హిక్మాశ్వాసములదోషసంబంధము, వాని ప్రభావవిశేషము. ❖

మూ. కఫవాతాత్మ కావేతౌ పిత్తస్థానసముద్భవౌ,
హృదయస్య రసాదీనాం ధాతునాం చోపశోషణౌ.
తస్మాత్సధారణావేతౌ మతౌ పరమదుర్జయా,
మిథోఽపచరితౌ క్రుద్ధౌ హతః ఆశీవిషావివ.

వ్యా. హిక్మాశ్వాసములు రెండును కఫవాతముల ప్రకోపముచే పిత్తస్థాన (ఆహారమున) జనించును. హృదయమును రసరక్తాదిధాతువులను శోషింపజే టతైరంగున సీరెంటికిని ఉత్పాదకదోషసంబంధంబును ఉత్పత్తిస్థానంబును వానిక లును ఏకములుగ నుండుటవలన చికిత్సితంబును ప్రాయశముగ సమానమైయు న్నభావముచేతనే మిక్కిలి కష్టసాధ్యము లై యుండును. మరియు నివి యించు అవత్థ్యములగు నుపచారముల జేసినయెడ క్రూరములగు సర్పములను బోలె ప్రకోపమునొంది యతిశీఘ్రముగ చంపును. (జ్వరాదిరోగము లన్నియు మిథోఽప చములచే మిక్కిలి యుత్కటములై హింసించునవియె, ఐనను హిక్మాశ్వాసములు మాత్రము మిథోఽపచారములచే ప్రకోపము నొందిన సర్పములు అతిశీఘ్రముగ విధముగ మిథోఽపచారముల సహింపక చక్కినరోగములకన్న శీఘ్రముననే చంప నని భావము. మరియు పిత్తమునకు ఉత్పత్తిస్థానసంబంధము మాత్ర మేగాని కఫము

బోలె నీవ్యాధులకు నుత్పాదకము కాదని యెరుంగునది. ఇచ్చట “హతః” అనుపదము “హన హింసాగత్యోః” అనుధాతువునకు లట్ ప్రథమపురుష ద్వివచనరూపము).

— హిక్మాత్వాసములభేదములు. —

మూ పృథక్ పఞ్చవిధావేతా నిర్దిష్టా రోగసజ్జిహే,
తయోశ్శృణు సముత్థానం లిజం చ సభిషగ్జితమ్. 10

వ్యా. ఈహిక్మాత్వాసములయందును ఒక్కొక్కటి యైదేసి విధములుగ నుండునని యష్టాదరీయాధ్యాయమునందలి రోగసంగ్రహమున నిర్దేశింపబడినది. అట్టి రోగముల యుత్పత్తికారణంబులును లక్షణంబులును చికిత్సితంబును వేరువేరుగ నీక్రింద వివరింప బడును.

అష్టాదరీయాధ్యాయమున నిట్లుచెప్పబడినది:—“పఞ్చ శ్వాసా ఇతి:—మహోష్ఠ ర్ధ్వచ్ఛిన్నతమకక్షుద్రాః, పఞ్చహిక్మా ఇతి:—మహతీ, గమ్భీరా, వ్యపేతా, క్షుద్రా చాఽన్నజాచ” (సూ. అ. ౧౯). మహాశ్వాసము, ఊర్ధ్వశ్వాసము, ఛిన్నశ్వాసము, తమకశ్వాసము, క్షుద్రశ్వాసము నని శ్వాసములు ఐదువిధములనియు; మహతి, గంభీర, వ్యపేత, క్షుద్ర, అన్నజభేదములచే హిక్మా యైదువిధములనియు నర్థము.

— { హిక్మాత్వాసములనిదానము, అందు హిక్మాత్వాసోత్పాదక వాతప్రకోపకారణములు. } —

మూ. రజసా ధూమవాతాభ్యాం శీతస్థానామ్భునేవనాత్,
వాయూమాత్ గ్రామ్యధర్తాఽధ్వరూక్షాన్నవిషమాశనాత్. 11
అమృప్రదోషాదానాహాత్ రాక్ష్యాదత్యపతర్పణాత్,
దౌర్బల్యాన్నర్హణో ఘాతాత్ ద్వన్వాచ్ఛుద్ధ్యతియోగతః. 12
అతీసారజ్వరచ్ఛర్దిప్రతిశ్యాయక్షతక్షయాత్,
రక్తపిత౯దుదావర్తాద్విషూచ్యలసకాదపి. 13
పాణ్డ్యరోగాద్విషాచ్చైవ ప్రవర్తేతే గదావిమా,

వ్యా. ధూళియు పొగయు నాసాదిరంధ్రములనుండి శరీరమున బ్రవేశించుట, శీతలప్రదేశమున నుండుట, చల్లనినీళ్లను విశేషముగ స్నానపానాదుల కుపయోగించుట, శరీరమునకు శ్రమమును కల్పించుపనుల విశేషముగ జేయుట, స్త్రీసంభోగమును విశేషముగ జేయుట, త్రోవనడచుట, రూక్షములగు నన్నముల భుజించుట, విషమాశనము (అకాలమున భుజించుట), ఆమదోషము, అనాహము కడుపుబ్బరము, శరీరము రూక్ష

ముగ (జిడ్డులేక)నుండుట, అవతర్పణమును (శరీరమును చుల్కనగచేయు లంకనమున్నగువానిని) ఆధికముగ జేయుట బలహీనము, శరీరమునందలి మర్మప్రదేశములయందభిఘాతము కల్గుట, పరస్పరవిరుద్ధములగు వస్తువుల జేర్చి భుజించుట, వమనవిరేచనాశోధనముల నధికముగ జేసికొనుట అను సీకారణములచేతను హిక్మాశ్వాసములు నశించును. మరియు, — అతిసారము, జ్వరము, వాంతి, పీనసము, ఉరకక్షతము, ధాక్షయము, రక్తపిత్తము, ఉదావర్తము, విఘ్నాచి, అలసకము, పాండురోగము, విషమ అనుసీరోగములచేత గూడ హిక్మాశ్వాసములు జనించును. (ఇచ్చట “రజసా ధ్మా వాతాభ్యాం” అను గ్రంథముచేత ప్రాయశముగ హిక్మాశ్వాసోత్పాదక మైనవాతము ప్రకోపింపజేయు గణము నిర్దేశింపబడినది).

— హిక్మాశ్వాసోత్పాదక కఫప్రకోపకారణములు. —

మూ. నిష్పావమాషవిణ్యాకతిలత్రైనిషేవణాత్.

పిష్టశాలూకవిష్టమ్భివిదాహిగురుభోజనాత్,

జలజాఽఽనూపపిశితదధ్యామక్షీరసేవనాత్.

అభివృద్ధ్యుపచారాచ్చ శ్లేష్మలానాం చ సేవనాత్,

కణ్ఠోరసః ప్రతీఘాతాత్ విబద్ధైశ్చ పృథగ్విధైః.

వ్యా. అనుములు, ఉడ్డులు, తెలికపిండి, నువ్వులు, నూనె, వీనిని విశేషము సేవించినను; పిండితో జేయబడిన భక్ష్యాదులు, తామల మొదలగువానిదుంపలు, మమును బంధించు పదార్థములు, మంటబుట్టించు పదార్థములు, గురుత్వమును కల్గించు పదార్థములు, నీటబుట్టిన మత్స్యదులయొక్కయు, అనూపజంతువులయొక్కయు మాంసములు, పెరుగు, చచ్చిపాలు, వీనిని విశేషముగ నుపయోగించినను; నాసారంద్రమునున్నగు స్తోతోహర్గముల ద్రవమును బుట్టించు నుపచారముల జేసికొనుటవలనన కఫమును వృద్ధి నొందించు పదార్థముల సేవించినను; కంఠమునందును ఉరస్సునందును అభిఘాతము కల్గినను, మలమును బంధించు నితరకారణములచేతను హిక్మాశ్వాసములు కల్గును. (ఇచ్చట “నిష్పావమాష” అని యుపక్రమించి హిక్మాశ్వాసముల కుత్పాదకమైన కఫప్రకోపహేతువులు ప్రాయశముగ జెప్పబడినవి. పైగ్రంథముచే జెప్పబడిన కారణములవలన వాతంబును, నిహవనిషేవణాదికారణములచే కఫంబును స్వతంత్రములు ప్రకోపమునొంది క్రిందచెప్పబడు సంప్రాప్తిప్రకారము హిక్మాశ్వాసముల కల్గించును ప్రకరణార్థము. ఈరెండుదోషములును పైజెప్పబడిన రీతిగ వానిఘాని కారణములు

ప్రకోపించి రెండునుంగలిసి స్వతంత్రములై హిక్కాశ్వాసముల కల్గించును కాని యొకదాని కొకటి యనుబంధము కాదని భావము. ఈదోషముల రెంటికి నీవ్యాధిని కల్గించుటలో స్వాతంత్ర్యమును సూచించుటకైయే యీరెంటిని ప్రకోపింపజేయకారణముల వేరువేరుగ విభజించి తంత్రకారులు చెప్పిరి).

— హిక్కాశ్వాసముల సాధారణసంప్రాప్తి. —

మూ. మారుతః ప్రాణవాహీని స్తోతాంస్యావిశ్య కుప్యతి,
ఉరస్థస్యః కఫముద్ధూయ హిక్కాశ్వాసాన్ కరోతి సః. 17
ఘోరాన్ ప్రాణోపరోధాయ ప్రాణినాం పఞ్చ పఞ్చ చ,

వ్యా. వైశిష్ట్యవంత రజోఘామాది కారణములచే ప్రకోపమునొందినవాతము ప్రాణ వహంబులగు స్తోతస్సులలో బ్రవేశించి ఉరస్థానమున జేరి, నిష్పావసేవనాదిస్వకారణములచే ప్రకుపితమైన కఫమును వైకి నెగురగొట్టి, మిక్కిలి క్రూరంబులును ప్రాణాంతకరంబులును నగు హిక్కుల (ఎక్కిళ్ల) వైదిటిని శ్వాసముల వైదిటిని కల్గించును. (ఇది హిక్కాశ్వాసముల రెంటిని సాధారణమైన సంప్రాప్తి. వేరువేరుగ సంప్రాప్తిక్రమము “ప్రాణోదకాన్నవాహీని” ఇత్యాదిగ్రంథముచే జెప్పబడును).

— హిక్కాశ్వాసముల పూర్వరూపములు. —

మూ. ఉభయోః పూర్వరూపాణి శృణు వత్సోమ్యతః పరమ్. 18
కణ్ఠోరసోద్ధరుత్వం చ వదనస్య కషాయతా,
హిక్కానాం పూర్వరూపాణి కుక్షేరాటోప ఏవ చ. 19
ఆనాహః పార్శ్వశూలం చ వీడనం హృదయస్య చ,
ప్రాణస్య చ విలోమత్వం శ్వాసానాం పూర్వలక్షణమ్. 20

వ్యా. హిక్కాశ్వాసములు జనించుటకుముందు కల్ల పూర్వరూపములు (వేరువేరుగ) ఈక్రింద వివరింపబడును:—అందు కంతమునందును ఉరస్థానందును బరువుగ నుండుట, నోరు వగరు కల్గి యుండుట, కుక్షిలో గడవిడ యనుచు ప్రేవులలో కూతలు బుట్టుట ఇవి ఎక్కిళ్లకు పూర్వరూపములు, కడుపుబ్బరము, ఇరుప్రక్కల నొప్పి, హృదయమున బాధ, ప్రాణవాతము విలోమముగ సంచరించుట, ఇవి శ్వాసములకు పూర్వరూపములు.

— హిక్కాసంప్రాప్తి. —

మూ. ప్రాణోదకాన్నవాహీని స్తోతాంసి సకఘోఽనిలః,
హిక్కాః కరోతి సరుధ్య

వ్యా. వైజెష్ఠినరీతిగ ప్రతుపితవాతము ప్రతుపితంబైన కఫముతో గూడి ప్రాణ వహంబులును, ఉదకవహంబులును, అన్నవహంబులును నగు రెండేసి సిరలను (వానిని శరీరమునందు ధారాళముగ వ్యాపింపనీయక) అడ్డగించి హిక్కలను కల్గించును. (ఇది హిక్కలకు ప్రత్యేకసంప్రాప్తి).

❧ మహాహిక్కాలక్షణము. ❧

- మూ. తాసాం లిజ్జం పృథక్ శ్రుణు. 21
- క్షీణమాంసబలప్రాణతేజసః సకఫోఽనిలః,
గృహీత్వా సహసా కణ్ఠం ఉచ్చైర్ఘోషవతీం భృశమ్ 22
కరోతి సతతం హిక్కాం ఏక-ద్వి-త్రిగుణాంతథా,
ప్రాణః స్తోతాంసి మర్త్యాణి సంరుద్ధోష్ణష్టాణమేవ చ 23
సంజ్ఞాం ముష్ణాతి గాత్రాణాం స్తమ్భం సజ్జనయత్స్యపి,
మార్గం చైవాఽన్నపానానాం రుణద్ధ్యోషహతస్త్వితే. 24
సాఽశ్రువిప్లుతనేత్రస్య స్తభశఙ్ఖచ్యుతభ్రువః,
సక్తజల్పప్రలాపస్య నిర్వృత్తిం నాఽధిగచ్ఛతః. 25
మహామూలా మహావేగా మహాశబ్దా మహాబలా,
మహాహిక్నేత్రి సా నృణాం సద్యః ప్రాణహరా మతా. 26
(ఇతి మహాహిక్కా.)

వ్యా. వైజెష్ఠినరీతిగ సంప్రాప్తమైన హిక్కలకు వేరువేరుగ నీక్రింద లక్షణములు చెప్పబడును:—కఫముతో కూడిన వాతము శరీరమునందలి మాంసంబును బలంబును ఉత్సాహంబును లేజంబును క్షీణించిన మానవునకు కంఠమున వ్యాపించి మిక్కిలి ఘోషముతో గూడి ఒకటి-రెండు-మూడువేగములు కల హిక్కను ఎడలేక కల్గించును. అట్టి యెడ ప్రాణవాతము స్తోతస్సులను కణతలు మున్నగు మర్త్యములను శరీరమునందలి యూష్ణమును నిరోధించి, ప్రజ్ఞ దప్పించును. అవయవముల స్తంభింపజేయును. అన్నపానములమార్గమును నిరోధించును. శరీరముపై ప్రజ్ఞదప్పిన జ్ఞాపకశక్తి నశించును. కన్నులయందు నీరు గ్రమ్మును. కణతలు స్తంభించును. కనుబొమలు స్వస్థానమునండి జారిపట్టుండును. నోరు పట్టినట్లుండును. వృర్థముగ మాట్లాడును. ఈబాధలవడువానికి కొంచెమైనను సుఖముగ నుండ నవకాశము కల్గక హిక్క బాధించుచుండును. ఈలక్షణములు కలహిక్క గొప్పప్రభావంబును అధికమైనవేగంబును, గొప్పశబ్దంబును, అధికమైన

బలంబును కల్గియుండుటంజేసి మహాహిక్క యని యన్వర్థముగ జెప్పబడును. ఇయ్యది కల్గినవెంటనే ప్రాణముల హరించును.

(హిక్క యనునది స్వభావముచేతనే ప్రాణముల హింసించునది. ఈయర్థమునే యితరతంత్రకారులు—“సహోషవా నాశు హినస్త్యసూన్యతః తతస్తు హిక్నేత్యభిధీయతే బుద్ధైః.” అని చెప్పిరి. “హిసి హింసాయాం” అనుధాతువువలన “హినస్తీతి హిక్వా” అనువుత్పత్తిచేత నీయర్థము లభించునని వారియాశయము. అందును మహాహిక్క యనునది మిక్కిలి క్రూరమై యతివేగముగ హింసించునని “సద్యఃప్రాణహారా మతా” యని యితంత్రకారులు చెప్పిరి.)

—౨౭ గంభీరహిక్కాలక్షణము. ౨౭—

మూ. హిక్కతే యః ప్రవృద్ధస్తు కృశో దీనమనా నరః,
జర్జరేణోరసా కృచ్ఛ్మిం గమ్భీరమనునాదయన్. 27

సంజృమ్భక్ సంక్షిపంశ్చైవ తథాక్లాని ప్రసారయన్,
పార్శ్వే చోభే సమాయమ్య కూజన్ స్తమ్భరుగర్థితః. 28

నాభేః పక్వాశయాద్వాపి హిక్వా చాస్యోపజాయతే,
క్షోభయన్తీ భృశం దేహం నామయన్తీవ తామ్యతః. 29

రుణధ్యుచ్ఛ్వాసమార్గం తు ప్రణప్తబలచేతసః,
గమ్భీరా నామ సా తస్య హిక్వా ప్రాణాన్తికీ మతా. 30

(ఇతి గమ్భీరా హిక్వా.)

వ్యా. కృశించినశరీరంబును దీనమైన మనస్సును కలమనుజుడు ఎక్కిల్లవేగముచే రొమ్మును పగులదీయునట్లు బాధకలవాడై నీల్గుచును ఆవయవములను ముడుంచుచును, ఒకసమయమున చాచుచును, ఇరుప్రక్కల నిటునటు వంచుచును, కూకలిడుచు, శరీరస్తంబనముచేతను నొప్పిచేతను బాధపడుచు, వెక్కును. వైజెప్పిన బాధల గల్గించుచు నాభిస్థానమునుండి యైనను, పక్వాశయమునుండి యైనను, మిక్కిలి గంభీరమైన ధ్వనితో గూడి, శరీరమును పలువిధముల వణకించుచును, వంచుచును తీవ్రముగ నీహిక్క వెడలును. మరియు నిది ఉచ్ఛ్వాసము వెడలు త్రోవ నడ్డగించును. అట్టికాలమున మనుజునకు ప్రజ్ఞదస్పియు మూర్ఛగ్రమ్మియు శరీరబలము తీణించి తుదకు ప్రాణాంతకరమగును. ఇయ్యది మిక్కిలి శరీరాంతర్భాగమగు పక్వాశయమునుండియు నాభిస్థానమునుండియు వెడలుటచేతను, గంభీరధ్వని గల్గియుండుటంజేసియు గంభీరహిక్క యని చెప్పబడును.

౭౭ వ్యపేతహిక్మలక్షణము. ౭౭

మూ. వ్యవేతా జాయతే హిక్మా యాన్న పానే చతుర్విధే,
అహారపరిణామాస్తే భూయశ్చ లభతే బలమ్.

ప్రలాపవమ్యతీసారత్పష్టార్తస్య విచేతనః,
జృమ్భిణో విప్లుతాక్షస్య శుష్కాస్యస్య వినామినః.
పర్యాథ్మాతస్య హిక్మా యా జత్తుమూలాదనస్తతా,
సా వ్యవేతేతి విజ్ఞేయం హిక్మా ప్రాణోపరోధినీ.

(ఇతి వ్యవేతా హిక్మా

వ్యా. భక్ష్య-భోజ్య-చోమ్య-పానీయములను నాల్గవిధములైన యన్న పానము
జాతరాన్నిసంబంధముచే జీర్ణదశకు ప్రారంభమగునపుడు (వైశేషినిరీతిగ ప్రకోప
నొందిన వాతకఫములచేత) హిక్మ ఎక్కిళ్లు కల్గి, అహారము పూర్తిగ జీర్ణమగున
మిక్కిలి బలమునొందును. ఈహిక్మయందు ప్రలాపము, వాంతి, అతిసారము, డా
అనునీయప్రద్రవములచే పీడితుడై రోగి ప్రజ్ఞదష్టి మైమరచియుండును. ఒడలివిరుపు
కల్గును. కన్నుల నీరుగ్రమ్మును. నోట ద్రవము లేక యెండును. శరీరమును వెక్కిళ్లు వెడ
నప్పుడు పలువిధములుగ వంచును. కడు పుబ్బరించును. ఈహిక్మ కుత్తుకమూలమును
ప్రారంభించి మిగుల దీర్ఘము కాక వెడలును. ఇయ్యది యాహారము జీర్ణదశయందు
సంభవించుటంజేసి వ్యపేత యని చెప్పబడును. ఇదియును మిక్కిలి క్రూరమై ప్రాణమ
హింసించును.

ఈహిక్మలక్షణమును వాగ్భటు లిట్లు చెప్పిరి:—“చిరేణ యమతైశ్చైవ
అహారే యా ప్రవర్తతే, పరిణామోస్తుభే, వృద్ధిం పరిణామే చ గచ్ఛతి.....
యమశా వేగినీ హిద్ధా పరిణామవతీ చ సా” (అ. వ్యా. ని. ఆ. ౪. శ్లో. ౨౩-౨౪)
ఈవాక్యమునుబట్టి యీహిక్మ అహారము జీర్ణదశకు ప్రారంభించునపుడు పుట్టి, పూ
జీర్ణమగునరికి అప్పుటప్పటికి వృద్ధినింది బలీష్ఠమగుననియు, రెండేసి వెక్కిళ్లు జం
వెడలుననియు, దానంజేసి యమశహిక్మ యని యన్వర్థముగ జెప్పబడుననియు తెలిసె

౭౮ తుద్రహిక్మలక్షణము. ౭౮

మూ. తుద్రవాతో యదా కోష్ఠాత్ వ్యాయామపరిఘట్టితః,
కణ్ఠే ప్రపద్యతే హిక్మాం తదా తుద్రాం కరోతి నః.
అతిదుగ్ధా న సా చోరఃశిరోమర్షప్రబాధినీ,

హ్మసానన పానానాం మార్గమావృత్య తిష్ఠతి. 35

యస్యతో యాతి భుక్తమాత్రే చ మార్దవం,
ప్రవర్తతే పూర్వం తత ఏవ నివర్తతే. 36

యం క్లోమ కణ్ఠం చ తాలుకం చ సమాశ్రితా,
సా త్సుద్రహిక్వేతి నృణాం సాధ్యా ప్రకీర్తితా. 37

(ఇతి త్సుద్రహిక్వా.)

రమున కాయాసమును కల్పించుపనులవలన స్వల్పమైన వాతము
కోష్ఠమునుండి కంఠమున జేరి స్వల్పమైన వెక్కిళ్లును కల్పిం
గ్గు (మహాహిక్వబోలె) మిక్కిలి కష్టమును కల్పించుచు శిర
ములను బాధింపనేరదు. ఉచ్ఛ్వాసముయొక్కయు అన్నపానముల
ర్గమును నిరోధింపదు. శరీరమునకు ఆయాసము కల్గినప్పుడు వృద్ధి
దినవెంటనే కొంచెమునివర్తించును. ఇయ్యది వ్యాయామముచే జనించును.
ంతరముచేతనే మరల శమించు. మరియు నియ్యది హృదయమును
మును తాలువులను ఆశ్రయించి మిక్కిలి వేగమును జూపక కొంచెముగ
కావున త్సుద్రహిక్వ యని చెప్పబడుచు. ఇది సాధ్యము. ఇచ్చట
ఉదానవాతముని కొందరు చెప్పెదరు. వ్యాయామముచే విషీప్తమైన
న జేరిహిక్వను కలుగజేయును. మరియుక వ్యాయామముచేత వాతము
స్థానాంతరమున వ్యాపించి హిక్వను కల్గింపనోపదని “యతః ప్రవర్తతే
అని చెప్పబడినది.)

— ఆన్నజహిక్వలక్షణము. —

౨త్యభ్యవహృతైః పానానైః వీడితోఽనిలః,
ప్రపద్యతే కోష్ఠాత్ మద్యైర్వాఽతిమదప్రదైః. 38

తిరోషభాష్యాభ్యహాస్యభారాఽతివర్తనైః,
కోష్ఠగతో ధావక్ పానభోజ్యప్రవీడితః. 39

త్సప్తమావిశ్య కుర్యాద్ధిక్వాం తతోఽన్నజాం,
శనైరసంబంధం తువంశ్చాపి స హిక్వతే. 40

బాధాజననీ నేన్ద్రియాణాం ప్రబాధినీ,
వీతే తథా భుక్తే శమం యాతి చ సాఽన్నజా. 41

(ఇత్యన్నజా హిక్వా.)

వ్యా. అన్న పానములను (విధి ననుసరింపక) మిక్కిలి తొందరతో సేవించినను, ప్రమాణమునకన్న మిక్కుటముగ భుజించినను, వాతము ప్రకుపితమై అట్టి యాహార సమర్థముచే నభిహతమై కోష్ఠమునుండి యూర్ధ్వముగ వ్యాపించును. మరియు మిక్కిలి తీవ్రమైన మదమును కల్గించు మద్యమును త్రాగినను, అధికకోపము, అలి సంభాషణము, అధికముగ త్రోవనడచుట, అధికముగ నవ్వుట, అధికముగ భారమును మోచుట, పొరలాడుట, ఈకృత్యములను భుజించినవెంటనే చేసినను, పానాహారములచే వాతముపీడింపబడి కోష్ఠమునుండి వైకి వ్యాపించును. అట్టివాతము ఉరస్సునను స్రోతోమార్గమునను జేరి వెక్కిరిల్లు కల్గించును. అట్టిమానవుడు మెలమెల్లగ తుమ్ముతో కూడి వెక్కుచుండును. ఇయ్యది చాలకాలము అనుబంధించదు. మర్తములకును చక్షురాదీంద్రియములకును బాధ కల్గింపనోపదు. అప్పుడు జలమును త్రాగినను మధురపదార్థముల భుజించినను శమించును. ఇయ్యది యాహారముచేనైన సమర్థముచే గల్గినది కావున అన్నజహిక్కయని చెప్పబడును.

ఇచ్చట సహసాన్న పానాదికారణములచేత వాతము ప్రకుపితమై యీహిక్కను కల్గించును, అయినను అన్న పానవ్యత్యయము కారణముగ జెప్పబడినది కావున అన్నజమని చెప్పబడును. మరియు తీక్ష్ణరూక్షాద్యాహారములచే గూడ సీహిక్క జనించును. ఈవిషయమునే వాగ్భటులు “మరుత్తత్ర త్వరయాఽయుక్తిసేవితైః, రూక్షతీక్ష్ణభరా సాత్వైః అన్నపానైః ప్రపీడితః, కరోతి హిర్దామరుజాం” (అ. హృ. ని. అ. ౪.)

— హిక్కారోగసాధ్యైః సాధ్యలక్షణములు, విభాగము. —

మూ. అతిసంక్చితదోషస్య భక్తచ్ఛేదకృశస్య చ,

వ్యాధిభిః క్షీణదేహస్య వృద్ధస్యాఽతివ్యవాయినః.

42

ఆసాం యా సా సముత్పన్నా హిక్కా హస్త్యాశు జీవితమ్,

వ్యా. దోషములు మిక్కిలి యధికముగ జేరియున్న వానికిని, అన్న ద్వేషాదికారణముల నాహారము చేయకుండుటంజేసి కృశించినవానికిని, జ్వరాదిరోగములచే క్షీణించిన శరీరము కలవానికిని, ముసలివానికిని, అధికముగ స్త్రీసంభోగముచేసినవానికిని, వైశిష్ట్యబడిన యైదువిధములగుహిక్కలలో నేది సంభవించినను, అయ్యది శీఘ్రముగ జీవితమును చంపును.

మూ. యమికా చ ప్రలాపాత్రితృష్టామోహసమన్వితా.

43

అక్షీణశ్చాఽప్యదీనశ్చ స్థిరథాత్విద్వియశ్చ యః,

తస్య సాధయితేం శక్యా యమికా హస్త్యతోఽన్యథా.

44

వ్యా. సాధ్యకోటిలో జేరిన త్సుద్ర-అన్నజహిక్కలు జంటజంటగ రెండేసి వేగములు కల్గి వెడలినయెడ నయ్యది యమిక, అట్టి హిక్కలయందు ప్రలాపము, దప్పి, మూర్ఛయు కల్గినయెడ నట్టి త్సుద్ర-అన్నజహిక్కలును అసాధ్యము లగును. మరియు వైజెప్పిన రెండుహిక్కలును రెండేసి వేగములతో వెడలుచున్నను, శరీరము ఊణించక దీనతనొందక ధాతువులును ఇంద్రియములును స్థిరములుగ (వైకల్యము లేక) నున్నచో నవిరెండును సాధ్యములగును. అటుగాక వైజెప్పినదానికి వ్యత్యయముగ శరీరకార్యాదులు కల్గినయెడ మనుజుని తప్పక చంపును.

— శ్వాససంప్రాప్తి. ౧ —

మూ. యదా స్తోతాంసి సంరుద్ధ్య మారుతః కఫపూర్వకః,

విష్వగ్స్వజతి సంరుద్ధః తదా శ్వాసాః కరోతి సః.

45

వ్యా. (“రజసా ధూమవాతాభ్యాం” అని యుపక్రమించి చెప్పబడిన స్వకారణములచే ప్రకోపమునొందిన) వాతము, (నిష్పావనేవనాదిస్వకారణములచే ప్రకుపితమైన) కఫముతో కూడి ప్రాణోదకవహంబులగు స్తోతస్సులను అడ్డగించి యెప్పుడు కఫముచే నడ్డగింపబడి శరీరమునందెల్ల పలుచెరంగుల వ్యాపించునో, అప్పుడు వైజెప్పబడిన యైదు తెరంగులైన శ్వాసరోగములను కల్గించును. (ఇది శ్వాసమునకు విశేషసంప్రాప్తి. “మారుతః ప్రాణవాహీని...హిక్మాశ్వాసాః కరోతి చ” అని చెప్పబడిన సామాన్య సంప్రాప్తిని కూడ నిచ్చుట నతిదేశించునది. ‘మారుతః కఫపూర్వకః’ అనుచోట కఫ ప్రధానమైన వాతమని యర్థము. ‘సంరుద్ధః’ అనుచోట కఫముచే నడ్డగింపబడి యని యర్థము. “కఫోపరుద్ధగమనః పవనో విష్వగాస్థితః” అని వాగ్భటులు వైవిషయమునే స్ఫుటముగ జెప్పిరి).

— మహాశ్వాసలక్షణము. ౧ —

మూ. ఉద్ధూయమానవాతో యః శబ్దవద్ద్యుఖితో నరః,

ఉచ్చైశ్శ్వాసితి, సంరుద్ధః మత్తైర్షభ ఇవాఽనిశమ్.

46

ప్రణప్తజ్ఞానవిజ్ఞానః తథా విభ్రాంతలోచనః,

వికృతాఽత్యౌననో బద్ధమూత్రవర్షా విశీర్ణవాక్.

47

దీనః ప్రశ్నసితం చాస్య దూరాద్విజ్ఞాయతే భృశం,

మహాశ్వాసోపసృష్టస్య ఊప్రమేవ విపద్యతే.

48

(ఇతి మహాశ్వాసః.)

బ్యా. ప్రాణవాతము కఫముచే నడ్డగింపబడుటంజేసి వైకి నెగురగొట్టబడి మిక్కిలి కష్టమును కల్గించుచు శబ్దముతో కూడి మిగుల దీర్ఘమై శ్వాసము పైకి వెడలును. అట్టి శ్వాసము స్వేచ్ఛగ సంచరించు మదపుటేనుగును నిరోధించినయెడ నయ్యది బుసకొట్టువిధముగ బుస్సుబుస్సుమని శబ్దము కల్గి తీవ్రముగ వెడలును. ఈశ్వాసము జనించినపుడు రోగికి సామాన్యవస్తుజ్ఞానంబును శాస్త్రజన్యజ్ఞానంబును బొత్తిగ నశించును. కన్నులు వికృతములై పలుడెరంగుల కదులుచుండును. కన్నులును ముఖంబును చూడ వికృతములై యుండును. మలమూత్రములు బద్ధగించును. మాటలు కొతుకు పుట్టును. అట్టి పరిస్థితి యందు రోగి దీనుడై యుండును. వానికి వెడలుశ్వాసము శబ్దముతో కూడి యుండుటం బట్టి దూరమునకు వినబడును. ఈలక్షణములు కల్గినది మహాశ్వాసము. ఈశ్వాసము కల్గిన రోగి వెంటనే మరణమునొందును.

❧ ఊర్ధ్వశ్వాసలక్షణము. ❧

మూ. దీర్ఘం శ్వసీతి యస్తూర్ధ్వం న చ ప్రత్యాహరత్యధః,
 శ్లేష్మవృతముఖస్రోతః శ్రుద్ధగద్ధవహోద్ధితః. 49
 ఊర్ధ్వదృష్టిర్విపశ్యంశ్చ విభ్రాన్తాఽక్ష ఇతస్తతః,
 ప్రముహ్యో వేదనార్తశ్చ శుష్కాస్యోఽరతిపీడితః. 50
 ఊర్ధ్వశ్వాసే ప్రకుపితే హ్యధశ్శ్వాసో నిరుధ్యతే,
 (ఊర్ధ్వశ్వాసే ప్రవృత్తే తు యశ్చాధశ్శ్వాసరోధభావః),
 ముహ్యతస్తామ్యతశ్చోర్ధ్వం శ్వాసస్తస్త్వైవ హస్త్యసూక్. 51
 (ఇత్యూర్ధ్వశ్వాసః.)

బ్యా. మనుజుడు కఫముచే నడ్డగింపబడిన నాసారంధ్రములు మున్నగు స్రోతస్సులు కలవాడై మిక్కిలి ప్రకుపితమైన వాతముచే బీడింపబడి యుచ్ఛ్వాసమును (ఎగ యూపిరిని) మిగుల కష్టముచే నతిదీర్ఘముగ బైట వెడలించి మరల నాశ్వాసమును మరలించి క్రిందికి త్రిప్పులేకుండును. ఇయ్యది యూర్ధ్వశ్వాస మనబడును. ఈయూర్ధ్వశ్వాసము వెడలునప్పుడు కన్నులు రెప్పవాలక నిలువుగ్రుడ్లు పడి పలువిధముల దిరుగుచుండును. వికృతరూపముగ నిటునటు కన్నుల ద్రిప్పుచు వికృతముగనే చూచుచుండును. ఓరువరాని వేదనచే బాధపడుచు నోరు తెల్లబడి సకలవిషయములయందు నిచ్చ లేక మెయిమరచి మూర్ఛనొందును. శ్వాసము ఊర్ధ్వముగ ప్రకుపితమై వెడలునప్పుడు దానిని మరల నధోముఖముగ మరలనీయక యడ్డగించును. (కావున శ్వాసము క్రిందికి రానేరదని భావము). కన్ను మిన్ను కానరాక మూర్ఛనొందును. ఈయూర్ధ్వశ్వాసము

రోగిని శీఘ్రముగ చంపును. (తక్కినశ్వాసములయందు ఉచ్ఛ్వాసము ఊర్ధ్వముగ వెడలి మరల క్రిందికి నిశ్వాసరూపముగ వెడలి రోశమున జేరుచుండును. ఈశ్వాసమున వైకి వెడలిన శ్వాసము మరలకన్ను మాటిమాటికి వెనువెంట నూర్ధ్వముగ నే వెడలుచుండును. కావున నియ్యది యూర్ధ్వశ్వాసమని యనవర్ధముగ జెప్పబడును.)

—ॐ ఛిన్నశ్వాసలక్షణము. ౧౭—

మూ. యస్తు శ్వసితీ విచ్ఛిన్నం సర్వప్రాణేన వీడితః,
న వా శ్వసితీ దుగళారో మర్తచ్ఛేదరుగర్దితః. 52
ఆనాహస్వేదమూర్ఛారో దహ్యమానేన వస్తినా,
విప్లుతాక్షః పరిక్షీణః శ్వసక ర కై కలోచనః. 53
విచేతాః పరిశుష్కాస్యో వివర్ణః ప్రలపన్నరః,
ఛిన్నశ్వాసేన విచ్ఛిన్నః స శీఘ్రం ప్రజహత్యసూన్. 54
(ఇతి ఛిన్నశ్వాసః.)

వ్యా. ప్రాణము లన్నింటిచే మిక్కిలి వీడింపబడినవాడై విచ్ఛిన్నముగ (మరల వెడలుచుండు శ్వాసముతో సంబంధము లేక) శ్వాసమును విడుచుచుండును. లేక శ్వాసము వెడలక మర్తస్థానములయందు చేదంపబడినవిధముగ బాధకల్గి కడుపుబ్బరము చెమట వస్తయందు (మూత్రపులిత్తియందు) నిప్పున కాలినవిధముగ మంట, కన్నుల నీరుగ్రమ్మట, శరీరము కృశించుట, ఈయవద్రవములతో కూడి మిక్కిలి కష్టముచే శ్వాసమును విడచును. అట్టియెడ ఒక్కకన్ను మాత్రము యెఱ్ఱనైయుండును. జ్ఞానము నశించును. నోట చెవు లేక యుండును. శరీరవర్ణము మారును. సంబంధము లేని మాటల ప్రేలుచుండును. ఈలక్షణములుగలది ఛిన్నశ్వాసము. ఈఛిన్నశ్వాసముచేత సంధిబంధము లన్నియు శిథిలములై రోగి శీఘ్రము ప్రాణములు గోల్పోవును. (ఈశ్వాసము వెడలు నప్పుడు ఉచ్ఛ్వాసనిశ్వాసరూపముగ వెడలు శ్వాసములకు పరస్పరసంబంధము లేక యొకతూరి వెడలిన ఉచ్ఛ్వాసము క్రిందికి దిగునప్పుడు వెనువెంటనే శ్వాసము వెడలు చుండును. లేక రెండవతూరి శ్వాసము వెడలక బిగవట్టియుండును. దానంజేసి కడుపుబ్బ రము మున్నగు నుపద్రవములు కల్గును.) వైజిష్ఠిన మూడువిధములైన శ్వాసములును న్యభాపముచేతనే యసాధ్యములు.

—ॐ తమకశ్వాససంప్రాప్తి, లక్షణము. ౧౮—

మూ. ప్రతిలోమం యదా వాయుః ప్రోతాంసి ప్రతిపద్యతే,
గ్రీవాం శిరశ్చ సంగృహ్య జ్ఞేష్ఠాణం సముదీర్య చ. 55

- కరోతి పీనసం తేన రుద్ధో ఘుర్గురకం తథా,
అతీవ తీవ్రవేగం చ శ్వాసం ప్రాణప్రవీడకమ్. 56
- ప్రతామ్యత్యతివేగాచ్చ కాసతే సన్నిరుధ్యతే,
ప్రమోహం కాసమానశ్చ స గచ్ఛతి ముహూర్తుహః. 57
- శ్లేష్మణ్యముచ్యమానే తు భృశం భవతి దుఃఖతః,
తస్యైవ చ విమోక్షాన్తే ముహూర్తం లభతే సుఖమ్. 58
- అథాఽస్యోద్ధ్వసతే కణః కృచ్ఛాచ్ఛిచ్ఛిచ్ఛితి భాషితుం,
న చాపి నిద్రాం లభతే శయానః శ్వాసవీడితః. 59
- పార్శ్వే తస్యావగృహ్లాతి శయానస్య సమీరణః,
ఆసీనో లభతే సౌఖ్యముష్ణం చైవాభిసద్ధతి. 60
- ఉచ్ఛ్రితాక్షో లలాటేన స్విద్యతా భృశమర్తిమాన్,
విశ్రుష్కాస్యో ముహః శ్వాసో ముహూర్తైశ్చ వాపదమ్యతే. 61
- మేహఃస్ఫుశీతప్రాగ్వాతైః శ్లేష్మైశ్చ శ్వాభివర్ధతే,
స యాప్యస్తమకశ్వాసః సాధ్యో వా స్యాన్న వోఽభితః. 62
- (ఇతి తమకశ్వాసః.)

వ్యా. వాతము మిగుల ప్రకోపమునొంది వాతవహంబులగు స్తోత్రస్ఫులయందు (సిరలయందు) ప్రతిలామముగ సంచరించుచు, శిరస్సగుండును కంఠమునందును జేరి శ్లేష్మమును రేపెట్టును. ప్రకుశితమైన యాకఫమువలన గాఢమగు పడిసెమువట్టును. మరియు నట్టికఫముచే నాసారంధములును, కంఠనాళంబును అడ్డగింపబడి వాతము నిరుద్ధమై గుఱ్ఱగుఱ్ఱ మనుధ్వనికల్గి మిక్కిలి తీవ్రమైనశ్వాసమును వెడలించును. ఈశ్వాసము వెడలినప్పుడు ప్రాణవాతమునకు (యాపిరాడక) చాలబాధకల్గును. మూర్ఛనొందును. మిక్కిలివేగముతో దగ్గు వెడలును. కఫముచే శ్వాసము వెడలుమార్గ మడ్డగింపబడును. మాటిమాటికి దగ్గుకల్గి యొడలెరుంగక కళదప్పును. దగ్గినప్పుడు శ్లేష్మము (కఫము) నోటి నుండి బైటవెడలకున్నయెడ నూపిరాడక చాలకష్టము నొందును. అప్పుడు కఫము బైట వెడలినచో వెంటనే కొంతసేపు బాధతగ్గి సుఖముగనుండును. అట్టిశ్వాసవేగముచేత కుత్తుకలో నసపుట్టి రావుకల్గి మిక్కిలికష్టముతో మాటలాడును. శయనముపై సుఖముగ పరుండినను, శ్వాసముచే పీడింపబడిన యామనుజుడు నిముసమాత్రమైనను నిదురబట్టక బాధపడును. మరియు పడకపై పరుండినసమయమున వాతవేగముచేత ఇరుప్రక్కలును

పైకియీడువబడిన ట్లుండును. కూర్చొనియున్నపుడు కొంచెము సుఖముగనుండును. ఎప్పుడుచూచినను వేడిగనుండుపదార్థములను కోరుచుండును. కన్నులు పైకెత్తి ముఖముపై చెమటగ్రమ్ముచు మిక్కిలి బాధకల్గి శ్వాసనేగముచేత నోటద్రవములేక యెండి మాటిమాటికి శ్వాసమునుపూరించుచు బుస్సుబుస్సుమని శ్వాసమును వెడలించును. ఈవ్యాధి మేఘముఃకావరించినపుడును, వర్షము కురియునప్పుడును, చలికాలమునందును, తూరుపు గాలి నీచునప్పుడును, కఫమువృద్ధిచేయుచుపదార్థముల నుపయోగించినపుడును చాలవృద్ధి నొంది తీవ్రరూపము దాల్చును. ఇట్టిలక్షణములు గలది తమకశ్వాస మనబడును. (దీనినే లోకమున ఊబ్బసముఅని వ్యవహరించెదరు.) ఇయ్యది యావృము. (వర్షముగ నాహారాదుల సేవించునెడ శరీరధారణవర్తంతము కాలము గడువ తగియుండును.) ఒకవేళ నీవ్యాధిజనించినవెంటనే తగుచికిత్స చేసినచో సాధ్యముగూడ నగును.

— ప్రతమక-సంతమకశ్వాసలక్షణములు. —

మూ. జ్వరమూర్ఖాపరితస్య విద్యాత్ ప్రతమకం తు తత్,
ఉదావర్తరజోఽజీర్ణగ్నిస్త కాయనిరోధజః. 63

తమసా వర్ధతేఽత్యర్థం శీతైశ్చాశు ప్రశామ్యతి,
మజ్జతస్తమసీ వాఽస్య విద్యాత్సంతమకం తు తత్. 64

(ఇతి ప్రతమకసంతమకశ్వాసా.)

వ్యా. పైజెప్పబడిన తమకశ్వాసమున జ్వరంబును మూర్ఖయు కల్గినయెడ నదియే ప్రతమకశ్వాస మనబడును. ఈవ్యాధి ఉదావర్తముచేతను ధూలిమున్నగునవి నాసాది రంధ్రముల ప్రవేశించుటచేతను, అజీర్ణముచేతను, శరీరము తడసియుండుటచేతను, మల మూత్రాదివేగముల నిరోధించుట చేతను సంభవించును.

మరియు ప్రతమకశ్వాసమే చీకటిచేత వృద్ధిచేయుచు, శీతోపచారములచే శాంతిచేయుచు, చీకటిలోమునిగియున్నట్లు కన్నులుకానరాకున్న సంతమకశ్వాస మని చెప్పబడును. (ఇచ్చట ప్రతమక-సంతమకశ్వాసభేదములు తమకశ్వాసములనే అంత ర్భూతమగుటజేసి “పంచశ్వాసాః” అను పరిగణనమునకు విరోధములేదని యెరుంగునది.)

— షుద్రశ్వాసలక్షణము. —

మూ. రూక్షాయాసోద్భవః కోష్ఠే షుద్రో వాత ఉదీరయన్,
షుద్రశ్వాసో న సోఽత్యర్థం దుఃఖేనాజ్ఞప్రబాధకః. 65

హిన్తి న స గాత్రాణి న చ దుఃఖో యథేతరే,
న చ భోజనపానానాం నిరుణధ్యచితాంగతిమ్. 66

నేన్ద్రియాణాం వ్యథాం నాపి కాఞ్చిదాపాదయేద్రుజం,
స సాధ్య ఉక్తో బలిసః సర్వే చావ్యక్తలక్షణాః.

67

(ఇతి త్సుద్ర శ్వాసః.)

వ్యా. జిడ్డులేక రూక్షములుగనుండు పదార్థములనేపించినను, శరీరమునను శ్రమ మునుకల్గించుపనులజేసినను కోవ్థమునందలి వాతము కొంచెముగ ప్రకోపమునొంది మైకి వ్యాపించి త్సుద్ర శ్వాసమును కల్గించును. ఇయ్యది శరీరమునను మిక్కిలికష్టమును కల్గించి బాధింపదు. ఆయవముల కష్టపెట్టదు. తక్కినమహాశ్వాసాదిరోగముల దుఃఖసాధ్యము కాదా. భోజనముయొక్కయు పానముయొక్కయు మార్గముల నిరోధించి వానినాసింక పరచి బాధింపదు. చక్షురాదీంద్రియములకు నెట్టిబాధను కల్గింపదు. ఇయ్యది స్వల్పకారణములచే జనించి శరీరమునకు మిగులకష్టమును కల్గింపక నులభ ప్రయత్న సాధ్య మగుటచే జేసి త్సుద్ర శ్వాసమని చెప్పబడును. ఇయ్యది సుఖసాధ్యము. తక్కిన (యసాధ్యములని చెప్పబడిన) మహాశ్వాస-ఉర్ధ్వశ్వాస-ధిన్న శ్వాసములు మూడును, యోగ్యమగు తమన శ్వాసంబును, మిక్కిలి బలశాలియగువానికి పూర్ణలక్షణములుగాక వానికి జెప్పినలక్షణము లలో కొన్నిమాత్రముకల్గి జనించినయెడ నవియు సాధ్యములగును. (యసాధ్యములగు మహాశ్వాసాదులును పూర్వరూపదశయందే వానికి దగుచికిత్సజేసినయెడ సాధ్యము లగునని భావము.)

❧ హిక్మాశ్వాసముల చికిత్సావిధానము. ❧

మూ. ఇతి శ్వాసాస్పముద్దిష్టా హిక్మాశ్చైవ స్వలక్షణైః,
ఏషాం ప్రాణహరావర్జ్యాః ఘోరాస్తే హ్యేషు కారణాః.

68

భేషజైస్సాధ్యయాప్యాంస్తు షీప్రం భిషగుపాచరేత్,
ఉవేషీతా దహేయర్హి శుష్కం కక్షమివాఽనలః.

69

వ్యా. ఇతైరంగున నై దేసిభేదములు కల హిక్మాశ్వాసములు వానివానిలక్షణము లలో వేరువేరుగ వివరింపబడినవి. ఇందు సంపూర్ణలక్షణములతోగూడి ప్రాణహరములగు మహాశ్వాస-ఉర్ధ్వశ్వాస-ధిన్న శ్వాసములు మూడును చికిత్సచేయక విడువందగును. అయ్యవి మిక్కిలిక్రూరములై యతిశీఘ్రముగ ప్రాణములహరించును. కావున ప్రత్యాభ్యయములు. తక్కిన సాధ్య-యావ్యములగు తమక-త్సుద్ర శ్వాసములరంటిని చికిత్స సకలమునజేయుక యుపేక్షించినచో (స్వల్పమైనయెన్నిని చల్లార్చక యుపేక్షించినయెడ ఎండనచిడుగుల కాల్పువిధముగ) శరీరమును దహింపజూచును. కావున నాచెండదనుపేక్షించక యతిశీఘ్రముగ చికిత్సచేయవలెను.

—ॐ హిక్మాత్వాసములకు చికిత్సితైక్యము, దానికారణము. ౭—

మూ. కారణస్థానమూలై క్యాత్ ఏకమేవ చికిత్సితం,
ద్వయోరపి, యథాద్వప్తమృషిభిస్తన్నిబోధత.

70

వ్యా. హిక్మాత్వాసములరెంటికిని బాహ్యకారణములైన యాహారవిహారాదులును నాభి మున్నగుస్థానంబులును మూలకారణములగు దోషంబులును ఒకటిగనుండుటంజేసి యారెంటికిని చికిత్సయు నొకటిగ నేయుండునని ఋషులుకని పెట్టి నిశ్చయించిరి. అట్టి రెంటికి నేకరూపమై చికిత్సావిధాన మిక్రింద జెప్పబడును.

—ॐ హిక్మాత్వాసములయందు స్వేదనవిధి. ౭—

మూ. హిక్మాత్వాసార్దితం స్నిగ్ధై రాదౌ స్వేదై రుపాచరేత్,

ఆ క్తం లవణై లేన నాడీప్రస్తరసజ్కరైః.

71

వ్యా. హిక్మాత్వాసములలో నొకదానిచే వీడింపబడినవానికి తొలుత సైంధవ లవణముతోగూడిన తైలముచే నభ్యంజనము (సర్వాంగమునందును) చేయించి (స్నిగ్ధశరీరుడైన విదప) స్నిగ్ధములైనద్రవ్యములచే నాడీస్వేదమునైనను ప్రస్తరస్వేదమునైనను సంకరస్వేదమునైనను చేసి చెవులుబుట్టించవలెను. (ఇచ్చట “తత్ర వస్త్రాస్తరితైః..... నాడీస్వేదః” సూ. ఆ. ౧౪. సూత్ర. ౪౧-౪౨-౪౩) అనుగ్రంథముచే స్వేదాధ్యాయమున జెప్పబడిన సంకర-ప్రస్తర-నాడీస్వేదవిధానముల నెరుంగునది.)

—ॐ స్వేదనముచే గల్గుగుణములు. ౭—

మూ. తైరస్య గ్రథితశ్లేష్మాస్తోతస్త్వభిలీయతే,

ఖాని మార్దవమాయాన్తి తతో వాతానులోమతా.

72

యథాద్రికుశ్లోష్వర్కాంశుతప్తం విష్యన్దతే హిమం,

శ్లేష్మా తప్తః సిరో దేహే స్వేదైర్విష్యన్దతే తథా.

73

వ్యా. స్తోతస్సులయందు గడ్డకట్టియుండు కఫము వైజెషిన్ స్వేదవిధిచేత (పర్వతమునందలి పొదలలో గడ్డకట్టియుండుమంచు సూర్యరశ్మి స్పృశింపడ నావేడిచే కరగునట్లు) కరగును. దానంజేసి స్తోతోమార్దములైన నాసారంధ్రాదులు మార్దవము నొందును. పిమ్మట వాతము అనులోమముగ సంచరించును.

—ॐ స్వేదనానంతరము భోజనవిధి. ౭—

మూ. స్విన్నం జ్ఞాత్వా తతస్తూర్ణం భోజయేత్ స్నిగ్ధమౌదనం,
మత్స్యనాం సూకరాణాం వారపైర్దధ్యత్తరేణ వా.

74

వ్యా. వైశేషిక సేవదనవిధిచేత సమ్యగ్గోగలక్షణములబట్టి సేవదనమ్యగ్గోగమును గమనించి వెంటనే నెయ్యిమున్నగువానిచే స్నిగ్ధమైనయాహారమును మత్స్యములయొక్కయు పండులయొక్కయు మాంసరసములతోనైనను, పెరుగు వైతేటతోనైనను భుజింపవలెను. (ఇచ్చట స్నిగ్ధభోజనము వమనానుగుణమైనకఫము వృద్ధినొందుటకై చెప్పబడినది. కఫము వృద్ధినొందినచో శీఘ్రముగ వమనోన్ముఖమగునని యభిప్రాయము.)

❧ హిక్మాశ్వాసములయందు వమనవిధి. ❧

మూ. తతశ్చైష్ఠ్యణి సంవృద్ధే వమనం పాయయేత్తు తం,

పిష్పలీనైవవత్ దైర్యక్తం వాతావిరోధి యత్.

75

వ్యా. వైశేషిక సేవదనవిధిచేత కరగి పలుచబడి స్నిగ్ధభోజనముచే కఫము వృద్ధి నొందియున్నపుడు పిష్పల్ల, నైంధవలణము, లేనె, అను నీమూటితోకూడి వాతమును విరోధముకాకుండు వమనోషధమును త్రాగించి వమనమును చేయించవలెను. (ఇచ్చట “వాతావిరోధి” అని చెప్పటచేత రూక్షతీక్ష్ణములైన యాషధంబును అన్నపానంబులును వాతవర్ధకములు కావున నవి నిషిద్ధములని యెరుంగునది).

❧ వమనముచే గల్గుగుణములు. ❧

మూ. నిర్మూలే, సుఖమాప్నోతి స కఫే దుష్టవిగ్రహే,

స్రోతస్సు చ విశుద్ధేషు చరత్యవిహతోనిలః.

76

వ్యా. మిక్కిలి కష్టమునుకల్గించుకఫము వమనముచేత బైటవెడలినయెడ హిక్మాశ్వాసరోగి కొంచెము సుఖమునొందును. దుష్టకఫసంబంధము లేమింజేసి నిర్మలములుగ నుండు స్రోతోమార్గములయందు అడ్డులేక వాతము ధారాళముగ సంచరించును.

❧ హిక్మాశ్వాసములయందు ధూమపానవిధి. ❧

మూ. లీనశ్చేద్ధోష శేషస్సావ్యత్ ధూమైస్తం నిర్వరేద్బుధః,

వ్యా. వైశేషికవమనముచేత దోషము నిశ్శేషముగ వెడలక యిండు స్రోతోమార్గములయందు లీనమైయుండునెడ సీక్రింద జెప్పబడుధూమపానముచేత బైట వెడలింపనగును. (దోషము కడుస్వల్పముగ నున్నయెడ వమనము చేయించకయే ధూమపానము చేత వెడలింపవలెను. దోషము అధికముగ నున్నపుడు వమనము చేయించవలెనని యెరుంగునది.)

❧ హిక్మాశ్వాసములయందు హరిద్రాదిధూమపానము. ❧

మూ. హరిద్రాం పత్ర మేరణ్ణమూలం బాక్షం మనశ్శిలామ్.

77

సదేవదార్శలం మాంసీం పిష్ట్యా వర్తిం ప్రకల్పయేత్,
 తాం ఘృతాక్తాం పిబేధూమం, యవైర్వా ఘృతసంయుతైః. 78
 మధూచ్ఛిష్టం సర్జరసం ఘృతం మల్లకసంపుటే,
 కృత్వా ధూమం పిబేచ్ఛృణ్గం వాలం వా స్నాయు వా గవామ్.
 శ్యోనాకవర్ధమానానాం నాడీం కృత్వా కుశస్య వా,
 పద్మకం గుగ్గులుం లోహం (లోధ్రం) శల్లకీం వాఘృతాప్లుతమ్. 80

వ్యా. పసుపు, లవంగపత్రి, ఆముదపుచ్చెట్టువేరు, లక్క, మనశ్యల, దేవదారు
 , హరిదళము, జటామాంసి వీనినన్నిటిని సమభాగములుగగూర్చి (నీళ్లుబోసి మెత్తగ
 తెల్లనిగుడ్డపేలికకు బూసి యెండబెట్టి) వత్తివలె జుట్టి యావత్తిని నేతిలో తడిసి
 కంటించి యావత్తినుండి హిక్మాత్వానరోగి పొగ పీల్చవలెను. లేక యవలను
 చేర్చి తడిసి నివ్వనవైచి యాపొగనైన పీల్చనగును. మరియు మైసమును,
 సమును (తెల్లగుగ్గలమును), నేతిని ఒకటిగకలిపి యొకమట్టిప్రమిదలో నునిచి పైన
 దను మూసి రెంటిసందును బిగించి పైప్రమిదలో పొగపీల్చుటకు తగినట్లు రంధ్రము
 యూరంధ్రమున ఆవుకొమ్మునైనను, తోకనైనను, స్నాయువు (రంధ్రము కలప్రేవు)
 , దుండిగపుమానికొయ్యతో చేయబడిన గొట్టమునైనను, ఆముదపుకొయ్యగొట్టము
 , రెల్లదర్భకాడనైనను నాడిగ, (పొగపీల్చుటకు దగినగొట్టముగ) నిమిడించి యా
 దలసంపుటమున నివ్వనునిచి యాగొట్టమునుండి పొగపీల్చవలెను. మరియు పద్మకము
 , గుగ్గలమునైనను, అగరుచెక్కపొడినైనను (లోద్ధగుచెక్కపొడినైనను) అందుగు
 పొడినైనను నేతిలోతడిసి పైశెప్పినరీతిగ ప్రమిదలసంపుటమున నునిచి గొట్టము
 పొగ పీల్చవలెను. (ఇచ్చట ధూమపానపర్తివిధానము సూత్రస్థానమునందలి మాత్రా
 ధాన్యాయమున ౨౨, ౨౩ శ్లోకముల జూచునది.)

ఇచ్చట మల్లకమున ప్రమిదయని యర్థము. అట్టిప్రమిదలను రెంటిని సంపుటము
 కుండొంట బోరగిల (నొకదానిపై రెండవదానిని) మూసి పొగ వెడలకుండునట్లు లా
 కిసంధిని బిగించి పైప్రమిదలో పొగపీల్చుటకు గొట్టము నిమిడ్చుట కనువుగ
 ముచేసి. యూరంధ్రమునుండి నివ్వ నునిచి దానిపై మధూచ్ఛిష్టము మున్నగునొష
 నునిచి, రంధ్రమున నెద్దుకొమ్ము మొదలగు గొట్టమునునిచి యాగొట్టమునుండి
 పీల్చవలెనని యెరుంగునది. గొట్టముయొక్క పరిమాణము పదియంగుళములైనను
 దియంగుళములైన నుండవలెను. ఈవిషయము కానచికిత్సితమున నిట్లు చెప్పబడి
 'దశాజ్ఞుల్యాన్ని తాం నాడీం అభవాష్టాజ్ఞుల్యాన్ని తామ్, శరౌపసంపుటచ్ఛిద్రే కృతాన్

జిహ్వా విచక్షణః” (చి. అ. ౧౮. శ్లో. ౬౬.) హిక్మాశ్వాసములును కాసమునకు సమానములగుటంజేసి కాసమున జెప్పిన ధూమనాదీపరిమాణము గ్రహింపదగును.

— ౭౭ స్వరక్షీణాదులచే గల్గిన హిక్మాశ్వాసములచికిత్స. ౭౭ —

మూ. స్వరక్షీణాఽతిసారాఽస్పృష్టితదాహోఽనుబద్ధజాఽ,
మధురస్నిగ్ధశీతాద్యైః హిక్మాశ్వాసానుపాచరేత్. 81

వ్యా. స్వరక్షీణము, అతిసారము, రక్తపిత్తము, దాహము అనునీవ్యాధులచే వానికనుబంధముగ సంభవించిన హిక్మాశ్వాసములకు మధురంబులును శీతవీర్యంబులును స్నిగ్ధంబులును పిచ్చిలాదిగుణంబులునైన యౌషధములచే చికిత్స చేయవలెను. (వైజెప్పిన స్వరక్షీణాదులు పిత్తప్రధానములు కావున అట్టిపిత్తమునకు శామకములగు మధురస్నిగ్ధాదౌషధాదులచే వానికనుబంధములుగ కల్గిన హిక్మాశ్వాసములకు చికిత్స చేయవలెనని భావము.)

— ౭౮ స్వేదానర్థులు, వారికి మృదుస్వేదవిధి. ౭౮ —

మూ. న స్వేద్యాః పిత్తదాహోర్తాః రక్తస్వేదాఽతివర్తినః,
క్షీణధాతుబలా రూక్షాః గర్భిణ్యాశ్చౌపి పిత్తలాః. 82

కోషైః కామమురః కణ్ఠం స్నేహసేకైః శశర్కరైః,
ఉత్కారికోపనాప్రాశ్చ స్వేదయేత్తదభిః ఊణమ్. 83

వ్యా. పిత్తముచేతను దాహముచేతను వీడింపబడినవారును, రక్తంబును చెమటయు నధికముగ వెడలుచుండువారును, శరీరమునందలి రసరక్తాదిధాతువులైనను బలంబైనను క్షీణించినవారును, స్నిగ్ధముగాక రూక్షముగనుండు శరీరముకలవారును, గర్భిణీస్త్రీలును, పిత్తప్రకృతికలవారును స్వేదనమునకు అర్హులుకారు; అట్టివారికి హిక్మాశ్వాసములు సంభవించినయెడ శర్కరతోగూడి సుఖోష్ణముగనుండు స్నేహములను సేచనముచేసి యైనను, మృదువులైన ఉత్కారిక-ఉపనాహస్వేదములచేనైనను, రొమ్ముపైనను కంఠము పైనను క్షణకాలముకాచి చెమటబుట్టింపవలెను. (ఇచ్చట ‘కామం’ అనిచెప్పటచేత స్వేదము అవసరమైనచో వైజెప్పిన స్వేదానర్థులకును స్నేహసేకాదివిధిప్రకారము ఉరః-కంఠస్థలములయందు మాత్రము క్షణకాలము స్వేదనమును చేయవలెనని తెలిసెడి.)

వాగ్భటాచార్యులు “అవశ్యం స్వేదనీయానాం అస్వేద్యానామపి క్షణమ్, స్వేదయేత్ ససితాక్షీరసుఖోష్ణస్నేహసేచనైః, ఉత్కారికోపనాప్రాశ్చ” (అ. హృ. చి. అ. ౪. శ్లో. ౧౪.) అని చెప్పిరి. ఈవాక్యముచేత స్వేదానర్థులకుమాడ హిక్మాశ్వాసములయందు మృదువుగ స్నేహవిధి యావశ్యకమని తెలిసెడి,

—ॐ ఉత్కారికావిధి. ॐ—

మూ. తిలోమామాషగోధూమచూర్ణైర్వాతహరైస్సహ,

స్నేహైశ్చోత్కారికా సామైః సక్షీరైర్వా కృతా హితా. 84

వ్యా. నువ్వులు, అగసివిత్తులు, ఉద్దులు, గోధూమలు వీనిలో నొకదానిని చూర్ణము చేసి యందు వాతహరములగు ద్రవ్యములను చేర్చి స్నేహములు అష్టములు క్షీరమును అనుద్రవములగలిపి ఉత్కారికోపనాహస్వేదము చేయనగును. (ఉత్కారిక యన ఆపూపవిశేషము. పైజెప్పిననువ్వులపిండి మున్నగుచూర్ణమున వాతహరద్రవ్యములను, చూనె మొదలగుస్నేహములను చేర్చి, పులిగించి మున్నగుద్రవమునైనను పాలనైనను కలిపి యపూపమువలె జేసి సుఖోష్ణముగనుండునపుడు శరీరముపై నుంచి కట్టుగట్టిన నయ్యది యుత్కారికాస్వేదము. ఉపనాహస్వేదవిధి సూత్రస్థానమునందలి స్వేదాధ్యాయమున చూచునది.)

—ॐ రూక్షస్వేదవిషయము. ॐ—

మూ. నవజ్వరాఽమదోషేషు రూక్షస్వేదం విలబ్ధనం,

సమీక్షోల్లేఖనం వాపి కారయేల్లవణామ్బునా. 85

వ్యా. నూతనజ్వరము (జ్వరప్రారంభము)నందును, ఆమదోషములయందును, రూక్ష స్వేదము చేయనగును. లేక లంఘనము చేయదగును. లేక దోషముల గమనించి ఉష్ణ కలిసిననీళ్లను త్రాగించి పమనము చేయించవలెను.

—ॐ పమనాద్యతియోగమునందు వాతశమనోపాయము. ॐ—

మూ. అతియోగోద్ధతం వాతం దృష్ట్వా వాతహరైర్భిషక్,

రసాద్యైర్నాతిశీతోష్ణైః అభ్యజైశ్చ శమం నయేత్. 86

వ్యా. పమనాదుల యతియోగమునంజేసి వాతము మిక్కిలి వృద్ధినొందినయెడ వాతహరములగు మాంసరసాదులచేతను సమశీతోష్ణములుగ నుండు అభ్యంగములచేతను వాతమును శమింపజేయవలెను.

—ॐ ఉదావర్తాదివాతశమనోపాయము. ॐ—

మూ. ఉదావర్తే తథాథ్ధానే మాతులుక్థాఽస్తువేతస్మై,

హింజు పీలుబిడై శ్చాన్నం యుక్తం స్యాదనులోమనమ్. 87

వ్యా. ఉదావర్తమునందును ఆధ్వానమునందును మాదీఫలరసము, ఆప్లువేతసము, ఇంగువ, కొండగోగు, బిడాలవణము వీనితో గూడినయన్నమును భుజించినచో వాతము శమించి యనులోమముగ సంచరించును.

❧ హిక్మాక్వాసములయందు నాల్గు అపస్తాభేదములు. ❧

మూ. హిక్మాక్వాసామయీ హేయికః బలవాక్ దుర్బలాఽపరః,
కఫాధిక స్తథైవైకః రూక్షో బహ్వనిలోఽపరః. 88

వ్యా. హిక్మాక్వాసములుకలరోగి అపస్తాభేదముచే నాల్గువిధముల నుండును:—
అందు ఒకడు బలవంతుడు, వేరొకడు బలహీనుడు, ఒకడు కఫాధికుడు, మరియొకడు వాతాధికుడై రూక్షశరీరుడు. (బలవదవస్థ, దుర్బలావస్థ, రూక్షావస్థ, స్నిగ్ధావస్థయని హిక్మాక్వాసములయందు నాల్గువిధములైన యపస్తాభేదములు కలవు. అందు కఫమధికముగనుండునది స్నిగ్ధావస్థ. వాతంబధికముగనుండునది రూక్షావస్థ. ఈయపస్తాభేదములు నాల్గును చికిత్సాభేదమునకై చెప్పబడినది. అట్టిచికిత్సావిధాన మ్రిందచెప్పబడును అని భావము.)

❧ { హిక్మాక్వాసములయందు అపస్తాభేదముచే చికిత్సాభేదము; } ❧
అందు కఫాధిక-బలవదపస్తాచికిత్స.

మూ. కఫాధికే బలస్తే చ వమనం సవిరేచనం,
కుర్యాత్ పత్యైశినే ధూమలేహాదిశమనం తతః. 89

వ్యా. హిక్మాక్వాసములయందు కఫమధికముగనున్నను, రోగి బలిష్ఠుడుగ నున్నను వమనవిరేచనములజేయించి పిష్టుట పత్యములగు నాహారములనిడి పిదప ధూమపానము లేహములు మున్నగువానిని శమనమునకై యుపయోగింపవలెను.

❧ రూక్ష-దుర్బలావస్థలయందు చికిత్సావిధి. ❧

మూ. వాతికాక్ దుర్బలాక్ బాలాక్ వృద్ధాంశ్చౌఽనిలసూదనైః,
తర్పయేదేవ శమనైః స్నేహాయూషరసాదిభిః. 90

వ్యా. వాతాధికావస్థయందును దుర్బలావస్థయందును బాలరకును వృద్ధులకును వాతహరములు శమనములునగు స్నేహములచేతను, యూషమును మాంసరసములు మున్నగువానిచేతను సంతర్పణమును చేయవలెను. (ఇచ్చట 'తర్పయేదేవ' అనిచెప్పుటచేత తర్పరూపమైనచికిత్స జేయనగుగాని సంతోధనాదిచికిత్స కూడదని భావము. మరియు బాలరథాతువులు సంపూర్ణములు కాకుండుటచేత, వృద్ధులుధాతువులు ఊణించుచుండుట

చేతను బలహీనులు; కావున నిచ్చట బలహీనావస్థయందు చికిత్సకుదాహరణముగ జెప్పబడినది. ఇది అవస్థావిశేషమున జేయదగిన చికిత్సానూత్రము.)

— శోధనానర్హులకు శోధనముచేసిన గల్గుదోషము. —

మూ. అనుక్లిష్టకఫాఽస్విన్నదుర్బలానాం విశోధనాత్,
వాయుర్లభ్యాస్పదో మర్త్య సంశోష్యాశు హరేదసూక్. 91

వ్యా. వాతము ఉద్రేకముజెందకుండువారికిని, స్వేదవిధిచేత శరీరమున చెమట బుట్టించకుండువారికిని, బలహీనులకును వమనాదిశోధనము నాచరించినచో వాతము ప్రకోపమునొంది హృదయాదిమర్త్యస్థానములయందలి స్నేహంశమును శుష్కింపజేసి కీఘ్రముగ ప్రాణముల హరించును; (కావున నట్టివారలకు శోధనము చేయంజనదు.)

— బలిష్ఠునకు శోధనము, బలహీనులకు బృంహణము. —

మూ. దృఢాఽ బహుకఫాఽ తస్మాత్ రనై రానూపవారిజైః,
తృప్తాఽ విశోధయేత్ స్విన్నాఽ; బృంహయేదితరాఽ భిషక్. 92
బర్హి త్తిత్తిరిదక్షాశ్చ జాఙ్గలాశ్చ మృగా ద్వీజాః,
దశమూలీరసే సిద్ధాః కౌలుత్థే వా రసే హితాః. 93

వ్యా. వైజెష్ఠినరీతిగ బలహీనులు మున్నగువారికి శోధనము చేసినచో నపాయకరముకావున అటుగాక బలిష్ఠులును కఫాధికులును నగువారికి తొలుత అనూపజంతువుల యొక్కయు జలచరజంతువులయొక్కయు మాంసములచే సిగ్ధములైనరసములను (కఫము వమనోన్ముఖమగుటకై) తృప్తిగ భుజింపజేసి, స్వేదవిధిచే చెమట బుట్టించి పిమ్మట వమనములచే శోధనము (దోషనిర్మూలము) చేయనగును. ఇతరులను (బలహీనులను వాతాధికులను) బృంహణములచే వారికి బలమునుకల్పించవలెను. అట్టి బృంహణమునకు నెమలి, తీతుపుష్టి, కోడి, జాంగలచేశమునబుట్టిన మృగములు, పక్షులు, వీనిమాంసములను దశమూలముల కషాయమునందైనను ఉపయోగపరమమునందైనను (మాంసరసవిధానముచే) పక్వముజేసి యుపయోగించుట చాలమంచిది.

— హిక్కాశ్వాసహరయూషములు, అందు కులుత్థయూషవిధానము. —

మూ. నిదిగ్ధికాం బిల్వమధ్యం కర్కటాఖ్యాం దురాలభాం,
త్రికణ్డకం గుడూచీం చ కులుత్థాంశ్చ సచిత్ర కాఽ. 94
జలే పక్త్వా రసః పూతః సిప్పలీఘృతభరితః,
సనాగరస్సలవణః స్యాద్యూషో భోజనే హితః. 95

వ్యా. వాకుడువేరు, మారేడుగుట్టు, కర్కాటకశృంగి, దురదగొండివేరు, పల్లేరు, తిప్పతీగె, ఉలవపప్పు, చిత్రమూలము వీనినన్నిటిని జేర్చి యూషవిధానము ననుసరించి జలమున పక్వముజేసి, యారసమును వడగట్టి, పిప్పళ్లను చేర్చి పక్వముచేయ బడిన ఘృతముచే తిరుగబోత బెట్టి, అందు శుంఠిపొడిని ఉప్పును జేర్చి హిక్కాశ్వాస రోగులకు భోజనమున కుపయోగించునది. ఈయూషము మిక్కిలి హితకరము. (ఇచ్చట ఉలవలు ఈయూషమున ప్రధానద్రవ్యము కావున యూషవిధానమునకు వలసినంత జేర్చనగును. తక్కిన ద్రవ్యములు యూషకల్పనమున జెప్పినపరిమాణముతో జేర్చనగును.)

— ౭౭ హిక్కాశ్వాసములకు ముద్గయూషవిధానము. ౭౭ —

మూ. రాన్నాం బలాం పశ్చిమూలం ప్రాస్యం ముద్గాన్ సచిత్రకాన్,
పక్వామ్భసి రనే తస్మిన్ యూషస్సాధ్యశ్చ పూర్వవత్. 96

వ్యా. సన్నరాష్ట్రము, చిట్టాముట్టి, ప్రాస్యవంచమూలములు (ముయ్యాకుపొన్న, కోలపొన్న, వాకుడు, ములక, పల్లేరు), పెసలపప్పు, చిత్రమూలము వీనినన్నిటిని నీళ్లు పోసి యుడక పెట్టి యారసమును యూషవిధానముగ వైజెప్పినట్లు పక్వముజేసి హిక్కాశ్వాసములయందుపయోగించునది. (ఇచ్చట రాన్నాదిద్రవ్యములను యూషమున కుచిత ప్రమాణముగ గ్రహించి కషాయము కాచి యారసమును వడగట్టి, అందు యూషమునకు కావలసినంత పెసలపప్పును జేర్చి పక్వముజేసి వైయోగమున జెప్పిన రీతిగ పిప్పళ్ల చూర్ణము జేర్చి పక్వము చేయబడిన నేతితో తిరుగబోతబెట్టవలెను. పక్వముచేయునపుడు శుంఠిపొడిని సైంధవలవణమును జేర్చవలెను.)

— ౭౮ త్వరయూషము. ౭౮ —

మూ. పల్లవాన్ మాతులుద్గస్య నిమ్బస్య కులకస్య చ,
పక్వా ముద్గాంశ్చ సవ్యోషాన్ త్వరయూషం విపాచయేత్. 97
దత్వా సలవణం త్వరం శిగ్రూణి మరిచాని చ,
యుక్త్యా సంసాధితో యూషః హిక్కాశ్వాసవికారనుత్. 98

వ్యా. మాదీఫలముల చెట్లు చిగుళ్లును, వేపచిగుళ్లును, చేదుపొట్లచిగుళ్లును, పెసలును, త్రికటుకములను వీనినొకటిగచేర్చి పక్వముచేసి యారసమున త్వరయూషమున పక్వముచేయునది. ఆట్టిరసమున సైంధవలవణమును ఉత్తరేణి మున్నగుత్వరద్రవ్యములను సిద్ధమైనత్వరమును మునగవిత్తులను మిరియాలను పొడిచేసి యథోచితముగ జేర్చి యూషవిధి ప్రకారము సిద్ధముచేసి యాహారమున నుపయోగించినచో హిక్కాశ్వాసములు నిర్మింతును. (ఇది త్వరముతోగూడినయూషము కావున త్వరయూషమని చెప్పబడును.)

—ॐ హిక్మాత్వాసముల హరించు కొన్నియుపములు. ॐ—

మూ. కాసమద్దకపత్రాణాం యూషః శోభాజ్ఞానస్య చ,
శ్రుష్కమూలకయుపశ్చ హిక్మాత్వాసనివారణః. 99
సదధివ్యోషసర్పిషోక్త యూషో వార్తాకజో హితః,

వ్యా. కసివెందాకునైనను, మునగాకునైనను, ఎండుముల్లంగినైనను కూర్చి సిద్ధము చేయబడిన పెసలు మున్నగువానియుపములు (కట్టులు)ను హిక్మాత్వాసముల హరించును. మరియు పెరుగును త్రికటుకములను పంకాయలను చేర్చి సిద్ధముచేయబడిన యూషంబును హిక్మాత్వాసములయందు హితకరముగ నుండును.

—ॐ హిక్మాత్వాసములయందు హితకరములగునన్నములు. ॐ—

మూ. శాలిషష్టికగోధూమయవాన్నాన్యనవాని చ. 100

వ్యా. రాజనములు, అరువదినాళ్లసంబావులు, గోధుమలు, యవలు, ఇవి ప్రాత విగనున్నచో వీనిబియ్యముచే సిద్ధమైనయన్నములు హిక్మాత్వాసరోగులకు మిగుల హితకరములు.

—ॐ హిక్మాత్వాసహరయవాగువులు. ॐ—

మూ. హిక్మాసౌవర్చలాఽజాజీవిడపౌష్కరచిత్తకైః,
సిద్ధా కర్కటశృణ్గౌ చ యవాగూశ్వాసహిక్కినామ్. 101

వ్యా. ఇంగువ, సౌవర్చలవణము, జీలకర, బిడాలవణము, పుష్కరమూలము, చిత్తమూలము, కర్కటకశృంగి వీనిని చేర్చి సిద్ధముచేయబడినయవాగువు (గంజి) హిక్మాత్వాసరోగులకు చాల హితకరము.

—ॐ దశమూలాదిక్వాథసిద్ధయవాగువు. ॐ—

మూ. దశమూలీ శటీ రాస్నా పిప్పలీమూలపౌష్కరైః,
శృజ్జీతామలకీభార్జీ గుడూచీనాగ రామ్బుభిః. 102

యవాగూం విధినా సిద్ధాం కషాయం వా పిబేన్నరః,
కాసహృద్గ్రహపార్శ్వాత్పిహిక్మాత్వాసప్రశాన్తయే. 103

వ్యా. దశమూలములు, కచోరములు, నన్నరాష్ట్రము, పిప్పలిమూలము (మోడి), పుష్కరమూలము, కర్కటకశృంగి, నేలయసిరిక, భారంగి, తిప్పలీగె, శుంఠి వీనిని సమభాగములుగజేర్చి నీళ్లుబోసి సగము మిగులనట్లు జలపాకవిధిప్రకారము కాచి వడ

గట్టి యాజలమున విధిప్రకారము పక్షముచేయబడిన యవాగువునైనను, దశమూలాదుల జేర్చి కాచబడిన కషాయమునైనను త్రాగినచో కానము, హృదయమును పట్టినట్లు బాధ, పార్శ్వశూలము, హిక్మాశ్వాసములు ఇవియన్నియు శమించును. (“కషాయం వా పి బేన్నరః” అనుచోట జలపానమునకు బదులుగ కషాయపానము విహితము. కావున దశమూలాదులను యథోచితముగ జలమునజేర్చి అర్థభాగము శేషించునట్లు తేలిక కషాయముచేయు టుచితము.)

— హిక్మాశ్వాసరోగికి ఆహారోపయోగ్యములు. —

మూ. పుష్కరాహ్వశతీవ్యోషమాతులుక్లాఽప్లువేతస్నేః,

యోజయేదన్నపానాని ససర్పిర్లడహిజ్గుభిః.

104

వ్యా. పుష్కరమూలము, కచోరములు, త్రికటుకములు, మాదీఫలరసము, అప్లువేతసము, నెయ్యి, బెల్లము, ఇంగువ ఈ ద్రవ్యములను అన్నపానములయందు జేర్చి హిక్మాశ్వాసరోగికి నుపయోగించుదగును.

— { హిక్మాశ్వాసములయందు పానీయములు, అందు దశమూల
క్వాధాదిపానీయములు. } —

మూ. దశమూలస్య వా క్వాథమథవా దేవదారుణః,

తృప్షితో మదిరాం వాపి హిక్మాశ్వాసీ పిబేన్నరః.

105

వ్యా. హిక్మాశ్వాసనీడితుడు దష్పికల్గినపుడు దశమూలకషాయమునైనను, దేవదారుచెక్కకషాయమునైనను మదిరయను మద్యమునైనను త్రాగవలెను.

— హిక్మాశ్వాసశామకసురామండపానము. —

మూ. పాతాం మధురసాం రాస్నాం సరళం దేవదారు చ,

ప్రక్షాళ్య జర్జరీకృత్య సురామణ్డే నిథాపయేత్.

106

తం మన్దలవణం కృత్వా భిషక్ప్రసృతసమ్మితమ్,

పాయయేత్తు తతో హిక్మా శ్వాసశ్చైవోపశామ్యతి.

107

వ్యా. చిరుబొద్ది, చాగ, సన్నరాష్ట్రము, సరళవృక్షముయొక్క చెక్క, దేవదారు చెక్క పీనిని నీళ్లతో శుభ్రముగ కడిగి తునియలుగజేసి సురయను మద్యముయొక్క పై తేటలో (నొకరాత్రి) ఊరబెట్టి దానియందు కొంచెముగ లవణమును చేర్చి అందు ప్రసృతపరిమితము (రెండుపలములు, లేక చేరెడు) త్రాగవలెను. దీనివలన హిక్మాశ్వాస

ములు శమించును. (హృగ్భటాచార్యులు “పాతాం.....నిశ్శిశితం సురామణ్డేఽల్పలవణం విశేష్ప్రసృతసమీతమ్” (అ. హృ. చి. అ. ౪.) అని చెప్పిరి. కావున వైద్రవ్యములను ఒక రాత్రి సురామండమున నునిచి మరునాడు త్రాగవలెనని యెరుంగునది.)

—౧౭ ఆరనాళ-ఉష్ణాంబుపానీయములు. ౧౭—

మూ. హింజ్ఞు సౌవర్చలం కోలం సమక్లాం పిష్పలీం బలాం,
మాతులుక్తరనే పిప్తమారనాళేన వా విబేత్. 108

సౌవర్చలం నాగరం చ భారీద్విశర్కరాయుతం,
ఉష్ణామ్బునా విబేదేతత్ హిక్కాశ్వాసవికారనుత్. 109

వ్యా. ఇంగువ, సౌవర్చలలవణము, రేగుచండ్లు, మంజీష్ఠి, పిప్పలి, చిట్టాముట్టి, వీనిని సమభాగములుగ గూర్చి మాదీఫలములరసమును బోసి నూరి కాంజికములో కలిపి త్రాగవలెను. మరియు సౌవర్చలలవణము, శుంఠి, భారంగి, వీనిని సమభాగములుగ గూర్చి, ఈసముదాయమునకు రెట్టింతుల చక్కెర కలిపి చూర్ణముజేసి వేడినీళ్లలో కలిపి త్రాగినచో హిక్కాశ్వాసములు నివర్తించును.

—౧౮ హిక్కాశ్వాసహరభార్యాదికల్మయక్తపానీయములు. ౧౮—

మూ. భారీనాగరయోః కల్కం మరిచత్కారయోస్తథా,
వీతద్రుచిత్రకాసోఫీతామూర్వాణాం చాఽమ్బునా విబేత్. 110

వ్యా. గంటుభారంగిని శుంఠిని కల్కముజేసియైనను, మిరియములను యవత్కారమును కల్కముచేసియైనను, సరళదేవదారు చిత్రమూలము అడవిమల్లె చాగ ఈనాల్గి టిని చేర్చి కల్కముచేసియైనను, సుఖోష్ణముగనుండు నీళ్లలో కలిపి త్రాగినను హిక్కాశ్వాసములు నివర్తించును.

—౧౯ పిత్తానుబంధశ్వాసచికిత్స. ౧౯—

మూ. మధూలికా తుగాక్షీరీ నాగరం పిష్పలీ తథా,
ఉత్కారికా ఘృతే సిద్ధా శ్వాసే పిత్తానుబంధజే 111

వ్యా. పిత్తము అనుబంధముగనుండి సంభవించిన శ్వాసమునందు పిన్నగోధుములు, పెదురుప్పు, శుంఠి, పిప్పళ్లు, ఈద్రవ్యముల జేర్చి నేతిలో కాల్చబడిన కుడుముల నుపయోగించునది.

—ॐ వాతానుబంధ-వాతపిత్తానుబంధశ్వాసచికిత్స. ॐ—

మూ. శ్వావిధం శశమాంసం చ శల్లకస్య చ శోణితం,
పిప్పలీఘృతసిద్ధాని శ్వాసే వాతానుబంధజే. 112

సువర్చలారసో దుగ్ధం, ఘృతం త్రికటుకాన్వితం,
శాలోద్దనస్యానుపానం వాతపిత్తానుగే హితమ్. 113

వ్యా. ఏదుపందిమాంసము, కుండేటిమాంసము, ఈరెండిని సమభాగములుగ
గూర్చి, పిప్పలిచూర్ణమును యథోచితముగ కలిపి కుడుములుగ జేసి, ఏదుపందిరక్తమును
ఆవు నేతిని సమభాగములగూర్చి దీనితో కుడుములను పక్వము జేసి వాత మనుబంధముగ కల
శ్వాసరోగమున నుపయోగించనగును.

మరియు ప్రాద్దుతిరుగుడుచెట్టుఆకురసము, పాలు, ఆవు నెయ్యి, ఈమూటినికలిగ
జేర్చి, అందు త్రికటుకములచూర్ణమును కలిపి పక్వముచేసి యాఘృతమును రాజనపు
బియ్యముచే సిద్ధమైనయన్నమున కనుపానముగ నుపయోగించినయెడ వాతపిత్తానుబంధ
మైనశ్వాసము నివర్తించును.

—ॐ కఫపిత్తానుగశ్వాసచికిత్స. ॐ—

మూ. శిరీషపుష్పస్వరసః సప్తపల్లస్య వా పునః,
పిప్పలీమధుసంయుక్తః కఫపిత్తానుగే మతః. 114

వ్యా కఫపిత్తములలో గూడినశ్వాసమునందు దిరిసెనపు పువ్వులస్వరసమునైనను,
ఏడాకులపొన్నస్వరసమునైనను, పిప్పలిచూర్ణము తేనెను కలిపి నేదించుట చాల హిత
కరము.

—ॐ హిక్కాశ్వాసహరౌషధము. ॐ—

మూ. మధుకం పిప్పలీమూలం గుడో గోల్వశశకృద్రసః,
ఘృతంక్షౌద్రం కాసహిక్కాశ్వాసాభివ్యన్దినాంహితమ్ (శుభమ్)

వ్యా. ఆలిమధురము, పిప్పలిమూలము (మోడి), బెల్లము, ఆవుపేడయొక్కయు
గుట్టముపేడయొక్కయు రసము, నెయ్యి, తేనె, వీనినన్నిటి నొకటిగ కలిపి తినినయెడ
కాసంబును, హిక్కాశ్వాసంబులును శమించును.

—ॐ హిక్కాశ్వాసహరములగు కొన్నియొగములు. ॐ—

మూ. ఖరాశోష్ణవరాహాణాం మేషస్య చ గజస్య చ,

శక్పద్రసం బహుకఫే చైకైకం మధునా విజేత్. 116

తూరం చాఽప్యశ్వగన్ధాయాః లేహయేత్ తౌ ద్రసర్పిహ,

వ్యా. గాడిదె, గుఱ్ఱము, ఒంటె, పంది, పొట్టేలు, ఏనుగు, అనునీజంతువులలో నొకదానిపేడరసమున లేసె కలిపి కఫము మిక్కిలి యధికముగ శ్వాసమున త్రాగించ వలెను. మరియు పెన్నెరుగడ్డచెట్టుతూరమున లేసెను నేతిని కలిపి నాకవలెను.

—ॐ హిక్మా-శ్వాసములయందు శోధనోపాయములు. ॐ—

మూ. మయూరపాదనాలం వా శాకలం శల్లకస్య వా. 117

శ్వావిజ్జాణకచామాణాం (శ్వావిద్రోహక, శ్వావిజ్జాహకభాషణాం)

రోమాణి కురరస్య వా,

శృజ్యైకద్విశఫానాం వా చర్తాస్తీని ఖురాం స్తథా. 118

సర్వాజ్యైకకశో వాపి దధ్వా తౌ ద్రఘృతాన్వితం,

చూర్ణం లీఢ్యా జయేత్కాసం హిక్మాం శ్వాసం చ దారుణమ్.

ఏతే హి కఫసంరుద్ధగతిప్రాణప్రకోపజాః,

తస్మా తన్వార్గశుద్ధ్యర్థం దేయా లేహా న నిమ్నఫే. 120

వ్యా. నెమలిపాదమునందలిగోళ్లు, దానిపింఛమునందలికాడలు, ఏడుపందిశరీరము నందలిముండ్లయొక్క తునియలు, ఏడుపందియొక్కయూ, మరుభూమియందు సంచరించు జాండకమనెడు మృగముయొక్కయూ, పాలపిట్టయొక్కయూ రోమములు పెన్నెడ వులుగుయొక్కయీకలు ఒకగిట్టకల (చీలికలేక ఒకటిగనుండు గిట్టలుకల) గాడిదె గుఱ్ఱము మున్నగు జంతువులయొక్కయూ రెండుగచీలినగిట్టలుకలగోవులు మహిషములు మున్నగు జంతువులయొక్కయూ కొమ్ములు, వానిచర్మము, వానిగిట్టలు, వానియస్థులు అనునీవస్తువుల నన్నిటినినను, కొన్నిటినినను వానిలో నొక్కొకదానినైనను కాల్చి బూడిదె చేసి మెత్తగ చూర్ణముచేసి అందు లేసెను నేతిని కలిపి నాకినచో కాసమును హిక్మాను క్రూరమైన శ్వాసమును హరించును.

మరియు హిక్మా-శ్వాస-కాసములు మూడును కఫము ప్రకోపించి ప్రాణవాతము సంచరించుమార్గమున జేరి యడ్డగించుటచే ప్రాణవాతము ప్రకోపించుటవలన కలుగును. కావున అట్టి కఫము హరించి ప్రాణవాతసంచారమార్గము శుద్ధమగుటకై వైజెప్పిన లేహముల నుపయోగించవలెను; కాని కఫములేనినాడు వీనినుపయోగించు జనదు,

—౧౩ హిక్మాత్వాసకాసములయందు శోధనావశ్యకత. —

మూ. కానినే చ్చర్దనం దద్యాత్ స్వరభజ్జే చ బుద్ధిమాన్,
వాతశ్లేష్మహరైర్వృక్తం, తమకే తు విరేచనమ్. 121

ఉదీర్యతే భృశతరం మార్గరోధాద్వహజ్వలం,
యథా తథాఽనిలస్తస్య మార్గం నిత్యం విశోధయేత్. 122

వ్యా. హిక్మాత్వాసకాసములయందు దగ్ధకల్మినవానికిని స్వరభంగమునందును బుద్ధి మంతుడగుపైద్యుడు వాత-కఫహరములగు ద్రవ్యములతో గూడిన వమనౌషధము నుపయోగింపవలెను. తమకశ్వాసమునందు అట్టియాషధములతో గూడిన విరేచనౌషధము నుపయోగింపవలెను. అతివేగముగ ప్రవహించునట్టి జలమార్గమునడ్డగించినయెడ జలము ఎదురుతిరిగి పలుచెరంగులమార్గాంతరముల జేసికొనియైన ప్రవహింపదొడంగును కదా; అత్తైరంగుననే తనంత సంచరించునవ్వభావము కలవాతముయొక్క సంచారమార్గమును కఫము అడ్డగించినచో వాతము ప్రకుపితమై ఎదురెక్కి పలుచెరంగుల సంచరించుచు హిక్మాద్విరోగములతప్పక కల్పించును; కావున వైజెష్ఠినరీతిగ వమనవిరేచనములచే వాత సంచారమార్గమునందలి దోషముల వెడలించి శుభ్రపరచుట ముఖ్యకర్తవ్యము.

—౧౪ హిక్మాత్వాసములకు శత్యాదిచార్ణము. —

మూ. శతీచోరకజీవస్తీత్వజ్ఞుస్తం పుష్కరాహ్వయం,
సురసం తామలక్యేలా పిప్పల్యగురు నాగరమ్. 123

వాలకం చ సమం చూర్ణం కృత్వాఽష్టగుణశర్కరమ్,
సర్వథా తమకే శ్వాసే హిక్మాయాఞ్చ ప్రయోజయేత్. 124

వ్యా. కచూరములు, పెద్దకచూరములు, మనుబాల, లవంగపువత్రి, తుంగగడ్డలు, పుష్కరమూలము, తులసి, నేలయసిరిక, ఏలకులు, పిప్పళ్లు, అగరు, శుంఠి, కురువేరు, వీనినన్నిటిని సమభాగములుగ గూర్చి చూర్ణముచేసి అందొక భాగమునకు ఎనిమిదింతలు చక్కెర కలిపి ఈచూర్ణమును తమకశ్వాసమునందును యెక్కిల్లందును పాన-భోజనాదులలో చేర్చి యుపయోగించునది. (ఇచ్చట శఙ్ఖమున్నగు ద్రవ్యములను సమభాగములుగను, అందొకద్రవ్యమునకు అష్టగుణితముగ శర్కరను, చేర్చవలయునని చక్రపాణిదత్తవ్యాఖ్యానమున వివరింపబడినది. అష్టాంగహృదయమున “శర్కరాష్టగుణాచూర్ణం” అనుచోట వ్యాసమునిపరణము కనబడలేదు. కావున సముదాయమునకు అష్టగుణితము శర్కరయని వారి యభిమతముగ తోచుచున్నది).

—ॐ హిక్కా-శ్వాసములకు, ముక్తాదిచూర్ణము. ౧౬—

మూ. ముక్తాప్రవాళవైడూర్యశంఖస్ఫటికమంజనం,
ససారగన్ధకాచార్కసూక్ష్మైలాలవణద్వయమ్. 125
తామ్రాయోరజసీరూప్యం ససాగన్ధికసీసకమ్ (కశేరుకం),
జాతీఫలం శణాద్భిజం అపామార్గస్య తణ్డూలాః 126
ఏషాం పాణితలం చూర్ణం తుల్యానాం తౌద్రసర్పిషా,
హిక్కాం శ్వాసం చ కాసం చ లీఢమాశు నియచ్ఛతి. 127
అజ్జనాత్తిమిరం కాచం నీలికాం పుష్పకం తమః,
పల్యం (పిల్లం) కణ్డూమభిష్యన్దిం అర్త చైవ ప్రణాశయేత్. 128
(ఇతి ముక్తాద్వ్యం చూర్ణం.)

వ్యా. మంచిముత్యములు, పవడము, వైడూర్యము, శంఖము, స్ఫటికము, రసాంజనము, సారగంధము (స్ఫటికభేదము), కాచమణి, జిల్లేడు, పిన్నయేలకులు, సావర్పలవణము, సైంధవలవణము, తామ్రము, ఇనుపరాపొడి, వెండి, సాగంధ్యమును మాణిక్యభేదము, సావీరాంజనము, జాజికాయ, జనుపవిత్తులు, ఉత్తరేణివిత్తులు, వీనినన్నిటిపను భాగములుగ చేర్చి మెత్తనిచూర్ణముగ చేసి పూటకు కర్ణప్రమాణమువంతున తేనెయందును, నేతియందును చేర్చి సేవించినచో దీనివలన హిక్కాశ్వాసములు, కాసములు, శీఘ్రముగ నివర్తించును.

మరియు వీనిని మెత్తగ కాటుకవలె చేసి కన్నులకు ఆంజనముగ వేసిన కాసము, నీలిక, కంటిపువ్వులు, పిల్లము, కంటిదురద, అభివ్యంధము, అర్చము, అనునేత్రరోగములన్నియు నివర్తించును. (ఇచ్చట ముత్యములు పవడములు మున్నగుద్రవ్యములు; వాని వానికి చెప్పినశోధనాదులచే సంస్కరించి భస్మసిందూరాది రూపముగ వానివానివిధప్రకారము చేసి అట్టిభస్మసిందూరాదులను ఈయకాషధమున చేర్చుట మంచిది.)

—ॐ హిక్కా-శ్వాసములకు శటీపుష్కరాదిచూర్ణము. ౧౭—

మూ. శటీపుష్కరమూలాలానాం చూర్ణ మూమలకస్య చ,
మధునా సంయుతం లేహ్యం చూర్ణం వా కాలలోహజమ్. 129

వ్యా. కచూరములు, పుష్కరమూలము, ఉసిరిక కాయవొలుపు, వీనిని సమభాగములుగ చేర్చి చూర్ణముచేసి తేనెతో కలిపి సేవించినను, ఉక్కురాపొడిచూర్ణమున తేనెతో కలిపి సేవించినను హిక్కాశ్వాసములు నివృత్తించును.

❖ హిక్కాహరప్రాశము. ❶ ❖

మూ. సశర్కరాం తామలకిం ద్రాక్షాం గోఽశ్వశక్పరసం,
తుల్యం గుడం నాగరం చ ప్రాశయేత్ నావయేత్తథా. 130

వ్యా. చక్కెర, నేలయసిరిక, ద్రాక్షపండు, ఆవుపేడయొక్కయు, గుట్టుపుపేడ
యొక్కయురసము; వీనినన్నిటి నొకటిగ జేర్చి సేవించినను; శుంఠి మార్జమును, బెల్లమును
సమభాగములుగ జేర్చి సేవించినను; లేక నస్యముగ చేసిన హిక్కాశ్వాసముల
హరించును.

❖ హిక్కానివర్తకనస్యప్రయోగములు. ❷ ❖

మూ. లశునస్య పలాణ్డోర్వా మూలం గృష్ణానకస్య వా,
నావయేచ్ఛన్దనం వాపి నారీక్షీరేణ సంయుతమ్. 131

సుఖోష్ణం ఘృతమణ్డం వా నైఢవేనావచూర్ణితం,
నావయేన్దాక్షికిం విష్ణామల క్షకరనేన వా. 132

నారీక్షీరేణ సిద్ధం వా సర్పిర్నధురక్తైరపి,
పీతం నస్తో నిషిక్తం వా సద్యో హిక్కాం నియచ్ఛతి 133

వ్యా. వెల్లుల్లిగడ్డలనైనను, నీరుల్లిగడ్డలనైనను, ఎఱ్ఱరనీరుల్లిగడ్డలనైనను నూరి
చనుపాలలో కలిపి నస్యముచేసినను; చందనమును చనుపాలలో కలిపి నస్యముచేసినను;
సుఖోష్ణముగనుండు నేతితోనైనను మిగడయందైనను నైంధవలవణచూర్ణమును కలిపి,
నస్యము చేసినను; పెద్దయూగెలములమును లాక్షారసమున జేర్చి నస్యముచేసినను; హిక్కా
శ్వాసముల నివర్తించేయును. మరియు జీవనీయగణమున జెప్పబడిన జీవకము మున్నగు
ద్రవ్యములను చనుబాలనుచేర్చి ఘృతపాకవిధిగ వక్రముచేయబడినఘృతమును త్రాగినను
నస్యముగ నుపయోగించినను హిక్కారోగము అప్పుడే నివర్తించును.

❖ హిక్కాహరవయఃపానము, నస్యము. ❸ ❖

మూ. సకృదుష్ణం సకృచ్ఛీతం వ్యత్యాసాత్ హిక్కినాం పయః,
పానే నస్తః క్రియాయాం వా శర్కరామధుసంయుతమ్. 134

వ్యా. ఆవుపాలయందు చక్కెరను లేనను జేర్చి ఒకప్పుడు చల్లగను ఒకప్పుడు,
వేడిగను మార్చి మార్చి త్రాగించినను, నస్యముచేసినను ఎక్కిళ్లు నివర్తించును.

❖ హిక్కాహరఘృతము. ❹ ❖

మూ. అథోభాగైర్ఘృతం సిద్ధం సద్యో హిక్కాం నియచ్ఛతి,
పిష్పలీమధుయుక్తా వా రసౌ ధాత్రికపిత్తయోః. 135

యన్నను, ప్రకృతిచేతనే రూక్షశరీరులును నైయున్నయెడ వారి క్రింద జేప్పంబడు ఘృతములను త్రాగింపవలెను.

❧ హిక్కాశ్వాసహరదశమూలాదిఘృతము. ❧

మూ. దశమూలరసే సర్పిః దధిమణ్డే చ సాధయేత్,
కృష్ణాసౌవర్చలక్షౌరవయస్థాహిజ్ఞుచోరకైః. 140
కాయస్థయా చ, తత్త్వానాత్ హిక్కాశ్వాసా ప్రణాశయేత్,
(ఇతి దశమూలాద్యం ఘృతమ్)

వ్యా. దశమూలకషాయమును పెరుగుమీది మీగడను (ఈరెండును చేరి ఘృతము నకు నాల్గితలండునట్లు) ఘృతమున జేర్చి, అందు పిప్పళ్లు, సౌవర్చలవణము, యవ క్షౌరము, ఉసిరికపప్పు, ఇంగువ, కచోరములు, కరకకాయలబెరడు, వీని నన్నిటిని ననుభాగముగ జేర్చి కల్కముజేసి (ఘృతమునకు నాల్గవపా లుండునట్లు) కలిపి, ఘృతపాక విధిప్రకారము పక్వముచేసి (యగ్నిబలానుసారముగ) త్రాగినచో, హిక్కాశ్వాసముల హరించును. (ఇచ్చట:—“జలన్నేహాషధానాం చ.....చతుర్థణమ్” అను సామాన్య ఘరిభాషచే కల్కద్రవాదిపరిమాణము నెరుంగునది).

❧ హిక్కాశ్వాసాదిహరతేజోవత్సాదిఘృతమ్. ❧

మూ. తేజోవత్సభయా కుష్ఠం విప్పలీ కటురోహిణీ. 141
భూతికం పౌష్కరం మూలం పలాశశ్చిత్రకశ్శటీ,
సౌవర్చలం తామలకీ సైన్ధవం బిల్వపేళికా. 142
తాలీసవత్రం జీవస్తీ వచా తైరక్షసమ్మితైః,
హిజ్ఞుపాదైర్ఘృతప్రస్థం పచేత్తోయే చతుర్థణే. 143
ఏతద్యథాబలం సీత్య హిక్కాశ్వాసా జయేన్నరః,
శోథానిలాఽర్శోగ్రహణీహృత్పార్శ్వరుజ ఏవ చ. 144
(ఇతి తేజోవత్సాదిఘృతమ్.)

వ్యా. చవ్యము, కరకకాయలబెరడు, చెంగల్వకోష్ఠ, పిప్పళ్లు, కటుకరోహిణి, కామంచిపూరి, పుష్కరమూలము, మోదుగవిత్తులు, చిత్రమూలము, గంధకచోరములు, సౌవర్చలవణము, నేలయ్యసిరిక, సైంధవలవణము, మారేడుకాయలొనిగుడ్డు, తాళిన పత్రి, మనుబాల, వస, ఇవియన్నియు నొక్కొకరద్ద మువంతునను కద్ద మున నాల్గవంతు (కాఞ్మూత్రము) ఇంగువను, చేర్చి కల్కముచేసి, యొకప్రస్థపరిమితమగు ఘృతమున

కలిపి ఘృతమునకు నాల్గింతలు జలమును జేర్చి ఘృతపాకవిధిప్రకారము పక్వముజేసి యాఘృతమును బలాద్యనుసారముగ ప్రతిదినంబును త్రాగినయెడ హిక్మాశ్వాసముల హరించును. మరియు దీనిని త్రాగుటవలన శోఫములును, వాతంబును, అర్శస్యులును, గ్రహణీరోగంబులును, హృద్రోగంబును, పార్శ్వపునోష్పలును నివర్తించును.

ఇచ్చట “హిక్మాపాచైః” అనుచోట ఇతరద్రవ్యములకు జెప్పిన కర్షప్రమాణములో నాల్గవంతు (శాణము) పరిమితముకల ఇంగువతో గూడిన లేజోవత్పాదిద్రవ్య కల్కమును జేర్చి, అని యర్థము. ఈవివరణమునే హరీతమున నిట్లు చెప్పిరి:—“లేజో వతీ...కల్త్రైస్తైరక్షసమ్మితైః, హిక్మాశాణేన సంయుక్తైః ఘృతప్రథం విపాచయేత్” ఇచ్చట ఇంగువ శాణమాత్రమని స్ఫుటముగ జెప్పబడినది.

— శ్వాసహరమనశ్శిలాదిఘృతము. ౧౭ —

మూ. మనశ్శిలాసర్జరసలాక్షౌరజనిపద్మకైః,

మజ్జిమైశ్చ కర్షాంజైః ప్రస్థసిద్ధో ఘృతాధితః.

145

(ఇతి మనశ్శిలాదిఘృతమ్.)

వ్యా. మణిశిల, సర్జరసము (తెల్లగుగ్గిలము), లక్ష్మవసుపు, పద్మకము, మంజీష్ఠ, విలకులు, వీని ప్రత్యేకము కర్షప్రమాణమువంతున జేర్చి ఘృతమును ప్రస్థపరిమాణంబును (ఘృతమునకు నాల్గింతలనిట్లును) కలిపి ఘృతపాకవిధిప్రకారము పక్వముచేసి హిక్మాశ్వాసములయం దుపయోగించిన చాల హితకరముగ నుండును.

— శ్వాసములకు జీవనీయాదిఘృతయోగములు. ౧౮ —

మూ. జీవనీయోపసిద్ధం వా సత్కౌద్రం లేహయేత్ ఘృతం,

త్రూషణం, దాధికం వాఽపి, పిబేద్వాసాఘృతం తథా.

146

వ్యా. జీవనీయగణమున జెప్పబడిన జీవకముమున్నగుద్రవ్యములజేర్చి సిద్ధముచేయబడిన ఘృతమునైనను, లేనను కూడ జేర్చి సేవించవలెను; మరియు కాసచికిత్సమున జెప్పబడు త్రూషణఘృతమునైనను, దాధికఘృతమునైనను, గుల్మచికిత్సమున జెప్పబడిన వాశాఘృతమునైనను త్రాగిన శ్వాసమును హరించును.

ఇచ్చట “జీవకర్షభకా...జీవస్తీ మధుకమితి దశేమాని జీవనీయాని భవన్తి” (సూ. అ. ౪. సూ. ౨౪) అని చెప్పబడిన పదిద్రవ్యములు జీవనీయశబ్దముచే గ్రహింప నగును. మరియు—“త్రూషణం త్రిఫలాం ద్రాక్షం..... త్రూషణంనామ విఖ్యాతం వీతద్ఘృతమనంతమమ్” (చి. అ. ౧౮. శ్లో. ౩౯-౪౨) అని కాసచికిత్సమున జెప్ప

బడిన త్రూవణఘృతంబును, “వృషం సమూలామాపోధ్య.....ర క్తపిత్తజ్వరశ్వాసకాస హృద్రోగనాశనం” (చి. అ. గి. శ్లో. ౧౨౭) అని గుల్మచికిత్సితమున జెప్పబడిన వాశాఘృతమును గ్రహించునది. మరియు వాగ్భటాచార్యులు “దాధికం, హపుషా దివా” (అ. హృ, చి. అ.ర.) అని చెప్పిరి కావున “హపుషా వ్యోష.....యోస్యర్శ్యోగ్రహణీ దోషశ్వాసకాసాఽరుచిజ్వరాన్, ...ఘృతమేతద్వ్యపోహతి” (చి. అ. గి. శ్లో. ౭౧-౭౩) అని గుల్మచికిత్సితమున జెప్పబడిన హపుషాదిఘృతంబును శ్వాసములకు హిత మని యెరుంగునది.

❖ హిక్మాశ్వాసములకు ఆనుక్తచికిత్సాసంగ్రహము. ❖

మూ. యత్కిశ్చిత్కఫవాతఘ్నముష్ణం వాతాఽనులోమనం,
భేషజం పానమన్నం వా తద్ధితం శ్వాసహిక్మినే. 147

వ్యా. కఫవాతముల హరించునదియు, వాతమును అనులోమముగ సంచరింపజేయు నదియు, ఉష్ణవీర్యంబునైన యౌషధమును అన్న పానములను సేవించుట హిక్మాశ్వాస రోగపీడితునకు చాల హితకరము.

❖ హిక్మాశ్వాసములయందు శమన-బృంహణచికిత్సానియమము. ❖

మూ. వాతకృద్వా కఫహరం, కఫకృద్వాఽనిలాఽపహం,
కార్యం నైకాన్తికం తాభ్యాం ప్రాయశ్శ్రేయోఽనిలాపహమ్.
సర్వేషాం బృంహణీ హ్యల్పః శక్యశ్చ ప్రాయశో భవేత్,
నాత్యర్థం (నాఽవశ్యం, అవశ్యం) శమనేఽపాయః, భృశోఽ
శక్యశ్చ కర్మ నే. 149

తస్మాత్ శుద్ధానశుద్ధాంశ్చ శమనైర్బృంహణైరపి,
హిక్మాశ్వాసాఽర్ధితాన్ జన్తున్ ప్రాయశస్సముపాచరేత్. 150

వ్యా. వాతమును వృద్ధి నొందించుచు కఫమును హరించు చికిత్సనైనను, కఫమును వృద్ధి నందించుచు వాతమును హరించు చికిత్సనైనను, (ఈరెండిటిలో నొకదానినే) నియతముగ జేయజనదు. (హిక్మాశ్వాసములయందు కఫవాతములు రెండును సమాన బలములుగ నుండును కావున నీరెండిటిలో నొకదానిని వృద్ధి నందించి యింకొకదానిని శమించునట్టిచికిత్సను నియతముగ చేయకూడదు; కాని వానిని రెంటిని మార్చి మార్చి చేయవచ్చునని భావము.)

మరియు నత్తెరుంగున నారెండువిధములైన చికిత్సలను మార్చిమార్చి చేయునప్పు

దును ప్రాయకముగ వాతహరమైనచికిత్సనే యధికముగ జేయుట చాల మంచిది. ఏల యన;—

హిక్మాత్వానరోగపీడితులకు బృంహణ (వాతహర) చికిత్స జేయుటవలన (వేరొకదోషము వృద్ధినిొందుటవలన) రోగము వృద్ధినిొందినను వేరొకరోగము కల్గినను అయ్యది ప్రాయకముగ నల్ప బలమై సుఖసాధ్యముగ నుండును. అటులనే శమనచికిత్స జేసినయెడ దానంజేసి యొకప్పుడు రోగవృద్ధియైనను ఇతరరోగములైనను సంభవించిన యెడ అయ్యది కొంచెము కష్టముచే సాధించదగియుండును గాని మిక్కిలి యపాయ కరము కానోపదు. కర్షణరూపమైన లంఘనచికిత్స జేసినయెడ దాన జనించినరోగవృద్ధి యైనను ఇతరవ్యాధులైనను మిక్కిలి కష్టముల కల్గించి యసాధ్యములగును; కావున వమనాదిశోధనచికిత్సచే శుద్ధకోష్ఠనకును, శోధనము చేయకుండువానికిని హిక్మాత్వాన ములయందు శమనములును బృంహణములును నగుఁబోషధాన్యవిహారాదులచే నుపచరించ వలెనుగాని లంఘనము నొకప్పుడును జేయంజనదని భావము. (ఇచ్చట “శుద్ధాఁ, ఆశు ధ్ధాంశ్చ, శమనైః, బృంహంతై రపి” క్రమముగ నన్వయించి శోధనముచేసినవారికి శమ నంబును, శోధనముచేయనివారికి బృంహణంబును జేయదగునని కొందరు నెప్పెదరు. “సర్వేషాం బృంహణే హ్యల్పః” అనిచెప్పటచేత, హిక్మాత్వానములయందు మాత్రము కాక యితరములగు జ్వరాదిరోగములయందును ఈన్యాయముననుసరించి శమనబృంహణ ముల నాచరించదగునని తంత్రకారులయభిప్రాయము.)

— ౭౭ అధ్యాయవిషయసంగ్రహము. ౭౭ —

మూ. దుర్జయత్వే సముత్పత్తౌ క్రియైకత్వే చ కారణం,

లిజ్ఞం పత్త్యం చ హిక్మానాం శ్వాసానాం చేహ దర్శితమ్. 151

వ్యా. హిక్మాత్వానములు కష్టసాధ్యములగుటకు కారణంబులును, అవిజనించు టకు హేతువులును, ఈరెంటికిని చికిత్సలు సమానములుగనుండుటకు కారణంబును, ఈరెంటిలక్షణంబులును, పత్త్యములగునౌషధాదులును ఈహిక్మాత్వానచికిత్సితమను నధ్యాయమున చెప్పబడినవి.

ఇత్యగ్ని వేశకృతే తస్త్రే చరకప్రతిసంస్కృతే, దృఢబలసంపూరితే,
చికిత్సాస్థానే, హిక్మాత్వానచికిత్సితం నామ సప్తదశోఽధ్యాయః.

వ్యా. ఇతైరంగున నగ్నివేశకృతంబును, చరకప్రతిసంస్కృతంబును నగుచరక సంహితయను నాయుచ్చేదతంత్రమునందలి చికిత్సాస్థానమున దృఢబలసంపూరితభాగ మున సప్తదశాధ్యాయము సమాప్తము.

అష్టాదశాధ్యాయము.

అపతరణిక:—హిక్మత్ శాస్త్రాన్ని చదివినవారు జెప్పినవిదవ నారెంటితో నమాన
మైనచిత్త కల్గినదియగుటంజేసి కానమునకు చికిత్సితము చెప్పబడును.

మూ. అథాతః కాసచిత్స్థితం వ్యాఖ్యాస్యామః. 1

ఇతి హ స్తాహ భగవానాశ్రేయః. 2

వ్యా. హి క్కాశ్వాసముల చికిత్సితమును జెప్పినపిదప వానితో సమానమైనచికిత్స కలకాసరోగ చికిత్సితమును భగవానుడగునాత్రేయు లుబదేశించినదానికి న్యూనాతిరేక ముగాకుండునట్లు వివరించి చెప్పెదనని యర్థము.

మూ. తపసా యశసా ధృత్యా ధియా చ పరయాన్వితః,
ఆత్మేయః కాసకాన్త్యర్థం ప్రాహ సిద్ధం చికిత్సితమ్.

వ్యా. ఉత్పన్నమనతమమచేతను, కీర్తిచేతను, ధారణాశక్తిచేతను, బుద్ధిచేతను కూడుకొనినమహర్షి ప్రవరుడగు నాశ్రేయ్యులు అగ్నివేళునుద్దేశించి కానరొగకాంతిక్త తనగ చిత్తినితమను అనుభవసిద్ధముగ నిట్లువదేశించెను. (ఇచ్చట శిష్యులపై వాక్యము లేకున్నను ఆశ్రేయోత్తరమునుబట్టి ప్రశ్నము అనుమేయము.)

కానభేదములు.

మూ. వాతాదిజాస్త్రయోయే చ శతజః శ్చయజస్తథా,
పక్షౌతే స్తుభ్యః స్పృశాం కాసాః వర్ధమానాః శ్చయప్రదాః. 4

వ్యా. వాతపిత్తకఫములచే పేరుపేరుగ జనించునవి మూడును, ఉచ్యతమున జనించునదియు, ధాతుక్షయముచే జనించునదియు చేరి కానములు ఏడువిధములగుండును. ఉద్యైనువిధములైన కానములును (ఉపేక్షించినచో) నానాట వృద్ధినింది శరీరము నందలిరకాది ధాతువులు ఊణించుటకును, తుదకు శరీరనాశమునకు కారణములగును.

ఇచ్చట శతజశబ్దముచేత ఉరఃశతపూర్వకరాజయశ్చమన కల్పకాసంబును, శత
క్షీణమునగల్గకాసంబునుకూడ గ్రహింపబడును. మరియు శ్చయజశబ్దముచేత రాజయశ్చ
సంబంధముచే ధాతువులు క్షీణించినపురుషులకు సంభవించుకాసంబును,జరాసంబంధముచే
వృద్ధులకు సంభవించినధాతుశ్చయమువలనగల్గిన కాసంబును గ్రహింపబడును. కావున
కానభేదములన్నియుజేరి పైజెప్పినయైదువిధములలో నంతర్భూతములగునని యెరుంగునది.
జ్వరసంతాపముచే గల్గినరక్తపిత్తము, మరల జ్వరమును కల్పించువిధముగ, ధాతుశ్చయ
ముచే గల్గినకాసముమరల ధాతుశ్చయమునకు కారణమై మరింతధాతుశ్చయమును కల్పిం

చును కావున “వర్ధమానాః త్వయప్రదాః” అనుపదము త్వయకాసమున కన్వయించినను ప్రత్యవాయము లేదని యెరుంగునది. ఈవిషయమును వాగ్భటాచార్యులు క్లప్తముగ నిట్లు చెప్పిరి:—“పఞ్చ కాసాః స్పృతాః వాత-పిత్త-శ్లేష్మ-క్షత-క్షయైః, త్వయా యో పేక్షితాస్సరేవ, బలినశ్చోత్తరోత్తరమ్.” (అ. హృ. ని. అ. 3. శ్లో. ౧౭.)

—౧౧ కాసపూర్వరూపములు. ౧౧—

మూ. పూర్వరూపం భవేత్తేషాం శూకపూర్ణగలాస్యతా,
కణ్ఠే కణ్ఠాశ్చ భోజ్యానాం అవరోధశ్చ జాయతే. 5

వ్యా. వైశేషిణపంచవిధకాసములు జనించుటకు మునుముందు కుత్తుక యెండును, నోటియందును ముండ్లునిండినట్లు నస కల్గును. కంఠమున జీలపుట్టును. భుజింపదగినపదార్థములయందు ఆరుచిపుట్టుచు, లేక తిన నిచ్చ కల్గదు. ఇవియన్నియు కాసములు పూర్వరూపములు.

—౧౨ కాససంప్రాప్తి. ౧౨—

మూ. అథఃప్రతిహతో వాయుః ఊర్ధ్వస్రోతస్సమాశ్రితః,
ఉదానభావమాపన్నః కణ్ఠే సక్తః తథోరసి. 6

ఆవిశ్య శిరసః ఖాని సర్వాణి ప్రతిపూరయన్,

ఆభజ్జన్నాక్షిపన్ దేహం హనుమన్యే తథాక్షిణీ. 7

నేత్రే పృష్ఠమురఃపార్శ్వే నిర్భజ్యస్తమ్భయంస్తతః,

శుష్కో వా సకథో వాపి కసనాత్కాస ఉచ్యతే. 8

వ్యా. వాతము స్వకారణములచే ప్రకోపమునొంది శరీరమునం దధోభాగమున ప్రతిహతమై మరలి వాతసంచారమార్గమునందుండి యూర్ధ్వశరీరమున వ్యాపించుచు (ఊర్ధ్వభాగమున వ్యాపించుస్వభావముకల) ఉదానవాతరూపము దాల్చి, కంఠము నందును రొమ్మనందును వ్యాపించుచు, శిరస్సునందలినోరు నాసారంధ్రములు మున్నగు రంధ్రముల జేరి, వానిసన్నిహితినీ పూరించుచు, శరీరమును ముందుప్రక్కకువంచి కదలించుచు, తాలువులను, మెడకు వెనుక ప్రక్కనరములను, కన్నులను, సంకోచింపజేసి, కన్నులను నీపురు ఇరుప్రక్కలను స్తంభింపజేసి కదలించుచు, ద్రవములేక శుష్కముగనైనను, కఫముతో గూడియైనను, నోటినుండి బైటవెడలును. ఇయ్యది యూర్ధ్వముగ వ్యాపించి నోటినుండి బైటవెడలుటం జేసియు, ఉరఃకంఠాదుల బాధించుటంజేసియు కాసమని యన్వర్థముగ జేప్పబడును. (“కస గతికాశనయోః” అనుధాతువునకు “కసతీతి కాసః”

అనువుత్పత్తిచే కాసశబ్దమునకు వైయర్థము లభించును.) వాగ్భటులు “భిన్న కాంస్యోప మధ్వనిః” (అ. హృ. ని. అ. 3.) అనిచెప్పిరికావున వైశేషినిరీతిగ బైట వెడలునప్పుడు పగిలినకంచుప్రాగువిధముగ శబ్దముకల్గునని యెరుంగునది.

—౧౭ కాసభేదకారణము. ౧౬—

మూ. ప్రతిఘాతవిశేషేణ తస్య వాయోస్సరంహసః,

వేదనాశబ్దవైశిష్ట్యం కాసానాముపజాయతే.

9

వ్యా. వైశేషిని సంప్రాప్తి కాసములకన్నిటికి సమానముగ నున్నను, వాతమునకు ప్రతిఘాతమును కల్పించు కఫానివిశేషములచేతను, వేగమువిశేషమువలనను, దాన గల్గు బాధావిశేషమునందునను, అప్పుడు కంఠమున కల్గు శబ్దవిశేషమువలనను కాసములు వేరు వేరురూపములుగ జెప్పబడును.

—౧౭ వాతికకాసమునకు కారణములు. ౧౬—

మూ. రూక్షశీతకషాయాల్పప్రమితాన్తనశనం స్త్రియః,

వేగధారణమాయాసో వాతకాసప్రవర్తకః.

10

వ్యా. రూక్షంబులును, గుణవీర్యంబులచే శీతంబులును, కషాయ (వగరు)రసంబు లును నగుపదార్థముల భుజించినను, తనకు కావలసినపరిమితికన్న నత్యల్పముగ నైనను నియమితకాలము నతిక్రమించియైనను భుజించినను, లేక బొత్తుగ నాహారమును మాని యుండినను, తనశక్తికన్న నెక్కుడుగ స్త్రీసంభోగము చేసినను, మలమూత్రాదివేగముల నిరోధించినను, శరీరమున కాయాసమును కల్పించుపనుల జేసినను, వాతమును ప్రకోపింప జేయును. దానంజేసి కాసము సంభవించును. (ఇచ్చట ప్రమితాశనమన అతీతకాలభోజన మని యర్థము.)

—౧౭ వాతికకాసలక్షణము. ౧౬—

మూ. హృత్పూర్వో వైరశ్చిరశ్శూలస్వరభేదకరో భృశం,

శుష్కారకణ్ఠవక్త్రస్య హృష్టలోమ్మః ప్రతామ్యతః.

11

నిర్ఘోషదైన్యస్తనదౌర్బల్యక్షోభమోహకృత్,

శుష్కకాసః కఫం శుష్కం కృచ్ఛాచ్ఛ్మిక్ష్వాల్పతాం వ్రజేత్.

స్నిగ్ధామ్లలవణోష్ణైశ్చ భుక్తపీతైః ప్రశామ్యతి,

ఊర్ధ్వవాతస్య జీర్ణేన్నే వేగవాక్ మారుతో భవేత్.

13

వ్యా. కాసము వెడలునప్పుడు హృదయమునందును ఇరుప్రక్కలయందును రొమ్మునందును శిరస్సునందును శూలమును, మిక్కిలి కంఠస్వరభేదమును కల్పించుచు వేగముతో వెడలును. మరియు నారోగికి కాసము వెడలునపుడు రొమ్మును కుత్తుకయు నోరును ద్రవములేక యెండును. రోమములు గగుర్పాటు కల్పియించును. చీకటిలోనున్నవాని వలె నేమియు తెలియకుండును. మిక్కిలి దైన్యము కల్గును. మేఘగర్జనమువలె శబ్దముతోగూడి బలహీనమును గల్పించుచు శరీరమునెల్ల కుదిలించుచు మూర్ఛనొందించుచు శుష్కకాసము (పొడిదగ్గు) వెడలును. అట్టియెడ ద్రవములేక యెండినకఫము మిగుల కష్టముచే బైటవెడలినయెడ దగ్గు కొంచెము తగ్గును. మరియు స్నిగ్ధంబులును అష్టరసంబులును లవణంబును ఉష్ణవీర్యంబులును నగునన్న పానముల సేవించినపుడును, దగ్గు శమించును. (ఇది వాతికకాసమున కుపశయము.) ఈరోగముకలవానికి భుజించినయన్నము జీర్ణమైనయెడ వెంటనే వాతము మిక్కిలివేగముగ కల్గి దగ్గు అధికమగును. (ఇది అసుపశయము.)

❖ పైత్తికకాసనిదానము. ❖

మూ. కటుకోష్ణవిదాహ్యాప్లుతౌరాణామతిసేవనం,

పిత్తకాసకరం క్రోధః సంతాపశ్చాగ్నిసూర్యజః.

14

వ్యా. కారముగలపదార్థములైనను, గుణవీర్యములచే నుష్ణములగుపదార్థములైనను, మంటపుట్టించుపదార్థములైనను, అష్టపదార్థములైనను, యవతౌరము మున్నగు తౌరములైనను విశేషము నుపయోగించుటచేతను, కోపముచేతను, నిష్పయొక్కయు, సూర్యునియొక్కయు, నెగ సోకుటచేతను; పిత్తము ప్రకుపితమై కాసమును కల్పించును.

❖ పైత్తికకాసలక్షణము. ❖

మూ. వీతనిష్ఠీవనాక్షీత్వం తిక్తాస్యత్వం స్వరామయః,

ఉరోధూమాయనం తృష్ణా దాహో మోహోఽరుచిర్భ్రమః.

15

ప్రతతం కాసమాసశ్చ. బోధితీంషీవ చ శశ్యతి,

శ్లేష్మాణం పిత్తసంస్పృష్టం నిష్ఠీవతి చ పైత్తికే.

16

వ్యా. పైత్తికకాసమునందు పచ్చనిరంగులకఫము దగ్గినపుడు నోటినుండి వెడలును. కన్నులు పచ్చగనుండును. నోరు చేదుగనుండును. కంఠస్వరము మారును. రొమ్మున పొగ వెడలునట్లుండును. దష్టియు తాపంబును, మూర్ఛయు అరుచియు, కల్గును. ఒడలు తిరుగునట్లుండును. అధికముగ దగ్గు పచ్చునపుడు కన్నులకు నక్షత్రములు కనబడి

నట్లు బూచులు క్రమ్మును. పితృవసరుతోచేరిన కఫము నోటినుండి వెడలును. ఈలక్షణములుగలది పైత్తికకాసమనబడును.

ఇచ్చట సీకాసము కేవలము పితృముచే జనించినను ఉరస్సు, కంఠము మున్నగు కఫస్థానములయొక్క సంబంధమువలన పితృద్రవముతో కూడినకఫము నోటినుండి వెడలునని యెరుంగునది.

❖ కఫజకాసనిదానము. ❖

మూ. గుర్వభిష్యన్దిమధురస్నిగ్ధస్వపానవిచేష్టనైః,

వృద్ధః శ్లేష్మానిలం రుద్ధ్వా కఫకాసం కరోతి హి.

17

వ్యా. చిరకాలమునకు జీర్ణించుస్వభావముగలపదార్థములనైనను, ప్రోతోరంధ్రముల ద్రవమును పుట్టించుపదార్థములనైనను, మధురములనైనను, మిక్కిలి స్నిగ్ధములయిన పదార్థములనైనను భుజించుట; పగటియందు నిదురపోవుట, యేవిధమయినపనిని చేయక నిర్వాహిపారముగనుండుట, ఈకారణములచేత కఫము మిక్కిలి పృద్ధినొంది ప్రకుపితమై వాతసంచారమార్గమును అడ్డగించి శ్లేష్మికకాసమును కల్పించును.

❖ కఫజకాసలక్షణము. ❖

మూ. మన్దాగ్నిత్యారుచిచ్ఛర్దిషీనసోశ్లేశగౌరవైః,

లోమహర్షాస్యమాధుర్యక్లేదసంసదనైర్మృతమ్.

18

బహులం మధురం స్నిగ్ధం నిష్ఠీవతి ఘనం కఫం,

కాసమానో హ్యరుగ్వక్షః సంపూర్ణమివ మన్యతే.

19

వ్యా. అగ్నిచందగించుట, ఆరోచకము, వాంఠియగుట, పడినెముపట్టుట, ఓకరింతలు పచ్చుట, శరీరము బరువుగనుండుట, గగుర్పాటు, నోరుతీపికల్గియుండుట, ప్రోతోమార్గములయందు ద్రవముపుట్టుట, ఒడలునొప్పలు, దగ్గినపుడు తీపికల్గి స్నిగ్ధమై ఘనీభవించిన కఫము అధికముగ వెడలుట, రొమ్మన స్వల్పముగ నొప్పికల్గి కఫముచే నిండి యున్నట్లు తోచుట, ఈలక్షణములు కలది కఫముచే జనించినకాసమని యెరుంగునది. (ఇచ్చట “కఫాదురోల్పరుజ్జూర్ధ్వి” అని వాగ్భటులు చెప్పిరి కావున “అరుగ్వక్షః” అనుచోట రొమ్మన స్వల్పముగ బాధయుండునని యర్థము.)

❖ తృతీయకాసనిదానము. ❖

మూ. అతివ్యవాయభౌరాధ్యయుద్ధాశ్వగజవిగ్రహైః,

రూక్షసోర్ధరఃక్షతం వాయుః గృహీత్వా కాసమావహేత్.

20

వ్యా. అధికముగ స్త్రీసంభోగముచేయుట, బరువుమోచుట, త్రోవనడచుట, బలాధికులతో యుద్ధముచేయుట, గుఱ్ఱములతోను యేనుగులతోను నెదిరించి పోట్లాడుట, ఈకృత్యములను శరీరమున జీడ్డులేక రూక్షముగ నుండువాడు అధికముగచేసిన యెడ వానికి రొమ్మున గాయపడును. అట్టియభిఘాతమునొంది యుర్యస్థలమున వాతము ప్రకుపితమై చేరి కాసమును కల్పించును. (వాగ్భటాచార్యులు నిట్లు చెప్పెను:— “యుద్ధాత్తైః సాహస్యైః తైస్యైః.....వాయుః పితౌనానుగతో చలీకుపితః కురుతే కాసం” (ఆ. హృ. ని. ఆ. ౩. స్తో. ౨౮) ఈవాక్యముచేత ప్రకుపితమైన వాతము పిత్తముతో కూడి యుర్యక్షతకాసము కల్పించునని తెలిసెడి.) మరియు నియ్యది వాతపిత్తములచే గల్గినను, వైశేషికకారణములచే రొమ్మునందభిఘాతమున గాయము కల్గినదాని వలన జనించుటందేసి క్షతజకాసమున వేరుగ చెప్పబడినది.

— ౩౩ క్షతజకాసలక్షణములు. ౩౩ —

- మూ. స పూర్వం కాసతే శుష్కం తతః స్త్రీవేత్సశోణితం,
కణ్ఠేన రుజతాత్పర్థం విరుగ్జేనైవ చోరసా. 21
- సూచీభిరివ తీక్ష్ణాభిస్తుద్యమానేన శూలినా,
దుఃఖస్పర్శేన శూలేన భేదవీడాభితాపినా. 22
- పర్వభేదజ్వరశ్వాసతృష్ణావైస్వర్యవీడితః,
పారావత ఇవాకూజక్ కాసవేగాత్ క్షతోద్భవాత్. 23

వ్యా. క్షతజకాసముచే పీడింపబడినమనుజునకు తొలుత ద్రవములేక యెండిన పొడిదగ్గు కల్గి పిమ్మట రక్తముతోకూడిన కఫము శుష్కించి నోట వెడలును. కుత్తుక యందు నోరువరాని మిక్కుటమైన నొప్పి కల్గును. రొమ్మున బ్రద్దలుగ పగులదీయునట్లు బాధ కల్గును. మిక్కిలి వాడిగల నూదులచే పొడిచినట్లు రొమ్మున బోటుపుట్టును. రొమ్మున చేత స్పృశించినను నోరువజాలని శూల నొప్పి గల్గి పగులగొట్టినవిధమున బాధ కల్గును. కీళ్లలో నొప్పియు, జ్వరంబును, శ్వాసంబును, దప్పియు కల్గును. కంఠస్వరము వికృతముగ మారి యుండును. ఇట్టి లక్షణముతో బాధపడుచుండురోగి బాధకోరువ జాలక కాసవేగముచేత పావురమువలె గొంతులో గుఱ్ఱుగుఱ్ఱుమని కూయుచు బాధ పడుచుండును. ఈలక్షణములుగలది క్షతజకాసమని యెరుంగునది. (ఈక్షతజకాసము సాహసజయక్షరోగరూపమును జెప్పనప్పుడు “కణ్ఠోద్గ్రంథం చ” అని యెనిమిదవ యధ్యాయమున చెప్పబడినది.)

—ॐ షయజకాసనిదానము. ॐ—

మూ. విషమాసాత్వభోజ్యాతివ్యవాయాద్వేగనిగ్రహత్,
ఘృణినాం శోచతాం నృణాం వ్యాపన్నేఽగ్నోత్రయోమలాః.
కుపితాః షయజం కాసం కుర్యద్రేహక్షయప్రదం,

వ్యా. విషమాశనము (తాను భుజించువరిమితకన్న నెక్కువగనైనను, తక్కువగనైనను భుజించుట, లేక భోజనమునకు విహితమైనకాలమునకు వ్యత్యస్తముగ భుజించుట), తనకలవాటులేని శరీరతత్వమున కిడుకయందు నాహారమును భుజించుట, తనశక్తికిమిరి స్త్రీసంభోగము చేయుట, మలమూత్రాదివేగము నిరోధించుట, మిక్కిలి జాలి కల్లియుండుటవలన నొరులకష్టముల చూచి దుఃఖించుట, ఇట్టి కారణములచేత జతరాగ్ని మందగించి వాతపితృకఫములు మూడును నేక కాలమున సమములుగ ప్రశోపము నొంది రసరక్తాదిధాతువులను వరుసగ క్షీణింపజేయును. దానంజేసి కాసము జనించును. ఇదియే షయజకాసము. దీనివలన దేహము నానాట క్షీణించి తుదకు శరీరపాతము కూడ నొక వేళ సంభవించును. ఇచ్చట వాగ్భటాచార్యులు “వాయుః ప్రధానాః కుపితాః ధాతవో రాజయత్క్షీణాః” అని చెప్పియుండుటచేత ఈ షయజకాసము త్రిదోషములచే జనించినను వానిలో వాతము ప్రధానముగ నుండునని తెలియునది.

ఇచ్చట నీవిషయము నెరుంగునది:—రాజయత్క్షకారణముల జెప్పనపుడు “అయథాబలమారంభం వేగసస్థారణంక్షయం యత్క్షీణాః, కారణం విద్యాత్ చతుర్థం విషమాశనమ్” (చికిత్స. 8 ఆధ్యాయం. శ్లో. 13) అనువాక్యముచేత, సాహసము, వేగసంధారణము, ధాతుక్షయము, విషమాశనమునను నాలుగుకారణములచే రాజయత్క్షము జనించునని చెప్పబడినది. ఆనాల్గువిధములయిన రాజయత్క్షములయందును వేర్వేరుగ రూపముల జెప్పనపుడు సాహసజరాజయత్క్షలక్షణమున “కణ్ఠోధ్వంసశ్చ కాసశ్చ స్వరభేదమరోచకమ్” అని కాసము లక్షణముగ నిర్దేశించబడినది. వేగసంధారణజరాజయత్క్షమును జెప్పనపుడు “ప్రతిశ్శాయం చ కాసం చ” అనియు, ధాతుక్షయజరాజయత్క్షలక్షణమున “ప్రతిశ్శాయం జ్వరం కాసమ్” అనియు, విషమాశనజరాజయత్క్షమున “ప్రతిశ్శాయం ప్రనేకశ్చ కాసం చ్ఛర్దిమరోచకమ్” అనియు, ఆయా రాజయత్క్షములయందును కాసము గూడ నొకలక్షణముగ రాజయత్క్షమునకు నిర్దేశించబడినది. అట్టి నాల్గువిధములయిన రాజయత్క్షములలో కల్గునాల్గువిధములయిన కాసములలో సాహసజరాజయత్క్షమునకల్గు కాసమునకు ఇచ్చట “అతివ్యవాయ” అని యుపక్రమించి చెప్పినది హేతులక్షణములగును. మరియు విషమాశనజరాజయత్క్షమున కల్గుకాసమునకు ఇచ్చట వైశోకమున చెప్పబడినవిష

మాసాత్మ్యభోజనములు కారణమనియు, ధాతుక్షయజరాజయత్నమున కల్లకాసమునకు, అతిసంభోగము కారణమనియు, వేగసంధారణజరాజయత్నమున కల్లకాసమునకు వేగ నిగ్రహము కారణమనియు, అట్టికారణములు “విషమాసాత్మ్యభోజ్యాతివ్యవాయాద్వేగ నిగ్రహాత్” అని పైన జెప్పబడినదని యెరుంగునది. అట్టికాసముల నాల్గిటియందును ఇచ్చట చెప్పబడినలక్షణములే రాజయత్నమున కల్గియుండునని యూహించునది.

— త్తయజకాసలక్షణములు. —

మూ. దుర్గన్ధం హరితం రక్తం స్త్రీవేత్పూయోపమం కఫమ్. 25

స్థానాదుత్ కాసమానశ్చ హృదయం మన్యతే చ్యుతం,
(కాసమానశ్చ హృదయం స్థానశ్రష్టమ్ స మన్యతే.)

అకస్తాదుష్టశీతారో బహ్వశీ దుర్బలః కృశః. 26

స్నిగ్ధాస్యముఖవర్ణత్వ క్షీమద్దర్శనలోచనః,
(ప్రసన్నస్నిగ్ధవదనః శ్రీమద్దర్శనలోచనః.)

పాణిపాదతలైః శ్లక్షణైః సతతాసూయకో ఘృణీ. 27

జ్వరో మిశ్రాకృతిస్తస్య పార్శ్వారుక్షీనసోఽరుచిః,

భిన్నసంహతవర్చస్త్యం స్వరభేదోఽనిమిత్తతః. 28

వ్యా. పైజెప్పిన త్తయజకాసమున దుర్గంధంబును, పచ్చనిరంగుతోఁకూడిన రక్త వర్ణంబును, లేక చీముతో సమానమయిన కఫము దగ్గినపుడు నోట వెడలును. తీవ్రముగ దగ్గ వెడలనప్పుడు హృదయము స్వస్థానమునుండి జారిపడునట్లు తోచును. కారణము లేకయే యొకప్పుడు చలిచేతను, ఒకప్పుడుష్టముచేతను బాధపడుచుండును. మిలిమిరి యాహారమును భుజించును. అట్లు భుజించినను బలహీనుడై నానాటశరీరము కృశించును. ముఖంబును, శరీరవర్ణంబును, చర్మంబును, మిగుల స్నిగ్ధమై స్వచ్ఛముగ నుండును. కన్నులు మిక్కిలికాంతియుక్తమై తేటగ నుండును. (ఈలక్షణములు వ్యాధిస్వభావముచే గల్గును). త్రిదోషలక్షణములు మిశ్రితమైన జ్వరము కల్గును. ఇరుప్రక్కలయందును నొప్పికల్గును. జలుబు పడినెము పట్టును. అరుచి పుట్టును. కారణములేకయే మలము ఒకప్పుడు పలుచవచ్చును మరియొకప్పుడ ఘనమయ్యును వెడలును. నిమిత్తములేకయే కంఠస్వరము మారును. ఈలక్షణములు గల్గినది ధాతుక్షయజకాసమని యెరుంగునది. (ఈకాసమే పైజెప్పినరీతిగ విషమాశన-ధాతుక్షయ-వేగసంధారణములచే గల్గురాజయత్నములమూటియందును కల్గునని యెరుంగునది.)

❖ కాసములసాధ్యాసాధ్యవిభాగము. ❖

మూ. ఇత్యేష ఊయజః కాసః క్షీణానాం దేహనాశనః,
సాధ్యో బలవతాం వా స్యాత్, యాప్యస్త్యేపం క్షతోభితః 29
నవా కదాచిత్సిధ్యేతామేతా పాదగుణాన్వితా,
స్థవిరాణాం జరాకాసః సర్వో యాప్యః ప్రకీర్తితః. 30

త్రీ సాధ్యా సాధయేత్పూర్వాపత్యైర్వాప్యాంస్తుయాపయేత్,

వ్యా. వైశేషబడిన ఊయజకాసము ధాతువులు మిక్కిలి క్షీణించినవారికి సంభవించినచో దేహమును ధ్వంసము చేయును. (అసాధ్యమగునని భావము.) అయ్యది శరీరబలము పుష్టిగనున్నవారికి సంభవించినయెడ నొకసమయమున సాధ్యముగ నుండును. ఊరః క్షతమున కల్గినకాసము యాప్యమగును. మరియు ఊయజ-క్షతజకాసములు రెండును వైద్యుడు, ఔషధము, పరిచారమడు, రోగియునను పాదములనాల్గిటికిని చెప్పినగుణములు, కల్గి, నూతనముగ కల్గియుండునెడ నొకసమయమున సాధ్యములును కావచ్చును. మరియు ముసలివారికి ముసలితనముచే ధాతువులు క్షీణించుటవలన సంభవించినకాస మెట్టిదైనను యాప్యమగును. కానిసాధ్యముకానోపదు. ఇట్లు చెప్పటచేత జరాకృతధాతు ఊయమున గాక వాతాదిదోషములచే ముడుసలులకు సంభవించినకాసములు మాత్రము సాధ్యములని యెరుంగునది. అందు వాత-పిత్త-కఫజకాసములు మూడును, సాధ్యములు; కావున వానికి దగినచికిత్సచే సాధింపదగును. యాప్యములగుకాసముల మూటియందును వ్యాధికిని శరీరప్రకృత్యాదులకును దగినవత్థ్యాహారవిహారోపచారములచే నుపచరించుచు జీవితకాలమువరకును కాలము గడువనగును.

❖ కాసచికిత్సాక్రమము, అందు వాతకాససామాన్యచికిత్స. ❖

మూ చికిత్సామత ఊర్ధ్వం తు శృణు కాసనిబర్హిణీమ్. 31

హక్షస్యానిలజం కాసం ఆదౌ స్నేహైరూపాచరేత్,
సర్పిర్భిర్వస్త్రీభిః పేయా యూషక్షీరసాదిభిః. 32

వాతఘ్నస్త్రైః స్నేహాదైః ధూమైర్గైహైశ్చ యుక్తితః,
అభ్యక్తైః పరిషేక్తైశ్చ స్నిగ్ధైః స్వేదైశ్చ బుద్ధిమాన్. 33

వస్త్రీభిర్బద్ధవిద్వాతం శుష్కార్ధ్వం చోర్ధ్వభక్తికైః,
ఘృతైస్సపిత్తం సకఫం జయేత్ స్నేహవిరేచనైః. 34

వ్యా. కాసహరచికిత్సితము ఈక్రింద వరుసగ జెప్పబడును. వినుము:—రూక్ష శరీరునకు (పిత్తకఫసంబంధములేక) వాతముచేత కల్గినకాసమున, తొలుత ఘృతములచే తను వాతహరద్రవ్యములను స్నేహములను చేర్చి సిద్ధముచేయబడిన వస్త్ర, పేయ, యూషములు, క్షీరములు, మాంసరసములు మున్నగువానిచేతను, వాతహరద్రవ్యముల జేర్చి సిద్ధముచేయబడి స్నేహములతో గూడినధూమపానములచేతను, లేహములచేతను యుక్తి యుక్తముగ చికిత్సచేయనగును. అభ్యంగనము పరిషేకము స్నిగ్ధద్రవ్యములచే చేయబడిన స్వేదము మున్నగునుపచారముల చేయనగును. మరియు అపానవాతంబును మలంబును బద్ధగించియుండునెడ స్నేహభూయిష్ఠములగు వస్తులచే చికిత్స చేయనగును. శరీరము నందలి యూర్ధ్వభాగము శుష్కించి శుష్కకాసము వెడలునప్పుడును, భోజనానంతర ముపయోగింపదగిన ఘృతములచే నుపచరించవలెను. వాతము పిత్తముతోగూడి శరీరోర్ధ్వ భాగము శుష్కించియుండునెడ భోజనానంతరము స్నేహస్నేహపానము చేయించ వలెను. వాతముతో కఫముచేరియున్నయెడ ఊర్ధ్వభాగము శుష్కమైనపుడు స్నేహ విరేచనములచే చికిత్సచేయనగును.

—౧౭ వాతకాసహరకంటకారీఘృతము. ౧౭—

మూ. కణ్ణికారిగుడూచీభాస్యం పృథక్ త్రింశత్పలాద్రవే,
ప్రథస్నిగ్ధో ఘృతాద్వాతకాసనుద్వహ్నిదీపనః. 35
(ఇతి కణ్ణికారిఘృతమ్.)

వ్యా. వాకుడుకషాయము ముప్పదిపలములును, తిప్పతీగకషాయము ముప్పదిపల ములును, ప్రథపరిమితమైన (పదునారుపలముల) యావునేతిలో కలిపి ఘృతపాకవిధి ప్రకారము పక్వముచేసి యుపయోగించినయెడ వాతకాసమును హరించును. జాతరా గ్నిని దీపింపజేయును.

—౧౮ శ్వాస-కాసాదిహరసిప్పల్యాదిఘృతము. ౧౮—

మూ. పిప్పలీపిప్పలీమూలచవ్యచిత్రకనాగరైః,
థాన్యపాతావచారాన్నాయప్త్యాహ్వాయోరహిష్ఠభిః. 36
కోలనూత్రైః ఘృతప్రస్థాత్ దశమూలీరసాథకే,
సిద్ధాచ్చతుర్థికాం పీత్వా పేయామణ్డం పిబేదను. 37
తత్ శ్వాసకాసహృత్పిర్శ్వగ్రహణీదోషగుల్మనుత్,
పిప్పల్యాద్యం ఘృతం చైతత్ ఆత్రేయేణ ప్రకీర్తితమ్. 38
(ఇతి పిప్పల్యాదిఘృతమ్.)

వ్యా. పిష్పల్ల, మోడి, చవ్వము, చిత్రమూలము, శుంఠి, దనియాలు, చిరుబొద్ది, వస, సన్నరాష్ట్రము, అతిమధురము, యవతొరము, ఇంగువ, వీనిని ప్రత్యేక మొక్కక లోల (అర్థకర్ణము—పరకపలము) ప్రమాణమువంతున చేర్చి నూరి కల్కముగ జేసి, ప్రథమమితమైనఘృతమున జేర్చి, అందు దశమూలములకహాయమును ఒకఆఘకము కలిపి, ఘృత పాకవిధి ప్రకారము పక్వముజేసి యాఘృతమును పూటకొకచతుర్థిక (పలము) వంతున త్రాగి వెంటనే పేయమును గంజిలేటను త్రాగినయెడ శ్వాసకాసములను, హృద్రోగమును, ప్రక్కనోష్ఠలను, గ్రహణీదోషమును, గుల్మములను హరించును. ఈపిష్పల్వాది ఘృతము ఆశ్రేయమహర్షి చే జెప్పబడినది. (కావున మిక్కిలి యుత్తమమని భావము).

—ॐ కాసహరత్ర్యుషణాదిఘృతము. ౪౦—

మూ. త్ర్యుషణం త్రిఫలాం ద్రాక్షం కాశ్శర్వాణి పరూషకం,
ద్వేపారే దేవదార్వృద్ధిం స్వగుప్తాం చిత్రకం శటీమ్. 39
బ్రాహ్మీం (వ్యామీం) తామలకీం మేదాం కాకనాసాం శతావరీం
త్రికణ్ణకం విదారిం చ పిష్ట్యా కర్ణసమం, ఘృతాత్. 40
ప్రస్థం, చతుర్ధణే ఊరే సిద్ధం కాసహరం పిపేత్,
జ్వరగుల్మాఽరుచిష్ణిహశిరోహృత్పార్శ్వశూలనుత్. 41
కామలాఽర్శోఽనిలాఽష్ఠీలాక్షతశోషక్షయాపహం,
త్ర్యుషణం నామ విఖ్యాతం ఏతద్ఘృతమున త్తమమ్. 42
(ఇతి త్ర్యుషణాద్యం ఘృతమ్.)

వ్యా. త్రికటుకములు, త్రిఫలములు, ద్రాక్షపండు, పెగ్గవ్వుడు, చిట్టిత, విషబొద్ది, చిన్నవిషబొద్ది, దేవదారుచెక్క, ఋద్ధి, దూలగొండి, చిత్రమూలము, కచోరములు, సరస్వతి (వల్లారి)యాకు, (వాకుడు), నేలయుళిరిక, మేద, కాకిదొండ, పిల్లిపీచర, పల్లెరు, నేలగుమ్మడు, వీనినన్నిటిని ప్రత్యేక మొక్కక కర్ణమువంతున జేర్చి నూరి కల్కముజేసి యొక ప్రథమమితమగు నేతిలో కలిపి నాల్గరెట్లు ఆవుపాలను జేర్చి ఘృత పాకవిధి ప్రకారము పక్వముజేసి యగ్నిబలానుసారముగ ప్రతిదినంబును త్రాగినయెడ కాసమును హరించును. మరియు నీఘృతసేవనమువలన జ్వరము, గుల్మములు, అరుచి, స్థిహము, తలనొప్పి, హృదయశూలము, పార్శ్వశూలము, కామల, అర్చస్సులు, వాతాస్థిల, ఉరఃక్షతము, శోఫము, క్షయము, అనునీవ్యాధులన్నియు శమించును. ఇయ్యది మిక్కిలి యుత్తమము. ప్రశస్తమునైన త్ర్యుషణాది ఘృతము. (ఈఘృతమే హిక్కా శ్వాస చికిత్సితమునను (అర. ౬. ౧౯) అపకర్షింపబడినది).

—౧౦ కానహరరాస్నాదిఘృతము. ౧౦—

మూ ద్రోణేపాం సాధయేద్రాస్నాం దశమూలీం శతావరీం,
పలికాం మానికాంశాంస్తు కులుత్థాః బదరాః యవాః. 43
తులార్ధం చాఽజమాంసస్య పాదశేషేణ తేన చ,
ఘృతాథకం సమక్షీరం జీవనీయైః పలాన్తితైః. 44
సిద్ధం తద్దశభిః కలైః సస్యపానాఽనువాసనైః,
సమీక్ష్య వాతరోగేషు యథావస్థం ప్రయోజయేత్. 45
పఞ్చ కాసాః శిరఃకమ్పం శూలం వజ్రణయోనిజం,
సర్వాజ్ఞైకాజ్ఞరోగాంశ్చ సస్తిహోర్ధ్వాఽనిలాఞ్చయేత్. 46

(ఇతి రాస్నాదిఘృతమ్.)

వ్యా. సన్నరాష్ట్రము, దశమూలములు, పిల్లిపీచర, ఇవి ప్రత్యేక మొక్కకపలము; ఉలపలు, రేగుపండ్లు, యవలు, ఇవి ప్రత్యేక మొక్కకమానిక (ఎనిమిదేసిపలములు); లేక మాంసము అర్ధతులము (ఏబదిపలములు); ఈభాగములవంతున వీనినన్నిటిని ద్రోణ మాత్రజలమున జేర్చి నాల్గవపాలు (అధకపరిమితము) మిగులనట్లు కషాయము కాచి, అధకమాత్రఘృతమున కలిపి, అందు ఘృతమునకు సమభాగముగ (ఒకఅధము) ఆవు పాలను, జీవనీయగణమున జేప్పబడిన జీవకముమున్నగు పదిద్రవ్యములను ఒక్కొక్కపలము వంతు జేర్చి నూరి కల్కము జేసి యాకల్కమును తూడకలిపి, ఘృతపాకవిధి ప్రకారము పక్వము చేయునది. ఈఘృతమును నస్యమునకును, పానమునకును, అనువాసనవస్తీకిని వాతరోగములయందు, ఆరూఢిపస్థాభేదముల ననుసరించి యుపయోగింపనగును. దీని వలన విదుకాసములును, శిరఃకంపమును (తలవణకు), గజ్జలయందును యోనియందును కల్లశూలంబును, సర్వాంగ-వికాంగ వాతంబులును, స్తీహవృద్ధియు, ఊర్ధ్వశ్వాసంబును శమించును.

ఇచ్చట—షడ్విరేచనశతాశ్రి తీయాధ్యాయమున జేప్పబడిన జీవకము, ఋష భకము, మేద, మహామేద, కాకోళి, త్షీరకాకోళి, ముద్గపర్ణి (పిల్లపెనర), మాషపర్ణి (కారుమినుము), మనుబొల, అతిమధురము, అను పదిద్రవ్యములను కల్కముగ నీఘృత యోగమున జేర్చవలెనని “జీవనీయైః పలాన్తితైః సిద్ధం తద్దశభిః కలైః” అనువాక్య ముచే జేప్పబడినది. జీవనీయగణము “జీవకర్ష భకా.....జీవస్తీ మధుకమితి దశేమాని భవన్తి” (సూ. అ. ౪. సూత్ర. ౨౪) అని నిర్దేశింపబడినది.

❧ కథముతోగూడి వాతమున కల్గినకాసమునకు విడంగాదిచూర్ణము. ❧

మూ. విడజ్జం నాగరం రాస్నా పిప్పలీ హిజ్జు నైస్థవం,
భారీ ట్టారశ్చ తచ్చూర్ణం విజేద్వా ఘృతమాత్రయా. 47
సక ఫేఽనిలజే కానే శ్వాసహిక్కామాతౌఽగ్నిషు,

వ్యా. వాయువిడంగము, శుంతి, సన్నరాష్టము, పిప్పళ్లు, ఇంగువ, నైంధవలవణము భారంగి, యవత్తారము, వీనినన్నిటిని సమభాగములుగ గూర్చి చూర్ణముచేసి ఆయారోగ ములకును అగ్నిబలాదులకు దగినపరిమాణము చూర్ణమును మితమైన (చూర్ణమును కలుపుటకు దగినంత) నేతిలో కలిపి నేవించదగును. దీనిని కథముతో గూడి వాతమున కల్గిన కాసమునందును, శ్వాస-హిక్కా-వ్యాధులయందును, అగ్ని మందగించియున్నపుడును ఉపయోగించదగును.

❧ వాతకాసహరద్విజ్జారాదిచూర్ణము. ❧

మూ. ద్వౌ ట్టారౌ పఞ్చకోలాని పక్షౌ ప్తవ లవణాని చ. 48
శటీనాగరకోదీచ్యకల్కం వా వస్త్రగాలితం,
పాయయేత ఘృతోన్మిశ్రం వాతకాసనిబర్హణమ్. 49

వ్యా. సర్జత్తారము, యవత్తారము, పంచకోలములు (పిప్పళ్లు, మోడి, చవ్వము, చిత్రమూలము, శుంతి), పంచలవణములు (సౌవర్ణ్యలవణము, నైంధవలవణము, బిడాలవణము, టెండ్లిదలవణము, సముద్రలవణము), కచోరములు, శుంతి, కురువేరు, వీనినన్నిటిని సమభాగములుగ గూర్చి చూర్ణముచేసి వస్త్రగాలితముచేసి ఆవునేతిలో కలిపి త్రాగినయెడ వాతకాసమును హరించును.

❧ వాతకాసహరదురాలభాదిచూర్ణము. ❧

మూ. దురాలభాం శటీం ద్రాక్షౌ శృఙ్గభేరం సితోపలాం,
లిహ్యేత్కర్కటశృఙ్గీం చ కానే తై లేన వాతజే. 50

వ్యా. దూలగొండి, కచోరములు, ద్రాక్షపండు, శుంతి, శీనాకల్కండ, కర్కటకశృంగి, వీనినన్నిటిని సమభాగములుగ గూర్చి చూర్ణముచేసి సువ్వులనూనెతో గలిపి షాతముచే జనించిన కాసమున నాకించవలెను.

—ॐ వాతకాసహరదుస్స్వర్వాదిచూర్ణము. ॐ—

మూ. దుస్స్వర్వాం పిప్పలీం ముస్తం భార్గీం కర్కటకీం శటీం,
పురాణగుడత్రైలాభ్యాం చూర్ణితం చాపి లేహయేత్. 51

వ్యా. దూలగొండి, పిప్పళ్లు, తుంగగడ్డలు, భారంగి, కర్కటకశృంగి, గంధ
కచోరములు, వీనినన్నింటిని సమభాగములుగ చూర్ణముచేసి పాతబెల్లమును నువ్వుల
నూనెను కలిపి వాతకకాసము కలవానికి నాకించవలెను.

—ॐ కాసాదిహరవిడంగాదిచూర్ణము రెండవది. ॐ—

మూ. విడజ్జం నైన్దవం కుప్తం వ్యోషం హిజ్ఘ మనశ్శిలాం,
మధుసర్పిర్యుతం కాస-హిక్కా-శ్వాసం జయేల్లిహన్. 52

వ్యా. వాయువిడంగములు, నైంధవలవణము, చెంగల్వకోష్ఠ, త్రికటుకములు
(శుంథి-పిప్పలి-మిరియాలు), ఇంగువ, మనశ్శిల, వీనిని సమభాగములుగగూర్చి చూర్ణము
జేసి తేనెను నేతిని కలిపి నాకించినయెడ కాసంబును, హిక్కా-శ్వాసంబులును శమించును.

—ॐ కాసాదిహరచిత్రకాద్యవలేహః. ॐ—

మూ. చిత్రకం పిప్పలీమూలం వ్యోషం హిజ్ఘ దురాలభాం,
శటీం పుష్కరమూలం చ శ్రేయసీం సురసాం వచామ్ 53

భార్గీం ఛిన్న రుహం రాస్నాం శృంగీం ద్రాక్షం చ కార్షికాః,
కల్కానర్ధతులా క్వాథే నిదిగ్ధ్యాః, పలవింశతిమ్. 54

(కల్కాన్ నిదిగ్ధర్ధతులాం నిష్కాభ్య పలవింశతిం),
దత్వా మత్స్యజ్జీకాయాశ్చ, ఘృతాచ్చ కుడవం పచేత్,
నిద్ధం శీతం పృథక్ ఔద్రపిప్పలికుడవాన్నితమ్. 55

చతుష్పలం తుగాక్షీర్యాః చూర్ణితం తత్ర దాపయేత్,
లేహయేత్ కాసహృద్రోగ శ్వాసగుల్మనివారణమ్. 56

(ఇతి చిత్రకాదిలేహః.)

వ్యా. చిత్రమూలము, పిప్పళ్లు మూలము (మోడి), త్రికటుకములు, ఇంగువ,
దూలకోవిల, గంధకచోరములు, పుష్కరమూలము, చిరుబొద్ది, (లేక గజపిప్పలి)
తులసి, వస, భారంగి, లిప్పలీగె, సన్నరాష్టము, కర్కటకశృంగి, ద్రాక్షపండు,

ఈ ద్రవ్యములను ప్రత్యేకమొక్కొక కర్మమువంతున మెత్తనిచూర్ణముగ జేసి వస్త్ర గళితము చేయునది. (ఇది కల్కచూర్ణము), వాకుడును చేర్చి కాచబడిన యేబది పలములకషాయమును వడగట్టి అందు పైజెప్పినకల్కచూర్ణమును, ఇరువదిపలములు ఖండ శర్కరను చేర్చి పక్వముచేసి, యది పక్వమగునపుడు ఒకకుడవము (నాల్గపలములు) ఆవునేతిని కలిపి, లేహపాకవిధిప్రకారము పక్వముజేసి దింపి చల్లారింపిదప నొకకుడవము (నాల్గపలములు) తేనెను, పిప్పలీచూర్ణము ఒకకుడవమును, తవక్షీరి (వెదురుప్పు) నాల్గ పలములను చూర్ణముచేసికలిపి యుంచునది. ఈలేహమును అగ్నిబలానుసారము ప్రతిదినం బును సేవించినచో కాసంబును, హృద్రోగంబును, గుల్మంబులును నివర్తించును. (ఇచ్చట వాకుడుకషాయము సిద్ధమైనది అర్థతులము (ఏబదిపలములు) జేర్చవలెనని 'అర్థతులా క్వాథే నిదిగ్భ్యాః' అని నిర్దేశింపబడినది. ఆక్వాథమును ఏబదిపలములు వాకుడును, రెండా ఢకములు జలమున జేర్చి చతుర్థాంశము మిగులునట్లు కాచి యేబదిపలములు గ్రహింప నగును. ఈయోగమునే వాగ్భటాచార్యులును—“పచేద్వాగ్నిప్రేతులాం.....శ్వాస కాసజిత్” (అ. హృ. చి. అ. 3. స్తో. ౬౨. ౬౫) అని చెప్పిరి. కాని ద్రవ్యపరిమాణ ములో కొంచెము భేదించుచున్నది. అయినను ఫలమున సమానము.)

— కాసాదిహరఅగస్త్యహరితకీరసాయనము. —

- మూ. దశమూలీం స్వయంగుప్తాం శబ్ధపుష్పీం శటీం బలాం,
హస్తసిప్పల్యపామార్గపిప్పలీమూలచిత్రకాః. 57
- భార్గీం పుష్కరమూలం చ ద్విపలాంశం, యవాధకం,
హరితకీశతం చైకం జలే పఞ్చాధకే పచేత్. 58
- యవేన్విన్నే కషాయం తం పూతం తచ్చాఽభయాశతం,
పచేద్ధుడతులాం దత్వా, కుడవం చ పృథక్ ఘృతాత్. 59
- తైలాత్ సపిప్పలీచూర్ణాత్ సిద్ధశీతే చ మాక్షికాత్,
లిహ్యత్ ద్వే చాఽభయే నిత్యం అతః ఖాదేత్ రసాయనాత్.
తద్వలీపలితం హస్తీ వర్ణాయుర్బలవర్ధనం,
పఞ్చ కాసాః క్షయం శ్వాసం హిక్కాం చ విషమజ్వరమ్. 61
- హన్యాత్తథాఽర్భోగ్రహణీహృద్రోగాఽరుచిషీనసాః,
అగస్త్యవిహితం శ్రేష్ఠం రసాయనమిదం శుభమ్. 62
- (ఇత్యగస్త్యహరితకీరసాయనమ్.)

వ్యా. దశమూలములు, దూలగోవిల, శంఖపుష్పి, గంధకచోరములు, చిట్టాముట్టి, గజసిప్పలి, ఉత్తరేణి, మోడి, చిత్రమూలము, భారంగి, పుష్కరమూలము, వీనిని ప్రత్యేకము రెండేసిపలంబులను, ఒకఆధక (అరువది నాల్గవలముల) పరిమితము యవలను, నూరుకరక కాయలను ఐదుఆధకములపరిమితమగుజలమున జేర్చి, అందు చేర్చినయవలు చక్కగ నుడుకునందాక పక్వముజేయవలెనుయవలు ఉడికినపిదప నాకహాయమును వడగట్టి యుంచుకుని, ఆకహాయమున పక్వమైన నూరుకరక కాయలను, నూరుపలములు, బెల్లమును చేరి మరల వండవలెను. అది పాకము వచ్చునపుడు అందు ఆవు నేతిని నువ్వుల నూనెను, పిప్పలిచూర్ణమును, ప్రత్యేకమొక్కొకకుడవము (నాల్గేసి పలములవంతున) జేర్చి చక్కగ పక్వముచేసి దింపి చల్లారినపిదప నొకకుడవము తేనెకలిసి యుంచునది.

ఇట్లు సిద్ధమైనయారసాయనమును తగుపరిమితిని తిని పూటకు రెండుకరక కాయల వంతున గ్రహించి ప్రతిదినంబును నమలి తినవలెను. దీనివలన ముదిమిచే గల్గిన శరీరము నందలిమూడతలను వెండ్రుకలనెరపును నివర్తించి శరీరమునకు మంచి వర్ణముకల్గి శరీర బలంబును ఆయువును వృద్ధి నందును. మరియు పంచకాసములను, ఊయమును, హిక్కాశ్వాసములను, విషమజ్వరమును, అర్బుస్సులను, గ్రహణీదోషమును, హృద్రోగమును, అరుచిని, పీసమును హరించును. ఇయ్యది యగస్త్యుహర్షి చే జెప్పబడిన మిగుల శ్రేష్ఠమైన రసాయనము.

ఇచ్చట నీవిధానము నెరుంగునది. దశమూలాదిద్రవ్యములను వైశిష్ట్యభాగ ప్రకారము చేర్చి నలగ దంచి యాకల-చూర్ణమును ఆధకపరిమితయవలను చక్కగ పండిననూరుకరక కాయలను ఐదుఆధకములజలమునవైచి కహాయము కావవలెను. అందలి యవలు పక్వమగునరికి కహాయ నాల్గవపాలు మిగులను. అట్టిసమయమున చతుర్థాగావ శిష్టమైన కహాయమును వడగట్టి, ఆకహాయమున పక్వమైన నూరుకరక కాయలను, వేరుగ నేర్పరిచి ప్రత్యేకముగ నొక్కొకకుడవపరిమితమైన నేతిని నూనెను కలిపి పక్వముగ వేచి యాకహాయముననేచేర్చి, అందు నూరుపలములు బెల్లమును కూడకలిపి మరలవండవలెను. అదిచక్కగ లేహ పాకమగునయమున నాల్గవలములు పిప్పలిచూర్ణమును కలిపి కొంచెము పక్వముచేసి ప్రాయమిదినుండి దింపి చల్లారినపిదప నాల్గవలములు తేనెను కలుపవలెను. ఇట్లు సిద్ధమైన యారసాయనమును అన్ని బలానుసారముగ తిని అప్పుడే అందలికరక కాయల రెంటినికూడ నమలి తినవలెను. ఈవిషయము “లివ్యుల్ ద్వే చాభయే నిత్యమతః ఖాదేత్ రసాయనాత్” అని స్ఫుటముగ జెప్పబడినది. ఇచ్చట కుడవమానమునకు ద్విగుణ పక్షమునవలంబించి తైల-ఘృత-మాక్షికములను ప్రత్యేకము ఎనిమిదేసిపలములు చేర్చవలె ననికొందరు చెప్పెదరు. తంత్రాంతరమున “మధునశ్చ పలాష్ఠకమ్” అని తేనెకు మాత్రము

పలాష్టకపరిమాణము చెప్పబడినది. మరియు ఘృతంబును తేనెయు సమానభాగములుగ నున్నను ద్రవ్యాంతరసంయోగముండుటచే విషతుల్యము కానేరదు. ఈరెండును ద్రవ్యాంతరసంయోగములేక సమభాగములుగ జేరినప్పుడే విషమగునని యార్జనమృతము. స్థలాంతరములయందు నీన్యాయమునే గమనించునది.

❖ వాతకాసహరసైంధవాదిచూర్ణయోగములు. ❖

మూ. సైన్ధవం పిప్పలీం భార్గీం శృంగజేరం దురాలభాం,
దాడిమాఽష్టేన కోష్ఠేన బార్జీనాగరమమ్బునా. 63

పిబేత్ ఖదిరసారం వా మదిరాదధిమస్త్రుభిః,
అథ వా పిప్పలీకల్కం ఘృతభృష్టం ససైన్ధవమ్. 64

వ్యా. సైంధవపలవణము, పిప్పళ్లు, భారంగి, శుంఠి, దూలగొండి, వీనిని సమభాగములుగ గూర్చి చూర్ణము చేసి పుల్ల దానిమ్మరసముల కలిపి వాతకాసమున త్రాగించవగును. మరియు భారంగిని శుంఠిని సమములుగ చూర్ణము చేసి సుఖోష్ణముగ నుండు వేడినీళ్లలో కలిపి త్రాగినను, ఖదిరసారము (కైరసారము-చంద్రచేవ-కాచు)ను చూర్ణముచేసి మదిరయనుమద్యముతో నైనను, పెరుగుమీడిమీగడ తోనైనను చేర్చి త్రాగినను; పిప్పళ్లను నేతిలో వేయించి చూర్ణముచేసి అందు కొంచెముగ ఉప్పును చేర్చి మదిరతో కలిపి త్రాగినను వాతకాసము నివృత్తింతును.

❖ కాసరోగమున ధూమపానము చేయవలసిన యవస్థాభేదములు. ❖

మూ. శిరసః వీడనే స్రావే నాసాయాః హృది తామ్యతి,
కాసప్రతిశ్ఛాయవతాం ధూమం వైద్యః ప్రయోజయేత్. 65

వ్యా. తలబరువు తలనొప్పి మున్నగు శిరస్సంబంధములగు బాధలు కల్గినప్పుడును, పడినెముబట్టి ముక్కున ద్రవము కారుచున్నను, హృదయమున బాధకల్గినను, కాస-పీనస రోగములకలవారికి ధూమపానము జేయించడగు. (కాసరోగమున తలనొప్పి మున్నగు బాధలు కల్గినయెడ ధూమపానము చేయదగునని భావము.)

❖ కాసమున ధూమపానవిధి, ధూమపాననాడీపరిమాణము. ❖

మూ. దశాణ్గులోన్ది తాం నాడీం అథ వాఽష్టాణ్గులోన్ది తాం,
శరావసమ్ముటచ్చిద్రే కృత్వా జిహ్వాం విచక్షణః. 66

వైరేచనం ముఖేనైవ కాసవాక్ ధూమమాపిబేత్,
తేనురః కేవలం ప్రాప్తం ముఖేనైవోద్వమేత్పునః. 67

వ్యా. పదియంగుళములమా త్ర మైనను ఎనిమిదియంగుళమాత్రమైన పాదవుగల యొకగొట్టమును మూకుడుయొక్క సంపుటములో రంధ్రముచేసి యారంధ్రమున (గొట్టము) వంకరగ నుండునట్లు నునిచి కాసరోగముకలవాడు శిరోవిరేచకరద్రవ్యములచే సిద్ధము చేయబడిన యావధములముగ నోటిచేతనే పొగ పీల్చవలెను. (చంద్ర రేగు మున్నగు వానికట్టెలచేసిన పొగ లేక గనగనలాడుచుండు నిష్పకణికల నొకమూకుడులో నిండుగ పోసి అందు స్నేహముతో కూడిన కాసహరచూర్ణాదుల నునిచి నడుమ ద్వారము కల వేరొకమూకుడును బోరగల మూసి, యారెండిటినంధిని పొగ వెడలకుండునట్లు బంధించి, యాశరావసంపుటమున మైభాగమున కలరంధ్రమున పది, లేక యెనిమిదియంగుళముల పాదవుగల గొట్టమును, వంగియుండునట్లు పదిలముగనునిచి, దానినుండి నోటితో పొగను పీల్చవలెనని భావము. ఈయర్థమునే వాగ్భటాచార్యులును కృష్ణముగ నిట్లు చెప్పెను:— “శరావసమ్ముటచ్చిద్రే నాడిం న్యస్య దశాజ్జుళామ్, అష్టాజ్జుళాంవా వక్త్రేణ కాసవాక్ ధూమమాపి బేత్” (అ. హృ. సూ. ఆ. ౨౧.) మరియు ‘ముఖేనైవ’ అని చెప్పటచేత నోటనుడియే పీలువనగునుగాని నాసారంధ్రముల చే పీలువదగదని భావము.)

వైశెస్సినరీతిగ నోటిచేతనే పీలువబడినధూమము రొమ్మువరకును వ్యాపించినవెంటనే నోటినుండియే బైటవెడలింపనగును. (మరియు ధూమపానక్రమమును తన్యాశీతీయా ధ్యాయమున జూచునది.)

—ॐ కాసమున ధూమపానముచే గల్గుగణములు. ॐ—

మూ. స హ్యస్య తైశ్శ్వాత్ విచ్ఛిద్య శ్లేష్మాణమురసి స్థితం,
నిష్కృప్య శమయేత్కాసం వాతశ్లేష్మసముద్భవమ్. 68

వ్యా. వైశెస్సిన విధముగ కాసరోగమున ధూమపానముజేసినచో దానియందలి తీక్షణ్యముచేత రొమ్మున ఘనీభవించి గడ్డకట్టియుండుకఫమును వెకలించి వాతశ్లేష్మముచే గల్గిన కాసమును శమింపజేయును. (కావున పీలువబడినధూమమును రొమ్మువరకును వ్యాపింపజేసి నోటినుండియే వెడలింపవలెనని భావము.)

—ॐ 1. కాసహరమనశ్శిలాదిధూమపానము. ॐ—

మూ. మనశ్శిలా౨౨లమధుకమాంసీము స్తేజ్ఞుడైః సిబేత్,
ధూమం తన్యా౨ను చ క్షీరం సుఖోష్ణం సగుడం పిబేత్. 69
ఏష కాసాక్ పృథగ్దోషసన్ని పాతసముద్భవాక్,
ధూమో హన్యాదసంసిద్ధా అన్యైరోగశతైరపి. 70

వ్యా. మణిశిల, హరిదళము, అతిమధురము, జటామాంసి, తుంగగడ్డలు, గారకాయ, వీనిని సమభాగములుగచూర్ణముజేసి స్నేహమునుకూడ కలిపి వైశిష్టినివిధిప్రకారము ధూమపానముజేసి వెంటనే సుభోష్ణముగనుండుపాలతో బెల్లమును మితముగకలిపి త్రాగవలెను. వాతాదిదోషములచే వేరువేరుగ జనించిన కాసములును, సాన్నిపాతికమైన (క్షయజ) కాసంబును, అనేకములైన యితరౌషధములచే శమించకున్నను, ఈధూమపానముచే తప్పక శమించును.

ఇచ్చట తీక్షణగునీధూమపానముచే నొకవేళ యౌజన్యుకు హానికల్గునేమో యని క్షీరపానము విధింపబడినది. మరియు సాన్నిపాతికకాసమును వేరుగ జెప్పకున్నను క్షయజకాసమున మూడుదోషములు ప్రకోపమునొందునుకావున దానినుద్దేశించి “సన్నిపాతసముద్భవాక్” అని నిర్దేశింపబడినది. క్షయజము సాన్నిపాతికమనియే “సన్నిపాతభవో హ్యేషః క్షయకాసస్సదారుణః, సన్నిపాతహితం తస్మాత్ సదా కార్యం భిషగ్జితమ్” (శ్లో. ౧౮౮) అను శ్లోకముచే తంత్రకారులు ముక్తకంఠముగ నుడివరి. నిదానమును చెప్పనపుడును—“వ్యాపన్నైఃగ్నైః త్రయో మణాః, మణితాః క్షయజం కాసం కుర్వద్దోషాక్షయప్రదమ్” (శ్లో. ౨౪) అని శాసించిరి.

—౧౭ కాసహరప్రపాణ్డరీకాదిధూమపానము. ౧౭—

మూ. ప్రపాణ్డరీకం మధుకం శార్దౌష్ఠాం సమనశ్చిలామ్,

మరిచం పిప్పలీం ద్రాక్షాం ఏలాం సురసమజ్జరిమ్. 71

కృత్వా వర్తిం విబేధ్ధామం టౌమచేలానువర్తితాం,

ఘృతాక్తాం అను చ క్షీరం గుడోదకమథాపి వా. 72

వ్యా. ప్రపాండరీకము (పుండరీకమున గ్రంథ్యవిశేషము), అతిమధురము, గురిగింజ, మణిశిల, మిరియాలు, పిప్పళ్లు, ద్రాక్షపండు, ఏలకులు, తులసిపువ్వులగుత్తులు, వీనిని సమభాగములుగ్రహించి నీళ్లుబోసి మెత్తగనూరి తెల్లనివట్టుగుడ్డకుతూసి వత్తిచేసి యొడించి నేతిలోతడిపి ధూమపానవిధిప్రకారము ధూమమును పానముజేయనగును. వెంటనే పాలనైనను బెల్లపుపానకమునైనను త్రాగవలెను.

(ధూమవర్తివిధానము మాత్రాశీతీయాధ్యాయమున “పిష్ట్యాలి మ్నే చ్చరేషీకాం... ప్రాయోగిణీం సుఖామ్” (సూ. అ. ౧. శ్లో. ౨౨-౨౩) అని చెప్పినదానిని చూచునది.)

—౧౮ 2. కాసహరమనశ్చిలాదిధూమపానము. ౧౮—

మూ. మనశ్చిలై లామరిచక్షౌ రాజ్ఞానకుటన్నలైః,

వంశ లేఖననేవ్యాల(వంశలోచనశై వాల)తామల క్తకరోహిషైః.

పూర్వకల్పేన ధూమోఽయం సానుపానే విధీయతే,

వ్యా. మణిశిల, ఏలకులు, మిరియాలు, యవతూరము, రసాంజనము, తుంగ ముస్తలు, పెరురుప్పు, వట్టివేళ్లు, హరిదళము, తెల్లనిపట్టుగుడ్డ, లక్క, కామంచిగడ్డి, వీనినన్నిటిని మెత్తగనూరి వైయోగమున జెప్పినవిధముగ (పట్టుగుడ్డకు పూసి వత్తిజేసి యెండించి నేతిలో తడిసి నిప్పునంటించి ధూమపానవిధిప్రకారము) పొగ పీల్చునది. వెంటనే యనుపానమును పాలనైనను పానకమునైనను చేయునది.

— ౩౭ ౩, 4. మనశ్శిలాదిధూమపానయోగములు రెండు. —

మూ. మనశ్శిలాలే తద్వచ్చ పిప్పలీనాగరై స్సహ.

74

త్వగైజ్జుదీబృహత్యో ద్వే తాలమూలీ మనశ్శిలా,

కార్పాసాస్థ్యశ్వగన్ధా చ ధూమః కాసవినాశనః.

75

వ్యా. మణిశిల, హరిదళము, పిప్పళ్లు, శుంఠి, ఈనాల్గిటివైనను, లవంగపట్ట, గారకాయ, వాకుడుకాయలు, ములకకాయలు, తాటివేళ్లు, మణిశిల, పత్తివిత్తులు, పెన్నేరుగడ్డ, ఈద్రవ్యములనైనను వైజెప్పినవిధముగ నూరి వత్తిజేసి విధిప్రకారము ధూమపానము చేసినచో కాసమును హరించును.

— ౩౮ వాతిక కాసరోగమున పథ్యాహారములు. —

మూ. గ్రామ్యాఽఽనూపాదకైః శాలియవగోధూమషష్టికాః,

రసైర్ధాషాత్తగుప్తానాం యూషైర్వా భోజయేద్ధి తాః.

76

వ్యా. సంబావులయొక్కయు యవలయొక్కయు గోధూమలయొక్కయు ఆరు పదినాల్గి సంబావులయొక్కయు బియ్యముచే సిద్ధమైనయన్నమును, గ్రామమునబుట్టిన జంతువులయొక్కయు జలప్రాంతమునందలి జంతువులయొక్కయు జలజంతువులయొక్కయు మాంసములచే సిద్ధములగుమాంసరసములతో నైనను, ఉద్దిపప్పుచేతను దూలగొండి గింజలచేతను సిద్ధముచేయబడిన యూషములతోనైనను చేర్చి కాసరోగ భుజించినచో హితకరముగ నుండును.

— ౩౯ వాతజకాసమున యవాన్యాది సిద్ధపేయాపానము. —

మూ. యవానీ పిప్పలీబిల్వమధ్యనాగరచిత్రకైః,

రాస్నాఽజాజీఘృతకృత్తి పలాశశటిపాపకరైః.

77

స్నిగ్ధాఽష్టులవణాం సిద్ధాం వేయామనిలజే విభేత్,
కటిహృత్పార్శ్వకోష్ఠార్తిశ్వాసహిక్కాప్రణాశినిమ్.

78

వ్యా. ఓమము, విష్ణుర్లు, మారేడుపండులూని గుంజు, శుంతి, చిత్రమూలము, సన్న రాష్ట్రము, జీలకర, ముయ్యాకుపాన్న, మోడుగ, కచోరములు, పుష్కరమూలము, పీనిజీర్చి పేయయనుగంజిని సిద్ధముచేసి అందు నేతిని, పులుపును, ఉప్పునుజేర్చి వాతజ కాసములయందు త్రాగునది. దీనివలననడుమునొప్పియు, హృదయశూలంబును, ప్రక్క నొప్పియు కడుపునొప్పియు హిక్కాశ్వాసములును నివర్తించును.

❧ వాతకాసమున దశమూలసిద్ధపేయాపానము. ❧

మూ. దశమూలరసే తద్వత్ పశ్చాత్ గుడాన్వితామ్,

సిద్ధాం సమతిలాం దద్యాత్ క్షీరే వాఽపి ససైన్ధవామ్.

79

వ్యా. దశమూలకషాయ పంచకోలములను బెల్లమును జేర్చి సిద్ధముచేయబడిన పేయ (గంజి) యైనను; పాలనుచేర్చి సిద్ధముచేయబడినగంజియందు నువ్వులను సైంధవ లవణము జేర్చియైనను వాతజకాసమున త్రాగించవలెను. (పిప్పలి, మోడి, చవ్వము, చిత్రమూలము, శుంతి, ఇవి పంచకోలములు.)

❧ వాతకాసహరమాంససిద్ధపేయాపానము. ❧

మూ. మాత్స్యకొక్కుటవారాఽహైః ఆమిషైర్వాఘృతాన్వితాం,

సిద్ధాం ససైన్ధవాం వేయాం వాతకాసీ విభేన్నరః.

80

వ్యా. మత్స్యములయొక్కయు, కోడియొక్కయు, పందియొక్కయు మాంసముల జేర్చి సిద్ధముచేయబడి సైంధవలవణమును నేతిని చేర్చి సంస్కరింపబడిన పేయను వాతకాసపీడితుడు త్రాగవలెను.

❧ వాతకాసమున శాకాదులు. ❧

మూ. వాస్తుకో వాయసీశాకం మూలకం సునిష్కణకం,

న్నేహాస్తైలాదయో భక్ష్యాః క్షీరేక్షురసగౌడికాః.

81

దధ్యారనాశాఽష్టుఫలప్రసన్నాపానమేవ చ,

శస్యతే వాతకాసే తు స్వాద్వష్టులవణాని వా.

82

(ఇలి వాతకాసచికిత్సా)

వ్యా. చక్రవర్తియాకుహార, కాచాకుహార, కసివేందాకుహార, ముల్లంగి, చెంచ లాకుహార, ఇవి శాకముల తువయోగింపదగును. నువ్వులనూనె మున్నగు స్నేహంబులును,

పాలను చెరకురసమును బెల్లమును చేర్చి చేయబడిన భక్ష్యంబులును; పెరుగు, ఆరనాళము (పుల్లనిగంజీ), దానిమ్మపండ్లు మున్నగుఫలములపుల్లనిరసము, ప్రసన్నయను మద్యము, మధుర-అమ్మ-లవణరసంబులును వాతకాసమున హితకరములుగ నుండును. (ఇత్తెరంగన 'రూక్షస్యానిలం కాసం' అని యుపక్రమించి వాతకకాసచికిత్స పూర్తిగ జెప్పబడినది.)

❖ వైత్తికకాసచికిత్సాక్రమము, అందు వమనవిధి. ❖

మూ. వైత్తికే సకఫే కాసే వమనం సర్పిషా హితం,

తథా మదనకాశ్శర్మమధూకకృద్ధితైర్జ్వలైః. 83

యష్ట్యాహ్వఫలకల్కైర్వా విదారీతురసాయుతైః,

హృతదోషస్తతః శీతం మధురం చ క్రమం భజేత్. 84

వ్యా. కఫముతోకూడి పిత్తముచే జనించినకాసమునందు మ్రంగకాయ మున్నగు వమనద్రవ్యములతో గూడినఘృతము నుపయోగించి తొలుత వమనము చేయించవలెను. లేక మ్రంగకాయ, పెద్దగుమ్మడు, అతిమధురము, ఈమూటినీ (సమభాగములుగ) జేర్చి కాచబడినజలమునైనను, అతిమధురము, ఈరెంటినీ కల్కముజేసి నేలగుమ్మడిగడ్డరసమును చెరకురసమును కలిపినయాకల్కమునైనను త్రాగించి వమనము చేయించవలెను. ఈవమనముచేత కాసవేగమునవెడలుకఫము వెడలిన పిదప శీతవీర్యంబును మధురరసంబును కలపేయాదిక్రమమున సంసర్జనవిధి చేయనగును. (ఇచ్చట—ఉపకల్పనీయాధ్యాయమున "అథైనం సాయాహ్నైః.....ప్రకృతిభోజనమాగచ్ఛేత్" (సూ. అ. ౧౫. సూ. ౨౪) అని చెప్పబడినపేయాదిక్రమసంసర్జనము, "మధురం చ క్రమం భజేత్" అని యను వదించబడినదని యెరుంగునది.)

❖ కఫసంబధమైనపిత్తకాసమున విరేచనవిధి. ❖

మూ. వైత్తే తనుకఫే కాసే త్రివృతాం మధురైర్యుతాం,

దద్యాత్, ఘనకఫే, తిక్తైః విరేకార్థే యుతాం భిషక్. 85

వ్యా. సూక్ష్మముగ కఫసంబంధముకల్గిన పిత్తకాసమునందు మధురద్రవ్యములతో కూడిన తెగడను విరేచనమునకై యియ్యనగును. కఫము అధికమై ఘనీభూతమైయుండు పిత్తకాసమున తిక్త ద్రవ్యములతోకూడిన తెగడను విరేచనమునకై యియ్యనగును.

❖ విరేకానంతరము పేయాదిక్రమవిధి. ❖

మూ. స్నిగ్ధశీతస్తనుకఫే రూక్షశీతః కఫే ఘనే,

క్రమః కార్యః; పరం భోజ్యైస్సహజైఃశ్చ శస్యతే. 86

వ్యా. వైజెప్పినరీతిగ విశేషముచే కొవ్వము శుద్ధమైనపిదప తనుకఘావస్థయందు స్నిగ్ధంబును శీతంబునైన పేయాదిక్రమంబును, కఘము ఘనముగనుండునవస్థయందు రూక్షంబును శీతంబునైన పేయాదిక్రమంబును ఆహారకాలమున నవలంబించవలెను. పేయాదిక్రమానంతరము క్రిందజెప్పబడు విధముగ భోజ్యములచేతను స్నేహములచేతను లేహములచేతను ఉపచరించుట చాల ప్రశస్తము.

❧ పిత్తకాసహరలేహ్యయోగము లైదు. ౧❧

మూ. శృంగాటకం పద్మబీజం నీలీ సారాణి పిప్పలీ,
పిప్పలీముస్తయప్త్యాహ్వద్రాక్షామూర్వ్యామహాషధమ్. 87
లాజాఽమృతఫలాద్రాక్షా త్వక్క్షీరీపిప్పలీ సితా,
పిప్పలీ పద్మకం ద్రాక్షా బృహత్పాశ్చ ఫలాద్రసః. 88
ఖర్జూరం పిప్పలీ వాంశీ శ్వదంష్ట్రా చేతి పఖ్వా తే,
ఘృతక్షౌద్రయుతాః లేహః క్లోకార్ధైః పిత్తకాసినామ్. 89

వ్యా. శృంగాటకము (సింగాణి (నామ)దుంపలు), తామరవిత్తులు, నీలికాయల రసము, పిప్పళ్లు, ఈనాల్గిటివైనను; పిప్పళ్లు, తుంగగడ్డలు, అతిమధురము, ద్రాక్షపండు, చాగపట్ట, శుంఠి, ఈయారిటివైనను; పరిపేలాలు, ఉసిరికకాయలవలుపు, ద్రాక్షపండు, వెదురువ్వు, పిప్పళ్లు, చక్కెర, ఈయారిటివైనను; పిప్పళ్లు, పద్మకము, ద్రాక్షపండు, ములకపండ్లరసము, ఈనాల్గిటివైనను; ఖర్జూరపుకాయలు, పిప్పళ్లు, వెదురువ్వు, పల్లేరు, ఈనాల్గిటివైనను; సమభాగములుగ జేర్చి చూర్ణముచేసి నేతిని లేనెను కలిపి నేవించ వలెను. ఇత్తెరంగున పైల్లోకములలో నొక్కొక అర్థశ్లోకమున జెప్పబడిన యైదుగణద్రవ్యములను దేనినైన నేవించినయెడ పిత్తకాసములు శమించును.

❧ పిత్తకాసమున శర్కరాదిలేహ్యము. ౨❧

మూ. శర్కరాచందనద్రాక్షామధుధాత్రీఫలోత్పలైః,
వైతే సమస్తమరిచస్సకఘే సఘృతోఽనిలే. 90

వ్యా. చక్కెర, చందనము, ద్రాక్షపండు, ఉసిరికకాయలబెరడు, నల్లకలువలు, వీని చూర్ణముచేసి లేనెలో కలిపి పిత్తకాసమున లేహము నిష్పించనగును. మరియు నీ చూర్ణయోగమున తుంగగడ్డలను మిరియాలను కూడ చేర్చి చూర్ణముచేసి లేనెలో కలిపి కఘముతోకూడిన పిత్తకాసమున నుపయోగించునది. ఆయోగమునే వాతానుబంధమైనపిత్తకాసమున నేతిలో కలిపి నేవించవలెను.

—౧౭ మృద్వీకాదిలేహ్యము. ౧౬—

మూ. మృద్వీకాఽర్థశతం త్రింశత్పిప్పలీః శర్కరాపలం,
లేహయేన్మధునా గోర్వా త్తీరపంచశకృద్రసమ్. 91

వ్యా. విబదిద్రాక్షపండ్లును, ముప్పదిపిప్పళ్లును, ఒకపలము చక్కెరయు, వీని నొకటిగ నూరి లేసెలో కలిసి పిత్తకాసమున సేవించునది. లేక ఆవుపేదరసమును లేసెలో కలిసి నాకించి అన్నమునకు బదులు ఆవుపాలనే యాహారము చేయనగును.

(ఇచ్చట “గోర్వాత్తీరపంచశకృద్రసం” అనుచోట “గోః త్తీరపమితి—త్తీర మాత్రాశివమ్” అని చక్రపాణిదత్తవ్యాఖ్యానమున నున్నది. ఈవ్యాఖ్య ననుసరించియే పైనివివరింపబడినది. కొన్ని పాతముద్రణప్రతులయందు “గోర్వా త్తీరపస్య శకృద్రసమ్” అని యున్నది. వాగ్భటాచార్యులును ‘త్తీరపస్య’ అనుపాతమునే చెప్పిరి. ఈపాతము ననుసరించి సర్వాంగసుందరవ్యాఖ్యలో “గోర్వా వత్సస్య త్తీరపస్య—త్తీరవృత్తేః, శకృద్రసం మధునా లిహేత్.” (అ. హృ. చి. అ. 3. 3౦. ణ్లోకవ్యాఖ్య). ఈవ్యాఖ్యననుసరించి పాలుద్రాగుచుండు ఆవుదూడపేదరసమును లేసెలో కలిసి యుపయోగించవలెనని తెలిసెడి.)

—౧౮ కాసహరలేహ్యము. ౧౭—

మూ. త్వగేలావ్యోషమృద్వీకాపిప్పలీమూలపాష్కరైః,
లాజాముస్తశటిరాన్నా ధాత్రీఫలవిభీతకైః. 92
శర్కరాక్షౌద్రసర్పిర్భిః లేహః కాసవినాశనః,
శ్వాసం హిక్మాం క్షయంచైవ హృద్రోగం చ ప్రణాశయేత్.

వ్యా. లవంగపువట్ట, ఏలకులు, త్రికటుకములు, ద్రాక్షపండు, మోడి, పుష్కరమూలము, వరిపేలాలు, తుంగగడ్డలు, కచోరములు, సన్నరాష్టము, ఉసిరికకాయలు, తానికాయలు, పంచదార, లేసె, ఆవునెయ్యి, వీని సమభాగములుగ నూర్చి చేయబడిన లేహము కాసమును హరించును. మరియు హిక్మాశ్వాసములను ధాతుక్షయమును హృద్రోగమును కూడ హరించును.

—౧౯ కాసహరపిప్పల్యాదిలేహము. ౧౮—

మూ. పిప్పల్యామలకం ద్రాక్షం లాక్షం లాజాం సితోపలాం,
క్షీరే పక్త్వా ఘనం శీతం లిహ్యేత్ క్షౌద్రాష్టభాగికమ్. 94

వ్యా. పిష్పర్లు, ఉసిరికకాయల బెరడు, ద్రాక్షపండు, లక్క, పరిపేలాలు, శీనా కల్కండ, వీనిని సమభాగములుగ గూర్చి చూర్ణముజేసి ఆవుపాలలో నుడికించి లేహపక్వముగ ముద్దయై చల్లారినపిదప లేహమునకు నెనిమిదవవంతు తేనె కలిపి సేవించినచో పిత్తకాసము హరించును.

❧ పిత్తకాసహరవిదార్యాదిరసపానము. ❧

మూ. విదారీక్షుమ్మణాళానాం రసాణాం క్షీరం సితోపలాం,

పిబేద్వా మధుసంయుక్తం పిత్తకాసహరం పరమ్. 95

వ్యా. నేలగుమ్మడురసము, చెరకురసము, తామరకాడలరసము, ఆవుపాలు, ఈ ద్రవములను సమభాగములుగ గూర్చి, అందు శీనాకల్కండపొడిని తేనెను కలిపి త్రాగినయెడ పిత్తకాసమును హరించును.

❧ కఫాధికపిత్తకాసమున నాహారాదులు. ❧

మూ. మధురైః జాఙ్గలరసైః శ్యామాకయవకోద్రవాః,

ముద్గాదియూషైః, శాకైశ్చ తిక్తకైర్ధాత్రయా హితాః. 96

ఘనశ్లేష్మణి లేహశ్చ (స్తు) తిక్తకా మధుసంయుతాః,

వ్యా. మిక్కిలి కఫముతోకూడి కఫము ఘనీభవించియుండు పిత్తకాసమునందు మధురముగనుండు జాంగలజంతుమాంసరసముతోనైనను, వెసలు మున్నగువానితో సిద్ధము చేయబడిన యూషములతోనైనను, చేదుగనుండు ఆకుకూరలతోనైనను, చామలయొక్కయు యవలయొక్కయు కొఱ్ఱలయొక్కయు అన్నమును జేర్చి మితమైన పరిమాణము భుజించుట పిత్తకాసమున చాలహితకరము. మరియు తిక్తరసము కలద్రవ్యములతో జేయబడిన లేహ్యపదార్థములను తేనెకూర్చి యుపయోగించుటయు హితకరము.

❧ కఫము స్వల్పముగనుండు పిత్తకాసమున వత్థ్యాన్నపానములు. ❧

మూ. శాలయస్సృః తనుకఫే షష్టికాశ్చ రసాదిభిః.

97

శర్కరామౌఘైనుపానార్థం ద్రాక్షేక్షుణాం రసాః పయః,

సర్వం చ మధురం శీతం అవిదాహి ప్రశస్యతే.

98

వ్యా. కఫము స్వల్పముగనుండు పిత్తకాసమునందు రాజనంపుబియ్యముచేనైనను, అరువది నాళ్ల సంభావులబియ్యముచేనైనను స్నిగ్ధమైన యన్నమును మాంసరసములతో గూర్చి భుజించుట హితకరము. అనుపానమునకు శర్కరపానకమునైనను, ద్రాక్ష పండ్ల

రసమునైనను, చెరకురసమునైనను, పాలనైన నుపయోగింపనగును. మరియు మధురసం బును, గుణవీర్యములచే శీతంబును, మంటబుట్టిం చకుండునదియునగు నన్న పానములన్నియు పిత్తకాసములయందు హితములుగనుండును.

—ॐ పిత్తకాసమున కాకోల్వాది సిద్ధమాంసరసాదిపానము. ॐ—

మూ. కాకోలీ బృహతీ మేదా యుక్తైః సచ్చషణాగరైః,
పిత్తకాసే రసాక్షీరం యూషాంశ్చాఽప్యపకల్పయేత్ 99

వ్యా. కాకోలి, ఊరకాకోలి, వాకుడు, ములక, మేద, మహామేద, అద్దసరము, శుంఠి, వీనిని చేర్చి సిద్ధముచేయబడిన మాంసరసములను పాలను యూషములను పిత్త కాసమునందు పానాదుల కుపయోగింపనగు. (ఇచ్చట 'యుక్తైః' అనుపదము "ద్వష్టావస్తే శ్రూయమాణం పదం ప్రత్యేకమనుసంబధ్యతే" అనున్వాయము ననుసరించి కాకోలి మున్నగుపదములతో ప్రత్యేక మన్వయించుటచే వైయర్థము లభించును.)

—ॐ పిత్తకాసమున ఊరపానవిధి. ॐ—

మూ. శరదిపఞ్చమూలస్య విప్పలీద్రాక్షయోస్తథా,
కషాయేణ శృతం ఊరం విబేత్సమధుశర్కరమ్. 100

వ్యా. తృణపంచమూలములు (కుశదర్భ, రెల్లదర్భ, కాకివెదురు, దర్భ, చెరుకు, ఈదైదిటివేళ్లు), పిప్పళ్లు, ద్రాక్షపండు, వీనిని సమభాగములుగ గ్రహించి నాలుగింఠ నీళ్లు బోసి నాల్గవపాలు మిగుల కషాయము కాచి, అందు (సమభాగముగ) ఆవుపాలు బోసి ఊరపాకవిధి ప్రకారము పక్వముచేసి యాఊరము చల్లారినపిదప తేనెను చక్కెరనుజేర్చి పిత్తకాసమున త్రాగవలెను. మరియు వాగ్భటాచార్యులు—“సాధతాం లేన పేయాం వా సుశీతాం మధునాన్నితాం” (ఆ. హృ. చి. ఆ. 3) అని చెప్పిరి. కావున వైదిషుల తృణపంచమూలాది ద్రవ్యములచే సిద్ధమైన కషాయమును చేర్చి సిద్ధము చేయబడిన పేయను గూడ నుపయోగింపదగునని యెరుంగునది.

—ॐ పిత్తకాసమున స్థిరాదిసిద్ధఊరపానము. ॐ—

మూ. స్థిరా సితాపృష్ణి పర్ణి శ్రావణీబృహతీయుక్తైః,
జీవకర్షభకాకోలీ తామలక్యృద్ధిజీరకైః. 101

శృతం పయః పిబేత్కాసీ జ్వరీ దాహీ క్షతక్షయీ,

వ్యా. ముయ్యూకుపొన్న, చక్కెర, కోలపొన్న, బోడతరము, ములక, వాకుడు, జీవకము, ఋషభకము, కాకోలి, నేలముసేరిక, బుద్ధి, జీరక, వీనిని సమభాగములుగ

జేర్చి తీరపాకవిధిప్రకారము పక్షముచేయబడిన తీరమును త్రాగినచో కాసంబును, జ్వరంబును, తాపంబును, ఉరఃక్షతమున గల్గిన క్షయంబును శమించును.

ఇచ్చట “ద్రవ్యాదప్తగుణం తీరం తీరాత్మోయం చతుర్ధణమ్, తీరావశేషః కర్తవ్యః తీరపాకే త్వయం విధిః.” అను పరిభాషాప్రకారము వైశేష్యబడిన ముయ్యాకు పొన్న మున్నగు ద్రవ్యములను సమభాగములుగ జేర్చి దానికి నెరిమిదింతలు అవుపాలను, పాలకు నాల్గింతలు జలమును జేర్చి పాలు మాత్రము మిగులునట్లు కాచి త్రాగవలెను. తీరపాకవిధిస్థలములయందెల్ల నీవిధానమునే యతిదేశించునది.

—ॐ పిత్తకాసహర సర్పిర్గుడము. ॥—

మూ. తజ్జం వా సాధయేత్సర్పిః సక్షీరేతురసం భిషక్. 102

జీవకాద్యైః మధురకైః పలైశ్చాభిషకాదిభిః,
కల్లైశ్చస్త్రీకార్షికైః సిద్ధే సూతశీతే ప్రదాపయేత్. 103

శర్కరాపిప్పలీచూర్ణం త్వక్ష్మీర్యా మరిచస్య చ,
శృక్లాటకస్య చావాప్య తౌద్రగర్భాః పలోన్తితాః. 104

గుడాః గోధూమచూర్ణేన కృత్వా ఖాదేత్ హితాశనః,
శుక్రాసృగ్దోషశోషేషు కాసే తీణక్షతేషు చ. 105

వ్యా, వైశేషిన యోగప్రకారము ముయ్యాకుపొన్న మున్నగు ద్రవ్యముల జేర్చి పక్షముచేయబడిన తీరమును తోడుబెట్టి దానిని చిలికి యావెన్నచేసిన నేలీయందు పాలను షెరకురసమును (రెండును సమముగచేరి ఘృతమునకు నాల్గింతలుగ నుండునట్లు) జేర్చి, అందు జీవనీయగణమున జెప్పబడిన జీవకాదిద్రవ్యముల పదిటిని, అభిషకాది మధురఫలముల నాల్గిటిని ప్రత్యేకము మూడేసికర్షములవంతున కల్కముజేసి యాకల్కమును జేర్చి ఘృతపాకవిధిప్రకారము పక్షముజేసి సిద్ధమైనపిదప పడగట్టి చల్లారినపిదప, చక్కెర, పిప్పలీచూర్ణము, వెదురుపప్పు, మిరియాలచూర్ణము, సింగాణిదుంపల చూర్ణమును, వీనిని నెయ్యి ముద్దయగునంతపరిమితిని కలిపి, లేనెను గోధూమపిండిని కలిపి, ఒక్కొక్క పలమువంతున గుడకములు చేసి యపయోగించునది.

వైశేషిన గుడకములను సేవించుచు పథ్యముగ నాహారముల జేయుచున్నచో శుక్రదోషంబులును, ఆర్తవరక్తదోషంబులును, కాసంబులును, క్షతతీణంబును శమించును. (ఇది సర్పిర్గుడము.)

ఇచ్చట “జీవకాద్యైః మధురకైః పలైశ్చాభిషకాదిభిః” అనుచోట జీవనీయగణమున జెప్పబడిన జీవకము, ఋషభకము, మేద, మహామేద, కార్కోళి, తీరకార్కోళి,

పిల్ల పెనర, కారుమినుము, పాలకూర (మనుబాల), అతిమధురము అనువద్రవ్యములును; 'వాతామాఽభిషు కాక్షోటమకూలకనిశోచకాః' (సూ. అ. ౨౭ శ్లో. ౧౫౫) అని నిర్దేశించబడిన అభిషుక, (పిస్తావప్పు), ఆక్షోట (అక్రోడు), మకూలక, (అక్రోడు భేదము), నిశోచకము, అను మధురఫలములు నాల్గును గ్రహింపవగును. జీవనీయగణము "జీవకర్ష భకా...జీవనీయాని భవన్తి" (సూ. అ. ౪ సూ. ౨౪) అని చెప్పబడినది.

—౧౭ పిత్తకాసమున శర్కరాదిస్వరసపానము. ౧౬—

మూ. శర్కరానాగరోదీచ్యం కణ్ణికారిం శఠీం సమాం,

పిష్ట్యా రసం పిబేత్పుతం వస్త్రేణ ఘృతమూర్ఛితమ్. 106

వ్యా. చక్కెర, తుంగగడ్డలు, తుంతి, తురువేరు, వాకుడు, కచోరములు, వీనిని సమభాగములుగ గూర్చి సిగ్గబోసి నూరి కల్కముజేసి వస్త్రగళితముజేసి యాకల్కరసమున నేతిని కలిపి త్రాగినచో పిత్తకాసము శమించును.

—౧౮ పిత్తకాసహరఘృతము. ౧౭—

మూ. మహిష్యజాఽవిగోక్షీరథాత్రీఫలరసై (శృప్తిత్రై)స్సమైః,

సర్పిస్సిద్ధం పిబేద్యుక్త్యా పిత్తకాసనిబర్హణమ్ 107

(ఇతి పిత్తకాసచికిత్సా.)

వ్యా. ఎనుముపాలు, మేకపాలు, గొట్టెపాలు, ఉసిరికపండ్లరసము, ఆవు నెయ్యి, వీనిని సమభాగములుగ గూర్చి ఘృతపాకవిధి ప్రకారము పక్వముచేసి అన్ని బలాద్యనుసారముగ త్రాగినయెడల పిత్తకాసము నివర్తించును. ("వైత్తికే నకఫే కాసే" అని యుపక్రమించి ఇంతదనుక వైత్తికాసచికిత్స పూర్తిగ జెప్పబడినది).

—౧౯ కఫజకాసచికిత్సాక్రమము, అందు శోధనవిధి. ౧౮—

మూ. బలినం వమనై రాదౌ శోధితం కఫకాసినం,

యవాన్నైః కటురూక్షోష్ణైః కఫఘ్నై శ్వాపుపాచరేత్. 108

వ్యా. కఫముచే గల్గిన కాసరోగము కలవాడు శరీరము చక్కగనున్నచో వానికి తొలుత విఘ్నక్తప్రకారము శోధకచికిత్స జేసినపిదప చక్కగ శుద్ధశోష్ఠునిగ నెరింగి యవాన్నములచేతను కటు-రూక్ష-ఉష్ణగుణంబులును కఫహరంబులును నగు నాహారాదుల చేతను నుపచారముల చేయవగును.

❖ కఫజకాసమున యూషములు. ❖

మూ. పిష్పలితూరికైర్యూషైః కౌలుత్తైర్దూలకస్య చ,
లఘూన్యన్నాని భుజ్జీత రసైర్వా కటుకాన్వితైః. 109
థాన్వైలరసైః స్నేహైః తిలసర్వపబిల్యజైః,

వ్యా. పిష్పళ్లు, యవత్కారము, వీనిని చేర్చి చంస్కరింపబడిన ఉలవకట్టుతోనైనను ముల్లంగిని చేర్చి సిద్ధముచేయబడిన యూషములతోనైనను, కారమును జేర్చి పక్వము జేయబడిన మాంసరసములతోనైనను, తేలికగ జీర్ణమగునన్నముల భుజింపనగును. మరియు జాంగలజంతువులయొక్కయు బొరియలలో నివసించు ఉడుము మొదలగు జంతువులయొక్కయు మాంసరసములను నువ్వులనూనెచేనైనను ఆవనూనెచేనైనను మారేడుగింజల నూనెచేనైనను సంస్కరించి, యామాంసరసములతో లఘూహారమును జేయనగును.

❖ కఫజకాసమునందు పాసీయములు. ❖

మూ. మధ్వష్ణోష్ణామ్బుతక్రం వా మద్యం వా నిగదం విబేత్. 110
పౌష్కరారగ్వధం మూలం పటోలం తైర్ని శాస్థితం,
జలం మధుయుతం పేయం కాలేష్వన్నస్య వా త్రిషు. 111

వ్యా. తే సేను పులుపురసమును చేర్చబడినపేడినీళ్లనైనను మజ్జికనైనను నిర్దృష్టమైన మధ్యమునైనను త్రాగనగును. మరియు పుష్కరమూలమును రేలచేరును, చేదుపొట్టును, నలుగగొట్టి నీళ్లలో వేసి రాత్రియంతయు నాననిచ్చి ఉదయమున నాజలమును వడగట్టి యందు కొంచెముగ తేసెను కలిపి భుజించునపుడు ఆదియందును మధ్యకాలమునను అంతమునందును త్రాగవలెను. (ఇచ్చట సామాన్యపరిభాషచేత క్వాథమునకు నాలుగింతలు జలముజేర్చి నాల్గవపాలుమిగుల కషాయము కావలెను.)

❖ కఫకాసహరకట్ఫలాదికషాయము. ❖

మూ. కట్ఫలం కత్తప్రణం భార్జీం ముస్తం థాన్యం వచాభయే,
శుణ్ఠీ పర్పటకం శృణ్ఠీ సురాహ్వం చ శృతం జలే. 112
మధుహిణ్డయుతం పేయం కాసే వాతకఫాత్తకే,
కణ్ణరోగే ముఖే శూసే శ్వాసహిక్కాజ్వరేషు చ. 113

వ్యా. కాయఫలము, (టేకుమ్రానికాయలు), కామంచిగడ్డి, గంటుభారంగి, తుంగగడ్డలు, దనియాలు, వస, కరకకాయలు, శుంఠి, పర్వాటకము, కర్కాటకశృంగి, డేవదారుచెక్క, పీనినన్నిటిని సమభాగములుగ గూర్చి నలుగగట్టి జలమున జేర్చి నాల్గవ పాలు మిగులకషాయముకాచి వడగట్టి అందు తేనెను ఇంగువపొడిని కలిపి వాతకఫముచే గల్లినకాసమునందు త్రాగనగును. మరియు కంఠరోగమునందును, ముఖమునకల్లినవాపు నందును, హిక్కాశ్వాసములయందును, జ్వరమునందును, వైశిష్ఠికషాయమును త్రాగ నగును.

— ౧౭ కఫకాసహరపాతాదిస్వరసము. ౧౭ —

మూ. పాతాం శుణ్ఠీం శటీం మూర్వాం గవాక్షీం ముస్తపిప్పలీం,
పిష్ట్యా ఘృత్తాఽమున్వా హిఙ్గునైవవాభ్యాం యుతాం పిబేత్. 114

వ్యా. చిరుబొడ్డి, శుంఠి, కచోరములు, చాగ, పిన్నపాపర, తుంగగడ్డలు, పిప్పళ్లు పీనిని సమభాగములుగ జేర్చి వేడినీళ్లు బోసి నూరి వడగట్టి యాస్వరసమున ఇంగువను నైంధవలవణమును కొద్దిగ జేర్చి కఫకాసమున త్రాగవలెను.

— ౧౮ నాగరాదిస్వరసము. ౧౮ —

మూ. నాగరాఽతివిషే ముస్తం శృణ్ఠీ కర్కటకస్య చ,
హారీతకీం శటీం చైవ తేనైవ విధినా పిబేత్. 115

వ్యా. శుంఠి, అతివస, తుంగగడ్డలు, కర్కాటకశృంగి, కరకకాయలబెరడు, కచోరములు, పీనిని సమభాగములుగ జేర్చి వైయోగమున జేసిన ప్రకారము (వేడినీళ్లు, బోసి నూరి వడగట్టి ఇంగువను నైంధవలవణమును జేర్చి) త్రాగనగును.

— ౧౯ కఫజకాసహరకులుత్థకషాయము. ౧౯ —

మూ. త్రైలభృష్టం చ పిప్పల్యాః కల్కాఽక్షం ససితోపలం,
పిబేద్వా శ్లేష్మ కాసఘ్నం కులుత్థరససంయుతమ్. 116

వ్యా. పిప్పళ్లును నూనెలో వేయించి చూర్ణముచేసి యులవకషాయముననొకకర్ష పరిమితమును చేర్చి శీనాకల్కండచూర్ణమును కూడ కలిపి త్రాగినయెడ కఫజకాసమును హరించును.

— ౨౦ కఫజకాసహరకాసమర్దాదిస్వరసము. ౨౦ —

మూ. కాసమర్దాఽశ్వవిట్ భృజ్గరాజవార్తాకజో రసః,
సక్షౌద్రః కఫకాసఘ్నః సురసస్యాసితస్య చ, 117

వ్యా. కసివెండ, గుట్టుపువేడ, గుంటకలగర, ములక, నల్లతులసి, వీనిని నలుగ దంచి స్వరసముదీసి యందు తేనె కలిపి త్రాగిన కఫజకాసము హరించును.

❖ వాతానుబంధకఫజకాసహరదేవదారాద్విలేహ్యయోగములు. ❖

మూ. దేవదారు శటీ రాస్నా కర్కటాఖ్యా దురాలభా,
పిప్పలీ నాగరం ముస్తం పథ్యాథా త్రీనితోపలాః. 118
మధుతైలయుతావేతౌ లేహకా వాతానుగే కఫే,

వ్యా. దేవదారుచెక్క, గంధకచోరములు, సన్నరాష్ట్రము, కర్కటకశృంగి, దూలగొండి, వీనిని సమభాగములుగ జేర్చి చూర్ణముజేసియైనను; పిప్పళ్లు, శుంఠి, తుంగగడ్డలు, కరకకాయలబెరడు, ఉసిరికకాయలబెరడు, శీనాకల్కండ, వీనిని సమభాగములుగూర్చి చూర్ణముచేసియైనను; అందు తేనెను నూనెను కలిపి నాకినయెడ వాతము అనుబంధముగనుండుకఫమునకల్గినకాసము నివర్తించును. (ఇచ్చట రెండుశ్లోకార్థములచే జెప్పబడినద్రవ్యములు రెండుయోగములు.)

❖ కఫజకాసహరపిప్పల్యాదిచూర్ణ యోగములు. ❖

మూ. పిప్పలీ పిప్పలీమూలం చిత్రకో హస్తిపిప్పలీ. 119
పథ్యా తామలకీ థాత్రీ భద్రముస్తా చ పిప్పలీ,
దేవదార్యభయా ముస్తం పిప్పలీవిశ్వభేషజమ్. 120
విశాలా పిప్పలీ ముస్తం త్రివృతా చేతి లేహయేత్,
చతురో మధునా లేహకా కఫకాసహరాభిషక్. 121

వ్యా. పిప్పళ్లు, మోడి, చిత్రమూలము, వీనుగుపిప్పళ్లు; (ఇది యొకయోగము) కరకకాయలబెరడు, నేలయుసిరిక, ఉసిరికకాయలబెరడు; భద్రముస్తలు; (ఇది రెండవ యోగము), దేవదారుచెక్క, కరకకాయలబెరడు, తుంగగడ్డలు, పిప్పళ్లు, శుంఠి; (ఇది మూడవయోగము), వెదపాపర, పిప్పళ్లు, తుంగగడ్డలు, తెగడ, (ఇది నాల్గవయోగము), ఈ నాల్గయోగములయందు జెప్పబడినద్రవ్యములను సమభాగములుగ వేరువేరుగ గూర్చి చూర్ణములుజేసి తేనెలో కలిపి నాకినయెడ కఫజకాసమును హరించును.

❖ వాతకఫకాసహరసౌవర్చలాదిచూర్ణము. ❖

మూ. సౌవర్చలాభయాథాత్రీపిప్పలీయోరనాగరం,
చూర్ణితం సర్విషౌ వాతకఫకాసహరం విభేత్. 122

వ్యా. సౌవర్చలవణము కరకకాయలబెరడు, ఉసిరికకాయలబెరడు, పిప్పళ్లు, యవతైరము, శుంఠి, పీనిని సమభాగములుగ సూర్చి చూర్ణముచేసి నేతిలో కలిపి నేనిం చినయెడ వాతకఫకాసమును హరించును.

❧ వాతకఫకాసాదులకు దశమూలాదిఘృతము. ❧

మూ. దశమూలాధకే ప్రస్థం ఘృతస్యాఽతుసమైః పచేత్,
పుష్కరాహ్వశబీటిల్వసురసవ్యోషహిజ్ఞాభిః. 123

వేయానుపానం తత్ప్రేయం కానే వాతకఫాత్తకే,
శ్వాసరోగేషు సర్వేషు కఫవాతాత్తకేషు చ 124

(ఇతి దశమూలాద్యం ఘృతమ్.)

వ్యా. ఆధక (నాల్గుప్రస్థముల) పరిమితమైన దశమూలకషాయమున నొకప్రస్థ (పదునారుపలముల) పరిమితమగు ఆవునెయ్యి చేర్చి, అందు పుష్కరమూలము, కంఠ కచోరములు, బిల్వవేరు, తులసివేరు, త్రికటుకములు (శుంఠి-పిప్పలి-మిరియాలు), ఇంగువ, పీనిని ప్రత్యేక మొక్కకర్షమువంతునచేర్చి చూర్ణముచేసి కలిపి, ఘృతపాకవిధిప్రకారము షక్వముచేసి యాఘృతమును వాతకఫకాసమునందు (అన్నిబలాద్యనుసారముగ) ప్రతిదినంబును వేయానుపానముతో నేవించునది. మరియు కఫవాతముచే జనించిన శ్వాసరోగము లన్నిటియందు నీఘృతమును నేవింపదగు.

ఇచ్చట దశమూలములు—మారేడు, దుండిగము, గుమ్మడి, కలిగొట్టు, తక్కెల, ముయ్యాకుపూన్న, కోలపూన్న, వాకుడు, పెద్దములక, పల్లెరు, ఇవి. ఈవనింటివేళ్లును చేరినసముదాయము నొకఆధకపరిమితమును నలియొట్టి నాలుగాధకములనీళ్లలో జేర్చి చతుర్థాంశము మిగులునట్లు క్వాథముచేసినచో “క్వాథః క్వాథ్యనమో మతః” అనుపరిభాషాఽనుసారము క్వాథ్యమునకునమముగ నొకఆధకము క్వాథమేర్పడును. ఆక్వాథమున ప్రస్థపరిమితమైన ఘృతమునుచేర్చినచో క్వాథము ఘృతమునకు చతుర్థాంశమగును. అందు పుష్కరమూలాదికల్కద్రవ్యములను ప్రత్యేకము కర్షమువంతున క్వాథమున నూరి కలిపి ఘృతపాకవిధిప్రకారము షక్వముచేయవచ్చును. ఘృతపాకవిధులయందెల్ల సామాన్యముగ నిదేప్రక్రియ ననుసరింపవలెను.

❧ సర్వకాసాదులయందును కంటకారీఘృతము. ❧

మూ. సమూలఫలపత్రాయాః కణ్ణికార్యా రసాధకే,
ఘృతప్రస్థం బలావ్యోషవిడజ్జశటిచిత్రకైః. 125

సౌవర్చలయవత్సరసిప్పలీమూలపాష్కరైః,
వృశ్చీరబృహతీపథ్యావవానీదాడిమర్ధిభిః. 126

ద్రాక్షాపునర్న వాచవ్యదురాలమ్బాఽష్టువేతనైః,
శృణ్ణీతామలకీభార్గీరాన్నాగోతురకైః పచేత్. 127

కల్లైః తత్సర్వకాసేషు హిక్మాశ్వాసేషు శస్యతే,
కణ్ణికారిఘృతం హ్యేతత్ కఫవ్యాధినిషాదనమ్. 128

(ఇతి కణ్ణికారిఘృతమ్.)

వ్యా. వాకుడుచెట్లను సమూలముగ (వేళ్లు కాయలు ఆకులు మున్నగువానితో గూడ) గ్రహించి దంచి రసముతీసి యాస్వరసము ఒకఆధకముపరిమితమున నొక ప్రస్థము ఆవు నేలిన కలిపి, అందు చిట్టాముట్టివేరు, త్రికటుకములు, వాయువిడంగములు, గంధ కచోరములు, చిత్రమూలము, సౌవర్చలవణము, యవత్సరము, సిప్పలీమూలము (మోడి), పుష్కరమూలము, వృశ్చీరము (తెల్లగలిజేరు), పెద్దములక, కరకకాయలబెరడు, ఓమము, దానిమ్మబెరడు, బుద్ధి, ద్రాక్షపండు, ఎఱ్ఱగలిజేరు, చవ్యము, దూలగొండి, అష్టువేతనము, కర్మాటకశృంగి, నేలయుసిరిక, గంటుభారంగి, సన్నరాష్ట్రము, పల్లెరువేళ్లు, వీనినన్నిటిని సమభాగములుగ జేర్చి ఘృతమునకు నాల్గవంతు (నాల్గవలములు) అగునట్లు చేర్చి కల్కము చేసి కలిపి, ఘృతపాకవిధి ప్రకారము పక్వముజేసి యంచుకొనునది. ఈఘృతమును అగ్ని బలాద్యుపసారముగ నేవించినయెడ కాసములనన్నిటిని హిక్మాశ్వాసముల నన్నింటిని హరించును. ఇయ్యది కఫవ్యాధిహరమైన కంటకార్యాది ఘృతమని ప్రశస్తిజేందినది. (ఇచ్చట సామాన్యపరిభాషచేత బలాదిసముదాయకల్కము ప్రథపరిమితమైన ఘృతము నకు నాలవవంతు నాల్గవలము లుండవలెను. వాకుడుస్వరసము వలనపడనియెడల ఆధక పరిమితమైన వాకుడును సమూలముగ గ్రహించి చిదుకగొట్టి నాలుగాధకములు నీళ్లుబోసి యాధకశేషముగ కాచినకషాయమును జేర్చునగును.)

—● కఫజకాస-హిక్మా-శ్వాసములకు కులుత్థాదిఘృతము. ●—

మూ. కులుత్థరసయుక్తం వా పఞ్చకోలశృతం ఘృతం,
పాయయేత్కఫజే కాసే హిక్మాశ్వాసే చ శస్యతే. 129

(ఇతి కులుత్థాదిఘృతమ్.)

వ్యా. ఉలవచెట్లను వైజిప్పినరీతిగ సమూలముగ్రహించి రసముతీసి యారసమునకు నాల్గవపాలు ఘృతమును, ఘృతమునకు నాల్గవపాలు పంచకోలములకల్కమును జేర్చి

ఘృతమును పక్వముజేసి కఫముచే గల్గిన కాసమునందును హిక్కాశ్వాసములయందును సేవింతులు చాల ప్రశస్తము. (పిప్పళ్లు, మోడి, చవ్వము, చిత్తమూలము, శుంఠి, ఇవి పంచకోలములు.)

❧ కఫజకాసమున ధూమపానవిధి. ❧

మూ. ధూమాంస్తానేవ దద్యాచ్చ యే ప్రోక్తా వాతకాసినాం,
కోశాతకీఫలాన్తధ్యం విబేద్వా సమనశ్శిలమ్. 130

వ్యా. వాతకాసచికిత్సితమున “మనశ్శిలాలమధుక.....ధూమః కాసవినాశనః” (శ్లో. ౬౯. ౭౫) అని చెప్పబడిన ధూమపానయోగములను కఫజకాసమునందును ఉపయోగించనగును. మరియు చేదుబీరకాయ నడుమనుండుగుంజును మణిశిలను జేర్చి విధ్యుక్త ప్రకారము ధూమపానము చేయదగును.

❧ కఫకాసమున కుపద్రవమైన తమకశ్వాసచికిత్స. ❧

మూ. తమకః కఫకాసే త్సు స్యాచ్చేత్ పిత౯ానుబన్ధజః,
పిత్తకాసక్రియాం తత్ర యథాన్వపథం ప్రయోజయేత్. 131

వ్యా. కఫమున జనించినకాసమున పిత్తము ననుబంధముగ జేసి తమకశ్వాసము (ఉపద్రవరూపముగ) సంధించినయెడ నాయాయవస్థావిశేషమునకు దగినట్లు పిత్తకాసమునకు జెప్పినచికిత్సను జేయనగు.

❧ వాతాద్యనుబంధకాసచికిత్స. ❧

మూ. వాతే కఫానుబన్ధే తు కుర్యాత్కృఫహరీం క్రియాం,
పిత౯ానుబన్ధయోర్వాతకఫయోః పిత్తనాశినీమ్. 132

వ్యా. కాసరోగమున కఫము వాతమున కనుబంధముగ నధికముగ నున్నచో కఫకాసహరమును చికిత్సను చేయనగును. వాతకఫములు పిత్తమున కనుబంధములుగ నున్నయెడ (పిత్తము ప్రధానముకావున) పిత్తకాసహరచికిత్సను జేయనగును.

❧ వాతశ్లేష్మకాసచికిత్స. ❧

మూ. ఆద్యే విరూక్షణం శుష్కే స్నిగ్ధం వాతకఫాత్తకే,
కాసేన్నపానం కఫజే సపిత్తే తిక్తసంయుతమ్. 133
(ఇతి కఫజకాసచికిత్సా.)

వ్యా. వాతకఫములచే గల్గినకాసమునందు ఆద్యముగ (కొంచెము కఫముతో గూడి)

కాసము వెడలుచున్నయెడ రూక్షములగు నౌషధ-అన్న-పానాదులు హితకరములు. కాసము శుష్కముగ(పొడిదగ్గు) వెడలుచున్నయెడ స్నిగ్ధంబులగు నౌషధాన్నపానములు హితములు. పిత్తముతోగూడిన కఫకాసమున తిక్తరసముతోగూడిన యన్నపానాదులు హితకరములు. (ఇత్తైరంగున “బలినంవనై రాదా” అని యుపక్రమించి యింతదనుక కఫజ కాసచికిత్సితము సక్రమముగ జెప్పబడినది.)

— శ్లో త్తజకాసచికిత్స. ౧౯ —

మూ. కాసమాత్యయికం మత్వా త్తజం త్వరయా జయేత్,
మధురైర్జీవనీయైశ్చ బలమాంసవివర్ధనైః. 134

వ్యా. త్తజకాసము మిక్కిలి యపాయకరము, కావున దానిని చక్కగ నెరింగి మధురంబులును జీవనీయంబులును శరీరమున బలమాంసముల వృద్ధిపందించునవియు నగు నౌషధాహారాదులచే నతిశీఘ్రముగ చికిత్స జేసి శమింపజేయవలెను.

— శ్లో త్తజకాసమునకు పిష్పల్యాదిలేహము. ౨౦ —

మూ. పిష్పలీమధుకం పిష్టం కార్షికం ససితోపలం,
ప్రాస్థికం గవ్యమాజం చ ఊరమిక్షురసస్తథా. 135
యవగోధూమమృద్వీ కాచూర్ణమామలకార్ద్రసః,
తైలం చ ప్రసృతాంశాని తత్సర్వం మృదునాఽగ్నినా. 136
పచేల్లేహం ఘృతఙ్గౌద్రయుక్తః స త్తకాసహః,
శ్వాసహృద్రోగకార్యేషు హితో వృద్ధైల్పరేతసి. 137

వ్యా. పిష్పట్ల, అతిమధురము, శీనాకల్కండ, ఈమూడిటిచూర్ణము ప్రత్యేక మొక్కకర్షము; అపుపాలు, మేకపాలు, చెరకురసము, ఇవి యొక్కొక్క ప్రస్థము; యవలు, గోధుమలు, ద్రాక్షచండు, వీనిచూర్ణంబులును, ఉసిరికకాయలస్వరసంబును, నువ్వులనూనెయు ప్రత్యేకము రెండేసిపలములు, వీనినన్నిటి నొకటిగ జేర్చి మృదువైన యగ్నిచే లేహపాకముగ పక్వముచేసి, యందు అపునేతిని తేనెను కలిపి నేవించినయెడ కాసశ్వాసములను హరించును. హృద్రోగమునందును, శరీరము కృశించినప్పుడును, బృద్ధులకును, రేతస్సు మిక్కిలిస్వల్పముగనున్నపుడును ఇయ్యది చాల హితముగ నుండును.

— శ్లో త్తజకాస సామాన్యచికిత్స. ౨౧ —

మూ. త్తకాసాభిభూతానాం వృత్తిస్సాన్యత్ పిత్తకానికీ,
ఊరసర్పిర్మధుప్రాయా సంసర్గే తు విశేషణమ్. 138

వ్యా. ఉత్తజకాసముచే పీడింపబడినవారికి పిత్తకాసమునకు చెప్పినచికిత్సనే జేయ నగును. అందును క్షీరంబును ఘృతంబును మధురంబును అధికముగ చికిత్స విశేషముగ జేయనగును. వాతపిత్తాదిసంస్థ ము కల్గియున్న ఉత్తజకాసమునందు ఈక్రిందచెప్పబడు క్రమము ననుసరించి చికిత్సచేయనగును. (ఇచ్చట 'వృత్తి' అన చికిత్సయని యర్థము.)

— ఉత్తకాసమునం దవస్థానుసారముగ చికిత్సావిధి. —

మూ. వాతపిత్తార్దితేభ్యజ్ఞః గాత్రభేదే ఘృతైర్విత్తః,
తైలైర్ద్యౌతరోగఘ్నైః పీడ్యమానే చ వాయునా. 139
హృత్పార్శ్వార్దిషు పానం స్యాత్ జీవనీయస్య సర్పిషః,

వ్యా. ఉత్తజకాసమునందు వాత-పిత్తములచే సంబంధము కల్గియున్నను దానంజేసి శరీరమున నొప్పికల్గియున్నను ఘృతములచే నభ్యంగనముచేయుట చాల హితకరము వాత మునకు సంబంధించినబాధలు కల్గినపుడు వాతహరములగు తైలములచే నభ్యంగనము చేయనగును. హృదయమునందును ఇరు ప్రక్కలయందును నొప్పికల్గియున్నయెడ వాత రక్తచికిత్సితమున జెప్పబడు జీవనీయఘృతమును పానము జేయనగును. (ఇచ్చట వాత రక్తచికిత్సితమున "ద్యౌ పశ్చాత్తమాలే వర్షాభూ.....పార్శ్వశూలం ఉయంకాసం..... సర్వాజ్ఞైకాక్షరోగాశ్చ మూత్రసక్తం చ నాశయేత్.....జీవనీయమిదం సర్పిః" (అ. ౨౯. శ్లో. ౬౧—౭౦.) అని చెప్పబడిన జీవనీయఘృతము నెరుంగునది.)

— ఉత్తజకాసమున కృశశరీరునకు చికిత్స. —

మూ. సదాహం కాసినో రక్తం స్థీచతః సబలేనలే.
మాంసోచితేభ్యః క్షౌమేభ్యో లావాదీనాం రసా హితాః,
తృష్ణార్తానాం పయశ్శృంగం శరమూలాదిభిశ్శృతమ్. 141

వ్యా. ఉత్తజకాసమునందు రొమ్మన మంటతోకూడి దగ్గినపుడు రక్తము నోట నుమియుచున్నయెడ శరీరము కృశించియున్నను జాతరాన్ని బలిష్ఠముగ నున్నపుడు మాంసాహారము అలవాటుగనున్నవారికి లావుకపిట్ట మున్నగుపక్షులమాంసరసములు హిత కరములు. దప్పి యధికముగనున్నచో శరాదితృణపంచమూలములజేర్చి కాచబడిన మేక పాలను త్రాగించవలెను. (కుశదర్భ, రెల్లుదర్భ, కాకివెదురు, దర్భ, చెరకు ఈయైదిటి మూలములు తృణపంచమూలములు.)

— ఉత్తజకాసమున రక్తస్రావమునకు చికిత్స. —

మూ. రక్తే స్తోతోభ్య ఆస్యాద్వాప్యాగతే క్షీరజం ఘృతం,
చ-చి—105

నస్యం పానం యవాగూర్వా శ్రాన్తే త్థామే హతానలే. 142

స్తమ్భాయామేషు మహతీం మాత్రాం వా సర్పిషః విజేత్,

కుర్యాద్వా వాతరోగఘ్నం పిత్తరక్తావిరోధి యత్. 143

వ్యా. రొమ్మ పుండగుటవలన నాసాదిస్త్రోతోమర్దములనుండియైనను, నోట నుండియైనను, రక్తము బయలుపడలుచున్నయెడ పాలనుండి తీయబడిన వెన్నచే కల్గిన ఘృతమును నస్యముచేయుటయు, త్రాగుటయు హితము. మరియు బడలియున్నను, శరీరము కృశించియున్నను, జాతరాన్ని మందగించియున్న యవాగువులను పానముచేయ నగును. శరీరము స్తంభించి బిగదీసినట్లున్నచో ఘృతమును ఒకయహోరాత్రమునకు జీర్ణమగునంత గొప్పపరిమాణముచేత త్రాగింపనగును. మరియు పిత్తమునకును రక్తమునకు విరోధముకాక వాతమును మాత్రము హరించునట్టి చికిత్స జేయనగును. (ఇచ్చట “మహతీం మాత్రాం” అన్నచోట ప్రాయశఃముగ యెనిమిదిపలములస్త్రమాణమును గ్రహించునది.)

— ౧౪౩ ఉత్తజకాసమున ధూమపానవిధి. ౧ —

మూ. నివృత్తే త్తదోషే తు కఫే వృద్ధే ఉరఃక్షతే (ఉరఃశిరః),

దాల్యతే కాసినో యస్య స ధూమాన్నా విజేదీమాత్. 144

వ్యా. రొమ్మన ఉరఃక్షతముచే కల్గినవ్రణము పైజెప్పిన చికిత్సలచే మాని కఫము వృద్ధినొంది రొమ్మనందును శిరస్సునందును పగులగొట్టినట్లు బాధ కల్గినయెడ ఆట్టి ఉత్తజకాసమున నీక్రింద జెప్పబడు ధూమముల పానముచేయుట హితము. (ఇచ్చట “ధూమాన్ నా” అని ఛేదము.)

— ౧౪౪ ఉత్తజకాసమున మేదాదిధూమపానము. ౧ —

మూ. ద్వే మేదే మధుకం ద్వే చ బలే తైః త్థామలక్ష్మకైః,

వర్జితైర్ధూమమాషీయ జీవనీయఘృతం విజేత్. 145

వ్యా. మేద, మహామేద, అతిమధురము, చిట్టాముట్టి, పేరాముట్టి, లక్క వీనిని నీళ్లుపోసి మెత్తగ నూరి తెల్లని పట్టుగుడ్డకు పూసి వర్జించి యెండించి నేతిలో తడిసి విద్యుత్కప్రకారము పొగపీల్చి జీవనీయద్రవ్యములచే సిద్ధమయిన ఘృతమును వెంటనే పానముచేయనగును.

— ౧౪౫ ఉత్తజకాసమున మనశ్శిలాదిధూమపానము. ౧ —

మూ. మనశ్శిలా పలాశాజగన్ధా త్వక్క్షీరినాగర్భైః,

భావయిత్వా పిబేత్ క్షౌమం అను చేతుగుఱోదకమ్. 146

వ్యా. మణిశిల, మోదుగ, వాయింట, వెదురుప్ప, శుంఠి వీనినన్నిటిని సమభాగములుగగూర్చి నూరి తెల్లపట్టుగుడ్డను ఒకరాత్రి యంతయు నానబెట్టి వర్తిచేసి యెండించి విధ్యుక్తప్రకారము యావర్తినుండి ధూమము పానముచేయునది. వెంటనే చెరకురసము నైనను, బెల్లముపానకమునైనను త్రాగవలయును.

— శ్మతజకాసమున వటశృంగాదిధూమపానము. —

మూ. పిష్ట్యా మనశ్శిలాం తుల్యాం ఆర్ద్రయా వటశృక్లయా,
ససర్పిష్కం పిబేద్ధూమం తి త్తిరిప్రతిభోజనమ్. 147

వ్యా. మణిశిలను, వచ్చిదియగు మఱ్ఱియూడను సమములుగ చేర్చి నూరి అందు నెయ్యి చేర్చి తెల్లపట్టుగుడ్డకు పూసి వర్తిచేసి విధ్యుక్తప్రకారము ధూమపానము చేయదగును. వెంటనే తితుపుటిట్ట మాంసరసమును త్రాగవలయును.

— శ్మతజకాసమున జీవనీయాదిధూమపానము. —

మూ. భావితం జీవనీయైర్వా కులిజ్జాణ్డరసాయుతైః,
క్షౌమం ధూమం పిబేత్ క్షీరం శృతం చాయోగుడైరను. 148
(ఇతి శ్మతజకాసచికిత్సా.)

వ్యా. జీవనీయగణద్రవ్యములు నూరి అందు ఊరసిచ్చుక గ్రుడ్డరసమును జేర్చి తెల్లనిపట్టుగుడ్డకు పూసి వర్తిచేసి దానిని కాల్చి ధూమపానము చేయవలయును. పిమ్మట ఇనుపగుండ్రను కాల్చి దానిజ్వాలయందు కాచబడిన యావుపాలను త్రాగవలయును. (ఇంతదనుక “కాసమాత్రైకమత్వా” అని యుపక్రమించి శ్మతజకాసచికిత్స అవస్తా ద్వయసారముగ చెప్పబడినది.)

— శ్మయజకాసచికిత్సాక్రమము. —

మూ. సంపూర్ణరూపం శ్మయజం దుర్బలస్య వివర్జయేత్,
నవోత్థితం బలవతః ప్రత్యాఖ్యాయాచరేత్క్రియామ్ 149

వ్యా. మిక్కిలి బలహీనమైనవానికి సంపూర్ణలక్షణములతో కూడి సంభవించిన ధాతుశ్మయజకాసమును చికిత్సజేయక విడువవలయును. ఆట్టికాసము శరీరబలము క్షీణించినచో యున్నవానికి క్రొత్తగ (చాలకాలము గడవక జనించినట్లుచో) కుదురుట కష్టమని చెప్పి చికిత్సజేయ నుపక్రమించవలయును.)

— శ్లో ష్టయజకాసమున బృంహణదీపనావశ్యకత. ౧ —

మూ. తస్మై బృంహణమేవాదా కుర్యాదగ్నే శ్చ దీపనం,
బహుదోషాయ సన్నేహం మృదు దద్యాద్విరేచనమ్. 150

వ్యా. ష్టయమువలన జనించినకాసమునందు శరీరమునకు పుష్టిని బలమును కల్పించు బృంహణచికిత్సను, జాతరాన్నిని దీపింపజేయుచికిత్సను, మొట్టమొదట చేయదగును. దోషము మిక్కిలి యధికముగ నున్నయెడ స్నేహములతోకూడి మృదువైన విరేచనమును నీ క్రిందచెప్పబడువిధముగ చేయదగును.

— శ్లో ష్టయజకాసమున మృదుశోధనవిధి. ౧ —

మూ. శమ్భూకేన (శమ్భూకేన) త్రివృతయా మృద్వీకారసయుక్తయా,
తిల్వకస్య కషాయేణ విదారీస్వరసేన చ. 151
సర్పిః సిద్ధం పిబేద్యుక్త్యా క్షీణదేహో విశోధనమ్,
(హితం తద్దేహబలయోరస్య సంరక్షణం మతమ్.) 152

వ్యా. శరీరము కృశించి బలహీనుడుగనుండు ష్టయజకాసరూపికి రేలజిగురుతో నైనను, తెగడకషాయముతో నైనను, ద్రాక్షపండ్లస్వరసముతో నైనను, లాడ్డుగుచ్చెక్కకషాయముతో నైనను, నేలగుమ్మడుస్వరసముతో నైనను గూర్చి విధిప్రకారము పక్షముచేయ బడిన ఘృతమును దేశకాలబలాద్యనుసారముగ త్రాగి విరేచనము చేయించనగును. ఈ శోధనము దేహమునకును, బలమునకును, హానికలిగించక కాపాడుచు దోషమును వెడలించును. కావున మిక్కిలి హితకరము.

— శ్లో ష్టయజకాసమున కర్కట్యాదిఘృతము. ౧ —

మూ. పితౌ కఫే చ సంక్షీణే పరిక్షీణేషు ధాతుషు,
ఘృతం కర్కటకీక్షీరద్విబలాసాధితం పిబేత్. 153

వ్యా. ష్టయజకాసమునందు పిత్తకఫములును, రసాదిధాతువులును క్షీణించియున్న పుడు కర్కటకశృంగి, పాలు, చిట్టాముట్టి, పేరాముట్టి వీనినిచేర్చి కాచబడిన ఘృతము త్రాగించునది.

— శ్లో ష్టయజకాసమున విదార్యాదిఘృతము. ౧ —

మూ. విదారీభిః కదమైర్వా తాలసవ్యైస్తథా శృతం,
ఘృతం పయశ్చ మూత్రస్య వైవర్ణ్యే కృచ్ఛగ్నిర్గమే. 154

వ్యా. త్తయజకాసరోగికి మూత్రము స్వాభావికమైన వర్ణమును మారి మిక్కిలి కష్టముచే వెడలుచున్నయెడ నేలగుమ్మడిగడ్డలతోనైనను, కడిమిపట్టలతోనైనను, తాటి పండ్లతోనైనను చేర్చి పక్వముచేయబడిన అవునేతినైనను, అవుపాలనైనను త్రాగించ వలయును.

మూ. శూనే సవేదనే మేధే పాయా సశ్రోణివంతుణే,
ఘృతమద్దేన మధునా(లఘునా)ఽనువాసోఽమిశ్రకేణ వా. 155
జాడలైః ప్రతిభుక్తస్య వర్తకాద్యా బిలేశయాః,
క్రమశః ప్రసహశ్చైవ ప్రయోజ్యాః పితృతాశినః 156
బౌష్ణ్యాత్ ప్రమాధిభావాచ్చ స్రోతోభ్యశ్చాప్యవయన్తి తే,
కఫం శుద్ధైశ్చ తైరుః పుష్టిం కుర్యాత్సమ్యగ్వహస్రసః. 157

వ్యా. త్తయజకాసరోగికి మేధ్రము, గుదము, పిష్టిలు, గజ్జలు ఈసలములయందు చావుకల్గి భాదకల్గి యున్నయెడ ఘృతమండము, (నేతిమీద కట్టియుండు) నన్ననిపొర), తేనె ఈలెంటితోనైనను, లేక మిశ్రక (నేతిని నూనెను సమభాగములుగ చేర్చి స్నేహముతోనైనను, అనువాసనవచ్చిని విధ్యుక్తముచేసి బింక మొదలగు జాంగలజంతువుల మాంసములతో భోజనము నిష్పించవలయును. లేక వర్తకము (వెలిచెప్పిట్ట) మున్నగు పక్షులయొక్కయు, బిలములయందుండు ఉడుము మున్నగు జంతువులయొక్కయు, మాంసమును తినునట్టి పెద్దపులి మొదలగు ప్రసహజంతువులయొక్కయు మాంసములను క్రమక్రమముగ నిడవలయును. ఈయాహారమువలన మాంసములు ప్రమాధిగుణమును, ఉష్ణగుణమును కల్గియుండుటవలన స్రోతోమార్గముల నడ్డగించియుండు కఫమును వెడలింతును. పిదప రసాదిధాతువులు వ్యాపించు స్రోతోమార్గములు శుద్ధములై యుండుట వలన భుజించబడిన యాహారాదిరసము శరీరమునందంతట అడ్డములేక వ్యాపించి శరీరమునకు పుష్టిని కల్గించును.

ఇచ్చట ప్రమాధి యన “స్రోతాంసి దోషలిప్తాని ప్రమథ్య వివృణోతి యత్, ప్రవిశ్య సౌత్క్యాత్ తైష్ట్యాచ్చ తప్తమాశీతి సంజ్ఞితమ్” అను ప్రమాణముచేత సూక్ష్మతీక్షణగుణములు కల్గియుండుటవలన దోషము వ్యాపించియుండు స్రోతోమార్గములయందు ప్రవేశించి దోషములను పోగొట్టి స్రోతస్సులను శుద్ధిపరచునది ప్రమాధి యనబడును.

— త్తయజకాసహర ద్విపశ్చుమూలాదిభృతము. —

మూ. ద్విపశ్చుమూలీ త్రిఫలా చవికా బార్జిచిత్తకైః,

కులుత్థపిప్పలీమూలపాతాకోలయైర్వైరే

శృతైర్నాగరదుస్స్పర్శావిప్పలిశటిపాష్కరైః,
 కల్మైః కర్మటశృక్లో చ సమైః సర్పిర్విపాచయేత్. 159
 సిద్ధేన్ద్రింశ్చార్చితౌ తౌరా ద్వా పఞ్చులవణాని చ,
 దత్వా యుక్త్యా విజేన్నాత్రాం ఊయకాసనివీడితః. 160
 (ఇతి ద్విపంచమాలాదిఘృతమ్)

వ్యా. మహాపంచమాలములు, హ్రస్వపంచమాలములు (దశమాలములు) త్రిఫలములు, చవ్యము, గంటుభారంగి, చిత్రమాలము, ఉలవలు, మోడి, చిరుబొడ్డి, రేగుపండ్లు, యవలు వీనిని సమభాగములుగ కూర్చి నలుగగొట్టి నాలుగింతలజలమున చేర్చి నాల్గవపాలు మిగులునట్లు కషాయముకాచి అందు శుంతి, దూలగొండి, పిప్పళ్లు, కచోరములు, పుష్కరమాలము, కర్మాటకశృంగి వీనిని సమభాగములుగ కూర్చి కల్కముచేసి ఈకల్కమునకు నాల్గింతలు అవునేతిని చేర్చి ఘృతపాకవిధిప్రకారము పక్వముచేసి దించి చల్లబడినవెనుక అందు యవతౌరము, సర్జతౌరము, పంచలవణము వీనిని యథోచితముగ చూర్ణముచేసి కలిపి యుంచుకొని అగ్నిబలానుసారముగ ఊయజ కాసరోగపీడితుడు త్రాగవలయును.

ఇచ్చట కల్పనము—ద్రవస్తేహకల్కములకు ఇచ్చట ప్రమాణము చెప్పియుండ లేదు. కావున సామాన్యపరిభాష ననుసరించి, శుంఠ్యాదికల్కద్రవ్యములు సమములుగ జేర్చి కల్కముచేసి యాకల్కమునకు నాల్గింతలు ఘృతమును, ఘృతమునకు నాల్గింతలు క్వాథద్రవమును చేర్చి ఘృతపక్వమును చేయునది. సిద్ధమయిన ఘృతమున తౌరద్వయమును, పంచలవణములును, చూర్ణముచేసి యాఘృతమున లవణరసము మితముగ నుండు నట్లు చేర్చవలయును. ఈవిషయమునే “దత్వా యుక్త్యా” అని తంత్రకారులు సూచించిరి. “జలస్తేహకాషధానాం చ” అను సామాన్యపరిభాష ఇచ్చట నెరుంగునది. దశమాలవివరణమును స్థలాంతరమున జెప్పబడినది.

— ౧౭ గుడూచ్యాదిఘృతము. —

మూ. గుడూచీం పిప్పలీం మూర్వాం హరిద్రాం శ్రేయసీం వచాం,
 నిద్ధికాం కాసమర్దం పాతాం చిత్రకనాగరమ్. 161
 జలే చతుర్ధణే పక్త్వా పాదశేషేణ తత్సమం,
 సిద్ధం సర్పిః విజేద్ధల్లశ్వాసార్తిక్షయకాసనుత్. 162
 (ఇతి గుడూచ్యాదిఘృతమ్.)

వ్యా. తిప్పలీగె, పిప్పళ్లు, చాగ, వసుపు, సన్నరాష్ట్రము, వస, వాకుడు, కసివెండ, చిరుబొద్ది, చిత్రమూలము, శుంఠి ఈద్రవ్యములను సమభాగములుగ గూర్చి, నాల్గింతలు నీళ్లుపోసి నాల్గవపాలు మిగుల కషాయముకాచి వడగట్టి, యాక్వాఫమనకు సమభాగముగ ఆవునేతిని కలిపి, ఘృతపాకవిధిగ వక్ష్వముచేసి, అగ్నిబలాద్యనుసారముగ త్రాగినచో గుల్మంబులును, శ్వాసంబులును, ధాతుక్షయమున కల్గినకాసంబును నివర్తించును.

—౧౭ కాసమర్ధాదిఘృతము. ౧౭—

మూ. కాసమర్ధాభయము స్తసాతాకట్ఫలనాగరైః,
పిప్పలీకటుకాద్రాక్షాకాశ్చ ర్యసురస్తైస్తథా. 163
అక్షమాత్రైః ఘృతప్రస్థం క్షీరద్రాక్షారసాధకే,
పచేత్ శోషజ్వరస్థిహసర్వకాసహరం శివమ్. 164

వ్యా. కసివెండ, కరకకాయలబెరడు, తుంగగడ్డలు, చిరుబొద్ది, కాయఫలము (టేకుకాయలు), శుంఠి, పిప్పళ్లు, కటుకరోహిణి, ద్రాక్షపండు, నేలగుమ్మడి, తులసి వీనిని ప్రత్యేకముగ నొక్కొక కర్షప్రమాణమువంతున గూర్చి కల్కముజేసి యొకప్రథమితమైన ఘృతమున జేర్చి, అందు ఆవుపాలు ఒక అంశకంబును, ద్రాక్షపండ్లరసము ఒక అంశకంబును కలిపి ఘృతపాకవిధిగ వక్ష్వముజేసి నేవించునది. దీనివలన ధాతుశోషంబును, జ్వరంబును, స్థిహంబును, కాసంబులన్నియు నివర్తించును. ఇది కాసమర్ధాదిఘృతము.

—౧౮ త్తయజకాసమునకు కొన్నిక్షీరయోగములు. ౧౮—

మూ. థాత్రీఫలైః క్షీరసిద్ధైః సర్పిర్వాపవనచూర్ణితం,
ద్విగుణే దాడిమరసే వివక్వం వ్యోషసంయుతమ్. 165
విజేదుపరి భక్తస్య యవక్షౌరఘృతం సరః,
పిప్పలీగుడసిద్ధం వా చ్ఛాగక్షీరయుతం ఘృతమ్. 166

వ్యా. పాలయందు చక్కగ పండిన యుసిరికకాయల నుడికించి యెండించి చూర్ణముజేసి యాచూర్ణమును జేర్చి సిద్ధముచేయబడిన ఘృతమును పానము జేయనగును. ఘృతమునకు రెట్టింతలు దానిమ్మపండ్లరసమును కలిపి త్రికటుకములచూర్ణమును కలిపి వక్ష్వము చేయబడిన ఘృతమును పానము జేయనగును. యవక్షౌరమును జేర్చి వక్ష్వము జేయబడిన ఘృతమును భుజించినపిదప పానము జేయనగును. పిప్పళ్లును బెల్లమును ఘృతమున జేర్చి ఘృతమునకు నాలుగింతల మేకపాలను కలిపి వక్ష్వముచేయబడిన ఘృతమును పానము చేయునది.

— ౧౭౭ డ్యుకానమున ఘృతపానముచే గల్గుగుణము. ౧౭౭ —

మూ. ఏతాన్యగ్నివివృద్ధ్యర్థం సర్పింషి డ్యుకాసినాం,
స్యద్దోషబద్ధకోష్ఠోరఃస్తోతసాం చ విశుద్ధయే.

167

వ్యా. వైశేష్యబడిన ఘృతములను డ్యుకానరోగికి అగ్నిబలాద్యనుసారముగ త్రాగించినయెడ జాతరాగ్ని వృద్ధినంది కఫముచే నిరోధింపబడిన కంఠంబును కోష్ఠంబును ఊరఃస్థలంబును స్తోతస్సులును శుద్ధమై కఫనిరోధము లేకయుండును. (కావున సీఘృతములను జతరాగ్నిబలమును రోగిబలమును గమనించి ఆయావస్థానుగుణముగ నుపయోగింపనగును).

— ౧౭౮ శ్వాసకాసహరహరితకీలేహము. ౧౭౮ —

మూ. హరితకీర్యవక్వాథద్వాధ్యధకే వింశతిం పచేత్,

స్వీన్నా మృదిత్వా తాస్తస్త్వికౌ పురాణం గుడపట్టలమ్.

168

దద్యాన్తనశ్శిలాకర్షం కర్షార్థం చ రసాజ్ఞనాత్,

కుడవార్ధం చ పిష్పల్యాః సలేహః శ్వాసకాసనుత్.

169

(ఇతి హరితకీలేహః.)

వ్యా. యవలను జేర్చి క్వాథము చేయబడిన రెండాధకములకషాయమున నిరువది కరకకాయల నుంచి వండి యవి చక్కగ నుడికినపిదప వెలికిందీసి మెత్తగ దంచి విత్తుల దూరంబుచి, అందు ఆరుపలములు ప్రాతబెల్లమును ఒకకర్షము మణిశిలను, అర్ధకర్షము రసాంజనమును, అర్ధకుడవము (రెండుపలములు) పిష్పళ్లను, చూర్ణముచేసి కలిపి లేహపక్వముగ జేయనగును. ఈలేహము శ్వాసకాసముల హరించును.

కల్పము—రెండాధకములపరిమితమగు యవలయందు ఎనిమిదియాధకములు జలమును జేర్చి నాల్గవపాలు మిగుల కషాయముకాచిన నాకషాయము క్వాథ్యసమమగును. ఆకషాయమును వడగట్టి యందిరువదికరకకాయలుచేర్చి కాయలు మెత్తగ నుడుకునంత వరకు వండి కాయలను పిసికి విత్తనముల దీసి మరల నాకషాయముననే వైచి, వైశేష్యన ప్రకారము ప్రాతబెల్లమును మనశ్శిలారసాంజనచూర్ణమును చేర్చి లేహపాకవిధిప్రకారము మరల వండవలెను. ఈయోగమును వాగ్భటులు చెప్పిరికాని అందు “ప్రస్థానితే యవక్వాథే వింశతిః విజయాః...పచేద్భూయ స్సలేహః శ్వాసకాసనుత్.” (అ. హృ, చి. అ. 3 శ్లో. ౧౬౭) అని చెప్పిరి. వీరిమతమున యవక్వాథము సిద్ధమైనది ప్రస్థపరిమితమని భేదము కన్పట్టుచున్నది. సర్వాంగసుందరమున “రసాజ్ఞనకర్షార్ధందత్వా అస్త్వికౌ క్వాథే పునః పచేత్” అని యున్నదికావున అన్నిటిని యథోక్తముగ నాకషాయముననే చేర్చి మరల లేహపాకము చేయవలెనని తెలిసెడి

—ॐ కాసహరచూర్ణయోగములు. ॐ—

మూ. శ్వావిభస్నూచయో దగ్ధాః సఘృతః ద్రశర్కరాః,
శ్వాసకాసహరా బర్హిపాదౌ వా యో ద్రసర్పిషా. 170
ఏరణ్డపత్రయోరం వా వ్యోషతైలగుడాన్వితం,
లిహ్యత్ ఏతేన విధినా సురసైరణ్డపత్రజమ్. 171
ద్రాక్షౌపద్మకవార్తాకపిప్పలీః యో ద్రసర్పిషా,
లిహ్యత్ త్ర్యూషణచూర్ణం వా పురాణగుడసర్పిషా. 172

వ్యా. ముండ్లపందియొక్క ముండ్లనైనను, నెమలియొకలకాడలనైనను, నిప్పున
కాల్చి బూడిదజేసి అందు మొదటియోగమున నేరిని, లేనెను, చక్కెరను కలిపియు,
మొదవయోగమున లేనెను, నేరిని కలిపి నేవించునది. మరియు అముదపాకును కాల్చి
త్రికటుకములచూర్ణము, ప్రాతబెల్లమును, నూనెను, చేర్చి నేవించునది. ఇత్తెరంగుననే
కులసిని అముదపాకును చేర్చి యోగముచేసి యాతొరము పై జెప్పినరీతిగ త్రికటుకచూర్ణ
మును నూనెను, బెల్లమును కలిపి నేవించునది. మరియు ద్రాక్షపండు, పద్మకము, (తామర
నిత్తులు) వాకుడు, పిప్పళ్లు వీనిని సమభాగములుగ జేర్చి లేనెను అవునేరిని కలిపి నేవించు
నది. లేక త్రికటుకములను చూర్ణముచేసి ప్రాతబెల్లమును నేరిని కలిపి నేవించునగును.

—ॐ చిత్రకాదిచూర్ణము. ॐ—

మూ. చిత్రకం త్రిఫలాజాజీర్కటాఖ్యా కటుత్రికం,
ద్రాక్షౌ చ యో ద్రసర్పిర్భ్యం లిహ్యద్దద్యాద్ధుడేన వా. 173
వ్యా. చిత్రమూలము, కరక-తాని-ఉసిరికకాయలు, జీలకర, కర్కాటకశృజ్జీ,
త్రికటుకములు, ద్రాక్షపండు వీనినన్నిటిని సమభాగములుగ గూర్చి లేనెను అవునేరిని
కలిపియైనను, బెల్లముతో చేర్చియైనను నేవించునది.

—ॐ పద్మకాదిలేహము. ॐ—

మూ. పద్మకం త్రిఫలాం వ్యోషం విడజ్గం సురదారు చ,
బలాం రాస్నాం చ తుల్యాని సూక్ష్మచూర్ణాని కారయేత్. 174
సర్వైరేభిః సమం చూర్ణైః పృథక్ యో ద్రం ఘృతం సీతాం,
విమథ్య లేహయేల్లేహం సర్వకాసహరం శివమ్. 175
(ఇతి పద్మకాదిలేహః)

వ్యా. పద్మకము, త్రిఫలములు, త్రికటుకములు, వాయువిడంగములు, దేవదారు, చిట్టాముట్టి, సన్నరాష్ట్రము, వీనినన్నిటిని సమభాగములుగ జేర్చి మెత్తని చూర్ణముగ చేసి వస్త్రకళితముచేసి ఈచూర్ణమునకు సమభాగములుగ లేసెను, అవునేతిని కలిపి అన్నియు నొకటిగ కలియునట్లు చక్కగ కలిపి లేహమువలె చేయునది. ఈలేహమును బలాను సారముగ నేమిచినయెడ కాసముల నన్నిటిని హరించును. (ఇచ్చట లేసె, నెయ్యి, చక్కెర ఈమూడును వేరువేరుగ చూర్ణమునకు సమభాగములై యుండవలయును.)

— ౧౭ కాసహరజీవంత్యాదిచూర్ణము. ౧౭ —

మూ. జీవంతీ మధుకం పాఠాం త్వక్తిరీం త్రిఫలాం శత్రీం,
ముస్తైలే పద్మకం ద్రాక్షం ద్వే బృహత్యో వితున్నకమ్. 176
సారిబాం పౌష్కరం మూలం కర్కటాఖ్యాం రసాజ్ఞానం,
పునర్నవాం లోహరజస్త్రాయమాణాం యవానికామ్. 177
భార్జీం తామలకీమృద్ధిం విడజ్ఞం ధన్వయాసకం,
తూరచిత్రకచవ్యామ్లవేతసవ్యోషదారు చ. 178
చూర్ణీకృత్య సమాంశాని లేహయేత్ తౌద్రసర్పిషా,
చూర్ణాత్పాణితలం, పశ్చు కాసానేతత్ వ్యపోహతి. 179

వ్యా. మనుబాల, అతిమధురము, చిరుబొడ్డి, వెదురువృక్ష, త్రిఫలములు, గంధ కచోరములు, తుంగగడ్డలు, విలకులు, పద్మకము, ద్రాక్షపండు, ములక, వాకుడు, దనియాలు, సుగంధపాల, పుష్కరమూలము, కర్కటకశృంగి, రసాంజనము, తెల్లగలి జేరు, ఇనుపరాపాడి, కానుగ, ఓముము, గంటుభారంగి, నేలయసిరిక, ఋద్ధి, వాయు విడంగములు, దూలగొండి, యవతూరము, చిత్రమూలము, చవ్యము, అష్టవేతసము (పుల్ల ప్రబృలి), త్రికటుకములు, దేవదారుచెక్క వీనినన్నిటిని సమభాగములుగ గూర్చి మెత్తని చూర్ణముచేసి యుంచుకొని అందు పూట కొకకర్షప్రమాణమువంతును లేసెను నేతిని కలిపి నేవించునది. దీనివలన పంచకాసములును శమించును.

— ౧౮ కాసహరమరిచాదిచూర్ణము. ౧౮ —

మూ. లిహ్యన్తరిచచూర్ణం వా సఘృతతౌద్రశర్కరం,
(సర్వకాసహరం శ్రేష్ఠం లేహం కాసార్ధితో నరః). 180
బదరీపత్రకల్కం వా ఘృతభృష్టం సనైన్ధవం,
స్వరభేదే (స్వరోఘాతే)చ కాసే చ లేహమేతం ప్రయోజయేత్.

— ౧౧ ఊరాదులు. ౧ —

మూ. వాతఘ్నాషధనిష్కాధం ఊరం యూషా రసానపి,
వైష్కిరప్రతుదా బైలా దాపయేత్ క్షయకాసిన్. 186

వ్యా. వాతహరములగు నౌషధముల చేర్చి చక్ష్వముచేయబడిన క్వాధంబును, పాలును, యూషంబులును, మాంసరసంబులును, క్షయజకాసమున నుపయోగింపదగును. మరియు విష్కిరములు (కోడి మున్నగుజంతువులు), ప్రతుదములు (ముక్కుతో పొడిచి యూహారమును తినుపక్షులు), బైలములు (బిలములలోనుండు ఉడుము మొదలగుజంతువులు), వీనిమాంసములచేత సిద్ధమయిన మాంసరసములను క్షయకాసరోగికి నుపయోగింపదగును.

— ౧౨ ధూమపానములు. ౧ —

మూ. క్షతకానే చ యే ధూమాః సానుపానాః నిదర్శితాః,
క్షయకానేఽపి తానేవ యథావస్థం ప్రయోజయేత్. 187

వ్యా. క్షతజకాసచికిత్సమున “ద్యౌ మేధే మధుకం ద్యౌ చ” అని యుపక్రమించి ధూమపానయోగములును, వానికి నిర్దేశింపబడిన యనుపానములును క్షయజకాసమున కూడ ఆయాయవస్థానుసారముగ నుపయోగించునది.

— ౧౩ క్షయజకాసమున దీపనాద్యవయోగావస్థ. ౧ —

మూ. దీపనం బృంహణం చైవ స్తోత్రసాం చ విశోధనం,
వ్యత్యాసాత్ క్షయకాసిభ్యో బల్యం సర్వం హితం భవేత్. 188

వ్యా. క్షయజకాసరోగముచే పీడితులకు దీపనము, బృంహణము స్తోత్రోపశోధనమును నగు మూషవిధములయొక చికిత్సలను వ్యత్యాసము (నొకటిని మార్చి మరియొక దానిని) నుపయోగించుట చాల ముఖ్యము. మరియు బలకరంబును హితంబునైన ఔషధాన్న పానములన్నియు హితముగ నుండును. (కావున రోగియొక్క బలాబలము చక్కగ గమనించి బలమునకు హాని కలుగనియక వైజేష్ఠిన బృంహణాదులను ఆయాయవస్థకు దగునట్లు సమయోచితముగ మార్పుచు చికిత్సజేయవలయునని ముఖ్యభావము.)

— ౧౪ కాసములలో బలతారతమ్యములు. ౧ —

మూ. సన్నిపాతభవోఽప్యేష క్షయకాసః సుదారుణః,
సన్నిపాతహితం తస్మాత్ సదా కార్యం భిషగ్భితమ్. 189

దోషానుబద్ధయోగాచ్చ హరేద్రోగబలాబలం,
కాసేష్వేషు గరియాంసం జానీయాదు త్తరో త్తరమ్.

190

వ్యా. ఈక్షయజకాసము త్రిదోషముల సన్నిపాతముచే కల్లును; కావున నియ్యది క్రూరమయినది. దానంజేసి త్రిదోషసన్నిపాతమునకు హితమగుచికిత్సను ఎప్పుడును చేయదగును. అట్టి త్రిదోషములలో అనుబంధానుబంధముల చక్కగ గమనించి తత్తదనుకూలముగ రోగబలాబలమును అనుసరించి చికిత్సజేయుచు రోగమును శమింప జేయవలయును. మరియు వైశేషిక కాసభేదము లైదిటిలో నుత్తరో త్తరము నొకదాని కన్న నొకటి బలవత్తరమైనదని యెరుంగునది.

— కాససామాన్యముగ చికిత్సాసంగ్రహము. —

మూ భోజ్యం పానాని సర్పింషి లేహాశ్చ సహపానక్తైః (పాచన కాని చ),
క్షీరం సర్పిర్దుఢాః ధూమాః కాసభైషజ్యసజ్జిహః

191

వ్యా. భోజ్యములు (భుజింపదగిన యాహారములు), పానములు, (యూషాది పానయోగ్యద్రవములు), ఘృతములు, లేహములు, పానకములు, (పాచనములు, క్షీరము, సర్పిర్దుడములు, ధూమపానములు ఇవియన్నియు కాసరోగమున చెప్పబడిన భైషజ్యములు. ఇది కాసరోగచికిత్సాసంగ్రహము.

(మరియు వాగ్భటాచార్యులు:—“కాస-శ్వాస-క్షయ-చ్ఛర్ది-హిర్దా-కాపునోన్యస్య భేషజైః” (అ. హృ. చి. అ. ౪. శ్లో. ౧౬) అని చెప్పిరి. కావున కాసము, శ్వాసము, క్షయము, చర్ది, ఎక్కిళ్లు, అను నీవ్యాధులకు జెప్పిన చికిత్సలను ఒకదానిచికిత్సల నింకొకదానికి సమయోచితముగ మార్పుకొనవచ్చునని తెలిసెడి.)

— అధ్యాయవిషయసంగ్రహము. —

తత్త్ర శ్లోకః—

మూ. సంఖ్యా, నిమిత్తం, రూపాణి, సాధ్యాసాధ్యత్వమేవ చ,
కాసానాం భేషజం ప్రోక్తం గరియ స్త్వత్స కాసినః.

192

వ్యా. కాసరోగముయొక్క సంఖ్యాభేదములు, అవి జనించుకారణములు, వాని స్వరూపలక్షణములు, సాధ్యాసాధ్యభేదములు, వానికి చేయదగిన యాషధములు, పంచ విధకాసములలో తారతమ్యభేదము, ఇవియన్నియు కాసచికిత్సను నీయధ్యాయమున వివరింపబడినవి.

ఇత్యగ్ని వేశకృతే తస్త్రే చరక ప్రతిసంస్కృతే, దృఢబలసంపూరితే,
చికిత్సాస్థానే, కాసచికిత్సితం నామ అష్టాదశోఽధ్యాయః.

ఇతైరంగున అగ్ని వేశకృతంబును చరక ప్రతిసంస్కృతంబు నగు చరకసంహితమను నాయు ర్వేదతంత్రమున చికిత్సాస్థానమునందలి దృఢబలసంపూరితభాగమున కాసచికిత్స మనునది పదు నెనిమిదవయధ్యాయము సంపూర్ణము.

ఏకోనవింశాధ్యాయము.

అవతరణికః—జాతరాగ్ని మందగించుటచే గ్రహణీదోషము కల్గును. అతిసారం బును జాతరాగ్ని మందగ్యమే కారణముగ జేసి సంభవించును. కావున గ్రహణీచికిత్సానంత రము జెప్పదగియున్నను, గ్రహణీ చికిత్సానంతరమున తీక్ష్ణాగ్ని నిరూపణమున దానికి పిత్తప్రాధాన్యము జెప్పబడినది; అట్టిపిత్తప్రాధాన్య ప్రస్తావనమునంజేసి పిత్తప్రధాన మైన పాండురోగచికిత్సితంబును, తదనుబంధముగ హిక్మాక్వాసాది చికిత్సితములును చెప్పబడినవి. పిదప నగ్ని మందగ్యరూపకారణ సాజాత్యమునంజేసి క్రమస్తాప్తమైన యతి సారచికిత్సితము నిరూపింపబడును. (ఈయధ్యాయము చరక ప్రతిసంస్కృతము)

మూ. అథాతోఽతిసారచికిత్సితం వ్యాఖ్యాస్యామః.

1

ఇతి హ స్తాహ భగవానాత్రేయః.

2

వ్యా. కాసచికిత్సితమును జెప్పినపిదప నతిసారచికిత్సితము భగవానుడగు నాత్రేయు లుపదేశించినదానికన్న న్యూనాతిరేకము గాకుండునట్లు వివరింపబడును.

— అతిసారము నుద్దేశించి యగ్ని వేశుని ప్రశ్నము. —

మూ. భగవంతం ఖల్వాత్రేయం. కృతాహ్నికం, హుతాగ్నిహోత్రం, ఆసీనమృషిగణపరివృతం, ఉత్తరే హిమవతః పార్శ్వే వినయా దువేత్య అభివాద్య చ అగ్ని వేశః ఉవాచ.— భగవన్! అతీ సారస్య ప్రాగుత్పత్తి-నిమిత్త - లక్షణోపశమాని ప్రజాఽనుగ్ర హార్థమాఖ్యాతుమర్హసీతి.

3

వ్యా. హిమాలయమునం దుత్తరభాగమున భగవత్స్వరూపుడును త్రికాలజ్ఞానవంతు డును నగు నాత్రేయులు (ఒకసమయమున) జవతపాద్యాహ్నికకృత్యముల నెరవేర్చి, అగుల విధ్యుక్తప్రకారము ప్రేల్చి, ఋషిగణపరివృతుడై సుఖముగ గూర్చునియుండ

నామునివర్మని శిష్యుడగునగ్ని వేశులు మిక్కిలి వినయముతో డగ్గటి యభివాదనమొనర్చి యిట్లడిగెను:—త్రి కాలజ్ఞానవేత్తలగు నోగురువర్యా! అతీసారముయొక్క ప్రాగుత్పత్తి క్రమమును, దానియుత్పత్తికారణమును, లక్షణములను అయ్యది శమించుటకు దగిన చికిత్సితమును, లోకమునందలి ప్రజల ననుగ్రహించుటకై యానతిండ్ని యాత్రేయుల నడిగెను.

—ॐ అతీసారమునకు ప్రాగుత్పత్తినిరూపణము. ॐ—

మూ. అథ భగవాన్ పునర్వసురా త్రేయః తదగ్ని వేశవచసమనునిశమ్య, ఉవాచ.—శ్రూయతామగ్ని వేశ! సర్వమేతదఖిలేన వ్యాఖ్యాయ మానమ్.—ఆదికాలే ఖలు యజ్ఞేషు పశవః సమాలభనీయాః బభూవుర్నాలమ్భయప్రక్రియస్తేన్ద్రతతోదక్షయజ్ఞం ప్రత్యవర కాలం మనోః పుత్రాణాం నరిష్యన్నాభాగేత్సౌకున్యగశర్యాత్యా దీనాం క్రతుషు పశూనామేవాభ్యనుజ్ఞానాత్ పశవః ప్రోక్షణ మవాపుః. అతశ్చ ప్రత్యవరకాలం వృషఘ్నేణ దీర్ఘసత్రేణ యజతా పశూనామలాభాత్ గవాలమ్భః ప్రవర్తితః. తం దృష్ట్వా ప్రవ్యథితా భూతగణాః; తేషాం చోపయోగాత్ ఉపా కృతానాం గవాం గౌరవాత్ బౌష్ట్యాత్ అసాత్మ్యత్వాత్ అశ స్తోపయోగాచ్చ ఉపహతాగ్నినాం, ఉపహతమనసాం చ అతీ సారః పూర్వముత్పన్నః వృషఘ్నయజ్ఞే. 4

వ్యా. పిమ్మట భగవానుడగునాత్రేయుడు అగ్ని వేశునివచసమును విని యెయ్యగ్ని వేశా! నీవు అతీసారము నుద్దేశించి యడిగినవిషయముల నన్నిటిని వివరించి చెప్పెద వినుమని యిట్లు చెప్పందొడంగెను:—

చిరకాలమునకు పూర్వము (కృతయుగమున) ప్రాచీనులు యాగములజేయు నప్పుడు యజ్ఞసంబంధములైనపశువులను (యజ్ఞార్థమైనఛాగములు మున్నగువానిని) యూపమునకు కట్టి ప్రోక్షణమును మాత్రముచేసి వదలివేయుచుండిరికాని వానిహోమ మునకైన హవిస్సును గ్రహించుటకై వానిచంపుటలేదు. ఇట్లు జరుగుచుండ కొంతకాల మునకు దక్షయాగము జరిగిన కొలదికాలమునకు పిమ్మట మనువుకుమారులైన నరిష్యం తుడు, నాభిగుడు, ఇత్సౌకువు, నృగుడు, శర్యాతి, మున్నగురాజవరులు క్రతువుల జేయుతరి యజ్ఞయపశువుల(ఛాగముల)ను యూపమున గట్టి జలముచే ప్రక్షీంచి

(అంతట వానిని విడువక) వేదములయందు “యజ్ఞములయందు హోమార్థముగ పశువుల హింసించుట దోషావహము కాదు” అనువేదప్రమాణవచనానుజ్ఞనొంది హోమార్థమై పశువుల హింసించుచుండిరి. పిమ్మట కొంతకాలమునకు వృషస్థుడను రాజుర్ని చిరకాలమునకు పూర్తికాగల (దీర్ఘసత్రమును) యాగమును జేయదొడంగి, అత్తరి యాగమునకు వలసినపశువులు (ఛాగములు)దొరకమింజేసి గోవులను పశువుగ గ్రహించి వానిని వేదవిధ్యుక్తముగ సంజ్ఞవనము (సంహారము) చేసి యాగమును సాగించుచుండెను. అట్టి గోసంహారము మిగుల క్రూరకృత్యమని భూతగణంబులు తలంచి మనస్సున గుందుచు దుఃఖింపసాగెను.

అత్తైరంగున నుపాకరణముచేసి యజ్ఞమునకై సంహరింపబడిన గోవులమాంసము నుపయోగించి భూతగణములు గోమాంసమునందలి గురుత్వము ఉష్ణము అనుగుణముల వలనను, అట్టిగోమాంసము ఆలవాటున లేమింజేసియు, దానియువయోగము అప్రశస్తమగుటంజేసియు, (ఈకారణముల నాల్గిటివలన) జతరాగ్నిబలంబును మనశ్శక్తియు నశించి అక్కాలమున నతీసారము కల్గెను.

ఇట్లుట నీవిషయము చెరుంగునది:—“న హింస్యాత్సర్వాణి భూతాని” అనువిధివాక్యముచేత జీవహింస నిషిద్ధమైనను యాగముల హోమార్థమై చేయు పశుహింస దోషావహము కాదనియు, అట్టియాగములవలన ననంతపుణ్యమును లోకోపకారంబును కల్గుననియు వేదములు పలవిధముల నుద్ఘోషించుచున్నవి. ఇంతియేకాక అట్టియాగములయందు హవిష్యమునకై సంజ్ఞవనము చేయబడుపశువులపరంపరకు నుత్తమలోకములు సంప్రాప్తములగునని వేదములయం దిట్లు కాసింపబడినది:—“దైవ్యాశ్శమితారతరభధ్వం ... అన్యేనంమాతామన్యంతాఽనుపితాఽను భ్రాతాఽనుసఖాసయాధ్యః. ఉదీచీనాం ఆన్య పదో నిధతాత్, సూర్యం చక్షుర్గమయతాత్, అన్తరీక్షమనుం, దిశశ్శోత్రం, పృథివీం శరీరం” ఇట్టి వేదప్రమాణవచనములచే యాగములయందు పశుహననము దోషావహము కాదని తెలియుటయే గాక తుదకు యాగకర్తకును, యజ్ఞీయపశువులకును ఉత్తమగతి కల్గునని తెలియుచున్నది. కావున నిచ్చట మనువు త్రుల యాగవిధానమున పశుహింస దుష్టమని యెంచదగదు. ఈవిషయమై చాల విమర్శింపవలసియున్నను అప్రస్తుతాంశ మగుటచే సూచనామాత్రముగ జూపబడినది.

ఈప్రాగుత్పత్తినిరూపణముచేత గుర్వాదిపదార్థముల భుజించుటయు, ఉష్ణ-అసాత్వ్య-అతస్త్వభోజనంబును దుఃఖ-ఉద్వేగాదులచే మనస్సుకుపహాశము కల్గుటయు జాతరాగ్నినాశమునకు కారణములై తన్మూలముగ నతీసారహేతువులగునని తెలుపబడినది.

ఈవిషయము “తేహం చోపయోగాత్ ..... ఉపహతమనసాం చాతీసారః పూర్వ ముత్పన్నః” అనువాక్యముచే సూచింపబడినది. (అతీసారసంఖ్యాభేదము అష్టాదరియా ధ్యాయమున “షడతీసారా ఇతి—వాత-పిత్త-కఫ-సన్నిపాత-భయ-కోకజాః” (సూ. అ. ౧౯. సూ. ౧౧) అని నిర్దేశించబడినదిగావున నిచ్చట జెప్పబడదు).

❧ వాతకాఽతిసారనిదాన-సంప్రాప్తులు. ❧

మూ. అథాఽవరకాలం వాతలస్య వాతాతపవ్యాయామాఽతిమాత్ర నిషేవిణః, రూక్షోఽల్పప్రమితాఽశిసః, తీక్ష్ణ-మద్య-వ్యవాయనిత్య స్య ఉదావర్తయతశ్చ వేగాక్, వాయుః ప్రకోపమాపద్యతే పక్షా చోపహన్యతే, స వాయుః కుపితోఽగ్నాపుపహతే, మూత్రస్వేదా పురీషాశయముపహృత్య, తాభ్యాం పురీషం ద్రవీకృత్య, అతీ సారాయ ప్రకల్పతే. 5

వ్యా. వాతప్రకృతికలమనుజుడు గాలిని ఎండను వ్యాయామమును అధికముగ సేవించినను; రూక్షములగు నన్నుపానముల సేవించినను, తాను భుజించుపరిమితకన్న తక్కువగు భుజించినను, భోజనమునకు విధింపబడినకాలము నతిక్రమించి భుజించినను, మిక్కిలి తీక్ష్ణములగుమద్యముల నిరంతరము సేవించినను, అధికముగ స్త్రీసంభోగము చేసినను, మలమూత్రాదివేగముల నధికముగ బలాత్కారముచేసి ప్రేరేపించినను, (ఇట్టికారణములచే) వాతము ప్రకోపించును. జాతరాగ్ని మందగించును. ఇత్తెరంగున ప్రకోపము నొంది వాతము జాతరాఽనలము మందగించియున్నపుడు శరీరమునందలి మూత్రమును చెమటను పురీషాశయమున (పక్షాశయమున) జేర్చి యారెండుద్రవముల సంబంధముచే పురీషమును ద్రవముగజేసి, అతిసారమును కల్పించును. (ఇచ్చట “వాతలస్య” అని చెప్పటచేత వాతప్రకృతికలవాడు, వాతమును వృద్ధిపరిచించు వాతాతపాదిసేవనము చేసినచో వాతము మిగుల ప్రకోపమునొంది అతిసారమును కల్పించుసామర్థ్యము అధికముగ గల్గియుండునని యర్థము. కావున పిత్త-కఫప్రకృతులకు కూడ వాతాతపాదికారణములచే వాతము ప్రకోపమునొంది పైజెప్పినరీతిగ నతిసారమును కల్పించునని యెరుంగునది. ఇత్తెరంగుననే పిత్తప్రకృతికలవారికి క్రింద జెప్పబడుకారణములచే పిత్తము ప్రకోపించి అతిసారమును కల్పించుటకు బలవత్తరముగ నుండుననియు, కఫప్రకృతులకు కఫంబును బలవత్తరముగ నుండుననియు నెరుంగునది. ప్రకృతి యేదియైనను వాతపిత్తకారణములకు వేరువేరుగ జెప్పినకారణములచే వాతాద్యతిసారములు జనించుననియు; ఆయాప్రకృతికలవారికి ఆయాదోషమునగల్గు నతిసారమును కల్పించుసామర్థ్యమెక్కుడుగ నుండుననియు ముఖ్యభావము.)

❖ వాతాతిసారరూపములు, అందు వాతక-ఆమాతిసారలక్షణములు. ❖

మూ. తస్య రూపాణి.— విజ్జల (విజ్జల) విప్లుతమవసాది రూక్షం ద్రవం సశూలమామగన్ధమీషచ్ఛబ్దమశబ్దం వా విబద్ధమూత్ర వాతమతిసార్యతే పురీషమ్; వాయుశ్చస్త్యః కోష్ఠే సశబ్దశూల స్తిర్యక్చరతి విబద్ధత్యత్యాయమాతిసారో వాతాత్. 6

వ్యా. వాతాతిసారమున పురీషము షక్వముకాని ద్రవముతో గూడి వ్యాపించు స్వభావము కల్గినదియు, పుడమింబడినపుడు భూమియందే యిమిడి లీనమగునదియు, బిడ్డు లేక రూక్షంబును, ద్రవంబును, శూల(నొప్పి)తోకూడినదియు, ఆమమైనదుర్గంధము కల్గినదియునై కొంచెము శబ్దముకల్గి యైనను, శబ్దము లేకయైనను, మూత్రమును ఆపానవాతమును బద్ధగించి యధికముగ వెడలును. అట్టియెడ వాతము గడబిడశబ్దముతో గూడి నొప్పిని కల్గించుచు బైటవెడలక బద్ధగించి కోష్ఠములోభాగముననే యడ్డముగ నిటునటు సంచరించుచుండును. ఇవి వాతమువలన గల్గిన యామాతిసారలక్షణములు.

❖ షక్వవాతాతిసారలక్షణములు. ❖

మూ. షక్వం వావిబద్ధమల్పాల్పం సశబ్దం సశూలఘనపిచ్చాపరికర్తికం, హృష్టరోమా వినిశ్వసక్ శుష్కముఖః కట్యూరు త్రికజానుపృష్ఠ సార్శ్వశూలీ భ్రష్టగుదో ముహూర్తుహుర్విగ్రధితముపవేశ్యతే, పురీషం వాతాత్; తమాహురనుగ్రన్థిక (త) మిత్యేకే వాతాన్ నుగ్రన్థితవర్చస్వాత్. 7

వ్యా. మరియు వాతాతిసారమున మలము షక్వమై వెడలునెడ నురుగు జిగురును కల్గి, గుదస్థానమున రంపముతో కోసినవిధముగ బాధయు నొప్పియుకల్గి శబ్దముతోగూడి మిగుల కొంచెము కొంచెముగ బద్ధగించి వెడలును. అట్టియెడ రోగిమన గగురుపొడిచి బుసకొట్టుచు ద్రవములేక నోరెండి, నడుము తొడలు నడుమునకు క్రిందిసంధిభాగము, మోకాలికి క్రిందిభాగము వీపు ఇరుప్రక్కలు ఈస్థలములయందు నొప్పికల్గి గుదము స్వస్థానమును వదలి జారి బాధపడుచు వాతముచే నుండలగ భేదంపబడిన మలమును వైశిష్ట్యసంక్షణములతోగూడి మాటిమాటికిని వెడలించును. ఇది షక్వమైన యామాతి సారలక్షణము. దీనిని వాతముచే ఘనీభవించి యుండలగనుండు మలము వెడలుటంజేసి అనుగ్రన్థితమనియు కొందరు చెప్పెదరు.

❖❖ పితౄతిసారనిదానము. ౭ ❖❖

మూ. పితౄలస్య పునః అష్టలవణకటుకఙ్కారోష్ణ తీక్ష్ణాతిమాత్రనిషే
విణః, ప్రతతాఽగ్ని సూర్యసంతాపాష్టమారుతోపహత గాత్రస్య,
క్రోధేర్వాబహుశస్య, పితౄం ప్రకోపమాపద్యతే, తత్ప్రకుపితం
ద్రవత్వాదూష్టాణముపహత్య పురీషాశయవిస్ఫుటం బౌష్ణ్యాత్
ద్రవత్వాత్ సరత్వాచ్చ భిత్వా పురీషం అతిసారాయ ప్రకల్పతేరి

వ్యా. పితౄప్రకృతికలమనుజుడు పులుపు-ఉప్పు-కారము అనురసములు కలపదార్థ
ములనైనను ఙ్కారములనైనను, ఉష్ణతీక్ష్ణగుణంబులనైనను, మిలిమిరి సేవించినను; నిష్ప
యొక్కయు సూర్యునియొక్కయు సంతాపము చేతను వేడిగాలితాకుడుచేతను శరీరమున
కధికముగ స్పర్శము కల్గియున్నను మిలిమిరినకోపంబును ఈర్ష్యయు (సోకోర్ష్యమి) నధిక
ముగకల్గియున్నను, అట్టివానికి పితౄము అధికముగ ప్రకోపమునొందును; ప్రకుపితమైన
యాపితౄము తనయందలి ద్రవగుణముచేత శరీరమునందలి జాతరాగ్నిరూపమైనయుష్ణ
మును చల్లార్చి, పురీషాశయమున జేరి, తనయందలి ఉష్ణము ద్రవము సరము (సంచార
స్వభావము) అనుగుణములచేత పురీషమును భేదించి ద్రవీభూతముగజేసి బైటవెడలించ
జేయుచు నతిసారమును కల్గించ సమర్థుడుగును. (ఇచ్చట పితౄము అగ్నికి సమానగుణముగ
నుండుటచే జాతరాగ్నిని వృద్ధినిొందించవలసియున్నను, తనయందలి ద్రవభావముచే నగ్ని
నాశకమగునని “ద్రవత్వాత్ ఉష్ణాణముపహత్య” అని సహేతుకముగ జెప్పబడినది.)

❖❖ పితౄతిసారలక్షణములు. ౮ ❖❖

మూ. తస్య రూపాణి—హరిద్రం హరితం, నీలం, కృష్ణం, రక్తపిత్తోప
హితం, అతిదుర్గంధమతిసార్యతే పురీషమ్. తృష్ణాదాహస్వేద
మూర్ఛాశూలబ్రద్ధసంతాపపాకపరీతః, ఇతి పితౄతిసారః. 9

వ్యా. పితౄప్రకోపమునగల్గిన యతిసారమున పసుపురంగు, ఆకుపచ్చనిరంగు, నీల-
కృష్ణవర్ణములు, వీనిలొనొకరంగుకల్గి, పితౄపసరుతో కలిసిన రక్తముతోకూడి, మిక్కిలి
దుర్గంధమైనపురీషము వలుమారు వెడలును. అట్టియెడ రోగి దప్పి, మంట, చెమట,
మూర్ఛ, నొప్పి, గుడస్తానమునమంట, అనునీయుపద్రవములతో బాధపడుచుండును.
గుడకాండమున పుండగును. ఈలక్షణములుకల్గినది పితౄతిసారమని యెరుంగునది.

❖❖ శ్లేష్మాతిసారనిదానము. ౯ ❖❖

మూ. శ్లేష్మలస్య తు గురుమధురశీతస్నిగ్ధోపసేవినః, సమ్పూరకస్య, అచి
న్తయతః, దివాస్వప్నపరస్య అలసస్య, శ్లేష్మా ప్రకోపమాపద్యతే,

సస్వభావాత్ గురుమధురశీతస్నిగ్ధః స్రస్తోఽగ్ని ముపహత్య సౌమ్య
స్వభావాత్ పురీహాశయముపహత్యోపక్లేద్య పురీషం అతి
సారాయ కల్పతే. 10

వ్యా. శ్లేష్మప్రకృతికలవాడు గురుగుణంబును మధురరసంబును శీతవీర్యంబును
స్నిగ్ధంబునైన యాహారముల నధికముగ సేవించినను, ఇంచుకైనను కొరంతలేక మిక్కుట
ముగ భుజించుటవారు కల్గియున్నను, అట్టిభోజనము చేసియు చింతనరూపమైన మనో
వ్యాపారములేక, పగటియందు నిద్ర బోవుచున్నను, ఏవిధమైన వ్యాయామములేక
అలసడై యున్నను, అట్టికారణములచేత శ్లేష్మము ప్రకోపము నొందును. ప్రకుశితమైన
యాశ్లేష్మము తనకు స్వాభావికములైన గురుమధురశీతస్నిగ్ధగుణములు వైజిప్సిన గురు
మధురదాహారములచే మరింత బలిష్ఠములై యుండ, అగ్నివిరుద్ధమై తనకు స్వభావ
సిద్ధమైన సౌమ్యస్వభావమువలన జాతరాగ్నిని చల్లార్చి, పురీహాశయమునజేరి పురీషమును
ద్రవముగజేసి యతిసారమును కల్పించును. (ఇచ్చట “పురీహాశయం ఉపహత్య” అను
చోట “హన హింసాగత్యోః” అనుగత్యర్థకమైన హనధాతువునకు ల్యబంతమున ‘ఉప
హత్య’ అని రూపముకావున పురీహాశయమునకు పోయి అనునర్థము సంగతము.)

— శ్లేష్మాతిసారలక్షణములు. —

మూ తస్య రూపాణి — స్నిగ్ధం, శ్వేతం, సిచ్చిలం, తస్తుమదామం, గురు,
దుర్లభం, శ్లేష్టోపహితం, అనుబద్ధశూలమల్పాల్పం, అభీష్ణమతి
సార్యతే సప్రవాహికమ్ గురూదరగుదవస్తి వంక్షణదేశః, కృతేఽ
ప్యకృతసంజ్ఞః, సలోమహర్షః సోత్క్లేశో నిద్రాలస్యపరీతః,
సదనోఽన్న ద్వేషీ చేతి శ్లేష్టాఽతిసారః. 11

వ్యా. శ్లేష్మప్రకోపమున గల్గిన యతిసారమున స్నిగ్ధంబును శ్వేతవర్ణంబును సిచ్చి
లంబును (జిగురుగను), తీగెలుసాగునదియు, పక్వముకానిదియు, భారముకల్గినదియు,
దుర్లంభభూయిష్ఠంబును, కఢముతో కూడినదియునగు పురీషము శూలముతో గూడి కొంచెము
కొంచెముగ మాటిమాటికి వెడలును. మలము వెడలినపుడెల్ల విశేషముగ ముక్కువలసి
యుండును. అట్టియెడ రోగి కుదరంబును గుదంబును వస్తియు (మూత్రాశయంబు)ను, గెజ్జ
లును, (ఈ ప్రదేశములు) మిక్కిలి బరువుగనుండును. మలము తనంతట వెడలినను దాని
నెరుంగకుండును (వానికి తెలియకయే తనంతట మలప్రవృత్తియగుచుండునని భావము).
రోమహర్షము కల్గును. ఓకరింతలు కల్గును. నిదురకల్గి పనులయందు తాపహము లేకుండును,

అగ్ని చాల మందగించును. అన్నమున ద్వేషబుద్ధికల్గును. ఈలక్షణములు కల్గినది శ్రేష్ఠాతి సారమని యెరుంగునది.

ఇచ్చట సీవిషయము నెరుంగునది:—వాతాతిసారమునందుమాత్రము ఆమలక్షణములు వేరుగ జెప్పబడినది; పిత్తకఫాతిసారములకు మాత్రము అట్టి ఆమలక్షణముల వేరుగ జెప్పియుండలేదు. ఐనను వాతాతిసారమునకు జెప్పినవిద్ జలత్వాది ఆమలక్షణములనే పిత్తకఫములయందు నూహించునది. తొరపాణితంత్రమునను ఈవిషయమునే యిట్లు చెప్పిరి.—“వాతాతిసారస్సామశ్చ సకాలః ఘేనీలస్తమః, క్యావనృశబ్దో దుర్గంధః విబద్ధోఽల్పాల్పవివ చ, ఏవం పిత్తకఫే సామమతీసారం వినిర్దిశేత్” ఈవాక్యమున వాతాతిసారమునకు ఆమలక్షణముల జెప్పి, ఆలక్షణములే పిత్తకఫములకును అతిదేశింపబడినవి. ఈయుద్దేశముచేతనే ప్రకృతతంత్రకారులును ప్రత్యేకముగ జెప్పక వదలినట్లుహింపదగియున్నది.

❧ సాన్నిపాతికాతిసారనిదానము. ❧

మూ. అతిశీతస్నిగ్ధరూక్షోష్ణగురుఖరకఠిన విషమవిరుద్ధాఽసాత్మ్యభోజనాత్, అభోజనాత్, కాలాఽతీతభోజనాత్, యత్కిశ్చిదభ్యవహరణాత్, ప్రదుష్టమద్యపానీయపానాత్, అతిమద్యపానాత్, అసంశోధనాత్, ప్రతికర్షణాం విషమగమనాత్, అనుపచారాత్, జ్వలనాదిత్యుపవనసలిలాఽతిసేవనాత్, అస్వప్నాత్, అతిస్వప్నాత్, వేగవిధారణాత్, ఋతువిపర్యయాత్, అయథాబలమారమ్భాత్, భయశోకచిత్తోద్వేగాతియోగాత్, కృమిశోషజ్వరాఽర్శోవికారాతికర్షణాద్వాప్యపన్నాఽగ్నేః త్రయోదోషాః ప్రకుపితాః భూయ ఏవాఽగ్నిముపహత్యై, పక్వాఽఽశయమనుప్రవిశ్య, అతీసారం సర్వదోషలిప్తం జనయన్తి.

12

వ్యా. శీతవీర్యమును, స్నిగ్ధ-రూక్ష-ఉష్ణ-గురు-కఠినగుణంబులును కలపదార్థముల నధికముగ భుజించుట, విషమముగ భుజించుట, పరస్పరసంయోగాదులచే విరుద్ధములగు క్షీరమత్స్యాదుల నొకటిగ జేర్చి భుజించుట, దేశదోషాదులకును శరీరతత్త్వమునకును సాత్మ్యములుకానియాహారముల భుజించుట, ఆహారమును భుజించక యుపవాసముండుట, భోజనమునకు నియమితమైనకాలము నతిక్రమించి భుజించుట, పథ్యాపథ్యముల గలిపి భుజించుట, ఇట్టి యాహారములజేసినను; చెడినమద్యమును జలమును త్రాగినను, మద్యము

మితిమిరిత్రాగినను, వసునవిలేచనాదులచే నియమిత ప్రకారము ఆయాసమయములయందు శోధనముచేసికొనకయున్నను, శోధనాదిపంచకర్తములను విధ్యుక్తమునకు విరుద్ధముగ నాచరించుట, అట్టిపంచకర్తముల జేసికొనినప్పుడు అహారాద్యుపచారములను విధ్యుక్త ప్రకారము చేయకున్నను, నిప్పునెగ ఎండ గాలి జలము వీనిస్వర్గ మధికముగకల్గియుండి నను, రాత్రిపూట నిదురమేల్కొంచినను, అధికముగ నిద్రపోయినను, మలమూత్రాదివేగముల నిరోధించినను, ఆయాబుతువులయందుండవలసిన శీతోష్ణాదిబుతుధర్మములు మారియున్నను, (లేక ఆయాబుతువులకు నియమింపబడిన యాహారవిహారాదుల వ్యర్థస్థముగ జేసినను,) తనబలమునకు మిక్కుటమైన (సాహస) కృత్యములజేసినను, భయంబును దుఃఖంబును చిత్తోద్రేకంబును అధికముగ కల్గినను, క్రిమిరోగము శోషజ్వరము ఆర్శోరోగము అనునీవ్యాధులచే శరీరము మిక్కిలి కృశించినను, ఈకారణములచేత జాతరాగ్ని మందగించి దానిమూలముగ వాతాదిదోషములు మూడును ప్రకోపమునొంది, జాతరాగ్నిని బొత్తుగచెరిచి, పక్వాశయమునజేరి, మూడుదోషములచే గల్గినయతిసారములకు పేరుపేరుగ జెప్పబడినలక్షణములన్నిటితో కూడినయతిసారమును కల్పించును. (ఇచ్చట పైజెప్పబడిన దోషప్రకోపణశీతాలిసేవనాది కారణములలో నాయాదోషప్రకోపకారణములచే నాయాదోషములు యథాసంభవముగ ప్రకోపము నొంది అతిసారకారణము లగునని యెరుంగునది.)

— సన్ని పాతాతిసారవిశేషలక్షణములు, కృచ్ఛ్రసాధ్యత్వము. —

మూ. అపి చ శోణితాదీకథాతునతిప్రకృష్టం (అతిప్రదుష్టా) దూషయంతో ధాతుదోషస్వభావకృతానతీసారవర్ణానుపదర్శయన్తి.— తత్ర శోణితాదిషు ధాతుష్వతిప్రవృద్ధేషు హారిద్రహరితనీలమాజ్జిష్టమాంసథావనసన్ని కాశం రక్తం కృష్ణం శ్వేతం వరాహమేదస్సదృశం అనుబద్ధవేదనమవేదనం వా సమాసవ్యత్యాసాత్ ఉపవేశ్యతే శక్యత్, గ్రథితమామం సక్యత్; సక్పదపి హ్వం అనతిక్షీణమాంసశోణితబలం మద్దాగ్నిః విహతముఖరసశ్చ; తాదృశమాతురం కృచ్ఛ్రసాధ్యం విద్యాత్.

13

వ్యా. మరియు పైజెప్పినకారణసంకరముచే ప్రపశితములైన వాతాదిదోషములు మూడును శరీరమునందలి రక్తాదిధాతువులను మిక్కిలి దుష్టములుగజేసి అట్టిధాతువులు చెడుటచే నతిసారమున నీక్రిందజెప్పబడు దోషధాతువులకు స్వాభావికములగువర్ణములను కల్పించును,—

అందు శోణితము మున్నగు ధాతువులు త్రిదోషములచే దుష్టములై మిక్కిలివృద్ధి నొందియున్నపుడు పశుపురంగు, ఆకుపచ్చనిరంగు, నలుపు, మంజీష్టికషాయపురంగు, మాంస మునుకడిగినసీళ్ల రంగు, రక్తవర్ణము, కృష్ణవర్ణము, తెలుపు, పండిమేదస్సుతో సమానమైన వర్ణము, ఈవర్ణములకల్గి; బాధతోకూడియైనను బాధలేకయైనను, మలము గ్రంథివలె కఠినమై పక్షముగాక యొకప్పుడు వెడలును. మరియొకప్పుడు శరీరమునందలి మాంసరక్త బలములు మిక్కిలి క్షీణించక యగ్ని మందగించి నోటికి గుచి తెలియకయుండి పైజెప్పిన రంగులతో గూడినమలము పక్షమై వెడలును. అట్టి యతిసారమున వైలక్షణములన్నియు కలిసియైనను, ఒకసమయమున వానిలో పేరుపేరుగ కొన్నిమాత్రము కలిసియైనను (ఏక రూపము కాక) మలము వెడలుచుండును. ఈలక్షణములతో గూడిన సన్నిపాతాఽతి సారము కృచ్ఛసాధ్యమగును.

— ఆసాధ్యవి శేషలక్షణములు. ౧౭ —

మూ. ఏభిర్వర్ణైః ఆతిసార్యమాణం సోపద్రవమాతురం అసాధ్యోఽయ మితి ప్రత్యాచక్షేత; తద్యథాః—పక్షశోణితాభం, యకృత్తణ్డో పమం, మేదోమాంసోదకసన్నికాశం, దధిఘృతమజ్జతైలవసాక్షీర వేసవారాభం, అతినీలం, అతిరక్తం, అతికృష్ణం, ఉడకమివాఽచ్చం, పునర్దేవకాభమతిస్నిగ్ధం, హరిత-నీల-కషాయవర్ణం, కర్బురమా విలం, పిచ్చిలం, తన్దుమదామం, చన్ద్రకోపగతం, అతికుణపపూతి పూయగన్ధ్యామామత్స్యగన్ధి, మక్షికాకా(క్రా)న్తం కుథిత బహుధాతుస్రావం, అల్పపురీషం, అపురీషం వా, అతిసార్యమాణం; తృష్ణాదాహజ్వరభ్రమతమకహిక్మాశ్వాసాఽనుబంధం, అతివేదన మవేదనం వా, స్తప్తపక్ష్యగుదం, పతితగుదవళిం, ముక్తనాశం, అతిక్షీణబలమాంసశోణితం, సహసోపరతపికారం, అతిసారిణ మచికిత్స్యం విద్యాత్; ఇతి సన్నిపాతాఽతిసారః. 14

వ్యా. మరియు సన్నిపాతాఽతిసారమున నీక్రింద జెప్పబడు వర్ణములతోడను తృష్ణాదాహజ్వరవద్రవములతోడను కూడి మలప్రవృత్తి యగుచున్నయెడ నయ్యుద్రి యసాధ్యము; కావున అట్టిరోగికి చికిత్సజేయంజనదు. ఆలక్షణము లెవ్వియనః—పక్షము ఛేయబడినరక్తము, యకృత్తయొక్కభండము, మేదస్సును మాంసమును కడిగినసీళ్లు, వీనిని బోలినరంగులకల్గియైనను; పెరుగు నెయ్యి మజ్జ (ఎముకలలోనికొవ్వు) పాలు వేసవారము అనువాని బోలియైనను, మిక్కిలి నీలవర్ణము కల్గియైనను, మిక్కిలి రక్తవర్ణంబైనను కృష్ణ

వర్ణంబైనను కల్గియైనను, నీళ్లవలె తేటగనైనను, నెమలిపురికన్నుబోలె చిత్రవర్ణముగ నైనను, మిక్కిలి జిడ్డుకల్గియైనను, వచ్చరంగును నీలంబును కహాయవర్ణంబును నొకటిగ కలిసియైనను, అనేకవర్ణములు కలిసియైనను, కలకఠారియైనను, పిచ్చిలముగనైనను, తీగెలుసాగుచు నామముగనైనను, తెల్లనితళుకులుకల్గియైనను, పురిషమువెడలుట, మరియు శవముయొక్కయు చీముయొక్కయు దుర్గంధంబైనను, ఆమగంధంబైనను, చేపలదుర్గంధ మైనను, అధికముగ కల్గియుండుట, అట్టిమలముపై నీగెలు ఆసగొని వ్రాలుచుండుట, అనేకభాతువులు కుల్లి మలమునగలిసి స్రవించుట, పురిషముకొద్దిగనుండుట, లేక పురిషము బొత్తుగ లేకుండుట; దప్పి, మంట, జ్వరము, భ్రమము, మైకము, ఎక్కిళ్లు, శ్వాసము, అనునీయుపద్రవము లనుబంధముగనుండుట; వేదన (బాధ) మిక్కిలి యధికముగనైనను, బొత్తుగ లేకయైననుండుట; గుదముజారి పుండైయుండుట, గుదమునందలివళులు స్వస్థానము నుండి జారియుండుట, గుదకాండము పట్టువదలియుండుట, శరీరమునందలి రక్తమాంసములు మిక్కిలి తీణించియుండుట, అతిసారమున గల్గులక్షణములు వికారములన్నియు ప్రయత్నము లేకయే తమంతట తటాలున నివర్తించుట, ఈలక్షణములును నన్ని పాతాతి సారమున కల్గును. అట్టిలక్షణములు కల్గినయతిసారరోగికి చికిత్స జేయంజనదు. ఇతైరంగున నన్ని పాతాతిసారలక్షణములు పూర్తిగ వివరింపబడియె.

— సన్ని పాతాతిసారచికిత్సాకాలనియమము. —

మూ. తమసాధ్యతామసంప్రాప్తం చికిత్సేత్; యథాప్రధానోపక్రమేణ హేతుాపశయదోషవిశేషపరిక్షయా చేతి. 15

వ్యా. (సన్ని పాతాతిసారమున సామాన్యముగ దోషత్రయమునకు పేరుపేరజెప్ప బడినలక్షణములన్నియు మిశ్రములుగ నుండునని “అతిసారం సర్వదోషలిక్లం జనయన్తి” అని సామాన్యముగ జెప్పబడినది. పిమ్మట “అపి చ దోషాదీః” అని యుపక్రమించి సన్ని పాతాతిసారమునందు వాతాదిదోషములయొక్కయు రక్తాదిభాతువులయొక్కయు స్వభావముచే గల్గువర్ణాదిభేదములను వివరించుచు, అట్టివర్ణాదిభేదములచే కృచ్ఛ్రసాధ్యా వస్థాభేదమును, ప్రత్యాఖ్యేయావస్థాభేదమును నిరూపింపబడినవి. అట్టియెడ నతిసారము అసాధ్యావస్థకు మారకమును పేచికిత్స జేయవలెనని యీవాక్యముచే జెప్పబడినది.)

వైజెషిన్ రెండువిధములైనయవస్థలలో సన్ని పాతాతిసారము అసాధ్యావస్థనొందక మునుపే చికిత్స జేయుట ముఖ్యము. అందు త్రిదోషములు ప్రకోపమునొందియున్నను వానిలో బ్రధానమైన దోషమును హేతువులబట్టియు ఉపశయాఽపశయములము గను దోషముయొక్క విశేషలక్షణములబట్టియు పరిక్షించి నిర్ణయించి, అట్టి ప్రధాన దోషానుసారముగ చికిత్స జేయవలెను.

—ॐ ఆగంతుకాతిసారలక్షణములు. ॐ—

మూ. ఆగంతూ ద్వాపతీసారా మానసా భయశోకజౌ,
త త్తయోర్లక్షణం వాయోః యదతీసారలక్షణమ్. 16

వ్యా. ఆగంతుకాతిసారములు రెండు. ఆందోకటి మనోదోషమైన భయముచేతను రెండవది శోకముచేతను కల్గును. ఈరెండతీసారములును వాతాతిసారలక్షణములే కల్లియించును. (ఇచ్చట భయశోకములు రెండును మనస్సంబంధములగు దోషములు కావున మానసికాతిసారము వేరని భ్రమింపదగదు.)

మూ. మారుతో భయశోకాభ్యాం శీఘ్రం హి పరికుప్యతి,
తయోః క్రియా వాతహరీ హర్షణాశ్వాసనాని చ. 17
ఇత్యుక్తాః షడతీసారాః, సాధ్యానాం సాధనం త్వతః,
ప్రవక్ష్యామ్యనుపూర్వేణ యథావత్తన్ని బోధత. 18

వ్యా. భయముచేతను, శోకముచేతను, వాతము (తక్కినకారణములకన్న) నతి శీఘ్రముగ, ప్రకోపము నొందును. (కావున నారెంటియందు వాతాతిసారులకు చెప్పిన లక్షణములే కల్లియించునని భావము.) దానంజేసి భయశోకాతిసారముల రెంటికిని వాతహరంబులగుచికిత్సలను, మనస్సుకు సంతోషమును గల్గించుటయు, నూరడించుటయు చికిత్సలగును. ఇతైరంగున నుద్దేశ ప్రకారము ఆరువిధములయిన యతిసారభేదములు నిరూపింపబడినవి. అందు సాధ్యావస్థనుండు నతిసారములకు చికిత్సాక్రమము పరుసగ సీక్రింద వివరింపబడును.

ఇచ్చట నీవిషయము నెరుంగునది:—మానసికములగు భయశోక కారణములచే నాగంతుకాతిసారము జనించుననియు అయ్యది వాతాతిసారలక్షణములనే కల్లియించుననియు వైన జెప్పబడినది. అట్టియెడ వాతాతిసారము లక్షణముచేతనే యారెండును గతార్థమగుచుండ వేరుగ నెరుగుకు చెప్పవలె నన్నచో, నీరెంటికిని వాతాతిసారమునకు చెప్పినచికిత్సలే కాక హర్షణాశ్వాసనరూపచికిత్సకూడ చేయవలసియుండును కాన నట్టి చికిత్సాభేదమునకై వేరుగ చెప్పబడినది. మరియు వాతము నిశరములగుమిథ్యాహారాదులచే సామాన్యముగ ప్రకోపించినను, భయశోకములచేత నతిశీఘ్రముగ ప్రకోపమునొంది యతితీవ్రముగ పనిచేయును కావున లక్షణభేదంబును వేరుగ గన్పట్టుచున్నది. ఈవిషయమునే తంత్రకాయలు “శీఘ్రం హి పరికుప్యతి” అనియు “హర్షణాశ్వాసనాని చ”ననియు సూచించిరి. మరియు నన్ని వాతాతిసారమున భయశోకములు కారణములుగ జెప్పబడి

నవిగాని నయ్యది యితరకారణములతోకూడి యుండునుగాన నీరెంటికి నన్ని పాతనంతర్హా వము జేప్పంజనదు. ఈరెండును (భయశోకజములు) సమానలక్షణములై యున్నను, భయ ముచే కల్గినదనియందు ఆశ్వాసనంబును, శోకజమున హర్షణంబును చికిత్సలై యుండును. కావున వేరువేరుగ చెప్పబడినవి.

మరియు సుశ్రుతమున “తైస్తిర్యావైః శోచితోఽల్పాశనస్య బాహ్వష్టావై వస్మి మావిశ్య జన్తోః” అని యుపక్రమించి శోకజమును వేరుగ జేప్పబడినది. అదియు ఇచ్చట నన్ని పాతనతిసారమున సంతర్భూతమగును. అచ్చటనే అన్నాజీర్ణాతిసారము ప్రత్యేక ముగ చెప్పబడినది. అదియు నిచ్చట సాన్నిపాతికముననే అంతర్భూతమగును కావున అట్టి భేదములును సీతంత్రముననే సంగృహీతమని యెరుంగునది.

— అతిసారచికిత్సాక్రమము, అందావస్థయందు చికిత్సావిధి. —

మూ. దోషాః సన్నిచితా యస్య విదగ్ధాహారమార్పితాః,
అతీసారాయ కల్పన్తే భూయస్తాన్సంప్రవర్తయేత్. 19
న తు సంగ్రహణం దేయం పూర్వమామౌతిసారిణే,
విబధ్యమానాః ప్రాద్దోషా జనయన్త్యామయాన్ బహూన్. 20
దణ్డకాఽలసకాథ్ధానగ్రహణ్యరోగదాంస్తథా,
శోభపాణ్డ్యామయస్థిహకుష్టగుల్తోదరజ్వరాన్. 21
తస్తాదువేక్షేతోల్లిష్టాన్ వర్తమానాన్ స్వయం మలాన్,
కృచ్ఛం వా వహతాం దద్యాదభయాం సంప్రవర్తినీమ్. 22

వ్యా. అతిసారమునందు దోషములు విదిగ్ధము, విప్లవము, ఆమము, రస శేషము, అనునాల్గువిధములయిన అజీర్ణములచే మిక్కిలి బలిష్ఠములై యున్నపుడు అట్టి పరిస్థితియందు విరోచనమును బంధించుచికిత్సజేయక తనంతటదోషమంతయు వెడలునట్లు తొలుత యుపేక్షించి యుండవలయును. ఒకవేళ విరోచనములు బద్ధగించి యగుచున్న పుడు ధారాళముగ వెడలింపజేయవలయును. కాని బంధించుచికిత్స చేయజనదు. అటు గాక ప్రారంభముననే ఆమావస్థయందున్న అతిసారమును బంధించినచో దోషములు కోష్ఠముననే బద్ధగింపబడి పలు తెరంగులయిన రోగముల కలిగించును అందు దండకము, అలసకము, ఆధ్దానము (కడుపుబ్బరము), గ్రహణీదోషము, అర్శోరోగము, వాపు, పాండురోగము, స్థిపావృద్ధి, కుష్టము, గుల్మము, ఉదరము, జ్వరము, అనుసీరోగములు సంభ వించును. కావున దోషములుతనంతట ఆమావస్థయందు తనంతట నరళముగ వెడలుచున్న

యెడల కొంతవరకు బంధించు చికిత్సజేయక యుపేక్షించి యుండవలయును. ఒకవేళ బద్ధగించి మిక్కిలి కష్టముతో మలము వెడలుచున్నయెడ అప్పుడు కరకాయలచే సిద్ధమయినయాషధము నుపయోగించి మలము ధారాశముగ వెడలునట్లు చేయవలయును. ఇచ్చట “న తు సద్గ్రహణం పూర్వం” అని ఆమాతిసారమున తొలుత బంధనచికిత్స చేయక యుపేక్షించి దోషమువెడలినవెనుక బంధనచికిత్సచేయదగునని తెలిసెడి.

మూ. తయా ప్రవాహితే దోషే ప్రశామ్యత్పుదరామయః,

జాయతే దేహలఘుతా జఠరాగ్ని శ్చ వర్ధతే.

23

వ్యా. వైశిష్టినరీతిగ ఆమాతిసారమున దోషమంతయు తొలుత బయలువెడలిన యెడ ఉదరమున గల్గుబాధలు శమించును. శరీరము చులకనగును. జాఠరాగ్ని వృద్ధి నొందును. (ఈచికిత్స దోషములుబట్టియు బలిష్ఠమై శరీరబలము చక్కగనుండువారికి చేయదగును.)

— మధ్య-అల్పదోషములయందు దీపన-పాచన-లంఘనములు. —

మూ. ప్రమథ్యాం మధ్యదోషాణాం దద్యాద్దీపనపాచనీం,

లంఘనం చాల్పదోషాణాం ప్రశస్తమతిసారిణామ్.

24

వ్యా. అతిసారమునందు దోషములు ఉత్కటములుగాక మధ్యబలములుగ నున్న పుడు, అగ్నిని దీపింపజేసి ఆహారమును పచింపజేయకహాయమునుపయోగించి చికిత్సచేయదగును. అట్టిదోషములు స్వల్పముగ నున్నయెడ అతిసారరోగికి లంఘనముచేయుట చాల ప్రశస్తము. ఇచ్చట నీవిషయము నెరుంగునది:—ఆమాతిసారమున ఆమదోషముమిక్కిలి బలవత్తరమై రోగి బలిష్ఠుడుగ నున్నపుడు తొలుత విరేచనాషధములచే దోషముల పూర్తిగ వెడలించి బంధనచికిత్స చేయదగును. ఆమదోషము బలిష్ఠమై రోగి బలహీనముగనున్నయెడ తొలుత బంధనచికిత్స చేయక ఆమదోషము వెడలునంత దనుక నుపేక్షించి పిమ్మట బంధనము చేయదగును. ఇది ఆమదోషము బలిష్ఠముగ నుండునవస్థనుపట్టి చికిత్సావిధానము. మరియు ఆమదోషము మధ్యమముగ నున్నపుడు దీపనపాచనాద్యాషధములచే సిద్ధముచేయబడినకహాయము నుపయోగించి తొలుత నగ్నిని దీపింపజేసి పిమ్మట బంధనము చేయదగును. ఆమదోషము మిగుల స్వల్పముగనున్నపుడు తొలుత లంఘనము చేయించి పిమ్మట బంధనచికిత్స చేయనగును. ఇతైరంగున ఆమదోషము బలతారతమ్యమును బట్టి చికిత్సావిధానము నెరుంగునది.

— అతిసారమునకు దోహతుసారముగ ప్రమథ్య(కహాయ)కల్పనము. —

మూ. పిష్పలీనాగరం ధాన్యం భూతీకమభయా వచా,

ప్రీతేరం భద్రముస్తాని బిల్వం నాగరథాన్యకమ్. 25

పుష్పిపర్ణి శ్వదంష్ట్రా చ సమక్షా కణ్ఠకారికా,
తిస్రః ప్రమథ్యా విహితాః శ్లోకార్ధైరతిసారిణామ్. 26

వ్యా. పిప్పళ్లు, శుంఠి, దనియాలు, కామంచిగడ్డి, కరక్కాయలు, వస, వీనిని సమ భాగములుగ జేర్చి నూరి పక్వముచేసి యెనిమిదింశలు నీళ్లుపోసి నాల్గవపాలు మిగులునట్లు ప్రమథ్యకషాయముగ జేసి కఫాతిసారమున నుపయోగించునది. మరియు కురువేరు, తుంగ గడ్డలు, బిల్వవేరు, శుంఠి, దనియాలు, వీనిని సమభాగములుగ జేర్చి వైశిష్ట్య ప్రమథ్య విధానముగ కషాయమును చేసి పిత్తాతిసారమున నుపయోగించునది. ముయ్యకుపొన్న, పల్లెరు, మంజిష్ఠి, వాకుడు, వీనిని సమభాగములుగ కూర్చి ప్రమథ్యకషాయముగ చేసి వాతాతిసారమున నుపయోగించునది. ఇత్తైరంగున వైశిష్ట్య మూడర్థశ్లోకములచే జెప్ప బడినద్రవ్యములను వేరువేర మూడుకషాయయోగముల కల్పించి క్రమముగ కఫ-పిత్త-వాతాతిసారములయందు వరుసగ త్రాగింపవలయునని భావము.

ఇచ్చట ప్రమథ్యవిధానము తంత్రాంతరమున నిట్లు చెప్పబడినది:—“ప్రమథ్యా, ప్రోచ్యతే ద్రవ్యపలకల్పీకృతాత్ శృతాత్, తోయేషగుణితే తస్యాః పానమాహూః పలద్వయమ్” ద్రవ్యకల్పమున కెనిమిదింశలు జలముచేర్చి యెనిమిదవపాలు మిగులు నట్లు కాచబడినది ప్రమథ్యమని యర్థము.

—ॐ అతిసారమున పానీయజలసంస్కారము. ౨౭—

మూ. వచాప్రతివిషాభ్యాం వా ముస్తపర్పటకేన వా,
ప్రీతేరశృజ్వేరాభ్యాం పక్వం వా పాయయేజ్జలమ్. 27

వ్యా. వస, అతివస, ఈరెంటినైనను; తుంగగడ్డలు, పర్పటకము, ఈరెంటి నైనను; కురువేరు, శుంఠి, ఈరెంటినైనను; వైశిష్ట్య ప్రమథ్యముగ కల్పముచేసి కషాయముకాచి వైశిష్ట్యక్రమముగ కఫ-పిత్త-వాతాతిసారులకు త్రాగించునది.

—ॐ అతిసారమునందు హితాన్న సేవనము. ౨౮—

మూ. యుక్తేన్న కాలే క్షుత్తామం లఘూన్యన్నాని భోజయేత్,
తథా స శీఘ్రమాహ్నోతి రుచిమగ్ని బలంబలమ్. 28

వ్యా. అతిసారరోగికి అన్నమును భుజించవలసినకాలమున ఆకలి తీవ్రముగ కల్గిన యెడల లఘుగుణము కల్గి శీఘ్రముగ జీర్ణములగు నాహారములను భుజింపచేయనగును.

అట్లుచేసినయెడ యారోగినోటికి శీఘ్రముగ రుచి తెలిసి జతరాగ్నిబలమును, శరీరబలమును శీఘ్రముగ నొందగలడు.

❧ అతిసారమున తక్రాదిపానములు. ❧

మూ. తక్రేణావన్తిసోమేన యవాగ్వ తర్పణేన వా,
సురయా మధునా చాదౌ యథాసాత్త్వముపాచరేత్. 29

యవాగూభిర్విలేపీభిః ఖడైర్యూమై రసోదనైః,
దీపనగ్రాహిసంయుక్తైః క్రమశ్చ స్యాదతః పరమ్. 30

వ్యా. వైశేషిసరీరిగ లఘ్వాహారమును భుజించినపిదప మజ్జిగనైనను, పులిగంజినైనను, యవాగూనైనను, బొరుగులనీళ్లనైనను, సురయను మద్యమునైనను, మధుమద్యమునైనను, వారివారియలవాటు ననుసరించి యుపయోగించవలయును. మరియు యవాగువులచేతను విలేపియనుగంజిచేతను, ఖడయూషములచేతను, మాంసరసములతో కూడిన యన్నములచేతను నుపచరించవలయును. అట్టి యవాగూ మున్నగువానిని సిద్ధము చేయునపుడు దీపనీయగణమునను, గ్రాహిగణమునను చెప్పబడిన ద్రవ్యముల గూర్చి నంగురించి యుపయోగించునది. పిమ్మట చికిత్సాక్రమము నవలంబించవలయును. (ఇచ్చట షడ్విరేచనశతాశ్రితీయమున ‘పిప్పలీపిప్పలీమూల...దీపనీయాని భవన్తి’ “ప్రియక్షృన్తాస్థి...పురీషనక్ల)హణీని భవన్తి” (సూ. అ. ౪.) అని చెప్పబడిన దీపనీయ-పురీష గ్రాహిగణములను “దీపన గ్రాహిసంయుక్తైః” అనుపదముచే గ్రహింపదగును.)

❧ అతిసారమున నన్నపానములయందు జేర్పదగినద్రవ్యగణము. ❧

మూ. శాలిపర్ణీం పృశ్నిపర్ణీం బృహతీం కణ్ణికారికాం,
బలాం శ్వదంష్ట్రాం బిల్వాని పాతా నాగరథాన్యకమ్. 31

శటిం పలాశం హపుషాం వచాం జీవకపిప్పలీం,
యవానీం పిప్పలీమూలం చిత్రకం హస్తిపిప్పలీమ్. 32

వృక్షౌష్ణం దాడిమాష్ణం చ సహిష్ణుబిడనైర్ధవం,
ప్రయోజయేదన్నపానే విధినా సూషకల్పితమ్. 33

వాతశ్లేష్మహారో హ్యేషః గణో దీపనపాచనః,
గ్రాహీ బల్యో రోచనశ్చ తస్తాచ్ఛస్తోఽతిసారిణామ్. 34

వ్యా. ముయ్యాకుపాన్న, కోలపాన్న, ములక, వాకుడు, చిట్టాముట్టి, పల్లెరు, మారేడు, చిరుబొడ్డి, శుంఠి, దనియాలు, కంధకచోరములు, మోడుగ, బోడతరము,

వస, జీవకము, పిప్పళ్లు, ఓమము, మోడి, చిత్రమూలము, గజపిప్పలి, చింతపండు, దానిమ్మరసము, ఇంగువ, బిడాలవణము, సైంధవలవణము, ఈద్రవ్యము గణము. వాతకఫ హరంబును అగ్నిని దీపింపజేసి యాహారమును పచింపజేయునదియు నగును. మలమును వెడలనియక నిరోధించును, బలమును కల్పించును, ఆహారమున రుచికల్పించును. కావున నీ గణద్రవ్యములను యథోచితముగ యవ్యాద్యన్నపానములయందు జేర్చి సంస్కరించి అతిసారరోగి కుపయోగింపవగును.

— ౨౭ అతిసారమునకు యూష-ఖడయూషములు. —

మూ. ఆమే పరిణతే యస్త్య విబద్ధమతిసార్యతే,
 సశూలపిచ్చమల్పాల్పం బహుశః సప్రవాహికమ్. 35
 యూషేణ మూలకానాం తం బదరాణామథాపి వా,
 ఉపాదికాయాః క్షీరిణ్యాః యవాన్యా వాస్త్రుకస్య వా. 36
 సువర్చలాయాశ్చఞ్చోర్వా శాకేనావల్లజస్య వా,
 శట్యాః కర్కాటకాణాం వా జీనన్త్యాః చిర్భటస్య వా. 37
 లోణికాయాః సపాఠాయాః శుష్కశాకేన వా పునః,
 దధిదాడిమసిద్ధేన బహున్నేహేన భోజయేత్. 38

వ్యా. అతిసారమున ఆమము పక్వమైనపుడు శూలముతోగూడి జిగురుగ కొంచెము కొంచెముగ మాటిమాటికి పలుమారు ప్రవాహికముతో గూడి ప్రవర్తించుచున్నచో ముల్లంగిని చేర్చి సిద్ధమైన యూషముతోనైనను, రేగుపండ్లను చేర్చి చేయబడిన యూషముతోనైనను అధికముగ స్నేహమును (నేతిని) చేర్చి సంస్కరించి యాహారము చేయవలెను. మరియు దుంపబచ్చలి, మనుబాల, ఓమము, చక్రవర్తికూర, ప్రాద్ధుతిరుగుడు (సూర్యకాంతము)చెట్టు, ఎలుకజీడికూర, బాపంచియాకు, కచోరములు, గుమ్మడి, మనుబాల, దోస, పులిచింతాకు, చిరుబొద్ది, అనునీశాకములలో వేనినైనను పెరుగును దానిమ్మరసమును చేర్చి పక్వముజేసి నేతిని అధికముగ జేర్చి సంస్కరించి యాహారంతో చక్కగ పక్వముచేయబడిన యూషములనైనను ఖడయూషములనైనను ఆహారము చేయవగును.

ప్రవాహికాలక్షణము సుశ్రుతమున నిట్లు చెప్పబడినది:—“వాయుర్వివృద్ధో నిచితం బలానం నుదత్యదస్తాత్ అహితాశనస్య, ప్రవాహితోల్పం బహుశోమలాక్తం ప్రవాహికాం తాం ప్రవదంతి తద్భాగః” (సు. ఉ. అ. ౪౦.) (వాతమువృద్ధిగొంది

సంచితమైనకఫమును ముక్కినప్పుడెల్ల కొంచెముగ మలముతోగూడి పలుమారు బైటవెడలుచున్న నయ్యది ప్రవాహికమని చెప్పబడును.)

— ౧౦ ప్రవాహికాహరభద్రయాషము. ౧౦ —

మూ. కల్కస్యాత్ బాలబిల్వానాం తిలకల్కశ్చ తత్సమః,

దధ్నస్సరోఽఘ్నః స్నేహాఢ్యః ఖడోహన్యాత్ ప్రవాహికామ్. 39

వ్యా. లేతమారేడుపించెలకల్కముచు నువ్వులకల్కమును సమభాగములుగ గూర్చి పెరుగుమిది లేటలో కలిపి అందు దానివ్వురసమును జేర్చి నేతిని మరింత కలిపి సంస్కరింపబడిన భద్రయాషమును త్రాగినయెడ ప్రవాహిక (బంకవిరేచనములు) శమించును.

— ౧౧ అతిసారరోగికి మలక్షయాదులయందు ధాన్యయాషము. ౧౧ —

మూ. యవానాం ముద్గమాషాణాం శాలీనాం చ తిలస్య చ,

కోలానాం బాలబిల్వానాం ధాన్యయాషం ప్రకల్పయేత్. 40

వికధ్యం యమకే భృష్టం దధిదాడిమసాధితం,

వర్చ్యక్షయే శుష్కముఖం శాల్యన్నం తేన భోజయేత్. 41

వ్యా. యవలు, పెసలవప్పు, ఉద్దిపప్పు, ఎఱ్ఱవరిధాన్యపుబియ్యము, నువ్వులు, రేగువండ్లు, లేతమారేడుపించెలు, వీనిని వేరువేరుగ కల్కముగ జేసి యాకల్కములను సమభాగములుగ నన్నింటి నొకటిగకలిపి, నూనెను నేతిని చేర్చి వేయించి, అందు పెరుగును దానివ్వుపండ్లరసమును కలిపి తిరుగబోతబెట్టి చంక్రరించిన నయ్యది ధాన్యయాష మనబడును. దీని అతిసారరోగికి పురీషము తీగించి ముఖము శుష్కించియున్నపుడు ఎఱ్ఱ పరిబియ్యపు అన్నమున గూర్చి భోజనమిడవలెను. (ఇచ్చట యవలు మున్నగువాని నన్నింటిని కల్కములుగ జేసి యన్నింటిని సమభాగములుగ కలిపి వైజెప్పిన ప్రకారము యూషమును గల్పింపవలెను. ఈవిషయమును వాగ్భటాచార్యులు “కోలానాం బాలబిల్వానాం కలైక్కి శాలియవస్య చ, ముద్గమాషతిలానాం చ ధాన్యయాషం ప్రకల్పయేత్... తేన భోజయేత్” (అ. హృ. అ. ౯. శ్లో. ౨౯.) అని స్పష్టముగ జెప్పిరి.

— ౧౨ తీగమలాతిసారరోగికి ఆహార-వ్యంజనములు. ౧౨ —

మూ. దధ్నస్సరం వా యమకే భృష్టం సగుడనాగరం,

సురాం వా యమకే భృష్టం వ్యజ్ఞనాథే ప్రదాపయేత్. 42

ఫలాఘ్నం యమకే భృష్టం యూషం గృజ్ఞానకస్య వా,

లోపాకరసమష్టం వా స్నిగ్ధాష్టం కచ్చపస్య వా. 43

బర్హితి త్తిరిదక్షాణాం వర్తకానాం తథా రసాః,
స్నిగ్ధాష్టాః శాలయశ్చాగ్రాః వర్చఃక్షయరుజాపహాః. 44

వ్యా. మరియు పెరుగుమిదిమిగడను యమకన్నేహమున (నూనె నెయ్యి చేరి యమకన్నేహము) పక్వముచేసి అందు బెల్లమును శుంఠిపొడిని కలిపి దానినైనను; యమకన్నేహముతో పక్వముచేయబడిన సురయను మద్యమునైనను; వ్యంజనమునకై (అన్నముతోకలిపి భుజింపదగిననూపము, పచ్చడులు మున్నగుసాధకములు) యుపయోగింపదగును. మరియు వెల్లులిని చేర్చి పక్వముచేయబడినయూషమున దానిమ్మపండ్లు మున్నగువాని ఫులుపురసమును జేర్చి పక్వముచేసి ఆయూషమునైనను; లోపాకమను జంతువుయొక్క మాంసరసమున దానిమ్మపులుపు చేర్చియైనను, తాబేటిమాంసరసమున నెయ్యిని ఫులుపురసమును జేర్చి పక్వముచేసియైనను, నెమలి తీతువుపిట్ట కోడి వెలిచెపిట్ట అనునీజంతువులమాంసరసములను ఫులుపును నేతిని చేర్చి పక్వముచేసి వానినైనను, వ్యంజనములకై యుపయోగించునది. మిక్కిలి శ్రేష్ఠములైన రాజసములు మున్నగు ధాన్యములు అన్నమున కుపయోగించునది. ఇట్టి వ్యంజనంబులును అన్నంబులును మలక్షయముచే కల్గిన యతిసారములను హరించుటకు మిగుల శ్రేష్ఠములు.

❧ షీణమలాతిసారరోగికి మాంసరసయు క్తభోజనము. ❧

మూ. అన్తరాధిరసం పూర్వా రక్తం మేషస్య చోభయం,
పచేద్దాడిమసారాష్టం సథాన్యన్నేహనాగరమ్. 45

ఓదనం (భోజనం) రక్తశాలీనాం తేనాద్యాత్, ప్రపిబేచ్ఛ తత్,
తథా వర్చఃక్షయకృతైః వ్యాధిభిర్విప్రముచ్ఛతే. 46

వ్యా. పొట్టేలుయొక్క మాంసరసమును రక్తమును గ్రహించి రెండింటికీ నొకటిగా కలిపి ఫుల్లదానిమ్మపండ్లరసమును కూడ కలిపి పక్వముచేసి దనియాలను శుంఠిని పొడిచేసి నేతితో సంస్కరించి కలిపి యారసమును ఎఱ్ఱపరిధియ్యముచే సిద్ధమైనయన్నమును జేర్చి భుజించి యారసమునే త్రాగవలెను. దీనిని సేవించినయెడ మలక్షయముచే సంభవించు ముఖిశోషము, దౌర్బల్యము, ఉదావర్తము, మున్నగురోగములు నివర్తించును.

❧ అతిసారమున గుదవ్రంశ చికిత్స. ❧

మూ. గుదనిస్పరణే శూలే పానమష్టస్య సర్పిషః,
ప్రశస్యతే నిరామాణాం అథ వాప్యనువాసనమ్. 47

వ్యా. అతిసారమున అమదోషము లేక గుదము జారి నొప్పియు పొటును కల్గి యున్నయెడ నష్టరసముల జేర్చి సిద్ధముచేయబడిన (క్రింద జెప్పబడు) ఘృతమును త్రాగుటయు, అనువాసనవస్త్రీ జేసికొనుటయు మిగుల ప్రశస్తము.

—౧౭ గుదభ్రంశమునకు చాగేరీఘృతము. ౧౭—

మూ. చాక్లేరీకోలదధ్యమ్లనాగరక్షారసంయుతం,
ఘృతముత్కృతం పేయం గుదభ్రంశరుజాపహమ్. 48
(ఇతి చాక్లేరీఘృతమ్.)

వ్యా. పులిచింతాకురసము, రేగుచండ్లరసము, పుల్లనిపెరుగు ఈమూడుద్రవము లును కలిసి ఘృతమునకు నాలుగింతలుగ జేర్చి, శుంఠిచూర్ణమును యవక్షారమును కల్పముగ (ఘృతమునకు నాల్గవపాలు) గూర్చి ఘృతపాకవిధి ప్రకారము పక్వముచేసి త్రాగిన గుదభ్రంశంబును దానగల్గినబాధలును శమించును.

—౧౮ గుదభ్రంశమునకు చవ్యాదిఘృతము. ౧౮—

మూ. సచవ్యపిప్పలీమూలం సవ్యోపవిడదాడిమం,
పేయమమ్లం ఘృతం యుక్త్యా సథాన్యాఽజాజిత్రకమ్. 49
(ఇతి చవ్యాదిఘృతమ్.)

వ్యా. చవ్యము, మోడి, త్రికటుకములు, బిడాలవణము, దానిమ్మబెరడు, దని మూలు, జీలకర, చిత్రమూలము ఈవదిద్రవ్యములను సమభాగములుగ గూర్చి నూరి కల్పముజేసి, కల్పమునకు నాల్గింతలఘృతమును వైయోగమునజేప్పిన పులిచింతాకుస్వర సము, రేగుచండ్లరసము, పెరుగును సమముగజేరి ఘృతమునకు నాల్గింతలు ద్రవముగను జేర్చి ఘృతపాకవిధి ప్రకారము పక్వముజేసి అతిసారరోగికి గుదభ్రంశమున అగ్నిబలా వ్యనుసారముగ యుక్తియుక్తముగ నుపయోగించునది.

ఈఘృతయోగములయందు “జలస్నేహాషధానాం చ ప్రమాణం యత్ర నేరి తత్త, తత్ర స్వాదోషధాత్వేషాః స్నేహోత్తోయం చతుర్థణమ్” అనుసామాన్యపరిభాష చేత కల్పఘృతద్రవపరిమాణము క్రమముగ నొకటికన్న నొకటి చతుర్థణమని యెదుం పునది. అనుక్తపరిమాణస్థలములయందు బిల్వ స్యామియుచేతనే స్నేహాదిమూలకల్పనము నిర్వహించునది. మరియు వైజెప్పినయోగమున చవ్యాదిద్రవ్యములు పదియు కల్పములు సంత్రాంతరమున “పశ్చాత్కోలిబిడాఽజాజీధాన్యదాడిమవేతనైః, పచేదమ్లం ఘృతం తద్వ స్నాగరక్షారసంయుతమ్” అని యాయోగము కొంచెము భేదముతో జెప్పబడినది.

— గుదభ్రంశమునం దనువాసనవస్తికి దశమూలాదిన్నేహములు. —

మూ. దశమూలోపసిద్ధం వా సబిల్వమనువాసనం,

శతాహ్వశటిబిల్వైర్వా వచయా చిత్రకేణ వా.

50

(ఇతి గుదభ్రంశే అనువాసనమ్.)

వ్యా. దశమూలములతో మారేడువేరును జేర్చి కల్కముజేసి పక్వముజేయబడిన స్నేహమునైనను, సదాపవిత్తులను, గంధకచోరములను బిల్వవేరును జేర్చి పక్వముచేయబడిన స్నేహమునైనను, వసను, చిత్రమూలమును కల్కముగ జేర్చి పక్వముజేయబడిన స్నేహమునైనను, గుదభ్రంశమునం దనువాసనవస్తి కుపయోగించునది. (ఇచ్చట ద్రవమును జావకుండుటచే జలమును జేర్చి స్నేహపాకము జేయవలెను. ఈవిషయము “ద్రవే వ్యసక్తే జలమేవ దేయం” అనుపరిభాషచే దలినెడి.)

(వస్తి (మేక మున్నగుజంతువులమూత్రపులిత్తి)యందు కషాయాదులనింపి దాని మూలమున గుదద్వారమునుండి శరీరములలో నావధమును ప్రయోగించుట వస్తికర్మము. అందు తైలఘృతాదిస్నేహములను చేర్చి చేయబడునది అనువాసనవస్తి. “యస్నేహోద్ధియతే సస్యాదనువాసననామకః” అని నిర్దేశింపబడినది. గుదభ్రంశమున విహితమగువస్తి విధానమున వైశేష్యబడిన దశమూలాదిసిద్ధస్నేహములమూటైన యుపయోగించనగునని యర్థము. మరియు అనువాసనవస్తివిధులయందు ప్రాయశముగ తైలమే జేప్పబడియుండుటవలన నిచ్చటను దశమూలాదిసిద్ధతైలములనే యుపయోగింపవలెనని కొందరియభిమతము. ఇచ్చట ఘృతప్రకరణమున జేప్పబడినది కావున ప్రకరణవశమునంజేసి ఘృతమునుపయోగింపదగునని మరికొందరియాశయము.) వాగ్భటాచార్యులు “ప్రవాహణే గుదభ్రంశే.....శృతం తైలం ఘృతం వాప్యనువాసయేత్” (అ. హృ. చి. అ. య. అ. ౯.) అని ఘృతతైలముల రెండింటిని చెప్పిరి.)

— గుదభ్రంశమునకు ప్రవేశవిధి. —

మూ. స్తబ్ధశ్రుప్తగుదే పూర్వం స్నేహస్వేదా ప్రయోజయేత్,

సుస్మిన్నం మృదు భూతం చ పిచునా సమ్ప్రవేశయేత్.

51

వ్యా. అతిసారమున గుదము స్వస్థానమునుండి వెలువలికి జారి స్తంభించియున్నయెడ తొలుత గుదమునకు తైలముచే మర్దనముచేసి స్వేదనమునుచేసి అయ్యది మెత్తబడిన పిదప గుదముపై ఘనముగనుండు గుడ్డపేలికలచే మూసి లోపలికి ప్రవేశింపజేసి స్వస్థానమున జేర్చవలెను.

—౧౭ అతిసారమున వాతబంధనాదినివర్తకక్షీరపానవిధి. ౧—

మూ. విబద్ధవాతవర్షాస్తు బహుశూలప్రవాహికః,
సరక్తపిచ్ఛః తృష్ణార్తః క్షీరసౌహిత్యమర్హతి.

52

వ్యా. అతిసారమున అపానవాతంబును మలంబును బద్ధగించి అధికమైన పోటు కల్గి అధికముగముక్కుచు, రక్తముతోకూడి బంక విరేచనము వెడలుచున్నయెడ మిక్కిలి దాహముకల్గినప్పుడు ఆవుపాలను తృప్తిగ త్రాగవలెను.

—౧౮ ధారోష్ణక్షీరపానము. ౧—

మూ. యమకస్యోపరి క్షీరం ధారోష్ణం వా పిబేన్నరః,
శృతమేరణ్డమూలేన బాలబిల్వేన వా పయః (పునః).
ఏవం క్షీరప్రయోగేణ రక్తం పిచ్ఛాచ శామ్యతి,
శూలం ప్రవాహికా చైవ విబద్ధశ్చోషశామ్యతి.

53

54

వ్యా. వైశిష్టినరీతిగ నతిసారమున విబంధశూలాదులు కల్గినప్పుడు, తొలుత యమక (నూనెను సేదని ఒకటిగ కలిపి) స్నేహమును త్రాగించి వెంటనే ధారోష్ణమైన (అప్పుడుపిండి వేడిగనుండు) యావుపాలను త్రాగించవలెను. ఆవుపాలలో నాముదపు వేరును చేర్చి కాచియైనను, లేతమారేడుకాయను చేర్చి కాచియైనను త్రాగించనగును. ఇత్రైరంగున పాలను త్రాగించినయెడ రక్తంబును బంకయు విరేచనములగుట మానును. నొప్పి శమించును. ముక్కడము నిలుచును. మలవాతములు బంధమువదలి ధారాశముగ వెడలును.

—౧౯ పిత్తాతిసారచికిత్సాక్రమము, అందు లంఘనపాచనములు. ౧—

మూ. పిత్తాతిసారం పునః నిదానోపశయోక్యతిభిః, ఆమాన్వయముప
లభ్య, యథాబలం లఙ్ఘనపాచనాభ్యాం ఉపాచరేత్.

55

వ్యా. పిత్తాతిసారమున అతిసారోత్పత్తికారణములచేతను, ఉపశయాపశయములచేతను, స్వరూపలక్షణములబట్టియు పరీక్షించి, అయ్యది ఆమనంబంధము కల్గియున్నట్లు స్పష్టముగ చెలిసినయెడ దోషములయొక్కయు రోగియొక్కయు బలమును గమనించి, తదనుసారముగ లంఘనోపధముచేసెనను, ఆహారమును పచింపజేయుచికిత్సచేసెనను ఉపచరించవలెను.

ఇచ్చట సీవిషయము నెరుంగునది:—చికిత్సాసామాన్యముగ ఆమాతిసారమునందు ఆమదోషముల వెడలించుటకై విరేచనము విధింపబడినది. ఈవిషయము “దోషాన్వన్ని

చితాయస్య.....భూయస్మాక్, సంప్రవర్తయేత్, న తు సజ్జిహణం చేయం" అని చెప్పబడినది. పితౄణు సర (స్రనించు) స్వభావముకల్గినది కావున, దాన జనించిన పితౄణి సారమున ఆము మెడలునిమిత్తము రేచనమును ప్రయోగించినచో నతియోగరూప మైన వ్యాపత్తు సంభవించునని యుద్దేశించి, దానికవవాదముగ లంఘనపాచనరూపచికిత్స వైవాక్యముచే విధింపబడినది. పితౄణిసారమున నామావస్థయందు తోలుత లంఘనపాచన ములనే చేయవలెనుగాని సామాన్యవిధి ప్రకారము దోషనిర్మూలము చేయజనదని ముఖ్య భావము.

❧ పితౄణిసారమున దష్పికి పానీయకషాయములు. ❧

మూ. తృప్యతస్తు ముస్తపర్పటకోశీరసారిబాచన్దనకిరాతతి క్షకోదీచ్య వారిభిరుపచారః. 56

వ్యా. పితౄణిసారోగికి దష్పికల్గినయెడ తుంగగడ్డలు, పర్పటకము, వట్టివేల్లు, సుగంధపాల, మంచిగంధము, నేలవేము, కురువేరు, వీనిని చేర్చి కాచబడినకషాయముల ద్రాగించి యుపచరింపవగును.

❧ పితౄణిసారమున యవాగ్వాద్యాహారసంసర్జనము. ❧

మూ. లఙ్ఘితస్య చాహారకాలే బలాఽతిబలా శూర్పపర్ణి శాలిపర్ణి పృశ్నిపర్ణి బ్రహ్మతీ కణ్ఠకారికా శతావరీ శ్వదంష్ట్రా నిర్యూహ సంయుక్తేన, యథాసాత్త్వం యవాగ్వామణ్డాదినా తర్పణాదినా వా క్రమేణోపచారః. 57

వ్యా. పితౄణిసారము, ఆమావస్థయందు వైశిష్ట్యనీతిగ లంఘనముచేసిన సిద్ధప ఆహారము చేయునపుడు చిట్టాముట్టి, పేరాముట్టి, ఆడవిపెనర, మయ్యాకుపొన్న, కోలపొన్న, వాకుడు, ములక, పిల్లిపీచర, పల్లెరు, వీటిని చేర్చి సిద్ధముచేయబడినకషాయ మున యవాగుళు-మండ-పేయాది రూపములయినగంజిని సిద్ధముచేసి శరీరముయొక్క సాత్త్వికముననుసరించి సంతర్పణమయిన యాహారమును పేయాదిక్రమముగ పెట్టి సుపచ రించునది. (ఇచ్చట వైశిష్ట్య బలాది ద్రవ్యములలో యథాసంభవము గ్రహించి షడక్ల విధానముగ జలమును సిద్ధముచేసి యాజలమునుచేర్చి యవాగ్వాదులును విద్యుక్తప్రకారము పక్వముచేసి యథాక్రమముగ సాత్త్వికసారము సుపయోగించునది.

❧ పితౄణిసారమున యూషాదిపానము. ❧

మూ. ముద్గమసూరహారేణుఘకుప్త కాఢకీయూషైర్వా, లావకపిష్టాలశశ

హరిజైణకాలపుచ్చకరస్యైః ఈషదమైరనమైర్వా క్రమశోఽగ్నిం
సంధుశ్చయేత్.

58

వ్యా. మరియు పెసలు, చిరుసెనగలు, రేణుకలు, అడవి పెసలు, కందులు, వీనిలొ
లేనిపై ననొకదానిని చేర్చి పక్షము చేయబడిన యూషములనైనను, లావుకప్పిట్ట, కపింజలము,
కుంజీలు, శోణ, ఇల్లీ, పొడలద్దెట్టి, అనునీజంతువులమాంసరసములనైనను; అందు కొంచె
ముగ దానిద్వరసము, మొదలగు అష్టరసములను చేర్చియైనను; అష్టరసములచేర్చకనైనను;
ఆహారముగా విత్తాతిసారలోగిరి యుపయోగించి నానాట జాతరాన్నిని రగులునట్లు
చేయవలయును.

—॥ పిత్తాతిసారమున దీపనీయాది ప్రయోగము. ॥—

మూ. అనుబద్ధే త్వస్య దీపనీయపాచనీయోపశమనీయసజ్జిహణీయాన్
యోగాన్ ప్రయోజయేదితి.

59

వ్యా. పైతెప్పిన విశిష్ట క్రమమున క్రమముగ చేసినను, పిత్తాతిసారము నివర్తించక
అనుగించినచో బాధించుచున్నయెడ నీ క్రింద తెప్పించు దీపనీయ-పాచనీయ-ఉపశమ
నీయసజ్జిహణీయోగములు నుపయోగించవలయును.

—॥ పిత్తాతిసారహరౌషధము. ॥—

భగవద్గీతాః—

మూ. సోమేంద్రాదిహిమం విష్ణ్వావత్సకస్య ఫలత్వచం,
సోమేంద్రాదిహిమం తద్భులోదకసంయుతమ్.

60

వ్యా. సోమహిమ, సోమేశ పాలవిత్తులు, సోమేశ పాలపట్ట ఈమూటిని సమభాగములుగ
కూర్చి పిత్తాతిసార విన్యపుడుగునీటిలో కలిపి అందు తేనెను కూర్చి త్రాగినచో పిత్తా
తిసారము తరులను.

—॥ పిత్తాతిసారహరయోగములు. ॥—

మూ. కింశిపిత్తకో ముస్తం సత్సకః సరసాజ్జానః,
నిర్మలం దామహరిద్రాత్వక్ హి జేరం సదురాలభమ్.

61

చర్మేష్టా మృణాలాశ్చ నాగరం లోధ్రముత్పలం,
తిల్లం మోచరసో లోధ్రం సమశ్చ కమలోత్పలమ్.

62

ఉత్పలం థాతకీపుష్పం దాడిమత్వజ్జహృషధం,
కట్ఫలం నాగరం పాతా జమ్బూవృద్ధిదురాలభాః. 63

యోగాః షడేతే సత్తో ద్రాః తణ్డులోదకసంయుతాః,
పేయాః పితృతానిసారఘ్నాః శ్లోకార్థేన నిదర్శితాః. 64

వ్యా. నేలవేము, తుంగగడ్డలు, కొడిశపాలవిత్తులు, రసాంజనము, (ఇవియొక యోగము) మారేడు, మ్రానిపనుపు, లవంగపట్ట, కురువేరు, దూలగొండి (ఇవి రెండవ యోగము); శ్రీగంధము, తామరతూండ్లులేక (వట్టివేళ్లు), శుంఠి, లొద్దుగచెక్క, నల్లకలువలు (ఇవి చేరి మూడవయోగము); నువ్వులు, బూరుగబంక, లొద్దుగు, మంజిష్ఠి లేక (కాచు), తామరపువ్వులు, నల్లకలువలు, (ఇవి చేరి నాల్గవయోగము); నల్లకలువలు, ఆరె పువ్వు, దానిమ్మకాయబెరడు, శుంఠి, (ఇవి చేరి ఐదవయోగము); కాయఫలము (లేక లేకు), శుంఠి, చిరుబొద్ది, మారేడువిత్తులు, మామిడిపప్పు, దూలగొండి (ఇవిచేరినది ఆరవ యోగము); పైజెప్పబడిన శ్లోకార్థముచే నేర్పడినయోగముల నారింటిని పేరుపేరుగ ఆయాయోగములయందలి ద్రవ్యములను సమభాగములుగ గూర్చి నూరి కల్కములచేసి బియ్యపుకడుగునీటిలో కలిపి అందు లేన చోర్చి త్రాగించినయెడ పితృతానిసారమును హరించును.

—ॐ పితృతానిసారమున ఆహారోపయోగవిధి. ॐ—

మూ. జీర్ణౌషధానాం శస్యన్తే యథాయోగప్రకల్పితైః,
రసైః సాంగ్రాహితైర్మృతైః పురాణా రక్తశాలయః. 65

వ్యా. పైజెప్పినయౌషధయోగములను సేవించిపదవ నయ్యది జీర్ణమైపుడు ఆయాయోగముల ననుసరించి సిద్ధముచేయబడిన మాంసరసములతోడను, మలప్రవృత్తిని బద్ధింపనౌషధద్రవ్యములతోడ సిద్ధముచేయబడిన పేయాదులతోడను ప్రాణి యగు నెఱ్ఱవరిబియ్యముచే సిద్ధమగునన్నమును భుజియింపవలెను.

—ॐ పితృతానిసారమున క్షీరప్రయోగము. ॐ—

మూ. పితృతానిసారో దీప్తాగ్నేః క్షీప్రం సముపశామ్యతి,
అజాక్షీరప్రయోగేణ బలం వర్ణశ్చ వర్ధతే. 66

వ్యా. పితృతానిసారోగికి జఠరాగ్నిదీప్తి కల్గియున్నపుడు మేకపాను త్రాగించి నచో శీఘ్రముగ అతిసారము శమించును. శరీరబలంబును, కాంతియువృద్ధి నొందును.

—ॐ పితృతానిసారమున మృదఃవిరేచనవిధి. ॐ—

- మూ. బహుదోషస్య దీప్తాగ్నేః సప్రాణస్య న తిష్ఠతి,
పైత్తికో యద్యతీసారః పయసా తం విరేచయేత్. 67
- పలాశఫలనిర్యూహం పయసా పాయయేత్ తం,
తతోఽనుపాయయేత్ కోష్ఠం క్షీరమేవ యథాబలమ్. 68
- ప్రవాహితే తేన మలే ప్రశామ్యత్యుదరామయః,
పలాశవత్ ప్రయోజ్య వా త్రాయమాణా విశోధినీ. 69

వ్యా. అగ్నిదీప్తికల్పి దోషము బలిష్ఠమైయున్నవానికి పితృతానిసారము శమించుకున్న యెడ పాలచేత వానికి మృదువిరేచనము చేయించదగును. ఆవుపాలయందు మోదుగ విత్తులకషాయముచేర్చి విరేచనమునకై త్రాగి వెంటనే కొంచెము వేడిగనుండు ఆవుపాలను అగ్నిబలానుసారముగ త్రాగించవలయును. ఈక్షీరప్రయోగముచేత మలముబయలు వెడలి అతిసారమునగల్గు కడుపులోని వికారములు శమించును. ఈకల్పము ననుసరించియే మోదుగవిత్తులకు బదులు క్రానుగవిత్తులను కషాయముబెట్టి యాకషాయముతో పాలను కలిపి విరేచనమునకై యుపయోగింపదగును.

—ॐ పితృతానిసారమున అనువాసనపస్తీవిధి. ॐ—

- మూ. సాంసర్థ్యాం క్రియమాణాయాం శూలం యద్యనువర్తతే,
సుతదోషస్య తం శీఘ్రం యథావదనువాసయేత్. 70
- శతపుష్పాచరీభ్యాం చ పయసా మధుకేన చ,
తైలపాదం ఘృతం సిద్ధం సబిల్వమనువాసనమ్. 71

వ్యా. పైజెప్పినరీతిగ విరేచనరూపశోధనముచే దోషము వెడలినపిదప పేయాది క్రమము ననుసరించి సంసర్జనమును చేసినప్పుడును కుక్షిలో శూలకల్పి యనుసరించియున్న యెడ అట్టిసమయమున విఘ్నక్తప్రకారము అనువాసనపస్తీ ప్రయోగింపదగును.

సదాపవత్తులు, పిల్లిపీచర, అతిమధురము, బిల్వపువేరు, వీనిని సమభాగములుగగూర్చి కల్కముచేసి నాల్గవంతునునెతో కూడినఘృతముచేర్చి ఘృతమునకు నాల్గింతలు ఆవు పాలను కల్పి ఘృతపాకవిధిప్రకారము పక్వముచేసి ఈఘృతముచేత అనువాసనపస్తీని విఘ్నక్తప్రకారము చేయదగును. (ఇచ్చట సదాపమున్నగు కల్కద్రవ్యములకల్కము నకు నాల్గింతలు స్నేహమును, స్నేహమునకు నాల్గింతలుపాలను కలిపి విఘ్నక్తప్రకారము పక్వముచేయునది.)

❖ పితౄతిసారమున పిచ్చావస్థివిధి. ❖

మూ. కృతానువాసనస్యాస్య కృతసంసర్జనస్య చ,
వర్తతే యద్యతీసారః పిచ్చావస్థిరతః పరమ్.

72

న్యాయ. అనువాసనపస్తిని చేసి తదనుసారముగ పేయాదిసంసర్జనమును చేసినపిదప ఇంకను అతిసారము నివర్తించక అనుసరించియున్నయెడ క్రిందజెప్పబడువిధి ప్రకారము పిచ్చావస్థిని ప్రయోగించవలయును.

❖ పిచ్చావస్థిప్రయోగక్రమము. ❖

మూ. పరివేష్ట్య కుశైరార్ద్రైర్ద్రావృన్తాని శాల్మలేః,

కృష్ణమృత్తికయాఽఽలిప్య స్వేదయేత్ గోమయాగ్నినా. 73

సుశుష్కం మృత్తికాం జ్ఞాత్వా తాని వృన్తాని శాల్మలేః,

శృతే పయసి మృద్నీయాదాసోధ్యోలూఖలే తతః 74

పిష్టం ముష్టిసమం ప్రథే తత్ పూతం తైలసర్పిషా,

యోజితం మాత్రయా యుక్తం కల్కేన మధుకస్య చ. 75

పస్తిమభ్యక్తగాత్రాయ దద్యాత్ప్రత్యాగతే తతః,

స్నాత్వా భుంజీత పయసా జాఙ్గలానాం రసేన వా. 76

న్యాయ. పచ్చిదిగుండుబూరుగపువ్వులయొక్క కాడలను గ్రహించి యొకటిగ జేరి పచ్చిదర్భలచే దానిపై జుట్టి దర్భలనుపైన నల్లనిమట్టిని కలిపి లేవనముచేసి పిడకలయందునిచి పుటమువేయనది. దానిపైనిపూయబడినమట్టి చెప్పులేకయెండినపుడు వానిని ఘోరికిం దిసి యాబూరుగపువ్వులలోడినులు చక్కగ నుడికియున్నయెడ దానిని రోటిలోనునిచి మెత్తగ దంచి ముద్దచేసి, నీళ్లతో కలిపి పక్వముచేయబడిన ప్రథమమిశ్రమైన ఆవుపాలయందు పైజెప్పినపిష్టమును ముష్టిపరిమితమును, (ఒకపలపరిమాణముగకలిపి చక్కగకలియ నట్లు మర్దనముచేసి పడియగట్టి అందు నూనెను, నేతిని తగ్గుపరిమాణముతోకలిపి అతిమధురము కల్కమునుకూడ మిశ్రమగచేర్చి యాద్రవమును పస్తిలోనుంచి, గోగికి శరీరము అభ్యుజ్జనముచేయించి పస్తిప్రయోగమును చేయనది. ఆపస్తిబౌషధము కావ్యమునుండి బయటపెడలినపిదప స్నానముచేసి పాలతోడను జాంగలబంతువులమాంసరసములతోడను భోజనముచేయదగును. (ఇచ్చట, సిద్ధమైనద్రవమున నూనెను నేతిని ద్రవము స్నిగ్ధమగునంతపరిమాణంబును, అతిమధురకల్కము ద్రవము కొంచెము ఘనమగునంతపరిమితిగ నుండవలెను.

—ॐ సిద్ధావస్థిప్రయోగమున గల్గుగుణములు. ॐ—

మూ. పితృతాతాసారజ్వరశోధగుల్తాజీర్ణాతాసారగ్రహణీప్రదోషాః,
జయత్యయం శీఘ్రమతిప్రవృద్ధా విరేచనాస్థాపనయోశ్చ వస్త్రీః.

వ్యా. వైశిష్ట్యేన వస్త్రీప్రయోగమువలన పితృతాతాసారము, జ్వరము, శోధము (వాపు), గుల్మము, పక్ష్యాపస్థయందుండు అతిసారము, గ్రహణీదోషము, ఇవి మిక్కిలి వృద్ధి నొందియున్నను వీనినన్నిటి శీఘ్రముగ శమింపజేయును. విరేచనముచేతను అస్థాపన వస్త్రీప్రయోగముచేతను కల్గు అతియోగాదివ్యాపత్తులను అన్నిటిని శమింపజేయును.

—ॐ రక్తాతాసారనిదానలక్షణములు. ॐ—

మూ. పితృతాతాసారీ యస్త్యేతాం క్రియాం ముక్త్యా నిషేవతే,
పిత్తలాన్యన్న పానాని తస్య పిత్తం మహాబలమ్. 78

కుర్యాద్రక్తాతాసారం తు రక్తామాశు ప్రదూషయేత్,
తృష్ణాం శూలం విదాహం చ గుదపాకం చ దారుణమ్. 79

వ్యా. పితృతాతాసారముచే పీడింపబడినవాడు వైశిష్ట్యేన చికిత్సాక్రమమును చేసి కొనక వదలి, పిత్తమును వృద్ధి నొందించునన్న పానముల సేవించుచుండిన, వానికి పిత్తము మిగుల ప్రకోపమునొంది బలవత్తరమై రక్తమును శీఘ్రముగ చెరిచి రక్తాతాసారమును కల్పించును, అట్టి రక్తాతాసారమున దప్పి యధికమగును. నొప్పియు మంటయు మిగుల తీవ్రమై గుదము పుండగును.

ఇచ్చట పితృతాతాసారమున పత్త్యమును క్రమముగ నాచరింపక పిత్తవృద్ధికరములగు నన్న పానాదుల సేవించుటచే రక్తము పిత్తముచే దుష్టమై యధికముగ వెడలును. అయ్యది రక్తాతాసారమనిచెప్పటచేత పితృతాతాసారమే రక్తాతాసారముగ పరిణమించుననియు, అయ్యది పితృతాతాసారానంతరము జనించుననియు నేర్పడినది; కాని పిత్తము మిక్కిలి ప్రకోపము నొంది రక్తమును చెరిచినప్పుడు పితృతాతాసారముతో సంబంధము లేకయే రక్తాతాసారము, (పాండురోగములేకున్నను కామలారోగము స్వతంత్రముగ జనించునట్లు) స్వతంత్రముగ గూడజనించునని యెరుంగునది. అట్టిరక్తాతాసారమునకు నుత్కటముగ వృద్ధి నొందినపిత్తమే కారణమగును. కావున దానిని, వేరుగ పరిగణనముచేయక 'షడతీసారాః' అని పరిగణనముచేసినది సంగతము. కావున స్వోత్తివ్యాఘాతము కాదని యెరుంగునది.

—ॐ రక్తాతాసారమున మేకపాలనుపయోగించుట. ॐ—

మూ. తత్ర చ్ఛాగం పయః శస్తం శీతం సమధుశర్కరం,
చ-చ—110

పానార్థం భోజనార్థం చ గుదప్రక్షాళనే తథా.

80

వ్యా. రక్తాతిసారమునందు త్రాగుటకును, భోజనానుపానమునకును, గుదస్నానమున కడుగుటకును మేకపాలను కాచి చల్లార్చి యందు తేనెను చక్కెరను కలిపి యుపయోగించుట చాల ప్రశస్తము.

— రక్తాతిసారమున భోజనము. —

మూ. ఓదనం రక్తశాలీనాం పయసా తేన భోజయేత్,

రసైః పారావతాదీనాం ఘృతభృష్టైస్సశర్కరైః.

81

వ్యా. రక్తాతిసారమున ఎఱ్ఱవరిబియ్యపుటన్నమును మేకపాలతోనైనను, పావురము మున్నగువానిమాంసరసమును నేతితో పక్వముచేసి చక్కెర కలిపి యామాంసరసములతోనైనను భుజింపజేయవలెను.

— రక్తాతిసారమున మాంసరసములు. —

మూ. శశపక్షిమృగాణాం చ శీతానాం ధన్వచారిణాం,

రసై రనమైస్సఘృతైః భోజయేత్తం సశర్కరైః.

82

దుధిరం మార్గమాజం వా ఘృతభృష్టం ప్రశస్యతే,

వ్యా. కుందేలు, పక్షులు, మృగములు, ఇవి శీతవీర్యముకల్గి జాంగలదేశమున సంపరించుచున్నయెడ నట్టిజంతువుల మాంసరసమున పులుపున చేర్చక, నేతితో పక్వముచేసి నేతిని కూడ కలిపి పైజెప్పిన శాల్యాదనమునగూర్చి, భోజనముచేయదగును. మరియు జింక రక్తమునైనను మేకపోతురక్తమునైనను నేతితో పక్వముచేసి చక్కెరను కూడ కలిపి భుజించుట ప్రశస్తము.

— రక్తాతిసారమున యూషాదిపానము. —

మూ. కాశ్మర్యఫలయూషో వా కిఞ్చిదప్లుస్సశర్కరః.

83

నీలోత్పలం మోచరసం సమక్షాపద్మకేసరం,

అజాక్షీరయుతం దద్యాత్ జీర్ణే చ పయసౌదనమ్.

84

దుర్బలం పాయయిత్వా వా తన్యేవోపరి భోజయేత్,

ప్రాగ్భక్తం నవనీతం వా దద్యాత్సమధుశర్కరమ్.

85

వ్యా. గుడ్డుడిపండురసమును జేర్చి పక్వముచేయబడిన యూషమున కొంచెము, హానివృద్ధుల మొదలగువాని పులుపురసమును చేర్చి చక్కెరనుకూడకలిపి రక్తాతిసారము

కలవానికి త్రాగించవలెను. మరియు—నల్లకలువలు, బూరుగబంక, మంజిష్ఠి, తామర పువ్వులలోని కింజల్కములు, పీనిని చూర్ణముచేసి మేకపాలలో కలిపి త్రాగించి, అయ్యది జీర్ణమైనవెంటనే మేకపాలతో నన్నమును భుజింపజేయవలెను. రోగి బలహీనుడుగనున్న యెడ వైద్యేస్వినరీతిగ పాలు ద్రాగించి అప్పుడే భోజనము చేయించవలెను. లేక బలహీనత యందు వెన్నలో లేనెను చక్కెరను కలిపి భోజనమునకు మునుమున్ను తినిపించి యప్పుడే భుజింపవలెను.

❧ రక్తాతిసారమున ఘృతప్రాశము. ❧

మూ. ప్రాశ్య ఋరోత్థితం సర్పిః కపిష్ఠాలరసాశనః,
త్ర్యహదారోగ్యమాప్నోతి పయసా ఋరభుక్తథా. 86

వ్యా. పాలనుండి చిలికి తీయబడినవెన్నను కాచి 'దానగల్లు'నేతిని తిని యూర పిచ్చుకలమాంసరసమును పాలతో కలిపి యాహారము చేయుచున్నను, లేక పాలనే యాహారముగ జేయుచున్నను మూడుదినములకు రక్తాతిసారము నివర్తించి యారోగ్యము నొందును.

❧ రక్తాతిసారమున శతావరీకల్కప్రాసము. ❧

మూ. పీత్వా శతావరీకల్కం పయసా ఋరభుగ్జయేత్,
రక్తాతిసారం, పీత్వా వా తయా సిద్ధం ఘృతం నరః. 87

వ్యా. పిల్లిపీచరగడ్డలను పాలతో నూరి కల్కముజేసి పాలలో కలిపి త్రాగి పాలనే ఆహారముగ జేయుచున్నను, పిల్లిపీచరగడ్డలరసమును కల్కమును జేర్చి పక్వముచేయబడిన ఘృతమును త్రాగి పాలను ఆహారముగ జేయుచున్నను రక్తాతిసారము నివర్తించును.

❧ రక్తాతిసారహరకుటజఘృతము. ❧

మూ. ఘృతం యవాగూమణ్డేన కుటజస్య ఫలైశ్శృతం,
వేయం తస్యాఽనుపాతవా్య వేయా రక్తోపశ్చాన్తయే. 88

వ్యా. కొడిసెపాలవిత్తుల జేర్చి పక్వముచేయబడినఘృతమును యవాగూమండముతో కలిపి త్రాగి వెంటనే వేయను త్రాగినచో రక్తాతిసారము శమించును.

❧ రక్తాతిసారహరదారుహరిద్రాదిఘృతము. ❧

మూ. త్వక్ష్ణ దారుహరిద్రాయాః కుటజస్య ఫలాని చ,
విప్పలీ శృజజేరం చ ద్రాక్షా కటుకరోహిణీ. 89

షడ్భిరేతైశ్శతం సిద్ధం పేయామణ్డావచారితం,
అతీసారం జయేచ్ఛీఘ్రం త్రిదోషమపి దారుణమ్.

90

వ్యా. ప్రానిపసుపువైబెరడు, కొడిసెపాలవిత్తులు, పిప్పళ్లు, శుంఠి, ద్రాక్షపండు, కటుకరోహిణి, ఈయారిటిని సమభాగములుగ గూర్చి కల్కముజేసి ఆవునేతిలో గూర్చి విధిప్రకారము పక్వముచేయబడిన ఘృతమును పేయ, మండము అనుగంజితో కూడ కలిపి త్రాగినయెడ త్రిదోషములచే గల్గు ప్రారమైన యతిసారంబును అతిశీఘ్రముగ నివర్తించును. (ఇచ్చట “షడ్భిరేతైశ్శతం” అని చెప్పటవలన వైజెప్పిన యారిటిని తప్పక చేర్చవలెనని యర్థము.)

❧ రక్తాతిసారమున కృష్ణమృత్తికాదియంతతండులోదకపానీయము. ❧

మూ. కృష్ణమృత్ మధుకం శబ్ధం రుధిరం తణ్డులోదకం,
వీతమేకత్ర సత్కౌద్రం రక్తసజ్జహణం పరమ్.

91

వ్యా. నల్లనిమట్టి, ఆతిమధురము, శంఖభస్మము, ఈమూడిటిని చూర్ణముచేసి రక్తమునందును బియ్యపుకడుగునీళ్లయందును కలిపి తేనెను కూడ చేర్చి త్రాగినచో నిది రక్తాతిసారమును నిలుపుటకు ఉత్తమమైనయాషధము.

❧ రక్తాతిసారమున ప్రియంబగుకల్కపానము. ❧

మూ. పీతః ప్రియఙ్గుకాకల్కః సత్కౌద్రస్తణ్డులామ్భసా,
రక్తస్థావం జయేచ్ఛీఘ్రం ధన్వమాంసరసాశినః.

92

వ్యా. ప్రేంకజపుచ్చెక్కచూర్ణమును తేనెతోనూరి కల్కముజేసి బియ్యపుకడుగు నీటిలో కలిపి త్రాగి జాంగలజంతువులమాంసరసమునే యాహారముగభుజించుచున్న రక్తాతిసారము శీఘ్రముగ నివర్తించును.

❧ రక్తాతిసారహరతిలకల్కపానము. ❧

మూ. కల్కస్తీలానాం కృష్ణానాం శర్కరాపఞ్చభాగికః,
ఆజేన పయసా పీతః సద్యో రక్తం నియచ్ఛతి.

93

వ్యా. నల్లని నువ్వులను నాల్గుభాగములను మెత్తగ మేకపాలతోనూరి కల్కము చేసి అందు నువ్వులకల్కమునకు నాల్గవపాలకు సమానభాగముగ (విదవభాగముగ) చక్కెరచేర్చి మేకపాలతో కలిపి త్రాగినచో రక్తాతిసారమును శీఘ్రముగ నివర్తించును. నాల్గుభాగములు నువ్వులకల్కము, విదవభాగము చక్కెర కలుపవలెను. (ఈవిషయ

మునే జతూకర్ణతంత్రమున “కృష్ణతిలాక్ శర్కరాపాదికాక్ ఛాగీపయసా” అని చెప్పియున్నది.)

❧ రక్తాతిసారహరవత్సకబీజరసము, చందనకల్కము. ❧

మూ. పలం వత్సకబీజస్య శ్రవయిత్వా రసం పిబేత్,
యో రసాశీ జయేచ్ఛీఘ్రం సవైత్తం జఠరామయమ్. 94

వీత్వా సశర్కరాక్షౌద్రం చందనం తణ్డూలామ్భసా,
దాహతృష్ణాప్రమేహేభ్యో రక్తస్రావాచ్చ ముచ్యతే. 95

వ్యా. ఒకపలము కొడిసెపాలవిత్తులను కషాయము కాచి త్రాగి మాంసరసమును ఆహారముగ జేసినయెడ పిత్తముచేకల్గిన రక్తాతిసారము శీఘ్రముగ నివర్తించును. మరియు చందనచూర్ణమును బియ్యపుకడుగునీళ్లతో నూరి కల్కముచేసి చక్కెరను తేనెను కూడ కలిపి త్రాగినయెడ తాపంబును (మంటయు), దప్పియు, ప్రమేహంబులును, రక్తాతిసారంబును నివర్తించును.

❧ గుదపాకమునందు సేచనము. ❧

మూ. గుదే బహుభిరుత్థానైః యస్య పిత్తేన పచ్యతే,
సేచయేత్తం సుశీతేన పటోలమధుకామ్బూనా. 96

పఞ్చవల్కమధూకానాం రసైరిక్షురసైః ఘృతైః,
ఛాగైర్గవ్యైః పయోభిర్వా శర్కరాక్షౌద్రసంయుతైః. 97

వ్యా. పలుమారు విరేచనములగుటవలన పిత్తప్రకోపమునంజేసి గుదస్థానమున పుండైనచో చేదుపొట్టను అతిమధురమును కషాయము కాచి చల్లార్చి యాకషాయముచే గుదస్థానమును తడుపుచు కడుగుచుండవలెను.

మరియు పంచవల్కములయొక్కయు (మఱ్ఱి, అత్తి, రావి, ప్రబ్బలి, జువ్వి, అను నీయైదిట్టిపట్టలుచేరి పంచవల్కములు), అతిమధురముయొక్కయు కషాయములచే నైనను, చెరకురసముచేనైనను, ఘృతముచేనైనను, చక్కెరను తేనెనుకలిపిన ఆపుపాలచే నైనను, మేకపాలచేనైనను, తడుపుచున్నను గుదస్థానమున కల్గినపుండు మానును.

(ఇచ్చట “సేకే చతుర్ధణం ద్రవ్యాల్ జలమష్టావశేషితమ్” అనుపరిభాషనుబట్టి పంచవల్కలాదులకు నాల్గింతలుజలమును చేర్చి యెనిమిదవపాలు మిగులనట్లు కషాయము కాచనగును. సేకకషాయస్థలములయందెల్ల సీపరిభాషచే కషాయమును సిద్ధము చేయనగును.)

—ॐ అతిసారమునందలి గుదపాకమున లేపాదులు. ॐ—

మూ. ప్రతౌలనానాం కల్లైర్వార్యా ససర్పిమైః ప్ర లేపయేత్,
ఏమాం వా సుకృతైః శ్చూర్జైః తం గుదం ప్రతిసారయేత్. 98

ధాతకీలోధ్ధర్మార్జైర్వార్యా సమాంశైః ప్రతిసారయేత్,
తథా స్రవతి నో రక్తం గుదం తైః ప్రతిసారయేత్ 99
పక్వతాప్రశమం యాతి వేదనా చోపశామ్యతి,

వ్యా. గుదస్థానమున పుండైనపుడు గుద ప్రత్యక్షనకషాయమునకై వైని చెప్పబడిన
చేదుపొట్ల మున్నగువానిని మెత్తగ నూరి చూర్ణముచేసి అందు నెయ్యి కలిపి పుండైన
గుదస్థానమున పూయవలయును. లేక చేదుపొట్ల మొదలగు నీద్రవ్యములనే మెత్తని
చూర్ణముగ చేసి గుదస్థానమున చల్లవలయును. మరియు ఆరెపువ్వులను లొడ్డుగుపట్టను
సమభాగములుగ చూర్ణముచేసి వైజెప్పినరీతిగ గుదస్థానమున చల్లవలయును. ఈ
చికిత్సచేత గుదస్థానమునుండి రక్తము స్రవించదు. పుండును దాన గల్లు బాధలన్నియు
శమించును.

—ॐ రక్తాతియోగమున గుదసేచనవిధి. ॐ—

మూ. యథోక్తైః సేచనైః శీతైః శోణితేతి స్రవత్యపి
గుదవంక్షణకట్వూరు సేచయేత్ ఘృతభావితం, 100
చన్దనాద్యేన తై లేన శతధాతేన సర్పిమా. 101
కార్పాససంగృహీతేన సేచయేత్ గుదవంక్షణౌ,

వ్యా. వైజెప్పబడిన చల్లనికషాయాదులచే ప్రత్యక్షనముచేసినను రక్తవిరేచనము
నిలువక అధికముగ స్రవించుచున్నయెడ గుదస్థానమునందును, గజ్జలయందును, తొడల
యందును, నేరినిపూసి వైజెప్పిన కషాయాదులచే సేచనముచేసి కడుగువలయును. పిప్పట
చందనాదితైలమునైనను, శతధాతఘృతమునైనను, పత్తితో తడిసి గుదస్థానము, గజ్జల
యందును, తొడలయందును పూయవలయును. (ఇచ్చట ఆయావ్యాధికి తగిన యావధ
ములచే సిద్ధమయిన కషయాదిద్రవములయందు ఘృతమును చేర్చి కవ్వముతో నూరు
పర్యాయములు చిలికిన నందేర్పడుఘృతము శతధాతమని యెరుంగునది.)

—ॐ రక్తాతిసారమున రక్తాతిప్రవర్తియందు పిచ్చ-అనువాసనపస్త్రప్రయోగము. ॐ—

మూ. అల్పాల్పం బహుశో రక్తం సశూలముపవేశ్యతే. 102

యదా వా యుర్విబద్ధశ్చ కృచ్ఛ్రిం చరతి వా న వా,
 పిచ్ఛా వ స్తిం తదా తస్య యథోక్తముపకల్పయేత్. 103
 ప్రపాణ్డరీకసిద్ధేన సర్పిషా చానువాసయేత్,

వ్యా. రక్తాతిసారమున కొంచెము కొంచెముగ రక్తము నొప్పితోకూడి పలుమారు
 వెడలుచున్నను, అధికముగ రక్తమువెడలుచున్నను, ఆపానవాతము బంధింపబడి కష్టముగ
 వెడలుచున్నను, బొత్తుగ వెడలకున్నను, అట్టియవస్థయందు “పరివేష్ట్య కుతైరాదై”. . . . .
 జాగ్రలానాం రసేన వా” (శ్లో. 23 — 2౬.) అని వైనచెప్పబడిన పిచ్ఛావస్తిని ప్రయో
 గింపదగును. పిదప ప్రపాండరీకమును చేర్చి వక్షముచేయబడిన ఘృతముచే విద్యుక్త
 ప్రకారము అనువాసనవస్తిని ప్రయోగింపదగును. (ప్రపాండరీకమున పుండరీకమును
 గ్రంథద్రవ్యవిశేషము.)

❧ చిరకాలానువృత్తాతిసారమున స్నేహసేచనావశ్యకత. ❧

మూ. స్త్రాయశో దుర్బలగుదాః చిరకాలాతిసారిణః. 104
 తస్మాదభీక్ష్యత స్తేషాం గుదే స్నేహం ప్రయోజయేత్,

వ్యా. చిరకాలముపరకు అతిసారము శమించక అనుసరించియుండువారికి గుద
 స్థానము చాల బలహీనమైయుండును. కావున అట్టి పరిస్థితియందు స్త్రానిని ఘృతము,
 తైలము మున్నగు స్నేహములయందు తడిపి భావనచేసి గుదస్థానమున మాటిమాటికి
 ప్రయోగించుచుండవలయును.

❧ వాతప్రాబల్యమున పస్తికర్షప్రాశస్త్యము. ❧

మూ. పవనోఽతిప్రవృత్తో హి స్వస్థానే లభతేఽధికమ్. 105
 బలం తస్య సపిత్తస్య జయార్థే వ స్తిరుత్తమః,

వ్యా. విరేచనము లధికముగ నగుటవలన వాతము పక్వాశయము కటిప్రదేశము
 మున్నగు స్వస్థానములయందు మిక్కిలి యధికముగ బలమునొందును. అట్టివాతంబును
 పిత్తంబును శమించుటకై పస్తిప్రయోగము మిక్కిలి యుత్తమముగనుండును.

❧ రక్తాతిసారమున శతావరీఘృత-నవనీతోపయోగము. ❧

మూ. రక్తం విట్నుహితం పూర్వం పశ్చాద్వాయోఽతిసార్యతే. 106

శతావరీఘృతం తస్య లేహార్థముపకల్పయేత్,
 శర్మరాఽర్థాంశికం లీఢం నవనీతం నవోద్భృతమ్. 107

తౌద్రపాదం జయేచ్ఛిఘ్రం తం వికారం హితాశిసః,

వ్యా. అతిసారమునందు రక్తము మలముతో కూడియైనను, మలమువెడలుటకు ముందుగనైనను, వెనుకనైనను పలుమారు నధికముగ వెడలుచున్నయెడ యోనివ్యాపత్తు చికిత్సయందు చెప్పబడిన శతావరీఘ్నమున రోగికి నాకించవలయును. లేక అప్పుడు చిలికి క్రొత్తగతీయబడిన వెన్నయందు వెన్నకు సమభాగముగ శర్కరను నాల్గవభాగము లేనెను కలిపి నాకి హితముగ పథ్యాహారముచేసినయెడ అట్టి రక్తాతిసారము శీఘ్రముగ నివర్తించును. ఇచ్చట యోనివ్యాపత్తికిపుయందు “శతావరీమూలతులాశ్చతస్రః... వాతపిత్తాత్త కాఁ జయేత్” (చికిత్స, అ. 30. శ్లోకం. ౬౪—౬౮.) అని చెప్పబడు శతావరీఘ్నమును అనుకర్షించునది.

మూ. న్యగ్రోధోదుమ్మరాశ్చతస్రశ్చానాపోభ్య వాసయేత్. 103

అహోరాత్రం జలే తప్తే ఘృతం తేనామ్భసా పచేత్,
తదర్ధశర్కరాయుక్తం లిహ్యేత్ సక్షౌద్రపాదికమ్. 109

అథో వా యది వా ఒప్యూర్ధ్వం యస్య రక్తం ప్రవర్తతే,

వ్యా. మట్టిచిగుళ్లు, అత్తిచిగుళ్లు, గాఁచిగుళ్లు ఈమూటిని సమభాగములుగచేర్చి నలియగొట్టి చక్కగ కాచబడిన వేడిసిల్లలో నునిచి యొకయహోరాత్రము నానబెట్టి యాజలమును వడియగట్టి అందు అపు నేతిని చేర్చి ఘృతపాకవిధి ప్రకారము పక్షముచేసి పిదప ఘృతమున కర్ధభాగము చక్కెరను, నాలుగవవంతు లేనెను గలిపి యుంచునది. ఈఘృతమును అథోమార్గముగనైనను, ఊర్ధ్వమార్గముగనైనను రక్తము వెడలుచున్న యెడల అగ్నిబలానుసారముగ సేవించునది.

— రక్తాతిసారమున పిత్తవర్ధకాహారనిషేధము. —

మూ. యస్తేవం దుర్బలో మోహాత్ పిత్తలాన్యేవ సేవతే. 110

దారుణం స వలీపాకం ప్రాప్య శీఘ్రం విపద్యతే,

వ్యా. ఇత్తైరంగున పిత్తాతిసారచికిత్స చెప్పబడినది. అట్టి యతిసారముచే జఠరాగ్ని శరీరబలము మిక్కిలి జీణించియున్నపుడు వైనియమము ననుసరించక పిత్తమును పృథ్వి నందించుపదార్థములను నజ్ఞానంబునంజేసి సేవించుచున్నయెడ వానికి గుదముననుండు పటలయందు క్రూరమైన పుండుకల్గి అతిశీఘ్రముగ నాపత్తునొందును. ఇంతదనుక పిత్తాతిసారచికిత్స చెప్పబడినది.

— కఫాతిసారచికిత్సాక్రమము, అందు లంఘనపాచనవిధి. —

మూ. క్లేష్టాతిసారే ప్రథమం హితం లఙ్ఘనపాచనమ్. 111

యోజ్యశ్చాతిసారఘ్నం యథోక్తో దీపవోగః,

వ్యా. శ్లేష్ఠాతిసారమున తొలుత లంఘనమును పాచనౌషధముల ప్రయోగించవలయును. పిదప ఆమాతిసారమునందు “కాలిపర్ణి పృశ్నిపర్ణి” అని యుపక్రమించి చెప్పబడిన దీపనీయగణద్రవ్యములను అన్నపానాదివిధులయందు నుపయోగింపదగును. ఇచ్చట బాతాతిసారమున “కాలిపర్ణి పృశ్నిపర్ణి.....గణో దీపనపాచనః” (30—33) అని చెప్పబడిన దీపనపాచనగణద్రవ్యములను అన్నపానములయందు నుపయోగింపవలెనని యెరుంగునది.

❧ కఫాతిసారమున లంఘనానంతరము చికిత్సావిధి. ❧

మూ. లఙ్ఘితస్యానుపూర్వ్యాం చ కృతాయాం న నివర్తతే. 112
కఫజో యద్యతీసారః కఫఘ్నైస్తముపాచరేత్,

వ్యా. వైశిష్టినవిధిప్రకారము లంఘనము చేయించి పేయాదిక్రమము నాచరించినను, నతిసారము నివర్తింపకున్నయెడ అట్టి కఫాతిసారమున నీక్రింద చెప్పబడు కఫహరౌషధములచే చికిత్సచేయదగును.

❧ శ్లేష్ఠాతిసారమున నాల్గుకషాయయోగములు. ❧

మూ. బిల్వం కర్కటికా ముస్త మభయావిశ్వభేషజమ్. 113

వచా విడజం భూతీకం థాన్యకం దేవదారు చ,
కుప్తం సాలివిషా పాతా చవ్యం కటుకరోహిణీ. 114

పిప్పలీ పిప్పలీమూలం చిత్త్రకం హస్తిపిప్పలీ,
యోగాక్ష శ్లోకార్థవిహితా చతురస్తాన్ప్రయోజయేత్. 115
శృతాక్ష శ్లేష్ఠాతీసారేషు కాయాగ్నిబలవర్ధనాక్,

వ్యా. మారేడుపిండెలు, కర్కాటకశృంగి, తుంగగడ్డలు, కరక్కాయబెరడు, శుంఠి, ఈయైదిటినైనను; వన, వామువిడంగములు, కామంచగడ్డి, దనియాలు, దేవదారుచెక్క, యియైదిటినైనను; చెంగలవోష్టు, అతివన, చిరుబొడ్డి, చవ్యము, కటుకరోహిణి, ఈయైదిటినైనను; పిప్పళ్లు, మోడి, చిత్రమూలము, గజపిప్పళ్లు ఈనాల్గిటి నైనను; (వైశిష్టినశ్లోకార్థములచే నేర్పడు నాల్గుయోగములను విధ్యుక్తముగ పేరుపేరుగ కషాయము కాచి శ్లేష్ఠాతిసారములయందు త్రాగించినయెడ జాతరాగ్నిని శరీరబలమును వృద్ధినిొందించును.

❧ కఫాతిసారహర అజాజ్యదిచూర్ణము. ❧

మూ. అజాజీమసీతాం పాతాం నాగరం మరిచాని చ, 116

థాతకీ ద్విగుణం దద్యాత్ మాతులుజ్జరసాప్లుతం,

వ్యా. జీలకర, పిప్పళ్లు, చిరుబొద్ది, శుంఠి, మిరియాలు ఇవి యొక్కొక్కభాగము ఆరెపువ్వు రెండుభాగములు వీనినన్నిటి నొకటిగ జేర్చి చూర్ణముచేసి, మాదీఫలరసమునకలిపి కఫాతిసారమున సేవించునది.

❖ రసాంజనాదిచూర్ణము. ❖

మూ. రసాంజనం సాతివిషం కుటుజస్య ఫలాని చ.

117

థాతకీద్విగుణం దద్యాత్పాతుం సత్కౌద్రనాగరం,

వ్యా. రసాంజనము, అతివస, కొడిశపాలవిత్తులు, శుంఠి, ఇవి ఒక్కొక్కభాగము ఆరెపువ్వు రెండుభాగములు ఇత్తెరంగున వీనినన్నిటిని కల్కముచేసి మాదీఫలరసమునకలిపి లేనెను కూడ చేర్చి త్రాగవలయును.

❖ కఫాతిసారమున ఖడయూషములు. ❖

మూ. థాతకీనాగరీబిల్వం లోధ్రం పద్మస్య కేసరమ్.

118

జమ్బూత్వక్ నాగరం థాన్యం పాతా మోచరసో బలా,

ససుక్లా థాతకీ బిల్వమధ్యం జమ్బూవృక్షయోస్త్యచః

119

కపిత్థాని విడక్లాని నాగరం మరిచాని చ,

చాణ్డేరీకోలత క్రాష్ణాం శ్చతురస్తాస్కఫోత్తరే.

120

శ్లో కార్థవిహితాస్తద్యాత్ సన్నేహలవణాఖడాక్,

వ్యా. ఆరెపువ్వు, శుంఠి, మారేడుపిండెలు, లొద్దుగుచెక్క, తామరపువ్వునందలి కేసరములు, ఈయైదిటినైనను; నేరేడుపట్ట, శుంఠి, దనియాలు, చిరుబొద్ది, బూరుగు బంక, చిట్టాముట్టి, యాయారిటినైనను; మంజీష్ఠి, ఆరెపువ్వు, మారేడుగుఱ్ఱ, నేరేడుపట్ట, మామిడిపట్ట, ఈయైదిటినైనను; వెలగపండుగుఱ్ఱ, వాయువిడంగములు, శుంఠి, మిరి యాలు, ఈనాల్గిటినైనను; పులిచింతాకురసము, రేగుపండ్లరసము, పులిమణ్ణిగ వీనితో కూడచేర్చి ఖడయూషములను సిద్ధముచేసి యందు నేతిని ఉప్పును యథోచితముగ కలిపి కఫాతిసారమున త్రాగవలయును. (ఇచ్చట ఒక్కొక్క శ్లోకార్థముచే చెప్పబడిన ద్రవ్యములను నొక్కొక్కగణముగ చేసి నాల్గుఖడయూషయోగములని యెరుంగునది.

❖ కఫజాతిసారమున కపిత్థసేవనము. ❖

మూ. కపిత్థమధ్యం లీధ్వా తు సవ్యోషత్కౌద్రశర్కరమ్,

121

కట్టలం మధుయుక్తం వా ముచ్యతే జతరామయాత్,

వ్యా. వెలగ కాయగుంజును త్రి కటుక (శుంఠి, పిప్పళ్లు, మిరియాల) చూర్ణముతో కలిపి అందు చక్కెరను, లేసెను కలిపి నాకినయెడ నతిసారము నివర్తించును. లేక కాయఫలమును చూర్ణముచేసి లేసెతో కలిపి నేవించినను అతిసారమున కల్గిన కడుపునొప్పి శమించును.

❧ కఫాతిసారమున పిప్పల్యాదిచూర్ణము. ❧

మూ. కణాం మధుయుతాం పీత్వా తక్రం పీత్వా సచిత్రకమ్. 122

జగ్ధ్వా వా బాలబిల్వాని, ముచ్యతే జతరామయాత్,

వ్యా. పిప్పళ్లును చూర్ణముచేసి లేసెతో కలిపి త్రాగినను, చిత్రమూలమును నూరి పుల్లనిమజ్జిగలో కలిపి త్రాగినను, లేతమారేడుపిండెలను నమలి తిన్నను కఫజాతి సారము నివర్తించును.

❧ కఫాతిసారమున బాలబిల్వాదిచూర్ణము. ❧

మూ. బాలబిల్వం గుడం త్రై లం పిప్పలీం విశ్వభేషజమ్. 123

లిహ్యద్వాతే ప్రతిహతే సశూలస్సప్రవాహికః,

వ్యా. లేతమారేడుపిండెలు, బెల్లము, నూనె, పిప్పళ్లు, శుంఠి, వీనినన్నిటిని సమ భాగములుగగూర్చి నూరి లేహ్యముగ జేసి నాకినయెడ కఫాతిసారమున వాతము బద్ధగించి శూలముతోగూడి ముక్కుచు ప్రవర్తులగుచున్న నయ్యది శమించును.

❧ కఫాతిసారమున భోజనవిధి. ❧

మూ. భోజ్యం మూలకమాయేణ వాతఘ్నై శ్చోపసేవనైః. 124

వాతాతిసారవిహితైః యూషైర్దాంసరసైః ఖడైః,

వ్యా. ముల్లంగిని చేర్చి పక్వము చేయబడిన యూషముతోడను, వాతహరములగు వ్యంజనములతోడను, వాతాతిసారమున విధింపబడిన యూషములు, మాంసరసములు, ఖడయూషములు మున్నగువానితోడను భోజనకాలమున నాహారముల భుజింపవలెను.

❧ కఫాతిసారమున నష్టుఘృతోపయోగము. ❧

మూ. పూర్వోక్తమష్టుసర్పిర్వా షట్పలం వా యథాబలమ్. 125

పురాణం వా ఘృతం దద్యాత్ యవాగూమణ్డమిశ్రితమ్,

వ్యా. మరియు కఫాతిసారమున ముందు చెప్పబడిన అష్టు (చాంగేరీ) ఘృతము నైనను, షట్పలఘృతమునైనను, ప్రాతనేతినైనను, యవాగూలయందును, మండముల

(ఇచ్చట సిద్ధిస్థానమున “దశమూలంబులం రాస్నాం, సర్వవత...వికారసుత్”
(సిద్ధి-ఆ-౪. శ్లో. ౭) అని చెప్పబడు అనువాసనయోగ్యబిల్వతైలము గ్రహింపబడును.)

మూ. స్వేస్థానే మూరుతోఽవశ్యం వర్ధతే కఫసంక్షయే. 130

స వృద్ధస్సహసా హన్యాత్ తస్మాత్తం త్వరయా జయేత్,

వ్యా. అతిసారములన్నిటియందును చికిత్సావిధానముచే కఫము ఊణించినపుడు
(స్నేహము బొత్తుగ లేకపోవుటవలన పక్వాశయమున వ్యాపించినవాతము శరీరము రూక్ష
మగుటంజేసి అవశ్యముగ స్వస్థానమున వృద్ధినిొందును; అట్లు వృద్ధినందినవాతము (శీఘ్ర
కారీస్వభావము కల్గియుండుటంజేసి) అతిశీఘ్రముగ రోగిని చంపును; కావున కఫము
ఊణించినపుడు వెంటనే వాతహరచికిత్సను తప్పక చేయవలెను.

(అతిసారములన్నిటియందును పక్వాశయమున వాతము వ్యాపించి వృద్ధినిొందియే
యుండును. కఫము ఊణించినపుడు మరింత వృద్ధినింది శరీరమునందెల్ల నిరంకుశముగ
వ్యాపించును. అట్టియెడ స్నేహప్రధానమైన అనువాసనపస్తి మున్నగుచికిత్సను చేసినయెడ
శరీరము స్నిగ్ధమగును. అట్టి స్నేహసంబంధముచే రూక్షప్రధానమైనవాతము శమించి
వ్యాపకము తగ్గియుండునని భావము.)

❧ సాన్నిపాతికాఽతిసారచికిత్సాక్రమము. ❧

మూ. వాతస్యాఽనుజయేత్ పిత్తం పిత్తస్యాఽనుజయేత్ కఫమ్. 131

త్రయాణాం వా జయేత్పూర్వం యో భవేద్బలవత్తరః,

వ్యా. మరియు త్రిదోషములను సమములుగ ప్రకోపించి జనించిన సన్నిపాతాతి
సారమునందు తొలుత వాతమును హరించుచికిత్సజేసి వాతము శమించినపిదప పిత్తమును
శమింపజేయనగును. పిత్తముశమించినపిమ్మట కఫమును శమింపజేయవలెను. అందు త్రిదో
షములలో తారతమ్యమున్నపుడు ప్రజ్ఞేయక్రమమునే యపేక్షించక వానిలో నెది బల
వత్తరముగ నుండునో దానికే తొలుత చికిత్సచేయవలెను.

ఇచ్చట నీవిషయము నెరుంగునది:—సన్నిపాతజ్వరమునందు దోషములుమూడును
ప్రకోపించియున్నపుడు మూడుదోషములను సమకాలమున హరించు నౌషధములేదు
కావున, అట్టియెడ జ్వరమున కుత్పత్తిస్థానమైన యామాశయము కఫమునకును ముఖ్య
స్థానముకావున, తొలుతజ్వరస్థానమున (ఆమాశయమున) ప్రధానమైనకఫమునకు చికిత్స
జేసి, పిదప పిత్తమునకును, అటుపిమ్మట వాతమునకును వరుసగ చికిత్సచేయవలెనని—
“సంస్కష్టా సన్నిపతితా...కఫస్థానానుపూర్వ్యా వా సన్నిపాతజ్వరం జయేత్”

(చి. అ. 3.) అనువాక్యముచే జెప్పబడినది. ఈవిషయమే ధేలసంహితయందును ఇట్లు చెప్పబడినది:—“సన్ని పాతజ్వరే పూర్వం కుర్యాదామకఫాపహమ్, పశ్చాత్తేషు సంతేజే శమయేత్పితృమారుతౌ” ప్రకృతమున అట్టిన్యాయము ననుసరించి సన్ని పాతాతి సారమునందును కఫానుపూర్వచికిత్సజేయక తొలుత వాతహరచికిత్సజేసి, పిత్తకఫములకు పిమ్మట చికిత్సజేయవలెనని “వాతస్యాను” అనువాక్యముచే విధింపబడినదని యెరుంగునది. ఈచికిత్సానుపూర్వినే వాగ్భటాచార్యులు నిట్లుపదేశించెను:—“వాయోరస స్తరం పిత్తం పిత్తస్యాన స్తరం కఫం, జయేత్సూర్వం త్రయాణాం వా భవేద్ద్యో బలవత్తరః” (అ. హృ. చి. అ. ౯. శ్లో. ౧౨౧.)

మూ. ప్రాగుత్పత్తినిమిత్తాని లక్షణం సాధ్యతా న చ.

132

క్రియా చావస్థికి సిద్ధా నిర్దిష్టా హ్యతిసారిణాం,

వ్యా. అతిసారరోగముయొక్క ప్రాగుత్పత్తి(విప్రకృష్టకారణ)క్రమంబును, సన్నికృష్టకారణంబులును, ప్రత్యేకలక్షణంబులును, సాధ్య-అసాధ్యవిభాగంబులును, వానియవస్థానుసారముగ చికిత్సాక్రమంబును, సిద్ధయోగంబులును, (ఇవియన్నియు) నియతిసారచికిత్సాధ్యాయమున నిర్దేశించి చెప్పబడినవి.

ఇత్యగ్ని వేశకృతే తన్త్రే, చరక ప్రతిసంస్కృతే, దృఢబలసంపూరితే,
చికిత్సాస్థానే, అతిసారచికిత్సితం నామ ఏకోనవింశోఽధ్యాయః.

వ్యా. ఇతైరంగున నగ్నివేశకృతంబును, చరక ప్రతిసంస్కృతంబును నగుచరక సంహితయను నాయుద్వేదతంత్రమునందలి చికిత్సాస్థానమున దృఢబలసంపూరితభాగమున పందొమ్మిదవయధ్యాయము సంపూర్ణము.

వింశాధ్యాయము.

అవతరణిక:—శరీరమునందు అధోమార్గమైనగుదంబును ఊర్ధ్వమార్గమైనముఖంబు (నోరు)ను ప్రధానమార్గములు. అందు అధోమార్గముననుండి దోషము లధికముగ వెడలు నతిసారముకు చికిత్స వైయధ్యాయమున జెప్పబడినది. పిమ్మట నూర్ధ్వమార్గ దోషాతి ప్రవృత్తిరూపచ్ఛిద్ధిచికిత్సిత మియధ్యాయమున జెప్పబడును.

మూ. అథాతశ్చర్ది చికిత్సితం వ్యాఖ్యాన్యాయమః.

1

ఇతి హ స్తాహ భగవానాశ్రేయః.

2

వ్యా. అతిసారచికిత్సితమును జెప్పినపిదప చ్ఛర్దిచికిత్సితమును భగవానుడగునాత్రేయు లుపదేశించినదానికన్న న్యూనాతిరేకము గాకుండ వివరించి చెప్పెదనని యర్థము.

—ॐ ఛర్దినుద్దేశించి యగ్నివేశునిప్రశ్నము. ౧౯—

మూ. యశస్వినంబ్రహ్మతపోద్యుతిభ్యాంజ్వలస్తమగ్న్యర్కసమప్రభావం,
పునర్వసుం భూతహితే నివిష్టం పప్రచ్ఛ శిష్యోఽత్రిజమగ్నివేశః ౩

వ్యా. ప్రశస్తమైన కీర్తికలవాడును, తత్వజ్ఞానముయొక్కయు, తపస్సుయొక్కయు తేజోవిశేషముచే ప్రకాశించువాడును, అగ్నికిని, సూర్యునకును సమానమయినప్రభావముకలవాడును, ప్రపంచమునందలి ప్రాణికోటులకు హితముచేయుటయందు అభినివేశముకలవాడును, అత్రికుమారుడును, పునర్వసువను నామాంతరముకలవాడునగు నాత్రేయమహర్షిని శిష్యుడైనయగ్నివేశుడు యీక్రిందచెప్పబడువిధముగ నడిగెను.

మూ. యాశ్చర్ధయః పఞ్చ పురాత్వయోక్తారోగాధికారే భిషజాంవరిష్ట!
తాసాంచీకత్సాంసనిదానలిక్ష్ణాయథావదాచక్ష్యస్తృణాంహితార్థమ్.

వ్యా. ఓగురువార్యా! యంతకుమున్ను ఆప్టోదరీయాధ్యాయమున రోగసంఘ్యాభేదమును చెప్పితరి ఛర్దులు విదువిధములని నిర్దేశింపబడినవి. ఆయైదిటికి పేరుపేరుగ నిదానమును లక్షణములను చికిత్సలను యథాక్రమముగ మనుజులకు హితమునకై చెప్పవలయునని ప్రార్థించెద (అని యగ్నివేశుడు ఆత్రేయులనడిగెనని భావము.) ఇచ్చట “పఞ్చ ఛర్ధయ ఇతి:—ద్విష్టాన్నసంయోగ-వాత-పిత్త-కఫ-సన్నిపాతోద్రేకాత్తికాః” (చ. సూ. అ.౧౯. శో.౧౯.) అనినిర్దేశింపబడినదాని ననువదించి శిష్యుడు ప్రశ్నచేసెను.

—ॐ ఆత్రేయప్రతివచనము. ౨౦—

మూ. తదగ్నివేశస్య వచో నిశమ్య ప్రీతో భిషక్స్త్రిష్ట ఇదం జగాద,
యాశ్చర్ధయః పఞ్చ పురామయోక్తాస్తా విస్తరేణ బ్రువతోనిబోధ.

వ్యా. వైద్యులలో మిగుల ప్రశస్తిగాంచిన నాత్రేయమహర్షి వైజెషివ యగ్నివేశవాక్యమునువిని చాలప్రీతచిత్తుడై ఓయగ్నివేశా! యంతకుముందు విదువిధములుగ నాచే నిర్దేశింపబడిన ఛర్దులను విస్తరించి నేను చెప్పెదను. సావధానముతో వినుము అని యాత్రేయులు చెప్పదొడంగెను.

—ॐ ఛర్దిభేదములు. ౨౧—

మూ. దోషైః పృథక్ త్రిప్రభవాః చతస్రః (చతుర్థి) ద్విష్టార్థయోగా
దసి పఞ్చమీ స్యాత్,

వ్యా. వాతసి త్తకఫములు అనుమూడుదోషములచే వేరువేరుగను, మూడుదోషములను పాతముచేతను కల్గిన ఛర్దలు వాలుగును, మనస్సుకు ఇంపుగాని పదార్థముల శబ్ద-స్పర్శ-రూప-రస-గంధములయొక్క సంబంధమున గల్గినఛర్ది యైదవదియు కలిసి ఛర్ది భేదము లై దుగనుండును.

ఛర్దియనుశబ్దము “ఛద-అపవారణే, అర్థ హింసాయాం” అనురెండుధాతువులచే నిష్పన్నమైనది, కావున నోటియందు వ్యాపించి, శరీరావయవముల బాధించుచు దోషమును లైటవెడలించువ్యాధివిశేషమని యన్వర్థముగ జెప్పబడును. (వమనమని భావము.)

— ఛర్దిరోగపూర్వరూపములు. —

మూ. తాసాం హృదుత్క్లేశకఫప్రసేకా ద్వేషోఽశనే చైవ హి పూర్వ రూపమ్.

6

వ్యా. అట్టి ఛర్దిరోగములు కల్గుటకు మునుమున్ను హృదయమున నుత్క్లేశము ఆశయముననుండుదోషము వమనమున కభిముఖమై యొకరింతలు కల్గును. నోట కఫము కారుచుండును. ఆహారముపై నేవగింపు కల్గును. (ఇవిఛర్దిరోగమునకు పూర్వరూపములు.)

— వాతకచ్ఛర్దినిదానము, సంప్రాప్తి. —

మూ. వ్యాయామతీక్ష్ణౌషధ శోకరోగభయోప వాసాద్యతికర్మితస్య, వాయుర్మహాస్తోతసి సమ్ప్రవృద్ధః ఉత్క్లేశ్య దోషా తత ఊర్ధ్వమస్యక్.

7

అమాశయోత్క్లేశకృతాం చ మర్మప్రవీడయోఽఛ్చర్దిముదీరయేత్తు, (కుద్ధోమహాస్తోతసి మాతరిశ్వా దోషా సముత్క్లిశ్య తదూర్ధ్వమస్యక్, అమాశయోద్ద్రేకకృతాం చ మర్మ ప్రవీడయోఽఛ్చర్దిముదీరయేచ్ఛు.)

వ్యా. వ్యాయామము (శరీరమున కాయాసముగల్గించుపనుల) నధికముగ జేసినను, మిక్కిలి తీక్ష్ణములగు నౌషధముల సేవించినను, శోకము రోగము భయము ఉపవాసము మున్నగుకృత్యములజేసినను శరీరము మిక్కిలి కృశించినవానికి శోష్ణమున వాతము మిగుల ప్రకోపమునొంది అందలి దోషములను పైకి వెకలించి యచ్చటనుండి పైకి వెడలింపుచు హృదయమర్మమును బాధింపుచు ఛర్దిని (వమనమును) కల్గించును. మరియు నామాశయమున నుత్క్లేశమును కల్గించు (వేళ్లు మున్నగువానిచే వెకలించు) వారికిని పైజెప్పిన రీతిగ వాతము ప్రకోపమునొంది హృదయమర్మమును బాధించుచు వమనమును కల్గించును.

❧ వాతికచ్చర్దిలక్షణములు. ౧ ❧

మూ. హృత్పార్శ్వపీడాముఖశోషమూర్ధనాభ్యర్తికాసస్వరభేదతోదైః.
ఉద్ధారశబ్దప్రబలం సఫేనం విచ్ఛిన్నకృష్ణం తనుకం కషాయం,
కృచ్ఛ్ణా చాల్పం మహతా చ వేగే నాఽఽర్తోఽనిలాత్ ఛర్ద
యతీహ దుఃఖం. 9

వ్యా. వైశిష్ట్యనరీతిగ వాతప్రకోపమున గల్గి ఛర్దిరోగమునందు హృదయము నందును, ఇరు ప్రక్కలయందును నొప్పికల్గును. నోరెండును. శిరస్సునందును నాభిస్థాన మునను నొప్పి కల్గును. దగ్ధ కల్గును. కంఠస్వరముమారి కుత్తుకయందును ఒడలియందును సూదులగుచ్చినవిధముగ బాధ కల్గును. పమనమువెడలనపుడు మిక్కిలి ప్రబలమైనశబ్ద మతోగూడి నురుగుతో కలిసి కొద్దిగనలుపుగల్గి పలుచనై వగరుతో గూడిన దుష్టద్రవ మును కొంచెము కొంచెముగ ప్రబలమైన వేగముతోగూడి మిగుల కష్టముచే బాధించుచు నెడలును. (ఈలక్షణములుకల్గినది వాతికచ్చర్దియని యెరుంగునది.)

❧ వైత్తికచ్చర్దినిదానము, సంస్థాపి. ౧ ❧

మూ. అజీర్ణకటవృష్ణవిదాహ్యశీతైః ఆమాశయే పిత్తముదీర్యవేగం,
రసాయనీభిః, విసృతం ప్రవీడ్య మర్తోర్ధ్వమాగమ్య వహిం కరోతి.

వ్యా. భుజించినయాహారము జీర్ణముకాకుండునపుడు మరల భుజించినను, కటు- ఆహారముల విశేషముగ నేవించినను, విదాహకరములును ఉష్ణవీర్యంబులును నగుపదార్థ ములనేవించినను, ఆమాశయమునందలి పిత్తము ప్రకోపమునొంది యందలి పిత్తద్రవమును శీఘ్రముగ రసమును వహించునాడులను బాధించి హృదయమర్తమునకు వైభాగమున వ్యాపింపజేసి వాంతిని కల్గించును.

❧ వైత్తికచ్చర్దిలక్షణములు. ౧ ❧

మూ. మూర్ఛా పిపాసా ముఖశోషమూర్ధతాల్పక్షీసంతాపతమోభ్ర
మార్తః, పీతం భృశోష్ణం హరితం సతిక్తం ధూమ్రం చ పిత్తేన
వమేత్ సదాహమ్. 11

వ్యా. పిత్తముచే కల్గినచ్చర్దియందు మూర్ఛ, దప్పి, నోట ద్రవములేక యెండుట, శిరస్సు తాలువులు కన్నులు ఈశ్వలములయందు మంట, చీకటిలోనున్నట్లు కన్నులుకాన రాకుండుట, ఒడలు లిరుగుట, ఈలక్షణములు కల్గును. పమపురంగై నను అకుపచ్చనివర్ణం బైననుకల్గి, చేదై ధూమ్రవర్ణమై మిక్కిలి పేడిగనుండుపగురు వాంటియగును.

మధురాదిసర్వరసముల ప్రతిదినంబును సేవించుట వత్త్యమే యగునుకాని వ్యాధిజనకము కానోపదు. కావున 'సర్వరసాఙ్' అనుదానికి మధురాదిరసములని యర్థము చేయదగదు. వాగ్భటాచార్యులు "నిత్యం సర్వరసాభ్యాసః స్వస్వాధికమృతావృతౌ" (అ. హృ. సూ. అ. 3.) అనియు, "సర్వరసాభ్యాసో బలకారణిష్" అనియు, సర్వరసాభ్యాసము హిత కరమని స్ఫుటముగ జెప్పిరి.

మూ. శూలాఽవిపాకాఽరుచిదాహతృష్ణాశ్వాస ప్రమోహప్రబలాప్రసక్తం, చర్దిస్త్రిదోషాత్ లవణాఽఘ్ననీలసాన్దోగ్ధరక్తం వమతాం నృణాం స్యాత్. 15

వ్యా. సన్నిపాతముచే గల్గినచర్దియందు కడుపులో నొప్పి పుట్టును. భుజింపబడిన యాహారము జీర్ణముకాదు. అరోచకము మంట దప్పి శ్వాసము మైకంబును ప్రబలముగ కల్గును. అధికముగ రక్తముతోగూడి ఉప్పును పులుపుచుకల్గి నీలవర్ణంబును రక్తవర్ణంబునై చిక్కగనుండు ద్రవము నిరంతరముగ వాంతియగును.

—ॐ ఛర్దిఅసాధ్యలక్షణములు. ౧౦—

మూ. విట్ నేవ్విదమూత్రాఽమ్బునహాని వాయుః స్తోతాంసి సంరుద్ధ్య, యదోర్ధ్వమేతి, ఉత్పన్నదోషస్య సమాచితం తం దోషం సముద్ధాయ నరస్య కోష్ఠాత్. 16
విజ్ఞాత్రయోస్తత్యమవర్ణగన్ధం తృప్తశ్వాసహిక్కార్తియుతం ప్రసక్తం, ప్రచ్ఛర్దయేద్ధుష్టమివాతివేగాత్ తయాఽర్దితశ్చశువి నాశమేతి. 17

వ్యా. ఛర్దిరోగమునందు వాతము మిగుల ప్రకోపమునొంది శరీరమునందలి మలమును చెమటను మూత్రమును జలమును ప్రవహింపజేయు స్తోతోమార్గముల నిరోధించి యెప్పుడు పైకి వ్యాపించునో అప్పుడు శరీరమునందలి మల-స్వేద-మూత్రజలములు వ్యాపించుటకు త్రోవలేమింజేసి స్వస్థానముననే సంచితమగును. అట్టి సంచితదోషమును ఊర్ధ్వముగ వ్యాపించువాతము మలమూత్రకోశములనుండియు కోష్ఠమునుండియు నూర్ధ్వముగ నెగురగొట్టి వమనమును కల్గించును. అట్టి వమనము మలమూత్రాద్యాశయములు వాతముచే దుష్టములగుటవలన మలమూత్రములతో సమానమైనవర్ణంబును గంధంబును కల్గి మిక్కిలి వేగముతో వెడలును. అట్టియెడ దప్పియు, హిక్కాశ్వాసంబులును, నొప్పియు, కల్గి నిరంతరముగ సంబంధించియుండును. అట్టివమనముచే పీడింపబడినమనుజుడు కీఘముగ మృతినొందును. (అసాధ్యమనుట.)

—ॐ అగంతుకఛర్దిలక్షణము. १—

మూ. ద్విష్టప్రతిపాశశుచిపూత్యమేధ్యబీభత్సగ్ధాశనదర్శనైశ్చ,
యచ్ఛర్దయేత్ తప్తమనా మనోమైః ద్విష్టార్థసంయోగభవా
మతా సా. 18

వ్యా. మనస్సుకు వికారమును కల్పించునట్టియు, ద్వేషమును పుట్టించునట్టియు, సాత్త్వికమునకు విపరీతంబును, అపరిశుద్ధంబును, దుర్లంధముతో కూడినవియు, మలినములును, మనస్సున కేవలంపుకల్పించునదియు, నగువదార్థములయొక్కగంధము మూఁగొనుటచేతను అదుప్తములైన భోజ్యవదార్థములను తిన్నను, అట్టి యింపుగానివదార్థములను చూచినను, (వానిగుణాదుల విన్నను, వానిస్వరూపము శరీరమునకు కల్గినను) మనస్సునకు యేవలంపుకల్గి దానంజేసి వాంతియగును. ఇయ్యది ద్విష్టార్థసంయోగముచే కల్గిన ఛర్దియగును.

లోకమున ప్రతిమానవునకును కొన్ని వస్తువులయందు ప్రీతిలేక ద్వేషము పుట్టును. అట్టిద్వేషము ఆయావస్తువులయందు నియతముగ గల్గక కొందరికి ప్రీతిని పుట్టించునవియు, కొందరికి ద్వేషమును కల్పించునవియై యుండును. ఎట్లునః—మత్స్యమాంసాదులను అలవాటుగ భుజించువారికి వానియందు దర్శనస్వరూపనాదులచే ప్రీతికల్లును కాని ద్వేషము పుట్టదు. అలవాటులేనివారికి అట్టివస్తువులయందు దర్శనస్వరూపనాదులచేత ద్వేషబుద్ధి కల్గి మనస్సుకు ఏవలంపుపుట్టి యాకారణముచే తప్పుక వాంతియగును. కావున ఏమనుజానకు ఏయేవస్తువులయందు దర్శనాదులచే నేవలంపుపుట్టునో అయ్యది ద్విష్టము లగును. వానిసంబంధమువలన వమనము కల్లును. కావున నియ్యది ద్విష్టార్థసంయోగజమని చెప్పబడును. (ఈ ఛర్దియందు ద్విష్టార్థసంబంధము కల్గియున్నను వాతాదిదోషములు సంబంధించియుండును కాన అందు ఏదోషలక్షణ మధికముగ గానవచ్చునో దానికి తగిన చికిత్స చేయవలయును.)

—ॐ అసాధ్యఛర్దిలక్షణము. १—

మూ. క్షీణస్య యా ఛర్దిరతిప్రవృద్ధా సోపద్రవా శోణితపూయయుక్తా,
సచన్ద్రికాం తాం ప్రవదన్త్యసాధ్యాం సాధ్యాం చికిత్సేదనుప
ద్రవాం చ. 19

వ్యా. శరీరమునందలి రసరక్తాదిధాతువులు క్షీణించినవానికి జనించిన ఛర్దియు, యెడలేక సర్వకాలమునందును వెడలుచున్న ఛర్దియు, పైజెప్పిన సువద్రవములతో కూడిన

ఛర్దియు, రక్తముతోడను చీముతోడనుకూడి వెడలునట్టిఛర్దియు, శరీరమునందలి మేదస్సు క్రొవ్వు మొదలగు స్నేహపదార్థములతోకూడి వెడలునట్టిఛర్దియు ససాధ్యమగును. ఇట్టి యసాధ్యలక్షణములు లేక యుపద్రవములతోకూడక సాధ్యవస్థలొనడుంఛర్దికి నీక్రింద జెప్పబడుక్రమమున చికిత్స జేయనగును. (ఇచ్చట నుపద్రవములు “విటేన్స్విదమూత్రాం బువహాని” అని యుపక్రమించి చెప్పబడినవి.)

❧ ఛర్దిచికిత్సాక్రమము, అందు లంఘనవిధి. ❧

మూ. ఆమాశయోక్లేశభవా హి సర్వాః ఛర్ద్యో మతాః లఙ్ఘనమేవ తస్మాత్, ప్రాక్కారయేన్యారుతజాం విముచ్య సంశోధనం వా కఫ పిత్తహారి. 20

వ్యా. ఛర్ద్దలన్నియు ఆమాశయమునుండి యుద్రేకముచే కల్గును. కాన తొలుత లంఘనమునే జేయనగును. అందును వాతముచే కల్గిన ఛర్దియందు మాత్రము లంఘనము చేయదగదు. లేక ఛర్ద్దలన్నిటియందును కఫపిత్తహరణములయిన సంశోధనముచేయుట యుక్తము. (ఇచ్చట సంశోధనశబ్దముచే పమనవిరేచనములు రెండును గ్రహింపబడును. కొందరు ప్రతిహామచికిత్స ననుసరింపవలయునని విరేచనము మాత్రమే చేయదగినని చెప్పెదరు. మరియు దోషము న్వల్పముగ నున్నపుడు లంఘనచికిత్సయు బలిష్ఠముగ నున్నపుడు శోధనచికిత్సయు చేయదగినను.)

❧ ఛర్దిరోగమున శోధనము, అందు విరేచనము. ❧

మూ. చూర్ణాని లిప్యోత్ మధునాభయానాం, హృద్వాని వా యాని విరేచనాని, మద్యైః పయోభిశ్చ యుతాని యుక్త్యా నయన్త్యథో దోషముదీర్ణ మార్థవమ్. 21

వ్యా. కరకకాయలబెరడుచూర్ణమును తేనెలో కలిపి విరేచనమునకై నాకించ వలెను. లేక హృదయమునకు హితకరంబులును, విరేచనకరంబులును నగుద్రవ్యములను చూర్ణములుచేసి యాచూర్ణములను మద్యములతోనైనను, పాలతోనైనను కలిపి యుక్తి యుక్తముగ త్రాగించవలెను. ఈచికిత్సచేత మార్థవముగ వెడలుదోషమును మరలించి అధో మార్గమున వెడలునట్లు చేయును.

❧ ఛర్దిరోగమున బలతారతమ్యముచే పమన-శమనచికిత్సావిధి. ❧

మూ. వల్గీ ఫలాద్యైర్వమనం పిబేద్వాయో దుర్బలస్తంశమనై శ్చికిత్సేత్, వ్యా. రోగి బలిష్ఠుడుగనున్నయెడ వల్గీఫలము (దేవదళి చేదుసొరకాయ చేదు

బీరకాయ) మున్నగువానిచే విధ్యుక్తప్రకారము వమనము చేయించవలెను. రోగి బల హీనస్థితినున్నపుడు శోధనముగాక దోషములను సమస్థితినుంచు శమనచికిత్స చేయదగును.

ఇచ్చట సంశయమన “న శోధయతి యద్దోషాన్ సమాన్వేదీయత్యపి, సమీకరోతి విషమాన్ తత్సంశయముచ్యతే” అను పుష్కలావతవచనప్రకారము దోషముల శోధించకయు సమస్థితినుండుదోషముల రేపెట్టకయు విషమస్థితినుండుదోషములమాత్రము శమింపజేయచికిత్సయని యెరుంగునది. ఫలాద్యై అనుపదముచేత సిద్ధిస్థానమున ఫలమత్రావస్థిసిద్ధియందు “కఫపిత్తహరం వరం ఫలేవ్యథ జీమూతకమాహ శౌనకః” (సిద్ధి. ఆ. ౧౧.) అని యుపక్రమించి చెప్పబడిన దేవదాళి చేదుసొర, చేదుబీరమున్నగు వమనద్రవ్యములు గ్రహింపబడును.

❧ ఛర్దిరోగమున మాంసరసభక్ష్యభోజ్యములు. ❧

మూ. రసైర్తన్మోజ్ఞైః లఘుభిర్విశుష్కైః భక్ష్యైస్సభోజ్యైః వివిధైశ్చ పానైః. 22

వ్యా. మరియు మనసుకింపైన మాంసరసములచేతను, తేలికగ జీర్ణమగునవియు, నేతిలా కాల్చబడినవియు నగుభక్ష్యములచేతను, భోజ్యములచేతను, పలుచరంగులైన పానీయములచేతను రోగి నుపచరించవలెను.

❧ ఛర్దిరోగమున మాంసరస-యూషములు. ❧

మూ. సుసంస్కృతాస్తీత్తిరిబర్హిలావరసాః వ్యపోహ స్త్యనిలప్రవృత్తామ్, ఛర్దిం, తథా కోలకులుత్థ ధాన్యబిల్వాదిమూలాఽఘ్నయవైశ్చ యూషః. 23

వ్యా. తీతువుపిట్ట, నెమలి, లావుకపిట్ట, వీనిమాంసరసములను విధ్యుక్తప్రకారము చక్కగ సంస్కరించి యాహారాదులయం దుపయోగముచేసినయెడ వాతప్రకోపమున కల్గినఛర్ది శమించును. మరియు రేగుపండ్లను ఉలవలను దనియాలను మారేడు మున్నగు వానివేళ్లను, దానిమ్మ మున్నగువానిరసమును యవలను జేర్చి సిద్ధముచేయబడినయూషమున త్రాగినను వాతికఛర్దిని హరించును.

❧ వాతికఛర్దియందు ఘృతోపయోగము. ❧

మూ. వాతాత్తి కాయాం హృదయద్రవార్తః నరః విభేత్సైస్థవవద్ధృతంతు సిద్ధం తథాధాన్యకనాగరాభ్యాందథ్నా చ తోయేన చ దాడిమస్య.

వ్యోమేణయుక్తాం లవణైస్త్రీభిశ్చ ఘృతస్య మాత్రామధవా విద
ధ్యాత్, స్నిగ్ధాని హృద్యాని చ భోజనాని రసైః సయూమైః
దధిదాడిమామైః. 25

వ్యా. వాతమున జనించిన ఛర్దిరోగమున హృదయము శ్రమనొందించుపనుల
జేసినవానివలె సంక్షోభమునొందియున్నయెడ నైంధవలవణమునుచేర్చి కాచబడిన
ఘృతమును త్రాగవలెను. మరియు దనియాలను శుంఠిని, పెరుగును, పుల్లదానిష్టుపండ్లరస
మును సమభాగములుగ ఘృతమున జేర్చి పక్వముచేయబడిన ఘృతమునైనను, శుంఠి,
పిప్పలి, మిరియాలను, నైంధవలవణమును, బిడాలవణమును, సౌవర్చలవణమును సమ
భాగములుగసూర్చి ఘృతపాకవిధి ప్రకారము పక్వముచేయబడిన ఘృతమునైన అగ్నిబలా
ద్యునుసారముగ త్రాగినయెడ వైశిష్ట్య వాతికఛర్ది నివర్తించును. మరియు పెరుగును,
దానిష్టురసమును జేర్చి సిద్ధముచేయబడిన మాంసరసములను యూషములను కలిపి స్నిగ్ధం
బులును హృదయమునకు హితంబులునైన యన్నాదుల భుజించినను వాతికచ్ఛర్ది నివ
ర్తించును.

❖ వైత్తికఛర్దిచికిత్సాక్రమము, అందు సంశోధనము. ❖

మూ. పిత్తాత్మికాయామనులోమనార్థం ద్రాక్షోవిదారిక్షురసైః త్రివృత్
స్యాత్, కఫాశయస్థం త్వతిమాత్రవృద్ధం పిత్తం హరేత్సాద్విభి
రూర్ధ్వమేవ. 26

వ్యా. పిత్తప్రకోపమున జనించిన ఛర్దిరోగమునందు దోషమును అనులోమముగ
'వెడలించుటకై ద్రాక్షపండు, నేలగువ్వుడు, చెరకు వీనిరసములతో తెగడమార్జుమును కలిపి
విరేచనమునకై యుపయోగించనగును, పిత్తము కఫస్థానమునకు వైభాగమున (రొమ్మున)
'చేరి మిక్కిలి పృద్ధినొందియున్నయెడ మధురములైన ద్రవ్యములచే పమనముచేయించి
దోషమును హరింపజేయునది.

❖ వైత్తికఛర్దిరోగికి శోధనానంతరము ఆహారవిధి. ❖

మూ. శుద్ధాయ కాలే మధుశర్కరాభ్యాం లాజైశ్చ మన్థాయది వాఽపి
పేయామ్, ప్రదాపయేత్, ముద్గరసేన వాపి శాల్యోదనం జాఙ్గ
లజై రసైర్వా. 27

వ్యా. వైశిష్ట్య పమనవిరేచనరూపమయిన శోధనములను చేసినపిమ్మట యాహార
కాలమునందు పరిపేలాలతో విద్యుక్తప్రకారము మంథమునుచేసి అందు లేనెను చక్కె

రను చేర్చి త్రాగించవలయును. లేక (జతరాన్ని మందముగ నున్నపుడు) అట్టి పరిపేలా లతోనైనను, పెనలకట్టుతోనైనను, పేయయనుద్రవమును సిద్ధముచేసి యాహారకాల మున త్రాగించనగును. లేక జాంగలమాంసరసములచే రాజనంపుబియ్యపుటన్నమును భుజింప చేయనగును. (ఇచ్చట మంథమన “సక్తవః సర్విషా యుక్తాః శీతవారిపరిష్టుతాః, అనత్త్య చ్ఛాతిసాద్వా)శ్చ మన్థ ఇత్యభిధీయతే” అనువచనము ననుసరించి పేలపిండిని సేతిలో కలిపి నీళ్లుపోసి మిక్కిలి వలుచనయు ఘనంబును కాకుండునట్లు సిద్ధముచేయబడిన ద్రవ రూపాహారమని యెరుంగునది.)

— ౭౭ కొన్ని ఛర్దిహరయోగములు. ౭౭ —

మూ. సితోపలామాక్షికపిప్పలీభిః కుల్తాషలాజాయవస క్తుగృజ్జాణ, [త్. ఖర్జూరమాంసాన్యథ నారికేలం ద్రాక్షామథో వా బదిరాణి లిహ్య వ్యా. కుల్తాషములు(యవలపిండిని నీళ్లయాలి చేసుడికించి చేయబడిన భక్ష్యవిశేష ములు), పరిపేలాలు, యవలచే చేయబడిన సత్తుపిండి, గృంజము (గంజితోకూడిన యవా న్నము) ఖర్జూరపండులోనిగుంజు, టెంకాయలోని కొబ్బెర, ద్రాక్షపండు, రేగుపండులోని గుంజు వీనిలోదేనినైనను, శీనాకల్కండతోనైనను తేనెతోనైనను, పిప్పల్లతోనైనను కలిపి సేవించునది. (ఇచ్చట కుల్తాషము మున్నగువానిని శీనాకల్కండ మున్నగువానిలో దేనితోనైనను కూర్చిసేవించినను పిత్తముచే జనించినఛర్ది నివర్తించునని భావము.)

— ౭౮ వైత్రికఛర్దిహరచూర్ణములు. ౭౮ —

మూ. స్రోతోజలాజోత్పలకోలమజ్జచూర్ణానిలిహ్యన్త ధునాఽభయాశ్చ, కోలాసిమజ్జాజ్ఞానమక్షి కావిట్లాజానితామాగధి కాకణాన్వా. 29
వ్యా. స్రోతోంజనము, పరిపేలాలు, నల్లకలువలు, రేగుపండ్లలోనిపప్పు, కర క్కాయబెరడు వీనిని సమభాగములుగ చేర్చి చూర్ణముచేసి తేనెతో కలిపి సేవించినను; రేగుపండ్లలోనిపప్పు, సౌవీరాంజనము, తేనెటిగలవలము, పరిపేలాలు, చక్కెర, పిప్పళ్ల లోనిగింజలు, వీనినన్నిటిని సమభాగములుగ గూర్చి చూర్ణముచేసి తేనెతోకలిపి సేవించినను; పిత్తముచే జనించినఛర్ది శమించును.

— ౭౯ వైత్రికఛర్దిహరశీతకషాయయోగములు. ౭౯ —

మూ. ద్రాక్షౌరసం వాపి పిబేత్సుశీతంమృద్భృష్టలోష్టప్ర భవం జలం వా, జమ్బూమ్రయోః పల్లవజం కషాయం పిబేత్సుశీతం మధు సంయుతం వా.

వ్యా. ఛర్దిరోగమున పానీయమునకు ద్రాక్షపండ్లరసమునైనను, వెపుడుచట్టిలో ఇసుకను వేసి వేయించి దానిని పారబోసి కాగుచుండునాచట్టిలో నీళ్లుపోసి చల్లారిన యానీళ్లనైనను, మామిడిచిగుళ్లను నేరేడుచిగుళ్లను చేర్చి కాగిచల్లారిన యాకషాయము నైనను తేనెతోకూర్చి త్రాగవలయును.

❧ ముద్గాదిసిద్ధశీతకషాయము. ❧

మూ. నిశి స్థితం వారి సముద్ధకృష్ణం సోశీర ధాన్యం చణకోదకం వా,
గవేధుకామూలజలం గుడూచ్యా జలం పిబేదిక్షురసం పయోవా.

వ్యా. వెసరపప్పును, పిప్పళ్లను చూర్ణముచేసి నీళ్లలోనుంచి యొకరాత్రియుం తయు నానబెట్టి యానీళ్లనైనను; వట్టివేళ్లను, దనియాలను, కొట్టివేసి రాత్రి నానపెట్టి బడిన జలమునైనను, సెనగలను నీటియందువేసి యొకరాత్రి నానబెట్టి యాజలమునైనను, అడవిగోధుమలవేళ్లనైనను, తిప్పతీగనైనను, నీళ్లలోనానబెట్టి యాశీతకషాయమునైనను, చెరకురసమునైనను, పాలనైనను త్రాగవలయును.

❧ తృష్ణా-వమిహరతండులోదకపానీయము. ❧

మూ. సేవ్యం పిబేత్కాంచనగైరికం వా స వాలకం తణ్ణులథావనేన,
థాత్రిరసేనోత్తమచద్దనం వా తృష్ణావమిష్ణూని సమాక్షీకాణి.

వ్యా. వట్టివేళ్లను, కాంచనగైరికము (బంగారురంగుకావిరాయి)ను, ఈరెంటిని కురువేరును చేర్చి బియ్యపుకడుగునీళ్లలో పుచ్చుకొనవలయును. లేక తెల్లనిగంధమును ఉసిరికపండ్లరసములో కలిపి త్రాగవలయును. వైశిష్ట్య శీతకషాయయోగము లన్నిటియందును యథోచితముగ తేనెను చేర్చి పుచ్చుకొనదగును. ఇవియన్నియు దప్పిని వాంతిని శమింపజేయును. (ఇచ్చట శీతకషాయవిధి తంత్రాంతరమున నిట్లు చెప్పబడినది:— “తృణం ద్రవ్యవలం సమ్యక్ వడ్డిర్నిరవలైః ప్లుతం, నిశోషితం హిమస్సస్యాత్ తథా శీతకషాయకః.”)

❧ పైత్తికచ్ఛర్దిహరచందనాదిచూర్ణము. ❧

మూ. కల్కం తథా చద్దనసేవ్యమాంసీద్రాక్షోత్తమావాలకగైరికాణాం,
శీతాంబునాగైరికశాలీచూర్ణం మూర్ఖం తథా తణ్ణులథావనేన.

వ్యా. చందనము, చవ్వము, జటామాంసి, ఉత్తమమైనద్రాక్షపండు, కురువేరు, కావిరాయి పీనిని చూర్ణముచేసి చల్లనినీళ్లతోనైనను; కావిరాయి, ఎఱ్ఱవరిపడ్లబియ్యము చ-చి—113

ఈరెంటినైనను, చాగపట్టనైనను, చూర్ణముచేసి బియ్యపుకడుగునీళ్లలోనైనను కలిపి త్రాగవలయును.

❖ కఫజచికిత్సాక్రమము, అందు వమనవిధి. ❶ ❖

మూ. కఫాత్తికాయాం వమనం ప్రశస్తం సపిప్పలీసర్షపనిమ్బతోయైః,
పిణ్డీతకైః సై న్ధవసంప్రయు కైర్వమ్యాంకఫామాశయశోధనార్థమ్.

వ్యా. కఫముచే జనించినఛర్దియందు పిప్పళ్లు, ఆవాలు, వేపపట్ట, వీనిని సమ భాగములుగ శేర్పి కషాయముపెట్టి యాకషాయమున మ్రంగచెక్కును, సైంధవలవణ మునుకలిపి యాకషాయముచేత వమనముచేయించనగును. ఇట్టివమనచికిత్సచేత కఫంబును, కఫస్థానమయినయామాశయంబును శుద్ధమగును.

❖ కఫజచ్ఛర్దియందు భోజనవిధి. ❷ ❖

మూ. గోధూమశాలీన్ద్రయవాన్సురాణాన్యూయైః పటోలామృతచిత్త్ర
కాణాం, వ్యోషస్య నిమ్బస్య చ తక్రస్థైర్ధ్యైః ఫలామైః

కటుభిస్తథాఽద్యౌత్.

35

వ్యా. ప్రాతవియగు గోధుమలు, ఎఱ్ఱవరిబియ్యము, యవలు వీనిచే వక్షముచేయ బడినయన్నమును, చేదుపొట్ట, తిప్పతీగె, చిత్రమూలము, వీనినిచేర్చి సిద్ధముచేయబడిన యూషములతోనైనను; త్రికటుకములు, వేపపట్ట, వీనినిచేర్చి సిద్ధముచేయబడిన మజ్జి గతోనైనను; దానివ్వుపండ్లరసము, చేదుపొట్ట మున్నగువానిరసమునుచేర్చి సిద్ధముచేయ బడిన యూషములతోనైనను భుజింపదగును. ఇచ్చట గోధుమలును యవలును మధుర త్వము కల్గియుండుటచే కఫకరములైనను ప్రాతవి కఫకరములుకావు. కావున నిచ్చట యాగికము లగును. ఈవిషయము నీతంత్రకారుడు “ప్రాయః క్షేప్తలం మధురమన్యత్ర మధునః పురాణాచ్చ కాలియవగోధూమాత్” (సూ. ఆ. ౨౭.) అని చెప్పెను.

❖ కఫజచ్ఛర్దియందు వ్యంజనములు, పానీయములు. ❸ ❖

మూ. రసాంశ్చ శూల్యానిచజాంగలానాంమాంసానిజీర్ణాన్దధుశీర్ణ్విరిష్టాన్
రాగాంస్తథా షాడబపానకాని ద్రాక్షాకపిత్థైః ఫలపూరకైశ్చ.

వ్యా. జాంగలదేశమునపుట్టిన జంతువులయొక్క మాంసరసములను, శూలమున గ్రుచ్చి వక్షముచేయబడినమాంసములను, వ్యంజరములకై చేర్చుకొనదగును. ప్రాతవియగు మధ్యాహ్నవమును, శీఘ్రవసుమధ్యమును, అర్హములను; ద్రాక్షపండ్లను, పెరిగపండ్లను, మాదీ

ఫలరసమును చేర్చి సిద్ధము చేయబడిన రాగములు, హెడబములు, పానకములు, అనుపానీయములను; భోజనసమయమున పానమునకై చేర్చుకొనవలయును. (రాగ-హెడబ-పానకవివరణము స్థలాంతరమున జూచునది.)

—౧౭ కఫజచ్ఛర్దిహరముద్గాదిచూర్ణయోగములు. ౧౭—

మూ. ముద్గాణ్ మసూరాణ్ చణకాణ్ కలాయాణ్ భృష్టాణ్ యుతా
న్నాగరమాక్షికాభ్యాం, లిహ్యత్తథైవ త్రిఫలావిడజ్జచూర్ణం,
విడజ్జప్లవయోరథోవా (రసోవా). 37

వ్యా. పెసలు, చిరుసెనగలు, సెనగలు, బటానులు, వీనిని సమములుగ జేర్చి వేయించి పొడిచేసి అందు శుంఠిపొడిని తేనెను కలిపి తినవలెను. అత్తెరంగుననే త్రిఫలములను వాయువిడంగములను సమభాగములుగ చూర్ణము చేసియైనను, వాయువిడంగములను తుంగగడ్డలను చూర్ణము జేసియైనను తేనెతో కలిపి సేవించవలెను.

—౧౮ ఛర్దినిగ్రహజాంబవాదిచూర్ణయోగములు. ౧౮—

మూ. సజామ్బవం వా బదరాష్టుచూర్ణం (బదరస్య చూర్ణం) ముస్తా
యుతాం కర్కటకస్య శృజ్జీం, ధురాలభాం వా మధుసమ్మృ
యుక్తాం లిహ్యత్కఫచ్ఛర్దినిగ్రహార్థమ్. 38

వ్యా. నేరేడువిత్తులను రేగువిత్తులను చూర్ణము చేసియైనను, తుంగగడ్డలను కర్కటకశృంగిని చూర్ణము చేసియైనను, దూలగొండివిత్తులచూర్ణమునైనను తేనెతో కలిపి వేయించినచో వమనమును నివర్తింపజేయును.

—౧౯ ఛర్దిహరమనశ్శిలాదిచూర్ణయోగములు. ౧౯—

మూ. మనశ్శిలాయాః ఫలపూరకస్య రసైః, కపిత్థస్య చ పిప్పలీనామ్,
క్షౌద్రేణ చూర్ణం మరిచైశ్చ యుక్తం లిహ్యత్ జయేత్ ఛర్దిము
దీర్ణవేగామ్. 39

వ్యా. మణిశిలచూర్ణమును మాదీఫలరసమునకలిపి అందు మిరియాలపొడిని తేనెను చేర్చి సేవించినను, పిప్పళ్లచూర్ణమును వెలగవండ్లరసమునగూర్చి, అందు మిరియాలచూర్ణమును కలిపి తేనెతోగూర్చి సేవించినను, మిక్కిలి వేగముతోగూడిన (కఫమునజనించిన) ఛర్దిరోగము శమించును.

—౨౦ సాన్ని పాతికఛర్ది చికిత్సావిధి. ౨౦—

మూ. యైషా పృథక్త్వేన మయా క్రియోక్తా తాం సన్ని పాతేఽపి సమస్య

(సమీక్ష్య)బుద్ధ్యా, దోషర్తురోగాఽగ్ని బలాన్యవేత్స్య ప్రయోజ
యేచ్ఛాస్త్రవిదప్రమత్తః. 40

వ్యా. ఈచ్ఛర్థి చికిత్సయందు వాతపిత్తకఫముల నుద్దేశించి వేరువేరుగ చెప్పబడిన చికిత్సితములను, త్రిదోషముల ప్రకోపమునకల్గిన సాన్నిపాతికచ్ఛర్థియందును వాతాది దోషములయొక్కయు, శిశిరాదిముతువులయొక్కయు రోగముయొక్కయు, జాత రాగ్నియొక్కయు బలములను ఛక్కగగమనించి తత్తదనుగుణముగ పైజెప్పిన చికిత్సల సమ్మేళముచేసి, (మూడుదోషములలో ప్రధానముగనుండుదోషమునకు విరోధములేకుండు నట్లు శాస్త్ర వేత్తయగువైద్యవరుడు చికిత్సను కల్పించి చికిత్సచేయనగును.

❖ ద్విష్టార్థసంబంధముచే గల్గినచ్ఛర్థి చికిత్స. ౪౧ ❖

మూ. మనోఽభిఘాతే తు మనోఽనుకూలాః వాచస్పమాశ్వాసనహర్షణాని,
లోకప్రసిద్ధాశ్శృతయో వయస్యాః శృజ్జారికాశ్చైచ్చన హితా
విహారాః. 41

వ్యా. మనసుకు ఇంపుగానివస్తువులసంబంధము (ఇంద్రియార్థములైన శబ్ద-స్పర్శ-రూప-రస-గంధములలో నాయాయుర్దియములకు సంబంధము) కల్గుటవలన మనస్సు వికృతిజేంది, దానగల్గినచ్ఛర్థియందు మనస్సుకనుకూలములగు (ఇంచైన) మాటలచెప్పుట, ఊరడించుట, సంతోషమును కల్పించుట, లోకమున ప్రసిద్ధములుగనున్న ఆఖ్యానక-ఆఖ్యా యిక-ఇతిహాసములు మున్నగుచరిత్రముల వినిపించుట, వానిమనసుకు హితులగున్నేహితులు గోష్ఠిక చేరియుండుట, శృంగారరసమునకు సంబంధించి వనవిహారాదిచేష్టలజేయుట, ఇవి యన్నియు హితకరములుగనుండును.

❖ ద్విష్టార్థసంబంధముచేనైన ఛర్థినివర్తకగంధాదులు. ౪౨ ❖

మూ. గన్ధావిచిత్రమనసోఽనుకూలాః మృత్యుష్పశుక్తామ్లఫలాదికానామ్,
శాకానిభోజ్యాన్యథ పానకాని సుసంస్కృతాఃషాడబరాగలేహాః.
యూషా రసాః కామ్బలికాః ఖడాశ్చ మాంసానిధానా వివిధాశ్చ
భక్ష్యాః, ఫలానిమూలానిచగర్భవర్ణరనైరువేతాని వమిం జయన్తి.

వ్యా. మనసుకు చిత్రములై యించైన మట్టి, పుష్పములు, శుక్తము మున్నగు పుల్లనివస్తువులు, మంచివాసనగల పండ్లు మున్నగువానివరిమళములును, మనసుకించైన శాకంబులును, భోజ్యపదార్థంబులును, చక్కగ సంస్కరించి సిద్ధముచేయబడినపానకములు షాడబములు రాగములు లేహములు (వచ్చడులు) యూషములు మాంసరసములు

కాంబలికములు ఖడయూషములు మాంసములు బొరుగులు వలుచెరంగులైనభక్ష్యములు మున్నగువ్యంజనములును మనసుకింపైన గంధ-వర్ణ-రసములు కలఫలమూలాదులును, ఇవి యన్నియు మనోఽభిఘాతముచే గల్గినచర్దిని శమింపజేయును.

(లోకమున నేదైనబాహ్యకారణములచే మనసుకేవగింపుకల్గి వాంతియగుచున్న పుడు ఎండలో కాలియుండుమట్టిపెళ్లపై నీళ్లుబోసి దానిగంధమును మూర్ఛినుటయు, సువాసనకలపుష్పములను పులుపుకల్గిన ద్రవపదార్థములను నివ్వువండు మున్నగుఫలములను మూర్ఛినుటయు వాడుకకలదు. దానివలన వాంతినిలచుటయు కలదు. ఆవిషయమునే “గంధా విచిత్రమనసోనుకూలా మృత్పుష్పశుక్తాష్టు ఫలాదికానాం” అనువాక్యముచే నుపదేశించిరని యెరుంగునది.)

— ఇష్టార్థసంబంధరూపమైన చికిత్సాసంగ్రహము. ౪౭ —

మూ. గన్ధం రసం స్పర్శమథాపి శబ్దం రూపం చ యద్యత్ ప్రియమ
ప్యసాత్త్యమ్, తదేవ దద్యాత్ ప్రశమాయ తస్యాః తజ్ఞో హి
రోగః సుఖమేవ జేతుమ్. 44

వ్యా. మనసుకు ఏవగింపుపుట్టించు గంధరసాదులసంబంధముచేగల్గినవమనమునందు, అట్టిరోగికి మనసుకు చాలప్రియములుగనుండు గంధ-రస-స్పర్శ-శబ్ద-రూపములు ఎన్ని కలవో అయ్యవి వానికి అసాత్మ్యముగనున్నను, ఆయాగంధరసాదులచేగల్గిన చర్దిరోగము శమించుటకై వానికుపయోగింపవలెను. ఒకవేళ అట్టియసాత్మ్యము నుపయోగించుటవలన నితరరోగమేదైన జనించినను, అయ్యది సులభోపాయముచేతనే సాధింపదగియుండును. (ప్రధానమైన వమనరూపమైనవ్యాధి, ప్రియములైన గంధరసాదులచే నివర్తించినపిదప, అసాత్మ్యగంధరసాద్యుపయోగమునంజేసి రోగాంతరము జనించినను అయ్యది యప్రధానమగుటవలన సులభసాధ్యమే యగునని భావము).

ఇచ్చట నీవిషయము నెరుంగునది:—పూణేంద్రియమునకు మనుజున కప్రియమైన దుష్టగంధముతో సంబంధముకల్గినను, రసనేంద్రియమునకు మనుజున కప్రియమైన రసముతో సంబంధముకల్గినను, స్పర్శనేంద్రియమునకు అప్రియమైనవస్తువుతో స్పర్శము కల్గినను, శ్రవణేంద్రియమునకు అప్రియమైనశబ్దముతో సంబంధముకల్గినను, చక్షురింద్రియమునకు అప్రియమైనరూపముతో సంబంధముకల్గినను, అట్టియింద్రియములకు ప్రేరకమైనమనస్సు వికృతిజెంది, దానివలన వమనరోగము కల్గును. అట్టియెడ నేయింద్రియమునకు సంబంధించిన తస్మాత్తతో మనసుకు ఏవగింపుకల్గినదియో అట్టియింద్రియమునకు

ప్రియమైనసంబంధమును కల్గించిన దానజనించిన మనోవికృతి నివర్తించి ఛర్దియు శమించును. కావున అట్టికారణమును గమనించి ఆయావిద్రియము లప్రియములైన, గంధాదులసంబంధము గల్పించిన దానగల్గుచర్ది నివర్తించును. ఇది హేతువిపరీతచికిత్స, ఒకవేళ చికిత్సార్థమై యాశ్రయింపబడిన గంధరసాదులు అసాత్మ్యములై దానివలన నితరవ్యాధిజనించినను అయ్యదియు ప్రధానముకావున సుఖసాధ్యముగనుండును; కావున ప్రత్యవాయజనకము కానోపదు. ఈవిషయమునే “ప్రియమవ్యసాత్మ్యమ్, తదేవ దద్యాత్ ప్రశమాయ తస్యాః; తజ్ఞో హి రోగః సుఖమేవ జేతుమ్” అని తంత్రకారులుపదేశించిరి. ఇట్టి గంధరసాదిసంబంధరూపచికిత్సమే ‘మనోఽభిఘాతేతు’ అని యుపక్రమించి వైని చెప్పబడినది.

—ॐ ఛర్దిరోగమునం దుపద్రవములకు చికిత్స. ॐ—

మూ. ఛర్ద్యుత్థితానాం చ చికిత్సితాత్ స్వాత్ చికిత్సితం కార్యముపద్రవాణాం, అతిప్రవృత్తాసు విరేచనస్య కర్తాఽలియోగే విహితం విధేయమ్. 45

వ్యా. ఛర్దిరోగమున కుపద్రవరూపముగ నితరరోగములు జనించినయెడ నాయా రోగములు శమించుటకై చెప్పబడిన ఆయాచికిత్సల జేయదగును. వాంతులు మిక్కిలి యధికముగ వెడలుచున్నయెడ విరేచనాలియోగమున జేప్పబడిన స్తంభనాచికిత్సను జేయనగును.

మూ. వమిప్రసక్లాత్ పవనోఽప్యవశ్యం ధాతుక్షయాద్వృద్ధిముపైతి తస్మాత్, చిరప్రవృత్తాస్వనిలాపహాని కార్యాణ్యుపస్తమ్భనబృంహణాని. 46

సర్పిర్గుడాః క్షీరవిధిర్ఘృతాని కల్యాణకత్త్ర్యాషణజీవనాని,
వృష్యాః తథామాంసరసాస్స లేహాః చిరప్రసక్తాం చ వమింజయన్తి.

వ్యా. వమనము నిలువక చాలకాలమువరకు ననుసరించి వెడలుచున్నయెడ రసాది ధాతువులు క్రమముగ క్షీణించును. దానంజేసి వాతంబును ఆవశ్యము మిక్కుటముగ వృద్ధి నొందును. కావున వమనము చిరకాలమువరకు వెడలుచున్నయెడ వాతమునువమనములను స్తంభింపజేయునవియు, వాతహరంబులును, ధాతువుల వృద్ధి నందించి పుష్టినికల్గించు నవియు నగుచికిత్సల జేయనగును. మరియు నట్టిగుణములగల్గించు సర్పిర్గుడములును, క్షీర

విభులును, కల్యాణఘృతంబును, త్రావణఘృతంబును, జీవనీయఘృతంబును, పృష్ఠ యోగంబులును, మాంసరసంబులును, చ్యవనప్రాశాదిలేహంబులును, ఉపయోగింపం దగును. వీనిని సేవించుటవలన చిరకాల మనుసరించియుండు వాంతులును శమించును.

మరియు వమనాతియోగహరమంథవిధి తంత్రాంతరమున నిట్లు చెప్పబడినది:—
“అజ్ఞానం చందనోశీరమజ్జాఽశృక్చర్మరోదకమ్, లాజచూర్ణైః పిబేన్నన్ధం అతియోగహరం
పరమ్” చందనము, పట్టివేరు, మజ్జ, రక్తము, చక్కెర వీనిని కలిపినజలమున అంజన మును, పరిపేలాపిండిని కలిపి చేయబడినమంథము వమనాతియోగమును హరించునని యర్థము.

❀ అధ్యాయవిషయసంగ్రహము. ❀

మూ. హేతుం సంఖ్యాం లక్షణముపద్రవాన్ సాధ్యతాం చ యోగాం
శ్చ, ఛర్దీనాం ప్రశమార్థం ప్రాహ చికిత్సితం మునివర్యః. 48

వ్యా. ఛర్దిరోగము జనించుటకు కారణము వాసిసంఖ్య, లక్షణములు, ఉపద్రవ ములు, సాధ్యసాధ్యవిభాగము, ఛర్దిని శమింపజేయుచికిత్స, ఈవిషయముల నన్నిటిని మునిపుంగవుడు ఈచ్చర్దిచికిత్సితాధ్యాయమున చెప్పెను.

ఇత్యగ్ని వేశకృతే తన్త్రే చరక ప్రతిసంస్కృతే, దృఢబలసంపూరితే,
చికిత్సాస్థానే, చ్చర్దిచికిత్సితం నామ వింశోఽధ్యాయః.

వ్యా. ఇతైరంగున నగ్నివేశకృతంబును, చరకప్రతిసంస్కృతంబును నగుచరక సంహితయను నాయుర్వేదతంత్రమునందలి చికిత్సాస్థానమున దృఢబలసంపూరితభాగ మున ఛర్దిచికిత్సితమనునది వింశాధ్యాయము సమాప్తము.

ఏకవింశాధ్యాయము.

అవతారిక—త్రైయధ్యాయమున జెప్పబడిన చ్చర్దిరోగమును నిరోధించిన యెడ దానివలన వినర్పంబును జనించునని నవేగాన్ ధారణీయాధ్యాయమున నిట్లు చెప్పబడినది—
“కణ్డూకోరారుచివృక్ష.....కువృహ్లానవీసర్వాః ఛర్దినిగ్రహజా గదాః”(సుత్ర అ. 2. శ్లో. ౧౪.) అట్టిసంబంధమునుబట్టి ఛర్దిచికిత్సితమును జెప్పినపిదప వినర్పచికిత్స తము చెప్పబడును.—(ఈయధ్యాయము చరకప్రతిసంస్కృతము.)

మూ. అథాతో వినర్పచికిత్సితం వ్యాఖ్యాస్యామః.

ఇతి హ స్తాహ భగవానానాత్రేయః.

2

వ్యా. భర్తి చికిత్సితమును జెప్పినపిదప వినర్పచికిత్సితమును చెల్లునట్టి యధ్యాయమును వివరించి యాత్రేయమహర్షి యుపదేశించినదానికి న్యూనాతిరేకము గాకుండునట్లు చెప్పెదనని యర్థము.

❖ విసర్పమును కూర్చి ప్రశ్నావతరణము. ❖

మూ. కైలాసే కిన్నరాకీర్ణే బహుప్రసవణౌషధే,

పాదవైర్వివిధైః స్నిగ్ధైః నిత్యం కుసుమసమ్పదా.

3

వహద్భి(వమద్భిః)ర్మధురాఽ గధాఽ సర్వతస్సస్వభ్యులఙ్కృతే,

విహరంతం జితాత్మానం ఆత్రేయమృషివన్ధితమ్.

4

మహర్షిభిః పరివృతం సర్వభూతహితే రతం,

అగ్నివేశో గురుం కాలే వినయాదిదముక్తవాన్.

5

వ్యా. కిన్నరులచే సేవించబడినదియు, చలుచెరంగులైన యూటనీళ్ల చేతను ఓషధులచేతను వ్యాప్తమైనదియు, ఎల్లపుడును కుసుమభరితములగుటచే రమ్యమైనగంధముతో గూడి సుందరములైన పుష్పములచే నలంకరింపబడినదియునగు కైలాసమున తనకడ్డులేక స్వేచ్ఛగ సంచరించువాడును; ఇంద్రియవ్యాపారముల జయించినవాడును, ఋషిపుంగవులచే నమస్కృతుండును, గొప్పఋషివర్యులచే బరివేష్టితండును, సకలప్రాణులకు నెల్లపుడు హితమునుకోరువాడును, తనకు గురువునైన యాత్రేయమహర్షికి మిక్కిలి వినయముతో నమస్కరించి యగ్నివేశుడు ఉచితమైనసమయమును కనిపెట్టి యిట్లు ప్రశ్న జేసెను.

❖ విసర్పమునుకూర్చి యగ్నివేశుని ప్రశ్నములు. ❖

మూ. భగవత్ దారుణం రోగం ఆశీవిషవిషాపమం,

విసర్పస్తం శరీరేషు దేహినాముపలక్షయే.

6

సహనైవ సరాస్తేన పరితాః శీఘ్రకారిణా,

వినశ్యంత్యగుప్తాంతాః తత్ర నస్సంశయో మహాన్.

7

స నామ్నా కేన విజ్ఞేయః? సంజ్ఞితః కేన హేతునా?,

కతిభేదః? కియద్భాతుః? కిం నిదానః? కిమాశ్రయః?

8

సుఖసాధ్యః కృచ్ఛ్రసాధ్యో జ్ఞేయో యశ్చానుపక్రమః,
కథం ? కైర్లక్షణైః ? కింభూ భగవన్ ! తస్య భేషజమ్.

9

వ్యా. “భగవత్సర్వరూపుడగు నోగురువర్యా! లోకమున మనుజులశరీరమున సర్వ విషమునుబోలె పలుచెరంగుల నతిశీఘ్రముగ వ్యాపించు మిగుల శ్రూరమైనవ్యాధి యొకటి కన్పట్టుచున్నది. శీఘ్రముగ పనిచేయుస్వభావముగల యీవ్యాధిచే నాక్రమింపబడిన మనుజులకు పెంటనే చికిత్సజేయకున్నయెడ నతిశీఘ్రముగ మృతినొందుచున్నారు. అట్టి యీశ్రూరవ్యాధిపిషయమై నాకు గొప్పసంశయము. ఎద్దియన—వైజిషినరీతిగ వ్యాపించు నీవ్యాధికి పేరెద్ది? 1; దీనికి నిర్దిష్టమైనపేరు ఏకారణముచే కల్గినది? 2; ఈ రోగము ఎన్ని భేదములు కల్గినది? 3; రోగములెల్ల దోషదూష్యరూపములగు ధాతువులను కారణములుగ గల్గియుండునుకదా, ఈరోగము అట్టిదోషదూష్యములలో నెన్ని ధాతువులను కారణములుగ గల్గియుండును? 4; (ఈరోగమునకు దోషదూష్యము లెవ్వియనుట); దీనికి నిదానమెద్ది? 5; దీనికాశ్రయమెద్ది? 6; ఈవ్యాధిభేదములలో సుఖసాధ్య కృచ్ఛ్ర సాధ్య ప్రత్యాజ్ఞేయభేదముల నెట్లు తెలిసికొనవలెను? 7; ఈవ్యాధిభేదములను ఏలక్షణములచే తెలియదగును, (ఈవ్యాధిభేదములకు పేరుపేరులక్షణము లెవ్వి యనుట)? 8; దీనికి చికిత్సయేది? 9;” అని యితైరంగున నన్ని వేళులు ప్రశ్నజేసెనని వైశ్ణోకముతో నన్వయము.

వ్యాధినముదాయములో వ్యంగము, తిలకాలకము మున్నగు కొన్ని వ్యాధులు చికిత్సజేయకున్నను కొంతకాలమునకు తమంతటనే శమించుస్వభావము కల్గియుండును. కొన్నిరోగములు (ప్రమేహములు గుల్మములు మున్నగునవి) తగుచికిత్సజేసినను తాత్కాలికముగ శమించినట్లు కనుబడి చిరకాలమునకు మరల పొడసూపి చంపుస్వభావము కల్గియున్నవి. ఈవ్యాధి యటుగాక, సంభవించినతోడనే చికిత్సచేయక జాగుచేసినచో నతిశీఘ్రముగ తప్పక చంపునని సర్వవిషసాదృశ్యముచేతను, ‘సహనైవ’ అనువాక్యముచేతను స్ఫుటముగ జెప్పబడినది. కావున నతిశీఘ్రముగ ప్రాణహరమైన యీవ్యాధి కించుకేనియు కాలహరణముచేయక త్వరితముగ చికిత్స చేయవలెనని భావము.

—౨౦ ఆత్మేయ ప్రతిపచనము. ౨౦—

మూ. తదగ్ని వేశస్య వచశ్శ్మృత్వాత్మేయః పునర్వసుః,
యథావదఖిలం సర్వం ప్రోవాచ మునిస త్తమః.

10

వ్యా. వైజిషినవిధముగనడిగిన యగ్ని కేశులవాక్యమును పునర్వసువను నామాంతరముకల ఋషివర్ణుడైన యాత్మేయులు విని, యాప్రశ్నములకన్నిటికిని పరుసగ బదులు ఈక్రింద జెప్పబడువిధముగ జెప్పందొడంగెను.

❧ 1-2 విసర్పవ్యాధినామము, అట్టిపేరు గల్గుటకు కారణమును. ❧

మూ. వివిధం సర్పతియతో విసర్పస్తేన స స్త్యుతః,

పరిసర్పౌఽథవా నామ్నా సర్పతః పరిసర్పణాత్.

11

వ్యా. పైజెప్పినవ్యాధి శరీరమునందు పలుచెరంగుల (ఒకనియమములేక క్రిందుగ నైనను, ఊర్ధ్వముగనైనను, అడ్డముగనైనను స్ఫోటములు శోఫము మున్నగు రూపభేదములుగల్గి) వ్యాపించుటంజేసి విసర్పమనియు, శరీరమునందంతటను దేశనియమములేక యిచ్చవచ్చినస్థలములయందెల్ల వ్యాపించుటంజేసి పరిసర్పమనియు రెండునామములచే జెప్పబడును. “వివిధం సర్పతీతి-విసర్పః, పరితః (సర్పత్ర శరీరే) సర్పతీతి పరిసర్పః.” అనువ్యుత్పత్తిచే నన్వర్థనామములని యెరుంగునది. (ఇది వ్యాధినామ మెద్ది? పేరుకు కారణమేమి? అను రెండుప్రశ్నముల కుత్తరము).

❧ 3. విసర్పరోగభేదములు. ❧

మూ. స చ సప్తవిధో దోషైః విజ్ఞేయస్సప్తథాతుకః,

పుథక్ త్రయః త్రిభిశ్చైవో విసర్పౌ ద్వద్వజాః త్రయః.

12

వాతికః పైత్తికశ్చైవ కఫజస్సాన్ని పాతికః,

చత్వారి ఏతే వీసర్పాః, వక్ష్యంతే ద్వద్వజాస్త్రయః.

13

ఆగ్నేయో వాతపితృభ్యాం, గ్రన్థాఖ్యః కఫవాతజః,

యస్తు కర్దమకో ఘోరః స పిత్తకఫసమ్భవః.

14

వ్యా. అట్టి విసర్పము దోషభేదముచే ఏడుధాతువులు కారణములుగ గల్గి యేడు విధముల నుండును. అందు వాత-పిత్త-కఫములచే వేరువేరుగ జనించినవి మూడును, మూడుదోషముల నన్ని పాతముచే జనించినది యొకటియు, వాతాదిదోషయనంసర్గముచే జనించినవి మూడును కలిసి విసర్పభేదము లేడువిధములుగ నుండును. అందు వాతముచే జనించినది వాతికము, పిత్తమున జనించినది పైత్తికము, కఫముచే గల్గినది కఫజము, త్రిదోషముల నేకకాలమున ప్రకోపమునొందుటచే కల్గినది సాన్ని పాతికము, ఇవి నాల్గు; ద్వంద్వజములలో వాతపిత్తములచే గల్గినది యాగ్నేయము, కఫవాతములచే గల్గినది గ్రంథివిసర్పము, పిత్తకఫములచే గల్గినది కర్దమకమునని చెప్పబడు ద్వంద్వజములు మూడును చేరి విసర్పభేదములు ఏడువిధములనుండును. అందు కర్దమకము మిక్కిలి ప్రారమైనది. (ఇచ్చట వాత-పిత్త-కఫములు ఏకృతి జేరినవిపుడు శరీరమును చెరచును కావున దోషములని చెప్పబడు). ఇది ‘కతి భేదః?’ అను మూడవప్రశ్నమున కుత్తరము.

౨౦ 4. విసర్వోత్పత్తికి ప్రారంభక కారణములు. ౨౦

మూ. రక్తం లనీకా త్వజ్ఞాంసం దూష్యం దోషాస్త్రయో మలాః,
విసర్పాణాం సముత్పత్తౌ విజ్ఞేయాః సప్తధాతవః. 15

వ్యా. రక్తము, లనీక (త్వగ్గతమైనద్రవము), చర్మము, మాంసము అను నీదూష్యములు నాల్గును; మలరూపములైన (దుష్టములైన నపుడు శరీరమును మలినముగ జేయునట్టి) వాత-పిత్త-కఫములను మూడుదోషములును చేరి సప్తధాతువులును విసర్పరోగముల యుత్పత్తికి (ఆరంభక) కారణములగును. (ఇది “కియద్ధాతుః” అను నాల్గవప్రశ్నమునకు త్తరము).

ఇచ్చట ‘దోషాః స్త్రయః’ అనుటచేతనే వాత-పిత్త-కఫములని యర్థమగుచున్నను ‘మలాః’ అనియు చెప్పబడవలసి నీవ్యాధియందు దోషము మిక్కిలి ప్రకుపితములై శరీరమును అత్యంతమలినముగ జేయునని యర్థము. మరియు వాతాదులు మూడును శరీరమును (దుష్టములైననపుడు) చెరచుస్వభావము కల్గియుండుటవలన దోషములనియు, మలినముగ జేయుటవలన మలములనియు, సామ్యవస్థయందు శరీరమును ధరింపజేయుటంజేసి ధాతువులనియు, తంత్రకారులు చెప్పెదరు. ఈవిషయము స్థలాంతరమున నిట్లు చెప్పబడినది. — “శరీరదూషణాద్దోషాః మలినీకరణాన్తలూః, ధారణాద్ధాతవశ్చ స్యుః వాతపిత్తకఫాస్త్రయః.” మరియు, కుష్ఠమునందు — “వాతాదయస్త్రయో దుష్టాః త్వగ్రక్తం మాంసమమ్బుచ, దూషయన్తి సకుష్ఠానాం సప్తకో ద్రవ్యసంక్లిహాః.” (చి. ఆ. 2 శ్లో. ౯) అనుశ్లోకముచే వాతాదులు మూడును త్వగ్రక్తమాంసలనీకములును చేరి యేడును ఆరంభక కారణములని చెప్పబడినది. అచ్చట జెప్పినయారంభక కారణములు స్థిరములై చాలకాలమునకు కుష్ఠముల గల్గించుననియు, ఈవిసర్పమునందు అతిశీఘ్రముగ పలుచెరంగుల సంఘటించు స్వభావముగల్గి, అతిశీఘ్రమున వ్యాధిని కల్గించుననియు భేదము సెరుంగునది.

౨౦ 5. విసర్పసామాన్యనిదానము (హేతువులు) ౨౦

మూ. లవణాఽఘ్లకటూష్ణానాం రసానామతిసేవనాత్,
దధ్యన్లుమస్తుశుక్తానాం సురాసౌవీరకస్య చ. 16
వ్యాపన్నబహుమద్యోష్ణరాగషాడబసేవనాత్,
శాకానాం హరితానాం సేవనాచ్చ విదాహినామ్. 17
కూర్చికానాం చ కీలాటానాం సేవనాన్తన్ధకస్య చ,
దధ్మః శాణ్డాకిపూర్వాణాం ఆసుతానాం చ సేవనాత్. 18

❧ 1-2 విసర్వవ్యాధినామము, అట్టిపేరు గల్గుటకు కారణమును. ❧

మూ. వివిధం సర్వతియతో విసర్వస్తేన స స్త్యుతః,

పరిసర్పిరథవా నామ్నా సర్వతః పరిసర్పణాత్.

11

వ్యా. వైశేషికవ్యాధి శరీరమునందు చలుచెరుగుల (ఒకనియమములేక క్రిందుగ నైనను, ఊర్ధ్వముగ నైనను, అడ్డముగ నైనను స్ఫోటములు శోభము మున్నగు రూపభేదములుగల్గి) వ్యాపించుటం జేసి విసర్వమనియు, శరీరమునందంతటను దేశనియమములేక యిచ్చవచ్చినస్థలములయందెల్ల వ్యాపించుటంజేసి పరిసర్వమనియు రెండునామములచే జెప్పబడును. “వివిధం సర్వతీతి-విసర్వః, పరితః (సర్వత్ర శరీరే) సర్వతీతి పరిసర్వః.” అనుశ్లోకములచే ననర్థనామములని యెరుంగునది. (ఇది వ్యాధినామ మెద్ది? పేరుకు కారణమేమి? అను రెండుప్రశ్నముల కుత్తరము).

❧ 3. విసర్పరోగభేదములు. ❧

మూ. స చ సప్తవిధో దోషైః విజ్ఞేయస్సప్తధాతుకః,

పృథక్త్రయః త్రిభిశ్చైకో విసర్పి ద్వద్వజాః త్రయః.

12

వాతికః పైత్తికశ్చైవ కఫజస్సాన్నిపాతికః,

చత్వార ఏతే వీసర్పాః, వక్ష్యంతే ద్వద్వజాస్త్రయః.

13

ఆగ్నేయో వాతపితృభ్యాం, గ్రన్థాశ్చిక్యః కఫవాతజః,

యస్తు కర్దమకో ఘోరః స పిత్తకఫసమ్భవః.

14

వ్యా. అట్టి విసర్పము దోషభేదముచే ఏడుధాతువులు కారణములుగ గల్గి యేడు విధముల నుండును. అందు వాత-పిత్త-కఫములచే వేరువేరుగ జనించినవి మూడును, మూడుదోషముల సన్నిపాతముచే జనించినది యొకటియు, వాతాదిదోషయనంసర్పముచే జనించినవి మూడును కలిసి విసర్పభేదము లేడువిధములుగ నుండును. అందు వాతముచే జనించినది వాతికము, పిత్తమున జనించినది పైత్తికము, కఫముచే గల్గినది కఫజము, త్రిదోషముల నేకకాలమున ప్రకోపమునొందుటచే కల్గినది సాన్నిపాతికము, ఇవి నాల్గు; ద్వంద్వజములలో వాతపిత్తములచే గల్గినది యాగ్నేయము, కఫవాతములచే గల్గినది గ్రంథివిసర్పము, పిత్తకఫములచే గల్గినది కర్దమకమునని చెప్పబడు ద్వంద్వజములు మూడును చేరి విసర్పభేదములు ఏడువిధములనుండును. అందు కర్దమకము మిక్కిలి క్రూరమైనది. (ఇచ్చట వాత-పిత్త-కఫములు ఏకత్రి జేరినపుడు శరీరమును చెరచును కావున దోషములని చెప్పబడు). ఇది ‘కతి భేదః?’ అను మూడవప్రశ్నమున కుత్తరము.

❖ 4. విసర్వోత్పత్తికి ప్రారంభక కారణములు. ❖

మూ. ర క్తం లసీకా త్వజ్ఞాంసం దూష్యం దోషాస్త్రయోమలాః,
విసర్వాణాం సముత్పత్తౌ విజ్ఞేయాః సప్తధాతవః.

15

వ్యా. ర క్తము, లసీక (త్వగ్గతమైనద్రవము), చర్మము, మాంసము అను నీదూష్యములు నాల్గును; మలరూపములైన (దుష్టములైనపుడు శరీరమును మలినముగ జేయునట్టి) వాత-పిత్త-కఫములను మూడుదోషములును చేరి సప్తధాతువులును విసర్వరోగముల యుత్పత్తికి (ఆరంభక) కారణములగును. (ఇది “కియద్ధాతుః” అను నాల్గవప్రశ్నమునకు త్తరము).

ఇచ్చట ‘దోషాః స్త్రయః’ అనుటచేతనే వాత-పిత్త-కఫములని యర్థమగుచున్నను ‘మలాః’ అనియు చెప్పటవలన నీవ్యాధియందు దోషము మిక్కిలి ప్రకుశితములై శరీరమును అత్యంతమలినముగ జేయునని యర్థము. మరియు వాతాదులు మూడును శరీరమును (దుష్టములైనపుడు) చెరచునట్లుభావము కల్గియుండుటవలన దోషములనియు, మలినముగ జేయుటవలన మలములనియు, సామ్యావస్థయందు శరీరమును ధరింపజేయుటంజేసి ధాతువులనియు, తంత్రకారులు చెప్పెదరు. ఈవిషయము స్థలాంతరమున నిట్లు చెప్పబడినది.—“శరీరదూషణాద్దోషాః మలినీకరణాన్తలూః, ధారణాద్ధాతవశ్చ న్యూః వాతపిత్తకఫాస్త్రయః.” మరియు, కృష్ణమునందు—“వాతాదయస్త్రయో దుష్టాః త్వగ్గక్తం మాంసమమ్ముచ, దూషయన్తి సకుష్టానాం సప్తో ద్రవ్యసక్తిః” (చి. అ. 2 శ్లో. ౯) అనుశ్లోకముచే వాతాదులు మూడును త్వగ్గక్తమాంసలసీకములును చేరి యేడును ఆరంభక కారణములని చెప్పబడినది. అచ్చట జెప్పినయారంభక కారణములు స్థిరములై చాలకాలమునకు కృష్ణముల గల్గించుననియు, ఈవిసర్వమునందు అతికిక్రముగ పలుదెరంగుల సంచరించు న్నభావముగల్గి, అతికిక్రమున వ్యాధిని కల్గించుననియు భేదము నెరుంగునది.

❖ 5. విసర్వసామాన్యనిదానము (హేతువులు) ❖

మూ. లవణాఽన్లుకటూష్ణానాం రసానామతిసేవనాత్,

దధ్యన్లుమస్తుశుక్తానాం సురాసౌవీరకస్య చ.

16

వ్యాపన్నబహుమద్యోష్ణరాగషాడబసేవనాత్,

శాకానాం హరితానాం సేవనాచ్చ విదాహినామ్.

17

కూర్చికానాం చ కిలాటానాం సేవనాన్తన్ధికస్య చ,

దధ్నుః శాణ్డాకిపూర్వాణాం ఆసుతానాం చ సేవనాత్.

18

తలమాషకులుత్థానాం త్రైలానాం వైష్టికస్య చ,
గ్రామ్యానూపాదకానాం చ మాంసానాం లశునస్య చ. 19

ప్రక్షిన్నానామసాత్త్వానాం విరుద్ధానాం చ సేవనాత్,
అత్యాదానాత్ దివాస్వప్నాదజ్జీర్ణాఽధ్యశనాత్ క్షతాత్. 20

క్షతబప్రసతనాత్ ఘర్షకర్తాఽతిసేవనాత్,
(వధబద్ధపతనాత్ దంష్ట్రాదస్తనఖక్షతాత్)
విషవాతాగ్నిదోషాచ్చ విసర్పాణాం సముద్భవః. 21

ఏతైర్నిదానైః వ్యామిశ్రైః కుపితా మారుతాదయః,
దూష్యాక్ సద్దూష్య రక్తాదీక్ విసర్పస్త్యహితాశినామ్. 22

వ్యా. ఉష్ణ, పులుపు, కారము, అనురసముల నధికముగ సేవించుట; పుల్లసి పెరుగు, పెరుగుమీడిమీగడ, శుక్తము, సురయనుమద్యము, సావీరకమును కాంజికము, అనువాని నధికముగ సేవించుట; చెడినమద్యమును సేవించుట, అధికమద్యపానముచేయుట, ఉష్ణమును కల్పించురాగములనైనను షాడబములనైనను సేవించుట, తాపమును బుట్టించు హరితశాకవర్ణమున జేప్పబడిన అల్లము మున్నగుశాకముల సేవించుట, కూర్చికములను (పాలలో సమభాగముగ పెరుగునైనను మజ్జిగనైనను చేర్చి వక్ష్వముచేయబడిన ద్రవము లను), కిలాటములను (అట్లు వక్ష్వముచేయబడిన కూర్చికలో ఘనపదార్థము, జున్ను), మందకమును (తోడుపెట్టబడి చక్కగ పేరకుండు పెరుగును) అధికముగ సేవించుట, శాండాకి మున్నగువానిని సేవించుట, నువ్వులు, ఉడ్డులు, ఉలవలు, తైలములు, పిండితో జేయబడినభక్ష్యములు, వీనిని సేవించుట; గ్రామములనుండుకోడి మున్నగుజంతువులయొక్కయు, జలప్రాంతమున నుండుజంతువులయొక్కయు, జలముననుండు మత్స్యదులయొక్క మౌనములను, వెల్లుల్లిని అధికముగ సేవించుట, కుల్లినమాంసాదులను, శరీరమునకు ఇను డని యాహారపదార్థముల సేవించుట, నుండుగాదివిరుద్ధములగు క్షీరమత్స్యదుల నొకటిగ చేర్చి భుజించుట, తాను భుజించుపరిమితికన్న నధికముగ భుజించుట, పగటియందు నిదురించుట, ముందుదినము భుజించినయాహారము చక్కగ జీర్ణము కాకుండునపుడు మరల భుజించుట, భుజించినవెంటనే మరల భుజించుట, హృదయమున నభిఘాతముచే పుండగుట, దంతసఖాదులచే గాయములు కల్గుట, బంధనాదులచే నొరిబిడికల్గుట, ఎండలోనుండుట, పనులనధికముగ చేయుట, విషసంబంధముకల గాలియొక్కయు అగ్నియొక్కయు స్ఫుర్భముకలుగుట, ఈకారణములచే విసర్పములు సంభవించును.

వైజెప్పినకారణములలో కొన్ని మిశ్రములై కల్గటవలన వాతాదిదోషములు ప్రకోపమునొంది వైజెప్పిన రక్త-లసీక-త్వక్కు-మాంసము, అనుదూవ్యముల చెరిచి వానితోగూడి అపత్యసేవనము చేయువారిశరీరమున పలుదెరంగుల వ్యాపించును. (ఇది “కిం నిదానః” (ఈవ్యాధికి నిదాన మెద్ది) యనునైదవప్రశ్నమునకు సత్తరము.)

శాండాకిస్వరూపము తంత్రాంతరమున నిట్లు చెప్పబడినది:—“శాండాకి సంధి తాశ్చేయా మూలకై స్సర్వ పాదిభిః” (ముల్లంగియందు నీళ్లుపోసి పసుపు, ఆవాలు, ఇంగువ, సైంధవలవణము, జీలకఱ్ఱ, శుంఠి మున్నగువానిచూర్ణమును కలిపి యొక కుండలోబోసి మూతబెట్టి చీలమన్నుచే సంధి బిగించి మూడునాల్గుదినములకు నుంచిన నయ్యది శాండాకి యని యర్థము.)

❧ 6. విసర్పముల కాశ్రయములు. ❧

మూ. బహిః శ్రితః శ్రితశ్చాస్తస్తథా చోభయసంశ్రితః,
విసర్పో బలమేతేహం జ్ఞేయం గురు యథోత్తరమ్. 23

వ్యా. విసర్పము శరీరమునందలి బహిఃప్రదేశమైన రక్తాదిశాఖల నాశ్రయించి జనించునది యొకటి. శరీరమునందలి కోష్ఠాదుల నాశ్రయించినది వేరొకటి. అట్టి యంత ర్బహిఃప్రదేశముల రెండిటి నాశ్రయించినది మరియొకటి. (ఇత్తైరంగున నాశ్రయ భేదము లచే మూడువిధములుగ నుండును.) అందు క్రమముగ నొకదానికన్న నొకటి బలవత్తరముగ నుండును. (బహిరాశ్రయమునకంటె సంతరాశ్రయమును, దానికన్న సుభయాశ్రయమును బలిష్ఠముగ నుండునని భావము).

(శరీరమునందలి మూడువిధములైన ప్రదేశముల నాశ్రయించి విసర్పము జనించును. అందు రక్తాదిధాతువులున్న త్వక్కును శాఖ లనబడును.) అట్టి బహిర్భాగములైన శాఖల నాశ్రయించినది బహిరాశ్రయము. శరీరాంతర్భాగమైన కోష్ఠము (అమ-వక్వా శయములకును మూత్రాశయమునకును ఆశ్రయమై కంఠమువరకును వ్యాపించియుండు మహాస్రోతస్సు) నాశ్రయించి జనించినది అంతరాశ్రయము. ఈరెండిటి నాశ్రయించినది యుభయాశ్రయము. ఈమూడిటిలో నొకదానికన్న నొకటి బలవత్తరమని ముఖ్య భావము. ఇది “కిమాశ్రయః” అను సారవప్రశ్నమునకు సత్తరము.

❧ 7. విసర్పమున కాశ్రయములబట్టి సాధ్యసాధ్యవిభాగము. ❧

మూ. బహిర్భాగైశ్రితం సాధ్యం అసాధ్యముభయాశ్రితం,
విసర్పం దారుణం విద్యాత్ సుకృచ్ఛం త్వస్తరాశ్రయమ్. 24

వ్యా. వైశేషినిరీతి నాశ్రయభేదముచే మూడువిధములైన విసర్పములలో బహిర్భాగము నాశ్రయించినది సాధ్యము. ఉభయమార్గముల నాశ్రయించినది యసాధ్యము. అంతర్భాగము నాశ్రయించినది కృచ్ఛసాధ్యము. (ఇది సుఖసాధ్యాదిలక్షణము లెవ్వరియను నేడవప్రశ్నమున కుత్తరము.

❧ విసర్పముల కాశ్రయభేదవివరణము. ❧

మూ. అస్తః ప్రకుపితా దోషాః విసర్పస్యస్తరాశ్రయే,
బహిర్బహిః ప్రకుపితాః, సర్వత్రోభయసంశ్రితాః. 25

వ్యా. అంతరాశ్రయవిసర్పమున ప్రకుపితములైన దోషములు శరీరాంతర్భాగమైన కోష్ఠమున వ్యాపించి విసర్పమును కల్గించును. అట్టిదోషములు రక్తాదికాఖల నాశ్రయించి వ్యాపించి బహిరాశ్రయమును కల్గించును. అంతర్బహిర్భాగముల రెంటియందును వ్యాపించి యుభయాశ్రయమును కల్గించును.

❧ అస్తరాశ్రయవిసర్పలక్షణము. ❧

మూ. మర్తోపఘాతాత్ సమ్మోహాత్ అయనానాం విఘట్టనాత్,
తృష్ణాతియోగాద్వేగానాం విషమాణాం ప్రవర్తనాత్. 26
విద్యాద్విసర్పమస్తర్జమాశు చాగ్నిబలక్షయాత్,

వ్యా. అంతర్విసర్పమునందు హృదయాదిమర్తస్థానములయందు దభిఘాతముకల్గినట్లు వ్యధయు, మూర్ఛయు, అనూమార్గములయందు సంఘర్షణంబును, అధికముగదప్పియు, మలమూత్రాదివేగములు విషమములుగ ప్రవర్తించుటయు, శీఘ్రముగ జాతరాగ్ని నాశంబును శరీరబలనాశంబును కల్గును. ఈలక్షణములబట్టి యంతర్విసర్పమని యెరుంగునది.

❧ బహిరాశ్రయవిసర్పలక్షణము. ❧

మూ. అతో విపర్యయాద్బాహ్యం అనైర్విద్యాత్స్వలక్షణైః. 27

వ్యా. వైశేషినిలక్షణములు లేక యీక్రిందజెప్పబడు వాతాదివిసర్పలక్షణములు మాత్రము కల్గినది బాహ్యవిసర్పమని యెరుంగునది. (అంతరాశ్రయవిసర్పమునకు జెప్పిన మర్తోపఘాతాదిలక్షణములు లేక కేవలము వాతాదివిసర్పములకు జెప్పినలక్షణములు మాత్రము కల్గినది బాహ్యవిసర్పము. ఈరెంటిలక్షణములు మిశ్రములుగ నున్నయెడ సుభయాశ్రయమని యర్థాల్లభుము.

—౧౭ విసర్వసామాన్యముగ నసాధ్యులక్షణములు. ౧౭—

మూ. యస్య సర్వాణి లిక్తాని బలవద్యస్య కారణమ్,
యస్య చోపద్రవాః కప్టాః, మర్త్యగో యశ్చ హన్తి సః. 28

వ్యా. అంతరాశ్రయ-బహిరాశ్రయలక్షణములన్నియు కల్గినవిసర్వంబును, ప్రబలములగు కారణములచే జనించినవిసర్వంబును, కష్టములగు నుపద్రవములతోగూడిన విసర్వంబును, మర్త్యులముల జనించినవిసర్వంబును, మనుజుని తప్పక చంపును. (అసాధ్యమని భావము).

—౧౮ రి. వాతికవిసర్వవిదానము. ౧౮—

మూ. రూక్షోష్ణైః కేవలై ర్వాయుః పూర్వజై ర్వా సమావృతః,
ప్రదుష్టో దూషయన్ దూష్యాన్ విసర్పతి యథాబలమ్. 29

వ్యా. రూక్షగుణంబును ఉష్ణవీర్యంబును కలవదార్థములసేవించుటచేత, వాతము సంపరించుమార్గము ఇతరదోషములచే నిండి యడ్డగించబడుటచేతను వాతము మిక్కిలి దుష్టమై ప్రకోపించి రక్తాదిదూష్యముల చెరచి శరీరమున స్వేచ్ఛగ వ్యాపించి విసర్పమును కల్గించును. (ఇచ్చట రూక్షాదిసేవనచే వాతము స్వతంత్రముగను, మార్గనిరోధముచే పరతంత్రముగను వాతము ప్రకోపమునొందును. మరియు నుష్ణము వాతవర్ధకముగాకున్నను రూక్షయుక్తమై వాతప్రకోపణమగునని యెరుంగునది).

—౧౯ వాతికవిసర్వలక్షణము. ౧౯—

మూ. తస్య రూపాణిః—భ్రమదవధుసిపాసానిస్తోదశూలాఽజ్లమర్థోద్యేష్టనకమృజ్వరతమక కాసాఽస్థిసన్నిభేద విశ్లేషణలేపనారోచకాఽవిపాకాః, చక్షుషో రాసులత్వం, అస్రాగమనం, పిపీలికాసశ్చార ఇవచాఽజ్ఞేషు; యస్తింశ్చాఽచకాశే విసరోపి విసర్పతి(విసరోపిఽను సర్పతి) స్తోఽచకాశః శ్వావాఽరుణాభాసః శ్వయభుమాన్, నిస్తోదభేదశూలాయామసజ్జోచహర్షస్ఫురణై రతిమాత్రం ప్రవీడ్యతే; అనుపక్రాంతశ్చోపచీయతే శీఘ్రభేదైః స్ఫోటకైః తనుభిరరుణాభైః శ్వావై ర్వా, తనువిశదారుణాఽల్పాస్రావైః; విబద్ధవాతమాత్ర పురీషశ్చ భవతి, నిదానోక్తాని చాస్య నోపశేరతే. విపరితాని చోపశేరతే ఇతి వాతవిసర్పః. 30

వ్యా. వాతముచే గల్గినవిసర్పమున భ్రమము (చక్రమువై నున్నవానివలె నొడలు తిరుగుట) దవధువు (కన్నులు మొదలగువానియందు మంట), దప్పి, సూదులబొడిచిన విధముగ చురుకుచురుక్కును బాధ, శూలమున గ్రుమ్మినరీతి పోటు, ఒడలి నొప్పలు, హస్తపాదాదులయందు కొంకరలుబోవుట, వణకు, జ్వరము, మైకము, దగ్గు, అస్థులయందును కీళ్లయందును పగులదీయువిధముగ బాధ, కీళ్లు తొలగినవిధముగ బాధ, సందులయందు కంపము, అరుచి, ఆహారము జీర్ణముకాకుండుట, కన్నులు కలకబారియుండుట, కన్నీరు గారుట, అవయవములపై చీమలు పారుకాడినవిధముగ నుండుట, అను నీలక్షణములు కల్గియుండును. మరియు నేప్రదేశమున విసర్పము వ్యాపించునో ఆప్రదేశమున శ్యామవర్ణంబును అరుణవర్ణంబును కల్గి వాపుకల్గును. ఆవాపు వ్యాపించినప్రదేశములయందెల్ల సూదులబొడిచినట్లు పోటును శూలమున గ్రుమ్మినట్లు బాధయు కల్గును. ఈడువబడినట్లును ముడువబడినట్లును బాధకల్గును. అచోట్ల రోమములు గగురుపొడిచి యదరుచుండును. ఈబాధల్ల విసర్పము వ్యాపించుస్థలములయందెల్ల గల్గుచుండును. దీనికి వెంటనే తగుచికిత్స జేయనియెడ శీఘ్రముగ పగులునవియు, సూక్ష్మాకారంబులును, అరుణవర్ణంబైనను శ్యామవర్ణంబైనను కల్గినవియు, పలుచనై లేటనై యెరుపుకల్గినద్రవమును కొంచెముగ స్రవించునవియు, నగుబొబ్బలచే నావరింపబడును. అట్టిరోగికి అపాన వాత-మూత్ర-పురీషంబులు బద్ధగించును. దీనికి నిదానముగ జెప్పబడిన రూక్షోష్ణాదిద్రవ్యములు మున్నగువానిని సేవించినచో మరింత వృద్ధి నొందును. వానికి విరుద్ధగుణములైన స్నిగ్ధశీతాదిద్రవ్యముల యుపయోగముచేత కొంచెము శమించును. (ఇది యుపశయోనుపశయరూపముగ పరీక్షించువిధము) ఈలక్షణములన్నియు వాతవిసర్పమున కల్గును.

— ౨౭ పిత్తవిసర్పనిదానము. ౨౭ —

మూ. పిత్తముష్ణోపచారేణ విదాహ్యాన్మూశనైశ్చితం,

దూష్యాన్ సన్దూష్య ధమనీః (మార్గాంశ్చ) పూరయన్ వై విసర్పతే.

వ్యా. ఉష్ణవీర్యంబులును ఉష్ణగుణంబులు నగు నన్న పానాద్యుపచారములచేతను, విదాహకరములును అష్టరసంబులు నగు నన్నాదుల భుజించుటచేతను పిత్తము ప్రకోపించి రక్తాదిదూష్యముల చెరచి శరీరమునందలి ధమనుల పూరించి పలుడెరంగుల వ్యాపించి విసర్పమును కల్గించును.

ఇచ్చట “ధమనీః పూరయన్” అనునది పిత్తవిసర్పముననే చెప్పబడినను తక్కిన విసర్పములయందును సామాన్యముగ నన్వయింపవలెను. “సమానేష్య న్యేషు ఏకత్రాభిహితో”

విధిః ఆన్యత్రాప్యనుసంజ్ఞానీయః” అనున్యాయము ననుసరించి వీనర్పసామాన్యవిధిగ జేప్పబడిన యీవాక్యమును తక్కిన విసర్పములయందును అన్వయించుటచే నన్నిటియందును ధనుసులను దోషము పూరించునని యెరుంగునది. ఇది సామాన్యవిధియైనను విసర్పములన్నియు పితృప్రధానము లగుటంజేసి పితృవిసర్పమున జేప్పబడినది.

—పితృవిసర్పలక్షణములు. —

మూ. తస్య రూపాణిః—జ్వరతృష్ణామూర్ఛా మోహచ్ఛర్దిరరోచకోఽజ్ఞ భేదః స్వేదోఽతిమాత్రం అస్తద్దాహః ప్రలాపః శిరోదుక్ చక్షుసోరాకులత్వమస్వప్న మరతిః భ్రమః శీతవాతపారితస్నోఽతి మాత్రం హరితహరిద్ర నేత్రమాత్రవర్చస్త్వం హరితహరిద్ర రూపదర్శనం చ; యస్మింశ్చావకాశే విసర్పోఽనుసర్పతి, సోఽవ కాశః తామ్రహరితహరిద్ర నీలకృష్ణరక్తానాం వర్ణానామన్యతమం పుష్యతి; సోత్సేధైశ్చ అతిమాత్రం దాహసమ్మేదసపరీతైః సోఽపై రుపచీయతే తుల్యవర్ణస్రావైః చిరపాకైశ్చ నిదానోక్తాని చాన్య నోపశేరతే, విపరితాని చోపశేరతే, ఇతి పితృవిసర్పః. ౩2

వ్యా. పితృమున జనించినవిసర్పమున—జ్వరము, దష్పి, మూర్ఛ, మైకము, వాంతి, అరోచకము, ఒడలి నొప్పలు, అధికముగ చెమట, శరీరాంతర్భాగమున నధికమైనచుంట, ప్రలాపము (సంబంధములేక వదరుట), తలనొప్పి, కన్నులు కలకబాదుట, నిదురబట్ట కుండుట, అన్నిటియందును ఆసక్తిలేకుండుట, ఒడలుతిరుగుట, చల్లనిగాలిని జలము అధిక ముగ కోరుట, కన్నులను మాత్రంబును పురీషంబును ఆకుపచ్చనిరంగైనను పసుపురం గైనను కల్గియుండుట, కండ్ల కగపడువస్తువులన్నియు ఆకుపచ్చనిరంగైనను పచ్చగ నైనను కనబడుట ఈలక్షణములు కల్గును.

మరియుః—శరీరమునం దేప్రదేశమున విసర్పము వ్యాపించుచుండునో ఆస్థలము లెల్ల తామ్రవర్ణము ఆకుపచ్చనిరంగు నీలవర్ణము నలుపు ఎరుపు అను నీవర్ణములలో నేదైన నొకరంగు వృద్ధి నొందుచుండును. ఉన్నతములై మంటయు పగులదీయునట్లు బాధయు నధికముగ గల్గిన బొబ్బలచే వ్యాప్తమై వానినుండి బొబ్బ లేరంగు కల్గియుం డునో అట్టిరంగు కలద్రవము స్రవించుచుండును. అసోఫలములు చిరకాలమునకుపక్వము లగును. ఈవిసర్పమునకు చెప్పిననిదానములైన నుష్ణోపచారాదులచే మరింత వృద్ధి నందును.

అందుకు విపరీతగుణములైన శీతాదులచే కొంచెము శమించును. ఇట్టిలక్షణముల గల్గినది పిత్తవిసర్పమని యెరుంగునని.

— శైష్టికవిసర్పనిదానము. ౭౭ —

మూ. స్వాద్వష్టులవణస్నిగ్ధగుర్వన్నస్వప్నసంచితః,
కఫః సందూషయన్ దూష్యాన్ కృచ్ఛ్రమజ్ఞే విసర్పతి. 33

వ్యా. మధుర-ఆమ్ల-లవణరసములును, గురుగుణముకల యన్నాదుల భుజించుట చేతను, పగటియందు నిదురించుటచేతను మిక్కిలి వృద్ధి నొందినకఫము ప్రకుశితమై రక్తాదిదూష్యములను చెరిచి కఫజవిసర్పము కల్గించును. ఈవిసర్పము శరీరమునందు మెల మెల్లగ చిరకాలమునకు వ్యాపించును.

— శైష్టికవిసర్పలక్షణములు. ౭౮ —

మూ. తస్య రూపాణి—శీతకః శీతకజ్వరో గౌరవనిద్రాతద్దాగ్రిరోచణో
మధురాస్యత్వమాస్యోపలేపో నిష్ఠీవికా ఛర్దిరాలస్యం స్తైమిత్య
మగ్నినాశో దౌర్బల్యం చ; యస్తింశ్చావకాశే విసర్పోఽను
సర్పతి సోఽవకాశః శ్వయధుమాన్ పాణ్డుర్నాతిరక్తః స్నేహ
సుప్తిస్తంభగౌరవైరన్వితోఽల్పవేదనః, కృచ్ఛ్రపాక్షైశ్చిరకారిభిః
బహులత్వగుపలేపైః సోఽఘ్రైః శ్వేతపాణ్డుభిరనుబధ్యతే; ప్రభిన్న
స్తు శ్వేతం పిచ్ఛిలం తంతుమద్భవమనుబద్ధం స్నిగ్ధమాస్రావం స్రవ
త్యార్ధ్యం చ గురుభిః స్థిరైః జాలావతతైః, స్నిగ్ధైర్బహులత్వగుప
లేపైః వ్రణైరనుబధ్యతేఽనుషడ్గీచ భవతి; శ్వేతసఖనయనవదనత్వ
జ్ఞాత్రవర్చస్త్యం, నిదానోక్తాని చాస్య నోఽవశేరతే, విపరీతాని
చోఽవశేరతే. ఇతి శ్లేష్మవిసర్పః. 34

వ్యా. శ్లేష్మమునగల్గినవిసర్పమునకు శరీరము చల్లగనుండును. చలితో కూడిన జ్వరము కల్గును. శరీరము బరువుగ నుండును. నిద్రయు, కునికిపాటును కల్గును. నోరు రుచి తెలియక తీసికల్గి జిగటగ నుండును. నోట ద్రవము నుమియుచు, వాంతియు నగును. పనులయం దలసటకల్గి జడముగ నుండును. జతరాగ్ని మందగించును. చాల బల హీనము కల్గును. మరియు ఈవిసర్పము యేథలమునందు వ్యాపించునో ఆస్థలమునందెల్ల వాపుకల్గి పాండువర్ణంబైనను, కొంచెముగ రక్తవర్ణంబైనను కల్గియుండును. చమురు

పూసినవిధముగ జిడ్డుకల్లి స్పర్శము నెరుంగక స్తంభించి బరువుగ నుండును. బాధమా త్రము కొద్దిగ నుండును. అట్టివాపు కల్లినచోట తెల్లనిరంగైనను, పాండువర్ణంబైనను కల్లినబొబ్బలు వ్యాపించును. అట్టి బొబ్బలు మిగుల కష్టముచే చిరకాలమునకు పక్షములై చాలకాలమునకు బాధకల్పించును. అబొబ్బలపై చర్మము ఘనమై జిగటకల్లి యుండును. అట్టి వినర్పము పగిలినపుడు శ్వేతవర్ణముగను, పిచ్చిలముగను, తీగలుసాగు నదియు ఘనీభవించినదియు, చాలకాలము అనుబంధించునదియు, జిడ్డుతో కూడినదియు నగుద్రవమును స్రవించును. శరీరమునం దూర్ధ్వభాగమున వ్రణములు వ్యాపించును. అట్టివ్రణములు చాల గొప్పవిగను, కఠినములుగను, జల్లెడకంతలవంటి రంధ్రములచే వ్యాపించినదిగను, జిడ్డుకల్లినవియు, ఘనమైన చర్మముతోకూడి జిగటకల్లినవియు నై యుండును. ఈవినర్పము చాలకాలము అనునరించియుండును. ఈరోగముచే పీడింపబడిన వానికి గోళ్లను, కన్నులును, ముఖంబును, చర్మంబును, మలమూత్రములు తెల్లగ నైయుండును. దీనికి నిదానముగ జెప్పబడిన మధురాదియాహారములచే నియ్యది మరింత పృథ్వి నొందును. అట్టి నిదానమునకు విరుద్ధమయినవానిచే కొంచెము శాంతమునొందును. ఈలక్షణములు కలవి శ్వేష్ట వినర్పమని యెరుంగునది.

❧ వాతపిత్తజవినర్ప (అగ్నివినర్ప) నిదానము. ❧

మూ. వాతపిత్తం ప్రకుపితమతిమాత్రం స్వహేతుభిః,

పరస్పరం లబ్ధబలం దహద్ధాత్రం ప్రసర్పతి.

35

వ్యా. వాతపిత్తములు రెండును వానివానికి పేరుపేరుగ నైజెప్పబడిన కారణములనంసర్గముచే రెండు నేకకాలమున మిక్కిలి ప్రకుపితములై యొకదానిచే నొకటి బలమునొంది శరీరమును దహించుచు (మంటబుట్టించుచు) పలు తెరంగుల వ్యాపించి వినర్పమును కల్పించును. ఇయ్యది యగ్నివినర్పమని చెప్పబడును.

❧ వాతపిత్తజవినర్ప (అగ్నివినర్ప) లక్షణములు. ❧

మూ. తదుపతాపాదాతురః సర్వశరీరమక్షారైరివ ఆకీర్యమాణం మన్యతే,
ఛర్ద్యతీసారమూర్ఛదాహ మోహజ్వరతమకారోచకాస్థిసన్నిభేద
తృష్ణాఽవిపాకాక్లాభేదాదిభిశ్చాభిభూయతే, యం యం చావ
కాశం విసర్వోఽనుసర్పతి సోఽవకాశః శాస్తాక్షారప్రకాశోఽతి
రిక్తో వా భవతి, అగ్నిదగ్ధప్రకారైశ్చసోఽపైరుపచీయతే, స శీఘ్ర
త్వాదాశ్వేవ మర్చానుసారి భవతి, మర్కణి చోపతస్తే సవనోఽతి

బలో భిన త్వజ్ఞాన్యతిమాత్రం, ప్రమోహాయతి సంజ్ఞాం హి కా
శ్వాసౌ జనయతి, నాశయతి నిద్రాం, సనష్టనిద్రః ప్రమూఢసంజ్ఞా
వ్యధితచేతాః, న క్వచన సుఖముపలభతే, అరతివరితః స్థానాదాన
నాత్ శయ్యాం క్రాన్తుమిచ్ఛతి. క్లిష్టభూయిష్టశ్చాశు నిద్రా
భజతి, దుర్బలో దుఃఖః ప్రబోధశ్చ భవతి, తమేవంవిధమగ్ని
విసర్పపరీతమచిక్ష్యం విద్యాత్.

వ్యా. వైశిష్టినరీతిగ సంప్రాప్తమయి అగ్నివిసర్పముచే పీడితుడగురోగి అట్టి
సంతాపమువలన శరీరమునందంతటను నిష్పకణములు జల్లినట్లు తలచును. (ఓరువరాని
మంట కలుగునని యర్థము.) వాంతి, విరేచనము, మూర్ఛ, శరీరాంతర్భాగమున మంట
అజ్ఞానము, జ్వరము, మైకము, ఆరోచకము, అస్థలయందు కీళ్లయందును పగులదీయు
నట్లు బాధ, దప్పి, అజీర్ణము, ఒడలెల్ల పగులదీయనట్లు నొప్పి ఇవి మున్నగునుపద్రవము
లచే చాల బాధనొందును. మరియు నేయే ప్రదేశమున నీవిసర్పము సంచరించుచుండునో
ఆస్థలములెల్ల చల్లార్పబడిన నిష్ప (బొగ్గు)వలె మిక్కిలి నల్లగనయినను, రక్తవర్ణముగ నైన
నుండును. మరియు శాస్త్రలములయందు నిష్పనకాలినవిధముగ నుండుబొబ్బలచే వ్యాపిం
చును. ఈవ్యాధి వాతాగ్నిసంబంధము కల్గుటచే నతిశీఘ్రముగ వ్యాపించుస్వభావముకల్గి
శీఘ్రముగ నే మర్తస్థలములయందు వ్యాపించును. మర్తస్థానములయందు ఈవ్యాధిచే
సంతాపము గల్గినప్పుడు వాతము మిక్కిలి బలిష్ఠమై ఆవయవములన్నిటిని భేదించును.
శరీరముపై ప్రజ్ఞను తప్పించి చిత్తవ్రమము కల్పించును. వెక్కిళ్లను శ్వాసమును పుట్టిం
చును. నిద్రను నాశమునొందించును. అట్టిరోగి నిదురపట్టక శరీరముపై ప్రజ్ఞదప్పి
మనస్సు కలతనొంది ఒకచోటనయిన ఒకనిముసముయిన సుఖము నొందనేరదు. అన్నివివ
యములయందును ప్రీతిలేక నిలబడియున్నపుడును, కూర్చొనియున్నపుడును, శయనించు
టకే ప్రయత్నపడుచుండును. ఇట్టికష్టములచే చాల బాధపడి శీఘ్రముగ గాఢనిద్రను
బొందును. అట్టి నిద్రయందు చాల బలమంతయు నుడిగి నిదురమేల్కొనిపినను మేల్కొ
నక దీర్ఘనిద్రపొందును. ఇట్టిలక్షణములుగలదే అగ్నివిసర్పమని చెప్పబడును. దీనిచే
బాధితుడగురోగికి చికిత్స చేయంజనదు. ఈవిసర్పమున “మర్తోపహతాత్” అని చెప్ప
బడిన అంతరాశ్రయవిసర్పలక్షణములన్నియు గల్గియుండును గాన నియ్యది ప్రత్యా
ఖ్యేయమని యెరుంగునది.)

❧ కఫపిత్తజవిసర్ప (కర్దమవిసర్ప) నిదానము. ❧

మూ. కఫపిత్తం ప్రకుపితం బలవత్ న్యేన హేతునా,

విసర్పత్యేకదేశే తు ప్రక్షేదయతి దేహినమ్.

37

వ్యా. కఫపిత్తములు రెండును బలిష్ఠములగు వానివానికారణములచే మిక్కిలి ప్రకోపమునొంది శరీరమునం దెచ్చటచైన నొకప్రదేశమున విసర్పము కల్గించును. అట్టి విసర్పముకల్గినప్పుడే శరీరమును కుళ్లజేయును. ఇది కఫపిత్తసంసర్గముచే గల్గినకర్దమను విసర్పము.

❀ కఫపిత్తజవిసర్ప (కర్దమవిసర్ప) లక్షణములు. ❀

మూ. తద్వికారాః—శీతజ్వరః, శిరోగురుత్వం దాహః, స్తైమిత్యం, అజ్ఞానసదనం, నిద్రాతన్ద్రా, మోహోఽన్న ద్వేషః ప్రలాపోఽగ్ని నాశః, దౌర్బల్యమస్థిభేదో మూర్ఛా, పిపాసా ప్రోతసాం ప్రలేపో జాడ్యమిద్రియాణాం ప్రాయోపవేశనమగ్గమితేహోఽజ్ఞమర్దోఽరతి రాత్నుక్యం చోపజాయతే, ప్రాయశ్చమాశయే విసర్పత్యల సకవకదేశగ్రాహీ చ యస్మింశ్చావకాశే విసరోపి విసర్పతి, సోఽవ కాశో రక్తవీతపాణ్డుపిడకావకీర్ణ ఇవ, మేచకాభః కాలో మలిసః స్నిగ్ధో బహూష్టా, గురుః స్తిమితవేదనః శ్వయంభుమాన్, గమ్భీరపాశో నిరాస్రావః, శీఘ్రక్షేదః, స్వీన్నక్లిన్నపూతిమాంసత్వక్ శ్రమేణాల్పరుక్, పరామృష్టోఽవదీర్యతే; కర్దమ ఇవావపీడితోఽస్తరంప్రయచ్ఛత్సుపక్లిన్నపూతిమాంసత్యాగీ; సిరాస్నాయు సందర్శి, కుణపగన్ధీ చ భవతి, సంజ్ఞాస్త్రుతిహంతా చ; తం కర్దమవి సర్పపరీతమచికిత్స్యం విద్యాత్.

38

వ్యా. కఫపిత్తము రెండిటి ప్రకోపమునగల్గిన విసర్పమునందు శీతజ్వరము కల్గును. తల బరువుగనుండును. మంటబుట్టును. శరీరము మొద్దుబారి యుండును. శరీరము కృశించును. నిద్రయు కనికెపాటును చిత్తభ్రమంబును కల్గును. అన్నముపై ద్వేషము కల్గును. అర్థములేనిమాటల మాట్లాడును. జాతరాగ్ని నశించును. బలము తగ్గును. అంథులలో చగుల దీయునట్లు నొప్పిపుట్టును. మూర్ఛ గ్రమ్మును, దప్పి యధికమగును. నాసాదిస్రోతో రంధ్రములయందు జిగటకల్గును. చక్షురాదీంద్రియములు తమతమవ్యాపారముల జేయుట యందు మందముగ నుండును. పక్ష్యముగాని పులము తరుచుగ నెడలును. ఆవయవములను పలుపెరుంగులు విడర్చును. శరీరమునందు నొప్పికల్గును. దేనియరచును అసక్తిలేవండును.

శరీరమున శక్తిలేకున్నను మనస్సున నుత్సాహముమాత్రము కల్గియుండును. మరియు నీ విసర్పము ప్రాయశముగ నామాశయమునందుకల్గి మెల్లగ వ్యాపించును. ఏకదేశముననే యుండునుగాని పలువిధముల స్థలాంతరములకు జనదు.

మరియు నీవిసర్పము ఏథలమునందునో ఆప్రదేశము రక్త-పీఠ-పాండువర్ణంబులైన బొబ్బలచే వ్యాప్తమై కప్పురంగును మలినంబునై నెమలిపురికన్నువలె చిత్రవర్ణమై జిడ్డు కల్గి యుండును. తాకినయెడ మిక్కిలి వేడికల్గియుండును. బరువుగనుండును. స్వల్పమైన బాధకల్గును. వాపుకల్గును. మిక్కిలి లోతున పక్వమగును. ద్రవము స్రవించదు. శీఘ్రముగ కుళ్లును. చర్మముపై చెమటబట్టి కుళ్లి కంపెత్తినమాంసము కల్గియుండును. అది నానాట కుళ్లుటవలన బాధనుడిగి చేత తాకినయెడ పగులును. చేత పీడించినచో లోపల కుళ్లి దుర్గంధమైన బురుదవంటిమాంస మూఁపిపడును. అట్టియెడ లోపలనుండుసిరలును స్నాయువులను కనంబడుచుండును. పీనుగకంపు కల్గియుండును. ఈలక్షణములు కల్గినది కర్దమవిసర్ప మనబడును. ఈవ్యాధి యసాధ్యముకావున శోగికి చికిత్సజేయం జనదు.

❖ కఫవాతజవిసర్ప(గ్రంథివిసర్ప)నిదానలక్షణములు. ❖

మూ. స్థిరగురుకఠినమధురశీతస్నిగ్ధాఽన్నపానాభిష్యన్దినేవినాం, అవ్యా యామాదిసేవినామ్, అప్రతికర్త శీలానాం, శ్లేష్మా వాయుశ్చప్రకో పమాపద్యతే, తాపుభౌ దుష్టప్రవృద్ధాపతిబరౌ ప్రదూష్య దూష్యాక్ విసర్పాయ కల్పేతే. తత్ర వాయుః శ్లేష్మణా విబద్ధ సూర్గః తమేవ శ్లేష్మాణం అనేకథా భిన్నక్రమేణ గ్రన్థిమాలాం కృచ్ఛ్రపాకసాధ్యాం కఫాశయే సజ్జనయతి, ఉత్పన్నరక్తస్య వా ప్రదూష్య రక్తం సిరాస్నాయుమాంసత్వగాశ్రితం గ్రన్థినాం మాలాం కురుతే, తీవ్రరుజానాం స్థూలానాం అణూనాం వాదీర్ఘ్య వృత్తరక్తానామ్. 39

వ్యా. స్థిరగురు-కఠినగుణంబులును, మధురరసంబులును, శీతవీర్యంబులును, సిగ్ధంబులైన యన్నపానముల సేవించినను, ప్రోతోమార్గముల ద్రవమును బుట్టించుపదార్థముల సేవించినను, శరీరపరిశ్రమమును విద్యుక్తప్రకారము చేయకున్నను, సమనవిలేచ నాదిపంచకర్తముల వానివానికి నియతకాలమున జేయకున్నను, శ్లేష్మంబును వాతంబును సమకాలమున ప్రకోపమునొందును. అందును నొకదానిచే నొకటి దుష్టములై మిక్కిలి

వృద్ధిసోది యెక్కుడుబలముకల్గి రక్తాదిదూష్యములను యెరచి గ్రంథివిసర్పమును కల్గింప నసుర్పములగును.

అందు వాతము ప్రకుశితమైన కఫముచే నడ్డగింపబడి, తనమార్గమున కడ్డుపడిన యాకఫమును పలువిధముల తునియలుగ భేదించును. పిదప మిగుల కృచ్ఛ్రసాధ్యమైన గ్రంథులను కఫాశయమున వరుసగ కల్గించును. మరియు తొలుతనే వృద్ధిసోదినరక్తము కలమనుజానియొక్క సిరలను స్నాయువులను మాంసమును త్వక్కును ఆశ్రయించినరక్తమును యెరచి గ్రంథులను మాలికవలె వరుసగగల్గించును. అట్టిగ్రంథిమాల తీవ్రమైన బాధకల్గి గొప్పవిగనైనను సూక్ష్మాకారములుగనైనను దీర్ఘములుగనైనను గుండ్రములుగనైన ఎఱ్ఱనిరంగు కల్గియుండును. ఇది గ్రంథివిసర్పము.

❧ గ్రంథివిసర్పవ్యవస్థలు. ❧

మూ. తదుపతాపాత్ జ్వరాఽతీసార కాసహిక్మాశ్వాసశోష ప్రమోహ వైవర్ణ్యఽరోచ కాఽవిపాశ ప్రనేకచ్ఛర్ది మూర్ఛాఽజ్జభజ్జ నిద్రా రతిసదనాద్యాః ప్రాదుర్భవన్తుప్రద్రవః; స ఏతైరుపద్రుతః సర్వ కర్మణాం విషయమతిపతితో వివర్జనీయో భవతి ఇతిగ్రన్థివిసర్పః.

వ్యా. ఈవిసర్పమున జ్వరము, అతిసారము, కాసము, హిక్మాశ్వాసములు, శోషము, మైకము, వివర్ణత్వము, అరోచకము, అజీర్ణము, నోట ద్రవము స్రవించుట, వాంతి, మూర్ఛ, అవయవములు పగులదీయునట్లు నొప్పి, నిద్ర, అరతి, కృశత్వము మున్నగునుప్రద్రవములు కల్గును. అట్టి యుపద్రవములతో కూడినగ్రంథి విసర్పము శోధన శమనాదిచికిత్సలకు, అన్నిటికి దూరమయినది కావున చికిత్సజేయక విడువందగును. (అసాధ్యమని భావము.)

❧ ఉపద్రవరోగస్వరూపము. ❧

మూ. ఉపద్రవస్తు ఖలు రోగోత్తరకాలజో రోగాశ్రయో రోగ ఏవ స్థూలోఽణుర్వా, రోగాత్ పశ్చాజ్జాయతే ఇత్యుపద్రవః. తత్ర ప్రథానో వ్యాధిః వ్యాధేః గుణ (ణీ) భూత ఉపద్రవః; తస్య ప్రాయః ప్రథానప్రశమే ప్రశమో భవతి. స తు పీడాకరో భవతి పశ్చాదుత్పద్యమానో వ్యాధిపరిక్లిప్తశరీరత్వాత్ తస్మా దుపద్రవం త్వరమాణోఽభిబాధేత.

వ్యా. ఉపద్రవమున:—జ్వరాదిరోగములలో నేదైన నొకరోగము కల్గినపిదప నట్టిరోగమునాశ్రయించి (ఆరోగము యొకకారణముచేతనే) గొప్పదిగనైనను సూక్ష్మముగనైన (తొలుత గల్గినరోగము వ్యాపించియుండునమయముననే) కల్గినవ్యాధియే యుపద్రవ మనబడును. ఒకరోగము కల్గినపిదప జనించుటంజేసి యుపద్రవమని యన్వర్థముగ జెప్పబడును. (‘ఉప (వ్యాధ్యుత్పాదసమీపే కాలే) ద్రవతి ఉపైతి, ఇతి ఉపద్రవః’ అనువృత్పత్తిచేత పైజెప్పిన యన్వర్థసంజ్ఞ యేర్పడునని భావము.)

అందు తొలుత సంభవించినది ప్రధానమైనవ్యాధి. పిమ్మట దాని నాశ్రయించి యప్రధానముగ కల్గినరోగ ముపద్రవము. అట్టి యప్రధానరూపమైన యుపద్రవ రోగము, తొలుత ప్రధానముగబుట్టినవ్యాధికి చికిత్సజేయ నయ్యది శమించినచో (ఉపద్రవంబును) తనంతనే ప్రాయికముగ శమించును. (తొలుతబుట్టిన ప్రధానవ్యాధి యే దోషప్రకోపముచేగల్గునో, దానినాశ్రయించిన యుపద్రవంబును అట్టిదోషముననే గల్గును. కావున ప్రధానవ్యాధికి చికిత్సజేసినయెడ దానితోగూడనే యుపద్రవంబును (ఏకకారణజనితము కావున) శమించునని భావము.)

మరియు అట్టియుపద్రవము వెనుకసంభవించుటచే నప్రధానముగనున్నను, ప్రధానవ్యాధిచే చాలకష్టబడిన శరీరముకలరోగికి సంభవించినదియగుటంజేసి రోగికి మరింతబాధకల్గింప నమర్థమగును. కావున అట్టియుపద్రవమునకు మూలభూతమైన ప్రధానవ్యాధి శామకచికిత్సామూలమున త్వరితముగ చికిత్సజేయవలెను.

ఇచ్చట “రోగాశ్రయో రోగవివ” అని నియమించుటవలన ప్రధానరోగోత్తరకాలమున రోగమధ్యమున బుట్టినరోగమే యుపద్రవమనబడునుగాని రోగోత్పత్తి సమయముననేబుట్టిన శిరశ్శూలసంతాపాదులు ఉపద్రవములు కానేరవు. అవియన్నియు రోగమునకు స్వరూపలక్షణములే యగునని భావము. మరియు కొన్ని రోగములకు లక్షణములుగ జెప్పబడినవి కొన్ని రోగోత్పత్త్యనంతరముకూడ కాదాచిత్కముగ సంభవించినను ఆయ్యవికూడ నావ్యాధికి లక్షణములే యగును కాని యుపద్రవములు కానేరవు. (వ్యాధిలక్షణములలో పరిగణింపబడినవానిలో కొన్ని యొకవేళ వ్యాధి మధ్యకాలమున సంక్రమించినను నవి వ్యాధిలక్షణమగునేకాని యుపద్రవము కాదనుట.)

‘రోగాశ్రయః’ అనుటచేత ప్రధానరోగము నాశ్రయించి ప్రధానరోగకారణముచేతనే కల్గినది యుపద్రవమగునుకాని వేరొండుకారణముచేత వ్యాధి మధ్యమున కల్గిన రోగానంతరము నుపద్రవము కానోపదు. ఎట్టులన గలగండరోగము కల్గినపుడు జ్వరమునకుజెప్పిన కారణములచే మధ్యకాలమునబుట్టిన జ్వరము గలగండమున కుపద్రవముకాదు. ఇతైరంగుననే తక్కినవానికి నూహించునది.

మరియు 'రోగ వివ' అని చెప్పటచేత ప్రధానరోగమున కనుబంధముగ జనించిన రోగమే యుపద్రవముగునుకాని, ప్రధానరోగమునకు కాలాంతరమునగల్గు నవస్థాభేదముపద్రవము కానేరదు. ఎట్టులనఁ—తొలుత జనించిన వ్రణశోథము కొంతకాలమునకు వ్రణరూపముగ పరిణమించిన నయ్యది శోథమునకు రూపాంతరమే యగును కాని యుపద్రవము కాదు. అపస్థారూపముగ వచ్చువ్యాధి ప్రధానవ్యాధికే తప్పక సంభవించునవస్థయగును. (ఉపద్రవరూపముగవ్యాధికి అవశ్యము సంభవించునని నియమము లేదని భావము.)

మరియు కొన్ని సమయములయందు అనేకరోగములు కూడ నేకకాలముననే సంప్రాప్తించుటయు కలదు. అయ్యది బలవత్తరకారణసంకరముచే గల్గిన వ్యాధిసంకరమని యెరుంగునది. వైశిష్ట్యవివరణమునే సుశ్రుతాచార్యులు "తత్ర ఔషధికో నామ యః పూర్వోత్పన్నం వ్యాధిం జఘన్యకాలాతో వ్యాధిః ఉపసృజతి, స ఉపద్రవః" (సు. సూ. అ. 3 గ.) అని క్లప్తముగ నుపదేశించిరి.

మరియు "తస్య ప్రాయః.....భవతి" అని చెప్పటవలన నొకసమయమున ప్రధానవ్యాధి చికిత్సచేతనే యుపద్రవముశమింపక యుత్కటమగునెడ నట్టియుపద్రవమునకు స్వతంత్ర చికిత్సయు జేయదగునని ప్రాయశ్చబ్దముచే ననుగ్రహించిరి. అట్టిచికిత్స ప్రధానవ్యాధికి విరుద్ధము కాకుండవలెను. దీనినే "ప్రధాన మవిరోధయః" అని ధ్విలాంతరమున జెప్పిరి. ఈయుపద్రవవివరణమంతయు చికిత్సాసౌకర్యమునకై చెప్పబడినది.

❧ సన్నిపాతవిసర్వలక్షణములు. ❧

మూ. సర్వాయతనసముత్థం, సర్వలిజ్జవ్యాపిసం సర్వధాత్వనుసారిణం, ఆశు కారిణం, మహాత్యయికమితి సన్నిపాతవిసర్వం, అచికిత్స్యం విద్యాత్.

42

వ్యా. వాతాదివిసర్వములకు వేరువేరుగ జెప్పబడిన కారణములన్నింటిచేత వానికి జెప్పిన లక్షణములన్నింటితో గూడి విసర్వములకు జెప్పిన రక్తాదిధాతువుల నాల్గిటనేగాక తక్కిన మేదోమజ్జాదులతో గూడిన సర్వధాతువుల ననుసరించి వ్యాపించిన విసర్వము సాన్నిపాతికము. ఇయ్యది తక్కినవానికన్న సలిశీఘ్రముగ వ్యాపించు స్వభావముగల్గి మిక్కిలి యసాధ్యమగును; కావున చికిత్సజేయంజనదు. (ఇచ్చట విసర్వసామాన్యముగ "రక్తం లసీకా త్వత్త్వంసం.....సప్తధాతవః" అని సప్తధాతువులు ఆశ్రయములుగ చ-చి—116

జేప్పబడినవి. సన్నిపాతమున దోషములు మిక్కుటముగ దుష్టములై వైనియము నతి క్రమించి యితరధాతువులకూడ నాశ్రయించి జనించునని “సర్వధాత్వనుసారిణం” అను పదముచే నూచింపబడినది. వాగ్భటాచార్యులును “సర్వజో లక్షణైస్సర్వైః సర్వధా త్వతీసర్వణః” (అ. హ్య. ని. అ. ౧౩. శ్లో. ౬౪.) అని యావిషయమునే జెప్పిరి.)

— విసర్పసాధ్యాసాధ్యవిభాగవివరణము. ౨ —

మూ. తత్ర వాత-పిత్త-శ్లేష్మనిమిత్తా విసర్పాస్తయః స్సాధ్యా భవన్తి అగ్ని కర్దమాఖ్యా పునరనుపస్పృష్టే మర్త్యే, అనుగతే వా సిరాస్నాయు మాంసక్లేదే, సాధారణక్రియాభిరుభావేన అభ్యస్యమానౌ ప్రశాన్తిమాపద్యేయాతామ్; అనాదరోపక్రాంతః పునః తయో రన్యతరో హన్యాద్దేహమాశ్లేష ఆశీవిషవత్. తథా గ్రన్థివిసర్ప మజాతోపద్రవం ఆరభేత చికిత్సితమ్; ఉపద్రవోపద్రుతం త్యేనం పరిహరేత్. సన్నిపాతజన్తు సర్వధాత్వనుసారిత్యాత్, ఆశుకారి త్యాత్, విరుద్ధోపక్రమత్వాచ్చ, అసాధ్యం విద్యాత్. 43

వ్యా. వైజేప్పబడిన విసర్పములలో వాత-పిత్త-కఫములచే పేరుపేరుగ జనించినవి (ఏకదోషజములు) మూడును వానివాని చికిత్సలచే సాధింపదగియుండును. ద్వంద్వజ విసర్పములలో (వాతపిత్తసంసర్గముచేగల్గిన) అగ్నివిసర్పంబును, (కఫపిత్తములచే గల్గిన) కర్దమవిసర్పంబును, ప్రధానములగు హృదయాదిమర్కముల వ్యాపించకయు, సిరల యొక్కయు స్నాయువులయొక్కయు మాంసముయొక్కయు కుల్లినద్రవము స్రవించ కయు నున్నయెడ, అట్టిదోషముల రెంటికిని సాధారణముగనుండు చికిత్సలచే మిక్కిలి మెలకువతో చాలకాలము విడువక చికిత్సజేసినయెడ శాంతినిొందును. అట్టిచికిత్సల యందు గమనము పూర్తిగ లేక పొరబడి వ్యత్యస్తముగ చేసినయెడ నవియు నసాధ్యములై యారెండిటిలో నేదైనను సర్పమునుబోలె శీఘ్రముగ రోగిని చంపును.

(వాత-కఫములసంసర్గముచే గల్గిన) గ్రంథివిసర్పము ‘జ్వరాలీసార’ అని చెప్ప బడినజ్వరము మున్నగునుపద్రవములు కలుగకముందుగనే చికిత్సజేయ నుపక్రమింపదగు. (అట్టి యవస్థయందు సాధ్యమనుట). అటుగాక యుపద్రవముల గూడియున్నయెడ నసాధ్యమగును గాన చికిత్స జేయంజనదు.

సన్నిపాతమునగల్గిన విసర్పము రసాదిధాతువుల నన్నిటి నాశ్రయించి జనించుట వలనను, శీఘ్రముగ వ్యాపించి కష్టపెట్టునన్నిభావము కల్గియుండుటచేతను, వాతాదిదోష

ములకు పరస్పరవిరుద్ధములగు చికిత్సలచే నుపక్రమింపవలసియుండుటంజేసియు మిక్కిలి యసాధ్యముగను. (ఇచ్చట “కైర్లక్షణైః జ్ఞేయః” (విసర్వవ్యాధిభేదముల వేరువేరులక్షణములేవివి?) యను సెనిమిదవ ప్రశ్నమునకు, “రూక్షోష్ణైః కేవలైః” అని యుపక్రమించి చెప్పబడినగ్రంథ ము త్తరమని యెరుంగునది.)

❧ విసర్వచికిత్సాప్రారంభము. ❧

మూ. తత్ర సాధ్యానాం సాధనమను వ్యాఖ్యాస్యామః. 44

వ్యా. వైజేష్ఠ్యబడిన విసర్వభేదములలో సాధ్యములుగ పరిగణింపబడిన విసర్వములకు దగుచికిత్స యీక్రింద వివరించి చెప్పబడును. (ఇది మొదలు విసర్వచికిత్సితమెద్ది? యను తొమ్మిదవ ప్రశ్నమున కుత్తరము.)

❧ విసర్వచికిత్సాక్రమము, అందు లంఘనాదిసంగ్రహము. ❧

మూ. లఙ్ఘనోల్లేఖనే శస్తై తిక్తకానాం చ సేవనం,
కఫస్థానగతే సామే రూక్షశీతైః ప్రలేపయేత్. 45

పిత్తస్థానగతేఽవ్యేతత్ సామే కుర్యాచ్చికిత్సితం,
శోణితస్యాఽవసేకం చ విరేకం చ విశేషతః. 46

మారుతాశయసంభూతేఽప్యాదితస్యాద్విరూక్షణం,
రక్తపిత్తాఽన్వయేఽప్యాదౌ స్నేహనం న హితం మతమ్. 47

వాతోల్బణే తిక్తఘృతం వైత్తికే చ ప్రశస్యతే,
లఘుదోషే; మహాదోషే వైత్తికే స్యాద్విరేచనమ్. 48

న ఘృతం బహుదోషాయ దేయం యన్న (తం చ) విరేచయేత్,
తేన దోషోఽపుష్పప్రభః త్వజ్ఞాంసరుధిరం పచేత్. 49

తస్మాద్విరేకమేవాదౌ శస్త్రం విద్యాద్విచక్షణః,
రుధిరస్యాఽవసేకం చ తద్ధ్యస్యాశ్రయసంజ్ఞతమ్. 50

వ్యా. కఫస్థానమైన శరీరోర్ధ్వభాగమున వ్యాపించిన ఆమదోషముతో కూడిన విసర్వమున తొలుత లంఘనవచునములను చేయించి తిక్తరసముతో కూడిన ద్రవ్యముల సేవించుటయు, రూక్షగుణంబును శీతవీర్యంబు నగుసౌషధముల లేవనముచేయుటయు ప్రశస్తము. పిత్తస్థానమైన శరీరమధ్యమున జేరి ఆమదోషయుక్తమైనను అట్టి విసర్వమున రక్తమోక్షణంబును విరేచనమును విశేషచికిత్సగ జేయనగును. వాతస్థానమైన శరీరమునం

దధోభాగమున పక్వాశయమునకు క్రిందిభాగమున జనించిన విసర్పమున తొలుత విరూక్షణరూపమైనచికిత్సను చేయవలెను. రక్తపిత్తములవలన కల్గిన విసర్పమునందును స్నేహనరూపమైనచికిత్స హితకరము కానేరదు. వాతమధికముగ నుండువిసర్పమునను, స్వల్పదోషముగ నుండు పిత్తవిసర్పమునను, తిక్తక (తిక్తరసద్రవ్యముల జేర్చబడిన) ఘృతము నుపయోగింపవలెను. ప్రబలమైన పిత్తముచే జనించిన (పైతిక) విసర్పమున విరేచనాషధము నియ్యవలెను. అటుగాక అధికదోషయు క్తమైన పైతికవిసర్పమున విరేచనకరముకాని ఘృతము నుపయోగించినయెడ దోషము లోపలనే స్తంభించి త్వక్కును మాంసమును రక్తమును కూడ పచింపజేయును. కావున బహుదోషయు క్తమైన పైతికవిసర్పమున తొలుత విరేచనము నుపయోగించుటచే చాలప్రశస్తము. మరియు విసర్పమునకు రక్తము ముఖ్యమైన యాశ్రయము కావున తొలుత రక్తమోక్షణము చేయించుట ప్రశస్తము. (రక్తమోక్షణముచేత విసర్పమున కాశ్రయమైన రక్తము వెడలినచో దాని నాశ్రయించిన విసర్పంబుకు శమించునని భావము.)

❧ విసర్పచికిత్సావివరణము. ❧

మూ. ఇతి వీసర్పసుతో ప్రోక్తం సమానేన చికిత్సితం,

ఏతదేవ పునస్సర్వం వ్యాసతస్సంప్రవక్ష్యతే.

51

వ్యా. ఇతైరంగున విసర్పహరమగు చికిత్స (దోషదూష్టాదిభేదముల ననుసరించి విభజించి) సంగ్రహముగ చెప్పబడినది. ఇదియే వైవిభాగక్రమము ననుసరించి విస్తరముగ సీక్రింద వివరించి చెప్పబడును.

❧ కఫ-పిత్తజవిసర్పమున వమనాషధయోగము. ❧

మూ. మదనం మధుకం నిమ్బం వత్సకస్య ఫలాని చ,

వమనం సమ్ప్రదాతవ్యం విసర్పే కఫపిత్తజే.

52

వ్యా. కఫపిత్తములచే వేరువేరుగైనను రెండిటిసంస్కరముచేసినను జనించిన విసర్పమున మ్రంగకాయ, అతిమధురము, వేపపట్ట, కొడిసెపాలచిత్తులు వీనిని ఏకముగ జేర్చి వమనము చేయించుటకై యుపయోగింపవలెను.

మూ. షటోలపేచునుర్ధ్వాభ్యాం పిష్పల్యా మదనేన చ,

విసర్పే వమనం శస్తం తథా చేన్ద్రీయవైః సహ.

53

యాంశ్చ యోగాక ప్రవక్ష్యామి కల్పేషు కఫపిత్తినాం,

విసర్పిణాం ప్రయోజ్యాస్తే దోషనిర్మరణాః శివాః.

54

వ్యా. చేదుపొట్ట, వేపచిగుట్ట, పిప్పళ్లు, మ్రంగకాయ, కొడిశపాలవిత్తులు, వీని నన్నిటి నొకటిగ జేర్చి కఫసి త్తవిసర్పములయందు వమనమునకై యుపయోగించునది. మరియు కల్పస్థానమున కఫసి త్తరోగుల నుద్దేశించి దోషముల పెడలించుటకై యేయోగములు చెప్పబడునో వానినికూడ కఫసి త్తవిసర్పరోగుల కుపయోగించుట చాల మంచిది.

❖ విసర్పమున శమనకషాయయోగములు, అందు ముస్తాదియోగములు మూడు. ❖

మూ. ముస్తానిమ్మపటోలానాం చస్తనోత్పలయోరపి,
శారిబామలకోశీరముస్తానాం వా విచక్షణః. 55

కషాయాన్పాయయేత్ వైద్యః సిద్ధాన్ వీసర్పనాశనాన్,

వ్యా. తుంగగడ్డలు, వేపపట్ట, చేదుపొట్ట, ఈమూడిటిన్దైనను; చందనము, నల్ల కలువలు, ఈరెండిటిన్దైనను; సుగంధపాల, ఉసిరికకాయలబెరడు, వట్టివేళ్లు, తుంగ గడ్డలు, ఈనాల్గిటిన్దైనను; సమభాగములుగ గూర్చి వేరువేరుగ విధ్యుక్తప్రకారము కషాయమును సిద్ధముచేసి త్రాగించినయెడ విసర్పములు శమించును. (ఇవి మూడు కషాయ యోగములు.)

❖ విసర్పమున కిరాతతిక్తాదికషాయము. ❖

మూ. కిరాతతి క్తకం లోధ్రం చస్తనం సదురాలభమ్. 56

నాగరం పద్మకింజల్కముత్పలం సనిభీతకం,
మధుకం నాగపుష్పం చ దద్యాద్వీసర్పశాస్తయే. 57

వ్యా. నేలవేము, లొడ్డుగుపట్ట, శ్రీగంధము, దూలగొండి, శుంఠి, తామరపువ్వు లానికేసరములు, నల్లకలువలు, తానికాయబెరడు, అతిమధురము, నాగకేసరములు, వీని నన్నిటిని సమభాగములుగ గూర్చి కషాయము కాచి విసర్పము శమించుటకై త్రాగింప నగును.

❖ విసర్పమున ప్రపాండరీకాదికషాయము. ❖

మూ. ప్రపాండరీకం మధుకం పద్మకింజల్కముత్పలం,
నాగపుష్పం చ లోధ్రం చ తేనైవ విధినా పిబేత్. 58

వ్యా. పాండరీకమును గంధద్రవ్యము, అతిమధురము, తామరపువ్వులాని కేసరములు, నల్లకలువలు, నాగకేసరములు, లొడ్డుగుపట్ట, వీని నన్నిటిని సమభాగములుగ చేర్చి వైజెప్పినరీతిగ కషాయము కాచి విసర్పరోగులకు త్రాగవలయును.

❖ విసర్పమున ద్రాక్షాదిశీతకషాయము. ❶ ❖

మూ. ద్రాక్షాం పర్పటకం శుంఠీం గుడూచీం ధన్వయాసకం,
నిశాపర్పషితం దద్యాత్ తృష్ణావీసర్పశాస్తయే. 59

వ్యా. ద్రాక్షపండు, పర్పటకము, శుంఠి, తిప్పతీగ, దూలగొండి, వీనిని సమ భాగములుగ జేర్చి మెత్తగ నలియగొట్టి కల్కమున కారితలు జలమును బోసి ఒక రాత్రియంతయు నూరపెట్టి యాశీతకషాయము త్రాగినయెడ దష్పియు విసర్పమును శమించును. ఇచ్చట “క్షుణ్ణం ద్రవ్యఫలం సమ్యక్ పశ్యిర్నిరపలైః ప్లుతం, నిశోషితం హిమః సస్యాత్ తథా శీతకషాయకః” అను పరిభాష ననుసరించి శీతకషాయవిధి నెరుంగునది.

❖ విసర్పమున పటోలాదిశీతకషాయము. ❷ ❖

మూ. పటోలం పిచుమర్దం చ దార్ద్రం కటుకరోహిణీం,
యప్త్యాహ్వం త్రాయమాణాం చ దద్యాద్విసర్పశాస్తయే. 60

వ్యా. చేదుపొట్ల, చేపపట్ల, మ్రానిపసుపు, కటుకరోహిణి, ఆతిమధురము, క్రాసుగ పట్ల, వీనిని సమభాగములుగ గుర్చి వైజెప్పినరీతి శీతకషాయము చేసి యిచ్చినయెడ విసర్పము శాంతపడును.

❖ విసర్పమున పటోలాదికాష్ఠాశీతకషాయము. ❸ ❖

మూ. పటోలాదికషాయం వా పిబేత్రి ఫలయా సహ,
మసూరవిదలైర్యుక్తం ఘృతమిశ్రం ప్రదాపయేత్. 61

వ్యా. వైజెప్పబడిన పటోలాదికషాయద్రవ్యములతో కూడ త్రిఫలములను, చిరుసెనగలబద్దలను కూడ వైజెప్పినకషాయమున చేర్చి కషాయము కాచి యందు నేతిని యథోచితముగ జేర్చి విసర్పరోగికి త్రాగించవగును. ఇచ్చట “మసూరవిదలైః” అను చోట చిరుసెనగల బద్దపప్పు అని యర్థముగాని “విదళ” శబ్దమునకు తెగడయని యర్థము కాదు. ఆయర్థమున స్త్రీలింగనిర్దేశ ముండవలసివచ్చును.

❖ విసర్పమున పటోలపత్రాదికషాయము. ❹ ❖

మూ. పటోలపత్రముద్దానాం రసమామలకీస్య చ,
పాయయేత ఘృతోన్మిశ్రం నరం వీసర్పపీడితమ్. 62

వ్యా. చేదుపొట్లఆకు, పెనలు, ఉసిరికకాయలబెరడు వీనిని సమభాగములుగ కషాయము కాచి అందు ఆవునేతిని చేర్చి విసర్పపీడితునకు త్రాగించవగును.

❖ విసర్పహరఘృతములు, అందు మహాతి క్తఘృతోపయోగము. ❖

మూ. యచ్చ సర్పిర్మహాతి క్తం పి త్తకుష్ఠనిబర్హణం,
నిర్దిష్టం, తదపి ప్రాజ్ఞో దద్యాద్వీసర్పశాస్తయే. 63

వ్యా. కుష్ఠచికిత్సితమున చెప్పబడిన పిత్తకుష్ఠహర మహాతి క్తఘృతమును పిత్తనిసర్పము శమించుటకై యుపయోగింపదగును. (ఇచ్చట కుష్ఠచికిత్సితమున “సప్తచ్ఛదం ప్రతివిహం.....వీసర్పమప్లుషిత్తం.....మహావికారాణా మహాతి క్తం” (చి. అ. 2. శ్లో. ౧౪౪—౧౫౦) అని చెప్పబడిన మహాతి క్తఘృతము నెరుంగునది.)

❖ త్రాయమాణాఘృతోపయోగము. ❖

మూ. త్రాయమాణాఘృతం సిద్ధం గౌల్మికే యదుదాహృతం,
విసర్పాణాం ప్రశాస్త్యర్థం దద్యాత్తదపి బుద్ధిమాన్. 64

వ్యా. మరియు గుల్మచికిత్సితమున జెప్పబడిన త్రాయమాణాఘృతమును విసర్పములు శమించుటకై యుపయోగింపదగును. (ఇచ్చట గుల్మచికిత్సితమున “జలే దశగుణే సాధ్యం.....వీసర్పం వైత్తికం జ్వరం.....హన్యాదేతత్ ఘృతోత్తమమ్” (చి. అ. ౫. శ్లో. ౧౧౮—౧౨౧) అని చెప్పబడిన త్రాయమాణాఘృతము నెరుంగునది.)

ఇంతదనుక చెప్పబడిన కషాయాదియోగములు విరేచనమున కర్తులుకాని విసర్పరోగులకు శమనమునకై యుపయోగింపదగును.

❖ విసర్పమున విరేచనవిధి, అందు త్రివృచ్ఛార్ణోపయోగము. ❖

మూ. త్రివృచ్ఛార్ణం సమాలోఽద్య సర్పిషా పయసాపి వా,
ఘృత్తాఽమ్బునా వా సంయోజ్య మృద్వీకానాం రసేన వా. 65
విరేకాఽర్థం ప్రయోక్తవ్యం సిద్ధం వీసర్పనాశనం,

వ్యా. తెల్ల తేగడచూర్ణమును నేతిలోనైనను, పాలలోనైనను, వేడినీళ్లలోనైనను, ద్రాక్షపండ్లరసములో నైనను గూర్చి కలియబెట్టి విసర్పము శమించుటకై విరేచనమున కియ్యవలెను.

❖ కొన్నివిరేచనయోగములు. ❖

మూ. త్రాయమాణాశృతం వాపి పయో దద్యాద్విరేచనమ్. 66

త్రిఫలారససంయుక్తం సర్పిస్త్రీవృతయా సహ,
ప్రయోక్తవ్యం విరేకార్థం విసర్పజ్వరనాశనం, 67

వ్యా. కానుగును ఆవుపాలలో కలిపి పక్వముజేసి విరేచనమునకై త్రాగింపవగును. మరియు తెగడచూర్ణమును త్రిఫలాకషాయమున కలిపి అందు నేతిని చేర్చి విరేచనము నకై యుపయోగించినయెడ వీనర్పంబును జ్వరంబును శమించును.

❧ విసర్పమునం దామలకరసోపయోగము. ౭౮ ❧

మూ. రసమామలకానాం వా ఘృతమిశ్రం ప్రదాపయేత్,
స ఏవ గురుకోష్ఠాయ త్రివృచ్ఛార్ణయుతో హితః. 68
దోషే కోష్ఠగతే భూయః ఏతత్కుర్యాచ్చికిత్సితం,

వ్యా. ఉసిరికకాయలరసమున ఘృతమును జేర్చి విసర్పరోగికి త్రాగించవలెను. రోగి క్రూరకోష్ఠము కల్గియుండునెడ వైజెప్పిన యుసిరికకాయలరసమున తెగడచూర్ణమును కలిపి త్రాగింపవలెను.

వైజెప్పిన చికిత్సను దోషము రోష్ఠమున జేరియున్నతరి ప్రాయికముగ నుపయోగింపవగును.

❧ విసర్పమున రక్తమోక్షణవిధి. ౭౯ ❧

మూ. శాఖాదుష్టే తు రుధిరే రక్తమేవాదితో హరేత్. 69

భిషగ్వృతాన్వితం రక్తం విషాజేన వినిర్వరేత్,
పితృ2న్వితం జలౌకోభిః, కఫాన్వితమలాబుభిః. 70

యథాసన్నం వికారస్య వ్యధయేదాశు వా సిరాం,
త్వజ్ఞాంసన్నా యుసంక్లేదః రక్తక్లేదాద్ధి జాయతే. 71

వ్యా. శాఖాశ్రయములైన దోషములచేత రక్తము దుష్టమైనయెడల తొలుత రక్తమునే వెడలించవలెను. అట్టి దుష్టరక్తము వాతముతో కూడి చెడియున్నయెడ జింక మొదలగువాని కొమ్మచే నారక్తమును వెడలించవలెను. ఆయ్యది పిత్రముతో కూడి యున్నచో జలగల కరిపించి వెడలించవలెను. కఫముతో కూడియుండునెడ సొరకాయ బుఱ్ఱులచే వెడలించవలెను. మరియు రక్తమోక్షణము చేయునప్పుడు విసర్పము వ్యాపించిన ప్రదేశమునకు సమీపముననున్న సిరను శీఘ్రముగ వ్యధనము చేసి రక్తమును వెడలించవలెను. రక్తము చెడినయెడ వెంటనే చర్మంబును మాంసంబును స్నాయువులను వరుసగచెడును. (కావున రక్తము చెడినయెడ అతిశీఘ్రముగ వైజెప్పినవిధముగ చెడినరక్తమునకు చేరియున్న సిరను వేధించి దుష్టరక్తమును వెడలించవలెనని భావము. రక్తమోక్షణవిధి శల్యతంత్రవైద్యుని యిటు వివరింపబడదయ్యె.

❧ విసర్పమున శరీరమున వెలుపల చేయదగిన ప్ర లేపాదిచికిత్స. ❧

మూ. అస్తశ్శరీరే సంశుద్ధే (ఏవం నిర్హృతదోషాణాం) దోషే త్వజ్జాంస సంశ్రితే, ఆదితో వాల్పదోషాణాం క్రియాబాహ్యో ప్ర వక్ష్యతే. 72

వ్యా. వైశిష్ట్య విరేచన-రక్తమోక్షణములచే దోషము బైటవెడలి శరీరాంత ర్భాగము శుద్ధమైనపిదప దోషము త్వక్కును మాంసమును ఆశ్రయించి యుండునెడ చేయదగిన బాహ్యక్రియ (శరీరముపైని చేయదగిన ఆలేపము సేచనము మున్నగు చికిత్స) యీక్రింద జెప్పబడును. మరియు నీబాహ్యచికిత్సారూపమైన యాలేపాదులు దోషములు బలిష్ఠము గాక స్వల్పముగ నున్నపుడు శోధనచికిత్స జేయకయే తొలుత గూడ చేయదగును. (ఇచ్చట శోధనము అంతః పరిమార్జనమనియు, ఆలేపాదులు బహిః పరిమార్జనమనియు నెరుంగునది.)

❧ వాత-పిత్తవిసర్పహరప్ర లేపములు, అందు ఉదుంబరత్వగాది ప్ర లేపము. ❧

మూ. ఉదుమ్బరత్వజ్జఙ్గధుకం పద్మకిష్కల్కముత్పలం,
నాగపుష్పం ప్రియజ్ఙుశ్చ ప్రదేహస్సఘ్ఘతో హితః. 73

వ్యా. అతిపట్ట, యష్టిమధుకము, తామరపువ్వులలోని కేసరములు, నల్లకలు వలు, నాగకేసరములు, ప్రేంకణము పీని నన్నిటిని సమములుగ గూర్చి నూరి నేతినీకూడ కలిపి పట్టువేయదగును.

❧ స్యగ్రోధపాదాదిప్ర లేపము. ❧

మూ. స్యగ్రోధపాదాః తరుణాః కదలీగర్భసంయుతాః,
బిసగ్రధిశ్చ లేపస్సన్యతో శతధౌతఘృతాప్లుతః. 74

వ్యా. లేతవియగు మట్టియూడలు, అరటిమ్రానిలోపలనుండు బొంబె, తామర గడ్డలు, వీనినొకటిగ గూర్చి నూరి శతధౌత (నూరుపర్యాయములు చిలికిన) ఘృతమును కలిపి పట్టువేయనగును.

❧ కాలీయాదిప్ర లేపము. ❧

మూ. కాలీయం మధుకం హేమ వన్యం చందనపద్మకౌ,
ఏలా మృణాళం ఫలినీ ప్ర లేపః స్యాద్ధృతాప్లుతః. 75

వ్యా. కాలీయము (నల్లనికూడలు కల గంధద్రవ్యము), అతిమధురము, నాగ కేసరమార్జము, తుంగగడ్డలు (కైవర్తముస్తలు), చందనము, పద్మకము, ఏలకులు,

తామరకాడలు, ప్రేంకణము వీని నన్నిటిని గూర్చి మెత్తగ నూరి నేతితో కలిపి పట్టు వేయనగును.

(ఇచ్చట “హేమ-రాగ-కేసరచూర్ణం; వన్యం-కై వ ర్తము వ్రమ్” అని చక్రపాణి వ్యాఖ్యలో నున్నది.)

❧ శాద్వలాదిప్రలేపము. ౭౬ ❧

మూ. శాద్వలం చ మృణాళం చ శంఖం చన్దనము స్తకం,
వేతసస్య చ మూలాని ప్రదేహస్వాత్ సత్తణ్దులః. 76

వ్యా. గరిక, తామరకాడలు, శంఖము, చందనము, తుంగగడ్డలు, నీరుప్రబ్బలి వేళ్లు, వరిబియ్యము వీనినన్నిటిని జేర్చి నూరి నేతితో కలిపి పట్టువేయనగును.

❧ సారిబాదిప్రలేపము. ౭౭ ❧

మూ. సారిబా పద్మ కిష్కల్కముశీరం నీలముత్పలం,
మజ్జిష్ఠా చన్దనం లోధ్రం అభయా చ ప్రలేపనమ్. 77

వ్యా. సుగంధపాల, తామరపువ్వులూని కేసరములు, పట్టివేళ్లు, నల్లకలువలు, మంజిష్ఠి, చందనము, లొద్దుకు, కరకాయలు, వీనినన్నిటిని కూర్చినూరి పట్టువేయవలెను.

❧ నలదాదిప్రలేపము. ౭౮ ❧

మూ. నలదం చ హరేణుశ్చ లోధ్రం మధుకపద్మకౌ (మధుకముత్పలం),
దూర్వా సర్జరసశ్చైవ సఘృతం స్యాత్ప్రలేపనమ్. 78

వ్యా. పట్టివేళ్లు, రేణుకలు (తక్కోలాలు), లొద్దుకు, అతిమధురము, పద్మకము, గరిక, సర్జరసము (మద్దిచెట్టుపాలు, దీనిని పాలమడ్డియనియు భోకమున చెప్పెదరు). వీని నన్నిటిని నూరి నేతితో కలిపిన పటుకయనగును.

❧ యావకాదిప్రలేపము. ౭౯ ❧

మూ. యావకాః సక్తవశ్చైవ సర్పిషా సహ యోజితాః,
ప్రదేహా మధుకం వీరా సఘృతా యవసక్తవః. 79

వ్యా. యవల సత్తుపిండిని నేతితో కలిపి యైనను, అతిమధురమును, నల్లని నేల గుమ్మడిగడ్డను, యవలసత్తుపిండిని యొకటిగ నూరి నేతిలో కలిపి యైనను పట్టువేయవలెను.

❧ బలాదిప్ర లేపము. ౭ ❧

మూ. బలాముత్పలశాలూకం వీరామగురుచన్దనం,

కుర్యాదాలేపనం వైద్యో మృణాళం చ బిసాన్వితమ్. 80

వ్యా. చిట్టాముట్టి, నల్లకలువదుంపలు, నల్లని నేలగుమ్మడిగడ్డ, అగరు, చందనము, పట్టిపేళ్లు, తామరకాడలు, వీనినన్నిటిని గూర్చి నూరి నేతిలో కలిపి పట్టువేయవలెను. (ఇచ్చట “వీరా-విదారీకందః, మృణాళం-ఉశీరం” అని చక్ర పాణి వ్యాఖ్య).

❧ కొన్నిప్ర లేపములు. ౭ ❧

మూ. యవచూర్ణం సమధుకం సఘృతం చ ప్ర లేపనం,

హరేణవో మసూరాశ్చ సముద్ధాశ్చేత్వతశాలయః. 81

ప్రథక్ ప్రథక్ ప్ర దేహస్సృజ్యః సర్వే వా సర్పిషా సహ,

వ్యా. యవలపిండిని అతిమధురమును గూర్చి నూరి నేతిలో కలిపి పట్టువేయ వలెను. మరియు హరేణువులు (గుండ్రనిసెనగలు (బటానులు), చిరుసెనగలు, పెసలు, తెల్లనిరాజనములబియ్యము వీని వేరువేరుగ నైనను, అన్నిటి నొకటిగ గూర్చియైనను నూరి పట్టువేయవలెను. (ఇచ్చట—“హరేణవః-వర్తులకలాయాః” అని వ్యాఖ్య, బటానులని యర్థము).

❧ కొన్నిప్ర లేపయోగములు. ౭ ❧

మూ. పద్మనీకర్దమః శీతో మా క్తికం విష్టమేవ వా. 82

శబ్దః ప్రవాళః శు క్తిర్వా గైరికం వా ఘృతాప్లవతం,

ప్ర పౌణ్డరీకం మధుకం బలా శాలూకముత్పలమ్. 83

(ప్రథగేతే ప్ర దేహశ్చ హితాః జ్ఞేయాః విసర్పితాం.)

వ్యా. తామరకొలనులో నుండు చల్లనిబురుద, మంచముత్సములు, శంఖము, పపడములు, ముత్యపుచిప్పలు, గైరికము (కావిరాయి), ప్ర పౌండరీకము, (పుండరీక మను గ్రంథ్యము), అతిమధురము, చిట్టాముట్టి, తామరదుంపలు, నల్లకలువలు, వీనిని వేరువేరుగ నీళ్లతో నూరి నేతిలో కలిపి పట్టువేసినచో వినర్పమునకు చాల హితకర ములుగ నుండును. (వైజెష్ఠినవానిలో నొక్కొకటిని ఒక్కొక ప్ర లేపయోగముగ గల్పించునది).

❧ న్యగ్రోధపత్రాదిప్ర లేపములు. ౭ ❧

మూ. న్యగ్రోధపత్రం దుగ్ధీకా సఘృతం స్యాత్ప్ర లేపనం,

బిసాని చ మృణాళం చ; సఘృతాశ్చ కశేరుకాః. 84

శతావరివిదార్యోశ్చ కన్దా ధాతఘృతాప్లుతౌ,
శైవాలం నలమూలాని గోజిహ్వ వృషకర్ణి కా. 85

ఇన్ద్రాణిశాకం సఘృతం శిరీషత్వగ్బలాఘృతం,
(దేయం వా దాహాశాన్తయే.)

వ్యా. ముఱ్ఱియాకులను పిన్నమునుబాలను చేర్చి ఘృతమున కలిపి యైనను; తామర కాడలను పట్టిపేళ్లను నూరి నేతిలో కలిపియైనను; నమ్మదంపలను నూరి నేతిలో కలిపి యైనను; పిల్లిపీచరగడ్డలను నేలగుమ్మడిగడ్డను నూరి శతధాతఘృతమున కలిపి యైనను; పట్టువేయవలెను. మరియు పాచితీగలు, కిక్కునగడ్డిపేళ్లు, కర్పూరపుబెండ (ఎద్దునాలిక చెట్టు), ఎలుకచెవియాకు, నల్ల వావిలియాకు, పీచిని గూర్చి నూరి నేతిలో కలిపియైనను; దిరిసెపుచట్టను, చిట్టాముట్టిని నూరి నేతిలో కలిపియైనను పట్టువేయవలెను.

— స్యగ్రో ధాదికల్కప్ర లేపము. —

మూ. స్యగ్రో ధోదుమ్బురప్లక్ష వేతసాశ్వత్థపల్లవైః. 86

త్వక్కులైః బహుసర్పిర్భిః శీతై రాలేపనం హితం,

వా. ముఱ్ఱి, అత్తి, జువ్వి, ప్రబ్బలి, రావి, అనునీవృక్షములయొక్క చిగుళ్లను పట్టలను ఒకటిగ జేర్చి మెత్తగ నూరి, కల్కముచేసి అందు నేతిని అధికముగ కలిపి పట్టు వేయవలెను.

— దోహనుసారముగ ప్ర లేపవిభాగము. —

మూ. ప్రదేహః సర్వ ఏవై తే వాతపిత్తోల్బణే శుభాః,
(రక్తపిత్తోల్బణే హితాః) 87

సకఫే తు (కఫజే తు) ప్రవాయామి ప్రదేహానపరా హితాః,

వ్యా. మైని “ఉదుమ్బురత్వక్షుకం” అని యుపక్రమించి చెప్పబడిన ప్ర లేప యోగంబులన్నియు వాత-పిత్తోల్బణములైన విసర్పములయందు హితకరములు. కఫముచే గల్గిన విసర్పములకు హితకరములైన ప్ర లేపయోగము లీక్రింద వివరింపబడును.

ఇచ్చట వైశేష్యబడిన ప్ర లేపము లన్నియు వాత-పిత్తములచే వేరువేరుగ నైనను రెండును కలిసియైనను సంభవించిన విసర్పములకు లేపములు చెప్పబడినవి. కఫ సంబంధమైన విసర్పములకు ప్ర లేపము లీక్రింద చెప్పబడునని దోహనుసారముగ విభజింప

బడినది. కొందరు పైజేప్పబడిన యోగములను కూడ కఫహరములుగ నన్వయించి చెప్పెదరు. 'కఫజే తు' 'అచరాక్ష' అను విభాగముచే పృథగివ్వయముగ స్ఫుటముగ నే తెలియుచున్నది. వాగ్భటాచార్యులును—“త్రిఫలా పద్మకోశీరం...లేపణ్ణేష్టవిసర్పహా” (అ. హృ. చి. అ. ౧౮) అని యుపక్రమించి యీక్రింది యోగములనే కఫహరములుగ జేప్పెను. కావున క్రింద జేప్పబడునవియే కఫజవిసర్పహరములని చెప్పట నమరజనము.

❧ కఫజవిసర్పహరప్రలేపములు, అందు త్రిఫలాదిప్రలేపము. ❧

మూ. త్రిఫలాం పద్మకోశీరం సమశ్లాం కరవీరకమ్. 88

నలమూలాన్యనంతాం చ ప్రదేహముపకల్పయేత్,

వ్యా. త్రిఫలములు, పద్మకము, వట్టివేళ్లు, మంజిష్ఠి, గన్నేరు, కిక్కినగడ్డివేళ్లు, మామెనకొమ్మలు, (లేక గరిక), వీని నన్నిటిని కూర్చి నూరి కఫజవిసర్పమున పట్టువేయవలెను.

❧ ఖదిరాదిప్రలేపము. ❧

మూ. ఖదిరం సప్తపర్ణం చ ముస్తమారగ్వధం ధవమ్. 89

కురణ్ణకం దేవదారు దద్యాదాలేపనం భిషక్,

వ్యా. చండ్ర, కానుగుపట్ట, తుంగగడ్డలు, రేలకాయ, వెలిచండ్ర, పచ్చగోరంట, దేవదారుచెక్క, వీనినిగూర్చి నూరి పట్టువేయునది.

❧ ఆరగ్వధాదిప్రలేపయోగములు. ❧

మూ. ఆరగ్వధస్య పత్రాణి త్వచం శ్లేష్మాతకస్య చ. 90

ఇన్ద్రాణిశాకం కాకాహ్వం శిరీషకుసుమాని చ,

శైవాలం నలమూలాని వీరాం గన్ధప్రియణ్ణుకామ్. 91

త్రిఫలాం మధుకం వీరాం శిరీషకుసుమాని చ,

ప్రపౌణ్డరీకం ప్రాజేరం దార్వీత్వజ్జఘ్రికం బలామ్. 92

పుత్రగాలేపనం కుర్యాత్ ద్వన్ద్వశస్సర్వశోఽపి వా,

వ్యా. రేలచిగుళ్లు, విరిగిపట్ట, (ఈరెండును చేరియొకయోగము); నల్లవాపిలియాకు, కాకిదొండ, దిరిసెనపువ్వులు, (ఈమూడు నొకయోగము); పాచి (నాచు) తీగలు, కిక్కినగడ్డివేళ్లు, నల్ల నేలగుమ్మడుగడ్డ, ప్రేంకణము, (ఇవి యొకయోగము); త్రిఫలములు, అతిమధురము, నల్ల నేలగుమ్మడిగడ్డ, దిరిసెనపువ్వులు, (ఇవి యొకయోగము);

పుండరీకమును గంధద్రవ్యము, కురువేరు, మ్రానిపసుపుపట్ట, అతిమధురము, చిట్టాముట్టి, (ఇవి యొకయోగము); ఈయోగములను వేరువేరుగ నైనను, రెండేసియోగముల నొకటిగ చేర్చియైనను, అన్నిటినిగూర్చియైనను నూరి పట్టువేయవలెను.

— ౯౩ ప్ర లేపములయందు దోషానుసాగముగ విశేషము. —

మూ. ప్ర దేహస్వర్వ ఏవై తే దేయాస్వస్వల్పఘృతాప్లుతాః. 93

వాతపిత్తోల్బణే యే తు ప్ర దేహస్తేఘృతాధికాః,

వ్యా. కఫజవిసర్వము నుద్దేశించి పైని “త్రిఫలాం పద్మకోశీరం” అని యుపక్రమించి చెప్పబడిన ప్ర లేపములన్నియు కొంచెముగ నేతితోగూర్చి యుపయోగింపవలెను. వాత-పిత్తోల్బణవిసర్వముల నుద్దేశించి “ఉదుమ్బరస్య త్వజ్జఘృతం” అని యుపక్రమించి చెప్పబడిన ప్ర లేపములన్నియు నేతిని అధికముగ జేర్చి యుపయోగింపవలెను.

— ౯౪ అగ్నివిసర్వహారలేప-సేకములు. —

మూ. ఘృతేన శతథౌలేన ప్రదిహ్యాత్ కేవలేన చ. 94

ఘృతమణ్డేన శీలేన పయసా మధుకామ్బునా,

పశ్చానల్కకషాయేణ సేచయేత్ శీతలేనవా. 95

వాతాస్పృక్ష్పిత్రబహుళం విసర్వం బహుళో భిషక్,

వ్యా. వాతంబును రక్తంబును పిత్తంబును అధికముగకల (అగ్ని) విసర్వమున శత ధౌతఘృతమునూ త్రము పట్టువేయవలెను. మరియు పేరిన నేతిమీది మండముచే నైనను, పాలచేసినను, అతిమధురమునుచేర్చి కాచబడిన కషాయముచేసినను పంచ పల్కముల (మట్టి మొదలగువానిపట్టల) కషాయమునైనను, తడుపవలెను. (చల్లగనుండు పైజెప్పిన ద్రవములచే విసర్వము వ్యాపించినస్థలమును శుభ్రముగ మాటిమాటికి కడుగువలె నని యర్థము).

ఇచ్చట పంచపల్క మనః—“నృగ్రోధోదుమ్బరాశ్వత్థప్లక్షవేతన పల్కలైః, సర్వైరేకత్రసంయుక్తైః పశ్చానల్కలముచ్యతే” అని తంత్రాంతరవాక్యముచే, మట్టి, అత్తి, రావి, జువ్వి, ప్రబ్బలి అను నైదువృక్షములపట్టల కూటమియని యెరుంగునది.

వాగ్భటాచార్యులును:—“శతథౌతఘృతేనాగ్నిం ప్రదిహ్యాత్, కేవలేన వా, సేచయేత్...రసేన చ” (అ. హృ. చి. అ. ౧౮) అని అగ్నివిసర్వమునకు ఇచ్చట చెప్పినయోగములనే లేపములకు చెప్పిరి.

❧ విసర్పప్రణములకు సేచనాదులు. ❧

మూ. సేచనాస్తే ప్రదేహో యే త ఏవ ఘృతసాధనాః. 96

తే చూర్ణయోగాః వీసర్పప్రణానామవచూర్ణనాః,

వ్యా. వైనివిసర్పముల నుద్దేశించి యేయేవిసర్పములకు ఏయేప్రలేపయోగములు చెప్పబడెనో ఆయాయోగముల ద్రవ్యములనే సేచనజలమును సిద్ధముచేయుటకును, ఘృతముల సాధించుటకు కల్కాదులకును, ప్రణాలేపనచూర్ణములకును గ్రహించి ఆయా విసర్పముల కుపయోగించునది.

❧ విసర్పములయందు ప్రణరోపణాదులు. ❧

మూ. దూర్వాస్వరససిద్ధం చ ఘృతం స్యాత్ ప్రణరోపణమ్. 97

దార్బీత్వక్ మధుకం లోధ్రం కేసరం చాఽవచూర్ణనం,
పటోలః పిచుమర్దశ్చ త్రిఫలా మధుకోత్పలే. 98

ఏతత్ ప్రక్షాళనం సర్పిః ప్రణచూర్ణం ప్రలేపనం,

వ్యా. గరికస్వరసమును జేర్చి సిద్ధముచేయబడిన ఘృతమును ప్రణము నార్పుటకై యుపయోగింపనగును. మ్రానిపసుపుపట్ట, అతిమధురము, లూద్ధగుపట్ట, నాగకేసరములు వీనినన్నిటినిగూర్చి చూర్ణముచేసి విసర్పప్రణమును మాన్పుటకై యుపయోగింపవలెను. మరియు చేదుపొట్ట, వేపపట్ట, త్రిఫలములు, అతిమధురము, నల్లకలువలు, వీనినన్నిటిని విసర్పప్రణముల కడుగుకహాయములకు, ప్రణములమాన్పు ఘృతములకును, ప్రణములపై జల్లు చూర్ణమునకును, పట్టువేయుటకు నుపయోగింపదగును.

❧ విసర్పమునందు ప్రలేపనియములు, అందు రక్త-పీత్తవిసర్పమున విధి. ❧

మూ. ప్రదేహోస్సర్వ ఏవై తే కర్తవ్యాః సమ్యగ్రిసాదనాః. 99

క్షణే క్షణే ప్రయోక్తవ్యాః పూర్వముద్భృత్య లేపనమ్,

అథావనోద్భృతే పూర్వే ప్రదేహో బహుశోఽఘనాః. 100

వ్యా. విసర్పములయందు రక్తరోషము పిత్తమును శుభ్రపరిచి శమింపజేయుటకై యుపయోగించు ప్రలేపము లన్నిటిని తొలుతవేసినపట్టు చెప్తారకుండ పచ్చిగనున్నప్పుడే దానిని కడుగకయే తీసి వేరుపట్టు వేయుచుండవలెను. మరియు నది ఘనముగాక పలుచనగ నుండునట్లు ప్రతిక్షణమున వెనువెంటనే పలుమారు వేయుచుండవలెను,

❖❖ కథజవిసర్పమున ప్రలేపనవిధి. ౧౦ ❖❖

మూ. దేయాః ప్రదేహాః కథజే వర్త్యాథానోద్ధృతే ఘనాః,
 త్రిభాగాఽఙ్గుష్ఠమాత్రస్యాత్ ప్రలేపః కల్కపేషితః. 101
 నాతిన్నిగ్ధో న రూక్షశ్చ న పిఙ్గో న ద్రవస్సమః,

వ్యా. కథమునగల్గిన విసర్పమున తొలుత వేసినపట్టు చెప్పు బాగుగ నెండినపిదప దానిని విడదీసి మరల ఘనముగ పట్టువేయవలెను. మరియు ప్రలేపాషధమును నూరి కల్కముజేసి బొటనవేలిలో మూడవవంతు ఘనము కల్గియుండునట్లు పట్టువేయవలెను. మరియు నాకల్కము మిక్కిలి స్నిగ్ధంబును మిక్కిలి రూక్షంబునుగాక ముద్దగను మిక్కిలి పలుచగను లేక సమముగ ద్రవముకల్గి యుండవలెను.

❖❖ ప్రలేపనమున కొన్నినియమములు. ౧౧ ❖❖

మూ. న చ పర్యుషితం లేపం కదాచిదవచారయేత్. 102

న చ తేనైవ లేపేన పునర్దాతు ప్రలేపయేత్,
 క్లేదవీసర్పశూలాని సోష్ణభావాత్ ప్రవర్తయేత్. 103

లేపో హ్యుపరి పట్టస్య కృతః స్వేదయతి వ్రణం,
 స్వేదజాః పిటకాస్తస్య కణ్ఠాశ్చైవోపజాయతే. 104

ఉపర్యుపరి లేపస్య లేపో యద్యవచార్యతే,
 తానేవ దోషా జనయేత్ పట్టసోఽపరి యాకృతః. 105

అతిన్నిగ్ధోఽతిద్రవశ్చ లేపో యద్యవచార్యతే,
 త్వచి న శ్లిష్యతే సమ్యక్ న దోషం శమయత్యపి. 106

తన్వాలిప్తం న కురీత సంశుష్కో హ్యపుటాయతే,
 న చౌషధిరసో వ్యాధిం ప్రాప్నోత్యపిచ శుష్యతి. 107

తన్వాలిప్తేన యే దోషాః తానేవ జనయేద్భృశం,
 సంశుష్కః పీడయేద్వ్యాధిం నిస్సేహో హ్యవచారితః. 108

వ్యా. ప్రలేపమునకైన కల్కద్రవ్యములను నూరి కొంతకాలము జాగుచేసి దానిని ప్రలేపమున కుపయోగింపంజనదు. (నూరినవెంటనే పట్టువేయవలెనటు), తొలుత వేసినపట్టును విడదీసి దానినే మరల పట్టువేయజనదు. అయ్యది మిక్కిలి వేడెక్కియుండును కావున నాశ్శలమున కుల్లి వ్రణము స్థలాంతరమునకు వ్యాపించి పోటు మున్నగుభాధలు అధికముగ కల్గును.

మరియు ప్రణమమైన గుడ్డనుచి దానిపై పట్టువేసినచో నావిరిచే చెమటబట్టి యుచోట్ట బొబ్బలులేచి దురదయు కల్గును, కావున ప్రణమలమీద గుడ్డ మొదలు దానినుచి దానిమీద పట్టువేయజనదు.

మరియు తొలత వేసినపట్టును విడదీయక దానిమీదనే మరల పట్టువేసినను పైజెప్పినరీతిగ నావిరిచేత చెమటబట్టి బొబ్బలు లేచి బాధించును. కల్కమున స్నేహ ద్రవ్యముల నధికముగ జేర్చినను, మిక్కిలి ద్రవముగ జేసినను, ఆకర్మాషధము చర్మము పై చక్క నంటకుండును. దానంజేసి దోషమును శమింపజాలదు. దట్టముగాక పలుచగ పట్టువేసినయెడ ఎండి యూడిపోవును. దానంజేసి యాషధము యొక్కసారము వ్యాధి గల్గినస్థలమున వ్యాపింపక వ్యాధిని శమింప నమర్థము కానేరదు. స్నేహమును బొత్తుగ చేర్చకయే పట్టువేసినయెడ ద్రవమంతయు శీఘ్రముగ నెండి వ్యాధిని శమింపనేరదు. (కావున పైజెప్పినరీతిగ విద్యుక్తప్రకారము పట్టువేయవలెనని భావము).

❧ విసర్పమునం దన్న పాననియమములు. ❧

మూ. అన్న పానాని వత్సోమి విసర్పాణాం నివృత్తయే,
లజ్ఘి తేభోగ్య హితో మన్తో రూక్షః సత్తోద్రశర్కరః. 109

మధురః కిఞ్చిదమ్లౌ వా దాడిమామలకాన్వితః,
సపరూషకమృద్వీకః సఖర్జురః శృతామ్బునా. 110

తర్పణైర్యవశాలీనాం సన్నేహః చావలేహికా,
జీర్ణే పురాణశాలీనాం యూషైర్భుజ్జీత భోజనమ్. 111

వ్యా. ఇంతదనుక విసర్పహరచికిత్సము చెప్పబడినది. పిదప విసర్పమున సీతకర ములగు నన్న పానములు వివరింపబడు:—విసర్పములయందు లంకణముచేయించినవారికి నెయ్యి మున్నగుస్నేహముల జేర్పక సిద్ధము చేయబడినదియు, లేనను చక్కెరను కలుపు టచే తీసికల్గినదియు, దానిమధురమునైనను ఉసిరికపండ్లరసమునైనను కొంచెముగ పులు పుకై జేర్పబడినదియు, ఈతపండ్లను ద్రాక్షపండ్లను ఖర్జూరపుపండ్లను జేర్చి పక్వముచేయ బడిన మంథమును (సత్తుపిండిని), కాచబడిన వేడినీళ్లతో కలిపి త్రాగించవలెను. పిమ్మట యవలయొక్కయు రాజనములయొక్కయు బొరుగులపిండియందు నేలినిచేర్చి ముద్దజేసి యవలేహనముగ నిష్పించవలెను. అయ్యది జీర్ణమైనపిదప ప్రాతవియగురాజనములయన్న మును యూషములతోగూర్చి భుజింపజేయవలెను.

❧ విసర్పహరయూషాదికల్పనము. ❧

మూ. ముద్గాఁ మసూరాంశ్చణకాఁ యూషార్థముపకల్పయేత్,
చ-చి—118

అనన్లుా దాడిమాన్లుా వా పటోలామలకైస్సహ. 112

జాజ్జలానాం చ మాంసానాం రసాం స్తస్యోపకల్పయేత్,
రూక్షా పరూషక ద్రాక్షా దాడిమామలకాన్వితా. 113

వ్యా. యూషములగల్పించుటకై పెసలనైనను, చిరుసెనగలనైనను, సెనగల నైనను జేర్చి విఘ్నక్తప్రకారము సిద్ధముచేయనగును. మరియు నాయూషములయందు పులుపు చేర్చకయైనను దానివృషండ్లపులుపును చేర్చియైనను, పొట్లను ఉసిరికకాయలను కూడ చేర్చి పక్వము చేయనగును. మరియు జాంగలజంతువులమాంసరసములను స్నేహమును జేర్చక యీతపండ్లను దానివృషండ్లరసమును ఉసిరికకాయలరసమును కూడ చేర్చి రూక్షములగ పక్వముచేసి యాఘోరముతో గూడ నుపయోగింపందగును. (ఇచ్చట 'రూక్షా' అనుపదముచేత రూక్షగుణముకల జంతుమాంసములరసములును, స్నేహమును జేర్చక సంస్కరింపబడిన మాంసరసములును గ్రహింపదగును).

❧ విసర్పమున నాహారార్థమై యుపయోజ్యధాన్యాదులు. ❧

మూ. రక్తాశ్చేష్వితాః మహాహ్వశ్చ శాలయష్టప్తికైస్సహ,
భోజనార్థేప్రశస్యన్తే పురాణాస్సుపరిస్రతాః. 114

యవగోధూమశాలీనాం సాత్యైన్యేవ ప్రదాపయేత్,
యేషాం నాత్యుచితశ్శాలిః నరా యే చ కషాఽధికాః. 115

వ్యా. ప్రాతవియగు ఎఱ్ఱనిరాజనములును, తెల్లనిరాజనములును, పెద్దసంబావులును, అరువది నాళ్లసంబావులును భోజనమునకై కషాధికవిసర్పరోగులకుపయోగింపందగును. పైజెప్పిన ధాన్యములబియ్యమును శుభ్రముగ నీళ్లతో కడిగి పండి గెంజినివార్చి యుపయోగింపందగును. మరియు యవలు గోధుమలు రాజనములు అను నీమూటిలో నెవరికి నేది యలవాటుగ నుండునో వారికి దానినే యుపయోగింపందగును. మరియు పరిబియ్య మలవాటులేనివారికిని కఫప్రకృతి యధికముగ నుండువారికిని యవలును గోధుమలును ఉపయోగింపందగును. (ఇచ్చట యవలును గోధుమలును మధురరసములైనను "సర్వం మధురం కఫకరం, అన్యత్ర పురాణాచ్చాలియవ-గోధూమాత్" అను ప్రమాణముచే నవి ప్రాతవియగునెడ కఫమున విరోధముచేయక విసర్పములకు హితకరములని యెఱుంగునది).

❧ విసర్పమున వర్జనీయములు. ❧

మూ. విదాహీన్యన్న పానాని విరుద్ధం స్వపనం దివా,
క్రోధవ్యాయామసూర్యాఽగ్నిప్రవాతాంశ్చ వివర్జయేత్. 116

వ్యా. తాపమునుబుట్టించు నన్న పానములును, పరస్పరవిరుద్ధములగు ఊరమత్స్యాదుల నొకటిగ జేర్చి భుజించుటయు, పగటినిద్రయు, శ్రోధంబును, శరీరమున కాయాసమును కల్గించుపనులును, ఎండవేడియు, నిప్పువేడిమియు, ప్రబలమైన గాలితాకుడును, వీనినన్నిటిని విసర్పరోగపీడితులు విడువవలెను.

❧ విసర్పమున దోహసుసారముగ చికిత్సావిభాగము. ❧

మూ. కుర్యాచ్చికిత్సితాదస్తాత్, శీతప్రాయాణి వైత్తికే,
రూక్షప్రాయాణి కఫజే నైహికాన్యనిలాత్తకే. 117

వాతపిత్తప్రశమనమగ్నివీసర్పిణే హితం,
కఫపిత్తప్రశమనం ప్రాయః కర్దమసంజ్ఞితే. 118

వ్యా. వైచెప్పిన చికిత్సావిధానములలో శీతప్రాయములగు నుండుచికిత్సితములను పిత్తముచేగల్గిన విసర్పమునందు చేయదగును. కఫమునగల్గిన విసర్పమున రూక్షప్రాయములగుచికిత్సలను, వాతమున జనించినవిసర్పమున మిక్కిలి స్నిగ్ధములగుచికిత్సలను చేయదగును. మరియు నగ్నివిసర్పమున వాతపిత్తకామకచికిత్సలను, కర్దమవిసర్పమున కఫపిత్తపారచికిత్సలను ప్రాయఃకముగ నుపయోగింపవలెను.

❧ గ్రన్థి (వాతకఫజ) విసర్పచికిత్సాక్రమము. ❧

మూ. రక్తపిత్తోత్తరం దృష్ట్వా గ్రన్థివీసర్పచూదితః,
రూక్షణైర్లజ్జనై స్సేకైః ప్రదేహైః పాశ్చునల్కలైః. 119

సిరామోక్షైః జలకోభిః పమనైస్సవిరేచనైః,
ఘృతైః (శృతైః) కషాయతి క్తైశ్చ కాలజ్జస్యముపాచరేత్. 120

వ్యా. రక్తంబును పిత్తంబును మిక్కిలి యుత్కటముగ వృద్ధినొందిన గ్రంథివిసర్పమున తొలుత రూక్షణక్రియలు, లంఘనములు, పరిషేకములు, పంచవల్కలముల శ్రులేపములు, సిరామోక్షణములు, జలగలచే రక్తమోక్షణము, పమనవిరేచనములు, కషాయతిక్తరసద్రవ్యముల కషాయములు, (లేక ఘృతములు), అను నీచికిత్సలను దేశకాలాదులను రోగిపరిస్థితిని చక్కగ గమనించి తత్తదుచితముగ చేయవలెను.

❧ గ్రంథివిసర్పమున శోధనము. ❧

మూ. ఊర్ధ్వం చాఽధశ్చ శుద్ధాయ రక్తే చాఽవ్యవసేచితే,
వాతశ్లేష్మహరం కర్ష గ్రన్థివీసర్పిణే హితమ్. 121

వ్యా. గ్రంథివిసర్పరోగికి తొలుత శరీరమునందలి యూర్ధ్వభాగమున నుండు దోషమును పమనముచేతను, క్రిందిదోషమును విరేచనముచేతను వెడలించి, పిదప రక్త మోక్షణముచేయించి, పిమ్మట వాతకఫముల హరించునట్టి చికిత్సనుచేయుట చాల హిత కరము.

—ॐ గ్రంథివిసర్పశూలహరస్వేదనము. ॐ—

మూ. ఉత్కూరి కాభిరుష్ణాభిరుపనాహః ప్రశస్యతే,
స్నిగ్ధాభిర్వేసవారైర్వా గ్రన్థివిసర్పశూలినామ్. 122

వ్యా. గ్రంథివిసర్పమున నొప్పికల్గియున్నయెడ ఉష్ణవీర్యములై వాతకఫహర ద్రవ్యములచే సిద్ధముచేయబడిన ఉత్కూరికలచేనైనను స్నిగ్ధములైన వేసవారములచే నైనను ఉపనాహము చేయవలెను. (ఇచ్చట నుత్కూరికోపనాహమన బొప్పధములను ముద్దగనూరి యావిరిచే నుడికించి యాపిష్టముచే దట్టముగ పట్టువేయుట యని యర్థము).

—ॐ గ్రంథివిసర్పమున సేచనము. ॐ—

మూ. దశమూలాంపసిద్ధేన తైలేనోష్ణేన సేచయేత్,
కుష్ఠతైలేన చోష్ణేన పాక్యతూరయుతేన చ. 123
గోమూత్రైః పత్రనిర్యూహైః ఉష్ణైర్వా పరిషేచయేత్,

వ్యా. దశమూలముల జేర్చి పక్వముచేయబడిన వేడిగనుండు ఘృతముచేనైనను, చెంగల్వకోష్ఠము జేర్చి సిద్ధముచేయబడి యుష్ణముగనుండు తైలమునైనను, తూరపాకవిధి ప్రకారము పక్వముచేయబడిన తూరోదకముతోగూడిన తైలముచేనైనను, గోమూత్ర ముచేనైనను, అముదపురికమున్నగువానిజేర్చి కాచబడినకషాయముచేనైనను, విసర్ప గ్రంథిని తడువవలెను. వైజేప్పలడిన ద్రవములు సుఖోష్ణముగ నున్నపు డుపయోగింప వలెను.

—ॐ గ్రంథివిసర్పమున ప్రలేపనములు. ॐ—

మూ. సుఖోష్ణయా ప్రదిహ్యోద్వా పిప్తయా చాశ్వగన్ధయా. 124
శుష్కమూలకకల్కేన నక్తమూలత్వచాపి వా,
విభీతకత్వచాం వాపి కల్కేనోష్ణేన లేపయేత్. 125

వ్యా. పెన్నేరుగడ్డను మెత్తగనూరి యుడికించి సుఖోష్ణముగ నున్నపుడు విసర్ప గ్రంథితై దట్టముగ పట్టువేయవలెను. లేక యెండుముల్లంగిగడ్డలైనను, కానుకపట్ట

నైనను, తాండ్రచెట్టుపట్టనైనను, మెత్తగనూరి కల్కముచేసి యుడికించి సుఖోష్ణముగ నున్నపుడు గ్రంథివైని దట్టముగ పట్టువేయనగును.

—౧౭ బలాదిప్ర లేపము. ౧౭—

మూ. బలాం నాగబలాం పత్థ్యాం భూర్జగ్రన్థిం విభీతకం,
వంశపత్రాణ్యగ్ని మన్థం కుర్యాద్గ్రన్థిప్ర లేపనమ్. 126

వ్యా. చిట్టాముట్టి, జిబిలిక, కరకకాయలు, భుజపత్రి, తానికాయబెరడు, వెదు రాకు, కూరనెల్లి, వీనినన్నిటిని గూర్చి నూరి విసర్పగ్రంథికి పట్టువేయనగును.

—౧౮ దంత్యాదిప్ర లేపము. ౧౮—

మూ. దన్తీ చిత్రకమూలత్వక్ సుధార్కపయసీ గుడః,
భల్లాతకాన్థికాసీసం లేహో భిద్వ్యాచ్ఛిలామపి. 127
బహిర్దాగ్ధస్థితం గ్రన్థిం కిం పునః కఫసమ్మవం,

వ్యా. నేపాళపురింజలు, చిత్రమూలమువేరుపట్ట, శేముడుపాలు, జిల్లేడుపాలు, బెల్లము, జీడిగింజలు, అన్నభేది, వీనినన్నిటిని గూర్చి నూరి పూసివయెడ రాతివైనను పగులదీయును. ఇక శరీరమునందలి బాహ్యమార్గమున కఫముచే సంభవించిన గ్రంథిని భేదించునని వేరుగ శెప్పవలెనా? (తప్పక భేదించువలదు).

—౧౯ గ్రంథివిసర్పాభేదనచికిత్స. ౧౯—

మూ. దీర్ఘకాలస్థితం గ్రన్థిం భిద్వ్యాద్వా భేషజైరిమైః. 128

మూలకానాం కులుత్థానాం యూషైః సత్కారదాడిమైః,
గోమూత్రానైః యవానైర్వా సశీఘ్రమధుశర్కరైః. 129

సత్కౌద్రైః వారుణీమద్దైః మాతులుజ్గరసాన్నితైః,

త్రిఫలాయాః ప్రయోగైశ్చ పిప్పలీక్షౌద్రసంయుతైః. 130

ముస్తభల్లాతసక్తానాం ప్రయోగైః మాక్షికస్య చ,
దేవదారుగుడూచోశ్చ ప్రయోగైర్గిరిజస్య చ. 131

ధూమ్రైర్విరేకైశ్శిరసః పూర్వోక్తైః గుల్మభేదనైః,
అయోలవణపామాణహేమతామ్రప్రవీడనైః. 132

వ్యా. విసర్పగ్రంథి కాంతపదక చాలకాలమువరకును అనుసరించి బాధించుచున్న యెడ నీ క్రింద శెప్పబడు చికిత్సావిధానములచే భేదించవలెను:—యవత్కారమును దానివ్వు

పండ్లరసమును జేర్చి పక్వముజేయబడిన ముల్లంగియూషములతో నైనను, ఉలపకట్టలతో నైనను, గోధుమాన్నమును యవాన్నమును భుజింపజేయవలెను. మరియు చక్కెరను తేనెను జేర్చిన శీఘ్రమద్యమునైనను, తేనెను మాదీఫలరసమును కలిపిన వారుణీమద్యమునైనను త్రాగింపవగును. త్రిగలచూర్ణమును పిప్పలిచూర్ణమును తేనెతో కలిపి తినిపించవలెను. కుష్ఠచికిత్సితమున జెప్పబడిన ముస్తంతుయోగమునైనను, రసాయనమున జెప్పబడిన భల్లాతకనక్తువునైనను, ధాతుమాక్షికమునైన నుపయోగింపందగును. దేవదారుచెక్కను తిప్పతీగను చూర్ణముచేసి తేనెతో కలిపియైన నుపయోగింపవగును. శిలాజతువునైన నుపయోగింపదగును. మరియు ధూమపానములను నన్యప్రయోగముచే శిరోవిరేచనమును చేయించవలెను. గుల్మచికిత్సితమున జెప్పబడిన గ్రంథిభేదనోపాయములను, ఇనుము లవణము రాయి బంగారు రాగి వీనిని కాల్చి యొత్తడము కాపుడముపెట్టవలెను. (ఇట్టిచికిత్సావిధానములచే కఠినమైన గ్రంథిని భేదింపవలెనని యర్థము).

ఇచ్చట:—కుష్ఠచికిత్సితమున జెప్పబడిన “ముస్తం వ్యోషం త్రిఫలా..... చూర్ణం తర్పణభాగైః నవభిః సంయోజితం సమధ్యాజ్యమ్, ...వినిహన్తి” (చి. అ. 2. శ్లో. ౬౫-౬౭) అనుముస్తాదినక్తుచూర్ణంబును; “భల్లాతకనర్మిః.....భల్లాతకనక్తువః... భల్లాతవిధానముక్తమ్” (చి. అ. ౧. పాద.3) అని చెప్పబడిన భల్లాతకనక్తుయోగంబును, “ముస్త-భల్లాతనక్తూరాం” అనుపదముచే గ్రహింపబడును. మరియు “పూర్వోక్తైః గుల్మభేదనైః” అనుపదముచేత గుల్మచికిత్సితమున జెప్పబడిన భేదనోపాయముల గ్రహించునది.

— ౧౭ గ్రంథివిసర్పమున దాహవిధి. —

మూ. ఆభిః క్రియాభిస్సిద్ధాభిః వివిధాభిర్బలీ స్థిరః,

గ్రంథిః పాషాణకఠినః యదా నై వోపశామ్యతి.

133

అథాస్య దాహః త్వరేణ శరైః హేమ్నాఽథవా హితః,

(లోహేన వా హితః.)

పాకిభిః పాచయిత్వా వా పాటయిత్వా సముద్ధరేత్.

134

వ్యా. పైజెప్పబడిన పలుచెరంగులైన సిద్ధక్రియలచేత మిక్కిలి కఠినమై బలిష్ఠమైన విసర్పగ్రంథి రాలిపలె కఠినమై శమించకుండునెడ ఔరముచేనైనను, నిష్పనకాల్చి బడిన యినుపఖడ్జీలచేనైనను, బంగరుఖడ్జీలచేనైనను విసర్పగ్రంథిని కాల్చి భేదింపవలెను. లేక గ్రంథుల పచింపజేయునట్టి యాషధములముద్దచే పచింపజేసి పక్వమైన పిదప శస్త్రముచే భేదించి గ్రంథిని వెలికిం దీయవలెను.

—౧౭ గ్రంథివిసర్పమున రక్తమోక్షణము. ౧౭—

మూ. మోక్షయేద్భవంశశ్చాస్య రక్తముల్లేశమాగతం,
పునశ్చాపహృతే రక్తే వాతశ్లేష్మజిదాషధమ్. 135

ధూమో విరేకశ్శిరసః స్వేదనం పరిమర్దనమ్,
అప్రశామ్యతి దోషే చ పాచనం వా ప్రశస్యతే. 136

వ్యా. విసర్పగ్రంథియందు రక్తము అధికముగ చెడియున్నయెడల అట్టిచెడ్డరక్తము రక్తమోక్షణవిధి ప్రకారము వెలికిందీసి పిచ్చట వాతశ్లేష్మము హరించునట్టి చికిత్సలను మరల చేయవలయును. మరియు గ్రంథిని భేదించినపిదప ధూమము శిరోవిరేచనకరమయిన నన్యము స్వేదనము మర్దనము మున్నగువిధుల మరల జేయవలయును. అట్టిచికిత్సలచే గూడ దోషము పూర్తిగ హరించనియెడల మరల దోషమును పచింపజేయునట్టి బాహ్యోపచారములను ఓషధీప్రయోగములను చేయవలయును.

—౧౮ విసర్పగ్రంథియందు ప్రణోపచారము. ౧౮—

మూ. ప్రక్షిన్నం దాహపాకాభ్యాం బిషక్ శోధనరోపణైః,
బాహ్యోశ్చాభ్యస్తరైశ్చైవ వ్రణవత్సముపాచరేత్. 137

వ్యా. వైశిష్టిన దాహకర్షచేతను పాచనక్రియచేతను, విసర్పగ్రంథియందలి దోషము చక్షుమైనపిదప అట్టిదోషము వెడలించునవియు వ్రణములనార్చునవియు నగు బాహ్యక్రియలచేతను, అభ్యంతరౌషధములచేతను, వ్రణములకు చికిత్సజేయవిధముగ చికిత్సజేయుచు నుపచరించవలయును.

—౧౯ విసర్పగ్రంథియందు వ్రణమునుమాన్పుచికిత్స, అందు కంపిల్లకాదితైలము. ౧౯—

మూ. కంపిల్లకం విడంగాని దార్ద్రీ కారజ్ఞకం ఫలం,
పిష్ట్యా తైలం విపక్తవ్యం గ్రన్థిప్రణచికిత్సితమ్. 138

ద్విప్రణీయోపదిష్టేన కర్తవ్యం చాప్యపాచరేత్,
దేశకాలవిభాగజ్ఞో వ్రణాన్వీసర్పజా బుధః. 139

(ఇతి గ్రన్థివీసర్పచికిత్సా.)

వ్యా. కంపిల్లకము, వాయువిడంగములు, మ్రానిపసుపు, కానుగకాయలు, వీనిని నూరి కల్పముచేసి కూర్చి విధ్యుక్తప్రకారము తైలమును పక్వముచేసి యీతైలమును విసర్పగ్రంథిచే నైన వ్రణమును మాన్పుటకై లేపనాదులచేయనగును, మరియు ద్విప్ర

ణీయాధ్యాయమున నుపదేశింపబడు ప్రణరోపణ (ప్రణములమాన్పు) చికిత్సావిధానముచే దేశకాలాదిపరిస్థితుల చక్కగమనించి విసర్పముచే గల్గిన ప్రణములను మాన్పుటకై యుపయోగింపవగును. (ఇచ్చట ద్వితీయాధ్యాయమున “స్వగ్రోహోదుష్పురాశ్వత్థ” (చికి. 25) అని యుపక్రమించి చెప్పబడిన ప్రణరోపణాదివిధులనన్నిటిని గ్రహించునది).

— ౧౧ గలగండచికిత్సావిధానము. —

మూ. య ఏవ విధిరుద్దిష్టో గ్రస్థీనాం వినివృత్తయే,
స ఏవ గలగణ్డానాం కఫజానాం నివృత్తయే. 140
గలగణ్డాస్తు వాతోత్థాయే కఫానుగతా (బలా) నృణాం,
ఘృతక్షీరకషాయాణామభ్యాసాన్న భవన్తి తే. 141

వ్యా. ఇచ్చట విసర్పగ్రంథులనుద్దేశించి యేచికిత్స విధింపబడినదియో ఆచికిత్సావిధానమునే కఫముచే జనించి గలగండముల నివర్తించుటకు నుపయోగింపదగును. మరియు కఫ మనుబంధమయి వాతమును ప్రధానముగ చేసి సంభవించిన గలగండములకు అట్టికఫవాతహరములగు ఘృతక్షీరకషాయముల నభ్యాసముగ నుపయోగించుచున్నయెడ నయ్యవి నివర్తించును. (ఇచ్చట ‘గలగండానాం’ అని బహువచనరీతిశముచేత గండమాలలు కూడ గ్రహింపబడును. కావున గలగండమునకు అతిదేశించిన విసర్పచికిత్సితమే గండమాలలకును చేయదగునని యెరుంగునది).

— ౧౨ విసర్పమునందు రక్తమోక్షణప్రాధాన్యము. —

మూ. యానీహోక్తాని కర్తాణి విసర్పాణాం నివృత్తయే,
ఏకతస్తాని సర్వాణి రక్తమోక్షణమేకతః. 142
విసర్పో న హ్యసంస్పృష్టో రక్తపిత్తేన జాయతే,
తస్మాత్సాధారణం సర్వముక్తమేతచ్చికిత్సితమ్. 143
విశేషో దోషవైషమ్యాన్న చ నోక్తః సమాసతః,
సమాసవ్యాసనిర్దిష్టాం క్రియాం విద్వానుపాచరేత్. 144
(సమాసవ్యాసనిర్దేశైః ఉక్తం చైతచ్చికిత్సితం.)

వ్యా. విసర్పములు శమించుటకై చెప్పబడినచికిత్సలన్నిటికంటెను రక్తమోక్షణము ప్రధానమైనదిగనుండును. ఏవిసర్పమునందైనను రక్తపిత్తములసంస్కర్షములలేక జనించుట లేదుకావున దోషసాధారణముగ రక్తమోక్షణ ముఖ్యముగ జెప్పబడినది. మరియు

తక్కిన చికిత్సలన్నియు దోషవిశేషము ననుసరించి సంగ్రహముగను విస్తరముగను నిర్దేశింపబడినది. అట్టి సమాసవ్యాసరూపమైన చికిత్సావిధానమున విద్వాంసుడగుపండితుడు గమనించి తత్తదనుసారముగ చికిత్సచేయనగును.

❖ అధ్యాయవిషయసంగ్రహము. ❖

భవన్తి చాత్రః—

నిరుక్తం (క్రికీ) నామభేదాశ్చ దోషా దూష్యాణి హేతవః,

ఆశ్రయో మార్గతశ్చైవ విసర్పగురులాఘవమ్. 145

లిక్ష్వాన్యపద్రవా యే చ యల్లక్షణ ఉపద్రవః,

సాధ్యత్వం, న చ, సాధ్యానాం సాధనశ్చ యథాక్రమమ్. 146

ఇతి పిప్రక్షవే సిద్ధం అగ్నివేశాయ ధీమతే,

పునర్వసురువాచేదం విసర్పాణాం చికిత్సితమ్. 147

వ్యా. విసర్పశబ్దవిర్వచనము, నామము, విసర్పభేదములు, విసర్పమునకు సంబంధించినదోషములు, దూష్యములును; విసర్పకారణములు, ఆశ్రయభేదములు, విసర్పము వ్యాపించుమార్గముల ననుసరించి గురులాఘవనిర్ణయము, ఆశ్రయభేదముచే కల్లలక్షణములు, విసర్పమున కల్లనుపద్రవములు, నుపద్రవసామాన్యలక్షణములు, విసర్పసాధ్యాసాధ్యవిభాగము, సాధ్యములయినవిసర్పములకు చికిత్సాక్రమము, అను నీవిషయములన్నియు అగ్నివేశునిప్రశ్ననుసారముగ పునర్వసువనునాశ్రేయమహర్షిచే విసర్పచికిత్సితమను నీయధ్యాయమున వివరించి చెప్పబడినది.

ఇత్యగ్నివేశకృతే తన్త్రే చరకప్రతిసంస్కృతే, దృఢబలసంపూరితే,

చికిత్సాస్థానే, విసర్పచికిత్సితం నామైకవింశోఽధ్యాయః.

ఇతైరంగున అగ్నివేశకృతంబును చరకప్రతిసంస్కృతంబును నైనచరకసంహితయను నాయుర్వేదతంత్రమునందలి చికిత్సాస్థానమున దృఢబలసంపూరితభాగమున విసర్పచికిత్సితమనునది ఇరువదియొకటవ యధ్యాయము సమాప్తము.

ద్వావింశాధ్యాయము.

అవతరణిక:—విసర్పమున తృష్ట యుపద్రవరూపముగ విశేషముగ సంభవించును కావున, విసర్పచికిత్సితమును జెప్పిన పిదప తృష్టాచికిత్సితము చెప్పబడును:—

మూ. అథాత తృష్టారోగచికిత్సితం వ్యాఖ్యాన్యాయము: 1

ఇతి హ స్తాహ భగవానాత్రేయ: 2

వ్యా. విసర్పచికిత్సితమును జెప్పినపిదప దానికుపద్రవరూపమైన తృష్టారోగమునకు దగినచికిత్సను భగవానుడగునాత్రే యులుపదేశించినదానికి న్యూనాతిరేకముగాకుండునట్లు వివరించి చెప్పెదనని యర్థము.

❖ తృష్టాచికిత్సితప్రారంభము. ❖

మూ. జ్ఞానప్రశమతపోభిః ఖ్యాతోఽత్రిసుతో జగద్ధితేఽభిరతః,
తృష్టానాం ప్రశమార్థం చికిత్సితం ప్రాహ పశ్చానామ్. 3

వ్యా. తత్త్వజ్ఞానముచేతను శాంతిచేతను చాంద్రాయణాది తపోవిశేషములచేతను మిక్కిలి ప్రశస్తిగాంచిన యాత్రేయమునిపుంగవుడు లోకమున కుపకారముచేయుటయం దాసక్తికలవాడై యెదువిధములుగ నిర్దేశింపబడిన తృష్టాభేదములకై దిటికిని శమనోపాయ రూపమైన చికిత్సను ఈక్రింద వివరింపబడురీతిగ నుపదేశించెను.

(అష్టోదరీయాధ్యాయమున రోగభేదముల పరిగణనముచేయుతరి “పశ్చా తృష్టా ఇతి:—వాత-పిత్త-ఆము-క్షయ-ఉపసర్గాత్తి కాః” (సూ. అ. ౧౯. సూ. ౧౮) అని తృష్ట దప్పియెదువిధములుగ నిర్దేశింపబడినది. అట్టితృష్టాభేదములైదును (తక్కినకాన హిక్కాదిరోగములవలెనసాధ్యభేదములు లేక) సాధ్యములై చికిత్సావిషయగోచరము లని “తృష్టానాం ప్రశమార్థం చికిత్సితం ప్రాహ పశ్చానామ్” అనువాక్యముచే జెప్ప బడినది. చికిత్సితమన చికిత్సావిధాయకగ్రంథమని యర్థము. అట్టిచికిత్సితము నిదానపరి జ్ఞానపూర్వకముగ నుండవలెను కావున చికిత్స ననుసరించిన నిదానంబును చికిత్సితపదము చేతనే సంగ్రహింపబడునని యెరుంగునది).

❖ తృష్టారోగనిదాన-సంప్రాప్తులు. ❖

మూ. షోభాద్భయాద్రభమాదపి శోకాత్క్రూధాద్విలక్ష్టనాన్తద్యాత్,
మౌరాఽఘ్నలవణకటుకోష్ణరూక్షశుష్కాన్న సేవాభిః. 4

థాతుక్షయ-గదకర్షణ-వమనాద్యతియోగసూర్యసంతాపైః,
 పితౌఽనితా ప్రవృద్ధౌ సామ్యాక్ థాతుంశ్చ శోషయతః. 5
 రసవాహినీశ్చ నాడీః (ధమనీః) జిహ్వమాల్యగలతాలుకక్లోమ్నః,
 సంశోష్య సృణాం దేహే కురుత స్తృష్టాం మహాబలావేతా. 6
 పీతం పీతం హి జలం శోషయతస్తావతో న యాతి శమం,
 ఘోరవ్యాధిక్యశానాం ప్రభవతుష్పసర్గభూతాసా. 7

వ్యా. మనస్సుకు సంక్షోభము కల్గుట, భయము, శ్రమము, దుఃఖము, శోషము, ఉపవాసమునుండుట, మద్యపానముచేయుట, కారము, పులుపు, ఉప్పు, చేదు, అనునీరసములుగలపదార్థములను భుజించుట; స్వర్ణముచేతను, వీర్యముచేతను ఉష్ణమయినపదార్థము భుజించుట; రూక్షమయిన (జిడ్డులేని), పదార్థముల భుజించుట, ద్రవములేకయెండిన అన్నమును భుజించుట, రసాదిథాతువులు తీజించుట, జ్వరాదిరోగములచే శరీరము కృశించుట, పమనవిరేచనాదులు అధికముగనగుట సూర్యునివేడిమి యధికముగ సోకుట, ఈకారణములచేత పిత్తవాతములు రెండును వృద్ధి నొంది ప్రకుపితములై శరీరమునందలి సౌమ్యములయినకఫమును ఉదకములను వహించుథాతువులు తొలుతద్రవములేక శోషింపజేసి పిదప రసథాతువును శరీరమున వ్యాపింపజేయునాడులను, నాలుకయొక్క మొదటి భాగముకుత్తుకను, తాలువులను, క్లోమమును, వీనినన్నిటిని వరసగ ద్రవములేక యెండించి మిక్కిలి బలిష్ఠములగు వాతపిత్తములు రెండును మనుజులయొక్క శరీరమును తృష్ణు (దప్పిని) కల్పించును. మరియు నావాతపిత్తములు రెండును అట్టి దప్పికల్గినప్పుడు మాటి మాటికి జలమును త్రాగుచున్నను అట్టిజలమును అప్పటికప్పుడే యెండించుచుండును. దానంజీసి యీదప్పి శమింపనేరదు. మరియు త్రూరమయిన విషాదిమున్నగువ్యాధులచే కృశించినవారికి ఈతృష్ణావ్యాధి యుపద్రవరూపముగను సంభవించును.

ఇచ్చట భయసంక్షోభాదికారణములతో కొన్ని వాతమును వృద్ధి నొందించునవియు, కొన్ని వాతపిత్తముల రెండింటిని వృద్ధి నొందించునవియు నైయున్నవి. అందు వానివాని కారణముల ప్రత్యేకముగ నూహించునది. “పితౌఽనితా ప్రవృద్ధౌ” అని యుపక్రమించి తృష్ణాసామాన్యముగసంప్రాప్తి చేప్పబడినది కావున తృష్ణాభేదములన్నిటియందును వాతపిత్తములు రెండును ప్రధానకారణములై యుండును. మరియు శారీరస్థానమున “ఇచ్ఛా ద్వేషాత్రికా తృష్ణా సుఖదుఃఖాప్యవర్తతే, తృష్ణా చ సుఖదుఃఖానాం కారణం పునరుచ్యతే” (శా. ఆ. ౧. శ్లో. ౧౩౪) అను గ్రంథమున సుఖదుఃఖములవలన ఇచ్ఛా

ద్వేషరూపమయిన మానసికతృష్ణావ్యాధియొకటి చెప్పబడినది అట్టితృష్ణ ఇచ్చట గ్రహించబడదని యభిప్రాయముచే “నృణాం దేహీ కురుత స్తృష్ణాం మహాబలావేతా” అని నిర్దేశింపబడినది. సుఖముచేకల్గిన ఇచ్ఛారూపమయినతృష్ణయు దుఃఖముచేకల్గినద్వేషరూపమయినతృష్ణయు మానసికములు ఇచ్చట చెప్పబడినది శరీరమునందలిదోషమును కారణముగ జేసి జనించినదిగాన దేహజమనియు పరస్పరభేదము నెరుంగునది.

మరియు మనుజులకు స్వాభావికముగ జనించు తృష్ణయందును హతశిత్తములే ప్రారంభకారణములై యుండును. వినను అట్టి నైసర్గికమైనతృష్ణ యథోచితద్రవపానముచేత శమించును. రోగరూపమయిన ఈతృష్ణయందు మాటిమాటికి నీళ్లుత్రాగుచున్నను శమించక బాధించుచుండునని పరస్పరభేదము నెరుంగునది. ఈవిషయమునే “సీతం సీతం హి జలం శోషయతస్తావతో న యాతి శమం” అని వివరించి చెప్పబడినది. “ఘోరవ్యాధికికౌశానాం” అనువాక్యముచే నుపద్రవరూపమయిన తృష్ణాసంప్రాప్తి నిర్దేశింపబడినది.

— తృష్ణారోగపూర్వరూపము, స్వరూపలక్షణము. —

మూ. ప్రాగ్రూపం ముఖశోషః స్వలక్షణం సర్వదామ్బుకామిత్వం,

తృష్ణానాం సర్వాసాం లిక్ష్ణానాం లాఘవమపాయః.

8

వ్యా. తృష్ణారోగము జనించుటకుమందు నోట ద్రవములేక యెండును. తృష్ణారోగభేదములకు నీక్రింద పేరుపేరుగా జెప్పబడులక్షణములు స్వల్పముగ కనుబడును. అందు కొన్నిలక్షణములు బొత్తుగ లేకయు నుండును. ఇవియే తృష్ణారోగమునకు పూర్వరూపము మరియు యెల్లప్పుడును మాటిమాటికి త్రాగుచున్నను జలమును శోరుచుండుటయే తృష్ణావ్యాధికి నియతమైన స్వరూపలక్షణము.

ఇచ్చట జ్వరమునకు సంతాపంబును శోధరోగమునకు ఉన్నతముగ నుండుటయు నెట్లు నియతమైనస్వరూపలక్షణములై యుండునో అతైరుంగుననే జలకామిత్వము తృష్ణావ్యాధికి నవ్యభిచరితమైన స్వరూపలక్షణమని యెరుంగునది. ముఖశోషంబును ఆయాతృష్ణావ్యాధిలక్షణములు స్వల్పముగ కన్పడుటయు పూర్వరూపములగును. ఈవిషయమునే “అవ్యక్తం లక్షణం తస్యః పూర్వరూపమితి స్మృతమ్” అని స్థలాంతరమున చెప్పబడినది.

ఇచ్చట కొందరు “ప్రాగ్రూపం ముఖశోషః స్వలక్షణం సర్వదామ్బుకామిత్వం”

అని పఠించెదరు. ఈపాఠము స్వరూపలక్షణము చెప్పియుండలేదు. లేక ముఖశోషస్వర
క్షయములు పూర్వరూపమనియు సర్వదామ్ముకామిత్యము స్వలక్షణమనియు విభజించి
తృష్టలన్నిటియందునుకల్లలక్షణములు స్వల్పముగనుండినయెడ రోగవినుక్తిలక్షణమనియు
“లాఘవమపాయః” అనువాక్యముచే నూచింపబడినది. తృష్టకు చెప్పిన స్వలక్షణము
లన్నియు పూర్తిగ నొకప్పుడు జ్వరాదిరోగలక్షణములవలె బొత్తిగ నివర్తించుటలేదు.
ఏలయన మనుజులకు స్వాభావికమయినతృష్ట (దప్పి) విడువకయుండునుగాన పూర్తిగ
నివర్తించక అట్టితృష్టలక్షణములు కొంచెముగనివర్తించుటయే వ్యాధివినుక్తిలక్షణమని
“లాఘవమపాయః” అనుపదముచే నూచింపబడినది.

౨౨ తృష్టారోగోపద్రవములు. ౨౨

మూ. ముఖశోషస్వర భేదభ్రమసంతాప్తప్రలాపసంస్తంభాః,

తాలోష్ఠ్యప్రకణ్ఠజిహ్వకర్కశతాం చిత్తనాశం చ.

9

జిహ్వనిర్గమమరుచిం బాధిర్యం మర్తధూయనం సాదం,

తృష్టాద్భూతా కురుతే, పశ్చాద్భూతాం లిజ్జతః శృణు తామ్.

10

వ్యా. నోటద్రవములేక యెండుట, కంఠస్వరము మారుట, ఒడలు తిరుగుట,
సంతాపము, వృద్ధముగ మాటలాడుట, శరీరము స్తంభించుట, తాలువులును పెదవులును,
కంఠంబును, నాలుకయు, కరకరలాడుచుండుట; మనస్సుకేమియు తోచకుండుట,
నాలుక లోనికి లాగికొనిపోవుట, నోటరుచి తెలియకుండుట, చెవులు వినబడకుండుట,
మర్తస్థలములయందు బాధకల్గుట, శరీరము కృశించుట, వీనినన్నిటిని తృష్టారోగము
కల్గించును. మరియు తృష్టారోగము లైదింటిని ప్రత్యేకలక్షణము వీక్రింద చెప్పబడును.

ఇచ్చట ముఖశోషదులు తృష్టారోగమునకు నుపద్రవములుగ కల్గునని “తృష్టా
ద్భూతా కురుతే” అని యుపదేశింపబడినది. ఇదియే తృష్టావ్యాధికి లక్షణములని కొందరు
చెప్పెదరు. అట్టియెడ ప్రత్యేకముగ నుపద్రవములు చెప్పబడలేదు. విషయసంగ్రహ
మున “సోపద్రవాం చ పశ్చాదాం” అని యుపద్రవములను కూడ నిర్దేశించుట సంగ
తము కాకుండును కావున వైజ్ఞేయ ముఖశోషదులు వ్యాధ్యవస్థయందు సామాన్యముగ
వృద్ధిచేసి వ్యాధిలక్షణములుగ నుండుననియు, అయ్యది యంతటముగ వృద్ధిచేసిన
నాడు ఉపద్రవరూపము లగుననియు చెప్పట నుపదేశనమని తోచెడిది.

❖ వాతజత్యష్టాసంప్రాప్తి. ❖

మూ. అభ్యాతుం దేహస్థం కుపితః పవనో యదా విశోషయతి,
తస్మిన్ శుష్కే శుష్కత్యబలస్తృష్కత్యథ విశుష్కౌ. 11

వ్యా. వైజేష్ఠ్యబడిన స్వకారణములచే ప్రకోపమునొందినవాతము శరీరమునందలి పలుదెరంగులనుండు ద్రవరూపములగు ధాతువులను ఎండించినపుడు మనుజుడు బలహీనుడై తానును శుష్కించును. దానంజేసి మానవుడు దష్పికల్గియుండును.

❖ వాతజత్యష్టాలక్షణములు. ❖

మూ. నిద్రానాశః శిరసో భ్రమస్తథా శుష్కవిరసముఖతా చ,
స్రోతోఽవరోధ ఇతి చ స్వాల్లిజ్ఞం వాతత్యష్టాయాః. 12

వ్యా. వాతముచే గల్గినతృష్ణయందు నిదురబట్టదు. తల తిరుగునట్లుండును, నోట ద్రవములేక యెండును, నాసికాదిస్రోతోరంధ్రములు బిగదీసియుండును. ఇవియన్నియు వాతకత్యష్టాలక్షణములు.

❖ పిత్తజత్యష్టాసంప్రాప్తి. ❖

మూ. పిత్తం మతమాగ్నేయం కుపితం చేత్తాపయత్యేషాం ధాతుం,
సస్తప్తస్స హి జనయేత్తృష్ణాం దాహోల్బణాం నృణామ్. 13

వ్యా. పిత్తము ఆగ్నేయంశప్రధానమైనది; అట్టి పిత్తము స్వకారణములచే కుపితమై శరీరమునందలియభ్యాతువులను తాపమునొందించును. పిత్తముచే తాపమునొందిన యభ్యాతువు తీవ్రమైన తాపముతోగూడిన తృష్ణను మనుజులకు కల్గించును.

ఇచ్చట నీవిషయము చెరుంగునది. — శారీరస్థానమునందలి శరీరసంఖ్యాకారీరమున “యత్ ద్రవసరమందస్మిగ్ధమృదుపిచ్ఛిలం రసరుధిరవసాకఫపిత్తమూత్రస్వేదాది తదాప్యం రసో రసనం చ” (శా. ఆ. 2) అనువాక్యముచే పిత్తము జలవికారమని చెప్పబడినది. వెంటనే “యత్పిత్తమూష్ణా యో యా చ భాః, శరీరే తత్సర్వమాగ్నేయం రూపం దర్శనం చ” (శా. ఆ. 2) అనువాక్యముచేత పిత్తము ఆగ్నేయమనియు చెప్పబడినది. ఈరెండువాక్యములబట్టి పిత్తమున జలగుణంబులును అగ్నిగుణంబులును మిశ్రముగ నున్నదనియు, దానంజేసి పిత్తము సౌమ్యాగ్నేయ స్వరూపమనియు స్ఫుటమగుచున్నది. అయినను పిత్తము ఆగ్నేయగుణబహుళముగనుండునని తలంపి “పిత్తం ఘృత

మాగ్నేయం” అని యిచ్చట చెప్పబడినది. మరియు సౌమ్యాగ్నేయాదివికారముల పరి గణించునపుడును ఆగ్నేయవికారములతో పితృవికారములను జేర్చి చెప్పియునున్నది. కావున పితృము ఉభయాత్మకమైనను ఆగ్నేయగుణబహుళమని యెరుంగునది. అట్టి యాగ్నేయ గుణభూయిష్ఠమైనపితృము స్వకారణములచే ప్రకుశితమై వైశిష్ట్యనరీతిగ తృష్ణారోగమును గల్గించునని ముఖ్యభావము.

— ౧౭ పితృజతృష్ణాలక్షణములు. ౧౭ —

మూ. తిక్తాస్యత్వం శిరసో దాహః, శీతాఽభిసద్దతా మూర్ఛా,

వీతాఽక్షిమూత్రవర్చస్త్వమాకృతిః పితృతృష్ణాయాః.

14

వ్యా. పితృముచే గల్గినతృష్ణయందు నోరు చేదుగనుండును, తల మంట బుట్టును, చలవగోరును, మూర్ఛ గ్రమ్మును, కన్నులును మూత్రంబును మలంబును వచ్చగనుండును. ఇవియన్నియు పితృమునగల్గిన తృష్ణాలక్షణములు.

— ౧౮ ఆమజతృష్ణాసంప్రాప్తి. ౧౮ —

మూ. తృష్ణాయాఽఽమప్రభవాసాఽప్య్యాగ్నేయాఽఽమపితృజనితత్వాత్

వ్యా. ఆమముచే గల్గినతృష్ణయు ఆగ్నేయమే యగును. ఏలయన అయ్యది ఆమ పితృముచే గల్గినదియగుటంజేసి యాగ్నేయమే యగును. (వక్ష్యముకాని యాహారరసము అడ్డగించుటచే పితృము వృద్ధి నొంది ప్రకుశితమై తృష్ణను కల్గించును. అట్టియెడ ఆమము మార్గ నిరోధమాత్రముచే నీతృష్ణకు కారణమైనను, అట్టి నిరోధముచే ప్రకుశితమైనపితృ మున జనించుటంజేసి ఆమజతృష్ణయు నాగ్నేయమే యగునని భావము. మరియు ఆమ ముతో సమానచికిత్సయు, ఆమముతో సమానములగులక్షణంబులును కలకఫంబును ఆమ శబ్దముచే (లక్షణయా) గ్రహింపబడును. ఆమసముద్భవ (ఆమముతో సమానచికిత్సా లక్షణములకల కఫముచే జనించిన) తృష్ణారోగంబును ఆగ్నేయము (వైశిష్ట్యనరీతిగ నాగ్నేయమగును) అనియు నర్థము. ఈయర్థము చెప్పటచేత సుశ్రుతమున జెప్పబడిన కఫజతృష్ణయు సీతంత్రకారునిచే నాగ్నేయాంతర్భూతముగ గ్రహింపబడినదికావున “పంచ తృష్ణాః” అనునియమమునకు భంగములేదని యెరుంగునది. మరియు వాతపితృ ములయందును తృష్ణకు కారణములైనను ఇచ్చట నామజతృష్ణయందు పాచనక్రియకు కారణమైన పితృము ప్రధానముకావున అట్టిపితృమును ప్రధానముగజేసి “ఆమపితృజనిత త్వాత్” అని చెప్పబడినది. ఆహారమును వచించుటయందు పితృము ప్రధానమని సూత్ర

స్థానమున నిట్లు చెప్పుబడినది:—“దర్శనం పంక్తిరూప్తా చ త్సత్త్వజ్ఞాదేహమార్దవమ్,
ప్రభాప్రసాదో మేధా చ పిత్తకర్మైవికారజమ్.” (సూ. ఆ. ౧౮).

—ॐ ఆమజత్వజ్ఞాలక్షణము. ॐ—

మూ. లిక్లం తస్యాశ్చార్పరచిరాద్ధానకస్థప్రసేకౌ చ.

15

వ్యా. ఆమముచే జనించిన తృప్త్యయందు నొకరుచియు, కడుపుబ్బరంబును కల్గును.
నోట కఫము స్రవించును.

—ॐ క్షయజత్వజ్ఞాలక్షణము. ॐ—

మూ. దేహో రసజోఽమ్బుభవో రసశ్చ తస్య క్షయాచ్చ తృప్యేత్తు,

దీనస్వరః ప్రతామ్యక్ సంశుష్కహృదయగలతాల్లుః.

16

వ్యా. దేహము రసధాతువువలన పుట్టినది. అట్టిరసము పంచభూతములతో జేరిన
జలభాగమున కల్గును. అట్టిజలరూపమైన రసధాతువు క్షీణించుటవలన తృప్త్యను (దప్పిని)
కల్గించును. ఈతృప్త్యయందు కంఠస్వరము దీనముగనుండును. మైకము గ్రమ్మును. హృద
యంబును క్షుత్తుకయు తొలుపులును తడిలేక యెండును.

వివరణము:—మనుజుడు పాంచభౌతికమై మధురాదిషడ్రసవిశిష్టమైన యాహారము
భుజించినచో నయ్యది జాతరానలముచే పక్వమై దానివలన యాహారసారరూప
మైనద్రవము కల్గును. ఆయాహారసారరూపమైనద్రవము రక్తాదిధాతువులకన్నిటికి నుత్పా
దకమైనరసధాతువుగ పరిణమించును. రసధాతువువలన రక్తంబును దానివలన మాంసం
బును కల్గుచు, వరుసగ శుక్రపగ్వంతమైన ధాతువులుగ మారును. (ఈయంతృప్తిక్రమమే
స్థూలంతరమున విస్తరింపబడియున్నది) కావున అట్టి ధాతుత్వత్తికి ప్రధానమైనది రస
ధాతు వగును. ఆరసధాతువుకు వైజ్ఞేయక్రమమున నాహారరసము కారణము. అయ్యది
జలరూపము. పైనిదానమున జెప్పిన కారణములచే ద్రవరూపమైన రసధాతువు శుష్కించి
నపుడు, ద్రవరూపమై రసధాతువునకు సమానజాతీయమైనజలమునే తోరుచుండును.
(రసక్షయమయినపుడు దానికి కారణమైనజలము క్షీణించును. అట్టియెడ మనుజుడు
జలమునే యెడలేక తోరుచుండుట సహజమనిభావము.) ఈవిషయమునే సుశ్రుతు లిట్లుప
దేశించిరి:—“ధోషధాతుమలక్షణో బలక్షణోఽపి మానవః, స్వయోనివర్ధనం యత్తదన్న
పానం ప్రకాంక్షతి” (సు. సూ. ఆ. ౧౫) దోష-ధాతు-మలంబులైనను శరీరబలంబై
నను క్షీణించినమానవునకు అట్టిధాత్వాదులలో నెయ్యది క్షీణించియుండునో, దానిని

వృద్ధినించునన్న పానములయందు మిక్కిలి కోరిక పుట్టునని యర్థము.) ప్రకృతమున రసధాతువు క్షీణించినపుడు రసధాతువునకు వర్ధకమైనజలమును విశేషముగ కోరును. ఈ విషయమునే తంత్రకారులు “తస్య క్షయాచ్చ తృప్యేత్తు” అని క్లృత్తముగ జెప్పిరి.

— ౧౭ ఉపసర్గజతృప్త్యుపశాంతి. ౧౭ —

మూ. భవతి ఖలు యోషసర్గాత్తస్థా సా శోషణీ కష్టా,
జ్వరమేహక్షయశోషశ్వాసాద్యుపసృష్టదేహానామ్.

17

వ్యా. జ్వరము, ప్రమేహము, క్షయము, శోషము, శ్వాసకాసములు మున్నగు రోగములచే బాధింపబడినవారికి నుపద్రవరూపముగ సంభవించిన తృప్త ఉపసర్గజమని చెప్పబడినది. ఈతృప్తయందు జలమును మాటిమాటికి త్రాగుచున్నను దప్పి యజగక ద్రవము ఎందుచునే యుండును; కావున నిది మిక్కిలి కష్టసాధ్యమగును. (ఇతైరంగున నుద్దేశ ప్రకారము వాత-పిత్త-ఆమ-ఆమ్ముక్షయ - ఉపసర్గాత్తి కమలైన తృప్త్యాభేదము లైదును ప్రత్యేకముగ వివరింపబడినవి. మరియు సుశ్రుతమున—“తిస్రస్తన్మితాస్తాః క్షతజా చతుర్థీ క్షయాత్తథా హ్యమనముద్భవా చ స్వాప్నిప్రమీ భక్తా నిమిత్తజా చ” (సు. ఉ. అ. ౪౦) అని తృప్త్యాభేదములు నిర్దేశింపబడినవి. ఇందు కఫజ-క్షతజ-ఆమ్నజ భేదములధికముగ జెప్పబడినవి. అందు కఫజ అన్నజతృప్త్యాభేదములు ఆమజతృప్త్యాయందును, క్షతజము ఉపసర్గాత్త కమందును అంతర్భూతములగునని యీతంత్రకారులు పంచతృప్త్యాభేదముల నిరూపించిరి).

— ౧౮ అసాధ్యతృప్త్యావిభాగము. ౧౮ —

మూ. సర్వాస్త్యతిప్రసక్తాః రోగకృశానాం వమిప్రసక్తానాం,
ఘోరోపద్రవయుక్తాః తృప్తాః మరణాయ విజ్ఞేయాః.

18

వ్యా. వైజెప్పబడిన తృప్త్యుపశాంతి నెద్దియైనను మిక్కిలి యత్కటముగ నున్నచో నయ్యది యసాధ్యమగును. మరియు రోగములచే కృశించినవారికి సంభవించినదియు, వాంతితో కూడినదియు, మిక్కిలి బాధల గల్గించునపద్రవముల గూడినదియు, నసాధ్యములై ప్రాణాంతకరములగును.

— ౧౯ అభ్యాతుశోషమున గల్గు తృప్త్యాన్వరూపము. ౧౯ —

మూ. నాఽగ్నిం వినా హి తర్షః పపనాద్వా తౌ హి శోషణీ హేతూ,
అభ్యాతురతివృద్ధా; అపాం క్షయే తృప్యతేనరో హి.
చ-వి-120

19

వ్యా. శరీరమునందలి యభ్యాతువులను (ద్రవరూపములగు రసాదిభాతువులను) శోషింపజేయుటకు, అగ్ని స్వరూపమైనపిత్తంబును శోషణస్వభావముకలవాతంబును వృద్ధి నొందినచో నవిరెండును కారణములగును. అట్టిప్రకృతితమమైన వాతపిత్తములచే శరీరము నందలిద్రవరూపములగు భాతువులు ద్రవములేక యెండినయెడ మనుజుడు దస్పికల్గి విశేషముగ జలమునే కోరుచుండును. కావున అగ్ని స్వరూపమైన పిత్తంబును వాతంబును సంబంధించక తష్టావ్యాధి కల్గ నేరదు. (కావున తృష్ణాభేదము లన్నిటియందును అభ్యాతు శోషకములైన పిత్తవాతములు కారణములగును. దీనిచేత అభ్యాతుశోషజరూపతృష్ణాభేదంబును సంగృహీతమని యెరుంగునది).

—ॐ ఆహారభేదమునగల్గు తృష్ణాస్వరూపము. ॐ—

మూ. గుర్వన్న పయఃస్నేహైః సంమూర్ఛద్భిః విదాహకాలే చ,
యస్తృప్యేత్ వృతమార్గే తత్రాప్యనిలానలౌ హేతూ. 20

వ్యా. గుర్వత్వమును కల్గించు నాహారములభుజించినను, పాలను, స్నేహద్రవ్యములను అధికముగ భుజించుటవలనను ఆయ్యవి పాకమునొందుచు నొండొంటకలయైనప్పుడు వాతము ప్రకృతితమగును. అట్టియాహారముయొక్క విదగ్ధపాకావస్థయందు పిత్తము ప్రకోపమునొందును. అట్టిప్రకృతితమమైన వాతపిత్తములు శరీరమునందలి ద్రవమును వ్యాపింపజేయు స్తోమార్థముల నడ్డగించినప్పుడు దస్పికల్గును. అట్టి తృష్ణావ్యాధికిని వాతపిత్తములే కారణములగును. (ఇచ్చట భుజించబడినయాహారమంతయు వక్షమై యేకీభవించునపుడు కల్గుతృష్ణకు వాతంబును, విదగ్ధపాకావస్థయందు కల్గుతృష్ణకు పిత్తంబును కారణములగును. కావున అట్టి తృష్ణాభేదములకును వాతపిత్తజములయందే యంత ర్భావమని భావము).

—ॐ మద్యజతృష్ణాస్వరూపము. ॐ—

మూ. తీక్ష్ణోష్ణరూక్షభారాన్మద్యం పిత్రానిలౌ ప్రకోపయతి,
శోషయతోఽపాం ధాతుం తావేవహి మద్యశీలానామ్. 21

వ్యా. మద్యమునందలి తీక్ష్ణ-ఉష్ణ-రూక్ష-గుణములచే పిత్తవాతములు రెండును ప్రకోపమునొందును. కావున మద్యమును విశేషముగ త్రాగునలవాటుకలవారికి పైజెప్పిన రీతి ప్రకోపమునొందిన వాతపిత్తములు అభ్యాతువులను శోషింపజేయును. దానంజేసి తృష్ణారోగము సంభవించును. ఇదియే మద్యజతృష్ణయగును. దీనికిని వాతపిత్తములే కారణములగును. (కాన తద్భేదములచేతనే నీతృష్ణాభేదమును సంగృహీతమగును.

— తృష్ణారోగోపశయము. —

మూ. తప్తాస్త్వివ సీకతాసు హి తోయమాశు శుష్కతి ఊష్ణం,

తేషాం సంతప్తానాం హిమజలపానాద్భవతి శర్త. 22

వ్యా. వైశేష్ఠిన తృష్ణారోగము లన్నిటియందును అభ్యాతువులు ద్రవము లేక శుష్కించియుండుటంజేసి జలమును వలుమారు త్రాగుచుండినను(యెండతీవ్రముచే కాలి యుండు నిసుకలో నీళ్లు పోసినపుడు అనీరంతయు చుండిపోవువిధముగ) త్రాగబడిన జలమంతయు నెండిపోవుచుండును కావున అట్టిసంతాపముగలవారికి చల్లనినీళ్లును త్రాగించినచో సుఖముకల్గును. (ఇది తృష్ణారోగమునకుపశయము).

— శీతోపచారజతృష్ణాస్వరూపము. —

మూ. శిశిరస్నా తస్యోష్ణా రుద్ధః కోష్ఠం ప్రపద్య తర్షయతి,

తస్మాన్నోష్ణకాంతో భజేత సహసా జలం శీతమ్. 23

వ్యా. ఎండలో సంచరించుటచేత శరీరము బడలి చాలవేడికల్గియున్నపుడు చల్లని నీళ్లయందు స్నానముచేసినయెడ శరీరముపై వ్యాపించియున్న వేడియంతయు రోమ రింధ్రమార్గములచేనడ్డగింపబడి వెనుకకుమరలి కోష్ఠమున చేరును. అట్టిసంతాపమువలన నష్టి యధికముగకల్గును. (ఇదియు పిత్తముచే జనించునది. కావున ఉష్ణముచేత బడలియున్నపుడు పెంటనే స్నానపానాదులకు చల్లనినీళ్లునుపయోగింపజనదు. కొంతసేపువిశ్రమించి శరీరము వేడితగ్గిసదిదప శీతజలము నుపయోగింపందగునని భావము).

— వైశేష్ఠినయభ్యాతుశోషశాదితృష్ణల సామాన్యలక్షణములు. —

మూ. లిజ్జం సర్వాస్వేతాస్వనిల-క్షయ-పిత్తజం భవత్యథ తు,

పుథగాగమాచ్చికిత్సితమతః ప్రవత్యోమి తృష్ణానామ్. 24

వ్యా. “నాగ్నిం వినాపి తర్షక” అని యుపక్రమించి వైనినిద్దోశింపబడిన తృష్ణల యందు వాతలక్షణంబులును, ధాతుక్షయలక్షణంబులును, పిత్తలక్షణంబులును కల్గియుండును. లక్షణములచే నమానములుగ నున్నను ఆయాతృష్ణ జనించుటకు కారణములు వేరు వేరుగనుండుటంజేసి వానివానికి (ఆయాకారణభేదములబట్టి) వేరువేరుచికిత్సలమును జేయవలెను.

ఇచ్చట నీవివరణము నెరుంగునది:—“గుర్వన్నపయః స్నేహైః” అనిచెప్పబడిన అన్నసంమూర్ఘనజత్పృష్ఠకును వాత-పిత్తములు కారణములుగ జెప్పబడినవి. కావున దీని యందు వాతపిత్తలక్షణములే ప్రాయికముగనుండును. “శీష్ణోష్ణరూక్షభావాత్” అని చెప్పబడిన అభ్యాతుక్షయజత్పృష్ఠయందును వాతపిత్తములు కారణములై యుండును; కావున దీనియందు క్షయజత్పృష్ఠాలక్షణంబులు కానబడును. “శిశిరస్నాతస్సోష్ణ” అని చెప్పబడిన శీతస్థూనజత్పృష్ఠయందు పిత్తము కారణమగును కావున వైత్తిలక్షణములు కనబడును. ఈవిషయమే “లింగం సర్వాస్వనిలక్షయపిత్తజం భవతి” అనికృత్తముగ జెప్పబడినది.

మరియు వానిలక్షణములు సామాన్యముగ నున్నను కారణములు వేరువేరుగ నుండుటంబట్టి యట్టి కారణానుగుణముగ వేరువేరు చికిత్సలు చెప్పబడునని ‘పృథగా గమాత్’ అనినిర్దేశింపబడినది. ఇచ్చట “ఆగచ్ఛత్సస్మాదితి ఆగమః” అనువిగ్రహముచేత వ్యాధి జనించుటకు కారణము ఆగమశబ్దవాచ్యమని యెరుంగునది.

—౧౭ తృష్టారోగసామాన్యచికిత్స; అందు వింద్రజలపానము. ౧౭—

మూ. అపాం ఊయాద్ధి తృష్టా సంశోష్య నరం ప్రణాశయేదాశు,
తస్మాద్దైర్ఘ్యం తోయం సమధు పిబేత్, తద్గుణం వాఽన్యత్. 25
కిఞ్చిత్తువరాఽనురసం తను లఘు శీతం సుగంధి సురసం చ,
అనభిష్యద్ధి చ యత్తత్ ఊతిగతమప్యైర్ద్యవత్ జ్ఞేయమ్. 26

వ్యా. తృష్ణయందు అభ్యాతువు (శరీరమునందలి ద్రవభాగము) శుష్కించుట వలన మనుజుని శీఘ్రముగచంపజూచును; కావున అట్టిశుష్కించినభాతువున ద్రవముకు కల్గించుటకై యంతరిక్షముననే క్రింద పడసీయక వర్షధారలనుండి గ్రహింపబడిన (యైంద్ర)జలమును శౌంచముగ లేనెను కలిపి త్రాగవలెను. అట్టి యంతరిక్షజలములేని నాడు దానితో సమానమైనగుణముకలజలమునైన త్రాగవలెను.

మరియు సంతరిక్షమునుండి పుడమివయిం బడినజలంబును మిగుల స్వల్పముగ కషాయరసముకల్గి స్వచ్ఛముగ లేలికయై చల్లనై మనసుకు ప్రతికూలమైన గంధమును నాలుకకు రుచినిచెరచురసంబులు లేకయు, స్ప్రోతోరంధ్రముల ద్రవమును పుట్టించకయు (జలుబుచేయకయు) నుండు నెడ నయ్యది యంతరిక్షజలమునకు సమానగుణమైయుండును. (దీనిని తృష్టారోగమున త్రాగుటకు నైంద్రజలమునకు బగులుగ నుపయోగింపదగినని భిషము).

ఇచ్చట ననిష్టగంధములేనిది సుగంధియనియు, మధురాదిరసములు వ్యక్తముగ లేక రసనేంద్రియమునకింపైనది సురసమనియు చెప్పబడును. ఈవిషయమున సుశ్రుతాచార్యు లిట్లు చెప్పిరి:—“అనిష్టగంధతా గంధదోషః” “వ్యక్తరసతా రసదోషః” (సు. సూ. ఆ. ౪౫) జలమునందిష్టముకానిగంధము కల్గియుండుట గంధమునకు సంబంధించిన దోష మనియు, మధురాదిరసములు వ్యక్తములుగ కానవచ్చినచో రసమునకు సంబంధించిన దోషమనియు నర్థము.

—౨౭ తృష్టారోగమున పానీయములు. ౨౭—

మూ. శృతశీతం ససితోపలమథ వా శరపూర్వపశ్చాత్తమూలేన,
లాజాసక్తుసితాహ్వమధుయతమైద్ద్రోణ వా మన్థ్యమ్. 27
(లాజానాం సక్తూనాం సమధుసితం మన్థమైద్ద్రోణ),
వాట్యం వాఽఽమయవానాం శీతం మధుశర్కరాయుతం
దద్యాత్,

వ్యా. (కుశదర్భవేళ్లు, రెల్లు దర్భవేళ్లు, కాకివెదురువేళ్లు, దర్భవేళ్లు, చెరకువేళ్లు, ఈయైదును చేరి శరాదిపంచమూలములనియు తృణపంచమూలములనియు చెప్పబడును.) ఈశరాదిపంచమూలములను సమభాగములుగగూర్చి నీళ్లుకాచి చల్లగ చల్లార్చి యందు శీనాకల్కండను చేర్చి దప్పియందు త్రాగవలెను. లేక పేళాలసత్తుపిండిని అంతరిక్షజల మునకలిపి యందు చక్కెరను తేనెను యథోచితముగకలిపి త్రాగవలెను. పచ్చియవలను కొంచెముగవేయించి మంథముగ సిద్ధముచేసి చల్లారినపిదప అందు తేనెను చక్కెరనుకలిపి త్రాగింపవగును.

—౨౮ తృష్టాహర-అన్న పానాదులు. ౨౮—

మూ. వేయాం వా శాలీనాం దద్యాద్వా కోరదూషాణామ్. 28
పయసా శృతేన భోజనమథవా మధుశర్కరాయుతం యోజ్యం,
పారావతాదికరసైః ఘృతభృష్టైర్వాఽప్యలవణామైః. 29
తృణపశ్చాత్తమూలముజ్జాతకైః ప్రియాలైశ్చ జాజ్వలాన్సుకృతాః,
శస్తా రసాః పయో వా తైస్సిద్ధం శర్కరామధుమత్. 30

వ్యా. రాజనంపుబియ్యముచేసినను కొఱ్ఱలచేసినను సిద్ధముచేయబడిన పేయ యను గంటని త్రాగవలెను. లేక వైజిష్యుని నియ్యముచే నన్నమును సిద్ధముచేసి యందు

తేనెను చక్కెరను చేర్చి కాగిచల్లారినపాలతో భుజింపనగును. లేక పావురములుమున్నగు పక్షులమాంసరసమును ఉప్పును పులుపును కొంచెముగజేర్చి నేతితో తిరుగుబోతబెట్టిసిద్ధము చేసి యామాంసరసముతో నన్నమును భుజింపనగును. తృణపంచమూలములను ముంజాత మను శాకవిశేషమును చారపప్పును చేర్చి సిద్ధముచేయబడిన జాంగలమాంసరసంబులను, ఆద్రవ్యములజేర్చి కాచి పక్వముజేసి చక్కెరను తేనెను కలిపినపాలను చేర్చి భుజించుట చాల హితము.

ఇచ్చట శాలిధాన్యంబును కొట్టలును ప్రాతవి హితకరములు. ఈవిషయమును వాగ్భటాచార్యులు “యవాగూశ్యాల్లిభిస్తద్వత్క్రొద్రవైశ్చ చిరంతనైః.....సిద్ధేన భోజనమ్” (అ. హృ, చి. అ. ౬. శ్లో. ౬౨) అనుగ్రంథము స్ఫుటముగ జెప్పెను. మరియు—ముంజాతమనునది స్వనామఖ్యాతశాకవిశేషము. దీనిగుణాదులను వాగ్భటాచార్యు లిట్లు చెప్పిరి:—“ముజ్జాతం వాతపిత్తజిత్.స్నిగ్ధం శీతం గురుస్వాదు బృంహణం శుక్రకృత్పరమ్” (అ. హృ, సూత్ర. అ. ౬. శ్లో. ౮౨) అని దీనిని శాకవర్గమధ్యమున పఠించియున్నది. కావున శాకవిశేషమని తోచెడి. “ముంజ దర్భ” అని వ్యాఖ్యానము చేయుట యప్రశస్తము.

—అథ అభ్యంగ-ఆపగాహములు. ౨౯—

మూ. శతధౌతఘృతేనాక్తః పయః పిబేత్ శీతతోయమవగాహ్య,
ముద్గమసూరచణకజాః రసాస్తు భృష్టా ఘృతే దేయాః. 31

వ్యా. శతధౌతఘృతముచే శరీరమునకును శిరస్సుకును అభ్యంగనము చేసికొని చల్లనినీళ్లయందు మునిగి స్నానముచేసి పాలను త్రాగవలెను. లేక పెసలపప్పునైనను చిరుసెనగపప్పునైనను సెనగపప్పునైనను నేతిలో వేయించి కట్టుజేసి యారసమును త్రాగవలెను.

—అథ తృష్ణాహరపాన-అభ్యంగన-నేక-నస్యములు. ౩౦—

మూ. మధురైస్సజీవనీయైః శీతైశ్చ సతిక్తకైః శృతం క్షీరం,
పానాభ్యక్తాననేకేష్విష్టం మధుశర్కరాయుక్తమ్. 32

తజ్జం వా ఘృతమిష్టం పానాభ్యక్తేషు నస్యమపి చ స్యాత్,
నారీపయస్సుశర్కరముష్ట్యా అపి నస్యమిత్తురసః. 33

వ్యా. మధురరసముగల ద్రవ్యములను జీవనీయగణమున జేప్పబడిన ద్రవ్యములను శీతపీఠ్యముగల ద్రవ్యములను తిక్తరసద్రవ్యములను చేర్చి కాచబడినపాలలూ లేనెను చక్కెరనుకలిపి త్రాగుటకును అభ్యంగమునకును నేకమునకునుపయోగింపందగును. మరియు వైజిప్సిన మధురాది ద్రవ్యములజేర్చి కాచబడిన పాలనుండి తీయబడిన వెన్నవలనబుట్టిన ఘృతమునైనను పాన-అభ్యంగన-నస్యముల కుపయోగింపనగును. మరియు స్త్రీలచనుబాల యందైనను ఒంటెపాలయందైనను చక్కెరను కలిపి నస్యముచేయదగును. లేక చెరకు రసమునైన నస్యము చేయదగును. (ఇచ్చట జీవనీయశబ్దముచేత—“జీవకర్ష భకౌ మేదా మహామేదా కాశోశీ క్షీరకాశోశీ, ముద్గమాషపఞ్చర్యౌ జీవస్తీమధుకమితి, దశేమాని జీవనీ యాని భవంతి” (సూ. ఆ. ౪) అని చెప్పబడిన జీవనీయగణము గ్రహించునది).

— తృష్ణారోగమున తాలుశోషహరగంధూషములు. ౨౯ —

మూ. క్షీరేక్షురసగుడోదకసితోపలాక్షౌ ద్రవీధుమార్ధ్వీ (ధ్వీ) కైః,

వృత్తాన్లుమాతులుక్తైః గజ్జూషాః తాలుశోషఘ్నాః.

34

వ్యా. పాలు, చెఱకురసము, బెల్లపుపానకము, కల్కండపానకము, లేనె, శీధు మద్యము, ద్రాక్షిపండ్లరసముచేతైనమద్యము, చింతపండుపులుపురసము, మాదీఫలరసము, ఈ ద్రవములచేత గంధూషము చేసినయెడ తృష్ణారోగమునగల్గిన తాలుశోషము (తాలు పులు ద్రవములేకయెండుట)ను హరించును.

ఇచ్చట గంధూషమనః—“అసంచారముఖే పూర్ణే గజ్జూషః; కబళశ్చరఃత్తుద్ర వేణ గజ్జూషః; కల్కేన కవలస్త్వృతః” అనుపరిభాషనుబట్టి ద్రవరూపమైన యాషధ మును నోటినిండుట కదలించుటకు వలనుపడకుండున ట్లుంచుకొనుటయని యెరుంగునది.

— తృష్ణాహరప్ర లేపములు. ౩౦ —

మూ. జమ్బూవృంతకబదరీవేతసపఞ్చనల్కపఞ్చామ్మైః,

హృన్తుఖ శిరఃప్రలేపాః సఘృతా మూర్ఛాభమత్తృషాఘ్నాస్సున్యః.

వ్యా. నేరేడు, కొండమామిడి, రేగు, ప్రబ్బలి అనునీనాల్గువృక్షములపట్టనైనను; పంచవల్కలముల (మట్టి, అత్తి, రావి, జువ్వి, ప్రబ్బలి అనునవిచేరి పంచవల్కలములు) పట్టలనైనను; పంచామ్లముల (రేగుపండ్లపులుపు, పులిచింతాకురసము మాదీఫలరసము, పుల్లప్రబ్బలి, దానిమ్మపండ్లరసము) రసములచేర్చి నూరి యందు నేతిని కలిపి, హృదయ

స్థానమునను, ముఖమునను, శిరస్సునను పూసినయెడ మూర్ఛయు, భ్రమంబును, దప్పియు శమించును.

ఇచ్చట “స్వగ్రోహోదుమ్బరాశ్చత్తప్తవేతసవల్మలైః, సర్వైరేకత్రసంయుక్తైః పశ్చావల్మలముచ్యతే” అని పంచవల్మలములును; “కోలాష్టుం చుక్రికాష్టుం చ మాతు ల్లాష్టుమేవ చ, చతురస్థమితి ప్రోక్తం, పశ్చాష్టుం తు సదాడిమమ్” అని పంచాష్టు ములు తంత్రాంతరమున జెప్పబడినది గ్రహించునది.

—౩౬ తృష్ణాహరదాడిమాది లేపములు. ౩౬—

మూ. దాడిమదధిత్థలోద్భ్రైః సవిదారీబీజపూరకైశ్చిరసః,

లేపో గౌరామలకైః ఘృతారనాశయుతైశ్చ హితః. 36

శైవలపక్షామ్బురుహైః సామైస్సఘృతైశ్చ సక్తుభిర్లేపః,

వ్యా. దానిమ్మపండ్లరసము, వెలగపండ్లగుంజు, లొద్దుకు, నేలగుమ్మడి, మాదీఫల రసము, పచ్చియుసిరిక కాయలు, వీనినన్నిటిని గూర్చి నూరి కల్కముజేసి, అందు నేతిని ఆరనాశము జేర్చి శిరస్సున లేపనము జేసినయెడ తృష్ణారోగము శమించును. మరియు జలమునందలి పాచితీగెలు, బురుద, తామరపువ్వులు, వీనిని నూరి అందు దానిమ్మరసము మున్నగువానిపులుపును చేర్చియైనను; సత్తుపిండియందు పులుపును నేతిని కలిపియైనను శిరస్సున పట్టువేసినయెడ దప్పి శమించును.

—౩౭ తృష్ణాహరశీతోపచారములు. ౩౭—

మూ. మస్తావరనాశవసనకమలార్ద్రమణిహారసంస్పర్శాః. 37

శిశిరామ్బుచందనార్ద్రస్తనతటపాణితలసంస్పర్శాః,

క్షౌమాద్ధ్రాభివసనానాం వరాజ్ఞనానాం ప్రియాణాం చ. 38

హిమవద్దరివసరిత్సరోఽమ్బుజ పవనేన్దుపాదశిశిరాణాం,

రమ్యశిశిరోదకానాం (రమ్యోదకశిశిరాణాం) స్తరణం చ కథాశ్చ,

త్పష్టాఘ్నాః. 39

వ్యా. మిగడను గంజిని జేర్చి తడుపబడినగుడ్డను, కమలములను, తడిసినమణి హారములను, స్పృశించుటయు; తడిసినపట్టుబట్టలగట్టికొని చాలప్రీతిపాత్రములగు యువతుల నాలింగనాదులచే స్పృశించుటయు, పన్నీరు మొదలగు చల్లనిద్రవములచేతను

చందనముచేతను తడిసి చల్లనైన పైజెప్పిన స్త్రీలయొక్కస్త నప్రదేశమును హస్తములను స్పృశించినను దప్పి శమించును. మరియు—హిమవత్సర్వతమునందలిగుహలు, వనములు, ప్రవాహములు, సరస్సులు, వానియందలికమలములు, చల్లనిగాలి, చంద్రకిరణములు, చల్లనైనవస్తువులు, రమ్యమైనచల్లనినీళ్లు కలప్రదేశములు, వీనిస్తరించుటయు, వీనికిసంబంధించిన కథలవినుటయు దప్పిని శమింపజేయును. (ఇంతదనుక జెప్పబడిన యైంద్రజల పానాదిచికిత్సలన్నియు తృష్ణారోగసామాన్యముగ నిర్దేశింపబడినవి.)

—౨౨ తృష్ణారోగమున విశేష చికిత్స, అందు వాతజతృష్ణాచికిత్సము. ౨౨—

మూ. వాతఘ్న మన్న పానం మృదు లఘు శీతం చ వాతతృష్ణాయాః,
క్షయ కాసనుచ్ఛృతక్షీరఘృతమూర్ధ్వవాతక్షయతృష్ణాఘ్నమ్. 40
స్వాజీవనీయసిద్ధం క్షీరఘృతం వాతపిత్తజే తర్హే,

వ్యా. వాతముచే కల్గినతృష్ణయందు వాతహరములగు నన్న పానంబులును, మృదు-
లఘు-శీతగుణములు కలయన్న పానాదులును హితకరములగును. క్షయజకాసములహరించు
నట్టి ద్రవ్యముల జేర్చి కాచబడినక్షీరంబును ఘృతంబు నుపయోగించినయెడ శ్వాసమును
క్షయమును తృష్ణను హరించును. జీవనీయగణద్రవ్యములచే సిద్ధమైనక్షీరమును ఘృత
మును వాతపిత్తములచే గల్గిన తృష్ణయం దుపయోగించునది.

—౨౩ వైత్తికతృష్ణయందు జలపానవిధి. ౨౩—

మూ. పై తే ద్రాక్షచందనఖర్జూరోశీరమధుయుతం తోయమ్.
లోహితశాలితణ్డూలఖర్జూరపరూషకోత్పలద్రాక్షాః,
మధుపక్వలోష్ఠమేవ చ జలే స్థితం శీతలం పేయమ్. 41 42

వ్యా. ద్రాక్షపండు, చందనము, ఖర్జూరపుకాయలు, వట్టిపళ్లు, ఈద్రవ్యములను
చేర్చి యూరబెట్టబడిన చల్లనినీళ్ల యందు యథోచితముగ లేసెను చేర్చి, పిత్తమునకల్గిన
దప్పియందు త్రాగనగును. మరియు—ఎఱ్ఱవరిబియ్యము ఖర్జూరపుపండు, చిట్టికపండు,
నల్లకలువలు, ద్రాక్షపండు, లేసె, వీనినన్నిటిని చల్లనినీళ్లలో జేర్చి, అందు కొత్తకుండ
పెంకును ఎఱ్ఱగ నిప్పునకాల్చివైచి యాజలము చల్లబడినపిదప వైత్తికతృష్ణయందు త్రాగ
వలెను.

—౨౪ వైత్తికతృష్ణకు తండులోదక పానీయము. ౨౪—

మూ. లోహితశాలిప్రస్థః సలోద్ధమధుకాఞ్జనోత్పలః క్షుణ్ణః, పక్వామ
చ-చి—121

లోష్ట జలమధు సమాయతో (పక్వామలోష్టమధుజలసమా
యతో) మృణ్మయే పేయః. 43

స్వా. ఎఱ్ఱవరివియ్యము ఒక ప్రథమమును, లొద్దుకుచెక్క అతిమధురము రసాంజనము నల్లకలువలు, ఇవియన్నియుచేరి నాల్గపలములు, వీనినన్నిటినిజేర్చి ముక్కముక్కలుగ దంచి నాల్గింతలినల్లలో కలిపి, యొకకుండలోబోసి, అందు కుండపెంకును నివ్వనకొల్పుక వేసి తేనెకలిపి యొకరాత్రి యంతయు మూసియెనిచి మరునాడు అజలమును తేటగ నుండునట్లు వడగట్టి త్రాగినయెడ పిత్తతృష్ణారోగము శమించును.

ఇచ్చట తండులోదకవిధానము ననుసరించి ఎఱ్ఱపరిబియ్యమును ప్రథమమితమును బద్దలగ పగులగొట్టి అందు, లొద్దుగు మున్నగు ద్రవ్యములను నలుగగొట్టి బియ్యమునకు నాల్గవవంతుకలిసి యొక్క-క్రొత్తకుండలోబోసి యీనముదాయమునకు నాల్గింశలజలమును బోసి కుండపెంకును నిప్పునకాల్చుకయే అందుచేర్చి మితముగ తేనె కలిపి యొకరాత్రి యంతయు నూరబెట్టి మరునాడు త్రాగవలెను. ఈకల్పనము తంత్రాంతరమున నిట్లు చెప్ప బడినది:—“తఱ్ఱులం కణశశి కృత్వా పలరి గ్రాహ్యం హి తఱ్ఱులాత్, చతుర్ధణం జలం దేయం తఱ్ఱులోదకకర్తణి, శీతకషాయమానేన తఱ్ఱులోదకకల్పనా.”

❧ ప్రైతికశృష్టియందు పానీయము. ❧

మూ. నటమూతులుజ్ఞవేతసపల్లవకుశకాశమూలయష్టావ్యైః,
 సిద్ధేఽమృతస్యగ్నినిభాంకృష్ణమృదంకృష్ణసికతాంవా. 44
 తప్తానినవకపాలాన్యథవానిర్వాప్యపాయయేతాఽచ్చం,
 ఆపాకశర్కరంవాఽ(ఆపాకమధుశర్కరమ్)మృతవల్ల్యుదకం
 తృషాంహన్తి. 45

చాగ్రి. మణ్ణిచిగుళ్లు, మాదీఫలవృక్షముయొక్క చిగుళ్లు, ప్రబ్బలిచిగుళ్లు, కుశదర్భ
జేళ్లు, చెల్లెదర్భజేళ్లు, అతిమధురము, వీనినన్నిటిని సమభాగములగ గూర్చి నలుగొట్టి
యందు నీళ్లుపోసి కుండలో జేర్చి స్వాల్పవపాలు మిగులునట్లు వక్షముచేసి, నల్లనిమట్టి
పైనను, నల్లనియిసుకపైనను, క్రొత్తకుండపెంకులపైనను నిప్పుతో సమానముగ నుండునట్లు
కొల్చి పైజెప్పినకమాయములో పైచి చల్లారిన పిదప లేటగనుండు నాజలమును వడగట్టి
త్రాగవలెను. తిప్పలేకను జలమున పైచి కొంచెముగ కాచి యందు లేనెను చక్కెరను

కలిపి త్రాగినయెడ దప్పిని హరించును. (ఇచ్చట “పానీయే కాన్ని కం ద్రవ్యం ప్రస్థాం పాదశేషితమ్” అను పానీయకల్పరావరిభాషానుసారము కల్పించనగును.)

ఇచ్చట “తప్తాని నవకపాలాన్యథవా” అనుచోట ‘నరకపాలాని’ అనునవ పాఠము చిరంతనముదితప్రతియందు కానవచ్చినది. చక్రపాణిదత్తవ్యాఖ్యానమున “నవకపాలాని-నూతనశరావాదిభండాః” అని వివరించియున్నది. కావున ‘నర’ అను పాఠము సమంజసముకాదని స్ఫుటముగ తేలుచున్నది. ఈవ్యాఖ్యనైన నరకునేయక ‘నర’ పాఠము నవలంబించి “మనుష్యునియొక్క పుట్టెయెముకలనుగాని ఎఱ్ఱగకాల్చి చల్లార్చి యాజలమును వడబోసికొని త్రాగవలయును” అని వ్యాఖ్యానముచేయుట మిక్కిలి జుగుప్సాకరము, నింద్యము, అశ్లీలము, హాస్యాస్పదంబును.

❧ పి త్తజత్పక్షాహరశీతకషాయములు. ❧

మూ. క్షీరవతాం మధురాణాం శీతానాం శర్కరామధువిమిశ్రాః,

శీతకషాయాః మృద్భుప్రసంయుతాః పి త్తతృప్తాఘ్నాః.

46

వ్యా. అత్తి, జువ్వి, రావి, మున్నగుక్షీరి(పాలుగల)వృక్షములయొక్క పట్టల నైనను, మధురరసముగలద్రవ్యములైనను, గుణసర్వములచే శీతములైనద్రవ్యములైనను విద్యుక్తప్రకారము శీతకషాయములుగ నిద్ధముచేసి అందు నిష్పన్నకాల్పబడినమట్టి పెళ్లలను వేసి వడగట్టి చక్కెరను లేనను చేర్చి త్రాగినయెడ పి త్తమున గల్గినదప్పి శమించును. (ఇచ్చట కషాయద్రవ్యములను మెత్తగ నలుగగొట్టి యారించలసిల్లలో కలిపి రాత్రియంతయు నానబెట్టిన నయ్యది శీతకషాయమని యెరుంగునది.)

❧ ఆమజత్పక్షాచికిత్స. ❧

మూ. వ్యోషవచాభల్లాతకతి క్తకషాయాః తథాఽమతృప్తాఘ్నాః,

యచ్చోక్తం కఫజాయాం వమ్భ్యాం, తచ్చైవ కార్యం స్యాత్.

47

వ్యా. త్రికటుకములు, పస, జడిగింజలు, లిక్తరసద్రవ్యములు, వీనిచేర్చి నిద్ధము లైనకషాయములు ఆమజత్పక్షము శమింపజేయును. మరియు కఫముచే జనించినవనమునకు జెప్పినచికిత్సయు ఆమజనితత్పక్షయందును చేయదగును.

❧ కఫానుబంధత్పక్షయందు ఐదునవిధి. ❧

మూ. స్తంభోరుచ్యవిపాకాలస్యచ్ఛర్దిషు కఫానుగాం తృప్తామ్,

జ్ఞాత్వా దధిమధుతర్పణాలవణోష్ణజలైః వమనమిష్టమ్.

48

వ్యా. శరీరము స్తంభించి అరుచికల్గి జీర్ణముగాక ఆలస్యమును వాంఛియు కల్గి యున్నయెడ కఫము అనుబంధముగ గలతృష్ణయని యెరింగి, పెరుగు లేన సత్తుపిండి ఉప్పు జలము, వీనియందు వమనోషధమును (మ్రంగకాయను) కలిపి వమనముచేయించ వలెను. (అనుజతృష్ణయందు కఫము అనుబంధముగనున్నపుడు వైశేషినిరీతిగ వమనముచే కఫమును బైటవెడలించవలెనని భావము.)

మూ. దాడిమప్లుఫలం వాఽప్యన్యత్ సకషాయమథ లేహం,

వేయమథవా హరిద్రామ్బుశర్కరాక్షౌద్రసంయుక్తమ్.

49

వ్యా. దానిమ్మపండ్లరసమున మ్రంగకాయచూర్ణమును కలిపియైనను లేక కషాయ రసము కలయ్యునిరికకాయలు మున్నగుచానిరసముననైనను మ్రంగకాయచూర్ణమునుకలిపి లేహముగ జేసి సేవించవలెను. లేక పసుపును నీళ్లిలో కలిపి కాచి యందు చక్కెరను లేనెరు కలిపి త్రాగినను కఫజతృష్ణ శమించును.

అథాతుక్షయజతృష్ణాచికిత్స.

మూ. క్షయకాశేన తు తుల్యా క్షయతృష్ణా యా గరియసీన్యాణాం,

క్షీణక్షతశోషహితైః తస్మాత్తాం భేషజైశ్శమయేత్.

50

వ్యా. ధాతుక్షయమునకల్గినతృష్ణరోగము క్షయకాశమును బోల చాలగొప్పదిగ నుండును. కావున క్షతక్షీణులకును శోషరోగులకును జెప్పిన బృంహణాద్యోషధములచే నట్టివర్షిని శమించజేయవలెను.

మద్యపానజశిరస్నానజతృష్ణాచికిత్స.

మూ. పానతృప్తార్తః పానం త్వర్థోదకమప్లులనణగన్ధాధ్యం,

శిశిరస్నాతః పానం మద్యామ్బు, గుడామ్బు వా, తృప్తితః.

51

వ్యా. మద్యమును మితిమీరిత్రాగుటవలనకల్గిన తృష్ణారోగమున మద్యమునకు సమ భాగముగ చల్లనీనీళ్లుకలిపి దానిమ్మపండ్లరసమును ఉప్పును సుగంధద్రవ్యములనుజేర్చి త్రాగ

వలెను. మరియు ఎండగొట్టుబడినవెంటనే చల్లనీళ్లలో స్నానముచేయుటచే గల్గినదప్పి
యందు మద్యమును జలమును చేర్చియైనను, బెల్లపుపానకమునైనను త్రాగవలెను.

❧ ఉపవాసాదులచేగల్గిన తృష్ణారోగములచికిత్స. ౧౯

మూ. భక్తోపరోధతృపితః స్నేహతృపారోఽథవా తనుయవాగుం,
ప్రసిబేత్ గురుణా తృపితః భుక్తేన తదుద్ధరేత్ భుక్తమ్. 52
మద్యామ్బు వాఽమ్బుకోష్ఠం బలవాంస్తృపితఃసముల్లిఖేత్ప్రీత్వా,

వ్యా. అన్నమును నిరోధించి భుజించకుండుటచే బడలి దప్పికల్గినపుడును, స్నేహ
మును విశేషముగ నుపయోగించుటచే గల్గినదప్పియందును పలచగ కాచబడినయవాగువను
గంజని త్రాగవలెను. మరియు గురుగుణముకలయాహారమును భుజించుటచే దప్పికల్గిన
యెడ అప్రమ భుజింపబడినయాహారమును వాంతిజేసి బయటవెడలించవలెను. రోగి బలి
ష్ఠుడుగ నున్నయెడ సగము మద్యమును సగము నీళ్లను కలిపియైనను, కొంచెము వేడిగ
నుండుజలమునైనను త్రాగించి వాంతి చేయించవలెను.

❧ తృష్ణారోగమున మంథపానీయము. ౨౦

మూ. మాగధికావిశదముఖః సశర్కరం వా పిబేన్ననమ్. 53

వ్యా. వైశేషినిరీతిగ వాంతిచే నాహారమును వెడలించి నోట జిగురులేక విశద
నుగనుండుటకై పిప్పలిచూర్ణముతో గూడినజలముచే పుక్కలించి పిమ్మట మంథమున
చక్కెరను కలిపి త్రాగవలెను.

మంథకల్పనము స్థలాంతరమున నిట్లు చెప్పబడినది:— 'సక్తవః సర్విషాభ్యక్తాః
శీతోదకపరిష్ఠతాః, నాతిద్రవో నాతిసాంద్రః మంథ ఇత్యభిధీయతే" పరిపేలాలపిండిని
నేతితో తడిసి చల్లనీళ్లలో కలిపి మిగులచిక్కగను లేటగను కాకుండునట్లు సిద్ధముచేయ
బడినది మంథమనబడును. ఈలక్షణమునే యితరస్థలములయందును గమనించునది.

❧ తృష్ణారోగమున తాలుశోషచికిత్స. ౨౧

మూ. బలవాంస్తు తాలుశోషే పిబేద్ధృతం తృప్యమద్యాచ్చ,
సర్పిర్భృష్టం క్షీరం మాంసరసాంశ్చాఽబలస్నిగ్ధాకా. 54

అతిరూక్షదుర్బలానాం తర్షం శమయేత్ సృణామిహాశు పయమ్,
ఛాగో వా ఘృతభృష్టః శీతో మధురో రసో హృద్యః. 55

వ్యా. తాలువులు తడిలేకయెండినయెడ రోగి బలిష్ఠుడుగ నున్నచో తృష్ణారోగమున హితకరములగు నౌషధాదులతోగూడ ఘృతమును చేర్చి త్రాగవలెను. తృష్ణారోగమున హితములైన యౌషధాదులయందును ఘృతమును జేర్చి భుజింపవగును. మరియు అట్టి తాలుశోషమునందు రోగి బలహీనుడైయున్నయెడ నేతిని చేర్చి సంస్కరించి పిష్టిము చేయబడినపాలును, స్నిగ్ధములగు మాంసరసములను త్రాగవలెను. మరియు మిక్కిలి రూక్షమై బలహీనమైనశరీరముకలవారికిని కల్లినదప్పిని పాలు అతిశీఘ్రముగ శమింపజేయును. మరియు మేకపోతుమాంసరసమున మధురంబులను శీతవీర్యంబులుపైన ద్రవ్యములజేర్చి పక్షముజేసి నేతితో సంస్కరించి యుపయోగించినయెడ హృదయమునను హితంబును రూక్షదుర్బలులకు దప్పిని హరించుననియు నగును.

ఇచ్చట 'తృప్యమద్యాచ్చ' అనుచోట "తృప్యం, అద్యాత్" అని స్ఫుటము. తృష్ణారోగమున హితమైనది 'తృప్యము'. అట్టియౌషధరమును తినవలెనని యర్థము. 'తృప్యం హితం-తృప్యం' అని వ్యుత్పత్తి నెరుంగునది. తాలుశోషమున ఘృతము "తృష్ణా మూర్ఛా పరితాపా గర్భిణ్యస్తాలుశోషిణి" (సూ. అ. ౧౩) అని తాలుశోషమున నిషేధించబడినది. అయినను తృష్ణారోగానుకూలద్రవ్యములతో జేర్చి ఘృతము నుపయోగించినచో ప్రభావవిశేషమునంజేసి హితకరమగునని యిచ్చట విశేషవిధిగ నుపదేశించబడినదని యెరుంగునది.

❧ స్నిగ్ధాన్నజతృష్ణాచికిత్స. ౧౬ ❧

మూ. స్నిగ్ధేన్నే భుక్తేయా

తృష్ణాస్యాత్ తాం గుడామ్బునా శమయేత్,

వ్యా. మిక్కిలి స్నిగ్ధమైనయౌషధమును భుజించుటవలన కలిగినతృష్ణారోగమును చల్లగనుండు లెల్లపుపానకమును త్రాగించినచో శమించును.

❧ ఉపసర్గజతృష్ణాచికిత్స, శీతక్షుష్ణజలౌషధౌగవిషయములు. ౧౭ ❧

మూ. తర్షం మూర్ఛాభిహతస్య రక్తక్షుష్ణజ్వారాన్యైతే.

తృప్తదాహమూర్ఖా (ఛర్వ్యష్టుదాహమూర్ఖా) భ్రమక్లమ
మదాత్యయాస్రవిషపిత్రే,

శస్త్రం స్వభావశీతం; శృతశీతం సన్నిపాతేఽమృః.

హిక్మాశ్వాసనవజ్వరపీనసఘృతపీతసార్వగలరోగే,

కఫవాతకృతే స్త్యానే సద్యశ్శుద్ధే చ హితముష్ణమ్. 58

పాణ్డూదరపీనసమేహగుల్మమద్దాఽనలాఽతిసారేషు,

స్త్రీహ్ని చ తోయం న హితం; కామమసహ్యే విబేదల్పమ్. 59

వ్యా. మూర్ఖారోగపీడితునకు దప్పికల్గినయెడ రక్తపిత్తహరములగు చికిత్సల
జేయనగును. మరియు వాంతి, ఆమ్లపిత్తము, తాపము, మూర్ఛ, భ్రమము, క్లమము (బడ
లిక), మదాత్యయము, రక్తదోషము, విషము, పిత్తము, అనుదానిచే గల్గినరోగములు,
ఈవ్యాధులయందెల్ల దప్పి యుపద్రవరూపముగ కల్గినపుడును సామాన్యముగ దప్పికల్గి
నపుడును స్వభావముచేతనే చల్లగనుండుజలమును త్రాగవలెను. సన్నిపాతజ్వరములయందు
కాగి చల్లారినజలమును త్రాగవలెను.

మరియు:—ఎక్కిళ్లు, శ్వాసము, నవజ్వరము, పీనసము, (ఈరోగములయందును),
ఘృతము త్రాగినపుడును, పార్శ్వశూలమునందును గలరోగమునందును, కఫవాతరోగముల
యందును, కఫము ఘనీభవించియున్నపుడును, వసునాదిశోధనచికిత్సల జేసికొనినప్పుడును
చక్కగ కాగి వేడిగనుండుజలమును త్రాగుట మంచిది.

పాండురోగమునందును, ఉదరరోగమునందును, పడిసెమువట్టినప్పుడును, ప్రమే
హములయందును, గుల్మరోగమునను, జాతరాగ్ని మందగించినపుడును, అతిసారమునం
దును, స్త్రీహవృద్ధియందును, దప్పికల్గినయెడ జలమును త్రాగకుండుట చాలమంచిది. ఒకవేళ
దప్పియోరువ వలనుపడక తీవ్రముగనున్నపుడు జలమును కొంచెముగ త్రాగవలెను.

—౧౦ తృష్ణారోగశమనావశ్యకత. ౧౦—

మూ. పూర్వామయాతురస్సక్ దీనస్త్రష్టార్ధితో జలం కాంత్యే,
న లభేత స చేస్తరణం ఆశ్వేవాపుయాద్ధిర్ఘరోగం వా. 60

తస్మాద్ధాన్యామృషిపితే తృప్యక్ రోగీ సశర్కరాక్షౌద్రం,
యద్వా తస్యాన్యత్ స్యాత్సత్త్వం రోగస్య తచ్ఛేష్టమ్. 61

తస్యాం వినిపృత్తాయాం తజ్జన్యోపద్రవః సుఖం జేతుం,
తస్మాత్తృష్టాం పూర్వం జయేద్బహుభ్యోఽపి రోగేభ్యః. 62

వ్యా. మనుజునకు తొలుత నొకరోగము సంభవించి బాధపడుచున్నపుడు దప్పి తీవ్రమై జలమును కోరుచున్నయెడ త్రాగుటకు జలమును బొత్తుగనియ్యనిచో శీఘ్రముగ మరణమునొందును, లేక దీర్ఘరోగము సంభవించును. కావున రోగపీడితునకు దప్పి తీవ్రముగనున్నపుడు దనియాలకషాయమున చక్కెరను లేనెను కలిపి త్రాగించవలెను. లేక అప్పుడు బాధించురోగమునకు వ్యతిరేకము గాకుండునదియు దప్పినణచునదియునగు నితరద్రవములు అన్న పానములు మున్నగువాని నుపయోగించవలెను. అట్టిపానీయాద్యుపయోగముచేత దప్పి శమించినపిదప, నొకవేళ పానీయోపయోగమునంజేసి వేరొండు రోగము సంభవించినను, అయ్యది సులభోపాయముచేతనే సాధించదగియుండును. కావున నుపద్రవము లెన్ని కల్గియున్నను తొలుత దప్పిను పేక్షింపక శీఘ్రముగ తగుపానీయాదులచేత శమింపజేయుట ముఖ్యకర్తవ్యము.

— ఆధ్యాయవిషయసంగ్రహము. —

తత్ర స్లోకః.—

మూ. హేతూ యథాగ్నిపవనౌ కురుతః సోపద్రవం చ పశ్చానాం,
తృష్ణానాం పృథగాకృతిరసాధ్యతా సాధనం చోక్తమ్. 63

వ్యా. విదూవిధములైన తృష్ణలకు కారణములైన వాతపిత్రములు తృష్ణరోగమును కల్గించువిధంబును, తాలుశోషము మున్నగు తృష్ణోపద్రవంబులును, అట్టి తృష్ణారోగముల వేరు వేరులక్షణంబులును, సాధ్యోఽసాధ్యభేదంబులును, వానిచికిత్సయు సితృష్ణారోగచికిత్సితాధ్యాయమున విస్తరముగ చెప్పబడినది.

ఇత్యగ్ని వేశకృతే తత్రై చరకప్రతిసంస్కృతే, దృఢబలసమ్పూరితే
చికిత్సాస్థానే తృష్ణారోగచికిత్సితం నామ ద్వావింశోఽధ్యాయః.

వ్యా. ఇతైరంగున నగ్ని వేశకృతంబును చరకప్రతిసంస్కృతంబును నగు చరకసంహితయును నాయు ర్వేదతంత్రమునందలి చికిత్సాస్థానమున దృఢబలసంపూరితభాగమున తృష్ణారోగచికిత్సితమనునది యిరువదిరెండవయధ్యాయము సమాప్తము.

త్రయోవింశాధ్యాయము.

అవతరణిక:—తృష్టారోగమున చికిత్సితమంతయు శీతోపచారమునే ప్రధానముగ జేసి యుండును. విషచికిత్సితమునను శీతోపచారమే ప్రధానముగ నుండును; కావున తృష్టారోగచికిత్సితమును జెప్పినపిదప విషచికిత్సితము చెప్పబడును:—

మూ. అథాతో విషచికిత్సితం వ్యాఖ్యాస్యామః. 1

ఇతి హ స్తాహ భగవానాశ్రేయః. 2

వ్యా. తృష్టాచికిత్సితమును జెప్పినపిదప విషచికిత్సితమును భగవానుడగు నాశ్రేయ యు లుపదేశించినదానికి న్యూనాతిరేకము లేకుండునట్లు వివరించి చెప్పెదనని యర్థము.

— విషచికిత్సితవిషయనిర్దేశము. —

మూ. ప్రాగుత్పత్తిం గుణాన్ యోనిం వేగాన్ లిక్ష్వాన్యుపక్రమాన్,
విషస్య బ్రువతస్సమ్యక్ అగ్నివేశ! నిబోధ మే. 3

వ్యా. “ఓయగ్నివేశా! విషముయొక్క తొల్లింటియనత్పత్తిని (1) దానిగుణములను, (2) దానికాశ్రయమును అధిష్ఠానమును, (3) దానివేగములను, (4) దాని లక్షణములను, (5) (విషము శరీరమున వ్యాపించినప్పుడు దాన గల్గు లక్షణములను, అన్నాదులయందు గలసి యున్నపుడు కల్గు లక్షణములను లింగశబ్దముచే గ్రహింపబడును) విషమునకు సంబంధించిన చికిత్సలను, (6) ఈవిషయముల నన్నింటిని చక్కగ వివరించి చెప్పెద వినుము” అని అగ్నివేశుని సంబోధించి యాశ్రేయ లుపదేశించెను.

ఇచ్చట ‘నాఽవృష్టా గురవో వదన్తి’ అనున్వాయము ననుసరించి యాశ్రేయ ప్రతిపచనముచే శిష్యుడు పైజెప్పినవిషయములనే యడిగియుండునని ప్రశ్నమూహింపదగినది. మరియు రోగాధికారమున తక్కినరోగముల నన్నిటిని పరిగణించునపుడు విషమును సూత్రించి యుండలేదు. ఐనను మదభేదములను మాత్రము ‘చత్వారో మదాః’ (సూ. ఆ. ౧౯) అని చెప్పియుండుటంజేసి, ఆట్టి మదకారణమైన విషము కూడ సంగ్రహింపబడును కావున విషము కూడ సూత్రితమనే యెరుంగునని.

— విషముయొక్క ప్రాగుత్పత్తి. —

మూ. అమృతార్థం సముద్రే తు మేఘమానే సురాసురైః,
జజ్ఞే ప్రాగమృతోత్పత్తేః పురుషో ఘోరదర్శనః. 4

దీప్తతేజాః చతుర్దంష్ట్రః హరికేశోఽనలేక్షణః,
జగద్విషణ్ణం తం దృష్ట్వా తేనాఽసౌ విషసంజ్ఞితః.
(విషం తత్తు విషాదనాత్)

వ్యా. దేవతలును రాక్షసులును కలిసి యమృతముకొరకు సముద్రమును తరచు నపుడు అమృతము పుట్టుటకు ముందు, మిక్కిలి ప్రకాశించు తేజస్సు కలవాడును, నాల్గొకరలు కలవాడును, పింగళవర్ణములైన వెండ్రుకలు కలవాడును, నిప్పులు రాలు కన్నులుగలవాడును, భయంకరమైన రూపముకలవాడును నగు నొకపురుషుడు తొలు దొలుత జనించెను. భయంకరకారుడగు నతనిం గాంచి జగమునంగల ప్రజలందఱు నేమియుం దోచక నివ్వెరపడి విషణ్ణులైయుండిరి. ఆకారణమునం జేసి (విషణ్ణు లగుటవలన) విషశబ్దముచే నాభయంకరపురుషుడు పిలువబడియె (“విషాదజనకత్వాత్ విషః” అనువ్యుత్పత్తిచేత చూచుజనుల కందరకును విషాదమును కల్గించుటంజేసి విషశబ్ద ముచే ననర్థముగ జెప్పబడునని భావము.)

— విషాధిష్ఠానములు రెండు. —

మూ. జగ్గమస్థావరాయాం తత్ యోనౌ బ్రహ్మః స్యయోజయత్,
తదంబుసమ్భవం తస్మాత్ ద్వివిధం పావకోపమమ్.

6

అప్తవేగం దశగుణం చతుర్వింశత్యుపక్రమం,

వ్యా. వైజెప్పినవిషమును జంగమ (గమనస్వభావముకల జంతువుల) రూపమైన యోనియందును (ఉత్పత్తిస్థానమునందును), స్థావరవస్తురూపమైన యోనియందును ఆశ్రయించి యుండుమని యాజ్ఞ చేసెను. అట్టి జంగమస్థావరయోనిభేదములచే రెండు తెరంగులైన విషంబును నీటియందు (సముద్రోదకమునందు) తొలుత బుట్టినది. పిమ్మట స్థావరజంగమరూపములగు ద్వివిధయోనులయందుండుమని నియోగింపబడినది. కావున నీకారణములచే రెండువిధముల నుండునని భావము. మరియు నిది యగ్నితో సమానమైన గుణములు కల్గియుండును. ఈవిషము మనుజులశరీరమున వ్యాపించునపుడు ఎనిమిది విధములైన వేగముల జూపును. పదిగుణముల గల్గియుండును. ఇరువదినాల్గు చికిత్సా భేదములు కల్గియుండును. (విషమునకు స్థావర-జంగమరూపములైన రెండధిష్ఠానములును, ఎనిమిదివేగములును, పదిగుణములును, ఇరువదినాల్గు చికిత్సోపాయములును, అగ్నితో సమానమైన తీవ్రతయు కల్గియుండునని భావము.) ఇచ్చట చెప్పబడిన విషవేగము లెనిమిదియు మనుజులనుద్దేశించి చెప్పబడినది. వక్వాదులకు వేగములు నాల్గువిధములని చెప్పబడును.

— విషమునకు కాలవిశేషముచే ప్రకోప-శమములు. —

మూ. తద్వర్షాస్వమ్బుయోనిత్వాత్ సంక్షేదం గుడవద్ధతమ్ 7
సర్పత్యమ్బుధరాపాయే తదగస్త్యో నిహన్తి చ,
ప్రయాతి మన్దవీర్యత్వం విషం తస్మాద్భు నాత్యయే. 8

వ్యా. విషము వైశిష్ట్యవరీతిగ నీటివలన బుట్టుటంజేసి వర్షకాలమున బెల్లుమువలె ద్రవీభూతమగుచు వ్యాపించును. వర్షకాలము వెల్లినవెంటనే (శరత్కాలమున) అగస్త్యులు (తనప్రభావముచే) శమింపజేయును. కావుననే మేఘాడంబరము లేని శరత్కాలమున విషము మందవీర్యమై (తనశక్తినుడిగి) యుండును.

— జంగమవిషాధిష్ఠానములు. —

మూ. సర్పాః కీటోన్దురా లూతాః వృశ్చికాః గృహగోధికాః,
జలౌకా మత్స్యమణ్డాకాః కణభాః (శలభాః) సకృకట్టకాః. 9
శ్వ-సింహ-వ్యాఘ్ర-గోమాయు-తరక్షు-నకులాదయః,
దంష్ట్రీణో యే, విషం తేషాం దంష్ట్రాత్థం జగ్గమం మతమ్. 10

వ్యా. సర్పములు, పురుగులు, ఎలుకలు, సాలెపురుగులు, తేళ్లు, బల్లులు, జలగలు, మత్స్యములు, కప్పలు, కణురొగలు, తొండలు, (డోసరవల్లులు), కుక్కలు, సింహములు, పులులు, నక్కలు, సివంగులు, ముంగిసలు, ఇవి మున్నగు కోరలు కలజంతువులును జంగమములు. వానికోరలవలన బుట్టినవిషము జంగమవిషమని చెప్పబడును.

ఇచ్చట సుదేశమున “ప్రాగుత్పత్తిం గుణాన్ యోనిః పేగాన్ లిక్ష్ణాన్యనుక్రమాత్” అని ప్రాగుత్పత్తినిర్దేశానంతరము గుణములు నిర్దేశింపబడినవి. కావున ప్రాగుత్పత్తిని చెప్పినవెంటనే గుణముల వివరించుట న్యాయము. అయినను గుణముల కాశ్రయమైన విషమున కధిష్ఠాంతముల రెంటిని వివరించి పిదప గుణముల వివరించుట సమంజసమని తలంచి తంత్రకారులు విషాధిష్ఠానముల నుపదేశించిరి. విషము గుణములచే తన ప్రభావమును జూపును. కావున అట్టి గుణప్రాశస్త్యమును సూచించుటకై యుద్దేశ స్థలమున గుణముల నధిష్ఠానమునకు ముందు నిర్దేశించిరి.

మరియు కీటలూతాదిజంతువులు కోరలు కల్గినవి గావున్నను సర్పశ్వానసింహాదులకోరలు గలవాని ప్రధానముగ జేసి దంష్ట్రీశబ్దముచే (చృత్రి న్యాయమున) గ్రహింపబడును. ‘దంష్ట్రాత్థం’ అనుచోటను ఈన్యాయము ననుసరించియే లూతాదిషములు కూడ గ్రహింపబడును. మరియు సుశ్రుతాచార్యులు జంగమవిషాధిష్ఠానముల వివరించునపుడు

“జగ్గమస్య విషసోక్తాన్యధిష్ఠానాని షోడశ” అని యువక్రమించి యిట్లు చెప్పెను:—
 “తత్ర దృష్టినిశ్వాసదంష్ట్రానఖమూత్రపురీష శుక్రలాలాఽర్ద్రవముఖ సందంశవిశర్దిత
 గుదాస్థి పిత్తశూకశవాసీతి” (సు. కల్ప. అ. 3. సూ. ౨.) దృష్టి, నిశ్వాసము, కోరలు,
 గోష్ఠ, మూత్రము, పురీషము, శుక్రము, నోటిద్రవము, ఆర్ద్రవము, నోటికాటు, అపా
 నము, గుదము, అస్థి, పిత్తము, శూకము (ముల్లు), శవము, అను నీవదునారును జంగమ
 రూపములైనజంతువుల నాశ్రయించినవి. జంగమవిషమున కధిష్ఠానము లగునని యర్థము.
 ఈవదునారింటివిభాగంబును ప్రత్యేకలక్షణంబులును సుశ్రుతముననే విస్తరింపబడినది.
 ఈతంత్రము కాయచికిత్సాప్రధాన మగుటంజేసి యగదతంత్ర వక్తవ్యాంశమును కేవ
 లము సంగ్రహరూపముగ నిట్ల జెప్పెనని యెరుంగునది. సుశ్రుతవాక్యమున ‘శుక్రలాలా
 రార్ద్రవ’ అని ‘ఆర’ శబ్దమునుజేర్చి పాదాంతరము గాననగును. ‘ఆర’ యన తోక. వృశ్చి
 కాదులు ఆరవిషమని యర్థము. వానితోకయందలి ముల్లున విషముండును కావున
 శూక శబ్దముచేతనే గతార్థమగును కావున ‘ఆర’ ఆనుపాత మనవసరమని డల్పణ
 వ్యాఖ్య నున్నది.

— ౧౭ స్థావరవిషాధిష్ఠానములు. ౧౭ —

- మూ. ముస్తకం పౌష్కరం క్రౌంచం వత్సనాభం వలాహకం,
 కర్కటం కాలకూటం చ కరవీరకసంజ్ఞకమ్. 11
- పాలకేంద్రాయుధం త్రైలం మేదకం కుశపుష్పకం,
 రోహిషం పుణ్డరీకం చ లాజ్జలకృష్ణనాభకమ్. 12
- సజ్కోచం మర్కటం శృంగీవిషం హాలాహలం తథా,
 ఏవమాదీని చాన్యాని మూలజాని స్థిరాణి చ. 13

వ్యా. ముస్తకము, పౌష్కరము, క్రౌంచము, వత్సనాభము (వననాభి), వలా
 హకము, కర్కటము, కాలకూటము, కరవీరకము (గన్నేరుచేళ్లలో నుండునది), పాలకము,
 ఇంద్రాయుధము, త్రైలము (త్రైలమునకు జేరిన విషభేదము), మేద (చ) కము, కుశ
 పుష్పము, రోహిషము, పుండరీకము, లాంగలకము (పొత్తిగడ్డ), అంజనాభకము,
 సంకోచము, మర్కటము, శృంగీవిషము, హాలాహలము, ఇవి మున్నగు నాముభేదములు
 కలవిషములు చెట్టుయొక్క దుంపలు ఆకులుమున్నగువాని నాశ్రయించి యుండును.
 కావున నవి యన్నియు స్థావరవిషభేదములని యెరుంగునది.

వినరణము:—పైజెప్పిన ముస్తకాదివిషములలో కొన్నిచెట్టుయొక్క దుంపలను,
 కొన్ని ఆకులు, కాయలు, పువ్వులు, పట్ట, బొంతజెముడు మున్నగువాని పాలు, రసము,

బంక, వేళ్లు, ధాతువులు (రసపాహాణాదులు), ఇవి మొదలగువానిని ఆశ్రయించి యుండును. కావున స్థావరవిషము లగును. ఈవివరణమును సుశ్రుతాచార్యు లిట్లు చెప్పిరి:—“మూలం పత్రం ఫలం త్వక్ తీరం సారవిపచ, నిర్యాసో ధాతవశ్చైవ కస్తశ్చ దశమస్తన్మితక” (సు. కల్ప. ఆ. ౨.) ఈతంత్రకారులు ప్రాయశఃకముగ కంద ములయందే విషముండునని యుద్దేశించి ‘మూలజాని’ అని పత్రాదులకు గూడ నుప లక్షకముగ నిర్దేశించిరి.

మరియు—అట్టి స్థావరవిషమునకు ముస్తక పాష్కరాది నామభేదములు ఆయాదేశమునం దలవాటునుబట్టి విషముయొక్క రూపాదిభేదములబట్టియు కల్గినట్లున్నది. అట్టి నామభేదములచే సామాన్యముగ గ్రహింపనలవికాకున్నది. శబరకిరీతాదులవలన సీ నామభేదములు కొంతవరకును తెలిసికొన దగియుండును. ఈముస్తకాదివిషప్రత్యేక లక్షణంబులు మున్నగునవి సుశ్రుతమున విస్తరముగ జెప్పబడినవి.

—౨౨ గరవిషము, దానిలక్షణము. ౨౨—

మూ. గర(వరం)సంయోగజం చాన్యత్ గరసంజ్ఞం గదప్రదం,

కాలాన్తరవిపాకిత్వాత్ న తదాశు హరత్యసూః.

14

వ్యా. గరమును విషమును సిద్ధము జేయుటకై చేర్చబడు ద్రవ్యములు గరమున బడును. అట్టి ద్రవ్యములయొక్క సంయోగమున గల్గినవిషము గరమని తంత్రకారులు చెప్పెదరు. ఇయ్యది శీఘ్రముగ జీర్ణముగాక చాలకాలమునకు జీర్ణమగును; కావున తక్కిన విషములబోలె శీఘ్రముగ ప్రాణముల హింసించక నానాబ రక్తాదిధాతువుల జెరచుచు పొండువు స్థిరము గుల్మము అతిసారము మున్నగు క్రూరవ్యాధుల గల్గించును.

ఇచ్చట నీవిషయము నెరుంగునది:—గరమును విషము స్థావరజంగమరూపములైన విషముచేతనే సంభవించును కావున ప్రత్యేకముగ నుద్దేశించక అధిష్ఠానభేదముచే స్థావర జంగమభేదములు రెండు మాత్రము నిర్దేశింపబడినవి. సుశ్రుతులును ‘స్థావరం జగ్గమం యచ్చ కృత్రిమం చాపి యద్విషమ్’ (సు. కల్ప. ఆ. ౨) అనువాక్యముచేత ద్రవ్య సంయోగముచే గల్గిన కృత్రిమరూపమైన విషమును ద్వివిధాంతర్గతముగనే చెప్పిరి. మరియు ద్రవ్యసంయోగముచే జనించినవిషము గరమని “గరసంయోగజం చాన్యత్” అనువాక్యముచే జెప్పబడినది. అయ్యది నిర్విషద్రవ్యసంయోగముచే జనించినయెడ గరమనియు, విషముతోకూడిన ద్రవ్యముల సంయోగమున కల్గినది కృత్రిమ మనియు రెండు తెరంగులు.

ఈవిషయము కాశ్యపసంహితయం దిట్లున్నది:—“సంయోగజం చ ద్వివిధం తృతీయం విషమచ్యుతే, గరం స్యాదవిషం తత్ర సవిషం కృత్రిమం మతమ్.” ఈతంత్ర కారుడును—“దంత్రావిషే మూలవిషే సగరే కృత్రిమే విషే” (చి. అ. ౧) అను వాక్యముచే జెప్పిరి.

మరియు దూషీవిషలక్షణమును శ్రుతమున నిట్లు చెప్పబడినది:—“యత్ స్థావరం జగ్గుమకృత్రిమం వా దేహోదశేషం యదనిర్గతం వా, జీర్ణం విషశ్శ్వాషధిభిర్హృతం వా దావాగ్నివాతాతపశోషితం వా. స్వభావతో వా గుణవిప్రహీణం విషం హి దూషీ విషతాముపైతి.” (సు. కల్ప. అ. ౨) విషహరంబులగు నౌషధములచే నౌషధత్వముడిగి కొంచెముగ శేషించి యుండు విషంబును, కార్పిచ్చు గాలి ఎండ మున్నగువాని తాకు డుచే మందవీర్యమైన విషంబును, తనకు స్వాభావికములగు వ్యవాయి వికాసి మున్నగు గుణములు తగ్గియున్నను, లేక స్వభావముచేతనే తనగుణములలో కొన్ని లోపించి యున్నను, ఆట్టివిషము జంగమ-స్థావర-కృత్రిమవిషములలో నెద్దియైనను దూషీవిషమని యర్థము. ఈదూషీవిషంబును పైజెప్పిన స్థావరజంగమగరవిషములలో నేది యైనను పై జెప్పిన కారణములచే మందమైన రూపాంతరమగును కావున నామూటియందే యంత రూపతమని యెరుంగునది.

—ॐ జంగమవిషలక్షణములు. ॐ—

మూ. నిద్రాంతస్థాగ్నిం క్లమం దాహం సపాకం (దాహమపాకం) లోమ హర్షణం, శోఫం చై వాతీసారం చ జనయేజ్జగ్గుమం విషమ్. 15

వ్యా. నిద్ర, కునికిపాటు, బడలిక, తాపము అజీర్ణము, రోమహర్షము, శోఫ, అతిసారము, వీని నన్నిటిని జంగమవిషము కల్పించును.

—ॐ స్థావరవిషలక్షణములు. ॐ—

మూ. స్థావరం తు జ్వరం హిక్మాం దస్తహర్షం గలగ్రహం, ఘేనవన్యరుచిశ్వాసమూర్ఛశ్చ జనయేత్ విషమ్. (భృశమ్.) 16

వ్యా. స్థావరవిషము జ్వరమును ఎక్కిళ్లను దంతహర్షమును కల్పించును. కంఠమును బిగపట్టును. నురుగుతో గూడిన వాంటిని, అరోచకమును, శ్వాసమును, మూర్ఛను కల్పించును. (ఈచెప్పబడిన స్థావర-జంగమవిషలక్షణములు విషవేగము లన్నిటియందును సామాన్యముగ జెప్పబడినవి.)

—ॐ స్థావర-జంగమవిషములు ఒకదాని నొకటి శమింపజేయుననుట. ॐ—

మూ. జగ్గుమం స్యాదధోభాగం ఊర్ధ్వభాగం తు మూలజం,

(జగ్గముం స్యాదూర్ధ్వభాగం అధోభాగం తు మూలజం.)

తస్మాత్ దంష్ట్రా(దంష్ట్ర)విషంమూలం హంతిమూలం చ దంష్ట్రజమ్.

వ్యా. జంగమవిషము శరీరమునం దధోభాగమున వ్యాపించును. స్థావరవిషము శరీరమునం దూర్ధ్వభాగమున వ్యాపించును. ఇత్తైరంగున జంగమస్థావరవిషములు పరస్పర విరుద్ధమార్గముల సంచరించుటంజేసి జంగమవిషము స్థావరవిషమును, స్థావరవిషము జంగమ విషమును హరించును.

—ॐ ఆప్తవిధవిషవేగములు, వాని ప్రత్యేకలక్షణములు. ॐ—

మూ. తృణ్ణోహదన్తహర్షప్రసేకవమకుక్లమాః భవన్త్యాద్యై,
వేగే రసప్రదోషాత్ అస్యక్రవిదోషాద్ద్వితీయే తు. 18

వైవర్ణ్యభ్రమవేగభూమ్భాజృమ్భాజృచిమితమకాః(తక్తాః.)
దుష్టవిశితా తృతీయే మణ్డలకణ్డూశ్వయభుకోః. 19

వాతాదిజాశ్చతుర్థే దాహచ్ఛర్ధ్యజ్వరాలమూర్ఛాద్యాః,
నిలాదీనాం తమసశ్చ దర్శనం పఞ్చమే వేగే. 20

షష్ఠే హిక్మాభక్తః సుస్థస్య తు సప్తమేఽప్తమే మరణం,
న్యూణామ్;

(స్థావరజంగమరూపమైన విషము శరీరమున వాతప్రేరితమై రసాదిభాతువుల నొక్కొక్కదాని నతిక్రమించుచు భాత్వంతరమున వ్యాపించుటయే విషవేగమని చెప్పబడును. ఈవిషయమును సుశ్రుతు లిట్లుపదేశించిరి:—“భాత్వన్తరేషు యాస్సప్త...తత్తు వేగాన్తరం స్పృశమ్” (సు. కల్ప. ఆ. ౪) అట్టి విషవేగము లీక్రింద వివరింపబడును).

వ్యా. విషము ఎనిమిదివేగములు కల్గియుండునని “ఆప్తవేగం దశగుణం” అను వాక్యముచే నిర్దేశింపబడినది. అందు మొదటివేగమున రసభాతువుగా వ్యాపించి చెరిచి విషవేగమును జూపును. ఈవేగమున దస్పియు, మూర్ఛయు కల్గును. దంతములు జలబరించును. నోట నీరుగారును. వాంతియగును. బడలిక కల్గును. రెండవవేగమున రక్తము చెడి శరీరము వివర్ణమగును. ఒడలు తిరుగును. శరీరమున కంపము పుట్టును. మూర్ఛ గ్రమ్మును. ఒడలివిరుపులును ఆవలింతలును కల్గును. శరీరమునం దెల్ల చిమచిమయను జలబుట్టును. కన్నుల చీకటి గ్రమ్మినట్లుండును. మూడవవేగమున మాంసమున విషము వ్యాపించి చెరచును. దానంజేసి శరీరముపై పొడలును, జలయు, వాపును, దద్దురులును కల్గును. నాల్గవవేగమున విషము మేదస్సున వ్యాపించి దానిం జెరచును. ధానంజేసి

వాతాదిదోషముల రోగంబులును, తాపంబును, వాంతియు, ఓడలియందు శూలమున గ్రుచ్చినట్లు పోటును, మూర్ఛయు మున్నగు నుపద్రవములకల్గును. విడవవేగమున విషము అనులయందు వ్యాపించి వానిం జేరచును. దానివలన కంటికి నీలరక్తాదివర్ణములు కనబడును. మూర్ఛ గ్రమ్మును. ఆరవవేగమున మజ్జయందు వ్యాపించి దానిం జేరిచి ఎక్కిళ్లును కల్గించును. ఏడవవేగమున శుక్రమున విషమువ్యాపించి భుజశిరస్సులను పట్టునడలించును. ఎనిమిదవ వేగమున సప్తధాతువుల నన్నిటి నతిక్రమించి శరీరమునందెల్ల పూర్తిగ వ్యాపించి మరణము నొందించును. ఈయెనిమిదివిధములైన విషవేగంబులును మనుజు సామాన్యముగ సంభవించును.

ఇచ్చట చతుర్థాదివిషవేగములకు దూష్యములగు మేదస్సు, అస్థి, మజ్జ, శుక్రము లనునవి నిర్దేశింపబడకున్నను వరుసన నూహించుకొనునది. మరియు 'నీలాదీనాం' అను నాదిశబ్దముచేత రక్తాదివర్ణంబులును గ్రహింపబడును. నుశ్రుతమున సప్తకలావ్యాప్తి ననుసరించి సప్తవిషవేగములు నిరూపింపబడినవి. ఇచ్చట సప్తకలాతిక్రమరూపమైన యెనిమిదవవేగమును నిరూపించి అట్టివేగమున మరణము సంభవించునని నిర్దేశింపబడినది. ఈ యెనిమిదవవేగమున విషము సప్తధాతువుల నతిక్రమించి వితవిషము హృదయమునను దప్తవిషము దంశముననుజేరి మరణము నొందించును.

— పశ్చాదులకు కల్గు విషవేగములు. —

మూ. చతుష్పదాం స్యాచ్చతుర్విధః; పక్షిణాం త్రివిధః. 21
 సీదత్యాద్యే భ్రమతి చ చతుష్పదో వేపతే తతశ్శూన్యః (శూన్యః),
 మద్దాహరో మ్రియతే శ్వాసేన హి చతుర్థవేగే తు. 22
 ధ్యాయతి విహగః ప్రథమే వేగీ ప్రభ్రామ్యతి ద్వితీయే తు,
 స్థభ్రాజ్జశ్చ తృతీయే విషవేగే యాతి పశ్చాత్త్వమ్. 23

వ్యా నాల్లపాదములు కల పశువులు మృగములు మున్నగు జంతువులకు స్థావర జంగమరూపమగువిషముచే గల్గినవేగములు నాల్గవిధములగు నుండును. పక్షులకు విషవేగము మూడువిధముల నుండును. (ఈజంతువు కిట్టి విషభేదసంకోచము అవి యల్ప సత్త్వములగుటవలన కల్గినది). అందు చతుష్పాదజంతువులు మొదటివిషవేగమున శరీరము కృశించి గిరిగిరి దిరుగుచుండును. రెండవవేగమున వడవడ వణంకుచు నొడలెరుంగక యుండును. (లేక శరీరమెల్ల వాచును). మూడవవేగమున నాహారము ముట్టదు. నాల్గవ వేగమున శ్వాసము పుట్టి చచ్చును. మొదటివేగమున పక్షులు చింతతో నున్నట్లు

వ్యా. విషము, లాఘవము, రూక్షము, ఆశు (శీఘ్రకారిగుణము), విశదము, వ్యవాయి (తొలుత శరీరమునందెల్ల నీటియందుంచబడిన తైలబిందువువలె వ్యాపించు స్వభావము), తీక్ష్ణము (గాటుకల్లియందుట), వికాసి, సూక్ష్మము, ఉష్ణము, స్ఫుటముగ దెలియరానిరసము, అను నీపదిగుణములును కల్లియందునుని యాయుర్వేదవేత్తలచే జెప్పబడినది.

❀ విషగుణముల ప్రత్యేకకృత్యములు. ❀

మూ. రాక్ష్యాద్వాత, మశైత్యాత్పిత్తం, సౌత్వాదసృక్ప్రకోపయతి;
కఘమవ్యక్తరసత్వాదన్నరసాంశ్చాఽనువర్తతే శీఘ్రమ్. 25
శీఘ్రం వ్యవాయిభావాత్ ఆశు వ్యాప్నోతి కేవలం దేహమ్,
తీక్ష్ణత్యాన్వర్తస్మిన్; ప్రాణస్మిన్ తద్వికాసిత్వాత్. 26
దురుపక్రమం లఘుత్వాత్; వైశద్యాత్ స్యాదసక్తగతిదోషం;
దోషస్థానప్రకృతిః ప్రాప్యాఽన్యతమం హ్యుదీరయతి. 27

వ్యా. విషము రూక్షగుణము కల్లియందుటచే వాతమును, ఉష్ణగుణమువలన పిత్తమును, సూక్ష్మగుణమువలన రక్తమును ప్రకోపింపజేయును. (రక్తము సూక్ష్మమార్గముల ననుసరించి వ్యాపించు స్వభావము కల్గినది. అట్టి సూక్ష్మగుణము విషమునందు నుండుటం జేసి సూక్ష్మమార్గమున సంచరించు రక్తమునం గలిసి ప్రకోపింపజేయునని భావము). మరియు విషము అవ్యక్తరసమగుటవలన (అవ్యక్తరసమైన జలముతో సమానరూపమగు) కఘమును వృద్ధిపఱచును. అట్టి అవ్యక్తరస మగుటచేతనే యాహారమునందలి మధురాది రసముల నతిశీఘ్రముగ ననువర్తించి యుండును. (అవ్యక్తరసమైన జలము ఆహారమునందలి మధురాదిరసములను గంధాదులను గ్రహించి యన్నమున వ్యాపించి యేకమగువిధముగ విషంబును అవ్యక్తరస మగుటవలన యాహారమునందలి రసాదులతో నేకీభవించి యతిశీఘ్రముగ నన్నమును చెరచును. దానంజేసి భుజింపబడినయన్నమును విషదూషితమై చెడునని భావము. ఇదియే యోగవాహిత్యము). శీఘ్రముగ వ్యాపించుగుణమువలనను వ్యవాయి (జీర్ణము గాకమునుపే శరీరమున వ్యాపించు స్వభావము కలది) యగుటవలనను శరీరమునందెల్ల నతిశీఘ్రముగ వ్యాపించును. తీక్ష్ణగుణమువలన హృదయాదిమర్తస్థానములను చెరచును. (హృదయాది మర్తములు మిగుల సౌమ్యములై మృదుత్వము కల్గి యుండును కావున వానికి విరుద్ధమైన తీక్ష్ణగుణము కల్లియందుటవలన విషము హృదయము కణతలు మున్నగు మర్తస్థలముల వ్యాపించి చెరచునని భావము). వికాసి (సంధిబంధములను శిథిలములుగ జేసి హింసించుస్వభావము కల్గినది) యగుటవలన ప్రాణముల

హింసించును. లఘుత్వము కల్గియుండుటవలన చికిత్సజేయ వలనుపడదు. లఘుత్వమువలన నొకనోటనైన నిల్కడ లేకుండును. అట్టియెడ నాషధముతో సంబంధము కల్గుట దుస్తరము. కావున నట్టియవస్థయందు చికిత్స కార్యకరణసమర్థము కానేరదని భావము. విశదగుణము కల్గియుండుటవలన దోషముల నంటకయే శరీరమున వ్యాపించును. (జీగురు కల్గిన వస్తువు పిచ్చిలము. ఇది వేరొకదానితో నంటికొనును. దీనికి విరుద్ధముగ (జీగురు లేక) నుండునది విశదము. విషము అట్టివిశదగుణము కల్గియుండుటంజేసి దోషదూష్యాదుల నంటకయే వ్యాపించునని భావము). వైజ్ఞేషిన్రీతిగ వాతాదిదోషములయందు నియతమైన గమనము లేక అనూదోషములకు స్థానములైన ఆశయములయందును వాతాదిప్రకృతులను వ్యాపించి దోషములలో నెదానినైన ప్రకోపింపజేసి అనూదోష లక్షణముల జూపును.

ఇచ్చట విషమునకు సంబంధించి వైజ్ఞేషుబడిన రూక్షాదిగుణములు వానివానికి సంబంధించి నియతమైన విరుద్ధవ్యాపారముల మాత్రము చేయునుగాని అనుకూలములగు వ్యాపారముల జేయుటలేదు. ఇది విషముయొక్క స్వభావము. కావుననే విషము రూక్షాదిగుణములచే వాతాదిదోషముల వృద్ధినిందించునుగాని కఫాదిదోషముల శమించుటలేదు.

మరియు సూక్ష్మాదిగుణలక్షణముల నిట్లెరుంగునది—“దేహస్య సూక్ష్మచ్ఛిద్రేషు విశేద్యతూత్సముచ్యతే” శరీరమునందలి మిగుల సూక్ష్మములగు రోమరంధ్రములు మున్నగువానియందు ప్రవేశించి వ్యాపించునది సూక్ష్మము. “పూర్వం వ్యాప్యాఖిలం కాయం తతః పాకం చ గచ్ఛతి, వ్యవాయా తత్” తొలుత శరీరమునంకెల్ల పూర్తిగ వ్యాపించి కాలానంతరమున జీర్ణమగునది వ్యవాయి. “సన్నిబద్ధాంస్తు శిథిలా౯ యత్కరోతి వికాసి తత్, విణ్ణేష్యోజశ్చ ధాతుభ్యః” శరీరమునందలి కీళ్లను నడలించి ప్రాణాధారమైన యోజస్సును ధాతువులనుండి విడదీయునది వికాసి. ఇట్టి పూరములగు గుణముల గల్గియుండుటవలన విషము ప్రాణహరమగును. మరియు వైజ్ఞేషుబడిన లఘూదిగుణములు పదియును జంగమస్థావర విషసామాన్యముగ నుండును. ఈవిషయమునే సుశ్రుతు లిట్లు స్ఫుటముగ జెప్పిరి:—“సర్వాణి కుశలైః జ్ఞేయాన్యేతాదిదశభిర్ద్వైః, రూక్షముష్ణం స్థావరం జగ్గమం యచ్చ కృత్రిమం చాపి యద్విషం, సద్యోవ్యాపాదయేత్తత్తు జ్ఞేయం దశగుణాన్వితమ్.” (సు. కల్ప. అ. ౨)

— వాతస్థానగతవిషలక్షణములు. —

మూ. స్యాద్వాతికస్య వాతస్థానే కఫపి త్తలిజ్జమీషత్తు,

తృణ్తోహోరతి (తృణ్తోహోరుచి) మూర్ఛాగలగ్రహచ్ఛర్దిశేనాది.

వ్యా. వాతప్రకృతి కలవానికిని విషము వాతస్థానములగు పక్షాశయముమున్న స్థానములయందు వ్యాపించినపుడును కఫపిత్తములకు జెప్పిన లక్షణములు స్వల్పముగ దప్పి, తెలివితప్పట, అరతి (దేనియందు నిచ్చ లేకుండుట), మూర్ఛ, గలగ్రహ (తుత్తుక బిగబట్టుట), వాంతి, నోట నురుగువెడలుట మున్నగు వాతలక్షణము లధికముగ కల్గును. (ఇచ్చట “కఫపిత్తలింగమిషత్తు” అని చెప్పటవలన కఫపిత్తములకు జెప్పిన లక్షణములు స్వల్పముగ నుండుననియు, వాతమునకు సంబంధించిన స్థానమును ప్రకృతిని దప్పి మోహము మున్నగు వాతలక్షణములు మెండుగ నుండుననియు నెరుంగునది. కరంగుననే తక్కిన కఫపిత్తముల రెండిటికిని యూహించునది).

— ౧౭ పిత్తస్థానగతవిషలక్షణములు. ౧ —

మూ. పిత్తాశయస్థితం పైత్తికస్య కఫవాతయోః విషం తద్వత్,
తృట్కూసజ్వరవమధుక్లమదాహతమోఽతిసారాది.

వ్యా. విషము పిత్తాశయములగు నాభిమున్నగుస్థానముల వ్యాపించినపుడు పిత్తప్రకృతి కలవానికిని కఫవాతములకు జెప్పినలక్షణములు కొద్దిగను దప్పి, కాసజ్వరము, వాంతి, బడలిక, తాపము, మూర్ఛ, అతిసారము మున్నగు పిత్తలక్షణము మెండుగను కల్గును.

— ౧౮ కఫస్థానగత విషలక్షణములు. ౧ —

మూ. కఫదేశగం కఫస్య చ దగ్ధయేద్వాతపిత్తయోశ్చేషత్,
లిజ్గం శ్వాసగలగ్రహకణ్డాలాలావమథ్వాది.

వ్యా. విషము కఫస్థానములగు ఆమాశయము మున్నగు ప్రదేశములయందు వ్యాపించినను కఫప్రకృతి కలవానికిని వాతపిత్తపిత్తలక్షణములను స్వల్పముగ శ్వాసము, గలగ్రహము, జీలయు, నోట చొంగవెడలుట, వాంతి మున్నగు కఫలక్షణము లధికముగను సంభవించును. (ఇచ్చట “కఫస్య చ” అను చకారమువలన కఫప్రకృతికి యర్థము చేయవగును. మరియు విషము మధ్యమును త్రిదోషముల ప్రకోపింపజేయునదిగా వినను అందు స్థానవిశేషమును ప్రకృతివిశేషమును బట్టి విషము స్థానవిశేషమునకు సంబంధించినదోషలక్షణముల విశేషముగ జూపుననియు, తక్కినదోషములలక్షణముల కొరత జూపుననియు నెరుంగునది.

— ౧౯ దూషీవిషలక్షణములు. ౧ —

మూ. దూషీనిషం తు శోణితమప్యైరుః కీటిమకోఠలిజ్గం చ,
విషమైకైకం దోషం సద్దూష్య హరత్యసూనేవమ్.

వ్యా. దూషీవిషము రక్తమును జెరిచి బొబ్బలను కిటిమములను (కణదురీగలు కుట్టినపుడు గల్లు దద్దురులవంటి దద్దురులను) కోతములను (మండలాకారములైన పొడలను) కల్గించును. మరియు నీవిషము వాతాదిదోషములలో నొక్కొకదానిని విశేషముగ చెరుచుచు, వాతాదులకు పేరుపేరుగ “స్వాద్వాతికస్య” అని యుపక్రమించి చెప్పబడిన లక్షణములు కలిగి తుట్టతుదకు ప్రాణముల హరించును.

మరియు దూషీవిషలక్షణము స్థలాంతరమున నిట్లు చెప్పబడినది:—“దూషితం దేశకాలాది దివాస్వప్నై రభీష్టశః, యస్మాద్దూషయ తే ధాతూః తస్మాద్దూషీవిషం స్పృశమ్” స్థావరజంగమకృత్రిమభేదములచే మూడు తెరంగులైన విషములలో నెదియైన దేశకాలాది వైపరీత్యముచే నైనను, పవలు నిదురించుటచే నైనను దూషితమై శరీరముననే యిమిడియుండి ప్రకుషితమై శరీరమునందలి రసరక్తాదిధాతువులను చెరుచునది దూషీవిషమని యర్థము. మరియు దూషీవిషలక్షణము సుశ్రుతమున ఆమాశయాది స్థానభేదమునుబట్టి విశేషలక్షణములు “లేనార్దితో భిన్నపురీషవర్ణః” (సు. కల్ప. అ. ౨) అని యుపక్రమించి వివరింపబడినది. విస్తరభీతిచే నిట ననుపదించబడలేదు.

— అసాధ్యవిషలక్షణములు. —

మూ. క్షరతి విషతేజసాఽస్యక్ తత్త్వాని నిరుధ్య మారయతి జన్తుం, పీతం మృతస్య హృది తిష్ఠతి దష్టవిధయోః దంశ దేశే స్వాత్. ౩2

వ్యా. విషము శరీరమున వ్యాపించుపుడు విషమునందలి లేజోభాగముచే శరీరమునుండి స్రవించును. మరియు నావిషము ప్రోతోమార్గముల నిరోధించి ప్రాణిని చంపును. మరియు విషపానముచే ప్రాణికి శరీరమునందెల్ల వ్యాపించియున్న విషము చచ్చినపిదప ముహూర్తకాలమునకు హృదయమున జేరును. సర్వాదిజంతువు కరచుటచే గల్గినవిషము చచ్చినపిదప కాటునందే చేరును. విషముచే పూయబడిన బాణము మున్నగు నాయుధముల గ్రచ్చుటచే జచ్చినజంతువునకు చచ్చినపిదప గాయము తగిలినస్థలమునందే చేరును.

ఇచ్చట నీవిషయము నెరుంగునది:—విషము శరీరమున రసాదిధాతుక్రమముగ వ్యాపించుచు నొకధాతువునుండి వేరొకధాతువున వ్యాపించుపుడు ఒక్కొక్కవిధమైన వేగమును (తనశక్తిని) జూపును. ఇట్లు రస-రక్త-మాంస-మేదక-ఆస్థి-మజ్జ-శుక్రములను నేడుధాతువులయందును వ్యాపించుచు నేడువిధములైన వేగముల జూపి, తుట్టతుదకు హృదయమున వ్యాపించుచు నెనిమిదవ వేగమును జూప గడంగును. అట్లు హృదయమున వ్యాపించిన వెంటనే తప్పక మృతి నొందును. కావున హృదయమున విషము వ్యాపింపక

మునుపే యచ్చట వ్యాపింపకుండుటకు దగు చికిత్స నరయుటకై యిచ్చట “పీతం మృతస్య...దంశే స్వాత్” అని చెప్పబడినది. మరియు హృదయమున విషము వ్యాపింపక ముందును, వాతప్రాబల్యమున మనుజుడు చచ్చినట్లును కనబడును. అట్టియెడ నసాధ్యులక్షణములు లేనిచో హృదయమునకు విషమును వ్యాపించనియక తగుచికిత్సా విధానము నాచరించి హృదయమును కాపాడినచో వానిని బ్రతికింప సాధ్యమగును. ఈవిషయము కాశ్యపసంహితయం దిట్లు చెప్పబడినది:—“మృత ఇవ ఛేన్దర్శస్సాన్యత్ ఆసాధ్యలిజ్జేష్విహీనశ్చ, స బీవయితుం శక్యః కృతా చైతస్య హృదయరక్షా చేత్.”

❧ మరియు యసాధ్యులక్షణములు. ❧

మూ నీలొష్ఠదన్తశ్చైథిల్యకేశపతనాజ్జఘ్నాని తేహః,
శిశిరైర్న లోమహర్షః నాఽభిహతే దణ్డరాజీ స్వాత్. 33
క్షతజం క్షతాచ్చ నాయాత్యేతాని భవన్తి మరణాలిక్లాని,
ఏభ్యోఽన్యథా చికిత్సాన్యః తేహం చోపక్రమాన్ శ్రుణు మే.

వ్యా. విషము వ్యాపించినవానికి పెదవులు నల్లబడుట దంతములు సడలి శిథిలములగుట, వెండ్రుక లూడుట, ఒడలు పగులుట, అవయవముల పలుచెరంగుల విదర్చుట, శిశిరోపచారములచే రోమహర్షము కల్గకుండుట, కటైతో బాదినపుడు శరీరముపై వాత యేర్పడకుండుట, పాము మున్నగునవి కరిచిన కాటునుండి రక్తము కారకుండుట, ఈలక్షణములు కల్గినయెడ నట్టివిషబాధితుడు మృతిజెందును. అట్టి యసాధ్యులక్షణములు లేనివారికి చికిత్స జేయదగను. అట్టిచికిత్సావిధానము లీక్రింద వివరింపబడును.

❧ విషహరములగు సిరుపవినాల్లు చికిత్సాభేదములు. ❧

మూ మస్త్రాఽరిష్టోత్కర్తననిష్పీడన చూషణాఽగ్నిపరిమేకాః,
అవగాహరక్తమోక్షణవమనవిరేకోపథానాని. 35
హృదయావణాఽజ్ఞానసస్య ధూమలేపశాషధప్రశమనాని (ప్రథమ
నాని) ప్రతిసారణం ప్రతివిషం సంజ్ఞాసంస్థాపనం లేవః. 36
మృతసజ్జీవనమేవ చ వింశతిరేతే చతుర్భిరధికాః,
స్మృతుపక్రమా, యథాయే యత్ర యోజ్యాః శ్రుణుతథా తాన్.

వ్యా. మంత్రప్రయోగము (1), అరిష్టబంధనము (2), ఉత్కర్తనము (పాము మున్నగునవి కరిచినకాటును కత్తిరించుట) (3), నిష్పీడనము (కాటుగలస్థలమున గట్టిగ నలిపి విషమును వెడలించుట) (4), చూషణము (కరిచినకాటునుండి గొట్టము మున్నగు

వానిమూలమున విషమును పీల్చుట), (5) కాటున నిప్పుచే కాల్చుట (6), పరిషేకము (నీళ్లలో స్నానముచేయుట) (7), అవగాహనము (జలముచే నిండిన తొట్టి మున్నగు వానిలో మునిగి స్నానముచేయుట) (8), రక్తమోక్షణము (9), వమనము (10), విరేచనము (11), ఉపధానము (విషము తలకెక్కుకుండుటకై శిరస్సున నొషధము నుపయోగించుట) (12), హృదయావరణము (హృదయమును కాపాడుటకై న యాషధప్రయోగము) (13), అంజనము (14), నస్యము (15) ధూమము నుపయోగించుట (16), లేహములు (17), ఔషధములు (18), శమనము (19), ప్రతిసారణము (కాటున చూర్ణాదుల నునిచి రుద్దుట) (20), ప్రతివిషము (విరుద్ధగణముగల వేరొండువిషమును ప్రయోగించుట) (21), శరీరమున ప్రజ్వ చెడకుండ కాపాడుట, లేక ప్రజ్వ దప్పిన మరల ప్రజ్వన కల్గించుట (22), లేపములు (23). మృతసంజీవనయోగము (24), అను నివి యన్నియు కలిసి విషచికిత్సితములు ఇరువదినాల్గువిధము లగును. ఈచికిత్సలలో దేనిని యేకాలమున నెట్లుప్రయోగించునదియు నీక్రింద వివరముగ జెప్పబడును.

ఇచ్చట విషచికిత్సలలో మంత్రరూపమైనది ప్రభావాలిశయముచే ప్రధానమైనది. మంత్రప్రభావాలిశయము సుశ్రుతాచార్యులచే నిట్లుపదేశింపబడినది:—
 దేవబ్రహ్మవి ఖిః ప్రోక్తాః మన్తాః సత్యతపోమయాః, భవంతి నాన్యథా, క్షీప్రం విషం హన్యూః సుదుస్తరమ్. విషం లేజోమయైః మన్తైః సత్యబ్రహ్మతపోమయైః, యథా నివార్యతే క్షీప్రం. ప్రయుక్తైర్న తథౌషధైః.” సు. కల్ప. (అ. గి. శ్లో. ౭. ౮)
 దేవర్షులచేతను బ్రహ్మర్షులచేతను ప్రకాశింపజేయబడిన మంత్రములు సత్య-తపస్వీ రూపము లై యుండును. కావున నవి యొకప్పుడును వ్యర్థములుగావు. అట్టి ప్రభావము కలమంత్రములుదుస్సాధమైన విషమునుగూడ అతిశీఘ్రముగహరించును. అట్టి ప్రభావము కల మంత్రప్రయోగమువలన విషము హరించునట్లు ఔషధప్రయోగములు శమింప నేరవు. కావున విషమునకు మంత్రప్రయోగము ప్రధానమనిభావము. మరియు అరిష్టమన పాముకరచినవెంటనే ఆవిషమును వ్యాపింపనీయక సరికట్టువిధానము. ఇయ్యది మంత్రప్రయోగరూపంబును, దారము మున్నగువానిచే రక్షబంధరూపంబునై రెండువిధముల నుండును. అరిష్టబంధనవిధానమును సుశ్రుతులు ఇట్లు చెప్పిరి:—“సర్వైరేవాదితః సర్వైః శాఖాదప్తస్య దేహినః, దంశస్యోపరి బద్ధీయాత్ అరిష్టాశ్చతుర్జుళే. ప్లోత చర్తాన్తవల్కలానాం మృదునాన్యతమేన చ,న గచ్ఛతి విషం దేహం అరిష్టాభిర్నివారితమ్.” (సు. కల్ప. అ. గి. శ్లో. ౧-౨) సర్వజాతిలో నేసర్వమైనను కాళ్లుచేతులు మున్నగు శాఖలయందు కరచినను కరచినచోటుకు నాలుగంగుళముల మైభాగమున గుడ్డపేలికతో

నైనను మెత్తనిచెట్టుపట్టనారతోనైనను కరచినవెంటనే కట్టు కట్టవలెను. దీనివలన విషము శరీరమున వ్యాపించక నిలబడును. (ఇదియే అరిష్టబంధము.)

మరియు మంత్రప్రయోగమువలన సర్వవిషము అతిశీఘ్రముగ నివర్తించుచుండు విషయము ఇక్కాలంబునను పామరసాధారణముగ గూడ ననుభవసిద్ధము కావున మంత్రప్రభావవిషయమై యేరికిని సంశయింప నవకాశముండదని నాయభిమతము.

❧ { దంశవిషచికిత్స, అందు విషమును నిరోధించుటకై } ❧
యరిష్టబంధ-నిష్పీడనాదిచికిత్సలు.

మూ. దంశాత్తు విషం దష్టస్యాఽవిస్మృతం వేణికాం భిషగ్బద్ధా,
నిష్పీడయేద్భృశం దంశముద్ధరేన్కర్మవర్జం వా. 38
తం దంశం వా చూషేత్ ముఖేన యవచూర్ణపాంసుపూర్ణేన,

వ్యా. పాము కరిచినప్పుడు కాటునుండి విషము శరీరమున నల్లెడల వ్యాపించక ముందుగ నే (గుడ్డపేలిక మున్నగువానిచేత) తొలుత (నభిమంత్రించి) కట్టు కట్టవలెను. (దానివలన విషము కాటుననే నిలబడును). పిమ్మట కరచిన కాటును గట్టిగ బిగబట్టి నలిపి విషమును వెడలించవలెను. లేక కాటున కత్తిరించి విడదీసి పారంబుచ్చునగును. మర్తస్థలంబున మాత్రము ఈచెప్పబడినపీడన, ఉద్ధరణములు చేయదగదు. లేక కాటున నుండువిషమును వైద్యుడు నోటియందు యవచూర్ణమును ధూళిని నిండించుకొని నోటితో పీల్చువలెను. (ఇచ్చట నోటికి విషసంస్పర్శము లేకుండుటకై యవలంపిండ్ని ధూళిని నోటనుంచుకొనవలెనని చెప్పబడినది.)

మరియు నిచ్చట ఔషధాదుల నిర్దేశించక యరిష్టబంధనము మాత్రము చెప్పబడినది కావున మంత్రప్రయోగపూర్వకముగ సరిష్టబంధనము చేయవలెనని తెలిసెడిది. దీనినే లోకమున 'లింగము' అని చెప్పెదరు. మంత్రపూర్వకమైన యరిష్టబంధనమును సుశ్రుతు లిట్లు నుడివారి:—“అరిష్టామపి మస్తైశ్చ బద్ధీయాస్తస్త్రకోనిదః, సా తు రజ్జాదిభిర్బద్ధా విషప్రతికరీ మతా.” (సు. కల్ప. అ. ౧. శ్లో. ౬).

[ఈయరిష్టబంధనము సర్పదష్టనకు శరీరమున చేయకున్నను మంత్రవేత్త భిన్న దేశమున నున్నను కరచినవాని నామగోత్రముల చెప్పి తంత్రీవార్తమూలమున మంత్రవేత్తకు చెలిపినచో వారుండుస్థలముననే యభిమంత్రించి యేదైననొకచెట్టుకు గుడ్డపేలికను కట్టెదరు. వెంటనే విషపీడితుడు సుఖమునొందును. ఇది యీకాలమునను ప్రత్యక్షముగ జూచుచున్నాము. కావున మంత్రప్రభావము అమేయము.]

౨౭ దంశవిషమున రక్తమోక్షణము. ౨౭

మూ. ప్రచ్ఛనశృజ్జజలౌ కావ్యధనైస్సాన్వివ్యం తతో రక్తం. 39

రక్తే విషప్రదుష్టే దుష్కేత్పక్వతిః తతస్త్వజేత్పాణాః,
తస్మాత్పక్వైర్షుర్నైరస్యగవర్తమానం ప్రవర్త్యం స్యాత్. 40

వ్యా. (పాము మున్నగునవి కరచినకాటున శలాకు మున్నగువానిచే కాటుచేసి యైనను, విషము వ్యాపించినసిరలను వేధించి యైనను గొట్టములచేత నందుండి రక్తమును వెడలించవలెను. లేక జలగల కరిపించి యైన రక్తమును స్రవింపజేయవలెను.) శరీరము నందలి రక్తము విషసంబంధమునంజేసి చెడినయెడ శరీరముయొక్కయు ధాతువు మున్నగు వానియొక్కయు స్వభావము చెడును. దానంజేసి ప్రాణంబులును పోవును. కావున రక్తము వెడలకున్నయెడ ప్రభుర్షణముచేసిన (చత్రమార్థాదులచే రుద్దుటవలనను) రక్తమును వెడలించవలెను. (ఇది రక్తమోక్షణమును తొమ్మిదవ చికిత్సాభేదము. విషచికిత్స యందు చికిత్సాక్రమము వరుసగ జెప్పియుండలేదు. కావున క్రమచికిత్స నవలంబించక విషప్రాబల్యమునుబట్టి సమయోచితచికిత్సను జేయదగునని యెరుంగునది.)

౨౮ సర్పవిషమునకు ప్రతిసారణచికిత్స, శీతప్రసేకము. ౨౮

మూ. త్రికటుగృహధూమరజనీఃశ్చులవణరోచనాః (చోరకాః) సవార్తాకాః, ఘర్షణమతిప్రవృత్తే వటాదిభిశ్శీతలైర్లెహః. 41

రక్తం హి విషాధానం వాయురివాగ్నేః ప్రదేహసేకైస్తత్,
శీతైః సుస్తతి తస్మిన్ సున్నే వ్యపయాతి విషవేగః. 42

విషవేగాన్తదమూర్ఛావిషాదహృదయద్రవాః ప్రవర్తంతే,
శీతైర్నివర్తయేత్తాన్ వీజ్యశ్చాఽఽలోమహర్వాత్స్యాత్. 43

వ్యా. త్రికటుకములు, కరిదూపము, పసుపు, పంచలవణములు, గోరోచనము, పంగ, వీనినన్నిటిని సమభాగములుగ గూర్చి పాము మొదలగునవి కరచిన కాటుపై నునిచి రుద్దవలెను. దీనివలన రక్తము వెడలి విషము నివర్తించును. (ఇది ప్రతిసారరూప మయిన ఇరువదియవ చికిత్సాభేదము.) మరియు విషము రక్తముతో కలసి శరీరమునం దెల్ల తీవ్రముగ వ్యాపించునయెడ మఱిపట్ట మున్నగు శీతలద్రవ్యములచే పట్టువేయ వలయును.

శరీరమునందలి రక్తము గాలి యగ్నిని వ్యాపింపజేయువిధముగ విషమును శరీరమునందెల్ల తీవ్రముగ వ్యాపింపజేయును. విషమునకు సాయపడు రక్తము ప్రలేపనము

చల్లనినీళ్లచే సేచనము, మున్నగు శీతోపచారములచేత గట్టబడి కదలకుండును. ఆయ్యది కదలకున్నప్పుడు విషంబును శరీరమున వ్యాపింపనేరదు. (కావున వైజెప్పిన ప్రలేపాదుల చేయవలయునని యర్థము.) విషవేగమువలన మదము, మూర్ఛ, మనస్సు, క్లేశము, హృదయద్రవంబును (హృదయమున బాధ) కలుగు. అట్టియెడ శీతోపచారములచేత వైజెప్పిన యుపద్రవములను గల్గనియ్యక నివర్తింపదగును. మరియు రోమహర్షము కల్గు నంతవరకు వీవనలచే గాలి సోకునట్లు విసరవలయును.

ఇచ్చట “ప్రఘ్నణ” మన ప్రతిసారణమని యర్థము. ప్రతిసారణవిధానము తంత్రాంతరమున నిట్లు చెప్పబడినది:—“లవణైః కటుచూర్ణైశ్చ ఘృవ్యతే యద్వ్యంబుధైః, ప్రతిసారః తతః ప్రోక్తః” చూర్ణాదులచే కాటు మున్నగు వ్రణములపై రుద్దుట ప్రతిసారణమని యర్థము. మరియు సర్పవిషహరములలో రక్తమోక్షణము ముఖ్యమని సుశ్రుతాచార్యు లిట్లు చెప్పెను:—“సమస్తతత్త్విరాదంకాల్ విఘ్నేత్తు క్షశలో భిషక్, కాఖాగ్రేవా లలాటేవా వేధ్యాస్తా విస్ఫుతే విషే, రక్తే నిర్హ్రియమాణే తు కృత్సం నిర్హ్రియతే విషమ్, తస్మాత్ విస్త్రావయేద్దక్తం సాహ్యస్య పరమా క్రియా.” (సు.కల్ప.అ.గీ) విషము శరీరమునందెల్ల వ్యాపించియున్నతరి, కాటునకు నల్లెడల వ్యాపించి యున్నపుడు రక్తవాహినులగు సిరలను వేధించవలయును. లేక కాళ్లు చేతులు మున్నగు కాఖలయొక్క అగ్రభాగమునందైనను, నుడుటియందైనను సిరలను వేధించి (గుచ్చి) రక్తమును స్రవించేయవలయును. రక్తము స్రవించినయెడల దాని సాహాయ్యమున వ్యాపించువిషమంకయు సారక్తముతోగూడ నిశ్శేషముగ వెడలిపోవును. కావున విషము శరీరమున లీప్రముగ వ్యాపించి యున్నపుడు రక్తమోక్షణమే యుక్తమయిన చికిత్స యని భావము.

—ॐ ఛేదనాదిచికిత్సలచే విషము నివర్తించువిధము. ॐ—

మూ. తరురివ మూలచ్ఛేదాద్దంశచ్ఛేదాన్న వృద్ధిమేతి విషం,
ఆచూషణమానయనం, జలస్య నేతుర్యథా తథాఽరిష్టైః. 44
త్వజ్ఞాంసగతం దాహో దహతి విషం, స్తావణం హరతి రక్తాత్.
పీతం వమనైస్సద్వోహ రేద్విరేక్షైః;

వ్యా. పాము కరిచిన వెంటనే కాటున చ్ఛేదించి విడదీసినయెడ (వృక్షము ప్రేళ్లను ఛేదించినప్పుడు మొదలంట నెండువిధముగ) విషము వ్యాపించకయే నిశ్శేష మగును. మరియు విషమును నోటితో పీల్చినయెడ విషమంతయు బైటవెడలును. వైజెప్పిన మంత్రపూర్వకముగ సరిష్టబంధనము చేసినయెడ విషము శరీరమున వ్యాపించక

(పారుచుండు జలము అడ్డముగ కట్ట కట్టుటచే నిలబడు భంగి) కట్టుబడి కాటుననే హరించును. నిష్కచే కాటున కాల్చినచోడ చర్మమునను మాంసమునను చేరిన విషమును దహించి నిశ్శేషముగ జేయును. రక్తమును (సిరావ్యధనముచే) వెడలించినయెడ రక్తమున చేరియుండు విషమును హరించును. మరియు విషమును పానము జేసినయెడ అట్టి విషమును తొలుతనే వమనవిరేచనములచే వెడలించవలెను.

❖ విషమునకు ద్వితీయవేగమునందు చేయదగిన చికిత్స. ❖

మూ.

ద్వితీయే తు.

45

ఆదౌ హృదయం రక్త్యం తస్యావరణం పిబేద్యథాలాభం,
మధునర్పిర్జ్వలయో (మజ్జానం) గైరికమథ గోమయరసం వా. 46
ఇత్యం సుపక్వమథ వా (దత్తం సపక్షమథ వా) కాకం నిష్పీడ్య
తద్రసంవరణం, ఛాగాదీనాం వాఽస్పృక్ భస్మమృదం వా పిబేదాశు.

వ్యా. విషముయొక్క రెండవవేగమున చికిత్సల కన్నిటికి ముందుగ హృదయమును కాపాడవలెను. హృదయమున విషముచే బాధ కల్గకుండుటకై యీక్రింద చెప్పబడు హృదయావరణౌషధయోగములలో దొరికిన యౌషధము నెద్దానినైన త్రాగవలెను:—తేనె, నెయ్యి, మజ్జ (మూలగ), ఆవుపాలు, గైరికము (కావీరాయి), వీని నొకటిగ జేర్చి యైనను, ఆవుపేడరసమునైనను, పక్వముచేయబడిన చెరకురసముతోనైనను, కాకిని కాల్చి దానిమాంసరసమును పిండి దానితోనైనను, మేకపాతు మున్నగు వాని రక్తముతోనైనను, నల్లనిపుట్టమట్టిని బూడిదను కలిపి త్రాగించవలెను. (ఇది హృదయమువకు బలము నిచ్చి కాపాడు ఔషధయోగములు. ఈవిషయమును సుశ్రుతు లిట్లు చెప్పిరి:—“పాయయేతాఽగదాంతాంతాః క్షీరక్షౌద్రఘృతాదిభిః, తదలాభే హితావాస్యాత్ కృష్ణా వల్లికమృత్తికా.” (సు. కల్ప. ఆ. ౫) ఈవాక్యముచేత విషహరములగు నౌషధములను క్షీరాదిద్రవములలో కలిపి త్రాగవలెననియు, ఔషధములు లేనియెడ నల్లని పుట్టమట్టిని కలిపి త్రాగవలెననియు తెలిసెడి.)

❖ విషముయొక్క తృతీయాది వేగములకు చికిత్స. ❖

మూ. త్సారోఽగదస్తృతీయే శోఘహరైర్లఘవైః (శోఘహరైశ్చర్ధనం) సమధ్వమ్ము, గోమయరసశ్చతుర్థే వేగే సకషిత్తమధుసర్పిః. 48
కాకాజ్జిశిరిషాభ్యాం స్వరసేనాశ్చోతనాజ్జనే నస్యం,

స్యాత్ పశ్చామేఽథ పృథ్వీ సంజ్ఞాయాః స్థాపనం కార్యమ్. 49

గోవిత్తయుతా రజనీ మజ్జిస్థామరిచపిప్పలీపానం,

విషపానం దష్టానాం, విషవీలే దంశనం చాన్తే. 50

వ్యా. విషముయొక్క మూడవవేగమున క్రింద జేప్పబడు ఊరాగదము నుపయోగించునగును. శోఘమును హరించునవియు పునునకరంబులును నగు నౌషధములతో గొంచెము లేనెను కలిపి త్రాగించి పునునమును చేయించవలెను. నాల్గవవేగమున అపుపేడ రసమున వెలగపండురసమును లేనెను నేతిని కలిపి త్రాగించవలెను. ఐదవవేగమున కాకాండమును శింబీధాన్యవిశేషమును దిరిసెనపుగింజలను జేర్చి స్వరసము జేసి యాస్వరసముచేత ఆశోఘ్యతనమును అంజనమును నస్యమును చేయనగును. ఆరవవేగమున గోరోచనమును పసుపును చేర్చి స్వరసము చేసి శరీరముపై ప్రజ్ఞ దప్పకుండుటకై యాశోఘ్యతనమును అంజనము నస్యమును చేయవలెను. మరియు మంజిష్ఠి, మిరియాలు, సిప్పళ్లు, ఈమూడింటిని స్వరసముచేసి త్రాగించవలెను. (ఏను-ఆరువేగములయందు ప్రజ్ఞ తప్పి మైకము గ్రమ్మును కావున నారెండువేగములయందును కాకాండశరీషస్వరసము మున్నగు వానిచే నాశోఘ్యతన-అంజన-నస్యముల చేసియు, మంజిష్ఠాదిస్వరసమును త్రాగించియు చికిత్సజేసినయెడ మైకము గ్రమ్మదని భావము. ఇది సంజ్ఞాస్థాపనరూపమైన యిరువది రెండవచికిత్స.)

మరియు విషము కడపటి ధాతువున వ్యాపించుటచే కల్గిన యేడవవేగమున పాము కరచినవానికి (స్థావరరూపమైన) విషమును త్రాగించవలెను. విషమును త్రాగిన వానికి సప్తమవేగమున పామును కరిపించవలెను. (ఇది ప్రతివిషప్రయోగరూపమైన యిరువదియొకటవ చికిత్స. ఈచికిత్సనే “జగ్గమం స్వాదధోభాగం ఊర్ధ్వభాగం తు మూలజమ్, తస్మాద్ధంష్ట్రావిషం హాలం, హన్తి హాలం చ దంష్ట్రజమ్.” (శ్లో. ౧౭) అను వాక్యముచే సహేతుకముగ జేప్పిరి. మరియు విషము ఇంకొకవిషముతో సమానగుణవీర్యముగ నున్నను స్థావరవిషము జంగమవిషమును హరించుటయు, జంగమవిషము స్థావరవిషమును హరించుటయు విషనివృత్తభావముచే సంభవించునని యెరుంగునది. ఈవిషయమును సుశ్రుతాచార్యులు “విషం విషఘ్నముక్తం యత్ ప్రభావస్తత్ర కారణమ్,” అనువాక్యముచే స్ఫుటముగ దెలిపిరి.)

ఇప్పుట ఆశోఘ్యతనమున—కషాయము, లేనె, ఆసవము, స్నేహద్రవ్యములు మున్నగుద్రవములను కన్నుల దెరిచి కంటినడమ మూడంగుళములయెత్తునుండి బొట్టుగ విడుచుట యని యెరుంగునది. ఈవిషయము తంత్రాంతరమున నిట్లున్నది—“ఉస్తిలి

లేఁజ్జీ దృష్ట్యే బిద్ధుభిః ద్వ్యజ్ఞశాద్ధితమ్, క్వాఢ్మైద్రాసవస్నేహబిద్ధానాం యత్తు పాతనమ్. యద్వ్యజ్ఞశోష్ణితే నేత్రే ప్రోక్తమాశోఽన్యతనం హి తత్.” (పరిభాష). ఊరాగదము—“తరుణపలాశఊరం.....సముపయుక్తాః” (శ్లో. ౧౦౧-౧౦౪) అనువాక్యముచే క్రింద చెప్పబడును.

❖ విషముయొక్క యెనిమిదవ వేగమున మృతసంజీవనయోగములు. ❖

మూ. శిఖిసితార్థయుతం స్యాత్ పలాశబీజమగదో మృతేషు వరః,
వార్తాకుఘాణితోఽగారధూమగోపి త్తనిమ్బం వా. 51
గోపి త్తయుతైర్ధులికాః సురసాగ్రద్విరజనీమధుకుమ్భైః,
(సురసోఽగ్రద్విరజనీమధుకుమ్భైః.)

శస్తాఽమృతేన తుల్యా శిరీషపుష్పకాకాణ్డకరసై ర్వా. 52
కాకాణ్డసురసగవాక్షీపునర్న వావాయనీశిరీషఫలైః,
ఉద్బంధనవిషజలమృతే లేపాషఞ్చనస్యపానాని. 53
(లేపాఞ్చననస్యపానాని.)

వ్యా. (విషము వైజెప్పినరీతిగ రసాదిసత్త ధాతువులయందును వరుసగ నొక్కొక ధాతువునందు వ్యాపించుచు నొక్కొక వేగమును జూపును. ఈయేడువిధములగు వేగములకు వరుసగ చికిత్స వైగ్రంథముచే జెప్పబడినది. అట్లువేగమున విషము స్థావరమైనచో వ్యాసయమునందును, జంగమ మైనచో కాటునందును జేరి తుదకు మరణము నొందించును. (ఈనిపయము “అష్టమే మరణమ్” (శ్లో. ౨౦) అని చెప్పబడినది) అట్టి విషవేగమున జేయదగిన మృతసంజీవన (చచ్చినవాని బ్రతికించు) ఔషధయోగము లీక్రింద చెప్పబడును.)

ఎనిమిదవ విషవేగమున మృతునిబోలె చేష్టల దక్కియుండునపుడు సెమలిపిత్తము నొకభాగమును, దానికి సగపాలు మోదుగవత్తనమును కలిపిసూరి యుపయోగించవలెను. మరియు పంగవిత్తనములు, అర్ధపాకముగ కాచబడినచెరకురసము, కరిదూపము, గోరోచనము, వేపపట్ట, వీనిని జేర్చి సూరి గుళికలు చేసి యుపయోగించునగును. లేక గోరోచనము, తులసి, మోడి, పసుపు, ప్రానిపసుపు, ఔంగల్వకోష్ఠ, వీనిని గోపిత్త (గోరోచన) రసముతో నైనను, దిరిసెనపుపువ్వులరసముచేనైనను పెద్దవేప (లేక కాకిదొండ) రసముచేనైనను, సూరి మాత్రలుచేసి యుపయోగించవలెను. లేక కాకిదొండ; తులసి,

పెద్దపాపర (చేడుపుచ్చు), గలిజేరు, కాచియాకు, దిరిసెనపువీత్తనము వీనిని సమభాగములుగ గూర్చియైన నుపయోగించవలెను. వైశిష్ట్యమున యోగములను ఉద్బంధము (ఉరి వేసికొనుట)చేనైనను, విషముచేనైనను, జలముచేనైనను బాధపడిచచ్చుటకు సిద్ధముగ నున్నపుడు (అట్టివారికి ప్రాణాంతపరిస్థితియందు) లేపములకును, శిరస్సున కాటుచేసి దాని మూలమున నుపయోగించుటకును, సస్యమునకును, (అంజనమునకును) పానమునకును సమయోచితముగ నుపయోగింపదగినను. ఇవి యమృతమును బోలె ప్రాణదాయకముగ నుండును. (ఇది మృతసంజీవనమును నిరుపది నాల్గవ చికిత్స).

ఇచ్చట 'ఉపధి' యన నుపధానము. ఇయ్యది చికిత్సాపరిగణనమున "మస్తూరిష్ట .....విరోధానాని" (శ్లో. 3 గ) అని పదిరెండవ చికిత్సగ చెప్పబడినది. శిరస్సున కాకపాదమువలె శస్త్రముచే చీల్చి యకాషధమునిడుటయే యుపధి, ఉపధానమనబడును. ఈవిధానమును సుశ్రుతు లిట్లు చెప్పిరి:—“తీక్షణశస్త్రేణ మూర్ధని. కుర్యా త్కాకపదం చర్త సాస్యగ్వా పిశితం ఖీపేత్.” (సు. కల్ప. అ. ౧.) మరియు శంత్రాంతరమునను “బ్రహ్మద్వారవికీర్ణ లోహితలవే గుణైకమాత్రం దదేత్” అని యావీధానము చెప్పబడినది. [ఈనవనాగరకకాలమున నాంగ్లేయచికిత్సావిధానమునను అతిప్రాచీనమగు నీపద్ధతి నవలంబించి శలోకములు మున్నగుసాధనముల మూలమున నౌషధమును రక్తమున ప్రవేశింపజేసి చికిత్సజేసెదరు. దీనిని “ఇక్జజ్క్ష” అని చెప్పెదరు. ఈవిధానము స్త్రుతి తప్పి ఔషధప్రయోగమునకు అవకాశము లేక కుట్టాపిరితో నుండుపరిస్థితియందు ఔషధప్రయోగమునకు చాల సులభోపాయము.)

— విషహరమృతసంజీవనయోగము. —

- మూ. స్పృక్కాప్లవస్థాణేయ కాంక్షీ శై లేయరోచనాతగరం,
ధ్యామకకుంజుమమాంసీసురసాఽగ్రై లాలకుష్మణ్ముమ్. 54
- బృహతీ శిరిషపుష్పం శ్రీవేష్టకపద్మ చారటివిశాలాః,
సురదారుపద్మ కేసరసావరకమనశ్శిలాకౌస్త్యః. 55
- జాత్యర్కపుష్పరసరజనీద్వయహింజుపిష్పలిలాతాః,
జలముద్గపల్లి చన్దనమధుకమదనసింధువారాశ్చ. 56
- శమ్భూకలోధ్రమయూరకగన్ధఫలానాకులీవిడజ్జాశ్చ,
పుష్పే సంహృత్య సమం పిష్ట్యా గులికాః విధేయాస్సుః. 57
- సర్పవిషఘ్నో జయకృత్ విషమృతసంజీవనో జ్వరనిహంతా,
ప్రేమవిలేపనధారణధూమగ్రహణైః గృహ్యతే. 58

భూతవిషజన్వలక్ష్యైకార్తణమన్తార్తశన్యరీకాహన్యాత్,
 దుస్సప్సప్త్రీదోహసకాలమరణామ్బుచౌరభయమ్. 59
 ధనధాన్యకార్యసిద్ధిః శ్రీపుష్ట్యాయుర్విపర్ధనోధన్యః,
 మృతసంజీవన ఏషః ప్రాగమృతాత్ బ్రహ్మణావిహితః. 60
 (ఇతి మృతసంజీవనోగదః)

వ్యా. స్ఫుక్కయసు గంధద్రవ్యము, నాగముస్తలు, స్థాణేయకమును గంధ
 ద్రవ్యము (మాచిపత్రి, పచ్చాకు), కాంక్షి (సౌరాష్ట్రమృత్తిక), రాతిపువ్వు, గోరో
 చనము, గ్రంథితగరము, కామంచిగడ్డి, కుంకుమపువ్వు, జటామాంసి, తులసిదళములు,
 విలకులు, హరిదళము, చంద్రచేప, ములక, దిరిసెనపువ్వులు, శ్రీవేష్టము (దేవదారు
 బంకతో చేయబడిన ధూపద్రవ్యము), పద్మకము (పద్మకాష్ఠము), చారటి (కాశ్మీరదేశపు
 తామర), విటిపుచ్చకాయ, దేవదారుచెక్క తామరపువ్వులలోని కేసరములు, తెల్ల
 లొద్దుకు, మణిశిల, రేణుకలు, జాజీపువ్వులు, జిల్లేడుపువ్వులు, (ఈరెండు పుష్పముల
 రసము), పసుపు, మ్రానిపసుపు, ఇంగువ, పిప్పళ్లు, లక్క, కురువేరు, అడవిపెసర, శ్రీగం
 ధము, అతిమధురము, మ్రంగకాయ, వావిలి, రేలజిగురు, లొద్దుక, ఉజ్జితరేణి, ప్రేంక
 ణము, సన్నరాష్ట్రము, వాయువిడంగములు, వీని నన్నిటిని పుష్యనక్షత్రమునాడు సమ
 భాగములుగ గ్రహించి యన్నిటి నొకటిగ గూర్చి నూరి గుళికలుగ జేయవలెను. ఇది
 మృతసంజీవనగుటిక లనబడును.

ఈగుటికల సుపయోగించినయెడ విషముల నన్నింటిని హరించును. జయమును
 కల్గించును. విషముచే జచ్చినవారిని బ్రతికించును. జ్వరముల హరించును. దీనిని ఆహ్లా
 ణించుటకును, శరీరముపై బూయుటకును, శరీరమున ధరించుటకును, ధూపమును గ్రహిం
 చుటకును, ఇంటిలో నుంచుటకును ఉపయోగించవగును. అట్టియుపయోగమువలన
 భూతంబులును, విషజంతువులును, అలక్ష్యయు, కార్తణంబును (ఇతరుల కాపత్తు కల్లు
 టకై చేయబడు మంత్రప్రయోగము) అభిచారికమంత్రప్రయోగాదిభయంబును, అగ్ని
 భయంబును, అశని (పిడుగు) భయంబును, దుస్సప్సప్త్రీదోషంబును, స్త్రీలచే ప్రయోగింప
 బడు గరవిషమున గల్గిన దోషంబులును, ఆకాలమరణంబును, నీటిభయంబును, చోర
 భయంబును, వీని నన్నిటిని హరించును. ధనధాన్యసమృద్ధి కల్గి, సంపత్తును ఆయువును,
 శరీరపుష్టియు నానాట వృద్ధినిొందియుండును. ఈమృతవనయోగము అమృతము ప్రాదుర్భ
 వింఛుటకుమునుపు (అట్టియమృతమువలన కల్లు సుగుణముల నొందుటకై) బ్రహ్మచే

నిర్ణయింపబడినది. (ఇట్లు చెప్పటచేత నియ్యది యమృతమును బోలె లోకోత్తరగుణముల కల్గియుండునని భావము.)

❖ విషమున దోషహరచికిత్స. ❖

మూ. మంత్రైర్ధమనీబన్ధోఽనమార్జనం కార్యమాత్మరత్నో చ,
దోషస్య విషం యస్య స్థానే స్యాత్తం జయేత్సూర్యమ్ 61

వ్యా. పాము మున్నగు విషజంతువులు కరిచినవెంటనే పట్టుగుడ్డపేలిక మున్నగు హానిని మంత్రములచే నభిమంత్రించి (పైజెప్పిన యరిష్టబంధనవిధి ప్రకారము) కాటునకు వైభాగమున ధనునులను బిగియకట్టవలెను. ఇది అవమార్జనము (విషమును ధనునులనుండి పైకి వ్యాపింపనియక యనులోమముగ హరింపజేయుపద్ధతి) దీనిని మంత్రములచేతనే చేయవలెను. అట్టిమంత్రములచేతనే భూతాద్యావేశము లేకుండునట్లు ఆత్మరత్నయు చేయదగును. పిమ్మట విషము ఏదోషముయొక్క స్థానమున జేరునో ఆస్థానమునకు సంబంధించిన దోషమును శమింపజేయనగును.

❖ వాతాదిస్థానగతవిషచికిత్స. ❖

మూ. వాతస్థానే స్వేదో దధ్నా నతకప్తకల్మషానం చ,
ఘృతమధుపయోఽమ్బుపానానగాహనేకాశ్చ పిత్తనే.
క్షారోఽగదః కఫస్థానగతే స్వేదస్తథా సిరావ్యధనం, 62

వ్యా. విషము వాతమునకు స్థానములగు వక్వాశయాది స్థానముల జేరినయెడ విధ్యుక్త ప్రకారము స్వేదనము చేయనగును. గంధితగరమును చెంగల్యకోష్ఠము కల్మషము జేసి పెరుగులో కలిపి త్రాగించవలెను. విషము పిత్తస్థానమున జేరినయెడ ఘృతమును లేసెను జలమును త్రాగించవలెను. అవగాహనమును పరిషేకమును చేయనగును. కఫస్థానమున జేరినయెడ క్రింద “తరుణవలూశక్షారం” అని యుపక్రమించి చెప్పబడు క్షారాగదము నుపయోగించి స్వేదవిధియు సిరావ్యధనంబును చేయనగును.

స్వేదాధ్యాయమున “కషాయమద్యనిత్యానాం...విషమద్యవికారిణామ్,.....న స్వేదమవతారయేత్” (సూ. అ. ౧౪ శ్లో. ౧౬-౧౭) అనువాక్యముచేత విషమున స్వేదవిధి నిషిద్ధము. అయినను అవస్థావిశేషమునుబట్టి యిచ్చట విశేషవిధిగ దెప్పబడినదని యెరుంగునది. మరియు నిరుపది నాల్గు విషచికిత్సాభేదములలో స్వేదవిధి ప్రత్యేకముగ పరిగణనము చేయకున్నను అగ్నికర్తృభేదముచేతనే సంగ్రహింపబడినదని యెరుంగునది. ఇతైరంగుననే ఉపశమనశబ్దముచేత పేయ మున్నగు భోజనాదివిధియు సంగ్రహింపబడినది కావున పరిగణనము చేయుకుండుట ప్రత్యవాయకరము కాదు.

— రక్తగతదూషీవిషచికిత్స. ౧౭ —

మూ. దూషీవిషేఒథ రక్తస్థితే సిరాకర్త పఞ్చవిధమ్. 63

భేషజమేవం కల్ప్యం భిషగ్విదాఽలక్ష్య సర్వదా సర్వం,
స్థానం జయేద్ధి పూర్వం స్థానస్థస్యాఽవిరుద్ధం చ. 64

వ్యా. దూషీవిషము రక్తమున జేరినపుడు సిరావృథసంబును, వమన-విరేచనాది పంచవిధశోధనకర్తంబులును చేయదగును. వైద్యవేత్తయగు పండితుడు ఎల్లెడలను దోష స్థానముల చక్కగ గమనించి దోషస్థానానుగుణముగ ఔషధమును ఆయాదోషస్థానముగ జేరినవిషమునకు విరోధము కల్గినీయక కల్పించి, ఆయాస్థానమునకు సంబంధించిన దోషమును తొలుత హరింపజేయవలెను.

— విషహరమగు ఉపధానమునుచికిత్స. ౧౮ —

మూ. విషదూషితవిషమార్గః స్తోతస్సంరోధరుద్ధవాయుస్తు,
మృత ఇవ శ్వసేన్తర్జ్యః స్యాదసాధ్యలిజ్జైర్విహీనశ్చ. 65

చర్తకషాయాః కల్కం బిల్వసమం మార్ధి ౨ కాకపదమస్య,
కృత్వా దద్యాత్కటభీకటుకట్ఫలప్రథమనం చ. 66

ఛాగం గవ్యం మాహిషం వా మాంసం కౌక్కుటమేవ వా,
దద్యాత్కాకపదే తస్మిన్ తతస్సజ్జ్రిమతే విషమ్. 67

(ఛాగగవ్యమాహిషావికకౌక్కుటాబ్జమాంసాని,
దద్యాత్కాకపదోపరి మత్తే విషేజైవ చ సహసా.)

వ్యా. కఫమార్గములు విషముచే చెడి దానంజేసి స్తోతోమార్గములయందు వాతమును సంచరించనీయక యడ్డుపరిచినయెడ మనుజుడు చచ్చినవానివలె శ్వాసమును విడచుచు వెదిమెలు నల్లబడుట మున్నగు (ముందు చెప్పబడిన) నసాధ్యలక్షణములు లేకుండినచో, వానియొక్క శిరస్సున కాకిపాదమువంటి యాకారముగ కాటుబెట్టి పుండుచేసి, అందు సంబలేణుకల్కము నొకపలము నునిచి, మెరపుతీగె (మాల్కింగిని), త్రికటుకములు, కాయఫలము, వీనిని చూర్ణముచేసి ప్రథమమున నస్యమును చేయవలెను. (ఈచికిత్సచే మైకము నివర్తించును).

పిమ్మట రక్తము కారుచుండు మేకపోతుమాంసమునైనను, జింకమాంసమునైనను, ఎద్దుమాంసమునైనను, ఎనుబోతుమాంసమునైనను, కోడిమాంసమునైనను, శిరఃకుంభంధరి చ-చి-125

కాకపదాకారమైన వ్రణమున బెట్టినచో శరీరమునందు వ్యాపించిన విషము ఆహారమున సంక్రమించును. (ఇది ఉపధానమును పదిరెండవ చికిత్సాభేదము.) ఈచికిత్సను సుశ్రుతు లిట్లు చెప్పిరి:—“తీక్షణస్త్రేణ మూర్ధ్ని చ, కుర్యాత్కాకపదం చర్త సాస్య గ్యాపిశితం క్షిపేత్” (సు. కల్ప. అ. ౪).

ఇచ్చట ప్రధమనమన నస్య భేదము. దీనిలక్షణము తంత్రాంతరమున నిట్లు చెప్పబడి నది:—“షడఙ్గుశాద్విపక్తాయా నాడీచూర్ణం తయా ధమేత్, తీక్షణం కోలమితం వక్త్ర వాతైః ప్రధమనం హి తత్” అరంగుళేములనిడుపును రెండుప్రక్కల నిడుపుగ రంధ్రమును కల బొంగువెదురు మున్నగు గొట్టమున తీక్షణుగు నౌషధచూర్ణము నర్థకర్షప్రమాణము నునిచి నోటితో నూది నాసారంధ్రములలో నెక్కించుట ప్రధమననస్యమని యర్థము.

❧ విషమునం దవస్థాభేదముచే నస్యవిధి. ❧

మూ. నాసాక్షికర్ణజిహ్వకణ్ఠానిరోధేషు కర్త నస్తస్యైత్,

వార్తాకుబీజపూరజ్యోతిష్వత్యాదిభిః పిప్లైః.

68

వ్యా. నాసారంధ్రంబులును, కన్నులును, చెవులును, నాలుకయు, కంఠంబును నిరోధింపబడి స్తంభించి యున్నయెడ వాకుడువిత్తులు, మాదీఫలములచెట్కులు, జ్యోతిష్వతి (చూల్కింగిని), మున్నగు నస్యద్రవ్యములను చూర్ణముచేసి నస్యమును చేయవలెను.

ఇచ్చట షడ్విధేచనశతాశ్రితీయాధ్యాయమున “జ్యోతిష్వతి” ఊషక...ఇతి దశేమాని శిరోవిరేచనోపగమాని భవన్తి” (నూ. అ. ౪) అను వాక్యముచే జెప్పబడిన శిరోవిరేచనగణమును గ్రహించునది.

❧ దేవదార్యాద్యంజనము. ❧

మూ. అఙ్గానమత్స్యపరోధే కర్తవ్యం బస్తమూత్రపిప్లైస్తు,

దారువ్యోషహరిద్రాకరవీరకరఙ్గానిమ్బసురసైస్తు.

69

వ్యా. కన్నులు కానరాకున్నయెడ దేవదారుచెక్క, త్రికటుకములు, పసుపు, గన్నేరు, కానుక, వేము, తులసి వీనినన్నిటిని సమభాగములుగ గూర్చి గొఱ్రెలమూత్రమున నూరి కన్నులలో కలికమువేయవలెను. (ఈయంజనముచేత స్త్రుతి తప్పియున్న వానికి ప్రజ్ఞకలుగును).

❧ విషమునకు గంధహస్తయను నగదౌషధము. ❧

మూ. శ్వేతా వచాఽశ్వగన్ధాపిఙ్గవృతాకుష్మసైన్ధవే లశునం,
సర్ప పకపిత్థమధ్యం టుంటుకమూల కరఙ్గాబీజాని.

70

వ్యోమం శిరీషపుష్పం ద్వీరజన్యో వంశలోచనశ్చ సమం,
పిష్టావజస్య మూత్రేణ గోఽశ్వపితైన సప్తాహమ్. 71
వ్యత్యాసభావితోఽయం నిహన్తి శిరసి స్థితం విషం తీవ్రం,

వ్యా. జ్యోతిష్మతి (ఎక్కుడుతీగ) వన, పెన్నేరుగడ్డ, ఇంగువ, తిప్పతీగ, చెంగల్వ
కోష్ఠ, నైంధవలవణము, వెల్లుల్లి, ఆవాలు, వెలగకాయలొనిగుంజు, పెద్దమానిచెక్క,
కానుగవిత్తులు, త్రికటుకములు, దిరిసెనముపువ్వులు, పసుపు, మ్రానిపసుపు, వెదురుపు
వీని నన్నిటిని సమభాగములుగ చేర్చి మేకపంచితము చేర్చి నూరి యాపిష్టము నొకదిన
మున గోరోచనరసమునందును, మరునటిదినము గుఱ్ఱపుశి త్తరసమునందును భావనచేయు
నది. ఇత్తైరంగున గోరోచనమునందును, అశ్వశి త్రమునందును, మార్చిమార్చి భావన
చేయుచు నేనుదినములవరకు భావన చేయవలయును. ఈయాషధము కండ్లకు కలికము
వేసిన తలకెక్కియుండు విషమును నతిశీఘ్రముగ హరించును. (ఈయాషధమును
మాత్రులగ సిద్ధముచేయనగును).

—౧౧ గంధహస్తిచే నివర్తించు రోగములు. ౧౧—

మూ. సర్వజ్వరభూత గ్రహవిషూచికాజ్వర్ణమూర్ఛార్చిః. 72

ఉన్మాదాపస్తారాకాచపటలనీలికాశిరోదోషాః,
శుష్కాక్షిపాకపిల్లార్బుదార్తకణ్డూతమోదోషాః. 73

క్షయదౌర్బల్యమదాత్యయపాణ్డుగదాంశ్చాజ్ఞానాత్తథామోహాః
లేపాద్విషదిగ్ధక్షతలీధదప్టపీతవిషఘాతీ. 74

అర్కస్నాన్విసద్ధేషు చ గుడలేపా యోనిలేపనం స్త్రీణాం,
మూఢే గర్భే దుష్టే లలాటలేపః ప్రతిశ్యాయే 75

వృద్ధౌ (దద్రౌ) కిటిభే కుష్ఠే శ్విత్రవిచర్చికాదిషు లేపః,
గజ ఇవ తరూణ విషగదాన్నిహస్త్యగదగన్ధహస్త్యేషః. 76

(ఇతి గన్ధహస్తి నామాఽగదః.)

వ్యా. మరియు వైశిష్ట్యనయాషధము కంటికి అంజనము నుపయోగించినయెడ,
సర్వజ్వరములు, భూతములు, గ్రహములు, విషూచీ, అజీర్ణము, మూర్ఛారోగము, ఉన్మా
దము, అపస్తారము, అనుసిరోగంబులును; కాచము, పటలము, నీలికా, శిరస్సునందలి
దోషములు, శుష్కాక్షిపాకము, పిల్లము, నేత్రార్బుదము, అర్కము, కన్నులజీల; తమో

దోషము (రేజీకటి) అను నీనేత్రరోగంబులును; జ్వరము, బలహీనము, మదాత్మ్యము, పాండురోగము, మోహము, (తేలివి తప్పుట) అను నీరోగంబులును; నివర్తించును.

మరియు నీయాషధమును పూసినయెడ విషముతో కూడినబాణము మున్నగు నాయుధములచే కల్గిన గాయములును, విషజంతువులు నాకుటచేతను, కరచుటచేతను, కల్గిన విషంబును; త్రాగబడిన విషంబును నివర్తించును. ఆర్కస్సులు (గుదాంకురములు) స్తంభించియున్నపుడు ఈయాషధమును చాది పూయవలయును. స్త్రీలకు మూఢగర్భ రోగమున యెనికి లేపనము చేయవలయును. విషపడిశము పట్టియున్నపుడు నుదుట పట్టుజేయవలయును. దద్రుకుష్ఠమునందును, కిటిభకుష్ఠమునందును, శ్విత్రమునందును, విచర్చికా మున్నగు కుష్ఠములయందును, లేపనము చేయవలయును. పైజెప్పిన విధముగ ఆయావ్యాధికి తగినట్లు నీయాషధము నుపయోగించినచో పైజెప్పిన విషరోగముల నన్నిటిని మదపుటేనుగు వృక్షములను న్రేళ్లతో పెకలించువిధముగ నిర్మూలముచేయును. దానంజేసిమే యీయాషధము అగదగంధహస్తీ యని చెప్పబడినది.

— మహాగంధహస్తీయోగము. —

మూ పత్రాగురుము నైలా నిర్యాసాః పఞ్చ చంద్రనం స్పృక్కా,
త్వజ్జ్వలదోత్పలవాలకహరేణుకోశీరవ్యాఘ్ర(వన్య) నఖాః. 77
సురదారుకనకకుంజుమథ్యామకకుష్ఠప్రియక్షవస్తగరం,
పఞ్చాక్షాని శిరీషాత్ వ్యోషాలమనశ్చిలాఽబాజ్యః. 78
శ్వేతాకటభీ కరజ్జారత్తోఘ్నీ సింధువారికా రజనీ,
సురసరసాజ్ఞానగైరికమజ్జోష్ఠానిమ్బనిర్యాసాః. 79
వంశత్వగశ్వగన్ధా హింజు దధితాఽఘ్నవేతసం లాతా,
మధుమధుకసోమరాజీవచారుహారోచనాతగరమ్. 80
అగదోఽయం వైశ్రవణాయాఖ్యాతస్త్ర్యమ్భుకేణ పప్త్యజ్జః,
అప్రతిహతప్రభావః ఖ్యాతో మహాగంధహస్తీతి. 81
పితౌన గవాం పేష్యా గులికాః కార్యాస్తు పుష్యయోగేణ,
పానాజ్ఞానప్రలేపైః ప్రసాదయేత్సర్వకర్తాణి. 82

వ్యా. లవంగపువత్రి, కృష్ణగురు, తుంగగడ్డలు, ఏలకులు, పఞ్చనిర్యాసములు (ఐదువిధములయిన జిగుర్లు), మంచిగంధము, స్పృక్కయనెడి గంధద్రవ్యము, లవంగపు పట్ట, తెల్లవట్టిపేర్లు, నల్లకలవలు, కురుపేరు, రేణుకలు, పట్టిపేరు, వన్యనఖము (నఖపు

చిప్పలు అనుసుగంధద్రవ్యము), దేవదారుచెక్క, నాగకేసరములు, కుంకుమపువ్వు, కామంచిగడ్డి, చెంగల్వకోస్తు, ప్రేంకణము, గ్రంధితగరము, దిరి నెసపుచెట్టుయొక్క ఆకు, పట్ట, వేరు, కాయ, పువ్వులు, (ఇవి చేరి పంచాంగములు), త్రి కటుకములు, హరిదళము, మణిశిల, జీలకర, తెల్లదిండిన, కానుగ, తెల్లవాలు, వావిలి, పసుపు, తులసి, రసాంజనము, గై రికము (కావిరాయి), మంజీష్ఠ, వేపబంక, తవక్షీరి, పెన్నేరుగడ్డ, ఇంగువ, వెలగపట్ట, అష్టవేతనము (పుల్లప్రబ్బలి), లక్క, తేనె, అలిమధురము, బాపంచెత్తులు, వస, గరిక, గోరోచనము, తగరము (నందివర్ధనభేదము), ఈయరువదిద్రవ్యములను సమభాగములుగ గూర్చి గోరోచనరసముచేత నూరి పుష్కమీనక్షత్రమునాడు మాత్రలు చేసి యుంచుకొనునది. ఈయాషధయోగము ఈశ్వరునిచేత కుబేరున కుపదేశింపబడినది. ఆరువదిద్రవ్యములతో కూడిన ఈయాషధరాజమును పానమునకును, అంజనమునకును, ప్ర లేపనమునకు నుపయోగించుచు చికిత్సాకృత్యము లన్నిటిని సాధింపగలడు.

(ఇచ్చట “పశ్చి నిర్వాసా” అనుచోట అత్తి, మట్టి, రావి, ప్రబ్బలి, జువ్వి, అను నీయైదిటియొక్క బంకయని యెరుంగునది.)

— మహాగంధహస్త్యపయోగక్రమము. —

- మూ. పిల్లం కణ్డాం తిమిరం రాత్ర్యధ్విం కాచమర్బుదం పటలం,
హన్తి సతతప్రయోగాత్ హితమితపథ్యాశినాం పుంసామ్. 83
- విషమజ్వరానజీర్ణా దద్రుం కణ్డాం విషూచికాం పామాం,
విషమూషికలూతానాం సర్వేషాం పన్న గానాం చ.
ఆశు విషం నాశయతి సమూలజమధకన్దజం సర్వమ్. 84
- ఏతేన లిప్తగాత్రః సర్పా గృహ్లాతి భక్షయేచ్ఛ విషం,
కాలపరితోఽపి సరో జీవతి నిత్యం నిరాతజ్జః. 85
- ఆనధ్ధే గుదలేపః యోనౌ లేపశ్చ మూఢగర్భాణాం,
మూర్ఖార్థిషు చ లలాటే ప్ర లేపనమాహుః ప్ర ధానతమమ్. 86
- భేరిమృదజ్జపటహాః ఛత్రాణ్యమునా తథా ధ్వజపతాకాః,
లిప్తాఽహివిషనిరవైః ప్రధ్వనయేద్ధర్మయేన్ద తిమాః. 87
- యత్ర చ సన్నిహితోఽయం న తత్ర బాలగ్రహః న రక్షౌసి,
న చ కార్తణవేతాళాః వహన్తి నాథర్వణా మస్త్రాః. 88

సర్వగ్రహా న తత్ర ప్రభవన్తి న చాగ్నిశస్త్రనృపచౌరాః,
లక్ష్మీశ్చ తత్ర భజతే యత్ర మహాగంధహస్త్యస్తీ.

89

వ్యా. మరియు పైజెప్పిన యాషధరాజమును నిరంతరముగ కన్నుల కంజనము నిడినచో పిల్లము, కంటిదురద, తిమిరము, రేజీకటి, కాచము, నేత్రార్బుదము, పటలము, అను నేత్ర వ్యాధుల నన్నిటిని హరించును. దీని నుపయోగించునపుడు హితంబును మితంబును పత్త్యకరంబు నైనయాహారమును భుజింపనగును. దీనిని పానాంజనాదిరూపముగ నుపయోగించినయెడ విషచుష్వరములను, అజీర్ణములను, ద్రుక్తువృత్తమును, దురదను, విఘాచిని, పామా (గజ్జి) కుష్టమును, విషముతో గూడిన మూషకములయొక్కయు సాలె పురుగులయొక్కయు పలాదెరంగులైన సర్పములయొక్కయు విషములను, మూలముల యందును కందములయందును గల విషముల నన్నింటిని అతిశీఘ్రముగ హరించును.

మరియు నీయాషధమును శరీరముపై బూసికొనినయెడ సర్పములను చేత పట్టుకొనగల్గును. విషమును తినగలడు. (దానివలన నపాయము గల్గదనుట). వానికి మృత్యుకాలము నన్నిహితమైయున్నను చాలకాలము జరావ్యాధివిముక్తుడై జీవించియుండును.

మరియు మలము బంధించి యున్నవానికి గుదస్థానమునను, మూఢగర్భము కల స్త్రీకి యోనిద్వారమునందును యీయాషధమును పూయవలెను. మూర్ఛారోగముల యందు నీయాషధమును ముఖ్యముగ నుదుట పట్టువేయవలెను.

భేరి, మద్దలము, పటహము (తమ్మట), అనువాద్యములకును, యీయాషధమును బూసి వాయించినను, గొడుగులకును ధ్వజములకును బూసి చూపించినను, సర్వవిషము నివర్తించును. ఈయాషధమున్నుఘమున బాలగ్రహంబులును, రాక్షసగ్రహంబులును చేరవు. కార్తీకమంత్రతంత్రప్రయోగంబులును, భేతాశంబులును, అధర్వణమంత్రము లచేనైన యాభిచారిక ప్రయోగంబులును ఈయాషధమున్నుచోట చేరవు. గ్రహబాధయు అగ్నిభయంబును శస్త్రాస్త్రభయంబును రాజభయంబును చోరభయంబును ఒకప్పుడు కల్గినేరదు. ఈమహాగంధహస్తీయను మహాషధమున్నుచోట లక్ష్మీ నిరంతరముగ నివసించును.

❀ మహాగంధహస్తీని సిద్ధముచేయుటకు మంత్రము. ❀

మూ. పిష్యమాణ ఇమం చాత్ర సిద్ధం మస్త్రముదీరయేత్:—

“మమ మాతా జయా నామ జయో నామేతి మే పితా. 90

సోఽహం జయజయాపుత్రో విజయోఽథ జయామి చ,

నమః పురుషసింహాయ విష్ణవే విశ్వకర్తణే.

91

సనాతనాయ కృష్ణాయ భవాయ విభవాయ చ,
తేజో వృషాకపేస్సాక్షాత్ తేజో బ్రహ్మేంద్రియోర్యమే. 92

యథాహం నాభిజానామి వాసుదేవపరాజయం,
మాతుశ్చ పాణిగ్రహణం సముద్రస్య చ శోషణమ్. 93

అనేన సత్యవాక్యేన సిద్ధతామగదో హ్యయం,
“హిలిమిలిసంస్పృష్టే రక్ష సర్వభేషజో త్రమే స్వాహా” 94
(లిహిలిహి, మిలిమిలి, సంస్పృష్టే రక్ష రక్ష సర్వభేషజో త్రమే స్వాహా)
(ఇతి మహాగంధహస్తీ నామా౭గదః)

వ్యా. పై జెప్పిన మహాగంధహస్తీయోగమున జెప్పబడిన యరువదిద్రవ్యములను ఒకటిగగూర్చి పుష్కలక్షత్రముతో గూడిన శుభదినమున చూర్ణముచేసి యాచూర్ణమును కల్వమున వేసి యందు గోరోచనరసమును బోసి “మమ మాతా...స్వాహా” అను మంత్రమును జపించుచు చక్కగ నూరి మాత్రలు చేసి యుంచుకొని పై జెప్పినవిధముగ నుపయోగించవలెను.

— విషోపద్రవములచికిత్స, అందు శ్వాసజ్వరాదిహార ఋషభకాదిపానము. —

మూ. ఋషభకజీవకభార్గిమధుకోత్పలధాన్యకేసరాజాజ్యః,
సనీతగిరికోలమధ్యాః పేయాః శ్వాసజ్వరాదిహారాః 95

వ్యా. ఋషభకము, జీవకము, గంటుభారంగి, ఆతిమధురము, నల్లకలువలు, దసి యాలు, నాగ కేసరములు, జీలకర, తెల్లపువ్వులు పూచు విష్ణుక్రాంతము, రేగుపండ్లగుజ్జా వీని నన్నిటిని సమభాగములుగ జేర్చి నూరి త్రాగినయెడ విషప్రకోపమున గలిగిన శ్వాసము జ్వరము మున్నగు నుపద్రవముల హరించును. ఇచ్చట “సీతగిరి” అనుపదము నకు “సీతగిరిః=శ్వేతాపరాజిత” అని చక్రపాణిదత్త వ్యాఖ్యానములో నున్నది. తెల్ల పువ్వుల పూచు విష్ణుక్రాంతమని యర్థము.

— హింగాద్విదిచూర్ణపానము. —

మూ. హింజ్ఞు చ కృష్ణాయుక్తం కపిత్థరసయుక్తమగ్ర్యలవణం చ,
సమధునితౌ పాతవ్యౌ జ్వరహిక్మాశ్వాసకాసఘ్నౌ. 96

వ్యా. ఇంగువను, పిప్పళ్లను, చేర్చియైనను; నైంధవలణమును, వెలగపండ్లరసమును గూర్చియైనను; తేనెను, పంచదారను గలిపి త్రాగినచో విషమువలన గలిగిన జ్వరమును హిక్మాశ్వాసమును, కాసఘ్ను హరించును,

— విషమున గల్గిన పనున-హిక్కలకు లేహ-ధూమపానములు. —

మూ. లేహః కోలాస్త్యజ్జ్వలనలాజోత్పలమధుఘృతైర్వమ్యామ్,
బృహతీద్వయాధకీపత్రధూమవర్తిస్తు హి కాక్ష్మీ. 97

వ్యా. రేగుపండ్లగింజలొనిపప్పు, రసాంజనము, పరిపేలాలు, నల్లకలువలు, వీని నన్నిటిని సమముగ గూర్చి నూరి లేనెను నేతిని గలిపి నేవించినయెడ విషమువలన కలిగిన వాంతి నివర్తించును. మఱియు వాకుడు, ములక, కందులు, లవంగపుపత్రి వీని నన్నిటిని చేర్చి నూరి విఘ్నక్తప్రకారము వర్తిని జేసి ధూమపానము చేసినయెడ యెక్కిల్లను హరించును. ఇచ్చట ధూమవర్తివిధానము, స్థలాంతరమున చెప్పబడినదానిని చూచుకొనునది.

— విషహరధూపము. —

మూ. శిఖిబర్హబలాకాస్థీని సర్వపాశ్చన్దనం చ ఘృతయుక్తం,
ధూమో గృహశయనాసనవస్త్రాదిషు శస్యతే విషనుత్. 98

వ్యా. నెమలిపింఢము, తెల్లకొక్కెరయొక్క యెముకలు, ఆవాలు, చందనము, వీని నన్నిటిని చేర్చి చూర్ణముచేసి నేతిలో కలిపి ధూమము చేసి యాపొగను, యింటి యందును, పడకలయందును, పీఠములయందును, వస్త్రములయందును వ్యాపింపజేసిన యెడ విషమును హరించును.

— సర్వవిషహరధూమాగదము. —

మూ. ఘృతయుక్తేనతకుష్ఠే భుజగపతిశిరః శిరిషపుష్పిశ్చ,
ధూమోఽగదః స్మృతోఽయం సర్వవిషఘ్నః శ్వయంభువౌచ్ఛ. 99

వ్యా. గ్రంథితగరము, చెంగల్వకోష్ఠ, రెండుశిరస్సులుగలసర్పముయొక్క శిరస్సు, దిరిసెనపువువ్వు, వీని నన్నిటిని నొకటిగ జేర్చి నేతిలో కలిపి పొగపట్టినయెడ శూలలన్ని టిని, దాన కల్లు వాపును హరించును. ఇది ధూమాగదము.

— విషహరధూమము. —

మూ. జతునేవ్యపత్రగుగ్గులుభల్లాతకకకుభపుష్పసర్జరసాః,
శ్వేతా చ ధూమడరగాఽఽఖుకీటవస్త్రక్రిమినుదగ్ర్యః. 100

వ్యా. లక్క, వట్టిపేర్లు, లవంగపత్రి, గుగ్గిలము, జీడిగింజలు, ఏరుమడ్డిపువ్వులు, సర్జరసము (మద్దిపాలు), (లేక తెల్లగుగ్గిలము) తెల్లదింకెన వీనినన్నిటిని చూర్ణముచేసి.

వ్యా. ఇంతదనుక విషపానమునకును, పాము మున్నగునవి కరచుటచే కల్గిన విషమునకును, విషముచే పూయబడిన బాణము మున్నగునవి గ్రుచ్చుకొనుటచే కల్గిన విషమునకును సంబంధించిన లక్షణంబులును, చికిత్సలును సామాన్యముగ చెప్పబడినవి. ఈక్రింద అట్టి విషపీతాదులకు సంబంధించిన లక్షణములును, చికిత్సలును పేరుపేరుగ నిర్దేశింపబడును.

— ఆహారాదిపరితౌవశ్యకత. ౧౦ —

మూ. రిపుయుక్తేభ్యో నృభ్యః స్వేభ్యః, స్త్రీభ్యోఽథ వాభయం నృపతేః,
ఆహారవిహారగతః తస్మా త్వేష్యాస్పరిక్షేత. 106

వ్యా. పరిపాలించురాజునకు తనకు శత్రువుతో కూడిన భృత్యుడు మున్నగు మనుజులవలనను, స్త్రీలవలనను, ఆహారవిహారములకు సంబంధించిన ప్రాణభయము. కల్లును కావున తాను ఆహారవిహారముల నాచరించుతరి తనకు సేవకులుగా నుండు వంటవాడు మున్నగు వారిని తొలుత నీక్రింద జెప్పినవిధముగ పరీక్షించవలయును. (శత్రువక్షమున జేరిన సేవకులును తమకు సౌభాగ్యమును గోరు స్త్రీలును రాజునకు అన్నపానములయందును, సాధనపదార్థములయందును విషమును కలిపి యుపయోగించెదరు, కావున సేవకులు మున్నగువారిని ఆహారాదులను క్రిందజెప్పబడులక్షణములచే గమనింపవలెనని భావము).

— విషముపెట్టినవానిలక్షణములు. ౧౧ —

మూ. అత్యర్థశఙ్కితస్యాత్ బహువాగధవాల్పవాగ్విగతలక్ష్మీః,
ప్రాప్తః ప్రకృతివికారం విషప్రదాతా నరో జ్ఞేయః. 107

వ్యా. విషమును పెట్టిన మనుజుడు ఏవని జేయుటకును మిక్కిలి సందేహించును. సంబంధము లేక తనకిచ్చవచ్చినట్లు మాట్లాడును. లేక శంకతో గూడి జంకి కొద్దికొద్దిగ మాట్లాడును. వానిముఖ లేజస్సు ప్రకృతియును మారియుండును. ఈలక్షణములబట్టి విషముపెట్టినవానినిగ నరయనది.

— విషయుక్తాన్నపరీక్ష, దానిలక్షణము. ౧౨ —

మూ. దృష్టైవం న తు సహసా భోజ్యం కుర్యాత్తదన్న(గ్ర)మగ్నౌ తు,
స విషం హి ప్రాప్యైన్నం బహూన్ వికారాన్ భజత్యగ్నిః. 108
శిఖి బహ్విచిత్రార్చిః తీక్ష్ణౌఽక్షమకుణపధూమశ్చ,
(తీక్ష్ణౌఽక్షమకుణపగన్ధిశ్చ; తీక్ష్ణస్పరూక్షగన్ధిశ్చ)

స్ఫుటతి చ సశబ్దమేకావర్తో విహితార్చిరపి చ స్యాత్. 109

పాత్రస్థం చ వివర్ణం భోజ్యం స్యాన్నక్షి కాంశ్చ మారయతి,
తౌమస్వరాంశ్చ కాకా కుర్యాత్, విరజేచ్ఛకోరాక్షి. 110

వ్యా. తనకు మామూలుగ వంటజేసి వడ్డించు వంటవాడు సేవకుడు మున్నగు పరిచారకులు వైజేషిని లక్షణములతో గూడి మామూలుకన్న విలక్షణముగ మార్పుజేంది యున్నపుడు వారు పెట్టిన యాహారపదార్థమును (అన్నమును) తొందరపడి భుజింపంజనదు. మరియు నాయన్నమును నిప్పుతో నుంచవలెను. అప్పు డాయన్నము విషదృష్టమైయున్నచో నన్నియందు అనేకవికృతరూపములు కనబడును:—నిప్పులోనిజ్వాలనెమలిపురివలె చిత్రవర్ణముకల్గి జ్వలించును. అట్టిజ్వాల మిక్కిలి తీక్షణమై యొరువశక్యము గాకుండును. పీనుగకంపుతో గూడినపొగ వెడలును. చిటచిట యను శబ్దముతో గూడి నిప్పుకణములు పగులును. ఒక్కతూరి నుడి తిరిగి నిప్పు చల్లారును. అవిషయుక్తాన్నమును పాత్రలో నుంచినచో వర్ణము మారియుండును. దానిపై సీగెల ప్రాలినచో చచ్చును. కాకులు చూచినచో కంఠధ్వని ఊచించును. చకోరపువళ్ళులు చూచినచో వానికన్ను లెఱ్ఱనగును.

—౧౧ విషముకలిసిన పానీయమును పరీక్షించువిధము. ౧౧—

మూ. పానే నీలా రాజీ వైవర్ణ్యం స్యాం చ నేక్షతే చ్ఛాయామ్,
పశ్యతి వికృతామథ వా లవణాక్తే ఫేనమాలా స్యాత్. 111

వ్యా. పానార్హమలగు జలము మున్నగు ద్రవములయందు విషమును కలిపినయెడ నయ్యది రేఖలు కల్గియుండును. రంగు మారియుండును. దానియందు తననీడ కనబడదు. లేక వికృతరూపముగ కనబడును. విషయుక్తజలము మధ్యము మున్నగు పానీయములలో లవణమును కలిపినయెడ నురుగు కట్టును.

—౧౨ విషయుక్తాన్న పానములచే గల్గు లక్షణములు. ౧౨—

మూ. పానాన్న యోస్సవిషయోః గన్ధేన శిరోరుక్ హృదిచ మూర్ఛాచ
స్పర్శేన పాణిశోధః సుప్త్యజులిదాహతోదనఖభేదాః. [ర్థా చ,
ముఖగేతౌష్ఠ్య (ముఖతాలౌష్ఠ్య) చిమిచిమాజిహ్వశూనాజడావివ
ద్విజహర్ష హాను స్తమ్భాఽఽస్యదాహాలాలాగళివి కా రాః. 113

వ్యా. వైజేషినిరీతిగ విషయుక్తములైన పానీయములయొక్కయు అన్నముయొక్కయు వాసన సానారంధ్రములకు సోకినయెడ శిరస్సునందును హృదయమునందును నొప్పి పుట్టును. మూర్ఛగ్రమ్మును. అట్టి యన్న పానములను చేత తాకినయెడ చేతుల

యందు వాపు పుట్టును. స్పర్శజ్ఞానము నశించును. వేళ్లయందు మంటయు సూదుల గ్రుచ్చినవిధముగ పోటును కల్గును. గోళ్లు పగులు, అట్టియన్న పానము నోటికి తగిలిన వెంటనే చినుచిను యని జలపుట్టును. నాలుక వాచి రుచిని గ్రహించుశక్తి యుడిగి వర్ణము మారియుండును. దంతహర్షము కల్గును. అంకిళ్లు స్తంభించును. నోట మంటబుట్టి జొల్లుకారును. గొంతురాపు మున్నగు కంఠరోగములు కల్గును.

—ॐ ఆమాశయగతవిషదుష్టాన్న పానలక్షణములు. ॐ—

మూ. ఆమాశయం ప్రవిష్టే వైవర్ణ్యం స్వేదనదనముల్లేదః,
దృష్టిహృదయోపరోధో బిద్దుశతైశ్చీయతే చాజ్ఞమ్. 114

వ్యా. విషముతో గూడిన యన్న పానములు ఆమాశయమున జేరినయెడ శరీర వర్ణము మారును. చెమటబట్టి యొడలు నొచ్చును. జఠరాగ్ని మందగించును. వాంతి యగునట్లుండును. కంటిచూపు తెలియదు. హృదయమున పట్టుపట్టినట్లుండును. శరీరము నంజెల్ల చుక్కలు పుట్టును.

—ॐ విషదుష్టాన్న పానములు పక్వాశయమున జేరుటచే గల్గులక్షణములు. ॐ—

మూ. పక్వాశయం తు యాతే మూర్ఛామదమోహదాహబలనాశో,
తద్దాగ్రకార్యం చ విషే పాణ్డుత్వం చోదరస్థే స్యాత్. 115

వ్యా. విషయుక్తమైన యన్న పానములు పక్వాశయమున జేరినయెడ మూర్ఛ కల్గును. తిక్కయై తిన ట్లుండును. జ్ఞానము చెడును. తాపము కల్గును. శరీరబలము నశించును. మైకము గ్రమ్మును. శరీరము కృశించును. ఉదరమున జేరినప్పుడు పొండు రోగము కల్గును.

—ॐ విషదుష్టదంతకాష్ఠము, దాన గల్గుబాధలు. ॐ—

మూ. దంతావనస్య కూరోచి వశీర్యతే దంతోష్ఠమాంసశోషశ్చ,
కేశచ్యుతిశ్శిరోరుగ్గ్రస్థయశ్చ సవిషేఽథ శిరోఽభ్యక్షే. 116

వ్యా. దంతభావనము చేయుటకు సాధనమైన దంతకాష్ఠము కుంచిత మున్నగునవి విషసంబంధము కల్గియున్నగుట నయ్యవి విచ్చిపోవును. దానిచే పలుదోమినయెడ దంతములకును పెదవులకును సంబంధించిన మాంసమున వాపు కల్గును. విషముతో గూడిన తైలముచే నభ్యంగనము చేసినయెడ వెండ్రుక లూడును. తలనొప్పి కల్గును. తలలో గ్రంథులు పుట్టును.

—ॐ విషదుష్టాన్జ్ఞానాద్యుపయోగమున గల్గునుష్కరణములు. ॐ—

మూ. దుష్టేఽంజనేఽయీదాహస్రావాఽత్సృపదేహశోథరాగాశ్చ,

ఖాద్యైరాదౌ కోష్ఠః, స్పృశ్యైస్పృగ్ధాప్యతే దుష్టైః. 117

వ్యా. కన్నుల నువయోగించు అంజనమున విషసంబంధము కల్గియున్నయెడ కన్నుల మంటపుట్టి నీరుకారును. కంటిలోపల మాంసము పెరుగును. రెప్పలపై వాచును. కన్ను లెఱుబడును. మరియు విషదుష్టభోజ్యవదార్థములచే కోష్ఠంబును, స్పృగ్ధానార్థము లగుగంధాదులచే చర్మంబును తొలఁత చెడును.

— విషయుక్తస్నానాదులచే గల్గుచుపద్రవములు. —

మూ. స్నానాభ్యజ్ఞోత్సాదనవస్త్రాలజ్జ్వరవర్ణకైర్దుష్టైః,
కణ్ఠ్యైర్నికోతపిటకారోమోద్గమచిమిచిమాశోధాః. 118

ఏతే కరచరణదాహతోదక్లమా విపాకాశ్చ,
భూపాదుకాశ్చగజవర్షకేతుశయనాఽఽసనైర్దుష్టైః. 119

వ్యా. విషయుక్తములైన జలమున స్నానముచేసినను, తైలాదులచే నభ్యంగనము చేసికొనినను నలుగుసిండి మున్నగువానిచే శరీరమును మర్దించినను, వస్త్రములను భూషణముల ధరించినను, శరీరమునకు వర్షోత్కర్షమును కల్గించు చూర్ణాదుల నువయోగించినను, శరీరముపై దురదయు, నొప్పియు, పిడకలును, రోమాంచంబును కల్గును. చిమచిమయను బాధతో గూడిన వాపు కల్గును. మరియు విషయుక్తమైన భూమిపై గూరుచున్నను, పాదుకల ధరించినను విషసంబంధముగల జీనికల గుఱ్ఱమును ఏనుగులు మున్నగు వానిపై నెక్కి సవారిచేసినను, అట్టి కవచమును తొడిగినను, ధ్వజముల నువయోగించినను శయ్యలపై బరుండినను, ఆస్తరణములపై గూర్చున్నను, దానంజేసి వైభేషబడిన దురద మున్నగునుపద్రవంబులు కల్గును. కాలుసేతుల మంటపుట్టును. పోటు కల్గును. కరచరణాదులు కమలి పుండగును.

— విషదుష్టమాల్యాదులు, దానగల్లు నుపద్రవములు. —

మూ. మాల్యమగన్ధం ప్లూయతి శిరోరుజా లోమహర్షకరమ్,
స్తమ్భయతి ఖాని, నాసామువహన్తి, దర్శనం చ ధూమః. 120

కూపతటాకాదిజలం దుర్గన్ధం సకలుషం వివర్ణం చ,
పీతం. శ్వయంధం కోతాకా పిడకాశ్చ కరోతి మరణం చ. 121

వ్యా. పుష్పమాలికలు విషయుక్తము లైనచో నవి హాడును. వానిని శిరమున జుట్టినయెడ కలనొప్పియు రోమహర్షంబును కల్గును. విషయుక్తమైన పొగ సోకినయెడ శరీరమునందలి నాసాదిరంధ్రముల స్తంభింపజేయును. పూజేంద్రియమునకు గంధమును

గ్రహించుశక్తియు, దర్శనేంద్రియమునకు రూపాదుల గ్రహించు సామర్థ్యమును నశించును. మరియుబావులు గుంటలు మున్నగు జలాశయములజలము విషముతో గూడిన యెడ నీళ్లు దుర్గంధముతో గూడి కలకబారి వివర్ణమగును. అట్టిజలమును త్రాగినయెడ వాపును బొబ్బలను పొడలను కల్పించి తుదకు చంపును.

—ॐ ఆమాశయ-చర్మగతవిషచికిత్స. ॐ—

మూ. ఆదావామూశయగే వమనం, త్వక్స్థే ప్రదేహనేకాది,

కుర్యాద్భిషక్పీకిత్సాం దోషబలం చైవ హి సమీక్ష్య. 122

వ్యా. “ఖాదైర్భూతా కోవ్యః, స్పృశైర్భూతావ్యతే దుష్టైః” అనువాక్య

ముచే పైచెప్పినప్రకారము విషయుక్తములైనయాహారాదిభోజ్యపదార్థములచే నామాశయము చెడినపుడు తొలుత వమనము చేయించవలెను. స్నానాభ్యంగాదులచే చర్మము దుష్టమైనప్పుడు ప్రలేపములు, ప్రసేకము మున్నగు (బహిఃపరిమార్జనరూపమైన) చికిత్సలను జేయనగును. అట్టిచికిత్సలను రోగియొక్కయు దోషములయొక్కయు బలమును గమనించి చేయనగును.

మూ. ఇతి మూలవిషవిశేషాః ప్రోక్తాః శ్రుణు జగ్జమస్యాతః,

సవిశేషచికిత్సితమేవాదా తత్రోచ్యతే తు సర్వాణామ్. 123

వ్యా. ఇతైరంగున మూల(స్థావర)విషమునకు జేరిన లక్షణాదుల విశేషములు వివరింపబడినవి. ఇక సీక్రింద జంగమవిషమునకు సంబంధించిన విశేషములును చికిత్సితంబును చెప్పబడును. అందును సర్వములయొక్క విశేషంబును చికిత్సయు తొలుత చెప్పబడును.

—ॐ సర్వభేదములు, వానిచే త్రిదోషప్రకోపక్రమము. ॐ—

మూ. ఇహ దర్శికరః సర్వో మణ్డలీ రాజిమానితి,

త్రయో యథాక్రమం వాత-పిత్త-శ్లేష్మప్రకోపణాః. 124

(దర్శికరా మణ్డలినో రాజిమస్తస్థైవ చ,

సర్పా యథాక్రమం వాత-పిత్త-శ్లేష్మప్రకోపణాః.)

వ్యా. దర్శికరములు, మండలి, రాజిమంతములను సర్పములు మూడుజాతులు. అందు దర్శికరములు వాతమును, మండలిసర్పములు పిత్తమును, రాజిమంతములు శ్లేష్మమును పరుసగ ప్రకోపింపజేయును.

—ॐ దర్శికరాది సర్పలక్షణములు. ॐ—

మూ. దర్శికరః ఫణీ జ్ఞేయః, మణ్డలీ మణ్డలాఽఘణాః,

బిష్టులేభో విచిత్రాజ్ఞః పన్నగస్సాస్యత్తు రాజిమాకా.

125

వ్యా. పడిగె కల్లినసర్పము దర్శికర మనబడును. మండలి యనుసర్పము శరీరముపై పొడలపంటి మచ్చలుకల్లి చిన్నపడిగె కల్లియుండును. రాజీమంతమనుసర్పము చిత్రవర్ణ ములగు సన్ననిచుక్కలును నిడుపులైన గీతలును కల్లిన శరీరము కల్లినదిగ నుండును. (ఇచ్చట “మండలీమండలాఽఫణః” అనుచోట ‘అఫణః’ అని యేర్పదము. నభో, ఈషదర్థ కము. చిన్నపడిగె కలది మండలి యనుసర్పమని ఫలితార్థము. ఈవిషయము “జ్ఞేయాః మణ్డలిన్-భోగాః” (అ. హృ, ఉ. అ. ౩౬) అని వాగ్భటాచార్యులు చెప్పిరి. “అభోగాః—అల్పభోగాః” అని సర్వాంగసుందరవ్యాఖ్యాన మున్నది.) మరియు దర్శిక రాది సర్పజాతుల మూటిలో నొక్కొకటియందు నవాంతరభేదములు సుశ్రుతాది శంశ్రములయందు చెప్పబడినవి. కాయచికిత్సాప్రధానమైన యీతంత్రమునందు వివరింపబడలేదని యెరుంగునది.)

—౧౧ దర్శికరాదివిషప్రత్యేకలక్షణములు. ౧౧—

మూ. విశేషాద్రూక్షకటుక,మన్యైశ్శాషం స్వాదు శీతలం,

విషం యథాక్రమం తేషాం తస్మాద్వాతాదికోషనమ్.

126

వ్యా. పైజెప్పిన త్రివిధసర్పములలో దర్శికరములవిషము కటురసంబును రూక్ష గుణంబును అధికముగ గల్గియుండును. మండలిసర్పములవిషము అప్లురసంబును ఉష్ణగుణ వీర్యంబులును అధికముగ గల్గియుండును. రాజీమంతములవిషము మధురరసంబును శీతగుణ వీర్యంబులును అధికముగ కల్గియుండును. పైజెప్పినరీతిగ వేరువేరుగ రసగుణములు కల్గి యుండుట చేతనే దర్శికరవిషము వాతమును, మండలివిషము పిత్తమును, రాజీమంతముల విషము కఫమును పరుసగ ప్రకోపింపజేయును.

విషము సామాన్యముగ త్రిదోషముల ప్రకోపించునది యైనను పైజెప్పిన క్రమ ముగ నాయావిషము ఆయాదోషమును విశేషముగ ప్రకోపింపజేయుననియర్థము. మరియు విషము జలమునుబోలె నవ్యక్తరసమైనను కటుకాదిరసంబులును రూక్షదిగుణంబులును అందు సుసూక్ష్మములగ నుండునని యభిప్రాయముచే జెప్పబడినది.

—౧౧ దర్శికరదంశలక్షణము. ౧౧—

మూ. దర్శికరకృతో దంశః సూక్ష్మదంష్ట్రాపదోఽసితః,

నిరుద్ధరక్తః కూర్తాభో వాతవ్యాధికరో మతః.

127

వ్యా. దర్శికరసర్పముచే కరచినకాటు సూక్ష్మములగుకోరలగుర్తులు కల్లి నల్లగ నుండును. రక్తము స్రవించక తాబేలుపంటి వాపుకల్లి వాతవ్యాధుల గల్గించును.

—౧౭ మండలిదంశలక్షణము. ౧౭—

మూ. పృథ్వీర్పితః సశోభశ్చ దంశో మణ్డలినా కృతః,
వీతాభః వీతరక్తశ్చ సర్వసిత్తవికారకృత్.

128

వ్యా. మండలిసర్పము కరిచిన కాటులో కోరలగంటులు మిగుల లోతునకు దిగి యుండును. వాపుగల్గి పచ్చనై పచ్చనిరంగుకలరక్తముతో గూడియుండును. ఆవిషము పిత్తవ్యాధులనన్నిటిని కల్పించును.

—౧౮ రాజిమంతదంశలక్షణము. ౧౮—

మూ. కృతో రాజిమతా దంశః పిచ్చిలః స్థిరశోభకృత్,
స్నిగ్ధః పాణ్డుశ్చ సాంద్రాస్పక్ శ్లేష్మవ్యాధిసమీరణః

129

వ్యా. రాజిమంత మనుసర్పముచే కరవబడినకాటు జిగురుగను గట్టిగ నుండు వాపు కల్గియు, స్నిగ్ధంబును, పాండువర్ణంబును, ఘనీభవించిన (చిక్కనైన) రక్తము కల్గియు నుండును. ఈవిషము కఫవ్యాధుల గల్పించును.

—౧౯ సర్పములలో స్త్రీ-పురుష-నపుంసకలక్షణములు. ౧౯—

మూ. వృత్తభోగో మహాకాయః శ్వసన్నూర్ధ్వేక్షణః పుమాన్,
స్థూలమార్ధా సమాజ్గశ్చ స్త్రీః త్వతస్స్వాద్విపర్యయాత్.

130

స్త్రీబః;

వ్యా. పురుషజాతిసర్పము గుండ్రనైన పడగయు దీర్ఘమైన శరీరంబును కల్గి యుండును. తీవ్రముగ బుసకొట్టును. కన్నులు శిరస్సున మీదిభాగమున నుండును. స్త్రీజాతిసర్పముతల స్థూలమైయుండును. శరీరము మిక్కిలి లావును నన్నమునుగాక సమ స్థితి నుండును. వైశిష్ట్యవర్ణములకు విరుద్ధముగ నుండునది నపుంసకజాతి సర్పము.

(ఇచ్చట స్త్రీపురుషాదిభేదములు విషయముకల్గి తీవ్రభేదము తెలియుటకును, తదనుగుణముగ చికిత్స కల్పించుటకును జెప్పబడినది).

—౨౦ స్త్రీ-పురుష-నపుంసకసర్పదష్టలక్షణములు. ౨౦—

మూ. త్రసత్యధోదృష్టిః స్వరసీనః ప్రకమ్పతే,
స్త్రీయా దప్టః; విపర్యస్తైరేతైః పుంసా నరో మతః.

131

వ్యామిశ్రలక్షణైరేస్తు స్త్రీబదప్టం నరం వదేత్,

ఇత్యేతదుక్తం సర్పాణాం స్త్రీపుంశ్శీబనిదర్శనమ్.

133

వ్యా. వైశిష్ట్యబడిన స్త్రీపురుషాదిసర్పములలో స్త్రీసర్పము కరచినచో మనుజుడు మిక్కిలి భయపడును. క్రింద చూచుచు కంతస్వరము ఊచించి వణకుచుండును. పురుష

కరచినప్పుడు మనుజునకు వైశేష్యనలక్షణములకు విరుద్ధలక్షణములకల్గియుండును. కసర్పముకరచినయెడ మనుజుడు వైశేష్యబడినలక్షణములు రెండును మిశ్రములుగను. ఇతైరంగున స్త్రీ-పురుష-నపుంసకసర్పలక్షణంబులను, వానిచే కరవబడిన మనుజులును వేరువేరుగ జెప్పబడినవి.

❧ గర్భిణి-ప్రసూతసర్పములు కరిచిన విషలక్షణములు. ❧

పాణ్డువక్త్రస్తు గర్భిణ్యా శూనాస్తోఽప్యసి తేక్షణః,
జృమ్భాక్రోధోపజిహ్వర్తః; సూతయా రక్తమూత్రవాన్. 133
వ్యా. గర్భముతో నున్నసర్పము కరిచినవానికి ముఖము పాండువర్ణముగను. పెదవులు వాచును. కన్నలు నల్లబడును. అప్పుడే ప్రసవించినసర్పము కరిచిన కవలింత లధికముగ వెడలును. శోప మధికమగును. చిరినాటుక పెద్దదియగును. మెఱునై వెడలును.

❧ గోధా(ఉడుము)విషలక్షణము. ❧

సర్వోగౌధేరకో నామ గోధాయాం(గోధాఖ్యః)స్యాచ్ఛతుష్పదః,
కృష్ణసర్పేణ తుల్యస్యాత్ నానా స్యుర్నిశ్రజాతయః. 134
వ్యా. ఉడుమునకు బుట్టిన సర్పము గౌధేరమనియు గౌధేయమనియు చెప్పదీనికి నాల్గుకాట్లండును. ఇయ్యది కృష్ణసర్పమునకు సమానమైన విషము కల్గిను. మిశ్రజాతిసర్పములు పలుదెరంగు లైయుండును.

(గోధయన ఉడుము. దానికి బుట్టినది గౌధేరమను సర్పభేదము. ఉడుము దర్శిస్తసర్ప)జాతికిని ఇతరసర్పజాతులకును కల్లుకలయికచే కల్గినసర్పవిశేషము. ఇదియేయని చెప్పబడును. దానిసంతతి యంతయు 'గౌధేర, గౌధేయ, గౌధార' ములచే జెప్పబడును. ఈసంతతిలో జేరిన సర్పము లన్నిటికిని మొదటియుత్పత్తికి యి కృష్ణసర్పము కావున దానింబోలె క్రూరమైనవిషము కల్గియుండునని భావము. ప్రధానములగు దర్శికర-చుండలి-రాజిమంతములను మూడుసర్పజాతుల పరస్పర సంబంధేసి కల్గిన సర్పములు సంకరజాతులగు. ఇవి నానారూపములుగ నుండును. ఇంబులు సంకరసర్పభేదములబట్టి వానిలక్షణములే సంకరములుగ కలిసియుండును. రమును కారణముగ జేసియే యివి త్రిదోషముల ప్రకోపింపజేయును. ఈవిష వాగ్భటాచార్యు లిట్లు సంగ్రహముగ జెప్పిరి:—“వ్యస్తరాస్విద్యాదేలేషామేవ త్. వ్యామిశ్రలక్షణాస్తే హి సన్నిపాతప్రకోపణాః” (ఆ. హృ. ఉ. ఆ. 3౬. సంకరజాతిసర్పములు వ్యంతరము లనబడును.)

❧ దంశ భేదములు. ❧

మూ. గా(గూ)ధసమ్పాదితం వృత్తం వీడితం లమ్పితాఽర్పితం,
సర్పితం చ భృశాఽఽబాధం దంశా యేఽన్యే న తే భృశాః. 135

వ్యా. మిక్కిలి లోతున దిగునట్లు కరవబడిన కాటును, వర్తులముగ నుండు కాటును, కోరల బిగబట్టి కరవబడిన కాటును, కోరల నన్నిటిని గ్రుచ్చిన కాటును, కోరలచే గీచబడినకాటును, మిక్కిలి బాధను కల్గించును. ఇవిగాక తక్కినవి యెట్టికాటులైనను మిక్కిలి బాధను కల్గింపనేరవు.

❧ సర్పములకు వయోభేదముచే విషతీవ్రత్వము. ❧

మూ. తరుణాః కృష్ణసర్పాస్తు, గోనసాః స్థనిరాస్తథా,
రాజిమన్తో వయోమధ్యే భవన్త్యాశీవిషోపమాః. 136

వ్యా. కృష్ణసర్పములు (దర్శికరములు) బాల్యమునందును, గోనసములు (మండలి సర్పములు) ముసలితనమునందును, రాజిమంతములు యౌవనదశయందును ఆశీవిషముల (దృష్టిస్త్వాసవిషములైనసర్పముల)బోలె మిగుల తీవ్రమైనవిషమును కల్గియుండును. (గోనసము, ఆన కొండచిలువ).

❧ సర్పములయొక్క కోరల భేదము. ❧

మూ. సర్పదంష్ట్రాశ్చతస్రస్తు తాసాం వామాధరా సీతా,
వీతా వామోత్తరా దంష్ట్రా రక్తా శ్యావాధరోత్తరా. 137

వ్యా. సర్పములకు కోరలు ఇరుప్రక్కలయందును వైభాగమునను క్రిందిభాగమునను, చేరి నాలుగుకోర లుండును. (అందు వైభాగమునం దిరుప్రక్కల నొక్కొక్కటియు క్రిందిభాగమునం దొక్కొక్కటియు నుండును.) ఈనాలుగుకోరలలో యెడమవైపున క్రిందిభాగమునం దుండుకోర తెల్లగ నుండును. యెడమవైపున వైభాగమున నుండుకోర పచ్చగనుండును. కుడివైపున క్రిందనుండు కోర యెర్రగనుండును. పైనుండు కోర శ్యామవర్ణముగ నుండును.

❧ పాముకోరల భేదముపట్టి విషపరిమాణనిర్ణయము. ❧

మూ. యస్తాత్రః పతతే బిష్టుగోవాలాత్ సలిలోద్ధృతాత్,
వామాధరాయాం దంష్ట్రాయాం తస్తాత్రం స్యాదహేర్విషమ్.
ఏక-ద్వి-త్రి-చతుర్వృద్ధిర్విషభాగోత్తరోత్తరాః,
సప్తాస్త్రైతా దంశా బహూత్తరవిషాః భృశాః. 139

వ్యా. ఆవుతోకనుండు వెంట్రుక నొకటి నీళ్లలో వైచి వైకి యెత్తినపుడు దాని నుండి క్రిందికి జారు నీటిబిందువంతటి పరిమితి గలవిషము పాముయొక్క యెడను వైపున క్రిందిభాగమున నుండుకోరలో నుండును. తక్కిన మూడుకోరలలో నెడమవైపున వైభాగమునందు వై జెప్పిన రెండుబిందువుల పరిమితి గలవిషంబును కుడివైపున క్రింద నున్నకోరలో మూడుబిందువుల పరిమితిగలవిషమును మీదనున్నకోరలో నాలుగుబిందువుల పరిమితిగల విషమును వరుసగ నుండును. అట్టికోరలచేత కరచునప్పుడు ఏకోరలో కాటుపెట్టునో యాకాటున యాకోరకు చెప్పినవిషపరిమాణంబును దానికి వై జెప్పబడిన విధంబును కల్గియుండును, అట్టికోరల విషాధిక్యతనుపట్టియే యొకదానికన్న నొకటి మిక్కిలి బాధాకరముగ నుండును.

వివరణము—పై వివరించిన ప్రకారము మూడువిధములైన సర్పములలో దర్శి కరదంశము నల్లగ నుండుననియు, మండలిదంశము, పచ్చగ నుండుననియు, రాజీమంత్ర దంశము పొండువర్ణముగ నుండుననియు, “దర్శి కరకృతో దంశః.....శ్లేష్మ వ్యాధినమీ రణః” (127-129) అను గ్రంథముచే చెప్పబడినది. ఇప్పుట కోరయొక్క నాలుగుభేదములనుపట్టి నాలుగువిధము లయినరంగులు సిద్ధపరచబడినవి. దీనినిపట్టి వైజెప్పిన సర్ప భేదములలో నన్నిటియందును దంష్ట్ర భేదము ననుసరించి ఇచ్చట చెప్పబడిన నాలుగు విధములయినరంగులును కలసియు యుండునని చెప్పవలసి యున్నది. ఇవి పరస్పరవిరుద్ధమున్నచో నీవ్యవస్థ నెరుంగునది. విషము కాటునందు మాత్రము నున్నపుడు ఆయా కోరలకు నియమితమైన వర్ణములు ఆయాకోరలచే కల్గివచ్చుటయందు కల్గియుండును. ఎట్లుట విషము శరీరమున వ్యాపించినప్పుడు పాతొలి ప్రకోపము ననుసరించి దర్శి కరాదు లకు జెప్పబడిన ఆయారంగులు పాసిపాసి దంశమున కల్గియుండును. ఎట్లులన—దర్శి కరము కరచినప్పుడు కరచినతోడనే దానికంటెను ఏకోరలో కరచునో యాకోరకు చెప్పినరంగు ఆకాటున నుండును. విదప నావిషము శరీరముపై వ్యాపించునప్పుడు దర్శి కరసర్పమునకు సిర్జితమైన నలుపు కల్గి పాతమును ప్రకోపించుచేయును. మండలివిషము కరచినప్పుడు కోరలకు చెప్పినరంగు తొలత కల్గియుండి విదప శరీరమున వ్యాపించి మాత్రము ప్రకోపించినపుడు పచ్చసరంగు కల్గియుండును. రాజీమంత్రము కరచినప్పుడు పాతల కోరకు సంబంధించిన రంగు కల్గియుండి శరీరమున వ్యాపించి శ్లేష్మము ప్రకోపించుపుడు రాజీమంత్రమునకు సిర్జితమైన పొండువర్ణము కల్గియుండును. అని వ్యవస్థ నెరుంగునది. సర్ప భేదముపట్టి చెప్పినవర్ణ భేదము పాతొలి శ్లేష్మములకు సంబంధించినదని భావము. వివివరణము శంత్రాంతరమున “దంశీ శ్లేష్మ తే వర్ణాః సంవర్తంతా దోషజే దివ్యతే” అను గ్రంథముచే క్లప్తముగ జెప్పబడినది.

❧ కీటోత్పత్తికారణము, వానిభేదములు. ❶ ❧

మూ. సర్వాణామేవ విజ్ఞాత్రాత్కీటాః స్యుః కీటసంమతాః,
దూషీవిషాః ప్రాణహరౌ ఇతి సంక్షేపతో మతాః.

140

వ్యా. సర్వములయొక్క మలమూత్రములవలన చలుతెరంగులైన కీటకములు పుట్టును. అయ్యవి దూషీవిషములు (కాలాంతరమున బాధకల్గించు విషము కల్గినవి), ప్రాణహరములు (కుట్టిన వెంటనే సర్వములబోలె తీవ్రముగ ప్రాణములు హింసించును), అని సంక్షేపముగ రెండు తెరంగుల జెప్పబడును.

ఇచ్చట “విజ్ఞాత్రాత్” అని చెప్పినవి యుపలక్షణముగాన సర్వములయొక్క శుక్రము, శవము, దుర్గంధము, అండములును కూడ కీటముల కుత్పత్తికారణ మగునని యెరుంగునది. ఈవిషయము సుశ్రుతమున నిట్లు చెప్పబడినది:—“సర్వాణాం శుక్ర విజ్ఞాత్ర శవపూత్యర్ణాసంభవాః, వాయువమ్యంబుప్రకృతయః కీటాస్తు వివిధాః స్సృతాః” (సు. కల్ప. అ. ౮. సూ ౧).

❧ దూషీవిషకీటదష్టలక్షణములు. ❷ ❧

మూ. గాత్రం రక్తం సితం కృష్ణం శ్వావం వా పిడ కాన్వితం,
సకణ్డూదాహవీసర్పపాకి స్యాత్కుఢితం తథా.
కీటైర్దూషీవిషైర్ద్రష్టం

141

వ్యా. దూషీవిషములగు కీటములచే కరువబడిన శరీరము ఎరుపు, నలుపు, తెలుపు, శ్వావవర్ణము, అనునీరంగులలో నేదైన నొకవర్ణము కల్గియుండును. బొబ్బలతో కూడి యుండును. దురదయు మంటయు కల్గి విషము శరీరమున చలుతెరంగున వ్యాపించును. శరీరమునం దచ్చటచ్చట బొబ్బలు లేచి కుళ్లును.

❧ ప్రాణహరకీటదష్టలక్షణములు. ❸ ❧

మూ. లిజ్జం ప్రాణహరం శృణు,
సర్పదష్టే యథా శోభః వర్ధతే సోగ్రగన్ధ్యస్పృక్.
దంశోఽక్షిగౌరవం మూర్ఛా సరుగార్తః శ్వసిత్యపి,
తృష్ణాఽరుచిహరీతశ్చ భవేద్దూషీవిషార్ధితః.

142

143

వ్యా. ప్రాణహరములగు కీటకములు కరచినయెడ పాము కరచినవిధముగ కరచిన చోట శోభము (వాపు) వృద్ధినిొందును. మిక్కిలి తీవ్రమైన వాసనతో కూడి రక్తము వెడలును. కన్నులు బరువుగ నుండును. మూర్ఛగ్రమ్మును. మిక్కిలి తీవ్రమైనబాధతో

కూడి శ్వాసము వెడలును. దప్పియు, అరోచకంబును తీవ్రమగును. అట్టిలక్షణములబట్టి ప్రాణహరమగు దూషీవిషముచే బాధితునిగ నెరుంగునది.

—౧౭ దూషీవిషలూతాదష్టవిషలక్షణములు. ౧౭—

మూ. దంశస్య మధ్యే యత్క్రృష్ణశ్వాసం వా జాలకావృతం,
దగ్ధాకృతి భృశం పాక్షిణ్ణేదశోభజ్వరాన్వితమ్. 144
దూషీవిషాభిర్దూతాభిః తం దష్టమితి నిర్దిశేత్,

వ్యా. దూషీవిషములయిన సాలెపురుగులు కరచినప్పుడు అవి కరచినచోట కాటు నదిమి నల్లని రంగునను, శ్వాసమవర్తించినను కల్గియుండును. సన్ననిరంధ్రములు అనేకము లుండును. కాటున అగ్నిచే కాల్చినట్లు మంటకల్గి పుండగును. ద్రవముతో మాంసము కుళ్లును. జ్వరము కల్గును. ఈలక్షణములబట్టి దూషీవిషములగు సాలెపురుగులగు సాలె పురుగులచే కరువబడెనని యెరుంగునది.

—౧౮ ప్రాణహరలూతాదష్టవిషలక్షణము. ౧౮—

మూ. సర్వాసామేవ తాసాం చ దంశే లక్షణముచ్యతే. 145
శోఘః శ్వేతా సితా రక్తాః పీతా వా విడకాః జ్వరః,
ప్రాణాస్తకో భవేచ్ఛ్వాసః దాహిహిక్మాశిరోగ్రహః. 146

వ్యా. వైడేపుబడిన సాలెపురుగులు కరచినప్పుడు కాటున వాపుకల్గి శ్వేతవర్ణం బును, నలుపును, ఎరుపును, పసుపును, ఈరంగులలో నొకరంగుతో కూడిన బొబ్బలు కల్గి జ్వరము వ్యాపించి తీవ్రమయిన శ్వాసంబును, మంటయు, యెక్కిళ్లును, తల నొప్పియు కల్గినయెడ అట్టిలూతావిషము ప్రాణాంతకమైనదని యెరుంగునది.

(లూతాభేదములు పదునారువిధములుగ నుండును. అందు ఎనిమిది భేదములు కృచ్ఛ)సాధ్యములు, త్రిమండలానునగు భేదములు ఎనిమిదియు నసాధ్యములు. ఈపదు నారిటి నామరూపలక్షణభేదంబులును, ప్రాగుత్పత్తి ప్రకారంబును సుశ్రుతమున “వత్స్యామి లూతాప్రభవం పురాణమ్” (సు. కల్ప. ఆ. ౮) అని యుపక్రమించి వివరింపబడినది. కాయచికిత్సాప్రధానమగు నీ తంత్రమున వానివివరణము అప్రధానమగుటంజేసి యీతంత్రకారు లుపేక్షించెను.)

—౧౯ దూషీవిషాఖుదష్టవిషలక్షణములు. ౧౯—

మూ. ఆదంశాచ్ఛోణితం పాణ్డు మండలాని జ్వరోఽరుచిః,
లోమహర్షశ్చ దాహశ్చాఽస్యాఖుదూషీవిషార్దితే. 147

వ్యా. దూషీవిషము (మందపీర్వవిషము) కల యెలుకలు కరచినయెడ కాటునుండి పొండువర్ణమైన రక్తము వెడలును. శరీరముపైని మండలాకారములైన పొడలు పుట్టును. జ్వరము కల్గును. అరుచియు, రోమహర్షంబును, మంటయు కల్గును.

— ౧౭ అసాధ్యమూషికాదవృషవిషలక్షణములు. ౧౭ —

మూ. మూర్ఛాంగశోథవైవర్ణ్యక్షేదశబ్దాశ్శతిజ్వరాః,
శిరోగురుత్వం లాలాసృక్ ఛర్దిశ్చాసాధ్యమూషికైః. 148

వ్యా. అసాధ్యమైనవిషముగలయెలుకలు కరచినపుడు మూర్ఛయు, వొడలియందు వాపును, వివర్ణతయు కలుగును. కాటున ద్రవము పుట్టి చీముపట్టును. ఈవిషముచే బాధింపబడినవానికి చెవులు వినబడదు. జ్వరము వచ్చును. తల బరువుగ నుండును. నోట జొల్లుకారును. రక్తము వాంతియగును.

— ౧౮ కృకలాసక (తొండలేక ఊసరవిల్లి)యొక్క విషలక్షణము. ౧౮ —

మూ. శ్యావత్వమథ కార్ణ్యం వా నానావర్ణత్వమేవ వా,
మోహః పురీషభేదశ్చ దష్టే స్యాత్కృకలాసకైః. 149

వ్యా. తొండయైనను, ఊసరవిల్లియైనను కరచినచో వానిశరీరమెల్ల శ్యావవర్ణంబుగ నైనను, నల్లనిరంగు కల్గియైనను, అనేకవర్ణముల కల్గియైన నుండును, మూర్ఛగ్రమ్మును, విరేచనమగును.

— ౧౯ తేలుయొక్క విషలక్షణము. ౧౯ —

మూ. దహత్యగ్నిరివాదౌతు భినత్తీవోర్ధ్వమాశు చ,
వృశ్చికస్య విషం యాతి దంతే పశ్చాత్తు తిష్ఠతి. 150

వ్యా. తేలు కుట్టినప్పుడు తొలుత నిప్పున కాల్చినవిధముగ మంట పుట్టును. పిమ్మట నతిశీఘ్రముగ నే శరీరమున పగులదీయనట్లు కుట్టినచోటినుండి పైకి వ్యాపించును. ఇత్తెరంగున తేలువిషము శరీరమున వ్యాపించి కొంతకాలమునకు కుట్టినచోటికి దిగి యచ్చట నుండును.

— ౨౦ తేలువిషముయొక్క అసాధ్యలక్షణము. ౨౦ —

మూ. దష్టోసాధ్యస్తు హౌత్ (వృక్) పూణరసనోపహతో నరః,
మాంసైః పతద్భిరత్యర్థం వేదనార్తో జహాత్యసూక్. 151

వ్యా. కన్నులు, హృదయము, ముక్కు, నాలుక, యీథలములయందు తేలు కుట్టినయెడ విష మసాధ్యమగును. మరియు శరీరమునందలి మాంసము శిథిలమై యూడి

పడుచున్నను బాధ మిక్కిలి యధికమైనను మనుజులు ప్రాణముల శీఘ్రముగ వదలుదురు.

—౧౭ కణభద్రదష్టవిషలక్షణము. ౧౭—

మూ. వినర్పశ్శ్వయథుశ్శూలం జ్వరశ్శర్దిరథాపి చ,
లక్షణం కణభైర్దప్తే దంశశ్చైవ విశీర్యతే. 152

వ్యా. కణభములు (కణదురీగలు) కరిచినయెడ వాపు కల్గి అయ్యది మిక్కిలి తీవ్రమైన పోటుతో కూడి శరీరమున నల్లెడల వినర్పమును బోలె వ్యాపించును. జ్వరం బును వాంతియు కల్గును. కరచినకాటు పగులును.

కణభభేదములు సుశ్రుతమున నిట్లు చెప్పబడినది:—“త్రికణ్ణకః కుణీ చాపి హస్తీకత్వాఽపరాజితః, చత్వార ఏతే కణభాః వ్యాఖ్యాతాస్తీ వ్రవేదనాః.” (సు. కల్ప. అ. ౮).

—౧౮ ఉచ్చిటింగదష్టవిషలక్షణము. ౧౮—

మూ. హృష్టరోమోచ్చిటింగేన స్తబ్ధలిజ్జో భృశార్దిమాన్,
దప్తః శీతోదకేనేవ సిక్తాన్యక్లాని మన్యతే. 153

వ్యా. ఉచ్చిటింగమును లేలు కరిచినయెడ రోమాంచము కల్గును. గుహ్యము స్తంభించి మిక్కిలి బాధ కల్గును. శరీరమునందెల్ల చల్లనినీళ్లను చల్లినవిధముగ జడమై యుండును. (“ఉచ్చిటింగాభ్యా వృశ్చికః” అని సర్వాధ్యక్షుండరవ్యాఖ్యలూ వృశ్చిక భేదము ఉచ్చిటింగమని చెప్పబడినది).

—౧౯ మండుకదష్టవిషలక్షణము. ౧౯—

మూ. ఏకదంష్ట్రార్ధితః శూనః సరుక్స్యాత్ పీతకః సత్పత్,
శర్దిర్నిద్రా చ మణ్డూకైః సవిమైర్ధప్తలక్షణమ్. 154

వ్యా. విషముతో కూడినకప్ప కరచిన కాటున నొక్క శోర మాత్రము గ్రుచ్చి యుండును. దానివిషముచే బాధితునకు నొప్పితో కూడి శరీరము వాచును. శరీరము పచ్చగ నుండును. దప్పికల్గును. వాంతి యగును. నిద్రవచ్చును.

—౨౦ మత్స్య-జల కాదష్టవిషలక్షణములు. ౨౦—

మూ. మత్స్యస్తు సవిషాః కుర్యుః దాహశోఫరుజస్తథా,
కణ్డూం శోథం జ్వరం మూర్ఛాం సవిషాస్తు జలౌకసః. 155

వ్యా. విషముతో కూడిన చేపలచే కరవబడినవానికి మంట కల్గును. వాపుపుట్టును. నొప్పి కల్గును. మరియు విషముతో గూడినజలగలు కరిచినయెడ దురదయు వాపును జ్వరంబును మూర్ఛయు కల్గును.

—౧౭ బల్లి, జెట్టి, దోమలు, వీనివిషలక్షణములు. ౧౭—

మూ. దాహతోదస్వేదశోథకరీ తు గలగోడికా,

(విదాహం శ్వయంతుం తోదం స్వేదం తు గృహగోధికా),

దంశే స్వేదం రుజం దాహం కుర్యాచ్ఛతపదీవిషమ్. 156

కణ్ఠామాన్తశక్తైరీషత్ శోథస్సాన్తస్త్వేదనః,

అసాధ్యకీటసదృశమసాధ్యమశకక్షతమ్. 157

వ్యా. గలగోడిక(విషముతో గూడినబల్లి)కరచినయెడ మంటయు పోటును చెమటయు వాపును కల్గును. విషముతో గూడిన యడవిజెట్టి కరచినయెడ కాటున చెమట బట్టును. నొప్పియు మంటయు పుట్టును. దోమలు కుట్టినయెడ దురదయు కొంచెముగ వాపును కల్గును. కొంచెముగ నొప్పి పుట్టును. కొండదోమలవిషము అసాధ్యముగ నుండును. వానిలక్షణములను అసాధ్యకీటలక్షణములబట్టి యెరుంగునది.

—౧౮ దోమకాటువిషలక్షణములు. ౧౮—

మూ సదృశః ప్రసావిణీ శ్యావా దాహమూర్ఛాజ్వరాన్వితా,

పిడకా మక్షికాదంశే తాసాం తు స్థగికాఽనుహృత్. 158

వ్యా. విషముతో గూడిన యీగ కరచినయెడ వెంటనే కుట్టినచోట శ్యామ వర్ణమైన బొబ్బలేచి యందుండి నీరు స్రవించుచుండును. మంట పుట్టును. మూర్ఛయు జ్వరంబును కల్గును. స్థగికయను జాతిలో చేరినయీగ కరిచినయెడ దానివిషము ప్రాణముల హరించును.

(సుశ్రుతమునందు “మక్షికాః కాంతారికా, కృష్ణా, పిడగికా, మధూలికా, కషాయా, స్థగికా చేత్రేణం షట్” (సు. కల్ప. అ. ౮) అని మక్షికాభేదము లారుగ జెప్పబడినవి. అందు స్థగికయనునది ప్రాణహరంబని యిచ్చట నిర్దేశించబడినది).

—౧౯ స్థానాదివిషముచే నర్పవిషాఽసాధ్యత్వము. ౧౯—

మూ. శ్చ శానచైత్యవల్లీకయజ్జాశ్రమసురాలయే,

పక్షసన్నిధౌ మథ్యాహ్నా సాఽర్థరాత్రేఽష్టమీషు చ. 159

న సిద్ధ్యన్తి నరా దప్తాః పాపజ్ఞాయత నేషు చ,

దృష్టి-శ్వాస-మల-స్పర్శవిషైః ఆశీవిషైస్తథా.

160

వినశ్యన్త్యాశు సమ్రాప్తాః దప్తాః సర్వేషు మర్తసు,

వ్యా. శ్వాసము, చైత్యము (గ్రామదేవతానివాసమునకై గ్రామమధ్యమున నిర్ణయించిన గొప్పవృక్షము), పుట్ట, యజ్ఞముల సల్పుచు దేశము, ఋష్యాదులు నివసించు ఆశ్రమస్థలములు, దేవాలయము, ఈశ్వరవిశేషములయందు పాము కరిచినను; అమావాస్య పూర్ణిమ, మధ్యాహ్నము, అర్ధరాత్రి, అష్టమి, అశునీకాలవిశేషములయందు పాము కరిచినను; కాపాలికులు మున్నగు పాపండులయొక్క యాలయములయందును పాము కరిచినను; అట్టి సర్పవిషము కుదరనేరదు. మరియు, దృష్టి, నిశ్వాసము, మలము, అను వానియందు విషముకల సర్పములు ఆశీవిషము లనబడును. అట్టియాశీవిషసర్పములచే కరవబడినవారికి సర్పవిధములైన చికిత్సల జేసినను విషము నివర్తించక శీఘ్రముగ నేమృతినొందెదరు.

ఇచ్చట 'దృష్టిశ్వాస' అని చెప్పినది ఆశీవిషసర్పస్వరూపలక్షణము. ఈలక్షణము తంత్రాంతరమున—“దృష్టినిశ్వాసాదిభిర్ది వ్యాసృత్వాః ఆశీవిషాః, ఆశుకారిత్వాత్” అని చెప్పబడినది.

— సర్పవిషము తీవ్రముగ వృద్ధి నొందు కారణములు. —

మూ. (యేన కేనాపి సర్పేణ సమృద్ధివస్సర్వ ఏవ చ.)

161

భీతమత్తాబలోష్ణత్వత్తృప్తార్థే వర్ధతే విషం,

విషం ప్రకృతికాలౌ చ తుల్యౌ ప్రాప్త్యాల్పమన్యథా.

(ప్రాణాల్పమన్యథా.) 162

వ్యా. మనుజుడు భయమునొంది యున్నను, మధ్యము మున్నగువానిచే మత్తు నొందియున్నను, బలహీనుడుగ నున్నను, ఉష్ణముచేనైనను ఆకలిచేనైనను పీడితుడై యున్నను, అట్టివాని నేవిధమైన సర్పము కరిచినను విషము మిక్కిలి తీవ్రమై వృద్ధి నొందును. మనుజుని ప్రకృతియు కాలంబును విషమునకు సమానగుణములుగ నున్నను అప్పుడేవిధమైనసర్పము కరిచినను దానివిషము మిగుల తీవ్రమై వృద్ధి నొందును. అటు గాక కాలంబును ప్రకృతియు విషమునకు విరుద్ధగుణములుగ నున్నచో విషము స్వల్పముగ నుండును. (మనుజుని ప్రకృతి యుష్ణంబును కాలము గూడ నుష్ణంబు నైయున్న యెడ విషము స్వభావముచేతనే యుష్ణప్రధానము కావున ప్రకృతికాలములు విషము

నకు సమానగుణము లగును. అట్టియెడ విషము ఎట్టిదైనను మిగుల తీవ్రమగుననియు; అటుగాక మనుజుడు కఫప్రకృతియు కాలము శీతంబు నైయున్నయెడ విషమునకు విరుద్ధ గుణంబు లగుటంజేసి తీవ్రత నుడుగుననియు భావము).

—ॐ మందవిషసర్పములు. ॐ—

మూ. వారివి ప్రహతాః క్షీణాః భీతా నకులనిర్జితాః,

వృద్ధా బాలాస్త్యచో ముక్తాః సర్పా మన్దవిషాః స్తృతాః 163
సర్వదేహశ్రితం క్రోధాద్విషం సర్వో విముఞ్చతి,
తదేవాహరహేతోర్వా భయాద్వా న ప్రముఞ్చతి. 164

వ్యా. నీళ్లచే గొట్టుబడిన సర్పంబులును, కృశించిన సర్పంబులును, భయపడిన సర్పంబులును, ముంగిసలచే పోట్లాడి తప్పించుకొనిన సర్పంబులును, ముసలిపాములును, పసిపాములును, కుబుసమును వదలిన సర్పంబులును, ఇవి యన్నియు తీవ్రము దక్కి-
స్వల్పమైనవిషము కల్గియుండును. సర్పములు కోపము కల్గినప్పుడు తనశరీరమునందెల్ల వ్యాపించి యుండువిషమును కాటున విడుచును. అయ్యది యాహరమును తినియున్నపు డును, భయపడి యున్నపుడును, విషమును పూర్తిగ విడువదు. (కావున పై జెప్పిన కారణములచే విషము స్వల్పముగ నుండునని భావము).

గోనససర్పములు (కొండచిలువలు) ముసలితనమున విషము వృద్ధిగొంది యుండు నని “గోనసాః స్థవీరాస్తథా...భవంత్యాశీవిహాపమాః” (శ్లో. ౧౩౬) అనువాక్యముచే వైసి చెప్పబడినదికావున ఇచ్చట “వృద్ధాః” అనుపదముచేత గోనసములు దక్కి-
తక్కినసర్పములకే యన్వయించునది. మరియు సర్పములకు విషము శరీరమునందెల్ల (మనుజులకు శుక్రమునుబోలె) వ్యాపించి యుండును. అయ్యది కోపాద్రేకమునం జేసి కోరలయందు సంక్రమించి కాటున విడువబడును. కోపము లేక భయపడి యుండు సమయమున కోరలయందు మాత్రము స్వల్పముగ నుండువిషమునే విసర్జించును. కావున భయపడిన సర్పములకు విషము స్వల్పముగ నుండును.

—ॐ కీటాదివిషములకు వాతాదిదోషవ్యవస్థ. ॐ—

మూ. వాతోల్బణవిషాః ప్రాయః ఉచ్చిటిక్లాః సప్యశ్చికాః,

వాతపిత్తోల్బణాః కీటాః శ్చైష్టికాః కణభాదయః.

165

వ్యా. ఉచ్చిటింగములను వృశ్చికభేదములను, సాధారణమైన వృశ్చికజాలియు, వాతాధికమైన విషమును ప్రాయఃకముగ కల్గియుండును. లూత మున్నగు కీటకములు వాత

పితృము లధికముగకల విషముతో కూడి యుండును. కణభములు (కణదురీగలు) మున్నగునవి కఫాధికమైన విషమును కల్గియుండును.

— విషమున వాతాదిలింగములబట్టి చికిత్సావిధానము. —

మూ. యస్య యస్య హి దోషస్య లిజ్జాధిక్యాని లక్షయేత్,
తస్య తస్యాష్టధైః కుర్యాద్విపరీతగుణైః క్రియామ్. 166

వ్యా. విషము వ్యాపించినప్పుడు అట్టివిషముచేత నేయేదోషమునకు సంబంధించిన లక్షణము లధికముగ కనబడునో ఆయాదోషమునకు విరుద్ధగుణములయిన యౌషధ ములచే చికిత్సజేయనగును.

— వాత-పిత్త-కఫోల్బణవిషలక్షణములు. —

మూ. హృత్ప్రీడోర్ధ్వానిలః స్తంభః సిరాయామోఽస్థిపర్వరుక్,
ఘూర్ణనోద్వేప్తనం గాత్రశ్యావతా వాతికే విషే. 167

సంజ్ఞానాశోష్ణనిశ్వాసా హృద్దాహః కటుకాస్యతా,
దంశా(మాంసా)వదరణం శోథో రక్తపీతశ్చ పైత్తికే. 168

వమ్యరోచకహృల్లాసప్రసేవోత్లేశగౌరవైః,
సశైత్ర్యముఖమాధురైః విద్యాచ్ఛేష్టాధికం విషమ్. 169

వ్యా. వాతాధికమైన విషము శరీరమున వ్యాపించియున్నపుడు రొమ్మునొప్పియు డొర్ధ్వత్వానమును కల్గును. శరీరము స్తంభించును. నరములు లాగును. ఎముకలయందును కీళ్లయందును నొప్పి పుట్టును. శరీరము వణకును, అవయవములు కొంకరలు పోవును. శరీరమంతయు శ్యామవర్ణముగ నుండును.

పితాధికవిషమున ప్రజ్ఞ తప్పను. నిశ్వాసము వేడికల్గి వెడలును. రొమ్మున మంట పుట్టును. నోరు చేదుగనుండును. కుట్టినస్థలమునందును, మాంసమునందును పగులదీయు నట్లు బాధ కల్గును. (లేక బ్రద్దలుగ పగులును.) యెరువును పసుపురంగును కల వాపు కరచినస్థలమున పుట్టును.

శ్లేష్మాధికమైనవిషమున వాంతియగును. నోరు ఆరుచి కల్గియుండును. ఓకరింతలు వచ్చును. నోట జొల్లు కారును. వాంతియగును. శరీరము బరువుగ నుండును చల్లబడును. నోరు తీసికల్గియుండును.

— వాతోల్బణవిషచికిత్స. —

మూ. ఖండేన చ వ్రణాలేషః తైలాభ్యజ్జశ్చ వాతికే,
స్వేదో నాడీపులాకాద్యైః బృంహణశ్చ విధిర్హితః. 170

వ్యా. వాతాధికవిషమున చందనముచేత వ్రణమునకు పట్టువేయవలయును. నువ్వులనూనెచే నభ్యంగనము చేయించవలయును. గల్లపొట్టు మున్నగువానిచే నాడి స్వేదనమును చేయవలయును. శరీరమునకు బలము కల్గించు బృంహణము చేయనగును. (వాగ్భటమున “పిశ్యాకేన వ్రణాలేపః” అని యున్నది. నువ్వుల తెలికపిండిని పట్టువేయ వలెనని యర్థము.)

—ॐ పిత్తకఫోల్బణవిషచికిత్స. ॐ—

మూ. సుశీతైః స్తంభయేత్సేకైః ప్రదేహైశ్చాపి పైత్తికం,
లేఖనచ్ఛేదనస్వేదవమనైః శ్చైష్టికం జయేత్.

171

వ్యా. పిత్తాధికవిషమున మిక్కిలి చల్లగనుండు సేకములచేతను, పట్టులచేతను విషమును వ్యాపింపనీక స్తంభింపచేయవలయును. శ్లేష్మాధికవిషమున లేఖనము ఛేదనము స్వేదనము చేసి పమనము చేయించవలయును.

—ॐ సర్వవిషసామాన్యముగ శీతక్రియావిధి. ॐ—

మూ. విషేష్వపి చ సర్వేషు సర్వస్థానగతేషు చ,
అవృశ్చికోచ్చిటిశ్చైషు ప్రాయః శీతో విధిర్నితః.

172

వ్యా. ఉచ్చిటింగములు, వృశ్చికములు తక్కు తక్కిన యితరజంతువులవిషము లన్నిటియందును అట్టివిషము వీసానమున వ్యాపించియున్నను మిక్కిలి శీతప్రధాన మైన చికిత్సను చేయుట చాల హితకరము.

—ॐ వృశ్చికవిషచికిత్స. ॐ—

మూ. వృశ్చికే స్వేదమభ్యజ్ఞం ఘృతేన లవణేన చ,
సేకాంశోష్ణాఽప్రయుజ్జీత భోజ్యం పానం చ సర్పిషః.

173

ఏతదేవోచ్చిటిశ్చైషి ప్రతిలోమం చ పాంశుభిః,

ఉద్వర్తనం సుఖాంబూష్ణైస్తథావచ్ఛాదనం ఘనైః.

174

వ్యా. లేలు కుట్టినవిషమున చెమటపట్టించి నేతితో నైంధవలవణముతోను అభ్యంగనస్వేదనమును చేయవలయును. వేడిగనుండు జలము ఆరనాళము మున్నగువానిచేత సేకములు చేయించవలయును. ఘృతముతో కూడిన అహారమును ఘృతపానమును చేయ నగును. ఉచ్చిటింగవిషమునందును వైశిష్ట్యమున చికిత్సనే చేయనగును. మరియు మట్టిచేత ప్రతిలోమముగ దుద్దవలయును. వేడినీళ్లలో ధూళి మున్నగువానిని కలిపి సుఖోష్ణముగ నున్నపుడు దట్టముగ పట్టువేయవలయును.

—ॐ వెట్టికుక్క మున్నగునవి కరచిన విషలక్షణము. ౧—

మూ. శ్వాత్రిదోషప్రకోపాత్తు తథా ధాతువిపర్యయాత్,
శిరోఽభితాపి లాలా స్రావ్యథోవక్త్రస్తథా భవేత్. 175

అన్యేఽప్యేవం విధా వ్యాలాః కఫవాతప్రకోపణాః,
హృచ్చిరోరుగ్ జ్వరస్తమ్భత్వమౌ మూర్ఛకరా మతాః. 176

వ్యా. వెట్టికుక్క కరచినయెడ వాతాది త్రిదోషములు ప్రకోపించును. సంజ్ఞా వహధాతువులు విరుద్ధములగును. దానంజేసి శిరస్సునందు సంతాపము కల్గును. నోట జొల్లు కారును. తల క్రిందికివంచుకొని యుండును. మరియు విషముతో కూడిన నక్క శివంగి క్రూరజంతువులు పిచ్చైత్తినపుడు వానిచే కరవబడినవానికి కఫవాతములను ప్రకోపింపజేయును. దానంజేసి హృదయమునందును, శిరస్సునందును నొప్పి కల్గును. జ్వరము వచ్చును. శరీరము స్తంభించును. దప్పియు మూర్ఛయు కల్గును.

—ॐ సవిష-నిర్విషదంశలక్షణములు. ౨—

మూ. కణ్ఠానిస్తోదవై వర్ణ్యసు ప్తిక్లేదోషశోషణం,
విదాహరాగరుక్పాతః శోఘో గ్రన్థినికుఞ్చనమ్. 177

దంశావదరణం సోఘటాః కర్ణికామణ్డలాని చ,
జ్వరశ్చ సవిషే లిజ్జం విపరీతస్తు నిర్విషే. 178

వ్యా. విషముతో కూడిన కీటములు మున్నగు వైశిష్ట్యబడిన జంతువులు కరచిన యెడ జీల, పోటు, వర్ణముమారుట, స్పర్శజ్ఞానము తెలియకుండుట, కాటున ద్రవము కల్గి కుళ్లుట, ద్రవము లేక యెండుట, మంట, యెరుపుకల్గుట, నొప్పితోకూడి పుండగుట, వాపు, శరీరమున గ్రంథులు వ్యాపించుట, కరచినకాటున పగులుట, బొబ్బలు కల్గుట, దుర్వాసము పెరుగుట, పొడలు కల్గుట, జ్వరము, ఈలక్షణము లన్నియు కల్గును. వైశిష్ట్య కుక్కనక్క మొదలగు జంతువులు విషము లేకుండి కరచినయెడ యీలక్షణములు కలుగవు.

—ॐ అవస్థానుసారముగ విషచికిత్స. ౩—

మూ. తత్ర సర్వే యథావస్థం ప్రయోజ్యాః స్యురుపక్రమాః,
పూర్వోక్తాః విధిమన్యఞ్చ యథావత్ బ్రువతః శ్రుణు. 179

వ్యా. వైశిష్ట్య లక్షణములయందు ఆయాయవస్థ ననుసరించి తత్తదనుగుణముగ వైశిష్ట్యబడిన ఇరువదినాల్గు చికిత్సలలో నెద్దానినైన చేయదగును. మరియు నాచికిత్సలు గాక విశేషవిధిగ వైశిష్ట్యబడు చికిత్సావిధానమును వ్యవస్థానుసారముగ చేయదగును.

—౧౧ హృదయవిదాహ, ప్రసేకములయందు విషచికిత్స. ౧౧—

మూ. హృద్విదాహే ప్రసేకే వా విరేకవమనం భృశమ్,
యథావస్థం ప్రయోక్తవ్యం శుద్ధే సంసర్జనక్రమః.

151

వ్యా. విషము వ్యాపించుటవలన హృదయమునందు మంటకల్లి నోట బొంబు కారుచున్నయెడ అవస్థానుగుణముగ వమనమునైనను, విరేచనమునైనను, తీవ్రము చేయించవలయును. దానిచే కోష్ఠము శుద్ధమయిన పిదప పేయాది సంసర్జనక్రమముననుసరించి యాహారమును సేవింపదగును.

—౧౨ శిరోగత-నేత్రగతవిషచికిత్స. ౧౨—

మూ. శిరోగతే విషే నస్తః కుర్యాన్మూలాని బుద్ధిమాన్,
బద్ధజీవస్యభాగ్యాశ్చ సురసస్యా సితస్య చ.
దక్ష కాకమయూరాణాం మాంసాస్సృక్మస్తకే తుతే,
ఉపధేయమథో దప్తస్యోర్ధ్వదప్తస్య పాదయోః.
పిష్పలీమరిచతురవచానైస్తవశిగ్రుకాః,
విష్టా రోహితపిత్తేన ఘ్నన్యక్షిగతమజ్జనాత్.

152

153

154

వ్యా. నక్క కుక్క మున్నగువానివిషము శిరంబున చేరియున్నయెడ మంటకల్లి వేళ్లు, గంటుభారంగి, నల్లుతులసివేళ్లు, వీనిచే నన్యమును చేయించవలెను. మరియు శిరమునం దధోభాగమున కరవబడినవానికి శిరస్సనందును, ఊర్ధ్వశరీరమున కరవబడినవానికి అరికాళ్లయందును కాటు చేసి యావ్రణమున కోడియొక్కయు కాకియొక్కయు నెమలియొక్కయు రక్తముతో కూడిన పచ్చిమూలము నుంచవలెను. వైశిష్ఠినజంతుభాగ విషము కండ్లలో వ్యాపించినయెడ పిప్పళ్లు, మిరియాలు, యవతూరము, వస, సైంధవలయు, ఇము, మునగపట్ట, వీని నన్నిటిని రోహితమను మత్స్యముయొక్క పిత్తము చేర్చి నూరి కన్నులలో కలికము వేయవలెను.

—౧౩ ఆమాశయాదిగతవిషచికిత్స. ౧౩—

మూ. కపిత్థమామం ససితక్షాద్రం కణ్ఠగతే విషే,
లిహ్యోత్ ఆమాశయగతే తాభ్యాం చూర్ణపలం నతాత్.
విషే పక్వాశయగతే పిష్పలీం రజనీద్వయమ్,
మజ్జిష్ఠాం చ సమం విష్టా గోపిత్తేన నరః విజేత్.

155

156

రక్తం మాంసం చ గోధాయాః శుష్కం చూర్ణీకృతం హితమ్,
విషే రసగతే పానం కషిత్థరససంయుతమ్. 186

శేలోర్ధ్వాలత్వగగ్రాణి బాదరౌదుమ్భరాణి చ,
కటభ్యాశ్చ పిబేద్రక్తగతే మాంసగతే విజేత్. 187

సత్కౌద్రం ఖదిరారిష్టం కౌటజం మూలమమ్భసా,
సర్వేషు చ బలే ద్వే తు మధూకం మధుకం నతమ్. 188

వ్యా. కంఠమున విషము చేరియున్నయెడ పచ్చివెలగకాయగుజ్జులలో చక్కెరను లేనెను కలిపి నాకించవలెను. విషము ఆమాశయమున చేరియున్నయెడ పలపరిమితమైన గ్రంథితగరమును చూర్ణముచేసి లేనెను చక్కెరను కలిపి నేవించునది. విషము పక్వాశయమున చేరినపుడు పిప్పళ్లు, వసుపు, మ్రానిచనుపు, మంజిష్ఠి, వీనిని సమభాగములుగ గూర్చి గోరోచనమున నూరి త్రాగునది. విషము రసధాతువున జేరినపుడు ఉడుము యొక్క మాంసమును రక్తమును ఎండించి చూర్ణముచేసి వెలగకాయరసమున కలిపి త్రాగించవలెను. రక్తధాతువున విషము చేరియున్నపుడు విరిగిచెట్టుయొక్కయు రేగుచెట్టు యొక్కయు అత్తిచెట్టుయొక్కయు, ఎక్కుడుతీగయొక్కయు వేళ్లనుపట్టలను చిగుళ్లను సమభాగములుగ గూర్చి నూరి కల్కముచేసి నీళ్లలో కలిపి త్రాగవలెను. విషము మాంసమున జేరినపుడు చండ్రవేరును పేపవేరును కొడినెపాలవేరును నీళ్లు పోసి నూరి త్రాగించవలెను. చిట్టాముట్టివేరును పేరాముట్టివేరును ఇప్పవేరును అతిమధురమును గ్రంథితగరమును సమభాగములుగ గూర్చి నీళ్లుపోసి నూరి వైజెక్కిన శిరోగతాది అపస్థాభేదములన్నిటియందును త్రాగనగును.

❧ కఫాధికవిషమున పిప్పల్వాదిచూర్ణప్రతిసారణము. ❧

మూ. పిప్పలీం నాగరం (మరిచం) త్కారం నవనీతేన మూర్చితమ్,
కఫే భిషగుదీర్ణే తు విదధ్యాత్ప్రతిసారణమ్. 189

వ్యా. పిప్పళ్లు, శుంఠి, యవత్కారము, వీనిని చూర్ణముచేసి వెన్నలో కలిపి విషము కఫస్థానమున నున్నపుడు కరచినకాటున నునిచి రుద్దవలెను.

❧ కొన్ని విషహరసిద్ధయోగములు. ❧

మూ మాంసీకుజ్జుమపత్రత్వగ్రజనీనతచంద్రనైః,
మనశ్శిలావ్యాఘ్రనఖసురనైరమ్బువేషితైః. 190
పానసన్ధ్యాఽఞ్జనాలేపాః సర్వశోభవిషాపహాః,

వ్యా. జటామాంసి, కుంకుమపువ్వు, లవంగవత్రి, లవంగవట్ట, పసుపు, గ్రంథిరము, గంధముచెక్క, మణిశిల, వ్యాఘ్ర నఖ మనెడు గంధద్రవ్యము, తులసి, వీని నన్నిటిని కూర్చి నీట్లబోసి మెత్తగ నూరి పానమునకును నస్యమునకును అంజనమునకును నుపయోగించినచో పలుచెరంగులైన శోఫములును సర్పవిషములును నివర్తించును.

—ॐ సర్పవిషహరయోగము. ॐ—

మూ. చందనం తగరం కుష్ఠం హరిద్రే ద్వే త్వగేవ చ. 19
మనశ్శిలా తమాలశ్చ రసః కైసర ఏవ చ,
శార్దూలస్య నఖశ్చైవ సుషిప్తం తణ్డూలామ్బునా. 19
హన్తి సర్పవిషాణ్యేవ వజ్రవజ్రమివాసురాన్,

వ్యా. చందనము, గ్రంథితగరము, చెంగలవ్విశోష్ణ, పసుపు, మ్రానిపసుపు, లవంగవత్రి, మణిశిల, కానుగవట్ట, నాగకేసరములరసము, వ్యాఘ్ర నఖమనెడుగంధద్రవ్యము, వీని నన్నిటిని సమభాగములుగ గూర్చి బియ్యపుకడుగునీరు బోసి మెత్తగ నూరి త్రాననో విషముల నన్నిటి నిందునివజ్రాయుధము రాక్షసుల సమయించుభంగి హరించును.

—ॐ సర్పవిషహరపాన-నస్య-అంజనములు. ॐ—

మూ. రనే శిరీషపుష్పస్య సప్తాహం మరిచం నితమ్. 19
భావితం సర్పదప్తానాం నస్యపానాఽఞ్చనే హితమ్,

వ్యా. తెల్లమిరియాలను దిరిసనపువ్వులరసమునం దేడుదినములు భావనచేసి పానము కరిచినవారికి నస్యమునకు పానమునకు కండ్లలో కలికము వేయుటకును ఉపయోగించి యెడ సర్పవిషము నివర్తించును.

—ॐ సర్పవిషహరపానము. ॐ—

మూ. ద్విపలం నతకుష్ఠాభ్యాం ఘృతత్తోద్రచతుష్పలమ్. 19
అపి తక్షకదప్తానాం పానమేతత్సుఖప్రదమ్,

వ్యా. గ్రంథితగరమును చెంగలవ్విశోష్ణను చేరి రెండుపలములను చూర్ణముచేసి యిదియు లేనైయు చేరి నాల్గుపలముల పరిమితమున కలిపి త్రాగినయెడ తక్షకమున మహాసర్పము కరిచినను సుఖముగ విషము నివర్తించును.

—ॐ దర్శికరసర్పవిషహరపాన-అంజనములు. ॐ—

మూ. సింధువారస్య మూలం చ శ్వేతా చ గిరికర్ణికా. 19
పానం దర్శికరైర్ధప్తే నస్యం సమధుపాకలమ్,

వ్యా. వావిలివేళ్ల, తెల్లనిపువ్వులు కల విష్ణుక్రాంతము, (లేక తెల్లదింటెన) వీనిని నూరి త్రాగించి, చెంగలవ్వోప్పు లేసెలో చాది కలికము వేసినయెడ దర్శికర (కృష్ణసర్ప) విషము నశించును.

—౧౭ మండలిసర్పవిషహరయోగము. ౧౭—

మూ. మజ్జిష్ఠా మధుయష్ఠీ చ జీవకర్షభకా నితా. 196

కాశ్మర్యం వటశుక్లాని పానం మణ్డలినాం విషే,

వ్యా. మంజిష్ఠి, అతిమధురము, జీవకము, ఋషభకము, నేలగుమ్మడు, మజ్జి యూడలు, వీనిని సమభాగములుగ గూర్చి నూరి చక్కెర చేర్చి త్రాగినయెడ మండలి (కొండచిలువ) సర్పవిషము శాంతపడును.

—౧౮ రాజీమంతసర్పవిషహరయోగము. ౧౮—

మూ. వ్యోషం సాతివిషం కుష్టగృహధూమో హ రేణుకా. 197

తగరం కటుకా తౌద్రం హన్తి రాజీమతాం విషమ్,

వ్యా. త్రికటుకములు, అతివన, చెంగలవ్వోప్పు, కరిదూపము, రేణుకలు, గ్రంథి తగరము, కటుకరోహిణి, వీని నన్నిటిని సమభాగములు గూర్చి చూర్ణము చేసి లేసెలో కలిపి నేపించినయెడ రాజీమంతము లనెడు సర్పములవిషమును హరించును.

—౧౯ అన్ని సర్పవిషములకును పానము. ౧౯—

మూ. గృహధూమం హరిద్రే ద్వే సమూలం తణ్డూలీయకమ్. 198

అపి వాసుకినా దప్తః పిబేత్సధు (దధి) ఘృతాప్లుతమ్,

వ్యా. కరిదూపము, వసుపు, ప్రానివసుపు, చిత్రికూరసమూలము, వీనిని నూరి లేసెను నేతిని చేర్చి త్రాగినయెడ వాసుకి యను సర్పరాజము కరచినను విషము నివర్తించును.

—౨౦ కీటవిషహరచికిత్స. ౨౦—

మూ. క్షీరివృక్షత్యగాలేపః శుద్ధే కీటవిషాపహః. 199

మూక్తాలేపోదరశ్శోధదాహతోదజ్వరాపహః,

వ్యా. కీటవిషములందు తొలుత వసునవిరేచనరూపశోధనముల చేసి సిమ్మట అత్తి, రావి, జువ్వి, పట్టి, కలజుల్లి అను సీతీరివృక్షములయొక్క పట్టను నూరి పూసినయెడ విషమును హరించును. ముత్యములను నూరి పట్టువేసినయెడ కీటవిషముచే కల్గిన వాపు మంట పొటు జ్వరము వీటినిన్నిటిని పోగొట్టును.

❧ లూతావిషహర చికిత్స. ❧

మూ. చంద్రనం పద్మకోశీరం శిరీషః సింధువారికా.

క్షీరశృంగనతం కుష్ఠం పాటలోదీచ్చ సారిబాః,

శేలుస్వరసపిష్టోఽయం లూతానాం సార్వకార్తికః.

(యథాయోగం ప్రయోక్తవ్యః సమీక్ష్యైవేపనాదిషు.)

వ్యా. శ్రీగంధము, పద్మకము (పద్మకాష్ఠము,) పట్టివేరు, దిరిసెనము, వావిలివేరు, నేలగుమ్మడివేరు, గ్రంథితగరము, చెంగలవ్వికోష్ఠ, పాదిరిపేట్ల, కురువేరు, సుగంధపాట, వేరు, వీని నన్నిటిని సమభాగములుగ గూర్చి విరిగిచెట్టు ఆకుయొక్క స్వరసము పోసి నూరి లూతా(సాలెపురుగుల)నిషమున సమయోచితముగ ఆలేపనము, నస్యము, పానము మున్నగు చికిత్సల కుపయోగించిన విషమును హరించును.

❧ లూతావిషహర పానయోగము. ❧

మూ. మధూకం మధుకం కుష్ఠం శిరీషోదీచ్చపాటలాః,

సనిమ్మసారిబాక్షోద్రాః పానం లూతావిషాపహమ్.

వ్యా. ఇష్టపట్ట, అతిమధురము, చెంగలవ్వికోష్ఠ, దిరిసెనపుపట్ట, కురువేరు పాదిరిపేట్ల, వేపపట్ట, వీని నన్నిటిని సమభాగములుగ గూర్చి నూరి చక్కెరయు లేనెయు కలిపి త్రాగినయెడ లూతావిషమును హరించును.

❧ కీటలూతావిషమున కర్ణికాపాతనయోగము. ❧

మూ. కుసుమ్భపుష్పం గోదంతః స్వర్ణక్షీరీ కపోతవిత్,

దస్తీ త్రివృత్ నైద్దవం చ కర్ణికాపాతనం తయోః.

వ్యా. కుసుంబపుష్పము, హరిదళము, కంకుష్ఠము, పాపురములములము, నేపాళపుష్ప, తెల్లతెగడ, సైంధవలవణము, వీనినన్నిటిని గూర్చి నూరి సాలెపురుగులయొక్కయు కీటములయొక్కయు కాటున పెట్టినయెడ అవి కరచుటచే కల్గిన కర్ణిక (దుర్ఘాంసము) యూడిపోవును.

❧ కీటలూతాదంశమునందలి వ్రణహరచికిత్స. ❧

మూ కటభృర్జునశైరీషశేలుక్షీరీద్రుమత్వచః,

కషాయకల్కచూర్ణాస్సన్యః కీటలూతావ్రణాపహః.

వ్యా. యెక్కడుతీగ (మాల్కంగుని) పట్ట, మద్దిపట్ట, దిరిసెనపుపట్ట, విరిగిపట్ట, అత్తిరావి మున్నగు క్షీరీవృక్షములయొక్క పట్టలు, వీనినన్నిటిని గూర్చి కషాయము

నైనను, కల్గముగనైనను, చూర్ణముగనైనను సిద్ధముచేసి కీటములు సాలెపురుగులు కరచుటచే కల్గిన వ్రణములకు వ్రక్షాశనము మున్నగువాని కుపయోగించిన వ్రణములు మానును.

—౨౨ మూషకవిషచికిత్స. ౨౨—

మూ. త్వచం చ నాగరం చైవ సమాంశం శ్లక్ష్య వేషితమ్,
వేయముష్ణాంబునా సర్వం మూషికాణాం విషాపహమ్. 205

వ్యా. దాల్చినచెక్క, శుంఠి యీరెంటిని సమభాగములుగ గూర్చి నూరి వేడి నీళ్లలో కలిపి త్రాగినచోడ యెలుకలవిషమును హరించును.

—౨౩ వృశ్చికావిషహరారగదయోగము. ౨౩—

మూ. కుటజస్య ఫలం పిష్టం తగరం జాలమాలినీ,
లిక్తేత్వాకుశ్చ యోగోఽయం పానప్రథమనాదిభిః. 206
వృశ్చికోస్తురుణూతానాం సర్పాణాం చ విషం హరేత్,
సమానో హ్యమృతేనాయం గరాజ్జిర్ణఘ్న నాశయేత్. 207
సర్వేఽగదా యథాదోషం ప్రయోజ్యః సుః త్రికణ్ఠికే,

వ్యా. కొడిసెపాలగింజలు, గ్రంథితగరము, జాలామాలినీ, చేదుసార, వీని నన్ని టిని సమభాగములుగ కూర్చి చూర్ణముచేసి పానమునకును, నస్యము మొదలైనవానికిని నుపయోగపరచిన తేలువిషము, ఎలుకవిషము, సాలెపురుగులవిషము, సర్పవిషము వీటి నన్నిటిని హరించును. మరియు నీయోగము అమృతమును బోలి విషముల నన్నిటిని హరించును. గరము(పెట్టుడుమందు)చే కల్గిన అజీర్ణము నివర్తించును. పైజెప్పిన విషహర ములగుయోగముల నన్నిటిని త్రికంటకకీటవిషమునందు ఆయాదోషముల ననుసరించి యుపయోగింపదగును. (త్రికంటకమనునది కీటవిశేషము. సుశ్రుతమున “ఏకజాతీన తస్తూర్ధ్వం కీటాకౌ పత్యైమి ధేదతః, ... త్రికంటకః కుణీ చాపి హస్తీకఙ్కౌఽపరాజితః. చత్వార ఏతే” (సు. కల్ప. ఆ. ౮) అని చెప్పబడినది).

—౨౪ వృశ్చికవిషహరారగదము. ౨౪—

మూ. కపోతవిణ్ణాతులుజ్ఞం శిరీషకుసుమార్ద్రసః. 208
శఙ్ఖేన్యార్కం పయః శుంఠీ కర్పజో మధు వార్ఘికే,

వ్యా. పాపురములములము, మాదీఫలము, దిరిసెనపువ్వులరసము, కడిలచెట్టుపట్టు, జిల్లేడుపాలు, శుంఠి, కానుగపట్టు, తేనె, వీని నన్నిటిని కూర్చి నూరి లేపాదులకుపయోగించిన లేలువిషము నివర్తించును.

—౧౭ భేక-మత్స్యవిషహరచికిత్స. ౧—

మూ. శిరీషస్య ఫలం పిప్లం స్నుహీక్షీ రేణ దాద్దురే. 209

మూలాని శ్వేతభణ్డినాం వ్యోషం సర్పిశ్చ మత్స్యజే,

వ్యా. దిరిసెనపువ్వులను నూరుకొని జెముడుపాలతో కలిపి పూసినచో కప్ప విషము హరించును. తెల్ల విష్ణుక్రాంతముయొక్క వేళ్లను త్రికటుకములను నూరి నేతిలా కలిపి మత్స్యములు కరచుటచే కల్గిన విషమున నుపయోగించునది.

—౧౮ జలగలు మున్నగువానివిషచికిత్స. ౨—

మూ. కీటదప్తక్రియాస్పర్వా సమానాః స్యుర్జలౌకసామ్. 210

వాతపిత్తహరి చాపి క్రియా ప్రాయః ప్రశస్యతే,

వార్షికో హ్యుచ్చిటిక్లస్య కణభస్య(శలభస్య)ఔద్దురోగదః. 211

వ్యా. కీటదప్తవిషమునకు చెప్పిన చికిత్సావిధానము లన్నియు జలగలు కరచిన విషమునకు నుపయోగింపదగును. మరియు వాతపిత్తములను హరించుచికిత్సావిధానమును జలగలవిషమునకు చేయుట మిగుల ప్రశస్తము. మరియు వృశ్చికవిషమునకు చెప్పిన చికిత్సయు ఉచ్చిటిక్లవిషమునకును కణదురీగవిషమునకును ఎలుకలవిషమునకును నుపయోగింపదగును.

—౧౯ విశ్వంభరాదికీటవిషహరాగదము. ౩—

మూ. వచాం వంశత్వచం పాతాం నతం సురసమ౞జ్జరీం,
ద్యే బలే నాకులీ కుప్తం శిరీషం రజనీద్వయమ్. 212

గుహామతిగుహం శ్వేతామజగన్ధాం శిలాజతు,
కత్త్రణం కటభీం టౌరం గృహభూమం మనశ్శిలామ్. 213

రోహితకస్య పితేన పిష్ట్యా తు పరమాగదః,
నస్యాజ్ఞానాదిలేషేషు హితో విశ్వమ్భరాదిషు. 214

వ్యా. వన, క్షృక్షీరి, చిరుబొడ్డి, గ్రంథితగరము, తులసి పూగొత్తులు, చిట్టాముట్టి, పేరాముట్టి, సర్పాక్షి, లేక నన్నరాష్ట్రము, చెంగల్వకోట్టు, దిరిసెనము, పసుపు మ్రానిపసుపు,

కోలపాన్న, ముయ్యకుపాన్న, తెల్లదింటెన, వాయంట, శిలాజీతు, కిక్కునగడ్డి, మల్కుంగుని, యవతొరము, కరిదూపము, మణిశిల, వీనినన్నిటిని సమభాగములుగకూర్చి రోహితకమను మత్స్యముయొక్క పిత్తమును కలిపి నూరి నస్యమునకును, అంజనమునకును, ఆలేపము మున్నగు క్రియావిధానములయందు నుపయోగించినచో విశ్వంభరా మున్నగు కీటములయొక్క విషమును హరించును. ఇయ్యది మిగుల శ్రేష్ఠమయిన విషహరౌషధము. (విశ్వంభరాది త్రయోదశకీటభేదములు నుశ్రుతమున నిట్లు వివరింపబడినది:—“విశ్వమ్భరః.....త్రయోదశశ్చైతే సౌమ్యాస్సస్యః కీటాః శ్లేష్మప్రకోపణాః” (సు.కల్ప. అ. ౮) విశ్వంభరాది కీటభేదములు పదుమూడును కఫప్రకోపకరములు.)

—౧౭ జెఱ్ఱివిషమును హరించుచికిత్స. ౧౭—

మూ. స్వర్జికాఽజశకృత్తారస్సురసాఽఽ ధాక్షిపీడకః,
మదిరామణ్డసంయుక్తో హితశ్శతపదీవిషే.

215

వ్యా. స్వర్జికాలవణము, మేకసింటికలు, యవతొరము, తులసి, అక్షిపీడకమను శింబీవిశేషము, వీనినన్నిటిని నూరి మదిరయను మద్యముయొక్క మీది లేటలో కలిపి కంటిలో నునిచి రుద్దినయెడ జెఱ్ఱివిషమును హరించును. (ఇచ్చట—అక్షిపీడకమన—“శ్వేతపీతశిమ్పాభేదః” అని చక్రపాణివ్యాఖ్యలో నున్నది. “అక్షి పీడయిత్వా య ద్రసోఽష్ట్రీ ధీయతే సోఽపషిడోఽక్షిపీడకః” అని గంగాధరకృత జల్పకల్పతరు వ్యాఖ్యలో నున్నది.)

—౧౮ బల్లివిషమునకు చికిత్స. ౧౮—

మూ. కపిత్థమక్షిపీడోఽర్కబీజం త్రికటుకం తథా,
కరజ్జిహ్ం ద్వేహరిద్రే చ గలగోఽద్యా(గృహగోఽథా)విషం జయేత్.

వ్యా. వెలగకాయలోని గుఱ్ఱ, అక్షిపీడకమను శింబీభేదము, జిల్లేపవిత్తులు, త్రికటుకములు, కానుగువిత్తులు, వసుపు, మ్రానివసుపు, వీని నన్నిటిని ఉపయోగించినచో బల్లివిషమును హరించును.

—౧౯ సర్పవిషహరయోగము. ౧౯—

మూ. కాకాణ్డరససంయుక్తో విషాణాం తణ్డలీయకః,
ప్రధానో బర్హిపిత్తేన తద్వద్వాయసపీలుకః.

217

వ్యా. కాకిదొండరసముతో కూడిన చిఱ్ఱివేళ్లును, నెమలిపిత్తముతో కూడిన నల్ల తుమికిచెక్కయు సర్పవిషములకును ప్రధానమైనయౌషధముగ నుండును.

— శర్వవిషములకు పంచశిరీషాగదము. ౧౯ —

మూ. శిరీషఫలమూలత్వక్ష్మప్పవత్తైః సమైర్ఘ్యతైః,

శ్రేష్ఠః పశ్చాశిరీషోఽయం విషాణాం ప్రవరో వధే.

218

(ఇతి పశ్చాశిరీషోఽగదః.)

వ్యా. నిరిసెనపుకాయలు, దానివేరు, దానిపట్ట, పువ్వులు, ఆకులు, ఈయైదిటిని సమభాగములుగ గూర్చి నూరి చూర్ణముజేసి నేతిని వీని కన్నుటికిని సమముగ గూర్చిన నియ్యది పంచశిరీషాగదయోగ మనబడును. ఇయ్యది విషముల కన్నుటికిని మిగుల శ్రేష్ఠమైన యావధము.

— చతుష్పద్ధి-ద్విపద్ధి-జంతువిషహరౌషధము. ౨౦ —

మూ. చతుష్పద్ధిః ద్విపద్ధిర్వా నఖదంతతంతం తు యత్,

శూయతే పచ్యతే చాపి స్రవతి జ్వరయత్యపి.

219

సోమవల్క్మీ-శ్వకర్ణశ్చ గోజిహ్వ హంసపద్యపి,

రజన్యో గైరికం లేపః నఖదంతవిషాఽపహః.

220

వ్యా. పిల్లి మొదలగు నాలుగు పాదములజంతువులైనను, కోతులు అడవిమనుష్యులు మున్నగు రెండుకాళ్లకల జంతువులైనను గోళ్ల చేతను దంతములచేతను కరచినయెడ గాయమువాచి వక్ష్మమై యందుండి పూయాదులు స్రవించి జ్వరము కల్గును. అట్టియెడ వెలిచంద్రచేన, మద్దిచెక్క, ఎద్దునాలుకచెట్టుపట్ట, హంసపాది (చెప్పకట్టాకు), పసుపు, మ్రానివసుపు, గైరికము (కావిరాయి) వీని నన్నుటిని చేర్చి నూరి లేపముచేసినయెడ పై జెప్పిన నఖదంతములచే కల్గినవిషమును హరించును.

— శంకావిషము, దానకల్లలక్షణములు. ౨౧ —

మూ. దురన్ధకారే విధస్య (దప్తస్య) కేనచిద్విషశఙ్కయా,

విషోద్వేగాత్ జ్వరశ్చర్దిః మూర్ఛాదాహోఽపి వా భవేత్.

221

గ్లానిర్హోఽతిసారశ్చావ్యేతత్ శఙ్కావిషం స్మృతం (మదం)

వ్యా. గాఢమైన చీకటిలో విషము లేకుండు నేజంతువుచే నైనను కరవబడిన యెడ విషమున్నచేమో యను శంకచే గల్గినవిషము శంకావిషము. అద్దాని వేగమునం జేసి వాంతియు జ్వరంబును మూర్ఛయు తాపంబును కల్గును. బడలికయు, మైకంబును, అతిసారంబును కల్గును. ఇయ్యది శంకావిషలక్షణము. (వాస్తవ్యముగ విషము లేకున్నను

విషముండునను సంశయముచే మనసున భీతి జేంది శంకాప్రభావమునంజేసి విషమునందు వలె జ్వరము మున్నగు లక్షణములు కల్గునని భావము).

శంకావిషమునకు చికిత్సితము. ౧౯

మూ. చికిత్సితమిదం తస్య కుర్యాదాశ్వాసయక్ బుధః. 222

సితా వై గద్ధికో ద్రాక్షో పయస్యామధుకం మధు,

పానం సమస్త్రపూతామ్బు ప్రోక్షణం సాన్ద్యహర్షణమ్ 223

వ్యా. అట్టి శంకావిషపీడితుని మంచిమాటలచే నూరడించుచు నీక్రింద చెప్పబడు చికిత్సితమును చేయవలెను—చక్కెర, శుద్ధిచేయబడిన గంధకము, ద్రాక్షపండు, తీర కాకోళి, అతిమధురము, లేనె, వీనిని జలమున జేర్చి యభిమంత్రించిన జలమును త్రాగు టయు, మంత్రింపబడిన పరిశుద్ధజలముచే ప్రోక్షించుటయు, మంచిమాటలచే నూరడించుటయు వైశెష్ఠిన శంకావిషమున హితముగ నుండును.

విషపీడితులకు హితకరములైన యన్నములు. ౨౦

మూ. శాలయష్ణప్తి కాశ్చైవ కోరదూషాః ప్రియజ్గః.

భోజనార్థే ప్రశస్యన్తే, లవణార్థే చ వైధనం,

వ్యా. శాలిధాన్యంబులును, అరువదినాళ్లసంభావులును, వరగలును, కొఱ్ఱలును, అన్నమునకై విషబాధితు లుపయోగించవలెను. ఉప్పు నుపయోగించుటకై సైంధవలవణము నుపయోగించవలెను.

విషపీడితులకు హితములైన శాకములు. ౨౧

మూ. తణ్డూలీయకజీవన్తివార్తాకసునిష్కలాకాః. 224

చచ్చూర్తణ్డాకపర్ణి చ శాకం చ కులకం హితం,

వ్యా. చిట్టిమార, పాలమార, పంగకాయలు, పులిచింతాకు, లేక (చుక్కమార) యెలుకచెవియాకు, సరస్వతియాకు, చేదుపొట్ల, (లేక కాకర) ఇవి యన్నియు విషపీడితునకు శాకములకై యుపయోగించుట మంచిది.

విషపీడితులకు హితములైన యూషమాంసరసములు. ౨౨

ధాత్రి దాడి మమస్థూర్థే యూషా ముద్గహరేణుభిః. 225

రసాశ్చైవణశిఖిశ్వావిల్లావతైత్తిరపార్వతాః,

విషఘ్నోషధసంయుక్తో రసా యూషాశ్చ సంస్కృతాః. 226

అవిదాహీని చాన్నాని విమార్తానాం భిషగ్జితం,

వ్యా. ఆహారపదార్థములయందు పులుపు చేర్చుటకై యుసిరికకాయలరసమును పుల్లదానిమర్తరసమును చేర్చుట మంచిది. వెసలు, హరేణుకలుచేర్చి చేయబడిన యూషములును, జింకలు, సెమల్లు, శల్యమృగములు, లావుకప్పిట్టలు, తీతువుప్పిట్టలు, పొడలయిట్టి (దుప్పి), ఈజంతువులమాంసరసములను విషహరౌషధముల జేర్చి సంస్కరింపబడిన మాంసరసములును యూషములును, విదాహకరములు గాని యన్నంబులును విషపీడితులకు చాల హితకరము లై యుండును.

—౧౩ విషపీడితులు విసర్జింపవలసినవి. ౧౩—

మూ. విరుద్ధాఽధ్యశనక్రోధక్షుద్భయాయాసమైఘనమ్.

227

వర్జయేద్విషముక్తోఽపి దివాన్వష్ణం విశేషతః,

వ్యా. అకాలభోజనము, (లేక పరస్పరసంయోగాదులచే విరుద్ధములగు తీరమత్యాదుల జేర్చి భుజించుట), అధ్యశనము (భుజించినవెంటనే మరల భుజించుట), క్రోధము, ఆకలిని నిరోధించుట, భయపడుట, శరీరమునకు శ్రమమును కల్పించు పనుల జేయుట, స్త్రీసంభోగము, వీనినన్నిటిని విషపీడితుడు విషముహరించినను కొంతకాలము విడువవలెను. మరియు పవటినిద్రను బొత్తుగవిడిచియుండుట ముఖ్యకర్తవ్యము.

—౧౪ పశ్వాదులకు కల్గిన దష్టవిషలక్షణములు ౧౪—

మూ. ముహుర్తుహుశ్శిరోన్యాసః శోభస్త్వస్తాప్తకర్ణతా (శుష్కౌష్ణకర్ణతా,) జ్వరః స్తబ్ధాఽక్షిగాత్రత్వం హనుకమ్పాఽక్లమర్దనమ్.

రోమాఽపగమనం గ్లానిః అరతిర్వేషధుస్సృమః,

చతుష్పదాం భవత్వేతత్ దష్టానామిహ లక్షణమ్.

230

వ్యా. నాల్గొకాళ్లకలపశువులు మున్నగు జంతువులను పాము మున్నగు విషజంతువులు కరిచినయెడ నయ్యది మాటిమాటికిని తలను వణకించును. శరీరమున వాపు కల్గును. పెదవులను చెవులను కట్టు దప్పి నడలి వ్రేలుచుండును. (లేక ద్రవము లేక శుష్కించును), జ్వరము కల్గును, కన్నులును శరీరంబును స్తంభించి యుండును. దవుడలు వణకును, ఒడలంతయు నొప్పిపుట్టును. శరీరమునందలి రోమము లూడును. బడలి యుండును. ఆరతి కల్గును. కంపము కల్గును. శరీరము చుట్టి తిరిగి పడును. ఇవియన్నియు పాము మున్నగువానిచే కరవబడిన పశ్వాదులకు కల్గు లక్షణములు.

❖ పశ్వాదులవిషమునకు చికిత్స. ❖

మూ. దేవదారు హరిద్రే ద్వే సరలం చష్టనాగరు (సురసం చష్టనాగరు),
రాన్నా గోరోచనాఽజాజీ గుగ్గుల్విక్షురసో నతమ్. 231
చూర్ణం సనైస్థవాఽనన్తం గోపి త్తమధుసంయుతమ్,
చతుష్పదానాం దష్టానాం అగదస్సార్వకార్తికః. 232

వ్యా. దేవదారుచెక్క చనుపు, మ్రానిపనుపు, సరశపు చెట్టుచెక్క, గంధపుచెక్క,
అగరుచెక్క, సన్నరాష్ట్రము, గోరోచనము, జీలకర, గుగ్గిలము, గ్రంథితగరము, సైంధ
వలవణము, సుగంధపాల, వీని నన్నిటిని సమములుగ గూర్చి చూర్ణముచేసి చెరకురసమున
కలిపి, అందు గోపిత్తమును లేసెను చేర్చిన, నియ్యది విషవీడితములగు పశ్వాదుల
చికిత్సలన్నిటి కుపయోగింపదగినయౌషధము.

❖ గరవిషప్రయోగము, దాన గల్గులక్షణములు. ❖

మూ. సౌభాగ్యార్థం స్త్రియః స్వేదరజోనానాఽజ్జజాః మలూః,
శత్రుప్రయుక్తాంశ్చ గరాః ప్రయచ్ఛన్తస్సమిశ్రితాః. 233
తైస్సాస్యత్ పాణ్డ్యః కృశోఽల్పాగ్నిః గరశ్చాస్యోపజాయతే,
మర్తప్రథమనాథ్తానం శ్వయంధుం హస్తపాదయోః. 234
జఠరం గ్రహణీదోషం యత్క్షాణం విషమజ్వరం,
(జఠరం గ్రహణీరోగో యత్క్షా గుల్మః క్షయో జ్వరః)
ఏవంవిధస్య చాన్యస్య వ్యాధేర్నిజ్ఞాని దర్శయేత్. 235
స్వప్నే మార్జారగోమాయువ్యాళాః సనకులాః కపీః,
ప్రాయః పశ్యతి నద్యాదీః శుష్కాంశ్చ సవనస్పతీః. 236
కాలశ్చ గౌరమాత్తానం స్వప్నే గౌరశ్చ కాలకం,
వికర్ణనాసికం వాపి ప్రపశ్యేత్ విహతేన్ద్రియః. 237

వ్యా. స్త్రీలు తమభర్తలను స్వాధీనముగ జేసికొని సుఖము ననుభవించ నుద్దేశించి
తమశరీరావయవములయందలి చెమటను బుతురక్తమును ఇతరములగు మలములను జేర్చి
యౌషధమును సిద్ధముచేసి యన్నము మున్నగు భోజ్యపదార్థములలో కలిపి తమభర్తలకు
పెట్టెదరు. మరియు శత్రువులగు నుండు రాజులును జంతువులశల్యములు స్వల్పవీర్య

మలగువిషద్రవ్యములను జేర్చి యన్నాది భోజ్యపదార్థముల కలిపి వంటవారు భృత్యులు మున్నగువారి మూలమున శత్రువులకు బెట్టెదరు. ఇదియే గరమని చెప్పబడును.

అట్టి గరవిషమును తినుటవలన పాండురోగము, కృశత్వము కల్గును. మరియు నట్టిగరము క్రింద జేప్పబడు రోగరూపముగ పరిణమించును—మర్తస్థలములయందు మథించినవిధముగ బాధయు, కడుపుబ్బరంబును, కాలుసేతులయందు వాపును, మహా దరంబును, గ్రహణీరోగంబును, రాజయత్నంబును, విషమజ్వరంబును కల్గును. మరియు నిట్టిలక్షణములు రోగాంతరంబులును సంక్రమించును. అట్టిరోగికి స్వప్నములలో పిల్లులు, నక్కలు, పులులు, ముంగిసలు, కోతులు, ఈజంతువులు కనబడును. నదులు నీళ్లు లేకయు, చెట్లు ఎండియు, స్వప్నమున కనబడును. తనశరీరము నల్లగ నున్నను గౌరవర్ణముగ నున్నట్లును, గౌరవర్ణము కల్గియుండునెడ నల్లగ నున్నట్లును (వ్యత్యస్తముగ) స్వప్నమున కనబడును. తనశరీరమును చెవులు ముక్కులు లేనట్లును తోచును. ఇట్టి వ్యత్యాసము ఇంద్రియముల పాటపము చెడుటచే సంభవించును. (ఈలక్షణములబట్టి గరవీడితుడని నిర్ణయింపవలెనని భావము.)

వైజేషిక గరభేదమును వాగ్భటాచార్యు లిట్లు చెప్పెను:—“సౌభాగ్యార్థం ప్రయో ధత్రే రాజ్ఞే వాఽరాతిచోదితాః, గరమాహారసంపృక్తం యచ్ఛస్త్రాసన్న వర్తినః. నానాప్రాణ్యజ్జమలవిరుద్ధోషధిభస్తనామ్, విషాణాం చాఽల్పవీర్యాణాం యోగో గర ఇతి స్మృతః.” (అ-హృ, ఉ. అ. 34)

—ॐ గరవిషచికిత్స, అందు వమనప్రయోగము. ॐ—

మూ తమవేక్ష్య భిషక్ ప్రాజ్ఞః పృచ్ఛేత్కిం కైఃకదా సహ,
జగ్ధమిత్యచగమ్యాశు ప్రదద్యాత్ వమనం భిషక్. 238
సూక్ష్మం తామ్రరజస్తస్త్వై సక్షౌద్రం హృద్విశోధనమ్,

వ్యా. వైజేషిక లక్షణములు కలరోగిని జూచి జ్ఞానపంతుడగు వైద్యుడు ‘నీవెప్పుడు ఎవరితో కూడి యేమి తింటివి’ అని యడిగి, వాడు చెప్పునట్టిమాటలవలన గరవిషము ప్రయోగింపబడినట్లు తోచినయెడ వెంటనే వానికి మిగుల సూక్ష్మముగనుండు రాగిరాపొడిని లేనెలొకలిపి యిచ్చి వమనముల జేయించినచో హృదయము శుద్ధ మగును.

—ॐ గరవిషమున స్వర్ణభస్మప్రయోగము. ॐ—

మూ. శుద్ధే హృది తతశ్శాణం హేమచూర్ణస్య దాపయేత్. 239

హేమ సర్వవిషాన్యాశు గరాంశ్చ వినియచ్ఛతి,
న సజ్జతే హేమపాశ్లే విషం పద్దదలేఽమ్బువత్. 240

వ్యా. వైజెప్పిన పమనముచే హృదయము శుద్ధమయినపిదప శాణపరిమితమైన
స్వర్ణభస్మము నియ్యవలయును. స్వర్ణభస్మము పలు తెరంగులైన విషములను, గరరూప
మయినవిషమును, శీఘ్రముగ హరించును. మరియు స్వర్ణమును సేవించినవారికి శరీరమున
యెట్టివిషమయినను (తామరాకులలో జలమంటనిభంగి) అంటకుండును.

— సర్వవిషహరణాగదంత్యాదిఘృతము. ౨ —

మూ. నాగదంతీ త్రివృద్ధస్తీ ద్రవస్తీన్ను క్షయఃఫలైః,
సాధితం మాహిషం సర్పిః సగోమూత్రాఢకం హితమ్. 241
సర్పకీటవిషార్తానాం గరార్తానాం చ శాస్తయే,

వ్యా. పెద్దపాపర, తెగడ, దంతివేళ్లు, ఎలుకచెవిచెట్టు వేళ్లు, జెముడుపాలు,
మ్రంగకాయ, వీనిని బట్టెనేతిలో చేర్చి, అందు ఆఢకపరిమితము గోమూత్రము కలిపి
ఘృతపాకవిధిప్రకారము, పక్వముచేసి, ఈఘృతము నుపయోగించినయెడ సర్పముల
యొక్కయు కీటములయొక్క విషంబును, గరవిషంబును శమించును. (ఇచ్చట నాగ
దంతీమున్నగువానిని కల్కముచేసి ప్రస్తపరిమితమైన బట్టెనేతిలో నాల్గవంతుగ చేర్చి
గోమూత్రమును ద్రవమునకై ఆఢకపరిమితమున చేర్చి ఘృతమును సిద్ధముచేయునది.

— విషాదరోగహర ఆమృతఘృతము. ౩ —

మూ. శిరీషత్వక్ త్రికటుకం త్రిఫలాం చంద్రనోత్పలే. 242

ద్యౌ బలే సారిబాఽఽస్థితాసురభీనిమ్బపాటలాః,
బద్ధజీవాఢకీ మూర్వా వాసా సురసపత్సకాః. 243

పాఠాం కోలాశ్వగన్ధార్కమూలయష్ట్యాహ్వపద్మకాః,
విశాలాం బృహతీం లాఘ్వాం కోవిదారం శతావరీమ్. 244

కటభీదస్త్యపామూర్గాః పృశ్ని పర్ణిరసాజ్ఞానం,
శ్వేతభణ్డాశ్వఖురకౌ కుష్ఠదారుప్రియంగుకాః. 245

విదారిం మధుకాత్ సారం కరజ్జస్య ఫలత్వచం,
రజన్యా లోధ్రమతాంశం పిష్ట్యా సాధ్యం ఘృతాఢకమ్ 246
తుల్యామ్బుభాగగోమూత్ర త్ర్యాఢకేతద్విషాపహం,

తచ్చాయాశబ్దవిత్రస్తాః ప్రణశ్యన్త్యాశు పన్నగాః. 250

వ్యా. మనుజుడు పగటియందు గొడుగును రాత్రియందు ఝర్జరి యనువాద్యమును వాయించుచు సంచరించినయెడ పగటియందు గొడుగుయొక్కనీడను చూచియు, రాత్రియందు వాద్యధ్వనిని వినియు సర్పములు భయపడి పారిపోవును. కాన సర్పముచే వానికి నపాయము కలుగ నేరదు.

—౨౭ పాము కరచినవెంటనే చేయదగినచికిత్స. ౨౭—

మూ. దష్టమాత్రో దశేదాశు తం సర్పం లోష్టమేవ వా,
ఉపర్యరిష్టాం బద్ధీయాత్ దంశం ఛిన్ద్యాద్దహేత్తథా. 251

వ్యా. పాము కరచినవెంటనే కరువబడినమనుజుడు ఆపామునే కరువపఱెను. పాముదొరకనియెడ మట్టిపెళ్లనయినను కొరకవలయును. మరియు పాముకరచినతోడనే కాటుకు వైభాగమున వైజెప్పినరీతిగ అభిమంత్రించబడిన గుడ్డపేలిక మున్నగువానిచే గట్టిగ బిగకట్టి కాటును ఛేదించి కొరివితో కాల్చువలయును. అట్లు చేసినయెడ విషము పైకి వ్యాపించక శాంతపడును.

—౨౮ విషహరమణ్యాదిధారణము. ౨౮—

మూ. వజ్రం మరకతస్సారః పిచుకో విషమూషికాః,
కర్కేతనః సర్పమణిః వైడూర్యం గజమాక్షికమ్. 252
ధార్యం గరమణిర్యాశ్చ పరౌషధ్యో విషాపహాః,
ఖగాశ్చ శారికాక్రౌఞ్చ శిఖహంసశుకాదయః. 253

వ్యా. వజ్రము, మరకతము, సారము, పిచుకము, విషమూషిక యన విషహర మైనమణివిశేషము, కర్కేతనము, (ఓద్దరాగము), సర్పములశరస్సున నుండుమణి, వైడూర్యము, యేనుగుకుంభస్థలమునందలి ముత్యములు ఇవి మున్నగువిషహరములగు మణి విశేషములను, విషహరములగు ఓషధివిశేషములను ధరించినయెడ విషమువలని బాధ కలుగదు. మరియు గోరువంకలు, క్రొంచపుపక్షులు, నెమళ్లు, హంసలు, చిలుకలు మున్నగు విషహరములయిన పక్షులను ఇండ్లలో సాకి యుంచుకొన్నయెడ పాము మున్నగువిషజంతువులు చేరవు.

—౨౯ అధ్యాయవిషయసంగ్రహము. ౨౯—

తత్ర శ్లోకః—

మూ. ఇతీదముక్తం ద్వివిధస్య విస్తరైః బహుప్రకారం విషరోగభేషజం,

అధీత్య విజ్ఞాయ తథా ప్రయోజయన్ ప్రజేద్విషాణామవిష
హ్యతాం బుధః. 254

వ్యా. ఇతైరంగున రెండువిధములయి (స్థావర-జంగమభేదములచే) న విషముల
యొక్క విస్తరముచే నానావిధభేదములను, వానిచే గల్గిన విషరోగములను, ఆయా
విషమునకుదగిన చికిత్సాభేదములను ఈవిషచికిత్సాధ్యాయమున వివరింపబడినది. ఈవిష
యముల నన్నిటిని చక్కగ చదివి తెలిసికొని తత్తదుచితముగా నుపయోగించుకొనునెడ
యట్టివానిని విషముతో చేరిన యాపత్తు నొకప్పుడును బాధింపనేరదు.

ఇత్యగ్ని వేశకృతే తన్త్రే చరకప్రతిసంస్కృతే,
దృఢబలసంపూరితే చికిత్సాస్థానే విషచికిత్సితం నామ
త్రయోవింశోఽధ్యాయః.

వ్యా. ఇతైరంగున నగ్ని వేశకృతంబును చరకప్రతిసంస్కృతంబును నైన చరక
సంహిత యను నాయుర్వేదతంత్రమున చికిత్సాస్థానమునందలి దృఢబలసంపూరితభాగ
మున విషచికిత్సిత మనునది ఇరువదిమూడవ యధ్యాయము సమాప్తము.

చతుర్వింశాధ్యాయము.

(ఈయధ్యాయము చరకప్రతిసంస్కృతము.)

అపతరణికః—విషమునుబోలె మద్యంబును మోహ (ఆజ్ఞాన) జనకము. మరియు
విషరోగమును బోలె మదాత్మ్యంబును కేవలగుణములచేతనే కల్గును. కావున అట్టి
సాజాత్మ్యమునుబట్టి విషచికిత్సితమును జెప్పినపిదప మదాత్మ్యచికిత్సితము చెప్పబడును:—

—ॐ మదాత్మ్యచికిత్సితప్రారంభము. ॐ—

మూ. అథాతో మదాత్మ్యచికిత్సితం వ్యాఖ్యాస్యామః. 1

ఇతి హ స్తాహ భగవానాత్రేయః. 2

వ్యా. విషచికిత్సితమును జెప్పినపిదప విషమునకు సమానగుణమైన మద్యపానముచే
గల్గు మదాత్మ్యమునకు దగుచికిత్సలను భగవానుడగు నాత్రేయు లుపదేశించినదానికన్న
న్యూనాతిరేకము లేకుండునట్లు వివరించి చెప్పెదనని యర్థము.

—ॐ మద్యప్రశంస. ॐ—

మూ. సురైస్సురేశసహితైః యా సురా (పురా) పరిపూజితా,
సౌత్రామణ్యాం హూయతే యా కర్తిభిర్యా ప్రతిష్ఠితా. 3

మదమును కల్గించునది యను సామాన్యమయిన యొకలక్షణమువలన నేకరూపముగ మద్యమని వ్యవహరింపబడును. మద్యమున కుత్పత్తికారణములు ధాన్య-ఫల-మూల-సార-పుష్ప-పత్ర-కాణ్డ-త్వక్-శర్కర-యనుద్రవ్యములు తొమ్మిదియని సూత్రస్థానమున వివరింపబడినది. (ఆట్టి కారణభేదములచే నురయనునది పలు తెరంగు లై యున్నను అన్నిటియందును సామాన్యముగ మదరూపలక్షణము ఏకవిధముగ నుండుటవలన మద్య మనేపదముచేత చెప్పబడునని భావము.)

మూ. యా దేవానమృతం భూత్వా స్వథా భూతా పితౄంశ్చ యా,
సోమో భూత్వా ద్విజాతీః యా యుక్తే శ్రేయోభిరుత్తమైః.

వ్యా. మరియు నీసుర అమృతమున కధిష్ఠానమయిన దేవతారూపమునంది దేవ తలకును స్వధాశబ్దవాచ్యమైన దేవతారూపము నొంది పితృదేవతలకును, సోమరూపము నొంది బ్రాహ్మణాది ద్విజాలకును మిగుల నుత్తమములైన శుభము లొనగూర్చుచుండును. (ఇచ్చట సోమయాగప్రధానమయిన యజ్ఞముల నాచరించువారికి కేవల మైహిక నుఖములే గాక స్వర్గాద్యుత్తమలొకప్రాప్తిరూపమయిన పారమితకసౌఖ్యమును కల్గించు టకు సోమరూపమైన మద్యమే కారణమైనదని కొనియాడబడినది. ఈవిషయమును గీతా చార్యులును నిట్లువదేశించిరి:— “త్రైవిద్యా మాం సోమపాః పూతపాపాః యజ్ఞైరిష్ట్యా స్సర్గతిం ఆర్థయన్తే, తే పుణ్యమాసాద్య సురేంద్రలోకం ఆత్మన్విదివ్యాన్దివి దేవభోగాః.” (భగవద్గీత.)

— సురాప్రాశస్త్యము. —

మూ. ఆశ్వినం యా మహాత్రేజో బలం సారస్వతం చ యా,
వీర్యమైష్ట్యం యా సిద్ధా సోమః సాత్రామణౌ చ యా. 8
శోకారతిభయోద్వేగనాశనీ యా మహాబలా,
యా ప్రీతిర్యారతిర్యావాక్ యా పుష్టిర్యా చ నిర్వృతిః. 9

వ్యా. మరియు నీసుర ఆశ్వినీదేవసంబంధమయిన గొప్ప త్రేజోరూపమయి యుండును. వేదసంబంధమయిన మంత్రబలరూపమైయుండును. ఇంద్రసంబంధమైన వీర్యరూపము నొందియుండును. సాత్రామణి యను యాగవిశేషమున సోమరూపము నొందియుండును. ఆట్టియాసుర శోకమును, అరతిని, భయమును, ఉద్వేగమును పోగొట్టునదియు, మహత్తరమైన బలమును కల్గించునదియునై ప్రీతిని, రతిని, వాక్కును, పుష్టిని, నిరతిశయనుఖమును, వరుసగ నానారూపముల బొంది కల్గించు చుండును.

— సురాపాన ప్రశంస ౧ —

మూ. యా సురా సురగన్ధర్వయక్ష రాక్షసమానుషైః,
రతిః సురేత్యభిహితా తాం సురాం విధినా పిబేత్. 10

వ్యా. మరియు నియ్యది దేవతలు, గంధర్వలు, యక్షులు, రాక్షసులు, మనుష్యులు అనువారందరి చేతను; స్త్రీ తిని కల్పించునట్టిది సురయని కొనియాడబడినది. అట్టి విశేషగుణములు గల సురయను మద్యమున నీక్రింద చెప్పబడువిధి ననుసరించి పానము చేయదగును.

ఇచ్చట “సురైః సురేశసహితైః” అని యుపక్రమించి మద్యముయొక్క యుత్కృష్టతయు దాన గల్గు గుణవిశేషంబులును పరిశుద్ధతయు, మున్నగునవి వ్రుతి రూపముగను, సహేతుకముగను చెప్పబడినవి. అవియన్నియు విధివిహిత ప్రకారము చేయబడిన సురాపానమువలన కల్గునని యెరుంగునది. ఈవిషయమునే యుపసంహారమున “తాం సురాం విధినా పిబేత్” అని తంత్రకారు లుపదేశించిరి.

— సురాపానవిధి. ౨ —

మూ. శరీరకృతసంస్కారః శుచిరుత్తమగన్ధవాన్,
ప్రావృతో నిర్మలైః వస్త్రైః యథర్తుద్దామగన్ధిభిః. 11

విచిత్రవివిధస్వగ్ధీ రత్నాభరణభూషితః,
దేవద్విజాతీన్సంపూజ్య స్పృష్ట్యా మజ్జశముత్తమమ్. 12

దేశే యథర్తుకే శస్త్రే కుసుమప్రకరీకృతే,
సంవాససమ్మతే (సరసాసమ్మతే) ముఖ్యే ధూపసంమోదబోధితే. 13

సోపధానే సుసంస్తీర్ణే విహితే శయనాసనే,
ఉపవిష్టోఽథ వా తిర్యక్ స్వశరీరసుఖే స్థితః. 14

సావర్ణై రాజితైశ్చాపి తథా మణిమయైరపి,
భాజనైర్విమలైశ్చానైః సుకృతేశ్చ పిబేత్సదా. 15

వ్యా. మద్యమును పానము చేయ తలచినవాడు బాహ్యములగు స్నానవస్త్రాదుల చేతను, అభ్యంతరములగు ప్రకృతి మున్నగువానికి అనుగుణములైన స్నిగ్ధోష్ణది గుణములతో కూడిన యన్న పానాదులచేతను తన శరీరమునకు సంస్కారము చేసుకొని పరిశుద్ధమయిన మనస్సు కలవాడై మిగుల శ్రేష్ఠములయిన వాసన ద్రవ్యములచే పరిమళముతో

కూడి స్వచ్ఛములైన ఆయాబుతువునకు అనుగుణములైన వస్త్రములధరించి చిత్రవర్ణములు గల్గి పలు తెరంగులైన పుష్పమాలికలను, రత్నస్థగితమైన యాభరణములను ధరించి దేవతలను బ్రాహ్మణులను. యథోచితముగ పూజించి మంగళకరమైన ద్రవ్యములను స్పృశించి ఆయాబుతువునకు తగిన శీతోష్ణపరిస్థితిచే ప్రశస్తంబును పుష్పములచే వ్యావృంబును వసించుటకు యోగ్యంబును పరిమళయుక్త ధూపములచే వ్యాపించినదియు తలగడలతో ఘడిన శయనాసనములచే వ్యావృతమైనదియు నగు ప్రదేశమున సుఖముగ కూర్చొని యైనను, తనశరీరమునకు సుఖముగ నుండునట్లు శయ్యపై కొంచెముగ నొరగియైన నుండి బంగారు వెండిగి స్నెలచేసినను, మణులతో చేయబడిన పాత్రలచేసినను, నిర్మలములై రమ్యముగ చేయబడిన నితరములగు పాత్రలచేసినను, వైభవబడిన నిర్దుష్టమైనమద్యమును త్రాగవలయును.

❧ మద్యపానమున విశేషవిధి. ❧

మూ. రూపయావనమత్తాభిః శిషితాభిర్విశేషతః,

వస్త్రాభరణమాలైశ్చ భూషితాభిర్వృథర్తుకైః. 16

శౌచానురాగయుక్తాభిః ప్రమదాభిరితస్తతః,

సంవాహ్యామాస ఇష్టాభిః పిబేన్ద్ర్యమనుత్తమమ్. 17

వ్యా. మరియు రూపముచేతను, యావనముచేతను, మదించినవారు, సమయోచితములగు నుపచారముల జేయుట కలవాటుపడినవారును, ఆయాబుతువునకు తగినట్లు వస్త్ర-ఆభరణ-పుష్పమాలికలచే నలంకరింపబడినవారును, పరిశుద్ధతయు అనురాగంబును కలవారును ఆగు స్త్రీలచేత నిరుప్రక్కల వారిహస్తములచే విలాసార్థమై పట్టుకొనబడి మనస్సు కింపుగ వారితో కూడి సంచరించుచు మద్యమును త్రాగవలయును.

❧ మద్యపానపూర్వనియమములు. ❧

మూ. మద్యానుకూలైర్వివిధైః ఫలైర్వరితకైః శుభైః,

లవణైర్లగ్నపిశునైః అవదంతైర్వృథర్తుకైః. 18

భృష్టైర్కాంసైర్బహువిధైః భూజలామ్బరచారిణాం,

పౌరోగవర్గవిహితైః భక్ష్యైశ్చ వివిధాత్మకైః. 19

పూజయిత్వా సురాన్పుర్వం ఆశిషః ప్రాకృప్రియుజ్య చ,

ప్రదాయ సజలం మద్యం ఆర్థిభ్యో వసుధాతలే. 20

(పితృసంపూజ్య విబుధానాశిష్యస్సమ్ప్రయుజ్య చ,
ప్రదాయ యజనం చాగ్రే త్వర్ధిభ్యః పృథివీతలే.)

వ్యా. మరియు మద్యమున కనుకూలమయిన గుణాదులు కల్గి పలుతెరంగులైన పండ్లను, ఆకుకూరలను, ఉప్పుతో కూడి పరిమళయుక్తములై ఆయాబుతువున కనుగుణ మగు నూరుగాయలను, భూమియందు సంచరించు కోడి మున్నగు జంతువులయొక్కయు, జలచరములయిన మత్స్యదులయొక్కయు, మింట సంచరించు పక్షులయొక్కయు, పలు తెరంగులైన మాంసములను చక్కగ సంస్కరించి వక్ష్యముచేయబడినవానిని పాకశాస్త్ర మును చక్కగ నెరిగిన వంటవారిచే పలువిధములుగ చేయబడిన భక్ష్యములను, వీని నన్ని టిని సిద్ధముచేసికొని తొలుత నివృత్యులను పూజించి యిట్టి దేవతానుగ్రహము బడసి మద్యము నభిలషించువారికి తొలుత నొసంగి దేవతాప్రీతిగ కొంతమద్యమును భూమిపై నుంచి పిదప వైశేష్ఠినవ్యంజనముల నప్పుడప్పుడు పయోగించుకొనుచు సంతుష్టచిత్తుడై మద్యమును త్రాగవలయును. (ఇచ్చట “పౌరోగవర్గ” అన వంటవారిని యర్థము.)

(ఇచ్చట “శరీరకృతసంస్కారః” అనుశ్లోకము మొదలుజేసి మద్యపానవిధి యింత దనుక చెప్పబడినది. ఈవిషయమునే వాగ్భటాచార్యులును “సౌత్య ప్రణయ్య...పితృ సద్యమ్” (ఆ. పూ. చి. ఆ. 2 శ్లో. 2౫-౨౫) అనుగ్రంథముచే విపులముగ జెప్పిరి.)

❖ వాతప్రకృతి ననుసరించి మద్యపానవిధి. ❖

మూ. అభ్యుజ్ఞోత్సాదసన్నానవాసోధూపానులేపనైః,
స్నిగ్ధోష్ణైర్భావితశ్చానైర్వాతికో మద్యమాచరేత్. 21

వ్యా. వాతప్రకృతికలమనుజుడు తైలాదులచే నభ్యంగనము చేసికొని, నలుగులు బెట్టికొని, స్నాన మాచరించి, వస్త్రములచేతను, ధూపములచేతను, చందనాద్యనులేపన ములచేతను శరీరసంస్కారము చేసుకొని స్నిగ్ధంబులును ఉష్ణంబులు నైన భోజ్యపదార్థ ముల భుజించి, పిమ్మట మద్యము పానము చేయదగును.

❖ పితృప్రకృత్యనుగుణ మద్యపానవిధి. ❖

మూ. శీతోపచారైర్వివిధైర్మధురస్నిగ్ధశీతలైః,
వైత్తికో భావితశ్చానైః పిబన్తద్యం న నీదతి. 22

వ్యా. పితృప్రకృతికలమనుజుడు పలుతెరంగులైన శీతోపచారములు చేసికొని మధురంబులును, స్నిగ్ధంబులును, శీతవీర్యములు నైన యన్న పానములచే అభ్యంతరసంస్కారము చేసికొని విధ్యుక్తప్రకారము మద్యమును పానముచేసినయెడ చాల గుణవత్తర మైయుండును.

—ॐ కఫప్రకృతియందు మద్యపానవిధి. ॐ—

మూ. ఉపచారైరశిశిరైః యవగోధూమభుక్ష్విభేత్,

శ్లేష్మికో ధన్వజైః మాంసైః మద్యం మరిచైత్సదా.

23

వ్యా. కఫప్రకృతికలమనుజుడు ఉష్ణములయిన జూడులచే స్నానాభ్యంగాద్యుపచారముల చేసికొని యవలయొక్కయు గోధుమలయొక్కయు యన్నమును భుజించి జాంగలజంతువులమాంసమును మిరియములపొడిచే సంస్కరించి వాని నుపయోగించుచు మద్యమును పానముచేయదగును.

—ॐ సామాన్యమైన యుపపత్తి కలవారికి మద్యపాననియమము. ॐ—

మూ. విధిర్వసుమతామేష భవిష్యద్విభవాశ్చ యే,

యథోపపత్తికైర్తద్యం పాతవ్యం మాత్రయా హితమ్.

24

వ్యా. మద్యపానమును గూర్చి వైశేష్యబడినవిధానమంతయు మిక్కిలి ద్రవ్యవంతులుగ నున్నవారికే వలనుపడును కావున వారి నుద్దేశించి చెప్పబడినవి. అట్టివైభవము లేనివారలు వారివారి యుపపత్తికి తగినసంవిధానమును చేసికొని తగినపరిమాణముతో హితమయినమద్యమును త్రాగవలయును.

—ॐ వాత-పిత్త-కఫాధికులకు హితకరమద్యములు. ॐ—

మూ. వాతకేభ్యోఽహితం మద్యం ప్రాయో గౌడికపైష్టికం,

కఫపిత్తాధికేభ్యస్తు మార్ద్ధ్వకం మాధవం చ యత్.

25

వ్యా. వాతప్రకృతి కలవారికి గుడముచే సిద్ధమైన (గౌడిక) మద్యంబును, పైష్టిక (పిష్టముచే సిద్ధమైన) మద్యంబును, హితముగ మండును. కఫం బధికముగ కలవారికి మాధవ (లేనెతో సిద్ధమైన) మద్యంబును, పిత్తంబధికముగ కలవారికి మార్ద్ధ్వక (ద్రాక్షపండ్లతో సిద్ధమైన) మద్యంబును హితకరములు. (ఇచ్చట “కఫపిత్తాధికేభ్యః” అనుదానికి “మార్ద్ధ్వకం మాధవం” అనుపదములు విపర్యయముగ “కఫాధికేభ్యః మాధవం, పిత్తాధికేభ్యః మార్ద్ధ్వకం” అని యన్వయించునది).

—ॐ మద్యమున గుణ-దోషములు కలిసియుండుటకు కారణము. ॐ—

మూ. బహుద్రవ్యం బహుగుణం బహుకర్తృమదాత్మకం,

గుణైర్దోషైశ్చ తన్నద్యం ఉభయం చోపలక్ష్యతే.

26

వ్యా. మద్యము అనేకద్రవ్యములచే సిద్ధముచేయబడినది. కావున ననేకములగు లఘునూత్నైదిగుణములు కల్గియుండును. కావుననే లేఖనదీపనాదికర్తృల ననేకముల

జేయును. మదమును (మత్తును) కల్పించునది. వైజెప్పినవిధముగ ద్రవ్యగుణాదు లనేకములు మిశ్రములై చేరియుండుటవలన గుణములతోడను దోషములతోడను కూడియుభయోత్త కమై కన్పట్టును. (కొందరికి యోగికమగుటంజేసి గుణకరంబుగను, కొందరికి యోగికము కామింజేసి దోషకరంబుగను పరిణమించునని యర్థము. మరియు క్రింద జెప్పబడు. మూడువిధములైన మదములలో ప్రథమమదమున గుణకరంబును, రెండుమూడు మదములయందు దోషకరంబు నైయుండును).

❧ { విద్యుత్తముగ సేవింపబడిన మద్యగుణములు,
విధినలి క్రమించి సేవింపబడిన మద్యమున గల్గుదోషములును. } ❧

మూ. విధినా మాత్రయా కాలే హితైరన్నైర్యథాబలం,
ప్రహృష్టో యః పిబేన్నద్యం తస్య స్యాదమృతం యథా. 27
యథోపేతం పునర్నద్యం ప్రసక్తాద్యేన పీయతే,
రూక్షవ్యాయామనిత్యేన విషవద్యాతి తస్య తత్. 28

వ్యా. మద్యమును మద్యపానము నుద్దేశించి వైని చెప్పబడిన విధి ప్రకారము తగిన పరిమాణముతో హితములైన యన్నాదుల సేవించి వారివారి బలానుగుణముగ సంతుష్ట చిత్తుడై మద్యమునకు యుక్తమైనకాలమున త్రాగినయెడ నయ్యది యమృతమువలె శరీరమునకు బలము పుష్టి మున్నగుగుణములగల్గించును. మరియు రూక్షోపేతములను చేయుచు శరీరవ్యాయామమును నిరంతరము చేయువాడు శ్రేష్ఠమకాని మద్యమును త్రాగినను, మితిమీరి పలుమారు మద్యమును త్రాగినచు, అయ్యది విషమును బోలె ప్రాణాంతకరమగును.

❧ మద్యముచే మదము కల్గువిధము. ❧

మూ. మద్యం హృదయమావిశ్య స్వగుణైరోజసో గుణాః,
దశభిర్దశ సంక్షోభ్య చేతో నయతి విక్రియామ్. 29

వ్యా. మద్యమును త్రాగినప్పుడు వెంటనే (యోజనుకు స్థానమైన) హృదయమున జేరి, తనయందలి (మద్యమునందలి) లఘూష్ణాది దశగుణములచే నోజస్సునందలి గురు శీతాదిగుణములను పదిటిని చెరిచి చిత్తమునకు వికారమును కల్గించును.

❧ మద్యమునందలి పదిగుణములు. ❧

మూ. లఘూష్ణతీక్షణసూక్ష్మాఽన్లువ్యవాయ్యాశుగమేవ చ,
రూక్షం వికాసి విశదం మద్యం దశగుణం స్మృతమ్. 30

వ్యా. లఘుత్వము (తేలిక), ఉష్ణము (వేడి), తీక్ష్ణత్వము, సూక్ష్మము, అమృతము (పులుపు), వ్యవాయి (జీర్ణముకాకయే వ్యాపించునస్వభావము), ఆశు (శీఘ్రకారి), రూక్షము (జిడ్డులేకుండుట), వికాసి (తైలబిందువు నీటిలో వ్యాపించునట్లు విస్తరించునస్వభావము), విశదము (విడివిడిగ నుండునస్వభావము), అనునీపదిగుణములును మద్యమున చేరియుండును.

— ౭౭ ఓజస్సునందలి పదిగుణములు. ౭౭ —

మూ. గురు శీతం మృదు శ్లక్ష్యం బహులం మధురం స్థిరం,
ప్రసన్నం పిచ్చిలం స్నిగ్ధం ఓజో దశగుణం స్మృతమ్.

వ్యా. గురుత్వము, శీతము (చల్లదనము), మృదుత్వము (మెత్తన), శ్లక్ష్యము, బహులము, మధుర్యము, స్థిరత్వము, ప్రసన్నత, పిచ్చిలము (జిగురు కల్గియుండుట), స్నిగ్ధము (జిడ్డు), అను నీపదిగుణములును ఓజస్సున చేరియుండును.

— ౭౮ మద్యగుణములు ఓజోగుణముల జెరుచువిధము. ౭౮ —

మూ. గురుత్వం లాఘవాత్ శైత్యమాప్యైత్ అమృతస్వభావతః,
మాధుర్యం మార్దవం తైక్యైత్ ప్రసాదం చాశుభావనాత్
రూక్షాత్ స్నేహం వ్యవాయిత్యాత్ స్థిరత్వం శ్లక్ష్యతామపి,
వికాసిభావాత్ పిచ్చిల్యం వైశద్యాత్ సాన్ద్రితాం తథా.
సౌక్యైత్ మద్యం నిహన్త్యైవ మోజసః స్వగుణైర్దణాః,

వ్యా. మద్యమునందలి లఘుగుణమువలన నోజస్సునందలిగురుత్వమును హరించుచు
ఇతైరంగుననే ఉష్ణగుణమువలన శీతంబును, అమృతము (పులుపు) మాధుర్యంబును,
గుణమువలన మార్దవమును, శీఘ్రకారిత్వమువలన ప్రసాదగుణమును, రూక్షగుణము
స్నిగ్ధత్వమును, వ్యవాయి (వ్యాపించు) గుణమువలన స్థిరత్వంబును, వికాసిస్వభా
వలన శ్లక్ష్యతను, విదదనస్వభావమువలన పిచ్చిలత్వంబును, సూక్ష్మగుణమువలన సా
న్ద్రితంబును పరుసగ నోజోగుణములు విషగుణములచే చెడును.

ఇచ్చట చెప్పబడినగుణములలో వికాసిత్వము ఆశుగత్వము మున్నగు కొన్ని
ములు వింశతిగుణములలో జెప్పబడలేదు. అయినను గుణము లనంతము లగుటవలన
గూడ గుణములనియే చెప్పబడును. వింశతిగుణపరిగణనమున ప్రవృత్తతరముగ న
నవియే సుప్రసిద్ధముగ బేర్కొనబడినవి యని యెరుంగునది.

— ౭౯ మద్యపానాధిక్యముచే మదము కల్గువిధము. ౭౯ —

మూ. సత్త్వం తదాశ్రయం చాశు సంక్షోభ్య జనయేన్నదమ్.

రసవాతాది(రసధాత్వాది)మాగ్ధాణాం సత్త్వబుద్ధిద్వియాత్మనాం,
ప్రధానస్యోజసశ్చైవ హృదయం స్థానముచ్యతే. 35

అతిపీతేన మద్యేన విహతేనోజసా చ తత్,
హృదయం యాతి వికృతిం తత్రస్థాయే చ ధాతవః. 36

వ్యా. పైజెప్పిన రీతిగ మద్యము తనయందలి గుణములచేత ఓజస్సునందలి గుర్వాది గుణములను చేరిచి, అట్టియోజస్సు నాశ్రయించియుండు సత్త్వమును (మనస్సును) సంక్షోభమునొందించి మదమును కల్పించును.

మరియు రసాదిధాతువులకును వాతాదిదోషములకును శరీరమున సంచరించుటకు మార్గములైన పది ధమనులకును, మనస్సు బుద్ధి చక్షురాదీంద్రియములు చేతనాధాతు రూపమైన యాత్మ అనువాసికిని, (ప్రాణమునకు ముఖ్యాధారమగుటంజేసి) ప్రధానమైన యోజస్సుకును హృదయము స్థానము. మద్యమును అధికముగ (మితిమిరి) త్రాగుటవలన నోజస్సుచెడినయెడ దానికాశ్రయభూతమగు హృదయంబును, అట్టి హృదయమునాధార ముగజేసికొనియుండు సత్త్వము బుద్ధి ఇంద్రియములు మున్నగుధాతువులను స్వాభావిక గుణములు మారి వికృతిజేందును. (ఇతైరంగున మద్యపానాధిక్యముచే మదము కల్లనని భావము.)

వివరణము:—సకలప్రాణులకును హృదయము ముఖ్యాధారము. ఎట్లులన— బాహ్యపులు మున్నగు షడంగములతో కూడినశరీరంబును, విజ్ఞానంబును, చక్షుర్రాదీంద్రి ముములును, శబ్దాదితన్మాత్రములును, సుఖాదిగుణములతో కూడినయాత్మయు, మనస్సును, మనస్సుకు విషయమైన సకలంబును, హృదయము నాధారముగజేసికొనియుండును. అట్టిహృదయము పైజెప్పిన భావముల నన్నిటిని (ఇంటికాధారభూతమైనస్తంభము అయిం టికి సంబంధించిన పైసామానును ధరించి యుండునట్లు) ధరించియుండును. మరియు జీవాత్మకు ముఖ్యాధారమైన ఓజస్సునకును ముఖ్యస్థానమై యుండును. ఈవిషయమునే అర్థేదశమహామూలీయమన తంత్రకారు లిట్లు చెప్పిరి:—“షడంగులుగ్లం విజ్ఞానం ఇంద్రి యాన్యర్థపఞ్చకమ్, ఆత్మా చ సగుణశ్చైతః చిత్తస్త్వహృది సంక్రిష్టః. ప్రతిష్ఠార్థం హి భావానాం విహం హృదయమిష్యతే, గోపానసీమామాగార కర్ణిచే వాఽర్థచిత్తజ్ఞైః. ....తత్పరస్యోజసస్థానం తత్రచైతన్యసత్త్వహృః.” (సూ. ఆ 30 శ్లో. ౪-౬) ఇతైరంగున ప్రాణమునకు ముఖ్యాధారమై యోజస్సు హృదయము నాశ్రయించి యుండును.

అట్టి హృదయాశ్రయమైన యోజస్సునందలి గుర్వాదిగుణములను మన్యము తన యందలి లఘ్వాదిగుణములచే హరింపజేయును. మద్యమునందలి పదిగుణంబులును, ఓజో

నిష్కగుణములకు విరుద్ధములు గాన “వృద్ధిస్సమానస్సర్వేషాం విపరీతైర్విపర్యయః” యను న్యాయప్రకారము ఓజోగుణములను చెరచును. దానంజేసి యోజస్సు బలహీనమై వికృతి జేందినపుడు ఆట్టియోజస్సు నాశ్రయించియుండు సత్వము, బుద్ధి, ఇంద్రియములు మున్నగుభాతువు లన్నియు వికృతిజేందును. దానంజేసి మదాత్మ్యము కల్గును. ఇదియే మదాత్మ్యసంప్రాప్తిక్రమము.

—ॐ మదము మూడు తెరంగు లగుట కుపపత్తి. ౧౯—

మూ. ఓజస్యభిహతే పూర్వః హృది చ ప్రతిబోధితే,
మధ్యమోభిహతేఽల్పే చ, విహతే తూర్తమో మదః. 37

వ్యా. మధ్యమును విధ్యుక్తప్రకారము మితముగ సేవించినయెడ ఓజస్సు అభిఘాతము గల్గకుండును. ఆట్టియెడ హృదయము నాశ్రయించి యుండు మనస్సు బుద్ధి మొదలగునవి ప్రబోధము నొందియుండును. ఇది మొదటి మదము. ఆట్టిమధ్యమువలన ఓజస్సుకు స్వల్పముగ సంక్షోభము కల్గినయెడ మధ్యమమదము కల్గును. ఓజస్సుకు పూర్తిగ నభిఘాతము కల్గినప్పుడు ఉత్తమమదము కల్గును.

—ॐ వైష్టికమద్యమున గుణవిశేషము. ౨౦—

మూ. నైవం విఘాతం జనయేత్ మద్యం వైష్టికమోజసః,
వికాశిరూక్షవిశదా గుణాస్తత్ర హి నోల్బణాః. 38

వ్యా. పిష్టముచే సిద్ధమయిన మద్యమునందు మిక్కిలి యుద్రేకమును కల్గించు వికాశిరూక్షవిశదగుణములు మూడును లేవు కావున ఓజస్సును అత్యుత్కృటముగ చెరువ నేరదు. కావున వైష్టికమద్యము వైశేష్యమున యాత్మమదమును గలిగింపనేరదు.

—ॐ మదసామాన్యలక్షణము. ౨౧—

మూ. హృది మద్యగుణావిష్టే హర్షస్తర్షో రతిస్సుఖం,
వికారాశ్చ యథాసత్త్వం చిత్రా రాజసతామసాః. 39
జాయంతే మోహనిద్రాంతా మద్యస్యాతినిషేవణాత్,
స మద్యవిభ్రమో నామ్నా మద ఇత్యభిధీయతే. 40

వ్యా. మద్యముయొక్క గుణములు హృదయమున వ్యాపించినపుడు హర్షము (సంతోషము), తర్షము (ఆభిలాషము), రతి (అనురాగము), సుఖము, అనునవి కల్గును. మరియు ఆయా ప్రకృతి ననుసరించి రజోగుణమునకును, తమోగుణమునకును సంబంధించిన

ఆయావికారములు కల్గును. అట్టి వికారములు మోహము (మూర్ఖ), నిద్రయు, సంత
ముగ కల్గియుండును. ఇవి మద్యము నధికముగ నేవించుటవలన కల్గును. మద్యముచే
కల్గిన నీచిత్తవిభ్రమము మదమని చెప్పబడును. (ఇచ్చట రాజసగుణము కల్గినవారికి
రాజసదోషమునకు వికారములును, తమోగుణము ప్రకృతిగాగలవారికి తామసదోషము
నకు సంబంధించిన వికారములును సంభవించునని యెరుంగునది.)

—౨౭ మదత్రైవిధ్యము. ౨౭—

మూ పీయమానస్య మద్యస్య విజ్ఞాతవ్యా స్త్రయో మదాః,
ప్రథమో మధ్యమోఽన్యశ్చ లక్షణైస్తాన్పుచిత్తుపే. 41

వ్యా. త్రాగబడిన మద్యమువలన ప్రథమ-మధ్యమ-ఉత్తమభేదములచే మూడు
విధములయిన మదములు సంభవించును. ఆమూటికిని ప్రత్యేకలక్షణములు నీక్రింద చెప్ప
బడును. ఆలక్షణములబట్టి మదభేదములు వేరువేరుగ నెరుంగదగియుండును.

—౨౮ ప్రథమమదలక్షణము. ౨౮—

మూ. ప్రహర్షణః ప్రీతికరః పానాన్న గుణదర్శకః,
వాద్యగీతప్రహసానాం కథానాశ్చ ప్రవర్తకః. 42
న చ బుద్ధిస్తృతిహరో విషయేషు న చాక్షమః,
సుఖనిద్రాప్రబోధశ్చ ప్రథమః సుఖదో మదః. 43

వ్యా. మద్యపానముచే కల్గిన ప్రథమమదమున మనస్సుకు సంతోషంబును,
ప్రీతియు కల్గును. అన్న పానగుణములను చక్కగ తెలిసిన గల్గియుండును. వాద్యముల
వాయిండుటయందును, సంగీతము పాడుటయందును, నవ్వుటయందును, కథలు చెప్పట
యందును, ఉత్సాహము కల్గించును. బుద్ధిని, జ్ఞాపకశక్తిని చెరువదు. చతురాదీంద్రియ
వ్యాపారములకు బలము చెడదు. సుఖముగ నిద్రపట్టి సకాలమున మేల్కొన గల్గి
యుండును. ఇట్టి లక్షణములు గలది ప్రథమమదము. ఇయ్యది సుఖమును గల్గించును.

—౨౯ ద్వితీయమదలక్షణము. ౨౯—

మూ. ముహుః స్మృతిర్ముహుర్కోహోవ్యక్తా సజ్జతి వాఙ్ముహుః,
యుక్తాయుక్తప్రలాపశ్చ ప్రచలాయనమేవ చ. 44
స్థానపానాన్న సాంకథ్యయోజనా సవివర్యః,
లిక్తాన్యేతాని జానీయాదావిష్టే మధ్యమే మదే. 45
చ-చి—132

వ్యా. మధ్యమమదము కల్గినప్పుడు మనుజుడు మాటిమాటికి జ్ఞాపకశక్తియు, యజ్ఞానంబును కల్గియుండును. (ఈరెండును నియతము లేక కొంతకాలము జ్ఞాపకశక్తి కల్గియు, కొంతకాలము యజ్ఞానముచే జ్ఞాపకశక్తిలేకయు, వలుమారు చిత్తవృత్తి మారుచుండునని యర్థము.) మాటలు ఒకప్పుడు స్ఫుటముగను, కొంతసేపవ్యక్తముగను మారుచు, నోట స్ఫుటముగ వెడలక పట్టుబడినట్లు వెడలును. యుక్తముగ నైనను, యుక్తముగాక యైనను, తనకిచ్చవచ్చినట్లు అసంబద్ధముగ మాటలాడును. కారణము లేకయే తనకు లోచినివిధముగ పరువిడుచుండును. తననివాసస్థలమును తాను సేవించి యన్న పానగుణాదు లును వ్యత్యస్థముగ చెప్పచుండును. కథలను అసంబద్ధముగ గూర్చి వ్యత్యస్తముగ నే చెప్పచుండును. మధ్యమమదము వ్యాపించిన మనుజున కీలక్షణములు కల్గియుండును.

—ॐ మధ్యమ-ఉత్తమమదసంధ్యవక్త. ॐ—

మూ. మధ్యమం మదముత్క్రమ్య మదమ(మా)ప్రాప్య చోత్తమం,
న కిచ్ఛిన్నా శుభం కుర్యుః నరా రాజసతామసాః 46
కో మదం తాదృశం విద్వానున్తాదమివ దారుణం,
గచ్ఛేదథ్వాన మస్వస్థం బహుదోషమివాధ్వగః. 47

వ్యా. వైశేషిని మధ్యమమదము నతిక్రమించి ఉత్తమమదమును పొందకయుండు మధ్యమావస్థయందు చెడ్డపనులను ఒక్కనిమిషకాలమైన జేయకయుండరు. రాజసతామస గుణములను మిశ్రములుగనుండు మనుజులు అట్టి మధ్యమావస్థయందు సెట్టిసాహసకృత్య ములనయినను, ఎట్టి యకృత్యముల నైనను, చేయుచునే యుందురు. ఉన్తాదమును బోలి మిక్కిలి క్రూరమైన యామదమును జ్ఞానవంతుడగు నేమనుజుడు పొందనుద్య మించును? ఎట్టి తెలివిలేనివాడైనను నిర్బాధకమైన త్రోవను వదలి మిగుల కష్టభూయిష్టమై ప్రాణాంతకమైన మార్గమున నడువ నిచ్చుకొనడు గదా! కావున సెట్టివాడైనను మిక్కిలి దారుణమైన తృతీయమదమును పొందకూడదని భావము.

—ॐ తృతీయమదలక్షణము. ॐ—

మూ. తృతీయస్తు మదం ప్రాప్య భగ్నదార్శివ నిష్క్రియః,
మదమోహోవృతమనాః జీవన్నపి మృతైః సమః. 48
రమణీయా స విషయాన్న వేత్తి న సుహృజ్జనం,
యదర్థం పీయతే మద్యం రతిం తాం చ నవిస్తతి. 49
కార్యాకార్యం సుఖం దుఃఖం లోకే యచ్చ హితాహితం,

యదవస్థో న జానాతి కోఽవస్థాం తాం ప్ర జేద్భుధః. 50

స దూష్యః సర్వభూతానాం నిష్ప్రశ్చగ్రాహ్య ఏవ చ,
వ్యసనిత్వాదుదరేఁ చ స దుఃఖం వ్యాధిమశ్ను తే. 51

వ్యా. మనుజుడు మూడవ మదమును పొందినపుడు మదమువలన కల్గిన యజ్ఞానముచే నావరింపబడిన మనస్సు కలవాడై అంగచలనాది వ్యాపారముల నన్నింటి నుడిగి తమోగుణవ్యాప్తిచే నేమియు నెరుంగక తుదకు తెగనరకబడిన చెట్టువలె క్రిందపడియుండును. అట్టి యవస్థయందు మనుజుడు జీవమాత్రాఽవశిష్టుడై యుండియు చచ్చినవారితో సమాన డైయుండును. అట్టి మనుజుడు రమ్యములైన విషయములను, తనకమిత్రులైన జనమును ఎరుంగజాలడు. వివిషయమునందు ప్రీతి గల్గి మద్యమును త్రాగునో అట్టి ప్రీతినిగూడ నొందజాలడు. అట్టి యవస్థయందు కార్యాకార్యములను, సుఖదుఃఖములను హితాఽహితములను ఇంచుకేనియు నెరుంగజాలడు. అట్టి దోషబహుళమైన యవస్థను ఏమానపుడు పొందును? అమనుజుడు లోకమున నందరకు దూషింపదగినవాడును నిందాపాత్రుడును, గ్రహింపదగనివాడును నగును. మరియు ఉత్తరకాలమున పొందదగిన (పారలౌకిక) సుఖమునకును దూరుడై వ్యసనాక్రాంతుడగును. ఇంటియగాక మిగుల క్రూరమైన మదాత్మ్యమనువ్యాధి నొందును.

వివరణము:—ఇచ్చట మద్యపానముచే గల్గుమదము ప్రథమ - మధ్యమ-ఉత్తమ భేదములచే మూడువిధముల నుండునని “పీయమానస్య మద్యస్య” అని యుపక్రమించి వానిని సప్రపంచముగ ప్రత్యేకలక్షణాదులు నిరూపింపబడినవి. అట్టి మదములు సత్వగుణప్రధానులుగ నున్నవారికి ప్రథమమదంబును, రాజసగుణము కలవారికి మధ్యమమదంబును, తమోగుణము కలవారికి తృతీయమదంబును వరుసగ కల్గునని గుణభేదమును బట్టి నిర్ణయింపబడినది. అందును రాజసతామసగుణములు మిశ్రములుగ నుండువారికి మధ్యమమదమునకును తృతీయమదమునకు మధ్యమావస్థరూపమైన మిశ్రమదము కల్గునని “మధ్యమం మదమత్క్రమ్య...బహుదోషమివాధ్యగః” అను వాక్యముచే నదృష్టాంతముగ చెప్పబడినది. ఇయ్యది మధ్యమమదమును గాటి తృతీయమదము పూర్ణలక్షణయుక్తముగాకయుండు మధ్యమావస్థ యగుటంజేసి తృతీయమదప్రారంభకమగు పూర్వరూపమగును కాని మదాంతరము కాదని యుద్దేశించి యీతంత్రకారులు సత్వాదిగుణ త్రయమూలమున మూడుమదము లనియే స్వసిద్ధాంతమును జెప్పిరి.

వాగ్భటాచార్యులును ఈమతమునే యవలంబించి మధ్యమ-ఉత్తమమదసంధి రూపముగ నిర్ణయించి యిట్లు చెప్పిరి:—“మధ్యమోత్తమయోః సద్ధిం ప్రాప్య సారజసతా

మనః, నిరంకుశ ఇవ వ్యాళః న కఞ్చిన్నాచరేజ్జడః.” (అ. హృ. ని. అ. ౬) తృతీయ మదలక్షణమును “నిశ్చేష్టశృవవచ్ఛేతే.....పాపతరాం దశామ్” అని ప్రత్యేకముగ నే చెప్పిరి. సుశ్రుతాది తంత్రకారులు నీమతమునే యవలంబించిరి. నిదానసంగ్రహకర్త యగు మాధవకరుడు మాత్రము మదభేదముల నాల్గువిధముల జెప్పుచు వైజెప్పిన మధ్యమావస్థను తృతీయమదముగ విభజించి “గచ్ఛేదగమ్యాన్.....మదే తృతీయే పురుషోఽన్యతన్త్రః” అని తృతీయమదలక్షణమును; “చతుర్థేతు మదే...న్యవళః కృతీ” అని చతుర్థమదలక్షణమును వేరువేరుగ జెప్పిరి. మరియు నీవిషయమై మాచే రచియించ బడిన మాధవనిదానవ్యాఖ్యానమున సవిస్తరముగ నిరూపింపబడినది.

— ౨౭ మద్యసామాన్యదోషములు. —

మూ. “ప్రేత్య చేహ చ యచ్ఛ్రేయః శ్రేయో మోక్షే చ యత్పరం,
మనస్సుమాధౌ తత్సర్వం ఆయత్తం సర్వదేహినామ్. 52

మద్యేన మనసశ్చాన్య సంక్షోభః క్రియతే మహాన్,
మహామారుతవేగేన తటస్థస్త్వైవ శాఖనః. 53

మద్యప్రసంగం తం చాజ్ఞాః మహాదోషం మహాగదం,
సుఖమిత్యభిగచ్ఛంతి రజోమోహపరాజితాః. 54

మద్యోపహతివిజ్ఞానాః వియుక్తాః సాత్వికైర్గుణైః,
శ్రేయోభిః విప్రయుజ్యంతే మదాన్ధాః మదలాలసాః. 55

మద్యే మోహో భయం శోకః క్రోధో మృత్యుశ్చ సంశ్రితః,
సోన్మాదమదమూర్ఛాయాః సాన్వస్తా రాన్వతానకాః. 56

యత్రైకః స్మృతివిభ్రంశః తత్ర సర్వమసాధువత్,”
ఇత్యేవం మద్యదోషజ్ఞాః మద్యం గర్హంతి యత్నతః. 57

వ్యా. “లోకమున మానవుల కందరకును అభిలషితమైన యైహికసుఖంబును, పారలౌకికసుఖంబును, పరమశ్రేయోరూపమైన మోక్షంబును, తుదకు తాకికవ్యవహారంబు లన్నియును కూడ మనస్సుయొక్క యేకాగ్రతకు అధీనముగ నుండును. (మనస్సు చంచలము గాక ఏకాగ్రత కల్గియుండినగాని యుక్తాన్యము క్తవివేకపూర్వముగ వైజెప్పిన వ్యాపారముల నిరపాయముగ జేయ వలనుపడదు. కావున సకలకృత్యములకును మనో నిశ్చయ మావశ్యకమని భావము.) అట్టి మనస్సుకు మద్యము మిక్కిలి సంక్షోభమును కల్గించి బొత్తుగ చెడగొట్టును. నదీతీరమున నుండు గొప్పవృక్షమును మిక్కిలి వేగముకల

ప్రచండవాతము అతలకుతలముగ చలింపజేసి క్రిందుమీదు చేయుతీరున మధ్యము తనయందలి తీవ్రగుణములచేత చీకాకుపరిచి నిల్కడ లేక పలుపాకల బోవునట్లు చేయును. ఇత్తైరంగున ప్రబలమైన దోషములను కల్గి మోహాదిమానసికవ్యాధుల కన్నిటి కిని ముఖ్యకారణమైన మధ్యపానము లోకమున రజస్తమోదోషములకు లానైన జ్ఞాన హీనులు కొందరు మిక్కిలి సుఖమును కల్పించునదియని నిరంతరముగ జేయ గడంగెదరు. అట్టి తెలివిలేనిమూఢులు మధ్యపానముచే జ్ఞానవిజ్ఞానములు బొత్తుగ నశించి సాత్విక గుణములచే విడువబడి మదప్రభావముచే కన్నుమిన్నైరుంగక మదమునందే మిక్కిలి యానగొని తుదకు ఇహపరసుఖములకు దూరులగుదురు.

మరియు మోహము (అజ్ఞానము), భయము, శోకము, క్రోధము, మృత్యువు (అకాలమరణము), ఇవి యన్నియు మధ్యము నాశ్రయించి యుండును. ఉన్మాదము, మదము, మూర్ఛ, అపస్తారము, అవతానకము నను నీమానసికవ్యాధు లన్నియు మధ్యము వలన కల్గును. ఇంతియేకాక అకృత్యము లన్నియు నొకబుద్ధి భ్రంశమును ముఖ్యస్థానముగ జేసికొని యుండును.” ఇత్తైరంగున మధ్యమునందలి దోషముల మాత్రము తెలిసికొనిన వారు మిక్కిలి పూనికతో మధ్యమును సామాన్యముగ నిందించెదరు.

— యుక్తియుక్తముగ మధ్యమును సేవించినయెడ కల్గుగుణములు. —

మూ సత్యమేతే మహాదోషాః మధ్యస్యోక్తాః స సంశయః,
అహితస్యాఽతిమాత్రస్య పీతస్య విధివర్జితమ్. 58
కిన్తు మధ్యం స్వభావేన యథైవాన్నం తథాఽమృతమ్. 59
ప్రాణాః ప్రాణభృతామన్నం తదయుక్త్యా నిహస్త్యసూక్,
విషం ప్రాణహరం తచ్చ యుక్తియుక్తం రసాయనమ్. 60

వ్యా. పైజేష్టుబడిన మధ్యమునందలి గొప్పదోషము లన్నియు అహితమైన మధ్య పానమునను అధికముగ మితిమీరి త్రాగబడిన మధ్యమునను మధ్యపానవిధి నతిక్రమించి వృత్యస్తముగ త్రాగబడిన మధ్యమునకు సంబంధించి నిశ్చయముగనే యుండును; కాని మధ్యము అన్నమును బోలె స్వభావముచేత నమృతమునకు సమానముగ నుండును. సకల ప్రాణులకును ప్రాణమునుబోలె ప్రాణములకు ముఖ్యముగ నాధారమైనది; అట్టియన్నమును విధి ననుసరింపక భుజించినయెడ ప్రాణముల హింసించును. విషము స్వభావముచేతనే ప్రాణహరమైనను యుక్తియుక్తముగ తగిన ప్రమాణమును గల్పించి సేవించునెడ రసాయనమగును. (కావున మధ్యమును విధ్యుక్తప్రకారము తగినపరిమాణమును కల్పించి దేశకాలదేహప్రకృతిదోషదూష్కారుల ననుసరించి తత్తదనుగుణముగ సేవించునెడ

మిక్కిలి శ్రేష్ఠముగ నుత్సాహముల కల్పించును. అటుగాక వ్యత్యస్తముగ తనకిచ్చవచ్చిన రీతిగ తప్పత్రాగినయెడ వైబేర్కొనబడిన మహాదోషముల కన్నిటికిని ముఖ్యకారణ మగునది నిశ్చయమని భావము. రసాయనమున—“విషస్య తు తిలం దద్యాత్” (చి. అ. ౧) అని తిలప్రమాణముగ విషమును అభ్యాసము చేసినయెడ రసాయనమని విధింపబడినది. అత్తైరంగుననే మద్యమును విధ్యుక్తముగ సేవించిన గుణోత్తరమగునని ముఖ్యతాత్పర్యము.)

మూ. హర్ష మూర్జం ముదం పుష్టిం ఆరోగ్యం పౌరుషం పరం (బలం),
యుక్త్యా పీతం కరోత్వాశు మద్యం మదసుఖావహమ్. 61

వ్యా. మద్యమును యుక్తియుక్తముగ త్రాగినయెడ శరీరమునకు సంబంధించిన యుత్సాహమును, బలమును, మనస్సుకు సంతోషమును, శరీరపుష్టిని, ఆరోగ్యమును, పౌరుషమును (శుక్రవృద్ధిని) వీని నన్నిటిని సుఖకరమైన ప్రథమమదమున నతిశీఘ్రముగ గల్పించును. (ఇచ్చట మద్యము జీర్ణమైన కొంతకాలమునకు గుణమును గల్పించు తక్కిన ద్రవ్యములవలె కాక త్రాగినవెంటనే (జీర్ణము కాకమునుపే) హర్షము మున్నగు మంచి గుణముల గల్పించునని ‘కరోత్వాశు’ అనుపదముచే సూచింపబడినది.)

మూ. రోచనం దీపనం హృద్యం స్వరవర్ణప్రసాదనం,
ప్రీణనం బృంహణం బల్యం భయశోకశ్రమాపహమ్. 62
స్వాపనం నప్తనిద్రాణాం మూకానాం వాగ్విబోధనం,
బోధనం చాఽతీనిద్రాణాం విబద్ధానాం విబద్ధనుత్. 63
వధబద్ధపరిక్లేశదుఃఖానాం చాప్యబోధనం,
మద్యోత్థానాం చ రోగాణాం మద్యమేవ ప్రబాధకమ్. 64
రతిర్విషయసంయోగే ప్రీతిసంయోగవర్ధనం,
అపి ప్రవయసాం మద్యం ఉత్సవామోదకారకమ్. 65
పశ్చిస్వర్ధేషు కాన్తే(మ్యే)షు యా రతిః ప్రథమే మదే,
యూనాం వా స్థవిరాణాం వా తస్య నాస్త్వ్యపమా భువి. 66
బహుదుఃఖహతస్యాఽస్య శోకేనోపహతస్య చ,
విశ్రామో జీవలోకస్య మద్యం యుక్త్యా నిషేవితమ్. 67

వ్యా. మద్యమును క్రింద జెప్పబడురీతి యుక్తియుక్తముగ త్రాగినయెడ—
రుచిని పుట్టించును. అగ్నిని దీపింపజేయును. హృదయమునకు బలమును కల్పించి హిత

ముగ నుండును. కంఠస్వరమును శరీరవర్ణమును నిర్మలముగ జేయును. ప్రీతిని కల్గించును. శరీరమును పుష్టినందించి బలమును కల్గించును. భయమును దుఃఖమును శరీరశ్రమమును పోగొట్టును. నిదురబట్టకుండువారికి నిద్ర కల్గించును. మూగవానివలె మాటలాడనేరని వారికి వాగ్ధోరణి కల్గించి చక్కగ మాట్లాడజేయును. అధికముగ నిద్రబోవువారిని సకాలమున మేల్కొల్పును. మలమూత్రాదులు బద్ధగించి యుండునెడ నెడలించును. బంధగులు మున్నగువారి వధచేతను బంధముచేతను శరీరక్షేపముచేతను కల్గిన దుఃఖమును మనసుకు తెలియనీయక యుత్సాహమును కల్గించును. మరియు మద్యపానముచే సంభవించిన రోగముల కన్నిటికిని మద్యమే (తనయందలి ప్రభావముచేత) నివర్తించునది యగును. ఆసక్తిని కల్గించును. మద్యమును త్రాగునపుడు శబ్దాదివిషయములయం దాసక్తి కల్గియున్నచో నట్టిశబ్దాదుల గ్రహించుటయందు ప్రీతిని కల్గించి పలుమారు వానిని గ్రహించుటకే యుత్సాహమును పురిగొల్పుచుండును. పయను చెల్లినముసలివారికిని మనసునం దుత్సాహమును సంతోషమును కల్గించును.

మరియు యౌవనవంతులకైనను మమనలలకైనను ఇంద్రియార్థములైన శబ్ద - స్పర్శ-రూప-రస-గంధము లై డిట్టియందును ప్రీతిని కల్గించుటకు మద్యపానముచేసిన ప్రథమమదమును బోలినసాధనము వేరొండు లేదు. (మద్యపానముచే గల్గిన ప్రథమ మదము యౌవనవంతులనైనను వృద్ధులనైనను శబ్దస్పర్శాదుల గ్రహించుటకు పురిగొల్పు విషయమున మిగుల శ్రేష్ఠమైనదని యర్థము.) అనేకదుఃఖములచే మనస్సు కభిఘాతము కల్గినవారికిని మానసికమైన శోకముచే పీడితులకును మనస్సు విశ్రాంతి కల్గుటకు యుక్తి యుక్తముగ సేవింపబడినమద్యము ప్రశస్తమైన స్థానమై యుండును.

ఇచ్చట—అతిచింతనాదిమనోవ్యాపారములచే నిద్రబట్టకుండువారికి నిద్రకు భంగకరమైన మనోవ్యాపారమును మరపించి నిద్ర తెచ్చుననియు, అధికముగ నిద్రబోవు వారికి నిద్రకు కారకమైన మనస్సు వ్యాపింపజేయు స్తోత్రోమార్గమునకు కల్గిన యడ్డును వదలించి మనస్సును బహిర్ముఖముగ స్తోత్రోమార్గముల నుండు వ్యాపింపజేయుటంజేసి నిదురనుండి మేల్కొల్పుననియు, “స్వాపనం నష్టనిద్రాణాం” “బోధనం చాతి నిద్రాణాం” అని చెప్పబడినది. మరియు మద్యము ప్రభావమునంజేసి మద్యపానముచే గల్గిన వ్యాధుల నివర్తింపజేయుశక్తి కల్గియుండునని “మద్యోత్థానాం రోగాణాం మద్యమేవ ప్రబాధకమ్” అని చెప్పబడినది. మద్యపానముచే గల్గినరోగములకు మద్య మును త్రాగుట హేతువిపరీతార్థకారీచికిత్స యగును. ఆయ్యది ప్రభావకృతమని భావము.

—ॐ యః క్షిన్వరూపము. ॥—

మూ. అన్న-పాన-వయో-వ్యాధి-బల-కాలక్రికాణి షట్,

త్రీ దోషా త్రివిధం సత్త్వం జ్ఞాత్వా మద్యం విభేత్సదా. 63

తేషాం త్రికాణామష్టానాం యోజనా యుక్తిరుచ్యతే,

యయా యుక్త్యా పిబక్ మద్యం మద్యదోషైః న యుజ్యతే. 69

వ్యా. అన్నము, పానము, వయస్సు, వ్యాధి, బలము, కాలము, అనునవి యారును వేరువేరు మూడేసి భేదములు కల్గియుండును: అట్టి మూడేసి భేదములతో గూడిన యన్న పానాదుల నాటిసి, శుద్ధ-రాజన-తామస భేదములచే మూడువిధములైన సత్త్వము (మనస్సు)ను చక్కగ గమనించి మద్యమును పానముచేయనగును. ప్రత్యేకము మూడేసి భేదములు కల యన్న పానాదుల నెనిమిదిటిని మద్యమును గుణాదుల ననుసరించి చేర్చుట యుక్తి యనబడును. అట్టి యుక్తియుక్తముగ గూర్చి త్రాగబడిన మద్యము నుద్దేశించి (“మద్యే మోహో భయం.....మృత్యుశ్చ సంశ్రితః” అని) చెప్పబడిన దోషముల నొకప్పుడు నొందడు. (ఇది మూలమునకు అనుగుణమైన యర్థము).

వివరణము:—అన్నంబును పానంబును వాత-పిత్త - కఫకరంబు లనుభేదములచే వేరువేరుగ మూడేసివిధముల నుండును. బాల్యము, యౌవనము, వార్ధక్యమునని వయస్సు మూడువిధములు. మృదు-మధ్య-తీవ్ర భేదములచే వ్యాధియు మూడువిధములు. ప్రవర-అవర-మధ్యను భేదములచే బలంబును మూడువిధములు. శీత-ఉష్ణ-వర్షాది భేదములచే కాలము మూడువిధములు. ఇతైరంగున ప్రత్యేకము మూడేసి భేదములతో గూడిన యన్న పానాదులను, వాత-పిత్త-కఫముల మూడిటిగుణములను, శుద్ధ-రాజన-తామస భేదములచే మూడు విధములైన మనస్సును, ప్రత్యేకముగ నొక్కొకదానిని గమనించి మద్యమునకు పైజెప్పిన యన్నాది భేదములకును పరస్పరవిరుద్ధముగ (ప్రతిపదిద్విగ) యోజించి చేర్చుటయే యుక్తి. అది యెట్లులన:—వాతకరమైన యన్నమును భుజించి వాతహరమగుమద్యమును త్రాగనగును. పిత్తకరమగు నన్నము నుపయోగించి పిత్తహరమగు మద్యమును, కఫకరాహరము నుపయోగించి కఫహరమద్య ముపయోగింపందగును. ఇతైరంగుననే వాతపిత్త-కఫకరములగు పానీయముల నుపయోగించి వరుసగ వాతపిత్త-కఫహరములగు మద్యముల త్రాగనగును. మరియు బాల్యమునందును వృద్ధత్వమునందును తీక్షణమగు మద్యమును త్రాగదగదు. యౌవనమున మాత్రము తీక్షణమద్యమును కూడ త్రాగవచ్చును. (ఇది పయోభేదముల బట్టి యోజనము). మూడువిధములైన వ్యాధులలో మృదువ్యాధ్యవస్థయందు తీక్షణోష్ణ మద్యమును పానము జేయదగును. మరియు శీతకాలమున తీక్షణోష్ణమద్యమును, ఉష్ణకాల

మున శీతమధురమద్యమును, వర్షాకాలమున స్నిగ్ధంబును దీపనంబు నైనమద్యమును త్రాగవలెను. (ఇది కాలము నపేక్షించిన యోజనవిధము). వాతమునందు వాతహరములగు స్నిగ్ధోష్ణగుణములు కల గౌడికాదిమద్యంబులును, పిత్తమున శీతమధురములైన శార్కరాది మద్యంబులును, కఫమున రూక్షతీక్ష్ణగుణములుకల మాధవాది మద్యంబులును ఉపయోగించదగును. (ఇది దోషానుగుణయోజనము.) దోషములకు జెప్పిన క్రమమే వాత-పిత్త-కఫప్రకృతుల మూటికిని యుక్తముగ నుండును. మరియు సాత్వికమున మద్యమును భూయిష్ఠముగను, రాజస-తామసములయందు మిగుల స్వల్పముగను త్రాగవలెను. (ఇది సత్త్వము ననుసరించిన యోజనావిధి).

ఈవివరింపబడిన ప్రకారము ప్రత్యేకము మూడేసివిధములైన అన్నపానాదుల సేనిమిదింటికిని అనుగుణముగ మద్యమును కల్పించి యుపయోగించుట యోజనము. యుక్తియు నగునని భావము.

❧ యుక్తియుక్తమద్యపానప్రయోజనము. ❧

మూ. మద్యస్య చ గుణాన్ సర్వాన్ యథోక్తాన్ స సమశ్చ తే,
ధర్మార్థయోరపీడాయై నరస్వత్త్వగుణోచ్ఛ్రితః 70

వ్యా. మరియు యుక్తియుక్తముగ మద్యపానము చేసినయెడల వైజెప్పబడిన మద్యదోషముల బొరయకుండుటయేకాక సత్త్వగుణము మిగుల ప్రబోధమునొంది ధర్మాచర్యములకు నించుకేనియు బాధ కల్గినీయక, మద్యము నుద్దేశించి “రోచనం దీపనం” అని యుపక్రమించి చెప్పబడిన గుణముల నన్నిటిని పొందగలరు.

❧ మద్యము సాత్వికాది ప్రకృతుల దెలుపునిధము. ❧

మూ. సత్త్వాని తు ప్రబుధ్యస్తే ప్రాయశః ప్రథమే మదే,
ద్వితీయేఽవ్యక్తతాం యాంతి మధ్యే చోత్తమమధ్యయోః. 71

సస్యసంబోధకం వర్షం హేమప్రకృతిదర్శకః,
హుతాశః సర్వసత్త్వానాం మద్యస్తూభయకారకమ్. 72

ప్రథానావరమధ్యానాం రూపాణాం వ్యక్తిదర్శకః,
యథాగ్ని రేపం సత్త్వానాం మద్యం ప్రకృతిదర్శకమ్. 73

వ్యా. మద్యపానముచే గల్గిన ప్రథమమదమునందు మనస్సులు ప్రబోధము నొందును. ద్వితీయమదమునందును కొంచెముగ నవ్యక్తస్థితిసందును. మధ్యమోత్తమమదచ-చ-133

ముల మధ్యమావస్థయందు పూర్తిగ నవ్యక్తమగును. ఉత్తమమదమున సంతకన్న పూర్తిగ నవ్యక్తదశ నొందును.

మరియు బాకమున వర్ణము (కురికినచో) పలుచెరంగులైన పైదులను (విత్తనములను) అంకురింపజేసి యభివ్యక్తముగ జేయును (మొలిపించును). అగ్ని బంగరుయొక్క శుద్ధ-అశుద్ధరూపమైన స్వభావగుణమును తెలుపును. మద్య మొక్కటి మాత్రము మనుజుల సత్వమును ప్రబోధమునొందించి, బంగరుయొక్క (ప్రధానావరమధ్యరూపముల నగ్ని చెలుపుకరణి) మనస్సుయొక్క యుత్తమ-మధ్యమ-అధమ ప్రకృతులను మదభేదములచే చెలుపును. ప్రథమమదమున మనస్సుకు (వర్ణము సస్యముల సంకురింపజేయుకరణి) ప్రబోధమును కల్పించి, ద్వితీయతృతీయమధ్యమమదావస్థలయందు మనస్సుకు రాజస తామసగుణములతారతమ్యముచే నుత్తమ-మధ్యమ-అధమ ప్రకృతులను (అగ్ని బంగరుకు సంబంధించిన యుత్తమ-మధ్యమ-అధమరూపముల చెలుపుభంగి) స్ఫుటముగ వ్యక్తపరచును. కావున మద్య మొక్కటియే మనస్సుకు ప్రబోధమును కల్పించునదియు, గుణతారతమ్యమును చెల్పునదియు నగును. ఈయర్థమునే 'మద్యస్తాభయకారకమ్' అనుపదముచే తంత్రకారులు చెప్పిరి).

— సాత్త్విక పానలక్షణము. —

మూ. సుగంధిమాల్యగంధర్వం సుప్రణీతమనాకులం,

మిష్టాన్న పానవిశదం సదా మధురసజ్జుభమ్.

74

సుఖప్రమాణం (ప్రమాణం) సుమదం హర్షప్రీతివివర్ధనం,

స్వస్తం సాత్త్వికమాపానం న చోత్తమమదప్రదమ్

75

వైగుణ్యం సహసా యాన్తి మద్యదోషైర్న సాత్త్వికాః,

మద్యం హి బలవత్సత్త్వం గృహ్లాతి సహసా నతు.

76

(సహసా నాచగృహ్లాతి మద్యం సత్త్వబలాధికమ్.)

వ్యా. మంచి పరిమళముకల పుష్పమాలికల ధరించి సంగీతము పాడుచు త్రాగబడినదియు, చక్కగ సిద్ధము చేయబడినదియు, నిర్మలమైనదియు, రసవంతములగు నన్న పానసంబంధమునంజేసి శుభ్రమైనదియు, నిరంతరముగ మనస్సుకు రమ్యములైన కథా ప్రసంగమును కల్పించునదియు, సుఖముగ సుండునమయమున త్రాగబడినదియు, త్రాగిన పిమ్మట సుఖముగనుండు ప్రథమమదమును కల్పించునదియు, మనస్సుకు సంతోషమును ప్రీతిని వృద్ధిపందించునదియు, మదాంతమున మోహమూర్ఛలు కల్గనియక శుభమును కల్పించునదియు, నగు మద్య పానము సత్త్వగుణభూయిష్టమని యెరుంగునది. మరియు

నీసాత్వికపానమున ఉత్తమ (తృతీయ) మదము ఒకప్పుడును కొంచెమైన కల్గదు. సాత్విక గుణముకలవారు మద్యమునకు చెప్పబడిన దోషములచే శీఘ్రముగ మనోవైకల్యము నొందరు; (కావున సుత్తమమదమునకు జెప్పిన వికారములు కల్గవనుట). మరియు బలిష్ఠమైన సత్త్వగుణమును మద్యము శీఘ్రముగ చెరువ నేరదు. (సత్త్వగుణము కేవలము ప్రకాశాత్మకమైనది. మద్యము మోహమును (చిత్తవికారమును) కల్గించునది. అట్టి యెడ సత్త్వగుణము ప్రబలముగ నుండుటవలన మనస్సును వైజెప్పిన సాత్వికమద్యమును త్రాగినపుడు వికృతినొందింప నేరదని భావము.)

—ॐ రాజసపానలక్షణము. ౭७—

మూ. సౌమ్యాఽసౌమ్యకథాప్రాయం విశదావిశదం యజ్ఞాత్,
చిత్రం రాజసమాపానం (మాపన్నం) ప్రాయేణాఽస్వస్తకా(మా)
కులమ్ 77

వ్యా. కొంచెము సౌమ్యముగను కొంచెము సౌమ్యము కాకయు మిశ్రముగ నుండు విషయములతోగూడిన కథాప్రసంగముల జేయించునదియు, కొంచెము ప్రసన్నము గను కొంచెము ప్రసన్నము కాకయు నుండు మాటలతోగూడి, కొంచెము సంబద్ధముగను కొంచెము అసంబద్ధముగను మాటలాడించునదియు, ప్రాయికముగ సంతమున మోహాదులచే దుఃఖమును కల్గించునదియు, కలుషమైనదియు నగు మద్యపానము రాజసము (రజోగుణభూయిష్ఠము) అని యెరుంగునది. (ఇచ్చట సౌమ్యాఽసౌమ్యవిశదాఽవిశదాది విరుద్ధధర్మములు కలిసియుండుటవలన చిత్రమని చెప్పబడినది).

—ॐ తామసపానలక్షణము. ౭౮—

మూ. హర్షప్రీతికథాఽపేతం అతుష్టం పానభోజనే,
సమ్మోహక్రోధనిద్రాంతం ఆపానం తామసం స్మృతమ్. 78

వ్యా. సంతోషమును ప్రీతిని కల్గించు కథలను ప్రసంగించక మనస్సుకు సంక్షోభమును కల్గించు విషయముల వదరునట్లు చేయునదియు, పానభోజనములచే సంతృప్తిని కల్గించనిదియు, అంతమున మోహమును క్రోధమును నిద్రను కల్గించునదియు నగు మద్యపానము తామసము (తమోగుణభూయిష్ఠము) అని యెరుంగునది.

—ॐ మద్యపానమున విడువవలసిన సహచరులు. ౭౯—

మూ. ఆపానే సాత్వికా బుద్ధ్యా తథా రాజసతామసాః,
జహ్యత్సహాయాః యైః పీత్వా మద్యదోషానుపాశ్నుతే. 79

వ్యా. పానము చేయువా రొకగోష్ఠిగ కూడినపుడు అందు పై జెప్పబడిన లక్షణములచే సాత్వికాదిపానములజేయువారిని చక్కగ గమనించి, రాజస-తామసపానముల జేయువారి సహవాసమును బొత్తుగమాని, సాత్వికపానము చేయువారితో కలిసి యుండవలెను. అటుగాక రాజసతామసపానముచేయువారితో జేరినయెడ వారిసహవాసమును బట్టి వారు చేయురీతిగనే మధ్యమును త్రాగవలసివచ్చును. దానంజేసి పానాధిక్యమున గల్గు ద్వితీయకృతీయమదములకు జెప్పిన దోషములపాల బడవలసివచ్చును. కావున వారితో కలియక సాత్వికపానాధికారులతో గలియవలెనని భావము.

—ॐ మధ్యపానమునకై చేర్చుకొనదగిన స్నేహితులు. ॐ—

మూ. సుఖశీలాః సుసంభాషాః సుముఖాః సమృతాస్సతాం,
కలాస్వభావ్యోః విశదాః విషయగ్రహణాశ్చ యే 80
పరస్పరవిధేయాః యే యేషామైక్యం సుహృత్తయా,
ప్రహర్షప్రీతిమాధురైః ఆపానం వర్ధయన్తి యే. 81
ఉత్సవాదుత్సవతరం యేషామన్యోఽన్యదర్శనం,
తే సహాయాః సుఖాః పానే తైః సిబ్ధా సహ మోదతే. 82

వ్యా. ఇతరులకు సుఖమును కల్పించు మంచిస్వభావముకలవారును, యోగ్యమైన మంచిమాటల సంభాషించువారును, చూచుటకు ప్రియమైన యాకారము కలవారును, పండితులగు సత్పురుషులకు ఇష్టులను, శాస్త్రచోదితపద్ధతులకు బాహ్యులు కాక అట్టి పద్ధతుల నవలంబించువారును, దోషరహితులును, శాస్త్రాది సమృతములగు విషయముల జెప్పినయెడ వానిని చక్కగ గ్రహించువారును, స్నేహభావముచే నొకరితో నొకరు కలిసి మెలిసి యుండొరులకు విధేయులుగ నుండువారును, పానముచే గల్గిన ప్రసన్నతను సంతోషముచేతను ప్రీతిచేతను మృదుస్వభావముచేతను వృద్ధినిొందించువారును, స్నేహితు లొకరినొకరు చూచుకొనినప్పుడు అట్టి పరస్పరసందర్శనము పండుగలా మిక్కిలి యుత్తమమైన పండుగ యని భావించి యానందించువారును నగు స్నేహితులు సత్గుణస్వభావము కలవారు; వారు పానముసేయునెడ సహాయులుగ నున్నచో సుఖమును కల్గింతురు. (పానాధిక్యముచేనైన దోషములబారి పడనియక సాత్వికమదమునకు జెప్పిన గుణముల నొందించి సుఖంపజేయ గల్గుదురని భావము). అట్టి స్నేహితులతో గూడి మధ్యమును త్రాగినచో వారిం గలిసి యానందము నొందెదరు.

—ॐ సుసహాయుల గూడి మధ్యపానము చేసినయెడ ప్రాశస్త్యము. ॐ—

మూ. రూపగన్ధరసన్నరైః శబ్దైశ్చాపి మనోరమైః,

పిబన్తి సుసహాయా యే తే వై సుకృతిభిస్సమాః. 83

పశ్యుభిర్విషయైరిష్టైః ఉవేతైః మనసః ప్రియైః,
దేశే కాలే జితేన్ద్ర్యం ప్రహృష్టేనాన్తరాత్మనా. 84

వ్యా. కంటికింపైన రూపముతోడను, ఘ్రాణమునకు హితమైన సువాసనతోడను, నోటికింపైన రసంబుతోడను, తాకిన సుఖమైన చందనాదులస్పర్శముతోడను, వీరులకు విందైన గీతవాద్యాదిశబ్దములతోడను కూడి, వైజెష్ఠిన సాత్వికస్వభావముకల మిత్ర బృందముతో గలిసి యెవరు మద్యపానమును చేసెదరో, వారు మిక్కిలి పుణ్యముజేసిన వారితో సమానులుగ నుందురు. మరియు, మనస్సుకు ప్రీతిని బుట్టించునవియు చతురా దీంద్రియములకు గోచరములై నమిషించి యున్నవియు, తన కిష్టమైనవియు నగు రూపరసగంధస్పర్శశబ్దములనెడని నింద్రియార్థము లైదిటితో గూడి మిక్కిలి సంతోష ముతో గూడిన మనస్సుకలవాడై యుక్తములైన దేశకాలములయందు (తదనుగుణముగ) మద్యమును త్రాగవలెను.

— ౭౭ మద్యపానముచే చిరకాలమునకు మదమునొందువారు. ౭౭ —

మూ. స్థిరసత్త్వశరీరా యే పూర్వాన్నామద్యపాన్వయాః,
బహుమద్యోచితా యే చ మాద్యన్తి సహసా న తే. 85

వ్యా. చంచలము గాక స్థిరమైన మనస్సును దృఢమైన శరీరమును కలవారును, మద్యమును త్రాగుటకు ముందే యన్నమును భుజించినవారును, వంశపరంపరగ మద్యము త్రాగువారివంశమున బుట్టినవారును, పలుచెరంగులైన మద్యమును పానముజేయుటకు ఆలవాటుబడినవారును, వీరందరును శీఘ్రముగ మద్యముచే మదమును పొందజాలరు. ఇచ్చట మద్యపాన మలవాటైయున్నవారిసంతతిని బుట్టినవారికి మద్యము సాత్త్వికమై యుండును, కావున వారికి (విషమున బుట్టినజంతువునకు విషమువలన బాధకల్గకుండురీతిగ) మద్యపానముచే మదము కల్గ నేరదని “మద్యపాన్వయాః” అనుపదముచే సూచింప బడినది.

— ౭౮ శీఘ్రముగ మదము నొందువారు. ౭౮ —

మూ. ప్రాజ్ఞద్యాః శుత్పిపాసార్తాః దుర్బలా వాతపైత్తికాః,
రూక్షౌల్పప్రమితాహారాః విస్తభాస్సత్త్వదుర్బలాః. 86

క్రోధినోఽనుచితాః షీణాః పరిశ్రాంతా మదక్షతాః,
స్వల్పేనాపి మదం శీఘ్రం యాన్తి మద్యేన మానవాః. 87

వ్యా. భుజించుటకు ముందుగనే మద్యము త్రాగినవారును, ఆకలిదప్పలచే పీడింపబడినవారును, బలహీనులును, వాత-పిత్తముల ప్రకోపంబైనను ప్రకృతులైనను కలవారును, రూక్షమైన యాహారమును భుజించినవారును, మిక్కిలి కొంచెముగ భుజించు నలవాటు కల్గినవారును, భోజనము లేకయే యుపవాసము జేసినవారును, మలము బద్ధగించి యుండువారును, మిక్కిలి బలహీనమైన మనస్సు కలవారును, కోపోద్రేకము కలవారును, మద్యముత్రాగుట కలవాటులేనివారును, శరీరమున ధాతువులు క్షీణించిన వారును, మిక్కిలి బలహీనవారును, మదముచే నభిఘాతము నొందినవారును, వీరందరును మిక్కిలి కొంచెముగ మద్యపానము చేసినను అతిశీఘ్రముగ మదమునొందెదరు. (ఇంత వరకును మద్యపానముచే గల్గు గుణంబులును దోషంబులును సవిస్తరముగ జెప్పబడినది.)

—ॐ మదాత్మయనిదాన-లక్షణ-చికిత్సలసంగ్రహము. ॐ—

మూ. ఊర్ధ్వం మదాత్మయస్యాతః సమ్భవం స్వస్త్వ లక్షణం,
అగ్ని వేశ చికిత్సాం చ ప్రవక్ష్యామి యథాక్రమమ్. 88

వ్యా. పిష్టట మదాత్మయమున కుత్పత్తికారణంబులును, ఆయామదాత్మయముల ప్రత్యేకలక్షణంబులును, వానివానికి దగిన చికిత్సలును వరుసగ నీ క్రింద జెప్పబడును.

—ॐ వాతికమదాత్మయనిదానము. ॐ—

మూ. స్త్రీ శోకభయభారాధ్వకర్తభిః యోఽతికర్షితః,
రూక్షోఽల్పప్రమితాశీ చ యః పిబత్యతిమాత్రయా. 89
రూక్షం పరిణతం మద్యం నిశి నిద్రాం నిహత్య చ,
కరోతి తస్య తచ్ఛ్రీఘ్రం వాతప్రాయం మదాత్మయమ్. 90

వ్యా. అధికముగ స్త్రీసంభోగము చేయుట, శోకము, భయము, అధికముగ భారమును మోచుట, ప్రోవనడచుట, పనులజేయుట, ఇవిమున్నగు కారణములచే మిక్కిలి కృశించినవాడును; రూక్షముగ (జిడ్డులేక) యుండునాహారమునైనను, అతిస్వల్పముగ నైనను భుజించినవారును, ఉపవాసమున్నవారును రూక్షణగుణము కల్గి ప్రాతదియగు మద్యము నధికముగ త్రాగి రాత్రి నిద్రలేకుండునెడ వానికి వాతం బధికముగ కలమదాత్మయమును చేయును.

ఇచ్చట 'వాతప్రాయం' అని చెప్పటవలన మదాత్మయము లన్నియు త్రిదోష ప్రకోపముచే గల్గుననియు అందు వాతమధికముగనున్నది వాతికమదాత్మయమనియు నెరుంగదగును. ఇత్తైరంగుననే "పిత్తప్రాయం, కఫప్రాయం" అనుచోటను ఎరుంగునది.

ఈవిషయమును వాగ్భటాచార్యులు—“సర్వేఽసి సర్వైర్జ్ఞాయస్తే వ్యవదేశస్తు భూయసా” (అ. హృ. ని. అ. ౬) అనువాక్యముచే జెప్పిరి. ఈతంత్రకారులును:— “విషస్య యే గుణా దృష్టాః...తస్మాద్విదోషజం లిజ్జం సర్వత్రాపి మదాత్మయే” అను నీక్రిందిగ్రంథముచే సహేతుకముగ నిరూపించిరి.

—౧౭ వైత్తికమదాత్మయలక్షణము. ౧౭—

మూ. హి క్కా శ్వాసశిరఃకమ్పపార్శ్వశూలప్రజాగరైః,
విద్యాద్భవప్రలాపస్య వాతేప్రాయం మదాత్మయమ్. 91

వ్యా. హి క్క (ఎక్కిళ్లు), శ్వాసము, తలవణకు, ప్రక్కశూల, నిదురబట్టకుండుట, తనకిచ్చవచ్చినట్లు అర్థములేని మాటల వదరుట, ఈలక్షణములు కల్గియున్న నయ్యది వాతం బధికముగ నుండు మదాత్మయమని యెరుంగనది.

—౧౮ వైత్తికమదాత్మయనిదానము. ౧౮—

మూ. తీక్ష్ణోష్ణం మద్యమమ్లం చ యోఽతిమాత్రం నిషేవతే,
అష్టైష్ణవతీష్ణభోజీ చ క్రోధనోఽగ్న్యతపప్రియః 92
తస్యోపజాయతే పితౄత్ విశేషేణ మదాత్మయః,
స తు వాతోల్బణస్యాశు ప్రశమం యాతి హన్తి వా. 93

వ్యా. పులుపును ఉష్ణగుణమును తీక్షణగుణమును కల్గియుండు నాహారవదార్థముల భుజించినవాడు తీక్షణగుణమును ఉష్ణవీర్యమును అష్టరసమును కల్గిన మద్యమును త్రాగినను, మిక్కిలి కోపోద్దీప్తితుడై మద్యమును త్రాగినను, అగ్నిచేతను ఎడతాకుడుచేతను శరీరమున వేడి కల్గియున్నపుడు మద్యమును అధికముగ త్రాగినను, వానికి పిత్రం బధికముగ ప్రకోపించి మదాత్మయమును కల్గించును. మరియు నీవైత్తికమదాత్మయము వాతం బధికముగ నున్నవానికి సంభవించినయెడ (మెటనే చికిత్సజేసినచో) శీఘ్రముగ శమించును. (లేక యుపేక్షించినచో శంఖకరోహిణీరోగములబోలె) శీఘ్రముగ చంపును.

—౧౯ వైత్తికమదాత్మయలక్షణములు. ౧౯—

మూ. (లక్షణాని భవన్త్యస్య యాని తాని నిబోధ మే),
తృష్ణాదాహజ్వరస్వేదమూర్ఛాఽతీసారవిభ్రమైః,
విద్యాద్ధరితవర్ణస్య పితౄప్రాయం మదాత్మయమ్. 94

వ్యా. పిత్రం బధికముగ నుండు మదాత్మయమున డప్పి యధికమగును. శరీరముపై మంట పుట్టును. జ్వరము వచ్చును. చెమట బట్టును. మూర్ఛ గ్రమ్మును. అతిసారము

కల్గును.) తిరుగుచుండు చక్రముపై నున్నవానివలె శరీరము దిరుగును. శరీరము పచ్చగ నుండును. ఈలక్షణములబట్టి పిత్రం బధికముగనుండు మదాత్మ్యమని యెరుంగునది.

— శైష్టికమదాత్మ్యయనిదానము. —

మూ తరుణం మధురప్రాయం గౌడం వైష్టికమేవ వా,
మధురస్నిగ్ధగుర్వాశీ యః పిబత్యతిమాత్రయా. 95
అవ్యాయామదివాస్వస్న శయ్యాసనసుఖే రతః,
మదాత్మ్యం కఫప్రాయం స శీఘ్రమధిగచ్ఛతి. 96

వ్యా. మధురరసంబును స్నిగ్ధగురుగుణంబులును కల యాహారమును భుజించిన వాడును, శరీరవ్యాయామము జేయకుండువాడును, వగలు విశేషముగ నిద్రించువాడును, ఋతుండుటయందును నిర్వాహరముగ కూర్చునియుండుటయందును సుఖము మరిగిన వాడును, కొత్తదియు తీసి యధికముగ కల్గిన మద్యమునైనను బెల్లముచేతను పిష్టము చేతను సిద్ధముచేయబడిన మద్యమునైనను మితిమీరి త్రాగినయెడ, వానికి కఫంబధికమైన మదాత్మ్యము శీఘ్రముగ సంభవించును.

— శైష్టికమదాత్మ్యయలక్షణములు. —

మూ. ఛర్ద్యరోచకహృల్లాసతన్ద్రాస్తైమిత్వగౌరవైః,
విద్యాచ్ఛితపరీతస్య కఫప్రాయం మదాత్మ్యమ్. 97

వ్యా. కఫజమదాత్మ్యము కలవానికి వాంతియు, ఆరోచకంబును, ఓకరింతలును కల్గును. మైకము గ్రమ్మును. శరీరముపై తడిగుడ్డ గప్పినవిధముగ జడమై బరువుగను చల్లబడియు నుండును. ఈలక్షణములచే కఫాధికమదాత్మ్యమని యెరుంగదగును.

— మద్యము త్రిదోషముల ప్రకోపింపజేయుటకు కారణము. —

మూ. విషస్య యే గుణా దృష్టాః సన్నిపాతప్రకోపణాః,
త ఏవ మద్యే దృశ్యంతే విషే తు బలవత్తరాః. 98
హస్త్యాశు హి విషం ిశ్చిత్ ిశ్చిద్రోగాయ కల్పతే,
యథా విషం తథైవాన్త్రోజ్జేయో మద్యకృతో మదః. 99
తస్మాత్త్రిదోషజం లిక్లం సర్వత్రాపి మదాత్మ్యయే,
దృశ్యతే రూపవై శేష్యాత్ పృథక్త్వం చాస్య(పి) లక్ష్యతే. 100

వ్యా. విషమునకు సంబంధించిన గుణములు పది యేవి కలవో ఆగుణములే మధ్యమునకు కలవు. అయ్యవి సన్నిపాతమును ప్రణీపింపజేయునవి. అట్టిగుణములు విషమునకును మధ్యమునకును సామాన్యముగ నున్నను విషమున మాత్రము మిక్కిలి ప్రబలము లై యుండును. అట్టిగుణములు కల్గి పలుకెరంగులైన విషములలో నొకటి చంపును. ఇంకొకటి రోగముల గల్గించును. అత్తైరంగుననే మధ్యంబును తృతీయమదము కల్గినప్పుడు చంపును. ఒకసమయమున రోగముల గల్గించును. మధ్యము విషముబోలె వాతాది త్రిదోషముల లక్షణములను మదాత్యయము లన్నిటియందును కనబరచును. ఐనను అట్టి త్రిదోషముల లక్షణములలో నేదోషలక్షణములు ప్రబలములై యధికముగ గనబడునో, ఆమదాత్యయము ఆదోషముచే జనించినదని వేరుగ వ్యవహరింపబడును.

—ॐ మదాత్యయసామాన్యలక్షణములు (సాన్నిపాతికమదాత్యయలక్షణము). ॐ—

- మూ. శరీరదుఃఖం బలవత్ సమ్మోహో హృదయవృథా,
అరుచిః ప్రతతా(సస్తతం)తృష్ణా జ్వరశీతోష్ణలక్షణః. 101
- శిరఃపార్శ్వస్థిసస్థినాం విద్యుత్తుల్యా చ వేదనా,
(వేదనా విక్షలే యథా)
- జాయతేతిబలా జృమ్భా స్ఫురణం లేపనం శ్రమః. 102
- ఉరోవిబంధః కాసశ్చ హిక్మాశ్వాసః ప్రజాగరః,
శరీరకమ్పః కర్ణాక్షిముఖరోగః త్రికగ్రహః. 103
- ఛర్ద్యతీసారహృల్లాసాః వాతపిత్తకఫాత్తకాః,
భ్రమః ప్రలాపో రూపాణాం అసతాం చైవ దర్శనమ్. 104
- తృణభస్మలతాపర్ణపాంసుభిశ్చావపూరణం,
ప్రధర్షణం విహజ్జైశ్చ భ్రాస్తచేతాస్పృమన్యతే. 105
- వ్యాకులానామశస్తానాం స్వప్నానాం దర్శనాని చ,
మదాత్యయస్య రూపాణి సర్వాణ్యేతాని లక్షయేత్. 106

వ్యా. శరీరమునం దియ్యది యని చెప్పశక్యముగానిబాధ అధికమైన చిత్తభ్రమము, హృదయమున వేదన, అరుచి, తీవ్రమై యెడలేని దప్పి, చలిజ్వరము, శిరస్సునందును ఇరు ప్రక్కలయందును ఎముకలయందును కీళ్లయందును మెరపుబోలె తటాంజన ఊణకాలము పోటు మున్నగుబాధ కల్గుట, ప్రబలమైన యావలింతలు, శరీరమునం దేకదేశ

మున అదరుట, అవయవములలో నెంచిన కంపము కల్గుట, బడలిక, రొమ్ము పట్టినట్లుండుట, కాసము, ఎక్కిళ్లు, శ్వాసము, నిదురబట్టుకుండుట, శరీరమంతయు వణకుట, చెవుల యందును కన్నులయందును ముఖమునందును ఆయా రోగములు కల్గుట, వెన్నెముకకు క్రింది సంధియందు నొప్పి, వాంతి, అతిసారము, గుండెదడ, ఇవి యన్నియు మదాత్మ్యము లన్నింటియందును త్రిదోషప్రకోపముచే సామాన్యముగ గల్గును.

మరియు మదాత్మ్యయవీడితుడు చక్రముపై నున్నవానివలె నొడలు తిరుగును. తన కిచ్చుపచ్చినట్లు వ్యర్థముగను అసంబద్ధముగను పదరుచుండును. వాస్తవ్యముగ లేని రూపములను చూచినట్లు భ్రమించును. భూమివైసుండు గడ్డిపోచలను బూడిదెను తీగలను ఆకులను ధూళిని చేతులతో నూడిచి శరీరముపై జల్లికొనును. చిత్తము భ్రమించి చీకాకుబడి పక్షులచే బెడరింపబడినట్లు తలంచి భయము నభిసరించును. సంకులములై యప్రశస్తములైన స్వప్నముల గాంచును. ఇవియు గూడ మదాత్మ్యమున సామాన్యముగ గల్గు లక్షణములు. (ఇదియే సాన్నిపాతికమదాత్మ్యయలక్షణంబునగును).

ఇచ్చట నీవివరణము నెరుంగునది:—“మదాత్మ్యమున—మద వివ ఆత్మయిక:—మదాత్మ్యయ:” అను విగ్రహముచేత మదమే వ్యాధిరూపముగ మారినది మదాత్మ్యమునని సంజ్ఞ చేయబడినది. అట్టి మదము వాత-పిత్త-కఫ-సన్నిపాతభేదములచే నాల్గు తెరంగుల నుండునని అప్టాదరీయాధ్యాయమున వ్యాధిభేదముల వివరించుతరి నిట్లు చెప్పబడినది:—“చత్వారోఽనస్తారా: ఇతి-వాత-పిత్త - కఫ-సన్నిపాతనిమిత్తజా:...చత్వారో మదా:.....అపస్తారై ర్వాస్విఖ్యాతా:” (సూ. అ. ౧౯. సూ. ౨౫) వాతాదిభేదముల జనించిన మదరూపమైన మదాత్మ్యయంబును నాల్గువిధములుగ నేయుండుట యావశ్యకము. మరియు “యశ్చ మద్యమదః ప్రోక్తః విషజో రాధిరశ్చ యః, సర్వ ఏతే మదానరే వాతపిత్తకఫత్రయాత్” (సూ. అ. ౨౪. శ్లో. ౩౪) అనువాక్యముచేత మదము త్రిదోషప్రకోపము లేక జనించదని చెప్పబడినది. నాల్గు తెరంగులైన మదాత్మ్యయములలో వాతకాదిమదాత్మ్యయములకు వేరు వేరుగ లక్షణముల జెప్పి సాన్నిపాతికమదాత్మ్యయ లక్షణము “శరీరదుఃఖం” అని యుపక్రమించి విగ్రంథముచే జెప్పబడినది. ఇదియే మదాత్మ్యయసామాన్యలక్షణంబునగును. ఈవిషయమును చక్రపాణిదత్తుడును వ్యాఖ్యానమున నిట్లు చెప్పిరి:—“శరీరదుఃఖమిత్యాది నా సర్వమదాత్మ్యయస్య సామాన్యం లక్షణం బ్రూతే. కిం వా త్రిదోషమదాత్మ్యయస్యై వ్యవ లక్షణమ్.”

—● మదాత్మ్యయమున దోషాధిక్యమునుబట్టి చికిత్సావిధి. ●—

మూ. సర్వం మదాత్మ్యయం విద్యాత్ త్రిదోషమధికం తు యం, దోషం మదాత్మ్యయే పశ్యేత్ తస్యాదా ప్రతికారయేత్. 107

వ్యా. మదాత్యయము లన్నియు త్రిదోషములచే జనించును. ఐన నందు ఏదోష మధికముగ గనబడునో ఆదోషమునకు తొలుత చికిత్స జేయవలెను.

— సమత్రిదోషప్రకోపమున చికిత్సాక్రమము. —

మూ. కఫస్థానానుపూర్వ్యా చ క్రియా కార్యా మదాత్యయే,
పిత్తమారుతపర్యంతః ప్రాయేణ హి మదాత్యయః.

103

వ్యా. త్రిదోషములును సమములుగ ప్రకోపమునొందియుండు మదాత్యయమున తొలుత కఫస్థానగతదోషమునకు చికిత్స చేసి పిదప పిత్తమునకు వాతమునకును చికిత్స చేయవలెను. ఏలనన:—మదాత్యయమున తరుచుగ తొలుత కఫంబును పిమ్మట పిత్తవాతంబులును ప్రబలము లగును. (కావున దోషములు సమములుగ ప్రకుపితము లైనపుడు కఫమునకు తొలుత చికిత్స చేసి పిదప పిత్తవాతములకు చికిత్స జేయనగునని భావము.) ఇచ్చట త్రిదోషములు సమముగ నున్నపుడు వైచికిత్స చెప్పబడినది. ఈవిషయమును వాగ్భటులు:—“కఫస్థానానుపూర్వ్యా వా తుల్యదోషే మదాత్యయే” (అ. హృ. చి. అ. ౭) అని చెప్పిరి.

— మదాత్యయమునకు మద్యోపయోగవిధి. —

మూ. మిత్థ్యాతిహీనపీతేన యో వ్యాధిరుపజాయతే,
సమపీతేన తేనైవ స మద్యేనోపశామ్నతి.

109

జీర్ణామమద్యదోషాయ మద్యమేన ప్రదాపయేత్,
ప్రకాంక్షాలాఘవే జాతే యద్యదస్తై హితం భవేత్.

110

సౌవర్చలానుసంవిధం శీతం సబిడనైర్ధవం,

మాతులుక్ష్ణార్ద్రకోశేతం జలయుక్తం ప్రమాణవిత్ (వత్) 111

వ్యా. మిత్థ్యాయోగముగ (విధివిపరీతముగ) నైనను, అతియోగముగ (ప్రమాణాతీతముగ) నైనను, హీనయోగముగ (తక్కువ పరిమాణముగ) నైనను మద్యమును సేవించుటచే కల్గిన మదాత్యయమునందు ఏజాతిలో చేరిన మద్యమును త్రాగుటచే మదాత్యయము సంభవించెనో ఆజాతికి జేరిన మద్యమును యుక్తియుక్తముగను సమయోగముగను మరల నుపయోగించినచో నామదాత్యయము శమించును. మరియు నట్టి మదాత్యయమున మద్యమునందలి యామదోషము జీర్ణమైన పిదప నాహారమునం దిచ్చు బొడవి శరీరము చులకన కల్గియుండుతరి వానికి హితమై యలవాటుగను శీతపీర్వము

గను నున్న మద్యమున సౌవర్చలవణమును బిడాలవణమును నైంధవలవణమును మాదీ
ఫలరసమును అల్లపురసమును జలమును యథోచితముగ జేర్చి, విధ్యుక్తముగను సమ
యోగముగను త్రాగించినయెడ హీనమిత్థ్యాదియోగముగ త్రాగబడిన మద్యముచే గల్గిన
మదాత్మ్యము శమించునని భావము.

ఇచ్చట నీవిషయము నెరుంగునది—మద్యపానవిషయమున సమయోగలక్షణ
మును వాగ్భటాచార్యు లిట్లు చెప్పిరి:—“యావద్దృష్టేర్షు సమ్రూప్తిః యావన్న
క్షోభలే మనః, తావదేవ విరస్తవ్యం మద్యాదాత్మవతా సదా” (అ. హృ. చి. అ. ౭.
శ్లో. ౯౪) కండ్లు తిరగకయు, మనస్సు వికృతించెదకయు, నుండునంతకు మునుపే మద్య
పానమునుండి విరమించవలెను. ఇదియే సమయోగము. మద్యపానముచే మనస్సు సంక్షో
భము జెందినప్పుడు కూడ పానము చేయుచుండునెడ నతియోగమగును. తక్కువగ
పానముచేసినచో హీనయోగమగును. కాల-దేశ-దోష-పక్వత్యాదుల ననుసరింపక విధి
విరుద్ధముగ త్రాగిన నయ్యది మిత్థ్యాయోగమగును. అందు సమయోగముచే మద్యపాన
మునకు జెప్పినసుగుణము లన్నియు కల్గును. హీన-మిత్థ్యా-తియోగములచే మదాత్మ్య
యము సంభవించును. అట్టి మదాత్మ్యమున నేమద్యముచే నయ్యది జనించునో ఆజాతికి
జేరిన మద్యమును విధ్యుక్తప్రకారము సమయోగముగ త్రాగవలెను. అదియును జీర్ణదశ
యందు సౌవర్చలాదిసహితముగ నేవింపదగు. దానంజనే మిత్థ్యాయోగమున గల్గిన
మదాత్మ్యము సమయోగముచే శమించును. మద్యము విషమును బోలి తీక్షణదిగుణములు
కల్గియుండునని చెప్పబడినది. కావున అట్టి తీక్షణదిగుణములతో గూడిన మద్యమే
సమయోగప్రభావమునంజేసి దాని శమింపగల్గుచుగాని వేరొండు చికిత్స పానగదని
భావము. అందును ఏజాతిమద్యముయొక్క హీన-మిత్థ్యా-తియోగములచే రోగము
కల్గునో ఆజాతిమద్యమునే సమయోగముగ నుపయోగింపవలెనని “సమసీలేన లేనై వ”
అనువాక్యముచే జెప్పబడినది.

—౨౩ మదాత్మ్యమున మద్యోపయోగము, దాన గల్గుగుణము. ౨౩—

మూ. తీక్షణోఽష్టేనాఽతిమాత్రేణ వీతేనాఽన్లువిదాహినా,
మద్యేనాఽన్నరసోత్క్లేదో విదగ్ధః యారతాం గతః. 112

అస్తద్దాహం జ్వరం తృష్ణాం ప్రమోహం విశ్రమం మదం,
జనయత్యాశు తచ్చాన్వై మద్యమేవ ప్రదాపయేత్. 113

యారో హి యాతి మాధుర్యం శీఘ్రమన్యోపసంహితః,
శ్రేష్ఠమష్టేషు మద్యం చ యైర్గుణైస్తాః పరం శృణు. 114

మద్యస్యాఽన్లుస్వభావస్య చత్వారోఽనురసాః స్పృతాః,
మధురశ్చ కషాయశ్చ తిక్తః కటుక ఏవ చ. 115

గుణాశ్చ దశ పూర్వోక్తాః తైశ్చతుర్దశభిర్నైః,
సర్వేషాం మద్యమన్లునాం ఉపర్యుపరి తిష్ఠతి 116

వ్యా. తీక్ష్ణోష్ణగుణంబులును, ఆమ్లరసంబును కల్గి విదాహావస్థను కల్గించు స్వభావముకలమద్యమును అధికముగ పానముచేయుటవలన భుజింపబడిన యన్నముయొక్క రసము విదాహావస్థ నొంది త్వారరసముగ పరిణమించును. దానివలన శరీరాంతర్భాగమున తాపంబును జ్వరంబును దప్పియు మోహంబును చిత్తభ్రమంబును మదంబును కల్గును. ఆయ్యది శమించుటకై శీఘ్రముగ మద్యమునే యిప్పించవలెను. మద్యము ఆమ్లరసప్రధానమగుటవలన పైజెప్పిన రీతిగ విదగ్ధమై త్వారత్వము నొందినయాహారరసము మధురముగ పరిణమించును. (త్వారము ఆమ్లరసముతో కలిసియెడ శీఘ్రముగ మధుర్యమునొందును).

మరియు నమ్లరసద్రవ్యములలో మద్యము కడుంగడు శ్రేష్ఠమైనది. విలసనః— మద్యము క్షుట్టుకలోనే యన్లుస్వభావము కల్గినది. దానికి మధుర-కషాయ-తిక్త-కటురసములు నాల్గును ఆనురసములుగ నుండును. పైజెప్పబడిన లఘుతీక్షణాదిగుణములు పదియును మద్యమునం దిమిడియుండును. ఇతైరంగున నాలుగువరసంబులును పదిగుణంబులును చేరి పదునాల్గుగుణంబులును కల్గి యన్లుస్వభావముకలమద్యము ఆమ్లరసద్రవ్యము లన్నింటిఁగో మిక్కిలి యుత్తమోత్తమం బై యుండును. (కావున నట్టి గుణాలు కలమద్యము మద్యాతిపానముచే గల్గిన యాహారరసత్వారపరిపాకమును మధురముగ మార్చి దాన గల్గు దోషముల నన్నిటిని శమింపజేయునని నముదితాశయము.) ఈవిషయమునే వాగ్భటాచార్యులును—“తీక్ష్ణోష్ణాద్యైః పురాప్రాక్తైః దీపనాద్యైః తథా గుణైః, సాత్త్వత్వాచ్చ తదేవాస్య ధాతుసామ్యకరం పరమ్.” (అ. హృ. చి. అ. ౭. శ్లో. ౯) అని స్పష్టముగ జెప్పెను.)

మూ. మద్యోఽగ్నిప్తేన దోషేణ రుద్ధః(క్రుద్ధః) స్రోతస్సు మారుతః,
కరోతి వేదనాం తీవ్రాం శిరస్యస్థిషు సద్భిషు. 117

దోషవిష్యద్దనార్థం హి తస్మై మద్యం విశేషతః,
వ్యవాయి తీక్ష్ణోష్ణతయా దేయమప్లేఘ(మద్యేఘ) సత్స్వపి. 118

స్రోతోవిబన్ధనుస్తద్యం మారుతస్యాఽనులోమనం,
రోచనం దీపనం చాగ్నేః అభ్యాసాత్సాత్త్వమేవ చ. 119

రుజస్రోతస్వరుద్ధేషు(ఉరస్రోతస్సు శుద్ధేషు) మారుతే చాను
లోమితే,

నివర్తన్తే వికారాశ్చ శామ్యస్త్యస్త్య మదోదయాః. 120

వ్యా. మద్యపానమువలన నుత్తేజమునొందిన దోషముచే స్రోతోమార్గము లడ్డగింపబడినప్పుడు వాతము తనకు సంచారమార్గము లేమింజేసి విశేషముగ ప్రతీషము నొంది శిరస్సునందును కీళ్లయందును తీవ్రమైన నొప్పిని కల్పించును. అట్టియెడ నష్ట రసముకల యితరౌషధము లనేకము లున్నను, వ్యవాయి (వ్యాపించుస్వభావము) తీక్షణ్ణ గుణములు కలమద్యమునే స్రోతస్సుల నడ్డగించిన దోషమును ద్రవంపజేసి వెడలించుటకై యుపయోగించవలెను. మరియు మద్యము స్రోతోమార్గముల విబంధమును పోగొట్టును. దానంజేసి వాత మనులోమముగ సంచరించును. రుచిని అగ్నిదీపనమును కల్పించును. అభ్యాసముచే శరీరతత్వమునకు సాత్త్వికము నైయుండును. (కావున మద్యమునే యుపయోగించవలె ననుట.) పైజెప్పినరీతిగ స్రోతోబంధము నివర్తించి వాత మనులోమముగ సంచరించునెడ మద్యముచే గల్గు తాపము మున్నగురోగము లన్నియు నివర్తించును.

—ॐ వాతోబృణమదాత్యయచికిత్స, అందు మద్యపానరూపమైన చికిత్స. ॐ—

మూ బీజపూరకవృక్షాష్లుకోలదాడిమసంయుతం,
యవానీహపుషాఽజాజీశృజ్జీబేరాఽవచూర్ణితమ్. 121
సన్నేహైస్సక్తుభిర్వృక్షం ఆవదంశైర్విరోచితం,
దద్యాత్సలవణం మద్యం పైష్టికం వాతశాంతయే. 122

వ్యా. వాతం బధికముగ నుండు మదాత్యయమున పిష్టముచే సిద్ధమైన మద్యము నందు మాదిఫలరసమును చింతపండురసమును రేగుపండ్లరసమును పుల్లదానివృషపండ్లరసమును జేర్చి; ఓమము, బోడతరము, జీలకర, శుంఠి, వీనిని సమభాగములుగ చూర్ణముచేసి కలిపి; నేతితో కూడిన సత్తుపిండిని కూడ చేర్చి, కొంచెము నైంధవలవణమును కలిపి త్రాగించవలెను. మరియు నామద్యమును త్రాగునప్పుడు యాగికమైన శూల్యాదిహంసమును (శూలమున గ్రుచ్చి నివ్వలలో పక్షముచేయబడిన మాంసమును) ఆవదంశమునకు (త్రాగునప్పుడు నంచుకొనుటకు) ఉపయోగించవలెను. ఈయవదంశముచే మద్యపానమున రుచికల్గును. (ఆవదంశమన—అన్న పానాదుల నుపయోగించునపుడు రుచికల్గుటకై నడుమనడుమ నుపయోగించబడు ఊరగాయలు పచ్చడులు మున్నగునవి యని యెరుంగునది.)

—ॐ వాతోల్బణమదాత్యయమున హితములగు మాంసరసాదులు. ౧౯—

- మూ. దృష్ట్వా వాతోల్బణం లింగం రసైశ్చైచ్చనముపాచరేత్,
లావతిత్తిరిదక్షాణాం స్నిగ్ధామైశ్శిఖనామపి. 123
- పక్షిణాం మృగమత్స్యనాం ఆనూపానాం చ సంస్కృతైః,
భూశయప్రసహానాం చ రసైః శాలోద్ధనేన చ. 124
- స్నిగ్ధోష్ణలవణామైశ్చ వేసవారైర్దుఖప్రియైః,
చిత్రైర్గోధూమికైశ్చాచనైః వారుణీమణ్డసంయుతైః. 125
- విశితార్ద్రాకగర్భాభిః స్నిగ్ధాభిః పూపవర్తిభిః,
నూషపూపలికాభిశ్చ వాతికం సముపాచరేత్. 126

వ్యా. మదాత్యయమునందు వాతలక్షణంబులు మెండుగ గనబడినయెడ లావుక పిట్ట, లీతువుపిట్ట, కోడి, నెనులి, అనూపదేశమునందలి పక్షులు, మృగములు, జలచరములగు మత్స్యములు, పుడమిలోనిబొరియల నివసించు జంతువులు, ప్రసహములు (బలాత్కారముగ నాహారమును లాగినుజంతువులు), అను నీజంతువులమాంసరసములను, స్నేహద్రవ్యములను ఉష్ణవీర్యములగు ద్రవ్యములచేతను లవణముచేతను దానిమృదుత్వముననుగువానిరసముల చేతను చక్కగ సంస్కరించి వానితో గూడ రాజనంపుబియ్యపు టన్నమును భుజింపజేయ నగును. మరియు నోటికింపైన గోధుమలతో సిద్ధముచేయబడిన చిత్రాన్నములచేతను, వేసవారముతో గూడిన హారుణీ మద్యములచేతను, మాంసమును శుంఠిని కలిపి నేతితో పక్వముచేయబడిన పర్తియొక్క యాకారముగ చేయబడిన యపూపములచేతను, ఉద్దిపప్వతో చేయబడిన వడలు మున్నగు భక్ష్యవిశేషములచేతను అట్టి మదాత్యయరోగికి నుపచరించవలెను. (వైశెష్టికరీతిగ మద్యమును త్రాగించి మాంసరసాదులచే నుపచరించ వలెనని భావము).

—ॐ వాతాధికమదాత్యయమున హితములగు మాంసాదులు. ౨౦—

- మూ. నాతిస్నిగ్ధం న చాష్లేన యుక్తం సమరిచార్ద్రాకం,
మేద్యం ప్రాగుదితం మాంసం దాడిమస్వరసేన వా. 127
- పుథక్ త్రిజాతకోవేతం సథాన్యమరిచార్ద్రాకం,
రసప్రలేపి సంపూషైః (రసప్రలేహాయూషైశ్చ) సుఖోష్ణైస్సంప్రదాప యేత్. 128

వ్యా. వాతాధికమదాత్యయమునందు వైజేష్ఠబడిన లావాదిజంతువులమం
లూ దేనినైనను మేదస్సుకు హితమైనదానిని నెయ్యిమొదలగు స్నేహమును కొద్దిగ
పులుపును బొత్తుగ జేర్చక, మిరియాలను శుంఠిని చేర్చి, పులుపుకై దానిమ్మపండ్లరస
కొద్దిగ జేర్చి సిద్ధముచేసి యైనను; లేక త్రిశాతకములను (దాల్చినచెక్క వలకులు ల
పత్రి,) దనియాలు, మిరియాలు, శుంఠి, వీనిని గూర్చి మాంసరసమును కూడ
లేవ్యారూపముగ జేసియైనను, లేక సుఖోష్ణముగ నుండు యూషముగ సిద్ధమ
యైన నుపయోగింపందగును. ఏమాంసమైనను మేదస్సుకు హితకరముగ నుండవలెను.

❧ వాతాధికమదాత్యయమున హితములగు పానీయములు. ❧

మూ. భుక్తే తు(న) వారుణీ మద్యం దద్యాత్పాతుం పిపాసవే,
దాడిమస్య రసం వాపి జలం వా పాఞ్చమూలికమ్.
థాన్యనాగరతోయం చ దధిమణ్డమథాపి వా,
అప్లుకాజ్ఞాకమణ్డం వా శుక్తోదకమథాపి వా.

వ్యా. వైజేష్ఠిన విధిప్రకారము భుజించునపుడు దప్పి కల్గినయెడ వ
మద్యమునైనను, దానిమ్మపండ్లరసమునైనను, పంచమూలముల జేర్చి పానకమం
ప్రకారము కాచబడిన జలమునైనను, దనియాలను శుంఠిని చేర్చి కాచబడిన
నైనను, పెరుగుమీది లేటనీటినైనను, పులిగంజి లేటనైనను, శుక్తోదకమునైనను త్రా
వలెను.

మూ. కర్తణానేన సిద్ధేన వికార ఉపశామ్యతి,
మాత్రాకాలప్రయుక్తేన బలం వర్ణశ్చ వర్ధతే.

వ్యా. వైజేష్ఠబడిన చికిత్సావిధానమును ఆహారాదినియమములను పరి
కాలాద్యనుసారముగ నుపయోగించినచో వాతాధికమదాత్యయముచే గల్గిన విక
లన్నియు శమించి బలంబును వర్ణంబును వృద్ధిపొందును.

❧ వాతాధికమదాత్యయమున హితోపచారములు. ❧

మూ. రాగషాడబసంయోగైః వివిధైః భక్తరోచనైః,
పిశితైశ్చాకపిష్టానైః యవగోధూమశాలిభిః.
అభ్యజ్ఞోత్సాదనైః స్నానైః ఉష్ణైః ప్రావరణైః ఘనైః,
ఘనైరగురుపక్షైశ్చ ధూవైశ్చాగురుజైర్ఘనైః.

నారీణాం యావనోష్ణానాం నిర్దయైరుపగూహనైః,

శ్రోణ్యారుకుచభావైశ్చ సంరోధోష్ణసుఖావహైః.

134

శయనాచ్ఛాదనైరుష్ణైః ఉష్ణైశ్చాన్తర్గృహైస్సుఖైః,

మారుతప్రబలః శీఘ్రం ప్రశామ్యతి మదాత్యయః.

135

వ్యా. రాగములు హేడబములు అను పానకములసంబంధముచేతను, అన్నమునకు రుచిని కల్పించు పలు డెరంగులైన మాంసవిశేషముల చేతను, శాకములతో గూడిన పిష్టముచే చేయబడిన భక్ష్యములచేతను, యవలు గోధుమలు రాజనములు అను ధాన్యములచే సిద్ధములైన యన్నములచేతను, అభ్యంగనములచేతను, నలుగు పెట్టుటచేతను, కొంచెముగ నుష్ణమైనపానములచేతను, దట్టమైన బట్టల గట్టుటచేతను, అగరుచందనమును దట్టముగ పూయుటచేతను అగరుధూపమును దట్టముగ వేయుటచేతను, యావనోద్రేకముచే నుష్ణమైన ప్రకృతికలవారును, పిరుదులును తొడలును స్తనంబులును దట్టములై క్రిక్కిరిసి యుండు ప్రాధాంగనలయొక్క సుఖకరంబులును ఉష్ణకరంబులునైన నిర్దయాలింగనముల చేతను, ఉష్ణములగుశయ్యలచేతను వరుపులచేతను, గర్భగృహనివాసముచేతను ఉపచరించినయెడ వాతాధికమదాత్యయము శీఘ్రముగ శమించును.

❧ పితృధికమదాత్యయచికిత్స, అందు మద్యపానము. ❧

మూ. భవ్యఖర్జూరమృద్ధ్వీకాపరూషకరసైర్యుతం,

సదాడిమరసం శీతం సక్తుభిశ్చాఽవచూర్ణితమ్.

136

సశర్కరం శార్కరం వా మార్ద్వీకమథవాఽపరం,

దద్యాద్భహూదకం కాలే పాతుం పితృమదాత్యయే.

137

వ్యా. పిత్తం బధికముగనుండు మదాత్యయమున తీయని ద్రాక్షపండ్లు ఖర్జూరపు పండ్లు ద్రాక్షపండ్లు అనునీఫలములరసముతో కూడినదియు, దానిష్టపండ్లరసముతో కూడినదియు, సత్తుపిండిని చేర్చబడినదియు, చక్కెరతో కూడినదియు నగు శార్కరం (చక్కెరతో సిద్ధముచేయబడిన) మద్యమునైనను, మార్ద్వీకద్రాక్షారసముతో సిద్ధముచేయబడిన మద్యమునైనను, లేక వేరొండు మద్యమునైనను జలము నధికముగ జేర్చి సకాలమున త్రాగించవలెను.

❧ పితృధికమదాత్యయమున అన్నపానములు. ❧

మూ. శశాణ్ కపిష్ఠాలానేణాన్ లావాసినితపుచ్చకాన్,

మధురాష్టూన్ ప్రయుంజీత భోజనే శాలిషష్టికాన్.

138

పటోలయాషమిశ్రం వా ఛాగలం కల్పయేద్రసం,
సతీవముద్గమిశ్రం వా దాడిమామలకాన్వితమ్. 139

ద్రాక్షామలకఖర్జూరపరూషకరసేన వా,
కల్పయేత్తర్పణాన్ యూషాన్ రసాంశ్చ వివిధాత్త కాన్. 140

వ్యా. పిత్తాధికమదాత్యయమున కుండేటిమాంసము, ఊరపిచ్చుకమాంసము, జింకమాంసము, లావుకపిట్టమాంసము, కాలపుచ్చము (నల్లనితోకకలజింకలా భేదము)ల మాంసము, అనుసీమాంసములను మధురరసమును పులుపును చేర్చి పక్వముచేసి యారస ముతో కూడిన రాజసంపుటన్నమునైనను ఆరువదినాళ్ల సంబావుల యన్నమునైనను భోజనమునకై యుపయోగింపవగును. లేక పొట్లకాయలయూషముతో కూడిన మేక పోతుమాంసరసమునైన వ్యంజనమునకై యుపయోగింపవగును. మరియు బటాణుల నైనను పెసలనైనను దానివృషపండ్లరసమును ఉసిరికపండ్లరసమును కలిపి పక్వముచేసి యైన నుపయోగింపవగును. ద్రాక్షపండ్లయొక్కయు ఉసిరికపండ్లయొక్కయు ఖర్జూరపు పండ్లయొక్కయు చిట్టితపండ్లయొక్కయు రసములను గూర్చి సత్తుసిండితో కూడిన యూషములనైనను వలుచెరంగులైన మాంసరసముల నైనను సిద్ధముచేసి యన్నమునందను పానముగ గల్పింపవగును.

— తృడ్విదాహాయ క్తపిత్తాధికమదాత్యయమున వమనవిధి. —

మూ. ఆమాశయస్థముల్లిక్తప్తం కఫపిత్తం మదాత్యయే,
విజ్ఞాయ బహుదోషస్య దవ్యామాంసస్య తృప్యతః. 141

(తృడ్విదాహాన్వితస్య చ)

మద్యం ద్రాక్షారసం తోయే(యం) దత్వా తర్పణమేవ వా,
నిశ్శేషం వామయేచ్ఛీఘ్రం ఏనం రోగాద్విముచ్యతే. 142

కాలే పునస్తర్పణార్థ్యం క్రమం కుర్యాత్ప్రకాంక్షితే,
తేనాన్నిర్దిప్యతే తస్య దోషశేషాన్నపాచకః. 143

వ్యా. పిత్తాధికమదాత్యయమున ఆమాశయమున నుండు కఫపిత్త (రస) ములు ఉద్రేకమునొంది స్వస్థానమునుండి చలించి పైకి వెళిలించుచున్నయెడ దోషము మిక్కిలి యధికమై శోషమున మంట పుట్టి దప్పి యధికముగ నుండునెడ, అట్టి లక్షణముల గమనించి, ద్రాక్షారససిద్ధమైన మద్యమును నీళ్లు కలిపి సత్తుసిండిని తర్పణమునకై కలిపి త్రాగించి దోషమంతయు నిశ్శేషముగ వెడలునట్లు శీఘ్రముగ వాలించేయించవలెను. ఇట్లు వాలి

చేయించుటవలన మదాత్యయము నివర్తించును. పిమ్మట నాహారకాలమునం దాహారముపై నిచ్చ బొడమియున్నయెడ సత్తుపిండి మున్నగు తర్పణమునుకూడ చేర్చి పేయాదిసంసర్జన క్రమమును (వసునవిధ్యుక్తముగ) అనుసరించి యాహారమునిడవలెను. ఈచికిత్సచేత జాత రాగ్ని దీపించి దోషశేషమును ఆహారమును పచింపజేయును.

❧ పితృధికమదాత్యయమున కానరక్తనిష్ఠీవాదిహరచికిత్స. ❧

మూ. కానే సరక్తనిష్ఠీవే పార్శ్వస్తనరుజాను చ,
తృప్యతే సవిదాహే చ సోత్తే శే హృదయోరసి. 144
గుడూచీభద్రముస్తానాం పటోలస్యాఽథవా భిషక్,
రసం సనాగరం దద్యాత్ తిత్తిరిప్రతిభోజనమ్. 145
(తైత్తిరైః ప్రతిభోజనమ్)

వ్యా. పితృధికమదాత్యయమున రక్తము నుమియునట్టి కానంబును, పార్శ్వముల యందును స్తనములయందును నొప్పియు, మంటతో కూడిన దప్పియు కల్గి, రొమ్ము నందును హృదయమునందును దోషము వృద్ధిచొంది యున్నయెడ తిప్పతీగెయొక్కయు భద్రముస్తలయొక్కయు రసము (కషాయము) నైనను, చేదుపొట్లరసము (కషాయము) నైనను, శుంఠిచూర్ణముతో కలిపి యిప్పించి, తీతువుపిట్టమాంసముతో కూడ నన్నమును భుజింపచేయనగును.

❧ మదాత్యయమున గల్గిన దప్పికి చికిత్స. ❧

మూ. తృప్యతే చాతిబలవత్ వాతపితై సముద్ధతే,
దద్యాద్ద్రాక్షారసం పాతుం శీతం దోషానులోమనమ్. 146
జీర్ణే సమధురాష్లేన చ్ఛాగమాంసరసేన తత్,
భోజనం భోజయేన్నద్యం అనుతర్షం చ పాయయేత్. 147
అనుతర్షస్య మాత్రా సా యయా నో దూష్యతే మనః,
తృప్యతే మద్యమల్పాల్పం ప్రదేయం స్యాద్భహూదకమ్ 148
తృష్ణా యేనోపశామ్యేత మదం యేన చ నాఘ్నయాత్,
పరూషకాణాం పీలూనాం రసం శీతమథాపి వా. 149
పర్ణినీనాం చతస్కాణాం పిబేద్వా శిశిరం జలం,
ముస్తదాడిమలాజానాం తృష్ణాఘ్నం వా పిబేద్రసమ్. 150

కోలదాడిమవృక్షాష్టుచక్రీకాచక్రీకారసః,

పఞ్చాష్టుకో ముఖాలేపః సద్యస్తృష్టాం నియచ్ఛతి.

151

వ్యా. మదాత్యయమున మిక్కిలి తీవ్రముగ దప్పి కల్గి వాతపిత్తములు మిక్కిలి ప్రకోపము నొందినయెడ చల్లగను . వాతాదిదోషముల ననులోమముగ జేయునదియు నగు ద్రాక్షరసమును త్రాగించవలెను. అది జీర్ణమైనదివడ మధురాష్టురసములజేర్చి పక్షము చేయబడిన మేకపోతుమాంసరసమును కలిపినయన్నమును భుజింపవలెను. భోజనసమయమున దప్పి కల్గినయెడ మద్యమును కొంచెము కొంచెముగ అనుపానముగ త్రాగవలెను. అట్టి యనుపానమును మనస్సు వికృతిజేందగుండునంత పరిమాణము గల్పించి మద్యమును త్రాగవలెను. మరియు దప్పి యధికముగ నున్నయెడ మద్యమున జలము నధికముగ జేర్చి, దప్పి శమించి మదమున కవకాశము గల్గనీయక తగుపరిమాణముతో నప్పడప్పుడు త్రాగవలెను.

మరియు చిట్టిత కొండగోగు ఈరెంటిని శీతకషాయముగ జేసి యారసమునైన పర్ణచతుష్టయముయొక్క శీతకషాయమునైనను, తుంగగడ్డలు, దానివ్వు, పేలాలు, వీనిని చేర్చి సిద్ధముచేయబడిన శీతకషాయమునైనను దప్పిని హరించుటకై త్రాగవలెను.

మరియు దప్పి మిక్కిలి తీవ్రముగ నున్నప్పుడు రేగుపండ్లు, దానివ్వుపండ్లు, చింతపండు, పులిచింతాకు, చుక్కూర, అనునీపంచాష్టుములరసము నొకటిగ గూర్చి నోటికి బూసినయెడ శీఘ్రముగ దప్పిని శమింపచేయును. (“ఇచ్చట పర్ణినీనాం చతస్మాణాం” అనుచోట కోలపొన్న, నేలపొన్న, ముయ్యాకుపొన్న, నక్కతోకపొన్న అనునవి నాల్గును చేరి పర్ణచతుష్టయమని యెరుంగునది.)

— పిత్తజమదాత్యయహరశిశిరోపచారాదులు. —

మూ. శీతలాన్యన్నపానాని శీతశయ్యాసనాని చ,

శీతవాతజలస్పర్శాః శీతాన్యుపవనాని చ.

152

క్షౌమపద్మోత్పలానాం చ మణీనాం మాత్తీకస్య చ,

చన్దనోదకశీతానాం స్పర్శాశ్చద్దాగ్నిశీతలాః.

153

హేమరాజతకాంస్థానాం పాత్రాణాం శీతవారిభిః,

పూర్ణానాం హిమపూర్ణానాం దృతీనాం పవనాహతాః.

154

సంస్పర్శాశ్చద్దాగ్నిశీతానాం నారీణాం చ సమూరుతాః,

చన్దనానాం చ ముఖ్యానాం శస్త్రాః పిత్తమదాత్యయే

155

(సంస్కర్షశ్చంద్రాణాం స్త్రీణాం పితృమదాత్యయే)
శీతవీర్యం యదన్యచ్చ తత్సర్వం వినియోజయేత్.

వ్యా. (గుణ-వీర్య-స్పర్శములచే) శీతలములగు నన్న పానములు, చల్లనై యుండు శయనానములును, చల్లగనుండు గాలియొక్కయు జలముయొక్కయు స్పర్శములును, ఎండ సోకక చల్లనినీడగల యుద్యానవనములును, చందనోదకముచే చల్లనైన పట్టుబట్టల యొక్కయు తామరకమలములయొక్కయు నల్లకలువలయొక్కయు మణులయొక్కయు ముత్యములయొక్కయు చంద్రునికిరణములచే చల్లనైనస్పర్శంబులును, చల్లనినీళ్లచే నిండిన బంగారుపాత్రములయొక్కయు వెండిపాత్రములయొక్కయు, కంచుపాత్రముల యొక్కయు మంచునీళ్లచే నిండి గాలి తాకుడుచే చల్లబడిన తోలుతిత్తులయొక్కయు స్పర్శంబులును, చందనమును పూసినాని తడియైన శరీరము కల్గి యావనవతులగు స్త్రీల సంస్పర్శంబులును, గాలితోగూడి మిగుల ప్రశస్తములగు చందనములయొక్క స్పర్శంబును, పితృమదాత్యయమునందు మిగుల ప్రశస్తము లై యుండును. మరియు నివిగాక శీతవీర్యము కల యాహారవిహారాదు లన్నియు పితృమదాత్యయమున మిగుల శ్రేష్ఠములై యుండును. (ఇచ్చట 'హిమపూర్ణానాం దృతీయాం సంస్కర్షాశ్చ' అని చెప్పటచేత ఇప్పటి యాంగ్లేయ చికిత్సాపద్ధతీయందు ఆచరణముననున్న మంచుగడ్డ (బస్) నువయోగించుటయు పురాతన చికిత్సాపద్ధతీలో నాచారమున నున్నట్లు తెలియుచున్నది.)

—౨౭ మదాత్యయమున కల్గినతాపమునకు శమనోపాయము. ౨౭—

మూ కుముదోత్పలపత్రాణాం సిక్తానాం చందనామ్బునా. 156
హితాః స్పర్శాః మనోజ్ఞానాం దాహే మద్యసముత్థితే,

వ్యా. మదాత్యయమున శరీరముపై మంట పుట్టినయెడ తెల్లకలువలయొక్కయు నల్లకలువలయొక్కయు రేకులను చందనోదకముచే తడిసి దాని స్పర్శమును శరీరముపై సోకునట్లు శరీరముపై కప్పినయెడ మంట శమించును.

మూ. కథాశ్చ వివిధాశ్చస్తాః (చిత్రాః) శబ్దాశ్చ శిఖనాం శివాః. 157
తోయదానాశ్చ శబ్దా హి శమయన్తి మదాత్యయమ్,

వ్యా. విచిత్రములగు పురాతనకథలును, సెమళ్లయొక్క కర్ణసుఖములయిన ధ్వనులును, మేఘగర్జనయొక్క ధ్వనులును, మదాత్యయమున కల్గు బాధల శమింపజేయును.

మూ. జలయన్త్రాభివర్షిణి వాతయన్త్రవహాని చ. 158
కల్పనీయాని భిషజా దాహే ధారాగృహాణి చ,

వ్యా. మదాత్మయమున శరీరమునకు తాపము కల్గినప్పుడు జలయంత్రములచే నుదకమును వెదజల్లననియు, గాలిని వ్యాపింపజేయు యంత్రములతో కూడినవియు నగు ధారాగృహములను (జలధారలతో కూడిన జలవిశేషము) రమ్యములుగ కల్పించి దాహ వీడితునియం దుంచినచో తాపము శమించును. (ఇచ్చట జలయంత్ర వాతవహాయంత్ర ప్రస్తావముచేత చిరంతనకాలమునందును ఇప్పటి నవనాగరీకకాత్మమునందు నూత్నముగ నిర్మింపబడిన జల ప్రకాశికలు (కొళాయిలు) గాలిని వ్యాపింపజేయు గొట్టములు మున్నగు నవి యుండినట్లు యూహింప దగియున్నది.)

— ౧౭ మదాత్మయమున గల్గు శరీరతాపమునకు ప్ర లేపాదులు. —

మూ. ఫలినీసేవ్యలోద్రామ్బుహేమపత్రకుటన్నటమ్ 159

కాలీయకరసోపేతం దాహే శస్తం ప్రలేపనమ్,
బదరీపల్లవోత్థశ్చ తతైవారిష్టకోద్భవః 160

ఫేనిలాయాశ్చ యః ఫేనః తైర్ద్రాహే లేపనం శుభం,
సురా సమన్తా దధ్యమ్లం మాతులుజ్జరసోమధు. 161

నేకే ప్రదేహే శస్యస్తే దాహఘ్నాస్సాన్లుకాఙ్ఘికాః,
పరిషేకాపగాహేషు వ్యజ్జనానాం చ సేవనే. 162

శస్యతే శిశిరం తోయం దాహాత్మష్టాప్రశాస్తయే,

వ్యా. శ్రేణిపుచ్చెక్క, నట్టివేళ్లు, లొద్దుగు, కురువేరు, నాగకేసరములు, తుంగగడ్డలు, వీని నన్నిటిని పచ్చని చందనముయొక్క రసమును పోసి నూరి పట్టువేసిన యెడ మద్యపానముచే కల్గిన యెడలిమంట శమించును.

మరియు రేగుచిగుళ్లనైనను, వేపచిగుళ్లనైనను, కుంకుడుకాయలనైనను, నీళ్లలో నైచి కవ్వముచే చిల్కినయెడ నురుగు తేలును. ఆనురుగును శరీరముపై పట్టువేసినయెడ మద్యపానమున కల్గిన మంట శమించును.

మరియు సురయసెడి మద్యమునైనను, దానిపై లేటనైనను, పుల్లనిపెరుగునైనను, మాదీఫలరసమునైనను, లేనైనను, శరీరమున మంటపుట్టినప్పుడు తడుపుటకును పట్టు వేయుటకును నుపయోగించుట చాల ప్రశస్తము. వై జెప్పిన ద్రవములను పుల్లనికాంబిక మున కలిపి సేకాదుల నుపయోగించుట చాల హితకరము.

మరియు స్నానమునకును, శరీరముపై చల్లుటకును, శాకాదుల దడుపుటకును చల్లనినీళ్లను నుపయోగించుట చాల ప్రశస్తము. దీనివలన తాపము, దక్ష్పియు శమించును.

(మరియు వాగ్భటాచార్యులు మధ్యపానముచే కల్లు తాపవిషయమై యిట్లు చెప్పిరి:—“త్వచం ప్రాప్తశ్చ పానోష్టా పిత్తరక్తాభిమూర్ఛితః, దాహం ప్రథరుతే ఘోరం తత్రాతిశిశిరో విధిః. అశామ్యతి రస్యైః తృప్తే రోహిణీం వ్యథయేత్పిరామ్” (ఆ. చి. అధ్య. ౭) మధ్యముయొక్క యుష్ణము చర్మము నాశ్రయించి పిత్తరక్తము లతో కలసి మిక్కిలి దారుణమైన మంటను శరీరముపై నెల్ల కల్గించును. అట్టియొడ మిక్కిలి శీతములైన యుపచారముల చేయనగును. అట్టి శీతోపచారములచే శమింప కున్నయొడ రోగికి మాంసరసమును తృప్తిగ పానముచేయించి శరీరమునందలి రోహిణి యనుసిరసు వేధించి రక్తమోక్షణము చేయనగునని యర్థము.)

మూ. మాత్రాకాలప్రయుక్తేన కర్మణానేన శామ్యతి. 163

ధీమతో వై ద్యసశ్వస్య శీఘ్రం పిత్తమదాత్యయః,

వ్యా. వైజెషిన్ చికిత్సావిధానమును, పరిమాణమును, కాలదేశాదులను, చక్కగ గమనించి యుపయోగించునెడ బుద్ధిమంతుడును వైద్యునకువశుడై చెప్పినదాని నతిక్రమించక పథ్యసేవనాదుల నాచరించువాడును అగురోగికి పిత్తముచే కల్గిన మదాత్యయము అతిశీఘ్రముగ నివర్తించును.

—౧౭ కఫాధికమదాత్యయచికిత్స. ౧౭—

మూ. ఉల్లేఖనోపవాసాభ్యాం జయేత్కఫమదాత్యయమ్. 164

తృప్యతే సలిలం చాస్తి దద్యాత్ ప్రే బేరసాధితం,

వ్యా. కఫము అధికముగ నుండు మదాత్యయమున తొలుత సామాన్యముగ వమనముచేతను, ఉపవాసముచేతను చికిత్స చేయనగును. దప్పి యధికముగ నున్నపుడు కురువేరును చేర్చి కాచబడిన జలమును త్రాగుటకై యిప్పించవలయును.

—౧౮ కఫాధికమదాత్యయమున పాచనపానీయసేవనము. ౧౮—

మూ. బలయా పృశ్నిపర్ణ్యా వా కణ్ఠకార్యాఽథవా శృతమ్. 165

సనాగరాభిస్సర్వాభిః జలం వా శృతశీతలం,

దుఃస్పర్శేన సమున్దేన ముస్తపర్పటకేన వా. 166

జలం ముస్తైః శృతం వాపి దద్యాద్ధోషవిపాచనం,

ఏతదేవ చ పానీయం సర్వత్రాపి మదాత్యయే. 167

నిరత్యయం పీయమానం విపాసాజ్వరనాశనం,

వ్యా. చిట్టాముట్టినైనను, కోలపొన్ననైనను, వాకుడునైనను, చేర్చి కాచబడిన జలమును కఫాధికమదాత్యయమున త్రాగింపనగును. లేక చిట్టాముట్టి మొదలగు మూటి తోడను శుంఠిని కూడ చేర్చి జలమును కాచి చల్లార్చి త్రాగింపనగును. మరియు దురదగొండిని తుంగగడ్డలను చేర్చియైనను, తుంగగడ్డలను పర్పాటకమును చేర్చియైనను, లేక తుంగగడ్డలు మాత్రము చేర్చియైనను కాచబడిన జలమును చల్లార్చి త్రాగించినచో దోషము పరిపక్వమగును. ఈపానీయమును మదాత్యయము లన్నిటియందును త్రాగుట కుపయోగించినను నిర్వాధకముగ వర్షిని జ్వరమును శమింపజేయును.

—౧౭ కఫాధికమదాత్యయమున శార్కరాదిమద్యపానము. ౧౭—

మూ. నిరామం కాఙ్క్షితం కాలే సక్షౌద్రం పాయయేత్తు తమ్. 168

శార్కరం మధు వా జీర్ణం అరిష్టం శీఘ్రమేవ వా,
రూక్షతర్పణసంయుక్తం యవానీనాగరాన్నితమ్. 169

(రూక్షం తర్పణసంయుక్తం యవాన్నం వా ప్రదాపయేత్),

వ్యా. కఫం బధికముగ నుండు మదాత్యయమున ఆమదోషము లేక యుండు నపుడు ప్రాతదియగు శార్కర (చక్కెరతో చేయబడిన) మద్యముననైనను, తేనెతో చేయబడిన మద్యముననైనను, అరిష్టమును మద్యముననైనను, శీఘ్రమద్యముననైనను, రూక్షగుణముగల తర్పణ (నత్తుండి మొదలగు చూర్ణమును) ఓమము, శుంఠి చూర్ణమును కలిపి తేనెను చేర్చి రోగి కిష్టమయిన మద్యమును త్రాగించవలయును.

—౧౮ కఫాధికమదాత్యయమున నాహారవిధి. ౧౮—

మూ. యూవగౌఢూషికం చాన్నం రూక్షయాషేణ భోజయేత్,
కులుత్థానాం సుశుష్కాణాం మూలకానాం రసేన వా. 170

తనునాల్పేన లఘునా కట్వస్థేనాల్పసర్పిషా,
పటోలయాషమష్ణం వా యూషమామలకస్య వా. 171

ప్రభూతకటుసంయుక్తం సయవాన్నం ప్రదాపయేత్,
వ్యోషయాషమథాష్ణం వా యూషం వా సాష్ణవేతసమ్. 172
ఛాగమాంసరసం రూక్షమష్ణం వా జాఙ్గలం రసం,

వ్యా. వైశిష్ణవరీతిగ శార్కరాది మద్యమును త్రావి అది జీర్ణమై యాకలి కల్గినప్పుడు యవాన్నము నైనను, గోధూమాన్నము నైనను, రూక్షగుణముగలయూషముతో చేర్చి భుజింపవలయును. మరియు తేటగను, కొంచెము కటు అష్ణరసముల చేర్చ

బడినదిగను స్వల్పముగ నేలిని గల్పినదియు నగు ఉలవకట్టుతో నైనను, ఎండిన ముల్లంగిని చేర్చిచేయబడిన కట్టుతోనైనను, పులుపును చేర్చిన చేదుపొట్టును కూడ చేర్చి సిద్ధము చేయబడిన యూషమునైనను, ఉసికికాయలరసమును చేర్చిన యూషమునైనను, అధికముగ కారము చేర్చి సిద్ధముచేయబడిన యవాన్నమునైనను భుజింపవలయును. లేక త్రికటుకములను, అష్టరసమును చేర్చి సిద్ధముచేయబడిన యూషమునైనను, అష్టవేతసముతో కూడిన యూషమునైనను, రూక్షముగ నుండు మేకపోతు మాంస రసమునైనను, అష్టరసముతో కూడిన జాంగలజంతుమాంసరసము నైనను యవాన్నమున కలిపి భుజింపవగును.

❧ కఫాధికమదాత్యయమున మాంసోపయోగము. ౧౮ ❧

మూ. స్థాల్యాం వాథ కపాలే వా భృష్టం నిర్ద్రివ(నీరజ)వర్తితమ్. 173
కట్వప్లులవణం మాంసం భక్షయత్ వృణుయాన్తథు,

వ్యా. మాంసమును మట్టిపిడతలో నైనను, మంటిపెంకులోనైనను ఉనిచి కారమును, పులుపును ఉప్పును చేర్చి ద్రవము లేకుండునట్లువేచి మద్యపానము చేసినపుడు తినవలయును. (ఇచ్చట కపాలపదమునకు 'పుట్టె' అని యర్థముచేసి 'మరుప్పునియొక్క పుట్టెయందుగాని' అని యొకవ్యాఖ్యాత వ్రాసెను. ఈతనివ్రాత అనాలోచితము, అప్రశస్తము, అస్థిలము.)

❧ కఫాధికమదాత్యయమున మాంసోపయోగవిధి. ౧౯ ❧

మూ. వ్యక్తమారీచకం మాంసం మాతులుజ్జరసాన్వితమ్. 174

ప్రభూతకటుసంయుక్తం యవానీనాగరాన్వితం,
భృష్టం దాడిమసారామ్లం ఉష్ణయాషోపచేష్టితమ్. 175

యథాగ్ని భక్షయేత్ కాలే ప్రభూతార్ద్రకపేషితం,
పిబేచ్ఛ నిగదం మద్యం కఫప్రాప్తే మదాత్యయే. 176

వ్యా. మాంసమున మిరియాలపొడిని విశేషముగ జేర్చి మాదీఫలరసమును కొద్దిగ చేర్చి పక్వముచేసియైనను నుపయోగింపదగును. అధికముగ కారమును, ఓషధును, శుంఠిని, దాసిమరసమును, చేర్చి వేయించబడిన మాంసమును అల్లము నధికముగ చేర్చి ఉష్ణమైన యూషమును కలిపి నూరి ముద్దచేసి జాతరాగ్నిబలానుసారముగ నామాంసమును తిని వైజెష్ఠిన శార్కరాదిమద్యమును పానముచేయవలయును. దీనివలన కఫాధికమయిన మదాత్యయము శాంతినిొందును.

❧ కఫాధికమదాత్యయమునం దష్టాంగలవణప్రయోగము. ❧

మూ. సౌవర్చలమజాజీ చ వృక్షాంశం సాంఖ్యవేతసం,
త్వగేలామరిచాఽర్థాంశం శర్కరాభాగయోజితమ్. 177

ఏతల్లవణమష్టాంశం అగ్నిసద్దీపనం పరం,
మదాత్యయే కఫప్రాప్తే దద్యాత్ స్రోత్రోవిశోధనమ్. 178

ఏతదేవ పునర్యుక్త్యా మధురామైర్ద్వీపీకృతం,
గోధూమాన్నయవాన్నానాం మాంసానాం చాఽతిరోచనమ్.

వ్యా. సౌవర్చలవణము, జీలకర, చింతపండు, అష్టవేతసము (పుల్లప్రబ్బలి), ఇవి ప్రత్యేక మొక్కకభాగము; లవంగపువట్ట, ఏలకులు, మిరియాలు ఇవి యొక్కొకటి యర్థభాగము, చక్కెర యొక్కభాగము; ఇత్తెరంగున వీనినెనిమిది నొకటిగ గూర్చి చూర్ణముచేసిన నయ్యది యష్టాంగలవణమని యన్వర్థముగ జెప్పబడును. ఇయ్యది యగ్ని సందీపనమునకు మిగుల శ్రేష్ఠమైనది. దీనిని కఫాధికమదాత్యయమున నుపయోగించినచో స్రోత్రోమార్దములను శుద్ధముగ జేయును. మరియు దీనిని మధురరసముచేతను దానిమ్మ పులుసు మున్నగు నష్టరసములచేతను యుక్తియుక్తముగ ద్రవముగ జేసి యాహార పదార్థములయందుచేర్చి భుజించునపు డుపయోగించినచో గోధూమ-యవాన్నములకును పలుచెరంగులైన మాంసములకును రుచిని కల్పించును.

❧ ద్రాక్షచే సిద్ధమైన రాగము. ❧

మూ. వేషయేత్కటుకైర్యుక్తాం శ్వేతాం బీజవివర్జితామ్,
మృద్వీకాం మాతులుక్లస్య దాడిమస్య రనేన వా. 180

సౌవర్చలైలామరిచైః అజాజీఘృక్లదీప్యకైః,
స రాగః డౌద్రసంయుక్తః శ్రేష్ఠో రోచనదీపనః 181

వ్యా. (కాశ్మీరదేశమున ప్రసిద్ధిగాంచిన) తెల్లనిపెద్ద పచ్చద్రాక్షపండ్లను విత్తనము లూడదీసి దానితో శుంఠి పిప్పలి మిరియాలను యథోచితముగ కలిపి, మెత్తగ నూరి యందు మాదీఫలరసమును, దానిమ్మపండ్లరసమును బోసి, అందు సౌవర్చలవణమును ఏలకులను మిరియాలను జీలకరను గుంటగలగరను ఓమమును వీని నన్నిటిని చూర్ణముచేసి కలిపి, లేనెను కూడ చేర్చిన నయ్యది శ్రేష్ఠమైన రాగమనబడును. ఇయ్యది రుచిని బుట్టించి జాతరాగ్నిని దీపింపజేయును. (తెల్లద్రాక్ష కాశ్మీరదేశమున ప్రసిద్ధిజేందిన పెద్దద్రాక్ష యని యెరుంగునది.)

మూ. మృద్వీకాయాః విధానేన కారయేత్కారవీమపి,

శుక్తమత్యస్యజ్ఞీకోపేతం రాగం దీపనపాచనమ్.

182

వ్యా. వై జేష్ఠబడిన పెద్దద్రాక్షవిధానప్రకారము పిన్నద్రాక్షను కూడ రాగముగ సిద్ధముచేయునది. అందును శుక్తమును పులిసిన మధ్యమును చక్కెర పాకమును గూర్చి సిద్ధముచేయనగును. ఇదియును అన్నిని దీపింపజేసి యాహారమును జీర్ణింపజేయును.

—౨౨ కొన్ని రాగకల్పనములు. ౨౨—

మూ. ఆమ్రామలకపేళీనాం రాగాన్ కుర్యాత్ పృథక్ పృథక్,

ధాన్యసౌవర్చలాఽజాజీ కారవీమరిచాన్వితాన్.

183

గుడేన మధుయుక్తేన వ్యక్తామలవణీకృతాన్,

తైరన్నం రోచతే దిగ్ధం సమ్యగ్భుక్తం చ జీర్యతి.

184

వ్యా. మామిడి బెంకెలలోని పప్పులను, ఉసిరిక పప్పులను వేరువేరుగ గ్రహించి అందు దనియాలు, సౌవర్చలలవణము, జీలకర, ఓనుము, మిరియాలు, వీనిచూర్ణమును కలిపి చూరి, బెల్లమును తేనెను కలిపి పులుపును లవణమును అధికముగ (వ్యక్తముగ తెలియునట్లు) కలిపి ద్రాక్షను చెప్పిన విధిప్రకారము రాగముల సిద్ధముచేయునది. వీనిని కలిపి యన్నమును భుజించినచో చక్కగ జీర్ణమగును. రుచ్యముగ నుండును.

—౨౩ కఫాధికమదాత్యయ శామకోపచారములు. ౨౩—

మూ. రూక్షోష్ణేనాఽన్నపానేన స్నానేనాఽశిశిరేణ చ,

వ్యాయామలఙ్ఘనాభ్యాం చ యుక్త్యా జాగరణేన చ.

185

కాలయుక్తేన రూక్షేణ స్నానేనోద్వర్తనేన చ,

ప్రాణవర్ణకరాణాం చ ప్రఘర్షణాం చ సేవయా.

186

సేవయా వసనానాం చ గురూణామగురోరపి,

సజ్కోచోష్ణసుఖాన్లీనాం అజ్ఞనానాం చ సేవయా.

187

సుఖశిక్షితహస్తానాం స్త్రీణాం సంవాహనేన చ,

మదాత్యయః కఫప్రాయః శీఘ్రమేవోపశామ్యతి.

188

వ్యా. రూక్షగుణంబులును ఉష్ణవీర్యంబులు నగు నన్నపానముల సేవించుట, ఉష్ణస్పర్శమైన వేడినీళ్లు మున్నగువానిచే స్నానముచేయుట, శరీర పరిశ్రమమును చేయుట, లంకణముండుట, యుక్తియుక్తముగను కాలోచితముగను నిదుర మేల్కొంచి

యుండుట, ఆయాకాలమునకు! యోగికంబును రూక్షగుణయుక్తంబునైన నలుగురిపిండి మున్నగువానిచే నలుగురెట్టికొని స్నానముచేయుట, శరీరబలకరంబును వర్ణకరంబును నగు సంఘర్షణమును (రాయిడిని) నేవించుట, దట్టములైన బట్టల ధరించుట, అగురుధూపమును నేవించుట, ఆలింగనములచే నుష్ణమును శుభముగ కల్గించు స్త్రీల నేవించుట, చక్కగ నేర్చిన స్త్రీలచే జేయబడు సంవాహనముల జేయించికొనుట, ఈయువచారములచేత కఫాధికమైన మదాత్మ్యము శీఘ్రముగ శమించును. (సంవాహనములన హస్తపాదాద్యవయవములను చేతులతో బట్టి శుభకరముగ మర్దించుట యని యర్థము.)

❧ సాన్ని పాతికమదాత్మ్యయచికిత్సాకల్పనము. ❧

మూ. యదిదం కర్త నిర్దిష్టం పృథక్ దోషబలం ప్రతి,
సన్నిపాతే దశవిధే తద్వికల్ప్యం భిషగ్విదా. 189
యస్తు దోషవికల్పజ్ఞః యశ్చైషధివికల్పవిత్,
స సాధ్యా సాధయేత్ వ్యాధీ సాధ్యా సాధ్యవిభాగవిత్.

వ్యా. వాత-పిత్త-కఫముల మూటియొక్క ప్రకోపమునకల్గు మదాత్మ్యమునందు ఆట్టి త్రిదోషములతో నొక్కొకదోషము ప్రబలముగ ప్రకోపించిన మదాత్మ్యముల మూడిటికిని వేరువేరుగ చికిత్సావిధానము పైని చెప్పబడినది. తక్కిన ద్వివికల్పములైన సన్నిపాతభేదముల పదిటియందును ఏకోల్బణ సన్నిపాతములకు వేరువేరుగ జెప్పబడిన రెండేసి చికిత్సలను మిశ్రములుగ గల్పించి వైద్యవరుడు చికిత్సచేయవలెను. (వాత-పిత్తముల రెండును బలాధికము లైయున్న మదాత్మ్యమున వాతాధికమదాత్మ్యమునకును పిత్తాధికమదాత్మ్యమునకు వేరువేరుగ జెప్పిన చికిత్స లన్నియు చేయవలెను. ఇతైరంగుననే తక్కినవానికి చికిత్సాద్వయసంసర్గ కల్పనమును దోషాధిక్యానుసారముగ నెరుంగునది.)

మరియు దోష వికల్పభేదములను, ఔషధివికల్పభేదములను సాధ్యాసాధ్యభేదములను చక్కగ నెరింగిన వైద్యవరుడు వైజ్ఞేయరీతిగ దోషముల తారతమ్యమున కనుగుణముగ సౌషధమును కల్పించి సాధ్యావస్థనుండు రోగముల చక్కగ గమనించి చికిత్స చేయనగును.

వివరణము—మదాత్మ్యము లన్నియు త్రిదోషసన్నిపాతముననే కల్గునని “తస్మాత్త్రిదోషజం లిఙ్గం సర్వత్రాపి మదాత్మ్యయే, దృశ్యతే రూపవైశిష్యే పృథక్త్వం చాస్య లక్ష్యతే” (శ్లో. ౧౦౦) అనువాక్యముచే చెప్పబడినది. ఆట్టి సాన్ని పాతికమదా

త్యయమున నేదోషము మిక్కిలి బలిష్ఠముగ నుండునో అట్టి యేకదోషప్రాబల్యమునుబట్టి వాతక-పైత్తిక-శ్లేష్మి కమదాత్యయ భేదములు మూడువిధములుగ నిర్ణయించి వానికి ప్రత్యేకలక్షణములును, వేరువేరుగ చికిత్సలును ప్రైగ్రంథముచే చెప్పబడినవి. అవి మూడును ఏకోల్బణసన్ని పాత భేదములు.

ఏకోల్బణ సన్ని పాతములు మూడుగాక ద్వ్యల్బణ-హీన-మధ్య-అధిక-సమదోష సన్ని పాత భేదముల పదిటియందును చికిత్సావిధానము “యదిదం కర్త నిర్దిష్టం” అనుశ్లోకముచే నిర్దేశింపబడినది. ఆసన్ని పాత భేదము లెవ్వియనః—వాత మధికముగను, పిత్తశ్లేష్మములు మధ్యమములుగ నుండు సన్ని పాతమదాత్యయ మొకటి. వాతపిత్తము లధికముగను, శ్లేష్మము మధ్యమముగనుండు సన్ని పాతమదాత్యయము రెండవది. వాతము మధ్యమముగను, పిత్తకఫములు అల్పములుగ నుండు సన్ని పాత మదాత్యయము మూడవది. వాతమధికముగను, పిత్తకఫములు స్వల్పములుగ నుండు సన్ని పాతమదాత్యయము నాల్గవది. వాతపిత్తము లధికముగను, పిత్తకఫములు మధ్యమములుగ నుండుసన్ని పాత మదాత్యయము ఐదవది. వాతము స్వల్పముగను, పిత్తకఫములు మధ్యమములుగ నుండు సన్ని పాతమదాత్యయము ఆరవది. వాత-పిత్త-కఫములు మూడును స్వప్రమాణమునకన్న నధికముగ నుండు సన్ని పాతమదాత్యయము ఏడవది. వాతాది త్రిదోషములును మధ్యములుగ నుండు సన్ని పాతమదాత్యయము ఎనిమిదవది. వాతాదిత్రిదోషములును స్వల్పబలములుగ ప్రకృపితము లై యుండు సన్ని పాతమదాత్యయము తొమ్మిదవది. వాతము స్వల్పముగను, పిత్తము మధ్యమముగను కఫము అధికముగ నుండు సన్ని పాతమదాత్యయము పదియవది.

ఈవివరమే సర్వాంగసుందర వ్యాఖ్యానమున శ్లోకరూపముగ నిట్లు చెప్పబడినది:—
“ఉత్కర్షణేణ యదా త్వేకః మధ్యేన ద్వా, తదాదిమః; ఉత్కర్షణేణ యదా ద్వా తు, మధ్యేనైకో ద్వితీయకః; ఏకో మధ్యేన దోషస్సాస్యత్, ద్వావత్సేన తృతీయకః; ఉత్కర్షణేణ క ఏవ స్సాత్, అత్సేన ద్వా చతుర్థకః; ఉత్కర్షణేణ యదా ద్వాతు, అత్సేనై కశ్చ పఞ్చమః; ఏకోఽత్సేన తు మధ్యేన ద్వా దోషావిలి షష్ఠకః; ఉత్కర్షణస్స మస్తాస్పృశ్ః ఏవం భవతి సప్తమః; మధ్యేన సర్వేఽపి యదా తదా భవతి చాష్టమః; అత్సేన సర్వేఽపి యదా తదా తు నవమస్తస్సృతః, అత్సేనైకో మధ్యేనైకస్తదాత్వస్త్య క్షతి స్ఫుటాః, సన్ని పాతస్య మునినా దశభేదాః ప్రకీర్తితాః.”

ఈ పదిసన్ని పాత భేదములతో నేకోల్బణసన్ని పాత భేదములు మూడును చేరిన ఐదుమూడు సన్ని పాతము లగునని యెరుంగునది. ఏకోల్బణసన్ని పాతములకు వేరువేరుగ

జెప్పబడిన చికిత్సలను తక్కినవన్నీ పాతముల పదిటియందును వైజేప్పబడిన దోషముల బలతారతమ్యమునుబట్టి తత్తదనుగుణముగ కల్పించి చికిత్సచేయనగునని ముఖ్యభావము.

❧ మదాత్యయమున మనస్సు హర్షమును కల్పించునుపకరణములు. ❧

మూ. వనాని రమణీయాని సపద్మాస్సలిలాశయాః,

విశదాన్యన్నపానాని సహాయాశ్చ ప్రహర్షణాః.

191

మాల్యాని గంధయోగాశ్చ వాసాంసి విమలాని చ,

గాన్ధర్వశబ్దాః కాంతాశ్చ గోష్ఠ్యశ్చ హృదయప్రియాః.

192

సంకథాహాన్యగీతానాం విశదాశ్చైవ యోజనాః,

ప్రియాశ్చానుగతా నార్యో నాశయన్తి మదాత్యయమ్.

193

వ్యా. మనస్సుకు మిక్కిలి రమ్యములగు నుద్యానవనములు, తామరకమలములతో గూడిన సరోవరములు, పరిశుభ్రములగు నన్నపానములు మిక్కిలి మనస్సుకుల్లాసమును కల్పించు స్నేహితులు, పుష్పమాలికలు, పరిమళద్రవ్యములు, నిర్మలములైన వస్త్రములు, మనస్సుకు మిగుల రమ్యములైన సంగీతమును వినుట, మనస్సుకు మిక్కిలి ప్రీతిని బుట్టించువారితో గూడియుండుట, హాస్యమునకును సంగీతమునకును సంబంధించిన కథల మాట్లాడుట, మనస్సుకు నిర్మలతను కల్పించువిషయముల పర్యాలోచనముచేయుట, తనకు ప్రీతిపాత్రములైన ప్రియురాండ్రుగలిసి యుండుట, ఇవి యన్నియు మదాత్యయమును నిశ్చేషముగ నివర్తింపజేయును.

❧ మదాత్యయమున మనోహర్షణావశ్యకత. ❧

మూ. నాఽఽఞ్జోభ్య హి మనో మద్యం శరీరమవిహత్య చ,

కుర్యాన్మదాత్యయం తస్మాత్ ఏప్యవ్యా హర్షణీ క్రియా.

194

వ్యా. మద్యము తొలుత మనస్సున సంక్షోభమును కల్పించి నికారమునొందించి పిమ్మట శరీరమును బాధించి మదాత్యయమును కల్పించును; కావున ఏవిధమునైన మనస్సుకు హర్షమును ఉల్లాసమును కల్పించుటకై ప్రయత్నము చేయవలెను. (వైజేప్పబడిన యుద్యానాదిపరికరములను తత్తదుచితముగ నుపయోగించుచు మనస్సుకు హర్షమును కల్పించుట మదాత్యయమునకు ముఖ్యమైన చికిత్సయని భావము.)

❧ మదాత్యయమున క్షీరోపయోగవిధి ❧

మూ. ఆభిః క్రియాభిస్సిద్ధాభిః శమం యాతి మదాత్యయః,

న చేత్, మద్యవిధిం ముక్త్యా క్షీరమన్య ప్రయోజయేత్.

195

వ్యా. వైశేషబడిన సిద్ధక్రియలచే మదాత్మయము శమించకుండునెడ మద్య ప్రయోగరూపమైన చికిత్సను మాని తీరమును ప్రయోగించునది.

౨౭ మదాత్మయమున తీరోపయోగముచే గల్గు ప్రయోజనము. ౨౭

మూ. లబ్ధినైః పాచనైః దోషశోధనైః శమనైరపి,
విమద్యస్య కఫే క్షీణే జాతే దౌర్బల్యలాఘవే. 196

తస్య మద్యవిదగ్ధస్య వాతపిత్తాధిక్యచ,
గ్రీష్టోపతప్తస్య తరోః యథా వర్షం తథా పయః. 197

పయసాభివృద్ధితే రోగే బలే జాతే నివర్తయేత్,
తీరప్రయోగం మద్యం చ క్రమేణాల్పాల్పమాచరేత్. 198

వ్యా. వైని చికిత్సావిధానమున శైష్వబడిన లంకణములచేతను; పాచనౌషధ ప్రయోగములచేతను, వనునవిరేచనరూపదోషశోధనములచేతను, శమనౌషధాదులచేతను మద్యదోషము కొంతమట్టుకు శమించి కఫము క్షీణించి శరీరమున బలహీనము కల్గి తేలిక యైయుండునపుడు, మద్యపానముచే బాధితుడై వాతపిత్తము లధికముగ నున్నవానికి పాల నుపయోగించుట చాల మంచిది. అట్టి పరిస్థితియందు పాలను త్రాగించినచో గ్రీష్టకాలమునం దెడతాపముచే చాల హీనస్థితినుండు పృక్షమునకు వర్షమును బోలె మదాత్మయరోగికి ప్రాణసంరక్షణమును కల్పించి బలమును పుష్టిని కల్పించును.

పాల నుపయోగించుటచేత మదాత్మయరోగము నిశ్శేషముగ నివర్తించి శరీర మునకును మనస్సుకును బలము కల్గినపిదప తీరపానమును మాని, మద్యమును మాత్రము క్రమక్రమముగ నానాట కొంచెము కొంచెముగ త్రాగుచుండవలెను. (నానాట తగ్గించ వలెనని యర్థము.)

ఇచ్చట నీవిషయము నెరుంగునది:—“స్వాదు శీతం మృదు స్నిగ్ధం బహుం శ్శక్తిపిచ్ఛిలమ్, గురు మన్దం ప్రసన్నం చ గవ్యం దశగుణం పయః. తదేవం గుణమేవాజీ సమానాదభివర్ధయేత్” అను వాక్యముచేత ఆవుపాలగుణాదులు చెప్పబడినవి. దీనివలన ఆవుపాలు మాధుర్యశీతాదిదశగుణముల గల్గినదనియు, నయ్యది యోజ్యుకు సమానగుణ మగుటంజేసి యోజ్యును పృథ్వినిందించుననియు స్ఫుటముగ తెలిసెడిది. మద్యపానమునంజేసి యోజ్యు చాలక్షీణించి యుండునపుడు మద్యమునకు విరుద్ధగుణంబును, ఓజ్యుకు సమా నగుణంబును నగు గవ్యము నుపయోగించినయెడ “పృథ్విసమానై స్సర్వేషాం విపరీతై ర్విపర్యయః” అను న్యాయప్రకారము మద్యమునకు విరుద్ధగుణముగపాలు మద్యమునకల్గిన రోగమును శమింపజేసి, సమానగుణమైన యోజ్యును పృథ్విరొందించును. కావున మదా

త్యయమునం దావుపాల నుపయోగించుట చాల ప్రశస్తము. ఈవిషయమునే వాగ్భటాచార్యులును—“మద్యక్షీణస్య హి క్షీణం క్షీరమాశ్వేప పుష్యతి, ఓజస్తల్యం గుణైస్సరైః విపరీతం తు మద్యతః” (అ. హృ.చి. అ.2. శ్లో. ౪౯) అనువాక్యముచే క్షుప్తముగ చెప్పిరి.

—ॐ మదాత్యయము నివర్తించినవెంటనే అధికమద్యపాననిషేధము. ॐ—

మూ. విచ్ఛిన్నమద్యస్సహసా యోఽతిమాత్రం నిషేవతే,
ధ్వంసకో విట్క్షయశ్చైవ రోగస్తస్యోపజాయతే. 199
వ్యాధ్యుపక్షీణదేహస్య దుశ్చికిత్స్యతమా హి తా,
తయోర్లిజ్జం చికిత్సా చ యథావదుపదేశ్యతే. 200

వ్యా. మదాత్యయమున మద్యపానమును వదిలి యుండినవాడు మరల వెంటనే మద్యమును అధికముగ త్రాగినయెడ దానంజేసి ధ్వంసకము, విట్క్షయము అనువ్యాధులు సంభవించును. అవ్యాధులు రెండును మదాత్యయరోగముచే శరీరము క్షీణించినవానికి కల్గినయెడ మిక్కిలి క్రూరము చికిత్సాసాధ్యము కానేరదు. (కావున మదాత్యయము నివర్తించినపిదప కొంచెము కొంచెముగ నానాట మద్యమును త్రాగవలెనని భావము.) ధ్వంసక-విట్క్షయలక్షణంబులును చికిత్సయు నీక్రింద నుపదేశింపబడును.

—ॐ ధ్వంసకలక్షణము. ॐ—

మూ. శ్లేష్మప్రసేకః కణ్ఠాస్యశోషః శబ్దాఽసహిష్టుతా,
తద్ధ్రానిద్రాఽతియోగశ్చ జ్ఞేయం ధ్వంసకలక్షణమ్. 201

వ్యా. ధ్వంసకరోగమున నోట కఫము కారును, కుత్తుకయు నోరును ద్రవము లేక యెండును. వివిధమైనశబ్దమును విని నహింపకుండును. కునికిపాటును నిద్రయు నధికముగ కలుగును.

—ॐ విట్క్షయలక్షణము. ॐ—

మూ. హృత్కణ్ఠరోగః సమ్రోహః ఛర్దిరజ్వరజాఙ్వరః,
తృష్ణా కాసః శిరశ్శూలం వతత్ విట్క్షయలక్షణమ్. 202

వ్యా. విట్క్షయమును రోగమున హృద్రోగంబును, కంఠరోగంబును, మూర్ఛయు, వాంతియు, ఒడలి నొప్పలును, జ్వరంబును, దస్పియు, కాసంబును, తలనొప్పియు కలుగును.

—౧౭ ధ్వంసక-విట్ డయ చికిత్స. ౧౭—

మూ. తయోః కర్త తదేవేష్టం వాలికే యన్తదాత్యయే,
తా హి ప్రక్షీణదేహస్య జాయతే దుర్బలస్య వై. 203
వస్తయః సర్పిషః పానం ప్రయోగః క్షీరసర్పిషోః,
అభ్యజ్ఞోద్వర్తనస్నానాన్యన్నపానం చ వాతనుత్. 204
ధ్వంసకో విట్ డయశ్చైవ కర్తాణానేన శామ్యతి,

వ్యా. వైశిష్టిన రోగములు రెండును వ్యాధ్యులచే శరీరము కృశించి బలము నశించినవారికే సంభవించును కాన నారెంటికిని వాతక మదాత్యయమునకు చెప్పిన చికిత్సనే చేయుట మంచిది. మరియు వాతహరములగు వస్తులను, పాలు త్రాగుటయు, క్షీరమును, ఘృతము నుపయోగించుటయు, అభ్యంగమును, ఉద్వర్తనస్నానములును, వాతహరము లగు నన్నపానములును, యుక్తముగ నుండును. ఈచికిత్సావిధానముచేత ధ్వంసకవిట్ డయరోగములు రెండును శాంతి నొందును.

—౧౮ యుక్తమద్యసేవనముచే మదాత్యయము కల్గదనుట. ౧౮—

మూ. యుక్తమద్యస్య మద్యోత్థో న వ్యాధిరుపజాయతే. 205
వ్యా. మద్యపానమునకు చెప్పినవిధినియచుముల నాశ్రయించి దేశకాలసాత్వ్యాద్యనుగుణముగ యుక్తపరిమాణముతో మద్యమును సేవించినయెడ దానివలన సంభవించు మదాత్యయరోగము కలుగ నేరదు.

—౧౯ మద్యపాననివృత్తిచే గల్గు సుత్తమగుణము. ౧౯—

మూ. నివృత్తస్సర్వమద్యేభ్యో నరో యశ్చ జితేంద్రియః,
శారీరమానసైర్ద్రిమాన్ వికారైర్న స యుజ్యతే. 206

వ్యా. నానావిధములయిన మద్యముల నన్నిటిని మానవుడు ఇంద్రియముల తన వశముగ నుంచుకొని త్రాగుటను బొత్తుగ మాని యున్నయెడ అట్టి మనుజుడు మద్యపానముచే సంభవించు శారీరమానసిక వ్యాధులచే నొకప్పుడును బాధింపబడదు. (ఇచ్చట “శారీరమానసైః” యనుపదముచేత ప్రకరణమునుపట్టి మద్యపానముచే సంభవించు శారీరమానసవ్యాధులు మాత్రము సంభవింపనేరవని యర్థము. ఇట్లు చెప్పటచేత కారణాంతరముచే సంభవించు శారీరమానసవికారములకు మద్యపానము పదలుట నివర్తకము కానేరదని భావము.)

అథాభ్యాసవిషయసంగ్రహము. ౧౧

మూ. తత్ర శ్లోకాః—

యత్ప్రభావా భగవతీసురా, పేయా యథా చ సా,
 యద్ధ్రీవ్యా, యస్య యా చేష్టా, యోగం చాపేక్షతే యథా.
 యథా మదయతే, యైశ్చ గుణైర్వృక్తా మహాగుణా,
 యో మదో, మదభేదాశ్చ యే, త్రయస్వస్వలక్షణాః. 208
 యే చ మద్యకృతా దోషా, గుణా యే చ మదాత్మకాః,
 యచ్చ త్రివిధమాపానం, యథాసత్వజ్ఞా లక్షణమ్. 209
 యే సహాయాస్సుఖాః పాపే, (యేచ) చిరక్షిప్తమదా నరాః,
 మదాత్మయస్య యో హేతు, ర్లక్షణం, యత్ యథా చ యత్.
 మద్యం మద్యోత్థితాన్రోగాన్ హన్తి యశ్చ క్రియాక్రమః,
 సర్వం తదుక్తమఖిలం మదాత్మయచికిత్సితే. 211

వ్యా. మద్యముయొక్క ప్రభావము, మద్యమును త్రాగవలసినవిధము, మద్యోత్థితికి కారణమైన ద్రవ్యనిర్ణయము, వాతాదిప్రకృతి ననుసరించి హితములగు నాయా మద్యవిభాగము. ఎట్టియోగమున మద్యము నపేక్షించునదియు, మద్యము మదమును కల్పించువిధము, మద్యమునందలిగుణములు, మదలక్షణము, మద భేదములు, ఉత్తమ-మధ్యమ-అధమ భేదములచే మూడువిధములయిన మదములయొక్క పేరుపేరు లక్షణములు, మద్య పానమున కల్గుదోషములు, మద్యముయొక్క గుణములు, సత్వ-రజ-స్తమోగుణములకు సంబంధించి మూడువిధములయిన పానభేదములు, వాని ప్రత్యేకలక్షణములు మద్య పానమునకు యోగ్యులైన సహాయులు, చిరకాలమునకును కీముముగను మదమునొందు వారి నిర్ణయము, మదాత్మయము కల్గు కారణములు, మదాత్మయలక్షణములు, మద్య పానమున గల్గించు రోగములను మద్యము శమింపజేయువిధము, మదాత్మయములకు పేరుపేరు చికిత్సాక్రమము ఈవిషయము లన్నియు మదాత్మయచికిత్సితమను నీయధ్యాయమున అగ్నివేకునిచే వివరించి చెప్పబడినది.

ఇత్యగ్నివేశకృతే తన్తే చరకప్రతిసంస్కృతే,
 దృఢబలసంపూరితే చికిత్సాస్థానే మదాత్మయచికిత్సితం నామ
 చతుర్వింశోఽధ్యాయః.

ఇతైరంగున నగ్నివేశకృతంబును చరకప్రతిసంస్కృతంబును నగుచరకసంహిత యను నాయుర్వేదతంత్రమునందలి దృఢబలసంపూరితచికిత్సాస్థానమున మదాత్మయ చికిత్సిత మనునది యిరువది నాల్గవయధ్యాయము.

పంచవింశాధ్యాయము.

(ఈయథ్యాయంబును చరక ప్రతిసంస్కృతము)

అవతరణిక:—మద్యపానముచే మత్తుగొనిన సమయమున పదాతిరేకమునంజేసి యొడలెరుంగక పడుటవలన నొక వేళ గాయములు తగిలి వ్రణము సంభవించును. కావున నట్టి వ్రణచికిత్సితమును దెలుపుటకై మదాత్యయచికిత్సానంతరము ద్విప్రణీయాధ్యాయము చెప్పబడును:—

మూ అథాతో ద్విప్రణీయచికిత్సితం వ్యాఖ్యాస్యామః. 1

ఇతి హ స్తాహ భగవానాత్రేయః. 2

వ్యా. మదాత్యయచికిత్సితమును చెప్పినపిదప ద్విప్రణీయ (రెండువిధములయిన వ్రణములకు సంబంధించిన) చికిత్సితమును భగవానుడగు నాత్రేయు డుపదేశించినదానికి న్యూనాతిరేకము లేకుండునట్లు వివరించి చెప్పెదనని యర్థము.

—౨౨ ద్విప్రణీయము నుద్దేశించి యగ్ని వేశుని ప్రశ్నము ౨౨—

మూ. పరావరజ్ఞమాత్రేయం గతమానమదవ్యథం,
అగ్ని వేశో గురుం కాలే వినయాదిదమబ్రవీత్. 3

భగవన్నూర్వముద్దిప్తౌ ద్వా ప్రణౌ రోగసంగ్రహే,
తయోర్లిజ్ఞం చికిత్సాం చ వక్తుమర్హసి శర్వద. 4

వ్యా. పరమశ్రేయోరూపమయిన మోక్షమును, తాకికద్రవ్యసముదాయమును, చక్కగ నెరింగినవాడును, అభిమానమును, అహంకారమును, ఆధ్యాత్మకాదిబాధను పడలినవాడును, తనకు గురువర్యుడునగు నాత్రేయయుషి నుద్దేశించి అగ్ని వేశుడు మిక్కిలి వినయముతో కూడి యుక్తమయిన కాలమున “లోకమునకెల్ల నుభమును కలిగించు భగవత్స్వరూపుడయిన నోగురువర్యా! ఇంతకుముందు అష్టాదరీయాధ్యాయమున రోగములయొక్క భేదముల తెల్పుతరి “ద్వా ప్రణావితి, నిజశ్చ, ఆగన్తుజశ్చ” అని వ్రణములు నిజాగంతుభేదములచే రెండువిధముల నుండునని నిర్దేశింపబడినది. ఆ రెంటికి సంబంధించిన హేతులక్షణములను చికిత్సను చెప్ప వేడెద” నని యడిగెను.

—౨౩ ఆత్రేయ ప్రతివచనము. ౨౩—

మూ. ఇత్యగ్ని వేశస్య వచో నిశమ్య గురురబ్రవీత్,
యా ప్రణౌ పూర్వముద్దిప్తౌ నిజశ్చాగన్తురేవ చ. 5
సూయతాం విధివత్సమ్య తయోర్లిజ్ఞం చ (స) భేషజం,

వ్యా. వైశిష్టినరీతిగ నడిగిన యగ్నిచేతునివాక్యమును విని గురువగు నాశ్రేయఁడు ఇట్లు చెప్ప దొడంగెను:—ఇంతకుమున్ను నిజాగంతుభేదములచే రెండుతెరంగులుగ నిర్దేశింపబడిన వ్రణభేదములకు లక్షణములును చికిత్సయు వివరించి చెప్పెద వినుము.

—ॐ వ్రణదై వవిధ్యము. ॐ—

మూ. నిజశ్శరీరదోషోత్థః ఆగస్తుర్బాహ్యోహేతుజః.

6

వ్యా. నిజమనియు, అగంతుకమనియు వ్రణములు రెండువిధములు. అందు శరీరమునందలి వాతాదిదోషములయొక్క ప్రకోపమువలన కల్గినది నిజవ్రణము. బహిర్భూతములగు కారణములచే జనించినది ఆగంతుక వ్రణము.

—ॐ ఆగంతు వ్రణనిదానలిద్దములు. ॐ—

మూ. వధబద్ధప్రసతనాత్ దంష్ట్రాదస్తనఖిక్షతాత్,

ఆగస్తవో వ్రణాః, తద్వద్విషస్పృశ్యాగ్నిశస్త్రజాః.

7

మస్త్రాగదప్రలేపాదై ర్భేషజైర్హేతుభిశ్చ తే,

ల్లిజైకదేశై ర్నిర్దిష్టా విపరీతా నిజైర్వ్రణాః.

8

వ్యా. చంపునుద్దేశముతో శత్రువులు మున్నగువారు నరుకుట, బంధించుట, ఉన్నతమైన స్థలమునుండి క్రిందబడుట, క్రూరజంతువులయొక్క కోరలచేతను, దంతములచేతను, గోళ్లచేతను గాయములు తగులుట; విషముయొక్కయు, నిప్పుయొక్కయు స్పర్శము కల్గుట, ఆయుధములచే దెబ్బలు తగులుట ఇవి మున్నగు బాహ్యకారణములచే ఆగంతుకములు జనించును.

మరియు మంత్రప్రయోగములు, విషాషధములు, ప్రలేపములు మున్నగునోషధులచేతను ఆగంతురూపమయిన కారణములచేతను; కొన్ని లక్షణములచేతను, ఆగంతుక వ్రణములు నిజవ్రణములకంటె భిన్నములుగ నిర్దేశింపబడినవి.

నిజాగంతుకవ్రణములు రెండును శేకరూపముగ నున్నను, ఆగంతుకవ్రణములకు బాహ్యరూపములగు వధబంధనాదిహేతువులును, దోషధములును, చికిత్సయు, నిజమునకన్న భిన్నములుగ నుండును. మరియు ఆగంతుకవ్రణమునందు పతనాదికారణములు సంభవించినతోడనే బాధ కల్గి, పిమ్మట వాతాదిదోషలక్షణములు కనబడును. నిజవ్రణములయందు తొలుత వాతాదులు వానివాని కారణములచే ప్రకోపమునొంది పిమ్మట నాయాదోషమునకు సంబంధించిన టోటు, మంట, మున్నగుబాధల కల్గించును.

కావున లక్షణములయందు నీరెంటికి కొంచెము మార్పు కల్గియుండునని “లక్షణకదేశైః” అనుపదముచే సూచింపబడినది.

—౧౭ ఆగంతు ప్రణచికిత్సాసంగ్రహము. ౧౭—

మూ. ప్రణానాం నిజహేతునాం ఆగస్తూనామశామ్యతాం,
కుర్యాద్దోషబలావేక్షీ నిజానామాషధం యథా. 9.

వ్యా. ఆగంతు ప్రణములు వానికి నిర్ణయింపబడిన మంత్రప్రయోగాది చికిత్సలచే శమించకుండునెడ అయ్యది వాతాదిదోషసంబంధము కల్గినవని తెలిసి, నిజప్రణముల నుద్దేశించి యీ క్రింద జెప్పబడు చికిత్సలచే ఆగంతు ప్రణములకును ఆయాదోషముల బలాబలముల ననుసరించి చికిత్సచేయవలెను.

—౧౮ నిజ ప్రణసంప్రాప్తి. ౧౮—

మూ. యథా నైవ్యే హేతుభిర్దుష్టాః వాతసి త్తకఫా నృణాం,
బహిర్తార్గం సమాశ్రిత్య జనయంతి నిజాన్ ప్రణాన్. 10

వ్యా. వాత-పిత్త-కఫములు ఆయాదోషమునకు జెప్పబడిన కారణములచే ప్రకోపమునొంది శరీరమునందలి బాహ్యమార్గములైన చర్మమాంసాదుల నాశ్రయించి నిజప్రణములను కల్గించును.

ఇచ్చట “యథా నైవ్యే హేతుభిర్దుష్టాః” అనుటవలన వాతాది ప్రకోపములకు వేరువేరుగ జెప్పిన కారణములే ఆయా ప్రణోత్పత్తికిని కారణములగును కాని ప్రత్యేక కారణములు లేవని తెలిసెడిది. మరియు వాతాదులు వానివానికి నియతములగు కారణములచే ప్రకోపము నొందుటంజేసి స్వతంత్రములని తెలుపబడినది.

—౧౯ వాతిక ప్రణలక్షణము. ౧౯—

మూ. స్తబ్ధః కఠినసంస్పర్శః మద్దస్రావోఽతీతీప్రరుక్,
తుద్యతే స్ఫురతి శ్వావో వ్రణో మారుతసమ్భవః. 11

వ్యా. వాతముచే గల్గిన ప్రణము స్తంభించి చేత తాకినచో కఠినముగ నుండును. పూయాదులను కొంచెముగ స్రవించును. పోటు నొప్పి మున్నగుభాధలు మిక్కిలి తీవ్రముగ గల్గియుండును. సూదులతో గ్రుచ్చినవిధముగ పోటు గల్గి యదరుచుండును. శ్యామవర్ణము కల్గియుండును. (ఈలక్షణములబట్టి వాతిక ప్రణమని యెరుంగునది.)

❖ వాతిక ప్రణచిత్సంగ్రహము. ❶ ❖

మూ. సమూర్ణైః స్నేహపానైః స్నిగ్ధస్వేదోపనాహనైః,

ప్రదేహైః పరిషేకైశ్చ వాతప్రణముపాచరేత్.

12

వ్యా. సంపూర్ణములు (సంతర్పణము), స్నేహపానము, స్నిగ్ధములైన స్నేహ విధులు, స్నిగ్ధములగు నుపనాహములు (కట్టు కట్టట), స్నిగ్ధద్రవ్యములచే పట్టువేయుట, స్నిగ్ధములగు పరిషేకములు, అనునీచికిత్సలచే వాతిక ప్రణము నుపచరించవలెను.

❖ వైత్తిక ప్రణలక్షణము. ❷ ❖

మూ. తృష్ణామోహజ్వరస్వేదాదాహదుష్ప్రవదారణైః,

ప్రణం పిత్తకృతం విద్యాత్ గన్ధస్రాసైశ్చ పూతికైః.

13

వ్యా. పిత్తముచే కల్గిన ప్రణమునందు దప్పియు మైకంబును జ్వరంబును కల్గును. ఒడలిపై చెమట పుట్టును. ప్రణమున మంట పుట్టి చెడి పగులదీయువిధముగ బాధ కల్గును. దుర్గంధమైన పూయాదుల ప్రవము కల్గియుండును. ఈలక్షణములబట్టి పిత్తమున కల్గిన ప్రణముని యెరుంగునది.

❖ వైత్తిక ప్రణచిత్సంగ్రహము. ❸ ❖

మూ. శీతలైర్నధురై స్తిక్తైః ప్రదేహపరిషేచనైః,

సర్పిషానైర్విరేకైశ్చ వైత్తికం శమయేత్ ప్రణమ్.

14

వ్యా. పిత్తముచే కల్గిన ప్రణమునందు చల్లనైనవియు, మధురలిక్తరసంబులు నైన ద్రవ్యములచే పట్టువేయుట, తడుపుట, ఘృతపానము, విరేచనము, అనునీచికిత్సలచే ప్రణమును శమింపజేయవలయును.

❖ కఫజ ప్రణలక్షణము. ❹ ❖

మూ. బహుపిచ్ఛో గురుః స్నిగ్ధః స్తిమితో మన్దవేదనః,

పాణ్డవర్ణోఽల్పసంక్లేదః చిరకారీ కఫప్రణః.

15

వ్యా. కఫముచే కల్గిన ప్రణము అధికమైన చీముకల్గి పెద్దదిగను, స్నిగ్ధముగను, మొద్దుబారియు నుండును. బాధ కొద్దిగ కల్గి పాణ్డవర్ణమై స్వల్పముగ ద్రవము కల్గి యుండును. చాలకాలమునకు అనువర్తించి బాధించును. ఈలక్షణములు కలది కఫజ ప్రణముని యెరుంగునది.

౨౭ కఫజవ్రణచికిత్సాసంగ్రహము. ౨౭

మూ. కషాయకటురూక్షోష్ణైః ప్రదేహపరిషేచనైః,

కఫవ్రణం ప్రశమయేత్ తథా లఙ్ఘనపాచనైః (శోధనైః) 16

వ్యా. కషాయకటురసంబులును, రూక్షోష్ణంబులైన యాషధములచే ప్రలేపనమును, పరిషేచనమును చేసి కఫజవ్రణమును శమింపజేయవలయును. మరియు లంఘనమును పాచనమును చేయనగును. (ఇచ్చట సుఖబోధమునకై వాతాదివ్రణచికిత్సలు వేరు వేరుగ సూత్రరూపమున చెలుపబడినదని యెరుంగునది.)

౨౮ వ్రణభేద-పరిక్షాదిసంగ్రహము. ౨౮

మూ. తౌ ద్వౌ నానాత్వభేదేన నిరుక్తౌ వింశతిర్వ్రణాః,

తేషాం పరిక్షౌ త్రివిధా ప్రదుష్టౌ ద్వాదశ స్తృతాః. 17

స్థానాన్యస్తౌ తథా గన్ధాః పరిస్రావాశ్చతుర్దశ,

షోడశోపద్రవా దోషాశ్చత్వారో వింశతిస్తథా. 18

తథా చోపక్రమాస్సిద్ధాః షష్ఠ్రింశత్సముదాహృతాః,

విభజ్య(విభావ్య)మానాన్యృణు మే సర్వానేతాన్యభేరితాః. 19

వ్యా. వైశేష్యబుజిన నిజాగంతుభేదములచే రెండు తెరంగులైన వ్రణములును, పలు తెరంగులైన యవాంతరభేదములచే నిరుపది తెరంగుల నుండును. మరియు, నావ్రణము లకు సంబంధించిన పరిక్షించువిధములు మూడు తెరంగులును, పండ్రెండు దుష్టలక్షణములును, వ్రణములు జనించుస్థానము లెనిమిదియు, ఎనిమిదివిధము లయిన గంధములును, పదునాల్గువిధములయిన స్రావభేదములును, పదునారు విధములయిన యుపద్రవములును, ఇరుపది నాల్గుదోషములును, ముప్పదియారు తెరంగులైన చికిత్సాభేదములును, కల్గి యుండును. ఇవి యన్నియు వేరువేరుగ విభజించి యీక్రింద చెప్పబడును.

౨౯ ఇరుపదివ్రణభేదములవివరణము ౨౯

మూ. కృత్తోత్కృత్తృత్వస్తథా దుష్టోదుష్టో మర్తస్థితోన చ,

సంవృతో దారుణ స్సాగ్రీవీ సవిషో విషమస్థితః 20

ఉత్సజ్యత్యన్న ఏషాశ్చ వ్రణాన్విద్యాద్విపర్యయాత్,

ఇతి నానాత్వభేదేన నిరుక్తౌ వింశతిర్వ్రణాః. 21

వ్యా. కృత్యము (ఛేదనాదిచికిత్సలచే సాధింపదగినది), ఉత్కృత్యము. (ఛేదనాది చికిత్సల జేయకయే మాన్పదగినది), దుష్టము, అదుష్టము (దుష్టము కానిది), మర్త స్థితము (మర్తస్థానముల జనించినది), మర్తేతరస్థానమున పుట్టినది, సంపృతము, (ద్వారమును మూసికొనియుండునది), విపృతము (ద్వారమును తెరచికొని యుండునది), దారుణము (క్రూరమయినది), దారుణము కానిది, స్రావి (పూయాదుల ప్రవించునది), స్రావము లేనిది, నవివము, నిర్విషము, విషమస్థితము (విషమముగనుండునది), నమస్థితము, ఉత్సంగి (పైకి యుబికి యుండునది), క్రిందికి అణగి యుండునది, ఉత్సన్నము, (మాంసము పెరిగి యుండునది.), మాంసము పెరగక యుండునది, అనునీయాకారాది భేదములచే ప్రణాములు నిరుపది భేదముల కల్గియుండును. (ఇచ్చట మొదట కృత్య, ఆకృత్య, దుష్ట, అదుష్ట, మర్తస్థిత, మర్తేతరస్థిత భేదములారు నవివర్యయముల జేర్చి నిర్దేశింపబడినవి. పిదప సంపృతాది భేదము లేదను వానివానివివర్యయములతో కూడి పదునాల్గు భేదము లగును. ఇవి యన్నియు కలసి గుణభేదము లిరుపది యని యెరుంగునది. ఈవిషయమునే తంత్రకారులు “వ్రణాన్విద్యాద్విపర్యయాత్.....వింశతి ర్వ్రణాః” అని చెప్పిరి.)

— త్రివిధపరీక్షావిభాగము. —

మూ. దర్శనప్రశ్నసంస్పర్శైః పరీక్షా త్రివిధా స్తృతా,
వయోవర్ణశరీరాణామిద్ధియాణాంఞ్చ దర్శనాత్. 22

హేత్వర్తిసాత్త్వ్యాన్ని బలం పరీక్ష్యం వచనాద్భృతైః,
స్పర్శాన్తార్థవజై త్యే చ పరీక్ష్యే సవివర్యయే. 23

వ్యా. దర్శనము (ప్రత్యక్షముగ చూచుట), ప్రశ్నము (రోగియొక్క గుణాదుల నడుగుట), సంస్పర్శనము (చేత తాకుట), నని పరీక్ష మూడువిధములు. అందు రోగియొక్క వయస్సును, వర్ణమును, శరీరపరిస్థితిని, చక్షురాదీంద్రియములపరిస్థితిని, దర్శనముచే పరీక్షించవలయును. వ్యాధి జనించుటకు కారణములును, బాధావిశేషములును, రోగికి సాత్త్వ్యములు, (అలవాటులొనండువిషయములును), జాతరాన్ని బలాబలములును, రోగిని నడిగి పరీక్షించవలయును. కాతన్యమును, మృదుత్వమును, చల్లదనమును, వేడిని, చేతితో స్పృశించి పరీక్షింపదగును.

ఇచ్చట చక్షురాదీంద్రియములు, చక్షుర్గోచరములు కాకున్నను, ఇంద్రియాధిష్ఠానములయిన గోళములు చక్షుర్గోచరములవును కావున వానిని దర్శనముచే పరీక్షించవలయునని యర్థము. మరియు జాతరాన్ని పరిస్థితి రోగియొక్క జీర్ణ భేదమునుపట్టి

యనుమానముచే గమనింపవలసియుండును. అయినను రోగిని ప్రశ్నించియు తెలిసికొన దగియుండునని యిచ్చట చెప్పబడినది.

— పంచద్రేండు దుష్టప్రణములవివరణము —

మూ. శ్వేతోఽవసన్నవర్తాఽతిస్థూలవర్తాఽతిపిష్టరః,
నీలశ్వావోఽతిపిడకో రక్తః కృష్ణోఽతిపూతికః 24

రౌఢ్యః కుమ్భిముఖశ్వేతి ప్రదుష్టాః ద్వాదశ వ్రణాః,
చతుర్వింశతిరుద్దిష్టా దోషాః కల్పాంతరేణ వైః. 25

వ్యా. శ్వేతము, (తెల్లనిరంగుళది), అవసన్నవర్తము, (ప్రణముపై చర్మము సన్నగిలియుండునది), స్థూలవర్తము, చర్మము (మిక్కిలి స్థూలమై యుండునది), అతి పింజరము (మిక్కిలి పచ్చనిరంగుళది), నీలిరంగుళది, శ్యామవర్తముకలది, దట్టమైన బొబ్బలు కలది, రక్తవర్ణమైనది, మిక్కిలి నలుపుకలది, అతిపూతికము, (అధికమైన చీముకలది), రోఢ్యము, (మాన్మదగినది), కుంభిముఖము (కుండమూలివలె పైకి యుబికినద్వారముకలది), అని యిత్రేరంగు దుష్టప్రణములు పంచద్రేండు విధములుగ నుండును. మరియు నీచెప్పబడిన పంచద్రేండు దుష్టప్రణభేదములను దుష్టికి కారకములగు స్నాయుక్లేదాదిదోషముల ఇరువదినాల్గిటి సంబంధమును జేసి యిరువదినాల్గివిధముల భేదములు కల్గియుండును.

— ఎనిమిది ప్రణాసముల వివరణము. —

మూ. త్వస్త్రిరామాంసమేదోఽస్థిస్నాయుమర్ధాంతరాశ్రయాః,
ప్రణాసానాని నిర్దిష్టాన్యష్టావేతాని సజ్గ్రహే. 26

వ్యా. చర్మము, సిరలు, (సన్ననినరములు), మాంసము, మేదస్సు, అస్థులు, స్నాయువులు, మర్తములు, అంతరాశ్రయము (కోష్ఠము) ఈయెనిమిదియును ప్రణములకు స్థానములగును.

— అష్టవిధగంధవిభాగము. —

మూ. సర్పిస్తైలవసాపూయరక్తశ్యావాప్లుపూతికాః,
వ్రణానాం వ్రణగన్ధజ్ఞైః అప్టౌ గన్ధాః ప్రకీర్తితాః. 27

వ్యా. శేతియొక్కవాసన, మానెవాసన, మాంసరసముయొక్క వసాగంధము, చీముయొక్క వాసన, రక్తగంధము, శ్యావగంధము, (ఝెరుగుమున్నగునవి రాగిమున్నగు చ-చి—133

వానితో చేరినపుడు కల్లు చిలుమువాసన) లేక కావగంధము (పీనుగకంపు), అమ్మగంధము (పులిసినవాసన), పూతిగంధము (కుళ్లవాసన), ఈయెనిమిదివిధములయిన గంధములును ప్రణములయొక్క ఆవస్థాభేదములచే కల్లును.

❖ పదునాలుగు ప్రణ స్రావములవివరణము. ❖

మూ. లసీకాజలపూయాస్పక్ హరిద్రా రుణాపిష్టాః,
కషాయనీలహరితస్త్విగ్ధరూక్షసితాఽసితాః. 23

ఇతి రూపైస్సముద్దిష్టా ప్రణస్రావాశ్చతుర్దశ,

వ్యా. లసీక, (తద్గతమైననీరు), జలము, బీము, రక్తము, పచ్చనిద్రవము, అరుణ వర్ణమైన ద్రవము, పింజలవర్ణముగలద్రవము, కషాయవర్ణముగలద్రవము, నీలవర్ణముగల ద్రవము, ఆకుపచ్చనిద్రవము, జిడ్డుతోహడినద్రవము, జిడ్డు లేక రూక్షమయినద్రవము, నల్లని ద్రవము, తెల్లనిద్రవము, ఇట్లు రూపభేదములచే పదునాలుగువిధములయినద్రవములు ప్రణములనుండి స్రవించునవి.

❖ పదునారు ప్రణోపద్రవములవివరణము. ❖

విసర్పః పక్షఘాతశ్చ సిరాస్తమ్భాఽపతానకః. 29

మోహోన్మాదప్రణరుజో జ్వరస్తృష్ణా హనుగ్రహః,

కాసశ్శర్ధిరతీసారో హిక్మాశ్వాసస్సవేషధుః. 30

పోడశోపద్రవాః ప్రోక్తాః ప్రణానాం ప్రణచిస్తకైః,

వ్యా. విసర్పము, పక్షఘాతము, శిరాస్తంభము (నరములు స్తంభించు వాతవ్యాధి) అపతానకము, మోహము (మూర్ఛ, మైకము) ఉన్మాదము, ప్రణబాధలు, జ్వరము, దస్పి, హనుగ్రహవాతము, కాసము, చాంతి, అతిసారము, ఎక్కిళ్లు, శ్వాసము, వణకు, అరు నీపదునారును ప్రణమునకు సంబంధించిన యుపద్రవములని ప్రణలక్షణములు తెలిసినవారు చెప్పెదరు.

❖ ప్రణము దుష్టచగుటకు నిరుపది నాల్గు కారణములవివరణము. ❖

మూ. చతుర్వింశతిరుద్దిష్టా దోషాః కల్పాస్తరేణ చ,
స్నాయుక్లేదాత్, సిరాక్లేదాత్, గామ్భిర్యాత్, క్రిమిభక్షణాత్.
అస్థిభేదాత్, సశల్యత్వాత్, సవిషత్వాచ్చ, సర్పణాత్,
సఖికాష్టప్రభేతోదాచ్చ చర్మ, లోమా(తి)భిఘట్టనాత్. 32
మిథ్యాబద్ధాత్, అతిస్నేహాత్, అతిభైషజ్యకర్షణాత్,

అజీర్ణాత్, అతిభుక్తాచ్చ, విరుద్ధాసాత్స్వభోజనాత్. 33
 శోకాత్, శ్రోధాత్, దివాస్వపాత్, వ్యాయామాత్,
 మైథునాత్తథా, వ్రణాః న ప్రశమం యాన్తి నిష్క్రియత్వాచ్చ,
 దేహినామ్. 34

వ్యా. స్నాయువులు కుట్లట, సిరలు కుట్లట, వ్రణము మిక్కిలి లోతున పొడ
 నూపుట, వ్రణమున క్రిములు చేరి తినుట, ఎముకలు విరుగుట, వ్రణమున ముండ్లు
 ఇనుపముక్కలు మొదలగు శల్యములు చేరియుండుట, వ్రణమున విషము చేరియుండుట,
 వ్రణము పలుతెరంగుల శరీరముపై వ్యాపించుట, వ్రణము గోళ్లు కట్టెలు మొదలగు
 వానిచే భేదింపబడుట, చర్మముయొక్క రాపిడి గల్గుట, రోమములు వారిసిగొనుట, విధి
 విరుద్ధముగ వ్రణములకు కట్టుకట్టుట, స్నేహముల నధికముగ నుపయోగించుట,
 చూర్ణము మొదలగు నౌషధములచే నధికముగ ఘర్షణము చేయబడుట, అజీర్ణము,
 అధికముగ భుజించుట, విరుద్ధాహారములు భుజించుట, సాత్త్వికములు కాని యాహార
 ములు భుజించుట, శోకము, శ్రోధము, పగలు నిదురించుట, దేహపరిశ్రమము నధిక
 ముగ చేయుట, స్త్రీసంభోగము చేయుట, వ్రణమునకు తగినచికిత్స చేయక యుపేక్షిం
 చుట, ఆసు నీయిరువది నాలుగును వ్రణములకు సంబంధించిన దోషములు. ఈదోషముల
 సంబంధమువలన వ్రణములు శమింప నేరవు.

—౨౨ వ్రణములకృచ్ఛ్రసాధ్యత్వకారణములు. ౨౨—

మూ. పరిస్రావాచ్చ గన్ధాచ్చ దోషాచ్చోపద్రవైస్సహ,
 వ్రణానాం బహుదోషాణాం కృచ్ఛ్రత్వం చోపజాయతే. 35

వ్యా. వైశేష్యబడిన పరిస్రావభేదములవలనను, గంధమువలనను, దోషభేదము
 వలనను, విసర్పము మున్నగు నుపద్రవములవలనను, ననేకదోషములు గల వ్రణములు
 కష్టసాధ్యముగ నగును.

—౨౩ సుఖసాధ్యవ్రణములు. ౨౩—

మూ. త్వష్టాంసజః సుఖే దేశే తరుణస్యానుపద్రవః,
 ధీమతోఽభినవః కాలే సుఖసాధ్యః స్త్రుతో వ్రణః. 36

వ్యా. చర్మమునైనను మాంసమునైనను ఆశ్రయించి జనించిన వ్రణంబును,
 మర్మములేని సుఖమైన స్థలమున నుపద్రవములు లేక యావనవంతునకు సంభవించిన

వ్రణంబును, జీతాత్ముడైనవానికి నూతనముగ జనించిన వ్రణంబును, సుఖమైన కాలమున (హేమంతశిశిరములుపులయందు) బొడమిన వ్రణంబును సుఖసాధ్యమగును.

❖ కృచ్ఛ్రసాధ్య-ఆసాధ్యవ్రణములు. ❖

మూ. గుణైరన్యతమైర్హీనః తతః కృచ్ఛ్రో వ్రణః స్తృతః,
సర్వైర్విహీనో విజ్ఞేయ స్వసాధ్యో నిరుపక్రమః.

37

వ్యా. వైజ్ఞేయబడిన సుఖసాధ్యలక్షణములలో కొన్ని లేకున్న నయ్యది కృచ్ఛ్ర సాధ్యమగును. ఆగుణము లన్నియు లేనియెడల నసాధ్యమైయుండును, కావున చికిత్స జేయదగదు. (ఇచ్చట “నిరుపక్రమః” అనుటవలన ప్రత్యాఖ్యేయరూపాసాధ్యమని యర్థము.)

❖ వ్రణచికిత్సలలో శోధనచికిత్స, దానిప్రాధాన్యము. ❖

మూ. వ్రణానామాదితః కార్యం యథాసన్నం విశోధనం,

ఊర్ధ్వభాగైః అథోభాగైః శస్త్రైర్వస్తిభిరేవ చ.

38

సద్యశ్శుద్ధశరీరాణాం ప్రశమం యాన్తి హి వ్రణాః,

వ్యా. వ్రణము లన్నిటియందు తొలత శరీరమునం దూర్ధ్వభాగశోధనములైన వమనములచే నైనను, అథోభాగశోధనములగు విరేచనములచేనైనను, వ్రణశోధకము లగు ఛేదనాదిశస్త్రచికిత్సలచేనైనను, వస్త్రప్రయోగములచేనైనను వ్రణమునకు సన్నిహితముగ శోధనమును చేయనగును. అట్టి శరీరశోధనముచే శుద్ధమైన శరీరము కలవారికి వ్రణములు వెంటనే శాంతినిొందును. (ఇచ్చట ‘యథాసన్నం’ అని చెప్పుటవలన శరీరమునం దూర్ధ్వభాగమున వ్రణము లున్నచో వమనరూపశోధనంబును, అధశ్శరీరమున నున్నచో విరేచనరూపశోధనంబును, చేయవలెనని తెలిసిపడి.) మరియు నుద్దేశక్రమము ననుసరించి ముప్పదియారు చికిత్సాభేదముల వివరింపవలసియున్నను, అన్నిటిలో శోధన చికిత్స ప్రధానమని తెలుపుటకై తొలత శోధనము చెప్పుబడినది.

❖ ముప్పదియారువ్రణచికిత్సాభేదముల వివరణము. ❖

మూ. యథాక్రమమతశ్చోర్ధ్వం శృణు సర్వానుపక్రమాన్.

39

శోఫఘ్నం, షడ్విధం చైవ శస్త్రకర్తావవీడనం,

నిర్వాపణం ససన్ధానం స్వేదశ్శమనమేషణమ్.

40

శోధనో రోహణీయా చ కషాయా, సప్రలేపనా,

ద్వే తై లే, తద్గుణే (ద్వే తై లే చ ఘృతే) పత్రం, ఛాదనే
ద్వే చ, బద్ధనే. 41

భోజ్య ముత్సాదనం దాహాః ద్వివిధః సావసాదనః,
కాతిన్యమార్దవకరే ధూపనాలేపనే శుభే. 42

ప్రణావచూర్ణ సం వర్ణ్యం రోపణం లోమరోహణం,
ఇతి షట్టింశదుద్దిష్టాః ప్రణానాం సముపక్రమాః 43

వ్యా. ప్రణమలకు సంబంధించిన చికిత్సలు ముప్పదియారనిపైన నిర్దేశింపబడినది. ఆచికిత్సల వరుసగ సీక్రింద వివరించి, యథాక్రమముగ వానివిధానము లన్నియు చెప్పబడును:—శోఫఘ్నము (ప్రణశోఫముల హరించుచికిత్స) (1), పాలనాది భేదములచే నారువిధములైన శస్త్రకర్తములు [పాలనము (2), వ్యధనము (3), ఛేదనము (4), లేఖనము (5), ప్రచ్ఛనము (6), సీవనము (7)] అవశీడనము (ప్రణములయందలి నీమును వెడలించుటకై కల్కలేపనాదిరూపము) (8), నిర్వాపణము (ప్రణములయందలి మంటయు వేడియు శమించుటకై న యుపాయము) (9), సంధానము (శిథిలములైన మాంసమును సంధిబంధాదుల నొకటిగ జేర్చునుపాయము) (10); స్వేదము (చెమటబుట్టించుట) (11), శమనము (బాధను శమింపజేయుచికిత్స) (12), ఏషణము (శలాకాదులచే ప్రణమునందలిదోషమును గమనించుట) (13), శోధనకషాయము (14), శోధనలేపము (15), రోపణకషాయము (16), రోపణలేపము (17), శోధనతైల-ఘృతములు (18), రోపణతైల-ఘృతములు (19), పత్రము (ప్రణప్రచ్ఛాదనమునకై నతకులు) (20), ఛాదనము (ఆకులచే ప్రణమునుగప్పట, ఇదిబాహ్యచ్ఛాదనము) (21), అంతరాచ్ఛాదనము (22), సవ్యబంధనము (23), దక్షిణబంధనము (24), భోజ్యము (25), ఉత్సాదనము (ప్రణమున మాంసము హరించుటచే పల్లము పడియున్నందు మరల మాంసము నుబికించి సమస్థితికి దెచ్చుచికిత్స) (26), ఆవసాదనము (ప్రణములో దుర్దాంసము ఎదిగియున్నయెడ దానిని కరిగించి సమస్థితికి దెచ్చుచికిత్స) (27), స్నేహదాహకర్త (28), రూక్షదాహకర్త (29), కాతిన్యకరధూపనము (30), మార్దవకరధూపనము (31), కాతిన్యకరాలేపనము, (32), మార్దవకరాలేపనము (33), త్వగ్గననావచూర్ణనము (34), రోపణ (సవర్ణకర) ఆవచూర్ణనము (35), లోమరోహణావచూర్ణనము (36), అనునవి ముప్పదియారును ప్రణమలకు చికిత్సాభేదములు.

ఇచ్చట 'ద్వే తై లే తద్గుణే' అనునోట స్నేహసామాన్యవాచకమైన తైలశబ్దము చేత తైలఘృతములు రెండును గ్రహింపబడును. ఇవిరెండును ప్రత్యేకము శోధనరోపణ

భేదములచే రెండేసి భేదములవంతున నాల్గువిధములుగ నైనను, శోధనరోపణ క్రియా భేదముల మాత్రమును వివక్షించి రెండుచికిత్సలుగనే చెప్పబడినది. ఇచ్చట జూపిన సంఖ్యాక్రమము ననుసరించియే వరుసగ చికిత్సలును చెప్పబడును.

❧ 1. “శోఫఘ్న” చికిత్సాక్రమము, అందు రక్తమోక్షణము. ❧

మూ. పూర్వరూపం భిషగ్బుద్ధ్యా వ్రణానాం శోఫమాదితః,
రక్తావసేచనం కుర్యాత్ అజాతవ్రణశాస్తయే

44

వ్యా. వ్రణములు జనించుటకుముందుగ శోఫ జనించును; కావున నయ్యది వ్రణములకు పూర్వరూపమగును. అట్టి పూర్వరూపావస్థను తొలుత నెరింగి విధ్యుక్త ప్రకారము జలగలు మున్నగు వానిమూలముగ రక్త మోక్షణము చేయనగును. అటుచేసిన యెడ వ్రణముగ పరిణమించక మునుపే శమించును. (ఈశోఫచికిత్స వ్రణములు కల్గ కుండుటకై చేయబడునది కావున వ్రణచికిత్సలో జేరినది యగును.)

❧ వ్రణశోఫములయందు శోధన-లంఘనములు. ❧

మూ. శోధయేద్భవదోషాంస్తు, స్వల్పదోషా విలఙ్ఘయేత్,
పూర్వం కషాయైస్సర్పిర్భిః జయేద్వా మారుతోత్తరమ్.

45

వ్యా. వ్రణశోఫలయందు దోషములు మిక్కిలి బలిష్ఠములుగ నున్నవారికి వమన విరేచనరూపశోధన చికిత్స చేయనగును. దోషములు స్వల్పములుగ నున్నయెడ లంకణముచేయించవలెను. వాతము బలిష్ఠముగ నున్నయెడ తొలుత వాతహరములగు కషాయముల త్రాగించియు ఘృతముల నుపయోగించియు శమింపజేయవలెను.

❧ శోఫహరపంచవల్క్లలప్రలేపము. ❧

మూ. న్యగ్రోధోదుమ్బరాశ్వత్థప్లక్షవేతసవల్కలైః,
ససర్పిష్కైః ప్రలేపస్యాత్ శోఫనిర్వాపణః పరమ్.

46

వ్యా. మఱివట్ట, అత్తివట్ట, రావివట్ట, జువ్వివట్ట, ప్రబ్బలివట్ట, వీని నైదిటిని చూర్ణముచేసి కేతిలో కలిపి ఝట్టు వేసినచో వ్రణశోఫను శమింపజేయును. (ఇవి పంచవల్క్లలము లనబడును.)

❧ శోఫహరవిజయాదిప్రదేహము. ❧

మూ. విజయా మధుకం వీరా బిసగ్రన్థిః శతావరీ,
నీలోత్పలం నాగపుష్పం ప్రదేహస్యాత్సచన్దనః.

47

వ్యా. చిట్టాముట్టి, అతిమధురము, తీరకాశోళి, తామరగడ్డ, పిల్లిపీచరగడ్డ, నట్టుకలువలు, నాగకేసరములు, శ్రీగంధము, వీని నన్నిటిని నూరి దట్టముగ పట్టువేసిన వ్రణశోఢము శమించును.

— శోఢహరప్రదేహము, అహారంబును. —

మూ. సక్తవో మధుకం సర్పిః ప్రదేహస్యైత్యశర్కరః,
అవిదాహీని చాన్నాని శోఢే భేషజముత్తమమ్. 48

వ్యా. సత్తుసిండి, అతిమధురము, నెయ్యి, చక్కెర, వీని నన్నిటిని మెత్తగ నూరి పట్టువేసిన వ్రణశోధమును హరించును. మరియు తాపమును కల్గించకుండునట్టి యాహారములు వ్రణశోధలయందు మిగుల శ్రేష్ఠమైన యాషధముగ నుండును.

— శోఢము పక్వమగుట కుపనాహస్వేదవిధి. —

మూ. స చేదేవముపక్రాంతః శోఢో న ప్రశమం వ్రజేత్,
తస్యోపనాహైః పక్వస్య పాటనం హితముచ్యతే 49

వ్యా. వ్రణశోధము మైజెప్పబడిన చికిత్సలచే శమించకున్నయెడ నీక్రింద జెప్పంబడునుపనాహముల (ఉష్ణముగను దట్టముగ నుండు ప్రలేపముల) చేత చికిత్సచేసి, పక్వమైనసిదప శస్త్రములచే పాటనము చేయుట మంచిది. (పాటనమన పక్వమైన వ్రణమును పగులదీయుట యని యర్థము.)

— శోధమున కుపనాహము. —

మూ. తైలేన సర్పిషా వాపి తాభ్యాం వా సక్తుపిణ్డికా,
సుఖోష్ణా శోఢపాకార్థం ఉపనాహః ప్రశస్యతే. 50
సతిలాసాతనీబీజా దధ్యన్తూ సక్తుపిణ్డికా,
సర్క్యాకుప్థలవణా శస్తా స్యాదుపనాహనే. 51

వ్యా. సత్తుసిండి నుడికించి అందు తైలమునైనను నేలినైనను రెంటినైనను కలిపి సుఖోష్ణముగ నున్నపుడు శోఢ కల్గినస్థలమున బిళ్లగ చేసి యునిచి శోఢము పక్వమగుటకై కట్టుగట్టుట చాల ప్రశస్తము.

మరియు సత్తుసిండియందు నువ్వులను అగసినిత్తులను మెత్తగనూరి కలిపి, అందు పుల్లనిపెరుగును సురాబీషమును ఉప్పును కలిపి వ్రణశోధమునై నునిచి కట్టుగట్టుట చాల ప్రశస్తము. (ఇచ్చట “ఉపనహ్యతే(బధ్యతే) చర్మపట్టాదినా ఉపనాహః” అను

వృత్తపత్తిచేత పిండి మొదలగువాని నునిచి చర్మము గుడ్డమొదలగువానిచే కట్టుగట్టుట యుపనాహ మని యెరుంగునది) ఇత్తెరుంగున “శోధయేద్బహుదోషాస్తు” అని యుప క్రమించి శోధహరమను మొదటి వ్రణచికిత్స చెప్పబడినది).

❧ పచ్చమాన-పక్వశోఫలక్షణములు. ❧

మూ. రుద్ధాహరాగతోదైశ్చ విదగ్ధం శోఫమాదిశేత్,
జలనస్తిసమస్పర్శం సమృక్వం వీడితోన్నతమ్.

52

వ్యా. వ్రణశోఫము పక్వమునొందుచున్నపుడు నొప్పియు మంటయుకల్గి యెఱ్ఱినై సూదులతో పొడిచినట్లు పోటు కల్గును. (ఈలక్షణములచే వ్రణశోఫము పాకావస్థ నొందుచున్నదని యెరుంగునది). మరియు వ్రణశోఫమును తాకినయెడ సీళ్లతో నిండిన తోలుతిత్తివలె నుండి వ్రేలితో నొత్తినపుడు అణిగి మరల పైకినుబికిన నయ్యది పక్వ మైనదని యెరుంగునది.

❧ పక్వమైనవ్రణమును భేదించు నౌషధగణము. ❧

మూ ఉమాఽఘో గుగ్గులుః సౌధం పయో, దక్షకపోతయోః,
విట్, పలాశభవః తూరః హేమక్షీరీ మకూలకః.
ఇత్యుక్తో భేషజగణః పక్వశోఫప్రభేదనః,
సుకుమారస్య, కృచ్ఛ్రస్య శస్త్రం తు పరముచ్యతే.

53

54

వ్యా. అగసి, గుగ్గిలము, జేముడుపాలు, కోడిమలము, పావురములమలము, మోడుగఱ్ఱము, కంకఠము, నేపాళము, ఈద్రవ్యములన్నియు వ్రణశోఫము పక్వమై యుండునపుడు దానిని పగులదీయును. ఈద్రవ్యములను సుకుమారశరీరులుగ నుండు వారికి వ్రణభేదనమునకై యుపయోగించునగును. సుకుమారులు కానివారికి శస్త్రకర్తము శ్రేష్ఠమగును. (కష్టమునకోరువజాలని సుకుమారులకు వైజెప్పిన శోధముల భేదించు అగసి మున్నగు ద్రవ్యములచే వ్రణశోఫమును పగులునట్లు చేయవలెననియు, బాధకోరువజాలిన వారికి క్రింద జేప్పబడు శస్త్రకర్తచే వ్రణశోఫమును పగులదీయవలెననియు భావము. ఇవి రెండును పరిపక్వమై వ్రణముగ పరిణమించు శోఫమును పగులంజేయునుపా యములు.)

❧ పక్షిధశస్త్రకర్తవివరణము. ❧

మూ. పాటనం వ్యధనం చైవ ఛేదనం లేఖనం తథా,
ప్రచ్ఛన్నం నీవనం చైవ పక్షిధం శస్త్రకర్త తత్.

55

వ్యా. పాటనము (పగులదీయుట), వ్యధనము (గ్రుచ్చుట), ఛేదనము (రెండుగ ఛేదించుట), లేఖనము (గీచుట), ప్రచ్ఛనము (కొంచెముగ చీల్చుట), సీపనము (చీలికలై యుండుదాని నొండొంట జేర్చి కుట్టుట), నని శస్త్రకర్తములు ఆరువిధములు. (తిన్రైషణీయాధ్యాయమున “శస్త్రప్రణిధానం పునః ఛేదనఛేదన.....జలౌక సశ్చేతి (సూ. ఆ. ౧౧) అని శస్త్రకర్తములు పదునొకండువిధములుగ జెప్పబడినవి. ఆం దధికములుగ నుండు దారణాదులును, ఈయాటిటిలో నంతర్భూతము లగును. కావున స్వోక్తివిరోధము లేదని యెరుంగునది.)

౨౭ 2. పాటనకర్తోపయోగము. ౭౭

మూ. నాడీప్రణాః పక్వశోధాః తథా త్తగుదోదరం,
అంతశ్శల్కాశ్చ యే శోఘాః (దేళాః) పాట్యాస్తే తద్విధాశ్చ యే.

వ్యా. నాడీప్రణములును, (నారికురుపులు), పక్వములైన శోఘములును, త్తతోదరంబును, బద్ధగుదోదరంబును, ఇనుపముక్కలు ముండ్లు మున్నగు శల్యములు లోపల చేరి యుండు శోఘలును, (అంతశ్శల్యములు కలనలంబులును), ఇవి యన్నియు పాటనమునకు (పగులదీయుటకు) అర్హము లైనవి. మరియు వీనికి సమానములైన యితరప్రణంబులును పాటనార్హము లగును.

౨౭ 3. వ్యధనకర్తోపయోగము. ౭౮

మూ. దకోదరాణి సమ్మత్వాః గుల్తా యే, యే చ రక్తజాః,
వ్యధ్యాః శోణితరోగాశ్చ విసగ్నపిడ కాదయః. ౭7

వ్యా. జలౌదరములు, పాకావస్థనొందిన గుల్తములు, రక్తగుల్తములు విధిశోణి యాధ్యాయమున జెప్పబడిన దుష్టరక్తముచే గల్గినవిసర్పము ప్రమేహపిడకలు మున్నగు రోగములు, ఇవి యన్నియు వ్యధనమునకు అర్హములగును.

ఇచ్చట వ్యధనమన సిరిలను గ్రుచ్చి యందుండి రక్తము మున్నగు చెడుద్రవమును వెడలించుట యని యర్థము. మరియు విధిశోణితీయాధ్యాయమున—“తతశ్శోణితజా రోగాః.....విఘ్నేయాశ్శోణితాశ్రయాః”(సూ. ఆ. ౨౪. శ్లో. ౧౨-౧౬) అని చెప్ప బడిన రక్తము నాశ్రయించి సంభవించు రోగములు ‘శోణితరోగాశ్చ’ అనుపదముచే గ్రహింపబడును. వీనికి సామాన్యచికిత్సయు “స్రావణం శోణితస్య వా” అని యచ్చటనే నిర్దేశింపబడినది.

❖ 4. ఛేదనకర్తౌపయోగము. ❖

మూ. ఉద్వృత్తాన్ స్థూలపర్వంతాన్ ఉత్పన్నాన్ కఠినాన్ ప్రణాన్
అర్ఘ్యః ప్రభృత్యధీమాంసం ఛేదనేనోపపాదయేత్, 58
వ్యా. మిక్కిలి వైకినుచికియుండు వ్రణంబులును, అంచులయందు వాచి
స్థూలముగ నుండు వ్రణంబులును, వ్రణములోని మాంసము వైకి పెరిగియుండు వ్రణంబు
లును, కఠినములుగ నుండు వ్రణంబులును, అర్ఘ్యము మున్నగు అధిమాంస (అధికముగ
మాంసము పెరిగిన గుదాంకురములు) రూపము లైన వ్యాధులును, ఛేదనరూపమైన శస్త్ర
కర్తము నుపయోగింప దగియుండును.

❖ 5-6. లేఖన-ప్రచ్ఛనకర్తౌపయోగము. ❖

మూ. కిలాసాని సకుప్తాని లిఖేల్లేఖ్యాని బుద్ధిమాన్,
వాతాస్పృక్ గ్రన్థిషిడకాః సకోతా రక్తమణ్డలమ్. 59
కుష్మాన్యభిహతం చాజ్ఞం శోథాంశ్చ ప్రచ్ఛయేద్భిషక్,
వ్యా. లేఖనమునకు తగిన యవస్థనుండు కిలాసమును కుష్మములను లేఖనము చేయ
దగును. మరియు వాతరక్తము, గ్రంథులు, పిటకలు, శోథములు, రక్తముచే గల్గిన
మండలకుష్మము, ఇతరకుష్మములు, అవయవములయందు దెబ్బతగులుటవలన కల్గిన
కడుములు, వాపులు ఇవి యన్నియు ప్రచ్ఛనము చేయదగును.

❖ 7. సీవనకర్తౌపయోగము. ❖

మూ. సీవ్యం కుక్ష్యుదరాద్యం తు గమ్భీరం యద్విపాటితమ్. 60
ఇతి షడ్విధముద్దిప్తం శస్త్రకర్తృ మనీషిభిః,
వ్యా. మహోదరము మున్నగు వ్యాధులయందు దోషమును వెడలించుటకై
కుక్షి మున్నగు ప్రదేశములయందు మిక్కిలి బోతుకు తెగునట్లు పాటనము చేసినయెడ,
అట్టి చీలువబడిన చోట నొండొంట చీలికలు కలియుటకై సీవనమును చేయదగును.
(రెండుచీలికల నొకటిగ చేర్చి కుట్టవలెననుట). ఇతైరంగున నారువిధములగు శస్త్ర
కర్తల నుపయోగించదగిన విషయములు వివరింపబడినవి.

❖ 8. అవసీడనము (వ్రణమునందలి ద్రవమును వెడలించుచికిత్స. ❖

మూ. సూక్ష్మాననాః కోష (శ) వస్త్రః యే వ్రణాః తాన్ ప్రవీడయేత్. 61
కలాయాశ్చ మసూరాశ్చ గోధూమాస్సహరేణవః,
కల్కికృతాః ప్రశస్యంతే నిస్సేహాః వ్రణవీడనే. 62

వ్యా. ప్రణములు మిగుల సూక్ష్మమైనరంధ్రము కల్గి ప్రణము సంచితలె విస్తారముగ లోపల వ్యాపించి యుండునపుడు లోపలనుండుచీము మున్నగు దుష్టద్రవము ధారాళముగ బైట వెడలుటకై చేయబడు ప్రణలేపాది చికిత్స ప్రవీడనము, అపవీడనము నని చెప్పబడును. అట్టి సూక్ష్మరంధ్రములు కలప్రణములకు బటాణాలు, చిరుసెనగలు, గోధుములు, రేణుకలు, వీనిని కల్కములుగ జేసి స్నేహద్రవ్యముల జేర్చక ప్రణవీడనమునకై యుపయోగించుట చాల ప్రశస్తము. (వైజ్ఞేషిక ద్రవ్యములను స్నేహముల జేర్చకయే నూరి కల్కముగ జేసి యుడికించి ప్రణద్వారముండుస్థలమును మాత్రము వదలి, ప్రణము వ్యాపించి యున్నంతవరకును పట్టువేయదగును. ఇది అపవీడనమును నెనిమిదవ చికిత్స.)

— 9. నిర్వాపణ (మంటను శమింపజేయు) చికిత్స. —

మూ. శాల్తలీత్వక్ బలా మూలం తథా న్యగ్రోధపల్లవాః,

న్యగ్రోధాదికముద్దిప్తం బలాదికమథాపి వా.

63

ఆలేపనం నిర్వాపణం తద్విద్యాతైశ్చ సేచనమ్,

(తద్విధానైశ్చ సేచనమ్)

సర్పిషా శతధౌతేన పయసా మధుకామ్బునా.

64

నిర్వాపయేత్ సుశీతేన రక్తపితౌత్రరాణా వ్రణాణా,

వ్యా. (ప్రణమునందలి మంటను ఉష్ణంబును శమింపజేయు చికిత్స నిర్వాపణము) బూరుగచెట్టుపట్ట, చిట్టాముట్టివేరు, మట్టిచిగుళ్లు, ఈమూడిటినినను; శోఫహరచికిత్స తమున “న్యగ్రోధోదుమ్బురా...వరమ్” “విజయా...సచందనః” (శ్లో. ౪౬. ౪౭) అని చెప్పబడిన పంచవల్కలములనైనను, బలాది ద్రవ్యములనైనను నూరి కల్కముజేసి ప్రణమునందలి మంట శమించుటకై పట్టువేయుటకును సేచనమునకు నుపయోగించనగును.

మరియు శతధౌతఘృతముచేసినను, ఆవుపాలచేసినను, అతిమధురకషాయముచేసినను, పిత్తాధికప్రణములకు పరిషేకము చేసినచో దాహాదులు శమించును. (ఇది నిర్వాపణమును తొమ్మిదవచికిత్స.)

— 10. సంధానచికిత్స. —

మూ. లమ్బాని ప్రణమాంసాని ప్రలిప్య మధుసర్పిషా.

65

సద్దధీత సమం వైద్యః బద్ధనై శ్చోపపాదయేత్,

తాన్ సమాన్ సుస్థితాన్ జ్ఞాత్వా ఫలినీలోధ్రకట్నలైః. 66

సమక్లాధాతకీయుక్తైః చూర్ణితై రవచూర్ణయేత్,
పఞ్చవల్కలచూర్ణైర్వా శుక్తిచూర్ణసమాయుక్తైః. 67

ధాతకీలోధ్రచూర్ణైర్వా తథా రోహంతి తే వ్రణాః,

వ్యా. (వ్రణమునందలి శిథిలములై ప్రేలుచుండు మాంసాదుల నొకటిగ కలియుటకై చేయుచికిత్స సంధానము) అట్లు శిథిలములై ప్రేలుచుండు వ్రణమాంసములకు తేనెను నేరిని పూసి యొండొంట నమముగ జతపరిచి యవి మరల విడిబోకయుండునట్లు కట్టుగట్టి యుంచవలెను. మాంసము లొండొంటకలిసి యతికి సమస్థితి నున్నవానిని చక్కగ గమనించి, ప్రేంకణము, లొద్దుకుచెక్క, బేకుమ్రునిచెక్క, మంజిష్ఠి, ఆరెపువ్వు, వీని నన్నిటిని చూర్ణముచేసి వ్రణముపై చల్లవలెను. మరియు మట్టి, అత్తి, రావి, జావి, ప్రబలి, అను నీయైడిటిపట్టలను చూర్ణముచేసి యందు శుక్తిచూర్ణమును కలిపి యెనను, ఆరెపువ్వు, లొద్దుకు, ఈరెండిటిచూర్ణమునైనను వ్రణముపై చల్లవలెను. ఈ చికిత్సచేత శిథిలములై నమాంసము లేకములై వ్రణము మానును.

—ॐ అస్థిభంగ-సంధివిశ్లేషములకు సంధానచికిత్స. ॐ—

మూ. అస్థిభగ్నం చ్యుతం స్థిం సద్ధీత సమం పునః. 68

సమేన సమభజ్జేన కృత్వాన్యేన విచక్షణాః,

స్థిరైః కబలికాబన్ధైః కుశికాభిశ్చ సంస్థితమ్. 69

పట్టైః ప్రభూతసర్పిష్కైః బద్ధియాదచలం సుఖం,

వ్యా. శరీరావయవమునందలి యెముకలు విరిగినను, మోచేతులు మోకాళ్లు మొదలగువానికీళ్లు జారి తొలగినను, విరిగినయెముకలను ఒండొంట జేర్చి చక్కగనుండునంగముతో సమానముగ నుండునట్లు జతపరిచియు, తొలగిన కీలును మనుపటివలె నమముగ (చక్కగ నుండు వేరొకయంగముతో సమానముగ) నుండునట్లుమర్చి, మరియు కబలికమనియు కుశికమనియు (శల్యతంత్రమున) సుప్రసిద్ధములగు బంధనవిధి ప్రకారము కట్టుగట్టి, దానిపై నేరిని ఆధికముగ బూసి నేతితో తడవబడిన దృఢమైన బట్టలచే కదలకుండునట్లు బిగకట్టవలెను (ఇచ్చట కబలికా-కుశికాబంధములు సుశ్రుతమున జెప్పబడినవి.)

—ॐ అస్థిభంగాదులయందు పత్త్యనియమము. ॐ—

మూ. అవిదాహిభిరన్నైశ్చ వైష్టికైస్తముపాచరేత్. 70

గ్లానిర్హి న హితౌ తస్య సద్వివిక్షేషకారికా,

వ్యా. వైశేషినిరీతిగ కట్టు గట్టినపిదప విదాహకరములగు మిరపకాయలు
ఆవాలు మున్నగువానిని వదిలి మధురాది యుక్తములగు నన్నములను పిండితో జేయబడిన
భక్ష్యములను ఆహారముగ భుజింపవలెను. అస్థిభంగాదులచే బాధితులకు కొంచెము కూడ
బడలిక కల్గినయెడ నమముగ జేర్పబడిన సుధిబంధములు చక్కగ కలియక నడలును.
(కావున కారమును జేర్చక యాహారమును భుజింపవలెనని భావము.)

—ॐ అస్థిభంగాదులయుపద్రవచికిత్స. ౧౧—

మూ. విచ్యుతాభిహతాజ్ఞానాం విసర్వాదీరుపద్రవాక్. 71

ఉపాచరత్ (ఉపక్రమేత్) యథా కాలం కాలజ్ఞః స్వాచ్చికిత్సితాత్,

వ్యా. మరియు అస్థిభంగము సంధివిక్షేషములచే బాధితులకు విసర్పము పక్షా
ఘాతము మున్నగు ప్రణోపద్రవములు సంభవించినయెడ ఆయుపద్రవములకు వాని
వానికి ప్రత్యేకముగ నిర్దేశింపబడిన ఆయాచికిత్సలను ఆయాకాలములయందు వైద్యు
వరుడు చేయవలెను. (ఇది సంధానమును పదియవ ప్రణచికిత్స.)

—ॐ 11. స్వేదరూపమైన ప్రణచికిత్స. ౧౨—

మూ. శుష్కా మహారుజః స్తభాః యే ప్రణా మారుతోత్తరాః 72

స్వేద్యాః సజ్జరక లేప్సే తే స్యుః కృసరపాయసైః,

గ్రామ్యైః బైలాఽమ్బుజాఽనూపైః వేసవారైశ్చ సంస్కృతైః 73

ఉత్కారికాభిశోచ్చిష్టాభిః సుఖి స్వాత్ ప్రణితస్తథా,

వ్యా. వాతం బధికముగ గలప్రణములు రూక్షములై ద్రవములేక శుష్కించి
మిక్కిలి బాధతో గూడి స్తంభించి కఠినములై యుండును. అట్టిప్రణములకు సంకరస్వేద
మునకు జెప్పిన విధిప్రకారము వేడిగనుండు కృసరము (నువ్వులను ఉద్దివప్పను బియ్యము
నొకటిగ జేర్చి వక్రముచేయబడిన యన్నము) చేసినను, పాయసముచేసినను,
గ్రామముల నివసించు జంతువులయొక్కయు, బిలములనుండు జంతువులయొక్కయు,
జలచరములయొక్కయు మాంసములచేసినను, సంస్కరింపబడిన వేసవారములచేసినను,
ఉత్కారిక(పిడుచకుడుము)లచేసినను, కావడముజెట్టి స్వేదవిధ్యుక్తప్రకారము చెమట
బుట్టింపవలెను. అట్లు చేసినచో ప్రణరోగము కలవానికి సుఖము కల్గును.

సంకరస్వేదస్వరూపము స్వేదాధ్యాయమున నిట్లు చెప్పబడినది:—“తత్ర వస్త్రాంత
రితైః అవస్త్రాంతరితైర్వా పిక్షైః యథోక్తైః ఉపస్వేదనం సజ్జరస్వేద ఇతి విద్యాత్”

(సూ. అ. ౧౪. సూ. ౪౧) అయాస్వేదవిధికి జెప్పబడిన ఔషధద్రవ్యములను పక్షము జేసి ముద్దజేసి దానిచే కాపడముబెట్టి చెమట బుట్టించుట సంకరస్వేదము. వ్రణములు వాతాధిక్యమునం జేసి రూక్షములై కఠినముగ నున్నపుడు అయ్యవి మెత్తబడుటకై స్వేదవిధి చేయనగును. ఇచ్చట ఎముకలు లేక మెత్తనిమాంసమును సంస్కరించిన నయ్యది వేసవారమని యెరుంగునది.

❧ వ్రణములయందు రుద్దాహశమనలేపము. ౭ ❧

మూ. సదాహా వేదనావంతో యే వ్రణాః మారుతోత్తరాః 74

లేపాముమాం తిలాంశైశ్చ పృష్ఠాః పయసి నిర్వృతాః,
లేనైవ పయసా పిష్టా కుర్యాదా లేపనం భిషక్. 75

వ్యా. మంటయు నొప్పియు నధికముగనుండు వాతాధిక్యమునందు వ్రణములకు అగసివిత్తులను నువ్వులను వేయించి యాపుపాలయందు బోసి చల్లార్చి యాపాలను కలిపి నూరి వ్రణములపై పట్టువేయవలెను.

❧ శూలహరస్నేహశర్కరలేపము. ౭ ❧

మూ. బలా గుడూచీ మధుకం పృశ్నిపర్ణి శతావరీ,
జీవస్తీ శర్కరా క్షీరం తైలం మత్స్యవసా ఘృతమ్. 76
సంసిద్ధా సమధూచ్ఛిష్టా శూలఘ్నీ స్నేహశర్కరా,

వ్యా. చిట్టాముట్టి, తిప్పతీగ, అతిమధురము, కోలపాన్న, పిల్లిపీచరగడ్డ, మను బాల, చక్కెర, పాలు, తైలము, మత్స్యములవస, నెయ్యి, మైనము వీనిని చేర్చి ఉత్కారికల (పిడుచకుడుములుగ) సిద్ధముచేసిన నియ్యది స్నేహశర్కర యనబడును. దీనిచే స్వేదవిధిచేసిన వ్రణమునందలి పోటు మున్నగుబాధల హరించును.

ఇచ్చట చిట్టాముట్టి మొదలు మనుబాలవరకుంగల ద్రవ్యములను మెత్తగ నూరి, యందు చక్కెర, పాలు, నూనె, మత్స్యవస, ఘృతము, మైనము, అనువానిని సమభాగ ములుగ కూర్చి కలిపి కుడుములుగ జేసి నుభోష్ణముగ నున్నపుడు వ్రణముపై బెట్టి కట్టవలెను. లేక చిట్టాముట్టి మున్నగుద్రవ్యములను కల్కముజేసి తైల-మత్స్యవస-ఘృత ములతో కలిపి, నాలుగింకలు పాలుజేర్చి పక్షముజేసి, స్నేహమునకు నాల్గవంతు మైన మును కలుపునది. ఈస్నేహము చక్కెరతో గూడి ఘనీభవించి యుండుటంజేసి స్నేహ శర్కరయని వ్యవహరింపబడును.

—౧౧ ప్రణమలకు పరిషేకస్వేదము. ౧౧—

మూ. ద్విపశ్చుమూలక్వధితేనాఽమ్భసా పయసాఽథ వా (మస్తునాథవా.)
సర్పిషా వా సత్తైలేన కోష్ఠేన పరిషేచయేత్,

వ్యా. దశమూలములను చేర్చి కాచబడి సుభోష్ణముగ నుండు జలముచే నైనను, పాలచేనైనను, ఘృతముచేనైనను, తైలముచే నైనను ప్రణమము తడిసి శుభ్రముచేసిన ప్రణమమునందలి బాధలు నివర్తించును. (ఇది పరిషేకస్వేదము. ఇయ్యది స్వేదమును పదు నొకండవప్రణచికిత్స.)

—౧౨ 12. ప్రణమలకు దాహశూలశమనలేపము. ౧౨—

మూ. యవచూర్ణం సమధుకం సతిలం సహసర్పిషా. 78
దద్యాదాలేపనం కోష్ఠం దాహశూలోపశాన్తయే,

వ్యా. యవలు, నువ్వులు, అతిమధురము పీనిని చూర్ణము చేసి నేలినీ చేర్చి యుడికించి సుభోష్ణముగ నున్నపుడు పట్టువేయవలెను. దీనివలన ప్రణమమునందలి మంటయు పోటును శమించును.

—౧౩ రుద్దాహశమన ఉపనాహము. ౧౩—

మూ. ఉపనాహశ్చ కర్తవ్యః సతిలో ముద్గపాయసః. 79
రుద్దాహయోః ప్రశమనః ప్రణేష్వేన విధిర్హితః,

వ్యా. నువ్వులను పెసలపప్పును చేర్చి పాయసము చేసి ప్రణమలపై బూసి కట్టుగట్టినచో నొప్పియు మంటయు శమించును. (ఇది శమనమును పండ్రెండవచికిత్స.)

—౧౪ 1౪. విషణకర్తవిధి. ౧౪—

మూ. సూక్ష్మాననా బహుస్రావాః కోశవస్తశ్చ యే ప్రణాః. 80
న చ మర్తాశ్రితాః తేషా మేషణం హితముచ్యతే,

వ్యా. ప్రణమలు తోలుతిత్తివలె వైకుంఠికి లావల చీము మున్నగుద్రవము లధికముగ నుండి మిగుల సూక్ష్మముగ స్రవించుచుండునపుడు వానిని శలాకాదులచే వెడలి గమనించుట యేషణము. అట్టి ప్రణమల గమనించి చీము మున్నగువానిని వెడలింపట హితకరము. ప్రణమలు మర్తస్థలముల నాశ్రయించి యుండునెడ వానికి మాత్రము విషణచికిత్స జేయదగదు.

— విషణ్ణదైర్ఘ్యవిధ్యము, దానిప్రత్యేకోపయోగము. ౭౯ —

మూ. ద్వివిధామేషణీం విద్యాత్ మృదీన్ చ కఠినామపి. 81

బౌద్ధిదైర్ఘ్యదుభిః నాలైః లోహానాం వా శలాకయా,
గమ్భీరే మాంసలే దేశే పాట్యం లౌహశలాకయా. 82

ఏష్యం విద్యాద్రవ్యణం నాలైః విపరీతమథో భిషక్,

వ్యా. విషణ్ణకర్తృమృదు-కఠినభేదములచే రెండు తెరంగులు. అందు మృదువుగ నుండు పుడకలు మున్నగువానిచే చేయబడునది మృదువు, కఠినములైన ఇనుచసలాకులచే చేయబడునది కఠినము. మిక్కిలి లోతులో మాంసలస్థలమున కల్గి పాటనమునకు దగిన వ్రణముకు శలాకములచే నేషణము చేయదగును. మాంసలము కాని ప్రదేశమున వైభాగముననే కల్గిన వ్రణమును మృదువైన నాళములచే నేషణము చేయదగును. (ఇది ఏషణమును పదుమూడవ ప్రణచికిత్స.)

— అశుద్ధప్రణములు, వానికి శోధనవిధి. ౭౯ —

మూ. పూతిగన్ధా వివర్ణాంశ్చ బహుస్రావా మహారుజః. 83

వ్రణానశుద్ధా విజ్ఞాయ శోధనైస్సముపాచరేత్,

వ్యా. దుర్గంధముతో కూడిన వ్రణంబులును, వివర్ణములుగ నుండు వ్రణంబులును, పూయాదుల నధికముగ స్రవించు వ్రణంబులును, మిక్కిలి తీవ్రమైన బాధకల వ్రణంబులును, అశుద్ధములు; వానిని చక్కగ గమనించి శోధనాషధములచే చికిత్సచేయ నగును. (ఈశోధనము కషాయ-ఆలేపభేదములచే రెండువిధములు.)

— 14. ప్రణశోధనకషాయము. ౭౯ —

మూ. త్రిఫలా ఖదిరో దార్వీ న్యగ్రోథాదిః (న్యగ్రోథాఽతి) బలా కుశః.

నిమ్బకోలకపత్రాణి కషాయాః శోధనా మతాః,

వ్యా. త్రిఫలములు, చంద్ర, పసుపు, న్యగ్రోథాది (పంచవల్కల) ద్రవ్యములు, (మట్టి మున్నగువానిపట్టలు), చిట్టాముట్టి, దర్భవేళ్లు, వేపచిగురు, వీరికషాయములు వ్రణములను శుద్ధములుగ జేయును. (వైజిష్ఠిన ద్రవ్యములను యథాలాభముగ గ్రహించి కషాయము గాచి యశుద్ధప్రణముల కడుగుటకై యుపయోగింపవలెనని భావము. ఇది పదునాలుగవ ప్రణచికిత్స.)

౧౫. ప్రణశోధన లేపము. ౧౫

మూ. తిలకల్కస్పలవణో ద్వే హరిద్రే త్రివృద్ధృతమ్. 85

మధుకం నిమ్మపత్రాణి ప్రలేహో వ్రణశోధనః,

వ్యా. నువ్వులు, వసుపు, మ్రానివసుపు, తెగడ, అతిసుధరము, వేపాకు, పీనిని సూరి కిల్కముచేసి అందు నైంధపలవణమును, నేతిని కలిపి పట్టుపెట్టినయెడ వ్రణము నందు దోషములు హరించి శుద్ధమగును. (ఇది పదునైదవ వ్రణచికిత్స.)

౧౬. శుద్ధవ్రణలక్షణము. ౧౬

మూ. నాతిరక్తో నాతిపాణ్డుర్నాతిశ్శ్యావో న చాతిరుక్. 86

న చోత్సన్నో న చోత్సన్నీ శుద్ధో రోష్యః పరం వ్రణః,

వ్యా. మిక్కిలి రక్తవర్ణంబును, మిక్కిలి పాండువర్ణంబును, శ్యామవర్ణంబును కాక, మిక్కుటమైన బాధ లేక, మిక్కిలి వైకుఙ్గీనదియు, ఇరుపార్శ్వములనుండున్న తముగాక యుండు వ్రణము శుద్ధమైనదని యెరుంగునది. అట్టి శుద్ధవ్రణమును క్రింద జెప్పబడురోషణచికిత్సచే మాన్పదగును.

౧౭. ప్రణరోషణకషాయము. ౧౭

మూ. న్యగ్రోధోదుమ్బురాశ్వత్థకదమ్బుష్ణక్ష వేతసాః. 87

కరవీరార్కకుటజాః కషాయాః వ్రణరోషణాః,

వ్యా. మణిపట్ట, అత్తిపట్ట, రావిపట్ట, కడిమిపట్ట, జువ్విపట్ట, ప్రబ్బలిపట్ట, గన్నేరుపట్ట, జిల్లేడుపట్ట, కొడినెపాలపట్ట, పీనికషాయములు వ్రణములను మాన్పును. (ఇచ్చట బహువచనము “కషాయాః” అని నిర్దేశించియుండుటచేత న్యగ్రోధాదులును వేరువేరుగ నైనను, యథాసంభవముగ గూర్చియైనను కషాయములచేసి యుపయోగింప దగునని తెలిసెడి; ఇది పదునారవ వ్రణచికిత్స.)

౧౮. ప్రణరోషణలేపము. ౧౮

మూ చంద్రం పద్మకింజల్కం దార్విత్యజ్జీలముత్పలమ్. 88

మేదే మూర్వా సమశ్లా చ యష్ట్యాహ్వం వ్రణరోషణం,

ప్రపౌణ్డరీకం జివస్తీ గోజిహ్వ థాతకీ బలా. 89

రోషణం సతిలం దద్యాత్ప్రలేపం సఘృతం వ్రణే,

వ్యా. చందనము, తామరపువ్వులూని కేసరములు, మానీషసుపుపట్ట, నల్లకలువలు మేద, మహామేద, చాగిపట్ట, మంజిష్ఠి, అతిమధురము, వీని నన్నిటిని కూర్చి నూరి కల్కముచేసి వ్రణములు మానుటకు పట్టువేయనగును.

మఱియు ప్రపాండరీకమును గంధద్రవ్యము, మనుబాల, గోబిహ్వ (యెద్ద నాలుకచెట్టు), ఆరెపువ్వు, చిట్టాముట్టి, నువ్వులు, వీని నన్నిటిని సమభాగములుగ గూర్చి నూరి నేలిలా కలిపి పట్టువేసినను వ్రణముల మాన్పును (ఇది పదునేడవ వ్రణచికిత్స).

❧ 18. వ్రణశోధన తైల-ఘృతయోగములు. ౧౯

మూ. కమ్మిల్లకం విడక్లాని వత్సకం త్రిఫలాం బలామ్.

పటోలం పిచుమర్దం చ లోధ్రం ముస్తం ప్రియబ్లకమ్,

ఖదిరం థాతకీం సర్జమేలామగురుచన్దనే.

పిష్ట్యా సాధ్యం భవేత్తైలం తత్పరం వ్రణశోధనం,

వ్యా. కంపిల్లకము, వాయువిడంగములు, కొడిసెపాల, త్రిఫలములు, చిట్టాముట్టి చేదుపొట్ట, వేపపట్ట, లొద్దుగపట్ట, తుంగగడ్డలు, ప్రేంకణము, చంద్ర, ఆరెపువ్వు సర్జరసము, ఏలకులు, అగరు, చందనము, వీని నన్నిటిని సమభాగములుగ గూర్చి నూరి కల్కముచేసి కల్కమునకు నాల్గితలు, తైలమును, (నువ్వులనూనెను) తైలమునకు నాల్గితలు నీళ్లును కలిపి తైలపాకవిధి ప్రకారము పక్వముచేయబడిన తైలము వ్రణముల శుభ్రముచేయును. (మరియు చైతేష్విన్ ద్రవ్యములను చేర్చి విధ్యుక్తప్రకారము పక్వముచేయబడినఘృతంబును వ్రణశోధనమగును. ఇది పదునెనిమిదవ చికిత్స.)

❧ 19. వ్రణరోపణ తైల-ఘృతములు. ౨౦

మూ. ప్రపాండరీకం మధుకం కాకోల్యా ద్వే చ చన్దనే.

సిద్ధమేతైస్సమైస్తైలం పరం స్యాద్వ్రణరోపణం,

వ్యా. ప్రపాండరీకము, అతిమధురము, కాకోళి, ఊరకాకోళి, క్షేతచందనము, రక్తచందనము, వీని నన్నిటిని సమభాగములుగ గూర్చి కల్కముచేసి పరిభాషానుసారము సిద్ధముచేయబడిన తైలము వ్రణముల మాన్పును. (ఈద్రవ్యములచే సిద్ధముచేయబడిన ఘృతంబును వ్రణరోపణం బగును.)

❧ వ్రణరోపణతైల-ఘృతము, రెండవపద్ధతి. ౨౧

మూ. దూర్వాస్వరససిద్ధం వా తైలం కమ్మిల్లకేన వా.

దార్వీత్వచశ్చ కల్పేన ప్రథానం వ్రణరోపణం,

వ్యా. గణికయొక్క నర్వరసమును, కంపిల్లకము, మ్రానిపనుపువట్ట, ఈరెంటి యొక్క కల్కమును చేర్చి విధ్యుక్తప్రకారము పక్వముచేయబడిన తైలము ప్రణముల మాన్పుటకు ప్రధానమైయుండును. (మరియు పైజెప్పిన విధిననుసరించి పక్వముచేయ బడిన ఘృతంబును ప్రణరోపణముగనును.) (పైయోగములు రెండును చేరి పంచొమ్మిదవ చికిత్స.)

— శోధన-రోపణఘృతోపయోగవిధి. ౧౯ —

మూ. యేనైవ విధినా తైలం ఘృతం తేనైవ సాధయేత్. 94
రక్తపిత్తోత్తరం దృష్ట్వా రోపణీయం వ్రణం భిషక్,

వ్యా. పైజెప్పిన తైలవిధి ననుసరించి శోధనఘృతమును, రోపణఘృతమును, సిద్ధముచేసి అందు రక్తపిత్తాధికమైన ప్రణముల మాన్పుటకు రోపణఘృతము నుపయోగింపదగును. (తక్కినవానిని వాతకఫప్రణముల కుపయోగింపవలెనని భావము.)

ఇచ్చట శోధనము నుద్దేశించియు, రోపణము నుద్దేశించియు తైలయోగములు రెండువిధములుగ జెప్పబడినవి. అట్టి శోధనరోపణతైలయోగములనే శోధనరోపణ ఘృతయోగములుగ గూడ సిద్ధముచేసి, అందు రోపణఘృతములను మాత్రము రక్త పిత్తాధికములైన ప్రణములయొక్క రోపణమునకై యుపయోగింపవలెనని పైశ్లోకముచే విధింపబడినది. ఇత్తెరంగున ఘృత-తైల-రూపములగు శోధనరోపణభేదములచే నాల్గు తెరంగులున్నను స్నేహసామాన్యత ననుసరించి తైలఘృతభేదములను పేరుకేరుగ గణింపక శోధనరోపణరూపచికిత్సాభేదములు రెండుమాత్రము గ్రహింపబడినది. కావున చికిత్సలు ముప్పదియారువిధములు అనుపరగణనమునకు హానిలేదని యెరుంగునది. ఇవి చక్రపాణి దత్తవ్యాఖ్యానసమ్మతము.

— 20. 21. 22. వ్రణప్రచ్ఛాదనపత్రము, ప్రచ్ఛాదనభేదములు రెండును. ౧౯ —

మూ. కదమ్బార్జుననిమ్బానాం పాటల్యాః పిప్పలస్య చ. 95
వ్రణప్రచ్ఛాదనే విద్వాన్పత్రాణ్యర్కస్య చాదిశేత్,

వ్యా. కడిమి, మద్ది, వేము, కలిగొట్టు, రావి, జిల్లేడు, అనునీచెట్లయొక్క ఆకులను ప్రణముల కప్పటకై గ్రహింపదగును. (ఇచ్చట పైశ్లోకముచేత ప్రణములపై నాచ్ఛాదనము జేయుటకు పత్రములు మాత్రము నిర్దేశింపబడినది. ఆచ్ఛాదనము ప్రణాంతర్భాగమున చేయబడునది ఆభ్యంతరమనియు, వ్రణఘాతకు వైభాగమున చేయు నది బాహ్యమనియు రెండువిధముల నుండును. చికిత్సాభేదముల పరిగణనము చేయు

నప్పుడు పత్రనిర్దేశము మాత్రము నొకచికిత్స యనియు, ఛాదనకర్త బాహ్య-ఆభ్యంతర భేదములచే రెండుచికిత్సలనియు “పత్రం ప్రచ్ఛాదనే” అను వాక్యముచే నిర్దేశింపబడినది. చక్రపాణిదత్తవ్యాఖ్యయందును “పత్రం ఏక ఉపక్రమః; ఛాదనం తు ద్వివిధం బాహ్యభ్యంతరభేదేన” అని వివరింపబడినది. కావున ఛాదనపత్రము, బాహ్యభ్యంతర భేదములచే రెండుతెరంగులై ఛాదనములును చేరి మూడుచికిత్సలుగ గ్రహింపవలెను.)

— 23. 24. ద్వివిధబంధనములు. —

మూ. వాక్ష్మీన్యైకధవాఽఽజినః టౌమః పట్టో వ్రణహితః స్మృతః 96
బద్ధశ్చ ద్వివిధశ్శస్త్రో వ్రణానాం సవ్యదక్షిణః,

వ్యా. వృక్షములయొక్క నారచే చేయబడిన గుడ్డనైనను, జింకమొదలగువాని యొక్క రోమములచే నేయబడిన కంబళినైనను, పట్టుగుడ్డనైనను, వ్రణముల గట్టుటకు గ్రహించుట చుంచిది. అట్టిగుడ్డచేత వ్రణములను సవ్యముగనైనను, దక్షిణముగనైనను, మార్చి బంధనము చేయవగును. అట్టిభేదములచే సవ్యబంధమనియు, దక్షిణబంధమనియు బంధనము రెండుభేదములు కల్గియుండును.

— 25. భోజననియమము, అందు వర్ణములు. —

మూ. లవణామ్లకటూష్ణాని విదాహీని గురూణి చ. 97
వర్జయేదన్నపానాని వ్రణీ మైథునమేవ చ,

వ్యా. ఉప్పు, పులుపు, కారము, అనునీరగములు కల్గినవియు, గుణవీర్యములచే నుష్ణంబును, విదాహకరంబులును, గురుత్వమును కల్గించునవియు నగు నన్నపానములను స్త్రీసంభోగమును వ్రణవీడితుడు పరించవలయును.

— 26. వ్రణితునకు హితకరాన్నపానములు. —

మూ. నాతీశీతగురుస్నిగ్ధమవిదాహి యథావ్రణమ్. 98
అన్నపానం వ్రణహితం హితం చాస్వపనం దివా,

వ్యా. మిక్కిలి శీతంబును, గురుత్వము కల్గినదియు, స్నిగ్ధంబును కాక వ్రణము నకు విదాహమును కల్గించక యుండు అన్నపానంబులును, పగలు నిదురించక యుండు టయు, వ్రణితునకు చాల హితకరములు. (ఇది భోజ్యమును నిరుపదియైదవ చికిత్స).

— 26. ఉత్పాదన (నిమ్మ ప్రతోత్థాపన) చికిత్స. —

మూ. స్తన్యాని జీవనీయాని బృంహణీయాని యాని చ. 99
ఉత్పాదనార్థం నిమ్నానాం వ్రణానాం తాని కల్పయేత్,

వ్యా. ప్రణములు మిక్కిలి లోతునకు వ్యాపించి ప్రణస్థలము పల్లముగనున్న మొడ నందు మాంసము వృద్ధినొంది సమస్థితికి వచ్చుటకై స్తన్యమును గల్గించునదియు, కీవనీయగణమున చెప్పబడిన ద్రవ్యములును, బృంహణద్రవ్యములును నుపయోగింప గగును. (ఇచ్చట స్తన్య-జీవనీయ-బృంహణీయగణములను వడ్డిరేచనశతాశ్రితీయాన్యాయమున జెప్పబడినవానిని గ్రహించునది. ఇది ఉత్సాదనమును నిరుపదియారవదికిత్స.)

— 27. ఆవసాదనము (దుర్తాంసహరచిక్త్య. ౧ —

యా. భూర్జగ్రస్థ్యై కాసీసనుధోభాగాని గుగ్గులుః. 100

ప్రణావసాదనం తద్వత్ కలవిజ్ఞకసోతవిత్,

వ్యా. ప్రణములయందు దుర్తాంసము పెరిగి పైకుబికి యుండునెడ నవి హరించి సమస్థితికి వచ్చుటకై భుజపత్రి, గ్రంథితగరము, ధాతుకాసీసము, విరేచనకరంబులగు తెగడ మున్నగునవి, గుగ్గిలము, పిచ్చుకయొక్కయు పావురముయొక్కయు మలము, వినిని లేపనము చేయదగును.

— 28. 29. దాహకర్మ, దాహకర్తాప్రణములు. ౧ —

యా. రుధిరేతిప్రవృత్తే తు చిన్నే చ్ఛేద్యేధిమాంసకే. 101

కఫగ్రస్థిషు గణ్డోషు వాతస్తభైనిలార్తిషు,

గూఢపూయలీకేషు గమ్భిరేషు స్థిరేషు చ. 102

శ్లష్టేషు (సుప్తేషు) చాజ్ఞదేశేషు కర్తాగ్నేః సంప్రశస్యతే,

వ్యా. ప్రణములయందు రక్తము అధికముగ వృద్ధినంది ప్రవించుచున్నను, ఛేదనార్హమైన యది మాంసమును ఛేదించినప్పుడును, కఫముచే గల్గిన గ్రంథులయందును, గండమాలయందును, వాతముచే స్తంభించిన వాతరోగములయందును, ప్రణము లోపముచే యణిగి చీమును లసీకయు (ప్రణద్రవంబును) బైట వెడలకున్నను, మిక్కిలి లోతుగ వ్యాపించి యుండు ప్రణములయందును, కఠినములైన ప్రణములయందును, తిండుగ కత్తిరించబడిన అవయవప్రదేశములయందును, అగ్నికర్మను చేయుట చాల ప్రశస్తము.

— దాహకర్మ నివృద్ధిభేదములు. ౧ —

యా. మధూచ్ఛిష్టేన తైలేన మజ్జాక్షౌద్ర-వసాఃపుత్రైః. 103

తప్తైర్వా వివిధైర్గోహైః దహేత్ దాహవిశేషవిత్,

వ్యా. మైనము, తెలము, మజ్జ, లేనె, వస, ఘృతము, వీనిని నిష్కన కాచియైనను, పలుదెరంగులైన లోహముల కాచియైనను పైజెప్పిన దాహకర్తృములగు వ్రణాదుల కాల్యవలెను. (ఇచ్చట “దాహవిశేషవిత్” అని చెప్పటచేత దాహకర్తృకు సంబంధించిన విశేషముల పూర్తిగ నెరిగిన వైద్యుడే దాహకర్తృను చేయవలెనుగాని సామాన్యులు చేయదగరని యర్థము నెరుంగునది.) స్నేహ-రూక్షభేదములచే దాహకర్తృరెండువిధములు. అందు మైనము మున్నగువానిచే చేయబడునది స్నిగ్ధము, లోహముచే చేయబడునది రూక్షము.

— ౧౭ ద్వివిధదాహకర్తృపయోగము. ౧ —

మూ. రూక్షాణాం సుకుమారాణాం గమ్భీరాణాం మారుతోత్తరాణాం.

దహేత్ స్నేహమధూచ్ఛిష్టైః, శౌహాః ష్టాదైః స్తతోన్యైః ౭౫,

వ్యా. రూక్షమైన శరీరము కలవారికిని, సుకుమారులకును, మిక్కిలి లోతుగ వ్యాపించిన వ్రణములకును, వాతం బధికముగ కలవ్రణములకును, స్నేహములచేనైనను మైనముచేనైనను దాహకర్తృను చేయదగును. వీనికి వ్యతిరేకముగ స్నిగ్ధశరీరులకును, సుకుమారులు కానివారికిని, ప్రైభాగముననే వ్యాపించిన వ్రణములకును, శిత్తకఫాధికవ్రణంబులకును, కాల్యబడిన లోహములచే నైనను, లేనెచే నైనను దాహము చేయవలెను.

— ౧౮ దాహకర్తృనర్తవిషయములు. ౧ —

మూ. బాలదుర్బలవృద్ధానాం గర్భిణ్యాః రక్తపిత్తినామ్. 105

తృష్ణాజ్వరపరీతానాం అబలానాం విషాదినాం,

నాఽగ్నికర్తృపదేష్టవ్యం స్నాయుమర్తవ్రణేషు చ. 106

సవిషేషు చ శలేషు నేత్రకృష్ణవ్రణేషు చ,

వ్యా. బాలులు, వృద్ధులు, బలహీనులు, గర్భిణీస్త్రీలు, రక్తపిత్తరోగులు, దష్పిచే నైనను జ్వరముచే నైనను బాధింపబడినవారు, పుట్టుకతో బలము లేనివారు, విషమును తినినవారు, వీరికందరకును అగ్నికర్తృ చేయంజనదు. మరియు స్నాయువులయందును మర్తములయందును బొడమిన వ్రణములయందును, విషముతోడను శల్మముల (ఇనుప మేకులు మున్నగునవి) తోడను కూడిన వ్రణములయందును, నేత్రములయందును కృష్ణములయందును సంభవించిన వ్రణములయందును దాహకర్తృ చేయంజనదు.

— ౧౯ షౌరప్రయోగవిధి. ౧ —

మూ. రోగదోషబలాపేక్షా మూత్రాకాలాఽగ్నిరోవిదః. 107

శస్త్రకర్తాఽగ్నికృత్తేషు షౌరమప్యవచారయేత్,

వ్యా. ఔషధముయొక్క పరిమాణమును, కాలభేదమును అన్నికర్త విధానమును చక్కగ తెలిసిన వైద్యువరుడు, శస్త్రకర్తను అన్నికర్తను చేయవలసిన ప్రణమలయందు, రోగములయొక్కయు దోషములయొక్కయు బలాబలముల జక్కగ గమనించి తత్తదనుసారముగ విధ్యుక్తప్రకారము ఔరప్రయోగమును కూడ చేయదగును. (ప్రణచికిత్సల పరిగణనము చేయునపుడు ఔరకర్తను చెప్పియుండలేదు; అయినను శస్త్రాన్నికర్తలు చేయువనినే ఔరకర్తయు చేయును కావున వానిలో నంతర్యాతనుని యెరుంగునది).

౩౦. ౩౧. ద్వివిధరూపములు. ౧౯

మూ. కఠినత్వం ప్రణా యాన్తి గన్ధేస్సాన్తి శ్చ ధూపితాః. 108

సర్పిర్జ్వపసాధూపైః శైథిల్యం యాన్తి హి ప్రణాః,

రుజస్సావాశ్చ గన్ధాశ్చ కృమయశ్చ ప్రణాశ్రితాః. 109

శైథిల్యం మార్దవం వాఽపి ధూపనేనోపశామ్యతి,

వ్యా. చందనము మున్నగు బంధద్రవ్యములచేతను, సర్పరసము మున్నగు సారముల చేతను ప్రణమునకు ధూపము వేసినయెడ మెత్తబడియుండు ప్రణములు బిరుసెక్కును. నెయ్యి, మజ్జ, వన ఆను స్నేహద్రవ్యములచే ప్రణములకు పొగబట్టినయెడ కఠినమై స్తంభించియుండు ప్రణములు శిథిలములై మెత్తబడును. మరియు నీరెండువిధములయిన ధూపముచేత ప్రణములయందలి బాధలు నివర్తించును. పూయాదిస్థావము నిలచును. దుర్గంధము నివర్తించును. ప్రణముల నాశ్రయించిన క్రిములు నశించును. కఠినముగ నుండు ప్రణములు మృదువుగను, మృదువుగ నుండు ప్రణములు కఠినముగ నగును.

౩౨. ప్రణకాఠిన్య-మార్దవకరక్షన్దన (లేపము.) ౧౯

మూ. లోధన్యగ్రోధశుక్లాని ఖచిరస్త్రిఫలాఘృతమ్. 110

ప్రలేపో ప్రణకాఠిన్యసాకుమార్యప్రసాధకః,

వ్యా. లొద్దుగచెక్క, మఱియూడలు, చంద్రచేప, త్రిఫలములు, పీనిని చూర్ణముచేసి ప్రణములపై పూసి మర్దనము చేసినయెడ కఠినముగ నుండు ప్రణములు, మృదువుగను, మెత్తగనుండు ప్రణములు కఠినముగను అగును.

౩౩. ప్రణమార్దవకర ఉన్నర్దన (లేపము.) ౧౯

మూ. సరుజః కఠినాః స్తభాః నిరాస్రావాశ్చ యే ప్రణాః 111

యవచూర్ణైస్ససర్పిష్కైర్బహుశస్తాన్ప్రలేపయేత్,

వ్యా. మిక్కిలి బాధతో కూడినదైంది కఠినములై పూయాదుల ప్రపంచక యుండు ప్రణములకు యవలపిండిని నేతిలో కలిపి పలుమారు పూయుచుండవలయును.

—ॐ ప్రణతర్పణాలేపము. ॐ—

మూ. ముద్గపక్షికశాలీనాం పాయసైర్వా యథాక్రమమ్. 112

సఘృతైర్జ్వరీవనీయైర్వా తర్పయేత్తానభీక్షశః,

వ్యా. మరియు వైజెసిన్ పరిస్థితి నుండు ప్రణములకు పెసలు, అరువదినాళ్ల సంబావుబియ్యము కాజనంపుబియ్యము, వీనిని చేర్చి పాయసము చేసి యీ పాయసమున ఘృతమును చేర్చి పలుమారు పూయుచుండవలయును, లేక జీవనీయగద్రవ్యములను నూరి నేతిలో కలిపి తర్పణమునకై పట్టువేయనగును.

—ॐ ౩౩. త్వక్ జననావచార్ణము, (ప్రణములపై చర్మమును కల్పించుచార్ణము.) ॐ—

మూ. కకుభోదుమ్బరాశ్వత్థలోధ్రజామ్బవకట్ఫలైః. 113

త్వచమాశ్వేవ గృష్ణాని త్వక్కుచ్చైశ్చక్కుచ్చైతా వ్రణాః,

వ్యా. మద్ది, అత్తి, రాణి, లొద్దుగు, నేరేడు, టేకు, అనునీచెట్లయొక్క వైపట్టన, మెత్తని చూర్ణముగ జేసి, శుద్ధమైన ప్రణములపై చల్లినయెడ నతిశీఘ్రముగ ప్రణము లపై చూర్ణము కరిగి శీఘ్రముగ మానును.

—ॐ ప్రణములకు చర్మకరచార్ణాలేపము. ॐ—

మూ. మనశ్శిలాలవజ్జిష్ఠాలాతౌచ రజనీద్వయమ్. 114

ప్రలేపస్సఘృతయోద్రస్త్యగ్విశుద్ధికరః పరః,

వ్యా. మణిశిల, హరిదళము, చుంజిపి, లక్క, పసుపు, మ్రానిపసుపు, వీనినన్నిటిని చూర్ణముచేసి నేతిని లేనెను కలిపి ప్రణములపై పూసిన చర్మమునందలి దోషములు నివర్తించి క్రొత్తచర్మమును కల్పించును.

—ॐ ౩౪. సవర్ణకరచార్ణాలేపము. ॐ—

మూ. అయోరజస్స కాసీనత్రిఫలాకుసుమాని చ. 115

కరోతి లేపః కృష్ణత్వం సద్య ఏవ సవత్సచి,

వ్యా. ఇనుపరాపాడి, కాసీనము (అన్నబేది) త్రిఫలాకుసుమములు (కరక-తాని-ఉసిరికచెట్లయొక్క పువ్వులు), వీనిని చూర్ణము చేసి నేతియందైనను, లేనెయందైనను, కలిపి ప్రణముపై పూసినయెడ అప్పుడే క్రొత్తగ పుట్టుచుండు చర్మము తెలుపును వదలి నల్లబడును.

—౨౭ సవర్ణ కరచూర్ణ లేపము రెండవది. ౨—

మూ. కాలీయకనతామ్రాస్థి హేమ కాలారసో త్తమైః 116

లేపస్సగోమయరసః సవర్ణ కరణః పరః,

వ్యా. మ్రానిపసుపు, గ్రంథితగరము, మామిడిపప్పు, మంజిష్ఠి, పాదరసము, వీని నన్నిటిని కూర్చి చూర్ణము చేసి అపు షేడరసముతో కలిపి ప్రణములపై పూసిన ప్రణము నందలి మచ్చ మాసి, శరీరముతో సమానమైన వర్ణము కల్గును.

—౨౮ సవర్ణ కరచూర్ణ లేపము మూడవది. ౨—

మూ. ధ్యామ కాశ్వత్థనిచులమూలం లాఘో సగై రికా. 117

సహేమశ్చామృతాసజ్గః కాసీసం చేతి వర్ణకృత్,

వ్యా. కామంచిగడ్డి, రావి, ప్రబ్బలిపేరు, లక్క, కావిరాయి, నాగకేసరములు, మైలుతుత్తము, అన్నభేది వీనిని నూరి లేపనము చేసిన ప్రణముచే కల్గినమచ్చ శరీరముతో సమానమైన వర్ణము కల్గియుండును.

—౨౯ ౩6. లోమముల మొలిపించు అపచూర్ణనము. ౨—

మూ. చతుష్పదానాం త్వగ్గోమఖురశృజ్గాస్థిభస్తనా. 118

తైలాక్తా చూర్ణితా భూమిర్భవేల్లోమవతీ పునః,

వ్యా. నాలుగుకాళ్లుగలజంతువులయొక్క చర్మమును, వెండ్రుకలను, గిట్టలను, కొమ్ములను, నిప్పున కాల్చి బూడిదచేసి యాభస్తమును నువ్వులనూనెలో కలిపి మాసిన ప్రణముయొక్క మచ్చపై పూసినను, లేక చూర్ణమును పూసినను మచ్చపైని వెండ్రుకలు మరల మొలచును.

(ప్రణాపచూర్ణనమన ప్రణముపై చూర్ణము నుపయోగించు చికిత్స. ఇయ్యది త్వగ్గననము (క్రోత్తచర్మమును కల్గించునది), జర్ణకరము (ప్రణములేదిన స్థలమున శరీర సమవర్ణమును కల్గించునది), లోమజననము. (మచ్చలపై రోమముల గల్గించునది), నని మూడువిధములు. ఇవి “ప్రణాపచూర్ణనం వర్ణ్యం రోవణం లోమరోహణమ్” (౪.౨ శ్లో) అనువాక్యముచే మూడుచికిత్సలుగ నిర్దేశింపబడినవి).

—౩౦ ప్రణోపద్రవచికిత్సావిధి. ౨—

మూ. షోడశోపద్రవా యే చ ప్రణానాం పరికీర్తితాః. 119

తేషాం చికిత్సా నిర్దిష్టాః యథాస్వం స్వే చికిత్సితే,

చరక—141

వ్యా. ప్రణమల కుపద్ర వములైన వినర్పము మున్నగు పదునారింటికిని నాయా వ్యాధినుద్దేశించి ఆయాచికిత్సాభాగమునందు చెప్పబడిన వానివాని చికిత్సలనే చేసి శాంతింప చేయవగును. (ఇతైరంగున నిర్దేశ క్రమానుసారముగ ముప్పదియారువిధములైన ప్రణచికిత్సలు వరుసగ జేప్పబడినవి).

❧ అధ్యాయవిషయసంగ్రహము. ❧

తత్ర శ్లోకాః—

మూ. ద్వౌ ప్రణౌ ప్రణభేదాశ్చ పరీక్షా దుష్టిరేవ చ. 120

స్థానాని గర్భాః స్రావాశ్చ సోపసర్గాః క్రియాశ్చ యాః,

ప్రణాధికారే సప్రశ్న మేతన్న వకము క్తవాః,

మునిర్వ్యాససమాసాభ్యాం అగ్ని వేశాయ ధీమతే. 121

వ్యా. రెండువిధములగు ప్రణములు, ఆరెండిటి యవాంతరభేదములు, పరీక్షా క్రమము, ప్రణములకు సంబంధించిన దోషములు, ప్రణములు జనించుస్థానములు, వాని గంధవిశేషములు, స్రావభేదములు, ఉపద్రవములు, చికిత్సలు అను నీతోష్ఠివిషయములను ప్రణము నధికరించి చెప్పబడిన యాచికిత్సాధ్యాయమున సంగ్రహరూపముగను విస్తర రూపముగను ఆత్రేయులు అగ్ని వేశున కుపదేశించెను.

❧ అధ్యాయసమాప్తి. ❧

ఇత్యగ్ని వేశకృతే తత్రే చరక ప్రతిసంస్కృతే,

దృఢబలసంపూరితే చికిత్సాస్థానే ద్విప్రణీయచికిత్సితం నామ

పఞ్చవింశోఽధ్యాయః.

వ్యా. ఇతైరంగున అగ్ని వేశకృతంబును చరక ప్రతిసంస్కృతంబును నగు చరక సంహితయును ఆయుర్వేదతంత్రమునందలి చికిత్సాస్థానమున దృఢబలసంపూరితభాగమున ద్విప్రణీయచికిత్సితమనునది యిరువదియైదవ యధ్యాయము.

షడ్వింశాధ్యాయము.

అవతరణికః—ద్విసంఖ్యావశిష్టమైన నిజాగంతు ప్రణరోగములచికిత్సల చెప్పు ద్విప్రణీయ చికిత్సితాధ్యాయమును చెప్పినపిదప సంఖ్యాసాజాత్యమును బట్టి శిరో-వస్త్ర-హృదయమర్మముల మూడిటికి సంబంధించినరోగములకు జేరిన చికిత్సల వివరింపబడును. (ఈయధ్యాయముల పౌర్వాపర్యమునకు రోగములసంఖ్యాక్రమము కారణము.)

❧ త్రిమర్తీనూధ్యాయప్రారంభము. ❧

మూ ఆథాత స్త్రీమర్తీయచికిత్సితం వ్యాఖ్యాన్యామః. 1

ఇతి హ స్తాహ భగవానాత్రేయః. 2

వ్యా. ద్విప్రణీయచికిత్సితమును జెప్పినపిదప శిరస్సు, వస్త్రీ, హృదయము, అను నీమూడు మర్తములయందు సంభవించు రోగములకు దగినచికిత్సల బోధించు త్రిమర్తీయచికిత్సితాధ్యాయమును వివరించి చెప్పెదనని యర్థము. (ఇచ్చట “త్రిమర్తీయ రోగానధిక్యత్య కృతం చికిత్సితం త్రిమర్తీయచికిత్సితం” అనువిగ్రహముచేత మూడు మర్తములయందు సంభవించు రోగములచికిత్స నధికరించి చెప్పబడు ఆధ్యాయము త్రిమర్తీయచికిత్సితమని యధ్యాయసంజ్ఞ నెరుంగునది.)

❧ వస్త్రీ-హృదయ-శిరస్సులను మర్తములప్రాధాన్యము. ❧

మూ సప్తో త్తరం మర్తశతం యదుక్తం శరీరసంఖ్యామధిక్యత్య తేభ్యః, మర్తాణి వ స్తిం హృదయం శిరశ్చ ప్రధానభూతాని వదన్తి తత్తజ్ఞాః.

ప్రాణాశ్రయాత్ (౯) తాని హి వీడయన్తో

వాతాదయోఽసూనపి వీడయన్తి,

తత్సంశ్రితానామనుపాలనార్థం

మహాగదానాం శృణు సౌమ్య! రక్షామ్. 4

వ్యా. శరీరసంఖ్య శరీరమున శరీరవిభాగముల వివరించునప్పుడు ఆవివరణము వలన నేర్పడిన నూటయేడు మర్తములలో వస్త్రీ, హృదయము, శిరస్సు, అను మూడు మర్తములను ప్రాణములకు ఆశ్రయము లై యుండుటవలన ప్రధానములని మర్తముల జక్కగ చెలిసిన వైద్యవరులు చెప్పెదరు. ప్రాణముల కాశ్రయములైన యామర్తముల మూటిని ప్రకుశితములగు వాతశిత్తకఫములు బాధించినచో వాని నాశ్రయించిన ప్రాణములకూడ బాధించును. (లోకమున నొక గోడకు శైథిల్యము కల్గినప్పుడు ఆగోడపై నాయబడియుండు చిత్రపు ప్రతిమకును హాని కల్గును కదా; అతీరుననే ప్రాణముల కాశ్రయములైన వస్త్రీ మున్నగు మర్తములకు వాతాదిదోషములవలన బాధ సంభవించి నపుడు వానినాధారముగ జేసికొనియుండు ప్రాణములకును హాని సంభవించునని భావము.)

కావున ప్రాణముల కాధారములను గొప్పవ్యాధులకు ఆశ్రయములును నగు వస్త్రీదిమర్తముల మూడిటిని (రోగముల బారివడసీయక) కాపాడువిధమును జెప్పెద వినుమని యర్థము.

మర్మత్రయప్రాధాన్యము నీతంత్రకారులు త్రిమర్మీయసిద్ధియం ది ట్లుపదేశించిరి:—“సప్తాక్షరం మర్మశతం అస్మిక్ శరీరే స్కంధ కాఖ్యాశ్రితమగ్నివేత.....తత్ర కాఖ్యాశ్రితేభ్యో మర్మభ్యః స్కంధాశ్రితాని గరియాంసి కాఖ్యానాం తదాశ్రితత్వాత్, స్కంధాశ్రితేభ్యోఽసి హృద్వస్తిశిరాంసి, తన్మూలత్వాచ్చరీరన్య” (సిద్ధి. అ. ౯)

ఇచ్చట ‘మహాగదానాం’ అనుచోట ‘మహాస్త్రః గదాః యేషు తే’ అను విగ్రహముచేత గొప్పవ్యాధుల కాశ్రయములైన మర్మము లనియర్థము. లేక ‘తత్త్వం శ్రితానాం, అనుపాలనార్థమ్’ “వస్త్రాది మర్మముల నాశ్రయించి యుండు ప్రాణముల కాపాడుటకై”, ‘మహాగదానాం రక్షాం’ “వస్త్రాదుల నాశ్రయించి సంభవించు వినర్పము మున్నగు గొప్పవ్యాధులయొక్క చికిత్సను వినుము” అనియైన నన్వయించవచ్చును. ఈయన్వయమున రక్షాపదమునకు చికిత్సయని యర్థము.

❖ వస్తి మర్మమునాశ్రయించి కల్లవ్యాధులలో ఉదావర్తనిదాన-సంప్రాప్తులు. ❖

మూ. కషాయతిక్తోషణరూక్షభోజ్యైః

సన్ధారణాభోజన(ణోదీరణ)మైథునైశ్చ,

పక్వాశయే కుప్యతి చేదపానః

స్తోతాంస్యథోగాని బలీ స రుద్ధ్వా.

5

కరోతి విణ్ణారుతమూత్రసం

క్రమూదుదావర్తమతస్సుఘోరమ్,

వ్యా. కషాయ-తిక్త-కటురసములును రూక్షంబులు నగు పదార్థముల భుజించినను, మలమూత్రాదివేగముల నిరోధించినను, భోజనముచేయక యుపవాసమున్నను, అధికముగ స్త్రీసంభోగము చేసినను పక్వాశయమునందలి యపానవాతము ప్రకోపము నొందును. అట్టియెడ ప్రబలమైన వాతము శరీరమునందలి నాభికి క్రిందిభాగమున నుండు స్తోతో మార్గముల నడ్డగించి పురోషమును అపానవాతమును మూత్రమును బైట వెడలనియక నిరోధించును. దానంజేసి వెంటనే మిగుల క్రూరమైన యుదావర్తమును కల్పించును.

ఇచ్చట కషాయతిక్తాదులచే నపానవాతము దుష్టమై దానివలననే అపానవాతము బైట వెడలకుండునని “మారుతమూత్రసంగం” అని చెప్పబడినది. మనోనిగ్రహమునకు మనస్సే కారణమైనవిధమున అపానవాతము దుష్టమై తనకు తానే బైటవెడలకుండును. కావున వాతసంగమునకు దుష్టవాతమే కారణమగునని యెరుంగునది.

❖ ఉదావర్తలక్షణము. ❖

మూ. రుక్ వస్తిహృత్కుత్కుద రేష్వభీష్ణం

సమృష్టపార్శ్వేష్వతిదారుణాస్యాత్.

6

ఆత్మానహృల్లాసవికర్తికాశ్చ

తోదోఽవిపాకశ్చ సపస్తిశోభః,

వరోఽప్రవృత్తిః జతరేచగణ్డః

న్యూర్ధ్వంచ వాయుర్విహతో గుడే స్యాత్.

7

కృచ్ఛేఘ్న శుక్రస్య చిరాత్ప్రవృత్తిః

స్వాద్వా తనుస్స్యాత్ ఖరరూక్షశీతా,

వ్యా. వస్త్రీయందును, హృదయమునందును, కుక్షీయందును, ఉదరమునందును, పీఠునందును, ఇరుప్రక్కలయందును, మిక్కిలి క్రూరమైన నొప్పి యెడలేక కల్గుట, కడుపుబ్బరము, హృల్లాసము (ఓకరింతలు), కర్తరిచే కత్తిరించినవిధముగ బాధ, పోటు, అజీర్ణము, వస్త్రీయందువాపు, ఇవి యన్నియు నుదావర్తమున కల్గును. మరియు మలము బైటవెడలదు, ఉదరముపై గ్రంథులు కల్గును. అపానవాతము గుదస్థానమునం దడ్డగింపబడి పైకి వ్యాపించును. అట్టియెడ శుక్రము చాలకాలమునకు మిగుల కష్టముచే వెడలును లేక మిక్కిలి రూక్షముగను కఠినముగను రూక్షముగను శీతముగను మిగుల స్వల్పముగను వెడలును.

—ॐ ఉదావర్తమున కల్గురోగములు. ॐ—

మూ. తతశ్చ రోగాః జ్వరమూత్రకృచ్ఛి

ప్రవాహికాహృద్గ్రహణీప్రదోషాః.

8

వమ్యాస్థ్యబాధిర్యశిరోఽభితాప

వాతోదరాఽక్షీలమనోవికారాః,

తృష్ణాఽసృపితౌఽరుచిగుల్మకాస

శ్వాసప్రతిశ్యాద్దితపార్శ్వరోగాః.

9

అన్యే చ రోగాః బహవోఽనిలోఽతాః

భవన్త్యుదావర్తకృతాస్సుఖూరాః,

వ్యా. వైశిష్ట్యమున యుదావర్తమువలన జ్వరము, మూత్రకృచ్ఛిము, ప్రవాహిక, రొమ్మనొప్పి, గ్రహణీదోషము, వాంతి, అంధత్వము, చెవుడు, తలమంట, వాతోదరము, అక్షీల యనువాతరోగము, మనోవికారము, దస్యి, రక్తపిత్తము, అరుచి, గుల్మము, కాస శ్వాసములు, పీనసము, అద్దితవాతము, ప్రక్కశూల, ఈరోగంబులును, వాతముచే గల్గిన మితరకూరరోగము లనేకములును సంభవించును.

—ॐ ఉదావర్త చికిత్సాక్రమము. १—

మూ. చికిత్సితం చాస్య యథావదూర్ధ్వం

ప్రవక్ష్యతే తచ్ఛృణు చాగ్ని వేశ!.

10

తం త్రైలశీతజ్వరనాశనాఽక్షం

స్నేహైర్యథోక్తైః ప్రవిలీనదోషం,

ఉపాచరేత్ వర్తి - నిరూహవస్తి-

స్నేహాః విరేకైరనులోమనాన్నైః.

11

వ్యా. ఉదావర్తరోగముచే పీడింపబడినరోగికి శీతజ్వరహరముగు అగుర్వాది త్రైలమును బూసి, శీతజ్వరహరములగు స్వేదవిధులను చేసి, దోషములు మార్దవమునొందిన పిదప ఫలవర్తులను, నిరూహవస్తులను, స్నేహములను, విరేచనవిధులను చేసి; వాతమును అనులోమముగ జేయు నన్న పానములచే నుపచరించవలెను.

—ॐ ఉదావర్తమున ఫలవర్తివిధానము. १—

మూ. శ్యామాత్రివృన్దాగధికాం సదన్తీం

గోమూత్రపిష్టాం దశభాగమూషాం,

సనీలికాం ద్వీర్లవణాం గుడేన

వర్తిం కరాజ్ఞుష్ఠనిభాం విదధ్యాత్.

12

పిణ్యాకసౌవర్చలహింజుభిర్వా

ససర్వపత్రూషణయావశూకైః,

క్రీమిఘ్న కమిష్ణిలకశశ్ఛినీభిః

సుధాఽర్కజఙ్గీరగుడైర్ద్యుతాభిః.

13

స్యాత్పిప్పలీసర్వపరాధవేశ్

ధూమైః సగోమూత్రగుడైశ్చ వర్తిః,

శ్యామాఫలాఽలాబుకపిప్పలీనాం

నాడ్యాఽథవా తత్ ప్రథమేత్తు చూర్ణమ్.

14

వ్యా. నల్ల తెగడ, తెల్ల తెగడ, పిప్పళ్లు, నేపాళపుగింజలు (లేక వేళ్లు), నీలివేళ్లు, పీనీని ఒక్కొక్కభాగమువంతునను, పది భాగములు ఉద్దులను, రెండుభాగములు నైంధవ లవణమును గూర్చి గోమూత్రమును బోసి మెత్తగనూరి అందు యథోచితము బెల్లమును

కూడ కలిపి చేలిబొటనచేలంతలావు కల్లియుండునట్లు వర్తిని (కణికను) చేయనగును. మరియు నువ్వులపిండి, సోపర్పలవణము, ఇంగువ, ఆవాలు, త్రికటుకములు, యవ తూరము, వీనిని సమభాగములుగ గ్రహించి నూరి వర్తిచేయుట కనుకూలముగ నుండునంత బెల్లమును ఉద్ధులను చేర్చి నూర్చి వర్తినిచేసి యుపయోగించనగును. లేక వాయువిడంగ ములు, కంపిల్లకము, శంఖపుష్పి, వీనిని జెముడుపాలను జిల్లేడుపాలను బోసి నూరి బెల్లమును కలిపి వర్తిని చేసి యుపయోగించనగును. లేక పిప్పళ్లు ఆవాలు, మ్రంగకాయ, కరిదూపము, వీని నన్నిటిని గోమూత్రమున నూరి బెల్లమును కలిపి వర్తిచేసి యుపయోగించవలెను. లేక నల్ల తేగడ, మ్రంగకాయలు, చేమసార, పిప్పళ్లు వీని నన్నిటిని చూర్ణము చేసి గొట్టముతో గుదద్వారమునుండి లోనికి బోవునట్లు ఊది ప్రయోగించవలెను.

— ఫలవర్తిప్రయోగము. ౭ —

మూ. రక్షోఘ్ను తుమ్మికరహాటకృష్ణాచూర్ణం సజీమూతకనైస్థవం వా, స్నిగ్ధగృదే తాన్యనులోమయన్తి నరస్యవరోఽనిలమూత్రసజ్గమ్.

వ్యా. ఆవాలు, చేమసార, మ్రంగకాయ, పిప్పళ్లు, చేదుబీర, నైంధవలవణము, వీని నన్నిటిని, సమభాగములుగనూర్చి చూర్ణముచేసి గుదమున స్నేహద్రవ్యమును బూసి గొట్టమున నుంచి గుదద్వారమునుండి లోనికి బోవునట్లు ఊదవలెను.

ఇచ్చట వైజెషిన్ యోగముల ప్రకారము వర్తిని (కణికను) బొటనచేలిలావు కల్లియుండునట్లు సిద్ధముచేసికొని, గుదద్వారమున ఆముదము మున్నగు తైలమును బూసి వైజెషిన్ వర్తిని గుదద్వారమునుండి యెక్కించవలెను. అత్తైరంగుననే వైజెషిబడిన చూర్ణముల రెంటిని గుదద్వారమునుండి లోనికి పోవునట్లు గొట్టముమూలముగ నూది ప్రయోగించవలెను. ఇదియే ఫలవర్తిప్రయోగమని చెప్పబడును. దీనిప్రయోగమువలన వాతము అనులోమగతి నొందును. దానంజేసి మల-మూత్రవాతములు బద్ధకము పడలి సరళముగ వెడలును. ఈఫలవర్తివిధానము పరిభాషయం దిట్లు చెప్పబడినది:—“ఘృతా భ్యక్తే గృదే షీప్తా శ్శణ్ణా స్వాఙ్గువ్యనన్నిభా, మలప్రవర్తినీవర్తిః ఫలవర్తిశ్చ సాస్పృతా.”

— ఉదావర్తమున నిరూపవస్తిప్రయోగము. ౮ —

మూ. తేషాం విఘాతే తు భిషగ్విదధ్యాత్

స్వభ్యక్తసుస్విన్నతనోర్నిరూహమ్,

ఉద్భానులోమాపథమూత్రతైల

తౌరాఽప్లువాతఘ్నయతం సుతీక్ష్ణమ్.

వాతేఽధికేఽన్యం లవణం సత్రైలం

క్షీరేణ పిత్రై తు కఫే సమూత్రం,

స మూత్ర వర్షోఽనిలసజ్జమాశు

గుదం సిరాశ్చ ప్రగుణీకరోతి.

17

వ్యా. వైశేషబడిన వర్షిప్రయోగముచే నుదావర్తము శమించి మలమూత్రాది బంధకము నివర్తించుకన్నయెడ రోగికి తోలుత నభ్యంజనమును చేయించి స్వేదవిధిచేసి, ఊర్ధ్వముగనుండు దోషముల ననులోమముగ జేయునట్టి స్వభావముకల బౌషధములను, మూత్రములను, త్రైలములను, తౌరములను, అష్టరసద్రవ్యములను, వాతహరౌషధములను చేర్చి, మిక్కిలి తీక్ష్ణమైన నిరూహవస్తిని ప్రయోగించవలెను.

అందు వాతమధికముగ నున్నయెడ అష్టలవణములతో కూడిన త్రైలమును చేర్చియు, పిత్త మధికముగ నున్నయెడ అపుపాలచేతను, కఫమధికముగ నున్నయెడ గోమూత్రమును చేర్చియు నిరూహవస్తిని ప్రయోగించవలెను. నిరూహవస్తి మలమూత్రవాతముల బద్ధకమును పెటినే వదలించి, గుదమును దాని నాశ్రయించిన సిరలను నిర్దుష్టములుగ జేయును

❧ ఉదావర్తమునం దన్న పానవిధి. ౧ ❧

మూ త్రివృత్తుధాపత్ర తిలాదిశాక

గ్రామ్యాదకానూపరసైర్యవాన్నం,

అన్యైశ్చ సృష్టేఽనిలమూత్రవిడ్భిః

అద్యాత్ ప్రసన్నాగుడశీధుపాయీ.

18

వ్యా. ఉదావర్తరోగి తేగడఆకు, జెముడాకు, నువ్వులు మున్నగువానిశాకముల తోడను, గ్రామ్య-బౌదక-ఆనూపజంతువులమాంసరసముతోడను యవాన్నమును భుజింపవలెను. మరియు వాతమూత్రపురీషములను వెడలించజేయు నితరపదార్థములతో గూడ యవాన్నమును భుజింపవలెను. దష్టి యెత్తినయెడ మధ్యము పైలేటనైనను, బెల్లముచే సిద్ధముచేయబడిన శీధుమధ్యమునైనను అన్నమున కనుపానముగ త్రాగవలెను.

❧ ఉదావర్తమున విరేచనవిధి. ౨ ❧

మూ. భూయోఽనుబద్ధే తు భవేద్విరేచ్యః

మూత్రప్రసన్నాదధిమణ్ణశుక్లేః,

స్వస్థం తు పశ్చాదనువాసయే త్తం

రాత్యాద్ధి సజ్జోఽనిలవర్చసోశ్చేత్

19

వ్యా. వైశిష్టినవిధముగ నిరూహవస్తి ప్రయోగము చేసినను ఉదావర్తము శమించక అనుసరించియే యున్నయెడ గోమూత్రముతో నైనను సురామద్యము వైలేటతో నైనను పెరుగుమిది లేటతో నైనను శుక్తముతోనైనను విరేచనాషధమును కలిపి త్రాగించి విరేచనము చేయించవలెను. పిమ్మట స్వస్థతనుండునమయమున నొకవేళ రూక్షత వలన వాతపురీషములు బద్ధగించి యున్నయెడ అనువాసనవస్తిని ప్రయోగించవలెను.

ఇచ్చట నిరూహవస్తిని చేసినవెంటనే విరేచనము చేయించనియెడ శోష్ణము శూన్యముగ నుండుటంజేసి శరీరమును కృశింపజేయును, కావున నిరూహవస్తిని చేసిన పిదప నేడుదినములు పథ్యాహారమును చేయుచుండి, పిమ్మట విరేచనము చేయించవలెను. విరేచనమునకు పిమ్మట వస్తిప్రయోగమునకు నిదియే నియమము. ఈవిషయమును సిద్ధిస్థానమున నీతంత్రకారు లిట్లుపదేశించిరి:—“నరో విరిక్తస్తు నిరూహదానం వివర్ణయత్ సప్తదినాన్యవశ్యమ్, శుద్ధే నిరూహేణ విరేచనం చ, తద్ధ్యస్య శూన్యం వికషేచ్ఛరీరమ్.” (సిద్ధి. ఆ. ౧ శ్లో. ౨౬).

—ॐ ఉదావర్తాదిహరహిం గ్వాదిచార్ణ పానము. ॐ—

మూ. ద్విరుత్తరం హింజ్ఞువచాగ్ని కుప్తం (వచాసకుప్తం)

సువర్చికా చైవ విడజ్జచూర్ణం,

సుఖామ్బునానాహ విషూచికార్తి (నిలమ్బికార్తో)

హృద్రోగగుల్మోర్ధ్వసమీరణఘ్నమ్.

20

వ్యా. ఇంగువ, వస, చిత్రమూలము, చెంగలవోష్టు, స్వర్ణతూరము, వాయువిడంగములు, వీనిని ఒకటికన్న నొకటి ద్విగుణితముగ (రెండేసిభాగములుగ) నుండునట్లు భాగముల గల్పించి చేర్చి చూర్ణము చేసి సుఖిరోష్ణముగ నుండుజలమున కలిపి త్రాగిన విషూచిక, (ఆరోగ్యోగము), హృద్రోగము, గుల్మము, ఉదావర్తము, అనుసీరోగముల నన్నిటిని హరించును.

—ॐ వచాదిచూర్ణము. ॐ—

మూ. వచాభయాచిత్రకయావశూకా

సపిప్పలీకాతివిషా సకుష్మా,

చ.చి—142

ఉష్ణాఽమృతానానాహవిమూఢవాతాన్

వీత్వా జయేదాశు రసౌదనాశీ.

21

వ్యా. వన, కరకకాయల బెరడు, చిత్తమూలము పట్ట, యవతొరము, పిప్పళ్లు, అతివన, చెంగల్వకోష్ఠు, వీనిని సమభాగములుగ గూర్చి చూర్ణముచేసి వేడినీళ్లలో కలిపి త్రాగి మాంసరసముతో నన్నమును భుజించినయెడ కడుపుబ్బరము, మూఢవాతము శమించును.

ॐ హింసూగ్రగంధాదిచూర్ణము. ॐ

మూ. హింజూగ్రగంధాదితృణ్యజాజీహరీతకీపుష్కరమూలకుష్ఠం,

యథోత్తరం భాగవివృద్ధమేతత్త్రిపహోదరాజీర్ణవిషూచికాసు. 22

వ్యా. ఇంగువ ఒకభాగము, ఓమము రెండుభాగములు, బిడాలవణము మూడు భాగములు, శుంఠి నాలుగుభాగములు, జీలకఱ్ఱ ఆయిదుభాగములు, కరకకాయల బెరడు ఆరుభాగములు, పుష్కరమూలము ఏడుభాగములు, చెంగల్వకోష్ఠు ఎనిమిది భాగములు, వీనినన్నిటిని సైజిప్పినభాగములు ప్రకారము చేర్చి చూర్ణముచేసి సుఖోష్ణ జలమున కలిపి త్రాగినచో స్త్రీహవృద్ధి, ఉదరరోగము, అజీర్ణము, విషూచికా అనునీరోగములు శమించును.

ॐ ఉదాపర్తహరలఘుపంచమూలాదిఘృతము. ॐ

మూ. స్థిరాదివర్గస్య పునర్న వాయాః

శమ్పాకపూతీకకరజ్జాయోశ్చ,

సిద్ధః కషాయే ద్విపలాంశికానాం

ప్రస్థో ఘృతాత్ స్యాత్ ప్రతిరుద్ధవాతే.

23

వ్యా. హస్తపంచమూలములు, (మయ్యాకుపొన్న, కోలపొన్న, వాకుడు, పెద్దములక, పల్లెరు) గలిజేరు, రేల, పూతీకకరంజము, (గుర్గంధముతో కూడిన కానుగ), వీనిని ప్రత్యేకము రెండేసిపలముల వంతున గూర్చి కషాయము కాచి అందు ప్రస్తపరిమితము ఘృతమును చేర్చి ఘృతపాకవిధిప్రకారము పక్వముచేసి యాఘృతమును అపానవాతము బంధింపబడినపుడు సేవించినయెడ బాధ నివర్తించును.

ॐ ఆనాహహరపంచలవణచూర్ణోపయోగము. ॐ

మూ. ఫలం చ మూలం చ విరేచనోక్తం

హింజ్యైర్గమూలం దశమూలమగ్ర్యం,

స్నుప్రీత్రకశైవ పునర్నవాచ

తుల్యాని, సర్వైర్లవణాని పఞ్చ.

24

స్నేహాస్సమూత్రైస్సహ జర్జరాణి

శరావసన్థా విపచేత్సులిప్తే,

పక్వం సువిష్టం లవణం తదన్వైః

పానైస్తథాఽఽనాహరుజాఘ్ను మద్యాత్.

25

వ్యా. విరేచన ప్రస్తావమున చెప్పబడిన విరేచనకరములగు ఫలములు, మూలములును, ఇంగువ, జిల్లేడుపెళ్ల, దశమూలములు, జెముడు, చిత్రమూలము, గలిజేరు, వీని నన్నిటిని సమభాగములుగ గూర్చి వీని నన్నిటికి సమభాగముగ పంచలవణములను చేర్చునది. వైజెప్పిన ద్రవ్యములను చేర్చి అందు ఘృతము మున్నగు స్నేహములను, గోమూత్రమును కలిపి నూరి పెళ్ల చేసి యొకశరావమున నునిచి వేరొకశరావముచే మూతమూసి సంధికి చీలమున్ను లేపనముచేసి పుటముపేయనది. పక్వమైన యాలవణమును చూర్ణము చేసి యన్న పానములయందు చేర్చి భుజించినగుడ కడుపుబ్బరంబును, ఉదావర్తమున గల్గు బాధలును నివర్తించును. ఇచ్చట దశమూలములు స్థలాంతరమున వివరింపబడినది.

ఇచ్చట దీర్ఘంజీవితీయాధ్యాయమున “హస్తిదంతీ హైమవతీ... ప్రయోజ్యాస్తా విరేచనే” అని చెప్పబడిన విరేచనకరములగు మూలములును, “శంఖన్యతవిడక్థాని... తాన్యక్తాని విరేచనే... ఫలాన్యేకోనవింశతిః” (చ. సూ. అ. క్లౌ. ౭౭-౮౧) అని చెప్పబడిన విరేచనకరఫలములును, “ఫలం చ మూలం చ విరేచనోక్తం” అనువాక్యముచే యథాసంభవముగ గ్రహింపదగును. లేక కల్పస్థానమున విరేచనయోగములయందు చెప్పబడిన ఫలమూలములైనను గ్రహింపనగును.

— ఆనాహలక్షణము, చికిత్స. ౧ —

మూ. హృత్ స్తంభమూర్ఛామయగౌరవాభ్యాం ఉద్గారసజ్జేన సహితేన,

ఆనాహమామప్రభవం జయేత్తు ప్రచ్ఛదన్వైః లఙ్ఘనపాచనైశ్చ. 26

వ్యా. హృదయము స్తంభించియుండుట, తలనొప్పి మున్నగు శిరోవ్యాధులు, శరీరమంతయు బరువుగనుండుట, త్రేసుపులు ధారాళముగ వెడలక యడ్డుపడుట, పడిశము, ఈలక్షణములు కల్గి యామదోషమువలన ఆనాహము సంభవించును. వానికి పమనములచేతను, లంఘనముచేతను, పాచనోపధములచేతను, చికిత్సచేయవలయును. (ఇచ్చట సుదావర్తమే హేతులక్షణవిశేషములచే నానాహమని చెప్పబడును.)

— ౧౭ ఉదావర్తగుల్తాదులయం చేరండతైలొపక్రమము. ౧౭ —

మూ. గుల్తోదరబ్రథ్నాఽర్కః స్త్రీహోదావర్తయోనిశుక్రగదే,
మేదః కఫసంస్పృష్టే మారుతరక్తేఽవగాఢే చ 27

గృధ్రసి పక్షవథాదిషు విరేచనార్హేషు వాతరోగేషు,
వాతే విబద్ధమార్గే మేదః కఫపిత్తరక్తేన. 28

పయసా మాంసరసైర్వా త్రిఫలారసయూషమూత్రమదిరాభిః,
దోషానుబంధయోగాత్ ప్రశస్తమేరణ్ణజం తైలమ్ 29

వ్యా. గుల్తము, ఉదరము, బ్రద్ధము (గజ్జలూని నరము వాచురోగము),
ఆర్కస్సు, స్త్రీహము, ఉదావర్తము, యోనిరోగములు, శుక్రరోగములు, మేదస్సుతోడను
కఫముతోడను కూడిన వాతరక్తము, గంభీరవాతరక్తము, గృధ్రసీవాతము పక్షవధము
మున్నగు విరేచనముల కర్తృములయిన వాతరోగములు, ఈరోగములయందును; మేదస్సు
చేతను కఫముచేతను పిత్తరక్తములచేతను వాతసంచారమార్గ మడ్డగింపబడినప్పుడును,
ఆముదమును పాలతోనైనను, మాంసరసములతోనైనను, త్రిఫలాకషాయముతోనైనను,
యూషములతోనైనను, నోమూత్రముతోనైనను, మదిరయను మధ్యముతో నైనను,
కూర్చి, ఆయాదోషానుబంధము ననుసరించి యుక్తియుక్తముగ నుపయోగించుట చాల
ప్రశస్తము.

— ౧౮ ఏరండతైలము వాతమును హరించువిధము. ౧౮ —

మూ. తద్వాతనుత్ స్వభావాత్ సంయోగవశాత్ విరేచనాచ్చ జయేత్
మేదోఽస్పృష్టకఠోన్మిశ్రాఽనిలరోగజితస్తాత్. 30

వ్యా. ఆముదము స్వభావముచేతనే వాతమును హరించును. వైశేష్యబడిన పాలు
మున్నగువాని సంయోగమువలనను, దానంజేసి విరేచనము లగుటంజేసియు, మేదస్సు
రక్తము పిత్తము కఫము అనువానితోగూడిన వాతమును హరించును.

— ౧౯ ఏరండతైలమాత్రనియమము. ౧౯ —

మూ. బలకోష్ఠవ్యాధివశాత్ ఆపఞ్చపలా భవేన్నాత్ర,
మృదుకోష్ఠాల్పబలానాం సహభోజ్యం తత్ర యోజ్యం స్థాత్.
(ఇత్యుదావర్తచిక్త్యా.)

వ్యా. మరియు రోగియొక్క బలమును కోష్ఠభేదమును వ్యాధివర్ధిల్లిన గమనించి
తదనుగుణముగ వినులములవరకును పరిమాణమును కల్పించి యాముదము నుపయోగింప

వలెను. మృదుకోష్ఠము కలవారికిని, అల్పబలము కలవారికిని భోజనపదార్థములతో గూర్చి యుపయోగించనగును. (ఇత్తైరంగున వస్త్రమర్చము నాశ్రయించి జనించు వ్యాధులలో నుదావర్తవ్యాధిచికిత్సితము చెప్పబడినది.)

❧ వస్త్రాశ్రయరోగములలో మూత్రకృచ్ఛములు, వానినిదానము. ❧

మూ. వ్యాయామత్తిత్తోషధరూక్షమద్య

ప్రసజనిత్యద్రుతపృష్ఠయానాత్

ఆనూపమత్స్యైద్యశనాత్, అజీర్ణాత్

స్యూర్తూత్రకృచ్ఛాగ్రిణి నృణామిహాప్తో.

32

వ్యా. దేహాపరిశ్రమము నధికముగ జేయుట, తీక్షణములగునాషధములను రూక్షం బగుమద్యమును అధికముగ నెడలేక సేవించుట, ఎల్లప్పుడును అతివేగముగ పరువిడుట, గుఱ్ఱములు మున్నగు వాహనములపై నెక్కి సవారిచేయుట, ఆనూపజంతుమాంసములను, మత్స్యములను, అధికముగ తినుట; భుజించినతోడనే మరల భుజించుట, ఆజీర్ణ కరములగు పదార్థముల భుజించుట, ఈ కారణములచే మూత్రకృచ్ఛములు ఎనిమిది సంభవించును.

❧ మూత్రకృచ్ఛసంప్రాప్తి. ❧

మూ. పృథక్తలః సైవః కుపితాః నిదానైః

సర్వేదథ వా కోపమువేత్య వస్తా,

మూత్రస్య మార్గం పరిషీడయన్తి

యదా తదా మూత్రయతీహ కృచ్ఛాగ్రిత్.

33

వ్యా. వాతాదిదోషములు వానివానికి నిదానములుగ వైజేప్పబడిన కారణముల వేరువేరుగనైనను అన్నియు కలిసియైనను ప్రకోపము నొంది వస్త్రయందు (మూత్రాశయమున) జేరి మూత్రము వెడలుమార్గమును నిరోధించి బాధించినయెడ మిగుల కష్టముచే మూత్రమును నెడలించును.

❧ 1. వాతకమూత్రకృచ్ఛలక్షణము. ❧

మూ. తీవ్రాహిరుగ్వజ్జణవస్త్రమేధే

స్వల్పం ముహూర్తూత్రయతీహ వాతాత్,

వ్యా. వాతముచే జనించిన మూత్రకృచ్ఛమునందు గజ్జలయందును, మూత్రాశయమునందును, మేథ్రమునందును, మిక్కిలి తీవ్రమైన నొప్పి పోటు మున్నగుబాధతో గూడి మాటిమాటికి కొంచెము కొంచెముగ మూత్రము వెడలును.

— ౨౨ 2. వైత్తికమూత్రకృచ్ఛలక్షణము. —

మూ. వీతం సరక్తం సరుజం సదాహం

కృచ్ఛాన్మహుర్దూత్రయతీహ విత్తాత్.

34

వ్యా. పిత్రముచే కల్గిన మూత్రకృచ్ఛమునందు పచ్చనిరంగు కల్గి రక్తముతో కూడి తీవ్రమైన మంటయు పోటును కల్గి మిక్కిలి కష్టముచే పలుమారు మూత్రము వెడలును.

— ౨౩ 3. కఫజమూత్రకృచ్ఛలక్షణము. —

మూ. వస్త్రేస్సలిక్లస్య గురుత్వశోఢా

మూత్రం సపిచ్ఛం కఫమూత్రకృచ్ఛే,

వ్యా. కఫముచే కల్గిన మూత్రకృచ్ఛమున వస్త్రీయందును, మేధ్రమునందును, వాపు కల్గి బరువై, మూత్రము చిక్కనై కలకబారి మిక్కిలి కష్టముతో పలుమారు వెడలును.

— ౨౪ 4. సాన్నిపాతికమూత్రకృచ్ఛలక్షణము. —

మూ. సర్వాణి రూపాణి తు సన్నిపాతా

ద్భవంతి తతకృచ్ఛితమం హి కృచ్ఛ్రమ్.

35

వ్యా. వాతాదులకు ప్రత్యేకముగ చెప్పినకారణము లన్నిటిచే మూడుదోషములును సమకాలమున ప్రకోపమునొంది వస్త్రీయందు చేరి వాతికాది మూత్రకృచ్ఛములకు పేరుపేరుగ చెప్పబడిన లక్షణము లన్నిటితో కూడి మూత్రమును మిగుల కష్టముచే వెడలించును. ఇయ్యది సాన్నిపాతికమూత్రకృచ్ఛము. ఇది మిగుల కష్టసాధ్యమై యుండును.

— ౨౫ ఆశ్చరీసంప్రాప్తిః భేదములు. —

మూ. విశోషయేద్వస్త్రీగతం సశుక్రం

మూత్రం సపిత్తం పవనః కఫం వా,

యదా తదాశ్శర్మ్యపజాయతే తు

క్రమేణ పిత్తైష్ఠ్వివ రోచనా గోః.

36

వ్యా. వాతము ప్రకోపమునొంది వస్త్రీయందు చేరి వస్త్రీద్వారము నడ్డగించి కేవలమూత్రమునైనను, శుక్రముతో కూడిన మూత్రమునైనను, ద్రవరూపమయిన పిత్తముతో కూడిన మూత్రమునైనను, కఫముతో కూడిన మూత్రమునైనను, (తన

యందలి శోషణస్వభావముచే) శోషింప జేయును. అట్లు శోషింపబడినమూత్రమున గోవుయొక్క పిత్తమున గోరోచనము కల్గివిధమున మూత్రమునందు కఠినమయిన యుండ కల్గును. ఇయ్యది యశ్శరీ యనబడును.

ఇచ్చట సీనిర్ణయము నెరుంగునది:—ప్రళోపమునొందినవాతము, మూత్ర ద్వారము నడ్డగించి మూత్రమును మూత్రము శోషింపజేసినయెడ నయ్యది మూత్రాశ్శరీ యనబడును. అట్టి యశ్శరీరోగము వాత-పిత్త-కఫ-శుక్ర భేదములచే నాల్గుతెరంగుల నుండును. అందు వాతము మూత్రమును మూత్రము శోషింపజేసినపుడు కల్గినది వాతా శ్శరీ. ఇతైరంగుననే పిత్త-కఫ-శుక్రములతో వాతము పేరుపేరుగ చేరి శుష్కింపజేసి నపుడు కల్గునది వరుసగ పిత్త-కఫ-శుక్రాశ్శరీరులని చెప్పబడును. ఇతైరంగ ఆశ్శరీరోగము వాతాదిభేదములచే నాల్గుతెరంగులని యెరుంగునది.

ఈక్రమము ననుసరించియే వాగ్భటాచార్యులను ఇట్లుపదేశించెను:—“యదా వాయుర్దుఖం వస్తేః ఆవృత్య పరిశోషయేత్, మూత్రం సపిత్తం సకఫం సశుక్రం వాయదా క్రమాత్. సంజాయతేఽశ్శరీ ఘోరా పిత్తాద్గోరివ రోచనా, శ్లేష్మిశ్రయీ స సర్వా స్యాత్” (అ. హృ. ని. అ. ౯. స్లో. ౬) ఈవాక్యముచేత వైజ్ఞేషినరీతి వాతాదిక్రమమున జనించిన యశ్శరీభేదములు నాల్గిటియందు నొకదానికన్న నొకటి మిక్కిలి దారుణముగ నుండుననియు, అన్నిటియందును శ్లేష్మముయొక్క సంబంధము కల్గియే యుండుననియు తెలియుచున్నది. కఫప్రాధాన్యమునే సుశ్రుతాచార్యులను ఇట్లు చెప్పిరి:—“సంహస్త్యాపో యథా దివ్యాః మారుతోఽగ్నిశ్చ వైద్యుతః, కద్వద్బలా సగ వస్తిస్థ ఊష్ణా సంహన్తి సానిలః” (సు. ని. అ. ౩) బాహ్యవాతంబును విద్యుత్సం బంధమయిన అగ్నియు కలిసి దివ్యోదకమును శోషింపజేసి యందు ఘనవదార్థమైన వడ గండ్లను కల్గించు విధముగ శరీరమునందలి వాతము పిత్తముయొక్క వేడితో కలిసి వస్తి యందలి కఫమును శోషింపజేసి ఘనీభవించునట్లు చేయును. అదియే యశ్శరీ యని యర్థము. ఈవాక్యమునుపట్టి అశ్శరీభేదము లన్నిటియందును త్రిదోషసంబంధము పూర్తిగ నున్నట్లు తేలుచున్నది. అయినను అందు వాతాదిదోషప్రాబల్యమునుబట్టి నాల్గు తెరంగుల నుండునని యెరుంగునది. (ఇచ్చట వాతాశ్శరీ కదంబ పుష్పనదృశమై మూడు పౌరల గల్గియుండుననియు, పిత్తాశ్శరీ నునుపు కల్గి కఠినముగ నుండుననియు, కఫశుక్ర ములచే మృదువుగ నుండుననియు దోషవిభాగము నెరుంగునది).

—౨౭ ఆశ్శరీలక్షణము. ౨౭—

మూ. కదమ్బపుష్పాకృతిరశ్శరీరమృద్యు

శ్శక్తౌ త్రిపుట్యవ్యభవాపి మృద్వీ,

మూత్రస్య చేన్ద్రాగ్రముపైతి రుధ్వా
మూత్రం రుజం తస్య కరోతి వస్త్రా.

37

వ్యా. అట్టి ఆశ్చరియమ మూత్రమునందలి యుండ కడిమిపువ్వులతో సమానమైన కాంతియు ఆకృతియు కల్గి రాలివలె కఠినముగను, నునుపుకల్గి మూడుపుటముల (పౌరల)తో కూడినదిగను, లేక మెత్తగ నుండును. అట్టి యశ్చరి మూత్రముయొక్క మార్గమున జేరినపుడు మూత్రమును బైటవెడలనీయక యడ్డగించి వస్త్రీయందు తీవ్రమైన నొప్పిని పోటును పుట్టించును.

— ౭. ఆశ్చరీజమూత్రకృచ్ఛ)లక్షణము. ౭ —

మూ. సనేవనీమేహనవ స్తికూలం

విశీర్ణ ధారం చ కరోతి మూత్రమ్,

మృద్వాతి మేధ్గం సతు వేదనార్తః

ముహుశ్శక్యన్తుశ్చుతి, మేహనే చ.

38

క్షోభాత్ క్షతే, మూత్రయతీహ సాస్యక్

తస్యాస్సుఖం మేహలిచ వ్యపాయాత్,

వ్యా. వైజెప్పినరీతిగ ఆశ్చరి మూత్ర ద్వారమున జేరి మూత్రము నడ్డగించినపుడు మేధ్రమునందలి సేవనియమ నరమునందును, మేధ్రమునందును, వస్త్రీయందును తీవ్రమైన శూలము కల్గి మూత్రము ధారగ వెడలక చీలికలై వెడలును. అట్టిరోగి బాధ కోరువజాలక మేధ్రమును చేత మర్దించి బలవంతముగ మూత్రము వెడలించ ప్రయత్నము చేసినయెడ మూత్రమునకు మారుగ పురీషము కొంచెము కొంచెముగ నప్పుడప్పుడు వెడలును. (కాని మూత్రము మూత్రము సరళముగ వెడలదు). మేధ్రమును పినుకుటచే గల్గిన యభిఘాతమునంజేసి మేధ్రమున గాయముపడి పుండై రక్తముతోకూడిన మూత్రము మిగుల కష్టముచే కొంచెము కొంచెముగ వెడలును. అడ్డుపడియుండు ఆశ్చరి మర్దనాభిఘాతమువలన మేధ్రమునుండి యూడి పడినయెడ బాధలేక మూత్రము వెడలును. (ఇది ఆశ్చరీనిరోధముచే గల్గినది కావున ఆశ్చరీజమూత్రకృచ్ఛ)ము. వాతికాద్యశ్చరులన్నిటియందును మూత్రకృచ్ఛ) మేకరూపముగ నే యుండును కావున నిది యొకటియే యగును.)

— ౭. శర్కరాస్వరూపము, శర్కరాజమూత్రకృచ్ఛ)ము. ౭ —

మూ. ఏహశ్చరీ మారుతభిన్నమూర్తిః

స్యాత్ శర్కరామూత్రపథాత్ క్షరన్తి.

39

వ్యా. డైని వివరింపబడిన స్వరూపముకల యశ్వరి వాతముచే పలువిధములుగ భేదంపబడి తుత్తునియలై మూత్రమార్గమునుండి పోటు మున్నగుబాధల గల్గించి మిక్కిలి కష్టముతో బైట వెడలును. (వాతముచే భేదంపబడిన యశ్వరిఖండములు శర్మరయని యర్థము. ఈవిషయమునే తంత్రాంతరమున నిట్లు చెప్పిరి:—“అశ్వశ్యేవ తు శర్మరా అణుశో వాయునాభిన్నా” అశ్వరి యనునది ధారాళముగ మూత్రముతో కూడ నొకప్పుడు బైటవెడలక మూత్రము నడ్డగించియే యుండును. శర్మర యనునది చిక్కిముక్కిలుగ నుండుటంజేసి వాత మనులోమముగ నుండుతరి మూత్రముతో కలిసి బైటవెడలును. వాతము ప్రతిలోమముగ సంచరించునపుడు బైటవెడలక మూత్రము నడ్డగించును. ఇదియే యీరెంటికిని భేదము. ఇది శర్మరాజమూత్రకృచ్ఛము.)

మూ. (రేతోఽభిఘాతాఽభిహతస్య పుంసః

ప్రవర్తతే యస్య తు మూత్రకృచ్ఛం

స్యాద్వేదనా వంక్షణవస్తిమేధే)

తస్యాఽతిశూలం వృషణాతివృత్తే.

40

శుక్రేణ సంరుద్ధగతిప్రవాహః

మూత్రం స కృచ్ఛేణ విముఞ్చతీహ

తమణ్డయోః స్తబ్ధమితి బృవన్తి

రేతోఽభిఘాతాత్ ప్రవదన్తి కృచ్ఛమ్.)

41

వ్యా. శుక్రమును వెడలనీయక నిరోధించుటచేత పురుషులకు మూత్రము మిగుల కష్టముచే వెడలును. ఈమూత్రకృచ్ఛమునందు గజ్జలయందును వస్తియందును మేధ్రమునందును అధికముగ బాధ కలుగును. మరియు వృషణములయందు మూత్రము శుక్రముచే నడ్డగింపబడిన సరళముగ వెడలక మిగుల కష్టముచే వెడలును. ఈవ్యాధిని అండస్తంభమనియు శుక్రముయొక్క యభిఘాతముచే కల్గిన కృచ్ఛము (శుక్రాభిఘాతజకృచ్ఛము) అనియు చెప్పెదరు. (ఈరెండుశ్లోకములును అనార్ద్రమని తోచెడిని).

— ౪౦ రి. శుక్రజమూత్రకృచ్ఛసంప్రాప్తి, లక్షణము. —

మూ. శుక్రం మలాశ్చైవ పృథక్ పృథక్ వా

మూత్రాశయస్థాః ప్రతివారయన్తి,

తద్వ్యాహతం మేహనవస్తిశూలం

మూత్రం సశుక్రం కురుతే విబద్ధమ్.

42

స్తభశ్చ శూనో భృశవేదనశ్చ
తుద్యోత వస్తిః వృషణే చ తస్య,

వ్యా. వాతాదిదోషములు వేరువేరుగ నైనను ఆన్నియు కలిసియైనను ప్రకోపమునొంది మూత్రము వెడలమార్గమున జేరి శుక్రమును నిరోధించును. దానంజేసి మేధ్రమునందును వస్త్రయందును శూలను కల్పించును. అట్టియెడ మూత్రము శుక్రముతో గూడి మిగుల కష్టముచే వెడలును. ఈవ్యాధియందు మేధ్రము స్తంభించి వాపుగల్గి మిక్కిలి బాధతో గూడియుండును. వస్త్రయందును వృషణములయందును సూదుల గ్రుచ్చినవిధముగ పాటు పుట్టును. (ఇది శుక్ర నిరోధమున కల్గిన మూత్రకృచ్ఛము).

— రక్తజమూత్రకృచ్ఛసంప్రాప్తి, లక్షణము. —

మూ. ఊతాభిఘాతాత్ ఊతజం ఊయాద్వా

ప్రకోపితం వస్తిగతం విబద్ధమ్.

43

తీవ్రార్తమూత్రేణ సహజశ్చ రీత్యం

ఆయాతి తస్మిన్నతి సశ్చితే చ,

ఆఢ్యాతతాం విందతి గౌరవం చ

వస్త్రిర్లఘుత్వం చ వినిస్సృతేన్ద్రైః.

44

(ఇతి మూత్రకృచ్ఛనిదానం).

వ్యా. మూత్రమును వహించు ప్రోతోమార్గమున ముల్లు మొదలగువానిచే గాయము తగులుటచే నైనను, అభిఘాతము కలుటచేనైనను, శుక్రక్షయముచేనైనను రక్తము ప్రకోపమునొంది వస్త్రయందు చేరి నిరోధింపబడి మిక్కిలి తీవ్రమైన బాధతో గూడి మూత్రముతోగూడ మిగుల కష్టముచే వెడలును. అయ్యది బైట వెడలక నానాట చేరియున్నయెడ నానాట ఘనీభవించి అశ్చరిని బోలె కఠినమగును. అట్టియెడ దానిచే మూత్రద్వారము అడ్డగింపబడి వస్త్రమూత్రముచే పూరితమగును. దానంజేసి బరువుగ నుండును. అయ్యది మూత్రమున కలిసి బైట వెడలినప్పుడు చులకనగ నుండును. (ఇతై రంగున “స్వర్ణాత్రకృచ్ఛాణి నృణా మిహాష్టా” అను నిర్దేశానుసారముగ నెనిమిది విధములైన మూత్రకృచ్ఛముల లక్షణములు వేరువేరుగ జెప్పబడినవి).

ఇచ్చట నీవివరణము నెరుంగునది:—అష్టాదరీయాధ్యాయమున రోగభేదముల నిర్దేశించుతరి “అష్టా మూత్రాఘాతా ఇతి, వాతశిత్తకఫ-సన్నిపాత-అశ్చరీ-శర్మరా-శుక్ర-కోణితజా ఇతి” (మా. అ. ౧౯. సూ. ౧) అని మూత్రాఘాతము వాతాది

కారణభేదములచే నెనిమిదివిధములుగ నుండునని నిర్దేశింపబడినది, కాని మూత్రకృచ్ఛ) ములు వేరుగ నిర్దేశింపబడలేదు. మూత్రాఘాతమున మూత్రము శోషించును. లేక మూత్రము బైటవెడలక అడ్డగింపబడును. మూత్రకృచ్ఛ)మున వైశిష్ట్యనరీతిగ నడ్డుబడిన మూత్రము మిక్కిలి కష్టముచే ననేకబాధల గల్గించుచు పలుమారు బైటవెడలును. అందును మూత్రాఘాతమున బాధలు స్వల్పముగను, మూత్రకృచ్ఛ)మున బాధ లధిక ముగ నుండును. ఇంతమూత్రము భేదమే కాని తక్కిన లక్షణము లన్నియు రెంటికి సమానములని యుద్దేశించి సూత్రస్థానమున నిర్దేశింపబడిన మూత్రాఘాతభేదములనే మూత్రకృచ్ఛ)ములుగ నిట నిర్దేశించి వానిలక్షణముల వరుసగ నీతంత్రకారుడు వివ రించెను.

సుశ్రుతులు మూత్రము ఈరెంటికిని వేరువేరుగ నధ్యాయముల రెంటిచే వివరించి చెప్పెను. ఈపద్ధతి నవలంబించి వాగ్భటాదితంత్రకారులును వేరుగనే యీరెంటిని వివరించిరి. ఎవ రెట్లు చెప్పినను ఈరెంటికిని నిదానలక్షణాదులు సమానము లనుట నిర్వి వాదాంశము. ఈయుద్దేశముచేతనే యీతంత్రకారులును రూపలక్షణాదుల నేకముగనే యుపదేశించిరి.

—ॐ మూత్రకృచ్ఛ)చికిత్సితము, అందు వాతకమూత్రకృచ్ఛ)చికిత్స. ॐ—

మూ. అభ్యజ్ఞానస్నేహనిరూహవ స్తిస్నేహోపనాహోత్తరవ స్తిసేకాఙ్, స్థిరాదిభిర్వాతహరైశ్చ సిద్ధాఙ్ దద్యాద్రసాంశ్చానిలమూత్రకృచ్ఛ) .

వ్యా. వాతముచే కల్గిన మూత్రకృచ్ఛ)మునందు స్థిరాది హ్రస్వపంచముల ములను అచ్చటచ్చట వాతహరములుగ జెప్పబడిన ద్రవ్యములను చేర్చి సిద్ధములుచేయ బడిన తైలాదులచే నభ్యంగము, స్నేహము, నిరూహవ స్తి, స్నేహద్రవ్యములచే నుపనా హము, ఉత్తరవ స్తి, సేకము, వాతహరద్రవ్యముల జేర్చి షక్ష్మముచేయబడిన మాంసరస ములు వీనిని తత్తదుచితముగ నుపయోగించి చికిత్స చేయనగును.

—ॐ వాతకమూత్రకృచ్ఛ)హరద్విపంచమూలాదిఘృతము. ॐ—

మూ. పునర్నవైరణ్ణశతావరిభిః

పత్తూరవృశ్చీరబలాఽశ్చ భిస్ఫిః,

ద్విపఞ్చమూలేన కులుత్థకోల

యవైశ్చ తోయోత్క్వాథితే కషాయే.

తైలం వరాహార్చనసా ఘృతం చ

తైరేవ కల్కైర్లవణైశ్చ సాధ్యం,

తన్మాత్రయాశు ప్రతిహన్తి పీతం

శూలాన్వితం మారుతమూత్రకృచ్ఛమ్.

47

వ్యా. గలిజేరు, ఆముదపువేరు, పిల్లిపీచరగడ్డలు, ఉత్తరేణి, తెల్లగలిజేరు, చిట్టా ముట్టివేరు, పాషాణభేది (పిండిబొద్ది), ద్విపంచమూలములు (దశమూలములు), ఉలవలు, రేగువేళ్లు, యవలు, వీసినన్నిటిని జలమున జేర్చి నాల్గవపాలు మిగుల కషాయము కాచి, నువ్వులనూ నెను, అడవిపంది క్రొవ్వను, ఎలుగుబాటిక్రొవ్వను, ఘృతమును చేరి కషాయ మునకు నాల్గవపా లగునట్లు చేర్చి, వైజెప్పబడిన గలిజేరు మున్నగుక్వాథ్యద్రవ్యము లను పంచలవణములను కల్కముచేసి స్నేహమునకు నాల్గవపాలు కలిపి స్నేహపాకవిధి ప్రకారము పక్వముచేసి యాఘృతమును అగ్నిబలాద్యనుసారముగ మూత్ర కల్పించి త్రాగినచో తీవ్రమైన శూలతో గూడిన వాతజమూత్రకృచ్ఛమును హరించును.

❧ వాతికమూత్రకృచ్ఛమున నుపనాహస్వేదము. ❧

మూ. ఏతాని చాన్యాని వరాహధాని విష్టాని శస్తాన్యపి చోపనాహే,
స్యూర్లాభతస్తైలఫలాని చైవ స్నేహోష్ణయక్తాని సుఖోష్ణవన్తి 48

వ్యా. వైజెప్పబడిన క్వాథ్యద్రవ్యములను, వీనికి సమానగుణములై వాతహరము లైన యితరద్రవ్యములను దొరకినవట్టుకు చేర్చి యైనను, చమురుతో గూడిన నువ్వు కాయలు అగ్నికాయలు మున్నగువాని నైనను, మెత్తగ నూరి, యందు ఆముదము మున్నగు స్నేహములను, పులిమణ్ణిగ పుల్లని నీళ్లు మున్నగుద్రవములను చేర్చి యుడికించి సుఖోష్ణముగ జేసి యుపనాహస్వేదమున కుపయోగించిన వాతిక మూత్రకృచ్ఛము నివర్తించును.

(వాగ్భటాచార్యులు “ద్రవ్యాణ్యేతాని పానాన్నే తథా సింహోపనాహసే” (అ. హృ. చి. అ. ౧౧) అని చెప్పెను. వైజెప్పిన ద్రవ్యములను అన్న పానముల యందును ఉపనాహ (కట్టుగట్టుట) స్వేదమునకు జేర్చదగునని వీరియాశయము.) ఇది వాతికమూత్రకృచ్ఛిచికిత్స.

❧ వైతికమూత్రకృచ్ఛిచికిత్సము. ❧

మూ. సేకావగాహః శిశిరాః ప్రదేహః.

క్రమో విధిః పర్తిపయోవిరేకాః,

ద్రాక్షావిదారీతురనైః ఘృతైశ్చ

కృచ్ఛేషు పిత్తప్రభవేషుకార్యాః.

49

వ్యా. పిత్తజమూత్రకృచ్ఛమునందు గుణవీర్యస్పర్శములచే మిక్కిలి శీతములుగ నుండు పరిషేకములును, అవగాహనంబులును, ప్రదేహంబులును, గ్రీష్మఋతువునకు చెప్పబడిన విధానంబులును మిక్కిలి హితకరములు. మరియు ద్రాక్షపండ్లరసము, గుమ్మడిరసము, చెరకురసము, ఘృతము, పాలుఅను నీద్రవములచే వస్త్రీకర్తమును విరేచనములను చేయించవలెను.

ఇచ్చట తస్యాశీతీయాధ్యాయమున “స్వాదుశీతం ద్రవం స్నిగ్ధమన్న పానం తదా హితమ్” (సూ. ఆ. ౬.) అని యుపక్రమించి చెప్పబడిన గ్రీష్మఋతుసంబంధములగు నాహారవిహారాదు లన్నియు హితకరములని ‘వైష్ణో విధిః’ అని నిర్దేశింపబడినది.

—ॐ వైత్తికమూత్రకృచ్ఛమున శతావర్యాదికహాయము. ॐ—

మూ. శతావరీ కాశకుశశ్వదంష్ట్రా

విదారిశాలీతుకశేరుకాణాం,

క్వాథం సుశీతం మధుశర్కరాభ్యాం

యుక్తం పిబేత్పైత్తికమూత్రకృచ్ఛి.

౬౦

వ్యా. పిల్లిపీచరగడ్డలు, రెల్లుదర్భవేళ్లు, కుశదర్భవేళ్లు, సన్నపల్లెలు, నేలగుమ్మడి గడ్డ. వరివైరువేళ్లు, చెరకువేళ్లు, నవ్వుదుంపలు (నివ్వుటాయి) వీని నన్నిటిని సమభాగములుగ గూర్చి నాల్గవపాలు మిగులునట్లు కహాయము కాచి, అందు తేనెను చక్కెరను యథోచితముగ కలిపి చల్లార్చి త్రాగినయెడ పిత్తముచే గల్గిన మూత్రకృచ్ఛము శమించును.

—ॐ వైత్తికమూత్రకృచ్ఛమున కొన్నికహాయయోగములు. ॐ—

మూ. పిబేత్కషాయం కమలోత్పలానాం

శృణ్గౌటకానామథ వా విదార్యాః,

దక్షైరకాణాం (దణ్డోత్పలానాం) అథవాపి మూలం

పూర్వేణ కల్పేన తథాఽమ్బు శీతమ్.

51

వ్యా. తామరదుంపలు కలువదుంపలనైనను, సింగాడిదుంపలనైనను, నేలగుమ్మడి దుంపలనైనను, పాహణభేదివేళ్లనైనను వై శిష్పిసరిలిగ క్వాథముచేసి, అందుచల్లారినపిదప

తేనెను చక్కెరను కలిపి త్రాగవలెను. లేక వైజెప్పినవానిని చల్లని నీళ్లలో నునిచి శీత కషాయవిధి ప్రకారము నానబెట్టి త్రాగవలెను.

❖ పిత్తజమూత్రకృచ్ఛిహరవిర్వారుబీజాదికల్పము. ౧ ❖

మూ. ఏర్వారుబీజం త్రపుసాత్ కుసుమ్భాత్
సకుంజుమస్సాస్యత్ వృషకశ్చ పేయః,
ద్రాక్షారసేనాశ్శర్కరశర్కరాసు
సర్వేషు కృచ్ఛేషు ప్రశస్త ఏషః.

వ్యా. ద్రాక్షపండ్లను జలమున వైచి పిసికి జలమును వడగట్టి యాజలములో నక్కదోసవిత్తులను దోసవిత్తులను కుసుమవిత్తులను అడ్డసరమును చూర్ణముచేసి కలిపి, అందు కుంకుమపువ్వును కూడ చేర్చి త్రాగిన మూత్రకృచ్ఛిము లన్నియు అశ్మరియు శర్కరామూత్రకృచ్ఛింబును నివర్తించును. మూత్రకృచ్ఛిము లన్నిటియందును ఇది మిగుల శ్రేష్ఠముగ నుండును.

❖ రెండవకల్పము. ౧ ❖

మూ. ఏర్వారుబీజం మధుకం సదారు (దార్బీ)
పై తై పిబే త్తణ్ణులథావనేన,
దార్బీం తథై వామలకిగసేన
సమాక్షికాం పిత్తకృతే తు కృచ్ఛే.

వ్యా. నక్కదోసవిత్తులు, అతిమధురము, ప్రానిపసుపు, వీనిని సమభాగములుగా చూర్ణముచేసి, బియ్యపుకడుగు నీళ్లలో కలిపి పిత్తజమూత్రకృచ్ఛిమున త్రాగనగును మరియు ప్రానిపసుపుపాడిని ఉసిరిక కాాయలరసమున కలిపి, అందు తేనెను చేర్చి పిత్త మూత్రకృచ్ఛిమున త్రాగవలెను. (ఇంతదనుక వైతికమూత్రకృచ్ఛిచికిత్స.)

❖ కఫజమూత్రకృచ్ఛిచికిత్సము. ౧ ❖

మూ. ఊరోష్ణతీక్ష్ణౌషధమన్నపానం
స్వేదో యవాన్నం వమనం నిరూహః,
తక్రం సతిక్తౌషధసిద్ధతైలం
అభ్యజపానం కఫమూత్రకృచ్ఛే.

వ్యా. కఫముచే గల్గిన మూత్రకృచ్ఛిమునందు ఊరంబును ఉష్ణవీర్యంబు, తీక్షణగుణంబును కల యౌషధములును, అట్టి యన్నపానంబును, స్వేదవిధియు, య

న్నంబును, వమనవిధియు, నిరూపావస్తులును, తిక్తరసము కల ఔషధముల జేర్చి సంస్కరింపబడిన మజ్జిగను త్రాగుటయు, ఆట్టి తైలములచే నభ్యంగనంబును, మిగుల హితముగ నుండును.

— కఫజమూత్రకృచ్ఛమున వ్యోషాదిచూర్ణ పానము —

మూ. వ్యోషం శ్వదంష్ట్రాత్తుటి సారసాస్థి (క్రిమిమూరకాస్థి)

కోల ప్రమాణం మధుమూత్రయుక్తం,

పిబేత్ త్రుటిం ఔద్రయుతాం కదళ్యా

రనేన కైడర్యరనేన వాపి.

55

వ్యా. త్రికటుకములు, పల్లెరు, పిన్నయేలకులు, తామరపిత్తులు, వీనిని సమభాగములుగ చూర్ణముచేసి గోమూత్రమున కలిపి యందు లేనెను చేర్చి కఫజమూత్రకృచ్ఛమున త్రాగవలెను. లేక పిన్నయేలకులను చూర్ణము చేసి అరటిగడ్డ రసమున నైనను బేకుపట్టరసముననైనను కలిపి లేనె చేర్చి త్రాగినను కఫజమూత్రకృచ్ఛము శమించును.

మూ. తక్రేణ యుక్తం శిలివారకస్య బీజం పిబేత్ కృచ్ఛవినాశహేతోః,

పిబేత్తథా తణ్డూలథావనేన ప్రవాళచూర్ణం కఫమూత్రకృచ్ఛే.

సప్తచ్ఛదారగ్వధకేబుకైలాధవం కరజ్జం కుటజం గుడూచీం,

పక్వా జలేతేనపిబేద్యవాగూం సిద్ధం కషాయం మధుసంయుతం వా.

వ్యా. కానుకగింజలను మెత్తగ చూర్ణముచేసి మజ్జిగలో కలిపి త్రాగినను, మూత్రకృచ్ఛము శమించును. లేక పగడపు భస్మమును, బియ్యపుకడుగు నీళ్లలో కలిపి కఫజమూత్రకృచ్ఛమున త్రాగవలెను.

మరియు ఏడాదులపొన్న, రేల, కెబుకము (కురువేరు), ఏలకులు, చంద్రచేవ, కానుగుపట్టు, కొడిసెపాల వీతులు, తిప్పతీగ, వీనిని నీళ్లతో చేర్చి కాచి యాకషాయమును యవగువున కలిపి త్రాగవలెను. లేక పైజెప్పిన కషాయమున లేనె కలిపి త్రాగిన మూత్రకృచ్ఛము శమించును. (ఇది కఫజమూత్రకృచ్ఛచికిత్సావిధానము.)

— సాన్నిపాతికమూత్రకృచ్ఛచికిత్స. —

మూ. సర్వం త్రిదోషప్రభవే తు వాయోః

స్థానానుభూత్యా ప్రసమిత్త్య కార్యం,

త్రిభ్యోఽధికే ప్రాగ్వామనం కథే స్యాత్

పిత్రే విరేకః పవనే తు వస్త్రీః.

58

(ఇతి మూత్రకృచ్ఛ్చిచికిత్సా.)

వ్యా. వాతాదిత్రిదోషములును సమములుగ ప్రకోపమునొందిన సన్నిపాతముచే గల్గిన మూత్రకృచ్ఛ్చిమున వైశిష్ట్యము చికిత్సల నన్నిటిని చేయవలయును. అందును వాత స్థానమునకు తొలుత చికిత్సజేసి పిదప తక్కిన స్థానముల కనుగుణముగ చికిత్స చేయవలెను. మరియు వాతాది త్రిదోషములలో నొక్కొకటి యధికముగనుండు సన్నిపాతములలో కఫం బధికముగ నున్నపుడు కఫమును ప్రధానమైన పమనంబును, పిత్తం బధికముగ నున్నపుడు (పిత్తమునకు ప్రధానమైన) విరేచనంబును, వాతం బధికముగ నున్నపుడు (వాతమునకు ప్రధానమైన) వస్త్రీకర్తంబును తొలుత చేయవలయును. (సన్నిపాత మూత్రకృచ్ఛ్చిమున త్రిదోషములును సమములుగ ప్రకోపమునొందియున్నను వాతస్థానమునకు తొలుత చికిత్స చేసి, పిదప తక్కినదోషములకు చికిత్స చేయవలెను. విషమ సన్నిపాతమున దోషాధిక్యమును బట్టి ఆయాదోషమునకు ప్రధానమైన పమన - విరేచన - వస్త్రీచికిత్సల జేయవలెను.) ఇత్యైరంగున మూత్రకృచ్ఛ్చిచికిత్స చెప్పబడినది.

— అశ్మరీచికిత్సము. —

మూ. క్రియా హితా సాశ్మరీశర్కరాభ్యాం

కృచ్ఛ్చి యథై వేహ కఫాఽనిలాభ్యాం,

కార్యాఽశ్మరీభేదనపాతనాయ

విశేషము క్తం శ్రుణు! కర్త సిద్ధిమ్.

59

వ్యా. అశ్మరీచేతను శర్కరచేతను సంభవించిన మూత్రకృచ్ఛ్చిమునందు వైని కఫమున బుట్టిన మూత్రకృచ్ఛ్చిమునకు చెప్పిన చికిత్సను వాలికమూత్రకృచ్ఛ్చిమునకు జేప్పిన చికిత్సను వరుసగ చేయవలయును. మరియు అశ్మరీని భేదించి బైటవెడలించజేయుటకు దగినచికిత్స యీక్రింద చెప్పబడును.

— పాతాశ్మరీకి పాషాణభేదాదిచూర్ణము, పుటంబును. —

మూ. పాషాణభేదం వృషకం శ్వదంస్త్రా

పాతాఽభయావ్యోషశతీనికుమ్భాః,

హింస్రాఖరాశ్వాశిలివారకాణాం

వీర్వారుకాణాం త్రపుసస్య బీజమ్.

60

ఉత్కుఞ్చికా హింజు సవేతసాన్లుం

స్యాత్ ద్వే బృహత్యై హపుషా వచా చ,

చూర్ణం విబేదశ్చరి భిత్ వివక్షం

సర్విశ్చ గోమూత్ర చతుర్ధణం తైః

61

వ్యా. పాషాణభేది (పిండిబొద్ది) వేళ్లు, అడ్డసరము, పల్లెరు, చిరుబొద్ది, కరక
కాయలబెరడు, త్రి కటుకములు, కచోరములు, నేపాళపువేళ్లు, జటామాంసి, ఓమము,
ఉత్తరేణిగింజలు, నక్కదోసవిత్తులు, పెద్దదోసవిత్తులు, జీలకర, ఇంగువ, ఆమ్లవేతసము,
వాకుడు, ములక, బోడతరము, వసు, వీనినన్నిటిని సమభాగములుగ గూర్చి యాచూర్ణ
మును జలానుపానముతో త్రాగినచు; లేక యాద్రవ్యమును కల్కముచేసి, కల్కమునకు
నాల్గింత ఘృతమున జేర్చి, ఘృతమునకు నాల్గింత గోమూత్రమును కలిపి ఘృతపాకవిధి
ప్రకారము పక్వముచేయబడిన ఘృతమును త్రాగినను ఆశ్మరిని భేదించును.

—౧౧ వాతాశ్మరికి శ్వదంష్ట్రాదిమూలకల్కము. ౧౧—

మూ. మూలం శ్వదంష్ట్రే త్సురకోరుబూకాత్

క్షీరేణ పిష్టం బృహతీద్వయాచ్చ,

ఆలోఢ్య దధ్నా మధురేణ పేయం

దినాని సప్తాశ్చరి భేదనాని.

62

వ్యా. పల్లెరువేళ్లు, నీరుగొన్ని వేళ్లు, ఆముదపువేళ్లు, వాకుడువేళ్లు, ములకవేళ్లు.
వీనిని సమభాగములుగ గూర్చి ఆవుపాలు బోసి నూరి తీసిగలపెరుగుటో కలిపి త్రాగునది.
ఇతైరంగున నేడుదినములు త్రాగిన ఆశ్మరిని కరుగ జేయును.

—౧౨ ఆశ్మరీశర్కరలకు పునర్నవాదికల్కము. ౧౨—

మూ. పునర్నవాయోరజనీశ్వదంష్ట్రా ఫల్లుప్రవాళాశ్చ సదర్భపుష్పాః,

క్షీరామ్బుమద్వేత్సురనైః సుపిష్టం పేయం భవేదశ్మరిశర్కరాసు.

వ్యా. గలిజేరు, లోహభస్మము, వసుపు, పల్లెరువేళ్లు, బ్రహ్మమేడిచిగుళ్లు, దర్భ
పుష్పములు (రెల్లుపువ్వులు), వీనిని సమభాగములుగ గూర్చి ఆవుపాలతోనైనను జలముతో
నైనను, మధ్యముతోనైనను, చెరకురసముతోనైనను కలిపి మెత్తగ నూరి కలిపి త్రాగిన
యెడ ఆశ్మరియు శర్కరయు శమించును.

—౧౧ అశ్మరికి త్రుట్యాదిచూర్ణము. ౧౧—

మూ. త్రుటిం సురాహ్వాం (శతాహ్వాం) లవణాని పఞ్చ

యవాగ్రజం కుస్తురుకాశ్మభేదా,

కమ్పిల్లకం గోతురకస్య బీజం

వర్షారుబీజం త్రపుసస్య బీజం.

64

చూర్ణీకృతం చిత్రకహిణ్ణుమాంసీ

యవానితుల్యం త్రిఫలాద్విభాగం,

అమైరశుక్తైః రసమద్యయూషైః

వేయం హి గుల్తాశ్మరిభేదనార్థమ్.

65

వ్యా. ఏలకులు, దేవదారుచెక్క, పంచలవణములు, యవతారము, కందురుక్క-
మను గంధద్రవ్యము, పాషాణభేది, కంపిల్లకము, పల్లెరువిత్తులు, నక్కదోసవిత్తులు, దోస
విత్తులు, చిత్రమూలము, ఇంగువ, జటామాంసి, ఓమము, ఇవి యన్నియు సమభాగములు,
త్రిఫలములు రెం.పభాగములు, ఇతైరంగున వీనిన్నింటిని గూర్చి చూర్ణముచేసి, యా
చూర్ణమును శుక్తమొక్కటి దక్క తక్కిన పులిగండి మున్నగు పుల్లనిద్రవములతో
సెద్దానితోనైనను, మాంసరసముతోనైనను, మద్యముతోనైనను, యూషములతోనైనను
కలిపి త్రాగిన అశ్మరిని గుల్తమును భేదించును.

ఇచ్చట అష్టశబ్దముచేతనే మద్యంబును గ్రహింపబడినను అయ్యది వస్త్రీశోధ
నంబును అశ్మరిని భేదించునదియు నగుటచే ప్రధానమని తెలుపుటకై మరల చెప్పబడి
నది. మరియు “అశుక్తైరితి శుక్తవర్జితైః, కాష్ఠికాదిభిః” అని చక్రపాణిదత్తవ్యాఖ్యాను
సారముగ “అమైరశుక్తైః” అనుపాఠము సమంజసము కాని, “అమైస్సశుక్తైః” అను
పాఠము అనార్హము.

—౧౨ శిగుమూలకల్కము. ౧౨—

మూ. బిల్వప్రమాణో ఘృతతైలభృష్టో

యూషః కృతః శిగుకమూలకల్కాత్,

శీతోఽశ్శభిత్ స్యాత్ దధిమణ్డయుక్తః

వేయః ప్రకామం లవణేన యుక్తః.

66

జలేన శోభాజ్ఞానమూలకల్కః

శీతో హితశ్చాశ్మరిశర్కరాసు,

వ్యా. మునగవేరును నూరి కల్కముచేసి దానిచే యూషమును సిద్ధముచేసి ఘృతమునైనను తైలమునైనను తిరుగబోతబెట్టి యందు పలమాత్రమును చల్లారినపిదప గ్రహించి పెరుగుమీది లేటతో కలిపి లవణమును జేర్చి త్రాగినయెడ ఆశ్శరీని భేదించును. మరియు మునగవేరును నూరి కల్కముచేసి చల్లనిజలమున జేర్చి త్రాగినచో ఆశ్శరీని శర్కరను భేదించును.

—ॐ మూత్రకృచ్ఛములకు యవతారోపయోగము. ౭—

మూ. సితోఫలా వా సమయావశూకా

కృచ్ఛేషు సర్వేష్వపి భేషజం స్యాత్. 67

వ్యా. శీనాకల్కండును యవతారమును సమభాగములుగ గూర్చి జలమున కలిపి త్రాగినను సర్వమూత్రకృచ్ఛములందును చక్కగ పనిచేయును.

—ॐ ఆశ్శరీభేదనోపాయము. ౮—

మూ. పీత్వాథ మద్యం విగదం రథేన

హయేన వా శీఘ్రజలేన యాయాత్,

తైశ్శర్కరా ప్రచ్యవతేత్శరీ తు

శామ్యేన్న చేత్ శల్యవిదుద్ధరేత్తామ్. 68

వ్యా. రోగమును కల్పించక శుభ్రమైనదిగనుండు మద్యమును యుక్తియుక్తముగ త్రాగి రథముపైవైనను, మిక్కిలి వేగముగ పరువిడు గజ్జముపైవైనను, ఎక్కి శీఘ్రముగ నతివేగముతో సవారిచేసినయెడ శరీరము కదలి మూత్రనాళమున కడ్డుపడియుండు శర్కర జారి యూడిపడును. ఆశ్శరీయు శమించును. వైచెప్పిన చికిత్సావిధానముచేత నశ్శరీ బైటవెడలి శమించకున్నచో శల్యశాస్త్రనిధానమును చక్కగ నెరింగినవైద్య పరుడు దానిని విడదీయవలెను.

—ॐ శుక్రజమూత్రకృచ్ఛచికిత్స. ౯—

మూ. రేతోఽభిఘాతప్రభవే తు కృచ్ఛే

సమీక్ష్య దోషం ప్రతికర్త కుర్యాత్,

కార్పాసమూలం నృష కాశ్శభేదౌ

బలాస్థిరాదీని గవేధు కా చ.

వృశ్చీర ఐన్ద్రీ చ పునర్నవా చ

శతావరీ మధ్వసనాఖ్యపర్ణౌః,

తత్కృతసిద్ధః పవనే రసస్సాత్ ;

పి త్తైధికే క్షీరమథాపి సర్పిః.

70

కఫే చ యూషాధికమన్నపానం;

సంసర్గజే సర్వహితః క్రమస్సాత్ ,

వ్యా. శుక్రముయొక్క అభిఘాతమువలన కల్గిన యత్కరియందు వాతాదిదోష సంబంధమును చక్కగ గమనించి ఆయాదోషానుసారముగ నీక్రింద చెప్పబడువిధముగ చికిత్స చేయవలెను.

అందు వాతమధికముగ నున్నచో పత్తివేళ్లు, అడ్డసరము, పాషాణభేది, చిట్టా ముట్టి, స్థిరాది(ప్రాస్వ)పంచమూలములు, అడవిగోధుమలు, తెల్లగలిజేరు, ఏటిపుచ్చ వేళ్లు, ఎఱ్ఱగలిజేరు, పిల్లిపీచర, మధుపర్ణి (తిప్పతీగ), అసనపర్ణి (తెల్లదింటెను), వీనిని సమభాగములుగ పరిభాషానుసారముగ క్వాథముచేసి యాకషాయముతో సిద్ధముచేయ బడిన మాంసరసము నుపయోగించునది. రేతోనిరోధముచే కల్గిన వైత్తికమూత్రకృచ్ఛ) మున వైజెప్పిన ద్రవ్యముల చేర్చి చేయబడిన కషాయముతో క్షీరమునైనను, ఘృతము నైనను, సిద్ధముచేసి యుపయోగించునది. కఫం బధికమైనచో వైజెప్పిన క్వాథముతో కూడిన యూషముల నైనను, యన్నపానములనైనను నుపయోగింపవలెను. రెండేసి దోషములు సంసర్గము కల్గియున్నయెడ వైని వాతాదిదోషములకు వేరువేరుగ జెప్ప బడినవానిని మిళితముగ జేసి దోషసంసర్గానుసారముగ చికిత్సచేయవలెను.

శుక్రజమూత్రకృచ్ఛ)మున సురాద్యుపయోగము.

మూ. ఏవం స చేచ్ఛామ్యతి తస్య యజ్ఞా

త్పురాం పురాణాం మధుకాసవం వా.

71

విహజ్జమాంసాని చ బృంహణాని

వస్తీంశ్చ శుక్రాశయశోథనార్థం,

శుద్ధస్య తృప్తస్య చ వృష్యయోగాః

ప్రియానుకూలాః ప్రమదా విధేయాః.

72

వ్యా. వైజెప్పిన చికిత్సచేత శుక్రజమూత్రకృచ్ఛ)ము శమింపకున్నయెడ ప్రాతది యగు సురయను మద్యమునైనను, మధ్యాసవమునైనను నుపయోగింపదగును. మరియు పక్షులయొక్క మాంసమును, బృంహణమునకును, శుక్రాశయము పరిశుద్ధమగుటకై వస్తు లును ప్రయోగించవలయును. శుక్రాశయము శుద్ధమై వృష్యములగు యోగములచే తృప్తి

నొందిన పిదప మిక్కిలి ప్రీతికలవారును అనుకూలరును నగుయావనవతులతో సంబంధము కల్పించవలయును.

— రక్తజమూత్రకృచ్ఛమునకు చికిత్స. —

మూ. రక్తోద్భవే తూత్పలనాలతాలకాసేక్షువాలేక్షుకశేరుకాణి,
పిబేత్సితాక్షౌద్రయతాని ఖాదేదిక్షుం విదారీం త్రప్రసాని చైవ.

వ్యా. రక్తముచే కల్గినమూత్రకృచ్ఛమునందు నల్లకలువలకాడలు, తాటిచెట్టు లాని లేతమావు, తెల్లచెరుకు, పాలేక్షు (చెరుకులానిభేదము), నమ్మదుంపలు వీనిరసమున చక్కెర తేనెను కలిపి త్రాగవలయును. లేక చెరుకును, నేలగుమ్మడిగడ్డను, దోసకాయలును, నమలి తినవలయును. లేక వీనిరసమునైనను త్రాగవలయును.

— రక్తజమూత్రకృచ్ఛమున శ్వసంత్రాదిఘృతము. —

మూ. ఘృతం శ్వదంత్రాస్వరసేన సిద్ధం ఊరేణ చైవాప్తగుణేన పేయం,
స్థిరాదికానాం కతకాదికానాం ఏకైకశో వా విధినైవ తేన. 74

వ్యా. ఏనుగుపల్లెరు స్వరసమును ఘృతమునకు నమముగ జేర్చి ఆవుపాలను ఘృతమునకు ఎనిమిదిభాగములును, చేర్చి పక్వముచేయబడిన ఘృతమును త్రాగవలయును. లేక స్థిరాదిప్రాస్వపంచమాలములయొక్క స్వరసమును, మధురస్కంధమున చెప్పబడిన కతకాది (ఓల్లగింజలు మొదలగు) గణద్రవ్యముల స్వరసమును, వైజెప్పినరీతిగ ఘృతమున కలిపి పక్వముచేయబడిన ఘృతము నుపయోగింపదగును. ఈరెండుగణములలో వేరువేరుగ నైనను, చేర్చి పక్వము చేయైన నుపయోగింపదగును.

— రక్తజమూత్రకృచ్ఛమున వస్త్రీప్రయోగము. —

మూ. ఊరేణ వస్త్రీర్మధురౌషధైస్సాన్యై
తైలేన వా స్వాదుఫలోత్థితేన,
యస్తూత్రకృచ్ఛో విహితస్తు వైతై
కార్యస్తు తచ్చోణితమూత్రకృచ్ఛో. 75

వ్యా. మధురములగు గౌషధగణద్రవ్యముల చేర్చబడిన ఊరముచేనైనను, అతి మధురము, ఆకోడు, మున్నగు మధురఫలములను జేర్చి సిద్ధముచేయబడిన తైలముచే నైనను, వస్త్రీకర్మ చేయవలయును. మరియు పిత్తముచే కల్గిన మూత్రకృచ్ఛమునకు జెప్పిన చికిత్సావిధాన మంతయు రక్తజమూత్రకృచ్ఛమునందును చేయదగును.

—ॐ మూత్రకృచ్ఛమునందు వర్ణములు. ॐ—

మూ. వ్యాయామసన్ధారణశుష్కరూక్ష.

పిష్టాన్న వాతార్కకరవ్యవాయాక,

ఖద్వారశాలూరకపిత్తజమ్బూ

వీసం కమాయం నరసం భజేతా.

76

వ్యా. వ్యాయామము, మలమూత్ర వాతాదివేగముల నిరోధించుట, యెండిరూక్షములయిన భక్ష్యములను పిండివంటకములను తినుట, గాలిని, యెండను సేవించుట, స్త్రీసంభోగము చేయుట, ఖద్వారపుకాయలను, తామరమొదలగు వానినుంపలను, వెలగకాయలను, నేరేడుపండ్లను, తామరకాడలను, వగరురసమును, వీనినన్నిటిని మూత్రకృచ్ఛము, అత్తరి మొదలగు రోగములు కలవారు త్యజించవలయును.

(ఇతైరంగున వస్తీమర్తము నాశ్రయించిన ఉదావర్త-మూత్రకృచ్ఛ) చికిత్సితములు విస్తరముగ జెప్పబడినవి).

—ॐ హృదయమర్తాశ్రితరోగనిదానము, అందు హృద్రోగ కారణములు. ॐ—

మూ. వ్యాయామతీక్షణితివిరేకవస్తీ

చింతాభయత్రాసగదాతిచారాః,

చంద్రామసన్ధారణకర్మనాని

హృద్రోగకర్తృణాః తథాభిఘాతః.

77

వ్యా. వ్యాయామము నధికముగ జేయుట, తీక్షణగుణము కల ద్రవ్యముల సేవించుట, అధికముగ విరేచనములగుట, వస్తీకర్తము నధికముగ జేసికొనుట, అధికముగ చింతించుట, భయము, మనసు కుద్యేగము కల్గుట, జ్వరాదిరోగములయందు వ్యత్యస్తముగ చికిత్సజేసికొనుట, పాంతులగుట, అజీర్ణము, మలమూత్రాదివేగముల నిరోధించుట, వ్యాధులు మున్నగు కారణములచే శరీరము కృశించుట, ఇవియన్నియు హృద్రోగము జనించుటకు కారణములు. (హృద్రోగములు వాత-పిత్త-కఫ-సన్నిపాత-క్రిమికారణములచే జనించుటంజేసి యైదువిధములనుండునని అష్టాదరీయాధ్యాయమున పఞ్చశిరో రోగాః... వాత-పిత్త-కఫ-సన్నిపాత-క్రిమికారణి, పఞ్చహృద్రోగాః, ఇతి శిరోరోగైర్వాగ్నిఖ్యాతాః' (సూ. అ. ౧౯ సూ. ౨౧) అని నిర్దేశింపబడినది. కియ న్నశ్శిశీరీయాధ్యాయమున 'శోశోపవానవ్యాయామ' (సూ. అ. ౧౭ సూ. ౩౦) అని యుపక్రమించి యియైదిటి కిని నిదానలక్షణాదులును పేరుపేరుగ చెప్పబడినవి. ఐనను ఇచ్చట చికిత్సాప్రస్థాపవశమునంజేసి వాని నిదానాదులు సంగ్రహముగ నిర్దేశింపబడినదని యెరుంగునది).

—౧౯ హృద్రోగసామాన్యలక్షణములు, లేక ఉపద్రవములు. ౧౯—

మూ. వై వర్ణ్యమూ ర్చాజ్వరకాసహిక్కా

శ్వాసాస్యవై రస్యత్పషాప్రమోహః,

ఛర్దిః కఫోత్లే శరుజోఽరుచిశ్చ

హృద్రోగజాః స్యుః వివిధాస్తథానేః.

78

వ్యా. శరీరమున వర్ణము మారుట, మూర్ఛ, జ్వరము, దగ్ధ, హిక్కాశ్వాసములు, నోట రుచి తెలియకుండుట, దర్శి, మైకము, వాంతి, నోట కఫము వెడలుట, నొప్పి మున్నగుబాధలు కల్గుట, ఆరోచకము, ఇవి మున్నగు పలుదెరుంగులైన రోగములు హృద్రోగమువలన కల్గును.

ఇచ్చట “హృద్రోగజాః” అని చెప్పటవలన సీరోగములు హృద్రోగము జనించినపిదప దానగల్గు నుపద్రవము లని తెలిసెడి. లేక “హృద్రోగేణ సమం జాయస్త ఇతి హృద్రోగజాః” అని విగ్రహమును వివక్షించి హృద్రోగము సంభవించునపుడే కూడ పుట్టునవి యని యర్థముచేయునెడ హృద్రోగమునకు సామాన్యలక్షణములు వైవర్ణ్యాదులని చెప్పదగును.

—౨౦ వాతీకాదిహృద్రోగముల వేరువేరులక్షణములు. ౨౦—

మూ. హృచ్ఛాన్యభావద్రవశోషభేద

స్తమ్భాస్సమోహః పవనాద్విశేషః;

పిత్తాత్తమోదూయనదాహ మోహః

సన్త్రాసతాపజ్వరపీతభావాః.

79

స్తబ్ధం గురుస్యాత్ స్తిమితం చ మర్ద

కఫాత్ ప్రనేకజ్వరకాసతన్ద్రాః,

విద్యాత్ త్రిదోషం త్వతిసర్వలిజ్జం

తీవ్రార్తితోదం క్రిమిజం సకణ్డమ్.

80

వ్యా. వాతజహృద్రోగమున హృదయమున నేదియు దోచక శూన్యముగ నుండును. ద్రవము శోషించును. పగులదీయునట్లు బాధ కల్గును. హృదయము స్తంభించి యుండును, మూర్ఛ గ్రమ్మును, పిత్తమున జనించిన హృద్రోగమున మైకము గ్రమ్మును, కంఠము కల్గును, మంట పుట్టును, మూర్ఛ గ్రమ్మును, భయము పుట్టును, తాపంబును

జ్వరంబును కల్గును, శరీరము పచ్చబడును, కఫమున గల్గిన హృద్రోగమున హృదయము స్తంభించును, బరువుగ నుండును, తడవబడినట్లు జడముగ నుండును, నోట జొల్లు కారును, జ్వరంబును కానంబును కునికిపాటును కల్గును, సన్నిపాతహృద్రోగమున త్రిదోషములకును వేరువేర జెప్పినలక్షణములు మిశ్రములుగ నుండును. క్రిమిజహృద్రోగమున మిగుల తీవ్రమైన నొప్పియు పొటును కల్గి, గులగులయని జీల గల్గియుండును.

❧ హృద్రోగ చికిత్స. ❧

మూ. తైలం ససావీరకమస్తు తక్రం

వాతే ప్రదేయం లవణం సుఖోష్ణం,

మూత్రామ్బుసిద్ధం లవణైశ్చ తైలం

ఆనాహగుల్తార్తిహృదామయఘ్నమ్.

81

వ్యా. సావీరకమును కాంజికము, పెరుగుమీసితేట, మజ్జిగ, నువ్వులనూనె, వీనిని సమభాగములుగ గూర్చి నైంధవలవణమును జేర్చి పక్వముజేసి వాతికహృద్రోగమున త్రాగించవలెను. మరియు తైలమునకు సమభాగముగ జలమును, సమభాగము గోమూత్రంబును లవణముల ఒకటిగ గూర్చి పక్వముచేసి త్రాగినచో ఆనాహంబును గుల్తంబును హృద్రోగంబును శమించును.

❧ వాతికహృద్రోగ హరపునర్న వాదితైలము. ❧

మూ. పునర్న వాం దారు సపఞ్చమూలం

రాస్నాం యవా బిల్వకులుత్థకోలం,

పక్వా జలే తేన విపాచ్య తైలం

అభ్యజ్ఞపానేనిలహృద్గదఘ్నమ్.

82

వ్యా. గలిజేరు, దేవదారు, పంచమూలములు, సన్నరాష్ట్రము, యవలు, మారేడు, ఉలవలు, రేగు, వీని నన్నిటిని సమభాగములుగ గూర్చి నాలుగింత జలమున వైచి నాల్గవపాలు మిగులునట్లు కషాయము గాచి, దానికి నాల్గవపాలు తైలమును కలిపి విధ్యుక్తప్రకారము పక్వముజేసి, యాతైలమును ఆధ్యంగనమునకును పానమునకును ఉపయోగించినయెడ వాతముచే గల్గిన హృద్రోగమును హరించును.

❧ వాతికగుల్తానిహరహరీతక్యాదిఘృతము. ❧

మూ. హరీతకీనాగరపుష్కరాహ్వైః

వయః కయస్థా లవణైశ్చ కల్లైః,

సహిజ్ఞుభిః సాధితమగ్ర్యసర్విః

గుత్తే సహృత్పార్శ్వగదేనిలోత్తే.

83

వ్యా. కరకకాయలు, శుంఠి, పుష్కరమూలము, వయశిష్ఠ (తిప్పతీగె), కాయస్థ ఉసిరికకాయలు, వంచలవణములు, ఇంగువ, వీనిని కల్కము జేసి ఘృతపాకవిధిప్రకారము సిద్ధముచేయబడిన ఘృతము వాతముచే గల్గిన గుల్మమునందును హృద్రోగము నందును పార్శ్వశూలమునందు సుచయోగింపందగును.

ఇచ్చట తిప్పతీగెనస్వరసమును ఉసిరికకాయలస్వరసమును ప్రత్యేకము ఘృతము నకు సమభాగములుగ గూర్చి, జక్కిన హరీతక్యాదిద్రవ్యములకల్కమును ఘృతమునకు నాల్గవవంతు కలిపి, ఘృతపాకవిధిప్రకారము వక్ర్యము చేయనగును. ఇది చక్రపాణిదత్త వ్యాఖ్యానుగృహీతకల్పనము. మరియు “వయః కయస్థా” అనుచోట వయశిష్ఠా, కయస్థా (కాయస్థ), అని సమన్వయము చేయునది. ‘కాయస్థా’ అనుటకు బదులు ఛందోభంగ భయముచే ‘కయస్థ’ యని హ్రస్వోచ్చారణము ఆర్షము.

మూ. సపుష్కరాహ్వం ఫలపూరమూలం

మహాషధం శట్యభయా చ కల్కాః,

తౌరామ్యసర్విః లవణైర్విమిశ్రాః

స్వర్వాతహృద్రోగవికర్తికాఘ్నాః.

84

వ్యా. పుష్కరమూలము, మాడిఫలపువ్వుముయొక్క వేళ్లు, శుంఠి, కచోరములు, కరకకాయలబెరడు, వీనిని కల్కముచేసి యీకల్కమును తౌరోదకమును ఘృతమును లవణమును ఒకటిగ కలిపి ఘృతపాకవిధిప్రకారము వక్ర్యముచేసి యుపయోగించినచో వాతమున గల్గిన హృద్రోగంబును, హృదయమున కత్తిరించిన విధముగ గల్గు బాధయు నివర్తించును.

❧ వాతకహృద్రోగమునకు పౌష్కరమూలాది క్వాథపానము. ❧

మూ. క్వాథః కృతః పౌష్కరమాతులుజ్ఞ

పలాశభూతీకశటిసురాహ్వైః,

సనాగరాజజాజినచాయవానీ

తౌరస్సఖోష్ణో లవణాశ్చ వేయః.

85

వ్యా. పుష్కరమూలము, మాడిఫలపువ్వు, మోడుగచెక్క, కామంచిపూరి, కచోరములు, దేవదారుచెక్క, వీనిని సమభాగములుగ గూర్చి క్వాథముచేసి అందు

శుంఠి, జీలకర, వస, ఓమము, యవక్షారము, పంచలవణములను వీనిని కల్కముచేసి కలిపి సుభోష్ణముగ నున్నపుడు త్రాగిన వాతికహృద్రోగము శమించును.

❖ హృదయశూలాదులకు పత్త్యాదికల్క పానము. ❖

మూ. పత్త్యాశటిపౌష్కరపశ్చకోలాత్
సమాతులుక్లాత్ యమకేన కల్కః,
గుడప్రసన్నాలవణైశ్చ భృష్టో
హృత్పార్శ్వపృష్ఠోదరయోనిశూలే

86

వ్యా. కరక కాయలబెరడు, కచోరములు, పుష్కరమూలము, పంచకోలములు (సిప్పట్ల, మోడి, చవ్యము, చిత్రమూలము, శుంఠి), మాదీఫలములు, వీనిని సమభాగములుగ గూర్చి యమకన్నేహముతో (నెయ్యి నూనె సమములుగ గూడినన్నేహముతో) వేయించి నూరి కల్కముచేసి, మధ్యముపై లేటలో కలిపి, అందు బెల్లమును లవణమును కలిపి త్రాగినయెడ హృదయమునందును పార్శ్వములయందును వీపునందును ఉదరమునందును యోనియందును కల్గిన శూల నివర్తించును. (ఇచ్చట “సిప్పలీపిప్పలీమూలం చవ్యచిత్రకనాగరమ్, పశ్చకోలమిదం ప్రాచ్యః” అనుపారిభాషికపంచకోలముల నెరుంగునది.)

❖ త్ర్యుషణాదిఘృతము. ❖

మూ. స్యాత్త్ర్యుషణం ద్వే త్రిఫలే సపాలే
నిదిగ్ధికా గోక్షురకౌ బలే ద్వే,
ఋద్ధిస్తృటిస్తామలకీ స్వగుప్తా
మేదే మధూకం మధుకం స్థిరా చ.

87

శతావరీ జీవకపృశ్నిపర్ణౌ
ద్రవ్యైరిమైరక్షసమైః సుపిష్టైః,
ప్రథం ఘృతసేహ పచేద్విధిజ్ఞః
ప్రణేన దధ్నా త్వథ మాహిషేణ.

88

మాత్రం పలం చార్ధపలం పిచుం వా
ప్రయోజయేన్మాషికసమ్ప్రయుక్తాం,
శ్వాసే సకాసే త్వథ పాణ్డురోగే
హలీఘకే హృద్గ్రహణీప్రదోషే.

89

వ్యా. త్రికటుకములు, త్రిఫలములు (కరక-తాని-ఉసిరికకాయలు), స్వాదుత్రి
వలములు (ద్రాక్షపండు, ఖర్జూరపుపండు, గుమ్మడిపండు), చిరుబొడ్డి, వాకుడు, పల్లెరు,
చిట్టాముట్టి, పేరాముట్టి, బుద్ధి పిన్నయేలకులు, నేలయుసిరిక, దూలగొండి, మేద, మహా
మేద, ఇప్ప, అతిమధురము, కోలపాన్న, పిల్లిపీచర, జీవకము, ముర్యాకుపాన్న, వీనిని
ప్రత్యేకము కర్షప్రమాణమువంతున గూర్చి మెత్తగ నూరి కల్కముచేసి, ఒకప్రస్థపరి
మితమైన ఘృతమున కేర్చి, ప్రస్థపరిమితమైన యెనువపెరుగును కూడ కలిపి ఘృతపాక
విధిప్రకారము పకవ్వుచేయునది.

ఈఘృతమును ఒకపలము, అరపలము, లేక ఆక్ష (కాలుపలము) పరిమాణముగ
గ్రహించి, అందు తేనెను కలిపి ప్రతిదినంబును నేనించవలెను. ఇయ్యది శ్వాసకాసముల
యందును, పాండురోగమునందును, హలీమకమునందును, హృద్రోగమునందును,
గ్రహణిరోగమునందును విశేషముగ నుపయోగింపందగును.

(ఇచ్చట 'ద్వే త్రిఫలే' అనుచోట రెండవ త్రిఫలములు మధురత్రిఫలములని
యెరుంగునది. ('ద్రాక్షాఖర్జూరకాశ్మర్యఫలానీతి ఫలత్రయం' అని పరిభాష) ఇంతదనుక
వాతికహృద్రోగచికిత్స.

❖ వైత్తికహృద్రోగచికిత్స. ౧ ❖

మూ. శీతాః ప్రదేహాః పరిషేచనాని

తథా విరేకో హృది పిత్తదుష్టే,

ద్రాక్షా సితాక్షా ద్రవరూషకైః స్యాత్

శుద్ధే తు పిత్తాపహమన్న పానమ్.

90

వ్యా. పిత్తజహృద్రోగమునందు శీతప్రధానములుగ నుండు ద్రవ్యములచే
ప్రలేపములను పరిషేకములను చేయదగును. విరేచనోషధములయందు ద్రాక్షపండును
చక్కెరను తేనెను ఈతపండ్లను కలిపి మృదువిరేచనము చేయవలెను. విరేచనములచే
కోష్ఠము శుద్ధమైన పిదప పిత్తహరంబులగు నన్న పానముల నేవింపనగును.

❖ పిత్తజహృద్రోగమున కల్కాదులు. ౧ ❖

మూ. యష్ట్యాహ్వాకాతి క్షకరోహిణీభ్యాం

కల్కం విభేచ్ఛాపి సితాజలేన,

(పిష్ట్యా విభేచ్ఛాపి సితాజలేన

యష్ట్యాహ్వాయం తిక్షకరోహిణీం చ)

క్షతే చ సర్వీంషి హితాని, సర్వి

ర్గుడాశ్చ యే తాన్ ప్రసమీక్ష్య సమ్యక్.

91

దద్యాద్భిషక్ ధన్వరసాంశ్చ గవ్య

క్షీరాశినాం పిత్తహృదామయేషు,

తైరేవ సర్వైః ప్రశమం ప్రయాన్తి

పితృమయాః శోణితసంశ్రయా యే.

92

వ్యా. అతిమధురము, కటుకరోహిణి, ఈరెండిటిని జలముతో నూరి కల్కముజేసి చక్కెర కలిపి పిత్తజహృద్రోగమున త్రాగవలెను. మరియు క్షతక్షీణరోగమునకు జెప్పిన ఘృతంబులును, సర్విర్గుడంబులును, రోగియొక్క బలకాలాదుల జక్కగ గమనించి యుపయోగింపందగును. మరియు జాంగలమాంసరసములను పిత్తజహృద్రోగము కల వారు త్రాగి పాలతో నన్నమును భుజింపవలెను. అట్టి చికిత్సలచే పిత్తము కల్గినరోగంబులును తక్తముచే కల్గినరోగంబులును శమించును.

—ॐ ద్రాక్షాదిఘృతము. ॐ—

మూ ద్రాక్షాబలాశ్రేయసి శర్కరాభిః

ఖర్జూరవీరర్షభకోత్పలైశ్చ,

కాకోళిమేదాయుగజీవకైశ్చ

క్షీరేణ సిద్ధం మహిషీఘృతం స్యాత్.

93

వ్యా. ద్రాక్షపండ్లు, చిట్టామట్టి, సన్నరాష్టము, చక్కెర, ఖర్జూరపుచండు, మనుబాల, ఋషభకము, నల్లకలువలు, కాకోళి, మేద, మహామేద, జీవకము, వీని నన్నిటిని సమభాగములుగ గూర్చి కల్కము చేసి బత్తెనేతితో కలిపి ఆవుపాలను కలిపి ఘృతపాకవిధి ప్రకారము పక్వముచేయబడినఘృతమును పిత్తమున కల్గిన హృద్రోగమున సేవించునది.

—ॐ పిత్తజహృద్రోగమున కశేరుకాదిఘృతయోగము. ॐ—

మూ. కశేరుకాశ్చైవలశృజ్జబేర

ప్రపౌణ్డరీకం మధుకం చిసస్య,

గర్భిశ్చ సర్పిః పయసా పచేత్తైః

క్షౌద్రాన్వితం పిత్తహృదామయఘ్నుమ్.

94

వ్యా. నమ్రదుంప, పాచితీగెలు, ఆల్లము, ప్ర పాండరీకమును గ్రధ్యము, అతి మధురము, తామరగడ్డ, వీనిని సమభాగములుగ కల్కముచేసి కల్కమునకు నాల్గింత ఘృతమును చేర్చి, ఘృతమునకు సమభాగము ఆవుపాలు కలిపి విద్యుక్తముగ పక్వము చేయబడిన ఘృతమున నాల్గవంతు తేనె కలిపి సేవించిన పిత్తజహ్మద్రోగము శమించును.

❧ హ్రస్వపంచమూలాదిసిద్ధఘృతము. ౭౭ ❧

మూ. స్థిరాదికలైక్ః పయసా చ సిద్ధం ద్రాక్షరసేనేక్షురసేన వాపి,
సర్పిర్విత్తం స్వాదుఫలేక్షుజాశ్చ రసాస్సశీతాః హృది పిత్తదుష్టే.

వ్యా. ఘృతమునందు స్థిరాది (హ్రస్వ) పంచమూలకల్కమును కలిపి యందు ఆవుపాలనైనను, ద్రాక్షపండ్లరసమునైనను, చెరకురసమునైనను ఘృతమునకు సమముగ గూర్చి ఘృతపాకవిధి ప్రకారము పక్వముచేసి పిత్తజహ్మద్రోగమున సేవింపదగును. మరియు ద్రాక్షపండు మున్నగు మధురరసముకల పండ్లయొక్క స్వరసమునైనను, చెరకు రసమునైనను పిత్తజహ్మద్రోగములయందు త్రాగనగును. (ఇది పిత్తజహ్మద్రోగ ఛకిత్స).

❧ కఫజహ్మద్రోగ చికిత్సాక్రమము. ౭౮ ❧

మూ. స్వీన్నస్య వాంతస్య విలఙ్ఘితస్య క్రియా కఫఘ్నై కఫమర్తరోగే,

వ్యా. కఫముచే జనించిన హృద్రోగమున తొలుత స్వేదవిధిని పనునమును చేయించి, లంఘనముచేసి పిదప కఫహరముగు ఛకిత్సావిధానమును చేయదగును.

❧ కఫజహ్మద్రోగమునం దన్న పానములు. ౭౯ ❧

మూ. కౌలుత్థధాన్యైశ్చ రసైర్యవాన్నం

పానాని తీక్ష్ణాని చ శర్జకరాణి (సశర్కరాణి.) 96

వ్యా. ఉలపలకట్టులూ దనియాలను చేర్చి పక్వముచేసి దానితో య వాన్నమును భుజింపవలెను. తీక్ష్ణద్రవ్యములతో గూడిన పానములును కఫజహ్మద్రోగమున సుఖకరము లగును.

❧ కఫజహ్మద్రోగమున చూర్ణ యోగములు. ౮౦ ❧

మూ. మూత్రే శృతాః కట్ఫలశృజ్జీబేర

వీతద్రుపథ్యాతివిషాః ప్రదేయాః,

కృష్ణాశటీపుష్కరమూలరాస్నా

పచాభయానాగరచూర్ణకం చ.

వ్యా. కాయఫలము, శుంఠి, మ్రానిపసుపు, కరక కాయబెరడు, అతివస, వీనిని సమభాగములు గూర్చి గోమూత్రమున నుడుకబెట్టి యెండించి చూర్ణముచేసి యుపయోగించదగును. మరియు సిప్పట్ల, కచోరములు, పుష్కరమూలము, నన్నరాష్ట్రము, వస, కరక కాయబెరడు, శుంఠి వీనిని సమభాగములుగ గూర్చి చూర్ణముచేసి కఫజహ్మదోగమున నుపయోగించునది.

❖ కఫజహ్మదోగహరలేహము. ❖

మూ. ఉదుమ్బరాశ్వత్థవటార్జునాభ్యే

పాలాశరాహితకఖాదిరే చ,

క్వాథే త్రివృత్త్యాషణచూర్ణసిద్ధో

లేహః కఫహ్మోఽశిశిరామ్బుయుక్తః.

98

వ్యా. అత్తి, రావి, మట్టి, మద్ది, మోదుగ, ములుమోదుగ, చంద్ర వీనిచెక్కలను సమభాగములుగ గూర్చి పరిభాషానుసారముగ నాల్గవపాలు మిగులునట్లు కషాయము కాచి, అందు తెగడను, త్రికటుకములును చూర్ణముచేసి లేహపాకవిధిప్రకారము లేహముచేసి అగ్నిబలానుసారముగ వేడిసిల్ల ను అనుపానముగ జేసి నేవించినయెడ కఫముచే జనించిన హ్మదోగము శమించును.

ఇచ్చట “ద్రవం చతుర్థణం దద్యాత్” అనుపరిభాష ననుసరించి తెగడ మున్నగు చూర్ణమునకు నాల్గితలు ఉదుమ్బరాది సిద్ధక్వాథమును చేర్చి చూర్ణమునకు రెట్టింత బెల్లమునైనను, చక్కెరనైనను చేర్చి లేహపాకము చేయదగును.

❖ కఫజహ్మదోగమున శిలాజతుమున్నగురసాయనయోగములు. ❖

మూ. శిలాహ్వయం వా భిషగప్రమత్తః

ప్రయోజయేత్కల్పవిధానద్వ(ది)ప్తం,

ప్రాశం తథాఽగస్త్యమతాపి లేహం

(ప్రాశ్యా తథాఽగస్త్య హారితకీ చ)

రసాయనం బ్రాహ్మ మథామలక్యా.

99

వ్యా. మరియు కఫజహ్మదోగమునందు శిలాజతువును, కరప్రచలీయరసాయన పాదమున చెప్పబడిన కల్పమున చెప్పబడిన కల్పము ననుసరించి విధ్యుక్తప్రకారము

సేవింపదగును. మరియు రసాయనప్రకరణమున చెప్పబడిన చ్యవనప్రాశమును, ఆగస్త్య ప్రోక్త ఆగస్త్యహరితకీలేహమును కరప్రచతీయరసాయనమున చెప్పబడిన ఆమలకరసాయనమును బ్రహ్మరసాయనమును విధ్యుక్తప్రకారము సేవింపదగును. (ఇది కఫజహ్మదోగచికిత్స.)

❧ సాన్నిపాతికహృదోగచికిత్సావిధి. ౧౦ ❧

మూ. త్రిదోషజే లఙ్ఘనమూదితః స్యాత్

అన్నం చ సర్వేషు హితం విధేయం,

హీనాతిమధ్యత్వమవేక్ష్య చైవ

కార్యం త్రయాణామపి కర్త శస్తమ్.

100

వ్యా. త్రిదోషప్రకోపమున కల్గిన హృదోగమునందు తొలుత లంఘనము చేయదగును. త్రిదోషములకును హితముగ చెప్పబడిన అన్నపానవిధి ననుసరించి మిశ్రముగ చేయవలయును. అందును వాతాదిదోషముల మూటిలో హీనాధిక-మధ్యరూపమయిన తారతమ్యమును చక్కగ గమనించి ఆయాదోషానుసారముగ సాహారాదివిధుల గల్పించదగును.

ఇచ్చట త్రిదోషప్రకోపమునందు రోగమునకు ప్రధానాశ్రయమయిన హృదయము కఫమునకు స్థానమగుటంజేసి అట్టి కఫమును జరుంచుటకై తొలుత లంఘనము విధింపబడినది. పిమ్మట వాతాదిదోషముల తారతమ్యము ననుసరించి ఆయాదోషములకు వేరువేరు జెప్పబడిన యాహారాషధముల గల్పించవలయునని ముఖ్యభావము.

❧ సన్నిపాతికహృదోగమున దోషాధిక్యమునుబట్టి చికిత్స. ౧౧ ❧

మూ. భుక్తేధికం, జీర్ణతి శూలమల్పం

జీర్ణే స్థితం చేత్సూరదారుకుష్ఠం,

సతిల్వకం ద్వేలవణే విడజ్జ

ముష్ణామ్బునా సాతివిషం పిబేత్సః.

101

వ్యా. సాన్నిపాతిక హృదోగమునందు భుజించినవెంటనే శూలమధికమై జీర్ణమగునపుడు స్వల్పముగనుండి జీర్ణమైనపిదప శమించియున్నయెడ నయ్యది కఫాధిక హృదోగమని యెరుంగునది. అట్టియెడ దేవదారుచెక్క, చెంగల్యకోస్తు, లాద్దుగుచెక్క, సోపర్పలవణము నైంధవలవణము అను లవణద్రవ్యము, వాయువిడంగములు, అతివస,

వీనిని సమభాగములుగ గూర్చి చూర్ణముచేసి వేడినీళ్లు ననుపానముగ జేసికొని త్రాగ వలయును.

—౧౭ హృద్రోగమున దోషాధిక్యమునుబట్టి విరేచనవిధి. ౧౭—

మూ. జీర్ణేఽధికే స్నేహవిరేచనం స్యా

త్ఫలైర్విరేచ్యో యది జీర్ణతి స్యాత్,

త్రిష్యేవ కాలేష్యధికే తు శూలే

తీక్ష్ణం హితం మూలవిరేచనం స్యాత్.

102

వ్యా. భుజింపబడిన యాహారము జీర్ణమయినవెంటనే హృదయమున శూలమధికముగ నయినయెడ నయ్యది వాతాధిక హృద్రోగమని యెరుంగునది. అట్టియెడ అముదము మున్నగు స్నేహద్రవ్యములచే విరేచనము చేయించుట మంచిది. మరియు ఆహారము జీర్ణమగునప్పుడు శూలమధికమైనయెడ నయ్యది పిత్తాధికమని యెరుంగునది. అట్టియెడ ద్రాక్షపండ్లు మొదలగు ఫలములచే మృదువిరేచనము నుపయోగించునది. భుజింపబడిన యాహారము జీర్ణమగు సమయమునందును, జీర్ణముకాకముందును, జీర్ణమయిన పిమ్మటను కూడ హృదయమున శూలము ఏకరీతిగ బాధించుచున్నయెడ నయ్యది సమముగ ప్రత్యోపమనొందిన త్రిదోషముచే కల్గినదని తెలియందగును. అట్టియెడ తెగడవేళ్లు మున్నగు తీక్ష్ణద్రవ్యములచే విరేచనము చేయించుట మిగుల హితకరము.

—౧౮ హృద్రోగమున శోధనావశ్యకత. ౧౮—

మూ. ప్రాయోఽనిలో రుద్ధిగతిః ప్రకుప్య

త్యానూశయే శోధనమేవ తస్మాత్,

కార్యం తథా లజ్ఘనపాచనం చ.

వ్యా. హృద్రోగము లన్నిటియందును వాతము నడ్డగింపబడినదియై ప్రత్యోపము నొంది ఆమాశయమున చేరియుండును. కావున త్రిదోష ప్రత్యోపమునజనించిన హృద్రోగములందు ఆమాశయమునందు వాతమును జయించుటకై తొలుత విరేచనమును చేయించవలయును. పిమ్మట లంఘనపాచనముల చేయనగును. (వాతహరచికిత్సలలో వస్త్రీకర్త విధానము చెప్పబడినను ఆమాశయమును శుద్ధముగ జేయుటకై ఇచ్చట విరేచనము విధింపబడినదని యెరుంగునది.

—౧౯ క్రిమిజహృద్రోగచికిత్స. ౧౯—

మూ.

సర్వం క్రిమిఘ్నం కృమిహృద్దజే చ.

103

(ఇతి హృద్రోగచికిత్స.)

వ్యా. క్రిములచే సంభవించిన హృదోగమునందు వ్యాధితరూపీయము క్రిమి హరములుగ జెప్పబడిన చికిత్సలు చేయవలయును. ఇచ్చట విమానస్థానమునందలి వ్యాధితరూపీయాధ్యాయమున “చికిత్సితం తు ఖల్వేషాం” అని యుష్కక్రమించి చెప్పబడిన క్రిమిచికిత్సావిధానము నెరుంగునది. (ఇంతదనుక హృదయమర్తము నాశ్రయించిన రోగముల చికిత్స చెప్పబడినది.)

— శిరోమర్తము నాశ్రయించినరోగములు, వానిచికిత్సలు. —

(ఆధ్యాయప్రారంభమున “మర్తాణి వస్త్రాని హృదయం శిరశ్చ ప్రధానభూతాని” అని మర్తములలో ప్రధానములుగ నిర్దేశింపబడిన మూటిలో వస్త్ర హృదయమర్తముల రెంటిని ఆశ్రయించిన రోగములను వానిచికిత్సలును వేరువేరుగ వివరింపబడినవి. పిమ్మట ప్రధానభూతమయిన శిరోమర్తము నాశ్రయించిన రోగములను వానిచికిత్సలును క్రింద వివరింపబడును. అందు అట్టి మర్తమునాశ్రయించిన రోగములలో పీనసము ప్రధానము. ఆనేకరోగములకు హేతువైనది. ఈవిషయమునే కాలాక్యతంత్రమున నిట్లుపదేశించిరి:—“భూయిష్ఠం వ్యాధయః సర్వే ప్రతిక్యాయనిమిత్తజాః, తస్మాదోగః ప్రతిక్యాయః పూర్వమేవోపదిశ్యతే” శిరోరోగము లన్నియు ప్రతిక్యాయ (పీనస)మును కారణముగ జేసికొని సంభవించును. కావున నియ్యది శిరోరోగముల కన్నిటికిని ప్రధానమని భావము.

మరియు రాజయత్నచికిత్సితమున ప్రతిక్యాయము విస్తరముగ జెప్పబడినది. అయినను అచ్చట రాజయత్నమునకు పూర్వరూపముగ జెప్పబడినది. ఇచ్చట స్వతంత్రముగ జెప్పబడునది విశేషము నెరుంగునది. వైజ్ఞేషినరీతిగ శిరోరోగము లన్నిటి యందును ప్రధానమగుటవలన ప్రతిక్యాయము తొలుత చెప్పబడును.)

— ప్రతిక్యాయనిదానము. —

మూ సంధారణాజీర్ణరజోఽతిభాష్యక్రోధర్తువైషమ్యశిరోఽభితాపైః,
ప్రజాగరాతిస్వపదామ్బుశీలైః అపశ్యయామైఘనబాష్పధూమైః.
సంస్థానదోషే శిరసి ప్రవృద్ధోవాయుః ప్రతిక్యాయముదీరయేత్తు,

వ్యా. మలమూత్రాదివేగముల నిరోధించుట, అజీర్ణకరములగు ఆహారముల భుజించుట, దుష్టు మొదలగునవి నాసాదిరంధ్రములయందు ప్రవేశించుట, అధికముగ మాటలాడుట, క్రోధము, ఋతుధర్మము వ్యత్యస్తముగ నుండుట, లేక ఋతుచర్యాధ్యాయమున చెప్పబడిన ఆయాఋతుచర్యలను వ్యత్యస్తముగ నాచరించుట, శిరస్సునందభిఘాతముచే తాపము గల్గుట, రాత్రులయందు నిదుర పోలాంబు యుండుట,

వగటియం దధికముగ నిదురించుట, చల్లని జలము నుపయోగించుట, మంచులో నంచ రించుట, స్త్రీసంభోగము నధికముగ జేయుట, దుఃఖముచే కన్నీళ్లు కార్చుట ఈకారణ ములచేత శిరస్సునందలి దోషములు మూడును ప్రకోశించి ఘనీభవించును. అందు వాతము మిక్కిలి పృథ్విసొంది ప్రతిశ్యాయమనురోగమును కల్పించును.

పీనససామాన్యలక్షణము తంత్రాంతరమున నిట్లుచెప్పబడినది:—“మస్తులుజ్జోచితః శ్లేష్మో యదా పిత్తాద్విదహ్యతే, తదాస్పృశ్పిచ్ఛిలం నాసా బహుసింఘాణకం స్రవేత్. సకణ్ణాదాహపాకం చ తంతవిద్యాద్ధిపీనసం.” శిరమునందలి మెదడుకు సంబంధించిన శ్లేష్మము పిత్తముచే తపింపబడి రక్తముతో కూడి పిచ్ఛిలమై నాసారంధ్రములనుండి యెడ లేక స్రవించుచుండును. అట్టియెడ దురదయు మంటయు గల్గి నాసారంధ్రములు పుండ గును. ఇవియే ప్రతిశ్యాయస్వరూపము.

❧ వాతకాడిపీనసముల వేరువేరులక్షణములు. ❧

మూ. పూణా ర్థితోదౌ శ్వయభుర్జలాభస్తావోనిలాత్సస్వరమూర్ధరోగః. నాసాగ్రపాకజ్వరవక్త్రశోషతృష్ణోష్ణపీతస్రవణాని పిత్తాత్, కాసారుచిస్తావఘనప్రనేకాః కఫాద్ధరుః స్తోతసి చాపి కణ్ఠ్యాః. 106 సర్వాణి రూపాణి తు సన్నిపాతాత్సుః పీనసే తీవ్రరుజేతిదుఃఖే,

వ్యా. వాతముచే గల్గినపీనసమునందు నాసారంధ్రములలో నొప్పియు నూదులు పొడిచినట్లు పోటును గల్గును. తుమ్ములు వెడలును, నీళ్లవలె పలుచనైన ద్రవము ముక్కుల నుండి కారును. కంఠధ్వని మారును, తల నొచ్చును.

పిత్తమున గల్గిన పీనసమునందు ముక్కు కొనస పుండగును. జ్వరమువచ్చును. నోరు తడిలేక యెండును. దప్పి కల్గును. పచ్చనిరంగు కల్గి వేడిగ నుండుద్రవము ముక్కులనుండి స్రవించును.

కఫముచే కల్గిన పీనసమునందు దగ్గు, అరుచియు కల్గును. నాసారంధ్రములనుండి చిక్కనైన ద్రవము స్రవించును. నోట చిక్కనైన జొల్లుకారును. నాసారంధ్రముల యందు తీవ్రమైన దురదకల్గును.

సన్నిపాతమున కల్గిన పీనసమునందు వాతాదులకు వేరువేరుగ జెప్పిన లక్షణము లన్నియు కల్గును. మిక్కిలి కష్టమును కల్పించు తీవ్రమైనబాధలు కల్గును. (అష్టాదరీయా ధ్యాయమున రోగభేదముల నుద్దేశించుతరి “చత్వారః ప్రతిశ్యాయాః వాత-పిత్త-కఫ-సన్నిపాతనిమిత్తజా” అని (సూ. 19 అధ్యాయమున) నిర్దేశించబడిన పీనసభేదముల నాల్గిటికిని ఇచ్చట లక్షణముల చెప్పబడినవి.)

❖ దుష్టప్రతిశ్ఛాయము దాన గల్గురోగములును. ❖

మూ. సర్వోత్తివృద్ధోహితభోజనాత్తు దుష్టప్రతిశ్ఛాయ ఉపేక్షితస్సాన్యత్
తతస్తు రోగాః క్షవధుశ్చ నాసాశోషః ప్రతినాహపరిస్రవౌ చ,
పూణస్వపూతిత్వమపీనసశ్చ సపాకశోభార్కుదపూయరక్తాః. 108
ఆరూఢి శీర్షశ్రవణాక్షిరోగఖాలిత్యహర్యర్జునలోమభావాః,
తృప్తశ్వాసకాసజ్వరరక్తపిత్తవైస్వర్యశోషాశ్చ తతో భవన్తి.

వ్యా. వై జెప్పిన పీనసరోగములయందు తగిన చికిత్స జేయక యుపేక్షించి
ఆవధ్యములగు నన్న పానాదుల సేవించుటవలన యవి మిక్కిలి దుష్టములగును. దానంజేసి
తుమ్ము లధికముగ వెడలును. నాసారంధ్రములు ద్రవము లేక యెండును. నాసారంధ్ర
ములు బిగదీసి బలవంతముగ కొంచెము ద్రవము స్రవించును. నాసారంధ్రములు పుండ
గును. మరియు శోథము, నాసార్బుదము కల్గును. నాసారంధ్రములనుండి చీమును రక్త
మును వెడలును. బొబ్బలు లేచును. శిరోరోగంబులును, కర్ణరోగంబులును, నేత్ర
రోగంబులును సంభవించును. తలవెండ్రుక లూడి బట్టకట్టును. లేక వెండ్రుకలు పచ్చగ
నైనను, తెల్లగనైనను, పర్ణము మారియుండును. దిష్టియు శ్వాసకాసంబులును,
జ్వరంబును, రక్తపిత్తంబును, స్వరభేదంబును, శోషంబును, వై జెప్పిన దుష్టప్రతిశ్ఛాయము
వలన కల్గును. (ఇచ్చట శిరోరోగశబ్దముచేతనే ముఖరోగము కూడ సంగృహీతమని
యెరుంగునది.)

❖ దుష్టపీనసలక్షణములు. ❖

మూ. రోధాభిఘాత స్రవశోషపాతైః

పూణం యుతం యశ్చ న వేత్తి గన్ధం,

దుర్గన్ధి చాస్యం బహుళః ప్రకోపి

దుష్టప్రతిశ్ఛాయముదాహరేత్తమ్.

110

వ్యా. వై జెప్పబడిన దుష్టప్రతిశ్ఛాయమున నాసారంధ్రములు బిగదీసి శ్వాస
మడ్డగింపబడును. అట్టి యభిఘాతముతో కూడి ద్రవము స్రవించును. ముక్కులు శోషించి
పుండగును. పూణేంద్రియము గంధమును గ్రహింపనేరదు. నోరు దుర్గంధము కల్గి
యుండును. కారణము లేకయే రోగము పలుమారు ప్రకోపము నొందును. ఈలక్షణ
ములు కల్గినది దుష్టప్రతిశ్ఛాయమని చెప్పబడును. (దీనినే విషపడినెమని చెప్పెదరు.)

మరియు “మూర్ఖుని చాత్ర కృమయో దీర్ఘస్థిగ్ధసితాణవః” అను వాగ్భటవాక్య ప్రకారము నన్నని పురుగులు నాసారంధ్రములలో కలుగునని తెలిసెడి.)

— ౭౭ ఉపథులక్షణము. ౭౭ —

మూ. సంస్కృత్యమర్థాణ్యనిలస్తు మూర్ఖి విష్వక్పథస్థః ఉపథుం కరోతి,

వ్యా. వాతము ప్రకోపమునొంది శిరస్సునందలి మార్గము లన్నిటియందును వ్యాపించి నాసికయందలి మర్తముల జేరి నాసారంధ్రములనుండి గొప్ప శబ్దముతో గూడి బైట వెడలును. అయ్యది ఉపథువని చెప్పబడును.

ఉపథులక్షణమును మాధవకరు లిట్లు చెప్పెను:—“ఘ్రాణాశ్రితే మర్తజి సమ్ప్రదుష్టః యస్యాఽనిలో నాసికయా నిరేతి, కఘాయజాతో బహులోఽతిశబ్దః తం రోగమాహుః ఉపథుం విధిజ్ఞాః” (మాధ-నాసారోగము) నాసిక నాశ్రయించిన శృంగాటకమను మర్త మునందు వాతము దుష్టమై కఫముతో గలసి మిక్కిలి శబ్దమును గల్గించుచు నాసారంధ్రములనుండి బైట వెడలును. దీనిని ఉపథు (తుమ్ము) రోగమని చెప్పెదరు అని యర్థము. ఈవాక్యముచేత కఫము వాతము చేరియుండునని తెలిసెడి. (ఘ్రాణమును శ్రోత్రములను నేత్రములను తృప్తినందించు సిరలు చేరునట్టి నాసామూలసానము శృంగాటకమర్తమని యెరుంగునది.)

— ౭౮ నాసాశోషణలక్షణము. ౭౮ —

మూ. క్రుద్ధస్స సంశోష్య కఘం తు నాసాశృంగాటకఘ్రాణవిశోషణం చ.

వ్యా. వాతము ప్రకోపమునొంది కఫమును ద్రవము లేక యెండించి నాసారంధ్రములయందును శృంగాటకమను నాసామర్త్యమునను ద్రవమును శుష్కింపజేయును. ఇయ్యది నాసాశోషణమను నాసికారోగము. (వాగ్భటాచార్యులు—“శూకపూర్ణాభ నాసాత్వం కృచ్ఛాదుచ్ఛ్వసనం తతః” (అ. హృ. ఉ. ఆ. ౧౯) అని చెప్పిరి. కావున సీరోగమున నాసారంధ్రములయందు ముండ్లు నిండియుండునట్లు బాధయు కల్గి నిశ్వాస వాతము చాల కష్టముతో వెడలునని తెలిసెడి).

— ౭౯ ప్రతీనాహలక్షణము. ౭౯ —

మూ. ఉచ్ఛ్వాసవారతం తు కఘస్సవారతో
రుద్ధ్యాత్ప్రతీచాహముదాహరేత్తమ్,

వ్యా. కఫము ప్రకుపితమై వాతముతో గలిసి నాసారంధ్రముల నడ్డగించును. దానందేసి ఉచ్ఛ్వాసము మిగుల కష్టముచే వెడలును. ఇయ్యది ప్రతీనాహమను నాసారోగము. (దీనిని వాగ్భటాచార్యులు నాసానామని చెప్పిరి).

—౧౭ పరి స్రవలక్షణము. ౧౭—

మూ. యో మస్తులుక్లాద్ధ నపీతపక్వః కఫస్సృవేదేష పరి స్రవస్తు. 112

(ప్రాణాద్ధనః పీతనీతృప్తనుర్వా దోషస్సృవేత్ స్రావముదాహారేత్తం)

వ్యా. శిరస్సునందలి బుద్ధికి స్థానమైన మస్తిష్కము (మెదడు) నుండి కఫము ఘనీభవించి పచ్చనిరంగు కల్లి పక్షమై నిరంకరముగ స్రవించిన నయ్యది పరి స్రవమను నాసారోగ మనబడును. (వాగ్భటమున “విశేషాన్ని శి జాయ తే” అని యుండుటవలన నీ స్రావము రాత్రులయందు మిక్కుటముగ నుండునని తెలిసెడి).

—౧౮ పూతినన్యలక్షణము. ౧౮—

మూ. వై వర్ణ్యదార్ద్రస్థ్యముపేక్షయా తు

స్యాత్ పూతినస్యం శ్వయంభుః ప్రమశ్వ,

వ్యా. వై శిష్యబడిన స్రావమును చికిత్సజేయక యుపేక్షించినచో కఫము వివర్ణమై దుర్గంధము కల్లి నాసారంధ్రములనుండియు నోటినుండియు వెడలును. దీనివలన నాసికయందు వాపును భ్రమంబును కల్గును. ఇయ్యది పూతినస్యమను నాసారోగమని చెప్పబడును. (ఈరోగమును పూతినాసమని వాగ్భటులు చెప్పిరి.)

—౧౯ అపీనసలక్షణము. ౧౯—

మూ. ఆనహ్యతే యస్య విశుష్యతే చ

ప్రక్షిద్యతే ధూమ్యతి చాపి నాసా.

113

న వేత్తి యో గన్ధరసాంశ్చ జన్తుః

జాప్తం వ్యవస్యేత్తమపీనసేన,

తం చాఽనిలశ్లేష్మభవం వికారం

బ్రూయాత్ప్రతిశ్వాసయసమానలిజమ్.

114

వ్యా. నాసారంధ్రములు బిగదీసి ద్రవము శుష్కించి కుల్లి పొగవెడలువిధముగ బాధను కల్గించును. అట్టియెడ ముక్కుకు వాసనయు నోటికి మధురాదిరసంబులును (రుచియు) తెలియదు. ఈలక్షణములు కలవ్యాధి అపీనసమని చెప్పబడు. ఇయ్యది వాతకఫములచే జనించును. మరియు నది ప్రతిశ్వాసయమనకు సమానము లైన లక్షణముల గల్గియుండును.

ఈవ్యాధిలక్షణములను వాగ్భటాచార్యులు ఇట్లు చెప్పెను:—“కఫః ప్రవృద్ధో నాసాయాం రుద్ధాః స్రావతాంశ్చపీనసః. కుర్యాత్సముద్ధరం శ్వాసం పీనసాధికవేదనమ్.

అవేరివ స్రవత్యస్య ప్రక్షిన్నా తేన నాసికా, అజస్రం పిచ్ఛిలం పీతం షక్వం సింఘాణకం ఘనమ్” (అ. హృ. ఉ. అ. ౧౯.) ఈవాక్యమునుబట్టి యీవాగ్ధియందు కఫము వృద్ధి నొంది నాసారంధ్రముల నడ్డగించుటచేత శ్వాసము గుఱుగుఱుచును శబ్దముతో కూడి వెడలుననియు, దుష్టమైన నాసామలము ముక్కులనుండి యెడలేక గొఱ్ఱెలకు కారు విధముగ ముక్కున కారుచుండుననియు, పీనసమునకంటె నధికమైన బాధ కల్గుననియు తెలిసెడిది.

— ౧౭ మూఱపాకలక్షణము. ౧౭ —

మూ. సదాహారాగశ్శ్వయధుస్సపాకః

స్యాత్ మూఱపాకోఽపి చ రక్తపితౌత్,

వ్యా. నాసికలయందు మంటయు రక్తవర్ణంబును కల్గినశోఘము జనించి పుండైన నయ్యది మూఱపాకమున నాసారోగము. ఇయ్యది రక్తపిత్తములచే జనించును.

— ౧౮ నాసాశ్వయధులక్షణము. ౧౮ —

మూ. మూఱాశ్రితాస్పృశ్యభృతీక్ ప్రదూష్య

కుర్వన్తి నాసాశ్వయధుం మలాశ్చ.

115

వ్యా. వాతాదిదోషములు ప్రశోషమునొంది నాసాపుటము నాశ్రయించిన రక్తమాంసాదుల చెరిచి నాసాపుటమున వాపును కల్గించును. ఇయ్యది నాసాశ్వయధువను నాసారోగము.

— ౧౯ నాసార్బదలక్షణము. ౧౯ —

మూ. మూఱే తథోచ్ఛ్వాసగతిం నిరుద్ధ్య

మాంసాస్తదోషాదపి చార్బదాని,

వ్యా. వాతాదిదోషములు ప్రకుపితములై నాసారంధ్రముల జేరి రక్తమాంసముల చెరిచి ఉచ్ఛ్వాసనిశ్వాసముల వెడలనీయక నిరోధించి నాసార్బదముల గల్గించును. (ఈనాసార్బదములయందు వాతాదిదోషముల సామాన్యలక్షణములబట్టి దోషభేదముల నిర్ణయించునది. ఈవిషయమునే వాగ్భటులు “అర్శోఽర్బదాని విభజేద్దోషలిజై ర్యథాయథమ్” (అ. హృ. ఉ. అ. ౧౯.) అను వాక్యముచే జెప్పిరి.)

— ౨౦ పూయరక్తలక్షణము. ౨౦ —

మూ. మూఱాత్ స్రవేద్వా శ్రవణాన్ముఖాద్వా

పిత్తాక్తమస్రం త్వపి పూయరక్తమ్.

116

వ్యా. నాసారంధ్రములనుండి యైనను, చెవులనుండియైనను, నోటినుండియైనను పిత్తద్రవముతో కూడినరక్తము స్రవించుచున్నచెడ నయ్యది పూయరక్తమని చెప్పబడును.

ఈవ్యాధి లక్షణమును వాగ్భటు లిట్లు చెప్పెను: — “నిచయాదభిసూతాద్వా పూయాస్పృశ్నాసికా స్రవేత్, తత్పూయరక్తమాఖ్యాతం శిరోదాహరుజాకరమ్.” (అ. హృ. ఉ. అ. ౧౮.) ఈవాక్యమువలన నీవ్యాధి నన్ని పాతముచేసినను అభిసూతముచేసినను కల్గుననియు, శిరస్సునందు మంటను నొప్పిని కల్గించుననియు, చీముతో కూడిన రక్తము వెడలుననియు తెలిసెడి.

— ౧౭ ఆరూంషికాదీప్తలక్షణములు. ౧౭ —

మూ. కుర్యాత్సపిత్తః పవనస్త్యగాదీక్ సమూష్య చారూంషి సపాకవన్తి, నాసాప్రదీప్తేన నరస్య యస్య దీప్తం తు తం రోగముదాహరన్తి.

వ్యా. పిత్తముతో కూడిన వాతము చర్మము మున్నగువాని చెరచి నాసారంధ్రములయందు బొబ్బల కల్గించును. అయ్యది పక్షములై పుండగును. ఇయ్యది ఆరూంషికయనబడును. (ఇయ్యది శిరస్సున కల్గును.)

మరియు రక్తదోషమువలన నాసారంధ్రములయందు నిప్పనకాల్చినవిధముగ మంటపుట్టిన నయ్యది దీప్తమును నాసారోగమని యెరుంగునది.

ఆరూంషికాలక్షణము తంత్రాంతరమున శుద్రరోగప్రకరణమున నిట్లు చెప్పబడినది:— “ఆరూంషి బహువక్త్రాణి బహుక్షేదాని మూర్ధ్నితు, కఫాస్పృక్రిమికోపేన నృణాం విద్యాదరూంషికా” (మా. ని.) ఈవాక్యముచే నిది కఫ-రక్త-క్రిమిప్రకోపముచే శిరస్సున కల్గునని తెలిసెడి. ఈనాసారోగములలో జెప్పిన యరూంషిక యనునదియు శిరస్సుకు సంబంధించియే కల్గునని చెప్పవలసియున్నది. ఈవిషయమునే చక్రపాణిదత్తవ్యాఖ్యానమున “కుర్యాత్సపిత్త ఇత్యాదినా ఆరూంషికా మాహ; సాతు శిరోభవా జ్ఞేయా” అని చెప్పియున్నది. వాగ్భటులును “కపాలే క్షేదబహుళాః పిత్రాస్పృక్ క్షేష్ణజన్తుభిః, కఙ్గు సిద్ధాకఫనిభాః పిటికాస్పృరరూంషికాః” (అ. హృ. ఉ. అ. ౨౩) అని చెప్పిరి. నాసికారోగములలో నీతంత్రకారులు దీనిని పఠించిరి. మరియు దుష్టప్రతిశ్రాయముచే గల్గు రోగములను “తతస్తు రోగాః క్షవధుశ్చ.....ఆరూంషి, శీర్షశ్రవణాక్షి...తతో భవన్తి” అని పరిగణనము చేయునప్పుడు దీప్తమునురోగమును వేరుగ జెప్పియుండలేదు. వాగ్భటాదులు దీప్తమును రోగమును నాసారోగములలో జెప్పియున్నారు. వీని కన్నిటికిని సమంజసముగ నీతంత్రకారుల యాశయ మిట్లు లూహింప

దగియున్నది—శిరస్సున జనించిన యరూంపి కారోగమునందు నాసారంధ్రములలో నిప్పున కాల్చిన విధముగ మంట బుట్టినయెడ నదియే దీప్తమనియు చెప్పబడునని యీ తంత్ర కారుల యభిమతముగ నుండనోవును.

(ఇత్తైరంగున పీనసరోగనిదానంబును, దాన గల్గు నాసారోగములనిదానంబును వివరించి చెప్పబడినది.)

❧ శిరోరోగనిదానము; లక్షణములును. ❧

మూ. భృశా ర్తిశూలం స్ఫురతీహ వాతాత్

పితృత్సదాహార్తి కఫాద్ధరు స్యాత్,

సర్వైస్త్రీదోషం క్రిమిభిస్తు కణ్డాః

దార్ద్రస్థితోదార్తియుతం శిరస్యాత్.

118

(ఇతి శిరోరోగనిదానమ్)

వ్యా. వాతముచే జనించిన శిరోరోగమున మిక్కిలి తీవ్రమైన నొప్పియు శూలమున గ్రుచ్చినవిధముగ పోటును కల్గి శిరస్సు ఆదరుచుండును. పిత్తమున కల్గిన శిరోరోగమున మంటయు నొప్పియు తీవ్రముగ గల్గును. కఫముచే కల్గిన శిరోరోగమున తల మిక్కిలి బరువుగ నుండును. త్రిదోషములచే గల్గిన శిరోరోగమున వాతాదులకు వేరువేరుగ చెప్పబడిన లక్షణము లన్నియు కల్గును. క్రిములచే గల్గిన శిరోరోగమున తలయందు దురదయు, దుర్గంధంబును, సూదులబోడిచినవిధముగ పోటును, నొప్పియు కల్గును.

అష్టాదరీయాధ్యాయమున రోగముల పరిగణనము చేయుతరి “పశ్చా శిరోరోగా ఇతి పూర్వోద్దేశమభీనమస్య వాత-పిత్త-కఫ-సన్నిపాత-క్రిమిజా ఇతి” (సూ. అ. ౧౯. సూ. ౨౧.) అని యైదువిధములని చెప్పబడినది. వాని కైదిటికిని యిచ్చట సామాన్య లక్షణము వేరువేరుగ నిర్దేశింపబడినది.

మరియు నీ ప్రకరణమున ప్రతిశ్ఛాయమున గల్గిన శిరోరోగలక్షణముల జెప్ప నుద్దేశించి పైశ్లోకమున వేరువేరుగ లక్షణము చెప్పబడినది; అయినను నీలక్షణములే స్వతంత్రముగ జనించిన శిరోరోగములయందును కల్గియుండునని యెరుంగునది. క్రింద జెప్పబడు ముఖరోగాదిలక్షణములను ఇత్తైరంగుననే యెరుంగునది.

❧ ముఖరోగనిదానము, అందు వాచికముఖరోగలక్షణము. ❧

మూ. ముఖామయే మారుతజే తు శోష

కార్కశ్యరాక్షౌణి చలాః రుజశ్చ,

కృష్ణార్ణవం నిష్పతనం సశీతం

ప్రస్రంసనస్పృహనతోదభేదాః.

119

వ్యా. (ముఖరోగములు వాత-పిత్త-కఫ-సన్నిపాతభేదములచే నాల్గువిధములుగ ఆహ్లాదరీయాధ్యాయమున నిర్దేశింపబడినవి. వానివేరువేరులక్షణము లిచ్చట వివరింపబడును.)

వాతముచే గల్గిన ముఖరోగమున నోట ద్రవములేక యెండి గరకు గల్గి రూక్షముగ నుండును. నొప్పి పోటు మున్నగుబాధలు నియమము లేక యుండును. నోరు నల్లగ నైనను అరుణవర్ణముగ నైన నుండును. నోట జొల్లు కారుచుండును. చల్లబడి సడలి చలించుచు సూదుల గుచ్చినవిధముగను పగులదీయురీతిని బాధ కల్గియుండును.

❧ వైత్తికముఖరోగలక్షణము. ❧

మూ. తృష్ణాజ్వరస్ఫోటకతాలుదాహః (దాహపాకాః)

ధూమాయనం చాప్యవదీర్ఘతా చ,

పిత్తాత్సమూర్ఛా వివిధా రుజశ్చ

వర్ణాశ్చ శుక్లార్ణవవర్ణవర్జ్యాః.

120

వ్యా. పిత్తముచే గల్గిన ముఖరోగమున దప్పియు, జ్వరంబును, స్ఫోటకములును, దాహపులయందు మంటయు కల్గును. నోట పొగవెడలునట్లుండును. ముఖము పగులునట్లుండును. మూర్ఛ గ్రస్తును. నొప్పి పోటు మున్నగు పలుచెరంగులైన బాధలును, శుక్ల-అరుణవర్ణములు దక్క తక్కిన నీలపీతాది వర్ణంబులును కల్గియుండును.

❧ కఫజముఖరోగలక్షణము. ❧

మూ. కణ్ఠార్ధరుత్వం సితవిజ్వలత్వం స్నేహోఽరుచిర్హృద్యకఫప్రసేకౌ,

ఉల్లేశమన్దానలతా చ తన్ద్రా రుజశ్చ మన్దాః కఫవక్త్రరోగే.

121

వ్యా. కఫముచే గల్గిన ముఖరోగమున నోట దురద కల్గి బరువుగ నుండును. నోట తెల్లనిజొల్లు కారును. నోటిలో నాముదము పూసినవిధముగ జీడ్డు కల్గియుండును. ఆరోచకము కల్గి జడముగ (మొద్దుపారి) యుండును. కఫము వెడలును. ఓకరింతలు కల్గును. జతరాగ్ని మందగించుచు. కునికిపాటు కల్గును. బాధలు మందములుగ నుండును.

❧ సాన్నిపాతికముఖరోగలక్షణము. ❧

మూ. సర్వాణిరూపాణి తు వక్త్రరోగే భవంతియస్మిన్ సతు సర్వజస్యాత్,

చ-చి-147

వ్యా. వైశేష్యబడిన వాతాదిముఖరోగ లక్షణము లన్నియు కల్గియున్నయెడ నయ్యది నన్ని పాతమున జనించిన ముఖరోగమని యెరుంగునది.

—ॐ అను క్తముఖరోగసంగ్రహము. ॐ—

మూ. సంస్థానదూష్యాకృతినామ భేదా

పైతే చతుష్షష్టివిధా భవంతి.

122

శాలాక్యతస్త్రైభిహితాని తేషాం

నిమిత్తరూపాకృతిభేషజాని,

యథాప్రదేశం తు చతుర్విధస్య

క్రియాం ప్రవక్ష్యామి ముఖామయస్య.

123

(ఇతి ముఖరోగనిదానమ్.)

వ్యా. ముఖరోగములు వాతాదిదోష భేదములచేతను నన్ని పాతముచేతను జనించు నవి నాల్గువిధముల నుండునని వానిప్రత్యేకలక్షణములు వైని వివరింపబడినవి. అయ్యవి వానికి సంబంధించిన యోష్ఠాది స్థానభేదములచేతను, రక్తాది దూష్యభేదములచేతను, లక్షణములచేతను, శీతాదిదంతపుష్పకాదినామభేదములచేతను, అరువది నాల్గువిధముల నుండును. వానికారణంబులును, స్వరూపంబులును, లక్షణంబులును, వానిచికిత్సలును పేరు పేరుగ విస్తరించి శాలాక్యతంత్రమున విపులముగ జెప్పబడినవి. ఇచ్చట చికిత్సావిధానమున వైశేష్యబడిన నాల్గువిధములగు ముఖరోగములకు మాత్రము చికిత్స చెప్పబడును. (ఈతంత్రము కాయచికిత్సాప్రధానము కావున శాలాక్యతంత్రవక్తవ్యాంశమగు ముఖరోగచికిత్సితము ప్రకరణపరిపూర్తికై సంగ్రహముగ జెప్పబడునని యీతంత్రకారులయాశయము. సుశ్రుతమున ముఖరోగములు అరువదియైదు విధములుగ నిరూపింపబడినవి. ఇచ్చట విదేహమతానుసారముగ నరువది నాల్గి చెప్పబడినది. ఇది ముఖరోగనిదానము.)

—ॐ అరోచకనిదానము. ॐ—

మూ. వాతాదిభిశ్శోకభయాతిలోభక్రోధైర్తనోఘ్నాశనగర్భరూపైః,
అరోచకాస్య్యుః

వ్యా. వాత-పిత్త-కఫములచేతను, శోకము, భయము, అతిలోభము, క్రోధము, అనుకారణములచేతను, మనసుకింపుకాని పదార్థముల భుజించుట, గంధము నాఘ్రణించుట అట్టిరూపముల జూచుట అనునీకారణములచే నరోచకములు కల్గును.

అరోచకంబును ముఖరోగములతో నంతర్భూతము కావున వానిని దానమిచ్చట చెప్పబడినదని యెరుంగునది. మరియు రాజయత్న నిదానమందును అరోచకము విపరింపబడినది. ఆయినను ఇచ్చట భయశోకాదికారణములచే గల్గునరోచకములు విశేషముగ జెప్పబడును కావున పునరుక్తము కానేరదు.

❧ వాతాదిదోషజారోచకముల లక్షణములు. ❧

మూ. పరిహృష్టదస్త్రః కషాయవక్త్రశ్చ మతోఽనిలేన. 124

కట్యష్టుముష్ణం విరసం చ పూతి పితైన విద్యాల్లవణం చ వక్త్రం,
మాధుర్యపైచ్చిల్యగురుత్వశ్చైత్యవిబద్ధసమ్బద్ధయుతం కఫేన

వ్యా. వాతముచే గల్గిన యరోచకమునందు పండ్లు పులిసి నమలుటకు సాధ్యము కాకుండును. నోరు వగరు కల్గియుండును పిత్తమున కల్గిన యరోచకమున నోరు చేదు గను పుల్లగను వేడిగనుండి మధురాదిరసముల నెరుంగజాలక దుర్గంధము కల్గి యుండును. కఫముచే గల్గినయరోచకమున నోరు ఉప్పుగ నైనను తీసిగల్గియైన నుండును. నోట జిగట గల్గి మొద్దుబారి రుచినెరుంగక చల్లబడియుండును. నోరుపట్టినట్లుండి, భుజింపబడిన యాహారము నరళముగ లాన ప్రవేశించక యడ్డుపడియుండును.

❧ భయశోకాదిజ-సాన్నిపాతికారోచకలక్షణములు. ❧

మూ అరోచకే శోకభయాతిలోభ

క్రోధాద్యహృద్యాఽశనగన్ధజే స్వాత్,
స్వాభావికం వక్త్రమథాఽరుచిశ్చ
త్రిదోషజేనైకరసం భవేత్తు

126

(ఇత్యరోచకనిదానమ్.)

వ్యా. దుఃఖము, భయము, అతిలోభము (భోజ్యపదార్థములయందధికమైనయాస) క్రోధము (శత్రుదర్శనాదులచే గల్గిన మనః ప్రజ్వలనము), ఇవి మున్నగు కారణముల చేతను, మనసు కింపుగాని యపరిశుద్ధములగు పదార్థముల భుజించుటచేత, అట్టి గంధాదులనామ్రాణించుటచేతను కల్గిన యరోచకమున నోరు మామూలుగ రసగ్రహణశక్తికి హాని లేకుండును గాని యాహారపదార్థములయందు రుచి తప్పి నోటి కింపు లేకుండును. (ఇది యాగంతుకారోచకము.)

మరియు త్రిదోషనన్నిపాతమున గల్గిన యరోచకమున వాతాదులకు శేరువేరుగ జెప్పబడిన రసము లన్నియు మిశ్రములుగ నుండును. దానంజేసి యాహారము రుచింపదు. (ఇది యరోచకనిదానము.)

—ॐ కర్ణరోగనిదానము, అందు వాతికలక్షణము. ॐ—

మూ. నాదోఽతిరుక్ కర్ణమలస్య శోషః

ప్రావస్తనుశ్చాఽశ్రవణం చ వాతాత్,

వ్యా. వాతముచే గల్గిన కర్ణరోగమున చెవులలో ధ్వని కల్గును. పోటు అధికముగ కల్గును. చెవులలోనిమలము శోషించును. చెవులలో పలుచని చీముకారును. చెవులకు శబ్దము వినబడదు. (ఈలక్షణములు కల్గినది వాతికకర్ణరోగమని యెరుంగునది.)

—ॐ వైత్తికకర్ణరోగలక్షణము. ॐ—

మూ శోఘస్పరాగో దరణం విదాహః సవీతపూతి శ్రవణం చ పితౄత్.

వ్యా. పిత్తమున కల్గిన కర్ణరోగమున శోఘము కల్గును. చెవు లెఱ్ఱగ నుండును. పగులదీయునట్లు బాధకల్గును. అధికమై మంట కల్గును. చెవులనుండి పచ్చనైదుర్గంధ ముతో కూడిన ద్రవము స్రవించును.

—ॐ కఫజకర్ణరోగలక్షణము. ॐ—

మూ. వైశ్రుత్యకణ్ఠాస్థిరశోఢశుక్లస్నిగ్ధస్రూతిః శ్లేష్మభవేల్పరుక్ష్,

వ్యా. కఫముచే గల్గినకర్ణరోగమున చెవులకు శబ్దము వినబడదు. చెవులలో దురద కల్గును. కఠినమైనవాపు కల్గి శుక్లవర్ణంబును స్నిగ్ధంబు నైన చీము స్రవించును. బాధ స్వల్పముగ నుండును.

—ॐ సాన్నిపాతికకర్ణరోగలక్షణము. ॐ—

మూ. సర్వాణి రూపాణి తు సన్నిపాతాత్

ప్రావశ్చ తత్రాధికదోషవర్ణః.

123

(ఇతి కర్ణరోగనిదానమ్.)

వ్యా. సన్నిపాతమున కల్గిన కర్ణరోగమున వాతికానులకు పేరుపేరుగ చెప్పిన లక్షణము లన్నియు కల్గును. మరియు వాతాదిదోషములలో నేదోషము అధికముగ నుండునో ఆదోషమునకు చెప్పిన రంగుతో కూడిన ద్రవము స్రవించును. (ఇది కర్ణ రోగనిదానము.)

కాలాక్య తంత్రమున కర్ణరోగములు ఇరువదియెనిమిది విధములుగ జెప్పబడినవి. అవియన్నియు వైజెప్పిన నాల్గుభేదములలో నే యంతర్యూతములగునని యీతంత్ర కారులు నాల్గువిధములుగ నేచెప్పిరి. అష్టాదరీయాభ్యాయమునను “చత్వారః కర్ణరోగాః” అనియే నిర్దేశింపబడినది.

— శేత్రరోగనిదానము, అందు వాతికశేత్రరోగలక్షణము. —

మూ. అల్పస్థు రాగోఽనుపదేహవాంశ్చ
సతోదభేదోఽనిలజాక్షిరోగే,
(అల్పాఽశ్రురాగాఽనుపదేహతాశ్చ
ప్రస్పృష్టతోదాఽతిరుజశ్చ వాతాత్.)

వ్యా. వాతముచే సంభవించిన శేత్రరోగమునందు కన్నులు కొంచెముగ నెరుపు కల్గి కంటిపుసి లేక యుండును. కంటిలో నదరు పాటును పోటును తీవ్రమైన నొప్పియు కలియుండును.

— శైత్తికశేత్రరోగలక్షణము. —

మూ. పితృత్సదాహూఽతిరుజస్సరాగః పీతోపదేహః సుభృశోష్ణవాహీ.
వ్యా. పిత్తజశేత్రరోగమున మంటయు అధికమైన నొప్పియు కల్గును, కన్నులు ఎరుపు కల్గి వచ్చనిపుసితో కూడి మిక్కిలి వేడిగ నుండు కన్నీళ్లు కారును.

— కఫజ-సాన్ని పాతికశేత్రరోగలక్షణములు. —

మూ. శుక్లోపదేహం బహుపిచ్ఛిలాశ్రు
నేత్రం కఫాత్ స్యాత్ గురుతా సకణ్ఠః,
సర్వాణి రూపాణి తు సన్నిపాతాత్

వ్యా. కఫముచే గల్గిన శేత్రరోగమున కంటిపుసి తెల్లగనుండును. జిగట కల కన్నీరు అధికముగ వెడలును. కన్నులు బరువుగ జీలకల్గియుండును. సన్నిపాతమున కల్గిన శేత్రరోగమున వాతాది శేత్రరోగములకు వేరువేరుగ జెప్పబడినలక్షణము లన్నియు కలియుండును.

(అష్టాదశీమూఢ్యాయమున “చత్వారి కర్ణరోగాః” (సూ. అ. ౧౯) అని నిర్దేశింపబడిన ప్రకారము కర్ణముల వాల్చిటి లక్షణంబులును వైగ్రంథముచే చెప్పబడినది.)

— అనుక్తశేత్రరోగసంగ్రహము. —

మూ. నేత్రమయాష్ణావతిస్థు భేదాత్.
తేషామభివ్యక్తిరభిప్రదిష్టా
శాలాక్యత నైష చికిత్సితం చ,

పరాధికారేతు న విస్తరోక్తిః

శస్తేతి తేనాత్ర న నః ప్రయాసః.

131

(ఇతి నేత్రరోగనిదానమ్.)

వ్యా. ఈతంత్రమునం దుద్దేశించిన ప్రకారము నేత్రరోగభేదముల నాల్గిటికిని పేరుపేరు లక్షణములు చెప్పబడినవి. మరియు నీరోగములు అభివ్యంధాది భేదములచే తొంబదియారు విధములగును. వానిస్వరూపలక్షణాదులును చికిత్సితములును విస్తరముగ కాలాకృతంత్రములయందు నిరూపించుట యుక్తము కాని, కాయచికిత్స నధికరించి (ప్రధానముగ జేసి) చెప్పుచుండు నీతంత్రమున విస్తరించుట ప్రశస్తము కాదని వాని వివరణవిషయమై శ్రద్ధతీసికొన లేదని యర్థము.

ఇచ్చట నీవిషయము నెరుంగునది:—నేత్రరోగముల భేదము విషయమై యాతంత్రకారుల యభిప్రాయములు భిన్నభిన్నములుగ కానంబడుచున్నది. సుశ్రుతాచార్యులు “తైస్త్రిభిః త్రింశదుక్తాస్తే.....పట్నప్రతిర్నేత్రరోగాః సంగ్రహేణ ప్రక్షీర్తితాః” అని డెబ్బదియారు నేత్రరోగముల జెప్పిరి. విదేహులును ఈమతాను గుణముగ డెబ్బదియారు నేత్రరోగములనే చెప్పిరి. సాత్యకి యెనుబది నేత్రరోగముల నిరూపించిరి. కరాలకుడు—“వింశతిస్సప్తవర్తనాః, నవనన్దా ప్రక్షీర్తితాః, త్రయోదశతు శుక్లస్థాః, షడ్రోగాః కృష్ణభాగజాః, వింశతిః పఞ్చ దృష్టిస్థాః, షోడశైవ చ సర్వగాః” అని తొంబదియారు నేత్రరోగముల పరిగణనము చేసి చెప్పిరి. ఈమతములలో కరాళ మతము ననుసరించి యాతంత్రకారులును “నేత్రామయాః షష్టవత్స్త్రింశద్భేదాత్” అని తొంబదియారువిధములనియే సంగ్రహమున జూపిరి అని తోచెడి. (ఇది నేత్రరోగ నిదానము.)

❖ ఖాలిత్య-పలితలక్షణములు. ❖

మూ. తేజోఽనిలాద్యైస్సహ కేశభూమిం

దద్ధాశు కుర్యాత్ ఖలతిం నరస్య,

కిఞ్చిత్తు దద్ధా పలితాని కుర్యాత్

హరిత్యభిత్వం చ శిరోరుహాణామ్.

132

వ్యా. శరీరమునందలి యుష్ణము వాతాదిదోషములతో గూడి తలయందు పెండ్లుకలుమొలచు ప్రదేశమును పూర్తిగ తపింపజేసి పెండ్లుకల నూడజేయును. దానం జేసి తల బట్టగట్టును. ఇది ఖలతి యని చెప్పబడును. అట్టి యుష్ణము పెండ్లుకల ప్రదేశ

శమును కొంచెముగ తపింపజేసిన వెండ్లుకలు తెల్లబడి నెరియును. ఈరోగము పలితమున బడును. లేక వెండ్లుకలు పింగళవర్ణము లగును. ఇదిగూడ పలితమున జేరినది. (ఇచ్చట “లేజస్సవాతం” అను పాఠాంతరమున లేజశ్శబ్దమునకు పిత్తమని యర్థము.)

మూ. ఇత్యూర్ధ్వజత్పూర్ణగదైకదేశః

తస్త్రే నిబద్ధోఽయమశూన్యతాగ్ధం,

అతఃపరం భేషజసంగ్రహం తు

నిబోధ సంక్షేపత ఉచ్యమానమ్.

133

(ఇత్యూర్ధ్వజత్పూర్ణగదైకదేశః

ప్రోక్తః చికిత్సాం తు పరం నిబోధ,

విస్తారతస్సజ్ఞాహతశ్చ సమ్యక్

యథాక్రమం సౌమ్య మయోచ్యమానమ్.)

(ఇతి ఖాలిశ్యరోగనిదానమ్.)

వ్యా. ఇత్తైరంగున జత్తువునకు (కంతమునకు క్రిందిభాగమున నుండు సంధిప్రదేశమునకు) పైనుండు నాసిక కన్నులు మున్నగు నవయవములకు జేరిన వ్యాధులలో నేకదేశము (సంగ్రహముగ) జెప్పబడినది. అట్టి సంగ్రహము కాయచికిత్సాప్రధానమైన నీతంత్రమునందు శల్యశాలాక్యాద్యష్టాంగములకు లోపము లేక యుండుటకై సూచనా మాత్రముగ జెప్పబడినది. అట్టి జత్పూర్ణగతరోగములకు చికిత్సయు నిదానక్రమము ననుసరించి వరుసగ సంగ్రహరూపముగనే యాక్రింద వివరింపబడును. (ఇత్తైరంగున శిరోమర్దాశయరోగముల నిదానము చెప్పబడినది.)

ఇచ్చట నీవిషయము నెరుంగునది:—అయుర్వేదమునకు శల్యశాలాక్యాదులు అంగము లెనిమిది. ఈయెనిమిదిటిలో నొక్కక యంగమును ప్రధానముగ గ్రహించి ఆయాతంత్రకారులు తంత్రముల రచించుచు ప్రధానముగ గ్రహింపబడిన యంగమును మాత్రము విస్తరముగ వివరించి తక్కిన యంగముల నుపసర్జనముగ నంగలోపము లేకుండుటకై చెప్పట సంప్రదాయము. ఆపద్ధతి నవలంబించియే యీతంత్రకారులును కాయచికిత్సను ప్రధానముగ జేసి వివరించుచు లోపము లేకుండుటకై తక్కిన శల్యశాలాక్యాద్యంగములను సంగ్రహముగ నుపదేశించిరి. ఈవిషయమునే అచ్చటచ్చట ‘పరాధికారేషు న విస్తరోక్తికి’ ఇది మున్నగు వాక్యములచే తంత్రకారులు స్వాభిప్రాయమును సూచించిరి. శల్యతంత్రాదిప్రధానములగు నీతరతంత్రములయందును తక్కిన యంగములును క్షప్తముగ జెప్పబడి యున్నవి.

మరియు ప్రాచీనము ద్రిత ప్రతులలో వైసి జెప్పబడిన నాసాదిరోగనిదానముల చెప్పుచు ఆయానిదానముల క్రిందనే ఆయాచికిత్సలను గూడ చేర్చి ముద్రించియున్నది. కాని యాయానుభూర్వి యార్ష సమృతముగ దోచదు:—ఈ ల్రిమర్శియచికిత్సమున వస్త్ర మర్తమునకు చేరిన రోగముల నిదానమును జెప్పి వరుసగ వానిచికిత్సలను చెప్పి, హృదయమర్తము నాశ్రయించిన రోగములనిదానమును చెప్పి, దాని క్రిందనే వానిచికిత్సలను చెప్పియున్నది. ఆపద్ధతి ననుసరించి శిరోమర్తమునకు జేరిన వ్యాధుల కన్నిటికిని నిదానముల జెప్పి, పిమ్మట చికిత్సలు చెప్పుట సమంజసము. ఈవిషయమును తంత్ర కారులే “ఇత్యుర్ధ్వజత్సర్ధ్వ.....సంక్షేపత ఉచ్యమానమ్” అను వైశ్ణోకముచే స్ఫుటముగ దెలిపిరి. చక్ర పాణియు తనవ్యాఖ్యానమున “రోధాభిఘాతే త్వాయీనా దుష్టప్రతిశ్వా యాదీనా మద్భునలోమపర్యంతానాం క్రమేణ లక్షణాన్యాహ” నాసాదిరోగనిదాన ప్రారంభమున నవతారిక జూచెను. వానిచికిత్సాప్రారంభమునను “అన్తైలేహం క్రమ చికిత్సాభిధీయతే” అని చెప్పెను. ఈవ్యాఖ్యానమును బట్టియు నాసాదిరోగనిదానా నంతరము వరుసగ చికిత్సల జెప్పినట్లే స్ఫుటమగుచున్నది. కావున నీపాఠక్రమమే సమంజసము.

❧ శిరోమర్త వ్యాధిచికిత్సము, అందు వాతకపీనసచికిత్స. ❧

మూ. వాతాత్సకాసవైస్వర్యే సక్షౌరం పీనసే ఘృతం,

పిబేద్రసం పయశోచ్చిష్ణం నైహికం ధూమపానమ్ వా. 134

వ్యా. దగ్గుతోడను స్వరభేదముతోడను గూడి వాతముచే గల్గిన పీనసమునందు యవక్షౌరముతో గూడిన ఘృతమును, మాంసరసమును, వేడిగ నుండుపాలను త్రాగవలెను. స్నేహద్రవ్యములచే సిద్ధముచేయబడిన ధూమమును పీల్చవలెను.

❧ వాతకపీనసమున నైహికధూమపానము. ❧

మూ. శతాహ్వత్సగ్బలామూలం శోభనాకైరణ్ణవిల్వజం,

సారగ్వథాం పిబేద్వర్తిం మధూచ్ఛిష్టవసాఘృతైః. 135

అథవా సఘృతాః సక్తాః కృత్వా మల్లకసంపుటే,

నవప్రతిశ్వాయవతాం ధూమం వైద్యః ప్రయోజయేత్. 136

వ్యా. సదావవిత్తులు, దాల్చినిచెక్క, చిట్టాముట్టివేళ్లు, దుండిగపుచెక్క, ఆముదపు గింజలు, బిల్వవేళ్లు, రేలవేళ్లు, వీని నన్నిటిని నూరి, అందు మైనమును నేలిని వసను చేర్చి ధూమవర్తిని సిద్ధముచేసి విధ్యుక్తప్రకారము ధూమపానము చేయునది. మరియు సత్తు

పిండిని నేతితో గూర్చి గుడ్డయొక్క సంపుటమున నునిచి దానిమూలమున పొగపీల్చు వలెను. ఈధూమపానమును ప్రతిశ్చాయము ప్రారంభమున నుండునపుడు వైద్యుడు చేయించవలెను.

❖ వాతకపీనసమున స్వేదవిధి. ❖

మూ. శంఖమూర్ధలలాటారౌ పాణిస్వేదోపనాహనం,

స్వభ్యక్తే త్వవధుస్రావరోధాదౌ సజ్కరాదయః.

137

వ్యా. వాతమున కల్గిన ప్రతిశ్చాయమునందు కణతలయందును శిరస్సునందును నుడుటియందును నొప్పి కల్గి యున్నయెడ పాణిస్వేదమును ఉపనాహస్వేదమును చేయవలెను. తుమ్మలు వెడలుచున్నను, ముక్కున ద్రవము కారుచున్నను, ముక్కులు బిగబట్టి శ్వాస మడ్డగింపబడి యున్నను, ఇట్టిపరిస్థితులయందు అభ్యంజనముచేయించి సంకరప్రస్తరాదిస్వేదముల విధ్యుక్తప్రకారము చేయవలెను. (ఇచ్చట రోధశబ్దముచే ప్రతీనాహమను నాసారోగము గ్రహింపబడును).

❖ వాతకపీనసమున నస్యచూర్ణము. ❖

మూ. మ్రేయాశ్వ రోహిషాఽజాజీనచాతర్కాగ్నిచోరకాః,

త్వక్పత్రమరిచైలానాం చూర్ణా వా సోపకుఞ్చికాః.

138

వ్యా. కామంచిగడ్డి, జీలకర, వస, తక్కెల, కచోరములు, లవంగపుపట్ట లవంగపుపత్రి, మిరియాలు, ఏలకులు, నల్లజీలకర, వీని నన్నిటిని సమభాగములుగ గూర్చి చూర్ణముచేసి దాని నాఘ్రాణించుచున్నచో వైశిష్ట్యము బాధలు నివర్తించి పీనసము శమించును.

❖ తైలనస్యము. ❖

మూ. స్తోతశ్శృణ్గౌటనాసాక్షిశోషే తైలం చ నావనం,

వ్యా. నాసాదిరంధ్రములయందలి స్తోతస్సులును శృణ్గాటకమును ముక్కులును, కన్నులును ద్రవము లేక యెండినయెడ నీక్రింద చెప్పబడు తైలముచే నస్యము చేయవలెను. (ఇచ్చట నాసారంధ్రమున నుండి ఘ్రాణేంద్రియమునకు తృప్తి నొందించు సిరలును శ్రోత్రనేత్రములకు తృప్తినందించు సిరలును చేరునట్టి సంధిస్థానము శృణ్గాటకమును మర్చమని యెరుంగునది).

❖ అణుతైలకల్పనావిధానము. ❖

మూ. ప్రభావ్యాఽఽజే తిలాక్షీరే తేన పిష్టాంస్తదూష్ణణా.

139

మద్దస్విన్నాన్ సయప్త్యాహ్వచూర్ణాం స్తేనైవ వీడయేత్,
దశమూలస్య నిష్కార్వాణే రాస్నామధుకకల్కవత్. 140

సిద్ధం ససైన్ధవం తైలం దశకృతోవైణు తత్ స్మృతం,

వ్యా. సువృలను మేకపాలయందు తొలుత నానబెట్టి (భావన చేసి) విడవ మేక పాలయందే మెత్తగ నూరి, యాపిష్టమునకు నాల్గవపాలు అతిమధురచూర్ణమును చేర్చి మేకపాలయొక్క యావిరిచే కొద్దిగ నుడికించి, మేకపాలను చేర్చి పిసికి మర్దనచేసి యాపిష్టమునుండి తైలమును తీయవలెను. ఆతైలమునకు నాలుగింతలు దశమూలకషాయమును, నన్నరాష్ట్రమును అతిమధురమును సైంధవలవణమును కల్కముచేసి తైలమునకు నాల్గవపాలును కలిపి తైలపాకవిధిప్రకారము పక్వముచేయునది. ఇత్తెరంగున పదివర్యాయములు వైజెప్పిన దశమూలకాష్వాధమును రాస్నాదికల్కమును కలుపుచు పక్వముచేసిన నయ్యది అణుతైల మనబడును. దీనిని వైజెప్పిన నాసాస్తోతస్సులు మున్నగువాని శోషమునందు నస్యమున కుపయోగింపనగును.

ఇచ్చట నీతైలము భావనవిశేషముచేతను మర్దనమువలనను, అనేకవర్యాయములు పక్వమగుటవలనను మిగుల చులకన కల్గి సూక్ష్మరూపములగు స్తోతోమార్గములయందు వ్యాపించు ప్రభావము కల్గియుండుటంజేసి అణుతైలమని యన్వర్థముగ చెప్పబడును. ఈవిషయమును విదేహు డిట్లు చెప్పెను:—“భావనాత్ పాచనాద్వాసి తైలానామణు తైలతా, మర్దనాదపి సర్వేషాం దేహానామణుతైలతా”.

❧ వాతకపీనసమున నాస్థాపనవస్తివిధి. ❧

మూ. స్నిగ్ధస్యాస్థాపనైర్ద్రిష్టం నిర్హరేత్ వాతపీనసే. 141

వ్యా. మరియు వాతకపీనసమునందు రోగికి తొలుత స్నేహవిధిచే స్నిగ్ధఞ్జామినిగ చేసి పిమ్ము ఆస్థాపనవస్తిప్రయోగముచే దోషమును వెడలించవలెను.

❧ వాతకపీనసమునం దాహారవిహారాదినియమము. ❧

మూ. స్నిగ్ధాఽఘ్నాఽజ్జేశ్వ లఘున్నం గ్రామ్యాదీనాం రహైర్హితం,

ఉష్ణామ్బునా స్నానపానే ని వాతోష్ణప్రతిశ్రయః. 142

చింతావ్యాయామవాక్పేష్టా వ్యవాయవిరతో భవేత్,

వాతజే పీనసే ధీమాన్ ఇచ్చన్నే వాత్సనో హితమ్. 143

వ్యా. వాతకపీనసముచే బాధితుడు స్నిగ్ధంబులును అష్టంబులును ఉష్ణపీర్వంబులును లఘుగుణంబులును నగు పదార్థములతోడను, గ్రామ్యాదిజంతువుల మాంసరసంబుల

తోడను హితమై తేలికగ జీర్ణమగు నన్నమును భుజింపవలెను. స్నానమునకును పానము నకును వేడినీళ్లు నుపయోగింపవలెను. గాలి లేక ఉష్ణముగనుండు గృహములలో నివసించ వలెను.

మరియు—చింత, వ్యాయామము, వాక్కుకు సంబంధించిన సంభాషణరూపచేష్ట, స్త్రీసంభోగము, అనునీవ్యాపారములను తనకు హితమును శోరు వాతికపీనసరోగి విస్మరించ వలెను.

—౧౦ పైత్తికపీనసచికిత్స. ౧౦—

మూ. పైత్తే సర్పిః పిబేత్పిద్ధం (పిబేత్తిక్తం) శృఙ్గబేరశృతం పయః,
పాచనార్థం పిబేత్ పక్షే కార్యం మూర్ధవిరేచనమ్. 144

వ్యా. పిత్తముచేగల్గిన పీనసమున (అమాపథ్య నున్నపుడు) అల్లమును చేర్చి పక్షము చేయబడిన శృతమునైనను, పాలనైనను పాచనమునకై త్రాగవలెను. పీనసము పక్షముగ నున్నయెడ శిరోవిరేచనము చేయించవలెను.

—౧౧ పక్షపీనసమున శిరోవిరేచనతైలనామ. ౧౧—

మూ. పాఠాద్విరజనీమూర్వాపిష్పలిజాతపల్లవైః,
దన్త్యా చ సాధితం తైలం నన్యం స్యాత్ పక్షపీనసే. 145

వ్యా. చిరుబొడ్డి, చనుపు, మ్రునివసుపు, చాగ, పిప్పళ్లు, బాబిచిగుళ్లు, నేపాళపు నేళ్లు, వీనినిచేర్చి పక్షముచేయబడిన తైలమును పక్షపీనసమున శిరోవిరేచనమునకై నన్యము చేయవలెను.

—౧౨ పూయరక్తాదిచికిత్స. ౧౨—

మూ. పూయాస్త్రే రక్తపిత్తక్షూః కషాయా నావనాని చ,
పాకదాహాఢ్యరూక్షేషు శీతా లేపాః ససేచనాః. 146
శ్రేయ (న్నేహ) సస్యోపచారాశ్చ కషాయాః స్వాదుశీతోలాః,

వ్యా. పూయరక్తమునందు రక్తపిత్తచికిత్సమున జెప్పబడిన రక్తపిత్తహరకషాయములును నన్యములును హితకరములగుచు. మరియు నాసారంధ్రములయందు పుండై యధికముగ మంట గల్గి రూక్షముగ నున్నపుడు శీతలంబులగు లేపంబులును సేచనంబులును శ్రేయంబులును నన్యంబులును ఉపచారంబులును హితకరములు. మధురంబులును శీతంబులును నగుకషాయముల నుపయోగించుట చాల హితము.

—ॐ పీనసమున విరేచనవిధి. ॐ—

మూ. మద్దపి త్రై ప్రతిశ్శాయే స్నిగ్ధైః కుర్యాద్విరేచనమ్.

147

వ్యా. పిత్తము మందముగ నుండు ప్రతిశ్శాయమున స్నిగ్ధములగు నౌషధములచే విరేచనము చేయించవలెను.

—ॐ వైత్తికపీనసమునం దాహారనియమము. ॐ—

మూ. ఘృతం తీగం యవాః శాలిగ్రోధూమాః జాజ్జలా రసాః,
శీతాన్లుః తిక్తశాకాని యూషా ముద్గాదిభిర్నితాః

148

వ్యా. ప్రతిశ్శాయమున ఘృతము, తీరము, యవలు, రాజనములబియ్యము, గోధుమములు, జాంగలజంతువులమాంసరసములు, శీతపీర్వంబులును ఆమ్లరసంబులును నగు వ్యంజనాదులు, చేదుకలశాకములు, పెసలు మున్నగువాని జేర్చి సిద్ధముచేయబడిన యూషములు. ఇవి యన్నియు నాహారమున కుపయోగించుట చాల హితకరముగ నుండును. (ఇది వైత్తికపీనసచికిత్స).

—ॐ కఫజపీనసచికిత్స. ॐ—

మూ. గౌరవారోచకేష్వాదౌ లజ్ఘనం కఫపీనసే,

స్వేదాస్యే కాశ్చ పాకార్థం లిప్తే శిరసి సర్పిషా.

149

లశునం ముద్గచూర్ణేన వ్యోషతౌరఘృతైర్మృతం,

దేయం కఫఘ్నవమనముల్లిక్ష్ణప్తశ్లేష్మణే హితమ్.

150

వ్యా. కఫముచే జనించిన పీనసమున తల బరువై ఆరోచకము కల్గియున్నయెడ తొలుత లంకణము చేయించవలెను. పీనసము పక్వమగుటకై శిరస్సున నేతిని బూసి స్వేదముల చేసి పరిషేకముల జేయనగును. మరియు వెల్లుల్లిపాయలతో పెసలపిండిని త్రికటుకచూర్ణమును యవతౌరము నేతిని కలిపి యియ్యవలెను. మరియు శ్లేష్మము లైటవెడలనున్నపుడు కఫహరములగు నౌషధములచే వమనము చేయించుట హితకరము.

—ॐ అపీనసాదినాసారోగములయందు శిరోవిరేచనము. ॐ—

మూ. అపీనసే పూతినస్యే ఘ్రాణస్రావే సకణ్డుకే,

ధూమశ్శస్తావసీడశ్చ కటుభిః కఫపీనసే.

151

వ్యా. అపీనసము, పూతినస్యము, పరిస్రవము, అనునాసారోగములయందును, నాసారంధ్రములయందు జీల కల్లినపుడును, కఫజపీనసమునందును, మిరియాలు పిప్పళ్లు మున్నగు కటుద్రవ్యములచూర్ణముచేత ధూమపానమును అవసీడనస్యమును చేయవలెను.

ఇచ్చట అవపీడనస్యము తంత్రాంతరమున నిట్లు చెప్పబడినది:—“కల్కాదైర్వరవ
పీడన్తు తీక్ష్ణైర్వార్థవిరేచనమ్” మిక్కిలి తీక్ష్ణములగు ద్రవ్యకల్కాదులచే శిరోవిరేచనము
చేయుట అవపీడనమని యర్థము.

—౨౭ నాసారోగములయందు తీక్ష్ణశిరోవిరేచనము. ౨౭—

మూ. మనశ్శిలా వచా వ్యోషం విడజ్గం హిజ్ఘ గుగ్ధులుః,
చూర్ణో ఘ్రేయః ప్రథమనం కటుభిశ్చ ఫలైస్తథా. 152

వ్యా. మరియు మణిశిల, వస, త్రి కటుకములు, వాయువిడంగములు, ఇంగువ,
గుగ్గిలము, మిరియాలు, పిప్పళ్లు మున్నగు కటుక ద్రవ్యములు, వీని నన్నిటిని చూర్ణముచేసి
ప్రథమననస్యమును చేయవలెను. (తీక్ష్ణద్రవ్యములచూర్ణమును గొట్టమునుండి నాసారంధ్ర
ములచే పీల్చుట ప్రథమననస్యము).

—౨౮ కఫజపీనసమున భాగ్యాదితైలనస్యము. ౨౮—

మూ. భార్గీమదనతర్కారీసురసాదివిపాచితే,
మూత్రే లాఘా వచా లమ్బా విడజ్గం కుష్ఠపిప్పలీ. 153
కృత్వా కల్కం కరజ్జం చ తైలం తైస్సార్షపం పచేత్,
పాకాన్తుక్తే ఘనే నస్యం ఏతన్వేదోనిభే కఫే 154

వ్యా. గంటభారంగి, మ్రంగకాయలు, తక్కెల, తులసి మున్నగు ద్రవ్యములను
గోమూత్రమున చేర్చి కాచి వడగట్టి, దీనికి నాల్గవపాలు ఆవనూనె కలిపి, అందు
లక్క, వస, చేదుసార, వాయువిడంగములు, చెంగల్వకోష్ఠా, పిప్పళ్లు, కానుగుపట్ట, వీనిని
సమభాగములుగ గూర్చి కల్కముచేసి తైలమునకు నాల్గవవంతు కలిపి తైలపాకవిధి
ప్రకారము పక్వముచేసి, యీతైలమును కఫము పరిపక్వమై నాసారంధ్రములనుండి
వట్టువదలి జారి ఘనీభవించి మేదస్సుతో సమముగ నున్నపుడు నస్యమునకై యుపయో
గింపవలెను.

—౨౯ కఫజపీనసమున వమనవిధి. ౨౯—

మూ. స్నిగ్ధస్య వ్యాహతే వేగే చ్చర్దనం కఫపీనసే,
వమనీయశృతక్షీరతిలమాషయవాగునా. 155

వ్యా. కఫజపీనసము వైజెప్పినచికిత్సావిధానముచే వేగము తగ్గియుండునప్పుడు
రోగికి కోష్ఠమును స్నిగ్ధముగ జేసి మ్రంగకాయ మున్నగు వమనద్రవ్యముల జేర్చి

పక్వము చేయబడిన తొరము చేతను, తిలలను ఉద్బలను చేర్చి పక్వము చేయబడిన యవాగువు చేతను వమనము చేయించవలెను.

— ౧౩ కఫజపీనసమున నన్న పానములు. ౧ —

మూ. వార్తాకకులకవ్యోషకులుత్థాధకిముద్గజాః,

యూషాః కఫఘ్ను మన్నం చ శస్త్రముష్ణామ్బు సేచ(వ)నమ్. 156

వ్యా. పంకాయలు, చేదుపొట్ట, త్రికటుకములు, ఉలవలు, కందులు, పెసలు, వీనిని చేర్చి సిద్ధము చేయబడిన యూషములును, కఫహరమైన యన్నంబును, వేడినీళ్లును సాన పానముల కుపయోగించుటయు కఫజపీనసమున చాల ప్రశస్తము.

— ౧౪ దుష్టప్రతికార్య-నాసార్బదాది చికిత్స. ౧౪ —

మూ. సర్వజిత్ వీనసే దుష్టే కార్యం శోఫే చ శోఫజిత్,

తూరోఽర్బదాఽధిమాంసేషు క్రియా శేషేష్యవేక్ష్య చ. 157

(ఇతి వీనసనాసారోగచికిత్సా.)

వ్యా. త్రిదోషప్రకోపముచే జనించిన దుష్టపీనసమునందు వైశేషిని చికిత్సల నన్నిటిని మిశ్రముగ జేయవలెను. నాసారంధ్రములయందు శోఫకల్గినయెడ శోఫనాశక చికిత్సలజేయవలెను. మరియు నాసికయందు అర్బుదంబును అధిమాంసంబును కల్గినయెడ విద్యుక్తప్రకారము తొరము నుపయోగించవలెను. తక్కిన అరూంషిక మున్నగునాసారోగములయందు తత్తదనుగుణముగ చికిత్సల గమనించి చేయవలెను. (ఇతైరంగున వీనస-నాసారోగములచికిత్సలు వివరించి చెప్పబడినవి).

— ౧౫ శిరోరోగచికిత్స, అందు వాతకశిరోరోగచికిత్సాక్రమము. ౧౫ —

మూ. వాతికే శిరసో రోగే స్నేహాన్ స్వేదాన్ సనావనాన్,

పానాఽన్నముపనాహంశ్చ కుర్యాద్వాతామయాఽపహాన్. 158

వ్యా. వాతముచే గల్గిన శిరోరోగమున వాతహరములగు స్నేహవిధులను స్వేదములను, నన్యములను చేయవలెను. మరియు వాతహరములగు నన్న పానములను, వాత హరద్రవ్యములచే నుపనాహములను కూడ చేయవలెను.

— ౧౬ వాతకశిరోరోగమునం దుపనాహ స్వేదము. ౧౬ —

మూ. తైలభృష్టైరగుర్వాద్యైః సుఖోష్ణైరుపనాహనం,

జీవనీయైః సుమనసా మత్స్యైర్దాంసైశ్చ శస్యతే.

159

వ్యా. అగరు మున్నగు ద్రవ్యములను నూనెతో వేయించి సుఖోష్ణముగ జేసి యుపసాహస్వేదము చేయవలెను. మరియు జీవనీయగణద్రవ్యములచేతను జాబిపువ్వులచేతను మత్స్యములచేతను మాంసములచేతను ఉపసాహము చేయుట ప్రశస్తము.

❧ వాతికశిరోరోగహరనస్యతైలము. ❧

మూ. రాస్నాస్థిరాదిభిస్సిద్ధం సక్షీరం నస్యమర్తిమత్,
తైలం రాస్నాద్వికాకోలీశర్కరాభిరథాపి వా. 160

వ్యా. నన్నరాష్ట్రము, స్థిరాది(హ్రస్వ)పంచమాలములు, వీనిని కల్కముచేసి అవుపాలను చేర్చి పక్వముచేయబడిన తైలమును నస్యము చేసినయెడ శిరోరోగముల శమింపజేయును.

లేక నన్నరాష్ట్రమును, కాకోళిని, క్షీరకాకోళిని చేర్చి కల్కముచేసి యాకల్కమును చక్కెరను చేర్చి అవుపాలు కలిపి సిద్ధముచేయబడిన తైలమునైనను వాతికశిరోరోగమున నస్యముచేయదగును.

❧ నస్యమునకు తైలయోగములు. ❧

మూ. బలామధూకయష్ట్యాహ్వావిదారీచన్దనోత్పలైః,
జీవకర్ష భకద్రాక్షౌశర్కరాభిశ్చ సాధితైః. 161

ప్రస్థస్తైలస్య సక్షీరో జాజ్జలార్థతులారసే,
నస్యం సరోర్విర్ధ్వజత్పాత వాతపితృమయాఽహమ్. 162

వ్యా. చిట్టాముట్టి, ఇప్పపట్ట, అతిమధురము, నేలగుమ్మడి, చందనము, నల్లకలువలు, జీవకము, ఋషభకము, ద్రాక్షపండు, చక్కెర, వీనినన్నిటిని కల్కముచేసి, ప్రస్థపరిమితమగు తైలమున నాల్గవపాలు(నాల్గుపలములు)గ కలిపి, అందు తైలమునకు సమభాగము అవుపాలను జాంగలజంతువులమాంసరసమును విబదిపలములును కలిపి, తైలపాకవిధిప్రకారము పక్వముచేసి, యాతైలమును నస్యముగ నుపయోగించినచో మెడకొంకులకు వైభాగమున వాతపిత్తములచే జనించిన రోగముల నన్నిటిని శమింపజేయును.

❧ ఊర్ధ్వజత్పరొగములకు మాయూరఘృతము. ❧

మూ. దశమూలబలారాస్నాత్రిఫలామధుకైస్సహ,
మయూరం పక్షపితృస్త్రశకృత్తుణ్డాఘ్రివర్జితమ్.
జలే పక్త్వా ఘృతప్రస్థం తస్మిన్ క్షీరసమం పచేత్, 163

మధురైః కార్షితైః కల్లైః శిరోరోగార్ధితాపహమ్.
 కల్లాక్షీనానీకాజిహ్వతాల్యాస్యగళరోగనుత్,
 మాయూరమితి విఖ్యాతం ఊర్ధ్వజత్రుగదాఽపహమ్.

(ఇతి మాయూరఘృతమ్)

వ్యా. దశమూలములు, చిట్టాముట్టి, సన్నరాష్టము, త్రిఫలములు, అతిమధుర
 వీని ప్రత్యేకము మూడేసి పలములవంతున జేర్చునది. నెమలిని దాని యీకలను
 మును ప్రేగులను వలమును మూతని కాళ్లను చ్చేదించి పారవైచి శుభ్రమైన తక్కి
 మాంసమును మాత్రము వైజెప్పిన ద్రవ్యసముదాయముతో జేర్చి, అన్నిటిని చేర్చిన
 దాయమును క్వాఢ్యముగ నుంచుకొని, అందు ద్రోణపరిమితజలమును జేర్చి, నా
 పాలు (నాలుగు ప్రస్థములు) మిగులునట్లు కషాయము కాచి పడగట్టి, అందు
 ప్రస్థము ఆవు నేతిని, నేతికి సమభాగము ఆవుపాలను కలిపి, అందు మధురగణ (జీవసీ
 గణ) ద్రవ్యముల పదిటిని ప్రత్యేక మొక్కక కర్షప్రమాణమువంతున కల్గము
 కలిపి ఘృతపాకవిధి ప్రకారము పక్వముచేయునది. ఇది మాయూరఘృత మనబడ
 ఈఘృతము శిరోరోగముల నన్నిటిని తాపమును హరించును. మరియు మెడకొంకు
 వైభాగమున కల్లు కర్ణరోగములను, నేత్రరోగములను, నాసారోగములను, జిహ్వరోగ
 ములను, తాలురోగములను, ముఖరోగములను, కంఠరోగములను కూడ హరించును
 జత్తుర్ధ్వగతరోగముల నన్నిటిని శమింపజేయునది ప్రశస్తమైనది.

కల్పనము:—ఇచ్చట దశమూలాదిద్రవ్యములను ప్రత్యేకము మూడేసిపలము
 వంతున చేర్చునది. వైజెప్పినరీతిగ పక్షాదిరహితమైన మయూరమాంసమును కూడ
 నచో క్వాఢ్యసముదాయము అరువది నాలుగుపలము లగునట్లు క్వాఢ్యపరిమాణము క
 చునది. అందు ద్రోణపరిమితమైన జలమును చేర్చి సామాన్యపరిభాషానుసారప
 నాల్గవపాలు మిగుల క్వాఢ్యము చేసినయెడ నాలుగుప్రస్థములు కషాయము అవ
 మగును. అందు ప్రస్థపరిమితమైన ఘృతమును, ఘృతమునకు సమముగ ఊరమును,
 నీయగణద్రవ్యముల పదిటిని ప్రత్యేకము కర్షప్రమాణమువంతునచేర్చి చేయబడిన క
 మును కల్పి ఘృతపాకవిధి ప్రకారము పక్వముచేయునది. ఇది పరిభాషానుసార
 కల్పనాకమము.

లేక సామాన్యపరిభాష ననుసరించి దశమూలాదిద్రవ్యంబులును నెమలి మా
 బును వేరువేరు సమభాగములుగ జేరి యాడకపరిమితమైన క్వాఢ్యమును, కల్పించి, అ
 ద్రోణపరిమితజలమును చేర్చి పాదాంశము మిగుల కషాయము కాచినచో నాల్గు

ములు క్వాధ మేర్పడును. అందు క్వాధమునకు నాల్గవవంతు (ప్రథమమితమగు) ఘృతమును, ఘృతమునకు సమభాగము క్షీరమును జేర్చి ప్రత్యేకము కర్తవ్యమితమైన జీవనీయగణద్రవ్యములకల్గమును కలిపి ఘృతపాకము చేయునది. (దశమాల, జీవనీయగణద్రవ్యములు స్థలాంతరమున వివరింపబడినది).

మరియు వాగ్బటాచార్యులును ఈయోగమును చెప్పిరికాని అందు త్రిఫలముల చెప్పియుండలేదు. క్వాధ్యద్రవ్యపరిమాణము మాత్రము “దశమాలబలరాస్తామధుకై స్త్రిఫలైర్యుతమ్” అని నిర్దేశింపబడినది. ఇచ్చటను “త్రిఫలా” అనుచోట, “త్రిఫలైః” అనుపాత మున్నచో మతభేదము కన్పట్టదు.

- మూ. ఏతేనైవ కషాయేణ ఘృతప్రస్థం విపాచయేత్,
చతుర్ధశేన పయసా కల్మైశ్చరేభిశ్చ కార్షికైః. 166
- జీవస్తీత్రిఫలామేదామృద్వీకర్థిపరూషకైః,
సమక్లాచవికాభార్థి కాశ్చరీసురధారుభిః. 167
- ఆత్మగుప్తామహామేదా తాలఖర్జూరమస్తకైః,
మృణాలబిసశాలూకశృణ్ణజీవకపద్మకైః. 168
- (మృణాలబిసఖర్జూరమధుకైశ్చ సజీరకైః)
శతావరీవిదారీక్షుబృహతీసారిబాయుగైః,
మూర్వాశ్వదంష్ట్రృభకశృణ్ణాటకకనేరుకైః. 169
- రాస్తాస్థిరాతామలకీసూక్ష్మైలాశటిపుష్కరైః,
పునర్నవాతుగాక్షీరీకాకోలిధన్వయాస్తకైః. 170
- ఖర్జూరా (మధుకా) ఘోటవాతామముష్ణాతాభిషుక్తైరపి,
ద్రవ్యైశ్చరేభిర్యథాలాభం పూర్వకల్పేన సాధితమ్. 171
- సస్యే పానే తథాభ్యక్తే వస్తా చైవ ప్రయోజయేత్,
శిరోరోగేషు సర్వేషు కానే శ్వానే చ దారుణే. 172
- మన్యాపుష్పగ్రహే శోషే స్వరభేదే తథాద్వితే,
యోన్యస్యక్ శుక్రదోషేషు శస్త్రం వద్వ్యాసుతప్రదమ్. 173
- ఋతుస్నాతా తథా నారీ పీత్వా పుత్రం ప్రసూయతే,
మహామాయూరమిత్యేతద్భృతమాత్రేయపూజితమ్. 174
- (ఇతి మహామాయూరఘృతమ్.)

వ్యా. వైయోగమున చెప్పబడిన దశమూలాదిద్రవ్య మయూరమాంసముల సిద్ధమయిన కషాయమున ప్రస్థపరిమితమైన ఘృతమును, ఘృతమునకు నాల్గింతలు తీసుమును నీక్రింద జెప్పబడు జీవన్త్యాది ద్రవ్యకల్పమును చేర్చి ఘృతమును పక్వ చేయునది. కల్కద్రవ్యములు—మనుబాల, త్రిఫలములు, మేద, ద్రాక్షపండు, ఋచిటీతపండు, మంజిష్ఠి, చవ్యము, గంటుభారంగి, పెద్దగుమ్మడు, చేవదారు, దురదగొండు, మహామేద, తాటిచెట్టుయొక్కయు ఖర్జూరపుచెట్టుయొక్కయు కొనయందుండు మోవు, తామరకాడలు, తామరగడ్డ, కర్కాటకశృంగీ, జీవకము, పద్మకాష్ఠము, పీచరగడ్డ, తెల్లనేలగుమ్మడిగడ్డ, చెరకు, వాకుడు, పిన్నసుగంధపాల, పెద్దసుగంధపాల, చాగ, పల్లెరు, ఋషభకము, పరికెగడ్డ, నవ్వుదుంప, నన్నరాష్ట్రము, ముయ్యాకుపొన, నేలయుళిరిక, పిన్నయేలకులు, కచోరములు, పుష్కరమూలము, గలిజేరు, తపతీ (వెదురువ్వు), కాకోలి, రేగటిదూలగోవిల, ఖర్జూరపుపండు, అక్రోడుపండు, బాపవృక్ష, ముంజాతమను పుష్పశాకము, అభిషకము, (అనుఫలవిశేషము), అనుసిద్ధములలో దొరికినమట్టుకు, ప్రత్యేకము ఒక్కొక్క కర్షణమువంతును చేర్చి కల్పము వైజెప్పిన క్వాథక్షీరములతో కూడిన ఘృతమున కలిపి, ఘృతపాకవిధి ప్రకారము పక్వ చేసిన ఇయ్యది మహామయూరఘృతమని ఆలేయలచే కొనియాడబడినది.

ఈఘృతము నస్యమునకును, పానమునకును, అభ్యంగనమునకును వస్త్రీకర్తకును, యోగించునది. శిరోరోగములయందును, మిక్కిలి క్రూరమైన శ్వాసకాశలయందు మన్యాస్తంభమునందును, పీపునొప్పియందును, శోషమునందును, స్వరభేదమునందు ఆర్దితవాతమునందును, యోనిరోగములయందును, శుక్రాస్తవదోషములయందును, నయోగించుట చాలప్రశస్తము. సంతానము లేనిస్త్రీ ఋతుస్నాన మయినపిదప ఋదినుములలో నీఘృతము త్రాగియెడ వంధ్యాదోషమువదలి పుత్రోత్పత్తి యగును. ఇచ్చ “యథాలాభం” యనుపదము కల్కద్రవ్యములకు మాత్రము నన్వయించుటచేత జీవమున్నగు కల్కద్రవ్యములలో దొరికినంతమట్టుకు చేర్చవలెనని యర్థము. క్వాథ్యద్రవ్యములు మాత్రము పూర్వయోగసిద్ధమగుటవలన క్వాథ్యములవిషయమై ఈపద నన్వయింపదగదు.

మూ. ఆఖుభిః కుక్కుటైర్హృత్తంబైః శశైశ్చాపి హి బుద్ధిమూఢాః,
కల్పేనానేన విపచేత్ సర్పిరూర్ధ్వగదాపహమ్.

వ్యా. వైయోగములలో జెప్పబడిన దశమూలాదిక్వాథ్యద్రవ్యములలో నెహమాంసమునకు బదులుగ పందికొక్కుమాంసమునైనను కోడిమాంసమునైనను హంస

నైనను కుండేటి నైనను జేర్చి క్వాథము చేసి, అందు వైజెప్పిన కల్కమును జేర్చి ఆకల్ప విధి ప్రకారముగ నే ఘృతమును పక్షము చేసి నస్యముల కుపయోగించినచో వైజెప్పిన గుణముల గల్గించును.

—ॐ వైత్తికశిరోరోగచికిత్స. ౧—

మూ. వైత్తే ఘృతం పయః సేకాః శీతా లేపాః సనావనాః,
జీవనీయాని సర్పింషి పానాన్నం చాపి పిత్తనుత్.

176

వ్యా. పిత్తమున కల్గిన శిరోరోగమున ఘృతంబును, క్షీరంబును, శీతలంబు లైన సేవనంబులును, లేపంబులును, నస్యంబులును, జీవనీయ ద్రవ్యముల చే సిద్ధములగు ఘృతం బులును, పిత్తహరములగు నన్న పానంబులును హితకరములు.

—ॐ వైత్తికశిరోరోగమున లేపపరిషేకములు. ౧—

మూ. చంద్రనోశీరయష్టాహ్వబలావ్యాఘ్రనఖోత్పలైః,
క్షీరపిష్టైః ప్రదేహాః స్యాత్ శృతైర్వా పరిషేచనమ్.

177

వ్యా. చందనము, వట్టికేళ్లు, అతిమధురము, చిట్టాముట్టి, పులిగోరుచెట్టువేరు, వీని నన్నిటిని చేర్చి ఆవుపాలతో నూరి పట్టువేసినను, వైజెప్పిన ద్రవ్యములను చేర్చి కాచబడిన పాలచే పరిషేకము (స్నానము) చేసినను, పిత్తజశిరోరోగము శమించును.

—ॐ వైత్తికశిరోరోగమున శిరోవిరేచననస్యము. ౧—

మూ. త్వక్పత్రశర్కరాకల్కః సుపిష్టస్తద్బలామ్బునా,
కార్యోఽవపీడసర్పిశ్చ నస్యం తస్యాఽనుపైత్తికే.

178

వ్యా. లవంగపువట్టు, లవంగపుపత్రి, చక్కెర, వీనిని దియ్యపుకడుగునీళ్లు పోసి మెత్తగ నూరి అవపీడనస్యము చేసి, పిదప నేతిని నస్యము చేయనగును.

—ॐ ఘృతనస్యయోగము. ౧—

మూ. యష్టాహ్వచంద్రనానంతాక్షీరసిద్ధం ఘృతం హితం,
నావనం శర్కరాద్రాక్షౌమధూకైర్వాపి పైత్తికే.

179

వ్యా. అతి మధురము, చందనము, సుగంధపాల, వీని నన్నిటిని క్షీరమును చేర్చి పక్షము చేయబడిన ఘృతమునైనను, చక్కెర, ద్రాక్షవండు, అతిమధురము, వీనిని చేర్చి సిద్ధము చేయబడిన ఘృతమునైన పిత్తమున కల్గిన శిరోరోగమునందు నస్యము చేయవలెను.

—ॐ కఫజశిరోరోగచికిత్స. ౧—

మూ. కఫజే స్వేదితం ధూమనస్యప్రథమనాదిభిః,

శుద్ధం ప్ర లేపపానాన్నైః కఫమైస్సముపాచరేత్. 180

వ్యా. కఫముచే కల్గిన శిరోరోగమున తొలుత స్వేదనము చేసి ధూమపానము నస్యము ప్రథమననస్యము మున్నగువానిచే చికిత్స చేసి శుద్ధమైన పిదప కఫహరములైన యాషధద్రవ్యములచే ప్ర లేపనము చేతను అన్న పానములచేతను ఉపచరించవలెను.

— శిరోరోగమున దాహ-రక్తమోక్షణములు. —

మూ పురాణసర్పిషః పానైః తీక్ష్ణైర్వస్తిభిరేవ చ,
కఫానిలోత్థితే దాహః శేషయోః రక్తమోక్షణమ్. 181

వ్యా. మరియు కఫజశిరోరోగమున ప్రాతదియగు ఘృతము నుపయోగించుట చేతను, తీక్ష్ణౌషధములచే గల్పింపబడిన వస్త్రీప్రయోగముచేతను చికిత్స చేయవలెను. మరియు కఫముచేతను వాతముచేతను సంభవించిన శిరోరోగమున విధ్యుక్తప్రకారము నిప్పున కాల్చబడిన శలాకాదులచేత లలాటశంఖప్రదేశములయందు రక్ష పెట్టవలెను. తక్కిన రక్తజ-నన్ని పాతజశిరోరోగముల రెంటియందును రక్తమోక్షణము చేయవలెను.

(దాహవిధానము సుశ్రుతమున నిట్లు చెప్పబడినది:—“శిరోరోగాధిమన్ధప్రభృతిషు భూలలాటశంఖప్రదేశేషు దహేత్” (సు. సూ. అ. ౧౨) ఈవాక్యముచేత శిరోరోగమునందు కనుబొమలయందును నుడుటియందును కణతలయందును కాలవ నగునని తెలిసెడి.)

— ధూమపానవిధి. —

మూ. ఏరణ్డనలదక్షౌమగుగ్గుల్యగురుచన్దనైః,
ధూమవర్తిం పితేద్ధన్ధైః అకుష్ఠతగరైస్తథా. 182

వ్యా. అముదపువ్విత్తులు, పట్టివేళ్లు, పట్టుగుడ్డ, గుగ్గిలము, అగరు, చందనము, పీచిచే ధూమవర్తిని సిద్ధముచేసి విధ్యుక్తప్రకారము ధూమపానము చేయనగును. లేక చెంగల్వకోష్ఠు గ్రంథితగరము దక్క తక్కినఅగరు మున్నగు సుగంధద్రవ్యములచే వర్తిని సిద్ధముచేసి దానిమూలమున ధూమపానము చేయనగును.

ఇచ్చట గంధద్రవ్యములచేరిన చెంగల్వకోష్ఠువు గ్రంథితగరము ఈరెండును ధూమవర్తిలో చేరినయెడ శిరస్సునందలి ముత్తులుంగమును కరగించి స్తవంపజేయును. కావున “అకుష్ఠతగరైస్తథా” అని నిషేధింపబడినది. ఈవిషయము శాలాక్యతంత్రమున నిట్లు చెప్పబడినది:—“నతకుష్ఠే స్రావయతి ధూమవర్తిప్రయోజితే, ముత్తులుక్లం

ప్రకర్షణ తస్మాత్తేనైవ యోజయేత్” ఈవిషయమును గమనింపక “సకష్టతగరైస్తథా” అని కల్పితమైన పాఠము అనార్థము.

—౨౭ సాన్నిపాతికశిరోరోగచికిత్స. ౨౭—

మూ. సన్నిపాతభవే కార్యా సన్నిపాతహితా క్రియా,

వ్యా. సన్నిపాతముచే కల్గినశిరోరోగమున వాతాదిదోషములకు వేరువేరుగ జెప్పిన చికిత్సల నన్నిటిని మిశ్రముగ చేయనగును.

—౨౮ క్రిమిజశిరోరోగచికిత్స. ౨౮—

మూ. క్రిమిజే చైవ కర్తవ్యం తీక్ష్ణం మూర్ధవిరేచనమ్. 183

వ్యా. క్రిములచే గల్గిన శిరోరోగమున తీక్ష్ణమైన యశాషధములచే శిరోవిరేచనమును చేయవలెను.

—౨౯ క్రిమిజరోగహరనస్యాదులు. ౨౯—

మూ. త్వగ్దస్త్రీవ్యాఘ్రకరజవిడజ్జనవమాలికాః,

అపామార్దఫలం బీజం సక్తమాలశిరిషయోః. 184

క్షవకోఽశ్చక్షుష్కో బిల్వం హరిద్రా హిఙ్గు యూధికా,

ఫణిజ్జకశ్చ తైస్త్వైలం అవిమూత్రే చతుర్థణే. 185

సిద్ధం స్యాన్నావనం; చూర్ణం చైపాం ప్రధమనం హితం,

ఫలం శిగ్రుకరజ్జ్వాభ్యాం సవోయం చాఽవపీడకః 186

కషాయః స్వరసః ఘోరః చూర్ణం కల్కోఽవపీడకః,

(ఇతి శిరోరోగచికిత్సా.)

వ్యా. లవంగపువట్ట, నేపాలపువేళ్లు వ్యాఘ్రనఖమనెడు గంధద్రవ్యము (నఖముచిప్పలు), నాయువిడంగములు, జాజిపువ్వులు, ఉత్తరేణిగింజలు, కాసుగలిత్తాలు, డిరిసెనపువ్వులు, నల్లావాలు, కొండపిండిచెట్టువేరు, నూరేడువేరు, పసుపు, ఇంగుప, మెల్ల, మరువము, వీని నన్నిటిని సమభాగములుగ గూర్చి కల్కముచేసి, కల్కము నకు నాలుగింత నూనెతో చేర్చి, అందు తైలమునకు నాల్గింత మేకల మూత్రమును కలిపి తైలపాకవిధిప్రకారము పక్వముచేసి యాతైలమును నన్యమున కుపయోగింప నగును. లేక పైజెప్పిన కల్కద్రవ్యములను చూర్ణముచేసి యైనను క్రిమిజశిరోరోగమున ప్రధమనస్యమున కుపయోగింపవలెను.

మరియు మునగవిత్తులను కానుగవిత్తులను త్రికటుకములను కషాయము యైనను, స్వరసము చేసియైనను, తౌరముగ చేసియైనను, చూర్ణము చేసియైనను, క చేసియైనను అపవీడన నస్యమునకు క్రిమిజశిరోరోగమున నుపయోగించునది.

❧ ముఖిరోగచికిత్సాక్రమసంగ్రహము. ❧

మూ. శుక్తతిక్తకటుత్తోద్రకషాయైః కవలగ్రహః.

ధూమః ప్రథమనం శుద్ధిః అధః చ్ఛర్ద్దనలఙ్ఘనం,
భోజ్యం చ ముఖిరోగేషు యథాస్వం దోషనుద్ధితమ్.

వ్యా. ముఖిరోగములయందు శుక్తమును(పులిసిన మద్యమును), తిక్తకటుక గల కషాయములు, తేనె, వగరురసము గలద్రవము, అను నీయాషధములచే గ్రహంబును, ధూమపానంబును, ప్రథమననస్యంబును, విరేచనరూపమయిన కాయశోధనంబును, పమనరూపమయిన శోధనంబును, లంఘనంబును, ఆయాదోహరించు నన్నపానంబులును, తత్తద్దోషానుసారముగ నుపయోగించుట హితము.

ఇచ్చట కబలగ్రహమన ఔషధద్రవ్యములు కల్కముగ నూరి ముద్దచేసి యందు కదలించుటకు అనుకూలముగ నుండునంత పరిమాణమును నోటనుంచు యని యెరుంగునది. ఈవిషయము “కల్కేనకబలస్తృతక సుఖం సంచార్యతే రి సామాత్రాకబలేహితా” అని పరిభాష చే చెప్పబడినది. ప్రథమననస్యమన— మున్నగు తీక్షణద్రవ్యచూర్ణమును గొట్టమునందునిచి నాసారంధ్రములచే పీల్చుట తీక్షణస్య మనబడును.

❧ ముఖిరోగములయందు పిష్పల్బాదికబలగ్రహము. ❧

మూ. పిష్పల్బగురుదార్పిత్యగ్యవతౌరరసాంజనం,
పాఠాం తేజోవతీం పథ్యాం సమభాగం విచూర్ణయేత్.
ముఖిరోగేషు సర్వేషు సత్తోద్రం తద్విధారయేత్,
శీఘ్రమాధవమాధ్వీకైః శ్రేష్ఠోఽయం కబలగ్రహః.

వ్యా. పిష్పల్బ, అగరు, మ్రానిపసుపుపట్ట, యవతౌరము, రసాంజనము, చిద్ర మార్కంగుని, కరకకాయబెరడు, వీనినన్నిటిని సమభాగములగ గూర్చి చూర్ణము అందు తేనెను కలిపి శీఘ్రమద్యమునైనను, మాధవమద్యమునైనను, మాధ్వీకమద్యము కలిపి ముద్దచేసి కబలగ్రహముచేయుట ముఖిరోగములయందు చాల ప్రశస్త నుండును.

—❀ ర క్తసావహరదంతక్షుర్నణచూర్ణము. ❀—

మూ. తేజోహ్వమభయామేలాం సమద్రాం కటుకాం ఘనం,
పాతాం జ్యోతిష్క తీం లోధ్రం దార్ద్రం కుష్ఠం చ చూర్ణయేత్.
దంతానాం ఘ్నణం ర క్తసావకణ్డూరుజాపహం,

వ్యా. పిన్నయెక్కుడుతీగె, కరక కాయబెరడు, ఏలకులు, మంజీష్ఠి, కటుక
రోహిణి, తుంగగడ్డలు, చిరుబొద్ది, జ్యోతిష్క తి (వెద్దయెక్కుడుతీగె), లాద్దుగువట్ట,
మానిపసుపుపట్ట, చెంగలవ్వికోష్ఠ, వీనినన్నిటిని సమభాగములుగ గూర్చి, చూర్ణముచేసి
దంతములపై రుద్దిన పండ్లనుండి ర క్తసావమును దురదను పండ్లనొప్పిని హరించును.

—❀ కంఠరోగమునందు పంచకోలాదిగుటికలు. ❀—

మూ. పఞ్చకోలకతాలీసపత్రైలామరిచత్వచః. 192

పలాశముష్కుకతొరయవతొరాశ్చ చూర్ణితాః,
గుడే పురాణే ద్విగుణే క్వథితే గుడికాః కృతాః. 193

కర్కశ్ఠమాత్రా స్పష్టాహం స్థితా ముష్కుకభస్మని,
కణ్ఠరోగేషు సర్వేషు ధార్యాస్యైరమృతోపమాః 194

వ్యా. పఞ్చకోలములు, తాలీసపత్రి, ఏలకులు, మిరియాలు, లవంగపుచ్చెక్క,
మోదుగతొరము, మొక్కపుచ్చెట్టు తొరము, యవతొరము, వీనినన్నిటిని సమభాగములుగ
చూర్ణముచేసి స్రావ్యబెల్లమును పాకమువట్టి అందు పైచూర్ణమును కలిపి రేగుపండ్లంత
మాత్రులుగ చేసి మొక్కపుచ్చెట్టు అకులచేసై నభస్మమునం దేడుదినములునిచి, పిమ్మట కంఠ
రోగము లన్నిటియందును ఒక్కొక్కటి నోటనుంచుకొనినయెడల అమృతమునుబోలె కంఠ
రోగముల నన్నిటిని శమింపజేయును.

(పంచకోలములనః—పిప్పలి, మోడి, చవ్వము, చిత్తమూలము, శుంఠి.)

—❀ గలరోగహరకాలకచూర్ణము. ❀—

మూ. గృహధూమో యవతొరః పాతా వ్యోషం రసాజ్ఞనం,
తేజోహ్వ త్రిఫలా లోధ్రం చిత్తకశ్చేతి చూర్ణితమ్. 195

సతౌద్రం ధారయేదేతద్గలరోగవినాశనం,
కాలకం నామ తచూర్ణం దంతాస్యగలరోగనుత్. 196

(ఇతి కాలకచూర్ణమ్)

వ్యా. కరిదూపము, యవక్షారము, చిరుబొద్ది, త్రికటుకములు, రసాంజనములుగని, త్రిఫలములు, లొడ్డుగుచ్చెక్క, చిత్రమూలముపట్ట, వీనినన్నిటిని భాగములుగ గూర్చి చూర్ణముచేసి తేనెతో కలిపి నోటనుంచుకొనిన గళరోగమునన్నిటిని హరించును. ఇది కాలకచూర్ణమనబడును. దంతరోగములయందును, ముఖములయందును, కంఠరోగములయందును దీని సుపయోగింపవగును. (ఈయోగము శ్రుతాచార్యులు నిట్లు చెప్పెను:—“పాతా రసాంజనం వ్యోషం తేజోహ్వలాగ్నికరి, గృహధూమో యవక్షారః శస్త్రం చూర్ణం తు కాలకమ్” కొందరు లోకమునకు నకు బదులు లోహమును పాతమును చెప్పెదరు.)

—ॐ కంఠరోగములయందు పీతకచూర్ణము. ॐ—

మూ. మనఃశిలాయవక్షారో హరితాలం సస్థైవ్వం,
దార్పిత్యక్షేతి తచ్చూర్ణం మాక్షికేణ సమాయుతమ్.
మూర్ఛితం ఘృతమణ్డేన కణ్ఠరోగేషు ధారయేత్,
ముఖరోగేషు చ శ్రేష్ఠం పీతకం సామ కీర్తితమ్.

(ఇతి పీతకచూర్ణము.)

వ్యా. మణిశిల, యవక్షారము, హరిదళము, సైంధవలవణము, మూనికపట్ట, వీనిని సమభాగములుగ గూర్చి చూర్ణముచేసి తేనెతో కలిపి యుండలుగ చేసి మీది వైమిగడలో భావనచేసి ముఖరోగములయందు నోట నుంచుకొనవలెను. ఇది పీతకచూర్ణమని చెప్పబడును. ముఖరోగములయందు చాల ప్రశస్తమయినది.

—ॐ మృద్వీకాదిచూర్ణము. ॐ—

మూ. మృద్వీకా కటుకా వ్యోషం దార్పిత్యక్షిఫలాఘనం,
మూర్ఛితం ఘృతమణ్డేన కణ్ఠరోగేషు దారయేత్.

(ఇతి మృద్వీకాదిచూర్ణము.)

వ్యా. ద్రాక్షపండు, కటుకరోహిణి, త్రికటుకములు, మూనికపసుపుపట్ట, త్రిఫలములు, తుంగగడ్డలు, వీనిని సమభాగములుగ చూర్ణముచేసి తేనెపై లేటయందు భావనచేసి కంఠరోగములయందు నోట నుంచుకొనునది.

—ॐ పాతాదిచూర్ణము. ॐ—

మూ. పాతా రసాంజనం మూర్ఛం తేజోహ్వేతి చ చూర్ణితం,
క్షౌద్రయుక్తం విధాతవ్యం గలరోగే భిషజ్జితమ్.
యోగాస్త్యేతే త్రయః ప్రోక్తా వాతపిత్తకఫాపహాః,

వ్యా. చిరుబొద్ది, రసాంజనము, చాగపట్ట, మాల్యంగుని వీనిని సమభాగములుగ చూర్ణముచేసి తేనెతో కలిపి నోట నుంచుకొనిన గళరోగముల నన్నిటిని శమింప జేయును. వైశేష్యబడిన యోగములలో కాలక, పీతక, మృద్వీకాచూర్ణ యోగములు మూటిలో నొక్కొక్కటియు వాతపిత్తకఫములు మూటిని హరించునవి యైయుండును.

(ఇచ్చట “మృద్వీకా—పాతా” అనుచూర్ణయోగములు రెంటి నొక్కటిగ గూర్చినయెడ “యోగాస్తేలే త్రయః ప్రోక్తా” అను వాక్యమునకు సమంజసముగ నుండును వ్యాఖ్యయందును “కాలాదయః త్రయో యోగా త్రిదోషహరాః” అని చెప్ప బడినది.)

—౨౭ కంఠరోగహరక్యాధములు. ౨౭—

మూ. కటుకాతివిషా పాతా దార్ద్రము స్తకల్లిజ్జకాః,

గోమూత్రక్వధితాః వేయాః కణ్ఠరోగవినాశనాః.

201

వ్యా. కటుకరోహిణి, అలివన, చిరుబొద్ది, మ్రునిపసుపు, తుంగగడ్డలు, కొడిశ పాలపట్ట, (లేక విత్తులు), వీని నన్నిటిని సమభాగములుగ గూర్చి నాలుగింతల గోమూత్ర మున నాల్గవపాలు మిగుల క్యాధము చేసి త్రాగినచో కంఠరోగములు హరించును. (ఇచ్చట “గోమూత్రక్వధితాః” అని బహువచనముండుటచేత కటుకరోహిణి మున్నగు వానిని వేరువేరుగ గోమూత్రమున క్వధితముచేసి ఒక్కొక్కయోగముగ నుపయోగింప వలయునని తోచుచున్నది.)

—౨౮ ముఖరోగాదులకు దార్ద్రరసక్రియ. ౨౮—

మూ. స్వరసః క్వధితో దార్ద్రాః ఘనీభూతో రసక్రియాః,

సత్కౌద్రా ముఖరోగాస్పృక్ దోషనాడీప్రణాపహాః.

202

వ్యా. మ్రునిపసుపు నూరి స్వరసముచేసి యాస్వరసమును, ఘనీభావమందు నట్లు పాకముచేసిన నయ్యది రసక్రియ యనబడును. దీనిని తేనెలో కలిపి యుప యోగించినచో ముఖరోగములును, రక్తదోషములును, నాడీప్రణములును హరించును.

—౨౯ తాలుశోషమున సర్పిష్ఠానవిధి. ౨౯—

మూ. తాలుశోషే త్వత్ప్రష్టస్య సర్పిరౌత్తరభక్తికం,

నావనం మధురాః స్నిగ్ధాః శీతాశ్చైవ రసా హితాః.

203

వ్యా. దప్పిలేనిదానికి కేవలము తాలుశోషముమాత్రము సంభవించినయెడ అట్టి తృష్ణారహితతాలుశోషమున భోజనానంతరము ఘృతపానము చేయదగును. మరియు

సన్మమును మధురములును స్నిగ్ధములును, శీతవీర్యములునైన, మాంసరసములు హితములుగ నుండును.

ఇచ్చట నీవిషయము నెరుంగునది:—స్నేహోధ్యాయమున “సంశోధనాదృతే యేహం.....తృష్ణామూర్ఛాపరీతాశ్చ గర్భిణ్యస్త్రాబుశోషిణః.....న స్నేహ్యః” సూ. ఆ. ధా. 13 శ్లో. 56. అనునీవాక్యముచే తృష్ణారోగమునందును, తాబుశోషమునందును, స్నేహపానము నిషేధింపబడినది. ఇచ్చట అట్టిని షేధమునకు ప్రతిప్రసవముగ ఔత్తరాధక్తికి ఘృతపానము (భోజనానంతరము చేయదగిన ఘృతపానము), విధింపబడినది. అందును “అతృష్ణస్య” అని చెప్పటవలన నీఘృతపానము తృష్ణారహితమైన తాబుశోషమునందు మాత్రము చేయదగునుగాని తృష్ణాయుక్త తాబుశోషము సామాన్యవిధిచేతనే నిషిద్ధమని యెరుంగునది. ఇది మూలమునకు సమరసమైన యర్థము. “అతృష్ణస్య” యనుచోట “సతృష్ణస్య, సుతృష్ణస్య” అనుపాఠములు అర్హ సమృతములు కావు. వాగ్భటాచార్యులును “అతృష్ణస్య” అనుపాఠమునే చెప్పిరి.

—ॐ ముఖపాకమున సిరావ్యధనాదిచికిత్స. ॐ—

మూ. ముఖపాకే సిరాకర్ష శిరఃకాయవిరేచనం,

మూత్రతైలఘృతక్షౌద్రక్షీరైశ్చకబలగ్రహః.

204

సక్షౌద్రాస్త్రీఫలాపాతామృద్వీకాజాతిపల్లవాః,

కషాయతిక్తకాశ్శీతాః క్వాథాశ్చ ముఖధావనాః.

205

వ్యా. ముఖపాకరోగము (నోటపుండు) నందు, తాబువులయందును, నాలుకయందును సిరావ్యధనము చేయవలయును. పిదప శిరోవిరేచనమును, కాయవిరేచనమును చేయదగును. మూత్రముచేతను, తైలముచేతను, ఘృతముచేతను, లేనచేతను, పాలచేతను, కబలధారణముచేయదగును. త్రిఫలములు, చిరుబొద్ది, ద్రాక్షపండు, జాజిచిగుళ్లు, మొదలగువానిని తేనెతో కూర్చి కబలగ్రహముల కుపయోగింపదగును. కషాయతిక్త రసంబులును, శీతవీర్యంబులు నైనక్వాథములు, నోటిని శుభ్రముగ చేయును. (ఇచ్చట సిరావ్యధనవిధి సుశ్రుతోక్తము ననుసరించునది.)

—ॐ ఖదిరాదివటి, తైలంబును. ॐ—

మూ. తులాం ఖదిరసారస్య ద్విగుణామరిమేదసః,

ప్రక్షౌల్య జర్జరీకృత్య చతుర్థోణైఃపృసః పచేత్.

206

ద్రోణశేషం కషాయం తం పూర్వా భూయః పచేత్ శనైః,

- తత స్తస్మిన్ ఘనీభూతే చూర్ణీకృత్యాక్షభాగికమ్. 207
- చన్దనం పద్మకోశీరం మజ్జిష్ఠా థాతకీ ఘనం,
ప్రపాణ్డరీకం యప్త్యాహ్వత్వగేలాపద్వ కేసరమ్. 208
- లాఘ్నం రసాజ్ఞానం మాంసీ త్రిఫలాలోధ్రవాలకం,
రజన్యో ఫలినీ మేలాం సమజ్ఞాం కట్ఫలం వచామ్. 209
- యవాసాగురుప త్తజ్జగైరి కాజ్ఞానమావవేత్,
లవజ్జనఖకకోక్కిలజాతికోశాన్పలోన్చితాన్. 210
- కర్పూరకుడవం చాపి షీపేచ్ఛితేవతారితే,
తతస్తు గులికాః కార్యాః శుష్కాశ్చాస్యే విధారయేత్. 211
- త్రైలం చానేన కల్పేన కషాయేణ చ సాధయేత్,
దంతానాం చలనభ్రంశసౌషిర్యక్రిమిరోగనుత్. 212
- ముఖపాకాస్య దౌర్గన్ధ్యజాడ్యారోచకనాశనం,
స్రావోపలేపవైచ్ఛిల్యవైస్వర్యగలశోషనుత్. 213
- దంతాస్యగలరోగేషు సర్వేష్వేతత్పరాయణం,
(ఖదిరాదిగుటికేయం త్రైలం చ ఖదిరాదికమ్.) 214

(ఇతి ఖదిరాదిగుటికాత్రైలం చ.)

వ్యా. నూరుపలములు ఖదిరసారమును (కాచును), రెండువందలపలములు నల్ల తుమ్మపట్టును శుభ్రముగ నీళ్లలో కడిగి చిన్నముక్కలుగ ఖండించి చిదుకగొట్టి నాల్గు దోణముల పరిమితమైన జలమున వైచి, దోణమాత్రము (నాల్గుపాళు) మిగులు నట్లు కషాయముకాచి, పడకట్టి యాకషాయమును మరల మందాన్నిలో మెలమెల్లగ కాచవలెను. ఆయ్యది చిక్కనగు సమయమున—చందనము, పద్మకావ్యము, పట్టివేళ్లు, మంజిష్ఠి, ఆరెపువ్వు, తుంగగడ్డలు, ప్రపాండరీకమునుగంధద్రవ్యము, అతిమధురము, లవంగపుపట్ట, ఏలకులు, తామరపువ్వులయందలికేసరములు, లక్క, రసాంజనము (సుర్కారాయి), జటామాంసీ, త్రిఫలములు, లౌద్దుగుపట్ట, కురువేరు, పసుపు, మూనిపసుపు, ప్రేంకణపుదెక్క, సన్నయేలకులు, ముజుగుదామర, లేకుమూసిపట్ట, పస, దూలగొండి, అగరు, రక్తచందనము, గైరికము (కాచిరాయి), సౌవీరాంజనము, అనునీద్రవ్యములను ఒక్కొక్కకర్త ప్రమాణమువంతున చేర్చి మెత్తని చూర్ణముచేసి, వైశిష్ఠినరీతిగ చక్కమగు చుండు కషాయమున కలిపి లేహపాకవిధి ప్రకారము పక్వముచేసి దిండి, చల్లబడిన సిగప

అందు లవంగములు, నఖము చిప్పలు, తక్కిలములు, జాజికాయ, (జాజికాయపత్రి), పీనిని దినుసుకొక్కొకపలమువంతున చూర్ణముచేసి కలిపి, కుడవపరిమితమైన (నాల్గుపలములు) పచ్చకర్పూరమును కూడ చేర్చి, (అన్నియు నొకటిగ కలియునట్లు కలియబెట్టి) గుళికలు చేసి నీడనే యెండించి నోట నుంచుకొనవలెను. (ఇయ్యది ఖదిరసారాదిగుళికయనబడును.)

మరియు వైజేష్ఠిన ఖదిరసారాదికషాయమున నాల్గవంతు నువ్వులనూనెను, చందనాది కల్కద్రవ్యములను చేర్చి తైలపాకవిధిప్రకారము పక్వముచేసి, లవంగముమున్నగు నావాపద్రవ్యములను కలిపియుంచుకొనునది. (ఇయ్యది ఖదిరసారాదితైల మనబడును.)

ఈగుళికలను తైలమును ఉపయోగించుటపలన దంతములు కదలుటయు, ఊడుటయు, దంతములయందు రంధ్రములు ఏర్పడుటయు, క్రిమిదంతరోగంబును, ముఖపాకంబును (నోటిపుండును), నోటికంపును, నోటికి రుచి తెలియక మొద్దుబారాయండుటయు, ఆరోచకంబును, నోట జొల్లుకారుటయు, నోరు పిచ్చిలముగ నుండుటయు, జిగట కల్గియుండుటయు, కంఠస్వరము మారియుండుటయు, కుత్తుకలద్రవము లేకయుండుటయు ఇవి యన్నియు నివర్తించును. మరియు దంతరోగములయందును ముఖరోగములయందును కంఠరోగములయందును తక్కినముఖరోగము లన్నిటియందును ఈగుళికలను తైలమును చాల ప్రశస్తమగు నౌషధము. ఇది ఖదిరాది గుళికలనియు, ఖదిరాదితైలమనియు చెప్పబడును.

(ఈయోగమే వాగ్భటాచార్యులచే జెప్పబడెను. కాని అందు “ఖదిరసారాత్ జ్యేతులే, పచేద్వల్కాత్తులాం చారిమేదసః” (అ. హృ. ఉ. అ. ౨౨) అని ఖదిరసార, అరిమేదముల పరిమాణము దీనికి వ్యత్యస్తముగ జెప్పబడినది.)

— అరోచకచికిత్సాసంగ్రహము. ౨ —

మూ. అరుచౌ కబలగ్రాహః ధూమాస్పముఖధావనాః,
మనోజ్ఞమన్నపానం చ హర్షణాశ్వాసనాని చ.

215

వ్యా. అరోచకమునందు కబలగ్రహంబులును, ధూమపానంబులును, ముఖమును శుభ్రపరుచువిధానంబులును, మనసు కింపైన యన్నపానంబులును, మనసుకు హర్షమును కల్గించు పనులును, ఆశ్వాసనంబులును చేయవగును.

— వాతికాద్యరోచకములచికిత్స. ౩ —

మూ. కుప్తసౌవర్చలాఽజాజీశర్కరామరిచం బిడం,

ధాత్ర్యేలాపద్మకోశీరసిష్టలుత్పలచద్దనమ్. 216

లోద్ధం తేజోవతీ పత్త్యా త్రూషణం సయవాగ్రజం,
ఆర్ద్రదాడిమనిర్యాసశ్చౌజాజీశర్కరాయుతః. 217

సత్రైలమాక్షికాస్త్యేతే చత్వారః కబలగ్రహః,
చతురోఽరోచకా హన్యుః వాతాద్యేకజసర్వజాః. 218

వ్యా. చెంగల్వకోష్ఠ, సౌవర్చలవణము, జీలకర, చక్కెర, మిరియాలు, బిడా
ము వీనిని సమభాగములుగ చూర్ణముచేసి త్రైలమును తేనెను కలిపి వాతముచే జనిం
యరోచకమున కబలగ్రహము చేయనగును.

ఉసిరికకాయలబెరడు, ఏలకులు, పద్మకావ్యము, వట్టిపేళ్లు, పిప్పళ్లు, నల్లకలువలు,
సము వీనిని సమభాగములుగ జేర్చి చూర్ణముచేసి త్రైలమాక్షికముల కలిపి పిత్తజా
కమున కబలగ్రహము చేయనగును.

లోద్ధగుపట్ట, మాల్యంగుని, కరకకాయలబెరడు, త్రికటుకములు, యవతొరము
సమభాగములుగ గూర్చి చూర్ణముచేసి నూనెను తేనెను కలిపి కఫమున గల్గిన
రోచకమున కబలగ్రహము చేయనగును.

అల్లపురసము, దానిమ్మరసమును, జీలకర, చక్కెర వీని నొకటిగ గూర్చి అండు
నెను తేనెను కలిపి సన్నిపాతమున కల్గిన యరోచకమున కబలగ్రహము చేయనగును.
రంగున వైజేప్పబడిన నాల్గు ఆర్థశ్లోకములచే నైన నాల్గుయోగములను వరుసగ
పిత్తకఫసన్నిపాతారోచకముల చాల్చితియందును కబలగ్రహముల కుపయోగించ
ని భావము.

అరోచకహరద్రవ్యములు. ౨౨

౧. కారవీనురిచాఽజాజీద్రాక్షౌవృక్షాష్టుదాడిమం,
సౌవర్చలం గుడః షౌద్ధం సర్వారోచకనాశనమ్. 219

వ్యా. నల్లజీలకర, మిరియాలు, జీలకర, ద్రాక్షపండు, చింతపండు, దానిమ్మ
విత్తులు, సౌవర్చలవణము, బెల్లము, తేనె ఇవి యన్నియు సరోచకముల నన్ని
శమింపజేయును.

అరోచకమున శోధనవిధి. ౨౩

౧. వస్త్రం సమీరణే, పిత్తే విరేకం వమనం కఫే,

కుర్యాచ్ఛుద్ధ్యనుకూలాని హర్షణం చ మనోఘ్నజే.

220

(ఇత్యరోచకచికిత్సా.)

వ్యా. వాతికారోచకమున వస్తికర్తయు, వైత్తికమున విరేచనంబును, కఫజమున పమనంబును శోధనమునకై యుపయోగింపవలెను. మనసు కింపుగాని దర్శనాదులచే మనసు కేవలంపు కల్గి, దాన జనించిన యరోచకమునందు మనస్సుకు హర్షమును కల్గించు నౌషధ అన్నవిహారాదుల నాచరించవలెను.

❧ కర్ణరోగచికిత్సాసంగ్రహము. ❧

మూ. కర్ణశూలే తు వాతఘ్నీ హితా వీనసపత్క్రియా,

ప్రదేహః పూరణం నస్యం పాకస్రావే ప్రణక్రియాః.

221

భోజ్యాని చ యథాదోషం కుర్యాత్ స్నేహంశ్చ పూరణాః,

వ్యా. కర్ణశూలమునందు వీనసరోగమునకు వలె వాతహరమైన చికిత్సావిధానము హితముగ నుండును. మరియు ప్రలేపములు కర్ణపూరణము, నస్యమును కూడ హితముగ నుండును. కర్ణపాకమునందును, స్రావమునందును, ప్రణమునకు చెప్పిన శోధనరూపణాది చికిత్సలు హితకరములు. ఆయాదోషము ననుసరించి యన్నపానవిధుల నాచరించదగును. స్నేహద్రవ్యములచే కర్ణపూరణము చేయదగును.

❧ కర్ణశూలహర తైలము. ❧

మూ. హింజ్జుతుమ్బురుశుణ్ణీభిః తైలం తు సార్వపం పచేత్.

222

ఏతద్ధి పూరణం శ్రేష్ఠం కర్ణశూలనివారణం,

వ్యా. ఇంగువ, తుంబురులు, శుంఠి ఈమూటిని కల్కముచేసి కల్కమునకు నాల్గింతలు ఆవనూనెను, నూనెకు నాల్గింతలు జలమును చేర్చి తైలపాకవిధిప్రకారమ పక్వముచేసిన నీతైలము చెవిపోటునందు చెవిలో పోసినయెడల నివర్తించును.

❧ కర్ణశూలహరకర్ణపూరణతైలము. ❧

మూ. దేవదారువచాశుణ్ణీశతాహ్వకుష్ఠపైశ్చవైః.

223

తైలం సిద్ధం బస్త్రమూత్రే కర్ణశూలనివారణం,

వ్యా. దేవదారుచెక్క, వస, శుంఠి, సదాపవిత్తులు, చెంగల్వకోష్ఠ, సైంధవల ణము వీనిని కల్కముచేసి ఆవనూనెలో చేర్చి నూనెకు నాల్గింతలు మేకమూత్రము చేర్చి తైలమును పక్వముచేసి చెవిలో నింపిన చెవిపోటు నివర్తించును.

—౨౭ కర్ణశూలహరతైలము. ౨౭—

మూ. వరాటకాన్సమాహృత్య దహేన్ద్వదృభజనే నలే. 224

తద్భస్మశ్చోష్ణితప్రావయేత్ తేన గంధతైలం విపాచయేత్,
రసాంజనస్య శుణ్ఠ్యాశ్చ కల్కాభ్యాం కర్ణశూలనుత్. 225

వ్యా. గవ్వలను తేచ్చి క్రొత్తకుండలో నునిచి కాల్చి బూడిదచేసి యాభస్మమును వస్త్రగళితముచేసి, అగరు మున్నగు సుగంధద్రవ్యములను కల్కముచేసి గవ్వలభస్మమును కూడ కలిపి రసాంజనము శుంఠిని గూడ కల్కముచేసి తైలమున కలిపి తైలపాకవిధిప్రకారము పక్వముచేసి యీతైలముచు చెవిలో బోసికొనిన కర్ణశూలము నివర్తించును.

—౨౮ బాధిర్యాదులకు ఔరతైలము. ౨౮—

మూ. శుష్కమూలక(బాలమూలక)శుంఠీనాంఔరోహిణ్యమహాషధం,
శతపుష్పా వచా కుష్ఠం దారు శిగ్రు రసాజ్జనమ్. 226

సౌవర్చలయవఔరస్వర్జికోద్భిదసైన్ధవం,
భూర్జగ్రస్థివిడం ముస్తం మధుశుక్తం చతుర్థణమ్. 227

మాతులుగ్ధరసశ్చైవ కదల్యా రస ఏవ చ,
సర్వైరేతైర్యథోద్దిప్తైః ఔరతైలం విపాచయేత్. 223

(తైలమేతద్విపక్తవ్యం కర్ణశూలహరం పరమ్)
బాధిర్యం కర్ణనాదశ్చ పూయస్రావశ్చ దారుణః,
క్రిమయః కర్ణశూలం చ పూరణాదస్య నశ్యతి. 229

(పూరణాదస్య తైలస్య క్రిమయః కర్ణమాశ్రితాః,
క్షీప్రం ప్రణాశం గచ్ఛన్తి కృష్ణాత్రేయస్య శాసనాత్
ఔరతైలమిదం శ్రేష్ఠం ముఖదంతామయాపహమ్.)

వ్యా. చక్కగ నెండిన ముల్లంగిగడ్డలను తునియలుగ చేసి ఔరవిధిప్రకారము నిప్పున కాల్చి ఔరముచేసి, యాఔరము ఇంగువ, శుంఠి, సదాప, వస, చెంగల్వకోష్ఠ, దేవదారు, మునగపట్ట, రసాంజనము, సౌవర్చలవణము, యవఔరము, సర్వఔరము, ఔద్భిదలవణము, నైంధవలవణము, భుజపత్రి, గ్రంథితగరము, బిడాలవణము, తుంగగడ్డలు వీనినన్నిటిని సమభాగములుగ జేర్చి నూరి కల్కముచేసి, యాకల్కమునకు

వ్యా. కావీరాయి, సైంధవలవణము, తుంగగడ్డలు, గోరోచనము, వీనిని క్రియచేసియైనను; ప్రేంకణము, మనశ్శిల ఈరెంటిని లేనెతో కలిపి రసక్రియయైనను, కథముచే కల్గిన నేత్రరోగమునందు కనురెప్పలపై పట్టువేయనగును.

మరియు సన్నిపాతమున కల్గిన నేత్రరోగమునందు వాతాదినేత్రరోగముల పేరుపేరుగ చెప్పబడిన ప్రలేపద్రవ్యముల నన్నిటిని చేర్చి కనురెప్పలపై పట్టువేయనగును.

❀ వాతక-వైత్తికనేత్రరోగములకు ఆశోచ్ఛితనము. ❀

మూ. పక్ష్యాణ్యస్పృశ్యతా కార్యం సమ్మక్షే త్వం జనంత్ర్యహాత్.
 ఆశోచ్ఛితనం మారుతజే క్వాథో బిల్వాదిభిర్నితః,
 కోష్ఠః సైరణ్డతర్కారీబృహతీమధుశిగుభిః
 మృవ్వీకాదార్విమంజిష్ఠాలాక్షాద్విమధుకోత్పలైః,
 క్వాథసృశర్కరః శీతః పూరణం రక్తపిత్తనుత్.

వ్యా. నేత్రరోగములు మూడుదినములకు పక్షమైన పిదప ఆశోచ్ఛితనం జనమును చేయవలెను. అట్టి యంజనమును చేయునపుడు చేతితో కనురెప్పల నంటి చేయవలెను.

వాతముచే కల్గిన నేత్రరోగములయందు బిల్వాదిగణద్రవ్యములను, ఆమువేళ్లు, తక్కెలవేళ్లు, ములకవేళ్లు, ఎఱ్ఱమునగపట్టును జేర్చి సిద్ధముచేయఁ నుభోష్ణకషాయముతో నాశోచ్ఛితనమును చేయవలెను. ద్రాక్షపండు, మానిపండు, మంజిష్ఠి, లక్క, ఇప్పుపట్ట, అతిమధురము, నల్లకలువలు వీనిని సమభాగములగ గుళికావ్యాధముచేసి అందు చక్కెరను కలిపి చల్లారినపిదప కన్నులయందు నింపిన పిత్తచేతను రక్తముచేతను గల్గిన నేత్రరోగములు శమించును.

ఇచ్చట నేత్రరోగములు సామాన్యముగ మూడుదినములకు పక్షమగునని యశించి 'త్ర్యహాత్' అని నిర్దేశింపబడినది. మరియు ఆశోచ్ఛితనస్వరూపము తంత్రమున నిట్లు చెప్పబడినది:—“ఉన్నీలితేఽక్షి దృష్ట ధ్యే ద్విభుః ద్వజ్జుళాద్ధితమ్, కక్షైద్రాసవస్నేహవిష్టానాం యత్తు పాతనమ్, యద్వలిజ్జుళోన్మితే నేత్రే ప్రోక్తమాశోతనం హి తత్” కన్నుల తెరచి రెండంగుళముల యెత్తునుండి కషాయము ముగ్ధవములను కంటినడుమ విడచుట ఆశోచ్ఛితనమని యర్థము. పక్ష్యాక్షిరోగలక్షణతంత్రాంతరమున నిట్లుచెప్పబడినది:—“ప్రస్తవర్జతా చాక్షిః సరమ్భాశ్రుప్రకాశాదుస్తవేదనతా కణ్ఠాః పక్ష్యాక్షిగదలక్షణమ్.”

❧ కఫజ-సాన్ని పాతిక నేత్ర రోగములయం దాశోఽప్యితనము. ❧

మూ. నాగర త్రిఫలము స్తనిమ్బవాసారసః కఫే,
కోష్ఠమాశోఽప్యితనం మిశ్రైః ఔషధైస్సాన్ని పాతికే. 239

వ్యా. శుంఠి, త్రిఫలములు, తుంగగడ్డలు, వేపపట్ట, ఆడ్డసరము, వీనిని సమ భాగములుగ గూర్చి క్వాథము చేసి కఫజనేత్రరోగమునందు ఆశోఽప్యితనము చేయునది. మరియు వాతికాది నేత్రరోగములకు పేరుపేరుగ చెప్పిన యాషధములను మిశ్రములుగ జేసి సాన్ని పాతిక నేత్రరోగమునం దాశోఽప్యితనమును చేయనగును.

❧ వాతిక నేత్ర రోగహరవర్తి. ❧

మూ. బృహత్సేరణ్డములత్వక్ శిగ్రోః పుష్పం ససైన్ధవం,
అజాఝీరేణ పిష్టం స్యాత్ వర్తిర్వాతాఝీరోగనుత్. 240

వ్యా. వాకుడుపేరుపట్ట, ఆముదపుపేరుపట్ట, మునగపువ్వులు, సైంధవలవణము, వీనిని సమభాగములుగ గూర్చి మేకపాలతో నూరి వర్తిని (కణికను) చేసి కన్నులకు కలికము వేసిన వాతముచే గల్గిన నేత్రరోగములను హరించును.

❧ వైత్తిక నేత్ర రోగహరవర్తి. ❧

మూ. సుమనఃకోర కాశ్శృంభః త్రిఫలా మధుకం బలా,
పిత్తరక్తాఽపహా వర్తిః పిష్టా దివ్యేన వారిణా. 241

వ్యా. జాజీమొగ్గలు, శంఖచూర్ణము, త్రిఫలములు, అతిమధురము, చిట్టాముట్టి, వీనిని సమభాగములుగ గూర్చి దివ్యోదకము (వర్ష ధారాజలము) చే మెత్తగ నూరి కణిక చేసి కన్నులలో కలికమువేసిన పిత్తముచేతను రక్తముచేతను కల్గిన నేత్రరోగముల హరించును.

❧ కఫజనేత్ర రోగహరవర్తి. ❧

మూ. సైన్ధవం త్రిఫలా వ్యోషం శజ్ఞనాభిః సముద్రజః,
ఫేనః శైలేయకం సర్జో వర్తిః శ్లేష్మాఝీరోగనుత్. 242

వ్యా. సైంధవలవణము, త్రిఫలములు, త్రికటుకములు, శంఖమున లాభాగమున నుండు చిన్నశంఖము, సముద్రపురుగు, శిలాజతువు, సర్జరసము, వీనిని సమభాగములుగ గూర్చి మెత్తగ నూరి కణికచేసి కన్నులలో కలికమువేసిన కఫముచే గల్గిన నేత్రరోగముల హరించును.

—౧౦ సాన్నిపాతికనేత్రరోగహర అమృతాదివర్తి. ౧౦—

మూ. అమృతాహ్వో బిసం బిల్వం పటోలం ఛాగలం శకృత్,
ప్ర పాణ్డరికం యష్ట్యాహ్వం దారీం కాలాఽనుసారిభా. 24
ఏషామష్టఫలాః భాగాః సుధాతాః జ్వరరికృతాః,
తోయే పక్త్యా రనే పూతే భూయః పక్వే రనే ఘనే. 24
కర్షం చ శ్వేతమరిచాత్ జాతీపుష్పాన్న వాత్సలం,
చూర్ణం క్షీప్త్యా కృతా వర్తిః సర్వఘ్నో దృక్ప్రసాదసి. 24

వ్యా. తిప్పతీగ, తామరకాడలు, బిల్వవేరు, చేదుపొట్ట, మేకపేడ, పాండరీ, మనుగంధర్ద్రవ్యము, అతిమధురము, మ్రానిపసుపు, పీతచందనము, వీనిని ప్రత్యేకముగా ఎనిమిదేసి పలములవంతున భాగముల గల్పించి శుభ్రముగ నీళ్లతో కడిగి నలుగగా నాలుగింతనీళ్లలో బోసి నాల్గవపాలు మిగుల కషాయము కాచి వడగట్టి, మరల ప్రాయ్యమిద వక్ష్వముచేయునది. అయ్యది చక్కగ వక్ష్వమగునపుడు అందు మును విత్తులు ఒకకర్షమును, కొత్తజాతిపువ్వులు ఒకపలమును మెత్తగ చూర్ణముచేసి కలిపి మైనమువలె వక్ష్వముగ జేసి గుళికలుగ చేసి నీడనెండించునది. దీనిని కండ్ల కుపయోగించి ప్రదోషజనేత్రరోగములన్నియు నివర్తించి దృష్టిని నిర్మలముగ జేయును. (ఇచ్చు "శ్వేతమరిచం—శ్వేతకోభాష్టానబీజమ్" అని చక్రపాణిదత్తవ్యాఖ్యలో నున్న తెల్లమిరియాలు అని చెప్పట సమంజసముగ నున్నది.)

—౧౧ సర్వాక్షిరోగహరవర్తి. ౧౧—

మూ. శక్లప్రవాళవైడూర్యలౌహతామ్రప్లవాఽస్థిభిః,
స్తోతోజశ్వేతమరిచైః వర్తిః సర్వాక్షిరోగనుత్. 24

వ్యా. శంఖము, పగడములు, వైడూర్యము, ఇసుము, రాగి, నీరుకోడియెముకలు, స్తోతోజనము (సుర్పారాయి), తెల్లమిరియాలు, వీనిని నూరి గుటికలుచేసి నేత్రరోముల కుపయోగించిన నేత్రరోగములన్నియు నివర్తించును.

—౧౨ కాచాదిహరచూర్ణాంజనము. ౧౨—

మూ. శాణార్థం మరిచాత్ ద్వౌ చ పిప్పల్వర్ణవఘేనయోః,
శాణార్థం వైశ్ణవాత్ శాణానవసావీరకాష్ఠానాత్. 24
పిప్లం సుసూక్ష్మం చిత్రాయాం చూర్ణాజ్ఞానమిదం శుభం,
కణ్డూకాచకఫార్తానాం మలానాం చ విశోధనమ్. 24

వ్యా. మిరియాలు అర్థకాణము, పిప్పళ్లు రెండుకాణములు, సముద్రపునురుగు రెండుకాణములు, సైంధవలవణము అర్థకాణము, సౌవీరకాంజనము తొమ్మిదికాణములు, ఈభాగముల వంతున వీనినన్నిటిని చేర్చి చిత్రానక్షత్రమునాడు మెత్తగ కాటుకవలె నూరి చూర్ణము చేసి కండ్ల కంజనముచేసిన కండ్ల దురదయ, కాచరోగంబులును, కఫ ముచే గల్గిన నేత్రరోగంబులును శమించును. కంటిమలములను శుద్ధముగ జేయును.

❧ తిమిరాదిహరచూర్ణాంజనము. ౧౯ ❧

మూ. బస్తమూత్రేత్ర్యహం స్థాప్యం ఏలాచూర్ణం(బిడచూర్ణం)
సుభావితం, చూర్ణాఽజ్ఞానం హి తైమిర్యక్రిమిపిల్లమలాపహమ్.

వ్యా. ఏలకులను చూర్ణముచేసి మేకమూత్రమున మూడుదినము లూరబెట్టి యెండించి చూర్ణముచేసి కండ్ల కంజనముచేసిన తిమిరము, క్రిమిరోగము, పిల్లము అను నేత్రరోగములు శమించి కన్నులమలమును హరించును.

❧ తిమిరాదిహరప ర్తి. ౨ ❧

మూ. సౌవీరమజ్జానం తుత్థం తాస్యో ధాతుః మనశ్శిలా,
చక్షుష్యా మధుకం లోహః మణయః పౌష్పమజ్జానమ్. 250
సైంధవం సౌకరీదంష్ట్రా కతకం చాజ్ఞానం శిశుభం,
తిమిరాదిషు చూర్ణం వా వర్తిర్యేయమనుత్తమా. 251

వ్యా. సౌవీరాంజనము, మైలుతుత్తము, తావ్యము, (తాపీనదిలో బుట్టిన మాక్షిక ధాతువిశేషము), మణిశిల, అడవిపండులవలు, అతిమధురము, లోహములు, మణులు, పుష్పాంజనము, సైంధవలవణము, అడవిపందికోరలు, చిల్లగింజ, వీనినన్నిటిని చేర్చి మెత్తగ నూరి చూర్ణముగనైనను, వర్తిగ (గుళికగ) నైనను చేసిన నియ్యది తిమిరాది నేత్రరోగముల కన్నిటికిని యుత్తమమైన యౌషధముగ నుండును.

❧ తిమిరాదిహరసుఖావతీవ ర్తి. ౩ ❧

మూ. కతకస్య ఫలం శంఖః సైన్ధవం త్ర్యాషణం సితా,
ఫేనో రసాజ్ఞానం ఔద్రం విడక్లాని మనశ్శిలా. 252
కుక్కుటాజ్ఞాకపాలాని వర్తిరేషా వ్యపోహతి,
తిమిరం పటలం కాచం మలం చాశు సుఖావతీ. 253

(ఇతి సుఖావతీవ ర్తిః.)

నస్యైస్తైలైశ్శిరోవక్త్రప్రలేపైశ్చాప్యపాచరేత్,

వ్యా. ఖాలిత్యము (తలవెండ్రుకలూడి బట్టగట్టుట) నందును, ఫలితము (వెండ్రుకలు తెల్లబడుట) నందును, శరీరమున ముడతలుబడునప్పుడును, వెండ్రుకలు పచ్చనప్పుడును, తొలుత శోధనచికిత్సను (వమనరూపమైనచికిత్సను) చేసి, పిదప నస్యైస్తైలైశ్చ, తైలములచేతను, శిరస్సునందును ముఖమునందును ప్రలేపముల చేయుటచే చికిత్స చేయవలెను.

—ॐ ఖాలిత్యమునకు నస్యము. ॐ—

మూ. సిద్ధం విదారీగంధాద్యైః జీవనీయైరథాపి చ.

నస్యం స్యాదణుతైలం వా ఖాలిత్యపలితాపహం,

వ్యా. విదారిగంధాదిగంధద్రవ్యములనైనను, జీవనీయగంధద్రవ్యములనైన ను సిద్ధము చేయబడిన తైలముచే నస్యముచేయించినను, లేక నాసారోగచికిత్సలో చెప్పిన అణుతైలముచేసిన నస్యము చేయించినను ఖాలిత్యంబును పలితంబును నివర్తించును.

ఇచ్చట:—“ప్రభావ్యాజే తిలాక్ షీరే.....తల్స్తృతమ్” (శ్లో. ౧౪౦౦). అని చెప్పబడిన అణుతైలమును గ్రహించునది.

—ॐ పలితహరనస్యము. ॐ—

మూ. షీరాత్ సహచరాత్ భృజరాజాచ్చ సురసాద్ధ్రవాత్.

ప్రస్తైస్తు కుడవస్తైలాత్ యష్ట్యాహ్వపలకల్పితః,

సిద్ధశ్శిలాసమే భాణ్డే మేషశృణ్గాదిషు స్థితః.

నస్యం స్యాత్ భిషజా సమ్యక్ యోజితం పలితాపహం,

వ్యా. ఆవుపాలు, గోరంటాకురసము, గుంటకలగరాకురసము, తులసియాకురసము అనునీద్రవములు ఒక్కొక్కప్రస్థము, నువ్వుల నూనె యొకకుడవము (నాల్గుపలము) అతిమధురము కల్కము ఒకపలము, వీనినన్నిటి నొకటిగ గూర్చి తైలపాకవిధిప్రకారముచేసి యాతైలమును రాతితోచేయబడిన పాత్రమునందైనను పొట్టెటకొవ్వనైన నుంచుకొని నస్యముచేసినయెడ పలితరోగము నివర్తించును.

—ॐ పలితహరలేపము. ॐ—

మూ. భిషజా షీరపిష్టే వా దుగ్ధికా కరవీరకా.

ఉత్పాట్య పలితే దేయా తావుభౌ పలితాపహా,

వ్యా. పిన్న పాలను గన్నేరు నొకటిగ కలిపి మేకపాలతో నూరి నెరసినపెండ్లుకల నూడదీసి యచోచ్చట బూసిన పెండ్లుకలు నెరయుట మానును.

❧ పలితమునకు నస్యతైలము. ౧౯ ❧

మూ. మార్కవస్వరసాత్ క్షీరాత్ ద్విప్రస్థం మధుకాత్ పలమ్. 267
తైః పచేత్ కుడవం తైలాత్ తన్నస్యం పలితాపహం,

వ్యా. భృంగరాజస్వరసము ఒకప్రస్థమును, ఆవుపాలు ఒకప్రస్థమును, అతి మధురకల్కము నొకపలమును, నాల్గుపలములు నూనెను కలిపి తైలపాకవిధి ప్రకారము పక్వముచేసి నస్యము చేసిన పలితమును హరించును.

❧ పలితమునకు మహానీలతైలము. ౨౦ ❧

మూ. ఆదిత్యవల్ల్యా మూలాని కృష్ణనైరేయకస్య చ. 268

సురసస్య చ పత్రాణి పత్రం కృష్ణశణస్య చ,
మార్కవః కాకమాచీ చ మధుకం దేవదారు చ. 269

పృథగ్దశపలాంశాని పిప్పల్యస్త్రీఫలాఽఞ్జనం,
ప్రపాణ్డరీకం మజ్జిష్ఠా లోధ్రం కృష్ణాఽగురూత్పలమ్. 270

ఆమ్రాస్థి కర్దమః కృష్ణో మృణాళం రక్తచన్దనం,
నీలీభల్లాతకాస్థీని కాసీసం మదయన్తికా. 271

సోమరాజ్యసనః శస్త్రం కృష్ణే పిండితచిత్రకా,
పుష్కరాద్జనకాశ్చ ర్యాణ్యామ్రజమ్బూఫలాని చ. 272

పృథక్పృష్ఠ పలాంశాని తైః పిష్టైరాధకం పచేత్,
వైభీతకస్య తైలస్య థాత్రీరసచతుర్ధణమ్. 273

కుర్యాదాదిత్యపాకం వా యావచ్ఛుష్క భవేద్రసః,
లోహపాత్రే తతః పూతం సంశుద్ధముపయోజయేత్. 274

పానే నస్యక్రియాయాం చ శిరోఽభ్యక్షే తథైవ చ,
ఏతచ్ఛుష్కమాయుష్యం శిరస్సర్వరోగనుత్. 275

మహానీలమితి ఖ్యాతం పలితఘ్నమనుత్తమం,

(ఇతి మహానీలతైలమ్.)

శ్యా. ప్రాద్దుతిరుగుడుచెట్టుయొక్క పేర్లు, నల్లగోరింటపేర్లు, తులసియాకు, జనుములయాకు, గుంటకలగర, కాచి, అతిమధురము, దేవదారుచెక్క, ఇవి యొక్క పదేసిపలములు, పిప్పళ్లు, త్రిఫలములు, సుర్పారాయి, పొండరీకమును గంధద్రవ్యముంజిప్పి, లాద్దుగుపట్ట, కృష్ణాగరు, నల్లకలువలు, మామిడిముట్టెలలాని పప్పు, నల్లనిబురుడు తామరదుంపలు, రక్తచందనము, నీలివిత్తనములు, జీడిగింజలు, అన్నభేది, అడవి బావంచిత్తులు, వేగిస, ఉక్కురాపాడి, నల్లని మ్రంగచెట్టుపట్ట, నల్లని చిత్రమూపుష్కరమూలము, మద్దిపట్ట, నేలగుమ్మడు, మామిడిపండ్లు, నేరేడుపండ్లు, ఇవి పేరునై దేసి పలములు; ప్రైజెప్పిన భాగములవంతున నన్నిటిని జేర్చి నూరి కల్కము తానికాయల నూనె నొకయాధకపరిమిశమును కలిపి, తైలమునకు చాలుగింతలు కలిపి కాయలరసమును కలిపి తైలపాకవిధి ప్రకారము పక్వముచేయనగును. లేక యెంతైనా తైలమునందలి రసమంతయు చుండునట్లునిచి, పక్వమైన పిదప శుభ్రముగ వడియి పానమునకు నస్యమునకును శిరస్సున కభ్యంగనము చేసికొనుటకు సుపయోగించునది ఇయ్యది నేత్రములకు హితకరంబును, ఆయువును వృద్ధిపందించునదియు, శిరోరోగమునన్నిటిని హరించునదియు నగు మహానీలతైలమని చెప్పబడును. పలితమును హరింపి కిది యుత్తమ మైనతైలము.

(ఈతైలయోగమున కల్కపరిమాణము అధికముగ తంత్రకారులచే విధించబడి కావున ఉత్పర్లపరిభాష ననుసరింపక యీయపవాదశాస్త్రము ననుసరించి యథోక్త గ్రహింపనగును. మరియు నీయోగమున బహువచననిర్దేశముచేతనే కల్కద్రవ్యము వేరువేరుగ భాగనిర్ణయ మేర్పడుచున్నను “పృథగ్దశపలాంశాని పిప్పలీత్రిఫలాఽష్టా అని ‘పృథక్’ అనుపదమును చెప్పటవలన త్రిఫలములు మూడును కూడ వేరు పదేసిపలముల గ్రహింపవలెనని తంత్రకారుల యభిప్రాయము. దీనిచేత పరిమాణ ప్రధానముగ జేసి నిర్దేశించు స్థలములయందు త్రిఫల-దశమూలములను సముదాయములు గ్రహింపవలెననియు, ద్రవ్యప్రధాననిర్దేశస్థలమున త్రిఫలాదివస్తుసముదాయమునకు వేరువేరు భాగకల్పనమనియు తంత్రకారులయంశయమని యెరుంగునది.)

— పలితాదులకు ప్రతిమర్శనస్యము. —

మూ. ప్ర పౌణ్డరీకమధుకపిప్పలీచస్తనోత్పలైః.

కార్షికైస్తైలకుడవో ద్విగుణామలకీరసః,

సిద్ధః సప్రతిమర్శస్యై సర్వమూర్ధగదాపహః.

(పలితఘ్నో విశేషేణ కృష్ణాత్రేయేణ భాషితః)

వ్యా. ప్ర పాండరీకము, అతిమధురము, పిప్పళ్లు, చందనము, నల్లకలువలు, వీనిని ప్ర త్యేక మొక్కకకర్త మువంతున గూర్చి నూరి కల్కముజేసి, నాల్గుపలముల నూ నెలొ కలిపి, తైలమునకు రెట్టింతలు యుసిరికకాయలరసమును కలిపి తైలపాకవిధి ప్ర కారము పక్వముచేసి ప్ర తిమర్శమును నశ్యమున కుపయోగించినచో శిరోరోగము లన్నియు నివ ర్తించును. ఈతైలము పలితమును విశేషముగ హరించునని కృష్ణాత్రేయులచే బోగ్గనంబడినది.

ప్ర తిమర్శనశ్యస్వరూపము తంత్రాంతరమున నిట్లు చెప్పబడినది:—“ప్ర తి మర్శనశ్య మాత్రా తు ద్విద్విబిద్దుమితా మతా, ప్ర త్యేకశో నాసికయోః స్నేహేనేతి వినిశ్చితమ్.” నశ్యమునకు నిర్జీతములగు తైలము ఘృతము మున్నగు ద్ర వౌషధ ములను ఒక్కొక్క నాసారంధ్రమునకు రెండేసి బిందువులవంతున ప్ర యోగించిన నయ్యది ప్ర తిమర్శనశ్యమని యర్థము. (ఈసంజ్ఞ ప్ర యోగింపబడు నౌషధపరిమాణము వలన కలిగినదని యెరుంగునది.)

—౨౭ పలితహరముఖాలేపము. ౨—

మూ. క్షీరం ప్రియాలయప్త్యాప్యే జీవకాద్యో గణ స్తిలాః. 278

కృష్ణా వక్త్రే ప్ర లేపస్యాత్ హరిలోమనివారణః,

వ్యా. చారపప్పు, అతిమధురము, జీవకాదిగణద్ర వ్యములు, నువ్వులు, పిప్పళ్లు, వీనినన్నిటిని గూర్చి యావుపాలతో నూరి ముఖమునకు బూసికొనిన పింగళవర్ణము కల్గి యుండు వెండ్రుకలు నల్లబడును.

—౨౮ కేశరంజన ప్ర లేపము. ౩—

మూ. తిలాస్నామలకాశ్లే ప్తవ కిష్కలో మధుకం మధు. 279

బృంహయేద్రజ్జయేచ్చై తత్ కేశా మూర్ధప్ర లేపనాత్,

వ్యా. నువ్వులు, ఉసిరికకాయలబెరడు, తామరకమలములలాని కేశరములు, అతిమధురము, వీనినన్నిటిని సమభాగములుగ గూర్చి మెత్తగ తేనె బోసి నూరి తలకు పూసినయెడ వెండ్రుకల కుదుళ్లుకు బలమును కల్గించి వృద్ధినందించి తెల్లబడిన వెండ్రుకల నల్లగ జేయును.

—౨౯ కేశరంజన ప్ర లేపము, రెండవది. ౪—

మూ. పచేత్తై న్నవయుక్తామైః అయశ్శూర్ణం సతద్బలమ్. 280

తేనా22లి ప్తం శిరశ్శుద్ధం అన్నిగ్ధముపితం నిశి,

తత్ప్రతిః త్రిఫలాథాతం స్యాత్కృష్ణమృదుమూర్ధజమ్. 281

వ్యా. నైంధవలవణమును, ఇనుపరాపాడిని, బియ్యమును సమభాగములుగ గూర్చి మెత్తని చూర్ణముగ జేసి శుక్తము మున్నగు ద్రవముల కలిపి యుడికించి, శిరస్సున నూనె జిడ్డు లేక శుభ్రముగ నుండునట్లు స్నానముచేసిన పిదప వైశేష్యిన యాషధమును ఋసి రాత్రియంతయు నూరునట్లునిచి, మరుసటిదినముదయమున త్రిఫలముల జేర్చి కాచబడిన సిగ్గచే శుభ్రముగ కడిగిన వెండ్రుకలు నల్లబడి మెత్తనై చక్కగ పెరుగును.

—ॐ కేశరంజన ప్రలేపము, మూడవది. ॐ—

మూ. అయశ్చూర్ణోఽష్లుపిష్టశ్చ రాగస్సత్రిఫలో వరః,

వ్యా. ఇనుపరాపాడిని త్రిఫలములను సమములుగ గూర్చి అష్టురసద్రవముల కలిపి మెత్తగ నూరి వెండ్రుకలకు పూసిన నెరసిన వెండ్రుకలు నల్లబడి వృద్ధి నొందును. ఇయ్యది వెండ్రుకలకు రంగునుకల్పించుటకు ప్రశస్తమైన యాషధము.

—ॐ అనుక్తచికిత్సానంగ్రహము. ॐ—

మూ. కుర్యాచ్ఛేషేషు రోగేషు క్రియాం స్వాం స్వాచ్ఛికిత్సితాత్,
శేషేష్వాదా చ నిర్దిష్టా సిద్ధా చాన్య్యా ప్రవక్ష్యతే. 282

వ్యా. ఇతైరంగున పీనసరోగమువలన సంభవించు నుపద్రవరూపముగ నిర్దేశింప బడిన వ్యాధులలో పలితముపరకుంగలరోగములకు నిదానక్రమానుసారముగ చికిత్స చెప్పబడినది. తక్కుంగల దప్పి, శ్వాసకాసములు, జ్వరము, రక్తపిత్తము, అను పీనసోప ద్రవములకు, ఆయాస్వస్థంత్రరోగముల చికిత్సితములలో జెప్పబడిన ఆయా రోగ చికిత్సలను చేయనగును. మరియు వస్త్రీహృదయ-శిరోరూపములగు మర్తముల మూడిటి యందు జనించురోగముల నుద్దేశించి యిచ్చట చెప్పబడినవి గాక తక్కిన (త్రిమర్ద సంబంధములగు) రోగములకు ఈ త్రిమర్తీయచికిత్సితమున వాతాదిబోషసంబంధమును జెప్పక సామాన్యముగ జెప్పబడిన చికిత్సలను ఆయా రోగములకు చేయనగును. మరియు నిచ్చట చెప్పబడిన త్రిమర్తీయ రోగములకు సిద్ధిపానమున త్రిమర్తీయసిద్ధియను తొమ్మిదవయథాయమున జెప్పబడు చికిత్సల నాచరింపందగును.

—ॐ స్వరభేదచికిత్స, అందు వాతకస్వరభేదచికిత్స. ॐ—

మూ. సర్పింఘ్యపరిభక్తాని స్వరభేదేనిలాత్తకే,
తైలైశ్చతుష్ప్రయోగైశ్చ బలారాస్నామృతాహ్వయైః. 283
బర్హితీత్తిరిదయేణాం పంచమూలశృతాః రసాః,
మాయూరం షీరసర్పిర్వా పితృత్ర్యాపణమేన వా. 284

వ్యా. వాతముచే గల్గిన స్వరభేదమునందు ఆహారమును భుజించిన పిదప ఘృత పానము చేయుట చాల ప్రశస్తము. మరియు వాతవ్యాధిచికిత్సితమున చెప్పబడు బలా తైలమును రాస్నాతైలమును అమృతాతైలమును పానము అభ్యంగము గంఢూషము వస్త్రీకర్షము అను నాల్గువిధములగు చికిత్సలయందు నుపయోగించవలెను. మరియు పంచమూలముల జేర్చి పక్వముచేయబడిన నెమలియొక్కయు తీతువుపిట్టయొక్కయు కోడియొక్కయు మాంసరసములను, (ఈయధ్యాయమున శిరోరోగచికిత్సలూ చెప్పబడిన) మాయూరఘృతమును, తీరమును, (కాసచికిత్సితమున చెప్పబడిన త్రూమణ ఘృతమును త్రాగవలెను.

ఇచ్చట వాతవ్యాధిచికిత్సితమున “బలాశతం గుఢూచ్యా శ్చ.....వాతవ్యాధి వినాశనమ్” (చి. అ. ౭౪) అని చెప్పబడిన బలాతైలమును “రాస్నానహస్రనిర్యాహే ...అనిలార్తిచుత్” (చి. అ. ౭౪) అని చెప్పబడు రాస్నాతైలమును; “తులూః పఞ్చ గుఢూచ్యాస్తు.....తైలాగ్ర్యమమృతాహ్వాయమ్” (చి. అ. ౭౪) అని చెప్పబడు అమృతాతైలమును; పానాభ్యంజనగంఢూషవస్త్రీవిధానములకు గ్రహించునది. మరియు “వాతికే శిరసో రోగే...గలరోగనుత్.” మాయూరమితి విఖ్యాతం ఊర్ధ్వజత్రుగదాపహమ్” అని యీయధ్యాయమున జెప్పబడిన మాయూరఘృతమును; కాసచికిత్సితమున “త్రూమణం త్రిఫలాం.....త్రూమణం నామ విఖ్యాతం ఏకద్వైతమును త్తమమ్” (చి. అ. ౧౮. శ్లో. ౩౬. ౩౮) అని చెప్పబడిన త్రూమణాది ఘృతమును పానమునకు గ్రహించునది.

“చతుష్ప్రయోగైః” అను పదముచేత పాన-అభ్యంగ-గంఢూష-వస్త్రీప్రయోగములు నాల్గురు గ్రహింపబడును.

మరియు ప్రతిశ్యాయముచే జనించు రోగముల నిర్దేశించునపుడు “వైస్వర్యశో హశ్చ తతో భవన్తి” అని స్వరభేదము నిర్దేశింపబడినది. కాని వాతాదిభేదలక్షణములు నివరింపబడలేదు. ఐనను రాజయత్న చికిత్సితమున—“వాతాత్పిత్తాత్కఫాత్ రక్తాత్ కాసపేగాత్ససీనసాత్, స్వరభేదో భవేత్.” (చి. అ. ౮. శ్లో. ౫౩) అని యుపక్రమించి చెప్పబడిన వాతాదిస్వరభేదలక్షణముల గ్రహించునది. చికిత్సలు అచ్చటనే చెప్పబడినను ఈ ప్రకరణమున నధికృతంబగుటచేత మరల విస్తారముగ చెప్పబడినది.

—౧౦ వైత్తికస్వరభేదచికిత్స. ౧౦—

సూ. వైత్తికే తు విరేకస్సాన్యత్ పయశ్చ మధురైః శృతం, సర్పిర్గుడాఘృతం తిక్తం జీవనీయం వృషస్య వా.

వ్యా. పితృముచే కల్గిన స్వరభేదమున విరేచనము చేయించి, మధురద్రవ్యముల జేర్చికాచి సిద్ధముచేయబడిన పాలను త్రాగవలెను. మరియు ఊతక్షీణచికిత్సితమున జేప్పబడిన సన్నిర్గుడములను, తిక్తద్రవ్యముల జేర్చి, వక్రముచేయబడిన ఘృతమును, వాతరక్తచికిత్సితమున జేప్పబడుజీవనీయఘృతమును, రక్తపితృచికిత్సితమున చేప్పబడిన వాకాఘృతమును ఉపయోగింపందగును.

(ఇచ్చట ఊతక్షీణచికిత్సితమున “బలా విదారీ హస్తాచ.....శస్తాపార్శ్వ శిరశ్శూలే భేదే చ స్వరవర్ణయోః” (చి. అ. ౧౧. శ్లో. ౫౬. ౬౧) అని యుపక్రమించి చెప్పబడిన సన్నిర్గుడయోగములను: వాతరక్తచికిత్సితమున “ద్వే పశ్చిమాలే వర్ణాభూ.....జీవనీయమిదం సన్ని వృష్యం వస్థాసుతప్రదమ్” (చి. అ. ౪. శ్లో. ౮౮) అని చెప్పబడిన వాకాఘృతయోగమును గ్రహించునది.)

❖ కఫజస్వరభేదచికిత్స. ❖

మూ. కఫజే స్వరభేదే తు తీక్ష్ణం మూర్ధవిరేచనం,

విరేణో వమనం ధూమః యవాన్నకటునేవనమ్.

236

చవ్యభార్గ్యభయావ్యోషతౌరమాక్షికచిత్రకాకా,

లిహ్యద్వా పిప్పలీపథ్యే జీర్ణం మద్యం పిబేచ్ఛ సః.

287

వ్యా. కఫముచే గల్గిన స్వరభేదమున తీక్ష్ణమైన యౌషధముచే శిరోవిరేచనమును కాయవిరేచనవమనములను, ధూమ పానమును, కటురసవ్యంజనముతో గూడిన యవాన్నమును సేవింపదగును. మరియు చవ్యము, భారంగి, కరకకాయలబెరడు, త్రికటుకములు, యవతౌరము, చిత్రమూలము, వీనిని సమభాగములుగ సూర్పి చూర్ణముచేసి లేనెతో కలిపి సేవించవలెను. లేక పిప్పల్లును కరకకాయలను చూర్ణముచేసి యైనను లేనెతో కలిపి సేవించి ప్రాతమద్యమును పెంటనే త్రాగవలెను.

❖ రక్తజస్వరభేదచికిత్స. ❖

మూ. రక్తజే స్వరభేదే తు సఘృతాః (సంస్కృతాః) జాజ్జలా రసాః,

ద్రాక్షావిదారీక్షురసాః సఘృతక్షౌద్రశర్కరాః

288

యచ్చోక్తం ఊయకాసఘ్నం తచ్చ సర్వం చికిత్సితం,

పిత్తజస్వరభేదఘ్నం సిరావేధశ్చ రక్తజే.

239

వ్యా. రక్తముచే కల్గిన స్వరభేదమున జాంగలజంతువులమాంసరసములను ఘృతమును చేర్చి యుపయోగింపనగును. మరియు ద్రాక్షపండ్లరసమును, నేలగుమ్మడిగడ్డరసమును, చెరకురసమును, అందు నేతిని లేనెను చక్కెరను కలిపి త్రాగవలెను.

మరియు త్తయజకాసహరమైన చికిత్సయు, పిత్తజస్వరభేదమునకు జెప్పబడిన చికిత్సయు, సిరావ్యధనంబును రక్తజస్వరభేదమున నుపయోగింపదగును.

—౧౭ సాన్నిపాతికస్వరభేదచికిత్స. ౧౭—

మూ. సన్నిపాతే హితాః సర్వాః క్రియా న తు సిరావ్యధః,
ఇత్యుక్తం స్వరభేదస్య సమానేన చికిత్సితమ్. 290
(ఇతి స్వరభేదచికిత్సా)

వ్యా. సన్నిపాతమున కల్గిన స్వరభేదమున వాతికాదులకు వైని వేరువేరుగ చెప్పబడిన చికిత్సల నన్నిటిని చేయదగును. సిరావ్యధనమును మాత్రము చేయంజనదు. ఇతైరంగున స్వరభేదచికిత్సితము సంగ్రహముగ జెప్పబడినది.

—౧౮ ఉక్త-ఆనుక్తచికిత్సాసంగ్రహము. ౧౮—

భవన్తి చాత్రః—

మూ. వాతపిత్తకఫాః నృణాం వస్తిహృత్సార్ధసంశ్రయాః,
తస్మాత్తత్త్వాసామిప్యాత్ హర్తవ్యా వమనాదిభిః. 291

వ్యా. శరీరమునందలి వాత-పిత్త-కఫములు మూడును క్రమముగ వస్తియందును హృదయమునందును శిరస్సునందును ఆశ్రయించి నియతముగ నుండును. (వాతము వస్తియందును, పిత్తము హృదయమునందును, కఫము శిరస్సునందును ఆశ్రయించి యుండుననుట). కావున వాతాదిస్థానముల సమీపమును బట్టియు ఆయాస్థానమునుబట్టియు నాదోషమునకు జెప్పిన వమనాదికర్తలచే చికిత్సజేయనగును. (వాతమునకు వస్తికర్తయు, పిత్తమునకు విరేకంబును, కఫమునకు వమనంబును నియతమైన చికిత్స యగును. కావున, వాతాదులు ప్రళోపమునొంది స్థానాంతరమున జేరువపుడు, అయ్యది యేస్థానమున జేరునో ఆస్థానమున నియతముగ నుండు దోషమునకు విధించిన వమనాది చికిత్సలచే సామీప్యమునుబట్టి యుపచరించుట యుక్తమని భావము).

—౧౯ త్రిదోషములు విరోధములేకుండుటకు కారణము. ౧౯—

మూ. అధ్యాత్మలోకో వాతాద్వైః లోకో వాతరవీన్దుభిః,
షీడ్యతే ధార్యతే చైవ వికృతాఽవికృతైస్తథా. 292
విరుద్ధైరపి న త్వేతే గుణైర్హృన్తి పరస్పరం,

దోషాస్సహజసాత్త్వత్వాత్ విషం ఘోరమహీనివ. 293

వ్యా. గాలియు, సూర్యుడును, చంద్రుడును వానివానికి స్వభావసిద్ధములగు ధర్మములు మిక్కిలముగ వై నను తక్కువగ వై నను ఉన్నచో జగత్తునకు బాధకల్గించును.

అటుగాక స్వాభావికములగు శీతోష్ణాదిధర్మములు న్యూనాతిరేకము లేక సమస్థితి నుండు నెడ మూడును కలిసి జగమునకు ఆధారభూతమై చెడనియక పోషించును. అతైరంగ ననే వాత-పిత్త-కఫములు మూడును స్వప్రమాణమునకన్న న్యూనాతిరేకము లైనచో జీవలోకమును జ్వరాదిరోగముల గల్గించి బాధించును. సమస్థితి నున్నయెడ ప్రాణికోటిని పోషించును.

మరియు నీ వాతపిత్తకఫములు మూడును పరస్పరవిరుద్ధములగు గుణములు కల్గి యున్నను, అయ్యవి శరీరముతో కూడ పుట్టి సాత్త్వికము లైయుండుటంజేసి (సర్పమునకు స్వభావసిద్ధమై శరీరముతోడ పుట్టిన త్రూర్మమైనవిషము సర్పములను చంపకుండువిధముగ) యొకదాని నింకొకటి విరుద్ధగుణములచే హరింపనేరవు. (దోషములు మూడును బాహ్య వాతాదిసాదృశ్యమునుబట్టి వాతము గాలిని బోలె లాఘవాదిగుణములు కల్గినదియనియు, పిత్తము సూర్యనిబోలె తీవ్రగుణములు కల్గినది యనియు, కఫము చంద్రునిబోలె శీతాదిగుణములు కల్గినదియనియు తెలిసెడి. మరియు శ్లేష్మము స్నేహపైచ్చిల్లగారవాది గుణములు కల్గినది. వాతము ఈగుణములకు విరుద్ధములైన రౌద్ర్యలాఘవాదిగుణముల కల్గి యుండును. అట్టి విరుద్ధగుణములు కల్గియున్నను నయ్యవి సహజసాత్త్వికము లగుటంజేసి పరస్పరము హనినొందక వానివానికృత్యముల జేయుచు సమస్థితియందును శరీరమును పోషించును. వికృతి జెందినపుడు శరీరమును రోగములచే బాధించును. అని ముఖ్య భావము.)

— ఆధ్యాయవిషయసంగ్రహము. —

తత్ర శ్లోకః—

మూ. త్రిమర్తజానాం రోగాణాం నిదానాకృతిభేదజం,
విస్తరేణ పృథగ్విష్టం త్రిమర్తీయే చికిత్సితే.

294

వ్యా. త్రిమర్తీయచికిత్సితమున నీయధ్యాయమున వస్త్రీ, హృదయము, శిరస్సు అనునీ ప్రధానమర్తముల మూటియందును సంభవించు రోగములనిదానంబులును, లక్షణం బులును, చికిత్సలును పేరుపేర విస్తరముగ వివరింపబడినవి.

ఇత్యగ్ని వేశకృతే తంత్రే చరక ప్రతిసంస్కృతే దృఢబలసంపూరితే
చికిత్సాస్థానే త్రిమర్తీయచికిత్సితం నామ
షడ్వింశోఽధ్యాయః.

వ్యా. ఇతైరంగున నగ్ని వేశకృతంబును, చరక ప్రతిసంస్కృతంబును, నగు చరక సంహితయను నాయు ర్దేవతంత్రమున సూత్రస్థానమునందలి దృఢబలసంపూరితభాగ మున త్రిమర్తీయచికిత్సిత మనునది యిరువదియారవ యధ్యాయము.

సప్తవింశాధ్యాయము.

అవతరణిక:—త్రిమర్త్యచికిత్సితమున ననేకరోగములు పంచకర్తసాధ్యములుగ గనబడుచున్నవి. అట్టిరోగముల చికిత్సావిధానమును వివరించునపుడు, వానికి విరుద్ధముగ పంచకర్తములచే సాధింపరాని యూరుస్తంభమునువ్యాధి కంత్తకారునికి స్మృతిపథగోచరమై యట్టి యూరుస్తంభచికిత్సితము నిచ్చట చెప్పబొడంగెను. లోకమున పరస్పర విరుద్ధములుగ నుండువస్తువులలో నొకదాని చూచునపుడు దానికి విరోధిగ నుండు పేరొండువస్తువు జ్ఞప్తికివచ్చుట సాజము:—ముంగినను చూచినప్పుడు దానికివిరోధియగు సర్పము జ్ఞప్తికివచ్చును కదా? అతీరున పంచకర్తసాధ్యరోగముల దలంచుటచే పంచకర్తసాధ్యముగు నూరుస్తంభము ఆచార్యునకు స్మృతిపథారూఢమై దానిచికిత్సితమును వెంటనే యీక్రింద వివరించెను.

అథాధ్యాయప్రారంభము.

మూ. అథాత ఊరుస్తంభచికిత్సితం వ్యాఖ్యాన్యామః. 1

ఇతి హ స్తాహ భగవానాత్రేయః. 2

వ్యా. త్రిమర్త్యచికిత్సితమును జెప్పినపిదప నూరుస్తంభచికిత్సితమును భగవానుడగు నాత్రేయు డుపదేశించినదానికన్న న్యూనాతిరేకము లేకుండునట్లు వివరించి చెప్పెదనని యర్థము.

అగ్నివేళునిప్రశ్నము.

మూ. శ్రియా పరమయా బ్రాహ్మ్య పరయా చ తపశ్శ్రియా,
అపీనం చంద్రసూర్యాభ్యాం సుమేరుమివ పర్వతమ్. 3

(అపీనపూర్వం చంద్రాగ్రాదిభ్యో మేరుమివాచలమ్)

ధీధృతిస్మృతివిజ్ఞానజ్ఞానకీర్తిక్షమాలయం,
అగ్నివేళో గురుం కాలే సంశయం పరిపృష్టవాన్. 4

వ్యా. మిగుల శ్రేష్ఠమైన బ్రహ్మతేజస్సుతోడను, తపస్సంపత్తితోడను నిరంతరముగ కూడిని, చంద్రసూర్యులతో నెడలేక కూడియుండు మేరువును బోలినవాడును, బుద్ధియు, ధారణాశక్తియు, జ్ఞానవిజ్ఞానంబులును, కీర్తియు, ఘర్వును కలవాడును, గురువర్మడును నగునాత్రేయునింగని యుక్తమైన సమయమున నగ్నివేళును తనకు గల్గిన సంశయము నిట్లడుగం దొడంగెను.

మూ. భగవత్ ! పశ్చాత్తాపాని సమస్తాని పృథక్తథా,
 నిర్దిష్టాన్యామయానాం హి సర్వేషామేవ భేషజమ్.
 దోషజోఽస్త్వామయః కశ్చిత్ యస్య తాని భిషగ్వగ!
 న స్యుశ్శక్తాని శమనే సాధ్యస్య క్రియయా సతః?
 “అస్త్యూరుస్తమ్భః” ఇత్యుక్తే గురుణా తస్య కారణం,
 సర్విజ్ఞభేషం భూయః పృష్టస్తేనాఽబ్రవీధురుః.

వ్యా. శ్రీకాలజ్ఞానసంపన్నుడును వైద్యవరుడును నగు నోగురువర్యా ! మనుష్యులందఱును పంచకర్తములును వేరువేరుగను అన్నియు కలిసియు సకలరోగములకును చికిత్స యగునని నిర్దేశించబడినది. అట్టి పంచకర్తములచే శమింపజేయ వలనుపడనివ్యాధి, సాధ్యవస్థలో జేరినజోషజవ్యాధులలో నెదియైన నొకటి కలదా? యని యడుగ నూరుస్తంభమను వ్యాధి పంచకర్తములచే శమింపనిది యొకటి కలదని గురువు చెప్పెను. అయ్యది జనించుటకు కారణములను దానిలక్షణములను చికిత్సను చెప్పుమని మరల నన్ని వేళు లడుగ గురువర్యులగు నాత్రేయు లిట్లు చెప్పందొడంగెను.

—ॐ ఊరు స్తంభనిదానము, సంప్రాప్తియు. —

మూ. స్నిగ్ధోష్ణలఘు(గురు)శీతాని జీర్ణాఽజీర్ణే సమశ్నతః,
 ద్రవశుష్కదధిక్షీరగ్రామ్యానూపాద కామిషైః.
 విష్టవ్యాపన్నమద్వాతిదివాస్వప్నప్రజాగరైః,
 లఙ్ఘనాఽధ్యశనాయాసభయవేగవిధారణైః.
 స్నేహోచ్ఛ్వామం చితం కోష్ఠే వాతాదీన్ మేదసా సహ,
 రుద్ధ్వాశు గౌరవాదూరూ యాత్యధోగైః సిరాదిభిః.
 పూరయన్ సక్తిజ్ఞోరు దోషో మేదోబలోత్కటః,
 అవిధేయపరిస్పృహం జనయత్యల్పవిక్రమమ్.
 మహాసరసి గమ్భీరే పూర్ణేఽమ్బు స్తిమితం యథా,
 తిష్ఠతి స్థిరమక్షోభ్యం తద్వదూరుగతః కఫః.
 గౌరవాయాస(మ)సజ్కోచదాహరుక్సుప్తికమ్పనైః,
 భేదస్ఫురణతోదైశ్చ యుక్తో దేహం నిహన్త్యసూన్.
 ఊరూ శ్లేష్మా సమేదస్కో వాతపిత్తైభిభూయ తు,
 స్తమ్భయేత్ స్థైర్యశైత్యాభ్యాం ఊరు స్తమ్భస్తతస్సన్వతః.

వ్యా. భుజింపబడినయాహారము కొంచెముగ జీర్ణమై యజీర్ణశేష ముండునట్టి యవస్థయందు స్నిగ్ధోష్ణములును, లఘుశీతంబులును; ద్రవ-శుష్కంబులును నగు పరస్పర విరుద్ధగుణములు కల పదార్థములను ఒకటిగ జేర్చి భుజించినను; పెరుగు పాలు, గ్రామ్య-అనూప-ఔదకజంతువులమాంసముల నొకటిగ గూర్చి భుజించినను, పిండితో జేయబడిన భక్ష్యదులను చెడినమద్యమును అధికముగ త్రాగినను, పగటియం దధికముగ నిద్రపోయి నను, రాత్రులయందు నిదురమేల్కొంచుయున్నను, ఉపవాసము జేసినను, భుజించిన వెంటనే మరల భుజించినను, శరీరమునకు శ్రమనుకల్పించు పనుల విశేషముగ జేసినను, భయపడినను, మలమూత్రవాతాదివేగముల నిరోధించినను, స్నేహము నధికముగ త్రాగినను, (ఈకారణములచేత) రసశేషరూపమైన యామరసము తోష్ణమున నానాట సంచి తమై నిలచి వృద్ధినొంది మేదస్సుతోగూడి వాతపిత్తకఫమార్గములను అడ్డగించి యాత్రి దోషములతో గూడి గురుత్వముచేత హృదయమునుండి క్రిందికి వ్యాపించుసిరిలయందును ధమనులయందును వ్యాపించి శీఘ్రముగ నాసిరాధమనులములముగ క్రిందికి దిగజారి, మేదస్సుయొక్క బలముచేత మరింత బలమునొంది తొడలయందును పిక్కలయందును పూరించును. దానంజేసి స్పర్శము స్వాధీనమున లేక చలనాది వ్యాపారముల జేయ సామర్థ్యము లేకుండును. అట్టియెడ (మిక్కిలి బోతుకల సరస్సున జలము పరిపూర్ణముగ నిండియున్నపుడు అట్టిజలము నిశ్చలముగ కదలకుండువిధముగ) తొడలయందు నిండి యుండు కఫము సంచలనము లేక నిల్కడగ నిలచి స్థిరముగ నుండును. అట్టియెడ మిక్కిలి భారమై ఆయాసమును సంకోచమును మంటను నొప్పిని కల్పించును. స్పర్శజ్ఞాన ముడుగును. కంపము కల్గును. పగులదీయునట్లు బాధయు కల్గును. అదగును, ఇట్టి బాధల గల్గించి శరీరమును ప్రాణములను హింసించును. మరియు కఫము మేదస్సుతో గూడి వాతపిత్తముల ధిక్కరించి యుత్కటమై తనయందలి స్థిరత్వశీతగుణములచేత తొడలను స్తంభింపజేయును. (ముడుచుటకును చాచుటకును వలనుపడకుండజేయును.) కావున నీవ్యాధి యూరు స్తంభమని యన్వర్థముగ జెప్పబడునని భావము.

ఇచ్చట కథంబును మేదస్సును సమానగుణము లగుటంజేసి కఫము మిక్కిలి వృద్ధి నొంది బలివృద్ధి వాతపిత్తములు కలిసి యున్నను నారెండిటిని తిరస్కరించి యూరు వులను తనయందలి స్థైర్యశీతగుణములచేత స్తంభింపజేయును. ఈవిషయమునే తంత్ర కారులు “ఊరూ శ్లేష్మ సమేదస్కః” అనుశ్లోకముచే నుపదేశించిరి. మరియు వాగ్భటా చార్యులు “తమూరు స్తమ్భమిత్యాహుః ఆధ్యవాతమథాపరే” (అ. హృ. ని. ఆ. ౧౫) అని చెప్పిరి. కావున నీవ్యాధికి ఆధ్యవాతమని నామాంతరము కూడ నున్నట్లు తెలిసిడి.

—ॐ ఊరు స్తంభపూర్వరూపము. ౧౬—

మూ. ప్రాగ్రూపం ధ్యాననిద్రాఽతిస్తైమిత్యాఽరోచకజ్వరాః,
లోమహర్షశ్చ చ్ఛర్దిశ్చ జంఘారోవస్సదనం తథా. 15

వ్యా. ఊరు స్తంభము కలుగుటకుముందు మనుజున కధికముగ చింతారూపమైన మనోవ్యాపారము కల్గును. అధికముగ నిద్రవచ్చును. శరీరము మొద్దుబారి జడముగ నుండును. ఆరోచకంబును జ్వరంబును కల్గును. గగుర్పాటు కల్గును. వాంతి యగును. పిక్కలయందును తొడలయందును నొప్పి పుట్టును. (ఇవి యన్నియు నూరు స్తంభమునకు పూర్వరూపములని భావము.)

—ॐ ఊరు స్తంభమున స్నేహప్రయోగముచే గల్గుదోషము. ౧౭—

మూ. వాతశజ్జీభిరక్షానాత్ తస్య స్యాత్ స్నేహనాత్పునః,
పాదయోస్సదనం సుప్తిః కృచ్ఛాద్దుద్ధరణం తథా. 16

వ్యా. వైశేష్యబడిన యూరు స్తంభము వాతవ్యాధి యని పొరబాటుపడి వాతమును హరించుటకై స్నేహమును పానాభ్యంగాదుల కుపయోగించినయెడ పాదముల యందు తీవ్రమైన నొప్పి కల్గి స్పర్శమును బొత్తుగ నెరుంగుండును. కాలు వైకెత్తుటకు మిగులకష్టముగ నుండును. (ఇచ్చట సంప్రాప్తియందు వైశేష్యబడిన సుప్తి-సంకోచాదుల బట్టి వాతవ్యాధి యని శంక కల్గునని భావము.)

—ॐ ఊరు స్తంభలక్షణము. ౧౮—

మూ. జఙ్ఘోరుగ్గానిరత్యర్థం శశ్వచ్ఛ్వాదాహవేదనే,
పదం చ వ్యధతే న్యస్తం శీతస్పర్శం న వేత్తి చ. 17
సంస్థానే వీడనే గత్యాం చాలనే చాప్యనీశ్వరః,
అన్యనేయా హి సమ్భగ్నౌ ఊరూపాదౌ చ మన్యతే. 18

వ్యా. ఊరు స్తంభమునందు పిక్కలయందును తొడలయందు తీవ్రమైన బాధ కల్గును. కాళ్లయందు మాటిమాటికి కొంచెముగ మంటయు నొప్పియు కల్గును. పాదములను క్రింద నుంచినయెడ బాధకల్గును. చల్లనిస్పర్శయు కొంచెమైన తెలియబడదు. పాదములను నమముగ క్రింద నుంచుటకును, వీడనమునకును, నడచుటకును, కదలించుటకును సామర్థ్యము లేక, కాళ్లును తొడలును తనశరీరమునకు సంబంధము లేక వేరొకరిదానిని మోసినొని పోవుచున్నట్లు తలచును. (ఇవి యూరు స్తంభస్వరూపలక్షణము.)

అటుగాక దోషములు ఊరువులయందు వ్యాపించి సరళేహముచేతను మేదస్సుచేతను నిరోధింపబడి స్థిరముగనిలచియుండు దోషములను పైజెప్పిన వమన-విరేచన-వస్తికర్తములు వెడలించనేరవు. కావున శోధనము ఊరువులయందు వ్యాపించిన దోషములను వెడలించ సమర్థము కానోపదు.

మరియు వాతస్థానమైన పిక్కలయందును ఊరువులయందును జేరిన దోషములు వాతము స్తంభించియుండుటవలనను, వాతమునందలి శీతగుణమువలనను, (మిక్కిలి లోతున నుండు జలమును మిట్ట కెక్కించి ప్రవహింపజేయ వలనుపడనిభంగి) శరీరము నందు క్రిందిభాగమైన యూరువుల నుండుదోషముల పైకి వ్యాపింపజేసి వెడలించ వమన-విరేచన వస్తిరూపశోధనము సమర్థము కానోపదు.

ఇచ్చట స్నేహనశబ్దముచేత పానాభ్యంగరూపస్నేహనంబును స్నేహములతో నిర్వర్తింపబడు అనువాసనవస్తియు గ్రహింపబడును. విరేచనశబ్దముచేత నిరూహవస్తియు గ్రహింపబడును. నన్యము ఊరుగతదోషముల వెడలించ ప్రసక్తము కాదు కావున నన్యదియు నీరోగమున నకించిత్కరమని పేరుగ గ్రహింపబడలేదు.

—ॐ ఊరు స్తంభచిత్సాక్షమము. ॐ—

మూ. తస్య సంశయనం నిత్యం క్షుప్తాం శోషణం తథా,

యుక్త్యపేక్షీ భిషక్కుర్యా దధికత్వాత్కఫామయోః. 25

వ్యా. ఊరు స్తంభమునకు శమనంబును, ముఖ్యముగ చేయనగును. కఫంబును ఆమ రసంబును మిక్కిలి యధికములగు నుండుటవలన, ఆరెంటిని పూర్తిగ నశింపజేయు చికిత్సను, ద్రవమును శోషింపజేయుచికిత్సను యుక్తి ననుసరించి చేయనగును. కానిశోధనము నొకప్పుడు చేయదగదని భావము.

—ॐ ఊరు స్తంభమున వత్సాహారములు. ॐ—

మూ. సదా రూక్షోపచారాయ యవశ్యామౌకకోద్రవాణ్,

శూకైరలవణైర్దద్యాత్ జలత్రైలోపసాధితైః. 26

సునిషణ్ణకనిమ్బార్కవేత్తారగ్వధపల్లవైః,

వాయసీవాస్తుకైరనైః తిక్తైశ్చ కులకాదిభిః. 27

వ్యా. ఎల్లప్పుడు రూక్షములగు నుపచారముల చేసికొనుచున్న రోగికి నీరు చెంచలియాకు, పేపచిగుళ్లు, జిల్లేడుచిగుళ్లు, పేముచిగుళ్లు, కేలచిగుళ్లు, కాచియాకు, చెంచలియాకు, కాకరకాయలు మున్నగు చేదుప్రధానముగ గల శాకములను ఉప్పు

చేర్చక నీళ్లలో నడికించి తైలముచే తిరుగబోతదెట్టి పక్షము చేయబడిన కూరలతో యవాన్నమును చామలయన్నమును కొఱ్ఱలయన్నమును భుజింపజేయవలెను.

❧ ఊరు స్తంభహరత్కారాదిప్రయోగము. ❧

మూ. త్కారాదిప్రయోగాశ్చ హరితక్యాస్తతైవచ,
మధూదకస్య పిప్పల్యాః ఊరు స్తమ్భవినాశనః. 28

వ్యా. యవత్కారము మున్నగు త్కారములు, అరిష్టములు, కరకకాయలు, తేనెతో కూడినజలము, పిప్పళ్లు, వీనిని యథాయోగముగ ప్రయోగించినచో నూరు స్తంభమును హరించును.

❧ ఊరు స్తంభహరచూర్ణయోగములు. ❧

మూ. సమక్లాం శాల్మలీం బిల్వం మధునా సహ నా పిబేత్,
తథా శ్రీవేష్టకోదీచ్య దేవదారునతాన్యసి. 29
చన్దనం థాతకీం కుష్ఠం తాలీసం నలదం తథా,

వ్యా. మంజిష్ఠి, బూరుగబంక, మారేడు, వీనిని సమభాగములుగ గూర్చి చూర్ణముచేసి తేనెలో కలిపి సేవించినను; దేవదారుబంక, కురువేరు, దేవదారుచెక్క, గ్రంథితగరము, చందనము, ఆరిశువు, చెంగల్మకోష్ఠ, తాలినపపత్రి, వట్టివేరు, వీనిని చూర్ణము చేసి తేనెతో కలిపి త్రాగినను ఊరు స్తంభము శమించును.

❧ ఊరు స్తంభనాశకకల్పయోగములు. ❧

మూ. ముస్తం హరితకీం లోధ్రం పద్మకం తిక్తరోహిణీమ్. 30

దేవదారుహరిద్రే ద్వే వచాం కటుకరోహిణీం,
పిప్పలీం పిప్పలీమూలం సరలం దేవదారుచ. 31

చవ్యం చిత్రకమూలాని దేవదారు హరితకీం,
భల్లాతకం సమూలాం చ పిప్పలీం పశ్చాత్ తాన్ పిబేత్. 32

సత్కౌద్రానర్ధశ్లోకోక్తాన్ కల్పానూరుగ్రహంపహన్,

వ్యా. తుంగగడ్డలు, కరకకాయలబెరడు, లొద్దుకుపట్ట, పద్మకావ్యము, కటుక రోహిణి, ఈద్రవ్యములనైనను; దేవదారుచెక్క, వసుపు, మ్రూనివసుపు, వస, కటుక రోహిణి, ఈద్రవ్యములనైనను; పిప్పళ్లు, మోడి, సరళమును పృక్షముయొక్క చెక్క, దేవదారుచెక్క, ఈద్రవ్యములనైనను; చవ్యము, చిత్రమూలపువ్వు, దేవదారుచెక్క,

కరకకాయలబెరడు, ఈద్రవ్యములనైనను; జీడిగింజలు, మోడి, పిప్పళ్లు, ఈద్రవ్యముల నైనను, మెత్తగనూరి కల్కముచేసి తేనెతో కలిపి త్రాగినను ఊరుస్తంభమును హరించును. ఇచ్చట పైజెప్పబడిన శ్లోకములలో నైదర్థశ్లోకములచే జెప్పబడి ద్రవ్యగణముల నైది టిని పేరుపేరుగ నైదుకల్కములుగ గల్పించి యుపయోగింపవలెను.

—ॐ ఊరుస్తంభహరమార్గ యోగములు. ॐ—

మూ. శార్దూపాం మదనం దస్తీ వత్సకస్య ఫలం వచాం (త్వచామ్.) 33

మూర్వామారగ్వధం పాతాం కరజ్జం కులకం తథా,
పిబేన్ద్రధుయుతం తుల్యం చూర్ణం వా వారిణాప్లుతమ్. 34
సత్కౌద్రం దధిమద్దైర్వాప్యూరుస్తమ్భవినాశనం,

వ్యా. గురిగింజ, వ్రంగకాయ, నేపాళపువ్వు, కొడిసెపాలవీత్తులు, వన, చాగ పట్ట, రేలపట్ట, చిరుబొడ్డి, కానుగపట్ట, కాకరపేళ్లు, వీని నన్నిటిని సమభాగములుగ గూర్చి చూర్ణము చేసి నీళ్లలో కలిపి, అందు తేనెను చేర్చి త్రాగవలెను. లేక పైజెప్పిన చూర్ణమును పెరుగుమిది తేటనీటితో కలిపి తేనె చేర్చి యెనను త్రాగవలెను. దీనిచేత నూరుస్తంభము నివర్తించును.

—ॐ మూర్వాదిచూర్ణము. ॐ—

మూ. మూర్వామతివిహం కుప్తం చిత్రకం కటురోహిణీమ్. 35

పూర్వవత్; గుగ్గులుం మూత్రే రాత్రిస్థితమథాపి వా,

వ్యా. చాగపట్ట, అలివన, చెంగల్వకోస్తు, చిత్రమూలము, కటుకరోహిణి వీని నన్నిటిని సమభాగములుగ గూర్చి చూర్ణముచేసి పైని చెప్పబడిన యోగమువలె నీళ్లలో కలిపి తేనె గూర్చి త్రాగవలెను. గుగ్గులమును రాత్రియంతయు గోమూత్రమున నూర బెట్టి చూర్ణముచేసి నీళ్లలో కలిపి తేనె గూర్చి త్రాగినను ఊరుస్తంభమును హరించును.

—ॐ స్వర్ణక్షీర్యాదిచూర్ణము. ॐ—

మూ. స్వర్ణక్షీరీమతివిహం ముస్తం తేజోవతీం వచామ్ 36

సురాహ్వం చిత్రకం కుప్తం పాతాం కటుకరోహిణీం,
లేహయేన్ద్రధునా చూర్ణం సత్కౌద్రం వా జలాప్లుతమ్. 37

వ్యా. కంకువృక్షము, అలివన, తుంగగడ్డలు, ఎక్కుడుతీగ, వన, జేవదారు, చిత్ర మూలము, చెంగల్వకోస్తు, చిరుబొడ్డి, కటుకరోహిణి, వీనినన్నిటిని చూర్ణముచేసి తేనెతో కలిపి సేదించవలెను, లేక నీళ్లలో కలిపి తేనెను చేర్చి త్రాగవలెను.

—౧౦ ప్రియంగావదిచూర్ణ యోగములు. ౧—

మూ. ఫలీం వ్యాఘ్రనఖం హేమ విజేద్వా మధుసంయుతం,
త్రిఫలాం పిప్పలీం ముస్తం చవ్యం కటుకరోహిణీమ్. 38
లిహ్యద్వా మధునా చూర్ణం ఊరు స్తమ్భార్దితో నరః,

వ్యా. ప్రేంకణము, పులిగోరుచెట్టువేరు, నాగకేసరములు, వీనిని సమభాగములుగ గూర్చి చూర్ణముచేసి లేనెతో చేర్చి నీళ్లలో కలిపి త్రాగవలెను. మరియు త్రిఫలములు, పిప్పళ్లు, తుంగగడ్డలు, చవ్యము, కటుకరోహిణి, వీనిని సమభాగములుగ గూర్చి చూర్ణముచేసి లేనెలో కలిపి సేవించవలెను. ఈచూర్ణములవలన నూరుస్తంభము శమించును.

—౧౧ ఊరు స్తంభమునం దవస్థానుసారముగ చికిత్సావిధి. ౧—

మూ. అపతర్పణజశ్చేత్స్యాత్ దోషస్సస్తర్పయేద్ధితమ్. 39
యుక్త్యా జాగ్రలజైర్ధాంసైః పురాణైశ్చైవ శాలిభిః,

వ్యా. అపతర్పణముచే కల్గిన యూరుస్తంభమున జాంగలమాంసములచేతను ప్రాతరాజనముల బియ్యపుటన్నముచేతను రోగికి సంతర్పణము చేయవలెను. (ధాతువులకు పుష్టినిందించవలె ననుట.)

—౧౨ ఊరు స్తంభమున వాతమును శమించుచికిత్స. ౧—

మూ. రూక్షణాద్వాతకోపశ్చేత్ నిద్రానాశార్తిపూర్వకః. 40
స్నేహస్వేదక్రమస్తత్ర కారోఽవతామయాపహః,

వ్యా. రూక్షణరూపమైన చికిత్సచేత వాతము ప్రకోపించిన నిదురబట్టక బాధ కల్గినయెడ స్నేహము స్వేదము మున్నగు వాతహరమైన చికిత్సాక్రమము నాచరింపదగును. (ఇచ్చట రూక్షణముచే ప్రకుపితమైన వాతమును శమింపజేయుటకై స్నేహనాదిచికిత్స ఆవస్థానుసారముగ విధింపబడినది కావున సామాన్యముగ విధింపబడిన స్నేహనిషేధమునకు విరోధము లేదని యెరుంగునది.)

—౧౩ అవస్థికదోషహరతైలము. ౧—

మూ. పీలుపర్ణి పయస్యా చ రాన్నా గోతురకో వచా. 41

సరళాఽగురుపాతాశ్చ తైలమేభిర్విపాచయేత్,

సక్షౌద్రం ప్రసృతం తస్మాదజ్జలిం వాఽపి నా విజేత్. 42

వ్యా. చాగ, మనుబాల, నన్నరాష్ట్రము, పల్లెరు, వస, తెగడ, అగరు, చిరుబా
వీని నన్నిటిని సమభాగములుగ గూర్చి కల్కముచేసి, కల్కమునకు నాల్గింతలు నూనెం
నూనెకు నాలుగింతలు జలమును గూర్చి తైలపాకవిధి ప్రకారము పక్వముచేసి, అం
ప్రసృత (రెండుపలముల) పరిమితమైనను, అంజలి (నాల్గుపలముల) పరిమితమైన
తైలమును గ్రహించి తేనె కలిపి త్రాగవలెను. (ఇచ్చట సామాన్యపరిభాషచే తైలకల్ప
నెరుంగనది.)

— ౭౭ కుష్ఠాదితైలము. ౭౭ —

మూ. కుష్ఠశ్రీవేష్టకోదీచ్యసరళం దారు కేసరం,

అజగన్ధాశ్వగన్ధా చ తైలం తైస్సార్షపం పచేత్.

సత్కౌర్త్రం మాత్రయా తచ్చాప్యూరుస్తమ్భార్దితః పిబేత్,

వ్యా. చెంగల్యకోష్ఠ, శ్రీవేష్టమును గంధద్రవ్యము (దేవదారుబంకతో శే
గంధద్రవ్యవిశేషము), కురువేరు, సరళపుష్పముయొక్క వేరు, దేవదారుచెక్క, న
కేసరములు, ఓనుము, పెన్నేరుగడ్డ, వీనిని సమభాగములుగ గూర్చి కల్కముచేసి య
నూనె నాల్గుభాగములును, నూనెకు నాల్గుభాగములు జలమును జేర్చి తైలమును పక్వ
చేసి నాల్గవంతు తేనెను కలిపి తగిన మాత్రతో సేవించిన నూరుస్తంభము శమించును
మూ (రొక్కొక్క డోరుస్తమ్భాత్ తతశ్చ స విముచ్యతే.)

వ్యా. వైశేష్యబడిన తైలములను సేవించినయెడ రూక్షోపచారములచే గ
వాతప్రకోపము శమించి యూరుస్తంభంబును శమించును.

— ౭౮ నైంధవాదితైలము. ౭౮ —

మూ. ద్వే పలే నైథవాత్ పశ్చ శుణ్ఠ్యాః గ్రన్థిచిత్రకాత్,

ద్వే ద్వే భల్లాతకాన్ఠీని వింశతిః ద్వే తథాథకే.

ఆరనాథాత్ పచేత్ ప్రస్థం తైలస్యైతైరపత్యదం,

గృధ్రస్యూరుగ్రహారోఽర్చిసర్వవాతవికారనుత్.

వ్యా. నైంధవలవణము రెండుపలములు, శుంఠి ఐదుపలములు, గ్రంథితగ
రెండుపలములు, చిత్రమూలము రెండుపలములు, జీడిగింజలు ఇరువది, వీని నన్ని
కల్కముచేసి ప్రస్థపరిమిత తైలమున జేర్చి అందు రెండాడకములు ఆర
మును కలిపి తైలపాకవిధి ప్రకారము పక్వముచేయునది. ఈతైలము నుపయోగిం
యెడ సంతానము కల్గును. మరియు గృధ్రసీవాతము, ఊరుస్తంభము, ఆరోగ్యవా

వాతవ్యాధు లన్నియు నీతైలోపయోగమువలన శమించును. (ఇచ్చట “భల్లాతకాస్థీని వింశతిః” అనుచోట గింజలు ఇరువది యని యర్థము.)

—౧౦ అష్టకట్వరతైలము. ౧౦—

మూ. పలాభ్యాం పిప్పలీమూలనాగరాదష్టకట్వరః,
తైలప్రస్థస్యమోదథ్నా గృధ్రస్యూరుగ్రహాపహాః. 47
(ఇత్యష్టకట్వరతైలమ్.)

వ్యా. పిప్పళ్లును మోడియు శుంఠియు చేరిన సముదాయము రెండుపలములను కల్కముచేసి ప్రస్థపరిమితమైన నూనెతో జేర్చి, అందు తైలమునకు నెనిమిది భాగములు (ఎనిమిదిప్రస్థములు) మజ్జిగను, ఒకప్రస్థము పెరుగును గూర్చి అన్నింటి నొకటిగ కలిపి తైలపాకవిధి ప్రకారము వక్ష్యముచేసి, యుపయోగించిన గృధ్రసీవాతంబును, ఊరుస్తంభంబును నివర్తించును. ఇది అష్టకట్వరతైల మనబడును.

—౧౧ ఊరుస్తంభమున శ్లేష్మహరప్రలేపాదిభావ్యాచికిత్స. ౧౧—

మూ. ఇత్యోభ్యస్తరముద్దిప్తం ఊరుస్తమ్భస్య భేషజం,
శ్లేష్మణః క్షుపణం త్వన్యత్ బాహ్యాం శ్రుణు చికిత్సితమ్. 48

వ్యా. ఇతైరంగున నూరుస్తంభమునకు సంబంధించిన ఆభ్యంతర (పానాదిరూపముగ శరీరమునందలి యంతర్భాగమున నుపయోగింపదగిన) ఔషధము చెప్పబడినది. ఊరుస్తంభమునకు ప్రధానకారణమైన కఫమును హరించునట్టి బాహ్య (శరీరమునందలి వైభాగమున ప్రలేపాదిరూపముగ నుపయోగింపదగిన) ఔషధములు ఈక్రింద వివరింపబడును.

—౧౨ కఫహరఉత్పాదనము. ౧౨—

మూ. వల్లీకమృత్తికామూలం కరజ్జాస్య ఫలం త్వచం,
ఇష్టకానాం తతశ్శూర్ణైః కుర్యాదుత్పాదనం భృశమ్. 49

వ్యా. పుట్టమట్టి, కానుగవేరు, కానుగవిత్తులు, కానుగపట్ట పీనినన్నిటిని చూర్ణము చేసి, అందు ఇటికెరాతిపొడిని కలిపి శరీరముపై రుద్దిన నూరుస్తంభమున కఫము నశించి బాధ నివర్తించును.

—౧౩ కఫనాశకోద్వర్తనము. ౧౩—

మూ. మూలై ర్వాప్యశ్వగన్ధాయాః మూలై రరక్తస్య వా భేషక్,
పిచుమర్దస్య వా మూలైః అథ వా దేవజారుణాః. 50

తా ద్రస్వ పవల్లికమృత్తికాసంయుతైర్భిషక్,

గాఢముత్సాదనం కుర్యాత్ ఊరు స్తమ్భే ప్ర లేపనమ్.

51

వ్యా. పెన్నేరుగడ్డలనైనను, జిల్లేడువేళ్లనైనను, వేపవేళ్లనైనను, దేవదారువేళ్లనైనను మెత్తగ చూర్ణముచేసి, తేనెను ఆవాలను పుట్టమట్టిని కలిపి మెత్తగ నూరి యూరు స్తంభమున శరీరముపై నలుగుపెట్టి గాఢముగ రుద్దవలెను. వైజెప్పిన యాషధముచే పట్టు వేయవలెను.

—౧౭ ఊరు స్తంభహర ప్ర లేపము, సేచనము. ౧౭—

మూ దస్తీద్రవస్తీసురసాస్వరైశ్చాపి బుద్ధిమాన్,

తర్కారీశిగుసురసావిశ్వవత్సకనిమ్బజైః.

52

పత్రమూలఫలైస్తోయం శృతముష్ణం చ సేచయేత్,

వ్యా. దంతి (నేపాళపు) వేళ్లు, ద్రవంతి (వెద్దనేపాళపు) వేళ్లు, తులసి, ఆవాల వీనిని నూరి పట్టువేయవలెను. మరియు తక్కిల, మునగ, తులసి, శుంఠి, కొడిసెపాల, వేము వీనియొక్క ఆకులను వేళ్లను కాయలను (యథాసంభవముగ) జేర్చి నీళ్లు కాచి వేడిగ నున్నపుడు స్నానముచేసిన నూరు స్తంభము నివర్తించును.

—౧౮ కొన్ని ప్ర లేపములు. ౧౮—

మూ. విష్ణుస్తు సర్వపం మూత్రేఽధ్యుపితం స్యాత్ ప్ర లేపనమ్.

53

వత్సకసురసం కుష్ఠం గంధస్తుమ్బురుశిగుకా,

హింస్రాఽర్కమూల(హింజ్వర్కమూల)వల్లికమృత్తికాః

సకుఠేరకాః.

54

దధిసైన్ధవసంయుక్తం కార్యమేతైః ప్ర లేపనం,

ఊరు స్తమ్భవినాశాయ భిషజా జానతా క్రమమ్.

55

వ్యా. ఆవాలను గోమూత్రము పోసి నూరి రాత్రియం దూరపెట్టి మరునాడు పట్టువేయవలెను. మరియు కొడిసెపాలవత్తులు, తులసి, చెంగల్వకొప్పు, అగరు మున్నగు గంధద్రవ్యము, తుంబురులు (గంధద్రవ్యవిశేషము), మునగపట్ట, జటామాంసి (ఇంగువ), జిల్లేడువేరు, పుట్టమట్టి, నల్లగగ్గెర (నల్లతులసి), వీని నన్నిటిని సమభాగములుగ గూర్చి మెత్తగ నూరి, అందు పెరుగును సైంధవలవణమును కలిపి పట్టువేయవలెను. ఈ ప్ర లేపములచేత నూరు స్తంభము శమించును.

—౧౭ ఊరు స్తంభహరణక-ప్ర లేపములు. ౧౭—

మూ. శోభనాకం ఖదిరం బిల్వం బృహత్స్యా సరలాసనా,
శోభాజ్ఞానకతర్కారీశ్వదంప్రాసురసార్జకా. 56
అగ్నిమథకరజ్ఞా చ జలేనోత్కావ్యభ్య సేచయేత్,
ప్ర లేపో మూత్రపిష్టైర్వాఽవ్యూరు స్తమ్భునివారణః. 57

వ్యా. పెద్దప్రానిచెక్క, చంద్రచెక్క, మారేడుపేళ్లు, ములక, వాకుడు, సరస
దేవదారుచెక్క, వేగిచెట్టుపట్ట, మునగపట్ట, తక్కెల, పల్లెరు, తులసి, నల్లతులసి, కూర
నెల్లి, కానుగపట్ట వీని నన్నిటిని సమములుగ గూర్చి కావ్యభము చేసి యాకషాయము చే
తడుపవలెను. లేక వైజెప్పిన ద్రవ్యముల నన్నిటిని గోమూత్రమున నూరి పట్టుపేసినను
ఊరు స్తంభము నివ రించును.

—౧౮ ఊరు స్తంభమును హరించువిహారములు. ౧౮—

మూ. కఫక్షయార్థం శక్యేషు వ్యాయామేష్వనుయోజయేత్,
స్థలాన్యాక్రమయేత్ కల్పం శర్కరాస్సికతాస్తథా. 58
ప్రతారయేత్ ప్రతిస్తోతః నదీం శీతజలాం శివాం,
సరశ్చ విమలం శీతం స్థిరతోయం పునఃపునః. 59
తథా విశుష్కేఽస్య కఫే శాన్తిమూరుగ్రహో వ్రజేత్,

వ్యా. ఊరు స్తంభరోగపీడితుని వాడు నెరవేర్చుటకు తగిన వ్యాయామ (శరీర
మునకు శ్రమమును కల్పించు) కృత్యముల జేయుటకై పురికొల్పవలెను. ప్రాతఃకాలమున
వానిని మిట్టప్రదేశములయందును, రాళ్లు విశేషముగ కల్గిన ప్రదేశములయందును,
ఇసుక దిబ్బలయందును నడిపించవలెను. చల్లని నీళ్లుకల్గి మొసళ్లు మొదలైన
క్రూరజంతువులు లేక సుఖముగ సంచరింపదగిన నదీప్రవాహమున నెదురీదునట్లు చేయ
వలెను. పాచితీగెలు మున్నగునవి లేక శుభ్రమై మిక్కిలి చల్లనైన జలము కల్గి ప్రప
హించక స్థిరముగ నిల్కడకల్గిన సరోవరములయందును అవగాహనముచేసి పలుమారు
ఈతకొట్టనట్లు చేయవలెను. ఈవ్యాయామకృత్యములచేత నూరువులయందు వ్యాపించి
ఘనీభవించిన కఫము కరగి యెండి, దాన గల్గిన యూరు స్తంభము శాంతినిొందును.

ఇచ్చట జలమున నీదునపుడు జలసంబంధమునంజేసి కఫము వృద్ధినిొందవలసి
యున్నను శరీరమునకు ఆయాసము కల్గుటపలనను, శరీరముపై వ్యాపించియున్న
యూర్షము జలసంబంధమునంజేసి లావలికి మరలి యడగియుండుటం జేసియు కఫము

శుష్కించునని యెరుంగునది. మరియు జలమునం దీదుట కఫమునకు సమానగుణకర్తయై నను కఫశోషణరూపఫలమును కల్గించునది కావున సుఖకరమయి యాచరణయోగమగును. ఈవిషయము సీతంత్రకారుడు “భవేత్కదాచిత్యాస్మి విరుద్ధాఽభిమతక్రియా” (చి. అ. 30) అని యోనివ్యాపచ్చికిత్సితమున నుపదేశించిరి. ఇది వివరతార్థకారిచికిత్స యని భావము.

అను క్తచికిత్సాసంగ్రహము. ౧౯

మూ. శ్లేష్మణః క్షుపణం యత్స్యాత్ న చ మారుతమావహేత్,
(న చ మారుతకోపనమ్) 6

తత్సర్వం సర్వదా కార్యం ఊరు స్తమృత్యు భేషజం,
శరీరం బలమగ్నిం చ కార్యైషా రక్షతా క్రియా. 6

వ్యా. ఊరు స్తంభమున వాతమును ప్రకోపింపజేయకయే శ్లేష్మమును నశింపజేయనట్టి ఔషధ-ఆహారవిహారములన్నియు నెడలేక చేయుట యూరు స్తంభమునకు చికిత్సయగును. మరియు నీవ్యాధికి చికిత్స జేయునపుడు శరీరమును శరీరబలమును జాతరగ్నిని చెడనీయక కాపాడుచు మిక్కిలి మెలకువతో చికిత్స చేయనగును.

అథాయవిషయసంగ్రహము. ౨౦

తత్ర శ్లోకః—

మూ. హేతుః ప్రాగ్రూపలిక్ష్ణాని కర్తాఽయోగ్యత్వకారణం,
ద్వివిధం భేషజం చోక్తం ఊరు స్తమృచ్చికిత్సితే. 6

వ్యా. ఊరు స్తంభము జనించు కారణములు, పూర్వరూపము, లక్షణములు, ఊరు స్తంభమున పంచకర్తములు చేయదగదనుటకు కారణములు, బాహ్య - ఆభ్యంతరరూపములైన ఔషధములు, ఇవి యన్నియు నూరు స్తంభచికిత్సితమును నీయధ్యాయమున చెప్పబడినవి.

ఇత్యగ్ని వేశకృతే తస్త్రే చరక ప్రతిసంస్కృతే దృఢబలసమ్పూరితే
చికిత్సాస్థానే ఊరు స్తమృచ్చికిత్సితం నామ
సప్తవింశోఽధ్యాయః.

ఇతైరంగున నగ్ని వేశకృతంబును చరక ప్రతిసంస్కృతంబును నగుచరకసంహితయు. నాయుర్వేదతంత్రమునందలి చికిత్సాస్థానమున దృఢబలసంపూరితభాగమునం దూరు స్తంభచికిత్సితమునది సప్తవింశాధ్యాయము సమాప్తము.

అష్టవింశాధ్యాయము.

అవతరణిక:—ఊరు స్తంభచికిత్సితమున “రూక్షణాద్వాతకోపశ్చేత్” అని యూరు స్తంభమున రూక్షణముచే వాతము ప్రకోపించినచో దానికి తగిన స్నేహనాది చికిత్స చెప్పబడినది. అట్టి వాతప్రకోపప్రస్తావమునం జేసి యూరు స్తంభచికిత్సితా సంతరము వాతవ్యాధిచికిత్సితము చెప్పబడును:—

అథాధ్యాయప్రారంభము. ౧౯

మూ. అథాతో వాతవ్యాధిచికిత్సితం వ్యాఖ్యాన్యాయః. 1

ఇతి హ స్తాహ భగవానాశ్రేయః. 2

వ్యా. ఊరు స్తంభచికిత్సితానంతరము వాతవ్యాధిచికిత్సితమును భగవానుడగు నాశ్రేయు లుపదేశించినదానికన్న న్యూనాతిరేకము లేకుండునట్లు వివరించి చెప్పెదనని యర్థము.

ఇచ్చట నీవిషయము నెరుంగునది:—వాతవ్యాధిశబ్దమునకు “వాత ఏవ వ్యాధిః వాతవ్యాధిః” అని విగ్రహమును వివక్షించినయెడ వాతమే ఆయాదూష్యముల జేరి సర్వాక్ష-నికాక్షవాతాదిరూపమునొంది పలుదెరుంగులైన బాధల గల్గించునది వాతవ్యాధి యని యర్థము. లేక ‘వాతాత్ వ్యాధిః=వాతవ్యాధిః’ అని విగ్రహమును వివక్షించునెడ, వాతదోషమువలన దోషదూష్యసమ్మార్థనవిశేషరూపమై సర్వాక్ష-నికాక్షాదిరూపమైన వ్యాధి వాతవ్యాధి యని యర్థము. జ్వరాదిరోగములును వాతముచే కల్గినను, ఆయ్యవి వాతముచే గాక పితృకఫములచేగూడ సంభవించును. వాతవ్యాధి మాత్రము కేవలము వాతముచేతనే సంభవించునది యగుటంజేసి వాతవ్యాధి యని వ్యవహరింపబడును. గాని కఫపిత్తములచే గూడ సంభవించు జ్వరాదిరోగములకు వాతవ్యాధి వాతవ్యాధిశబ్ద వాచ్యత్వము లేదని యెరుంగునది.

అథ వాతముయొక్క నై జన్వభావము. ౨౦

మూ. వాయురాయుర్బలం వాయుః వాయుర్ధాతా శరీరిణాం, వాయుర్విశ్వమిదం సర్వం ప్రభుర్వాయుశ్చ కీ ర్తితః. 3

వ్యా. వికృతి జేందక సమస్థితినుండు శారీరవాతము (మనుజులకు శరీర-ఇంద్రియ-సత్త్వ-ఆత్మసంయోగరూపమైన యాయుష్యమునకు ప్రధాన మగుటంజేసి) యాయుస్స్వ రూపముగ నుండును. శారీరమానసబలంబునకును కారణమగుటంజేసి బలమనియు చెప్పబడును. శరీరధారణమునకు ముఖ్యకారణము. ఈ ప్ర పంచమంతయు వాయు వ్యాపించి

యందుంటుంటేసి విశ్వరూపమనియు, ప్రపంచమున కాధారమగుటంటేసి ప్రభువనియు చెప్పబడును.

❧ వాతము ఆయువునకు హేతువగుటకు కారణము. ❧

మూ. అవ్యాహతగతిర్యస్య స్థానస్థః ప్రకృతౌ స్థితః,
వాయుస్సౌత్ సోఽధికం జీవేత్ ఏతరోగః సమాశ్శతమ్.

వ్యా. లోకమునం దేనికి వాతము తనసంచారమార్గమున కడ్డులేక స్వభావసిద్ధమైన సంచారము కల్గి, వాతమునకు నియమితమైన స్థానమునందే న్యూనాతిరేకములు లే ననుసితముండునో అట్టిమానవుడు రోగపీడితుడు కాక నూరువత్సరములకు నధికముగ నుభయగ జీవించును.

❧ ప్రాణాదివాతభేదములు. ❧

మూ. ప్రాణోదానసమానాఖ్యవ్యానాఽపానైః స పఞ్చధా,
దేహం తన్త్రయతే సమ్యక్ స్థానేష్వవ్యాహతశ్చర్క.

వ్యా. వైజ్ఞేషిన్ గుణములు కలవాతము ప్రాణము, ఉదానము, సమానము వ్యానము, అపానము నని నైదుభేదములు కల్గి, వానివాని కీక్రిందవేరువేరు చెప్పబడిన స్థానములయం దయ్యది యడ్డులేక సంచరించుచు శరీరమును చక్కగ ధరించును.

❧ ప్రాణవాతస్థానములు, కృత్యములును. ❧

మూ. స్థానం ప్రాణస్య మూర్ధోరః కణ్ఠ(కర్ణ)జిహ్వస్యనాసికాః,
స్థీవనక్షవర్ణూద్ధారశ్వాసాహారాది కర్త చ.

వ్యా. ఐదువిధములైన వాతములలో ప్రాణవాతమునకు శిరస్సును కంఠంబు, నాలుకయు నోరును నాసికయు స్థానములు. స్థీవనము (నోటిద్రవము సుమియుట తుమ్ముట, ఉద్ధారము (త్రేసుపుల వెడలించుట), నిశ్వాసమును వెడలించుట, ఆహారము, లోనికి ప్రవేశించజేయుట, ఇవిమున్నగుక్రియలను ప్రాణవాతము చేయును. (ఇచ్చు 'ఆహారాది' అను అదిశబ్దముచేత ఆహారధారణము మున్నగుకృత్యములు ప్రాణవాతమున సంబంధించినదని యెరుంగునది.)

❧ ఉదానవాతస్థానములు, దానికృత్యములును. ❧

మూ. ఉదానస్య పునః స్థానం నాభ్యురః కణ్ఠ ఏవ చ,
వాక్ప్రవృత్తిః ప్రయత్నైర్జో బలవర్ణాదికర్త చ.

వ్యా. ఉదానవాతమునకు నాభియు, రొమ్మును, కంఠంబును స్థానములు. అయ్యది సంభారణమును, కార్యములయందు ప్రయత్నమును, ఉత్సాహమును, శరీరబలమును, శరీరవర్ణము మున్నగువానిని కల్పించును. (ఇచ్చట ప్రాణ-ఉదానవాతముల రెంటికిని ఉరస్సు స్థానమగుటవలన సమానస్థానములైనను వానివానికృత్యములు వేరు వేరుగ నుండుటంజేసి (ఒకయింటిలో కాపురముండు మాలాకారునకును కుమ్మరివానికిని స్థానము సమానముగ నున్నను కృత్యభేదములచే నావభేదములు కల్గవిధముగ) నామభేదములచే వ్యవహరింపబడునని యెరుంగునది.)

—ॐ సమానవాతస్థానములు, దానికృత్యములు. ౭—

మూ. స్వేదదోషామ్బువాహీని ప్రోతాంసి సమధిష్ఠితః,
అంతరగ్నే శ్చ పార్శ్వస్థః సమానోఽగ్నిబలప్రదః.

8

వ్యా. సమానవాతము శరీరమునందలి చెమటను వాతాదిదోషములను, జలమును, వ్యాపింపజేయునట్టి ప్రోతోమార్గములయందును, కాయాగ్నికి సమీపమునను చేరియుండి జాతరాగ్నికి బలమును కలిగించి వృద్ధినిొందించుచుండును.

మరియు సీసమానవాతము కాయాగ్నికి సమీపమున ముఖ్యముగనుండి కోష్ఠము నందంతటను సంచరించుచు భుజింపబడిన యాహారమును గ్రహించి జాతరాగ్నిచే పచింపజేసి విభజించి శరీరమునం దధోభాగమున చేర్చును. ఈవిషయమునే వాగ్భటులు నిట్లు చెప్పిరి:—“సమానోఽగ్నిసమీపస్థః కోష్ఠే చరతి సర్వతః, అన్నం గృహ్ణాతి పచతి విచేచయతి ముశ్చతి.”

మరియు ప్రోతోవిమానము “నిస్వేదవహానాం ప్రోతసాం మేదోమూలం రోమ కూపాశ్చ” అని చెప్పబడిన స్వేదోవహాప్రోతస్సులను, “ఉదకవహానాం ప్రోతసా తాలుమూలం క్లోమచ” అని చెప్పబడిన ఉదకవహాప్రోతస్సులను నెరుంగునది. వాతాది దోషములు ప్రోతస్సు లన్నింటియందును వ్యాపించి శరీరమునందంతట సంచరించునని “వాతసి త్తశ్లేష్మణాం పునః సర్వశరీరచరాణాం సర్వాణి ప్రోతాంసి ఆయనభూతాని” అనువాక్యముచే అచ్చటనే చెప్పబడినది.

—ॐ వ్యానవాతస్థానములు, దానికృత్యములు. ౮—

మూ. దేహం వ్యాప్నోతి సర్వం తు వ్యానశ్శీఘ్రగతిర్నృణాం,
గతిప్రసారణాక్షేపనిమేషాదిక్రియస్సదా.

9

వ్యా. వ్యానవాతము అతిశీఘ్రమైన గమనము కల్గి శరీరమునందంతట వ్యాపించి నడచుట, ప్రసారణము (కాళ్లచేతులు మున్నగునవయవములను చాచుట ముడుచుట చ-చి—155

మున్నగునవి) ఆక్షేపము (చలనము), రెప్పలు మూయుట, తెరచుట మున్నగు వ్యాపారముల యెల్లప్పుడు చేయుచుండును.

— ౧౭ అపానవాతస్థానములు, దానికృత్యములు. ౧ —

మూ. వృషణౌ వస్తిమేధ్రిం చ నాభ్యూరూ వంక్షణౌ గుదం,

అపానస్థానమస్తస్థః శుక్రమూత్రశక్పన్తి చ.

10

సృజత్యార్తవగర్భౌ చ యుక్తాః స్థానస్థితాశ్చ తే,

స్వకర్ష కుర్వతే దేహో ధార్యతే తైరనామయః.

11

వ్యా. అపానవాతము వృషణములను, వస్తిని (మూత్రాశయమును), మేధ్రమును, (గుహ్యమును), నాభిని, తొడలను, గజ్జలను, గుదమును, ఆంత్రమును (ప్రేవులను) ఆశ్రయించియుండి శుక్రమూత్రపురీషములను, ఋతురక్తమును, గర్భమును, ఆయా మార్గములనుండి బైటవెడలించును.

వైశేష్యబడిన ప్రాణాదివాతము లైదును వికృతిజేందక సమస్థితిని వానివానికి పైని కనుబరచబడిన స్థానములయందు నియతముగ నున్నయెడ వానివానికి చెప్పబడిన కృత్యముల జేయును. దానంజేసి అట్టిపంచాత్మకమైన వాతభేదములచే మనుజుడు రోగములు లేక శరీరమున ధరించి సుఖముగ నుండగలడు.

— ౧౮ విగుణవాతము చేయుకృత్యము. ౧ —

మూ. విమార్గస్థాః హ్యయుక్తా వా రోగైః స్వస్థానకర్తవ్యైః,

శరీరం పీడయన్త్యేతే ప్రాణానాశు హరన్తి చ.

12

సజ్ఞామప్యతివృత్తానాం తజ్జానాం హి ప్రథానతః,

అశీతిర్నఖభేదాద్యా రోగాస్మాత్త్రే నిదర్శితాః.

13

తానుచ్యమానాన్పర్యాయైస్స హేతుాపక్రమాన్మృణు,

కేవలం వాయుముద్దిశ్య స్థానభేదాత్తథాఽఽవృతమ్.

14

వ్యా. వైశేష్యబడిన ప్రాణాదివాతములు వానివానికి చెప్పబడిన మార్గములను వదలి ఇతరమార్గముల సంపరించినను, సమస్థితి నుండక వికృతిజేందినను, వానివానికి చెప్పబడిన శిరస్సు మున్నగుస్థానములకును స్థివనాదికృత్యములకును సంబంధించినరోగములను ఆనేకముల కల్గించి శరీరమును బాధించును. అట్టివ్యాధులు మిక్కిలి బలవత్తరములైనయెడ యారోగములచేతనే మనుజుని చంపును.

అయ్యవి సంఖ్యాతీత మైయుండినను ఈరోగములను సంగ్రహించి నఖభేదము మున్నగునామభేదములచే నెనుబడివిధముల నున్నదని సంగ్రహించి ప్రధానముగ సూత్రస్థానమున (మహారోగాధ్యాయమున) నిర్దేశింపబడినవి.

ఆరోగములనే ఇచ్చట పర్యాయనామాంతరములచే జూపుచు వానికారణములును, లక్షణములును, ఆయావ్యాధికి చేయదగిన చికిత్సలును ఈక్రింద వివరించబడును. మరియు కేవలము వాతమును మాత్ర ముద్దేశించి వానిస్థానభేదములబట్టియు పితృద్యావరణభేదములబట్టియు సంభవించు వాతవ్యాధులుమాత్రము ఈప్రకరణమున చెప్పబడును.

ఇచ్చట వాతమునుమాత్ర ముద్దేశించి ప్రాణాదిభేదములను స్థానభేదములచే నిర్ణయింపబడినవి కాన అట్టి స్థానభేదములను వానివానికియీ భేదములను అనుసరించి ప్రాణాదివాత ప్రకోపముచే కల్లువ్యాధులు మాత్రము చెప్పబడుననియు, ఆవరణభేదముచే గల్గులక్షణములును చెప్పబడుననియు భావము.

—ॐ వాతవ్యాధినిదానము. ॐ—

- మూ. రూక్షశీతాల్పలఘున్నవ్యవాయాల్పిప్రజాగరైః,
విషమాదుపచారాచ్చ దోషాస్సక్ప్రవణాదతి. 15
- లఙ్ఘనస్థవనాత్యధ్వవ్యాయామాతివిచేష్టితైః,
థాతూనాం సంక్షయాచ్చింతాశోకరోగాల్పికర్షనాత్. 16
- దుఃఖశ్యాంసనాత్ క్రోధాత్ దివాస్వప్నాద్భయాదపి,
వేగసన్ధారణాదామాత్ అభిఘాతాదభోజనాత్. 17
- మర్తాఘాతాద్దజోష్టాశ్వశీఘ్రయానాల్పతంసనాత్,
దోషే స్తోతాంసి రక్తాని పూరయిత్వాన్వనలో బలీ. 18
- కరోతి వివిధాన్ వ్యాధీన్ సర్వాజ్ఞేకాజ్ఞంశ్చి తాన్,

వ్యా. రూక్షశీతగుణములు కలపదార్థములను భుజించుట, తనకు కావలసిన పరిమితి కన్న తక్కువగ భుజించుట, అధికముగ స్త్రీసంభోగముచేయుట, రాత్రులయందధికముగ నిదురమేల్కొనుట, ఉపచారములను వ్యత్యస్తముగ జేసికొనుట, శరీరమునందలి కఫపిత్తములనైనను రక్తమునైనను అధికముగ వెడలించుట, లంకణముండుట, మిట్టపల్లములుగనుండు ప్రదేశములయందు ఎగిరిదుముకుట, అధికముగ త్రోవనడచుట, శరీరవ్యాయామము నధికముగ జేయుట, అంగికాచిచ్ఛేద (వ్యాపారముల) నధికముగ జేయుట,

శరీరమునందలి రక్తాదిధాతువులు తీసిండుట, చింతచేసినను దుఃఖముచేసినను జ్వరాది రోగములచేసినను మిక్కిలి శరీరము కృశించుట, శరీరమునకు కష్టమును కల్పించువిషమ స్థితినుండు శయ్యలపై బరుండుట, లేక అట్టియాస్తరణములపై గూర్చుండుట, కోపము, పగటిపూట నిదురించుట, భయపడుట, వాతమలమూత్రాదివేగముల నిరోధించుట, ఆమరసము శేషించియుండుట, శరీరమున కభిఘాతముకలుగుట, ఆహారమును భుజించక యుపవాసముండుట, కణతలు మున్నగు మర్శస్థలములయందు అభిఘాతము కల్గుట, ఏనుగులు ఒంటెలు గుఱ్ఱములు మున్నగువానిపై సెక్కి మిక్కిలి వేగముగ పరువిడుట, వానిపై సెక్కి సవారిచేయునపుడు క్రిందపడుట, ఈకారణములచేత వాతము ప్రకోపమునొంది బలవత్తరమై స్నేహాదిగుణవిహీనములైన స్తోత్రపులను పూరించి సర్వాంగములను ఏకాంగములను ఆశ్రయించిన వాతరోగములను కల్పించును.

ఇచ్చట “గజోష్ఠా...అపతంసనాత్” అనుచోట ఏనుగులు మున్నగువాహనములపై సెక్కి యతివేగముతో సవారిచేయుటవలనైన శరీరమునందలి ధాతువులు కృశించుటవలన వాతము ప్రకోపించునని యర్థముకూడ చెప్పదగ్గును. అపతంసశబ్దమునకు కర్షణముననర్థమును ఖరనాదమున నిట్లు చెప్పబడినది:—“విలిఖత్యతిత్రెత్త్వాద్యత్ స్పృతముల్లేఖనం హి తత్, వికర్షత్యతిధాతూక్ యత్ తచోక్తమవ(ప్ర)తంసనమ్.” తీక్షణగుణముచే శరీరమునందలి ధాతువులను లేఖనముచేయునది యుల్లేఖనమనియు, ధాతువుల కృశింపజేయునది అవ(ప్ర)తంసనమనియు నర్థము.

❧ వాతవ్యాధిపూర్వరూపము. ❶ ❧

మూ. అవ్యక్తం లక్షణం లేషాం పూర్వరూపమితి స్పృతమ్. 19

అత్తరూపం తు తద్వ్యక్తం అపాయో లఘుతా పునః,

వ్యా. వాతవ్యాధులకు చెప్పినలక్షణములు సూక్ష్మములుగ నగపడినచో నయ్యది వాతవ్యాధులకు పూర్వరూపమని యెరుంగునది. మరియు ఆలక్షణములే స్ఫుటములుగా గానవచ్చినచో వాతవ్యాధికి స్వరూపలక్షణమనియు, అట్టితీవ్రలక్షణము లుడిగి శరీరము చుల్కనైయున్నయెడ వ్యాధినివృత్తియనియు నెరుంగునది.

❧ వాతవ్యాధిసామాన్యరూపము, ప్రతివీధివాతకృత్యములు. ❷ ❧

మూ. సజ్కోచః పర్వణాం స్తమ్భా భేదోఽస్థాం పర్వణామపి. 20

లోమహర్షః ప్రలాపశ్చ పాణిపృష్ఠశిరోగ్రహః,

ఖిజ్జపాణ్డ్యుల్యకుబ్జత్వం శోషోఽక్టానామనిద్రతా.

21

గర్భశుక్రరజోనాశః స్పృహనం గాత్రసుప్తతా,
శిరోనాసాక్షిజత్తుణాం గ్రీవాయాశ్చాపి హుంజ్జనమ్. 22

భేదస్తోదార్తిరాక్షేపః మోహాశ్చాయాస ఏవ చ,
ఏవంవిధాని రూపాణి కరోతి కుపితోఽనిలః. 23
హేతుస్థానవిశేషాచ్చ భవేద్ద్రోగవిశేషకృత్,

వ్యా. శరీరమునందలి సంధిబంధములు స్తంభించి కదలకుండుట, లేక సంకుచితములై ముడుచుకొనియుండుట, కీళ్లును ఎముకలును చగులుట, శరీరమునందలి రోమములు జలబరించి స్తంభించుట, సంబంధము లేక మాట్లాడుట, చేతులును వీపును శిరస్సును పట్టుబట్టి లాగబడినట్లుండుట, అవయవములు కుంటియగుట, గూను, శరీరము యుక్తముగ పెరుగక పొట్టియగుట, చేతులు కాళ్లు ముఖము మున్నగు నవయవములు శుష్కించుట, నిదురబట్టకుండుట, గర్భంబును శుక్రంబును ఋతురక్తంబును నశించుట, హస్తపాదాదులు వణకుట, శరీరమున స్పర్శము తెలియక మొద్దుబారియుండుట, శిరస్సు నాసాపుటము కన్నులు కంఠమూలము మెడ అను నీయవయవములు లోపలికి లాగబడుట, గొడ్డలిచే చీలువబడినట్లును నూదుల బొడిచినట్లును బాధకల్గుట, ఆక్షేపము శరీరావయవములు మాటిమాటికిని కుదిలించినట్లు వణకుట, మూర్ఛగ్రమ్ముట, ఆయాసము, ఇవి మున్నగురోగములను ప్రకోపమునొందిన వాతము కల్గించును. మరియు పిత్రావరణము మున్నగుకారణభేదములబట్టియు, కోష్ఠము మున్నగుస్థానవిశేషములబట్టియు తత్తదనుగుణముగ నాయారోగవిశేషముల గల్గించును.

ఇచ్చట చెప్పబడిన పర్వసంకోచము మున్నగునవి వాతవ్యాధిసామ్యలక్షణములగును. ఇవియే స్వతంత్రములుగ ప్రత్యేకవ్యాధులు నగును. ఇతైరుంగుననే జ్వరాదిరోగములకు లక్షణములుగ జేప్పబడినక్రమము, అరతి వివర్ణత్వము మున్నగులక్షణంబులును స్వతంత్రవ్యాధులుగ జనించుటయు కలదు. ఈవిషయమునే నిదానస్థానమున తంత్రకారు లిట్లు చెప్పిరి.—

“జ్ఞానార్థం యానిచోక్తాని వ్యాధిలిక్ష్ణోని సజ్జి”హే, వ్యాధయస్తే తదాత్వేతులిక్ష్ణోనీహేని నామయాః” (ని. ఆ. ౮. శ్లో. ౪౪) దీనివివరణంతయు నచ్చటనే చూచునది.

— కోష్ఠగత ప్రకుపితవృత్తలక్షణము. —

మూ. తత్ర కోష్ఠాశ్రితే దుష్టే నిగ్రహో మూత్రవర్చసోః. 24
బ్రథ్నహృద్ద్రోగగుల్మాఽర్చః పార్శ్వశూలం చ మారుతే,

వ్యా. వాతము దుష్టమై కోష్ఠము నాశ్రయించినయెడ మలమూత్రములు బైట వెడలక బంధింపబడును. అండకోశమునకు సంబంధించిన నరము వాచును. హృదయ రోగంబును గుల్మంబును ఆరోగ్యరోగంబును పార్శ్వశూలంబును సంభవించును.

—ॐ సర్వాంగకుపితవాతలక్షణము. ౨౦—

మూ. సర్వాజ్ఞకుపితే వాతే గాత్రస్ఫురణభజ్జానే. 25

వేదనాభిః పరితశ్చ స్ఫుటస్తీవాఽస్యసస్థయః,

వ్యా. నర్వశరీరమున వ్యాపించినవాతము ప్రకోపమునొందినపుడు శరీరమునందచ్చటచ్చట నదరును. పగులును. సంధిబాధములు పలుచెరంగులైన బాధలతో గూడి పగులునట్లుండును.

—ॐ గుదస్థితకుపితవాతలక్షణము. ౨౧—

మూ. గ్రహో విక్షాత్రవాతానాం శూలాత్థానాఽశ్శశర్కరాః. 26

జజ్జోరుత్రికపాత్ప్యవ్రోగశోషో గుదస్థితే,

వ్యా. గుదమునందలి వాతము ప్రకోపము నొందినపుడు మలమూత్రంబులును అపానవాతంబును బంధింపబడును. శూలంబును, కడుపుబ్బరంబును మూత్రద్వారమున రాయయు శర్కరయు కల్గును. పిక్కలకును తొడలకును కటిభాగమునకు క్రిందిసంధికిని వీపుకును సంబంధించినరోగములు కల్గును. ఈ ప్రదేశములయందు వాపును కల్గును.

—ॐ ఆమాశయప్రకుపితవాతలక్షణము. ౨౨—

మూ. హృన్నాభిపారోష్ఠ్యదరరుక్ తృష్ణోద్ధారవిసూచికాః. 27

కాసః కణ్ఠాస్యశోషశ్చ శ్వాసశ్చామాశయస్థితే,

వ్యా. ఆమాశయమునందలి వాతము ప్రకోపించినయెడ హృదయమునందును నాభిస్థానమునను ఇరుప్రక్కలయందును ఉదరమునందును నొప్పికల్గును. దష్ప్వయు, త్రేసుపులును, విఘాచియు, కాసంబును సంభవించును. కుత్తుకయు నోరును ద్రవములేక యెండును. శ్వాసము వెడలును.

—ॐ పక్షాశయస్థకుపితవాతలక్షణము. ౨౩—

మూ. పక్షాశయస్థోఽన్తరూజం శూలాటోపా కరోతి చ 28

కృచ్ఛిమూత్రపురీషత్వం ఆనాహం త్రికవేదనాం,

వ్యా. పక్షాశయమున నుండువాతము ప్రకోపించినయెడ ప్రేవులలో కూకలు పుట్టి కూలనొప్పికల్గును. గడవిడశబ్దము పుట్టును. మూత్రపురీషములు మిక్కిలి కష్టముతో వెడలును. కడుపుబ్బును. త్రికస్థానమున (వెన్నెముకకు క్రిందిసంధిలో) బాధకల్గును.

— ౨౭ ఇంద్రియగత-త్వగతవాతలక్షణములు. ౨౭ —

మూ. శ్రోత్రాదిప్విద్వియవధం కుర్వాద్ధృష్టసమీరణః. 29

త్వగ్రూక్షో స్ఫుటితా సుప్తా కృశా కృష్ణా చ తుద్యతే,
ఆతన్యతే సరాగా చ పర్వరుక్ త్వక్ స్థితేనిలే. 30

వ్యా. ప్రకుపితవాతము శ్రోత్రము నేత్రములు మున్నగునింద్రియస్థానముల జేరినపుడు ఏయేయింద్రియమున చేరునో ఆయాంధ్రియములను చెరిచి ఆయాంధ్రియముయొక్క శక్తిని నశింపజేయును.

మరియు ప్రకుపితవాతము త్వక్కున చేరిన నయ్యది రూక్షమై పగులును. స్పర్శము నెరుంగలేకుండును. చర్మము కృశించి నల్లబడి సూదులబొడిచినవిధముగ పోటుపుట్టును. ఎఱ్ఱగనైన నుండును. గణుపులయందు నొప్పిపుట్టును. చర్మము విస్తరించును. (ఇచ్చట త్వక్ శబ్దమునకు రసధాతువని యర్థము.)

— ౨౮ రక్తగతవాతలక్షణము. ౨౮ —

మూ. రుజస్త్రీవ్రాః ససంతాపాః వైవర్ణ్యం కృశతాఽరుచిః,
గాత్రే వాఽరూంపి భుక్తస్య స్తమ్భశ్చాఽన్యగతేనిలే. 31

వ్యా. వాతము ప్రకుపితమై రక్తమున జేరినచో మంటయు మిగుల తీవ్రములైన నొప్పి పోటు మున్నగుబాధలును కల్గును. శరీరమున స్వాభావికమైన వర్ణము మారి వికృతరూపము కల్గును. శరీరము కృశించును. ఆరుచి కల్గును. శరీరముపై బొబ్బలు లేచి పుండగును. భుజించినవెంటనే శరీరము స్తంభించును.

— ౨౯ మాంస-మేదోగతప్రకుపితవాతలక్షణము. ౨౯ —

మూ. గుర్వజ్ఞం తుద్యతేఽత్యర్థం దణ్డముష్టిహతం తథా (యథా),
సరుక్ శ్రమిత (స్తిమిత) మత్యర్థం మాంసమేదోగతేనిలే. 32

వ్యా. వాతము మాంసమునందును మేదస్సునందును ప్రకోపమునొంది చేరినప్పుడు శరీరము బరువై కట్టెలచేతను పిడికిలిచేతను కొట్టబడినవిధముగ బాధయు, తీవ్రమైన పోటును కల్గును. శరీరముపై తడిగుడ్డ గప్పినవిధముగ మొద్దుబారియుండును. (ఇచ్చట మాంస-మేదోగతవాతములకు లక్షణములు సమానములు.)

—ॐ మజ్జ-అస్థికుపితవాతలక్షణము. ౧౭—

మూ. భేదోఽస్థిపర్వణాం సస్థిశూలం మాంసబలక్షయః,

అస్వప్నః సస్తతాదుశ్చ మజ్జాఽస్థికుపితేఽనిలే.

33

వ్యా. మజ్జయందును అస్థులయందును ప్రకుపితవాతము చేరినపుడు అస్థులయందును కీళ్లయందును పగులదీయునట్లు బాధయు, సంఘలయందు శూలమున పొడిచినట్లు బొటును కల్గి, శరీరమునందలి మాంసంబును బలంబును తీణించును. నిదుర బట్టదు. నిరంతరముగ నొప్పి కల్గును. (ఇచ్చట అస్థి-మజ్జల రెంటికిని లక్షణములు సమానములుగ జెప్పబడినవి. వివిధాశితపీతీయమునం దస్థిమజ్జలదుష్టిలక్షణములు వేరువేరుగ జెప్పబడినవి. ఆవిశేషలక్షణముల గూడ గ్రహించునది. ఇతైరంగుననే మాంసమేదోదుష్టిలక్షణములను వేరువేరుగ జెప్పబడినవాని విశేషముల గమనించునది.)

—ॐ శుక్రగతకుపితవాతలక్షణము. ౧౮—

మూ. క్షీప్రం ముష్కృతి బద్ధ్నాతి శుక్రం గర్భమథాపిచ,

వికృతిం జనయేచ్ఛాపి శుక్రస్థః కుపితోఽనిలః.

34

వ్యా. శుక్రగతవాతము ప్రకోపించినచో శుక్రమునుగర్భమును శీఘ్రముగ వెడలించును. ఒకసమయమున బైటవెడలసీయక బంధించును. లేక శుక్రమునకు గర్భమునకును సంబంధించినవ్యాధుల గల్గించును.

ఇచ్చట శుక్రశబ్దముచేత శోణితము గూడ గ్రహింపబడును. గర్భోత్పత్తికి కారణమైన శుక్రశోణితము వాతముచే దుష్టమైనయెడ గర్భమును శీఘ్రముగ వెడలించును. లేక ప్రసవనియతకాలమునకు నధికకాలము కూడ ప్రసవము కాసీయక బంధించును. లేక గర్భస్థశిశువునకు అంగవైకల్యాది వికృతరూపమును కల్గించుననియు నెరుంగునది.

—ॐ స్నాయుగతకుపితవాతలక్షణము. ౧౯—

మూ. బాహ్యభ్యస్తరమాయామం ఖల్లిం కుబ్జత్వమేవ చ,

సర్వాజ్ఞైకాజ్ఞరోగాంశ్చ కుర్యాత్ స్నాయుగతోఽనిలః.

35

వ్యా. శరీరమునందలి స్నాయువులను (సన్ననినరములను) ఆశ్రయించి వాతము ప్రకోపమునొందినయెడ బాహ్యయామము, అంతరాయామము, ఖల్లివాతము, కుబ్జవాతము, సర్వాంగవాతము, ఏకాంగవాతము అనువాతరోగములను కల్గించును. (ఇచ్చట సిరాగతవాతలక్షణములుగ జెప్పబడిన బాహ్యయామాదివ్యాధిలక్షణములు క్రిందచెప్పబడును.)

—౨౭ సిరాగతమపితవాతలక్షణము. ౨౭—

మూ. శరీరం మద్దరుక్ శోఘం శుష్యతి స్పృష్టతే తథా,

సుప్తాస్తన్యోవ్య మహత్యోవా సిరాః వాతే సిరాగతే. 36

వ్యా. శరీరమునందలి సిరల నాశ్రయించి ప్రకపితమైన వాతమున శరీరమున స్వల్పముగ నొప్పియు వాపును కల్గును. శరీరము శుష్కించి యదరును. సిరలు మిగుల నన్నగనైనను లావుగనైన నగును. చలనము లేకుండును.

—౨౮ సంధిగతమపితవాతలక్షణము. ౨౮—

మూ. వాతపూర్ణదృతిస్పర్శః శోధస్పర్శిగతేనలి,

ప్రసారణాకుఞ్చనయోః ప్రవృత్తిశ్చ (అప్రవృత్తిః) సవేదనా. 37

వ్యా. సంధుల(కీళ్ల)యందు చేరినవాతము ప్రకపితమైనపుడు సంధులయందు తాకినయెడ గాలితో నిండిన తోలుతిత్తివలె నుండు వాపుకల్గును. కాళ్లుచేతులను చాచు నపుడును ముడుచునపుడు బాధకల్గును. ఒకసమయమున ప్రసారణాదులకును సాధ్యము కాకుండును.

మూ. ఇత్యుక్తం స్థానభేదేన వాయోర్లక్షణమేవ చ,

వ్యా. ఇతైరంగున కోష్ఠాదిస్థానభేదముచే గల్గువాతలక్షణములు వేరువేరుగ జెప్పబడినవి.

ఇచ్చట నీవిషయము నెరుంగునది:—వాతవ్యాధిని నిర్దేశించునపుడు ప్రకపితమైనవాతము కోష్ఠముమున్నగుస్థానముల నాశ్రయించినయెడ నాయాస్థానవిశేషములబట్టి వాతము తత్తదనుగుణముగ కొన్నివ్యాధుల గల్గించి బాధించుననియు, వానిలో కొన్ని మిక్కిలి బలిష్ఠములగువ్యాధులు ప్రాణముల గూడ హింసించుననియు, వాతము పిత్తాదులచే తనసంచారమార్గమును అడ్డగించుటచే కొన్నివ్యాధుల గల్గించుననియు నిర్దేశించి వానినన్నిటి నీక్రింద వివరించెనని—“విమర్శస్థాః హ్యయంక్తా వా...ప్రాణానాశు హరన్తి చ...కేవలం వాయుముద్దిశ్య స్థానభేదాత్తథా శ్రుణు.” అనువాక్యముచే తంత్రకారులు నిర్దేశించిరి. అందు స్థానభేదముచే గల్గు వాతలక్షణములు “తత్ర కోష్ఠాశ్రితే” అని యుపక్రమించి యింతదనుక వివరింపబడినవి. పిదప బలిష్ఠములై ప్రాణాంతకరములగు అర్ధితవాతాదిశ్రూరవ్యాధు లీక్రింద వివరింపబడును. పిత్తాద్యవరణముచే ప్రకోపము నొందిన వాతలక్షణములు “లిజ్గం పిత్తాశ్రితే” అని యుపక్రమించి చెప్పబడును.

మరియు వాతము ప్రకోపించుటకు ముఖ్యకారణములు రెండు. అందొకటి ధాతుక్షయము, రెండవది మార్గావరణము. దీనిని తంత్రకారులే “వాయోర్ధాతుక్షయా త్కొపోమార్గస్యావరణేన చ” అని యీక్రిందనే చెప్పెదరు.

—ॐ అర్థితవాతలక్షణములు. ॐ—

మూ. అతివృద్ధశ్శరీరార్థం ఏకం వాయుః ప్రపద్యతే,
యదా తదోపశోష్యాఽస్మక్ బాహుం పాదం చ జాను చ. 38
తస్మిన్ సజ్జోచయత్యర్థే ముఖం జిహ్వాం కరోతి చ,
వక్త్రకరోతి నాసాభ్రూలలాటాక్షిహనూస్తథా. 39
తతో వక్త్రం ప్రజత్యాన్యే భోజనం వక్త్రనాసికమ్,
స్తబ్ధం నేత్రం కథయతః శ్చవధుశ్చ నిగృహ్యతే. 40
దీనా జిహ్వో సముత్త్లిష్టా కలా (అబలా, అఫలా) సజ్జతి చాస్య వాక్,
దంతాశ్చలన్తి బాధ్యేతే శ్రవణౌ, భిద్యతే స్వరః. 41
పాద (పార్శ్వ) హస్తాక్షిజఙ్ఘోరుశ్శఙ్ఖశ్రవణగర్జ్జారుక్,
అర్థే తస్మిన్ ముఖార్థే వా కేవలే స్యాత్ తదర్థితమ్. 42

వ్యా. వాతము మిక్కిలి యుక్కుటముగ వృద్ధి నొంది ప్రకుశితమై శరీరమునందలి కుడియెడనుభాగములలో నొకభాగమున జేరినపుడు ఆభాగమునందలి రక్తమును చక్కగ వ్యాపింపనీయక కోపించజేసి యాపార్శ్వమున హస్తమును పాదమును తొడను సంకోచింపజేయును. ఆభాగమునందు ముఖమునం దర్థభాగము వంకరగ నీడ్చుకొనును. మరియు నాభాగమునందే ముక్కును కనుబొమను నుడుటిని కంటిని దపుడనుకూడ వంకరగ జేయును. అట్టియెడ నోట నుంచుకొనబడిన యాహారమును ముక్కు వంకరగనై నోరు ఒకప్రక్క కొరిగియుండుటవలన నొకప్రక్కగనే గ్రహించును. అట్టి యాహారంబును నాస్త్రక్కనుండియే నోట ప్రవేశించును. మాటలాడునప్పుడును ముక్కు వంకరగనుండును. కన్ను స్తంభించియుండును. తుమ్ము సరళముగ వెడలక యడ్డుపడి నిలచును. మాటలాడునపుడు నూట దీనమై (గంభీరత లేక) వక్త్రమై త్వరితముగల్గి ఆవ్యక్తముగ కొతుకుకల్గి వెడలును. దంతములు కదలును. చెవులరెంటియందును నొప్పి కల్గును. కంఠ స్వరము మారును. వాతము వ్యాపించిన భాగమునందలి కాళ్లు చేతులయందును, కంటి యందును, పిక్కయందును, తొడయందును, కణతయందును, చెవియందును, గడ్డము నందును నొప్పికల్గును. లేక ముఖమాత్రమునం దర్థభాగమున నొప్పి కల్గును. ఇయ్యది అర్థితవాతమని చెప్పబడును.

ఈవ్యాధి శరీరమునం దర్థభాగమున వ్యాపించునదియైనను వ్యాధిప్రభావమునం జేసి రెండుచెవులయందును నొప్పికల్గునని “బాధ్యేతే శ్రవణా” అని చెప్పబడినది. మరియు నియ్యది శరీరమునం దర్థభాగమున సంభవించుటంజేసి అర్థాంగవాతమునకు సమాన ముగనున్నను, ఈవ్యాధియందు వైజేష్ణబడినలక్షణములన్నియు పూర్తిగ నుండుననియు, అర్థాంగవాతమున కొన్నిలక్షణములు మాత్ర ముండుననియు భేదము నెరుంగునది. మరియు నర్థాంగవాతమున బాధ యెడలేక నిరంతరముగ నుండును. అర్దితవాతమున వాతవేగకాలమున మాత్ర మవ్వడవ్వడు బాధకల్గును.

మరియు నీవ్యాధిని చెప్పనపుడు వాగ్భటులు “జత్రోర్ధ్వం రుజా తీవ్రా శరీరాధేఽధరేఽపి వా, తమాహుర్దితం కేచిత్ ఏకాయామనుభూఽపరే” (ఆ. హృ. ని. ఆ. ౧గి. శ్లో. ౩౬) అని చెప్పిరి. ఈవాక్యమునుబట్టి ఈవ్యాధి కంఠమునకు ప్రభాగమునందైనను, శరీరమునందునిలువున సగభాగమునందైనను, లేక బొడ్డుకు క్రింది భాగమునందైనను తీవ్రమైన బాధకల్గుననియు, ఈయర్దితవాతమును ఏకాయామమని కొందరు చెప్పెదరనియు తెలిసెడి. మరియు నీవ్యాధివిశేషలక్షణములు కొన్ని మాధవ నిదానవ్యాఖ్యానమున మాచే వివరింపబడినవి. వాని నచ్చట గమనించునది.

— అంతరాయామలక్షణము. —

మూ. మన్యే సంశ్రిత్య వాతోఽస్తః యదా నాడీః ప్రపద్యతే,
మన్యాస్తమ్భం తదా కుర్యాత్ అస్తరాయామసంజ్ఞితమ్. 43
అస్తరాయమ్యతే గ్రీవా మన్యా చ స్తభ్యతే భృశమ్,
దంతానాం దంశనం లాలా పృష్ఠాక్షేపః శిరోగ్రహః

(పృష్ఠాయామః శిరోగ్రహః.) 44

జృమ్భా వదనసక్తశ్చౌచ్యస్తరాయామలక్షణమ్,
(ఇత్కుక్తస్త్యస్తరాయామో బహిరాయామ ఉచ్యతే). 45

వ్యా. మెడకు వెనుక ప్రక్క నిరుపార్శ్వములనుండు పెద్దనరముల మన్యాశబ్ద ముచే జేప్పబడును. అట్టి నరములను వాతము చేరి ప్రకోపమునొంది శరీరమునందలి నాడులగా వ్యాపించినపుడు మన్యలను స్తంభింపజేయును. దానంజేసి మెడను లో ప్రక్కకు లాగి వంచి మెడనరములను స్తంభింపజేయును. అట్టియెడ పండ్లు పటపట కొరుకును. నోట జొల్లకారును. నీపు ముందుకు వంగును. తల నొప్పిపుట్టును. ఒడలినిరు పులును ఆవలింతలును కల్గును. నోరు పట్టుపట్టినట్లుండును. ఇది అంతరాయామమును

మన్యాస్తంభము (ఇచ్చట కొందరు మన్యాస్తంభము అంతరాయమునకు పూర్వరూప మని చెప్పెదరు.)

❦ బాహ్యాయమలక్షణము. ❧

మూ. పృష్ఠమన్యాశ్రితాః బాహ్యైః శోషయిత్వా సిరాః బలీ,
వాయుః కుర్యాద్ధనుస్తమ్భం బహిరాయామసంజ్ఞకమ్. 46

చాపవన్నామ్యమానస్య పృష్ఠతో నీయతే శిరః,
ఉర ఉష్ణిప్యతే మన్యాస్తమ్భా గ్రీవావమృద్యతే. 47

దస్తానాం దంశనం జృమ్భా లాలాస్రావశ్చ వాగ్గ్రహః,
జాతవేగో నిహస్త్యేషః వై కల్యం వా ప్రయచ్ఛతి. 48

వ్యా. వాతము మిక్కిలి బలిష్ఠమై వీపున వ్యాపించియుండు మెడనరముల యందును వీపునందలి బాహ్యమున వ్యాపించియుండు సిరలయందును జేరి, వానిని శోషింపజేసి బహిరాయామమును మన్యాస్తంభమును కల్పించును. ఈవ్యాధియందు వీపు ధనుస్సువలె వెనుక ప్రక్కకు వంగును. శిరంబును వెనుక వీపు ప్రక్క కీడువబడును. రొమ్ము పైకి యుబుకును. మెడనరములు ముందు ప్రక్కకు వంగక స్తంభించును. మెడ స్తంభించి నొచ్చును. పండ్లను కొరుకును. ఒడలివిరుపులును ఆవలింతలును కల్గును. నోట జొల్లుకారుచు మాట సరళముగ వెడలక పట్టినట్లుండును. ఈవ్యాధి మిక్కిలి తీవ్రమై రోగిని చంపును. లేక అవయవములకు వైకల్యమునైన కల్పించును.

ఇచ్చట సిరాశబ్ద ములక్షణము కావున వీపునందలి సిరలను స్నాయువులను కండరములను కూడ శోషింపజేసి వాతము వెనుక ప్రక్కకు లాగి ధనుస్సువలె వంచునని యర్థము. ఈవిషయము తంత్రాంతరమున నిట్లు చెప్పబడినది:—“మహాహేతుః బలీ వాయుః సిరాస్సన్నాయుకణ్డిరాః. మన్యాపృష్ఠాశ్రితాః బాహ్యైః సంశోష్యామామ యేదృహిః.”

మరియు వాగ్భటాచార్యులు—‘దస్తేష్వాస్త్యే చ వైవర్ణ్యం ప్రస్వేదస్తస్త గాత్రతా, బాహ్యాయామం ధనుస్తమ్భం బ్రవతే వేగినం చ తత్’ (అ. హృ. ని. అ. ౧౫. శ్లో. ౨౬) అని చెప్పిరి. (దంతములయందును నోటియందును వైవర్ణ్యంబును, చెమటయు కల్గి, అవయవములు శిథిలములై యుండుననియు, ఈవ్యాధి శరీరము వెనుక ప్రక్కకు మిగుటంజేసి బాహ్యాయామమనియు, విల్లువలె వంగి స్తంభించుటంజేసి ధనుస్తంభమనియు, మిక్కిలి వేగముగ బాధించుటంజేసి. వేగియనియు చెప్పబడును.)

౨౭ హనుగ్రహవాతలక్షణము. ౭౭

మూ. హనుమూలే స్థితో బధ్ధాత్ సంస్రయత్యనిలో హనూ,
వివృతాస్యత్వమథ వా కుర్యాత్ స్తవ్భుమపేదనమ్. 49
హనుగ్రహం చ సంస్తభ్య హనుం (నూ) సంవృతవక్తృతామ్,

వ్యా. వాతము ప్రకోపించి తాలువులకీళ్లయందు జేరి తాలువులను వాని సంధినుండి నడలించి నోరు తెరచివీనునట్లు చేసి మూయటకు వలనుపడక స్తంభింప జేయును. లేక మూసిగొనియున్న నోరును తెరుచుటకు వీలుపడనీయక కీళ్లను స్తంభింప జేయును. ఈరెండువిధములగు వ్యాధిని హనుస్తంభమని చెప్పబడును.

౨౮ ఆక్షేపకవాతలక్షణము. ౭౮

మూ. ముహురాక్షిపతి క్రద్ధో గాత్రాణ్యాక్షేపకోఽనిలః. 50
పాణిపాదం చ సంశోష్య సిరాస్సన్నాయుకణ్డరాః,

వ్యా. వాతము ప్రకోపమునొంది శరీరమునందలి ధనునులలోను స్నాయుకండరములలోను జేరి అవయవముల నన్నిటిని మాటిమాటికి కదలించును. హస్తపాదముల శోషింపజేయును. ఇయ్యది యాక్షేపకవాతమని చెప్పబడును. (ఇయ్యది పలుమారు అవయవముల నాక్రమించుటం జేసి యాక్షేపకమని యన్వర్థముగ జెప్పబడును.)

౨౯ దండకవాతలక్షణము. ౭౯

మూ. పాణిపాదశిరఃప్యృష్ఠశ్రోణీః స్తభ్నాతి నూరుతః. ౭1
దణ్డవత్ స్తభగాత్రస్య దణ్డకస్సోఽనుపక్రమః,

వ్యా. వైజేష్ఠినరీలిగ సిరాస్నాయుకండరములజేరినవాతము మిక్కిలి ప్రకోపమునొంది కాళ్లను చేతులను శిరస్సును పీపును పిరుదులను దండమువలె కదలనీయక స్తంభింప జేయును. ఇయ్యది దండకవాతమని చెప్పబడును. ఇయ్యది యసాధ్యము.

౩౦ అర్ధితాదివాతములకు వేగనియమము. ౮౦

మూ. స్వస్థస్సాన్యదర్ధితాద్యానాం ముహుర్వేగే గతే గతే. 52
వీడ్వతే వీడ్వనైస్సైస్యైః భిషగేతా వివర్జయేత్,

వ్యా. వైజేష్ఠ్యబడిన అర్ధితవాతము మొదలుజేసి దండకవాతమువరకుంగల వాతవ్యాధులయందు అప్పుడప్పుడును అవస్థానుసారముగ వేగము గల్గుచు నివర్తించుచుండును. అట్టియెడ వేగము లేనప్పుడు బాధ నివర్తించి స్వస్థత నొందును. అటుగాక

బాధాజనకములగు నాయాకారణములచేత నెడలేక బాధకల్గునప్పుడు అవియన్నియు నసాధ్యములగును. కావున వైద్యవరుడు వానిని చికిత్సమాని విడువందగును.

(అర్థిత-హనుస్తంభాది వాతవ్యాధులయందు వాతము పీడాకరములగు కొన్ని కారణములు కల్గినప్పుడు మాత్రము వేగము జూపి లేనప్పుడు శమించియున్నయెడ నవి యన్నియు నర్థితవాతభేదములలో నంతర్భూతములనియు, అటుగాక నిరంతరము బాధించు చున్నయెడ హనుస్తంభాదినామాంతరములచే జెప్పబడుననియు నవస్థాభేదమునుబట్టి నియమము నెరుంగునది.

❖ సర్వాంగ-ఏకాంగవాతలక్షణములు. ❖

మూ. హత్వైకం మారుతః పక్షం దక్షిణం హమమేవ వా. 53

కుర్యాచ్చేష్టానివృత్తిం హి రుజం వాక్ స్తమ్భ(సంగ)మేవ చ,
గృహిత్యాఽర్థం శరీరస్య సిరాః స్నాయూర్విశోష్య చ. 54

పాదం సజ్జోచయ త్యేకం హస్తం వా తోదశరాలకృత్,
ఏకాక్షరోగం తం విద్యాత్ సర్వాక్షం సర్వదేహజమ్. 55

(పవనాత్ కుశలోభిషక్.

సర్వాక్షరోగం తద్వచ్చ సర్వదేహఽనుగేఽనితే)

వ్యా. వాతము ప్రకోపమునొంది శరీరమునందు అర్థభాగమునందలి కుడిప్రక్క నైనను ఎడమప్రక్కనైనను సగభాగమున వ్యాపించి యాభాగమునందలి సిరలను స్నాయువులను శోషింపజేసి చలనాద్యాంగిక వ్యాపారముల జేయ వలనుపడకుండునట్లు నిశ్చేష్టముగ జేయును. లేక తీవ్రమైన నొప్పి పోటు మున్నగుబాధల నాభాగమున గల్గించును. ఆపార్శ్వమున నందలి హస్తపాదములను సంకోచింపచేయును. (ముడుచు కొనజేయును). నొప్పియు పోటును కల్గును. ఇయ్యది యేకాంగ వాతమని చెప్పబడును. (ఈవ్యాధిని వాగ్మటాచార్యులు “ఏకాక్షరోగంతం కేచిత్ అన్యే పక్షవధం విదుః” (అ. హృ. ని. అ. ౧౫. శ్లో. ౪౦) అనువాక్యముచే ఏకాంగ వాతమనియు పక్షవధ మనియు జెప్పిరి.)

మరియు వైజెష్ఠినవిధముగ ప్రకోపించినవాతము శరీరమునందెల్ల పూర్తిగ వ్యాపించి సిరాస్నాయువుల శోషింపజేసి శరీరమునందలి సంధిబంధముల నన్నిటిని గడలించి అవయవములనన్నిటిని నిశ్చేష్టములుగ జేసిన నయ్యది సర్వాంగ వాత మనబడును.

౨౭ గృధ్రసీవాతలక్షణము. ౭౬

మూ. స్థిక్పూర్వా కటిపుష్టోరుజానుజ్ఞాపదం క్రమాత్,
గృధ్రసీ వృమ్భరుక్తోదైః గృహ్లాతి స్పృహతే ముహూః.
వాతాత్ వాతకఫా త్తద్ధాగౌరవాఽరోచకాన్వితా,

56

వ్యా. వాతము ప్రకోపమునొంది తొలుత పిరుదులకు మైభాగమునను, పిమ్మట నదుము వీపు తొడలు మోకాళ్లు పిక్కలు పాదములు అను నీయవయవముల యందును వరుసగ వ్యాపించుచు, స్తంభము (స్తంభించుట)ను నొప్పిని పోటును వరుసగ కల్గించును. అట్టియెడ మాటిమాటికిని మైజెప్పినస్థలములయందు ఆదరుపాటు కల్గును. ఈలక్షణములు కల్గినది కేవలము వాతముచేతనే కల్గినగృధ్రసీవాతవ్యాధి. మరియు నయ్యది కఫముతోగూడిన వాతముచే కల్గినయెడ మైజెప్పినలక్షణములతోగూడ కునికి పాటును గురుత్వంబును ఆరోచకమును కల్గును.

అష్టాదశీయాధ్యాయమున “జ్యే గృధ్రస్యామితి:—వాతాత్, వాతకఫాచ్చ” (సూ. అ. ౧౯.) అని వాత-వాతకఫభేదములచే గృధ్రసీవాతము రెండువిధములని నిర్దేశింపబడినది. ఆరెండుభేదములకు నిచ్చట లక్షణములు వేరువేరు వివరింపబడినవి.

మరియు వాగ్భటాచార్యులు ఈవ్యాధిలక్షణము నిట్లు చెప్పిరి:—“పార్శ్వప్రత్యం గుళీనాం యాకణ్డరా మారుతార్దితా, సక్కులేపం నిగృహ్లాతి గృధ్రసీం తాం ప్రచక్షతే.” (అ. హృ. ని. అ. ౧౧) చీలమండ కభిముఖముగ వ్యాపించియుండు అంగుళుల కండరములలో వాతముచేరి నొప్పికల్గించి తొడలను మైకెత్తనీయక నిరోధించినచో నయ్యది గృధ్రసీవాతమని యర్థము. ఈశంశ్రకారుడు చెప్పిన మైలక్షణములకును దీనికి భేదము కన్పట్టుచున్నది.

౨౮ ఖల్లీవాతలక్షణము. ౭౭

మూ. ఖల్లీ తు పాదజఙ్ఘోరుకరమూలావమోటనీ

57

వ్యా. వాతము ప్రకోపించి పాదములయందును పిక్కలయందును తొడల యందును మణికట్టునందును వ్యాపించి (యచ్చటి సీరల బంధించి) చలనాదివ్యాపారముల జేయ నిరోధించిన నయ్యది ఖల్లీవాతమని చెప్పబడును. (గృధ్రసీవాతముననే బాధ మిగుల తీవ్రముగ నున్న నదియే ఖల్లీవాతమని వాగ్భటులు చెప్పిరి)

౨౯ అనుక్తవాతరోగసంగ్రహణము. ౭౮

మూ. స్థానానామనురూపైశ్చ లిజ్జేశ్మేషాన్వినిద్ధి శేత,

వ్యా. ఈవాతరోగములుదక్క తక్కిన నఖభేదాదివాతరోగములను ఆయాస్థానముల కనురూపములైన చిహ్నములబట్టి ఆయావ్యాధిలక్షణముల నిర్ణయింపదగును.

మహారోగాధ్యాయమునందు “తత్రాదౌ వాతవికారా ననువ్యాఖ్యాస్యామః, తద్యథా—నఖభేదశ్చ, విపాదికా చ, పాదశూలశ్చ.....అనవస్థితత్వం చేతి ఆశీః ర్వాతవికారాః” (సూ. అ. ౨౦. సూ. ౧౪) అని యెనుబదివాతరోగములు క్లృప్తముగ నిర్దేశింపబడినవి. అందు కొన్ని నామాంతరములచే నిచ్చట జూపుచు వానిలక్షణములను చెప్పబడినవి. ఇచ్చట చెప్పబడిన వాతరోగములుదక్క తక్కిన నఖభేద-పాదశూలాది వ్యాధులలక్షణములను ఆయాపదములయర్థమునుబట్టి (గోట్లు పగలినది నఖభేదము, పాదములయందు కల్లుశూల-పాదశూలము, ఇవి మున్నగునర్థమున కనుగుణముగ) ఆయారోగలక్షణముల నిర్ణయింపనగునని “స్థానానామనురూపైశ్చ లిజ్జైః” అని సంగ్రహముగ జెప్పబడినదని యెరుంగునది.

మూ. సర్వేష్వేతేషు సంసర్గం పితౌద్వైరుపలక్షయేత్.

58

వ్యా. వైజేప్పబడిన వాతవ్యాధులయం దన్నిటియందును పిత్తము, కఫము, రక్తము, పురీషము, మున్నగుదోషదూష్యసంసర్గమును వానివానిలక్షణములబట్టి యూహించునది.

❧ వాత ప్రకోపమునకు ముఖ్యకారణద్వయము. ❧

మూ. వాయోర్ధాతుక్షయాత్క్రొషః మార్గస్యావరణేన చ (వా),

వాతపిత్తకఫా దేహే సర్వస్రోతోఽనుసారిణః.

59

వాయురేవ హి సూక్ష్మత్వాత్ ద్వయోస్తత్రాప్యదీరణః,

కుపితస్తౌ సముద్ధూయ తత్ర తత్ర షీపక గదాక.

60

కరోత్యావృతమార్గత్వాత్ రసాదీంశోఽపశోషయేత్,

వ్యా. శరీరమునందలి సారరూపమైన ధాతువులు ఖీణించుటవలనను, వాత సంచారమార్గములను పిత్తకఫాదు లడ్డగించుటచేతను వాతమునకు ప్రకోపము కల్గును. మరియు వాత-పిత్త-కఫములు మూడును శరీరమునందలి స్రోతస్సులం దన్నిటియందును అనుసరించి యుండును. అందును వాతము మిగుల సూక్ష్మరూపమగుటచేసి తక్కిన పిత్తకఫములరెంటిని ప్రేరేపించును. (కావున వాతము స్వతంత్రమనియు, పిత్తకఫములు వాతమునకు అధీనములనియు నర్థము). అట్టి స్వతంత్రశక్తి కలిగి ప్రధానమైన వాతము

ప్రకోపమునొందినపుడు వాతపిత్తము లనువానిచే తనసంచారమార్గము లడ్డగింపబడి యున్నను పిత్తకఫములను నతిక్రమించి ఆయాస్థలములకు నిరసించుచు రసాదిధాతువుల శోషింపచేయుచు నాయారోగముల గల్గించును.

❧ పితృవృతవాతలక్షణము. ౭౯ ❧

మూ. లిజ్జం పితృ౭౭వృతే దాహః తృష్ణా శూలం భ్రమస్తమః (క్లమః.)
కట్వప్లులవణోష్ణైశ్చ విదాహశ్శీత కామితా,

వ్యా. వాతము పిత్తముచే నావరింపబడినయెడ తాపంబును దస్పియు శూల నొప్పియు భ్రమంబును కల్గును. చీకటిలో నున్నట్లు మైకము గ్రమ్మును. లేక బడలిక కల్గును. కారము పులుపు లవణము ఉష్ణవీర్యములును నగుపదార్థముల సేవించుటచే తాప మధికమగును. విశేషముగ చల్లదనమును గోరును.

❧ కఫావృతవాతలక్షణము. ౮౦ ❧

మూ. శైత్యగౌరవశూలాని కట్వాద్యృపశయో౭ధికమ్. 62
లబ్ధ నాయాసరూక్షోష్ణ కామితా చ కఫావృతే,

వ్యా. వాతము కఫముచే నావరింపబడినప్పుడు శరీరమున చల్లదనంబును భారంబును శూలంబును కల్గును. కటురసము మున్నగు కఫహరములచే శమించును. లంకణ మును, శరీరమున కాయాసమును కల్గించుపనులను రూక్షములను ఉష్ణపదార్థములను విశేషముగ కోరును.

❧ రక్తావృతవాతలక్షణము. ౮౧ ❧

మూ. రక్తావృతే సదాహర్తిః త్వజ్ఞాంసా౭స్తరజే భృశమ్. 63
భవేత్సరాగః శ్వయధుః జాయంతే మణ్డలాని చ,

వ్యా. వాతము రక్తముచే నావరింపబడినప్పుడు చర్మమాంసములకు నడుమ మంటయు నొప్పియు కల్గును. ఎఱ్ఱనిరంగుతోగూడిన వాపుకల్గును. మండలాకారములైన పొడలు కల్గును.

❧ మాంసావృతవాతలక్షణము. ౮౨ ❧

మూ. కఠినాశ్చ వివర్ణాశ్చ పిడ కాశ్శ్వయధుస్తథా. 64
హర్షః పిసీలికానాం చ సజ్ఞౌర ఇవ మాంసగే,
చ-చి—157

వ్యా. వాతము మాంసముచే నావరింపబడినప్పుడు శరీరమున కతినంబులును వివర్ణంబును నగుపిటికలును వాపును కల్గును. హర్షము (గగుర్పాటు) కలుగును. శరీరముపై చీమలు సంఛరించునట్లు గులగుల యనుబాధ కల్గును. (రక్తమాంసాదిగతవాతలక్షణములు “రుజాస్త్రీవ్రాః సస్తాపాః.....అస్యగతేఽనితే” (శ్లో-30) ఇదిమున్నగువాక్యములచే జెప్పబడినను ఇచ్చట రక్తమాంసాద్యావృతవాతలక్షణములు చెప్పబడినవి, కావున పరస్పరభేదము నెరుంగునది.)

—ॐ మేదోవృతవాతలక్షణము. ౭౭—

మూ. చలన్నిగ్ధో మృదుశ్శీతః శోభోఽజ్జేష్ఠవచిస్తథా. 65

ఆధ్యవాత ఇతి జ్ఞేయః స కృచ్ఛో మేదసా వృతః,

వ్యా. వాతము మేదస్సుచే నావరింపబడినప్పుడు శరీరావయవములపై చంచలంబును స్నిగ్ధంబును మృదువును శీతంబును నగుశోభము కలుగును. నోటి కరుచికల్గును. ఇయ్యది ఆధ్యవాతమని చెప్పబడును. మేదస్సుచే నావృతమైన యీవాతము మిగుల కృచ్ఛసాధ్యముగ నుండును.

—ॐ అస్థావృతవాతలక్షణము. ౭౮—

మూ. స్ఫుర్శమస్థాఽఽవృతే తూష్ణం వీడనం చాభినన్దతి. 66

సంభజ్యతే నీదతి చ సూచీభిరివ తుద్యతే,

వ్యా. వాతము అస్థిచే నావరింపబడినప్పుడు ఉష్ణస్ఫుర్శమును పిసికించుకొనుటను కొరుచుండును. పగులదీయునట్లు బాధయు కల్గును. శరీరము కృశించును. సూదుల గ్రుచ్చినవిధముగ పోటుపుట్టును.

—ॐ మజ్జావృతవాతలక్షణము. ౭౯—

మూ. మజ్జాఽఽవృతే వినామస్సాన్యత్ (వినమతి)జృమ్భణం పరివేష్టనమ్.

శూలన్తు వీడ్యమానే చ పాణిభ్యాం లభతే సుఖం,

వ్యా. వాతము మజ్జచే నావరింపబడినప్పుడు అస్థులు వంగును. ఆవలింతలు వెడలును. అవయవములు మెలిపెట్టినవిధముగ బాధకల్గును. శూలమున గ్రుచ్చినట్లు పోటు కల్గును. చేతులతో పిసికినయెడ బాధ కొంచెము సుఖముగ నుండును.

—ॐ శుక్రావృత-అన్నావృతవాతలక్షణములు. ౮౦—

మూ. శుక్రావేగోఽతివేగో వా నిష్ఫులత్వం చ శుక్రగే. 68

భుక్తే కుక్షౌ చ రుక్ జీర్ణే శామ్యత్యన్నావృతేఽనితే,

వ్యా. వాతము శుక్రముచే నావరింపబడినయెడ శుక్రవేగము కల్గదు. (శుక్రము బైటవెడలదు) లేక శుక్రము అధికముగ పలుమారు వెడలను. అట్టిశుక్రము గర్భమును గల్గింప సమర్థము కానోపదు.

అన్నముచే నావరింపబడినప్పుడు భుజించినవెంటనే కడుపులో నొప్పికలుగును. ఆహారము జీర్ణమైనప్పుడు నొప్పి శమించును.

— ౧౦ మూత్ర-పురిషావృతవాతలక్షణములు. —

మూ. మూత్రాఽప్రవృత్తిరాధ్దానం వస్తౌ మూత్రావృతేఽనితే. 69

వర్చసోఽతివిబన్ధోఽధః స్వే స్థానే పరికృన్తతి,
వ్రజత్యాశు జరాం స్నేహః భుక్తే చానహ్యాతే నరః. 70

చిరాత్ప్రీడితమన్నేన దుఃఖం శుష్కం శకృత్ సృజేత్,
శ్రోణీవంక్షణపృష్ఠేషు రుగ్విలోమశ్చ మారుతః. 71

అస్వస్థం హృదయం చైవ వర్చసా త్వావృతేఽనితే,

వ్యా. వాతము మూత్రముచే నావరింపబడినప్పుడు మూత్రము సరళముగ వెడలదు. వస్తీ (మూత్రపుత్తి) యుబ్బును. మరియు పురిషముచే వాత మావరింపబడినప్పుడు పురిషము బైటవెడలక బద్ధగించును. వాతమునకు స్వస్థానమైన పక్వాశయము నందు కత్తెరచే కత్తిరింపబడినట్లు బాధకలుగును. ఆహారమునందలి స్నేహభాగము శీఘ్రముగ జీర్ణమగును. భుజించినవెంటనే కడుపుబ్బరించును. ఆహారముచే పీడింపబడినపురిషము శుష్కించి చిరకాలమునకు మిగుల కష్టముచే బైటవెడలును. పిరుదులయందును గజ్జలయందును పీపునందును నొప్పిపుట్టును. వాతము విలోమముగ సంచరించును. హృదయమున స్వస్థతలేక బాధకలుగును.

— ౧౧ వాతవ్యాధి సాధ్యాఽసాధ్యవిభాగము. —

మూ. సన్ధిచ్యుతిః(గాత్రశ్లేషః)హను స్తమ్భః కుఞ్చనం కుబ్జతాఽర్ధితః. 72

పక్షాఘాతోఽఙ్గసంశోషః పఙ్గుత్వం ఖండవాతతా,
స్తమ్భనం చాఢ్యవాతశ్చ రోగా మజ్జాస్థిగాశ్చ యే. 73

ఏతే స్థానస్య గామిఖర్వాత్ యత్నోత్పిద్యన్తి వా న వా,
నవాన్ బలవతస్తేవైతాన్ సాధయేన్నిరుపద్రవాన్. 74

వ్యా. సంధిచ్యుతి (కీళ్లనడచిన) వాతరోగము, హనుస్తంభము, సిరాకుంచనము (సిరలకు సంకోచమును కల్గించువాతము), కుబ్జవాతము (గుజ్జారితనము), అర్ధితవాతము,

పక్షపాతము, అంగసంశోషము (అవయవముల శుష్కింపజేయువాతము), పంగవాతము, ఖుడవాతము (చీలమండను కదలనీయక జేయువాతము), అవయవముల సంభింపజేయు (అక్షేపక) వాతము, ఆధ్యవాతము, ఇవిగాక మజ్జయందును ఆయందును నిరోధింపబడుటచే గల్గిన వాతరోగములును, ఈరోగములు సంభవించుస్థానములు మిగుల శరీరమునందలి లోభాగమున జనించునవి యగుటంజేసి మిక్కిలి పూనికతో (జ్ఞానపంతుడగు వైద్యుడు) చికిత్సజేసినచో నొకసమయమున నివర్తించును. ఒకవేళ నసాధ్యముగ నగును. మరియు సీవ్యాధులు బలిష్ఠునకు సంభవించి ప్రారంభదశయందేయుచున్నవములు సంభవించక మునుపు చికిత్సజేసినచో నొకవేళ నివర్తించును. (అట్లుగాక బలహీనునకు జనించి ప్రాతబడి యుపద్రవములతో కూడియుండునెడ బొత్తుగ సాధ్యములు కావని భావము.)

ఇచ్చట చెప్పబడిన వాతవ్యాధులలో కొన్నిలక్షణముల వివరింపబడనివి కలవు. వానిని ఆయానామస్థానాదిభేదములచే తెలియవలెనని తంత్రకారులు “స్థానానామననరూపైశ్చ లిడైః శేషాన్ వినిర్దిశేత్” అని యతిదేశించిరి కావున స్థానాదిభేదములబట్టి నిర్ణయించుకొనునది. మరియు సీవాతవ్యాధ్యుపద్రవములు ఈయధ్యాయాంతమున “హృద్రోగో విద్రుః.....ముపేక్షణాత్” అని చెప్పబడును. ఇత్రైరంగున నుద్దేశాన సారముగ స్థానభేదముచే గల్గు వాతవ్యాధులకును, మిక్కిలి బాధాకరములగు బలిష్ఠములైన యర్ధితాదివాతవ్యాధులకును, పితృద్యావరణవాతాదులకు వేరువేరుగ లక్షణాదుల వివరింపబడినవి.)

❧ వాతవ్యాధిసామాన్యచికిత్స, అందు స్నేహస్వేదవిధులు. ❧

మూ. క్రియామతఃపరం సిద్ధాం వాతరోగాఽపహం శృణు,
కేవలం నిరుపస్తమ్భమాదౌ స్నేహైరుపాచరేత్. 70
వాయుం సర్పిర్వసాతైలమజ్జపానైః నరం తతః,
స్నేహక్లాంతం సమాశ్వాస్య పయోభిస్నేహయేత్పునః. 71
యూషైః గ్రామ్యాఽన్యుజాఽఽనూపరనైర్వా స్నేహసంయుతైః
పాయనైః కృతరైః సాంఘలవణైరనువాసనైః. 72
నావనైస్తప్తజైశ్చానైః (నైః) సుస్నిగ్ధం స్వేదయేత్తతః,
స్వభ్యక్తం స్నేహసంయుక్తైః నాడిప్రస్తరసజ్జరైః. 73
తథాన్వైర్వివిధైః స్వేదైః యథాయోగముపాచరేత్,

వా. వాతరోగనిదానలక్షణాదులు ప్రైవివరింపబడినవి; విదప నట్టివాతరోగ హరము చికిత్సావిధాన మిక్రింద వివరింపబడును:—

ఇతరదోషసంబంధము లేకయు పిత్తకఫాదులచే నావరింపబడక శుద్ధముగ నుండు నదియునగు కేవల వాతమునందు స్నేహప్రాయములగు చికిత్సలచే నుపచరించవలెను:— అందు తొలుత ఘృతము, వస, తైలము, మజ్జ, అనుస్నేహములను త్రాగించవలెను. అట్టి స్నేహపానముచే బడలియున్నవానికి కొంచెము సేదదీర్చికొనినపిదప నావుపాలను త్రాగించుటచే స్నేహనమును చేయించవలెను. దానివలన కొంచెము బలము కల్గినపిదప యూషములను గ్రామముల నివసించుజంతువులయొక్కయు నీటబుట్టినజంతువుల యొక్కయు జలప్రాంతముననుండు జంతువులయొక్కయు మాంసరసములను ఘృతమును కలిపి యుపయోగింపవలెను. పాయసము, అష్టలవణములతో గూడిన కృసరము, అను వాసనపస్తీ, నస్యములు, ధాతువుల నాప్యాయతనందించునన్నములు, నీనిని యథోచిత ముగ నుపయోగించి స్నిగ్ధకోష్ఠడై బలముకల్గిన యారోగికి స్నేహములచే శరీరమున కభ్యంగమును చేయించి, స్నేహద్రవ్యములతోగూడిన నాడీస్వేదముచేతను ప్రస్తరస్వేదము చేతను సంకరస్వేదముచేతను, ఇతరములగు కుటీస్వేదము భూస్వేదము మున్నగు స్వేదముల చేతను స్వేదవిఘ్నక్తప్రకారము స్వేదనముచేసి యుపచరించవలెను.

(ఇచ్చట వాతహరములలో తైలము ముఖ్యమైనదియైనను ఘృతము పుట్టుక మొదలు సాత్త్వికమై యుండుటంజేసి నిరుపాధికముగ నుండునని ప్రధానముగ జేసి “సన్నిర్వసామజ్జపానైః” అని తొలుతనిర్దేశింపబడినది స్నేహస్వేదవిధులను సూత్ర స్థానమునందలి పదుమూడుపదునాలుగ ధ్యాయముల జూచునది.)

— ౭౭ స్నేహ-స్వేదకర్తలచే గల్గుగుణములు. —

మూ. స్నేహాక్తం స్విన్నమజ్గం తు వక్రం స్తబ్ధమథాపి వా. 79

శనైర్నామయితం శక్యం యథేష్టం శుష్కదారువత్,

వా. వాతప్రకోపమునంజేసి వక్రముగనైనను స్తంభించియైన నుండునవయవ ముకు స్నేహభ్యంగనముచేసి స్వేదవిధిచే స్విన్నముగ జేసినయెడ నాశరీరమును (ఎండిన కొయ్యనువలె)మెలమెల్లగ తనకిచ్చవచ్చినట్టులు వంచుటకు యుక్తముగ నుండును. (లోక మున ఎండి వంకరటింకరగ నుండుకఱ్ఱలను ఆముదమును బూసి నివ్వన కాచినయెడ మెత్తబడి వంకరను సరిగదిద్దుటకు వంగును. ఆత్మైరంగుననే స్నేహమును పానముచేయుట చేతను అభ్యంగనముచేయుటచేతను బాహ్యంతర్కర్మాముల స్నిగ్ధమైన శరీరమునకు స్వేద

విధిజేసిన శరీరంబును కోష్ఠంబును మెత్తబడి, వాతప్రకోపమునగల్గిన వక్రత్వస్తబ్ధత్వములు నివర్తించి యథాస్థితి నుండునని భావము.)

—౨౭ స్వేదనగుణము. ౨౭—

మూ. హర్షతోదరుజాయామశోధస్తమ్భగ్రహాదయః. 80

స్విన్నస్యాశు ప్రశామ్యన్తి మార్దవం చోషజాయతే,

వ్యా. వాతవ్యాధిపీడితునకు స్వేదకర్తృను చేసి చెమటబుట్టించినచో వాతప్రకోపమున కల్గినహర్షము, తోదము(సూదుల బొడిచినవిధముగ గల్గిపోటు), నొప్పి, లాగిపట్టిన విధముగ గల్గుబాధ, శోఫము, స్తంభము, బిగదీసి కీళ్లు కదలకుండుట ఇవి మున్నగుబాధలు శమించి శరీరము మృదువగును.

—౨౮ స్నేహగుణము. ౨౮—

మూ. స్నేహశ్చ ధాతుకా సంశుష్కాః పుష్టాత్యాశు ప్రయోజితః 81
బలమగ్నిబలం పుష్టిం ప్రాణాంశ్చైవ్యభివర్ధయేత్,

వ్యా. పానాభ్యంగనములకు స్నేహము నుపయోగించినచో నయ్యది శుష్కించిన రసరక్తాదిధాతువులకు పుష్టిని కల్పించును. శరీరబలమును, అగ్నిబలమును, శరీరపుష్టిని కల్పించి వృద్ధిపొందించి, ప్రాణములకు సుఖమును కల్పించి పనులయందు సామర్థ్యమును కల్పించును.

—౨౯ స్నేహస్వేదవిధులచే వాతహరత్వము. ౨౯—

మూ. అసక్తతం పునస్నేహైః స్వేదైశ్చైవ్యపపాదయేత్. 82

తథా స్నేహమృదా కోష్ఠే న తిష్ఠన్త్యనిలాయయాః,

వ్యా. వైశేషిసరీతిగ గుణములుకల్గిన స్నేహస్వేదవిధులచే వాతరోగికి చికిత్స చేసినయెడ కోష్ఠము మృదుత్వమునొందును. దానంజేసి వానికోష్ఠమున వాతరోగము నిలువక పూర్తిగ శమించును. కావున వాతరోగికి స్నేహస్వేదములను మాటిమాటికిని చేయించుట ముఖ్యమైనచికిత్స యని భావము.

—౩౦ వాతవ్యాధియందు విశేషనవిధి. ౩౦—

మూ. యద్యనేన సదోషత్వాత్ కర్మణా న ప్రశామ్యతి. 83

మృదుభిః స్నేహసంయుక్తైః ఔషధైస్తం విశోధయేత్,

వ్యా. వైశేష్యబడిన స్నేహస్వేదరూపమైన చికిత్సావిధానముచే (నయ్యది దోషయుక్తముగ నుండుటవలన) వాతవ్యాధి శమించకున్నయెడ మృదువైన (కొండ గోగువేళ్లు మున్నగు) విరేచనాషధములలో స్నేహద్రవ్యమును కూడ చేర్చి వానిచే విరేచనము చేయించవలెను.

ఇచ్చట చికిత్సాప్రారంభమున “కేవలం నిరుపస్తస్థం” అని చెప్పటచేత ఇతర దోషసంబంధంబును వానిచే నిరోధంబును లేనివాతము నుద్దేశించి యీచికిత్సావిధానము చెప్పబడును. అట్టియెడ ‘సదోషత్వాత్’ అనుపదమునకు ‘ఇతరదోషసంబంధము కల్లియుండుటవలన’ అనునర్థము సమంజసముకాదు; కావున వైశేష్యబడిన చికిత్స యాగికము కానియెడ సీక్రిందజెప్పబడు శోధనము చేయవలెనని యర్థము చేయవగును.

❧ వాతరోగికి మృదువిరేచనమునకు స్నేహపానము. ❧

మూ. ఘృతం తిల్వకసిద్ధం వా సాతలాసిద్ధమేవ వా.

84

పయనైరణ్ణతైలం వా పిబేద్దోషహరం శివం,

వ్యా. లాఢ్యగుచెక్కును చేర్చి పక్వము చేయబడిన ఘృతమునై నను, సంబరేణును చేర్చి కాచబడిన ఘృతమునై నను, ఆవుపాలను చేర్చిన యాముదమునై నను త్రాగినయెడ విరేచనమై సంచితములైన దోషముల హరించును. వాతము ననులోమగతి నందించును. శరీరమునకు సుఖమును కల్పించును.

❧ వాతరోగికి వాతానులోమనవిధి. ❧

మూ. స్నిగ్ధాన్లులవణోష్ణాద్యైః ఆహారైర్ని మలశ్చిత్తః.

85

స్తోతో బద్ధ్యాఽనిలం రుద్ధ్యాత్ తస్మాత్తమనులోమయేత్,

వ్యా. స్నిగ్ధగుణంబును అమృతసంబును లవణరసంబును ఉష్ణవీర్యంబును మున్నగు నన్నపానములచే సంచితమైనమలము స్తోతస్సుల నడ్డగించి వాతశంకారమార్గమును అడ్డగించును. కావున, వైశేష్యున విరేచనములచే దోషమును వెడలించినయెడ వాతము బద్ధకమువదలి యనులోమముగ సంచరించును.

(చికిత్సాప్రారంభమున వాతము నిరుద్ధము కాకున్నను వైశేష్యబడిన స్నేహప్రధానమగు స్నేహస్వేదవిధులయందు స్నిగ్ధ-అష్టాద్యాహరములచే మలము సంచితమై వాతమును నిరోధించును; దానంజేసి వాతము ప్రతిలోమముగ నగును, దానంజేసి వాత వ్యాధి శమించకుండును; కావున నట్టియెడ స్నేహస్వేదవిధులచే వ్యాధి శమించకుండు సమయమున నిచ్చట చెప్పబడిన తిల్వకాదిస్నేహపానము చేసినచో మృదువుగ విరేచనమై

సంచితమైనమలము వెడలి వాతమున కనులోమగమనము కల్గును. దానంజేసి వ్యా శమించునని భావము. ఈవిషయమునే “యద్యనేన సదోషత్వాత్” అనువాక్యము కనబరిచి వృదువిరేచనము విధింపబడినది.)

❧ వాతరోగికి నిరూహపస్తివిధి. ❧

మూ. దుర్బలో యోఽవిరేచ్యస్సాస్యత్ తం నిరూహైరుపాచరేత్. ౧౧

పాచనైర్దిపనీయైర్వా భోజనైస్తద్యుత్తైర్నరం,

వ్యా. రోగి చాల బలహీనుడగుటవలన విరేచనమున కర్హుడుకానియెడ వాని నాహారమును పచింపజేయునవియు అన్నిని దీపింపజేయునవియు నగు కషాయాద్యోషములచే నిరూహపస్తిని చేయనగును. మరియు నట్టిపాచనదీపనము లగుద్రవ్యములతో గూడిన యాహారమును భుజింపజేయనగును.

❧ వాతరోగికి శోధనానంతరము స్నేహస్వేదవిధి. ❧

మూ. సంశుద్ధసోమ్యిత్థితే చాగ్నౌ స్నేహస్వేదౌ పునర్విత్తౌ.

స్వాద్వష్టులవణస్నిగ్ధైః ఆహారైస్సతతం పునః,

నాననైర్ధూమపానైశ్చ సర్వానేవోపపాదయేత్.

వ్యా. వైశెప్పబడిన శోధముచే కోష్ఠము శుద్ధమై దీపనసౌచనములచే నగ్నిదీ కల్గి యున్నపుడు మరల స్నేహస్వేదవిధుల జేయుట చాల హితకరము. పిచ్చుట మధు ఆమ్లులవణసంబులును, స్నిగ్ధంబులు నగు నాహారములచేతను, నన్యములచేతను, ధూపానములచేతను వాతరోగికి చికిత్సచేయవలెను.

మూ. ఇతి సామాన్యతః ప్రోక్తం వాతరోగచికిత్సితం,

వ్యా. ఇతైరంగున వాతవ్యాధికి స్థానాదివిశేషభేదముల నపేక్షించక సామాఢికిత్స చేప్పబడినది. స్థానాదిభేదము ననుసరించి విశేషచికిత్స యీక్రింద చెప్పబడును.

❧ వాతవ్యాధివిశేషచికిత్స అందు; కోష్ఠగతవాతచికిత్స. ❧

మూ. విశేషతస్తు కోష్ఠస్థే వాతే తూరం (క్షీరం) విభేన్నరః.

పాచనైర్దిపనైర్మూతైః అమైర్వా పాచయేన్నలాః,

వ్యా. కోష్ఠమున వాతము చేరి కల్గిన వాతవ్యాధియందు యవతూరమును జలవ చేర్చి త్రాగవలెను. మరియు పాచనంబులును దీపనంబులు నగుద్రవ్యములతో గూ యష్టరసములను త్రాగించి మలములను పచింపజేయవలెను.

ఇచ్చటి ఆగ్ర్యాధికారమున “యావత్కూకః స్రంసనీయ-పాచనీయ-అర్ఘ్యోహ్నా నామ్” (సూ. ఆ. ౨౧. సూ. ౪౨) అనువాక్యముచే దీపనీయములలో యవత్కారము ప్రధానముగ చెప్పబడినది కావున నిచ్చట త్కారశబ్దముచే యవత్కారమును గ్రహించుట యుక్తము. లేక గ్రహణ్యాదులయందు దీపనములుగ నిర్దేశింపబడిన త్కారములపైన గ్రహింపదగును.

— ౧౧ గుద-పక్వాశయాదిగతవాతచికిత్స. ౧౦ —

మూ. గుదపక్వాశయస్థే తు కర్తోదావర్తనుద్ధితమ్. 90

ఆమాశయస్థే శుద్ధస్య యథాదోషహరీః క్రియాః,

సర్వాజకుపితేభ్యజ్ఞో వస్తయః సానువాసనాః. 91

వ్యా. వాతము గుదమునందును పక్వాశయమునందును జేరి ప్రకోపమునొందిన యెడ నుదావర్తహరములుగ జెప్పబడిన చికిత్సలు హితములుగ నుండును. ఆమాశయమున వాతము చేరినపుడు తొలుత శోధనముచే దోషమును వెడలించి ఆయాదోషమునకు దగినచికిత్సల జేయనగును. వాతము సర్వాంగమున జేరి ప్రకోపమునొందినపుడు అభ్యంగనంబును పస్తీకర్తమును అనువాసనపస్తీయః హితకరములు.

— ౧౨ రసాదిధాతుగతవాతచికిత్స. ౧౧ —

మూ. స్వేదాభ్యజ్ఞావగాహశ్చ హృద్యం చాన్నం త్వగ్శితే,
శీతాః ప్రదేహాః రక్తస్థే విరేణో రక్తమోక్షణమ్. 92

విరేణో మాంసమేదస్థే నిరూహాశ్శమనాని చ,

బాహ్యభ్యస్తరతః స్నేహైః అస్థిమజ్జగతం జయేత్. 93

వ్యా. వాతము త్వక్కును (రసధాతువును) ఆశ్రయించి ప్రకోపమునొందినయెడ స్వేదనవిధియు, అభ్యంగనంబును, అవగాహంబును, హృదయమున కనుకూలమైన యన్నంబును హితములుగ నుండును. రక్తమున జేరినపుడు స్పర్శ-వీర్యములచే శీతములైన ద్రవ్యముల ప్రలేపముచేయుటయు, విరేచనంబును, రక్తమోక్షణంబును హితకరములు. మాంసమునందును మేదస్సునందును వాతము ప్రకోపించినపుడు నిరూహపిష్టలును, దోషశమనంబులును హితకరములు. వాతము అస్థులయందును మజ్జయందును జేరినపుడు, శరీరముపైని స్నేహములచే నభ్యంగాదులజేయుటయు, లోపలకు స్నేహపానము చేయుటయు వాతహరమగును.

— శుక్రగతవాతచికిత్స. ౭౭ —

మూ. హస్తోఽన్నపానం శుక్రస్థే బలశుక్రకరం హితం,
విబధ్ధమార్ద్రం దృష్ట్యా వా శుక్రం దద్యాద్విరేచనమ్. 94
విరక్తప్రతిభుక్తస్య పూర్వోక్తాం కారయేత్క్రియాం,

వ్యా. వాతము శుక్రమున జేరి ప్రకోపమునొందినయెడ మనస్సుకు హర్షమును కల్గించుటయు, బలమును శుక్రమును వృద్ధిపఱచుచు నన్నపానంబులును మిగుల హితకరములు. అందును శుక్రము వెడలుమార్ద్రమును అడ్డగించియున్నపుడు విరేచనముచేయించి, విరత్తునకు చెప్పినవద్ధతి ననుసరించి భోజనవిధిని చేసినవానికి వైశిష్ట్యము మనోహర్షణంబును, బలశుక్రకరంబులగు నన్నపానంబులును మరల చేయవలెను.

— వాతశుష్కగర్భచికిత్స. ౭౮ —

మూ. గర్భే శుష్కే తు వాతేన బాలానాం చాపి శుష్కతామ్. 95
సితాకాశ్చర్యమధుక్తైః వాతముత్థాపనే పయః,

వ్యా. వాతప్రకోపముచేత గర్భము శుష్కించినను, బాలరు నానాట శుష్కించుచున్నను పుష్టిని కల్గించుటకై చక్కెరను నేలగుమ్మడిగడ్డను ఆతిమధురమును చేర్చి కాచబడినపాలను త్రాగించుట చాల హితకరము. దీనిచేత పుష్టికల్గెను.

— హృదయ-నాభిస్థానముల ప్రకుషితమైన వాతచికిత్స. ౭౯ —

మూ. హృది ప్రకుషితే సిద్ధమంశుమత్యా పయో హితమ్. 96
మత్స్యాన్ నాభిప్రదేశస్థే సిద్ధాన్ బిల్వశలాటుభిః,

వ్యా. వాతము హృదయమున జేరి ప్రకోపమునొందినయెడ ముయ్యాకుపొన్నను చేర్చి కాచబడినపాలను త్రాగవలెను. నాభిస్థానమున జేరిన వాతమున బిల్వకాయలచేర్చి పక్వముచేయబడిన మత్స్యముల నుపయోగించవలెను. (ఇచ్చట నాభిస్థానప్రకుషితవాతమును నిర్దేశించుచున్నను అచ్చట కల్లకూలాదులబట్టి యెరుంగునది.)

— సిరాగతవాతచికిత్స. ౮౦ —

మూ. వాయునా వేప్యమానే తు గాత్రే స్యాదుపనాహనమ్. 97
తైలం సమ్మచితేఽభ్యక్తః మాషసైన్ధవసాధితం,

వ్యా. వాతము సిరలయందు చేరి ప్రకోపమునొంది శరీరమునందట్టి సిరలచే జుట్టు బడియున్నచో వాతహరములగు నౌషధములచే నచ్చోట కట్టుకట్టవలెను. వాతము

అవయవములలో శరీర ప్రకృతితమై అవయవముల ముడుచుకొనునట్లు చేసినచో మినుము లను నైంధవలవణమును సమభాగములుగ గూర్చి పక్షముచేయబడిన తైలమును పూసి యభ్యంగనము చేయవలెను.

❧ శిరోగతవాతచికిత్స. ❧

మూ. బాహుశీర్షగతే నస్యం పానం చౌ త్రరభక్తిమ్.

98

న స్తికర్త త్వథో నాభే శస్యతే చావపీడకః,

వ్యా. బాహువులయందైనను శిరస్సునందైనను వాతము చేరినయెడ (స్నేహ ములతో) నస్యమునుచేసి స్నేహపానమును చేయవలెను. నాభికి క్రిందిభాగమున (పొత్తి కడుపున) వాతము చేరియున్నయెడ అవపీడకమును ఘృతపానము చేయవలెను. (తొలుత నేతిని త్రాగి వెంటనే భుజించిన నయ్యది యవపీడక మనబడును).

ఇచ్చట “తత్ర శోష్ణాశ్చి తే దుష్టే.....ఇత్యుక్తం స్థానభేదేన వాయోర్దక్షణ మేవచ” (౨౮. 32. శ్లో) అనుగ్రంథముచే నాతమునకు శోష్ణాదిస్థానభేదములవలన గల్గు లక్షణములు పేరుపేరుగ నిర్దేశింపబడినవి. అట్టి స్థానభేదక్రమము ననుసరించి చికిత్సలు వైగ్రంథముచే వివరింపబడినవిని యెరుంగునది.

❧ అర్ధితవాతచికిత్స. ❧

మూ. అర్ధితే నావనం మూర్ధ్ని తైలం తర్పణమేవ చ.

99

నాడీస్వేదోపనాహశ్చాప్యాయాపవిశితైర్ద్వితాః,

వ్యా. అర్ధితవాతమునందు నస్యమును, శిరస్సునందు తైలాభ్యంగనమును, కన్నులు చెవులు వీనియందు తైలమును పోసి సంతర్పణమును చేయవలెను. మరియు నాడీస్వేద మును ఉపనాహస్వేదమును జలస్రాంతమున నుండుజంతువులమాంసములచే చేయవలెను.

❧ పక్షాఘాత (పక్షవధ) గృధ్రసీవాతచికిత్స. ❧

మూ. స్వేదనం స్నేహసంయుక్తం పక్షాఘాతే విరేచనమ్.

100

అస్తరా కణ్డారా గుల్ఫం (ఙ్గులోః) సిరావస్త్యగ్నికర్త చ,

గృధ్రసీమ ప్రయుజ్ఞతే

వ్యా. పక్షాఘాతమునందు స్నేహద్రవ్యములచే స్నేహమును స్వేదవిధినిచేసి, స్నేహాయుక్తమైన విరేచనమును చేయించవలెను. మరియు గృధ్రసీవాతమునందు కండర ములకును చీలమండకును నడుమనుండు సిరలను వ్యధనముచేసి, పస్తీకర్తను అగ్నికర్తను చేయవలెను.

— ౧౧ భల్లివాతచికిత్స. ౧౧ —

మూ.

ఖల్ల్యాం తూష్ణోపనాహనమ్.

101

పాయసైః కృసరైర్కాంసైః శస్త్రం తైలఘృతాన్నితైః,

వ్యా. భల్లివాతమునందు పాయసమునందును కృసరమునందును మాంసమునందును తైలఘృతములజేర్చి వేడిగనుండునపుడు వానిచే నుపనాహము చేయవలెను.

— ౧౨ హనుగ్రహవాతచికిత్స. ౧౨ —

మూ. వ్యాతాననే హనుం స్విన్నాం అజ్ఘ్రాష్టాభ్యాం ప్రవీడ్య చ. 102

ప్రదేశినీభ్యాం చోన్నామ్య చిబుకోన్నామనం హితం,

స్త్రస్తం స్వం గమయేత్ స్థానం స్తభం స్విన్నం వినామయేత్.

వ్యా. హనుగ్రహవాతమున అంకిళ్లు సడలి నోరు తెరచిఱినియున్నచో దవుడలకు స్నేహమును బూసి చెమటబుట్టించి బొటనవేళ్లచే గట్టిగ నొక్కివట్టి, బొటనవేళ్లకు ప్రక్కనుండు చూపుడువ్రేళ్లచే జారిసదవుడను వైకెత్తి గడ్డమును పైకి నొక్క కీళ్లనొండుంట చేర్చనగును. నోరు మూయబడి తెరచుటకు వీలుగాక స్తంభించియున్నచో స్వేదముచేసి తెరవవలెను.

— ౧౩ అనుక్తవాతవ్యాధివిశేషచికిత్సాసంగ్రహము. ౧౩ —

మూ. ప్రత్యేకం స్థానదూష్యాదిక్రియావై శేష్యమాచరేత్,

(క్రియాం సర్వత్ర కారయేత్)

వ్యా. ఇచ్చట చెప్పబడని వాతవ్యాధిచికిత్సలను వాతమునకు జేరిన పక్షాశయాదిస్థానవిశేషములను రసరక్తాదిదూష్యములను సిత్రాద్యావరణభేదములను ఆయూర్షణములచే చక్కగ గమనించి తత్తదనుగుణముగ నాయావిశేషచికిత్సల నిర్ణయించి గూఢ రింపదగును.

— ౧౪ వాతవ్యాధిసామాన్యచికిత్స. ౧౪ —

మూ. సర్పిస్తైలవసామజ్జనే కా(పానా)భ్యజ్జనవస్తయః.

104

స్నిగ్ధాః స్వేదాః నివాతం చ స్థానం ప్రావరణాని చ,

రసాః పయాంసి భోజ్యాని స్వాద్వష్ణులవణాని చ.

105

బృంహణం యచ్చ తత్సర్వం ప్రశస్తం వాతరోగిణాం,

వ్యా. ఘృతము, తైలము, వన, మజ్జ, అనున్నేహములను సేకమును అభ్యంజనమును, వస్త్రీకర్తను చేయుటయు, స్నేహద్రవ్యముల గూర్చి చేయబడిన స్వేదములును, గాలితేని ప్రదేశమున నుండుటయు, ఉల్లుతో చేయబడిన కంబళ్లు మున్నగువానిని గప్పి కొనుటయు, మాంసరసంబులును, పాలును, మధుర-అష్ట-లవణరసభూయిష్ఠములైన భోజ్యపదార్థంబులును, బృంహణమగు (శరీరమునకు పుష్టినికల్పించు) ఔషధాన్నవిహారాదులన్నియు వాతరోగపీడితులకు చాల ప్రశస్తములగు నుండును. (కావున వాని నన్నింటిని వ్యాధిస్వభావాదులను, దేశకాలసామ్యములను చక్కగ గమనించి తత్తదనుగుణముగ యుక్తియుక్తముగ నుపయోగింపవలెనని భావము.)

—౧౭ వాతవ్యాధిహరబలాదస్థిమాంసములు. ౧౭—

మూ. బలాయాః పశ్చిమాలస్య దశమాలస్య వా ర సే 106
అజశీర్షాఽమృజానూపమాంసాదపిశితైః పృథక్,
సాధయిత్వా రసాన్ స్నిగ్ధాన్ దధ్యన్తువ్యోషసంస్కృతాన్. 107
భోజయేద్వాతరోగార్తం తైర్వ్యక్తలవణైర్నరం,
ఏతైరేవోపనాహంశ్చ పిశితైస్సమ్మిశ్రకల్పయేత్. 108
ఘృతతైలయుతైస్సాన్మైః క్షుణ్ణస్వినైర్నరసస్థిభిః,

వ్యా. చిట్టాముట్టి, పంచమాలములు, దశమాలములు, ఈమూడిటిని పేరుపేరుగ క్వాథకల్పనా ప్రకారము కషాయముల సిద్ధముచేసికొని మేకపాతు తలమాంసమునైనను, నీటపుట్టిన జంతువులమాంసములైనను, అనూపజంతువుల మాంసమునైనను, మాంసాద (మాంసమును తినునట్టి పులిమొదలగుజంతువుల మాంసమునైనను, పైజెప్పిన మూడుకషాయములలో నొక్కొక్కదానియందు పేరుపేరుగ జేర్చి పక్వముచేసి యామాంసరసములలో నేలినిచేర్చి పెరుగును, దానిమ్మపండ్లరసము మున్నగు నష్టరసములను, త్రికటుకములనుచేర్చి సంస్కరించి సిద్ధముచేయబడిన మాంసరసములలో లవణమును విశేషముగ చేర్చి వానిని యన్నాదులలో కలిపి వాతరోగపీడితులకు భుజింపచేయవలయును మరియు పైజెప్పిన మాంసములను మెత్తగ దంచి యుడకపెట్టి యెముకల పేరుపరచి యందు ఘృతమును తైలమును, పులుపురసమును చేర్చి వాతరోగము కల్గవారికి యుపసాహముల గల్పింపవలయును.

ఇచ్చట మాంసరసకల్పనమున బల-పశ్చిమాల-దశమాల-కషాయముల మూటిలో నొక్కొక్కదానియందు నజశీర్ష - అంబుజ - అనూప - మాంసజంతువులమాంసములను

నొక్కొక్కదానిని చేర్చి మాంసరసముల వేరువేరుగ పక్వముచేయునది. అట్లుచేసినచో పండ్రెండుమాంసరసముల భేదములగునని యెరుంగునది.

—౧౯ వాతవ్యాధిహారావగాహము. ౧౯—

మూ. పత్రోత్కాశ్వభవయస్తైలద్రోణ్యస్సృరవగాహనే. 109
స్వభ్యక్తానాం ప్రశస్యస్తే నేకాశ్చానిలరోగిణాం,

వ్యా. వాతహరములైన యాకులను చేర్చి కాచబడిన కషాయమునైనను, పాల నైనను, తైలములైనను, తొట్టిలో పోసి వాతరోగికి శరీరమునం దెల్ల తైలముచే నభ్యంగ నముచేయించి యాతొట్టిలో నవగాహనము చేయించుట ప్రశస్తము, .లేక వైచెప్పిన కషాయాదులచే స్నానము చేయించవలయును.

—౨౦ వాతవ్యాధిహరస్వేదాభ్యంగములు. ౨౦—

మూ. ఆనూపౌదకమాంసాని దశమూలం శతావరీమ్. 110

కులుత్థాన్బదరాన్తామో తిలా వాస్నాం యవాన్బలాం,
వసాదధ్యారనాలామ్మైః సహ కుమ్భాన్యం విపాచయేత్. 111

నాడీస్వేదం ప్రయుజ్జీత పిమ్మైశ్చాప్ర్యపనాహనం,
తైశ్చ సిద్ధం ఘృతం తైలం అభ్యక్తం పానమేవ చ. 112

వ్యా. ఆనూపజంతువులయొక్కయు ఉదకముననుండు జంతువులయొక్కయు మాంసములు, దశమూలము, పిల్లిపీచర, ఉలవలు, రేగుపండ్లు, మినుములు, నువ్వులు, నన్నరాష్టము, యవలు, చిట్టాముట్టి, ఈద్రవ్యములను సమభాగములుగ గూర్చి వన, పెరుగు పులిగంజి ఈమాటయందును కలిపి యొకకుండలో చేర్చి పక్వముచేయునది. దీని యావిరిచేత విధ్యుక్తప్రకారము నాడీస్వేదము చేయదగును. లేక వైచెప్పినద్రవ్యముల వసాదిద్రవములలో చేర్చి నూరి వాతరోగికి బాధకలిగినస్థలమున యాపిష్టముచే కట్టుకట్ట వలయును. మరియు నాద్రవ్యములను కల్కముగచేర్చి వైచెప్పినద్రవముల కూడ కలిపి తైలమునైనను, ఘృతమునైనను, పక్వముచేసి యభ్యంగనమునకును పానమునకును నుపయోగించునది.

—౨౧ వాతరోగికుపనాహస్వేదము. ౨౧—

మూ. ముస్తం కిణ్వం తిలాః కుప్తం సురాహ్వాం లవణం నతం,
దధిక్షీరచతుస్సే హ్నైః సిద్ధం స్యాత్ ఉపనాహనమ్. 113

వ్యా. కుంగగడ్డలు, సురాబీజము, నువ్వులు, చెంగల్వకోస్తు, దేవదారుచెక్క, సైంధవలవణము, గ్రంథితగరము, వీనినన్నిటిని సమభాగములుగ కూర్చి, అందు పెరుగును, ఆవుపాలను, నేయి-చూసె-వస-మజ్జ అనునాలుగున్నేహములను కూడ కలిపి పక్వముచేసి వాతరోగి కుపనాహనమును చేయునది.

❧ వాతరోగమునం దుపనాహవిధి. ❧

మూ. ఉత్కారికావేనవారక్షీరమాషలితాదన్వైః,

ఏరణ్డబీజగోధూమయవకోలస్థిరాదిభిః. 114

సన్నేహైః సరుజం గాత్రం ఆలిప్య బహులం భిషక్,

ఏరణ్డపత్తైః బద్ధీయాత్ రాత్రా కల్యం విమోక్షయేత్. 115

క్షీరామ్బునా తతస్సిక్తం పునశ్చైవోపనాహితం,

ముఖేచ్ఛద్రాత్రై దివాబద్ధం చర్మభిశ్చ సలోమభిః. 116

వ్యా. ఉత్కారిక(పిండి మొదలగువానిని నీటియూరిచే నుడికించి చేయు భక్ష్య విశేషము) వేనవారము (మాంసమును యెముకలు మొదలయినవి లేకుండ శుద్ధముచేసి మెత్తగ నూరి యుడికించబడిన పిష్టము), క్షీరము, మిసవపిండి, నువ్వులపిండి, అన్నము, ఆముదపుగింజలు, గోధూమపిండి, యవలపిండి, పంచకోలములు, హ్రస్వపంచమాలములు, ఇవి మున్నగువానియందు ఆముదము మున్నగున్నేహములజేర్చి యుడికించి వాతవ్యాధిచే బాధకలిగిన అవయవములపైని దట్టముగ పూసి దానిపై ఆముదపాకులనునిచి కట్టుకట్టవలయును. ఇత్తైరంగున రాత్రియందు కట్టినదానిని మరుసటియందుమున విడదీసి పాల చేతను, నీళ్లనేతను తడిసి శుభ్రముగ కడిగి మరల వైజెప్పినరీతిగ పట్టుచేసి రోమములతో కూడిన చర్మముచే కట్టుకట్టవలయును. ఇత్తైరంగున పగలు కట్టినకట్టును రాత్రియు రాత్రియందు కట్టినకట్టును పగటియందును విడదీసి పలుమారు కట్టుచుండవలయును. (ఇది యుపనాహ స్వేదవిధి.)

❧ వాతవ్యాధిహరములగు కొన్ని ప్ర లేపములు, ఉపనాహములు. ❧

మూ. ఫలానాం తైలయోనీనాం అష్లుపిష్టాస్సుశీతలాః,

ప్రదేహానుపనాహంశ్చ గన్ధైర్వాతహరైరపి. 117

పాయసైః కృసరైశ్చైవ కారయేత్స్నేహసంయుతైః,

వ్యా. నూనె మొదలగు తైలములకు నుత్పత్తికారణమైన నువ్వులు, ఆముదాలు, అగసివిత్తులు, మున్నగువానిని కాంజీకము మున్నగు పుల్లనిద్రవముల చేర్చి మెత్తగ నూరి

యుడికించి చట్టారినపిదప నాపిష్టముచే ప్రదేహములను (పట్టులను), ఉపనాహములను, చేయదగును. మరియు వాతమాత్రములయిన అగరు మున్నగు గంధ ద్రవ్యములను, పాయ నములను, కృసరములను, స్నేహద్రవ్యములతో కూర్చి ప్రలేపమునకును, ఉపనాహము నకును నుపయోగింపనగును. (ఇచ్చట మిగుల దట్టముగ పట్టువేసిన నుపనాహమనియు దానికన్న కొంచెము చలుచగ పూయబడినది ప్రదేహమనియు భేదము నెరుంగవది.

మూ. రూక్షశుద్ధానిలార్తానాం అతః స్నేహాన్ప్రచక్ష్యహే. 118

వివిధాన్నివిధవ్యాధిప్రశమాయామృతోపమాన్,

వ్యా. రూక్షశరీరులును, కేవలము వాతమాత్రముచేతనే బాధితులు నగు వారికి పలు తెరంగులైన వాతవ్యాధుల శమింపజేయ నమృతతుల్యంబులైన నానావిధస్నేహ యోగములు సీక్రింద చెప్పబడును.

❧ దశమూలాదిఘృతము. ❧

మూ. ద్రోణైవృషః పచేద్బాగాన్ దశమూలాచ్చతుష్పలాన్. 119

యవకోలకులుత్థానాం భాగైః ప్రస్థోన్మితైస్సః,

పాదశేషే రసే పిష్టైః జీవసీయైః సశర్కరైః. 120

తథాఖర్జూర కాశ్శర్యద్రాక్షౌబదరఫల్లుభిః,

సక్షీరైః సర్పిషః ప్రస్థః సిద్ధః కేవలవాతనుత్. 121

నిరత్యయః ప్రయోక్తవ్యః పానాభ్యంజనవస్తిషు,

వ్యా. దశమూలములు నాలుగుపలములు; యవలు, రేగువిత్తులు, ఉలవలు ఇవి ప్రత్యేకము ఒక్కొక్కప్రథమ; వీనిని ద్రోణపరిమితమైన జలమున చేర్చి నాల్గవంతు మిగుల కషాయము కాచి యాకషాయమును, జీవసీయగణద్రవ్యములను, చక్కెరను, ఖర్జూరపుకాయలను, నేలగువ్వుడిని, ద్రాక్షపండ్లను, రేగుపండ్లను, బ్రహ్మమేడిపట్టును, వీని నన్నిటి కల్పమును; ప్రస్థపరిమితమైన ఘృతమున చేర్చి ఘృతమునకు సమభాగము అవు పాలను కూడ కల్పి ఘృతపాకవిధిప్రకారము పక్వముచేసి యాఘృతమును పానమున కును, అభ్యంగనమునకును, పస్తికిని యుపయోగించినయెడ నిరపాయముగ కేవలవాత మును హరించును.

❧ వాతరోగహరచిత్రకాదిఘృతము. ❧

మూ. చిత్రకం నాగరం రాస్నాం పౌష్కరం పిప్పలీం శటిమ్. 122

పిష్ట్యా విపాచయేత్సర్పిః వాతరోగహరం పరం,

వ్యా. చిత్రమూలము, శుంతి, సన్నరాష్ట్రము, పుష్కరమూలము, విష్ణుట్ల, కచోరములు వీని నన్నిటిని నూరి కల్కముచేసి ఘృతమున జేర్చి విధిప్రకారము ఘృతపాకము చేసి పానాభ్యంగనాదుల కుపయోగించినచో వాతరోగముల హరించును. (ఇచ్చట చిత్రకాదిద్రవ్యకల్కమునకు నాల్గుభాగములు ఘృతమును, ఘృతమునకు నాల్గింతలు జలమును చేర్చి పక్వముచేయునది. కల్కాదులకు పరిమితి చెప్పనిచోట్ల సీసామాన్యపరిభాషానుసారముగ కల్క-స్నేహద్రవములపరిమాణము నెరుంగునది. మరియు “ద్రవేవ్యసుక్తే జలమేవ దేయమ్” అనుపరిభాష ననుసరించి కషాయాదిద్రవమును చెప్పనిచోట పానమునకై జలమును చేర్చునది.)

❧ శిరోగతవాతరోగమున నస్యము. ౧౨౩

మూ. బలాబిల్యశృతే ఊరే ఘృతమజ్జం విపాచయేత్. 123

తస్య శుక్తిః ప్రకుఞ్ఞోఽవా నస్యం మూర్ధగ తేనీలే,

వ్యా. చిట్టాముట్టివేరును బిల్వవేరును చేర్చి కాచబడిన పాలలో నేతిమీది మిగడను చేర్చి కాచి, యాఘృతమునం దర్థపలమునైనను ఒకపలమునైనను శిరోగత వాతరోగము కలవానికి నస్యము చేయవలెను. (ఇది బృంహణనస్యము.)

❧ వాతవ్యాధిహరదశమూలాదిసిద్ధస్నేహము. ౧౨౪

మూ. గ్రామ్యనూపాదకానాం తు భిత్వాఽస్థీని పచేజ్జలే. 124

తం స్నేహం దశమూలస్య కషాయేణ పునః పచేత్,

జీవకర్షభకాఽఽస్థితావిదారికపికచ్చుభిః. 125

వాతఘ్నైః జీవనీయైశ్చ కల్కైః ద్విక్షీరభాగికం,

తత్పిద్ధం నావనాఽభ్యజ్ఞాత్ తథా పానాఽనువాసనాత్. 126

సిరాపర్వాఽస్థికోఽప్తస్థం ప్రణుదత్యాశు మారుతం,

యే స్యుః ప్రక్షీణమజ్జానః క్షీణశుక్రాజసశ్చ యే. 127

బలపుష్టికరం తేషాం ఏతత్ స్యాదమృతోపమం,

వ్యా. గ్రామముల నుండు జంతువులయొక్కయు జలజంతువులయొక్కయు జలప్రాంతమున నుండుజంతువులయొక్కయు నెముకలను చీల్చి తునియలు చేసి నీళ్లలో చేర్చి యుడికించినచో నందుండి వెడలు చమురును గ్రహించి; అందు దశమూలకషాయమును; జీవకము, ఋషభకము, అడవినుల్లె, నేలగుమ్మడు, దురదగొండి, (ఈద్రవ్యములను) వాతహరములగు నితరద్రవ్యములను, జీవనీయ (బలమును కల్గించు) గణద్రవ్యము

లను కల్గముచేసి యాకల్గమును స్నేహమునకు రెండింతలు పాలను కూడ క
వక్ష్వముచేసి, నస్యమునకును, అభ్యంగమునకును, పానమునకును, ఆనువాసనవస్తికిని య
యోగించునది. దీని నుపయోగించుటవలన సిరాగతవాతంబును, కీళ్లయందు కల్గినవ
రోగంబును, కోష్ఠగతవాతంబును శమించును. మరియు మజ్జయు ఓజస్సును శుక్రంబు
క్షీణించినవారికి బలంబును శరీరపుష్టియు కల్గును. ఇయ్యది వాతవ్యాధిపీడితులకు అమ
మునుబోలె సుఖకరమైయుండును.

❖ వాతవ్యాధిహరనక్రాదివసాప్రయోగము. ❖

మూ. తద్వత్ప్రిధ్ధా వసా నక్రకూర్తమత్యైచులూకజా.

ప్రత్యగ్రా విధినాఽనేన నస్యసానేషు శస్యతే,

వ్యా. నక్రము (ఏనుగును లాగుమొసలి), తాబేలు, మత్స్యము, చులూకము
(మొసలిజాతిలో చేరిన జలజంతువు), అనునీజంతువుల క్రొత్తవనను పైని చెప్పబ
రీతిగ బలావిల్వసిద్ధక్షీరమును చేర్చి వక్ష్వముచేసి యాస్నేహమును నస్యమునకును పా
మునకును వాతవ్యాధియందుపయోగించుట చాల ప్రశస్తము.

❖ సిరా-మజ్జాదిగతవాతవ్యాధికి మహాస్నేహము. ❖

మూ. ప్రథస్నాన్యత్ త్రిఫలాయాస్తు కులుత్థకుడవద్వయమ్.

కృష్ణగంధాత్వగాఢకోఢ్యః పృథక్పిష్టపలం భవేత్,

రాస్నాచిత్రకయోద్వే ద్వే దశమూలం పలోన్మితమ్.

జలద్రోణే పచేత్ పాదశేషే ప్రస్థోన్మితం పృథక్,

సురారసాలదధ్యష్టుసావీరకతుషోదకమ్.

కోలదాడిమవృక్షాఘ్నరసం తైలం వసాం ఘృతం,

మజ్జానం చ పయశ్చైవ జీవనీయపలాని షట్.

కల్కం దత్వా మహాస్నేహం సమ్యగేనం విపాచయేత్,

సిరామజ్జాఽస్థిగే వాతే సర్వాణ్నేకాఙ్గరోగిషు.

వేపనాత్మేపశూలేషు తదభ్యజ్ఞే ప్రయోజయేత్,

వ్యా. త్రిఫలములు ఒక ప్రథము (పదునారుపలములు), ఉలవలు రెండుకు
ములు (ఎనిమిదిపలములు), మునగపట్ట వినుపలములు, కందులు విదుపలములు, స
రాష్ఠము రెండుపలములు, చిత్రమూలము రెండుపలములు, దశమూలములు ఒకపలము

ఈభాగముల ప్రకారముగ వైశేషిక ద్రవ్యములను ద్రోణపరిమితమైన జలమున చేర్చి నాల్గవపాలు (ఒకఆధకము) మిగులునట్టులు కషాయముకాచి, అందు సురామధ్యము, ఆర నాళము (కాంజికము), పులిసిన పెరుగు, సావీరకము, తుషాదకము, రేగుపండ్లరసము, పుల్ల దానిమ్మరసము, చింతపండురసము, నువ్వులనూనె, వస, నెయ్యి, మజ్జ, పాలు వీనిని ఒక్కొక్కదానిని ఒక్కొక్క ప్రస్థపరిమితముగ చేర్చి జీవనీయగణద్రవ్యములను ఆరు పలములు కలము చేసి కలిపి స్నేహపాకవిధి ప్రకారము చక్కగా వక్షముచేయునది. ఇది మహాస్నేహమనబడును. వీనిని సిరలయందును, మజ్జయందును, అస్థులయందును కల్లు వాతవ్యాధులయందును, సర్వాంగ-ఏకాంగ వాతరోగములయందును, కంపవాతమునందును, ఆక్షేపకవాతమునందును శూలముతో కూడిన వాతరోగమునందు అభ్యంగనమునకై యుపయోగింపనగును.

ఇచ్చట పొట్టొలిచిన వచ్చి గోధుమలను కుండలో పోసి అందు గంజి మొదలగు ద్రవములను, జలమును చేర్చి మూతముని కొన్నిదినము లుంచిన పులుపెక్కిన యా జలము కాంజికమనియు; పొట్టుతో కూడినయవలను దంచి కుండలో పోసి వైశేషిక రీతిగ ద్రవమును జేర్చి యుంచిన నయ్యది తుషాదకమనియు; అత్తైరంగుననే పొట్టొలిచినయవలనైనను, గోధుమలనైనను, వేయించి వైశేషికరీతిగ సిద్ధముచేయబడినవి సావీరకమనియు నెరుంగునది. వీనిలక్షణము తంత్రాంతరమున నిట్లుచెప్పబడినది:—“ఆరనాళస్తు గోధూమైః ఆమైస్సాన్యన్నిస్తుషీకృతైః” “తుషాదకం యవైరామైః సతువైశ్యకలి ఘృతైః” “సావీరస్తు యవైరామైః పక్వైర్వా నిస్తువైః కృతమ్.”

❖ వాతములకు నిర్గుండ్యాదితైలము. ❖

మూ. నిర్గుణ్డ్యా మూలపత్తాభ్యాం గృహీత్వా స్వరసం తతః. 134

తేన సిద్ధం సమం తైలం నాడీకుష్ఠానిలార్తిషు,

హితం సామాపచీనాం చ సానాభ్యంజనపూరణమ్. 135

కార్పాసాస్థికులత్థానాం రనే సిద్ధం చ వాతనుత్,

వ్యా. తెల్లవావిలిచేళ్లను ఆకులను నలుగగొట్టి స్వరసము తీసి యారసమునకు సమముగ నువ్వుల నూనెను కలిపి విధి ప్రకారము తైలము కాచి దానిని నాడీ ప్రణముల యందును, కుష్ఠములయందును, నాతవ్యాధులయందును, తీటయందును అపచీ ప్రణముల యందును, పాన-అభ్యంజన-పూరణములకు నుపయోగించుచునది. మరియు పత్తివిత్తులును ఊలవలను చేర్చి క్వాథము చేసి దానికి సమముగ నువ్వుల నూనెను చేర్చి వక్షముచేసి యుపయోగించిన వాతవ్యాధుల హరించును.

—ॐ వాతములకు మూలకస్వరసాదితైలము. ॐ—

మూ. మూలకస్వరసే క్షీరసమే స్థాప్యం త్ర్యహం దధి. 136

తస్యాష్టుస్య త్రిభిః ప్రక్షైః తైలప్రస్థం విపాచయేత్,

యష్ట్యాహ్వశర్కరారాస్నాలవణార్ద్రకనాగరైః. 137

సుపిష్టైః పలికైః పానాత్ తదభ్యజ్ఞాచ్చ వాతనుత్,

వ్యా. ముల్లంగిగడ్డలరసము ఒక ప్రస్థము, దానికి సమభాగము ఆవుపాలు, పెరుగు ఒక ప్రస్థము ఈమూటినీ యొకకుండలో పోసి మూడుదినములు వానెనకట్టి పదిలముగ నుంచునది. పులిసినయూద్రవము మూడు ప్రస్థములును నువ్వులునూనె యొక్క ప్రస్థమును చేర్చి అందు అతిమధురము, చక్కెర, నన్నరాష్ట్రము, నైంధవలవణము, అల్లము, శుంఠి వీనిని ప్రత్యేక మొక్కొక్కపలమువంతున గ్రహించి మెత్తగ నూరి కల్కముచేసి తైల పాకవిధి ప్రకారము పక్వముచేయునది. ఈతైలమును త్రాగినను, అభ్యంగనము చేసినను వాతవ్యాధి నివర్తించును.

—ॐ వాతవ్యాధులకు పంచమూలాదితైలము. ॐ—

మూ. పశ్చిమమూలకహయేణ పిశ్యాకం బహువార్షికమ్. 138

పక్వా తస్య రసం పూత్వా (పక్వాంభసి రసే తస్మిన్)

తైలప్రస్థం విపాచయేత్,

పయసాష్టగుణేనై తత్ సర్వవాతవికారనుత్. 139

సంస్పృష్టే శ్లేష్మణా చై తత్ వాతే శస్తం విశేషతః,

వ్యా. హస్తపంచమూలములను జలమున చేర్చి క్వాథపరిభాషనుసారముగ నాల్గవపాలు మిగుల కషాయము కాచి ఆకషాయమున అనేకవత్సరములు గడచి ప్రాతది యైన నువ్వుల తెలికపిండిని చేర్చి మరల కాచి యారసమును పడకట్టి, అందు నువ్వుల నూనెను ఒక ప్రస్థమును కలిపి నూనెకుయెనిమిదింకలు ఆవుపాలను చేర్చి తైలపాకవిధి ప్రకారము పక్వముచేసి యాతైలమును పానాభ్యంగనాదుల కుపయోగించిన వాత వ్యాధు లన్నియు నివర్తించును. మరియు శ్లేష్మముతో గూడిన వాతవ్యాధియందు ఈ తైలమును విశేషముగ నుపయోగింపదగు.

ఇచ్చట పంచమూలకషాయమును తెలికపిండిని చేర్చి కాచబడినజలమును పేరు పేరుగ తైలమున చేర్చవలయునని కొందరు చెప్పెదగు. ఈపద్ధతి ప్రకృతిమూలమునకు ననుస్థితము కాదు కావున ప్రశస్తము కాదు. జతుకర్ణతంత్రమున సిపద్ధతినే యవలం

బించి యిట్లు చెప్పిరి:—“పిణ్యాకం బహువార్షికమ్ స్థిరాదిసలిలే పచేత్, రసే తస్మిన్ ఆప్యగుణేన పయసా తైలం సాధ్యం” వాగ్భటాచార్యులు పంచమూలములను, పిణ్యాకమును వేరువేరుగ కషాయము చేయవలెనని యిట్లు చెప్పెను:—“జీర్ణం పిణ్యాకం పశ్చిమమూలం పృథక్చ క్వాథ్యం, క్వాథాభ్యాం ఏకతస్మైలమాభ్యాం క్షీరాదప్టాంశం..... విశేషాత్.”

❧ వాతవ్యాధులకు యనకోలాదితైలము. ❧

మూ. యవకోలకులుత్థానాం శ్రేయస్యాశ్శుష్కమూలకాత్. 140

బిల్వాచ్చాజ్జలిమేకైకం ద్రవైరమైర్విపాచయేత్,
తేన తైలం కషాయేణ ఫలామైః కటుభిస్తథా. 141

పిష్టైస్సిద్ధం మహావాతైరార్తశ్శీతే ప్రయోజయేత్,

వ్యా. యవలు, రేగుపండ్లవిత్తులు, ఉలవలు, కరక కాయబెరడు, ఎండినముల్లంగి గడ్డలు, మారేడువేరు వీనిని యొక్కొక్కటి నాలుగేసి పలములవంతున. పుల్లనిగంజి మున్నగు పులిసినద్రవములతో చేర్చి క్వాథపరిభాషానుసారముగ కషాయము కాచి కషాయమునకు నాలుగవపాలు తైలమును, దానివ్వుపండ్లు మున్నగుఫలములను, కటు రసము ప్రధానముగగల ద్రవ్యములను నూరి కల్కముచేసి తైలమునకు నాల్గవంతు కలిపి తైలపాకవిధి ప్రకారము పక్వముచేసి చల్లారిన పిదప యాతైలమును పానాభ్యంగనాదుల కుపయోగించినయెడ అర్ధితవాతము మున్నగు గొప్పవాతవ్యాధులు నివర్తించును.

❧ సర్వవాతములకు తైలయోగములు. ❧

మూ. సర్వవాతేవి కారాణాం తైలాన్యన్యాన్యతత్త్వేణ. 142

చతుష్ప్రయోగాన్యాయస్కబలవర్ణకరాణి చ,
రజశ్శుక్రప్రదోషఘ్నాన్యపత్యజనినాని చ. 143

నిరత్యయాని సిద్ధాని సర్వదోషహరాణి చ,

వ్యా. వాతవ్యాధుల కన్నిటికిని సంబంధించి సిద్ధయోగము లైన సహచరాదితైల యోగములు నీక్రింద వివరింపబడును. ఆతైలయోగము లన్నియు పానము, అభ్యంగ నము, నస్యము, అనువాసనము, అను నాలుగువిధములయిన చికిత్సావిధానమునకు యోగికములుగ నుండును. శరీరబలమును, వర్ణమును, ఆయువును కల్గించి వృద్ధిసొంది

చును. స్త్రీలయొక్క ఆర్తవమునకును, పురుషుల శుక్రమునకును సంబంధించినదాముల హరించి సంతానమును కల్గించును. ఈసిద్ధయోగముల నుపయోగించుట వనితరబాధ తిష్ణియును కల్గనేరవు. వాతాదిదోషముల నన్నిటిని హరించునట్టి యోగములు.

❧ వాతవ్యాధులకు సహచరతైలము. ❧

మూ. సహచరతులాయాశ్వురనే తైలాధకం పిచేత్.

మూలకల్కాద్దశపలం పయోదత్వా చతుర్ధణం,

సిద్ధేఽస్తి శర్కరాచూర్ణాత్ అష్టాదశపలం భిషక్.

వినీయ దారుణేష్వేతత్ వాతవ్యాధిషు యోజయేత్,

వ్యా. నూరుపలములపరిమితమైన గోరింటవేళ్లరసమున ఆధకపరిమితమైన నువునూనెను కలిపి ఆగోరింటవేళ్ల కల్కమును పదిపలములను కూడ చేర్చి తైలమునాల్గింశలు (నాలుగాడకములు) అవుపాలను కలిపి తైలపాకవిధి ననుసరించి పక్వచేయునది. సిద్ధమయిన ఈతైలమునందు పదునెనిమిదిపలములు శీవాకల్కండ్లపాకలిపి మిగుల క్రూరమయిన వాతవ్యాధులయందుపయోగించునది.

❧ శ్వదంష్ట్రతైలము. ❧

మూ. శ్వదంష్ట్రాస్వరసప్రస్థా ద్వా సమా పయసా సహ.

పట్టలం శృజ్జీఙ్గరస్య గుడస్యాఽష్టపలం తథా,

తైలప్రస్థం విపక్వం తైః దద్యాత్ సర్వాఽనిలార్తిషు.

జీర్ణే తైలే చ దుగ్ధేన పేయా కల్పః ప్రశస్యతే,

వ్యా. పల్లెరుయొక్క స్వరసము రెండుప్రస్థములు, ఈస్వరసమునకు సమభాగము (రెండుప్రస్థములు) అవుపాలు, (ఇదిశ్రవము) శుంఠి యారుపలములు, బెల్లము ఎనిమిదిపలములు, (ఇది కల్కము) నువ్వులనూనె యొక ప్రస్థము, వీని నన్నిటి నొకటిగ గూడతైలపాకవిధిగ పక్వముచేసి వాతవ్యాధులన్నిటియందు త్రాగనగును. ఈతైలమును జీర్ణమైనదిప పాలతో కలిపిన యవాగువును త్రాగుట చాల ప్రశస్తము.

❧ బలాతైలము. ❧

మూ. బలాశతం గుడూచ్యాశ్చ పాదం రాన్నాఽష్టభాగిక్మమ్.

జలాధకశతే పక్త్వా దశభాగస్థితే రసే,

దధిమ స్త్విక్షునిర్యాసశు కైః తైలాధకం సమైః.

పచేత్ సాజపయోఽధాంశైః, కల్లైరేభిః పలోన్మితైః,
శటీ సరళదార్వేలా మజ్జిష్ఠాఽగురుచన్దనైః. 150

పద్మ కాతివిషాము స్తతూర్పవర్ణిహ రేణుభిః,
యప్త్యాహ్వసురసవ్యాఘ్రునఖర్ష భకజీవకైః. 151
పలాశరసకస్తూరీనలికాజాతికోశకైః,

స్పృక్కాకుఙ్కుమశై లేయ జాతీకటుఫలామ్బుభిః. 152
త్వచా కుంధురుకరూపర (త్వక్చన్దనైలాకరూపర)
తురుష్కశ్రీనివాసకైః,

లవణనఖకకోలకుష్ఠమాంసీప్రియఙ్గుభిః. 153

స్థాణేయతగరథ్యామవచామదనపల్లవైః (మదనకష్టవైః),
సనాగకేసరైః సిద్ధే ఊపేచ్ఛాఽత్రాఽవతారితే. 154

పత్రకల్పం తతః పూతం విధినా తత్ప్రయోజయేత్,
శ్వాసం కాసం జ్వరం హిక్మాం (మూర్ఛాం) ఛర్దిం గుల్మా త్తతం
క్షయమ్. 155

స్త్రీహశోషావపస్తారం అలక్ష్మీం చ ప్రణాశయేత్,
బలాత్తైలమిదం శ్రేష్ఠం వాతవ్యాధినినాశనమ్. 156

అగ్ని వేశాయ గురుణా కృష్ణాత్రేయేణ భాషితం,
(ఇతి బలాత్తైలమ్)

వ్యా. చిట్టాముట్టివేళ్లు నూరుపలములు, దీనికినాల్గవంతు తిప్పతీగ (ఇరువది
యైదుపలములు), చిట్టాముట్టికి నెనిమిదవపాలు సన్నరాష్ట్రము (పండ్రెండున్నరపలము),
ఈద్రవ్యములను నూరు అంశములజలమున వైచి ఐదియవభాగము (ఐదియూంశములు)
మిగులనట్లు కషాయముకాచి పడగట్టి యుంచుకొని, అందు పెరుగుమిదిమిగడను,
చెరకురసమును, శుక్తమనుపులిగంజిని, నువ్వులనూనెను ప్రత్యేక మొక్కకయూంశము
వంతునను (సమభాగములుగను) తైలమునకు అర్ధభాగము (అర్ధాంశము) మేకపాలును
కలిసి; అందు—కచోరములు, సరళదేవదారుచెక్క, ఏలకులు, మంజిష్ఠి, అగరుచెక్క,
చందనపుచెక్క, పద్మకావ్యము, అతివస, తుంగగడ్డలు, అడవిపెసర, అడవిమినుము,
రేణుకలు, అతిమధురము, తులసి, వ్యాఘ్రనఖము (పులిగోరుచెట్టు, లేక గంధద్రవ్య

విశేషము), ఋషభకము, జీవకము, మోనుగుబంక, కస్తూరి, లతాకస్తూరి, జాజికాయల వైబెరడు (జాపత్రి), స్పృక్కయను గంధద్రవ్యము, కుంకుమపువ్వు, రాతిపువ్వు, జాజికాయ, పెద్దబేకుమ్రానిచెక్క, కురువేరు, లవంగపువ్వు, కుందురు (పరంగిసాంబ్రాణి, కుందురుగుద్దులు అను గంధద్రవ్యము), పచ్చకర్పూరము, (లేక కర్పూరము), తురుష్కమునెడు గంధద్రవ్యము, శ్రీనివాసకము (సరళదేవదారుబంక), లవంగములు, నఖము చిప్పలు, తక్కిలములు, చెంగలవ్వికోష్ఠ, జటామాంసి, ప్రేంకణము, స్థాణేయకమును గంధద్రవ్యము (మాచిపత్రి), గ్రంథితగరము, ధ్యామకము (కామంబిగడ్డి), వస, మ్రంగచెట్టుచిగుళ్లు, (లేక మ్రంగకాయ, కైవర్తముస్తలు) నాగకేశరములు, ఈద్రవ్యములను ప్రత్యేక మొక్కకపలమువంతునగూర్చి కల్కముచేసి కలిపి, (పైబెప్పిన క్వాథాదిద్రవములను తైలమును కల్కమును అన్నింటి నొకటిగగూర్చి), తైలపాకవిధి ప్రకారము పక్షముచేసి దింపినపిదప ఆకుపత్రికల్కమును (సుగంధమునకై) కలిపి పడకటియుంచునది.

ఈతైలమును విధిప్రకారము అభ్యంగాదుల కుపయోగించినచో శ్వాసకాసంబులను, జ్వరమును, ఎక్కిళ్లును, వాంతిని, గుల్మములను, ఉరఃక్షతమును, ధాతుక్షయమును, ప్లిహమును, శోభమును, అపస్తారమును, అలక్ష్మిని, పూర్తిగ హరించును. ఈతైలము వాతవ్యాధులను హరించుటకు మిగుల శ్రేష్ఠమైనది. ఇయ్యది గురువైన కృష్ణాత్రేయులచే తనశిష్యుడగు నగ్ని వేళున కుపదేశింపబడిన బలాతైలము.

ఇచ్చట బలాదిన్నేహకషాయకల్పనమున “జలాధకశతే పక్త్యా దశభాగస్థితే రసే” అని చెప్పటచేత బలాది క్వాథములను నూరుఅధకములపరిమితమైన జలమున చేర్చి పదియవభాగము మిగుల క్వాథముచేయవలెనని స్ఫుటముగ తెలియుచున్నది. పదియవభాగము పదియాధకము లగును. పెరుగులేట, చెరుకురసము శుక్తమును ప్రత్యేకము తైలమునకు సహములైనయెడ మూడుఅధకములగును. మేకపాలు అర్ధాధకము, ఇదియన్నియు చేరి ద్రవము పదుమూడున్నరయాధకములును, తైల మొకయాధకమును చేర్చి, కచోరములు మున్నగుద్రవ్యముల నొక్కొకపలమువంతునచేర్చి కల్కముచేసి కలిపి తైలపాకము చేయవలెనని సముదితార్థము.

ఈకల్పనమున ద్రవము తైలమునకు పదుమూడుభాగములకన్న నధికముగ నగును. వాగ్భటాచార్యులు “శతభాగస్థితే రసే” (అ. హృ. చి. అ. ౨౧) అని చెప్పిరి. ఈపక్షమున కషాయము అధకపరిమితంబును తక్కినద్రవములు నాల్గునుచేరి తైలమునకు నాలుగింతలకన్న కొంచెము అధికమగును. సర్వాంగసుందరవ్యాఖ్యాయందు—“ఏతచ్చ జలాధకశతే పక్త్యా, అధకమాత్రస్థితే క్వాథే, దధ్యాదిభిస్తుల్యైః తైలాధకం, అజాక్షీరస్యా

ఽర్థాధకం, శయ్యాదిభిః పలాన్తి తైః పచేత్” అని వివరింపబడినది. ఈభాగకల్పనము సమంజసముని తోచెడి. ఈపద్ధతి ననుసరించి ప్రకృతములమునను “శతభాగస్థితే రసే” అనుపాతమును అవలంబించుట చాల యుక్తియు కమని నాయభిమతము. ఒకవేళ ముద్రా పణమున నీపాతము ‘శత’ అనుచోట ‘దశ’ అని భారబాటుపడియుండు నేమో!

మరియు నిచ్చుట కర్పూరము మున్నగుగంధద్రవ్యములను తైలము సిద్ధమైనపిదప దింపి చల్లారినవెనుక చేర్చునగును. ఈవిషయమును “క్షిపేచ్ఛాత్రావతారితే, పత్రకల్పం తతః పూతం” అని సూచించిరి. తంత్రాంతరమునందు నిట్లుచెప్పబడినది:—“చూర్ణస్వరస పుష్పాణాం సిద్ధశీతేఽవతారితే, దీయతే గఢవృద్ధ్యర్థం పత్రకల్పా మనీషిభిః.” ఈపచ నముచేత గంధప్రధానమైన తైలమున వాసనద్రవ్యములను త్రైలాదులు చల్లారినపిదప జేర్చవలెనని తెలిసెడి.

—౧౦ అమృతాదితైలము. ౧—

మూ. అమృతాయాః తులః పఞ్చ ద్రోణేష్వప్యస్వసాం పచేత్. 157

పాదశేషే సమక్షీరం తైలస్య ద్వావ్యధకం పచేత్,
ఏలామాంసీనతోశీరసారిబాకుష్ఠచన్దనైః. 158

బలాతామలకీమేదా శతపుష్పరిజీవకైః,
(శతపుష్పా బలా మేదా మహామేదర్థిజీవకైః,)
కాకోలీక్షీరకాకోలీశ్రావణ్యతిబలానఘైః. 159

మహాశ్రావణిజీవస్తీవిదారికపికచ్చుభిః,
శతావరీమహామేదాకర్కటాఖ్యాహరేణుభిః. 160

వచాగోతురకైరర్జురాన్నా కాలాసహచరైః,
వీరాశల్లకిముస్తత్వకృత్తర్షభకవాలకైః. 161

సహైలాకుఙ్కుమస్పృక్కా త్రిదశాహ్వైశ్చ కాద్దీకైః,
మంజిష్ఠాయాస్త్రికర్షేణ మధూకాష్టపలేన చ. 162

కల్కైః తత్క్షీణవీర్యాగ్ని బలసంమూఢచేతసః,
ఉన్మాదారత్యపస్తారైరాంతాంశ్చ ప్రకృతిం నయేత్. 163

వాతవ్యాధిహరం శ్రేష్ఠం తైలాగ్ర్యమమృతాహ్వయం,
కృష్ణాశ్రేయేణ గురుణా భాషితం వైద్యపూజితమ్. 164

(ఇత్యమృతాద్యం తైలం.)

వ్యా. లిప్పతీగ అయిదునూర్లుపలములను నలియగొట్టి ఎనిమిది ద్రోణములజలమున వైచి నాల్గవపాలు (రెండు ద్రోణములు) మిగులునట్లుకాచి యాకహయమున రెండాధకములు నువ్వులనూనెను, తైలమునకు సగము (రెండాధకములు) ఆవుపాలను చేర్చి, అందు విలకులు, జటామాంసి, గ్రంథితగరము, వట్టివేళ్లు, సుగంధపాల, చెంగల్వకోస్తు, గంధపు చెక్క, చిట్టాముట్టి, నేలయసిరిక, మేద, సదాపవిత్తులు, ఋద్ధి, జీవకము, కాకోలి, క్షీరకాకోలి, బోడతరము, పేరాముట్టి, నఖముచిప్పలు, పెద్దబోడతరము, మను బాల, నేలగుమ్మడి, దూలగొండి, పిల్లిపీచర, మహామేద, కర్కాటకశృజీ, రేణుకలు, వస, పల్లెరు, ఆముదపువేళ్లు, సన్నరాష్టము, నల్లసుగంధిపాల, గోరింటవేళ్లు, పిన్నపాపర, జీడిగింజలు, తుంగగడ్డలు, లవంగపువట్ట, లవంగపుపత్రి, ఋషభకము, తరువేరు, విలకులు, కుంకుమపువ్వు, స్పృక్కయను గంధద్రవ్యము, దేవదారుచెక్క, ఇవి ఒక్కొక్కటి ఒక్కొక్కకర్షము; మంజిష్ఠి మూడుకర్షములు, అతిమధురము ఎనిమిదిపలములు, వీని నన్నిటిని నూరి కల్గ్రముచేసి కలిపి (వైశిష్ఠ్య క్షాభతైలకల్గ్రముల నన్నిటి నొకటిగ జేర్చి) తైలపాకవిధి ప్రకారము తైలమును సిద్ధముచేయునది. దీని నుపయోగించుటవలన శరీర బలంబును, అగ్నిబలంబును తీజించినవారికి బలమును కల్గించును. ప్రజ్ఞతప్పినవారికి తెలివికల్గించును. ఉన్నాదము, అరతి, అపస్తారము, అను నీవ్యాధులచే పీడితులను, వైవ్యాధుల నివర్తింపజేసి సుఖము నొందించును. ఇయ్యది అమృతాదితైలమని చెప్పబడును. వాతవ్యాధుల హరించుట కిది మిగుల శ్రేష్ఠమయినది. ఆయుర్వేదమునకు గురువైన కృష్ణాత్రేయుల చే నుపదేశింపబడి వైద్యవరులచే పూజింపబడినది.

(ఈతైలయోగమున అమృతాక్షాభము రి ఆధకములును క్షీరము రెండాధకములును చేరి ద్రవము పదియాధకములగును. రెండాధకముల పరిమితమైన తైలమున వైశిష్ఠ్యద్రవమును విలాదిద్రవ్యకల్గ్రమును చేర్చి తైలపాకమును సిద్ధముచేయునది.)

— రాస్నాతైలము. —

మూ. రాస్నాసహస్రనిర్యూహే తైలద్రోణం విపాచయేత్,

గన్ధైరై మవతైః పిష్టైః ఏలావై శ్చానిలా ర్హినుత్.

165

(ఇతి రాస్నాతైలమ్.)

వ్యా. వేయిపలముల సన్నరాష్టమును నాల్గింతలజలమున జేర్చి పాల్గవపాలు, (వేయిపలములు) మిగులునట్లు కహయముకాచి, అందు ద్రోణ (నాలుగాధకములు) నువ్వులనూనెను, హిమాచలమునపుట్టిన అగరు, చెంగల్వకోస్తు మున్నగుగంధద్రవ్యములను వైచి అమృతాదితైలయోగమున కల్గద్రవ్యములుగ చెప్పబడిన విలకులు జటామాంసి

మున్నగుద్రవ్యములను నూరి కల్కముచేసి కలిపి తైలపాకవిధి ప్రకారము పక్వముచేయునది. ఇది రాస్తానైల మనబడును. వీని నుపయోగించిన వాతవ్యాధుల నన్నిటిని హరించును.

—౧౭ అశ్వగంధాదితైలములు. ౧—

మూ. కల్పో౭యమశ్వగన్ధాయాం ప్రసారణ్యాం బలాద్వయే,
క్వాథకల్కపయోధిర్వా బలాదీనాం పచేత్పృథక్. 166

వ్యా. రాస్తానైలమున చెప్పబడిన కల్పప్రకారము పెన్నేరుగడ్డను, గొంతెనుగోరును, చిట్టాముట్టిని, పేరాముట్టిని ఈనాల్గిటిని వేరువేరుగ వైశిష్ట్యమున రాస్తానైలమువలె క్వాథములచేసికొని, అందువైశిష్ట్యమున యేలాది కల్కమును, అవుపాలను, తైలమును చేర్చి తైలయోగములను వేరువేరుగ సిద్ధముచేయునది. లేక అశ్వగంధాదులను నాల్గిటిని వేరువేరుగ క్వాథములచేసి, అందు ఆయాక్వాథమును కల్కముచేసి కలిపి అవుపాలను తైలమును చేర్చి తైలపాకవిధి ప్రకారము తైలముల నాల్గిటిని సిద్ధముచేయునది.

—౧౮ మూలకాదితైలము. ౧—

మూ. మూలకస్వరసక్షీరం తైలం దధ్యన్లు కాంజికం,
తుల్యం విపాచయేత్కలైర్గుప్తలాచిత్రకనైఢవైః. 167

పిప్పల్యతివిషారాస్తాచవికాగురుశిగుక్తైః,
భల్లాతకవచాకుష్ఠశ్వదంస్త్రావిశ్వభేషజైః. 168

పుష్కరాహ్వాశటీబిల్వశతాహ్వానతదారుభిః,
తత్సిద్ధం వీతమత్యుగ్రాహన్తి వాతాత్త కాగదా. 169

(ఇతి మూలకాద్యం తైలమ్.)

వ్యా. ముల్లంగిగడ్డలరసము, అవుపాలు, నువ్వులనూనె, పెరుగు, పుల్లనిగంజి వీని నన్నిటిని సమభాగములగగూర్చి, అందు చిట్టాముట్టి, చిత్రమూలము, సైంధవలవణము, పిప్పళ్లు, అతివన, నన్నరాష్ట్రము, చవ్యము, కృష్ణాగరు, మునగపట్ట, జీడిగింజలు, వన, చెంగలవొకోష్ట, పల్లెరుకాయలు, శుంఠి, పుష్కరమూలము, కచోరములు, మారేడు వేరు, సదాపవిత్తులు, గంధితగరము, దేవదారుచెక్క, వీనినన్నిటిని సమభాగములగగూర్చి, కల్కముచేసి తైలమునకు నాల్గవవంతు కల్కమును కలిపి తైలపాకవిధి ప్రకారము పక్వముచేయునది. దీనిని త్రాగినయెడ మిక్కిలి శ్రూరములగు వాతవ్యాధులన్నియు నివర్తించును. ఇయ్యది మూలకాదితైల మనబడును.

❖ వృషమూలాది తైలము. ❶ ❖

మూ. వృషమూలగుడూచ్యోశ్చ ద్విశతస్య శతస్య చ,
చిత్రకాత్ సాశ్వగ్ధాచ్చ క్వాథే తైలాధకం పచేత్. 170
సక్షీరం వాయునా భగ్నే దద్యాజ్జరతి తథా,
ప్రాకైలావాపసిద్ధిం చ భవేదేతద్గుణోత్తరమ్. 171

(ఇతి వృషమూలాదితైలం)

వ్యా. అడ్డసరపువేళ్లు, తిప్పతీగె, ఈరెండును వేరువేరుగ నూరుపలముల వంతున చేరి రెండువందలపలములును; చిత్రమూలము, పెన్నేరుగడ్డ ఈరెండును వేరువేరుగ ఏబదిపలములవంతున చేరి నూరుపలములును; నాలుగింతలజలమున చేర్చి నాల్గవపాలు మిగుల కషాయముకాచి యీకషాయమున ఒకఆధకము నువ్వులనూనెను, తైలమునకు సమభాగము ఆవుపాలను చేర్చి తైలపాకవిధిప్రకారము పక్వముచేసి పానాదుల కువయోగించిన యెడ వాతవ్యాధిచే బ్రద్దలుగ పగులగొట్టినవిధముగను, తుత్తునియలుగ ఛేదించబడినవిధముగను కల్లుబాధలు నివర్తించును.

మరియు పైజెప్పిన వృషమూలాదికషాయముతో కూడ మూలకాదితైలమున చెప్పబడిన, చిట్టాముట్టి, చిత్రమూలము మున్నగుద్రవ్యముల కల్కమునుకూడ కలిపి సిద్ధముచేయబడినతైలము మిక్కిలి గుణాధికమై యుండును. ఇది వృషమూలాదితైలము.

❖ మూలక (రాస్నాది) తైలము. ❷ ❖

మూ. రాస్నాశిరీషయష్ట్యాహ్వశుణ్ఠీసహచరామృతాః,
శ్యోనాకదారుశమ్పాకహయగ్ధాత్రికణ్ఠకాః. 172
ఏషాన్దశపలాన్భాగాన్కషాయముపకల్పయేత్,
తతస్తేన కషాయేణ సర్వగన్ధైశ్చ క్షార్షికైః. 173
దధ్యారనాలమాషామ్బు(ష్టు)మూలకేక్షురసైః శుభ్రైః,
పృథక్పిష్ఠాన్తితైస్సార్థం తైలప్రస్థం విపాచయేత్. 174
స్లేహమాత్ర(పార్శ్వ)గ్రహశ్వాసకాసమారతరోగనుత్,
ఏతన్మూలకతైలాఖ్యం (రాస్నాతైలమితి ఖ్యాతమ్) వర్ణాయుర్బల
వర్ధనమ్. (ఇతి మూలక(రాస్నాది)తైలమ్.) 175

వ్యా. సన్నరాష్ట్రము, దిరిసెనపువేరు, అతిమధురము, శుంఠి, గోరింటవేరు, తిప్పతీగ వేరు, పెద్దమ్రాసువేరు, దేవదారువేరు, కేలవేరు, పెన్నేరుగడ్డ, పల్లెరువేళ్లు వీనిని ప్రత్యేకము పడేసివలములవంతున భాగముల గల్పించి ఈకావ్యభ్యసముదాయమునకు నాలుగింతలు జలము చేర్చి నాల్గవపాలు మిగుల కషాయమును సిద్ధముచేయునది. ఈకషాయమున బలాతైలమున చెప్పబడినయేలకులు మున్నగు గంధద్రవ్యములను ప్రత్యేక మొక్కక్క కర్నము వంతున కూర్చి కల్కము చేసి, ఈకల్కమును పెరుగు, కాంజికము, మినుములు కషాయమును, ముల్లంగి స్వరసము, చెరకురసము, అను నీద్రవములను ఒక్కొక్క ప్రస్థము వంతున కలిపి ప్రస్థపరిమితమైన తైలమును కూడ కలిపి (వీనినన్నిటిని నొకటిగ గూర్చి), తైలపాకవిధి ప్రకారము తైలమును పక్వముచేయునది. దీని నుపయోగించుటవలన ప్లేహమును, మాత్రబంధమును, శ్వాస-కాసములును, వాతవ్యాధుల నన్నిటిని హరించును. ఇయ్యది సన్నరాష్ట్రము మున్నగు మూలములను (వేళ్లను) చేర్చి సిద్ధము చేయబడినది కావున మూలకతైల మనియు, సన్నరాష్ట్రమును మొదలుగ చెప్పియుండుటవలన రాస్నా తైలమనియు చెప్పబడును. ఇయ్యది శరీరవర్జమును, ఆయువును, బలమును మిక్కిలి వృద్ధి నొందించును.

—ॐ యవకోలాది తైలయోగములు. ౧౬—

మూ. యవకోలకులుత్థానాం మత్స్యనాం శిగుబిల్వయోః,
రసేన మూలకానాం చ తైలం దధిషయోన్వితమ్. 176
సాధయిత్వా భిషగ్దద్యాత్ సర్వవాలామయాపహం,
లశునస్వరసే సిద్ధం తైలమేభిశ్చ వాతనుత్. 177

వ్యా. యవలు, కేగుపండ్లు, ఉలవలు, మత్స్యములు, మునగపట్ట, మాశేడుపట్ట, వీనికషాయమును, ముల్లంగిస్వరసమును, పెరుగును, పాలును తైలమున సమభాగములుగ గూర్చి విధ్యుక్తప్రకారము తైలమును పక్వముచేసి యుపయోగించినచో వాతరోగముల నన్నిటిని హరించును. మరియు వైయోగమున జెప్పబడిన యవలు మున్నగువానికషాయమును మూలకస్వరసాదులను తైలగడ్డలస్వరసమును తైలమున జేర్చి పక్వముచేసి యుపయోగించినను వాతరోగముల హరించును.

—ॐ పైజెప్పబడిన తైలయోగములవిశేషగుణములు. ౧౭—

మూ. తైలాన్యేతాస్యైతుస్నాతామజ్ఞనాం పాయయేత చ,
పీతస్వనైతమమేహం హి వన్ధ్యాపి జనయేత్సుతమ్. 178

వ్యా. సహచరతైలము మొదలుచేసి వైచేప్పబడిన తైలములలో నెద్దానినైన ఋతు స్నానము చేసిన స్త్రీకి త్రాగించినయెడ నాస్త్రీ గొడ్డాలైనను సంతతిబడయును. (స్త్రీపురుషులరజస్సుక్రములు వాతముచే దుష్ప్రమేనయెడ సంతానమునకు భంగము కలుగును. అందును స్త్రీలకు రజస్సును గర్భాశయమును వాతముచే దుష్ప్రమేనవృద్ధు శోణితము గర్భోత్పత్తికి సమర్థము కాక స్త్రీలకు వంధ్యాత్వము సంభవించును. అట్టియెడ నీతైలముల పానాదుల కుపయోగించుటవలన ఆర్తవసంబంధమైన వాతదోషము శమించి, వంధ్యాత్వము తొలగి పుత్రోత్పత్తి కల్గనని భావము.)

❧ వాతవ్యాధిహరములగునితరతైలయోగములు. ❧

మూ. యచ్చ శీతజ్వరే తైలం అగు ర్వాద్యముదాహృతం,

అనేకశతశస్త్రచ్చ సిద్ధం స్యాద్వాతరోగనుత్. 179

వక్ష్యంతే యాని తైలాని వాతశోణితకేఽపి చ,

తాని చాఽనిలశాస్త్ర్యర్థం సిద్ధికామః ప్రయోజయేత్. 180

వ్యా. జ్వరచికిత్సితమున శీతజ్వరము నుద్దేశించి చెప్పబడిన తైలమును అచ్చట చెప్పబడిన తైలవిధానము ననుసరించియే యనేకపర్యాయములు మాటిమాటికి పక్వము చేసి యాతైలమును పానాదుల కుపయోగించినను వాతరోగముల నన్నిటిని హరించును. (ఇచ్చట జ్వరచికిత్సితమున 'అగురుకుష్ఠతగర' అని యుపక్రమించి చెప్పబడిన అగుర్వాది తైలము నెరుంగునది.) మరియు వాతహరచికిత్సితమున చెప్పబడు సుకుమార-మధుపర్ణాది అమృతాదితైలములు మున్నగు తైలములను వాతరోగములు శమించుటకై విశేషముగ నుపయోగింపనగును. (ఇచ్చట వాతరక్తచికిత్సితమున (౨౯. అ.) చెప్పబడిన సుకుమార తైలము, మధుపర్ణాదితైలము మున్నగు తైలయోగముల నెరుంగునది).

❧ వాతహరౌషధములలో తైలమునకు ప్రాశస్త్యము. ❧

మూ. నాస్తి తైలాత్పరం కిఞ్చిత్ ఔషధం మారుతౌఽపహం,

వ్యవాయ్యుష్ణగురుస్నేహాత్ సంస్కారాద్భలవత్తరమ్. 181

గణైర్వాతహరైస్తస్మాత్ శతచోఽథ సహస్రశః,

సిద్ధం ఊప్రతరం హన్తి సూక్ష్మమార్గస్థితాః గదాః. 182

వ్యా. వాతరోగమును హరించుటకు తైలము దక్క వేరొండు ఔషధము లేదు. ఏలయనః—తైలమునందు వ్యవాయి (తొలుత శరీరమున వ్యాపించి పిమ్మట జీర్ణమగునది), ఉష్ణము, గురుత్వము, స్నిగ్ధత్వము, అనుగుణములు (వాతగుణములకు విరుద్ధములైనవి)

నైజముగ నుండుటవలన వాతమున కల్గినరోగములు సూక్ష్మమార్గముల జేరి యున్నను, ఆచ్చట వ్యాపించివానిని హరింప సమర్థమై యుండును. మరియు తైలము వస్త్రవంతర సంయోగరూపమైన సంస్కారమును అనువర్తించి యుండును. కావున వాతహరములగు ద్రవ్యగుణముల జేర్చి పలుమారు సిద్ధము చేసినయెడ నతిశీఘ్రముగ సూక్ష్మమార్గముల నుండు వాతవ్యాధుల నెల్ల హరింపగల్గును. (కావున వాతహరౌషధములలో తైలమును బోలిన పేరొండు ఔషధము లేదనుట.)

❧ పితాదిసంస్పృష్టవాతచికిత్స. ❧

మూ. క్రియా సాధారణీ సర్వా సంస్పృష్టే చాపి శస్యతే,

వాతే పితాదిభిః ప్రోతస్వావృతేషు విశేషతః.

183

వ్యా. వాతవ్యాధిచికిత్సాప్రారంభమున వాతాసాధారణముగ జెప్పబడిన సామాన్యచికిత్సను వాతమున కితరదోషసంసర్గము కల్గినప్పుడును పితాదులు ప్రోతస్సుల నావరించినపుడు చేయుట చాల ప్రశస్తము. అందును ప్రోతస్సులను పితాదు లావరించిన వాతసామాన్యచికిత్స విశేషముగ చేయనగును.

❧ పితావృతవాతచికిత్స. ❧

మూ. పితావృతే విశేషేణ శీతాముష్ణాం తథా క్రియాం,

వ్యత్యాసాత్కారయేత్ సర్పిర్జీవనీయం చ శస్యతే.

184

వ్యా. ప్రోతోమార్గము పిత్రముచే నావరింపబడినప్పుడు శీతరూపమైన చికిత్సను చేసి వెంటనే ఉష్ణరూపమైనచికిత్సను, మరల నుష్ణమును చేసి శీతక్రియను మార్చి మార్చి వ్యత్యాసముగ చేయుచుండవలెను. మరియు జీవనీయగణద్రవ్యముల జేర్చి సిద్ధముచేయబడిన ఘృతము నుపయోగించుటయు చాల ప్రశస్తము.

❧ పితావృతవాతమునం దాహారాదులు. ❧

మూ. ధన్వమాంసం యవాశ్శాలిః యాపనాః క్షీరవస్తయః,

విరేకః క్షీరపానం చ పఞ్చమూలీబలాశ్శతమ్.

185

మధుయష్టిబలాతైలఘృతక్షీరైశ్చ సేచనం,

పఞ్చమూలకషాయేణ కుర్యాద్వా శీతవారిణా.

186

వ్యా. జాంగలజంతువులమాంసంబును, యవలును, రాజనంపుబియ్యంబును ఆహారమున కుపయోగింపనగును. మరియు (సిద్ధిస్థానమున చెప్పబడు) యాపనవస్తులను, క్షీర

వస్తులను, విరేచనాషధంబును ప్రయోగించుటయు, పంచమూలములను చిట్టాముట్టిని చేర్చి కాచబడిన యావుపాలను త్రాగుటయు, అతిమధురమును చిట్టాముట్టిని చేర్చి కాచబడిన తైలముచేనైనను ఘృతముచేనైనను క్షీరముచేనైనను తడుపుటయు, లేక పంచమూలకషాయముచేనైనను చల్లనినీళ్లచేనైనను తడుపుటయు, సిత్తముచే వాతమార్గ మడ్డగింపబడినప్పుడు మిక్కిలి హితకరము.

—ॐ కఫావృతవాతచికిత్స. ॐ—

మూ. కఫావృతే యవాన్నాని జాజ్వలాః మృగపక్షిణాః,

స్వేదాస్తీక్షాః నిరూహాశ్చ వమనం సవిరేచనమ్.

187

జీర్ణం సర్పిః తథా తైలం తిలసర్వ పజం హితం,

వ్యా. వాతము కఫముచే నావరింపబడినప్పుడు యవాన్నంబును, జాంగలదేశము నందలి మృగములయొక్కయు పక్షులయొక్కయు మాంసంబులును, తీక్షణములగు స్వేద విధులును, నిరూహవస్తిని ప్రయోగించుటయు, వమనవిరేచనంబులును, ప్రాత నెయ్యియు, నువ్వులయొక్కయు అవలయొక్కయు తైలంబులును మిక్కిలి హితకరములు.

—ॐ కఫపిత్తసంస్పృష్టవాతచికిత్స. ॐ—

మూ. సంస్పృష్టే కఫపిత్తాభ్యాం పిత్తమాదా వినిర్జయేత్,

వ్యా. వాతము కఫపిత్తముల రెండింటిలో సంస్పర్శము కలియున్నపుడు తొలుత పిత్తమునకు చికిత్సచేసి శాంతమైనపిదప కఫమునకు చికిత్సచేయవలెను. (కఫమునకన్న పిత్తము శీఘ్ర కారికావున తొలుత పిత్తమును శమింపజేసి పిమ్మట కఫమునకు చికిత్సచేయవలెనని భావము.)

—ॐ స్థానవిశేషమునుబట్టి వాతచికిత్సావిధి. ॐ—

మూ. ఆమాశయగతం మత్వా (దృష్ట్వా) కఫం వమనమాచరేత్. 188

పక్వాశయే విరేకం తు పిత్తే సర్వత్ర గే తథా,

స్వేదైర్విష్యన్ధితః శ్లేష్థా యదా పక్వాశయే స్థితః.

189

పిత్తం వా దర్శయేల్లిజ్ఞం వస్తిభిస్తా వినిర్వరేత్,

వ్యా. (వాతానుబంధమైన) కఫము ఆమాశయమున చేరినపుడు వమనరూపమైన చికిత్స చేయవలెను. (కఫము వాతమున కనుబంధముగ నున్నను ఆమాశయము కఫస్థాన మగుటంజేసి కఫనిర్వరణమునకై స్థానానుగుణమైన వమనమును చేయవలెనని భావము.) మరియు నట్టి కఫము పక్వాశయమున చేరియున్నయెడ విరేచనము చేయించవలెను.

పిత్తము పక్వాశయమున చేరియున్నను స్థానాంతరమున చేరియున్నను (వాతమున కను బంధమైనపుడు) విరేచనమును చేయించుట యుక్తము.

మరియు స్వేదవిధిచే కఫము పలుచనై కరగి పక్వాశయమున చేరియున్నపుడును, పిత్తము పక్వాశయముననుండి తన లక్షణముల జూపుచున్నను అట్టి కఫపిత్తములను వస్త్ర ప్రయోగములచే వెడలించవలెను.

❖ శ్లేష్మనుబంధవాతచికిత్స. ❖

మూ. శ్లేష్మణానుగతం వాతం ఉష్ణైర్గోమూత్రసంయుతైః. 190

నిరూహైః, పిత్తసంస్పృష్టం నిర్హరేత్ క్షీరసంయుతైః,

మధురౌషధసిద్ధైశ్చ తైలైస్తం అనువాసయేత్. 191

వ్యా. శ్లేష్మతో కలసిన వాతమున గోమూత్రముతో కూడిన యుష్ణవీర్యములగు పదార్థములచే సిద్ధముచేయబడిన నిరూహవస్తులచే చికిత్స చేయనగును. అట్టివాతము పిత్తముతో కూడినపుడు పాలతోకూడిన నిరూహవస్తుల ప్రయోగించవలయును. మరియు మధురద్రవ్యముల చేర్చి పక్వముచేయబడిన తైలములచే అనువాసనవస్త్ర ప్రయోగము చేయనగును.

❖ శిరోగతవాతచికిత్స. ❖

మూ. శిరోగతే తు సకఫే ధూమనస్యాది కారయేత్,

హృతే పిత్తే కఫే యస్యాదురస్రోత్రోఽనుగోఽనిలః. 192

సశేషః స్యాత్ క్రియా తత్ర కార్యా కేవలవాతీకి,

వ్యా. కష్టముతో కూడిన వాతము శిరస్సున చేరియున్నయెడ ధూమపానము, నస్యము మున్నగు చికిత్సల జేయనగును. వైజిప్సిన చికిత్సావిధానముచే వాతమున కను బంధమయిన కఫమును, పిత్తమును వెడలినపిదప కేవలము వాతమునుమాత్రము శమింపక సశేషమై యురస్సునందును స్రోతస్సులయందును చేరియున్నయెడ కేవలము వాతము నకు మాత్రము చెప్పియుండుచికిత్స చేయనగును.

❖ రక్తావృతవాతచికిత్స. ❖

మూ. శోణితేనావృతే కుర్యాద్వాతశోణితకీం క్రియామ్. 193

వ్యా. వాతము రక్తముచే నావరించి యున్నపుడు వాతరక్తమునకు చెప్పబడు చికిత్సావిధానము చేయనగును.

—ॐ ఆను-మాంసాద్యావృతవాతచికిత్స. ॐ—

- మూ. ప్రమేహవాతమేదోష్ణీమామవాతే ప్రయోజయేత్,
 స్వేదాభ్యజ్వరసక్షీరస్నేహా మాంసావృతే హితాః. 194
- మహాస్నేహోఽస్థిమజ్జస్థే పూర్వవద్రేతసావృతే,
 అన్నావృతే తదుల్లేఖః పాచనం దీపనం లఘు. 195
- మూత్రలాని తు మూత్రేణ స్వేదాః సోత్తరవస్తయః,
 శక్యతా తైలమేర్జణం స్నిగ్ధోదావర్తవత్క్రియాః. 196

వ్యా. వాతము ఆమరసముతో కూడి యున్నపుడు ప్రమేహమును, వాతమును, మేదస్సును హరించునట్టి చికిత్స లన్నిటిని చేయదగును. వాతము మాంసముచే నావరింపబడినపుడు స్వేదమును, అభ్యంగమును, మాంసరసములను, క్షీరమును, స్నేహములను నుపయోగింపదగును. అస్థిచేతను, మజ్జచేతను నావరింపబడినపుడు వైశేష్ట్యబడిన మహాస్నేహమును అభ్యంగాదులకు నుపయోగింపదగును. శుక్రముచే నావరింపబడినపుడు శుక్రగత వాతమునకు చెప్పినచికిత్సల చేయనగును. వాతము అన్నముచే నావరింపబడినపుడు అట్టి యన్నమును పమనము చేయించి నాహారమును పచింపచేరనునదియు, అగ్నిని దీపింపచేయునదియు, లఘుగుణంబును నగు నౌషధాదులచే చికిత్సచేయనగును. మూత్రముచే నావరింపబడిన యెడ మూత్రమును వృద్ధిసోందించు నౌషధములను, స్వేదములను, ఉత్తరవస్తలను ప్రయోగింపవలయును. పులిపముచే నావరింపబడినపుడు ఏరండతైలమును నుపయోగింపదగును. మరియు ఉదావర్తమునకు చెప్పిన స్నేహమును వస్త్రులు మున్నగునవి యుపయోగింపదగును.

ఇచ్చట “మహాస్నేహోఽస్థిమజ్జస్థే పూర్వవద్రేతసావృతే” అనుచోట ‘ప్రథమాశ్రిఫలాయాస్తు.....తదభ్యక్షే ప్రయోజయేత్” (శ్లో ౧౨౯-౧౩౩) అని చెప్పబడిన మహాస్నేహమును “హర్షోన్నపానం శుక్రస్థే” శ్లో.౯౪) అని యుపక్రమించి చెప్పబడిన శుక్రస్థవాతచికిత్సను గ్రహించునది.

—ॐ స్వస్థానబలానుసారముగ చికిత్సావిధి. ॐ—

- మూ. స్వస్థానస్థో బలీ దోషః ప్రాక్తం వైర్వారాషధైర్జయేత్,
 వమనైర్వా విరేకైర్వా వస్తిభిః శమనేన వా. 197

వ్యా. వాతాదిదోషములలో నేదియైనను దానికి నియమితమైన స్థలమున నుండి నభో మిక్కిలి బలిష్ఠముగ నుండును. కావున తొలుత నాయాదోషమునకు సంబం

ధించిన యాషధములచే వమనములనైనను, విరేకములనైనను, వస్త్రప్రయోగమునైనను, చేసి శమింపచేయనగును. అట్టికోధనమును చేయ నర్హముకానియెడల ఆయాదోషమునకు సంబంధించిన శమనచికిత్సనైన చేయనగును.

ఇచ్చట సీవిషయము నెరుంగునది:—వాతపిత్తకఫములు మూడు నియతమైన వానివాని స్థానములయందున్నపుడు బలవత్తరము లగును. అట్టియెడ అమూటిలో నేదైన నొకదోషము ప్రకుపితమై ఇతరదోషస్థానమున చేరినపుడు అస్థానమునందలి దోషమును దానికి విహితమైన చికిత్సచే శమింపజేసి పిదప ప్రకోపమునొందిన దోషమునకు చికిత్స చేయవలయును. ఎట్టులన:—ప్రకోపమునొందిన వాతము కఫముతో కూడి కఫమునకు స్వస్థానమైన ఆహారమున చేరినపుడు తొలుత అస్థానమునందలి కఫమును వమనముచే వెడలించియొనను, లేక శమనచికిత్సచే శమనము చేసియొనను, పిదప అస్థానమునకు చేరిన వాతమునకు చికిత్సచేయవలయును. ఇత్తైరంగున నే పిత్తస్థానమున చేరినపుడు పిత్తమునకు చేరిన విరేకంబును వాతస్థానమున చేరినపుడు వస్త్రప్రయోగంబున చేసి ఆయాస్థానమునకు సంబంధించినదోషములను శమింపచేయవలయునని భావము.

❖ ఉక్తవిషయసంగ్రహము. ❖

మూ. ఇత్తుక్తమావృతే వాతే పితృదిభిర్యథాయథమ్,

వ్యా. ఇత్తైరంగున పిత్తకఫాదులచే నావరింపబడిన వాతమునకు ఆయాయావరణ భేదము ననుసరించి తత్తదనుకూలమైన చికిత్స వివరింపబడినది.

❖ ప్రాణాదిపంచవాతముల పరస్పరావరణము. ❖

మూ. మారుతానాం హి షష్ఠానాం ఆనోన్యన్యావరణే శృణు. 198

లిజ్ఞం వ్యాససమాసాభ్యాముచ్యమానం మయాఽనఘ,

ప్రాణో వృణోత్యుదానాదీన్ప్రాణం వృణ్వన్తి తేఽపి చ. 199

ఉదానాద్యాస్తఽథానోన్యన్యం సర్వ ఏవ యథాక్రమమ్,

వింశత్యావరణాన్యేతాన్యుల్బణానాం పరస్పరమ్. 200

మారుతానాం హి షష్ఠానాం తాని సమ్యక్ప్రతర్కయేత్,

వ్యా. ప్రాణము, ఉదానము, వ్యానము, సమానము, అపానము, అని విదువిధము లయిన వాతములకును ఒకదానినొకటి నావరించుటచే గల్గు లక్షణములను వేరువేరుగ విస్తరించియు సంగ్రహముగను సీక్రింద జెప్పబడును.

అందు ప్రాణవాతము తక్కిన యుదానాది నాల్గువాతములను ఆవరించును. ఇత్తైరంగున నే ఉదానాది వాతములు నాల్గుల ఒక్కొక్కటి ప్రాణవాతము నావరించును.

ఉదానాదివాతములు నాల్గును వైశిష్టినవిధముననే ఒకదాని నొకటి నావరించును. ఇతైరంగున నావరణభేదములు ఇరువది యగును. మరియు నందును ఉల్బాణాదిభేదములచే పరస్పరమావరించుటవలన అనేకభేదము లగును. అట్టియావరణభేదములను ఐదువిధము లయిన వాతములయొక్క లక్షణములబట్టి వేరువేరుగ నూహింపదగ్గును.

వివరణము—ప్రాణవాతము ఉదానాదివాతముల నాల్గిటిని నావరించినపుడు (1) ప్రాణవృత-ఉదానవాత, (2) ప్రాణావృత-వ్యానవాతము, (3) ప్రాణావృత సమాన వాతము, (4) ప్రాణావృత అపానవాతము అని నాల్గువిధములగును.

మరియు ప్రాణవాతమును తక్కిన యుదానాదివాతములు ఒక్కొక్కటి యావరించుట ఉదానావృతప్రాణవాతము (5), (6) వ్యానావృతప్రాణవాతము, (7) సమానావృతప్రాణవాతము, (8) అపానావృతప్రాణవాతమని నాల్గుతైరంగులు.

ఇతైరంగుననే యుదానవాతమును తక్కిన మూడు వాతములును వేరువేరుగ నావరించుటవలన (9) వ్యానావృత ఉదానవాతము, (10) సనావృత ఉదానవాతము, (11) అపానావృత ఉదానవాతము, అని మూడువిధములు. ఇతైరంగుననే ఉదాన వాతముచే వ్యానాదివాతములు మూడును నావరించుటవలన (12) ఉదానావృత వ్యాన వాతము, (13) ఉదానావృతసమానవాతము, (14) ఉదానావృత అపానవాతమునని మూడువిధములు. మరియు వ్యానవాతము తక్కిన రెండువాతములచే వేరువేరు నావరించుటవలన (15) వ్యానావృతసమానవాతము, (16) వ్యానావృతఅపానవాతము అని రెండువిధములుగను, సమానఅపానములచే వ్యానము ఆవరింపబడుటవలన (17) సమానావృతవ్యానము (18) అపానావృతవ్యానము నని రెండువిధములు. సమానవాతముచే అపానవాతము ఆవరించుటవలన (19) సమానావృత అపానమును, అపానముచే సమానము ఆవరించుటవలన (20) అపానావృతసమానమనియు నగును. ఇతైరంగున ప్రాణాది పంచవాతములయొక్క పరస్పరావరణముచే కల్గినావరణవాతములు ఇరువదివిధములని యెరుంగునది. మరియు వైశిష్టిన యావరణభేదములలో రెండేసి వాతభేదములు చేరిన యావరణభేదములును ద్వ్యుల్బాణ వికోల్బాణాదిభేదములచేతను ఆవరణభేదము లనేకము లగును. ఈవిషయమునే “ద్వ్యుల్బాణానాం పరస్పరమ్ మారుతానాం పఞ్చానాం తాని సమ్యక్ప్రకర్మయేత్” అను వాక్యముచే తంత్రకారులు సూచించిరి.

— ౧౭ ప్రాణావృతవ్యానవాతలక్షణము, చికిత్స. —

మూ. సర్వేన్ద్రియాణాం కృన్వత్యైవ జ్ఞాత్వా శృతిబలక్షయమ్. 201

వ్యానే ప్రాణావృతే లిజ్జం కర్ష తత్రోర్ధ్వజత్తుకమ్,

వ్యా. ప్రాణవాతముచే వ్యానవాత మావరింపబడినప్పుడు చక్షుగాదీంద్రియ వ్యాపారము లుడుగును. జ్ఞాపకశక్తియు శరీరబలంబును ఊణించును. అట్టియెడ కంఠ మునకు వైభాగమునందలి చేయదగిన చికిత్స యుక్తముగనుండును.

—౧౧ వ్యానావృతప్రాణవాతలక్షణము, చికిత్స. ౧౧—

మూ. స్వేదోఽత్యర్థం లోమహర్షః త్వద్దోషః సుప్తగాత్రతా. 202
ప్రాణే వ్యానావృతే తత్ర స్నేహాయుక్తం విరేచనమ్,

వ్యా. ప్రాణవాతము వ్యానవాతముచే నావృతమైనప్పుడు శరీరముపై సధికముగ చెమటపట్టును. లోమహర్షము కల్గును. చర్మము దుష్టమై దాన సంభవించు వ్యాధులు కల్గును. శరీరము స్పర్శజ్ఞానము నెరుంగకుండును. అట్టియెడ స్నేహద్రవ్యముతో గూడిన విరేచనోషధము సేవించవలెను.

—౧౨ ప్రాణావృతసమానవాతలక్షణము, చికిత్స. ౧౨—

మూ. ప్రాణావృతే సమానే స్యుః జడగద్గదమూకతాః. 203
చతుష్ప్రియోగాశ్శస్యన్తే స్నేహోస్తత్ర సయాపనాః,

వ్యా. సమానవాతము ప్రాణవాతముచే నావరింపబడినప్పుడు మందుడై యేమియు నెరుంగజాలదు. గద్గదస్వరముతో మాటలాడును. మాటరాక మూగయగును. అట్టియెడ పాన-అభ్యంజన-నస్య-అనువానసవస్తులను స్నేహద్రవ్యములచే చేయుటయు (కల్పస్థాన మున చెప్పబడు) యాపనవస్తుల ప్రయోగించుటయు నుచితము.

—౧౩ సమానావృత-అపానవాతలక్షణము, చికిత్స. ౧౩—

మూ. సమానేనావృతేఽపానే గ్రహణీపార్శ్వహృద్గదాః. 204
శూలం చామాశయే, తత్ర దీపనం సర్పిరిష్యతే,

వ్యా. అపానవాతము సమానవాతముచే నావరింపబడినయెడ గ్రహణీరోగం బును, ఇరుప్రక్కల నొప్పియు, హృదయరోగంబును, ఆమాశయమున శూలనొప్పియు కల్గును. అట్టియెడ అగ్నిని దీపింపజేయు ఘృతము నుపయోగింపనగును.

—౧౪ ప్రాణావృత-ఉదానవాతలక్షణము, చికిత్స. ౧౪—

మూ. శిరోగ్రహః ప్రతీశ్శాయః నిశ్వాసోఽచ్చాససజ్జిహః. 205

హృద్రోగో ముఖశోషశ్చాపసృదానే ప్రాణసంవృతే,

తత్త్రోర్ధ్వభాగికం కర్త కార్యమాశ్వాసనం తథా. 206

కర్త,

వ్యా. ఉదానవాతము ప్రాణవాతముచే నావరింపబడినప్పుడు తలనొప్పియు, పడి సంబును కలుగును. నిశ్వాస-ఉచ్ఛ్వాసములు సరళముగ వెడలక బంధింపబడును. హృద్రోగము కల్గును. నోట ద్రవములేక యెండును. అప్పుడు కంఠమునకు మైభాగమున చేయదగిన శిరోవిశేషము నన్యము న్నేహపానము మున్నగుచికిత్స చేయవలెను. శరీరమున కాయాసమును గల్గింపక సేదదీర్చుటకు దగినచికిత్సయు చేయవలెను.

— ఉదానావృతప్రాణవాతలక్షణము, చికిత్స. ౧ —

మూ. ఓజోబలవర్ణానాం నాశో మృత్యురథాపి వా,
ఉదానేనావృతే ప్రాణే, తం శనై శ్శీతవారిణా. 207
సింహేత్, ఆశ్వాసయేచ్ఛనం, సుఖం చైవోపపాదయేత్,

వ్యా. ప్రాణవాతము ఉదానవాతముచే నావరింపబడినప్పుడు శరీరమునందలి యోజస్సును బలంబును షర్ణంబును నశించును. ఒకవేళ మరణము కూడ సంభవించును. అట్టిరోగిని చల్లనిశీతచే మెలమెల్లగ తడుపుచు నూరడించి, వానికి సుఖమును కల్గించు నుపాయముల చేయవలెను.

— ఉదానావృత-అపానవాతలక్షణము, చికిత్స. ౨ —

మూ. ఊర్ధ్వగేనావృతేఽపానే చ్చర్దిశ్వాసాదయో గదాః. 208
స్వ్యర్వాతే, తత్ర వస్త్యాది భోజ్యం చైవాఽనులోమనమ్,

వ్యా. శరీరమునం దూర్ధ్వముగ వ్యాపించు (ఉదాన) వాతముచేత (అధోగమనము కల) అపానవాతము అవరింపబడినప్పుడు వాంతి, శ్వాసము, కాసము, హిక్కు మున్నగు వ్యాధులు సంభవించును. అట్టియెడ వస్త్రీకర్తంబును, వాతము ననులోమముగ క్రిందికి సంఘరింపజేయగల్గిన యాహారంబులు నుపయోగింపదగవు.

— అపానావృత-ఉదానవాతలక్షణము, చికిత్స. ౩ —

మూ. మోహోఽలోఽగ్నిరతీసారః ఊర్ధ్వగేఽపానసంవృతే. 209
వాతే స్పృత్, వమనం తత్ర దీపనం గ్రాహి చాఽశనమ్,

వ్యా. ఉదానవాతము అపానవాతముచే నావరింపబడిన యెడ మూర్ఛ గ్రమ్మును. జఠరాగ్ని మందగించును. అతిసారము కల్గును. ఆరోగికి వమనముచేయించి అగ్నిని దీపింప చేయునదియు, మలమును నిరోధించునదియు దోషముల శమింపజేయునదియు నగు నాహారముల నుపయోగింపవలెను.

❧ వ్యానావృత-అపానవాతలక్షణము, చికిత్స. ❧

మూ. వమ్యాధ్ధానముదావర్తగుల్కార్తిపరికర్తికాః. 210

లిజ్గం వ్యానావృతేపానే తం స్నిగ్ధైరనులోమయేత్,

వ్యా. అపానవాతము వ్యానవాతముచే నావృతమైనపుడు వమనమగును. కడు పుబ్బరించును. ఉదావర్తంబును గుల్కంబును కల్గును కత్తిరించినవిధముగ కోతపుట్టును. ఈవాతమును స్నిగ్ధములగు నౌషధాదులచేత ననులోమముగ సంచరింపజేయవలెను.

❧ అపానావృతవ్యానవాతలక్షణము, చికిత్స. ❧

మూ. అపానేనావృతే వ్యానే భవేద్విజ్ఞాత్రరేతసామ్. 211

అతిప్రవృత్తిః, తత్రాపి సర్వం సంగ్రహణం మతమ్,

వ్యా. వ్యానవాతము అపానవాతముచే నావరింపబడినప్పుడు పురీషంబును మూత్రంబును రేతస్సును అధికముగ వెడలును. అప్పుడు మలమూత్రరేతస్సులను అధికముగ వెడలనీయక ఆపుటకై గ్రాహి (అన్ని దీసింపజేసి ఆహారమును పచింపజేసి ద్రవమును శుష్కింపజేయు) ఔషధములను ఆహారములను ఉపయోగింపవలెను.

గ్రాహ్యావధలక్షణము తంత్రాంతరమున నిట్లు చెప్పబడినది:—“దీపనం పాచనం యత్స్యాత్ ఉష్ణత్వాద్భివశోషణమ్, గ్రాహీ తచ్చ యథా శుక్తి జీరకా గజసింహి.”

❧ సమానావృతవ్యానవాతలక్షణము, చికిత్స. ❧

మూ. మూర్ఛా తన్ద్రా ప్రలాపోఽజ్గసాదోఽగ్నేజ్యజోబలక్షయః. 212

సమానేనావృతే వ్యానే, వ్యాయామో లఘుభోజనమ్,

వ్యా. వ్యానవాతము సమానవాతముచే నావృతమైనపుడు మూర్ఛయు, కునికి పాటును కల్గును, అసంబద్ధముగ మాటలాడును. శరీరము కృశించును. కాయాగ్నియు ఓజస్సును శరీరబలంబును నశించును. అట్టియెడ శరీరవ్యాయామంబును, స్వల్పముగ భుజించుటయు హితముగ నుండును.

❧ ఉదానావృతవ్యానవాతలక్షణము, చికిత్స. ❧

మూ. స్తబ్ధతాల్పాల్పగ్నితాన్వేదః చేష్టాహానిః నిమీలనమ్. 213

ఉదానేనావృతే వ్యానే, తత్ర పథ్యం మితం లఘు,

వ్యా. ఉదానవాతముచే వ్యానవాత మావరింపబడినపుడు అవయవములు స్తంభించును, జాతరాగ్ని మందగించును, శరీరముపై చెమట బట్టును. అంగికవ్యాపారములకు

హానికల్గును. కండ్లు మూయబడును. అప్పుడు తేలికయైన పదార్థముల మితముగభుజించుట హితకరము.

— ఆనుక్రామరణవాతలక్షణ-చికిత్సానిర్దేశము. —

మూ. షష్ఠాఽన్యోన్యాయతానేవం హతా బుధ్యేత లక్షణైః. 214

ఏషాం స్వకర్తణాం హానిః వృద్ధిర్వా వరణే మతా,
యథాస్థూలం సముద్దిష్టం ఏతదావరణేఽప్తకమ్. 215

సలిజ్జభేషజం సమ్యక్ బుధానాం బుద్ధివృద్ధయే,

వ్యా. ఇతైరంగున ప్రాణ-ఉదాన-వాగ-సహన-అపాన భేదములచే నైదువిధములైన వాతములును ఒకదానితో నొకటి యావరింపబడుటచే గల్గు భేదముల (పండ్రెండును) వానివానికి వేరువేరుగ జెప్పబడిన లక్షణముల బట్టి యెరుంగునది.

మరియు ఒకవాతము ఇంకొకవాతముచే నావరింపబడినప్పుడు ఆవాతము నియతముగ జేయు కృత్యములకు హానియైనను వృద్ధియైనను కల్గును. ఇది వాతావరణ సామాన్యముగ స్థూలభావముచే నుద్దేశింపబడిన లక్షణము. ఈస్థూలభావముగ జెప్పబడిన యావరణసామాన్యలక్షణముచేతనే వైని చెప్పబడిన పండ్రెండు అవరణవాతములు గాక తక్కిన యెనిమిది యావరణవాతములకును వేరువేరు లక్షణములను, తత్తదనుగుణములగు చికిత్సలను చక్కగ నూహించుటకై యచ్చట నిర్దేశింపబడినది.

ఇచ్చట నొకవాతము ఇంకొకవాతముచే నావరింపబడినప్పుడు ఆవరింపబడిన వాతము దుర్బలములగుటవలన స్వకార్యముల జేయనేరక యుండును. ఒకసమయమున నయ్యది నిరోధమునంజేసి ప్రకోపించినయెడ తనకృత్యములను అధికముగ జేయును. ఈవిషయమునే “కర్తృణాం హానిః, వృద్ధిర్వా” అని తంత్రకారులు నిర్దేశించి రని యెరుంగునది.

వాతము రూపవంతము కాదని వాతకలాకలీయమున చెప్పబడినది. అట్టియెడ వాతమునకు ఆవాంతరభేదము లెట్లు కల్గును? నిరవయవమైన వాతమునకు సమానజాతీయమైన యితరవాతముచే నిరోధ మెట్లు కల్గును? అను ప్రశ్నములు కల్గును. దానికిట్లుత్తరము చెప్పనగును:—“అసంఖ్యతవంతం” అని వాతకలాకలీయమున చెప్పినదానికి తక్కినసామాన్యద్రవ్యములవలె కఠినమైనరూపము లేక కేవలము స్పర్శమాత్రగ్రాహ్య సూక్ష్మరూపము కల్గినదని యర్థముచక్షుర్గ్రాహ్యమైన ఘనరూపము లేకున్నను స్పర్శగ్రాహ్యసూక్ష్మరూపము వాతమునకు కలదనియే భావము. అట్టి సూక్ష్మరూపమైనవాతము స్థానభేదములబట్టియు, కృత్యభేదములం జేసియు ప్రాణాది యవాంతరభేదములు కల్గియుండును. వానిలో నొక

దానిచే నింకొకదానికి నిరోధము కల్గినప్పుడు, పితృకఫాదులయావరణమున గల్లవిధము గనే ప్రకోపము కల్గును. లోకమున బాహ్యవాతమునందును ఇట్టి వైకృతమును జూచు చున్నాము. ఒకముఖముగ సంచరించు గాలికి దానికి ప్రతిలోమముగ సంచరించు నింకొక గాలిలో నభిఘర్షణము కల్గినప్పుడు సుడిగాలిగ మరి దిరదిర దిరుగుచుండుట యందర కును ప్రత్యక్షము కదా. అత్తైరంగుననే ప్రాణాదివాతములలో నొండొంట నావరణము కల్గినప్పుడు అట్టి సంఘర్షణముచే ప్రకోపము కల్గుట విరుద్ధముకాదని యెరుంగునది.

— ౧౭ ఉక్తాను క్తఆవృతవాతచికిత్సానియమము. ౧౭ —

మూ. స్థానాన్యవేక్ష్య వాతానాం వృద్ధిం హానిం చ కర్తవ్యమ్. 216
ద్వాదశావరణాన్యన్యాన్యభిలక్ష్య భిషజ్జితమ్,
కుర్యాదభ్యుజ్జనస్నేహపానవస్త్యాదిసర్వశః (నస్యపానాదిసర్వతః.)
క్రమముష్ణమనుష్ణం వా వ్యత్యాసాదవచారయేత్,

వ్యా. వైని లక్షణములచే నిర్దేశింపబడిన పండ్రెండు ఆవరణవాతములకును ప్రత్యేకముగ లక్షణముల నిర్దేశింపకుండు నెనిమిదియావరణవాతములకును వానివాని స్థానములను వానివానికి నిర్ణీతములగు కృత్యములయొక్క హానివృద్ధులను చక్కగ గమనించి తత్తదనుగుణముగ అభ్యంజనము, స్నేహపానము, నస్యము, పస్తికర్తము మున్నగు చికిత్సలను చేయనగును. మరియు వానివాని స్థానాదిభేదములను గమనించి ఉష్ణరూప మయిన చికిత్సాక్రమమును, శీతరూపమయిన చికిత్సాక్రమమును, తత్తదనుగుణముగ మార్పుచు చికిత్సకుడు పౌరబాటుబడక చికిత్సజేయవలయును. (ఇచ్చట వాతమునకు ఉష్ణరూపమయిన చికిత్సాక్రమమే యాగికముగ నున్నను ఆసూశయాదిస్థానభేదమును రక్షాదిదూష్యములను అనుసరించి అట్టిశీతోష్ణక్రమమును వ్యత్యాసముగ మార్పుచు చికిత్స చేయుట యుచితమని చెప్పబడినది.)

— ౧౮ ప్రకుషితప్రాణాదివాతములను స్వస్థానములజేర్చువిధము. ౧౮ —

మూ. ఉదానం యోజయేదూర్ధ్వం అపానం చానులోమయేత్. 218
సమానం సమయేచ్చైవ త్రిథా వ్యాసం తు యోజయేత్,
ప్రాణో రక్ష్యశ్చతుర్భ్యోఽపి స్థానే హ్యస్య స్థితిర్ధ్రువా. 219
స్వం స్థానం గమయేదేవం వృతానేతాన్విమూర్ధగః,

వ్యా. వైశిష్ట్యసీలిగ ప్రాణాదివాతములకు అన్యోన్య ఆవరణముచే ప్రకోపము కల్గి ఇతరస్థానముల వ్యాపించినపుడు అట్టి ప్రకుషితవాతమును వానివానికి నియతమైన చ-చి—162

స్వస్థానమును వమనవిరేచనాది చికిత్సావిధానములచే జేర్పవలయును. అందు ప్రథమిత మైన యుదానవాతమును శరీరమునం దూర్ధ్వభాగమున జేర్పనగును. అపానవాతమును అనులోమనరూపమయిన చికిత్సను జేసి శరీరమునం దధోభాగమున జేర్పవలయును. సమానవాతమును శరీరమధ్యమున జేర్పనగును. వ్యానవాతమును శరీరమునం దంతట వ్యాపించునది గావున ఊర్ధ్వభాగమునను, అధోభాగమునను, శరీరమధ్య ప్రదేశమునను జేర్పవలయును. ప్రాణవాతమునకు తక్కినయుదానాదివాతములచే నావరణము గల్గి నపుడు వానిచే వీనికి హాని కల్గినీయక స్వస్థానమున జేర్చి మిగుల ప్రయత్నముతో కాపాడవలయును. ప్రాణవాతము ముఖ్యముగ హృదయస్థానముననుండి ప్రాణి జీవిం చుట ప్రధాన మగుటవలన అట్టి ప్రాణవాతమును హాని కల్గినీయక మిగుల జాగరూక తతో కాపాడవలయును. ఇతైరంగున నావృతవాతములను ఇతరమార్గములసంచారము నుండి తగుచికిత్సలచే మరలించి వానివాని స్థానమున జేర్పవలయును.

❖ పితృవృతప్రాణవాతలక్షణము. ❖

మూ. మూర్ఛా దాహో భ్రమశ్శూలం విదాహశ్శీత కామితా. 220
ఛర్దనం చ విదగ్ధస్య ప్రాణే పిత్తసమావృతే,

వ్యా. ప్రాణవాతము పిత్తముచే నావరింపబడినపుడు మూర్ఛ గలుగును, మంట పుట్టును, ఓడలు తిరుగును, శూలనొప్పి కల్గును, ఆహారము విదగ్ధపాకము నొందును, శీతోపచారముల కోరును, విదగ్ధపాకము నొందిన యాహారరసము వాంతియగును.

❖ కఫావృతప్రాణవాతలక్షణములు. ❖

మూ. స్త్రీవనం ఊవధూద్ధారనిశ్వాసోచ్ఛ్వాససజ్జహః. 221
ప్రాణే కఫావృతే రూపాణ్యరుచిశ్శర్దిరేవ చ,

వ్యా. ప్రాణవాతము కఫముచే నావరింపబడినపుడు నోట కఫము నుమియును. తుమ్ములును, త్రేసుపులును, నిశ్వాసోచ్ఛ్వాసంబులును సరళముగ వెడలక నిరోధించ బడును. అరుచి కల్గును. వాంతి యగును ఇచ్చట పిత్తకఫములు రెండును కలసి ప్రాణ వాతము నావరించినపుడు వైశిష్ట్య వేరువేరులక్షణములు కలిసి యుండునని సంస్కర్త లక్షణముల నెరుంగునది. ఇతైరంగున నే క్రింద జెప్పబడువానికెల్ల సంసర్గావరణలక్షణముల నూహించునది.

❖ పితృవృతఉదానవాతలక్షణము. ❖

మూ. మూర్ఛాద్యాని చ రూపాణి దాహో నాభ్యురసః క్షమః. 222
ఓజోభ్రంశశ్చ సాదశ్చాప్యదానే పిత్తసంవృతే,

వ్యా. ఉదానవాతము పిత్తముచే నావరింపబడినపుడు వైశేష్యబడిన మూర్ఖ మున్నగు లక్షణములును, నాభియందునుగొమ్మనందును మంటయు, బడలికయు కల్గును. శరీరమునందలి యోజస్సుకు హానికల్గును. శరీరము కృశించును.

—ॐ కఫావృత ఉదానవాతలక్షణము. ॐ—

మూ. ఆవృతే శ్లేష్మణోదానే వైవర్ణ్యం వాక్ స్వరగ్రహః 223

దౌర్బల్యం గురుగాత్రత్వం అరుచిశ్చిపజాయతే,

వ్యా. ఉదానవాతము శ్లేష్మముచే నావరింపబడినపుడు శరీరము వివర్ణ మునగును. వాక్కును, కంఠస్వరమును పట్టినట్లుండును. శరీరము బలహీనమై బరువుగనుండును. అరోచకము కల్గును.

—ॐ పిత్తావృతసమానవాతలక్షణము. ॐ—

మూ. అతిస్వేదస్తృషా దాహో మూర్ఛా చ అరుచి(అరతి) రేవచ. 224

పిత్తావృతే సమానే స్యాత్ ఉపఘాత స్తథోష్ణణః,

వ్యా. సమానవాతము పిత్తముచే నావరింపబడినపుడు శరీరముపై చెమట నధిక ముగ పట్టును. దప్పి యధికమగును. మంట పుట్టును. మూర్ఛ గ్రమ్మును. అరుచి కల్గును. శరీరముపై వేడి తగ్గును. (ఇచ్చట సమానవాతము పిత్తముచే నావరింపబడినపుడు అట్టివాతము జాతరాగ్నిని రిగిలించజేయు స్వకార్యమును చేయనేరకుండును కాన అగ్ని మందగించును. దానంజేసి శరీరముపై యూష్ణంబును తగ్గునని యెరుంగునది.

—ॐ కఫావృతసమానవాతలక్షణము. ॐ—

మూ. అన్వేదో వహ్నిమాన్ద్యం చ లోమహర్షస్తధైవ చ. 225

కఫావృతే సమానే స్యాత్ గాత్రాణాం చాతిశీతతా,

వ్యా. సమానవాతము కఫముచే నావరించుచున్నపుడు శరీరమునం దవయవము లన్నియు మిక్కిలి చల్లగనుండును. చెమటపట్టదు. జాతరాగ్ని మందగించును రోమ హర్షము కల్గును.

—ॐ పిత్తావృతవ్యానవాతలక్షణములు. ॐ—

మూ. వ్యానే పిత్తావృతే తు స్యాత్ దాహః సర్వాజగః క్షమః. 226

గాత్రవిక్షేపసజ్గశ్చ ససంతాపస్సవేదనః,

వ్యా. వ్యానవాతము పిత్తముచే నావరింపబడినపుడు శరీరమునందెల్ల మంట బుట్టును. బడలిక కల్గును. శరీరమంతయు వణకును. సంధు లన్నియు బిగసి మంటయు నొప్పియు కల్గియుండును.

❧ కఫావృతవ్యానవాతలక్షణము. ❧

మూ. గురుతా సర్వగాత్రాణాం సర్వసస్యస్థిజా రుజః.

227

వ్యానే కఫావృతే లిజ్జం గతిసజ్జస్తథాధికః,

వ్యా. వ్యానవాతము కఫముచే నావరింపబడినపుడు ఆవయవము లన్నియు బరువుగ నుండును. కీళ్లయందును, ఎముక లన్నిటియందును నొప్పి కల్గును. నడచుటకు సాధ్యముగాక మిక్కిలి బాధకల్గును.

❧ పిత్తావృతఅపానవాతలక్షణము. ❧

మూ. హారిద్రమూత్రవర్చస్త్యం తాపశ్చ గుదమేధ్రయోః.

228

లిజ్జం పిత్తావృతేపానే రజసశ్చాతివర్ధనం,

వ్యా. అపానవాతము పిత్తముచే నావరింపబడినపుడు మలమూత్రములు వచ్చు నగును. గుదమునందు మేధ్రమునందు మంటపుట్టును. స్త్రీలకు ఋతురక్తము అధికముగ వెడలును.

❧ కఫావృతఅపానవాతలక్షణము. ❧

మూ. భిన్నామశ్లేష్మసంస్పృష్టగురువర్చః ప్రవర్తనమ్.

229

శ్లేష్మణా సంవృతేపానే కఫమేహస్య చాగమః,

వ్యా. అపానవాతము కఫముచే నావరింపబడినయెడ వలుచుబడినదియు, అమశ్లేష్మ ములతో కూడినదియు, బరువు కల్గినదియు నగు పురిషము వెడలును. కఫముచే కల్గిన రుమేహవ్యాధి సంభవించును.

❧ పిత్తకఫమిశ్రావరణలక్షణములు. ❧

మూ. లక్షణానాన్తు మిశ్రత్వం పిత్తస్య చ కఫస్య చ.

230

ఉపలక్ష్య భిషగ్విద్వాన్మిశ్రమావరణం వదేత్,

వ్యా. వైశేష్యబడిన ప్రాణాదివాతములకు పిత్తకఫముల మిశ్రముచే నావరణములు కల్గినపుడు ఆరెంటికిని వేరువేరుగ వైశేష్యబడిన లక్షణములు మిశ్రములుగ గనబడును ఆలక్షణములబట్టి కఫపిత్తముల రెంటిచే నాయావాతము ఆవరింపబడినదని సంస్పృష్టఆవరణ భేదములను పండితుడగు వైద్యువరుడు నిర్ణయించుకొనవలయును.

మూ. యద్యస్య వాయోర్నిర్దిష్టం స్థానం తత్రేతరా స్థితౌ. 231

దోషా బహువిధాః వ్యాధీః దర్శయేతాం యథానిజాః,

వ్యా. ఏవాతమునకు వివిధ స్థానముని నిర్దేశింపబడినదియో ఆస్థానమున తక్కిన
పిత్తకఫములు రెండును చేరినయెడ నాదోషములకు సంబంధించిన నానావిధరోగముల
గల్గించును.

ప్రాణ-ఉదానవాతములప్రాధాన్యము. ౨౨

మూ. ఆవృతం శ్లేష్మపితౄభ్యాం ప్రాణం చోదానమేవ చ. 232

గరియ స్తేష్విన పశ్యన్తి భిషజశ్చాస్త్రచక్షుషః,

విశేషాజ్ఞీవితం ప్రాణే ఉదానే సంశ్రితం బలమ్. 233

స్యాత్ తయోః వీడనాత్ హానిః ఆయుషశ్చ బలస్య చ,

వ్యా. ప్రాణవాతంబైనను ఉదానవాతంబైనను, కఫముచే నైనను, పిత్తముచే
నైనను ఆవరింపబడినయెడ దానిని యితరావరణవాతములకంటె మిక్కిలి యధికముగ
కాస్త్రజ్ఞులగు వైద్యవరులు గమనించెదరు. అందు మనుజులయాయువు ప్రాణమునకును,
బలము ఉదానవాతమునకును అధీనములుగ నుండును. కావున అట్టి ప్రాణ-ఉదానవాత
ములకు ఇతరదోషావరణము కల్గినప్పుడు ఆయుష్యమునకును బలమునకు హాని కల్గును.
(దానంజేసి యితరావరణవాతములకన్న ప్రాణ-ఉదానవాతముల యావరణము మిక్కిలి
యధికమైనదియు, ముఖ్యముగ గమనింపదగినది యని వైద్యవరులు చెప్పెదరని భావము.)

ఆవృతవాతము లసాధ్యము లగుటకు కారణములు. ౨౩

మూ. సర్వేఽప్యేతేఽపరిజ్ఞాతాః పరిసంవత్సరాస్తథా. 234

ఉపేక్షణాదసాధ్యాస్య్యః అథవా దురుప్రకమాత్ (మాః),

వ్యా. వైద్యేష్పబడిన యావరణవాతము లన్నియు వానిస్థానాదిభేదములచే వాని
లక్షణముల జక్కగ గమనించకున్నను, చక్కగ వాని సెరింగియు చికిత్స చేయక యుపే
క్షించుటవలన చాలకాలము గడచి ప్రాతబడినను, మిక్కిలి యసాధ్యము లగును. లేక కష్ట
సాధ్యముగ నైన నగును.

ఆవృతవాతము నుపేక్షించుటచే గల్గునుపద్రవములు. ౨౪

మూ. హృద్రోగో విద్రధిః స్లీహో గుల్మోఽతీసార ఏవ చ. 235

భవన్తుపద్రవాస్తేషాం ఆవృతానాముపేక్షణాత్,

తస్మాదావరణం వైద్యః పవనస్యోపలక్షయేత్. 236

పఞ్చాత్మకస్య వాతేన పితైన శ్లేష్మణాపి వా,
భివృద్ధితమతస్సమ్యక్ ఉపలక్ష్య సమాచరేత్. 237

వ్యా. ఆవృతవాతములను చక్కగ గమనించి సకాలమున దగిన చికిత్స జేయక యుపేక్షించినచో హృద్రోగము, విద్రధి, ప్లిహవృద్ధి, గుల్మము, అతిసారము, అనునీ రోగము లుపద్రవములుగ సంభవించును. కావున ప్రాణాదిభేదములచే నైదువిధములగు వాతములకు ఆవరణమును వైద్యుడు ముఖ్యముగ గమనింపవలెను.

మరియు పంచాత్మకమైన వాతమునకు ప్రాణాదివాతభేదముచేనైనను, పిత్తముచే నైనను, కఫముచేనైనను కల్గిన యావరణమును వైద్యుడు వానివానిలక్షణములపట్టి చక్కగ గమనించి యందుకు దగినచికిత్సమును చేయవలెను.

— పంచవాతముల యావరణములయందు చికిత్సావిధి. —

మూ. అనభివృద్ధిభిః స్నిగ్ధైః ప్రోతసాం శుద్ధికారకైః,
కఫపిత్తైర్విరుద్ధం యత్ యచ్చ వాతానులోమనమ్. 238

సర్వస్థానావృతైర్పాశు తత్కార్యం మారుతే హితం,

వ్యా. అభివృద్ధినిష్పభావము లేక స్నిగ్ధములై ప్రోతస్సలను శుద్ధములుగ జేయునౌషధాదులచే వైశిష్ట్యమున సర్వభాత్యావృతవాతములకు చికిత్స చేయవలెను. మరియు వాతము సర్వస్థానములయందు దావరింపబడి యున్నను కఫపిత్తములకు విరుద్ధము కానిదియు, వాతము ననులోమముగ జేయునదియు నగు నౌషధాదులను అతిశీఘ్రముగ నుపయోగించి చికిత్సచేయనగును. (రసవహంబులగు సిరల సద్దగించి శరీరమునకు గురు త్వమును కల్గించుద్రవ్యము అభివృద్ధి యనబడును. అటుగాక దీనికి విరుద్ధగుణము కల్గినది యనభివృద్ధి యని యెరుంగునది.)

మూ. యాపనాః వస్తయః ప్రాయో మధురాస్సానువాసనాః. 239

ప్రసమిక్ష్య బలాధిక్యం మృదు వా స్రంసనం హితం,
రసాయనానాం సర్వేషాముపయోగః ప్రశస్యతే. 240

శైలస్య జతునోత్త్యర్థం పయసా గుగ్గులోస్తథా,
లేహం వా భార్గవప్రాక్తం అభ్యసేత్ షీరభుజ్జ్వరః. 241

అభయామలకీయోక్తం ఏకాదశసితాశతం,
(అభయామలకీయోక్తా నేకాదశసితాశతం,)

వ్యా. మరియు కల్పస్థానమున చెప్పబడు యావనవస్తులను, మధురద్రవ్యముల జేర్చి చేయబడును. వస్తులను, అనువాసనవస్తులను తరుచుగ ప్రయోగింపవలెను. వ్యాధి బలాధికముగ నుండు నెడ గమనించి మృదువైన విరేచనాషధముచే విరేచనము చేయవలెను. మరియు రసాయనప్రకరణమున జెప్పబడిన రసాయనముల నన్నిటి నుపయోగించుటయు, శిలాజతువు నైనను గుగ్గిలము నైనను పాలతో నుపయోగించుటయు మిక్కిలి ప్రశస్తము. మరియు నభయూమలకీయమును రసాయనపాదమున భార్గవవంశ సంజాతుడగు చ్యవను నుద్దేశించి చెప్పబడిన చ్యవనప్రాశమును రసాయనలేహమును ప్రతిదినంబును క్షీరాహారము భుజించుచు నభ్యాసము చేయవలెను. మరియు నభయూమలకీయమున మొదట చెప్పబడిన పదునొకండువందలపలముల చక్కెరతో కూడిన బ్రాహ్మరసాయనమును మితాహారము చేయుచు నేవింపనగును.

[ఇచ్చట 'భార్గవప్రాశం' అనుచోట భార్గవుడను యౌగికనామాంతరము చ్యవనునకు కలదు కావున చ్యవను నుద్దేశించి చెప్పబడిన చ్యవనప్రాశమని సమంజసమైన యర్థము. ఆయుర్వేదసముత్థానీయమును రసాయనపాదమున "భార్గవః చ్యవనః కామీ... పునర్యువా" (చి. అ. ౧ పాద, ౪ శ్లో. ౪గి) అనువాక్యముచే భార్గవుడను నామాంతరము చ్యవనునకు కలదని తెలిసిడి. అభయూమలకీయమున "బిల్వాగ్నిమన్థః..... పునర్యువా" (చి. అ. ౧ పా. శ్లో. ౬౨-౭౨) అని చెప్పబడిన చ్యవనప్రాశయోగము నెరుంగునది. మరియు అభయూమలకీయరసాయన పాదమున "పశ్చాత్తాం పశ్చాత్తాం...సితోపలాసహస్రం చ చూర్ణితం తులయాధికమ్...ఇష్టానాం సమశ్నుతే" (చి. అ. ౧ పా. ౧ శ్లో. ౪౧-౪౭) అనుగ్రంథముచే చెప్పబడిన పదునొకండునూరుల పలముల పరిమితమైన చక్కెరను చేర్చి సిద్ధమగు బ్రాహ్మరసాయనము నెరుంగునది. బ్రాహ్మరసాయనములు రెండు. అందు మొదటిరసాయనము నెరుంగుటకై "ఏకాదశ సితాశతమ్" అని విశేషవిధిగ తంత్రకారులు నిర్దేశించిరి. వాగ్భటాచార్యులును ఈ యర్థమునే "లేహో వా భార్గవస్తవ్యత్ ఏకాదశసితాశతః" (అ. హృ. చి. అ. ౨౨ శ్లో. ౬గి) అనువాక్యముచే జెప్పిరి.]

మరియు యావనవస్త్రస్వరూపము తంత్రాంతరమున నిట్లున్నది:—“తైర్ద్రాజ్యక్షౌర తైలానాం ప్రసృతం ప్రసృతం భవేత్, హపుషానైధవాక్షౌంశః వస్తిస్సాస్యత్ యావనః పరః” తేన, నెయ్యి, పాలు, నూనె వీనిని ప్రత్యేక మొక్కక ప్రసృతంబును, బోడ తరమును నైంధవవణము నొక్కొకర్ల మును గూర్చి చేయబడినది. యావనవస్త్రీయని యర్థము.

—ॐ అపానావృతవాతచికిత్స. ॐ—

మూ. అపానావృతం సర్వం దీపనం గ్రాహి భేషజమ్. 242

వాతానులోమనం యచ్చ పక్వాశయవిశోధనం,

వ్యా. అపానవాతముచే తక్కిన వాతము లావరింపబడినపుడు అగ్నిని దీపింప జేయునదియు, మలమును ద్రవింపజేయునదియు, వాతము ననులోమముగ జేయునదియు, పక్వాశయమును శోధించునదియు నగు చికిత్సావిధాన మంతయు చేయనగును.

—ॐ అనుక్తవాతావరణచికిత్సాసంగ్రహము. ॐ—

మూ. ఇతి సంక్షేపతః ప్రోక్తం ఆవృతానాం చికిత్సితమ్. 243

ప్రాణాదీనాం భిషక్కుర్యాత్ వితర్క్య స్వయమేవ తత్,

పితృవృత్తే తు పితృష్ఠైః మూఠతస్యాఽవిరోధిభిః 244

కఫావృత్తే కఫష్ఠైస్తు మూఠతస్యాఽనులోమనైః,

వ్యా. ఇతైరంగున ప్రాణాదివాతములకు వరస్పరావరణము కల్గినప్పుడు చేయదగిన చికిత్సావిధి సంగ్రహరూపముగ జెప్పబడినది. దీనిని చక్కగ గమనించి ఆయావాతావరణ భేదమునకు దగినచికిత్సను స్వయముగ గల్పించి అనుక్తావరణ భేదముల కన్నిటికిని చికిత్స చేయనగును.

మరియు నట్టి ప్రాణాదివాతములు పితృముచే నావరింపబడినపుడు వాతమునకు విరోధము కల్గినయక పితృమును హరించు చికిత్సలచే నుపచరింపనగును. కఫముచే నావరింపబడినపుడు వాతము ననులోమముగ సంచరింపజేయునవియు కఫహరంబులును నగు నౌషధాదులచే చికిత్స చేయనగును.

—ॐ వాతాదిక్షయవృద్ధ్యాదిపరిక్షానావశ్యకత. ॐ—

మూ. లోకే వాయ్వర్కసోమానాం దుర్విజ్ఞేయా యథా గతిః. 245

తథా శరీరే వాతస్య పితృస్య చ కఫస్య చ,

క్షయం వృద్ధిం సమత్వం చ తథైవావరణం భిషక్. 246

విజ్ఞాయ ఐవనాదీనాం న ప్రముహ్యతి కర్తసు,

వ్యా. లోకమున వాతముయొక్కయు సూర్యునియొక్కయు చంద్రునియొక్కయు గతిభేదము నరయుట మిగుల కష్టము. అతైరంగుననే శరీరమునందలి వాతపితృకఫములయొక్క గమన భేదము తెలిసికొనుటకు చాల కష్టముగ నుండును.

కావున అట్టి వాత-పిత్త-కఫములయొక్క ఊయమును వృద్ధిని నమత్వమును అవ
రణభేదమును చక్కగ నెరింగినచో చికిత్సావిధానములయం దొకప్పుడును వైద్యుడు
పొరబాటు పడడు.

—ॐ ఆధ్యాయవిషయసంగ్రహము. ॐ—

తత్ర శ్లోకాః—

మూ. పశ్చాత్తనః స్థానవశాత్ శరీరే

స్థానాని కర్తాణి చ దేహధాతోః,

ప్రకోపహేతుః కుషితశ్చ రోగాః

స్థానేషు చాన్యేషు వృతోఽవృతశ్చ

247

ప్రాణేశ్వరః ప్రాణభృతాం కరోతి

క్రియా చ తేషామఖిలా నిరుక్తా,

తాం దేశకాలర్తుబలాన్యవేక్ష్య

ప్రయోజయేత్ శాస్త్రమతానుసారి.

248

వ్యా. శరీరమునందలి స్థానభేదముచే నైదువిధములై వికృతి జెందక శరీరధారక
మగు వాతముయొక్క స్థానంబులును, అట్టి వాతముయొక్క కర్తములును, అట్టి వాతము
ప్రకోపించుటకు కారణములును, ప్రకుషితమైన వాతము వానివాని స్థానములయం దుండి
యు, ఇతరస్థానములజేరియు, ఆవరింపబడియు, ఆవరింపబడకయు నాయారోగముల
కల్గించువిధంబును, వానివాని ప్రత్యేకలక్షణంబులును, వానికిన్నిటికిని వేరువేరు చికిత్స
లును, ఈ వాతవ్యాధిచికిత్సితమనునధ్యాయమున చెప్పబడినవి. అట్టిచికిత్సను దేశము
కాలము ఋతువు రోగముయొక్కయు రోగియొక్కయు బలముమున్నగువానిని శాస్త్ర
మతము నవలంబించినవైద్యుడు చక్కగ గమనించి చేయదగును.

—ॐ ఆధ్యాయసమాప్తి. ॐ—

ఇత్యగ్ని వేశకృతే తన్త్రే చరకప్రతిసంస్కృతే, దృఢబలసమ్మూరితే

చికిత్సాస్థానే వాతవ్యాధిచికిత్సితం నామ

అష్టావింశోఽధ్యాయః.

వ్యా. ఇతైరంగున నగ్ని వేశకృతంబును చరకప్రతిసంస్కృతంబునునగు చరక
సంహితయను నాయుర్వేదతంత్రమున చికిత్సాస్థానమునందలి దృఢబలసంపూరితభాగ
మున వాతవ్యాధి చికిత్సితమను నిరుపదియైనిమిదవ యధ్యాయము సంపూర్ణము.

ఏకోన త్రింశాధ్యాయము.

అవతరణిక:—వాతరక్తము కూడ వాతవ్యాధిభేదములతో చేరినది. మరియు రక్తావృతవాతమునకు చికిత్స జేవ్వనపుడు “శోణితేనావృతే కుర్యాత్ వాతశోణితకీం క్రియామ్” అని వాతరక్తచికిత్స యతిజేశింపబడినది. అట్టి సంబంధమునుపట్టి వాత వ్యాధిచికిత్సానంతరము వాతరక్తచికిత్స చెప్పబడును.

❧ వాతశోణితచికిత్సితాధ్యాయప్రారంభము. ❧

మూ. అథాతో వాతశోణితచికిత్సితం వ్యాఖ్యాస్యామః. 1

ఇతి హ స్తాహ భగవానాశ్రేయః. 2

వ్యా. వాతవ్యాధిచికిత్సితమును చెప్పినపిదప (వాతవ్యాధిభేదములతో చేరిన) వాతశోణితమునకు చికిత్సితమును దెల్పునధ్యాయమును భగవానుడగు నాశ్రేయు లుప చేశించినదానికన్న న్యూనాతిరేకము గాకుండ వివరించి చెప్పెదనని యర్థము. (వాతరక్తములచే జనించిన వ్యాధి వాతరక్తము. లేక వాతరక్తములయొక్క యవస్థాంతరరూపమైన వ్యాధి వాతరక్తము అని వాతరక్తమున కన్వర్తనంజ్ఞ నెరుంగునది.)

❧ వాతరక్తము నుద్దేశించి యగ్నివేశుని ప్రశ్నము. ❧

మూ. హుతాగ్నిహోత్రమాసీనమృషిమధ్యే పునర్వసుం,

పుష్టవాక్ గురుమేకాగ్రమగ్నివేశోఽగ్నివర్చసమ్. 3

అగ్నిమారుతతుల్యస్య సంసర్గస్యాఽనిలాఽనృజోః,

హేతులక్షణైషజ్ఞాన్యథాన్వై గురురబ్రవీత్. 4

వ్యా. అగ్నిహోత్రమును (అగ్నిలో హోమముజేయదగిన హవిస్సును) హోమము చేసి ఋషివర్చులగోష్ఠిలో సుఖముగ నేకాగ్రత కల్గి కూర్చొనినవాడును, అగ్నితో సమానమైన బ్రహ్మవర్చస్సు కలవాడును, గురువర్చుడు నగు నాశ్రేయుని, అగ్నివేశులు అగ్నివాతసంసర్గమును బోలె మిగుల ప్రారమైన వాతరక్తసంసర్గరూపమైన వాతరక్త వ్యాధియొక్క హేతువులను లక్షణములను చికిత్సను (చెప్పమని) అడిగెను. పిమ్మట వాని నన్నిటిని గురువగు నాశ్రేయు లిట్లు చెప్పెను.

❧ వాతరక్తనిదానము, సంప్రాప్తియు. ❧

మూ. లవణాఽమృతకటుతౌరన్నిగ్ధోష్ణాజ్ఞాభోజనైః,

క్లిన్నశుష్కాఽమ్బుజానూపమాంసపిణ్యాకమూలకైః. 5

- కులుత్తమాపనిష్పావశాకాదిపలలేతుభిః,
 దధ్యారనాశసౌవీరశుక్తతక్రసురాసవైః. 6
- విరుద్ధాఽధ్యశనక్రోధదివాస్వప్నప్రజాగరైః,
 ప్రాయశస్సుకుమారాణాం మిష్టాఽన్నసుఖభోజినామ్. 7
- (‘మిష్టాన్నరసభోజినామ్’, ‘మిత్యాహారవిహారిణామ్’)
 అచఙ్క్రమణశీలానాం కుప్యతే వాతశోణితం,
 అభిఘాతాదశుద్ధ్యాచ ప్రదుష్టే శోణితే నృణామ్. 8
- కమాయకటుతిక్తాల్పరూక్షాహారాదభోజనాత్,
 హయోష్ట్రయానయానామ్బుక్రీడాప్లవనలఙ్ఘనైః. [హత్,
 ఉష్ణే చాత్యధ్యవైషమ్యాత్ (గమనాత్) వ్యవాయాద్వేగనిగ్ర
 వాయుర్విపృథ్ధో వృద్ధేన రక్తేనావరితః పథి. 10
- కృత్స్నం సద్మాషయేద్రక్తం తత్ జ్ఞేయం వాతశోణితం,
 ఖుడం వాతబలాసాఖ్యం ఆధ్యవాతం చ నామభిః. 11

వ్యాః ఉప్పును పులుపును చేదును కారమును కలపదార్థముల విశేషముగ భుజించినను, స్నిగ్ధపదార్థములనైనను గుణవీర్యములచే నుష్ణములగుపదార్థములనైనను, జీర్ణముకాని స్వధావముకల పదార్థములనైనను విశేషముగ భుజించినను, కుల్లిసమాంసమునైనను ఎండినమాంసమునైనను జలజంతువులమాంసమునైనను జలప్రాంతముల నివసించు జంతువుల మాంసమునైనను భుజించినను, ఉలవలు ఉద్దులు ఆనుములు ఆకుకూరలు మున్నగువాని భుజించినను, సాధారణముగ మాంసమును చేరకురసమును విశేషముగ నుపయోగించినను, పెరుగు, ఆరనాళ మనుకాంజీము, సౌవీరకము, పులిసినగంజి, పులి మజ్జిగ, సురామద్యము, ఆనవము, ఆను నీద్రవద్రవ్యముల విశేషముగ నుపయోగించినను, సంయోగాదులచే పరస్పరవిరుద్ధములగు తీరమత్స్యాదుల నొకటిగ జేర్చి భుజించినను, భుజించినవెంటనే (జీర్ణము కాకముందు) మరలభుజించినను, అధికముగ కోవబడినను, పగలు నిదురించినను, రాత్రులయందు నిదురమేల్కొనియున్నను, (ఈకారణములచేత) వాతరక్తము సంభవించును. మరియు పుట్టుక మొదలుచేసి నుకుమారముగ నుండువారికిని, మధురభూయిష్టమైన యన్నమును సుఖముగ భుజించువారికిని, అట్టిభోజనముచేసి నంచారములేక యుండువారికిని పైజెప్పిన లవణామ్లసేవనాది కారణములచే నీవాత

రక్తము ప్రాయశఃకముగ సంభవించును. (ఇచ్చట లవణరససేవనము మున్నగునవి వాత రక్తోత్పత్తికి కారణములుగ జెప్పబడినను అట్టి కారణములచే రక్తము దుష్టమై వాత రక్తోత్పత్తికి కారణమగునని యెరుంగునది. వాతరక్తోత్పత్తికి కారణమైన రక్తదుష్టముల ముగ వాతరక్తోత్పత్తికి లవణాదులు కారణములగునని ముఖ్యభావము.)

మరియు పైజెప్పిన కారణములచే దుష్టమైన రక్తము అభిఘాతమువలనను, వమనవిరేచనాది శోధనము చేయవలసినతరుణమున శోధనమును చేసికొనకుండుటవలనను మనుజులకు రక్తము మరింత ప్రకోపము నొందియున్నపుడు; కషాయకటుతిక్తరసముల సేవించుటవలనను, అల్పహారమువలనను, రూక్షహారమువలనను, ఉపవాసముచేతను, గుఱ్ఱములు ఒంటెలు మున్నగువాహనములపై నెక్కి నవారిచేయుటవలనను నీటియం దీదుటచేతను, పైకి గంతులిడుటచేతను, కాలువలు మున్నగువాని దాటుటచేతను, ఉష్ణ కాలమున త్రోవనడుచుటచేతను, స్త్రీసంభోగమువలనను, వాతమూత్రపురీషాదివేగముల నిరోధించుటచేతను, (ఈకారణములచేత) వృద్ధినందిన వాతము, పైజెప్పినరీతిగ మిక్కిలి (స్వకారణములచే) ప్రకోపమునొందినరక్తముచే తాను సంచరించు ప్రోతోమార్గమున నడ్డగింపబడి (మరింత ప్రకుపితమై) యారక్తమును పూర్తిగచెరుచును. అయ్యది వాతరక్త మని చెప్పబడును. ఈవ్యాధిని ఖుడవాతమనియు (కీళ్లయందు సంభవించునది), వాత బలాసమనియు, ఆఢ్యవాతమనియు కొందరాచార్యులు చెప్పెదరు. (ఖుడమన సంధి - సంధిసమల జనించుటజేసి ఖుడవాతము, ఈవ్యాధియందు రక్తముచే నావృతమైన వాతము బలాధికమగుటంజేసి వాతబలాసము, ప్రాయశఃకముగ బలాధ్యుల కిది సంభవించుటం జేసి ఆఢ్యవాతము నని చెప్పబడును.)

ఇచ్చట లవణరసాదిసేవనమును అభిఘాతఘనములును రక్తదుష్టికారణములు, కషాయకటుసేవనాదులు వాతప్రకోపకారణములు. అట్టి కారణములను వేరువేరుగ నిర్దేశించుటచేత రక్తంబును వాతంబును స్వతంత్రంబులుగ ప్రకుపితములై రెండునుంగలిసి వాతరక్తమును కల్పించునని తంత్రకారుల యాశయము.

— వాతరక్తము శరీరమున వ్యాపించుక్రమము. —

మూ. తస్య స్థానం కరౌ పాదౌ అఙ్గుళ్యః సర్వసంస్థయః,
కృత్వాదౌ హస్తపాదే తు మూలం దేహే విధావతి. 12
సౌత్యైత్ సర్వసంస్థాచ్చ పవనస్యాఽసృజస్తథా,
తద్రవత్వాత్పరత్వాచ్చ దేహం గచ్ఛత్ సిరాయనైః. 13
పర్వస్వభిహతం తుభ్నం వక్రత్వాదవతిష్ఠతే,

స్థితం పితృదిసంస్కృష్టం తాస్తాః సృజతి వేదనాః. 14

కరోతి దుఃఖం తేషేషాం తస్మాత్ప్రాయేణ సద్విషం,
భవంతి వేదనాః తాస్తాః అత్యర్థం దుస్సహా నృణామ్. 15

వ్యా. పైజెప్పబడిన వాతరక్తమునకు హస్తములును, పాదములును, ప్రేళ్లును, శరీరమునందలి సంధులు (కీళ్లు)ను స్థానములు. అందు హస్తపాదములను తొలఁత ముఖ్యస్థానముగ జేసికొని వ్యాపించి వాతరక్తములు రెండును శరీరమునందలి సూక్ష్మమార్గముల సంచరించుస్వభావమును అన్నిస్థలములయందు వ్యాపించుస్వభావమును కల్గి యుండుటంజేసి శరీరమునందెల్ల వలుచెరంగుల వ్యాపించును. మరియు నయ్యది ద్రవ రూపమును సరంబును (ప్రసరించుస్వభావము కలది) నగుటంజేసి శరీరమునందలి సిరల రూపములైన మార్గములనుండి శరీరమునందెల్ల సంచరించుచు గణపులు వక్రములగుట వలన నచ్చట వానినిరోధముచే సరళముగ వెడలక యభిఘాతమునొంది యచ్చటనే (గణపులయందు) నిలబడును. పిదప నచ్చోట కారణాంతరములచే చేరియుండు పిత్తముతోనైనను కఫముతోనైనను సంబంధముకల్గి ఆయాదోషమునకు సంబంధించిన నొప్పి పోటు మంట మున్నగు నాయాబాధలను గణపులయందు గల్గించును. దానంజేసి సంబంధములయందెల్ల మిక్కిలి యోరువరానిబాధలు మనుజులకు సంభవించును.

ఇచ్చట కరపాదములు వాతరక్తమునకు స్థానములని చెప్పటచేత ప్రేళ్లు కూడ స్థానములని యర్థమగుచున్నను, ప్రేళ్లయందు గణపులు అధికముగ నుండుటవలన ఆట్టి ప్రేళ్లు వాతరక్తమునకు విశేషముగ స్థానమగునని తెలియుటకై 'అజ్ఞాత్యం' అని ప్రత్యేకముగ నిర్దేశింపబడినది.

❧ వాతరక్తపూర్వరూపములు. ❧

మూ. స్వేదోఽత్యర్థం నవాకార్ష్యం స్పర్శాఽజ్ఞాత్వం ఊతేఽతిరుక్, సద్ధితైః ధిల్యమాలస్యం సదనం పిడకోద్ధమః. 16

జానుజఙ్ఘోరుకట్యంసహస్తపాదాఙ్గసద్విషం,
నిస్తోదః స్ఫురణం భేదః గురుత్వం సుప్తిరేవ చ. 17

కణ్ఠాస్పద్విషం రుగ్భూత్వా భూత్వా నశ్యతి చాఽసకృత్,
వైవర్ణ్యం మణ్డలోత్పత్తిః వాతాస్పృహూర్వలక్షణమ్. 18

వ్యా. వాతరక్తము జనించుటకుముందు శరీరముపై విశేషముగ చెనుట బట్టును. లేక బొత్తుగ చెనుటబట్టుకుండును. శరీరమునందెల్ల నల్లనిరంగుకల్గి స్పర్శము తెలియ

కుండును. గోట గిల్లినచో నొప్పి యధికముగ నుండును. శరీరమునందలి సంధిబంధము నడలి పనులయం దుత్సాహము లేకుండును. శరీరము కృశించి నన్ననిపొక్కులు లేచును. మోకాళ్లు పిక్కలు తొడలు నడుము భుజిరస్సులు కాళ్లుచేతులు, అనునీయంగముల యందును, వానిసంధులయందును, నూదుల బొడిచినవిధముగ పోటును, అదరుపాటును కలిగి పగిలి బరువుగనుండి స్వర్వజ్ఞానము లేకుండును. మరియు సంధులయందు దురదయు నొప్పియు మాటిమాటి కవ్వడవ్వడును కలిగి తనంతనే శమించుచుండును. శరీరమున వర్ణము మారి పొడలు కల్గును. ఇవియన్నియు వాతశోణితమునకు ముందుకల్గు పూర్వ రూపములు.

(కుష్ఠపూర్వరూపములు చెప్పనపుడు 'స్పర్శాజ్ఞ త్వమచిస్వేదః నవా.....కుష్ఠ లక్షణ మగ్రజమ్' (చి. అ. 2. శ్లో. ౧౧-౧౨) అనువాక్యము చెప్పబడినవి. స్త్రావిక ముగ నీవాతరక్తమునందును చెప్పబడినవి. అయినను కుష్ఠమునందు పూర్వరూపములన్నియు సంభవించుననియు, ఈవ్యాధియందు కొన్ని మాత్రము కల్గుననియు భేదము నెరుంగునది. మరియు వాగ్భటాచార్యులును "భవిష్యతః కుష్ఠనమం" (అ. హృ. ని. అ. ౧౬) అని యుపక్రమించి కుష్ఠపూర్వరూపము లీవ్యాధియందును కల్గుననియే చెప్పిరి.)

❧ వాతరక్తదైర్విధ్యము. ❧

మూ. ఉత్తానమథ గమ్భీరం ద్వివిధం తత్ప్రచక్షతే,

త్వజ్ఞాంసాశ్రయముత్తానం గమ్భీరం త్వస్తరాశ్రయమ్. 19

వ్యా. వాతరక్తము ఉత్తానమనియు గమ్భీరమనియు రెండువిధములు. అందు చర్మమాంసముల నాశ్రయించి సంభవించునది యుత్తానము. లోపలనుండు మేదస్సు అస్థి మజ్జాశుక్రములను శరీరములోపలిభాగమున (లోతున) నుండు ధాతువుల నాశ్రయించి సంభవించునది గంభీరము.

❧ ఉత్తానవాతరక్తలక్షణము. ❧

మూ. కణ్డూదాహరుగాయాస(మ)తోదస్ఫురణకుఞ్చునైః,

అన్వితా శ్యావరక్తా త్వక్ బాహ్యే తామ్ర తథేష్యతే. 20

వ్యా. శరీరమునందు రక్తమాంసముల నాశ్రయించి జనించిన(యుత్తాన)వాత రక్తమున చర్మమునందు దురదయు మంటయు కల్గి ముడుచుకొనియుండును. నూదుల గ్రుచ్చినట్లు పోటునుకల్గి యదరుచుండును. సంకుచితమగును. ఈలక్షణములతో కూడిన చర్మము శ్యామరక్తవర్ణంబును, తామ్రవర్ణంబునై యుండును.

— ౧౭ గమ్భీరవాతర క్తలక్షణము. ౧౭ —

మూ. గమ్భీరేశ్వయధుః స్తబ్ధః కఠినోఽస్తర్భృశార్తిమాణ్,
శ్యావస్తామ్రోఽథవా దాహతోదస్ఫురణపాకవాణ్. 21

రుగ్వదాహాన్వితోఽభీక్షం వాయుః సస్థస్థిమజ్జసు,
ఛిద్దన్నివ చరత్యస్తః వక్రీకుర్వంశ్చ వేగవాణ్. 22
కఠోతి ఖజ్జం పజ్జుం వా శరీరే సర్వతశ్చరణ్,

వ్యా. (మేదస్సు మున్నగు శరీరాంతర్ధాతువుల నాశ్రయించి జనించుటచే) గంభీర
వాతరక్తమున స్తంభించినదియు, కఠినంబును, లోభాగమున మిక్కిలి బాధకల్గినదియు,
శ్యామవర్ణంబైనను తామ్రవర్ణంబైనను కల్గినదియు, మంటయు పోటును అదరుపాటును
కల్గి, పక్షమై మిక్కిలి నొప్పియు మంటయు కల్గినదియు నగువాపు కల్గును. ప్రకుశితమైన
వాతము కీళ్లయందును అస్థులయందును మజ్జయందును విశేషముగ సంచరించుచు ఛేదించు
విధముగ బాధకల్గించి శరీరమునందు లోభాగముననే సంచరించి మిక్కిలి వేగముతో
గూడి అవయవములను వక్రములుగ జేయుచు, ఖంజ-పంగువాతములను కల్గించును.
ఈవ్యాధులు వాతము శరీరమునందంతట సంచరించునప్పుడు కల్గును.

ఇచ్చట వాతము నడుమున జేరి యొకకాలియందు మాత్రము చేరి యాలోడ
యందలి కండరములను లాగిపట్టి నడువ వలనుపడక ముడుచుకొనునట్లు చేసిన నయ్యది
ఖంజవాతమనియు, రెండుతోడలయందు జేరి రెండిటికండరముల నేకకాలమున లాగిపట్టి
నడువ వీలులేక జేసిన నయ్యది పంగువాతమనియు నెరుంగునది. ఈలక్షణముల వాగ్భటు
లిట్లు చెప్పెను:—“వాయుః కట్వాం స్థితః సక్ష్మః కణ్డరామాక్షి పేద్యదా, తదా ఖజ్జో
భవే జ్జస్తః, పజ్జుః సక్ష్మోఽః ద్వయోరపి.” (అ. వ్యా. ని. అ. ౧౫. శ్లో. ౪౫)

— ౧౮ ఉభయాశ్రయవాతర క్తలక్షణము. ౧౮ —

మూ. సర్వైర్విర్జ్జితైశ్చ విజ్ఞేయం వాతాస్యగుభయాశ్రయమ్. 23

వ్యా. పైని యుత్తానగంభీరములకు వేరువేరుగ జెప్పబడిన లక్షణములన్నియు
మిశ్రముగ గనుబడినయెడ, చర్తమాంసములను మేదస్సు మున్నగుధాతువులను కూడ
నాశ్రయించిన వాతశోణితమని యెరుంగునది.

ఇచ్చట నీవివరణము నెరుంగునది:—అష్టాదరీయాధ్యాయమున “ద్వివిధం వాత
రక్తమితి. — గమ్భీర ముత్తానంచ.” (సూ. అ. ౧౯. సూ. ౨౮) అనువాక్యముచే వాత
రక్తము రెండువిధములనియే నిర్దేశించబడినది. అయినను ఆరెండులక్షణముల మిశ్రముచే

సుభయాశ్రయమగునుగాన విశేషలక్షణాంతరము లేదని యుద్దేశించి వేరుగ జెప్పబడలేదు.

మరియు సుశ్రుతాచార్యులు వాతరక్తమునుద్దేశించి యిట్లుచెప్పెను:—“ద్వివిధం వాతకోణిత ముత్తాన మవగాఢం చేతి ఏకే భాషన్తే; తత్తు న సమ్యక్, కస్తాత్? కుష్ట వదుత్తానం భూత్వా, కాలాంతరేణఽవగాఢీ భవతి” (సు. చి. అ. ౫) వాతరక్తము కుష్టమునుబోలె తొలుత చర్మమాంసములయందు పొడవూపి యుపేక్షించుటచే కాలక్రమముగ మేదస్సు అస్థిమున్నగుశరీరమునందు లాభాగముననుండు ధాతువులనానానాట వ్యాపించును; కావున కొందరు ఉత్తానగంభీరభేదములచే వాతరక్తము రెండు విధములని చెప్పనది యనంగతమని సుశ్రుతవాక్యము సర్థము. ఈపద్ధతి నే యనుసరించి వాగ్భటాచార్యులును ఇట్లు చెప్పిరి:—“త్వజ్ఞాంసాశ్రయముత్తానం తత్సూర్యం జాయతే, తతః. కాలాంతరేణ గమ్భీరం సర్వాక్ ధాతునభిద్రవత్” (అ. హృ, ని. అ. ౧౬. శ్లో. ౮) ఈవాక్యముచే గూడ వాతరక్తము తొలుత చర్మమాంసముల జనించి, చికిత్సజేయక యుపేక్షించినచో కాలాంతరమునకు మేదస్సు మున్నగుధాతువుల నాశ్రయించి గంభీరమగుననియే లేటబడుచున్నది. సుశ్రుతమతమున వాతరక్తము ఏకరూపమే యని నిర్ణయించుచు ద్వివిధమని చెప్పట యుక్తముకాదని సహేతుకముగ నిరసించిరి.

ఆర్ష మతములలో పరస్పరవిరోధముండుట యనంభవముకావున నిట్లు సమాధానము చెప్పనగును:—వాతరక్తము తొలుత త్వజ్ఞాంసముల జనించి కాలాంతరమున సర్వధాత్వాశ్రితమై గంభీరమగును కావున త్వజ్ఞాంసములయందే జనించి యంతట నచ్చటనే నిల్కడగనుండు, ఉత్తానవాతరక్తము వేరుగ నొకటిలేదు, అని సుశ్రుతాభిప్రాయము. చరకాచార్యులు త్వజ్ఞాంసముల జనించునది యుత్తానమనియు, ధాతువుల నన్నిటి నాశ్రయించినది గంభీరమనియు చెప్పిరికాని త్వజ్ఞాంసములలోజనించి నిల్కడగ నచ్చటనే యుండు వాతరక్త ముత్తానమని చెప్పియుండలేదు. కావున చరక-అగ్ని వేశులకు మతభేదములు విరుద్ధముగ లేవని యెరుంగునది.

❧ వాతాధికాదివాతరక్తవివరణము. ❧

మూ. తత్ర వాతాధికే వా స్యాత్ రక్తే పిత్రే కఫేఽపి వా,

సంస్పృష్టేషు సమస్తేషు యచ్చ తచ్ఛృణు లక్షణమ్.

24

వ్యా. వైజెప్పబడిన రెండువిధములైన వాతరక్తములలో వాతంబైనను, రక్తంబైనను, పిత్రంబైనను, కఫంబైనను సంస్పృష్టమై యధికముగ నున్నను, లేక, వాత-రక్త-

పితృ-కథములు నాల్గును సమానములుగ బలాధికములై కలిసియున్నను కల్లులక్షణముల వేరు వేరుగ నీక్రింద జెప్పబడును.

— ౨౭ వాతాధికవాతరక్తలక్షణము. ౨౭ —

మూ. విశేషతస్సిరాయామశూలస్ఫురణతోదనం,
శోథస్య కార్ష్యం రాక్ష్యం చ శ్యావతా వృద్ధిహానయః 25

ధమన్యజ్ఞుభిసన్ధీనాం సజ్జో-చోఽజ్జగ్రహోఽతిరుక్,
కుఞ్చనస్తమ్భనే శీతప్రద్యేషశ్చాఽనిలేఽధికే. 26

వ్యా. వాతరక్తమున సంస్పృష్టమైనవాత బధికముగ నున్నపుడు శరీరమునందలి సిరలు విస్తరించును. అచ్చటచ్చట శూలనొప్పియు కల్గును. ఆదరును. సూదులగుచ్చిన విధముగ పోటు కల్గును. వాపురల్లనై రూక్షమై శ్యావవర్ణంబైనను కల్గి వృద్ధి నొందుచు తనంతనే శమించుచు నుండును. ధమనులును వ్రేళ్ల యందలి కీళ్లును ముడుచుకొనును. ఆవయవములు లాగివట్టి నొప్పియుకల్గును. ఆవయవములు ముడుచుకొని స్తంభించి (కదలక) యుండును. చల్లనిపదార్థములయందు స్పర్శమునందును ద్వేషము కల్గును. ఈలక్షణములబట్టి వాతాధికవాతరక్తమని యెరుంగునది.

— ౨౮ రక్తాధికవాతరక్తలక్షణము. ౨౮ —

మూ. శ్వయంభుః భృశరుక్ తోదః (రక్తే శోథోఽతిరుక్ తోదః)

తామ్రశ్చిమిచిమాయతే,

స్నిగ్ధరూక్షైశ్శమం నైవ కణ్ఠాక్లేదాన్వితోఽస్పృజి (భృశమ్.) 27

వ్యా. రక్తం బధికముగ కల వాతరక్తమున మిక్కిలి బాధతో కూడినదియు తామ్రవర్ణంబు నైనవాపు కల్గును. చిమచిమలాడుచుండును. స్నిగ్ధంబులును రూక్షంబులును నగుసోషధాదులచే శమింపక వృద్ధి నొందును. శరీరమునజిలపుట్టి గోకినపుడు ద్రవము ప్రవించును.

— ౨౯ పితృధికవాతరక్తలక్షణము. ౨౯ —

మూ. విదాహో వేదనా మూర్ఛా నేవదస్తృష్టా మదో భ్రమః,

రాగః పాకశ్చ భేదశ్చ శోషశ్చోక్తాని వై త్తికే. 28

వ్యా. పితృం బధికముగ కల వాతరక్తమునందు మిగుల తీవ్రమైనమంట పుట్టును. నొప్పి యధికమగును. మూర్ఛ గ్రస్తును. చెమట యధికమగును. దస్పి యధికమగును. తిక్కియై త్రిన ట్లుండును. చక్రముపై నున్న వానివలె నొడలు తిరుగున ట్లుండును. వాపు ఎఱ్ఱనై పుండుకల్గి పగులదీయునట్లు బాధకల్గి యుండును,

❖ కఫాధికవాతరక్తలక్షణము. ❶ ❖

మూ. స్తైమిత్వం గౌరవం స్నేహః సుప్తిర్నదా చ రుక్ కఫే,

వ్యా. వాతరక్తమున కఫం బధికముగ నున్నపుడు తడిగుడ్డగప్పినవిధముగ శరీరము బరువై చమురుపూసినవిధముగ జిడ్డుకల్గి స్ఫుర్భజ్జానము చెలియకుండును. నొప్పి మందులముగ నుండును.

❖ ద్వంద్వజ-సన్నిపాతజ వాతరక్తలక్షణములు. ❷ ❖

మూ. హేతులక్షణసంసర్గాత్ విద్యోత్ ద్వంద్వత్రిదోషజమ్.

వ్యా. వైసి వాతాదిసంస్పృష్టవాతరక్తములకు వేరువేరుగ జెప్పబడిన కారణములలోను, లక్షణములలోపలను రెండేసికారణముల సంస్కరముచేగల్గి రెండేసిదోషలక్షణములు కలిసి యున్నయెడ, అట్టి రెండేసిదోషముల సంస్కరముచే కల్గిన వాతరక్తములని ద్వంద్వముల నెరుంగునది. మరియు వాత-రక్త-పిత్త-కఫములు నాల్గును కలిసి జనించిన వాతరక్తమును, అన్ని కారణములయొక్కయు అన్నింటిలక్షణములయొక్కయు సంస్కరమునుబట్టి యెరుంగునది.

ఇచ్చట వాతరక్తము వాత-రక్త-పిత్త-కఫములచే వేరువేరుగను, రెండేసిదోషముల సంస్కరముచేతను, అన్నింటిసంస్కరముచేతను కల్గినది యెరుంగునది. మరియు వైశిష్ట్య లక్షణములు ఉత్తానగంభీరభేదములచే రెండు తెరుంగులైన వాతరక్తములకు దోషాధిక్యమును సామాన్యముగ జెప్పబడినది.

❖ వాతరక్త సాధ్య-సాధ్యవిభాగము. ❸ ❖

మూ. ఏకదోషానుగం సాధ్యం నవం యావ్యం ద్విదోషజం,

త్రిదోషజమసాధ్యం స్యాత్ యస్య చ స్యురుపద్రవాః.

వ్యా. ఒక్కదోషము మాత్రము అనుసరించి సంభవించిన వాతరక్తము నూనముగనున్నచో సాధ్యమగును. రెండుదోషములసంస్కరమున కల్గినది యావ్యము. మూడోషములచే కల్గినది యసాధ్యము. మరియు సీక్రిందచెప్పబడు నుపద్రవములతోగూడ నది యేకదోషజమైనను అసాధ్యము.

❖ వాతరోపద్రవములు, ఉపద్రవములబట్టి సాధ్యసాధ్యవిభాగము. ❹ ❖

మూ. అస్పష్టాఽరోచకశ్వాసమాంసకోథశిరోగ్రహః,

ఘోరాఽపయమదరుక్తప్లాజ్వరమోహప్రలేపకాః.

హిక్మాపాఙ్గుల్యవీసప్పపాకతోదభమక్లమాః,

అఙ్గులీవక్రతాస్థోటదాహమర్చగ్రహార్బుదాః.

32

ఏతైరుపద్రవైర్వర్జ్యం మోహేనైకేన వాపి యత్,

వ్యా. నిదురబట్టకుండుట, ఆరోచకము, శ్వాసము, మాంసముకుళ్లుట, తలలాగిపట్టి బాధకల్లుట, మూర్ఛగ్రస్తుట, మదము (తిక్క్యై తిన ట్టుండుట) తీవ్రమైననొప్పి, దప్పి యధికమగుట, జ్వరము, మైకము, వణకు, ఎక్కిళ్లు, అవయవములు లాగికొని కుంటి యగుట, వినర్పము, ఈవ్యాధివ్యాపించినచోట పుండగుట, పోటు, ఒడలుతిరుగుట, బడ లిక, వేళ్లు వంకరగనగుట, లేక పగులుట, మంట, మర్త్యఫలములయందు పట్టినట్లు బాధ కల్లుట, అర్బుదంబులగు వ్రణములు, ఇవియన్నియు వాతరక్తమున కుపద్రవములు. ఈయుపద్రవములు కల్లియున్నను, మోహము ఒక్కటిమాత్రము కల్లియున్నను సాధ్య ముగజెప్పబడిన వాతరక్తంబును అసాధ్యమగును; కావున చికిత్సజేయక విడువందగును.

మూ. సంప్రసావి వివర్ణం చ స్తబ్ధమర్బుదకృచ్చ యత్.

33

వర్జయేచ్చైవ సజ్కోచకరమిద్రియతాపనం,

అక్యతోన్నపద్రవం యాప్యం సాధ్యం స్యాన్నిరుపద్రవమ్.

34

వ్యా. వాతరక్తము కల్లినచోట పగిలి ద్రవము స్రవించుచున్నను, శరీరవర్ణమునకు విపరీతమైనవర్ణము కల్లియున్నను, స్తంభించియున్నను, అర్బుదమును కల్లించిన వాతరక్తం బును, అవయవముల ముడుచుకొనిన వాతరక్తంబును, చక్షురాదీంద్రియములకు తాపమును కల్లించు వాతరక్తంబును అసాధ్యము. మైజెప్పినయుపద్రవములలో కొన్నిమాత్రము కల్లినవాతరక్తము యాప్యము. ఉపద్రవములు లేకుండునది సాధ్యమగును.

(ఇచ్చట త్రిదోషములకు జెప్పినలక్షణములన్నియు పూర్తిగాక కొన్నిమాత్రము కల్లి నూతనముగజనించిన త్రిదోషజవాతరక్తము సాధ్యమనియుద్దేశించి “ఇజేన మథితా పేయా వాతరక్తే త్రిదోషజే” అని చికిత్సను తంత్రకారులు విధించిరని యెరుంగునది.)

—ॐ ప్రాణహానికరమైన వాతరక్తస్వరూపము. ॐ—

మూ. రక్తమూర్ధం నిహస్త్యాశు శాఖాసద్ధిషు మారుతః,

నివిశ్యాన్యోఽన్యమావార్య(మాబాధ్య)వేదనాభిర్న రేదసూక్.

వ్యా. వాతరక్తమునందు వాతము ప్రకుశితమై హస్తపాదాదిశాఖలసంఘల యందుచేరి శరీరమున వ్యాపించు రక్తముయొక్క సంచారమార్గమును నిరోధించును. మార్గనిరోధముచే మరింత ప్రకుశితమైనరక్తము వాతసంచారమార్గమును నిరోధించును.

ఇతైరంగన నొకటితోనొకటి యావరింపబడిన వాతరక్తము వానికినంబంధించినబాధల కల్గించి ప్రాణముల హరించును.

❖ వాతరక్తమున రక్తమోక్షణవిధి. ❖

మూ. తత్ర ముఖ్యేదస్యక్ శృక్లజలౌకస్సూచ్యలాబుభిః,

ప్రచ్ఛన్నైర్వా సిరాభిర్వా యథాదోషం యథాబలమ్. 36

వ్యా. వైశేషిసంపత్తితియందుండు వాతరక్తమున కొమ్మలచేనైనను, జలగల ప్రయోగించియైనను, సూదులచేనైనను, సారకాయబుట్టలచేనైనను, కాటుపేసి శలాకలచేనైనను, సిరావృధనముచేనైనను దుష్టరక్తమును వెడలించవలెను. అందును ఆయాదోషమును బలమును చక్కగగమనించి తత్తదనుసారముగ రక్తమును వెడలించవలెను.

❖ వాతరక్తమున రుద్ధాహాదులయందు రక్తమోక్షణవిధి. ❖

మూ. రుద్ధాహాశూలతోదార్తాత్ (రుద్ధాహతోదరాగార్తాత్) అస్యక్

స్రావ్యం జలౌకసా,

శృక్లైస్తుమైర్హరైత్ సుప్తికణ్ఠాచిమిచిమాయనాత్. 37

దేశాద్దేశం ప్రజత్ స్రావ్యం సిరాభిః ప్రచ్ఛన్నేనవా,

వ్యా. వాతరక్తరోగమున నొప్పి, మంట, పోటు, సూదులతో గ్రుచ్చినవిధముగ బాధ, ఈబాధలు కలిగినస్థలమునుండి జలగల గరిపించి ఈదుష్టరక్తమును స్రవించవలయును. వాతరక్తము వ్యాపించినస్థలమున స్పర్శము తెలియక మొద్దుబారియున్నపుడు దురదకల్గియున్నను, చిమచిమయను బాధకల్గియున్నను, ఈస్థలమునుండి కొమ్మలచేనైనను; సారకాయబుట్టలచేనైనను రక్తమును స్రవించవలయును. వాతరక్తము ఒకచోటనైన నిల్కడలేక ఒకచోటినుండి మరియొకచోటికి సంచరించుచున్నయెడ సిరలనుండియైనను, శలాకలచేనైనను, దుష్టరక్తమును స్రవించవలయును. (ఇతైరంగన రక్తమోక్షణమును చేసినయెడ వాతమును నిరోధించినరక్తము వెడలుటంజేసి వాతము ప్రకోపముడిగి వ్యాధిశమించునని యెరుంగునది.

❖ రక్తస్రావాధిక్యమున కల్గునుపద్ధతములు. ❖

మూ. అంగగ్లానౌ న తు స్రావ్యం రూక్షే వాతోత్తరే చ యత్. 38

గమిభ్రం శ్వయంభుం స్తంభం కమ్పం స్నాయుసిరామయాక్,

గ్లానిం చాపి ససంకోచాం కుర్యాద్వాయురస్యక్ శ్చయాత్. 39

భాజ్ఞోదీక్ష వాతరోగాంశ్చ మృత్యుంచాత్యపసేచనాత్,
కుర్యాత్తస్మాత్ప్రమాణేన స్నిగ్ధాద్రక్తం వినిర్హరేత్. 40

వ్యా. శరీరము బడలియున్నపుడు రక్తమును స్రవించేయ దగదు. వాత మధికమై రక్తము మిగుల రూక్షగుణము కల్గియున్నపుడు అట్టిరక్తము కూడ స్రవించ దగదు. మరియు రక్తమును అధికముగ స్రవించచేసినయెడ శరీరమునందు లాభాగమున వాపును కల్గించును. అవయవములను స్తంభించజేయును. కంపము గలుగును. స్నాయువునకును సిరలకును సంబంధించినవ్యాధులు సంభవించును. అవయవములు ముడుచుకొని శుష్కించును. ఖంజత్వము మున్నగు వాతరోగముల కల్గించును. ఒకనమయమున మరణమునుకూడ కల్గించును. కావున శరీరము స్నిగ్ధముగనున్న ప్రదేశమునుండి మితముగ రక్తమును వెడలించవలయును.

❧ వాతరక్తసామాన్యచికిత్సాక్రమము. ❧

మూ. విరేచ్యః స్నేహయిత్వా౨౨దౌ స్నేహయిక్తై ర్విరేచనైః,
రూక్షైర్వా మృదుభిః శస్త్రం అసకృత్ వస్తికర్తవ్యం. 41
సేకాభ్యజ్ఞప్రదేహాన్న స్నేహః స్తాయో౨విదాహినః,
వాతరక్తే ప్రశస్యంతే,

వ్యా. వాతరక్తరోగికి తొలుత స్నేహములచే స్నిగ్ధకోష్ఠము గలవానినిగ జేసి స్నేహములతోకూడిన విరేచనౌషధములచే విరేచనము చేయించవలయును. (శరీరము మిక్కిలి స్నిగ్ధముగ నున్నపుడు) రూక్షములును, మృదుగుణంబులును నయినయౌషధములచే విరేచనము చేయించనగును. మరియు వస్తికర్తను, సేకమును, అభ్యంగనమును, ప్రలేపములును, ఆహారములను, స్నేహములను నుపయోగింపవలయును. అట్టిసేకాదులను మిక్కిలి విదాహకరములు కాకుండునౌషధాదులును నుపయోగించుట వాతరక్తమున మిగుల ప్రశస్తము. (ఇచ్చట విరేచనవిధియందు కొంచెము స్నిగ్ధముగనున్నప్పుడు స్నేహయౌక్తమయిన యౌషధము చేతను మిక్కిలి స్నిగ్ధముగనున్నపుడు మృదురూక్షౌషధముల చేతను, విరేచనము చేయించవలయునని విభాగము నెరుంగునది. మరియు తీక్ష్ణౌషధములచే విరేచనము చేయించునెడ వాతము ప్రకోపించునని భయముచేత మృదువిరేచనము విధించబడినది.)

❧ వాతరక్తవిశేషచికిత్స. ❧

మూ. విశేషం తు నిబోధ మే.

బాహ్యమా లేవనాభ్యజ్ఞపరిషేకోపనాహనైః,
విరేకాస్థాపనస్నేహపానైః గమ్భీరమాచరేత్. 43

వ్యా. వాతరక్తసామాన్యముగ చికిత్సాక్రమము పైని చెప్పబడినది. విశేషచికిత్స యీక్రింద చెప్పబడును:—ఉత్తానవాతరక్తమున ఆలేపనములు, అభ్యంగనము, పరిషేకము, అవగాహనము ననువానిచే చికిత్స చేయనగును. గంభీరవాతరక్తమునకు విరేచనాషధములచేతను, ఆస్థాపనవస్తి ప్రయోగముచేతను, స్నేహపానముచేతను చికిత్స చేయనగును.

❧ వాతాధికవాతరక్తచికిత్సాసంగ్రహము. ❧

మూ. సర్పిస్తైలవసామజ్ఞాపానాభ్యజ్ఞానవస్తిభిః,
సుఖోష్ణైరుపనాహైశ్చ వాతోత్తరముపాచరేత్. 44

వ్యా. వాతాధికమైన వాతరక్తమున ఘృతము తైలము వస మజ్జయు ననుస్నేహములను పానమునకు అభ్యంగనమునకును వస్తికర్తకును చేర్చి చికిత్స చేయనగును. మరియు సుఖోష్ణములుగ నుండునుపనాహములను కూడ చేయనగును.

❧ పితాధికవాతరక్తచికిత్స. ❧

మూ. విరేచనైః ఘృతక్షీరపానైః సేకైః సవస్తిభిః,
శీతైర్నిర్వాపణైశ్చాపి రక్తపిత్తోత్తరం జయేత్. 45

వ్యా. రక్తంబైనను పిత్తంబైనను అధికముగనుండు వాతరక్తమున విరేచనాషధములచేతను, ఘృతక్షీరపానములచేతను, సేకములచేతను, వస్తిప్రయోగముచేతను, మంటను చల్లార్చు శీతలోపచారములచేతను చికిత్సజేసినయెడ శమించును.

❧ కఫాధికవాతరక్తచికిత్స. ❧

మూ. వమనం మృదు నాత్యర్థం స్నేహసేకౌ విలజ్ఞనం,
కోష్ణలేపాశ్చ శస్యన్తే వాతరక్తే కఫోత్తరే. 46

వ్యా. కఫాధికవాతరక్తమున మిక్కిలి మృదువుగాకుండు వమనాషధముచే వమనము చేయించవలెను. స్నేహమును పరిషేకమును లంఘనమును చేయనగును. కొంచెముగ నుష్ణములగునాషధములచే లేపముల చేయనగును.

❧ కఫవాతాధికవాతరక్తచికిత్సాసంగ్రహము. ❧

మూ. కఫవాతోత్తరే శీతైః ప్రలిప్తే వాతశోణితే,
దాహశోధరుజాకణ్ఠావివృద్ధిః స్తమ్భసాద్యవేత్. 47

ర క్తపిత్తోత్తరే చోష్ణైః దాహాః క్లేదోఽవదారణం,

భవేత్తస్యాద్భిషగ్దోషబలంబుద్ధ్యాఽఽచరేత్క్రియామ్.

48

వ్యా. వాతరక్తమున కఫమైనను వాతంబైనను అధికముగ నున్నపుడు చల్లగనున్న యాషధముచే వట్టువేసినయెడ బైటవెడలుచుండు ఆవిరిని వెడలనీయక స్తంభింప జేయుటవలన మంటను వాపును నొప్పిని దురదను మిక్కిలి వృద్ధిచొందించును; కావున శీతములగు ప్రలేపముల చేయదగదు. (కావుననే వాత-కఫాధిక వాతరక్తములయందు “సుఖోష్ణైరుపనాహయేత్, కోష్ణలేపాశ్చ శస్యన్తే” అని సుఖోష్ణముగనుండు ప్రలేపము విధింపబడినది.)

మరియు రక్తంబైనను పిత్తంబైనను అధికముగనుండు వాతరక్తమున నుష్ణములగు ప్రలేపముల జేసినయెడ మంటయు క్లేదంబును అధికమై పగులును; (కావున శీతములగు ప్రలేపముల చేయవలెను). కావున వైద్యుడు వాతరక్తమునందు దోషములయొక్క బలాబలములను చక్కగ గమనించి తదనుసారముగ చికిత్స చేయనగును. (వాతకఫములయందు దుష్టక్రియను, రక్త-పిత్తాధికములయందు శీతప్రధానచికిత్సను, మిశ్రములయందు మిశ్రచికిత్సను చేయవలెనని భావము.)

❧ వాతరక్తమున వర్జ్యములు. ❧

మూ. దివాస్వప్నం ససంతాపం వ్యాయామం మైథునం తథా,

కటూష్ణం గుర్వభిష్యద్వి లవణాష్ణం చ వర్జయేత్.

49

వ్యా. పగటియందు నిదురించుట, ఎండ నిప్పునెగ మున్నగు వేడిసోకుట, దేహ పరిశ్రమముచేయుట, సంభోగముచేయుట, కటురసంబును ఉష్ణవీర్యంబును గురుగుణంబును కలపదార్థములను, అభిష్యందిపదార్థములను, లవణ-అమ్మరసములను సేవించుట, వీని నన్నిటిని వాతరక్తరోగపీడితులు విసర్జించవలెను.

❧ వాతరక్తమునం దాహారోపయోగ్యములు. ❧

మూ. పురాణా యవగోధూమనీవారాః శాలిషష్టికాః,

భోజనార్థం రసార్థం వా విష్కీరప్రతుదాః హితాః.

50

అథకశ్యశ్చణకాః ముద్గాః మసూరాస్సమకుష్ఠకాః,

యూషార్థం బహుసర్పిష్కాః ప్రశస్తా వాతశోణితే.

51

వ్యా. ప్రాతవియగు యవలును, గోధుమములును, నీవారములును, రాజనములును, అరువదివార్లసంభావులును వాతరక్తమునందు భోజనమునకై యుపయోగింపదగినను,

మాంసరసమునకై కోడి మున్నగు విష్కరములయొక్కయు ప్రతుదములను జంతువుల యొక్కయు మాంసముల నుపయోగింపదగును. కందులు, సెనగలు, పెసలు, చిరుసెనగలు, అడవి పెసలు, అను నీవప్సదినసుల జేర్చి యూషముల సిద్ధముచేసి, అందు విశేషముగ నేటిని కలిపి యుపయోగించుట వాతరక్తమున చాలయుపయోగము.

❧ వాతరక్తమున హితములగు శాకములు, ఊరములు. ౪౯ ❧

మూ. సునిష్కణకవేత్రాగ కాకమాచీశతావరీ,

వాస్తుకోపోది కాశాకం శాకం సౌవర్చలం తథా. 52

ఘృతమాంసరసైర్భృష్టం శాకసాత్త్వాయ దాపయేత్,

వ్యజ్జనార్థం తథా గవ్యం మాహిషాజు పయో హితమ్. 53

వ్యా. నీరుచెంచలి, వేత్రాగము (పేముచిగురు), కాచిహూర, పిల్లిపీచరహూర, చక్రవర్తిహూర, దుంబవచ్చలియాకు, ప్రాద్దుతిరుగుడుచెట్టు అకుహూర, ఈశాకములకు ఘృతమును మాంసరసమును చేర్చి వక్యముచేసి శాకములు అలవాటునకల వాతరక్త రోగికి వ్యంజనములకై యుపయోగింపనగును. మరియు అవుపాలును బట్టెపాలును హిత కరములుగ నుండును.

(ఇచ్చట వ్యంజనమన—అన్నముతో కలిపి భుజించుటకు దగిన కూరలని యెరుంగునది.)

మూ. ఇతి సంక్షేపతః ప్రోక్తం వాతరక్తచికిత్సితం,

ఏతదేవ పునస్సర్వం వ్యాసతస్సమ్యవశ్యతే. 54

వ్యా. ఇతైరంగున వాతరక్తచికిత్సితము సంగ్రహించి క్షప్తముగ జెప్పబడినది. ఈచికిత్సయే యీక్రింద విస్తరించి వివరముగ చెప్పబడును.

❧ వాతరక్తహరశ్రావణ్యాదిఘృతము. ౫౦ ❧

మూ. శ్రావణీక్షీర కాకోలీ జీవకర్ష భక్తైస్సమైః,

సిద్ధం సమధుక్తైస్సర్విః సక్షీరం వాతరక్తనుత్. 55

వ్యా. బోడతరము, ఊరకాకోలి, జీవకము, ఋషభకము, అతిమధురము, వీనిని సమభాగములుగ గూర్చి కల్కముచేసి (కల్కమునకు నాలుగింత) ఘృతమును, (ఘృతమునకు నాలుగింతలు) అవుపాలనుకలిపి ఘృతపాకవిధిప్రకారము వక్యముచేసి యుపయోగించిన వాతరక్తమును హరించును. (ఇచ్చట ద్రవాంతరము లేక ఊరమును మాత్రము

చెప్పటవలన “క్షీరపాకవిధా యత్ర క్షీరమేకస్తు కథ్యతే, తోయాదీనామనిర్దేశే క్షీరమేవ చతుర్థణం” అను పరిభాష ననుసరించి క్షీరమును ఘృతమునకు నాల్గింత చేర్చవలెను.

❖ వాతరక్తహరబలాదిఘృతము. ❖

మూ. బలామతిబలాం మేదాం ఆత్మగుప్తాం శతావరిం,

కాకోలీం క్షీరకాకోలీం రాస్నామృద్ధిం చ వేషయేత్. 56

ఘృతం చతుర్థణక్షీరం తైస్సిద్ధం వాతరక్తనుత్,

హృత్పార్శ్వరోగవీసర్పకామలాజ్వరనాశనమ్ 57

వ్యా. చిట్టాముట్టి, పేరాముట్టి, మేద, దూలగొండి, పిల్లిపీచరగడ్డ, కాకోలి, క్షీరకాకోలి, సన్నరాష్టము, బుద్ధి, వీనినన్నిటిని సమభాగములుగ గూర్చి నూరి కల్కము చేసి, కల్కమునకు నాల్గింతలుఘృతమును, ఘృతమునకు నాల్గింతలు ఆవుపాలనుకలిపి ఘృతపాకవిధిగ వక్ష్వము చేయబడినఘృతము వాతరక్తమును హరించును. మరియు హృద్రోగమును ప్రక్కనొప్పలను, విసర్పమును, కామలారోగమును, జ్వరమునుకూడ హరించును.

❖ వాతరక్తహరపారూషకఘృతము. ❖

మూ. త్రాయన్తికా తామలకీ ద్వికాకోలీ శతావరి,

కశేరుకాకమాయేణ కల్కైరేభిః పచ్ఛేద్భృతమ్. 58

దత్వా పరూషకద్రాక్షాకాశ్చ ర్యేతురసా సమాః,

పృథగ్విదార్యాః స్వరసం తథా క్షీరం చతుర్థణమ్. 59

ఏతత్ప్రాయోగికం సర్పిః పారూషకమితి స్మృతం,

వాతరక్తే క్షుతే క్షీణే వీసర్పే వైత్తికే జ్వరే. 60

(ఇతి పారూషకం ఘృతమ్.)

వ్యా. కానుక, నేలయుసిరిక, కాకోలి, క్షీరకాకోలి, పిల్లిపీచరగడ్డ, వీనిని సమభాగములుగ గూర్చి కల్కము చేసి ఈకల్కమును నాల్గింతల ఘృతమున కలిపి, అందు నవ్వుదుంపకమాయమును, చిట్టితపండ్లరసమును, ద్రాక్షపండ్లరసమును, గుమ్మడిరసమును, చెరకురసమును, నేలగుమ్మడిరసమును, ఒక్కొక్కటి ఘృతమునకు సమానభాగములుగను, ఘృతమునకు నాల్గింతలు ఆవుపాలను కలిపి, (అన్నిటి నొకటిగ గూర్చి) ఘృతపాకవిధి ప్రకారము వక్ష్వము చేసిన నయ్యది పారూషకఘృత మనభద్రము. దీనిని వాతరక్తము

నందును, ఉరఃక్షతమునందును, ధాతుక్షీణమునందును, విసర్వమునందును, పితృజ్వరమునందును నియతముగ ప్రతిదినంబు నుపయోగించదగును.

ఇచ్చట కానుగు నున్నగు ద్రవ్యములను సమభాగములుగ గూర్చి కల్కముచేసి, కల్కమునకు నాల్గింతలఘృతమును, నమ్మదుంపకమాయమును చిట్టితమున్నగువాని నాల్గరసములను, పాలగుమ్మడిరసమును, ఒక్కొక్కదానిని వేరువేరు ఘృతమునకు సమములుగను, ఘృతమునకు నాల్గింతలు ఆవుపాలను, వీనినన్నిటి నొకటిగ జేర్చి ఘృతపాకవిధిప్రకారము పకవ్యము చేయనగును.

ఈఘృతయోగము జతూకర్ణతంత్రమున నిట్లున్నది:—“తుల్యరసైః పరూషక కాశ్చర్యకకశేరుకావిదారి ద్రాక్షేక్షూణాం, చతుష్కే పయసి, ద్వికాశోలీతామలకీ శతావర్యః పిష్టాన్వపచేద్భృతమ్; ప్రాయేణ తద్వాతాస్రప్రవీనర్వజ్వరజీత్ సర్విః పరూషకం నామ” ఈయోగమున కానుగును మాత్రము చెప్పియుండలేదు.

—౧ పంచమూలాది (జీవనీయ)ఘృతము. ౧౧—

- మూ. ద్వే పఞ్చమూలే వర్షాభూమేరణ్డం సపునర్నవం,
ముద్గపర్ణిం మహామేదాం మాషపర్ణిం శతావరీమ్. 61
- శఙ్ఖపుష్పిమవాక్పుష్పిం రాస్నామతిబలాం బలాం,
పృథక్ ద్విపలికాం కృత్వా జలద్రోణే విపాచయేత్. 62
- పాదశేషే సమూఽక్షీరధాత్రీక్షుఛాగలాఽరసాఽ,
ఘృతాథకేన సంయోజ్య శనైర్నృద్వగ్నినా పచేత్. 63
- కల్కానావాప్య మేదే ద్వేకాశ్చర్యఫలముత్పలం,
త్వక్తీరీం పిప్పలీం ద్రాక్షాం పద్మబీజం పునర్నవామ్. 64
- నాగరం క్షీరకాశోలీం పద్మకం బృహతీద్వయం,
వీరాం శృణ్గాటకం భవ్యమురుమాణం నికోచకమ్. 65
- ఖర్జూరాక్షోటవాతామముజ్జాతాభిషుకాంస్తథా,
ఏతైః ఘృతాథకే సిద్ధే తౌద్రం శీతే ప్రదాపయేత్. 66
- సమ్యక్సిద్ధం చ విజ్ఞాయ సుగుప్తం సన్నిధాపయేత్,
కృతరక్షావిధిం చాతే ప్రాశయేదక్షసమితమ్. 67
- పాణ్డురోగం జ్వరం హిక్మాం స్వరభేదం భగన్దరం,
పార్శ్వశూలం క్షయం కాసం స్త్రీహాసం వాతశోణితమ్. 68

క్షయశోషమపస్తారం అశ్శరీం శర్కరాం తథా,
సర్వాశ్చైకాజ్ఞరోగాంశ్చ మూత్రసజ్జం చ నాశయేత్.

69

బలవర్ణకరం ధన్యం వలీపలితనాశనం,

జీవనీయమిదం సర్పిః వృష్యం వన్ధ్యాసుతప్రదమ్.

70

వ్యా. రెండువిధములైన పంచమూలములు (మారేడు, దుండిగము, మున్నగు మహాపంచమూలములును; ముయ్యాకుపాన్న మొదలగు ప్రాస్యపంచమూలములును చేరి ద్విపంచమూలములు), తెల్లగలిజేరు, అముదపువేళ్లు, ఎఱ్ఱగలిజేరు, అడవి వెసర, మహా మేద, అడవిమినుము, పిల్లిసీచర, శంఖపుష్పి, అడవినదాప, నన్నరాష్ట్రము, పేరాముట్టి చిట్టాముట్టి, వీనిని ప్రత్యేకము రెండేసిపలములవంతున గూర్చి (చిదుగకొట్టి) ద్రోణ మూత్రజలమున జేర్చి నాల్గవపాలు (అధకపరిమితము) మిగుల కషాయము కాచి (వడ గట్టి) యందు అధకపరిమితమైన ఆవునేతిని; ఆవుపాలు, ఉసిరికపండ్లరసము, చెరకురసము, మేకపాతుమాంసరసము, ఈద్రవములను ప్రత్యేకము ఘృతమునకు సమానభాగములుగను కలిపి; మేద, మహామేద, పెద్దగుమ్మడిపండ్లు, నల్లకలువలు, వెదురుపప్పు, పిప్పళ్లు, ద్రాక్ష పండు, తామరవిత్తులు, గలిజేరు, శుంఠి, ఊరకాకోలి, వడ్డకావ్యము, వాకుడు, ములక, వృద్ధి, పరికెదుంప, గజనివ్వు, ఉరుమాణము అనుఫలవిశేషము, ఊడుగవేళ్లు, (లేక పండ్లు), ఖర్జూరపుపండ్లు, అక్రోడుపప్పు, బాదమువిత్తులు, ముంజాతము, అభిషకము, అనునీద్రవ్యములన్నియు సమభాగములుగ జేరి ఘృతమునకు నాల్గవపాలుగ నుండునట్లు భాగముల గల్పించి నూరి కల్కము చేసి కలిపి, మందాన్నిచే ఘృతపాకవిధి ప్రకారము పక్వముచేసి, చల్లారింపిదప తేనెను కలిపి చక్కగ కలియబెట్టి సిద్ధమైన యాఘృతమును గాలిమున్నగు వానిచే నభిఘాతము కల్గకుండునట్లు చాల భద్రముగ నుంచునది. శుభలగ్నమున విధ్యుక్త ప్రకారము రక్షావిధానము చేసి పూటకు కర్ష ప్రమాణమువంతున అగ్ని బలాద్యనుసారముగ సేవింపనగును.

వైశిష్యిని నిధి ప్రకారము తాఘృతము సేవించుటచలన పాండురోగము, జ్వరము, ఎక్కిళ్లు, కంఠస్వరభేదము, భగందరము, ప్రక్కనొప్పి, క్షయము, కాసము, ప్లేహవృద్ధి, వాతరక్తము, క్షయముచే కల్గినశోఫ, అపస్తారము, అశ్మరి, శర్కరామేహము, సర్వాంగ వాతములు, ఏకాంగ వాతములు, మూత్రబంధము, అనునీరోగములనెల్ల హరించును. శరీరబలమును పెద్దమును కల్గించును. ముసలితనముచే కల్గిన వలీపలితముల నివర్తిచేసి నుఖమును కల్గించును. శుక్రమును వృద్ధినందించి సంభోగశక్తిని పూర్తిగ కల్గించి బలకర

ముగనుండును. వంతతికల్గని స్త్రీకి పుత్ర సంతతిని కల్గించును. ఇయ్యది శ్రేష్ఠమైన ఘృతము. గురువగు నాత్రేయులచే నన్ని వేశున కుపదేశింపబడిన జీవనీయఘృతము.

(ఈఘృతయోగమున కల్కపరిమాణము చెప్పలేదు కావున మేదాదిద్రవ్యము లన్నియు సమములుగ చేరి ఘృతమునకు నాల్గవవంతు (ప్రథపరిమితము) అగునట్లు కూర్చి కల్కము చేసి చేర్చవగును.)

❧ వాతరక్తహరద్రాక్షఘృతము. ❧

మూ. ద్రాక్షమధు(ధూ)కతోయాభ్యాం సిద్ధం వా సనితోపలం,
విబేద్భృతం తథా క్షీరం గుడూచీస్వరసే శృతమ్. 71

వ్యా. ద్రాక్షపండ్లకు అతిమధురమును చేర్చి కషాయము కాచి యాకషాయమును చేర్చి పక్వము చేయబడినఘృతమున తెల్లచక్కెర కలిపి త్రాగినను, దురదగొండి స్వరసమును కలిపి పక్వముచేయబడిన క్షీరమును త్రాగినను వాతరక్తము శమించును.

❧ జీవకాదిసిద్ధస్నేహము. ❧

మూ. జీవకర్ష భకౌ మేదామృశ్యప్రోక్తాం శతావరీం,
మధుకం మధుపర్ణిం చ కాకోలీద్వయమేవ చ. 72
ముద్గమాషాఖ్యపర్ణిన్యో దశమూలం పునర్నవాం,
బలాఽమృతావిదారిశ్చ సాఽశ్వగన్ధాఽశ్చ భేదకాః. 73
ఏషాం కషాయకల్కాభ్యాం సర్పిస్తైలం చ సాధయేత్,
లాభతశ్చ నసామజ్ఞాధాన్వప్రాతుదవైష్కిరమ్. 74
చతుర్థణేన పయసా తత్సిద్ధం వాతశోణితం,
సర్వదేహశ్రితం హన్తి వ్యాధీన్ ఘోరాంశ్చ వాతజాన్. 75

వ్యా. జీవకము, ఋషభకము, మేద, పేరాముట్టి, విల్లిపీచర, అతిమధురము, మధుపర్ణి (పుల్లవెలగ), కాకోలి, క్షీరకాకోలి, అడవి పెసర, అడవిమినుము, దశమూలములు, గలిజేరు, చిట్టాముట్టి, లిప్పలీగె, నేలగుమ్మడి, పెన్నేరుగడ్డ, పాషాణభేది, వీరి చేర్చి కాచబడినకషాయమును; వీనికల్కమునుచేర్చి, ఘృతమును తైలమును కలిపి, అందు వసను (మాంసస్నేహమును), మజ్జను, జాంగలజంతువులయొక్కయు ప్రతుదములయొక్కయు, విష్కిరములయొక్కయు మాంసమును, వీనిలో దొరికినంతమట్టుకునుచేర్చి స్నేహమునకు నాల్గింతలు అవుపాలనుకలిపి స్నేహపాకవిధి ప్రకారము స్నేహమును సిద్ధము

చేసి యుపయోగించిన దేహమునందెల్ల వ్యాపించిన వాతరక్తంబును, వాతముచే కల్గిన క్రూరవ్యాధులును శమించును.

కల్పనము:—ఘృతమును తైలమును సమభాగములుగ జేర్చి, అందుజీవకము మొదలు పాషాణభేదివరకు చెప్పబడిన ద్రవ్యములచే సిద్ధమైన కషాయమును స్నేహమునకు నాల్గింతులును, అట్టి క్వాథ్యద్రవ్యముల కల్కమునే స్నేహమునకు నాల్గవపాలును, ఆవుపాలు స్నేహమునకు నాల్గింతులును కలిపి, వసను మజ్జను జాంగలాది జంతుమారసరసమును యథాలాభముగ జేర్చి స్నేహపాకవిధి ప్రకారము పక్వము చేయనగును. ఇది సామాన్యపరిభాషానుసారమైన కల్పనము.

ఇచ్చట వ్యాఖ్యానమున:—“ఋశ్యప్రోక్తా-అతిబలా, మధుపర్ణి-వికఙ్కతః,” అని యున్నది. మరియు ప్రతుడములన మాంసము మున్నగు నాహారపదార్థములను ముక్కున బొడిచితిరునట్టి చిలుకలు గోరువంకలుమున్నగు పక్షిజంతువులనియు, భూమిపై కాళ్లచే గిచి కీటాదుల తినునట్టి కోడి నెమలి మున్నగు జంతువులు విష్కిరములనియు నెరుంగునది.

—ॐ త్రిదోషజవాతరక్తమునకు స్థిరాదితైలము, ఘృతంబును. ॐ

మూ. స్థిరా శ్వదంష్ట్రా బృహతీ సారిబా సశతావరీ,
కాశ్చర్యాణ్యాత్తగుప్తా చ వృశ్చీరో ద్వే బలే తథా. 76
ఏషాం క్వాథే చతుఃక్షీరే పృథక్ తైలం పృథక్ ఘృతం,
మేదా శతావరీ యష్టి జీవన్తి జీవకర్షభైః. 77
పక్త్వా మాత్రా తతః క్షీరత్రిగుణాఽధ్యర్థశర్కరా,
ఖజేన మథితా పేయా వాతరక్తే త్రిదోషజే. 78

వ్యా. ముయాళుకుపొన్న, పల్లెరు, వాకుడు, సుగంధపాల, పిల్లిపీచరగడ్డ, పెద్ద గుమ్మడి, దురదగొండి, వృశ్చీరము, చిట్టాముట్టి, పేరాముట్టి వీనిని సమభాగములుగ గూర్చి క్వాథము చేయునది. మేద, పిల్లిపీచర; అతిమధురము, పాలకూర, జీవకము, ఋషభ కము, వీనిని సమభాగములుగ గూర్చి కల్కము చేసి, కల్కమునకు నాల్గింతులు నువ్వుల నూనెను, నూనెకు నాల్గింతులు పై జెప్పిన కషాయమును, కషాయమునకు నాల్గింతులు ఆవు పాలును కల్పి యన్నిటి నొకటిగ జేర్చి తైలపాకవిధి ప్రకారము తైలమును పక్వము చేయునది.

మరియు పై జెప్పిన క్వాథకల్కక్షీరములను చేర్చి ఘృతమునుకూడ తైలవిధి ప్రకారము వేరుగ పక్వము చేయనగును. ఇతైరంగున వేరువేరుగ సిద్ధములైన తైలఘృతముల

రెంటియందును తగుపరిమాణముగ గ్రహించి దానికి మూడుభాగములు ఆవుపాలను, అర్థ భాగము చక్కెరను కూడ కలిపి కవ్వముచే నన్నియు నొకటిగ కలియునట్లు చిలికి, త్రిదోషములచే గల్గిన వాతరక్తమునందు త్రాగనగును. (తైలఘృతముల రెంటిని చేర్చి మాత్ర గల్పింపవలెను.)

ఇచ్చట స్థిరాదిద్రవ్యములను క్వాథపరిభాషానుసారముగ కషాయము కాచి, సామాన్యపరిభాష ననుసరించి నాల్గవపాలు తైలమును, తైలమునకు నాల్గవపాలు మేద మున్నగువానికల్గమును, ఉక్తపరిమాణప్రకారము కషాయమునకు నాల్గింతలు పాలను చేర్చి తైలమును పక్వము చేయనగును. ఇత్తైరంగుననే ఘృతమును వేరుగ పక్వముచేయునది. (త్రిదోషజవాతరక్త మసాధ్యంబైనను సంపూర్ణలక్షణము కానప్పుడు ఒకసమయమున సాధింపదగునని యీచికిత్స విధింపబడినది.)

❧ వాతరక్తహరపానములు. ❧

మూ. తైలం పయశ్శర్కరాం చ పాయయేద్వా సుమూర్చితం,
సర్పిస్తైలవసాక్షౌద్రైః మిశ్రం వాపి విభేత్సయః. 79

వ్యా. తైలమును పాలను చక్కెరను ఒకటిగ సమభాగములుగగూర్చి కలియబెట్టి వాతరక్తమున త్రాగవలెను. నెయ్యిని నూనెను వసను తేనెను పాలలో కలిపి త్రాగినను వాతరక్తమును హరించును.

❧ వాతరక్తరోగహరక్షీరపానము. ❧

మూ. అంశుమత్యా శృతః ప్రథః పయసో ద్విసితోపలః,
పానే ప్రశస్యతే తద్వత్పిప్పలీనాగరైశ్శృతః. 80

వ్యా. ముయ్యాకుపాన్నను ప్రథపరిమితమైన పాలతోచేర్చి కాచి యందు రెండు పలములు చక్కెర కలిపి వాతరక్తరోగమున త్రాగుట ప్రశస్తము. మరియు పిప్పళ్లను శుంఠిని క్షీరప్రథమున కలిపి కాచి రెండుపలములు చక్కెర కలిపియైనను త్రాగుట మంచిది.

❧ వాతరక్తహరబలాదిసిద్ధక్షీరము. ❧

మూ. బలా శతావరీ రాస్నా దశమూలైస్సపీలుభిః,
శ్యామైరణ్డస్థిరాభిశ్చ వాతార్తిఘ్నం శృతం పయః. 81
ఘారోష్ణం మూత్రయుక్తం వా క్షీరం దోషానులోమనం,

వ్యా. చిట్టాముట్టివేరు, పిల్లిపీచరగడ్డలు, దుంపరాష్ట్రము, దశమూలములు, పీర గోగు, నల్ల తెగడ, ఆముదపువేళ్లు, ముయ్యాకుపాన్న వీనినన్నిటిని సమభాగములుగగూర్చి యావుపాలలో కలిపి కాచి త్రాగిన వాతరోగములు నివృత్తింపచును.

మరియు ధారోష్ణమైన యావుపాలలో గోమూత్రమును కలిపి త్రాగినను వాతాదిదోషముల ననులోమముగ జేయును. (ఇచ్చట ధారోష్ణమనః—పాలను పిండు నపుడే స్వాభావికముగ వేడిగనుండుపాలు. దీని 'ధారోష్ణమన్మతోపమ్' అని వాగ్భటులు ప్రశంసించిరి.)

❧ వాతరక్తమున దోషాధిక్యము ననుసరించి విరేచనాషధయోగములు. ❧

మూ. పిబేద్వా స త్రివృచ్ఛార్ణం పితృరక్తావృతానిః. 82

క్షీరేణైర్ణలైః వా ప్రయోగేణ పిబేన్నరః,

బహుదోషో విరేకార్థం జీర్ణే క్షీరాదనాశనః. 83

వ్యా. పిత్రముచేనైనను రక్తముచేనైనను వాతము ఆవరింపబడిన వాతరక్తము నందు ధారోష్ణక్షీరమున తెగడచూర్ణమును కలిపి త్రాగవలెను. లేక ఆముదమును పాలలో కలిపి దోషము ప్రబలముగనున్న వాతరక్తమున విరేచనమునకై త్రాగవలెను. అయ్యది జీర్ణమైనపిదప పాలతో నన్నమును భుజించవలెను.

❧ విరేచనమున కభయాకషాయాదులు. ❧

మూ. కషాయమమృతానాం వా(అభయానాంవా)ఘృతభృష్టంపిబేన్నరః,

క్షీరానుపానం త్రివృత చూర్ణం ద్రాక్షౌరసేన వా. 84

వ్యా. కరకకాయలను కషాయము కాచి దానిని నేతితో కలిపి సంస్కరించి త్రాగవలెను. లేక తెగడచూర్ణమును క్షీరానుపానముతోనైనను, ద్రాక్షపండ్లరసము ననుపానముగ జేసియైనను త్రాగవలెను.

❧ విరేచనమున కాశ్చర్యాదికషాయము. ❧

మూ. కాశ్చర్యం త్రివృతాం ద్రాక్షౌ త్రిఫలాం సపరూషకాం,

శృతం పిబేద్విరేకాయ లవణక్షౌద్రసంయుతమ్. 85

వ్యా. గుమ్మడి, తెగడ, ద్రాక్షపండు, త్రిఫలములు, చిట్టిత వీనిని సమభాగములుగ గూర్చి కషాయము కాచి అందు నైంధవలవణమును లేనను కలిపి దోషము బలిష్ఠముగ నున్న వాతరక్తమున విరేచనమునకై త్రాగవలెను.

—ॐ త్రిఫలాభాత్రాదికహాయములు. ॐ—

మూ. త్రిఫలాయాః కహాయం వా పిబేత్ టౌద్రేణ సంయుతం,
థాత్రీహరిద్రాముస్తానాం కహాయం వా కఫాధికః. 86

వ్యా. మరియు త్రిఫలాకహాయమున తేనెను కలిపియైనను, ఉసిరికకాయలను
పసుపును తుంగగడ్డలను సమముల గూర్చి కహాయముకాచి యందు తేనె కలిపియైనను
త్రాగవలెను.

—ॐ అనుక్రమరేచనయోగములసంగ్రహము. ॐ—

మూ. యోగైశ్చ కల్పవిహితైః అసక్యతం విరేచయేత్,
మృదుభిః స్నేహసంయుక్తైః జ్వాలా వాతం మలావృతమ్. 87

వ్యా. మరియు వాతరక్తమున వాతము పిత౯దులచే నాపరింపబడియున్నపుడు
వైశిష్ట్య విరేచనయోగములుగాక కల్పస్థానమున జెప్పబడిన మృదువిరేచనౌషధయోగ
ములలో ఘృతము మున్నగు స్నేహములనుకూడ కలిపి యుపయోగించి పలుమారు విరేచ
నముల జేయించవలెను.

—ॐ వాతరక్తమున వస్త్రప్రయోగప్రాశస్త్యము. ॐ—

మూ. నిర్హరేద్వా మలం తస్య న ఘృతైః క్షీరవస్త్రీభిః,
సహి వస్త్రీసమం కిఞ్చిత్ వాతరక్తచికిత్సితమ్. 88

వ్యా. వాతరక్తమున మలము లాపరించియున్నపుడు ఘృతముతో కూడి క్షీర
ప్రధానములగు వస్త్రౌషధములచే వస్త్రప్రయోగముచేసి మలమును వెడలించవలెను. వాత
రక్తమునకు వస్త్రీతో సమానమైన చికిత్స వేరొండు లేదు. (కావున వైశిష్ట్యనరీతిగ వస్త్రీ
ప్రయోగము చేయవలెననుట.)

—ॐ వాతరక్తమున నిరూహ-అనువాసనవస్త్రీవిధి. ॐ—

మూ. వస్త్రీవంక్షణపారోశ్చిర్వపర్వాఽస్థిజతరాత్రిషు,
ఉదావర్తే చ శస్యస్తే నిరూహస్సానువాసనాః. 89

దద్యాత్తైలాని చేమాని వస్త్రీకర్షణి బుద్ధిమూఢా,
సస్యాఽభ్యజ్ఞాననేకేషు దాహశూలోపశాన్తయే. 90

వ్యా. వాతరక్తరోగమునందు వస్త్రీ, గజ్జలు, ఇరుప్రక్కలు, కీళ్లు, అస్థులు,
కడుపు అను నీఫలములయందు బాధకల్గినను, వాతము వైకి వ్యాపించియున్నను నిరూహ

వస్తులును అనువాసనవస్తులును చాల ప్రశస్తములు. అట్టి వస్త్రప్రయోగమునకును, నస్య-
అభ్యంజన-సేచనములకును, మంటయు శూలమును శమించుటకై యీక్రింద జెప్పబడు
తైలముల నుపయోగించవలెను.

❧ వాతరక్తమున వస్త్రాదులకు మధుయష్ట్యాదితైలము. ౧౮

మూ. మధుయష్ట్యాస్తులాయాస్తు కషాయే పాదశేషితే,
తైలాధకం సమక్షీరం పచేత్ కల్కైః పలోన్మితైః. 91
శతపుష్పావరీమూర్వాపయస్యాఽగురుచన్దనైః,
స్థిరాహంసపదీమాంసీద్విమేదామధుపర్ణిభిః. 92
కాఠోలీక్షీర కాఠోలీతామలక్ష్మ్యద్ధిపద్మకైః,
జీవకర్షభజీవస్తీత్వక్ష్పత్రనఖబాలకైః. 93
ప్రపాణ్డరీకమజ్జిష్ఠాసారిబైన్ద్రీవితున్నకైః,
చతుష్ప్రియాగాత్తద్ధస్తీ తైలం మారుతశోణితమ్. 94
సోపద్రవం సాజ్గళూలం సర్వగాత్రాఽనుగం తథా,
వాతాఽసృష్టిత్తదాహోర్విజ్వరఘ్నం బలవర్ణకృత్. 95
(ఇతి మధుయష్ట్యాదితైలమ్.)

వ్యా. నూరుపలములు అతిమధురమును (నాల్గాధకముల) జలమున జేర్చి నాల్గవ
పాలు (అధకపరిమితము) మిగుల కషాయము కాచి, అందు నువ్వులనూనె నొకయోగక
మును తైలనమభాగముగ క్షీరమును, ఈక్రింద జెప్పబడు ద్రవ్యముల నొక్కొకపలము
వంతున చేర్చి చేయబడినకల్కమును కలిపి తైలపాకవిధిప్రకారము చక్కముచేయవలెను.
కల్కద్రవ్యములు:—సదాపవిత్రులు, పిల్లిపీచర, చాగ, పాలకూర (మనుబాల), అగరు,
చందనము, మయూకుపొన్న, హంసపది, జటామాంసి, మేద, మహామేద, అతిమధురము
(ఖర్బూజదోస); కాఠోలి, క్షీర కాఠోలి, నేలయుశిరిక, ఋద్ధి, పద్మకాష్ఠము, జీవకము,
ఋషభికము, సిన్నమనుబాల, లవంగపువట్ట, లవంగపుపత్రి, నఖముచిప్పలు, కురువేరు,
ప్రపాండరీకము (గంధద్రవ్యవిశేషము), మంజిష్ఠి, సుగంధపాల, సిన్నపాపర, దని
యాలు వీనిని ప్రత్యేక మొక్కొకపలమువంతున గూర్చి మెత్తగ నూరి కల్కముచేసి
పై జెప్పినతైలమున కలిపి చక్కము చేయవలెను. (హంసపాది యనునది స్వనామప్రసిద్ధము.
హంసకాలివంటి యాకులు కల్గి భూమిపై బ్రాకునది.)

ఈతైలమును పానము, అభ్యంజనము, నస్యము, వస్త్ర, అను నీనాల్గవిధములైన
చికిత్స కుపయోగించినయెడ ఉపద్రవములతోడను ఒడలనొప్పలతోడను శూలము

తోడను కూడినవాతరక్తమును, పిత్తమును మంటను నొప్పిని జ్వరమును హరించును. శరీరమునకు బలమును వర్ణమును కల్గించును. ఇది మధుర్యహ్మైదితైలముని చెప్పబడును. (ఇచ్చట నూరుపలములు అతిమధురమున నాల్గొండుములు జలమును జేర్చి నాల్గవపాలు మిగుల క్వాభము చేసినయెడ అధకపరిమితతైలమునకు సమానముగ క్వాభముగును.)

— సుకుమారతైలము. —

- మూ. మధుకస్య శృతం ద్రాక్షౌ ఖర్జూరాణి పరూషకం,
మధూకౌదనపాక్యౌ చ ప్రస్థం ముజ్జాతకస్య చ. 96
- కాశ్మర్యాధకమిత్యేతత్ చతుర్దోణే పచేదపాం,
శేషేఽష్టభాగే పూతే చ తస్మిన్ స్తైలాధకం పచేత్. 97
- తథాఽమలకకాశ్మర్యవిదారీతురస్యైః సమైః,
చతుర్దోణేన పయసా కల్కం దత్వా పలోన్తితమ్. 98
- కదమ్బామలకాక్షోటపద్మబీజకశేరుకం,
శృణ్గౌటకం శృణ్గబేరం లవణం పిప్పలీం సితామ్. 99
- జీవనీయైశ్చ సంసిద్ధం టౌద్రప్రస్థేన సంసృజేత్,
సస్యాఽభ్యజ్జనపానేషు వస్త్రా చాపి నియోజయేత్. 100
- వాతవ్యాధిషు సర్వేషు మన్యాస్తమ్భే హనుగ్రహే,
సర్వాశ్చైకాగ్రవాతే చ క్షతక్షీణే క్షతజ్వరే. 101
- సుకుమారకమిత్యేతత్ వాతాఽస్రామయనాశనం,
స్వరవర్ణకరం తైలం ఆరోగ్యబలపుష్టిదమ్. 102
- (ఇతి సుకుమారతైలమ్.)

వ్యా. అతిమధురము నూరుపలములు, ద్రాక్షపండ్లు, ఖర్జూరపుపండ్లు, చిట్టిత పండ్లు, మధుకము (నీటియందుపుట్టిన యిప్పచెట్టు) ఓదనపాకి (చిట్టాముట్టి), ముంజా తము (స్వనామప్రసిద్ధము), ఇవి యొక్కొకటిప్రస్థ (పదునూరుపలముల) పరిమితములు, పెద్దగుమ్మడి యొకఅధకము, ఈభాగములవంతున వీనినన్నిటిని నాల్గొండుముల పరిమిత మైన జలమున వైచి యేనిమిదవపాలు (రెండొండుములు) మిగుల కషాయము కాచి వడ గట్టి, అందు అధకపరిమితమైన సువ్వులనూనెను, ఉసిరికకాయలరసమును, గుమ్మడికాయల రసమును, నేలగుమ్మడిదుంపలరసమును, చెరకురసమును, ప్రత్యేకమొక్కొకఅధకమువంతున

కలిసి, నాల్గుద్రోణములు ఆవుపాలను, క్రిందచెప్పబడు ద్రవ్యముల నొక్కొకపలము వంతున గూర్చినకల్కమునుకూడ కలిపి తైలపాకవిధి ప్రకారము పక్వము చేయనగును.

కల్కద్రవ్యములు:—కడిమి, ఉసిరికకాయలబెరడు, అశ్రోడు, తామరవిత్తులు, నవ్వుదుంపలు, శృంగాటకము (పరికెగడ్డు), శుంఠి, సైంధవలవణము, పిప్పళ్లు, చక్కెర, జీవకము మున్నగు జీవనీయగణద్రవ్యములు పది, వీనినన్నింటి నొక్కొకపలమువంతున కల్కముచేసి వైజెప్పిన కషాయాదిద్రవ్యములతో గూడినతైలమున కలిపి తైలపాకవిధి ప్రకారము తైలమును సిద్ధముచేసి చల్లారినపిదప నొక ప్రస్థము తేనెను కూడ కలిపి పదిలముగ నుంచునది.

ఈతైలమును వాతవ్యాధు లన్నిటియందును, మన్యాస్తంభము, హనుగ్రహ వాతము, సర్వాంగవాతము, ఏకాంగవాతము, తుతతీణము, ఉరకిక్షతముచే గల్గినజ్వరము అను నీవ్యాధులయందు పానమునకును, అభ్యంజనమునకును, నస్యమునకును, వస్త్రప్రయోగమునకును ఉపయోగింపదగును, ఇది నుకుమారతైల మనబడును. వాతరక్తరోగమును పూర్తిగ హరించును. కంఠస్వరమును శరీరకాంతిని బలమును పుష్టినికల్పించి యారోగ్యము నొనగూర్చును.

(ఇచ్చట జీవనీయగణమున చెప్పబడిన జీవకము, ఋషభకము, మేద, మహామేద, కాకోలి, తీరకాకోలి, ముద్గపర్ణి, మాషపర్ణి, పాలకూర, ఆలిమధురము అను నీపదిద్రవ్యములను 'జీవనీయైః' అనుపదముచే గ్రహింపవలెను.

❧ అమృతాదితైలము. ❧

- మూ. గుడూచీం మధుకం హ్రస్వం పఞ్చమూలం పునర్న వాం,
రాన్నా మేరణ్డమూలం చ జీవనీయాని లాభతః. 103
- పలానాం శతకై ర్భాగైః బలాపఞ్చశతం తథా,
కోలబిల్వయవాః మాషాః కులుత్థాంశ్చాఢకోన్దితాః. 104
- కాశ్చర్యాణాం సుశుష్కాణాం ద్రోణం ద్రోణశతేఽమృశి,
సాధయేజ్జ్వరం ధాతం చతుర్ద్రోణం చ శేషయేత్. 105
- తైలద్రోణం పచేత్తేన దత్వా పఞ్చగుణం పయః,
విష్టా త్రిపలికం చైవ చన్దనోశీరకేసరమ్. 106
- పత్రైలాగురుకుష్మాని తగరం మధుయష్టికాం,
మజ్జిష్ఠాఽప్టపలం చైవ తత్పిద్యం సార్వయాగికమ్. 107

వాతరక్తేక్షితక్షీణే భారార్తేక్షీణరేతసి,
లేపనాక్షేపభగ్నానాం సర్వాశ్చైకాజ్ఞరోగిణామ్.

108

యోనిదోషమపస్తారమున్నాదం. ఖజ్జపజ్ఞతాం,
హన్యాత్ ప్రసవనం (పుంసవనం) వైతత్ తైలాగ్ర్యమమృతా
హ్వయమ్.

109

(ఇత్యమృతాద్యం తైలమ్.)

వ్యా. తిప్పతీగె, అతిమధురము, ముయ్యాకుపొన్న, హ్రస్వపంచమాలములు, తెల్ల గలిజేరు, దుంపరావము, అముదపువేళ్లు, కాకోలి మున్నగు జీవనీయగణద్రవ్యములలో దొరికినంతమట్టుకును ఇవి యొక్కొకటి నూరేసిపలములు; చిట్టాముట్టి యైదువందలపలములు, రేగు, మారేడు, యవలు, ఉద్దులు, ఉలపలు ఇవి యొక్కొకటి యొక్కొక ఆఢకము (అరువది నాల్గుపలములు), ముక్కలుగ జేసి ద్రవములేక యెండింపబడిన పెద్దగుమ్మడికాయ యొక ద్రోణము (నాలుగొకముల పరిమితము), ఈభాగముల ప్రకారము వైశేష్ణబడిన ద్రవ్యముల గ్రహించి ముక్కలుజేసి శుభ్రముగ నీళ్లు చే కడిగి చితుకొట్టి, నూరుద్రోణములపరిమితమైన జలమున వైచి నాల్గుద్రోణములు (పదునారు ఆఢకములపరిమితము) మిగులునట్టులు క్వాఢముచేసి వడగట్టి, అందు ద్రోణమాత్రము (నాలుగొకములు) నువ్వులనూ నెను, నూ నెకు విచింతలు (విదుద్రోణములు) ఆవుపాలను, క్రిందజెప్పబడు చందనము మున్నగుకల్కద్రవ్యములను నూరి కలిపి తైలవిధి ప్రకారము పక్వము చేయునది.

కల్కద్రవ్యములు:—చందనము, వట్టివేళ్లు, నాగకేసరములు, లవంగపువత్రి, ఏలకులు, అగరు, చెంగల్వకోస్తు, గ్రంథితగరము, అతిమధురము వీని నొక్కొకపలము వంతునను; మంజిష్ఠి సెనిమిదిపలములను గ్రహించి వైశేష్ఠిన్ తూరాదిద్రవములతోనీ నూరి కల్కముచేసి వైశేష్ణబడిన కషాయాదియుక్తతైలమున కలిపి తైలమును సిద్ధము చేయ నగును. ఈతైలము పాన-అభ్యంజన-నస్య-వస్తికర్త లన్నిటియందును యోగికముగ నుండును.

ఈతైలమును వాతరక్తమునందును, క్షతక్షీణమునందును, భారమును మోయుటచే బాధితుడైనపుడును, శుక్రము క్షీణించినపుడు నుపయోగింపందగును. మరియు కంప వాతము, అక్షేపకవాతము, పక్షవధము, సర్వాంగవాతము, ఏకాంగవాతము, అను నీవాతరోగపీడితులకు నుపయోగింపందగును. యోనిదోషమును, అపస్తారమును, ఉస్తాదమును, ఖంజవాతమును, పంగుత్వమును హరించును. స్త్రీలు ఋతుస్నానమైనపిదప దీనిని

సేవించినయెడ పుత్రోత్పత్తి కల్గును. ఇయ్యది అమృతాది తైలమని శ్రేష్ఠమైనదిగ చెప్పబడును.

—౨౭ మహాపద్మతైలము. ౨౭—

- మూ. పద్మ వేతసయష్ట్యాహ్వా ఘేనీలాపద్మకోత్పలైః,
 పృథక్పృష్ఠపలైః దర్భబలాచందనకింశుకైః 110
 జలే శృతైః పచేత్తైలప్రస్థం సౌవీరసమ్మితం,
 లోధ్రకాలీయకోశీరజీవకర్షభకేసరైః. 111
 మదయస్తీలతాపత్రపద్మకేసరపద్మకైః,
 ప్రపాణ్డరీక కాశ్మర్యమాంసీమేదాప్రియఙ్గుభిః. 112
 కుంజుమస్య పలార్ధేన మజ్జిష్ఠాయాః పలేన చ,
 మహాపద్మమిదం తైలం వాతాఽస్పృగ్జ్వరనాశనమ్. 113
 (ఇతి మహాపద్మం తైలమ్.)

వ్యా. తామరపువ్వులు, ప్రబ్బలి, అతిమధురము, ఘేనీల (దుంబబచ్చలి), పద్మ కాష్ఠము, నల్లకలువలు, దర్భవేళ్లు, చిట్టాముట్టివేళ్లు, చందనము, మోదుగపట్ట, వీనిని ప్రత్యేకము విదేశీపలములవంతున కూర్చి నాల్గింతలు జలముచేర్చి నాల్గవపాలు మిగుల క్వాథముచేసి, అందు ఒక ప్రస్థమాత్రము తైలమును, సౌవీరకోదకమును తైలమునకు సమంబుగను చేర్చి, అందు లొద్దుగుపట్ట, మ్రానివసుపు, (లేక నల్లని గంధద్రవ్యవిశేషము), వట్టివేళ్లు, జీవకము, ఋషభకము, నాగకేసరములు, అడవిమల్లెతీగలు, లవంగపత్రి, తామరపువ్వులలోనికేసరములు, పద్మ కాష్ఠము, ప్రపాండరీకమును గంధద్రవ్యము, పెద్ద గుమ్మడి, జటామాంసి, మేద, ప్రేంకణము, వీనిని ప్రత్యేక మొక్కొకకర్షమువంతునను, అర్ధపలము కుంకుమపువ్వును, ఒకపలము మంజిష్ఠిని (వీనినిన్నిటిని) కల్కముచేసి కలిపి తైలపాకవిధి ప్రకారము వక్ష్వముచేసిన నియ్యది మహాపద్మతైల మనబడును. దీనిని పానాభ్యంజననస్యవస్తుల కుపయోగించిన వాతరక్తంబును జ్వరంబును శమించును.

కల్పనము:—పద్మము మున్నగుక్వాథ్యద్రవ్యములను చతుర్థజజలమున పాదశిష్టముగ క్వాథముచేసి అందు ప్రస్థము (పదునారుపలములు) తైలమును, తైలమునకు సమము సౌవీరమును కాంజికమును, కలిపి, లొద్దుగుమొదలు ప్రేంకణమువరకుంగల పదునారు కల్కద్రవ్యములను ప్రత్యేక మొక్కొకకర్షము (కాలుపలము) వంతున కల్కముచేసి కలిపి వక్ష్వముచేసి, సిద్ధమైనపిదప కుంకుమపువ్వు రెండుకర్షములు (అర్ధ

పలము)ను, మంజిష్ఠి నొకపలమును కలుపవలెను. ఈకల్పనమున కల్కము ప్రథపరిమిత తైలమునకు నాల్గవపంతు (నాల్గవపలములు) అగును. ఈయభిప్రాయముచేతనే చక్రపాణి దత్తవ్యాఖ్యలో—“లొద్రాదిభిః కార్షికైః కుంకుమం చ ద్వికార్షికం” అనివ్రాసిరి. అటు గాక అన్నిటిని రెండేసి కర్షములవంతున జేర్చునెడ కల్కపరిమాణము తైలార్థమునకును అధికమగును, కావున వైకల్పనమే సమంజసము.

❧ ఖుడ్డాక(లఘు)పద్ధకతైలము. ౧౯

మూ. పద్మకోశీరయష్ట్యాహ్వారజనీ క్వాథసాధితం,

స్యాత్ప్రిష్టైస్సర్జమజ్జిష్టావీరాకాకోలిచద్దనైః.

114

ఖుడ్డాకపద్ధకమిదం తైలం వాతాస్రదాహనుత్,

వ్యా. పద్మక్వాథము, పట్టివేళ్లు, అతిమధురము, పసుపు వీనిని సమభాగములుగ గూర్చి నాలుగింతలజలమునకూర్చి నాల్గవపాలు మిగుల కషాయముకాచి, కషాయమునకు నాల్గవపాలు తైలమును కలిపి; అందు వేగిచెట్టుపట్ట, మంజిష్ఠి, ఋద్ధి, కాకోలి, చందనము ఈద్రవ్యములను సమభాగములుగ గూర్చి నూరి కల్కముచేసి తైలమునకు నాల్గవపంతు కలిపి తైలపాకవిధిప్రకారము పక్వముచేయునది. ఈతైలము వాతరక్తమును తాపమును హరించును. ఇది ఖుడ్డాకపద్ధకతైల మనంబడును. ఖుడ్డాకమన స్వల్పమని యర్థము. అల్పపద్ధకతైలమని తైలమునకు వైద్యవ్యవహారయోగ్యమని భావము.

(ఇచ్చట ద్రవ-స్నేహ-కల్కములకు పరిమితిచెప్పనందున “జలస్నేహకా... బౌష థాత్ స్నేహః స్నేహతోయం చతుర్గుణమ్” అను సామాన్యపరిభాషచే పరిమాణము చెప్పబడినది.)

❧ యష్టిమధుకతైలము. ౧౯

మూ. శతేన యష్టిమధుకాత్ సాధ్యం దశగుణం పయః.

115

తస్మిం నైలే చతుర్దోశే మధుకస్య ఫలేన తు,

సిద్ధం మధుకకాశ్చర్యరసైర్వా వాతరక్తనుత్.

116

వ్యా. నూరుపలములు అతిమధురమును దీనికి పదింతలైన (వేయిపలములు) అవు పాలతోగూర్చి నాల్గవపాలు మిగుల కాచి యాపాలలో నాల్గద్రోణములు తైలమును ఒకపలము అతిమధురకల్కమును కలిపి తైలపాకవిధిప్రకారము పక్వముచేయనగును. లేక అతిమధురమును నెద్దగవ్వుడికాయరసమును చేర్చి తైలమును సిద్ధముచేయనది. దీని నుపయోగించిన వాతరక్తమును హరించును.

శతపాకమధుపరీతైలము. ౧౭

మూ. మధుపర్ణాః పలం పిష్టాః తైలప్రస్థం చతుర్ధశే,
క్షీరే సాధ్యం శతం కృత్వా తదేవం మధుకాచ్చతే. 117

సిద్ధం దేయం త్రిదోషే స్యాత్ వాతాస్తే శ్వాసకాసనుత్,
(విషోన్మాదవాతాస్త్రశ్వాసకాసనుత్)

హృత్పాణ్డురోగవీసర్పకామలాదాహనాశనమ్. 118

(ఇతి శతపాకమధుపరీతైలమ్.)

వ్యా. అతిమధురమును ఒకపలమాత్రమే నూరి కల్కముచేసి యొకప్రస్థపరిమితమైన తైలమున కలిపి తైలమునకు నాలుగింతలు (నాల్గుప్రస్థములు) అవుపాలను కూడ చేర్చి తైలపాకవిధిప్రకారము పక్వముచేయునది. ఇత్తైరంగున నూరుపర్యాయములు (ఒకపలము అతిమధురమును నాల్గింతలు అవుపాలను చేర్చుచు) ఆతైలమునే పక్వముచేసి సిద్ధముచేయునది. దీనిని త్రిదోషముచే కల్గిన వాతరోగమున పానాభ్యంగాదుల కుపయోగింపనగును. మరియు హృద్రోగంబును, పాండువులును, విసర్పంబును, కామలయు, తాపంబును ఈతైలోపయోగమున శమించును. (ఇచ్చట 'మధుకాచ్చతే సిద్ధం' అని చెప్పటచేత తప్పక నూరుపర్యాయములు పక్వముచేసినదియే శ్రేష్ఠమని తెలిసెడి.)

సహస్రపాక-శతపాకబలాతైలము. ౧౮

మూ. బలాకషాయకల్కాభ్యాం తైలం క్షీరసమం పచేత్,
సహస్రం శతవారం వా (సహస్రశతపాకం వా)

వాతాస్పగ్వాతరోగనుత్. 119

రసాయనమిదం శ్రేష్ఠం ఇన్ద్రియాణాం ప్రసాదనం,
జీవనం బృంహణం స్వర్యం శుక్రాస్మగ్దోషనాశనమ్. 120

(ఇతి సహస్రపాక-శతపాకబలాతైలమ్.)

వ్యా. చిట్టాముట్టివేళ్ల కషాయమునకు సమభాగము తైలమును, తైలమునకు నాల్గవంతు బలాకల్కమును, సమముగ నావుపాలనుచేర్చి తైలపాకవిధిప్రకారము పక్వముచేయునది. ఇత్తైరంగున బలాకల్కకషాయములను మాటికిమాటికిని చేర్చుచు వేయిమారులైనను నూరుపర్యాయములైనను కాచబడిన యీతైలము నుపయోగించినచో వాతరక్తంబును ఇతరవాతరోగములను హరించును, మరియు నీతైలము రసాయనంబును చక్షు

రాదీంద్రయములకు బలకరంబును, శరీరమునకు బలమును పుట్టిని కల్పించునదియు నగును. కంఠస్వరమునకు హితకరము. శుక్రముయొక్కయు ఆర్తవముయొక్కయు దోషముల హరించును.

ఇచ్చట నీవిషయము నెరుంగునది:—వైశిష్ట్యబడిన ప్రకారము నొకతైలమును కల్కకషాయముల జేర్చుచు నూరు వేయిపర్యాయములు కాచునెడ తైలము నానాట శుష్కించి తగ్గిపోవును, కావున తైలమునకు నాల్గవపాలు బలాకల్పమును, వేయి భాగములైనను నూరుభాగములైనను బలాకషాయమును ఏకకాలమున చేర్చి విఘ్నకృత ప్రకారము ఒకపర్యాయమే కాచినతైలము గుణాధికమగునని కొందరు చెప్పెదరు. తీరమును చేర్చుటవలన తీరనిష్ఠమైన స్నేహము పాకపర్యాయములయందెల్ల తైలమున సంక్రమించును. కావున తైలము తీరించదు. మరియు పాకము నన్నిహితమై ద్రవశేష మించుకయున్నపుడే తైలకల్పములను వేరుచేసి కాచుచున్నచెడ స్నేహము తీరించదు. కావున ఆచార్యమతము ననుంజనమని యెరుంగునది. ఈయుద్దేశముచేతనే “సహస్రం శతవారం వా” అని కంఠోక్తిగ తంత్రకారు లుపదేశించిరి.

—ॐ గుడూచ్యాదితైలము. ॐ—

మూ. గుడూచీరసదుద్ధాభ్యాం తైలం ద్రాక్షౌరసేన వా,

సిద్ధం మధుక కాశ్శర్మరపైర్వా వాతరక్తముత్.

121

వ్యా. తిప్పతీగెస్వరసమును పాలను చేర్చి యైనను, ద్రాక్షపండ్లరసమును గూర్చి యైనను, అతిమధురమును నేలగువ్వుడిని చేర్చి కాచబడిన కషాయమును గూర్చియైనను, విఘ్నకృతప్రకారము పక్వముచేయబడిన తైలము వాతరక్తమును శమింపజేయును.

ఇచ్చట తైల-ద్రవములకు పరిమితి చెప్పలేదుకావున సామాన్యపరిభాష ననుసరించి ద్రవమునకు నాల్గవపాలు తైలమునుచేర్చి పక్వము చేయవలెను. (ఈతైలయోగము కల్పరహితము.)

—ॐ ఆరనాశ్శతైలము. ॐ—

మూ. ఆరనాశ్శాఢకే తైలం పాదసర్జరసం శృతం,

ప్రభూతే మధితం తోయే జ్వరదాహా త్తినత్పరమ్.

122

వ్యా. అధికపరిమితమగు ఆరనాశమును కాంజికము (కలిసిట్లు)న నాల్గవపాలు నూనెను సర్జరసమును కూడ కలిపి పక్వముచేసి సిద్ధమైన యాతైలమును అధికమైన జలమున కలిపి కవ్వముతోచిలికి యాతైలము నుపయోగించిన వాతరక్తమున కల్లంజ్వరమును నుంటును నొప్పిని హరించును.

ఇచ్చట 'సర్వరసం శృతమ్' అనుచోట 'ఘృతమ్' అనుపాఠము కొన్ని ప్రాచీన ముద్రితకోశముల నున్నది. ఇది యపపాఠము:—ఈయోగమునే యిదేర్ఛోకమును వాగ్మ టులును చెప్పియున్నారు. ఈశోకవ్యాఖ్య (సర్వాంగసుందరి)లో నిట్లున్నది:—“కాశ్చై కస్యాథకే, తైలం చతుర్థభాగం సర్వరసం యస్మిన్, పక్వం, ప్రభూతే జలే మథితం వరం జ్వరదాహో ర్మినుత్” (ఆ. హృ. వ్యా. చి, ఆ. ౨౨). ఈవ్యాఖ్యనుబట్టియు తైలముమాత్ర మని తెలియదగుగాని ఘృతయోగము కానరాదు. కావున ఘృతమునుపాఠము సర్వభా ఆనార్హము.

—౨౦ ఆండ్తైలము. ౨౦—

మూ. సమధూచ్ఛిప్తమాజ్ఞీప్తం ససర్వరససారిబం,

పిణ్డతైలం తదభ్యజ్ఞాత్ వాతరక్తరుజాపహమ్.

123

(ఇతి పిణ్డతైలమ్.)

వ్యా. నువ్వులనూ నెలలో మైనము, మంజిష్ఠి, సర్వరసము, సుగంధపాల, వీనిని సమ భాగములుగగూర్చి కల్కముచేసి తైలమునకు నాల్గవంతు కలిపి, తైలమునకు నాల్గింతలు జలమునుచేర్చి తైలపాకవిధిప్రకారము పక్వముచేసిన నది పిండతైల మనబడును. దీనిని వాతరక్తము వ్యాపించినచోట పూసినచో బాధ శమించును.

ఇచ్చట మైనము మున్నగువానిని కల్కముగజేసి, ద్రవమును విశేషముగ చెప్పి యుండలేదుకావున “ద్రవేఽవ్యనుక్తే జలమేవ దేయమ్” అనుపరిభాష ననుసరించి నాల్గిం తలుజలమునుచేర్చి తైలమును సిద్ధముచేయనగును. మరియు జతూకర్ణతంత్రాంతరమున— “కాశ్చైకసర్వరసశృతం ఖణితం బహునా జలేన సిద్ధకసర్వరసైర్వృత్తమభ్యజ్ఞానమ్” అని యున్నది. వైజిష్యున యారవాళసర్వరససిద్ధతైలమున మైనమును సర్వరసమును కలిపి నిండుకు నీళ్లుబోసి చిలికిన, నయ్యది ముద్దయగును కావున నిది పిండతైల మనబడునని ఈ వాక్యముచే తెలిసెడిది. సర్వాంగసుందరవ్యాఖ్యయు నీపద్ధతిచే తెలుపుచున్నది. (“దద్యా తైలాని చేమాని.....దాహశూలోపశాన్తయే” అని యుపక్రమించి పిండతైలమువర కును వాతరక్తమున పానాదుల కుపయోగింపదగినతైలయోగములు చెప్పబడినవి.)

—౨౧ వాతరక్తమున పరిషేకములు. ౨౧—

మూ. దశమూలశృతం క్షీరం సద్యశ్శూలనివారణం,

పరిషేకోఽనిలప్రాయే తద్వత్కష్ణేన సర్పిషా.

చ.చి—167

124

వ్యా. వాతరక్తరోగమున శూల మధికముగ నున్నపుడు దశమూలముల చేర్చి కాచబడిన ఆవుపాలచే పరిషేకముచేసినయెడ ఆవృద్ధి శూలము నివర్తించును. మరియు వాతరక్తమున వాతం బధికముగ నున్నయెడ సుఖోష్ణముగ నుండుఘృతముచేత పరిషేకము చేయనగును.

(పరిషేకమున—బాధకల్గినప్రదేశమున కషాయము మున్నగు ద్రవములచే తడుపుటయని యర్థము. దశమూలము లనేకస్థలములయందు వివరింపబడినవి, కావున నచ్చట జూచునది.)

❖ వాతాధికవాతరక్తమున పరిషేకములు. ❖

మూ. స్నేహైర్నధురసిద్ధైర్వాచతుర్భిః పరిషేచయేత్,
స్తమ్భాక్షేపకశూలార్తం కోష్ఠైః దాహే తు శీతలైః. 125

తద్వద్వ్యాఽఽవికచ్ఛాగైః క్షీరైస్తైలవిమిశ్రితైః,
క్వాథైర్వా జీవనీయానాం పశ్చిమూలస్య వా భిషక్. 126

వ్యా. వాతరక్తమున స్తంభించుటచేనైనను ఆక్షేపకవాతముచేనైనను శూలనొప్పిచేనైనను బాధింపబడినవానికి మధురరసప్రధానములగు జీవనీయగణమునందలి కాశోలిక్షీర కాశోలి మున్నగు పద్మద్రవ్యములచేర్చి పక్ష్యముచేయబడిన సుఖోష్ణముగనుండు ఘృతము తైలము వన మజ్జ యనునాల్గున్నేహములచే పరిషేకము చేయనగును. మంట యధికముగ నున్నచో వైశిష్ట్యమున్నేహములను చల్లగ జేసి పరిషేకము చేయనగును.

మరియు ఆవుపాలను గొట్టెపాలను మేకపాలను సమములుగ కూర్చి, అందు నువ్వులనూనెను కలిపియైనను, కాశోలి మున్నగుజీవనీయద్రవ్యములకషాయముచేనైనను, లఘుపంచమూలములక్వాథములచేనైనను సుఖోష్ణముగ నున్నపుడు పరిషేకము చేయనగును. అందును మంట అధికముగ నున్నపుడు చల్లారిన వైద్రవములచే పరిషేకము చేయనగును.

(ఇచ్చట “పశ్చిమూలస్య వా లభాః” అని వాగ్భటులు చెప్పిరి. కావున లఘు పంచమూలముల గ్రహించుట సమంజసము.)

❖ వాతరక్తమున తాపశమనోపాయములు. ❖

మూ. ద్రాక్షేతురసమద్యాని దధిమస్త్యప్లుకాజ్జితం,
సేకార్థే తణ్డూలక్షౌద్రశర్కరామ్బు చ శస్యతే. 127

కుముదోత్పలపద్మాద్యైః మణిహారైస్సచన్ద్రనైః,

శీతతోయానువైర్ద్ధాహే ప్రోక్షణం స్పర్శనం హితమ్. 128

వ్యా. వాతరక్తమున తాప మధికముగ నున్నపుడు ద్రాక్షపండ్లరసము, చెరకు రసము, మద్యము, పెరుగు, పెరుగుమిడిమిగడ, అమ్మకాంజికము (పుల్లనిగంజి), బియ్యపు కడుగునీళ్లు, లేనెతోకలిసిననీళ్లు, చక్కెరకలిసిన నీళ్లు అను నీర్ధవములచే తడుపుట చాల హితకరము. మరియు తెల్లని తామరపువ్వులు కలువలు తామరకమలములు మున్నగు పుష్పములతోనైనను, చంద్ర కాంతము మున్నగుమణులయొక్క హారములతోనైనను, చందనముతోనైనను కూడిన చల్లని నీళ్లను చల్లవలెను. లేక అట్టి పుష్పాదులను చల్లగ నుండునీళ్లచే తడిసి బాధకల్గినస్థలమున తాకించుటయు హితకరము.

❀ దాహశమనశీతోపచారములు. ❀

మూ. చన్ద్రపాదామ్బుసంసిక్తే తౌమపద్మదళచ్ఛదే,

శయనే పులినస్పర్శశీతమారుతవీజితే. 129

చన్దనార్ద్రస్తనకరాః ప్రియా నార్యః ప్రియంపదాః,

స్పర్శశీతాః సుఖస్పర్శాః ఘ్నంతి దాహం రుజం క్షమమ్. 130

వ్యా. మంచునీళ్లచే తడుపబడినదియు, పట్టుబట్టలచేనైనను తామరకేకులచే నైనను గప్పబడినదియు, నదీప్రాంతమునందలి యిసుకదిబ్బలతాకుడుచే చల్లబడినగాలి వ్యాపించినదియు నగుశయనముపై బరుండి; చందనమును పూసికొనుటచే తడిసినహస్తము లును స్తనంబులును గలవారును, మనసు కింపుగనుండువిషయముల నూట్లాడువారును, స్పృశించినచో చల్లగను సుఖముగనుండు శరీరముకలవారును నగుప్రియురాండ్ర నాలింగనస్పర్శనాదుల చేసినచో వాతరక్తరోగమున కల్గిన సర్వాంగతాపంబును, నొప్పియు బడలికయు నివర్తించును.

❀ పిత్త-రక్తాధికవాతరక్తమున దాహాదిశామకప్రలేపములు. ❀

మూ. సరాగే సరుజే దాహే రక్తం విస్రావ్య లేపయేత్,

మధుకాశ్వత్థత్వజ్ఞాంసీవీరోదుష్పరశాద్యైః. 131

జలజైః యవచూర్ణైర్వా సయప్త్యాహ్వాపయోఘ్నైః,

సర్పిషా జీవనీయైర్వా పిష్టైర్లేపోర్తిదాహనుత్. 132

వ్యా. వాతరక్తమున శరీరము ఎఱ్ఱనై నొప్పియు మంటయు కల్గియున్నయెడ తొలుత రక్తమును ప్రవింపజేసి యీక్రిందచెప్పబడు పట్టుపేయవలెను:—అతిమధురము,

రావిచెట్టుపట్ట, జటామాంసి, కాకోళి, అత్తిపట్ట, గరిక, వీనిని మెత్తగనూరి పట్టువేయవలెను. లేక తామరపువ్వులు, యవలపిండి, అతిమధురము, వీనిని పాలను నేతిని కూర్చి మెత్తగ నూరియైనను, జీవనీయగణద్రవ్యములైన కాకోళి మున్నగుద్రవ్యములను నూరి నేతిలో కలిపియైనను పట్టువేసినచో వాతరక్తమునందలి నొప్పియు మంటయునివర్తించును.

❧ దాహశామకతిలాదిషిష్టప్రలేపము. ❧

మూ. తిలాః ప్రియాలో మధుకం బిసం (ఏలాప్రియాలమధుకబిసం)
మూలం చ వేతసాత్,

ఆజేన పయసా పిప్లః ప్రలేహో దాహరాగనుత్. 133

వ్యా. నువ్వులు, చారపప్పు, అతిమధురము, తామరకాడలు, నీరుప్రబ్బలివేరు, వీనినన్నిటిని సమభాగములుగకూర్చి మేకపాలతో నూరి పూసినయెడ వాతరక్తమున కల్గినయెరువును మంటయు నివర్తించును.

❧ దాహాదిశామకప్రపాండరీకాదిప్రలేపము. ❧

మూ. ప్రపాండరీకమంజిష్ఠాదార్విమధుకచన్దనైః,
సితోపలైరకాసక్తుమసూరోశీరపద్మకైః.
లేహో దుగ్ధాహపీసర్పరాగశోఫనివారణః,
పిత్తరక్తోత్తరే త్వేతే,

134

వ్యా. ప్రపాండరీకము, మంజిష్ఠి, మ్రానిపనుపు, అతిమధురము, చందనము, శీనాకల్కుండ, కాకివెదురుబియ్యముచే చేయబడిన సత్తుకిండి, చిరుసెనగలు, వట్టివేళ్లు, పద్మకాష్ఠము, వీనినన్నిటిని సమభాగములుగకూర్చి నూరి లేపనముచేసినయెడ పిత్తరక్తము లధికముగ కలవాతరక్తమున కల్గిననొప్పియు, మంటయు, వినర్పంబును, ఎరువు రంగును, శోఫంబును నివర్తించును. “సదాహే సరుజే రక్తే” అని యుపక్రమించి యీ చెప్పబడిన ప్రలేపములన్నియు పిత్తంబైనను రక్తంబైనను అధికముగనుండు వాతరక్తమున చేయందగును. (అందును తొలుత రక్తమోక్షణముచేసి పిష్టుట ఆయాయుపద్రవమునకు దగినట్టులు ఆయోప్రలేపమును చేయవలెను.)

❧ వాతాధికవాతరక్తమున ఉపనాహప్రలేపములు. ❧

మూ. లేహా వాతోత్తరే శ్రుణు.

135

వాతేఘ్నే స్పాధితః స్నిగ్ధః సక్షీరో ముద్గపాయసః,
(కృసరో ముద్గపాయసః)

తిలసర్వ పపిష్టైర్వాఽప్యవనాహా రుజాపహాః.

136

వ్యా. వాతాధికవాతరక్తమున నుపయోగింపదగిన ప్రలేపము లీక్రింద చెప్పబడును:—వాతహరంబులగు నౌషధములను పాలను పెసలపప్పున చేర్చి పక్వముచేయబడిన పాయసమున నేతిని చేర్చియైనను, నువ్వులను ఆవాలను నూరి ముద్దచేసి దానిచే నైనను వాతాధికవాతరక్తమునం దుపనాహము చేయనగును. దీనిచే నొప్పి మున్నగు బాధలు శమించును.

(ఇచ్చట నుపనాహమన మిక్కిలి దట్టముగ పూతపూసి దానిపై చర్మము మున్నగు వానిచే నావిరిని బైటపోసీయక కష్పియుంచుటయని యెరుంగునది. పలుచగ పూయబడినది ప్రలేపము.)

❧ స్తంభాదిహరమాంసోపనాహము. ❧

మూ. ఔదక ప్రసహానూపవేసవారాస్సుసంస్కృతాః,

జీవనీయాషధై స్నేహాయుక్తాస్స్యురుపనాహనే.

137

స్తమ్భతోదరుగాయామ(స)శోథాజ్జగ్రహనాశనాః,

జీవనీయాషధైస్సిద్ధా సవయస్కా వసాపి వా.

138

వ్యా. ఔదకమునపుట్టిన జంతువులమాంసమునైనను, ప్రసహ (బలాత్కారముగ నాహారమును లాగి తిను) జంతువులమాంసమునైనను, ఆనూప (జలప్రాంతమున నివసించు) జంతువులమాంసమునైనను, జీవనీయాషధముల జేర్చి పక్వముచేసి, స్నేహముల జేర్చి సంస్కరించి, వేసవారములుగ సిద్ధముచేసి, వానిచే నుపనాహముచేసినచో, వాతరక్తమునకల్గిన స్తంభము, పోటు, నొప్పి, లాగిపట్టినట్లుండుట, వాపు, అవయవములుపట్టినట్లుండుట, ఈయుపద్రవములన్నియు నివర్తించును.

మరియు వైశేష్ఠినజంతువులవసను జీవనీయాషధములచేర్చి పాలను కలిపి సిద్ధముచేసి యుపనాహముచేసినను, వైశేష్ఠ్యబడిన యుపద్రవములు శమించును.

(వేసవారమన—మాంసమునం దెముకలులేక శుభ్రపరిచి మెత్తగ నూరి యావిరిచే నుడికించి పిప్పిల్ల మిరియాలు మున్నగువాని జేర్చి సంస్కరింపబడినమాంసము.)

❧ స్తంభనాదిహరప్రలేపము. ❧

మూ. ఘృతం సహచరాన్తూలం జీవస్తీ చ్చాగలం పయః,

లేపః పిష్టాస్తిలాస్తద్వత్ భృష్టాః పయసి నిర్వృతాః.

139

వ్యా. గోరంటపేరును మనుబాలపేరును మేకపాలను నేతిని చేర్చి నూరి పట్టువేసి నను, నువ్వులను వేయించి మేకపాలలో చల్లార్చి నూరి పట్టువేసినను వైశిష్ట్యబడిన స్తంభము మున్నగునుపద్రవములు నివర్తించును.

— శూలహర ఉమాదిష్టలేపము. ౧౭ —

మూ. క్షీరపిష్టముమా లేపమేరణ్ణస్య ఫలాని చ,
కుర్యాచ్ఛూలనివృత్త్యర్థం శతాహ్వమనిలేఽధికే. 140

వ్యా. వాతాధికవాతరక్తరోగమున శూలనొప్పి కల్గినయెడ అగసివిత్తులనైనను, ఆముదపువిత్తులనైనను, సదాపవిత్తులనైనను పాలను చేర్చి నూరి నొప్పికల్గినచోట పట్టు వేసినచో నివర్తించును.

— వాతరక్తాదులకు మహాస్నేహము. ౧౮ —

మూ. సమూలాఽగ్రచ్ఛదైరణ్ణక్వాథే ద్విప్రాస్థికం పృథక్,
ఘృతం తైలం వసా మజ్జా చానూపమృగపక్షిణామ్. 141

కల్కార్థే జీవనీయాని గవ్యం క్షీరమథాజకం,
హరిద్రోత్పలకుష్మైలాశతాహ్వోఽశ్వహనచ్ఛదాక్ (వరుణచ్ఛదాక్).

బిల్వమాత్రా పృథక్ పుష్పం కాకుభం చాపి సాధయేత్,
మధూచ్ఛిష్టపలాన్యప్తౌ దద్యాత్ శీతేఽవతారితే. 143

శూలేనై షోఽర్దితాజ్ఞానాం లేపస్సన్ధిగతేఽనిలే,
వాతరక్తే చ్యుతే భగ్నో ఖణ్డో కుజ్జే చ శస్యతే. 144

వ్యా. ఆముదపువేళ్లను దానిచిగుళ్లను క్వాథ్యముగ నుంచుకొని క్వాథవిధి ప్రకారము కషాయము కాచి, యందు నేతిని, నువ్వులనూనెను, ఆనూపదేశమునందలి మృగములయొక్కయు పక్షులయొక్కయు పసను మజ్జను వేరువేరుగ రెండేసి ప్రస్థముల వంతున జేర్చి, జీవనీయగణమునందలి కాకోలి మున్నగు ద్రవ్యములను, పసుపు, నల్లకలు వలు, చెంగలవ్వికోష్ఠ, ఏలకులు, సదాపవిత్తులు, గన్నేర్రాకు, మద్దిపువ్వులు, వీనిని ఒక్కొక్క దాని నొక్కొక్కపలమువంతున గూర్చి కల్కముచేసి కలిపి, స్నేహములకు సమభాగముగ మేకపాలనుకూడ కలిపి (యన్నింటి నొకటిగగూర్చి) స్నేహపాకవిధి ప్రకారము పక్వము చేసి సిద్ధమైనపిష్టుట దింపి చల్లారినపిష్టుట మైనమును ఎనిమిదిపలములను వైశిష్ట్యససిద్ధ స్నేహమున కలిపి యుంచునది.

ఈ స్నేహమును సంధిగతవాతరోగమునందు కల్లశూలయందును, వాతరక్తము నందును, నీళ్లు లొలగినప్పుడును, సంధిభంగమైనపుడును, ఖంజ-కుజ్జవాతములయందును పూయుట కుపయోగించవగును. వైశేష్ఠినవ్యాధుల కిది చాల ప్రశస్తమైనది.

కల్పనము—ఇచ్చట స్నేహములు పేరుపేరుగ రెండేసిప్రస్థములవంతున నాల్గును చేరి యెనిమిదిప్రస్థములగును. సామాన్యపరిభాషచే స్నేహమునకు నాల్గింతల క్వాథద్రవ ముండవలెను కావున నాల్గవపాలు మిగుల కాచిన యేరండక్వాథము స్నేహమునకు మూడింత లుండునట్లు కషాయమును కాచవలెను. “ద్రవాంతరేణ యోగే తు క్షీరం స్నేహసమం విదుః” అను పరిభాష ననుసరించి మేకపాలను స్నేహములకు సమముగ జేర్చవగును. అట్టియెడ క్వాథక్షీరములు రెండును చేరినద్రవము స్నేహమునకు చతుర్థణ మగును. జీవనీయాదికల్కద్రవ్యములను ఉక్తమానానుసారముగ నొక్కొకపలమువంతున జేర్చి నూరి కల్కము చేయవగును. ఇత్తెరంగున నెనిమిదిప్రస్థముల పరిమితమైన స్నేహ చతుష్టయమును నాల్గింతల కషాయాదిద్రవమున జేర్చి, జీవనీయాదికల్కమును కలిపి స్నేహపాకవిధిప్రకారము స్నేహమును సిద్ధముచేసి, అయ్యది చల్లారినపిదప నెనిమిది పలములు మైనమునుచేర్చి కలిపి యుపయోగించవలెను.

—౧౦ కఫాధికవాతరక్తచికిత్స, అందు అభ్యంజనము. —౧౧

మూ. శోఫగౌరవకణ్డ్యాద్యైః యుక్తే త్వస్తికా కఫోత్తరే,

మూత్రతౌరసురాపక్వం ఘృతమభ్యజ్ఞానే హితకమే.

145

వ్యా. కఫాధికవాతరక్తమున వాపును గురుత్వంబును (బరువు), దురదయు మున్నగునుపద్రవములు కల్గియున్నయెడ గోమూత్రమును యవతౌరమును సురామద్యమునుచేర్చి పక్వముచేయబడిన ఘృతముచే నభ్యంజనముచేయుట హితకరము.

—౧౨ కఫాధికవాతరక్తమున సేక-అభ్యంగములకు పద్మకాదిఘృతము. —౧౩

మూ. పద్మకం త్వక్ సమధుకం సారిబా చేతి తైర్ఘృతం,

సిద్ధం సమధుయుక్తం స్యాత్ సేకాభ్యజ్ఞే కఫోత్తరే.

146

వ్యా. పద్మకాష్ఠము, లవంగపువట్ట, అలిమగ్గురము, సుగంధపాలపేరు వీనిని సమ భాగములుగూర్చి కల్కముచేసి, కల్కమునకు నాల్గింతలు ఘృతమును, ఘృతమునకు నాల్గింతలు జలమును కలిపి ఘృతపాకవిధిప్రకారము పక్వముచేసి, కఫాధికవాతరక్తమున సేక-అభ్యంగముల కుపయోగించవగును.

—ॐ కఫాధికవాతరక్తమున డ్రోదకాదిపరిషేకము. ॐ—

మూ. డ్రోరస్తైలం గవాం మూత్రం (క్షీరం తైలం ఘృతం మూత్రం)
జలం చ కటుకైశ్శృతం,
పరిషేకే ప్రశంసన్తి వాతరక్తే కఫోత్తరే. 147

వ్యా. కటురసద్రవ్యములను చేర్చి కాచబడిన ఆవుపాలును, (డ్రోదకంబును)
తైలంబును, గోమూత్రంబును కఫాధికవాతరక్తమున పరిషేకమునకై యుపయోగించుట
చాల ప్రశస్తము.

—ॐ కఫాధికవాతరక్తమునకు లేపములు. ॐ—

మూ. లేపస్సర్వపనిమ్బార్కహింస్రాక్షీరతిలైర్హితః,
శ్రేష్ఠస్నిగ్ధః కపిత్థత్వక్ ఘృతక్షీరైః ససక్తుభిః. 148

గృహధూమో వచా కుష్ఠం శతాహ్వ రజనీద్వయం,
ప్రలేపశూలనుత్ వాతరక్తే వాతకఫోత్తరే. 149

తగరం త్వక్ శతాహ్వైలా కుష్ఠం ముస్తం హరేణుకా,
దారు వ్యాఘ్రనఖం చాఘ్నిపిప్లవ వాతకఫాస్రనుత్. 150

మధుశిగ్రోర్హితం తద్వత్ బీజం ధాన్యాఘ్నసంయుతం,
ముహూర్తం లిప్తమమైశ్చ సిఞ్చేత్ వాతకఫోత్తరమ్. 151

వ్యా. ఆవాలు, వేపపట్ట, జిల్లేడుపట్ట, జటామాంసి, నువ్వులు వీనిని సమభాగము
లుగ గూర్చి ఆవుపాలతో నూరి వాతాధికవాతరక్తమున ప్రలేపముచేయుట చాల
హితకరము. వెలగపట్టను, ఘృతమును, క్షీరమును, సత్తుపిండిని చేర్చి నూరి యుడికించి
ప్రలేపముచేయుట మిగుల శ్రేష్ఠము. మరియు కరిధూపము, వస, చెంగల్యకోష్ఠ, సదాప
విత్తులు, పసుపు, మ్రానివసుపు వీనినన్నిటిని గూర్చి నూరి పట్టువేసినచో వాతకఫాధిక
వాతరక్తమున కల్గినశూలనొప్పి నివర్తించును.

గ్రంథితగరము, లవంగపువట్ట, సదాపవిత్తులు, విలకులు, చెంగల్యకోష్ఠ, తుంగ
గడ్డలు, రేణుకలు, దేవదారుచెక్క, వ్యాఘ్రనఖము వీనిని సమభాగములుగూర్చి పుల్లని
గంజిపోసి నూరి పట్టువేసిన వాతకఫాధికవాతరక్తము శమించును.

ఎఱ్ఱమునగవిత్తులను పుల్లనికడుగునీళ్లుపోసి నూరి ముహూర్తకాలము శరీరమునకు
పూసియుంచి పుల్లనిగంజి తడుపుచున్న వాతకఫాధికవాతరక్తమును హరించును.

❖ వాతరక్తహరత్రిఫలాదికల్పము. ౧ ❖

మూ. త్రిఫలావ్యోషపత్రైలాత్వక్క్షీరీ చిత్రకం వచాం,
విడజ్జం పిప్పలీమూలం రోమశం వృషకత్వచమ్. 152

బుద్ధిం తామలకీం చవ్యం సమభాగాని పేషయేత్,
కల్కం లిప్తమయస్వాత్రే (కల్లైర్గ్లిప్తాయసీం పాత్రీం)
మథ్యాహ్నే భక్షయేత్తతః. 153

వర్జయేద్దధిశుక్తాని తూరం వై రోధికాని చ,
వాతాస్త్రే సర్వదోషేఽపి హితం శూలార్ధితే పరమ్. 154

వ్యా. త్రిఫలములు, త్రికటుకములు, లవంగపువ్వు, విలకులు, వెదురువ్వు, చిత్రమూలము, వస, వాయువిడంగములు, మోడి, రోమశము—జటామాంసి (లేక తెల్లనివస), అడ్డసరపువ్వు, బుద్ధి, నేలయసిరిక, చవ్యము వీని సమభాగములుగ గూర్చి మెత్తగ నూరి కల్కముచేసి యాకల్పమును ఉదయకాలమున ఇనుపపాత్రకు లాభాగమున పూసి మథ్యాహ్నమునం దాకల్పమును గ్రహించి భక్షించవలెను. దీనిని సేవించు నపుడు పెరుగును, పులిసినగంజి మున్నగువానిని, కారమును, పరస్పరవిరుద్ధములగు క్షీర మత్యైర్దులను విడువవలెను. ఇయ్యది త్రిదోషములచే కల్గినవాతరక్తమునను శూలము నందును మిగుల హితకరముగ నుండును. (ఇచ్చట “రోమశం-కాసీసం” అని చక్రపాణి దత్తవ్యాఖ్య యున్నది. ఈయోగమున కాసీసము అయాగికమని తోచెడి.)

❖ వాతరక్తహరత్రిఫలాదికల్పము. ౧ ❖

మూ. బుద్ధ్యా స్థానవిశేషాంశ్చ దోషాణాం చ బలాఽబలం,
చికిత్సితమిదం కుర్యాత్ ఊహాఽపాహవికల్పవితే. 155

వ్యా. ఇతైరంగున వాతరక్తచికిత్సితము విఫలముగ జెప్పబడినది. ఊహాపాహవికల్పపరిక్షానమును చక్కగ చెలిననవైద్యుడగు వాతరక్తము జనించు స్థానవిశేషములను, వాతాదిదోషములయొక్క బలాఽబలములను చక్కగ గమనించి తత్తదనుసారముగ చికిత్సను కల్పించి చికిత్సచేయవలెను.

❖ వాతరక్తమున అవస్థానుసారముగ చికిత్సావిధి. ౧ ❖

మూ. కుపితే మార్గసంరోధాత్ మేదసో వా కఫస్య వా,
అతివృద్ధ్యా(ధే)ఽనిలే నాఽఽదౌ శస్త్రం స్నేహనబృంహణమ్.
చ-చి—168

వ్యాయామశోధనాఽరిష్టమూత్రపానైః విరేచనైః,
తక్రాఽభయాప్రయోగైశ్చ శమయేత్కఫమేదనీ.

157

వ్యా. మేదనై నను కఫమైనను మిక్కిలి వృద్ధి నొంది వాతసంచారమార్గమును నిరోధించుటవలన వాతరక్తవ్యాధియందు వాతము మిక్కిలి ప్రకోపమునొంది యున్న యెడ, అట్టి వృద్ధి నొందిన కఫమేదస్సులను వ్యాయామముచేతను, శోధనములచేతను, అరిష్టములను మూత్రములను త్రాగుటచేతను, విరేచనములచేతను, తక్రమును కరకకాయల నుపయోగించుటచేతను తొలుత శమింపచేయవలెను, కాని వాతశాంతి కై స్నేహనముల నైనను బృంహణముల నైనను ఉపయోగింపజనదు. (వాతప్రకోపమునకు కారణములైన కఫమేదస్సులు వైజెప్పిన వ్యాయామాదులచే శమించినయెడ వాతసంచారమార్గమును నిరోధించుట యుడుగును. దానంజేసి వాతము శమించును. కావున తొలుత స్నేహన బృంహణముల చేయక వ్యాయామాదులనే యాచరింపవలెనని భావము.)

మూ. బోధివృక్షకషాయంస్తు ప్రపిబేత్సధునా సహ,

వాతరక్తం జయత్యాశు త్రిదోషమపి దారుణమ్.

158

పురాణయవగోధూమశీఘ్నరిష్టసురాసవైః,

శిలాజతుప్రయోగైశ్చ గుగ్గులోర్ధాక్షికస్య చ.

159

వ్యా. మరియు వైజెప్పినరీతిగ వాతరక్తమున వాతము ప్రకోపించినపుడు రావి పట్టకషాయమున లేనె చేర్చి త్రాగవలెను. దీనిచేత త్రిదోషముచే జనించి మిక్కిలి క్రూరమైన వాతరక్తంబును శమించును. మరియు స్రావ వియగుయవలను, గోధూమలను, కీధ-అరిష్టమద్యములను, సురామద్యమును, ఆసవములను, శిలాజతువును, గుగ్గిలమును, లేనెను, ప్రయోగించినయెడ కఫమేదస్సులు శమించి వాతరక్తము నివృత్తించును.

మూ. గమ్భీరే రక్తమాక్రాంతం స్యాచ్చేత్ తద్వాతవజ్జయేత్,

పశ్చాద్వాతే క్రియాం కుర్యాత్ వాతరక్తప్రసాదనీమ్.

160

వ్యా. గంభీరవాతరక్తమున (మాంసము మున్నగుశరీరమునందు లాతుననుండు ధాతువుల నాశ్రయించిన వాతరక్తమున) వాతముచే రక్తము ఆక్రమించబడి యున్న యెడ తొలుత వాతవ్యాధికి చెప్పినచికిత్సచేసి శమింపచేయవలెను. (ఇచ్చట వాతమే బలిష్ఠముగ నుండుటంజేసి వాతహరచికిత్స చేయవలెనని భావము.)

ఇతైరంగున కఫమేదోహరచికిత్సచే కఫమేదస్సులు హరించి, వాతచికిత్సచే వాతము శమించినపిదప వాతము పూర్తిగ హరించుటకై వాతరక్తమునకు జెప్పిన చికిత్సా విధానమును చేయవలెను.

మూ. రక్తపితౌఽతివృద్ధ్యా తు పాకమాశు నియచ్ఛతి,
భిన్నం స్రవతి వా రక్తం విదగ్ధం పూయమేవ వా. 161
తయోః క్రియా విధాతవ్యా భేదశోధనరోపణైః,
కుర్యాదుపద్రవాణాం చ క్రియాం స్వాం స్వాచ్ఛికిత్సితాత్. 162

వ్యా. వాతరక్తవ్యాధియందు రక్తంబైనను పిత్తంబైనను వృద్ధి నొంది వాతరక్తమును శీఘ్రముగ పాకము నొందించును. అట్టియెడ పగిలి రక్తము కారును. లేక విశేషముగ పాకమునొందినచో చీమును స్రవించును. అట్టి రక్తపిత్తములచే గల్గినపాకములయందు భేదనము శోధనము రోపణము ననువ్రణచికిత్సల జేయనగును.

మరియు వాతరక్తమున గల్గు నాయాయుపద్రవములకు స్వతంత్రరూపముగ నుండు నాయావ్యాధులకు చెప్పిన చికిత్సల నేయుపద్రవములకును చేయనగును.

— ఆధ్యాయవిషయసంగ్రహము. —

మూ. హేతుః స్థానాని మూలం చ యత్స్యోత్ ప్రాయేణ సన్నిభు,
కుప్యతి ప్రాక్చ తద్రూపం ద్వివిధస్య చ లక్షణమ్. 163
పుథక్ భిన్నస్య లిజ్జం చ దోషాధిక్యముపద్రవాః,
సాధ్యం యాప్యమసాధ్యం చ క్రియా సాధ్యస్య చాఖిలా. 164
వాతరక్తస్య నిర్దిష్టా సమాసవ్యాసతస్తథా,
మహర్షిణాఽగ్ని వేశాయ తథై వావస్థికీ క్రియా. 165

వ్యా. వాతరక్తము జనించుటకు కారణములు, అది జనించుస్థానములు, అయ్యది ప్రాయశఃకముగ సంధులయందు ప్రకోపముగొందుటకు కారణములు, వాతరక్తపూర్వరూపములు, ఉత్తాన-గంభీరభేదములచే ద్వివిధము; ఆరెండు భేదములకును వేరు వేరులక్షణములు, దోషాధిక్యముచే వేరువేరు లక్షణములు, వానియుపద్రవములు, సాధ్య-యాప్య-అసాధ్యలక్షణములు, సాధ్యావస్థనుండు వాతరక్తమునకు చికిత్స, వాతరక్తమునకు అవస్థా విశేషమునుబట్టి చికిత్సావిధానము, ఇవియన్నియు సంగ్రహరూపముగను, విస్తారరూపముగను ఈవాతరక్తచికిత్స మనునధ్యాయమున ఋషివర్యుడగు నాత్రేయులచే నగ్ని వేశునకుపదేశించబడినది.

—ॐ ఆధ్యాయసమాప్తి. ॐ—

ఇత్యగ్ని వేశకృతే త న్త్రే చరక ప్ర తిసంస్కృతే, దృఢబలసమ్మూరితే
చికిత్సాస్థానే వాతశోణితచికిత్సితం నామ
ఏకోనవింశోఽధ్యాయః.

వ్యా. ఇత్తైరంగున నగ్ని వేశకృతంబును చరక ప్ర తిసంస్కృతంబును నగు చరక సంహితయును నాయుర్యేదతంత్రమున చికిత్సాస్థానమునందలి దృఢబలసంపూరితభాగమున వాతరక్తచికిత్సితమనునది యేకోనవింశాధ్యాయము సమాప్తము.

త్రింశాధ్యాయము.

అవతరణిక:—“నహి వాతాదృతే యోనిః నారీణాం సమృద్ధివ్యతి” అనువాక్యముచే వాతసంబంధము లేక స్త్రీలకు యోనిదోషము కల్గుటలేదని చెప్పబడినది. కావున వాతరక్తచికిత్సానంతరము యోనివ్యాపచ్ఛికిత్సితము చెప్పబడును.

—ॐ ఆధ్యాయస్థారంభము. ॐ—

మూ. అథాతో యోనివ్యాపచ్ఛికిత్సితమధ్యాయం వ్యాఖ్యాన్యమః. 1
ఇతి హ స్తాహ భగవానాశ్రేయః. 2

వ్యా. వాతరక్తనిదానమును చెప్పినపిదప యోనివ్యాపత్తుయొక్క చికిత్సితమును దెలుపినధ్యాయమును భగవాను డగునాశ్రేయు లుపదేశించినదానికన్న న్యూనాతిరేకము గాకుండ వివరించి చెప్పెదనని యర్థము. (స్త్రీలయోనికి సంబంధించినరోగములు యోని వ్యాపత్తు లనబడును.)

—ॐ అగ్ని వేశుని ప్ర శ్నము. ॐ—

మూ. దివ్యతీర్థౌషధిమతః చిత్ర ధాతుశిలావతః,
పుణ్యే హిమవతః పార్శ్వే సురసిద్ధర్షి నేవిలే. 3
విహరంతం తపోయోగాత్ తత్త్వజ్ఞానార్థదర్శనం,
పునర్వసుం జితాత్మానం అగ్ని వేశోఽనుపృష్టవాక్. 4
భగవత్ ! యదపత్యానాం మూలం నార్యః పరం సృణాం,
తద్విఘాతో గదై శ్చాసాం క్రియతే యోనిమాశ్రితైః. 5

తస్మాత్ తేషాం సముత్పత్తిం ఉత్పన్నానాం చ లక్షణం,
సౌషధం శ్రోతుమిచ్ఛామి ప్రజానుగ్రహకామ్యయా. 6

వ్యా. గంగ మున్నగు నానావిధదివ్యతీర్థములతోడను, బ్రహ్మసువర్చల మున్నగు దివ్యవర్షలతోడను, చిత్రవర్ణములైన గైరికాదిధాతువులతోడను కూడిన హిమాచలముయొక్క దేవతలచేతను సిద్ధులచేతను ఋషివర్చులచేతను సేవింపబడి పరమపావనమైనపార్శ్వమున విహరించువాడును, తపఃప్రభావమునంజేసి వస్తుతత్త్వముల జక్కగ నెరింగినవాడును, జితేంద్రియుడును నగునాత్రేయులను శిష్యుడైనయగ్నివేళు డితైరంగున నడిగెను:—

భగవత్స్వరూపుడైన యోగురువర్యా! లోకమున మనుజులకు సంతానమునకు ముఖ్యకారణభూతులు స్త్రీలు; అట్టిస్త్రీలకు కల్గుసంతానమునకు వారియోనినాశ్రయించిన రోగములు విఘ్నమును కల్పించుచున్నవి. అట్టి సంతానవిచ్ఛేదమునకు కారణములైన యోనిరోగములయొక్క యుత్పత్తికారణములను, వానిలక్షణములను, చికిత్సితములను వివరించెద. లోకముననుండు ప్రజలహితమును గోరి వానిని జెప్పవేయని యాత్రేయుల నడిగెను.

—ॐ ఆత్రేయప్రతిపదనము. ॐ—

మూ. ఇతి శిష్యేణ పృష్టంతు ప్రోవాచర్షివరోఽత్రిజః,
వింశతిః వ్యాపదో యోనేః నిర్దిష్టా రోగసజ్జిహే. 7
మిత్ర్యాచారేణ తాః స్త్రీణాం ప్రదుష్టేనార్తవేన చ,
జాయంతే బీజదోషాచ్చ దైవాచ్చ శృణు తాః పృథక్. 8

వ్యా. యోనిరోగములగూర్చి వైజెష్ఠినరీతిగ శిష్యునిచే ప్రశ్నజేయబడిన యాత్రేయులు ఇట్లు బదులునెప్ప దొడంగెను:—

యోనివ్యాపత్తులు ఇరువదివిధములుగ రోగసంగ్రహమున (అప్టోదరీయాధ్యాయమున) నిర్దేశింపబడినవి. అయ్యవి మిత్ర్యాహారవిహారములచేతను, ఆర్తవదోషముచేతను, పుత్రోత్పత్తికి కారణమైన శుక్రశోణితరూపబీజమునందలి దోషముచేతను, జన్మాంతరకృతకర్మ పరిపాకముచేతను (యోనివ్యాపత్తులు) సంభవించును. వానిని పేరుపేరుగ వివరించెద వినుము. (అని యగ్నివేళునుద్దేశించి యాత్రేయుడు చెప్పెనని భావము.)

(ఇచ్చట అప్టోదరీయాధ్యాయమున “వింశతిః యోనివ్యాపదః ఇతి—వాతికీ... వ్యాపదః” (సూ. అ. ౧౯. సూ. 3౪,) అని నిర్దేశింపబడిన వివరణము నెరుంగునది.)

1. ఇరుపదివిధములైన యోనివ్యాపత్తుల ప్రత్యేకలక్షణములు,
అందు వాటికీలక్షణము.

మూ. వాతలాహారచేష్టాయాః వాతలాయాః సమీరణాః,
వివృద్ధో యోనిమాశ్రిత్య యోనేస్తోదం సవేదనమ్. 9

స్తమ్భం పిపీలికాస్మప్తిమివ కర్కశతాం తథా,
కరోతి సుప్తిమాయాసం వాతజాం శ్వాపరాణ్ గదాణ్. 10

సా స్యాత్ సశబ్దరుక్ష్ణేన తనురూక్షౌర్తవాఽనిలాత్,

వ్యా. వాతప్రకృతికలస్త్రీ వాతమును వృద్ధినొందించు పదార్థముల నాహారమునకై యుపయోగించినను, వాతమును వృద్ధినొందించు విహారానిచేష్టలజేసినను వాతము మిక్కిలి వృద్ధినొంది (ప్రకుపితమై) యోనిలోచేరి యోనియందు సూదులచేబొడిచినరీతి పోటును నొప్పిని కల్పించి స్తంభింపజేయును. చీమలు పారాడినవిధముగ గులగులమని జీలపుట్టును. యోని కఱకుబారి స్వర్ణము నెరుంగక బాధను కల్పించును. ఇంతియకాక వాతప్రకోపమునకల్గు నాయారోగముల గల్గించును. ఈవ్యాధికలస్త్రీకి శబ్దముతోడను నొప్పితోడను నురుగుతోడను కూడి రూక్షమైనరక్తము యోనినుండి సూక్ష్మముగ (ఆర్తవకాలము కాని సమయమునందును) పలుమారు వెడలును.

ఇచ్చట పైలక్షణములతోగూడిన రక్తము అనార్తవకాలమందును స్రవించునని చెప్పుటవలన నియ్యది వాతిక ప్రదరరూపమైన యోనివ్యాపత్తుని యెరుంగునది. ఇత్తెరుంగుననే క్రింద చెప్పబడు పైతికశైష్వికములయందును పైతికశైష్విక ప్రదరరూపములైన యోనివ్యాపత్తులని యెరుంగునది.

2. పైతికీలక్షణము.

మూ. వ్యాపత్కట్వస్థులవణాయోరాద్యైః పిత్తజా భవేత్. 11

దాహపాకజ్వరోష్ణారా నీలపీతాఽసితార్తవా,
భృశోష్ణకుణపస్రావా యోనిస్స్యాత్పిత్తదూషితా. 12

వ్యా. కటు-అమృ-లవణరసములును తొరములును మున్నగువాని నధికముగ సేవించుటవలన పిత్తము ప్రకోపమునొంది యోనివ్యాపత్తును కల్పించును. ఈవ్యాధిచే పీడింపబడినస్త్రీకి తాపము కల్గును. యోనియందు పుండగును. జ్వరంబును ఉష్ణంబును వ్యాపించును. ఆర్తవము నీలవర్ణంబైనను పచ్చనిరంగైనను, నల్లనిరంగైనను కల్గి మిక్కిలి వేడి కల్గి పీనుగవంటి దర్ధంధము కల్గి (యనార్తవ (బుతుమతి కాని) సమయమునందును) పలుమారు వెడలుచుండును. ఇయ్యది పిత్తమున గల్గిన యోనివ్యాపత్తుని యెరుంగునది.

— ౩. శైష్టికీలక్షణము. —

మూ. కఘోఽభిష్యన్దిభిర్వృద్ధః యోనిం చేద్దూషయేత్ స్త్రీయాః,
స కుర్యాత్పిచ్ఛిలాం శీతాం కణ్డుగ్రస్తాల్పవేదనామ్. 13
పాణ్డువర్ణాం తథా పాణ్డు పిచ్ఛిలార్తవవాహినీం,

వ్యా. అభిష్యందివదార్థముల సేవించుటంజేసి కఘము మిక్కిలి వృద్ధి నొంది (ప్రకృతితమై) స్త్రీయొక్క యోనిస్థానమున జేరినపుడు యోని పిచ్ఛిలంబును, చల్లనైనదియు, దురదచే వ్యాప్తంబును, స్వల్పముగ బాధను కల్గినదియు, పాండువర్ణంబును నగును. మరియు నందుండి పాండువర్ణంబును, పిచ్ఛిలంబునునైన ఋతురక్తము (అనార్తవ కాలమునందును) పలుమారు స్రవించుచుండును. ఇయ్యది శైష్టికి (కఘప్రకోపమునగల్గిన) యోనివ్యాపత్తని యెరుంగనగును.

— 4. సాన్నిపాతిక యోనివ్యాపత్తులక్షణము. —

మూ. సమశ్చన్త్యాః రసాన్ సర్వాన్ దూషయిత్వా త్రయో మలాః 14
యోనిగర్భాశయస్థాః స్త్రీః యోనిం యుజ్జన్తిలక్షణైః,
సా భవేద్దాహశూలార్తా శ్వేతపిచ్ఛిలవాహినీ. 15

వ్యా. వాతాదిత్రిదోషమును వేరువేరుగ ప్రకోపించజేయు నాయారసమును అన్నిటిని సమకాలమున నధికముగ భుజించుస్త్రీకి త్రిదోషంబులును సమకాలమున ప్రకోపమునొంది యోనియందును గర్భాశయమునందును జేరి, ఆయాదోషముచే గల్గిన వ్యాపత్తులకు వేరువేరుగ జెప్పబడిన లక్షణములతో గూడిన యోనివ్యాపత్తును కల్గించును. ఇయ్యది సాన్నిపాతికయోనివ్యాపత్తని యెరుంగునది. మరియు సీయోనివ్యాపత్తునందు శ్వేతవర్ణంబును పిచ్ఛిలంబు నైన ఋతురక్తము యోనియందు మంటను పోటును కల్గించి విశేషముగ స్రవించును.

— 5. రక్తయోనియను యోనివ్యాపత్తులక్షణము. —

మూ. రక్తపిత్తకరైర్నార్యా రక్తం పిత్రేన దూషితం,
అతిప్రవర్తతే యోన్యాం లభ్యే గర్భేఽపి సాఽస్పృశా(సాఽప్రశా).

వ్యా. రక్తమును పిత్తమును కూడ వృద్ధి నొందించు నాహారవిహారాదులచేత రక్తంబును పిత్తంబును మిక్కిలి వృద్ధి నొందును. అట్టియెడ పిత్తముచే రక్తము దుష్టమై స్త్రీగర్భపతిగ నున్నపుడును యోనినుండి పలుమారు అప్పుడప్పుడును రక్తము అధికముగ

ప్రవించుచుండును. ఇయ్యది రక్తవోషముచే గల్గిన రక్తప్రదరమని యెరుంగునది. ర
బధికముగ వెడలుటంజేసి రక్తయోని యనియు చెప్పబడును.

ఇచ్చట “లఙ్ఘే గ ర్భేఽపి సాఽప్రజా” అనుపాఠమున “పైజెప్పినరీతిగ రక్త
అధికముగ వెడలుటవలన గర్భము రానేరదు. ఒకవేళ గర్భము కల్గినను అప్పుడు రక్త
అధికముగ వెడలుటవలన గర్భము సంపూర్ణము కాక నడుమనే విచ్చిన్నమగును. “
సంతతి కల్గనేర”దని యర్థము. లాకమున గర్భమునుభరించిన కొందరు స్త్రీలకు అట్టి
యమున రక్త మధికముగ ప్రవించుచున్నను గర్భము నిరపాయముగ వృద్ధినొంది సా
మున సుఖముగ ప్రసవించి, వారిసంతతి యవిచ్చిన్నముగ వృద్ధినందుటను ప్రత్యక్షప
జూచుచున్నాము. కావున ‘అప్రజా’ అనుపాఠము ననుసరించి ప్రాసినయభిప్రాయ
ప్రాయకమని యెరుంగునది.

❧ 6. అరజస్కాలక్షణము. ❧

మూ. యోనిగర్భాశయస్థం చేత్ పిత్తం సస్థూషయేదస్యక్,
సాఽరజస్స్కా మతా కార్మ్యవైవర్ణ్యజననీ భృశమ్.

వ్యా. యోనియందును గర్భాశయమునందును పిత్తము చేరి యందలి రక్తము
చెరిచినయెడ ఋతురక్తము యథాకాలమున బైటవెడలక శరీరము కృశించి పక్ష
మారియుండును. ఇయ్యది అరజస్కమను యోనివ్యాపత్తని చెప్పబడును.

❧ 7. అచరణాలక్షణము. ❧

మూ. యోన్యామథావనాత్కణ్ఠాం జాతాః కుర్వన్తి జస్తవః,
సా స్యాదచరణా, కణ్ఠ్యా తయాఽతిసర కాంక్షిణీ.

వ్యా. యోనిని శుభ్రముగ నీటిచే కడగకుండుటవలన నందు క్రిములు
మిక్కిలి తీవ్రమైనజీలను పుట్టించును. అట్టి దురదచేత స్త్రీ (సంభోగనిమిత్తమై)
ఘల నధికముగ కోరుచుండును. ఇయ్యది అచరణయను యోనివ్యాపత్తని చెప్పబడు.
(ఈవ్యాధిని వాగ్భటాచార్యులు విప్లవయని చెప్పిరి.)

❧ 8. అతిచరణాలక్షణము. ❧

మూ. పవనోఽతివ్యవాయేన శోఘ-సుప్తి-రుజః స్త్రియాః,
కరోతి కుషితో యోనౌ సా చాఽతిచరణా మతా.

వ్యా. స్త్రీలు మితిమీరి సంభోగమును చేయుటవలన (అట్టి యభిహృత
జేసి) వాతము ప్రకోపమునొంది యోనియందు శోఘమును స్పర్శమును చెలియక

టను తీవ్రమైనబాధను కల్గించును. ఇయ్యది (సంభోగము నధికముగ నాచరించుటచేత కల్గుటంజేసి) అతిచరణయను యోనివ్యాపత్తని చెప్పబడును.

❧ 9. ప్రాకృరణాలక్షణము. ❧

మూ. మైథునాదతిబాలాయాః పృష్ఠకట్యూరువంక్షణమ్,
రుజ్జ్ దూషయతే యోనిం వాయుః ప్రాకృరణా హి సా. 20

వ్యా. మిక్కిలి పసిదియైనస్త్రీ మితిమిరి సంగమమును చేసినయెడ వాతము మిక్కిలి ప్రకోపమునొంది వీపునందును నడుమునందును తొడలయందును గజ్జలయందును తీవ్రమైన బాధకల్గించుచు యోనిని దుష్టముగ జేయును. ఇయ్యది పురుష సంయోగమునకు యుక్తముకాని బాల్యముననే అధికముగ మైథునము నాచరించుటవలన కల్గుటంజేసి ప్రాకృరణయను యోనివ్యాపత్తని యన్యర్థముగ చెప్పబడును.

❧ 10. ఉపప్లుతాలక్షణము. ❧

మూ. గర్భిణ్యాః శ్లేష్మలాభ్యాసాత్ ఛర్దినిశ్శ్వాసనిగ్రహాత్,
వాయుః క్రుద్ధః (వృద్ధః) కఫం యోనిం ఉపనీయ ప్రదూషయేత్.
పాణ్డుం సతోదమాస్రావం శ్వేతం స్రవతి వా కఫం,
కఫవాతామయవ్యాప్తా సా స్యాత్ యోనిరుఽప్లుతా. 22

వ్యా. గర్భవతిగ నుండుస్త్రీ కఫమును వృద్ధినించించు సాహారవిహారములను నిరంతరముగ నలవాటుచేయుచున్నను, పమనమును నిశ్వాసమును వెడలనీయక నిరోధించినను వాతము మిగుల ప్రకోపమునొంది కఫమును యోనియందు చేర్చి యోనిని చెరచును. దానంజేసి పాండువర్ణంబైనను తెల్లనిరంగైనను కలకఫమునైనను ద్రవమునైనను స్రవింప జేయును. అట్టియెడ యోనియందు పోటును కఫ-వాతరోగంబులును వ్యాపించును. అట్టి కఫవాతరోగముల యోని బాధింపబడుటంజేసి యియ్యది యుపప్లుతయను యోని వ్యాపత్తు అని చెప్పబడును.

❧ 11. పరిప్లుతాలక్షణము. ❧

మూ. పిత్తశాయాః నృసంవాసే త్తవధూద్ధారధారణాత్,
పిత్తసమ్మూర్చ్ఛితో వాయుః యోనిం దూషయతి స్త్రియాః. 23
శూనా స్పర్శాక్షమా సార్తిః నీలవీతమస్పృక్ స్రవేత్,
శ్రోణీవంక్షణపృష్ఠార్తిజ్వరార్తాయాః పరిప్లుతా. 24

వ్యా. పిత్రం. బధికముగనుండుస్త్రీ పురుషునితో సంభోగముచేయునయమున
కుమ్మలను శ్రేసుపులను నిరోధించినయెడ మిక్కిలి వృద్ధినిందియుండు పిత్రముతో
గూడినవాతము ప్రకోపమునంది యోనిని చెరచును. దానంజేసి యోని వాచి చేత తాకి
నను స్వర్ణమునోరువజాలక, బాధతో గూడి నీలవర్ణంబైనను పచ్చనిరంగైనను కలరక్త
మును స్రవించును. అట్టియెడ పిరుదులయందును గజ్జలయందును వీపునందును నొప్పి
కల్గును. జ్వరము వ్యాపించును. ఇయ్యది పరిష్కృతయను యోనివ్యాపత్తని చెప్పబడును.

— 12. ఉదావర్తినీలక్షణము. ౧౭ —

మూ. వేగోదావర్తనాద్యోనిం ఉదావర్తయతేఽనిలః,
సా రుగార్తా రజః కృచ్ఛ్రోణోదావృత్తం (త్య) విముఖ్చతి. 25
ఆర్తవే సా విముక్తే తు తత్క్షణం లభతే సుఖం,
రజసో గమనాదూర్ధ్వం జ్ఞేయోదావర్తినీ బుధైః. 26

వ్యా. రక్తము వెడలనున్నపుడు దానిని వెడలనీయక నిరోధించుటవలన వాతము
ప్రకోపించి యోనిని ఉదావృత్తవాతము కలదానినిగ (యోనియందలివాతము వైకి
వ్యాపించునట్లు) చేయును. అట్టియెడ యోనియందు మిక్కిలి తీవ్రమైన వేదనకల్గి, వైకి
వ్యాపించినరక్తమును మిగుల కష్టముచే వినర్జించును. ఇతైర్గుణన కష్టముచే బురుతురక్తము
వెడలినపిదప క్షణకాలము స్త్రీ సుఖమునొందును. ఈవ్యాధియందు ఆర్తవము వైజెప్పిన
రీతిగ విలోమగమనము కలిగి వైకి వ్యాపించుటవలన ఉదావర్తినీయని యన్వర్థముగ చెప్ప
బడు యోనివ్యాపత్తు అని యెరుంగునది.

— 13. కర్ణికాలక్షణము. ౧౮ —

మూ. అకాలే వాహమానాయాః గర్భేణ పిహితోఽనిలః,
కర్ణికాం జనయేద్యోనా శ్లేష్మరక్తేన మూర్ఛితః. 27
రక్తమార్ద్రాఽనరోధిన్యా సా తయా కర్ణినీ మతా.

వ్యా. గర్భవతియైనస్త్రీ ప్రసవనయముకాని యితరకాలమున అట్టిగర్భమును
వెడలించుటకై బలాత్కారముగ ముక్కినయెడ వాతము గర్భముచే నడ్డగింపబడి ప్రకు
పితమై శ్లేష్మముతోడను రక్తముతోడను కూడి యోనియందు కర్ణికను (తామరపువ్వులా
నుండు గుండ్రని యవయవవిశేషమువంటి యాకారమును) కల్గించును. అయ్యది రక్త
మార్ద్రమును నిరోధించును. అట్టికర్ణిక కల్గినవ్యాపత్తు కర్ణినీయని యన్వర్థముగ జెప్ప
బడును.

— 14. పుత్రస్మీలక్షణము. —

మూ. రాక్ష్యాద్వాయుర్యదా గర్భం జాతం జాతం వినాశయేత్. 28
దుష్టశోణితజం నార్యాః పుత్రస్మీ నామ సా మతా,

వ్యా. వాతమును ప్రకోపింపజేయు నాహారాదులచే వాతము మిగుల ప్రకోపము నొంది స్త్రీలయొక్క పుత్రోత్పాదకమైన ఆర్తవశోణితమును చెరచి అట్టిస్త్రీలకు గర్భము కల్గినప్పుడు తనయందలి రూక్షగుణాధిక్యముచేత శిశువును చంపును. ఇతైరంగన పలు మారు పుట్టుచుండు శిశువులనెల్ల చంపుచుండును. ఈవ్యాధి పుత్రుల చంపునట్టిదికాన పుత్రస్మీయని యన్వర్థముగ చెప్పబడు యోనివ్యాపత్తని యెరుంగునది. (ఇచ్చట పుత్రోత్పాదనహేతువైన శోణితము వాతముచే చెడుట ఈవ్యాధికి ముఖ్యకారణము.)

— 15. ఆంతర్దుఖిలక్షణము. —

మూ. వ్యవాయమతితృప్తాయా భజన్త్యాస్త్యన్నపీడితః. 29
వాయుర్ద్విధాన్ధిస్తాజ్ఞాయాః యోనిస్తోతసి సంస్థితః,
వక్రయత్యాననం యోన్యాస్సాన్ధిమాంసానిలాత్తిభిః. 30
భృశార్తిరైథునాశక్తా యోనిరన్తర్దుఖీ మతా,

వ్యా. పరిమితికి మిక్కుటముగ తృప్తిగ భుజించినస్త్రీ హేచ్చుతగ్గులుగనుండు ప్రదేశమున వ్యత్యస్తముగ పరుండి పురుషునితో సంభోగము చేసినయెడ భుజింపబడిన యాహారముచే వాతము పీడింపబడి యోనియొక్క స్తోతోష్ఠార్థమున జేరి అందలి అస్థులను, మాంసములను వాతసంబంధమయిన బాధలను కల్గించుచు యోనియొక్క ముఖమును వక్రముగ చేసి లోనికి ప్రవేశింపజేయును. అట్టియెడ మిక్కిలి తీవ్రమైనబాధ కల్గి సంభోగానర్హమగును. ఇది ఆంతర్దుఖియను యోనివ్యాపత్తు.

— 16. సూచీముఖిలక్షణము. —

మూ. గర్భస్థాయాః స్త్రియా రాక్ష్యాద్వాయురోన్యని ప్రదూషయన్. 31
మాతృదోషాదణుద్వారం కుర్యాత్సూచీముఖీ తు సా,

వ్యా. గర్భోత్పత్తికి కారణభూతురాలయిన తల్లియొక్క ఆర్తవము వాతము యొక్క రూక్షగుణముచే దుష్టమైనయెడ అట్టిసూర్తవముచేత సంభవించిన గర్భము నందలి శిశువుయొక్క యోనిద్వారము వాతము తనరాక్ష్యగుణముచే శోషింపజేసి అట్టి యవయవమును మిక్కిలి సూక్ష్మమయిన ద్వారముకలదానిగ చేయును. ఇయ్యది సూచిని

బోలె మిగుల సూక్ష్మద్వారమై యుండుటంజేసి సూచిముఖయని యన్వర్థముగ చెప్పబడును. ఈవ్యాధి తల్లియొక్క దోషమువలన గర్భమునందలి స్త్రీ శిశువుకు సంభవించును.

— 17. శుష్కయోనిలక్షణము. —

మూ. వ్యవాయకాలే రుద్ధస్త్వా వేగాస్త్రకుపితోఽనిలః. 32

కుర్యాద్విణ్ణాత్ర సంగార్తిం శోషం యోనిముఖస్య చ,

వ్యా. సంభోగకాలమున స్త్రీ మలమూత్రాదివేగముల నిరోధించి యున్నయెడ అట్టి వేగనిరోధముచే వాతము ప్రకుశితమై మలమూత్రముల నడ్డగించి యోనిని ముఖమున ద్రవములేక శుష్కింపచేయును. ఇయ్యది శుష్కయోనియను యోనివ్యాపత్తని యెరుంగునది.

— 18. వామినీలక్షణము. —

మూ. షడహాత్ సప్తరాత్రాద్వా శుక్రం గర్భాశ్రయం గతమ్. 33

సరుజం నీరుజం వాపి యా స్రవేత్సా తు వామినీ,

వ్యా. ఋతుస్నానముచేసిన స్త్రీ పురుషునియొక్క శుక్రమును గర్భాశ్రయమున చేరినపిదప వాతము ప్రకోపమునొంది ఆరు యేడుదినములకు లోపల బాధతోకూడి యైనను, బాధలేకయైనను స్రవించుకేయును. ఈయోనివ్యాపత్తు వామిని (గ్రహింపబడిన శుక్రమును వెడలించునది) యని యన్వర్థముగ చెప్పబడినది.

— 19. పండిలక్షణము. —

మూ. బీజదోషాత్తు గర్భస్థమారుతోపగతాశయా. 34

నృద్వేషిణ్యస్తనీ చైవ పణ్ణీ స్యాదనుపక్రమా,

వ్యా. గర్భోత్పత్తికారణమైన తల్లియొక్క ఆర్తవమునందలి గర్భాశయోత్పాదనభాగము వాతముచే దుష్టమైనయెడ అట్టిశోణితముచే జనించిన స్త్రీ శిశువునకు గర్భాశ్రయము చెడును. దానంజేసి యాస్త్రీ శిశువు పురుషునియం దభిలాషలేక సంభోగేచ్ఛయే బొత్తుగ లేకయు, స్తనములు పొడమకయు నుండును. ఈయోనివ్యాపత్తు పండి యని చెప్పబడును. (ఈవ్యాధియు తల్లియొక్క బీజదోషమువలన కల్గును.)

— 20. మహాయోనిలక్షణము. —

మూ. విషమం దుఃఖశయ్యాయాం మైథునాత్కుపితోఽనిలః. 35

గర్భాశ్రయస్య యోన్యాశ్చ ముఖం విప్టంభయేత్త్రియాః,

అసంవృతముఖి సార్తిః రూక్షమేవాస్రవాహినీ.

36

మాంసోత్పన్నా మహాయోనిః పర్వపక్షణశూలినీ,

వ్యా. సంభోగకాలమున స్త్రీ శరీరమునకు కష్టమును కల్గించు శయ్యపైనుండి వ్యర్థ స్తముగ సంభోగము చేసినయెడల వాతము ప్రకోపమునొంది స్త్రీయొక్క గర్భా శయనుయొక్కయు యోనియొక్కయు ద్వారమును పెద్దదిగ విస్తరింపజేయును. దానంజేసి యాద్వారము మరల యథాస్థితిముగ మూసికొనకయండును. మిక్కిలి బాధ కల్గును. అందుండి రూక్షమగు నురుగులు రక్తమును వెడలుచుండును. మాంసము వెలు పలికివచ్చియుండును. కీళ్లయందును, గజ్జలయందును మిక్కిలి తీవ్రమైనపోటు కల్గును. ఈయోనివ్యాపత్తు మహాయోనియని యవ్యక్తముగ జెప్పబడును.

— యోనివ్యాపత్తులచే గల్గు రోగవిశేషములు. —

మూ. ఇత్యేతైర్లక్షణైః ప్రోక్తాః వింశతిరోగనిజాః గదాః.

37

న శుక్రం ధారయత్యేభిః దోషైర్వోనిరుపద్రుతా,

తస్మాద్గర్భం న గృహ్లాతి స్త్రీ గచ్ఛత్యామయాస్పహలా.

38

గుల్మార్కః ప్రదరాదీంశ్చ వాతాద్యైశ్చాపిషీడనం,

వ్యా. ఇతైరంగున “వింశతివ్యాపదోయానే” అని నిర్దేశింపబడిన యిరువదివిధము లయిన యోనివ్యాపత్తురోగములు వానిని ప్రత్యేకలక్షణములచే వివరించి చెప్పబడినది. ఈవ్యాధులచే నుపద్రవమునొందినయోని గర్భోత్పత్తికికారణమైన శుక్రమునుగ్రహించి ధరింపనేరదు. కావున ఈవ్యాధిపీడితురాలగుస్త్రీ యొకప్పుడును గర్భమును ధరింప జాలదు. మరియు గుల్మము, ఆరోగ్యరోగము యోనివ్యాపత్తుకు సమానమైన రక్తప్రదరము మున్నగు రోగములను పొంది, వాతపిత్తకఫములచేనైన నానావిధబాధల ననుభవించుచు చాలకష్టముపడును.

ఇచ్చట “దోషైర్వోనిరుపద్రుతం” అనుచోట దోషశబ్దము రోగసామాన్య వాచకము. ఈవిషయమునే విమానస్థానమున “దోషా హ్యపిచ రోగశబ్దం..... లభస్తే;.....తత్ర దోషేషు వైవ వ్యాధిషు చ రోగశబ్దస్సమానః” (వి. అ. 6. సూత్ర. 5.) అని చెప్పబడియున్నది. మరియు రక్తప్రదరరోగము యోనివ్యాపత్తులలో అంతర్భూతమయినదని కొందరు చెప్పెదరు. కొందరు రక్తప్రదరము యోనివ్యాపత్తులకన్న వేరైనదనియే చెప్పిరి. ఈమతము నవలంబించియే మాధవకరుడు రక్తప్రదరనిదానమును ప్రత్యేకముగ చెప్పెను.

వ్యా. వ్యాపత్తు లన్నిటియందును మిక్కిలి మృదువులగు వమనవిరేచనాది పంచ కర్మలచేతను స్త్రీకి నుపచరించి, విధ్యుక్తముగ స్నేహస్వేదములచేసి శరీరమునందలి బాహ్య భృంశరములయందును అంతట శుద్ధమైనపిదప నాస్త్రీకి క్రిందచెప్పబడు చికిత్సావిధానమును చేయనగును. (ఇచ్చట “పంచభిః” అనుపదము చికిత్సా సామాన్యమున కుపలక్షణము కావున యోనివ్యాపత్తునందు చేయబడు చికిత్సలన్నియు మృదువుగ నుండవలెను కాని తీక్షణముగ నుండదగదని యర్థము. మరియు వమనాది పంచకర్మలును శరీరమునందలి బాహ్యంతర్భాగముల కంతటికి నుపకారకమును కావున యోనిగతరోగముల శమింపజేయుటకును సమర్థములగునని యెరుంగునది).

—ॐ వాతకయోనివ్యాపచ్ఛిత్స. ॐ—

మూ. వాతవ్యాధిహరం కర్త వాతార్తానాం సదా హితం,

బౌదకానూపజైర్వాంసైః క్షీరైస్సతిలతఙ్గులైః. 47

సవాతఘ్నాషధైర్వా డీకుమ్భిస్వేదైరుపాచరేత్,

అక్తాం లవణతై లేన సాశ్వప్రస్తరసంకరైః. 48

స్విన్నాం కోష్ఠామ్బుసిక్తాణీం వాతఘ్నైర్భోజయేద్రసైః,

వ్యా. వాతముచే కల్గినయోనివ్యాపత్తు వీడితులగువారలకు వాతవ్యాధిహరముగు చికిత్సావిధానము ఎల్లప్పుడును హితకరమై యుండును. యెట్లులనః—నువ్వులను, తండులములను, వాతహరంబులగు నౌషధములను చేర్చి పక్వము చేయబడిన ఉదకమున నుండు జంతువులయొక్కయు, ఆహాప జంతువులయొక్కయు మాంసములచేనైనను; ఆవుపాలచేనైనను; నాడిస్వేదములను, కుమ్భిస్వేదములను విధ్యుక్తప్రకారముగ చేసి యుపచరించవలయును. మరియు సైంధవలవణముతో కూడి తైలమును శరీరమునకుపూసి అశ్వఘ్న-ప్రస్తర-సజ్కరస్వేదములను చేయవలయును. ఇతైరంగున స్వేదవిధిని చేసిన పిదప శరీరమునందంతట గోరువెచ్చుచిటిచే స్నానము చేయించి వాతహరములగు ద్రవ్యములచే సిద్ధముచేయబడిన మాంసరసములతో భుజింప చేయవలయును.

—ॐ వాతకయోనిరోగమునకు బలాదితైలము. ॐ—

మూ. బలాద్రోణద్వయక్వాథే ఘృతతైలాధకం పచేత్.

49

(ఘృతతైలాధకద్వయం).

స్థిరాపయస్యాజీవ స్తీవీర్న భకజీవకైః,

శ్రావణీపిప్పలీముద్గపీలుమాషాఖ్యవర్ణిభిః.

50

శర్కరాక్షిరకాకోళీ కాకనాసాభిరేవ చ,

పిష్టైశ్చతుర్థణక్షీరే సిద్ధం పేయం యథాబలమ్.

51

వాతపి త్తకృతాన్రోగాన్వాత్వా గర్భం దధాతి తత్,

వ్యా. చిట్టామట్టికషాయము రెండుద్రోణములు, నెయ్యి యొకద్రోణము, నువ్వుల నూనె యొకద్రోణము, వీని నొకటిగ జేర్చి, అందు ముయ్యాకుపొన్న, పిన్నమనుబాల, పాలకూర, కాకోళి, ఋషభకము, జీవకము, పెద్దబోడతరము, పిప్పళ్లు, అడవిపెసర, దొండ, అడవిమినుము, చక్కెర, తీరకాకోళి, కాకిదొండ, వీని నన్నిటిని సమభాగ ములుగ చేర్చి స్నేహమునకు నాల్గవవంతుండునట్లు పరిమాణముకల్పించి నూరి కల్కము చేసి వై జెప్పిన ఘృతమునకలిపి స్నేహమునకు నాల్గింశలు ఆవుపాలనుచేర్చి స్నేహపాక విధిప్రకారము పక్వముచేయునది. ఈఘృతమును రోగికి బహుసారముగ త్రాగించిన యెడ వాతపి త్తముచేకల్గిన రోగములనన్నిటిని హరించి గర్భమును ధరించును.

ఇచ్చట కాశ్యపకల్పనమున చిట్టామట్టిని ద్రోణవ్యయ పరిమితముగ నుంచుకొని దానికి చతుర్థణముగ జలమునుచేర్చి నాల్గవవంతు (రెండుద్రోణములు) కాశ్యపము మిగులునట్లు సిద్ధము చేయవగును. ముయ్యాకుపొన్న మొదలగు కల్కద్రవ్యములన్నియు చేరి స్నేహమునకు నాల్గవవంతు పరిమితమగునట్లు కల్పింపవగును. ఇయ్యది సామాన్యపరి భాషానుసారమైన కల్పనము.

— యోనిరోగమునకు కాశ్యర్యాదిఘృతము. —

మూ. కాశ్యర్యత్రిఫలాద్రాక్షాకాసమర్దపరూషకైః.

52

పునర్నవాద్విరజనీకాకనాసాసహాచరైః,

శతావర్యా గుడూచ్యాశ్చ ప్రస్థమక్షసమైః ఘృతాత్.

53

సాధితం యోనివాతఘ్నం గర్భదం పరమం పిబేత్,

వ్యా. పెద్దగుమ్మడు, త్రిఫలములు, ద్రాక్షపండు, కసివింద, చిట్టిత, గలిజేరు, పసుపు, మ్రానిపసుపు, కాకిదొండ, ములుగోరింట, పిల్లిపీచర, తిప్పతీగ వీనిని ప్రత్యేక మొక్కక్క కర్షమువంతున చేర్చి ప్రస్థపరిమితమైన ఆవునేతిలో కలిపి ఘృతపాకవిధి ప్రకారము పక్వముచేసి పానముచేసిన యోనికి సంబంధించిన వాతరోగముల నన్నిటిని శమింపజేసి గర్భమును కల్గించును. (ఇచ్చట ద్రవమును నిర్దేశించకుండుటవలన “ద్రవే బ్యనుక్తే జలమేవదేయం” అను పరిభాషననుసరించి ఘృతమునకు చతుర్థణము జలమును చేర్చి పక్వము చేయునది.)

—ॐ యోనిరోగమున విప్పల్పాద్యుపయోగము. ౭—

మూ. విప్పలీకుఞ్చికాజాజీ (కింశుకాజాజీ) వృషకం సైన్ధవం వచామ్. 54
యవత్కారాజమోదే చ శర్కరాం చిత్రకం తథా,
విప్ప్వా సర్పిషి భృష్టాని పాయయేత ప్రసన్నయా. 55
(విప్ప్వా ప్రసన్నయాఽఽలోడ్య ఘృతభృష్టాని దాపయేత్.)

యోనిపార్శ్వార్హద్రోగగుల్మారోగినివృత్తయే,

వ్యా. విప్పళ్లు, నల్లజీలకఱ్ఱ, తెల్లజీలకఱ్ఱ, అడ్డసరము, సైంధవలవణము, వస, యవత్కారము, ఓనుము, చక్కెర, చిత్రమూలము, వీనినన్నిటిని సమభాగములుగ గూర్చి నేలిలోవేయించి మెత్తగ చూర్ణము చేసి మద్యము పైతేటలోగలిపి అన్ని బలానుసారముగ నేవించినయెడ యోనిశూలంబును, పార్శ్వశూలంబును, హృద్రోగమును, గుల్మము, నరోగిరోగము, అనునీవ్యాధుల నన్నిటిని హరించును.

—ॐ యోనిరోగమునకు వృషాదికల్పపానములు. ౮—

మూ. వృషకం మాతులుఙ్గస్య మూలాని మదయన్తికామ్. 56
విజేత్సలవణైర్నవైః విప్పలీకుఞ్చికే తథా.

రాన్నా శ్వదంష్ట్రావృషకైః విజేచ్ఛానే శృతం పయః. 57

వ్యా. అడ్డసరము, మాదీఫలవృక్షముయొక్క వేళ్లు, మల్లెవేళ్లు, వీనిని సమభాగములుగ గూర్చి చూర్ణము చేసియైనను; విప్పళ్లు, నల్లజీలకఱ్ఱను సమభాగములుగ గూర్చి చూర్ణము చేసియైనను; మద్యమున గలిపి సైంధవలవణమును అందు చేర్చి త్రాగవలయును. మరియు సన్నరాష్ట్రము, వల్లేరు, అడ్డసరము, ఈమూటిని సమభాగములుగ గూర్చి పాలలో కలిపి కాచి త్రాగవలయును. దీనిచేత యోనిశూలము నివర్తించును.

—ॐ యోనిరోగమునందు పరిషేకము. ౯—

మూ. గుడూచీత్రిఫలాదస్త్రీక్వాఙ్గైశ్చ పరిషేచయేత్,

వ్యా. తిప్పతీగె, త్రిఫలములు, దంతివేళ్లు వీనిని సమభాగములుగ గూర్చి క్వాఙ్గము చేసి సుఖోష్ణముగ యోనికి నేచనము చేసినయెడ యోనిశూలము హరించును.

—ॐ యోనిశూలహరసిచుధారణము. ౧౦—

మూ. సైన్ధవం తగరం కుష్ఠం బృహతీ దేవదారు చ. 58

సమాంశైస్సాధితం కల్లైః కైలం ధార్యం రుజాపహం,

వ్యా. సైంధవలవణము, గ్రంథితగరము, చెంగల్యకోష్ఠ, పెద్దములక, దేవదారు చెక్క వీనిని సమభాగములుగ గూర్చి కల్కముచేసి కల్కమునకు నాల్గింతలు నువ్వుల నూనెను చేర్చి తైలమునకు నాల్గింతలు జలమును చేర్చి తైలపాకవిధి ప్రకారము తైలమును సిద్ధము చేసి యందు ప్రత్తిని తడిపి యోనియం దుంచినయెడ యోనిశూలమును హరించును. (ఇచ్చట వాగ్భటాచార్యులు “తైలాత్ప్రసాధితం ధార్యః పిచుర్యోనౌ రుజాపహః” అని చెప్పియుండుటవలన నియ్యది పిచుధారణమని తెలిసెడి.)

—ॐ యోనిరోగములయందు పిచుధారణమునకు గుడూచ్యాదితైలము. ౧—

మూ. గుడూచీమూలతీరాన్నా బలామధుకచిత్తకైః. 59

నిద్ధికా దేవదారుయూధికాభిశ్చ కార్షికైః,

తైలప్రస్థం గవాం మూత్రే క్షీరే చ ద్విగుణే పచేత్. 60

వాతార్తాయాః పిచుం దద్యాత్ యోనౌ చ ప్రణయేత్తతః,

వ్యా. తిప్పతీగె, జాజిపువ్వులు, సన్నరాష్టము, చిట్టాముట్టి, అతిమధురము, చిత్రమూలము, వాకుడు, దేవదారుచెక్క, అడవిమల్లె వీనిని ప్రత్యేక మొక్కక్క కర్షమువంతున గూర్చి కల్కముచేసి ప్రస్థపరిమితమైన తైలమున చేర్చి తైలమునకు సమ భాగము, గోమూత్రమును, రెండింతలు అవుపాలను కలిపి తైలపాకవిధి ప్రకారము తైలమును సిద్ధముచేసి వాతముచే కల్గిన యోనివ్యాపత్తు కల్గిన స్త్రీకి యోనియందు పై జెప్పిన తైలములూ తదవబడన ప్రత్తిని యుంచునది. లేక యోనియందు పైచెప్పినతైలమును గూర్చి ఉత్తపస్తిని విధి ప్రకారము ప్రయోగింపనగును.

—ॐ వాతకయోనిరోగములకు సేకాదివిధి. ౧—

మూ. వాతార్తానాం చ యోనీనాం సేకాభ్యజ్ఞపిచుక్రియాః. 61

(ఉష్ణాః స్నిగ్ధాః ప్రకర్తవ్యాః తైలాని స్నేహనాని చ.)

వ్యా. వాతప్రకోపముచేసిన యోనిరోగములు గలస్త్రీలకు యోనిస్థానమున ఉష్ణంబును స్నిగ్ధంబును నైన కషాయస్నేహదులచేత సేకమును, అభ్యంజనమును, పిచు ధారణమును చేయవలయును. స్నేహనమునకై పైజెప్పిన తైలములను నుపయోగింప దగును.

—ॐ వాతాదియోనిరోగములయందు కల్కావయోగము. ౧—

మూ. హింస్రాకల్కం తు వాతార్తాః కోష్ణమభ్యజ్ఞ ధారయేత్,

పశ్చివల్కుస్య పితౌర్తా, శ్యామాదీనాం కఫాతురా. 62

వ్యా. వాతజయోనివ్యాపత్తునందు సుఖోష్ణముగ నున్నతైలమును యోనికి పూసి జటామాంసకల్కమును అందుంచవలయును. పిత్తముచేసైన యోనివ్యాపత్తున పశ్చివల్కుములకల్కమును నుంచవలయును. కఫజయోనివ్యాపత్తునందు రోగభిష్కితీయాధ్యాయమున చెప్పబడిన శ్యామాదిగణద్రవ్యముల కల్కము చేసి యుంచవలయును. (ఇచ్చట రోగభిష్కితీయాధ్యాయమున (వి. అ. ౮) “శ్యామాత్రిపుత్ చతురజ్జుళ” అని యుపక్రమించి చెప్పబడినద్రవ్యములు ‘శ్యామాదీనాం’ అనుపదముచే గ్రహింపబడును. రావి, జావ్వి, అత్తి, మట్టి, ప్రబ్బలి అను నీయైదిటిపట్టలును చేరి పంచవల్కుము లని చెప్పబడును.)

—ॐ పిత్తజయోనిరోగములచికిత్సావిధానము. ॐ—

మూ. పిత్తలానాం తు యోనీనాం సేకాభ్యర్థిజ్జపిచుక్రియాః,
శీతాః పిత్తహరాః కార్యాః స్నేహనార్థం ఘృతాని చ. 63

(పిత్తఘ్నాపదసిద్ధాని కార్యాణి భిషజ్ తథా),

వ్యా. పిత్తముచే గల్గిన యోనిరోగములయందు శీతస్పర్శంబులును, పిత్తహరంబులును నగునౌషధములచే సేకమును అభ్యంగమును పిచుక్రియయును చేయవలయును. స్నేహమునకై పిత్తహరౌషధములచే సిద్ధములైన ఘృతముల నుపయోగింపవలయును.

—ॐ యోనిరోగాదులకు బృహచ్చతావరీతైలము. ॐ—

మూ. శతావరీమూలతులూః చతస్రః సంప్రవీడయేత్. 64

రసేన క్షీరతులేన పచేత్తేన ఘృతాధకం,

జీవనీయైశ్శతావర్యా మృద్వీకాభిః పరూషకైః. 65

పిష్టైః ప్రియాళైశ్చాఘౌంశైః ద్వియష్టిమధుకైః భిషక్,

సిద్ధే శీతే చ మధునః పిష్పల్యాశ్చ పలాష్టకమ్. 66

సీతాదశపలోన్దిశ్రాత్ లిహ్యేత్ పాణితలం తతః.

యోన్యస్పృక్కుక్రదోషఘ్నం వృష్యం పుంసవనం చ తత్. 67

క్షతం క్షయం రక్తపిత్తం కాసు శ్వాసం హలీమకం,

కామలాం వాతరక్తం చ వీసర్పం హృచ్ఛిరోగ్రహమ్. 68

ఉన్నాదాఽరత్యపస్తారా వాతపిత్తాత్తకా జయేత్,

(ఇతి బృహచ్చతావరీఘృతమ్)

వ్యా. పిల్లిపీచరగడ్డలను నాల్గుతులములు (నాల్గుపందలపలములు) గ్రహించి చక్కగ నలుగకొట్టి రసమును పిండి యారసమునకు సమానముగ నావుపాలను కలిపి యీ రెంటిని ఆఢకపరిమితమైన ఆవు నేతిలో కలిపి, అందు—జీవనీయగణద్రవ్యములు, పిల్లి పీచర, ద్రాక్షపండు, చిట్టితపండు, మొరళి, యష్టిమధుకద్వయము (నీటబుట్టిన ఆతిమధు రము, మెట్టలూబుట్టిన ఆతిమధురము), ఈద్రవ్యములను ప్రత్యేక మొక్కక కర్షము వంతున గూర్చి నూరి కలిపి ఘృతపాకవిధి ప్రకారము వక్ష్వముచేసి, చల్లారినపిదప నందు ఎనిమిదిపలములు తేనెను, ఎనిమిదిపలములు పిప్పలిచూర్ణమును, పదిపలములు చక్కెరను కలిపి, యాఘృతమును పూట కొకకర్ష ప్రమాణమువంతున నేపించునది.

దీనివలన యోనిదోషములును, ఆర్తవదోషంబులును, శుక్రదోషంబులును నివర్తించును. శుక్రమును వృద్ధిపందించి సంభోగశక్తిని కల్పించును. పురుషప్రజను కల్పించును. ఉరగిక్షతము, క్షయము, రక్తపిత్తము, కాసశ్వాసములు, హలీమకము, కామల, వాతరక్తము, వినర్పము, రొమ్మునొప్పి, తలనొప్పి, ఉన్నాదము, అరతి, అవస్థారము, వాత పిత్తములచే గల్గిన పీననన్నిటిని హరించును.

ఇచ్చట—షడ్విరేచనశతాశ్రితీయమున “జీవకర్ష భకా మేదా.....జీవనీ యాని భవన్తి.” (సూత్ర. అ. ర. సూ. ౨౪). అని చెప్పబడిన జీవనీయగణమును గ్రహించునది. మరియు ‘ద్వియష్టిమధుకైః’ అనుపదమునకు జలజ-స్థలజ భేదములచే రెండు తెరంగులైన యష్టిమధుకమని యర్థము. లేక తక్కిన కల్కద్రవ్యములను కర్ష ప్రమాణమువంతున గ్రహించి యష్టిమధుకమును మాత్రము రెండుకర్షములపరిమితిని గ్రహింపనగునని యైన నర్థము నెరుంగనగును.

❀ యోనిరోగమునందు జీవనీయక్షీరఘృతపానము. ❀

మూ. ఏవమేవ క్షీరసర్పిః జీవనీయోపసాధితమ్.

69

గర్భదం పిత్తలానాం చ యోనీనాం స్యాద్భిషగ్జితం,

వ్యా. ఇతైరంగుననే జీవనీయగణద్రవ్యములను కల్కముగ జేసి క్షీరమును వక్ష్వముచేసి యందుండి వెడలిన ఘృతమును వైజేశ్పిన శతావరీకల్పప్రకారము సిద్ధము చేయబడిన ఘృతము నుపయోగించినచేడ నయ్యగి గర్భమును కల్పించును. పిత్తముచే గల్గిన యోనిరోగముల నన్నిటిని హరించును.

ఇచ్చట ఆవుపాలలో జీవనీయగణద్రవ్యములను కల్కముగ జేర్చి వక్ష్వముచేసి యాపాలనుండి కల్గినఘృతమును ఆఢకపరిమితమును గ్రహించి, అందు నాల్గుపందలపల

ముల శతావరినుండి రసమును తీసి కలిపి వైడేష్విసశతావరిఘృతకల్పప్రకారము కల్పాదుల జేర్చి ఘృతమును సిద్ధము చేయవలెను. ఈకల్పనము చక్రపాణిదత్తవ్యాఖ్యానమున నిట్లున్నది:—“ఏవమేవేత్యాదౌ శతావరీపతుశ్యతరసమేవేత్యర్థః, క్షీరోద్ధితం సర్విః క్షీరసర్విః జీవనీయాన్యత్ర కల్పః.” వాగ్భటాచార్యులును ఇదేక్షోకమును పఠించి యున్నారు. సర్వాంగసుందరవ్యాఖ్యానమున—“అనేనైవ క్రమేణ క్షీరం సర్పిర్వా జీవనీయైః పక్వం గర్భదం, పితృజానాం చ రోగాణాం పరం హితమ్” అని యున్నది. ఈ వ్యాఖ్యాన ప్రకారము జీవనీయగణద్రవ్యముల కల్పముగగూర్చి క్షీరమునైనను ఘృతమునైనను పక్వముచేయవలెనని తెలిసెడి. ఈకల్పనమే సమంజసమని తోచెడి.

— శ్లేష్మజయోనిరోగచికిత్స, అందు వర్తిప్రయోగము. —

మూ. యోన్యాం శ్లేష్మప్రదుష్టాయాం వర్తిస్సంశోధనీ హితా. 70

వారాహే బహుళః పిత్రే భావితైర్ల (ర్న క్తకైః) క్తకైః కృతా, భావితం పయసార్కస్య యవచూర్ణం ససైన్ధవమ్. 71

వర్తిః కృతా ముహుర్ధార్యా తతః సేచ్యా సుఖామ్బునా, పిష్పల్యా మరిచైర్తామైః శతాహ్వకుప్తస్థనైః. 72

వర్తిస్తుల్యా ప్రదేశిన్యా ధార్యా యోనినిశోధనీ,

వ్యా. కథముచే దుష్టమైన యోనిరోగములయందు సంశోధనవర్తిని ఉపయోగించుట చాల హితము:—గుడ్డపేలికలను పందిపిత్తమున అనేకపర్యాయములు భావనచేసి వర్తిచేసి యోనియందుంచునది. యవలపిండిని జిల్లేడుపాలలో భావనచేసి అందు సైంధవలవణమును కలిపి వర్తిచేసి యోనియందుంచి సుభోష్ణమయినజలముచే తడుపవలయును. మరియు పిష్పళ్లు, మిరియాలు, ఉడ్డులు, నదాపవిత్రులు, చెంగల్యశోష్ఠ, సైంధవలవణము వీని నన్నిటిని సమభాగములగ గూర్చి నీళ్లతో నూరి చూపుడుప్రేలికి సమానమైనలావు అంతియే పొడవు కల్గియుండు వర్తిని చేసి యోనియందుంచినయెడ దోషముల నన్నిటిని శుభ్రపరచును. (ఇచ్చట “భావితైర్ల క్తకైః” అనుచోట “న క్తకైః” అనుపాఠాంతరము ప్రాచీనముద్రితప్రతియందు గనబడుచున్నది. వర్తినిర్మాణమునకు గుడ్డపేలికలు ఆవశ్యకము కాన ఈపాఠమే సమంజసము. “సమా న క్తకకర్షణా” అను నిఘంటువును పట్టి గుడ్డపేలిక యని యర్థము.)

— యోనిరోగములకు ఉదుంబరాదితైలము. —

మూ. ఉదుమ్బరశలాటూనాం ద్రోణమబ్ధోణసంయుతమ్. 73

సమశ్చవల్కలకులకమాలతీనిమ్మపల్లవమ్,
నిశాం స్థాప్యజలే తస్మిం స్తైలప్రస్థం విపాచయేత్. 74

లాఘాధవపలాశత్వక్ నిర్యాసైః శాల్మలేన చ,
పిష్టైస్సిద్ధస్య తైలస్య పిచుం యోనౌ నిదాపయేత్. 75

సశర్కరైః కషాయైశ్చ శీతైః కుర్వీత సేచనం,
పిచ్ఛిలా వివృతా కాలదుష్టా యోనిశ్చ వారుణా. 76

సప్తాహోచ్ఛుద్ధ్యతి క్షీప్ర మపత్యం చాపి విద్ధతి,

వ్యా. అత్రికాయలు, పశ్చిమలములు, నల్లతుమ్మపట్ట, జాజిమొగ్గలు, వేప చిగుళ్లు ఇవి యన్నియు సమభాగములుగ చేరి ద్రోణపరిమితముగ నుండునట్లు గూర్చి అందు ద్రోణపరిమితజలమును పోసి యొకరాత్రి యంతయు నూరపెట్టి యాశీతజలమును ప్రస్థమైన నువ్వులనూనెను కలిపి, అదు లక్క, చంద్రచెక్క, మోదుగపట్ట, మోదుగబంక, బూరుగబంక ఇవి యన్నియు సమభాగములుగ జేరి తైలమునకు నాల్గవ వంతుగ నుండునట్లు గూర్చి కల్కముచేసి (వైజిప్సిన తైలమున) కలిపి తైలపాకవిధి ప్రకారము పక్వముచేసి యాతైలమున ప్రతిని తడిపి యోనియందుంచునది. పిదప వైజిప్సిన ఉదుమ్బర, పంచపల్కాది ద్రవ్యములను చేర్చి సిద్ధముచేయబడిన శీతకషాయమున చక్కెర కలిపి యాకషాయముచేత దడిపి శుభ్రముగ కడుగవలయును. దీనిచేత పిచ్ఛిలమై, వివృతమై (మూసికొనగల్గు) చాలకాలమునుండి దుష్టమై మిక్కిలి క్రూరముగనుండు యోనిదోషము శమించును. వైజిప్సిన రీలిగ యేడుదినములు చికిత్సచేసిన యెడ నతిశీఘ్రముగ యోనిదోషము లన్నియు నివర్తించి నిద్దుప్తమై సంతతి కల్గును.

— యోనిరోగములకు ఉదుంబరతైలము, రెండవది. —

మూ. ఉదుమ్బరస్య దుగ్ధేన షట్ కృత్వో భావితా త్రిలాత్. 77

తైలం క్వాఢేన తస్యైవ సిద్ధం ధార్యం చ పూర్వవత్,

వ్యా. నువ్వులను అత్రిపాలయందు ఆరుమార్లు భావనచేసి యానువ్వులనుండి తియ్యబడిన నూనెను అత్రిపట్టయొక్క క్వాఢమున చేర్చి విధిప్రకారము తైలమును పక్వముచేసి యాతైలమున తడుపబడిన వర్తిని వైయోగమున చెప్పిన ప్రకారము యోనియందుంచినయెడ యోనిదోషము లన్నియు నివర్తించును. ఇచ్చటి భావనయన రాత్రియందు ద్రవమున నానబెట్టి పగటియందు యెండించునది భావనయని పేరు. ఈ విషయము తంత్రాంతరమున నిట్లు చెప్పబడినది:—“దివాదివాతపే శుష్కం రాత్రిం రాత్రే నివాసయేత్.”

—ॐ యోనిరోగములకు ధాతక్యాదితైలము. ॐ—

మూ. ధాతక్యామలకీపత్రస్తోతోజమధుకోత్పలైః. 78

జమ్బూప్రమథ్యకాసీసలోధ్రకటఫలతిన్దుకైః,
సౌరాష్ట్రీకాదాడిమత్వగుదుమ్బరశలాటుభిః. 79

అక్షమాత్రైరజామూత్రేక్షీరేచద్విగుణేపచేత్,
తైలప్రస్థంపిచుందద్యాత్ యోనాచప్రణయేత్తతః. 80

కటీపృష్ఠత్రికాభ్యంగంస్నేహవస్తించదాపయేత్,
పిచ్చిలాస్రావిణీయోనిఃవిప్లుతోఽప్లుతాతథా. 81

ఉత్తానాచోన్నతాశూనాసిధ్యేత్సస్ఫోటశూలినీ,

వ్యా. మేకలమూత్రము రెండుప్రస్థములును, ఆవుపాలు రెండుప్రస్థములును, నువ్వులనూనె యొకప్రస్థమును (వీని నన్నింటిని) ఒకటిగ కలిపి, అందు ఆరెపువ్వు, ఉసిరి కాకు, స్తోతోజనము (నుర్తారాయి) అతిమధురము, నల్లకలువలు, నేరేడువిత్తులలాని వప్పు, మామిడివిత్తులవప్పు, కాసీసము (అన్నభేది), లొద్దుగుచెక్క, టేకుమ్రానిపట్ట, నల్ల తుమికిపట్ట, సౌరాష్ట్రమృత్తిక (తువరిమన్ను), దానిమ్మకాయలబెరడు, అత్తికాయలు వీనిని ప్రత్యేక మొక్కొకకర్షప్రమాణమువంతున చేర్చి నూరి కల్కముచేసి కలిపి తైల పాకవిధిప్రకారము పక్వముచేసి యాతైలమును పిచుధారణమునకును ఉత్తరవస్తికిని యోనిలో నుపయోగించునది.

మరియు ఈతైలమును కటిప్రదేశమునందును వీపునందును వెన్నెముకకు క్రింది సంధియందును అభ్యంగనము చేయుటకును, స్నేహవస్తిప్రయోగమునకును ఉపయోగింప దగును. దీనివలన పిచ్చిలముగ నుండు యోనిరోగంబును, రక్తమును స్రవించు యోని రోగంబును, విప్లుత-ఉపప్లుతయను యోనిరోగంబులును, యోని బైటవెడలినదియు, ఉన్నతమైనదియు, వాచినదియు నగు యోనిరోగంబులు, బొబ్బలతో గూడి పోటు కల్గిన యోనిరోగంబులును నివర్తించును.

—ॐ యోనిప్రక్షాలనవిధి. ॐ—

మూ. కరీరధవనిమ్బార్కవేణు (రేణు) కోశామ్రజామ్బవైః. 82

జిణ్డీనీవృషమూలానాం క్వాఢైః మార్ద్వీకశీధుభిః,
సశుక్లేర్ధావనం మిశ్రైః యోన్యాస్రావనినాశనమ్. 83

కుర్యాత్ సతక్రగోమూత్రయుక్తైర్వాత్రిఫలారసైః,

పిష్పల్యయోరజః పథ్యాప్రయోగా మధునా హితాః.

84

వ్యా. వెణుతురుచెట్టుపట్ట, వేపపట్ట, జిల్లేడుపట్ట, వెదురాకు, అంబాళము (నల్ల మామిడి), నేరేడుపట్ట, మంజిష్ఠి, అద్దసరపువేరు వీనిని సమభాగములుగ గూర్చి క్వాథము చేసి యాక్వాథముతో లేనెను, శీఘ్రమద్యమును, కాంజికమును గూర్చి యోని ప్రక్షాళనము చేసిన యోనినుండి స్రవించు ద్రవము హరించును. లేక త్రిఫలాకషాయమున పులిమజ్జగను కలిపి యోనిప్రక్షాలనము చేయనగును. పిష్పస్థ, ఇరుపరాపాడి, కరక కాయలు వీనిని చూర్ణముచేసి లేనెలొ కలిపి సేవించుట చాల హితకరము.

❖ యోనిరోగములయందు వస్త్రీప్రయోగము. ❖

మూ. శ్లేష్మలాయాం కటుప్రాయాస్సమూత్రా వస్త్రయో హితాః,

పిత్తే సమధురక్షీరాః, వాతే తైలాష్లుసంయుతాః,

వ్యా. శ్లేష్మముచే జనించిన యోనిరోగములయందు కటురసమును ప్రధానముగ జేసి గోమూత్రముచేత వస్త్రీప్రయోగమును చేయనగును. పిత్తజయోనిరోగములయందు మధురద్రవ్యములతో కూడినక్షీరములను, వాతజయోనిరోగములయందు ఆష్లురసముతో కూడిన తైలమును గూర్చియు వస్త్రీప్రయోగమును చేయనగును.

❖ సాన్ని పాతకయోనిరోగచికిత్స. ❖

మూ. సన్ని పాతసముత్థాయాః కర్క సాధారణం హితమ్.

85

వ్యా. త్రిదోషసన్ని పాతముచే కల్గిన యోనివ్యాపత్తునందు వాతాదిదోషజయోని వ్యాపత్తులకు వేరువేరుగ జెప్పబడిన చికిత్సలను మిశ్రముగ జేసి చికిత్సజేయుట చాల హితకరము.

❖ రక్తయోని (అస్పగ్ధర) చికిత్సావిధి. ❖

మూ. రక్తయోన్యామస్పగ్ధైరనుబద్ధం సమీక్ష్య చ,

తతః కుర్యాద్వ్యథాదోషం రక్తస్థాపనమాషధమ్.

86

వ్యా. రక్తయోనియను (రక్తమును స్రవించు యోనిరోగము) వ్యాధియందు వెడలనట్టి రక్తముయొక్క నీలపీతాదివర్ణ భేదములచే నాయాదోషసంబంధమును చక్కగ గమనించి తత్తద్దోషానుసారముగ వైజెప్పబడిన వస్త్రాదికర్మలచే చికిత్సజేసి పిమ్మట ఆయాదోషానుసారముగ రక్తమును వెడలనీయక నిలుపునట్టి చికిత్సను చేయనగును.

❖ వాతికరక్తప్రదరచికిత్స. ❖

మూ. తిలచూర్ణం దధి ఘృతం ఫాణితం సౌకరీ వసా,
 టౌద్రేణ సంయుతం వేయం వాతాస్పద్గరనాశనమ్. 87
 వరాహస్య రసో మేధ్యః సకౌలుత్తోఽనిలాధికే.

వ్యా. నువ్వులపిండి, పెరుగు, నెయ్యి, ఫాణితము (చక్కెరపాకము), పందివస
 వీని నన్నిటిని తేనెలో కలిపి త్రాగినయెడ వాతాధిక్యముచే కల్గిన రక్తప్రదరమును హరిం
 చును. మరియు పందిమాంసరసమున ఉలవలపిండిని కలిపి త్రాగినను వాతాధికరక్తప్రద
 రము శమించును.

❖ వైత్తికరక్తప్రదరచికిత్స. ❖

మూ. శర్కరాటౌ ద్రయష్ట్యాహ్వానాగరైర్వా యుతం దధి. 88
 పయసోత్పలశాలూకబిస కాలీయ కామ్బుదం,
 ససయశశర్కరాటౌ ద్రం వైత్తికేఽస్పద్గరే పిబేత్. 89

వ్యా. చక్కెర, తేనె, అతిమధురము, శుంఠి వీనిని పెరుగులో కలిపియైనను;
 పెద్దమనుబాల, నల్లకలువలు, తామర మున్నగువానిదుంపలు, కాడలు, మ్రానివసుపు,
 లేక నల్లని చందనము, తుంగగడ్డలు వీని నన్నిటిని నూరి పాలలో కలిపి, అందు చక్కె
 రను, తేనెను చేర్చి యైనను; పిత్తముచే కల్గిన రక్తప్రదరమున త్రాగవలయును.

❖ యోనిరోగాదులకు పుష్కానుగచూర్ణము. ❖

మూ. పాతాజమ్బూమ్రయోర్తథ్యం శిలోద్భేదం రసాంజనం,
 అమృష్టాశాల్తలీన్లేపం సమజ్ఞాం వత్సకత్వచమ్. 90
 బాహ్లి కాతివిమే బిల్వం ముస్తం లోధ్రం సగైరికం,
 కట్వమ్లం మరిచం శుంఠీం మృద్వీకాం రక్తచందనమ్. 91
 కట్ఫలం వత్సకానంతాం థాతకీం మధుకార్జునం,
 పుష్యేణోద్ధృత్య తుల్యాని సూక్ష్మచూర్ణాని కారయేత్. 92
 తాని టౌద్రేణ సంయుజ్య పిబేత్తద్బలవారిణా,
 అర్శస్సు చాతిసారేషు రక్తం యచ్ఛిషవేశ్యతే. 93
 దోషాగస్తకృతా యే చ బాలానాం తాంశ్చ నాశయేత్,
 యోనిదోషం రభోదోషం శ్వేతం నీలం సవీతకమ్. 94

స్త్రీణాం శ్యావారుణం యచ్చ ప్రసహ్య వినివర్తయేత్,
 చూర్ణం పుష్పానుగం నామ హితమాశ్రేయపూజితమ్. 95
 (ఇతి పుష్పానుగచూర్ణమ్).

వ్యా. చిరుబొద్ది, నేరేడుపప్పు, మామిడిపప్పు, శిలాజితు, రసాంజనము, బలును, బూరుగుబంక, మంజిష్ఠి, కొడిసెపాలపట్ట, కుంకుమపువ్వు, అతివన, మారేడుపట్ట, తుంగ గడ్డలు, లొద్దుగుపట్ట, కావిరాయి, దుందిలముపట్ట, మిరియాలు, శుంఠి, ద్రాక్షపండు, రక్తచందనము, బేకుచెట్టుపట్ట, కొడిసెపాలగింజలు, తీటకసివింద, ఆరెపువ్వులు, అలిమధురము, కడిమిపట్ట అనునీయోషధుల నన్నిటిని పుష్పమానమునందలి పుష్పనక్షత్రమునాడు సమభాగములుగ గ్రహించి మిక్కిలి సూక్ష్మచూర్ణముగ జేసి (వస్త్రగళితముచేసి) బియ్యపుకడుగులో కలిపి, అందు కొంచెము తేనెను కలిపి త్రాగవలెను.

ఈచూర్ణోపయోగమువలన అర్బుస్సులయందును అతిసారములయందును వెడలు రక్తస్రావంబును, బాలరకు దోషములచే నైనను ఆగంతుకారణములచేనైనను సంభవించు రోగములును శమించును. మరియు స్త్రీలకు సంభవించు యోనిరోగంబులును, శ్వేతవర్ణంబును, నీలవర్ణంబును, పీతవర్ణంబును, శ్యామవర్ణంబును, ఆరుణవర్ణంబును నైన రజో దోషంబును ఇవి యన్నియు పూర్తిగ నివర్తించును. ఇయ్యది పుష్పానుగుచూర్ణమని యాశ్రేయమహర్షి చే మిగుల ప్రశస్తముగ కొనియాడబడినది. కావున వైజెప్పిన వ్యాధులన్నిటియందును మిక్కిలి హితకరముగ నుండును.

ఇచ్చట పాఠ, అంబష్టాశబ్దములు ఏకవస్తువునకు పర్యాయనామములుగ నున్నను వానిలో రెండుభేదములుగ నుండువానిని గ్రహింపవలెనని “పాఠేత్యాదౌ అంబష్టా పాఠాభేదః.” అనువాక్యముచే చక్రపాణి వివరించెను. మరియు ఏకవస్తువాచకములైన పర్యాయపదములు ఒక్కయోగముననే రెండుసార్లు నిర్దేశించినయెడ అట్టిద్రవ్యమును రెట్టింత (ద్విగుణముగ) గ్రహింపవలెననియు చెప్పి, ఈవిషయమున ప్రమాణపచనము నిట్లుచూపిరి:—“ఘృతే తైలే చ యోగేచ యద్భివ్యం పునరుచ్యతే, భాగతో ద్విగుణం తద్ధి గ్రహణీయం వనీషిభిః.” మరియు “బాష్ణికం-కుంకుమం” అనివ్యాఖ్యానముచేసిరి. కావున బాష్ణికశబ్దముచే కుంకుమపువ్వు గ్రహింపదగును. మరియు ఈయోషధులను పుష్పయోగమునాడు గ్రహించినచో నదృష్టరూపమైన ప్రభావముచే దోషనివర్తక మగునని “పుష్పేణోద్భుత్య తుల్యాని” అనువాక్యముచే తంత్రకారు లుపదేశించిరి.

❖ రక్తప్రదరహరములగు కొన్ని యోగములు. ❖

మూ. తణ్ణులీయకమూలం తు సఙ్ఖౌద్రం తణ్ణులామ్బునా,
రసాఞ్జనం చ లాఙ్ఖేం చ ఛాగేన పయసా విభేత్. 96

పత్రకల్పా ఘృతే భృష్టే రాజాదనకపిత్థయోః,
పిత్తాఽనిలహరౌ వై త్తే సర్వథై వాస్రపిత్తజిత్. 97

మధుకం త్రిఫలాం లోధ్రం ముస్తం సౌరాష్ట్రీకాం మధు,
మద్వైర్నిమ్బగుడూచ్ఛౌ వా కఫజేఽస్సగ్ధరే విభేత్. 98

వ్యా. చిట్టివేళ్లను నూరి బియ్యపుకడుగునీళ్లలో కలిపి అందు తేనె కూర్చి యోసి రోగములయందును రక్తప్రదరమునందును త్రాగవలెను. మరియు రసాంజనమును లక్కను మేకపాలతో నూరి త్రాగినను హితముగ నుండును. మెరళియాకునైనను వెలగాకునైనను కల్కముచేసి నేతితో వేయించి నేవించిన పిత్తవాతములచే కల్గిన ప్రదరముల హరించును. కేవల పిత్తముచే కల్గిన రక్తప్రదరమునందు రక్తపిత్తమునకు జెప్పిన చికిత్సలన్నియు హితకరములు. అతిమధురము, త్రిఫలములు, లొద్దుగు, తుంగగడ్డలు, సౌరాష్ట్రమృత్తిక (తువరిమన్ను), వీనిని సమభాగములు చూర్ణముచేసి మద్యములో కలిపి కొంచెము తేనెను చేర్చి త్రాగినను, వేపపట్టను తిప్పతీగను చూర్ణముచేసి మద్యముతో కలిపి త్రాగినను కఫముచే గల్గిన రక్తప్రదరము శమించును.

❖ వైత్తికరక్తప్రదరమున విరేచనాదిచికిత్స. ❖

మూ. విరేచనం మహాతిక్తం వైత్తికేఽస్సగ్ధరే విభేత్,
హితం గర్భపరిస్రావే యచ్ఛోక్తం తచ్చ కారయేత్. 99

వ్యా. పిత్తముచే గల్గిన రక్తప్రదరమునందు తేగడ మున్నగు విరేచనౌషధములను నేవించుటయు, కుష్ఠచికిత్సితమున జెప్పబడిన మహాతిక్తఘృతమును త్రాగుటయు హితముగ నుండును. మరియు గర్భపరావమునకు జెప్పబడిన చికిత్సావిధానమంతయు హితముగ నుండును.

ఇచ్చట కుష్ఠచికిత్సితమున “సప్తచ్ఛదం ప్రతివిహం...హృద్రోగగుల్మపిడకాః అస్సగ్ధరం గణ్ణమాళాం చ హవ్యాజేతశ్చర్మిః పీతం కాలే యథాబలం సద్యః.....మహాతిక్తమ్” (చి. అ. 2. శ్లో. ౧౮౪—౧౮౫.) అని చెప్పబడిన మహాతిక్తఘృతమును; కారీరస్థానమునందలి బాతిసూత్రీయమున (ఎనిమిదవ యధ్యాయమున) జెప్పబడిన గర్భపరావచికిత్సితమును ఎరుంగునది.

—ॐ రక్తయోన్యాదియోనిరోగములకు కాశ్చ ర్యాదిఘృతపస్తివిధి. ॐ—

మూ. కాశ్చ ర్యకుటజక్వాభసిద్ధము త్తరవస్తినా,

రక్తయోన్యరజస్సానాం పుత్రఘ్నశ్చ పితం ఘృతం. 100

వ్యా. పెద్దగుమ్మడును కొడిసెపాలక్వాభమును చేర్చి పక్వముచేయబడిన ఘృతము చేత ఉత్తరవస్తినీ ప్రయోగించినయెడ రక్తయోని, అరజస్సు, పుత్రఘ్ని యను యోని రోగములు శమించును.

—ॐ అరజస్సుయోనిరోగమునకు మృగాదిరక్తపానము. ॐ—

మూ. మృగాఽజాఽవివరాహోసృగ్ధృఘ్నఫలసర్పిషాదధ్యష్టుతౌద్ర సర్పి

అరజస్సు పిబేత్సిద్ధం జీవనీయైః పయోఽపి వా. [పా),

వ్యా. అరజస్సుయను యోనిరోగమునందు జింక, మేకలు, గొట్టెలు, పందులు, అనుజంతువుల రక్తమును పెరుగుతోనైనను, దానిమ్మ మున్నగు పండ్లరసముతోనైనను, నేతితోనైనను కలిపి త్రాగవలెను. మరియు జీవనీయగణద్రవ్యముల జేర్చి కాచబడిన పాలనైనను త్రాగుట హితము.

—ॐ కర్ణిన్యాదియోనిరోగములయందు త్తరవస్తివిధి. ॐ—

మూ. కర్ణిన్యచరణాశుష్కయోనిప్రాకృరణాసు చ,

కఫవాతే చ దాతవ్యం తైలముత్తరవస్తినా. 102

వ్యా. కర్ణిని, అచరణ, శుష్కయోని, ప్రాకృరణ అను యోనివ్యాపత్తులయందును, కఫవాతముచే కల్గిన యోనిరోగములయందును వైశిష్ట్యము జీవనీయగణద్రవ్యముల చేర్చి సిద్ధముచేయబడిన తైలమును ఉత్తరవస్తీప్రయోగముచే నుపయోగింపదగును.

—ॐ అచరణయోనిరోగమునకు చికిత్స. ॐ—

మూ. గోపిత్తే మత్స్యపిత్తే వా తౌమం త్రిస్సప్తభావితమ్,

మధునా క్షిణ్వాచూర్ణం వా దద్యాదచరణాపహం.

103

స్తోతసాం శోధనం కణ్ఠాక్షేదశోఫహరం చ తత్,

వ్యా. పట్టుగుడ్డను గోపిత్తమునందైనను, మత్స్యపిత్తమునందైనను ఇరువదియొక పర్యాయము భావనచేసి యోనియందుంచినను, సురాబీజమును చూర్ణముచేసి తేనెతో కలిపి యైనను యోనియందుంచినను అచరణయను యోనిరోగమును హరించును. వైశిష్ట్యము చికిత్స స్తోతోమార్గమును శుద్ధముగ జేసి, దురదను క్షేదమును శోఫమును హరించును.

❧ ప్రాకృరణ-అలిచరణ, అను యోనిరోగముల చికిత్స. ❧

మూ. వాతఘ్నేః శతపాకైశ్చ తైలైః ప్రాగతిచారిణీ. 104

ఆస్థాప్యా చానువాస్యా చ స్వేద్యా చాఽనిలసూదనైః,
న్నేహద్రవ్యైః తథాహారైః ఉపనాహైశ్చ యుక్తితః. 105

శతాహ్వయవగోధూమకీణ్ణకుష్ఠప్రియఙ్గుభిః,
బలాఘపర్ణికాశ్రాప్యైవ్యైః సంయావో ధారణః స్మృతః. 106

వ్యా. ప్రాకృరణ, అలిచరణ అను యోనిరోగములయందు వాతహరంబును నూరుపర్యాయములు పక్ష్యముచేయబడినవియు నగు తైలములచే ఆస్థాపన - అనువాసన వస్తుల చేసి, వాతహరములగు స్నేహద్రవ్యములచేతను ఆహారములచేతను ఉపనాహముల చేతను యుక్తియుక్తముగ స్వేదనమును చేయవలెను. సిద్ధప నదాపవిత్తులు, యవలు, గోధుమల, సురాబీజము, చెంగలవ్యకోష్ఠ, ప్రేంకణము, చిట్టాముట్టి, ఎలకచెవియాకు, బేకు వీనిని నూరి అవిరిచే నుడికించి ముద్దచేసి యోనిలో నుంచవలెను. దీనిచేత నిలువ కుండు బీజము నిలుచును. (ఇచ్చట 'శ్రాప్యైవ్యై' అనుచోట శ్రీశబ్దముచేత పర్ణికా శబ్దసాహచర్యమునం జేసి 'శ్రీపర్ణికా' యని యన్వయించవలెను. బేకుమ్రాను అని యర్థము.)

❧ వామిని-ఉపప్లుతయను యోనిరోగముల చికిత్స. ❧

మూ. వామిన్యుషప్లుతానాం చ స్నేహస్వేదాదికః క్రమః,
కార్యః, తతస్నేహపిచుః తతస్సన్తర్పణం భవేత్. 107

వ్యా. వామిని, ఉపప్లుత అను యోనిరోగములయందు విధ్యుక్తప్రకారము స్నేహస్వేదాదివిధుల పరుసగ చేసి, పిమ్మట స్నేహముచే తడుపబడిన పిచువును యోనియందునిచి, పిమ్మట సంతర్పణరూపమైన పరిషేకాదివిధుల చేయవలెను.

❧ విప్లుతయను యోనిరోగమునకు చికిత్స. ❧

మూ. సల్లకీడిణ్ణీజమ్బూధవత్పక్ష్యావల్కలైః,
కషాయైస్సాధితస్నేహః (హ) పిచుస్సాస్యత్ విప్లుతాపహః. 108

వ్యా. అందుగుచెట్టుపట్ట, మంజిష్ఠి, నేరేడుపట్ట, చంద్రపట్ట, పంచవల్కలములు (అత్తి, రావి, జావ్వి, వట్టి, ప్రబ్బలి, ఈయైడిటిపట్టలు), వీని నన్నిటిని చేర్చి కాచబడిన కషాయములచే సిద్ధమైన తైలాదిస్నేహములలో దూదిని తడిపి యోనియందుంచిన విప్లుతయను యోనివ్యాపత్తును హరించును.

❧ కర్ణినియను యోనిరోగమున కుష్టాదివర్తిభారణము. ❧

మూ. కర్ణిన్యాం వర్తికా కుష్టసిప్పల్యరాగ్రస్థైః.

బస్తమూత్రకృతా ధార్యా సర్వం చ శ్లేష్మనుద్ధితం, 109

వ్యా. కర్ణినియను యోనిరోగమున చెంగల్వకోష్ఠ, పిప్పళ్లు, జిల్లేడుచిగుళ్లు, నైంధపలవణము వీని నన్నిటిని గొట్టెపంచితమున నూరి కణిక చేసి యోనియం దుంచ వలెను. మరియు శ్లేష్మహరమైన చికిత్సావిధానమంతయు నీరోగమున హితకరమగును.

❧ ఉదావర్తాదియోనిరోగముల చికిత్స. ❧

మూ. త్రైవృతం స్నేహనం స్వేదః గ్రామ్యానూపాదకాః రసాః,

దశమూలపయోవస్తిశోచదావర్తానిలార్తిమ. 110

త్రైవృతేనానువాస్యా చ నస్తిశోత్తరసంజ్ఞితః,

ఏతదేన మహాయోన్యాం ప్రస్తాయాం చ విధీయతే. 111

వ్యా. ఉదావర్తినియను యోనివ్యాపత్తునందును, వాతముచే కల్గిన రోగము నందును స్నేహనమునకై తెగడను చేర్చి పక్వము చేయబడిన సెయ్యి, నూనె, వనయను స్నేహముల నుపయోగింపవగును. గ్రామములయందలి జంతువులయొక్కయు, జలప్రాంత ముననుండు జంతువులయొక్కయు, ఉదకమునందలి జంతువులయొక్కయు మాంసరసములను స్వేదవిధి కుపయోగింపవలెను. దశమూలముల జేర్చి సిద్ధము చేయబడిన పాలచే వస్తి కర్త చేయవగును. తెగడను చేర్చి పక్వము చేయబడిన స్నేహముచే ననువాసనవస్తిని ఉత్తరవస్తిని చేయవలెను.

మరియు మహాయోనియను యోనిరోగమునందును, ప్రస్త (స్వస్థానమునుండి జారిన) మాంసముకల మహాయోనివ్యాధియందును వైశిష్ట్య తెగడతో గూర్చి సిద్ధము చేయబడిన స్నేహములచేతనే అనువాసనవస్తి-ఉత్తరవస్త్రుల చేయవలెను.

❧ మహాయోనిచికిత్స, అందు స్నేహపూరణము. ❧

మూ. వసాబ్ముక్షీవరాహాణాం (వరాహకుక్కుటవసా) ఘృతం చ

మధురైశ్శృతమ్,

పూరయిత్వా మహాయోనిం బద్ధీయాత్ ఔద్రలక్తకైః 112

వ్యా. మహాయోనియను రోగమున ఎలుగుబంటియొక్కయు అడవిపందుల యొక్కయు వనసు ఘృతమును మధురద్రవ్యముల చేర్చి విధిప్రకారము పక్వము చేసి యా స్నేహమును యోనిలో నిండించి పట్టుగుడ్డ పేలికచే కట్టుకట్టి యుంచవలెను.

— స్రస్తయోనికి వేసవారబంధనము. —

మూ. ప్రస్తాంతం సర్విషాభ్యజ్య ఊరస్విన్నాం ప్రవేశ్య చ,
బద్ధియాద్వేశవారస్య పిణ్డేనా౭౭మూత్ర కాలతః

113

వ్యా. మరియు వైశేషిని మహాయోనివ్యాధియందు యోనిలోని మాంసము బైట వెడలియున్నయెడ ఘృతముచే తడిసి విధ్యుక్తప్రకారము పాలచే స్నేదవిధినిచేసి వెలు పలయుండుమాంసమును లోనికి యుక్తియుక్తముగ స్వస్థానమునజేర్చి మాంసముచే సిద్ధమైన వేశవారపుముద్దను యోనియందునిచి వైశేషినరీతిగ పట్టుగుడ్డపేలికచే కట్టుకట్టి మూత్రము వెడలింపవలసిన కాలమువరకు నుంచవలెను. (ఇచ్చట మాంసమును అస్థిభండములులేక యుండునట్లు సిద్ధముచేసినది వేసవారమని యెరుంగునది. మరియు మహాయోని వ్యాధిలక్షణములయందు ఒకవేశ యోని వక్రమై అందుండి మాంసము బైటికి వెడలునని చెప్పబడినది. అట్టియోనివ్యాపత్తున సామాన్యము త్రిపుల్ సేషముచే ననువాసన-ఉత్తరపస్తుల చేయవలెనని “ఏతదేవ మహాయోనిస్థాం సస్తాయాం చ విధియతే” అని నిర్దేశింపబడినది. సస్తావస్థయందు వైశేష్యబడిన ఘృతమునైనను వేసవారమునైనను యోనిని యథాశీతముగజేర్చి యందుంచవలెనని విధింపబడినది).

— యోనివ్యాపత్తు లన్నిటియందును వాతశామకచికిత్సావిధి. —

మూ. యచ్చ వాతవి కారాణాం కర్మోక్తం తచ్చ కారయేత్,
సర్వవ్యాపత్తు మతిమాన్ మహాయోనిస్థాం విశేషతః.
స హి వాతాదృతే యోనిః వారీణాం సంప్రదుష్యణతి,
శమయిత్వా తమన్యస్య కుర్యాద్దోషస్య భేషజం.

114

115

వ్యా. యోనివ్యాపత్తు లన్నిటియందును వాతరోగములకు చెప్పినచికిత్సను సామాన్యముగ చేయవలెను. అందును హాయోనియందు వ్యాపత్తునందు విశేషముగ చేయవలెను. వాతసంబంధములేక స్త్రీలకు యోనిరోగముకల్గదు. కావున యోనిరోగసామాన్యముగ వాతశామకచికిత్సచే తొలుత వాతము శమింపజేసి పిమ్మట తక్కిన పిత్తకఫములకు దగినచికిత్సావిధానము చేయవలెను.

— రక్తప్రదరరోగమునకు కల్కాదులు. —

మూ. రోహితకాన్తులకల్కం పాణ్డురే౭స్సగ్రరే పిబేత్,
జలే నామలకీబీజం కల్కం వా సతిలామధుమ్.

116

మధునాఽమలకాచూర్ణం రసం వా లేహయేచ్చ తాం (లేహా
యేత్పితే). 117

స్యగ్రోధత్వక్రమాయేణ లోధ్రకల్పం తథా పిబేత్,
ఆస్తావే త్సోమపట్టం వా భావితం తేన ధారయేత్. 118

వ్యా. పాండువర్ణమైన రక్తప్రదరరోగమునందు ములుమోదుగవేళ్లను నూరి
కల్కముచేసి త్రాగవలెను. ఉసిరికకాయపప్పులను నువ్వులను నీళ్లతో నూరి కల్కము
చేసి, అందు తేనె కలిపి త్రాగవలెను. నెల్లికాయల చూర్ణమునైనను రసమునైనను
తేనెలో కలిపి సేవించవలెను. మట్టిపట్టకమాయమున లొద్దుగుపట్టచూర్ణమును కలిపి త్రాగ
వలెను. అట్టిరక్తము అధికముగ ప్రవించుచున్నయెడ పట్టుగుడ్డను వైశిష్ట్యమున మట్టిపట్ట
కమాయమున పలుమారు తడిపి భావనచేసి యోనియందుంచవలెను.

— రక్తప్రదరమున స్రావమునిలచుటకు చికిత్స. —

మూ. స్లక్ష్యత్వకూర్ణపిణ్డం వా ధారయేన్నధునా కృతం,
యోన్యా స్నేహాక్తయా లోధ్రప్రియజ్ఞమధుఃస్య వా. 119

ధార్యా మధుకృతా వర్తిః కషాయాణాం చ సర్వశః,
స్రావచ్ఛేదార్థమభ్యక్తం ధూపయేద్వా ఘృతాప్లవైః. 120
సరళాగుగ్ధులుయవైః సత్రైలకటుమత్యుకైః,

వ్యా. మరియు వైశిష్ట్యమున ప్రదరమునందు స్త్రీయొక్క యోనికి స్నేహములచే
సభ్యంగనముచేసి (పూసి) పిదప జువ్విపట్టచూర్ణమును తేనెలో కలిపి ముద్దచేసి యోనియందు
ంచునది. లేక లొద్దుగుపట్ట, ప్రేంకణపుచెట్టుపట్ట, అతిమధురము, అత్తి, మట్టిమున్నగు
వగరుకల చెట్లయొక్కపట్టలు, వీని నన్నిటిని తేనెతో నూరి వర్తి (కణిక) జేసి యోనిలో
ధరించవలెను. మరియు రక్తస్రావము నిలచుటకు చమరుచే యోనిలో పూసి దేవదారు
బంకను, గుగ్గిలమును, యవలను, చేదుగనుండు శఫరి (పక్వైలు) అనుమత్స్యములను
చూర్ణముచేసి, నేలిలోను నూనెలోను తడిపి దానిచే పొగబట్టవలెను.

— యోనివైచ్ఛిల్యనివర్తక కాసీసాదిచూర్ణము. —

మూ. కాసీసం త్రిఫలా కాఠీ సమశ్చామ్రాస్థిధాతకీ. 121

వైచ్ఛిల్యే త్సోద్రసంయుక్తః చూర్ణో వై శద్యకారకః,

వ్యా. కాసీసము (అన్న భేది), త్రిఫలములు, తువరిమన్ను, మంజిష్ఠి, మామిడి పప్పు, ఆరెపువ్వు, వీని నన్నిటిని సమభాగములుగ చూర్ణముచేసి తేనెలో కలిపి యుపయోగించినచో పిచ్చిలముగ (జిగుటకల్లి) నుండు యోని జిగుటమానును.

❧ ప్రధరమున స్రావమునుబంధించు పలాశాదిచూర్ణము. ❧

మూ. పలాశసర్జజమ్బూత్వక్ సమశ్లామోచథాతకీ. 122

సపిచ్చిలా పరిక్లిన్నాస్తమృనః కల్క ఇవ్యతే,

వ్యా. మోదుగపట్ట, వేగిపట్ట, నేరేడుపట్ట, మంజిష్ఠి, మోచరసము, ఆరెపువ్వు, వీనిని సమభాగములుగ గూర్చి కల్కముచేసి యుపయోగించిన పిచ్చిలమై స్రవించు రక్తమును బంధించును.

❧ కర్కశయోనిమృదూకరణోపాయము. ❧

మూ. స్తభానాం కర్కశానాం చ కార్యం మార్దవకారకమ్. 123

ధారయేద్వేసవారం వా పాయసం కృసరం తథా,

వ్యా. మరియు యోనిరోగములయందు యోనిస్తంభించి కఠినముగ నున్నపుడు వేసవారమునైనను, పాయసమునైనను, కృసరమునైనను యోనిలో ధరించినయెడ యోని మెత్తబడును.

❧ యోనిదుర్గంధనివర్తనచికిత్స. ❧

మూ. దుర్గంధానాం కషాయస్యాత్తైవరః కల్క ఏవ వా. 124

చూర్ణం వా సర్వగంధానాం పూతిగంధావకర్షణం,

వ్యా. యోనిదుర్గంధముగనుండునపుడు నీరుడుగింజల కషాయమునైనను, కల్కమునైనను, పలుచెరుగులైన సుగంధద్రవ్యముల చూర్ణమునైనను యోనిలో ధరించినయెడ దుర్గంధము నివర్తించును.

❧ నిర్దుష్టయోనికి గర్భము కల్గననుట. ❧

మూ. ఏవం యోనిషు శుద్ధాసు గర్భం విద్ధంతి యోషితః. 125

అదుష్టే ప్రాకృతే బీజే జీవోపక్రమణే సతి,

వ్యా. వైశిష్టబీజిన చికిత్సావిధానముచేత వైశిష్టిన యోనివ్యాపత్తులన్నియు శమించి యోని పరిశుద్ధమై నిర్దుష్టముగనుండి, శుక్రశోణితరూపమైన బీజంబును నిర్దు

ప్రమై స్యాభావికముగ నుండవలసిన గుణములుకల్గి, పూర్వజన్మకృత సుకృతపరిపాకవిశేషము జీవమును కల్గింప ననుకూలముగ నుండునెడ అట్టిస్త్రీ గర్భమునుధరించును. (ఇచ్చట గర్భధారణమునకు జ్యేష్ఠమైనస్త్రీలయోనియు, బీజరూపమైనశుక్రాంత్రవంబులును నిర్దుష్టముగనున్నను స్త్రీ పురుషులకు పూర్వజన్మకృత కర్మవాసనావిశేషము గర్భోత్పాదనమున కనుగుణముగనున్నగాని గర్భధారణము కల్గ నేరదని “జీవోపక్రమణే సతి” అను వాక్యముచే తంత్రకారు లుపదేశించిరి.)

— శుక్రదోషచికిత్సాసంగ్రహము. ౧ —

మూ. పశ్చాత్తర్కవిశుద్ధస్య పురుషస్యాపి చ్చేన్ద్రియమ్.

126

పరిక్ష్య వర్జైరోమాణాం దుష్టం తద్ మ్మైః ఉపాచరేత్,

వ్యా. పనునవిరేచనాది సంశోధనపంచకర్మములచే శుద్ధశరీరుడగు రోగియొక్క యింద్రియమును (శుక్రమును) చక్కగ పరీక్షించి, అయ్యది తెలుపు నలుపు మున్నగు రంగులు కల్గియున్నయెడ వాతాదిదోషములచే దుష్టమైనదని యెరింగి, ఆయాదోషముల హరించు చికిత్సలచే నుపచరించవలెను.

ఇచ్చట నీవిషయము నెరుంగునది:— స్త్రీయొక్క శోణితంబును యోనియు గర్భాశయంబును, పురుషునియొక్క శుక్రంబును దోషదుష్టము కాకయుండినచో అట్టిస్త్రీ పురుషుల పరస్పరసంగమముచే నుత్పన్నమైన శుక్రశోణితము లొండొంట కలిసి గర్భాశయమున ప్రవేశించిన నయ్యది గర్భోత్పత్తికి కారణమగునని శారీరస్థానమున “పురుషస్య అనుపవాతరేతశః స్త్రీయాశ్చ అప్రదుష్టయోని-శోణితగర్భాశయాః యదా భవతినంగర్భః.....తదా గర్భో భవతి” (శా. ఆ. 3. సూ. 3.) అనువాక్యముచే చెప్పబడినది. తదనుసారముగ గర్భోత్పత్తికి విఘాతుకమైన యోనిదోషములును, వానిచికిత్సితంబును వైది వివరింపబడినవి. విదప గర్భోత్పత్తికి ఘాతుకమైన శుక్రదోషములును, వానిచికిత్సితంబును వైశ్ణోకముచే సంగ్రహముగ చెప్పబడినది.

భవంతి చాత్ర:—

మూ. సలిక్తా వ్యాపదో యోనేః సనిదానచికిత్సితాః.

127

ఉక్తా విస్తరశః సమ్యక్ మునినా తత్సద్భిన్నా,

వ్యా. ఇతైరంగున యోనివ్యాపతులు ఇరువదియను వానివాని లక్షణములతోడను చికిత్సలతోడను తత్వజ్ఞానియగు ఆశ్రేయమహర్షి చేత విపులముగ చర్చించి చక్కగ వివరింపబడినవి.

— శుక్రదోషములనుజ్ఞేషించి యగ్నివేశుని ప్రశ్నములు. —

- మూ. పునరేవాగ్నివేశస్తు పప్రచ్ఛ భిషజాం వరమ్,
ఆత్రేయముపసగ్మ్య శుక్రదోషాస్త్యయానఘు. 128
- రోగాధ్యాయే సముద్దిష్టాః హ్యష్టౌ పుంసామశేషతః,
తేషాం హేతుం భిషక్స్యేష్ఠ! దుష్టాదుష్టస్య చాకృతిం. 129
- చికిత్సితం చ కార్తేన్యైన క్తై బ్యం యచ్ఛ చతుర్విధమ్,
ఉపద్రవేషు యోనీనాం ప్రదరో యశ్చ కీర్తితః. 130
- తేషాం నిదానం లింగం చ చికిత్సాం చైవ తత్త్వతః, 131
- సమాసవ్యాసభేదేన ప్రబ్రూహి (బ్రూహి నో) భిషజాం వర!,
తస్మై శుశ్రూషమాణాయ ప్రోవాచ మునిపుణ్యః. 132

వ్యా. అగ్నివేశులు వైశేషబడిన (గర్భోత్పత్తికి విఘాతుకములగు) యోని వ్యాపత్తులయొక్క లక్షణచికిత్సితముల జక్కగ విని మరల నాత్రేయుల నుద్దేశించి నమ స్కరించి యిట్లడుగందొడంగెను:—“వైద్యవరుడగు నోగురువర్యా! రోగాధ్యాయమున శుక్రదోషములు పురుషులకు ఎనిమిదివిధములుగ సంభవించునని మీచే నిర్దేశింపబడినవి. అట్టి శుక్రదోషములు జనించుటకు కారణంబులును, దుష్ట-అదుష్టశుక్రలక్షణంబులును, వానిచికిత్సితమును, నాల్గు తెరంగులైన క్లిబత్వ (నపుంసత్వ)మును, వానిచికిత్సితమును, యోనిరోగముల కుపద్రవముల నిర్దేశించునపుడు—“తస్మాద్గర్భం న గృహ్లాన్తి..... గుల్మార్కః ప్రదరాదీంశ్చ” అని నిర్దేశింపబడిన ప్రదరరోగముయొక్క నిదాన-లక్షణ-చికిత్సితంబులును వీని నన్నిటిని సంగ్రహముగను విస్తరముగను వినగోరెద చెప్పము” అని యగ్నివేశులడుగ వాని నన్నిటిని ఆత్రేయు లిట్లు వివరించి చెప్పందొడంగెను. (అష్టో దరీయాధ్యాయమున “అష్టౌ శేతో దోషాః.....అవసాది చేతి” (సూ. అ. ౧౯. సూ. 2) అని నిర్దేశింపబడిన శుక్రదోషముల నెరుంగునది.)

ఇచ్చట శుక్రదోషములు వాచీకరణముచేతనే చికిత్సజేయదగియుండును కావున వాచీకరణాధ్యాయముచేతనే శుక్రదోషచికిత్సితము గతార్థము. క్తై బ్యము, దానిభేదములును, శారీరమున (“కస్మాద్విశేతాః పవనేన్ద్రియో వా.....ఇత్యేవమష్టౌ వికృతి ప్రకారాః కర్మాత్మకానామచలక్షణీయాః.” (శా. అ. ౨. ౧౧. ౧2—౨౧.) అను గ్రంథముచేత) నిర్దేశింపబడినవి. ప్రదరంబును దానిచికిత్సయు యోనివ్యాపచ్ఛిత్సాన

సరముననే (“రోహితకాన్తులకల్పం పాణ్డురేఽస్యగ్ధరే పిబేత్.” అని యుపక్రమించి) వివరింపబడినది. కావున నీవిషయముల వివరించుచు “పునరేవాఽగ్నివేశస్తు” అని యుపక్రమించి చెప్పబడినగ్రంథము అనార్ద మని కొందరాచార్యులు చెప్పెదరు. మరికొందరు వైశేషిని విషయములు ఇంతకుమున్ను సంగ్రహముగ జేసి, వానినే వివరించి చెప్పటకై తంత్రకారులు చెప్పిరికావున అనార్ద ము కాదని చెప్పెదరు. ఈవివరణమును చక్రపాణి దత్తుడు నిరూపించి “ఏవమస్యార్థత్వవివాదేఽపి కాశ్చీరాదిదేశానుమతత్వాత్ కిష్కి ద్వాక్యకరణం కుర్తక” అని వ్రాసిరి. ఈవాక్యమును పరికించినచో చక్రపాణివ్యాఖ్యానము నకు ముందుగానే యీయూర్వాఽనార్ద విచారము కాశ్చీరాదిదేశ పాత భేదములయం దున్న దని స్పష్టమగుచున్నది. విజ్ఞులు గమనించెదరుగాత!

— శుక్రమనిశుక్రము గర్భోత్పత్తికి బీజమనుట. —

మూ. బీజం యస్తాత్ వ్యవాయే తు (షు) హర్షయోనిసముత్థితం,
శుక్రం పౌరుషమిత్యుక్తం తస్మాద్వ్యక్తమి తచ్ఛృణు 133

వ్యా. స్త్రీసంభోగకాలమున హర్షాలిశయమును కారణముగ జేసి పుట్టినశుక్రము గర్భమునకు పురుషచిహ్నములకు కారణమైయుండునని చెప్పబడినది. కావున పురుషుని శుక్రంబును గర్భోత్పత్తికి హేతువగును. కావున అట్టి శుక్రమునకు సంబంధించిన గుణ దోషాదుల వివరించెద వినుము.

— దుష్టశుక్రము గర్భోత్పాదకసమర్థము కాదనుట. —

మూ. యథా బీజమకాలామ్బుకృమికీటాదిదూషితం,
న విరోహతి సద్భవం తథా శుక్రం శరీరిణామ్. 134

వ్యా. లోకమున అకాలమున నాటబడినవిత్తనంబును, జలము, పురుగులు మున్నగు వానిచే చెరుపబడిన విత్తనంబును మొలచుటకు సమర్థముకాక చెడును. అత్తైరంగుననే ఈక్రింద చెప్పబడు అతివ్యవాయాదికారణములచే చెడినశుక్రంబును గర్భోత్పాదనసమర్థము కానోపదు.

— శుక్రము చెడుటకు కారణములు. —

మూ. అతివ్యవాయాత్ వ్యాయామాత్ అసాత్మ్యానాం చ సేవనాత్,
అకాలే వాఽప్యయోనౌ వా మైథునం న చ గచ్ఛతః. 135

రూక్షతి క్తకషాయాఽతిలవణాన్యోష్ణసేవనాత్,
నారీణామరసజ్ఞానాం గమనాత్ జరయా తథా.

136

(నారీణామరసజ్ఞత్వాత్ స్రవణాత్ జరయా తథా),
చింతాశోకాదవిస్రమ్భాత్ శస్త్రక్షౌరాగ్నివిభ్రమాత్,
భయాత్క్రూరాదభీచారాత్ (అతీసారాత్) వ్యాధిభిఃకర్షితస్యచ.
వేగాఘాతాత్ క్షతాచ్ఛాపి ధాతునాం సంప్రదూషణాత్,
దోషాః పృథక్ సమస్తా వా ప్రాప్య రేతోవహస్సిరాః. 138
శుక్రం సన్ధూషయన్త్యాశు తద్వక్ష్యామి విభాగశః,

వ్యా. మైథునము నధికముగ (తనశక్తికి మిక్కుటముగ) చేయుట, దేహపరిశ్రమము నధికముగ చేయుట, తనకు సాత్త్వియులుకాని యాహారవిహారాదుల సేవించుట, అకాలమునందైనను, ఇతరయోనుల (పశ్వాదిజంతుయోనుల) యందైనను మైథునము సేయుట, మైథునార్హమైన వయసున బొత్తుగ మైథునము సేయకుండుట, (శుక్రమును నిరోధించుట) రూక్షగుణంబును తిక్త-కషాయ-లవణ - అద్దురసంబులును ఉష్ణగుణంబును అధికముగకల ద్రవ్యములను అధికముగ సేవించుట, శృంగారాదిరసముల దెలియక మూఢులైనస్త్రీలతో రమించుట, ముసలితనము, చింత, శోకము, విశ్వాసము లేనిస్త్రీలతో రమించుట, భయము, శ్రోధము, అభిచారము (మంత్రతంత్రాదిక్రియలు), (లేక అతీసారము), శస్త్రక్షౌర-అగ్నికర్మలను వ్యస్తముగ నాచరించుట, జ్వరాదిరోగములచే శరీరము కృశించుట, శుక్రవేగమును నిరోధించుట, క్షతము (శుక్రము వెడలుమార్గమున గాయము తగులుట), రసాదిధాతువులు చెడుటకు కారణములైనవాని నాచరించుట, ఈకారణముల చేత వాతాదిదోషములు వేరువేరుగనైనను అన్నియు కలిసియైనను ప్రకోపమునొంది శుక్రమును పహించుసిరలను చేరి వెంటనే శుక్రమును చెరచును. వానిలక్షణాదులను వేరువేరుగ విస్తరించి అట్టి దుష్టశుక్రమును వాతాదిదోషవిభాగపూర్వకముగ జెప్పెద.

❖ ఎనిమిది శుక్ర దోషములు. ❖

మూ. ఘేనిలం తను రూక్షం చ వివర్ణం పూతి పిచ్చిలమ్.

139

అన్యథాతుపసంస్పృష్టం అవసాది తథాప్తమమ్,

వ్యా. ఘేనిలము (నురుగుతో కూడియుండుట), తను (వలుచుబడియుండుట), రూక్షము (జిడ్డులేక శుష్కించియుండుట), వివర్ణము (స్వాభావికమైన శ్వేతవర్ణము మారి నీలపీతాదివర్ణములు కల్గియుండుట), పూతి (దుర్గంధముకల్గియుండుట), పిచ్చిలము

(మిక్కిలి జిగటకల్లియుండుట), ఇతరములగు రసరక్తాదిభాతువులతో కలిసియుండుట, అవసాది (వాతముచే నిరుద్ధమై కష్టముగ వెడలుట), అనునవి యెనిమిదియు వాతాది దోషసంబంధమున గల్గు శుక్రదోషములు.

—౧౭ వాతదుష్టశుక్రలక్షణము. ౧౭—

మూ. ఫేనిలం తను రూక్షం చ కృచ్ఛ్రణాల్పం చ మారుతాత్. 140
భవత్సుపహతం శుక్రం న తత్ గర్భాయ కల్పతే,

వ్యా. వాతముచే చెడిన శుక్రము ఫేనిలమై పలుచబడి రూక్షమైయుండును. మిక్కిలి కష్టముచే స్వల్పముగ వెడలును. ఇయ్యది గర్భోత్పత్తికి సమర్థము కానోపదు.

—౧౮ పిత్తదుష్టశుక్రలక్షణము. ౧౮—

మూ. సనీలమథ వా పీతం అత్యుష్ణం పూతిగన్ధి చ. 141
దహల్లిజ్జం వినిర్యాతి శుక్రం పిత్తేన దూషితం,

వ్యా. పిత్తముచే దుష్టమైన శుక్రము సనీలవర్ణమైనను పీతవర్ణమైనను కల్లి మిక్కిలి వేడితో గూడి దుర్గంధమై లింగమును దహించునట్లు మంటలో గూడి వెడలును.

—౧౯ కఫదుష్టశుక్రలక్షణము. ౧౯—

మూ. శ్లేష్మణా బద్ధమార్ద్రం తు భవత్యత్యర్థపిచ్చిలమ్. 142

వ్యా. కఫముచే శుక్రమును వెడలించుమార్ద్రము అడ్డగింపబడినపుడు శుక్రము (అట్టి శ్లేష్మసంబంధమున జేసి) మిక్కిలి జిగట కల్లి యుండును.

—౨౦ అభిఘాతజశుక్రదోషము. ౨౦—

మూ. స్త్రీణామత్యర్థగమనాత్ అభిఘాతాత్ క్షతాదపి,
శుక్రం ప్రవర్తతే జన్తోః ప్రాయేణ రుధిరాన్వయమ్. 143

వ్యా. అధికముగ స్త్రీలతో రమించినను, గుహ్యమునం దభిఘాతము కల్గినను, గాయమైనను, మనుజునకు శుక్రము ప్రాయికముగ రక్తముతో కూడి వెడలును.

—౨౧ అవసాదిశుక్రదోషము. ౨౧—

మూ. వేగసన్ధారణాచ్ఛుక్రం వాయునా విహతం పథి,
కృచ్ఛ్రణ యాతి గ్రథితం అవసాది తథాఽష్టమమ్. 144
ఇతి దోషాస్సమాఖ్యాతాః శుక్రస్యాష్టే సలక్షణాః,

వ్యా. శుక్రము వెడలనున్నపుడు వెడలనీయక నిరోధించినచో శుక్రము వెడలు మార్గముననే వాతముచే నిరోధించబడి గ్రంథిరూపమై చిరకాలమునకు బైటవెడలును. ఇయ్యది అవసాదియను యెనిమిదవ శుక్రదోషము. ఇతైరంగున శుక్రదోషము తెనిమిదియు నుద్దేశప్రకారము వివరించబడినవి.

—ॐ నిర్దుష్టశుక్రలక్షణము. ॐ—

మూ. స్నిగ్ధం ఘనం పిచ్చిలం చ మధురం చాఽవిదాహి చ. 145
రేతశ్శుద్ధం విజానీయాత్ శ్వేతం స్ఫటికసన్నిభం,

వ్యా. పరిశుద్ధమైన శుక్రము స్నిగ్ధముగను, పిచ్చిలముగను, చిక్కనైయును, తీపికల్లియు, మంట లేకయు, శుద్ధస్ఫటికమును బోలె శ్వేతవర్ణంబు నైయుండును. (ఇట్టి లక్షణములు కలశుక్రము దోషరహితమని యర్థము). ఇచ్చట శుక్రప్రసంగవశముచే శుద్ధశుక్రస్వరూపంబును చెప్పబడినది.

—ॐ శుక్రదోషసామాన్యచికిత్స. ॐ—

మూ. వాజీకరణయోగైస్తైః ఉపయోగసుఖైర్హితైః. 146

రక్తపిత్తహరైర్వ్యైః యోనివ్యాపదికైస్తథా,
దుష్టం యదా భవేచ్ఛుక్రం తదా తత్ సముపాచరేత్. 147

ఘృతం చ జీవనీయం యత్ చ్యవనప్రాశ ఏవ చ,
గిరిజన్య ప్రయోగశ్చ రేతోదోషా నపోహతి. 148

వ్యా. వైశిష్ట్యనరీతిగ శుక్రము దుష్టమైనపుడు ఉపయోగించుటకు సుఖముగ నుండునవియు, హితకరంబులును నగు వాజీకరణయోగములచేతను, రక్తపిత్తహరములగు యోగములచేతను, యోనివ్యాపత్తుకు చెప్పబడిన యోగములచేతను ఉపచరించవలెను. మరియు జీవనీయఘృతమును, చ్యవనప్రాశరసాయనమును, శిలాజతుప్రయోగంబును శుక్రదోషముల హరించును.

—ॐ వాతాదిదుష్టశుక్రచికిత్సావిధానము. ॐ—

మూ వాతాఽన్వితే హితాశ్శుక్రే నిరూహస్యానువాసనాః,
అభయామలకీయం చ వైత్రే శస్తం రసాయనమ్. 149
(బ్రాహ్మమామలకీయం చ వైత్రే శస్తం విరేచనమ్,)

మాగధ్యమృతలోహానాం త్రిఫలాయా రసాయనం,

కఫాఘ్నితం శుక్రదోషం హన్యాద్భల్లాతకస్య చ.

150

వ్యా. శుక్రము కఫముచే దుష్టమైనపుడు నిరూహ-అనువాసనపద్ధతులు విధ్యుక్త ప్రకారము ప్రయోగింపవలెను. పిత్తముచే దుష్టమైనపుడు రసాయనప్రథమపాదమున (“అథామలకవిభీతకీసాం” అని యుపక్రమించి చెప్పబడిన) అభయములకీయరసాయనయోగముల నుపయోగించుట చాల ప్రశస్తము. (లేక బ్రహ్మ-అమలకరసాయనముల నుపయోగించుటయు, విరేచనము చేయుచుటయు ప్రశస్తము). కఫముచే కల్గిన శుక్రదోషమున పిప్పలిరసాయనమును, అమృత (అమలక) రసాయనమును, లోహరసాయనమును, త్రిఫలరసాయనమును, భల్లాతక రసాయనమును ఉపయోగించినచో శమించును. ఈరసాయనయోగము లన్నియు రసాయనాధ్యాయమున (చి. ౧ అధ్యాయమున) చూచునది.

—ॐ అన్యథాతుసంస్కృప్తశుక్రదోషచికిత్స. ॐ—

మూ. యదన్యథాతుసంస్కృప్తం శుక్రం తద్వీక్ష్య యుక్తితః,

యథాదోషం ప్రయుజ్జీత దోషథాతుభిషగ్జితమ్.

151

వ్యా. శుక్రము తదితరములైన రక్తాదిథాతువులతో కూడియున్నయెడ చక్కగ గమనించి సంస్కృప్తలగు థాతువులకును వాతాదిదోషములకును తగినట్లు యుక్తియుక్తముగ చికిత్సచేయవగును.

—ॐ శుక్రదోషసామాన్యముగ హితములు. ॐ—

మూ. సర్పిః పయో రసాః శాలిః యవగోధూమపష్టికాః,

ప్రశస్తాః శుక్రదోషేషు వస్తీకర్త విశేషతః.

152

వ్యా. నెయ్యి, పాలు, మాంసరసములు, రాజనములబియ్యపుటన్నము, యవలు, గోధూమలు, అరువదివాళ్లసంబావులు, ఇవియన్నియు శుక్రదోషము లన్నిటియందును మిగుల ప్రశస్తములు. వస్తీకర్త చేయుటయు అన్నిటికన్న మిగుల ప్రశస్తము.

మూ. ఇత్యష్టశుక్రదోషాణాం మునినోక్తం చికిత్సితం,

రేతోదోషోద్భవం క్షై బ్యం యస్తాచ్ఛుద్ధైవ సిద్ధ్యతి.

153

తతో వత్స్యామి తే సమ్యక్ అగ్ని వేశ యథాతథమ్,

చ-చి—173

నారీణామరసజ్ఞత్వాత్ పశ్చాత్తాపచారతః,
బీజోపహూతాద్భవతి పాణ్డువర్ణస్సుదుర్బలః. 160

అల్పప్రాణోఽల్పహర్షశ్చ ప్రమదాసు భవేన్నరః,
హృత్పాణ్డురోగతమక కామలాశ్రమపీడితః. 161

ఛర్ద్వతీసారశూలార్తః కాసజ్వలనిపీడితః.

బీజోపహూతజం కై బ్యం,

వ్యా. శీతవీర్యంబులును రూక్షగుణంబులును కల పదార్థముల భుజించుట, తనకు
వలసినపరిమితికన్న స్వల్పముగ భుజించుట, క్లిష్ట (చెడిన) పదార్థములను, విరుద్ధపదార్థ
ములను భుజించుట, అజీర్ణపదార్థముల భుజించుట, లేక జీర్ణము కాకుండునపుడు మరల
భుజించుట, శోకము, చింత, భయము, మనసుకుద్వేగము, స్త్రీసంభోగమును మితిమీరి
యూచరించుట, దుష్టములగు మంత్రతంత్రాదిప్రయోగములు, రసాదిధాతువులు ఊఁచిం
చుట, (లేక వాతాదిదోషములు ఊఁచుట), చనవులేనిస్త్రీలతో రమించుట, వాతాది
దోషములు విషమములగుట, ఆహారమును భుజించకుండుట, శరీరమునకు శ్రమమును
కల్గించుపనుల నధికముగ జేయుట, తాను రమించునట్టిస్త్రీలు రసజ్ఞత లేక మూఢులుగ
నుండుట, పమనాదిపంచకర్మములను విధివిపరీతముగ జేయుట, (లేక అట్టి పంచకర్మముల
జేసికొనినపుడు పథ్యసేవనాదినియమముల వ్యత్యస్తముగ జేయుట), ఈకారణములచే
బీజరూపమైన శుక్రము చెడును. దానంజేసి మనుజునిశరీరము పాండువర్ణమగును. శరీర
బలము నశించును. శుక్రము పాటపము చెడి స్త్రీసంభోగమున వాంఛయు ఉత్సా
హంబును తగ్గును. దానంజేసి సంభోగశక్తియు నడుగంటును. హృద్రోగంబును పాండు
రోగంబును తమకశ్వాసంబును కామలారోగంబును శరీరశ్రమంబును సంభవించును.
పమనంబును అతిసారంబును శూలరోగంబును కాసంబును జ్వరంబును వానిని బాధిం
చును. ఈలక్షణములు కల్గిన బీజోపహూతముచే కల్గిన క్లిబ్బత్వము. (ఇచ్చట “రసా
దీనాం చ సంక్షయాత్” “వాతాదీనాం చ” అనుపాఠము చక్రపాణిదత్తవ్యాఖ్యా
నమృతము.)

2. ధ్వజభంగ కై బ్యనిదానము. ౧

మూ. ధ్వజభజ్జకృతం శ్రుణు. 162

అత్యష్టులవణమౌరవిరుద్ధాఽసాత్వ్యభోజనాత్,
అత్యమ్బుపానాద్విషమాత్ పిష్టాన్నగుడభోజనాత్. 163

దధిక్షిరానూపమాంససేవనాత్ వ్యాధికర్షనాత్,
 కన్యానాం చైవ గమనాత్ అయోనిగమనాదపి. 164
 దీర్ఘరోగాం (రోగ్జ్ఞాం) చిరోత్పృష్టాం తథైవ చ రజస్స్వలాం,
 దుర్లభాం దుష్టయోనిం చ తథైవ చ పరిస్రుతామ్. 165
 ఈదృశీం ప్రమదాం మోహాత్ యో గచ్ఛేత్ కామహర్షితః,
 చతుష్పదాభిగమనాత్ శేషసశ్చాభిఘాతతః. 166
 అథావనాద్వా మేధ్రస్య శస్త్రదస్తనఖక్షతాత్,
 కాష్టప్రహరనిష్పేషాత్ శూకానాం చాఽతిసేవనాత్. 167
 రేతసశ్చ ప్రతిఘాతాత్ ధ్వజభజ్ఞః ప్రవర్తతే,
 (భవన్తి యాని రూపాణి తస్య వక్ష్యామ్యతః పరమ్)

వ్యా. ధ్వజభంగముచే కల్గిన శస్త్రము నీక్రింద వివరించెదః—మిక్కిలి
 పులుపును ఉప్పును కారంబును కలపదార్థముల భుజించుట, పరస్పరవిరుద్ధంబులును
 అసాత్మ్యంబులు నగుపదార్థముల భుజించుట, అధికముగ జలమును త్రాగుట,
 అకాలమున భుజించుట, పిండిచే చేయబడిన యన్నమును బెల్లముచే చేయబడిన భక్ష్య
 ములను విశేషముగ భుజించుట, పెరుగును పాలను అనూపజంతువులమాంసమును అధిక
 ముగ సేవించుట, ఇతరవ్యాధులచే శరీరము కృశించుట, పుష్పిణికాయుండు కన్యకలతో
 రమించుట, యోనికాక ఇతరసాధనములతో మైథునము చేయుట, దీర్ఘ కాలముగ
 రోగపీడితయైన స్త్రీతో నైనను, (మిక్కిలి నిడుదలైనరోమములకల స్త్రీతోనైనను),
 చిరకాలమునుండి సంగమమును మానియున్న స్త్రీతో నైనను, రజస్స్వలగానుండు
 స్త్రీతోనైనను, దుర్గంధమైన (భగముకల) స్త్రీతోనైనను, వాతాదులచే దుష్టమైన
 యోనికల స్త్రీతో నైనను, దుష్టమైన ద్రవమును స్రవించు స్త్రీతోనైనను, అజ్ఞానము
 వలన కామోద్దీపితుడై సంగభంగము చేసినను; పశువులు మున్నగు నాలుగుకాశుల
 జంతువులతో మైథునము చేసినను, మేథ్రమున కభిఘాతమును కల్పించినను; మేథ్రమును
 శుభ్రముగ కడుగకున్నను, మేథ్రమున శస్త్రములు దంతములు గోళులు మున్నగువానితో
 గాయము కల్గినను, మేథ్రమునకు కొయ్యలచే బెబ్బతగిలినను, చేతులు మున్నగువానిచే
 మర్దించినను, మేథ్రమును వృద్ధిపొందించుటకై చేయబడు శూకమునుసౌమధము సధికముగ
 లేపనము చేసినను, శుక్రమును (యుక్తకాలమున నెడలనీయక నిరోధించినను, ఈకారణ
 ములచేత ధ్వజభంగము కల్గును. (మేథ్రము బిగిచెడునని భావము.)

(జలమున సంచరించుచు కప్పవలెనుండు విషజంతువు శూకము, అట్టివిషజంతువును చేర్చి చేయబడిన యౌషధమును లింగము చాల వృద్ధి నొందుటకై పూసెదరు. అట్టి యౌషధము నధికముగ నుపయోగించుటచే ధ్వజభంగము సంభవించునని యిచ్చట “శూకానాం చాఽలిసేవనాత్” అని చెప్పబడినది).

అట్టి ధ్వజభంగముచే గల్గిన క్షై బ్యలక్షణము లీ క్రింద వివరింపబడును.

— ధ్వజభంగజ క్షై బ్యలక్షణము. —

- మూ. శ్వయంభు ర్వేదనా మేధ్యైరాగశ్చైవోపలక్ష్యతే. 168
 సోఫీటాశ్చ తీవ్రాః జాయంతే లిజ్జపాశో భవత్యపి,
 మాంసవృద్ధిర్భవేచ్ఛాస్య వ్రణాః క్షీప్రం భవత్యపి. 169
 పులాశోదకసజ్కాశః స్తావః శ్యావారుణప్రభః,
 వలయీకురుతే చాపి కఠినశ్చ పరిగ్రహః. 170
 జ్వరస్తృష్ణా భ్రమో మూర్ఛా చ్ఛర్దిశ్చాసోఽపజాయతే,
 రక్తం కృష్ణం స్రవేచ్ఛాపి నీలమావిలలోహితమ్. 171
 అగ్ని నేవ చ దగ్ధస్య తివ్రో దాహస్సవేదనః,
 వస్తా వృషణయోర్వాపి నీవన్యాం వంక్షణేషు చ. 172
 కదాచిత్ పిచ్ఛిలో వాపి పాణ్డుస్థానవశ్చ జాయతే,
 శ్వయంభుర్జాయతే మద్దస్తిమితోఽల్పచరిస్తవః. 173
 చిరాచ్ఛ పాకం వ్రజతి శీఘ్రం చాఽథ ప్రముచ్యతే,
 జాయంతే క్రిమయశ్చాపి క్లిద్యతే పూతిగన్ధి చ. 174
 విశీర్యతే మణిశ్చాస్య మేధ్యైం ముష్కావథాపి చ;
 ధ్వజభజ్జకృతం క్షై బ్యం ఇత్యేతత్సముదాహృతమ్. 175
 ఏతం(ఏవం) పశ్చవిధం కేచిత్ ధ్వజభజ్జం ప్రచక్షతే,

వ్యా. మేధ్రమునందు వాపును, పోటును కల్గి యెఱ్ఱగ నుండుట; (ఇది వాతిక క్షై బ్యము). లింగముపై పుండై బొబ్బలు కల్గి తీవ్రమైనబాధ కల్గును. (ఇది వైత్తిక క్షై బ్యము.) మేధ్రముపై మాంసము వృద్ధి నొంది శీఘ్రముగ వ్రణములు జనించుట, శ్యామవర్ణంబైనను, అరుణవర్ణంబైనను కల్గి గంజిసీళ్లవలె నుండుద్రవము మేధ్రమునుండి స్రవించుట, మేధ్రముపై నుండుచర్మము కఠినముగను విస్తృతంబునై మేధ్రముచుట్టును

వలనూకారముగ వ్యాపించుట (ఇయ్యది కైష్టికము.) జ్వరము, దస్యి, ప్రమము, మూర్ఛ, వాంతి, ఈలక్షణములు కల్గి నీలవర్ణంబును, కలుషంబును, లోహితవర్ణంబును, లేక కృష్ణ వర్ణంబును, నగు రక్తము స్రవించుట; (ఇది రక్తజము.) మేధ్రమునందు నిష్పన్న కాల్చిన విధముగ తీవ్రమైన మంటయు, నొప్పియు కల్గుట; అట్టివేదన వస్తీయందైనను, పృషణముల యందైనను, నీవనియందైనను, గజ్జలయందైనను, సంభవించుట; ఒకప్పుడు పిచ్చిలముగను, ఒకప్పుడు పాండువర్ణముగ నుండుద్రవము స్రవించుట; మందముగను, చిక్కనైనదిగను నుండుద్రవము స్రవించుట వాపు, చిరకాలమునకు మేధ్రమునందు పుండై శీఘ్రముగ అవయవమును నశింపజేయుట, అట్టి వ్రణమున క్రిములు కల్గి కుళ్లు, దుర్గంధము కల్గి మేధ్రమునందు మణియు, పృషణంబును చిందరవందరగ శిథిలమై యూడిపడుట; (ఇది సాన్నిపాతికము.) ఈలక్షణములకల కై బృము ధ్వజభంగముచే (మేధ్రరాశముచే) కల్గిన క్షీబత్సము (నపుంసకత్వము) అని యెరుంగునది. కొందరాచార్యులు కై బృమునకు కారణమైన ధ్వజభంగము వైజెప్పిన వాతాదిలక్షణములచే నైదువిధముల నుండునని చెప్పెదరు.

ఇచ్చట ధ్వజభంగమున ఉపదంశమును గుహ్యరోగవిశేషము. అయ్యది వైజెప్పిన కై బృమువలె వాతాదిభేదములచే నైదువిధములుగ నుండునని “ఏతం పంచవిధం” అను వాక్యమున కర్థము. ఈవిషయమునే గంగాధరకృత జల్పకల్పతరువ్యాఖ్యానమున నిట్లు చెప్పబడినది.—“ఏతం ధ్వజభక్లముపదంశం కేచిత్ పంచవిధం ప్రచక్షత్.”

ఈ ప్రకరణమున ఉపదంశరోగనిదానలక్షణచికిత్సలు ప్రత్యేకముగ జెప్పబడలేదు. ఐనను ధ్వజభంగశబ్దమునకు ఉపదంశముని యర్థము వైవ్యాఖ్యానమున లేలుచున్నది. అట్టి యుపదంశమును వాతాదిభేదములచే నైదువిధములుగ నుండునని వైలక్షణములనే యతిదేశించుచు మతాంతరముగ నీతంత్రకారు డుపదేశించెను. వాగ్భటాచార్యులు “ఉపదంశోఽత్ర పంచధా పృథగ్దోషైః సరుధిరైః సమస్తైశ్చ.....వరణం క్రిమిసంభవః.” (అ. హృ. ఉ. అ. 33 శ్లో. ౧-౮) అనుగ్రంథముచేత పంచవిధోపదంశములను వివరించెను. మాధవకరుడును వాగ్భటానుసారముగ ఉపదంశములను వివరించి చెప్పెను. ఈతంత్రమునందును వైవివరణమునుపట్టి ఉపదంశలక్షణము ఉక్తప్రాయమని యెరుంగదగును.

— ౩. జరాసంభవ కై బృనిదాన-లక్షణము. —

మూ. కై బృం జరాసంభవం హి ప్రవక్ష్యామ్యథ తచ్ఛృణు. జఘన్యమధ్యప్రవరం వయస్త్రివిధముచ్యతే,

అతిప్రవయసాం శుక్రం ప్రాయశః క్షీయతే నృణామ్. 177

రసాదీనాం సంక్షయాచ్చ తథైవావృష్యనేవనాత్,
.బలవీర్యేద్వియ్యాణాం చ క్రమేణైవ పరిక్షయాత్. 178

పరిక్షయాదాయుషశ్చావృష్యనాహారాచ్చ మాత్స్ర్యమాత్,
జరాసంభవజం కై బ్యం ఇత్యేతైర్హేతుభిర్నృణామ్ 179

జాయతే; తేన సోఽత్యర్థం క్షీణధాతుస్సుదుర్బలః,
వివర్ణో విహ్వలో దీనః క్షీప్రం వ్యాధిమథాశ్నుతే. 180

ఏతజ్జరాసంభవం హి,

వ్యా. జరాసంభవమైన (ముసలితనము చే కల్గిన) కై బ్యము నీక్రింద వివరించెదః—
మనుజులకు శతసంవత్సరపరిమితమైన ఆయుష్యమున వయస్సు జఘన్యము, మధ్యమము, ప్రవరము, అని మూడువిధములుగ విభక్త మైయుండును. అందు మిక్కిలి వయస్సు చెల్లినవృద్ధులకు శుక్రము ప్రాయశః క్షీణించును. మరియు మనుజులకు శరీరమునందలి రసాదిధాతువులు క్షీణించుటవలనను, వృష్యయోగముల సేవించకుండుటవలనను, బలంబును, వీర్యంబును, ఇంద్రియంబును, వయోధర్మమునుపట్టి నానాట క్రమేణ కృశించుటవలనను, ఆయుష్యము క్షీణించుటవలనను, ఆహారము విసర్జించుటవలనను, శరీరపరిశ్రమముచేతను, బడలికవలనను, శుక్రము నానాట క్షీణించి ముసలితనమును కారణముగ చేసికొని కై బ్యము సంభవించును. అట్టియెడ శరీరమునందలి ధాతువులును బలహీనము లైయుండును. శరీరవర్ణము మారును. సంభోగశక్తి నశించును. మిక్కిలి దీనభావము నొందును. ఇశరవ్యాధులచే నతిశీఘ్రముగ పీడింపబడును. ఇయ్యది ముసలితనముచే కల్గిన కై బ్యమని యెరుంగునది.

ఇచ్చట “ప్రాయశః క్షీయతే నృణామ్” అనుచోట ప్రాయశ్చబ్దముచేత సారవంతమైన శుక్రము కలవారికిని, వృష్యయోగముల సేవించినవారికిని, ముసలితనమునందును శుక్రము క్షీణించక యొకప్పుడు శుక్రము పుష్టికల్గియుండునని తెలిసెడి.

— 4. శుక్రక్షయజ కై బ్యనిదాన-లక్షణములు. —

మూ. చతుర్థం క్షయజం శ్రుణు,
అతీవ చిస్తనాచైచ్చ శోకాత్ క్రోధాద్భయోత్తథా. 181

ఈర్ష్యోత్కణ్ఠామదోద్వేగాత్ (మనఃక్షోభాత్)

సదా విశతి యో నరః.

- కృశో వా నేవతే రూక్షం అన్న పానం తథాషధమ్. 182
 దుర్బలప్రకృతిశ్చైవ నిరాహారో భవేద్యది,
 అసాత్మ్య(అథాల్ప)భోజనాచ్ఛాసి హృదయే యో వ్యవస్థితః.
 రసః ప్రధానధాతుర్హి ష్టియేతాశు, తతో నృణాం,
 రక్తాదయశ్చ ష్టియన్తే ధాతవస్తస్య దేహినః. 184
 శుక్రావసానాః, తేభ్యోఽపి శుక్రం ధామ పరం మతం,
 చేతనో వాఽతిహర్షేణ వ్యవాయం నేవతేఽతి యః. 185
 తస్యాశు ష్టియతే శుక్రం తతః ప్రాప్నోతి సంక్షయం,
 ఘోరం వ్యాధిమవాప్నోతి మరణం వా స గచ్ఛతి. 186
 శుక్రం తస్మాద్విశేషేణ రక్ష్యమారోగ్యమిచ్ఛతా,

వ్యా. శుక్రక్షయముచే గల్గిన నాల్గవ శ్లోబ్య మిక్రిందచెప్పబడును:—మిక్రిలి చింతనముచేయుట, శోకము, క్రోధము, భయము, ఈర్ష్య (సోకోర్షమి), ఉత్కంఠ (ప్రియమైనవస్తువును సంపాదించుటయందు తొందరపాటు). ఈకారణములచే మనస్సు సంక్షోభము నొంది యెల్లప్పుడును తిక్కయై తిన ట్లున్నను శరీరము రోగాదికారణాంతరములచే కృశించి యున్నపుడు మిక్రిలి రూక్షములగు నన్నపానముల నైనను జౌషధముల నైనను సేవించినను, పుట్టుకతోనే బలహీనమైన ప్రకృతి కల్గియున్నను, ఆహారమును బొత్తుగ వర్జించి యున్నను, తనకు శరీరప్రకృతికి నిమిషని యాహారమును భుజించినను, ఈకారణములచేత మనుజుల హృదయమున నుండు రక్తధాతువుల కన్నిటికిని (ఉత్పాదకమై) ప్రధానమైన రసధాతువు శీఘ్రముగ ష్టిణించును. అట్టి రక్తాదిధాతువుల కుత్పత్తికారణమైన రసధాతువు ష్టిణించుటం జేసి (దాన సంభవించు) తక్కిన రక్తమాంస-మేదోఽస్థి-మజ్జ-శుక్రధాతువు లన్నియు వరుసగ నానాట ష్టిణించును. లేక సంభోగవిషయమైన మనోఽభిలాష మిక్రిలి యధికమగుటవలన మనుజుడు స్త్రీసంభోగమును మితిమీరి యాచరించినను శుక్రము అతిశీఘ్రముగ నశించును. అట్టియెడ మనుజుడు శుక్రమువరకుం గల ధాతువు లన్నియు బొత్తుగ ష్టిణించి మిగుల శ్రూరమైన వ్యాధిని పొందును. లేక తుదకు మరణమును కూడ పొందును. (ఇదియే శుక్రక్షయజ శ్లోబ్యము). కావున నారోగ్యమును కోరు మనుజుడు మిక్రిలి జాగరూకుడై శుక్రము సంతమాత్రమును చెడనీయక కాపాడుకొనవలెను.

మూ. ఏవం నిదానలిజ్ఞాభ్యాముక్తం శ్లోబ్యం చతుర్విధమ్. 187

కేచిత్ కై జ్యే త్వసా ధ్యే ద్వే ధ్వజభక్తక్షయోద్భవే,
వదన్తి; శేషసశ్చేదాత్ వృషణోత్పాటనేన చ.

188

వ్యా. ఇత్యైరంగున నుద్దేశ ప్రకారము నాల్గువిధములైన కైజ్యములనిదానంబులును లక్షణంబులును వేరువేరుగ వివరించి చెప్పబడినవి.

కొంద రాచార్యులు ఈక్రింద చెప్పబడురీతిగ సంభవించిన ధ్వజభంగమువలనను శుక్రక్షయమువలనను సంభవించిన కైజ్యములు అసాధ్యములని చెప్పెదరు:—అందు మేధామును ఛేదించుటవలనను వృషణముల పెకలించి విడదీయుటవలనను ధ్వజభంగము సంభవించును. (దీనివలన కల్గిన కైజ్యము అసాధ్యము.)

వివరణము.—ధ్వజభంగలక్షణముల జెప్పనప్పుడు “శయ్యంశుర్వేదనా మేధో”... వివం శఞ్చవిధం కేచిత్ ధ్వజభంగం ప్రచక్షలే.” (౧౬౯-౧౭౫ శ్లో) అనుగ్రంథముచే నైదువిధములుగ ధ్వజభంగము చెప్పబడినది. అందు సన్నిపాతధ్వజభంగలక్షణములలో “విశీర్షణే మణిశ్చాన్య మేధాం ముష్కావధాపి చ.” అని సాన్నిపాతికమున మేధాములును వృషణములు క్రిములచే యాపు లేక చెడునని చెప్పబడినది. అన్నిసాన్నిపాతిక ధ్వజభంగమున కల్గిన కైజ్యము అసాధ్యమని “శేషసః శ్చేదాత్, వృషణోత్పాటనేన చ.” అనువాక్యముచే ననువదించబడినదని యెరుంగవచ్చును.

—ॐ బీజదోషజనితశుక్రక్షయజ్జైబ్యలక్షణము. ॐ—

మూ. మాతాపిత్రోర్బీజదోషాత్ అశుభై శ్చాకృతాత్మనః,

గర్భస్థస్య యదా దోషాః ప్రాప్య రేతోవహాస్సిరాః.

189

శోషయన్త్యాశు తన్నా శాత్ రేతశ్చాప్యసహస్యతే,

తత్ర సమ్పూర్ణసర్వాజ్ఞాః స భవత్యేపుమాన్ పుమాన్.

190

వ్యా. తల్లితండ్రులయొక్క శుక్ర శోణితరూపమైన (గర్భోత్పత్తి) బీజమునకు సంబంధించిన దోషముచే నైనను, గర్భమునందలిశిశువు పూర్వజన్మమున చేసిన దుష్కర్మములచే నైనను వాతాదిదోషములు ప్రకోపము నొంది, గర్భమునందలి శిశువు యొక్క శుక్రవహస్రోతస్సులలో చేరి, శోషింపజేయును. దానంజేసి యాశిశువునకు శుక్రము పుట్టకయే నశించును. అశిశువు పురుషుడును, పురుషున కుండవలసిన యంగము లన్నియు సంపూర్ణముగ (నేవిధమైన కొరతయు లేక) నుండినవాడయ్యును, స్త్రీసంభోగమునకు వలసిన శుక్రము లేమింజేసి, (అట్టి సామర్థ్యము లేక) నపునకు డగ్గును.

(ఇదియును గర్భమునం దున్నపుడే బీజదోషమునం జేసి శుక్రము నశించినది కావున పుట్టుకతో కూడ సంభవించిన శుక్రక్షయజ క్షైబ్యము.)

ఇచ్చట బీజదోషమున గర్భోత్పత్తికి ఉపాదానకారణమైన తలిదండ్రుల శుక్ర శోణితరూపమైన బీజముననే సంక్రమించిన వాతాదిదోషసంబంధము. శిశువు పూర్వజన్మమున శుక్రోత్పత్తికి భంగకరముగ జేసినకర్మ సంచితము. ఈరెండుకారణములచేత వాతాదిదోషములు శిశువునకు శుక్రవహములగు ప్రోతస్సృలలో జేరి శుక్రమును శోషింప జేయును. దానంజేసి యాశిశువు పుట్టునప్పుడే నపుంసకుడుగ పుట్టును. ఈబీజదోషవివరణమంతయు నర్యశ్చికిత్సితమున—“ఇహ ఖల్వగ్నివేశ! ద్వివిధాన్యర్థాంసి..... తథా అన్యేషామసి సహజానాం వికారాణాం” (చి. అ. ౧౪. సూ. ౧) అనువాక్యమును వివరించునపుడు మాచే విస్తరముగ జెప్పబడినది. కావున నచ్చట జూచునది.

మరియు శుక్రవహప్రోతస్సృలు సుశ్రుతమున నిట్లు చెప్పబడినవి:—శుక్రవహే ద్యే, తయోర్హాలంస్తనే పృషణౌ చ.” (సుశ్రుత. శా. అ. ౯ సూ. ౨౨) శుక్రవహములగు ప్రోతస్సృలు రెండు. వానికి స్తనములును పృషణములును మూలస్థానములు. అని యర్థము.

మూ. ఏతే త్వసాధ్యాః వ్యాఖ్యాతాః సన్నిపాతసముచ్చయాత్,

చికిత్సితమతస్తార్థ్యం సమాసవ్యాసతశ్చగ్నిః.

191

వ్యా. వైజెప్పబడిన క్షైబ్యములలో సన్నిపాతముచే గల్గినవి యసాధ్యములు. క్షైబ్యమునకు చేయదగిన చికిత్సితము సంగ్రహముగను విస్తరముగను ఈక్రింద వివరింపబడును.

— శుక్రదోషజ క్షైబ్యసామాన్యచికిత్స. —

మూ. శుక్రదోషేషు నిర్దిష్టం భేషజం యన్తయానఘ !

క్షైబ్యోపశాంతయే కుర్యాత్ క్షీణక్షతహితం చ యత్.

192

వస్తయః క్షీరసర్పింషి పృష్యయోగాశ్చ యే మతాః,

రసాయనప్రయోగాశ్చ సర్వానేతాః ప్రయోజయేత్.

193

సమీక్ష్య దేహదోషాగ్ని బలం భేషజకాలవితే,

వ్యవాయపేతుజే క్షైబ్యే తథా ధాతువిపర్యయాత్.

(భేషజం ధాతువర్ధనమ్). 194.

దైవవ్యపాశ్రయం వైవ భేషజం చాభిచారకే,
సమాసేనైతదుద్దిష్టం భేషజం క్షై బ్యశాస్తయే.

195

వ్యా. శుక్రదోషముల నుద్దేశించి చెప్పబడిన చికిత్సితంబును, ధాతుక్షయమున కును ఉరోక్షతమునకును చెప్పబడిన చికిత్సితంబును క్షై బ్యసామాన్యముగ నుపయోగింప నగును. మరియు పై జెప్పిన వ్యాధుల నుద్దేశించి చెప్పబడిన వస్తులును, క్షీరయోగము లును, ఘృతయోగములును, వృష్యయోగములును, రసాయనప్రయోగంబులును, ఇవి యన్నియు రోగియొక్క దేహముయొక్కయు వాతాదిదోషములయొక్కయు జాత రాన్నియొక్కయు బలమును, శీతవర్షాదికాలస్వభావమును చక్కగ గమనించి తత్తదను గుణముగ నుపయోగింపవలెను.

మరియు అతిసంభోగమును కారణముగ జేసి దోషవైషమ్యముచే గల్గిన క్షైబ్యము నందును పై జెప్పిన చికిత్సలను ధాతువుల వృద్ధినందించునౌషధములను బలకాలాద్యను సారముగ నుపయోగింపవగును. అభిచారదోషమునంజేసి (మంత్రప్రయోగాదులవలన) సంభవించిన క్షైబ్యమునకు తత్తద్దోషనివర్తక దేవోపాసనము మున్నగు చికిత్సను చేయ వలెను. ఇతైరింగను క్షైబ్యనివర్తక చికిత్సితము సామాన్యముగ నిర్దేశింపబడినది.

ఇచ్చట “వ్యవాయహేతుజ్ఞై క్షైబ్యే” అనుటవలన బీజదోషముచే గల్గిన సహజ క్షైబ్యము అసాధ్యము కావున తదితరమగు శుక్రక్షయముచే గల్గిన క్షైబ్యము నుద్దేశించి యిచ్చట చికిత్స చెప్పబడినది యని తెలిసెడి.

—● క్షైబ్యవిశేషచికిత్స, అందు బీజోపఘాతజ క్షైబ్యచికిత్స. —●

- మూ. విస్తరేణ ప్రవత్యోమి క్షై బ్యానాం భేషజం పునః,
సుస్విన్నస్నిగ్ధగాత్రస్య స్నేహాయుక్తం విరేచనమ్. 196
- అన్నాశనం తతః కుర్యాత్ అథవాఽఽస్థాపనం పునః,
ప్రదద్యాత్ మతిమాన్ వైద్యః తతస్తమనువాసయేత్. 197
- పలాశైరణ్డముస్తాద్యైః పశ్చాద్దాస్థాపయేత్తతః,
వాణీకరణయోగాశ్చ పూర్వం యే సముదాహృతాః. 198
- భిషజాతేప్రయోజ్యాస్యైః క్షై బ్యబీజోపఘాతజే,

వ్యా. మరియు క్షైబ్యమునకు చికిత్స యీక్రింద విస్తరముగ జెప్పబడును. బీజోపఘాతముచే సంభవించిన క్షైబ్యమున తొలుత విధ్యుక్తప్రకారము స్నేహస్వేద విధుల చేసి స్పృగ్గఘాత్రుడైనవానికి స్నేహద్రవ్యముతోగూడిన విరేచనోషధము నుపయోగింపవలెను. చక్కగ విరేచనములైన పిదప నన్నము నాహారమునకు పెట్టవలెను. లేక స్నేహస్వేదవిధుల నిర్వర్తించినపిదప నాస్థాపనవస్తిని ప్రయోగించి, పిత్తుట అనువాసన వస్తిని ప్రయోగించి, పిదప సిద్ధస్థానమున చెప్పబడు ఆముదపువేళ్లు మున్నగువానిచేతను, తుంగగడ్డలు మున్నగువానిచేతను మరల నాస్థాపనవస్తిని ప్రయోగింపవలెను. పిమ్మట వాడీకరణమున జెప్పబడిన యోగములను బలాద్యనుసారముగ నుపయోగించవగును.

ఇచ్చట—“ఏరండమూలపలాశ.....అపత్యకామానామ్.” (సిద్ధి. అ. ౧౭) ముస్తోశీరబలారగ్వధ.....సద్యోబలజనో రసాయనచ్చేతి.” (సిద్ధి. అ. ౧౮) అని చెప్పబడు వస్త్రయోగములు రెండును “పలాశైరణ్డముస్తాదైత్యిః.” అనుపదముచే గ్రహింపవగును.

❖ ధ్వజభంగకృత క్షైబ్యచికిత్స. ❖

మూ. ధ్వజభంగకృతం క్షై బ్యం జ్ఞాత్వా తస్యా౭౭చరేత్ క్రియాం. 199
ప్ర దేహా౯ పరిషే కాంశ్చ కుర్యాద్వా ర క్తమోక్షణమ్,
స్నేహపానం చ కుర్వీత సస్నేహం చ విరేచనమ్. 200
అనువాసం తతః కుర్యాత్ అథవా౭స్థాపనం పునః,
వ్రణవచ్చ క్రియాస్సర్వాః తతః కుర్యాద్విచక్షణః. 201

వ్యా. ధ్వజభంగముచే కల్గిన క్షీబత్సమును వానిలక్షణములచే చక్కగ గమనించి దానికి ఈక్రింద చెప్పబడు విధముగ చికిత్స చేయవలయును. విధ్యుక్తప్రకారము ప్రలాపాదులను, పరిషేకములను చేసి రక్తమోక్షణమును చేయదగును. స్నేహపానమును, స్నేహముతో కూడిన విరేచనోషధమును పలుమారు నుపయోగింపదగును. పిదప అనువాసనవస్తివైనను, ఆస్థాపనవస్తివైనను, దోషబలానుసారముగ పలుమారుచేసి వ్రణమునకు చెప్పినచికిత్సల నన్నిటిని పరిస్థితినివట్టి చేయవగును.

❖ జరాసంభవ-క్షయక్షైబ్యములచికిత్స. ❖

మూ. జరాసమ్భవజే క్షై బ్యే క్షయజే చైవ కారయేత్,
స్నేహస్వేదోపపన్నస్య సస్నేహం శోధనం హితం. 202

క్షీరసర్పిర్వృష్యయోగాః వస్తయశ్చైవ యాపనాః,

రసాయనప్రయోగాశ్చ తయోర్భేషజముచ్యతే. 203

విస్తరేణైతదుద్దిష్టం క్షైప్యనాం భేషజం మయా (పరమ్),

వ్యా. ముసలిశనముచే కల్గిన క్షైప్యమునందును, శుక్రక్షయముచే కల్గిన క్షైప్యము

నందును, రోగికి తొలుత స్నేహస్వేదవిధుల నిర్వర్తించి స్నేహముతో కూడిన శోధ

నౌషధము నుపయోగించుట చాల హితకరము. మరియు క్షీరఘృతంబులును, వృష్య

యోగంబులును, యాపనపద్ధతులును, రసాయనప్రయోగంబులును, యుక్తములగు చికిత్స

తములైయుండును. ఇతైరంగున నాలుగువిధములయిన క్షైప్యములకు తగిన చికిత్సలు

నాచే విస్తరముగ చెప్పబడినవి. ఇచ్చట యాపనపద్ధివిధానము భావప్రకాశమున నిట్లు

చెప్పబడినది:—“తైద్రాజ్యక్షీరతైలరాం ప్రసృతం ప్రసృతం భవేత్, హపుషా నైఘవా

తాంశః వస్తి స్యాద్భావనః పరః.” (భా. ప్ర. పూర్వఖండము ప్రకరణము. చ్ఛో. 163.)

— రక్తప్రదరసామాన్యనిదానము, దాని నిరుక్తి. —

మూ. యః పూర్వముక్తః ప్రదరః శృణు హేత్వాదిభిస్తు తమ్. 204

యాత్యర్థం సేవతే నారీ లవణామ్లగుహాణి చ,

కటూన్యథ విదాహీని స్నిగ్ధాని పిశితాని చ. 205

గ్రామ్యాదకాని మేధ్యాని కృశరాం పాయసం దధి,

శుక్తమస్తుసురాదీని భజన్త్యాః కుపితోఽనిలః. 206

రక్తం ప్రమాణముత్క్రమ్య గర్భాశయగతాస్సిరాః,

రజోవహస్సమాశ్రిత్య రక్తమూదాయ తద్రజః. 207

యస్తాద్వివర్ధయత్యాశు రసభావాద్విమానతా,

(రసభావాద్విమార్గతః, రక్తపిత్తం సమారుతమ్)

తస్తాదస్పగ్ధరం ప్రాహురేతత్తన్త్రవిశారదాః. 208

రజః ప్రదీర్యతే యస్తాత్ ప్రదరస్తేన స స్మృతః,

వ్యా. ఇంతకుముందు యోనివ్యాపత్తులకు ఉపద్రవరూపముగ నిర్దేశింపబడిన

ప్రదరరోగమునకు కారణములు మున్నగునవి యాక్రింద వివరింపబడును:—విస్త్రీలవణ-

అమ్ల-రసములు గల పదార్థములను, గురుపదార్థములను, కటూరసంబులును, విదాహకరంబు

లును నగుపదార్థములను, స్నిగ్ధపదార్థములను, గ్రామములయందును, ఉదకములయందును,

సంచరించునవియు, మేదస్సును వృద్ధినిొందించునదియు నగు మాంసములను క్రమము (పులగము)ను, పాయసమును, పెరుగును, పులిగంజిని, మిగడను, సురామొదలగు మధ్యములను, మితిమీరి నేవించునో అట్టిస్త్రీకి వాతము ప్రకోపమునొంది రక్తమును ఉత్పాదముగ వృద్ధినిొందించి గర్భాశయమునందలి ఋతురక్తమును వహించుసిరలయందు చేర్చి యందలి ఋతురక్తమును (యితరరక్తసంబంధముచేత) మిక్కిలి వృద్ధినిొందించును. ఋతురక్తము సమానరూపమయిన ఇతరరక్తసంబంధమునంజేసి మిక్కిలి వృద్ధినిొందును గాన ఈ వ్యాధి అస్యగ్ధరమని వైద్యతంత్రకారులు చెప్పెదరు.

మరియు రక్తముచేత రజోరూపమయిన ఋతురక్తము వృద్ధినిొందుటవలన నీ వ్యాధి ప్రదరమనియు చెప్పబడును. ఈవ్యాధి అస్యగ్ధరము, రక్తప్రదరము అని రెండు నామములచే చెప్పబడును. “రక్తం ప్రదీర్యతే విస్తారితో భవతీతి రక్తప్రదరః.” అను వ్యుత్పత్తిచేత వైశబ్దమును ఈవ్యాధియందు వ్యవహరింపబడును.

ఇచ్చట నీవిషయము నెరుంగునది:—యోనివ్యాపత్తుచికిత్సితమున నుపద్రవముల నిర్దేశించునపుడు “స్త్రీ గచ్ఛత్యామయాన్బహూః, గుల్తార్కః ప్రదరాదీశ్చ.” (శ్లో. 3౮.) అని యోనివ్యాపత్తున కుపద్రవముగ ప్రదరరోగము నిర్దేశింపబడినది. మరియు రక్తయోనిచికిత్సావసరమున అస్యగ్ధరము రక్తయోనిభేదములుగనే జేర్చి చెప్పబడినది. అచ్చట సంగ్రహరూపముగ చెప్పబడుటంజేసి విస్తరించి చెప్పటకై మరల నిచ్చట వివరింపబడియెనని యెరుంగునది.

—౧౧ రక్తప్రదరవిశేషలక్షణములు. ౧౧—

మూ. సామాన్యతస్సముద్దిప్తం కారణం లిప్తమేవ చ. 209

చతుర్వధం వ్యాసతస్తు వాతాద్యైస్సన్ని సాతతః,

అతఃపరం ప్రవత్యోమి హేత్యాకృతిభిష్జితమ్. 210

వ్యా. వైశిష్ట్యబడిన ప్రదరరోగమునకు సంబంధించి సామాన్యకారణంబును, సామాన్యలక్షణంబును వైని నిర్దేశింపబడినది. అట్టిరోగము వాతాదిభేదములచేతను, సన్ని సాతముచేతను జనించుటంజేసి నాల్గవిధముల నుండును. అనాల్గిటికిని వేరువేరు లక్షణములును, కారణములును, చికిత్సలును ఈక్రింద విస్తరముగ వివరింపబడును.

—౧౨ వాతక ప్రదరనిదానము, లక్షణంబును. ౧౨—

మూ. రూక్షాదిభిర్దారుతస్తు రక్తమాదాయ పూర్వవత్,

కుపితః ప్రదరం కుర్యాత్, లక్షణం తస్య మే శ్రుణు! 211

ఫేనిలం తను రూక్షం చ శ్యావం చాఽరుణమేవ చ,

కింశుకోదరసజ్జాశం సరుజం వాథ నీరుజమ్.

212

కటీవంక్షణహృత్పార్శ్వపుష్టశ్రోణిషు మారుతః,

కురుతే వేదనాం లీవాం ఏతద్వాతాత్తకం విదుః.

213

వ్యా. వాతవర్ధకములగు రూక్షాద్యాహారవిహారములచే వాతము ప్రకోపమునొంది రక్తముతో కలిసి యారక్తమును గర్భాశయమునందలి యార్తవవస్త్రాకస్సుల జేరి వై శిష్టినరీతిగ ప్రదరమును కల్గించును. అట్టియెడ రక్తము నురుగుతో కూడి పలుచనై రూక్షంబును, శ్యామారుణవర్ణంబును లేక మోడుగపువ్వుగోపలి రంగువంటి రంగు కల్గి నదియు నై నొప్పితో కూడియైనను బాధ లేక యైనను వెడలును. నడుమునందును, గజ్జలయందును, హృదయమునందును, ఇరు ప్రక్కలయందును, వీపునందును, పిరుదుల యందును వాతము తీవ్రమైన బాధను కల్గించును. ఈలక్షణములు కల్గినది వాతప్రకోప ముచే గల్గిన ప్రదరమని యెరుంగునది.

◀ వైత్తిక ప్రదరసిదానము, లక్షణంబును. ▶

మూ. అన్యైష్టలవణక్షారైః పిత్తం ప్రకుపితం యదా,

పూర్వవత్ప్రదరం కుర్యాత్ వైత్తికం, లిజ్జతశ్శృణు.

214

సనీలమథ వా పీతం అత్యుష్ణమసితం తథా,

నితాస్తరక్తం స్రవతి ముహుర్ముహురథార్తిమత్.

215

దాహరాగతృషామోహజ్వరశ్రమసమాయుతం,

అస్థగ్ధరం వైత్తికం స్యాత్;

వ్యా. అన్యైష్టరసంబులును ఉష్ణవీర్యంబును కల పదార్థముల విశేషముగ నేవొం చుటచేత పిత్తము ప్రకోపమునొంది వైశిష్టినరీతిగ వైత్తికరక్తప్రదరమును కల్గించును. అట్టి యెడ నీలవర్ణంబైనను పీతవర్ణంబైనను నల్లని రంగునను కల్గి మిక్కిలి వేడి కల్గినరక్తము బాధతో కూడి మిక్కిలి యధికముగ మాటిమాటికిని వెడలును. అట్టి నూర్తవము బట్టలకు తగిలిన ఎఱ్ఱనై రంగు మాయక యుండును. ముటయు, దస్పియు, మూర్ఛయు, జ్వరంబును, శ్రమంబును కల్గును. ఈలక్షణములు కల్గినది పిత్తముచే కల్గిన రక్తప్రదరమని యెరుంగునది.

— శ్లో శ్చికర క్తప్రదరనిదానము, లక్షణము. —

- మూ. శ్చైష్ఠికం తు ప్రవక్ష్యతే. 216
 గుర్వాదిభిర్హేతుభిశ్చ పూర్వచ తే కుపితః కఘః,
 ప్రదరం కురుతే తస్య లక్షణం తత్త్వతశ్శృణు. 217
 పిచ్ఛిలం పాణ్డువర్ణం చ గురు స్నిగ్ధం చ శీతలం,
 స్రవత్యసృక్ శ్లేష్మలం చ ఘనం మన్దరుజాకరమ్. 218
 ఛర్ద్యరోచకహృల్లాసశ్వాసకాససమన్వితం,

వ్యా. కఘవర్ణకములగు గుర్వాదిపదార్థముల నేవించుట మున్నగుకారణములచే కఘము వృద్ధి నంది ప్రకుపితమై వైశిష్ట్యవరీతిగ ప్రదరమును కల్పించును. ఈ ప్రదరమున పిచ్ఛిలంబును, పాండువర్ణంబును, బరువైనదియు, స్నిగ్ధంబును, శీతలంబును, శ్లేష్మముతో కూడినదియు, చిక్కినైనదియు, నగు ఋతురక్తము స్వల్పమైన బాధను కల్పించుచు వెడలును. అట్టియెడ వాంతియు, అరోచకంబును, ఓకరింతలును, శ్వాసకాసంబులును కల్గును. ఇయ్యది శ్లేష్మముచే జనించిన రక్తప్రదరము.

— శ్లో సాన్నిపాతిక ప్రదరనిదానము, సామాన్యలక్షణము. —

- మూ. వక్ష్యతే ఊరదోషాణాం సామాన్యమిహ కారణమ్. 219
 యత్తదేవ త్రిదోషస్య కారణం ప్రదరస్య తు,
 త్రిలిజనంయుతం విద్యాత్ నై కావస్థమస్పృగ్ధరమ్ 220

వ్యా. ఈక్రింద శ్లేష్మబడు ఊరదోషములకు కారణములు సాన్నిపాతిక ప్రదరము నకు గూడ కారణ మగును. అట్టి సాన్నిపాతిక ప్రదరరోగమునకు వాతాదుల ప్రదరము లకు పేరుపేరుగ శ్లేష్మన లక్షణము లన్నియు కలిసి యొకవిధమయిన వ్యవస్థ లేక అప్పుటప్పటికి లక్షణములు మారుచుండును. ఇది సాన్నిపాతిక ప్రదరమునకు సామాన్య లక్షణము.

— శ్లో అవస్థావిశేషముచే సాన్నిపాతిక ప్రదరలక్షణవిశేషములు. —

- మూ. నారీ త్వతిపరిక్లిష్టా యదా ప్రక్షీణశోణితా,
 సర్వహేతుసమాచారాత్ అతివృద్ధస్తదాఽనిలః. 221
 రక్తమార్ద్రేణ సృజత్ర ప్రత్యనీకబలం కఘం,
 దుర్గంధం పిచ్ఛిలం పీతం విదగ్ధం పిత్తతేజసా. 222

వసాం మేదశ్చ యావద్ధి సముపాదాయ వేగవాన్

సృజత్యపత్యమార్ద్రేణ సర్పిర్జ్జ్వవసోపమమ్.

223

శశ్వత్సవత్యథాస్రావం తృష్ణాదాహజ్వరాన్వితాం,

క్షీణరక్తాం దుర్బలాం చ తామసాధ్యాం వివర్జయేత్.

224

వ్యా. మిక్కిలి బడలికనొంది శరీరమునందలి ఋతురక్తమును క్షీణించియున్న స్త్రీ వాతాదిదోషముల మూటిని వృద్ధి నొందించును. ఆహారవిహారములను చేసినయెడల దోషము లన్నియు ప్రకోపించును. అందు వాతము మిక్కిలి దుష్టమై కఫముయొక్క మార్గమును నిరోధించినయెడ దానంజేసి బలిష్ఠమయి దుర్గంధంబును, సిద్ధిలంబు కైన కఫమును ఋతుశోణితమును వెడలుమార్గమును చేర్చి వెడలించును. ఒకసమయమున ప్రకు పితమైన వాతము వసయును, మేదస్సును, వహించు నాడుల చేరినయెడ పిత్తముయొక్క వేడిచే మిక్కిలి తపింపబడిన వసను, మేదస్సును, ప్రసూలిమార్గమున చేరి నేరిని, మజ్జను బోలిన ద్రవమును రక్తమార్గమునుండి వెడలజేయును. అట్టియెడ ఆస్రావము అధికముగ వెడలును. ఈవ్యాధి గలస్త్రీ దస్పియు, తాపంబును, జ్వరంబును కల్గి శరీరమునందలి రక్తము బొత్తుగ క్షీణించి చాల బలహీనస్థితి నుండును. ఇట్టియవస్థ నొందిన రక్తప్రదర మసాధ్యమగును. కావున విడువందగును.

శుద్ధార్థవలక్షణము. ౧౧

మూ. మాసాన్నిష్ఠిచ్ఛదాహోర్తి పఞ్చరాత్రానుబంధి చ,

నై వాలిబహు నాత్యల్పమార్తవం శుద్ధమాదిశేత్.

225

గుంజాఫలసవర్ణం చ పద్మాలక్తకసన్నిభం,

ఇంద్రగోపకసంకాశమార్తవం శుద్ధమాదిశేత్.

226

వ్యా. ఋతురక్తము సిద్ధిలము దాకి మంటయు నొప్పియు లేక విదురాత్మలు అనుబంధముగ నుండి మిక్కిలి యధికముగను, అల్పముగను కాక మితమయిన పరిమాణము కల్గి మానమున కొకతూరి వెడలుచున్నయెడ నయ్యది శుద్ధమయిన ఋతుశోణిత మని యెరుంగునది. మరియు ఇంద్రగోపపుపురుగువలె వంటిరంగైనను, గురిగింజవంటి రంగైనను, యెఱ్ఱతామరపువ్వువంటి రంగైనను, లత్తుకవంటి రంగైనను కల్గిన యార్తవము శుద్ధమయినదని తెలియందగునది. (ఇచ్చట చెప్పబడిన వర్ణ భేదములు ప్రకృతి భేదముల ననుసరించి సంభవించునని తెలియందగును.)

—ॐ ప్రదరచిత్సావిధానము. ॐ—

మూ. యోనీనాం వాతలాద్యానాం యదుక్తమిహ భేషజం,
చతుర్థాం ప్రదరాణాం చ తత్సర్వం కారయేద్భిషక్. 227
రక్తాతిసారిణాం యచ్చ తథా శోణితపిత్తినాం,
రక్తార్శసాం చ యతోప్రీక్తం భేషజం తచ్చ కారయేత్. 228

వ్యా. వాతకాదియోనివ్యాపత్తులకు నాల్గిటికి పేరుపేరుగ చెప్పబడిన చికిత్సలు నాల్గును వాతకాదిభేదములచే నాల్గు తెరంగులైన ప్రదరముల నాల్గిటికిని యథాక్రమముగ చేయునది. మరియు రక్తాతిసారమునకును, రక్తపిత్తమునకును, రక్తార్శస్సులకును చెప్పబడిన చికిత్స లన్నియు ప్రదరరోగమునందును చేయదగియుండును.

—ॐ స్తన్యదోషాదివివరణము. ॐ—

మూ. థాత్రీస్తనస్తన్యసంపదుక్తా విస్తరతః పురా,
స్తన్యసజ్జననం చైవ స్తన్యస్య చ విశోధనమ్. 229
వాతాదిదుష్టే లిక్లం చ క్షీణస్య చ చికిత్సితం,
తత్సర్వముక్తం యే త్వష్టే క్షీరదోషాః ప్రకీర్తితాః. 230
వాతాదిష్టేవ తాన్విద్యాచ్ఛాస్త్రచతుర్భిషక్తమః,
త్రివిధాస్తు యతశ్చిప్యాస్తతో వత్స్యామి విస్తరమ్. 231

వ్యా. శిశువునకు పాలిచ్చుదానికి ఉండవలసిన లక్షణంబులును, స్తన-స్తన్యముల కుండవలసిన రూపగుణాదులును, స్తన్యమును కల్గించు ఔషధములును, స్తన్యమును శుభ్రపరచు విధానంబును, వాతాదిదుష్ట స్తన్యలక్షణంబులును, స్తన్యము క్షీణించినపుడు చేయుచికిత్సలును, ఇవియు విస్తరముగ శారీరస్థానమున చెప్పబడినవి. మరియు సెనిమిదివిధములగు నిర్దేశింపబడిన క్షీరదోషంబులను, వాతాదిదోషభేదములయందే యంతర్భూతము లగును. శాస్త్రమున చక్కని పరిజ్ఞానముకల వైద్యువరుడు ఆవివరణమును బట్టియే చక్కగ గమనింపదగును. శాస్త్రాభ్యాసకు లగుశిష్యులు ఉత్తమ-మధ్యమ-అధమ-భేదములచే మూడు తెరంగుల నుండురు. అట్టి శిష్యులలో మందమతులగు శిష్యులకు సులభముగ తెలియుటకై ఇచ్చట మరల వానిని వివరించి చెప్పెదనని యర్థము.

ఇచ్చట సీవిషయము నెరుంగునది:—శారీరస్థానమున “అథాతో థాత్రీపరితామవదేత్యోమః.” అని యుపక్రమించి “క్షీరజననాని” (శా. అ. ౮. శ్లో. ౧౩౧—౧౩౯) అనుగ్రంథముచేత పాలిచ్చుదాది కుండవలసిన గుణంబులును, స్తన -

స్తవ్యముల కుండవలసిన గుణసంపత్తును, స్తవ్యజనన-స్తవ్యశోధనద్రవ్యంబులును, వాతాది దుష్టస్తవ్యలక్షణంబులును, వాని వేరుచికిత్సలును, ఇవి యన్నియు సంగ్రహముగ చెప్పబడినవి. మరియు అష్టాదశీయాధ్యాయమున “అష్టా క్షీరదోషా ఇతి—వైష్ణవ్యం, వైగన్ధ్యం, వైరస్యం, వైచ్చిల్లం, ఘనసజ్జాతః, రాక్ష్యం, గౌరవమ్, అతిన్నేహశ్చేతి.” (సూ. అ. ౧౯. సూ. ౬) అను సూత్రముచే నిర్దేశింపబడిన స్తవ్యదోషము ఔనిమిదియు వాతాదిదోషభేదములయందే యంతర్యాతము లగును. వానిని మరల త్రివిధశిష్యులకు సుఖబోధమునకై మరల విస్తరించి యిచ్చుట చెప్పబడునని ముఖ్యభావము.

—౨౩ స్తవ్యదోషనిదానము. ౨౩—

- మూ. అజీర్ణాఽసాత్త్వవిషమవిరుద్ధాఽత్యర్థభోజనాత్,
 లవణాష్టుకటుక్షౌరప్రక్లిన్నానాం చ సేవనాత్. 232
- మనశ్శరీరసంతాపాత్, అస్వస్మాన్ని శి చిస్తనాత్,
 ప్రాప్తవేగప్రతీఘాతాత్, అప్రాప్తాదీరణేన చ. 233
- పరమాన్నం గుడకృతం కృశరాం దధి మద్దకమ్ (మత్స్యకం),
 అభిష్యందీని మాంసాని గ్రామ్యానూపాదకాని చ. 234
- భుక్త్వా భుక్త్వా దివాస్వప్నాత్ మద్యస్యాఽతినిషేవణాత్,
 అనాయాసాదభీఘాతాత్ క్రోధాచ్చాతజ్జకర్మనైః. 235
- దోషాః క్షీరవహాః ప్రాప్య సిరాః స్తవ్యం ప్రదూష్య చ,
 కుర్మ్యరప్టవిధం భూయో దోషతస్తాన్ని బోధ మే. 236

వ్యా. ఆహారము జీర్ణము కాకుండునపుడు భుజించుట, సాత్త్వములు కాని పదార్థముల భుజించుట, కాలనియమము నతిక్రమించి భుజించుట, విరుద్ధపదార్థముల భుజించుట, పరిమితకన్న సధికముగ భుజించుట, లవణ-అష్టుకటు-క్షౌర-రసముల కలపదార్థములను, కుల్లినపదార్థములను భుజించుట, మనస్సుకును శరీరమునకును సంతాపము కల్గుట, రాత్రులయందు నిదుర లేకుండుట, మితిమీరి యోచించుట, మలమూత్రాదులు వెడలుటకై వేగము జూపినప్పుడు వానివేగమును నిరోధించుట, ఆయ్యవి వేగము జూపకుండు తరి వానిని వెడలినప బలాత్కారము చేయుట, పరమాన్నమును బెల్లముతోచేయబడిన భక్ష్యములను, కృనరము (పులగము)ను, పెరుగును, మందకమును మజ్జిగను, అభిష్యంది పదార్థములను, గ్రామములయందును జలప్రాంతమునను జలమునను నివసించుజంతువుల మాంసములను విశేషముగ సేవించుట; భుజించినవెంటనే పగలు నిదురించుట, మద్యము

సధికముగ నేవించుట, శరీరమున కాయాసము నించుకేనియు కల్గనియక నిశ్చేష్టితముగ నుండుట, అభిఘాతము కల్గుట, కోపబడుట, వ్యాధులచే శరీరము కృశించుట, ఈకారణములచేత వాతపిత్తకఫములు ప్రకోపమునొంది స్త్రీలచనుబాలను వహించునిరలం జేరి, చనుబాలను చెరిచి యెనిమిదివిధములగు స్తన్యదోషములను కల్గించును. అట్టి వైవర్ణ్యాది స్తన్యదోషములు వాతాదిదోషసంబంధము ననుసరించి వేరువేరులక్షణము లీక్రింద వివరింపబడును.

స్తన్యవహస్రోతస్సులు సుశ్రుతాచార్యులచే నిట్లు చెప్పబడినవి:—“ఏతాన్యేవ స్త్రీణామపరాణి త్రీణి, ద్వే స్తనయోః, అథస్తాత్ రక్తవహం చ.” (సు. కా. అ. గి. సూ. ౯.) “ద్వే స్తన్యం స్త్రీయాః వహతః స్తనసంక్రీతే.” (సు. కా. అ. ౯. సూ. ౪.)

—❧ దోషసంబంధముచే గల్గు అప్రవిధస్తన్యదోషములు. ❧—

మూ. వైరస్యం ఘనసంఘాతో రాక్ష్యం చేత్యనిలాత్మకే,
పిత్తాత్ వైవర్ణ్యదార్గణ్యే, స్నేహవైచ్ఛిలగౌరవమ్. 237
కఫాద్భవతి,

వ్యా. ఎనిమిది స్తన్యదోషములలో వైరస్యము (క్షీరమునందలి స్వాభావికమైన రుచి మారియుండుట), ఘనసంఘాతము (నురుగు ఘనీభవించి యుండుట), రాక్ష్యము (జిడ్డు లేకుండుట), అను నీమూడు స్తన్యదోషములు వాతసంబంధముచే గల్గును. వైవర్ణ్యము (వర్ణము మారుట), దుర్గంధము, ఈరెండు దోషంబులును పిత్తసంబంధముచే గల్గును. స్నేహము (జిడ్డు), వైచ్ఛిల్యము (జిగట గల్గియుండుట), గౌరవము (బరుపు), ఈమూడుదోషంబులు కఫసంబంధముచే గల్గును.

—❧ { వాతక స్తన్యదోషములు మూడు,
అందు వైరస్యయుక్తస్తన్యపానమున గల్గులక్షణము. } ❧—

మూ. రూక్షాద్యైరనిలః సై వ్యః ప్రకోపణైః,
క్రుద్ధః క్షీరాశయం ప్రాప్య రసం స్తన్యస్య దూషయేత్. 238
విరసం వాతసంస్పృష్టం కృశీభవతి తత్పిబక్,
న చాస్య స్వదతే క్షీరం కృచ్ఛ్మణ చ వివర్ధతే. 239

వ్యా. వాతమును ప్రకోపింపజేయు రూక్షాదిగుణములు కల పదార్థములను నేవించుటవలన వాతము ప్రకోపించి క్షీరమున కాశ్రయమైన స్తనముల జేరి చనుబాల

యందలి స్వాభావికమైన రసమును చెరుచును. దానం జేసి చనుబాలయందు రుచి మారును. అట్టి వాతముచే విరసమైన చనుబాలను త్రాగిన శిశువు నానాట కృశించును. అట్టి క్షీరము బిడ్డకు రుచింపక త్రాగుటకు ఇచ్చగించడు. దానంజేసి శిశువు మిగుల కష్టముచే వృద్ధి నొందును.

—ॐ ఘనసంఘాతదోషయుక్తస్తన్యపానమున గల్గులక్షణము. ॐ—

మూ. తథైవ వాయుః కుపితః స్తన్యమస్తర్విలోడయన్,
కరోతి ఘనసంఘాతం తత్తు కృచ్ఛాత్ప్రివర్తతే. 240

తేన యామస్వరో బాలః బద్ధవిణ్ణాత్రమారుతః,
వాతకం శీర్షరోగం వా పీనసం వాఽధిగచ్ఛతి. 241

వ్యా. వాతము వైశిష్ట్యనరీతిగ రూక్షాది స్వవర్ధకహేతువులచే ప్రకోపమునొంది స్తనముల జేరి స్తన్యమును లోపలనే కలియ పెట్టును. అట్టి సంక్షోభమునంజేసి స్తన్యమున నురుగు చేరును. అట్టి స్తన్యము మిగుల కష్టముచే బైటవెడలును. అట్టి నురుగుతో కూడినపాలను బిడ్డ త్రాగియెడ కంఠస్వరము హీనమగును. మల-మూత్ర-అపానవాతములు సరళముగ వెడలక బద్ధించును. వాతరోగంబైనను శిరోరోగంబైనను పడినంబైనను శిశువునకు సంభవించును.

—ॐ రాక్ష్యదోషయుక్తస్తన్యపానముచే గల్గు లక్షణము. ॐ—

మూ. పూర్వవత్ కుపితః స్తన్యే స్నేహం శోషయతేఽనిలః,
రూక్షం తత్ప్రిబతో రాక్ష్యోత్ బలప్రాసః ప్రజాయతే. 242

వ్యా. వాతము వైశిష్ట్యనరీతిగ ప్రకుపితమై (తనయందలి రూక్షగుణ మధికమగుటంజేసి) చనుబాలయందలి స్నేహభాగమును శోషింపజేయును. అట్టి రూక్షగుణము కల పాలను త్రాగుశిశువునకు స్నిగ్ధము లేక రూక్షతవలన బలము నానాట తగ్గును. (ఇత్రైరంగున వాతముచే సంభవించు వైరస్య-ఘనసంఘాత-రాక్ష్యములను స్తన్యదోషముల మూడిటి లక్షణముల నెరుంగునది.)

—ॐ { పితృకృతస్తన్యదోషములు రెండు,
అందు వైవర్ణ్యదోషయుక్తస్తన్యపానముచే గల్గులక్షణము. } ॐ—

మూ. పితృముష్ణాదిభిః క్రుద్ధం స్తన్యాశయమభిప్లుతం,
కరోతి స్తన్యవైవర్ణ్యం నీలపీతాఽనితాదికమ్. 243

వివర్ణగాత్రః స్విన్నస్యాత్ తృష్ణాభుః ఖన్నవిత్ శిశుః,
నిత్యముష్ణశరీరశ్చ నాభినన్దతి తం స్తనమ్.

244

వ్యా. ఉష్ణము మున్నగు పితృవర్ధక కారణములచే పితృము మిక్కిలి ప్రకుపితమై స్తనముల జేరి వేడిని కల్పించి స్తనమున నీలవర్ణము పచ్చనిరంగు నలుపు మున్నగు వర్ణాంతరముల గల్గించును. అట్టి స్వాభావికవర్ణమును మారి వర్ణాంతరము నొందిన చనుబాలను త్రాగినశిశువుకు శరీరము వివర్ణమగును. వాని శరీరమున చెనుటబట్టును. వానికి దప్పి యధికముగ నుండును. మలము భిన్నమై కొంచెము కొంచెముగ వెడలును. వానిశరీరము ఎల్లప్పుడు మిక్కిలి వేడిగ నుండును. ఆశిశువు అట్టిచనుబాలు ద్రావ నిచ్చునాడు.

—ॐ దౌర్గంధ్యదోషయుక్తస్తస్యపానముచే గల్గులక్షణము. ॐ—

మూ. పూర్వవత్ కుపితే పితౄ దౌర్గంధ్యం క్షీరమృచ్ఛతి,
పాణ్డ్యోమయః తత్ప్రబతః కామలా చ భవేచ్ఛిశోః

245

వ్యా. వైశేషినిరీతిగ నుష్ణాదిపితృవర్ధకకారణములచే పితృము ప్రకుపితమై స్తస్యమున జేరి చనుబాలలో దుర్గంధమును కల్పించును. అట్టి దుర్గంధమైన పాలను త్రాగినశిశువుకు పాండురోగంబును కామలారోగంబును సంభవించును. (వైశేష్యబడిన వైష్ణవి-దౌర్గంధ్యములు రెండును పితృముచే గల్గిన స్తస్యదోషములు.)

—ॐ కఫజస్తస్యదోషములు మూడు, అందు అతిస్నేహస్తస్యదోషము. ॐ—

మూ. క్రుద్ధో గుర్వాదిభిః శ్లేష్మా క్షీరాశయగతః స్త్రియాః,
స్నేహాన్వితత్వాత్ తత్ క్షీరం అతిస్నిగ్ధం కరోతి తు. 246
ఛర్దనః కుస్తనస్తేన లాలాభుః జాయతే శిశుః,
నిత్యోపదిగ్ధైః ప్రోతోభిః నిద్రా క్షమసమన్వితః. 247
శ్వాసకాసఃరీతస్తు ప్రనేకతమకాన్వితః,

వ్యా. కఫవర్ధకములగు గురు-స్నిగ్ధ-వైచ్ఛిల్యాదిగుణములు కలద్రవ్యముల నుపయోగించుటచేత కఫము వృద్ధిపంది ప్రకుపితమై స్త్రీయొక్క స్తన్యాశ్రయములం జేరి తనయందలి యధికమైన స్నిగ్ధగుణముచేత స్వభావముచేతనే స్నిగ్ధమైన చనుబాలను మరింత మిక్కిలముగ స్నిగ్ధ మగునట్లు చేయును. అతిస్నిగ్ధమైన యాచనుబాలను త్రాగిన బాలునకు వాంతి యగును. వానికడుపులో చేరిన పాలు చెడును. నోట జొల్లుకారును. వాని ప్రోతోరంధ్రములయం దెల్లపుడును చెమ్మ గల్గియుండును. సోమస్థిలి యెల్లప్పుడును

నిద్రించుచుండును. శ్వాసకాసములచే బాధింపబడుచు నోట ద్రవము స్రవించుచు మైకము కల్గియుండును.

❖ వైచిల్యదోషయుక్తస్తన్యపానముచే గల్గులక్షణము. ❖

మూ. అభిభూయ కఃః స్తన్యం పిచ్ఛిలం కురుతే యదా. 248

లాలాళుః శూనవక్త్రాక్షిః జడస్యాత్ తత్పిబ్బ శిశుః,

వ్యా. వైజెప్పినరీతిగ ప్రకటితమైన కఃః స్తన్యమును చెరచి తనయందలి పిచ్ఛిలత్వముచే పిచ్ఛిలముగ (జిగురు అధికముగ) చేయును. అట్టిపాలను ద్రావినశిశువునకు అధికముగ నోట జొల్లుకారును. ముఖంబును కన్నులును వాచును. చురుకుదనము లేక శిశువు జడుడుగ నుండును.

❖ గురుత్వదోషయుక్తస్తన్యపానమున గల్గులక్షణము. ❖

మూ. కఃః క్షీరాశయగతః గురుత్వాత్ క్షీరగౌరవమ్. 249

కరోతి గురు తత్ పీత్వా బాలో హృద్రోగ(తద్రోగ)మృచ్ఛతి,

అన్యోశ్చ వివిధాన్ రోగాన్ కుర్యాత్ క్షీరసమాశ్రయాన్.

క్షీరే వాతాదిభిః దుష్టే సమృద్ధి న్ని తదాత్మ కాః,

వ్యా. వైజెప్పిన రీతిగ కఃః ప్రకాశించి క్షీరమున కాశ్రయస్థలమున జేరి తనయందలి గురుత్వముచేత చనుబాలయందును గురుత్వమును (భారమును) కల్గించును. అట్టి గురుత్వము కలక్షీరమును త్రాగినశిశువునకు హృద్రోగంబును, ఇతరములగు క్షీరము నాశ్రయించిన కఃఃరోగంబులును సంభవించును. మరియు వైజెప్పిన రీతిగ వాత-పిత్త-కఫములచే స్తన్యము దుష్టమైనపుడు వైజెప్పిన రోగములే గాక వాతాదులకు సంబంధించిన ఆయారోగములు బాలులకు సంభవించును.

(వైజెప్పిన మూడు స్తన్యదోషలక్షణంబులును కఃఃమునకు సంబంధించినవని యెరుంగునది. ఇతైరంగున నుద్దేశప్రకారము స్తన్యదోషముల కెనిమిదింటికిని వాతాదివిభాగంబులును ప్రత్యేకలక్షణంబులును వివరింపబడినవి.)

❖ స్తన్యదోషచికిత్స, ఆందు స్తన్యశోధనమునకు ధాత్రీ చికిత్సితము. ❖

మూ. తత్రాదౌ స్తన్యశుద్ధ్యర్థం ధాత్రీం స్నేహోపపాదితామ్. 251

సంస్కృత్య విధివదైవద్యః పమనేనోపపాదయేత్,

వ్యా. వైజెప్పబడిన స్తన్యదోషములచే స్తన్యము చెడి యున్నపుడు అట్టిదోషములు నివర్తించి శుద్ధమగుటకు తొలుత పాలిచ్చు తల్లికి విధ్యుక్తప్రకారము స్నేహ

పానము అభ్యంగనముచే స్నిగ్ధముగ జేసి, విధివిహితముగ స్వేదనముచేసి, పిమ్మట వమనము చేయించవలెను.

—ॐ స్రవ్యదోషశోధనమునకు వమనోపధము. ॐ—

మూ. వచాప్రియజ్ఞయప్త్యాహ్వఫలవత్సకస్వపైః. 252

కల్తైః నిమ్బపటోలానాం క్వాథైస్సలవణైర్వమేత్,

వ్యా. వన, ప్రేంకణము, అతిమధురము, మ్రంగకాయ, కొడిసపాల, అవాలు, వీని కల్కములచే నైనను, వేపపట్టయొక్కయు, చేదుపొట్టయొక్కయు క్వాథములచేనైనను, అందు లవణమును చేర్చి వమనము చేయించవలెను.

—ॐ స్రవ్యదోషశోధనవిరేచనవిధి. ॐ—

మూ. సమ్యగ్వాంతాం యథాన్యాయం కృతసంస్థనాం తతః. 253

దోషకాలబలావేక్షీ స్నేహయిత్వా విరేచయేత్,

వ్యా. వైశిష్ట్యమున యావధముచే చక్కగ వమనమైనపిదప పేయాదిసంస్థన క్రమముచే నాహారవిధిని నిర్వర్తించి, పిదప మరల స్నేహనమును చేసి, పిదప దోషమును కాలమును బలమును చక్కగ గమనించి తదనుసారముగ నీక్రింద జెప్పబడు నోపధముచే విరేచనము చేయించవలెను.

—ॐ స్రవ్యదోషశోధనవిరేచనోపధము. ॐ—

మూ. త్రివృతామభయాం వాపి త్రిఫలారససంయుతామ్. 254

పాయయేన్ద్ధుసంయుక్తాం అభయాం వాపి కేవలాం,

పాయయేన్ద్ధుత్రసంయుక్తాం విరేకార్థం చ శాస్త్రవిత్. 255

వ్యా. తెగడచూర్ణమునైనను, కరకకాయలచూర్ణమునైనను త్రిఫలకషాయమున కలిపి, అందు లేనను చేర్చి, విరేచనమునకై త్రాగించవలెను. లేక కరకకాయలచూర్ణమును మాత్రము గోమూత్రమున కలిపి త్రాగించవలెను.

—ॐ శోధనానంతరమాహారవిధి. ॐ—

మూ. సమ్యగ్విరిక్తాం మతిమాకౌ కృతసంస్థనాం పునః, 256

తతో దోషాఽవశేషఃస్మైః అన్నపానైరుపాచరేత్.

వ్యా. వైశిష్ట్యమున యావధముచే చక్కగ విరేచనమైనపిదప సంస్థనవిధిప్రకారము పత్త్యసేవనము చేసిన పిదప దోషశేషమును హరించునట్టి (యీక్రింద జెప్పబడు) అన్నపానములచే నుపచరించవలెను.

శ్రీ నేతాః స్తస్యశుద్ధ్యర్థం, ఇతి సామాన్యభేషజమ్.

262

కీర్తితం స్తస్యదోషాణాం, పృథగన్యన్నిబోధత,

వ్యా. తిప్పతీగ, యేడాకులపట్టు, ఈరెంటిని చేర్చి చేయబడిన క్వాథమునైనను; శొంఠికమాయమునైనను; నేలవేముకమాయమునైనను త్రాగవలయును. ఈచెప్పబడిన శ్లోకపాదముల మూడిటియందు కల ద్రవ్యములను వేరువేరుగ జేర్చి సిద్ధముచేయబడిన కమాయముల మూటిని త్రాగినచో స్తస్యదోషములు నివర్తించును. ఇతైరంగున స్తస్య దోషసామాన్యముగ చికిత్స చెప్పబడినది. ఈక్రింద స్తస్యదోషముల వేరువేరుగ నుద్దేశించి యాషధము చెప్పబడును.

— వాతక స్తస్యదోషములచికిత్స, అందు వైరస్యదోషచికిత్స. —

మూ. పాయయేద్విరసక్ష్మీ రాం ద్రాక్షామధుకసారిబాః.

263

శ్లక్ష్యపిప్టాం పయస్యాం చ సమాలోడ్య సుఖామ్బునా,

పశ్చాత్ కాలకులుతైశ్చ పిప్టై రాలేపయేత్ స్తనమ్.

264

శుష్కా ప్రత్యుల్య నిర్దుహ్యతథా స్తస్యం విశుద్ధ్యతి,

వ్యా. స్తస్యము రసము చెడి విరసముగ నున్నపుడు ద్రాక్షవండు, అతిమధురము, నుగంధపాల, తీరకాళోలి, వీనిని మెత్తగ నూరి చల్లనినీళ్లలో కలిపి త్రాగించవలయును. మరియు పశ్చాత్ కాలములను ఉలవలను చేర్చి మెత్తగ నూరి స్తనములకు పూసి, చక్కగ యెండినపిదప నీళ్లతో శుభ్రముగ కడిగి, అప్పుడు కలిగియుండు పాలను నిశ్శేషముగ పిండినయెడ స్తస్యమునందలి వైరస్యదోషము నివర్తించును.

— ఫేనసంఘాతస్తస్యదోషచికిత్స. —

మూ. ఫేనసంఘాతవత్ క్షీరం యస్యాస్తాం పాయయేత్ స్త్రియమ్.

265

పాతానాగరశాల్కేష్టామూర్వాః సిప్ట్యా సుఖామ్బునా,

అంజనం నాగరం (తగరం) దారు బిల్వమూలం స్త్రియజ్గవః.

266

స్తనయోః పూర్వవత్ కార్యం లేపనం క్షీరశోధనం,

వ్యా. స్తస్యమున నురుగు చేరి ఘనీభవించి యున్నపుడు చిరుబొడ్డి, శుంఠి, గినియచాగ వీనిని సమభాగములుగ గూర్చి మెత్తగ నూర్చి నుభోష్ణముగ నీళ్లలో కలిపి త్రాగించవలయును. మరియు శోతోంజనము, శుంఠి లేక (గంధితగరము) దేవదారు, మాశేడువేరు, ప్రేంకణము వీని నన్నిటిని మెత్తగ నూరి వైశిష్ఠినరీతిగ పట్టువేసి యెండిన

పిదప శుభ్రముగ కడిగి ఊరమును పిండినయెడ పాలయందలి ఫేనసంఘాతదోషము నివర్తించి శుద్ధమగును.

— ౧౭ ఫేనసంఘాతమునకు రెండవచికిత్స. ౧౭ —

మూ. కిరాతతి క్తకం శుంతీం సామృతాం క్వాథయేద్భిషక్. 267

తం క్వాథం పాయయేద్ధాత్రీం స్తన్యదోషనిబర్హణం,
స్తనౌ చాలేపయేత్పిత్తైర్గృహగోధూమస్సవైః. 268

వ్యా. నేలవేము, శుంతి, తిమ్మతీగ వీనిని క్వాథముచేసి పాలిచ్చు ప్రీతి త్రాగించ వలయును. పిదప యవలను, గోధుమలను, ఆవలను, మెత్తగ నూరి వైజెప్పినరీతిగ స్తనములకు పూయవలయును. దీని చేతను స్తన్యమునందలి ఫేనసంఘాతదోషము నివర్తించును.

— ౧౮ రాక్ష్యస్తన్యదోషచికిత్స. ౧౮ —

మూ. షడ్విరేకాశ్రితీయోక్తైః బౌషధైః స్తన్యశోధనైః,
రూక్షక్షీరా పిబేత్ ఊరం తైర్వా సిద్ధం ఘృతం పిబేత్. 269

పూర్వవత్ జీవకాద్యం చ షణ్చమూలం ప్రలేపనం,
స్తనయోః సంవిధాతవ్యం సుఖోష్ణం స్తన్యశోధనమ్. 270

వ్యా. షడ్విరేచనశతాశ్రితీయమున చెప్పబడిన స్తన్యశోధనగణమునందలి యౌషధములను (యథాసంభవముగ జేర్చి కాచబడిన ఊరమునైనను, ఘృతమునైనను త్రాగినయెడ స్తన్యమునందలి రాక్ష్యదోషము శమించును. మరియు జీవనీయగణద్రవ్యముల నైనను, షణ్చమూలముల నైనను, మెత్తగ నూరి యుడికించి సుఖోష్ణముగ నున్న వృషడు వైజెప్పినరీతిగ స్తనములకు చట్టుపెసినను, స్తన్యమునందలి రూక్షదోషము నివర్తించి శుద్ధమగును.

ఇచ్చట షడ్విరేచనశతాశ్రితీయమున “పాఠామహాషధ..... స్తన్యశోధనాని భవన్తి” (చ. సూ. ఆ. ౪. సూ. ౪౧) అని చెప్పబడిన స్తన్యశోధనగణద్రవ్యముల నెరుంగునది. (ఇంతదనుక వాతముచే కల్గిన స్తన్యదోషముల మూటికి వేరువేరుగ చికిత్స చెప్పబడినది.)

— ౧౯ వైత్తికస్తన్యదోషములచికిత్స, అందు వైవర్ణ్యనాశకయష్టిమధుకాదికల్కము. ౧౯ —

మూ. యష్టిమధుకమృద్వీకాపయస్యా సిద్ధువారి కాః,
శీతామ్బునా పిబేత్కల్కం ఊరవైవర్ణ్యనాశనమ్. 271

వ్యా. అతిమధురము, ద్రాక్షపండు, మనుబాల, వావిలి, వీనిని సమభాగములుగ గూర్చి నూరి కల్కముచేసి చల్లనినీళ్లతో కలిపి త్రాగినచో చనుబాలలో కల్గిన నీల పీతాదివైవర్ణ్యము నివర్తించును.

—ॐ వైవర్ణ్యస్తన్యదోషహరద్రాక్షాదికల్కలేపము. ॐ—

మూ. ద్రాక్షామధుకకల్మేన స్తనౌ చాస్యాః ప్ర లేపయేత్,

ప్రత్యశ్య వారిణా చైవ నిర్దుహ్యతై పునః పునః.

272

వ్యా. ద్రాక్షపండ్లను, అతిమధురమును నూరి కల్కముచేసి పాలిచ్చుస్త్రీయొక్క స్తనములకు పూసి యెండినవిదప నీళ్లచే కడుగవలెను. పిదప స్తనములయందలి పాలను నిశ్శేషముగ పిండవలెను. ఇత్తైరంగున పలుమారు చేసిన చనుబాలయందలి వైవర్ణ్య దోషము నశించును.

—ॐ ద్వర్గంధ్యస్తన్యదోషమునకు విషాణికాదికల్కము. ॐ—

మూ. విషాణికాఽజశృక్ల్యో చ త్రిఫలాం రజసిం వచాం,

విజేచ్ఛితామ్బునా పిప్ప్లాక్షీరద్వర్గన్యనాశినీమ్.

273

వ్యా. కర్కాటకశృంగి, అజశృంగి (దుష్టుపు ఆకు), త్రిఫలములు, పసుపు, వన, వీని నన్నిటిని చల్లనినీళ్లతో నూరి కల్కముచేసి త్రాగిన చనుబాలలో కల్గిన ద్వర్గంధము నశించును.

—ॐ ద్వర్గంధ్యహర అభయాదిచూర్ణావ లేపము. ॐ—

మూ. లిహ్యద్వాఽప్యభయాచూర్ణం సవోషం మాక్షికప్లుతం,

క్షీరద్వర్గన్యనాశార్థం థాత్రీ పత్థ్యాశినీ తథా.

274

వ్యా. కరకకాయలను త్రికటుకములను చూర్ణముచేసి తేనెలో కలిపి పాలిచ్చు స్త్రీ సేవించి పత్థ్యాహారము చేసినయెడ చనుబాలలో కల్గిన ద్వర్గంధము నశించి శుద్ధ మగును.

—ॐ ద్వర్గంధ్యస్తన్యదోషనాశకప్ర లేపములు. ॐ—

మూ. సారిబోశీరమజ్జిష్ఠాశ్లేష్ఠాతకకుచన్దనైః,

పత్రామ్బుచన్దనోశీరైః స్తనౌ చాస్యాః ప్ర లేపయేత్.

275

వ్యా. సుగంధపాలవేరు, వట్టివేళ్లు, మంజిష్ఠి, విరిగిచెట్టుపట్ల, రక్షచందనము, నీని నై నను; లవంగపత్రి, కురువేరు, చందనము, వట్టివేళ్లు, వీనినైనను మెత్తగ నూరి స్తన

ములకు వట్టుజేసి యెండినపిదప నీళ్లతో కడిగి పాలను నిశ్శేషముగ పిండినచో స్తన్యము నందలి దుర్గంధదోషము నశించి శుభ్రమగును. (ఇతైరంగున పిత్తముచే గల్గు వైరస్య-దోర్గంధస్తన్యదోషముల రెండిటిచికిత్స చెప్పబడినది).

— ౭౭ కఫజ స్తన్యదోష చికిత్సితము, అందు స్నిగ్ధదోషహరకల్కము. ౭౭ —

మూ. స్నిగ్ధక్షీరా దారుము స్తపాతాః పిష్ట్యా సుఖామ్బునా,
వీత్యా సనైథవాః క్షీప్రం క్షీరశుద్ధిమవాప్నుయాత్. 276

వ్యా. చనుబాలయందు అతిస్నిగ్ధదోషము కలస్త్రీ దేవదారుచెక్క, తుంగగడ్డలు, చిరుబొద్ది వీనిని మెత్తగ నూరి, యందు సైంధవలవణమును కలిపి త్రాగినయెడ స్నిగ్ధ దోషము నశించి శుద్ధమగును.

— ౭౮ పిచ్చిలదోషహరకల్కములు. ౭౮ —

మూ. పాయయేత్ పిచ్చిలక్షీరాం శార్ద్రేష్ఠామభయాం వచామ్,
ముస్తనాగరపాతాశ్చ వీతాః స్తన్యవిశోధనాః. 277
తక్రారిష్టం పిబేద్వాపి యదుక్తం గుడజాపహం,

వ్యా. స్తన్యము పిచ్చిలముగ నున్నపుడు గినియ, కరకకాయలు, వస, తుంగ గడ్డలు, శుంఠి, చిరుబొద్ది, వీనిని మెత్తగ నూరి కల్కము చేసి నీళ్లలో కలిపి త్రాగ వలెను. మరియు అర్యశ్చికిత్సితమున చెప్పబడిన తక్రారిష్టమునైనను త్రాగవలెను. దీనిచేత పిచ్చిలదోషము హరించి స్తన్యము శుద్ధమగును.

ఇచ్చట అర్యశ్చికిత్సితమున “హపుషాం శుశ్చికాం ధాన్యం.....కణ్డ్యుర్నినాశనం బలవర్ధనమ్” (చి. ఆ. ౧౪. శ్లో. ౭౨-౭౬) అని చెప్పబడిన తక్రారిష్టయోగము నెరుంగునది.

— ౭౯ స్నేహ-వైచ్చిల్యదోషహర విదార్యాదిలేపము. ౭౯ —

మూ. విదారీబిల్వమధుకైః స్తనౌ చాస్యాః ప్రలేపయేత్. 278

వ్యా. నేలగుమ్మడిగడ్డ, మారేడువేరు, అతిమధురము, వీనిని మెత్తగ నూరి స్తన ములకు బూసి యెండినపిదప శుభ్రముగ కడిగి పాలను పిండిన వైజేష్ఠిన స్నేహ-వైచ్చిల్య స్తన్యదోషములు నశించును.

— ౧౭ గురుత్వదోషహరకషాయములు. ౧ —

మూ. త్రాయమాణామృతానిమ్బపటోల త్రిఫలాశృతం,
గురుక్షీరా పిబేదాశు స్తన్యదోషవిశుద్ధయే.

279

వ్యా. కానుగుపట్ట, తిప్పతీగె, వేపపట్ట, చేదుపొట్ట, త్రిఫలములు, వీనిని సమ భాగములు గూర్చి కషాయము కాచి త్రాగిన క్షీరమునందలి గురుత్వ (భారము) దోషము నశించి శుద్ధమగును.

— ౧౮ గురుత్వహర పిష్పలీమూలాదికల్కము. ౧ —

మూ. పిబేద్వా పిష్పలీమూలచవ్యచిత్రకనాగరం,

వ్యా. మోడి, చవ్యము, చిత్రమూలము, శుంఠి, వీనిని నూరి కల్కము చేసి త్రాగినను గురుత్వదోషము నశించి స్తన్యము శుద్ధమగును.

— ౧౯ గురుత్వ స్తన్యదోషహరలేపములు. ౧ —

మూ. బలానాగర శార్జ్యరేష్టా మూర్ఖాభిర్లేపయేత్ స్తనౌ.

280

పృశ్ని పర్ణిపయస్యాభ్యాం స్తనౌ చాస్యాః ప్ర లేపయేత్,

వ్యా. చిట్టాముట్టి, శుంఠి, గినియ, చాగపట్ట, వీనిని నూరి స్తనములకు లేపనము చేసినను; ముయ్యకుపొన్న, మనుబాల, ఈరెంటిని నూరి స్తనములకు బూసినను గురుత్వ స్తన్యదోషము హరించును. (ఈచెప్పబడిన చికిత్సలు కఫస్తన్యదోషములను హరించు నవియని యెరుంగునది.)

మూ. అష్టావేతే క్షీరదోషాః హేతులక్షణభేషజైః.

281

నిర్దిష్టాః క్షీరదోషోత్థాః తథోక్తాః కేచిదామయాః,

వ్యా. ఇతైరంగున నెనిమిదివిధములైన క్షీరదోషంబులును, అవి జనించుటకు కారణములును, ప్ర త్యేకలక్షణంబులును, వేరువేరు చికిత్సలును చెప్పబడినవి. మరియు నట్టి క్షీరదోషమువలన దానిని త్రాగునట్టి బాలురకు సంభవించు కొన్ని రోగంబులును నిర్దేశింపబడినవి.

— ౨౦ బాలరోగచికిత్సాక్రమము. ౧ —

మూ. దోషదూష్యమలాశ్చైవ మహతాం వ్యాధయశ్చ యే.

282

త ఏవ సర్వే బాలానాం మాత్రా త్వల్పతరా మతా,

నివృత్తిర్వమనాదీనాం మృదుత్వం పరతన్త్రతామ్.

283

వాక్చేష్టయోరసామర్థ్యం వీక్ష్య బాలేషు శాస్త్రవిత్,
భేషజం స్వల్పమాత్రం తు యథావ్యాధి ప్రయోజయేత్. 284

వ్యా. వాతాదిదోషంబులును, రక్తమాంసాదిదూష్యంబులును, పురీషమూత్ర
స్వేదాదిమలంబులును, జ్వరాదిరోగంబులును వయసుచే గొప్పవారగువారి కుండునవియే
బాలురకు నుండును. కాని అట్టిదోషదూష్యాదులు బాలురకు మాత్రము స్వల్పపరిమా
ణము కల్లియ్యుండును. (కావున వారికిం గల దోషదూష్యాదిప్రమాణానుగుణముగ సౌష
ధములకు పరిమాణము మిగుల స్వల్పముగ గల్పించి మిక్కిలి మెలకువతో నుపయోగింప
వలెనని భావము.)

మరియు—బాలురు మిక్కిలి సుకుమారులును శరతంత్రులు నైయుందురు.
దానంజేసి కాగ్యోపారమునందును, అంగచాలనాదిచేష్టలయందును సామర్థ్యము దక్కి
యుందురు. అట్టియెడ శోధనరూపములైన వమనవిరేచనాది పంచకర్మములను బాలరకు
చేయక విడువందగును. శమనరూపమైన యౌషధమును మాత్రము వారికిం గల దోష -
దూష్య - రోగబలాదులను పరిమాణమును చక్కగ గమనించి తదుచితపరిమితితో
నాయావ్యాధులకు తగిన ట్లుపయోగింపం దగును.

(బాలురు స్వతంత్ర వృత్తులును, శరతంత్ర వృత్తులు నై పయోభేదము ననుసరించి
యుందురు. అందు శరతంత్రులుగ నుండునవస్థ నుందును, మిక్కిలి సుకుమారులుగ నున్న
పుడును వమనాదిచికిత్సల బొత్తుగ మానవలెను. కొంచెము స్వతంత్రత కల్లియ్యుచువుడు
వమనాదులను మృదువులగు సౌషధములచే బలానుసారముగ చేయదగును. మరియు శమ
సౌషధమును శిశువులయొక్క వాక్చేష్టలసామర్థ్యమును కనుగొని తదుచితముగ స్వల్ప
పరిమాణమును గల్పించి అయావ్యాధికి దగిన ట్లుపయోగింపవలెనని సముచితార్థము.)

— బాలోపయోగ్యౌషధవిశేషములు. —

మూ. మధురాణి కషాయాణి క్షీరవన్తి మృదూని చ,
ప్రయోజయేత్ భిషక్ బాలే మతిమానప్రమాదతః. 285

వ్యా. బాలరవిషయమై మధురంబులును, కషాయరంబులును, పాలతో కూడిన
వియు మృదుగుణంబులును నైన యౌషధములను వైద్యవరుడు మిక్కిలి మెలకువతో
దోషదూష్యాదిపరిస్థితిని చక్కగ గమనించి పారబాటు లేక యుపయోగింపవలయును.

— బాలురకు నిషిద్ధములగు సౌషధాన్న పానములు. —

మూ. అత్యర్థస్నిగ్ధరూక్షోష్ణమమ్లుం కటువిపాకి చ,
గురు చౌషధపానాన్న మేతద్బాలేషు గర్హితమ్. 286

వ్యా. మిక్కిలి స్నిగ్ధంబులును, రూక్షంబులును గుణవీర్యంబులచే నుష్ణంబులును, అమృతసంబులును, కటువిపాకంబులును, గురుత్వము గల్గినవియు నగు నౌషధములను, అన్నపానములను బాలరకు నొకప్పుడు నుపయోగించ జనదు.

❧ బాలరోగచికిత్సాసంగ్రహము. ❧

మూ. సమాసాత్సర్వరోగాణామేతద్బాలేషు భేషజం,

నిర్దిష్టం శాస్త్రవిద్వైద్యః ప్రవివిచ్య ప్రయోజయేత్.

987

వ్యా. ఇతైరంగున బాలరకు సంభవించు జ్వరాదిరోగముల కన్నిటికిని చికిత్స సంగ్రహముగ నిర్దేశింపబడినది. శాస్త్రపరిజ్ఞానముగల విద్వద్వైద్యుడు నట్టిచికిత్సల నన్నిటిని నాయావ్యాధులకు తగినట్లు విభజించి యుక్తియుక్తముగ నుపయోగించదగును.

ఇచ్చట స్తన్యదోషముల నిరూపించునపుడు అట్టి దుష్టస్తన్యదోషముచే బాలురకు సంభవించు రోగములు నిర్దేశింపబడినవి. పిమ్మట నాబాలరోగములకు వలసిన చికిత్స “దోషదూష్యమలాశ్చైవ” అని యువక్రమించి సంగ్రహముగ చెప్పబడినవని యెరుంగునది. (మరియు నిచ్చట “అత్యర్థస్నిగ్ధ.....ప్రయోజయేత్” అని చెప్పబడిన ఛ్లోకములు రెండును అసార్వములను విషయమును వివాదగ్రస్తమని చక్రపాణిదత్తవ్యాఖ్యానమున నున్నది.)

❧ చికిత్సితస్థానప్రాశస్త్యము. ❧

భవన్తి చాత్రః—

మూ. ఇతి సర్వవికారాణాముక్తమేతచ్చికిత్సితం,

స్థానమేతద్ది తస్రస్య రహస్యం పరము త్తమమ్ (ముచ్యతే). 288

వ్యా. ఇతైరంగున జ్వరాదిరోగముల కన్నిటికిని వలసిన చికిత్సితము విస్తరముగ నీస్థానమున చెప్పబడినది. (కావున నీతంత్రమునందు ఈచికిత్సితస్థానము మిక్కిలి పరమ రహస్యమై యుక్తమోక్షమముగ నుండును. ఈచికిత్సాస్థానమున మిక్కిలి యుపయోగించ దగిన చికిత్సలన్నియు విస్తరముగ చెప్పబడుటంజేసి దీనిని పాష్యులుగ నుండు వారికి చెప్పదగదు కాని సద్గుణవిశిష్టులగు శిష్యులకు మాత్రము చెప్పదగునని “రహస్యం” అనుపదముచేత తంత్రకారు లుపదేశించిరి. “సర్వవికారాణాం” అనుటచేత ఈస్థానమున అనుక్తమైన రోగములకును తత్తదనుగుణములుగ దోషదూష్యాదుల నిర్ణయించి తత్తదుచితముగ చికిత్సలను కల్పింపదగునని సూచితము.)

—ॐ ఈతంత్రమున దృఢబలసంపూరితవిషయవిభాగము. ॐ—

మూ. అస్తిస్సప్తదశాధ్యాయాః కల్పాః సిద్ధయ ఏవ చ,
నాసాద్యస్తేఽగ్ని వేశస్య తస్త్రే చరకసంస్కృతే. 239
తానేతాన్కాపిలబలిః శేషాద్దృఢబలోఽకరోత్,
తస్త్రస్యాస్య మహార్థస్య పూరణార్థం యథాతథమ్. 290

వ్యా. అగ్ని వేశకృతంబును చరకుని చే ప్రతిసంస్కృతంబును నగు నీయాయుర్వేది తంత్రమునందలి చికిత్సాస్థానమున పదు నేడధ్యాయంబులును, కల్పసిద్ధిస్థానంబులు పూర్తి గను దొరకలేదు. అట్టి లోపించిన భాగమును (చికిత్సయందలి పదు నేడధ్యాయంబులును, కల్పస్థానమునందలి పండ్రెండధ్యాయములును, సిద్ధిస్థానమునందలి పండ్రెండధ్యాయములును చేరి నలువదియొక యధ్యాయములను), పంచనదపురవాస్తవ్యులగు కపిలబలియను వారికి పుత్రుడైన 'దృఢబలుడు' అనువాడు పూర్తిగావించి, మిక్కిలి విశేషాశములతో గూడి ప్రశంసార్హమైన యీతంత్రమును సంపూర్తి చేసెను.

ఇచ్చట నీవిమర్శనము నెరుంగునది—భరద్వాజునకు శిష్యుడైన యాత్రేయుని వలన నగ్ని వేకులు ఆయుర్వేదమును పూర్తిగ నుపదేశమునొంది, తానుపదేశమునొందిన దానికి న్యూనాలిరేకము లేకుండునట్లు ఆయుర్వేదతంత్రమును రచించెను. ఈవిషయమును అగ్ని వేకులు ప్రతియధ్యాయమునందును “ఇతి హ స్తాహ భగవానాత్రేయః” అనువాక్యముచే సూచించెను.

అగ్ని వేశకృతంబైన యీతంత్రమును చరకులను సోమాంతరముకల వ్యాకరణ మహాభాష్య కర్తయగు పతంజలి సంస్కరించి చరకసంహిత యను పేర నెలకొల్పెను. ఆయ్యది కొన్ని కారణాంతరములచే చివరభాగమున కొంతభాగము లుప్తమై తంత్రము సంపూర్ణముగ లభింపకుండుతరీ, అట్టిలోపమును నివర్తింప నుద్దేశించి పంచనదపురవాస్తవ్యుడును, కపిలబలుపుత్రుండును నగు దృఢబలుడను మహానీయుడు లోపించిన తంత్రభాగమును రచించి పూర్తిగావించెను. తాను లుప్తపూరణము చేసినభాగమునే “అస్తికా సప్తదశాధ్యాయాః...పూరణార్థం యథాతథమ్” అను శ్లోకములచే తాను నిర్దేశించెను.

అగ్ని వేశకృతమై చరకప్రతిసంస్కృతమైన తంత్రమునందలి చికిత్సాస్థానమున పదు నేడధ్యాయములు తనకు చిక్కలేదని కంతోక్తిగ నుడివెను. ఆయధ్యాయము లేవి యన—చికిత్సాస్థానమున ప్రథమాధ్యాయము మొదలు రాజయత్న చికిత్సితాంతము వరకుం గల యధ్యాయము లెనిమిదియు, తక్కినభాగమునంగల అర్యశ్చికిత్సితము (౧౪).

అతిసారచికిత్సితము (౧౯), విసర్పచికిత్సితము (౨౦), ద్వివ్రణీయచికిత్సితము (౨౪), మదాత్యయచికిత్సితము, అనునీయధ్యాయములు పదుమూడు దక్క తక్కిన పదునే డధ్యాయములును, కల్పసిద్ధిస్థానంబులు పూర్తిగను దృఢబలప్రతిసంస్కృతమని యెదుంగు నది.

ఈనిర్ణయము నే యాళ్లోకముల వ్యాఖ్యానమున చక్రపాణిదత్తు డిట్లుచెప్పెను:—
“అస్తిత్వా చికిత్సాస్థానే సప్తదశాధ్యాయాః, తే చ చరకసంస్కృతాన్ యత్నచికిత్సితాన్తాన్, అష్టావధ్యాయాన్, తథా అర్శోఽతీసారవిసర్పద్వివ్రణీయ మదాత్యయాన్ విహాయ జ్ఞేయాః.” ఈవ్యాఖ్యానమునుబట్టి వైగనబరచిన యధ్యాయములు పదు మూడును చరకప్రతిసంస్కృతము లనియు, తక్కుం గల పదు నేడధ్యాయములును, చికిత్సాస్థానమున దృఢబలప్రతిసంస్కృతములై చికిత్సాస్థానము లుప్తపూరణము (దృఢబలనిచ్చే) గావించబడియెననియు స్పష్టమగుచున్నది. ఇవియే సిద్ధాంతము. ఇట్టి యధ్యాయవిభాగవిషయమై ప్రమాణాంతరము లనేకములు గలవు. అవి యన్నియు స్థలాంతరమున వివరింపబడును. విస్తరభీతిచే నిట నావివరణము విడువంబడియె.

—ॐ అనుక్తరోగములకు చికిత్సాతిదేశము. ॐ—

మూ. రోగా యేఽవ్యత్ర నోద్దిష్టాః బహుత్వాన్నా మరూపతః,
తేమామవ్యేతదేవ స్యాత్ దోషాదీన్ వీక్ష్య భేషజమ్. 291

వ్యా. రోగము లనంతము లగుటంజేసి ఈచికిత్సాస్థానమున చికిత్సానిమిత్తమై నామరూపభేదములచే నిర్దేశింపబడిని యేరోగములు లోకమున కలవో, అట్టిరోగముల కన్నిటికిని యీచికిత్సితమున జెప్పబడిన చికిత్సనే వానిదోషదూష్యనిదానముల నీక్రింద జెప్పబడువానిని చక్కగ గమనించి చేయదగును. (రోగముల కంతములేదు. కావున సంఖ్యాతీతము లై యుండును. దానంజేసి వాని నన్నింటి నిర్దేశించి నామరూపభేదము లచే వివరింప నేరికి నలవికానివని. కావున నీస్థానమున నామరూపభేదములచే నిర్ణయింపబడక యుండు వ్యాధులకును ఇచ్చట చెప్పబడిన చికిత్సితమే యుక్తముగ నుండును. అట్టిరోగములకు వానిలక్షణములబట్టి దోషములను రక్తాదిధాతువులను వాని యుత్పత్తికారణములను చక్కగ గమనించి యీక్రింద జెప్పబడువిధముగ దోషాది ప్రత్యసేకమైన చికిత్సను కల్పింపవలెనని భావము.)

—ॐ ఉక్తాఽనుక్తరోగములకు దోషాదివివరీతచికిత్సాతిదేశము. ॐ—

మూ. దోషదూష్యనిదానానాం వివరీతం హితం ద్రువం,
ఉక్తాఽనుక్తాన్ గదాన్ సర్వాన్ సమ్యగ్యుక్తం నియచ్ఛతి. 292

వ్యా. వాతాదిదోషములకును, రక్తాదిదూష్యములకును, ఆయావ్యాధులకు నిదానములైన రూక్షాదులకును వ్యస్తముగ నైనను అన్నింటికైనను విపరీతముగను హితముగ నుండునౌషధమును ఈ క్రింద జెప్పబడు దేశకాలాదులకు సమ్యక్గ్రహముగ నుపయోగించిన నానౌషధము ఈచికిత్సితమున జెప్పబడిన జ్వరాదిరోగములను, అనుక్తములగు రోగముల నన్నింటిని తప్పక శమింపజేయును. (ఈచికిత్సితమున నామరూపములచే నిర్దేశింపబడిన జ్వరాదిరోగములకు, దోషదూష్యనిదానములకు విపరీతంబును హితంబునైన నౌషధము చెప్పబడినది; అట్టినౌషధమునే యిచ్చట జెప్పబడినరోగములకు జేరిన దోషదూష్యనిదానముల జక్కగ గమనించి వానికి విపరీతమగు నౌషధమును గల్పించి సమ్యక్గ్రహముగ నుపయోగించినయెడ నారోగముల నన్నింటిని తప్పక నివర్తిపరచునని భావము.)

ఇచ్చట నీవివరణము నెరుంగునది:—సకలరోగములకును కారణములు ప్రకోపమునొందిన వాతాదిదోషములు. అట్టి వాతాదిప్రకోపమునకు కారణము వాతాదులకు సమానగుణములైన యాహారవిహారాదులు. ఇవియే నిదానశబ్దముచే జెప్పబడును. అట్టి నిదానమునకు విపరీతగుణాదులు దోషములకును విపరీతమే యగును. ఎట్లులన—రూక్షగుణముచే ప్రకోపము నొందినవాతమునకు స్నేహగుణముకల నిదానము విపరీతమే యగును. అట్టియెడ దోషవిపరీత మని చెప్పిన చాలును. నిదానశబ్దము ప్రత్యేకముగ నెందుకు? అన్నచో:—వాతము స్వప్రకోపణనిదానములైన గుణాదు లన్నిటిచే ప్రకోపము నొందినపుడు, అట్లు సర్వాత్మనా విపరీతమైన తైలము నుపయోగింపదగును. అట్లు గాక వాతము కేవలము శీతగుణము మాత్రముచే ప్రకోపము నొందియున్నయెడ సర్వదా విరుద్ధమైన తైలమును వదలి నిదానమై వాతవర్ధకమైన శీతగుణమునకు మాత్రము విరుద్ధమైన ఉష్ణగుణము కల నౌషధము నుపయోగింపవలెను. ఇతైరంగుననే దోషము ఎట్టి నిదానగుణాదులచే నేయంశమున వృద్ధి నొందునో, అట్టి వృద్ధి నొందిన దోషాంశమునకు విరుద్ధమైన నౌషధమునే యుపయోగింపవలెనని శాసింపుటకై “దోషదూష్యనిదానానాం విపరీతం” అని తంత్రకారులు చెప్పిరి. ఈవిషయమునే విమానస్థానమున “శీతే నోష్ణకృతాన్ రోగాన్ శమయన్తి భిషగ్విదః.” (వి. అ. 3) అని చెప్పిరి.

మరియు—దోషదూష్యనిదానవిపరీతమునుటచేత దోషదూష్యనిదానముదాయారబ్ధమైన రోగంబును గ్రహింపబడును. ఇట్లు చెప్పటచేత వ్యాధివిపరీతంబును ఉక్తప్రాయము. విపరీతశబ్దముచేత విపరీతార్థకారియు గ్రహింపబడును. ఈవివరణమునుబట్టి అనుక్తరోగములకు దోషదూష్యనిదానాదుల పరిస్థితిని ఆయాలక్షణములచేచక్కగ గమనించి అట్టి దోషాదులకును వ్యాధులకును విపరీతగుణంబులును విపరీతార్థకరంబులును నగు

— { 1. దేశ (శరీర)మునకు సంబంధించి యాషమునకు సమ్యగ్యోగము, }
దాని కుదాహరణము. —

మూ. అస్యాదామాశయస్థాఽహి రోగాః, నస్తస్మిరోగతాః,
గుదాత్ పక్వాశయస్థాంశ్చ హస్త్యాశు దత్తమాషధం
(హస్త్యాశుతర మాషధమ్.) 294

శరీరావయవోత్తేషు విసర్పవిడ కాదిషు,
యథాదేశం(దోషం) ప్ర దేహాది శమనం స్యాద్విశేషతః. 295

వ్యా. రోగియొక్క నోటినుండి యుపయోగింపబడిన వసునాద్యోషధములు ఆమా
శయమునందలి రోగములు మిక్కిలి శీఘ్రముగ హరించును. (నోటికి ఆమాశయము
సన్నిహితప్రదేశము కావున నోటినుండి యుపయోగింపబడిన వసునాద్యోషధము శీఘ్ర
ముగ నామాశయమున జేరి యందలి దోషములను అతిశీఘ్రముగ వెడలించజేయునని
భావము. ఇతైరంగుననే తక్కినవానికిని అర్థము నెరుంగునది.)

మరియు—నాసారంధ్రములనుండి ప్రయోగింపబడిన నస్యాద్యోషధములు శిరో
గతరోగములను, గుదమునుండి ప్రయోగింపబడిన వస్త్రీ మున్నగు సౌష్ధములు ఆమాశ
యమునందలి వ్యాధులను అతిశీఘ్రముగ హరించును. (ఇది అంతఃపరిమార్జనరూపమైన
యౌషధప్రయోగము.)

మరియు శరీరమునందలి వైభాగమున (చర్తమున) కల్గిన విసర్పము, పిడకలు
మున్నగు రోగములయందు ఆయారోగము కల్గినయంగమున (ప్రదేశమున) ప్రలేపము,
పరిషేకము, ఉపనాహము మున్నగువాని నుపయోగించినచో నాయావ్యాధులు అతి
శీఘ్రముగ శమించును. (ఇది బహిఃపరిమార్జనరూపభేదప్రయోగము. ఈ గ్రంథముచేత
అంతఃపరిమార్జన-బహిఃపరిమార్జనరూపచికిత్సాప్రయోగమునకు దేశసమ్యగ్యోగ ముదహ
రింపబడినది.)

— ౨౨ కాలమునకు సంబంధించిన సమ్యగ్యోగము, అందు షడ్విధకాలవిభాగము. —

మూ. దీనాతురౌషధవ్యాధిజీర్ణలిజ్జర్త్యవేక్షణమ్,

కాలం విద్యాత్

వ్యా. దీనము, (రోగియొక్క బలాదులనుబట్టి యౌషధోపయోగ్యకాలము),
ఔషధము నుపయోగింప దగినకాలము, వ్యాధివిశేషమునకు సంబంధించి యౌషధోప
యోగ్యకాలము, జీర్ణావస్థలక్షణములబట్టి యౌషధోపయోగ్యకాలము, వసంతాదిఋతు

భేదములబట్టి యాషఢోపయోగ్యకాలము అనుభేదములచే కాలము ఆరువిధములుగ నుండును. (అట్టి యారువిధములైన దినాదిభేదములబట్టి తత్తదుచితముగ వేరువేర నిర్ణయింపబడిన కాలము నపేక్షించి యుపయోగింపబడిన యాషఢము సమ్యగ్యోగ్యము క్తమని చెప్పబడును. ఇది కాలమును గమనించి యాషఢోపయోగరూపసమ్యగ్యోగము.)

— ౨౯ దినాపేక్షితకాలసమ్యగ్యోగము. ౨౯ —

మూ. దినాపేక్షాః పూర్వాష్టమే వమనం యథా. 296

వ్యా. పూర్వాష్టమనున వమనౌషధమును సేవింపవలెనని విధింపబడినది. ఇది దినము నపేక్షించిన యాషఢకాలము. (అట్టి కాలమున నుపయోగింపబడిన వమనౌషధము దినరూపకాలము నపేక్షించి సమ్యగ్యుక్తమగును. ఇతైరంగుననే తక్కినవాని కన్నిటికిని లక్షణసమన్వయము నెరుంగునది.)

“ప్రాయః పితృకథోద్రేకే విరేకవమనార్థయోః, లేఖనార్థం చ భైషజ్యం ప్రభాతేనన్నమాహరేత్” అని తంత్రాంతరమున విధింపబడినది. వమనాదులకు విధింపబడిన కాలము దినరూపమని యెరుంగునది.

— ౩౦ రోగ్యపేక్షాకాలకృతసమ్యగ్యోగము. ౩౦ —

మూ. రోగ్యపేక్షో యథా ప్రాతః నిరన్నో బలవాన్ పిబేత్,
భేషజం లఘుపథ్యాన్నైః యుక్తమద్యాత్తు దుర్బలః. 297

వ్యా. బలకాలిగ నుండురోగి ప్రాతఃకాలముననే పరగడుపున నౌషధమును సేవించి భుజింపక యుండవలెను. రోగి బలహీనుడుగ నున్నయెడ ప్రాతఃకాలముననే యాషఢమును సేవించి పథ్యంబులైన వ్యంజనాదులతో లఘువైన యన్నమును భుజించవలెను. ఇచ్చట రోగియొక్క బలాబలములను గమనించి యాషఢకాలము విధింపబడినది. కావున నియ్యది రోగ్యపేక్షకాలము.

— ౩౧ ఔషధకాలవిభాగము. ౩౧ —

మూ. భైషజ్యకాలో భుక్తాదౌ, మధ్యే, పశ్చాత్, ముహూర్తహః,
సాముద్గం, భక్తసంయుక్తం, గ్రాసే, గ్రాసాంతరే దశ. 298

వ్యా. భోజనమునకు ముందు కాలము (ఇయ్యది ప్రాతఃకాలమున నిరాహారముగ నుండుకాలము, భోజనసమయమునకు సన్నిహితమైన ముందటికాలము, అనుభేదములచే రెండువిధములుగ గ్రహింపదగిన యాషఢకాలములు), భోజనమధ్యకాలము (ఈకాలమున సగము ఆహారమును భుజించి నడుమ నౌషధమును సేవించి, అప్పుడే తక్కిన సగమునాహార

మును భుజింపదగును. ఇదియే భోజనమధ్యకాలము), భోజనమునానంతరకాలము, (ఇదియు ప్రాతర్భోజనోత్తరకాలము, సాయంభోజనోత్తరకాలము నని రెండుకాలములుగ గ్రహింప నగును). భోజనసమయమున మాటిమాటికి నౌషధము నుపయోగించుకాలము, సామ్యద్ధము, భోజనమునకు ముందును భుజించినపిమ్మటను ఔషధమునుపయోగించు దగినకాలము. ముందు ఔషధమును సేవించి వెంటనే యాహారమును భుజించి మరల నవ్వుడే యాషధమును సేవించవలెను. (ఈయౌషధకాలము భోజనమునకు ముందును వెనుకను ఆహారమునకు సంపుటమునబోలె గ్రమ్మియుండుటంజేసి సామ్యద్ధ మనబడును). ఆన్నముతో కూడ నౌషధమును సంస్కారాది రూపముగ జేర్చి భుజించిన నీయౌషధకాలము భక్తసంయుతము. అన్నమును భుజించునపుడు ప్రతికబళమున నందాహారమును జేర్చి యుపయోగించిన నాయౌషధకాలము గ్రాసశబ్దముచే చెప్పబడినది. ఒక కబళమును తిని ఔషధమును సేవించి షోరౌకకబళమును తినుచు నిట్లు పలుమారు ప్రతికబళమునకును మధ్యకాలమున నౌషధము నుపయోగించిన నయ్యది గ్రాసాంతరకాలము. ఇత్తైరంగున నౌషధోపయోగ్యకాలము పదివిధములుగ నుండును. (ఈకాలములలో నేయేకాలమున నేవిధముగ నౌషధము విహితమైయుండునో ఆవిధి ననుసరించి యుపయోగించుటయే యౌషధకాల కృతసమ్యక్గోగ మనబడును. వీని కుదాహరణములు క్రింద జెప్పబడును.)

— ౨౭ ఔషధకాలముల కుదాహరణము. ౨౭ —

- మూ. అపానే విగుణే పూర్వం, సమానే మధ్యభోజనమ్,
వ్యానే తు ప్రాతరశితం, (వ్యానేఽస్తే ప్రాతరాశస్య)
ఉదానే భోజనోత్తరమ్. 299
- వాయూ ప్రాణే ప్రదుష్టే తు గ్రాసగ్రాసా స్థిష్యతే,
శ్వాసకాససిపాసాసు త్వచచార్యం ముహుర్దుహుః. 300
- సామ్యద్ధం హిక్మినే దేయం, లఘునాఽన్నేన సంయుతం,
సంభోజ్యం చౌషధం భోజ్యైః విచిత్రైరరుచౌ హితమ్. 301

వ్యా. అపానవాతము ప్రకుశితమైనపుడు అన్నమును భుజించుటకు ముందును, సమానవాతము ప్రకోపమునొందినపుడు భోజనమధ్యకాలమునను, వ్యానవాతము ప్రకుశితమైనపుడు భోజనమునకు ముందుకాలమునను, ఉదానవాతము ప్రకోపించినపుడు భోజనానంతరంబును, ఔషధము నుపయోగించవలెను. మరియు ప్రాణవాతము ప్రకోపించినపుడు ప్రతిగ్రాసమునందైనను, కబళములకు మధ్యకాలమునందైనను ఔషధమును

నేవింపనగును. శ్వాస-కాసములయందును దష్పియందును ఔషధమును భుజించునపుడు బలహారు ఔషధము నుపయోగింపవలెను. (ఇది “ముహుర్దుహుః” అనుకాలమున కుదాహరణము). ఎక్కిళ్ల కలవానికి భోజనమునకు ముందును భుజించినవెనుకను ఔషధము నియ్యవలెను. (ఇది సాముద్గకమున కుదాహరణము). లేక లేలికయైన యవాగువు మున్నగు నాహారపదార్థములతో నౌషధమును కలిపియైనను, సంస్కారరూపముగ జేర్చియైన నుపయోగింపదగును. (ఇది భక్తసంయుతమును కాలమున కుదాహరణము). అరోచకమున చిత్తమైన రుచికల భోజ్యపదార్థములయందు ఔషధమును కలిపి యుపయోగింపవలెను. (ఇదియును భుక్తసంయుతమును కాలమున కుదాహరణము. ఇతైరంగున విధింపబడిన కాలము ననుసరించి యుపయోగింపబడిన యౌషధము ఔషధకాలమునకు సంబంధించి సమ్యగ్యుక్తమని యెరుంగునది.)

— ౧౦ రోగమునకు సంబంధించిన యౌషధకాలము. —

మూ. జ్వరే పేయాః కషాయాశ్చ తీరం సర్పిర్విరేచనం,
షడహే షడహే దేయం కాలం వీక్ష్యాంఽమయస్య చ. 302

వ్యా. జ్వరమునందు పేయలను (యవాగువులను), కషాయములను, తీరమును, ఘృతమును, విరేచనౌషధమును, వీనిని వరుసగ జ్వరప్రారంభదినము మొదలుజేసి యొక్కొకదాని నారేసి దినములవంతున జ్వరముయొక్క అవస్థావిశేషకాలమును చక్కగ గమనించి యుపయోగింపందగును. (ఇది వ్యాధియొక్క అవస్థావిశేషమునకు జేరినకాలమును ఆపేక్షించి చెప్పబడినదికావున వ్యాధికాలము ననుసరించిన సమ్యగ్యోగమున కుదాహరణము.)

— ౧౧ జీర్ణకాలలక్షణములబట్టి సమ్యగ్యోగము. —

మూ. త్సుద్వేగమోక్షౌ లఘుతా విశుద్ధిరీర్ణలక్షణం,
తదా భేషజమదేయం స్యాద్ధి, దోషవదన్యథా. 303

వ్యా. ఆకలి చక్కగ కల్గుట, మలమూత్రాదులు యథాకాలమున బద్ధము లేక సరళముగ వెడలుట, శరీరము లేలిక యైయుండుట, త్రేనువులు ఆహారరససంబంధము లేక శుద్ధముగ వెడలుట, ఇది యాహారము జీర్ణమైనపుడు కల్లులక్షణములు. ఈలక్షణములబట్టి జీర్ణదశను చక్కగ గమనించి అట్టి జీర్ణకాలమున నౌషధము నుపయోగింపనగును. అటు కాక అజీర్ణకాలమునం దౌషధమును ప్రయోగించినచో చెరుపు కల్లును. (ఇది జీర్ణలక్షణములకు జేరినకాలము. ఈకాలము నపేక్షించిన సమ్యగ్యోగమున కుదాహరణ మిదియని యెరుంగునది).

—ॐ ఋతురూపకాలము నపేక్షించిన సమ్యగ్యోగము. ॐ—

మూ. చయాదయశ్చ దోషాణాం వర్జ్యం సేవ్యం చ యత్ర యత్,
ఋతావపేక్ష్యం యత్కర్తృ పూర్వం సర్వముదాహృతమ్. 304

ఉపక్రమాణాం కరణం ప్రతిషేధే చ కారణం,
వ్యాఖ్యాతమబలానాం సవీకల్పనామపేక్షణే. 305

ముహూర్తమహశ్చ రోగాణాం అవస్థామాతురస్య చ,
అపేక్షమాణస్తు భిషక్ చికిత్సాయాం న ముహ్యతి. 306

వ్యా. శిశిరాది ఋతువులయందు దోషముల చయప్రసోపప్రశమంబులును, ఆయాదోషముల చయాద్యవస్థాభేదముల ననుసరించి ఆయాఋతువులయందు విసర్జింప దగినవియు, సేవింపదగినవియు సూత్రస్థానమున (తస్యాశితీగూఢాయమున) వివరింప బడినవి. మరియు నాయాఋతువునందును దోషముల చయాద్యవస్థల ననుసరించి చేయ దగిన సామాన్యచికిత్సితంబును, కొన్నిటిని నిషేధించుటకు కారణంబును, బలాబలా పేక్షణకారణంబును వివరింపబడినవి. వాని ననుసరించి ఆయారోగములయొక్క అవస్థా విశేషములను, రోగియొక్క బలాబలములను పలుమారు గమనించి విధ్యుక్తప్రకారము ఆయాఋతుచర్యలను చక్కగ గమనించి చికిత్సజేయు వైద్యు డొకపుడును పొరబాటు లేకుండును. (ఇది ఋతురూపకాలము నపేక్షించిన సమ్యగ్యోగమున కుదాహరణము. ఇదియే ఋతుసాత్వమనియు చెప్పబడును. ఇచ్చట “ఉపక్రమాణాం కరణం” అని యుపక్రమించి చెప్పబడిన శ్లోకములు రెండును అనార్థములసి వ్యాఖ్యాతల యభిప్రాయము).

—ॐ { వైశిష్టినకాలము నపేక్షింపక యుపయోగింపబడిన
యౌషధము హితముకాదనుట. } ॐ—

మూ. ఇత్యేవం షడ్విధం కాలం అనపేక్ష్య భిషగ్జితం,
ప్రయుక్తమహితాయ స్యాత్ సస్యస్యాఽకాలవర్షవత్. 307

వ్యా. ఇతైరంగున దినము, రోగిబలాబలము, ఔషధము, వ్యాధి, జీర్ణలక్షణము, ఋతువు, అను నీయారిటికి సంబంధించినకాలభేదంబులు ఆరును, వాని ననుసరించిన సమ్యగ్యోగంబులును, (ఉదాహరణసహితముగ) వివరింపబడినవి. అట్టి షడ్విధకాలసమ్యగ్యోగముల నపేక్షింపక వ్యత్యస్తముగ నుపయోగింపబడిన యౌషధము (అసమ్యగ్యోగ యుక్తము) వ్యత్యమైయును (అకాలవర్షము వైరుల చెరచి ధ్వంసముచేయువిధముగ)

రోగిని లేనిపోని యితరములైన యుపద్రవముల కల్గించి తుదకు ప్రాణముల హింసించును. (కావున వైజెప్పిన కాలభేదముల జక్కగ గమనించి సమ్యగ్యుక్తముగ నొషధము నయోగింపవలెనని భావము.)

❧ మతాంతరమున కాలకృతసమ్యగ్యోగవిభాగము. ❧

మూ. వ్యాధీనామృత్యుహోరాత్రవయసాం భోజనస్య చ,
విశేషో భిద్యతే యస్తు కాలాపేక్షః స ఉచ్యతే.

30

వ్యా. గ్రీష్మాదిఋతువులు, ఆహోరాత్రములు, పురుషులయొక్క వయస్సు, ఆహారవిజ్ఞానము, వీనియొక్క కాలవిశేషభేదముల ననుసరించి వాతాదులచే రోగము సంభవించును. ఋత్వాదికాలవిశేషముల ననుసరించి వాతాదిరోగములు జనించుటయే కాలాపేక్షితమనియే చెప్పబడును.

❧ ఋతుభేదముచే జనించురోగవిశేషములు. ❧

మూ. వసంతే శ్లేష్మజాః రోగాః శరత్కాలే తు పిత్తజాః,
వర్షాసు వాతికాశ్చైవ ప్రాయః ప్రాదుర్భవన్తి హి.
నిశాన్తే దివసాన్తే చ వర్షాన్తే వాతజా గదాః,
ప్రాయః శూపాదౌ కఫజాః, తయోర్తథ్యే తు పిత్తజాః.

30

31

వ్యా. శైష్వికరోగములు వసంతఋతువునందును, శరత్కాలమున వైత్తికరోగములును, వర్ష ఋతువున వాతికరోగములును ప్రాయశముగ సంభవించును. (ఇది ఋతాత్మకకాలము నపేక్షించి రోగములు సంభవించు రోగకాలము.)

మరియు పగటియొక్కయు, రాత్రియొక్కయు కడపటి మూడవభాగమునందును, వర్ష ఋతువుయొక్క మూడవభాగమునందును వాతికరోగములు ప్రాయశము సంభవించును. పగటియొక్కయు రాత్రియొక్కయు మొదటి మూడవవంతుభాగము కఫరోగములును, పగటియొక్కయు రాత్రియొక్కయు నడుమ మూడవవంతుకాలము పిత్తరోగములును ప్రాయశముగ సంభవించును. (ఇది యహోరాత్రకాలవిశేషముగల్గు రోగకాలవిశేషకాలము.)

❧ వయస్సు మున్నగు కాలవిశేషమునుబట్టి జనించు రోగములు. ❧

మూ. వయోఽస్తమధ్యప్రథమే వాతపిత్తకఫామయాః,
బలవన్తో భవన్త్యేవ స్యభావాత్ వయసో నృణామ్.

31

జీర్ణాస్తే వాతజా రోగాః జీర్ణామాణే తు పిత్తజాః,
శ్లేష్మజాః భుక్తమాత్రే తు లభస్తే స్రాయశో బలమ్.

312

వ్యా. మరియు వయస్సుయొక్క అంతమునను, జీర్ణకాలముయొక్క అన్నము నను వాతరోగములు మిక్కిలి బలిష్ఠములగును. వయస్సుయొక్క మధ్యభాగమునను ఆహారముయొక్క పచ్చమానావస్థకాలమునను పిత్తమున జనించిన రోగములు బలిష్ఠము లగును. మనుజుల ప్రథమవయస్సునందును భుజించిన ప్రథమకాలమునను కఫమున కల్గిన రోగములు ప్రబలము లగును. (వాతీకాదిరోగములు వైశిష్ట్యనరీతిగ వసంతాది కాలములలో నాయాభాగము ననుసరించి సంభవించుట కాలకృతనై సర్గికస్వభావముచే నని యెరుంగునది. ఇట్టి కాలభేదము ననుసరించి తత్తదనుగుణముగ నుపయోగింపబడిన సమ్యగ్యోగయుక్తమని భావము. ఇది యొకవిధమైన కాలాపేక్షిత సమ్యగ్యోగము. 'వ్యాధీనామృత్యుహోరాత్ర' అని యుపక్రమించి చెప్పబడిన గ్రంథము ఆసార్వమని వ్యాఖ్యాతలసిద్ధాంతము.)

— ప్రమాణకృత సమ్యగ్యోగము. —

మూ. నాల్పం హస్త్యైషధం వ్యాధిం యథా౭౭పో౭ల్పా మహానలం,
దోషవచ్చా౭తిమాత్రం స్యాత్ సస్య స్యా౭త్యుదకం యథా.
సప్రధార్య బలం తస్మాత్ ఆమయస్యోషధస్య చ,
నైవా౭తిబహు నాత్యల్పం భైషజ్యమవచారయేత్.

314

వ్యా. ఔషధము స్వల్పప్రమాణముగ నున్నయెడ (స్వల్పపరిమాణము కలజలము మిక్కిలి అత్యధికమైన నిప్పును చల్లార్పజాలని భంగి) మిక్కిలి బలిష్ఠమైన వ్యాధిని శమింపజేరదు. మరియు సౌషధమును మిక్కిలి యధికమైన పరిమాణము కల్గియున్న యెడ నయ్యది (మిక్కిలమైన జలము వైరును చెరచువిధముగ) శరీరమును బొత్తుగ చెడ గొట్టును. (కావున వాతాదిదోషములయొక్కయు రోగములయొక్కయు రోగి యొక్కయు బలా౭బలముల జక్కగ గమనించి తత్తదుచితపరిమాణయుక్తముగ సౌషధము నుపయోగింపవలెనని భావము. ఇదియే ప్రమాణవిశేషము నపేక్షించిన సమ్యగ్యోగము.) ఈవిషయమునే విమానస్థానమున నిట్లు చెప్పబడినది:—“దోషప్రమాణాను రూపో హి భైషజ్యప్రమాణవికల్పః బలప్రమాణవిశేషాపేక్షోభవతి” దోష-బలప్రమాణముల ననుసరించి యౌషధప్రమాణమును కల్పింప నగుగాని యౌషధమునకు నిర్ణయముగ నొకప్రమాణమును జెప్ప వలనుపడదని తంత్రకారుల యాశయము.

—ॐ సాత్త్వమునపేక్షించి సమ్యగ్గోగము. ॐ—

మూ. ఔచిత్యాత్ యస్యయత్సాత్త్వం దేశస్య పురుషస్య చ,
అపథ్యమపి నై కాంతాత్ తత్త్వజ్ఞ లభ తే సుఖమ్. 315

వ్యా. ఏపురుషునికైనను, యేదేశమునకైనను, యేవస్తువు చిరకాలమునుండి
యభ్యాసమున (నిరంతరోపయోగమున) నుండునో అయ్యది పథ్యము గాకున్నను
దానిని తటాలున పూర్తిగ విసర్జించినయెడ మనుజునకు కొంచెమైన సుఖము గల్గ
నేరదు.

ఇచ్చట అపథ్యమైన వస్తువునైనను సభ్యాసముగ నలవాటుచేసినయెడ నయ్యది
సాత్త్వి మనబడును. దానిని కీక్రుముగ విసర్జించినచో రోగాంతరములు సంభవించును.
“అపథ్యమపి” అని చెప్పటవలన పథ్యమైన వస్తు వలవాటైయున్నపుడు దానిని త్యజిం
చుటవలన మిక్కిలి కష్టము సంభవించునని తెలిపెడిది. మరియు “దేశ” శబ్దమునకు జన
పదమని యర్థము. ఏవట్లైయందు పుట్టిన వస్తువు ఎవరికి అలవాటుగ నుండునో అయ్యది
దేశసాత్త్విము. విమనుజునకు యేవస్తువు అలవాటుననుండునో అయ్యది పురుషసాత్త్విము.
ఇతైర్గుణ సాత్త్విము పురుషసాత్త్విము అను రెండువిధములయిన సాత్త్విములు
ఇచ్చట గ్రహింపబడును. ఇయ్యది సాత్త్విమునకు చేరిన సమ్యగ్గోగమని యెరుంగునది.

—ॐ దేశభేదముచే సాత్త్వినిర్ణయము. ॐ—

మూ. బాహ్నికాః పహ్లావాః చీనాః శూలీకాః యవనాః శకాః,
మాంసగోధూమమాధ్వీకశస్త్రవైశ్వానరో చితాః. 316

మత్స్యసాత్త్వీస్తథా ప్రాచ్యాః క్షీరసాత్త్వాశ్చ నైఘవాః,
అశ్వ కావన్తికానాం తు తైలాంఘ్రం సాత్త్విముచ్యతే. 317

కన్దమూలఫలం సాత్త్వం విద్యాన్తలయవాసినాం,
సాత్త్వం దక్షిణతః సేయా మన్థశోచిత్రపశ్చిమే. 318

మధ్యదేశే భవేత్సాత్త్వం యవగోధూమగోరసాః,
తేషాం తత్సాత్త్వయుక్తాని భైషజ్యాన్యవచారయేత్. 319

సాత్త్వం వ్యోమం బలం ధత్తే నాతిదోషం చ బహ్వశి,

వ్యా. బాహ్నికము, పహ్లావము, చీనా, శూలీకా, యవన, శక, అనునీదేశములం
దుండువారికి మాంసంబును, గోధూమమును, మాధ్వీకమద్యంబును, శస్త్రాగ్నికర్తలును,
సాత్త్విము లై యుండును. మరియు తూర్పుదేశమున నుండువారికి మత్స్యములు

సాత్త్వియులుగ నుండును. సింధుదేశస్థులకు తీర మసాత్త్వియుగ నుండును. అశ్వకా - అవంతిదేశస్థులకు తైలంబును, అప్లరసంబును సాత్త్వియులు. మలయపర్వతప్రాంతముల నుండువారికి కందమూలఫలములు సాత్త్వియులగును. దక్షిణదేశవాసులకు పేయయను కాంజికము సాత్త్వియుగ నుండును. పశ్చిమదేశస్థులకును, ఉత్తరదేశస్థులకును, మంథము సాత్త్వియుగను. మధ్యదేశస్థులకు యవలు, గోధుమలు, ఆవుపాలు మున్నగునవి సాత్త్వి ములుగ నుండును. ఇట్టి సాత్త్విభేదముల నెరింగి వారివారికి సాత్త్వియు లై యుండు నాహారాదులతో కూడ నౌషధముల నుపయోగింపవగును. సాత్త్వియుక్తమైన యౌష ధము అధిక ప్రమాణము కల్గియున్నను, మిక్కిలి దోషమును కల్గించక శీఘ్రముగ బల మును కల్గించును. (కావున వైజిషినిరీతిగ ఆయాదేశమునకును, ఆయామరుష్యులకును, సాత్త్వియును చక్కగ గమనించి తద్యుక్తముగ నౌషధము నుపయోగించుట ముఖ్యకర్త వ్యము. ఇది సాత్త్విపేక్షసమ్యగ్యోగమున కుదాహరణము.)

సమ్యగ్యోగావశ్యకత. ౧౭౭

మూ. యోగైరేవ చికిత్సన్త్వి దేశాద్యజ్ఞోఽపరాధ్యతి.

320

వయోబలశరీరాదిభేదా హి బహవో మతాః,

(తేహం తత్సాత్త్వియుక్తాశ్చ వయోవస్థాయుతౌ స్తథా,

ఆయుర్బలశరీరాణి భేదా హి బహవో మతాః.)

(ఇతి గంగాధరసమ్మతః సాతాః.)

వ్యా. వైజిషిని దేశకాలాదుల సమ్యగ్యోగమును తెలియక కేవల ఔషధ యోగములచే చికిత్స చేయువైద్యుడు చికిత్సాఫలమును సాధింపలేడు. ఏలననః— చికిత్సకులకు వయస్సు, బలము, రోగియొక్క పరిస్థితి, ప్రకృతి, సత్త్వము, సాత్త్వియు మున్నగునవి ముఖ్యముగ నపేక్షితములు. అయ్యవి నానారూపములుగ నుండుటచేత వానిని చక్కగ గమనించి సమ్యగ్యోగయుక్తముగ తత్తద్యుక్తముగ నుపయోగింప వలయునని భావము.

[ఇచ్చట సీసంగ్రహము నెరుంగునది:—దోష-దూష్య - రోగ - నిదానములకు విపరీతంబును, హితంబును, సమ్యగ్యోగయుక్తంబును నగునౌషధము నుపయోగించినచో సీచికిత్సితమున జెప్పబడిన రోగములను ఇచ్చట జెప్పబడిన రోగంబు లన్నియును రిశ్చయముగ నివర్తించునని “దోషదూష్య...నియచ్ఛతి” (శ్లో. ౨౯౨) అనుశ్లోకముచే జెప్పబడినది. పిమ్మట సమ్యగ్యోగమును నిరూపించుటకై దేశ-కాల-ప్రమాణ-సాత్త్వి

లను వాని యవాంతరభేదములతో వివరించి, వానికన్నిటిని ప్రత్యేకముగ రణములను “దేశకాలప్రమాణానాం...నాతిదోషం చ బహ్వపి” అనుగ్రంథ ప్రారంభముగ నిర్దేశించబడినవి. ఇచ్చట నిర్దేశించిన ప్రకారము దేశకాలాదులకు చిన సమ్యగ్యగయుక్తంబై దోషదూష్యాది వివరీతమైన యాషధము నుపయోగింపకూడను క్తరోగముల నన్నిటిని తప్పక జయించుననియు; అటుగాక సమ్యగ్య సపేక్షింపక కేవలము దోషదూష్యాది వివరీతంబును హితంబునైన యాషధము గొంచినను వ్యాధినివృత్తిరూపచికిత్సాఫలము కల్గ నేరదనియు ప్రకరణముది

—ॐ దోషములయవస్థాభేదమునుబట్టి విరుద్ధాభిమతచికిత్సావిధి. ॐ—

తథాఽస్తస్పస్థిమార్గాణాం దోషాణాం గూఢచారిణామ్. 321

భవేత్కదాచిత్కార్యాపి విరుద్ధాభిమతా క్రియా,

వ్యా. శరీరాంతర్భాగమైన కోష్ఠమునందలి మార్గమును, సంధి (మధ్య) మార్గమునందున్న స్పస్థిమార్గాణాం దోషముగ సంచరించు దోషములకు ఒకానొకసమయమునందు విరుద్ధముగ గన్పడుచుండియు వ్యాధిని శమింపజేయునట్టి చికిత్సను యుండును. (చూచుటకు విరుద్ధోపక్రమముగ గన్పడినను వ్యాధిని శమింపజేయునట్లు ముగింపజేసి యుపయోగార్హమగునని భావము).

—ॐ విరుద్ధాభిమతచికిత్సోదాహరణము. ॐ—

పిత్తమస్తర్గతం గూఢం స్వేద-సేరోపనాహనైః. 322

నీయతే బహిరుష్ణైర్హి తథోష్ణం శమయన్తి తే,

బాహ్యైశ్చ శీతైస్సేకాద్యైః ఉష్ణాస్తర్యాతి వీడితః. 323

ఘోఽస్తర్గూఢం కఫం హన్తి శీతం శీతైస్తథా జయేత్,

శ్లక్షిపిష్టో ఘనో లేపః చస్తనస్యాపి దాహకృత్. 324

త్వగ్గతస్యోష్ణణో రోధాత్ శీతకృచ్చాఽన్యథాఽగురోః,

ఛర్దిష్ణీ మక్షికావిష్టా మక్షికైవ తు వామయేత్. 325

ద్రవ్యేషు స్విన్నజగ్దేషు చైవం తేష్యేవ విక్రియా,

వ్యా. స్వేదనము, పరిషేకము, ఉపనాహనము అనునవి ఉష్ణప్రధానచికిత్సలుగ

శరీరాంతర్భాగమున గూఢముగ పిత్తమును బైటవెడలించి శమింపజేయును.

ఇతైరంగున

యుండును.

(ఇ

లగుటంజేసి

న్నను, నిగు

శమింపజేయ

మరి

జలసేకాదుల

జనును. అట్లు

మును శమిం

శమింపచేయ

రోగాః శ

సామాన్యవిధి

విధింపబడియ

మరి

యెడ చర్మగ

కల్గించును. ఉ

మరి

వాంతుల హ

జతరాగ్నిచ్చే

క్రియకు విరు

రమునకును వి

భావము).

ఇచ్చుక

సాతమున—

ద్రవ్యములయ

యర్థము. ఎ

యావిరిలో

కల్గించును.

ఇత్తైరంగున నుష్టములైన చికిత్సలచే నుష్టరూపమైన పిత్తమును శమింపజేయ దగి యుండును.

(ఇచ్చట ఉష్ణవీర్యములైన స్వేద-నేక-ఉపనాహములు పిత్తమునకు సమానగుణము లగుటంజేసి పిత్తవర్ధకములుగ నుండవలెను. కావున నిది పిత్తమునకు యుక్తము కాకు న్నును, నిగూఢముగ నంతర్గత మైయుండు పిత్తమును స్వేదరూపమున బ్రేటవెడలించి శమింపజేయును. కావున నిది పిత్తమునకు విరుద్ధోపక్రమము.)

మరియు నుష్టము శరీరముపై త్వగ్గతముగ నుండును. అట్టిచర్మముపైని శీతములగు జలసేకాదుల జేసినయెడ చర్మగతమైన యుష్ణము శీతస్పర్శముచే నడ్డగింపబడి లోనికిం జనును. అట్టియెడ కోష్ఠమున నిగూఢముగ నున్నకఫమును లోనికి ప్రవేశించిన యూష్ణమును శమింపజేయును. ఇత్తైరంగున శీతమును శీతలములగు చికిత్సావిధానములచే శమింపజేయనగును. ఇది శీతరూపమైన కఫమునకు విరుద్ధచికిత్స. “శీలేనోష్ణకృతా రోగాః శమయన్తి భిషగ్విదః, యేచ శీతకృతాః రోగాః లేహముష్ణం భిషగ్జితం.” అను సామాన్యవిధిచే శీతరోగమున కుష్ణచికిత్సయు, ఉష్ణరోగమునకు శీతరూపమైన చికిత్సయు విధింపబడియున్నను, ఇచ్చట విశేషవిధిగ సమానగుణచికిత్స యాగికమని యెరుంగునది.)

మరియు శీతమైన చందనమును మెత్తగ చాది దట్టముగ చర్మముపైని పట్టువేసిన యెడ చర్మగతమైన యూష్ణము నిరోధింపబడి శరీరాంతర్యాగమున జొచ్చి తాపమును కల్గించును. ఉష్ణమైన అగరును నూరి పలుచగ పట్టువేసినచో చలువనుజేయును.

మరియు లేసెటిగలు వాంతిని కల్గించునది యైనను వానిమలము (మైనము) వాంతుల హరించును. లేసెటిగలు తినునట్టి (మలారంభమైన) ద్రవ్యములు వానియొక్క జఠరాగ్నిచే పక్వమైన (మలరూపము నొందిన) యెడ వానియందు స్వాభావికమైన క్రియకు విరుద్ధమైన క్రియ సంభవించును. (వానిచే తినబడిన ద్రవ్యములకును వానిశరీరమునకును విరుద్ధమైన క్రియను జేయుప్రభావము మక్షికామలమునకు సంభవించునని భావము).

ఇచ్చట ‘ద్రవ్యేషు స్విన్నదగ్ధేషు’ అనుపాఠాంతరము గానవచ్చుచున్నది. ఈ పాఠమున—ఆవిరిలో ఉడికించబడిన కొన్ని ద్రవ్యములయందును, కాల్చబడిన కొన్ని ద్రవ్యములయందును మక్షికామలమునందువలె విరుద్ధక్రియాకరణశక్తి కల్గియుండునని యర్థము. ఎట్టులనః—పరిపేలాలు లేలికయై శీఘ్రముగ జీరించునవి యైనను, వానిని యావిరిలో నుడికించి ముద్దజేసినయెడ స్వాభావికక్రియకు విరుద్ధముగ గురుత్వమును కల్గించును. కలువకాడలు శీతగుణము కల్గియున్నను వానిని నిప్పున కాల్చి ఔరముగ

జేసినయెడ శీతగుణమునకు విరుద్ధముగ ఛేదనాదిక్రియల జేయును. ఇట్టి విరుద్ధక్రియా కరణశక్తి సంస్కారవిశేషమునందేసి సంభవించును. ఇది 'స్విన్న-దగ్ధేషు' అనుదాని కుదాహరణము.

❧ చిత్తాన్వయమున దోషాపధాదిపరీక్షావశ్యకత. ❧

మూ. తస్మాద్దోషాపధాదీని పరీక్ష్య దశ తత్త్వతః.

326

కుర్యాచ్చికిత్సితం ప్రాజ్ఞః, న యోగై రేవ కేవలం,

వ్యా. సిద్ధిస్థానమున చిత్తాన్వయమున పరీక్షింపవలసినవిషయములు దోషములు బోషధము మున్నగువి పది నిర్దేశింపబడును. వానిని పదిటిని యథోక్తప్రకారము చక్కగ పరీక్షింపక చిత్తజేసినచో నయ్యది పథ్యముగ నావధంబైనను వ్యాధినివర్తి రూపఫలమును కల్గింపవండుటయే గాక, లేనిపోని యుపద్రవముల చెచ్చిపెట్టి తుదకు రోగి నొకసమయమున జంపజూచును; కావున దోషాపధాదుల పదిటిని చక్కగ పరీక్షించి తత్తదనుసారముగ సమ్యగ్యోగయుక్తంబైన యావధము నుపయోగింపవలెను. కాని కేవలము బోషధప్రయోగముచేతనే చిత్త చేయంజనదు.

ఇచ్చట సీవివరణము నెరుంగునది:—సిద్ధిస్థానమున “సమీక్ష్య దోషాపధదేశ కాలసాత్త్వాగ్నిసత్త్వైకవయోబలాని, వస్త్రీ ప్రయత్నో నియతం గుణాయ స్ఫూల్; సర్వ కర్తాణి చ సిద్ధిమన్తి.” (సిద్ధి. అ. 3 శ్లో. 3) అను గ్రంథముచేత వాతాదిదోషములు, బోషధములు, జాంగలాదిదేశము, గ్రీష్మాదికాలము, సాత్త్వము, జాతరాగ్ని, సత్త్వము, ఓక (వారివారియభ్యాసము), బాల్యాదివయస్సు, శరీరాదిబలము, అనునీపదివిషయములు చిత్తాన్వయమున పరీక్షింప దగినవని నిర్దేశింపబడినవి.

ఉపకల్పనీయాధ్యాయమున—“శక్యం తథా.....సూక్ష్మాణి హి దోష-భేషజ-దేశ-కాల-బల-శరీర-ఆహార-సాత్త్వా-సత్త్వ-ప్రకృతి-వయసాం అవస్థాస్తరాణి” (సూ. అ. ౧౧ సూ. ౧) అనువాక్యముచే పరీక్ష్యవిషయములు నిర్దేశింపబడినవి. ఇందు సిద్ధిస్థానమున జెప్పబడినవి శరీర-ఆహార-ప్రకృతులు మూడున్నను, అవియును సీపదిటిలోనే యంతర్భూతము లగును:—దేశము జాంగలాభూమిరూపంబును, రోగియొక్క రోగ స్థానావయవరూపంబు నైయుండును. ఈవిషయము ‘దేశో భూమిరాతురశ్చ’ (వి.అ. ౮) అని విమానస్థానమున జెప్పబడినది. కావున నిచ్చట దేశశబ్దముచేతనే రోగిశరీరంబును గ్రహింపదగును. దోషశబ్దముచే ప్రకృతియూ, సాత్త్వముచే నాహారంబును సంగ్రహింపబడును. కావున ఇచ్చట ‘పరీక్ష్య దశ’ అని సంఖ్యానురోధముగ సిద్ధిస్థానమున జెప్పబడిన పదిపరీక్ష్యములు గ్రహించుట సమంజసము.

❖ వ్యాధి నిశ్శేషముగునందాక చికిత్సాభ్యాసావశ్యకత. ❖

మూ. నివృత్తోఽపి పునర్వ్యాధిః స్వల్పేనాఽఽయాతి హేతునా. 327

క్షీణే మార్గీకృతే దేహే శేషస్సూక్ష్మ ఇవాఽనలః,

తస్మాత్తమనుబద్ధీయాత్ ప్రయోగేణాఽనపాయినా. 328

దార్ధ్యాధం ప్రాక్రమ్య క్తస్య సిద్ధస్యాఽప్యోషధస్య తు,

వ్యా. చికిత్సావిధానముచే వ్యాధి (అతిస్వల్పవశిష్టముగ) పూర్తిగ నివర్తించిన లక్షణములు కానవచ్చినను, శరీరమునందలి మాంసాదులు వ్యాధివశతంజేసి మిక్కిలి కృశించి యుండుతరి స్వల్పకారణము తటస్థించినను (మిగుల సూక్ష్మముగ మిగిలిన దావా నలము తృణాదిస్వల్పకారణసంబంధము కల్గినపుడు మరల గాఢముగ వృద్ధి నంది వ్యాపించు భంగి) శరీరమున మరల వ్యాపించును. కావున వ్యాధి నిశ్శేషముగ నివర్తించినట్లు కాన వచ్చినను ముందు ప్రయోగింపబడిన యాషధప్రయోజనము (ఆరోగ్యము) దృఢముగ నేర్పడునంతకాలము అట్టి యాషధప్రయోగముచే శరీరమున కెట్టి యపాయమును కల్గ నియక మునుపటివలెనే యుపయోగింపవలెను.

మూ. కాఠిన్యాదూనభావాద్వా దోషోఽస్త్యః కుపితో మహాన్. 329

పథ్యైః మృద్వల్పతాం నీతో మృదుదోషకరో భవేత్,

పథ్యమవ్యశ్నతస్తస్మాత్ యో వ్యాధిరుపజాయతే. 330

జ్ఞాత్వైవం వృద్ధిమభ్యాసమథవా తస్య కారయేత్,

వ్యా. కాఠిన్యమన దోషదూష్యసంబంధముచే నైన స్థైర్యము. అట్టి కాఠిన్యముచే నైనను, కాఠిన్యము లేకుండుటచేనైనను వాతాదులలో నేదైన నొక్కదోషము శరీరాంతర్భాగముననే ప్రకోపమునొంది బలిష్ఠమైనచో, నట్టి దోషములను పథ్యములగు నాహారోషధాదులచే మృదువుగను అల్పముగను చేయవలెను. అట్టి మృదుత్వమును అల్పత్వమునొందింపబడిన దోషము స్వల్పముగ రోగమును కల్గించును.

పథ్యములగు నౌషధాదుల సేవించినను యేవ్యాధి స్వల్పముగ ననువర్తించియే యుండునో, అయ్యది గంభీరమైనదని యెరింగి ముందుపయోగించుచున్న యాషధమును ప్రమాణముచే వృద్ధి నందించి యుపయోగింపవలెను. లేక ఆయాషధమునే చాల కాలమువరకు నుపయోగింపవలెను. (తగినచికిత్స జేయుచు పథ్యముగ నున్నను వ్యాధి ఐదలక చిరకాలమువరకును అనువర్తించి బాధించుచున్నయెడ వినుకుజెంది చికిత్సను మానక ఆయాషధమునే అభ్యాసముగ చిరకాల ముపయోగించినయెడ వ్యాధి పూర్తిగ నివర్తించునని భావము. ఈవిషయము తంత్రాంతరమున నిట్లు చెప్పబడినది:—“అభ్యస్య

మానాః క్రమశస్త్రయోగాః జయన్తి రోగాన్ బలినః స్థిరాంశ్చ, తస్మాదఖిన్నః పురుషో
 ౭భ్యుపేయాత్ యోగప్రయోగాన్ సముదీర్ణవేగే.”

— ౧౧ రోగి కింపుగాని యాషధమును రుచింపజేయువిధము. ౧౧ —

మూ. సాతత్యాత్ స్వాద్వభావాద్వా పత్వం ద్వేష్యత్వమాగతమ్. ౩౩1
 కల్పనావిధిభిః తైస్త్వైః ప్రియత్వం గమయేత్సునః,

వ్యా. హితకరమైన యాషధము చిరకాల ముపయోగించుటచేనైనను, అట్టి
 యాషధమున నుంచుచు లేకుండుటచేనైనను రోగికి రుచింపక దానియందు ద్వేషము
 కల్గినయెడ; అట్టి యాషధములను స్వరసపాంటాదిరూపాంతరకల్పనావిధానముల చేతను,
 ఆహారపదార్థములను పాకశాస్త్రోక్తకల్పనావిశేషములచేతను కల్పించి రోగికి దానియందు
 దభించియు ప్రియము కల్గనట్లు చేయవలెను.

— ౧౨ మనోఽర్థానుకూల్యప్రయోజనము. ౧౨ —

మూ. మనసోఽర్థాఽనుకూల్యాద్ధి తుష్టిరార్థా రుచిర్బలమ్. ౩౩2
 సుఖోపయోగతా చ స్యాత్ వ్యాధేశ్చాత్మో బలక్షయః,

వ్యా. ఔషధము రోగియొక్క మనసుకు ఇంపుగ నుండునట్లు కల్పించుటవలన
 మనసుకు సంతోషంబును, మనోబలంబును, నోటికి రుచియు, శరీరబలంబును కల్గును. అట్టి
 యాషధము పమనాదుల కవకాశము కల్గక సుఖముగ నుపయోగింప దగియుండును.
 దానంజేసి వ్యాధిబలంబును తగ్గును. (కావున రోగికి వత్తమైన యాషధమును ఆహారా
 దులు మనసు కింపుగాకుండుతరె వైజెప్పినరీతిగ కల్పనావిశేషములచే రోగి కభిరుచి కల్గు
 నట్లు చేయుట యావశ్యకమని భావము.)

మూ. లాల్యాత్ దోషక్షయాత్ వ్యాధేః వైధర్మ్యాచ్చాపి యా రుచిః.
 తాను పథ్యోపచారస్స్యాత్ యోగే నాద్యం వికల్పయేత్,

వ్యా. కొన్ని సమయములయందు రోగికి ఆసచేనైనను, వాతాదిదోషములు
 క్షయించుటచేనైనను, వ్యాధిస్వభావముచేనైనను, విరుద్ధసాములచేనైనను, అపత్త్యము
 లగు పదార్థములయందు అభిరుచి కల్గును. అట్టియెడ రోగి మనస్సును బలవంతముగ
 నైనను అట్టి యవత్త్యములనుండి మరలించి పత్త్యములచేతనే యుపచరించవలెను. అందు
 కేవలము ఆసచేత అపత్త్యమునందు దభిలాష కల్గినపుడు అట్టి ద్రవ్యమునందు ఔషధమును
 గూర్చి సంస్కరించి ప్రయోగింపవలెను.

(రోగికి సామాన్యముగ నీవత్త్యమునందు బుద్ధిచాపల్యముచే కల్గు వ్యాధి స్వభావ
 ముచే పాండురోగాదులయందు అపత్త్యమైన మృత్తికాభక్షణమునందు దాన కల్గును. ఇట్టి
 యవత్త్యములయందు రోగిమనసునుపోసేయక మరలించుటయే ముఖ్యకర్తవ్యమనిభావము).

అథాభ్యాసవిషయసంగ్రహము. ॥

తత్ర శ్లోకాః—

మూ. వింశతిర్వాప్యవదో యోనేః నిదానం లిక్లమేవ చ. 334

చికిత్సా చాపి నిర్దిష్టా శిష్యాణాం హితకామ్యయా,
శుక్రదోషాస్తథా చాప్టా, నిదానాఽకృతిభేషజైః. 335

క్షై బ్యాన్యుక్తాని చత్వారి చత్వారః ప్రదరాస్తథా,
తేషాం నిదానం లిక్లం చ భైషజ్యం చైవ కీర్తితమ్. 336

క్షీరదోషాస్తథా చాప్టా హేతులిక్లభిష్జితైః,
రేతసో రజసశ్చైవ కీర్తితం శుద్ధిలక్షణమ్. 337

ఉక్తాఽనుక్తచికిత్సా చ, సమ్యగ్యోగస్తతైవ చ,
దేశాదిగుణశంసా చ (యోగాశ్చ) కాలష్టద్విధ ఏవ చ. 338

చేతే చేతే చ యత్సత్త్వం యథా వైద్యోఽపరాధ్యతి,
చికిత్సా చాపి నిర్దిష్టా దోషాణాం గూఢచారిణామ్. 339

యో హి సమ్యజ్ఞు జానాతి శాస్త్రం శాస్త్రార్థమేవ చ,
న కుర్యాత్ స క్రియాం, చిత్రం అచతురివ చిత్రకృత్. 340

వ్యా. ఇరువదివిధములైన యోనివ్యాపతులును, వాని నిదాన-లక్షణ-చికిత్సితంబులును; ఎనిమిదివిధములైన శుక్రదోషంబులును, వాని నిదాన-లక్షణ-చికిత్సితంబులును; నాల్గవిధములైన క్షై బ్యంబులును, వానిచికిత్సాసంగ్రహంబును; నాల్గవిధములైన రక్తప్రదరంబులును, వానినిదాన-లక్షణ-చికిత్సితంబులును, ఎనిమిదివిధములైన క్షీర (స్తన్య) దోషంబులును, వాని నిదాన-లక్షణ-చికిత్సితంబులును; శుక్ర-ఆర్తవశుద్ధి-లక్షణంబులును; ఉక్త-అనుక్తవ్యాధిచికిత్సావిధానంబును; దేశకాలాద్య పేక్షితసమ్యగ్యోగస్వరూపంబును, దేశకాలాదిగుణప్రశంసయు, షడ్విధకాలవివరణంబును, ఆయాదేశమునకు సంబంధించిన సాత్త్వ్యంబులును, దేశకాలాదుల పరిక్షింపక సమ్యగ్యోగమును గమనింపక చికిత్స జేయు వైద్యుడు చికిత్సావిధియందు పారబాటు బడువిధంబును ఇవి యన్నియు నీయోనివ్యాపచికిత్సాభ్యాసమున నగ్ని పేకులచే వివరించి చెప్పబడినవి.

ఈశాస్త్రమును దీరియందలి వాస్తవ్యార్థమును చక్కగ నెరుంగని వైద్యుడు (కన్యులు లేని చిత్రకారుడు చిత్రపటమును వ్రాయలేని భంగి) చికిత్స చేయనేరడు.

అథా యోగము. ౧౦

ఇత్యగ్ని వేశకృతే తన్త్రే చరక ప్రతిసంస్కృతే
దృఢబలసంపూరితే చికిత్సాస్థానే
యోనివ్యాపచ్ఛికిత్సితం నామ

త్రింశోఽధ్యాయః.

వ్యా. ఇత్యేరంగున నగ్ని వేశకృతంబును చరక ప్రతిసంస్కృతంబును నగు చరక సంహితయను నాయు ర్వేదతంత్ర మునందలి చికిత్సాస్థానమున దృఢబలసంపూరితభాగ మున త్రింశాధ్యాయము సంపూర్ణము.

అథ స్థానసమాప్తి. ౧౧

మూ. అగ్ని వేశకృతే తన్త్రే చరక ప్రతిసంస్కృతే,
చికిత్సితమిదం స్థానం షష్ఠం పరిసమాప్తిమ్.

341

అగ్ని వేశకృతంబును చరక ప్రతిసంస్కృతంబును నగు సీతంత్రమున చికిత్సితస్థాన మునని యారవస్థానము సమాప్తము.

ఇతి విశ్వనాథవిరచితసద్వ్యాఖ్యానాన్తు చరకకాముద్యాం,
స్థానం చికిత్సితమిదం జీయాదాచన్ద్రితారమవనితతే.

ఇది శ్రీశ్రీశ్రీ కాశహ స్తిసంస్థానాధిపాస్థానవిద్వదవతంసనర్వతంత్ర స్వతంత్ర బ్రహ్మశ్రీ కుంభకోణము లక్ష్మీనృసింహశాస్త్రి వరేణ్యపరణికులసంసేవాసమాసాదితపాణిసి యాదిశాస్త్ర విజ్ఞానసముల్లసితుండును, అహ్లాంగహృదయ-పరహితసంహితా-మాధవనిదానా ద్యాయు ర్వేదతంత్రాంధ్ర వ్యాఖ్యాతయు, శ్రీవై ఖానసకులతిలక-ఆయు ర్వేదమార్తాండభిష క్తుణి వైద్యరత్న, పండిత దీవి గోపాలాచార్యసంస్థాపితాయు ర్వేదాశ్రమాస్థానవిద్వాంసుం డును, ఉభయభాషాకవితావిరాజితుండును, శ్రోత ప్రక్రియాధారేయుండును, ఆపస్తంబ సూత్ర-కాండిన్యగోత్ర పవిత్ర నుదురుపాటివంశవయఃపారావారసుధాకరుండును, వేద వేదాంగశ్రోతాభిజ్ఞ బ్రహ్మశ్రీ అగ్ని చిత్ సీతారామవాగ్దేవశాస్త్రిశ్రీమతి సీతాంబా సోమపీఠినిసాధ్వీయతల్లికాశతనూభవుండును, కర్ణాటకాచార్యుల శ్రోతాగమ ధారేయ బ్రహ్మశ్రీ సుబ్రహ్మణ్యయాయజ్ఞాకానుబంధును నగు వైయాకర్ణ విద్వాక్ నుదురుపాటి విశ్వనాథశాస్త్రి విరచితముగ కాముదియను చరకసంహి తాంధ్ర వ్యాఖ్యాతను చికిత్సాస్థానము సమాప్తము.

వ్యాఖ్యాత: వావిళ్ల రామస్వామిశాస్త్రి ప్రతు అంకితము వారి
'వావిళ్ల' ప్రెస్సున ముద్రితము.

